

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

600027160M

IOANNIS GERHARDI
LOCI THEOLOGICI

CUM PRO ADSTRUENDA VERITATE
TUM PRO DESTRUENDA QUORUMVIS CONTRADICENTIUM
FALSITATE

PER THESES NERVOSAE SOLIDE ET COPIOSE EXPLICATI.

OPUS PRAECLARISSIMUM

NOVEM TOMIS COMPREHENSUM

DENUO

JUXTA EDITIONEM PRINCIPEM ACCURATE TYPIS EXSCRIPTUM
ADJECTIS NOTIS IPSIUS GERHARDI POSTHUMIS A FILIO COLLECTIS

EDITIONIBUS ANN. 1657 ET 1776 COLLATIS

PAGINIS EDITIONIS COTTANAE IN MARGINE DILIGENTER NOTATIS.

PRAEFATIONE

INDICIBUS GENERALIBUS POST G. H. MULLERUM ADAUCTIS

ADDITA DENIQUE

VITA IO. GERHARDI.

TOMUS NONUS.

LIPSIAE.

J. C. HINRICHS.

PHILADELPHIA Pa. SCHAEFER & FORADI — ST. LOUIS Mo. M. C. BARTHEL — L. VOLKENING —
FORT WAYNE SIEMON BRO. & CO.

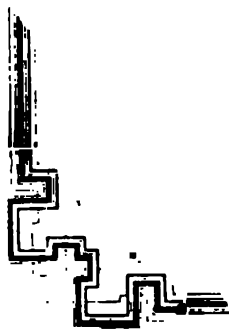
1875.

BOO: L12
FOREIGN
PROGRES

Wohlfeile Ausgabe in 35 Lieferungen zum Subscriptionspreise von à 15 Sgr. = 1 Mark 50 Pf.

Lieferung XXIX—XXXIII.

Lieferung XXXIV und XXXV, den Registerband enthaltend, soll 1876 nachfolgen.

11 Mark 50 11

modul

IOANNIS GERHARDI
LOCI THEOLOGICI

CUM PRO ADSTRUENDA VERITATE

**TUM PRO DESTRUENDA QUORUMVIS CONTRADICENTIAM
FALSITATE**

PER THESES NERVOSE SOLIDE ET COPIOSE EXPLICATI.

OPUS PRAECLARISSIMUM

NOVEM TOMIS COMPREHENSUM

DENUO

JUXTA EDITIONEM PRINCEPEM ACCURATE TYPIS EXSCRIPTUM

ADJECTIS NOTIS IPSIUS GERHARDI POSTHUMIS A FILIO COLLECTIS

EDITIONIBUS ANN. 1657 ET 1776 COLLATIS

PAGINIS EDITIONIS COTTANAE IN MARGINE DILIGENTER NOTATIS

PRAEFATIONE

INDICIBUS GENERALIBUS POST G. H. MULLERUM ADAUCTIS

ADDITA DENIQUE

VITA IO. GERHARDI.

TOMUS NONUS.

LIPSIAE.
J. C. HINRICHS.
1875.

JO. FRIDERICI COTTAE

S. THEOL. D. ET IN ACAD. TUBING. PP.

PRAEFATIO

QUA

DE VITA ET FATIS ET SCRIPTIS

JOANNIS GERHARDI

DISSERITUR

DENUO IN LUCEM EDITA.

Quum *Locorum theologicorum* a b. Gerhardo olim editorum praestantia dudum innotuerit omnibus, qui doctrinae sanctiori suam addixerunt operam, vix opus esse arbitramur, ut rationes, quae ad libri hujus novam editionem nos praesertim impulerint, copiose hic exponamus. Id potius instituti nostri ratio exposcit, ut vitam, fata atque scripta auctoris, post fata quoque celeberrimi deque republica litteraria atque ecclesia cumprimis puriori immortaliter meriti, ea, qua fieri potest, brevitate enarremus.

Ut itaque a vita Jo. Gerhardi, quam paucis enarrare constituimus, dicendi faciamus initium, nascendi sortem nactus est Noster anno 1582. die 17. Octobris Quedlinburgi, celebri Superioris Saxoniae urbe, quam et postea semper amavit Noster, felicem sese praedicant, locum hunc, antiquitate ac celebritate paucis in Saxonia secundum, se nascentem sinu suo excepisse, in eo infantiam suam vagiisse, pueritiam luisse, iuventutem educatam esse.

Patrem veneratus est Bartholomaeum Gerhardum, patricium et amplissimi senatorum Quedlinburgensium ordinis assessorem aerariiue senatorii praefectum, cuius mortem praematuram anno 1598. acerbissime luxit. Matrem vero habuit Margaretham Berndesiam, virtutibus matronalibus maxime conspicuam, Jo. Berndesii, scabinatus Halberstadiensis assessoris, filiam, cui anno 1624. Quedlinburgi decedenti, intimo moerore compunctus, iusta solvit. Ex maioribus eius minime praetermittendus hic nobis est Andreas Gerhardus, avus paternus, Abbatissae Quedlinburgensis quondam consiliarius, vir ab eruditione, prudentia et pietate summopere commendabilis, cuius et filia, Gertruda, iam *Quenstadtiorum* gentem cum *Gerhardiana* felici connubio copulavit. Praeter nostrum autem Jo. Gerhardum nati hisce parentibus sunt filioli adhuc unus, Andreas, anno 1580. filiae vero quinque; inter quas secunda, Dorothea, Ludolpho Quenstadtio, patricio Quedlinburgensi, nupta Jo. Andream Quenstadtium, magni nominis theologum, peperit. Frater Joannis nostri natu maior, Andreas Gerhardus, quamvis nondum quadraginta tres annos plenos natus humanis praemature nimis eriperetur rebus, tamen ad summum honorum culmen iam evaserat. Iurium

enim doctoris dignitate ornatus, variis iisque lautis muneribus fuit admotus atque prosperante fortuna cancellarius tandem Schwarzburgicus creatus est. Huic debemus egregias dissertationes *de testamentis*, itemque *Quaestiones illustres super institutiones imperiales*, quas nepos ex fratre, Jo. Andreas Gerhardus, Jenae anno 1659. recudi curavit.

Ut vero ad Jo. Gerhardum nostrum redeamus, is, in tenera adhuc aetate constitutus, in litterarum bonarumque artium seminaria ablegatus a parentibus, cumprimis M. Henrico Fabro, rectori scholae Quedlinburgensis, viro multis nominibus de re scholastica merito, formandus traditus est. Ipsemet Gerhardus noster in *Epistola dedicatoria exegeseos locorum theologicorum* refert, se decem doctores numerari potuisse, qui huius Fabri institutioni magnam eruditionis suae partem sese acceptam ferre haud inviti fuerint confessi.

Haesit autem hisce in scholis ad annum usque 1598. laudabili prorsus exemplo. Neque enim ea fuit tarditas quaedam ingenii, quo plurimum valebat, quae ipsum hic detinuit; sed, quanti sit, fundamenta in studiis solide iecisse atque probe instructum esse linguarum notitia reliquisque adminiculis, priusquam ad academica studia appellamus animum, suo hocce exemplo, eoque prorsus egregio, commonstrare voluit. Atque hoc ipsum eum etiam permovit, ut mortuo suo Fabro lyceum Halberstadiense per semestre adhuc frequentaret, in quo rectorem dexterrimum, M. Paulum Dolschium, sua pertinaci industria profectibusque, quos in humanitatis studiis fecerat, luculentissimis in sui rapuit admirationem. Ex sane de eruditione eius iuvenili abunde testatur exasciatum eius carmen latinum, quo *Historiam evangelicam* cecinit, et graecum praeterea, quo *Passionis Jesu Christi historiam* cum insigni eruditionis apparatu affectuque animi pientissimo adumbravit. Haece specimenibus insimul iam tum temporis talem sese demonstravit, qui par aliquando futurus esset continuando immortalis operi *Harmoniae Chemnitio-Lyserianae*.

Fata quaedam, cum quibus hac aetatis periodo conflictatus est Noster, hac occasione praeterire non possumus. Vix decimum quintum aetatis annum expleverat, quum in gravissimum incideret morbum, qui non tantum, cum diuturnus esset et per integrum anni spatium depelli plane haud posset, vires eius penitus exhausturus esse videbatur, sed et animum eius ita affligebat, ut scrupulis plenus et fere ab omni consolationis sensu vacuus esset. Ipse alicubi fatetur, se tristi hac rerum suarum conditione libellum precationum conscripsisse, suis lacrumis uberrime humectatum. Psalmum Davidis sextum eodem tempore sibi veluti proprium fecit eique hancce posuit inscriptionem: *Tentatio spiritalis de ira Dei propter peccata*. Fructus tamen aliquis, isque insignis, pro ecclesia nostra evangelica ex gravissimo hocce morbo enatus est. Quum enim Gerhardi nostri animus olim in medicinae studia praecipue propenderet, iam intus fuisse videtur commonefactus, ut potius doctrinae sanctionis studia ingrederetur. Votum idcirco nuncuparat, quo etiam sese, quamvis primum a sua mente depulsus, liberavit.

Anno hasce calamitates insequenti corripiebatur peste, quae luctuosis istis temporibus per Germaniam nostram valde multumque grassabatur. Verum, quae singularis plane supremi numinis fuit providentia, ex hac quoque morte evasit feliciter, quum duplicem casu fortuito *Διέξια* sumsisset portionem.

Lactis rite fundamentis bene maturus iam erat Gerhardus noster ad subsellia academica. Proinde anno 1599. Vitembergam, matrem istam almam studiorum et foecundissimam, concessit. Curriculum philosophicum ingressus nullam earum partium, quae quidem tum temporis pro ratione istius aevi tradi solebant, negligendam sibi esse censuit. Audivit igitur ex ore Wolfgangi Franzii historiam, logicam vero atque ethicam ex ore Antonii Ezonymi hausit. In rhetoricis Martino Helwigio praeceptore usus est, in mathematicis Erasmo Schmidio, in philosophia naturali Jo. Mehlfürero, in anthropologia Jacobo Coco. Privata insuper industria ex optimis, qui in Aristotelem commentati sunt, auctoribus ampla sibi fecit collectanea suasque in studiis philosophicis profectus plane eximios in disputationibus publicis commonstravit. Illud quoque notatu dignum est acerrimique iudicii praebet docu-

mentum, quod Gerhardus noster ex ipsis philosophiae scholasticae tenebris lucem quandam, illustrandis doctrinae sanctioris capitibus inservientem, elicuerit eandemque scriptis suis eruditissimis postmodum intulerit.

Postquam accuratiori philosophiae scholasticae cognitione mentem suam probe imbuisset Noster, voti, quod olim nuncupaverat, memor, mox anno 1600. ad studia theologica serio sese applicuit atque sub finem huius anni praelectiones publicas Leonhardi Hutteri, theologi prorsus eximii, nec non Salomonis Gesneri, qui caput 12. Danielis exponebat, sedulo frequentavit. Tanta quoque tum temporis proficiendi flagrabat cupiditate, ut in disputationibus theologicis tum argumenta, quibus veritates divinae fuerunt impugnatae, tum responsiones ad obiectiones datas peculiari volumine annotaverit.

Verum deturbatus iterum ab hocce instituto per biennii intervallum, suasore inprimis cognato suo Andrea Rauchbaro, procancellario Electoris Saxoniae, medicae artis studia amplexus est Noster; in quibus etiam brevi admodum temporis spatio tantos fecit profectus, ut ipse non solum propositiones medicas contra opposcentes defendendas conscriberet, sed et integrum volumen de rationibus curandi omnis generis morbos ex antiquis pariter ac recentioribus medendae artis magistris congereret, quin practicum agere multo cum applausu ordiretur. Factum hinc est, ut postmodum, ubi muneri sacro fuit admotus, non lucri gratia, sed ex mera caritate ac misericordia, absque ullo praemio, multos sua arte solaretur eisdemque in vitam quasi reduceret.

Neque tamen, mortuo inprimis Rauchbaro, tenera Gerhardi nostri conscientia permisit, ut voti, quod quindecim annorum puer conceperat, exactam solutionem longius differret. Igitur sollicitationibus eius ut obsecundaret, Jenam cum filio Rauchbari natu maiore tanquam morum magister profectus, novo eoque pertinaci mentis fervore studia sacra, per aliquod tempus plane seposita, reassumsit, consilio prius Jo. Arndii, viri integerrimi, expetito, qua potissimum ratione in hocce studiorum genere felicissime progredi posset. Philologiam sacram atque studium biblicum cum ante omnia suasisset Arndius, omnem curam atque cogitationem eo contulit Gerhardus noster, ut linguas sanctas solide imbibere, principia et regulas hermeneuticas ad amussim teneret easdemque ad sacras litteras rite prudenterque applicaret. Tantam vero ex hocce instituto et utilitatem et suavitatem percepit, ut postea alios quoque doctrinae sanctioris cultores, quos in museo suo aluit, in horum studiorum amores atque amplexus multis exhortationibus rapere fuerit annisus. Imprimis autem animum Salomonis Glassii, qui tum temporis studio sanctioris disciplinae in academia Jenensi incumbere, hac occasione lucrificet. Certe ipse Glassius in praefatione *Rhetoricae sacrae* praemissa, quantopere sit devinctus Gerardo, ingenue fatetur. *Libri mei, inquit, te agnoscunt originem et fontem. Tuo enim hortatu factum, quicquid in philologia sacra per me studio qualicumque conscriptum et publicae luci expositum hactenus est. Cum sacri autem codicis lectione, quam nunquam sine devotis ad Deum precibus instituit, antiquos coetus christiani doctores, quos patres vocant, itemque scholasticos coniunxit Gerhardus; in quorum tamen evolutione ita versatus est, ut nihil, nisi quod accuratiori iudicio subiecisset, suo approbaret calculo. Audivit quoque in cursu suo theologico, Jenae cum primis, viros praestantissimos, Georgium Mylium, Ambrosium Reudenium ac Petrum Piscatorem, ex quorum institutione se plurimum profecisse, gratus agnovit.*

Anno 1603. summos in philosophia honores, quibus iam dudum dignus erat, ab amplissimo philosophorum ordine modeste sibi expetiit. Quorum adeo non repulsam tulit, ut potius inter duodecim candidatos principem obtineret locum. Precibus deinceps quorundam studiosorum adductus tertio statim, postquam in gradum huncce promotus erat, die collegium logicum Aristotelicum instituit, cui mox politicum nec non metaphysicum, quale ante ipsum in academia Salana nemo praelegerat, adiunxit. Coepit quoque mense Novembris huius anni doctrinam sanctiorem intra suos parietes concessu superiorum profiteri. Nec tamen labores hosce utilissimos diu continuare licuit Gerardo nostro. Exeunte enim hoc

anno valetudo eius adeo gravi morbo fuit infestata, ut ipse de ea recuperanda desperaret. Adornavit hac occasione testamentum aliquod, in quo plenam eandemque prorsus egregiam fidei suae confessionem exhibuit, qua ratione sibi iusta solvi velit, disposuit atque cum tenerrimo animi affectu caritatibus suis atque amicis valedixit*). Conscripsit quoque hoc ipso tempore precationem istam, suavissimum veluti pietatis odorem spirantem, quae inter meditationes eius sacras typis exscriptas sextum occupat locum hacque insignita est inscriptione: *Consolatio poenitentis ex passione Christi*.

Praeter omnem spem atque expectationem cum primum convaluisset Gerhardus noster, theologorum Marpurgensium eius aetatis celebritas eum invitavit, ut anno 1604, cum Michaelae Rauchbaro, discipulo suo, Marpurgum concederet, amplissimum theologiae campum summa cum animi contentione denuo emensurus. Interfuit igitur in hacce musarum sede praelectionibus Jo. Winckelmanni itemque Jo. Schollii, hebraeae linguae professoris. Imprimis autem a Balthasare Menzero, theologo eximio, qui universam theologiam tum temporis disputando pertractavit, nunquam sese avelli passus est. Sub huius quoque praesidio conscripta a se theoremata *de scripturae interpretatione* publice defendit insuperque Marpurgi itidem collegia philosophica multo cum applausu ipse instituit.

Menzerus, magni nominis theologus, cuius modo fecimus mentionem, adeo in deliciis habuit Gerhardum, ut itineris, quod anno 1605, valetudinis gratia susceperat, eum comitem sibi adiungere non dubitaret. Inviserunt igitur Giessam, Francofurtum, Darmstadium, Heidelbergam, Stuttgartiam, Tubingam, Argentinam, Spiram, Wormatiam aliasque insuper urbes et cum viris eruditissimis, Vietore, Giessensi, Pareo et Jano Grutero, Heidelbergensibus, Magiro et Bidembachio, Stuttgartianis, Hafenreffer, Gerlachio, Crusio, Lansio, Tubingensibus, Pappis itemque Obrechto, Argentinensibus, aliisque collocuti sunt. Tantum etiam amorem erga Tubingam nostram concepit Gerhardus, ut postmodum diu dubius haeserit, an non in hac universitate sedem suam figere vellet, donec providentia divina de ipsius sorte certi quidpiam statuisset.

Quum reduces facti essent ex itinere Menzerus et Gerhardus, turbulentus erat rerum Marpurgensium status, eo quod Mauritius, Hassiae Landgravius, sacra reformata in ecclesiam atque academiam Marpurgensem introducere aggrediebatur. Gerhardus igitur cum Rauchbaro suo ex hocce tumultu discessit atque Hemsendorffium, praedium Rauchbarianum, ad breve tempus sese contulit. Deposita hic privatae institutionis morumque praefecturae sparta, quam insigniter hactenus ornat, de academica denuo vita, quippe omnium sibi iucundissima, cogitare coepit.

Aliis ergo omnibus posthabitis, deprecatus etiam rectoris scholae Quedlinburgensis sat lautum munus, in desideratissimae sibi academiae Jenensis sinum, solidioris doctrinae acquirendae studio penitus inflammatus, vel tandem rediit, cum brevem excursionem Magdeburgum, Brunsvigam, Guelpherbytum et Groningam antea fecisset. Jenae degens non tantum ipse Petri Piscatoris collegio privato theologico interfuit, sed et in magno auditorum coetu collegia cum philosophica, tum theologica habuit, mox propter communem applausum in ordinem adiunctorum facultatis philosophicae cooptatus; id quod factum est sub finem anni 1606. Ut vero spartam hanc legitime capesseret Gerhardus, dissertationem *de vero* conscripsit publiceque defendit; in qua sententiam Danielis Hoffmanni, theologi Helmstadiensis, cui in mentem venerat, philosophiam cum theologia pugnare, abrogandam propterea penitus et tollendam esse**), sub examen revocavit. Hancce disputationem anno

*) Hocce testamentum, lectu dignissimum, quod in bibliotheca Gothana diu latuerat, in lucem publicam protraxit atque *Vitae Gerhardi* p. 29. seqq. inseruit Erdmannus Rudolphus Fischerus. (Lipsiae 1727.)

**) Hoffmanno suffragati sunt Jo. Angelus Werdenhagenius, Jo. Müllerus alique. Acriter tum in academia Helmstadiensi alibique hac super re fuit disputatum. Inter scripta vero, quibus usus philosophiae contra Hoffmannum eiusque sectatores fuit propugnatus, eminent Alberti Graveri liber *de unica veritate* et Jacobi Martini *Speculum rationis*, sermone germanico conscriptum.

insequenti alia *de necessitate et contingentia* est secuta, in academia Jenensi pariter publice defensa. Atque ab hoc inde tempore aliis quoque scriptis, quae suo loco recensebimus, manum admovit Gerhardus, quin et operum maiorum, quae nomini ipsius immortalitatem conciliarunt, primas veluti lineas duxit.

Anno 1606. commendatione Wolfgangi Heideri, logices atque ethices in academia Jenensi professoris, factum est, ut Gerharo, habita coram Jo. Casimiro, Principe Coburgensi, eiusque aulicis concione, arduum munus superintendentis Heldburgensis offerretur. Equidem varias causas sibi obstare putabat Noster, quominus oblatam sibi conditionem mox acciperet. Allegabat inter alia et hoc, consensum optimae matris sibi adhuc deesse, quae ipsum Quedlinburgi vivere exoptaret. Ast legati principis regerebant, huncce consensum facile impetrari posse, cum iustae dissuadendi causae matri non suppetant. Scripsit quoque ipsemet serenissimus Casimirus litteras sua manu exaratas ad Abbatissam Quedlinburgensem, quae animum matris in vocationem hanc forsitan non consensurae flectere anniteretur. Consensit tandem Gerhardus, gravissimis expugnatus rationibus, atque acceptis vocationis suae tabulis Jenam repetiit ibidemque, iussu celsissimi Principis sui, in candidatis theologiae nomen suum professus est. Superato tentamine, ut vocant, habitaque lectione, quam dicunt, cursoria publiceque defensa dissertatione inaugurali, *praeceptas de sacra coena controversias*, quae tum temporis in ecclesia agitabantur, complectente, cunctis suffragiis dignus fuit habitus, cui insignia doctoris theologi conferrentur. Hisce ornatus honoribus Heldburgum reversus est Noster ibidemque in novum suum munus solemniter fuit introductus. Licet vero labores cum ephoria Heldburgensi coniuncti per se sat ardui essent, ea tamen lege huic muneri fuit admotus, ut, quotiescunque gravior causa in consistorio Coburgensi decidenda esset, Gerhardus arcesseretur insimulque singulis mensibus disputationes theologicas in gymnasio Coburgensi, tanquam eius professor ac inspector, institueret. His utriusque officii partibus ita assidue vacavit Noster, ut vel summa cum molestia, quandoque et valetudinis damno, iter suum per novem annos statis temporibus Coburgum emitteretur. Ceterum primus ipse fuit, qui operam suam disputationibus theologicis in gymnasio Coburgensi habitis consecravit.

Quae intra istud temporis spatium, quo Gerhardus superintendentis Heldburgensis munus obiit, illi memorabilia maxime acciderunt, ea paucis complectemur momentis. Versabatur Heldburgi tum temporis Christina, filia Wilhelmi IV. Landgravii Hassiae, coniux Jo. Ernesti, Ducis Saxoniae Isenacensis, princeps non pia duntaxat, sed et egregie docta. In huius praesentia non solum complures habuit orationes sacras in nonnulla sacrae scripturae oracula, a serenissima Principe praescripta; sed et commercium litterarium de praecipuis Evangelicos inter et Reformatos controversis capitibus cum illa instituit idque ad annum usque 1611. continuavit. Expetiit quoque sibi Princeps Christina, verae doctrinae cupidissima, a Gerharo, ut librum quendam theologicum evulgaret hac adornatum methodo, ut scilicet primum omnes religionis christianae articulos, cuivis christiano ad sempiternam salutem scitu cognituque necessarios, in certa capita distributos, ordine consignaret; hos deinde solis sacrarum litterarum testimoniis, et quidem omnibus ac singulis, quae in veteris novique testamenti libris exstant, confirmaret; cuncta denique sacri codicis dicta, quae doctrinae puriori adversari viderentur, congereret dextreque explicaret et argumenta contraria e verbo divino solide confutaret, nulla tamen doctorum, sive veterum, sive recentiorum mentione facta. Huic desiderio satisfactorius Gerhardus manum quidem operi admovit atque unum alterumque articulum, nominatim de praedestinatione ac sacra eucharistia, hac lege concinnatum Christinae exhibuit. Verum integro operi absolvendo multae eaeque gravissimae obstiterunt occupationes. Praeter ordinarios enim labores, eosque sat graves, privatamque in elucubrandis libris, quos suo loco recensebimus, industriam, responsa quoque bene multa hoc et sequentibus temporibus ab ipso elaborata esse constat.

Quum Jo. Casimiro, Duci Saxoniae, eo tempore nonnulla itinera essent suscipienda

isque idoneo sacrorum administro et fido consiliario ecclesiastico opus sibi esse intelligeret, Gerhardum prae aliis dignum iudicavit, quem comitem sibi adiungeret. Ter itaque, nimirum anno 1609. 1612. et 1613. principem hunc Dresdam proficiscentem comitatus est. Cumque anno 1610. idem princeps gloriosissimae memoriae Coloniae Agrippinae colloquio de caussa Juliacensi cum aliis principibus interesset, Gerhardum suum denuo ad latus habuit. Anno 1612. Francofurtum ad Moenum cum eo profectus est, eligendi ac coronandi Imperatoris Matthiae solemnibus interfuturus. In omnibus hisce locis sermones sacros habuit Gerhardus atque viris clarissimis diversorum ordinum innotuit.

Anno 1613. visitationem ecclesiarum suarum Thuringicarum et Franconicarum generalem Gerharδο imperavit Casimirus; quod quidem negotium tam promte tantaque cum accuratione expedit, ut principem suum hac ratione plurimum sibi devinciret. Et sane ipsa acta huius visitationis, quae sua ipsius manu verbose scripsit Gerhardus, abunde testantur, ipsum nil quidquam in quavis paroecia omisisse, quod ad boni visitoris officium pertinere arbitrabatur. Ut doctrinae purioris conservationem, absque morosiori tamen mentis affectu, curae imprimis cordique habebat; ita disciplinae ecclesiasticae emendandae maximum illum tenuit desiderium. Disciplinae enim ecclesiasticae nervos nimis laxatos atque luxatos esse, in litteris ad Jo. Saubertum graviter querebatur. Sub praetextu abusuum illud ipsum, quod ad conservandam disciplinam maxime utile erat et necessarium, per quamdam oscitantiam abrogatum, vel saltem labefactatum esse pronuntiabat. Incassum tamen hic laboraturos esse omnes praedixit, nisi *maior Moysis et Aaronis voluntatum existat consensio*.

Heldburgi adhuc subsistens complures vocationis accepit epistolas, ut Dilherrus etiam, professor olim Jenensis, postea theologus Noricus, in laudatione funebri his sese verbis expresserit: *Nulla est (fere) in orbe Europaeo Protestantium academia, nulla celebrioris alicuius urbis ecclesia, quin hac Thuringiae lampade illustrari expetierit et praecipuum hoc Europae nomen liberali stipendio ad se vocarit*. Ita anno 1608. *Halam* vocatus est, ut Archiepiscopi Magdeburgensis ecclesiastes esset. Eodem anno *Hamburgum*, ut pastoris ibidem munus obiret. Anno 1609. praesulis *Vinariensis* dignitatem ei obtulit serenissima Princeps Dorothea Maria, Ducis Joannis vidua. Proceres autem evangelici locum in nova academia Pragensi eidem destinarunt suoque petito aliquoties postmodum institerunt. Anno 1610. professor theologiae in academia *Giessensi*, porro superintendens generalis *Cellensis*, vel et antistes *Islebiensis* ac synedrii sacri praeses constitui potuisset. Anno 1611. Superioris Austriae ordines evangelici illum *Lentii* superintendentis generalis et praesidis consistorii dignitate ornare voluerunt, Comes *Mansfeldensis* decani, *Quedlinburgenses* sacrorum antistitis honoribus. Anno 1606. *Moravienses* evangelici proceres illi officium ecclesiasticum primum destinarunt, et cancellarius Meiningensis ephoriam *Schleusingensem*. Anno 1613. academia *Altorfina* et *Vitembergensis* prima vice illum suum esse cupiit. Anno 1614. ut *Helmstadii* professoris theologiae primarii munus susciperet, tertium invitatus est. Ut alias eiusmodi vocationes, quae maximam partem admodum laetae erant atque honorificae, haud memoremus. Licet vero Gerhardus academicis praecipue lubenti animo paruisset, tamen a Casimiro, principe suo, qui ex intimis visceribus eum deamabat, dimissionem impetrare haud potuit. Hoc duntaxat vel tandem obtinuit, ut spe aliquando *Jenam* redeundi, sibi carissimam, lactaretur.

Casimiro interea Gerhardus vel Heldburgi vivens, nimis adhuc a se remotus videbatur. Post varia igitur alia tentamina tandem anno 1615. id effecit, ut superintendentis generalis *Colurgensis* munia, perquam onerosa, sibi imponi pateretur. In quo officio licet valetudinem suam iam antea valde debilitatam esse sensisset, ita strenuum tamen sese praestitit, ut Casimirus ecclesias sub hocce moderamine egregie florere, cum intima animi voluptate animadverteret. Vel solam in rei fidem excitasse sufficiat *constitutionem ecclesiasticam*, quam Gerhardus, hortatu principis sui, adhuc anno 1615. concinnavit atque anno subsequenti in lucem publicam emisit, quem laborem etiam munifice remuneratus est Casimirus, Princeps

serenissimus. Recentissima huius *constitutionis ecclesiasticae* editio Coburgi anno 1713. prodit, cui brevem expositionem de *ordinationibus ecclesiasticis* addidit Ernestus Salomon Cyprianus, theologus Gothanus, isque celeberrimus.

Ordinis ratio iam exposcit, ut de vocatione *Jenensi*, ad quam accipiendam ipse Gerhardus suam proclivitatem haud obscure prodidit, sigillatim nonnulla dicamus. Jam anno 1611. academia Jenensis valde institerat, ut Gerhardus professor sibi theologiae concederetur. Neque tamen tum temporis voti sui compos fieri potuit, siquidem serenissimus Princeps Casimirus nullis adduci potuit rationibus, ut Gerhardum Jenam dimitteret. Verum quum quadriennio post Ambrosius Reudenius, facultatis theologiae in academia Jenensi senior, rebus eximeretur humanis, atque Gerhardus, ut eiusdem locum suppleret, denuo solemniter vocaretur, ipseque insuper Elector Saxoniae Joannes Georgius I. die 18. Julii anni 1615. litteras hac de re ad Principem Jo. Casimirum daret; factum vel tandem est, ut Gerhardus, Electore Saxoniae imprimis intercessore, dimissionem sui ad academiam Jenensem a Casimiro obtineret. Leges tamen ipsi serenissimus hicce Princeps quasdam praescripsit, vi quarum adhuc quodam modo suus permaneret; nimirum ut in posterum quoque consiliarium ecclesiasticum apud ipsum ageret, ut porro visitationibus, synodis aliisque deliberationibus, sicubi necessitas id exposceret, neque tamen suis sumtibus, interesset, itemque ut quotannis examinibus gymnasii Casimiriani assisteret atque ut denique peculiarem curam eorum gereret, qui suis et fratris Jo. Ernesti Isenacensis stipendiis in litteras Jenae incumberent. Pro quibus officiis illi annum centum florenorum stipendium decrevit.

Atque ab hoc tempore nova iam vitae Gerhardi periodus orditur, quam inter exoptatissimas semper retulit atque de qua, quamvis videretur de altiori dignitatis gradu descendere, mirum in modum sibi gratulatus est. Tanto autem cum ardore sese statim praelectionibus suis theologicis applicuit, ut nihil plane eorum praetermitteret, quae egregios doctrinarum sanctarum consecraneos efformare possent. Nam praeter isagogicam locorum theologicorum explicationem, quam subinde instituit, singulis quoque annis quosdam duntaxat locos eosdemque praecipuos curatius sibi excutiendos sumsit. Contra omnis generis hostes, quibuscum ecclesiae purioris doctoribus certamen subeundum est, invictum in veritate tuenda defensorem egit. Imprimis contra Romanenses fortiter pugnavit eosdemque habitis hanc in rem collegiis solide confutavit. Et sane post Lutherum atque Chemnitium praestantior debellator ecclesiae romanae doctorum vix cogitari potest, qui arma ipsorum tam egregie retunderet eosque suis ipsorum gladiis iugularet. Praeterea contra Jo. Calvini assecclas auditores suos sollicitè communire, suarum duxit esse partium. Descendit quoque in arenam cum Photinianis, idque haud infeliciter, omni quippe armorum genere abunde instructus. Disputatoriis collegiis multum statuit pretii inque iis discipulos suos diligentissime exercuit. Horas tamen exegeticas omnibus fere reliquis antetulit. Pauci sunt libri veteris novique testamenti, quos non in praelectionibus suis academicis nervosissime exposuerit. *Explanationi Epistolae ad Hebraeos*, sed non prima demum vice institutae, immortalis est. Adiunxit hisce omnibus reliquas quoque lectiones et collegia, quae a theologo consummato fideique pleno exspectari possunt. Quum anno 1636. Jena Cahlam, vicinum musis Salanis oppidulum, sese contulisset, ut morbos contagiosos Jenae grassantes effugeret, in hoc quasi exsilio commorantibus ibi secum studiosis sex priora capita *Apocalypseos* exposuit huiusque explicationem postea Jenam reversus continuavit. Cum collegis Joanne Maiore et Jo. Himmelio in maxima ac nunquam interrupta concordia vixit. Fasces academicos quater tenuit. Decani autem partibus crebrius magna cum dignitate defunctus est honoribusque doctoralibus ornavit non multos quidem, sed graves ac dignos viros, ex quibus Salomonem Glassium, theologum incomparabilem, Fridericum et Wilhelmum Lyseros, Andr. Keslerum, superintendentem Eislefeldensem, et Christianum Weberum, pastorem Halensem, nominasse sufficiat.

Ex eo quoque capite Gerhardus insigniter de academia Jenensi meritus est, quod sua opera suisque precibus effecit, ut dotibus non contemnendis augeretur. Quum enim baronatum *Rembda* et arcem *Apolda* duo feuda aperta esse intellexisset, serenissimorum Principum, Joannis Philippi et Wilhelmi, animum permovit, ut haec praedia cum omnibus pagis, redditibus ac proventibus annuis academiae Salanae iure hereditario possidenda traderentur. Ut gratum ideo animum academia erga Gerhardum, huius donationis ipsi factae proxenetam, testaretur, perpetuum eorum praediorum provisorem illum anno 1634. constituit. Persuasit quoque Gerhardus Joanni Casimiro, optimo principi, quem supra iam laudavimus, nec non reverendissimae atque illustrissimae Abbatissae Quedlinburgensi, Dorotheae Sophiae, ut academiae Jenensi legata valde munifica designarent. Et quis vel bona omnia, quae a Gerardo nostro in hanc academiam profecta sunt, enumeret; vel quam sollicitè mala et pericula, quae in bello tristissimo tricennali saepius imminebant, ab ea averruncare annis sit, satis digne deprædicet? Audiamus tantum Jo. Michaellem Dillherrum, qui merita Gerhardi in academiam Jenensem collata hisce verbis edisserit: *Si quis imminere interitus, vindex erat Gerhardus. Si quis timebatur ictus, scutum erat Gerhardus. Si qua ingruerat tempestas, tectum erat Gerhardus. Si quis irruebat imber, sol erat Gerhardus**).

Iam vero ubi de meritis Gerhardi nostri verba fecimus, haud praetermittendas esse censemus legationes, quas is academiae nomine diversis temporibus administravit. Anno 1633. a senatu academico *Vinariam* fuit ablegatus, nuptiis Alberti, Ducis Saxoniae, cum Dorothea, Friderici Guilelmi I. filia, academiae nomine interfuturus. Eodem anno ibidem exsequiis Gustavi Adolphi, Suecorum Regis, tanquam legatus universitatis interfuit. Anno subsequenti die 24. Mart., quo iusta funebria celsissimo Principi Joanni Casimiro, cui 27 annos omni fide inservierat Gerhardus, solverentur, rursus nomine publico ad ea peragenda missus est Noster Jenamque reversus optimo principi parentavit.

Ipsi etiam Principes eum ad legationes nonnullas ipsorum nomine administrandas idoneum iudicarunt. Ita a lineae Vinariensis Principibus anno 1627. missus est ad fratrem Joannem Fridericum, qui a Tillio ad Mindam captus Oldenslebi in custodia asservabatur, ut de certis quibusdam rebus cum illo colloqueretur. Eodem anno iussu Principis Wilhelmi Weidam Variscorum ad Electorem Saxoniae fuit ablegatus, a quo et perquam honorifice habitus, et torque aureo, ex quo effigies eius dependit, ornatus rediit. Ut alias eiusmodi legationes brevitatis studio haud memoremus.

Illud vero silentio praeterire haud possumus, varios theologorum conventus eo, quo Gerhardus floruit, aevo fuisse habitos, in quibus ipse praecipuas quasdam partes semper habuerat. Anno 1621. interfuit conventui *Jenensi*, in quo sigillatim de comprimendis conatibus Georgii Calixti et Cornelii Martini, professorum Helmstadiensium, qui in heterodoxiae suspicionem veniebant, nec non de continuanda *Harmonia Chemnitio-Lyseriana* cumprimis actum fuit. Anno 1624. in conventu *Lipsiensi* comparuit Noster, ubi controversia de statu exinanitionis Christi, inter theologos Tubingenses ac Giessenses agitata, sub examen vocata fuit. Anno 1628. alius *Lipsiae* celebratus est conventus, in quo praeter alios doctores theologos Gerhardus quoque praesto fuit. Inter multas alias deliberationes ecclesiae evangelicae salutem concernentes praecipua fuit illa, quam de controversia *Rathmanniana***).

*) In *Laudatione funebr.* p. 102.

**) Haec controversia ab Hermanno Rathmanno, verbi divini apud Gedanenses ministro, viro alias docto ac pio, excitata nomenque naeta est. Statuit is, 1) verbo divino non inesse vim quandam atque efficaciam homines illuminandi atque convertendi, sed illi duntaxat adesse seu coëxistere; 2) mutationes salutes, quae opus conversionis constituerent, non omnes effici per verbum, sed nonnullas a Spiritu sancto immediate, ante operationem verbi, aut cum illa et iuxta illam, collateraliter; ita ut alii effectus a verbo, alii vero a Spiritu S. immediate dependerent; 3) vim istam divinam homines illuminandi atque convertendi adesse quidem verbo divino in usu, sed non ante te extra usum. Hosce

susceperunt theologi, qui et eiusdem decisionem, auctoritate Electoris institutam, in peculiari scripto Lipsiae 1629. edito dederunt, ad quam plurimum contulit Gerhardus noster. Examinatae etiam fuerunt in hocce conventu *quaestiones Jesuiticae* Augustano ministerio propositae. Criminabantur nimirum societatis Jesu sacerdotes, inprimis Dillingenses, Protestantes confessionem Augustanam, anno 1530. Carolo V. exhibitam, vel deseruisse, vel vitiasse, hincque pacis religiosae anno 1555. sanctae iuribus ac privilegiis non amplius frui posse, qua et penitus sublata tranquillitati imperii Romano germanici optime consuli posset. Ab iniuriis hisce accusationibus ut ecclesia Lutherana solide defenderetur, theologi Saxonici ab Electore Jo. Georgio scriptum apologeticum componere iussi sunt. Quod et nulla interposita mora praestiterunt, edito opere, cui *Defensionis pupillae evangelicae* nomen ad negotii gravitatem declarandam imposuerunt*). Auctor huius scripti publica auctoritate in lucem editi erat Matthias Hoë ab Hohenegg, adiutus tamen aliorum nostrorum doctorum, Polycarpi nempe Lyseri, Henrici Hoepfneri, Guilelmi Lyseri, Jo. Hülsemanni, ac cumprimis Gerhardi nostri consiliis scriptionibusque. Certe Gerhardum scriptum hocce apologeticum primum delineasse, elaboratumque seorsum ab Hoëo ante conventum reliquorum theologorum accepisse, ex epistolis quibusdam nondum editis ostendit Fischerus**), vir doctissimus. Vix dici autem potest, quantas turbas fecerint Loiolitae, cum vindiciae hae in lucem publicam exiissent. Ediderunt mox plurimos libellos inficeto plerumque et ludicro stilo exaratos, quibus malam exornare causam pergebant. Quare Elector Saxoniae anno 1630. ad diem 11. Aprilis denuo Lipsiam evocavit theologos Saxonicos, directoris partibus Matthiae Hoë datis. Huc itaque et Gerhardus noster se dicto die contulit atque conventui isti interfuit, in quo tum de aliis rebus ad ecclesiae evangelicae salutem spectantibus, tum et de nova imprimis apologia pupillae evangelicae Forero cumprimis ac Dillingensibus opponenda deliberatio fuit instituta. Convenit vero inter theologos, qui hic aderant, ut Matthias Hoë, quem supra iam laudavimus, scriptionis laborem in se susciperet, Gerhardus autem praecipua responsionis fundamenta litteris consignata eidem suppeditaret, prout pluribus observat Fischerus, modo nobis laudatus***). Atque sic vel tandem enata est *Iterata fundamentalis defensio pupillae* †), una voce a theologis Saxonis, qui Lipsiae convenerant, approbata atque iussu Electoris Saxoniae in lucem publicam edita.

errores ita tueri ac defendere conatus est Rathmannus, ut subinde ad b. Lutherum aliosque, qui idem sentirent, provocaret. Quum vero hac ratione multorum perturbaret animos, et controversia haec, quae ab initio privata duntaxat erat, in publicam deinceps erumperet inque omnibus fere academiis de hocce argumento disputaretur, consultum esse videbatur Jo. Georgio, Electori Saxoniae, si errores isti Rathmanniani scripto quodam publico solide profigerentur. Hinc iussu ipsius atque auctoritate oppositum fuit Rathmanno scriptum illud, quod supra innuimus et in fronte hanc gerit inscriptionem: *Der reinen, wahren evangelischen Kirchen und ungeänderten augspurgischen Confession zugethuner Theologen wiederholte richtige, gründliche und unwiderlegliche Lehre von der heiligen Schrift; oder dem heiligen geoffenbarten Worte Gottes, was dasselbe seiner Natur und Eigenschaft nach sey, und dass es die Kraft und Vermögen zu erleuchten, zu bekehren und seelig zu machen, wahrhaftig vor und in dem Gebrauch in und bey sich habe.*

*) Prodiit hicce liber Lipsiae anno 1628 hac insignitus inscriptione: *Nothwendige Vertheidigung des heiligen römischen Reichs evangelischer Churfürsten und Stände Augapfels, nemlich der wahren, reinen, ungeänderten, Kayser Carln dem fünften, höchstlößlicher Gedächtniss, anno 1530 übergebenen augspurgischen Confession und des auf dieselbe gerichteten höchstverpönten Religionsfriedens etc.*

**) In *Vita Jo. Gerhardi* p. 130.

***) *loc. excitato* p. 131. 132.

†) Inscriptio libri haec est: *Nochmalige, unvermeidliche und gründliche Hauptvertheidigung des heiligen römischen Reichs evangelischer Churfürsten und Stände hochwertheften Augapfels und theuren Kleinod, nemlich der wahren, reinen, unveränderten augspurgischen Confession und des darauf gerichteten hochverpönten Religionsfriedens, entgegengesetzt allen denen giftigen, lermenbläserischen Scarteken und Lästerschriften, so bishero wider den chursächsischen evangelischen Augapfel von Mönchen und Jesuiten ausgeflogen etc.* Liber hic iussu Electoris Saxoniae conscriptus publicique iuris factus est Lipsiae anno 1630. fol. atque recusus annis 1631. 4. 1673. 4.

Iis, quae hactenus disseruimus, hoc quoque addi meretur, quod Gerhardus noster a Principibus in variis causis, iisque subinde gravissimis, de consilio suo fuerit rogatus. Consultus certe fuit ab Electore Saxoniae Jo. Georgio I. in causa maxime ardua eo tempore, quo ferale illud bellum inter Ferdinandum II. Imperatorem et Bohemos exardesceret. Consultus etiam fuit a Wilhelmo Duce Vinariensi in variis causis variisque temporibus, cum primis ubi deliberatum fuit, utrum pacificatio Pragensis a serenissimo Wilhelmo sit acceptanda? quam quidem celsissimo Principi omni ratione suasit Gerhardus noster. Consultus porro fuit a Jo. Philippo, Duce Altenburgensi, Ernesto, Duce Saxo-Gothano, cui spectatissima virtus Pii cognomen peperit, itemque a Georgio, Hassiae Landgravio, aliisque, qui et frequentes ad eum litteras dederunt et familiaria saepe cum eo habuerunt colloquia.

Quamvis ex tot Heldburgi adhuc datis repulsis tum academiae in Germania florentes, tum ecclesiae celebriores facile intelligere potuissent, Gerhardum Jenam sibi carissimam tandem translatum, inde nullo modo evocatum iri; tamen eximio Gerhardi desiderio captae experiri id voluerunt. Anno 1616. ad superintendentis in comitatu Schaumburgico et professoris in gymnasio Stadthagensi primarii dignitatem ei patuit aditus. Anno 1617. consilia in Borussia agitabantur de deferendo ei episcopatu Pomezaniensi. Annis 1620. et 1623. Lipsiensis academia, anno 1621. Argentoratensis, anno 1622. Rostochiensis, anno 1624. Upsaliensis, 1626. Marpurgensis, denuo Evangelicis restituta, et anno 1627. Vitembergensis Gerhardum suum esse voluerunt. Praeterea et Lubecenses et Halberstadienses et vel ipse Daniae Rex Fridericus II., qui Soranum gymnasium ornare volebat, eundem frustra sibi expetierunt. Neque mirum est, tantam apud omnes sui excitasse attentionem, qui fere totius Germaniae praeceptor celebratissimus exstitit. Dabimus hic brevem duntaxat catalogum eorum, qui in orbe litterario et christiano pariter inclaruerunt et vero praecipue a Gerharδο formati esse dici possunt. In iis vero est Michael Waltherus, ecclesiarum Lubecensium superintendens generalis, Salomon Glassius, dignissimus Gerhardi in cathedra Jenensi successor, praesulis Gothani munere postea ornatus, Jo. Georgius Dorscheus, theologus primum Argentoratensis, postea Rostochiensis, Jo. Conradus Danhauerus, theologus Argentoratensis, Petrus Haberkornius, Giessensis theologus, Petrus Winstropius, Danus, archiepiscopus Lundensis in Scania et academiae Carolinae cancellarius, Jo. Musaeus, theologus Jenensis, Christianus Dreierus, Helmstadiensis theologus, Daniel Henrici, theologus Lipsiensis, Jo. Matth. Meyfartus, theologus Erfurdensis, Caspar Sagittarius, historiarum in academia Jenensi professor, Andr. Senertus, linguarum orientalium in academia Vitembergensi professor, Christianus Chemnitius, theologus Jenensis, Theodor. Hackspanius LL. OO. professor in universitate Altorfina, Fridericus et Wilhelmus Lyserus, et quot non alia celebria in orbe litterario nomina? Pauci profecto ea aetate floruerunt viri, praeclaris in ecclesiam evangelicam ac rempublicam litterariam meritis conspicui, de quibus Gerhardus noster illud Senecae ad *Lucilium* non potuerit iure usurpare: *Assero te mihi, meum opus es**).

Dedimus hactenus brevem historiam vitae praeclarae Gerhardi nostri publicae, nunc breviorē vitae privatae dabimus. Vidimus theologum praestantissimum in cathedra academica sacros iuvenes formantem feliciter in viros Dei. Contemplati sumus non sine admiratione insignia eius in universam ecclesiam puriorem, in orbem litterarium, in academiam Jenensem, quin in ipsas summorum principum aulas merita, nulla unquam oblivione obscuranda. Nunc videamus eximium huncce theologum in propriis aedibus thalamisque suis domum quoque sibi constituentem.

Primam thori sociam anno 1608. adscivit Barbaram Neumeyeram, virginem pud-

*) Seneca *epist.* 34.

cissimam, Jo. Georgii Neumeyeri et Elisabethae, quae Jacobum Schroederum, consulem Vinariensem, patrem habuerat, filiam. Mater vero, iam tum defuncto primo marito, iterum D. Jo. Stromero nupserat, et hoc quoque mortuo a D. Jo. Maiore in matrimonium cooptata est. Cum hac igitur Barbara Gerhardus noster die 29. Aprilis sponsalia et die 19. Septembris nuptias Vinariae celebravit, quarum solemnitatibus serenissimorum Principum Jo. Casimiri et Joannis Ernesti itemque illustrissimae Principis Vinariensis et reverendissimae Abbatissae Quedlinburgensis legati interfuerunt. Licet vero exoptatissimum esset hocce connubium, diuturnum tamen non fuit. Postquam enim haec Gerhardi coniux exeunte anno 1610. primo eoque difficillimo partu filiolum esset enixa, sub auspiciis subsequentis anni rursus denatum; ipsa in morbum gravissimum implicata anno aetatis decimo septimo, coniugii vero tertio nondum completo, die 30. Maii anno 1611. vitam cum morte commutavit. Gerhardus noster, moestissimus iam factus viduus, et uxori desideratissimae, et unico, quem illa pepererat, filiolo Heldburgi in templo oppidano posuit monumentum, in quo ipsius quoque annus et dies emortualis inscribi aliquando posset, tanquam ingentis sui desiderii tesseram.

Ad altera vota non transiit nisi triennio elapso, quo Mariam Mattenbergiam, patris Jo. Mattenbergii, medicinae doctoris et consulis Gothani, matris vero Catharinae, ex *Pezoldiorum* gente oriundae, filiam, in thorum sibi adscivit. Nuptias celebravit in arce Heldburgensi anno 1614. Kalendis Martii. Ipse Joannes Casimirus cum Electoris Saxonici legato sponsum in templum deduxit atque per quadriduum nuptiarum solemnitates sua praesentia illustravit. Haec coniux, quam tenerrimo nec unquam interrupto dilexit amore, per tres et viginti annos illi fuit sociata totidemque annos ei superstes fuit, die demum 30. Martii anni 1660. rebus humanis exempta. Sobolem admodum numerosam ex hocce matrimonio vidit Gerhardus, ex decem tamen liberis sex tantum, quum in patriam coelestem intraret, reliquit impuberes.

Filiarum altera Elisabetha anno 1643. nupsit Simoni Trandorffio, pastori Cahlensi atque ephoriae Orlamundanae adiuncto; altera vero, natu minor, primum anno 1652. nacta est maritum Jo. Volckium, artis salutaris doctorem et practicum Gothanum, deinceps, hoc mortuo, 1658 Christian. Chemnitium, professorem et superintendentem Jenensem, tum temporis viduum.

Ex filiis natu maximus, Jo. Ernestus Gerhardus, magnam nominis nactus est celebritatem. Anno 1621. Jenae natus cum esset, mature litterarum bonarum praeceptoribus traditus est atque iam 1637. ad subsellia academica sese contulit. In litteratura orientali plurimum praestitit atque tum in aliis litterarum generibus, tum in hoc scripta edidit minime contemnenda. Confecto itinere litterario primum professor historiarum publicus in academia Jenensi fuit constitutus, deinde vero anno 1655. arduo professoris theologi muneri admotus. Tandem anno 1668. insigne sui desiderium relinquens rebus hisce humanis ereptus est. In matrimonio habuit Catharinam Elisabetham, viduam Schelhammeri, medicinae in academia Jenensi professoris, ex qua praeter duas filias totidem suscepit filios, quorum alter Jo. Fridericus tandem comiti Schwarzburgico ab aulae et consistorii consiliis fuit; alter vero Jo. Ernestus professionem theologicam Giessensem exornavit. Uterque multis meritis inclutus magnamque famam consecutus est.

Secundus Gerhardi nostri filius, Joannes Gerhardus, natus Jenae anno 1625. cum in omni eruditionis genere iam egregie esset versatus, ita ut cum eruditissimis istius aetatis viris frequens ipsi intercederet commercium litterarium, in optimo aetatis flore praematura morte abreptus est Jenae anno 1647.

Tertius eiusdem filius, Jo. Fridericus Gerhardus, Jenae anno 1631. in lucem editus, in academia patria litteris operam dedit. Anno 1664. doctoris theologi dignitatem

eidem contulit ipsius frater Jo. Ernestus, brabeutes. Diu in academia Jenensi versatus, praeter alia scripta, *Speculum religionis pontificiae* edidit. Tandem Eisenbergensium antistes evasit atque anno 1667. praepropera morte obiit.

Superest quartus Nostri filius isque natu minimus, Joannes Andreas Gerhardus, qui lucem hanc adspexerat anno 1634. Is summis in iure honoribus Jenae impetratis, 1661. et sequentibus annis varia per Galliam, Angliam, Germaniam, immo et Hungariam instituit itinera atque redux factus consiliarius aulicus primum Principis Anhaltini, Servestae sedem habentis; deinceps vero Altenburgi aulae et regiminis consiliarius constitutus est, ubi et anno 1681. die 11. Septembris mortalitatem explevit.

Multa quoque alia de stirpe Gerhardiana dici hic possent commemoratione haud indigna; sed instituti nostri id prohibet brevitās.

Pergimus itaque ad reliqua Gerhardi nostri fata, tam prospera, quam adversa.

Meretur sane Gerhardus fortunatis accenseri viris, si consideremus, eum non tantum numerosam habuisse prolem, sed et facultates suas, non turpi lucro ac sordida avaritia, sed ampla coniugum dote, Principum munificentia aliisque rationibus longe honestissimis, plurimum adauxisse adeoque et comparandae bibliothecae non exquisitae duntaxat, sed et numerosae omnino parem fuisse. In tanta insuper apud summos imperii principes gratia fuit, ut et familiaria saepe cum eo colloquia instituerent et frequentes ad eum litteras exararent singularis clementiae significatione plenissimas. Quin tanta apud omnes valuit auctoritate, ut, cum saepissime sententia eius rogaretur, quosnam varii generis officiis praeficiendos esse existimaret, ista nunquam non oraculi instar haberetur.

Verum rebus hisce secundis sese quaedam, ut in humana hac rerum conditione fieri assolet, adversitates immiscuerunt. Cum multis praesertim corporis infirmitatibus, quas pertinacibus suis laboribus atque molestis etiam itineribus non tam contraxerat sibi, quam auxerat, saepius conflictatus est Noster. Accessere ad haec tristissima illa belli tricennalis tempora, in quibus non tantum ii, qui in castris Imperatoris militabant, sed et milites Suecici eum per insidias capere in animum induxerunt. Quod ad milites caesareanos attinet, iis vel easpropter Gerhardus in magno fuit odio, quod is crassos romanae ecclesiae errores solide confutaverat. Sueci vero illi eam maxime ob rationem erant infensi, quod elegiam eucharisticam pro pace Pragensi, Suecis tantopere exosa, adornaverat. Quum vero vitae Gerhardi nocere haud potuerint hostes, in bona ipsius varia intulerunt mala. Ita Sueci anno 1636. ex praedio Gerhardiano Roslaviensi omnia pecora abegerunt, bona diripuerunt, duo eius horrea frugibus plena ut et armentorum stabula in cineres redegerunt. Supervenerunt imperatorii milites, qui irruptione in urbem Jenam facta Gerhardi pretiosam suppellectilem fere omnem, e vasis aureis atque argenteis constantem, depredati sunt. Per duplex hocce damnum quinquies mille aureorum iacturam se fecisse, ipse confirmavit Gerhardus. Neque tamen ideo fractus est eius animus: ad aliquos enim amicos cum scriberet, verba Hiobi sibi propria fecit, quae leguntur *cap. I. vers. 21.* et aliquando exporrecta fronte Joanni Maiori dixit: *Me vero damnum datum minime angit et sollicitum habet; largiori enim iam pecunia, quam antea unquam, fortunante divino numine affluo.*

Sub hisce vero calamitatibus publicis, quae magis Gerhardi animum, quam privatae affligebant, vir hic immortalis memoriae, cuius insimul labores indefessi sensim sensimque exhauserant vires, ad suae vitae finem properavit. Praesagiens animus ipsi, ad Glassium amicum suum scribenti, sex mensibus antequam in morbum implicaretur, haec verba in calamus dictarat: *Metae videor mihi proximus;* quae verba quum legisset Glassius, a lacrimis sibi temperare haud potuit.

Anno 1637. mense Maio primum febrem ardentem sibi imminere sensit, quam vero celeri adhibita medicina hac vice feliciter depulit. Mense vero Augusto recursavit omne

malum atque mox ita invaluit, ut intra quinque dierum spatium, penitus confectus viribus, die 17. Augusti animam piam et Christi sanguine perpurgatam efflaret. Quam fidei plenae suas caritates divinae commendavit providentiae; quanta cum animi contritione peccatorum suorum ediderit confessionem; quanta animi teneritudine optimis suis collegis, Jo. Maiori et Jo. Himmelio, ideo ad se arcessitis valedixerit; quam sollicite, raro admodum exemplo, de sufficiendo in suum locum theologo idoneo disposuerit, id quidem omne verbis vix exprimi potest.

Ut tandem de funere beati viri aliquid subiungamus, notamus paucis, factum illud esse die vigesimo Augusti, atque exanime corpus templo S. Michaelis Jenae fuisse illatum. Quantum ex obitu tanti theologi dolorem ceperit cuncta academia Salana, vix opus esse arbitramur, ut copiose hic edisseramus. Programma exsequiale omnia complectitur, dum ita desinit: *Concurrite, concurrite cives academici! fundamenta academiae concussa sunt! Adeste! lugete! funebri Gerhardi capulo humeros vestros supponite! exsequias catervatim, catervatim honorate! funus maioris theologi Jena non vidit, an visura? lugete, plangite omnes boni!*

Ceterum Gerhardus, ut eundem ex vero descripsit amicus quidam, *statura erat commendabilis; vultus habitu gravis, sed tamen liberalis, eloquio iucundus; gestibus inaffectedus. Quam excellenti ingenio, festivo etiam inter amicos, quam acri iudicio, quam stupenda memoria valuerit, quam concatenato labore atque industria omnia negotia tractaverit, quam accuratus in maximis et in minimis fuerit; de eo quidem scripta, res gestae, vitae eius rationes omnes uberrime testantur. Quod habitum illius moralem attinet, pius fuit supremique numinis reverens; beneficus, liberalis, misericors, humanus, mansuetus, socialis, concors, gratus, sobrius, αὐταρκής, patiens, constans. Nulli fere theologorum obtigit, quod ipsi, ut ab obtreptionibus adeo tutus esset atque ut a dissentientibus ipsis tantis laudibus efferretur. Orthodoxiae ita fuit studiosus, ut nec vehementius in adversarios inveheretur, et vero, si vel verbulum scripserat, quod in sinistram trahi explicationem inaudiret, lubenti atque sedato animo omitteret cumque aliis phrasibus commutaret.*

Possemus hoc loco copiose recensere varia elogia, quae viri doctissimi iure meritoque tribuerunt Gerhardo nostro, si praefationis limites id paterentur. Dabimus tamen ex multis unum duntaxat alterumque. Salomon Glassius, dignus Gerhardo successor, eum nominavit *principem theologorum, lumen et universitatis Jenensis, et totius christiani orbis, columnam fortem firmamque in domo Domini, sidus illud in regno coelorum praelustre, heroem illum in debellandis devincendisque tot haereticorum phalangibus animosissimum, exemplar illud evidens eminensque pietatis omnis et veri divini cultus, speculum illud purum tersumque quarumcunque virtutum viros Dei decentium; carum illud Deo praepotenti pectus, delicias illas mentium Jesu addictarum* *) etc. Glassio adiungimus Matthiam Hoë ab Hohenegg, magni pariter nominis theologum, qui Gerhardum in suis ad ipsum epistolis non aliter appellare solitus est, quam *archi-theologum meritissimum et dignissimum: theologorum antesignanum: lumen et columnen christianae reipublicae: theologorum antecessorem: theologorum phosphorum: oculum theologorum*. Quin et multi alii gravissimorum in ecclesia nostra virorum asserere non dubitarunt, tres palmam omnibus theologis praeripuisse, scilicet Lutherum, Chemnitium atque Gerhardum. Ex ipsis ecclesiae romanae doctoribus Jacobus Benignus Bossuetus, episcopus quondam Meldensis, eundem ex ore Lutheranorum appellavit *le troisième homme de la Réforme après Luther et Chemnice* **), et Ludov. Ellies du Pin, celeberrimus iste doctor Sorbonnicus, eidem post Melanthonem inter Lutheranos primas detulit ***). Ut alia virorum praestantissimorum in Gerhardum nostrum

*) Vid. Glassium, in *Anniversaria b. Gerhardi memoria*, p. 69 seqq.

**) Vid. eius *Histoire des variations des églises protestantes*, tom. II. p. 455.

***) Dans la bibliothèque des auteurs ecclesiast. du 17. siècle, tom. II.

elogia, veluti Jo. Valentini Andreae, Samuelis Benedicti Carpzovii, Augusti Buchneri, Viti Ludovici a Seckendorff, itemque theologorum reformatorum, Hoornbeckii, Riveti, Jo. Ludovici Fabricii, Petri Juriae aliorumque in rerum praesentia haud memoremus.

Non defuerunt tamen, ne quid dissimulemus, homines quidam malevoli ac calumniatores, qui in optimum virum, verae sanaeque doctrinae tenacissimum, virus suum evomere eundemque collusionis cum Weigelianis et fratribus Roseae crucis insimulare inque *ἡερεδοξίας* suspicionem adducere neutiquam dubitarunt. Quam suspicionem quamvis scripta eius omnia ab ipso satis superque removerent, caussas tamen sat graves se habere credidit vir innocentissimus, quam ob rem sycophantis sequens carmen lectu dignissimum opponeret:

*Qui studium hoc arvo pietatis gnaviter urget
Et sophies partem tractat utramque sacrae;
Ille Rosae crucius et Weigelianus habetur,
Et nota turpis ei scribitur haereseos.
De me non verita est virosa calumnia id ipsum
Spargere et his nugis conciliare fidem.
O coecas hominum mentes! o pectora coeca!
O sine iudicio debile iudicium!
Discite quaeso prius, quis vere Weigelianus?
Quisve Rosae crucius? discite quaeso prius.
Dispellunt radii solares nubila coeli,
Lux veri e falsis clarior emicuit.*

Nec hoc silentio praetermittendum hic est, Gerhardum nostrum nonnullos nactum esse adversarios, ex Romanensibus quidem Gisbertum Lappium, qui Albertum Pighium, ex scriptis contra b. Lutherum editis satis notum, contra Gerhardum defendere annisus est; et Philippum Caroli, qui olim Altdorfi bonas litteras docuit, sed deserta professione sua ad Romanensium sacra transiit atque *Triumphum antiquae fidei* luci publicae exposuit; ex coetus vero reformati doctoribus Marcum Fridericum Wendelinum, theologum haud incelebrem, qui *Collegio Gerhardi Anti-Wendeliano* opposuit *Exercitationes theologicas vindices pro theologia christiana*, excusas Casellis a. 1652., recusas 1669. in 4.

Verum haec quidem scripta, si fortassis Wendelini exercitationes modo excitatas, quas vero Christophorus Franckius, theologus quondam Kiloniensis, confutavit, excipias, adeo exigui pretii sunt, ut vix aliquam mereantur attentionem.

Id magis operae pretium esse arbitramur, ut de ipsius Gerhardi nostri libris in lucem publicam editis nonnulla hic dicamus. Sunt enim multiplices eruditione referti acerrimoque elaborati iudicio ac proinde lectu dignissimi. Tantus vero eorum est numerus, ut dicere liceat cum Augusto Buchnero:

*Ipse autem tam multa stilo qui lecta regessit,
Scilicet esse unus bibliotheca potest.*

Recensebimus autem primo loco maiora eius opera, de reliquis eius scriptis deinceps nonnulla dicturi.

Primum inter illa locum merito damus eiusdem *Locis theologicis*, quos Gerhardus, iuvenis 27 annorum, anno 1610. Heldburgi auspicatus est, cum sacrorum ibidem antistitis munere fungeretur. Continuavit vero arduum hocce opus Coburgi finemque tandem eidem imposuit Jenae a. 1621. dominica Reminiscere. Absolvitur illud 9 tomis, quos anno 1625. insecuta demum est *Exegesis* sive uberior explicatio articulorum in tomo 1. locorum concisius tractatorum. Variarum huius operis habentur editiones; prima est Jenensis, forma quadri-

fariam partita, annis 1610.—1625. typis exscripta, cui hodiernum suum constat pretium. Hanc excepit Genevensis, tribus constans voluminibus, quae anno 1639. in fol. lucem adspexit publicam. Secuta deinceps est tertia eaque auctior, cura Jo. Ernesti Gerhardi, Jo. filii, Francofurti et Hamburgi 1657 fol. itidem tribus voluminibus. Huic editioni accesserunt annotationes, quas b. auctor in ora exempli sui adscripserat, editor autem textui huius editionis inseruit; ita tamen, ut singulae asteriscis fuerint notatae. In votis equidem vir beatus habuit, ut hocce opus, quod eius quasi primum et praecipuum est, denuo perlustrare et perpolire posset; sed propter alia, quibus obrutus erat, negotia hoc ei non licuit. Omnes tamen, qui a partium studio sunt alieni, facile nobiscum fatebuntur, *eximium hocce esse Gerhardi opus longeque praestantissimum et quod omnibus eiusdem generis dubiam reddat palmam, in quo etiam diligentia stupenda, profunda et exquisita eruditio eluceat**).

Alterum Gerhardi opus, quod priori iure meritoque ad latus ponimus, hac insignitum est inscriptione: *Confessio catholica, in qua doctrina catholica et evangelica, quam ecclesiae Augustanae addictae profitentur, ex romano-catholicorum scriptorum suffragiis confirmatur*. Liber primus huius operis isque *generalis*, duabus constans partibus, prodiit Jenae exeunte anno 1633. in 4. Libri autem *secundi* seu *specialis* pars *prima* anno 1634. pars *secunda* anno 1636. et pars *tertia* denique seu *ultima* anno 1637. Deficientibus primae editionis exemplaribus, libri, separatim olim editi, iunctim fuerunt recusi Francofurti et Lipsiae, a. 1679. in fol. Atque haec posterior editio priore longe est praestantior, eo quod accessionibus quibusdam est adaucta atque indice peculiari instructa. Maximam sumtuum partem in novam hancce editionem fecit Fridericus I. Dux Saxoniae Gothanus, isque gloriosissimus, unde et eidem eiusque coniugi, Magdalenae Sibyllae, opus hocce nuncupavit Jo. Andreas Gerhardus, filius Gerhardi natu minimus. Christianus Chemnitius, eximius quondam academiae Jenensis theologus, *omnium Gerhardinorum laborum et librorum hunc esse optimum iudicavit***); quin Gerhardum *ceteris suis in scriptis alios, hoc vero in opere se ipsum superasse*, pronuntiarunt Hieronymus Praetorius atque Jo. Henricus Feustkingius. Ut alia huius generis elogia, quae in scriptis nostrorum theologorum passim occurrunt, in rerum praesentia taceamus***). Ratio disputandi, quam Gerhardus hic adoptavit, eadem est, qua antiqui coetus christiani doctores, Justinus, Tertullianus, Athenagoras, Clemens Alexandrinus, Arnobius aliique olim contra gentiles usi sunt, qui ex propria illorum doctrina atque hypothesibus argumenta, quibus religionis christianae veritas comprobatur, desumserunt. Eandem viam ante Gerhardum ingressus est ex nostris theologis Matthias Flacius Illyricus in *Catalogo testium veritatis*, et Andreas Osiander in *Papa non papa*. Quin ipse Gerhardus in *Bellarmino orthodoxiae teste*****) specimen istius methodi iam dederat; cuius exemplum deinceps secuti sunt Jo. Georgius Dorscheus†), Antonius

*) Utimur hic verbis b. Buddei, theologi iudiciosissimi, quae leguntur in eiusdem *Isagog. hist. theol. in theol. univers. p. 393*. Plura testimonia atque elogia qui legere voluerit, adeat Hulsemannum in *Meth. stud. theol. p. 299*, Jo. Benedictum Carpzovium *Theol. exeg. 2*, Jo. Fechtium in *disput. de studii biblici cum systematico coniunctione §. 14*, Jo. Guilelmum Zieroldum in *Einleitung zur gründlichen Kirchenhistorie, p. 396*, Jo. Henricum Hottingerum in *Bibliothecario*, quem vocat, *quadripartito, p. 402*, Jo. Fabricium in *Hist. bibliothecae part. 2. p. 175 seqq.*, Michaelem Lillienthalium in *Theologische Bibliothek tom 1. sect. 4. art. 8. p. 405 seqq.* et cum primis Fischerum saepius iam laudatum in *Vita Gerhardi p. 393 seqq.*

**) Vid. praefationem novae editioni *Confessionis catholicae* praemissam.

***) Legi ea possunt apud Fischerum in *Vita Gerhardi p. 405 seqq.*

****) Tribus hoc opus partibus constat, quarum prima Jenae anno 1631. ultima anno 1633. ibidem lucem adspexit publicam.

†) In *Thoma Aquinate, exhibito confessore veritatis evangelicae etc.* Francofurti 1656. 4.

Reiserus *), Melchior Nicolai**), Paulus Colomesius***), Samuel Stryckius†), Jo. Christoph. Pfaffius††), theologus Tubingensis, Ernestus Salomon Cyprianus†††), theologus Gothanus, alique, quos nominare supersedemus.

Tertium opus, quo Gerhardus theologiam cumprimis exegeticam egregie illustravit, est *Harmoniae evangelicae Chemnitio-Lyserianae continuatio*. Constat, Martinum Chemnitium, theologum incomparabilem atque ecclesiae Brunsvicensis quondam superintendentem, conscripsisse Harmoniam evangelicam, sed morte praeventum vix dimidiam eius partem absolvisse. Hinc Polycarpo Lysero, qui Chemnitio in munere sacro successit, nata est occasio, opus hocce eximium editis annis 1603. et 1608. aliquot adhuc libris amplificandi. Neque tamen laborem hunc ad finem perducere integrum viro optimo per fata licuit. Reservatum id erat Gerhardo nostro, qui iam anno 1617. *Commentarios in harmoniam historiae evangelicae de passione, crucifixione, morte et sepultura Christi* etc. itemque *in harmoniam historiae evangelicae de resurrectione et ascensione Christi salvatoris nostri* etc. Jenae luci publicae exposuit. Licet vero bini isti libri eadem methodo, quae in *Harmonia Chemnitio-Lyseriana* deprehenditur, essent concinnati summoque iure nomen continuationis huius harmoniae mererentur, Gerhardus tamen, qua erat modestia, titulum hunc adhibere noluit, ingenue professus, se neque ea ingenii praestantia, neque ea eruditionis copia instructum esse, ut tantorum virorum labores plane eximios eadem dexteritate eodemque filo ac stilo continuare possit *†). Tandem vero multorum magnorumque theologorum auctoritas commovit Gerhardum nostrum ad arduum hocce opus aggrediendum. Finitis itaque locorum theologorum tomis, anno 1624. manum operi admoveere coepit idque intra triennii circiter spatium absolvit feliciter. Constat vero haec Gerhardi continuatio, qua harmoniae evangelicae colophonem imposuit, tribus partibus, quarum prima anno 1626. secunda et tertia vero 1627. lucem adspexit publicam. Atque hac ratione triumvirorum praestantissimorum labores in historiam evangelicam insumti primum seorsim prodierunt, donec tandem opus integrum et Genevae anno 1628. et Roterodami anno 1646. fol. excuderetur. Hasce vero editiones insecuta deinceps est editio Hamburgensis, quae anno 1652. prodiit atque prioribus editionibus ceu plenior et accuratior praeferenda est. Recentissima denique editio ea est, quae Hamburgi anno 1704. fol. in tres distincta tomos necessariisque instructa indicibus typis fuit exscripta. Praeclare ut de integro opere, ita cumprimis de continuatione Gerhardi sensisse doctissimos magnaeque auctoritatis viros, ex elogiis, quae partim in novissimis operis huius editionibus, partim vero in Vita Gerhardi a Fischero concinnata leguntur, patet luculenter **†). Et

*) Is causam Dorschei contra Thom. Leonhardi, scriptorem pontificium, strenue egit in *Vindiciis evangelico-thomisticis* etc. Ulm. 1667. 4.

**) In *Lutheranismo ante Lutherum*, Francofurti 1658. 4.

***) Huc pertinet eius *Rome protestante, ou temoignages de plusieurs catholiques Romains en faveur de la créance et de la pratique des protestants*, Londin. 1635. 8. Insertus postea fuit hicce liber eius *Operibus* a Fabricio Hamburgi 1709. editis, p. 731.

†) In *Praesidio religionis evangelicae ex iure canonico*, post mortem eius Francofurti 1722. edito.

††) Is dudum ante Stryckium *Dogmata protestantium ex iure canonico et conciliis deducta*, Tubingae 1712. 4. edidit. recusa ibidem 1722. 4. cum praefatione Christophori Matthiae Pfaffii, ubi et de auctoribus disserit, qui testes veritatis in ecclesia romana data opera recensuerunt.

†††) Pertinet huc praeter alia eius scripta cumprimis illud, quod primum *Hilariis evangelicis* adiunxit, brevi post autem seorsim edidit, hac insignitum inscriptione: *Ueberzeugende Belehrung vom Ursprung und Wachstum des Papstthums* etc. Gothae 1719. Lipsiae 1720. 1726. Prodiit quoque Francofurti cum accessionibus quibusdam 1736. 5. et belgice Hag. Comit. 1731. 8.

*†) Vid. Gerhardi *Dedicationem* commentario in *hist. passionis* praemissam, sub finem.

**†) Testimoniis a Fischero adductis adiungimus unicum idque Friderici Adolphi Lampii, theol. reformati longe doctissimi, qui in *Commentario in Joannem* tom. 1. p. 264. opus Gerhardianum congestum esse scribit, ut sigillatim in *Joannis evangelium* a cap. 11. ad finem usque commentarii luculentum, litteralem et theologicum doctrinaeque varia refertum exhibent. Eousque, ut eius comm

sane si componamus symbolas, quas triumviri isti prorsus egregii, Chemnitius, Lyserus et Gerhardus, ad opus hocce, quod vere aureum est, contulerunt, facile observabimus, Chemnitium in eo laborasse multum, Lyserum plus, Gerhardum plurimum, prout ex vero iudicavit Jacobus Fridericus Keimmannus*), vir doctissimus.

Recensitis maioribus Gerhardi nostri operibus de reliquis eius scriptis, iisque minoribus, quibus varias eruditionis theologiae partes illustravit, pauca dicemus. Ut vero ab iis, quae ad theologiam *exegeticam* spectant, dicendi capiamus initium, notamus paucis, Gerhardum praeter *Harmoniam evangelicam*, modo nobis laudatam, complura alia scripsisse, quae huic studio plurimum inserviant. Pertinet huc eiusdem *Tractatus de legitima scripturae sacrae interpretatione*, qui seorsim primum Jenae a. 1610. 4. prodiit, mox vero ab eo *tomo primo locorum theologicorum* totidem verbis insertus est. Cumprimis vero huc spectant eiusdem commentarii in varios sacrae scripturae libros post obitum b. auctoris demum editi. Inter hos principem locum tenet eius *Commentarius super Genesin, in quo textus declaratur, quaestiones dubiae solvuntur, observationes eruuntur et loca in speciem pugnancia conciliantur*. Est quidem hic foetus posthumus, ab ipso tamen b. auctore ad finem productus praestantissimisque commentariis iure meritoque annumerandus, editus Jenae a. 1637. et 1654. 4. Nec contemnendus est eiusdem *Commentarius super Deuteronomium*, quem b. auctoris filius Jo. Ernestus Jenae a. 1657. 4. luci publicae exposuit. Licet enim Gerhardus noster morte prohibitus eundem ad finem perducere haud potuerit, sed in *commate 8. capitis 27.* substituerit, luculentus tamen ille est atque eruditus utilissimisque refertus observationibus. Prodierunt quoque Gerhardi nostri *Annotationes posthumae in psalmos quinque priores* itemque *in prophetas Amos et Jonam*, Jenae 1663 4. nec non eodem anno eiusdem *Annotationes posthumae in evangelium Matthaei*, quas Jo. Ernestus Gerhardus *analectis* adauxit. Fuerunt tamen viri quidam docti, qui hasce annotationes b. auctoris famae haud respondere iudicarunt. Exstant porro eiusdem *Aphorismi ex evangelista Joanne seu collegium aphoristicum Joanneum*, Jenae 1631 et 1633 4. nec non *Annotationes posthumae in acta apostolorum*, auctae *analectis* Jo. Ernesti Gerhardi, Jenae 1669 et 1674, quas deinceps recudi curavit Jo. Fechtius, theologus Rostochiensis, qui et Dan. Arcularii et Jo. Canuti Lenaei in eadem *Apostolorum acta* observationes adiecit atque Hamburgi evulgavit anno 1713. 4. Ipse tamen laudatissimus Fechtius in *praefatione*, quam huic libro praemisit, haud potuit, *nondum divitias in actorum libro repositas, sufficienti indagine diffiteri hic erutas esse et oculis expositas*. Prodierunt porro Gerhardi nostri *Annotationes posthumae in epistolam ad Romanos*, cum *analectis* Jo. Ern. Gerhardi, Jenae 1666 et 1676 4. itemque *Annotationes posthumae in epistolam ad Colossenses*, pariter cum Jo. Ernesti *analectis*, Jenae 1660. 4. nec non *Annotationes ad utramque Pauli ad Timotheum epistolam*, quas itidem Jo. Ernestus Gerhardus in publicum emisit, licet in epistola dedicatoria ingenue fassus sit, foetum hunc adhuc imperfectum esse. Magis sese commendat *Commentarius in Ebraeos*, Jenae 1641 et 1661 4. excusus, qui satis plene a b. auctore fuit elaboratus. Cumprimis vero *Commentarius super priorem ac posteriorem Petri epistolam* summo studio atque diligentia a b. viro fuit concinnatus ceterisque eius scriptis exegeticis posthumis palmam praeripit. Prodiit primum opera filii, Jo. Ern. Gerhardi, Jenae 1641 4. deinde ibidem 1660 ac tandem Hamburgi 1692 et 1709 cum praefatione Jo. Frid. Mayeri. Nec praetermittendae hic sunt Gerhardi nostri *Annotationes posthumae in epistolam Judae*, ut et *Annotationes in apocalypsin Joannis*, quas itidem filius Jo. Ernestus Gerhardus vulgavit. Adiungimus vel tandem *Glossam interlinearem Geneseos, prophetiae Danielis et apocalypseos Joannis*,

*) In *Catalogo bibliothecae theologiae* p. 285.

insertam eximio operi biblico, quod *Ernestinum* itemque *Vinariense* alias appellari solet atque anno 1640. primum lucem adspexit publicam, deinceps vero plus simplici vice fuit recusum*). Atque haec sunt monumenta illa exegetica, quibus memoriam suam ad posteros propagavit Gerhardus. Licet vero illa hodie adhuc eruditissimis sint in pretio suaque se commendent utilitate, negandum tamen non est, *posteriores ipsius in hac sacrae eruditissimae parte labores, quoad diligentiam, iudicium, perfectionem, anteriores non exiguo intervallo post se relinquere, nonnullos etiam affectos tantum esse et forte in privatos usus tumultuarie chartae illitos, quos, si visisset, ut sub ipsius nomine publici iuris fierent, nunquam fuisset permissurus*, prout recte iudicavit Jo. Fechtius**), magni nominis theologus.

Iam et de iis Gerhardi libris, qui theologiam cum primis *dogmaticam* seu *theticam* tractant, aliquid dicendum nobis est. Praeter locos eius *theologicos*, de quibus supra copiose disseruimus, conscripsit quoque Gerhardus noster *Disputationes isagogicas, in quibus ea, quae in tomis, primo atque eius exegesi, et secundo locorum theologicorum uberius sunt exposita, in compendium rediguntur, quae vero praetermissa, complentur*. Prodierunt hae disputationes Jenae anno 1634. 4. atque ibidem denuo editae sunt anno 1645. et 1673. 4. In censum etiam hic veniunt eiusdem *Aphorismi succinctorum et selecti, in 23 capitulis totius theologiae nucleum continentes*, Jenae 1611 8. editi, atque ibidem, ut et Wittebergae subinde recusati, qui disputationes illas theologicas, quas b. auctor in gymnasio Coburgensi seorsim olim habuit***), complectuntur. Edidit porro vir laudatissimus librum sermone germanico exaratum, cui index: *Ausführliche schriftmässige Erklärung der beyden Artikel von der heiligen Taufe und von dem heiligen Abendmal etc.* Exiit ille in lucem Jenae 1610 4. et rursus Stutgardiae 1662 4. (et denique Berolini 1868 4.) atque inter scripta argumento huic illustrando inservientia principem locum tuetur. Talem vero in eo concinnando servavit ordinem, ut puriorem de baptismo et s. coena doctrinam e solis sacrae scripturae libris haustam proposuerit eaque codicis sacri loca, quae eidem adversari videri poterant, dilucide explicaverit, nulla dissentientium facta mentione. Exhibet proinde hocce scriptum specimen quoddam istius libri theologici, cuius elaborationem ipsi Heldburgi adhuc versanti demandaverat serenissima Saxoniae Princeps Christina†). Huic libro alium adiungimus eundemque catecheticum, hac insignitum inscriptione: *Frommer Hertzen geistliches Kleinod, d. i. Vier unterschiedene Tractatlein, deren das erste begreift eine Erklärung des Catechismi durch auserlesene Sprüche: das andere geistliche Gespräche Gottes und einer gläubigen Seele: das dritte Trostsprüche und Trostgründe in allerhand Noth: das vierdte die Litaney erkläret*. Scriptus est hicce libellus plane egregius iussu Principis Vinariensis Guilelmi, qui et eundem suis sumptibus typis exscribendum curavit et Gerharδο nostro donum 35 ducatorum, honorarii loco, gratiosissime contulit††). Prodiit primum Luneburgi anno 1634. ac deinceps annis 1638. 1648. 1650. et 1715. 12. fuit recusus.

*) Haec biblia, quae inter *glossata* praecipuum tenent locum, vocari alias solent *Ernestina*, eo quod auspiciis summi principis, Ernesti Pii, Ducis Saxoniae, in lucem prodierunt. Vitam optimi huius principis egregie descripsit Elias Martinus Eyringius, editam Lipsiae anno 1704. 8. *Vinariensis* autem dicuntur ab oppido et sede Principum, qui Ernesto proxima cognatione erant coniuncti. Auctores, qui hunc vel illum sacrae scripturae librum in bibliis hisce Vinariensibus illustrarunt, recenset laudatissimus Eyringius *loc. citat. cap. 16*. Praecipuae vero in toto hocce opere recognoscendo atque corrigendo Gerhardi nostri fuerunt partes, cui laborum socii atque adiutores dati sunt Joannes Maior, Jo. Himmelius et Jo. Michael Dilherrus. Conferenda, quae hac de re diligenter disserit Fischerus, saepius am nobis laudatus, in *Vita Gerhardi p. 434 seqq.*

**) Vid. eius praefationem, quam commentariis Gerhardi, Arcularii atque Lenaei super *Apostolica* praemisit.

***) Vid. quae supra pag. VII. hanc in rem diximus.

†) Diximus hac de re supra pag. VII.

††) Vid. Fischerum loco excitato p. 400.

Pergimus ad scripta Gerhardi *polemica*, inter quae *Confessio eius catholica*, supra nobis laudata, primum praecipuumque locum tenet. Eximio huic operi adiungi merentur disputationes eius *polemicae*, quas separatim primum ventilatas in certa postea volumina congescit atque sub variis titulis in lucem publicam emisit. Pertinet huc eiusdem Bellarmini *orthodoxiae testis*, cuius supra iam fecimus mentionem. Pertinent huc porro eiusdem *Disputationes synopticae, in quibus dogmata papalia, iuxta seriem a Rob. Bellarmino observatam, succincte expenduntur*, Jenae 1620 8. Quin et huc commode refertur *Phosphori consideratio*, h. e. *tredecim disputationes theologicae, libello pontificio sub titulo Phosphori ad claram divinae veritatis lucem perducentis non ita pridem vernacula lingua edito oppositae* *), Jenae 1629 8. Ad controversias vero, quae nobis cum reformatae ecclesiae doctoribus intercedunt, spectat *Disputationum theologicarum, in quibus dogmata Calvinianorum iuxta seriem Marci Friderici Wendelini expenduntur, τρισσαδέχας* etc. Jenae 1638 4. Quae quidem collectio quatuordecim dissertationes non ab ipso Gerardo, ad eius tamen ductum a iuvenibus, qui respondentium munere functi sunt, conscriptas complectitur **). Agmen scriptorum polemicorum tandem claudat *Tractatus theologicus, in quo praecipua chiliasmii fundamenta solide destruuntur pariterque de Gog et Magog, item de universali Judaeorum conversione uberius disseritur*. Oppositum est hocce scriptum Henrico Gebhardo, cancellario tum temporis Rutheno-Gerano, qui varios libellos chiliasticos ediderat, ac post obitum demum auctoris ab eiusdem filio, Jo. Ernesto Gerardo, luci publicae fuit expositum Jenae anno 1647. 4.

Ordo nos iam deducit ad ea Gerhardi scripta, quae ad excitandam alendamque pietatem sunt comparata. Ad hancce classem pertinent eiusdem *Meditationes sacrae, ad veram pietatem excitandam et interioris hominis profectum promovendum accommodatae*. Huncce exiguae molis libellum, omnium scriptorum theologicorum primum, evulgavit Gerhardus Jenae anno 1606. Quam egregie eiusdem lectio ad veram pietatem vitaeque sanctitatem lectores non tantum informet, sed et veluti trahat, experti sunt omnes, qui eundem debita cum attentione perlegerunt. Unde et omnes omnino viri pie docti eundem lectu dignissimum iudicarunt, prout ex testimoniis a Fischerio adductis luculenter patet ***). Quin et saepissime typis exscriptae sunt hae meditationes inque varias Europae linguas, germanicam cumprimis, gallicam, anglicanam, polonicam, sueticam, belgicam aliasque translatae †). Nec praetermittendum hic est *Exercitium pietatis quotidianum quadripartitum, peccatorum confessiones, gratiarum actiones, preces et observationes complectens*, quod Coburgi 1612. latino et germanico sermone primum prodiit saepiusque deinceps fuit recusum. Adiungimus eidem aliud, cuius index est: *Schola pietatis, das ist, christliche und heilsame Unterrichtung, was für Ursachen einen jeden wahren Christen zur Gottseligkeit bewegen sollen* etc. Scopus b. auctoris in hocce libro fuit, resistere grassanti hominum securitati atque impietati falsaeque de fide operibus vacua opinioni, nec non abusui evangelii, seque ipsum atque alios, studiosam cumprimis iuventutem, ad indefessum pietatis studium excitare. Totum opus quinque absolvitur libris, qui singuli annis 1622. et 1623. separatim Jenae lucem adspexerunt publicam, in 12. Deinde vero coniunctim uno volumine comprehensi evulgati sunt iteratis vicibus, partim Jenae, partim vero Norimbergae. Nec defuerunt ex nostris theologis, qui praeclare de hocce scripto senserunt, ex quibus vel solum b. Spenerum ††) hic commemorasse sufficiat. Praetermittimus Gerhardi nostri *Hodegum evangelicum* ad scholam

*) Vid. de hocce libro eundem Fischerum loco citato p. 409 seqq. et p. 477 seqq.

**) Hisce dissertationibus opposuit Wendelinus *Exercitationes theologicas vindices* etc. ut supra p. XVI. observavimus.

***) Vid. eius *Vitam Gerardi* p. 443 seqq.

†) Vid. Fischerum loco citato p. 444 seqq.

††) Vid. *Consilia eius theologica latina* p. 522.

pietatis, iussu serenissimi Saxoniae Ducis Wilhelmi concinnatum, eiusdemque scripta homiletica, diligenter enumerata a Fischer*) saepius iam nobis laudato. Ex iis enim, quae modo diximus, satis intelligitur, Gerhardum cum systematica, in qua nemini secundus erat, theologiam, quam vocant, asceticam serio coniunxisse.

Ex reliquis Gerhardi scriptis duos duntaxat hic commemorabimus libellos, quorum alter rationem atque ordinem addiscendae theologiae praescribit, alter vero scriptorum ecclesiasticorum notitiae comparandae inservit.

Prior libellus ex publicis eius praelectionibus in academia Jenensi anno 1617. habitis enatus est titulumque *Methodi studii theologici* gerit. Prodiit primum Jenae a. 1620. 8. atque recusus fuit anno 1622. itemque 1654. Tribus hicce liber constat partibus; quarum prima *requisita* studii theologici *generalia* edisserit; altera *προπαιδείαν* studio theologico praemittendam exponit; tertia denique ipsum istius studii cursum dirigit, quem ad quinquennium revocat. Postremae, quam modo indicavimus, editioni praefixit Jo. Ernestus Gerhardus, filius, praefationem, in qua ostenditur, quinam b. parentis sui libri singulis spatii academici annis a doctrinae sanctioris cultoribus sint legendi. Multis theologorum nostrorum plurimum sese approbavit hicce libellus, ex quibus viros doctissimos Matthiam Hoë ab Hohenegg**), Abrahamum Calovium***), Jo. Franciscum Buddeum†) atque Jo. Georgium Walchium††) hic nominasse sufficiat. Et sane doctrina, prudentia, perspicuitate atque ordine sese plurimum commendat haec methodus a Gerardo praescripta multaque suppeditat consilia theologiae cultoribus oppido salutaria, licet talem rerum apparatus, qui in recentioribus huius generis scriptis deprehenditur, haud praeferat eosque auctores, ex quibus proficere licet, subinde commendet, qui nostra hac aetate, praestantioribus scriptoribus abundante, vix amplius in censum veniunt.

Alter Gerhardi libellus, qui hic commemorari meretur, ad accuratam patrum scriptorumque ab iis confectorum notitiam comparandam viam pandit hacque insignitus est inscriptione: *Patrologia, sive de primitivae ecclesiae christianae doctorum vita ac lucubrationibus opusculum posthumum. Accesserunt de scholasticis ac historiae ecclesiasticae scriptoribus, tum aliis quoque recentioribus nonnullis iudicia varia etc.* Hocce Gerhardi nostri opusculum cura filii eius Jo. Ernesti Gerhardi anno 1653. primum prodiit in 8. deinceps aliquoties recusum. Ordo, quem b. auctor in eo servavit, ita est comparatus, ut in eo nihil iure desiderari queat. Consistit nimirum in eo, ut cuiusvis ecclesiae doctoris vitam, scripta laudesque tradat et maculas. Imperfectam tamen esse hanc tractationem inque privatos usus, collectaneorum ritu, a b. viro ex Bellarmino, Riveto et Coco adornatam, neququam vero eum in finem, ut aliquando luci publicae exponeretur, dudum iam monuerunt viri eruditi. Ipse quoque editor huius opusculi, Jo. Ernestus Gerhardus, in praefatione profitetur, se amicorum persuasionem et metu, ne ab aliquo alio fide non bona in lucem proferretur, illud prelo tradidisse. Quae si rite expendantur, facile patebit, Jo. Andream Bosium, virum doctissimum, recte monuisse, non satis caussae habuisse Labbeum, cur toties Gerhardum plagii incusaret tamque acerbo sale, quoties illius meminit, optimum virum perfricaret†††). Profecto longe alia facie in lucem publicam prodisset hicce libellus, si viro beato ultimam huic labori imponere manum licuisset. Auctiorem quidem atque emendatiorem hunc librum altera editio

*) loco excitato p. 456 seqq.

**) In *Litteris ad Gerhardum datis* apud Fischerum p. 384.

***) In *Isagog. theol. libr. 2. p. 10.*

†) In *Isagog. ad theol. univers. p. 7.*

††) In *Biblioth. theol. select. tom. 1 p. 5.*

†††) Vid. laudatissimi Bosii *Introductionem in notitiam scriptorum ecclesiasticorum* cap. 3. §. 32 p. 90. edit. cel. Walchii. Add. Jacobi Friderici Reimmanni *Catalogum bibliothecae theologiae systematico-criticum* p. 124.

daturum se filius promiserat; observante Fischero*), sed morte praematura impeditus conata exsequi haud potuit. Supplere quoque huncce Gerhardi laborem voluit Jo. Gottfridus Olearius in *Abaco patrologico*, Jenae 1673 typis exscripto. Quum vero et hic liber magna adhuc laboraret imperfectione, novam eius editionem eandemque multis accessionibus adauctam adornavit auctoris filius, Jo. Gottlieb Olearius, antistes Arnstadiensis, quae sub titulo: *Bibliotheca scriptorum ecclesiasticorum*, Jenae 1711 4. cum praefatione Jo. Francisci Buddei, lucem adspexit publicam.

Scriptis Gerhardi accensendae quoque sunt eiusdem *Disputationes theologicae*, diversis temporibus editae. Sunt ex iis, quas separatim primum excusas in certa deinceps volumina conguessit. Sunt vero aliae, quae hodiernum seorsim prostant certisque disputationum voluminibus nunquam fuerunt insertae. Quae ad priorem classem pertinent, sunt sequentes: I) *Decas disputationum theologicarum, in quibus gloria Dei per corruptelas pontificias, calvinianas et photinianas labefactari ostenditur*. Jenae 1618 4. II) *Hexadecas disputationum theologicarum, in quibus studium verae et sinceræ pietatis per pontificias, calvinianas et photinianas doctrinae coelestis corruptelas labefactari ostenditur*. Jenae 1622 4. III) *Disputationum theologicarum a Jo. Gerardo in academia Jenensi conscriptarum et publice habitarum, pars I et II*. Jenae 1625 8. IV) *Disputationes synopticae*, supra p. XXI iam recensitae. V) *Elxas disputationum theologicarum, in quibus dogmata papalia iuxta seriem Bellarmini ἐπιτομικῶς expenduntur*. Jenae 1629 4. VI) *Disputationum theologicarum in academia Jenensi conscriptarum et publice habitarum partes tres, quarum duae priores antehac seorsim lucem adspexere, tertia vero iam nunc demum accessit*. Jenae 1655 4. Duae priores partes eas complectuntur dissertationes, quas vir beatus ipse, dum adhuc in vivis esset, collegit atque evulgavit, nosque supra numero III indicavimus; tertia vero continet viginti disputationes Bellarmino oppositas numero V a nobis commemoratas. VII) *Tredecim disputationes libello pontif. sub tit. Phosphori edito oppositae*, quarum supra pag. XXI iam fecimus mentionem. VIII) *Bellarminus ὁρθοδοξίας testis*, supra pag. XVII. a nobis laudatus. IX) *Disputationes isagogicae* et X) *Disputationes Anti-Wendelianae*, quas itidem supra iam recensuimus. Reliquarum dissertationum separatim etiamnum exstantium syllabum dedit Fischerus**), nec instituti nostri brevis permitit, ut eundem cum lectoribus nostris hic communicemus.

Praetermittimus quoque *orationes* a Gerardo nostro habitas typisque exscriptas, itemque *praefationes*, quibus aliorum libros ornavit, codicesque manu ipsius scriptos, qui in bibliotheca Gothana asservantur, de quibus omnibus copiose disseruit Fischerus***). Praetermittimus denique dissertationes eius *philosophicas*, ex quibus nonnullas supra iam laudavimus†). Hoc tantum paucis hic notamus, Gerhardum nostrum in peculiari tractatu *de fraudibus pseudo-chymicorum* egisse††) magnamque eiusdem manibus iniuriam intulisse Arnoldum, qui ex libro quodam perperam Gerardo nostro adscripto comprobare annisus est, eundem partibus Rosae crucianorum fuisse addictum sibi que revera persuasisse, lapidem philosophorum non esse fictam et commentitiam fabulam†††).

*) In *Vita Gerhardi* p. 473.

**) In *Vita Gerhardi* p. 481.

***) loco citato p. 483 seqq.

†) Vid. supra p. VI. seqq. Add. Fischerum loco excitato p. 380 seqq.

††) Testatur hoc ipsemet Gerhardus noster tom. 6. *locorum theologiarum loco de magistratu* §. 428.

†††) Vid. Godofredi Arnoldi *Unpartheyische Kirchen- und Ketzer-Historie*, tom. 2. libr. 17. cap. 18. §. 23. p. 253 edit. in fol. quae Scaphusiae 1741 lucem adspexit publicam. Provocat ibidem Arnoldus inter alia ad *Exercitationes* Gerhardi in *Gebri, chymici Arabici, libros summae perfectionis*, in quibus de metallis eorumque mutatione ac perfectione, de lapide quoque philosophorum agatur, itemque *analysin* eius super Lullii *partem practicam*, qui libri Tubingae coniunctim prodierint. Verum turpiter hic errat Arnoldus aliumque cognominem cum b. Gerardo Jenensi confundit, quem ab eo accurate distinguendum esse, condocet Jo. Mollerus in *Homonymoscopia* cap. 7. §. 47. p. 677. Nimi-

XXIV JO. FRID. COTTAE PRAEFATIO QUA DE VITA JO. GERHARDI DISSERITUR.

Ceterum librorum, quos Gerhardus noster conscripsit, multitudo non obstitit, quominus is frequens cum summis suae aetatis doctissimisque viris institueret litterarum commercium. Insignem profecto virorum eruditorum, cum quibus Noster per litteras collocutus est, catalogum exhibet Fischerus*), quem saepius iam laudavimus. Quin amplius decies mille epistolas ad viros principes doctosque exarasse beatum parentem suum, testis est eiusdem filius, Jo. Ernestus Gerhardus**).

Atque haec sunt praecipua momenta ad vitam et fata et scripta theologi celeberrimi, Joannis Gerhardi, spectantia, ex optinis documentis decerpta, quae praefaminis loco hic indicare voluimus.

rum is, qui *exercitationes in Gebrum* modo allegatas edidit, fuit Jo. Gerhardus, Stuttgardianus, artis salutaris doctor eiusdemque in academia Tubingensi professor, atque archiater Würtembergicus, anno 1657. fati functus. Scripta eius chymica recensuit Petr. Borellus in *Bibliotheca chemica* p. 98. Martinus Lipenius in *Bibliotheca medica* f. 249 atque Fischerus in *Vita Gerhardi* p. 330. Conferri quoque meretur *Programma ejus funebre* Tubingae 1658 editum.

*) In *Vita Gerhardi* p. 498—501.

**) In *Epistola dedicatoria commentarii parentis super Genesin*. Nonnullas Gerhardi nostri epistolas eiusdem vitae p. 502 seqq. subiunxit Fischerus.

IOANNIS GERHARDI

S. S. THEOL. D.

LOCORUM THEOLOGICORUM

TOMUS NONUS

IN QUO CONTINENTUR HAEC CAPITA:

28. De extremo iudicio.
29. De consummatione seculi.

30. De inferno seu morte aeterna.
31. De vita aeterna.

TRACTATUS TERTIUS DE EXTREMO JUDICIO.

I.

^a ¹¹⁻ *Statutum est homini semel mori, post hoc autem* *judicium*, Hebr. 9, v. 27. Tria in hoc dicto apostolico nobis proponuntur: 1. *judicii extremi certo secuturi infallibilitas*. *Ἀπόκρισις* proprie significat repositum est Luc. 19, v. 20. Col. 1, v. 5. 2. Tim. 4, v. 8. Hoc loco usurpatur pro *statutum, definitum, constitutum est*, divino scilicet consilio ac judicio, quae enim divinitus sunt statuta, ea in thesauris divinorum consiliorum ac judiciorum sunt reposita. Deut. 32, v. 34: *Nonne reconditum sive absconditum est*, hebr. סֵפֶר, *apud me, sigillatum in thesauris meis? mea est ultio et retributio*. Jerem. 50, v. 25: *Aperuit Dominus thesaurum suum et protulit vasa indignationis suae*. Quemadmodum igitur justo Dei peccata punientis judicio ac voluntate consequente sive judiciaria post lapsum protoplastorum *statutum est homini semel mori*, Psalm. 90, v. 3. Sir. 1, v. 14. c. 17, v. 1, unde mors vocatur *διαθήκη ἔθου* Sir. 14, v. 12 et 17; ita quoque respectu voluntatis consequentis, justitiae ac veritatis divinae post mortem statutum sive repositum est homini *judicium*, quo respicit verbum *ἡσυχάζειν* apud apostolum Rom. 2, v. 5: *Secundum duritiam tuam et impenitentem cor thesaurizas tibi iram*, id est paulatim coacervas divinam iram, sicut thesaurus quotidiana exigui lucelli accessione cumulat, ac irae nomine *μετὰ τὴν ἰράν* intelligitur *poena* peccatis debita, quae in die irae et revelationis *justi judicii Dei*, id est in die novissimo et in extremo judicio plene in impios effundetur. 2. *Judicii extremi universalitas*. Sicut omnibus omnino hominibus post lapsum mors est communis, 2. Sam. 14, v. 14. Psalm. 89, v. 49. Sir. 8, v. 8. c. 25. v. 32. Rom. 5, v. 12, unde *ὅτι ὅτι* a Spiritu sancto sic describitur, quod sit *ingredi viam universae carnis* Jos. 23. v. 14. 1. Reg. 2, v. 2; ita quoque post mortem omnes manet extremum judicium. 2. Cor. 5, v. 10: *Omnes nos manifestari oportet coram tribunalī Christi*. *Quam* late patet mors, tam late etiam patet *judicium* mortem secuturum, quinimo ad judicium etiam

adducentur illi, qui peculiari Dei privilegio a morte fuere liberi, unde Christus *vivorum et mortuorum* *judex* vocatur Act. 10, v. 42. 1. Petr. 4, v. 5. 3. *Judicii ordo ac successionis qualitas*. Statutum est homini semel mori, *μετὰ δὲ τοῦτο, post hoc autem judicium*, id est, post mortem et resurrectionem ex morte succedet judicium. Quamvis enim non solum in hac vita Deus judicia sua exerceat bonos defendendo ac praemiis afficiendo, malos autem coercendo et supplicia eis inferendo, sed etiam in morte cujusvis hominis anima Dei judicio ab angelis praesentetur ac pro ratione status antegressi vel in coelum evehatur, vel ad infernum detrudatur; tamen judicium illud est duntaxat *inchoatum, parziale ac particulare*, sed in die novissimo demum sequetur *judicium completum, totale ac universale*, in quo omnes homines in corpore et anima judicabuntur ac perfectam, plenam et consummatam operum suorum retributionem percipient.

2. Postquam igitur de *morte et resurrectione* in praecedentibus actum fuit, convenienti ordine sequitur articulus de *extremo judicio*, quippe quod resurrectionem immediate secuturum et conflagrationem mundi antecessurum esse verisimilibus argumentis suo loco demonstravimus. Grata vero nobis debet esse doctrina de extremo judicio ob easdem causas, propter quas articulum de resurrectione mortuorum nobis commendatiorem reddi superius diximus, 1. quia ipsa quoque est *mysterium natura ignotum, in solo autem verbo revelatum*. Quamvis enim gentiles quasi per obscuram nebulam ac transennam de extremo judicio aliquid viderint, vel quia justitiam divinam tale judicium requirere prudenter collegerunt, vel quia ex dictamine honestorum et turpium menti humanae divinitus insito et ex propriae conscientiae testimonio convicti sunt, bonis tandem bene, malis vero male futurum, vel quod verisimilius, quia fama doctrinae in ecclesia sonantis ad ipsorum aures pervenit; tamen cognitio illa est non tantum imperfecta, quia *Christum* omnium *judicem* constitutum

XIX. 108.

Commendatio doctrinae de extremo judicio.

penitus ignorarunt, Actor. 17, v. 31, *normam iudicii* ex parte duntaxat cognoverunt, *objectum iudicii* videlicet homines ex morte resuscitados iudicandos esse tam in corporibus, quam in animabus suis ex naturae lumine videre non potuerunt, sed etiam multis fabularum et errorum additamentis contaminata, ut testatum reddunt fabulae de Minoë, Rhadamantho et Aeaco, quos apud inferos iudices collocarunt etc.

2. Quia est *omnis vivificae consolationis in quibusvis huius vitae periculis et adversis fundamentum*, unde apostolus in carcere et vinculis pia meditatione τῆς δικαιοσύνης τοῦ θεοῦ sese solatur, 2. Tim. 4, v. 7: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi*; v. 8. *in reliquo reposita est mihi corona justitiae, quam reddet mihi Dominus in illa die justus iudex*; ac Thessalonicenses ad eandem deducit 2. Thessal. 1, v. 6: *Siquidem justum est apud Deum retribuere tribulationem illis, qui tribulant vos*, v. 7. *et vobis, qui tribulationem sustinetis, requiem in revelatione Domini Iesu de coelo*.

3. Quia est *efficacissimum pietatis incentivum*. Qui enim vere credit et serio expendit, quod *omne opus Deus adducturus sit in iudicium super omne occultum, sive bonum sive malum* Eccl. 12, v. 14; quod *de omni verbo otioso ratio reddenda sit in die iudicii* Matth. 12, v. 36; quod *Dominus ad iudicium veniens illuminaturus sit abscondita tenebrarum et manifestaturus consilia cordium* 1 Cor. 4, v. 5, is vitam et actiones omnes ad pietatem componet et in vero Dei timore ἀρετῶς ambulabit, Eph. 5, v. 15. Eo nos remittunt apostoli, Paulus Act. 17, v. 30: *Deus annuntiat omnibus ubique hominibus, ut poenitentiam agant*, v. 31. *eo quod statuit diem, in quo iudicaturus est orbem terrarum in iustitia per virum, in quo statuit*, et Petrus 2. epistol. 3, v. 11: *Cum haec omnia (in die iudicii) dissolvenda sint, quales oportet vos esse in sanctis conversationibus et pietatibus* v. 12. *expectantes et properantes in adventum diei Dei* etc. quin et ipse Christus Luc. 21, v. 34: *Attendite vobis ipsis, ne corda vestra graventur crapula et ebrietate et curis huius vitae, et superveniat in vos dies illa repentina*; v. 35. *tantumquam laqueus enim superveniet in omnes, qui sedent super faciem terrae*. v. 36. *Vigilate itaque omni tempore orantes, ut digni reddamini fugere ista omnia, quae futura sunt, et stare coram Filio hominis (universorum iudice)*. 4. Quia est *proprium ecclesiae χεῖμηλον*, ut patet ex illis, quae circa primam rationem paulo superius sunt allata, August. serm. 34. de verb. apost. non longe a princ.: *Scriptura nobis commendat, futurum esse iudicium Dei, quod post resurrectionem complebitur mortuorum. Hoc est, quod praecipue Christianos a gentili errore discernit, quia illi hanc tantummodo vitam esse credunt et ideo sine Deo esse et diversis peccatis atque criminibus non metuunt inquinari. Nos vero ita in hac vita convertemur, ut ad aliam nos praeparemus, in qua et bonis bona et malis mala retribuentur*.

XIX. 107.

CAPUT I.

De ONOMATOLOGIA.

3. Ordinemur explicationem huius novissimi juxta methodum hactenus a nobis observatam ab ὀνοματολογίᾳ, quae ἐτυμολογίαν, ἐμῶνυμλιν ac συνωνυμίαν complectitur. 1. *Ετυμολογία*. *Judicium* dictum censent a *dicendo jure*, quia iudicis partes sunt secundum legis et juris praescriptum dicere sententiam. *Extremum* iudicium vocatur respectu priorum ac *particularium* istorum iudiciorum, quae in hac vita et in morte hominis Deus exercet. Hieronymus quidem libr. 2. adv. Jovian. scribit: *Non est in praesenti retributio sed in futuro, unde et dies iudicii in consummatione promittitur, quia nunc non est iudicium, sine causa enim appellatur dies extrema iudicii, si modo iudicat Deus*. At non potest simpliciter et absolute negari. Deum etiam in hac vita iudicare, cum et Scriptura et experientia id testatum reddat. Duplex enim est Dei iudicium, quod *respectu hominum* exercet. Prius est *particulare, antecedens, parziale, temporale et occultum*, quod in hac vita vel in morte cujusque hominis exercet, idque tum *pios*, tum *impios* concernit, sed diversimode. Pios enim contra Satanam et ipsius organa defendit, in peccatum prolapsos paterne castigat ac tandem ex omnibus periculis et adversis liberat, animabus eorum ad se in coelum receptis; impios vero in ira sua punit, molitionibus eorum obsistit ac ipsorum animas ex corporis domicilio egressas in infernum detrudit. Posterius est *universale, finale, totale, consummatum, aeternum ac manifestum*, quod in die demum novissimo post corporum resuscitationem in publico universi orbis conspectu instituetur, quod proprie *extremi iudicii* nomine intelligitur. Augustin. lib. 20. de civit. Dei cap. 1: *Ideo cum diem iudicii dicimus, addimus ultimum vel novissimum, quia et nunc iudicat et ab initio humani generis iudicavit*, XII imo etiam quando angelis peccantibus non *perperci*, procul dubio iudicavit. (Quidam triplex iudicium divinum statuunt: *generale* ob peccatum primorum parentum Rom. 5. v. 16; *particulare* in hac vita et morte; *universale et finale* in die novissimo secuturum. Sed res eodem recidit, quia extremum et finale illud iudicium, de quo hoc loco agimus, ab utroque priorum iudiciorum distinguitur, et generalis illius iudicii, cui propter protoplastorum lapsum totum genus humanum est obnoxium, quaedam manifestatio et executio non immerito censetur. Johan. Chassanio lib. 3. locor. comm. c. 21. *quadruplex* Dei iudicium statuit, unum *ex natura*, quo per eam legem, quae natura in animis hominum insculpta est, de bene ac male factis iudicat; alterum *ex lege*, quo de bonis et malis operibus ac de pravis cogitationibus et cupiditatibus per decalogum iudicat; tertium *ex evangelio*, quo de fide et incredulitate hominum iudicium exercet; quartum esse dicit illud *ultimum*, quo illi, qui vel sola naturae luce praediti sunt, vel qui

legi obnoxii sunt, aut evangelio non credunt, condemnabuntur; qui vero Christum per fidem amplectati fuerint ac bona fecerint, regni coelestis hereditatem obtinebunt. Sed si distincta iudicii norma efficit distincta iudiciorum genera, ultimum iudicium, quod diversorum objectorum respectu ex lege et evangelio instituetur, duplex etiam erat statuendum. Adde quod inter legem naturalem et moralem in decalogo propositam non sit reale aliquod discrimen.) Post extremum illud iudicium nullum aliud instituendum est vel expectandum, quia definitiva eius sententia tum pro piis tum contra impios lata statim executioni mandabitur, neque unquam in omnem aeternitatem retractabitur.

109. 4. 2. *Ὁμολογία*. hebr. *חֶסֶד* ac *יָדָה*, *χολειν*, *iudicare*, et *יָדָה* ac *יָדָה*, *χολαίς*, *iudicium*, variis modis in Scripturis accipiuntur. Tribuuntur enim iudicandi partes 1. *Deo creatori*, *αὐτοκρατορικῶ* ac summo omnium iudici, qui hoc nomine *Elohim* vocatur; 2. *creaturis rationalibus* ad iudicandi subcellia, divino tamen tribunali inferiora evectis. *Deo* assignatur iudicium tum *communitate*, quando omnes tres personae Deitatis iudicare dicuntur, cum iudicium sit opus ad extra, ac proinde indivisum, sive omnibus tribus personis commune, tum peculiariter *Patri*, *Filio* et *Spiritui sancto*. Creaturae rationales, quibus iudicium tribuitur, sunt *angeli* tum *boni* tum *mali*; et *homines* tum *publici*, id est in publico officio *ecclesiastico* vel *politico* constituti; tum *privati*, omnibus enim ac singulis aliquod iudicium tribuitur. Deus iudicat tum *in hac*, tum *in futura* vita sive in die novissimo, qui huius vitae erit clausula, futurae autem exordium. In hac vita iudicat Deus, tum in *regno potentiae*, tum in *regno gratiae* sive in *ecclesia*. In regno potentiae iudicat tum *immediate* per totius universi gubernationem, tum *mediate* per magistratus institutionem ac conservationem. In *regno gratiae* sive in *ecclesia* iudicat tum *in genere* per verbum legis omnes arguendo et causam cuiusque cognoscendo; tum *in specie* pios defendendo, praemiis afficiendo et aberrantes per paternam castigationem in viam reducendo, *impios* vero coercendo et poenis temporalibus aeternarum praeludiis affligendo. *Septem* igitur potissimum modis Deus in hac vita iudicat; 1. *causam cuiusque cognoscendo*. Gen. 16, v. 5: *Judicet Dominus inter me et te*, Gen. 31, v. 49: *Speculetur Dominus inter me et te*, v. 53: *Judicet inter nos*. Exod. 5, v. 21: *Videat Dominus et iudicet*. Dei enim iudicium non proficiscitur ex coeco impetu affectuum, sed causam cuiusque accurate prius cognoscit et examinat, antequam iudicet. 2. *Pios defendendo*, ex malis eripiendo et praemiis eos afficiendo. Gen. 30, v. 6: *Judicavit Deus me et audivit vocem meam*, id est causam meam egit, opprobrium a me abstulit et praemiis me ornavit. 1. Sam. 25, v. 39: *Dominus iudicavit iudicium opprobrii mei de manu Nabal et custodivit servum suum a malo*. Psalm 54, v. 3: *Salvum me fac, Deus, in fortitudine tua iudica me*, id est asserere causam meam contra hostes. Dei enim

iudicium non est *ἀέγιον* et otiosum, sed quorum causam cognoscit, illis etiam pro causae qualitate praemia vel poenas distribuit. 3. *Eosdem ex infirmitate peccantes paterne castigando*. 1. Cor. 11, v. 32: *Cum iudicamur, a Domino corripiamur*. 1. Petr. 4, v. 17: *Judicium incipit a domo Domini*. 4. *Impios in ira puniendo et vindictam de illis sumendo*. Gen. 15, v. 14: *Gentem, cui servient, ego iudicabo*, id est gravissimis plagis in eos animadvertam. 2. Paralip. 20, v. 12: *Deus noster nonne iudicabis eos?* Apocal. 6, v. 10: *Usque quo, Domine, non iudicas et vendicas sanguinem nostrum de iis, qui habitant super terram?* 5. *Totum hoc universum gubernando et singulis ejus partibus convenientia munia distribuendo*. Gen. 18, v. 25: *Qui iudicas universam terram, an non facies iudicium?* Psalm. 94, v. 2: *Exaltare qui iudicas terram*. Psalm. 96, v. 13: *Judicabit orbem terrarum in aequitate et populos in veritate*. 6. *Per verbum legis homines arguendo*. Gen. 6, v. 3: *Non iudicabit sive contendet spiritus meus cum homine perpetuo*. Esa. 2, v. 3: *De Sion exibat lex et verbum Domini de Jerusalem*, v. 4. et *iudicabit inter gentes et arguet populos multos*. 7. *Magistratus instituendo ac per eos iudicium politicum exercendo*. 2. Paralip. 19, v. 6: *Non homini iudicatis sed Domino, qui est vobiscum in iudicio*. Psalm. 82, v. 1: *Deus stat in congregatione Dei, in medio Elohim sive iudicium ipse iudicat*. In futura vita sive in die novissimo iudicabit Deus per Christum omnes homines pios et impios: illos vitae aeternae heredes pronuntiando, hos vero aeternis suppliciis adjudicando. Quot modis angeli et homines iudicare dicantur, alibi exponitur, hic enim de *divino* duntaxat iudicio nobis sermo est.

5. Ex his facile intelligitur, quot modis iudicium accipitur, quando Deo tribuitur. Accipitur enim 1. *γενικῶς* pro totius universi gubernatione et administratione. Joh. 5, v. 22: *Pater omne iudicium dedit Filio*, quod sic exponitur Joh. 3, v. 35: *Dedit omnia in manus ejus*. Joh. 17, v. 2: *Dedit ei potestatem omnis carnis*. Huc pertinet, quod *iudicia Dei* Psalm. 36, v. 7. dicuntur *abyssus multa*, quod Rom. 11, v. 33. sic exponitur: *Inscrutabilia sunt iudicia ejus et impervestigabiles viae ejus*; quodque *iudicia ac viae Domini*, Jer. 5, v. 4, ut synonyma conjunguntur. 2. *ειδικῶς* pro ecclesiae collectione et gubernatione, in qua Deus Pater per Filium manifestat evangelium, instituit et conservat ministerium verbi, confert Spiritum sanctum, vivificat spiritualiter mortuos, defendit pios, coercet impios sicque regnum, id est ecclesiam Filio colligit, Es. 42, v. 1. Matth. 12, v. 18: *Ecce servus meus, quem XIX. 110. elegi etc. iudicium gentibus annuntiabit*, id est rectam divini cultus rationem per praedicationem verbi gentibus patefaciet, poenitentiam et remissionem peccatorum illis annuntiabit. Quidam exponunt de *evangelio*, quod arguit ac damnat omnem mundi justitiam et solius Christi justitiam commendat et offert. 3. *διδακτικῶς*, pro divinis mandatis ac prae-

ceptis, quae passim vocantur *judicia Domini* Psalm. 19, v. 9. Psalm. 119, v. 13 etc., vel quia Deus illis manifestat, quid agendum ac omittendum judicet, ac si essent pronuntiatæ quaedam sententiae judicis judicantis, vel quia in eis tantum justa et recta continentur, vel quia sunt decreta, quibus perfecte obedientes justificat, vocantur enim *δικαιοῦματα* non *κρίσεις*. 4. *δικαιοῦσις* pro causae cognitione, contentione praemiorum ac poenarum distributione et justa in delinquentes animadversione. Jerem. 25, v. 31. *judicium esse Domino cum gentibus*, id est Dominus habet litem cum gentibus. Joh. 5, v. 30: *Sicut audio, ita judico, et judicium meum justum est*, id est causam accurate cognosco, antequam judicem. 1. Petr. 4, v. 17: *Judicium*, id est castigatio, incipit a domo Domini. Vicina est huic classi significatio, quae accipitur pro instrumentis poenae Ezech. 14, v. 21: *Si quatuor judicia mea mala misero, gladium, famem, bestiam malam et pestilentiam*; pro memorabilibus exemplis irae divinae, Psalm. 48, v. 12: *Exsultabunt filiae tuae propter judicia tua*; pro causa damnationis Joh. 3, v. 19: *Hoc est judicium, quod lux venit in mundum et homines magis dilexerunt tenebras quam lucem. Judicium et justitia in Scripturis saepe conjunguntur ac duplici potissimum sensu accipiuntur*, 1. *politice ac civiliter*, ut *judicium* significet alteram iudicii partem, qua rei et nocentes puniuntur, *justitia* vero innocentium absolutionem eorumque a malis defensionem; vel *judicium* significet discretionem ac dijudicationem, *justitia* vero rei judicatae executionem. 2. *Ecclesiastice ac spiritualiter*, ut *judicium* significet praedicationem legis, qua jubemur Deum timere, a malo declinare et mandata Dei observare; *justitia* vero praedicationem evangelii, quae docet confidere Dei misericordiae in Christo nobis promissae et oblatae. Confer Flacium in clavi Scripturae in voce Judicare.

6. Hujus loci propria est observatio illa, quod nomen *judicii* de processu judiciali in die novissimo olim instituendo usurpatum duplici modo accipitur: 1. generaliter pro *judicio discretionis ac discussionis*, cujus objectum erunt omnes omnino homines Rom. 14, v. 10: *Omnes sistemur ante tribunal Christi*. 2. Cor. 5, v. 10: *Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi*, Matth. 25, v. 31: *cum venerit Filius hominis in majestate sua et omnes angeli cum eo, sedebit super sedem majestatis suae, v. 32. et congregabuntur ante eum omnes gentes et separabit eos ab invicem, sicut pastor segregat oves ab haedis*. 2. Specialiter, et quidem dupliciter: 1. pro *judicio approbationis* 1. Cor. 4, v. 4: *Qui me judicat, Dominus est*, hoc modo soli pii judicabuntur, id est praemio afficientur; 2. pro *judicio redargutionis ac condemnationis*, ut *κρίνει* sit idem quod *κατακρίνει*, condemnare ac perdere, et *κρίμα* sit idem quod *κατάκριμα* sive *condemnatio*, in qua iudicii significatione negantur pii in iudicium venturi ac solis impii illud paratum esse asseritur.

XIX. 111. Joh. 3, v. 18: *Qui credit in Filium non judicatur.*

Joh. 5, v. 24: *Qui verbum meum audit et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam et in iudicium non venit, sed transiit a morte in vitam*. v. 29. *Qui bona egerunt, procedent in resurrectionem vitae, qui vero mala egerunt, in resurrectionem iudicii*. Joh. 12, v. 48: *Qui spernit me et non accipit verba mea, habet qui judicet eum, sermo, quem locutus sum, judicabit eum in novissimo die*. Irenaeus lib. 5, adv. haeres. c. 22, p. 351: *Qui credit, non judicatur, id est non separatur a Deo, adunitus enim est per fidem Deo; qui autem non credit, jam iudicatus est, quia separavit semetipsum a Deo voluntaria sententia*. August. l. 20 de civ. Dei c. 5: *Ecce hic dixit, fideles suos in iudicium non venire. Quomodo ergo per iudicium separabuntur boni a malis et ad dextram ejus stabunt, nisi quia hoc loco iudicium pro damnatione posuit? In tale quippe iudicium non venient, qui audiunt verbum ejus et credunt ei, qui misit illum, et c. 6: Qui bona fecerunt, procedent in resurrectionem vitae; qui mala fecerunt, in resurrectionem iudicii. Hoc est illud iudicium quod paulo ante sicut nunc pro damnatione posuerat dicens: Qui verbum meum audit et credit ei, qui misit me, habet vitam aeternam et in iudicium non venit, sed transiit a morte in vitam, id est pertinendo ad primam resurrectionem, qua nunc transiit a morte animarum ad vitam virtutum, in damnationem non veniet*. Rungius in comm. 2. Cor. 5, v. 10: *omnes nos manifestari oportet coram tribunal Christi, sic progreditur: Iudicium in forensi significatione a Spiritu sancto usurpatum 1. significat condemnationem Jer. 26, v. 11: Iudicium mortis est huic viro, id est sententia mortis dignus est; 2. causae cognitionem, quae fit in iudicio Jer. 2, v. 35: Iudicio contendam vobiscum; 3. moderationem sive *ἐπιείκεια* in executione latae sententiae Jer. 30, v. 11: Castigabo te in iudicio, h. e. servato moderamine; 4. actum iudicii, quo iudex et partes ad tractationem causarum conveniunt. Pii et finaliter in Christum credentes non veniunt in iudicium juxta tria priora significata, sunt enim liberati a sententia damnationis, neque ipsorum peccata venient in cognitionem, aut publicabuntur in die novissimo, nec ulla poena ipsis erit metuenda propter plenissimam Christi satisfactionem, ac proinde nec moderatio earum locum habebit; in quarta autem vocis significatione credentes et electi dicuntur comparituri in iudicii extremi actu ad audiendam publicationem evangelii.*

7. 3. *Συνόρυθα*. Iudicium extremum absolute et simpliciter vocatur *κρίσις*, iudicium, κατ' ἐξοχὴν καὶ ἐξαιρετικῶς, quia est universale, finale ac consummatum illud iudicium, quod in fine seculi Deus exercebit, cujus objectum erunt non aliqui duntaxat, sed omnes omnino homines. Psalm. 9, v. 8: *Dominus paravit solium suum ad iudicium*. Eccles. 12, v. 14: *Omne opus adducet Deus in iudicium*. 2. Petr. 2, v. 9: *Novit Dominus iniquos in diem iudicii reservare cruciandos*. c. 3, v. 7: *Coeli et terra reservantur igni in diem iudicii etc.* Cum adjectione

vocatur *judicium extremum*, quia erit ultimum illud ac immutabile Dei iudicium, in quo qui absolvuntur, aeternum erunt absoluti, qui vero damnantur, aeternum erunt damnati. *Novissimum* vocatur, quia in die novissimo exercebitur, quod autem ultimus ille seculi dies vocatur novissimus, ejus rei significatio sumpta est a tempore, quae enim ultimo accidunt, ea sunt nobis maxime nova. Augustinus libr. 20. de civit. Dei c. 5. vocat *praesentissimum atque novissimum Christi iudicium*, cap. 6. *iudicium magnum, ultimum et maximum iudicium*. Dies censorius, in quo extremum illud iudicium instituetur, vocatur *ἡμέρα κρίσεως*, *dies iudicii* Matth. 10, v. 15, c. 12, v. 36. (rationem exponit Augustinus libr. 20. de civit. Dei cap. 1: *Iste dies iudicii proprie jam vocatur, eo quod nullus ibi erit imperitiae querelae locus, cur injustus ille sit felix et cur justus ille infelix. Omnium namque tunc non nisi bonorum vera et plenissima felicitas et omnium non nisi malorum digna et summa infelicitas apparebit.*) Targum Chaldaicum in Psalm. 1. *לְיָמֵי הַדִּיּוּן* causa vocat *יְמֵי דִּיּוּן*, *dies iudicii magni*. Sicut vice versa Judas vers. 6. novissimum iudicium vocat *ἡμέρα κρίσεως*, Petrus 2. epistol. 3, v. 12. vocat *dies Dei*, post quem nullus erit dies alius, sed mera aeternitas. In prophetis dies iudicii vocatur *dies irae*, Esa. 13, v. 9. *יְמֵי חֲרָבָה*, *magnus dies Domini et terribilis valde*, Joël 2, v. 11. *dies Domini, in quo erunt tenebrae et non lux*. Amos 5, v. 18. *dies irae, dies angustiae et afflictionis, dies tumultus et desolationis, dies tenebrarum et caliginis, dies nubis et obscuritatis*. Soph. 1, v. 15. *dies tubae et clangoris*, v. 16. *dies ardens tanquam caminus vel clibanus*. Malach. 4, v. 1. *dies pressurae et angustiae*. 4. Esdr. 2, v. 27, quae et similes appellationes respectu impiorum huic diei tribuuntur, piorum vero respectu vocatur dies *ἀπολυτρώσεως*, *perfectae redemptionis* Ephes. 4, v. 30, tempus *ἐπαύσεως*, *refrigerii* Actor. 3, v. 20, et *ἀποκαταστάσεως πάντων*, *restitutionis omnium* v. 21, quarum appellationum emphasin infra explicabimus. Paulus Rom. 2, v. 5. tribus epithetis diem iudicii describit. Primo vocat *dies irae*, id est poenae et ultionis per quandam *μετάνοιαν* causae pro effecto, quia in die iudicii ira Dei pleno impetu super impios effundetur ac vindicta sumetur de omnibus, qui non noverunt Deum et qui non obediunt evangelio Domini nostri Iesu Christi 2 Thess. 1, v. 8. Secundo diem *ἀποκαλύψεως* ac *revelationis*, quia tunc *revelabit Deus occulta cordium* 1. Cor. 4, v. 5. ac *libri aperientur*, in quibus omnia cogitata, dicta, facta, etiam occultissima scripta sunt Apocal. 20, v. 12. Tertio diem *δικαιοκρισίας* *justi iudicii*, cujus appellationis rationem pulcherrime exponit Chrysostom. homil. 5. in epistol. ad Roman.: *Ne audito irae nomine affectum animique morbum esse putes, addidit iusti iudicii Dei*. Quia vero *ἀποκαλύψω*. et *δικαιοκρισίας* appellationes *ἀσυνδέτως* conjunguntur, ideo etiam sic exponi possunt, quod in die novissimo justum Dei iudicium sit manifestandum. In

haec vita iudicium Dei a temerariis et praeposteris hominum iudiciis accusatur, cum bonis mala, malis vero bona distribui videantur; sed in novissimo die omnibus manifestum fiet, Deum juste judicare ac unicuique juxta opera sua reddere. Ut autem in Vetere Testamento ut et 2. Petr. 3, v. 12: vocatur *dies Domini*, vel quia est magnus ille dies, in quo omnes homines judicabuntur, sicut *montes Dei, cedi Dei, venti Dei* dicuntur ob magnitudinem, est enim dies magna, cujus non est similis Jerem. 30, v. 7; vel quia peculiariter a Deo ad opera miraculosa, extraordinaria et plane divina, videlicet ad mortuorum resurrectionem, vivorum immutationem, omnium hominum coram tribunali Christi praesentationem, mundi consummationem, piorum glorificationem et impiorum damnationem est destinatus, unde vocatur *dies illa magna Dei omnipotentis* Apoc. 16, v. 14. ita in Novo Testamento vocatur *dies Iesu Christi, dies Domini Iesu* 1. Cor. 1, v. 8. 1. Cor. 5, v. 5. 2. Cor. 1, v. 14. Phil. 1, v. 6. et 10. c. 2, v. 16 etc. quia in ea *Filius hominis revelabitur* Luc. 17, v. 30. *veniens in nubibus coeli cum virtute et gloria magna* Matth. 24, v. 30. Petrus 1. epist. 2, v. 12. vocat diem *ἐπισκοπῆς*, *visitationis*, quia erit piis visitatio gratiae, impiis autem visitatio irae, 2. epist. c. 3, v. 7. diem *ἐπωλείας*, *perditionis*, respectu scilicet impiorum, sicut diserte additur *τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων*. Johannes Apoc. 6, v. 17. vocat *dies magnum irae divinae*. Appellatur etiam *ἐκείνη ἡμέρα*, *illa dies*, Matth. 7, v. 22. c. 24, v. 36. c. 26, v. 29. Luc. 21, v. 34. 2. Thess. 1, v. 10. 2. Tim. 1, v. 18. 2. Tim. 4, v. 8 etc. itidem *ἐξορκῶς καὶ ἐξαιρετικῶς*, quia est magna et ab omnibus diligenter observanda illa dies, quae omnibus hujus vitae diebus finem imponet, in qua omnes mortui resurgent, omnes homines judicabuntur ac cuivis aeterna mansio in coelo vel in inferno assignabitur. Bellarmius libr. 1. de purgator. c. 5. per *τὴν ἡμέραν* absolute positam 1. Cor. 3, v. 13. intelligit diem extremi iudicii, sed ostendimus suo loco, per diem ibi rectius intelligi vel *generaliter* progressum temporis, vel *specialiter* tempus probationis ac tribulationis. Alius autem exstat locus apud apostolum, in quo *ἡμέρα* absolute posita diem iudicii designat 1. Thess. 5, v. 4: *Non estis in tenebris, ut vos dies illa tanquam fur comprehendat*, ubi art culus *ἡ* est *δεικνύς* respondens Hebraeorum *הַיְהִיָּה* notificativo sive demonstrativo. Sic Hebr. 10, v. 25: *Exhortantes vos invicem tanto magis, quanto videritis appropinquantem τὴν ἡμέραν*. Causam appellationis tradit Basilius in comment. c. 13. Esai. p. 464: *Dies illa peculiariter dicitur dies propter continuam unionem sui status et perpetuae tranquillitatis. Nulla enim intercipietur nocte, non vespere ulla certo circumscribet eam limite, quod eo die, quae eatenus delituerant occulta tenebrarum, in apertam lucem depromentur*.

8. Adventus Christi ad iudicium vocatur 1. *παρουσία*, *praesentia*, *adventus* Matth. 24, v. 3. 27. 37 et 39. 1. Cor. 15, v. 23. 1. Thess. 2, v. 19. c. 3,

v. 13. c. 4, v. 15. c. 5, v. 23. 2. Thess. 2, v. 1. Jac. 5, v. 7. et 8. 2. Petr. 3, v. 4. 1. Joh. 2, v. 28. Ut enim Christus semel venit in infirmitate, ut judicaretur, qui primus Christi adventus vocatur *παρουσία* 2. Petr. 1, v. 16; ita secunda vice venit in virtute, ut judicet, qui secundus ipsius adventus itidem recte *παρουσία* appellatur. Ne quis vero cum Calvinianis ex hac appellatione omnimodam Christi secundum humanam naturam a nobis absentiam colligat, ideo 2. vocatur *ἐπιφάνεια* 1. Tim. 6, v. 14. 2. Tim. 4, v. 1. *ἐπιφάνεια τῆς παρουσίας* 2. Thess. 2, v. 8. *apparitio praesentiae ejus* (Piscator verendum existimat *ἐπιφανῆ παρουσίαν, gloriosum adventum*, phrasi hebraica, sed nulla necessitate cogimur, ut discedamus a literali et propria versione). Tit. 2, v. 13. *ἐπιφάνεια τῆς δόξης τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Item *παρουσία τῆς τοῦ θεοῦ ἡμέρας*, *adventus diei Dei*. puta peculiaris illius diei, quam Deus extremo judicio destinavit, 2. Petr. 3, v. 12. 3. *ἀποκάλυψις τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ ἀπ' οὐρανοῦ, revelatio Domini Iesu de coelo* 1. Cor. 1, v. 7. 2. Thess. 1, v. 7. 1. Petr. 1, v. 7. et 13. et *ἀποκάλυψις τῆς δόξης Χριστοῦ* 1. Petr. 4, v. 13. Quamvis enim Christus secundum utramque naturam nobis praesens sit juxta infallibilem suam promissionem Matth. 18, v. 20. c. 28, v. 20; tamen praesentia illa est invisibilis, sed in die judicii Christus ita revelabitur sive manifestabitur, ut ab omnibus conspiciatur. Eodem sensu vocatur 4. *φανέρωσις, manifestatio*, Col. 3, v. 4. 1. Petr. 5, v. 4. 1. Joh. 2, v. 28. c. 3, v. 2. sicut et primus Christi adventus *φανέρωσις* appellatur 1. Tim. 3, v. 16. 1. Petr. 1, v. 20. 1. Joh. 1, v. 2. c. 3, v. 5. et 8. 5. *ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, regnum Dei*, Luc. 21, v. 31. 2. Tim. 4, v. 1. quia Christus in hoc ultimo suo adventu ex regno gratiae pios in regnum gloriae transferet. 6. *ἀπολύτρωσις, redemptio piorum*, Luc. 21, v. 28. Rom. 8, v. 23. quia Christus electos suos ab omnibus malis, a potestate Satanae et mortis, ab omnibus hujus vitae miseriis perfecte liberabit. Unde Irenaeus lib. 1. adv. haer. c. 2. p. 34. pulcherrime Christi adventum vocat *τὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς παρουσίαν ἐπὶ τὸ ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα*. 7. *Nuptiae agni* Apoc. 19, v. 7. tunc enim Filius Dei coelestis sponsus ecclesiam, quam per fidem sibi despondit, in plenam coelestium bonorum possessionem et ad gaudia vitae aeternae veluti in domum deducet, ut *ubi ipse est, ibi quoque sit ipsius dilecta sponsa* Joh. 17, v. 24. Ipsum tempus adventus et judicii vocatur *hora* Luc. 12, v. 40. Joh. 5, v. 28. et quidem *novissima* 1. Joh. 2, v. 18. *hora judicii* Apoc. 14, v. 7. *dies novissimus* Joh. 11, v. 24. et c. 12, v. 48. Ceterum harum appellationum adventui Christi et extremo judicio attributarum quaedam faciunt ad *διδασκαλίαν*, ut quando tempus judicii vocatur *dies novissimus, hora novissima* etc. quaedam ad *ἐλεγχον*, ut quando adventus Christi vocatur *ἐπιφάνεια καὶ ἀποκάλυψις*, quaedam ad *νομολογίαν*, ut quando dies judicii vocatur *dies magnus et terribilis, dies irae* etc. quae-

dam ad *παράκλησιν*, ut quando dies ille vocatur *dies ἀπολυτρώσεως καὶ ἀποψύξεως* etc.

CAPUT II.

De τῷ ὅτι, an sit judicium.

9. Ab *ὀνοματολογίᾳ* transitum facimus ad *πραγματολογίαν*, in qua primo omnium occurrit quaestio περὶ τοῦ ὅτι, an sit futurum extremum judicium, ad quam tota ecclesia tam V. quam N. T. unanimi consensu ac voce respondet *affirmative*. Probatur autem haec assertio 1. ex manifestis ac perspicuis Scripturae dictis, quae in duas distingui possunt classes. Quaedam enim ex V., quaedam vero ex N. T. sunt petita. Augustinus lib. 20. de civ. Dei a cap. 4. usque ad finem libri testimonia Scripturae de extremo judicio prolaturus hoc ordine progreditur, ut primo loco recenseat dicta N. T. quibus demum V. T. oracula subjungit; rationem ordinis assignat eam, quod *quamvis V. T. oracula priora sint tempore, nova tamen anteponenda sint dignitate, quoniam illa vetera praeconia sunt novorum*. Nova igitur, inquit, ponenda sunt prius, quae ut firmitus probemus, assumentur et vetera. In veteribus habentur *lex et prophetae, in novis evangelium et apostolicae literae etc.* Hunc et ipse Iesus Christus ordinem servandum esse demonstrans, Scriba, inquit, eruditus in regno Dei similis est viro patri familias proferenti de thesauro suo *nova et vetera*. Non dixit *vetera et nova*, quod ulique dixisset, nisi maluisset meritum ordinem servare quam temporum. Potuisset etiam addere argumentum a perspicuitate, quod N. T. oracula de futuro judicio clariora sint quam V. T. vaticinia. Sed ut in articulo de resurrectione non dignitatis nec perspicuitatis, sed temporis ratione habita primo loco V. T. vaticinia enumeravimus, ita quoque in hoc ipso articulo eadem methodo utemur.

10. De oraculis V. T. notandum in genere, quod quaedam *directe et principaliter* de extremo judicio agant, quaedam vero *indirecte* duntaxat et consequenter, ad quam posteriorem classem pertinent illa dicta, in quibus de *judiciis particularibus*, quae Deus in hac vita adversus aliquam regionem vel urbem vel quosdam homines exercet, agitur. Cum enim particularia illa judicia extremi et universalis judicii sint quaedam praeludia, imo initia, ideo ad illius confirmationem *ἐπομένως* et consequenter accommodari possunt. In Moyse haec occurrunt vaticinia. Gen. 4, v. 7. dicit Deus ad Cainum: *Nonne, si bene feceris, erit levatio vel venia; et si non bene feceris, ad ostium cubat peccatum tuum?* (in quae verba sic commentatur Targum Onkelos: *Nonne si bene egeris opera tua, dimittetur tibi? et si non bene egeris, in die judicii peccatum tuum servatum est, in qua futurum, ut ulciscatur de te, nisi conversus fueris, si vero conversus fueris, dimittetur tibi*. Targum Hierosolymit. eodem fere modo: *Nonne*

si emendaveris opera tua in seculo isto, condonabitur et remittetur tibi in seculo futuro? Quod si non emendaveris opera tua in seculo hoc, ad diem judicii magni peccatum tuum conservabitur et ad ostium cordis quiescit? Acceperunt igitur concionem illam legalem et poenitentialem eo sensu, quod mentione extremi judicii voluerit Deus Cainum a peccato revocare Philipp. Melancthon in explicat. evangel. Dom. 2. advent.: *Ab initio mundi existit doctrina de novissimo judicio, ut in prima concione ad Cain: Peccatum quiescit, id est futurum, ut differantur poenae, sed postea revelabitur, id est ostendetur ira Dei adversus peccatum, jam cum plurima peccata hic non revelentur, non puniantur, necesse est aliud judicium sequi.* Idem ostendit verborum emphasis. Peccatum ad ostium aliquandiu quiescit, sed in die judicii evigilabit ac revelabitur, adeoque debitis poenis afficietur, unde ad v. 8. ubi in Hebraeo simpliciter dicitur, quod Cain locutus fuerit cum Abele, Targum Hierosolymitanum annotat, quod cum Abele de providentia divina, de extremo judicio et de vita aeterna contenderit. Sic enim habet: *Dixit Cain ad Abel fratrem suum: Veni et egrediamur in agrum. Et accidit, cum egressi essent ambo in agrum, respondit Cain: Non est judicium nec judex, nec seculum aliud, nec merces bona pro justis, nec poena pro impiis. Nec Dei misericordia creatus est mundus, nec Dei misericordia regitur mundus, eo quod suscepta est oblatio tua cum beneplacito, mea vero non est suscepta cum beneplacito. Respondit Abel et dixit ad Cainum: Est judicium, est judex, estque seculum aliud, merces item bona pro justis et poena pro impiis. Misericordia quoque Dei conditus est mundus atque misericordia illius gubernatur, utique propter opera bona gubernatur. Quia enim meliora fuerunt opera mea, suscepta est oblatio mea cum beneplacito, tua vero non est suscepta cum beneplacito, quae verba etiam in libris Samaritanorum se reperisse testatur Hieronymus ac Masoritae ad Targum Jonathae et Hierosolymitanum respicientes h. l. in margine notant כֹּחַ פֶּסֶר פְּסִיקִי בְּמִצְעוֹ פֶּסֶק ut sit sensus: 28 versus desunt in medio versus, neque tamen propterea corruptio aliqua textui hebraeo ascribi potest, ut Cornelius a Lapide in comm. h. l. contendit, quia non ipsius textus Hebraei sed paraphraseos Chaldaicae respectu defectus ille a Masoritis agnoscitur, nec mutilus et hiulcus in Hebraeo censendus est locus, nisi ista addantur, quia verbum מִצְעוֹ vel ad praecedentia referri potest, ut sit sensus, indicavit hoc ipsum Cain Abeli ac de concione Dei cum ipso locutus est, vel absolute positum accipi hoc sensu: Cain amice ac blande cum fratre suo locutus est ac conversatus, hypocritice tamen, ut eventus ostendit. De Enocho patriarcha in epistola Judae v. 14. dicitur, quod de extremo judicio vaticinatus fuerit. Prophetavit autem de his, aeterno scilicet exitio et supplicio impiorum, septimus ab Adam Enoch dicens: Ecce venit Dominus in sanctis millibus v. 15. facere judicium contra omnes et ar-*

guere omnes impios eorum de omnibus operibus impietatis eorum, quibus impie egerunt, et de omnibus duris, quae locuti sunt contra eum peccatores. (Chunmannus Flinspachius in libr. de conject. extr. temp. hoc exponit de praedicatione reali, hoc sensu, sicut mors corporalis in sex priores ecclesiae patriarchas, Adamum scilicet, Sethum, Enos, Kenan, Mehelel et Jared, propter peccatum efficaciter dominata est, septimum vero, in Enochum scilicet, vim ac potentiam suam exserere non potuit, is namque vivus in paradysum translatus documento fuit omnibus, restare adhuc vitam aliam et secuturum judicium Gen. 5, v. 34. ita quoque per sex millia annorum, quibus mundus hic stabit, mors in omnes homines dominabitur, sed in septimo millenario, qui initium aeternae ac coelestis vitae futurus est, amisso aculeo suo prorsus abolebitur, cui interpretationi probabilitatem conciliare nititur ex eo, quod Judas Enochum notanter dicit esse septimum ab Adam patriarcham. Sed rectius accipitur de praedicatione verbali, cum expresse addatur, quod Enochus *ἠγορεύει λέγων, dicens* vel dicendo, ergo non tantum fuit concio realis, sed etiam verbalis. Quia enim Enochus dicitur ambulasse cum Domino, h. e. in vero Dei timore vixisse, peculiari devotione ipsi servisse ac sanctam vitam duxisse, ideo dubium nullo, quin hominum antediluvianorum peccata graviter taxaverit et proposito ob oculos eorum futuro judicio ab impietate ad veram poenitentiam eos revocare voluerit. Unde autem hoc Enochii vaticinium Judas acceperit, variant sententiae. Quidam existimant, Judam hoc habuisse ex indubitata traditione, sicut Paulus nomina magorum Jannes et Jambres 2. Tim. 3, v. 8. Quidam statuunt, tempore Judae existisse adhuc librum de translatione Enochi, sed qui temporis progressu postea interciderit. Vide Scaligerum in notis ad Eusebium p. 244. et 245. ubi ex Georgio Syncello probat, apostolos citare testimonia ex libris apocryphis. Quidam denique asserunt, Judam ex immediata Spiritus sancti revelatione et inspiratione hoc cognitum habuisse.) Gen. 18, v. 25. Filius Dei comitatus duobus angelis ad Abrahamum divertit ac de Sodomitis propter consummatam scelerum mensuram divinitus perdendis cum ipso loquitur, cui inter cetera Abraham respondet: *Numquid disperdes justum cum impio? absit tibi, ut facias mori justum cum impio et sit justus sicut impius, absit tibi. Numquid judex omnis terrae non faciet judicium?* (Agnosce igitur Filium Dei universae terrae, h. e. omnium omnino hominum, judicem divinitus constitutum, cujus universalis judicii praeludium quoddam in Sodomitarum excidio proponatur.) Deuter. 32, v. 34: *Nonne hoc ipsum reconditum, apud me, sigillatum in thesauris meis?* (ea consuevimus in thesauris reponere, quibus praesenti tempore non utimur, sed suo tempore illis sumus usuri, significatur igitur judicium illud adhuc esse futurum.) v. 35. *Mihi ultio et ego retribuam in tempore, quo nutabit pes eorum, quia propinquus dies exitii eorum et festinant futura eis.* v. 36. Quia

judicabit Dominus populum suum et super servos suos poenitebit eum, h. e. miserebitur servorum suorum. (Chaldaeus reddidit: An non omnia opera eorum manifesta sunt coram me? reposita sunt ad diem judicii in thesauris meis? coram me est ultio et ego retribuam in tempore, quo migrabunt de terra sua, quia prope est dies interitus eorum, et festinat, quod futurum est eis. Quoniam judicabit Dominus judicium populi sui et ultionem servorum suorum justorum ulciscetur. Epistola ad Hebraeos cap. 10, v. 30. hoc oraculum Mosaicum allegat et addit v. 31: Horrendum est incidere in manus Dei viventis, v. 41. Si acervo ut fulgur gladium meum et arripuerit judicium manus mea (ubi pars posterior est ἔσθηται prioris, quia per Dei gladium ejus judicium intelligitur. Confer Apocal. 1, v. 16.)

2. ex
Jobo.

11. 2. In *Jobo*. Job. c. 3, v. 4. de die nativitatibus suae dicit: *Non requirat eum Deus desuper* (in haec verba sic commentatur Origenes libr. 3. in *Jobum*: *Quid dicis, o beate Job? ergo alios dies inquireret, ut de isto solo dicas, non inquirat illum Dominus desuper? utique ait: Omnes dies seculi inquirerentur, omnia tempora et momenta atque secula requirentur, et producentur, nimirum non dies seculi, qui naturam non habent, jam transacti, sed verba et facta, quae in illis diebus sunt gesta, cogitationes et consilia atque tractatus, qui in omni tempore vel momento hujus seculi tractati sunt atque cogitati. Haec igitur omnia in omnibus gentibus et in omni lingua inquisita, in judicio manifestantur in tempore inquisitionis etc.) c. 13, v. 14: *Quid faciam, cum surrexerit ad judicandum Deus et cum quaesierit, quid respondebo illi?* (Hebr. quid facerem, si Deus consurgeret, et si visitaret, quid tum responderem illi? Loquitur sanctus tum de judicio Dei particulari, quod exercet in hac vita, tum vel maxime de judicio universali, quod in fine seculi exercebit.) c. 19, v. 29: *Fugite a facie gladii, quia est iniquitatum gladius, ut sciatis, quod judicium restet;* (memores estote extremi judicii et desinite male agere). c. 20, v. 25. *Fulgur ab amaritudinibus suis adducet super eum (impium) terrorem;* (ultima tempestas extremum judicium antegressura vehementissime eum terreat); v. 26. *omnes tenebrae occultare eum non poterunt, devorabit eum ignis, qui non inflatur;* (qui non excitatur opera hominum, sed divinitus accenditur), *affligetur relictus in tabernaculo suo;* v. 27. *revelabunt coeli iniquitatem ejus et terra consurget adversus eum, c. 35, v. 14: Judicium est coram ipso, exspecta eum.**

3. ex
Psalmis.

12. 3. In *Psalmis* complura de extremo judicio exstant vaticinia, de quibus Augustinus, libr. 20. de civit. Dei c. 24. in princ. sic scribit: *Multa de judicio novissimo in Psalmis dicuntur, sed eorum plura transeunt et strictim. Enumerabimus oracula potiora: Psalm. 2, v. 9: Conteres eas (gentes) in virga ferrea, sicut vas figuli confractos disperges eos, sc. terrae terminos (hoc in judicio extremo praecipue ac consummative fiet). Psalm. 7, v. 12: Deus justus iudex et Deus indignans omni die. v. 13,*

*Si non conversus fuerit (impius), acuet gladium suum, arcum suum tetendit et paravit illum v. 14. et parare ei fecit vasa mortis, sagittas suas ad perdendum operatus est. (Hieronymus libr. 2. in e. 3. threnor. Jerem.: Per arcum aliquando dies judicii designatur, sicut in psalmista dicitur: Dedisti metuentibus te significationem, ut fugiant a facie arcus. In arcu enim quanto longius trahitur chorda, tanto de eo districtior erit sagitta. Sic extremi judicii dies quanto longius differtur, ut veniat, tanto cum venerit, de illo districtior sententia procedet. Augustinus in enarrat. hujus psalm. Vibrabit Christus gladium, cum in secundo adventu veniens judicare vivos et mortuos in manifesto splendore claritatis suae justis lumine suo et terrore impiis coruscabit.) Psalm. 9, v. 5: Judicium meum fecisti, sedisti in solio judicans juste (praeteritum pro futuro accipi potest). v. 8. Dominus paravit ad judicium solium suum v. 9. et ipse judicabit orbem in justitia, judicabit populos in rectitudine. Conf. Act. 17, v. 31. (Proponit nobis considerandam 1. judicis majestatem, 2. throni regii stabilitatem, 3. judicii aequitatem. Augustinus in enarr. hujus psalmi ante med.: Filius palam manifesteque venturus est ad judicandos vivos et mortuos, judicabit autem orbem terrarum in aequitate, non quemadmodum judicant homines, qui corda non vident, a quibus plerumque deteriores absolvuntur quam condemnantur, sed in aequitate et justitia Dominus judicabit, testimonium perhibente conscientia et cogitationibus accusantibus seu defendentibus. Cassiodorus in comm. hujus psalmi: Deus homo paravit sedem suam ad judicium, ut qui hic in humilitate judicatus est, ibi in majestate sua judicaturus adveniat. Haec sunt, quae titulus dixit occulta filii, quia ineffabile donum est, ut humilitatem hominis naturam atque demersam dextra potentiae suae ad coelestia regna leaverit. Ipse utique Dominus Christus judicabit, qui hic patiendi injustitiam, ibi impius veraciter dicitur demonstrare justitiam. Per orbem terrae sanctos viros debemus accipere, qui de universali ecclesia quasi de coronae circulo congregantur. Isti in aequitate judicandi sunt, quibus propter fidei et humilitatis suae bonum misericordia copiosa praestabitur, qui audituri sunt: Venite benedicti Patris mei. Populi autem debent accipi peccatores, qui operibus diabolicis non videntur exuti, isti cum justitia judicandi sunt, qui pro factorum suorum scelere damnabuntur quibus dicendum est: Ite in ignem aeternum. Sic duobus nominibus aequitatis et justitiae qualitatem illam judicii mirabili brevitate descripsit.) Psalm. 11, v. 6: *Pluet Dominus super peccatores ignem et sulphur, et spiritus procellarum pars calicis eorum, v. 7. quoniam justus Dominus et justitias dilexit.* Psalm. 49, v. 6: *Cur timebo in die mala?* (Basiliius homil. 13. in Psalm. refert ad diem judicii, in qua quemlibet propria consilia circumdabunt.) Psalm. 50, v. 3: *Veniet Deus noster et non silebit, ignis coram eo vorabit et in circuitu ejus tempestas excitata est vehementer. v. 4. advocabit ad coelos de-**

super et ad terram, ut judicet populum suum. v. 5. Congregate mihi sanctos meos ferientes pactum meum super sacrificium, v. 6. et nuntiabunt coeli justitiam ejus, quod Deus judex ipse. Quamvis hoc oraculum Davidicum de particulari ac spirituali judicio, quod Deus in hac vita exercet, principaliter agere videatur, tamen optima ratione ad ultimum judicium in novissimo die exercendum referri potest, tunc enim 1. vere veniet Dominus, h. e. Christus Dei Filius apparebit in nubibus cum gloria et majestate magna Matth. 24, v. 30; 2. non silebit, quia cum classico et tuba Dei de coelo descendet 1. Thess. 4, v. 16. et mortui audient vocem ejus Joh. 5, v. 28; 3. ignis consumens praecedet eum, quia coeli igne solventur et elementa calore liquescent 2. Petr. 3, v. 10. patefiet Dominus de coelo cum flamma ignis 2. Thess. 1, v. 8; 4. circa eum tempestas magna, audientur enim horribilia tonitrua, ut in prima legis promulgatione; 5. coelum et terra vocabuntur, h. e. redibit Christus cum angelis et sanctis e coelo, homines e terra congregabuntur ad judicium, ut sic coelum et terra commoveantur etc. Augustinus lib. 20. de civit. Dei c. 24: Hoc nos de Domino nostro Iesu Christo intelligimus. quem de coelo speramus esse venturum ad vivos et mortuos judicandos. Manifestus enim venit inter justos et injustos judicaturus juste, qui prius venit occultus ab injustis judicandus injuste. Ipse, inquam, manifestus veniet et non silebit, id est in voce judicis evidens apparebit, qui prius cum venisset, occultus ante judicem siluit, quando sicut ovis ad immolandum ductus est, et sicut agnus coram tondente fuit sine voce, quemadmodum de illo per Esaiam legimus prophetatum et in evangelio videmus impletum. Advocabit coelum sursum, quoniam sancti et justi recte coelum appellantur, nimirum, h. e. quod ait apostolus, simul cum illis rapiemur in nubibus in obviam Christo in aëra. Nam secundum literae superficiem, quomodo sursum advocatur coelum; quasi posset esse nisi sursum? Quod autem adjunctum est, et terram discernere populum suum, si tantummodo subaudiatur, advocabit, id est advocabit terram, nec subaudiatur sursum, hunc videtur habere sensum secundum rectam fidem, ut coelum intelligatur in eis, qui cum illo sunt judicaturi et terra in eis, qui judicandi sunt, et advocabit coelum sursum, non hic intelligamus, rapiet in aëra, sed in judiciarias sedes. Potest et illud intelligi: advocabit coelum sursum, advocabit angelos in supernis et excelsis locis, cum quibus descendat ad faciendum iudicium, advocabit et terram, h. e. homines in terra utique judicandos. Si autem utrumque subaudiendum est, cum dicitur, et terram, id est et advocabit sursum, ut iste sit sensus, advocabit coelum sursum et terram advocabit sursum, nihil melius intelligi existimo, quam homines, qui rapiuntur in obviam Christo in aëra, sed coelum dictum propter animas, terram propter corpora. Discernere porro populum suum quid est nisi per iudicium separare bonos a malis tanquam oves ab haedis? Deinde

conversio sermonis ad angelos facta est: Congregate illi justos ejus. Profecto enim per angelicum ministerium tanta res peragenda est. Si autem quaerimus, quos justos ei congregaturi sint angeli, qui disponunt, inquit, testamentum ejus super sacrificia. Haec est omnis vita justorum disponere testamentum Dei super sacrificia. Aut enim opera misericordiae sunt super sacrificia, h. e. sacrificiis praeposenda juxta sententiam Dei dicentis: Misericordiam magis volo quam sacrificium; aut si super sacrificia in sacrificiis intelligitur dictum, quomodo super terram fieri dicitur, quod fit utique in terra, profecto ipsa opera misericordiae sunt sacrificia, quibus placetur Deo, in quibus operibus disponunt justis testamentum Dei, quia propter promissiones, quae novo ejus testamento continentur, haec faciunt. Unde congregatis sibi justis suis et ad dextram suam constitutis novissimo utique iudicio dicturus est Christus: Venite benedicti Patris mei, esurivi enim, et dedistis mihi manducare. Conf. eundem in enarr. hujus Psalm. Ps. 68, v. 2: Sicut deficit fumus, deficient, sicut fluit cera a facie ejus, sic pereant peccatores a facie Dei. (Hunc locum Augustinus in comm. accipit de extremo iudicio: Cum mali, inquit, in hoc saeculo sicut fumus se extollendo defecerint, veniet illis in fine extrema damnatio, ut ab ejus facie pereant in aeternum, cum in sua claritate fuerint praesentati velut ignis ad poenam impiorum lumenque justorum.) Ps. 73. postquam de flore impiorum fortuna multis conquestus erat Asaph, subiungit v. 16: Existimabam, ut cognoscerem hoc, labor erat ante me, v. 17. donec intrarem in sanctuarium Dei et intelligerem novissima eorum. Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 28. Ut solveret difficillimam quaestionem, quae fit, cum boni videntur miseri et felices mali, addit: In novissimo iudicio non sic erit, sed aperta iniquorum miseria et aperta felicitate justorum longe quam nunc est, aliud apparebit.) Ps. 75, v. 3: Cum accepero constitutum tempus, ego justitias sive juste judicabo. (Quando impii et persecutores ecclesiae mensuram scelorum suorum impleverint, cumque mihi opportunum erit, juste ac graviter in eos animadvertam, non solum in hoc saeculo, sed etiam imo vel maxime in extremo iudicio.) v. 4. liquefacta est terra et omnes, qui habitant in ea (tanta severitate puniam, ut terra et inhabitatores ejus prae angustia collescant). v. 5. Dixi stultis: nolite stulte agere, et impiis: nolite exaltare cornu (robur ac potentiam vestram contra Dei servos), v. 6. nolite extollere in excelsum cornu vestrum, nolite loqui cervice praefracta, v. 7. quia neque ab Oriente neque ab Occidente neque ab Austro (quisquam erit, qui vos in iudicio liberet; quidam excipiunt *μνητιχὸς* dictum) v. 8. quoniam Deus judex est, qui hunc humiliat, illum exaltat (illud in die iudicii potissimum complebitur, in quo humiliabit Deus impios, exaltabit autem pios), v. 9. quia calix in manu Domini est vino turbido plenus, miscet et propinat ex illo, faeces ejus bibent omnes impii terrae! (has faeces irae

XIX. 120.

divinae in die iudicii bibere incipient et in omnem aeternitatem bibent, nunquam enim hoc poculum exauriri poterit.) Psalm. 82, v. 8: *Surge, Deus, judica terram.* Psalm. 94, v. 2: *Eleva te judicans terram.* Psalm. 98, v. 9: *Venit Dominus judicare terram, judicabit orbem in justitia et populos in rectitudine.* Psalm. 110, v. 5: *Dominus a dextris tuis conteret in die irae suae reges* (haec dies irae est dies iudicii, in qua omnia terrena regna destruentur et persecutores evangelii poenis aeternis adjudicabuntur), v. 6. *judicabit in nationibus, implebit eas corporibus* (occisorum), *conteret caput super terras multas* (inchoative illud fit in hac vita, consummative fiet in iudicio extremo, Esa. 66, v. ult.), Psalm. 143, v. 2: *Ne intres in iudicium, Domine, cum servo tuo, quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens* (ne quaeso agas mecum in extremo iudicio juxta rigorem justitiae tuae, quem nullus hominum sustinere potest, in illa die libera me a verbo aspero, provocho enim a throno justitiae ad thronum misericordiae, nec nisi interposito Christi merito in iudicium tuum venire cupio).

4. ex prophetis.

13. 4. Ab hymnis Davidicis descendimus ad prophetas, in quorum classe primo loco occurrit Samuel, quem non solum Rabini inter *נביאים* recensent, sed etiam Petrus Act. 3, v. 24. prophetarum tempora ab eodem auspicatur. 1. Sam. 2, v. 10. canit Hanna: *Conterentur adversarii Domini, quia super eos e coelis tonabit, judicabit Dominus fines terrae* (in extremo scilicet et universali iudicio, in quo scelera impiorum, quae in hac vita manserunt impunita, igne et fulmine coelesti visitabit. Augustinus lib. 17. de civ. Dei c. 4: *Extrema* XIX. 121. *terras, quae judicanda dicuntur, intelliguntur extrema hominis, quoniam non judicabuntur, quae in melius vel deterius medio tempore commutantur, sed in quibus extremis inventus fuerit, qui judicabitur*) et dabit fortitudinem regi suo et extollet cornu Christi sui (veniet enim Christus in virtute et gloria magna ac destruet omnia regna terrena, ipsius vero regnum manebit in aeternum Daniel. 2, v. 40). Salomon Proverb. 23, v. 10: *Ne attingas parvulorum terminos et agrum pupillorum ne introcas, propinquus enim illorum* (in Graeco est *ὁ λιγυρόμυρος αὐτοῖς χάρις*) *fortis est et ipse judicabit contra te illorum causam, h. e. causam eorum suscipiet et ad iudicium te vocabit.* Eccles. 3, v. 17: *Iustum et impium judicabit Dominus.* c. 11, v. 9: *Laetare juvenis in adolescentia et jucundetur tibi cor tuum in diebus juventutis tuae et ambula in viis cordis tui et secundum adspectum oculorum tuorum, sed scito, quod propter omnia haec adducet te Deus in iudicium* (ita transigas juventutis tuae laetitiam, ut amaritudo iudicii nunquam recedat a tua memoria, susteris aliquando iudicio Dei in die novissimo ac rationem reddere cogeris vitae in his terris actae). c. 12, v. 13: *Time Deum et mandata ejus custodi, quia hoc decet omnes homines; v. 14. omne enim opus adducet Deus in iudicium super omne occultum, sive bonum sive malum.* (Hebr. *כֹּסֶם* verti pot-

est etiam, ut sit sensus, omne opus, etiamsi illud fuerit in occulto factum, in iudicio erit omnibus manifestum. Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 3: *Quid brevius, verius, salubrius dici potuit? Deum, inquit, time et mandata ejus custodi, quia hoc est omnis homo. Quicumque enim est hoc, est custos utique mandatorum Dei, quoniam qui hoc non est, nihil est. Non enim ad veritatis imaginem reformatur remanens in similitudine vanitatis. Quia omne hoc opus, h. e. omne quod fit ab homine in hac vita, sive bonum sive malum, Deus adducet in iudicium in omni despecto, h. e. in omni etiam, qui contentibilis hic videtur et ideo nec videtur, quoniam Deus et ipsum videt, nec eum despicit, nec eum cum judicat, praeterit).* Apud Esaiam haec potissimum occurrunt vaticinia: c. 2, v. 10: *Ingre- dere in petram, abscondere infossa humo a facie timoris Domini et a gloria majestatis ejus.* v. 11. *Oculi sublimes hominis humiliati sunt et incurvabitur altitudo virorum, Dominus autem solus exaltabitur in die illa.* (Hieronym. in comm.: *Multi haec de die iudicii intelligunt, quod omnis creatura comparatione divinae gloriae humilietur et incurvetur et nihil se esse sentiat. Tunc nec divitiae, nec nobilitas generis, nec potentia dignitatum aliquem defendere poterunt, cujus iram nullus poterit declinare, unde hortatur, ut ingrediamur petras.*) c. 3, v. 13. *taxans peccata populi iudicium extremum in memoriam ipsis revocat: Stat ad judicandum Dominus et stat ad judicandum populos.* v. 14. *Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi sui et principibus ejus.* (Vide Basilium in comm. illius loci et Gregorium lib. 10. moral. c. 30.) c. 4, v. 4: *Lavabit Dominus sanguinem de medio Ierusalem per spiritum iudicii.* c. 11, v. 4: *Judicabit in justitia pauperes et arguet in aequitate pro afflictis, percutiet terram virga oris sui et spiritu labiorum suorum interficiet impium, v. 5. et erit justitia cingulum lumborum ejus et fides cinctorium renum ejus.* (Hoc vaticinium referri posse ad extremum iudicium, patet ex eo, quod apostolus 2. Thess. 2, v. 8. illud accommodet ad deletionem Antichristi futuram in die iudicii.) c. 13. postquam propheta de excidio monarchiae et urbis Babylonicae vaticinatus fuerat, subjungit v. 9: *Ecce dies Domini venit crudelis plenus indignationis, irae et furoris, ut ponat terram in solitudinem et peccatores ejus disperdat ex ea,* v. 10. *quoniam stellae coelorum et Oriones eorum non facient lucere lumen suum, obscurabitur sol, quando egredietur, et luna non splendere faciet lumen suum.* v. 11. *Et visitabo super orbem malum et super impios iniquitatem eorum.* v. 13. *Super hoc coelum conturbabo, et terra movebitur de loco suo.* (Quidam ad solos Babylonios haec referunt propter connexionem cum antecedentibus v. 1. *onus Babylonis, quod vidit Esaias,* sed quia illud temporale Babyloniorum excidium fuit praeludium universalis excidii atque exitii, quod in die novissimo manet impios, ideo merito etiam hoc vaticinium propheticum ad iudicium extremum accommodatur,

praesertim cum propheta generaliter loquatur, quod visitaturus sit Deus super תָּבֵל, totum orbem habitabilem. Confer Matth. 24, v. 29. Marc. 13, v. 14. Luc. 21, v. 25. Hieronymus in c. 1. Joël: *Hic dies recte appellatur insanabilis ita namque LXX reddiderunt, quia cum dies judicii venerit, non erit locus poenitentiae, quia aeternitati comparatur etc. in comm. c. 13. Esa.: Dissolventur omnes manus, quia nullum opus dignum Dei justitia reperietur, et non justificabitur in conspectu ejus omnis vivens. Omne quoque cor hominis tabescet et pavebit conscientia sui peccati* c. 24, v. 7: *Luxit vindemia, infirmata est vitis, ingemuerunt omnes.* (Totum hoc caput Hieronymus in comm. refert ad diem judicii, quia v. ultim. additur, *erubescet sol, confundetur luna, cum regnaverit Dominus exercituum in monte Sion.* Sed proprie et principaliter agit propheta de Judaeorum rejectione et gentium conversione.) Esa. 26, v. 21: *Ecce Dominus egredietur de loco suo, ut visitet iniquitatem habitatoris terrae contra eum, et revelabit terra sanguinem suum et non operiet ultra interfectos suos.* (In praecedentibus vaticinatus erat propheta de resurrectione mortuorum, jam subjungit vaticinium de extremo judicio, in quo egredietur Dominus de loco suo, puta peculiari potestatis et gloriae suae demonstratione, quia Christus visibiliter de coelo veniet cum gloria et potestate magna, ut visitet in judicio novissimo iniquitatem habitantium super terram, tunc non manebunt occultae vel inultae caedes injustae.) c. 27, v. 1: *In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro et grandi et forti super Leviathan serpentem directum et super Leviathan serpentem tortuosum* (conteret caput serpentis infernalis ac destruet regnum diaboli, id quod plene ac perfecte futurum in die judicii). Esa. 30, v. 18: *Deus judicii Dominus, beati omnes, qui exspectant eum.* v. 27. *Ecce nomen Domini venit de longinquo ardens furor ejus et gravis ad portandum, labia ejus repleta sunt indignatione et lingua ejus quasi ignis devorans.* v. 28. *Spiritus ejus velut torrens inundans usque ad medium colli, ut ventilet gentes in cribro vanitatis.* (Proprie et in sensu literalis ibi agitur de clade, quae manebit Assyrios, sed quia illa fuit praeludium et initium aeterni exitii, quod in judicio extremo eos manet, ideo ad illud accommodatur ab Hieronymo, Haymone, Lyrano etc. in comm.) Esa. 42, v. 1: *Ecce servus meus, suscipiam eum, electus meus, in quo complacuit animae meae.* v. 2. *Judicium gentibus proferet etc.* v. 3. *In veritate proferet judicium,* v. 4. *non erit turbulentus, donec ponat in terra judicium etc.* (Hunc locum prophetieum Augustinus lib. 20. de civit. Dei c. 30. itidem ad novissimum judicium accommodat. *Judicium, inquit, gentibus protulit, quia pronuntiavit futurum, quod gentibus erat occultum. In veritate judicium protulit, praedicans eis, quando puniendi essent, si in sua malignitate persisterent etc. donec ponat in terra judicium: Ecce manifestatum est, quod absconditum quaerebamus. Hoc enim est novissimum judicium, quod ponet in terra, cum venerit ipse de*

coelo, de quo jam videmus impletum, quod hic ultimum positum est: *Et in nomine ejus gentes sperabunt. Per hoc certe quod negari non potest etiam illud credatur, quod impudenter negatur etc.* Sed rectius de primo Christi adventu hoc oraculum accipitur, in quo judicium gentibus protulit, h. e. per evangelii praedicationem gentes ad regnum sui consortium vocavit, ut secundum illius leges porro viverent, *protulit judicium in veritate, h. e. poenitentiam agentes docuit, quomodo vitam Deo gratam instituere debeant etc.*) Esa. 45, v. 23: *Per me ipsum juravi, ait Dominus, et exiit de ore meo verbum justitiae et non revertetur, quod mihi curvabitur omne genu.* (Hoc oraculum apostolus Rom. 14, v. 11. accommodat ad extremum judicium. *Omnes, inquit, sistemur ante tribunal Christi, scriptum est enim, vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi se flectet omne genu et omnis lingua confitebitur Deo.* Cum enim v. 8. de primo Christi adventu dictum fuerit, ideo propheta subjungit oraculum de secundo Christi adventu ad judicium.) Esa. 66, v. 15: *Ecce Dominus in igne veniet et tanquam turbo quadrigae ejus ad reddendum in ira furorem suum et increpationem suam in flamma ignis, v. 16. quia in igne Dominus judicabit et in gladio suo omnem carnem, et multi erunt interfecti a Domino.* v. 18. *Et ego opera eorum et cogitationes eorum visitabo, quando veniet tempus, ut congregem gentes omnes et linguas omnes, et venient et videbunt gloriam meam.* (In praecedentibus vaticinatus erat propheta de resurrectione mortuorum v. 14. *ossa vestra germinabunt tanquam herba, in sequentibus de aeterna piorum gloria et aeterna impiorum ignominia v. 23. erit sabbatum ex sabbato, v. 24. vermis eorum non morietur etc.* ergo haec intermedia verba recte accipiuntur de judicio extremo, quod inter resurrectionem mortuorum ac damnationem impiorum erit intermedium et in quo Deus veniet cum flamma ignis. Confer 2. Thessal. 1, v. 7. et sqq. Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 21: *Poenam judicii significat, quandoquidem ipsum Dominum quasi ignem dicit esse venturum eis, profecto quibus poenalis erit ejus adventus. Carrus vero ejus, qui pluraliter dicti sint, angelica ministeria non inconvenienter accipimus; quod autem ait, omnem terram et omnem carnem in ejus igne et in gladio judicari, non etiam hic spirituales intelligamus et sanctos, sed terrenos atque carnales, de quibus dictum est: Qui terrena sapiunt et quales omnino caro appellantur a Domino etc. Quod vero hic positum est: Multi vulnerati erunt a Domino, isto vulnere fiet mors secunda. Potest quidem et ignis et gladius et vulnus accipi in bono, nam et ignem Dominus velle se dicit mittere in mundum, et visae sunt illis linguae divisae, velut ignis, quando venit Spiritus sanctus. Et non veni, inquit idem Dominus, pacem mittere in terram, sed gladium. Et sermonem Dei dicit Scriptura gladium bis acutum propter aciem geminam testamentorum dum. Et in Cantico canticorum caritate se dicit sancta ecclesia vulneratam*

velut amoris impetu sagittatam. Sed hic cum legimus vel audimus, ultorem Dominum esse venturum, quemadmodum haec intelligenda sint, clarum est. Deinde breviter commemoratis eis, qui per hoc iudicium consumentur, sub figura ciborum in lege veteri velitorum, a quibus se non abstinuerunt, peccatores impiosque significans recapitulat ab initio gratiam novi testamenti a primo Salvatoris adventu usque ad ultimum iudicium perducens finiensque sermonem etc. Et postea: Haec cum de ista, quae nunc impertitur ecclesiae, perspicua nobisque novissima Dei miseratione dixisset, promisit et fines, ad quos per ultimum iudicium facta bonorum malorumque discretionem venietur etc. ad hoc enim propheta terminavit librum, ad quod terminabitur seculum.) Jer. 23, v. 19: *Ecce turbo Dominicae indignationis egredietur et tempestas erumpens super caput impiorum veniet, v. 20. non revertetur furor Domini, usque dum faciat et usque dum compleat cogitationem cordis sui, in novissimis diebus intelligetis in ea intellectum.* Idem repetitur c. 30, v. 23. et v. 24. Ezech. 34, v. 17: *Et vos pecus meum, sic dixit Dominus Deus: Ecce ego iudicans inter pecus et pecus, arietes et hircos.* (Confer Matth. 25, v. 32: *Separabit eos ab invicem, sicut pastor segregat oves ab hardis.*) Daniel postquam de successionem quatuor monarchiarum fuerat vaticinatus, subiungit c. 2, v. 44: *In diebus regnorum illorum suscitabit Deus coeli regnum, quod in aeternum non dissipabitur* (intelligitur spirituale et coeleste regnum Christi, quod durantibus adhuc summis illis mundi imperiis erigi coepit, illud non concluditur certa periodo, sicut regna mundana, sed durat in omnem aeternitatem et est proprium Christi regnum, unde addit propheta) *et regnum ejus alteri populo non tradetur, comminuet autem et consumet universona regna haec et ipsum stabit in aeternum* (hoc fiet in novissimo die et in secundo Christi ad iudicium adventu, tunc enim omnia mundi regna finem habebunt, solum autem Christi regnum persistet aeternum. Confer 1. Cor. 15, v. 24.) v. 45. *Propterea vidisti, quod de monte abscissus est lapis sine manibus et comminuit testam et ferrum et aes et argentum et aurum.* (Christus qui est spiritualis petra 1. Cor. 10, v. 4. ac lapis probatus Esa. 28, v. 16. 1. Petr. 2, v. 6. repentino adventu in novissimo die ad iudicium apparebit Luc. 21, v. 35. 1. Thess. 5, v. 2 non aliter ac si praegrandis quidam lapis a monte subito avulsus obvia quaeque prostrnat ac comminuat, sic Christus in suo ad iudicium adventu omnia mundi regna destruet, ut nec vestigium eorum superstes maneat. Vincentius Lerinensis in opusculis de fine mundi: *Ipse lapis erit Dominus noster Iesus Christus, qui venit a se ipso, quem alius homo non mittet, quia ipse super omnes est. Et percussit istam statum, h. e. mundum, per conflagrationem et eam inflammabit et in favillam reducetur, quia omne elementatum comburetur in uno puncto, ita quod non videbitur iste mundus nisi una favilla.*) Idem propheta postquam c. 7. de Turcica tyrannide

vaticinium ediderat, subiungit consolationem, fore ut Christus ultimo suo ad iudicium adventu Turcicum illud jugum dissolvat ac pios ad vitam aeternam evehat. v. 9. *Adspiciebam, donec throni positi sunt* (ad iudicium celebrandum Matth. 19, v. 28. Luc. 22, v. 30: *Sedebitis super duodecim thronos.* Apoc. 4, v. 2: *Ecce sedes posita erat in coelo et supra sedem sedens.* v. 4: *Et in circuitu sedis sedilia viginti quatuor et super thronos viginti quatuor seniores sedentes*) *et Antiquus dierum sedet* (Pater coelestis aeternus Deus per Filium iudicabit mundum Act. 17, v. 31.) *vestimentum ejus candidum quasi nix et capilli capitis ejus quasi lana munda,* (eandem vestimenti summam puritatem, sanctitatem ac maiestatem, canities capillorum aeternitatem notat, unde eadem tribuitur Filio, qui est Patri *συμπατρις*, Apocal. 1, v. 14.) *thronus ejus flammae ignis, rotae ejus ignis accensus* (confer Psalm. 50, v. 3. Esa. 66, v. 15: *Ecce Dominus in igne veniet, Deuter. 4, v. 24.* Hebr. 12, v. 29: *Deus noster ignis consumens* etc. denotatur per hunc ignem iustitiae et iudicii zelus). v. 10. *Fluvius igneus fluebat et egrediebatur a facie ejus.* (Quidam hoc referunt ad processionem Spiritus sancti a Patre, sed videtur commodius referri ad fulmen damnatoriae sententiae, quod contra impios in die novissimo ex throno Dei vibrabitur, *Ite maledicti in ignem aeternum* Matth. 25, v. 41. ut fluvius igneus paleas, sic divina ira impios comburet). *Millia millium ministrabant ei et decies centena millia assistebant ei.* (Matth. 25, v. 31: *Cum venerit Filius hominis in maiestate sua et omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suae.* Jud. v. 14: *Ecce venit Dominus cum sanctis myriadibus, iudicium sedet* (assessores iudicii *μετ' αὐτοῦ*) *et libri aperti sunt,* (ut ex illis iudicium fieret, confer Apocal. 20, v. 11: *Vidi thronum magnum candidum et sedentem super eum, a cuius conspectu fugit terra et coelum et locus non est inventus eis,* v. 12. *et vidi mortuos magnos et pusillos stantes in conspectu throni, et libri aperti sunt et alius liber apertus est, qui est vitae, et iudicati sunt mortui ex his, quae scripta erant in libris secundum opera eorum.*) v. 13. *Adspiciebam in visione noctis et ecce in nubibus caeli, quasi filius hominis veniebat usque ad Antiquum dierum et in conspectu ejus appropinquare fecerunt eum* (Joh. 5, v. 27: *Pater dedit Christo potestatem iudicium faciendi, quia Filius hominis est.* Act. 17, v. 31: *Statuit Deus diem, in quo iudicaturus est orbem terrarum in iustitia per virum, in quo decrevit.* Matth. 24, v. 30: *Videbunt Filium hominis venientem in nubibus caeli*), v. 14. *et dedit ei potestatem et honorem et regnum, et omnes populi, tribus et linguae ipsi servient, potestas ejus est potestas aeterna, quae non auferebitur, et regnum ejus, quod non corrumpetur.* Ad faciendum iudicium requiritur omnipotentia, omniscientia ac divina maiestas, quae Christo vivorum et mortuorum iudicii constituto in tempore data est. Confer Roman. 14, v. 10: *Omnes stabimus ante tribunal Christi, v. 11. scriptum est enim, vivo ego, dicunt*

Dominus, mihi curabitur omne genu et omnis lingua confitebitur Deo. Obvertitur huic interpretationi, qua propheticum oraculum ad secundum Christi adventum ad iudicium accommodatur, 1. quod Christus non in ultimo suo adventu, sed in ascensione ad coelos in conspectu Patris coelestis sit adductus; 2. quod non in reditu ad iudicium, sed in exaltatione sua ad dextram Patris potestatem, gloriam et regnum in omnes populos acceperit; 3. quod hostes innuantur oppugnare ejus regnum, quos in die iudicii penitus conteret. Respondemus: describitur in visione prophetica gloriosa Christi secundum humanam naturam exaltatio, quae initium accepit in ipsa adscensione et durabit in omnem aeternitatem. Proinde cum evidens testimonium, quin et actus quidam conspicuus illius glorificationis et exaltationis sit reditus Christi ad iudicium, ideo oraculum propheticum non immerito ad illum accommodatur. Hieronymus in comm.: *Sedens et vetustus dierum dicitur Deus, ut aeterni iudicis habitus demonstretur. Quod capilli ejus lanae mundissimae comparantur, purum ostenditur sincerumque iudicium et nullam personam judicando recipiens. Senex quoque describitur, ut maturitas comprobetur sententiae: Thronus ejus flamma ignis, ut peccatores tormentorum magnitudinem pertimescant et justi salventur, sic tamen quasi per ignem etc. Fluvius igneus rapidusque egrediebatur e facie ejus, ut peccatores traheret in gehennam. Libri aperti sunt, hoc est conscientia et opera singulorum in utraque partem vel bona vel mala omnibus revelantur. Bonus liber est, quem saepe legimus, liber viventium; malus liber, qui in accusatoris tenetur manu, qui est inimicus et vindex, de quo et in Apocalypsi legitur, accusator fratrum nostrorum.* Confer Baldu. adv. typ. 6. Ose. 13, v. 12: *Ligata est iniquitas Ephraim, absconditum peccatum ejus.* v. 13. *Dolores parturientis venient ei* (Hieronymus in comm.: *Quomodo si ligetur quid in sacco, conservatur et non perit ei, cui ligatum est; sic omnis iniquitas, qua in Deum peccavit Ephraim, colligata est ei et abscondita et quasi in marsupio reservatur. Denique cum dies ultionis advenerit et extrema captivitas, dolores quasi parturientis venient ei seu apprehendent illum. Mulier parturiens multo antequam pariat, ex eo tempore, quo concepit, se esse parituram, et exspectat quotidie extrema tormenta cruciatusque venturos; ita et Ephraim filius insipiens etc. cum dies parturitionis advenerit, aut stare aut sufferre non poterit.* 1. Thess. 5, v. 3: *Cum dicent: pax et securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus, sicut dolor in utero habenti et non effugient.*) Joël 1, v. 15: *Clamate ad Dominum, ah, ah, diei, quia prope est dies Domini et tanquam vastitas ab omnipotente veniet.* c. 2, v. 1: *Contremiscant omnes habitatores terrae, quia venit dies Domini, quia prope est, v. 2. dies tenebrarum et caliginis, dies nubis et obscuritatis* (vaticinatur quidem proprie et directe propheta de excidio a Babyloniis populo Israëlítico inferendo, interim quia

excidium illud finalis iudicii fuit praeludium, ideo ad illud non immerito accommodari potest). v. 3. *Ante faciem ejus ignis vorax et post eum exurens flamma.* v. 10. *A facie ejus contremuit terra, moti sunt coeli, sol et luna obtenebrati sunt et stellae retraxerunt splendorem suum* (confer Matth. 24, v. 29. Marc. 13, v. 24. Luc. 21, v. 25.), v. 11. *et Dominus dedit vocem suam ante faciem exercitus sui, quia multa sunt nimis castra ejus, quia fortia et facientia verbum ejus* (haec sunt castra angelica coelestis militiae, parata ad faciendum Dei verbum, Genes. 32, v. 2. 2. Regum 6, v. 17. Psalm. 34, v. 8. Luc. 2, v. 13), *magnus enim dies Domini et terribilis valde, et quis sustinebit eum?* v. 12. *Nunc ergo convertimini ad me, dicit Dominus* (Actor. 17, v. 30: *Præcipit Deus omnibus ubique hominibus, ut poenitentiam agant, v. 31. eo quod statuit diem, in quo judicaturus est orbem terrarum in justitia*). v. 18. *Zelo ardebit Dominus super terram et parcat populo suo, v. 30. Et dabo prodigia in coelo et in terra, sanguinem et ignem et vaporem fumi, v. 31. sol convertetur in tenebras et luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus et horribilis* (magnus vocatur dies novissimus propter res magnas, quae in eo gerentur, terribilis dicitur respectu impiorum), v. 32. *et omnis, qui invocaverit nomen Domini, salvus erit* (piis et electis, qui ex vera fide Deum invocant, erunt dies laetitiae et salutis. Hieronymus in comm. Joël 1: *Dies retributionis omnium delictorum illa est, de qua universi scribunt prophetae. in comm. c. 2: Diem Domini intellige diem iudicii etc. dies poenarum est et angustiae, quia cuncta poenarum plena sunt et cruciatus etc. Similis ei non fuit a principio et post eum non erit. Omnia enim mala, quae veteribus historiis continentur, aut inundatione maris, aut alluvione fluminum, aut pestilentia, morbis, fame, bestis, hominum vastitate hominibus acciderunt, hic suppliciiis, quae in die sunt reddenda iudicii, non poterunt comparari etc.) Joël 3, v. 1: *Quia ecce in diebus illis et in tempore illo, cum converterto captivitatem Iuda et Ierusalem* (post reditum ex Babylonica captivitate, imo etiam post liberationem ecclesiae a tyrannide antichristiana), v. 2. *congregabo omnes gentes et deducam eas in vallem Josaphat* (Josaphat significat iudicium Dei, symbolice igitur exprimitur locus iudicio destinatus, qua de re plura inferius) *et disceptabo cum eis super populo meo et hereditate mea Israël, quos disperserunt in nationibus et terram meam diviserunt* (summam vindictam ab hostibus ecclesiae, qui rationem factorum suorum reddere cogentur). v. 12. *Consurgant et adscendant gentes in vallem Josaphat, quia ibi sedabo, ut iudicem omnes gentes in circuitu.* v. 13. *Mittite falces, quoniam maturuit messis, venite et descendite, quia plenum est torcular, exuberant torcularia, quia multiplicata est malitia eorum* (Matth. 24, v. 31: *Cum venerit Filius hominis in majestate sua et omnes angeli cum eo.* Apocal. 14, v. 14: *Et vidi, et ecce nubes candida et sedens super eam similis**

Filio hominis habens in capite coronam auream et in manu ejus falx acuta, v. 15. et alius angelus exiit de templo, clamans voce magna ad sedentem super nubem: Mitte falcem tuam et mete, quia venit hora. ut metatur, quoniam aruit messis terrae). v. 14. multitudo, multitudo in valle concisionis (in illo loco, in quo Dominus hostes suos conscindet ac consumet), quia in propinquo est dies Domini in valle concisionis. v. 15. Sol et luna obtenebrabuntur et stellae retrahent splendorem suum, v. 16. et Dominus de Sion rugiet et de Jerusalem dabit vocem suam et movebuntur coeli et terra (Christus leo de tribu Juda Apocal. 5, v. 5. qui in Sion et Jerusalem. h. e. in vera ecclesia colitur, in ultimo suo adventu commovebit coelum et terram ac adversus impios horribilem sententiam damnatoriam pronuntiabit: *Discedite a me maledicti*) et Dominus spes populi sui et fortitudo filiorum Israël. (Pii in novissimo die attollent capita sua, quia appropinquant redemptio ipsorum Luc. 21, v. 28). Postea concludit prophetiam symbolicam aeternae laetitiae et gloriae descriptione. Amos 5, v. 18: *Vae desiderantibus diem Domini* (loquitur de impiis ex impatientia malorum diem novissimum desiderantibus, in piis enim desiderium hujus diei commendatur 2 Tim 4, v. 8.) *ad quid enim iam vobis* (desideratis et optatis)? *dies Domini ista tenebrae et non lux* (tenebrae significant tristitiam et infelicitatem, sicut contra lux laetitiam et prosperitatem. Hieronymus in comm.: *Nulli dubium est, omnes nostros diem tenebrarum diem intelligere iudicii. Sensus igitur est, quod impii nihil levamenti vel in morte vel in die novissimo sint percepturi, sed potius a malis minoribus ad majora, a temporalibus angustiis ad cruciatu aeternos transaturi, id quod similitudine quadam declarat propheta*). v. 19. *Quemadmodum si fugiat vir a facie leonis et occurrat ei ursus, ac si quis domum ingrediatur et innitatur manu sua super parietem et mordeat eum coluber*. v. 20. *Numquid non tenebrae erit dies Domini et non lux, caligo et non splendor in ea?* (repetitio auxesin et confirmationem continet.) Soph. 1, v. 12: *Et erit in tempore illo, scrutabor Jerusalem in lucernis*. (Hieronymus d. l.: *In fine mundi, quia dies Domini ipsa intelligitur, scrutabitur Dominus Jerusalem, hoc est ecclesiam suam, cum lucerna et ulciscetur super viros contemtores, qui noluerunt servare mandata Domini et insuper blasphemaverunt in cordibus suis, quod nihil prodesset benefacere nec obesset male agere, quia nec bonorum operum praemium, nec malorum poenam restitueret. Deus ideo ait: Visitabo super viros defixos in facibus suis, qui dicunt in cordibus suis, non faciet bene Dominus et non faciet male etc.* v. 14. *In propinquo est dies Domini magnus et velox nimis, sonitus diei Domini amare clamabit ibi fortis*, v. 15. *dies illa dies tribulationis et angustiae, dies tumultus et perturbationis erit, dies tenebrarum et caliginis, dies nebulae et obscuritatis*, v. 16. *dies tubae et clangoris super civitates munitas et super angulos excelsos* (calami-

tates temporales sunt praeludia et initia malorum, quae in die novissimo oppriment impios, unde additur) v. 18: *In igne zeli devorabitur omnis terra, quia consummationem cum festinatione faciet cunctis habitantibus terram* (ira divina incendii instar omnia consumet). Confer 2. Petr. 3, v. 10. *in die novissimo elementa calore solventur, terra autem et quae in ipsa sunt opera exurentur*. Hieronymus in comm. etiam praecedentia verba v. 10: *Vox clamoris a porta piscium prima et ululatus a secunda et contritio magna a collibus*, ad diem iudicii accommodat. *Prima*, inquit, *porta oculorum erit, quae exhibebuntur nobis peccata nostra ante oculos nostros etc. et postquam compunctus clamaverit a prima oculorum porta, ululabit etiam a secunda, quam et aures intelligere possumus et conteritur in nobis quicquid fuerit excelsum etc. vel lugebunt a porta prima, qui suum baptismum non servaverunt, lugebunt a secunda, qui non egerunt pro peccatis dignam poenitentiam etc.* Sed hoc videtur paulo coactius. Hagg. 2, v. 7: *Haec dicit Dominus exercituum: Adhuc modicum tempus superest, et ego commovebo coelum et terram et mare et aridam et movebo omnes gentes, et tunc veniet desideratus omnibus gentibus*. (Proprie et principaliter hoc vaticinium agit de primo Christi adventu, ut ex sequentibus verbis colligitur et implebo domum illam gloria, interim auctor epistolae ad Hebraeos c. 12, v. 26. illud *ad secundum Christi adventum* accommodare quibusdam videtur, cum inter tempora primum et secundum Christi adventum praecedentia sit quaedam analogia et convenientia. Quemadmodum enim ante primum Christi adventum horribilia bella praecesserunt, quibus totus terrarum orbis fuit quasi concussus; ita quoque ante secundum Christi adventum *gens contra gentem et regnum contra regnum exsurget*. Quemadmodum in primo Christi adventu coelum et terra fuerunt mota, ita quoque in secundo Christi adventu *movebitur coelum*, quia Christus cum omnibus angelis et sanctis e coelo descendit, *movebitur terra*, quia mortui e sepulcris excitabuntur et omnes homines ad Christi tribunal congregabuntur. Sed verba epistolae ad Hebr. convenientius de primo Christi adventu accipiuntur, quia per praedicationem evangelii multi ex omnibus populis in universa terra sunt conversi et coelum quasi apertum, ac Deus de super effudit Spiritum S. super omnem carnem, quia omnia in mundo renovavit ac credentibus in Christum liberum in coelum aditum patefecit, tunc etiam Leviticum sacerdotium cum ceremoniis legalibus et omni cultu Mosaico fuit *σαλευόμενον*, concussum et abolitum, contra vero aeternum et immobile Christi sacerdotium ac regnum sancitum, in quo etiam bona coelestia et aeterna *μη σαλευόμενα* credentibus conferuntur, atque haec est illa *ἀσάλευτος βασιλεία*, quam vera fide a nobis apprehendi et suscipi auctor epistolae jubet v. 28.) Zach. 12, v. 10: *Adspicient ad me, quem confixerunt, et plangent eum planctu quasi super unigenitum et dolebunt super eum, ut doleri solet in morte primogeniti*. (Hoc vaticinium Johannes Apoc. 1, v. 7. accommodat ad novissimum

Christi adventum ad iudicium: *Ecce venit cum nubibus et videbit eum omnis oculus et qui eum pupugerunt, et plangent se super eum omnes tribus terrae.* In die novissimo et iudicio extremo omnes tam
 129. pii quam impii Christum iudicem oculis corporeis videbunt, illi quidem ad gloriam et laetitiam, hi vero ad opprobrium et tristitiam. Speciatim autem eorum, qui ipsum pupugerunt sive in cruce confixerunt, mentio fit, quia illi maximo doloris sensu afficiuntur, cum viderint eum, tam ignominiose ac crudeliter a se exceptum, tanta coruscare gloria et maiestate. Adde quod omnes impii pessimis suis dietis et factis denuo quasi Christum sibi crucifigant Hebr. 10, v. 29. ac persecutores Christum in suis membris pungant et configant Zach. 2, v. 8. Act. 9, v. 4. Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 30. circa med.: *Poenitebit in illa die Judaeos etiam eos, qui accepturi sunt Spiritum gratiae et misericordiae, quod in ejus passione insultaverunt Christo, cum ad eum adspicerint in sua maiestate venientem eumque esse cognoverint, quem prius humilem in suis parentibus illuserunt, quamvis et ipsi parentes eorum tantae illius impietatis auctores resurgentes videbunt eum, sed puniendi jam non adhuc corrigendi etc.* Zach. 14, v. 5: *Veniet Dominus Deus meus et omnes sancti ejus cum eo* (conf. Jud. 14.). Malach. 3, v. 1: *Ecce venit, dicit Dominus exercituum, v. 2. et quis poterit sustinere diem adventus ejus, et quis stabit, cum apparuerit? v. 3. Ipse quasi ignis conflans et quasi sapo fullonum etc.* (Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 25. hoc vaticinium accommodat ad secundum Christi adventum, in quo ut justus iudex veniet contra eos, qui primum adventum gratiae neglexerunt. *Ex his, inquit, videtur evidentius apparere, in illo iudicio quasdam quorundam purgatorias poenas futuras etc. nisi forte sic eos dicendum est emundari a sordibus et eliquari quodammodo, cum ab eis mali per poenale iudicium separantur, ut illorum segregatio atque damnatio purgatio sit istorum, quia fine talium de cetero commixtione victuri sunt etc. porro in plena perfectaue justitia cum mandati fuerint, ipsi erunt, quid enim acceptius Deo tales offerunt, quam se ipsos? c. 26. Quia post iudicium, cum fuerint etiam igni mundati, qui ejusmodi mundatione sunt digni, in omnibus sanctis nullum invenietur omnino peccatum, atque ita se ipsos offerent in justitia, ut tales hostiae omnimodo immaculae ac sine ullo vitio sint futurae, erunt profecto sicut pristinis diebus et sicut annis prioribus, quando in umbra hujus rei futurae mundissimae offerebantur hostiae. Haec erit namque mundatio tunc in immortalī carne ac mente sanctorum, quae figurabatur in illarum corporibus hostiarum. Deinde propter eos, qui non mundatione, sed damnatione sunt digni. Et accedam, inquit (v. 5.), ad vos in iudicium et ero testis velocis super maleficos et super adulteros etc. quibus damnabilibus criminibus enumeratis addidit. (v. 6.): Quoniam ego Dominus Deus vester, et non mutor, tanquam diceret, cum vos mutaverit et in deterius culpa vestra et in*

*melius gratia mea, ego non mutor. Testem vero se dicit futurum, quia in iudicio suo non indiget testibus, eumque velocem, sive quia repente venturus est, eritque iudicium ipso inopinato ejus adventu celerrimum, quod tardissimum putabatur, sive quia ipsas convinct sine ulla sermonis prolixitate conscientias etc. Etiam sic ergo Dominus futurus testis intelligendus est velocis, cum sine mora revocaturus est in memoriam, unde convincat puniatque conscientiam. Haec Augustinus quibus conformia habet Hieronymus in comment. Sed ex antecedentibus et consequentibus apparet, Malachiam de primo Christi adventu proprie *κατὰ ἡγῶν* hoc loco agere, ejus enim praecursor fuit Johannes Baptista, et hic ipse adventus pontificibus, sacerdotibus, Levitis etc. corruptelas suas taxari sentientibus fuit ingratus et
 XIX. 130. adversus.) In eodem c. 3, v. 16: *Attendit Dominus et audivit et scriptus est liber monumenti coram eo pro timentibus Dominum et cogitantibus nomen ejus. v. 17. Et erunt mihi, ait Dominus exercituum, in die, quam ego facio in peculium, et parcam eis, sicut parcat vir filio suo servienti sibi, v. 18. et convertimini et videbitis, quid sit inter justum et impium et inter servientem Deo et non servientem ei.* (Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 27. item hoc refert ad iudicium novissimum. *Haec distantia, inquit, praemiorum atque poenarum justos dirimens ab injustis, quae sub isto sole in hujus vitae vanitate non cernitur, quando sub illo sole justitiae in illius vitae manifestatione clarebit, tunc profecto erit iudicium, quale nunquam fuit.*) Malach. 4, 1: *Ecce enim dies venit succensa quasi caminus et erunt omnes contemtores et omnes facientes impletatem stipula et inflammabit eos dies veniens, dicit Dominus exercituum, quae non derelinquet eis radicem et ramum. v. 2. Et orietur vobis timentibus nomen meum sol justitiae et sanitas in pennis ejus. Et egrediemini et crescelis sicut vituli, qui saginantur. v. 3. Et calcabitis impios, quia erunt cinis sub planta pedum vestrorum, quam ego facio, dicit Dominus exercituum.* (Quidam accipiunt hoc vaticinium de excidio Hierosolymitano ac primo Christi adventu, sed Theophilus Antiochenus lib. 2. ad Autolyceum, Irenaeus lib. 4, c. 8. Hieronymus in commentar. et Augustinus d. 1. referunt inter oracula prophetica de extremo iudicio et fine mundi, in quo vel maxime ira Dei quasi clibanus adversus omnes impios ardebit ac instar stipulae eos absumet, conf. Matth. 3, v. 12; piis contra Christus in novissimo suo adventu tanquam verus sol illucescet, corda ipsorum exhilarans et vitae ac sanitatis aeternae eos participes faciens. *Dies iudicii, ait Hieronymus, sanctis erit lux et peccatoribus tenebrae, et ipsa dies erit succensa quasi caminus, ut omnes impii vertantur in stipulam et camini cumentur ardoribus. Cumque eos inflammaverit atque combusserit, non relinquet in eis ullam radicem et germen. E contrario dicitur, quod timentibus nomen Domini orietur sol justitiae, qui vera omnia iudicabit et nec bona nec mala, nec virtutes nec vitia latere pa-**

tietur, et sanitas erit in pennis ejus, ut sanatos per poenitentiam portet in humeris suis, Deut. 32. Tunc egredientur, qui nunc seculo quasi carcere sunt inclusi, et salient quasi vituli de armento etc.) In eodem capite 4, v. 4: Mementote legis Moysi servi mei, quam mandavi ei in Horeb ad omnem Israël praecepta et judicia. (Augustinus d. l. c. 28: Quod subjungit idem propheta, Mementote legis Moysi, opportune commemorat, post declaratum tam magnum futurum inter observatores legis contentoresque discrimen, simul etiam ut discant legem spiritualiter intelligere et inveniant in ea Christum, per quem judicem facienda est inter bonos et malos ipsa discretio etc. carnaliter quippe accipiendo legem et ejus promissa terrena rerum coelestium figuras esse nescientes in illa murmura corruebant, ut dicere auderent: Vanus est qui servit Deo. Et quid amplius, quia custodivimus mandata ejus etc. Quibus eorum verbis quodammodo propheta compulsus est novissimum praenuntiare judicium, ubi mali nec saltem falso sint beati, sed apertissime appareant miserissimi, et boni nulla temporali saltem miseria laborent, sed clara ac sempiterna beatitudine perfruantur.) v. 5. Ecce ego mittam vobis Eliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus et terribilis, v. 6. et convertet cor patrum ad filios et cor filiorum ad patres, ne veniam et percutiam terram anathemate. (Matth. 11, v. 13. c. 17, v. 12. Marc. 9, v. 13. Luc. 1, v. 17. hoc refertur ad Johannem Baptistam, Christi in primo adventu praecursorem. Augustinus d. l. et multi ex veteribus ad secundum Christi adventum accommodant, cum Marc. 9, v. 12. Elias secundus ea ratione venisse dicatur, ut tertius aliquis Elias ante secundum Christi adventum expectandus innuatur, non quidem ut Pharisei et eos secuti Pontificii nugantur, quasi in propria persona Elias *Thebites* sit venturus, nam nec Johannes Baptista fuit talis Elias Joh. 1, v. 21. sed quod eximius aliquis ecclesiae doctor in spiritu et virtute Eliae novissimum Christi adventum sit proxime praecessurus, Talis vero fuit Lutherus, qui corruptelas Pontificias magno zelo aggressus doctrinae repurgationem in ecclesia suscepit. Confer locum de eccles. § 291.)

5. Ex libris apocryphis.

14. 5. In libris apocryphis haec occurrunt dicta. In 4. libro Esdrae c. 7, v. 32: Terra reddet, quae in ea dormiunt, et pulvis, qui in silentio habitant, v. 33. et revelabitur Altissimus super sedem judicii et pertransibunt miseriae et longanimitas congregabitur; v. 34. judicium autem solum remanebit, veritas stabit et fides convalescet et opus subsequetur; v. 35. merces ostendetur et justitiae vigilabunt et injustitiae non dominabuntur. v. 43. Dies judicii erit finis temporis hujus et initium temporis futurae immortalitatis, in quo transivit corruptela, libri ejusd. c. 14, v. 35: Judicium post mortem venit, quando iterum reviviscemus, et tunc justorum nomina parebunt et impiorum facta ostendentur. Judith. 16, v. 20: Dominus omnipotens vendicabit in eos (ecclesiae hostes), in die judicii visitabit illos;

v. 21. dabit enim ignem et vermes in eorum carnes, ut urantur et sentiant usque in sempiternum. Tob. 3, v. 2: κρίσιν ἀληθινὴν καὶ δικαίαν σὺ κρίσεις εἰς τὸν αἰῶνα. v. 5. πολλὰ αἱ κρίσεις σου εἰσὶ καὶ ἀληθινὰ. Sapient. 1, v. 9: ἐν γὰρ διαβουλίῳ ἀσεβοῦς ἐξέτασις ἔσται, λόγων δὲ αὐτοῦ ἀκοή πρὸς κύριον ἔξει εἰς ἕλεγχον ἀνομημάτων αὐτοῦ. v. 10. ὅτι οὐς ζηλώσεως ἀκροῶται τὰ πάντα. c. 3, v. 7: Justi in tempore visitationis eorum refulgebunt et tanquam scintillae in stipula discurrent, v. 8. judicabunt gentes et dominabuntur populis et regnabit eorum Dominus in secula (confer Matth. 19, v. 28. 1. Cor. 6, v. 2.). v. 10. At impii sicut cogitaverunt, habebunt correptionem, qui neglexerunt justum et a Domino recesserunt. c. 4, v. 19. Impii erunt post hoc in ruinam sine honore et in contumelia inter mortuos per seculum, quoniam dirumpet illos sine voce pronos et commovebit illos a fundamentis et usque ad supremum desolabuntur, et erunt in dolore et memoria eorum peribit. v. 20. Venient in cogitatione peccatorum suorum timidi, et arguent illos ex adverso iniquitates ipsorum. c. 5, v. 1: Tunc stabit in confidentia multa justus contra faciem eorum, qui angustiauerunt eum et irritantium labores ejus. v. 2. Videntes turbabuntur timore vehementi et stupebunt in insperata salute, καὶ τὸ παραδόξον τῆς σωτηρίας etc. v. 16. Justi autem in seculum vivent, et in Domino merces eorum et cogitatio ipsorum apud Altissimum. v. 17. Idcirco accipiet regnum decoris et diadema speciei de manu Domini etc. v. 18. accipiet armaturam zelum illius et armabit creaturam ad ultionem inimicorum, v. 19. induet thoracem justitiam et circumponet gloriā judicium ἀνυπόκριτον, v. 20. sumet scutum ἀκαταμάχητον ὁσιότητα, v. 21. acuet autem doram iram in gladium, pugnabit vero cum illo mundos contra stultos etc. c. 6, v. 2. Audite reges et intelligite, v. 4. quoniam Altissimus exquiret vestra opera et cogitationes scrutabitur. v. 6. Horrende et cito instabit vobis, quoniam judicium durum in his, qui praesunt, fiet. v. 7. Potentes potenter tormenta patientur, v. 8. non enim subtrahet personam omnium dominator, nec verebitur magnitudines, quia magnum et parvum ipse fecit, aequaliterque curam gerit de omnibus, v. 9. ac fortibus fortis instat scrutatio. v. 11. Qui custodierint juste iusta, juste judicabuntur, et qui edocti fuerint ea, invenient responsionem. Sirac. 18, v. 20: Ante judicium para te ipsum ad benefaciendum et in hora visitationis invenies propitiationem v. 24. Memento irae in die consummationis et tempus retributionis in conversione faciei. c. 35, v. 22. Altissimus judicabit justos et faciet judicium, v. 23. et Dominus non tardabit, v. 24. donec reddat homini secundum actus ejus et opera hominum secundum cogitationes ejus; v. 25. donec iudicet judicium populi sui et iustificabit eos in misericordia sua. c. 41, v. 5: Judicium omni carni in Domino (loquitur proprie de morte, quae propter peccatum iusto Dei iudicio in omnes venit; in Graeco simpliciter dicitur τοῦτο τὸ κρίμα

οἱ ἀρχὲ παρὰ Κυρίου). 2. Maccab. 7, v. 35: *Non-dum enim omnipotentis Dei et omnia insipientis judicium effugisti. Nam fratres mei modico nunc dolore tolerato sub testamento aeternae vitae effecti sunt, tu autem iudicio Dei justas superbiae tuae poenas exsolves.*

15. 2. In Novo Testamento de secundo Christi adventu et extremo iudicio Spiritus sancti oracula et numero plurima et pondere gravissima et claritate maxime perspicua habentur. Matth. 7, v. 22. inquit Christus: *Multi dicent mihi in illa die (extremi iudicii) Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus? etc.* v. 23. *Tunc confitebor illis, nunquam novi vos, discedite a me omnes, qui operamini iniquitatem* (confer Matth. 25, v. 41.). Matth. 10, v. 15: *Tolerabilius erit terrae Sodomorum et Gomorracarum in die iudicii quam illi civitati* (quae oblatam in praedicatione evangelii gratiam proterve respuit; confer Marc. 6, v. 11. Luc. 10, v. 12. quibus in locis diem iudicii evidentissime praedicari asserit Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 5.). Matth. 10, v. 26: *Nihil est opertum, quod non reveletur* (si non in hoc seculo, tamen in die iudicii; confer Marc. 4, v. 22. Luc. 8, v. 17. c. 12, v. 2.). c. 11. v. 21. *Tyro et Sidoni remissius erit in die iudicii quam Chorazin; v. 23. terrae Sodomorum remissius erit in die iudicii quam Capernaum* (conf. Luc. 10, v. 14.). c. 12, v. 36: *De omni verbo otioso, quod locuti fuerint homines, rationem reddent in die iudicii.* c. 12, v. 41: *Viri Ninivitae surgent in iudicio cum generatione ista et condemnabunt eam; v. 42. Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista et condemnabit eam etc.* (Confer Luc. 11, v. 31. et 32. Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 5: *Duas hoc loco res discimus, et venturum esse iudicium, et cum mortuorum resurrectione venturum. De Ninivitis enim et regina Austri, quando haec dicebat, de mortuis sine dubio loquebatur, quos tamen in die iudicii resurrekturos praedixit. Nec ideo dixit condemnabunt, quia et ipsi iudicabunt, sed quia ex ipsorum comparatione isti merito damnabuntur etc.*) c. 13. v. 41. *In consummatione seculi mittet Filius hominis angelos suos et colligent de regno ejus omnia scandala et eos, qui faciunt iniquitatem, v. 42. et mittent eos in caminum ignis, ibi erit fletus et stridor dentium.* v. 43. *Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum* (confer v. 49. et 50. Augustinus d. l.). c. 16, v. 27: *Filius hominis venturus est in gloria Patris sui cum angelis suis, et tunc reddet unicuique secundum opera ejus.* c. 19, v. 28: *Vos qui secuti estis me in regeneratione, cum sederit Filius hominis in sede maiestatis suae, sedebitis et vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel.* (Confer Augustinum d. l. ubi ad iudicium extremum accommodat verba Christi Matth. 12, v. 27. Luc. 11, v. 19: *Filii vestri, hoc est apostoli, erunt iudices vestri.*) c. 24, v. 29. *signa extremum iudicium in coelo, terra ac mari praecessura annotata exstant* (confer Marc. 13, v. 24. Luc. 21, v. 25.) et additur v. 30: *Tunc apparebit*

signum Filii hominis in coelo; et tunc plangent omnes tribus terrae et videbunt Filium hominis venientem in nubibus coeli cum virtute et gloria magna; v. 31. et mittet angelos suos cum tuba vocis magnae et congregabit electos suos a quatuor ventis. c. 25, v. 31. et seqq. integer processus extremi iudicii describitur. c. 26, v. 64: *Dico vobis, amodo videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis Dei et venientem in nubibus coeli* (confer Marc. 14, v. 62.). Marc. 8, v. 38: *Quem puduerit mei et sermonum meorum etc., Filius etiam hominis pudebit ejus, quando venerit in gloria Patris sui cum angelis sanctis.* (Confer Luc. 9, v. 26. ubi posteriora verba sic habent: *cum venerit Filius hominis in gloria sua et Patris et sanctorum angelorum.*) Luc. 8, v. 17: *Non est occultum, quod non revelatur* (at in hac vita multa impiorum scelera notitiam et poenam effugiunt, restat ergo universale iudicium). Luc. 17, v. 24: *Sicut fulgur coruscans ex una regione, quae sub coelo est, in alteram, quae sub coelo est, splendet; ita et erit Filius hominis in die suo.* (Quidam accipiunt de primo Christi adventu per praedicationem evangelii, praecedat enim v. 25. *venient dies, quando desiderabitis videre unum diem Filii hominis et non videbitis*, sed ex Matth. 24, v. 27. colligitur, posse etiam accipi de secundo Christi ad iudicium adventu, quem illustrem et conspicuum fore docet, adeo ut in oculos omnium omnino hominum incurrat, id quod similitudine fulguris declarat, ac eo ipso simul innuit, adventum illum fore celerem, inopinatum ac repentinum. Chrysostomus homil. 77. in Matth.: *Quomodo fulgur, ut videatur, non indiget praecone aut nuntio, sed in momento temporum omnibus apparet; sic adventus ille ubique splendens statim videbitur.*) Luc. 21, v. 34. Christus gravissimis verbis ad preces et vigilantiam nos exhortatur, a crapula vero, ebrietate et curis hujus vitae praemonet, *ne dies iudicii repentina nobis superveniat, tanquam laqueus enim superveniet in omnes, qui sedent super faciem omnis terrae.* Joh. 5, v. 22: *Pater omne iudicium dedit Filio; v. 27. dedit ei potestatem faciendi iudicium, quia Filius hominis est.* (Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 6: *Hic ostendit, quod in ea carne veniet iudicaturus, in qua venerat iudicandus, ad hoc enim ait, quia Filius hominis est.*) c. 12, v. 48: *Qui spernit me et non accipit verba mea, habet qui iudicet eum, sermo quem locutus sum, iudicabit eum in die novissimo.* c. 14, v. 3: *Iterum veniam et accipiam vos ad me ipsum, ut ubi sum ego, et vos sitis.* (Quidam accipiunt de reditu Christi ad apostolos in hac vita post resurrectionem, sed δεινότης verborum accipiam vos πρὸς ἑαυτὸν et collatio dicti apostolici 1. Thess. 4, v. 17. ostendunt, de secundo Christi adventu rectius accipi. Hieronymus lib. 2. adv. Jov.: *Et locus et mansiones, quas praeparare se dicit Christus apostolis, in domo utique sunt Patris, id est in regno coelorum non in terra, in qua praesens apostolos relinquebat.*) Act. 1, v. 11. Angeli de reditu Christi ad iudicium sic loquuntur: *Hic Iesus, qui assumptus est a vobis in*

XIX. 134.

coelum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in coelum. Petrus Act. 3, v. 19. ad poenitentiam auditores exhortatur, argumento ducto ab ultimo Christi adventu, ut consistere possint, cum venerint tempora refrigerii a conspectu Domini et miserit eum, qui praedicatus est vobis, Iesum Christum, v. 20. quem oportet quidem coelum capere usque ad tempus restitutionis omnium. c. 10, v. 42: Praecepit Deus nobis (apostolis) testificari, quod ipse (Iesus Nazarenus) constitutus est a Deo iudex vivorum et mortuorum. c. 17, v. 30. Paulus itidem ad poenitentiam eodem argumento nos exhortatur: Annuntiat Deus omnibus ubique hominibus, ut poenitentiam agant, v. 31. eo quod statuit diem, in quo iudicaturus est orbem terrarum in iustitia per virum, in quo constituit. c. 24, v. 25. Apostolus coram Felice una cum reliquis Christianae doctrinae capitibus de futuro iudicio disserit. Rom. 2, v. 3: An putas quod effugies iudicium Dei? v. 5. Secundum duritiam tuam et cor impenitens thesaurizas tibi iram in die irae et revelationis iusti iudicii Dei. (Origenes lib. 2. in epist. Rom. c. 2. tom. 3: Omnes homines per haec, quae agunt in hoc mundo, aut congregant in terra, aut in coelo, aut in thesauro irae Dei: Qui iniquus est, per duritiam cordis et cor impenitens in thesauro irae actus suos recondit etc., v. 15. Cogitationes hominum se invicem accusant aut etiam defendunt v. 16. in die, qua iudicabit Deus occulta hominum secundum evangelium meum per Iesum Christum. c. 3, v. 6: Deus iudicabit mundum. c. 14, v. 10: Omnes stabimus ante tribunal Christi, v. 11. scriptum est enim: vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi curvabitur omne genu. 1. Cor. 1, v. 7: Expectantes revelationem Domini nostri Iesu Christi, v. 8. qui et confirmabit vos usque in finem sine crimine in die Domini nostri Iesu Christi (Vulgata addidit, in die adventus, sed in Graeco hoc non habetur). c. 4, v. 4: Qui me iudicat, Dominus est. v. 5. Nolite ergo ante tempus iudicare, quoad usque veniat Dominus, qui et illuminabit abscondita tenebrarum et manifestabit consilia cordium, et tunc laus erit unicuique a Deo. c. 6, v. 2: An nescitis, quoniam sancti hunc mundum iudicabunt? v. 3. Nescitis, quoniam angelos iudicabimus. c. 7, v. 29: καὶ ὅς οὐρανὸν μετρώς ἐστί, parum temporis restat ad Domini adventum, propinquus est finis seculi, ideoque temporalibus velut in transitu ac transeursu utamur, non autem corde illis adhaereamus. Quidam tamen malunt de tranquillitate illius temporis admodum brevi ac minime diuturna illud accipere. c. 16, v. 22: Si quis non amat Dominum nostrum Iesum Christum, anathema, maranatha. Quidam volunt maranatha esse unicum vocem Syriacam, quae apud Hebraeos sonet רִאֲשִׁיתָּהּ, qua voce generalis quaedam designatur devotio, ut legatur Mechareme atha, h. e. tu sis maledictus, sed in codice Syriaco divisim scribitur רִאֲשִׁיתָּהּ דְּמִיָּה Domini noster venit, et innuitur extremi anathematis formula, qua extremae Christi mundi iudicis condemnationi peccator fuit addictus. Jud. v. 14. הָלַכְתָּ

Κύριος. Sic exponunt Ambrosius in comm. Augustinus epist. 128. Theophylactus in comm. Talmadistae ejusmodi anathema vocant אֲנִי־יְהוָה, quod ex duobus propter frequentem ejus usum videtur coalescere, nempe ex אֲנִי et יְהוָה quod est Domine veni; quidam tamen volunt dictum quasi אֲנִי־יְהוָה ibi mors. Inter Hebraica vocabula, quae Hieronymi titulo circumferuntur maranatha exponitur in adventu Domini.) 2. Cor. 5, v. 10: Omnes nos manifestari oportet coram tribunali Christi, ut referat unusquisque ea, quae per corpus gessit, sive bona sive mala. Phil. 1, v. 6: Qui coepit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Iesu Christi. c. 3, v. 20. Expectamus e coelis salvatorem nostrum Dominum Iesum Christum. Phil. 4, v. 5: ὁ κύριος ἔγγυς. Coloss. 3, v. 4: Cum Christus apparuerit, vita vestra, tunc et vos cum ipso apparebitis in gloria. 1. Thess. 4, v. 15: Qui residui sumus in adventum Domini, non praeventiemus eos, qui dormierunt, v. 16. quoniam ipse Dominus in clamore, in voce archangeli et tuba Dei descendet de coelo. c. 5, v. 2: Scitis ἀκριβώς, quod dies Domini sicut fur in nocte ita veniet. v. 3. Cum enim dixerint, pax et securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus, sicut dolor in utero habenti, et non effugient. v. 23. Integer vester spiritus et anima et corpus sine querela servetur in adventu Domini vestri Iesu Christi. 2. Thess. 1, v. 6: Justum est apud Deum retribuere afflictionem illis, qui vos affligunt; v. 7. vobis vero, qui affligimini, relaxationem nobiscum, cum patefiet Dominus Iesus de coelo cum angelis suis potentibus v. 8. cum flamma ignis, infligens ultionem iis, qui Deum non noverunt, et iis, qui non auscullant evangelio Domini nostri Iesu Christi, v. 9. qui poenas dabunt aeterni exitii a facie Domini et a gloria virtutis ejus, v. 10. cum venerit, et glorificetur in sanctis suis et admirandus fiat in credentibus omnibus in die illo. c. 2, v. 8: Christus destruet antichristum illustratione adventus sui. 1. Tim. 6, v. 14: Serves mandatum sine macula usque ad apparitionem Domini nostri Iesu Christi, v. 15. quem propriis temporibus ostendet beatus et solus potens, rex regum et dominus dominantium. 2. Tim. 4, v. 1: Testificor coram Deo et Domino Iesu Christo, qui iudicaturus est vivos et mortuos, et per adventum ejus et regnum ejus. v. 8. Reposita est mihi corona justitiae, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex, non solum autem mihi, sed et omnibus, qui diligunt adventum ejus. Tit. 2, v. 13: Expectantes beatam spem et apparitionem gloriae magni Dei et Salvatoris nostri Iesu Christi. Hebr. 6, v. 2. inter fundamenta Christianismi refertur doctrina de iudicio aeterno. c. 9, v. 27: Statutum est homini semel mori, post hoc vero iudicium. v. 28. Christus semel oblatus est ad malorum exhaustiendae peccata, secundo sine peccato apparebit expectantibus se in salutem. c. 10, v. 27: Voluntarie peccantibus relinquitur terribilis quaedam expectatio iudicii et ignis acmulatio, quae consumtura est adversarios. v. 30. Dominus iudi-

cabit populum suum. v. 31. Horrendum est incidere in manus Dei viventis. v. 37. Qui venturus est, veniet et non tardabit. c. 12, v. 23: Accessistis ad iudicem omnium Deum. Jac. 2, v. 13: Judicium sine misericordia erit ei, qui non exercuerit misericordiam. 1. Petr. 2, v. 23: Tradidit iudicanti iuste. 1. Petr. 4, v. 5: Impii rationem reddent ei, qui paratus est iudicare vivos et mortuos. 2. Petr. 2, v. 3: Quibus *τὸ κῆρυξ*, iudicium damnatorium, jam olim non otiaur, et quorum exitum non dormitat. v. 9. Novit Dominus pios de tentatione eripere, iniquos vero in diem iudicii reservare cruciandos. 2. Petr. 3, v. 3: In novissimis diebus surgent *ἐμπαῖςται*, v. 4. dicentes, ubi est promissio adventus ejus? v. 7. Coeli qui nunc sunt et terra, eodem verbo repositi sunt, igni servari in diem iudicii et perditionis impiorum hominum. v. 10. Adveniet dies Domini ut fur etc. Jud. v. 14: Prophetavit de his septimus ab Adam Enoch dicens, Ecce Dominus venit cum sanctis millibus, v. 15. facere iudicium contra omnes et arguere omnes impios etc. Apocal. 1, v. 7: Ecce venit cum nubibus, et videbit eum omnis oculus et qui pupugerunt eum et plangent super eum omnes tribus terrae; etiam, amen. Apoc. 3, v. 3: Si non vigilaveris, veniam ad te tanquam fur, et nescies, qua hora veniam. c. 6, v. 12. dies iudicii se describitur: Ecce terrae motus magnus factus est, et sol factus est niger tanquam saccus cilicinus, et luna tota facta est sicut sanguis, v. 13. et stellae coeli ceciderunt super terram, sicut ficus emittit grossos suos, cum a vento magno movetur, v. 14. et coelum recessit, sicut liber involutus, et omnis mons et insulae de locis suis motae sunt. v. 15. Et reges terrae et principes et divites et chiliarchi et fortes et omnis servus et omnis liber absconderunt se in speluncis et in petris montium v. 16. et dicunt montibus et petris, cadite super nos et abscondite nos a facie sedentis super thronum et ab ira agni, v. 17. quoniam venit dies magnus irae ipsorum et quis poterit stare? c. 14, v. 14. Vidi et ecce nubem candidam et super nubem sedentem similem Filio hominis habentem in capite suo coronam auream et in manu sua falcem acutam. v. 15. Et alius angelus exivit de templo, clamans voce magna ad sedentem super nubem: Mitte falcem tuam et mete (haec non sunt verba imperantis sed desiderantis, quia angeli non minus quam beatorum animae expetunt advenire tempus iudicii adversus impios. Apocal. 6, v. 10. c. 12, v. 17.), quia venit hora, ut metatur, quoniam aruit messis terrae. (messis est consummatio seculi Matth. 13, v. 39.) v. 16. et misit qui sedebat super nubem falcem suam in terram, et demessa est terra, v. 17. Et alius angelus exivit de templo, quod est in coelo, habens et ipse falcem acutam; v. 18. et alius angelus exivit de altari, qui habebat potestatem super ignem, et clamavit voce magna ad eum, qui habebat falcem acutam dicens: Mitte falcem tuam acutam et vindemia botros vineae terrae, quoniam matura sunt uvae ejus. v. 19. Et misit angelus falcem suam acutam in terram et vindemia-

vit vineam terrae et misit in lacum irae Dei magnum. (lacus voce hic non intelligitur aqua stagnans littoribus inclusa, sed lacus preli torcularii, in quo uvae exprimuntur, in Graeco est *ληνός*. Symbolice vero describitur infernus, in quem diaboli et omnes impii in die iudicii projicientur, inque eo velut in torculari quodam torquebuntur.) v. 20. Et calcatus est lacus extra civitatem (Hierosolimam coelestem) et exivit sanguis de lacu usque ad frenos equorum per stadia mille sexcenta (symbolice denotatur multitudo damnatorum et justissima eorum poena, qui sanguinem piorum copiose effuderunt.). c. 16, v. 15. inquit Christus: Ecce venio sicut fur. Beatus qui vigilat et custodit vestimenta sua, ne nudus ambulet et videant turpitudinem ejus. c. 18, v. 20: Exsulta super eam (Babylonem), coelum et sancti apostoli et prophetae, quia iudicabit Deus iudicium vestrum de illa (in Graec. *ἐκρίναι*, sed praeteritum consueto more prophetico ponitur pro futuro. Sensus autem est, quod in extremo iudicio Deus vindicaturus sit crudelitatem ac tyrannidem, quam persecutores adversus ecclesiam exercuerunt). c. 20, v. 4: Vidi sedes, et sederunt super eas, et iudicium datum est illis (de hoc loco inferius ex professo agetur). v. 11: Vidi thronum magnum et candidum et sedentem super eum (Christum vivorum ac mortuorum iudicem), a cuius conspectu fugit coelum et terra et locus non est inventus eis. v. 12. Et vidi mortuos magnos et pusillos stantes in conspectu throni, et libri aperti sunt (libri illi sunt tum Dei omniscientia, quam nihil quidquam eorum, quae in hoc mundo gesta sunt, fugit, tum cuiusque conscientia, quia in illis libris opera singulorum scripta, ut ex seq. intelligitur) et alius liber apertus est, qui est vitae (significatur, quod Deus in iudicio manifestum sit factururus, quinam sint electi, qui vere et perseveranter in Christum crediderunt, Phil. 4, v. 3. Apocal. 3, v. 15. c. 13, v. 8.) et iudicati sunt mortui ex his, quae scripta erant in libris secundum opera ipsorum. v. 13. Et dedit mare mortuos, qui in eo erant, et mors et infernus dederunt mortuos suos, qui in ipsis erant, et iudicatum est de singulis secundum opera ipsorum. XIX. 137. (Augustinus libr. 20. de civ. Dei c. 14: Ipsum novissimum iudicium, quod erit in secunda resurrectione mortuorum, quae corporum est, recapitulando narrat, quomodo fuerit sibi revelatum etc. Libros dixit esse apertos et librum. Sed librum cuiusmodi sit non tacuit, qui est, inquit, vitae uniuscuiusque. Ergo illi libri, quos priore loco posuit, intelligendi sunt sancti veteres et novi, ut in illis ostenderetur, quae Deus fieri sua mandata jussisset, in illo autem, qui est vitae uniuscuiusque, quid horum quisque non fecisset, sive fecisset. Qui liber si carnaliter intelligatur, quis ejus magnitudinem aut longitudinem valeat aestimare? aut quanto tempore legi poterit liber, in quo scriptae sunt universae vitae justorum? An tantus angelorum numerus aderit, quantus hominum erit, ut et vitam suam quisque ab angelo sibi adhibito audiat recitari? non ergo unus liber erit omnium, sed singuli singulorum. Scriptura vero

ista unum volens intelligi: Et alius, inquit, liber apertus est. Quaedam igitur vis est intelligenda divina, qua fiet, ut cuique opera sua vel bona vel mala cuncta in memoriam revocentur et mentis intuitu mira celeritate cernantur, ut accuset vel excuset scientia conscientiam atque ita simul omnes et singuli judicentur, quae nimirum vis divina libri nomen accepit, in ea quippe quodammodo legitur, quidquid a faciente recolitur. Idem homil. 17. in Apoc. circa med. libros apertos testamenta Dei, dicit, secundum enim utrumque testamentum judicabitur ecclesia) c. 22, v. 7. inquit Christus: Ecce venio velociter. v. 12. Ecce venio cito et merces mea mecum est reddere unicuique secundum opera sua. v. 20. Etiam, venio cito. Amen, veni Domine Jesu.

Quae in dictis hisce N. T. observanda.

16. De his N. T. dictis tria sunt observanda, 1. quod Christus Dei Filius, angeli, Johannes Baptista et omnes apostoli in concionibus suis crebram fecerint extremi iudicii mentionem, eo ipso in genere omnes Christianos admonentes, ut iudicii memoriam in corde suo perpetuo circumferant, in specie vero ecclesiae ministros, ut hoc doctrinae coelestis caput auditoribus suis quam diligentissime et creberrime inculcent. 2. Quod dicta Scripturae, quae de primo Christi adventu et excidio Hierosolymitano agunt, prudenter distinguenda sint ab illis, quae proprie de secundo Christi adventu et totius mundi consummatione tractant. Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 5: Multa praetereo, quae de ultimo iudicio ita dici videntur, ut diligenter considerata reperiantur ambigua vel magis ad aliud pertinentia, sive scilicet ad eum Salvatoris adventum, quo per totum hoc tempus in ecclesia sua venit, h. e. in membris suis particulatim atque paulatim, quoniam tota corpus ejus est; sive ad excidium terrenae Hierosolymae, quia et de illo cum loquitur, plerumque sic loquitur tanquam de fine seculi atque de illo die iudicii novissimo et magno loquatur, ita ut dignosci non possit omnino, nisi ea quae apud tres evangelistas, Matthaeum, Marcum et Lucam, hac de re similiter dicta sunt, inter se omnia conferantur. Quaedam quippe alter obscurius, alter explicat planius, ut ea quae ad unam rem pertinentia dicuntur, appareat, unde dicantur. Confer eundem in epistol. ad Hesi- chium, cujus titulus est de fine seculi. 3. Quod Johannes Apocalypsin, adeoque omnes V. et N. T. libros vaticinio de Christi ad iudicium adventu concludat: Ecce venio cito, eidemque desiderium sponsae hunc adventum cupide expetentis et expectantis subjungat: Veni Domine Jesu; ad hoc scil. terminans librum, ad quod terminabitur seculum, sicut de Esiae vaticinio loquitur Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 21. ac veram vere piorum notam describens, quod non minus desiderent Christi secundum adventum ad iudicium, quam pii V. T. primum ejus in carnem adventum desiderarunt.

XIX. 138.

2. Ex divinis iudiciis particularibus.

17. 2. Ex particularibus iudiciis divinis jamdum antegressis, quae futuri, novissimi et universalis iudicii sunt quaedam praeludia. Iudicia illa exercuit

Deus adversus tum angelos tum homines, quorum quidam poenitentiam egerunt et in gratiam recepti sunt, quidam vero in impenitentia perseverantes aeterno exitio facti sunt obnoxii. Iudicia Dei adversus homines sunt duplicis generis: Unum eorum est, quae plures conjunctim, alterum eorum, quae singulos privatim concernunt. Prioris generis sunt, quando eodem iudicio multi corripuntur, integri scil. populi, regiones et urbes, qualia fuerunt iudicia Sodomitaram, Aegyptiorum, Cananaeorum, Amor- rhaeorum, Israelitarum in deserto etc. quo referri etiam possunt illa iudicia, quibus non quidem integri populi, interim tamen aliqui ex toto populo corripuntur, ut adoratores vituli Exod. 32. Core, Da- than et Abiran seditiosi Num. 16. murmurantes contra Dominum icti a serpentibus Num. 21. Posterioris generis sunt, quando unus aliquis separatim ac solus plectitur, ut Cain, Ger, Onan, Usias, Giezi etc. 1. In iudicio Dei adversus angelos malos praeludium extremi iudicii esse propositum docent Christus et apostoli. Christus in processu judi- ciali Matth. 25, v. 31. et seq. descripto ad damnatos in die novissimo sese his usurum verbis asserit v. 41: Discedite a me maledicti in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus, quo ipso osten- dit, angelos malos et homines impios eodem iudicio in die novissimo esse condemnandos. Irenaeus lib. 3. adv. haeres. c. 35: Significat Christus, quod non homini principaliter paratus sit aeternus ignis, sed ei, qui seduxit et offendere fecit hominem, ei inquam qui princeps est apostasiae, principi abscissionis et his angelis, qui apostatae facti sunt cum eo, quos quidem juste percipient etiam hi, qui similiter ut illi sine poenitentia et sine regressu in malitiae per- severant operibus. Leo serm. 4. de collect. et elemos.: Cum illo habituri sunt poenae communio- nem, cujus elegerunt facere voluntatem. 1. Cor. 6, v. 3: An nescitis, quod angelos simus iudicaturi; (quando Christus in die novissimo sententiam con- demnatoriam contra angelos malos feret, eosque in ignem infernalem praecipitabit, sancti ejus iudicio subscribent. Remigius in ann. illius loci p. 38: Sancti amatores hujus mundi et malignos spiritus judicabunt exemplo fidei suae et comparatione melioris facti non sicut iudices seculi). 2. Petr. 2, v. 4: Si Deus angelis non pepercit, sed in tartarum detrusos catenis caliginis tradidit, damnationi servatos; (est in his ἀνάρτανόδοτον, subintelligendum enim, οὐδ' ἐξελτοὺς ψελοῦται. Verbum τάρταρος formatum a nomine τάρταρος significat in tartarum sive locum damnatorum projicere. Catenae caliginis sunt, quibus in caligine aliqui vinciuntur. Est enim in his verbis metaphora ducta a latronibus et aliis maleficis, qui catenis vincti in tetrum ac tenebrico- sum carcerem projiciuntur, in quo usque ad tempus iudicii ac supplicii asservantur. Pari ratione Deus angelos apostatas e coelo deturbavit in inferiores partes terrae, ubi catenis tenebrarum vincti detinen- tur, quia nihil quidquam possunt sine divina per- missione, privati sunt omni consolatione, laetitia ac ill.

spe securaturae liberationis. Matth. 8, v. 29. Luc. 8, v. 31. Ephes. 2, v. 2. c. 6, v. 12.) Jud. v. 6: *Angelos, qui non servaverunt suum principatum, sed reliquerunt suum domicilium, in judicium magni diei vinculis aeternis sub caligine reservavit.* Huc referri potest, quod legitur in libro cui titulus *Altercatio synagogae et ecclesiae c. 6: Triforme unius Trinitatis judicium esse non dubites. Primum, quo diabolus de coelo dejectus est et ultimum, quo idem in fine mundi cum omni corpore suo in ignem aeternum praecipitandus est, medium ipsum diluvium. Primo et ultimo soli reprobis feriuntur et soli electi reservantur, secundo autem, id est medio, nec soli electi reservantur, nec soli reprobi suffocantur.* 2. *Primi parentes post lapsum sistuntur Dei judicio, ut admoneantur, quid transgressionem suam fuerint promeriti, sed propter Mediatoris intercessionem in gratiam recipiuntur. Sicut Deus ad Adamum dicit: Ubi es? Genes. 3, v. 9. quae non est interrogatio, sed increpatio. Non in quo loco sis, quaero, sed in quo statu, quo te deduxerunt peccata tua, ut fugias Deum tuum, quem antea quaerebas?* Ambrosius libr. de paradiso, c. 14. sic in die novissimo Christus omnes impios et omnia impiorum opera ex latibulis et tenebris in lucem producet. 3. *In diluvio praeludium consummationis seculi et extremi judicii propositum esse docet Christus Matth. 24, v. 37: Sicut erant dies Noe, sic etiam erit adventus Filii hominis; v. 38. sicut enim erant in diebus ante diluvium comedentes et bibentes, nubentes et nuptui tradentes, usque ad diem, quo intravit Noe in arcam; v. 39. et non cognoverunt, donec venit diluvium et tulit omnes; ita quoque erit adventus Filii hominis. Idem repetitur Luc. 17, v. 26. et 27. Petr. 2. epist. 2, v. 5: Si Deus originali mundo non pepercit, sed octavum Noe justitiae praeconem custodivit, diluvium mundo impiorum inducens (utique nec illis parceret.) 4. Excidium Sodomiticum illustre exemplar est *παροδείγμα σοφίας* in die novissimo securaturae. Ut enim quinque illae civitates igne et sulphure coelitus depluto sunt absumentur Genes. 19, v. 24. sic in die judicii novissimi tota coeli terraeque machina igne conflabitur. Luc. 17, v. 28. *Sicut factum est in diebus Loth, edebant et bibebant, emebant et vendebant, plantabant et aedificabant; v. 29. qua die autem exiit Loth a Sodomis, pluit ignem et sulphur e coelo et omnes perdidit. v. 30. Κατὰ ταῦτα, secundum haec, erit, qua die Filius hominis revelabitur.* 2. Petr. 2, v. 6: *Si Deus civitates Sodomorum ac Gomorrae in cinerem redactas subversione damnavit fecitque ut essent exemplar impie victuris (eadem judicii severitate adversus impios utetur). Cyprianus in descript. Sodom.: Sic Sodomum meruit tellus ardentibus uri flammis et finis portendere signa futuri.* 5. *Israëlitae in deserto divinitus prostrati specimen exhibent poenae in die judicii omnibus impiis metuendae. 1. Cor. 10, v. 10: Quidam eorum murmuraverunt et perierunt ab exterminatore. v. 11. Haec autem omnia in figura illis contingebant. Hebr. 4, v. 6: Quoniam superest,**

quosdam introire in requiem, et illi, quibus prioribus annuntiatum est, non introierunt propter incredulitatem, v. 7. iterum determinat diem etc. Judae v. 5: *Commonere vos volo, scientes hoc, quod Dominus populum ex terra Aegypti salvans secundo eos, qui non crediderunt, perdidit.* 6. Denique omnia exempla judiciorum ac poenarum ecclesiae XIX. 140. *hostibus Assyriis, Babyloniis, Aegyptiis, Midianitis, Philistaeis, Edomitibus, Moabitibus etc. irrogatarum, admonent nos de extremo judicio, in quo omnes impii et cumprimis ecclesiae persecutores poenas dabunt a facie Dei et a gloria virtutis ejus.* 2. Thess. 1, v. 9. Praecipue enim poenae, ut et praecipua praemia differuntur in diem judicii magni, interim tragicum illae poenae, quibus Deus atrocissima scelera in hac vita punit, evidens praebent indicium, quod aeternis suppliciis impietatem in non conversis in die judicii puniturus sit. Chrysostomus homil. 47. ad popul. Antioch.: *Si quis futurum non credit judicium, quae sunt hic, videat in vinculis positos, in metallis, in stercoribus, daemonibus obsessos, errantes, incurabilibus laborantes morbis, cum continua certantes paupertate, infame viventes, irreparabilibus consternatos luctibus, in captivitate positos. Non enim hi nunc passi essent, nisi et omnes alios, qui talia peccarunt, ultio maneret atque supplicium.* lib. 1. de provid. tom. 5: *Cum plures sint, qui admittere futuri judicii rationem pertinaciter renuant, velut in brevi tabula hic judicii futuri imaginem ostendit, cum punit malos bonosque remunerat etc.*

18. 3. *Ex typis, figuris et parabolis.* Sicut in prima creatione facta est separatio lucis a tenebris Genes. 1, v. 3. sic in regeneratione Matth. 19, v. 28. separabuntur filii lucis a filiis tenebrarum. Gen. 9, v. 13. In iride purpureus color denotat mundi conflagrationem in die judicii securaturam, sicut caeruleus diluvium peractum indicat. Confer Alcuinum q. 135. in Genes. et Lutherum in comm. c. 6. Gen. tom. 1, p. 122. Gen. 15, v. 17: *Cum sol occumberet, horror magnus et tenebrosus invasit Abrahamum, apparuit clibanus ardens et fumans et lampas ardens, in quae verba sic commentatur Augustinus in enarrat. Psalm. 103. conc. 3: Clibanus significat diem judicii, in quo erit fletus et stridor dentium et tarda poenitentia, quando ardebit terra usque ad inferos.* Gen. 19, v. 17. *Lothus ex incendio Sodomitico eripitur, id Augustinus libr. 22. contra Faustum c. 41. ex 2. Petr. 2, v. 9. ad piorum liberationem in die judicii accommodat. Loth, inquit, justus et hospitalis in Sodomis et ab omni Sodomitarum contaminatione purus atque integer, ex illo incendio, quod erat similitudo futuri judicii meruit salvis evadere, typum gestans corporis Christi, quod in omnibus sanctis et nunc inter iniquos atque impios gemit, quorum factis non consentit et a quorum commixtione in fine seculi liberabitur illis damnatis supplicio ignis aeterni.* Idem lib. 16. de civit. Dei c. 30: *Et hoc eorum (Sodomitarum) supplicium specimen futuri divini judicii fuit.* Cap. ejusd. v. 23. *ortus solis super terram in subversione Sodomorum*

3. Ex typis et parabolis.

designat Christi ad iudicium adventum in mundi conflagrationem. Genes. 41, v. 3. *fratres Josephi coram ipso ex sceleris conscientia obmutescunt, repraesentant pavores, quibus in novissimo iudicio hypocritae et impii corripientur*, Matth. 22, v. 12. Exod. 7, v. 3. *liberationem Israëlitarum ex Aegyptiaca servitute multa dicuntur praecessisse prodigia; sic finalem piorum liberationem in die iudicii expectandam similia antecedent*. Exod. 13, v. 21. Dominus praecedebat Israëlitas per diem *in columna nubis* et per noctem *in columna ignis*, hoc Augustinus in enarrat. Ps. 77. sic applicat: *Domini nostri adventus in carne est, per quem Deus rectos faciet cursus nostros et itinera nostra in pace perducet per Jesum Christum Dominum nostrum, cujus in*

XI. 141. *hoc seculo tanquam in die sacramentum manifestum est in carne, velut in nube; in iudicio vero tanquam in terrore nocturno, quia tunc erit magna tribulatio seculi tanquam ignis, et lucebit iustis et ardebit iniustus*. Levit. 25, v. 10. *Israëlitae in jubileo tubis denunciato libertatem et amissos agros recuperabant; sic in extremo iudicio per tubam archangeli denunciando pii perfectae iustitiae, vitae et gloriae aeternae fructum assequuntur*. Num. 16, v. 48. *Aaron pontifex stans inter mortuos et vivos populum reconciliavit Deo, hoc Origenes homil. 9. in Numer. ad extremum iudicium accommodat. Puto, inquit, quod non solum primo adventu Domini forma ista completa sit, sed eadem servabitur et in secundo. Veniet enim iterum Filius hominis et cum venerit, inveniet quosdam mortuos, quosdam autem viventes. Mortuos dicimus eos, qui nimietate scelerum in peccatis suis mortui intelliguntur, viventes autem, qui in operibus vitae permanserunt. Tunc pontifex noster Christus medius vivorum et mortuorum stare dicendus est, cum statuet oves a dextris suis, haedos autem a sinistris etc. Et sunt utique mortui, qui in ignem mittuntur aeternum; sunt autem vivi illi, qui mittuntur ad regnum*. 1. Regum 2, v. 5. *instruit David Salomonem filium de retributione servis danda, hoc Angelomus in comm. h. l. ad retributionem in fine seculi aliquando secuturam accommodat. Quod David, inquit, Salomoni praecepit de justa retributione eorum, qui sibi solatio fuerunt, vel injuste nocuerunt, licet ipse patientissime eos regnans toleraret, quid melius significare potest, quam futuram retributionem iudicii venturi, in qua impii pro mercede perpetuam poenam, iusti autem aeternam beatitudinem percipient? Thronus regalis Salomonis describitur* 1. Reg. 10, et 2. Par. 9. quem Rupertus lib. 3. in libros Regum c. 31. ad Christi iudicium sic accommodat: *Quis est, inquit, iste thronus tam grandis tam mirabilis nisi altitudo maiestatis in illo die novissimo magni et tremendi iudicii? grandis thronus est, quia grande iudicium expectamus; est autem thronus ex ebore, quia iudicium ex puritate constabit iustitiae; auro vestitur, quia aurea divinitatis iustitia revelabitur. Sex ille habebat gradus, quia sex sententiis iudicium perficietur: Esurivi et non dedistis mihi manducare,*

sitivi et non dedistis mihi potum; hospes eram et non collegistis me; nudus et non cooperuistis me; infirmus et non visitastis me; in carcere et non venistis ad me. Duae manus hinc atque inde duo sunt tenores hinc iustitiae, inde misericordiae; duo leones iuxta manus singulas, quia utrobique fortis atque formidabilis erit iudicii veritas. Etenim a sinistra omnis iniquus condemnabitur et a dextra iustus vix salvabitur. 1. Petr. 4. *Duodecim levculi super sex gradus stantes duodecim sunt apostoli. Post hunc thronum Salomonis, id est pacifici regis Christi et gloriae et divitiae sunt in domo ejus tanta copia, quantam Scriptura praesens significare non sufficit, unde subditur, non erat argentum, nec alicujus pretii putabatur in diebus Salomonis, fecitque ut tanta esset abundantia argenti in Jerusalem, quanta et lapidum, quia peracto iudicio in diebus illis aeternitatis nullius pretii reputabitur argentum, quia nimirum prophetiae evacuabuntur et linguae cessabunt, nullus jam mittetur ad praedicandum, sed omnes perfecti erunt, in omnibus abundabit purissimum caritatis aurum. Potest etiam talis applicatio institui. Sicut Salomon per hos sex gradus adscendit in suum tribunal et summa sapientia iudicavit; sic expletis sex mundi millenariis Christus sedem iudiciariam conscendet et orbem iudicabit in iustitia. Duae leaenae denotant duas Christi naturas, divinam et humanam, est enim leo de tribu Juda* Apoc. 5, v. 5. 2. Reg. 1. *Elias sedens in monte Carmel ignem faciebat descendere super milites Ahasiae; sic Christus, coelestis Elias, ignem in die iudicii superius depluet*. Matth. 3, v. 11. Luc. 3, v. 17: *Christus baptizabit vos Spiritu sancto et igne, cujus ventilabrum in manu, et mundabit aream suam et congregabit triticum in horreum suum, paleas autem comburet igne inextinguibili*. (Clemens Rom. lib. 1. recognit.: *Sicut data a Deo pluvia ex aequo et fruges nutrit et lolium, messis autem tempore frumenti congregantur quidem in horreum, paleae vero vel lolium igne consumuntur; sic in die iudicii iusti introducentur in regnum Dei, iniusti autem obijciuntur foras*. Isidorus Pelusiota lib. 1. epist. 65: *Arcae nomine universam orbis terrarum ecclesiam intelligit, in qua omnem humanae naturae messem cogit. Ventilabri autem vocabulo iustum iudicem appellat, quod quidem eum, qui cuique aptus est, gradum distinguens ac definiens, paleares quidem, ut ita dicam, et dissolutos homines quique ad omnia peccati ventum huc illucque jactantur, flammis addicit, eos autem, qui operum puritate ac poenitentiae fructibus abundarunt, in horreum congregari iustus iudex ait, hoc est piis seque dignis operariis atque agricolis congruens domicilium*. Fulgentius lib. 2. de remiss. peccat. c. 9: *Informat omnem Christianum tenore evangelicae lectionis, ut discretionem habita consideret, quid in primo Salvatoris adventu fuerit unicuique piissima largitate donatum, quid et singulis expectetur in secundo iusta retributione reddendum*. Hilarius can. 2. in Matth. etiam baptismum ignis de igne extremi iudicii intelligit, sed

ostendimus in tractat. de bapt. rectius de miraculo-
sis Spiritus S. donis sub specie linguarum ignearum
effusis accipi.) Matth. 13, v. 30. separatio piorum a
malis in die iudicii secutura proponitur in parabola
messis, in qua colliguntur zizania et igni combu-
runtur. v. 48. In parabola piscium bonorum ex
sagena collectorum et putrium foras projectorum.
Matth. 18, v. 23: Simile est regnum coelorum ho-
mini regi, qui voluit rationem ponere cum servis
suis; v. 34. iratus Dominus tradidit servum immi-
sericordem tortoribus. Matth. 24, v. 43: Si sciret
paterfamilias, qua hora fur venturus esset, vigilaret
et non sineret perfodi domum suam; v. 44. ita et
vos estote parati, quia Filius hominis venturus est
hora, qua nescitis. (Idem repetitur Luc. 12, v. 39.
1. Thess. 5, v. 2. 2. Petr. 3, v. 10. Apocal. 16,
v. 15.) v. 45. Quis putas est fidelis servus ac pru-
dens, quem constituit dominus super familiam suam,
ut det illis cibum in tempore? v. 46. Beatus ille
sacerdos, quem, cum venerit dominus ejus, invenerit
sic facientem etc. (Idem repetitur Luc. 12, v. 43.)
c. 25, v. 1: Tunc simile erit regnum coelorum de-
cem virginibus, quae accipientes lampades suas exi-
verunt obviam sponso et sponsae etc. v. 14: Sicut
homo peregre proficiscens vocavit servos suos et
tradidit illis bona sua. v. 19. Post longum tempus
venit Dominus servorum illorum et posuit rationem
cum eis. (Idem repetitur Luc. 19, v. 12.) Marc. 13,
v. 34: Sicut homo qui peregre profectus reliquit
domum suam et dedit servis suis potestatem et cui-
que opus suum et janitori praecepit, ut vigilet.
v. 35. Vigilate ergo, quoniam nescitis, quando do-
minus domus veniet etc. Luc. 12, v. 35: Sint lumbi
vestri praecincti et lucernae ardentes; v. 36. et vos
similes hominibus expectantibus dominum suum,
quando revertetur a nuptiis etc. Luc. 13, v. 25:
Cum venerit paterfamilias et clauserit ostium, et
incipietis foras stare et pulsare ostium dicentes:
Domine, aperi nobis, et respondens dicet vobis:
Nescio vos, unde sitis. c. 16, v. 2: Dives vocavit
oeconomum bona sua dissipantem dicens illi: Redde
rationem villicationis tuae. Joh. 2, v. 6: sex hydrae
in nuptiis Cananaeis significant sex millenarios
mundi, in quorum ultimo apparebit Christus et aquam
tribulationis nostrae mutabit in vinum lactitiae.
Apoc. 1, v. 15: Pedes Christi sunt similes chalcob-
libano velut in fornace ardentes, et ut columnae
ignae c. 10, v. 1. quibus significatur extremum ju-
dicium in fine mundi expectandum, tunc oculi ejus
erunt ut flamma ignis, id est nihil quidquam erit
absconditum, sed omnia velut in splendore ignis
conspicua. Apoc. 1, v. 16. de ore Christi gladius
δορυς ex utraque parte acutus exibat, quia hic
gladius non tantum corpus, sed etiam animam ae-
terno vulnere percutiet. Hominum gladii una tan-
tum ex parte acuti sunt, quia corpus tantum sauci-
are et occidere possunt Matth. 10, v. 28. sed Christi
gladius ex utraque parte acutus est, quia tam ani-
mae quam corpori aeterna vulnera infligit. Hic est
gladius occisionis magnae, qui obstupescere faciet

impios Ezech. 21, v. 14; hic est gladius iudicii
utramque partem, dextram scilicet et sinistram, pro
cujusque statu efficaciter dijudicans ac discernens.
Exitus gladii ad dextram hic erit: Venite benedicti
Patris mei, hoc namque dicto gladius ejus ita de-
vorabit carnes, ut jam non sit caro et sanguis, sed
sint omnes carnis corruptione exuti, indutique in-
corruptionem et immortalitatem miroque modo per-
manente natura in gloriam permutati. Exitus ejus-
dem gladii ad sinistram hic erit: Discedite a me
maledicti in ignem aeternum. Utrumque sic efficax
erit ille gladius, ut malos dividat a bonis, illos mit-
tens in supplicium aeternum, hos in gloriam sempiternam,
ita ut semel ab invicem divisi non possint
ultra permisceri. Majori procul dubio acerbiorique
doloris sensu afficientur damnati, cum audient: Ite
maledicti in ignem aeternum, quam si acutissimo
gladio medii secarentur. Apocal. 4, v. 2: Ecce se-
des posita erat in coelo et supra sedem sedens, v.
3. et qui sedebat, similis erat ad spectu lapidis jaspidis
et sardini etc. Apoc. 19, v. 11. Equus albus
est Christi humanitas niveo candore coruscans coelo
descensura; eques est ipse Filius Dei verax in ver-
bis, fidelis in promissis, justus in factis; oculi flam-
mei notant omniscientiam, diademata regiam maje-
statem et gloriam, vestis purpurea passionem, quae
vindictam tunc reposecet, agmina stolata in equis
candidis sunt angeli et beati comitaturi Christum
ad iudicium; gladius δορυς sententiam utrique
parti ferendam exprimit.

19. 4. Ex ecclesiae symbolis et perpetuo ejusdem
consensu. In symbolo apostolico confitemur Chri-
stum e coelis venturum, ut judicet vivos et mortuos;
in symbolo Nicaeno dicimus: Credo in Christum Do-
minum, qui iterum venturus est cum gloria judicare
vivos et mortuos, cujus regni non erit finis (additur
μετὰ δόξης, ut gloriosus hic adventus secundus a
primo Christi adventu distinguatur); in symbolo
Athanassii: Adscendit ad coelos, sedet ad dextram
Dei Patris omnipotentis, inde venturus est judicare
vivos et mortuos, ad cujus adventum omnes homines
resurgent cum corporibus suis et reddituri sunt de
factis propriis rationem, et qui bona egerunt, ibunt
in vitam aeternam, qui vero mala, in ignem aeter-
num. Justinus apol. 2. pro Christ. p. 66: E coelis
cum gloria et angelica militia sua adveniet adorit-
que sicut praedictum est, cum omnium etiam, qui
unquam exstiterunt, mortalium corpora suscitabit at-
que dignos quidem induet naturae corruptibilitatis
universae experte, injustos autem in perpetuo sensu
una cum malis genitiis in ignem mittet sempiternum.
Irenaeus lib. 3. adv. haeres. cap. 4. p. 172. nomine
apostolicae traditionis confessionem ecclesiae recitat,
in qua Christus dicitur in gloria venturus salvator
eorum, qui salvantur, et iudex eorum, qui judican-
tur, et mittens in aeternum ignem transfiguratores
veritatis et contemptores Patris sui et adventus ejus.
lib. 1. adv. haeres. c. 2. p. 34: Ecclesia per uni-
versum orbem usque ad fines terrae seminata ab
apostolis et eorum discipulis accepit eam fidem,

4. Ex ec-
clesiae
symbolis
et perpetuo
ejusdem
consensu.

XIX. 144.

quae est in unum Deum Patrem omnipotentem et Jesum Christum Dei Filium etc. in adventum ejus de coelis in gloria Patris εἰς τὸ ἀναξίταλαιώσασθαι τὰ πάντα, ad recapitulanda universa, et resuscitandam omnem carnem humani generis, ut Christo Jesu Domino nostro et Deo et Salvatori et Regi secundum placitum Patris invisibilis omne genu curvetur, coelestium, terrestrium et inferorum, et omnis lingua confiteatur ei et judicium justum in omnibus faciat, spiritus quidem nequitiae et angelos transgressores atque apostatas factos et impios et injustos et iniquos et blasphemos homines in aeternum ignem mittat, justis autem et sanctis et qui mandata ejus observant et in dilectione ejus perseverant, quibusdam quidem ab initio, quibusdam autem ex poenitentia vitam donet, incorruptibilem statum largiatur et vitam aeternam tribuat. Tertullianus in regula fidei, quam recenset in lib. de praescript. adv. haeres. c. 13. p. 110. inter cetera dicit: *Credi in ecclesia in Christum venturum cum claritate ad sumendos sanctos in vitae aeternae et promissionum coelestium fructum et ad profanos judicandos igni perpetuo facta utriusque partis resurrectione cum carnis restitutione.* et in lib. de veland. virgin. p. 566: *Regula fidei una omnino est sola et irreformabilis, credendi scilicet in unicum Deum omnipotentem mundi conditorem et Filium ejus Jesum Christum etc. sedentem nunc ad dextram Patris, venturum judicare vivos et mortuos per carnis etiam resurrectionem.* In apologet. advers. gentes c. 23: *Quodcumque ridetis, rideant et illi vobiscum, negent Christum omnem ab aeo animam restituito corpore judicaturum.* In symbolo seu cantico, quod Ambrosio et Augustino tribuitur: *Tu ad dextram Dei sedes in gloria Patris iudex crederis esse venturus.* Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 1. ante med.: *Omnis ecclesia veri Dei in confessione ac professione tenet, Christum de coelo esse venturum ad vivos et mortuos judicandos,* lib. ejusdem c. 30. circa fin.: *Nullus vel negat vel dubitat, per Jesum Christum tale, quale istis sacris literis praenuntiatur, futurum esse novissimum judicium, nisi qui eisdem literis nescio qua incredula animositate seu coecitate non credit, quae jam veritatem suam orbi demonstrare terrarum.* Concil. Toletan. sextum c. 1: *Dominum nostrum Jesum Christum in fine expectamus seculorum cum resurrectione omnium aequissimo suo iudicio redditurum justis praemia et impiis poenas.* Atqui haec ecclesiae confessio per traducem fidei perpetuo in ea fuit conservata, ut constat ex Justino libr. de Dei monarch. Cypriano ad Demetrian. Athanasio de humanit. Verbi. Basilio in Psalm. 33. Cyrillo Hierosolymitan. catech. 4. Hieronymo in epist. ad Heliodor. Gregorio libr. 26. moral. c. 24. Isidoro lib. 1. de summ. bono c. 30. et aliis compluribus.

5. Ex rationibus.

XIX. 145.

20. 5. Ex rationibus, et quidem 1. ex justitiae divinae administratione. Ad hanc rationem remittit nos apostolus 2. Thessal. 1. v. 6: *Iustum est apud Deum reddere illis, qui affligunt vos, afflictionem*

v. 7. *et vobis, qui affligimini, relaxationem nobiscum, cum revelabitur Dominus Jesus de coelo cum angelis potentiae suae,* v. 8. *cum incendio flammæ etc.* Justitia divina requirit, ut bonis bene, malis autem male sit. Atqui in hac vita saepe accidit, ut impiis et omni scelerum genere coopertis omnia ex voto fluant, contra vero piis omnia adversa eveniant, adeoque nec illorum ultio nec horum remuneratio locum habeat; necesse igitur est, superesse novissimum et universale judicium, in quo impiis promerita supplicia, piis vero gratuita praemia sint reddenda. Psalm. 73, v. 2: *Mei paene moti sunt pedes,* v. 3. *quia zelavi super stultos pacem peccatorum videas,* v. 5. *In labore hominum non sunt, et cum hominibus non flagellantur.* v. 12. *Ecce impii felices sunt in hoc seculo.* v. 13. *Ergo sine causa mundavi cor meum etc.* v. 14. *et fui flagellatus tota die,* v. 16. *existimabam, ut hoc cognoscerem, labor erat ante me,* v. 17. *donec intrarem in sanctuarium Dei et intelligerem novissima eorum.* Haec novissima impiorum sunt mors, iudicium et damnatio eorum, in die enim iudicii demum apparebit, Deum esse iustum ac scelerum vindicem, cum redditurus sit unicuique secundum opera sua, inde apostolus diem iudicii vocat ἀποκάλυψιν τῆς δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ Rom. 2, v. 5. Justinus in qq. et resp. ad orthod. q. 124. pag. 367: *Nequaquam pii ab impiis fluxu et corporalibus hisce rebus distant, utrisque enim adsunt omnia et laeta et tristia, alteri autem ab alteris differunt imprimis spe futurorum et quae in pietate vera tolerantur passionibus etc. atque in his quidem providentia Dei ostenditur, in illis autem praeparat instruitque Deus pios, ut ad aliam respiciant vitam, in qua per gloriam et ignominiam justi atque injusti discernentur.* Clemens Rom. lib. 3. recogn.: *In die iudicii cum justi introduceantur in regnum Dei, injusti autem abjicientur foris, tunc justitia Dei ostendetur.* Augustinus in enarr. Psalm. 72: *Tamdiu laboro, inquit psalter, et ante faciem meam laborem quandam quasi inextricabilem video, ut cognoscam, quomodo et justus sit Deus et res humanas curet et non sit iniquus, quod peccantes et scelera facientes felicitatem habent in hac terra, pii vero et Deo servientes in tentationibus plerumque et in laboribus fatigantur. Magna difficultas est hoc scire, sed donec introeam in sanctuarium Dei. In sanctuario enim Dei quid tibi praestatur, ut hanc solvas quaestionem? et intelligam inquit in novissima, non in praesentia. Ergo inquit de sanctuario Dei, intendo oculum in finem, praesentia transgredior. Totum hoc, quod vocatur, humanum genus, omnis ista massa mortalitatis ventura est ad examen, ventura est ad libram, appendentur ibi opera hominum, cuncta modo nubes involvit, sed Deo cognita sunt merita singulorum. Ad hoc argumentum a justitia divina petitiim reduci possunt argumenta a divina veritate et immutabilitate desumpta. Deus in verbo suo hoc decretum patefecit, quod mundum judicaturus sit in justitia. Ergo hoc suo tempore necessario sequetur,*

est enim Deus verax. Pulehre Augustinus epist. 42: *Omnia alia, quae futura praedixerat Spiritus sanctus in scripturis, evenerunt, ut de adventu Christi primo de Hierosolymae excidio, cum ergo idem Spiritus sanctus praedixerit secundum Christi adventum et finem hujus seculi, utique certo eveniet.* Deus judicia sua adversus angelos et homines jamdum exercuit. Ergo certo et constituto tempore totum mundum judicabit, est enim Deus immutabilis.

2. *Ex propriae conscientiae testificatione.* Hanc rationem inculcat apostolus Roman. 2, v. 15: *Gentes ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis simul attestante illorum conscientia et cogitationibus inter se accusantibus aut etiam excusantibus* v. 16. *in eo die, cum judicabit Dominus occulta hominum juxta evangelium meum per Jesum Christum, ubi quidam subintelligendum putant ὡς ἀνομολογῆσαι vel παρενόησαι, prout manifestabitur, in illa die, quia in hac vita non conspiciuntur interiores hominum cogitationes et quid cuique dictitet sua conscientia.* Potest etiam commode sic exponi, ipsa conscientia hominum eos convincit, futurum esse extremum et universale judicium, quia cogitationes eos accusant in malis, excusant vero in bonis operibus, *ἐν ἡμέρᾳ* i. e. *ἐς ἡμέραν, in diem judicii, in quo scilicet executioni dabitur exterius, quod conscientia unicuique hominum in hac vita dictitat interius.* Quamvis impios mala agentes nemo accuset, interius tamen conscientiae stimulis torquentur, ac vicissim quamvis boni injuste accusentur, in conscientiae tamen testimonio pacate acquiescunt, qua de re etiam apud ethnicos scriptores multa occurrunt, quae ex naturae lumine et experientiae sensu eos hausisse dubium nullum. *Magna vis est conscientiae, inquit Cicero in orat. pro Milon., et magna in utramque partem, ut neque timeant, qui nihil commiserint, et poenam semper ante oculos versari putent, qui peccaverint.* Idem in orat. pro Rosc. Amer.: *Sua quemque fraus et suus terror maxime vexat, suum quemque scelus agitat amentiaque afficit, suae malae cogitationes conscientiaeque animi terrent. Hae sunt impiis assidue domesticaeque furiae, quae dies noctesque parentum poenas a consceleratissimis filiis repetant.* Idem in Pison.: *Nolite putare, ut in scena videtis, homines consceleratos impulsu deorum terreri Furiarum taedis ardentibus; sua quemque fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate ac mente deturbat; hae sunt impiorum furiae, hae flammae, hae faces.* (Sicut cruciarii Romano ritu ferebant suam crucem ipsi ab ea mox ferendi, sic impiis hanc conscientiae crucem Deus imposuit, in qua poenas luant, prius quam luant, ait Lipsius libr. 2. de constant. c. 14). Atqui istud τὸ ἔντρον βήμα, tribunal interius, testimonium est futuri judicii, quod in angelorum et hominum conspectu in die novissimo instituetur exterius. Nisi enim ejusmodi judicium superesset, conscientiae testimonium frustraneum foret. Ex hac interna propriae conscientiae testificatione promte colligitur, quod generalis quae-

dam notio extremi judicii omnibus hominibus per naturam insita sit, unde etiam apostolus cum Atheniensibus ex naturae lumine de hoc judicio disserit et ejus terrore incusso ab idolatria eosdem liberare conatur, Actor. 17, v. 31. Confer Actor. 24, v. 25. Tertullianus in apolog. adv. gent. c. 16: *Anima licet corporis carcere pressa, licet institutionibus pravis circumscripta, licet libidinibus et concupiscentiis evigorata, licet falsis diis exancillata, cum tamen resipiscit ut ex crapula, ut ex somno, ut ex aliqua valetudine et sanitatem suam patitur et Deum nominat, hoc solo, quia proprie verus hic unus Deus bonus et magnus. Et quod Deus dederit, omnium vox est. Judicem quoque contestatur illum, Deus videt et Deo commendo, et Deus mihi reddet. O testimonium animae naturaliter Christianae!* 3. *Ex resurrectionis et judicii connezione.* Ad hanc rationem digitum intendit apostolus, quando resurrectionem et judicium Hebr. 6, v. 2. itemque mortem et judicium Hebr. 9, v. 27. indivulso nexu invicem conjungit. Judicii antecedens necessarium est resurrectio, quia judicandi sunt *vivi et mortui* Actor. 10, v. 42. 1. Petr. 4, v. 5. quodsi ergo mortui etiam judicandi, utique prius ex morte in vitam revocandi erunt, ut coram tribunali Christi sistantur et sententiam damnationis audiant. Resurrectionis consequens necessarium est judicium, quia Christus venturus est, tum *ad resuscitandum, tum ad judicandum* Matth. 25, v. 33. *Qui in monumentis sunt, audient vocem Filii hominis et procedent qui bona fecerunt in resurrectionem vitae, qui vero mala egerunt in resurrectionem judicii* Johan. 5, 28. et 29. ubi ἀνάστασις καὶ κρίσις commodè exponi potest per ἀνάστασιν εἰς κρίσιν, ad judicium. Symbolum Athanasii: *Ad Christi adventum omnes homines suscitabuntur cum corporibus suis et redditori sunt de factis propriis rationem.* 4. *Ex regni Christi conditione.* Regnum Christi est aeternum et perpetuum, utique ergo requiritur, ut subditos regni sui ex morte resuscitados in gloriam coelestem transferat, contra vero hostes regni sui judicet et vindictam ab illis sumat. Hanc rationem insinuat confessio fidei in synodo Nicaena edita: *Credo in Christum, qui venturus est cum gloria ad judicandum vivos et mortuos, cujus regni non erit finis.* 5. *Ex universali omnium piorum expectatione.* Omnes vere pii Christi Salvatoris sui adventum ad judicium cupide expectant. Apoc. 22, v. 17: *Spiritus et sponsa dicunt: Veni, id est, Spiritus sanctus in sponsa Christi loquens vel sponsa ex instinctu Spiritus sancti loquens, adeoque omnis vere fidelis anima, Spiritus sancti templum et Christi sponsa dicunt: Veni Domine.* Haec desideria, haec vota, haec suspiria non evanescunt in tenues auras, sed Christi ad judicium adventum accelerant. Ad hanc rationem revocat nos apostolus, Rom. 8, v. 19: *ἡ ἀποκατάστασις, sollicita expectatio creaturae, velut exserto capite revelationem filiorum Dei anxie expectat.* v. 22. *Scimus enim, quod omnis creatura congemiscat simulque nobiscum parturiat usque nunc;* v. 23. *non so-*

lum autem illa, sed et ipsi, qui primitias Spiritus habemus, et nos ipsi in nobis gemimus adoptionem expectantes redemptionem corporis nostri. 6. A legis promulgatione. Deus legem suam non tantum in prima creatione hominum cordibus inscripsit, sed eandem etiam magna solennitate in monte Sinai promulgavit, quae promulgatio non est frustra facta, sed ut exsecutio legis adversus prae fractos et contumaces transgressores aliquando in iudicio institueretur. Ad hanc rationem remittit nos apostolus Rom. 1, v. 18: *Revelatur ira Dei de coelo super omnem impietatem et injustitiam hominum, quae veritatem in injustitia detinent.* Et c. 2, v. 9: *Tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum Judaei primum et Graeci; v. 10. gloria autem et honor et pax omni operanti bonum, Judaeo primum et Graeco. v. 12. Quicumque enim sine lege peccaverunt, sine lege etiam peribunt, et qui in lege peccaverunt, per legem judicabuntur.* 7. A saniorum gentilium confessione. Ethnici Rhodanus pinxere Deam fandi atque nefandi ultorem; iidem finxerunt suos Aeacos, Minoas, Rhodamantos etc. apud inferos judicatos, umbram quandam veritatis de futuro post hanc vitam iudicio contuentes, sed multiplici falsorum figmentorum caligine eandem involventes. Justinus in paraenes. 1. ad gentil. pag. 1: *Vera religione nihil prius atque praestabilius, ut equidem puto, esse arbitrantur, qui vitam sibi extra periculum omne agenda statuerunt, propter futurum post hujus vitae finem iudicium, quod certe equidem non modo majores nostri divini homines prophetae et leges, verum etiam qui apud vos habiti sunt sapientes poetae simul atque philosophi veram atque divinam se scientiam assecutos esse professi depraedicant.* In libro de monarchia adducit dictum Sophoclis et Philemonis. Theophilus Antiochenus lib. 2. ad Autolyceum affert dictum Aeschylus et addit: *Quod Deus iudicium sit redditurus in extremo die de perjurio et aliis peccatis, poetae quoque fere praedixerunt.* Athenagoras in legat. pro Christ.: *Plato quidem Minocem et Rhodamantum iudicaturum et puniturum malos dixit. Nos autem sive Minos sit, sive Rhodamantus aliquis sive etiam horum pater, ne eum quidem ipsum effugiturum esse Dei iudicium arbitramur.* Origenes in Levit. homil. 7. multi enim ita et ex philosophis sapiunt et futurum esse iudicium credunt. Theodoretus de curand. Graecor. affect. p. 1131. ex Platone multa de futuro iudicio adducit. Confer Euseb. lib. 11. de praepar. evang. c. 20. Huc referri etiam possunt oracula sibyllarum de extremo iudicio lib. 8. f. 164:

Οὐρανὸν εἰλέξει, γαίης τευθμῶνας ἀνολέει,
καὶ τὰτ' ἀναστήσει νέκυας, μοῖραν καταλύσας
καὶ θανάτου κέντρον, καὶ ὑστερον εἰς κρίσιν ἤξει
κρίναν ἐσσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν,
καὶ κρίον κρίψι καὶ ποιμένα ποιμένη θήσει
καὶ μόσχον μόσχῳ πέλας ἀλλήλων ἐς ἐλεγχον.
οἵτινες ὑψώθησαν ἐλεγχόμενοι ὑπ' ἐλέγχων,
καὶ σιόμα παντὸς ἐφράξαν, ἦν' αὐτοὶ ζηλώσαντες

τοὺς ὁσίους προάσσοντας ἰσῶς καταδουλώσωσιν.
Σιγᾷν προστάσσοντες ἐπειγόμενοι διὰ κέρδος,
καὶ δοξίμας πιστῶς τότε χωρήσουσιν ἅπαντες,
οὐκέτι λοιπὸν ἔρις, λειπούμενος αὐριον ἔσται,
οὐκ ἐχθρὸς γέγονεν, οὐκ ἡμᾶτα μικρὰ μερίμνης,
οὐκ ἔαρ, οὐχὶ θέρος, οὐ χειμὼν, οὐ μετόπωρον,
οὐ δόσις ἀντολήτε.

Coelum convolvat, telluris operta recludet,
Manes in vitam (fatorum lege soluta
Et leti stimulis) ad iudiciumque vocabit,
Judicet ut tandem mores pravosque piosque,
Ariete tunc aries, pastor pastore propinquo,
Et vitulus vitulo admoto censebitur illic.
Quosque sibi nimium fastum sumsisse patebit,
Et qui cuilibet os obstruere imperiosi
Et sibi de sanctis vires peperere subactis,
Ex paribusque ipsos fecerunt inferiores,
Et studio lucri ducti jussere silere;
Tunc inquam cedent omnes fidesque, probisque,
Non jam jurgia erunt, non jam dicetur, erit eras,
Aut transiit heri; nec erunt, quos crebra fatiga
Cura, dies; non ver, aestas, autumnus, hyemae
Ortusve, Occasusve.

Confer ea, quae de signis extremi iudicii ex Sibyllarum oraculis inferius adducuntur.

21. Antithesis. Negant futurum extremum iudicium. 1. Epicurei et Empactae, qui audientes Christum reditum ad iudicium cum Atheniensibus Epicureis et Stoicis philosophis χλευάζουσι Act. 17, v. 32. irrident ac cavillantur quaerentes, quando tandem futurum sit, quod tam diu differtur? 2 Pet. 3, v. 3: *Venient in novissimis diebus illusores iusta proprias concupiscentias ambulantes v. 4. ac dicentes, ubi est promissio adventus ejus? 2. Complures ex haereticis, utpote 1. Dositheani, Philastr. haer. 4: Dositheus Judaeus genere ausus est dicere, secundum carnem solum esse vivendum in lege Domini, deque ea non sperant resurrectionem futuram nec Dei Spiritum nec angelum esse credentes, nec futurum iudicium de lege atque prophetis expectant. 2. Samaritani, Philastr. haer. 7: Samaritani a rege Samario vel secundum alios a filio Canaan appellati iudicium futurum non expectant, resurrectionem negant. 3. Prodicianae, Seleucianorum et Hermionitarum soboles, Philastr. haer. 36: Prodicianae resurrectionem et iudicium non sperant. 4. Floriani, Philastr. haer. 57. 5. Menichaei, Philastr. haer. 61. 6. Symmachiani, Philastr. haer. 63. 7. Borboriani, Philastr. haer. 73: Borboriani vitiis implicati saeculi et malis concupiscentiis servientes non sperant iudicium futurum, sed potius carnalem saeculi concupiscentiam laudant, in coenum euntes et inde oblii de coeno facies et membra sua deformant. 8. Gnostici, quos et Borborianos sive Borboritas vocatos fuisse asserit Augustinus lib. de haeres. ad Quodvultd. c. 6. 9. Albanenses docent, universale iudicium jam esse factum. Guido in summ. c. de Albanens. Hi omnes ac reliqui ejusdem farinae vel potius furfuris haeretici ideo negarunt extremum iudicium, ut tanto*

curius in quodvis flagitium ruerent, quanto minus poenam propterea in iudicio infligendam reformiderent. *David Georgiani ann. 1525. et Libertini negarunt futurum iudicium.**

22. Quidam Pontificii, praesertim Stapletonus in promt. cathol. et Bartschius in evangel. domin. I. Advent. per insignem calumniam nobis tribuunt, quod *verbis duntaxat, non autem re ipsa iudicium extremum confiteamur*, cum tales a nobis foveantur hypotheses, quibus extremi iudicii certitudo prorsus evertatur, siquidem doceamus, *omnia opera, etiam bona esse peccata; nullam esse iustitiam propriam. sed duntaxat imputativam, quae iustificet; arbitrium in nobis non esse liberum sed servum; opera ad salutem non esse necessaria*, quibus omnibus extremum iudicium abnegari dicunt, quippe quod eo minime spectet, *ut tum merces non credentibus, sed bene operantibus, tum poena peccatoribus decernatur, poenam vero non meruit, qui nunquam libere peccavit, merces non debetur illi, cuius omnia opera sunt peccata*. Andreas Fabricius Leodius in harmon. August. confess. nugatur, *decimum septimum articulum Augustanae confessionis ideo esse insertum, ut quemadmodum piscibus massam ex rebus operiferis et gratis objectare solent piscatores, ita confessionis architectos nunc ex symbolo, nunc ex Scripturis inescandorum hominum causa aliquid adduxisse videri*. Responsio: 1. exstat publica confessio ecclesiarum nostrarum in Augustan. confess. artic. 17. quae non est simulata, sed ingenua coram Deo teste prolata. *Docent ecclesiae nostrae, quod Christus apparebit in consummatione mundi ad iudicandum et mortuos omnes resuscitabit, piis et electis dabit vitam aeternam et perpetua gaudia, impios autem homines et diabolos condemnabit, ut sine fine crucientur*. 2. Symbolum apostolicum singulis diebus recitamus, Nicaenum et Athanasianum firma fide amplectimur et profiteamur, ut ex art. 1. confess. August. constat. Atqui in omnibus illis ecclesiae symbolis articulus de extremo iudicio exstat. 3. In explicatione dominicalium evangeliorum domin. II. Advent. et domin. XXVI. Trinitat. quotannis doctrina de extremo iudicio auditoribus inculcatur; singulae fere conciones memoriam iudicii in animis eorum refricant. 4. Caesar et principes Pontificii, Johannes a Daventria, Joh. Cochlaeus, Joh. Hoffmeisterus, Georg. Cassander et moderatiores Pontificii in art. 17. confess. nihil desiderarunt. 5. Hypotheses illae in alienum detorquentur sensum; bona opera nequaquam dicimus esse *per se et formaliter peccata*, sed peccatum ipsis adhaerere, cum sint immunda et imperfecta; iustitiam operum non negamus, sed eam coram Dei iudicio subsistere posse inficiamus; liberum arbitrium in renatis non negamus etiam quoad spirituales actiones, in non renatis quoad eternam disciplinam illud agnoscimus, operum necessitatem non negamus, sed meritoria ad salutem esse inficiamus, qua de re in artic. de justificatione, de operibus et libero arbitrio plenius dictum fuit. Confer disput. 5. de studio pietatis per corrupt.

Pontif. labefactato. 6. Adversarii potius falsam in hoc *ἐκκλησιαστικῇ* foveant hypothesin, quod scilicet *non secundum fidem et incredulitatem, sed tantum secundum opera et quidem utrinque secundum operum merita extremum iudicium sit instituendum*, cum Scriptura contrarium diserte pronuntiet Joh. 3, v. 18. et 36. Roman. 6, v. 23. etc. Conf. Mehl-furer. in vindic. evang. part. 1. disput. 2. th. 16. et seqq.

23. Qui mitius nos tractant, ac pudore quodam prohibentur, contra testimonium propriae conscientiae abnegationem extremi iudicii nobis tribuere, illi disputant, *non quidem extremi iudicii veritatem, sed duntaxat ejus rigorem ac severitatem a nobis negari*, dum statuimus, *fidelibus illud non esse pertimescendum*. Jodoc. Coccius tom. 2. thesauri catholici lib. 10. artic. 5. pag. 1094: *Lutherani, quia cuilibet ad solam fidem regnum coelorum promittunt, negant, fidelibus metuendum esse hoc iudicium*. Suarez in Apoc. p. 557: *Impudens est haeticorum doctrina, qui hoc iudicium Christianis timendum non fore dicunt, nec Christum ut condemnet, sed ut salvet, tribunal iudicis elevaturum*. Stapletonus dom. 1. Adv. promt. cathol. p. 1: *Haeretici hodie ut suam solam fidem ac certitudinem gratiae statuunt omnemque divinae iustitiae timorem hominum animis et conscientiis penitus eximant, qui primus et potissimus fuit Lutheri scopus, cum has in ecclesia turbas excitaret, etiam hanc de extremo iudicio doctrinam corrumpunt, totum fidei tribuunt, ne iustitias examini, terrori, iudicio ullus locus sit. Docendus ergo populus, quod Christus in extremo iudicio non ut redemptor sed ut iudex venturus sit*. Responsio 1. Doctrina de justificatione per solam fidem ac de certitudine divinae gratiae nequaquam pietatis studium labefactat, vel securitati carnali fomentum suppeditat, sed ad studium bonorum operum potius excitat, ut suo loco plenius docuimus. 2. Multo minus extremi iudicii timorem fidelium animis excutit. Quodsi enim *fidelium* nomine in genere omnes Christiani intelliguntur, ut Suarez illud interpretari videtur, vel in specie hypocritae fidem ore quidem profitentes, interim peccatis secure indulgentes, vel ut Gregorius lib. 26. moral. c. 24. loquitur, *professionem fidei retinentes, sed professionis opera non habentes*, negamus a nostris ecclesiis doceri, quod talibus fidelibus iudicium extremum non sit metuendum, quin imo omnes illos, qui verno peccatorum oppressi in peccatis suis dormiunt, terrore iudicii ex hoc somno excitare pro virili conamur, ut ad augustum et severum illud iudicium fide, precibus, vigilantia et sancta vitae conversatione sese praeparent. Luc. 21, v. 36. 2. Petr. 3, v. 11. 3. Sin vero *fidelium* nomine intelligantur soli illi, qui vera et viva in Christum fide praediti eandem dilectione, studio bonorum operum et sancta vitae conversatione exterius testantur, tum distinguendum esse dicimus inter *timorem servilem et filialem*. Servili timore diem iudicii ejusmodi fidelibus pertimescendum esse negamus, quia ipsius Chri-

sti voce animantur, ut capita sua extollant et diem illum cupide expectent atque expetant, Luc. 21, v. 28; filialem interim timorem ut justitiae divinae, ita quoque iudicii extremi ab illorum cordibus nequiquam exulare jubemus, quo pertinent omnia Scripturae dicta, quae timorem Dei a vere piis requirunt, eosque sic describunt, quod et *Deo confidant et Deum timeant*. 4. Quod Stapletonus tam crude negat, *Christum ut redemptorem venturum*, probari a nobis non potest nec debet, adversatur enim evidenti dicto Christi Luc. 21, v. 28: *Elevate capita vestra scientes, quod appropinquet redemptio vestra*. Atqui si dies illa iudicii vere piis et fidelibus est dies ἀπολυτρώσεως, ut Christus dicto loco et Paulus Rom. 8, v. 23. testantur, si est dies ἀναψύξεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων, ut Petrus Act. 3, v. 19. et 20. loquitur, utique etiam Christus piis veniet ut redemptor. 5. Quod Suarez negat, *Christum venturum, ut salvet, sed ut condemnet*, adversatur disertis verbis apostoli Hebr. 9, v. 28: *Christus secundo sine peccato apparebit omnibus expectantibus se in salutem*. Roman. 8, v. 33: *Quis accusabit adversus electos Dei? Deus est, qui justificat*. v. 34. *Quis est, qui condemnet?* 2. Tim. 4, v. 8: *Coronam justitiae dabit justus iudex omnibus, qui diligunt adventum ejus*; adversatur processui iudiciali Matth. 25, v. 35. descripto, ubi Christus piis ad dextram constitutis dicturus legitur: *Venite benedicti Patris, possidete regnum*. 6. Incredulis, impiis et impenitentibus, qui Dei gratiam et Christi meritum in verbo evangelii sibi oblatum in hac vita contumaciter repudiaverunt, novam aliquam redemptionem vel misericordiae oblationem, vel temporis ad poenitentiam agendam concessionem in die iudicii expectandam non amplius esse, libenter fatemur, sed ex eo inferri nequit, vere in Christum credentibus nec misericordiam nec redemptionem in illo die expectandam. Contrarium enim testatur apostolus 2. Tim.

XIX, 152.

1, v. 18. 7. Vere piis iudicium extremum non esse servili aliquo timore metuendum, sed potius cupide desiderandum, docent nobiscum pii veteres. Augustinus epistol. 142: *Impii dicunt montibus, cadite super nos etc. tu vero, cui adventus Christi dierum noctiumque meditatio est, qui consummationem seculi quasi certum praemii tui tempus expectas, exultationem de coelo capies, non timorem*. In enarr. Psalm. 100: *Judicium hoc formidandum malis propter poenam, amandum bonis propter coronam*. Plura in hanc sententiam adducemus inferius, quando de usu practico hujus doctrinae agemus.

24. Affine est huic Pontificiae calumniae, quod quidam ex Calvinianis eo impudentiae progrediuntur, ut nos negati extremi iudicii reos agere non vereantur. Philipp. Caesar in disput. de ultim. Christi advent. Marp. habita ann. 1615. th. 17. nobis tribuit, quod *miserius fallamur quam Judaei, dum corporis Domini omnipraesentiam in singulis etiam hujus mundi locis consingentes invisibilem, hunc Christi adventum tantum non in reparationem et emersionem quandam ex tenebris mutemus, quasi abitus*

ejus nihil aliud quam disparitio fuerit manentis, qua ratione ipse adventus seu reditus revera tollatur et negetur. Responsio 1. Toto pectore credimus, Christum vere et visibiliter ad iudicium rediturum et in hoc fidei articulo, ut et in aliis, literalem verborum sensum arctissime tenemus. 2. Nequaquam statuimus, quod adscensio Christi fuerit quidam ἀφανισμός, disparitio vel evanescencia, aut nuda quaedam ἀρεσσία, sicut jam ante aliquoties divina virtute se ipsum fecerat ἀφαντον Luc. 4, v. 30. c. 24, v. 32. Joh. 8, v. 59. sed sincere credimus et confitemur, quod Christi ἀνάληψις fuerit τοπικὴ μεταστάσις localis translatio, visibilis elevatio, vera et realis adscensio, qua Christus in monte oliveti prope Bethaniam stans e terra sursum visibiliter in altum subductus ac depositis vitae hujus infirmitatibus in coelum translatus et ad dextram Dei, ultimum adscensionis illius terminum, collocatus est, ut in harmon. de resurrect. c. 13. pag. 525. ex singulorum verborum consideratione latius ostensum fuit. 3. Hoc vero est, quod negamus, Christum, postquam nubes eum ab oculis discipulorum subduxit. successiva quadam πορεία pertransiisse primum sphaeram ignis, deinde orbes planetarum ac firmamentum seu primum mobile et coelum crystallinum, donec progressa temporis pervenerit ad suum Patrem in coelo empyraeo; in quo, modo locali et corporali residentis aresto quasi quodam constrictus teneatur, quo minus ante iudicii diem invisibili et illocali modo nobis praesens in terris adesse possit. Nondum enim has assertiones ex Scripturis comprobatas vidimus. 4. Illud vero saepius in Scripturis legimus, quod reditus Christi ad iudicium vocetur ἐπιφάνεια, γενέσις καὶ ἀποκάλυψις, ex quibus appellationibus elucescit, ex Christi ad iudicium reditu non debere ipsius omnimodam absentiam inferri, qua de re infra pluribus dicetur. Confer ea, quae dicuntur inferius §. 34. Feurborn. in disputat. Anti-Caesaria Gissens. Ann. 1616. habita.

25. Quae contra extremum iudicium Scripturarum detorsiones proferuntur, facilem habent explanationem, 1. Johann. 3, v. 18: *Qui credit in Filium, non iudicatur, qui autem non credit, jam iudicatus est. Jam vero omnes homines in duas classes distribuuntur; quidam sunt credentes, quidam vero increduli. Ergo nulli iudicabuntur*. Responsio v. 18. immediate sequitur. *Hoc est iudicium*, id est causa iudicii et damnationis, sicut Joh. 17, v. 3. *haec est vita aeterna*, id est causa vitae aeternae, utique ergo erit iudicium. Quod vero Christus de credentibus dicit, eos non esse iudicandos, de incredulis, quod jam sint iudicati, id non est accipiendum de finalis sententiae absolutoriae ac damnatoriae in die novissimo promulgatione ac publicatione, sed partim de aeterno et immoto iudicii divini decreto, partim de infallibili futuri iudicii certitudine, partim de iudicii damnatorii negatione respectu piorum, ut sit sensus, *qui credit in Christum, non iudicabitur*, id est non condemnabitur; *qui vero non credit, jam iudicatus est*, tum ratione divini decreti, tum ratione

judicii in verbo manifestati, et incredulis promulgati, cujus executio in die novissimo sequetur. Verus igitur ac plenus verborum Christi sensus hic est, qui credit in Filium, non judicatur, id est in hac vita non opprimitur pondere irae ac judicii divini Joh. 3, v. 36; non est sub lege damnante, sed sub gratia absolvente Roman. 6, v. 14. nulla est ipsi damnatio Roman. 8, v. 1. non succumbit terroribus mortis et doloribus inferni, qui sunt initia mortis et damnationis aeternae, sed fide in Christum Deo reconciliatur, accipit remissionem peccatorum et spiritum consolationis ac laetitiae, per quem ex conscientiae terroribus elucatur et filiali fiducia ad thronum Dei accedit; in die novissimo non audiet contra se ferri sententiam damnatoriam, sed laetissimam illam vocem, *venite benedicti Patris mei*, per quam ad coeleste regnum vocatus cum Christo et omnibus sanctis angelis et electis aeterna gloria ac laetitia fruatur. Contra vero qui non credit in Christum, jam judicatus est aeterno Dei propter impoenitentiam et incredulitatem homines justo judicio reprobantis decreto, unde etiam manet sub ira Dei Joh. 3, v. 36. et in hac vita sentit legem et conscientiam damnantem, Satanam accusantem, Deum iratum et condemnantem, opprimitur terroribus conscientiae et doloribus inferni. Chrysostomus homil. 27. in Joh.: *Quemadmodum homicida, etsi iudicis sententia sit adhuc incondemnatus, damnatur ipsius sceleris natura, ita et incredulus.* In die novissimo audire cogetur terribilem illam sententiam, *discedite a me maledicti*, per quam igni aeterno adjudicatus cum diabolo et angelis ejus nunquam finiendis suppliciis torquebitur. Confer ea quae diximus superius de *ὁμολογία* vocis judicii §. 6. 2. Joh. 8, v. 15: *Ego non judico quemquam.* Responsio: Tota Scriptura testatur, Christum esse constitutum judicem vivorum et mortuorum, unde Joh. 5, v. 22. *Pater omne judicium dicitur dedisse Filio.* Quod ergo negat, se quemquam judicare, id quomodo accipiendum sit, ipsemet explicat Joh. 12, v. 47: *Si quis verba mea audierit et non custodierit, ego non judico eum, non enim veni, ut judicem mundum, sed ut salvem mundum.* v. 48. *Qui spernit me, et non accipit verba mea, habet, qui judicet eum, sermo, quem locutus sum, judicabit eum in die novissimo.* Quidam accipiunt hoc sensu, quod Christus judicium suum a mundi judicio diversum ostendat. Non judico quemquam, scilicet carnali et praepostero affectu, praecedit enim: *Vos secundum carnem judicatis, ego non judico quemquam*, scilicet eo modo, quo vos judicatis, ac sequitur, *si ego judico, judicium meum verum est.* Sic exponit Augustinus tractat. 36. in Joh. Quidam sic exponunt: Possem ob hypoerisin, fastum et incredulitatem vos judicare et condemnare, sed amice vos tracto, blande vos erudio et cupide salutem vestram quaero. Potest etiam simplicissime accipi de primo Christi adventu, qui sic describitur Joh. 3, v. 17: *Non enim Deus misit Filium suum in mundum, ut judicet mundum.* Joh. 12, v. 47: *Non veni, ut judicem mundum.* Matth.

18, v. 11: *Venit Filius hominis servare quod perierat.* 3. Joh. 12, v. 31: *Nunc judicium est mundi.* Ergo aliud judicium non est sperandum. Responsio: Inclusio unius non est exclusio alterius. Superatis internis animae angoribus ex consideratione luctae ibidem paulo post subeundae ortis pergit Christus in concione de fructu passionis ac mortis suae superius v. 24. coepta ac dicit: *Nunc judicium est mundi, nunc princeps hujus mundi ejicietur foras*, id est sisto me Dei judicio adversus peccatum, diabolum et mortem, hostes potentissimos, qui hactenus in mundo regnum obtinuerunt, sed merito et efficacia mortis meae dominio suo privabuntur, persistit enim in metaphora, quod diabolus principis instar in genere humano regnet, sed per Christi mortem superandus sit et per evangelii praedicationem ex cordibus plurimorum ejiciendus. 4. *Si animae post suum e corpore discessum e vestigio mercedem suorum operum in hac vita gestorum percipiunt, nullum supererit aliud judicium. Sed verum prius, ut in tractatu primo fuit demonstratum, ergo et posterius.* Responsio patebit ex illis, quae de causa finali extremi judicii suo loco dicentur.

CAPUT III.

DE CAUSA EFFICIENTE EXTREMI JUDICII.

26. Postquam igitur *τὸ ὄν* demonstratum fuit, videlicet quod certo aliquando futurum sit extremum judicium, restat ut ad *τίνα*, id est ad causas ejusdem explicandas descendamus. Causa efficiens principalis judicii extremi est ipse Deus, unus in essentia, trinus in personis. Quamvis enim Filius secunda Trinitatis persona visibiliter in natura assumpta hoc judicium sit administraturus, unde *judex vivorum et mortuorum* constitutus dicitur, tamen non deneganda est *ἀποχριστολογία* reliquis divinitatis personis, nec judicabit Filius excluso Patre aut Spiritu sancto, sed judicandi partes omnibus tribus Deitatis personis suo modo et ordine competunt. 1. Quia Deus dicitur orbem terrarum judicaturus, jam vero nomen Dei *ὁὐσιωδῶς* acceptum Patri, Filio et Spiritui sancto aequaliter competit. Deut. 32, v. 36: *Judicabit Dominus populum suum.* Psalm. 9, v. 8: *Dominus paravit ad judicium solium suum.* Psalm. 50, v. 6: *Deus ipse judex.* Psalm. 82, v. 8. Psalm. 98, v. 9: *Veniet Dominus judicare terram.* 1. Samuel. 2, v. 10: *Judicabit Dominus fines terrae.* Eccles. 12, v. 14: *Omne opus adducet Deus in judicium,* Roman. 2, v. 5. vocatur Dei judicium. Hebr. 12, v. 23: *Accessistis ad judicem omnium Deum.* Plura hujusmodi testimonia facile colligi possunt ex illis, quae in quaestione, an sit futurum extremum judicium, ex V. et N. T. adducta sunt paulo superius. 2. Quia et Patri et Spiritui sancto judicium illud tribuitur. De Patre haec loquuntur dicta, Esa. 33, v. 22: *Dominus judex noster, Dominus legifer noster, Dominus rex noster*

Causa efficiens judicii extremi.

Tota Trinitas.

XIX. 155.

(trina repetitio nominis Jehovah mysterium Trinitatis insinit, ut suo loco ostendimus, proinde nomine Jehovah judicis intelligitur Pater prima deitatis personae). Daniel. 7, v. 9: *Throni positi sunt et Antiquus dierum sedet* (utique ad judicandum). Matth. 22, v. 12. *Rex coelestis, qui paravit nuptias Filio suo ad carentem veste nuptiali dicit: Socie, quomodo intrasti huc.* Joh. 8, v. 50: *Est, qui requirat et judicet, videlicet Pater meus coelestis, ut ex v. 49. intelligitur.* Act. 17, v. 31: *Deus statuit diem, in quo judicaturus est orbem terrarum in iustitia per virum, in quo decrevit.* 1. Petr. 2, v. 23: *Christus tradidit iudicanti iuste.* Spiritus sanctus vocatur *Spiritus iudicii* Esa. 4, v. 4. ac velut in hac vita per verbum cum hominibus contendit, disceptat et iudicat, ac peccata ipsorum arguit Genes. 6, v. 3. Joh. 16, v. 8. ita quoque in die novissimo una cum Patre et Filio eos iudicabit. Quidam huc accommodant locum propheticum Esa. 30, v. 28: *Spiritus ejus velut torrens inundans, sed ibi nomen spiritus pro ira et furore potius accipi videtur, describitur enim Deus instar cujusdam hominis irati, qui spiritum naribus fortiter efflat.* 3. Quia administratio iudicii est opus ad extra ac proinde indivisum i. e. omnibus Deitatis personis commune. 4. Quia ut trium Deitatis personarum una est essentia, ac eadem proprietates essentielles, ita quoque *δραμὴς παντοκράτου* omniscientiam, omnipotentiam, iustitiam etc. complexa omnibus tribus Deitatis personis competit.

27. Atqui, inquis, *Patri iudicium videtur expresse denegari* Joh. 5, v. 22: *Pater non iudicat quemquam, sed Filius, ubi duplex negatio fortius negat, sed omne iudicium tradidit Filio.* Responsio 1. etiam Filius de se ipso dicit Joh. 8, v. 15: *Ego non iudico quemquam, cum tamen tota Scriptura testetur, ipsum fore omnium iudicem.* 2. Pater non iudicat quemquam, sc. solus absque Filio, sed per Filium omnes iudicat. Joh. 8, v. 50: *Est, qui requirat et judicet.* Act. 17, v. 31: *Statuit diem, in quo judicaturus est orbem terrarum in iustitia per virum, in quo decrevit.* 3. Pater non iudicat sumpta persona iudicis, quae ab hominibus, quos iudicat, videatur, cum illis loquatur ac sententiam verbis proferat, proinde non absolute ac simpliciter, sed secundum quid et certo respectu negatur quemquam iudicare, quia non iudicat externo ritu et forma iudicialis processus, quo modo solus Filius iudicat. Augustinus lib. 3, contra Maximin. Arian.: *Invisibiliter erit Pater cum illo (Filio), quia inseparabilis est ab eo. Si enim non sum solus, quia Pater mecum est, ait moriturus, quanto magis secum habebit Patrem de mortuis et vivis iudicaturus. Cum illo etiam erit Spiritus sanctus. Quomodo enim deseret eum Spiritus S. in regali aede, quo plenus regressus est a Jordane.* 4. In v. 27. proponitur ratio, quare *Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio, quia scilicet ipse est hominis Filius, qui in assumpta humana natura visibiliter iudicium administrabit.*

Augustinus lib. 1. de Trinit. c. 13: *Secundum id, quod in iudicio non forma Dei apparebit, sed forma Filii hominis, nec ipse Pater iudicabit. Secundum hoc enim dictum est, Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio etc. Secundum hoc quod Pater aequalem genuit Filium, iudicat cum illo. Secundum hoc ergo dictum est, quod non iudicet quemquam, quod in iudicio non in forma Dei sed in forma Filii hominis apparebit. Non quia non iudicabit, qui dedit omne iudicium Filio, cum de illo dicat Filius, est qui requirat et iudicet, sed ita est dictum, Pater non iudicat quemquam sed omne iudicium dedit Filio, ac si diceretur, Patrem nemo videbit in iudicio vivorum et mortuorum, sed omnes Filium, quia et Filius hominis est, ut possit et ab impiis videri, cum et illi videbunt, in quem pupugerunt etc. Prosper in sent. Augustin. sent. 337: *Quamvis nunquam recedat a Filio Pater, ad iudicandos tamen vivos et mortuos non ipse dicitur sed Filius affuturus, quia ibi nec Patris nec Filii Deitas, sed illa forma videbitur Filii, quam sibi per sacramentum incarnationis univit etc. Talis ergo apparebit iudex, qualis videri possit ab eis, quos coronaturus, et ab eis, quos damnaturus est. Pater autem non apparebit, quia forma servi non est indutus, sed Filius, qui etiam homo factus est, dedit iudicii potestatem.* 5. Pater dedit Filio omne iudicium non potestate iudicandi sese penitus abdicando, sed potestatem iudicii visibiliter exercendi Christo ut hominis Filio communicando. 6. Immediate sequitur v. 23: *ut omnes honorificent Filium sicut honorificant Patrem.* At si uterque honorandus est et Pater et Filius, consequens est, utrumque iudicii potestatem haberi, utrumque iudicare.*

28. Quamvis vero potestas iudicii faciendi competat omnibus tribus Deitatis personis. 1. *πατὴρ* et 2. *υἱός* et 3. *πνεῦμα*; propter *ὁμοουσίαν* (ut enim trium divinitatis personarum una et aequalis est essentia, ita quoque eademque potentia, tamen *πατὴρ* *ὁλοκράτως* Christo *θεογονῶν* iudicii mortuorum ac vivorum divinitus constituto peculiariter in Scripturis tribuitur, is enim 1. visibiliter, 2. in assumpta natura humana, 3. immediate hoc iudicium administrabit, in nubibus pro tribunali sedens ab omnibus conspicietur, sententiam definitivam promulgabit eandemque executioni statim demandabit, ac proinde tum *ὁπάτος*, tum *ἀποκρινόμενος* iudicium illud exercebit. Tribuitur Filio iudicium non exclusive, nec oppositè, sed per appropriationem. Toti Trinitati tribuitur iudicium quoad potestatem iudicariam, dominium, auctoritatem et decretum. Filio peculiariter assignatur quoad visibile et externum exercitium. Veteres addunt, quod ideo per quandam appropriationem peculiariter Filio tribuantur partes iudicandi, quia est Patris sapientia ab ipso genita et veritas a Patre procedens, jam verum iudicium debet fieri in sapientia et veritate. Gregorius Nyssen. catech. 15. hac similitudine utitur: *Sicut Abraham Gen. 18, v. 2. vidit tres ad iudicium*

Sodomorum cunctes et unum adoravit, sic in iudicio orbis praeerit S. Trinitas, interim Christus potestatem iudicandi visibiliter exercebit. Constat hoc 1. ex perspicuis Scripturae dictis. Monet Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 30. in princ. iudicium Dei ex literis utriusque Testamenti facile quidem colligi, sed ex veteribus iudicium tantum Dei expresse, at iudicium Christi Filii ex veteribus quoque, ceterum opertius ex N. T. (hunc enim esse verborum apud Augustinum trajectorum et in multis codicibus depravatorum sensum Lud. Vives in comm. notat), proinde non solum ex N. sed etiam ex V. T. colligenda sunt vaticinia illud ipsum demonstrantia. Gen. 18, v. 25: Numquid iudex universae terrae non faciet iudicium? Loquitur Abraham ad Filium Dei, qui una cum duobus angelis apud ipsum di-
 verterat. Psalm. 2, v. 9. dicit Pater coelestis ad Filium: *Conteres gentes in virga ferrea*. Es. 45, v. 23: *Per me ipsum iuravi, dicit Dominus, mihi curabitur omne genu*. (Hoc oraculum apostolus ad Christum accommodat et ex eo probat, omnes nos coram tribunali Christi sistendos Rom. 14, v. 11.) Dan. 7, v. 13: *Adspiciebam in visione noctis et ecce in nubibus coeli quasi Filius hominis veniebat ad Antiquum dierum* v. 14. *et dedit ei potestatem, honorem et regnum etc.* Zach. 12, v. 10: *Adspicient ad me, quem confixerunt* (hoc Apoc. 1, v. 7. ad Christum in nubibus ad iudicium venientem applicatur). In N. T. et plura et clariora exstant dicta. Matth. 16, v. 27: *Filius hominis venturus est in gloria Patris sui et tunc reddet unicuique secundum opera sua*. c. 19, v. 28: *Cum sederit Filius hominis in sede maiestatis suae etc.* c. 24, v. 30: *Videbunt Filium hominis venientem in nubibus coeli*. c. 26, v. 64: *Videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis et venientem in nubibus coeli*. Joh. 5, v. 22: *Pater omne iudicium dedit Filio*. v. 27: *Dedit ei potestatem faciendi iudicium, quia Filius hominis est*. Act. 10, v. 42: *Christus est constitutus iudex vivorum et mortuorum*. c. 17, v. 31: *Judicabit Deus orbem terrarum per virum, in quo constituit*. Rom. 2, v. 16: *Judicabit Deus occulta hominum per Christum Jesum*. c. 14, v. 10. 2. Cor. 5, v. 10: *Omnes statuamur ante tribunal Christi*. 1. Thess. 4, v. 16: *Dominus in voce archangeli de coelo descendet*. 2. Thess. 1, v. 7: *In revelatione Domini Jesu de coelo cum angelis virtutis ejus*. v. 9: *Impii sustinebunt exitium ànò τοῦ προσώπου τοῦ κυρίου, cui iudicabuntur a Christo, qui in propria persona apparebit [ita enim quidam vertunt]*. 2. Tim. 4, v. 1: *Christus iudicaturus est vivos et mortuos per apparitionem et regnum suum*. Hebr. 4, v. 12. ὁ λόγος ἐστὶν χριστός, id quidam accipiunt de λόγῳ ὑποστατικῷ. c. 9, v. 28: *Christus apparebit secundo expectantibus se ad salutem*. Jud. v. 14: *Ecce Dominus veniet cum sanctis millibus suis, ille scilicet Dominus, de quo v. 4. Apoc. 1, v. 7: Ecce venit cum nubibus, et videbit eum omnis oculus*. Plura ex superioribus colligantur, quae omnia in tres classes dividi possunt, quaedam enim dicta continent

prophetarum praedictionem, quaedam ipsius Christi asseverationem, quaedam apostolorum testificationem. 2. Ex parabolis. Christus est paterfamilias iste, in cuius manu ventilabrum, et mundabit aream suam et congregabit triticum in horreum suum et paleas comburet igni inextinguibili Matth. 3, v. 12. Sapiens ille agricola, qui sizaria in ignem conjicit, utile vero ac pretiosum semen in horrea recondit Matth. 13, v. 30. Cautus ille oeconomus, qui bonos pisces a malis separabit v. 48. Coelestis ille sponsus, qui virgines fatuas a prudentibus separabit Matth. 25, v. 12. Dives ille herus, qui negotiationis commissae rationem a servis suis exigit v. 19. Fidelis ac prudens ille pastor, qui oves separabit ab haedis v. 33. Dominus ille, qui a nuptiis reversurus jubet servos suos adventum ipsius sollicite expectare Luc. 12, v. 36. cuius pedes in die iudicii erunt similes chalcobano velut in fornace ardentes Apoc. 1, v. 15. ut columnae igneae c. 10, v. 1. oculi ejus ut flamma ignis et ex ore ejus procedit gladius ὁστρομος Apoc. 1, v. 16. 3. Ex ecclesiae symbolis. Nam in symbolo Apostolico, Nicaeno et Athanasiano Christum confitemur venturum ad iudicandum vivos et mortuos. Maximus Taurinensis homil. in expos. symbol.: *Necesse est, ut hominum genus ille discutiatur, qui creavit, et ipse iudicet, qui redemit, justumque est, ut omnipotens Dominus mortales suos, quos divinitatis virtute formavit, Patris pietate salvavit, iudicis examinatione discernat*.

29. Judicabit autem Christus non tantum secundum divinam, sed etiam secundum humanam naturam, id est ea, quae ad partes iudicis spectant; non tantum secundum divinam naturam, sed etiam in et cum humana natura ac per humanam naturam peraget, id quod probamus 1. ex appellatione. Iudex hic appellatur Filius hominis Dan. 7, v. 13. Matth. 16, v. 27. c. 19, v. 28. c. 24, v. 30. c. 26, v. 64. etc. jam vero Filius hominis ab assumpta humanitate denominatur, absque qua et sine qua Filii hominis appellatio nequiquam ipsi competit. Vocatur Christus Act. 10, v. 42. Roman. 2, v. 16. c. 14, v. 10. 2. Cor. 5, v. 10. etc. jam vero nomen Christi et ungentem Deitatem et unctam humanitatem complectitur. Damascenus lib. 3. orthodox. fid. c. 3: ὄνομα Χριστὸς τῶν δύο φύσεων ὑπάρχει σημαντικόν. lib. 3, c. 4: Χριστὸς ἐστὶ τὸ συναμφοτέρον. Vocatur vir, Actor. 17, v. 31. tum quia Athenienses, quibus apostolus concionabatur, nondum erant capaces mysterii de Christi divinitate, tum quia in assumpta natura visibiliter iudicium Christus administrabit. Vocatur dominus 1. Thess. 4, v. 16. 2. Thess. 1, v. 7. Jud. v. 14. jam vero est non solum natus ab aeterno a Patre dominus secundum divinitatem, sed etiam in tempore factus dominus secundum humanitatem Actor. 2, v. 36. 2. Ex iudicis descriptione. Dicitur hic iudex venturus in nubibus coeli, Daniel 7, v. 13. Matth. 24, v. 30. c. 26, v. 64. Apoc. 1, v. 7; *sessurus super sedem gloriae* Matth. 25, v. 31; *conspiciendus ab omnibus* Zach. 12, v. 10. Matth. 24,

XIX. 158.
 Etiam secundum
 humanam
 naturam.

v. 30. Apocal. 1, v. 7; *compellatur electos et damnatos* Matth. 7, v. 22. c. 26, v. 34. 40. 41. et 45. dicitur *constitutus ac definitus iudex* Act. 10, v. 43. c. 17, v. 31. dicitur *de coelo descensurus* 1. Thess. 4, v. 16. omnes ante ipsius tribunal dicuntur *statuendi* ac sistendi Rom. 14, v. 10. 2. Cor. 5, v. 10. Quae omnia evidenter docent, Christum in humana natura et secundum humanam naturam hoc iudicium administraturum. 3. *Ex potestatis christicae communicatione.* Potestas iudicium faciendi dicitur Christo in tempore data Daniel. 7, v. 14. Luc. 22, v. 69. Joh. 5, v. 22. et 27. Jam vero quae in tempore Christo data sunt, ea secundum humanam naturam ipsi data, ut habet constans et perpetua piae antiquitatis regula ex immotis Scripturae fundamentis exstructa. 4. *Ex muneris huius conditione.* Iudicium facere pertinet ad officium Christi regium, ut constat. Jam vero quae ad officium Christi pertinent, ea competunt ipsi secundum utramque naturam, cum juxta canonem concilii Chalcedonensis in operibus officii utraque natura Christi operetur, quod cuiusque proprium est cum communicatione alterius. 5. *Ex antegressa exinanitione.* Administratio extremi et universalis iudicii pertinet ad statum exaltationis. Jam vero exaltatio competit Christo secundum humanam naturam. Ergo etiam iudicii administratio secundum humanam naturam ipsi competit. Assumptum probatur, quia secundum quam naturam Christus est exinanitus, secundum eandem est exaltatus, ut colligitur ex Phil. 2, v. 9. Jam vero exinanitio secundum humanam naturam ipsi competit. Ergo etiam exaltatio. Nimirum ut Christus in, cum et per humanam naturam opus redemptionis peregit et in ea injuste a mundo olim iudicatus fuit, sic vicissim in, cum et per humanam naturam ἀπολύτωσησιν piorum perficiet et mundum juste iudicabit. 6. *Ex adscensionis et reditus ad iudicium collatione,* Actor. 1, v. 11. Christus ita redibit sicut adscendit. Adscendit autem visibiliter secundum humanam naturam. Ergo juxta eandem visibiliter redibit et iudicium administrabit. 7. *A subjecti reduplicatione.* Iudici huius potestas faciendi iudicii dicitur collata, ὅτι, quia et quatenus est hominis Filius Joh. 5, v. 27. Chrysostomus et Theophylactus in comm. illius loci hoc de divina Christi natura accipiunt, potestatem enim faciendi iudicium Christo ut Deo datam esse dicunt per aeternam a Patre generationem, ut sic ipsum generando Pater iudicem fecerit. Eodem sensu accipit Ambrosius lib. 2. de fid. c. 4. sic scribens: *Omne iudicium dedit Filio, utique generando, non largiendo.* Sed hanc interpretationem multis refellit Augustinus lib. 1. de Trinitat. c. 13. neque id immerito. Primo enim non dicit Christus, quod Pater sibi dederit potestatem faciendi iudicium, quia *Filius Dei* vel quia *Deus est*, sed quia *Filius hominis est*, i. e. secundum humanam naturam, particula enim ὅτι hoc in loco non est αἰτιολογική, siquidem humana natura non est causa, unde illa ἐξουσία iudiciaria dependeat, sed est διοριστική καὶ δεικτική, ostendens

naturam, cuius respectu illa potestas iudiciaria Christo dicitur communicata, unde τὸ ὅτι quidam vertunt per vocem quatenus, quasi καθώς vel καθότι scriptum sit. Pelargus in comm. Joh. p. 62. ὁ υἱὸς ἀνθρώπου τοῦτέστι διὰ καὶ κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα. In Syriaca versione hic προσδιορισμὸς cum versiculo seq. conjungi videtur, ut ostendit particula ἵνα hoc sensu, *quod autem is sit Filius hominis, ac miremini propter hoc*, sed in Graeco codice, qui solus est authenticus, praecedentibus cohaeret et ad calcem v. 27. collocatur. Quorsum etiam diceret Christus, *et potestatem dedit ei iudicium faciendi*, cum id ipsum v. 22. jam ante dixisset, *omne iudicium dedit Filio*; si nihil quidquam huic sententiae additurus esset? Quod si haec verba, *quia Filius hominis est*, cum sequentibus essent connectenda, non dixisset Christus praepostera et inusitata verborum collocatione, *quia Filius hominis est, nolite mirari hoc*, sed *nolite mirari, quia Filius hominis est*, haec enim erat naturalis verborum series. Mirum igitur merito alicui videatur, quid Chrysostomo et ejus abbreviatoribus Euthymio ac Theophylacto in mentem venerit, ut statuerent, Graecum codicem mutato uno puncto a Paulo Samosateno hoc loco fuisse corruptum. Mirum et illud, cur hanc distinctionem Chrysostomi et Syri interpretis approbet Bellarminus lib. 3. de Christo c. 16. quam multis rationibus Maldonatus in comm. Joh. 5. recte impugnat. Secundo potestas illa χριτική in tempore Christo data, jam vero secundum divinam naturam nihil quidquam in tempore ei datum vel dari etiam potuit. Tercio versiculo immediate subsequente addit Christus: *Nolite mirari hoc, quia venit hora, in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem ejus*, innuens, Filium hominis inde atque ideo voce sua mortuos in novissimo die excitaturum, quia ipsi ut homini potestas iudicium faciendi data. Quarto Augustinus d. l. hoc urget, quod Christus neget, Patrem iudicare quemquam. *Si secundum illud* (inquit) *Filio potestas faciendi iudicii data diceretur, secundum quod dictum est, dedit filio habere vitam in semetipso, non utique diceretur, Pater non iudicat quemquam.* Secundum hoc enim, *quod aequalem Pater genuit Filium, iudicat cum illo.* Secundum hoc ergo dictum est, *quod in iudicio non forma Dei, sed forma Filii hominis apparebit etc.* Et postea: *Quia Filius Dei est aequalis Patri, non accepit hanc potestatem iudicii faciendi, sed habet illam cum Patre in occulto. Accepit autem illam, ut boni et mali eum videant iudicantem, quia Filius hominis est.* Quinto potestas et gloria Christo in tempore data respectum habet ad antegressam exinanitionem, ideo enim in ὑπερβολῇ divinam majestatem ac potestatem Pater Christo dedit, quia in assumpta servi forma sese humiliavit, et fuit Patri obediens usque ad mortem. Psalm. 110, v. ult. Phil. 2, v. 9. etc. jam vero non secundum divinam sed secundum humanam naturam Christus se exinanivit et humiliavit. Ergo etiam secundum humanam naturam potestas iudicium faciendi ipsi data. Sexto

emphasin habet particula *et potestatem dedit ei et* *χρῆσιν ποιεῖν*, dixerat enim Christus in praecedentibus, quod Pater ipsi dederit vitam habere in se ipso, sicut ipse vitam habet in se ipso, id quod plerique veterum de divina Christi natura dictum accipiunt. Basilius in hom. *περὶ πίστεως* pag. 353. *τὸ ἔχειν ἐκ φύσεως ἴδιον τοῦ γεννηθέντος*. Aleuin. lib. 1. de Trin. c. 15: *Dedit Filio vitam habere in semetipso, i. e. genuit Filium vitam habentem in semetipso*, unde Syrus notanter reddidit, *dedit ei habere vitam* *מִן הָאֵלֹהִים*, in sua essentia, mox per *αὐξήσιν* addit, quod non solum ipsi ut Deo per aeternam generationem vita essentialis sit communicata, sed quod etiam ipsi ut homini potestas faciendi iudicii per unionem personalem et exaltationem ad dextram Dei communicetur. Valde igitur probamus, quod Maldonatus in h. l. scribit col. 584: *Etiam si Christus ut Deus et potestatem et naturam ipsam accepit per aeternam a Patre generationem, tamen non agitur hic de ea potestate, quam ab omni aeternitate habuit, sed quam in tempore habere coepit*. Haec ille rectissime, qui tamen in reliquis, quae praecedunt et sequuntur, *οὐκ ὁρῶ ποδεῖ πρὸς τὴν ἀλήθειαν*. Combachius Calvinian. in disp. de person. et offic. Christi thes. 150. sic. *παρά-φρασις*: *Dedit ei potestatem faciendi iudicium, quia Filius hominis est, i. e. quia visibili forma veniet ad iudicium*. Atqui *τὸ* Filium hominis esse nupiam in Scripturis significat visibilem reditum ad iudicium, sed *τὸ* visibiliter ad iudicium venire est consequens humanitatis. Et ostendimus jam ante, particulam *ὅτι* non causam sed objectum denotare, quod scil. Christo ut Filio hominis sive secundum humanam naturam potestas ejusmodi data. Quodsi enim causa illius communicationis in hoc *προσδι-ορισμῷ* assignaretur, consequens foret, omnes homines hanc potestatem habere. Adde quod Scriptura causam hujus communicationis non in veritate humanitatis nec in visibilitate reditus ad iudicium, sed in unione hypostatica eandemque seguta Christi ad dextram Patris exaltatione ubique statuat.

30. Id ipsum (quod sc. Christus secundum humanam naturam iudicium sit administraturus) nobiscum docent pii veteres. Cyprianus in serm. de adscens.: *Humilitas carnis nostrae throno iudicatorio honorata est*. Cyrillus l. 2. in Joh. c. 140: *In quantum Verbum Dei et Deus est, hanc potestatem habet naturaliter, in quantum autem homo factus est, accepisse se hanc potestatem aperte profitetur*; et lib. ejusd. c. 144: *Christus causam subiecit, quare potestatem iudicii a Patre sibi traditam dixerit, addens, quia Filius hominis est, ut intelligamus, omnia sibi data esse ut homini*. Augustinus lib. 1. de Trin. c. 13: *Filius hominis iudicaturus est, nec tamen ex humana potestate, sed ex ea, qua Filius Dei est. Et rursus, Filius Dei iudicaturus est, nec tamen in ea forma apparens, in qua Deus est aequalis Patri, sed in ea, qua Filius hominis est etc.* et postea: *Quid nos prohibet mirari, nisi illud, quod revera miratur omnis, qui non intelligit, ut*

ideo diceret, Patrem dedisse ei potestatem iudicium facere, quia Filius hominis est, cum magis quasi hoc expectaretur, ut diceret, quoniam Filius Dei est? Sed quia Filium Dei secundum id, quod in forma Dei aequalis est Patri, videre iniqui non possunt, oportet autem, ut iudicem vivorum et mortuorum, coram quo iudicabuntur, et iusti videant et iniqui, nolite, inquit, hoc mirari etc. ad hoc ergo oportebat, ut ideo acciperet hanc potestatem, quia Filius hominis est, ut resurgentes omnes viderent eum in forma, in qua videri ab omnibus potest. lib. ejusd. c. 16: *Cum in forma servi glorificata iudicantem viderint boni et mali, tolletur impius, ut non videat claritatem Dei, de qua Deus est, quam soli mundo corde videbunt*. lib. 20. de civ. Dei c. 6: *In ea forma veniet iudicaturus, in qua venit iudicandus, id quod probat ex dicto Christi Joh. 5, v. 27: Dedit ei potestatem faciendi iudicium, quia Filius hominis est.* in enarr. Psalm. 74: *Quia ut Filius hominis accepit potestatem iudicandi, ideo ait in evangelio, dedit ei potestatem faciendi iudicii, quia Filius hominis est, secundum quod Filius Dei nunquam accepit potestatem iudicandi, quia nunquam caruit potestate iudicandi*. tractat. 21. in Joh.: *Pater omne iudicium dedit Filio. Hoc dictum est, quia hominibus in iudicio non apparebit, nisi Filius; Pater occultus erit, Filius manifestus. In quo erit Filius manifestus? in forma qua adscendit, nam in forma Dei cum Patre occultus est, in forma servi hominibus manifestus. Non ergo Pater iudicat quemquam, sed in manifesto omne iudicium dedit Filio etc. Veniet in forma humana, quam videbunt et impij, videbunt ad dextram positi, videbunt ad sinistram separati*. Ibid.: *Forma iudicis Christi videbitur a pijs et impijs, justis et inijs, fidelibus et infidelibus, gaudentibus et plangentibus, confisus et confusis*. tract. 22. in Joh.: *Secundum quod Filius est Dei, sicut Pater habet vitam in semetipso, sic et dedit Filio vitam habere in semetipso; secundum autem quod Filius hominis est, potestatem dedit ei iudicium faciendi etc. Secundum hoc accepit potestatem iudicandi, quia Filius hominis est; nam secundum quod Filius Dei est, semper habuit hanc potestatem, accepit qui resuscitatus est, accepit qui natus est, accepit qui crucifixus est*. serm. 64. de Verb. Domin.: *Judex hic erit Filius hominis, forma illa hic iudicabit, quae iudicata est etc. Sedebit iudex, qui stetit sub iudice. Damnabit veros reos, qui factus est falsus reus. Ipse veniet, forma illa veniet*. in libr. 50. homiliarum homil. 22: *Quod dicit, dedit ei iudicium facere, pro parte carnis, quam assumpsit, dedisse Patrem Filio iudicium dici cognoscimus. Et futurum iudicium hic significat, in quo adstabit Jesus Christus et reddet unicuique secundum opera ejus*. Prosper in sent. August. sent. 337. *Ipsa (natura) erit iudex, quae sub iudice stetit, ipsa iudicabit, quae iudicata est, ut videant impij ejus gloriam, in cujus mansuetudinem fremuerunt. Talis ergo apparebit iudex, qualis videri possit ab iis, quos coronaturus, et ab*

is, quos damnaturus est. Pater autem non apparebit, quia forma servi non est indutus, sed Filio, qui etiam homo factus est, dedit iudicii potestatem. Rabanus in Psalm. 85: *Ipse videbitur terribilis, qui visus est contemtibilis, demonstrabit in iudicio potentiam, qui ostendit in cruce patientiam.* Caesarius homilia 27: *In illo corpore iudex veniet, quod pro nostra salute susceptum, pro nostra absolutione natum et pro nostrorum vulnerum medicina lancea clavisque confixum est.* Theodoretus in Psalm. 2: *Ut Deus, innatum habet imperium, ut homo, decreto accepit.* Alcuinus lib. 3. de Trinit. c. 18. in princ.: *Ipse Dominus de potestate, quam habet ex aeterno cum Patre, et de potestate, quam accepit ex tempore in forma servi, sic ait: Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso, et potestatem dedit ei iudicium facere, quia Filius hominis est. Genuit itaque Deus Pater Filium vitam et potestatem in semetipso habentem. Dedit etiam potestatem eidem Filio iudicium facere, qui in forma servi factus est homo.* Thomas in comp. theol. tract. 2. c. 57: *Quia potestas judiciaria ad Christi exaltationem pertinet, sicut et resurrectionis gloria, ideo Christus in iudicio apparebit non in humilitate, quae pertinebat ad meritum, sed in forma gloriosa ad praemium pertinente.* Ex Calvinianis Tilenus part. 2. disput. 67. thes. 5: *Auctoritas illa ac potestas judiciaria, quae est in Deo per naturam, in Christo, qua homo est, per gratiam (unionis et exaltationis). th. 6: Nec iudicabit Christus ut iudex delegatus, sed omnino ut principalis, quia θεῶν ὁρῶντος.*

31. Damnamus igitur Agnoëtas, qui Christum diem iudicii ignorare docebant. Duo autem fuere Agnoëtarum genera, quidam dicebantur Phthartolatrae, qui non divinitati, sed animae Christi ignorantiam novissimae diei tribuebant, de illis agit Nicephorus lib. 18. histor. eccles. c. 50: *Agnoëtae, qui et Severitae docent, Deum quidem Verbum omnia nosse, humanitatem vero secundum subsistentiam ei unitam permulta ignorare, nescire sane horam et diem mundi totius consummationis, utpote Patre minorem.* Quidam vero ipsi divinitati illam ignorantiam tribuebant, de quibus agit Rabanus libro 2. de institut. clericor. cap. ultim. Urgebant utrique dictum Christi, Marc. 13, v. 32: *De die illa nemo novit etc.* Respondemus: 1. Non agitur de divina Christi natura, sed de humana. Cyrillus lib. 9. thesauri cap. 4: *Ignorat ut homo.* Nazianzenus oration. 36: *γινώσκει ὡς ὁ θεός, ἀγνοεῖν δὲ φησὶν ὡς ἄνθρωπος.* 2. Et quidem considerata in essentialibus suis principiis, non autem quatenus κατ' ἐνότησιν unita est ipsi λόγῳ omniscio. Gregorius lib. 8. epist. 42. circa med.: *Incarnatus unigenitus in natura quidem humanitatis novit diem et horam iudicii, sed tamen hunc non ex natura humanitatis novit, quod ergo in ipsa novit, non ex ipsa novit etc.* Damascenus lib. 3. orthodox. fid. c. 21: *Humana natura substantialiter non obtinet futurorum cognitionem, Domini autem anima propter ipsam ad*

Verbum unionem et hypostaticam identitatem dives facta est cum reliquis signis etiam futurorum cognitione. 3. De statu exinanitionis sermo est, non de statu exaltationis. 4. Nomen Patris non opponitur Filio, qui est in sinu Patris Joh. 1, v. 18. et novit omnia Joh. 21, v. 17. nec Spiritui sancto, qui scrutatur profunditates Dei 1. Cor. 2, v. 10. sed angelis et hominibus, ut ipse textus ostendit. 5. Unde Patris nomen essentialiter potius quam personaliter hic accipitur. 6. Plerique ex veteribus addunt, Christum profiteri, quod ignoret diem iudicii, non ratione personae sed officii, quia non erat missus, ut revelaret eum hominibus in suo ministerio, qua de interpretatione infra plenius disseremus. 7. Christus signa iudicium proxime antegressura manifestat, ipsique data est potestas iudicium faciendi, quomodo igitur absolute et simpliciter tempus iudicii ignoraret? 8. Gregorius d. l. sic progreditur: *Quisquis Nestorianus non est, Agnoëta esse nullatenus potest. Qui ipsam Dei sapientiam fatetur incarnatam, qua mente valet dicere, esse aliquid, quod Dei sapientia ignoret? Scriptum est, In principio erat Verbum, omnia per ipsum facta sunt. Si omnia, procul dubio etiam dies iudicii et hora. Quis ergo ita desipiat, ut dicere praesumat, quia Verbum Patri fecit, quod ignorat? Scriptum est, sciens Jesus, quia omnia dedit ei Pater in manu. Si omnia, profecto et diem iudicii et horam. Quis ergo ita stultus est, ut dicat, quia accepit Filius in manibus, quod nescit? Eodem fere modo Ambrosius in comm. c. 17. Luc.: *Quomodo non dedit Pater cognitionem temporis Filio, cui dedit ipsius iudicii potestatem? quomodo Filius nescire potest, quod Pater novit, cum in Patre sit Filius, et Spiritus scrutetur etiam alta Dei, cum ipse Filius sit altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei? Magis ergo dictum hoc secundum Filium hominis admemus, quia temporum finem non per naturam hominis, sed per naturam Dei novit.**

32. Ceterum ex eo, quod Christus non solum secundum divinam sed etiam secundum humanam naturam iudex sit futurus, πορισματικῶς colligimus, Christum secundum humanam naturam esse 1. omniscium. Cum enim non solum de operibus externis, sed etiam de cogitationibus internis iudicium sit instituendum, adeoque abscondita tenebrarum illuminanda et cordium cogitationes manifestandae 1. Cor. 4, v. 5. utique in futuro iudice requiritur omniscientia. Eam vero Christo ut homini competere non solum ex munere iudiciario, sed etiam ex aliis documentis in medio exinanitionis statu editis apparet. Joh. 2, v. 25: *Non erat ei opus, ut quis testimonium perhiberet de homine, ipse enim sciebat, quid esset in homine.* Matth. 9, v. 2. *videt in corde tentem fidem bajulorum et paralytici, v. 4. videt cogitationes scribarum.* Joh. 16, v. 19. *cogitantes apostolorum propositum, quod velint interrogare. c. 21, v. 17. novit omnia.* Col. 2, v. 2. *in ipso omnes thesauri sapientiae et scientiae reconditi dicuntur.* At si in medio exinanitionis statu

mniscientiae radios in assumpta natura et per assumptam naturam exserere potuit, quanto magis in statu exaltationis et cum primis in die iudicii lux mniscientiae pleno fulgore per carnem et in carne prius relucebit? *Erit ibi nuditas in publicatione, eritas in manifestatione*, inde notanter dicit apostolus Roman. 2, v. 16. quod *Deus in novissimo die iudicaturus sit occulta hominum per Jesum Christum*. 2. Thess. 1, v. 8. *impii dicuntur exitium dari ἀπὸ προσώπου τοῦ κυρίου, a facie Domini, cui nihil occultum vel absconditum*. Apoc. 2, v. 23: *Scient omnes ecclesiae, quia ego sum scrutans corda et renes, et dabo unicuique vestrum secundum opera sua*. Nazianzenus Christum vocat *παντεπίσκοπον αὐτὸν παντεπόπτην*. 2. *Veracem et iustum*, quia iudicium illud vocatur *δικαιοκρισία* Rom. 2, v. 5. ac iuxta ipse vocatur *ὁ δίκαιος κριτής* 2. Tim. 4, v. 8. *iudicabit enim ἐν δικαιοσύνῃ* Actor. 17, v. 31. *ἀνὲν ποκρίσεως καὶ προσκρίσεως adeoque ἀνὲν προσωποληψίας* Matth. 22, v. 16. id quod vel maxime in novis iudice tam ecclesiastico quam politico requiritur 1. Tim. 5, v. 21. *Ut ergo in novissimo illo et universali iudicio fulgebit Christi sapientia in omnium etiam occultissimorum manifestatione*, ita quoque conspicietur *justitia in causae cognitione et dedicatione*. 3. *Omnipotentem*, quia mortuos iudicio stendos verbo potentiae suae ex sepulcris evocavit Joh. 5, v. 25; evocatos una cum illis, quos dies novissimus deprehendit vivos, solo nutu ad tribunal *congregabit*, Matth. 24, v. 31; congregatos in duas partes, oves scilicet ab haedis ut fidelis pastor *ecervendo, segregabit* Matth. 25, v. 32; electos ad dextram, damnatos ad sinistram *collocabit* v. 33. ac sententiam definitivam sine ulla mora in utrisque *executioni mandabit* v. 34. et 41. quae omnia divinae et infinitae potentiae sunt effecta; inde dicitur *enturus μετὰ δυνάμεως πολλῆς* Matth. 24, v. 30. ac *impii dicuntur exitium passuri*, quando Christus in propria persona *cum gloriosa potentia* ad iudicium *veniet* 2. Thess. 1, v. 9. Quamvis vero ad quaedam ex illis peragenda angelorum ministerio utetur Matth. 13, v. 41. c. 24, v. 31. 1. Thess. 4, v. 16. *Illud tamen non necessitatis vel indigentiae, sed majestatis et dominii in angelos declarandi causa fiet*. 4. *Omnipraesentem*. Quando enim Filius hominis *veniet in nubibus coeli*, tunc nihilominus *sedebit super sedem majestatis suae et a dextra virtutis* Matth. 24, v. 30. c. 25, v. 31. c. 26, v. 64. ergo dextra Dei non est aliquis finitus ac determinatus in coelo locus, alias Christus in nubibus ad iudicium *veniens non amplius ad dextram Patris sederet*, sed est infinita potestas et dominium praesentissimum in coelo ac terra, unde vocatur *dextra virtutis* Luc. 22, v. 69. *Dextra majestatis* Hebr. 1, v. 3. Cyrillus lib. 12. thesauri c. 14: *Quando de Deo sedere et sedes aut solium dicitur, nihil aliud intelligitur nisi principatus et regia potestas, quam naturaliter super omnes habet creaturas etc.* Quare cum Christus iudex ad infinitam, ubique praesentem et efficaciter omnia moderantem Dei dextram sit evectus,

inque ea dicatur *sessurus*, quando in nubibus ad iudicium *veniet*, utique ergo in coelo ac terra secundum utramque naturam praesens omnia administrat. Praeterea de Christo iudice dicitur, quod *omnis oculus eum sit conspecturus* Zachar. 12, v. 10. Matth. 24, v. 30. Apocal. 1, v. 7. ac proinde videbunt eum homines, quotquot tribunali ejus sistuntur, tam impii quam pii. Atqui si Christus cum corpore suo glorificato τῷ λόγῳ personaliter unito et ad dextram Dei evecto ea ratione ad determinatum ac corporalem locum esset adstrictus, ut non possit nisi in uno loco adesse ac conspici, quo omnes homines multitudine innumerabiles etiam ipsi antipodes in uno illo loco vix quinque vel sex ulnas ratione longitudinis adaequante simul ac semel ipsum intueri possent. Denique Christus in nubibus coeli e sublimi *veniens ab omnibus conspicietur*; atqui si sedes illa majestatis, in qua Christus ad iudicium *veniens* sedebit, tot milliarium διαστήμασι a terris est remota, quomodo omnes homines uno eodemque intuitu ipsum videre poterant? Videbunt omnes Christum *αὐτοπροσώπως* et audient eum *αὐτοφώνως*, nulla ergo localitas, nulla corporis circumscriptio impedimentum objiciet, quo minus omnes et singuli homines et iudicem visuri et sententiam definitivam ab ipso audituri sint, plures igitur praesentiae modos habet, quam localem, naturalem et physicum. 5. *Προσκυνητόν, adorabilem*. Es. 45, v. 23: *In me ipso juravi; quia mihi curvabitur omne genu, et jurabit omnis lingua, hunc locum* Paulus Roman. 14, v. 11. et Phil. 2, v. 10. *accommodat ad Christum ad iudicium venturum*. Ergo Christo cultus et honor adorationis deferendus, non tantum secundum divinam, sed etiam secundum humanam naturam in ipsa τοῦ λόγου ὑποστάσει subsistentem. Sic ergo concludimus: Secundum quam naturam potestas faciendi iudicium Christo competit, secundum eandem cultus λατρείας ipsi debetur. Atqui non tantum secundum divinam, XIX. 165. sed etiam secundum humanam naturam potestas faciendi iudicium illi competit. Ergo non tantum secundum divinam, sed etiam secundum humanam naturam cultus λατρείας et religiosae adorationis ipsi debetur. Ephrem. lib. de vera poenit. c. 4: *Videbimus assistere omne mortalium genus a primo Adam usque ad ultimum hominem omnesque in faciem cadentes et Christum adorantes*. 6. *Divina maiestate et gloria infinita praeditum*. Veniet Christus iudex non amplius ut in primo adventu *in humilitate*, sed *ἐν δόξῃ αὐτοῦ, in gloria et maiestate sua*, Matth. 25, v. 31. Irenaeus lib. 4. adv. haeres. c. 56: *Duos Christi adventus omnes annuntiarunt prophetae, unum quidem, in quo homo in plaga factus est sciens ferre imbecillitatem, in pullo asinae sedens et reprobatus lapis aedificantibus et sicut ovis ad victimam adductus; secundum autem, in quo super nubes veniet; superducens diem, quae est sicut cilbanus ardens*. Veniet hic iudex μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς Matth. 24, v. 30. Luc. 21, v. 27. *sedebit super thronum δόξης αὐτοῦ* Matth. 25, v. 31. et Christi adventus vocatur ἀποκάλυψις τῆς

δόξης 1. Petr. 5, v. 1. Ne quis vero existimet, hanc esse finitam duntaxat majestatem et gloriam, ideo diserte dicitur, quod venturus sit *in gloria Patris*, ἐν δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ Matth. 16, v. 27. Marc. 8, v. 38. ἐν δόξῃ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς Luc. 9, v. 26. in tali gloria, quae est ipsi cum patre communis. Jam vero nemo dubitat, gloriam Patris esse vere divinam et infinitam gloriam. Ergo etiam Christus in gloria vere divina et infinita ad iudicium veniet, in ea sc. gloria, quam secundum Deitatem apud Patrem habuit, antequam mundus fieret, et quam secundum humanitatem per unionem personalem et exaltationem ad Dei dextram a Patre accepit Dan. 7, v. 14. Joh. 17, v. 5. 2. Petr. 1, v. 17. unde *sedenti in throno et Agno, h. e. Patri et Filio*, una atque aequalis gloria a beatis in coelo defertur Apocal. 5, v. 13. Veniet ille iudex cum magna potentia, quia opera magnae potentiae, divinae scilicet et infinitae perficiet, resuscitabit mortuos, iudicabit omnes homines, salvabit pios, damnabit impios, quid hisce operibus majus aut divinius esse possit? Veniet etiam cum magna maiestate et gloria, quia veniet in nube fulgentissima, in corpore splendidissimo ipsos solis radios luce sua exsuperante, veniet comitatus angelorum myriadibus etc. Majestas illa iudicis vere et mere divina elucet, tum ex glorioso adventu, tum ex angelico comitatu, tum ex regali consensu. Erit hic adventus non novae redemptionis, nec sanctificationis, sed glorificationis; veniet Christus non solum vere et visibiliter, sed etiam gloriose et sublimiter; veniet gloriosus ad pios glorificandos. Confer Apoc. 19, v. 11. et seqq. ubi gloriosus ille Christi ad iudicium adventus describi videtur. Non est, quod quis regerat, Christum etiam dici venturum in gloria angelorum Luc. 9, v. 26. jam vero constat, gloriam angelorum non esse vere divinam et infinitam, ergo nec Christi gloriam vere divinam et infinitam esse, quomodo enim Christus venturus sit in gloria angelorum, illud patet ex aliorum Scripturae locorum collatione. Matth. 24, v. 30: Veniet Filius hominis in nubibus coeli cum virtute et maiestate magna, v. 31. et mittet angelos suos. Matth. 25, v. 31: Cum venerit Filius hominis in maiestate sua et omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis. At hanc sedem maiestatis, quae nihil aliud est quam ipsa Dei dextra, non habebit cum angelis communem, cui enim angelorum unquam dixit Pater, Sede a dextris meis? Hebr. 1, v. 13. Venturus ergo dicitur Filius hominis in gloria vel cum gloria angelorum, quia angeli apparitores erunt ministri ac testes divinae illius gloriae, in qua iudex conspicietur. Alia est gloria angelorum, alia hominum beatorum, alia coeli novi ac terrae novae, sed his omnibus gloria Christi major erit, quippe quae cum Patre ipsi communis. Ambrosius lib. 3. de fid. c. 7: Quid est et sanctorum angelorum, nisi quod honorantur et servi Domini? At si vel maxime statuamus, Christum eo sensu dici venturum in gloria angelorum, quod gloriam illam, in qua et cum qua ad iudicium veniet, certa ratione cum angelis

sit habiturus communem, tamen ab inclusione gloriae finitae habitualiter Christo secundum humanam naturam competentis, ad exclusionem gloriae infinitae personaliter ipsi ut homini communicatae non procedit consequentia. Quod si enim finita duntaxat gloria inter gloriam Patris coelestis et angelorum intermedia Christo competeret, tum Christus verba sua sic informasset, quod venturus sit in gloria Patris et sua et sanctorum angelorum, jam vero gloriam suam, cum qua et in qua se venturum asserit, primo loco ponit et Patris ac angelorum gloriam eidem subjungit, ne quis ullam inaequalitatem ac dissimilitudinem inter Patris et Filii gloriam cogitaret.

33. Antithesis. Circa hoc doctrinae coelestis caput de causa efficiente principali extremi iudicii a veritatis tramite aberrant 1. Mahumetani negantes, Christum futurum esse in die novissimo iudicem. Mahumet in Corano azoar. 5. nugatur, quod Deus liberavit Christum ab incredulis et supposuit eos, qui secuti sunt eum, eis, qui non crediderunt verbo ejus, usque ad diem publicae resurrectionis, et quod tunc Deus ad se ipsum reditu Christi facto controversiam ejus ac litem discutiet. Et finis est sententiae ejus ibidem, quod Jesus Christus circa tempus iudicii sit moriturus et sicut alii homines resurrecturus, quod tunc Deus discutiet controversiam ejus, quae verba leguntur in Fortalitio fidei lib. 4. considerat. 5. fol. 207. In azoara 49. Christum non iudicem, sed testem iudicii facit. Huc referri potest quod Damascenus in libr. de haeresibus in haerem Imaelitarum sive Agarenorum p. 586. commemorat, Mahumetem inter reliquas blasphemias de Christo commemorare, quod cum in coelum pervenisset, a Deo interrogatus fuerit, an Dei Filium se esse dicensset, qui responderit: Domine, sis placatus in me animo; scis hanc meam orationem non fuisse, meque tuam non fastidire servitutem, homines autem isti, qui contra leges hoc me dixisse arguerunt, falsoque me circumvenerunt crimine et vehementer errarunt. Deum vero haec vult ei respondisse: Scio, hanc tuam non fuisse orationem etc. Hanc enim Christi causam in iudicio discutendam imposter blasphematur. 2. De Davide Georgio, Hollando haeretico pestilentissimo, Basilienses in historia de ipsius vita et morte scripta commemorant, quod inter alias blasphemias docuerit, se esse verum illum Davidem divinitus promissum ac extremis hisce temporibus missum, ut regnum Israel restitueret Jacobique tabernaculum instauraret, seque esse illum, qui in extremo iudicio totum mundum sit iudicaturus. 3. Pontificii Christo iudici B. Mariam totius ut potestatis ἀντροπαλῶς iudicium ferendi participem, tum ut piorum patronam, mediatricem ac liberatricem adjungunt. Joh. Osorius tom. 1. cor. p. 166: Vero Christo a Maria separatio non convenit. Sicut enim Christus ut Deus a Patre separari non potest, quia unum sunt, ita suo modo homo a matre separari non vult, quia illa illi est omnia. tom. 4. p. 39: Sicut unico dilecto solo re

chirographa dare nomine suo subscripta, ut scribat, quae ei placuerunt, et eis utatur pro libito; sic Mariae innumera alba, ut ita dicamus, chirographa data sunt, ut quae Dei sunt, pro libito donet. p. 40. fingit, Christum dixisse daemoni Brigittae filium Carolum post mortem accusanti: Mater mea in regno meo principatur non ut alii electi, sed tanquam mater regina et domina et potest dispensare in legibus a me latis, cum justa intercesserit causa. Vincentius Ferrarius de Valentia, qui floruit circa ann. Christi 1455. et interfuit concilio Constantiensi, in opusculo de fine mundi, quod habetur in centuriis Wolffii part. 1. pag. 838. narrat ex legendis Dominici et Francisci, Deum propter peccata mundi tres lanceas aliquando contra mundum vibrasse, quae demonstrabant tria, videlicet antichristi persecutionem, mundi conflagrationem et diem iudicii, sed Beatam Mariam obtinuisse unam modicam dilationem super finem mundi a Filio suo, ut scilicet expectaret praedicationem ordinum SS. Dominici et Francisci, qui praedicarent prius per mundum, ut gentes converterent. Sebast. Barradius tom. 1. comm. evangel. pag. 328: In coelo astrologi inter leonem et libram virginis signum interponunt, nos vero inter leonem de tribu Juda, id est Christum, in hora mortis iudicem et libram illam iudicii terribilem, quae omnes cogitationes nostrae, opera verbaque examinantur, non virginis signum, sed virginem ipsam iudicis matrem multis precibus advocatam interponamus, ac precationem ejusmodi ad θεοτόκον directam addit: In terribili die iudicii ab aeterna damnatione me libera. Contra vero quod Christo, quia et quatenus est Filius hominis, potestas iudicium faciendi dicitur data Joh. 5, v. 27. id Bellarminus lib. 3. de incarnat. c. 16. in resp. ad 5. argum. sic depravat, quod agatur de potestate iudicandi, non quomodocumque sed exterius et sensibilibiter, quia enim, inquit, iudex hominum in exteriori iudicio debet videri a iudicandis, ideo non Deus Pater, qui est invisibilis, iudicabit, sed iudicium dabit Filio, qui propter carnem assumptam factus est visibilis; quae omnia eo spectant, ne dona vere divina et infinita, quale est potestas αὐτοκρατορίας iudicium ferendi, Christo secundum humanam naturam data esse, concedere cogatur. Sed respondemus: Christus expresse dicit, quod Pater sibi dederit πᾶσαν ὑπαὶν v. 22. Ergo ἐξουσία ποιῆν ὑπαὶν non externum duntaxat actum, nec partem duntaxat iudicii, multo minus externum duntaxat adjunctum, visibilitatem scil. iudicis, sed omnes ac singulos iudicii actus complectitur. Si humana Christi natura nulla alia ratione ad partes iudicii eragendas concurreret, quam quod exterius videretur et audiretur, quorsum potestatem faciendi iudicium sibi datam Christus diceret? quorsum Filius hominis cum potentia et maiestate diceretur venturus? Bellarminus humanitatem Christi ὁργανον iudicii ἀσφρον statuens easdem cum Calvinianis tibi inflat, quia 4. Calviniani multis modis gloriae Christi hominis mundum iudicaturi detrahunt. Ad-

monitio Neostadiensium de form. concord. p. 21: Humana Christi natura de coelo descendet in nubes, conspicietur in gloria testante in ea habitantem Deitatem et feret sua voce sententiam extremi iudicii, divina inspiciet et manifestabit omnium corda et conscientias; dictabit et exsequetur sua potentia latam sententiam. (Hoc vero est aperte νεοσταδιανὴν. Quodsi enim non humana sed divina duntaxat natura dictabit et exsequetur latam sententiam, quomodo humana natura in personae unitatem a λόγῳ dicetur assumpta? quomodo opera officii Christo secundum utramque naturam competere dicenda? quomodo Christo, quatenus est Filius hominis, potestas iudicium faciendi erit data? Certe per hanc hypothesis nihil aliud Christo homini relinquitur quam nuda sententiae decisivae promulgatio, qualis per notarium aut secretarium aut alium ministrum in iudiciis fieri consuevit, quod ipsimet adversarii non dissimulant, ut apparet ex p. 23. quin imo humana Christi natura statuitur velut quaedam arundo, per quam sonus transmittitur, ac potestas χειρὶς, activa auctoritas iudiciaria, ipsi re vera penitus adimitur, ut colligitur ex illis, quae Sadeel lib. de verit. hum. natur. p. 148. et Anhaltini contr. theol. elector. argument. 42. disputant.) Danaeus in expos. symb. pag. 138. executionem duntaxat iudicii Christo homini relinquit. Polanus in synt. lib. 6. c. 69. p. 516: Occulta hominum scire et producere est Deitatis, ferre sententiam etiam humanae naturae; potentia efficax vel ad vitam vel ad mortem, rursum Deitatis est. (Omniscentia et omnipotentia Christo ut Deo competit per naturam, ut homini per unionis gratiam, ut Deo per aeternam a Patre generationem, ut homini per hypostaticam unionem et maiestaticam ad dextram Patris collocationem; proinde omniscientia et omnipotentia non erat assumptae Christi naturae in actu iudicii deneganda.) Bucanus in institut. theol. loco 38. quaest. 7. p. 429. recte quidem scribit, quod potestas iudiciaria conveniat Christo secundum quod homo et non tantum secundum quod Deus est, addita ratione, quia Pater dedit ei potestatem iudicium facere, quia Filius hominis est, non quidem propter conditionem naturae humanae, nihil enim prohiberet omnes homines iudices esse, sed propter conditionem gloriae, quae consequitur personalem unionem divinae et humanae, quia in natura humana est caput totius ecclesiae Eph. 1, v. 22. et pedibus ejus Deus omnia subiecit Col. 1, v. 18. sed quod una manu dat, altera vicissim eripit, quando q. 5. pag. proxime praecedente, Christum quatenus hominem causam efficientem administram iudicii statuit; (cui assertioni hunc syllogismum opponimus: Is cui potestas faciendi iudicium data, non est causa iudicii administra sed principalis; quia potestas αὐτοκρατορίας non autem διακονίας, dominium non ministerium, complectitur. Christo ut homini data est potestas faciendi iudicium docente Christo Joh. 5, v. 27. et fatente Bucano d. l. Ergo Christus etiam ut homo non est causa iudicii administra sed principalis. Qui est θεάνθρωπος et

judex principalis, non delegatus, a cujus sententia nulla datur provocatio, quique talem potest proferre sententiam, cui divinum et omnipotens robur in executione est conjunctum, ille non est causa efficiens judicii administra sed principalis. Atqui Christus est θεάνθρωπος etc. Ergo.) quando p. 429. subjungit, *potestatem judicariam ea ratione Christo competere, quia ex refluencia divinitatis ad animam Christi convenit ei cognoscere et judicare occulta cordium*; (contra quam hypothesin sic concludimus: Quod Christo ut homini per et propter unionem personalem competit, ejus causa non est quaerenda in quadam refluencia vel influentia divinitatis ad ani-

XIX. 167. mam. Ratio est, quia illa refluencia vel influentia Christo ut homini cum reliquis prophetis, quibus Deus arcana revelavit, est communis. Jam vero omniscientia per et propter unionem personalem Christo ut homini competit. Ergo si Bucanus per influentiam divinitatis in Christi animam intelligit ipsam communicationem omniscientiae vi hypostaticae unionis factam, cur non agnoscit nobiscum, Christo secundum humanam naturam dona vere divina et infinita esse communicata? Sin finitam aliquam scientiam Christo ut homini per influentiam illam datam esse statuit, nondum vere et ex animo credit, nec ἀντιπροσώτως confitetur, potestatem judicariam Christo ut homini datam, quia ad δὲ τὰ κρυπτὰ requiritur occulta cordium inspicere, quod est opus vere divinae et infinitae scientiae, cum in Scripturis divina et infinita scientia sic describatur, quod per eam Deus corda et renes probet, *occulta tenebrarum intueatur* et in clarissima omniscientiae suae luce occultissima quaeque conspiciat), denique quando pag. ead. concludit, *Christo non modo quatenus Deus unus est cum Patre, sed etiam secundum humanam naturam potestatem judicariam competere propter convenientiam et affinitatem ipsius ad homines, deinde ut judicandi videant ipsum judicem*. (Atqui in priori Bucanus sibi contradicit. Si enim potestas judicaria non est Christo data propter conditionem naturae humanae, propterea quia alias omnes homines forent iudices, utique etiam potestas judicaria non est ipsi data propter convenientiam et affinitatem ipsius ad homines, quia per ipsam conditionem naturae humanae convenientia et affinitas Christo ad homines competit. In posteriori verum quidem dicitur, sed insufficiens causa affertur, non enim propterea duntaxat potestas χριστη Christo ut homini data dicitur, quia in iudicio ab omnibus videbitur, sed etiam ac vel maxime propterea, quia Christus ut homo veniet *cum potestate et gloria magna*, per quam mortuos ex sepulcris excitabit, omnes gentes ad tribunal suum congregabit et sententiam definitivam tam impiis quam piis latam potentissime exsequetur, quae omnia divinam omnipotentiam Christo secundum humanam naturam esse datam evincunt.)

Quaestio 34. Quaeritur hoc loco 1. *An reditus Christi ad iudicium contradictorie opponatur ejusdem in terris praesentiae secundum utramque naturam?* Affir-

mant Calviniani, unde non verentur nobis tribuere, quod per hypothesin omnipraesentiae principalem illum Christianae fidei articulum *de reditu Christi ad iudicium* evertamus vel saltem labefactemus, ut vidimus superius. Respondemus vero: 1. articuli fidei non sunt sibi invicem opponendi, sed simplicis fidei obedientia accipiendi. Scriptura utrumque testatur, *Christum rediturum ad iudicium et Christum vero corpore et sanguine suo in sacra coena nobis esse praesentem*; utrumque igitur fides Christiana in verbo Dei simpliciter et humiliter acquiescens amplecti debet, si vel maxime rationi nostrae haec videantur contradictoria. 2. Reditus Christi ad iudicium non opponitur absolute et simpliciter totius personae praesentiae; alias ne quidem secundum divinam naturam nobis in his terris adesset, sed certo duntaxat praesentiae modo, ut docent angeli Act. 1, v. 11: *Hic Jesus, qui a vobis assumptus est in coelum, oīτως, sic, veniet, ὅν τρόπον, quemadmodum, vidistis eum euntem in coelum*. Idem ergo Christus Jesus, qui ad dextram Dei evectus vi promissionis suae est in medio eorum, qui in nomine suo congregati sunt Matth. 18, v. 20. qui est nobiscum usque ad consummationem saeculi Matth. 28, v. 20. qui omnia in omnibus implet Eph. 1, v. 23. cap. 4, v. 10: qui ambulat in medio candelabrorum aureorum, id est ecclesiarum, Apocal. 1, v. 13. *invisibiliter scilicet quia non videtur a nobis* 1. Petr. 1, v. 8. et in ipsa Dei dextra ubique praesentissime ac potentissime dominante; idem in die novissimo visibiliter ad iudicium rediturus est seque omnibus conspiciendum exhibiturus, Apocal. 1, v. 7. 3. Quid? quod Christus ipse invisibilem et majesticam illam praesentiam, qua nobis in terris praesens est, visibiliter aliquando demonstravit, quia Paulus Act. 1, v. 17. *eum vidit*, ita quidem ut eum cognosceret Actor. 23, v. 11. et ex hac apparitione veritatem resurrectionis ejus probaret. 1. Cor. 15, v. 8. *Stephanus vidit eum stantem a dextris Dei* Actor. 7, v. 55. *Johannes vidit eum in medio candelabrorum aureorum sive ecclesiarum*. Apocal. 1, v. 13. Ergo visibilis ad iudicium reditus ne quidem visibiliter in terris praesentiam absolute et simpliciter excludit. 4. Inde secundus ille Christi ad iudicium adventus non tantum vocatur παρουσία, sed etiam ἐπιφάνεια τῆς παρουσίας. 2. Thess. 2, v. 8. ἐπιφάνεια τῆς δόξης Tit. 2, v. 13. ἐπιφάνεια τοῦ Χριστοῦ 1. Tim. 6, v. 14. 2. Tim. 4, v. 1. φανερώσεις Col. 3, v. 4. 1. Petr. 5, v. 4. 1. Joh. 2, v. 28. c. 3, v. 2. καὶ ἀποκάλυψις 1. Cor. 1, v. 7. 2. Thess. 1, v. 7. 1. Petr. 1, v. 7. et 13. c. 4, v. 13. ac notanter dicitur, *quod beatus et solus potens Deus cum sit ostensurus*. 1. Tim. v. 15. nimirum quia invisibiliter nobis jam ante praesens est. Adventus enim Christo homini competit ex conditione naturae, sed apparitio ac revelatio, quae praesentiam praesupponit ex accessu gloriae. 5. Distinctio illa inter modos praesentiae ab ipsa Scriptura nobis suppeditatur. Luc. 24, v. Haec sunt, quae locutus sum vobis, cum vobis

essem. Atqui an non erat illis tum temporis praesentissimus? cur ergo dicit, *cum essem vobiscum*? nimirum alio praesentiae modo Christus ipsis aderat, videlicet in corpore glorificato, alius igitur praesentiae modus competit carni Christi, quatenus consideratur in se et physice; alius vero, quatenus consideratur *ut caro glorificata*; alius, quatenus consideratur *ut caro Aóyov personaliter unita* et ad dextram Dei evecta. Hieronymus in cap. 16. Matth.: *Mihi videtur Dominus in his verbis, me non semper habebitis, dicere de praesentia corporali, quod nequaquam cum iis futurus sit post resurrectionem, quomodo nunc in omni convictu et liberalitate*. 6. In ipsa etiam divina praesentia Scriptura distinguit certos modos et gradus, ac proinde a negatione unius modi vel gradus nequaquam absolute et simpliciter ad negationem omnium praesentiae modorum procedi potest. Sic 1. Reg. 19, v. 11. *Deus non erat in vento, in terrae mortu, in igne*, nec tamen absolute negatur, quod Deus per praesentiam conservationis et universalis operationis ibi fuerit, sed duntaxat hoc asseritur, quod juxta praesentiam symbolicae manifestationis ibi non fuerit. Exod. 33, v. 3. dicit Dominus ad populum Israëliticum, *non descendam tecum*, ubi denegat eis praesentiam gratiae, interim non excluditur praesentia potentiae. Genes. 18, v. 21. dicitur Deus *descendere* per peculiarem praesentiae manifestationem. Job. 14, v. 23. dicitur *venire ad eos* per praesentiam gratiae, a quibus non abest per praesentiam potentiae.

149. 35. 2. *An reditus Christi ad judicium futurus sit localis?* Secundus Christi adventus sic describitur, quod Christus *judex venturus sit in nubibus coeli* et ab omnibus *conspiciendus*, ut ex Scripturis ostendimus superius §. 29. ac de electis dicitur 1. Thess. 4, v. 17. *quod rapiendi sint in nubibus in occursum Domini in aëra*, fatemur igitur cum Luthero in confess. de coena et Brentio in libr. de unione duarum naturar. p. 81. *adventum Christi ad judicium fore localem et visibilem*, sed addimus, eum non fore *successivum*, quasi cum tractu quodam temporis, e coelo in nubes sit descensurus, sicut in adscensione subinde altius e terris in nubes videntibus apostolis sursum fuit evectus Marc. 16, v. 19. Luc. 24, v. 51. Act. 1, v. 9. *sed subitum ac momentaneum*, quia *dies Domini veniet ut fur in nocte* Matth. 24, v. 43. Luc. 12, v. 39. 1. Thess. 5, v. 2. 2. Petr. 3, v. 10. Apoc. 16, v. 15. *repente instar laquei superveniet in omnes, qui sedent super faciem omnis terrae* Luc. 21, v. 35. *sicut fulgur exiit ab oriente et apparet usque in occidentem; sic et erit adventus Filii hominis* Matth. 24, v. 27. Luc. 17, v. 24. proinde collatio inter adscensionem Christi in coelum et reditum ejus ad judicium Act. 1, v. 11. non est extendenda ultra illud tertium, in quo instituitur.

36. Quaeritur 3. *Qualis futura sit nubes, in qua Christus ad judicium venturus?* Quidam illud, quod Christus dicitur *in nubibus venturus* metaphorice accipiunt de judiciis serenitate vel de ejusdem seve-

ritate et implacabilitate. Quidam sic exponunt, quod venturus sit Christus *cum sanctis* Judae v. 15. sicut Hebr. 12, v. 1. exempla sanctorum vocantur *nubes testium*, dicuntur enim sancti nubes juxta Ambrosium lib. 10. in Luc. Augustinum in enarr. Psalm. 78. et Thomam in comm. c. 12. Hebr. tum propter *conversationis sublimitatem* Esa. 60, v. 8. Phil. 3, v. 20. tum propter *doctrinae fecunditatem* Job. 36, v. 27. tum propter *spiritualis consolationis utilitatem*, ut enim nubes praestant refrigerium, ita quoque exempla sanctorum, quam rationem tradit Chrysostomus in comm. Hebr. 12. ac quemadmodum a nubibus procedunt pluviae, coruscationes et fulgura, sic a sanctis pluvia doctrinae, coruscationes miraculorum et fulgura comminationum oriuntur, quae est ratio Hugonis Cardinalis ibid. Idem Thomas disputat, quod nubes hic appellentur *quaedam densitates lucis resplendescentes a corporibus sanctorum*, cum nullae tunc evaporationes ex aqua et aëre sint futurae. Sed praestat nubium appellationem in sensu proprio accipere, cum in articulis fidei absque urgente necessitate a litera non sit discedendum. Qualis autem futura sit illa nubes, hominem exacte scire arbitramur neminem. Rupertus in comment. Apocal. 1: *Hujusmodi nubes non erunt, quales nunc saepe videmus pluvias rorantes terramque refrigerantes, sed procellosae, ignem spirantes et fulmina jacentes*. Thomas subjungit: *Nubes illae generabuntur virtute divina ad ostendendam conformitatem adventus ad judicium et adscensionis*. Illud observationem meretur, quod Christus dicatur venturus non tantum *in nube* (in singulari) Luc. 21, v. 27. sed etiam *in nubibus* (in plurali) Marc. 13, v. 26. *cum nubibus*, Marc. 14, v. 62. Apoc. 1, v. 7. ne unicam duntaxat nubem conspectam iri cogitemus.

37. Quaeritur 4. *Quare Christus in nubibus venturus?* Respondemus 1. Nubes in Scripturis nobis proponuntur tanquam regalis Dei thronus ac currus quo vehitur, Psalm. 104, v. 3: *Ponis nubes currum tuum*. Esa. 19, v. 1: *Eccc Dominus equitabit super nubem levem*. Christus igitur, quia a Patre potestatem faciendi judicium accepit, ideo in administratione judicii in paterno solio, i. e. in nube sedebit. 2. Christus *nube vectus* in coelum adscendit Act. 1, v. 9. jam vero *sic veniet ad judicium, quemadmodum apostoli eum viderunt euntem in coelum* v. 11. Pulchre Chrysostomus in sermon. de adscens. Dom. tom. 3: *Elias in curru igneo adscendit, Christus in nube*. Nam quando servus vocabatur, currus mittebatur, ut veniret, at quando Filius adscendebat, dominica sedes occurrerebat, nec tantum dominica, sed et paterna. Beda in comm. Apocal. 1: *Ubique creatura creatori suo praestat obsequium, astra indicant nascentem, obnubunt patientem, nubes recipiunt adscendentem, redeuntem ad judicium comitabuntur*. 3. Cum in transfiguratione praeludium ac speculum quoddam majestatis ac gloriae, in qua Christus ad judicium venturus est, ederetur, nubes lucida obumbravit eum Matth. 17, v. 5. Marc. 9,

XIX. 170.
4. Quare
Christus
in nubibus
venturus?

v. 7. Luc. 9, v. 34. 4. De nube, quae se inter castra Aegyptiorum et Israëlitarum medio loco posuit Exod. 14, v. 19. interpretes statuunt, quod ex parte ea, qua Aegyptiorum exercitum respexit, fuerit tenebrosa, ex parte autem altera, qua Israëlitas attigit, lucida, noctis tenebras illuminans. Sic nubes illa, in qua Christus ad iudicium veniet, piis spem fiducia et protectionis exhibebit, impiis vero terrorem et metum incutiet, Psalm. 105, v. 59: *Expandit nubem in protectionem eorum*. 5. In Veteri Testamento gloria Domini saepius apparuit in nube Exod. 16, v. 10. *veniam ad te in caligine nubis* Exod. 19, v. 9. *nubes Domini incubabat tabernaculo* Exod. 40, v. 38. *descendit Dominus in columna nubis* Num. 12, v. 5. *impleta est domus Domini nube* 2. Paralip. 5, v. 13. Christus igitur ad iudicium veniet in nube, ut manifestam faciat gloriam suam ac re ipsa ostendat, se esse gloriosum illum Jehovah, qui Israëlitas per desertum deduxit et in nube ipsis apparuit. 6. Primus Christi adventus in carnem sic describitur Esa. 45, v. 8: *Nubes pluant iustum*, ut ad secundum ipsius in nubibus adventum remittatur.

Quaestio
5. An
Christus
in forma
gloriosa
an in
forma
servi ap-
paritu-
rus?

38. Quaestio 5. *An in forma gloriosa Christus sit appariturus, an vero in forma servi qualis in passione exstiterit?* Hanc quaestionem movet Lombardus 4. sentent. dist. 48. lit. B. ad quam respondet hoc modo: *Quidam putant, a malis talem videri, qualem crucifixerunt, quia dicit Scriptura, ut videant, in quem pupugerunt Zachar. 12, v. 10. sed aperte dicit Augustinus lib. 1. de Trinit. c. 3. formam servi glorificatam a bonis et malis tunc videri his verbis: Cum in forma servi glorificata iudicantem viderint boni et mali, tolletur impius, ut non videat claritatem Dei, de qua Deus est, quam soli mundo corde videbunt, quod erit eis vita aeterna; forma ergo humana in Christo glorificata videbitur a cunctis, unde Christus dicitur iudicaturus, quia Filius hominis est.* Haec Lombardus. Scriptura diserte dicit, *Christum venturum esse ἐν δόξῃ* Matth. 16, v. 27. *μετὰ δόξης πολλῆς* c. 24, v. 30. dubitari igitur nequit, in forma glorificata ipsum ab omnibus conspectum iri, quia servilem et humilem formam in adscensione sua deposuit. Distinguendum tamen inter visionem piorum beatificam et visionem impiorum terrificam. Pii cum gaudio et exultatione Christum ut redemptorem suum videbunt, impii cum terrore ac trepidatione ipsum ut iudicem conspicient.

XIX. 171.

Causa im-
pulsiva
extremi
iudicii.

39. Ad causam efficientem iudicii extremi etiam pertinet causa impulsiva, tum προηγουμένη sive interna, tum προκαταρκτική sive externa. Causa impulsiva iudicii interna sive προηγουμένη est tum iustitiae divinae aequitas, quae requirit, ut retribuatur unicuique secundum opera sua, ac proinde impii promeritis scelerum suorum poenas aliquando luant; tum divina bonitas, quae requirit, ut piis propter Christum Deo placentibus gratuita praemia reddantur ac perfecta ab omnibus periculis et adversis ἀπολύτρωσις tandem contingat; tum Dei veri-

tas, quae requirit, ut oraculis prophetis et apostolicis de futuro iudicio editis accedat complementum ac firmum deprehendatur illud Christi Luc. 21, v. 33: *Coelum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt*. Causa impulsiva externa seu προκαταρκτική, propter quam Christus suum ad iudicium adventum accelerabit, est tum horribilis diaboli furor ac crudelitas, qui crudeliter in genere humano grassatur impellendo homines ad idololatriam, caedes, libidines et alia flagitia, cum noverit, exiguum tempus se habere Apoc. 12, v. 12. tum Epicurea ac supina maxime partis hominum securitas, qua libere carni suae frena laxant 1. Thess. 5, v. 3. quin et irrisorio animo quaerunt, ubi nunc promissio adventus ejus? 2. Petr. 3, v. 4. hanc diaboli rabiem et mundi securitatem, ut Christus maturius compescat, ideo adventum suum ad iudicium accelerat. Quod enim eum adhuc paululum differre videtur, id fit propter mirandam Dei longanimitatem, qua omnes ad poenitentiam vocat et invitat, Rom. 2, v. 4. 2. Petr. 3, v. 9. De propinquitatem iudicii sic disse-rit Ephrem. de beatitudine anim. cap. 3: *Tanquam messis seculi finis ad metendum pervenit et angeli accincti et praeparati falces tenent manibus, Domini expectantes imperium*. Causam dilationis Justinus apol. 1. pro Christ. p. 35. sic exprimit: *Deus confusionem et interitum, σύγχυσιν καὶ κατάλυσιν, totius mundi, per quem angeli et daemones et homines non amplius exstent, fieri nondum permittit propter semen Christianorum, quod naturae rerum causam esse novit*. Idem in dial. cum Tryph. p. 199: *Quemadmodum propter septies mille illos tum Deus iram non intulit, ad eundem modum nunc quoque iudicium suum nondum protulit aut profert, sciens, in dies adhuc nonnullos disciplinam suscipere in nomen Christi et viam seductionis relinquere*. Basilii in c. 13. Esa.: *Ex quo die dictus est dies Domini appropinquare, multum intercessit temporis, ejus propinquitatem contestantibus prophetis omnibus, ut nemo a spe excideret, quasi ob diurnam extractionem temporis possit deprehendi imparatus*.

40. Causae instrumentales ac ministeriales extremi iudicii docendi causa statui possunt 1. angelis sanctis, 2. homines pii. 1. Angelorum opera utetur Christus 1. in honorifica deductione Matth. 25, v. 31: *Cum venerit Filius hominis in majestate sua et omnes angeli cum eo*. Luc. 9, v. 26: *Veniet Filius hominis in gloria sanctorum angelorum* (comitum et apparitorum) Luc. 12, v. 9: *Qui negaverit me, negabo eum coram angelis* (qui mecum venient ad iudicium). 1. Thess. 4, v. 16: *Ipse Dominus cum jussu et voce archangelis et tuba Dei de coelo descendet*. 2. Thess. 1, v. 7: *Cum revelabitur Dominus Jesus de coelo cum angelis potentiae suae*. Jud. v. 14: *Ecce veniet Dominus ἐν μυριάσιν ἁγίας αἰῶτος, cum multis angelorum sanctorum millibus*, ponitur enim indeterminate, ut ad angelos et homines sanctos referri possit. μυριάς proprie significat decem millium numerum sive decem millia,

Causa
instru-
men-
ti
ac
ateri
L. A.

XII

respectus igitur haberi videtur ad Daniel. 7, v. 10: *Millia millium ministrabant ei et decies centena millia assistebant ei, iudicium sedit et libri aperti sunt. Angeli sunt spiritus potentes virtute facientes verbum Domini, sunt exercitus coelestes, ministri Dei, qui faciunt voluntatem ejus* Psalm. 103, v. 20. et 21. Quando igitur Christus militiae coelestis dux et signifer ad iudicium veniet hanc exercitus angelici multitudinem majestatis suae declarandae causa sibi associabit. Luc. 2, v. 13. Apocal. 12, v. 7. Nec aliquot duntaxat angelis comitatus veniet, sed omnes angeli cum ipso erunt iuxta vaticinium propheticum Zach. 14, v. 5: *Veniet Dominus Deus meus omnesque sancti cum eo.* Ambrosius lib. 3. de fid. c. 7: *Illi in obsequio, hic in gloria; illi in comitatu, iste in suggestu; illi stant, hic sedet, ut verbo tamen usus utamur humani. Hic judicat, illi ministrant.* In Christi nativitate, tentatione, passione, resurrectione et ascensione praesto fuerunt angeli ac ministeria sua ipsi exhibuerunt, ut historia evangelica testatur, occur igitur in reditu ad iudicium ipsi non adessent? *Sic veniet, quemadmodum apostoli viderunt cum adscendentem in coelum* Actor. 1, v. 11. Jam vero adscendit cum glorioso sanctorum angelorum comitatu. Ergo cum eodem etiam ad iudicium redibit. Cum in monte Sinai lex divina a Filio Dei promulgaretur, praesto erant angeli, ut colligitur ex Gal. 3, v. 19. quando idem Dei Filius ob legis divinae executionem ad iudicium redibit, denuo aderunt angeli ac tubarum sono adventum Domini sui manifestabunt. 2. In iudicandorum congregatione. Matth. 24, v. 31. Marc. 13, v. 27: *Mittet Filius hominis angelos suos cum tuba vocis magnae, et congregabunt electos a quatuor ventis a summis coelorum usque ad terminos eorum.* 2. Thess. 2, v. 1. adventus Christi et ἐπιστροφῆς piorum ad ipsum conjunguntur. 3. In congregatorum separatione ac piorum ad Christi iudicis dextram, impiorum vero ad sinistram collocatione. Matth. 13, v. 49: *Exibunt angeli et separabunt malos de medio justorum, quod accipiendum de separatione ἀπερσεύσεως, ministerialiter considerata, principaliter enim Christo eadem tribuitur, cujus imperio ac nutu omnia peragentur* Matth. 25, v. 32. 4. In impiorum a Christo damnatorum ad infernum detrusione. Matth. 13, v. 41: *Mittet Filius hominis angelos suos, et colligent de regno ejus omnia scandala et eos, qui faciunt iniquitatem, v. 42. et mittent eos in caminum ignis.* Confer Matth. 22, v. 13. cap. 25, v. 30. Apocal. 20, v. 3. 5. In piorum ad coelum subvectione; 1. Thessal. 4, v. 17: *Rapiemur in nubibus in occursum Domini in aëra et sic semper cum Domino erimus.* Ut enim piorum animas e corporibus egressas deportarunt in coelum, sic eosdem e terrae pulvere suscitatos post latam iudicis sententiam in coelum secum deducunt, Luc. 16, v. 22. Confer ea, quae de causa instrumentali resurrectionis dicta in tract. praeced. §. 65.

41. Homines pii assessores ac testes iudicii olim futuri sunt, 1. in specie apostoli, quibus hoc

peculiariter promissum Matth. 19, v. 28: *Amen dico vobis, inquit Christus, vos qui secuti estis me in regeneratione, cum sederit Filius hominis in throno gloriae suae, sedebitis et vos super sedes duodecim judicantes duodecim tribus Israël, quod repetitur* Luc. 22, v. 30. Illa vero sessio non est accipienda in sensu literali de corporea quadam sede, sed mystico de eximia quadam gloria, quam prae reliquis sanctis in iudicio apostoli habebunt, additur enim apud Lucam: *Ego dispono vobis regnum, ut edatis et bibatis super mensam meam in regno meo et sedeatis super thronos etc.* Jam vero illa manducatio et bibitio in regno Dei non erit corporalis sed spiritualis. Ergo etiam sessio super thronos eodem sensu accipienda. Chrysostomus homil. 65. in Matth.: *Ecce non sessum quidem esse sedes significavit, cum ipse solus in solio iudicaturus sedebit, sed honorem atque gloriam ineffabilem vocabulo sedium significanter expressit.* Augustinus in enarr. Psalm. 121: *Si coelum sedes Dei, apostoli autem coelum, et ipsi facti sunt sedes Dei, ipsi sunt thronus Dei. Anima justi dicitur thronus sapientiae, i. e. in anima justi sedet sapientia tanquam in sella sua, tanquam in throno suo, et inde judicat, quidquid judicat etc.* Theoph. in c. 19. Matth.: *Num sedebunt? minime, sed excellentem honorem per sedem indicavit.* Bernhardus in declamat.: *Duplex vos remuneratio manet, sublimitatis et delectationis. In sedibus enim quies imperturbata est, in iudicio dignitatis eminentia commendatur. Quis vero secularis honor excogitari potest, qui non prorsus in tantae sublimitatis comparatione vilesceat?* Quidam conjungunt visionem apocalypticam Apoc. 4, v. 2: *Ecce thronus positus erat in coelo et super thronum sedens, v. 4. et in circuitu throni viginti quatuor throni et super thronos viginti quatuor seniores circumamicti vestimentis albis et in capitibus habebant coronas aureas.* Conf. Apoc. 11, v. 16. Per hos enim seniores intelligunt duodecim patriarchas in V. ac duodecim apostolos in N. T. per quos ecclesia fuit longe lateque propagata. Sed alii per hos seniores omnes fideles ecclesiae doctores tam in V. quam N. T. symbolice significari existimant. Augustinus et Primasius in genere de omnibus sanctis accipiunt, quorum sententia robur accipit ex collatione c. sequentis v. 9. et 10. Idem iudicium de simili visione Daniel. 7, v. 9: *Adspiciebam, donec throni positi sunt.* Apocal. 20, v. 4: *Et vidit thronos, et sederunt super eos et iudicium datum est illis.* 2. In genere omnes sancti. Esai. 3, v. 14: *Veniet Dominus ad iudicium cum senioribus populi sui et principibus ejus.* Sap. 3, v. 8: *Iusti iudicabunt gentes impias et dominabuntur populis et regnabit Dominus illorum in perpetuum.* c. 5, v. 1: *Stabunt iusti magna constantia adversus eos, qui se angustiarunt.* Matth. 12, v. 41: *Viri Ninivitarum surgent in iudicio cum generatione ista et condemnabunt eam.* v. 42: *Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista et condemnabit eam.* Idem repetitur Luc. 11, v. 31. et 32. Augustinus

XIX. 173.

libr. 20. de civ. Dei c. 5. eodem accommodat verba Christi. Matth. 12, v. 27. Luc. 11, v. 19: *Filii vestri*, id est apostoli et reliqui pii ex vestra posteritate ad me conversi, *erunt iudices vestri*. 1. Cor. 6, v. 2: *An nescitis, quod sancti mundum*, id est homines mundanos et impios, *judicabunt?* v. 3. *etiam angelos*, scilicet malos, *judicabimus*. 1. Thess. 3, v. 13. *In adventu Domini nostri Jesu Christi cum omnibus sanctis ejus*. Jud. epist. v. 14: *Ecce venit Dominus cum multis sanctorum millibus*, v. 15. *facere judicium etc.* Apoc. 2, v. 26: *Qui vicerit et custodierit usque in finem opera mea, dabo illi potestatem super gentes*, v. 27. *et reget eas in virga ferrea, tanquam vas figuli confringentur*. (Pontificii de tempore resurrectionem antecedente hoc accipiendum esse pugnant, ut sanctorum invocationem stabiliant, sed phrasim ipsa ostendit, sermonem esse de extremo judicio, quia additur, *tanquam vas figuli confringentur*, quod non fiet nisi in extremo judicio. Lyranus in comm. h. l.: *Dabo illi potestatem super gentes in finali judicio, in quo perfecti judicabunt cum Christo, et sic habent potestatem super gentes judicandas. Et reget illas virga ferrea inflexibili justitia et tanquam vas figuli confringentur, quod tunc peccatores in infernum detrudentur*. Sensus igitur est, quod Christus fideles participes sit facturus victoriae ab hostibus reportatae eosque assessores iudicii in die novissimo habiturus, ut ex locis parallelis modo adductis colligitur. Confer tractat. de morte §. 359.) Apoc. 3, v. 21: *Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo, sicut et ego vici et sedi cum Patre meo in throno ejus*. (Calviniani ex hoc loco colligunt, non posse ex sessione Christi ad dextram Patris infinitam ipsius majestatem et omnipraesens in coelo ac terra dominium colligi, cum haec sessio ipsi cum sanctis sit communis. Atqui textus manifeste distinguit inter thronum Patris, ad quem Pater Christum evexit, et inter thronum Christi, ad quem Christus sanctos evehit. In throno Dei Patris nullus angelorum, multo minus sanctorum sedet Hebr. 1, v. 13. sed in throno Christi sedent sancti. Thronus Patris est infinita ipsius majestas, potentia et gloria, thronus Christi, quem cum sanctis communicat, est peculiaris quidam honor in iudicio et aeterna in coelis beatitudo. Ille infinitus est et ubique, hic finitus et in paradiso; ille unicus, horum vero plures Matth. 19, v. 28. Apoc. 4, v. 4. c. 20, v. 4; ille aeternus et increatus, hi vero dicuntur *parati* Matth. 25, v. 34. et *positi* Daniel. 7, v. 9. Sensus igitur, quod Christus fideles peculiari gloria in die iudicii et vita aeterna ornabit inque regni sui consortium assumet, 2. Tim. 2, v. 12.)

Quomodo
pii sint
iudica-
tari.

42. Judicabunt autem tum in genere omnes sancti, tum in specie apostoli, non potestate iudicandi *ἀποκαταστασέτω* una cum Christo exercendo, quia haec potestas et gloria soli Christo vivorum ac mortuorum iudici unice competit, sed 1. in Christo, capite suo. Scriptura duplex corpus Christo tribuit, personale, quod in personae unitatem a λόγῳ est

susceptum, et spirituale sive mysticum, cujus vera et viva membra sunt omnes pii fidei ac Spiritus unitate ipsi conjuncti 1. Cor. 12, v. 12. Dupliciter enim de Christo loquitur, primo absolute, quatenus consideratur ut persona una duabus naturis constans; secundo relate, quatenus consideratur ut caput ecclesiae, cum qua unum corpus mysticum constituit. Quare cum Christus ut caput ecclesiae iudicium sit administraturus, ideo honor capitis certa ratione etiam ad membra refertur. Sic Dan. 7, v. 27: *Regnum et potestas et magnitudo regni, quae est subter omne coelum, dicitur datum iri populo Altissimi*, intellige in Christo capite, ut exponitur v. 14. Eph. 2, v. 5: *Deus convificavit nos Christo*, v. 6: *et conresuscitavit et considerare fecit in coelestibus in Christo Jesu*, capite scil. nostro, ut exponitur c. 1, v. 22. pari ratione etiam sancti iudicabunt in Christo, scil. corporis mystici sive ecclesiae totius capite. 2. Assistendo sive assidendo. Sancti non erunt iudices principales, sed summi iudicis assessores, quia Christus omnes suos et ecclesiae suae hostes coram tribunali suo in piorum, quos in hac vita affixerunt, conspectu statuet, ut sententiam condemnatoriam contra ipsos ferendam audiant, qua ratione piorum gloria et laetitia, impiorum vero terror et tristitia augebitur. Sap. 5, v. 2: *Videntes turbantur timore horribili etc.* Joël 3, v. 17: *Se-
debo, ut iudicem omnes gentes in circuitu*. 3. Approbando, quia sententiam iudicis calculo suo approbabit eisdemque publica voce subscribent. Apoc. 19, v. 1: *Audivi quasi vocem turbarum multarum in coelo dicentium, alleluja, laus et gloria et virtus Deo nostro*, v. 2. *quia vera et iusta sunt iudicia ejus etc.* 4. Testificando, quia de bonis operibus piorum, cum primis de beneficentia et liberalitate sibi praestita testimonium ferent, ut ex operum fructibus fides in corde latens toti mundo manifestetur. Luc. 16, v. 9: *Facite vobis amicos ex mammona iniquitatis, ut cum defeceritis, recipiant vos in aeterna tabernacula*. Piscator hoc explicat de angelis, ordinariis coelestium tabernaculorum incolis, qui in die iudicii omnes pios colligent et in coelum recipient Matth. 24, v. 31. Sed quomodo illos per mammona iniquitatis parare possumus amicos? Rectius igitur accipitur primo ac principaliter de Christo, quem fide et beneficentia erga pauperes amicum nobis paramus, ut in iudicio tanquam dominus domus in coelestia tabernacula nos recipiat; secundo ac minus principaliter de piis pauperibus, qui recipiunt nos, non ut principales auctores, sed ut testes nostrorum operum ex vera fide factorum et cum primis beneficentiae ac dilectionis, per quam vera fides efficax est Galat. 5, v. 6. recipiunt nos non propter opera tanquam causam salutis meritoriam, sed per testimonium de effectibus et fructibus verae fidei; recipiunt nos tum seriis ad Deum precibus in hac vita Deum pro salute nostra fuis, tum honorifico testimonio in die iudicii coram Christo iudice et omnibus angelis prolato. 5. Fidei et poenitentiae exemplo. Sic de Ninivitis dicit Christus Matth. 12

v. 41. Luc. 11, v. 32. *quod surrecturi sint in die judicii et generationem illam, quae respuebat oblatam in evangelio gratiam, condemnaturi*, quia poenitentiam egerunt ad praedicationem Jonae, cum increduli in populo Israëlítico repudiaverint Christum, qui Jona multis modis praestantior; de regina Austri ibidem addit, quod in judicio sit surrectura et exemplo suo condemnatura incredulam istam generationem, cum ex finibus terrae venerit ad audiendam Salomonis sapientiam, Judaei contra Christum, qui Salomone infinitis modis praestantior, proterve spreverint. Confer Sap. 5, v. 3. Remigius in annot. I. Cor. 6. p. 38: *Sancti amatores hujus mundi judicabunt exemplo fidei suae et comparatione melioris facti, non sicut judices seculi*. Apostoli et ecclesiae ministri specialiter judicabunt per doctrinam a se praedicatam. Joh. 12, v. 48: *Sermo, quem locutus sum, judicabit eum in die novissimo*. Jam vero eandem evangelii doctrinam apostoli et omnes fideles ecclesiae ministri praedicarunt. Rom. 2, v. 16. inquit apostolus: *Judicabit Deus occulta hominum secundum evangelium meum*. (Quidam existimant, Paulum evangelium suum vocare historiam evangelicam, quam Lucas ipsius suasu et hortatu in scripturam redegit Irenaeus lib. 3. c. 14. p. 198. sed rectius accipitur de evangelio a Paulo et reliquis apostolis praedicato, quod docet, Christum rediturum ad judicandum vivos et mortuos. Act. 10, v. 42.) Lombardus 4. sent. dist. 47. *quodnam futurum sit sanctorum judicium, nescire se ingenue fatetur et ex divina duntaxat revelatione percipi posse opinatur*. Bonaventura triplici causa apostolis et aliis sanctis iudiciariam potestatem concedi tradit, 1. ratione comparationis, 2. approbationis sententiae et 3. honoris ac confessionis.

XI. 178. 43. Atqui si sancti a Christo sunt judicandi, quomodo possunt dici mundum judicaturi? 1. Quidam solis apostolis hanc dignitatem vendicant propter peculiare promissum Christi Matth. 19, v. 28: *Sedebitis super sedes duodecim judicantes duodecim tribus Israël*. Sed dicta Scripturae superius allata omnibus sanctis in genere hoc tribuunt, ut paulo ante ostendimus. Ad promissum Christi respondet Augustinus lib. 20. de civit. Dei c. 5: *Non quoniam super sedes duodecim sessuros esse ait, duodecim solos homines cum ipso judicatuos putare debemus*. Duodenario quippe numero, universa quaedam significata est judicantium multitudo propter duas partes numeri septenarii, quo significatur plerumque universitas, quae duae partes, id est tria et quatuor, altera per alteram multiplicatae duodecim faciunt. Nam et quatuor ter et tria quater duodecim sunt, et si quae alia hujus duodenarii numeri, quae ad hoc valeat, ratio reperitur. Alioquin quoniam in locum Judae traditoris apostolum Matthiam legimus ordinatum, apostolus Paulus, qui plus illis omnibus laboravit, ubi ad judicandum sedeat non habebit, qui profecto cum aliis sanctis ad numerum iudicum se pertinere ostendit cum dicit: *Nescitis, quia angelos judicabimus? De ipsis quoque judicandis in*

hoc numero duodenario similis causa est. Non enim quia dictum est, judicantes duodecim tribus Israël, tribus Levi, quae tertia decima est, ab eis judicanda non erit, aut solum illum populum, non etiam ceteras gentes judicabunt. in enarr. Psal. 49: *Quare omnes undique ad duodenarium numerum pertinent? quia ipsum undique quod dicimus, de toto mundo dicimus*. Orbis autem terrarum quatuor designatis partibus continetur, oriente, occidente, meridiano et aquilone. Ab his omnibus partibus vocati sunt in Trinitate et perfecti fide et praecepto Trinitatis, quoniam ter quaterni duodecim fiunt, agnoscitis, quare ad totum orbem pertineant sancti, qui sedebunt super duodecim sedes, judicaturi duodecim tribus Israël, quia et duodecim tribus Israël totius Israël duodecim tribus sunt. Sicut enim judicaturi ex toto mundo, sic et judicandi ex toto mundo etc. Beda in comm. c. 19. Matth. tom. 5: *Quia duodenario saepe numero solet universitas designari, per duodecim sedes apostolorum judicantium omnium numerositas et per duodecim tribus Israël universitas eorum, qui judicandi sunt, ostenditur*. Simplicius et textui convenientius respondetur, Christum apostolis peculiarem et eximium quendam honorem prae reliquis fidelibus in die judicii hoc loco promittere, perinde ut in vita aeterna quoque majorem gloriam obtinebunt. 2. Quidam ex veteribus eos, qui ad apostolicam perfectionem adspirarunt, hoc est omnia propter Christum reliquerunt, non autem reliquos sanctos hujus gloriae participes futuros arbitrantur. Augustinus in homil. 50. c. 10 (quarum tamen auctor non est Augustinus, sed alius quispiam): *In hoc numero judicantium omnes intelliguntur, qui propter evangelium omnia sua dimiserunt et secuti sunt Dominum*. Duodenarius quippe numerus ad quandam universitatem refertur. Exceptis ergo illis, quos etiam nomine angelorum significavit, quando ait: *Cum venerit Filius hominis judicare cum angelis suis, his inquam exceptis cetera omnium hominum multitudo, sicut in ipsius Domini verbis manifestum est, in duas partes dividetur*. Gregorius lib. 10. moral. c. 30: *Neque enim plusquam duodecim iudices illa interni consessus curia non habebit, sed nimirum duodenario numero quantitas universitatis exprimitur, quia quisquis stimulo divini amoris excitatus hic possessa reliquerit, illic procul dubio culmen iudiciariae potestatis obtinebit, ut simul tunc iudex cum iudice veniat, qui nunc consideratione iudicii sese spontanea paupertate castigat*. Thomas in supplem. q. 89. art. 2: *Iudiciaria potestas voluntariae paupertati respondet*. Salmeron. tract. 25. tom. 4. p. 563. id declarat hoc modo: *Voluntaria paupertas ab avaritia, quae iudicium impedire solet, animum liberat; deinde depositio est ad agnoscendam veritatem, quia liberat a curis et sollicitudinibus hujus seculi et quia paupertas humiliat ac deprimi, congrue exaltationem promeretur*. Costerus in postill. dom. II. Advent. p. 19: *Tria genera surgent ad iudicium: peccatores, qui damnationem suam expectant, pii, qui cum grege salva-*

XIX. 177.

buntur, majoris perfectionis sancti martyres, religiosi, qui omnia reliquerunt, hi volabunt celsius et Christo ut assessores jungentur, imo ut collaterales in ejus sede sedebunt. Atqui contra hanc hypothesin itidem merito urgetur generalitas dictorum Scripturae, quae omnes sanctos certa ratione judicatuos asserunt. Libenter interim fatemur, pios, qui tempore persecutionis propter Christum et ipsius verbum omnia reliquerunt, peculiaria praemia in die iudicii et vita aeterna esse recepturos; quid de spontanea omnium abdicatione, quae sine necessitate et vocatione cum opinione singularis meriti suscipitur, statuendum sit, alibi exponitur. 3. Simplicissime respondetur, omnes homines et sic etiam sanctos primo quidem coram tribunali Christi statuendos esse, sed mox in occursum Christi in aëra tum ab angelis tum agilitate corporis glorificati rapiendos 1. Thessal. 4. v. 17. ac una cum Christo et apostolis, qui velut primores et assessores regni Christo erunt proximi, mundum et angelos malos esse judicatuos. Judicabunt mundum, id est homines mundanos juste, a quo ipsi iudicati sunt injuste ac quia victores diaboli in hac vita per fidem facti, ideo praemii loco hoc recipient, ut ipsi a Christo jam iudicato et condemnato tanquam hosti penitus prostrato ac leoni mortuo insultent, id quod diabolis utpote superbissimis spiritibus et poenae et ignominiae loco erit. Quare ut virgines obviam procedunt sponso Matth. 25, v. 1, ut cives regi adventanti honoris causa occurrunt; sic sancti Christo coelesti sponso ac regi ad iudicium venienti in aëra prodeuntes in nubibus occurrent, resurgent enim in corpore glorificato, nihilo tamen minus postea in universali iudicio sententiam aeternae felicitatis audient, eandem scilicet, quam in iudicio particulari in morte prius acceperunt, et modis paulo ante expositis diabolos et impios judicabunt. Franc. Suarez part. 3. disput. 57. sect. 2: *Rapientur sancti in occursum Christi in aëra, ut ibi in nube splendidissima quasi throno consideranti ad iudicium peragendum in nubibus splendidis quasi thronis assistant et assideant, ita tamen ut quisque, suo ordine et gradu promeritis considereat, unde in splendidioribus et Christo vicinioribus thronis considerebunt apostoli.* Sed quid de meritis habendum sit, alibi expositum fuit; opinioni de meritis fortissime refragatur iudicium electorum de suis operibus Matth. 25, v. 37. ac votum apostolicum 2. Timoth. 4, v. 18: *Det illi Dominus invenire misericordiam in die illa; jam vero operum merita et misericordia ἀντιπαρστάς sibi invicem opponuntur.* Rom. 11, v. 6.

44. Queritur hoc loco, an etiam angeli sint iudicaturi? Negat Alph. Salmeron tract. 25. in comm. c. 19. Matth. tom. 4. p. 364. sic scribens: *Angeli, quia non conveniunt in natura cum Christo iudice, nec poterunt videri a damnatis, nec sedere, sicut nec Deus hac ratione, nisi quatenus homo est, hinc angeli ad iudicandum de aliis non assumuntur, quia iudicare daretur eis ad perfectionem. Et perfectio non est in eo, quod est omnino extra naturam rei*

ut habere corpus assumptum angelo, quia non utebatur vita animali. Respondemus: 1. Matth. 25, v. 31. notanter dicitur, cum venerit Filius hominis in gloria sua et omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem majestatis suae. Ergo angeli a iudicando non possunt simpliciter excludi. 2. Pii homines mundum et angelos malos judicabunt. 1. Corinth. 6, v. 2 et 3. quidni etiam angeli boni iudicaturi sunt malos? 3. Modi illi, quibus sanctos iudicatuos esse diximus, plerique omnes etiam bonis angelis conveniunt. 4. Sedes apostolorum, in quibus judicabunt, Salmeron censet fore aëras et aliquo splendore notabiles, eosdem iudicatuos ea ratione arbitratur, quod sententiam in corde lege Dei instructo habituri et aliis denuntiaturi sint sive illuminando, ut angeli superiores annuntiant inferioribus, sive loquendo, ut inferiores superioribus. Idem de angelis cogitari potest. 5. Quamvis angeli in spirituali sua natura non possint videri ab hominibus damnatis, tamen videri possunt a diabolis. 6. Si perfectioni angelicae derogaretur per rò habere corpus, nunquam in corpore assumpto in his terris apparuissent. Concludimus igitur verbis Augustini lib. 2. de peccat. merit. et remiss. cap. ult. circa fin. *Ubi de re obscurissima disputatur, non adjuvantibus divinarum Scripturarum certis clarisque documentis, cohibere se debet humana praesumptio, nihil faciens in alteram partem declinando.*

CAPUT IV.

DE MATERIA JUDICII NOVISSIMI

45. *Materia circa quam sive objectum extremi iudicii duplex statui potest, objectum personale et reale.* 1. Personale sive materiale iudicii objectum sunt tum angeli, tum homines. 1. Angelos in novissimo die iudicandos esse expressis verbis asserit apostolus 1. Corinth. 6, v. 3: *Nescitis, quoniam angelos iudicabimus?* id quod tamen specialiter de angelis malis accipiendum, ut recte monent Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus et Anselmus in comment. unde de ipsis dicitur, 2. Petr. 2, v. 4. quod *Deus ipsos in tartarum detrusos catenis caliginis tradiderit in iudicium reservari* (quam esse metaphoram a maleficis in tenebricoso carcere usque ad supplicii diem detentis ductam monuimus superius), vel ut Judas loquitur in epistol. v. 6. quod *ad iudicium magnae dici vinculis aeternis* (voluntatis ac potentiae divinae) *sub caligine* (h. e. in loco caliginoso sive in inferno) *detineantur, propterea quod non servaverint rñr lavrōn ἀρχήν* (originem suam, id est originalem conditionem, in qua primitus fuere conditi Johan. 8, v. 44. Vulgata reddidit, *sum principatum*, quia inter angelos sunt principatus ac potestates Coloss. 1, v. 16. Ephes. 1, v. 21. quo modo etiam reddidit Lutherus), *sed reliquerint rò ίδιόν οὐκ ἐπίτιμον*

(*proprium domicilium*, erant prius exercitus Domini Zebaoth collocati in certa statione, sed transfugae facti eam deseruerunt; quidam sic accipiunt, quod angeli mali Deo rebellantes aequalitatem cum ipso affectarint ac propter crimen illud laesae majestatis divinae domicilium suum coeleste relinquere coacti fuerint, Apocal. 12, v. 9.). Matth. 25, v. 41. sententia damnatoria contra impios ferenda etiam diabolorum meminit. *Discedite in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus*. Ergo etiam diabolus et ipsius angeli tunc judicabuntur. Lyranus et Glossa interlinearis huc accommodant locum prophetium Esa. 24, v. 21: *Et erit in die illa, visitabit Dominus super militiam coeli in excelso*. **In eandem sententiam abeunt Haymo episcopus Halberstat. et Adamus Sarbutus.** Sed angeli apostatae non satis commode dicuntur visitandi in excelso, nec appellantur in Scripturis militia coeli. Rectius ergo hic locus accipitur de sole, luna et stellis, quae in Scripturis usitatissime vocantur militia coeli, Deut. 17, v. 3. Esa. 40, v. 26. Jerem. 19, v. 13 etc. de quibus statim additur v. 23: *Erubescet sol et confundetur luna*. **Confer Sanctium in h. l.** Hanc ergo judicii diem, in qua aeternis inferorum cruciatibus se adjudicandos norunt; *diaboli credunt, sed praetimore contremiscunt* Jac. 2, v. 19. unde tam anxie conaeruntur, quod *Christus venerit eos torquere ante tempus* Matth. 8, v. 29. (in quem locum sic commentatur Hieronymus: *Sicut servi fugitivi post multum temporis dominum suum videntes nihil aliud nisi de verberibus deprecantur; sic et daemones videntes Dominum in terris derepente versari ad judicandum se venisse credebant, praesentia enim Salvatoris tormenta sunt daemonum*) ac solite rogant, *ne imperet illis, ut in abyssum eant* Luc. 8, v. 31. per quam intelligitur hoc loco ipse infernus, ut apparet ex collatione Apocal. 9, v. 1. noverunt enim, se in die judicii projiciendos esse in abyssum infernalem inque ea aeternis suppliciis torquendos. Veteres dicunt, diabolos propterea trepidare detractionem in abyssum die extremi judicii expectandam, 1. quia non poterunt amplius hominibus nocere, ut colligitur ex Apocal. 20, v. 3; 2. quia non amplius extorquebunt ab ullo cultum soli Deo debitum, ut modo faciunt, quando a necromanticis et gentilibus idololatri adorantur; 3. quia tunc omnibus patebunt ipsorum fraudes et publica afficientur ignominia, quod cum essent incorporei spiritus Deo incorporeo servire noluerint, cum tamen homines corporei Dei cultum ac mentis puritatem fuerint amplexi, quodque ipsorum tentationes non solum a viris, sed a feminis ac pueris fuerint victae; 4. quia non solum a Christo, sed etiam ab hominibus judicabuntur, qui ipsi a facie Dei penitus rejectis et aeternae morti adjudicatis ut vilissimis mancipiis insultabunt, id quod diabolis, utpote superbissimis spiritibus, molestissimae poenae loco erit.

46. Atqui inquires, si in die novissimo demum angeli judicabuntur et ad supplicia aeterna condemnabuntur, consequens fuerit, eos hoc tempore a

poenis esse immunes. Respondemus 1. etiam impii homines in extremo judicio infernalibus poenis dicuntur adjudicandi, quorum tamen animae jamdum torquentur in inferno. Idem statuendum de malis angelis. 2. Nequaquam igitur cum quibusdam ex patribus sentiendum, quod daemones hoc tempore simpliciter et absolute ab omni poena immunes sint ac liberi. Justinus in Apol. 1: *Daemones igni sempiterno nondum traditi sunt, sed in die judicii tradendi*. Irenaeus lib. 5. post. med. disputat, *diabolum ante Christi adventum nunquam blasphemasse Deum, eo quod ignoraret adhuc suam damnationem, sed a Christo et apostolis demum didicisse, ignem aeternum sibi esse paratum*, quam sententiam Irenaeus a Justino se accepisse asserit, eandemque tanquam Justini sequitur Oecumenius in comm. 1. Petr. 5. Epiphanius in haeresi Sethianorum asserit, *daemones non modo damnationem suam ignorasse, sed etiam salutem per Christi adventum sperasse, cum vero animadvertenterent, nihil a Christo pro daemonebus praestari, tunc demum de salute desperasse et per haereticos Deum blasphemare coepisse*. 3. Huic erroneae quorundam patrum opinioni opponenda est sanior aliorum sententia, quod daemones non ignoraverint futura tormenta, sed aestuantis gehennae noverint incendia. Antonius referente Athanasio in ipsius vita, Hieronymus et Chrysostomus in c. 8. Matth. Ambrosius in c. 8. Lucae, Augustinus lib. 8. de civ. Dei c. 23 etc. 4. Quinimo non solum noverunt futura sua tormenta, sed etiam hoc ipso tempore eadem ex parte sentiunt. Quodsi enim animae impiorum jamdum infernales cruciatu sustinent, ut in tractat. de morte ostendimus, equis dubitare velit, etiam angelos malos hominibus longe pejores eosdem jamdum sustinere? Si angeli boni jamdum *dicunt videri faciem Patris, qui in coelo est* Matth. 18, v. 10. quidni etiam angeli mali a facie Dei rejecti poena non solum damni sed etiam sensus affici sint censendi? Inde Augustinus libr. de corrept. et grat. c. 10. ac Prosper libr. 1. de vit. contempl. *daemones jam judicatos ac miseros effectos esse asserunt; nec absurde Beda in comment. Jacob 3. dicit, daemones quocumque abeant, semper secum circumferre suum infernum*, sicut angeli boni, quocumque loco commorantur, semper secum circumferunt suum coelum. 5. Interim ut impiorum hominum supplicia augebuntur ac plene consummabuntur, quando animae ipsorum cum corporibus redunitae in infernum abjiciuntur; sic diaboli poenarum suarum complementum ac plenitudinem percipient, quando in die novissimo carceri infernali ita mancipabuntur, ut nullus amplius ex eo ipsis pateat exitus. 6. Quorum consummatorum ac exquisitorum suppliciorum comparatione eos hoc tempore minus torqueri, quando in libero aëre vagantur Ephes. 2, v. 2. c. 6, v. 12. Apocal. 20, v. 3. et una cum filiis Dei sive angelis coram Deo se sistunt Job. 1, v. 6. non improbabili colligitur ex ipsorum deprecatione Matth. 8, v. 29. Luc. 8, v. 31. Vincula et catenae caliginis, quibus ante illud judicium

XIX. 180.

diaboli tenentur captivi, nunc sunt illis ad custodiam, tunc erunt ad supplicium et poenam; nunc sunt laxiora, tunc erunt arctissima; nunc ipsorum latet culpa, tunc publice manifestabitur ipsorum culpa et poena.

2. Homi-
nes.

47. 2. Non solum angeli, sed etiam homines judicabuntur, et quidem 1. *universaliter omnes homines*, si de praesentatione coram tribunali Christi et discretionis judicio sermo sit; 2. *specialiter impii* et 3. *singulariter Antichristus*, si de judicio condemnationis agatur. Judicandos esse omnes omnino homines ac specialiter impios patet 1. *ex universalis Scripturae sacrae assertione*. Enoch patriarchae concionem de extremo judicio recenset Judas in epistol. v. 14. quae diserte hoc complectitur, quod omnes homines ad hoc judicium sint vocandi. *Ecce venit Dominus facere judicium κατὰ πάντων*. Quidam exponunt contra omnes, sed quia ex sequentibus apparet, sermonem esse de omnibus in universum hominibus, ideo rectius vertitur *de omnibus*, ut sit positum pro *περὶ πάντων*. Esa. 45. v. 23: *Mihi curvabitur omne genu et omnis lingua confitebitur*. c. 66, v. 16: *Judicabit Deus omnem carnem*. Joël. 3, v. 17: *Sedebo, ut judicem omnes gentes in circuitu*. Sirac. 41, v. 5: *Judicium a Domino omni carni*. Matth. 25, v. 32: *Congregabuntur ante Christum judicem omnes gentes, et separabit eas ab invicem sicut pastor segregat haedos*. Luc. 16, v. 2. quilibet homo utpote Dei oeconomus rationem cogitur reddere villicationis suae. Roman. 14, v. 10. et 2. Corinth. 5, v. 10: *Omnes statuemur ante tribunal Christi*. Galat. 6, v. 5: *Unusquisque onus suum portabit*. Apocal. 1, v. 7: *Ecce venit in nubibus et videbit eum omnis oculus*. 2. *Ex collectivi nominis usurpatione*. Dicitur enim Christus judicaturus orbem terrarum ac fines terrae. Genes. 18, v. 25. 1. Samuel. 2, v. 10. Psalm. 9, v. 9. Psalm. 82, v. 8. Psalm. 98, v. 9. Actor. 17, v. 31. 1. Corinth. 6, v. 2. 3. *Ex indefinita locutione*. Dicitur Deus judicaturus gentes, populos, homines etc. Deuter. 32, v. 36. Psalm. 9, v. 9. Psalm. 50, v. 4. Psalm. 98, v. 9. Esa. 3, v. 30. c. 30, v. 28. Rom. 2, v. 16. jam vero indefinitam illam locutionem aequipollere *universali* ex parallelis Scripturae locis, quae de objecto judicii extremi agunt, colligitur. 4. *Ex speciali distributione*. Dicitur Deus judicaturus *pium et impium, justos et injustos, fideles et incredulos* Eccles. 3, v. 17. Sap. 5, v. 1. *magnum et pusillum* Apoc. 20, v. 12. *vivos ac mortuos*, id est tum eos, quos novissimus dies deprehendet vivos, tum eos, qui ante defuncti fuere. Act. 10, v. 42. 2. Tim. 4, v. 1. 1. Petr. 4, v. 5. jam vero in has duas classes omnes homines distinguuntur, aut enim sunt pii aut impii, magni aut pusilli, vivi aut mortui (Isidorus lib. 1. epistol. 222. p. 53. triplici modo exponi posse censet, quod Christus mortuorum ac vivorum judex dicitur 1. *fore, ut anima et corpus simul in judicium veniant, nec alterum ab altero sejungatur, verum quemadmodum in hac vita communem conjunctionem habuerunt, sic etiam futurum judicium subeant*; 2. *vivos, hoc est qui vitam aeter-*

nam et Deo gratiam sectati sunt, a mortuis, hoc est qui peccatis immortui datum sibi talentum in socordia perinde ut in sepulcro defoderunt, esse discernendos, illisque immortales mercedes, his vero poenas persolvendas; 3. *judicandos esse tum eos, qui vivi relictii fuerint, tum eos, qui ante ipsos vitam cum morte commutarint, quae postrema interpretatio est simplicissima*.) Huc referenda sunt dicta, in quibus specialiter mentio fit *piorum*, Luc. 21, v. 36: *Vigilate omni tempore orantes, ut possitis stare coram Filio hominis*. Rom. 14, v. 12: *Quilibet nostrum pro se rationem reddet*. 1. Cor. 4, v. 4: *Qui me judicat, Dominus est*. 2. Tim. 4, v. 8: *reposita est mihi corona justitiae, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex*. Apoc. 11, v. 18: *Venit tempus reddere mercedem servis tuis; et impiorum*, Deut. 32, v. 35: *Propinquus dies exitii eorum*. Psalm. 2, v. 9: *Conteres gentes in virga ferrea*. Psalm. 11, v. 6: *Pluet Dominus super peccatores ignem et sulphur*. Psalm. 110, v. 5: *Conteret in die irae suae reges*. Matth. 11, v. 22: *Tyris et Sidonis erit tolerabilius in die judicii*. Matth. 26, v. 64. Marc. 14, v. 62: *Videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis et venientem in nubibus coeli*. Rom. 2, v. 5: *Thesaurizas tibi iram in die irae et revelationis justi judicii*. 2. Petr. 2, v. 3: *Quorum ro xpiu non otiaur*. v. 9: *Novit iniquos servare in diem judicii cruciandos*. Jud. v. 15: *Venit Dominus judicare de omnibus et arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum, quibus impii egerunt etc.* 5. *Ex judicii cum morte et resurrectione connexione*. Hebr. 9, v. 27: *Statutum est hominibus semel mori et post hoc judicium*. Johan. 5, v. 29: *Qui bona fecerunt, prodibunt ad resurrectionem vitae, qui vero mala fecerunt, ad resurrectionem judicii*. Hebr. 6, v. 2. *doctrina de resurrectione mortuorum et judicio aeterno conjunguntur*. 6. *Ex ratiocinatione, eaque multiplici*. Christo data est *potestas omnis carnis* Joh. 17, v. 2. ipsi *flectendum omne genu* Phil. 2, v. 10. Erga omnes judicio ejus sistuntur. Justitia divina requirit, ut bonis praemia, malis reddantur supplicia. Ergo just et injusti judicabuntur. Consequens judicii ad omnes pertinet. Ibunt enim mali in ignem aeternum, boni in vitam aeternam Matth. 25, v. 46. Ergo etiam ipsum judicium ad omnes spectat. 7. *Ex perpetua ecclesiae confessione*. In symbolo Apostolorum profitemur, nos credere in Christum venturum ad judicandum vivos et mortuos. Idem repetitur in symbolo Nicaeno. In symbolo Athanasiano dicitur: *Ad cujus (Christi) adventum omnes homines resurgere habent cum corporibus suis et reddituri sunt de factis propriis rationem*. Polycarpus Martyr in epist. ad Philipp.: *Ante conspectum oculorum Domini sumus et omnes nos oportet adstare ante tribunal Christi et unumquemque pro se rationem reddere*. Cyprianus Martyr lib. 4. epist. 6. circa finem: *O dies ille qualis et quantus adveniet, cum coeperit populum suum Dominus recensere et divinae cognitionis examine singulorum merita recognoscere,*

XIX.
(4)

mittere in gehennam nocentes et persecutores nostros flammae poenalis perpetuo ardore damnare, nobis vero mercedem fidei et devotionis exsolvere. Ephrem. lib. 1. de compunct. cordis c. 7: Admirabitur primus Adam in hora illa videns magna et terribilia, quomodo ex eo solo et conjuge ejus immensae nationes et multitudines productae sunt. Maximus Taurinensis hom. in exposit. symb.: Vixi judicandi referuntur ac mortui, ut omnium hominum esse apud Deum cura credatur. Leo Magnus serm. 4. de collectis et eleemos. col. 13: Veniet in majestatis suae gloria Dominus, sicut ipse praedixit, aderitque cum eo radians in splendoribus suis innumerabilis angelicarum multitudo legionum. Congregabuntur ante thronum potentiae ejus omnium gentium populi et quidquid hominum universis seculis toto orbe progenitum est, in conspectu judicantis adstabit. Hugo Victorinus lib. 1. de anim. c. 2:

Judicium faciet gestorum quisque suorum,
Cunctaque cunctorum cunctis arcana patebunt.

Dionysius Carthusianus lib. 2. de quatuor novissimis c. 5: Tunc potentissimi quondam reges nudo latere palpitabunt, nemo ibi redimitus corona aut diademate, nemo indutus purpura, nemo milite constipatus, sed nudi omnes ut pauper et dives adstabant judici. Tunc exhibebitur cum sua prole Venus, tunc ignitus Jupiter adducetur et cum suis stultus Plato discipulis. Ibi aderunt summi pontifices de gubernatione ecclesiae rationem reddituri, aderunt doctores ac verbi Christi praecones de sua doctrina et concionibus rationem pariter reddituri, aderunt reges et caesares de administratione justitiae rationem similiter reddituri, aderunt denique omnes homines, qui fuerunt, sunt et erunt per singulas gentes et linguas, per omnes generationes ac tribus terrae, et unusquisque de aetate totius vitae suae redditurus est in judicio rationem.

48. Antichristum singulariter in die novissimo judicatum iri, sequentia Spiritus sancti oracula testantur. Es. 11, v. 4: Percutiet terram virga oris sui et spiritu labiorum suorum interficiet impium, id est Christus per praedicationem evangelii Antichristum et regnum ejus destruere incipiet et in glorioso suo adventu penitus eum delebit ac una cum reliquis impiis infernali supplicio adjudicabit. Sic enim hoc vaticinium propheticum interpretatur apostolus 2. Thess. 2, v. 8: Tunc revelabitur iniquus ille, quem Dominus ἀνολώσει (Vulgata reddidit interficiet, sed rectius vertitur conficiet ac consumet, potentiam, vires et regnum ejus franget, fraudes scilicet patefaciendo, ut non possit ulterius tanta efficacia homines seducere) spiritu oris sui (praedicatione evangelii, quod est verbum Christi ex ipsius ore profectum, cum quo etiam Spiritus sancti efficacia perpetuo est conjuncta, Apoc. 19, v. 15.) et destruet illum illustri adventu suo (τῇ ἐπιφάνειᾳ τοῦ παρουσῆος αὐτοῦ manifestatione sive revelatione praesentiae suae. Cajetanus in comm. h. l.: Sequaces

Antichristi durabunt usque ad apparitionem adventus Christi, differentia enim est inter consumptionem ac destructionem. Consumtio spiritualis est, consumet eum spiritu oris sui, id est spiritu sermonis evangelici, ubi multi ad veritatem evangelicam convertentur, ac multi perseverabunt usque ad Christi adventum). Apoc. 18, v. 21: Sustulit unus angelus lapidem quasi molarem magnum et misit in mare dicens, hoc impetu mittetur Babylon magna civitas et ultra jam non invenietur. c. 19, v. 1: Audivi quasi vocem turbarum multarum in coelo dicentium, alleluja. v. 2: Quia vera et justa sunt judicia ejus, quia judicavit de meretrice magna etc. et vendicavit sanguinem servorum suorum de manibus ejus. v. 3. Et fumus ejus ascendit in secula seculorum. v. 20. Et apprehensa est bestia et cum ea pseudopropheta, qui fecit signa coram ipsa, quibus seduxit eos, qui acceperunt characterem bestiae et adoraverunt imaginem ejus; vivi missi sunt hi duo in stagnum ignis ardens sulphure. c. 20, v. 10: Diabolus, qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis et sulphuris, ubi et bestia et pseudopropheta cruciabantur die ac nocte in secula seculorum. Ideo autem peculiariter Antichristi judicium praedicatur 1. ad consolationem, qua illi, qui ab antichristiana tyrannide premuntur, sese erigere possint 2. Thessal. 1, v. 6: Justum est apud Deum retribuere tribulationem illis qui vos affligunt; 2. ad praemonitionem, ne corporalibus armis regnum Antichristi destrui posse ac debere opinemur, talium enim bellorum sub praetextu evangelii contra Antichristum susceptorum infelices solent esse exitus; neve scandalizemur duratione regni antichristiani, ut characterem ejus propterea suscipere velimus; 3. ad exhortationem, ut persecutiones, quae ab Antichristo inferuntur, patienti animo perferamus ad novissimum judicium unice respiciendo.

49. Antithesis 1. Rabini jocose magis quam serio Antithesis. dicunt, quatuor hominum genera non in judicium vocari, quia satis poenarum sustinuerunt in hac vita, 1. extreme pauperes, 2. qui animam debent aere alieno pressi, 3. qui malas habent uxores, 4. qui colicos dolores patiuntur. 2. Quidam ex veteribus statuunt, nec fideles nec infideles judicandos, sed medios. Lactantius lib. 7. div. inst. c. 20. p. 427: Non judicabuntur tunc a Deo universi, sed ii tantum, qui sunt in Dei religione versati. Nam qui Deum non agnoverunt, quoniam sententia de his in absolutionem ferri non potest, jam judicati damnatique sunt, sanctis literis contestantibus, non resurrecturos impios in judicium. Judicabuntur ergo, qui Deum sciverunt, et facinora eorum, id est mala opera cum bonis collata ponderabuntur, ut si plura et graviora fuerint bona justae dentur ad vitam beatam, si autem mala superaverint, condemnentur ad poenam. Hilarius in enarr. Psalm. 1. in explic. verborum: Non resurgent impii in judicio. Per id quod impii in judicium non resurgent, absolutum est non resurgendi eos caruisse naturam, sed resurgendi in judicium perdidisse ordinem. Qui autem resurrectionis et judicii ordo intelligendus sit, Dominus in evangelis ostendit dicens:

Qui credit in me, non judicatur, qui autem non credit, jam judicatus est etc. Cum dicit, qui credit in me, non judicabitur, exemit iudicio fideles et cum subiecit, qui autem non credit, jam judicatus est, non admisit ad iudicium infideles. Ergo si credentes exemit et repulit infideles, nec in hos nec in illos iudicii sorte permissa, quomodo convenire sibi hoc, quod tertium ait, existimabitur? Hoc est autem iudicium, quia lux venit in mundum et dilexerunt homines magis tenebras quam lucem; non enim potest videri locus relictus esse iudicio, cum neque fideles neque infideles sint iudicandi. Et haec quidem ita esse auditoribus negligentibus et lectoribus incuriosis videbuntur, ceterum in se verius ipsa verborum proprietates dicti intelligentiam continet. Qui credit, inquit, non judicabitur. Quid enim necesse est iudicare credentem? iudicium enim ex ambiguis rebus existit et ambiguitate adempta iudicii non desideratur examen. Ex quo ne infideles quidem necesse est iudicari, quia ambiguitas cum infideles sint, non resedit. Sed adempto in credentes non credentesque iudicio causam Dominus iudicii et auctores, in quos iudicari necesse esset, adiecit. Sunt enim aliqui inter impios piosque qui medi sunt, ex utroque admixti, neutri tamen proprie, quia in id ipsum constiterint ex utroque, nec fidei admiscendi, quia sit illis aliquid infirmitatis insertum, nec infidelitati deputandi, quia aliquid habeant et fidei. Plures namque Dei metus in ecclesia continet, sed eosdem tamen ad secularia vitia seculi blandimenta sollicitant. Orant, quia timent; peccant, quia volunt; Christianos se nuncupant, quia bona est spes aeternitatis; gentilia agunt, quia blanda praesentia sunt; impii non manent, quia his Dei nomen in ore est; pii non sunt, quia quae pietati sunt aliena, sectantur etc. in eos ergo iudicium est, quod jam in incredulos actum est et in credentes non necessarium est, quia magis tenebras quam lumen dilexerunt, non quod non dilexerint et lumen, sed quod dilectio illis fuerit magis propensa tenebrarum, praeferrere enim solet dilectioni ex comparatione dilectio, et hinc iudicium est, quia cum dilexerint Christum, magis tamen tenebras dilexerunt. Hi ergo judicabuntur, quia neque ut pii non judicabuntur, neque jam fuerint ut impii iudicati, in quos ex praelata potius dilectione iudicium est. Augustinus serm. 38. de sanctis: Ad iudicium non veniunt nec pagani, nec haeretici, nec Iudaei, quia de ipsis scriptum: qui non credit, jam judicatus est. Isidorus lib. 1. sentent. c. 30: In iudicio perfectorum ordo unus est, qui cum Domino iudicet et alius qui iudicatur etc. Hi qui intra ecclesiam sunt mali, iudicandi sunt et damnandi, qui vero extra ecclesiam incendiendi sunt, non sunt iudicandi sed tantum damnandi. Gregorius libr. 26. moral. c. 20: Alii judicantur et pereunt, alii non judicantur et pereunt; alii judicantur et regnant, alii non judicantur et regnant. Judicantur et pereunt, quibus Dominica voce in damnatione dicitur: Esurivi et non dedistis mihi manducare etc. alii vero in extremo iudicio

non judicantur et pereunt, de quibus propheta ait: Non resurgent impii in iudicio, et de quibus Dominus ait: Qui autem non credit, jam judicatus est, et de quibus Paulus ait: Qui sine lege peccaverunt, sine lege peribunt. Resurgunt ergo etiam omnes infideles, sed ad tormentum, non ad iudicium. Non enim eorum tunc causa discutitur, quia ad conspectum districti iudicis cum damnatione suae infidelitatis accedunt. Professionis opera non habentes, redarguantur ut pereant; qui vero nec fidei sacramenta tenuerunt, increpationem iudicis in extrema examinatione non audiunt, quia praedicti infidelitatis suae tenebris, ejus, quem desperant, invectione redargui non merentur. Illi saltem iudicis verba audiunt, quia ejus fidei saltem verba tenuerunt; isti in damnatione sua aeterni iudicis nec verba percipiunt, quia ejus reverentiam nec verbatenus servare voluerunt. Illi legaliter pereunt, quia sub lege positi peccaverunt; istis in perditione sua de lege nihil dicitur, quia nihil legis habere conati sunt. Princeps namque terrenam rempublicam regens aliter punit civem interius delinquentem atque aliter exterius hostem rebellantem. In illo iura sua consulit eumque sub verbis dignae invectionis addicit, contra hostem vero bella movet, instrumenta perditionis exercet dignaque ejus malitiae tormenta retribuit, de malo vero ejus quid lex habeat, non requirit. Neque enim lege necesse est periri, qui legem non potuit tenere. Ita ergo in extremo iudicio et legalis illum invectione percutit, qui ab eo quod professione tenuit, actione declinavit et iste sine iudicii invectione perimitur, qui lege fidei non tenetur. Ex electorum vero parte alii judicantur et regnant, qui vitae maculas lacrymis tegunt, qui mala praecedentia factis sequentibus redimentes, quidquid illicitum aliquando fecerunt, ab oculis iudicis elemosynarum superductione cooperiunt, quibus dicitur: Venite benedicti, esurivi enim et dedistis mihi manducare etc. Alii autem non judicantur et regnant, qui etiam praecepta legis perfectione virtutum transcendunt, qui nequaquam hoc solum, quod cunctis lex divina praecipit, implere contenti sunt, sed praestantiori desiderio plus exhibere appetunt, quam praeceptis generalibus audire potuerunt, quibus Dominica voce dicitur: Vos qui reliquistis omnia, sedebitis super thronos etc. Hi ergo recte sub generali iudicio non tenentur, qui et praecepta generalia vivendo vicerunt. Sicut enim non judicantur et pereunt, qui suadente perfidia legem tenere contemnunt, ita non judicantur et regnant, qui suadente pietate etiam ultra generalis divinae legis praecepta proficiunt. Quae verba Gregorii allegat Lombardus 4. sent. dist. 47. lit. C. Radulphus Flaviacensis lib. 12. in Levit. c. 1: Cum ad iudicium suum Christus venerit, universae credentium multitudinis triplex fiet partitio, quidam enim cum eo iudicabunt, alii judicabuntur, qui iterum in duas partes dividuntur, alii ad dextram statuuntur, alii ad sinistram. Haymo episcopus Halberstatensis in comm. 1. Thessal. 4: Impii in-

fideles aut Judaei et gentiles et qui ab ecclesia expulsi sunt, non in secunda resurrectione judicabuntur, quia hic jam judicati sunt; illi vero qui in ecclesia existentes a praesenti vita recedunt, de quorum operibus, an bona aut mala sint, incertum est, judicabuntur quidam ad vitam, quidam ad mortem. De quorum sanctitate certum est in ecclesia, non (?) judicabuntur, quia jam in hac vita ad vitam ab ecclesia ducti judicati sunt, sed judicabunt, non tamen omnes, sed illi qui apostolorum vicem obtinent, ut episcopi et hujusmodi. Confer Bedam in homil. Ecce nos relinquitur etc. Anshelmum in Elucidario etc.

186. 50. 3. Illorum vestigiis insistent Pontificii, quando disputant, quosdam ex fidelibus, eos scilicet qui voluntariam paupertatem voverunt, non judicandos esse, sed cum Christo judices futuros, ut vidimus superius, ac infideles extra ecclesiam, qui fide caruerunt, non esse judicio discussionis judicandos. Thomas in suppl. q. 89. art. 7. et alii ex Scholasticis 4. sent. dist. 47. quos secutus ex Calvinianis Petrus Martyr. in explicatione symboli apostolici class. 2. locor. theolog. c. 17. p. 432. sic scribit: *Statuo in infideles nullo opus esse examine, ut qui propter suam infidelitatem jam condemnati sunt, ut docet Christus apud Johannem: Qui non credit, jam judicatus est.* Sed respondemus: 1. Scriptura omnes homines Christi tribunali sistendos esse ac Christum orbem terrarum judicaturum discrete adstruit. 2. Omnes homines sunt fideles ac infideles. Quod si ergo nec fideles nec infideles judicandi, consequens fuerit, nullos plane judicandos esse. Statum aliquem inter fidem et incredulitatem intermedium ignorat tota Scriptura, quae in has duas classes immediate sibi invicem oppositas totum genus humanum distribuit. Marc. 16, v. 16. Joh. 3, v. 18. et 36. unde Augustinus serm. 131. de temp. futetur, *Christum judicaturum Christianos et paganos, justos et peccatores, fideles et impios.* Confer ea, quae in tract. de morte §. 184. dicta. 3. Fides non est nuda notitia a pietatis et bonorum operum studio remota, sed fiducialis meriti Christi apprehensio per caritatem et omnis generis bona opera sese exserens, vere fidelium igitur in numerum referri nequeunt, qui secularibus vitiis indulgent, qui gentilia agunt, quibus Dei nomen duntaxat in ore est, sed omnes vere fideles sunt et vere pii. 4. Vere pii et fideles non veniunt in judicium damnationis, interim coram Christi tribunali tam oves quam hoedi, tam qui bona egerunt, quam qui mala, statuentur. 5. Judicium illud non egebit proluxa causae examinatione, testium productione ac depositione, quia Christo judici ut nihil occultum, ita quoque nihil dubium vel ambiguum. 6. Finis judicii erit, non tantum opprobria et supplicia decerni infidelibus et impiis, sed etiam gloriam et praemia assignari fidelibus ac piis. Singuli enim accipient mercedem eorum, quae per corpus gesserunt, sive bona fuerint sive mala 2. Cor. 5, v. 10. 7. Ut fides bonorum operum genitrix, ita infidelitas omnium peccatorum

Gerhardi loci. IX.

fons est, absurdum igitur est statuere, quod nec fidei nec infidelitatis ratio sit habenda in judicio. 8. *Impii non resurgent in judicio*, hoc est non poterunt stare vel consistere, sed causa cadent in judicio, interim venient omnino ad judicium. Confer tract. de resurrect. §. 38. 9. Impios resurrecturos ad tormentum et ad judicium, nequaquam sunt opposita sed subordinata, ut constat ex verbis Christi Joh. 5, v. 29: *Qui mala egerunt, procedent ad resurrectionem judicii.* 10. Increduli et finaliter impenitentes tam extra quam intra ecclesiam judicati jam sunt in aeterna reprobatione, nihilo tamen minus in die novissimo judicabuntur, tum sententiae publicatione tum reprobationis executione sive condemnatione. 11. Unde a Patribus et Scholasticis superius citatis hic discedunt quidam, ex ipsis Pontificiis Hesselius in comm. Matth. 25. Toletus in comm. Joh. 3. Barradius tom. 3. conc. lib. 9. c. 17. p. 603. qui statuunt, *omnium omnino reproborum etiam infidelium cogitationes, verba, opera in judicio omnibus esse manifestanda*, ut constet judicii divini integritas omnibusque pateat respondere peccatis supplicium, cui adjudicabuntur, atque hoc judicio judicandos omnes reprobos, etiam infideles, sive judicium discussionis id appelletur, sive alio nomine exprimatur.

XIX. 187.
(sic).

51. 4. *Quidam ex Pontificiis statuunt, parvulos non baptizatos in judicio non esse comparituros*, 1. quia judicandi distribuuntur in oves et hoedos. At parvuli non baptizati non possunt statui cum ovibus ob peccatum originale, nec cum hoedis, quia carent peccato actuali. 2. Duplex duntaxat est sententia judicis. At neutra competit parvulis, non absolutoria, quia opera illa non potuerunt praestare cum ovibus; nec damnatoria, quia non potuerunt ea omittere cum hoedis. 3. Dan. 12, v. 2: *Multi de his, qui dormiunt, evigilabunt, alii ad vitam aeternam, alii ad opprobrium aeternum.* Si multi, ergo non omnes, ergo aliqui nec ad vitam nec ad opprobrium, in quibus non possunt alii commodius numerari quam parvuli non baptizati. 4. Judicium erit de salvandis ad coelum et damnandis ad infernum. Atqui neutrum competit illis parvulis etc. 5. *Accipiet unusquisque prout in corpore gessit*, 2. Cor. 5, v. 10. infantum autem gesta nulla sunt. Sed hanc opinionem alii ex Pontificiis merito repudiant 1. propter dicta Scripturae universalis de omnibus omnino hominibus judicandis et speciale Apoc. 20, v. 12. de pusillis stantibus coram Agno. 2. Propter connexionem resurrectionis et judicii. Parvuli non baptizati resurgent, ergo etiam judicabuntur. 3. Thomas utitur hac ratiocinatione: *Omnibus debetur merces aut boni aut mali. At parvulis inest malum Adae nondum persolutum totum.* Ergo. Item gratia Christi finitis partibus est major et efficacior peccato Adae. At per peccatum Adae mors, per Christum resurrectio aequae ad omnes pertransiit. Ergo et parvuli resurgent ac judicabuntur. 4. Adimus nos, contrariam sententiam niti falsis hypothesebus, quod absoluta sit necessitas baptismi etiam

in casibus extraordinariis, quod parvuli non baptizati, etiamsi per preces parentum et ecclesiae Deo offerantur, tamen regni coelestis cogantur esse exortes, quod requirantur propria merita, ut quis regnum coelorum ingrediatur, quod quidam nec ad vitam nec ad opprobrium sint resurrecturi, quod possit esse alicui medius aliquis locus, ut non possit esse cum diabolo, qui non est nec esse potest cum Christo etc. 5. Barradius tom. 3. conc. evang. lib. 9. c. 17. p. 602. a iudicio discussionis ac discretionis eximit *Beatam Virginem et parvulos baptizatos*. Verum est, (inquit,) in sanctissima Virgine *Deipara*; in qua nullum reperiri potest peccatum, et in infantibus, qui baptismo abluti e vita discesserunt nullaque opera habuerunt, nullam fore discussionem, nisi quis velit discutiendum originale in infantibus peccatum, videndumque quomodo sit contractum baptismique gratia expiatum. Sed haec opinio itidem nititur falsis hypothesisibus, quod Maria fuerit ab originali peccato penitus libera, quod baptismus ipsam peccati radicem in infantibus tollat, quod discussio ac discretio iudicii tantum spectet operum merita etc.

52. Quaeritur hoc loco 1. *An etiam irrationales creaturae sint judicandae?* Affirmat Bucanus, in inst. theol. sic enim scribit loc. 38. q. 9. p. 431: *Judicabuntur suo modo irrationales creaturae, coelum, terra et quidquid in iis continetur*, quia 2. Petr. 3, v. 7. et seqq.: *Coeli et terra servantur igni in diem damnationis et exitii impiorum hominum et coeli conflagrantes cum stridore transibunt a mutabilitate scilicet ad immutabilitatem et ἀπαύραται*. Elementa vero aestuantia solventur et liquescent terraeque et quae in ea sunt omnia opera exurentur. Secutus est hac in parte Aretium, qui in problemat. loco 158. p. 510. eadem habet. Atqui 1. Scriptura nusquam asserit, irrationales creaturas esse judicandas, sed angelos et homines. 2. Conflagratio mundi erit consequens iudicii, non autem proprie objectum. 3. Si irrationales creaturae adeoque omne quod in coelo ac terra continetur, essent judicandae, consequens erit, etiam irrationales creaturas resurrecturas, quia antecedens iudicii est mortuorum resurrectionis. 4. Quod coelum et terra dicuntur *reservari igni in diem iudicii* 2. Petr. 3, v. 7. ex eo inferri nequit, coelum et terram inter iudicii extremi objecta esse referenda, quia additur apud apostolum *in diem iudicii et perditionis impiorum*. Ergo respectu impiorum in die novissimo judicandorum, non autem respectu coeli et terrae vocatur dies iudicii. 5. In conflagratione mundi veteris apparebit vindicis irae divinae severitas adversus damnatos, in creatione novi coeli ac terrae novae divinae benignitas erga electos et glorificatos. Quodsi ergo testimonium illud irae et gratiae divinae iudicii nomine intelligitur, non magnopere refragabimur, si hoc sensu ac respectu coelum et terra judicanda statuuntur. 6. An mundus *κατ' οὐρανόν* abolendus, an vero *κατὰ ποιότητα* duntaxat immutandus sit, quod posterius Bucanus h. l. asserit, inferius dispi-

ciemus. Quaeritur 2. *An etiam boni Angeli sint judicandi?* Affirmat Petrus Thyraeus lib. de gloriosa Christi apparitione c. 12. *Judicabit*, inquit, *Christus angelos, quando bonis meritorum suorum praemia ac coronas publice decernet, malis autem aeterna dictabit supplicia*. Sed ex 1. Cor. 6, v. 3. 2. Petr. 2, v. 4. Tertullianus de habitu mulier. c. 2. et alii ex veteribus rectius statuunt, *malos tantum angelos* in die novissimo judicandos. Quae bonorum tunc futura sint officia et ministeria, exposuimus superius §. 40.

53. 2. Objectum *reale* seu *formale*, de quo iudicium instituendum, est cujusque fides vel incredulitas, de qua ex propriis effectis, bonis scilicet vel malis operibus, judicabitur. 1. De *factis et operibus* iudicium ferendum patet ex processu iudiciario, Matth. 25, v. 35. *Esurivi et dedistis mihi cibum*, v. 42. *esurivi et non dedistis mihi cibum*. Eccl. 12, v. 14: *Cuncta, quae fiunt, adducet Deus in iudicium*. 2. Cor. 5, v. 10: *Omnes nos oportet manifestari coram tribunalis Christi, ut reportet unusquisque secundum id quod fecit, sive bonum sive malum*. Apoc. 20, v. 12: *Judicati sunt mortui ex his, quae scripta erant in libris, secundum opera ipsorum*, inde toties in Scripturis repetitur, *quod Deus redditurus sit unicuique secundum opera*. 2. Paral. 6, v. 30. Job. 34, v. 11. Psalm. 62, v. 13. Prov. 24, v. 12. Sir. 16, v. 12. Jerem. 25, v. 14. c. 32, v. 19. Matth. 16, v. 27. Rom. 2, v. 6. Apoc. 22, v. 12. Quidam huc referunt locum apostolicum 1. Cor. 3, v. 13: *Cujusque opus manifestum erit, dies enim Domini declarabit, et cujusque opus quale sit, ignis probabit*. Sed ostendimus suo loco, per diem hic rectius intelligi vel *generatim* progressum temporis, vel *speciatim* tempus tribulationis ac probationis, quam diem extremi iudicii. 2. De *verbis* iudicium instituendum testatur Christus Matth. 12, v. 36: *Dico vobis, quoniam de omni verbo otioso, quod locuti fuerint homines, rationem reddent in die iudicii*, v. 37. *ex verbis enim tuis justificaberis et ex verbis tuis condemnaberis*, id est impii et increduli, qui in hoc seculo peccatorum remissionem in Christo et propter Christum non fuere consecuti, non habebunt, quo vel verbum otiosum apud Deum excusent, ut ipse acquiescat, ac si Deus nobiscum in iudicium vellet intrare, etiam de otioso verborum rationem cogeremur reddere. 3. De *cogitationibus* in corde latitantibus iudicatum iri constat tum ex illis Scripturae dictis, quae disertis verbis cogitationes in iudicium adducunt Sap. 1, v. 9: *In cogitationibus impiorum interrogatio erit*. Rom. 2, v. 15: *Cogitationes se invicem accusant vel defendunt* v. 16. *in die qua judicabit Deus occulta hominum*. Hebr. 4, v. 12: *Sermo Dei penetrabilior est omni gladio acutiori, quae cogitationum et intentionum cordis* tum ex illis Spiritus sancti oraculis, quae *occulta hominum* in illo die manifestanda et judicanda asserunt. Job. 20, v. 27: *Revelabunt coeli iniquitatem ejus (impiorum) et terra consurget adversus eum*. Eccl. 12, v. 14: *Etiam occultum adducet Deus*

Quaestio
1. An etiam irrationales creaturae sint judicandae.
XIX. 190.
(sic).

judicium. Rom. 2, v. 16: *Judicabit Deus occulta hominum.* 1. Cor. 4, v. 5: *Nolite judicare ante tempus, quoad usque veniat Dominus, qui et illuminabit abscondita tenebrarum et manifestabit consilia cordium.* Quod ergo apostolus 2. Cor. 5, v. 10. dicit, *unumquemque relaturum propria corporis, prout gessit*, id non est accipiendum exclusive, quasi tantum externa facta sint in judicium adducenda, sed juxta Augustini interpretationem lib. de praedest. sanct. c. 12. *extensive*, ut intelligantur omnia opera, quae fiunt, dum vivimus in corpore, sive interius nudis cogitationibus, sive exterius verbis et factis peragantur.

54. Atque istaec omnium operum, verborum et cogitationum manifestatio in die judicii futura denotatur per *apertionem librorum* praedictam Dan. 7, v. 10. Apoc. 20, v. 12. Per hos enim libros significatur 1. *liber vitae*, in quem per aeternam praedestinationem credentes in Christum scripti sunt. Apocal. 20, v. 12. *alius liber apertus est, qui est vitae.* In die enim judicii omnibus angelis et hominibus manifestum fiet, quinam fuerint electi, illi scilicet, quorum nomina per fidem inveniuntur scripta in hoc libro vitae, per quem intelligitur catalogus salvandorum, quos Deus ex immensa misericordia propter meritum Christi perseverante fide apprehensum et ab aeterno praevium ad vitam aeternam elegit, Exod. 32, v. 32. Psalm. 69, v. 29. Esa. 4, v. 3. Dan. 12, v. 1. Luc. 10, v. 20. Phil. 4, v. 3. Apoc. 3, v. 15. c. 13, v. 8. c. 21, v. 27. quique fuerint reprobi, illi scilicet, qui non inveniuntur scripti in libro vitae, qui proinde mittentur in stagnum ignis Apoc. 17, v. 8. c. 20, v. 15. 2. *Liber divinae omniscientiae*, quam nihil quidquam eorum, quae homines in terris egerunt, fugit, Psalm. 56, v. 9. Psalm. 139, v. 16. Malach. 3, v. 16. Ut enim liber vitae in specie denotat praescientiam salvandorum in Christo Rom. 8, v. 29. 2. Tim. 2, v. 10. 1. Petr. 1, v. 2; sic liber in genere Deo attributus divinam omniscientiam ac praescientiam notat, qua omnium hominum vitam, actiones, cogitationes etc. novit. Hic liber in judicio aperiatur, quia tunc fiet omnibus notum et manifestum, quod in hac vita hominibus fuit occultum, soli autem scientiae divinae notum. Haec explicatio videtur proxime ad textum accedere. Vocantur autem in plurali *libri*, non respectu divinae mentis aut notitiae, quae est simplicissima, sed ad objectorum rerumque inscriptarum varietatem ac diversitatem denotandam. 3. *Liber Scripturae sacrae.* Is enim dicitur *liber vitae* Sir. 24, v. 32. in vulgata versione, quia continet verba vitae aeternae. Joh. 6, v. 68. Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 14: *Libri illi, quos priore loco posuit, intelligendi sunt sancti et veteres et novi, ut in illis ostenderetur, quae Deus fieri sua mandata jussisset, in illo autem, qui est vitae uniuscujusque, quid horum quisque non fecisset, sive fecisset.* homil. 17. in Apoc. circa med. *libros apertos testamenta Dei* dicit. *Hic liber dicitur in judicio aperiendus, quia judicabit Deus occulta hominum se-*

cundum evangelium, quod in prophetis et apostolicis libris continetur Rom. 2, v. 16. *sermo quem locutus est Christus, judicabit homines in die novissimo* Joh. 12, v. 48. Beda per hos libros intelligit Scripturam s. quae tunc aperiatur, quando patebit verissima esse, quae nos de extremo judicio ea docuit. Anselmus in elucid. per librum in judicio aperiendum intelligit vitam Christi, in qua omnes quasi in libro legent, quid de praeceptis ejus vel fecerant vel neglexerunt. 4. *Liber conscientiae.* Est enim conscientia volumen grande, in quo cuncta veritatis stylo scribuntur, ad quem librum emendandum omnes alii libri sunt inventi. Hic liber itidem in judicio aperiatur, quia quod in ejusque conscientia occultum et absconditum fuit, id tunc omnibus manifestum fiet. Ambrosius in Psalm. 1: *Quid libri aperti sunt nisi conscientia, non atramento scripti sed vestigiis delictorum et flagitiorum inquinamento.* Eodem modo exponit illos libros Origenes in cap. 14. Rom. a quo non multum abijt Hieronymus, quando in comm. Dan. 7. scribit, *in die judicii duos libros aperiendos, unum bonorum operum, qui appelletur liber vitae et aservetur penes Deum et sanctos angelos, alterum malorum operum, qui sit penes diabolum, quem ipse tunc proferet ad malos homines accusandos et condemnandos.* Augustinus lib. 20. de civit. Dei c. 14: *Si hic liber carnaliter cogitetur, quis ejus magnitudinem aut longitudinem valeat aestimare? aut quanto tempore legi poterit liber, in quo scriptae sunt universae vitae universorum? An tantus angelorum numerus aderit, quantus hominum erit, ut et vitam suam quisque ab angelo sibi adhibito audiat recitari? non ergo unus liber erit omnium, sed singuli singulorum.* Scriptura vero ista unum volens intelligi: *Et alius, inquit, liber apertus est. Quaedam igitur vis est intelligenda divina, qua fiet, ut cuique bona opera sua vel bona vel mala cuncta in memoriam revocentur et mentis intuitu mira celeritate cernantur, ut accuset vel excuset scientia conscientiam, atque ita simul et omnes et singuli judicentur, quae nimirum vis divina libri nomen accepit, in ea quippe quodammodo legitur quidquid a faciente recolitur.* 5. *Liber testificationis humanae.* Illi enim, quibus pii in hac vita benefecerunt, publice in judicio eorum opera praedicantur et hac ratione per testimonium et approbationem in aeterna tabernacula eos recipient. Luc. 16, v. 9. contra vero de immiser cordia impiorum conquerentur. *Ninivitarum et regina Austri surgent in judicio et condemnabunt gentem Judaicam incredulam* Matth. 12, v. 41. et 42. 6. *Liber accusationis diabolicae.* Diabolus accusat homines die ac nocte Apoc. 12, v. 10. is ergo in die judicii proximum catalogum eorum, quae ipsius instinctu homines impii peregerunt, recitabit. Dicturus est enim coram tribunali Christi, teste Augustino serm. contra Judaeos, Paganos et Arianos: *Aequissime iudex, judica istum meum esse ob culpam, qui noluit tuus esse per gratiam. Tuus est per naturam, meus est*

IX. 193.

per miseriam; tuus per passionem, meus per suasionem; tibi inobediens, mihi obediens; a te accepit immortalitatis stolam, a me accepit hanc pannosam tunicam; tuam vestem dimisit, cum mea huc venit. Acquissime iudex, judica istum meum esse et mecum damnandum esse. Quin imo in die illo iudicii coelum et omnia elementa impios accusabunt, ut Hugo de Sancto Victore lib. 2. de arca cap. 3. scribit: *Coelum dicet peccatori: ego lucem tibi ministravi ad solatium; aer dicet: ego omne genus avium tibi dedi ad obsequium; aqua dicet: ego diversa genera piscium tibi dedi ad esum; terra dicet: ego panem et vinum tibi dedi ad nutrimentum. Postquam vero omnia elementa recitaverunt sua beneficia, convertentur peccatori ad supplicia sicut idem ostendit. Ignis dicet: in me demergatur; aer dicet: in me ventiletur; terra dicet: a me absorbeatur; infernus dicet: a me deglutiat. 7. Denique liber justitiae divinae. In hac vita liber divinae justitiae est vel involutus, quia bonis male, malis vero bene esse quandoque videtur, sed in die iudicii hic liber aperietur, tunc enim bonis praemia, malis vero supplicia in publico angelorum et hominum conspectu reddentur.*

Antithesis.

55. Antithesis. Pontificii statuunt, non de fide vel infidelitate, sed simpliciter de operibus tanquam meritis salutis vel damnationis sententiam ferendam esse. Bartscius in post. dom. 1. Adv.: *Extremum iudicium eo unice spectat, ut tum merces non credentibus, sed bene operantibus decernatur.* Stapletonus in antidot. Matt. Lindanus in dial. 1. Dubitantii. Binsfeldus in concl. sect. 4. membr. 1. Hesselius in catechesi c. 41. idque demonstrare conantur ex processu iudiciali Matth. 25, v. 34. et seqq. descripto. Sed de hoc loco in q. 2. ex professo agetur, hic breviter monemus 1. causam salutis immediatam et adaequatam esse misericordiam Dei Christi merito partam, in verbo evangelii oblatam et fide a nobis apprehensam. 2. Opera ergo adducentur non ut salutis merita, sed ut fidei testimonia et effecta. 3. Damnationis causa propria, immediata et adaequata est incredulitas, ideo enim impii damnabuntur, quia oblatam in evangelio gratiam et peccatorum remissionem repudiarunt. Joh. 3, v. 36: *Qui non credit in Filium, ira Dei manet super ipsum, hoc est omnes homines propter peccatum natura sunt filii irae* Eph. 2, v. 3. a qua non possunt nisi per Christum, qui est unus homo in gratia, liberari Rom. 5, v. 15. qui ergo in ipsum credunt, ab ira liberantur et in statum gratiae transferuntur 1. Thess. 1, v. 10. qui vero non credunt, sub pondere irae divinae manentes aeternum pereunt. Ambrosius lib. 1. de poen. c. 11. tom. 1. p. 159: *Quod manet, utique jam coepit, et ex delicto aliquo coepit, quia ante non credidit. Ubi ergo quis credit, ira Dei discedit, vita autem accedit. Credere ergo in Christum lucrum vitae est.* Augustinus serm. 14. de verb. apost.: *Non est dictum, ira Dei veniet super ipsum, sed manet super ipsum, ut intelligeremus, fidem in Christum esse necessariam, non solum ne incidamus*

in iram Dei, sed etiam ut liberemur ab ira Dei, in quam incidimus per inobedientiam primi parentis. Confer. enarr. in Psalm. 101. 4. Praetermissa igitur opera misericordiae itidem allegantur, ut effectus ac consequens incredulitatis, per quam et propter quam impii damnantur. 5. Interim a causa meritoria damnationis nequaquam absolute et simpliciter excluduntur peccata impiorum sicut a causa meritoria salutis excluduntur bona opera piorum. Est enim hac in parte dispar utrorumque ratio. Bona opera consequenter secum trahunt mercedem gratuitam et indebitam, antecedenter vero non merentur vitam aeternam. Mala autem opera non tantum consequenter afferunt mercedem poenae debitam, sed etiam antecedenter aeternam mortem promerentur. 6. Duplici nomine doctrina Scripturae sacrae, quod bonorum operum in iudicio respectus sit habendus, a Pontificiis depravatur, tum quia bona opera fidei opponunt, quasi tantum operum, non autem fidei ratio sit habenda, ut ἀντιθέσις apud Stapletonum, Bartscium et reliquos testantur, id quod pugnare dicimus non modo cum expressis Christi verbis Marc. 16, v. 16. Joh. 3, v. 18. c. 5, v. 24. sed etiam cum ipsa natura bonorum operum, quippe quae non possunt esse vere bona opera, nisi ex fide proficiscantur; tum quia juxta merita operum iudicium instituendum esse docent. Contra vero Scriptura pronuntiat, non propter opera velut merita quaedam piis vitam aeternam esse adjudicandam, sed secundum opera tanquam fidei effecta et testimonia iudicium in publico angelorum et hominum conspectu esse instituendum nec ex merito sed ex gratia bona opera piorum esse remuneranda Rom. 6, v. 23. c. 8, v. 17. Col. 3, v. 24. etc. *Secundum opera* iudicabimur, sed non *propter opera* in possessionem regni coelestis vocabimur; *ex operibus* iudicabitur primario *de fide*, an praesto fuerit necne, secundario *de persona* an fuerit in gratia, necne, ut ex doctrina evangelii constat. Hippolytus Martyr. in orat. de consumm. seculi: *De hoc iudicio die noctuque meditemur etc. ut nobis quoque dicat ille misericors hominumque amans Deus: Fides tua te salvum fecit, vade in pace. Item illud: Euge serve bone et fidelis etc.* Confer ea, quae de meritis operum suo loco plenius dicta.

56. Quaeritur hoc loco 1. *Quare in descriptione iudicialis processus Matth. 25. duntaxat opera misericordiae et quidem corporalis enumerantur praetermissis reliquis fidei fructibus et effectis?* Euthymius in com. illius loci respondet, *rationem iudicii ibi a Domino commemoratam non ad omnes homines, sed duntaxat ad Christianos pertinere, ad quos praecepta evangelii facta sunt, ethnicos vero non potissimum ob neglecta misericordiae opera, sed ob infidelitatem condemnandos esse.* Joh. 3, v. 18: *Qui non credit, jam iudicatus est. Iudicium autem Christianorum in ecclesia ideo peculiariter a Domino induci arbitratur, quia ethnici et infideles extra ecclesiam in die illo critico suam secum deferent condemnationem, eamque ex conspecto signo*

Filii hominis in coelo apparente e vestigio agnoscent, unde notanter dici a Christo, quod statim ut apparuerit signum Filii hominis, tribus terrae mox sint planeturae. Matth. 24, v. 30. Idem videtur Barradio tom. 3. conc. evang. lib. 9. c. 19. p. 608. *Infidelibus ethnicis, inquit, ignotus est Christus. Ergo non dicet illis Dominus, esurivi et non dedistis mihi manducare. Quomodo enim possent cibum dare Christo, id est pauperibus propter Christum, si Christum non agnoscunt?* Atqui non solum ethnici et infideles, sed etiam hypocritae in ecclesia suam statim agnoscent damnationem ex ipso iudicis conspectu; pii enim et electi resurgent cum corpore glorificato et iudicem videbunt summa cum laetitia, impii vero et damnati resurgent cum corpore passibili et iudicem videbunt summa cum trepidatione, suique ignominia. Adde quod in numero incredulorum non solum censendi sint ethnici extra ecclesiam, sed etiam hypocritae in ecclesia, utpote vera et salvifica fide per caritatem efficace destituti; quotquot enim damnabuntur, illi propter incredulitatem tanquam causam immediatam propriam et adaequatam damnationis a salute excludentur. Joh. 3, v. 36: *Qui non credit in Filium, non videbit vitam, sed ira Dei manebit super eum.* Augustinus lib. 21. de civ. Dei c. 27. et serm. 50. de tempore (si tamen illorum sermonum Augustinus auctor est) existimat, *sola misericordiae opera propterea requiri, quod peccata reliqua illis potuerint expiari.* Sed haec responsio analogiae fidei minus congrua est, quippe quae in solo Christi merito satisfactionem pro peccatis, eorumque coram Dei iudicio expiationem unice quaerendam esse docet, ut alibi plenius fuit demonstratum. Simplicissima responsio petitur ex contextu. In praecedenti parabola v. 14. docuerat Christus, rationem in iudicio exigendam esse *de usu talentorum*, id est donorum divinitus concessorum, qua parabola praecipue apostolos et eorum in officio docendi successores, adeoque quosvis praerogativa divinorum charismatum donatos vel in emittentia muneris constitutos sui admonere voluit officii; (dico praecipue, quia nullus hominum est, qui non aliquid a Deo si non talentum, tamen drachmam acceperit, qua lucrari, id est proximo prodesse et Dei gloriae inservire possit ac debeat, proinde *secundario et extensive* ad omnes homines haec parabola pertinet); in hac pericope docet exigendam esse in iudicio rationem *de operibus misericordiae* vel praestitis vel neglectis, omnes in universum Christianos, praecipue vero auditores sui admonere cupiens officii, a quibus non tam talentorum quam misericordiae erga pauperes rationem exigendam esse significat, omnem tergiversandi occasionem iisdem subtrahens. Ut simus martyres, paucorum est; ut simus doctores et columnae ecclesiae, paucorum est; at haustum frigidae aquae proximo sitienti dare nemo non potest. Quod autem non praecipue et inprimis propter apostolos, et eorum in docendi officio et divinorum charismatum participatione consortes sed propter auditores, qui per

illorum praedicationem credituri erant, istaec dicta sint, apparet ex ipso verborum sono v. 40: *Quidquid fecistis uni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis*, et v. 45. *quod non fecistis uni de his minimis, mihi non fecistis*, ubi *δείκνυτον τούτων* est valde emphaticum, digitum enim intendit in apostolos et eorum in penuria consortes, qui in hoc mundo aliorum beneficentia vel maxime indigebant. Interim ut proxime praecedentem parabolam secundario et extensive ad omnes referri posse diximus, ita quoque hoc loco sub operibus misericordiae corporalibus quaevis opera dilectionis ac proinde etiam opera misericordiae spiritualia, adeoque omnia verae fidei effecta et indicia extensive intelligi possunt. Scopus enim Christi est docere, quod iudicium instituendum sit *secundum opera* tanquam externa et visibilia fidei interius in corde latentis testimonia, XIX. 196. Ea igitur opera commemorat, quae ex dilectione individua fidei comite Gal. 5, v. 6. oriuntur, quae vel maxime ad sustentationem vitae indigenti proximo necessaria sunt, a quibus nemo se facile excusare potest, ad quae ipsa humanitas quemvis impellit, et ad quae reliqua bona opera commode reduci possunt. Euthymius d. l.: *De sola caritate disserit, non quod cetera vel iustorum bona opera, vel peccatorum delicta sine examinatione vel discussione relinquenda sunt, sed confirmare volens, quod caritatem Deus maxime requirit, et hanc prae omnibus expetit, utpote Christianis maxime necessariam, cujusque enim Christiani insigne, quo dignosci potest, est dilectio, huius autem optima pars est pauperum amor et erga proximum compassio ac misericordia, quia juxta Gregorium Theologum, nulla re inter omnes ita colitur Deus ut misericordia, neque alii cuiquam magis rependetur humanitas quam humanitati.*

57. Quaeritur 2. *An ex processus judicialis verbis colligi possit, electis propter operum merita tanquam debitam mercedem reddendam esse vitam aeternam.* Affirmant Pontificii urgentes tum particulam *αἰτιολογικὴν γὰρ*. *Venite, possidete regnum, esurivi enim, et dedistis mihi cibum*; tum oppositionem electorum et damnatorum. Quemadmodum enim pro causa, propter quam impii in ignem aeternum projiciuntur, allegantur opera misericordiae ab ipsis neglecta, ita pro causa, propter quam pii ad possessionem regni coelestis vocantur, allegantur opera misericordiae ab ipsis praestita. Bellarminus lib. 5. de justificat. c. 3. Jansenius, Barradius, Maldonatus Salmeronius et reliqui omnes Pontificii scriptores in comm. c. 25. Matth. Sed respondemus 1. hypothese de meritis operum adversatur *fidei analogia* in clarissimis Scripturae locis proposita, ut in tract. de bon. operib. §. 89. et seqq. multis ostendimus, universa Scriptura testatur, iudicem non *propter opera* vitam aeternam daturum, sed *secundum opera* vel operum testimonia iudicaturum, quia *χάρισμα θεοῦ est vita aeterna*. Rom. 6, v. 23. 2. Eandem validissime evertit sententia Christi definitiva in hoc ipso loco proposita: *Venite benedicti Patris mei,*

Quaestio
2. An ex
processus
judicialis
descripti-
one colligi
possit,
electis
propter
operum
merita
reddenda
esse
vitam aeternam.

possidete regnum paratum vobis a constitutione mundi. v. 35. vocat electos *benedictos*, videlicet in benedicto illo semine, in Christo per fidem apprehenso, quos coelestis Pater *benedixit omni benedictione spiritali in coelestibus* Gal. 3, v. 9. Eph. 1, v. 3. non autem benedicentes se in operum suorum meritis, inque illis confidentes. Nec dicit simpliciter *accipite*, sed *κληρονομήσατε*, *hereditate vel in hereditatem accipite*, tanquam paternum bonum ob *υιοθεσίαν* vobis promissum Rom. 8, v. 17. Atqui si vita aeterna ipsis datur ut *hereditas filialis*, utique non contingit ut *merces servilis*. Per fidem obtingit piis *υιοθεσία* Joh. 1, v. 12. Gal. 3, v. 27. etc. ergo et hereditas regni coelestis. Si autem per fidem, ergo non ex operibus; si *ex gratia*, ergo non *ex operum meritis*, ut oppositiones apostolicae luculente testantur Rom. 3, v. 28. c. 11, v. 6. Gal. 2, v. 16. Eph. 2, v. 8. et 9. etc. Denique regnum illud dicit ipsis *paratum esse a constitutione mundi*, per electionem scilicet factam in Christo *ante jacta mundi fundamenta* Eph. 1, v. 4. *antequam quidquam boni vel mali egissent* Rom. 9, v. 11. Jam vero praeparatio illa regni sive electio ad regnum est mere gratuita, ut suo loco multis argumentis demonstratum fuit. Ergo etiam ipsa possessio regni datur ex gratia et non ex merito. 3. Ipsimet electi immensam largitatem mirantur dicentes v. 37: *Quando te vidimus esurientem et pavimus te?* Ergo ex simplicitate cordis, non autem cum opinione meriti bona fecerunt, nec opera sua tanta remuneratione digna aestimant. 4. Adducuntur ergo opera misericordiae a Christo non ut *ποιητικά*, ut causae efficientes meritoriae regni coelestis, sed ut *σηματικά*, ut verae fidei testimonia ac fructus, quibus exterius declararunt, se esse in Christo benedictos et electos. *Causam efficientem* Christus jam ante expresserat, videlicet gratuitam Dei misericordiam, qui in Christo nos ad vitam aeternam elegit inque filios adoptavit; jam profert electionis illius et verae fidei *τεκμήρια*, quia iudicium illud visibiliter in angelorum et hominum praesentia instituetur, ideo opera producantur tanquam indubitati testes fidei justitiam interioriorem exterius demonstrantes. 5. Proinde particula *γὰρ* non est *causalis sed ratiocinativa*, non exprimens causam meritoriam vitae aeternae, sed dictorum consequentiam subjiciens, hoc est rationem prolatae a Christo sententiae, quia scilicet operibus misericordiae se electos, benedictos ac veros Dei filios esse demonstrarunt, hoc est non *meritum* possessionis vitae aeternae, sed *qualitas* eorum, qui vitam aeternam hereditate consequentur, hisce verbis exprimitur. 6. Eadem est ratio membri posterioris, videlicet in sententia contra damnatos prolata. Christus enim ubique propriam, immediatam et adaequatam causam damnationis constituit *incredulitatem* Marc. 16, v. 16. Joh. 3, v. 18. et 36. cum vero incredulitas illa in corde lateat, ideo producantur opera mala, cumprimis immiser cordia erga proximum, tanquam fructus et effectus incredulitatis interius in corde delitescantis 1. Joh. 3, v. 14. Causa condemnationis

ratione meriti esset quodvis peccatum contra legem divinam commissum, quia omnia sunt aeterna morte digna; at non ratione *executionis*, quia alias omnes essent damnandi. Causa igitur condemnationis est sola incredulitas, quatenus damnatio in se et *formaliter* consideratur; interim *materialiter* et ratione diversorum graduum spectatae condemnationis causa est peccatorum gravitas vel levitas. 7. Sed et inter bona ac mala opera maxima est disparitas. Mala opera perfecte talia sunt et ex se damnationem merentur, sed bona piorum opera sunt imperfecta, multis infirmitatibus contaminata, sunt Deo jam ante debita, proinde ex se et in se vitam aeternam mereri nequitiam possunt, unde apostolus Rom. 6, v. 23. *peccati stipendium esse dicit mortem aeternam*, sed *vitam aeternam χάρις, gratuitum donum, Dei in Christo esse* asserit. Confer tract. de bon. operib. §. 58. et 117.

CAPUT V.

DE FORMA JUDICII EXTREMI.

58. De forma iudicii recte usurpari potest illud Augustini lib. 20. de civit. Dei c. 30. circa fin.: *Quo modo atque ordine illud sit futurum, magis tunc docebit rerum experientia, quam nunc valet consequi ad perfectum hominum intelligentia.* Illud tamen ex Scripturis constat, eam describi sub idea augustissimi iudicii visibiliter et audibiliter exercendi. Dan. 7, v. 9. Matth. 25, v. 31. Apoc. 21, v. 12. Anselmus in comm. Rom. 14: *Ut iudicii species notior fieret hominibus, iudicandi forma ex his, quae inter homines geruntur, assumpta est etc.* Docendi causa duas ejus partes constituere possumus, 1. *solennem ad iudicium praeparationem*, 2. *ipsam iudicii administrationem*. Quod praeparatio quaedam sit, colligitur ex Apoc. 20, v. 4: *Vidi sedes et sederunt super eas et iudicium datum est illis.* v. 1. *Vidi thronum magnum candidum et sedentem super eum.* Ad praeparationem illam pertinet 1. *Christi iudicis in throno gloriae collocatio*. Quando Christus in secundo suo adventu ex improvviso redibit gloriosus, angelorum satellitio stipatus, ab omnibus conspiciendus, tunc *sedebit super thronum majestatis* sive gloriae suae Matth. 19, v. 28. c. 25, v. 3. qui thronus erit tribunal iudicium, coram quo omnes homines sunt sistendi Rom. 14, v. 10. 2. *Coram eo* v. 10. Quamvis vero exacte sciri nequeat, quae ac qualis ille thronus sit futurus, unde quidam putant per eum accipiendos esse *angelos*, inter quo quidam dicuntur *throni*, hoc est sedes, quidam *diride* accipiunt, probabiliter tamen statimur, hunc thronum fore partim *invisibilem*, ipsam scilicet Deae dextram, ad quam Filius hominis evectus est, quae propterea vocatur *dextra majestatis in excelsis* Hebr. 1, v. 3. quia est ipsa increata et infinita Dei virtus et majestas; partim *visibilem*, splendidam

scilicet et augustam quandam nubem, cum venturus dicatur in nubibus coeli, ut superius ex Scripturis docuimus. Super hunc thronum collocabit judicem Christum Pater coelestis, ut colligitur ex Dan. 7, v. 9: *Adspiciebam, donec throni positi sunt et Antiquus dierum sedit.* v. 13. *Et ecce cum nubibus coeli quasi Filius hominis veniebat, et usque ad Antiquum dierum pervenit et in conspectu ejus appropinquare fecerunt eum.* v. 14. *et dedit ei potestatem et honorem et regnum etc.* Ut enim Pater dedit Filio potestatem faciendi judicium Joh. 5, v. 27. *et statuit diem, in quo judicaturus est orbem terrarum per virum, in quo decrevit* Act. 17, v. 31; ita quoque super thronum judicarium eundem collocabit. Nihilo tamen minus etiam ipse Filius super hunc majestatis suae thronum se ipsum collocabit, ut colligitur ex hac Scripturae locorum collatione. Eph. 1, v. 20: *Pater collocavit Christum ad dextram suam in coelestibus.* Psalm. 110, v. 1: *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis.* Marc. 16, v. 19: *Christus consedit a dextris Dei.* Hebr. 1, v. 3: *Purgatione peccatorum nostrorum facta per se ipsum, sedit in dextra majestatis in excelsis.* Eadem est ratio collocationis in tribunal judicarium, quae pertinet ad statum exaltationis ac gloriae, ad quam Christus secundum humanam naturam est evectus. 2. *Omniū hominū coram tribunali Christi congregatio* Matth. 25, v. 32. Rom. 14, v. 10. 2. Cor. 5, v. 10. ministerio angelorum peragenda Matth. 24, v. 31. Marc. 13, v. 27. Utitur vero apostolus d. l. duobus vocabulis maxime emphaticis. *Omnes*, inquit, in priorē loco *παράστησθε*, *sistetur* sive praesentabimur, *apud tribunal Christi* a Christo judicandi, est enim verbum forense et judiciale. Act. 23, v. 33. c. 24, v. 13. c. 27, v. 24. *Omnes nos*, inquit in loco posteriore, *oportet γαρῳδῆσαι*, manifestari, *coram tribunali Christi.* In hoc seculo homines iudicio sistendi occultant se, vel etiam fuga sibi consulunt, sed in die novissimo nec occultationi nec fugae patebit locus. Impii quidem dicent montibus et petris, *cadite super nos et abscondite nos a facie sedentis super thronum et ab ira Agni, quoniam venit dies magnus irae ipsorum et quis poterit stare* Apoc. 6, v. 16. et 17. sed hoc votum erit prorsus frustraneum, quia montes ac petrae instar cerae coram hoc iudice colliquescent Psalm. 97, v. 5. Propter hanc universalem omnium hominum *παρήγνυναι* in die iudicii futuram, vocatur dies ista tempus *ἐπισυνάγωγῆς* 2. Thess. 2, v. 1. non solum quia electi congregabuntur ad Christum, cum quo semper erunt 1. Thess. 4, v. 17. de qua congregatione proprie et specificē ibi loquitur apostolus; sed etiam quia magni et pusilli, vivi et mortui in unum quasi congregabuntur concilium et stabunt coram throno agni Apoc. 20, v. 12. quod si unus aliquis non compareret, falleretur Dei iuramentum Esa. 45, v. 23. quod est prorsus ἀδύνατον. Deus omnes capillos nostros in numero habet Matth. 10, v. 30. quanto magis omnes homines; *numerat omnes gressus* Psalm. 56, v. 9. quanto magis homines, qui ambularunt? Omnes proinde homines *omnis temporis, omnis conditionis, omnis sexus, omnis aetatis*, ut glossa interlinearis Matth. 25, v. 31. loquitur, coram istoe tribunali comparebunt. Neque vero majestas iudicis permittet, ut absque ullo reverentiae et subjectionis signo iudicandi coram ipsius tribunali consistent, sed *γινώσκουσιν* testatum reddent, se hunc iudicem regem et dominum agnoscere. Rom. 14, v. 10: *Omnes statuemur ante tribunal Christi, scriptum est enim* (Esa. 45, v. 23.): *Mihi curvabitur omne genu.* Quidam de solis piis ac credentibus hoc accipiunt, qui in vera fide Deum invocant, quia additur *et omnis lingua confitebitur* Deo. Sed ex Phil. 2, v. 10. intelligitur, non solum pios sed etiam impios, quin et ipsos daemones subjectionem suam erga Christum in die iudicii esse declaraturos, ideo confessio illa recte sic exponi potest, quod omnes creaturae rationales Christum pro domino sint agniturae ac rationem factorum ipsi redditurae. 3. *Congregatorum in duas partes separatio* ac quorundam ad dextram, quorundam ad sinistram collocatio. Matth. 25, v. 32: *Separabit eos ab invicem, sicut pastor segregat oves ab hoedibus*, v. 33. *ac statuet oves quidem a dextris, hoedos autem a sinistris.* Separatio ergo illa fiet non solum *interius* secundum iudicium et cognitionem Christi, sed etiam *exterius* secundum locum, utroque enim modo separatio instituetur. Conspicitur autem in ea tum *iudicis omniscientia*, quod exacte noverit discrimen inter pios et impios Joh. 2, v. 24. 2. Tim. 2, v. 19; tum *aequitas et justitia*, quod inaequales separando nemini faciat injuriam Act. 17, v. 31; tum *efficax omnipotentia*, quia angelorum ministerio separationem illam instituet Matth. 13, v. 49. nec ferrent hanc separationem reprobi, nisi auctoritatem et potestatem iudicis ipsimet persentiscerent. Parabolae, quibus separationem illam Christus praefigurare voluit, in historia evangelica complures exstant, utpote per ventilationem et purgationem areae Matth. 3, v. 12. per zizaniorum a tritico discretionem Matth. 13, v. 30. per piscium bonorum a putribus segregationem v. 48. ac d. l. per ovium ab hoedibus ἀπορίσθωσαν sive separationem, praedictam etiam Ezech. 34, v. 17: *Ecce ego iudico inter pecudem et pecudem, arietes et hircos.* Quemadmodum in die, cum in campum mittuntur greges, oves permixtae sunt hoedis ac in agro simul pascuntur Job. 1, v. 14. sed in vespera pastor oves in propria septa colligit et ab hoedis discernit; sic tempore hujus vitae in latissimo mundi campo bonis mali sunt permixti et ab eodem pastore Christo, qui omnes simul nutrit, pascuntur, sed in vespera, hoc est in fine seculi, ab invicem separabuntur. Quemadmodum pastori facillimum est oves ab hoedis separare, sic Christus iudex absque ullo labore bonos a malis separare poterit. Electi comparantur *ovibus* propter mansuetudinem ac modestiam, propter simplicitatem, propter fructificationem in operibus bonis, quia lanam suam membris Christi promte impertierunt, propter patientiam, propter auditum vocis pastoris

sui, propter signaturam crucis, propter iudicium mundi, a quo pro stolidis habentur etc. damnandi comparantur *hoedis*, propter immunditiam peccatorum ac foetorem, propter lasciviam ac libidinem, quia hoedus est animal lascivum ac fervens semper ad coitum, propter viarum obliquitatem, quia hoedi a recto discedunt itinere ac per praecipitia gradiuntur, propter insultus ac molestias, quas piis in hac vita exhibent Ezech. 34, v. 21. propter infrugiferam vitae conversationem, sunt enim *ἄτακτοι καὶ ἄκαρποι*. Hieronymus in comm. Matth. 25: *Hoedi semper pro peccato offeruntur in lege. Non dixit capras, quae possunt habere foetum et tonsae egrediuntur de lavaero omnes gemellis foetibus et sterilis nulla inter eas, sed hoedos lascivum animal et petulcum.* Theophylactus ibid.: *Dominus dicit, impiorum supplicium fore aeternum, hoc est nunquam desinens, unde et ovibus comparat justos, hoedis autem peccatores. Sicut enim hoedus nunquam fit ovis, sic nunquam peccator purgabitur et erit justus.* Ceterum ipsa collocatio praeludium quoddam erit sententiae utrique parti expectandae. Iusti enim vocabuntur ad felicitatem, laetitiam ac prosperitatem, quae *dextrae* nomine in Scripturis significatur; impii vero extremae infelicitati, tristitiae et adversitati tradentur, quae *sinistrae* nomine significari consuevit. Glossa interlinearis Matth. 25. addit: *A sinistris erunt, qui sinistra, hoc est praesentia, quamdiu vixerunt, ardentem amaverunt.* Iusti a dextris collocati audient laetissimum illud invitatorium: *Venite benedicti Patris mei;* impii ad sinistram constituti audient tristissimum illud depulsorium: *Ite maledicti in ignem aeternum,* cuius diversitatis typus quidam videtur propositus Deut. 27, v. 11. ibi enim Dei auctoritate Moyses praecipit, ut filiis Israël in terram promissionis ingressis sex tribus, quarum patres sive capita, videlicet *Simeon, Levi, Judas, Isaschar, Joseph et Benjamin*, ex liberis Jacobi uxoribus, *Lea* scilicet et *Rachele*, nati erant, starent super vel juxta montem *Garizim* ad benedicendum; et sex tribus, quarum patres sive capita, *Ruben, Gad, Aser, Zebulon, Dan et Naphthali*, fere omnes ex ancillis nati erant, excepto scilicet *Zabulone* et *Rubeno*, qui quod cum ancilla patris sui uxore concubisset, cum filiis ancillarum conjungi meruit, starent super vel juxta montem *Hebal* ad maledicendum, hoc est ut responderent Amen illi quidem ad benedictiones, hi vero ad maledictiones a Levitis pronuntiandas, quod etiam impletum legitur Jos. 8, v. 31. Pari ratione, quando Christus unicus summus novi testamenti sacerdos piis dicit: *Venite benedicti*, impiis autem: *discedite maledicti*, ac legis executionem instituet, tunc *justi statuuntur a dextris*, qui recte significantur per filios liberarum, quia paternam consecuturi sunt hereditatem; impii vero *a sinistris*, qui recte significantur per filios ancillarum et concubinarum, quia coelestis Pater his non deputavit propriam suam hereditatem, sed praesentis duntaxat vitae bona velut quaedam munera, perinde ut Abraham filiis ancillarum et

concubinarum dabat munera, sed Isaaco ex Sara primaria uxore nato totam hereditatem relinquebat Gen. 25, v. 6. Leo serm. 4. de collect. et elemos.: *Separabuntur ab injustis justī etc. a nocentibus innocentes, et cum praeparatum sibi regnum recensitis misericordiae operibus filii pietatis acceperint, exprobrabitur durtia sterilitatis.*

59. 2. Ad ipsam iudicii administrationem pertinet 1. *causae cognitio*. Quemadmodum justitia iudicis terreni requirit, ut causam prius cognoscat, antequam sententiam ferat; ita quoque coelestis ille iudex causam utriusque partis accurate prius inspiciet, antequam sententiam ferat. Quia vero novit omne, quod est in homine, nec opus est ei, ut quis testimonium perhibeat de homine Joh. 2, v. 25. ideo nullo indigebit testium examine, nec necessarium ipsi erit propriam reorum confessionem extorquere, sed omnia nuda et aperta erunt oculis ipsius Hebr. 4, v. 13. Interim quia in publico angelorum et hominum theatro *ὁρατὸς καὶ ἀκουστὶκὸς* iudicium administrare constituit, ideo illorum causa occultorum et absconditorum manifestatio erit necessaria, sicut etiam rationes sententiae promulgatae illorum causa subjiciet, Matth. 25, v. 35. et 42. Proinde ut partis utriusque tam piorum scilicet quam impiorum, causa liquido cognoscatur, ideo coelestis iudex omnia occulta et abscondita in clarissimam lucem collocabit et ut apostolus loquitur 1. Cor. 4, v. 5: *Φωτισεῖ τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν.* Quemadmodum lux revelat omnia, quae in tenebris prius fuere a conspectu remota, sic lux divinae majestatis et gloriae, in qua Christus ad iudicium veniet, quaevis occultissima revelabit; quam manifestationem per *librorum apertionem* etiam significari monuimus superius. Quidquid in occultissimis terrae cryptis et cavernis ab impiis fuit commissum, illud omne in aprica luce conspicietur, neque solum conspicietur, sed etiam impios coram tribunali Christi accusabit. Origenes tract. 7. in Matth.: *Non opus erit multo tempore, ut ponatur nobis ratio de omnibus actibus vitae nostrae etc. volens enim Deus ventilare omnium mentes, ut unusquisque sentiat proprios actus bonos vel malos, cito omnia ab omnibus omni tempore gesta singulis quibusque faciet in mente ineffabiliter quadam virtute. Nec enim sicut nos volentes in mente facere alicui ea, quae fecit, opus habemus tempore sufficienti ad consummationem eorum, quae dicuntur a nobis et in memoriam rediguntur; et Deus opus habet tempore volens nobis in mente facere omnia, quae gessimus in vita, ut cognoscere universa, quae fecimus, intelligamus propter quae aut punimur aut honoramur. Si quis autem celeritati divinae virtutis circa haec omnia consummanda non credit, hic nondum intellexit Deum qui omnia fecit et non indiguit spatio temporis alienius ad faciendam coeli et terrae et omnium quae in eis sunt, creaturam etc.* Basilii Magni in hom. 13. super Psalm. 48: *Οὐδείς σου ἔτι κατήγορος στήσεται ἢ αὐταὶ αὐτὰ πράξεις μετὰ τ*

ιδίας μορφῆς ἐκάστη παρυσταμένη· ἡ μοιχεία, ἡ κλοπή, ἡ πορνεία μετὰ τῆς νυκτός, μετὰ τοῦ τρόπου, μετὰ τῶν χαρακτηριζόντων αὐτὴν ιδιωμάτων καὶ ἀπαξιαπλῶς ἐκάστη ἁμαρτία μετὰ τοῦ ἰδίου χαρακτηῖρος ἐναργῆ φέρουσα τὴν ὑπόμνησιν παρυστήσεται. Idem in hom. 2. ad divit. avaros: Ὡςπερ ἡ σκιά τῷ σώματι, οὕτω ταῖς ψυχαῖς αἱ ἁμαρτίαι παρέπονται ἐναργῶς τὰς πράξεις ἐξεικονίζουσαι, quod sic expressit Agapetus in exposit. paraenet. tom. 1. orthodoxogr. p. 194: Quemadmodum umbrae corpora sectantur, sic animas flagitia comitantur evidenti effigie actiones exprimentia, ideo non datur in judicio negare, ipsa enim uniuscujusque opera obtestabuntur, haud sane vocem emittendo, sed talia prorsus sese representando, qualia jam a nobis patrata sint. Idem in lib. de virginit.: Non confuse aut summatim aut indigeste peccata nostra cernentur, sed singula per partes ut sese habent, velut in pictura noscentur. Exempli causa, quomodo ad patrandum quisque adulterium properans e lecto surrexit, quibus passibus incedens usus est, quo motu corporis lentiore ac concitatore, quem habitum, cum procederet, assumsit, qua ex parte irrumpens uxorem alienam violavit, quo item ordine huic mulieri ad nefarium opus sese subtravit. Haec inquam omnia velut per partes diligenter expressa cernentur, nec opus tantum externum sed et intimae cogitationes. Ephremus in lib. de die judicii c. 1: Arbores fructiferae tempore suo primum intrinsecus concipiunt fructum, postea vero divino nutu extrinsecus proferunt secundum suam naturam et fructum et folia; sic in die illa terribili omnes homines, quaecunque in hoc seculo quasi in tempore suo occulte intrinsecus sive bona sive mala gesserunt, ibi quasi fructus proprios ante tribunal Domini proferent. Cyrillus Alexandrinus in orat. de exit. animae et secundo Christi adventu: Nihil accusatoribus eget judex ille, neque testibus, neque demonstrationibus, neque probationibus, sed quaecunque fecimus, dicimus, decrevimus, ea in medium affert ob oculos nocentum. Augustinus serm. 35. de verb. apost. circa med.: Certum est, in die illa ipsum ante se hominem constituendum et ipsam sui vitam in cordis speculo demonstrandam et testes contra eam non de foris aliquando sed intus de ipsa anima proferendos. Adjicienda erunt non aliqua peregrina, sed nimium nota testimonia, id est opera sua. Ordinabuntur ante infelicem animam peccata vel crimina sua, ut eam et convincat probatio et confundat agnitio etc. Confer lib. meditat. tom. 9. Leo serm. 5. quadrages.: Non potest eum quidquam fallere, cui pervium est omne solidum et apertum omne secretum, cui obscura clarent, muta respondent, silentium confitetur et sine voce mens loquitur. Damascenus in orat. de defunctis ex Athanasio: Ἐν ἐκείνῳ τῷ πανόρμῳ θεάτορ, in amplissima illo ac generali theatro, quemadmodum actiones omnium detectae, ita omnium quoque facies omnibus erunt notae atque conspicuae, quoad usque omnes extremum a se invicem sejun-

gantur etc. Quonam enim alioqui pudore suffundentur ii, qui tum in pudore atque infamia versantur, si non omnibus conspicui sint? Etenim tum denique ingens et gravis pudor oboritur, cum quispiam simul et agnoscit et agnoscitur. Quisquis enim erubescit, eos demum, quibus notus est, erubescit. Quandoquidem is, qui inter ignotos ignotus versatur, in nulla propemodum infamia versatur, cum erubescit etc. Cassiodorus in enarrat. Psalm. 50. huc accommodat verba psaltis, quae adversus impios in die judicii a Deo pronuntianda dicit: Cur assumisti pactum meum in os tuum, cum tamen oderis disciplinam et projeceris verba mea post te? Videbas furem, et currebas cum eo, et portio tua cum adulteris. Os tuum abundavit malitia et lingua tua concinnavit dolos. Sedens adversus fratrem tuum loquebaris et adversus filium matris tuae ponebas scandalum. Haec fecisti et tacui, existimasti inique, quod ero similis tui. Arguam te et statum contra faciem tuam. Hoc sermone (inquit) futuri judicii indicata qualitas, ubi peccator videbit ante se stare, quod se putabat oblivionis beneficio praeteriisse, horrorem immensum, formidinem inestimabilem, poenam interminabilem. Bernhardus lib. de anim. c. 2. col. 119: Quadam vi divina fiet, ut cuique sua opera, bona vel mala, in memoriam revocentur et mentis intuitu mira celeritate cernantur, ut accuset vel excuset scientia conscientiam atque ita simul et singuli et omnes judicentur. Quae citri succo scribuntur, ejus scripturae nullum apparet vestigium, at si igni admota fuerint, clare leguntur; ita in igne judicii omnia peccata apparebunt. Brumali tempore nix obtegit omnia, ut lutum a gemmis nequeat internosci, sed sol vernus retegat omnia; sic in hujus vitae bruma et caligine multa latent, quae ad solem justitiae omnia manifestabuntur. An vero manifestatio illa omnium in die judicii futura intelligenda sit collective, quasi omnia tam piorum quam impiorum peccata et utrorumque bona opera omnibus sint revelanda; an vero distributive, quod impiorum duntaxat peccata, piorum vero bona opera manifestanda sint, inferius dispicietur.

60. 2. Causae cognitae decisio ac definitivae sententiae promulgatio. Postquam enim justus judex utriusque partis causam omnibus praesentibus tanquam judicii testibus notam fecit, definitivam sententiam duplicem pro diversitate utriusque partis et causae feret. Prior pars sententiae erit longe jucundissima, qua piis ad dextram constitutis dicet: Venite benedicti Patris mei, hereditario jure possidete regnum, quod paratum vobis a constitutione mundi. Tunc dicet rex, inquit Christus. Qui se paulo ante vocaverat Filium hominis, quia in assumpta humana natura visibiliter judicium administrabit, ac pastorem, quia pios ab impiis separabit, ut pastor oves ab hoedis determinat, is regem sese vocat, quia regis est judiciariam ferre sententiam ac fideles subditos ad regni beneficia vocare, perduelles vero ab eodem relegare et proscribere. Tunc non dicet Pilatus, ergone rex tu es? tunc non

XIX. 203.

dicent Judaei, *non habemus regem nisi Caesarem*, sed omnes coram hoc rege sese humiliare cogentur. Loquetur autem ad pios vultu amico, verbis blandis, cum singulari favoris affectu, dicens: *Αἰῦτε, ἀγῖτε ἡνὶ, ἀδ με venite*, quia in vita vestra audivistis vocem in evangelio sonantem, *Venite ad me omnes qui laboratis* Matth. 11, v. 28. ideo etiam ad regni in evangelio promissi consortium et possessionem venite. *Venite* ex procelloso mari in tranquillum portum, ex bello in triumphum, ex jactatione in quietem, ex exilio in patriam, ex tuguriis in regnum, ex terris in coelum. In hac vita vocati sunt ad ecclesiam, *ad regnum gratiae*, jam vocantur ad possessionem hereditatis aeternae et *ad regnum gloriae*. *Αἰῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρὸς μου, venite benedicti*, id est electi et dilecti Patris coelestis filii, quos non solum ab aeterno elegit, sed etiam in tempore omni benedictione spirituali replevit Eph. 1, v. 6; *venite benedicti*, in me benedicto semine, in quo benedicuntur omnes gentes; *venite benedicti* et a maledictione legis liberati, spirituales Israëlitaе benedictionis a Deo facti participes. *Κληρονομήσατε, hereditatem regni coelestis adite*, non autem operum vestrorum meritum accipite. Filii Dei estis, ideo etiam hereditas vobis danda; *si filii, utique et heredes* Rom. 8, v. 17. Hereditatem crucis in vita vestra accepistis, restat ut lucis et gloriae hereditatem accipiat. *Hereditate accipite* tanquam paternum bonum vobisque jure adoptionis debitum, quodque non ad tempus sed in perpetuum possidebitis. *Accipite incorruptibilem, incontaminatam et immarcescibilem hereditatem conservatam nobis in coelis* 1. Petr. 1, v. 4. *Accipite regnum*, possidete non quodvis bonum, sed omnium maximum, ipsum scilicet regnum coeleste et aeternum. *Venite, regnate*, utpote spirituales reges, ut quod in spe fueratis, etiam in re possideatis. *Possidete regnum* non primum paratum, ut ne recens exortum regnum putetis aliquando cessaturum, sed *paratum vobis a constitutione mundi*, imo ab omni aeternitate. Paratum est vobis illud regnum *ante constitutionem mundi*, non autem vestris meritis acquisitum. Paratum est vobis illud regnum *ab aeterno* per praedestinationem, paratum *a constitutione mundi* per creationem, paratum *in tempore* per meam passionem, per meum meritum et pretii persolutionem. Chrysostomus homil. 34. in Genes.: *Qui propter suam bonitatem, antequam esse inciperemus, haec praeparavit, quomodo non et frui concedet? Vide bonitatis excellentiam, quanta erga genus nostrum misericordia usus sit, ut et ante facta mundi fundamenta nobis regni coelorum fruitionem praeparare dignatus sit?* Subjungit autem iudex rationes decidendi: *Esurivi enim et dedistis mihi cibum etc.* non quod opera misericordiae sint vitae aeternae merita proprie dicta, sed quia sunt verae fidei fructus ac testimonia, ut superius plenius docuimus. Posterior pars sententiae erit longe tristissima et horribilissima, qua impiis ad sinistram collocatis dicit: *Ite maledicti in ignem aeternum*. Prius benedicti vocantur in

regnum, quam maledicti in caminum ignis aeterni deiciantur, *quo videlicet oerius dolcant videntes, quid amiserint, ac justi videbunt et laetabuntur considerantes, quid evaserint*, Bernhardus serm. 8. in Psalm. 91. Qui habitat. Deinde ut intelligamus, iudicem proniorem ad recordandum et remunerandum benefacta piorum quam ad vendicandum malefacta malorum, *πορεύσατε* dicit *ἀπ' ἐμοῦ οἱ καταραμένοι*. Est in hac contra impios prolata sententia antithesis verborum prioris sententiae. Ibi enim dicitur *venite*, hic vero *discedite a me*; ibi nominantur *benedicti*, hic vero *maledicti*. Non tamen additur, *maledicti Patris mei* sicut pii vocati erant *benedicti Patris coelestis*, quia ut Origenes in comm. monet, *benedictionis quidem auctor et administrator Deus est, maledictionis autem sibi unusquisque auctor existit, qui maledictione digna operatur*. Deus est causa benedictionis piorum, id est tum fidei, tum operum bonorum, tum gratiae, tum gloriae; sed non est causa maledictionis impiorum, id est incredulitatis ac peccatorum, propter quae supplicio aeterno mancipantur. Chrysostomus in comm.: *Impiis dicit Dominus: Ite maledicti, non quidem a Patre, non enim ipse, sed opera eis propria maledixerunt, quod est evidens argumentum contra figmentum Calvinianum de absoluta damnatorum reprobatione*. Ibi vocantur pii ad hereditatem regni coelestis possessionem, hic vero igni aeterno adjudicantur; ibi dicitur regnum, ad quod pii vocantur ipsis paratum a constitutione mundi, hic vero ignis, ad quem impii damnantur, non hominibus sed diabolo et angelis ejus, qui in lapsu ei consenserunt, paratus dicitur, cujus diversitatis rationem pulchre expendit Irenaeus lib. 3. c. 35. *Significat, inquit, Christus, quod non homini principaliter paratus sit aeternus ignis, sed ei, qui seduxit et offendere fecit hominem, ei inquam, qui princeps est apostasiae, principi abscissionis, et his angelis, qui apostatae facti sunt cum eo, quem quidem iuste percipient etiam hi, qui similiter ut illi sine poenitentia et sine regressu in malitiae perseverant operibus*. Similia occurrunt apud Origenem, Chrysostomum et Theophylactum in comm. Matth. 25. Non ergo dicit ignem a Deo paratum injustis, sicut dixerat regnum paratum hominibus justis, ne Dei ordinationi sic adscribatur hominum condemnatio, sicut eorum salvatio; sed intelligamus, Deum neminem creasse ad perditionem, homines vero peccantes sua sponte peccatis suis se participes et obnoxios facere illis, quae inprimis et potissimum diabolo ac ipsius angelis erant parata, sane ob praeviam finalem incredulitatem et impenitentiam Deus ab aeterno per reprobationem non minus hominibus damnatis, quam angelis malis ob peccatum inobedientiae aeternum ignem paravit. Interim diabolo et angelis ejus ignis iste paratus dicitur, non hominibus, quia daemones absque parato remedio illi sunt destinati, sed hominibus paratum est peccati remedium in Christo mediatore, per quem vera fide apprehensum debuissent ac potuissent ignem illum effugere. Nec dixit prius *regnum*, ad quod vocantur

justi, paratum est angelis justis, sicut nunc dicit, ignem paratum diabolo et angelis malis, ne similiter intelligamus, homines mereri angelorum bonorum consortium, sicut consortium malorum angelorum malis suis operibus merentur. *Ite, inquit, maledicti.*

Quam tristis vox est, iudex cum dixerit, ite, Tam dulcis vox est, cum dixerit ille, venite.

Mortis vel vitae breve verbum est: Ite, venite, Dicitur reprobis ite, venite piis.

Ite maledicti, qui ob transgressionem legis maledictioni facti estis obnoxii Deuter. 27, v. 26. nec fide apprehendistis eum, qui pro vobis factus est maledictum Gal. 3, v. 13. Discedite a me maledicti, super quos manet aeternumque manebit pondus irae divinae et condemnationis legalis, maledicti primum maledictione culpa, nunc autem maledictione poenae aeternae; discedite a me, fonte vitae indeficientis, a me lumine gloriae beatificantis, a me torrente voluptatis inundantis, a me plenitudine ubertatis inebriantis; discedite a me in ignem aeternum, cujus flamma nunquam exstinguetur, qui paratus est diabolo et angelis ejus, ac proinde eum cum diabolo et malis ejus angelis communem habebitis, merito enim idem supplicium habet, qui ejusdem voluntatis sunt, ait Theophylactus in comm. cum illo habituri estis poenae communionem, cujus elegistis facere voluntatem, ait Leo sermon. 4. de collect. et eleemos. discedite a me, nunquam redituri ad me, nunquam visuri me. At Deum non videre, est omni bono privatum esse, Deum non videre omnia gehennae supplicia superat; discedite a me, non solum me nunquam visuri, sed etiam cum diabolo et angelis ejus in perpetuum futuri; discedite a me, haec est poena damni, videlicet privatio beatificae visionis; discedite a me in ignem aeternum, haec est poena sensus, videlicet ignis infernalis cruciatus. Subjungit et hoc loco iudex rationes decidendi prioribus oppositas. Esurivi enim, et non dedistis mihi cibum etc. Augustinus lib. de fid. ad Petrum c. 45: Si in ignem aeternum digne mittetur, qui Christo in suis minimis esurienti panem non dederit, quid passurus est, qui ipsum panem, qui de coelo descendit, sibi per infidelitatis vitium ademit? Si in flammis perennibus exuretur, qui Christo in suis minimis sitienti calicem aquae frigidae non tribuit, quid ille patietur, qui renatus ex aqua et Spiritu sancto sanctum baptismum in se iterare permittit, quod ad salutem semel et ad sacramentum sanctae regenerationis accepit? Si illum credimus perennibus subdendum esse tormentis, qui Christum in suis minimis peregrinum hospitio negligit suscipere, quid passurum se putaverit, qui Dominum Christum de domo cordis sui excludens et diabolum in se caeca prorsus infidelitate recipiens de sancta ecclesia, quae est columna et firmamentum veritatis, haeretica circumventus falsitate discesserit? Et si ille, qui infirmos atque in carcere positos

famulos Christi non visitat, igni deputatur aeterno, quid illis retribuendum dicimus, qui Dei famulos, in quibus solam persequuntur fidei veritatem, aut squalore carcerum aut exiliorum deportatione violenter affligunt? Idem sermon. 38. de sanctis: Si in ignem mittetur, qui esurienti non dedit panem suum, putas ubi mittendus est, qui tulit alienum? Si in ignem mittetur, qui nudum non vestit, ubi mittendus est, qui vestitum exspoliavit? Si cum diabolo damnatur, qui hospitibus non praebuit domum suam, putas ubi mittendus est, qui tollit alienam? Si periturus est, qui carcerem non visitavit, quid de illo fiet, qui forte in carcerem misit? Attendite, quam spem habere possunt, qui mala faciunt, quando illi perituri sunt, qui bona non faciunt. Gregorius part. 3. curae pastoral. admonit. 21: Hinc colligendum, quanta damnatione plectendi sunt, qui rapiunt aliena, si tanta animadversione feriuntur, qui sua indiscrete tenuerunt. Perpendat, quo eos obliget reatu res rapta, si tali subicit poenae non tradita. Perpendant, quid mereatur injustitia illata, si tanta percussione digna est pietas non impensa. Dionysius Carthusianus in comm. Matth. 25: Arguit eos potius de operibus misericordiae quam de operibus justitiae, cum tamen magis teneamur ad opera justitiae, quia opera misericordiae sunt faciliora, cum natura ad ea magis inclinet ac proinde magis arguenda, ubi deficiunt. Arguit potius de omissione quam de commissione, cum tamen majoris criminis sint commissae et ideo magis arguenda, quia puniendo quod minus est, innuit amplius faciendum de majoribus. Si enim omisa arguit, multo plus commissae. Item magis arguit de peccatis in proximum quam in Deum, quia si peccata in proximum condemnantur, multo magis peccata in Deum ut blasphemiae et idololatria. Item cum sit misericordia corporalis et spiritualis, potius defectum arguit operum spiritualium quam corporalium, quia opera spiritualia sunt evidentiora.

61. 3. Sententiae promulgatae executio. Neque enim amica illa piorum ad regni coelestis possessionem invitatio erit inane promissum, neque horribilis illa impiorum ad ignem infernalem damnatio erit fulgur ex pelvi et vanum terculamentum, sed sententia utrique parti lata sine ulla exceptione, dilatione, appellatione, replicatione, levatione etc. e vestigio executioni dabitur, Matth. 25, v. 46. Erit ibi ut veritas in inquisitione et nuditas in publicatione, ita quoque severitas in executione. Conspicietur majestas judicis in apparendo, auctoritas in colligendo, prudentia in discernendo, justitia in decidendo, potentia in exsequendo. Et ibunt hi (a sinistris constituti) in supplicium aeternum, justi autem (a dextris collocati) in vitam aeternam. Impii a facie Domini expulsi ibunt in aeternum supplicium, quia radius ille igneus, id est sententia maledictionis, a throno Dei procedens Daniel. 7, XIX. 207. v. 10. horribiliter instar fulminis eos in infernum prosternet et in cordibus ipsorum in omnem aeter-

nitatem sonabit. Aperietur terra divina potentia et vivos illos deglutiet, sicut quondam Dathan et Abiran deglutivit Numer. 16, v. 31. Psalm. 106, v. 17. Justi autem ab angelis in vitam aeternam deducuntur, *rapientur enim in nubibus in occursum Domini in aëra, ut semper sint cum Domino* 1. Thess. 4, v. 17. hoc est, ut vita et laetitia aeterna cum Christo perfruantur. Impii prius dicuntur in supplicium aeternum ituri quam justi in vitam aeternam, vel quia ordo narrationis id requirebat, eo quod proxime praecesserat de condemnatione impiorum, vel ut significetur, impios in conspectu justorum mox abituros in supplicium, quod ad augmentum gaudii et felicitatis ipsorum faciet, cum ex comparatione divinae erga se benignitatis suaeque felicitatis cum divinae justitiae erga damnatos severitate ipsorumque infelicitate, magis in se Dei gratiam agnoscant ac praedicent. Glossa interlinearis Matth. 25: *Tolletur impius, ne videat gloriam Dei*. Nimirum hoc est illud bivium, in quo olim separabuntur, qui hic promiscue vixerint; hoc illud est decretum, quo aeterna mansio et habitatio unicuique sine ulla spe mutationis assignabitur. *Nemo poterit*, ait Chrysostomus in hoc loco, *potestatem hujus judicis effugere, sapientiam fallere, aequitatem flectere, judicium retractare*. Vide, ait idem homil. 22. ad pop. Antioch., *non indutum veste nuptiali ex sponsali domo expulsum et neminem pro illo intercedentem; vide talentum habentem concreditum ac non negotiantem, quomodo pro illo nemo intercedat; respice quinque virgines exclusas et aequales pro ipsis non deprecatas*. Eusebius Emesenus hom. 2: *Unde misericordiam petiturus est primum de misericordiae contemptu judicandus?* Augustinus lib. 3. de fid. et symb.: *Ille iudex nec gratia praevenitur, nec misericordia flectitur, nec pecunia corrumpitur, nec poenitentia vel satisfactione mitigabitur*. Cassiodorus in Psalm. 20: *Istam sententiam, ite in ignem aeternum, consequetur, ut impii perpetua flamma deorentur. Nam jussionem Domini nulla mora subsequitur, sed mox ut discernit, impletum est*. In secundo illo adventu iratus David contra ingratum et avarum Nabal descendet dicens: Vere frustra servavi omnia, quae hujus erant in deserto. Vere frustra tot beneficia in impios contuli, ingrati et stulti homines missis a me pueris pauperibus pauxillum carnis esurientibus dare noluerunt etc. nulla tunc occurret irato regi Abigail, quae intercedat, sed avari isti Nabales sententiae damnatoriae fulmine in mortem aeternam praecipites dabuntur.

Antithesis.

62. Antithesis. Errant circa judicii executionem 1. *Origenes*, qui homil. 27. in Num. disputat, *animas post resurrectionem non subito, sed per multas mansiones adscensuras ad summa, donec perveniant ad patrem luminum*; 2. quotquot de aeternitate suppliciorum, quibus damnati sunt adjudicandi, non recte senserunt, quales varios fuisse commemorat Augustinus lib. 21. de civit. Dei c. 17. usque ad finem libri. *Origeni* cum primis haec opinio tribui consuevit ac nostri temporis *Anabaptistae* eandem

videntur amplecti, quibus opponimus perspicua Scripturae dicta aeternitatem suppliciorum infernalium diserte exprimentia, Esa. 66, v. 24. Dan. 12, v. 2. Matth. 3, v. 12. Luc. 3, v. 17. Joh. 5, v. 29. Marc. 9, v. 43. et 44. 2. Thess. 1, v. 9. Apocal. 14, v. 11. c. 20, v. 10. c. 22, v. 15. cum primis vero tenorem executionis sententiae tam absolutoriae quam damnatoriae Matth. 25, v. 46. ubi in utraque parte, in eodem loco, eadem sententia, eodem verbo aeternitas pronuntiatur. Si ergo statuere nolumus, impiorum sine fine futurum esse supplicium, negandum etiam erit, piorum aeternam fore vitam et gloriam. Augustinus lib. contra Priscill. et Origen. c. 5: *Moneo, ut de diaboli angelorumque ejus correctione et in pristinum statum reparatione sapere nihil audeas, non quia diabolo et daemonibus invidemus et eo modo quasi vicem malevolentiae illis rependimus, cum illi non ob aliud nisi invidentiae stimulis exagitati nostra itinera, quibus in Deum tendimus, perturbare conentur, sed quia ultimae sententiae summi et veracis judicis ex nostra praesumptione nihil addere debemus*. Sed de hac quaestione inferius in tract. de inferno plenius dicitur.

63. Quaeritur circa formam judicii 1. *Utrum* *peccata piorum ac salvandorum aequae ut impiorum ac infidelium in judicio sint publicanda?* Qui affirmant, urgent 1. *generalia Scripturae pronuntiata*, tum respectu *objecti realis*, quae omnia omnino in judicio manifestanda esse asserunt. Eccles. 12, v. 14: *Omne opus adducet Deus in judicium, etiam omne occultum, sive bonum sive malum*. Matth. 12, v. 36: *De quolibet verbo otioso rationem reddent homines in die judicii*. Luc. 8, v. 17: *Nihil est occultum, quod non manifestetur, nec absconditum, quod non cognoscatur et in manifestam lucem veniat*. Rom. 2, v. 16: *Judicabit Deus occulta hominum secundum evangelium*. 1. Cor. 4, v. 5: *Illuminabit a se condita tenebrarum et manifestabit consilia cordium*; tum respectu *objecti personalis*, quae omnes homines judicio Dei sistendos ac proinde causa ipsorum ab omnibus cognoscendam asserunt. Rom. 14, v. 10. 2. Cor. 5, v. 10: *Omnes statuemur ante tribunal Christi*. Rom. 14, v. 12: *Quisque pro rationem reddet Deo*. Gal. 6, v. 5: *Unusquisque onus suum portabit*. Confer ea, quae de objecti extremi judicii dicta superius §. 47. 2. *Apertione librorum* in die judicii secuturam Dan. 7, v. 10. Apocal. 20, v. 12. illa enim omnium occultorum manifestationem divina virtute faciendam arguit 3. *Judicis Christi justitiam*; judicabit orbem terrarum in justitia Act. 17, v. 31. neminem ergo inaudita causa vel absolvet, vel damnabit. 4. *Manifestationis illius commodum*, quia cedet hoc in majorem divinae bonitatis laudem et uberiores gratiae commendationem, quod poenitentes peccatores non solum in gratiam receperit, sed etiam regni sui consortes eos facere velit. 5. *Simile exemplum*, quod hominum etiam sanctissimorum peccata in sacriliteris annotata et publicata, tum ob *διδασκαλίαν*, ut sanctos etiam peccatorum remissione indigere

agnoscamus Rom. 15, v. 4; tum ob *ἐλεγχον*, ut convincantur, qui propriis meritis hominem coram Deo justificari volunt; tum ad *παράλησιν*, ut qui in peccata prolapsus est, non desperet visis tot, qui resipuerunt et ad summum virtutis apicem pervenire potuerunt 1. Timoth. 1, v. 13; tum ad *παιδείαν* et *ἐπαρώρθωσιν*, ut in vero Dei timore caute et solícite ambulemus 1. Cor. 10, v. 12. Ad hoc enim peccata magnorum virorum scripta sunt, ut ubique tremenda sit apostolica illa sententia: *Qui stat, videat, ne cadat*. Nutantibus enim columnis, quis non contremiscat? 6. *Contrariae sententiae nocumentum*. Qui peccata quaedam in die iudicii revelanda negat, securitati fomentum oblique suppeditat. 7. *Ecclésiæ doctorum suffragium*. Multi ex veteribus ecclésiæ doctoribus statuunt, omnia tam piorum quam impiorum facta, dicta, cogitata in die iudicii esse manifestanda. Atque hanc sententiam amplectuntur non solum Pontificii (Thomas in supplem. q. 87. art. 2. Osorius tom. 1. conc. p. 8: *Dubitas, an iustorum peccata revelanda sint in iudicio? Licet quidam in dubium revocent, certum est tamen, revelanda esse, sed non ad confusionem, quoad hoc enim celanda sunt. Sed quomodo teguntur, si omnibus manifestantur? respondetur verbo. Pretiosa vestis reginae facta rumpitur forte aliqua parte, num ideo rejicienda et perdenda omnino illa vestis est? absit, resumit vestem sartor et locum rupturae coaptat ibique aurum, gemmas, lapillos pretiosos apponens sic vestem ornat, ut ruptura nil indecorum videatur, nec casu factam credet, sed consulto quidem, ut tam pretiosis lapidibus splenderet. Sic iusto, qui vestis est Christi, continget.* tom. 2. concion. p. 119: *Sicut cum pretiosi vasis pes fractus est, ne projiciatur et pereat omnino, ei apponitur basis aurea et majoris valoris et decoris efficitur; sic fractura bonorum non est insanabilis, sanata est poenitentia, gratia, virtutibus, quibus pulchrior redditur iustus.* Barradius tom. 3. conc. evang. lib. 9. c. 18. p. 604: *Peccata etiam per poenitentiam oblitterata patefient omnibus in iudicio, alioqui ipsa poenitentia, per quam oblitterata sunt, non patefieret, quod falsum est, ac praeterea laterent maxima Dei beneficia, nimirum auxilia, quibus lapsos iustos in gratiam extulit, neque constaret iudicii integritas, siquidem non venirent in iudicium peccata multa, quae supplicio digna erant, nisi poenitentia abolerentur.* Josephus a Costa lib. 4. de novissim. temp. c. 24. p. 644: *Multi dubitant, an ea etiam scelera vel peccata, quae iusti olim patrarunt et per Dei clementiam poenitentia legitima remissa sunt, sint eo die patefacienda in illo magno mirabilique conventu. Nam et Magister sententiarum sentit, non esse publicanda, verum puerilis est haec cogitatio et ab illa novae vitae immutatione alienissima, patebunt sane omnia, quae egimus et bona et mala, neque de bonis quidquam accipient consolationis impii, neque de malis pudoris boni; sed etiam quidam ex nostris, ut apparet ex tractatu*

Jonae Heuleri, quem de hac quaestione in publicum edidit.

64. Negantem quaestionis partem statuunt plerique omnes ex nostris Rungius in 2. Cor. 5. Osander in c. 20. Apocal. Harbartus in disp. Lipsiens. in art. de extremo iudicio th. 21. etc. pro qua stabilienda adduci possunt sequentia argumenta: 1. *a processu judiciali* Matth. 25. descripto. In eo enim pii ad dextram iudicis Christi collocati audiunt non peccatorum suorum publicationem sed bonorum operum enumerationem. 2. *A Dei gratuita promissione et misericordia*. Illa enim sic describitur, quod peccatorum nostrorum nolit recordari amplius Esa. 43, v. 25. Jerem. 31, v. 34. Ezech. 18, v. 22. jam vero quorum Deus non amplius recordatur, ea quoque non revelabit in iudicio; quod *peccata nostra projiciat post tergum suum* Esa. 38, v. 17. jam vero quae Deus post tergum suum projecit et a conspectu suo quasi removet, ea non producet in angelorum et hominum intuitum; quod *projiciat peccata nostra in profundum maris* Mich. 7, v. 19. hoc est in abyssum misericordiae suae et infiniti meriti Christi; jam vero quae in profundum maris sunt projecta, ea non iterum eruuntur et in lucem producantur; quod *deleat ut nubem praevagationes nostras* Esa. 44, v. 22. jam vero quae instar nubis ac nebulae dissipantur, ea non possunt amplius videri ac conspici. 3. *A Dei immutabilitate*. Quod Deus in hac vita condonavit, illud in extremo iudicio non revocabit ad calculos; quod in hac vita tectum voluit, illud in die iudicii non manifestabit, ipse enim *Deus est et non mutatur* Malach. 3, v. 6. *non est quasi filius hominis, ut poeniteat eum* Num. 23, v. 19. 1. Sam. 15, v. 29. Potest sane peccatorum remissio semel impetrata per peccata contra conscientiam admissa iterum fieri irrita, sed hoc in vere piis et renatis a peccatis contra conscientiam sibi caventibus vel post eorum commissionem ad Deum se convertentibus inque poenitentia et fide ad finem usque vitae perseverantibus locum non habet. Confer Feurbornum in fascic. 2. disput. 4. 4. *A iudicis erga pios affectu*. Christus constitutus vivorum ac mortuorum iudex veniet piis ut redemptor Luc. 21, v. 28. Roman. 8, v. 23. ut salvator Matth. 25, v. 35. Joh. 14, v. 3. ut advocatus Rom. 8, v. 34. 1. Joh. 2, v. 1. ut coronae ac brabei distributor 2. Timoth. 4, v. 8. Apocal. 2, v. 10. ergo non ut severus iudex peccata piorum in publicum omnium conspectum producat et ad rigidum examen eadem vocans. Advocati enim est peccata clientis non propalare sed tegere, non accusare sed excusare, non redarguere sed patrocinari. Christus est piorum amicus Joh. 15, v. 15. et frater Joh. 20, v. 17. jam vero amici ac fratris est peccata non manifestare sed occultare; est ipsa caritas 1. Joh. 4, v. 8. jam vero caritas universa operit delicta Proverb. 10, v. 12. 1. Petr. 4, v. 8. 5. *A Christi officio*. Ipse enim utpote unicus Dei et hominum mediator peccata nostra in se recepit ac perfectam pro illis satisfactionem prae-

XIX. 210.

stitit, quam credentes vera fide sibi applicarunt, Esa. 53, v. 5. Joh. 1, v. 29. Rom. 4, v. 25. 2. Cor. 5, v. 19. et 21. 1. Petr. 2, v. 24. Atqui si piorum peccata in iudicio revelaret, contra hoc officium suum ageret, quia revelaret ea peccata, quae eo fine sibi imponi passus est, ut pro illis abolendis ac tollendis sufficientissimum *λύτρον* praestaret. Ipse est verum propitiatorium Rom. 3, v. 25, quod peccata contra tabulas divinae legis commissa tegit et abscondit, sicut Mosaicum propitiatorium arcam foederis et decalogi tabulas in ea repositas tegebant, unde etiam *תָּרָחֵם*, tectorium vel opertorium, appellatur Exod. 25, v. 20. 6. *A conversorum exemplo.* Qui in hac vita per veram poenitentiam ad Deum fuere conversi, illis non exprobravit peccata, sed juxta promissionem suam eorum non fuit recordatus amplius, ac tractavit eos velut indulgentissimus ac mitissimus pater, qui degenerem filium ad meliorem frugem se recipientem obvis ulnis excipit nulla exprobratione prioris vitae antegressa Luc. 15, v. 20. quinimo per Siraciden praecepit, quod peccatum admissum non debeat exprobrari illi, qui serio respiscit Eccles. 8, v. 6. 7. *A piorum conditione.* Illi enim sic describuntur, quod non sint iudicandi Joh. 3, v. 17. quod non sint venturi in iudicium, sed transierint a morte ad vitam Joh. 5, v. 24. quod habeant vitam aeternam Joh. 3, v. 36. 1. Joh. 5, v. 12. quod nulla in ipsis sit condemnatio Rom. 8, v. 1. quod sint abluti, sanctificati, iustificati 1. Cor. 6, v. 11. quod sint nova in Christo creatura 2. Cor. 5, v. 17. quod sint cum Christo conspiciendi in gloria, quando ipse gloriosus apparuerit Col. 3, v. 4. quod nullus sit, qui ipsos accusare vel con-

IX. 211. demnare possit Rom. 8, v. 33. quod peccatorum remissionem in hac vita per fidem impetraverint, in morte autem ac cenefactione a peccati fomite et radice penitus liberati sint Rom. 6, v. 7. quod resurrexerint cum corporibus glorificatis ab omni peccati labe purgatis ac liberis 1. Cor. 15, v. 43: *nec maculam nec rugam amplius habentes* Ephes. 5, v. 27. Quomodo igitur peccata ipsorum in iudicium protrahentur, quomodo ad examen vocabuntur, quomodo revelabuntur? 8. *A norma iudicii.* Pii non iudicabuntur vel condemnabuntur ex lege, absolutioriam audient sententiam ex evangelio. Si enim ex lege iudicandi essent, salutis participes reddi non possent, cum lex maledictionis fulmen vibret in omnes, qui non perfectam obedientiam ei praestiterunt, Deut. 27, v. 26. Gal. 3, v. 10. Jam vero non ex evangelio, sed ex lege est peccati agnitio Rom. 3, v. 20. in quem locum Ambrosius sic commentatur: *Per legem peccati agnitio, per evangelium abolitio.* Ergo peccata piorum in die iudicii non agnoscentur, non revelabuntur, non iudicabuntur. Evangelium nulla in piis agnoscit aut examinat peccata, sed eadem veste iustitiae Christi tecta esse pronuntiat. Ergo etiam iudicandorum juxta evangelii normam peccata in iudicio non manifestabuntur. 9. *Ex consequente incommodo.* Si peccata piorum in iudicio coram angelis et hominibus manifestarentur, cederet

hoc in ipsorum ignominiam; fieri enim nequit, ut peccatorum conspectus atque intuitus eos non det in ruborem ac pudorem, cum non amittant suam naturam indolem, quae est, quod sint legis divinae transgressionem Deo adversae. Jam vero a piis in die iudicii exulabit omnis ignominia, resurgent enim in gloria 1. Cor. 15, v. 44. apparebunt cum Christo in gloria Col. 3, v. 4. erunt *δοξαίετοι* Matth. 22, v. 30. imo Deo similes 1. Joh. 3, v. 2. 10. *A causae necessariae defectu.* Nulla potest dari causa sufficiens ac necessaria, propter quam peccata piorum revelanda et ad examen iudicii sint vocanda. Sive enim Deum respiciamus, sive iudicem Christum, sive ipsos pios, nihil quidquam occurrit, quod revelationem illam peccatorum requirat. Deus non ex malis sed bonis piorum operibus in lucem producendis et gratis remunerandis laudem bonitatis, veritatis et iustitiae accipiet 2. Thess. 1, v. 7. Christus impiis ad sinistram constitutis neglectum operum misericordiae exprobrabit, pios vero ad dextram constitutos ob misericordiae opera praestita laudabit. Piorum non ex malis operibus ignominia, sed ex bonis ipsorum factis tanquam verae fidei fructibus gloria revelabitur Roman. 2, v. 7. 1. Petr. 1, v. 7. Ephremus lib. de poenit. c. 5: *Deus altissime, qui solus sine peccato es, tribue mihi peccatori gratiam in illa hora propter multas miserationes tuas, ne tunc appareat, quae nunc velata est iniquitas mea coram expectatoribus angelis et archangelis, prophetis et apostolis, iustis et sanctis, sed salva me impium gratia et misericordia tua et induc me in paradisum deliciarum.* Confer Biesenthalium in enodatione hujus quaestionis Rostoch. anno 1617. edita, ubi omnia argumenta ad quatuor fontes revocat, ad causam scilicet iudicii efficientem, materiale, formalem ac finalem.

65. Ad argumenta, quae in contrarium adducta, ex dictis respondere in proclivi est. 1. *Omnia in iudicio manifestanda esse accipiendum est non collective, quasi tam piorum quam impiorum peccata sint omnibus revelanda, sed distributive, quod piorum bona opera, impiorum vero mala opera etiam sine testibus vel arbitris facta in claram lucem collocanda sint, ut ex processu iudiciali Matth. 25, v. 34. et seqq. colligitur.* Origenes homil. 9. in diversos: *Et peccatores cognoscent in conspectu suo sua delicta et iusti manifeste videbunt semina iustitiae suae, ad qualem eos perduxerunt finem. Omnes iudicio Dei sistendos esse ac rationem factorum ab ipsis exigendam, intelligendum est cum hac declaratione a Christo ipso addita, quod pii non sint in iudicium damnatorium venturi nec severo examine iudicandi Joh. 3, v. 18. c. 5, v. 24. rationem reddent suae villicationis* Matth. 25, v. 19. Rom. 14, v. 12. sed non male, verum bene administratae, ideo etiam coram Filio hominis consistere poterunt Luc. 21, v. 36. atque audient laetissimam illam *αἰσχρογάρησον* Matth. 25, v. 21: *Euge serve bone et fidelis, super pauca fuisti fidelis, super multa constituam te, intra in gaudium Domini tui.* Venient

pīi in iudicium coram tribunali Christi *comparendo* Rom. 14, v. 10. 2. Cor. 5, v. 10. *rationem reddendo* Rom. 14, v. 12. *sententiam absolutoriam audiendo* Matth. 25, v. 34. *laudem et praemia accipiendo* Matth. 25, v. 21. 1. Cor. 4, v. 5. 2. Cor. 5, v. 10. non venient in iudicium Joh. 5, v. 24. *sententiam damnatoriam audiendo, poenam sustinendo, ignominiam ex peccatorum revelatione et accusatione percipiendo*. 2. Inter libros in iudicio aperiendos est *liber vitae* Apocal. 20, v. 12. cui per veram fidem pīi sunt inscripti; jam vero qui in Christum credunt, illi non venient in iudicium; est inter eos *liber evangelii*, juxta cujus normam iudicium instituetur Rom. 2, v. 16. jam vero pīi crediderunt evangelio, proinde etiam juxta scripturam hujus libri absolventur, non autem condemnabuntur, tecta erant ipsorum peccata, non revelata. Distinguenda igitur dicta legalia ab evangelicis proprie sic dictis: legale est, *rationem reddent homines in die illo de quovis verbo otioso*; evangelicum est, *qui credit, non venit in iudicium*; legale est, *thesaurizas tibi iram in die revelationis justitiae*; evangelicum est, *attollite capita vestra, quia appropinquat redemptio vestra*. 3. Christus neminem inaudita causa absolvit vel condemnabit, sed ex eo inferri nequit, etiam piorum peccata esse manifestanda, sed hoc tantum sequitur, quod piorum bona opera tanquam fructus et *τεκμήρια* incredulitatis in publicam lucem producturus sit ac secundum opera quemlibet iudicaturus. 4. Illustrius ac manifestius divinae misericordiae testimonium in eo conspicitur, quod peccata poenitentibus tam plene ac perfecte remittit, ut ea projiciat in profundum maris, ut eorum non amplius recordetur, ut deleat ea velut nubem etc. 5. Fines, propter quos lapsus sanctorum in scripturis annotati sunt, non amplius locum habebunt in die iudicii, cum nullus amplius futurus sit locus poenitentiae vel indulgentiae, *sed clausa erit janua* Matth. 25, v. 10. 6. Impii tota doctrina evangelica pessime abutuntur ad securitatem, sed abusus rei non tollit ipsam substantiam. 7. Dictis veterum opponimus illud Lombardi 4. sentent. distinct. 42. lit. D: *Si quaeritur, utrum peccata, quae fecerunt electi, prodeant tunc in notitiam omnium, sicut mala damnandorum omnibus erant nota, non legi hoc expressum in Scriptura, unde non irrationabiliter putari potest, peccata hic per poenitentiam tecta et deleta, illic etiam tegi aliis, alia vero cunctis propagari*. 8. Pīi coram

218. Deī iudicio non confident propriae justitiae, quae est vestis lacera ac disrupta, immo immunda, quia *super vestem justitiae propriae jugiter stillamus* priorum peccatorum saniem, ut ex Bernhardo et Gersono loquitur Adrianus de Trajecto, sed consistent ac Deo placebunt in pretiosissima ac purissima veste justitiae Christi, quam per fidem induerunt Galat. 3, v. 27. Apocal. 19, v. 8. c. 21, v. 2. ideoque nec macula nec ruga, multo minus ulla in hac veste apparebit ruptura Eph. 5, v. 27. sed teget universa piorum delicta, quo minus in Deī, angelorum et hominum conspectum veniant.

66. Quaeritur 2. *An pīi peccatorum suorum in die iudicii recordaturi sint?* Lombardus 4. sent. dist. 42. lit. D. sic respondet: *Quaedam auctoritates videntur trudere, bonos non habituros tunc memoriam praecedentium malorum, id est peccatorum vel tormentorum, ait enim Esaias: Ego creo coelos novos et terram novam, et non erunt in memoria priora et non adscendent super cor, sed gaudebitis in aeternum* c. 65, v. 17. Item oblivioni traditae sunt angustiae priores et absconditae ab oculis nostris v. 16. in quae verba sic commentatur Hieronymus lib. 18. in Esaiam: *Olivioni tradentur priora mala, quia forsitan in futuro pristinae conversationis memoria omnino delebitur succedentibus bonis aeternis, ne sit pars malorum prioris angustiae memorari*. Sed haec, ait Lombardus, et his similia sic accipi possunt, ut non excludant memoriam praecedentium malorum, sed ex ea molestiam et laesionem amoveant, non enim eorum memoria sanctos contristabit vel eorum beatitudinem obfuscabit, sed gratiores Deo reddet. Augustinus lib. 22. de civ. Dei c. 30: *Voluntas beatorum oblita culparum, oblita poenarum, nec tamen ideo suae liberationis oblita, ut liberatori suo sit ingrata. Quantum ergo attinet ad scientiam rationalem, memor praeteritorum etiam malorum suorum, quantum autem ad experientis sensum, prorsus immemor*. Nam et peritissimus medicus, sicut arte sciuntur, omnes fere morbos corporis novit, sicut autem corpore sentiuntur, plurimos nescit, quos ipse non passus est etc. Gregorius in enarrat. Psalm. 88: *Quomodo in aeternum misericordias Dei canit, qui miseriae non meminit? quomodo autem plena beatitudo, si memoria reatus mentem tangit? sed saepe laeti tristium meminimus et sani dolorum meminimus sine dolore et inde amplius laeti et grati sumus*. Idem Gregorius in fine lib. 4. explanationum in Jobum c. 31. alias 42: *Quaerendum est, quomodo electorum mens perfecta esse in beatitudine poterit, si hanc inter gaudia sui reatus tangit memoria? Sed sciendum est, quod sicut saepe nunc tristium laeti reminiscimur, ita tunc transactae nequitiae sine laesione nostrae beatitudinis recordabimur*. Plerumque enim incolumitatis tempore ad memoriam dolores praeteritos sine dolore reducimus et quo aegros nos recolimus, eo nos incolumes plus amamus; erit ergo in illa beatitudine culpa memoria, non quae mentem perturbet, sed quae nos arctius laetitiae adstringat, ut dum doloris sui animus sine dolore reminiscitur et debitorem se medico verius intelligat et eo magis acceptam salutem diligit, quo molestiae meminit, quam evasit. In illa itaque laetitia sic tunc sine taedio mala nostra conspiciamus, sicut nunc in luce positi sine ulla cordis caligine animo tenebras videmus. Ex his apparet, quod si piorum malorum memoriam sancti habebunt in futuro, non eis tamen erit ad poenam vel gloriae derogationem, sed gratiarum actionem. Ergo nec peccatorum, quae pīi in hac vita commiserunt, nec adversorum, quae per-

Quaestio 2. An pīi peccatorum suorum in die iudicii sint recordaturi?

adversorum, quae pīi in hac vita commiserunt, nec adversorum, quae per-

XIX. 214.

tristitiam; non illorum, quia non recordabuntur duntaxat peccatorum suorum, sed etiam condonationis eorum a divina misericordia impetratae, per quam ex gurgite illo, in quo multi sunt suffocati ac submersi, benignissime fuere liberati, quod ipsum ad maiorem divinae gratiae laudem eos inflammabit; ac quamvis ex peccati recordatione non possit non oriri in piis quaedam displicentia, illa tamen nec molestiam nec dolorem nec tristitiam ipsis afferet, quia conjuncta erit cum vitae aeternae laetitia et praesentissima Dei visione, quae omnem tristitiam excludit ac instar maris absorbet; nec horum, quia *passiones gloria illa, quam consecuti sunt, non esse condignas* animadvertunt Rom. 8, v. 18. ideoque aeternum et infinitum illud gloriae pondus momentaneum ac leve tribulationis penitus in ipsorum animis deprimit 2. Cor. 4, v. 17.

Quaestio
3. An per
aliquot
dies pro-
trahen-
dum sit
judicium?

67. Quaeritur 3. *An per aliquot dies protrahendum sit illud iudicium?* Mahumet in Corano perquam absurde et ridicule iudicii extremi continuationem ad quinquaginta millia annorum extendit. Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 1. ante med. in medio hanc quaestionem relinquit: *Quod in confessione ac professione tenet omnis ecclesia Dei veri, Christum de coelo esse venturum, ad vivos ac mortuos iudicandos, hunc divini iudicii ultimum diem dicimus, hoc est novissimum tempus. Nam per quot dies hoc iudicium tendatur, incertum est, sed Scripturarum more sanctarum diem poni solere pro tempore nemo, qui illas literas quamlibet negligenter legerit, nescit.* Sed cum iudicii tempus ubique in Scripturis dicatur ἡ ἡμέρα et quidem ἔσχατη, cumque iudicii futuro omnia sint notissima, qui nullo indigeat vel testium examine vel reorum confessione quique sententiam latam executioni mox daturus est, ideo verisimilius censemus, iudicium extremum non per aliquot dies protrahendum, sed unico die divinitus determinato instituendum Actor. 17, v. 31. Neque tamen in ictu oculi et momento iudicium sicut resurrectio instituetur (in quam sententiam inclinat Origenes tractat. 7. in Matthaeum: *Tempus futuri iudicii non opus habebit spatio temporis, sed sicut resurrectio dicitur futura in momento, in ictu oculi, sic puto iudicium fore*); quia Daniel 7, v. 9. Apocal. 20, v. 4. iudicium dicitur sedisse, ac disceptatio illa, de qua Matth. 12, v. 41. et 42. ac ipsa sententiae promulgatio utrique parti ferenda moram aliquam requirere videtur. Sed frustra disputatur, an per aliquot dies duraturum sit iudicium, quia tunc instituetur, quando omnis dierum distinctio desinet.

Quaestio
4. An
sententia
voce au-
dibili
proferen-
da?

68. Quaeritur 4. *An sententiae promulgatio voce aeterna ab omnibus audienda, an vero interiori duntaxat in cuiusque conscientia sit futura?* Quidam affirmant posterius: *Rex regum, ait Remigius in comm. Matth. 25. sine strepitu verborum loquetur, hoc est manifestabit conscientias et merita dicetque per collationem gloriae, venite beneficio Patris mei promoti ad obtinendum regnum vitae.* Thomas in supplem. quaest. 88. articulo 2: *Cum*

prope infinitum tempus requireretur in iudicio universali, si per locutionem fieret vocalem, probabilius est, non per locutionem sed mentaliter futurum ultimum iudicium, et quoad accusationem malorum et commendationem bonorum et quoad discussionem et quoad sententiam de utrisque. Non est existimandum, inquit Jansenius in harmon. evangel. c. 127. omnia sic ad literam eventura, quae hic narrantur, ut haec verba praecise sint ultro citroque proferenda, a iudice et iudicandis, sed hac narratione Dominus suum sermonem nostro accommodans captui significare voluit novissimi iudicii rationem. Proinde non sensibili voce necesse erit dicere, esurivi, sitiivi etc. sed effectu ipso Christus haec dicit hominibus, cum singulorum hominum opera et sibi ipsis et omnibus nota faciet. Salmeron. inter parabolas hanc evangelicam pericopen interpretatur. Argumenta pro hac sententia formari possunt hujusmodi: 1. Christus in toto capite 25. Matth. per parabolas de hoc iudicio disserit. Proponit enim primo parabolam de decem virginibus, cui deinde subjungit parabolam de dicite rationem talentorum ipsis conc creditorum a servis suis exigente, ac tandem ad hanc de modo et forma extremi iudicii concionem descendit. Hanc rationem urget Lyranus. 2. Non videtur verisimile, Christum cum damnatis in die iudicii ultro citroque verba commutaturum atque ad ipsorum querelas et replicas quidquam esse respondurum. Significatur igitur, impios tunc admiraturos et re ipsa experturos, facta sua longe aliter expendenda et reputanda, quam modo ipsi ea reputabant; sicut e converso et illud, quod in parte prioris justi introducuntur dicturi, *Domine quando te vidimus esurientem etc.* non est eo sensu accipiendum, quasi suam de operibus suis sententiam a Christi sententia sejungere velint, vel quasi ignoraverint, Christum in membris suis cibari ac potari, sed quod per hypothesin quandam significetur tum ipsorum humilitas, quod opera sua non aestiment tanta remuneratione digna, sicut et Apocal. 4, v. 10. electi sic describuntur, *quod mittant coronas suas ante thronum Agni, dicentes, (non nos coronas illas meritis nostris obtinuimus, nec nos illis digni sumus, sed) tu Domine Deus noster dignus es accipere gloriam et honorem et virtutem, ut sint nobis exemplo, quam humiliter de nobis ac nostris operibus sentire, nequaquam vero ea pro causis vitae aeternae meritorii habere debeamus; tum ex humilitate orta admiratio, qua stupebunt, opera sua tanti a Christo aestimari, ut sibi impensa statuatur, quae se illius personae non recolent impendisse.* Beda in comm.: *Sancti dicunt haec, sive gloriam Christi mirantes, sive quod parum eis tunc videtur omne bonum, quod fecerunt pro magnitudine terroris et abundantia retributionis.* Glossa ordinaria Matth. 25: *Non dissidentes de verbis Domini hoc dicunt justi, sed vel stupentes pro magnitudine majestatis Regis, vel quia parum videtur illis omne opus bonum, quod fecerunt.* 3. Quia cogitationes hominum se invicem accusaturae vel defensurae dicuntur in die,

qua judicabit Deus occulta hominum Rom. 2, v. 15. et 16. ergo causae cognitio, quae in operum quasi testium examine versatur, intus in sola mente absque vocis sono peragenda videtur. Haec ergo, quae utrobique commemorantur, pii videntur dicturi non voce sed mente; non externa verborum prolatione, sed interna mentis admiratione. 4. Dicuntur libri aperiendi et mortui judicandi ex his, quae scripta sunt in libris secundum opera ipsorum Apocal. 20, v. 12. per quos libros plerique veterum intelligunt singulorum hominum conscientias, quibus divina iustitia in memoriam reducet singulorum opera eaque in publicam lucem collocabit, ut quisque juste secum actum esse intelligat. 5. Aut omnes respondebunt Christo, aut singuli. Si omnes, perturbata erit quaedam vociferatio; si vero singuli, longo opus erit temporis tractu. 6. Nonne satis erit sanctos interrogare, quorsum post datum responsum idem interrogaturi dicuntur reprobi? an non ex dato sanctis responso perspicue intelligent, Christo se non fecisse, quod pauperibus fuit denegatum?

69. Sed verisimilior nobis videtur eorum sententia, qui statuunt, si vel maxime non sint omnia iisdem verbis, quae in processu illo judiciali habentur, peragenda, quaedam tamen a iudice prolata iri verba exterius ab omnibus audienda, quibus et iustos ad praemia vocet et injustos inferno adjudicet, ut hac ratione aliquid parabolae Christi concio contineat praesertim in parte posteriore, non autem tota etiam in priore parte sit parabolica. 1. Quia Christus a parabolis ad historicam narrationem ac propheticum vaticinium in descriptione processus judicialis descendit, nec ullo verbo significat, se parabolam quandam texere, sed historiam rei futurae exponere. 2. Sicut adventus Filii hominis in maiestate, angelorum circa ipsum comitatus, sessio iudicis super sedem maiestatis, congregatio omnium hominum ad ipsius tribunal eorundemque in duas classes disseparsio non sunt parabolice et mystice, sed literaliter et proprie intelligenda; ita quoque sententiae definitivae promulgatio utrique parti ferenda non est in parabolam vel allegoriam transformanda, sed secundum literam accipienda. 3. Christus non tantum ut deus, sed etiam ut homo, ideo ejus iudicium erit non divino tantum modo sed et humano. 4. Sicut resurrectionem mortuorum Christus solo nutu et imperio perficere posset, interim tamen placuit ipsi vocem sensibilem tanquam efficax medium adhibere Joh. 5, v. 28. 1. Thess. 4, v. 16. ita quoque iudicium illud novissimum posset interius coram conscientiae tribunali peragere, sed placuit ipsi exterius sententiam in angelorum et hominum panegyri publice promulgare. 5. Judicandi sistuntur tribunali Christi Rom. 14, v. 10. 2. Cor. 5, v. 10. non tan-

tum subiectione interiore, sed etiam situ coporali exteriori, quia flectent genua sua coram Christo iudice Esa. 45, v. 23. Rom. 14, v. 11. Phil. 2, v. 10. ergo etiam iudicii sententiam audient non solum interius in conscientia, sed etiam exterius in certa verborum forma. 6. Iudicium hoc non absolvetur unico momento, sed tractu quodam temporis, ut in quaestione proxima ostendimus. 7. Exterior illa definitivae sententiae in voce audibili promulgatio ad majus gaudium sensibile bonorum et ad majorem dolorem sensibilem reproborum cedet, ideoque non erit frustranea. Interim tamen in his et similibus quaestionibus semper repetimus illud Augustini lib. 20. de civ. Dei c. 30: Quo modo atque ordine iudicium illud sit futurum, magis tunc docebit rerum experientia, quam nunc valet ad perfectum consequi hominum intelligentia.

70. Quaeritur 5. Quae futura sit iudicii illius norma? In omni iudicio requiritur certa quaedam norma ac regula, juxta quam absolutoria vel condemnatoria sententia feratur. Illa in novissimo iudicio erit 1. non humanae rationis arbitrium, juxta quod quidam ex Pontificiis et Calvinianis saniores gentiles, fide in Christum destitutos, ad dextram cum ovibus collocandos et ad consortium regni coelestis vocandos esse praepostere statuunt; 2. nec absolutum Calvinianorum decretum, quo absoluta Dei gratia electos ad dextram, absoluto vero odio reprobos ad sinistram collocant; 3. nec Pontificum bonae intentionis et meritorum humanorum commentum, quo statuunt, quaevis opera bona intentione facta, licet verbo divino minime sint praecepta, Deo grata et vitae aeternae compensatione ex merito esse digna; 4. sed unice et in solidum Christi verbum Joh. 12, v. 48. Hebr. 4, v. 12. vel, quod idem est, evangelium Rom. 2, v. 16. Cum vero evangelii vox quandoque accipitur γενικῶς ac generaliter pro toto doctrinae coelestis a Christo, prophetis et apostolis praedicatae systemate, quandoque vero ειδικῶς ac specialiter pro doctrina de gratuita peccatorum remissione propter Christum credentibus promissa et oblata; ideo statim quaeritur, an in priore, an vero in posteriore significato evangelium accipiat, quando norma iudicii statuitur. Respondemus autem, accipi in significatione priore, ita ut verbum Christi Joh. 12, v. 48. denotet totam doctrinam Christi ac vox evangelii Rom. 2, v. 16. totam doctrinam Pauli, ab ipso praedicatam et in Scripturas redactam. Cum enim duae hominum classes coram iudicio compariturae sint, quarum una absolvetur et praemiis ornabitur, altera vero condemnabitur et suppliciis afficietur, ideo pro ratione distinctarum harum classium distincta quoque erit iudicii norma. Pii judicabuntur ex evangelio specialiter et proprie sic dicto, impii ex lege per evangelii lucem collustrata, id quod sequenti comprobatur et expositum damus ratione. Sententia in universali illo iudicio promulganda nihil aliud est quam manifestatio decreti de salute finaliter credentium et damnatione finaliter impenitentium et incredulorum

Quaestio
5. Quatenam
XIX. 217
futura sit
iudicii il-
lius nor-
ma?

ab aeterno facti, itemque sententiae in ministerio verbi de salute et condemnatione singulorum hominum jam ante pronuntiatæ. Jam vero testatur tota Scriptura sacra, decretum electionis factum esse intuitu fidei, Christum mediatorem, qui pro peccatis nostris satisfacit et salutem nobis promeruit, apprehendentis; decretum vero reprobationis factum esse intuitu finalis impenitentiae et incredulitatis, quam lex evangelii luce collustrata arguit et damnat. Testatur eadem Scriptura, pios non verbo legis, quia *lex non est ex fide* Gal. 3, v. 12. sed verbo evangelii propter Christum fide apprehensum a peccatis fuisse absolutos ac justos pronuntiatos; impios ex lege peccata arguente et accusante fuisse damnatos. Ergo etiam pii verbo evangelii a peccatis absoluti in die judicii declarabuntur ac manifestabuntur, contra vero impii ex lege per evangelium collustrata in die judicii damnati pronuntiabuntur ac manifestabuntur. Id ipsum colligitur ex sententiae promulgatione utrique parti ferendae. Pii ad dextram constitutis Christus dicit: *Venite*. Atqui vox evangelii est amica et blanda illa vox, per quam Christus tum in hac vita, tum in die judicii nos ad se vocat: *Venite benedicti*. Atqui post lapsum benedictio non est ex lege et ex operibus legis, sed ex evangelio et ex fide. Gal. 3, v. 9: *Qui ex fide sunt, benedicientur cum fidei Abraham*, v. 10. *quicumque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt etc.* *Venite benedicti Patris mei*. Atqui in evangelio paternus Dei affectus in Christo et propter Christum dilectum suum Filium nos complectentis nobis revelatur. Eph. 1, v. 6: *Ex gratia nos dilexit in dilecto. Possidete hereditatis loco regnum*. Atqui *voluntas*, cui hereditas coelestis conjuncta, est ex fide per verbum evangelii in cordibus accensa. *Lex autem non est ex fide* Gal. 3, v. 12. *hereditas non est ex lege* v. 18. ac regnum gloriae non per legem, sed per evangelium nobis offertur. Lex promittit quidem salutem et vitam aeternam, sed cum conditione perfectae obedientiae, quam cum in hac vita nemo praestare possit, ideo legis promissiones nobis redduntur inutiles. *Possidete regnum paratum vobis a constitutione mundi*, per aeternam scilicet electionem. Atqui gratuita illius electionis decretum non in lege sed in evangelio nobis proponitur. Ex quibus omnibus apparet, pios non ex lege, sed ex evangelio judicandos et in judicio absolvendos. Impiis ad sinistram constitutis Christus dicit: *Ite maledicti*. Atqui legis proprium est accusare, terrere, maledictionem et condemnationem annuntiare. Rom. 4, v. 15: *Lex iram operatur*. Gal. 3, v. 10: *Qui ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt; scriptum est enim, maledictus omnis, qui non permanserit in omnibus, quae scripta sunt in libro legis. Ite in ignem aeternum, paratum diabolo et angelis ejus*. Atqui diabolus voce legis infernali supplicio propter inobedientiam adjudicatus est. Ergo etiam impii voce legis erunt judicandi et condemnandi. Addimus et illud, quod sententia judicii absolutoria piis ferenda non sit alia et nova quaedam absolutio,

sed absolutionis in terra per ministerium verbi evangelici ipsis factae solennis publicatio, promulgatio et confirmatio, ut colligitur ex dictis Christi: *Qui credit, non judicatur; quod remiseritis in terra, remissum erit in coelo*. Sicut in novissimo die credentes non demum fiunt *filius Dei et heredes vitae aeternae*, sed tales jam ante in hac vita facti per fidem publicae declarabuntur et una cum corporibus suis ex pulvere terrae suscitatis et animabus redunitis in coelestis gloriae plenariam possessionem introducentur; sic ista judicis voce non demum tribuetur illis vita aeterna, quippe quam jamdum in hac vita habent Joh. 3, v. 36. c. 6, v. 40. 1. Joh. 3, v. 2. c. 5, v. 12. sed jam dudum assignata publice in angelorum et hominum conspectu manifestabitur. Sententia judicii damnatoria contra impios ferenda itidem non est alia et nova quaedam damnatio, sed damnationis in terra per legem ipsis annuntiatæ solennis testificatio, propalatio et ratihabitio. Ergo non erit alia judicii norma in die novissimo, quam quae hodie viget in ministerio verbi in ecclesia praedicati; sic in ecclesia sonat haec doctrina legalis Rom. 2, v. 9: *Tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum*. 1. Cor. 6, v. 9: *Nec fornicatores, nec idolis servientes, nec adulteri, nec molles, nec cum masculis concubentes, v. 10. nec fures, nec ebriosi, nec maledicti, nec rapaces regnum Dei possidebunt*. Gal. 5, v. 19: *Manifesta sunt opera carnis, quae sunt fornicatio, immunditia, luxuria, v. 20. idolorum servitus, veneficia, inimicitiae, contentiones, aemulationes, irae, rixae, dissensiones, sectae, v. 21. invidiae, homicidia, ebrietates, comessiones et his similia; qui talia agunt, regnum Dei non consequuntur; juxta has propositiones apostolicas impii damnabuntur*. Quod verò dictum fuit, *impios judicandos et condemnandos ex lege per evangelium collustrata*, id sic accipiendum: lex sola et per se considerata non novit Christum mediatorem, sed propriam satisfactionem requirit, ideo etiam sola et per se considerata non novit nec arguit incredulitatem, quae est formalis, propria et adaequata causa damnationis, sed lex luce evangelii collustrata, ut omni Dei verbo, ita quoque verbo evangelii credere jubet, et ut omnia peccata, ita quoque peccatum incredulitatis arguit. Lex ergo ponit majorem: *Qui est peccator, damnationi est obnoxius*. Subsumit evangelium: *Qui non credit in Christum, est peccator*. Concludit lex: *Ergo qui non credit in Christum, est damnationi obnoxius*. Inde promanant illa axiomata Christi, juxta quae judicium instituetur: *Qui non credit, jam judicatus est*. *Qui non credit in Filium, ira Dei manet super eum*. *Qui non crediderit, condemnabitur*. Sub his Christus in judicio subsumet: Vos a sinistris stantes non credidistis, id quod opera vestra manifeste testantur. Ergo estis damnati, ergo ite maledicti in ignem aeternum. Confer ea, quae superius de objecto judicii reali diximus. In ecclesia sonat etiam haec doctrina evangelica: *Qui credit in Filium, habet vitam aeternam* Joh. 3, v. 36. *Qui*

crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit Marc. 16, v. 16. Sub hac majore subsumet Christus in iudicio: Vos fide benedictum semen estis amplexi, fide filii Dei et proinde etiam heredes regni coelestis estis facti, fide ab aeterno estis electi, sicque regnum illud vobis a Patre coelesti a constitutione mundi est paratum, quam fidem bonis operibus, cumprimis beneficentia erga pauperes tanquam indubitatis testimoniis et immediatis fructibus comprobastis. Ergo venite, possidete et accipite regnum. Ex quo facile intelligi potest, quid de Piscatoris pronuntiatio vol. I. locor. c. 22. p. 338. th. 18. statuendum, in quo *infantes secundum praedestinationem iudicatum iri* asserit. Aut enim opponit hoc evangelio et fidei, ut stabiliat absolutum decretum et fidem infantibus derogat, quo sensu illud merito repudiatur; aut evangelium et fidem praedestinationis decreto subordinat, quod juxta Scripturae sententiam facere omnino debebat. Praedestinatio enim nec evangelio nec fidei nec Christo est opposita, neque quidquam horum excludit, sed potius arctissime includit. Quae enim gratia Dei eligentis in Christo ante tempora secularia nobis data est, ea manifestata est in verbo evangelii 2. Tim. 1, v. 8. ac electi sumus in Christo Eph. 1, v. 4. in fide veritatis 2. Thess. 2, v. 13. secundum praescientiam Dei Patris in sanctificatione Spiritus in obedientiam et adspersionem sanguinis Christi 1. Petr. 1, v. 2. quos enim praescivit Deus, hos praedestinavit Rom. 8, v. 29. Quodsi ergo infantes secundum electionem iudicabuntur, utique etiam secundum evangelium, quod electionis decretum manifestat; si juxta evangelium iudicabuntur et a peccatis absoluti declarabuntur, utique etiam fide praediti erunt, quia evangelium neminem a peccatis absolvit absque fide Christum mediatorem apprehendente.

CAPUT VI.

DE FINE ET EFFECTU EXTREMI JUDICII.

71. *Finis*, propter quem instituetur universale et novissimum illud iudicium, duplex est, *principalis et minus principalis*. Principalis est Dei et Christi Salvatoris nostri gloria, 2. Thess. 1, v. 10: *Veniet Dominus in gloria, glorificari, in sanctis suis et admirabilis fieri in omnibus, qui crediderunt in die illo*. Dei gloria in illo iudicio relucebit, quia manifestabit 1. *suam veritatem*; in prophetiis et apostolicis oraculis promisit, futurum esse constituto tempore iudicii, hujus promissi complementum divinae veritatis gloriam confirmat ac manifestat; 2. *suam justitiam*; promisit piis praemia, impiis comminatus est supplicia non temporalia duntaxat, sed etiam ac cumprimis aeterna, quando ergo in die iudicii unusquisque in corpore suo reportabit operum suorum mercedem, divinae justitiae gloria ab omnibus conspicietur, unde dies iudicii vocatur

ἀποκάλυψις τῆς δικαιοκρισίας Rom. 2, v. 5; 3. *suam benignitatem ac gratiam*, quia pios supra condignum et supra omne meritum remunerabitur immensum gloriae et felicitatis aeternae thesaurum, adeoque se ipsum perfecte ipsis communicando. Christi gloria in illo die critico manifestabitur, quia notam faciet 1. *suam divinam majestatem* in glorioso ad iudicium adventu; 2. *suam sapientiam* in separatione bonorum ac malorum; 3. *suam benignitatem erga pios* ad dextram constitutos, quibus tanquam membris suis gloriam suam ex parte communicabit, Col. 3, v. 4: *Cum Christus apparuerit, vita vestra, tunc et vos cum ipso apparebitis in gloria*. 2. Thess. 1, v. 10: *Glorificabitur in sanctis et mirificabitur in credentibus*, quia gloria illa, quam sanctis suis communicabit, omnem humanae rationis captum excedet; 4. *suam justitiam* in promulgatione ejusmodi sententiae decisivae, quam omnes justissimae esse agnoscent; 5. *suam potentiam* in sententiae latae executione, in regni diabolici ac mortis plenaria destructione, in regni sui coelestis et aeterni confirmatione, tunc enim omnes inimicos suos scabellum pedum suorum ponet Psalm. 110, v. 1. *mortem destruet* 1. Cor. 15, v. 26. ac re ipsa potentissimum Satanæ, mortis et inferni triumphatorem sese demonstrabit Ose. 13, v. 14. 1. Joh. 3, v. 8. contra vero imaginem divinam, ad quam homo primum erat conditus, in electis ac dilectis suis perfecte renovabit ac reformabit inque eis velut in templo suo glorioso in aeternum habitabit Phil. 3, v. 21. Apocal. 21, v. 3. etc. Nec tantum in sensu absoluto Dei et Christi gloria in die iudicii modis hactenus expositis conspicietur, sed etiam in sensu relativo, quia sancti et electi in omnes nunquam finiendorum seculorum aeternitates Deum et Agnum sedentem in throno glorificabunt divinae sapientiae, bonitatis, veritatis, justitiae et potentiae gloriam gratis mentibus agnoscendo ac perpetuis laudibus prosequendo. Psalm. 84, v. 5: *Beati, qui habitant in domo tua, Domine, in secula seculorum laudabunt te*.

72. *Minus principalis finis* est vel *generalis* vel *specialis*. Generalis omnes homines concernit, ut coram tribunali Christi in suis corporibus sistantur XIX. 221. Matth. 24, v. 31. c. 25, v. 32. ac quilibet sententiam iudicis audiat *reportans prout in corpore gessit, sive bonum, sive malum* 2. Cor. 5, v. 10. qua ratione *occulta tenebrarum et abscondita consilia cordium patefient* 1. Cor. 4, v. 5. dum ex una parte fides, pietas, innocentia et bona conscientia piorum; ex altera parte incredulitas, hypocrisis, impietas et mala conscientia impiorum in publicam lucem producentur. Specialis pios et impios in specie concernit, ut scilicet illi partorum a Christo et promissorum in evangelio bonorum participes reddantur, ab omnibus malis et adversis perfecte liberentur et in amissam coelestis paradisi possessionem plene restituantur, unde dies illa vocatur dies *ἀπολυτρώσεως, ἀποψύξεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων* Luc. 21, v. 28. Rom. 8, v. 23. Eph. 4, v. 30. Actor. 3, v. 20. et 21; hi vero a facie Dei abjecti debitas peccatorum

suorum poenas percipiant Malach. 4, v. 1. Matth. 25, v. 41. 2. Thess. 1, v. 9. 2. Petr. 2, v. 9. etc. atque hac ratione re ipsa experiantur, verbum Dei non fuisse fallax nec comminationes ejus esse inania ex pelvi fulgura, sed maximum illis inease robur ac pondus. Jacobus de Valentia episcopus Christopolitanus in comment. Psalm. 2: *Quamvis unusquisque judicatus sit particulariter in fine vitae suae, tamen universale judicium erit necessarium propter quatuor: 1. ad manifestandam veritatem personae Christi omnibus gentibus, 2. veniet Christus ad manifestandum occulta, 3. veniet ad judicandum male judicata, 4. ad judicandum non judicata; quae omnia ibidem fusius declarat.*

73. Hisce consentaneae sunt quinque illae causae, quas Bellarminus libr. de beat. sanct. c. 6. ex piis veteribus adducit, ob quas instituendum sit judicium generale, etiamsi praecesserit judicium particulare in hominis vita ac morte, 1. *ut ostendatur Dei justitia et misericordia; omnia enim Deus facit propter gloriam suam, sed tamen nunc non ita aperte ostendit, quin inveniantur, qui Deum injustitiae accusent, vel nullam eum habere providentiam credant, cum videant, bonos affligi, malos autem gaudere, ideo Deus elegit sibi unum diem, in quo coram toto mundo ostendat summam suam justitiam in impios et summam misericordiam in pios, et simul ostendat, se cum summa misericordia erga justos nulla uti crudelitate vel injustitia in impios et cum summa severitate erga impios nulla uti acceptione personarum vel iniqua liberalitate erga pios; 2. ut clarificetur Filius hominis, pertinet enim ad Christi gloriam, ut qui in primo adventu tanquam reus injuste judicatus est, iterum appareat gloriosus et iudex; 3. ad laudem bonorum, ignominiam vero malorum, vult enim Deus, ut sancti qui in certaminibus suis spectaculum facti sunt mundo, angelis et hominibus; sic etiam coram toto mundo, omnibus angelis et hominibus victores pronuntientur; 4. ut totus homo judicetur et praemium suum recipiat, nunc enim solum animae judicantur et partem praemii accipiunt; 5. quia nondum sunt finita opera bona et mala defunctorum, quod Basilius in libro de virginit. ante medium colligit ex illis verbis 1. Tim. 5: Quorundam hominum peccata manifesta sunt praecedentia ad judicium, quosdam vero subsequuntur. Quia igitur tunc finientur opera mala et bona, quando finietur mundus, ideo tunc ultima feretur sententia. Effectus judicii erit consummata liberatio piorum ac finalis rejectio impiorum, unde Christus post descriptum judicialem processum Matth. 25, v. 46. subjungit: Et ibunt hi (impii ad sinistram constituti) in ignem aeternum, justi vero in vitam aeternam, de quibus beatorum praemiis et impiorum supplicii in sequentibus uberius dicitur.*

Effectus
judicii.
XIX. 222.

CAPUT VII.

DE ADJUNCTIS EXTREMI JUDICII

74. Adjuncta extremi judicii sunt 1. locus, 2. ^{Adj} tempus, 3. ^{Jud} antecedentia et consequentia. 1. Adventus Christi ad judicium consideratur vel ratione termini a quo, vel ratione termini ad quem. Terminus a quo est coelum, dicitur enim Christus e coelo rediturus, ad judicandum vivos et mortuos. Actor. 1, v. 11: *Hic Jesus, qui assumptus est a vobis in coelum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in coelum.* Phil. 3, v. 20: *Conversatio nostra est in coelis, unde etiam Salvatorem expectamus Dominum Jesum Christum.* In Symbolo apostolico confitemur, *Christum adscendisse in coelum, sedere ad dextram Dei, unde rediturus sit ad judicandum;* de quo coelo ubi et quale sit, in ultimo hujus articuli tractatu plenius dispicietur. Damascenus lib. 4. orthodox. fidei c. 13. statuit, *ex orientali coeli plaga Christum ad judicium venturum.* Enumerans enim causas, propter quas in precibus ad orientem nos convertimus, inter cetera sic scribit: *Christus assumptus ad orientem ferebatur, et sic ipsum apostoli adoraverunt. Et sic veniet, quemadmodum intuebantur ipsum euntem in coelum, ut angeli dixerent ad apostolos et ut ipse Dominus dixit: Quemadmodum fulgur egreditur a Z. oriente et pervenit usque ad occidentem, sic erit adventus Filii hominis. Ipsum igitur expectantes a Z. orientem adoramus.* Nos 1) fatemur haud inviti, vetustissimum in ecclesia Christiana fuisse ritum, ut precaturi ad orientem se converterent, cum illius mentio fiat ab antiquissimis patribus, Tertulliano in apologet. c. 16. et 30. libr. contra Valentin. non procul ab initio, Justino in quaest. et respon. ad orthodox. quaest. 118, Clemente Romano libr. 2. constitut. apost. c. 61. Epiphanio haeres. 19. quae est Ossensorum, Origine homil. 5. in Numer. Basilio libr. de Spiritu sancto cap. 27. p. 378. Athanasio quaest. 37. tom. 2. p. 285. Nazianzeno epist. 6. ad Philagrium, Gregorio Nysseno homil. 5. de orat. Dominic. etc. 2) Inde pleraque Christianorum templa tali situ exaedificata sunt, ut adyta eorum interiora seu chori orientem spectent. Commentat. or Damasceni dicto loco circa fin. cap. : *Sicut Judaei Christum extra portam ejecerunt, ut crucifigeretur, tanquam malefactorem et indignum, quem urbs ipsa contineret; ita et facie versa ad oppositam urbi partem eosdem ipsum crucifixum veritati consentaneum videtur, tanquam minus dignum, qui urbem contueretur. Quare facie ad occidentem conversa crucifixus est. Et hinc, ut conjectare licet, in templis et basilicis nostris Dominus noster figuratur ad occidentem crucifixus, quem ubi primum templa subimus, oculis nostris objectum cernentes, prout facie ad ipsum conversa orientem versus Christum adoramus.* 3) Hunc ritum nequam repudiamus aut damnamus, cum per se et in

se verbo Dei minime adversetur, cum rationibus quibusdam non plane aspernandis nitatur, cum ipsa antiquitate esse commendet, cum absque superstitione utilis commonefactionis loco observari possit. 4) Neque tamen eum tanquam praecise necessarium et a traditione apostolica indubitata profectum urgemus, multo minus preces orientem versus facie versa ad Deum profusas efficaciores ac Deo gratiores esse statuimus, cum omnem locum ad orandum nobis concessum esse Psalm. 103, v. 22. Joh. 4, v. 21. 1. Tim. 2, v. 8. ac Deum omnibus in spiritu se invocantibus proximum esse noverimus Psalm. 145, v. 18. Leo sermon. 7. de nat. Domin. p. 18: *Si templum Dei sumus et Spiritus Dei habitat in nobis, plus est quod quisque fidelis habet in sua anima, quam quod miratur in coelo.* 5) Scalig. exere. 52. et 99. recte disputat nullum praescriptum esse vel orienti vel occidenti locum praeter eum, quem habet respectu nostri. Ubique, inquit, oriens est, ubique astra oriuntur simul et occidunt eodem momento eadem, sed non tadem. Respectu igitur ad Hierosolimam habito plaga orientalis statuenda, at Hierosolyma non est omnibus Christianis orientalis, sed quibusdam meridionalis, quibusdam septentrionalis, quibusdam occidentalis. 6) Similitudinem Christi a fulgure petita quidam accipiunt de dilatatione regni Christi per evangelii praedicationem. Ac si vel maxime ad secundum Christi adventum referatur, quod et nos fecimus superius, non tamen illius locus sed qualitas hisce verbis exprimitur, quod scilicet futurus sit subitus, inexpectatus, gloriosus et omnibus conspicuus. *Terminus ad quem adventus Christi ac locus in quo iudicii extremi dupliciter designatur 1. generaliter, 2. specialiter.* In genere eum denotat Hieronymus Magius lib. 5. de exustione mundi c. 8. *Ego, inquit, super altiorem terras partem, scilicet super arcticum hemisphaerium Christum appariturum et ad iudicandum sessurum censeverim.* Et postea: *Videtur Christus appariturus in latere aquilonis, sinistro scilicet in orientali plaga, cui loco Dei licet incorporei et loco incomprehensibilis solum tribuit Esajas c. 14, v. 13.* quod postea uberius confirmare nititur ex libro apocrypho, quarto scilicet Esdrae et Psalm. 67.

75. In specie de iudicii loco fabulantur Judaei, quod instituendum sit in valle Josaphat, ejus mentio fit 2. Paralip. 20, v. 26. idque colligunt ex vaticinio Joëlis 3, v. 7. et 17. Galatin. lib. 8. de arcan. c. 16: *Omnes fere rabbini nemine discrepante dicunt, quod gentes, quas jam Judaicum populum in hac captivitate supprimunt et affligunt, similiter sint propter hoc a Deo in iudicio puniendae, ad quod probandum illud Joëlis adducunt: Congregabo omnes gentes et ducam illas in vallem Josaphat et disceptabo cum eis super populo meo.* Hanc opinionem non minus quam eam, quas Eliam Thesbiten in propria persona rediturum statuit, Pontificii fecerunt suam. Thomas in suppl. quaest. 78. art. 4. concludit, *Christum circa Montem oliveti descendurum, sicut et inde adscendit, ut nempe idem*

ostendatur, qui descendit et qui adscendit. Gregorius de Valentia tom. 4. comm. in Th. p. 2320: *Locus, in quo iudicium peragetur, erit in valle Josaphat, cui imminet Mons oliveti, unde Dominus in coelum conscendit. Exstat siquidem ea de re manifesta prophetica Joël 3. Neque tamen erit opus, ut omnes sint intra illam vallem, sed satis implebitur prophetia, si sint partim in illa, partim circa illam vallem in vicinis locis, ut possint videre iudicem sublimem vallibus sedentem.* Similia occurrunt apud Josephum a Costa lib. 4. de temp. noviss. c. 13. Lorchium in thesauro theolog. nov. Riberam in comm. Joel 3. Adrichomium in theatr. terrae sanctae fol. 172. Maldonatum in comm. Matth. 25. Jacob. Bayum libr. 1. instit. c. 255. p. 286. Christophorus a Castro in comm. Joel. 3. p. 189. addit argumentum ex Actor. 1, v. 11: *Hic Jesus, qui assumptus est, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in coelum. Ergo veniet in hunc montem, unde adscendit, ubi praedicavit hominibus et eos redemit et victor adscendit in coelum, ibi eosdem homines iudicabit de sui muneris utiliter aut inutiliter obiti observatione.* Haec ratiocinatio videtur petita ex Hilario, qui can. 24. in Matth. scribit: *Digne illic claritatis adventus exspectabitur, ubi nobis gloriam aeternitatis passione corporeae humilitatis operatus est.* Sed respondemus 1) ut tempus iudicii exactum ac determinatum soli Deo notum, ita quoque iudicii locus in thesauris divinae sapientiae ac scientiae absconditus latet. Beda lib. 5. in Luc. c. 17: *Non potest ejus venturi tempus aut locus a mortalibus observari, qui fulguris instar omnibus coruscus et repentinus adveniet.* 2. Vallis Josaphat Hierosolymae vicina, in qua pius rex Josaphat post reportatam ab hostibus victoriam et divisa spolia cum populo suo Deum publice et solenniter praedicavit, tot hominum myriadibus capiendis quomodo sufficiet? Si ad miraculum confugas, respondetur, non esse miracula extra et praeter Scripturam fingenda. Cornelius a Lapide in comm. 1. Thess. 4. p. 692. sic respondet: *Vallis Josaphat, in qua fiet iudicium, cum campis et locis vicinis, quae longissime protendi et adeo, si opus sit, complanari possunt, capere poterit omnes homines, qui unquam fuerunt, sunt aut erunt. Nam reprobi in valle hac consistent in terra constipati a sinistris iudicis circumcirca; sancti vero a dextris consistent non in terra, sed altius et iudici vicinior in aëre, ita tamen ut, sicut in amphitheatris variis erant spectantium ordines per condignationem et tabulata alii aliis altiores, ita et sanctorum varii sint ordines, aliqui pro meritis supra alios quasi in tabulato aëreo altius consideant, sic tamen, ut infimi longe reprobis et terra, quam in villa calcarunt et contemserunt, emineant et Christo appropinquent.* At num ad vallem Josaphat pertinent loca vicina longissime exporrecta et complanata? num vallis Josaphat se extendit per aërem usque ad coelum? 3) Vaticinium propheticum quidam malunt accipere de spiritali Christi adrentu per verbum, adeoque

de vocatione gentium per praedicationem evangelii ad consortium ecclesiae; sed concedimus, ad secundum Christi adventum illud accommodari posse, dicimus ergo, Josaphat hoc loco non esse nomen proprium, sed appellativum significans *Domini iudicium*. Prophetis igitur ac mysticis verbis a Joële praedicatur, quod Dominus Jesus magna cum maiestate et gloria ad iudicandum orbem terrarum e coelo sit descensurus, ac proinde totus terrarum orbis respectu coeli vallis Josaphat vocatur. Hieronymus in comm. tom. 5. p. 87: *Omnis qui iudicatur, in valle positus est, quae appellatur Josaphat, hoc est Domini iudicium. Qui enim credit in Dominum, non iudicabitur, ibique disputabit cum eis non potentia maiestatis, sed rationis eos veritate convincens, qui partiti sunt populum Dei et hereditatem illius disperserunt in nationibus, ut servos Dei sibi servire compellerent.* Confer eundem in comm. c. 38. Ezech. et epist. 142. ad Damas.

XIX. 225. mirum loquitur propheta phrasibus Veteris Testamenti de rebus in novissimo die eventuris ac ut per *dispersionem populi* in varias nationes *avex-doxxwōs* intelligit, quasvis persecutiones et oppressiones, adeoque omnia adversa, quae ab initio mundi ad finem usque ab hostibus ecclesiae obtigerunt; ita quoque *μυστικώς* per *vallem Josaphat* intelligit locum, quem Dominus ad iudicium elegerit, quicumque is tandem sit futurus. Quemadmodum enim olim in valle Josaphat Deus particulare iudicium adversus hostes ecclesiae exercuit et mirabilem victoriam populo suo concessit; sic in extremo iudicio Christus liberabit suam ecclesiam ab omnibus hostibus seque victorem Satanae et mortis gloriose demonstrabit. Quemadmodum in valle Josaphat populus Juda cum rege Josaphato ob victoriam divinitus concessam publica voce Deum laudavit, unde etiam *vallis benedictionis* appellatur; ita quoque pii ab omnibus suis hostibus liberati et ad regni coelestis consortium vocati aeternis praeconiis Deum celebrabunt. Videt hoc Barradius, ideo fulgore veritatis permotus tom. 3. concord. libr. 9. cap. 18. p. 606. scribit: *Potest nomen Josaphat significare quemcunque locum, in quo Dominus iudicabit, verum recepta fert sententia, vallem ipsam Josaphat, quae Jerusalem urbi vicina est, hoc nomine significari.* Quidam statuunt, per *vallem Josaphat* analogice significari conspicuum et illustrem illius iudicii processum, quod scilicet infideles et ecclesiae hostes in conspectu fidelium sint iudicandi, quia vallis Josaphati sita fuit in ipsius Sionis et Hierosolymae conspectu. 4) Haec expositio non solum probatur *Chaldaeo interprete*, qui *vallem Josaphat* exponit per *vallem divisionis iudicii*, Haymoni, Alberto et Abulensi in cap. 25. Matth. quaest. 331. sed etiam confirmari potest duplici ratiocinatione. Primo, quia nomen hoc diversis vallibus est impositum, quasi sit nomen commune illis locis, in quibus Dominus suum exserit iudicium. Vallis enim Josaphat communiter sic dicta est juxta urbem Jerusalem ad radices Montis oliveti. Illa autem vallis,

quam rabbinus Aben Ezra et Rupertus dictam putant *vallem benedictionis*, in qua ob victoriam ab Ammonitis, Moabitibus et Idumaeis reportatam populus Juda cum rege Josaphato Dominum laudavit, est remotior ab urbe Jerusalem, siquidem *filiis Judae egressi sunt per desertum Thecuae ad dimicandum contra hostes* 2. Paralip. 20, v. 20. quod desertum adjacet urbi Thecuae versus mare rubrum, Thecuam autem duodecim millibus ab Hierusalem distat teste Hieronymo in c. 6. Jerem. in princip. hoc est leucis tribus, et illi ceciderunt in summitate torrentis, qui erat contra solitudinem Jeruël v. 16. Secundo, quia eadem vallis, in qua propheta Dominum iudicaturum praedicat, in eodem capite v. 12. vocatur *vallis חררררר, concisionis*, quia in ea tanquam in foro iudiciali ingens populorum multitudo concidenda est et perdenda, vel ut alii vertunt *vallis decisionis*, hoc est decreti ac definiti iudicii, ibi enim cujusque iudicium decidetur ac determinabitur, utrumque enim Hebraeum חררררר significat. 5) Angeli Actor. 1, v. 11. non de τόπω, sed de τόπος adventus Christi ad iudicium loquuntur, quod visibiliter rediturus sit ad iudicium, qui visibiliter ascendit in coelum. 6) Ταυτότης personae aliis argumentis quam identitate loci in adscensione et reditu ad iudicium demonstrari potest. 7) Denique Christus discipulis de loco iudicii seiscitantibus indeterminate respondet: *Ubi fuerit cadaver, ibi congregabuntur et aquilae* Luc. 17, v. 37.

76. 2. Tempus iudicii extremi duplex statui potest, *inchoationis ac durationis*. Inchoationis tempus est, inchoationis ac durationis. Inchoationis tempus vocamus praecise punctum illud temporis, quo Christus e coelo rediturus ad iudicandum vivos et mortuos ad vitam suscitatos ac utrosque coram tribunali suo ad audiendam definitivam sententiam mediante angelorum ministerio congregaturus. Futurum illud in die novissimo testantur sacrae literae, in quo etiam *mortuorum resurrectio* iudicium antegressura et *consummatio saeculi* iudicium secutura peragetur Matth. 24, v. 30. c. 25, v. 31. 1. Cor. 15, v. 52. 1. Thess. 4, v. 16. Apoc. 20, v. 11. quis vero dies ultimus ac novissimus sit futurus ac proinde, quo die quave hora Christus ad iudicium sit venturus, illud exacte et praecise hominum arbitramur scire posse neminem, ac proinde a temeraria et scrupulosa illius inquisitione merito esse abstinendum, 1) quia Christus eam expresse prohibuit Actor. 1, v. 7: *Non est vestrum nosse tempora.* Augustinus lib. 18. de civit. Dei c. 53. in princip.: *Frustra annos, qui huic saeculo remanent, computare ac definire conamur, cum hoc scire non esse nostrum ex veritatis ore audiamus.* Et postea: *Omnium hac de re calculantium digitos resolvit et quiescere jubet ille, qui dicit: Non est vestrum scire tempora,* in quae verba sic commentatur Ludovicus Vives: *Eant nunc sive mathematici, sive divinatorum quilibet et pavidae plebeculae crassisque purpuratis admirabundis definiant tempora et articulos, quibus hic cursus rerum ordoque cessaturus est, atque etiam, si diis placet, Christo ipso docente, se id profiteantur*

facere, qui carissimis discipulis severe responderit, nihil hominibus cum scientia negotii tam reconditi et arcani. Et tamen nulla res est, de qua liberius homines mentiantur quam de venturis, quoniam nihil nos audimus libentius, etiamsi mentiri sciamus, ita favor in eos noster, qui ventura jactant praedicere, licentiam eorum irritat et alit. Usque adeo in re mirabili vel voluisse dicere, mirandum ducimus. 2) Quia apostolus in paradiso edoctus de χρόνος ac καιρός adventus Dominici scribere necessarium minime censuit 1. Thess. 5, v. 1. dubio procul, quia Christus illos χρόνος και καιρός indagare vel scire nostrum esse negaverat. Augustinus epist. 78. ad Hesychium meminit quorundam, qui ex verbis Christi, de die illa et hora nemo scit etc. probare voluerunt, tempora judicii posse computari, diem vero tantummodo ipsum et horam neminem scire, quibus Augustinus erudite hoc modo respondet: Omitto dicere, quemadmodum soleant Scripturae diem vel horam etiam pro tempore ponere, sed certe illud de ignorantia temporum apertissime dictum est. Nam cum hinc Dominus interrogatus esset a discipulis suis, Nemo, inquit, potest cognoscere tempora, quae Pater posuit in potestate sua. Non enim dixit, diem vel horam, sed tempora, quae in brevi spatio non solent dici sicut dies vel hora, maxime si Graecum intueamur eloquium, ubi est χρόνος και καιρός etc. Tempora ergo computare, hoc est χρόνος, ut sciamus, quando sit finis hujus seculi vel adventus Domini, nihil aliud mihi videtur quam scire velle, quod ipse ait neminem scire posse. 3) Quia Deus hoc voluit nobis esse occultum, soli vero scientiae suae reservatum. Zachar. 14, v. 7: Erit dies nota Domino. Matth. 24, v. 36. Marc. 13, v. 32: De die illa vel hora nemo scit, neque angeli coelorum, neque Filius, nisi solus Pater. Actor. 1, v. 7: Non est vestrum scire ea, quae Pater posuit in sua propria potestate. Irenaeus libr. 2. advers. haeret. c. 48: Si scientiam illius diei Filius non erubuit referre ad Patrem, sed dixit, quod verum est, quomodo nos non erubescimus, quae sunt in quaestionibus majora, non reservare Deo? nemo enim supra magistrum est. Athanasius serm. 4. contra Arianos: Refrenavit curiositates nostras, ne scire aut investigare tentemus id, quod angelis est ignotum sciri non potest. Plerique veterum illud Marc. 13, v. 32 de αἰνότης Filii sic exponunt, quod Christus quatenus Dei legatus ad praedicationem verbi missus tempus extremi judicii sese ignorare asserat, quia non erat a Patre missus, ut diem judicii nobis revelaret, sed ut consilium Dei de salute nostra nobis proponeret Joh. 14, v. 31. Hilarius libro 10. de Trinitate: Professio nescitae diei non est ignorationis infirmitas, sed tacendi dispensatio. Ambrosius libr. 5. de fide c. 8: Non dicit, se nescire, sed dixit, non est vestrum scire. Ignoravit aliis, non sibi. Augustinus libr. de Trinitate c. 12. lib. 1. de Genes. contra Manich. c. 22. et in enarrat. Psalm. 6: Hoc ideo dictum est, quia per Filium homines hoc non discunt,

non quod apud se ipsum non noverit, sed secundum illam locutionem, tentat vos Dominus, ut sciat, id est scire vos faciat. Dicit, se nescire, quia in ejus magisterio non erat, ut a nobis sciretur. Origenes tract. 30. in Matth. et Gregorius lib. 8. epistola 42. disputant, Christum loqui non in persona sua, sed in persona ecclesiae, non juxta hoc, quod caput est, sed juxta corpus ejus, quod nos sumus. Beda in comm. Actor. 1. ostendit, quod ipse sciat, sed non expediat nosse mortalibus. Epiphanius haeres. 69: Non novit Filius diem judicii cognitione practica et experimental, quia judicium nondum exercuit. Athanasius in disputat. contra Arium in concil. Nic.: Neque Filius scit adoptatus, videlicet populus Christianus. Confer Bellarminum lib. 4. de Christi anima c. 5. Sed beatus noster Lutherus hisce glossis minime opus esse recte censet. Verum quidem est, Christum diem illum nobis nescivisse, interim emphasi textus hoc non satisfacit, quippe in quo diserte adstruitur, Filium hominis, hoc est Christum secundum humanam naturam in statu profundae exinanitionis, diem illum non novisse. Quae enim diei ultimi scientia hominibus et angelis detrahitur, eadem etiam Filio hominis denegatur, et vicissim, quae diei ultimi scientia hominibus, angelis et Filio hominis detrahitur in membro priori, eadem in posteriori oppositionis membro Patri tribuitur. Jam vero homines et angeli ignorant diem illum non solum aliis, sed etiam sibi ipsis. Pater non scivit diem novissimum ad revelandum, cum non revelaverit. Ergo etiam Filius eundem non aliis duntaxat, sed sibi ignoravit nec ad revelandum duntaxat aliis nescivit. Bellarminus libr. 4. de Christo cap. 1. et Jesuita Armandus in epistola ad Chamierum omnes patres huic interpretationi adversari dicunt, sed exstat apud Nazianzenum oratione 2. de Filio: γινώσκεις μὲν ὡς θεός, ἀγνοεῖς δὲ ὡς υἱὸς ὡς ἀνθρώπος. Confer ejusdem orat. 35. et 36. Athanasius orat. 4. contra Arian.: Non Verbum quatenus Verbum ista dixit, quasi ignoraret, sed quia carnem habuerat ignorationi obnoxiam, carnaliter locutus est. Item: Homo jam factus haec verba protulit, ne Filium quidem scire, siquidem carne non noverat, quamvis ut deus horam illam bene cognitam haberet. Item: Sicuti homo cum hominibus esurit et sitit et patitur, ita ut homo cum hominibus non novit. De die et hora etc. cum divinitus omnia sciret, carnaliter tamen ob carnem ignorationi obnoxiam, dixit, ejus rei se ignarum esse. Pro hominis ratione ut homo loquebatur, non novi. Cyrillus lib. 9. thesauri c. 10: De se ipso ut homine loquens, nec derogans sibi ipsi ut deo, scit enim ut deus, quod ut homo ignorat. Item: Sicut voluit tanquam homo fame et siti ceterisque hujusmodi laborare, sic etiam ut homo diem illum ignorat. Item: Vere dicit, se ut hominem ignorare, infirmitates omnes nostras accepit. Eadem est sententia Basilii epistola 1. ad Amphiloebium. Ambrosius libr. de incarnatione sacrament. c. 7: Deus perfectionem suscepit naturae humanae, suscepit sensum hominis, sed non sensu car-

nis fuit inflatus. Sensu hominis dixit animam conturbatam, sensu hominis esurivit et rogavit, sensu hominis profecit. Item: Profectus aetatis et profectus sapientiae non divinae, sed humanae naturae est. Damascenus libr. 3. de orthodox. fid. c. 21: Humana natura substantialiter non obtinet futurorum cognitionem, Domini autem animae propter ipsum ad verbum unionem et hypostaticam identitatem dives facta est cum reliquis signis etiam futurorum cognitione, unde Maldonatus in comm. Matth. 24. fatetur, aliquot veteres hanc interpretationem amplecti. Quidquid sit, hoc ex verbis Christi manifestum, quod coelestis Pater exactam diei illius notitiam hominibus voluerit denegatam, suae vero scientiae soli relictam, quod expendens Augustinus epistola 78. ad Hesychium et in enarrat. Psalm. 6. Ego, inquit, de Servatoris adventu, qui expectatur in fine, tempora dinumerare non audeo, nec aliquem prophetam de hac re numerum annorum existimo praefinivisse. Quod ergo Dominus nos scire noluit, libenter nesciamus. Non appetamus habere cognitum, quod Deus voluit esse secretum, ut loquitur Prosper 1. de vocatione gent. c. 8. Isidorus lib. 1. de summo bono c. 30. huc accommodat dictum propheticum Esaiæ 63, v. 4: Dies ultionis in corde meo. Durandus 4. sentent. distinct. 47. quaest. 1: Tempus iudicii non potest esse alicui notum per certitudinem, cum dependeat ex mera Dei voluntate, de cuius expressione Scriptura nihil loquitur. 4) Quia nec ipsis angelis tempus illud cognitum, ut ex iisdem Christi verbis liquet. 5) Quia temeritas eorum, qui tempus iudicii exacte determinare voluerunt, subsequente eventu contrario saepiuscule fuit damnata, ut ex antithesi apparebit. 6) Quia sicut mundi principium ab omni aeternitate soli Deo, a quo factus est mundus, fuit notum, sic et finem ejus solus Deus novit, cuius potentia mundus destruetur. 7) Tempus primi adventus per hebdomadas Danielis erat patefactum, interim praecise quoad diem et horam nemo illud definire potuit; multo ergo minus tempus secundi adventus exacte quispiam praescire poterit. Augustinus epistola 80. ad Hesychium: Voluit Dominus, ut sciremus primum sui adventum, quia illius cognitio et utilis et necessaria nobis erat, alterius vero adventus tempus noluit esse manifestum, quia non expedit nobis. 8) Ex signis, quae iudicium antegressura a Christo et apostolis praedicta sunt, verisimiliter colligi potest, tempus iudicii in propinquo esse, sed annum et mensem et diem et horam determinare ab humana intelligentia est remotum, tum quia adventus Christi ad iudicium erit inopinatus et insperatus Matth. 24, v. 44. Luc. 21, v. 35. 1. Thess. 5, v. 3. etc. tum quia dies, qui decurtandi sunt propter electos, in absconditis divinae scientiae thesauris occulti latent. Cum hominem senio gravatum videmus, quod brevi moriturus sit, scimus; quando vero praecise id futurum sit, nescimus; sic mundum interitui appropinquare videmus, diem autem interitus ignoramus. Distinguendum igitur inter notitiam

generalem et specialem, conjecturalem et certam, confusam et distinctam. 9) Quia Deus justissimis rationibus permotus hunc diem nobis occultum esse voluit, ergo exacta temporis notitia non fuit nobis necessaria, imo nec utilis, quin potius ignoratio illius nobis utilis fuit, nimirum ut in perpetuo Dei timore viveremus; ideo enim latet dies unus, ut observentur omnes, nec securitatis pulvinari indormiremus. Hilarius lib. 9. de Trinitate p. 194: Ignoratio non ad errorem fuit necessaria, sed ad perseverantiam. Nec negatum id est ad detrimentum, quod ignoratum tribuit incrementum, ne scientiae securitas negligentiam fidei dissimulatae non exerceat, sed praeparationem irremissam expectatio indefinita retineret. Confer eundem canon. 26. in Matth. Ambrosius lib. 5. de fid. c. 8: Nobis scire non proderat, ut dum certa futuri iudicii momenta nescimus, semper tanquam in excubiis constituti et in quadam virtutis specula collocati peccandi consuetudinem declinemus, ne nos inter vitia dies Domini deprehendat, non enim prodest scire, sed metuere, quod futurum est. Augustinus epistola 80. ad Hesychium col. 35: Deus noluit praedicari, quod videbat non utiliter sciri. Item: Certum est tempus carere computo, quod breviandum est a Domino, qui tempora constituit. Gregorius homil. 13. in evangel.: Horam ultimam Dominus noster nobis idcirco voluit esse incognitam, ut semper possit esse suspecta, ut dum illam praevidere non possumus, ad illam sine intermissione praeparemur. Nescire, quae nesciri voluit sciendi summus magister, erudita est inscitia.

77. Antithesis. Quamvis Christus curiositatem apostolorum momenta temporum inquirentium paulo ante suam in coelos adscensionem redarguerit ac represserit Actor. 1, v. 7. omnibus tamen ecclesiae temporibus inventi sunt, qui extremi iudicii et consummationis seculi diem definire voluerint, quorum quidam ejusmodi tempus definiverunt, quod jamdum praeterlapsum vanitatis eorum praedictionem arguit. 1. Circumfertur prophetia sub nomine Eliae: Duo millia annorum erit mundus, duo millia inane, duo millia lex, duo millia dies Messiae. Et propter peccata nostra, quae multiplicata sunt, exierunt ab his, qui exierunt. Johannes Lauterbachius eam sic expressit:

*Annorum stabit tantum sex millia mundus,
Post totus misso victus ab igne ruct.
Servabunt nullam Domini duo millia legem,
Lex duo praescripta conditione reget.
Messiae solitam tribuent duo cetera laudem,
Sed cursum rumpent ob mala nostra suum.*

Sed notandum, quod haec prophetia non sit traditio collegii et domus Eliae Thesbitae, qui floruit circa annum mundi 3040. sub rege Achabo annis ante Christum natum circiter 923, sed illius Eliae, qui vixit circiter ducentis annis ante natum Christum referente Gersono Judaeo converso in Talmud Judaico libr. 2. c. 2. Exstat autem haec traditio domus

Eliae in libro thalmudico Sanhedrin. in capite Helec, et in libro Havodasara in capite Liphne edehen. Verba Hebraea adducit Galatinus libro 4. c. 20. ubi eam vocat *thalmudisticam*, non autem propheti-
 230. *cam traditionem* et addit, *postrema illa verba pro-*
pter peccatu nostra etc. non esse ejusdem antiqui-
 tatis cum ipsa traditione, sed a quodam rabbino Ju-
 daicam perfidiam tegere volente eidem assuta. (Rab-
 binus Isaac in cap. 1. Genes. observavit, literam *N*,
 quae cum duabus virgulis suprapositis *millenarii*
nota, sexies in primo versiculo Bibliorum esse repe-
 titam, qua totidem millenarii durationis mundi in-
 sinuentur, cui observationi adde, quod in ultimo
 Bibliorum versiculo, 2. Paralip. 36, v. 23. totidem
 vicibus litera *N* repetitur.) Quamvis vero non a
 propheta Elia, ut Flinspachius inscite opinatur, sed
 a Rabbinico quodam doctore haec traditio prodierit,
 tamen antiquissimis ecclesiae patribus fuit probata,
 qui ex dicto prophetico Psalm. 90, v. 4. et aposto-
 lico 2. Petr. 3, v. 8. *dies unus apud Dominum si-*
cut mille anni et mille anni sicut dies unus, pro-
 babilitatem quandam illi conciliare sunt conati. Ire-
 naeus libr. 5. advers. haerēs. c. 23. p. 352: *Quot-*
quot diebus factus est mundus, tot et millenis annis
consummatur. Et propter hoc ait Scriptura Gene-
seos: Et consummata sunt coelum et terra et omnis
ornatus eorum. Et consummavit Deus in die sexto
omnia opera sua, quae fecit etc. Hoc autem est et
 ante factorum narratio, quemadmodum facta sunt,
 et futurorum prophetia. Est enim dies Domini
 quasi mille anni. In sex autem diebus consummata
 sunt, quae facta sunt. Manifestum est, quoniam
 consummatio ipsorum sextus millesimus annus est.
 Lactantius libr. 7. instit. c. 14. p. 416: *Sciant philosophi,*
nondum sextum millesimum annum esse conclusum,
quo numero expleto consummationem fieri necesse
est et humanarum rerum statum in melius refor-
mari, cujus rei argumentum prius est enarrandum,
quo ratio elucescat. Mundum Deus et hoc rerum
naturae admirabile opus, sicut arcanis sacrae
Scripturae continetur, sex dierum spatio consum-
mavit diemque septimum, quo ab operibus suis re-
quieverat, sanxit etc. Ergo quoniam sex diebus
 cuncta Dei opera perfecta sunt, per secula sex, hoc
 est annorum sex millia, manere in hoc statu mun-
 dum necesse est. Dies enim magnus Dei mille an-
 norum circulo terminatur, sicut indicat propheta,
 qui dicit: Ante oculos tuos, Domine, mille anni
 tanquam dies unus. Justinus in quaestionibus et
 responsionibus ad orthod. quaest. 71. p. 337: *Ex*
multis Scripturae locis conjicere licet, veros esse,
qui dicunt, sexies mille annorum esse praesentis
mundi status tempora, cum nonnunquam dicit, ex-
tremis hinc diebus locutus est nobis per Filium,
quandoque in quos termini aetatum inciderunt, ali-
quando, ubi venit plenitudo temporis, omnia enim
ista dicta in sexto prolata sunt millenario annorum
ordine. Similia occurrunt apud Hieronymum in
 enarrat. Psalm. 89. tom. 4. p. 44. et in commentar.
 super cap. 4. Mich. Augustinum lib. 12. contra Fau-

stum c. 8. et Gregorium in comm. 1. Regum c. 9.
 tom. 2. col. 1415. quin et fama horum sex mundi
 millenariorum ad ethnicos dimanavit, unde celebratur
 versiculus Orphei: *ἔκτε δ' ἐν γενεῇ κόσμος κατα-*
παύσεται *δοιδοῖς*, cujus meminit Plato in Philebo et
 Plutarchus in libro de ei apud Delph. At nec
 Moysi, nec Petro propositum hexaëmeron creationis
 cum duratione mundi conferre, sed docere, quod
 apud Deum spatia temporis non sint iisdem momen-
 tis metienda, quo apud homines, cum ipsi extra
 omnem temporis successionem posito omnia sint in
 simplicissimo *τῷ νῦν* praesentissima; lubrico igitur
 fundamento haec opinio nititur, ac ut primae origi-
 nis ratione *thalmudica* est et *rabbunica*, ita quoque
 Christianis merito debet esse suspecta. Equis enim
 nos certos reddet, quod tempus consummationis se-
 culi aestimandum ex creationis hexaëmero? Si ana-
 logiae aliquid dandum, potius ad durationis quam
 inchoationis tempus ea nos deducet, quod videlicet
 sex dierum spatio mundus iterum sit dissolvendus,
 sicut sex dierum spatio ab initio fuit conditus, cum-
 que in analysi sit primum, quod in Genesi fuit ul-
 timum, consequens erit, primo consummationis se-
 culi die hominem perimendum, qui ultimo hexaëmeri
 die fuit conditus etc. Huic opinioni affine est, quod
 Hilarius canon. 17. in Matth. *sex dies*, quorum evan-
 gelistae ante transfigurationem Christi meminerunt
 Matth. 17, v. 1. Marc. 9, v. 2. in tot millenarios
 pro aetate mundi constituenda convertit, quodque
 Prosper eundem numerum colligit ex anno aetatis
 Noae sexcentesimo, quo diluvium orbi inundavit, ac
 denique quod quidam recentiores duodecim horas
 laboris in vinea Matth. 20, v. 1. et Joh. 11, v. 9.
 huc accommodant ea ratione, ut cuilibet horae anni
 500 assignentur. Quidam huc accommodant vaticini-
 um Enochi, quod realem potius quam verbalem
 concionem fuisse autumant Jud. v. 14. Ut enim
 mors corporalis in sex priores ecclesiae patriarchas,
 Adamum scilicet, Seth, Enos, Kenan, Mahaleel et
 Jared, propter peccatum efficaciter dominata est, in
 septimum vero Enoch suam vim ac potentiam ex-
 serere non potuit; ita existimant eo ipso significatum,
 quod per sex millia annorum, quibus hic mundus
 stabit, in omnes homines mors sit dominatura, sep-
 timo autem millenario, qui initium aeternae ac coe-
 lestis vitae futurus sit, amisso acaleo eam prorsus
 esse abolendam, quo Judam respexisse censent,
 quando notanter addit, Enochum ab Adamo septi-
 mum de extremo judicio fuisse vaticinatum. Ejus-
 dem rei typum videtur gessisse Elias propheta.
 Ut enim Enoch ab Adamo septimus erat generatione,
 sic Elias propheta ab Adamo septimus erat aetate.
 Nam Adam attigit Mathusalah, Mathusalah attigit
 Sem, Sem attigit Jacob, Jacob attigit Amram, Am-
 ram attigit Ahia, Ahia attigit Eliam prophetam.
 Sicut ergo omnes sex priores aetates, quae Eliam
 prophetam praecesserunt, morti fuere obnoxiae, ipse
 autem Elias septimus aetate ab Adamo mortem non
 gustavit, sed curru et equis igneis in coelum sub-
 vectus est: sic mors per sex millenarios in genus

XIX. 231.

humanum grassabitur, in septimo autem millenario rapiemur in nubibus in occursum Domino etc. Insuper et alios quosdam typos Veteris Testamenti ad hosce sex mundi millenarios accommodant. Agri *sex annis* colebantur, septimo autem inculti quasi feriabantur Exod. 23, v. 10. Levit. 25, v. 3. **Moyses, per quem Deus jubilaum instituit, 120 annos vitae complevit Deuter. 34, v. 7. jam vero 120 jubilaum conficiunt annos 6000. Moyses post exitum Israëlitarum ex Aegypto, qui fuit typus spiritalis liberationis per Christum praestitae, vixit 40 annos, jam vero 40 jubilaum conficiunt annos 2000, qui respondent annis a Christo nato usque ad iudicium.** Servitus Judaica *sex annis* terminabatur, septimo autem recuperabatur libertas pristina Exod. 21, v. 2. Deuter. 15, v. 12. *Septimo quoque die* erat sabbatum, quo ab operibus oeconomicis cessabant divino cultui unice vacantes Exod. 20, v. 10. Anno jubilaum, hoc est septies septimo, tubae clangore significabatur, praesto esse exoptatum illud tempus, quo ad pristinas suas possessiones quisque redibat Levit. 25, v. 8. sic septimo mundi millenario bonorum amissionum perfectam restitutionem, libertatem coelestem, quietem sempiternam, sabbatum ex sabbato seculorum sperant. Jos. 6, v. 20. *septimo die* circuitus a populo Israëlítico instituti urbs Jericho concidit. Et in libro apocrypho 4. Esdrae 7, v. 31. notanter dicitur: *Erit post dies septem, et excitabitur, quod nondum vigilat seculum.* Sed Ambrosius libro 7. comment. in Luc. traditionem illam de sex mundi millenniis ideo minus adversari asserit, quod *jamdum suo tempore ab exordio mundi plus quam sex annorum millia sint exacta*, falsa chronologia procul dubio deceptus. Augustinus in enarrat. Psalm. 89. eandem Scripturae minus congruam censet, quippe quae neget, tempus consummationis seculi ab angelis, nedum ab hominibus praesciri posse. Beda etiam in libro de ratione temporum c. 65. et in comm. Psalm. 6. eandem libere contemnit. *Quidam erronei* (inquit) *diem iudicii octavum vocarunt etc.* Ambrosius Ansbertus itidem se opposuit iis, qui *sex aetates*, hoc est sex millenarios annorum, usque ad consummationem seculi computabant, Centuriae Magdeburgenses 10. col. 653. 2. Aliam Judaeorum traditionem ex eodem libro thaludico Sanhedrin c. Helec. recenset Galatinus dict. loco: *Dicit Elias magistro Judae, Non erit, id est non durabit, mundus minus quam octoginta quinque jubilaum, et in ultimo jubilaum filius David veniet*, ubi rabbinus Salomonis glossa addit: *Hi jubilaum continent annos quater mille ducentos et quinquaginta*, nimirum si pro quolibet jubilaum 50 anni computentur. Sed totidem anni a creatione mundi jamdudum effluxere. 3. Esdras sacerdos, qui olympiade 80. hoc est circa annum mundi 4740. floruit, lib. 4. c. 14. divinitus sibi revelatum testatur, mundi aevum in duodecim partes distribui, suae aetate partes decem jam esse praeterlapsas partis decimae dimidium, superesse autem, quantum ejus est post dimidium decimae partis. Instituto autem illo anno-

rum chronologismo ab aetate Esdrae ad nostram liquido apparebit, longiora quam ab eo determinata fuere, praeterlapsa esse tempora nec interim finem mundi adventasse.

78. In ipsis Christianae ecclesiae incunabulis tempore apostoli Pauli in ecclesia Thessalonicensi quidam fanatici certum ac proxime instans tempus adventus Domini ad iudicium definire voluerunt, ac ut majorem doctrinae suae auctoritatem conciliarent, 1. jactarunt *spiritum*, hoc est peculiare quasdam revelationes; 2. protulerunt *ratiocinationes* et conjecturas; 3. depravarunt non tantum genuinas *epistolas* Pauli, sed etiam supposititias ac falsas sub ipsius nomine ecclesiis obtruserunt, qua triplici via eos fuisse usos, colligitur ex 2. Thess. 2, v. 2: *Non cito moveamini a vestro sensu neque terreamini neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam tanquam per nos etc.* Sed huic pseudo-doctorum seductioni magno conatu apostolus sese opponit docens, *non venturum diem Domini, nisi prius venerit discessio ac reveletur homo peccati*, hoc est Antichristus v. 3. Ibidem apostolus tres enumerat curiosarum illarum praedictionum effectus, qui sunt *σαλευθῆναι, θροῦσθαι καὶ ἑκπαύειν*. Verbum *σαλευθῆναι* ad inconstantiam et periculum respicit, naves enim in salo semper nutant modo in hanc, modo in illam partem inclinantes, deinde salo oppressae in syrtibus ab iisdem circumgyrantur et absorbentur; *θροῦσθαι* est ad terrorem loqui, terrorem hominum animis incutere, qui cum sit intempestivus et verbo Dei adversus, in desperationem quandoque desinit; *ἑκπαύειν* seductionis manifestam significationem habet. Sed enim non obstante praemonitione apostolica longe plurimi tempus adventus determinare ausi fuere. Cyprianus in princip. libr. de exhortatione martyrii ad Fortunatum p. 244. sic loquitur: *Sex millia annorum plene complentur ex quo diabolus hominem impugnat.* Fuit ergo tempore Cypriani pervulgata opinio, sextum mundi millenarium compleri coepisse ac proinde finem seculi instare. Philastrius de haeres. fol. 51. memini quorundam, qui ex Esa. 61, v. 1. colligere voluerunt, inter primum adventum Christi in carnem et alterum ad iudicium fore 365 annos. Augustinus lib. 18. de civ. Dei c. 53. memorat, quosdam fuisse qui annos quadringentos, quosdam qui quingentos alios qui mille annos ab adscensione Domini usque ad ejus ultimum adventum numerarint. Quemadmodum autem quisque eorum (ait) adstruat opinionem suam, longum est demonstrare et non necessarium. Conjecturis quippe utuntur humanis, non autem eis certum aliquid de Scripturae canonicae auctoritate profertur. Idem epistola 78. ad Hesychium refert, Hieronymum cujusdam ἀνωρίμου opinionem temeritatis accusasse, quod ausus fuerit Danieli hebdomadas de adventu Christi futuro, non praeterito exponere. Quicumque igitur is fuerit, existimavit, post septuaginta hebdomadas, hoc est anno nativitate Christi quadringentesimo nonagesimo extremum iudicium futurum. Lactantius lib. 7. div-

instit. c. 25. p. 436: *Quando compleatur haec summa annorum sex millium, docent ii, qui de temporibus scripserunt, colligentes ea ex literis sanctis et ex variis historiis, quantus sit numerus annorum ab exordio mundi; qui licet varient et aliquantum numeri eorum summa dissentiat, omnis tamen expectatio non amplius quam ducentorum videtur annorum.* Sic ergo juxta Lactantium circa annum Christi quingentesimum decimum octavum extremum debuisset institui judicium, vixit enim Lactantius circa annum Christi trecentessimum decimum octavum ac fuit Crispi, Caesaris Constantini Magni filii, praeceptor, cui computationi eventum haudquaquam respondisse in propatulo est, unde Xystus Betulejus Lactantii commentator eam sic refellit: *Fingamus, Lactantium haec scripsisse anno a nato Christo trecentesimo vigesimo septimo. Nam tunc Constantinus soluta Maximini et Licinii adversus Christianos tyrannide solus imperii gubernacula tenuit. Quibus si ducentos Lactantii annos addideris, invenies, diem judicii triennium ante Justiniani imperium fuisse oportere, id est ab hinc annis mille octodecim.* Anno Christi octingentesimo quadragesimo octavo mulier quaedam Suevica nomine Theoda circa Moguntiae et Constantiae fines vaticinata est, per apparitionem angeli sibi revelatum fuisse, eo ipso anno affuturum extremum mundi diem. Aventinus lib. 1. annal. Bojorum memorat, regnante Henrico IV. circa annum Christi millesimum sexagesimum secundum constantem fuisse famam, imminere excidii fatum terrarum orbi. Abbas Joachimus ex Calabria diei novissimi constituit annum Christi millesimum ducentessimum quinquagesimum octavum. Praedixit enim Urbano III. pontifici, venturum diem novissimum post duas generationes, hoc est post annos 70. Papa vero 1188. mortuus est, quibus duae generationes sive anni 70 additi conficiunt annos 1258. Chrysostomus tempus novi testamenti adaequat cum duratione veteris testamenti, quam quia computat annis 1343. ideo etiam tot annos durationi ecclesiae novi testamenti existimat esse tribuendos. Arnoldus de Villanova praedixit, anno salutis 1345.

34. *Antichristum et mundi finem adfuturum esse.* (Nicolaus Eymericus de hoc Arnaldo memorat, quod annum salutis 1335. fini hujus mundi praestituerit part. 2. quaest. 11). Bernhardinus de Bustis part. 2. rosarii serm. 12. circa annum Christi 1495. literarum monumentis prodidit, creditum tunc esse, mundi finem adventurum anno Christi 1500. idque concionatorem quendam passim dictasse. Heerbrandus in loc. theolog. c. de consummat. seculi scribit, quosdam interitui mundi praefixisse annum a nato Christo 1530. Lutherus tom. 9. German. Witteberg. anno 1530. in praefat. super Daniele mentionem facit eorum, quibus visum fuit, statim post annum 1530. expectandum mundi finem. Circa annum 1526. Thomas Scykerus entusiasta in urbe S. Galli Helvetiorum, consulem ibidem agente Joachimo Vadiano, per urbem currens ac horrendis gestibus utens clamabat, diem Domini adesse, diem Domini venire, referente Bullingero lib. 2. contra Anabapt. c. 1. Husitis Anabaptistis circa annum 1530. tam certum erat, extremum diem praesentem esse, ut aliqui ipsorum omnes suas opes et facultates prodigerent ea opinione, ut putarent, se eas vix absumere posse, tam brevi enim temporis spatio se satis opum habere. libr. ejusdem c. 6. Camerarius lib. 1. oper. subeis. c. 41. p. 192: *Notum apud nos est, quibus rationibus nostra memoria quidam parochus, aliqui non indoctus et arithmeticus insignis, suis auditoribus inter concionandum non, ut arbitrator, dolose sed nimium fidens tum suis computationibus, tum dicto evangelistae propter numerum annorum VIDEbVnt In qVeM pVpVgerVnt, persuadere conatus fuit, finem mundi adesse, diemque certum et horam hujus indicavit.* Juxta illius hypothesis consummatio seculi incidisset in annum 1532. Bucholzerus in chronol. ann. 1533. sic annotat: *Hoc anno quidam inepte vaticinatus est de extremi judicii die, qui venturus esset mense Octobri, idque supputavit ex his verbis: IesVs NazarenVs reX IVDaeorVM. Item: VIDEbVnt In qVeM transIXerVnt, quorum prius, si literas colligas, continet numerum anni 1532. posterius vero annum 1533.* Intelligit autem Michaellem Stifelium pastorem ecclesiae in Lochau sub ditione Electoris Saxonici, qui in hanc devenit opinionem, se esse septimum angelum apocalypticum, qui per divinam revelationem novissimum diem antegredietur, seque habere tubam septimi angeli. Scripsit itaque librum et comprehendit opinionem suam 22 articulis de extremo die voluitque demonstrare, extremum diem praecise cadere in annum Christi 1533. mensem 10. hebdomadam 42. in diem Lucae evangelistae circa horam octavam, qua praedictione rusticos sic dementavit, ut nec ararent, nec sementem facerent, sed genio indulgerent ac res suas computationibus prius absumerent, antequam dies extremus ingrueret. Vide Lutherum in comm. c. 32. Gen. et in coll. mensal. c. 43. Melchior Hoffmannus anno Christi 1534. mundi finem expectandum esse praedixit. Enthusiastarum quidam ita temerarii fuerunt, ut circa annum 1539. etiam tempus ac diem ipsum, quo Dominus venturus esset, designarent. Hi deinde tanquam furiosi circumcurrebant et per plateas clamabant: *Dies Domini, dies Domini, annuntiavimus vobis diem Dominicam*, Bullingerus d. l. c. 1. Andreas Musculus anno 1571. scriptum edidit sub hoc titulo, *An ille puer, qui diem supremum supervicturus sit, calceos modo induerit*, id si quis affirmet, addit illis Christi annis longaevitatem unius hominis 70 aut 80 annorum, qua ratione adventus Christi incidet in annum 1541. vel 1551. Aretius in problem. loc. 183. de adventu Christi secundo refert, quosdam hac computatione usos fuisse. In verbis aD-VentVs DoMInI collegerunt literas arithmeticas, quae conficiunt 2012, de quo numero subtraxerunt eum, quem collegerunt ex verbis Dies abbreVIa-bVntVr, hoc est 517, et restabant 1495; illis addiderunt numerum literarum aents, hoc est quinqu-

ginta sex, quem numerum dant literae aents naturali positione in dictione *adventus*, et emergunt anni 1551; hisce addiderunt adhuc 27, hoc est numerum literarum in dictione *domini*, et exit annus 1578. Quidam annis 1495 ex verbis *adventus Domini* et *dies abbreviabitur* dicta ratione collectis addiderunt annos 150 ex verbis *propter eLeCtos* erutos, qui confecerunt annos 1615, a quo numero abstulerunt aents, hoc est 56. quem dant hae literae in dictione *adventus*, et emergit annus 1557, initium anni 1588, de quo jam olim sic cecinerunt:

*Mille annis verum, huiusmodi non fuit coelum.
Veteres dudum dixere, hoc anno omnia lugere,
Si mundi finem non habebis, permutationem magnam videbis.*

Wenn man schreibt 1588,
Das ist das Jahr, so wol betrachtt.
Gehet dann die Welt nicht unter,
So geschicht doch sonst gros Wunder.

Tribuuntur autem hi versiculi et haec ipsa opinio Johanni Regiomontano mathematico, qui ob maximam conjunctionem trium superiorum planetarum Saturni, Jovis, Martis, si non finalem, tamen insignem quandam mutationem mundo imminere praesagebat. Casparus Bruschius hos rhythmos sic vertit:

*Post mille expletos a partu Virginis annos,
Et post quingentos rursus ab orbe datos,
Octogesimus octavus mirabilis annus
Ingruet, is secum tristia multa trahet.
Si non hoc anno totus malus occidet orbis,
Si non in nihilum terra fretumque ruent;
Cuncta tamen mundi sursum ibunt atque deorsum
Imperia et luctus undique grandis erit.*

Alii ex alio principio hunc numerum eliciunt. Ut enim ab emigratione Israelitarum ex Aegypto ad natum Christum praeterierunt anni 1516, sic a nato Christo ad reformationem ecclesiarum a Luthero in Germania factam totidem annos recensent, hisce addunt annos, qui a Christi nativitate ad illius baptismum numerantur, videlicet 30 et 42 annos, qui inde usque ad Hierosolymae excidium numerantur, qui simul collecti exhibent annum Christi 1588. Johannes Erasmi Arianus in libro de Antichristo hac ratione progreditur. Sumit annum Christi 328. in quem incidit concilium Nicaenum, quod ipsi videtur impium et in Deum contumeliosum, in eo statuit initium *regni bestiae sive Antichristi*, quibus annis ex Dan. 12, v. 11. addit annos bestiae 1260, qui duo numeri juncti constituunt annum Christi 1588. in quem dicit cadere finem regni bestiae et initium instare restorationis ecclesiae et novi mundi chiliastici ac phantastici. Sed hanc blasphemiam infernali igne Deus aliquando in ipso vendicabit et ipse eventus hoc somnium falsitatis convicit. Cyprianus Leovitijs et alii mathematici propter conjunctionem omnium planetarum in ariete, qualis olim

circa Christi nativitatem fuit, rationes quasdam in prognosticis suis anni 1583. allegarunt, diem Domini praesenti aetati appropinquare, Bodinus lib. 1. de daemonom. c. 5. Circa finem seculi proxime elapsi editum est scriptum aliquod sub ficto nomine *Adelberti Thermopedii*, qui definivit extremo diei annum 1599. 3. Aprilis. Quidam hunc numerum collegerunt hac ratione, ut quantitatem decurtationis, quae debet fieri propter electos, a sex mille annis facerent circiter 400 annos, ut hac ratione exiret annus 1600. vel 1612. Inventi fuere, qui Christi reditum expectandum dixerunt, quando numerus annorum congruet ad quinque vulnera Christi in cruce pendentis, anno scilicet mundi 5555. hac ratione expectandus fuisset mundi finis anno Christi 1605. Quidam ex verbo *judicium*, in quo omnes literae sunt numerales, collegerunt, anno 1613. extremum *judicium* instituendum.

79. Sed horum omnium calculos eventus contrarius plane conturbavit, quod ipsum metuendum illis, qui certum aliquem currentis centenarii annum extremo judicio praecise assignant. Eustachius Poyselius in libro Germanico de mutatione temporum has profert conjecturas. Anno 40. post primum pascha interit Jericho; anno 40. post Christi pascha devastatur Hierosolyma; anno 40. post Nicaenum concilium, in quo pascha tertium respectu festivitatis celebrandae constitutum est, urbs Nicaea terrae motu eversa est; anno 40. post calendarium Gregorianum anno 1581. editum, quo iterum alius terminus paschalis positus est, interibit totus mundus, sic ergo finis mundi juxta hunc auctorem incidet in annum 1621. Quidam computant annos a Moyse usque ad Christum, qui in diebus carnis suae totum cultum Mosaicum abrogavit, qui fuere 1590, illis addunt annos 40, quibus Israelitae vagati fuere in deserto, unde emergit annus 1630. quo finem mundi expectandum censent. Quidam annum Christi 1636. mundo fatalem et exsequialem fore incertis conjecturis persuasi arbitrantur. Quidam referente Chytraeo in comm. c. 6. Genes. hypotheseos loco in sua computatione assumunt dictum Christi Matth. 24, v. 37. Luc. 17, v. 26: *Sicut erat in diebus Noe, et erit adventus Filii hominis*, et quia a mundi creatione usque ad diluvium intervenerunt anni 1656, ideo totidem annos a primo Christi adventu usque ad secundum ipsius adventum intercessuros arbitrantur. Eidem principio insistit Nicolaus Cusanus in lib. de conjectur. noviss. diei. Sed quilibet videtur Christum loqui non de numero annorum, sed conformitate vitae ac morum. Jobus Fintzelius Casparus Goldwurm in catalogo prodigiorum morant, anno 1556. in Transsylvania coelo se comparuisse has literas et haec verba. IN MDLVI. JAHR EIN ENDE DIESES REICHES. Ex illis colligit Adamus Nachemmoserus, diem judicium venturum anno 1656. Sic autem progreditur: Quod admodum indicta poena diluvii Deus ad poenitentiam agendam peccatoribus annos 120 dedit; ita haec praeter rationem erit, si dixerimus, hoc prodigio

diem novissimum praeannuntiari, et ideo etiam 120 superesse annos, quibus sit poenitentia hominibus agenda. Quemadmodum autem seculo Noe ad centum solummodo annos poenam Deus distulit; ita conjicio, tempus ultimum similiter annis tantum 20 abbreviatum iri, ut hac ratione non absurdum sit, si finem mundi constituamus in anno Domini 1656. In meletemate chronologico Gryphisw. anno 1607, edito auctor libri huic computationi probabilitatem quandam conciliare conatur ex eo, quod praedictus numerus in jubilaes redactus producat 33 cum 6 partibus, qui numerus est annorum aetatis Christi, ut scilicet totidem jubilaes lucretur ecclesia Christiana, quot annos singulos Christus in terris vixit, sed Cramerus theologus eximius, in exeget. de regno Christi c. 4. (in quo superiores computationes plerasque omnes recenset et refellit) p. 268. recte monet, negligi in hoc calculo 6 partes, hoc est sex annos, qui si adderentur, prodiret annus 1662. ac si aetatem Christi respiciamus, in ea superesse annum dimidium, qui exaequat dimidium jubilaum, id est annos 25, qui superioribus additi producerent annum Christi 1682. Hiltenius monachus Isenacensis, cujus mentio fit in Apologia confessionis Augustanae, quod reformationem Lutheri praedixerit, finem mundi constituit in anno 1660. ac addit, prius dominaturos Gog et Magog, prius etiam fore inclinationem regni illius Turcici, postquam Germaniam oppresserunt. Philippus Nicolai in lib. 2. de regno Christi c. 8. confert invicem annos vitae Christi in his terris exactae et ecclesiae Christianae utpote corporis ipsius mystici jubilaes ac subductis rationibus omnibus tandem concludit: *Annus Christi 1670. finis erit stadiorum mille sexcentorum Apocal. 14. finis dierum mille trecentorum et triginta quinque Dan. 12. finis horae, diei, mensis et anni Apoc. 9. finis diei mystici septemque mensium et septem annorum in unam periodum conjunctorum Ezech. 38. et 39. finis mensium quadraginta dierum Apoc. 13. finis temporis diei mystici et trium horarum Apoc. 18. finis temporis, temporum et dimidii temporis Daniel 12. finis quinque mensium Apoc. 9. finis dierum mille ducentorum sexaginta et semiquatuor horarumque unius mysticae Apoc. 11. finis temporum novi Adami cum veteris Adae temporibus collatorum ac denique finis temporum ecclesiae jubilaeorum; interim modeste addit c. 1. p. 22: Protestor, nolle me de arcanis soli Deo reservatis quidquam scire, quidquam affirmare vel quidquam negare, et absit ab omnibus Deum ex animo timentibus tam curiosae, impiae et prohibitae speculationis temeritas. Fieri enim potest, ut gloriosus ille extremi judicii dies anno 1670. se ostendat, quod ut affirmare non possum, sic nec obstinate infitior, at fieri quoque potest, ut propter electorum fidelium assiduis gemitibus votisque hunc diem expectantium calamitates et aerumnas, quibus a mundo et Satana obruantur, citius allabatur temporibusque omnibus finem imponat; nec minus fieri potest, ut post annum 1670. anno quodam alio nobis incognito, cum*

minus expectatur, der repente illucescat et nostra opinione tardius ex insigni Dei maximoque expectantis omnium hominum conversionem adveniet Nicolaus Raimer. Ursus Dithmarsus mathematicus caesareus superioribus annis scriptum edidit, in quo conatur demonstrare, quod ab anno Christi 1606. usque ad diem extremum supersint duntaxat anni 67, qua ratione finis mundi incideret in annum Christi 1673. nititur autem hac hypothese, de qua dictum est superius, quod periodus mundi non sit excessura sex millenarios annorum, ac nova chronologica supputatione ostendit, illa sex millia annorum usque ad modicum residuum 67 annorum esse elapsa. XIX. 238. Heerbrandus d. l. memorat, quosdam suspicari, quod annus Christi 1675. finem mundo sit allaturus. Philippus Melancthon in post. dom. II. Advent. scribit: *Ego vidi veterem prophetiam, quod annus 1980. futurus sit mundi ultimus.* Quidam reditum Christi ad judicium rejiciunt in annum 1668. ob trigonum igneum, quem mundo fatalem futurum statuunt. Andreas Osiander definivit annum 1659. lib. edit. Norimb. anno 1544. Chytraeus in comm. Apoc. 11. memorat, quosdam praedixisse, anno 1695. futurum mundi finem. Johannes Napier Scotus scripsit patefactionem mysteriorum Apocalypseos, in qua proposit. 14. vult demonstrare *et debere et posse sciri mundi finem*, ac statuit, diem judicii inter annum 1688. secundum Apocalypsin et annum 1700. juxta Danielelem esse futurum. Existimat enim, in fine capituli 14. Apoc. poni numerum, qui videatur ultimi diei terminus futurus *per mille sexcenta stadia* seu cursus, quae debeant ad annorum designationem applicari. Si ergo numerentur 1600 anni a tempore, quando Johannes scripsit, puta annum Christi 97. secundum Eusebium, vel annum Christi 99. secundum Irenaeum, finis computationis incidet in annum fere 1699. constitutum inter anni 1688. et anni 1700. terminum. Selneccerus in paedagog. recenset eos, qui anno Christi 1688. mundi finem expectationem esse statuerint. Nicolaus Cusanus assignavit annum 1700. Adamus Contzen. Jesuita defens. Bellarmini contra Paraeum editae adjunxit considerationem, *utrum annus 1711. futurus sit mundo ultimus.* Johan. Picus Mirandulanus in 900 conclusionibus: *Si qua est de novissimis temporibus conjectura humana, investigare possumus per secretissimam viam Calalae, futuram esse consummationem seculi hinc ad annos 514 et dies 25.* Cardanus lib. 2. de rer. variet. annum 1800. determinat. Quidam obscuritatibus suas praedictiones involvunt, ut eo securius mentiantur. Franciscus Hildesheimius in epist. 1586. edita refert tale cujusdam dieterium: *Qui sciverit, quid sit denarius in arithmetica formali et cognoverit naturam primi numeri sphaerici, sciet fundamentum secuti magni jubilaei, sciet pariter secretum 50 portarum intelligentiae et millesimae generationis et regni omnium seculorum.* Sed hi ac similes prophetastri, uti recte monet Cramerus dicto loco, nec in conclusione, nec in praemissis conveniunt, alii enim alium annum mundo fatalem fore statuunt;

ac alii nituntur *occultis revelationibus*, alii *rabbiorum traditionibus*, alii *astrologorum computationibus*, alii *litteris arithmeticiis*, alii *chronologicis conjecturis* et temporum epilogramis, in quibus proprio arbitrio certum aliquem terminum eligant, a quo numerandi initium faciunt. Quin et multae imposturae in ejusmodi auguriis concurrunt, quibus simpliciorum animis illuditur. Johannes Trithemius in chron. memorat, anno Christi 847. quendam mulierem finxisse, quod *angelus Domini sibi apparuerit*, qui *novissimum diem iudicii* mox *instare pronuntiasset*, qua ratione multos tam ex clero, quam ex populo per dioecesin Moguntinam deceiverit. Tandem vero per Rabanum archiepiscopum comprehensa confessa est, *fuisse se per consilium cujusdam presbyteri ad hoc quaestus gratia inductam*. Vide Centurias Magdeburgenses 9. col. 224. Martinus Crusius in Turco-Gracia memorat, Monachum quendam Graecum ante annos plusculos Hierosolymis Constantinopolin venisse ac ante templa in magno hominum concursu, ut pecuniam colligeret, dixisse, *non procul Hierosolymis lapidem coelitus cecidisse, cui inscriptum, paucos post dies mundum interitum*, idque litteris probabat, quas se ab Alexandrino patriarcha habere ajebat, in illis promittebantur peccatorum indulgentiae omnibus, qui eas pecunia compararent, sed paulo post prudentia patriarchae Constantinopolitani detecta impostura, et monachus et ii, qui tales ab eo indulgentias emerant, excommunicati sunt. Qui imposturam confessus, amareque flens exire e templo, nisi a patriarcha in gremium ecclesiae receptus, noluit, id quod factum est, cum serio jocoque reprehensus prodromus avari papae appellatus fuisset. Nostro seculo quidam fanaticus nomine Burghans revelationes quasdam de tempore iudicii jactavit, sed quas ipsa temporum experientia elusit.

80. Ad classem curiosorum ac scrupulorum calculatorum, qui extremo iudicio certum ac determinatum diem praefigunt, accedunt etiam Pontificii, qui utopicum suum Antichristum ex tribu Dan adhuc nasciturum expectant, quem tres annos cum dimidio in terris regnaturum ac die post mortem ejus quadragesimo quinto iudicium secuturum esse somniant, ac certo velut ex tripode pronuntiant, qua ratione per tres annos integros iudicium proxime antecessuros definitum ejusdem tempus ab omnibus praesciri posse praesupponunt. Gregorius de Valentia tom. 4. comment. disputat. 11. quaest. 2. pag. 2273: *Dicendum, inter Antichristi mortem et Christi adventum ad iudicium, adeoque mundi consummationem brevissimum temporis intervallum futurum, nempe quadraginta quinque dierum. Quod autem non diutius sed statim post exiguum illud temporis intervallum a morte Antichristi iudicium futurum sit et mundi consummatio, patet ex Danielis c. 7. ubi postquam dixit de Antichristo, quod sanctos Altissimi conteret, et quod tradentur in manus ejus usque ad tempus et tempora et dimidium temporis, mox adjunxit: et iudicium sedebit.*

Item ex Johanne Apocalyp. 20. qui similiter postquam dixit, oportere draconem solvi modico tempore, addit: et vidi sedes, et sederunt super illas, et iudicium datum est eis. Blasius de Viegas in comment. Apoc. p. 767. ex verbis Danielis c. 12. a tempore cum ablatum fuerit iuge sacrificium et posita fuerit abominatio in desolationem, dies mille ducenti nonaginta; beatus, qui expectat et pervenit ad dies mille trecentos triginta quinque, sic ratiocinatur: *Antichristi persecutio durabit tribus annis cum dimidio et praeterea decem aut duodecim diebus, sed beatus, qui mortuo Antichristo supervixerit quadraginta quinque dies, hoc est pervenerit ad dies 1335, qua re significatur, quadraginta quinque dies futuros a morte Antichristi usque ad diem iudicii.* Bellarminus lib. 3. de Romano pontifice c. 8: *Antichristus non regnabit nisi annos tres cum dimidio.* c. 9. *Die quadragesimo quinto post mortem Antichristi Dominus veniet ad iudicium et coronas justitiae victoribus reddet.* c. 17. *Post Antichristi mortem non futuri sunt nisi quadraginta quinque dies usque ad finem mundi.* Caspar Scioppius ab adventu Antichristi usque ad iudicium praecise numerat mille trecentos triginta quinque dies. Similia occurrunt apud Pererium lib. 15. comment. in Daniel. p. 915. Josephum a Costa lib. 3. de novissimis temporibus c. 18. p. 563. Atqui haec opinio 1. pugnat cum *effato Christi*, quo diem extremi iudicii a quoquam hominum praesciri posse negat Matth. 24, v. 36. Marc. 13, v. 32. Actor. 1, v. 7. cujus veritatem comprobatur ipse Bellarminus sibi contradicens lib. 4. de Christo c. 5: *Mundi finis non potest sciri.* 2. *Securitati fovendae obliqui inservit.* Cum enim ex Pontificiorum hypothese Antichristus nondum venerit, ideo mundus interea cum servo nequam dici poterit: *Moram facit Dominus meus venire* Matth. 24, v. 48. Non est, quod quis regerat, etiam apostolum praemonuisse, diem Domini non esse venturum, antequam Antichristus reveletur 2. Thess. 2, v. 3. *nec ullam de suppeditato securitatis fomento dicam ipsi propterea scribi potuisse; est enim ratio maxime dispar, quia tempore apostoli Antichristus nondum venerat, quem hoc nostro tempore revelatum ex Scriptura et experientia constat.* 3. *Aversatur oraculo apostolico, quod Dominus glorioso suo adventu Antichristum e medio sit sublaturus.* 2. Thess. 2, v. 8. utique ergo non morietur 45 diebus ante Christi adventum. 4. *Confundit dies angelicos et propheticos cum vulgaribus, Ezech. 4, v. 6: Diem pro anno dedi tibi.* Docet apostolus 2. Thess. 2, v. 7. Antichristum jam tum suo tempore mysterium iniquitatis operari coepisse. Joh. 1. epist. 4, v. 3. *Antichristum jam venisse asserit, ac res ipsa ostendit, non potuisse tantam Antichristi potentiam tantam brevi tempore colligi, ut nihil dicamus de testimonio martyrum, qui jamdudum in ecclesia Antichristum regnasse superioribus seculis conqueuntur, ut alibi plenius docebitur.* Ex quibus omnibus colligimus, in propheticiis illis de duratione regni antichristiani oraculis non vulgares intelligendos esse

annos, sed angelicos et propheticos, quorum quilibet tot annos complectitur, quot alioquin dies vulgaris annus habet, nimirum 365. Summa ergo trium annorum angelicorum cum dimidio conficit annos 1260. Institimus etiam talem vaticiniorum prophetorum collationem. Duratio regni Turcici (de eo enim, non de Antichristo specificè sic dicto ibi agitur) Daniel. 7. definitur per *tempus, tempora et dimidium temporis*. Duratio regni antichristiani Daniel. 12. itidem sic describitur, quod per *tempus, tempora et dimidium temporis* sit mansurum. Apoc. c. 13, v. 5. bestiae datur potestas bellum faciendi adversus sanctos *menses quadraginta duos*, qui annos tres cum dimidio absolvant. Apoc. c. 12, v. 4. mulier illa, quae ecclesiam repraesentat, fugiens draconis saevitiam cum filio suo alitur in deserto per *tempus, tempora et dimidium temporis*, quod spatium versu proxime praecedente resolvitur in dies 1260; denique duo testes veritatis Apoc. 11, v. 3. oblutantur Antichristo dies 1260. quae omnia ad unum et eundem collimant scopum, quod scilicet Antichristi tyrannis tam diu sit duratura. Jam vero constat, Turcicum imperium diutius quam per tres annos vulgares cum dimidio durasse, ideo etiam duratio regni antichristiani non est ad mensuram vulgarium annorum exigendum. Nec est quod quis reget, *Antichristo assignari tempus modicum* Apoc. 12, v. 12. brevitatis enim illa accipienda est non *ἁπλῶς* sed *συγκριτικῶς*, non absolute sed comparate, breve enim erit dominium Antichristi respectu Dei, in cujus oculis mille anni sunt instar hesternae diei Psalm. 90, v. 4. 2. Petr. 3, v. 8. respectu ecclesiae, cujus regnum antichristiano longe antiquius et durabilius; respectu decurtationis divinae, quia dies *abbreviabuntur propter electos* Matth. 24, v. 21. respectu phraseos in Scripturis receptae, quae spatium aliquot seculorum vocat *horam novissimam*, quia novissimorum temporum et horae novissimae appellatione complectitur totum illud tempus, quod a primo Christi adventu usque ad secundum ejus adventum ac seculi consummationem protenditur 1. Cor. 10, v. 11. 1. Joh. 2, v. 18.

81. Praestat igitur singulis *diebus*, imo *horis*, imo *momentis* Christi ad iudicium in vero Dei timore expectare, quam momentum temporis, quo ad iudicium rediturus sit, scrupulose contra ipsius prohibitionem indagare. Quod alii tribuunt curiosae temporis indagationi, illud rectius a nobis impenditur piae ad hunc diem praeparationi, quem in propinquo esse colligitur non modo *ex manifestis Scripturae dictis* 1. Petr. 4, v. 7. Jac. 5, v. 8. 1. Joh. 2, v. 18. etc. sed etiam *ex signis a Christo et apostolis praedictis*, de quibus infra plenius. Servus nequam sic describitur, quod *in corde suo dicat: Moram facit dominus meus venire* Matth. 24, v. 48. Luc. 12, v. 45. empaetaram sunt hae voces: *Ubi est promissio adventus ejus?* 2. Petr. 3, v. 4. quibus Mahumetes in suo corano frigidam suffundit, quando azoara 80. asserit, *finem mundi quinquaginta millium annorum spatium adhuc abesse* (quam-

vis sibi contradicens azoara 57. eundem brevi adfuturum asserat), sed vere pii ac Spiritum Christi habentes sic describuntur, quod *parati sint ac vigilent, cum nesciant, qua hora sit venturus ipsorum dominus* Matth. 24, v. 42. et 44. Marc. 13, v. 33. 35. et 37. quod *sint lumbi ipsorum praecincti et lucernae ardentes* Luc. 12, v. 35. quod *sint similes hominibus expectantibus dominum suum, quando revertetur a nuptiis, ut cum venerit et pulsaverit, confestim ei aperiant* v. 36. quod *vigilent omni tempore orantes, ut digni reddantur fugere ista omnia, quae futura sunt et stare ante Filium hominis* Luc. 21, v. 36. quod *non dormiant sicut ceteri, sed vigilent et sobrii sint* 1. Thess. 5, v. 6. quod *quotidie expectent et properent in adventum hujus diei* 2. Petr. 3, v. 12. quod *vigilent et custodiant vestimenta sua, ne nudi ambulent et conspiciatur nuditas ipsorum* Apoc. 16, v. 15. quod *ex Spiritu cum sponsa Christi quotidie ingemiscant: Veni Domine Jesu, veni* Apoc. 22, v. 17. et 20. Hoc animae nostrae longe salubrius ac fructuosius, quam incertis computationibus tempus poenitentiae et bonis operibus praestitutum inutiliter contere. Non quidem improbamus pium eorum studium, qui vaticinia in scriptis prophetis et apostolicis proposita cum ipso eventu optimo vaticiniorum interprete prudenter conferunt ac diem ultimum in propinquo esse ex illo recte colligunt. Sic Cunmannus Flinsbachius Tabernaemontanus circa annum Christi 1559. librum edidit sub titulo *Conjecturae extremorum temporum*, in quo decem conjecturas recenset, quae testentur, diem novissimum proxime prae foribus esse, 1. quia quatuor monarchiae Dan. 2. et 7. praefiguratae praeterierunt atque in summo fastigio regni Turcici post quartae monarchiae labefactionem exorti vivimus; 2. Antichristus est revelatus et doctrinae reformatio divino beneficio praecessit juxta vaticinia 2. Thess. 2. et Apoc. 14; 3. vivimus in sexto millenario, qui finem mundo adferet, ut ex vaticinio Enoch colligitur; 4. sex dies creationis sex mundi aetates hoc tempore ferme exactas designant, quas aeternum insequetur sabbatum; 5. trigesimus tertius ecclesiae jubileus respondens 33 annis vitae Christi in his terris actae fere praeterlapsus est; 6. exacto seculo *ἡγεμονικῶν* ac *θυμοειδῶν* jam dominatur *ἐπιθυμητικόν*, impietas et securitas ubique invaluerit; 7. apostoli *novissimam horam* vocant tempus primo et secundo XIX. 343 Christi adventui interjectum, necesse igitur est, brevius illud esse, quam fuit aetas, quae praecessit; 8. dies ab angelo Dan. 12. *definiti*, id est anni 2625 ab aetate Danielis, fere effluxerunt; 9. tempus aetatem Esdrae antegressum ac tempus eandem secuturum talem dicuntur ab angelo habere proportionem, qualis est inter ignem magnum et exiguum, inter pluviam magnam et exiguum 4. Esdr. c. 6. jam vero ultra mille annos ab aetate Esdrae usque ad nostra tempora praeterierunt; 10. tertia mundi aetas in dicto Eliae praefinita Messiae fini jam appropinquat. Has, inquam, et similes conjecturas non omnino repudiamus, interim eas utpote ex apocryphis libris

et magnam partem ex incertis principiis deductas apodicticas et immotas esse negamus ac serio prohibemus, ne quis ad *καθέκαστα* descendat ac annum vel diem iudicii praecise determinare annitatur. Atque haec dicta sint de tempore, quo iudicium novissimum inchoabitur, de *durationis tempore* in quaestionibus de forma iudicii dictum fuit superius, transitum ergo facimus ad quaestiones.

Quaestio 82. Quaeritur hoc loco 1. *Quid de conjectura quorundam statuendum, qua Christum nocte media paschatos festum antegrediente ad iudicium rediturum credunt?* Quosdam illa nacta est ex antiquitate patronos. Lactantius lib. 7. div. institut. c. 19. in princ.: *Tunc aperietur coelum medium intempesta et tenebrosa nocte, ut in orbe toto lumen descendens Christus in virtute magna et antecedit eum claritas ignea et virtus inestimabilis angelorum.* Hieronymus in comment. Matth. 25. in explicatione verborum media nocte clamor factus est, ecce sponsus venit: *Dicamus aliquid, quod forsitan lectori utile sit. Traditio Judaeorum est, Christum medio nocte venturum in similitudinem Aegyptii temporis, quando pascha celebratum est et exterminator venit et Dominus super tabernacula transiit et sanguine agni postes nostrarum frontium consecrati sunt, unde reor, et traditionem apostolicam permansisse, ut in die vigiliarum paschae ante noctis dimidium populos dimittere non liceat, expectantes adventum Christi, et postquam illud tempus transierit, securitate praesumpta festum cunctos agere diem, unde et psalmista dicebat: Media nocte surgebam ad confitendum tibi super iudicia justificationis tuae.* Confer Cassiodorum in Psalm. 118. Albertus Patavinus communi suffragio Christianorum hoc receptum esse tradit. Conantur autem huic opinioni probabilitatem quandam conciliare 1. *ex parabolis et similitudinibus Christi.* 1) de fure irrumpente. Matth. 24. v. 43. Luc. 12. v. 39: *Si sciret paterfamilias, qua vigilia fur venturus esset, vigilaret utique et non sineret perfodi domum suam; ideo et vos estote parati, quia qua non putatis hora Filius hominis venturus est.* Apoc. 16. v. 15: *Ecce venio sicut fur, quod imitatus apostolus 1. Thess. 5. v. 2: Scitis exacte, quod dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet.* Jam vero fures noctu hominibus stertentibus in aedes irrumpere solent alienas. 2) *De sponso ad nuptias veniente.* Matth. 25. v. 6: *Media nocte factus est clamor, ecce sponsus venit.* Moris erat apud Judaeos, ut sponsus comitatus ado-

lescentum societate accederet sponsae suae aedes celebraturus cum ea nuptias, ac tum e sponsae domo virgines quaedam sponsae assidentes, ipsamet domi remanente et sponsi adventum expectante, prodirent obviam sponso deducturae illum cum lampadibus in domum sponsae et nuptialibus gaudiis cum ipsa perfruturae. Hoc vero omne in magnificis nuptiis ad multam usque noctem protrahi solebat. 3) *De patrefamilias domum ex itinere redeunte.* Marc. 13. v. 34: *Sicut homo, qui peregre profectus reliquit domum suam et dedit servis suis potestatem cujusque operis et janitori praecepit, ut vigilet.* v. 35. *Vigilate ergo, quia nescitis, quando dominus domus veniet, sero, an media nocte, an galli cantu, an mane.* 4) *De hero ex nuptiis revertente.* Luc. 12. v. 36: *Estote similes hominibus expectantibus dominum suum, quando revertetur a nuptiis, ut cum venerit et pulsaverit, confestim aperiant ei.* v. 38. *Si venerit in secunda vigilia et si in tertia vigilia venerit et invenerit servos vigilantes, beati erunt servi illi.* Jam vero ex nuptiis sub multam noctam convivae domum reverti consueverunt. 5) *De duobus in lecto, quorum unus assumitur, alter relinquitur.* Luc. 17. v. 34. 2. *Ex typo paschatis Judaici.* Quemadmodum angelus Domini nocte media pascha Judaicum proxime antegressa percussit omne primogenitum in Aegypto Exod. 12. quod fuit iudicium Dei particulare adversus Aegyptios; sic verisimile apparet, Christum eodem tempore ad universale iudicium, cujus praeludium in eo praecessit, esse rediturum. 3. *Ex cognatione corporis mystici.* Quemadmodum Christus ecclesiae caput nocte pascha Christianum immediate praecedente ex mortuis surrexit; sic probabile videtur, eodem tempore Christum corporis sui mystici membra ex mortuis excitaturum ac ad tribunal suum evocaturum. Corn. Jansenius in harmon. evang. c. 124. p. 856: *Creditur a quibusdam non improbabiler, resurrectionem omnium fore in crepusculo sole existente in oriente et luna in occidente, quia in tali dispositione sol et luna creduntur esse creati, ut sic eorum circulatio compleatur penitus per reditum ad idem punctum, unde de Christo creditur, quod illa hora resurrexerit.* Sed enim 1) est haec traditio Judaica teste Hieronymo dicto loco, proinde etiam suspecta; 2) est *ἄγχαρος* ac proinde certum fidei fundamentum exhibere nequit. Parabolae et similitudines adductae non tempus sed qualitatem gloriosi illius adventus determinant, quod videlicet futurus sit subitus et inopinatus. Christus nequaquam dicitur venturus nocte, sicut fur, sed dicitur venturus, sicut fur nocte venit, proinde *προσδιορισμὸς ἐν νυκτί* non ad Christi sed ad furis adventum proprie pertinet. Addi potest, noctis nomine etiam hoc significari, quod tempore illius ultimi adventus tristis omnium rerum facies sit futura. Ex typis argumenta apodictica elici nequeunt, nisi ipsa Scriptura monstret applicationem. Analogia capitis et membrorum in corpore Christi mystico certis includenda est limitibus, neque quidvis ex ea temere inferendum. 3) Si morose urgeatur

et velut certa obtrudatur, erit ἀντίπαρος, quia Christus expresse asserit, se venturum ea hora, qua non putetur. Et quomodo nocte media certo ac determinate adventus Christi expectari potest, cum diserte testatus sit, nesciri, an rediturus sit vesperi, an medio noctis, an gallicinio, an crepusculo Marc. 13, v. 35? 4. Repugnat physicis principiis sicque est ἀντιπαροξή. Neque enim in omni terrarum climate uno eodemque tempore media nox est, sed quando sol nobis occidit et sub nostrum horizontem descendit, tunc antipodibus oritur et in ipsorum horizonte adscendit, ex quo circulari solis motu accidit, ut quando sol a nostro zenith sive puncto verticali longissime distans mediam noctem efficit, tunc ad antipodum zenith sive punctum verticale proxime accedens mediam diem ipsis efficiat. Palaestinae igitur, in qua Christus docuit, non autem vel Germaniae vel aliarum provinciarum, in quibus Christiani degunt, respectu accipiendum foret, Christum media nocte ad iudicium rediturum. At haec ratione respectu nostri non media nocte, sed interdiu vel diluculo adventus ejus expectandus esset. 5) Rabanus lib. 5. de universo contrariam traditionem recenset. *Christus, inquit, eadem hora, qua resurrexit, ad iudicium venturus est.* Ostendimus autem in harmon. de resurrectione c. 1. Christum non media nocte, sed diluculo ex mortuis surrexisse. Scotus 4. sent. distinct. 43. quaest. 5: *Ea forte hora in comparatione ad illam regionem Christus redibit ad iudicium, et mortui resuscitabuntur, qua ipse resurrexit; vel ea hora, qua morti adjudicatus est a Pilato, vel ea, qua exspiravit in cruce. Siquidem de hoc certum non habemus ex Scripturis et quodcumque illorum ponatur, exponendum est illud media nocte pro incertitudine.*

83. Quaeritur 2. *An praesciri possit, quo anni tempore Christus ad iudicium sit rediturus?* Quidam existimant, tempore verno adventum Christi esse expectandum, 1. quia eodem tempore mundus conditus, ut ex Exod. 12, v. 2. et rationibus quibusdam probabiliter colligit Ambrosius lib. 1. hexaem. c. 4. 2. Quia etiam alia Dei opera maxima et singularia verno tempore facta, ut eversio Sodomorum, Israëliitarum ex Aegypto liberatio et transitus per Mare rubrum, redemptio humani generis per passionem Christi etc. 3. Christus Luc. 21, v. 29. utitur similitudine ficus gemmas protrudentis, cui signa novissimi diei comparat. Constat autem, ficus veris tempore progerminare. 4. Ver novam mundi faciem nobis exhibet, herbae emortuae reviviscunt, coeli temperies fit blandior etc. verisimile igitur est, etiam illo tempore ossa nostra instar graminis in resurrectione progerminatura, Es. 66, v. 14. Sed verisimiliter haec cogitari, certo autem et apodictice affirmari nequeunt. Ut enim de die et hora adventus nemo novit, ita quoque de anni tempore in Scripturis nihil revelatum exstat.

84. Quaeritur 3. *An Lutherus propterea pro pseudopropheta habendus sit et fides doctrinae ejus in universum deroganda, quod praedixerit, diem* Gerhardi loci. IX.

novissimum esse in propinquo, qui tamen nondum ^{habendus sit.} advenerit? In colloqu. mensal. tom. f. 48: *In Apocalypsi usque ad equum album mundus pervenit, non diu stabit mundus, non ultra centum annos.* Pontificii et cumprimis Tannerus in anat. August. conf. part. 1. demonstr. 4. affirmant argumenti loco adducentes legem divinam Deut. 18, v. 22: *Quod propheta in nomine Domini praedixerit et non evenit, hoc Dominus non est locutus, sed per tumorem animi sui propheta confinxit, et ideo non timebis eum.* Respondemus: 1. Lutherus nunquam et nusquam certum aliquem annum vel diem adventui Christi novissimo praefinivit, sed ab hac curiositate Stifelium et alios serio dehortatus est. Neander in theol. Christ. p. 695. de ipso commemorat, quod *tum antea saepe, tum paulo ante obitum suum crebro usurpaverit hanc vocem: Ich will den Jüngsten Tag nicht erleben; aber meine Kinder sollen ihn erleben.* Verum in postill. eccles. dom. II. Advent. mentem suam sic exponit: *Ich will niemand zwingen noch bringen mir zu glauben, ich will mirs auch wiederum niemand nehmen lassen, daß ich halte, der Jüngste Tag sey nicht fern.* In comment. cap. 11. Genes. tom. 2. fol. 2: *Si conjicio, Deum certo suo consilio in Abrahamo 60 annos voluisse intercidere, ne ex annorum mundi certa ratione quisquam de fine mundi certi aliquid praedicere praesumeret. Ostendit quidem signa novissimi diei et ea exstare et conspici vult, sed hanc diem non vult sciri, imo ne quidem annum, ut pii perpetuo in expectatione hujus gravissimae lucis exercerent fidem et timorem erga Deum.* 2. Neque ex spiritu prophetico vel enthusiasticis revelationibus praedictionem de die novissimo proxime instante sese proferre jactitavit, sed ex signis extremi iudicii in verbo annotatis. 3. Distinguenda igitur sunt omnia a propheticiis vaticiniis. Illa sunt duntaxat quaedam praesagia, quibus non indubitato ac perpetuo respondet eventus; haec vero, nisi conditionem aliquam annexam habeant, semper implentur. Lutheri de die novissimo praedictiones prioris, sed non posterioris generis sunt censendae. 4. Vaticinium de die novissimo proxime instante non pertinet ad capita religionis, quae ex certo et immoto Dei verbo unice demonstranda esse constanter docuit Lutherus, sed ad probabiles conjecturas, quae ex signis antegressis petuntur, ut ad poenitentiam et timorem Dei auditores eo magis iisdem excitentur. 5. Sicut Christus dicit, *abbreviandos esse dies propter electos* Matth. 24, v. 22. ita Petrus asserit, *Deum paucorum dierum, cum nolit aliquos perire, sed omnes ad poenitentiam reverti* 2. epist. 3, v. 9. Ergo si vel maxime Deus ex paucorum dierum extremi iudicii differat, ut plures convertantur et salventur, nihil tamen ex eo praedictionibus de propinquitate hujus diei decedit. 6. Non omnis, qui venturas mundo poenas denuntiat, quae postmodum non sequuntur, pseudoprophetae loco habendus est, alias etiam Jonas foret pseudopropheta, qui Ninivitis excidium Dei jussu praedixit. Confer Jerem. 18, v. 7. Luc. 13, v. 3.

sed is demum pseudopropheta censendus, qui ad confirmationem novi cujusdam dogmatis extra et praeter verbum excogitati vaticinium profert, cui eventus non respondet, quod a Luthero factum esse nunquam demonstrabunt Pontificii.

8. Antecedentia
judicii
sunt si-
gna. 1.
remota.

85. 3. *Antecedentia* iudicii sunt signa diem novissimum antegressura. Quemadmodum enim mors hominis, qui est מָוֶת, ut eum vocat D. Kimchi in comment. Zach. 2, v. 1. ac μικρόκοσμος, ut eum appellat Philosophus lib. 8. physic. text. 17. et certis quibusdam prognosticis ab Hippocrate et Galeno enumeratis praenosci potest; sic ultimam mundi panolethrian certa quaedam signa praecessura esse Christus et apostoli docuerunt. Ea vero in duas dispesci possunt classes. Quaedam enim sunt *remota ac communia*, quaedam vero *propinqua ac propria*.

XIX. 246. *Remota ac communia* voco, quae tum excidii Hierosolymitani, tum consummationis seculi fuere praevia.

1. Haeresium
multiplicatio.

Ea vero sunt 1. *Haeresium multiplicatio* Matth. 24, v. 5: *Multi venient in nomine meo dicentes, ego sum Christus, et multos seducent.* v. 11. *Multi pseudoprophetae surgent et seducent multos.* v. 23. *Tunc si quis dixerit vobis, ecce hic est Christus, ecce illic, nolite credere;* v. 24. *surgent enim pseudochristi et pseudoprophetae et dabunt signa magna et prodigia, ita ut in errorem inducantur, si fieri posset, etiam electi.* Confer Marc. 13, v. 6. 21. et 22. Luc. 21, v. 8. Quaesiverant apostoli conjunctim, *quando illa sint futura*, quae de eversione templi praedixerat, et quodnam signum adventus ejus et consummationis seculi sit futurum Matth. 24, v. 3. Marc. 13, v. 4. Luc. 21, v. 7. existimabant enim, in secundo demum Christi ad iudicium adventu destruendam esse Hierosolimam et templum ac cum ea totum mundum, adeoque omnium rerum finem futurum, ac tum demum omnibus innovatis Messiam novum suum regnum auspicaturum. Christus igitur ad utrumque quaestionis membrum distincte respondet, ac primo quidem de Hierosolymae vastatione concionatur, deinde vero de suo adventu, eo ipso significans, haec non ejusdem temporis sed diversorum fore. Quamvis ergo ea, quae in priore responsi parte a Christo proferuntur, ad tempora excidii Hierosolymae praecedentia proprie ac principaliter pertineant, ut ex serie textus recte observavit Chrysostomus, tamen quae de adventu pseudoprophetarum ac reliquis malis Hierosolymae devastationem antegressuris ibidem praedicuntur, secundario et consequenter ad statum temporum, quae iudicium extremum praecedunt, commode referri possunt. 1) Quia excidium Hierosolymae fuit typus universalis excidii universo orbi destinati. Unde etiam ea, quae de temporibus Hierosolymae excidium antegressuris hic a Christo dicuntur, in aliis Scripturae locis ad tempora finem mundi antecessura accommodantur. Confer Dan. 12, v. 1: *Erit tempus tribulationis, quale non fuit etc.* cum Matth. 24, v. 21. et 2. Petr. 3, v. 9. cum Matth. 24, v. 22. Quemadmodum igitur referente Gamaliele Act. 5, v. 36. et 37. Josepho libr. 2. de bell. Judaico c. 7. 12. et

17. libr. 5. c. 7. libr. 18. antiquit. c. 1. et 2. libr. 20. c. 4. 11. et 14. Eusebio libr. 4. hist. c. 6. Galatino libr. 4. de arcanis c. 21. Weidnero in praefat. tractat. de praecipuis fidei artic. Christ. Gersonne in talm. c. 9 etc. ante Hierosolymae πανολεθραν plurimi pseudoprophetae surrexerunt et veluti continuata quadam serie sibi successerunt, Theudas, Judas Galilaeus, pseudopropheta Aegyptius, Ben Chuziba et alii, qui se *populi liberatores ac salvatores* fore polliciti sunt, ac vaticinium Christi Joh. 5, v. 43. editum affatim impleverunt; sic ante seculi finem copiosa erit pseudodoctorum messis. 2) Quia vaticinio de pseudoprophetarum seductoribus αἱσιολογικῶς subjungitur: *Nolite illis credere. Sicut enim fulgur exit ab oriente et apparet usque in occidentem, ita et erit adventus Filii hominis* Matth. 24, v. 27. quae verba quamvis de spirituali Christi adventu per praedicationem evangelii ac instaurationem doctrinae coelestis non immerito accipiantur, tamen ad ultimum etiam Christi adventum accommodari posse evidenter colligitur ex vers. 28. Luc. 17, v. 24. diserte additur, *sic erit adventus Filii hominis in die sua*. Jam vero dies novissimus peculiariter dicitur *dies Christi*. 3) Multi interpretes haud improbabiler censeant, in v. 23. *Tunc si quis dixerit vobis etc.* Christum non amplius de signis excidii Hierosolymitanum antegressuris, sed de futuro ante diem extremum statu proprie et principaliter agere, cum prophetia ex Daniele citata v. 15. et subjecta Christi sententia transitum quandam ad novissima tempora contineat, cumque immediate subjungat Dominus v. 29. εὐθὺς, statim, post tribulationem dierum illarum sol obscurabitur, ut sic remotis extremi iudicii signis proxima subjungantur ac miseria illa spiritualis, quae futura erat invalentibus erroribus antichristi, his verbis praedici innatur. Hieronymus in comment. Matth. 25: *Tunc secundum quosdam denotat tempus devastationis Hierosolymae, nam multi tempore captivitatis Judaicae principes exstitere, qui Christos se esse dicerent, sed melius de consummatione seculi intelligitur.* 4) Quia de copia pseudodoctorum mundi finem antegressura similia exstant in Scripturis vaticinia. Dan. 11, v. 38: *Faciet rex juxta voluntatem suam, deum patrum suorum non reputabit, deum autem Mausim ipsius loco venerabitur etc.* hoc Paulus 2. Thess. 2, v. 4. sic exponit: *Antichristus, qui adversatur et extollitur supra omne quod dicitur Deus aut quod colitur, in templo Dei sedebit ostendens se, quod sit Deus.* Luc. 18, v. 8: *Filius hominis veniens, num putas inveniet fidem in terra?* Quidam accipiunt de candore et fidelitate, sed series textus ostendit, rectius accipi de *fide salvifica*, quae est precum anima. Postquam enim ad constantiam ac προσηκτένησιν in precibus Christus exemplo viduae nos fuerat exhortatus, subjungit querelam de paucitate vere credentium circa mundi finem, cujus causa non potest dari alia quam varietas et multitudo corruptelarum ac haeresium diluvii instans in ecclesiam inundantium. 2. Thess. 2, v. 10:

Quia caritatem veritatis non receperunt, ut salvi fierent, v. 11. mittet illis Deus efficaciam errorum.

1. Tim. 4, v. 1: *Spiritus manifeste dicit, quod in novissimis temporibus descendent quidam a fide attendentes spiritibus erroris et doctrinis daemoniorum etc.* 2. Tim. 4, v. 3: *Erit tempus, cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed juxta desideria sua coaccervabunt sibi doctores prurientes auribus.* 1. Joh.

2, v. 18: *Novissima hora est, et sicut audivistis, quod Antichristus venit, nunc Antichristi multi facti sunt, inde scimus, quia novissima hora est.* 2. Petr.

2, v. 1: *Erunt magistri mendaces, qui introducent haereses perditionis, v. 2. et multi sequentur eorum lucurias;* ubi notandum, conferri ab apostolo tempora excidium Hierosolymae antegressa cum temporibus finem seculi praecessuris. *Fuerunt* (inquit) *et pseudoprophetae in populo* (Judaico), *sicut et in vobis erunt ψευδοπροφῆται.* Apoc. 13, v. 8: *Adoraverunt bestiam omnes, qui inhabitabant terram.*

v. 14. *Seducit habitantes in terra propter signa, quae data sunt illi facere.* Apoc. 14, v. 8: *Babylon vino fornicationis suae potavit omnes gentes.* Apoc. 16, v. 13: *De ore draconis et de ore bestiae et de ore pseudoprophetae procedunt spiritus immundi, v. 15. subjungitur vaticinium de ultimo Christi adventu.* Apoc. 17, v. 2: *Cum meretrice magna fornicati sunt reges terrae.* v. 15. *Aquae, quas vidisti, ubi meretrix sedet, populi sunt et gentes et linguae.* Apoc. 18, v. 3: *De vino fornicationis ejus biberunt omnes gentes et reges terrae cum illa fornicati sunt.* Apoc. 19, v. 2: *Meretrix illa magna corripit terram in praestitutione sua.* Haec omnia praenuntiant quandam universalem paene seductionem ab Antichristo et haereticis ante diem novissimum metuendam. 5. Idem demonstrat novissimorum

temporum conditio. Praedictum est a Christo et apostolis, circa finem mundi supinam quandam et paene universalem securitatem atque impietatem invalituram, ut postea demonstrabimus. Atqui hanc securitatem et impietatem Deus ea ratione punire consuevit, ut corruptelis et haeresibus liberum grassandi spatium relinquat Matth. 13, v. 25. 2. Thess. 2, v. 11. etc. Circa vesperam lux solaris obscurior redditur, sic circa mundi vesperam lux doctrinae coelestis obscurabitur. Augustinus tract. 25. in Joh.: *Quoniam accedit finis mundi, crescunt errores, crescit iniquitas et infidelitas.* Gerson. in lib. contra sect. se flagell.: *Mundus senescens patitur phantasias variorum errorum ac falsorum miraculorum, non secus ac senex variis deluditur somniis.*

86. 2. *Totius orbis per bella, seditiones, pestilentias et terrae motus conturbatio.* Matth. 24, v. 6: *Audituri estis bella et rumores bellorum, videte ne turbemini, oportet enim haec fieri, sed nondum est finis.* v. 7. *Consurget enim gens adversus gentem et regnum adversus regnum, et erunt pestilentiae et fames et terrae motus per loca.* v. 8. *Haec autem omnia initia sunt dolorum.* Confer Marc. 13, v. 7. et 8. Luc. 21, v. 9. 10. et 11. Proprie, principaliter et κατὰ ἑπὶ τὸν itidem hoc loco Christus agit

de temporibus ante Hierosolymitanum excidium ac praedicit mala Judaeis ante vastationem eventura, cujus prophetiae complementum Josephus libr. 2. de bell. Jud. c. 11. et seqq. lib. 20. antiquit. c. 6. et Eusebius lib. 3. histor. c. 8. late describunt, interim ad statum novissimorum temporum hoc ipsum referri posse, iisdem argumentis, quibus in priore signo usi sumus, demonstrari potest. Si quis enim recte attendat, Christus in praedictione hujus signi ita loquitur, ut ad tempora extremum judicium antegressura digitum intendant. Neque enim specialiter duntaxat ac determinate de Judaico populo loquitur, quod sit in varias sectas et factiones dividendus, sed generaliter et absolute pronuntiat, *consurget gens adversus gentem et regnum contra regnum*, id quod de angustis Palaestinae limitibus non satis commode accipi potest, quippe in quibus nec plures gentes nec plura regna locum habuere. Constat quidem ante Hierosolymitanum excidium Caesareae, Scythopoli, Ptolemaide, Alexandriae, Damasci, adeoque in tota Syria et vicinis regnis varias seditiones, tumultus et bella exstitisse, sed generalis Christi locutio a typo ad antitypum nos revocare videtur. Eodem sensu accipi potest, quod apud Lucam c. 21, v. 11. additur, *terrores et signa magna a coelo erunt.* Notum est ex Josepho libr. 7. de bell. Jud. c. 12. et Eusebio libr. 3. c. 8. cometam et alia signa in coelo ante Hierosolymae devastationem apparuisse, sed cum apud Lucam in eod. cap. v. 25. inter propria diei novissimi signa referantur prodigia in sole, luna et stellis, ideo haec ipsa collatio ostendit, signa Hierosolymae excidium antegressa tanquam typus signorum diem novissimum praecedentium considerari non immerito posse.

87. 3. *Horribilis piorum persecutio.* Matth. 24, v. 9: *Tradent vos in tribulationem et occident vos et eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum.* v. 10. *Et tunc scandalizabuntur multi et invicem tradent et odio habebunt invicem.* Marc. 13, v. 9. *Videte vos ipsos, tradent enim vos in concilia et in synagogis, vapulabitis et coram praesidibus ac regibus statuimini propter me in testimonium illis.* v. 12. *Tradet autem frater fratrem in mortem et pater filium et consurgent filii adversus parentes et morte eos afficient,* v. 13. *et eritis odio omnibus propter nomen meum.* Confer Luc. 21, v. 12. 13. 16. et 17. Christus postquam praedixerat mala Judaeis in genere ante vastationem obventura, jam in specie alloquitur apostolos ac piis praedicit persecutiones et adversa ab ipsis Judaeis metuenda, sperabant illi regnum, divitias, honores et gloriam in mundano quodam regno, sed Christus eorum loco praedicit ipsis persecutionem, crucem, ignominiam, scandala ob multorum a fide deficientium apostasiam oborta et omnis generis pericula. Proprie igitur et principaliter ad apostolos a Judaeis et gentibus varias persecutiones ante et post Hierosolymae excidium passos haec verba Christi pertinent, interim recte accommodari possunt ad statum ecclesiae, qualis est in hoc mundo omnibus fere temporibus,

3. Horribilis piorum persecutio.

XIX. 249.

maxime vero novissimis, finem mundi antegressuris. De Antichristi enim *occidentalis* ante novissimum diem longe lateque dominaturi tyrannide praedictum Dan. 11, v. 44: *Veniet cum indignatione magna, ut deleat et interficiat plurimos.* Apoc. 11, v. 7: *Bestia quae adscendit de abyso, faciet adversus prophetas bellum et vincet eos et occidet eos.* Apoc. 14, v. 4. et 13. Draco persecutus est mulierem, quae ecclesiae typum gerit. Apoc. 13, v. 7: *Datum est bestiae bellum facere cum sanctis et vincere eos.* Apoc. 17, v. 6: *Vidi mulierem ebriam de sanguine sanctorum et de sanguine martyrum Jesu.* Apoc. 18, v. 24: *Sanguis prophetarum et sanctorum inventus est in civitate illa magna.* Apoc. 19, v. 2: *Vendicavit Deus sanguinem servorum suorum de manibus ejus [meretricis illius magnae].* Apoc. 20, v. 4: *Vidi animas decollatorum propter testimonium Jesu et propter verbum Dei.* De orientalis Antichristi tyrannide et persecutione sub nomine Gog et Magog vaticinatur propheta Ezechiel c. 38. et 39. Nimirum diabolus est mendax et homicida Joh. 8, v. 44. ideo etiam circa finem mundi *parum temporis adhuc superesse* sciens Apoc. 12, v. 12. multiplicabit et haereses et persecutiones, ut quos blanditiis haeresium inescare nequeat, eos terrore persecutionum frangat. Augustinus in enarrat. Psalm. 9: *Prima persecutio ecclesiae violenta fuit, cum proscriptionibus, tormentis, caedibus Christiani ad sacrificium cogentur; altera persecutio fraudulenta est, quae nunc per haereticos et falsos fratres agitur; tertia superest per Antichristum ventura, qua nihil perniciosius, quoniam et violenta et fraudulenta erit, vim habebit in imperio, dolum in miraculis.*

4. Sopinae securitatis inundatio.

88. 4. *Supinae securitatis et projectae impietatis inundatio atque extrema morum consceleratio* Matth. 24, v. 12: *Quoniam abundabit iniquitas, refrigescet caritas multorum.* Quidam specialiter accipiunt de caritate, quae in Deum fertur, ut significetur, plerisque propter invalescentem pseudoprophetarum et persecutorum iniquitatem defecturos a caritate Dei, quem per fidem diligere coeperant, additur enim, *qui autem perseveraverit usque ad finem, salvus erit.* Sed potest in genere accipi de caritate Dei et proximi, quae *refrigescet*, hoc est exstinguitur vel certe diminuetur, quia caritas est ignis spiritualis divinitus in corde accensus, quando illius calor refrigescit, tunc caritas exstinguitur, contra vero *ἀνομία* eidem opposita, id est omnis generis delicta ubique invalescent. Et sane in Judaeis, de quibus peculiariter et principaliter Christus hic loquitur, abunde illud fuit completum, quia de Hierosolyma Egesippus et Eusebius testantur, quod ante devastationem fuerit *sentina omnium flagitiorum.* Ut autem superiora vaticinii membra ad statum novissimorum temporum secundo et consequenter accommodari possunt, ita quoque de hoc ipso oraculo statuendum. Duo igitur novissimis temporibus eventura praedicit Salvator, quae invicem eo modo connexa sunt, ut posterius ex priore sequatur. Prius

spectat *malorum operum incrementum*, quia *πᾶν ἄνομον*, quae praedicitur, multiplicanda ac dilatanda omnis generis atrociter delicta, contra primam et secundam decalogi tabulam commissa, intelligunt 1. Joh. 3, v. 4. Posterius concernit *bonorum operum et omnis pietatis decrementum*, quia caritati cui frigus obventurum praedicitur, est legis implet Matth. 22, v. 40. Rom. 13, v. 8. 1. Tim. 1, v. caritatis ergo frigus est pietatis et bonorum operum diminutio. Similia vaticinia de impietate et secutate consummationem seculi antegressura in al. Christi et apostolorum concionibus occurrunt. 1) Matth. 24, v. 37: *Sicut erat in diebus Noe, ita et erit adventus Filii hominis.* v. 38. *Sicut enim erant diebus ante diluvium comedentes et bibentes, nuptes et nuptum dantes ad eum usque diem, quando ingressus est Noe in arcam, v. 39. et non cognoverunt, donec venit diluvium et tulit omnes; ita erit adventus Filii hominis.* Confer Luc. 17, v. 2 et 27. Nimirum sicut Deus flagrantem libidinis flammam diluvii aquis exstinxit, sic refrigescens et paene exstinctam circa finem mundi caritate igni coelesti succendet 2. Petr. 3, v. 10. 2) Luc. 17, v. 28: *Sicut erat in diebus Loth, edebant, bibebant, emebant et vendebant, plantabant et aedificabant; v. 29. qua die autem exiit Loth e Sodomis, pluit ignem et sulfur de coelo et perdidit omnes.* v. 30. Secundum haec erit, qua die *Filii hominis revelabitur.* In Graeco verba ἡσθιωρ, ἐσθιωρ, ἐγάμων, ἐξεγαμίζοντο, ἡγόραζον, ἐπώλουν, ἐπετεον, ἠχοδόμουν, ἡσυνδέοντο posita sunt, ut supernam hominum ante diluvianorum et Sodomitarum securitatem pressius arguant. 3) Luc. 18, v. 8: *Vruntamen Filius hominis veniens num putas veniet fidem in terra?* Loquitur Salvator, ut prius monuimus, de vera et salvifica fide, quae lata in verbo evangelii beneficia fiducialiter ample per seriam orationem, sinceram caritatem et omnis generis bona opera sese exserit Gal. 5, v. 6. 4) Luc. 2, v. 18. ejus circa finem mundi ante ultimum suum adventum magnam in terris praedicit fore penuriam ac proinde etiam pietatis studium diminutum i quia deficiente fonte rivuli solent exsiccare. 4) Thess. 2, v. 7. apostolus Antichristo per apparitionem adventus Christi destruendo tribuit, quod *operetur mysterium τῆς ἀνομίας*, ac v. 8. ipsum vocat *ἀνομιον*, non doctrinae tantum, sed etiam vitae respectu; tam quia ipse prorsus exlex esse volet Dan. 9, v. 36. omnis *ἀνομίας* et *ἀταξίας* in mundo auctor erit. 5) 2. Tim. 3, v. 1. homines circa finem mundi in terris victuri graphicis coloribus depinguntur *Scito, quod in novissimis temporibus instabunt tempora periculosa, v. 2. erunt enim homines quales τοι, φιλάργυροι, proprii honoris et divitiarum cupidissimi, jactabundi, superbi, blasphemii, parentibus inobedientes, ingrati, scelesti, v. 3. ἄσποργοι, ἄσπορδοι, calumniatores, incontinentes, immiles, ἀφιλέγαστοι, v. 4. proditores, protervi, inflati, φιλήδονοι, πᾶσι ἢ φιλόθεοι, v. 5. habentes formam aliquam pietatis, sed virtutem ejus abnegantes.* Dicti hujus apostol

explicationem vide disp. 1. de studio pietatis §. 6.

6) Petrus 2. epist. 3, v. 3. homines extremis mundi temporibus victuros sic describit: *Venient in novissimis diebus empaectae juxta proprias concupiscentias ambulantes* v. 4. ac dicentes, ubi nunc promissio adventus ejus? 7) Et quid crebrae illae Christi et apostolorum exhortationes ad vigilantiam aliud innuunt, quam quod supinus quidam carnalis securitatis carus ac lethargus totum paene mundum ante finale ejus excidium sit oppressurus? quod ipsum clarissime ex sequentibus etiam vaticiniis colligitur. Matth. 24, v. 44: *Quia hora non putatis, Filius hominis venturus est.* Matth. 25, v. 5: *Moram faciente sponso dormitaverunt omnes et dormierunt.* Marc. 13, v. 33: *Nescitis, quando tempus sit.* Luc. 21, v. 35: *Tanquam laqueus superveniet dies illa in omnes, qui sedent super faciem omnis terrae.* 1. Thess. 5, v. 3: *Cum dixerint pax et securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus sicut dolor in utero habenti et non effugient.* 8) Id ipsum repetunt scriptores ecclesiastici. Lactantius lib. 7. institut. c. 15. p. 419: *Ita justitia rarescet, ita impietas et acritas invalescet, ita cupiditas et libido crebrescent, ut si qui tum forte fuerint boni, praedae sint acceleratis ac dicebantur undique ab injustis, soli autem mali opulenti sint, boni vero in omnibus contumeliosis atque in egestate jacentur. Confundetur omne jus et leges interibunt. Nihil quisquam tunc habebit nisi aut quaesitum aut defensum manu, audacia et vis omnia possidebunt. Non fides in hominibus, non pax, non humanitas, non pudor, non veritas erit, atque ita neque securitas, neque regimen, neque requies a malis ulla, in epit. div. institut. c. 11: Cum coeperit mundi finis ultimus appropinquare, malitia invalescet, omnia vitiorum et fraudum genera crebrescent, justitia interibit, fides, pax, misericordia, veritas non erit. Auctor imperf. operis in Matth. hom. 1: Cum sanctus perit de terra, perire debet et mundus, quia sancti homines medulla sunt mundi. Sicut enim arbor paulatim marcescendo siccatur, cum in illa medulla deficit aut sana non est, sic et mundus praesens canorus est, cum sancti homines in illo deficere coeperint.* Chrysostomus hom. 33. in cap. 4. Joh.: *Non longe a fine absumus, sed jam mundus prope est etc. hoc extincta caritas significat.* Theophylactus in comm. Matth. 24: *Quia multiplicabitur iniquitas per imposturas Antichristi, exasperabuntur et efferi erunt homines, ita ut nec cum familiarissimis ullum servant caritatis vinculum, sed mutuo sese tradant.* **Wernerus in fasciculo temporum, secundum millenarium Christi vocat tempus effeminatum, in quo fides Christiana coepit deficere et declinare a pristina virilitate.** Vincentius Ferrarius de Valentia in opusc. de fine mundi statum Danielis c. 2. ad statum ecclesiae accommodat: *Caput statuæ, inquit, quod erat auri puri, significat principium ecclesiae, id est tempus apostolorum et martyrum, quoniam tunc ecclesia erat de auro puro, id est quod Christianitas erat in perfecta vita spiri-*

tuali et in ardore devotionis et supernae caritatis. Nam sicut aurum excellit omnia metalla, sic vita spiritualis perfecta omnes vitas etc. Istud tempus durat quadringentos annos, et postea descendit Christianitas de auro ad argentum, quod minus valet. Tunc enim surrexerunt Ariani et alii haeretici in ecclesia, qui loquebantur errores et falsas opiniones circa fidem, ita quod per eos fere totus mundus fuit corruptus hujusmodi erroribus etc. Illud tempus duravit ultra quingentos annos, et post illud tempus statua, id est ecclesia, descendit de argento ad ventrem et femora, quae sunt aerea et minus valent. Nam ut aes volvitur et revolvitur ad quamcunque partem et male sonat; sic tunc Christianitasolvebatur modo a parte dextra contra fidem per falsos errores, modo a parte sinistra contra virtutes per turpissimos mores et turpe sonuerat, quia verbum Dei non praedicabatur, et tunc erat Mahumetus, qui corripuit totam Barbariam etc. Hodie vero statua, id est ecclesia, descendit de aere ad tibias ferreas. Et istud est tempus, in quo sumus modo. Nam ut ferrum est durum, asperum, implicabile et rigidum per se et non potest mutari nisi per ignem et malleorum percussione; sic est ad praesens Christianitas. Nemo enim est, qui se emendare velit de vita sua mala, nec per praedicationes, nec per exempla, nec per miracula, nec per prodigia, nec per tormenta etc. Itaque implicabiles sunt nunc Christiani, quod non videntur homines sed daemones insani. Etenim sunt asperi sibi invicem sine ulla pietate et benignitate, crudeliter sine misericordia, usurarii et avari sine ulla largitate, duri sine ulla devotione, amatores hujus seculi sine ullo Dei timore, contemptores regni Dei sine ullo amore, et sic sunt asperiores et implicabiliores et duriores ferro Christiani istoc tempore. Lutherus in exposit. Psalm. 101. tom. 6. Jenens. German. fol. 156: *Es ist eine alte Weissagung unter den Bildern vom Endechrist, die sagt, daß am Ende der Welt, wenn des Endechrists Triegererey entdecket seyn wird, werden die Leute wild und roh werden, von allem Glauben fallen und sagen, es sey kein Gott mehr, und also leben in allem Muthwillen nach eigenen Lüsten, solche alte Bilber bewegen mich warlich sehr und treffen zumal gleich zu x. Post obitum Lutheri in bibliotheca ipsius ab illis, qui ad inquirendam eam ab electore Saxoniae missi fuerant, inventum est tale vaticinium propria Lutheri manu exaratum: Adest tempus olim praedictum, quod post revelatum Antichristum essent homines futuri, qui sine Deo viverent, unusquisque secundum suas concupiscentias et illusiones. Nam papa quidem fuit supra Deum, nunc sine Deo omnes agere volunt. Et cum nostri a legibus papae liberi sint, volunt etiam a lege Dei liberi esse, nihil nisi politica sequi. Sed dum nos fingimus, illos abesse longius, de quibus talia praedicta sint, nos ipsi sumus, qui talia facimus. Sicut Judaei finxerunt et fingunt, longe alios esse, qui Christum suum promissum repudient. Refert Wolffius cent. 16. memorabilium p. 78. Joh. Wilhelmus Stuckius in lib.*

antiquit. conviv.: *Mundi immundissimi et ad occasum interitumque suum appropinquantis decrepita atque delira senectus talis est, ut videamus, avaritiae, ambitioni, crapulae et ebrietati etiam cultui divino consecratos, addictos ac mancipatos esse, ac licet in fide et religione semper fere dissentiant, conspicimus tamen, in Cereris, Bacchi et Pluti cultu concordissimos esse.* Causam illius universalis quasi securitatis et extremae impietatis circa mundi finem invalescentis in disp. 1. de studio pietatis §. 8. exposuimus quadruplicem, quarum duae priores sunt remotae, duae posteriores propinquae. Prima est *justa divini iudicii executio* 2. Thess. 2, v. 12; altera est *Satanae rabies et seductio* Apoc. 12, v. 12; tertia *mundi senescentis conditio et extrema humanae naturae corruptio* 1. Cor. 10, v. 11; quarta *variarum haeresium et corruptelarum introductio.*

3. Universalis per totum terrarum orbem evangelii praedicatio. Matth. 24, v. 14: *Et praedicabitur hoc evangelium regni in universo orbe in testimonium omnibus gentibus et tunc veniet consummatio.* Marc. 13, v. 10: *In omnes gentes oportet primum praedicari evangelium.* Postquam mala plurima et gravissima Hierosolymae eversionem antecessura Christus enumerasset, subiungit hoc bonum eandem praecessurum, videlicet quod evangelium universo orbi, id est per synechocochon Scripturae usitatum maximae orbis parti, omnibus gentibus cognitis et in circuitu Jerusalem quaque verum habitantibus, sit praedicandum Actor. 1, v. 8. ac proinde quod Deus novum sibi populum ex omnibus gentibus per evangelii praedicationem collecturus sit, antequam veterem, Judaicum puta, in ultimo illo exidio abdicasset, quod ipsum etiam ad maiorem fidei Christianae confirmationem faciebat, quia propter repudiatum Messiam et ejus evangelium tantae cladi gentem Judaicam subijci ab apostolis docebatur. Quod autem de exidio Hierosolymitano dictum, antegressuram illud esse universalem evangelii in omnes gentes praedicationem, illud etiam ad consummationem seculi accommodari potest, eam ipsam quoque praecessuram esse quandam doctrinae coelestis repurgationem ac generalem quandam per lucem evangelii ex antichristianis tenebris erumpentis et incredibili celeritate totum mundum collustrantis visitationem. Id enim colligitur 1. ex vaticiniis prophetis, Dan. 11, v. 44: *Turbabit Antichristum fama ab oriente*, id est sincera evangelii praedicatio, quae Christum *justitiae solem* Malach. 4, v. 2. ex alto orientem Luc. 1, v. 78. mundo illucescere faciet, et ab aquilone, id est illi, qui sub regis aquilonis Antichristi potestate fuerunt, evangelii doctrinam spargent. Quidam literaliter accipiunt de ecclesiis orientalibus, quae tyrannidi papali semper contradixerunt, et de luce evangelicae doctrinae ex locis septentrionalibus postremo mundi tempore emicante, sed res eodem redit. Confer Gesnerum in comment. c. 12. Dan. Zach. 14, v. 6: *Et erit in die illa, non erit lux, sed frigus et gelu, neque dies, neque nox, et in tempore vespertino erit*

lux. Sub regno papali non erat lux verae cognitionis Christi, obscurata erat doctrina evangelii, deerat viva et solida consolatio, caritas in cordibus refrigerat, regnabat confusio philosophiae cum theologia, ut vere nec dies, nec nox appareret, donec per Dei gratiam sub vespera mundi lux doctrinae evangelicae iterum est exorta. Confer Balduinum in comment. Zach. 14. 2. *Ex verbis Christi* Matth. 24, v. 27. Luc. 17, v. 24: *Sicut fulgur exit ab oriente et apparet usque in occidentem, sic erit etiam adventus Filii hominis.* Quamvis enim hoc vaticinium ad ultimum Christi adventum, qui et lucidus, id est gloriosus et inopinatus ac subitus erit, accommodari possit, tamen haud immerito etiam de spirituali Christi adventu per evangelii praedicationem accipi potest, quia apud evangelistas praecedit: *Si dixerint vobis, ecce in deserto est, nolite credere; dicent vobis, ecce hic aut ecce illic, nolite ire nec sectemini. Nam sicut fulgur exit etc.* id est, non credite falsis prophetis regnum meum certo loco alligantibus, quia regnum meum non est corporale aut mundanum, nec certo loco inclusum, sed sicut fulgur coruscans ab una regione, quae sub coelo est, in alteram collustrat omnia, quae sub coelo sunt, sic regnum meum spirituale per totum terrarum orbem dilatabitur per evangelii praedicationem, quod est vera lux omnes errorum tenebras dispellens. Promittitur igitur instauratio doctrinae coelestis incredibili celeritate ante mundi finem praedicatione verbi perficienda. 3. *Ex oraculo apostoli* 2. Thess. 2, v. 8: *Tunc revelabitur ille avopos, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui et destruet eum illustratione adventus sui*, id est Christus armis spiritualibus, gladio scilicet verbi, Antichristum interficiet, Esa. 11, v. 4. excitabit viros pios et doctos, qui corruptelas doctrinae per ipsum introductas ex verbo Dei pure praedicato refellant, tandem vero in die novissimo eum penitus destruet. 4. Idem colligi potest ex ipsis hujus oraculi verbis: *praedicabitur evangelium regni, donec veniat rō telos*, ubi absolute de consummatione Christus loquitur, nec addit in specie ac determinate hujus vel illius, innuit ergo ante ultimam totius mundi consummationem eandem evangelii praedicationem in omnes gentes expectandam. Confer Hilarium can. 25. in Matth. Cyrillum catech. 15. et Theodorum 2. Thess. 2.

90. Pontificii inter cetera epicheremata, quibus Antichristum nondum venisse probare satagunt, etiam hoc proferunt, *quod signum illud novissimi dici a Christo praedictum nondum sit impletum, cum evangelium nondum sit in toto orbe praedicatum.* Bellarminus lib. 3. de pont. Rom. c. 4: *Prima demonstratio, quod Antichristus nondum venerit, sumitur ex eo, quod Scripturae testentur in toto mundo praedicatum iri evangelium, antequam veniat ultima persecutio, quae excitabitur ab Antichristo. Jam vero etiam nostro tempore non esse praedicatum evangelium in toto mundo, docet experientia. Inventae enim sunt in oriente et occidente regiones*

vastissimae, in quibus nulla exstat memoria evangelii. Respondemus: 1. opponimus Bellarmino Jansenium episcopum Gandaviensem, Salmeronem et Barradium Jesuitas. Jansenius in concord. ev. c. 122. p. 834 in h. l. sic commentatur: *Plerique existimant, Dominum hic locutum de malis consummationem seculi praecessuris; sed Chrysostomus refert ad tempora apostolorum et consummationem Hierosolymae propter connexionem cum praecedentibus, et quia in sequentibus Dominus subjungit: Cum ergo videritis abominationem desolationis, per quam desolatio Hierosolymitana intelligenda etc.* Ante vastationem Hierosolymae evangelium in toto orbe praedicatum esse, probat Chrysostomus ex Paulo Rom. 10, v. 18. Col. 1, v. 6. erit igitur synecdoche Scripturae usitata omnibus gentibus, id est bonae parti gentium etc. Marcus habet: et in omnes gentes oportet primum praedicari evangelium, ubi dictio primum non potest commodè referri nisi ad consummationem Hierosolymae, siquidem Marcus non commemorat, apostolos quaesivisse de consummatione seculi, sed tantum quando futura essent, quae Dominus praedixit de templo et Hierusalem, et quod esset signum, quando illa essent consummanda. Barradius tom. 3. conc. ev. lib. 9. c. 2. p. 558: *Haec quoque verba, praedicabitur evangelium in universo orbe, pertinent ad tempus praecedens excidium Hierosolymorum. Praedixerat Dominus gravem in discipulos persecutionem, ea vero non obstante nunc docet, evangelium toto orbe ab illis praedicandum, post praedicationem autem evangelii consummationem, i. e. finem, fore et eversionem Solymorum, quae est sententia Chrysostomi, Theophylacti, Euthymii et Hilarii.* Haec Jansenius et Barradius, quibus similia occurrunt apud Salmeronem, cum quibus Bellarminus prius transigat. 2. *Proprie et principaliter Christus de tempore excidium Hierosolymitanum antegressuro loquitur, quod jamdum ad omnes gentes evangelii praedicatio per apostolos propagata erat.* Matth. 28, v. 19: *Docete omnes gentes.* Marc. 16, v. 15: *Praedicate evangelium omni creaturae, cui mandato ipsos obsequentes fuisse apparet ex Rom. 10, v. 18: Numquid non audiverunt? imo in omnem terram exivit sonus eorum et in fines orbis terrae verba eorum.* Col. 1, v. 6: *Verbum evangelii pervenit ad vos, sicut et in universo mundo est et fructificat sicut in vobis.* v. 23. *Evangelium, quod audivistis, praedicatum est in universa creatura, quae sub coelo est.* Paulus Rom. 15, v. 19. de se solo testatur, *quod ab Ierusalem et circumjacentibus regionibus usque ad Illyricum omnia evangelio impleverit, ac v. 24. etiam in Hispaniam excurrere gestit. Quod si unus tanta orbis parte praedicavit, ait Chrysostomus d. l. cogita, quid a reliquis apostolis factum fuerit.* Justinus in dial. cum Tryphone p. 270: *Ne unum quidem est genus mortalium, sive barbarorum, sive Graecorum, sive etiam aliorum omnium, quocunque appellantur nomine, vel Hamazobiorum, vel Noma-*

pecoribus vitam tolerantium, inter quos per nomen crucifixi Jesu supplicationes et gratiarum actiones Patri et fabricatori rerum omnium non fiant. Irenaeus lib. 2. adv. haer. c. 2. p. 35: *Ecclesia per universum orbem usque ad fines terrae seminata et ab apostolis et a discipulis eorum acceperit eam fidem etc.* c. 3. p. 37: *Hanc fidem ecclesia, et quidem in universum mundum disseminata, diligenter custodit, quasi unam domum inhabitans etc.* Neque haec quae in Germania fundatae sunt, ecclesiae aliter credunt, neque haec quae in Hiberis sunt, neque haec quae in Celtis, neque haec quae in Oriente, neque haec quae in Aegypto, neque haec quae in Libya, neque haec quae in medio mundi sunt constitutae etc. Tertullianus lib. adv. Judaeos c. 7. p. 96: *In quem alium universae gentes crediderunt nisi in Christum? cui enim et aliae gentes crediderunt? Parthi, Medi, Elamitae et qui inhabitant Mesopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam et incolentes Pontum et Asiam et Pamphyliam, immorantes Aegyptum et regionem Africae, quae est trans Cyrenem, inhabitantes, Romani et incolae, tunc et in Hierusalem Judaei et ceterae gentes, ut jam Gaetulorum varietates et Maurorum multi fines, Hispaniarum omnes termini et Galliarum diversae nationes et Britanorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita, et Sarmatarum et Dacorum et Germanorum et Scytharum et abditarum multarum gentium et provinciarum et insularum multarum nobis ignotarum et quae enumerare minus possumus, in quibus omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnat.* Ambrosius in comm. c. 10. Rom.: *Ubique audita est et in omnem locum pervenit praedicatio nominis Christi. Ubi enim praedicantis hominis praesentia defuit, sonus tamen et fama pervenit.* Hieronymus in c. 24. Matth.: *Non puto, aliquam remansisse gentem, quae Christi nomen ignoret. Et quamquam non habuerit praedicatorem, tamen ex vicinis nationibus opinionem fidei non potest ignorare.* Similia habet Chrysostomus hom. 76. in Matth. hom. 18. ad Rom. et hom. 4. ad Col. 3. Consequenter et secundo ad statum novissimorum temporum vaticinium Christi referri potest. Jam vero constat, lucem doctrinae evangelicae, a Pontificiis et antichristianis tenebris reformatae, superiori saeculo longe lateque sparsam, quod agnoscit ipse Bellarminus praef. tom. 1. contr. et in orat. tom. 4. cont. praefixa. Vide tract. de eccl. tom. 5. loc. c. 2. §. 189. 4. Nuspiam vero Christus vel apostoli docuerunt, ante adventum utopici illius Antichristi, quem Pontificii adhuc expectant eundemque singularem aliquam personam ex tribu Dan nasciturum statuunt, per universum terrarum orbem evangelium esse praedicandum et hanc evangelii praedicationem fore signum Antichristi proxime adventantis, quae de re alibi plenius agitur.

91. Propinqua et propria diei novissimi signa sunt: 1. *Insignis quartae monarchiae labefactatio.* Dan. 2, v. 31. regi babylonico sub figura statucae ostenditur successio quatuor monarchiarum, quarum

XIX. 256.

2. Propinqua et propria. 1. Insignis quartae monarchiae.

chiae labefactio.

ultima duratura sit usque ad novissimum Christi adventum, in quo omnia hujus mundi regna destruentur. De tibiis illius statuæ v. 33. dicitur, *quod pedum quaedam pars futura sit ferrea, quaedam fictilis*; illud Daniel v. 41. sic exponit: *Regnum divisum erit, et tamen de plantatione ferri erit in eo, secundum quod vidisti ferrum mistum testæ ex luto*, v. 42. *et digitos pedum ex parte ferreos, ex parte fictiles, circa finem regnum illud erit ex parte validum et ex parte fragile*. v. 43. *Quod autem vidisti ferrum mistum testæ ex luto, commiscebuntur quidem humano semine, sed non adhaerebunt sibi, sicut ferrum non potest misceri testæ*. Sensus est, quod circa finem mundi posterior hujus monarchiæ pars multo infirmior sit futura priore, quodque imperatores juncturi sint affinitates cum regibus, qui non amplius imperio Romano adhaerent, sperantes, se hoc modo pristinam imperii majestatem reparaturos, sed affinitates illas non futuras esse firmas, verum majoribus odiis et simultatibus occasionem daturas. Dan. 7, v. 8. quarta monarchia depingitur sub imagine bestiae terribilis et fortis habentis cornua decem, id est decem provincias, quarum quaelibet regnum constituet, sed ex medio illorum oritur cornu parvulum, quod tria ex illis decem cornibus evellit, quia Turca ab exiguis initiis ad tantam potentiam progressus Asiam, Graeciam et Aegyptum, quae Romano imperio olim subjectae fuerunt, in suam potestatem redegit. Sed statim subjungit propheta v. 9: *Adepiciebam, donec throni positi sunt, et Antiquus dierum sedet*, i. e. inter imperii labefactionem per tyrannidem Turcicam et extremum judicium nulla insignis rerum mutatio in imperio continget, sed Christus novissimo suo adventu Turcicam tyrannidem delebit. 2. Thess. 2, v. 3: *Non venit dies Domini, nisi prius venerit ὁ ἀποστασία*. Quidam, ut Irenaeus lib. 5. advers. haeres. p. 328. Augustinus 20. de civ. Dei c. 19. Damascenus lib. 4. orthod. fid. c. 27. Lyranus in comm. 2. Thess. 2. Adrichomius in chron. p. 285. hanc defectionem exponunt sensu ecclesiastico de quadam horribili et paene universali defectione a fide 1. Tim. 4, v. 1. quae in Oriente per Mahometicas blasphemias, in Occidente per papisticas corruptelas contigit, sed Tertullianus in apol. c. 32. Lactantius lib. 7. institut. cap. 15. et 25. Cyrillus Hierosolym. catech. 11. Ambrosius, Chrysostomus, Theophylactus in comm. illius loci, Hieronymus in q. 11. ad Algas. Nicolaus Oremiano in oratione coram Urbano V. pontifice et cardinalibus anno 1364. habita et alii complures accipiunt in sensu politico de insigni imperii diminutione, quam jamdum secutam esse, postea monstrabitur. Sic enim videtur apostolus ipse v. 7. declarare: *Mysterium jam peragitur iniquitatis, tantum qui nunc obstat, obstabit, usquedum e medio sublatus fuerit*, ubi de imperio Romano tanquam de uno homine loquitur, sicut etiam regnum antichristianum sub nomine unius

XIX. 257.

hominis denotaverat. Quamdiu imperator Romanus

pristinam imperii majestatem ac potentiam retinuit

et in urbe Roma sedem habuit, nec orientalis nec occidentalis Antichristus ecclesiam invadere potuit. Proinde terror, potentia et magnitudo Romani imperii e medio erat tollenda ac imperator Romanus ex Roma et Italia occultis artibus removendus et in alium locum transferendus, in qua significatione phrasis *ἐκ μέσου γένεσθαι* usurpatur Act. 23, v. 10. 1. Cor. 5, v. 2. 2. Cor. 6, v. 17. Quidam *ἀντὶ τοῦ χιτῶνος* exponunt, e medio auferetur imperium Romanum, id est ita minuetur, ut respectu prioris potentiae ac majestatis paene sublatum videatur, vel ut Johannes exponit Apoc. 13, v. 3. *letaliter vulnerabitur*, non tamen penitus exstinguetur; ita premetur, ut videatur non esse et tamen adhuc sit. Eam imperii diminutionem et labefactionem jamdum factam esse, historiae et experientia testantur. Sub Phoca defectio illa coepit et sequentibus seculis continuata est. Ita namque de eo scribunt Eutropius lib. 17. histor. Otto Frisingensis lib. 5. c. 8. et Nauclerus referente Wolffio tom. 1. memor. p. 63: *Imperatoris desidia hostes Romani imperii potentiores sunt facti. Etenim in parte occidentali Germaniam cum insulis, Galliam, Hispaniam et bonam Italiae partem, sed et Pannonias et Mysiam tum abstulere cum bona Africae parte. In Oriente vero Iberos, Armenos, Arabes et Dardanos et mediterranea Macedoniae et Graeciae Cacanum Thraz rex Hunnorum pervagabatur, Assyriam vero totam fere Persae occuparunt, Aegyptum Saraceni vastarunt. Proh dedecus! nostrae vires adeo defecerunt per luxum et avaritiam libidinemque, ut imperium Romanum solo tantum nomine constaret, quae omnia sunt Naucleri verba. Atque hic est ille Phocas imperatoricida, qui episcopo Romano titulum oecumenici episcopi concessit, quo quisquis utitur, eum in elatione sua Antichristum percurrere Gregorius lib. 6. epist. 30. asserit. Sub Heraclio Phocae successore plenius fuit continuatum, quod sub Phoca erat coeptum. Saraceni enim omnia longe lateque occuparunt ab Aegypto usque ad Euphraten, referente Eutropio lib. 18. Seculis succedentibus defectio illa eo modo crevit, ut de pristina Romani imperii majestate vix magni nominis umbra manserit reliqua. Aventinus lib. 7. annal.: *Romani majestas populi, qua olim orbis regebatur, sublata est de terris*. Cum olim sub potestate urbis orbis imperium remansisset, ut loquitur Orosius libr. 1. hist. c. 1. hodie vix tenuis quaedam umbra magni nominis restat. Sleidanus in lib. de quat. monarch. Quid? quod ipse Thomas in comment. 2. Thess. 2. *imperium vere Romanum de temporali in spirituale commutatum esse*, id est in papam Antichristum translatum esse, asserit. Dominicus a Soto 4. sent. dist. 46. q. 1. art. 1: *Discessio ab imperio civili et temporali jam facta est, quia in potestatem sedis Romanae temporale illud imperium fuit commutatum, ut auctor est Leo papa serm. de apostolis*.*

92. 2. Antichristi revelatio. Cum enim per pseudo-2. A apostolos in ecclesia Thessalonicensium sub doctrinae apostolicae nomine ac praetextu sparsa esset

fama, quod dies novissimus proxime instet, monet Paulus Thessalonicenses, ne falsae isti opinioni fidem habeant, revelandum enim prius esse Antichristum, antequam veniat dies Domini. 2. Thess. 2, v. 3: *Ne quis seducat vos ullo modo, quoniam nisi venerit primum apostasia et reveletur homo peccati* (id est Antichristus, non veniet dies Domini), v. 8. *quem Dominus interficiet spiritu oris sui et destruet illustratione adventus sui.* De hac Antichristi revelatione et expugnatione per praedicationem evangelii agunt etiam alia Scripturae oracula. Daniel 8, v. 25. c. 11, v. 14. Jerem. 51, v. 48. Malach. 4, v. 5. Apoc. 14, v. 6. c. 18, v. 2. quorum explicationem et accommodationem vide tract. de eccles. §. 291. Junilius Africanus in Genesin: *Sextae diei* (inquit) *vesperam jam nunc appropinquare cernimus et cum abundante per omnia iniquitate refrigescet caritas multorum, adveniet autem multo tenebriosior ceteris, cum apparente homine peccati filio iniquitatis* (qui extollitur atque elevatur super omne, quod dicitur deus aut quod colitur) *tanta fuerit tribulatio, ut in errorem inducantur (si fieri potest) etiam electi. Et subsequente statim hora universalis iudicii, de qua scriptum: Veruntamen Filius hominis veniens putas inveniet fidem in terra? perseverabit inde sabbatismus animarum sanctarum usque ad finem seculi et cum ultima actas seculi post vesperam suam, de qua praefati sumus, finem interfecto per Dominum nostrum Jesum Antichristo perceperit.* Quemadmodum autem signa Hierosolymitanum excidium antegressa tanquam typi signorum ultimum iudicium praecedentium considerari possunt, ut superius ostendimus, ita quoque inter propria et proxima excidii illius signa aliquod habetur, quod fuit typus proprii hujus et proximi signi diem novissimum antecessuri. Illud vero est *abominatio desolationis stans in loco sancto* Dan. 9, v. 27. Matth. 24, v. 15. Marc. 13, v. 14. Quidquid enim tandem per illam abominationem desolationis intelligatur, cum diversae de ea exstent interpretum sententiae, illud tamen certum est, *tanquam eandem ad Antichristi tyrannidem ante finem mundi in ecclesia invalescentem accommodari posse, quia apostolus verbis ex oraculis Danielis prophetae et Christi quasi petitis de Antichristo sic loquitur* 2. Thess. 2, v. 4: *Sedens in templo Dei ostendit se ipsum, quod sit Deus*, unde Irenaeus lib. 5. advers. haeres. c. 21. per hanc abominationem intelligit ipsum Antichristum, cuius explicationis meminit etiam Hieronymus in comm. sed distinguendum erat inter expositionem hujus oraculi *literalem*, qua ad statuam aliquam templo a Romanis illatam, quae erat desolationis proxime instantis signum, verba Christi referri debebant et accommodationem ejusdem *mysticam ac typicam*, qua ad Antichristi regnum non injuria eadem accommodari possunt.

93. 3. *Variorum signorum in omnibus totius universi partibus observatio.* Matth. 24, v. 29: *Statim autem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur et luna non dabit lumen suum et stellae*

de coelo cadent et virtutes coelorum movebuntur, v. 30. *et tunc apparebit signum Filii hominis in coelo, et tunc plangent omnes tribus terrae.* Marc. 13, v. 24: *Sed in illis diebus post tribulationem illam sol contenebrabitur et luna non dabit splendorem suum* v. 25. *et stellae coeli erunt decedentes et virtutes, quae in coelis sunt, movebuntur.* Luc. 21, v. 25: *Et erunt signa in sole et luna et stellis, et in terris pressura gentium per dubitationem, sonitus maris et fluctum*, v. 26. *extabescentibus hominibus prae timore et expectatione eorum, quae supervenient universo orbi, nam virtutes coelorum movebuntur.* Quod Christus in his verbis de propriis et proximis diei novissimi signis a communibus et remotis illis, de quibus hactenus egerat, distinctis loquatur, illud colligitur tum ex antecedentibus, tum ex consequentibus. Antecedentia sunt

εὐθὺς μετὰ τὴν θλίψιν τῶν ἡμερῶν ἐλθόντων, ut habet Matthaeus vel *ἐν ἐλθούσῃ ταῖς ἡμέραις μετὰ τὴν θλίψιν ἐλθόντων*, ut habet Marcus. Quidam per hosce dies et tribulationem horum dierum intelligunt urbis vastationem et excidium gentis Judaicae; quidam vero, inter quos etiam est Chrysostomus, revelationem Antichristi, ut sic tribulationem illorum die-

XIX. 259.

rum accipiat totum illud tempus, quo antichristiana tyrannis ecclesiam oppressit. Qui priorem sententiam amplectuntur, verba praecedentia: *tunc si quis dixerit vobis, ecce hic est Christus, aut illic, nolite credere* ad tempora vastationem Hierosolymae antegressa in sensu literaliter referunt; qui posteriorem, eadem ad descriptionem status ecclesiae sub Antichristi regno applicant, quippe in quo Christus cum suo merito et cultu ad claustra monachorum et eremitarum fuit alligatus. Priori expositioni ob stare videtur particula *εὐθὺς* apud Matthaeum, neque enim statim post excidium Hierosolymitanum contigerunt signa iudicii proxime antegressura, sed huic difficultati triplici ratione occurri potest. Primo quidem *ex Christi scopo et intentione*, quod scilicet Christus data opera de re procul adhuc distante quasi jamdum proxime imminente vaticinatus fuerit, ut vere pios in perpetua vigilantia contineret et novissimum illum adventum quotidie expectandum esse doceret. Secundo *ex comparatione ad calculum divinum*, quod illud *εὐθὺς* non sit metiendum juxta nostrum computum, quo illud *εὐθὺς* dicimus fieri, quod paucis mensibus aut diebus aut horis interjectis perficitur, sed juxta computum divinum, in quo mille anni sunt instar unius diei Psalm. 90, v. 4. 2. Petr. 3, v. 8. Tertio *ex loquendi consuetudine in Scripturis recepta*, qua totum illud tempus, quod a passione Christi et primo ejus adventu usque ad secundum se extendit, vocatur *ultimum*, imo *novissima hora* 1. Cor. 10, v. 11. Phil. 4, v. 5. 2. Thess. 2, v. 7. Hebr. 10, v. 37. Jac. 5, v. 8. 1. Johan. 2, v. 18. quia nulla insignis rerum mutatio intercessit. Sed hae duae interpretationes non pugnant invicem, utrumque enim verissimum est, quod post devastationem Hierosolymitanam et tribulationem antichristianam signa illa novissimi diei sint secu-

tura, ac ostendimus superius, vaticinium de pseudo-christis et pseudoprophetis non tantum ad tempora Hierosolymae excidium antegressa, sed etiam ad novissima tempora iudicium extremum praecessura rectissime referri posse. Quamcunque igitur verborum illorum interpretationem quis amplectatur, illud evidenter ex eis colligitur, quod Christus non amplius agat de signis communibus ac de statu temporum ante Hierosolymae excidium, sed jam incipiat agere de signis extremi iudicii propriis ac de statu temporum Hierosolymae devastationem secutorum; quia expresse dicit *post tribulationem illam sive post tribulationem illorum dierum*, de qua scilicet hactenus egerat. Idem apparet ex consequentibus, quia post enumerationem signorum ac prodigiorum in coelo, terra marique futurorum immediate subiungit, *et tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus coeli cum virtute et gloria magna*, quae verba de secundo ipsius adventu agere nemini dubium esse potest. Quod enim Augustinus epistola 80. ea de *spirituali Christi adventu* accipi posse arbitrat, omni prorsus probabilitate caret.

XIX. 20. 94. Certum igitur esto, Christum de propriis et proximis extremi iudicii signis hic agere; certum etiam illud, quod in omnibus totius universi partibus signa illa eventura praedicantur, quia totum universum sic describitur, quod complectatur *coelum, terram, mare et omnia, quae sunt in eis* Exod. 20, v. 11. Nehem. 9, v. 6. Psalm. 135, v. 6. etc. jam vero Christus in coelo, terra et mari ejusmodi signa futura praedicat. Sed quae et qualia illa signa sint futura, de eo plurimum variant interpretum sententiae, quas in certas distribuemus classes. 1. Quidam existimant, haec signa immediate consummationem seculi antecessura, adeoque illo ipso demum momento, quo Christus ad iudicium veniet, eventura. Cum enim destructio coeli ac terrae in die novissimo secutura a Petro sic describitur 2. epist. 3, v. 10: *Coeli magno cum impetu transibunt, elementa vero aestuantia solventur terraeque et quae in ea sunt opera, exurentur*; v. 12. *coeli igne incensi solventur et elementa aestuantia liquescent*; ideo statuunt, initium huius conflagrationis et destructionis in hisce signis in coelo, terra marique eventuris proponi. Origenes suspicatur, *nubes fumi ex mundi extremo incendio excitatas hanc caliginem in sole et luna effecturas*. Sensus igitur verborum Christi foret ejusmodi: frustra cogitant homines, se in ipso die novissimo poenitentiam adhuc posse agere, tunc enim ita erunt exanimati et consternati, ut de poenitentia cogitare nequiquam possint; omnia namque tunc erunt funesta et terribilia, coeli transibunt, elementa colliquescent, terra igne exuretur etc. Haec interpretatio probari posset 1) ex vaticiniis prophetarum, in quibus iisdem fere verbis, quibus Christus hoc loco utitur, dies novissimus describitur. Esaias 24, v. 23: *Erubescet luna et confundetur sol, cum regnaverit Dominus exercituum in monte Sion etc.* c. 34, v. 4: *Tabescet omnis militia coelorum et compicabuntur sicut liber coeli, et omnis*

militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea et de ficu. Joël 3, v. 3: *Dabo prodigia in coelo et in terra, sanguinem et ignem et vaporem fumi*; v. 4. *sol convertetur in tenebras et luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus et horribilis.* v. 19: *Iuxta est dies Domini in valle concisionis*, v. 20. *sol et luna obtenebrabuntur et stellae retrahent splendorem suum.* 2) Ex ipsis Christi verbis. Dicuntur enim *stellae de coelo casurae* Matth. 24, v. 29. Marc. 13, v. 25. jam vero quando stellae ab orbibus coelestibus removebuntur, tunc coeli terraeque ruina immediate erit conjuncta. Dicuntur *commovendae coelorum virtutes*, jam vero quando coelum loco movebitur, id est quando magno cum impetu transibit, ut Petrus interpretatur, tunc omnia necesse est conturbari ac commoveri, quia coelum sua virtute omnia elementa in suo ordine continet. In ovo vitellus concluditur albumine et testa, fracta autem testa omnia diffluunt; ita quoque coelis transeuntibus ac igne dissolutis nec terra, nec mare suum amplius obtinebunt locum. Quod apud Lucam dicuntur *homines exanimandi prae timore et expectatione eorum, quae supervenient universo orbi*, id apud Matthaeum sic exponitur, *tunc apparebit signum Filii hominis in coelo, et tunc plangent omnes tribus terrae*; jam vero in ipso adventus Christi momento hic planctus vel maxime audietur. Apocal. 1, v. 7: *Ecce venit cum nubibus, et videbit eum omnis oculus et qui pupugerunt eum, et plangent se super eum omnes tribus terrae.* Addi potest illud, quod immediate eum his signis adventus Christi ad iudicium videtur conjungi, *et tunc, videbunt Filium hominis venientem in nubibus coeli, quodque apud Lucam dicitur his fieri incipientibus attollite capita vestra, quia appropinquat redemptio vestra.* 3) Ex interpretatione Apocalypseos. Johannes Apoc. 6, v. 13. et seqq. videtur signa a Christo hic praedicta ipsum novissimum diem applicare. Postquam enim apertum fuisset sigillum sextum, vidit, quod sol factus fuerit niger tanquam saccus cilicinus et luna tota sicut sanguis, quod stellae ceciderint super terram, sicut ficus emittit grossos suos, cum a terra magno movetur, mox vero immediate secuta fu coeli terraeque destructio, quia *coelum recessit sicut liber involutus, et omnis mons et insulae de locis suis motae sunt.* Huic explicationi affinis est compositio Hieronymi, Chrysostomi, Theophylacti, Euthymii et Bedae in comm. c. 25. Matth. qui verba Christi accipiunt *comparate*, quod Christi ad iudicium adventus tantam lucem sit allaturus, ut sol ac lunae splendor ea quodammodo obscuratur, qui majus lumen obscurat minus. Augustinus serm. 13. de temp.: *Tanta erit eminentia splendoris in Christo, ut etiam clarissima coeli luminaria praefigore luminis divini abscondantur.* Agnoscimus sane non omnino nullum in hisce argumentis esse robur proinde etiam non negamus, quaedam ex his signis immediate cum ipso Christi ad iudicium adventu conjuncta fore; interim tamen iudicamus, si no-

omnia, tamen quaedam ex his signis paulo ante judicium extremum, paucis scilicet annis ac diebus illud praecedentibus, eventura. 1. Ut enim signa excidii Hierosolymitani in priore responsi parte a Christo proposita non fuere omnia immediate cum ipso excidio conjuncta, sed aliquot annis ac diebus illud praecesserunt; ita verisimile est, in posteriore responsionis parte ejusmodi signa die novissimi enumerari, quae proxime quidem, non tamen immediate illud antecedant. 2. Christus dicit, *his signis fieri incipientibus ἐγγύζειν, appropinquare, nostram redemptionem ac regnum Dei* Luc. 21, v. 28. et 31. id quod non eo accipiendum esse sensu, quasi immediate cum illis signis nostra ἀπολύτρωσις et adventus regni gloriae futurus sit conjunctus, colligitur ex similitudine ducta a ficu ramos, folia et grossos proferente, quia inter folia et flores hujus arboris ac inter aestatem, quam prope adesse nuntiat, temporis aliquod spatium est interjectum. 3. Lucas dicit, quod signis illis in sole et luna existentibus et mari fluctibusque sonantibus homines arescent praeter timore et expectatione eorum, quae sint ἐπερχόμενα τῇ ὀκνομένῃ, illis ergo praesentibus nondum completus erit Domini adventus. 4. Joël 3, v. 4. expresse dicitur, quod sol convertendus sit in tenebras ac prodigia illa in coelo conspicienda, antequam veniat dies Domini magnus et terribilis, ad quem locum propheticum Christus videtur alluisse. 5. Scopus Christi est, praedicatione horum signorum hominibus excutere veterum securitatis et exhortari eos ad poenitentiam, preces et vigilantiam, ut constat ex subjecta περὶ τῆς Matth. 24, v. 42. Marc. 13, v. 37. Luc. 21, v. 36; itemque consolationem efficacem suppeditare afflictis, ut sciant, in propinquo esse tempus finalis ac plenariae redemptionis Luc. 21, v. 28. Atqui in ipso adventus momento nullus amplius relictus erit exhortationi ad poenitentiam ac vigilantiam locus, nec indigebunt pii consolatione, quando jamdum in nubibus judex advenit, quia in momento, in ictu oculi immutabuntur et corpora glorificata accipient 1. Cor. 15, v. 52. 6. Consummatio seculi, id est coeli terraeque destructio, judicium extremum sequetur, ut superius ostendimus, jam vero signa a Christo praedicta judicium praecedent. Ergo illa non sunt ipsum consummationis initium. Unde Lutherus in post. domest. opinionem illorum, qui non alia putant describi signa, quam quae cum mundi interitu immediate cohaerent, manifeste improbat.

95. 2. Quidam ergo haec signa statuunt ante diem novissimum apparitura, quod tum supra nos in sole, luna et stellis, creaturis coelestibus, tum infra nos in creaturis rationalibus, tum infra nos in creaturis elementaribus certa quaedam novissimi diei appropinquantis signa sint expectanda. Quemadmodum enim impulsae ad casum arbores frangores motusque praemittere solent indicia; sic termino appropinquantis quasi paventia nutant ac tremunt elementa, quae est similitudo Bedae in comm. Lucae 21. Sed in eorum explicatione iterum in diversas

abeunt sententias. 1) Quidam enim haec signa exponunt ὡς καὶ κυρίως, proprie et literaliter. 2) quidam vero τροπικῶς, et horum quidem aliqui accipiunt μεταφορικῶς, aliqui vero ἀλληγορικῶς. Qui metaphorica interpretatione delectantur, progrediuntur hoc modo. Mos est in Scripturis sacris per obscuracionem solis, lunae ac stellarum et similia, quae a Christo hic praedicuntur, μεταφορικῶς significari divinae irae ac ultionis tempestates atque ex his ortas animorum humanorum confusiones, ut docet Gregorius in comm. c. 18. Jobi. Sic Esa. 13, v. 10. de Babylonis onere sive ultione ac poena inter cetera sic dicitur: *Stellae coeli et splendor earum non expandent lumen suum, obtenebratus est sol in ortu suo et luna non splendet in lumine suo*, in quae verba sic commentatur Hieronymus: *Sensus est, quod cum dies Domini advenerit et furor ejus universa vastaverit, quod timoris magnitudine mortalibus cuncta tenebrescant, ut sol ipse, luna astraque rutilantia suum videantur negare fulgorem, unde et coelum sacco induitur, quod scilicet tenebrae cuncta operiant et prementibus malis nihil aliud sentiant homines, nisi quod mens videre compellit.* Ezech. 32, v. 7. de ultione Pharaonis his verbis propheta Dei nomine vaticinatur: *Operiam, cum extinctus fueris, coelos et nigrescere faciam stellae ejus, solem nube tegam, et luna non dabit lumen suum, v. 8. omnia luminaria coeli maerere faciam super te et dabo tenebras super terram tuam.* Poena gravissima, quae Judaeos manebat, a prophetis sic describitur Jer. 4, v. 23: *Adspexi terram, et ecce vacua erat et nihili, et coelos, et non erat lux in eis.* c. 15, v. 9: *Infirmata est, quae peperit septem, defecit anima ejus, occidit ei sol, cum adhuc esset dies.* Joël 2, v. 10: *A facie ejus contremuit terra, moti sunt coeli, sol et luna obtenebrati sunt et stellae retraxerunt splendorem suum.* Amos. 8, v. 9: *Erit in die illa, dicit Dominus Deus, occidet sol in meridie et tenebrescere faciam terram in die luminis et convertam festivitates vestras in luctum.* De poena pseudoprophetarum Mich. 3, v. 6. dicitur: *Occumbet sol super prophetas et obtenebrabitur super eos dies.* Haec omnia non possunt accipi ὡς, sed explicanda sunt μεταφορικῶς, quod sol illis obscuretur non ἀληθῶς sed φαινομένως, non ὄντως sed ὁτομένως, non physice ac realiter sed metaphorice ac spiritualiter. Qui enim in summa angustia constituti sunt, illis sol videtur obscurari, luna esse sanguinea, stellae lucem suam retrahere, terra tremere, mare fremere, totus mundus perturbari et omnia ruinam minitari, non quod re vera sic accadat, sed quod hominibus anxii et coangustatis ita videatur, ac si illa omnia acciderent. Confer omnino Chrysostomum homil. 2. ad popul. Antioch. ubi in magna civitatis maestitia iisdem metaphoris prophetis utitur. Cum ergo particularia illa Dei judicia, quae adversus Babylonios, Aegyptos et ipsos Judaeos exereuit, fuerint specimina et praeludia extremi judicii, ideo existimant, iisdem verbis metaphorice acceptis, quibus particularia illa

judicia a prophetis fuere descripta, universale et ultimum judicium a Christo hoc loco describi.

96. Allegoricam horum signorum explicationem quidam ex veteribus sectantur. Ambrosius lib. 10. in Luc. p. 151: *Tunc sol obscurabitur etc. Plurimis enim a religione deficientibus clara fides obscurabitur nube perfidiae, quia mihi sol ille coelestis mea fide vel minuitur vel augetur. Quemadmodum si plurimi radios mundani solis adspiciant, pro captu videntis aut pallidior sol videtur, aut clarior; ita pro devotione credentis unicuique spirituale lumen infunditur. Et quemadmodum mensuris cursibus lunae vel terrae oppositu, cum fuerit e regione solis, vanescit; sic et sancta ecclesia, cum lumini coelesti vitia carnis obsistunt, fulgorem divini luminis de Christi radiis non potest mutuari. Namque in persecutionibus lucem Dei solus plerumque amor vitae hujus excludit. Cadent stellae, illi utique resurrectionis gloria jam micantes, illi viri sicut luminaria in seculo verbum vitae continentes, illi viri, de quibus Abrahae dictum est, quia sicut coelum fulget et stellae, sic et semen ejus. Excident ergo hominibus patriarchae, excident prophetae, si persecutionis acerbitas convalescat etc. Ergo varii animorum aestus ita graves erunt, ut delictorum multitudine male consciis futuri judicii metu sacri in nobis ros fontis arescat, aet enim perfidia, fides rorat etc. sunt virtutes coelorum, quae enarrant gloriam Dei, et quae pleniore Christi infusione moveantur, virtutes spirituales, quae vident Christum. Chrysostomus hom. 34. oper. imperf.: In duodecima hora sumus, unde putas, quia candor justitiae jam recessit de mundo et sol radios gratiarum suarum in se recolligens revocavit et totam terram nigredo iniquitatum ac mendaciorum quasi nox fusca cooperuit, nisi quia jam et ipsa duodecima hora finiatur etc. Augustinus epist. 80. ad Hesych. circa med.: Haec signa in ecclesia melius existimo intelligi, ne Dominus Jesus appropinquante secundo adventu suo ea pro magno praedixisse videatur, quae huic mundo et ante primum ejus adventum consueverant evenire, et irrideamur ab eis, qui haec, quae velut novissima et omnium maxima horrescimus, plura in historia gentium et multo majora legerunt. Ecclesia est enim sol et luna et stellae, cui dictum est: Speciosa sicut luna, electa sicut sol, ab hac adoratur Joseph noster in hoc mundo velut in Aegypto ex humillimo sublimatus etc. Quando enim sol obscurabitur et luna non dabit lumen suum et stellae cadent de coelo et virtutes coelorum commovebuntur, sicut ab aliis duobus evangelistis hic locus commemoratus est, ecclesia non apparebit, impiis tunc persecutoribus ultra modum saevientibus et remoto timore tanquam aridente mundi felicitate dicentibus pax et securitas. Tunc stellae cadent de coelo et virtutes coelorum commovebuntur, quoniam multi, qui gratia fulgere videbantur, persequentibus cedent et cadent et quidam fideles firmissimi turbabuntur. lib. 20. de civ.*

XIX. 264. Dei c. 24. pronuntiat, verisimilius esse, quod tropica

sit locutio, qua stellae coelo dicuntur casurae. Similia occurrunt apud Origenem tract. 28. in Matth. Posset huic allegoricae interpretationi robur aliquod conciliari ex eo, quod Christus vocatur *sol justitiae* Mal. 4, v. 2. Luc. 1, v. 78. ecclesia confertur *lunae* Cant. 6, v. 9. ecclesiae doctores *stellis* Apoc. 1, v. 16. etc. ideoque eam non simpliciter repudiamus, interim propriam et literalem horum signorum explicationem per eam minime excludi debere dicimus, 1) quia ut signa Hierosolymitani excidii sermone proprio Christus praedixerat, ita eodem sermonis genere in percensendis novissimi diei signis ipsum fuisse usum haud injuria credimus. 2) Absque cogente necessitate a litera non est discedendum. Juxta metaphoricam interpretationem nullum plane in sole et luna erit judicii signum, quia utrumque luminare fulgorem suum retinebit, dicuntur autem obscurari, quia hominibus omnia tenebrosa et maesta videbuntur. At Christus expresse dicit, *erunt signa in sole et luna*, ac hominum angorem ab illis signis distinguit. 3) Prophetae et apostoli verbis propriis cum Christi concione magnam affinitatem habentibus et signa diei novissimi et ipsum diem novissimum describunt Psalm. 75, v. 3. et 4. Hagg. 2, v. 7. (confer Hebr. 12, v. 16.) Joël 3, v. 20. 2. Petr. 3, v. 10. et 12. etc. 4) Allegorica illa veterum interpretatio pro mystica hujus loci expositione accipi potest, non autem est propria, genuina et praecipua. Lucas enim dicit, *et in coelis et in terra quaedam futura signa*. Cumque dixisset, *homines exanimatum iri prae timore et expectatione eorum, quae orbi superventura, αἰτιολογούμενης* subjicit, nam et virtutes coelorum movebuntur, significans, commotionem virtutum coelestium causam fore illius angoris, ac gentes dicit propter mirabilem maris commotionem fore anxias. 5) Verisimile est, non in ecclesia solum mystice et spiritualiter, sed in tota rerum universitate proprie et literaliter signa illa fore complenda. Quemadmodum enim vestimentum prius veterascit, antequam penitus disuatur, sic verisimile est, totam rerum universitatem insigne decrementum prius accepturam, antequam ultimo igne penitus deflagret Psalm. 102, v. 27: *Coeli peribunt et omnes sicut vestimentum veterescent, v. 28. sicut indumentum mutabis eos et mutabuntur*. Quemadmodum in senio hominis omnia prius fiant languida, antequam homo moriatur, oculi caligant, aures obsurdescunt, manus ac pedes tremunt, vires deficiunt, animus maeret Eccl. 12, v. 2 et seqq. sic appropinquante mundi interitu tota coeli terraeque machina ob vetustatem, quam contraxit, movebitur ac mutabit, luminaria coelestia obscurabuntur, virtutes coelorum movebuntur, erunt crebri terrae motus, homines prae angore ac tristitia deficient. Ambrosius in c. 21. Luc.: *In occasu saeculi sumus, praecedunt quaedam aegritudines mundi, aegritudo mundi est fames, aegritudo mundi est pestilentia, aegritudo mundi est persecutio*. Confer Chrysostomum homil. 33. in Joh. Quemadmodum patrefamilias irato omnes domestici lugent, ac omnia

sunt in domo turbata ac tristia, sic quando in propinquo est, ut coelestis paterfamilias *exsurgat ad loquendum cum ecclesiae hostibus in ira sua et in furore suo illos conturbandos* Psalm. 2, v. 5. tunc totus mundus, qui est Dei domus, conturbabitur, creaturae omnes lugebunt, coeli luminaria pullis vestibis amicientur ac omnia erunt dira ac tristia. Auctor oper. imperf. homil. 49. in Matth.: *Paterfamilias moriente tota ejus domus turbatur, omnis familia plangit et conscissis tunicis suis nigris se cooperiunt vestimentis; sic humano genere circa exitum constituto totus contristatur mundus, universa coeli ministeria lugent et candore deposito luctuosis tenebris vestiuntur.* 6) Matth. 24, v. 29. dicit Christus: *Statim post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur*, ubi inter tribulationem et signa illa discrimen facit. Ergo per obscurationem solis et lunae non potest μεταφορικῶς tantum tribulatio intelligi.

97. Qui τῷ ῥῆμα verborum insistent, iterum in duas abeunt classes. 1. Quidam enim signa a Christo praedicta accipiunt de *prodigiis* quibusdam prorsus *hyperphysicis* et *antiphysicis* ante novissimum diem adhuc exspectandis. Cum enim astronomi causas naturalium eclipsium ex scientiae suae principiis arcessant, cumque jam inde a mundi primordiis solis et lunae eclipses non minus, quam hoc nostro tempore frequentes fuerint, ideo existimant, eclipses illas, quae inter signa diei novissimi a Christo referuntur, non posse de vulgaribus, ordinariis et naturalibus solis ac lunae defectibus accipi, sed exspectandas esse quasdam singulares et supernaturales eclipses cum die novissimo proxime cohaerentes, ut quia peculiaris earum debeat esse significatio, ideo etiam peculiaris earum statuatur natura et generatio. Et sane non magnopere refragabimur, quo minus prodigia quaedam hyperphysica et antiphysica ac proinde etiam quaedam inusitatae, praeternaturales et prorsus prodigiosae eclipses diem novissimum proxime antegressurae statuatur, cum experientia superiorum temporum ostenderit, anno 1572 prorsus novam stellam in ipsa regione aetherea in signo Cassiopeae conspectam fuisse. Interim cum in futuro eventu adeoque in occultis divinae omni-scientiae thesauris illud adhuc lateat reconditum an talia prodigia et tales eclipses prorsus antiphysicae et extraordinariae certo adhuc sperandae vel potius metuendae sunt, ideo 2. Lutherus in post. domest. nequaquam absurdum censi debere asserit, si signa novissimi diei, quae h. l. enumerantur, ita comparata statuatur, ut si non omnia, tamen *quaedam* ex ipsis causis videantur habere naturales, quo nomine etiam ab impiis et empaectis contemnantur, qui nullam signandi vim illis inesse judicabunt, ac proinde etiam sine ullo iudicii divini metu in securitate et improbitate sua pergent. 1) Quemadmodum enim *iris*, quamvis causas naturales habeat, nihilo tamen minus propter divinam ordinationem est *signum foederis* et gratiae divinae Genes. 9, v. 15. ita quoque eclipses et *gemitus creaturarum* tam *ἐκρουαίων* quam *ἐπρουαίων* possunt

esse signa adventantis diei novissimi et irae divinae adversus impios, quamvis ex causis naturalibus originem ducere videantur. Quemadmodum morbi corporis sunt signa mortis suo tempore secuturæ, etiamsi infans, puer, adolescens etc. ex morbo interdum convalescat, neque immediate morbos mors consequatur; sic eclipses et alia signa a Christo commemorata non desinunt esse signa consummationis seculi, quamvis illis toties jam conspectis mundus nondum finem habeat. 2) Inter signa excidii Hierosolymitani, quae typum gerunt signorum diem novissimum praecedentium, numerantur etiam ea, quae causas habent morales ac naturales, ut persecutiones, bella, pestilentiae, fames etc. 3) *Sonitus* XIX. 266. *maris*, qui inter signa iudicii a Christo connumeratur, non minus quam fluxus ac refluxus maris causas naturales habere a physicis creditur. 4) Christus praevia illa signa non vocat *τέρατα* sed *σημεῖα*, quod est nomen generale. 5) Non unicum duntaxat signum per se et absolute, sed omnia simul sumpta erunt *συντελεῖς τοῦ κόσμου* signa. Ergo non procedit argumentum. Eclipses naturales non possunt esse diei novissimae signa, quia jam olim fuerunt. Hanc Lutheri et aliorum sententiam, utut non improbabilem iudicemus, nihil tamen praejudicatum volumus vel futuro eventui, vel aliorum interpretationibus fidei analogiae congruis.

98. 1. De signis *supra nos* in creaturis coelestibus Christus sic loquitur: 1. *Erunt signa in sole et luna* Luc. 21, v. 25. id reliqui evangelistae sic exponunt: *sol obscurabitur et luna non dabit lumen suum*, Matth. 24, v. 29. Marc. 13, v. 24. Primum igitur signum est *solis ac lunae defectus*. 1) Quidam accipiunt de *eclipsi una vel pluribus prorsus prodigiosis et praeternaturalibus*, cum naturales eclipses nec ratione frequentiae, nec ratione ordinationis divinae signa iudicii extremi esse possint. Non prius, cum naturalium eclipsium omnium sit eadem et aequalis ratio, ut astronomi demonstrant; non posterius, quia jam inde a mundi exordio tales eclipses contigerunt, cum tamen Christo propositum sit, talia extremi iudicii signa proponere, quae illud proxime antecedant. Quemadmodum igitur ante educationem populi Israëliti ex servitute Aegyptiaca praecesserunt *horribiles et miraculosae tenebrae* Exod. 10, v. 22. ita finalem piorum ex Aegypto hujus mundi liberationem eclipses quaedam praeternaturales videntur antecessurae. Antequam Israelitae ex Aegypto educerentur, superliminaria sanguine tingebantur; sic ante finalem piorum liberationem *luna fiet sicut sanguis* Apoc. 6, v. 12. Luc. 21, v. 25. Quemadmodum Hierosolymitanum excidium eclipsis solis prorsus miraculosa et prodigiosa in passione Christi antecessit, ut ostendimus in harmonia evangelica cap. 16. p. 767. ita finale totius mundi excidium una vel plures eclipses prorsus miraculosae et praeternaturales praecessurae videntur. Alphons. Salmeron, tract. 40. tom. 4. p. 672: *Ante iudicium Deus miraculose subtrahet soli lumen, atque ita obscurabitur interjectione corporum inter*

1. Supra nos.
1. In sole et luna.

coelum et nos a Deo facta, ut in passione factum nonnulli putant, et per tres vel quatuor horas, ut in passione, non multo plus, ne omnia viventia periant, nec minus, quia non intrarent per motum luminaria omnium hemisphaeria etc. Gregorius de Valentia tom. 4. comm. p. 2304: Haec obtenebratio non est futura per eclipsin aliquam, cum haec non possit contingere simul in sole et luna, ideo dicamus, divina virtute privatum iri suo lumine solem et lunam vel obscuratum iri, ne illustret aërem et nos, vel quod aliqua densissima nubes opposita soli et lunae omnimodas tenebras oculis mortalium offusura sit in toto orbe etc. Similia occurrunt apud Barradium lib. 9. c. 10. p. 587. et Osorium tom. 5. conc. ad Luc. 21. Sed quid de hac hypothese statuendum, jam ante exposuimus. 2) Quidam ergo de naturalibus eclipsibus Christi vaticinium accipiunt. Quamvis enim tales eclipses habeant causas suas naturales, unde astronomi certum earum tempus praedicere possunt, nihilo tamen minus possunt esse signa irae divinae et adventantis extremi iudicii. Primo quia eclipses pugnant cum natura et proprietate luminarium illorum coelestium, quippe quae divinitus hoc fine condita sunt, ut luceant in firmamento coeli et illuminent terram Genes. 1, v. 15. quando ergo lux eorum mundo intercipitur, tunc aliquid praeternaturale quasi ipsis obtingit, unde Poeta de illis sic canit:

Defectus Solis varios lunaeque labores.

Secundo quia experientia comprobatur, quod eclipses multa et magna mala in terris sequantur, unde versiculi:

*οὐδεμί' ἐκλειψις καὶ οὐδεὶς ἐστὶ κομήτης,
ὅς μὴ ἀνθρώποις ἄλγεα πολλὰ φέρει.*

Tertio: Quia sol et luna sunt instar cuiusdam speculi, in quo et hominum improbitas, et futurae poenae relucet, quemadmodum Genes. 18, v. 20: *Clamor Sodomitaeorum peccatorum in coelum adscendisse dicitur.* 3) Quidam exponunt mystice et allegorice de luce doctrinae in ecclesia per corruptelas obscurata. Christus enim est sol iustitiae, laetitiae et vitae, a qua ecclesia, quae est luna, omnem splendorem ac lucem accipit, obscurata igitur coelestis doctrinae luce per traditionum humanarum et corruptelarum haereticarum tenebras, spirituales eclipses in ecclesia sequi necesse est. Sol obscuratur, quando luna inter ipsum et oculos hominum interponitur; sic inordinatus amor rerum terrenarum, quae instar lunae sunt mutabiles, lucem interioris agnitionis in cordibus hominum intercludit. Luna obscuratur, quando terrae interpositione lumen solis ipsi admittitur; sic anima, cum lumini coelesti vitia terrenae carnis obsistunt, fulgorem divini luminis de Christi radiis non potest participare. Joel 3, v. 4. praedictum, quod ante magnum et horribilem diem Domini luna convertenda sit in sanguinem, id allegorice ad sanguinolentas ecclesiae persecutiones accom-

modari potest. 4) Ad solis et lunae eclipses a quibusdam referuntur parelii ac paraselenae, quando plures soles ac plures lunae conspiciuntur, quando haec luminaria apparent sanguinolenta, quando soles nocturni conspiciuntur; interim ea, quae ex causis prorsus naturalibus oriuntur et significationes duntaxat naturales obtinent Matth. 16, v. 2. a propriis diei novissimi signis prudenter sunt discernenda.

99. 2. Erunt signa in stellis Luc. 21, v. 25. id est a reliquis evangelistis sic exponitur, stellae de coelo cadent Matth. 24, v. 29. Mare. 13, v. 25. 1) Qui signa Christi ad iudicium adventum immediate antecessura, adeoque in ipsa iudicii hora demum eventura hic praedici statuunt, illi hanc stellarum ἐκπλῶσιν κατὰ ὅλητον et proprie accipiunt, quod stellae ab orbibus suis movebuntur et Christo iudici in nubibus venienti quasi cedent. Chrysostomus hom. ad Neoph. tom. 5: *Quid sibi vult, sicut cadunt folia de ficu, stellae cadent de coelo? Sicut vites, cum varum fructibus praegravantur, foliorum exposcent auxilium necessarium, ut protegantur, cum autem deposuerint fructum, necesse est, ut foliis nudentur; sic se habet hoc seculum, quamdiu habuerit in se humanum genus, tenebit et coelum stellas, sicut et vitis folia. Nam nocte pereunte sine dubio stellarum utilitas simul cum nocte deficiet.* 2) Qui allegorice sectantur, accipiunt de magnorum ecclesiae doctorum et aliorum etiam Christianorum, qui prius velut luminaria per verae doctrinae confessionem et sanctam vitae conversationem fulserant Phil. 3, v. 15. multiplices apostasia Apoc. 8, v. 10: *Cecidit de coelo stella magna ardens tanquam facula.* v. 12. *Tertia pars stellarum fuit obscurata.* Apoc. 12, v. 4: *Cauda draconis trahebat tertiam partem stellarum coeli.* Dan. 8, v. 10. de Antiocho ecclesiae persecutore, Antichristi typo, dicitur: *Dejecit de exercitu coeli et de stellis et conculcavit eas, in quem locum sic commentatur Gregorius lib. 30. moral. c. 12: Nonnullos et luce iustitiae resplendentes et virtute operis robustos Antichristus franget.* 3) Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 24. accipit de exhalationibus in aëre accensis et post conflagrationem decidentibus. *Quod scriptum est, inquit, stellas de coelo esse casuras, praeterquam quod potest multo probabilius et aliter intelligi (quam proprie de stellis in firmamento coeli fulgentibus), magis ostendit, mansuros esse illos coelos, si tamen stellae inde casurae sunt, vel cum tropica sit locutio, quod est credibilius, vel in isto imo coelo futurum sit, utique mirabilius quam nunc fit, unde et illa Vergiliana stella facem ducens multa cum luce ecurrit et Idaea se condidit sylva, in quem locum sic commentatur Ludov. Vives: Aristoteles lib. 1. meteor. has stellas gigni dicit ex halitu in media aëris regione a superiore igne accenso, qui si longitudinem tantum habeant, δαλὸς dicuntur, id est lampadae. Eadem sunt facies Plinio libr. 2. Emicant, inquit, et facies non nisi cum decidunt visae, qualis Germanico Caesare gladiatorum spectaculum edenti praeter ora populi meridiano transcurrit. Duo*

enera earum, lampades vocant plane faces, altum bolidas, quale Mutinensibus malis visum est. Distant, quod faces vestigia longa faciant priore ardente parte, bolidis vero perpetua ardens longiorem trahit limitem. Cadent ergo stellae, id est videuntur cadere; vel cometae in aërea regione accensi ecident. Angeli ejaculabuntur tot fulgura et ignis exhalationes stellarum formam referentes, ut tellae ipsae ruere videantur. 4) Qui prodigiosa rorsus et portentosa in stellis signa adhuc exspectant, splendorem earum imminuendum ac debilitantum, quia a quibusdam plane abolendum ante diem novissimum exspectant. Joel. 3, v. 20: *Stellae revahent splendorem*. Cadent ergo de coelo non ratione substantiae sed lucis, quia lumen suum retrahent, ut quasi e coelo cecidisse, non amplius in eo esse videantur. 5) Quidam figurate et comparati accipiunt, hoc sensu, tanta erit totius machinae coelestis concussio, ut stellae ipsae e coelo cadere putentur. Eventus ac dies Domini omnium optime illa explicabit.

100. 3. *Virtutes coelorum*, sive quae in coelis sunt, movebuntur. Matth. 24, v. 29. Marc. 13, v. 25. Lucae 21, v. 26. Tertium igitur signum erit *virtutum coelestium motus*. In Graeco est *σαλευθήσονται*, quod proprie significat *concutientur, conquassantur* instar maris a fluctibus conturbati, ac *concutiendo periclitabuntur*. Usurpatur enim de calamo a ventis quassato Matth. 11, v. 7. Lucae 7, v. 24. De mensura concussa Luc. 6, v. 38. De fundamentis aedium motis Luc. 6, v. 48. Actor. 4, v. 31. 1. 16, v. 26. ac metaphorice de rerum instabilium abolitione ac mutatione Hebr. 12, v. 26. et 27. ut et de animi conturbatione Actor. 2, v. 25. 2. Thess. 1, v. 2. Hanc virtutum coelestium commotionem ac concussionem varie exponunt interpretes. 1) Qui ad signa iudicii immediate antecedentia vaticinium Christi referunt, hanc commotionem sic exponunt, quod ipsum firmamentum coeleste ex suis cardinibus revellendum in die novissimo sit transiturum. 2) Qui ad signa iudicii antecessura illud referunt, eorum quidam *κατὰ ὅλην* et proprie id accipiunt, quidam vero metaphoras et allegorias sectantur. Ex prior classe quidam de virium coelestium decremento accipiunt. Quemadmodum enim vestis a prima sua integritate paulatim mutatur ac quotidiano usu et vetustate deteritur; ita quoque *coeli instar vestimenti* veterascentes Psalm. 102, v. 27. viribus suis, quas in sublunaria obtinent, deficient. Testatur enim experientia, superiorum corporum coelestium efficaciam in haec inferiora non esse tantam, quanta fuit superioribus seculis. 3) Quidam per virtutes coelorum ipsum firmamentum ac stellae, omnem coeli militiam, planetas omnes, adeoque ipsos coelos fortes ac robustos intelligunt, ut *virtutes coelorum* sint per hypallagen Hebraeam coeli virtutum, id est virtutibus pollentes seu firmissimi, quos dicunt commovendos, id est e superiore et naturali loco demittendos, existimant enim machinam coeli aliquot milliaribus hodie inferiorem esse, quam fuerit tem-

pore Ptolemaei. Tradunt quidam mathematici, eccentricitatem solis, id est intervallum, quo a centro mundi, id est terra, distat, minorem esse fere quarta parte, quam fuerit Ptolemaei seculo, ex quo colligunt, solem hodie nobis viciniorem esse 9976 milliaribus Germanicis. 4) Quidam per *virtutes coelorum* intelligunt stellae, quia coelum per stellae in certo ordine ac cursu dispositas virtutem suam in haec inferiora exserit ac stellae progrediuntur in sua virtute sicut homo libere in terris obambulans. Quando destituitur homo virtute, tum concidit, ita quoque quando virtutes coelorum infirmabuntur, tunc stellae de coelo cadent. 5) Hieronymus, Chrysostomus, Euthymius, Theophylactus in comm. Augustinus serm. 130. de temp. per *virtutes coelorum* intelligunt angelos, qui Hebraeis dicuntur *מַלְאָכִים*, hi ergo *commovebuntur*, id est admiratione et horrore concutientur, cum videbunt, maximam naturae mutationem fieri. Sicut filius tremat, quando patrem iratum in servos animadvertere videt, Lombardus 4. sentent. dist. 48. Sed quia Lucas pro causa anxiae trepidationis et expectationis hominum subjicit, *nam virtutes coelorum commovebuntur*, ideo angelorum invisibilium invisibilis admiratio vix potest intelligi, adde quod commotio illa virtutum diem iudicii sit praecessura, angeli autem in ipso iudicio dicuntur terrore commovendi. 6) Quidam angelorum commotionem sic exponunt, quod ad iudicium sese praeparabunt, cum Christus venturus sit in gloria cum omnibus angelis. Sed Christo propositum est visibilia novissimi diei signa tradere. 7) Bessaeus conc. 2. de extremo iudicio: *Virtutes coelorum commovebuntur, id est motores angeli coelos deserent errareque sinent*. Similiter Barradius dicto loco. Sed hypothesis de intelligentiis orbium coelestium motricibus nondum est demonstrata. 8) Cum per *coelum naturae* a coelo gratiae et gloriae distinctum in Scripturis intelligatur tota regio aërea et aetherea, quae ab aquis et terra usque ad lunae orbem sese exporrigit, ideo per *commotionem virtutum coelestium*, id est coelorum firmissimorum, quidam intelligunt insignem aliquam in coelo aethereo et aëreo mutationem et mirabilem ejus faciem, ut sic denotentur inusitata chasmata, cometae turbines, ventorum grandines, pluviae sanguineae, horribiles tempestates, novae stellae infausti et horrendi adspectus, adeoque omnia, quae in aetherea et aërea regione extraordinaria, insolita ac praeternaturalia contingunt. 9) Qui *allegorias* sectantur, virtutum spiritualium in coelo gratiae, id est in ecclesia, motionem intelligunt. Confer Ambrosium lib. 10. in Luc. pag. 151. Secundam et octavam expositionem reliquis probabiliorē esse judicamus.

101. 4. *Et tunc apparebit signum Filii hominis in coelo* Matth. 24, v. 30. Quartum igitur *signum* erit *signi Filii hominis in coelo conspectus*. 1) Quidam per *signum Filii hominis* intelligunt ipsum Filium hominis tanquam signum certissimum adventus ejus ad iudicium, sicut Abraham dicitur accepisse *signum circumcisionis*, id est ipsam circum-

4. Signum
Filii ho-
minis.

cisionem Rom. 4, v. 11. cui interpretationi probabilitatem quaerunt ex eo, quod loco hujus signi apud reliquos evangelistas Marc. 13, v. 26. Luc. 21, v. 27. dicitur: *Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube*, ac quod in Scripturis novum non sit, Christum vocari *signum*, Esa. 7, v. 14. Luc. 2, v. 34. Origenes tractat. 30. in Matth. ipsam Christi redeuntis majestatem et gloriam signi loco futuram arbitratur. 2) Quidam per *signum Filii hominis* intelligunt et ipsam Filium hominis, sed phrasin aliter explicant; *apparebit signum Filii hominis*, id est Filius hominis signatus, corpus Christi vulneribus signatum, apparebunt signa passionis, videlicet cicatrices vulnerum in latere, manibus, pedibus glorificati Christi corporis, *videbunt enim eum, quem pupugerunt* Zach. 12, v. 10. Apoc. 1, v. 7. Confer auctorem imperf. operis in Matth. hom. 49. Sed Matthaeus distincte dicit: *Apparebit signum Filii hominis in coelo, et videbunt Filium hominis venientem in nubibus coeli*. 3) Quidam accipiunt de speciali quadam claritate ac radio quodam igneo, qui immediate Christi adventum praecedet et in momento per universum orbem sese extendet. Hieronymus in comment. Matth. 24. ait, fore aliquod *vexillum victoriae triumphantis*, cui affinis est sententia Chrysostomi homil. de cruce et latrone, quae Augustino tribuitur et est sermo 130. de temp. *Sicut imperatorem (ait) regalis pompa praecedit et militaris ordo praecedendo vexilla humeris portare consueverunt, et his ejus declaratur adventus; sic Domino de coelo veniente angelorum coetus et archangelorum multitudo illud signum portant humeris excelsis et regalem nobis adventum nuntiant*. 4) Quidam signum accipiunt pro significatione, ut sit sensus, fideles hisce prodigiis esse excitandos et admonendos, ut Filium hominis e coelo reducem expectent. Sed Christus aliquod distinctum a prioribus signum exponere videtur. 5) Quidam hoc sensu accipiunt, quod Christus denuntiet, se ultimo illo adventu palam emersurum, ut coelesti potentia praeditus quasi signo in sublime erecto ad se convertat totius mundi intuitum, sicut principes seculi in pugnam egressuri signa proferunt, ad quae milites spectent. Sed haec expositio quoad sensum coincidit cum prima et secunda. 6) Plerique veterum hoc accipiunt de signo crucis, quod cum summa claritate sole et luna obscuratis in coelo apparitum statuunt, tum in consolationem fidelium, quia agnoscent signum victoriae, quo sunt redempti; tum in condemnationem infidelium, ut agnoscant, injuste se Christum crucifixum rejecisse. Hippolytus mar-
XIX. 271. tyra in orat. de consummat. mundi et Antichristo, Methodius in orat. de mund. consumm. Cyrillus Hierosolymitanus catech. 15. Chrysostomus homil. 77. in Matth. Hilarius, Hieronymus, Theophylactus, Euthymius et Beda in comm. c. 24. Matth. quin et Ephraemus peculiarem orationem scripsit de apparitione crucis tempore judicii, ac Sibylla libr. 6. oracul. ita canit:

*O lignum felix, in quo Deus ipse pependit,
Nec te terra capit, sed coeli tecta videbis,
Cum renovata Dei facies ignita micabit.*

Chrysostomus d. l.: *Crucem secum habet, ut peccatum Judaeorum sine accusatore condemnetur. Veluti si quis lapide percussus ipsum lapidem vel crucis vestes in testimonium ostendat*. Thomas in comm. Matth. 24. addit, *crucem ideo in judicio conspiciendam, ut significetur, judiciariam potestatem per crucem esse comparatam et ut indicetur, eum esse judicem, qui a Judaeis crucifixus est*. Nec injuria quis cogitare possit, crucem apparituram tanquam fontem omnis gloriae, quae in die judicii piis obtinet, quia Christi in cruce passio et ignominia est summa piorum gloria. 7) Quidam de nova et insolita stella, adventus Dominici praenuntia, hoc intelligunt. Si scrutemur, ait Hunnius in comm. Matth. 24. quodnam fuerit signum Filii hominis in primo adventu ejus, cum Filius Dei fieret hominis filius, certe stellam fuisse omnino fatendum est, quae in aetherea regione fulgens humanae ipsius nativitatis fuit nuntia. Cum ergo hoc fuerit signum Filii hominis in primo adventu, a vero non alienum est statuere, quod secundi adventus signum itidem futurum sit miraculosa quaedam stella. Ejusmodi vero nova stella anno 1512 et 1513. insidere Cassiopeae apparuit ac copia sui luminis omnes firmamenti stellas superavit, quod tantum fuit miraculum, quantum a mundi inde exordio in aetherea regione viz fuit conspectum.

102. 2. De signis intra nos Christus sic loquitur: *Erit in terris pressura gentium prae stupore* Luc. 21, v. 25. *exanimatis hominibus prae timore et expectatione eorum, quae orbi superventura v. 26. Συροχή* proprie est coarctatio, angustia et anxietas ἀνὸ τοῦ ἀνέχεσθαι, quod est constringere, continere, coarctare; 2. Cor. 2, v. 4. *ἀλγος καὶ συροχή* conjunctione conjunguntur. Verbum ἀνέχεσθαι usurpatur de afflictione corporis per morbos Matth. 4, v. 24. Luc. 4, v. 38. Actor. 28, v. 8. de coangustatione urbis per obsidionem undique cinctae Jerem. 52, v. 4. Luc. 19, v. 43. de custodia captivorum Luc. 22, v. 63. et de angustia atque anxietate animi Luc. 8, v. 37. c. 12, v. 50. Phil. 1, v. 23. Sensus igitur est, quod talis futura sit hominum anxietas, qualis est eorum, qui arcta obsidione cinguntur, ut non pateat fugae locus, qui in carcere conclusi a custodibus diligenter observantur, ne fuga sibi consulant, qui febrium calore aestuantes in lectulo se circumvolvunt etc. In maestitia cor quasi constringitur ac comprimitur, ideo ingens animi consternatio *συροχή* hoc loco appellatur. Nonnulli codices pro *συροχή* legunt ἀνάγκη, quod necessitatem ac vim illatam denotat; Syrus reddidit per *angustia, molestia*, a rad. *נכח* constringit, afflicto, molestari, cruciavit, ac paraphrasticè addidit *complosionem manuum*. *Ἀπορία* proprie significat *perplexitatem*, III. 2. *consilii penuriam, dubitationem ac desperationem*;

Syrus reddidit per *stuporem ac terrorem*; quidam ad sequentia referunt ἐν ἀπορίᾳ ἡχοῦσης θαλάσσης, ut sit sensus prae desperatione resonante mari et fluctu et arescentibus hominibus, qua ratione per quandam prosopopoeiam ἀπορία mari tribueretur. Sed praestat referre ad praecedentia, ex illa enim συνοχῇ, qua homines ante novissimum diem opprimuntur, orietur ἀπορία, ut nesciant, quo se vertere quidve agere debeant. Ἀποφύγειν proprie est exanimari, ac semel tantum in tota Scriptura hoc loco usurpatur, ut peculiaris anxietas significetur. Thucydides libr. 1. histor. c. 134. de Pausania: καὶ μέλλοντος αὐτοῦ ἀποφύγειν, cum prope esset, ut exanimaretur; Sophocles in Ajace: ἀπέψυξε βίον, efflavit animam. Syrus perquam emphatice: Et tremor extrudens animas filiorum hominis prae metu etc. Potest etiam pressura ἐν ἀπορίᾳ, in dubitatione vel desperatione, sic accipi: erit pressura maxime angusta, adeo ut ad desperationem propemodum inducat, juxta canonem Hebraici idiotismi: Substantivum post praepositionem saepe ponitur pro adjectivo. Sensus igitur est, quod homines paene exanimandi sint prae metu malorum, quae orbi superventura erunt. Ad hanc συνοχὴν, ἀπορίαν καὶ ἀπόψυξιν referri etiam potest, quod apud Matthaeum c. 24, v. 30. additur, et tunc plangent omnes tribus terrae, quia planctus ille non tantum complectitur horribilem illum ploratum impiorum, qui ad conspectum Christi judicis in die novissimo ita trepidabunt, ut ex terroribus illis se recolligere nequeant, de quo Zachar. 12, v. 11. Apocal. 1, v. 7. c. 6, v. 17. sed etiam tristemet et ancipitem illam malorum expectationem, quae orbi superventura esse ex horribilibus illis signis homines colligent, sic enim apud Matthaeum verba ordinantur: Et tunc apparebit signum Filii hominis in coelo, et tunc plangent omnes tribus terrae et videbunt Filium hominis venientem etc. quamvis quidam conjunctionem καὶ causaliter exponant, plangent, quia videbunt Filium hominis. Verbum κόψονται ingentis doloris et plangoris significationem habet, sensus enim est, quod homines tanto dolore afficiendi sint, ut plangent, id est ipsimet sese et femora sua feriant, quod in gravissimo luctu apud Judaeos fieri solebat Jerem. 31, v. 19. κοπετός dicitur planctus in funere Stephani Aetor. 8, v. 2. Syrus utitur verbo ῥῥῥ, subsiliit prae dolore et moestitia, nam pedibus terram percutere vim doloris significat. Homerus Odyss. σ. de Iro: Compressit autem dentes λαχίζων ποσὶ γαῖαν, pedibus terram calcitrando pulsans. Ambrosius libr. 10. in Luc. p. 151. hunc interiorem dolorem et planctum exteriorum in impiis duntaxat locum habiturum existimat. Varii, inquit, animorum aestus ita graves erunt, ut delictorum multitudine male consciis futuri iudicii metu sacri in hominibus fontis ros arescat, aet enim perfidia, virtus rorat. Ambrosium hac in parte sequitur Bartschius domin. II. Advent. p. 92. et Bernhard. Textor Calvinianus, sed alii, inter quos familiam ducit noster Lutherus in post. domest., rectius statuunt, ne pios quidem ab hac

Gerhardi loci IX.

animi anxietate et metu prorsus immunes futuros, id quod ex causis procatareticis ejusdem colligi potest. Causae enim erunt 1) irae divinae severitas, quam horribilibus illis signis novissimum diem praecessuris magis magisque patefecit. Sapient. 5, v. 18: Accipiet armaturam zelus ejus et armabit creaturam ad ultionem inimicorum. Rom. 1, v. 18: Revelatur ira Dei de coelo super impietatem etc. 2) Diaboli tyrannis ac crudelitas. Is enim, quia novit, paucillum temporis sibi adhuc restare, omnia in mundo conturbare ac ima summis permiscere anitetur Apocal. 12, v. 12. excitabit horrendas persecutiones, bellorum tumultus, odia privata etc. 3) Extrema hominum impietas, quia abundabit iniquitas, refrigescet vero caritas Matth. 24, v. 12. non erit veritas, non misericordia, non scientia in terris Osee 4, v. 2. erunt illusores dicentes, ubi nunc promissio adventus? 2. Petr. 3, v. 4. etc. In hanc deploratam mundi perversitatem et supinam hominum securitatem pii animum suum defigentes, non poterunt non magnopere commoveri scientes, μεγάλων ἀδικημάτων μεγάλας εἶναι τιμωρίας. Sicut de Sodomitis dicitur, quod justam animam Loti iniquis suis operibus cruciaverint 2. Petr. 2, v. 8. 4) Poenarum congeries et multiplex calamitas, qua universus orbis premetur. Cumulabuntur enim mala tum publica, ut persecutiones, proelia, tumultus; tum privata, eaque tam interiora, ut angores animi, pavores, anxiae solitudines etc. quam exteriora, ut conjugum dissidia, liberorum et domesticorum inobedientia, ἀστοργία, perfidia, omnium rerum penuria; turbabitur status ecclesiasticus per haereses et schismata, per contemptum ministerii ac verbi, per negligentiam ecclesiae doctorum et inobedientiam auditorum; status politicus per seditiones et bella, per contemptum magistratus, per rapinas ac fraudes publicas; status oeconomicus per rei familiaris difficultates, per contemptum parentum, per negligentiam in domestica educatione etc.

103. 3. De signis infra nos in creaturis elementaribus dicitur: Erunt sonitus maris et fluctuum Luc. 21, v. 25. Ἦχος proprie est sonitus percussus sive resonans; proinde Ἦχος θαλάσσης καὶ σάλου erit sonus ex commotione et percussione fluctuum in tempestate et ventorum procellis exortus. Σάλος Graecis proprie est ora maris, in qua stant naves ad ancoras, quae ad littus accedere non possunt, ab αἰλῆς, mare, inde Latinorum salum, quod non tantum usurpatur pro subjecto, videlicet ipso mari, sed etiam pro adjuncto, videlicet pro tempestate maris, in qua fluctus a procellis ventorum agitati allidunt scopulis ac littori, unde illud Poetae:

Perque undas superante salo.

Euripides in Iphigenia Taur. de terrae motu usurpavit,

Χθονὸς δὲ νῶτα σεισθῆναι σάλη,

telluris autem dorsa fuisse quassata motu, quia post terrae motus sequi solent tempestates in mari.

Quidam, ut superius etiam monuimus, conjungunt haec verba *ἡ χοῖσος θαλάσσης* cum praecedenti *ἀπορίᾳ*, ut per *προσωποποιαν* mari tribuatur, quod prae anxietate moveatur ac fluctuet, sicut homo in anxietate discurrit. Sapient. 5, v. 23: *excandescet in illos aqua maris et flumina concurrent duriter*. Sicut terra concussione sui testatur, se nolle amplius ferre peccatorum molem; sic mare horrendis fluctibus testatur, quod nolit in posterum commerciis hominum nil nisi carnales voluptates sectantium sese idoneum et aptum praebere. Gregorius libr. 21. moral. cap. 16: *Tempestas cum oritur, prius lenes undae et postea flumina majora concitantur, ad extremum fluctus se in alta erigunt et navigantes quosque ipsa sua altitudine subvertunt; sic illa extrema properat tempestas animarum, quae mundum subruat. Nunc enim bellis et cladibus quasi quibusdam undis sua nobis exordia ostendit, et quanto ad finem quotidie propinquiores efficimur, tanto graviora irruere tribulationum flumina videmus. Ad extremum vero commotis omnibus elementis superveniens iudex finem omnium apportat, quia videlicet tunc tempestas fluctus in coelum levat*. Eo nimirum omnia illa signa a Christo praenuntiata collimant, quod tota rerum universitas ante diem iudicii sit commovenda, turbanda, coangustanda, sicut homo morti propinquus ejusmodi commotiones et perturbationes sentit. Atque hi sunt *gemitus illi creaturarum*, de quibus apostolus Rom. 8, v. 19 et seqq. disserit. *ἡ ἀποκατάστασις*, inquit, *solicita expectatio, creaturae*, vehemens et anxia illa expectatio, qua velut exserto capite omnes creaturae expectant, revelationem filiorum Dei *ἀπεκδέχεται*, desiderat adventare. v. 22. *Scimus, quod omnis creatura nobiscum ingemiscat ac parturiant, ἀσπνάζει καὶ σπνάζει*. Cum enim die novissimo repentinus super impios venturus sit interitus sicut dolor parturientem inexpectato apprehendit 1. Thessal. 5, v. 3. ideo apostolus universis creaturis tales *ὠδύρας* tribuit, quibus diem novissimum tacita quadam voce exposeunt, in quo regeneratio filiorum Dei subsequetur, Matth. 19, v. 25. Luc. 20, v. 36. Omnes creaturae erunt velut quidam praecones homines ad tribunal Christi citantes et futuram mundi *πᾶν ὄλεθρον* per suas angustias denuntiantes. Multa enim debent praecedere mala, ut malis malum valeant sine fine nuntiare, ait Gregorius homil. 34. super evang. Sicut post solis occasum circa vespem horror magnus et tenebrosus Abrahamum invadebat, quo significabantur afflictiones et anxietates posteritatis Genes. 15, v. 12. sic circa mundi vespem omnes creaturas, praesertim rationales, quidam stupor et horror invadet. Eucherius Lugdunensis libr. 2. in Genesin cap. 20: *Significat jam, in fine seculi per ignem judicandos esse carnales. Sicut enim afflictio civitatis Dei, qualis antea nunquam fuit, quae sub Antichristo futura speratur, significatur tenebroso timore Abrahæ, sic circa solis occasum, id est ad ipsum jam finem, significatur isto igne dies iudicii dirimens carnales per ignem salvandos et in igne*

damnandos. Sicut liberationem Israëlitarum ex Aegypto multa praecesserunt prodigia, ita finalem filiorum liberationem in die novissimo secuturam similia signa antecedent, Lactantius lib. 7. institut. cap. 15. quorum collationem cum plagis Aegyptiacis ostendimus in postill. dominica II. Advent. Sicut primum Christi in carnem adventum antecesserunt tempora luctuosa, sic ante secundum ejusdem ad iudicium adventum in omnibus vitae ordinibus erit status moestissimus ac turbatissimus.

104. Atque haec sunt novissimi diei praenuntia signa, quae Christus fine eo praedixit, ut essent *1 sui erga nos amoris demonstrativa*. Amici ac benevoli animi indicium est de futuris malis aliquem praemonere; cum ergo Christus de futuro iudicio concionetur, antequam ingruat, et signa ejusdem prognostica nobis exponat, eo ipso suam *φιλανθρωπίαν* et animum salutis nostrae cupidum demonstrare voluit. Ex Scripturis discimus, Christum triplici modo gladium mysticum gestare. Primo quidem accinctum Psalm. 45, v. 4. secundo in ore Apocal. 1, v. 16. tertio in manu Psalm. 7, v. 13. quo significatur Dei in puniendo progressus. Primo enim habet gladium accinctum ostendendo suam *potentiam*, ut terreat; deinde gladium in ore ponit *comminando*, ut deterreat; tandem vero cum neutrum sufficit, gladium vagina exuit ac vibrat, ut *percutiat* Exod. 15, v. 9. Ezech. 5, v. 12. Sic ergo etiam hoc loco, quando Christus signa iudicii pronuntiat, *ex ore ejus gladius progreditur*, quia ex amore prius praemonet ac deterret, quam gladium ultionis vibret, minatur, antequam feriat, terret, priusquam percutiat; quā de re Basilii in expos. Psalm. 7. eleganter sic disserit: *Comminatorius sermo est, non statim minatur vulnera, plagas, mortes, sed ornum vibrationem velut praeparationem quandam ad ultionem intentat. Quemadmodum ergo qui arma abstergunt ac poliunt, pugnae mox ineundae acrem affectum et alacritatem significant; sic et sermo hic Dei motum ad ultionem ostendere volens, gladium illum vibrare dicit*. Pii veteres etiam hoc observant, quod Apocal. 1, v. 16. et 20. *gladium in ore*, sed *stellas in manu* Christus gerat, quia promptior est ad benefaciendum quam puniendum, ac supplicia comminatur, beneficia autem re ipsa confert. 2. *Securitatis expulsa*. Audimus, secuturum esse iudicium, si verbis illis fidem habere nolumus; intueamur signa, quae in oculos omnium incurrunt et diem illum censorium in propinquo esse evidenter demonstrant. Quaecunque a prophetis de primo Christi adventu ejusdemque circumstantiis praedicta, ea in novi testamenti exordio omnia sunt completa; credamus igitur, etiam ea, quae de secundo Christi adventu in prophetis et apostolicis scriptis praedicta exstant, suo tempore certo esse complenda, cum signa inter oculos et manus omnium versentur. Gregorius homil. 1. in Evangel.: *Quid terrores, quos cernimus, nisi sequentis irae praecones dixerimus? unde et considerare necesse est, quia ab illa tribulatione ultimo*

tanto sunt istae tribulationes dissimiles, quantum a potentia iudicis persona distat praeconis. Confer Augustinum epistol. 42. ubi eodem modo contra empaeatas et Epicureos concludit. Neque solum ex illis signis futurum aliquando iudicium discimus, sed etiam in propinquo illud esse intelligimus. Quando ficus emittit folia et grossos, aestatem prope adesse cognoscimus; ita cum signa a Christo et apostolis praedicta quotidie magis magisque impleri videamus, noverimus, quod venturae vitae aetas sit in januis Matth. 24, v. 32. et 33. Marc. 13, v. 28. et 29. Luc. 21, v. 29. 30. et 31. *Faciem coeli dijudicare nostis, signa autem temporum non potestis*, dicebat olim Christus ad Phariseos signa primi in carnem adventus sui non observantes Matth. 16, v. 3. eodem modo ad Epicureos et illusores dicere possumus. *Faciem terrae dijudicare nostis, signa autem novissimorum temporum non consideratis*. Omnis certe excusationis praetextus horum signorum praedictione impiis est ademptus, cum diu ante fuerint a Christo praemoniti, antequam ad iudicium comparuerint hisce praeconibus citati. 3. *Περίεργος ἀλεξιφάρμακα*. Signa iudicii prognostica Christus praedixit, sed certum iudicii diem determinare noluit; illud proficit ad expellendam ex animis nostris securitatem, ne decretorium ac censorium istum diem longe adhuc abesse cogitemus; hoc vero ad tollendam curiositatem, ne id quod Deus in sua potestate ac scientia posuit, temere scrutari audeamus. Quemadmodum mors certa est, sed incerta mortis hora; sic novissimum iudicium aliquando secuturum certum est, sed hora iudicii incerta est et hominibus ignota. *Veniet Filius hominis ea hora, qua non putabitur venturus* Matth. 24, v. 44. Luc. 12, v. 46.

76. frustra igitur certum diem et horam definimus, qua eum venturum speremus. *Quando homines dicent pax et securitas*, id est interprete Augustino epistol. 80. ad Hesychium, quando remoto omni timore, aridente mundi felicitate in peccatis secure pergent ac iudicii tempus procul adhuc abesse cogitabunt, tunc repentinus illius superveniet interitus 1. Thessal. 5, v. 3. haec hominum securitati pulverinar substernunt, quotquot calculis suis nimium confisi diem iudicii in aliquot secula rejiciunt. 4. *Μετὰ τοὺς νύκτας remedia*. Hisce fieri incipientibus, inquit Christus Luc. 21, v. 28. *ἀνακύψατε, respicite, et attollite capita vestra, scientes, quod appropinquet redemptio vestra*. In terris omnia tunc erunt turbata et confusa, e coelo igitur liberationem expectate. Ipsa mala, quae vos affligent ac prement, proxime instantis liberationis signa erunt. Quemadmodum pressura Israëlitarum in Aegypto quo magis augebatur et intendebar, eo propius liberationem adesse significabat; sic quo plura et terribiliora mala piis obtingunt, eo magis diem ἀπολυτρώσεως καὶ ἀναψύξεως accelerant. Atqui hi sunt fines primarii, propter quos novissimi diei signa a Christo praedicta; secundarii eorum fines statui possunt, quod sint verae deitatis Christi et salutaris ejus officii, quin et divinae providentiae testimonia, irae divinae praenuntia

adversus crucis et sectarum scandalum munimenta et argumenta evidentiā absolutum decretum reprobatorum confutantia.

105. Antithesis. Hisce signis a Christo et apostolis traditis quidam non contenti praeter et extra Scripturam alia diei novissimi signa proferunt. 1. *Judaici* referente Hieronymo, Abulensi q. 325. in Matth. Thoma in supplem. q. 73. art. 1. Richardo 4. sent. dist. 48. artic. 1. q. 3 *quindecim signa* quindecim distinctis diebus iudicium antegressura recensent: 1. *Omnia maria exaltabuntur quindecim cubitos super montes*; 2. *Omnia aequora prosternentur in profundum, ita ut vix videri queant*; 3. *redigentur in statum antiquum*; 4. *beluae omnes et alia, quae moventur in aquis, congregabuntur et lavabunt capita super pelagus more contentionis invicem mugientes*; 5. *omnes volucres coeli congregabuntur, in campis invicem plorantes, non gustantes aliquid nec bibentes*; 6. *flumina ignea surgent contra firmamentum, ab occasu solis usque ad ortum corruentia*; 7. *omnia sidera errantia et fixa ex se spargent comas sicut cometae*; 8. *erit magnus terrae motus, ut omnia animalia prosternantur*; 9. *omnes plantae sanguineum dabunt rorem*; 10. *omnes lapides parvi et magni dividuntur in quatuor partes, unaquaque aliam collidente*; 11. *omnes colles et montes et aedificia in pulverem redigentur*; 12. *omnia jumenta venient ad campos de sylvis et montibus rugientia et nihil gustantia*; 13. *omnia sepulcra ab ortu solis usque ad occasum patebunt cadaveribus ad resurgendum*; 14. *omnes homines de tabernaculis recedent non intelligentes neque loquentes neque discernentes*; 15. *omnes morientur et resurgent cum mortuis longe ante defunctis*. Haec dubio procul pii Judaicorum majores de ipso iudicii die, in quo et mortuorum resurrectio et totius mundi consummatio sequetur, praedixerunt, sed posterius in alienum sensum detorserunt, quasi diem iudicii ea omnia sint antecessura, unde etiam Thomas *parum verisimilitudinis* illis signis inesse censet. Thomae vestigiis insistit Richardus 4. sent. dist. 48. artic. 1. quaest. 3. *Quamvis, inquit, incertum sit, utrum signa praedicta praecessura sint iudicium, cum ibi sint quaedam, quae parum habent verisimilitudinis; tamen certum est, quod aliqua signa sint praecessura*. Lutherus in comm. cap. 8. Genes. tom. 1. fol. 141: *Hic textus (cunctis diebus terrae non cessabit seminis) tamen notandus est contra vulgatas opinionones de signis praecessuris extremum diem. Ibi enim nescio quot dierum eclipses fingunt, nugantur, toto septennio nullam mulierem parituram etc. sed manebunt istae vices naturae, neque ulla unquam eclipsis totum diem hominum oculis adimet. Chemnicus vocat fabulas ad alendam in animis hominum securitatem excogitatas. Ex eodem Judaicae traditionis fonte promanant signa, quae in quarto libro Esdrae, qui ipsorum etiam Pontificiorum saniorum consensu apocryphus est, cap. 6. v. 20 et seqq. commemorantur. Cum supersignabitur seculum, quod incipiet pertransire, haec signa faciam. Libri apoc-*

rientur ante faciem firmamenti et omnes videbunt simul; v. 21. et anniculi infantes loquentur vocibus suis et praegnantibus immaturos parient infantes trium et quatuor mensium et vivent et suscitabuntur; v. 22. et subito apparebunt seminata loca non seminata et plena promptuaria subito inveniuntur vacua; v. 23. et tuba canet cum sono, quam cum omnes audierint, subito expavescent; v. 24. et erit in illo tempore, debellabunt amici amicos ut inimici; et expavescent terra cum his, et venae fontium stabunt et non decurrent in horis tribus; v. 25. et erit omnis, qui derelictus fuerit ex omnibus istis, quibus praedixi tibi, ipse salvabitur et videbit salutare meum et finem seculi vestri; v. 26. et videbunt, qui recepti sunt homines, qui mortem non gustaverunt a nativitate sua, et mutabitur cor inhabitantium et convertetur in sensum alium; v. 27. delebitur enim malum et extinguetur dolus; v. 28. florebit autem fides et vincetur corruptela et ostendetur veritas, quae sine fructu fuit diebus tantis.

106. 2. Sibyllae in suis oraculis similia fere signa iudicii enumerant. Eusebius libr. 5. de vita Constantini cap. 18. f. 226. et Augustinus libr. 18. de civ. Dei cap. 23. in princ. adducunt vaticinium Sibyllae Erythraeae ejus ἀκροστιχίς, hoc est primum in versibus literarum series, hanc exhibet sententiam ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΘΕΟΥ ΥΙΟΣ ΣΩΤΗΡ. Graeca apud Eusebium sic habent:

Ἰδρώσει γὰρ χθὼν, κρίσεως σημεῖον ὅτι ἔσται,
Ἦξει δ' οὐρανὸθεν βασιλεὺς, αἰῶσιν ὁ μέλλον,
Σάρκα παρὼν κρίναι πᾶσαν καὶ κόσμον ἅπαντα.
Ὁφονταὶ δὲ θεὸν μέροντες πιστοὶ καὶ ἄπιστοι,
Ἵψιστον μετὰ τῶν ἁγίων ἐπὶ τέρμα χρόνοις,
Σαρκοφόρον, ψυχὰς δ' ἀνδρῶν ἐπὶ βήματι
κρινεῖ,
Χέρσος ὅτ' ἂν ποτε κόσμος ὅλος καὶ ἄκανθα
γένηται,

Ῥίψουσιν τ' εἰδῶλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα,
Ἰχθυῶν ῥήξει τε πύλας εἰρκῆς αἰῶνα.
Σάρεξ τότε πᾶσα νεκρῶν ἐς ἐλευθέριον φάος ἥξει,
Τοὺς ἁγίους ἀνόμους τε τὸ πῦρ αἰῶσιν ἐλέγξει,
Ὁππότε τις πράξεις ἔλαθεν, τότε πάντα καλέσει,
Στήθεα γὰρ ζοφόνετα θεὸς φωστήρσιν ἀνοίξει.
Θρήνος δ' ἐκ πάντων ἔσται καὶ βρυγμὸς ὁδόντων,

XIX. 278. Ἐκλείψει σέλας ἡελίου ἄστρον τε χορεῖται.
Οὐρανὸν εἰλίξει, μήνης δὲ τε φέγγος ὀλεῖται.
Ἵψώσει δὲ φάραγγας, ὀλεῖ δ' ὑψώματα βουνῶν,
Ὑψος δ' οὐκ ἔτι λυγρὸν ἐν ἀνθρώποις φανεῖται.

Ἰσά τ' ὄρη πεδίοις ἔσται καὶ πᾶσα θάλασσα
Ὀὐκ εἰς πλοῦν ἥξει, γῆ γὰρ φρυχθεῖσα κεραυνῷ,
Σὺν πηγαῖς ποταμοὶ καχλάζοντες λείψουσι.
Σέλιπυξ δ' οὐρανὸθεν φωνὴν πολέθρηρον ἀφήσει,
Ὡρούσα μύσος μέλλον καὶ πύματα κόσμου.
Ταυτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῖσα,
Ἦξουσιν δ' ἐπὶ βήμα θεοῦ βασιλῆς ἅπαντες.
Ῥέψει δ' οὐρανὸθεν ποταμὸς πυρὸς ἡδέ γε θεῖον.

Judicii signum tellus sudore madescet,
E coelo rex adveniet per secula futurus,
Scilicet ut carnem praesens et judicet orbem,
Omnis homo fidusque Deum infidusque videbit
Una cum sanctis excelsum sine sub aevi.
Sede sedens animas censebit corpora et ipsa.
Chersos erit mundus, spinas feret undique tellus.
Rejicient simulacra homines et munera Ditis.
Inquirens portas infringet carceris atri,
Sic etenim veniet lux cunctae libera carni.
Tunc sanctis: Ignis fontes aeternus aduret.
Occultos actus omnes tunc quisque loquetur,
Sed tenebrosa Deus collustrans pectora pandet.
Threnus erit cunctis et stridor dentis adesi.
Effugiet solis jubar astrorumque choreae.
Omne poli lumen solvetur et aurea luna.
Valles extollet collesque a vertice perdet.
Vsquam nec celsum mortalibus aut grave quidquam.

Inde aequi montes campis, hinc coerula ponti
Omne ratis spernent onus, hiscet flumine tellus,
Sic fontes simul arescent et fluminis alvei.
Stridula tum querulum sonitum tuba fundet
Olympo,
Orbis grande malum rugiens et damna futura.
Tartareumque chaos monstrabit terra dehiscens.
Et venient omnes reges Domini ante tribunal,
Refluet et coelo tunc sulfuris amnis et ignis.

Alia horum versuum paraphrasis Latina exstat apud Augustinum d. l. in qua literae initiales non exprimunt illud, quod Graeca acrostichis designat. Wolffg. Musculus in editione Latina Eusebii itidem aliam adornavit versionem, in qua series literarum initialium hanc exhibet sententiam: *Jesus Christus Dei Filius Servator*. Similes versiones vide apud Onophrium Panvinum in lib. de Sibyllis et Sibyllarum carminibus et Godefridum Viterbiensem in lib. de omnibus Sibyllis.

107. 3. Patres itidem peculiaria quaedam iudicii signa tradunt. Irenaeus libr. 5. cap. 30: Cum vastaverit Antichristus omnia in mundo regnans annis tribus et mensibus sex et sederit in templo Hierosolymitano tunc veniet Dominus de coelis. Lactantius lib. 7. institut. cap. 15: Romanum nomen, quo nunc regitur orbis, tolletur de terra et imperium in Asiam revertetur, ac rursus Oriens dominabitur atque Occidens serviet. libr. ejusdem c. 19: Priusquam Christus ad iudicium descendat, hoc signum dabit: Cadet repente gladius e coelo, ut sciant justī, ducem sanctae militiae descensurum, et descendet comitantibus angelis in medium terrae et antecedit eum flamma inextinguibilis et virtus angelorum tradet in manus justorum multitudinem illam, quae montem circumdederit, et concidetur ab hora tertia usque ad vespere et fluet sanguis more torrentis, deletisque omnibus copiis impius solus effugiet et peribit ab eo virtus sua. Hic est autem, qui appellatur Antichristus, sed se ipse Christum mentitur et contra verum dimicabit et victus effugiet et

bellum saepe renovabit et saepe vincetur, donec quarto proelio confectis omnibus impiis debellatus et captus tandem scelerum suorum poenas luat etc. Severus Sulpicius in vita Martini et Bonfinius lib. 5. de cad. 1. referunt, Martinum de fine seculi consultum respondisse, Neronem et Antichristum prius esse venturos, ad Occidentem alterum, alterum ad Orientem late dominaturum, Neronem ad occasum decem reges subacturum, ut colant idola, Antichristum Hierosolymis imperaturum, urbem cum templo restitutum, Christianos insectaturum, ut a fide Christi deficiant seque Christum Dei Filium credant, Neronem totumque orbem huic sane cessurum et eoque regnaturum, donec a Christo adveniente proteratur. Augustinus libr. 20. de civit. Dei cap. 30: *In illo judicio vel circa illud judicium has res didicimus esse futuras, Heliam Thesbiten, fidem Judaeorum, Antichristum persecuturum, Christum venturum judicaturum, mortuorum resurrectionem, bonorum malorumque diremptionem, mundi conflagrationem ejusdemque renovationem; quae omnia quidem ventura esse credendum est, sed quibus modis et quo ordine veniant, magis tunc docebit rerum experientia, quam nunc valet consequi ad perfectum hominum intelligentia. Puto tamen eo, quo a me commemorata sunt, ordine esse ventura.* Plura ejusmodi occurrunt apud Hippolytum de consumm. seculi, Methodium de rebus, quae ab initio mundi contigerunt ac deinceps contingere debent, Ephraemum lib. de consummat. seculi et Antichristo. Andream Caesariensem in comm. Apocal. et alios. Sed de his et similibus patrum conjecturis notandum 1) quod vaticinia, antequam habeant efficaciam, hoc est priusquam ipso eventu explicentur, hominibus sint aenigmata et ambiguitates, cum autem venerit tempus et evenit, quod prophetatum est, tunc liquidam et certam habent expositionem, ut ex Jerem. 28, v. 1. loquitur Irenaeus lib. 4. adv. haeres. cap. 43. *In novissimis diebus, inquit Dominus apud Jeremiam cap. 23, v. 20. intelligetis intellectum. Danieli in specie praecipitur cap. 12, v. 4. ut claudat sermones suos et obsignet librum usque ad tempus statutum.* Facile igitur piis veteribus condonandum, quod de Antichristo et fine mundi tam dubia et incerta tradiderint. 2) Quod ipsimet suis conjecturis hac in re haud multum tribuant. Augustinus lib. 20. de civit. Dei cap. 19: *Nos qui nescimus, quod illi (Thessalonicenses) sciebant, pervenire cum labore ad id, quod sensit apostolus, cupimus nec valeamus, praesertim quia et illa, quae addidit, hunc sensum faciunt obscuriorem. Nam quid est, jam mysterium iniquitatis operatur, tantum qui modo tenet, teneat? Ego prorsus, quid dixerit, fateor me ignorare. Suspiciones tamen hominum, quas vel audire vel legere de hac re potui, non tacebo. Quidam putant de imperio dictum fuisse Romano etc. sed multum mihi mira est haec opinantium tanta praesumptio etc.* in quem locum Ludov. Vives notat, patrum hac in re fuisse duntaxat leves conjecturulas. Idem Augustinus lib. ejusd. c. 23. sine circutione scribit: *Vereri me sane fateor, ne in decem regi-*

bus, quos tanquam decem homines videtur inventurus Antichristus, forte fallamur, atque ita ille inopinatus adveniat, non existentibus tot regibus in orbe Romano. 3) Quod posteriores sine diligenti examine opinionum ad Scripturae normam instituta priores fuerint secuti, ut res ipsa ostendit. 4) Quod plurimi ex illis chiliasticum aliquod regnum ante mundi finem expectaverint, id quod Pontificiis nuda patrum auctoritate Scripturae suffragio destituta nos premere cupientibus merito opponitur.

108. 4. Hasce incertas patrum conjecturas et opinioniones extra ac praeter Scripturam excogitatas cupide amplectuntur Pontificii ac pro immotis fidei articulis ecclesiae eas obtrudunt, unde ante novissimum judicium multa adhuc expectant, quae cum nondum fuerint impleta, ideo procul adhuc illud abesse somniant. Prodromi illi ante novissimum diem secundum ipsorum hypothesin secuturis temporibus expectandi hi sunt: 1) *universalis evangelii praedicatio.* Recte quidem inter signa judicii hoc refertur, ut superius ostendimus, sed Pontificii duobus modis circa hoc signum a veritatis tramite aberrant, primo quidem, quod talem praedicationem somniant, quae futura sit absolute universalis, ita ut nullus sit in toto terrarum orbe futurus angulus, in quo non uno eodemque tempore ipso actu evangelium praedicetur; secundo quod evangelium nondum in toto mundo praedicatum ac proinde etiam hoc signum nondum completum esse asserunt. Bellarminus libr. 3. de pontif. Roman. cap. 5: *Quod Antichristus nondum venerit, probatur ex signo antecedente Antichristum. Scripturae testantur, in toto mundo praedicandum evangelium, antequam veniat ultima persecutio, quae excitabitur ab Antichristo. Atqui nostro tempore non esse praedicatum evangelium in toto mundo, experientia docet etc.* Et postea: *Si non proprie sed per synecdochen deberet praedicari evangelium in toto mundo, nihil valeret illud signum, quia eo modo primis viginti annis fuit praedicatum evangelium ab apostolis in toto mundo.* Sed ostendimus superius §. 90. hoc signum jamdum esse completum. 2) *Imperii Romani omnimoda desolatio.* Statuunt Pontificii, Romanum imperium penitus prius abolendum, adeo ut nec nomen imperii vel imperatoris Romani maneat reliquum, antequam Antichristus veniat et mundi finis succedat, id quod ex Daniel. 7. et 2. Thess. 2. et Apoc. 17. probare conantur Bellarminus lib. 3. de pontif. Rom. cap. 5. Scioppius in syntagm. de Antichristo p. 45. Josephus a Costa lib. 2. de noviss. temp cap. 2. p. 462. et reliqui omnes. Respondemus: distinguendum inter insignem Romani imperii labe-factionem et omnimodam ejusdem desolationem. Prius antecessurum concedimus ac jamdum factum esse superius ostendimus, posterius vero ante diem novissimum adhuc expectandum esse negamus. Fatetur ipse Bellarminus, Daniel. 2. describi successionem quatuor regnorum sive monarchiarum, quarum successio futura sit usque ad finem mundi; quomodo ergo quarta monarchia ante mundi finem penitus

abolebitur? Propheta diserte asserit, duraturum regnum ultimum, donec lapis a monte sine manibus abscissus comminuat ac consumat universa regna. Quae de cornu parvulo ex cornibus decem enato Daniel. 7. praedicuntur, per Turcicam tyrannidem jamdum sunt completa, ut Joh. Annius Viterbiensis, Vatablus et Hector Pind. recte exponunt. De loco 2. Thess. 2. dictum fuit superius. Apocal. 17, v. 3. mulier notat Antichristum, bestia Romanum imperium, at mulier insidet bestiae, ergo Romanum imperium ante adventum mulieris sive Antichristi non est destruendum. Minuetur quidem imperii potentia et majestas, non tamen prorsus abolebitur, v. 8: Bestia erat et non est, et tamen est. 3) Terrae sanctae recuperatio. Scioppius in synt. de Antich. p. 45. scribit, ante tempora Antichristi, et sic etiam ante Christi ultimum adventum, Turcicum imperium penitus extinctum iri terramque sanctam rursus a Christianis secure habitatum iri. Sed haec opinio ex chiliastarum de mundano Christi regno et Judaeorum de reductione in terram Canaan somnio exorta pugnat cum Scripturae oraculis, quae Hierosolymam negant esse reaedificandam, Dan. 9, v. 27: Decretum est, quod perseverabit desolatio. Jerem. 19, v. 11: Sic conteram populum istum et civitatem istam, sicut conteritur vas figuli, quod non potest ultra instaurari; v. 12. sic faciam loco huic, ait Dominus, et habitatoribus ejus et ponam civitatem istam sicut tophet. Esa. 25, v. 2: Posuisti civitatem in tumulum, ut non sit civitas et in aeternum non aedificetur. (Quidam hoc vaticinium de excidio Babylonis rectius accipi arbitrantur, sed in cap. praeced. de poenis Judaeorum expresse agitur.) Matth. 23, v. 38: Relinquetur domus vestra deserta. Quomodo Judaei jussu apostatae Juliani Hierosolymam pristino loco reaedificare conantes divino miraculo fuerint repressi, notum est ex Eusebio lib. 4. histor. cap. 6. Socrate libr. 3. cap. 20. Sozomeno libr. 5. cap. 22. 4) Enoch et Eliae praedicatio. Bellarminus lib. 3. de pont. cap. 6: Enoch et Elias ad hoc vivunt, ut venienti Antichristo sese opponant, electos in fide Christi conservent et tandem Judaeos convertant, quod tamen nondum est impletum. Pro qua opinione stabilienda adducit dicta quaedam Scripturae Malach. 4. Sir. 44. et 48. Matth. 17. Apoc. 11. Blasius de Viega in comm. cap. 11. Apoc. sect. 6. p. 451: Non potest absque errore in fide negari, venturos Enoch et Eliam temporibus Antichristi. Similia occurrunt apud Costerum in conc. dom. IV. Adv. part. 2. p. 75. Respondemus: haec opinio est 1. ἀγλαῖος, quae enim pro ea adstruenda afferuntur Scripturae dicta, in alienum detorqueantur sensum. Malachias loquitur de Johanne Baptista, spiritu Eliae instructo, ut angelus nativitatem ejus nuntians Luc. 1, v. 17. et Christus ipse Matth. 11, v. 14. exponunt. Siracides est extra canonem ac loquitur secundum receptam illius temporis opinionem. Adde quod cap. 44, v. 16 in versione vulgata minus commode textus Graecus sit redditus, qui sic habet: Ἐν ὧν τὴν ἐλπίσιν τῷ Κυρίῳ καὶ μετετέθη ὑπόδει-

γνα μεταβολῆς. Matth. 17, v. 11. Elias dicitur adhuc venturus, sed statim subjicitur: Dico vobis, Heliam jam venisse, at fecerunt ei, quaecunque voluerunt. Apoc. 11. duorum testium in genere, non autem Eliae et Enochi in specie fit mentio. 2. Est ἀντίχριστος, quia quos Deus ad paradisi gaudia transtulit, illos velut in carcere quodam ad mortem sustinendam reservari praesupponit; quos Deus participes fecit coelestis gloriae, illos obnoxios fore statuit morti ignominiosae ab Antichristo ipsis inferendae. 3) Destituitur unanimi veterum suffragio. Hilarius can. 20 in Matth. et Victorinus in cap. 11. Apoc. negant, Enochum futurum secundi adventus Christi praecursorem. Substituunt autem illis Moysen et Jeremiam. Hippolytus martyr in orat. de consumm. seculi, Dorotheus Cyri episcopus et Simeon Metaphrastes in vita Johannis Enocho et Eliae conjungunt Johannem Theologum. 4) Est Judaica. Hieronymus in cap. 4. Malach.: Judaei et judaizantes haeretici ante ἡλειμμένον suum Eliam putant esse venturum et restitutum omnia, unde et Christo in Evangelio proponitur quaestio, quid quod Pharisei dicunt, quod Elias venturus est? quibus ille respondet, Elias quidem veniet, et si creditis, jam venit, in Elia Johannem intelligens. 5) Ab ipsis Pontificiis sanioribus repudiatur. Jansenius in comm. c. 44. Ecclesiastici, Sixtus Senensis in Bibl. sancta p. 576. etc. Catharinus in comm. cap. 2. Gen. et Johannes Arboreus lib. 11. theosophiae cap. 11. conjungunt illis Moysen, quem una cum Enocho et Elia secundi adventus Christi praecursorem fore statuunt. Inde Joh. Frider. Lumnus de vicin. extrem. judicii lib. 1. cap. 14. p. 80. de Eliae socio dubitanter loquitur. Pro certo, inquit, tenere debemus, quod Elias cum Henoch vel cum Moyse, ut quidam opinantur, venturus sit. Augustinus Eugubinus in recogn. V. T. in cap. 2. Gen. ut et Catharinus in opusc. de consummata gloria Christi Enochum et Eliam beatifica visione frui et in corporibus gloriosis in coelo regnare asserunt. Atqui stante hac hypothese non potest dici, quod ab Antichristo sint occidendi. 6) Sibi ipsi non constat. Quaerunt enim patroni hujus opinionis, an Enochus et Elias sint in statu merendi? Pererius lib. 7. comm. in Gen. utramque partem tuetur, Suarez in Thom. part. 3. q. 59. art. 6. disp. 55. sect. 1. probabilius existimat, eos jam esse extra statum merendi; illi magno conatu se opponit Blasius de Viega in cap. 11. Apocal. comm. 5. sect. 5. p. 445. Quaerunt, an in terrestri paradiso illi adhuc vivant? Scholastici communi suffragio affirmant, quos sequitur Bellarminus, sed Eugubinus d. l. Jansenius in conc. evang. cap. 143. Hieronymus ab Oleastro in Genes. Catharinus d. l. Genebrardus lib. 1. chronol. aetat. 1. Benedictus Pererius tom. 1. in Genes. lib. 3. disp. 1. q. 5. et lib. 7. quaest. ult. Suarez d. l. Blasius de Viega in Apoc. p. 447. contrarium defendunt, videlicet paradisum jam non existere, sed aquis diluvii obrutum et plane dissipatum periisse, neque adeo Enoch et Eliam in eo esse. Sed hac de re alibi plenius agetur. 5) Urbis Romae ac totius orbis

a pontifice defectio. Dominicus a Soto 4. sent. dist. 46. q. 1. art. 1. per ἀποσταλείν, de qua apostolus 2. Thess. 2, v. 3. loquitur, disputat, accipiendam esse duplicem discessionem, unam ab imperio civili et temporali, alteram a potestate spirituali et ecclesiastica, quam Romanus pontifex obtinet, ac priorem discessionem jam exstare asserit, cum temporale Romanae urbis imperium jam cessaverit, posteriorem adhuc expectari per defectionem totius orbis a sede Romana. Sed hujus signi nulla in Scripturis exstant vestigia. Defectio a fide apostolica inter signa ultimi adventus numeratur 1. Tim. 4, v. 1. quo sensu etiam quidam accipiunt vaticinium Pauli 2. Thess. 2, v. 3. sed defectionem a sede Romana esse Antichristi vel diei novissimi signum, nusquam legimus. Interim probe notari jubemus, quod Dominicus a Soto fateatur, defectionem ab imperio Romano per translationem potestatis civilis in Romanum pontificem jamdum esse factam. 6) Antichristi cujusdam utopici ac imaginarii praesentatio. Pontificii longe alium Antichristum expectant quam eum, qui a Christo, Daniele, Paulo et Johanne vivis coloribus nobis est depictus. Somniant enim de eo 1. quod sit futurus singularis quaedam persona; 2. quod sit nasciturus ex tribu Dan, adeoque natione futurus Judaeus ac proinde circumcidendus; 3. quod ex fornicaria muliere, non autem ex legitimo matrimonio sit nasciturus; 4. et quidem in Babylone; 5. quod educandus sit in Chorazin et Bethsaida; 6. quod sit regnaturus in Capernaum. Quidam tamen probabilius censent, quod Hierosolymis sedem regni sit habiturus ac templum Salomonis reaedificaturus; alii initia regni ejus in Babylone quaerunt; alii tradunt, quod palatium suum exstruatur sit juxta Nicopolin seu Emaus inter Lacum asphaltitem et Mare mediterraneum, atque inde ad verticem Montis oliveti progressurus, ut Hierosolymam occupet et solium imperii sui in ea figat; 7. quod praecursorem habiturus sit eloquentissimum quempiam concionatorem; 8. quod regnum ejus futurum sit amplissimum, opulentissimum ac potentissimum omnium regnorum mundi, quae unquam fuerunt; 9. interim tamen idem fore brevissimum, quia regnabit duntaxat annos tres cum dimidio; 10. quod sacrificium missae et omnes publicae Christianae religionis ceremonias sit aboliturus; 11. quod gravissimam et manifestissimam persecutionem adversus Christianos sit exerciturus, cum in exercitu ejus omnes impii sint futuri et aperto Marte ecclesiam oppugnaturi; 12. quod nomen et character ejus sint ignota; 13. quod a Judaeis pro Messia sit recipiendus; 14. quod persuasurus sit mundo, Jesum Salvatorem nostrum non esse verum Christum, se vero esse verum Christum in lege et prophetis promissum, quodque affirmaturus sit, se esse Deum et pro Deo colendum; 15. quod futurus sit magus et occulte diabolium adoraturus; 16. quod secundum literam facturum sit, ut ignis coelo descendat, utque imago bestiae loquatur, ac quod simulaturus sit, se mori et resurgere; 17. quod pugnaturus sit cum tribus regibus, nimirum Aegypti, Libyae et Aethiopiae, atque eorum regna

illis devictis occupaturus, itemque quod subacturus sibi sit alios septem reges et eo modo monarchiam totius mundi occupaturus, quin et cum innumerabili exercitu toto orbe Christianos oppugnaturus ac persecuturus; ac inter eos Enochum et Eliam interfectorus: 18. quod tandem debiscente oliveti Monte ab archangelo Michaële ligatus in infernum vivus sit praecipitandus; 19. quod die post Antichristi mortem 45. Christus ad judicium e coelis sit rediturus. Hasce Pontificiorum de utopico Antichristo ineptias ex parte probat Hieron. Zanchius, quando in tract. de fine mundi tom. 7. operum col. 85. sic scribit: *Etsi non nego, regnum papae esse regnum Antichristi, quatenus in eo permulta defenduntur, quae ex diametro pugnant cum doctrina Christi, ac proinde etiam non inficier, ipsum papam, dum regnum illud pugnans cum Christi regno defendit et doctrinae Christi sese pertinaciter opponit, esse Antichristum; negari tamen non potest, tanquam scilicet probabile, quin sub finem seculi futurus sit quidam homo in ecclesia Christi, qui reliquos omnes Antichristos malitia, potentia etc. superet, quique editurus sit miracula, et de hoc homine aliquis contendere poterit vaticinium illud Johannis Apoc. 11. adde et Danielis de tribus annis cum dimidio Dan. 11. quibus ille regnaturus dicitur, intelligi posse. col. 88. addit, quod in novissimo illo Antichristo, qui sub finem seculi venturus est, habitaturus sit Satan seu omnis plenitudo malitiae, sicut in Christo habitat plenitudo divinitatis corporaliter. Sed de anilibus istis Pontificiorum nugis in quaestione de Antichristo ex professo tractatur. 7) Ligni crucis redintegrati in coelo apparitio. Thomas Waldensis tom. 3. de sacrament. lib. tit. 20. cap. 158. disputat, eandem illam crucem ligneam, cui Christus affixus fuit et quae nunc in minimas particulas toto orbe divisa est, iterum divinitus reformandam et in coelo apparituram. Hanc opinionem amplectuntur Gregorius de Valentia tom. 4. comm. col. 3313. Bessaeus conc. 4. de extremo judicio part. 5. Joh. Osorius tom. 2. conc. p. 915. Blasius de Viega in cap. 1. Apoc. p. 42. atque ad eam accommodant, quod in festo inventionis crucis ecclesia Romana canit: *Hoc signum crucis erit in coelo, cum Dominus ad judicandum venerit. Nec crucis duntaxat lignum, sed et alia passionis Dominicae instrumenta ac monimenta, ut columnam, clavos, funes, coronam spineam etc. ab angelis tunc ferenda statuunt. Thomas in opuse. 2. cap. 244: Veniente Domino ad judicium signum crucis et alia passionis insignia demonstrabuntur. Viguerius cap. 21. § 2: Dicunt contemplari, quod inferiores angelorum ordines Christum praecedent et alii sequentur secundum dignitatem suam. Primus infimi ordinis portabit crucem in hac processione; primus angelus secundi ordinis portabit funes, quibus ligatus fuit Dominus; primus tertii ordinis feret flagella et virgas; primus quarti feret columnam; primus quinti ordinis vestem, qua illus est; primus sexti clavos; primus septimi spongiam; primus octavi hastam; primus noni coronam spineam etc. Petrus Thy-**

racus lib. de gloria. Fili Dei apparuit. cap. 12. putat, angelos in iudicio portantes crucem. Iam et multis passionis Christi insinuatione. Iamque apte confirmat argumenta. pictura scilicet. etc. Non esset, qui statuat, crucis signum. et tunc minus minus postoritur hoc apparitum. sed magis et nullum in scripturis veteris testamenti. Factum est. tom. 3. conc. evang. lib. 1. cap. 12. dicta veritas pro hac opinione alia et apte et tunc minus accipi disputat ac rationem adducit. Certe et. crucem et aere vel mla agnitionem refertur in solo apparitum super locum, nunc magis minus tunc. et ab omnibus minus tunc. 5. Denique mundi conflagrationem imminuentem et proximi iudicii signum fore statuunt. qua in se minus statuendum sit. in principio tractatus in mente in mente. in ord. novissim dictum fuit. Committis non notetur. quod Josephus a Costa lib. 4. in novissim. cap. 5. duo signorum genera constituit. Cum. quod multis hominibus futurum ac verum et expostum. pari non tam signum infortis ac quam initium certum et inchoata mors mundi. pro in genera aut celestium luminarium illa tristissima simulatio. nris factus afferatissimi exterminia intolerabilis fuit in genus humanum. supra mundum maxime ignis illius undique promodis immensus. quia cum mortales intuebantur. etiam tardissimi et sceleratissimi diem irae et furoris adeoque ignis nulla pacti poterunt; alterum genus eorum esse dicit. quod soli docti probique percipient. quale sit regnum Antichristi, praedictio Elias, etiam illius ferre etc. Atqui 1. Christus omnibus tam indoctis quam doctis, tam impiis quam piis. tam infidelibus quam fidelibus eadem adventus sui signa proposuit. perinde ut apostolus Rom. 1. v. 14. in insipientibus ac sapientibus idem verbum praedicare auctor. ac 2. generalem conclusionem subiecit Marc. 13. v. 37: Quod vobis dico, omnibus dico. vigilate. 3. Finis praedictionis ad omnes pertinet. et vultus erga hoc iudicium sese praeparent. Ergo praedictio etiam ad omnes spectat. 4. Ac si Antichristi persecutio ex hypothese Pontificiorum etc. non vltim gravissima, sed et notissima ac manifestissima, utique erga etiam indocti non minus quam docti Antichristum adventum cognoscent. 5. Signa iudicii instat a sapientibus, id est piis et Deum timorantibus. observantur, illi enim iis admoniti ad diem novissimum sese per preces et vigilantiam praeparant. nullus in impenitentia et impietate secure stantibus; sed ex eo inferri non debet, quod ipsa signorum praedictio duntaxat sapientes et pios respiciat.

109. Queritur hoc loco 1. An Judaei ante diem novissimum a suo exilio in terram Canaan redempti sint? Deus Abrahae et ipsius posteritati terram Canaan hoc sine promiserat, ut esset Messias ex illo populo nasciturus hospitium et vitae aeternae piis propter Christum promissae quidam typus ac praedictum. Prius constat ex eo, quod in promissione Abrahae, Jacobo et Isacco data haec duo perpetuo coniunguntur: Semini tuo dabo terram hanc et in semine tuo benedicentur omnes gentes Genes.

12. v. 3. et 7. cap. 13. v. 13. cap. 22. v. 18. cap. 28. v. 4. cap. 28. v. 13. et 14. hoc est ideo posteritati tunc dabo terram Canaan, ut Messias, in quo et propter quem benedictio omnibus gentibus offeretur, certum nativitas suae hospitium habent, ac constet, ex quo populo Messias sit expectandus. Posterius manifestum ex Psalm. 95. v. 11. ubi Israelitis in terram promissam iamdudum introductis alius in requiem aeternam ingressus obedientibus promittitur, ex quo epistola ad Hebraeos cap. 4. v. 9. erudit colligit, sabbaticum quendam populo Dei adhuc esse reliquum. cujus providae typus ac praedictum duntaxat in introductione in terram Canaan praecesserit. Factum inde, ut postquam Messias juxta promissionem exhibitus a Judaeis repudietur, Deus ex antiquis illis et patris sedibus eos extraheret et regionem illam sub alienorum potestatem redigeret, ut publicum de exhibitione Messiae exstaret testimonium. Aequum igitur erat, ut Judaei exemplo majorum suorum admoniti Christum vera fide reciperent et abjecto terrenae patriae amore ad coelestem Hierosolymam credentibus in Christum promissam toto corde aspirarent; sed ipsi praeeceptis opinionibus de terreno quodam et carnali regno per Messiam in his terris inchoando fascinati sperant, per ipsum ex suo, in quo ultra mille et quingentos annos oberrant exilio, in terram Canaan sese esse reducendos. Judaicam illam opinionem ex parte fovit Pontifici, dum Antichristum in templo Hierosolymitano sensurum et Christum in terra sancta secure habituros sperant, ut et Brightmanus in notis apocalypticis. Sed huic somnio opponimus 1) oracula prophetica, quae testantur, Judaeos a facie Dei propter contemptum Messiae ita abiciendos esse, ut nunquam in patrias sedes reducantur, nec Hierosolymam reaedificare possint, sicut in liberatione ex Babylonica captivitate erat factum. Esa. 24. v. 10: Confractio confringetur terra, admodum male habebit terra et dissipabitur terra, commotione commovebitur terra, v. 20. agitatione agitata terra sicut ebrius et auferetur quasi tabernaculum unius noctis, et gravabit eam iniquitas sua, et corruet et non adjiciet, ut revigilet. cap. 25. v. 2: Poenitentia civitatem in tumulum, urbem fortem in palatium alienorum, ut non sit civitas et in sempiternum non aedificetur. cap. 30. v. 14: Commineatur. sicut conteritur lagena figuli contritione pervalida, et non invenietur de fragmentis ejus testa, in qua portetur igniculus de incendio aut hauriatur parum aquae de fovea. (Rationem metaphorae pulchre exponit Galatinus lib. 9. de arcan. cap. 4.) Jerem. 6. v. 30: Argentum reprobum vocate eos, quia reprobavit eos Dominus. cap. 7. v. 14: Faciam domui huic, super qua vocatum est nomen meum, sicut feci Sion; v. 15. projiciam vos a facie mea, sicut projeci omnes fratres vestros, universum semen Ephraim (ubi per semen Ephraim intelliguntur decem tribus, quia rex eorum Jeroboam erat ex tribu Ephraim; constat autem, eos ex captivitate non fuisse reversos). a. 9. v. 11: Dabo Jerusalem in acervos lapidum et cu-

bilia draconum et civitates Judae in desolationem, ut non sit habitator. c. 19, v. 11: Sic conteram populum istum et civitatem istam, sicut conteritur vas figuli, quod non potest ultra instaurari; v. 12. sic faciam loco huic, ait Dominus, et habitatoribus ejus et ponam civitatem istam sicut tophet. Daniel. 9, v. 26: Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo, et finis ejus cum inundatione erit, et post finem belli statuta est desolatio. v. 27. et decretum est, quod stillabit super desolationem. Oseae 9, v. 15: Propter malitiam adinventionum eorum de domo mea ejiciam eos, non addam, ut diligam eos. v. 17. Abjiciet eos Dominus Deus meus, quia non audierunt eum, et erunt vagi in gentes. Amos. 5, v. 2: Cecidit et non adjiciet, ut resurgat virgo Israël. Zach. 11, v. 6: Ecce ego tradam homines unumquemque in manum proximi sui et in manum regis sui, et cadent in terram et non eruam de manu eorum. 2) Propriam Judaeorum confessionem. Chaldaica paraphrasis Jonathae Oseae 9, v. 15. sic habet: Propter malitiam operum eorum de domo sancta expellam eos nec adjiciam misereri super eos. In thalmud in libro יבמות, hoc est Fratriarum, in cap. quod incipit הורין, hoc est terra, sic legitur ad verbum: Traditum est in libro סדר עולם, hoc est ordinis mundi, scriptum esse Deut. 30: Et introducet te Dominus Deus tuus in terram, quam possederunt patres tui et possidebis eam. Possessio namque prima et secunda fuit eis, tertia autem non erit. Hoc ipsum in eodem libro Seder olam hoc modo quoque habetur: Scriptum est Deut. 30: Et introducet te Dominus Deus tuus in terram, quam possederunt patres tui et possidebis eam. Poteritne fieri, ut sit tertia possessio in futuro? docet, quid sit ad hoc dicendum id, quod ait, quam possederunt patres tui et possidebis eam. Possessionem enim primam atque secundam habituri erant, possessio autem tertia non erit eis. Haec traditio, ex qua Galatius lib. 9. de arc. cap. 5. sic colligit: Cum Judaei terram quondam suam bis tantum possessuri essent, et his traditionibus aperte liquet, et eam jam olim possederint, nam primo quidem a tempore Josue usque ad primi templi versionem, et a Zerubabelis et Eadrae temporibus usque ad templi incendium vel usque ad variis tempora eam possederunt,

3. Scripturis multipliciter patet, ipsam traditionibus praemissis attestantibus, cum possessori; ipsimet concedant nunquam amplius terram suam et co-

[illegible]

libro Thisbi. Exacto vero longissimo vitae spatio atque imperio, auri, argenti voluptatumque abundantia splendidissimo, mortem obituro, relictis successoribus regni in perpetuum. Targum Cantic. 8, v. 2 et Aben Ezra ac Raschi in Pauschim tradunt insuper, demortuos Judaeos tunc resuscitatum iri, ut fiant gaudii hujus participes, eo tamen discrimine, ut qui in terra Israël sive Canaan mortui fuerint, absque dolore resurgant, qui vero alibi, necesse habeant magnis cruciatibus per loca subterranea devolvi usque in terram Canaan, tunc Judaeos dicunt possessuros bona gentium, quae ultro sint venturae ac ipsos curribus pensilibus in terram Israël deportaturae, atque omnia servitia ad nutum praestiturae, ut haec et similia deliria ex Abecath rochel, h. e. libro specierum aromaticarum, proluxe describit Helvicus elench. 3. contra Judaeos in capite secundo de offic. Messiae regio §. 1. et seqq.

110. Urgent autem pro adstruendo hoc somnio quaedam Scripturae dicta. Levit. 26, v. 41: *Inducam illos in terram hostilem, tunc humiliabitur cor eorum incircumcisum*, v. 42. *et recordabor foederis mei, quod pepigi cum Jacob et Isaac et Abraham*, v. 44. *Attamen etiam cum essent in terra hostili, non penitus abjeci eos; neque sic abominatus sum eos, ut consumerentur, et irritum facerem pactum meum cum eis; ego enim sum Dominus Deus eorum.* (In hoc textu mire tripudiant Judaei, quem vocant *simiam auream*, propterea quod v. 44. incipiat ab Hebraea dictione *שִׁמְיָא*, quae Germanis *simiam* sonat, et ex eo firmissime concludi posse arbitrantur, quod in terram Canaan aliquando sint reducendi.) Deut. 30, v. 3: *Reducet te Dominus Deus tuus de captivitate tua ac miserebitur tui et rursum congregabit te de cunctis populis, in quos te ante dispersit*, v. 4. *Si ad cardines coeli dissipatus, inde te colliget Dominus Deus tuus*, v. 5. *atque assumet et introducet te in terram, quam possederunt patres tui, et obtinebis eam*, Esa. 11, v. 12: *Levabit Deus signum in nationes et congregabit profugos Israël, et dispersos Iuda colliget a quatuor plagis terrae etc.* Respondemus: 1. ostendimus ex vaticiniis prophetis et ipsorum rabbinorum confessione, post secundam ejectionem e terra Canaan Judaeos tertia vice nequaquam in illam reversuros esse. 2. Necessario igitur hae et similes promissiones de reductione in Canaan terrenam datae intelligendae sunt cum hac exceptione, quamdiu scilicet Judaei erunt populus Dei et quamdiu politia Judaica durare debuit, videlicet usque ad exhibitum Messiam, ac implevit Deus has promissiones per liberationem Judaeorum ex captivitate Babylonica et eorum in pristinam terram sub Esdra et Nehemia restitutionem. Hodierni autem Judaei non amplius sunt Dei populus, quia Messiam divinitus exhibitum repudiarunt, quo exhibitio politia Judaica finem habere debuit. 3. Cum primis vero de spirituali reductione, qua per evangelii praedicationem Judaei in regnum Christi sunt collecti et coelestis Hierosolymae cives facti sunt, hae promissiones sunt accipiendae, quod probatur

tum ex conditione et natura regni Messiae, quale enim illud, talis etiam speranda reductio, sed regnum Messiae est spirituale, ut suo loco demonstratur, ergo et reductio; tum ex qualitate ipsarum promissionum, quia Zachar. 2, v. 4. Hierosolyma tempore Messiae sine muro seu instar illarum praedicatur habitanda non ratione munitionis, sed prae multitudine inhabitantium, id quod de nulla terrena civitate dici potest, cum nulla unquam urbs tam vasta fuerit, ut muro circumdari non potuerit, unde v. 5. diserte additur, quod Dominus futurus sit civitatis illius murus in circuitu; tum ex phrasi loquendi prophetica, quia prophetis in more positum, beneficia Messiae coelestia et spiritualia describere et adumbrare rebus corporalibus ac mundanis, adeoque de rebus Novi Testamenti vaticinari verbis Veteris Testamenti, sicut etiam de cultu spirituali N. T. loquuntur verbis ad legalem cultum pertinentibus Esa. 19, v. 20, c. 56, v. 7, c. 60, v. 7. Malach. 1, v. 11. etc. tum ex ipso complemento promissionum, quia ne quidem in reductione ex captivitate Babylonica omnes corporalis hujus beneficii facti sunt participes, cum multi in exsilio fuerint mortui; tum ex aliorum locorum collatione, Oseae 3, v. 4: *Per dies multos sedebunt filii Israël sine rege et sine principe et sine sacrificio*, v. 5. et post haec revertentur, et quaerent Dominum Deum suum et David regem suum, hoc est Messiam, a quo spiritualia beneficia, veram scilicet ac salutarem veri Dei cognitionem, peccatorum remissionem, Spiritus sancti donationem et regni coelestis possessionem, accipient; tum denique ex ipsorum rabbinorum confessione. Reperiuntur enim nonnulli inter ipsos rabbinos, qui absurditate literalis sensus permoti agnovissent, *נִשְׁכַּח מִשְׁכַּח*, hoc est per modum parabola seu allegorice, illa dicta esse intelligenda, ut videtur est ex rabbino Moyse Maimonide, quem Rambam vocant, ex rabbino Abraham et rabbino Kimchi in Esa. 11, et Raschi sive Iarchi super Esa. 2, v. 2. 4. In promissionibus illis conditio poenitentiae expressè additur, qua conditione negata non sit speranda exauditi, jam vero Judaei ultra mille quingentos annos non sunt exauditi, ut reductionem in terram Canaan impetrarent, utique ergo conditio promissionibus addita nondum est impleta. Constat autem quod per tot secula multa poenitentiae opera fecerint, adeo ut majorem poenitentiam in Judaismum sese non posse agere fateantur, unde post recitatae multas preces in libro precum suarum dicunt: *Domine Deus, nescimus, quid porro amplius nobis praestandum sit*, quin et solennem annum poenitentialem anno Christi 1502. instituerunt, quo omnes Judaei per totum orbem magna devotione poenitentiam egerunt et tamen nihil impetrarunt. Agnoscant igitur, poenitentiae suae aliquam necessariam et essentiali partem deesse, videlicet veram in Christum fidem, ac proinde ad eum sese in vera poenitentia convertant, ita recipientur a Deo in foedus gratiae ac spiritualium Messiae beneficiorum reddentur participes, qua responsione adversus Judaeos uti-

tur Helvicius in append. 4. elench. Judaic. §. 22. Confer Galatinum lib. 5. de arcan. c. 9.

111. Quaeritur 2. An universalis quaedam vel certe insignis Judaeorum conversio ante diem novissimum sit expectanda? Affirmant 1. multi ex veteribus, Hilarius lib. 11. de Trinit. et in Psalm. 58. Origenes in comm. Rom. 11. Augustinus lib. 2. quaest. evangel. quaest. 33. Hieronymus, Ambrosius, Chrysostomus, Haymo, Lyranus in cap. 11. Rom. etc.; 2. multi ex nostris, Hunnius, Winckelmannus in comm. Rom. 11. Hafenrefferus in templ. Ezechiel. pag. 313. Menzerus in anal. istius capitis §. 63. Balduinus in comm. 11. Rom. part. 2. quaest. 3. Meisnerus lib. 4. de legibus sect. 1. quaest. 18. etc.; 3. Pontificii fere omnes, Joh. Ferus in cap. 21. Genes. pag. 395. Socolovius lib. 2. de eccl. cap. 5. Seraphinus Firmianus in enarrat. c. 14. Apocal.; 4. ex Calvinianis Brocardus de Christi adventu, Beza, Paraeus, Piscator et alii in comment. Rom. 11. Quidam Ungarus, qui se vocat Stephanum Pannonium Belogradensem, ann. 1608. scriptum edidit sub titulo de circulo operum et judiciorum Dei, in quo inter cetera sic scribit: *Initium hujus circuli operum et judiciorum Dei Judaeis inceptum, in iisdem finendum. Judaeos, qui in ἀπειθείᾳ, hoc est contumacia, nunc versantur, ubi plenitudo gentium introierit, convertendos ad fidem Christianam, id quod fiet ante ultimam mundi ἀπιστίαν, h. e. incredulitatem, quae demum sub finem mundi post conversionem Judaeorum sequetur, reformationem Christianismi in oriente futuram, prodromus conversionis Judaeorum etc.* Heurnius in libr. de legat. evang. ad Indos c. 4. fol. 144. et ex eo Christ. Besoldus in pentade diss. theolog. cap. 4. adducit plurima loca, utpote vaticinium Jacobi Genes. 49, v. 17. 18. 19. et 26. quos versus sic exponit, quod Jacobus annuntiet dispergendis decem tribubus collectionem, quodque tandem possessores suos sint possessuri, quod ab ethnicis Judaei in captivitatem sint ducendi, sed tandem captivantes se captivos ducturi, armis scilicet spiritualibus Dei ac Messiae. Item vaticinium Bileami Numer. 23, v. 23: *Temporibus suis dicetur Jacobo et Israël, quid operatus sit Deus.* Deuter. 4, v. 30: *Inveniet te illa omnia in novissimo dierum, et reverteris ad Dominum Deum tuum;* v. 31. *quia Deus misericors est, non deseret te nec obliviscetur pacti.* cap. 30, v. 3: *Et reducet Dominus Deus tuus captivitatem tuam et miserebitur tui, reducet et congregabit te ex omnibus populis, quo dispergere te fecit Dominus Deus tuus illuc;* v. 6. *et circumcidet Dominus Deus tuus cor tuum et cor seminis tui ad diligendum Dominum Deum tuum in toto corde tuo et in tota anima tua;* v. 8. *et tu reverteris et obedies in voce Domini et facies omnia praecepta ejus.* (Hoc inquit in reductione ex captivitate Babylonica nondum impletum, ergo in conversione Judaeorum adhuc implendum restat.) cap. 32, v. 20: *Abcondam faciem meam ab eis et considerabo novissima eorum.* v. 36. *Judicabit Dominus populum suum et in servis suis miserebitur.*

Esa. 11, v. 11: *Et erit in die illa, adjiciet Dominus secundo manum suam ad possidendum residuum populi sui, quod remanebit ab Assur et ab Aegypto etc.* v. 12. *et elevabit vexillum gentibus et colliget expulsos Israël et dispersos Juda congregabit e quatuor plagis terrae.* c. 27, v. 12: *Et vos colligemini ad unum sigillatim filii Israël,* v. 13. *et erit, in die illa claugetur in tuba magna, et venient, qui perdit fuerant in terra Assyriorum et qui ejecti fuerant in terram Aegypti, et adorabunt Dominum in monte sancto in Jerusalem.* cap. 43, v. 5: *Ab oriente adducam semen tuum et ab occidente congregabo te.* v. 6: *Dicam aquiloni, da, et austro, noli prohibere, affer filios meos de longinquo et filias meas ab extremis terrae.* cap. 45, v. 22: *Respicite ad me, et salvi eritis omnes fines terrae.* v. 25. *In Domino justificabitur et glorificabitur omne semen Israël.* cap. 52, v. 8: *Oculo ad oculum videbunt, cum converterit Dominus Sion.* c. 59, v. 20: *Veniet ad Sion redemptor et ad redeuntes ab iniquitate in Jacob.* cap. 60, v. 1: *Surge, illuminare, quia venit lumen tuum et gloria Domini super te orta est etc.* Jerem. 16, v. 14: *Ecce dies venient, dixit Dominus, et non dicetur ultra: vivit Dominus, qui adscendere fecit filios Israël e terra Aegypti,* v. 15. *sed vivit Dominus, qui adscendere fecit filios Israël de terra aquilonis et de terris universis, in quas expellere fecit eos.* cap. 23, v. 3: *Ego congregabo reliquias pecoris mei de omnibus terris, quo expuli eas, et suscitabo super eas pastores, et pascent eas et non timebunt ultra.* cap. 30, v. 3: *Ecce dies venient, inquit Dominus, et convertam captivitatem populi mei Israël et Juda etc.* v. 9. *et servient Domino Deo suo et David regi suo (Chaldaeus Christo, filio David, regi suo).* cap. 31, v. 1: *In tempore illo, dicit Dominus, ero in Deum universis familiis Israël, et ipsi in populum mihi erunt.* v. 4. *Rursum aedificabo te, et aedificaberis virgo Israël.* c. 32, v. 37: *Ecce ego congregabo eos de universis terris, ad quas eeci eos in furore meo etc. reducam eos ad locum istum et habitare eos faciam confidenter,* v. 39. *et dabo eis cor unum et viam unam, ut timeant me universis diebus etc.* Ezech. 36, v. 26: *Dabo vobis cor novum et auferam cor lapideum.* Hos. 1, v. 11: *Et congregabuntur filii Juda et filii Israël pariter et ponent sibi caput unum et adscendent de terra, quia magnus dies Izrehel sive seminis divini.* cap. 2, v. 7: *Israël sequetur amatores suos, et non apprehendet eos, quaeret eos, et non inveniet et dicet: Vadam et revertar ad virum meum priorem, quia bene mihi erat tunc magis quam nunc (hunc locum cumprimis urget Origenes).* c. 3, v. 4: *Dies multos sedebunt filii Israël sine rege et principe, sine sacrificio et sine altari;* v. 5. *et post haec revertentur et quaerent Dominum Deum suum et David regem suum et reverenter colent Dominum et bonitatem ejus in novissimo dierum (Targum Jonathanis parebunt Christo filio Davidis regi suo).* Amos 9, v. 14: *Convertam captivitatem populi mei Israël, et aedificabunt, urbes desolatas ac inhabitabunt, et plantabo eos super*

humum suam et non evellentur ultra. Mich. 2, v. 12: *Congregando congregabo Jacob totum te, congregando congregabo residuum Israël.* cap. 4, v. 6: *Congregabo claudicantem et eam, quam ejecero, colligam et quam afflixeram, consolabor v. 7. et ponam claudicantem in reliquias et eam, quae laboraverat, in gentem robustam, et regnabit Dominus super eos in monte Sion, ex hoc nunc et usque in aeternum.* Sophon. 3, v. 10: *Ultra flumina Aethiopiae supplices mei filiam dispersionis meae offerent mihi in sacrificium (Chaldaeus: e regionibus ultra flumina Indiae per misericordiam revertentur exules populi mei, qui abducti fuerant, eosque adducunt velut oblationes).* Zachar. 12, v. 10: *Effundam super domum David et super habitatores Jerusalem spiritum gratiae et precum, et adspicient ad me, quem confixerunt.* Malach. 4, v. 5: *Ecce ego mittam vobis Eliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus et horribilis, v. 6. et convertet corda patrum ad filios et cor filiorum ad patres eorum, ac veniam et percutiam terram anathemate.* Addunt etiam 4. libr. Esdrae cap. 13, v. 32: *Erunt, cum fient haec et contingent signa, quae ante ostendi tibi, tunc revelabitur filius meus Jesus.* v. 39. *Colligat ad se multitudinem pacificam.* v. 40. *Hae sunt decem tribus, quae captivae factae sunt de terra sua in diebus Osiae regis etc.* Praecipuum hujus sententiae robur petitur ex dicto apostolico Roman. 11, v. 25: *Nolo vos ignorare fratres mysterium hoc, ut non sitis inter vos ipsos sapientes, quia coecitas ex parte contigit Israël, donec plenitudo gentium intraret* v. 26. *et sic omnis Israël salvus fieret, sicut scriptum*

XIX. 292. *est, Veniet ex Sion, qui eripiat ac avertat impietatem Jacob.* In his verbis praedici insignem aliquam et paene universalem Judaeorum conversionem probant 1) *ex appellatione.* Apostolus hoc suum oraculum vocat *mysterium.* Atqui si nomine Israël vel tota ecclesia ex Judaeis et gentibus collecta significaretur, vel pauci quidam ex gente Israëlita oriundi, apostolus nullum revelasset *mysterium*, quia aliquos ex Judaeis quotidie converti in propatulo erat. 2) *Ex scopi consideratione.* Propositum est apostolo gentiliū contra Judaeos insolescentium fastum deprimere, contra vero Judaeos peculiari quodam encomio ornare et speciali consolatione erigere, ergo nomine Israël non intelligit Israëlitas secundum spiritum sed secundum carnem. 3) *Ex termini ampliatione.* Diserte dicit apostolus, *ut totus Israël salvus fieret*, ergo non loquitur de parte quadam exigua populi Judaici, sed de tota gente Israëlita. 4) *Ex vaticiniorum prophetarum allegatione.* Quae enim v. 26. et 27. ex Veteri Testamento vaticinia adducuntur, ea non de singularibus quibusdam Judaeis, sed de ipsa multitudine populi loquuntur. 5) *Ex temporis descriptione.* *Coecitas*, inquit apostolus, *ex parte contigit Israël, donec plenitudo gentium intraret.* Ergo postquam plenitudo gentium intravit, coecitas a populo Israëlita per universalem quandam conversionem auferatur, quia particularis quorundam conversio etiam illo tempore, quo gentium plenitudo in-

trat, quotidie contingit. Huic loco apostolico conjungunt etiam alia Novi Testamenti oracula. Luc. 21, v. 24: *Jerusalem calcabitur a gentibus, donec impleantur tempora gentium.* (Hunc locum urget Beda in comm. *Jerusalem*, inquit, *calcabitur ab his, qui non sunt Judaei, donec impletum fuerit tempus, intra quod gentes ad fidem sunt vocandae, nec temere sperandum, Israëlitas post tempora gentium impleta coelestis Hierosolymae cives fore; juxta hanc interpretationem particula donec in verbis Christi sumitur determinative.)* 2. Cor. 3, v. 16: *Cum ad Dominum se converterit Israël, auferetur velamen.* Apocal. 7, v. 4. videtur revelata fuisse sub extremis temporibus futura Israël plena conversio, quando quatuor angeli prohibentur nocere terrae et mari, donec obsignentur centum quadraginta quatuor milia servorum Dei in frontibus suis ex omnibus tribubus filiorum Israël. Quod enim Israëlitas secundum carnem ibi intelliguntur, colligitur ex eo, quia Israëlitas signati discernuntur a signatis gentibus populis et linguis reliquis v. 9. Subjungunt denique rationes. Neque enim verisimile est, Deum non fore tandem memorem foederis cum majoribus Judaeorum, sanctis scilicet patriarchis, initi, eosque odio perpetuo adversaturum. Adde quod ex populis antiquissimis soli Judaei in tam variis casibus, captivitate et dispersione servantur religione et qualicunque politione forma ab omnibus gentibus separati, quod videtur arguere, eos ad futuram aliquam insignem conversionem et salutem servari. Contra vero Lutherus tom. 8. Jen. Germ. f. 119. tom. 8. f. 54. tom. 7. f. 44. Cramerus de regno Christi part. 2. c. 4. q. 6. et alii negant, ejusmodi universalem quandam Judaeorum conversionem ante novissimum diem esse expectandam 1. *propter triplicem maledictionem*, cui Judaei sunt subjecti, primum *generalem* Deut. 27, v. 15. deinde *propriam* sponte attractam verbis illis: *Sit sanguis ejus super nos et filios nostros* Matth. 27, v. 25. ac denique *ipsius Christi* per os Davidis prolata Psalm. 69, v. 23. Psalm. 109, v. 17. 2. *Propter pertinacem mediorum conversionis ac salutis rejectionem.* Christum enim in suis synagogis blasphemant, vocantes eum *thalui* et facta ejus mentione subjiciunt *deleatur nomen ejus*, et in terram ter expuunt, liberos suos jam inde a prima pueritia assuefaciunt ad maledicendum Christo ac Virgini deiparae, si quis ex verbo Dei ipsorum errores refellit, aures obturant etc. 3. *Propter praedictionem*, quod revelatio Antichristi futurum sit ultimum Dei opus maxime memorabile ante mundi finem 2. Thess. 2, v. 8. at si inter Antichristi revelationem et mundi finem universalis Judaeorum conversio intercedere deberet, apostolus non exposuisset proximum adventus Christi signum. 4. *Propter durationem vocationis gentium*, quae Luc. 21, v. 24. et 25. usque ad mundi finem videtur extendi. Euthymius in comm. *per tempora gentium* intelligit *ea, quae durabunt usque ad consummationem gentium totiusque mundi*, ut significetur, Jerusalem nunquam recuperandam esse a Judaeis, sed eam possidendam

a gentibus, quamdiu erunt gentes super terram, h. e. usque ad finem mundi. Juxta hanc interpretationem particula *donec* in verbis Christi accipitur *exclusive*. 5. *Propter paritatis rationem* in convertenda Judaeorum et gentium plenitudine. Ut enim conversio gentium non est facta simul et semel sed successive, sic Judaei sparsim et successive videntur convertendi, quodsi omnes, qui a Christianis praesertim in Graecia convertuntur, connumerentur, multitudinem haud contemnendam constituent. Cum anno Christi 1412. Hieronymus de Sancta Fide, quondam Judaeus sed ad Christum conversus, coram pontifice Benedicto XIII. et cardinalibus in frequentissimo Christianorum et Judaeorum conventu librum adversus Judaeos a se scriptum publice in Hispania recitaret, ultra 5000 Judaeorum ad Christum sunt conversa, ut in frontispicio libri memoratur. 6. *Propter Christi et apostolorum praedicationem* de paucitate credentium et multitudine haeresium et corruptelarum sub finem mundi, quae de re diximus superius. Hisce rationibus permoti textum apostolicum Rom. 11, v. 25. accipiunt de *particulari quadam Judaeorum conversione* tempore novi testamenti perpetuo durante, ut sit sensus, quod gratuita Dei electio non solum ad conversos ex gentibus sed etiam ad Judaeos spectet. Quod attinet particulam universalem *omnis*, illam dicunt respicere ad diversa et inter se distincta tempora, videlicet ad tempus veteris testamenti, ad primitivam ecclesiam et ad ecclesiam, quae remotioribus ab apostolorum seculo temporibus futura est, ut significetur, hisce ultimis et proxime antegressis seculis Judaeorum aliquem accessum ad ecclesiam Christianam esse futurum, non minus quam illud factum jam erat apostolorum tempore, ut hac ratione *omnis Israël*, h. e. tam ille, qui fuit in antiquis veteris testamenti temporibus, quam ille, qui in primitiva ecclesia vixit, imo et iste qui nostris, h. e. ultimis seculis, victurus est, atque ita omnis omnium temporum Israël continuo ecclesiae incremento salvandus et ad Christi agnitionem perducendus sit. Quid ergo hac de re statuendum? 1) Talis Judaeorum conversio, qualem *Chilistae* sperant, futura non est, ut suo loco plene demonstrabitur; 2) sed nec talis speranda, qualem *Pontificii* per Henochi et Eliae praedicationem expectant, futura est; 3) *nec absolute universalis* omnium omnino Judaeorum sperari potest conversio. Ut enim plenitudo gentium non notat singulas et universas gentes ac singula earum individua, sed ingentem numerum ex gentiliū populo; sic etiam *per omnem Israël* non significatur universus populus Judaicus et omnia illius individua, sed insignis quaedam Judaicae gentis multitudo. 4) Qualis et quanta praecise futura sit Judaeorum conversio ante oraculi hujus complementum, apodictice sciri nequit. Origenes in comm. Rom. 11: *Quis sit iste omnis Israël, qui salvus fiet et quae erit ista plenitudo etiam gentium, unus solus novit et unigenitus ejus etc.* Atque haec dicta sint de signis judicium antecessuris,

quibus hoc addendum, quod proximum et immediatum antecedens judicii futurum sit *mortuorum resurrectionis et vivorum immutatio*, de qua in proximo articulo egimus.

112. 4. Consequentia judicii sunt 1. *piorum in coelum subductio, impiorum vero in infernum detrusio*, quae superius etiam ad effecta referri posse diximus. 2. *Coeli terraeque conflagratio*. 2. Petr. 3, v. 10: *Adveniet dies Domini ut fur, in quo coeli magno impetu transibunt, elementa calore solventur, terra autem et quae in ipsa sunt opera exurentur*. v. 12. *Properantes in adventum diei Dei, per quam coeli igne accensi solventur et elementa ignis ardore tabescent*. Apocal. 20, v. 11: *Vidi thronum magnum candidum et sedentem super eum, a cujus conspectu fugit coelum et terra, et locus non est inventus ejus*. 3. *Principatuum ac regnorum terrenorum destructio*. Dan. 2, v. 45: *Lapis de monte abscissus sine manibus comminuit et testam et ferrum et aes et argentum et aurum*. 1. Cor. 15, v. 24: *Cum evacuerit omnem principatum et potestatem et virtutem*. (Quidam de spiritualibus Christi et ecclesiae hostibus potissimum accipiunt, cum aboleverit omne imperium, h. e. cum subjecerit sibi omnes hostes abolita eorum potentia, videlicet Satanae, mundi, peccati et mortis. Sed potest utraque expositio commode conjungi. Laurent. Justinianus de contem. mundi c. 36: *Tunc evacuabuntur principatus seculi, potestates principum, dignitates regiae, pontificales infulae, opiniones hominum, favores populorum et omne quod est altum et decorum*.) 4. *Plenaria mortis abolitio*. Esa. 25, v. 8: *Absorbebit mortem in sempiternum*. Oseae 13, v. 14: *Ero mors tua, o mors*. 1. Cor. 15, v. 26: *Novissimus hostis destruetur mors*. v. 54. *Cum corruptibile hoc induerit incorruptibilitatem, tunc fiet sermo, qui scriptus est, absorpta est mors in victoria*. 5. *Regni Christi in manus Patris traditio*. 1. Cor. 15, v. 24: *Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri*; v. 28. *cum autem omnia illi subjecta fuerint, tunc et ipse Filius subicietur ei, qui subiecit ipsi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus*. Haec traditio regni non est accipienda sensu Photiniano, quasi per eam desitutum sit spirituale et coeleste Christi regnum, Socinus in miscell. p. 63. (in quo patrem suum Photinum sequuntur, videatur Nicephorus lib. 9. eccles. hist. c. 11.), id quod pugnat cum expressis Scripturae dictis aeternitatem regni Christi adstruentibus Dan. 7, v. 14. Luc. 1, v. 33. etc. sed intelligenda 1) vel *οὐρονομίας*, de modo administrandi regnum, qualis in hac vita observatur. Non cessabit ipsum regnum, sed modus regnandi, postquam Christus subjecerit sibi omnes hostes, desinet eo modo regnare, quo nunc regnat, in medio scilicet hostium. Hilarius lib. 2. de Trinit.: *Ante omnia quaerendum est, an finis apud Paulum significet defectionem, traditio amissionem, subjectio infirmitatem, quia apostolus dicit, deinde finis erit, cum tradiderit regnum Deo et Patri etc. ibi autem finis non significat defectionem, quia finis est immobilis manendi*

4. Consequentia
judicii.

XIX. 295.

ad quem tendimus statum. Deinde traditio regni non est amissio, quod ex ipsius Christi verbis probatur, ait enim: omnia mihi tradita sunt a Patre meo. Ergo si dedisse caruisse est, Pater quoque iis caruit, quae dedit, sed Pater tradendo non caret, igitur nec Filius intelligi potest cariturus his, quae Patri tradit. Subjectio non significat infirmitatem vel subjectionem tanquam servitutem dominatui, sed dispensationem temporis et sacramenti. Augustinus lib. 1. de Trinit. c. 8: *Iustos, in quibus fide viventibus nunc regnat Christus, perducturus est ad speciem, quam idem apostolus vocat visionem a facie ad faciem. Ita dictum est, cum tradiderit regnum Deo et Patri, ac si diceretur, cum perduxerit credentes ad contemplationem Dei et Patris.* Confer Theophylactum in comm. 1. Cor. 15. Quidam distinguunt inter regnum Christi *essentiale* et *economicum*; illud cum Patre et Spiritu sancto in omne aevum obtinet, hoc vero Patri tradet, postquam ecclesia non opus habebit in hac vita isto auxilio, quippe tunc erit cum suo capite. Sed rectius distinguitur inter regnum ipsum, quod manebit in aeternum, et regnandi modum, qui mutabitur, quia electi ex regno gratiae in regnum gloriae transferentur. Quidam distinguunt inter regnum Dei et Christi, quam distinctionem peti posse censent ex Eph. 5, v. 5. *Regnum Christi* vocant formam regiminis, quae nunc viget in terris; *regnum autem Dei*, prout futurum est in coelis. Sed res eodem recidit, modo accurate observetur, regnum Christi a regno Dei non re, sed modo duntaxat rei differre. Sunt qui hoc modo exponunt, cum tradiderit regnum Patri, hoc est cum declaraverit, modum illum regnandi per ministerium verbi cessasse, quia apud Hebraeos *verba actionem significantia pro declaratione seu notificatione actionis saepius usurpantur* Genes. 41, v. 13. Levit. 13, v. 3. Esa. 6, v. 10. Jerem. 1, v. 9. etc. sed haec explicatio non videtur sufficiens, Christus enim modum illum regiminis non solum cessasse declarabit, sed etiam re vera abolebit. Quidam censent, esse *metaphoram a rebus humanis ductam*, ut si rex quispiam filium cum imperio in aliquam sui regni provinciam mittat ad compescendum rebelles, quibus domitis et subjugatis ille domum reversus tradit patri imperium illud, id est resignat ac deponit. Sed Filius non vicaria ac delegata, sed *αὐτοκρατορικῇ* potestate regnum suum in ecclesia administrat, Pater per eum regnat et ipse cum Patre regnabit in aeternum, modus duntaxat regni utrobique variat, hic enim regnat in medio hostium, tum vero regnabit omnibus hostibus devictis. 2) Vel intelligendum *μετὰ τὴν μωϋσῆ*, quod Christus in die novissimo electos, in quibus regnum spirituale et coeleste obtinet, Patri coelesti sistet dicens ex Joh. 17, v. 12: *Quos dedisti mihi, custodivi, et nemo ex illis perivit.* v. 24. *Pater, quos dedisti mihi, volo ut ubi ego sum, et illi sint mecum, ut videant claritatem meam, quam dedisti mihi.* Ephes. 5, v. 27: *ἵνα παραστήσῃ, ut exhiberet, sibi ecclesiam gloriosam, non habentem maculam aut rugam.* Lutherus in

expositione hujus capitis 15. prior. ad Corinth. anno 1533. tradita utramque explicationem conjungit: Christus wird den Glanben vnd das verborgene Wesen bejheit thun, vnd die Seinen darstellen vor Gott dem Vater, vnd vns also offenbarlich sehen in das Reich, das er angerichtet hat, daß wir ihn sehen werden ohne Deckel vnd dunckel Wort. Quod de fine in textu apostolico additur, non de fine regni Christi, sed de fine mundi accipiendum, ex contextu manifestum est. Subjectio, qua Filius dicitur in die novissimo Patri subjiendus, Photiniani eo sensu accipiunt, quod Christus in coelis regnans non sit subjectus Patri usque ad diem iudicii, tunc vero utpote Patre inferior, sit ipsi plenarie subjiendus, Schmalzcius in refutat. eorum, quae Smiglecius examini 100 errorum objecerat p. 55. Sed verba apostoli sunt manifesta v. 27: *Cum dicat, quod omnia ei sunt subjecta, manifestum, quod praeter eum, qui subjecit ipsi omnia.* Ergo Christus secundum humanam naturam etiam ante diem iudicii Patre est inferior, unde etiam dicitur *Christi caput* 1. Cor. 11, v. 3. Rectius ergo pii veteres hunc locum exponunt tum de *subjectionis declaratione*, quia quando Christus tradet regnum Deo Patri, omnibus in augusto illo angelorum et hominum conspectu manifestum fiet, ipsum esse Patri subjectum, secundum humanam scilicet naturam, Epiphanius haeres. 69; tum de *subjectionis continuatione*, Theodoretus in comment. prior. ad Cor. 15: *Tunc, hoc est etiam in magno illo triumpho, Christus ratione humanae naturae erit Patri subjectus;* tum vel maxime (quam expositionem reliquis praeferimus) de *subjectione corporis mystici*. Scriptura enim duplex corpus Christo tribuit, *personale*, quod in *λόγον ὑπόστατον* assumisit, et *spirituale sive mysticum*, quod spiritus sui vinculo sibi copulavit, cujus corporis membra sunt omnes vere credentes. De hoc mystico corpore apostolus proprie loquitur, quando Christum Patri suo in die novissimo subjiendum asserit, ut sit sensus, *tunc cum tradiderit regnum Patri, futurum est, ut ecclesia plane et plene Deo sit subjecta sublati felicitissimo et beatissimo illo regno omnibus culpis et poenis, ratione quarum militans ecclesia non videbatur illi plene subjecta.* Origenes homil. 7. in cap. 10. Levit. p. 138: *Donec ego non sum subjectus Patri, nec ipse dicitur Patri esse subjectus, non quod ipse subjectione indigeat apud Patrem, sed pro me, in quo ipse opus suum nondum consummavit, ipse dicitur non esse subjectus. Ego nunc subjectus sum Deo secundum spiritum, hoc est proposito et voluntate, sed quamdiu in me caro concupiscit adversus spiritum et nondum potui carnem plene et perfecte subicere spiritui, subjectus quidem sum Deo, verum non ex integro sed ex parte.* Confer Nazianzenum orat. 4. de theol. Cyrillum libr. 1. thesauri c. 18. Ambrosium libr. 5. de fide c. 6. Quidam id ipsum sic efferunt: Christus duplici ratione consideratur, primo ratione suae personae, secundo quatenus unum corpus cum fidelibus constituit. Ratione suae personae habet secundum huma-

nam naturam in die adscensionis super omnes coelos ad dextram Patris exaltatam omnes creaturas plenissime sibi subjectas Eph. 1, v. 20. c. 4, v. 10. etc. quatenus autem cum electis unum corpus constituit, nondum dicitur esse completa illa universorum subjectio, quia fidelibus adhuc imminet et dominatur mors, haec cum abolebitur, consummata erit illa subjectio. Hunnius in comment. 1. Cor. 15. 6. *Ministerii ecclesiastici abrogatio*. Jerem. 31, v. 34: *Non docebit ultra vir proximum suum* (vide explanationem hujus dicti in tract. de ministerio eccles. §. 46.). 1. Cor. 13, v. 10: *Cum venerit quod perfectum, evacuabitur quod ex parte est*. v. 12: *Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem a facie ad faciem*. 2. Cor. 5, v. 7: *Per fidem ambulamus et non per speciem*. Haec abrogatio ministerii ecclesiastici sequitur ex traditione regni Christi in manus Patris coelestis, quia illa regni traditio non est ipsius regni abolitio, sed modi regnandi mutatio. 7. *Beneficiorum Christi, quae in hac vita inchoantur, consummatio*, tunc enim renovatio piorum, quae de die in diem crescit, erit consummata, tunc fidei succedet visio, spei perfecta fruitio etc. 8. *Omnium laborum et aerumnarum, quas sancti propter Christum in hac vita tolerarunt, largissima compensatio*. Sed de his in artic. de vita aeterna plenius dicitur. 9. *Creaturae a servitute corruptionis liberatio* Rom. 8, v. 20. qualis vero illa liberatio sit futura, an per annihilationem, an per renovationem, suo loco dispicietur. 10. *Novi coeli ac novae terrae creatio*. Esa. 65, v. 17: *Ecce creo coelos novos et terram novam, et non erunt in memoria priora et non adscendent super cor*. Confer c. 66, v. 22. 2. Petr. 3, v. 13. Apocal. 21, v. 2. 11. *Aeterna Dei glorificatio*. Postquam enim justum suum judicium adversus persecutores et hostes ecclesiae Deus exercuit, ac Satanas et omnes impii a Christo prorsus debellati, mors penitus abolita, electi ad Patrem coelestem traducti et aeterna gloria coronati, tunc ipsius gloria ab angelis et electis in omnem aeternitatem voce consona praedicabitur. Apocal. 18, v. 20: *Exulta super Babylonem, coelum et sancti et apostoli et prophetae, quoniam judicavit Deus judicium vestrum de ea*. c. 19, v. 1: *Audiavi quasi vocem multarum in coelo dicentium: Alleluja, laus et gloria et virtus Deo nostro*, v. 2. *quia vera et iusta sunt judicia ejus, qui judicavit de meretrice magna*, v. 3. *Et iterum dixerunt: Alleluja etc.* 12. *Impiorum plangens et blasphematio*, de qua inferius.

CAPUT VIII.

DE COGNATIS EXTREMI JUDICII.

113. *Cognata extremi judicii sunt* 1. *judicium Dei*, quod adversus angelos apostatas, originem suam relinquentes, statim post ipsorum lapsum exercuit, quando infernalibus suppliciis propter apostasiam et inobedientiam eosdem adjudicavit 2. Petr.

2, v. 4. Jud. v. 6. (Quidam huc referunt dictum Christi Luc. 10, v. 18: *Videbam Satanam sicut fulgur de coelo cadentem*, et Johannis Apoc. 12, v. 9: *Projectus est draco e coelo in terram*, sed ibi proprie agitur de efficacia et virtute praedicationis evangelii, per quam potestas, quam in animas hominum obtinet, ipsi adimitur Joh. 12, v. 31. Quidam adducunt locum propheticum Esa. 14, v. 12: *Quomodo cecidisti de coelo, lucifer*, sed κατὰ ἑνὸς et in sensu literali de interitu regis Babylonici ibi agitur.) Interim tamen inter judicium Dei *adversus diabolos* et extremum judicium est discrimen 1) *ratione causae efficientis*, quia illud immediate a Deo fuit institutum, hoc vero Christus in assumpta natura humana administrabit; 2) *ratione objecti*, illud adversus angelos duntaxat, hoc adversus angelos et homines instituetur; 3) *ratione modi*, illud invisibile fuit, hoc visibile erit; 4) *ratione temporis*, illud praecessit, hoc sequetur; 5) *ratione effectus*, illud aliquam grassandi licentiam diabolis adhuc permittit, hoc vero omnem eorum potestatem in pios evacuat et infernali carcere eos concludet.

114. 2. *Judicium, quod in paradiso post lapsum* XIX. 298. *protoplastorum* Deus instituit, ubi ad causam dicendam et sententiam audiendam ab ipso fuere citati. Cogitet quilibet, quantus in Adamo et Eva fuerit terror, quanta consternatio, cum audiret vocem Dei in horto ambulantis ac dicentis, *ubi estis?* Genes. 3, v. 9. sed longe major consternatio in die judicii novissimi impios opprimet, quando ad tribunal summi judicis vocabuntur et horribili illo fulmine, *discedite a me maledicti*, prosternentur. Illud enim judicium, quod in paradiso Deus exercuit, fuit misericordia temperatum propter intercessionem Filii, qui sese ut μεσίτην καὶ ἱκέτην inter Deum iratum et lapsum genus humanum interposuit; sed novissimum illud judicium sine ullo misericordiae temperamento summo justitiae rigore adversus impios et incredulos exercebitur.

115. 3. *Particularia judicia*, quae Deus in toto mundo, cum primis vero in ecclesia exercet, quando in hac vita persecutores et hostes ecclesiae coercet, conatibus ipsorum obsistit, gravibus suppliciis eos punit et quendam aeternorum cruciatuum praegustum ipsis exhibet; post hanc vitam ipsorum animas Satanae cruciandas et usque ad diem judicii custodiendas tradit; contra vero pios in hac vita defendit, praemiis afficit, vel etiam errantes castigat et in viam revocat, quae paternae castigationes *ἐπίματα τοῦ Θεοῦ* vocantur 1. Cor. 11, v. 31. 1. Petr. 4, v. 17. post hanc vitam animas ipsorum angelis in sinum Abrahae deportandas tradit Luc. 16, v. 22. Interim discrimen est inter haec judicia et ultimum seu novissimum judicium, 1) quia illa sunt particularia, hoc vero est universale; 2) illa quotidie exercentur, hoc vero adhuc futurum expectamus; 3) illa sunt duntaxat quaedam judicii divini inchoatio, hoc vero erit plena ejusdem executio, cum praecipua praemia ac praecipuae poenae differantur ad censorium ac pantocriticum illum diem. Augustinus

lib. 1. de civit. Dei c. 8: *Si nunc omne peccatum manifesta plecteretur poena, nihil ultimo iudicio reservari putaretur; rursus si nullum peccatum nunc puniret aperte divinitas, nulla esse providentia divina crederetur.*

116. 4. Iudicium, quod exercet Deus mediate tum in ecclesia per verbum, Genes. 6, v. 3: *Non iudicabit spiritus meus in homine in aeternum.* Esa. 2, v. 4: *Judicabit inter gentes et arguet populos multos.* Ezech. 34, v. 17: *Ego iudicans inter pecus et pecus.* Matth. 16, v. 19. c. 18, v. 18. Joh. 20, v. 23: *Quae in terra solveritis ac remiseritis, erunt in coelis soluta et remissa; quae in terra ligaveritis et retinebitis, erunt ligata et retenta in coelo; tum in politia per magistratum, 2. Paral. 19, v. 6: Non hominis iudicium exercetis, sed Domini.* Quilibet animadvertit, quantopere cohorrescant facinorosi, quando ad tribunal terreni iudicis deducti sententiam mortis in se ferri audiunt, sed ineffabiliter major erit pavor et horror in impiis, quando damnationis sententiam a Christo iudice adversus se pronuntiari audient. Discrimen tamen est inter iudicia ecclesiastica et politica in hac vita, et iudicium extremum post hanc vitam, 1) *ratione causae efficientis*, illa exercet Deus per nudos homines, hoc vero per Christum *θεάνθρωπον*; 2) *ratione materiae circa quam sive objecti*, tum *personalis*, ibi homines duntaxat iudicantur, hic vero angeli et homines; tum *realis*, quia in illis notoria et manifesta duntaxat iudicantur, in hoc vero occulta cordium et abstrusissimae cogitationes; in illis unum aliquod peccatum, in hoc vero omnia; 3) *ratione formae*, ibi in processu iudiciali instituitur inquisitio, requiritur, ut reus fateatur vel vincatur; sed hic nulla opus erit *inquisitione*, cum omnia futura sint manifesta, nec *testium productione*, cum non possint impii flagitia sua negare. Aberit ergo ab hoc iudicio molestus et diuturnus iudicii strepitus articulis *inquisitionalibus*, *interrogatoriis*, *replicis*, *duplicis*, *triplicis*, *testium examinibus*, *conventionibus*, *reconventionibus* constans, quia cum iudex sit καρδιωγνώστης, omnia coram oculis ejus sunt aperta; 4) *ratione finis et effectus*, in iudiciis humanis praemia et supplicia temporalia, sed in divino aeterna distribuentur; 5) *ratione quantitatis sive amplitudinis*, multa delicta, praesertim occulta, effugiunt iudicium humanum, sed nihil quidquam effugere poterit iudicium illud divinum. *Judicium mundanum*, inquit Lutherus tom. 4. Jenens. Latin. pag. 366. *est vix alphabetum illius ultimi*; 6) *ratione accidentis*, in illis saepe regnat προσωποληψία, favor praeposterus, occulta odia, iniquitas et injustitia, sed in hoc extremo iudicio omnes δικαίως καὶ ἀπροσωπολήπτως iudicabuntur.

117. 5. Denique *occultum iudicium*, quod in conscientia ejusque hominis, quam Nazianzenus recte vocat τὸ ἐνδον βῆμα, domesticum tribunal, exercetur. In ea enim cogitationes sese invicem accusant aut etiam defendunt Rom. 2, v. 15. Discrimen tamen est inter utrumque, 1) conscientiae iudicium est oc-

cultum et internum, sed novissimum iudicium erit manifestum et externum; 2) illud multi conantur subterfugere conscientiae suae vim inferendo, quos apostolus vocat ἀπηλγνῶτας Ephes. 4, v. 19. huic vero omnes cogentur sese sistere; 3) illi non coniungitur statim exsecutio per poenarum externarum irrogationem, sed sententia in novissimo die promulganda e vestigio paratam habebit executionem, et impii in tenebras exteriores statim abjicientur; 4) illud mutari adhuc potest, quia vermis conscientiae in hac vita per veram poenitentiam potest exstingui, hoc vero erit prorsus immutabile et invariabile, quia post latam in extremo iudicio sententiam vermis impiorum non morietur Esa. 66, v. 24. Marc. 9, v. 44.

CAPUT IX.

DE PUGNANTIBUS CUM EXTREMO JUDICIO.

118. *Pugnantia sive contraria sunt*: 1. *Epicureae* ^{Papae alvi translati} cogitationes ac voces empaectarum nullum iudicium fore statuentium 2. Petr. 3, v. 3. Jud. v. 18. ad quorum consortium pertinent omnes impenitentes, peccatis secure indulgentes, adeoque omnes hypocritae, qui verbis quidem fatentur, se credere secuturum aliquando universale iudicium, sed factis et vita impia illud negant Tit. 1, v. 16. Profanas illas cogitationes per accidens confirmat mora, quae ipsis intercedere videtur, quo minus statim sequatur iudicium. Esa. 56, v. 12: *Venite, sumamus vinum et impleamur ebrietate, et erit sicut hodie, sic et cras et multo amplius.* Eccles. 8, v. 11: *Quia non fit iudicium malorum cito, propterea implentur corda hominum, ut operentur malum.* 2. Petr. 3, v. 4: *Ubi nunc promissio adventus? ex quo enim patres dormierunt, omnia sic perseverant ab initio creaturae.* Sed huic objectioni jampridem Spiritus sanctus solidum opposuit responsum Rom. 2, v. 4. 2. Petr. 3, v. 9. 2. *Corruptelae eorum*, qui circa causas vel objectum huius iudicii a veritatis tramite aberrant, quas suo loco enumeravimus superius. 3. *Curiositas eorum*, qui certum diem ac annum huius iudicio praeфинire voluerunt verbis Christi Actor. 1 v. 7. directe contradicentes, hominum vero securitatem oblique foventes. 4. *Temeritas eorum*, qui veri Dei timore vacui temere et secure ad iudicium illud provocare non verentur, de quibus Amos cap. 3, v. 18. 5. *Supina eorum securitas*, qui diem novissimum longissime adhuc abesse opinantur dicentes cum servo nequam in corde suo: χρονίζει ὁ κύριός μου ἐλθεῖν Matth. 24, v. 48. *Pax et securitas* 1. Thess. 5, v. 3. Sed mirabili Dei providentia contingit, dum decretorium istum diem procul adhuc abesse dictitent, eo ipso eum in propinquo esse demonstrant, quia inter signa novissimi diei appropinquantis supina hominum securitas refertur, ut superius §. 88. ostendimus.

CAPUT X.

DE USU HUIUS LOCI

119. *Usus huius loci est 1. θεωρητικός, 2. πρακτικός. Theoreticus est 1) διδασκαλικός, ut fidem nostram de futuro iudicio extremo Scripturae dictis probe muniamus et primum Christi adventum in humilitate ab altero Christi adventu in gloria et maiestate probe distinguere discamus; 2) ἐλεγκτικός, ut fide cordis et confessione oris nos separemus ab omnibus, qui vel extremum iudicium fore prae fracte negant, vel ὁρθότατον de eo in Scripturis traditam et hactenus fideliter expositam pertinaciter impugnant. Detestemur ergo Epicureas irrisiones empaectarum dicentium, ubi nunc promissio adventus ejus? 2 Petr. 3, v. 4. refellamus errores Judaeorum, qui distinctos hosce Messiae adventus in prophetis praedictos conciliare nescientes commenti sunt duos diversos Messias, unum appellantes filium Joseph seu filium Ephraim, alterum filium Davidis, et quaecunque humilia de Messia in scriptis prophetis venerant, ea attribuerunt filio Josephi, quae vero augusta et sublimia, filio Davidis, quod somnium hodierni Judaei adhuc foveant, ut constat ex libro Abesth rochel part. 1. ac contradicamus quibusvis corruptelis, quae de causis ac circumstantiis huius iudicii in ecclesia vel olim sparsae sunt, vel adhuc propugnantur. Practicus est, vel generalis, vel specialis. Generalis, ut gloriosi huius adventus Christi ad iudicium et novissimi huius diei, in quo de omnibus prioribus sententia feretur, omni die memores simus. Oblivio huius iudicii est mater securitatis, quotidiana vero recordatio seriae pietatis. Inter proprietates impiorum etiam haec refertur, quod iudicia Dei sint ab ipso procul remota, hoc est quod non cogitent, instituendum esse aliquando iudicium. Psalm. 10, v. 5. Praecepit nobis Deus, ait Petrus Actor. 10, v. 42. praedicare populo et testificari, quia ipse est, qui constitutus a Deo iudex vivorum et mortuorum. Ergo praecipua pars officii ecclesiae doctoribus commissi in eo consistit, quod iudicii extremi memoriam auditoribus suis sedulo inculcare debeant. Μνημονεύετε, memores estote, uxor is Loth, inquit Christus Luc. 17, v. 32: cum tempora Sodomiticum excidium antegressa cum novissimis temporibus invicem conferret innuens, vere piorum proprium esse et praeteritorum Dei iudiciorum particularium in vero timore recordari et futuri illius universalis iudicii perpetuo meminisse, qua de re apud pios veteres praeclarae exstant sententiae. Nilus episcopus in gnomis: νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν πρὸς τὴν ἡμέραν τὴν ἐσχάτην ἀποβλέπετε. Hippolytus in orat. de consumm. saeculi: De illo iudicio solliciti cogitemus quotidie, hoc diu noctuque meditemur, in domibus, in plateis, in ecclesiis, ne in horrendo illo iudicio, in quo nulla est personarum acceptio, abjecti ac tristes adstemus condemnati, sed cum actione, vita, conversatione, confessione pura etc. Hieronymus in enarrat. Psalm. 118: In omni vitae nostrae*

Gerhardi lecti. IX.

genere memoria divini iudicii nobis inserenda et continenda est, ut cum aliquid agimus, residente in nobis iudicii memoria vel nunquam potius abeunte praeceptis Dei opera nostra famulentur. Beatus erit, quisquis non sine memoria divini iudicii omnia gesserit. Gregorius Nyssenus orat. in Psalm. 6: Quis terribilis iudicii Christi recordatus non statim in conscientia sua quasi convellitur ac terrore et angore non constringitur? Atque etiamsi vitae melius quam deterius actas sibi conscius sit, attamen ad exactam diligentiam et rigorem iudicii respiciens, in quo minimae quoque culpa in quaestionem adducuntur, consternatur ac prorsus expectatione terribilium poenarum perhorrescit, ignorans, quisnam sibi iudicii exitus et eventus futurus sit. Ephraemus in serm. paraenet. de secundo adventu Domini: Qui universo renuntiasti mundo, ne aliam admittas solitudinem neque aliud certamen aut cogitationem praeterquam diei illius horribilis, semperque cor et lingua tua de extremo iudicio meditentur. Sive igitur operi sive orationi intentus sis, sive ambules sive sedeas, sive comedas sive jejunes, sive in cubili tuo vigil jaceas sive quid aliud agas, non desistat mens tua cogitare et os tuum loqui de iudicio. Chrysostomus homil. 44. in Joh.: Invicem et nobiscum semper dicamus, resurrectio erit et horrendum illud nos manet iudicium, sufficiens enim hoc verbum est, quod omni medicina animam nostram vehementius curet. Est enim resurrectio non longe sed in portis, adhuc modicum, jamjam veniet et non tardabit. Gregorius Nazianzenus in orat. excusatoria: Τοῦτ' καὶ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν σὺν-εἴμι, καὶ οὐκ ἐξ ἐμὲ ἀναπνεῖσθαι ἢ ἐκείθεν δόξα καὶ τὰ ἐκεῖ δικάστηρια. Hieronymus in regul. monachorum c. 30: Sopitas somno quietis et pacis expectetis sponsum et iudicem vestrum, expectetis magnum et terribilem diem iudicii etc. semper tuba illa terribilis vestris obstrepat auribus, surgite mortui, venite ad iudicium. Augustinus epist. 8: Semper ante oculos versetur ultimus dies, et cum diluculo surrexerimus, non ad vesperam nos confidamus pervenire, et cum in lectulo membra nostra deposuerimus, de lucis non confidamus adventu. Epist. 80: Tunc unicuique veniet dies ille, cum venerit ei dies, ut talis hinc exeat, qualis iudicandus est in die illo. Ac per hoc vigilare debet omnis Christianus, ne imparatum eum inveniat Domini adventus. Imparatum autem inveniet dies ille, quem imparatum invenerit suae vitae huius ultimus dies. Idem sermon. XIX. 302. 35. de verb. apost.: Quotidie cogitemus, quales erimus in die iudicii purissimis angelorum conspectibus offerendi et aeterno iudici rationem de libro conscientiae reddituri remotis probationibus. Gregorius Magnus hom. 39. in evang.: Si quae est praesentis temporis, ita agenda est laetitia, ut nunquam amaritudo sequentis iudicii recedat a memoria. Caesarius homil. 27: Cogitemus illius iudicii incessanter adventum, qui utinam sic nos paratos inveniat, quomodo nemo potest dubitare, quod veniat. Johannes Climacus gradu 20: Sicut impossi-

bile est, ut qui esurit, non recordetur panis; ita fieri non potest, ut qui salvari cupit, exitus sui extremique iudicii obliviscatur. Quidam anachoreta quaesitus, cujus libri lectione potissimum delectaretur, respondit, nullius nisi trifoliaris, cujus folio nigro moneretur mortis, candido beatitudinis, rubro iudicii. Ad hanc quotidianam et perpetuam extremi iudicii memoriam nos excitet Dei praecipientis auctoritas, venturi iudicis majestas, inopinata adventus hujus celeritas, multiplex illius recordationis utilitas, periculi, quod securos et incautos manet, gravitas.

2. Specialis. 120. Specialis est vel παιδευτικός, informatorius, vel παραβιβητικός, consolatorius. Παιδευτικός est vel ἐπανορθωτικός, correctorius, vel παρακινητικός, exhortatorius. Ἐπανορθωτικός usus in eo consistit, quod meditatio extremi iudicii vitam et mores nostros corrigit, dum revocat nos 1. in genere ab impietate et securitate. Fieri enim nequit, quin vero et serio Dei timore percellamur ac a peccatis desistamus, si memoria hujus iudicii animum nostrum intime subeat. Sive enim ipsum iudicem, sive iudicis adventum, sive praesentiam eorum, coram quibus hoc iudicium exercebitur, sive iudicii materiam, sive processum iudicii, sive executionem sententiae promulgatae respiciamus, ubique occurrit, quod timorem cordibus nostris instillare possit. Eccles. 12, v. 13: Deum time et mandata ejus observa; v. 14. cuncta, quae fiunt, adducet Deus in iudicium. Apoc. 14, v. 7: Time Domini, quia venit hora iudicii ejus. 1. Iudex 1) adveniet gloriosus, non humilis et abjectus, sicut in primo adventu, sed cum virtute et gloria magna. Quodsi tantopere exhorruerunt homines unico duntaxat angelo viso, quid futurum in die novissimo, quando regem et dominum angelorum cum omnibus angelis ad iudicium videbunt venturum? Si Israëlita in promulgatione legis non potuerunt gloriam Domini in monte Sinai apparentis intueri, quomodo poterunt homines plenam divinae gloriae lucem, in qua iudex conspicietur, perferre? 2) Est omniscius, omnia nuda et aperta sunt oculis ejus Hebr. 4, v. 13. In Graeco est τετραγλωσσέμενα, cujus metaphora rationem pulchre explicat Isidorus Pelusiota lib. 1. epist. 94. Haec verba, inquit, translatione ducta a victimis, quae ad sacrificium adhibentur, a Paulo ingentis sapientiae viro scripta sunt. Quemadmodum enim illae, cum pelles detrahuntur, omni conspicuo indumento spoliantur abditarumque interne partium statum et affectionem indicant, atque ad ossium omnium et membrorum indagationem, ut omnia ob rei, cui adhibentur, puritatem expurgentur; eodem modo in magno illo Domini die actionum nobis incognitarum et obscurarum patefactio cuncta denudabit dissectionisque similis apparebit. Neque enim quisquam latere poterit, verum omnes in apertum adducuntur. 3) Est justissimus, reddet unicuique secundum opera, Apoc. 22, v. 12: Ecce venio cito, et merces mea mecum reddere unicuique secundum opera sua.

Expavesco miser multum
Judicis severi vultum,
Quem latebit nil occultum,
Qui relinquet nil inultum.

- 4) Est potentissimus, imo omnipotens, omnes enim homines vel solo nutu ad tribunal suum congregabit et sententiam promulgatam executioni statim mandabit. Nemo hunc iudicem poterit fallere, quia est ipsa sapientia; nemo poterit delicta sua occultare, quia pollet omniscientia; nemo poterit iudicii sententiam flectere, quia est ipsa justitia; nemo poterit effugere, quia est ipsa omnipotentia. Bonaventura serm. 72. de temp.: Summae sapientiae erit mala discutere, justitiae erit sententiam inferre, potentiae erit executioni mandare. 2. Adventus iudicis erit non tantum gloriosus et majesticus, sed etiam repentinus et inopinatus, veniet sicut fur in nocte Matth. 24, v. 43. Luc. 12, v. 39. Apoc. 16, v. 15. quando homines dicent, pax et securitas 1. Thess. 5, v. 3. at quis non timeat audiens, quod venturus sit Filius hominis hora ea, qua non speratur? Matth. 24, v. 44. Quodsi enim venturus est hora ea, qua non speramus, metuendum, ne nos imparatos inveniat. 3. Administrabitur hoc iudicium in praesentia omnium angelorum et hominum, in panegyri omnium rationalium et aliarum creaturarum. Equis vero non reformidet, in angelorum et hominum peccata sua venire conspectum? 4. Materia sive objectum iudicii sunt omnia dicta, facta, cogitata; ibi minutissimae cogitationes, quae apud nos usu viluerunt, indiscussae non manebunt. Quam longa fuit vita nostra, tam lata erit iudicii materia, omne tempus nobis impensum requireretur, qualiter sit expensum, non peribit capillus de capite nec momentum de tempore. Caveamus ergo quidquam hic committere, quod nolimus in die illa coram omnibus angelis et hominibus manifestari. 5. Processus iudicii juxta normam aequitatis et justitiae instituetur. Iudex ille nec flectetur donis, nec salietur verbis. Nulla ibi locum habebit excusatio, quia ipsa conscientia accusabit, cujus testimonium nemo negare poterit, Matth. 22, v. 12; nulla tergiversatio, quia impius se ipsum accusabit et condemnabit; nulla provocatio vel appellatio, quia iudex est supremus et infallibilis, Sap. 6, v. 8; nulla culpae translatio, quia cujusvis peccata in clara et manifesta luce collocabuntur; nulla leuteratio, quia aequitas sententiae omnibus erit manifesta; nulla deprecatio, quia non acquiescet iudex cujusquam precibus nec suscipiet pro redemptione dona, Prov. 6, v. 35. nulla dilatio, quia 6. sententia promulgata statim executioni mandabitur; aderunt ibi angeli boni ad coelum deducentes, angeli mali ad infernum trahentes. Unicum momentum aeternam mansionem unicuique homini assignabit, nec frangetur damnatrix sententia adversus impios lata, si quot homines iudicium hoc adituri sunt, in tot Bartolos Baldosve transformarentur. Haec mala qui pavet, cavet, qui negligit, incidit. Haec de re sic loquuntur pii vete-

res Clemens Romanus lib. 9. recognition.: *Sicut sol omnes stellas splendore sui fulgoris obtundit et contegit, ita et mens per scientiae lucem omnes concupiscentias animae inefficaces reddit, futuri iudicii memoriam tanquam radios suos emittens, ita ut ne apparere quidem ultra in anima queant.* Basilius in comm. Psalm. 33: *Beatus, qui in die iudicii, quando venerit Dominus ad illuminandum abscondita tenebrarum et manifestare consilia cordium, ausus erit sub luce illa redargutionum consistere intrepidusque ac sine verecundia conscientiam incontaminatam ac a vitiis liberam prae se feret. Qui vero male fecerint, in probrum et verecundiam resurgent, in se ipsis turpitudinem et formas eorum, quae peccarunt, conspicientes. Insuper quod ipsis tenebris et igne perpetuo erit horribilius, verecundia cooperientur, quam omnino sustinebunt, vestigia praeteritorum malorum, quae admiserunt, velut aliquam indelebilem eorum memoriae permanentemque maculam ante oculos habentes.* Cyrillus Hierosolymitanus catech. 15: *Tremendum est iudicium, ita ut per ea etiam, quae de illo nuntiamus, timor incutiat, nam regnum coelorum proponitur et ignis aeternus praeparabitur.* Ephraemus serm. de extr. iudicio et compunctione: *Vere formidabilis erit illa dies cunctis peccatoribus, qui voluntatem Domini pro salute sua exercere noluerunt. Nihil nobis in illa hora proderit praeter bona, quae hinc detulerimus, opera. Futurum enim est, ut unusquisque nostrum propria dicta ac facta ante incorrupti atque tremendi iudicis tribunal deferat. Mihi sane cor tremit ac renes immutantur, dum cogito de actuum omnium manifestatione cogitationumque ac sermonum exacta discussione, quae ibi fiet. Magnus tunc erit timor, o fratres carissimi, et magnus tremor, o amici mei. Quis ergo non perhorrescat aut quis non lugeat ac ploret? quoniam omnia ibi manifestanda erunt, quae unusquisque in occulto et obscuro hic egerit. Horrendum ibi erit iudicium, in quo etiam absque testibus cuncta erunt manifesta, opera atque sermones, cogitationes atque animorum sensa, ubi etiam adsistent millia millium et decies dena millia archangelorum et angelorum, Cherubin et Seraphin, justorum et sanctorum, prophetarum atque apostolorum chori. Hieronymus in epist. ad amicum, quem instituit in scientia divinae legis tom. 9: *Ecce si umbrato repente coelo solis claritas nostris adspectibus denegetur et productis in nostram humilitatem nubibus pluviae terris immineant, si commotis, ut assolet, elementis in rotam sui currus tonitrua concitentur et hinc inde fulgurum jacula palpebris terribiliter objecta coruscent, quamquam in consuetudine illa contingant, pavemus, contremiscimus et proni ad terram deposita superbia cervices submittimus; quid faciemus in illa die miseri, quando revoluta coelo cum angelicis virtutibus igneus Dominus totus adveniet? quando cadentibus desuper stellis sol in tenebras et in sanguinem luna mutabitur? quando montes sicut cera liquescent? quando terra ardebit et arescent flumina et maria**

siccabuntur, et contra rerum naturam consumto divinitus humore ariditatem in aquis ignis operabitur? quando peccatores dicent montibus, cadite super nos? etc.

Gregorius Nazianzenus jamb. 19:

*Nam dormientem me labor pungit quoque,
Ac si soporis quidpiam capio, gemo.
Nam spectra noctis asperae metum afferunt,
Censura, iudex, statio, cui comes tremor.
Hinc fons perennis bulliens flammae, impias
Sine fine mentes vermis hinc morsu petens,
Haec inter animus conscius, scelera arguens
Ullo absque scripto etc.*

Idem orat. 15. quae est in plagam grandinis: *Quid XIX. 305.*

faciemus in die divinae ad nos expostulationis, cum nos coarguet atque ex adverso stabit, peccata nostra, hoc est acerbos atque amarulentos accusatores, nobis in faciem statuens acceptaque beneficia cum iis, quae inique admisimus, ex adverso conferens et cogitatione cogitationem verberans et actione actionem examinans et imaginis vitio contaminatae atque confusae dignitatem a nobis exposcens, postremo nos abducat a nobismetipsis condemnatos hucque adductos, ut ne id quidem dicere queamus, nos inique supplicio affici, quod quidem hic apud eos, qui poenas luunt, nonnunquam hanc vim habet, ut eorum condemnationem et cruciatum leniat? Illic autem quis patronus? quae causificatio? quae falsa defensio? quod artificiosum verborum lenocinium? quae consilii solertia tribunal illud circumscribet ac rectum iudicium eludet? quod omnia omnibus in statera collocat, actionem, sermonem, cogitationem virtutesque cum vitiis ex adverso expendit, ut quod propendet, victoriam obtineat etc. Chrysostomus homil. 42. in Genes. in princ.: *Quoties nos affectio quaequam perturbat, si volumus pia religiosaque mente cogitare iudicium diei illius terribilis et non ad praesentem voluptatem spectare, sed ad cruciatum, quos propter illam feremus, statim ab anima nostra resiliat ac revolabit.* homil. 5. in epist. Rom. c. 3. et 48. ad popul. Antioch.: *Tremendum illud subsellium, horrendum tribunal, tremore plena iudicia, ignis funditur fluvius, frater non redimit, redimet homo? Recordare siquidem, quae dicuntur in evangelio, circumcurrentium angelorum, sponsalis thalami clausi, extinctarum lampadum, potestatum in fornaces detrahentium. Et illud pensa, quodsi cujus ex nobis factum occultum in medium hodie coram sola produceretur ecclesia, quomodo non perire et sibi terram hiscere precaretur potius quam tot malitiae testes habere. Quid tunc ergo patiemur, cum in medium coram mundo cuncta promentur, in theatro tam claro et illustri et nobis notis et incognitis omnia spectantibus etc.? Si mille dixeris gehennas, nihil illius par dices doloris, quem sustinet anima, dum totus terrarum orbis convolvitur, canentibus tubis, angelis praecurrentibus primis, tum secundis, mox tertiis, demum innumeris*

ordinibus in terram se fundentibus, insuper autem et Cherubim, multa vero sunt haec et infinita, et Seraphim in illa ineffabili gloria ipso veniente occurrentibus his, qui venerint et in medium electos agant etc. homil. 22. ad popul.: Vide non indutum veste nuptiali ex sponsali domo expulsus et neminem pro ipso intercedentem; vide talentum habentem creditum et non negotiantem et quomodo pro illo intercedit nemo; respice mihi quinque virgines exclusas et aequales pro ipsis non deprecas etc. epist. 5. ad Theodorum lapsus tom. 2: Tunc aperientur omnes coelestium fastigiorum portae, tunc omnia stupore conferta erunt et horrore et metu; tum etiam angelos ingens metus occupabit, propterea quod conservi iudicium subituri sunt de peracta in mundo vita etc. homil. 38. in Joh.: Non in praesenti vita finis nobis est, formidoloso iudicio aderimus etc. Hoc iudicium semper prae oculis habeamus, ita semper virtuti vacare poterimus. Nam sicut qui diei illius obliviscitur, tanquam freno abjecto in praecipitium fertur, ita quem continuus hic percellit timor, modeste viam vivendi ingreditur. Basilii Seleuciensis in orat. de transfig. Christi: Si repentinam non ferimus fulguris coruscationem, sed ea eum, qui cernit, in humum saepe dejicit, quid dixerit quispiam exorientem eum videns, qui fulgurat? quando sonitus tubarum vocabunt mortuos et sepulcris, quando rumpentur capsae monumentorum vinctos emittentes, quando iudicabuntur

XIX. 306. *proposita facta et cogitata etc.* Augustinus lib. 6. confess. c. 6: Non me revocabat a profundiore voluptatum carnalium gurgite nisi metus mortis et futuri iudicii. epist. 3: Semper ante oculos versetur ultimus dies etc. ita facillime poterimus corpus nostrum a vitiis et concupiscentiis refrenare. lib. 3. de symb.: Iudex ille nec gratia praevenietur, nec misericordia flectetur, nec pecunia corrumpetur, nec satisfactione aut poenitentia mitigabitur. Cessabit tunc misericordia et locum habebit justitia. serm. 4. de temp.: Expectatur dies iudicii, aderit ille aequissimus iudex, qui nullius potentis personam accipiet, cujus palatium auro vel argento nemo corrumpet; adstant omnes animae, ut referat unaquaeque secundum ea, quae per corpus gessit; praesto erit adversarius diabolus, recitabuntur verba professionis nostrae, et si talis fuerit quisque, ut debitor ex hac vita migret, exultabit ille adversarius in conspectu serenissimi iudicis, superiorem se esse declamans agensque talem causam apud Christum iudicem: Aequissime iudex iudica; justitia et iudicium praeparatio sedis tuae, iudica, meum esse, qui tuus esse noluit; meus est, mecum damnandus est. Post renuntiationem ut quid invasit panes meos? Quid apud eum impudicitia faciebat, cui ipse renuntiaverat? quid intemperantia, quid avaritia, quid ira, quid superbia, quid cetera mea? Postremo aequissime fugientem a me confugientem ad te, postea cum meis, quibus renuntiaverat, apprehendi, invasorem detinui, in ipsa quodammodo mea possessione apprehensus est. Meus esse voluit,

mea concupivit. Iudica, iudica aequissime, quoniam quem tu dignatus es tanto pretio liberare, ipse mihi se postmodum voluit obligare. serm. 54. de temp.: In die illa erit fletus et stridor dentium, erit ululatus et lamentatio et tarda poenitentia. Ibi movebuntur fundamenta montium et ardebit terra usque ad inferos deorsum, quando coeli ardentes solventur, quando virtutes coelorum movebuntur etc. Ubi se tunc impii videbunt? ubi adulteri, ubi ebriosi, ubi maledici se recognoscent? ubi amatores luxuriae, ubi raptores, ubi superbi et incidi apparebunt? Quid infelices pro sua defensione dicturi sunt, quos toties admonitos et tamen imparatos dies illa repererit? etc. serm. 67. de temp.: Quid faciemus, carissimi, in illo metuendo iudicii die, cum tremante mundo Dominus praecinentibus angelorum buccinis in illo majestatis suae throno circumdatus coelestis militiae luce consederit ibique de terrae gremio et antiquo pulvere suscitato humano genere, adstante testimonio conscientiae singulorum, positus in conspectu peccatorum poenis iustorumque praemiis, rationem vitae coeperit postulare et plus jam justus quam misericors severitate iudicis contemptae misericordiae reos coeperit accusare et dicere: Ego te, o homo, de limo manibus meis feci, ego terrenis artibus infudi spiritum etc. irradientium palmas et sputa suscepi, acetum cum felle bibi, flagellis caesus, verberibus coronatus, cruci affixus, vulnere perfossus, ut tu eripereris morti etc. cur quod pro te pertuli, perdidisti? cur ingrater redemptionis tuae munera renuisti? serm. 120. de temp.: Irremediabile periculum est, sic aliquem vitiis et cupiditatibus frenata laxare, ut rationem Deo se non meminerit redditurum. Puto quod magna sit jam peccati poena, metum ac memoriam futuri perdidisse iudicii. Petrus Chrysologus serm. 59: Si credimus venturum iudicem, innocentes iudici nos praeparemus; iudicem negat esse, advenire non credit, iudicandum se satis iste diffidit, qui male vivit. Caesarius homil. 27: Prima erit in reos intoleranda sententia reverendarum praesentia cicatricum. Quid igitur illo tempore facturi sumus, quando contra illius crucifigi Domini livores notae peccatorum nostrorum et maculae libidinum proferentur? aut quo putas vultu respiciet redemptio nostra perditionem nostram? Tantum graviora erunt humana delicta, quantum majora se ostenderint divina beneficia etc.

Fortunatus lib. 4. carmin.:

*Felices, quos nulla gravant de morte secunda
Nec faciunt poenis subdita membra feris,
Dulcibus illecebris qui non sibi condit amarum
Nec per carnem animam vult sepelire suam.
Infelix, quisquis maculosis actibus usus
Arte Redemptorem se laqueasse studet.
Nubibus invectus cum venerit arbiter orbis
Et tuba terribilis commovet arma poli etc.
Tunc ibi quis terror coeli assistente senatu?
Quid dicturae animae iudicis in facie?*

*Mox aut poena manet miseros aut vita beatos,
Quisque suae vitae semina jacta metet.*

Gregorius homil. 12. in evangel.: *Pensate, fratres carissimi, ante conspectum tanti judicis qui in illo die terror erit, quando jam in poena remedium non erit? Quae illa confusio, cui reatu suo exigente continget in conventu omnium angelorum hominumque erubescere? Qui pavor eum, quem et tranquillum mens humana capere non valet, etiam iratum videre?* lib. 8. moral. c. 13: *Justorum mens semper sollicita venturo examini intendit, omne enim quod agunt, metuunt, dum considerant, ante quantum judicem stabunt etc.* lib. 24. moral. c. 7: *Quid facient tabulae, quando tremunt columnae? aut quomodo virgulta immobilia stabunt, si hujus pavoris turbine etiam cedri quatuntur?* Anselmus lib. de miseria hominis: *In toto me angustiae, hinc erunt peccata accusantia, inde terrens justitia, subitus patens horridum chaos inferni, desuper iratus judez, intus urens conscientia, foris ardens mundus. Justus vix salvabitur, peccator sic deprehensus in quam partem se premet? constrictus ubi latebo? quomodo apparebo? latere erit impossibile, apparere intolerabile.* Franco Affligeniensis de gratia Dei tom. 9. bibl.: *Timeat homo tremendi judicii futuram discussionem, in qua cum memorata fuerint praerogata nobis dona pietatis, districta animadversione exigendum est a nobis et debitum congruae servitutis. Commemorabuntur ante tribunal judicis dignitas conditionis, caritas redemptionis, effusio pretiosi sanguinis, adoptio filiorum, promissa beatitudo regni coelorum; commemorabuntur et ad implenda praecepta, collata subsidia, hostis imbecillitas, nostra desidia. O quanta tunc erit confusio trepidante conscientia!* Bernhardus serm. 8. in Psalm. Qui habitat: *Quid tam pavendum, quid tam plenum anxietatis et vehementissimae sollicitudinis excogitari potest, quam judicandum ad stare illi tam terrifico tribunali et incertam adhuc expectare sub tam districto iudice sententiam? horrendum est, ait apostolus, incidere in manus Dei viventis etc.* serm. de undecim oneribus: *Qui tempus misericordiae negligit, judicii tempus formidet, quia is qui per misericordiam nos redemit, per justitiam judicabit.* serm. 55. in Cant.: *Time scrutinium judicis, time oculos capreae, time illum, qui per prophetam Sophoniam c. 1. dicit: Et erit in die illa, et ego scrutabor Jerusalem in lucernis. Acuto visu est, nihil inscrutatum relinquet oculus ejus, scrutabitur renes et corda, ipsaque cogitatio hominis confitebitur illi.* Quid tutum in Babylone, si Hierusalem manet scrutinium? lib. de interiori domo c. 38: *Ipse judez erit districtus accusator tuus. Omnes etiam spiritus boni et mali coram Deo te accusabunt cum eo, boni, quia Deo debent aequitatem, mali, quia tuam servant iniquitatem. Tot judicibus et populis adstabis, quot praecesserunt te in opere bono; tot arguentibus confunderis, quot tibi praebuerunt bene vivendi exemplum; tot*

convinceris testibus, quot te monuerunt bonis sermonibus et justis actionibus. Omnibus populis nudabuntur iniquitates tuae et cunctis agminibus patebunt universa scelera tua, non solum actuum, verum etiam cogitationum et locutionum. Multa vero peccata tunc proruent ex improvviso, quasi ex insidiis, quae modo non vides et forsitan plura et terribiliora his, quae nunc vides. Undique erunt tibi angustiae, hinc erunt accusantia peccata, inde terrens justitia etc. In tanto discrimine torquebit te tua conscientia male sibi conscia, cruciabunt cordis arcana. Cogento etiam conscientia tu ipse eris accusator et iudex tuus. Convictus teste propria conscientia et testibus oculis ipsius judicis fugere non poteris, sed tremens et anxius stabis suspensus ad gravissimam sententiam in angusto periculo et in periculosa angustia, tanquam illico recepturus, quod in perpetuum amittere non poteris. Judez tunc erit vehementer iratus et terribiliter districtus, sententia ejus semel lata erit immutabilis, tortores horribiles, qui nunquam misereantur, erunt parati, ut data sententia te damnatum ad tormenta rapiant etc. Innocentius lib. 2. de contemptu mundi c. 15: *O quantus tunc erit timor et tremor, quantus erit fletus et gemitus! Nam si columnae coeli contremiscunt et pavent ad nutum ejus et angeli pacis amare flebunt, peccatores autem quid facient? Si justus vix salvabitur, impius et peccatores ubi comparebunt? Propterea clamat propheta: Ne intres in iudicium cum servo tuo Domine etc. Quis enim non timeat judicem potentissimum, sapientissimum et justissimum? Potentissimum, quem nemo potest effugere; sapientissimum, quem nemo potest latere; justissimum, quem nemo potest corrumpere. Si fortitudo quaeritur, robustissimus est, sapiens corde et fortis robore; si aequitas judicii, nemo audebit pro me testimonium reddere etc.* Dionysius Carthusianus in lib. de quat. noviss. art. 16: *Hoc iudicium multo terribilius est ipsa morte corporali ac temporali, imo et poenis inferni ad tempus, prout sanctus Job dixit: Quis mihi tribuat, ut in inferno protegas et abscondas me, donec pertranseat furor tuus? Tanta est, ut dixit S. Macarius, terribilitas divini judicii, quod si quis digne illud perpendat, ossa ejus carni suae prae timore vix adhaerebunt.* Lutherus tom. 4. Jenens. Lat. fol. 365: *O quantum erit istud consistorium, quod majestate divina apparente et tot millibus angelorum celebrabitur? et quanto majoris majestatis tanto majoris terroris et horroris erit impiis. Confer ea, quae de forma judicii, cum primis de manifestatione omnium operum et accusatione diaboli in iudicio dicta sunt superius §. 59.*

121. 2. In specie revocat nos novissimi adventus Christi et extremi judicii meditatio 1. a crapula et ebrietate. Attendite vobis, ait Christus de hoc iudicio disserens Luc. 21, v. 34. *ne graventur corda vestra crapula et ebrietate, ac superveniat in vos dies illa repentina, v. 35. tanquam laqueus enim superveniet in omnes, qui sedent super faciem omnis*

XIX. 309.

terrae. Conjungit Salvator μέθην καὶ κραυπάλην, quod Lutherus reddidit *Preffen und Saußen*. Μέθη est ebrietas adhuc durans et molestia carens, in qua ebrii adhuc luxuriuntur et lascivunt; *crapula* designat mala, quae ex antegressa ebrietate homines divexant, qualia sunt dolor capitis, eructatio, vomitus, foedus anhelitus etc. Est enim κραυπάλη, ex qua crapulae nomen formatum, proprie gravedo illa capitis ex nimio potu, qua caput quasi vibratu quodam concutitur, dicta ex eo, quod τὸ χάρα πάλλει, notante Galeno in comm. aphor. Hippocr. ut sic ex consequente antecedens et ex effectu causa intelligatur, ac nomine *crapulae* nimia cibi potusve ingestio prohibeatur. Syrus reddidit *ἡμετέρας*, quae vox exponitur per Hebraicam *חֲבִלָּה*, *comessatio*, sicut et Galat. 5, v. 21. μέθυ καὶ πότοι conjunguntur, ac vox illa Syriaca ut plures aliae mutuo sumta est a Graecis et formata ex voce *ἄσωτία*, ut colligitur ex Eph. 5, v. 18. Quidam exponunt per figuram *Ἐν δὲ δυνάμει κατέχευε* ab ebrietate et *crapula*, hoc est ab ebrietate, quae gignit crapulam. Quare vero notanter et in specie ac ebrietate Christus nos dehortetur, ejus rei causam in ipsa prohibitione exponit. Attendite, inquit, vobis ipsis, ne corda vestra graventur *crapula*. Per ebrietatem cor nostrum velut pondere quodam gravatur, ne per preces et devotionem ad Deum sese elevare possit, cum tamen in debita ad diem iudicii praeparatione vel maxime requiratur precatio. Sicut avicula, cui grave aliquod pondus est alligatum, non potest se sursum elevare, sic cor gravatum *crapula* non potest Deo appropinquare. Sicut erat in diebus Noë, edebant et bibebant, hoc est comessabantur ac pergraecabantur, ita quoque erit adventus Filii hominis Matth. 24, v. 38. ex quo intelligitur, quod *crapula* et ebrietas ante diem novissimum futura sint maxime vulgaria, Christus igitur dilectos suos serio praemonere voluit, ne mundo sese conformarent Rom. 12, v. 2. sed ab eo immaculatos sese servarent Jac. 1, v. 27. Ad dextram in die novissimo statuentur, qui esurientes paverunt, siti- entes potarunt, vel in fame et esurie patientes fuerunt; sed ad sinistram collocabuntur, quos in voracitate et ingluvie, in comessionibus et ebrietate dies novissimus deprehendet. Quemadmodum non possumus duobus dominis servire, Deo et mammonae Matth. 6, v. 24. sic non possumus spiritu pariter impleri et vino, ait Hieronymus in c. 3. Eph. Ceterum quia ratio praecepto Christi addita generalis est, ne graventur corda, ideo sub *crapulae* et ebrietatis nomine recte prohibita intelliguntur libidines lasciviae, voluptates carnales, quae ebrietati sunt connexae vel eandem etiam sequuntur, quia venter mero aestuans cito despumat in libidinem, quibus non minus cor gravatur, quam *crapula* et ebrietate. 2. A cura victus et rerum terrenarum aviditate. Luc. 21, v. 34: Attendite vobis, ne corda vestra graventur curis hujus vitae. Per τὰς μετέμυσας βιωτικὰς intelligit Christus omnes illas curas, quae nos distrahunt ac divexant in vita vel conser-

vanda, ut est cura de victu et amictu Matth. 6, v. 25. vel ornanda, ut avaritia, ambitio, superbia etc. Basilius in ἀσχη.: πᾶσα μέριμνα καὶ μηδὲν ἔχειν δοκῇ τῶν ἀπηγορευμένων, μὴ συνελθῇ δὲ πρὸς θεοσέβειαν, βιωτικὴ ἐστίν, omnes curae, etiamsi nihil eorum, quae vetita sunt, habere videantur, non proficiant tamen ad pietatem et cultum divinum, vitae hujus curae sunt. Sicut erat in diebus Noe et Lothi, nubebant et nuptui dabantur, emebant, vendebant, plantabant et aedificabant, hoc est curis hujus vitae penitus immersi erant et de vita corporali conservanda, producenda, exornanda, in deliciis et voluptatibus peragenda unice solliciti erant; ita quoque erit adventus filii hominis Matth. 24, v. 38. Luc. 17, v. 27. et 28. Quemadmodum senectutis vitium proprium est avaritia, sic cupiditas divitiarum et rerum terrenarum desiderium in effeta mundi se- necta vel maxime crescit, sed hisce curis corda non minus quam *crapula* et ebrietate gravantur, quo minus per preces et desiderium coelestium ad Deum elevari possint. Amor rerum terrenarum est vicius spiritualium pennarum. Contra vero sponsa Christi oculos habet columbarum Cant. 4, v. 1. Si esca proponatur columbae, edit quidem granum unum post alterum, sed comesto uno grano oculos semper elevat in altum; sic pius homo, qui in Deo dives est, quoties Deus ipsi benedicit et novum donum confert, oculos cordis ad Deum elevat, quo pertinet verbum ἀναζύψαι a Christo usurpatum Luc. 21, v. 28. Mementote uxoris Loth, dicit Salvator noster Luc. 17, v. 32. ea enim in statuum salis, cum retrospeceret, conversa moneat nos, ne illicito desiderio ad terrena respiciamus. Augustinus in Psalm. 75: Facta est statua salis, ut illius contemplatione condiantur homines, cor habeant, non sint fatui, non retrospiciant. 3. Ab immiser cordia et crudelitate. Terreant nos hoedi ad sinistram constituti, non quia rapuerunt, sed quia non paverunt. Si in die iudicii inter hoedos numerandi sunt, qui esurientes non cibant, multo magis inter eos computandi erunt, qui proximum defraudarunt ac panem suum ipsi abstulerunt. Confer ea, quae de forma iudicii dicta sunt superius §. 60. 4. Ab injustitia et iniquitate. Si tanta percussione digna est pietas non impensa, perpende, quid mereatur injustitia illata? Bernardus epist. 1. ad Robertum: Veniet, veniet, qui male iudicata rejudicabit, illicite jurata confutabit, qui faciet iudicium injuriam patientibus, qui iudicabit in justitia pauperes et arguet in aequitate pro mansuetis terrae. Veniet pro certo, qui per prophetam minatur in psalmo dicens: Cum accepero tempus, ego justitias iudicabo. Quid faciet de injustis iudiciis, qui ipsas quoque justitias iudicabit? Veniet, inquam, veniet dies iudicii, ubi plus valebunt pura corda quam astuta verba, et conscientia bona quam marsupia plena, quandoquidem iudex ille nec fallitur verbis, nec flectetur donis. Discedite a me, dicturus est iudex, discedite omnes, qui operamini iniquitatem Matth. 7, v. 23. veniet enim, ut ferat iudicium adversus omnes et arguat impios omnes

de omnibus operibus impietatis eorum epist. Jud. v. 15. tunc fiet unicuique retributio manuum suarum Esa. 11, v. 3. et qui injuriam fecit, recipiet id, quod inique gessit Col. 3, v. 25. 5. Ab hypocritica calliditate. Ecceur

*Astutam vapido gestas sub pectore vulpem,
Ore aliud referens, aliud sub pectore condens?*

Christus judex justus vulpinam tibi aliquando detrahet et consilia cordium secretissima in apertam lucem collocabit etc.

122. 2. Usus παρανέτιξός sive exhortatorius item duplex est, generalis et specialis. 1. In genere meditatio extremi iudicii excitet nos 1) ad poenitentiam, Psalm. 7, v. 12: Deus judex justus, Deus minitans per singulos dies; v. 13. nisi conversi fueritis, gladium suum acuit, arcum suum tetendit et adaptavit illum. Actor. 17, v. 30: Annuntiat Deus omnibus ubique hominibus, ut agant poenitentiam, v. 31. eo quod statuit diem, in quo iudicaturus est orbem terrarum in aequitate. Insuperatus ac repentinus erit iudicis adventus, ecceur igitur poenitentiam de die in diem differimus? Sola poenitentia est, quae nos iudici reconciliat, quae peccatorum condonationem impetrat, quae damnationis sententiam avertit. In hac vita patent adhuc conversionis portae, quae in die iudicii erunt clausae. Chrysostomus homil. 48. ad popul. Antioch.: Unusquisque vestrum, carissimi, suam ingressus conscientiam et peccata reputans diligenter a semetipso poenas exigit, ne quandoque cum orbe terrarum condemnemur. homil. 5. de poenitent.: Responde iudici, priusquam in praetorium veniat. An ignoras eos, qui iudicem mitigare volunt, non ipso in examine causae, sed priusquam iudicii ingrediatur locum, benevolum sibi faciunt vel amico mediatore, vel praesule, aut modo alio sibi iudicem conciliant? Igitur et Deo non sessionis tempore suadendum erit iudici, ante iudicii tempus mitigabilis est iudex, hic cum exorabimus et placabimus etc. Hieronymus in Psalm. 49: Utinam nos in hoc seculo poneremus ante nos peccata nostra et non Deus ea in iudicio statueret ante faciem nostram, ubi jam non castigatio, sed iudicium mortis accedet. Isidorus Pelusiota lib. 1. epist. 188: Si coelum instar libri convolvitur et astra cadunt et Orion et terra et omnia, quae ipsius complexu coercantur, igne conflagrant cunctaque nuda et aperta magno illi Dominicae praesentiae diei praeparantur, ecquid incuria laboras ac non ut rationes redditurus te praeparas, verum ut criminum expers atque incognitus futurus poenitentiam differs? Augustinus in Psalm. 51: Hodie te corrige, qui vivis es, nam qui iudex tuus futurus est, ipse hodie advocatus tuus est. sermon. 35. de verb. apostol.: Bene nobiscum ageretur, si jam nunc sic poeniteremus super malis nostris, quomodo tunc sine ullo remedio poenitebimus; si foeditates et confusiones nostras quemadmodum tunc visuri sumus, sic jam eas videre et horrere possemus. Confer eundem in enarrat. Psalm.

127. Gregorius lib. 14. moral. c. 30: Vitari terror iudicis non nisi ante iudicium potest, modo non cernitur, sed precibus placatur. Cum vero in illo tremendo examine sederit, et videri potest et placari jam non potest, quia facta pravorum, quae diu sustinuit tacitus, simul omnia reddet iratus. homil. 1. in evang.: Illum diem, fratres carissimi, tota intentione cogitate, vitam corrigite, mores mutate, mala tentantia resistendo vincite, perpetrata autem fletibus punite. Adventum namque aeterni iudicis tanto securiores quandoque videbitis, quanto nunc distractionem illius timendo praeventitis. Bernhardus sermon. 8. in Psalm. Qui habitat: Judicemur interim fratres et terribilem illam expectationem praesenti studeamus declinare iudicio. Non iudicabit Deus bis in id ipsum. sermon. 55. in Cantic.: Si nosmetipsos dijudicaverimus, non utique dijudicabimur. Bonum iudicium, quod me illi districto divinoque iudicio subducit et abscondit. Prorsus horreo incidere in manus Dei viventis. Volo vultui irae iudicatus praesentari, non iudicandus. Iudicabo proinde mala mea, iudicabo et bona, scrutabor vias meas et studia mea, quo is, qui scrutaturus est Jerusalem in lucernis, nihil in scrutatum in me sine discussione inveniat. Hugo lib. 1. de anim. c. 2: Quanto diutius nos Deus expectat ut emendemus, tanto districtius iudicabit, si neglexerimus. Peccatorum desideria, vitiosi affectus, concupiscentiae carnis sunt vulpeculae, illae per memoriam novissimorum cum flamma ultrice colligatae immittantur in segetes peccantium, ita exurentur et vindicta de diabolo et carne erit sumpta, Jud. 15, v. 5. 2) Ad vigilantiam. Christus multoties ingeminavit illud suum γρηγορεῖτε καὶ ἀγρυπνεῖτε Matth. 24, v. 42. c. 25, v. 13. Marc. 13, v. 35. et 37. Luc. 21, v. 36. Apoc. 3, v. 2. c. 16, v. 15. ac diserte addidit: Quod vobis (apostolis) dico, omnibus dico, vigilate. Ex ore Christi seriam illam exhortationem ad vigilantiam repetiverunt apostoli 1. Thess. 5, v. 6: Non dormiamus sicut ceteri, sed vigilemus et sobrii simus etc. 1. Petr. 4, v. 7: Omnium finis appropinquavit, ἀσπρονήσατε οὖν καὶ νήψατε εἰς τὰς προσευχάς. 1. Petr. 5, v. 8: Sobrii estote, vigilate. Basilius in moral.: Ἰδιὸν Χριστιανοῦ τὸ ἐφ' ἑκάστης ἡμέρας καὶ ὥρας γρηγορεῖν καὶ ἐν τῇ τελειότητι πρὸς θεὸν εὐαρεστήσεως ἔτοιμον εἶναι, εἰδὸτα, ὅτι ἡ ὥρα οὐ δοκεῖ, ὁ κύριος ἔρχεται. Complectitur autem vera vigilantia 1. quotidianam temperantiam. Νήψειν et vigilare et sobrium esse significat, quia ebrietati ac somno et sobrietati cum vigilia est maxima cognatio. 1. Thess. 5, v. 7: Qui dormiunt, nocte dormiunt, et qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt. Quando igitur Christus et apostoli vigilantiam praecipiant, eadem etiam opera temperantiae studium praescribunt, unde νήψειν καὶ γρηγορεῖν arctissimo nexu conjunguntur 1. Petr. 5, v. 8. 2. In precibus constantiam. Luc. 21, v. 36: Vigilate orantes. In nobis ac nostris viribus non est in iudicio illo consistere, a Domino igitur hanc gratiam impetremus, sed medio alio impetrare non possumus quam fideli

precatione, quia fluentia divinae gratiae non nisi per canales orationis ad nos descendunt. Ad serias vero preces animi ardor ac cordis vigilantia requiritur. 3. *Solicitam curam ac providentiam*, qua Satanæ et mundi insidiae ac carnis peccatrici illecebrae vitentur. *Ἀναύρατε, sursum respicite*, ait Salvator Luc. 21, v. 28. In quo verbo est pulcherrima metaphora ducta ab aviculis, quae cibum capientes identidem sursum respiciunt, ne ab accipitre invadantur; sic pii cum noverint, se infernalis accipitris insidiis esse expositos, sursum ad Dominum cor suum elevare et sollicite ambulare debent. *Videte, quomodo ἀρραβῶς, caute, exacte et sollicite, ambuletis*, inquit apostolus, *non ut insipientes sed ut sapientes* Eph. 5, v. 15. Col. 4, v. 5. *scientes, quod dies novissimus instar laquei superveniet in omnes, qui sedent super faciem universae terrae* Luc. 21, v. 35. Quando rete aucupis expanditur, aviculae advolant, cantillant, secure grana legunt, sed subito et inexpectato reti concluduntur; sic in impios terrenis rebus unice affixos, securos et timoris Dei vacuos dies novissimus instar laquei superveniet et inextricabili malo ipsos involvet, quae enim laqueo tenentur, insolubiliter captivari videntur. Haec Christi verba sunt profecto horribilia tonitrua adversus securitatem; metuemus ergo fulmen igneum, quod in die iudicii adversus impios erit vibrandum. *Ninivites nisi timuissent, subversi fuissent; generi Loth, quia non timuerunt, perierunt*. 4. *Securitatis fugam*. Securitas est animae quidam lethargus, vigilare igitur dicitur, qui excusso securitatis veterno adventum Domini vigilantem expectat. Gregorius homil. 13. in evang.: *Vigilat, qui ad adspexitum veri luminis mentis, oculos apertos tenet; vigilat, qui servat operando, quod credit; vigilat, qui a se torporis et negligentiae tenebras pellit*. Hoc modo vigilantiam interpretatur ipse Christus Matth. 24, v. 44: *Estote parati*. Luc. 12, v. 35: *Sint lumbi vestri praecincti et lucernae ardentes*, v. 36. *et vos similes hominibus expectantibus dominum suum, quando revertatur a nuptiis, ut, cum venerit et pulsaverit, confestim aperiant illi etc.* 1. Thess. 5, v. 8: *Nos qui diei sumus, sobrii simus, induti loricae fidei et caritatis et galeam spem salutis*. Sicut milites

XIX. 313. in excubiis constituti arma sua non suspendunt ex pariete, sed induunt; sic pii spiritualibus armis induti in perpetuis consistent excubiis.

123. 2. In specie prodest meditatio iudicii 1) *ad beneficentiam*. Qui esurientes paverunt, sitientes potaverunt et fidem suam fructibus caritatis ac beneficentiae testatam reddiderunt, illi ad dextram iudicis constituti audient: *Venite benedicti, possidete regnum etc.* Confer ea, quae superius ex veteribus adducta §. 56. 2) *Ad debitam in laboribus vocationis diligentiam*. Qui talento divinitus sibi concredito fuerit plurimum lucratus, is dulcissimam illam vocem audire poterit: *Euge serve bone et fidelis, super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam, intra in gaudium Domini tui* Matth. 25, v. 21. et 23. Luc. 19, v. 17. *Unusquisque propriam*

accipiet mercedem secundum suum laborem 1. Cor. 3, v. 8. Gersonius part. 1. consid. 9. an monacho pro studio possit negligere divina: *In hoc iudicio non interrogabimur, quantum fuerit intellectus noster acutus et eruditus, sed qualis fuerit affectus noster ad Dominum Deum nostrum, h. e. quam simplex, quam rectus, quam pius, humilis et devotus quamque spontaneus et fidelis in Dei servitium secundum eam vocationem, quam vocatus fuerit divinitus*. 3) *Ad fraternam concordiam*. Oves pacificae ad dextram, sed petulci ac pugnaces hoedi sinistram iudicis statuentur. Non poterunt in iudicii ad hereditatem Domini pervenire, qui testamentum concordiae et pacis a Domino traditam terris noluerint observare. 4) *Ad deprimendam propria merita fiduciam*. Psalm. 143, v. 2: *Ne si tres in iudicium cum servo tuo, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis vivens*. Hieronymus lib. 2. adv. Pelag.: *Nullus intrepidus vadit ad iudicium Domini habens conscientiam peccatorum etc. Luna erubescit, sol confunditur, coelum operitur cilicio, et nos intrepidi atque laetantes, quasi omni careamus vitio, occurremus iudicis majestati, quando tabescent montes, erecti videlicet in superbiam, et omnis militia coelorum vel astra vel angelicae dignitates et complicabuntur sicut liber coeli et omnis exercitus eorum instar foliorum defluet?* in comment. c. 5. Amos: *Vae desiderantibus diem Domini*. Decutitur confidentia superbiorum, qui ut apud homines iusti appareant, solent diem expectare iudicii et dicere, *utinam veniat Dominus etc.* Cum igitur nemo possit de Dei iudicare iudicio et de otioso quoque verbo reddituri simus rationem et Job quotidie pro filiis suis obtulerit hostias, quae temeritas est audire cum Corinthiis, sine nobis regnatis. Augustinus in libro de praefect. iustit. contra Coelestin. tom. 7: *Quis gloriabitur, castum se habere cor?* Proverb. 20. *Hoc dicit, quoniam praecessit, cum rex iustus sederet in throno. Quilibet enim iustitia sit praeditus homo, cogitare debet, ne aliquid in illo, quod ipse non videt, inveniatur esse culpandum, cum rex iustus sederet in throno, cujus cognitionem fugere delicta non possunt, nec illa, de quibus dictum est: delicta qui intelligit?* Quis ergo tunc gloriabitur, se castum habere cor aut mundum se esse a peccato? in enarrat. Psalm. 6: *Regius vates in die iudicii nec argui vult nec corripi*. Gregorius lib. 8. moral. c. 9: *Iusti perituros se absque ambiguitate praesciunt, si remota pietate iudicentur, quia hoc ipsum quoque, quod iuste videmur facere, culpa est, si culpam nostram dum iudicat, hanc apud se divina misericordia non excusat. Bene ergo iusti voce dicitur, oculi tui in me, et non subsistam, hoc est si sublimi examinatione discutiatur, ad perferendum iudicium non assurgo*. Bernhardus sermon. 27. in Cantic.: *Si iniquitates in die iudicii observaveris, etiam electorum quis sustinebit? Astra non sunt munda in conspectu ejus et in angelis suis reperit pravitatem*.

124. Usus παραμυθητικός sive consolatorius duplex est, 1. ad confirmandam spei et salutis nostrae fiduciam, 2. ad roborandam patientiam. Hunc usum demonstramus 1. a suavissima hujus diei denominatione. Vocatur enim dies ἀπολυτρώσεως Luc. 21, v. 28. Roman. 8, v. 23. Ephes. 4, v. 30. (quia tum enim plena et perfectio a peccato et omnibus malis a peccato ortis liberatio per Christum continget); tempus ἀναψύξεως Actor. 3, v. 19. ἀναψύχειν est refrigerare, ventilare, desiccare et per metaphoram recreare animique deliquio cessante se recolligere et iterum quasi animari Exod. 8, v. 15. Psalm. 65, v. 12. Osee 12, v. 8. Jerem. 49, v. 31. (significatur igitur, quod in die novissimo corpora animabuntur, lacrymae ab oculis sanctorum abstergentur, quies a labore et refrigerium ab aestu tentationum et persecutionum continget, et haec ἀνάψυξις a facie Domini orietur, quia adspectus judicii erit impiis formidabilis et terribilis, piis vero amabilis et instar cujusdam refrigerii sive etesiarum in aestu suaviter spirantium desiderabilis); tempus ἀποκατάστασεως πάντων, cap. ejusdem v. 21. (Oecumenius τὸ ἀποκαθιστάνειν interpretatur εἰς πῆρας ἔλθειν, quam interpretationem sequi videtur Syrus paraphrastes, reddidit enim לְמִלְכּוּת, complementum. Graeci ἀποκατάστασις est ejus rei in integrum restitutio, quae jam olim decus suum misere deformata et destructa perdidit ac velut simulacrum quoddam miseriae et vanitatis longo tempore exstiterat, verbi gratia si aedificii cujusdam incendio aliove causa destructi ἔρημια ac rudera ruinarum materiam architectus aliquis industrius initio tollat ac deinde labore improbo, artificio singulari, sumtibus maximis arcem regalem eo loco aedificet, vel si exanime hominis corpus a latronibus miserandum in modum laniatum revocata quasi postliminio anima et vulneribus curatis demiurgus ille rerum omnium instauraret et vivificet. Dies ergo novissimus erit tempus ἀποκατάστασεως πάντων, quia animabus corpora e terrae pulvere suscitata restituentur ac reunientur, pii restituentur plene ac perfecte bona omnia, quae per lapsum Adami fuere amissa, parentibus restituentur liberi per mortem praemissi, Deo restituentur honor et gloria, quam princeps hujus seculi imminere voluit Apocal. 12, v. 10. angelorum ruinae per beatam illam ἀποκατάστασιν implebuntur, ac piis restituetur regnum, cujus finis non erit futurus.) 2. A consolatoria hujus diei descriptione. Luc. 21, v. 31: Cum videritis haec fieri, scitote, quoniam prope est regnum Dei (intelligitur regnum gloriae in vita aeterna, in cujus plenariam possessionem pii per hanc Christi παρουσίαν introducentur. Exordium hujus regni praecedit in hac vita, unde ecclesia saepius vocatur regnum coelorum, sed complementum et perfectio succedet in die novissimo, quia beata illa quies et gloria sempiterna piis promissa sub spe abscondita est in ultimum usque diem Col. 3, v. 4. 1. Joh. 3, v. 2.). Apocal. 19, v. 7: Gaudeamus et nuptias et demus gloriam ei, quia venerunt nuptiae agni (sicut desponsationem suo tempore sequuntur nuptiae ac deductio in domum, sic Christus eccle-

siam sponsam, quam per Spiritus sancti arrham in hac vita sibi desponsavit, in die novissimo in coelestia tabernacula introducet). Col. 3, v. 4: Cum Christus apparuerit (in ultimo suo adventu, qui ἐπιφάνεια, ἀποκάλυψις καὶ φανέρωσις vocatur, ut in ὀνοματολογία fuit demonstratum), vita vestra (a quo non tantum naturalem sed etiam spiritualem vitam accepistis, qui aeternae vitae promissionem vobis dedit), tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria (quia transfigurabit corpus vestrum humile, ut conforme illud reddat corpori suo glorioso). Phil. 2, v. 16: Ut gloriarī possim in die Christi, quod non in vanum cucurrerim. 1. Thess. 2, v. 19: Quae est nostra spes aut gaudium aut corona gloriae? nonne vos ante Dominum nostrum Jesum Christum estis in adventu ejus? Ergo fideles ecclesiae doctores de conversione multorum in die novissimo laetabuntur ac gloriabuntur. 2. Tim. 1, v. 18: Det illi Dominus invenire misericordiam a Domino in die illa. Ergo dies illa piis erit dies gratiae et misericordiae, impiis autem dies judicii et justitiae. 2. Tim. 4, v. 8: Coronam gloriae reddet Dominus in illa die omnibus diligentibus adventum suum. Ergo dies illa est piis dies coronae, non autem irae (qui bonum certamen certarunt ac victoriam reportarunt, non metuunt agonotheam, sed diligunt, coronam enim sibi ab ipso paratam sciunt; sed qui ab adversario victi sunt, judicium formidant, quia non coronam sed ignominiam se reportaturos norunt). 1. Joh. 3, v. 2: Nunc filii Dei sumus (per fidem), et nondum apparuit, quid futuri simus; scimus autem, quod cum apparuerit (Christus Salvator noster), tunc similes ei erimus (κατὰ ποιόν, non κατὰ ποσόν), quia videbimus eum, sicut est. 3. A Christi jussione. Luc. 21, v. 28: Attollite capita vestra (non debetis ex motore et tristitia caput dimittere, sed prae desiderio ac laetitia potius attollere). Per τὸ ἐπαλῆν τὰς κεφαλὰς intelligitur non solum debita ad hunc diem praeparatio, quod pii cor suum a terrenis mature avertere, Christi reditum quotidie expectare et sancta vitae conversatione sese praeparare debeant, sed etiam laeta ejusdem expectatio, quod in vera fiducia omnia bona a Christo expectare ac fidenti animo ad desideratam salutem anhelare debeant. Qui animo sunt moesto ac demisso, caput dejiciunt, qui laeto ac hilari, elevant. Gregorius homil. 1. in evang.: Cum plagae mundi crebrescunt, cum terror judicii ostenditur, levate vos capita vestra, hoc est exhilarate corda. 4. A piorum conditione. Pii non sperant tantum in hac vita in Christum 1. Cor. 15, v. 19; sed ipsorum πλῆτευμα est in coelis Phil. 3, v. 20. ideo cupide desiderant reditum Christi ad judicium 2. Tim. 4, v. 8. diligunt ejus adventum, expectant beatam spem et adventum gloriae magni Dei et Salvatoris Jesu Christi Tit. 2, v. 13. expectant et properant in adventu dei Domini 2. Petr. 3, v. 12. Apocal. 6, v. 9 et 10. animae interfectorum propter verbum Dei subter altare anxie desiderant judicium extremum et vindicias sui sanguinis. Spiritus et Sponsa dicunt, veni Apocal. 22, v. 17. hoc

est quævis vere fidelis anima, utpote Christi sponsa, quæ arrhabonem Spiritus accepit, cupide desiderat sponsi coelestis adventum, sciunt enim, imo quotidie experiuntur vere pii, quod in hac vita velut in quodam carcere captivi teneantur, sed in die novissimo sequetur liberatio. Ut Christus ipsis in hac vita fuit *sapientia* ratione verbi, *justitia* respectu sanguinis et meriti sui, *sanctificatio* ratione Spiritus, quem in eos effudit opulente; sic etiam erit ipsis in die iudicii *redemptio* respectu plenariæ liberationis a peccati sensu, a corruptione corporis et ab omnibus periculis atque adversis. Hieronymus libr. 3. in comment. epist. ad Tit. c. 2: *Sicut impietas magni Dei reformidat adventum, sic pietas illum*

XIX. 316. *praestolatur*. 5. *A quotidiana precatone*. Christus salutis nostræ magister sic orare nos docuit, *adveniat regnum tuum* Matth. 6, v. 10. per hoc regnum intelligitur non tantum *regnum gratiæ* in hac vita, sed etiam ac cumprimis *regnum gloriæ* in futura vita. Orare nos docuit, *libera nos a malo* cap. ejusdem v. 13. hæc liberatio plene et perfecte fit in die novissimo, quare cum in oratione Dominica quotidie petamus, adventum Christi ad iudicium accelerari, ideo etiam gratum, expectatum et consolatorium eum esse oportet, unde pie et graviter Lutherus pronuntiat tom. 5. Jenens. German. fol. 507: *Non potest esse verus Christianus nec recitare orationem Dominicam, qui non toto corde hunc diem desiderat*. 6. *Ab omnium causarum consideratione*. Causa efficiens iudicii erit Christus in assumpta natura humana ab omnibus conspiciendus, is vero est noster redemptor, mediator, salvator, advocatus, sponsus, caput, rex, sacerdos etc. Quomodo vero perderet populum suum rex clementissimus? quomodo sponsam suam damneret sponsus benignissimus? quomodo membra sua dissiparet caput mitissimum? quomodo clientes suos accusaret patronus faventissimus? *Quis accusabit electos Dei? Deus est qui justificat. Quis est qui condemnet? Christus Jesus est qui mortuus est, qui resurrexit, qui etiam est ad dextram Patris et interpellat pro nobis*. Roman. 8, v. 33. et 34. Si Christo pro nobis intercedente nullus est, qui accuset vel condemnet, quanto minus Christus ipse noster intercessor ac mediator condemnaturus est eos, quos in clientelam suam recepit. Non mutabit benignissimus ille mediator suum erga nos animum in die iudicii, sed ut pios in hac vita et in morte paterno amore complexus est, ita quoque *diligit eos usque in finem* Joh. 13, v. 1. illi omne iudicium datum est, cui electi a Patre coelesti dati sunt salvandi et glorificandi; ad illius tribunal sistemur, qui est noster salvator et redemptor, cujus beneficia in verbo evangelii oblata fide recepimus et hunc iudicem ante tempus iudicii placavimus. Vide Ezech. c. 1, v. 10. *Cherubinum cum facie hominis et leonis*; sic Christus in die iudicii amicus et humanus erit piis, terribilis vero instar leonis erit impiis. *Assessores iudicii* erunt ipsimet pii et sancti. Penes eum erit iudicium, qui nos sibi in iudicando honoris quodammodo consortes destinavit, tantum abest, ut ad nos condemnationem ipsum tribunal consensurum esse metuere debeamus. *Materia sive objectum* iudicii sunt fides et infidelitas, opera bona et mala; atque pii vera fide Christo in hac vita adhaeserunt et fide suam per caritatem et bona opera demonstrarunt ergo non cogentur metuere damnatoriam sententiam peccata ipsorum projecta sunt in profundum maris, sunt sanguine Christi deleta etc. ergo non cogentur metuere, ne in conspectum angelorum et hominum producantur et in districtum rigoris examine revocentur. *Forma iudicii* sic describitur, quo iudex piis ad dextram constitutis sit dicturus: *Veni te benedicti Patris mei, possidete regnum, quod paratum vobis a constitutione mundi*. Quænam jucundior aut exoptatior vox audiri posset? *Finis iudicii est*, ut pii ab omnibus malis et periculis liberati perfecta justitia et sanctitate donati in vitam æternam introducantur. Hebr. 9, v. 28: *Christum secundo apparebit sine peccato exspectantibus et eis σωτηρίαν*. Pulchre Lutherus in postill. eccles. dominic. II. Advent.: *Non est quod ab hoc die metuemus, cum ejusdem quasi animi et propositi sit nobiscum. Cupimus nos et anxie desideramus liberari a peccatis, hoc beneficium nobis contingat in illo die etc.* 7. *A benevola promissione*. Qui credit in Filium, non iudicatur Joh. 3, v. 18. Qui verbum meum audit et credit ei, qui misit me, habet vitam æternam et in iudicium non venit Joh. 5, v. 24. *Non posuit nos Deus ad iram, sed in acquisitionem salutis per Christum Dominum nostrum, qui mortuus est pro nobis, ut sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum illo vivamus* 1. Thim. 5, v. 9. et 10. Quis alius harum promissionum evangelicarum finis, quam ut contra terrorem divini iudicii animemur? 8. *A comparatione*. Noah cum suis in arca servatus non pertimescebat diluvium, Lothus non exhorrescebat Sodomiticum incendium, Israëlitaë plagas Aegyptiacas in signa proximæ liberationis intuebantur etc. Qui in captivitate Turcica detentus adventum Christiani principis liberatoris sui in propinquo esse audit, nec militum clamore, nec armorum fulgore, nec bombardarum fragore terretur, scit enim, liberationem suam præsto esse. 9. *A piorum veterum testificatione*. Macarius homil. 26: *ὁφείλει ἔχειν καὶ ἡμέραν τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν χάριν καὶ τὴν προσδοκίαν τῆς μελλούσης βασιλείας καὶ ἀπολυτρώσεως καὶ λέγειν, ἐὰν σήμερον οὐκ ἐλυτρώθην, αὔριον λυτροῦμαι*. Ambrosius in libr. de Jacob. et vita beata c. 6: *Quomodo Christus eum damnabit, quem propria mors redemit?* Hieronymus in c. 4. Malach.: *Dominus iudicii sanctis lux erit, peccatoribus tenebrae*. Chrysostomus homil. 2. in epist. Coloss.: *Christus illum diem noctem simul vocat et diem, noctem propter peccatores, diem propter justos*. Augustinus epist. 148: *Impii dicent montibus, cadite super nos, et collibus, operite nos, et petris, aperite vos nobis; verum hæc eorum sint, qui variis huius mundi detentis curis de mundi non cogitant fine. Tu vero, cui*

adeunt Christi dierum noctiumque meditatio est, qui consummationem seculi quasi certum praemii tui tempus exspectas, exultationem de coelo capies, non timorem. in enarrat. Psalm. 100: Formidandum erit malis iudicium propter poenam, amandum bonis propter coronam. in enarrat. Psalm. 147: Si amamus Christum, utique adventum ejus desideremus. Perversum enim est et nescio utrum verum, quem diligis, timere, ne veniat; orare, adveniat regnum tuum, et timere, ne exaudiaris. Unde autem timor? quia iudex venturus est? Numquid injustus? numquid malevolus? numquid invidus? numquid postremo ab altero exspectans nosse causam tuam, ne forte ille, quem instruxisti, vel praevaricatione te decipiat, vel minori facundia vel facultate deficiens innocentiae tuae bonum verbis demonstrare modo non possit? Nihil horum. Quis ergo venturus est? quare non gaudes? quis venturus est, judicare te, nisi qui venit, judicari propter te? Ne timeas accusatorem, de quo ipse dixit, princeps hujus mundi jam judicatus est. Non timeas malum advocatum, ille enim tibi modo advocatus est, qui tuus iudex futurus est. Ille erit et tu et tua causa. Sermo causae tuae testimonium conscientiae tuae. Quisquis ergo futurum iudicem times, conscientiam tuam modo corrige. serm. 119. de temp.: Confitemur Salvatore, ne timeamus iudicem. Qui enim modo in eum credit et praecepta ejus facit et diliget, non timebit, quando veniet, judicare, vivos et mortuos. Non solum non timebit, sed ut veniat optabit. Quid enim nobis felicius quam quando venit, quem desideramus? quando venit, quem amamus? **Et postea: Qui modo est advocatus, ipse tunc erit iudex noster. Audi Johannem: Si quis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem, Jesum Christum justum, et ipse est exoratio peccatorum nostrorum. Si haberes causam apud aliquem iudicem agendam et instrueres advocatum, esses susceptus ab advocato, ageret causam tuam, sicut posset. Et si non illam finisset et audires, illum iudicio venturum, quam gauderes, quia ipse potuit esse iudex tuus, qui paulo ante advocatus tuus? et modo ipse pro nobis interpellat. Advocatum enim habemus, et iudicem timeamus? imo quia advocatum praemisimus, securi iudicem venturum speremus.** Est et hoc Augustini: Domine, horribilis est adventus tuus et formidabilis est majestas tua. Ego quoque tuam timerem justitiam et iudicium, nisi faciem tuam antecederet misericordia et veritas. Misericordia tua delet peccata mea, veritas tua praestat, quam peccatori in vulneribus tuis recumbenti promissisti gratiam. Prosper lib. de promissis, c. 17: Adventus Filii Dei sicut bonis infert laetitiam, ita malis exitium. Bernhardus serm. 27. in Cant.: Deum nobis absque homine exhibentem nemo hominum ferret, utpote claritate inaccessibilem, celsitudine inattingibilem, incomprehensibilem majestate; nunc vero cum exarserit brevi ira ejus, quam grata propter filios gratiae apparebit blanda quaedam visio hominis, spei robur, fiduciae

augmentum, quod scilicet gratia et misericordia sit in sancto ejus et respectus in electos ejus. Ipse Pater Deus dedit Filio iudicii potestatem, et non quia suus sed quia hominis Filius est. O vere Patrem misericordiarum, vult per hominem homines judicari, quo in tanta trepidatione et perturbatione malorum electis fiduciam praestet naturae similitudo? Lutherus in post. eccles. super epist. nativ. Dom.: Idem administrabit iudicium, qui se pro nobis in mortem tradidit, nec abnegabit se ipsum, sed confitebitur, se pro peccatis nostris satisfecisse. Iudex ipse confitebitur, se sustulisse peccatum, quid igitur proficere poterit peccatum suis accusationibus? etc.

125. Quod ergo veteres dicunt, etiam pii et sanctis tremendum esse illud iudicium, Basilius in Psalm. 33. Gregorius homil. 7. in Ezech. etc. illud est accipiendum 1. non de timore servili, qui cum vera in Christum fiducia non consistit, sed de timore filiali. Ut enim pii in Scriptura sic describuntur, quod Deo confidant et simul etiam Deum timeant, ita quoque meditatio divini iudicii et fiduciam in illis confirmat et verum Dei timorem excitat. 2. Nec ratione spiritus, juxta quem cupide et cum exultatione hunc diem desiderant, sed ratione carnis, quam quotidiana hujus iudicii meditatione crucifigunt ac mortificant. Phil. 2, v. 12: Cum timore et tremore operemini salutem. Athanasius in vita Antonii: Formido iudicii et poenarum timor horridus, simul et lubricae carnis intima dissolvit et ruentem animam quasi ex aliqua rupe sustentat. 3. Nec sensu pontificio, quasi perpetuo de gratia Dei et peccatorum remissione propter diem illum iudicii piis sit dubitandum vel quasi in extremo iudicio merita operum bonorum et malorum sint in lance simul expendenda, vel quasi Christus tantum ut condemnet, non autem ut salvet, iudicis tribunal sit consensurus, Suarez in concil. super Apoc. p. 557. sed sensu pio et orthodoxo, quod memoria iudicii vigilantiae studium et peccati odium in piis debeat acuerere. Psalm. 119, v. 120: Horripilavit a timore tuo caro mea, a iudiciis tuis timui. Matth. 10, v. 28: Timete eum, qui potest animam et corpus mittere in gehennam. Actor. 24, v. 25. Paulo disserente de extremo iudicio Felix redditur εὐχόμενος. XIX. 319. Apoc. 14, v. 7: Timete Deum et tribuite illi gloriam, quia venit hora iudicii ejus. 4. Nec in sensu opposito, quasi tantum metuendum sit illud iudicium, sed in sensu subordinato, quod scilicet diverso respectu et metuendum et anxie desiderandum sit, cum utrumque a piis in Scriptura requiratur. Bernhardus sermon. 6. in Cant. Duos pedes Dominus, et misericordiam et justitiam simul osculandos monet etc. quia recordatio solius iudicii in barathrum desperationis praecipitat et misericordiae fallax assentatio pessimam generat securitatem. Ceterum ut meditatio iudicii proficit ad confirmandam in animis nostris fiduciam, ita quoque prodest ad roborandam patientiam. Quodsi enim Christus in die iudicii publice praedicabit bona piorum opera, multo

magis et praedicabit et remunerabit aerumnas, quas propter confessionem doctrinae patienti animo in hac vita sustinuerunt. 2. Thess. 1, v. 6: *Iustum est apud Deum retribuere tribulationem iis, qui vos tribulant*, v. 7. *et vobis, qui tribulationem sustinetis, requiem nobiscum in revelatione Domini Jesu de coelo*. Jacob. 5, v. 8: *Patientes estote etiam vos, confirmate corda vestra, quoniam adventus Domini appropinquavit*. Apoc. 19, v. 1: *Laus et gloria et virtus Deo nostro*, v. 2. *quia vera et iusta sunt iudicia ejus, qui judicavit de meretrice magna etc.* Gregorius homil. 19. in evangelia: *Illum diem, fratres carissimi, illum ante oculos ponite, et quidquid modo grave creditur, in ejus comparatione tolerabitur*.

CAPUT XI.

DEFINITIONEM EXTREMI JUDICII
PROPONIT.

Definitio
extremi
judicii.

126. *Definitio extremi iudicii ex superioribus formari potest hujusmodi: Iudicium extremum est actus solennis et publicus, in quo Deus juxta aeternum et immutabile suum decretum per Jesum Christum, in assumpta natura humana visibiliter e coelo in nubibus comitantibus angelis omnibus cum gloria et maiestate magna in die novissimo rediturum, omnes omnino homines mortuos et vivos, illos e pulvere terrae suscitatos, hos vero immutatos, ad tribunal suum congregabit, pios ad dextram, impios ad sinistram collocando ac utrique parti justam et ultimam sententiam promulgabit, illos, utpote qui in vera fide perseverarunt et bonorum operum, praesertim caritatis et beneficentiae testimonio eam comprobant, juxta evangelii promissionem in plenariam regni coelestis possessionem introducendo; hos vero, utpote qui impenitentes et increduli ad finem usque vitae permanserunt ac mala egerunt, juxta legis damnationem cum malis angelis in ignem infernalem detrudendo. Hujus iudicii extremi perpetuo memores suspiremus: O Domine Jesu, in illa die libera nos a verbo aspero et concede servis tuis propitius, ut laetam illam audiamus sententiam: Venite benedicti Patris mei, possidete regnum, quod paratum est vobis a constitutione mundi. Tibi cum Patre et Spiritu sancto sit laus, honor et gloria in sempiterna secula, Amen.*

XIX. 320. Coronidis loco ex veteribus quaedam de extremo iudicio ἀξιωματικώτερα praeter ea, quae superius sunt adducta, subjungemus.

Nazianzenus in carminibus de parabolis quatuor evangelist. v. 67:

Σχιζομένων ἐρίων καὶ ὁλῶν ἡματι πικρῷ,
Ἀνδρῶν εὐσεβῶν τε καὶ οὐχ ὁσίων ἐκτέρεθες,

Στήσεις μὴ μ' ἐρίοις ἐναρτῶμιον, ἀλλ' ὅτεσαι
ἀξιωτέρην παρὰ χεῖρα, μένοι τ' ἐν χεῖροσι λαῶν.

*At cum grex ovium nigris dirimetur ab hircis
Horrendoque die tandem consistet utrinque
Justorum coetus perdendaque turba malorum;
Hircorum in numero ne me, Deus optime, quae
Pone, sed inter oves manuique adjungito dextra
Laeva malis tantum immineat etc.*

De processu extremi iudicii rhythmus quidam
vetusti ἀμετροὶ καὶ ἀδόκτοι.

*Judicabit iudices iudex generalis,
Ibi nihil proderit dignitas papalis,
Sive sit episcopus sive cardinalis,
Reus condemnabitur, nec dicetur qualis.*

*Ibi nihil proderit quidquam allegare,
Neque vel excipere, neque replicare,
Neque ad apostolicam sedem appellare,
Reus condemnabitur, nec dicetur quare.*

*Cogitate miseri, qui et quales estis,
Quid in hoc iudicio dicere potestis.
Ubi non erit codici locus aut digestis;
Idem erit Dominus, iudex, actor, testis etc.*

Alii ejusdem generis, qui Bernhardo tribuuntur
sed in operibus ejus non habentur.

*Expavesco miser multum
Iudicis severi vultum,
Quem latebit nil occultum,
Nec manebit quid inultum.*

*Et quis nostrum non timebit,
Quando iudex apparebit,
Ante quem ignis ardebit,
Peccatores qui delebit?*

Rhythmos vetustos de iudicio extremo, qui in
monasterio Francisci apud Mantuanos descripti
sunt, ex hodoepor. Nathanis Chytraci retulimus
tractat. de bonis operibus §. 107.

*Quid genus aut species, quid honor, quid forma
valebit,*

*Cum totus mundus Domino veniente pavebit?
Noster Aristoteles hic cum Platone jacebit,
Qualis in hac vita fuerit, tunc quisque videbit.*

Innocentius III. in libr. de contemptu mundi.

Ecce dies Domini veniet crudelis et indignatione
plenus et irae et furoris, ad ponendam terram in
solitudine et peccatores ejus conterendos de ea
quoniam stellae coeli et splendor earum non expan-
dent lumen suum, obtenebratus est sol in ortu suo
et luna in lumine suo, et visitabo super orbem mal-
et contra impios iniquitatem et quiescere faciam
superbiam infidelium et arrogantiam fortium hum-
liabo. Propter hoc omnes manus dissolventur et
omne cor hominis tabescet et conteretur. Torsione

et dolores tenebrarum tenebunt et quasi parturiens dolebunt, unusquisque ad proximum suum stupebit, facies combustae vultus eorum. Dies irae, dies illa, dies tribulationis et angustiae, dies calamitatis et miseriae, dies tenebrarum et caliginis, dies tubae et clangoris, quia consummationem cum festinatione faciet Dominus cunctis habitantibus terram. O quantus tunc erit timor et tremor, quantus erit fletus et gemitus! Nam si columnae coeli contremiscunt et pavent adventum ejus et angeli pacis amare flebunt, peccatores autem quid facient? Si justus vix salvabitur, impius et peccatores ubi parebunt? Propterea clamat propheta: Non intres in iudicium cum servo tuo, Domine, quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens. Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit? Quis enim non timeat judicem potentissimum, sapientissimum et justissimum? Potentissimum, quem nemo potest effugere; sapientissimum, quem nemo potest latere; justissimum, quem nemo potest corrumpere. Si fortitudo quaeritur, robustissimus est, sapiens corde et fortis robore; si aequitas iudicii, nemo audebit pro me testimonium reddere; si justicare me voluero, os meum condemnabit me. Pravum me comprobabit, etiamsi simplex fuero; ipse dixit et facta sunt; ipse mandavit et creata sunt, qui vocat stellas, et dicunt, adsumus; qui facit angelos suos spiritus et ministros suos flammam ignis. Cujus voluntati omnino nihil resistit, cui nullum verbum est impossibile, cui flectitur omne genu coelestium, terrestrium et infernorum. Hunc ergo potest fugere nemo, sicut dicit propheta: Si adscendero in coelum, tu illic es; si descendero ad infernum, tu ades. Ipse scrutatur renes et corda, cujus oculis omnia nuda sunt et aperta. Qui pluviae guttas et arenam maris dinumerat. Deus scientiarum Dominus, praescius omnium et conscius singulorum, occultus occultorum, omnium indagator. Hunc nemo potest latere, sicut dicit apostolus. Non est ulla creatura invisibilis in conspectu ejus. Ipse est iudex justus, fortis et longanimis, qui nec prece, nec pretio, nec amore, nec odio declinat a semita rectitudinis, sed via regia semper incedens. Nullum malum praeterit impunitum, nullum bonum irremuneratum relinquit. Hunc ergo nemo potest corrumpere, juxta quod dicit psalmus: Rēddes singulis secundum opera eorum.

Meditatio extremi iudicii.

Considera primum, quam futura sit dies illa terribilis, in qua aperientur causae omnes filiorum Adam nostraeque vitae cuncti processus concludentur, et ultima sententia de unoquoque decernetur, irrevocabilis in aeternum. Dies horribilis valde, quae omnium seculorum praeteritorum, praesentium ac futurorum dies complectetur, in qua mundus istorum omnium temporum rationem reddet, quam a tot jam saeculis collectam habet. Quanto igitur impetu prorumpet copiosissimus ille fluvius indignationis divinae,

qui tot irae et indignationis repressiones habuit, quot sunt peccata, quae ab initio mundi perpetrata sunt.

Secundo considera horribilia signa, quae hunc diem praecedunt in sole et luna et stellis et omnibus creaturis coeli et terrae. Omnes enim finem suum praesentient, antequam consumantur. Et homines ipsi arescent, et contabescunt audientes et inspectantes tam portentosos motus tamque ingentes calamitates et miseriae, quae toti mundo imminebunt. Atque ita incedent attoniti et obstupefacti, faciebus pallidis ac deformatis; ante mortem mortui et ante iudicium condemnati, metientes pericula sua propriis timoribus. Usque adeo vero unusquisque suo proprio timore occupatus erit, ut non sit recordaturus alieni, tametsi Patris aut Filii. Nullus quippe erit passurus pro alio, quia nullus pro se sufficiet.

Tertio considera incendium illud universale, quod iudicem praecedet, et horrendum illum sonitum tubae, quem edet archangelus ad convocandas omnes mundi generationes, ut in unum locum conveniant et horribili iudicio praesentes adsint. Sed super omnia expende tremendam illam, in qua iudex veniet, majestatem.

Quarto considera, quam stricta futura sit ratio, quae a singulis exigetur. Vere scio (inquit Job. c. 9.), quod ita sit, et quod non justificeetur homo compositus Deo. Si voluerit contendere cum eo, non poterit ei respondere unum pro mille. Quid igitur sentiet tunc, cum Deus examen hoc cum illo ingreditur et intra conscientiae arcanum dicet ei: Adestum homo nequam, quid in me vidisti, quod ita me despexeris et ad inimici mei partes transieris? Ego te ad imaginem et similitudinem meam creavi, ego tibi fidei lumen sum largitus, ego tibi eam gratiam contuli, ut Christianus esses, meoque pretioso sanguine te redemi, pro te jejunavi, iter feci, vigilavi, laboravi et sanguineas guttas sudavi, pro te persecutiones, flagra, blasphemias, irrisiones, alapas, ignominias, tormenta et crucem ipsam passus sum. Testes sunt haec crux et hi clavi, qui hic comparent; testes haec manuum et pedum stigmata, quae in meo corpore remanserunt; testes coelum et terra, in quorum conspectu passus sum. Quid igitur fecisti cum hac anima tua, quam ego meam meo sanguine feceram? In cujus obsequium consumsisti, quod ego tam care comparavi? O generatio stulta et adultera, quare maluisti inimico tuo cum labore quam mihi creatori et redemptori tuo cum laetitia inservire? Quoties vocavi vos, et non mihi respondistis; pulsavi ad januas vestras, et nolulistis excitari; extendi manus meas in cruce, et eas non adspexistis; mea consilia, promissa et comminationes contempsistis. Dicite ergo nunc vos, o angeli, iudicate vos, iudices et assessores mei, inter me et vineam meam, quid amplius debui pro ea facere, quam feci? Quid hic respondebunt mali? quid contemptores rerum divinarum? quid irrisores virtutis? quid simplicitatis vilipensores? quid ii, qui leges mundi quam divinas pluris fecerunt, qui

cunctis Dei vocibus surdi, inspirationibus insensibiles, mandatis rebelles omnibus, denique flagellis et beneficiis duri et ingrati extiterunt? Quid respondebunt, qui ita vixerunt, ac si non esse Deum credidissent? qui nullius alterius rei quam proprii commodi et voluptatis rationem habuerunt? Quid facietis (ait Esaias c. 10.) in die visitationis et calamitatis de longe venientis? Ad cuius confugietis auxilium et ubi derelinquetis gloriam vestram, ne incurvemini sub vinculo et cum interfectis cadatis?

Postremo considera terribilem illam sententiam, quam iudex contra malos fulminabit, et illam hor-

rendam vocem, quae audientium aures tinnire facit. Labia ejus (inquit Esaias c. 30.) repleta sunt indignatione et lingua ejus quasi ignis devorans. Quis ignis ita comburet sicut verba illa: Disc a me maledicti in ignem aeternum, qui parati estis diabolo et angelis ejus? O infelicem peccatorem! Si Deus maledicet tibi, quis benedicet? si a discedendum tibi erit, ad quem confugies? in ignem aeternum, quando erit finis? in quolibet rum verborum habes plurimum, quod rumine sentias, in discessu, in maledictione, in igne, in cietate, sed prae omnibus in ipsa aeternitate.

DE CONSUMMATIONE SEculi.

I.

Ut in primo codicis biblici capite describitur mundi creatio, quomodo scilicet Deus Pater per Filium in Spiritu sancto omnipotenti sua virtute coelum, terram, mare et omnia, quae in eis sunt, distinctorum sex dierum spatio ad laudem nominis sui et usum generis humani ex nihilo creaverit Gen. 1, v. 1. et seqq. sic in ultimis duobus ejusdem sacri codicis capitibus describitur mundi finis sive seculi consummatio, quomodo scilicet Dei Filius Christus Jesus, per quem ab initio omnia condita sunt, ad extremum judicium in assumpta natura humana sit redditurus, Apoc. 22, v. 7: *Ecce venio cito. v. 12. merces mea mecum. v. 20. xat, etiam, venio cito*; ac in hoc ultimo suo adventu mundum destructurus, coelum novum ac terram novam creaturus, Apoc. 21, v. 1: *Vidi coelum novum et terram novam, primum enim coelum et prima terra abiit, et mare jam non est. v. 5. Dixit, qui sedebat in throno, ecce nova facio omnia*; ac pios ad se in gloriam coelestem traducturus, impios vero a se in aeternum ignem abjecturus sit, Apoc. 21, v. 2: *Vidi sanctam civitatem, Jerusalem novam, descendentem de coelo, a Deo paratam, sicut sponsam ornata viro suo. v. 3. Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, et habitabit cum eis, et ipsi populus ejus erunt etc. v. 4. Absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum etc. v. 7. Qui vicerit, possidebit haec omnia, et ero illi deus, et ille erit mihi filius. v. 8. Timidis autem et incredulis etc. pars illorum erit in stagno ardente, igne et sulfure, quae est mors secunda. v. 10. Ostendit mihi civitatem magnam, sanctam Jerusalem, descendentem de coelo a Deo, v. 11. habentem claritatem Dei etc. v. 27. Non intrabit in eam aliquid coinquinatum et faciens abominationem etc. c. 22, v. 1. Ostendit mihi fluvium aquae vivae splendidum tanquam crystallum etc. v. 15. Foris canes et venefici et impudici etc. ut sic Christus, qui Scripturae centrum est, sit et maneat α et ω , initium et finis, primus et novissimus c. 21, v. 6. c. 22, v. 13. Quod ergo in divino codice est primum et ultimum, illud quoque piarum nostrarum meditationum debet prora*

et puppis, α et ω , initium et finis esse, ut quoties oculos nostros ad coelum elevamus vel eosdem ad terram convertimus, toties animum nostrum subeat haec cogitatio, quod omnipotens Deus illa omnia ex nihilo creavit et constituto tempore ingens illud aedificium eadem virtute iterum destructurus sit, ac proinde cor nostrum a rebus creatis, utpote transitoris ac fluxis, aversum ad creatorem Deum, qui ab aeterno in aeternum immutabilis perseverat, convertamus ac per caduca hujus momentaneae vitae bona ita ambulemus, ne aeterna bona credentibus promissa amittamus. *Ille dies est*, inquit Petrus Damianus epist. 3. cap. 5. de die judicii et consummationis seculi, *ad quem omnis praecedentium seculorum intentio ac summa colligitur, cui cuncta Scripturarum volumina famulantur*. De hac seculi consummatione extremum judicium immediate secutura uti porro agamus, ratio ordinis suo loco monstrata a nobis exigere videtur.

CAPUT I.

DE 'ONOMATOLOGIA.

2. Vocatur hoc novissimum mundi finis ac seculi consummatio 4. Esdr. 2, v. 24. Matth. 13, v. 39. c. 1. $\delta\nu\omicron\mu\alpha\tau\omicron\lambda\omicron\gamma\iota\alpha$. 24, v. 3. c. 28, v. 20. *Finis* propterea, quia finiet, h. 1. $\epsilon\tau\epsilon\rho\mu\omicron\lambda\omicron\gamma\iota\alpha$. e. ultimam clausulam imponet huic seculo et omnibus, quae in eo geruntur, finis enim est rei $\tau\omicron$ $\pi\acute{\epsilon}\rho\alpha\varsigma$, meta et terminus. Psalm. 119, v. 96: *Omnium rerum vidi finem*. Consummatio propterea, quia perficiet et absolvit omnia, quae ad praesens seculum spectant. Quemadmodum enim Deus ab omni aeternitate certum constituit temporis punctum, a quo et cum quo mundus durationis suae capere debuit exordium per omnipotentem virtutem creatricem, quod vocare possumus terminum a quo; ita quoque ab omni aeternitate itidem definivit certum temporis punctum, in quo et cum quo mundus durationis suae debet habere finem, per omnipotentem Dei virtutem destructicem, quod vocare possumus terminum ad quem; eo adventante omnia finientur et consummabuntur, quae durante mundo fieri Deus constituit.

Quemadmodum circulus finitur et absolvitur, quando circinus ad idem redit punctum, a quo factum est circuli initium, sic quando aderit temporis illud punctum, quod Deus in aeterno suo et immutabili decreto durationi hujus seculi praeфинivit, tunc finem sortietur circularis ille coelorum motus et sublunarium generatio. Quamvis vero recte dicatur, *mundum et omnes totius universi creaturas* exceptis angelis, spiritibus immortalibus, et hominibus, creaturis rationalibus ad imaginem Dei primum conditis,

- XX. 3. in fine mundi abolendas ac destruendas esse (quia angeli boni et homines electi ex mortuis resuscitati in aeterna gloria et laetitia cum Deo in sempiternum vivent; angeli vero mali et homines damnati itidem ex morte suscitati in aeternis suppliciis vivent, vel potius perpetuo morientur); notari tamen potest, circa ipsos etiam *angelos et homines* aliquid occurrere, quod cum fine mundi etiam abolebitur ac finietur. *Boni angeli* non amplius hominibus exhibebunt sua ministeria, sed una cum electis hominibus, cum quibus unam constituent triumphantem ecclesiam, coelesti fruuntur gloria, aeterna exsultabunt laetitia et propter completum electorum numerum quaedam gaudiorum suorum percipient incrementa; *mali vero angeli* in abyssum infernalem missi non poterunt amplius homines seducere, sed una cum damnatis hominibus, cum quibus unum corpus constituent, aeternis torquebuntur poenis et insignia suppliciorum suorum sentiant augmenta. Sic ergo bonorum angelorum cessabunt *κτενοποιῆται*, malorum vero *μεθοδεῖται* Hebr. 1, v. 14. Eph. 6, v. 11. Respectu *hominum* cessabit collectio ecclesiae per verbum et sacramenta, quia in piis fidei succedet visio, spei fructio et possessio, impiis vero poenitentiae et indulgentiae janua penitus erit clausa; cessabunt politiae et regna hujus mundi, cessabunt oeconomiae et generis humani per carnalem generationem propagatio, quia completus erit electorum numerus; cessabunt *respectu* *piorum* diaboli insidiae ac carnis et mundi illecebrae, cessabunt peccandi pericula, cessabunt omnia mala et adversa; *respectu* *impiorum* cessabunt honores, voluptates, divitiae et omnia, quibus in hac vita usi vel potius abusi fuere homines hujus seculi; ac tempori mera aeternitas succedet, ut proinde hoc novissimum finis mundi et consummatio seculi merito dicatur.

3. Nomen *mundi* substantive acceptum varias in Scripturis obtinet significationes. Quidam triplicem acceptionem agnoscunt, 1. *physicam*, qua *pro digestionem et ordinationem singularum quarumque rerum formatarum et distinctarum usurpatur*, ut Augustinus lib. de Gen. ad lit. imperf. c. 3. loquitur; 2. *rhetoricam sive metonymicam*, pro mundi incolis sive hominibus, potiore ac praecipua mundi parte; 3. *ethicam sive moralem*, pro mundi dilectoribus, hominibus impiis et carnalibus. Nos sic progredimur: Mundi vox accipitur 1. *collective de continente et contento simul*, 2. *distributive de continente ac contento aorsim*. Prioris significationis exempla occurrunt in illis Scripturae dictis, in quibus accipitur pro toto

coeli terraeque systemate et omnibus, quae illius ambitu et complexu continentur. Job. 28, v. 24: *Intuetur fines mundi et omnia, quae sub coelo sunt, respicit*. Matth. 13, v. 35: *Abcondita a constitutione mundi*. Joh. 1, v. 3: *Mundus per ipsum factus est*. In posteriori significatione accipitur vel *συνεχόμενος*, de continente, h. e. terrarum orbe sive *ὅλκον μένη*, quam ad tempus hominibus inhabitandam Deus concessit. Matth. 4, v. 8: *Ostendit ei omnia regna mundi*. c. 26, v. 13: *Praedicabitur hoc evangelium in toto mundo*; vel *συνεχόμενος*, de contento, idque tum *προσωπικῶς*, de hominibus in mundo viventibus tum *πραγματικῶς*, de certis quibusdam rebus et constitutionibus in mundo traditis. De hominibus usurpatur 1. *ὁσπερὶ*, substantialiter et in concreto, 2. *συμπεπληρωτός*, accidentaliter et in abstracto. Substantialiter usurpatur 1. *γενικῶς*, generaliter, pro omnibus in universum hominibus, tam piis quam impiis, tam Judaeis quam gentibus sine ullo gentis ac mentis discrimine. Joh. 1, v. 29: *Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi*. c. 3, v. 16: *Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum daret*. 2. *ειδικῶς*, specialiter, accipitur 1) *pro incredulis et impiis*, non regeneratis nec illuminatis, Joh. 1, v. 10: *Mundus eum non cognovit*. c. 15, v. 18: *Mundus vos odit*. Basilii lib. de SS. c. 22: *Mundus hic significat eos, qui carnali materialique vita devincti sunt*. Chrysostomus hom. 7. in c. 1. Joh.: *Hoc loco mundum peccantium multitudinem et terrenis rebus deditum stultumque et abjectum et omnibus obnoxium perturbationibus vulgus appellat*, vel quod *spiritum mundi* habeant spiritu autem Dei non regantur 1. Cor. 2, v. 12. h. e. quod mundana tantum quaerant et eurent, spiritualibus praetermissis ac neglectis, quod sint *καὶ τὰ ἄγρια φρονοῦντες* Phil. 3, v. 19. vel quod maximam generis humani partem constituent 1. Cor. 1, v. 26. In hac significatione diabolus dicitur *princeps mundi* Joh. 12, v. 31. c. 14, v. 30. quia *efficax est in filiis incredulitatis* Eph. 2, v. 2. ac instans principis in eorum cordibus regnat. 2) *Pro impiis qui ante diluvium vixerunt*. Hebr. 11, v. 7: *Noë per arcam damnavit mundum*. 2. Petr. 2, v. 5: *Deus originali mundo non pepercit*. 3. *συνεχόμενος*; pro majori parte hominum, pro turba promiscua Joh. 12, v. 19: *Totus mundus post eum abijt*, ubi totum pro majori parte ponitur. Calviniani addunt quod interdum accipitur *pro solis piis et electis* sed nondum potuerunt hanc significationem idoneo aliquo Scripturae dicto confirmare. Quaecumque enim afferunt, in illis vox mundi vel de toto genere humano, vel de omnibus ad ecclesiae consortium vocatis generaliter accipitur, nunquam vero et nusquam in tota Scriptura unicus occurret locus, in quo specialiter pro solis electis accipitur, qua de re in loco de praedestinatione ex professo agitur. Quidam volunt, nomen mundi specialiter *pro solis Judaeis* quandoque accipi, sed quae pro adstruenda hac significatione afferuntur exempla Joh. 7, v. 4: *Manifestate ipsum mundo*. c. 8, v. 26: *Haec loquor in mundo etc.* ea commodè reduci possunt ad significationem

generalem, sensus namque est, quod Christus omnibus hominibus in publico se manifestare debeat, quod nihil in occulto sed publice omnibus fuerit locutus. Συμβεβηκότως et accidentaliter accipitur tum in mediam, tum in malam partem. Prioris significationis exempla habentur Eccl. 3, v. 11: *Deus mundum tradidit in corda hominum*, i. e. permittit, ut rebus ad hanc vitam pertinentibus occupentur, ut cogitent de futuris in mundo eventibus. 1. Cor. 7, v. 31: *Qui vivunt hoc mundo, tanquam non utantur*. v. 33. *Qui cum uxore est, sollicitus est de his, quae sunt mundi*, i. e. conjugatus magis distrahitur curis mundanis ad hanc vitam pertinentibus quam coelebs. Confer tractat. de conjugio §. 499. Posterioris significationis exempla passim obvia sunt. 1. Joh. 2, v. 15: *Nolite diligere mundum neque ea, quae sunt in mundo*. v. 16. *Omne quod est in mundo, concupiscentia carnis est et concupiscentia oculorum et superbia vitae, quae non sunt ex Patre, sed ex mundo*. Per concupiscentiam carnis intelliguntur libidines, crapula, comessationes, quibus adolescentes cumprimis delectantur; per concupiscentiam oculorum amor divitiarum, oblectatio, quam capiunt avari ex adpectu suorum bonorum, quod vitium senibus maxime adhaeret; per superbiam vitae intelligitur ambitio, cupiditas honorum, cui mediae aetatis homines potissimum sunt obnoxii. Sic ergo triplex hominum mundanorum genus in hoc dicto describitur, ἀπολαυστικόν sive voluptuosum, χρηματιστικόν sive quaestuosum et πολιτικόν sive ambitiosum. Baptista Mantuanus:

*Ambitiosus honos et opes et foeda voluptas,
Haec tria pro trino numine mundus amat.*

Gal. 6, v. 14: *Per Christum mihi mundus crucifixus est et ego mundo*, i. e. per et propter Christum crucifixum didici contemnere gloriam, divitias, voluptates et cupiditates huius mundi, mortuus sum mundo, Rom. 6, v. 6. Gal. 2, v. 20. ac proinde tam non desidero mundi vanitatem et malitiam quam homo mortuus ac cruci affixus. Bernhardus tom. 1. serm. 6. de peregr. mort. et crucif. p. 153. *Non solum ait mortuus mundo sed et crucifixus, quod est ignominiosum mortis genus, ego illi pariter et ipse mihi. Omnia quae mundus amat, crux mihi sunt, delectatio carnis, honores, divitiae, vanae hominum laudes. Quae vero mundus crucem reputat, illis affixus sum, illis adhaereo, illa toto amplector affectu*. Chrysostomus in comm. h. l. paulo aliter exponit: *Facit Christi crux, ut mundus sit mihi miseria, mors, vituperium, maledictum, non secus ac crucifixus homo est omnibus abominabilis; et e converso, ut ego sim mundo crucifixus, i. e. mortuus, despicibilis, abominandus ac detestandus. Nec illa me capere possunt nec manibus injectis me captivum ducere, quippe semel mihi mortua, neque ego illorum cupiditate teneri, quippe mortuus illis*. Sed eodem redit. 1. Joh. 5, v. 4: *Omne quod ex Deo natum est, vincit mundum*, i. e. mundanas cupiditates, concupiscentias carnis, quibus mundus indulget.

Gerhardi loci. IX.

Πραγματικῶς usurpatur, quando *ceremoniae legales* Judaeis in veteri testamento traditae ac aliae quavis hominum constitutiones religionis causa introductae vocantur *elementa mundi* Gal. 4, v. 9. Col. 2, v. 8. et 20. Quidam appellationis rationem deducunt ex significatione φυσικῇ, qua aër, aqua, ignis et terra dicuntur στοιχεῖα, elementa mundi, 2. Petr. 3, v. 10. quia ceremoniae illae in rebus terrenis ac elementaribus in cibo, potu, vestibus, aedificiis occupantur, sed commodius est rationem appellationis quaerere in significatione τεχνικῇ, qua *prima literarum rudimenta* dicuntur elementa, quia externa illa ceremoniarum observatio erat veluti quaedam paedagogia, qua Judaei in veteri testamento imbuebantur, cui elementari ac puerili institutioni in novo testamento successit vera et solida apertae lucis ac θεωρωτάς manifestatio. Gal. 3, v. 24: *Lex paedagogus noster fuit in Christo*. c. 4, v. 3: *Cum essemus parvuli, sub elementis mundi eramus servientes*. v. 9. vocat infirma et egena elementa, quia non possunt in se et per se afferre Dei gratiam, justitiam, peccatorum remissionem, consolationem conscientiae et Spiritus sancti donationem, quae beneficia per Christum nobis contingunt et in verbo evangelii offeruntur. Atque hae sunt potiores vocis mundi significationes. Rom. 4, v. 13. in peculiari quadam significatione videtur usurpari, quando *Abrahamo et semini ejus per fidem promissio dicitur facta, quod sit futurus heres mundi*. Calviniani accipiunt de solis electis, sed nomen mundi nusquam in Scripturis sic accipitur, ac cum v. 11. Abrahamus dicatur credentium ac proinde etiam electorum pater, quomodo hic dici poterit eorum heres? hereditare filiorum est, non autem patris. Flacius in clavi pag. xx, 6. 694. mentionem facit quorundam, qui nomen heredis accipere voluerint passive, quod *Abraham hereditabitur a toto mundo*, i. e. quod omnes gentes huius mundi futuri sint ejus filii. Sed quilibet videt, hoc esse nimis coactum, cum non Abrahae solum sed et semini ejus haec promissio dicatur facta. Ipse igitur mundi nomine intelligit totam rerum naturam sive omnes creaturas sub nomine terrae Canaan Abrahae promissas. Ut enim per primum lapsum ex mundi dominis facti sumus mancipia Satanae, et ipsa quoque rerum natura non filiis Dei sed vanitati servire coepit; sic contra instauratis per Christum omnibus, natura liberabitur a vanitate et genus humanum plene in possessionem mundi pristinam restituatur, credenti totus mundus divitiae. Adde quod pii in Christo capite suo heredes mundi facti sint, cum Christo totius mundi gentes in hereditatem datae sint Ps. 2, v. 8. perinde ut in Christo et cum Christo resuscitati et in coelestibus bonis dicuntur collocati Eph. 2, v. 6. Quidam nomine mundi intelligunt beneficia spiritualia fide accepta, quia sancti, qui his beneficiis fruuntur, sunt in toto orbe diffusi ac regnum Christi in hisce donis consistens per universum mundum dilatatur, quippe quod per praedicationem evangelii omnibus in mundo hominibus offertur. Simplicissimum videtur nomine mundi

accipere *hereditatem coelestem* per possessionem terrae Canaan tanquam praestantissimae mundi partis adumbratam, sicut et Hebr. 6, v. 5. mentio fit *μῆλλοντος αἰῶνος*, quae tamen significatio cum prioribus non pugnat, sed optima ratione cum illis conjungi potest, quia per Christum piis obtingunt bona non solum spiritualia sed etiam corporalia, nec tantum hujus sed etiam vel maxime futurae vitae bona. Hoc loco, quando de fine mundi agimus, accipitur vox mundi potissimum in prima significatione, quae pro coeli terraeque machina et omnibus, quae sunt in ea, usurpatur, ita tamen ut angeli et homines ab hac consummatione excipiantur, illi quidem propter immortalitatem divinitus sibi concessam, hi vero tum propter animarum immortalitatem, tum propter corporum resurrectionem. Scholastici dicunt, mundum dupliciter considerari, 1. *extensive* respectu coeli et omnium elementorum, quae totius universi spatium replent ac extensivam sive quantitativam mundi perfectionem propterea constituere dicuntur; 2. *intensive* ratione diversarum specierum ac corporum tum animatorum, tum inanimatorum ex elementorum mixtione compositorum, quibus pulchritudo universi quasi intenditur, unde intensivam ejus perfectionem absolvere statuuntur. Quodsi ergo quaeratur de mundi consummatione in sensu priore, absolute respondetur, totum hoc universum, i. e. coelum et omnia elementa interitura; sed si de fine mundi in posteriore significatione quaeratur, addenda est exceptio, quod destructa coeli terraeque machina ac pereuntibus reliquis omnibus tam animatis quam inanimatis creaturis, speciebus simul et individuis, angeli tamen et homines sint in aeternum victuri.

4. *Seculi* sive *αἰῶνος* vox itidem variis modis in Scripturis accipitur. Possunt tamen omnes significationes commode redigi ad duas generales classes. Quaedam enim agunt *de seculo praesenti*, quaedam vero *de futuro* (sicut etiam Cabbalistae apud rabbinos distinguunt inter *עולם הזה* et *עולם הבא*, *seculum praesens* et *seculum venturum*), illud est temporarium et fluxum, hoc vero aeternum et fixum; illud est *corporale*, constans locorum ac temporum spatii, hoc vero *spirituale*, ab omni tempore et loco separatum. Ad priorem classem pertinent illa Scripturae dicta, in quibus accipitur 1. *συστηματικῶς* ac *materialiter* pro coeli terraeque systemate. Hebr. 1, v. 2: *Deus per Filium condidit secula*, i. e. mundum et omnia, quae in eo sunt, quia mundus per certorum seculorum decursus durat. c. 11, v. 3: *Fide intelligimus, καταρτίσθαι τοὺς αἰῶνας*. 2. *αἰρηματικῶς*, *formaliter*, et quidem dupliciter, primo in *partem mediam* pro *conversatione et conditione mundana* in hac vita, pro rebus, quae in hoc mundo geruntur. Luc. 20, v. 34: *Filii hujus seculi nubunt et nuptui traduntur*, i. e. qui adhuc animalem et naturalem in terris vitam agunt, quibus opponuntur *fili resurrectionis* v. 36. qui *digni habentur seculo futuro* et resurrectione ex mortuis ad vitam beatam v. 35. Sic 1. Corinth. 2, v. 8. *per principes hujus seculi* intelliguntur tum potentia, tum sa-

piencia in hoc mundo eminentes; 1. Tim. 6, v. 1 *divites hujus seculi* dicuntur, qui divites sunt in hoc mundo, quibus opponuntur *divites in Deo* Luc. 1 v. 21. qui coelestes et spirituales thesauros, salutem Dei agnitionem, peccatorum remissionem, Spiritus consolationem et vitae aeternae promissionem fide obtinent, qui in coelo thesauros collegerunt Mat. 6, v. 20. Secundo in *partem malam* pro corrupta vitae, motu ac cordis ex peccato orta, ad quam accommodant homines terrenis duntaxat affixi, celestium vero contemptores. Luc. 16, v. 8: *Filii hujus seculi prudentiores sunt filiis lucis*. Rom. 12, v. 2 *Nolite conformari huic seculo*. 2. Cor. 7, v. 10 *Tristitia hujus seculi mortem operatur*. Gal. 1, v. 4 *Christus redemit nos ab hoc seculo perverso*. Eph. 2, v. 2. vocatur *αἰὼν τοῦ κόσμου*, *seculum hujus mundi*, i. e. cui homines mundani et terrenis affixi se conformare solent. In hac significatione diabolus dicitur *princeps hujus seculi* 2. Cor. 4, v. 4. Irenaeus quidem l. 3. c. 7. *προσδιορισμὸν hujus seculi* conjungit non cum voce *deus* sed cum voce *infidelium*, quam lectionem approbant Ambrosius, Chrysostomus, Theophylactus in comm. illius loci et Augustinus lib. 21. contra Faustum c. 2. sed nulla nos cogit necessitas, ut hac *μεταθέσει* utamur. Dicitur enim diabolus eodem sensu *deus hujus seculi*, quo *principem mundi* cum appellari ostendimus, non quod res quasdam corporales hujus seculi creaverit, ut Marcionitae et Manichaei voluerunt, nec quod sit deus absolute, sed quia est infidelium et impiorum hominum deus habito tum ad ipsum *diabolum*, tum ad *homines impios* respectu. Si diabolus ipsum respiciamus, is dicitur deus tum *glorificatione*, quia divina opera mendaciter sibi tribuit Matth. 4, v. 9. et divinos honores sibi deferri impudenter postulat; tum *operatione*, quia est *efficax in filiis incredulitatis* Eph. 2, v. 2. et coecitatem in mentibus hominum operatur, ut h. l. apostolus loquitur. Si *homines impios* respiciamus, illorum deus est *nomen*, non autem *numine*; *opinione*, quia pro deo illum colunt, non autem *rei veritate*; *subjectione spontanea*, quia suggestionibus ejus magis obtemperant quam divinis mandatis, non autem *dominatione quidam necessaria*. Nazianzenus orat. 3. de rect. docet. sent.: *Non hoc ei nomen tribuitur, quod totum in mundum et universos homines imperium obtinet, nam si hoc foret, jam olim omnes perdidisset, sed quod peccati sit auctor et eorum princeps, qui sub peccato quasi rege sponte degunt*. Augustinus in Psalm. 143: *Est mundus, quem fecit Deus; est mundus, quem regit diabolus, i. e. dilectores mundi*. Idem vel quicumque alius auctor libri de agone Christi: *Non sic diabolus vocatur, quia ipse est deus hujus mundi, sed princeps cupiditatum eorum, quibus concupiscitur omne, quod transit, ut ei subiaceant, qui negligunt aeternum Deum et diligunt instabilia ac mutabilia*. Glossa ordinaria in e. 11. Apoc.: *Est mundus, cujus Deus est creator; est mundus, cujus Deus est redemptor; est mundus, cujus Satan est seductor*. Joh. Huss lib. de Antich.

tom. 1. f. 337: *Diabolus est deus hujus seculi non natura, sed participatione.* Eph. 6, v. 12. diaboli dicuntur *κοσμοκράτορες τοῦ αἰῶνος τοῦ τούτου, principes mundi tenebrarum hujus seculi*, ubi posterius accipi potest ut ἐξηγητικὸν prioris, ideo diaboli dicuntur *κοσμοκράτορες*, quia in tenebris hujus seculi dominantur; potest etiam accipi phrasi Hebraica *substantivum pro adjectivo* positum *κοσμοκράτορες τοῦ αἰῶνος* i. e. *σκοτεινοί, principes tenebrosi hujus seculi*. Fullerus libr. 3. misc. sacror. c. 14. *τὸ αἶμας* accipit in significatione propria ac comparate huic seculo tenebras tribui existimat, *densae* (inquit) *caliginis hic plena sunt omnia, si conferantur cum clarissimo coeli fulgore*; sed rectius tenebrae in significatione metaphorica accipiuntur pro peccato, miseria, ignorantia et ἀταξία, quo sensu etiam *potestas tenebrarum* diabolis adscribitur Luc. 22, v. 53. Col. 1, v. 13. 3. *Χρονικῶς, temporaliter*, idque dupliciter. Primo *ὅλικῶς, totaliter*, tum ratione *termini a quo*, videlicet a tempore eo, quo coepit tempus, i. e. a mundi constitutione, Joh. 9, v. 32: *A seculo non est auditum, quod quis aperuerit oculos caeci nati.* Col. 1, v. 26: *Mysterium, quod absconditum fuit a seculis et a generationibus*, i. e. quamdiu durarunt secula et generationes sibi invicem successerunt; tum ratione *termini ad quem*, videlicet usque ad tempus, in quo et cum quo finietur tempus, i. e. usque ad finem mundi, Psalm. 78, v. 69: *Terra fundata est in secula.* Psalm. 104, v. 5: *Fundasti terram super basin suam, non inclinabitur in seculum seculi.* Eccl. 1, v. 4: *Terra stat in seculum.* Matth. 12, v. 32: *Non remittitur ei neque in hoc neque in futuro seculo.* Secundo *μερικῶς, partialiter*, atque itidem tum ratione *termini a quo* pro tempore longissimo, cujus initium fere est absconditum, Deut. 32, v. 7: *Memento dierum seculi*, i. e. antiquorum ac praeiorum temporum, quid in illis acciderit, quid Deus cum majoribus tuis egerit. Psalm. 77, v. 6: *Cogitavi dies antiquos, annos seculorum in mente habui*, ubi idem bis dicitur, expendi tempora prisca, quomodo Deus in illis liberationem ad se confugientibus praestiterit. Psalm. 143, v. 3: *Collocavit me in obscuris sicut mortuos seculi*, i. e. qui jam olim mortui fuerunt. Esa. 58, v. 12: *Aedificavit in te desolata seculi*, i. e. quae multis seculis desolata ac vastata jacuerunt. Mal. 3, v. 4: *Placabit Domino sacrificium Juda et Jerusalem sicut in diebus seculi*, ἐξηγησις statim sequitur, *sicut in annis antiquis.* Luc. 1, v. 70: *Qui a seculo sunt prophetae ejus.* Act. 3, v. 21: *Per os sanctorum a seculo prophetarum.* Tum ratione *termini ad quem* pro tempore diuturno, cujus finis ferme est absconditus, quia Hebraeum עָלַם a rad. עָלַם celavit, abscondit, originem suam trahit. Exod. 21, v. 6: *Erit servus ejus in seculum*, ubi ad longissimum pro spatio quinquaginta annorum accipitur, fieri enim potuit, ut intra pauciores annos e servitute exiret. 1. Sam. 27, v. 12. ait rex Achis: *David erit mihi servus in seculum.* Haec et similia loca notanda sunt propter Judaeos, qui ceremonias legales ad finem

usque mundi servandas esse disputant propter dicta Scripturae Gen. 17, v. 13: *Erit pactum meum in carne vestra in foedus seculi*, sed statim additur explicatio v. 7. *in generationibus vestris.* Exod. 12, v. 14: *Cultu seculi celebrabitis paschalem festivitatem*, sed additur *in generationibus vestris.* c. 31, v. 16. *sabbathum* vocatur *pactum seculi*. In his et similibus dictis nomen עָלַם, quod LXX interpretes reddiderunt per vocem αἰῶνος, significat tempus diuturnum, cujus terminus sive finis latet, id quod aemulatus videtur apostolus in epist. ad Philem. v. 15. ut αἰῶνιον hunc servum haberes, i. e. stabilem et diuturnum. Ad hanc classem reduci potest significatio illa vocis *seculi*, qua usurpatur a Latinis pro spatio centum annorum, unde apud Romanos *ludi seculares* dicebantur, qui centesimo quoque anno recurrebant.

5. Ad posteriorem classem pertinent dicta Scripturae, in quibus *seculum* pro absoluta aeternitate accipitur, tum pro ea, quae vocatur *aeternitas ab ante*, quae scilicet mundi creationem cogitatur antecessa. Psalm. 25, v. 6: *Reminiscere miserationum tuarum, quae a seculo sunt*, id est ab omni aeternitate, quia Deus non solum a constitutione mundi sed etiam ab aeterno est et manet misericors. Psalm. 93, v. 2: *A seculo tu es*, id est ab aeterno, quia Deus ante constitutionem mundi exstitit, sicut explicatio additur Psalm. 90, v. 2: *Priusquam montes fierent, aut formaretur terra et orbis, a seculo et in seculum tu es Deus.* Act. 15, v. 18: *Nota sunt a seculo Deo omnia opera ejus*, id est jam inde ab ultima aeternitate, quia Deus in tempore nihil discit, sed ut essentia, ita quoque scientia ejus manet invariabilis. Eph. 3, v. 11: *κατὰ πρόθεσιν αἰῶνων*, id est aeternam, quia electio facta est ab aeterno. Tum pro ea, quae vocatur *aeternitas a post*, quae scilicet mundi finem cogitatur secutura. Dico *cogitatur*, quia nos non possumus aeternitatem aliter concipere quam cum quadam praeteriti, praesentis et futuri perpetua successione, quamvis ipsa in se et formaliter considerata omnem temporis successionem excludat. 2. Paral. 7, v. 3: *In seculum manet misericordia ejus.* Psalm. 10, v. 16: *Dominus regnavit in aeternum et in seculum seculi.* Rom. 1, v. 25: *Deus benedictus est in secula.* c. 11, v. 36: *Ipsi gloria in secula.* Gal. 1, v. 9. Phil. 4, v. 21. 1. Tim. 1, v. 17. et alibi passim conjunguntur *secula seculorum*, ut non tantum hujus vitae secula sibi invicem succedentia, οἱ αἰῶνες ἐπερχόμενοι Eph. 2, v. 7. qui habent τὰ τέλη 1. Cor. 10, v. 11. ὁ νῦν αἰὼν 2. Tim. 4, v. 10. ὁ αἰὼν οὗτος Matth. 12, v. 32. sed etiam *seculum futurum*, ὁ ἐρχόμενος καὶ ὁ μέλλων αἰὼν, qui differentiae causa ita appellatur ac fine caret, Matth. 12, v. 32. Marc. 10, v. 30. Luc. 18, v. 30. c. 20, v. 25. Hebr. 6, v. 5. etc. rabbinis עולם עולם simul conjungi intelligantur. Usitatum etiam est, conjungi haec duo, *a seculo et in seculum*, qua phrasi *aeternitas ab ante et post* emphatice exprimitur. Psalm. 41, v. 14. 106, v. 48: *Benedictus Dominus Deus Israël a seculo et in seculum.* Psalm.

90, v. 2: *A seculo et in seculum tu es.* Dan. 2, v. 20: *Sit nomen Domini benedictum a seculo et in seculum.* Quando de consummatione seculi hoc loco agitur, accipitur vox *seculi* in significatione priore ac praecipue ea, qua *συστηματικῶς καὶ σχηματικῶς* eam usurpari ostendimus.

3. Συνο-
νυμία.
XX. 10.

6. *Synonymia* spectantur tum in verbis simplicibus, tum in phrasibus conjunctis. Ad priorem classem pertinet, quod mundi destructio vocatur 1. τέλος, finis, terminus, extremum. Matth. 24, v. 6. Marc. 13, v. 7. Luc. 21, v. 9: *Oportet haec fieri, sed nondum τὸ τέλος.* Proprie et in sensu literali agitur de excidio Hierosolymitano, ut apparet ex v. 14. apud Matthaeum, sed quia discipuli conjunctim quaesierant de tempore excidii Hierosolymitani et consummationis seculi, ideo etiam recte de utroque accipi potest, nondum adest finis tum malorum, tum Hierosolymae, multo minus totius seculi. 1. Cor. 10, v. 11: *τὰ τέλη, finis, seculorum in nos venerunt*, id est vivimus seculo consummationi hujus mundi proximo, totum tempus, quod inter primum Christi adventum in carnem et secundum ipsius adventum ad iudicium interjicitur, ab apostolis vocatur *tempus novissimum*, imo *hora novissima*, quia Christus omnia consummavit, neque quidquam ulterius expectandum quam mundi finis. 1. Cor. 15, v. 24: *Deinde finis*, non spiritualis regni Christi, ut volunt Photiniani, sed hujus seculi. 1. Petr. 4, v. 7: *πάντων τὸ τέλος ἤγγικε, finis omnium*, sive totius universi. 2. συντέλεια, consummatio. Matth. 13, v. 29. c. 24, v. 3. c. 28, v. 20. Hebr. 9, v. 26. ubi et αἰώρων in singulari et αἰώνων in plurali consummatio vocatur, quia secula sibi invicem in hoc mundo succedentia praesens hoc seculum absolvunt ac tandem finiunt. Confer harmon. de resurrect. c. 12. p. 476. *Synonymia phrasium conjunctarum* cognosci potest ex illis Scripturae dictis, quae ad τὸ ὅτι demonstrandum paulo post adducentur.

CAPUT II.

DE Τῷ ὅτι, AN SECUTURA SIT ALIQUANDO MUNDI CONSUMMATIO.

7. Ab ὀνοματολογίᾳ igitur transitum facimus ad πραγματολογίαν, in qua primo loco occurrit quaestio de τῷ ὅτι, an scilicet secutura sit aliquando mundi consummatio? Affirmantem sententiam demonstramus 1. ex perspicuis Scripturae dictis. Classes eorum constitui possunt duae, quaedam enim ex Veteri, quaedam ex Novo petita sunt Testamento. In Veteri Testamento praecipua haec occurrunt. 1. in Moyse. Gen. 8, v. 22: *Cunctis diebus terra sementis et messis, frigus et aestus, aestas et hiems, nox et dies non requiescent sive cessabunt.* Ostendit Deus, se certos dies ac certum tempus praefinivisse, in quo vicissitudines sementis et messis, frigoris et aestus, aestatis et hiemis, noctium ac dierum sint futurae; adventante

autem constituto durationis termino desituras esse illas vicissitudines ac mundum denuo, non quidem aquis diluvii, sed igne esse perdendum ac destruendum, tunc diebus terrae succedent dies coeli, id est mera et absoluta aeternitas. Lutherus in comm. illius loci: *Non est otiosum, quod dicit cunctis diebus terrae, subindicat enim, hos terrae dies aliquando cessaturos et secuturos alios dies coeli. Stantibus igitur diebus terrae terra stabit et manebunt istae vices temporum, sed cessantibus his diebus terrae cessabunt ista omnia, et sequentur dies coeli, id est aeterni dies, qui erunt sabbatum ex sabbato, ubi non occupabimur corporalibus laboribus ad parandum victum, erimus enim sicut angeli Dei, sed nostra vita erit agnoscere Deum, delectari sapientia Dei et frui praesentia Dei.* Gen. 49, v. 1: *Convenite filii Jacob, ut annuntiem vobis, quid erit in novissimis diebus.* (Hunc locum urget Origenes l. 3. περὶ ἀρχῶν c. 5. *Si novissimi sunt dies, inquit, cessare dies necesse est, qui coeperunt; et sane prophetia Jacobi extendit se usque ad tempora Messiae, quae a prophetis et apostolis vocari solent novissima.*) Deut. 11, v. 21: *Quamdiu coelum terrae imminet, quamdiu sol terram illustrabit, Hebraeorum ad verbum sicut dies coelorum super terram vel secundum dies coelorum super terram, utroque enim modo ∇ verti potest.* Sensus est, usque ad finem mundi, quia nisi peccassent Judaei repudiando Messiam et legem Domini contumaciter transgrediendo, promissam terram Canaan usque ad finem mundi possedissent. Lutherus eleganter reddidit: *So lange die Tage vom Himmel auf Erden währen. Innuitur igitur, fore tempus, quo cessabunt dies, quos coeli conversio super terram efficit ac coelestis regiae per terrenam Canaan praefigurata piis Israelitis possidenda tradetur.* Deut. 32, v. 22: *Ignis succensus est in furore meo et ardebit usque ad inferni infima devorabitque terram cum germine suo et montium fundamenta comburet.* Ignis nomen potest accipi μεταφορικῶς de ira divina, quae instar flagrantis ignis omnia absumit quaeque populum Judaicum ob Messiae contemptum in infernum usque prosternit, sed Justinus in orat. ad Antonin. Pium propriè accipit. *Exustionem mundi, inquit, quomodo per Moysen spiritus propheticus fore praemonstrari accipite, sic autem ait: Descendit ignis perpetuum vivens et decorabit ad imam usque abyssum.* 2. Ex Jobo. Job. 14, v. 12: *Non resurget homo, donec non erunt coeli,* Hebr. עַד-מָלְכֵי שָׁמַיִם. Ergo coeli non durabunt perpetuo, sed aliquando non erunt. Mercerus et quidam alii accipiunt exclusive ut simplicem negationem, *homo non resurget, donec non erunt coeli*, quod nunquam fiet, scilicet juxta naturam, resurget autem divina virtute. Sed ostendimus in tract. de morte in quaest. de imm. anim. §. 15. rectius accipi determinative, ut limitationem ac designationem temporis, quo homo aliquando resurget. C. 24, v. 24: *Humiliabuntur sicut omnia et aufertur* (hunc locum Gregorius lib. 17. moral. c. 5. consummatione seculi interpretatur, in Hebraeo tam-

An secutura sit aliquando mundi consummatio. Affirmatio probatur 1. ex dictis Scripturae. 1. ex V. T. 1. ex Moyse.

paulo aliter legitur). 3. *Ex psalmis.* Psalm. 46, v. 3: *Non timebimus, si terra loco suo moveretur et montes in medium mare praecipitarentur.* (Quidam accipiunt ut *conditionem impossibilem*, si vel maxime omnia in mundo ita turbarentur, ut montes in cor maris praecipitarentur, quod nunquam futurum est, tamen non timeremus; sed reliqua dicta, quae de mundi transitu loquuntur ac subsequens v. 4. testatum reddunt, hanc conditionem adjectam non esse pro impossibili habendam. Augustinus in comm. accipit de *conversione gentium* per praedicationem evangelii. Quidam allegoricam sectantur interpretationem, per terram intelligunt *imperia hujus mundi*, quae diaboli impulsu veluti terrae quadam concussionem acerrime colliduntur, per montes vero *diabolos*, qui in cor sive medium maris ruunt praecipites, id est insanientes principes ac populos bellis invicem committunt, ecclesia instar arcis scopulo impositae in mediis imperiorum ruinis incolumi interim manente. Et sane congruit haec interpretatio phrasibus loquendi in Scriptura usitatis Psalm. 33, v. 8. Psalm. 68, v. 33. Jer. 51, v. 25. Zach. 4, v. 7. Apoc. 8, v. 8. interim cum sensus literalis nullam secum trahat absurditatem analogiae fidei adversam, ideo una cum interpretatione allegorica retineri potest.) Psalm. 72, v. 7: *Florebit in regno Messiae multitudo pacis, עד בלי לון, donec non amplius luna.* (Describitur aeternitas regni Christi, quod destructis omnibus hujus mundi regnis in fine seculi ipsum tamen in perpetuum sit permansurum.) Psalm. 97, v. 1: *Dominus regnavit, exsultet terra,* v. 2. *nubes et caligo in circuitu ejus, justitia et judicium basis sedis ejus,* v. 3. *ignis ante ipsum procedit et inflammat in circuitu inimicos ejus,* v. 5. *montes sicut cera fluxerunt a facie ejus etc.* (Proprie et principaliter loquitur psalmes de *vocatione gentium* per evangelii praedicationem ac regno Christi in hac vita, interim etiam referri potest ad regnum gloriae in fine seculi inchoandum, quando omnes hostes plene sibi subijciunt et majestas regni ejus publice conspicietur.) Psalm. 102, v. 26: *Initio tu Domine terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt coeli;* v. 27. *ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut indumentum mutabis eos et mutabuntur;* v. 28. *tu autem idem ipse et anni tui non deficient.* Locus hic allegatur ab auctore epistolae ad Hebraeos c. 1, v. 11. in quo mundi interitus verbis perquam emphaticis describitur. 1. *Subjectum est coelum et terra*, relativum enim *הָאָרֶץ* v. 27. ad utrumque refertur, cum v. 26. utriusque facta fuerit mentio, adde quod, si coeli peribunt, multo magis verisimile sit, etiam terram perituram, cum coelum solidius ac firmitus terra videatur. Neve quis cogitet, *coelos aëreos* duntaxat, non autem *aethereos, inferiores* duntaxat, non autem *superiores* esse perituros, ideo v. 27. additur particula universalis *כָּל* omnes veterascent, videlicet quotquot sunt opera manuum divinarum, i. e. quotquot sunt a Deo conditi, ut apparet ex v. 26. 2. *Praedicatum tria verba maxime emphatica habet, 1) פָּרִיט, interiit, quod notante Schindlero in lex.*

de omnimoda rei perditione usurpatur; 2) *הָיָה* inveteratus est, vetustate tritus, attritus et consumtus est instar vestimenti vetustate attriti, Thomas in comment. ad Hebr. 1: *Sicut vestimentum assumitur ad usum, cessante vero usu deponitur; sic cum fuerit completus electorum numerus, mutabitur coelum quasi vestimentum, quia jam amplius ad rerum generationem et corruptionem non inservit.* 3) *הָיָה* praeteriit, transiit, interiit Cant. 2, v. 11. Esai. 2, v. 18. Dan. 4, v. 23. 25. 32. 3. *Antithesis, tu autem permanes v. 27. tu idem ipse es et anni tui non deficient v. 28.* Praefixum in voce *הָיָה* recte exponitur adversative, ostendit enim series textus, institui oppositionem inter coeli terraeque interitum, et stabilem ac fixum divinae essentiae statum. *Anni* metaphorice Deo tribuuntur durationem continuam et simplicem denotantes, quia aeternitatem non nisi per quandam temporis successionem perpetuo durantem concipere possumus, dicuntur autem anni Dei non deficere, non consumi, sicut dies et anni nostri Psalm. 90, v. 9. quia sunt *dies et anni aeternitatis* 2. Petr. 3, v. 18. 4. *Ex prophetis.* Esa. 34, v. 4: *Ta-* 4. Ex prophetis. *bescet omnis militia coelorum et complicabuntur sicut liber coeli, et omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea et de ficu.* Quidam accipiunt in *sensu metaphorico*, ut animorum angor et perturbatio in summis calamitatibus significetur, qui namque in moerore ac luctu constituti sunt, *illis lux non videtur esse lux, nec dies videtur esse dies, nec dulcia habere dulcedinem, sed omnia mutantur* xx. 13. *eis in contrarium*, adeo enim doloris anxietas oculis obnubilat, ut serenum coelum tenebris offusum videatur ac stabiles montes collesque moveri, ut loquitur Theodor. in comment. Jerem. 4. Confer similes metaphoricarum descriptiones Esai. 13, v. 9. Jerem. 4, v. 23. c. 15, v. 9. Ezech. 32, v. 7. Amos 8, v. 9. Mich. 3, v. 6. et ea, quae in praeced. tractat. in c. de signis judicii §. 94. diximus. Rationem interpretationis afferunt eam, quia in praecedentibus verbis agitur de *particulari Dei judicio*, quod exercebit adversus gentes, quae Assyriorum fastum ac mores imitantur; sed ostendimus suo loco, prophetas a particularibus judiciis saepius progredi ad universale judicium adversus omnes gentes, cum primis vero ecclesiae hostes in die novissimo exercendum, cujus praeludium in particularibus illis judiciis proponitur, in quo coelum et terra destruetur. Absurdum igitur ac praeposterum nequaquam censendum, si hic locus propheticus de interitu mundi accipiat, quam interpretationem verborum emphasis confirmat. De exercitu coelorum, id est sole, luna et stellis instar aciei cujusdam a coelesti imperatore certo ordine dispositis et speciem perquam illustrem oculis hominum exhibentibus Gen. 2, v. 1. Neh. 9, v. 6. dicit propheta, *quod colliquescent.* In Hebraeo est *הָיָה* in niphal a rad. *הָיָה* liquefactus, dissolutus fuit, ac per metaphoram corruptus, putrefactus, labefactatus fuit Ezech. 24, v. 23. Levit. 26, v. 39. Psalm. 38, v. 6. Benedictus Arias reddidit *mucoscent*, quae enim putredini et corruptioni proxima, mucorem prius contrahunt. De coelis dicitur, quod

complicabunt se sive convolventur sicut liber. In Hebraeo est *לָכַךְ* a rad. *לָכַךְ* convolvit, complicavit. Respectus habetur ad formam librorum, qua Hebraei usi sunt, a nostra diversam. Neque enim tales apud eos sunt libri, quales apud nos ex multis paginis conglutinatis aut consutis compacti, sed qui ex una pagina longa ac perpetua constabant, quae quia circa lignum quasi circa axem instar telae convolvitur, ideo liber apud eos vocatur *סֵפֶר*, volumen. Luc. 4, v. 17: *Cum traditus esset Christo liber prophetae, ἀναπτύξας τὸ βιβλίον, explicans librum, invenit locum.* v. 20. καὶ πτύξας, et complicans, librum reddidit ministro; hac forma legem in membrana descriptam adhuc hodie Judaei in synagogis habent. Quemadmodum igitur creatio coeli extensioni pellis seu tabernaculi comparatur Psalm. 104, v. 2. Esai. 40, v. 22. unde ipsum coelum vocatur *שָׁמַיִם*, expansio, Gen. 1, v. 6. sic ejusdem interitus ac destructio complicationi libri seu voluminis aptissime confertur. Justinus in quaest. et resp. ad orth. q. 94. p. 348: *Quemadmodum firmamenti facturam sacrae literae per collationem assimilarunt quandoque rotunditati testudinis cameratae; sic et ejus solutionem per comparisonem assimilarunt, aliquando pellis extensioni, aliquando fumo firmato, aliquando libro, qui convolvitur, quandoque elemento, quod igne solvitur, nonnunquam vestimento veterascenti.* Chrysostomus epist. 5. ad Theodorum lapsus: *Istud coelum e medio subducetur, non aliter quam pelles scenae ac velum contrahitur e medio, ut in melius commutetur.* Neve quis cogitaret, coelum ea ratione convolvendum sive complicandum, ut stellae illi infixae maneant, sicut characteres literarum in libro complicato, ideo addit propheta *omnis exercitus eorum decidet*, in Hebraeo est *יִבֹּרֵךְ* a rad. *בָּרַךְ*, ut defluit folium de vite et sicut defluit de ficu. Ad-
 XX. 14. ducit propheta similitudinem vineae et ficus, quia duae illae plantae erant satis notae ac familiares in terra Canaan. Confer Apoc. 6, v. 14. ubi eadem fere descriptio occurrit. Esai. 51, v. 6: *Coeli sicut fumus deficient* (in Hebraeo est *יִבֹּרֵךְ*, consumerentur, dissipabuntur, Aquila reddit *μειωθήσεται*, in nihilum comminuentur, Symmachus *ἀλιώσονται*, in salis modum conterentur et evanescent, LXX interpretes *ὁ οὐρανὸς ὡς καπνὸς ἐστερεώθη*, firmatum est sicut fumus; at si firmitas pro robore accipitur, quomodo fumo, quod firmum est, comparatur? respondet Hieronymus, quod omnis coelorum firmitas, robur et fortitudo vento inanissimo et fumo, qui in auras solvitur, coaequetur) et terra sicut vestimentum veterascet, et habitatores ejus similiter, sicut haec interibunt, sed salus mea in seculum erit et justitia mea non conteretur. Multi ex Pontificiis accipiunt ut hypotheticam ac conditionalem comparisonem, ut sit sensus, non quod coelum et terra praeteritura sint aliquando, sed illud citius eventurum quam contingat, ut inane excidat divinum verbum. Sed ostendit ipse sonus verborum, prophetam non loqui comparate sed absolute, nec impossibilem quandam conditionem proferre sed coeli terraeque transitum, promissionis autem

suae firmitatem sibi invicem ἀντιθετικῶς opponere, proinde ut Christus Matth. 24, v. 35. Marc. 13, v. 31. Luc. 21, v. 33. non ἐποθῆτικῶς sed κατηγορικῶς et assertive dicit: *Coelum et terra transibunt, verba autem mea non praeteribunt.* Sensus igitur est, quamvis coelum, terra et homines constituto tempore sint interituri, tamen salus et justitia credentibus promissa erunt perpetua et immutabilia, quia creabo coelos novos et terram novam, in quibus justitia habitat 2. Petr. 3, v. 13. Optime vero conferri potest hic locus propheticus cum oraculo Davidico Psalm. 102, v. 27. ut enim ibi de coelis dicitur, *veterascent ut vestimentum*, ita hoc loco de terrae interitu eadem similitudo usurpatur, ne quis coeli ac terrae diversam rationem fore cogitet. Atque hoc modo oraculum propheticum antiquissimum ecclesiae doctor Irenaeus exposuit lib. 4. adv. haeres. c. 6. p. 236. Hieronymus lib. 14. in Esaiam tom. 4. p. 164. Chrysostomus in hom. ad c. 8. Rom. Haymo et Lyranus in comm. h. l. Esai. 65, v. 17: *Ecce ego creans coelos novos et terram novam, et non memorabuntur priores, nec adscendent super cor.* Sanctius in comm. accipit μεταφορικῶς, quod per coeli novi ac terrae novae creationem omnis rerum abundantia et ingens voluptas promittatur, sicut aerumosa Israëlitarum conditio per coelum obscurum ac nubilum et terram sterilem ac aridam proverbiali locutione in prophetis describitur, qua ratione ad restitutionem ex captivitate Babylonica in verbis hisce propheticiis respectus haberetur. Heerbrandus in comp. theol. in c. de consumm. seculi p. 536. itidem arbitratur, de ecclesiae et religionis instauratione in his terris futura ibi sermonem esse. Sed manifestum est ex 2. Petr. 3, v. 13. et Apoc. 21, v. 1. de coelesti beatorum patria unice sermonem esse; imo ex hoc ipso loco prophetico id ipsum evidenter colligitur, quia talis rerum status hic describitur, qui in hac vita non habet locum. v. 18. *Gaudete et exsultate in aeternum in his, quae creo, v. 19. non audietur in Jerusalem ultra vox fletus et vox clamoris.* Atqui in vita aeterna demum hoc implebitur Apoc. 7, v. 17. Nec obstat, quod nonnulla addantur, quae κατὰ φητόν accepta in patriam beatorum minime conveniunt, quia prophetae verbis hujus seculi describunt res futuri seculi et a corporalibus beneficiis animos hominum ad spiritualia et coelestia beneficia principaliter a Messia expectanda evehunt. Esai. 66, v. 15: *Ecce Dominus in igne veniet et tanquam turbo quadrigae ejus, reddere in indignatione furorem suum et increpationem suam in flamma ignis* (hoc igne, in quo et cum quo Dominus ad judicium veniet, universa coeli terraeque machina conflagrabit 2. Petr. 3, v. 10.), v. 16. *quia in igne Dominus judicabit et in gladio suo ad omnem carnem, et multiplicabuntur interfecti a Domino* (in die judicii ex ore Christi gladius statorum procedet, quando contra damnatos horribilem illam sententiam pronuntiabit, *ite maledicti*, cujus sententiae executio fiet per ignem infernalem. Describitur igitur Deus tanquam fortis bellator, zelo justitiae ardens et vindictam ab hostibus sumere

cogitans, qui quadrigis invehatur, ex quibus igneos ejaculetur globos, ac furorem suum totus inflammatus evomat, quin et gladium suum vibret, ut sic igne et ferro obvia quaeque prosternat ac vastet. Complementum hujus vaticinii praecipue sequetur in die extremi judicii). v. 22. *Sicut coeli novi et terra nova, quos ego facio, stant coram me, dixit Dominus, sic stabil vestrum semen et nomen vestrum.* Sicut aeterna beatitudo in novo coelo ac nova terra credentibus parata erit immobilis ac immutabilis, ita quoque pii vivent in aeternum. Ezech. 24, v. 9: *Vae civitati sanguinum, etiam ego grandem faciam pyram.* v. 10. *Multiplica ligna, succende ignem, consume carnem, et ossa comburentur.* (Hieronymus lib. 7. in Ezech.: *Sunt, qui totum istum locum ad consummationem seculi transferant. Mundus ergo, qui in maligno positus est, die judicii divino igne succenditur et civitas sanguinum ponitur super carbonem ignis. Et proponitur sanguis, qui effusus est in propatulo creaturae universae, ut omnium scelera pateant, quia nihil occultum, quod non reveletur, ne terra operiantur aut pulvere. Sed in sensu literali de incendio et excidio Hierosolymitano a Babylonii metuendo hic agi videtur.*) Dan. 2, v. 45: *Lapis abscissus a monte sine manibus comminuit ferrum, aes, testam, argentum et aurum, id est in fine seculi destruentur omnia mundi regna et succedet aeternum regnum.* c. 7, v. 11: *Et ridi, donec interfecta esset bestia et perisset corpus ejus et traditum esset ad comburendum igni (in die novissimo, quando omnia igni absumentur, etiam Turcica impietas et tyrannis abolebitur), v. 12. ac reliquis bestiis ablata erat potestas (in fine seculi abolebuntur omnia regna 1. Cor. 15, v. 24.). v. 26. Judicium sedebat, ut auferatur potestas ejus et dispareat usque in finem, v. 27. regnum autem et potestus et magnitudo regni, quae est subter omne coelum, dabitur populo sancto Altissimi (deletis omnibus impiis et ecclesiae hostibus electi in novo coelo cum nova terra in perpetuum regnabunt).* c. 9, v. 27: *Usque ad consummationem, id est usque ad finem mundi, LXX interpretes ἕως συντελέας καὶ ποῦ, decretum est, quod perseverabit desolatio.* c. 12, v. 4: *Obsigna librum usque ad tempus finis (quod proxime praecedet finem mundi).* Joël. 3, v. 15: *Sol et luna obtenebrabuntur et stellae retrahent splendorem suum, v. 16. movebuntur coeli et terra, et Dominus spes populi sui.* (Hieronymus in comm.: *Moerorem extremi diei et tormenta persequentium ne sol quidem et luna astraque cetera poterunt intueri, sed retrahent fulgorem suum, et furorem judicantis reddentisque uniuscujusque opus in caput suum adspicere non audebunt. Non quod clementiora sint quam Dei judicia, sed quod omnis creatura in tormentis aliorum de suo judicio pertimescat. Dominus instar leonis rugiet seu clamabit, et tam excelsa ejus vox erit ac terribilis, ut coelorum cardines et terrarum fundamenta quatiantur. Cumque tam severus in eos fuerit, qui puniendi sunt, erit clemens erga populum suum et dabit eis*

fortitudinem.) Soph. 1, v. 18: *In igne zeli devorabitur omnis terra, quia consummationem cum festinatione faciet cunctis habitatoribus terrae, quod repetitur c. 3, v. 8. Hagg. 2, v. 7: Movebo coelum et terram et mare et aridam, et movebo omnes gentes. Mal. 4, v. 1: Ecce dies venit succensa quasi caminus, et erunt omnes contemtores et omnes facientes iniquitatem stipula, et inflammabit eos dies veniens.* Confer ea, quae de his vaticiniis prophetis dicta sunt in praeced. artic. de extremo judicio §. 13. 5. *Ex libris apocryphis.* 4. Esdr. 6, v. 6: *Facta sunt omnia creata per me solum et non per alium, et finis per me solum et non per alium.* v. 9. *Finis hujus seculi Esau et principium sequentis Jacob.* v. 16. *Finem eorum oportet commutari.* v. 20. *Cum supersignabitur seculum, quod incipiet pertransire, haec signa faciam.* c. 7, v. 30: *Convertetur seculum in antiquum silentium diebus septem, sicut in prioribus judiciis, ita ut nemo derelinquatur, v. 31. et erit post dies septem et excitabitur, quod nondum vigilat seculum, et morietur corruptum.* v. 43. *Dies judicii erit finis temporis hujus et initium temporis futurae immortalitatis, in quo transiit corruptela.* c. 14, v. 16: *Quantum invalidum fiet seculum a senectute, tantum multiplicabuntur super inhabitantes mala; v. 17. prolongavit enim se magis veritas et appropinquavit mendacium.* c. 16, v. 14: *Ecce militentur mala et non revertentur, donec veniant super terram.* v. 15. *Ignis succenditur et non exstinguitur, donec consumat fundamenta terrae.* Siracid. 17, v. 29: *Quid lucidius sole? et tamen deficit.*

8. 2. *Ex Novo Testamento.* 1. *Ex evangelistis.* 2. *Ex N. T.* Matth. 5, v. 18: *Amen dico vobis, donec transeat, παρέλθῃ, coelum et terra, jota unum aut unus apex non praeteribit a lege, donec omnia fiant.* Luc. 16, v. 17: *Facilius est, coelum et terram praeterire, quam de lege unum apicem cadere.* (Quidam ex Pontificiis accipiunt comparate ac καὶ ἄνθρωπον dictum hoc sensu: *Si alterutrum horum praeteriturum sit, praeteribit prius coelum et terra quam jota unum aut apex unus a lege, non quod coelum et terra aliquando sint praeteritura, sed illud citius eventurum, quod nemo futurum putat, quam contingat, ut inane excidat divinum verbum, sicut communiter dicere solemus, cum aliquid fieri non posse aut nunquam futurum significamus, citius coelum ruet aut prius rerum dissolvetur natura, quam hoc fiat.* Hoc ergo diceret Christus, legem tunc praeterituram, quando coelum ac terra praeteribunt, i. e. nunquam praeterituram, quia aut illa nunquam deficient, saltem quoad substantiam, aut quia vulgo, cujus opinioni in loquendo saepe se scriptor sacer accommodat, in aeternum duratura existimabantur. Jansenius in conc. evangel. Sanctius in comm. Esa. 51. etc. Quidam sic exponunt, prius transiturum coelum et terram, quam desitutum fieri, quae scripta sunt in lege. Nam ea tunc demum perfecte impleta erunt, cum coelum et terra esse desierint. Sed manifestum est ex Matth. 24, v. 35. Marc. 13, v. 31. Luc. 21, v. 33. Christum nequaquam com-

5. Ex libris apocryphis.

2. Ex N. T.
1. Ex evangelistis.

parate loqui, sed *absolute*; ac particulam *donec* non esse hoc loco *exclusivam*, quasi nunquam futurum sit, ut coelum ac terra transeant, sed *inclusivam* ac *determinativam*, sensus enim est, quod coelum ac terra constituto divinitus tempore quidem sint trans-
 xx. 7. itura, interim legem Dei utpote normam aeternae justitiae ac sapientiae permansuram esse in aeternum. Utitur autem Christus in describendo coeli terraeque interitu voce *παρέλθαι*, quod est *praeterire*, *abire*, ita ut nullum prioris rei, quae praecessit, maneat vestigium. Sic praeterire dicitur *tempus* Matth. 14, v. 15. Marc. 14, v. 35. *generatio hominum* Matth. 24, v. 34. Marc. 13, v. 30. Luc. 21, v. 32. *homo praetergrediens* Matth. 8, v. 28. Marc. 6, v. 48. *navis* Act. 16, v. 8. *tempus hujus vitae* 1. Petr. 4, v. 3. Illae res proprie dicuntur praeterire, quae cum semel praeterierint, nunquam revertuntur, juxta illud Nasonis 3. de arte:

*Nec quae praeteriit rursus revocabitur unda,
 Nec quae praeteriit hora, redire potest.*

Cum primis vero emphasis hujus verbi pulcherrime exprimitur Sap. 5, v. 9: *παρήλθεν, transierunt, mundana illa omnia tanquam umbra et tanquam nuntius transcurrentes*, v. 10. *tanquam navis, quae pertransit fluctuantem aquam, cujus, cum praeterierit, non est vestigium invenire neque semitam itineris illius in fluctibus*; v. 11. *aut veluti avis transvolantis aërem nullum invenitur itineris reliquium*, v. 12. *ictus autem alarum verberatum ventum levem et scissum vi stridoris commotis alis pertransit, et post hoc non est inventum signum processus in eo; aut tanquam sagitta missa in scopum, divisus aër continuo in se resolutus est, ut ignoretur transitus illius.* Matth. 13, v. 39: *Messis est συντέλεια τοῦ αἰῶνος*, v. 40. et 49. *Sic erit in consummatione seculi hujus.* (Vocabulum *συντέλεια* videtur desumptum ex Dan. 9, v. 27. *ἕως συντέλειας*, usque ad consummationem, decretum est, quod perseverabit desolatio, id est usque ad finem mundi. c. 12, v. 4: *Obsigna librum ἕως καιροῦ συντέλειας*, LXX interpretes hoc nomine utuntur pro *כִּלְכָּל* seu *כִּלְכָּלָה* pro finali et universali alicujus rei consummatione sive consumptione 2. Reg. 13, v. 17. Esdr. 9, v. 14. Neh. 9, v. 31. Psalm. 58, v. 14. Jer. 4, v. 27. etc. sic dicuntur *συντελεῖσθαι sermones* Matth. 7, v. 28. *dies* Luc. 4, v. 2. Act. 21, v. 27. ex quibus nihil reliquum manet.) Matth. 24, v. 3: *Quod signum adventus tui et consummationis seculi.* Matth. 24, v. 6. Marc. 13, v. 7. Luc. 21, v. 9: *Oportet haec fieri, sed nondum τὸ τέλος*, nec Hierosolymitani excidii, nec totius seculi. Matth. 24, v. 35. Marc. 13, v. 31. Luc. 21, v. 33: *Coelum et terra transibunt, παρελύσονται, verba autem mea non transibunt.* Matth. 28, v. 20: *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem seculi.* Actor. 3, v. 20: *Oportet Christum coelum capere usque ad tempora restitutionis omnium.*

2. Ex apostolis,

9. 2. *Ex apostolis.* Rom. 8, v. 21: *Creatura*

liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriae filiorum Dei (de hoc loco apostolico infra ex professo agetur). 1. Cor. 7, v. 31: *τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου παράγει* (Justinus in quaest. et resp. ad orthod. q. 95. p. 349. sic legit: *παράγει τὸ σχῆμα τούτου κόσμου ὁ θεός*, sed verbum *παράγειν* in N. T. plerumque usurpatur *intransitive*. Nomine *σχήματος* utitur apostolus pro habitu sive conversatione externa in affectibus, gestibus et totius vitae actionibus Phil. 2, v. 9. sicut et vox *σχηματίζεσθαι* de *ἀναστροφῇ* sive conversatione vitae ac morum usurpatur 1. Petr. 1, v. 15. intelligitur ergo per *σχῆμα τοῦ κόσμου* conversatio hujus seculi, vita in hoc mundo, actiones hujus vitae atque una totus mundus; in hac enim vita homines ducunt uxores, flent, gaudent, emunt, utuntur *hoc mundo* v. 29. 30. et 31. *sed illud τὸ σχῆμα*, hic mundi habitus, haec conversatio hujus vitae, aliquando cessabit, quia filii hujus seculi nubunt ac nuptui traduntur, illi vero, qui digni habebuntur seculo futuro et resurrectione ex mortuis, nec nubunt, nec nuptui dantur, nec ultra mori poterunt, aequales enim sunt angelis Dei Luc. 20, v. 34. 35. 36. Justinus d. l.: *Si praeterit habitus hujus mundi, certum est, simul necessario alia omnia, quae propter habitum mundi sunt effecta, cum mundi habitu esse praeteritura, inducet autem novum coelum et terra, ubi iustis et iniustis factorum retributio fiet.* Ambrosius in comment. h. l.: *Si forma mundi peribit, dubium non est, omnia, quae sunt in mundo, interire.* Quidam per *τὸ σχῆμα* intelligunt speciem ac pulchritudinem, ut sit sensus, quidquid in mundo habet externam aliquam speciem, quidquid est in mundo jucundum, voluptuosum et gloriosum, illud praeteribit, quia nihil solidam felicitatem affert in mundo, sed vana sunt, quaecunque sunt sub sole. Jac. Faber Stapulensis, quem sequitur Alciatus lib. 2. *παράγων* c. 30. *τὸ παράγειν* interpretatur per *decipere* seu *fallere*, *blanda specie allicere*; Budaeus exponit per *παρεκτρέχειν, transversum agere*, cum in profanis scriptoribus in hac etiam significatione vocula illa usurpetur. Sed hujus significationis exempla non occurrunt in sacris literis, et constat ex *locis parallelis*, de mundi consummatione potius quam deceptione apostolum h. loqui. Psalm. 143, v. 5: *ἡμέραι αὐτοῦ ὡς εἰς σκιὰ παροῦσι.* 1. Joh. 2, v. 17: *ὁ κόσμος παράγεται.* Mundus igitur transire dicitur, quia constituto temporis abolebitur, ita ut nullum ejus remaneat vestigium sicut transeunt sive praetereunt *viatores* Psalm. 124, v. 8. Matth. 9, v. 9. sicut luce adventante *tenebra* praetereunt 1. Joh. 2, v. 8. ac quia vox *σχῆματος* in scriptoribus Graecis de comoediis usurpatur, ideo etiam haec comparatio locum hic habere potest. Tota nostra in mundo vita nihil aliud est quam quaedam comoedia, cuique enim nostrum imposita est certa quaedam persona, quam decenter debere gerere, id est cuique commissae sunt certi alicuius officii partes. Quemadmodum igitur in comoediis variae introducuntur personae, quae sibi invicem in certo ordine habito succedunt et vicissim abscedunt

donec tandem totus apparatus removeatur et nihil maneat reliqui; ita quoque res sese habet in hoc mundo, generatio una venit, altera abit, donec tandem mundus ipse simul transeat. Duae in hac mundi scena sunt portae, unam per nativitatem ingredimur, ex altera per mortem egredimur. Vestes, quibus ad personam nostram in hac fabula agendam induimur, sunt mundi bona, quae commodato accipimus, qui regem ait, non auferet secum purpuram, quam in hac vita gestavit etc. Theodoretus in comment. hujus loci: *Non amplius agricultura et navigatio, non regna et imperia, non amplius secretus et dominium, non amplius artes et scientiae, non amplius paupertas et divitiae, ex his enim et quae sunt hujusmodi, constat vita praesens, futura enim habent aliam rerum differentiam.* 1. Cor. 10, v. 11: *Τὰ τέλη, fines, seculorum in nos venerunt* (confer dicta superius §. 6.). 1. Cor. 15, v. 24: *Deinde finis*, tum totius seculi, tum modi regiminis, quo Christus ecclesiam in hac vita gubernat. 2. Cor. 4, v. 18: *Τὰ βλεπόμενα πρόσκαιρα, τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα αἰώνια.* Quidam per ea, quae videntur, specialiter intelligunt praesentis vitae tribulationem, per ea, quae non videntur, futurae vitae gloriam.

19. quod colligunt ex versu praecedente. Sed potest etiam accipi generaliter, quidquid in hoc mundo oculis obviam, transitorium est ac momentaneum, quod vero expectamus, aeternum. Hebr. 1, v. 11. adducitur oraculum Davidicum de coeli terraeque interitu ex Psalm. 102, v. 26. Hebr. 2, v. 5: *Non enim angelis subiecit οικονόμην μέλλουσιν, futurum orbem, qui post hujus οικονόμης transitum sequetur.* Hebr. 9, v. 26: *Christus semel ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, in consummatione seculorum, ut destructionem peccati per hostiam suam apparuit.* Loquitur apostolus de primo Christi adventu, ut apparet, tum ex finis hujus adventus descriptione, tum ex secundi adventus oppositione v. 28. quod ergo Christus dicitur venisse ἐπὶ συντελείᾳ, accipiendum est sensu eo, quo prophetae et apostoli illud tempus, quod inter primum et secundum Christi adventum intercedit, solent vocare novissimum Esai. 2, v. 2. Jerem. 23, v. 20. Dan. 2, v. 28. Mich. 4, v. 1. Act. 2, v. 17. 1. Cor. 10, v. 11. 1. Tim. 4, v. 1. 2. Tim. 3, v. 1. 2. Petr. 3, v. 3. 1. Joh. 2, v. 18. Causam pluralis numeri, quare apostolus dicat τῶν αἰώνων, exposuimus superius in homonymia. Hebr. 12, v. 26: *Adhuc semel, et ego movebo non solum terram sed et coelum, v. 27. quod autem adhuc semel dicit, declarat mobilium translationem tanquam factorum, ut maneat ea, quae sunt immobilia.* (Hunc locum ad consummationem seculi accommodat Justinus Martyr in quaest. et respons. ad orthodox. quaest. 93. p. 348. et addit: τὸ δὲ σαλευόμενον δηλοῖ τὴν αὐτοῦ μετάστασιν, ἵνα μείνῃ τὰ μὴ σαλευόμενα ἀκίνητα. Idem facit ex nostris Philipp. Nicolai lib. 5. de vita aeterna, qua de re quid statuendum sit, expositum vide in tractat. praeced. de extremo judicio §. 16.) 1. Petr. 4, v. 7: *Omnium finis appropinquat.* Τὸ τέλος significat non solum finem et exitum sed etiam complementum; quando igitur completum erit tempus durationi hujus seculi divinitus praefinitum, tunc sequetur ejus finis. 2. Petr. 3, v. 7: *Qui nunc sunt coeli et terra, reservantur igni in diem judicii.* v. 10. *Adveniet dies Domini, ut fur in nocte, in quo coeli magno impetu transibunt* (ῥοιζήδόν, cum stridore et fragore, quod enim magna vi ac repentino impetu destruitur, magnum edit fragorem. Lutherus mit großem Sträßen, ῥοιζός est stridor et impetus sive impetus cum stridore. Quemadmodum aedificii igne succensi contignationes superiores magno cum fragore collabuntur, atque eo quidem majore, quo aedificium ipsum est augustius sic universum hoc coeli terraeque aedificium igne finali accensum magno cum fragore concidet. Quemadmodum homo quandoque cum clamore vel gemitu ex intimo cordis recessu ducto moritur; sic quando virtus Dei conservatrix ac sustentatrix, quae est quasi anima mundi, a macrocosmo recedet, ultimum edet fragorem sive stridorem ac exanimis cadaveris instar collabatur), *elementa vero calore solvantur* (καυσοῦμενα λυθῇσονται, comburentur et combusta dissolventur sive dissipabuntur), *terra autem et quae in ipsa sunt opera, exurentur* (descendit apostolus a coelo per elementa intermedia usque ad terram, ut totam coeli terraeque machinam destruendam esse significet). v. 12. *Properantes in adventu diei Dei, per quam coeli igne succensi solvantur et elementa ignis ardore tabescent* (ταχίσεται, colliquescent ac interibunt, quae enim tabe conficiuntur, interitui sunt propinqua; desumpta est haec vocula ex Esa. 34, v. 4: *Tabesceat omnis militia coelorum*). v. 13. *Novos vero coelos et novam terram secundum promissionem ejus expectamus etc.* 1. Joh. 2, v. 17: *Mundus transit, παράγεται, et concupiscentia ejus, qui autem facit voluntatem Dei, manet in aeternum.* Qui mundanis adhaerent, cum mundo pereunte transibunt, qui coelestia quaerunt ac Deo vera fide et in spiritu adhaerent, in aeternum cum ipso vivent. Apocal. 6, v. 13: *Et vidi, et ecce terrae motus factus est magnus, et sol factus est niger, tanquam saccus cilicinus, et luna tota facta est sicut sanguis, v. 14. et stellae ceciderunt super terram, sicut ficus emittit grossos suos, cum a vento magno movetur, v. 15. et coelum recessit, sicut liber involutus, et omnis mons et insulae de locis suis motae sunt.* (Aretas existimat, hic describi prodigia et miracula in passione Christi facta; Ambrosius excidium regni Judaici describi censet; Lyranus et alii accipiunt ut metaphoricam descriptionem horribilis illius persecutionis, quam Diocletianus et Maximianus imperatores contra ecclesiam concitarunt, ut sic terrae motus significet persecutionis diuturnitatem et immanitatem, sol dicatur factus niger, quia Christus sol justitiae in membris suis est denigratus et injuriose tractatus, luna tota facta est sicut sanguis, id est universa ecclesia sanguine martyrum rubuit, stellae de coelo ceciderunt, id est multi ecclesiae doctores timore mortis in fidei confessione decederunt. Quidam accommodant hanc descriptionem ad

tempora Antichristi, Hoë in comm. Apoc. p. 464. quam interpretationem satis aptam ac concinnam esse judicamus, cum in hoc prophetico libro pleraque omnia parabolice sint accipienda. Quidam putant, describi signa diem novissimum proxime antecessura ac horribilem omnium rerum perturbationem, quae finem seculi proxime antecedit, quod colligunt ex v. 17. Plerique ex veteribus ad ipsam mundi destructionem in novissimo die futuram istaec accommodant, cum Esa. 34, v. 4. iisdem vere verbis mundi interitus describi videatur. Confer Hieronymum et Cyrillum Alexandrinum in comm. super Esaiam c. 34. Eusebium lib. 11. de praeparat. evang. cap. de mundi innovat. Chrysostomum in hom. ad Neoph. Augustinum in Psalm. 103. Bedam et Primasium in comm. h. l.) Apoc. 10, v. 6. angelus jurat per viventem in secula seculorum, tempus non fore amplius, id est mundum hunc interitum ac impios aeternis poenis tunc afficiendos, pios vero coelesti gloria ornandos. Apoc. 20, v. 11: *A facie sedentis super thronum fugit terra et coelum et locus non est eis inventus.* c. 21, v. 1: *Vidi coelum novum et terram novam, primum enim coelum et prima terra abiit, et mare jam non amplius est.* v. 5. *Dixit, qui sedebat in throno, Ecce nova facio omnia.* Ad haec Scripturae dicta referri debent etiam illa, 1) in quibus Dominus ad iudicium dicitur in igne venturus, quia ignis ille coelum, terram et omnia elementa consumet, 2. Petr. 3, v. 7; 2) in quibus mentio fit novi coeli ac novae terrae, quia illa prioribus abolitis succedent, Esa. 65, v. 17; 3) in quibus mentio fit extremi iudicii, quia iudicium extremum immediate sequetur totius universi consummatio, Matth. 13, v. 39; 4) in quibus mentio fit resurrectionis mortuorum, quia resurrectio universalis futura est in die novissimo, qui ultimam huic seculo imponet clausulam, Joh. 6, v. 39. *Et non resurget homo, donec non erunt coeli* Job. 14, v. 12; 5) in quibus Messiae vocatur dies novissimi Gen. 49, v. 1. Esa. 2, v. 2. Mich. 4, v. 1. Actor. 2, v. 17. etc. Quodsi enim dantur dies novissimi, utique etiam mundus aliquando cessabit.

XX. 21.
2. Ex rationum
momentis.

10. 2. *Ex rationum momentis.* Illarum duae possunt constitui classes. Quaedam enim petuntur ex natura creatoris Dei, quaedam ex qualitatibus conditi mundi. Ad priorem classem pertinent argumenta, quae petuntur 1. ex infallibili Dei veritate. Deus in verbo suo praedixit, se constituto tempore mundum esse destructurum. Ergo hoc certissime futurum est, quia Deus cum sit prima veritas, mentiri nescit, Numer. 23, v. 19. 1. Sam. 15, v. 29. Hebr. 6, v. 18. Omnia, quae in Scripturis praedicta exstant, definito tempore sunt secuta, ut quae de diluvio, de Sodomae excidio, de primo Salvatoris adventu, de Hierosolymae destructione, de signis diem novissimum antecessuris Spiritus sanctus per patriarchas, prophetas et apostolos praedixit, ea omnia evenerunt; utique ergo etiam illud de finali mundi excidio vaticinium non frustrabitur eventum. Veritas praecedentium confirmat fidem sequentium.

Confer Augustinum epist. 42. ad fratres Maudares ses. 2. *Ex decreti divini immutabilitate.* Deus a aeterno certum praefinivit mundo durationis terminum, ut enim immutabili sua voluntate constituit certum temporis punctum, quo mundus per creaturam capere debuit exordium; ita eadem immutabili voluntate et decreto certum itidem constituit temporis punctum, quo mundus per conflagrationem debeat sortiri finem. Quare cum interitus mundi si ex numero τῶν θείων ἀπλῶς, id est eorum, quae vult Deus simpliciter et absolute, ideo ad illum recte accommodari possunt oracula illa prophetica Psalm. 33, v. 11: *Consilium Domini manet in aeternum.* Esa. 46, v. 10: *Consilium meum stabit et omnis voluntas mea fiet.* Rom. 9, v. 19: *Voluntati ejus quis resistet?* Hoc argumentum urget Petrus 2. epist. 3, v. 7: *Qui nunc sunt coeli ac terra eodem sermone τεθησαυρισμένοι, repositi, in thesauro divini consilii ac decreti quasi reconditi, servantur igni in die iudicii et exitii impiorum hominum.* 3. *Ex juramenti divini immobilitate.* Hebr. 6, v. 17. et 18. *Dei consilium ac Dei juramentum dicuntur διὰ πράγματα ἀμετάθετα*, quia nulla vi externa possunt moveri vel immutari. Jam vero de mundi interitu exstat in verbo patefactum non solum *Dei consilium*, sed etiam *juramentum*. Matth. 5, v. 18. ait Christus: *Amen dico vobis, donec transeat coelum et terra, jota unum aut apex unus non praeteribit a lege.* Matth. 24, v. 34: *Amen dico vobis, non praeteribit generatio haec, donec haec omnia fiant.* v. 35. *Coelum et terra transibunt, verba autem me non transibunt*, ubi formula illa asseverandi ac jrandi recte refertur ad utrumque membrum. Confer Marc. 13, v. 30. Luc. 21, v. 30. Cum primis vero huc pertinet, quod angelus Apoc. 10, v. 6. jurat per viventem in secula seculorum, qui creavit coelum et quae in eo sunt, et terram et quae in ea sunt, et mare et quae in eo sunt, quod tempus non sit futurum amplius. Per angelum enim illum intelligi Christum, patet tum ex praemissa descriptione, fortis est per divinam suam virtutem, qua omnes creatos angelos antecellit, descendit de coelo per singularem praesentiae suae manifestationem, amictus est nube, id est humana natura, quam in tempore assumpsit, iris in capite ejus, quia reconciliavit nos Deo per passionem, facies ejus sicut sol lustrat in transfiguratione Matth. 17, v. 2. *pedes ejus tanquam columnae ignis*, quia in iudicio finali hostes suos igne consumet, *pedem unum ponit in mari, alterum in terra*, quia ipsi data est omnis potestas in coelo, terra ac mari, omnia pedibus ejus sunt subjecta Psalm. 8, v. 8. Psalm. 89, v. 26. Matth. 28, v. 18. etc. tum ex locorum parallelorum collatione, Apoc. 1, v. 15. 16. c. 4, v. 3. c. 5, v. 5. c. 11, v. 3. tum ex potiorum interpretum testimony, Primasii, Bedae et aliorum. Hic ergo incretus angelus, angelorum omnium Dominus, ea, quae de fine seculi praedicat, juramento confirmat, quae non crederet circa finem mundi fore ἐμπειρίας, qui haec non credant 2. Petr. 3, v. 4.

11. Ad classem *posteriorem* pertinent argumenta, quae ducuntur 1. ex *primaevo mundi creatione*. Quodeunque coepit esse, illud etiam desinit esse, nisi scilicet ad imaginem Dei immortalis sit conditum et supernaturali Dei virtute in aeternum subsistat, quales ex omnibus creaturis sunt soli angeli et homines. Jam vero mundus coepit esse, per primam scilicet creationem. Ergo etiam desinet esse, cum non sit ad imaginem Dei conditus nec supernaturali Dei virtute in aeternum conservandus. Hoc argumentum Petrus opponit *ἐμπικρίτως* Christi ad iudicium adventum ac mundi destructionem negantibus; 2. epist. 3, v. 5: *Illud sponte eos latet, coelos jam olim exstitisse creatos per Dei sermonem et terram ex aqua et in aqua consistentem*, id est aorunt quidem aut ex sacris literis facile intelligere possunt, mundum esse a Deo creatum, sed studioso illud dissimulant, ex eo vero colligere poterant ac debebant, mundum etiam esse interitum. Si enim potuit Deus verbo suo mundum creare, utique etiam poterit eum verbo suo iterum destruere. Cyprianus lib. ad Demetr. sect. 2: *Haec sententia mundo data est, haec Dei lex est, ut omnia orta occidant et aucta senescant et infirmetur fortia, et cum infirmata fuerint, finiantur*. Athenagoras in legat. pro Christian.: *Impossibile est, mundum, quanquam Dei providentia regitur, in eodem durare statu, quam niam factus est*. **Basilii hom. 1. hexaëm. fr.: τὰ ἀπὸ χρόνου ἀρξάμενα πάντα ἀνάγκη καὶ ἐν χρόνῳ συντελεσθῆναι· εἰ ἀρχὴν ἔχει χρονικὴν, μὴ ἀμυβέλλῃς περὶ τοῦ τέλους,** quae a tempore coeperunt, prorsus necesse est ut etiam in tempore sint consummanda; si quid initium habet temporale, ne dubites de fine. Minutius Felix in Octavio: *Quis sapientum dubitat, quis ignorat, omnia quae orta sunt, occidere, quae facta sunt, interire?* Lactantius lib. 7. instit. c. 1: *Quidquid est solido et gravi corpore, ut initium coepit aliquando, ita finem capiat necesse est*. Damascenus lib. 1. orthod. fid. c. 3: τὰ πιστὰ ὄντα πάντως καὶ τρεπτὰ, ὧν γὰρ τὸ εἶναι ἀπὸ τροπῆς ἤρξατο, ταῦτα τῇ τροπῇ υποκείμεται πάντως, εἰ φθιρόμενα ἢ κατὰ προαίρεσιν ἀλλοιοῦμενα. 2. Ex *primi mundi per diluvium destructione*. Hoc argumento itidem utitur apostolus v. 6. δι' ὧν is qui tunc erat mundus, aqua inundatus perii; v. 7. qui vero nunc sunt coeli, eodem sermone repositi servantur igni in diem iudicii. Particulam δε' ὧν vulgata reddidit relative per quae, ut respectus habeatur ad versum 5. praecedentem, in quo aquae et verbi divini facta fuit mentio, per quae antediluvianus mundus excidio fuit datus. Lutherus vertit *adversative*, quamvis terra Dei jussu consistat δε' ὅστος sive ἐν ὕδατι tanquam illi innatans vel per aquam tanquam basin, cui incumbit Psalm. 24, v. 2. Psalm. 136, v. 6. tamen eodem Dei jussu aqua

11. n. *primaevo mundo fuit ὁλεθρευτική sive exitialis*. Quidam reddunt *illative quamobrem*, quod sensu etiam usurpatur c. 1, v. 4. Quia terra ex aqua et in aqua consistit, ideo facillimum Deo fuit aquis diluvii mundum perdere. Scopus apostoli est, tum refellere

hypothesin empaectarum, quod omnia in eodem statu ab initio creationis permanserint, id enim falsum esse ostendit prisci illius per diluvium inundatio ac vastatio; tum ex allato diluvii exemplo asseverationem futuri interitus mundi per ignem deducere, ut ostendit antithesis aquae et ignis. Prosper Aquitanicus de promiss. et praedict. Dei part. 4. c. 7: *Finis diluvii 601. anno Noë terminatus finem mundi significat post sex aetates seculi*. Ad hoc argumentum reduci possunt alia particularium eversionum in terrae motibus et inundationibus exempla, quorum jam inde a prima mundi origine contigerunt longe plurima. Nicomedia, Nicaea, Antiochia, Tripolis, Damascus etc. terrae motibus concussa conciderunt, quaedam urbes maris voragine et terrae hiatu sunt absorptae. Atqui ut iudicia Dei particularia, quae adversus ecclesiae hostes et profligatae impietatis homines exercet, sunt praeludia universalis iudicii in die novissimo adversus omnes exercendi, sic particulares illae urbium ruinae sunt praeludia universalis illius excidii, quo totus terrarum orbis in die iudicii interibit. 3. Ex *secutura novi coeli novaeque terrae creatione*. Si juxta infallibilem Dei promissionem aliquando novum coelum ac nova terra creabitur, utique oportet priora aboleri, quia ut verba apostoli, alio tamen fine et scopo ab ipso prolata, huc accommodemus, dicendo novum antiquavit prius, quod autem antiquatur et senescit, prope interitum est Hebr. 8, v. 13. Pulchre Clemens Romanus lib. 3. recognit.: *Necesse est, testam novum, quamvis pulchre et diligenter formata videatur, frangi et resolvi, ut inde pullus procedat et illud, pro quo totius ovi forma expressa videtur, appareat; ita et hujus mundi necesse est transire statum, ut status ille sublimior regni coelestis effulgeat*. 4. Ex *partium mundi corruptione*. Quotidianae sunt in mundo generationum ac corruptionum vicissitudines, ac partes mundi videmus interire, utique ergo totus aliquando interibit. Lactantius lib. 7. inst. c. 1: *Cum terram et aquam et ignem dissipare, consumi extinguere videamus, quae sunt utique mundi partes, intelligitur, id totum esse mortale, cujus membra sunt mortalia*. Augustinus in quaest. V. T. q. 28: *Res aeterna diversitatem abhorret, cum sit nec tactu, nec visu capienda, utpote incorporealis; hic autem (mundus) passioni obnoxius est, quia et aqua repugnat igni, et ignis, si amplius fuerit, superat aquam, et terra cum sit natura arida et frigida, patitur incendium, quasi res corporalis*. Itaque inconveniens est mundum aeternum dicere, quem cum videmus passioni subjectum, et per secula senectute deficere credimus et finire. Mundus est *ἐτεροκίνητος*, id est aliunde regitur ac movetur, est *ἐτεροσυνεχτικόν*, aliunde conservatur, et illa causa prima regens et conservans libere agit, ergo manum operi subtrahente, totum collabi necesse est. 5. Ex *quotidianae experientiae testificatione*. Constat publico et in oculos omnium incurrente experientiae testimonio, totam rerum naturam ac totius universi molem quotidie magis magisque ad interi-

tum vergere, vires creaturarum decrescere ac tacita voce omnia clamare, quod finis mundi sit in propinquo. Singulae mundi partes aliquam sentiunt debilitatem, in plantis minor virtus, in animalibus languidiores vires, aetas brevior etc. Cyprianus ad Demetrian. sect. 3: *Scire debes, senuisse jam mundum, non illis viribus stare, quibus prius steterat, nec vigore et robore eo valere, quo antea praevalerat etc. Quodcunque nunc nascitur, mundi ipsius senectute degenerat, ut nemo mirari debeat, singula in mundo coepisse deficere, quando totus ipse jam mundus in defectione sit et in fine.* Et paulo ante: *Mundus ipse jam loquitur et occasum sui rerum labentium probatione testatur.* serm. 4. de moral. circa fin.: *Si in habitaculo tuo parietes vetustate nutarent, tecta desuper tremarent, domus jam fatigata, jam lassa aedificiis senectute labentibus ruinam proximam minaretur, nonne omni celeritate migrares etc.? Mundus ecce nutat et labitur et ruinam sui non jam senectute rerum sed fine testatur, et tu non Deo gratias agis, non tibi gratularis, quod exitu maturiore subtractus ruinis et plagis imminutibus exuaris?* Chrysostomus hom. 33. in Joh.: *Non longe a fine absumus, sed jam mundus properat, hoc bella, hoc afflictiones, hoc terrae motus, hoc extincta caritas significat. Quemadmodum enim corpus jam adventante morte innumeris malis afficitur et domus prope casum in ruinas fatiscit; ita orbis terrarum ad finem properans tantis undique malis conteritur.* Idem in orat. de vanit. et brev. vitae conqueritur, nemini in mentem venire, quod haec mundana brevi ruitura sint, cum tamen res ipsae quotidie hoc clament. Augustinus epist. 45. ad Armentar.: *Mundus tanta rerum labe contritus est, ut etiam speciem seductionis amiserit. Nam quantum illi laudandi atque praedicandi sunt, qui dignati non sunt etiam cum mundo florere florere, tantum increpandi et accusandi sunt, quos perire cum pereunte delectat.* Hac de re in usu practico dicetur plenius. 6. *Ex sollicita creaturarum expectatione.* Rom. 8, v. 19: *ἡ ἀποκατάστασις τῆς κτίσεως*, vehemens et anxia creaturae expectatio, qua velut exserto capite desiderat, revelationem filiorum Dei expectat. v. 22. *Scimus, quod tota creatura simul ingemiscat et parturiat, συστενάζει καὶ συνωδίνει*, simul nobiscum ingemiscit ac velut parturientis dolores sustinet, usque adhuc, ubi per insignem *προσωποποιίαν καὶ ὑποτύπωσιν* exprimitur desiderium illud, quo tota rerum universitas a vanitate et a servitute corruptionis, cui in spe propter homines subjecta est, liberari expetit. Jam vero *ἀδύνατον* est, hos gemitus creaturarum a Deo non exaudiri, cum testetur psaltes, quod etiam pullos corvorum ad se clamantes audiat Psalm. 147, v. 9. quod catulos leonum rugientes et quaerentes a Deo escam saturet Psalm. 104, v. 21. etc. 7. *Ex finis, propter quem mundus conditus est, remotione.* Homo non est praecipue ad hanc animalem sed coelestem vitam conditus, ut exacto in his terris vitae transitoriae curriculo cum Deo creatore suo in

aeterna gloria ac laetitia vivat. Ergo etiam mundus non est conditus, ut in aeternum perseveret, sed ut homini ad hanc vitam necessaria per certum ac definitum tempus suppeditet; proinde etiam completo electorum numero abolebitur et succedet novi coeli ac novae terrae creatio, in quibus perfecta justitia habitet, 2. Petr. 3, v. 13. Terra ideo condita est, ut esset domicilium hominis viatoris; tota rerum universitas ideo creata est, ut esset speculum quoddam *θεογονίας* et homini in via hujus vitae inserviret, ergo quando homo Deum a facie ad faciem videbit ac in patriam appulerit, adeoque viator esse desierit, nullus amplius erit hujus seculi usus. Lutherus noster dicere fuit solitus: *Die jetzige Welt ist nur eine Vorbereitung und Gerüste Gottes zu jener Welt, wenn das Haus fertig, so reißet man das Gerüste ein.*

12. 3. *Ex omnis generis hominum suffragiis.* Possunt illi itidem in duas classes distribui. Quidam enim sunt *intra*, quidam vero *extra ecclesiam*. Ad priorem classem pertinent 1) *patriarchae, prophetae et apostoli*, qui immediato Spiritus sancti afflatu impulsu finem mundi praedixerunt, quorum vaticinia in primo argumentorum genere enumeravimus. Memorabile cumprimis est, quod Josephus lib. 1. antiq. c. 2. circa fin. refert, *nepotes Sethi observationes suas astronomicas, ne ex hominum notitia dilaberentur, excitatis duabus columnis inscripsisse, quia noverant, Adamum universalem rerum interitum praececinisse, unum incendio, diluvio alterum, ut si lateritiam columnam diluvio deleri contingeret, lapidea superstes hominibus discendi copiam faceret et, quae inscripta continebat, spectanda exhiberet.* 2) *Scriptores ecclesiastici*, qui unanimi consensu mundum certo tempore interitum docuerunt, quamvis in eo sententiis variant, utrum *κατ' ὅσας* mundus sit annihilandus, an vero *κατὰ ποσότητας* duntaxat immutandus, ut inferius apparebit. Justinus in orat. ad gent.: *Deus confusionem et interitum totius mundi, per quem mal angeli et daemones et homines non amplius existent fieri nondum permittit propter semen Christianorum quod naturae rerum causam esse novit etc.* Irenaeus lib. 4. adv. haer. c. 8: *Et quid de Jerusalem dicimus, quandoquidem et figuram mundi universi oportet praeterire, adveniente tempore praeteritionis ipsius, ut fructus quidem in horrea colligatur, poleae autem derelictae comburantur?* Novatianus presbyter lib. de Trin.: *In operum divinorum si carbonum medius est ignis, quoniam ad ignis iudicii diem mundus iste festinat.* Origenes hom. 5. in Gen.: *Apparet filius Loth didicisse quaedam de consummatione mundi, quae immineret per ignem sed tanquam puellae non integre perfecteque dicerant, nescierunt, quod Sodomitis regionibus a vastatis igne multum adhuc spatii integrum raderet in mundum, audierunt, in fine seculi terram omnia elementa ignis ardore decoquenda.* Lactantius lib. 7. inst. c. 14: *Nos, quos divinae literae ad scientiam veritatis erudiunt, principium mun-*

semper cognovimus. Basilii hom. 1. in hexaëm.: *Ne male persuasus credas, mundum hunc ut nullam aliquando sortitum originem, ita nec ullo sine olim contrahendum. Praeterit enim figura hujus mundi.* Gregorius Nyssenus de hominib. opif. c. 23: *Quemadmodum secula Dei verbo condita esse intelligimus atque de rebus nusquam apparentibus, ut apostolus ait, ea quas cernuntur, facta esse credimus; eadem persuasione hoc etiam Dei verbum amplectimur, quo res universas a motu cessaturas necessario praedixit.* Olymp. ad c. 12. Eccl.: *Sicuti per verbum Dei creatura mundi creata est, ita et divino jussu quandoque resolvetur.* Plura hujus generis dicta subjunguntur in quaestione, an mundus sit' οὐρανὸν an κατὰ ποιότητα sit interiturus.

13. Ad posteriorem classem pertinent 1. *Judaei, 2 gentiles.* Judaeorum cabbalistae distinguunt inter הַיָּמִים הַזֵּה *seculum praesens, et הַיָּמִים הַבָּרִיִּים* *seculum venturum.* Sic enim loquuntur: הַיָּמִים הַזֵּה שְׁחִינְדֵּרֵנוּ Schindlerus in voce הַיָּמִים. Gentilium Sibyllae de fine mundi prophetarunt, ut constat ex illis, quae in praeced. artic. de extr. judae. sunt adducta. Illis adde quae lib. 2. orac. Sibyllin. exstant:

*Tunc ardens fluvius coelo manabit ab alto
Ignis atque locus consumet funditus omnes,
Terramque oceanumque ingentem et caerulea
pontis*

*Stagna quoque, tum fluvios, fontes Ditemque severum
Coelestemque polum, coeli quoque lumina in
unum*

*Fixa fluent, forma deleta prorsus eorum,
Astra cadent etenim de coelo cuncta revulsa.*

Prosper de promiss. et praedict. Dei part. 4. c. 20. citat hosce versiculos Sibyllae:

*Omnia cessabunt, tellus confracta peribit,
Sic pariter fontes, torrentes fluminaque igni.*

Graeca sic habent lib. 2. orac.:

*Καὶ τότε δὴ ποταμός τε μέγας πυρὸς αἰθόμενου
Ῥεύσει ἀπ' οὐρανόθεν καὶ πάντα τόπον θαλα-
νήσει,
Γαίαν τ' ὠκεανόν τε μέγαν γλαυκὴν τε θάλασσαν,
Ἀίματος καὶ ποταμούς, πηγὰς καὶ ἀμείλιχον ἔδην
Καὶ πόλον οὐράνιον.*

lib. 3. orac.:

*Τότε δὴ στοιχεῖα πρόπαντα
Χερσεύσει, κόσμῳ ὅποταν θεὸς αἰθέρι καίων
Οὐρανὸν εἰλέξει, καθάπερ βιβλίον εἰλείψει.
Πεσσεύεται πολύμορφος ὅλος πόλος ἐν χθονὶ διὰ
Καὶ πελάγει, ῥεύσει δὲ πυρὸς μαλεροῦ καταράκτης
Ἀκάματος, φλέξει δ' αἶαν. φλέξει δὲ θάλασσαν
Καὶ πόλον οὐράνιον καὶ ἥματα καὶ πτίσιν αὐτήν
Εἰς ἐν χερσεύσει etc.*

Notus est versiculus Orphei:

Ἐκτὴ ἐν γενεῇ κόσμος καταπαύσεται αἰοδῆς.

Clemens Alexandrinus libr. 5. stromat. cap. 5. p. 606. sq. adducit versus Sophoclis:

*Ἔσται γὰρ ἔσται καινὸς αἰῶνων χρόνος,
Ὅταν πυρὸς γεμόντα θησαυρὸν σχάσῃ
Χρυσωπὸς αἰθήρ, ἥ δὲ βοσκηθεῖσα γλῶξ
Ἄπαντα τὰ πύγεια καὶ μετάρσι
Φλέξει μανείσα — —
— — ὅταν δ' ἐκλίπῃ τὸ πᾶν,
Φρουδὸς μὲν ἔσται κυμάτων ἅπας βυθός
Γῆ δ' ἐδράνων ξρημος, οὐδὲ γὰρ τ' ἔτι
Πτερωτὰ φύλα βαστάσει περουμενῇ.
Καὶ γὰρ καθ' ἑδρὴν δύο τρίβους νομίζομεν.
Μίαν δικαίων, χᾶτέραν ἀδίκων ὁδόν.
Κᾶπειτα σώσει πάνθ', ἃ πρόσθ' ἀπώλεσεν.*

*Erit profecto seculi tempus novum,
Quando ignis effundet refertas copias,
Auratus aether, flamma quas pasta et fuit,
Terrena cuncta cunctaque et sublimia uret furens,
Sed universum ubi defecerit,
Totum profundum tunc peribit fluctuum,
Tellus manebit et deserta, non enim
Pennata producet folia igne torrida,
Servabit at deinde cuncta, quae perdididerat.* XX. 27.

Ovidius lib. 1. Metamorph. fab. 9:

*Esse quoque in fatis reminiscitur, affore tempus,
Quo mare, quo tellus correptaque regia coeli
Ardeat et mundi moles operosa laborel.*

Idem in Amor. 1:

*Carmina sublimis tunc sunt peritura Lucreti,
Exitio terras cum dabit una dies.*

Lucretius lib. 5:

*Principio maria ac terras coelumque fuere,
Horum naturam triplicem, tria talia testa
Una dies dabit exitio, multosque per annos
Sustentata ruet moles et machina mundi.
Nec me animus fallit, quam res nova miraque
menti
Accidat, exitium coeli terraeque futurum.*

Lucanus lib. 1. Pharsaliae:

*— — Sic, cum compage soluta
Secula tot mundi suprema coegerit hora,
Antiquum repetens iterum chaos, omnia mixtis
Sidera sideribus concurrent, ignea pontum
Astra petent, tellus extendere litora nolet,
Excubietque fretum, fratri contraria Phoebe
Ibit et obliquum bigas agitare per orbem
Indignata diem poscet sibi, totaque discors
Machina divulsi turbabit foedera mundi.*

Idem libr. 7:

— *Hos populos si nunc non usserit ignis,
Uret cum terris, uret cum gurgite ponti;
Communis mundo superest rogos, ossibus astra
Mixturus etc.*

Eusebius lib. 11. de praeparat. evang. c. 17. adducit locum Platonis in Timaeo: *Tempus cum coelo factum esse tradit, ut simul facta simul etiam dissolvantur, si quando dissolutio quaedam eorum fiet* Athenagoras in legat. pro Christ. Minucius Felix in Octavio et Eusebius lib. 3. praepar. ev. cap. 15. testantur, hanc fuisse etiam Stoicorum doctrinam, inter quos omnium vetustissimi, ut Zeno, Cleanthes et Chrysippus etc. tradiderunt, *omnia post longos circuitus in ignem et aerum resolvenda*. Seneca, Stoicorum vestigiis libenter insistens, in libro de consolat. ad Marciam sub fin. sic scribit: *Si tibi potest esse solatio commune fatum, nihil, quo stat* XX. 28. *loco, stabit; omnia sternet adducetque secum vetustus etc. supprimet montes, sorbebit maria*. Et postea: *Cum tempus advenerit, quo se mundus renouaturus exstinguat, viribus ista se suis caedent et sidera sideribus incurrent et omni flagrante materia, uno igne, quidquid nunc ex disposito lucet, ardebit*. Minucius Felix d. l. Epicureos de elementorum conflagratione et mundi ruina eadem cum Stoicis sentire asserit. Lactantius lib. 7. inst. c. 1. de Epicuro philosopho scribit, *ea in re ipsum fuisse veridicum, quod mundum et ortum aliquando fuisse et aliquando esse peritum dixerit*. lib. ejusd. cap. 14: *Etiam seculares prophetae finem rerum annuntiant*. Hieronymus lib. 14. in Esaiam: *Etiam philosophorum mundi haec est opinio, omnia quae cernimus, igni peritura*. Theophilus Antiochenus lib. 2. ad Autolyc.: *Quod conflagrationem mundi nolentes volentes consentiunt cum prophetis philosophi, quamvis temporis respectu his multo sint juniores, attamen ea ex lege et prophetis suffragati sunt*. Haec omnia saniores gentiles vel ratiocinio humano collegerunt, ruituram scilicet ac desituram tandem illam molem tot temporum motibus conquassatam inferentes, vel ex schola patriarcharum in Aegypto perceperunt ἀπὸ πηγῆς ἀποδάμενοι τὰ δόγματα, ex vero fonte sua dogmata haurientes, ut de illis loquitur Theophilus Alexandrinus contra gentes lib. 1. Quia vero in hac assertionem sibi non constituerunt, ut ex sequentibus apparebit, ideo recte de illis pronuntiat Lactantius d. l. quod non comprehenderint veritatem, sed leviter tantum odorati fuerint, ita ut nullo modo senserint, unde eos odor ille sapientiae tam suavis, tam jucundus afflaret.

Antithesis.

14. Antithesis. Orthodoxian in hoc doctrinae coelestis capite labefactant quidam directe, quidam oblique; quidam intra ecclesiam, quidam extra ecclesiam. Intra et extra ecclesiam, mundum finem habiturum esse negant ἐμπαιστὰι, illusores et Epicurei, quorum voces μμητικῶς a Spiritu sancto exprimuntur Esa. 56, v. 12: *Venite, sumamus vinum et inebriemur sicera, et erit secundum diem hunc cras*

vel major erit valde, i. e. sicut continuantur die ita quoque continuabimus computationes, quin ad hodiernam intemperantiam crastinus dies major adjiciet incrementa. At si metuerent, ne hodie vel crastino die finis mundi adesset, non tam secum voluptatibus indulgerent. 2. Petr. 3, v. 3: *Venite in novissimis diebus empaectae juxta proprias concupiscentias ambulantes v. 4. ac dicentes, ubi nunc promissio adventus ejus? ex quo enim patres dormiverunt, omnia sic perseverant ab initio creaturae*. Confer 2. Tim. 3, v. 1. Judae v. 18. sed in die novissimo re ipsa intelligent, sese plurimum fuisse hallucinatos. Intra ecclesiam haeretici vari 1. Cerinthus per coeli terraeque destructionem et novorum coelorum creationem nihil nisi Hierosolymitanae urbis devastationem ac rei publicae Judaeae instaurationem intelligendam esse voluit. 2. In nominati quidam haeretici apud Augustinum d. haeres. c. 67. hunc mundum in eodem statu, in quo nunc est, docebant esse mansurum. 3. Aeternale ex dicto Genes. 8, v. 22. perpetuo hujus seculi statum absque ulla rerum mutatione mansurum colligebant. 4. Origenes apud Hieronymum tom. 3. fo. 69. epist. 59. ad Avitum *Quid cavendum in libro Origenis περὶ ἀρχῶν c. 3. successivam quandam mundorum creationem et destructionem statuit*. Rursus ait Origenes de mundo: *Nobis autem placet et ante hunc mundum alium fuisse mundum et post istum alium futurum. Vis discere, quod post corruptionem hujus mundi alius sit futurus? audi Esaiam loquentem: Erit coelum novum et terra nova, quae ego facio permanere in conspectu meo*. Vis nosse, quod ante fabricam istius mundi alii mundi in praeterito fuerint? ausculta ecclesiasten *Quid est, quod fuit? ipsum quod erit; et quid est quod factum est? ipsum quod futurum est. Et non est omne novum sub sole, quod loquatur et dicat: Ecce hoc novum est, jam enim hoc fuit in seculis pristinis, quae fuerunt ante nos. Quod testimonium non solum fuisse, sed futuros mundos esse testatur non quod simul et pariter omnes fiant, sed alii post alium*. Sic ergo Origenes existimabat, plurimorum mundos per successionem, quam fuisse etiam philosophi Democriti opinionem, refert Simplicius teste Thoma comm. 1. de coelo c. 9. 5. Felice Manichaei regula erat, quam pertinaciter contra Augustinum defendebat: *Non modo quod genuit sed etiam quod fecit Deus, immutabile et aeternum est, sicut ipse immutabilis est et aeternus*, Augustinus de actis cum Felice lib. 2. c. 19. 7. Albanenses dicunt, quod mundus iste semper fuit, nunquam habebit finem, quod judicium futurum jam factum est et amplius non fiet. Guido de Albanensibus Anton. p. 4. tit. 11. c. 7. §. 5. **Sub annum Domini 10— cum multi diem finis mundi praedixissent eorum praedictio deprehensa esset falsa, nata est haereticorum dicentium, mundum esse incorruptibilem, quae S. Petri loco 2. epist. 3. tueri conabitur, uti Abbone abbate Floriacensi refert Baronius a dicto.**

15. *Extra ecclesiam negarunt, mundum interituum, 1. quidam ex Judaeis.* Philo integrum librum scripsit hoc titulo *περὶ ἀφθαρσίας τοῦ κόσμου*, quod *mundus sit incorruptibilis*, in quo inter cetera sic loquitur: *Dicere mundum divinitus occidere flagitiosissimum est. Neque enim Deus auctor est inordinationis, confusionis, interitus, sed ordinis, venustatis et vitae, omnisque eum causam boni esse in confesso est apud eos, qui veritatem profitentur.* 2. *Mahomet in colloquio cum Judaeis propter hunc alium mundum factum esse nugatur, qui sit perpetuus.* Centuriae Magdeburgenses 7. col. 610. 3. *Quidam gentiles.* Diodorus Siculus lib. 1. biblioth. c. 6. p. 10: *De primo hominum ortu duae apud summas auctoritatis physiologos et historicos, παρὰ τοῖς ὀνομαστωτάτοις καὶ νομιμωτάτοις τῶν τε φυσιολόγων καὶ τῶν ιστορικῶν, sententiae habentur.* Alii enim horum, qui et ortus et interitus expertem esse mundum statuerunt, hominum etiam genus ab aeterno sine ullo generationis principio existisse affirmaverunt; alii contra, qui et genitum hunc mundum et corruptioni obnoxium esse censuerunt, perinde atque illum homines quoque certo tempore ortum consecutos esse asseveraverunt. Idem libro 2. c. 30. p. 143: *Chaldaei mundi quidem naturam sempiternam esse perhibent, quae neque certum principii ortum habuerit, neque corruptionem ullo deinceps tempore admissura sit.* De Pythagoreis idem testatur Philo d. 1. Xenophanes mundum nec factum, nec interituum, sed ἀτελείτητον καὶ ἀφθαρτον esse docuit, referente Galeno lib. de historia philos. c. 42. in append. oper. p. 5. et Plutarcho lib. 2. de placit. ac decret. philos. c. 4. Plato, quia celeste mysterium, quod non nisi a prophetis ac Deo docente discitur, ignorabat, ideo in perpetuum dixit, esse mundum fabricatum, ut de ipso loquitur Lactantius lib. 7. inst. c. 1. non longe a princ. Platonici mundum ortum habuisse, nunquam autem interituum dicebant, referente Damasceno in libr. de haeresib. p. 575. Aristoteles cum non videret, quemadmodum posset tanta rerum magnitudo interire, et hanc praescriptionem vellet effugere, semper ait fuisse mundum ac semper futurum, ut de ipso loquitur Lactantius d. 1. Sane Scaliger exerc. 3. et Conimbricenses 8. physic. 2. q. 2. art. 2. summum philosophum excusare conantur, quod mundum duntaxat ingenitum esse dixerit ac naturaliter eum interituum negaverit, sed contra eos multis insurgit Taurellus de rerum aeternit. part. 2. p. 260. Confer lib. 8. φυσικ. ἀξρ. text. 4. 10. 11. 15. 53. 76. et 1. de coel. text. 20. et 22. lib. 12. metaphys. text. 30. et 48. in libr. meteor. ridiculum esse asserit, ob paucas levesque mutationes mundi totius permutationem statuere, indeque universi cladem colligere. Pro Aristotelis opinione acerrime pugnat Averroës 4. physic. comm. 6. et 8. physic. comm. 4. et 15. lib. 1. de coelo comm. 22. etc. eandem vero late refellit Thomas lib. 2. contra gentil. c. 32. et part. 1. q. 46. art. 1. Cicero lib. 2. de nat. deor. totum mundum nec ortum esse, nec finem habiturum, sed par-

tes ejus aliquas propter exustiones eluvionesque terrarum interituras. Plinio tribuitur vesana illa opinio, quod senserit, mundum esse numen aeternum, immensum, neque genitum, neque interituum unquam, totum in toto, imo ipsum totum, hist. nat. lib. 2. c. 1. Galenus itidem de mundi duratione judicandum putat ex praecedentium temporum experientia. Semper ita stetit, sic igitur perdurabit. Manilius de eo sic canit:

Non alium videre patres, aliumve nepotes.

Columella in praefat. lib. 1. de re rust.: *Quas ego causas, P. Sylvane, procul a veritate abesse certum habeo, quod neque fas existimare humi naturam, quam primus ille mundi genitor perpetua foecunditate donavit, quasi quodam morbo sterilitate affectam, neque prudentis credere, tellurem, quae divinam et aeternam juventam sortita communis omnium parens dicta sit, quia et cuncta peperit semper et deinceps paritura sit, velut hominem consensisse.* Porphyrius Christianos ob hoc maximae arguebat stultitiae, etiam ex oraculis deorum suorum, quod istum mundum dicerent esse periturum, referente Augustino lib. 20. de civ. Dei c. 24. ubi contra Porphyrium vel maxime urget locum Psalm. 102. v. 27. Proclus philosophus in epicherematibus, mundum incorruptibilem esse contendit, ejus argumenta recitat ac refellit Johannes Grammaticus, vulgo dictus Philoponus, in libro, quem ea de re adversus Proclum scripsit. Atque haec de mundi aeternitate opinio philosophis adeo familiaris est, ut Tertullianus lib. 1. adv. Marc. c. 13. scribat, *plerosque physicos formidasse initium ac finem mundo tribuere.* Contra hos ac similes graviter invehitur Augustinus serm. 143. de temp.: *Mundum aeternum esse dicitis, semper futurum, nunquam finendum.*

16. Quomodo vero de fine mundi gentiles certi quid statuere potuissent, cum nec de origine, nec de duratione ejusdem invicem secum vel etiam cum veritate consenserint? De origine tres potissimum amplexi fuere opiniones. Quidam enim mundum ab aeterno fuisse, quidam in tempore cum existere XX. 31. coepisse, quidam ex fortuito atomorum concursu novos quotidie mundos nasci et interire somniarunt. De duratione mundi mirificas foverunt sententias. Plato in Timaeo p. 706. dicit, ante novem annorum millia alias fuisse Athenas et longe praestantiores cives. Ibidem Soloni exprobratur a sacerdote quodam Aegyptio, quod Graeci semper sint pueri ob ignorantiam rerum veterum, quae apud ipsos et Aegyptios contigerunt, cum e diverso in commentariis Aegyptiorum ὀστρακισμῶν ἔσθ, octo annorum millium, historiae consignatae exstent. lib. 1. de legib. scribit, Aegyptios annorum decem millia egisse ante alios homines. lib. 3. de legib. dicit, μυριάς μύρια ἔτη, decies millies dena millia annorum, ignorari. Herodotus lib. 2. c. 43. refert, Aegyptios ab Hercule usque ad Amasim Aegypti regem numerare septendecim annorum millia, cum quo fere

congruit illud Diodori Siculi lib. 1. biblioth. c. 24. *Aegyption ab Hercule numerare plus quam decem annorum millia.* lib. 1. c. 44. *deos et heroes in Aegypto regnasse paulo minus decem et octo annorum millibus.* lib. 2. c. 31. *Chaldaeos quadringenta septuaginta tria annorum millia numerare usque ad Alexandri advenum,* ex quo astrorum observationem ab eo coeptas gloriantur. De iisdem Chaldaeis testatur Cleero lib. 1. de divinat. c. 19. quod aut stulta, aut vana, aut imprudenter, vel ut Iactantius iudicat lib. 7. Inst. o. 14. *delire quadringenta et septuaginta annorum millia in literarum suarum monumentis consignata se habere gloriati fuerint.* Prometheus ad triginta annorum millia in Caucaso religatum fuisse a Jove ob monstratum hominibus ignem, ex Aeschilo refert Ludov. Vives in exposit. lib. 14. de civ. Del c. 8. Sotion lib. 23. successionis narrat, a Vulcano Nili Aegyptii filio, cui ignis inventionem et philosophiae principia tribuunt, usque ad Alexandrum Magnum fluxisse annos *quadrages octies mille octingentos sexaginta tres.* Plinius lib. 30. nat. histor. c. 1. ex Eudoxi testimonio scribit, *Zornastrem Bactrianorum regem quinque millibus annorum ante bellum Trojanum fuisse;* Plutarchus vero libr. de Iside et Osiride ex aliorum commentariis memorat, *praecessisse cum tempora belli Trojani quinque annorum millibus.* Confer Neandrum in theolog. in cap. de vit. aetern. p. 690. Constat autem in ecclesia, 1. mundum certo tempore a Deo esse conditum; 2. necdum a prima mundi origine sex millia annorum effluxisse, quod tempus, si ad aeternitatem comparetur, est *στυγή, μάλλον δὲ μόρον βραχυτέρον στυγῆς*, ut Plutarchus in oration. consolat. ad Apollonium; 3. mundum certo et divinitus constituto tempore iterum esse interiturum.

17. Ceterum pro mundi aeternitate adstruenda afferuntur tum *Scripturae dicta*, tum *quaedam ex rationis principis deducta argumenta.* Scripturae dicta potiora haec sunt, 1. Gen. 8, v. 22: *Cunctis diebus terrae sementis et messis, frigus et aestus etc. non cessabunt.* Respondemus: contrarium potius ex hoc oraculo divino demonstravimus superius §. 7. 2. Dent. 33, v. 15. *mentio fit collium עֲלֵי, quod Chaldaeus reddidit עֲלֵי, qui non cessant, Vulgata collium aeternorum.* Respondemus: ostendimus superius, voc. עֲלֵי non semper in Scripturis significare absolutam aeternitatem, sed longum tempus praeteritum aut futurum, cujus duratio fere est abscondita, descendit enim a rad. עָלָה, abscondit, pro ratione igitur subjectae materiae explicanda est, ac dicuntur *colles seculi* vel respectu temporis praecedentis, quod *a seculo*, id est jam inde a prima mundi origine, exstiterint, quomodo Chaldaeus reddidit Genes. 49, v. 26. *עֲלֵי, qui sunt a seculo;* vel respectu temporis sequentis, quod *in seculo*, id est usque ad mundi finem, sint permansuri. 3. Psalm. 89, v. 29: *In aeternum servabo illi misericordiam meam v. 30. et ponam in seculo seculi semen ejus et thronum ejus sicut dies coeli.* Si dies coeli sunt aeterni, etiam ipsum coelum erit

aeternum. Respondemus: Si coeli nomine intelligatur beatitudo piorum in futuro seculo, tum utique dies hujus coeli sunt aeterni, quia beatitudo aeterna, qua ratione *dies coeli* opponuntur *diebus terrae* Genes. 8, v. 22; sin vero coeli nomine intelligatur coelum stellatum sive firmamentum, quo perpetua circumrotatione dierum ac noctium di- crimina in hoc visibili mundo efficit, dicendum erit, quod conjungatur duratio regni Messiae usque ad finem mundi et usque in omnem aeternitatem, sicut Christus promittit Matth. 23, v. 19. *se adfuturum piis usque ad consummationem seculi*, ac 1. Thom. 4, v. 17. dicitur, quod in aeternum praesens sit suis futuris, ex quo tamen inferri nequit, praesens seculum in aeternum duraturum, quia vox *survélus*; contrarium evidenter testatur. Utraque explicatio fidei est analogica, interim tamen prior textui magis congruit, tum quia aeternitatis descriptio praecedit, עֲלֵי, tum quia *dies coeli* a diebus terrae videntur distingui. 4. Psalm. 148, v. 6: *Stare fecit ea עֲלֵי in perpetuum, in seculum, statum dedit et non praeteribit.* Respondemus: v. 5. in genere de omnibus creaturis dicitur, *ipse praeccepit et creata sunt.* At nemo dixerit, omnes creaturas esse aeternas. Accipiuntur ergo voces עֲלֵי et עֲלֵי non aeternaliter sed temporaliter pro constituto divinitus cuique creaturae durationis termino, ut sit sensus, Deus corporibus coelestibus praescripsit certos motus et quibusvis creaturis sua munia, suum ordinem, quem observant usque ad diem novissimum. 5. Eccles. 1, v. 4: *Generatio praeterit et generatio advenit, terra autem in aeternum stat,* Hebr. עֲלֵי, cum quo congruit illud Psalm. 104, v. 5: *Fundasti terram super basin suam, non inclinabitur in seculum seculi.* Respondemus: Qui mundum non secundum substantiam interiturum, sed secundum qualitates duntaxat immutandum statuunt, respondent, *terram permansurum in aeternum, ratione scilicet substantiae*, Salonius in comm. h. l. Sed hypothesis illam si non falsam, tamen dubiam et incertam esse suo loco ostendimus. Quidam respondent, *Salomonem ut alia in hoc libro, ita quoque hoc ipsum dicere non secundum divinam eamque occultam veritatem, sed secundum id, quod humana ratio manifeste assequi potest, dicere ergo eum, quod terra sit permansura et nunquam peritura, cum nobis nihil de ejus futuro interitu liquido constet, et propterea, quod jam tot seculis eam permansisse animadverterimus, permansuram quoque in sempiternum, credendum nobis videatur.* Sed hoc ipsum contra pertinacem adversarium vix demonstrari potest. Quidam respondent, haec et similia dicta accipienda esse *κατὰ δόξαν*, homines enim existimant, terram in aeternum permansuram. Sed haec explicatio est nimis diluta, neque enim verisimile est, Spiritum sanctum falsam hominum opinionem voluisse stabilire vel saltem fomenta eadem subministrare. Respondemus igitur ex illis quae superius tradita, vocem עֲלֵי h. l. significare aeternitatem non absolutam sed periodicam et de-

terminatam, videlicet certum aliquod diuturni temporis spatium, ejus duratio ab oculis hominum est abscondita. Ex oppositione sensus est manifestus. *Generatio praeterit et generatio advenit*, id est homines moriuntur et oriuntur, estque perpetua vicissitudo venientium in mundum et ex mundo discedentium, sed terra perseverabit stabilis, nimirum usque ad terminum durationi suae divinitus praefixum. Alcuinus Caroli Magni praeceptor in comment. h. l.: *Terra in seculum stat, non in secula seculorum, quia coelum et terra transibunt et ecce facta sunt omnia nova.* 6. Eodem sensu accipiendum quod Eccles. 3, v. 14. dicitur: *Didici, quod omnia opera, quae fecit Deus, perseverent לעולם ועד*, in seculum, non in aeternum, quia v. 1. *omnia tempus habent et suis spatiis transeunt*, sed in constitutum durationis suae terminum. Quodsi enim absoluta aeternitas hic intelligeretur, omnia Dei opera, etiam bruta et corpora mixta, forent aeterna. 7. Esa. 54, v. 10: *Montes recedent et colles nutabunt, misericordia autem erga te non recedet*, id est futurum potius, ut montes recedant, quam ut misericordia mea recedat. Respondemus: ex aliis Scripturae dictis constat, haec non esse accipienda per comparisonem impossibilem sed imparium. In liberatione finali, quae per Christum nobis continget, quando ad vitam aeternam excitabimur, vere recedent montes, sed *misericordia ipsius confirmata est super nos in aeternum* Psalm. 117, v. 2. 8. Jerem. 31, v. 35: *Haec dicit Dominus, qui dat solem in lumen diei, ordinem lunae et stellarum in lumen noctis.* v. 36 *Si defecerint leges istae coram me, dicit Dominus, tunc et semen Israël deficiet, ut non sit gens coram me cunctis diebus. Atqui ecclesia manet in aeternum.* Respondemus: benevola ac benefica haec est promissio, quod Deus usque ad finem mundi sibi aliquam ex genere humano colligere velit ecclesiam eandemque adversus hostes perpetuo tueri, sed ex eo inferri nequit, vel mundum nunquam interiturum, vel ecclesiam una cum mundo interituram, quia inclusio unius non est exclusio alterius. Deus colliget sibi ecclesiam et servabit eam usque ad mundi finem, non tamen postmodum eam deseret, sed ad se in coelestem gloriam transferet, ut cum ipso in aeternum vivat ac triumphet. Hieronymus in comm. h. l.: *Interrogemus Judaeos, si coeli peribunt et omnes quasi vestimentum veterascent, quomodo semen Israël potest esse perpetuum? aut enim peribuntibus coelis peribit et semen Israël, aut si fuerit perpetuum, ergo nec coeli peribunt.* Quodsi Scriptura mentiri non potest et perituri sunt coeli, peribit igitur et semen Israël, maxime cum et Jacob loquatur ad filios: *Venite et annuntiabo vobis, quid futurum sit in novissimis diebus.* Quando autem dicitur, in novissimis diebus, ergo mundus cessabit et alia fiet rerum dispositio. Hoc adversum illos. Ceterum nostris mundum istum non esse perpetuum, etiam evangelium demonstrat dicens: *Coelum et terra transibunt, et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi.* Dicamus et

Gerhardi loci. IX.

aliter. *Quamdiu mundus iste fuerit, semen Israël et gentem Judaicam permansuram, non in his, qui nunc increduli sunt, sed in his, qui cum apostolis et per apostolos crediderunt, ut reliquiae salvae fierent.* Posset etiam responderi, comparisonem in eo consistere, quod quemadmodum naturalis ordo rerum in cursu solis, lunae ac stellarum nullis viribus humanis mutari potest, ita adversus ecclesiam nullas hostium vires esse praevalituras; sed ex eo inferri nequit, quod ne quidem ab ipso Deo ille rerum ordo mutari possit, contrarium enim re ipsa jam ante demonstravit Jos. 10, v. 13. Esa. 38, v. 8.

18. *Rationes formantur ejusmodi, 1. a stabili naturae perpetuitate. Si omnia ab initio creationis in eodem statu perseverabunt, utique etiam deinceps in perpetuum eodem modo permanebunt. Sed verum prius, ergo et posterius.* Hoc argumento usuros emphaetice risu Sardonio conciones de mundi fine irridentes ostendit Petrus 2. epist. 3, v. 4. sed apostolus illis respondet negando tum *connezionem propositionis*, tum *assumptionem argumenti*. Connexioni opponit mundi creationem. Si Deus potuit mundum creare, utique etiam potest eum iterum destruere. Quod autem Deus olim creaverit mundum, illud probat ex propriae conscientiae testimonio. *Sponte ipsos latet, inquit, coelos jam olim exstitisse per Dei sermonem.* Neve exciperent, *quaestionem esse de Dei voluntate, an scilicet velit mundum destruere, non de potestate, an illud facere possit, ideo addit, eos qui nunc sunt coelos ac terram repositos eodem Dei sermone servari igni in diem judicii.* Assumptioni opponit diluvium, quia enim priscus ille mundus aqua inundatus periit, ex eo manifestum, non esse veritati consonum, quod omnia ab initio creationis ita permanere dictitant; ideo etiam diluvii mentionem facit, ut ostendat, Deo facillimum esse, totam rerum naturam unico verbo, imo nutu, convertere et evertere. Forte etiam mentione diluvii apostolus nos deducere voluit ad arcum post diluvium in nubibus erectum, ejus color purpureus mundum igne conflagraturum esse nos admonet, sicut caeruleus diluvii est monumentum. Adde quod argumentum ab experientia temporis praecedentis ad durationem rei in futurum ductum sit perquam lubricum, quia praecedentis temporis historia docet, qualis res fuerit hactenus, non autem qualis in posterum sit futura, ac de rei duratione non judicandum est ex statu antegresso, sed ex natura ac voluntate causae conservantis. Justinus in evers. dogm. quorundam Aristot.: *Quod mundus esse coepit et aliquid est et mire durat, voluntas Dei in causa est.* Jam vero Deus causa mundi conservans certum constituit diem, in quo totum hoc mundi aedificium destruere velit. 2. *A consequente absurditate. Si coelum utpote Dei thronus ac terra scabellum pedum ejus interibit, adeoque Dei domicilium destruetur, utique etiam ipse Deus interibit,* Esa. 66, v. 1. Act. 7, v. 49. Hoc argumentum veteres quosdam haereticos fuisse usos, testis est Irenaeus lib. 4. adv. haeres. c. 6. p. 236: *Quoniam (inquit) malignantes dicunt, si enim coelum*

2. ex rationibus.

thronus Dei est, terra subpedamentum ejus, dictum est autem, praeterire coelum et terram, hisque praeteruentibus oportet etiam hunc Deum, qui superseadeat, praeterire, et ideo non hunc esse Deum, qui sit super omni. Irenaeus vero respondet illis hoc modo: Primo quidem nesciunt, quid sit coelum thronus et terra subpedaneum; nec enim sciunt, quid sit Deus, sed putant, eum more hominis sedere et contineri, non autem continere; sed et praeteritionem coeli et terrae ignorant. Paulus autem non ignoravit dicens: Praeterit autem figura hujus mundi. Deinde quaestionem eorum solvit David, figura enim hujus mundi praeterente non solum Deum ait perseverare, sed et servos ejus, Psalm. 102, v. 26. et XX. 35. dicens ita: initio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt coeli, ipsi peribunt, tu autem perseverabis etc. manifeste ostendens, quae sint, quae praeterierunt, et quis est, qui semper perseverat Deus cum servis suis etc. Nos simplicissime respondemus, primo ne quidem in sublunaribus et humanis procedit hoc argumentum, quod domicilium destructo etiam pereat habitator. Secundo Deum nec coelo, nec terra contineri, sed coelos palmo metiri ac tribus digitis molem terrae appendere Esa. 40, v. 12. unde negatur super terram habitare 1. Reg. 8, v. 27. eo scilicet modo, ut contineatur mundo, sicut homo continetur domus suae habitaculo ac ut ad sui existentiam mundo indigeat, additur enim, quod coeli coelorum eum non copiant 2. Paral. 2, v. 6. c. 6, v. 18. Tertio Deus ab aeterno existit, antequam coelum et terra crearentur Psalm. 90, v. 2. Prov. 8, v. 22. etc. ergo etiam destructo coeli terraeque opificio in aeternum permanere potuit. Sed in re manifesta pluribus opus non est. 3. A divinae voluntatis immutabilitate. Si Deus mundum utpote aedificium a se constructum iterum destrueret, voluntas ejus mutaretur, ac similis esset architecto destruenti, quod aedificaverat. Respondemus: Deus ut non est in sua essentia ac voluntate mutatus per mundi creationem, ita quoque non mutabitur per mundi destructionem. Constituit ab aeterno certum diem, in quo totum hoc universum destructurus est, ut Scripturae oracula testantur. Quodsi ergo non destrueret, id est si non faceret, quod se facturum constituerat, tum utique voluntatis ejus consilium mutaretur. Nec vitio vertitur architecto, si aedificium vetustate attritum ac ruinae proximum destruat ejusdemque loco novum longe splendidius et augustius erigat. Clemens Romanus lib. 3 recognit. inducit Simonem Magum Petro apostolo ejusmodi quaesitum proponentem: Si visibile istud coelum, ut ais, dissolvetur, cur ab initio factum est? Respondet Petrus, propter hominum praesentem hanc factum esse vitam, ut esset interjectio quaedam ac divisio, ne quis forte indignus habitationem coelestium et Dei ipsius seidem videret, quae his solis, qui mundi corde sunt, videnda praeparantur. Exci- pit Simon: Si conditor bonus est et mundus bonus est, quomodo bonus bona dissolvit aliquando? Si autem quasi malum resolvit ac destruit, quomodo

non videbitur malus, qui malum fecit? Petrus respondet: Audi ergo nunc. Coelum istud, quod visibile est et pertransit, siquidem propter semet ipsum factum esset, haberet fortassis quod dicis, aliquid rationis, quia resolvi minime deberet; si vero propter aliud quid factum est et non propter se, necessario solvetur, ut illud, pro quo factum videtur, appareat.

CAPUT III.

DE CAUSA EFFICIENTE DESTRUCTIONIS
MUNDI.

19. Causa efficiens principalis sive agens primum in mundi destructione est ipse Deus, quod probatur 1. Scripturas dictis. Psalm. 102, v. 27. Hebr. 1, v. 11: Coeli sicut vestimentum veterascent, et sicut indumentum mutabis eos et mutabuntur. Dan. 2, v. 45: Lapis sine manibus abeciesus consumit ferum, aes, testam etc. Hagg. 2, v. 7: Movebo coelum et terram. 1. Cor. 15, v. 24: Evacuabit Christus omnem principatum et potestatem et virtutem. 2. Petr. 3, v. 12: Per diem Domini coeli igne succensi solvantur, id est in novissimo illo die Deus coelos igne dissolvit. Apoc. 20, v. 11: A facie sedentis super thronum fugit terra et coelum. Haec pertinent etiam illa Scripturae dicta, in quibus Deus dicitur ignis consumens Deuter. 4, v. 24. Hebr. 12, v. 29. in quibus dicitur in igne ad judicandum venturus Psalm. 50, v. 3. Esa. 66, v. 15. etc. quia ignis ille divina virtute excitatus omnia vastabit et consumet, in quibus coelum et terra dicuntur verbo Dei *τεθησαυρισμένα καὶ πυρὶ τηρούμενα* 2. Petr. 3, v. 7. quia hoc repositum in Dei thesauris Deut. 32, v. 34. 2. Argumentis 1) a primae creatione. Idem qui in principio coelum et terram condidit, in fine seculi eadem destruet. Psalm. 102, v. 26: Initio Domine fundasti terram, et opera manuum tuarum sunt coeli, v. 27. mutabis eos ut vestimentum. 4. Esd. 6, v. 6: Facta sunt omnia creata per me solum et non per alium, et finis per me solum et non per alium. 2) A mortuorum resurrectione et extremi iudicii administratione. Is qui dormientes ex terrae pulvere excitabit et ad iudicium eos vocabit, etiam mundum et omnia, quae in eo sunt, abolebit. Esa. 66, v. 16: In igne Dominus judicabit et in gladio suo ad omnem carnem, et multiplicabuntur interfec- ti a Domino. 3) A secutura novi coeli ac novae terrae creatione. Is qui nova creabit, vetera etiam antiquabit. Esa. 65, v. 17: Ecce ego creo coelos novos etc. Erit autem haec mundi destructio actio Dei extraordinaria ac singularis, quia si generalem causae primae concursus in mundi sustentatione et gubernatione respicere velimus, juxta eum perpetuo durare posset mundus, sed quando Deus manum suam quasi subtrahet ac faciem suam evertit Psalm. 104, v. 29. tunc totum mundi aedificium collabatur,

omnia enim jam in ipso συνέστηκε Col. 1, v. 17. ac omnia portat verbo virtutis suae Hebr. 1, v. 3. Erant igitur Stoici, qui cum audierant, mundum conflagraturum, ad causas naturales illam conflagrationem referebant dicentes, eam fore, cum humore consumto nec terra ali posset nec aer remaneret, referente Cicerone lib. 2. de natur. deor. c. 46. Justinus in orat. ad gent.: Nos exustionem fore dicimus, sicut Stoici tradunt, juxta naturae rerum inter se omnium mutationis rationem, quod turpissimum apparet etc.

20. *Agens instrumentale* in hoc θεωρημάτι est ignis. 2. Petr. 3, v. 7: Qui nunc sunt coeli et terra eodem Dei sermone reposita igni reservantur in diem judicii, v. 10. In die Domini coeli magno impetu transibunt, elementa vero καυσούμενα, igni accensa, solentur, terra autem et quae in ea sunt opera exurentur. v. 13. Per diem Domini coeli πυρούμενοι, igni, solentur et elementa igne accensa tabescent. Haec referenda sunt omnia Scripturae dicta, quae Dominum in igne ad judicium venturum testantur, Psalm. 11, v. 6. Psalm. 50, v. 3. Psalm. 97, v. 3. Esa. 66, v. 15. et 16. Dan. 7, v. 9. Soph. 1, v. 18. c. 3, v. 8. 2. Thess. 1, v. 8. Apocal. 4, v. 5. c. 20, v. 9. quia igne illo tota rerum universitas conflagrabit. Typus hujus conflagrationis proponitur in exilio Sodomico, in quo Dominus a Domino sulfur et ignem coelitus depluit Gen. 19, v. 24. unde Christus in concione de extremo judicio ac fine mundi ad illud nos remittit Luc. 17, v. 29. quem sequuntur apostoli Petrus 2. epist. 2, v. 9. Judas v. 7. ac de hoc destructionis medio gentilibus aliquid ex schola patriarcharum innotuisse testantur dicta ex ipsorum monumentis superius allata. Quemadmodum corpora maleficorum igni quandoque adjudicantur, sic Deus in novissimo die exanime mundi cadaver conservatrice virtute destitutum igni adjudicabit, quo in cineres ac favillas, imo in nihilum redigatur. Nemini etiam dubium esse debet, quin crebra illa incendia, quae passim grassari et videmus et audimus, ut et thermarum sulfurearum passim etiam in septentrionalibus regionibus hoc tempore erumpentes admoneant nos de universali illo incendio, quo totus terrarum orbis brevi conflagrabit. Si quis a nobis quaerat, cur Deus primum mundum aquis diluvii perdidit, coelos autem et terram, quae nunc sunt, igne sit consumpturus, illi simplicissime respondemus, quia sic placuit; cum enim voluntas Dei sit causa summa, ideo frustra alia quaedam superior causa quaeritur. Probabiliter interim dicimus, quod primus mundus non erat penitus et in universum destruendus, siquidem nondum completus erat electorum numerus ac Noa cum liberis in seminarium generis humani divino miraculo servabatur, ideo non ignis conflagratione sed aquarum inundatione mundum illum perdere Deo placuit, sed in fine seculi completo omnium electorum numero totalis πανωλεθρία sequetur, cui efficiendae ignis flamma vorax est omnium aptissima. Aqua purgat, ignis destruit et absomit. Possumus etiam non absurde cogitare, quod quemadmodum Deus

flagrantes primi illius mundi libidines diluvii aquis extinxerit, sic refrigescens in novissimis mundi temporibus caritatem igne extremi judicii accensurus sit.

21. De hoc igne πανωλεθρία multa disputant Scholastici magis curiose quam fructuose; non apodictice sed sceptice et academice, non ex certis sacrarum literarum fundamentis sed ex rationis humanae praedicamentis, unde cum Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 16. de igne, quo mundus conflagrabit et in quem damnati sunt in die judicii mittendi, modeste dixisset, cujusmodi ille ignis et in qua mundi vel rerum parte futurus sit, hominem scire arbitror neminem, nisi forte cui Spiritus divinus ostendit, Ludovicus Vives vir doctissimus in comm. ad ea sic annotat Scholasticorum curiosas de eo disputationes perstringens: Neminem vero? non interfuisti digladiationibus scholasticis, ubi nullus est vel bacalarius vel magistellus, qui ignoret, ignem fore elementarem illum, cujus domicilium est inter aerem et lunae globum, descensurum eum scilicet et incendio suo reliqua tria purgaturum elementa. Quodsi hoc parum probas, non deerunt, qui persancte dejerent, futurum ignem ex incendio radiorum solis in media plaga aeris excitato coeuntibus eo densissimis et ardentissimis radiis velut in speculum cavum et chalybeum. Sed non est mirum, tuo tempore non tantus erat ignis usus, quantus nunc, cum ut theologos omitam, philosophi sive decembri medio, sive medio julio nihil aliud ore, manibus pedibusque tractant et versant quam ignem. Ex philosophis sunt theologi, et hanc philosophandi rationem etiam in scholas sanctiores transferunt, propterea istis longe facilius est de igne definire quam tibi et tui aequalibus vel majoribus.

22. Possunt vero omnia, quae de istoc igne Scholastici et eorum vestigia legentes Pontificii disputant, ad quatuor principalia capita revocari, 1. de ignis illius natura et conditione, 2. de ejus origine ac generatione, 3. de ejus effectis ac operatione, 4. de tempore ac duratione. 1. Naturam ac conditionem ejus Bonaventura 4. sent. dist. 47. sic describit, quod futurus sit elementaris, quod probare possit hisce rationibus 1) quia Deus non amplius creat novas species, Gen. 2, v. 2; 2) per ignem elementarem potest peragi conflagratio. At natura agit per pauciora, multo magis Deus naturae dominus; 3) sicut per elementum aquae facta est mundi purgatio, sic per ignis elementum fiet ejusdem destructio ac conflagratio. Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 16: Tunc figura hujus mundi mundanorum ignium conflagratione praeteribit, sicut est factum mundanarum aquarum inundatione diluvium; 4) Scriptura absolute ac simpliciter vocat ignem. At in fidei articulis το δηρόν arcte tenendum. Alii contra statuunt, fore ignem prorsus novum ac praeternaturalem, ab elementari igne specie distinctum; quorum sententia stabiliri posset hac ratiocinatione, quia ignis ille finalis differt ab elementari 1) ratione causae efficientis, quia ex causa supernaturali ab omnipotente sci-

Qualis ignis ille sit futurus.

De ignis hujus 1. natura et conditione. XX. 38.

2. *Origine ac gene ratione.* Virtute extraordinarie hic agente, adeoque ab igne irae divinae accenditur; 2) *ratione objecti*, cummet hic ignis non solum aërem et terram, sed etiam mare, se ipsum et omnia creata angelis et hominibus exceptis; 3) *ratione effecti*, quia elementaris ignis incinerando, hic vero annihilando operationem suam peraget. Adde, quod ignis, quo Sodomorum urbes conflagraverint, a Domino peculiariter dicitur excitatus Genes. 19. Quidam purgationem mundi non tam per ignem fore statuunt, quam per rerum purgandarum ignitionem, qualis est in ferro candente, quod non ipsam ignis formam substantialem, sed vehementem calorem recipere falso asserunt. Nos hic malumus *ἐνέχειν* quam alterutram ex his sententiis ejusdemque rationes refellere, judicamus enim, in his ac similibus quaestionibus tutiorem esse ignorantiae confessionem quam temerariae scientiae opinionem. Nescitur, qualis futurus sit ignis infernalis, et quis audebit exponere, qualis futurus sit ille ignis conflagrationis? Ut boni grammatici Varro dicebat esse quaedam ignorare, ita multo magis cordati theologi est aequo animo nescire velle, quae Deus in verbo suo noluit revelare, interim circa posterioris sententiae rationes notamus, posse Deum etiam rem naturalem ad effectus supernaturales instrumentaliter producendos divina et infinita sua virtute evehere, ut historia miraculorum et institutio sacramentorum manifestum faciunt.

23. 2. De origine ac generatione hujus ignis sex potissimum eminent sententiae. 1. Quidam existimant, elementum ignis ex concavo lunae globo descensurum, ut reliqua tria elementa expurget. Hieronymus Natalis in meditat. evang. p. 4: *Ignis elementum convertetur versus terram*. Josephus a Costa de noviss. temp. p. 588: *Omnium elementorum acerrimus ignis extremas partes in hac contentione obibat ac veluti firmissimo robore creaturarum pro Deo pugnantium adversus sceleratos agmen claudens impressione facta funditus evertet et profligabit*. Haec opinio nititur hypothesi ea, quod ignis ille futurus sit naturalis et elementaris, quodque non annihilando sed expurgando operationem suam sit peracturus. 2. Quidam subtilius philosophantur, certo siderum concursu ultimum illud ac universale orbis incendium excitatum *xx. 20.* *iri, quando scilicet omnia sidera, quae nunc diver-* *non agunt cursus, in Cancrum convenerint*. Haec opinio mathematicis praecipue arridet. 3. Quidam suspicantur, ex radiis solaribus ardentissimis ac densissimis in nubibus mediam aëris regionem occupantibus, quasi in speculum concavum coeuntibus productum iri hoc incendium. 4. Sunt qui opinantur, ex ultimae tempestatis impetu et fulgurum frequentia accedente coelestium influentiarum virtute ac potentia accensum iri hunc ignem. 5. Quidam opinantur, ex subterraneis terrae cavernis, in quibus ignem conclusum teneri metallorum fossores testantur, hoc incendium erupturum ac obvii cujusque absuntione tantopere invalidurum, ut ad sphaeram suam naturalem adscendat ac elementari igni aduniat. 6. Gregorius de Valentia tom. 4. comment. in Thom. p.

2276. *communio* ac verisimiliorem ait esse sententiam, excitatum iri illum tam ingentem ignem concursu repentino omnium naturalium causarum quae possunt unquam in mundo ad ignis generationem concurrere (Bonaventura 4. sent. dist. 47. a. 2: *Non solum ignis, qui est in sua sphaera, et omnes ignes, et qui super terram, et sub terra sunt concurrent ad illam conflagrationem*), ac quidque in igne illo crassum, descensurum cum impiis in infernum ad poenam damnatorum, quod autem subtile et lucidum, remansurum in partibus superioribus ad gloriam et laetitiam beatorum. Nobis hic probatur modestia Augustini d. l. qui hominem scire arbitratu neminem, cujusmodi et in qua mundi parte futurus sit ille ignis, nisi cui forte Spiritus Domini revelaverit. Religio igitur nobis est, ea quae in verbo revelata non sunt, definire et quae captum humanum exsuperant, scrupulosis inquirere.

24. 3. De effectis ac operatione hujus ignis respectu mundi destruendi duae potissimum exstant sententiae. Quidam enim purgandi duntaxat ac emundandi, quidam vero annihilandi vim huic igni tribuunt. Priorem opinionem plerique ex Scholasticis et Pontificiis amplectuntur; posterior sententia emphaticis Scripturae dictis magis convenire videtur, quae de re inferius ex professo disputabitur, quando de forma consummationis quaestio instituetur. Si in genere de actionibus hujus ignis quaeratur, Barradius libr. 9. comment. in concion. evang. cap. 11. pag. 590. tres ejus actiones fore asserit. Prima est *terrae combustio*, 2. Petr. 3, v. 10: *Terra et quae in ipsa opera sunt, consumeruntur*, exuret igitur terram, arborem, herbas, flores, animantia omnia, domos, metalla et omnia, quae sunt in terra, opera rediget in cineres. Ephremus libr. de poenitentia c. 4: *Cum viderimus igneam fluvium ab ortu solis usque ad occasum emanantem et veloci saeviens fluctibus mare montes ac valles devorantem terramque omnem et quaecunque sunt in illa exurentem*. Consentimus Barradio in hac ignis actione, sed improbamus, 1) quod ab objecto hujus combustionis excipit coelos cum apud apostolum v. 12. diserte addatur *οἱ οὐρανοὶ πυρούμενοι λυθίσονται*; 2) quod ignem illum omnes homines, qui tunc vivant, dicti esse interfecturum ac tam bonorum quam malorum corpora incineraturum, quae in parte sequitur Thomam in suppl. quaest. 74. art. 7. Carthusianum 1. Thess. 4. Abulensem in Matth. c. 24. quaest. 187. Sed contrarium asserit apostolus 1. Cor. c. 15, v. 51: *Non omnes obdormiemus, sed omnes immutabimur*. 1. Thess. 4, v. 7: *Nos qui vivimus, qui relinquimus, simul rapiemur cum nubibus obviam Domino*. Contrarium asserunt patres plerique omnes. Confer et, 1) quae in praecedente articulo de resurrectione mortuorum in quaestione de immutatione vivorum dicta sunt uberius §. 115. et sequentibus; 3) quod combustionem illam extremo judicio praemittit. Contrarium ostendimus in tractatu de morte non longe a principio. Secundam ignis illius actionem Barradius fore dicit *hominum justorum purgationem*. Idem

statuunt quidam ex veteribus et Scholastici fere omnes. Origenes hom. 3. in Psalm. 63: *Omnes venire necesse est ad illum ignem, etiamsi Paulus sit aliquis vel Petrus, veniet tamen ad illum ignem.* Similia habet lib. 8. in epist. Rom. homil. 14. in Luc. et hom. 13. in Jer. Lactantius lib. 7. inst. c. 21: *Iustos cum judicaverit Deus, etiam igne eos examinabit.* Ambrosius in Psalm. 36: *Ignem purgabuntur filii Levi, igni Ezechiel et Daniel.* in Psalm. 118. octon. 3: *Et si aliquis ut Petrus sit vel Johannes, baptizatur hoc igne.* Thomas in supplem. q. 74. art. 8: *Ignis quantum pertinet ad virtutem naturalem ipsius, similiter aget in malos et bonos, qui vni reperiuntur, utrorumque corpora in cinerem resolvendo; in quantum vero aget ut instrumentum divinae justitiae, diversimode aget in diversos, quantum ad poenam sensuum. Mali enim per actionem ignis cruciabuntur; boni vero, in quibus nihil purgandum invenietur, omnino nullum dolorem ex igne sentient, et divina virtute fiet, ut sine doloris cruciatu resolutionem corporis patiantur. Boni vero, in quibus aliquid purgandum reperietur, sentient cruciatum doloris ex illo igne plus vel minus pro meritorum diversitate.* Glossa ordinaria 2. Thess. 1: *Ignis qui praecedet Christum, exuret terram et purgabit electos.* Josephus a Costa lib. 4. de nov. temp. c. 22. p. 639: *Ignem illo, qui faciem iudicis jam descendens praecedet, ubique grassante sceleratos arsuros puto, probos et iustos purgandos quidem, si quid labis insederit, ut insinuat apostolus 1. Cor. 3. sed non necandos.* Hieronymus Natalis in medit. evang. p. 4: *Beatorum quidem materia corporum purgabitur per ignem, damnatorum non purgabitur. Viventium autem exurentur corpora, et sanctorum quidem purgabuntur, sed non affligentur, eorum videlicet, qui sine ullo reatu poenae inventi fuerint; malorum vero non purgabuntur, sed affligentur aliorum animae et corpora temporali poena purgabuntur.* Sed hanc secundam ignis actionem negamus, 1. quia, ut in principio tract. de noviss. monuimus, Scriptura de purgandis materiali quodam igne piis nihil quidquam continet; 2. destituitur haec opinio unanimi piorum veterum consensu. Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 18: *Quaerat aliquis, an post factum iudicium mundus iste ardebit, antequam pro illo coelum novum et terra nova reponantur, eo ipso tempore conflagrationis ejus, ubi erunt sancti, cum eos habentes corpora in aliquo corporali loco esse necesse sit? Possumus respondere, futuros eos esse in superioribus partibus, quo non adscendet flamma illius incendii, quemadmodum nec unda diluvii. Talis quippe illis inerunt corpora, ut illic sint, ubi esse voluerint. Sed nec ignem illius conflagrationis pertimescent immortales atque incorruptibiles facti, sicut virorum trium corruptibilia corpora atque mortalia in camino ardenti vivere illaesa poterunt.* Ex quo etiam constat, librum 50. homiliar. in ps. hom. 16. contrarium statuitur, Augustini non esse. Statuimus igitur, pios in occursum Domino in ira raptos 1. Thess. 4, v. 17. ab ignis illius con-

flagratorii flammis prorsus immunes futuros, perinde ut Noahus cum suis in arca a diluvii aquis fuit conservatus. Resurgent enim in corporibus spiritualibus xx. 41. ac glorificatis, proinde etiam incorruptibilibus, in quae nec ignis nec aqua nec ulla vis externa, ne ipsius quidem Satanae, quidquam agere poterit. 3. Origenes et Ambrosius omnes omnino homines ignem illum transituros statuunt, ad eorum igitur auctoritatem Pontificii provocare nequeunt, quippe qui iustos a poena peccati adhuc persolvenda liberos eum pertransituros esse negant. 4. Nititur haec opinio falsis hypothesis compluribus, videlicet quod remissa culpa piis adhuc incumbat debitum luendae poenae; quod detur materialis quidam ignis peccatorum labem expurgans; quod ignis iudicii sit omnia, sic etiam hominum corpora purgaturus; quod morituri sint, quos dies novissimus deprehendet vivos; quod 1. Cor. 3. agatur de purgatorio quodam igne post hanc vitam peccata expurgante; quod conflagratio per ignem praecessura sit extremum iudicium etc. Tertiam ignis actionem Barradius statuit mundi expurgationem. *Expurgabit enim coelos et elementa iuxta illud 2. Petr. 3, v. 12. coeli ardentis solventur et elementa ignis ardore liquescent. Expurgabuntur igitur coeli et elementa igne.* Habent enim quasdam veluti sordes, quas ex peccatis hominum et daemonum contraxerunt. Nam quemadmodum violatum scelere homicidii templum sordes contrahit quasdam morales indigetque expiatione; sic violatus infinitis hominum fugitiis mundus sordes contrahit, a quibus est expurgandus. Admiscetur praeterea elementis extraneae affectiones et substantiae, quae illa quodammodo contaminant, ideoque decoquenda sunt, ut omnino pura ac sincera reddantur. Atqui apostolus non nudae duntaxat expurgationis sed dissolutionis, exustionis, liquefactionis, adeoque interitus et abolitionis meminit, qua de re suo loco plenius. 4) De tempore ac duratione conflagrationis in Scripturis nihil exstat revelatum, ideo caveat humana praesumptio temere in alterutram partem quidquam asseverare. Ludolphus Carthusianus de vit. Christi part. 2. c. 87. hisce tribus ignis actionibus addit quartam. *Habebit, inquit, iste ignis officium quatuor ignium, videlicet ignis infernalis ad reprobos punitionem; ignis purgatorii ad bonorum a venialibus purgationem; ignis terrestris ad vegetabilium et sensibilibus consummationem ac corporum incinerationem; et ignis elementaris ad elementorum subtiliationem et innovationis eorum dispositionem.* Sed de hac quarta ignis actione in tract. de inferno dicemus.

25. Antithesis. Seneca in naturalibus quaestionibus lib. 3. per aquas perituum mundum censet, quam inundationem prolixè describit ac in novo illo mundo post diluvium restituto illum hominem dicit esse restituendum, qui sit inscius scelerum et melioribus auspiciis natus. Addunt quidam ex Beroso, futuram illam inundationem, quando sidera omnia, quae nunc diversos agunt cursus, in Capricornum convenerint. Sed contrarium ex Scripturis facili

negotio demonstrari potest. Comprimis vero apostolus Petrus destructioni mundi per aquas in diluvio factae opposit finalem mundi destructionem per ignem futuram, quae oppositio evidenter docet, mundum universum non esse aliquando per aquas perituum, 2. epist. 3, v. 6: *ὁ τότε κόσμος ὕδατι κατακλύσθη; ἀπώλετο*, v. 7. *οὗ δὲ τῶν οὐρανῶν καὶ ἡ γῆ καὶ τὰ ἐν ὕδατι κτίσματα* etc.

XX. 12.

CAPUT IV.

DE MATERIA CONFLAGRATIONIS.

Materia
destru-
entis,
totus
mundus.

28. *Materia sive patiens* in hac conflagratione erit mundus sive tota rerum universitas cum omnibus partibus et contentis, exceptis solis angelis et hominibus. Probatu hoc 1. ex dictis generalibus. 4. Eedr. 6, v. 6: *Finis omnium creatorum*. c. 7, v. 30: *Convertetur seculum in antiquum silentium*. Matth. 13, v. 39. 40. 49. c. 24, v. 3. c. 28, v. 20: *consummatio seculi*. Rom. 8, v. 21: *Creatura liberabitur a servitute corruptionis*. 1. Cor. 7, v. 31: *Transit figura hujus mundi*, ubi nomen mundi generaliter accipitur pro tota coeli terraeque machina et omnibus in ea contentis. 1. Cor. 10, v. 11: *Fines seculorum*. Hebr. 9, v. 26: *Consummatio seculorum*. 1. Petr. 4, v. 7: *Omnium finis appropinquat*. 1. Joh. 2, v. 17: *Mundus transibit*. 2. Ex dictis specialibus, quae coeli, solis, lunae, stellarum, terrae, montium, maris, elementorum etc. mentionem faciunt. Constat ex accurata locorum Scripturae collatione, nomine coeli et terrae omnes mundi partes ac totum systema universi coelestibus et elementaribus corporibus constans comprehendi, Esa. 1, v. 2. Ergo quando coelum ac terra dicuntur interitura, omnium creaturarum interitus significatur. Job. 14, v. 12: *Donec non erunt coeli*. Psalm. 72, v. 7: *Donec non amplius luna*. Psalm. 97, v. 5: *Montes sicut cera fluxerunt*. Psalm. 102, v. 27: *Coeli peribunt et sicut vestimentum veterascent*. Ysa. 34, v. 4: *Tabescet omnis militia coelorum et complicabuntur sicut liber coeli et omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea et de fletu*. c. 51, v. 6: *Coeli sicut fumus deficiet et terra sicut vestimentum veterascent et habitatores ejus similiter sicut haec interibunt*. Joël. 3, v. 20: *Sol et luna obtenebrabuntur et stellas retrahent splendorem suum*, v. 21. *movebuntur coeli et terra*. Soph. 1, v. 18. et c. 3, v. 8: *In igne seli devorabitur omnis terra, quia consumptionem cum festinatione faciet cunctis habitatoribus terrae*. 4. Esd. 10, v. 15: *Ignis succenditur et non exstinguetur, donec consumat fundamenta terrae*. Matth. 5, v. 18. c. 24, v. 35. Marc. 13, v. 31. Luc. 16, v. 17. c. 21, v. 33: *Coelum et terra transibunt*. 2. Petr. 3, v. 10: *Coeli magno impetu transibunt, elementa calore solventur, terra et quae in ipsa sunt opera, exurentur*. v. 12: *Coeli igne succensi solventur et elementa ignis ardore tabescent*.

Apoc. 4, v. 12: *Sol factus est niger quasi saccus cilicinus, luna tota facta est sicut sanguis*, v. 13. *et stellae coeli ceciderunt super terram, sicut fletu emittit prunos immaturos*; v. 14. *coelum recessit sicut liber involutus et omnis mons et insulas de locis suis motae sunt*. Apoc. 20, v. 11: *A facie sedentis super thronum fugit coelum et terra, et locus non est eis inventus*. c. 21, v. 1: *Primum coelum et prima terra abiit et mare jam non amplius est*. 3. Ex rationibus. 1) quaecumque sunt creata, in fine mundi iterum destruuntur; 2) quibus creatis adhaeret corruptio, illis in fine seculi continget liberatio ab hac corruptionis servitute Rom. 8, v. 21; 3) Deus in fine seculi nova faciet omnia Apoc. 21, v. 5. 4. Ex veterum suffragiis; quotquot mundum secundum substantiam interiturum statuunt, illi etiam eundem cum omnibus partibus et contentis destruendum esse asserunt.

27. Interim tamen angelos et homines ab hac conflagratione excipimus. Utrique sunt boni vel mali. Angelos bonos ignis illius flammam nequaquam sensuros in propatulo est, sancti enim sunt et a peccato immunes, ergo etiam a peccati poena. Homines bonos ab hoc igne exceptos fore, constat ex eo, 1. quia resurgent in corpore incorruptibili, immortalis, impassibili, spirituali et glorificato 1. Cor. 15, 43. 44. et 45. 2. Quos vivos dies novissimus deprehendet, in ictu oculi in momento immutabuntur 1. Cor. 15, v. 52. *et praerent eos, qui dormierunt, sed simul cum resuscitatis in nubibus rapiuntur obviam Domino in aëra* 1. Thess. 4, v. 15. et 17. 3. Sancti resurgent ad laetitiam et gloriam, non ad ignominiam et poenam. 4. Peccata ipsorum perfecte condonata, poenae relaxatae, labes et macula omnis abolita, nihil ergo vel purgandum vel puniendum vel abolendum superest. Lactantius lib. 7. instit. c. 21. quamvis *justos igni exanimandos asserat, excipit tamen perfecte justos*. Quorum, inquit, *peccata vel pondus vel numero praecaluerint, perstringentur igni atque amburentur, quos autem plena justitia et maturitas virtutis incozerit, ignem illum non sentiant, habent enim in se aliquid inde, quod vim flammam repellat ac respuat*. Tanta est vis innocentiae, ut ab ea ignis ille refugiat innoxius, qui accepit a Deo hanc potestatem, ut impios urat, justis obtemperet. Angeli et homines mali an ab hoc igne immunes sint futuri, merito dubitatur. Pro affirmante sententia urgeri posset, quod ignis ille corporeus et elementaris non possit agere in spiritus incorruptibiles, quodque impii post judicium dicantur statim *urati in ignem aeternum sive infernalem*, non in hunc ignem conflagrationis, Matth. 25, v. 41. et 46. Pro negante sententia urgeri posset, quod ignis conflagrationis et ignis infernalis specie differre minime videantur, quodque ab universali illi totius orbis incendio etiam impii videntur in quibusdam Scripturae dictis involvi. Esa. 66, v. 16: *In igne Dominus judicabit et in gladio suo ad omnem carnem*, ubi tamen vox ignis metaphorice potius accipitur, sicut adjunctum nomen gladii ostendit. Dan. 7, v. 11

Vidi, donec interfecta esset bestia et periisset corpus ejus et traditum esset ad comburendum igni. Soph. 1, v. 18. c. 3, v. 8: In igne zeli devorabitur omnis terra; quia consummationem cum festinatione faciet cunctis habitatoribus terrae. Malach. 4, c. 1: Ecce dies Domini veniet succensa quasi caminus, et erunt omnes contemtores et omnes facientes iniquitatem velut stipula, et inflammabit eos dies veniens. Totum igitur hoc judicio Dei committamus sinceris ac seriis gemitibus orantes, ut ab igne conflagrationis et inferni liberemur ac digni habeamur fugere ista omnia, quae ventura sunt Luc. 21, v. 36.

28. Antithesis. A conflagrationis materia Pontificii excipiunt 1. coelos superiores sive stellatos. Barradius lib. 9. comm. in conc. c. 11. p. 592: Quosnam coelos ignis expurgabit? numquid eos, in quibus fulgent sidera? minime. Coelos expurgabit aëreos, i. e. ipsum aërem, qui in Scriptura saepe coelum appellatur. Blasius de Viega in comm. Apoc. c. 21. p. 812: Petrus cum ait, coelos esse igni reservatos, coelorum nomine non sidereos, sed aëreos coelos intelligit, qui igni dicuntur reservati, quoniam ignis ille, quo universus mundus deflagrabit, ad aërem usque pertinget eumque puriorem efficiet. Gregorius de Valentia tom. 4. comm. in Thom. p. 2277: Petrus cum ait, coelos magno impetu transiuros et ardore solvandos, non loquitur de sublimioribus illis corporibus coelestibus, sed de coelis aëreis, hoc est de toto illo spatio aëris. Argumentis potest haec opinio oppugnari sequentibus: 1) ex particulae universalis adjectione, Psalm. 102, v. 27: Coeli peribunt וְיִפְּחוּ, et omnes, sicut vestimentum veterascent. Buxtorfius in Lex. exponit universi ipsi, quotquot sunt, veterascent. Jam vero qui dicit omne, is nihil excludit. Si omnes coeli sunt interituri, ergo nulli remanebunt superstites. Apoc. 21, v. 5: Ecce nova facio omnia. Ergo etiam novos coelos, ut habetur v. 1. 2) Ex subjecti descriptione. Illi coeli peribunt, qui sunt opera manuum divinarum Psalm. 102, v. 26. in quibus est exercitus stellarum Esa 34, v. 4. Joël. 3, v. 20. Apoc. 6, v. 10. Jam vero non solum aërei, sed etiam aetherei coeli sunt opera manuum divinarum; nec in aëreis sed in aethereis coelis stellae sunt infixae. Cassiodorus in Psalm. 102: Quando dicit, coeli peribunt, finem eos habere declaravit, ut nullus in stellis gentili errore confideret, cum eas immutandas esse sentiret. 3) Ex distinctione. Coeli, quos Petrus dicit magno impetu transiuros, distinguuntur non solum a terra, sed etiam ab elementis 2. epist. 3, v. 10. et 12. Jam vero aërei coeli non distinguuntur ab elementis. Illa verba, expectamus coelos novos etc. non de aëre sed etiam de coelis superioribus explicanda sunt, inquit Barradius d. 1. inde colligo, quod etiam priora verba, coeli reservantur igni, coeli peribunt, non de aëre tantum, sed de superioribus coelis sint accipienda. 4) Ex oppositione. Sicut ex terrae novae creatione recte colligitur, priorem esse interituram, ita coeli novi creatione itidem recte inferitur, prius

esse transiturum, Esa. 65, v. 17. c. 66, v. 22. 2. Petr. 3, v. 13. Apoc. 21, v. 1. 5) Ex partium enumeratione. Deficit sol Sir. 17, v. 30. stellae de coelo cadunt Esa. 34, v. 4. Matth. 24, v. 29. Apoc. 6, v. 13. Ergo et coelum interibit. 6) Ex patrum et gentilium testificatione. Dicta patrum inferius enumerabuntur, dicta gentilium exstant superius §. 13. 7) Ex adversariorum quorundam confessione. Salmeron. disputat. 4. in Post. epist. Petri tom. 16. p. 138: Quod quidam ex patribus verba Petri interpretantur, non de supremis et veris coelis, sed aëreis et aqueis esse intelligenda, ratione etiam ipsius textus revincuntur. Nam imprimis ostendimus, nunquam coelorum nomine in plurium numero aëreos et elementares coelos accipi, deinde post coelos nominatos subdit: Elementa vero calore solvantur, et infra: Elementa ignis ardore tabescent, quod ad aërem et aquam et sphaeram ignis spectare videtur. Non possunt ergo per coelos accipi tria illa elementa, cum bis coelos ab elementis distinguat, additque tertio, terra autem et quae in ipsa opera sunt, exurentur, tanquam quae male servierint homini ingrato, qui rebellis exstitit creatori suo. Blasius de Viega in comm. Apoc. 21. p. 812. fatetur, in verbis Petri, coeli magno impetu transibunt, ipsa corpora coelestia intelligi. Aliud igitur effugium quaerit, per transitum, dicit, non esse intelligendam coelorum secundum ipsam substantiam immutationem, sed duntaxat mutationem in statum praestantiorum per transitum a motu ad quietem. Sed huic detorsioni occurrit Salmeron. d. 1. Quod quidam, inquit, hunc transitum per cessationem coelorum a XX. 45. motu interpretantur, plane mihi violentum et extortum videtur. Solvi enim coelos igne per cessationem a motu, aliud est meo judicio et longe minus quam succensos igne solvi, et potius per alterationem et corruptionem significat coelos perire. Quidquid enim arripit ignis, solet vi sua et efficacia, ut ligna et saxa, in cineres convertere etc. Cum ait apostolus, magno impetu transibunt, videtur simile esse ei, quod Dominus dixit: Coelum et terra transibunt, quibus opponit: Verba autem mea non praeteribunt. Ergo non ita transibunt, ut maneant tantum sine motu, sed omnino transibunt, ut desinant esse, unde et alibi dixit: Donec transeat coelum et terra, jota unum aut unus apex non praeteribit a lege. Nec his contentus Petrus idem repetit et inculcat: Per quem coeli ardentes solvantur etc. Vides ergo, hanc repetitionem esse dicti prioris confirmationem, ut nequeat illam glossam admittere. Haec omnia Salmeron. rectissime. Nos frivola isti expositioni opponimus hunc syllogismum. Si coeli peribunt, veterascent ut vestimentum, complicabuntur sicut liber, deficient ut fumus, transibunt, igne succensi solvantur, recedent ut liber involutus, fugient, ut locus eis non inveniatur, utique non solum a motu cessabunt, sed etiam secundum substantiam interibunt vel ad minimum secundum formam et qualitates mutabuntur. Sed verum prius, ut constat ex dictis ad demonstrandum rō ōrī finalis

mundi interitus supra aliam. Ergo ex praeterito
Unum fore Pontificem rationem praeparatum. Ita
39, v. 26: *Brit las luce non las erat et sic
colla erit septuplo major, et de supernis lucis
complectenda, utique ergo lucis et materia
tantum a motu creabitur. ut etiam variationem
alterationem per lucis separationem ostendat. Am-
brosius Catharicus in eadem littera: ut videtur
Iuxta Scripturarum testimonia exponitur. Jam
vero aliquam magnam coelorum alterationem
per ignem et non tantum velum materia creationem
per quam alterationem non quidem vis facietur
coeli et longe fient pulchritudines. quoniam non ex-
istunt.*

29. Argumenta pro coeli aeternitate for-
mantur ejusmodi, 1. a coeli natura ac creatione.
*Coelum vel non habet materiam, ut videtur Aterro-
lib. 5. physic. com. 79. lib. 1. de coelo com. 10. et 25
lib. de substantia orbis c. 2. vel constat materiam
a sublimaribus decorem, Aristoteles lib. 12. metaphys.
text. 10. ne lib. 5. metaphys. text. 12. ut colligitur
ex eo, quod Deus in principio dicatur creare coe-
lum et terram, id est duas distinctas materias, ex
quarum una coelestis, ex altera vero sublimaris
corpora postmodum formavit. Origenes lib. 2. de
princip. c. 8. Augustinus lib. 5. de Gen. ad lit. c. 5.
lib. 11. de civ. Dei c. 32. Basilios hom. 1. hexaem.
Ambrosius lib. 1. hexaem. c. 6: Utique ergo coelum
est incorruptibile et perpetuum. Barradius tom. 3.
lib. 10. com. c. 1. p. 6128: Communis philosopho-
rum et theologorum sententia est, coelos esse incor-
ruptibiles, quod vel ipse sensus renuntiat, cum tot
annorum millibus nihil, quod corruptionem oleat,
in illis sit conspectum. Respondemus: 1) Salmeron-
d. 1. opponit, quod Plato in Timaeo contrarium
asserit, et addit: Videtur Petrus ista dixisse ad
sententiam Aristotelis evertendam. Item constat,
Aristotelem per illud principium, ex nihilo nihil
fit, mundi creationem negasse et aeternitatem mundi
ponisse ac certis demonstrationibus, ut ipse puta-
bat, evincere, de animae etiam immortalitate juxta
multorum patrum Graecorum sententiam haeruisse.
Quid autem spores a philosopho ejusmodi tam clara
et aperta dogmata pernegante? Certe, ut verum
fatear, satis patienti animo ferre nequeo, cum vi-
deo, quosdam adeo superstitiose ac mordicus tueri
Aristotelis dogmata, ut malint multos textus Scri-
pturae violentis glossis ac sensibus torquere, quam
a unum impingere Aristotelem. Nam plus uni loco
Scripturae, per quam loquitur Spiritus sanctus,
interfusa est quam universis philosophis unum et
idem constantiter dicentibus. Adde 2) quod hypo-
theses hujus argumenti nondum sint sat firmiter
demonstratae. Coelum enim ex materia et forma
constare statuit, ex Hebraeis rabbinus Aben Tyb-
bon in opere physico ejus titulus *מבין העולם* cap. 8.
ex Graecis philosophis Aristoteles lib. 2. de generat.
et corrupt. c. 9. text. 31. lib. 12. metaph. text. 10.
lib. 1. de coelo text. 92. Simplicius lib. 1. de coelo
com. 8. ex Latina Thomas part. 1. q. 66. art. 2.*

29. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

30. 2. Ex apostolica coeli interituri descriptione.
Illos coelos apostolus Petrus dicit transituros, qui
ex aqua et per aquam consistunt 2. epist. 3, v. 5.
Atqui coeli aetherei neque ex aqua, neque per aquam
consistunt. Ergo non loquitur de coelis aethereis
sed de aëre. Respondemus: 1) apostolus nuppiam
dicit, coelos ex aqua et per aquam consistere, sed
simpliciter sic ait v. 5: *Latet impietas illos vo-
lentes, quod coeli erant prius et terra ex aqua et
per aquam consistens.* De terra igitur separatim,
non de coelo ac terra conjunctim hoc asserit. 2)
Multo minus exclusivam addit, quod illi duntaxat
coeli sint interituri, qui ex aqua et per aquam con-
sistunt, sed v. 10. et 12. absolute pronuntiat, *coelos
igne succensos esse dissolvendos*, ac ut superius
monuimus, de illis coelis sese loqui ostendit, qui
sunt ab elementis distincti, ac proinde nequaquam
de aëreis coelis agit. 3) Ac si vel maxime Petrus
hoc loco tantum de aëreis coelis loqueretur, quod
salva veritate concedi nequit, nondum tamen seque-
retur, illos duntaxat perituros, quia ex aliis Scri-
pturae locis demonstrari potest, etiam aethereos
coelos esse transituros. Inclusio unius non est ex-
clusio alterius. 4) Coeli illi, quos Scriptura per-
ituros asserit, Hebraeis vocantur *שמים*, quod qui-
dam exponunt *aquae ibi*, ut hac ratione coelum
etiam sidereum ex aqua formatum esse et aquas su-
pra firmamentum collocatas adstruant, quidam vero
rationem appellationis proferunt eam, quod coeli

sint a terra remotissimi, quia $\alpha\psi$ locum remotum significat, ac formam dualis putant denotare distantiam a terra utrimque aequalem, vel duos mundi polos, circa quos coelum circumvolvitur. Schindlerus in voce $\alpha\psi$. Damascenus lib. 2. orthod. fid. c. 6: *Quidam naturam coeli dicunt esse $\epsilon\delta\alpha\rho\omega\delta\eta$, ut quod sit in medio aquarum genitum; alii ex quatuor elementis, alii quintum corpus et aliud ab illis quatuor esse.* 5) Quamvis aër dici possit ex aqua consistere, quia ex materia aquae effectus sit, dici tamen nequit consistere per aquam, quoniam absque aqua consistere potest, neque enim aqua, quae in eo gignitur, consistentiam aliquam illi tribuit. Quidam respondet, dici aërem consistere per aquam, quia volucres aëris ex aqua sint ortae, Cajetanus. At hoc nimis longe petum, neque quispiam fando audivit, ad aëris consistentiam volucres pertinere, cum contra potius volucres ex aqua consistere fuissent dicendae, quia ex illa factae sunt. 6) Videt Barradius argumenti huius infirmitatem, ideo alia ratione demonstrare nititur, in verbis Petri aëreos duntaxat coelos intelligendos. *Coelos, inquit, aërem significare, probatur ex eo, quia adjungit: Per quae ille tunc mundus aqua inundatus perit. Per quae, id est per quos coelos et terram, mundus diluvio oppressus est. Jam vero per quosnam coelos mundus inundatus perit? non per superiores, ex illis enim ne gutta quidem effluxit aquae, sed per inferiorem aërem, cujus calaractae apertae sunt aquarumve copiam infinitam in terras effuderunt. Per terram autem inundatus mundus perit, quia per aquas, quae super terram sunt, id est per aquas maris et reliquas, quae terrae visceribus concluduntur, obrutus est mundus diluvio.* At Barradiana illa interpretatio perquam dura est et coacta. Particula $\delta\epsilon$ $\alpha\psi$ quidam vertunt adversative, quidam illative, quidam relative, ut superius monuimus. Si relative accipere velimus, respectus habebitur non ad coelos sed ad aquas et Dei verbum, quorum in praecedenti versiculo facta erat mentio, per aquas enim et Dei verbum diluvium fuit orbi introductum, sicut Dei verbo ex aquis in principio mundus fuit conditus. Per haec igitur, non autem per terram mundus fuit corruptus, terra fuit subjectum recipiens sive patiens corruptionis, nequaquam vero causa agens. Qui infaustum plamentum in trigono aqueo concursum diluvio causam prae-buisse arbitrantur, vel per fenestras coeli apertas Genes. 7, v. 11. eas, quae supra firmamentum sunt, aquas in terram effusas esse opinantur, Barradio non concedent, coelos sidereos a causis primaevis mundi $\phi\theta\alpha\rho\tau\iota\alpha\iota\varsigma$ esse excludendos. Sed nos neutram hypothesin amplectimur.

31. 3. *Ex finalis interitus cum diluvio collatione.* Christus inter devastationem terrae per diluvium et finale orbis excidium comparationem instituit Matth. 24, v. 37. Luc. 17, v. 26. Jam vero aquae diluvii non potuerunt usque ad coelos stellatos assurgere, multo minus ullum eis nocumentum inferre. Ergo etiam ignis, quo conflagrabit mundus, non accendit

orbis coelestes. Respondemus: 1) comparatio non est extendenda ultra tertium, propter quod adhibetur. Christus vitam ac mores hominum, qui immediate ante diluvium vixerunt, cum statu novissimorum temporum finem mundi proxime antecessurorum comparat, nequaquam vero modum excidii utrobique parem fore asserit. 2) Noluit Deus per diluvium omnes mundi partes destruere ac devastare, quia seminarium aliquod generis humani in arca conservabat, erat igitur excidium illud mundi prioris *partiale et particulare*, sed in fine seculi completo omnium electorum numero mundus secundum omnes partes destruetur, erit igitur illud posterioris mundi excidium *totale et universale*. 3) In diluvio nec aër, nec aqua perierunt, quibus tamen elementis mundi finem allaturum esse exitium Pontificii negare nequeunt. Franciscus Maronius 4. sent. dist. 49. q. 4: *In diluvio non fuerunt omnia consumpta, quia non pisces, sed illo igne omnia consumerentur.* 4) Per diluvium orbis terrarum misere fuit devastatus ac destructus, sed per ignem conflagratorium juxta Pontificios expurgabitur ab adhaerentibus sordibus, ergo non est aequalis utriusque excidii ratio. 5) Petrus finalem mundi interitum cum diluvio comparans disparitatem rationis disertis verbis monstrat. De diluvii namque excidio versu 6. in genere dicit, quod δ $\tau\acute{o}\tau\epsilon$ $\chi\acute{o}\sigma\mu\omicron\varsigma$, mundus, qui tunc erat, aqua inundatus perierit, ubi nomine mundi $\sigma\upsilon\nu\epsilon\chi\theta\omicron\chi\iota\kappa\omicron\varsigma$ accepto inferiores mundi partes cum maxima incolarum parte intelligit, sed de finali excidio distincte et in specie loquitur v. 7: *Coeli qui nunc sunt et terra eodem verbo reposita servantur in diem judicii; v. 10. coeli magno impetu transibunt, elementa calore solventur, terra autem et quae in ipsa sunt opera, exurentur; v. 12. coeli igne succensi solventur et elementa ignis ardore tabescent, quae ipsa partium mundi $\epsilon\lambda\alpha\phi\theta\mu\eta\omicron\iota\varsigma$ ostendit, omnia, quae a summo coelo ad infimam usque terram in mundi systemate continentur, in fine seculi esse conflagratura.*

32. 4. *Ex causarum interitus remotione.* Coeli nulla indigent per ignem expurgatione, sicut sub-lunaria. Ergo etiam ab interitu in fine mundi erunt immunes. Gersonius in summ. de gaud. paradisi f. 433: *In coelis propter impermixtionem nulla impuritas est, sed tantum imperfectio motus, unde non erit in iis purgatio per ignem, sed cessatio a motu.* Respondemus: 1) Scriptura non expurgationis, sed abolitionis in fine seculi futurae meminit. 2) *Coeli non sunt mundi in conspectu Domini*, inquit Eliphas Job. 15, v. 15. ad quae verba Osiander sic annotat: *Etsi omnia perfecte bona fuerunt in prima creatione, tamen quia creaturae sunt mutabiles praesertim propter hominum peccata, coelum ipsum etiam videtur viribus suis aliquantum deficere nec in primo perfectionis statu amplius constare.* Quidam tamen nomen coeli $\mu\epsilon\tau\alpha\nu\nu\mu\iota\chi\omega\varsigma$ malunt accipere pro coelitis, id est angelis, qui in conspectu Dei non sunt mundi, non absolute sed compare, si scilicet ad summam divinae essentiae puritatem

4. Ex causarum interitus remotione.

comparentur. 3) Paulus Rom. 8, v. 22. generaliter loquitur, quod omnis creatura simul ingemiscat et
 XX. 49. a servitute corruptionis, cui subjecta est, liberari expetat. Ergo coeli ab hac liberatione non sunt excludendi. 4) Sol ministrat lucem impiis non volens Matth. 5, v. 45. Rom. 8, v. 21. coelum per motum et influentias agit in haec inferiora eademque reddit frugifera, ut hominibus pessime iisdem abutentibus inserviant, ab hac vanitate et corruptionis servitute liberatio aliquando sequetur.

33. 5. Ex Augustini assertione. Is lib. 20. de civ. Dei c. 18. sic disputat: Petrus commemorans factum ante diluvium videtur admonuisse quodammodo, quatenus in fine huius seculi mundum istum peritum esse credamus. Nam et illo tempore periisse dixit, qui tunc erat, mundum, nec solum orbem terrae, verum etiam coelos, quos utique istos aëreos intelligimus, quorum locum ac spatium tunc aqua crescendo superaverat. Ergo totus aut paene totus aër iste ventosus, quod coelum vel potius coelos vocat (sed istos utique imos, non illos supremos, ubi sol et luna et sidera constituta sunt) conversus fuerat in humidam qualitatem etc. proinde qui coeli et quae terra, id est qui mundus, pro eo mundo, qui diluvio periit, ex eadem aqua repositus est, ipse igni novissimo reservatur in diem iudicii etc. Augustinum ut in aliis ita etiam hac in re sequitur Beda in comm. Marc. 14: Docet Petrus, quod non alii coeli sint igne perituri, quam qui aqua periti sunt, hoc est inania haec et nebulosa venturi aëris spatia. Respondemus: 1) Augustinus et sua et aliorum ecclesiae doctorum scripta a canonica prophetorum et apostolicorum librorum auctoritate distinguit; nec cum credendi necessitate sed iudicandi libertate eadem legenda esse asserit epist. 7. ad Marcellin. epist. 19. ad Hieronym. epist. 48. ad Vincent. epist. 111. ad Fortunat. epist. 112. ad Paulin. in proem. libr. 3. de Trinit. lib. 4. de anim. et ejus orig. c. 1. libr. 11. contra Faustum c. 5. et alibi passim. 2) Quantum ponderis insit rationi, quam ex textu apostolico pro adstruenda hac sententia producit, ex illis, quae hactenus dicta sunt, apparet. 3) Disputat Augustinus probabiliter, non autem dogmatum canones ponit. Videtur, inquit, et quodammodo admonuisse etc. in enarrat. Psalm. 101. rem in dubio relinquit ac neutram opinionem damnat. Sunt, inquit, et coeli coelorum superiores in firmamento, sed utrum et ipsi perituri sint igne, an ii soli coeli, qui etiam diluvio periere, disceptatio est aliquanto scrupulosior inter doctos, nec facile, maxime in angustia temporis explicari potest. 4) Ex eo, quod Augustinus disputat, coelorum nomine in textu apostolico non aethereos sed aëreos coelos esse intelligendos, nequaquam inferri potest, quod absolute et simpliciter negaverit, coelos aethereos esse interituros. Contrarium enim manifestum est ex c. 24. ejusd. libri, ubi contra Porphyrium ex Psalm. 102, v. 27. disputans inter cetera sic scribit: Numquid quando coeli peribunt, mundus, cujus iidem coeli superior pars est et tutior, non peribit? Et postea:

Possunt in textu apostolico 2. Petr. 3. isti coeli intelligi perituri, quos dixit repositos igni reservandos, et ea elementa accipi arsura, quae in hac ima mundi parte subsistunt procellosa et turbulenta, in qua eosdem coelos dixit esse repositos salvis illis superioribus et in sua integritate permanentibus; in quorum firmamento sunt sidera constituta etc. Hoc autem quod de psalmo commemoravi, nullum coelorum relinquere videtur, quod peritum esse non dixerit. Ubi enim dicitur, opera manuum tuarum sunt coeli, ipsi peribunt, quam nullum eorum ab opere Dei, tam nullum eorum a perditione scernitur. Atque haec dicta sint de coelo stellato, an illud ab omni penitus corruptione vel saltem qualitatum immutatione in fine seculi futurum sit liberum; quid vero de coelo empyreo, quod supra orbem coelestes collocant, statuendum, an scilicet etiam ipsum sit interitum, manifestum erit ex iis quae in ultimo de novissimis tractatu disserentur.

34. 2. Excipiunt etiam Pontificii ab illa finalitatis mundi *παρωλεσθη* elementum ignis. Gregorius de Valentia tom. 4. comm. in Thom. p. 2276: Verisimile est, ignem, quo terra conflabitur, ad ascensurum ad sphaeram suam naturalem. Ignis, qui erit in sua sphaera naturali, cum ibi non habeat admixtas illas qualitates alienas, non alterabitur ab illo igne conflagrationis, sed tantum reliqua elementa et ignes aliqui, qui in inferioribus locis tunc reperientur impuri. Blasius de Viega in comm. Apoc. 21. p. 812: Ignis ille, quo universus mundus deflagrabit, ad aërem usque pertinet eiusque puriorem efficiet. Et postea: Quod Petrus dicit, elementa calore solvenda, de aëre et aqua accipiendum est, quae cum terra, de qua statim subditur, terra exuretur, extremo illo igne purgantur sunt. Respondemus: 1) Scriptura in genere dicit, mundum transiturum, seculorum consummationem et finem omnium appropinquare, ut superius docuimus; 2) apostolus absolute et indefinite dicit, elementa calore esse solvenda; jam vero ignem ex elementorum numero excipere non possumus; 3) nulla huius exceptionis affertur probatio vel in specie probabilis; 4) hypothesis huius opinionis si non falsa, tamen dubia est et incerta, videlicet ignem conflagrationis habere duntaxat vim elementa expurgandi, non autem eadem abolendi ac destruendi; 5) ignis, si destituatur pabulo, se ipsum consumit ac interit; 6) Beda in comment. 2. Petr. 3. diserte asserit, duo elementa, ignem videlicet et aquam, esse peritura, reliqua vero duo, terram et aërem, non esse peritura sed renovanda. Haymo, Anselmus, Rupertus, Aretas in comm. Apoc. 21. in dubio relinquunt, an etiam ignis sit transiturus.

35. 3. Superiorem aëris regionem. Bartradius lib. 9. comm. in conc. evang. c. 11. p. 592: Quae-ritur, quousque ignis sit adscensurus? respondet glossa interlinearis 2. Petr. 3. his verbis: Tanta adscendet ignis iudicii, quantum adscendit aqua diluvii. Adscendit autem aqua diluvii quindecim cubitis super montes, Gen. 7. totidem adscen-

ignis. *Glossa ordinaria* 2. *Thess.* 1: Ignis erit in mundo, qui praecedet Christum, tantum spatium aëris occupans, quantum occupavit aqua in diluvio. Eadem est Magistri et scholasticorum theologorum sententia. Respondemus: 1) contra hanc opinionem pugnant omnia illa, quae §. proxime praecedente adduximus. 2) Petrus dicit, elementa calore solvenda, non certas duntaxat elementorum partes. 3) Psalmodographus asserit, coelos omnes perituros. Quodsi ergo ex hypothesi Pontificiorum nomine coelorum intelligendi sunt coeli aërei, non poterit esse alius sensus, quam totum et omne aëris spatium inter orbes coelestes et terram interjectum esse perituro. 4) Equis certos ipsos reddidit, ignem conflagrationis mundi non esse altius adscensurum, quam olim adscenderunt aquae diluvii?

36. 4. *Mare*. Ribera in comm. *Apoc.* 21: *Fortasse ita mare renovandum, ut ne substantiam quidem suam retinere videatur, sicut terra et coelum, praesertim si verum, quod quidam dicunt, aquam non fore post mundi finem fluidam sed consolidatam et instar sphaerae conglobatam. Et enim neque jam fluet, neque refluet, nec ulli pisces futuri sunt, qui in ea natent, ut fluidam eam esse porteant, atque ita major videbitur futura mutatio in aqua, quam in coelo et in terra, cujus causa non esse dicatur.* Barradius lib. 10. comm. c. 1. p. 611: *Aqua in novo mundo erit sicut crystallus, aer ut coelum, ignis ut luminaria coeli.* Respondemus: 1) repetantur ea, quae hactenus dicta. 2) Quid clarius illo oraculo apocalyptico cap. 21, v. 1. *mare jam non est?* in quem locum sic commentatur Primasius et ex eo Beda: *Utrum maximo illo ardore siccetur mare, an et ipsum in melius vertatur, non facile dixerim. Coelum quippe novum et terram novam, non autem et mare novum futurum legimus.* Idem in comm. 2. *Petr.* 3. *aquam perituram* dicit. Andreas Caesariensis in comm. *Apoc.* 21: *Notandum, de coelo et terra eum quidem dicere, abiit, sed est mutatum est, de mari autem, mare non erit amplius. Quae enim utilitas maris, cum non sit opus hominibus illud navigare?* Haymo in comm. ejusd. loci titubanter incedit. Quod sequitur, inquit, et mare jam non est, utrum ad literam, id est ut mare cum fluminibus exsiccetur, possit intelligi, an solummodo spiritualiter hoc dicatur, dubium est. Terra enim aquarum conjunctione subsistit, quoniam et infra et extra et supra aquas continet, ne naturali ariditate fatiscat, quoniam nisi aquis temperaretur, in cinerem redigeretur. Ideo utrum maximo illo ardore mare cum fluminibus siccetur, an et ipsum vertatur in melius, non facile dixerimus, quod etsi factum fuerit, per Dei potentiam, licet arida sit terra, satis subsistere poterit. Quatuor siquidem sunt elementa, ex quibus duo sunt immutanda in melius, sicut hic dicitur et Dominus in evangelio manifestat, cum ait, coelum et terra transibunt, id est immutabuntur; utrum autem mare vel ignis transeat, id est immutetur, Deus scit, licet hic legamus, et mare non est. In simili dubio versantur

Anselmus, Aretas et Rupertus ibid. 3) Frustra regerit Blasius de Viega d. l. eodem sensu dictum esse a Johanne, et mare non est, quo antea dictum fuerat, primum coelum et prima terra abiit seu disparuit. Concedimus sane, esse harum phrasium adverbialium, sed negamus, per rō abire qualitatum duntaxat alterationem describi, cum ex parallelis Scripturae locis manifestum sit, totalem interitum et abolitionem eadem exprimi. Quid clarius illo effato, quod in capite proxime praecedente v. 11. exstat, a facie sedentis super thronum fugit terra et coelum, et locus non est inventus eis? Sed hac de re in sequenti quaestione dicetur plenius. Transitum enim recta jam facimus ad

CAPUT V.

DE FORMA CONSUMMATIONIS.

37. *Formam consummationis* dicimus fore non nudam qualitatum alterationem, sed ipsius substantiae abolitionem, adeoque totalem annihilationem, ut sic terminus a quo consummationis sive destructionis sit esse, terminus vero ad quem non esse sive nihil. Antequam vero hanc sententiam nostram ex sacris literis et rationum momentis demonstramus, notamus sequentia capita. 1. Non diffitemur, multos ex piis veteribus in eam concedere opinionem, quod mundus non κατ' οὐσίαν sit interiturus, sed κατὰ ποιότητα duntaxat sit immutandus. Irenaeus lib. 5. adv. haeres. cap. 36: *Non substantia neque materia conditionis exterminatur, verus enim et firmus, qui constituit illam; sed figura transit mundi hujus, hoc est in quibus transgressio facta est, quoniam veteratus est homo in ipsis, et propter hoc figura haec temporalis facta est praesciente omnia Deo. Praetereunte autem figura hac et renovato homine et vigente ad incorruptelam, ut non possit jam veterascere, erit coelum novum et terra nova.* Proclus apud Epiphanium haeres. 64: *Non placet autem, ut illud dicatur, quod omnia funditus pereant et terra et aer et coelum non futura sint. Exardescet quidem ad purgationem ac renovationem descensione facta totus mundus igne dilutus, non tamen ad perfectum interitum ac corruptionem deveniet. Si enim melius est non esse quam esse mundum, cur Deus, qui mundum fecit, quod pejus est elegit? frustra laboravit? Igitur ad hoc, ut sit et maneat, creaturam Deus construxit. Manet creatura in melius ac decentius renovata, exsultans et gaudens resurrectione ob filios Dei etc. At si non pereunt universa, dixerint adversarii, quomodo igitur Dominus coelum et terram praeteritura esse dixit, et propheta dixit: Peribit coelum veluti fumus et terra veluti vestimentum inveterascet? quandoquidem hic mos est Scripturis, respondebimus, ut hanc mundi transmutationem in meliorem ac magis gloriosam restitutionem interitum ac perdi-*

Forma consummationis, XX. 52.

tionem dicant, tanquam videlicet prior figura percat per universorum ad illustriorem statum immutationem. Nam nulla contrarietas est in Scripturis divinis. Praeterit enim figura hujus mundi et non mundus. Cyrillus Hierosolymitanus catech. 15: Creatus hic mundus rursus renovabitur etc. ut non maneat admiranda haec domus plena iniquitate. Pertransibit hic mundus, ut pulchrior restituatur etc. Non tristemur tanquam soli morientes, cum et astra moriantur, fortasseque rursus excitabuntur. Complicabit coelos Dominus, non ut perdat eos, sed ut rursus meliores illos excitet. Audi, quomodo peribunt coeli, mutabis eos ut vestimentum. Sicut perditio hominis dicitur, ut tamen resurrectio expectetur, sic et coelorum resurrectionem expectamus. Hieronymus in c. 51. Esa.: Perditio coelorum non interitum sonat, sed mutationem in melius etc. Si coelum et terra peribunt atque veterascent, qua consequentia habitatores ejus sicut ista morientur, cum animas esse perpetuas et resurrectura corpora noverimus? Ex quo perspicuum est, coelum et terram non perire, sed in melius commutari. in c. 65. Esa.: Ex loco Psalm. 102, v. 21. coeli sicut vestimentum veterascent, perspicue demonstratur, perditionem et interitum non abolitionem in nihilum sed commutationem sonare in melius. Neque enim illud, quod alio in loco scriptum est: Luna fulgebit ut sol, et sol septuplum lumen accipiet, interitum significat pristinorum sed commutationem in melius. Quod ut possit intelligi, nostrae conditionis ponamus exempla. Infans enim cum in puerum creverit et puer in juvenem et juvenis in virum et vir in senem, nequaquam per singulas aetates perit. Idem enim est, qui prius fuit, sed paulatim immutatur et aetati pristinae periisse dicitur. Quod intelligens et Paulus apostolus loquebatur: Praeterit enim figura hujus mundi. Consideremus, quid dixerit, figura praeterit, non substantia. Hoc idem significat et Petrus: Novos coelos et novam terram videbimus. Non dixit, alios coelos et aliam terram videbimus, sed veteres et antiquos in melius commutatos. Augustinus lib. 20. de civ. Dei c. 14: Peracto judicio desinet hoc coelum et haec terra, quando incipiet esse coelum novum et terra nova. Mutatione namque rerum non omnimodo interitu transibit hic mundus, unde et apostolus ait: Praeterit figura hujus mundi, non natura. c. 16: Illa conflagratione mundana elementorum corruptibilibus qualitates, quae corporibus nostris corruptibilibus congruebant, ardendo penitus interibunt, atque ipsa substantia eas qualitates habebit, quae corporibus immortalibus mirabili mutatione convenient, ut scilicet mundus in melius innovatus apte accommodetur hominibus etiam carne in melius innovatis. cap. 24: Coeli intelliguntur perituri salvis illis superioribus et in sua integritate manentibus, in quorum firmamento sunt sidera constituta. Chrysostomus homil. 10. ad popul. Antioch.: Cum resurrexerimus et incorrupta sumserimus corpora, tunc et coeli corpus et terrae et mundi totius incorruptum

erit et immarcescibile. Idem homil. 5. ad Theodorum dicit, fore quandam ἀναλογίαν corporum et ceterorum per immortalitatem et gloriam, ut quemadmodum illis propter nostrum peccatum sceleris et corruptionis jugum inductum fuit; ita nobis a mori liberatis illa quoque a corruptionis molestia liberanda et ad pristinum splendorem reducenda sint. Cyrillus Alexandrinus in comm. Esa. 51: Innovationem reparationemque ad meliorem statum apposuit dixit mortem elementorum. Itaque fore praedicti quemadmodum corporum humanorum, renovationem rerum creaturarum, quasi a mortuis resurrectionem Salomus in Ecclesiasten: Coelum et terra transibunt per meliorationem sed non per ablationem, quae igne judicii purgata meliorabuntur, quoniam renovabuntur, sed non penitus destruentur. Tantum quippe ardebit sursum et terra deorsum, quantum malitia hominum simul et daemonum co inquinare potuit. Gennadius Massiliensis lib. de eccles. dogm. c. 69: Elementa, id est coelum et terram, non credamus abolenda per ignem, sed in melius commutanda, figuram quoque mundi, id est imaginem substantiae, transiturem. Andreas Caesariensis in comm. c. 6. Apoc.: Coelum recessit sicut liber involutus. Per hoc significatur, coelum non subiturum aliquem interitum aut abolitionem sed tantum quandam involutionem et ad meliorem statum mutationem. Gregorius Magnus lib. 17. moralium c. 7: Coelum et terra per eam, quam nunc habent, imaginem transiunt, sed tamen per essentiam sine fine subsistent. Coelum et terra non alia condenda sunt sed haec ipsa renovanda. Coelum igitur et terra transit et erit, quia et ab ea, quam nunc habet specie per ignem tergitur et tamen in sua semper natura servatur. Cononitae in seculo septimo mundi creationem quidem secundum materiam et formam interitum autem secundum formam solummodo concedebant. Centuriae Magdeburgenses 7. col. 12. Isidorus Hispalensis lib. de doctr. et fide cap. 38: Elementa, id est coelum et terram, non credamus abolenda per ignem, sed in melius commutanda figuram autem mundi, id est imaginem non substantiam, transiturem. Julianus Toletanus lib. prognost. c. 46: Mutatione rerum non omnimodo interitu transibit hic mundus etc. Beda in 2. Pet. 3: Coelum et terra consumpta per ignem mox eunte igne gratiorem resument speciem. Praeterit enim figura hujus mundi, non substantia, sicut carnis nostrae non substantia perit, sed figura immutabitur, quando quod seminatur corpus animae resurget spirituale. Damascenus lib. 2. orthod. c. 6. circa fin.: οὐ παντελῶς ἀφανισθήσονται οἱ οὐρανοί, non penitus disparebunt, nam veterascent quidem et velut amictus involventur et immutabuntur et erit coelum novum et terra nova. Nicephorus lib. 18. hist. eccl. c. 47. Johannem Philoponum nomine taxat, quod statuerit consummationem si interitum visibilis hujus mundi ac rursus novae mundi creationem alteram, et huic Philoponi sententiae opponit dogma Cononis, qui mundi interitum

juxta formam solummodo, non autem secundum materiam fore statuit. Similia occurrunt apud Aleuinum in comm. Psalm. 101. Ambrosium Ansbertum lib. 9. in Apocal. Eliam Cretensem in orat. 10. Gregorii Nazianzeni, Haymonem in comm. 1. Cor. 7. Rabanum lib. 4. de universo c. 10. Euthymium in comm. Psalm. 101. Anselmum lib. de similitud. c. 43. et in comm. 1. Cor. 7. **Item in epist. ad Hebraeos tom. 2. f. 466 in elucidario ejusdem tom. 3. f. 242.** Lyranum in comm. Hebr. 1. in comm. 2. Petr. 3. et in comment. Apocal. 20. etc.

38. 2. Proinde sententiam de substantiali mundi *φθορᾷ* seu interitu non defendimus ut *fidei articulum* ad salutem scitu ac creditu simpliciter necessarium, sed eam emphaticis Scripturae dictis, quae de fine mundi loquuntur, magis conformem esse dicimus. 3. Ex eo porro consequens est, illis, qui contrariam opinionem amplectuntur ac per *ἀλλοίωσιν* mundi transitum definiunt, non esse dicam haereseos temere scribendam. 4. Unde multi malunt in hac quaestione *ἐπέχειν* et futurae experientiae eventui rem committere, quam certi quiddam determinare. Jodocus Clichtoveus commentator Damasceni lib. 2. orthod. fid. c. 6. p. 87: *Nosse operae pretium est, non parvam apud auctores ambiguitatem agitari, quomodo perituri sint coeli et inveterandi. Quidam statuunt, mundum re ipsa et secundum substantiam interiturum; aliorum vero sententia est, elementa et coelos esse perituros non secundum substantiam, sed secundum proprietates et accidentia. Ultra autem harum sententiarum sit veritati conformior et utri potius accedendum sit, haud facile est ex sacris literis adjudicare. Idcirco totum potius divinae ordinationi committitur sine accuratiori indagine. Ita enim futurum est, quemadmodum ipse constituit. Quomodo autem fore decreverit, non amplius pervestigandum est, neque ulterius perquirendum, quam divina determinaverint eloquia, credendumque haud dubie, quod coelum et terra transibunt, Christi autem verba non transibunt, et hac sola fide contenti abire debemus. Satis enim est in hujusmodi inquisitionibus, ubi certum nihil ex Scriptura constat, pie dubitare quam temere quidquam definire. Idem videtur quibusdam ex nostris. Heerbrandus in Compend. theol. in cap. de consumm. seculi quaest. ult. p. 537: Num secundum accidentia et proprietates inhaerentes, an vero etiam secundum substantiam mundus sit periturus, non est humani ingenii acie curiose perscrutandum, sed constitutum hoc est in solius Dei Patris coelestis potestate et arbitrio. Mylius in explic. Aug. confess. art. 17. p. 231: Disceptationem illam, utrum *φθορᾷ*, an *ἀλλοίωσιν* transitus mundi definiendus sit, pia *ἐποχὴ* rectissime dirimit, quae in sensu futurae experientiae quam divinationum *ὁρέσει* certorem esse quaestionis illius solutionem statuit. Eadem verba repetit Hutterus disp. 22. de praecip. fid. artic. th. 28. Lobeckius disp. 19. in August. conf. th. 48: *ἡτοιμασμένον* illud, an mundus ratione qualificatum in melius commutandus sit, ut perpetuo du-*

ret, an vero οὐκὶς seu substantiae ratione in nihilum sit transiturus, ἐποχὴ Christiana rectissime dirimit, Spiritus sanctus illud nusquam exprimit etc. Schilterus in disput. de duob. hominis noviss. in c. de transitu mundi thes. 16. commendat in hac quaestione sententiam Augustini epist. 78: *Magis eligo cautam ignorantiam confiteri quam falsam scientiam profiteri.* Meisnerus part. 1. sobr. philos. sect. 3. c. 3. q. 5: *τὸ ἐπέχειν hic est tutissimum et locum habere debet regula Bernardi serm. 4. omnium sanct., quod nulli datum est experiri; nullus conetur effari etc.* 5. Quin et quidam ex nostris qualitatum immutatione mundum transiturum esse arbitrantur. Lutherus solitus fuit dicere: *Der Himmel hat iho sein Werdeltagskleid, dort aber wird er anziehen sein Sonntagskleid.* In postill. eccles. dom. IV. post Trinit.: *Die Sonne ist iht nirgend so schön, hell und klar als da sie im Anfang geschaffen war, gewesen ist, sondern ist um der Menschen willen wol halb finster, ruffig und befudelt, an jenem Tage aber wird sie Gott wieder ausfegen und reinigen durchs Feuer, daß sie heller und klarer seyn wird, denn sie im Anfang ist gewesen. Weil sie aber muß um unser Sünde willen leiden und den ergsten Buben so wol als den Frommen leuchten, darum verlanger sie herzlich nach jenem Tage, da sie wieder soll ausgepuhet werden und allein den Seligen mit ihrem leuchten dienen.* Brentius homil. 53. in Lucam f. 621: *Num coelum et terra ita transibunt, ut nihil eorum omnino maneat? minime omnium. Non transibunt omnino, sed mutabuntur. Abjicient vestimentum corruptionis et induent novam vestem incorruptionis, futura quidem coeli ac terrae mutatio, non autem in totum abolitio.* Althamerus in conciliat. locorum pugn. cent. 1. loc. 4: *Coelum et terram non credamus abolenda per ignem, sed in melius commutanda. Coeli solventur, id est fient alii mundiores, sicut aurum igne solvitur, non ut intereat, sed ut purius fiat expurgata scoria.* Philipp. Nicolai lib. 5. de vita aetern. c. 10. part. 1. operum Germ. p. 333: *Es soll die ihige Welt verbrennen, und zwar im Feuer ganz untergehen, aber doch nicht materialiter mit Vernichtung ihres Wesens, sondern formaliter nach ihrer ihigen Gestalt und baufelligen Zustand, quod ipsum declarat exemplo corporum ex pulvere ad vitam resuscitatorum. Pelargus cum adhuc esset orthodoxus, in Jesuitismo loc. 23. p. 203: Sententia vera est, mare, quod ad varios usus hominumque commoda optimi creatoris jussu deservit, innovatum cum ceteris elementis et a servitute restituto homine liberatum iri.*

39. Hisce praemissis pro adstruenda mundi *κατ' οὐκὶς* destructione producimus haec argumenta. 1. Ex Scripturae sacrae dictis. In illis vero notanda 1. *emphatica futuri interitus descriptio.* Deuter. 32, v. 22: *Ignis succensus in furore meo ardebit usque ad infernum inferiorem et consumet terram* (Hebraeum *תִּאָכַל* perdet, absorbet) et fructum ejus et inflammabit fundamentum montium. Job. 14, v. 12: *Non resurget homo, donec non erunt coeli*, Hebraeum *עֲרֵבְלֵי שָׁמַיִם*. Psalm. 72, v. 7:

Argumenta pro adstruenda mundi *κατ' οὐκὶς* destructi-one. 1. Ex Scripturae dictis. 1. Descriptio.

Florebit multitudo pacis usque ad non lunam, id est donec non amplius sit luna. Psalm. 102, v. 27:
 xx. 56. *Coelum et terra peribunt, in Hebraeo est כָּבֵד per-*
it, interit, omnimodam rei perditionem notans, op-
ponitur enim generationi. Ut ergo generatio for-
maliter et praecise sumpta est ipsius substantiae pro-
ductio, ita interitus seu corruptio est ejusdem de-
structio. Esa. 34, v. 4: Tabescet omnis militia coe-
lorum, in Hebraeo est פָּזַז liquefactus, dissolutus
fuit. Esa. 65, v. 17: Coeli priores non memorabun-
tur, nec adscendent super cor. Dan. 9, v. 27: us-
que ad consummationem. c. 12, v. 4: usque ad tem-
pus finis. Soph. 1, v. 18. c. 3, v. 8: Igne zeli de-
vorabitur omnis terra. Matth. 5, v. 18. c. 24, v. 35.
Marc. 13, v. 31. Luc. 16, v. 17. c. 21, v. 33: Coe-
lum et terra transibunt, παρελεύσονται. Matth. 13,
v. 39. c. 24, v. 3. c. 28, v. 20. συντέλεια, consum-
matio, seculi. 1. Cor. 7, v. 31: Figura hujus mundi
παράγει, praeterit. 1. Cor. 10, v. 11. c. 15, v. 24:
deinde τέλος, finis. Hebr. 9, v. 26: in consumma-
tione seculorum. 1. Petr. 4, v. 7: τέλος τῶν πάν-
των. 2. Petr. 3, v. 7: Coeli et terra reservantur
igni. v. 10. Coeli magno impetu transibunt, ele-
menta calore solventur, λυθίσονται, terra autem et
quae in ea opera sunt, exurentur. v. 12. Coeli ar-
dentes solventur et elementa ignis ardore tabescent.
1. Joh. 2, v. 17: Mundus παράγεται, transit. Apoc.
10, v. 6: Tempus non erit amplius. c. 20, v. 11:
A facie sedentis super thronum fugit coelum et
terra, et locus non est inventus eis. c. 21, v. 1:
Primum coelum et prima terra abiit et mare jam
non amplius est. Confer quae de emphasi horum
dictorum omnium ac singulorum allata sunt superius
§. 7. et seqq. hic tale ex illis formamus argumen-
tum. Quidquid ita transit, praeterit, abit, consumit-
ur, inflammatur, exuritur, perit, tabescit, dissolvitur,
ut conflagret, finiatur, consummetur et non sit am-
plius nec locus ei inveniatur, illud non qualitatum
duntaxat immutationem sed ipsius substantiae abo-
litionem sustinet. Jam vero de coelo et terra em-
phaticis illis loquendi formulis omnibus Spiritus san-
ctus utitur. Ergo. Quid est disparuisse coelum et
terram et ita fugisse, ut locus eis uspiam inveniri
non posset, nisi amplius non esse? pro eodem igitur
non esse, abiisse et fugisse usurpanda sunt,
scribit Blasius de Viega in Apoc. c. 21. p. 812.

40. Ad hoc argumentum sententiae nostrae primarium variis modis excipiunt, qui contrarium defendunt. 1. *Coeli peribunt non quoad substantiam, sed quoad motum et statum, Barradius libr. 10. conc. evang. c. 1. Coelestia corpora immutabuntur non quoad substantiam, sed tantum secundum quen-*
dam transitum a motu ad quietem et ad alium statu-
um praestantiorum, Blasius de Viega in cap. 21.
Apoc. Coeli visibiles non amplius erunt secundum
quid, id est secundum pristinam formam accident-
ariam, Timplerus cap. 3. phys. generat. q. 11. Res-
pondemus: haec exceptio non satisfacit emphasi dic-
torum Scripturae, ut cuilibet primo statim intuitu
apparet. Quid enim? num interire, perire, transire,

liquescere, non amplius esse etc. nihil aliud est quam
cessare a motu? num consummari, absumi, dissolvi,
e memoria plane deleri nihil aliud est quam im-
mutari? sic ergo piorum corpora in die resurrecti-
onis et judicii immutanda possunt dici interitura,
peritura, quin et non amplius futura, imo quidquid
in hac vita qualitatum alterationem sustinet, illud
non amplius esse dici posset. Num ita fugere, ut
locus ei non amplius inveniatur, est transire a motu
ad quietem? sic ergo quidquid a motu quiescit,
omni loco exulare dicendum erit. Urgemus hoc
argumentum. In quo rō esse coeli et maris con-
sistit, illud in fine mundi abolebitur, quia de coelo
et mari dicitur, quod non amplius erunt. Jam vero
esse coeli et maris consistit non in qualitibus,
non in motu, non in forma accidentaria, sed in forma
essentiali. Ergo in fine mundi non qualitates tan-
tum, non motus tantum, non forma accidentaria
tantum, sed ipsa essentialis forma coeli et maris
abolebitur. Aliud est non amplius esse, aliud vero
non amplius tale esse. Scriptura simpliciter et ab-
solute pronuntiat, coelum et mare non amplius fu-
tura, hoc non est temeraria audacia mutandum in
eam loquendi formulam, quod non amplius sint tali-
futura. Quidquid ea ratione interit, ut dicatur
conspectu Dei παρεπόπου effugisse, nec locus al-
quis, in quo amplius exsistat, inveniatur, illud no-
accidentaliter duntaxat ratione qualitatum, sed es-
sentialiter ratione substantiae interius censendum.
Jam vero de coelo et terra Apoc. 20, v. 11. id d-
serte asseritur. Ergo literaliter verborum sensui in
explicatione Scripturae tamdiu inhaerendum, don-
ec evidens necessitas ab eo discedere nos cogat. Ne-
que immerito quis dubitaverit, an cessatio a mo-
tu posset dici coeli perfectio. Coelum eo fine a Deo
conditum est, ut perpetuo moveatur, hic coeli mo-
tus dependet ab ejus forma essentiali, proinde mo-
tus potius est coeli perfectio quam quies, perfec-
tio enim rei consistit in eo, ut assequatur finem a Deo
creatore sibi praestitutum. Confer ea, quae de coe-
lorum interitu diximus superius §. 28. 2. Verum
perire non semper est tota substantia interire, sed
secundum quid duntaxat aboleri. Nam primus
mundus aqua diluvii inundatus dicitur periisse. 2.
Petr. 3, v. 6. qui tamen secundum esse substantiale
non fuit abolitus, impii in die judicii dicuntur pe-
rituri v. 7. qui tamen essentiae abolitionem vel an-
nihilationem minime experientur, Martinus in theol.
p. 1076. Respondemus: Coelum et terra non tan-
tum dicuntur interitura ac peritura, sed etiam non
amplius futura ac ita transitura, ut locus eis non
inveniatur, quod nec de primaevio mundo, nec de
impiis Scriptura asserit. Abludit etiam exceptio a
vero quaestionis statu, qui in eo consistit, an voca-
bulum ἀπολέσθαι significet mutationem rei οὐκ αὐ-
δῶς manentis in statum meliorem, quod nos ne-
amus. Cujus quaestionis pars affirmans ex primis
mundi et hominum impiorum exemplis probari ne-
quit, cum nec mundus primaevus per diluvium in
meliores statum fuerit mutatus, sed misere et hor-

ribiliter devastatus, nec impii in die iudicii in meliorem statum sint mutandi, sed potius aeternae morti tradendi et sempiterno exitio perdendi. Si ea, quae in meliorem statum evehantur, possunt dici ἀπολέσθαι, utique etiam de corporibus beatorum idem dici poterit, quod absonum. Scriptura non per ἀπόλειαν sed μετασχηματισμόν, gloriosam illam immutationem, corporum describit Philipp. c. 3, v. 21. Adde, quod sit maxima disparitas inter ἀπόλειαν mundi primaevi per diluvium ac praesentis mundi destructionem per finale incendium; ibi erat partium duntaxat quarundam mundi devastatio, hic erit totius machinae mundanae abolitio; ibi erat inundatio duntaxat per aquam superficiem totius οἰκουμένης occupantem, hic erit conflagratio per ignem coelum et terram absumentem; ibi seminarium ali-quod humani generis manebat residuum, hic vero completo omnium electorum numero succedet finalis et perfecta huius seculi consummatio. 3) *Coeli peribunt, id est perire possunt, si Deus velit, veterascent sicut vestimentum, id est poterunt veterascere*, Barradius d. l. Respondemus: Imo vero non solum de potentia corruptionis, sed de ipso actu psalmographus loquitur: *Coeli peribunt et veterascent*. Profero argumentum tale. Quo sensu ac respectu in opposito membro dicitur Deus permanere ac idem semper esse, eo etiam sensu ac respectu coeli dicuntur perire et veterascere. Jam vero Deus non eo tantum sensu ac respectu dicitur permanere ac idem semper esse, quod non tantum possit permanere et idem semper esse, sed quod ipso etiam actu permaneat ac semper idem sit. Ergo etiam coeli eo sensu ac respectu dicuntur perituri, non quod possint duntaxat perire, si Deus velit, sed etiam quod vere et ipso actu tempore divinitus constituto sint perituri. Urgeo etiam hanc regulam: In propheticis vaticiniis verba non sunt accipienda tantum de potentia, sed de ipso actu, alias nulla eorum foret certitudo, nullus usus. Sic quando Jacobus patriarcha dicit: *Non auferetur sceptrum de Juda, donec veniat Silo*, nequaquam est sensus, quod fieri possit, ut sceptrum in tribu Juda relinquatur usque ad Messiae adventum, sed quod re vera et ipso actu sit relinquendum in hac tribu sceptrum, donec Messias veniat. Idem iudicium de vaticiniis reliquis. Jam vero nemo negare potest, Psalm. 102. et in aliis Scripturae dictis, quae de fine mundi loquuntur, proponi vaticinium. 4) *Verba Christi de coeli ac terrae transitu per comparationem intelligenda sunt, facilius est, perire coelos in corruptibiles quam mea verba*, Jansenius, Sanctius et alii ex Pontificiis, Piscator in epist. Rom. 8, ob-serv. 17. Respondemus: Ostendimus superius §. 8. Christum non loqui *comparate* sed *absolute*, ac particulam *donec* non esse *exclusivam*, quasi nunquam futurum sit, ut coelum et terra transeant, sed *inclusivam*. Adde, quod haec exceptio non possit accommodari omnibus et singulis Scripturae dictis, quae de fine mundi agunt. Quis enim erit sensus dicti apud Jobum: *Non resurget homo, donec non*

erunt coeli? num is, facilius est, coelos non esse, quam hominem non resurgere? Quis sensus oraculi Davidici: *Coeli peribunt, tu autem idem permanes?* forte is erit, facilius est, coelos perire, quam te non permanere eundem? At hac ratione propositiones absolutae mutantur in comparatas, ac nullum manebit Scripturae dictum, ex quo vel qualitatum duntaxat immutationem in mundo futuram probari possit, omnia enim per confictam illam comparationem explicari vel potius detorqueri poterunt. Explicent vero nobis Pontificii, quomodo haec interpretatio accommodari queat visioni apocalypticae: *Vidi thronum magnum candidum et sedentem super eum, a cujus conspectu fugit coelum et terra, et locus non est inventus eis*. Num dicemus, hunc esse sensum, facilius est, coelum et terram fugere, quam iudicem super thronum suum non sedere? At quis non videt, hoc esse coactum et confictum? quis non animadvertit, hunc sensum dictis Scripturae inferri, non autem ex illis nasci? 5) *Si coelum et terra per totalem abolitionem peribunt, qua consequentia habitatores ejus sicut ista morientur ac peribunt* Esa. 51, v. 6. *cum animas esse perpetuas et resurrectione corpora noverimus?* Est hoc argumentum Hieronymi in comm. illius loci. Respondemus: Hieronymus ibidem monet, quod verba prophetica, *coelum sicut fumus liquescent, Aquila reddiderit micioθήσειαι, comminuentur in nihilum, Symmachus ἀλίσσονται, in salis modum conterentur et evanescent*. XX. 59. Jam vero manifestum est, substantialem interitum his verbis emphatice exprimi. Verba Hebraea כִּמְעוּתָם recte verti possunt *sicut haec*, id est quasi nihil interibunt, sic werden vergehen als ein Schnipfein oder Kipfein, vide Lutherum in not. marginal. Adde, quod hominum interitum nemo possit vocare accidentalem duntaxat mutationem, multo minus in meliorem statum immutationem (alias quotquot moriuntur, ad perfectiorem statum eveherentur), sed est substantialis compositi destructio.

41. 2. *Comparatio*. Interitus coeli ac terrae confertur cum illis, quae totaliter et essentialiter cor-rumpuntur. Ergo ipsa quoque non accidentaliter duntaxat mutabuntur, sed substantialiter interibunt. Psalm. 97, v. 5: *Montes sicut cera fluxerunt a facie Domini*. Cera ab ardore solis non modo dissolvitur, sed etiam tandem plene ac plane absuitur. Psalm. 102, v. 27. Hebr. 1, v. 11: *Coeli sicut vestimentum veterascent*. Esa. 51, v. 6: *Terra sicut vestimentum veterascent*. Quando vestimentum veterascent, non mutatur in statum perfectiorem et pulchriorem mutatis duntaxat qualitatibus, sed potius successive atteritur et prorsus inveteratum ac detritum dissuitur ac dirumpitur, disruptum et usui minus commodum tandem abjicitur; sic veterascent etiam coeli sicut vestimentum, tum quia ad interitum magis magisque inclinant, diminutis scilicet viribus et influentiis; tum quia substantialiter ac plenarie tandem interibunt instar vestimenti vetustate attriti. Esa. 34, v. 4: *Complicabuntur sicut liber coeli*. Apoc. 6, v. 14: *Coelum recessit sicut*

2. Comparatio.

liber involatus. Creatio coeli per *expansionem tabernaculi seu cortinae* descripta Psalm. 102, v. 26. est *ipsius substantiae coeli productio*, ergo etiam *destructio ac interitus coeli per complicationem libri* descriptus est ipsius substantiae coeli abolitio. Esa. 24, v. 4: *Omnia militia coelorum defluet, sicut defluit folium de vinea et de ficu*, quod Christus sic videtur exponere Matth. 24, v. 29: *Stellae de coelo cadent*, et Johannes huc videtur respicere Apoc. 6, v. 13: *Stellae coeli ceciderunt super terram, sicut ficus emittit grossos suos, cum a magno vento moventur.* Quemadmodum folium ab arbore decidens non mutatur in statum meliorem ac perfectiorem, nec qualitatum duntaxat alterationem sentit, sed secundum substantiam corrumpitur; sic coeli, quia ad morem foliorum cadentium defluere dicuntur, non ad statum perfectiorem elevari sed essentialiter corrumpi intelliguntur. Quando coelum instar libri complicabitur, stellae foliorum instar ab arbore cadentium defluent. Ergo non manebunt stellae firmamento infixae, sicut characteres literarum manent in libro complicato. Esa. 51, v. 6: *Coeli sicut fumus deficient.* Fumus non secundum qualitates duntaxat mutatur, multo minus in perfectiorem statum extollitur, sed a vento dissipatur, aut si ventus abisit, sua sponte evanescit, unde ea, quae facili negotio, citissime et totaliter intereunt, fumo comparantur. Psalm. 102, v. 4: *Defecerunt dies mei sicut fumus*, quod v. 12. exponitur, *defecerunt sicut umbra.* Sap. 5, v. 15: *Spes impii tanquam fumus, qui a vento diffusus est.* 1. Cor. 7, v. 31: *Schema huius mundi praeterit.* Sicut finita comoedia aulaea et quae comico actui inservierunt, e medio tolluntur, ut nusquam amplius oculis intuentium sint obvia; sic decurso huius vitae spatio coelum et terra instar ejusdam aulaei, quod huius seculi comoediae inservit, e medio tollitur nec amplius conspicietur.

xx. 60. 42. Excipiunt 1. Psalm. 102, v. 27. *usurpari de interitu coelorum verbum* חָלַף, quod *mutationem duntaxat, non autem abolitionem significat.* Respondemus: Imo verbum hoc non tantum qualitatum mutationem ac rei alicujus renovationem, sed etiam quandoque rei interitum ac perditionem notat, ut significet idem quod *praeterit, transiit et in significatione activa sustulit, removit, corrumpit.* Esa. 2, v. 18. *idola mutabuntur*, Targ. חֲסִידֵיךָ, *cessabunt, peribunt, ex terra tollentur.* Esa. 24, v. 5. *mutarunt statutum*, Targ. אֲבִיבֵי, *aboleverunt.* Cant. 2, v. 11. *imber transiit, sibi abiit* etc. Utraque vero significatio hic habet locum, quod coeli secundum qualitates sint mutandi, videlicet ante diem novissimum, et quod totaliter sint interituri, videlicet in die novissimo, ut colligitur ex addita similitudine vestimenti, quod primo quidem vetustate atteritur, postea vero plane dirumpitur ac interit. Adde quod in locis parallelis haec coelorum mutatio per ipsam *roū* esse desitionem et abitionem describitur. 2. *Vestimentum coeli, id est splendor et claritas ipsius*, Psalm. 104, v. 2. *mutabitur, quia lux solis erit septuplo major*, Esa. 30, v. 26. *interim ipsa*

substantia permanebit, sicut homo mutato vestimento idem manet. Blasius de Viega in Apoc. p. 813: *Non dixit regius vates, coelestia corpora omnino peritura, sed alio longe nobiliori et praestantiori, tum quoad lucem, tum quoad statum vestimento induenda, exploratum autem est, solius vestimenti mutationem non ad ipsam internam corporis mutationem pertinere.* Respondemus: Propheta regis non lucem et splendorem coelorum, sed ipsos coelos instar vestimenti mutandos esse asserit. Omne, inquit, *sicut vestimentum veterascent et sicut oportum mutabis eos, et mutabuntur.* Quemadmodum ergo homo vetus vestimentum abjicit et novum induit; sic Deus coelos adspectabiles velut veterascent vestimentum mutabit ac novos coelos condet. Thomas in comm. Hebr. 1: *Sicut vestimentum assumitur ad usum, cessante vero usu deponitur; sic cum fuerit completus electorum numerus, mutabitur coelum quasi vestimentum, quia jam amplius ad rerum generationem et corruptionem non inservit.* 3. *Vestimentum potest mutari, ut tamen non positum abjiciatur aut conscindatur, sed in futurum usum reservetur, sicut contingit in vestibus hiemi epia, quas veris tempore seponimus et venturas brumas reservamus.* Lyranus in c. 1. Hebr.: *Sicut cessante frigore mutatur vestis, quae erat contra frigus necessaria, non quidem tunc mutatur sic vestis, quod corrumpatur, sed quia frigus cessat; sic coeli et elementa dicuntur mutari, quia motus coeli et alteratio elementorum, quae sunt propter generationem, manente tamen substantia cessabunt.* Respondemus: Psalmographus non nude ac simpliciter interitum coelorum comparat mutationi vestimentorum, sed vestimentorum veterascentium ac vetustate attritorum, quae ita mutantur, ut abjiciantur et eorum loco nova assumantur. Quemadmodum nova ac mutatoria vestis vocatur non illa, quae renovatur ac cui lacina assuitur, sed quae ex novo panno conficitur; sic novi coeli dicuntur, non qui renovantur, sed qui de novo creantur. Gen. 45, v. 22. Jud. 14, v. 12. et 19. 2. Regum 5, v. 5. 22. et 23. חֲלִפֵּי הַבְּשִׂמֹּת, *mutationes vestium*, id est mutatoriae vestes dicuntur, non quae ex vetustis purgatae, renovatae, conatus etc. sed quae prorsus novae et a prioribus prorsus diversae. Quando Genes. 41, v. 14. dicitur, *Joseph mutasse vestes* coram Pharaone sistendus, tum non est sensus, quod illas ipsas, quibus in carcere indutus erat, purgaverit ac interpolaverit, sed quod abjectis prorsus veteribus vestibus novas et a prioribus diversas induerit. Quemadmodum quando de vestimentis Israëliitarum in deserto oberrantium dicitur, quod per 40 illos peregrinationis annos *non inveteraverint* Deut. 8, v. 4. cap. 29, v. 5. tum sensus est, quod ipsorum quidditas manserit salva, ita et converso, quando vestimentum aliquod dicitur veterascere, tunc quidditatem suam non amplius tantam tectam retinet nec destructis qualitatibus vitiosis in statum perfectiorem mutatur, sed essentialiter per attritionem corrumpitur, et ut Poëta canit, *et siduo consumitur usu.* Jam vero David et Esaias

prophetas testantur, coelum et terram instar vestimenti inveteratura. Quando David a luctu surgens *vestes mutat* 2. Samuel. 12, v. 20. non pristinas a squalore et sordibus purgat, sed prioribus abjectis novas induit, sic Deus mutans coelum sicut vestimentum non renovat priores coelos, sed novos creat. 4. *Coeli complicabuntur sicut liber. Jam vero liber involutus non penitus interit.* Respondemus: quando liber convolvitur, nullus ejus ad lectionem manet usus, sic coeli in hac vita sunt liber *ῥῆς θεωρησιας, annuntiant enim gloriam Dei* Psalm. 19, v. 1. sed in fine seculi hic liber convolvitur ac complicabitur, quia electi utpote intuitiva Dei notitia fruente nullo amplius externo divinae cognitionis adminiculo indigebunt. Confer dicta parallela, quae de coelorum interitu agunt, ut et ea, quae de hac ipsa similitudine §. 7. et proxime praecedente sunt allata.

43. 3. *Oppositio.* Psalm. 102, v. 27: *Coeli peribunt, תִּפְּזוּר, תִּפְּזוּר, tu autem permanes seu stabilis manes.* Praefixum enim *ו* non solum est copulativa, sed etiam quandoque adversativa, quam significationem hoc loco eam obtinere, manifestum est ex serie textus. Sic ergo concludimus: Quo sensu ac respectu Deus dicitur permanere, eodem sensu ac respectu coeli dicuntur perire, alias non esset oppositio directa. Jam vero Deus dicitur permanere essentialiter. Ergo coeli intelliguntur perire essentialiter. Vel hoc modo: Quidquid in oppositione directa ac perfecta uni oppositorum tribuitur, alteri derogatur, et vice versa. Jam vero secundum essentiam permanere in hac oppositione Deo tribuitur. Ergo secundum essentiam permanere coelis derogatur. Quae enim alias foret oppositio, coeli perpetuo sibi similes et incorruptibiles a motu ad quietem alim quando transibunt, tu vero secundum essentiam permanebis? vers. 28. eadem oppositio emphatice repetitur: *Mutabis eos sicut vestimentum, תִּפְּזוּר, תִּפְּזוּר, tu vero idem ipse, scilicet es ac manes, et anni tui תִּפְּזוּר, תִּפְּזוּר, non deficient, non consumuntur.* Anni, qui Deo tribuntur *ἀνθροπονικῶς*, explicandi sunt *θεοκρατικῶς*, sunt enim anni aeternitatis, omnis successionis prorsus expertes, sicut et dies, qui Deo tribuntur Dan. 7, v. 9. sunt dies aeternitatis 2. Petr. 3, v. 18. *וְהָיָה* significat *plene et totaliter consumtus est.* Quemadmodum igitur anni Dei non deficient, inde atque ideo, quia ipse secundum essentiam idem semper est ac manet; sic e converso vi oppositionis coeli ideo mutabuntur ac deficient, quia eorum essentia non manet eadem, sed abolebitur. Anni Dei non deficient, id est non erit tempus, quo Dei essentia varietur vel aboleatur. Ergo vi oppositionis coeli peribunt ac mutabuntur, id est erit aliquando tempus, quo essentia ipsorum mutetur ac aboleatur. Esa. 51, v. 6: *Coeli sicut fumus dissolventur, terra sicut vestimentum veterascet, salus autem mea in sempiternum erit et justitia mea non deficiet.* Quidam per salutem et justitiam *μετανοητικῶς* intelligunt Christum salvatorem, qui a Deo nobis factus est *justitia* 1. Cor.

Gerhardi loci. IX.

1, v. 30. sicuti etiam Esaias 40, v. 8. et in aliis Scripturae locis sic vocatur. Quidam beneficam Dei promissionem de Messiae beneficiis, sed res eodem redit. Quemadmodum ergo salus et justitia inde atque ideo dicitur non deficere, quia manent in sempiternum Joh. 12, v. 34: *Audivimus ex lege, quia Christus manet in aeternum;* sic coeli inde atque ideo vi oppositionis dicuntur deficere, quia non durabunt in aeternum, sed aliquando essentialiter ac totaliter interibunt. Matth. 24, v. 35. Marc. 13, v. 31. Luc. 21, v. 33: *Coelum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt.* Verbum Dei non transibit seu stabile permanebit in aeternum Esa. 40, v. 8. non secundum externa *πάθη* sive accidentia, videlicet scriptionem, lectionem, praedicationem etc. sed ratione *οὐσίας* seu quidditatis. Inde sic colligimus: Quo sensu ac respectu verbum Dei dicitur manere, eo sensu coelum ac terra dicuntur transire, ut ostendit oppositio. Jam vero Dei verbum inde atque ideo dicitur manere, quia *οὐσία*, quidditas et materiale ejusdem, manet. Ergo coeli inde atque ideo dicuntur transire, quia *οὐσία* et quidditatis abolitioni obnoxii erunt. Si statuatur, coelos qualitatum duntaxat mutationem, non autem substantiae abolitionem experturos, inter coeli ac terrae transitum ac verbi divini permanentiam non esset oppositio sed collatio. Ut enim accidentia seu formale externum verbi divini transit manente ejus quidditate ac materiali, sic coeli quoad qualitates et externa accidentia itidem transirent manente eorundem *οὐσία* sive essentia. 1. Joh. 2, v. 17: *Mundus transit et concupiscentia ejus, qui autem facit Dei voluntatem, manet in aeternum.* Mundi vocabulum *παράτος* ac principaliter hic accipitur *ἡδονικῶς* pro mundanis voluptatibus ac vitiosis cupiditatibus, *ἐπομένως* ac consequenter etiam accipi potest *φυσικῶς* pro coeli ac terrae systemate, quia non solum *quidquid est in mundo*, videlicet *concupiscentia carnis, concupiscentia oculorum et superbia vitae* v. 16. transit, sed ipsum etiam mundi aedificium aliquando per conflagrationem interibit, unde addit apostolus, *mundus transit et concupiscentia ejus.* Qua igitur ratione transit concupiscentia, ea etiam ratione transit ipse mundus, quia *τὸ transire* aequaliter de mundo et concupiscentia ejus praedicatur, et vice versa. Qua ratione illi, qui voluntatem Dei faciunt, manent, ea ratione mundus transibit, quia apostolus mundi transitum et eorum, qui voluntatem Dei faciunt, permanentiam directe invicem opponit. Jam vero concupiscentia prorsus ac totaliter interit, ac qui voluntatem Dei faciunt, in aeternum manebunt. Ergo mundus prorsus ac totaliter interibit, nec substantia ejusdem in aeternum manebit.

44. 4. *Novi coeli ac novae terrae promissio.* Esa. 65, v. 17: *Ecce ego creo coelos novos et terram novam, et non erunt in memoria priora et non ascendent super cor. c. 66, v. 22: Sicut coeli novi et terra nova, quos ego faciam, stant coram me, dicit Dominus.* 2. Petr. 3, v. 13: *Novos coelos et xx. 63.*

tatem omnem temporis successionem excludere. Jam vero tempus est commensuratio durationis secundum motus corporum coelestium. Quodsi ergo cessabit tempus, utique etiam cessabit motus coelestium corporum, alias enim corporum glorificatorum duratio juxta illum posset numerari ac commensurari. Excipiunt, motum coelorum cessaturum, non autem substantiam interituram. Atqui motus coelorum dependet a propria eorum forma. Quod enim fingunt intelligentias orbibus coelestibus assistentes eosque moventes, suffragio sacrarum literarum destituitur, ut suo loco plenius demonstratur. Cessante ergo motu coeli, cessabit finis, propter quem coelum conditum, cessabit perfectio, ad quam coelum conditum, cessabit propria formae operatio, in qua et cum qua coelum conditum. Sicut deorsum ferri terrae naturale est, ita circulariter moveri coelo, inquit Philosophus lib. 1. de coelo text. 15. Cessante ergo hoc motu naturali, interibit etiam ipsum coelum, unde subjungimus rationem 3. a finis remotione. Coelum conditum est fine eo, ut motu et influentiis in haec inferiora agat et ad creatoris agnitionem homini inseruiat. Sed post seculi consummationem cessabunt vicissitudines generationum et corruptionum in sub-lunaribus, ergo cessabunt etiam influentiae coelorum in haec inferiora. In vita aeterna beati Deum videbunt a facie ad faciem, ergo non opus habebunt creaturarum magisterio. Tota rerum universitas fine eo condita est, ut homini viatori praebeat domicilium, victum et vestitum, atque ut sit θεωρωσις quoddam speculum. Jam vero corpora beatorum glorificata nec victu nec vestitu nec terreno quodam domicilio indigebunt, nec in speculo amplius et aenigmatate, sed clara et intuitiva visione Deum cognoscent; beati non amplius erunt in via, sed in patria, non amplius erunt viatores, sed comprehensorum; ideo etiam non indigebunt amplius hujus vitae adminiculis. Quorsum illa terrae marisque restitutio cum vastissima aëris regione, si nullae erant inferioris hujus orbis incolae, sed omnes aut coeli cives beatissimo Dei conspectu frucentes, aut inferni titiones a facie Dei et omnium creaturarum usufructu in aeternum abjecti? 4. Ex coelestis Hierosolymae descriptione. Esa. 60, v. 19: Non eras tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor lunae illuminabit te, sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam et Deus tuus in gloriam tua. v. 20. Non occidet ultra sol tuus et luna tua non minuetur, quia erit tibi Dominus in lucem sempiternam. Apoc. 21, v. 22: Templum non vidi in nova illa civitate descendente a Deo ex coelo, Dominus enim Deus omnipotens est ipsius templum et Agnus, v. 23. et civitas non eget sole nec luna, luceant in ea, nam claritas Dei illuminabit eam et lucerna ejus est Agnus. c. 22, v. 5: Nox ultra non erit, et non egebunt lumine lucernae neque lumine solis, quoniam Dominus Deus illuminat illas. Si in coelesti Hierosolyma non est templum aliquod materiale, ergo nec aliud quoddam corporale domicilium. Si solis et lunae nobilissimarum

creaturarum splendor non est incolis sanctae hujus civitatis necessarius, quanto minus reliquarum creaturarum usus. v. 25. Nox non erit illic, ergo nec τροπή ἀποσπασμα Jac. 1, v. 17. Deus erit omnia in omnibus 1. Cor. 15, v. 28. Ergo nec sustentationem nec delectationem quaerent a creaturis. 5. Ex absurdi consecutione. Si coeli ac terrae expectatur futura quaedam renovatio, utique etiam reliquarum creaturarum ἀποκατάστασις expectanda erit, neque enim dari potest evidens ratio, cur quaedam duntaxat et non omnes creaturae sint renovandae. Si elementa sunt renovanda, utique etiam corpora mixta et animata ex elementis orta iisdemque praestantiora. Si animalia ac plantae renovandae, aut omnia, quae unquam exstiterunt, specierum individua renovabuntur, aut quaedam duntaxat, illa scilicet, quae extrema mundi conflagratio in die novissimo apprehendet. Si prius, quomodo novus ille orbis omnia individua animalium aëreorum, terrestrium, aquatiliū, amphibiorum capiet, nisi mirandum in modum dilatetur ejusque pomoeria proferantur? Si posterius, quae potest dari ratio, cur Deus istaec tantum individua illo honore dignetur, neglectis, quae interierunt, reliquis omnibus? Priora, quae ante mundi finem interierunt, non minus quam posteriora, quae diem novissimum vivendo attingunt, vanitati fuere subjecta et promissionem liberationis a servitute corruptionis acceperunt, Roman. 8, v. 20. Ecceur igitur illis duntaxat felicitas perennitatis et perennitas felicitatis contingit, reliquis in squalore et situ aeternum permanentibus? Francisc. Puccius advers. Socinum pag. 38: Qui tenent, renovandam esse terram et coelum, audent dicere, terram fore sine bestiis, aquas sine piscibus, aërem sine avibus, et hos foetus elementorum perituros, qui sensu simili nobis praediti sunt, cum ipsa elementa, quae sensu illo carent, restituantur? Sed et brutorum atque arborum illa individua renovata, quem praestabunt hominibus usum, quod ministerium, quale servitium? num speciem suam per generationem ac plantationem propagabunt? Si quis affirmet, statuenda erit denuo generationis et corruptionis in futuro seculo quaedam vicissitudo; si neget, cogitandum ipsi erit, quomodo tot myriadibus hominum ad vitam aeternam resuscitatorum tam pauca brutorum et vegetabilium individua sufficiant? Si terra per ultimum incendium expurganda et renovanda, utique cum omnibus speciebus erit renovanda, absque illis enim est inanis et vacua, omni prorsus ornatu destituta Gen. 1, v. 2. Si omnes species animantium terram incolentium restituendae, etiam omnia specierum individua, ut ostendimus. Sed haec omnia sunt ἀδύνατα. Si differentiae, quae dividunt genus, ad perfectionem et ornatum universi pertinent, consequens fuerit, mundum, qui hodie ante novissimam illam instaurationem eas obtinet, sed post instaurationem ex adversantium hypothese magna ex parte illis destituetur, minus perfectum tunc fore, quippe praecipua ornatu et complementi sui parte fraudatum.

5. Ex absurdi consecutione.

Si quis excipiat, *divisionem generis* (substantiae corporeae) in *has differentias* (in simplicem et mixtam, animatam et inanimatam, rationalem et brutam, sensitivam et vegetativam) huic solum seculo convenire atque omnes illas differentias, corporeum, animatum, sentiens etc., in homine ἐπιτομικῶς et eminenter reperiri, is cogitet, primo idem excipi posse de coelo et elementis, quod huic scilicet duntaxat seculo illorum usus conveniat; deinde πολυποικίλον Dei sapientiam multo magis in expressa distinctarum specierum ac formarum varietate quam in ista earundem epitome relucere, ac proinde si nostrae physices aliquis usus in futuro seculo futurus, rectiore consilio omnia nobis spectanda propositum iri, cum singula penitus introspicere ac plenius intelligere poterimus. Tilenus part. 2. disput. 67. §. 45. et 46. 6. *Ex entium serie et connexione.* In entium gradu summum obtinet locum Deus, ens increatum et infinitum, cui competit aeternitas absoluta, ab ante et post, principio et fine prorsus carens. Proximo deinde loco statuuntur spiritus creati, angeli scilicet et animae humanae, quibus proprie competit aevum, principium habens, sed fine carens. Ultima subsellia occupant substantiae corporeae, physicae, interitui ac corruptioni obnoxiae, principium ac finem suae durationis habentes, quae proinde non magis perennitatis quam substantiae spirituales incorporeae corruptionis sunt capaces. Si excipias, *coelum ut a qualitatibus contrariis, ita etiam ab interitu per naturam esse immune; elementa licet per partes generentur et corrumpantur, tamen perennem habere naturam in toto; animantium et plantarum individua interire, species vero permanere*; respondemus, haec omnia in hoc duntaxat seculo locum habere, quamvis de coeli incorruptibilitate non immerito dubitetur, sed in fine seculi haec omnia esse desitura, ut praecedentia argumenta ostendunt. Si regeras, *etiam corpora nostra, quamvis elementaria, tamen perpetuo esse victura*; respondemus, resurrectionem ex peculiari Dei beneficio, speciali promissione et supernaturali virtute provenire, ut suo loco ostendimus.

46. 3. *Ex quorundam patrum dictis.* Clemens Romanus lib. 2. recognit. inducit apostolum Petrum duos docentem coelos, unum superius et invisibile, perpetuum et aeternum, quod spiritus beati incolunt; alterum inferius, visibile, variis distinctum sideribus, corruptibile et in consummatione seculi dissolvendum ac prorsus abolendum, ut ejus corpulentiae amoto velamine appareat coelum illud excelsum iis, qui ejus adspectu digni sunt. Hippolytus in orat. de consummat. mundi: *Fluvius igneus egrediens cum furore instar maris saevi exuret montes et colles et mare delebit ac aethera velut ceram inflammatione dissolvit, stellae cadent de coelo, sol convertetur in tenebras et luna in sanguinem, coelum more libri volutabitur.* Justinus Martyr in paraen. 1. ad Graecos p. 24: *Unde Plato de coeli dissolutione (περὶ λύσεως οὐρανοῦ) opinione concepta ita scripsit? an non id ipsum quoque ex*

sacris percepit vatibus atque ab ipsis hoc sic dictum esse arbitratus est? Idem in quaest. et resp. ad orthod. q. 93. p. 348: *In consummatione non in coelo, quod nunc est, et in terra, quae nunc est, homines factorum referent retributiones, sed in coelo novo et in terra nova, secundum dicta Esa. 65. et 66. Psalm. 102. Hebr. 12. etc.* quaest. 94. pag. ead.: *Inductione melioris coeli xavῶς ὑποφύσκει, recens facti, firmamentum tolli necesse est, tanquam id quod ad constitutionem illam nulli rei sit et usui, ut ejus interitu vel tum demum coarguatur, vanum esse, quod de coelo, ex parte ipsum generationis et corruptibilitatis esse, circumfertur eorum hominum dogma, qui id ingentium aeternumque esse et fine carere dixerunt.* quaest. 95. p. 349: *Si iuxta apostolum Paulum praeterit habitus hujus mundi, certum est, simul necessario alia omnia, quae propter habitum mundi sunt effecta, cum mundi habitu esse praeteritura. Inducetur autem novum coelum et terra, ubi iustis et iniustis meritorum praemia tribuentur.* (Postea tamen addit: *aëre etni ad respirationem non indigebimus, ad motum tamen et loci mutationem necessario utimur.*) Minucius Felix in Octav.: *Quis sapientum dubitat, quis ignorat, coelum cum omnibus, quae coelo continentur, ita ut coepisset, desinere? fontium dulci aqua marisque nutritum in vim ignis abiturum!* Hilarius can. 26. in Matth.: *Atque ut fides certo esset futurorum, amen dicendo professionem veritatis (Christus) adjecit, generationem nostram praeterire non posse, nisi universa ista transcurrerent, eaque quae firma existimantur, coelum et terram, non futura, verba autem sua non posse non esse, quia illa ex conditione creationis suae, id est perfecta de nihilo, habeant id in se necessitatis, ut non sint, haec autem ex aeternitate deducta id in se contineant virtutis, ut maneant.* Idem in Psalmo 118. lit. lamed: *Non ait David in seculum seculi, neque in secula seculorum, sed in seculum verbum tuum permanet, scit, post hoc seculum coelum et terram praeterire Domino dicente, coelum et terra transibunt.* Chrysostomus in homil. ad Neoph. tom. 5: *Quid tibi vult, stellae cadent de coelo, sicut folia de ficu? Sicut enim vites, cum uvarum fructibus praegravantur, foliorum exposcunt auxilium necessarium, ut protegantur, cum autem deposuerint fructum, necesse est, ut foliis nudentur; sic se habet hoc seculum, quamdiu habuerit in se humanum genus, tenebit et coelum stellae, sicut et vitis folia. Nam nocte pereunte sine dubio stellarum utilitas simul cum nocte deficiet. Eandem de coelorum corruptibilitate sententiam proponit Basilus libr. 1. hexaem. et Gregorius Nyssenus lib. de creat. hominis c. 24. Ambrosius lib. 1. hexaem. c. 6: Haec igitur alii considerantes, stabilia esse non posse, aethereum corpus coeli stellarumque esse arbitrati sunt, quendam quandam naturam corporis introducentes, quo diuturnam coeli putarent mansuram esse substantiam. Sed non ista opinio propheticae potuit obviare sententiae, quam divina*

6. Ex entium serie et connexione.

XX. 67.

3. Ex patrum dictis.

quoque Domini Jesu Christi Dei nostri majestas in evangelio comprobavit. Dixit enim David: Principio terram tu Domine fundasti, et opera manuum tuarum sunt coeli, ipsi peribunt etc. quod adeo probavit in evangelio Dominus, ut diceret: Coelum et terra praeteribunt, verba autem mea non praeteribunt. Nihil igitur agunt, qui propter coeli asserendam perpetuitatem quantum corpus aethereum introducendum putarunt. Philastrius haeres. 79. p. 34: Alia est haeresis, quae dicit, mundum non mutari, sed in eodem statu permanere etiam post Domini nostri praesentiam. p. 35: Restauranda ergo potius, non pereunda annuntiat clementia, et quamvis impossibile Deo non est, ut qui fecit ex nihilo omnia, ut iterum delere possit omnia, quod ait beatissimus Job: Si autem destruxerit universa, quis ei dicet, quid fecisti? Ergo si ita senseris, omnipotentiam Domini Christi cognosces; si ea restauranda quis aestimat, sequenter intelliget etc. Nam et apostolus elementa haec liquescere et ad nihilum venire nuntiat pariter et propheta. Juvenius praefat. in hist. evangel.:

Immortale nihil mundi compage tenetur,
Non orbis, non regna hominum, non aurea Roma.
Non mare, non tellus, non ignea sidera coeli.
Nam statuit genitor rerum irrevocabile tempus,
Quo cunctum torrens rapiet flamma ultima mundum.

Euthymius in comm. Matth. 24: Stellae de coelo cadent tanquam nulli amplius usui futurae, nulla enim tunc erit nox. Arnobius junior de Deo trino et uno: Sicut ex nihilo factus est mundus, ita ad nihilum redigendus erit in fine seculi, quia scriptum est, ipsi peribunt etc. Rupertus Tuitiensis in comm. Apoc. 20: De istis coelis non dubium est, quin sint perituri, videlicet nullo calore soluti, quando super thronum suum magnus iste sedens apparebit. Mirabilis atque pavenda erit illa fuga coeli sive coelorum. Neque enim silentio fiet, sed terribiliter audienda est disruptio fugientium sive fuga disruptorum et sequae disruptentium, sicut vetus vestimentum rumpitur.

47. 4. Ex adversariorum quorundam suffragiis, 1) ex Scholasticis et Pontificiis. Franciscus Maronius 4. sent. dist. 49, q. 4: Videtur consonum verbo Scripturas, quod totus mundus debeat consumi, dicitur enim, coeli et terra transibunt etc. nisi sancti aliter exponerent auctoritates (atque veriorum et sanctorum est non aliter exponere Scripturam, quam ipsa verborum evidentia requirit). Collegium Conimbricense lib. 1. de coelo c. 3. q. 1: Quod multi patres, videlicet Basiliius hom. 1. et 3. in Genes. Theodoretus in comm. Rom. 8. Damascenus lib. 2. orth. fid. c. 6. Chrysostomus hom. 9. et 10. ad pop. Antioch. Justinus in resp. ad q. 93. 94. et 95. et in opusc. contra Arist. Irenaeus lib. 4. c. 16. Ambrosius lib. 1. hexaem. c. 6. Gennadius de coel. dogmat. c. 7. et alii coelestes globos incorruptibiles esse negarunt, ad illud respondemus cum Thoma part. 1. q. 66. art. 2. pronuntiatum id ab eis

ex mente Platonis, qui docuit, coelos non natura sua, sed Dei conservatrice beneficentia ab interitu servari. Verisimile quoque est, illorum aliquos accepisse incorruptibile pro eo, quod ex sua natura habet essendi necessitatem, ita ut nulla vi a suo esse decidere queat, quomodo solus Deus est incorruptibilis. Sed haec explicatio non convenit omnibus patrum dictis, ut ipse sonus verborum ostendit, ideo etiam ipsimet Conimbricenses hujus suae responsionis infirmitatem agnoscunt et hanc ingenuam confessionem subjungunt: Tametsi quidam sacrarum voluminum interpretes existimasse videantur, totam astrorum et coelestis mundi compagem divina virtute penitus evertendam aliamque in ejus locum surrogandam. Franciscus Vallesius de natur. phil. c. 89. p. 484: Plerique volunt intelligere (oracula Scripturae de interitu mundi), mutandas esse naturas et formas corporum coelestium et elementarium, sed motum cum quiete commutandum et tempus cum aeternitate, manentibus tamen eisdem formis atque essentiis, atque ob has tam insignes mutationes, quas subibunt, dici mutanda faciendaque nova etc. p. 485: Sed majus aliquid mihi sonant illa oraculorum praescriptorum verba, mutandos coelos, ut oportiorum ipsos perituros, solvendos, novos creandos etc. Videtur probabilissimum esse, mundum hunc corporalem, quem conspiciamus, perituro aliquando esse, ac pro illo alium longe praestantiorum esse denuo creandum etc. Alienum enim omnino a ratione est, corpora natura mobilia quaeque naturali impetu feruntur, ut coelestes orbes, in aeterna violentia contineri. Nihil enim philosophis certius, quam nullum violentum esse aeternum. Coelum autem cum naturaliter feratur circulo, praeter naturam et violenter detineretur. Neque minor inferretur violentia elementorum naturae, si ea quoque, quali nunc sunt, natura durarent. Etsi enim corporibus suis ordine dispositis naturalis succederet quies, esset tamen necesse, statim et illum ordinem et quietem interrumpi actione mutua elementarium virtutum, nisi essent activa passivis proxima sine ulla actione, quod nihilominus rationi repugnat. Quid enim posset illas inducias firmare nisi a majore virtute illata violentia? etc. Verisimilius ergo multo est, corpora haec coelestia et elementaria, quae ad hanc velut rerum genesis optime comparata nunc sunt, exacto toto tempore et elevatis successivis mutationibus, quasi toto jam negotio peracto, velut defuncta munere suo finire atque alia pro illis longe pulchriora et aeternam illam requiem naturaliter expectantia et secundum se tota inalterabilia creari denuo, quae immutabilibus et aeternis suberviant, ut priora haec nascentibus et intereuntibus deserviant modo. Ibidem tamen statuit, mutationem, quae divina virtute futura sit in substantiam praestantiorum, non debere vocari annihilationem sed creationem. 2) Ex Calvinianis. Beza in annot. majorib. Rom. 8, v. 20: Vanitati, ματαιότητι, id est illi per ignem dissolutioni, quae annihilationis

erit species, sicut aperte et copiose describitur 2. Petr. 3, v. 7. 10. 11. et 12. promittuntur enim novi coeli ac nova terra, non priorum restitutio sive in eundem, sive in meliorem statum. Nec iis possum assentiri, qui hanc dissolutionem ad solas qualitates referendam censent. Daniel Tilenus Sedanensis in Gallia professor part. 2. disputat. 67. § 37: Qui cessaturam dicunt mundi essentiam non absolutam sed relativam, quemadmodum lapis manet lapis, etiam postquam desiit esse limes, hi nunquam suam sententiam cum testimoniis Scripturae, quae de interitu mundi agunt, conciliabunt. Equis enim lapidem, cum limes esse desiit, perire, aestuare, dissolvi, liquescere et exuri dixerit aut sicut fumum evanescere? aut quinam id, quod non aboletur, sed duntaxat renovatur, e memoria plane deleri nec amplius commemorari dicitur? quomodo stabit antithesis, qua Christus coelo et terrae interitum, verbis autem suis sempiternam durationem adscribit, si coeli non modo interituri non sunt, sed etiam in melius mutandi? an fidelium, quos iudicium hoc superstites deprehenderit, corpora, dum transmutabuntur, recte quis dixerit interitura, aut vestimentum, cui psaltes coelos comparat, dum veterascit, in melius mutatur? Denique si homo, ut ait Job, non resurget, donec praetereat coelum, sequetur, nunquam illum resurrecturum, si nunquam istud est interiturum. Joh. Chassanio in loc. comm. lib. 3. c. 22. n. 3. p. 409: Liquido apparet, de novo aliquo coelo et terra non proprie hic agi, ne quis existimet, ut nonnulli censent, hunc mundum renovatum iri ipsamque mundi substantiam non perituram esse, sed ejus qualitatem, quatenus vitiosa et corruptioni per hominis lapsum est obnoxia. Non renovabitur nec mutabitur mundus, sed plane desinet et interibit, quod innuere videtur etiam Johannes Apoc. 21, v. 1. cui quaeso usui foret mundus nullis hominibus in eo amplius exstantibus? Polanus in symph. cathol. c. 28. thes. 3. p. 960: Destructio mundi, h. e. coelorum mobilium, elementorum et corporum elementarium, erit substantialis, non accidentalis, erit abolitio et annihilationis species, sicut coeli igni confluentes cum stridore sint praeterituri, elementa aestuantia dissolvenda terraeque et quae in ea opera sunt, excutenda. Bucanus in inst. loc. 38. q. 15. dictum Christi Matth. 24, v. 29. stellae de coelo cadent, secundum literam dicit esse intelligendum. Ergo stellae, quae pertinent ad integritatem mundi, non solarum qualitatum immutationem patientur, sed substantialiter abolebuntur. 3) Socinus Photinianus in resp. ad defens. Franc. Puccii c. 6. p. 135: Ego profecto perspicere nondum possum, quibus verbis ex sanctis literis depromptis rerum coelestium immortalitatem seu potius perpetuam permansionem vel etiam renovationem aliquis confirmare possit, atque iis etiam globum hunc terrestrem annumerare. Quinimo multa ex divinis literis testimonia proferri possunt, quibus contrarium perspicue demonstratur. Postea urget emphasin verborum transire,

praeterire, abire, non esse etc. p. 143: Vita haec animalis ac terrestris in die iudicii cessare debet et ejus loco spiritualis ac coelestis substitui. Quid ergo vero coelo et vera terra in illa nobis opus erit? Nonne et coelum et terram, ut huic animali et terrestri vitae inservirent, Deus creavit? qua cessante, propter quam utrumque conditum fuit, an non et ipsa cessare debent? Cum Dominus Jesus aperte dicat, nos angelis Dei similes futuros, quid nobis cum coelo hoc, quod adspicimus, et cum terra hac, in qua habitamus, vel cum aliis ejusdem generis? Num quid angeli Dei hoc coelo et hac terra sive aliis ejusdem generis utuntur atque fruuntur? cui usui amplius futura sunt nobis omnia, quae in coelo vel in terra sunt, vel alia ejus similia? num quid ad cibos, quibus sustentemur, eorum opus et inde percipiendos, cum immortales futuri simus et nulla refectione opus habaturi? Sed opinor, non quibus sustentemur, sed quibus deliciemur. Ergo et angeli ipsi, quorum pares futuri sumus, non solum cibis utuntur, sed etiam eos hujus coeli opus et ex hac terra sive ex aliis his similibus percipiunt, alioqui si aliunde suos cibos haberent, etiamsi in futuro seculo comedendum nobis esset, non tamen ob eam causam coelo aut terra aliquis vera nobis opus esset. Num fortasse aliquo sole et luna aliquibusve stellis ad diei et noctis distinctionem, ad tempestatum vicissitudines, ad annos notandos, propter quae sidera omnia creata fuerunt, opus erit nobis, qui in perpetua luce futuri sumus, qui nullam amplius mutationem aut variationem sumus experturi, qui sempiternam vitam vivemus? Num luce hac creata et ipso sole ac luna ad locum illustrandum, ubi erimus, opus erit nobis, qui ipsam increatam lucem perpetuo praesentem habaturi simus, quibusque Deus ipse et claritas ejus et Dominus Jesus agnus ille purissimus, in aeternum lucebunt ac vice solis et lunae erunt? Num ad oculorum oblectationem siderum egebimus nos, qui Deum ipsum praesentem intuebitur et aeternae majestatis ejus jucundissimo adpectu in omne aevum perfruemur? At credo, animantibus ceteris illud novum coelum et terra nova, non nobis usui erunt? Sed Petrus manifeste ait, nobis, non bestiis promissum fuisse a Deo novum coelum et novam terram. Quamquam non video, quomodo si bestiae non minus quam nos immortales erunt futurae, vel aliquo coelo ac terra egere possint, vel varietates et vicissitudines, quas coelum terrae impendens secum necessario affert, experiri queant. Haec Socinus, non ineleganter contra coeli terraeque renovationem disputans.

48. Antithesis. 1. Qui mundum per annihilationem interiturum negant, in diversas abeunt sententias. Quidam enim essentialiter per ultimam illam conflagrationem mundum interiturum concedunt, sed negant, eundem totaliter per annihilationem interiturum. Statuunt enim, ex coeli ac terrae per universale incendium consumptorum cineribus novum coelum ac novam terram divina virtute

per modum creationis secundariae in materiam indispositam agente subito ac miraculose emersura, perinde ut Arabica illa avis, quam Phoenicem vocant, rogam ex aromatibus sibi construens, quo corpus ejus ita absumitur, ut ex cineribus novus pullus producat. Quemadmodum enim homo *μυζοχομος* interit *essentialiter*, quia compositum dissolvitur ac corpus anima destitutum in cineres resolvitur, interim tamen non interit *totaliter*, quia anima immortalis perseverat, quae corpori ex terrae pulvere suscitando aliquando iterum unietur; ita quoque coeli terraeque machinam, quam *μυζοχομος* vocant, *essentialiter* per conflagrationem interire concedunt, sed *totaliter* eandem interire inficiantur, quia virtus Dei creatrix et conservatrix, quae est quasi anima mundi assistens, ex cineribus mundi per incendium absumti novum coelum ac novam terram creabit, in quibus justitia ac Deus ipse omnis justitiae auctor habitabit 2. Petr. 3, v. 13. Apoc. 21, v. 4. Atque eorum sententia veritati quam proxime videtur accedere. Quidam vero mundum *κατ' οὐραν* interiturum negant, interim qualitatum duntaxat alterationem quandam successuram autumant, perinde ut homo ex puero fit juvenis, ex juvene vir, ex viro senex absque ulla essentiali abolitione vel mutatione. Alii id declarant similitudine aurei poculi, quod contusum et corruptum per ignem ab aurifabro innovatur. Quidam nihil in mundo abolendum putant, nisi respectum illum, quem habet mundus ad finem suum in hoc seculo, puta ut generi humano per naturalem generationem propagando ac imprimis ecclesiae Dei colligendae tum hospitium, tum alia vitae subsidia praebeat, quo fine cessante dicunt, cessaturam ejus essentiam non absolutam, sed *respectivam*, quemadmodum lapis manet lapis, etiam postquam desiit esse limes. 2. Quidam existimant, omnes omnino creaturas per ignem renovandas atque a sordibus ex servitute corruptionis ipsis adhaerentibus expurgandas; quidam vero quasdam duntaxat instaurandas ac renovandas, quasdam penitus abolendas, quasdam et renovationis et abolitionis expertes in pristino suo statu permansuras arbitrantur. 3. De coelo in specie quidam statuunt, nullam in eo fore alterationem aliam, quam quod a motu ad quietem perpetuam sit transiturum. Quidam splendoris et lucis augmentum ipsi accessurum arbitrantur, adeoque non tantum ratione *πορῶς*, sed etiam ratione *νοοιότητος* mutationem in ipso secuturam statuunt. Utrique tamen ab igne ultimi incendii illud liberum fore asserunt. Quidam vero ipsam aetheream regionem sive coelum stellatum incendio illo postremo tanquam aurum in fornace purgandum abstersisque omnibus maculis ac sordibus purius reddendum, praestantioribus ac qualitatibus exornandum ac sub nova illa forma absque vicissitudine et mutatione ulla in sanctorum ac electorum habitaculum futurum iisque ad sempiternam felicitatem inserviturum arbitrantur. De elementis in specie quidam putant, duo ex illis, ignem videlicet et aquam, esse substantialiter peri-

tura, cum eorum in novo coelo ac nova terra nullus futurus videatur usus, reliqua autem duo, terram et aërem, non peritura esse sed renovanda. Quidam contra disputant, nullum omnino elementum in fine mundi periturum, sed omnia duntaxat renovanda arbitrantur. De terra in specie quidam statuunt, eam ornatu specierum, h. e. animalium terram incolentium et plantarum e terra nascentium, prorsus destitutam fore; quidam vero etiam brutis animalibus et plantis in ea locum concedunt. 4. De novo coelo et nova terra, h. e. de coelo ac terra renovatis, discrepantes foveant opiniones. Thomas in additam. q. 91. art. 31: *Non erit nox alicubi super terram, sed solum in centro, ubi erit infernus, quia tunc lucebit luna quantum nunc sol, sol autem in septuplum quam nunc, corpora autem beatorum septies magis quam sol, quamvis hoc non sit aliqua auctoritate aut ratione probatum.* Ejus vestigiis insistens Barradius libr. 10. comm. in conc. evang. c. 1. p. 611. eorum conditionem sic describit: *Coeli superiores post judicium stabunt ac quiescent, quia nullae generationes aut corruptiones, nulla diei noctisque vicissitudo erit amplius. Praeter hanc coelorum quietem novo splendore tam coelum, sol, luna, astra, quam elementa illustrabuntur a potentissima Dei manu. Terra erit in superficie pervia sicut vitrum, aqua sicut crystallus, aër ut coelum, ignis ut luminaria coeli. Neque solum claritatem illam a coelo obtinebunt, sed ipsamet novo splendore vestientur, quo tamen calor in eis nequaquam excitabitur, quia post judicium alteratio ab illis aberit. Tota etiam terra erit diaphana praeter tartareas cavernas, ut totus mundus beatorum oculis sit conspicuus nihilque lateat. Illas etiam terrae speluncas forsitan illuminandas censet Paludanus 4. sent. dist. 48. q. 1. in quibus post judicium pueri non baptizati recludentur. Numquid vero terra arboribus floribusque convestita beatorum oculos oblectabit? an peribunt plantae, flores, animalia mixtaque alia? Respondet Anselmus in elucidario: *Terra, quae in gremio suo corpus Domini fovit, tota erit ut paradisi, et quia sanctorum sanguine est irrigata, odoriferis floribus, liliis, rosis, violis immarcescibiliter erit perpetuo decorata.* Guilelmus Parisiensis apud Dionysium Carthusianum lib. 4. dist. 48: *De terra quidam ex sapientissimis Christianorum dixerunt, quod graminibus semper virentibus et immarcescibilibus floribus ac perpetua amoenitate instar paradisi terrestri sit decoranda. Sed Thomas ac reliqui theologi arbitrantur, mixta omnia abolenda, sunt enim corruptibilia. Ille vero novus status rerum est incorruptibilium. Plantae, inquit Thomas additam. q. 91. art. 5. et animalia sunt de perfectione universi, secundum statum istum mutabilitatis, non secundum statum novitatis.* Bellarminus lib. 6. de amiss. gratiae et statu peccati c. 2. longe aliam novi illius mundi faciem nobis describit. *Omnino credibile est, inquit, post ultimi judicii diem elementum aquae ad locum suum naturalem**

esse crediturum totamque terram unilique cooper-
turum, nam ut theologi doctores communi consensu
docent, post diem iudicii nullae erunt plantae,
nulla animantia, nulla corpora mixta, hominibus
duntaxat exceptis etc. Quare cum aqua initio
mundi totam ambiat terram, ut natura ejus postu-
lare videbatur, ac deinde jussu Dei in unum locum
congregata fuerit, ut esset locus in terra genera-
tioni plantarum et animalium, certe generatione
ista sublata ratio ipsa et natura rerum postulat,
ut aqua ad locum pristinum revertatur, proinde
locus infantum sine baptismo decedentium non
alius erit quam infernus etc. Atqui si terra tota
aquis erit obruta, quomodo floribus et plantis erit
decorata, quomodo in superficie instar vitri pervia,
quomodo gratum oculis beatorum exhibebit specta-
culum? Si infantes non baptizati in inferno tene-
bricoso, in quo erit nox perpetua, constituentur,
utique non erunt in ejusmodi cavernis terrae, quae
solis et elementorum claritate illuminentur. Am-
brosius Catharinus in comm. 2. Petr. 3. nec in
centro terrae, h. e. in inferno, nec in cavernis
terrae, sed in ejus superficie infantibus non bap-
tizatis locum assignat et hac ratione etiam super-
ficiem terrae ab aquis liberat, nisi forte perpetuo
aquis innaturos eos somniat. Sed in quem usum
(inquit) nova terra, si nullus habitaturus sit in ea?
idcirco congruentissime creditur a multis, eos qui
peccato proprio non merebuntur infernum, nec
tamen in Christo recepti fuerunt per gratiam,
quales pueri absque baptismo discedentes, hanc
novam multo pulchriorem terram parvam ab omni
XX. 74. corruptione et inquinamento possessuros, ubi per-
petuo Dominum Deum laudabunt. Hanc Catharini
sententiam inter errores refert Jodocus Coccius
Pontificius part. 2. thesauri lib. 10. art. 2. p. 1047.
sed eam Salmeron. Jesuita amplectitur in comm.
2. Petr. 3. tom. 16. disp. 4. in post. Petri p. 110.
Adverte, inquit, terram novam formandam. At
quaeso, bone Deus, in quem usum, nisi ut pueri,
qui sine circumcisione et sine baptismo decesserunt,
eam possideant, ut saepe probabiliter dicimus?
Quidam per renovationem illam non solum novam
lucem et claritatem elementis accessuram, sed etiam
naturales eorum qualitates mutandas ac abolendas
censent. Gersonius in summ. de gaud. paradisi fol.
433: Sic purgabuntur elementa, quod proscindetur
ab igne ejus combustibilitas, ab aëre obscuritas, ab
aqua glacialis frigiditas, a terra gravitas et opa-
citas. Se de novo illo coelo ac nova terra uberius
dicetur in ultimi novissimi explicatione. 5. Quidam
sententiam suam ut probabilem defendunt ac ἐποχῇ
quadam hic utendum censent, quidam vero ut cer-
tum fidei articulum propugnant et contrariam sen-
tentiam erroris accusant. Quidquid tamen sit, in co-
plerique omnes ex Pontificiis et Calvinianis consen-
tiunt, quod mundus non secundum substantiam
interiturus, sed secundum qualitates duntaxat sit
immutandus. Ex Pontificiis ita statuunt Barradius
d. l. Blasius de Viega in comm. Apoc. 21. p. 814.

Plusquam improbabilis, inquit, censenda est illa
opinio, quae affirmat, coelestia corpora in die
iudicii quoad substantiam esse immutanda, cum
communi doctrinae expositionisque sacrarum libr-
rum a patribus traditae et ab omnibus interpretibus
theologisque receptae adversetur. Conimbricenses lib.
1. de coelo c. 3. q. 1. art. 2. Gregorius de Valentin-
tom. 4. comm. in Thom. p. 2277. Ribera in comm.
c. 21. Apocal. Josephus a Costa de novis. Ferr-
rius disp. 14. in epist. Rom. c. 8. p. 507. et reliqui
fere omnes. Ex Calvinianis Polanus sibi contrarius
libr. 6. syntagm. c. 70. p. 517. Zanchius in tract.
de fine mundi tom. 7. operum fol. 79. Arctius in
problem. loco 157. p. 504. Piscator in epist. Rom.
c. 8. observat. 17. et 2. Petr. 3. observ. 3. Ge-
clenius disp. phys. 24. th. 71. Timplerus phys.
gener. c. 3. q. 11. Martinus in defensa. Sadoletus p.
47. et 48. in theolog. p. 1076. Keckermannus com-
philos. disp. 20. q. ult. Alstedius in theol. didact.
schol. sect. 4. c. 40. reg. 5. Bucanus in instit. theol.
loco 38. q. 9. p. 431. etc.

49. Argumenta pro hac opinione petuntur 1. a
Scripturis, 2. ex ratiocinationibus. Ex Scripturis
proferunt 1. dicta generalia, quae de mundi aeterni-
tate loqui videntur. Deut. 33, v. 15. colles aeterni
Psalm. 89, v. 30: Ponam thronum ejus sicut dies caeli
Psalm. 148, v. 6: Stare fecit ea in seculum. Eccles.
1, v. 4: Terra stat in aeternum. c. 3, v. 14
Opera, quae fecit Deus, perseverant in seculum etc.
sed ad illa jamdum superius §. 17. est responsum
2. In specie proferunt haec dicta, quae propius ad
statum quaestionis videntur accedere. 1. Psalm. 104,
v. 29: Abscondente te faciem turbabuntur, auferet
spiritum eorum, et deficient et in pulverem cum
revertentur; v. 30. emittes spiritum tuum, et cre-
buntur, et renovabis faciem terrae. Respondemus:
1) non de renovatione mundi futura in fine saeculi,
sed de annua et quotidiana mundi renovatione, quae
individuis quotidie intereuntibus fit per conserva-
tionem specierum et novorum individuorum pro-
ductionem, per veris post hiemem successionem, per
terrae foecundationem etc. 2) Si ad renovationem
in fine saeculi futuram hunc locum referre velimus
consequens fuerit, etiam bruta animalia esse reor-
rectura ad incorruptibilitatem, quod tamen ipsius
renovationis patroni negant.

50. 2. Esa. 30, v. 26: Erit lux lunae sicut lux
solis et lux solis erit septemplex sicut lux septem-
dierum in die, qua alligaverit Dominus vulnus po-
puli sui. Respondemus: 1) in sensu literali agitur
de felicissimo et laetissimo rerum statu, quem post
Assyriorum deletionem populus Israëliticus Dei be-
neficio sit persensurus. Quemadmodum enim tristis
ac luctuosus rerum status verbis prophetiis ac me-
taphoricis per occasum solis et lunae, per obfusca-
tionem astrorum ac tristem coeli faciem describitur
Esa. 13, v. 9. Jerem. 4, v. 23. etc. confer praeced.
tract. §. 94; ita quoque laetitiae pacis ac quietis
restitutio per splendorem solis ac lunae describ-
consuevit. Cum enim homines in anxietate con-

stituti animo perturbantur, lumen solis ipsis quodammodo obscurum videtur; sed cum laetitia redit, tunc omnia vicissim ridere ac sidera ipsa splendiora apparere videntur. Esth. 11, v. 8. de infelici Judaeorum statu dicitur: *Fuit dies illa tenebrarum et discriminis, tribulationis et angustiae, et ingens formido super terram*; sed de mutata in meliorem sortem Judaeorum conditione c. 8, v. 16. dicitur: *Judaeis nova lux oriri visa est, gaudium, honor et tripudium*. 2) Typice, mystice ac anagogice fate-mur accommodari posse ad instaurationem ecclesiae inchoandam per evangelicae lucis splendorem, quo antiquae legis umbra dispelletur (quo accommodant hanc prophetiam Cyrillus et Procopius in comment. Augustinus in quaest. utriusque Testamenti q. 105.), consummandam in ultimo Christi ad iudicium adventu, per quem plena ab omnibus hostibus liberatio et perfecta felicitas piis continget (quo accom-modant hoc vaticinium Hieronymus, Haymo et Lyranus in comment.); sed tunc μεταφορικῶς verbis hujus seculi res futuri seculi describi quilibet animadvertit. 3) Nam Esa. 60, v. 19. Apoc. 21, v. 23. coelestis Hierosolyma luce solis indigere negatur. Ac notum est, septenarium esse numerum perfec-tionis, nihil ergo aliud quam perfecta beatorum laetitia et gloria significatur.

Act. 21. 51. 3. Actor. 3, v. 21. *dies iudicii vocatur tem-pus ἀποκαταστάσεως πάντων*. Ergo etiam mundi *instauration in eo fiet*. Respondemus: 1) Oecu-menius τὸ ἀποκαθίστασθαι interpretatur εἰς πέρας ἐλθεῖν, quam significationem etiam exprimit Syrus. At haec interpretatio potius adversatur mundi reno-vationi. 2) Restitutio illa omnium explicanda est secundum fidei analogiam et intelligenda secundum subjectam materiam. Deo restituetur honor et gloria, quam princeps hujus seculi imminuit; ruinae ange-lorum per beatam illam ἀποκατάστασιν et beatorum hominum glorificationem implebuntur; corpora e terrae pulvere suscitata animabus restituentur et glorioso Christi corpori conformabuntur; pii in possessionem regni per lapsum Adae amissi post-limino quasi restituentur; defunctis parentibus re-stituentur liberi, maritis uxores, fratribus sorores, ac vice versa. In his beata illa ἀποκατάστασις con-sistit. 3) Petrus ipse restitutionem illam limitat ad ea, de quibus in verbo exstat divina promissio, addit enim πάντων ὧν ἐλάλησεν ὁ θεὸς διὰ στόμα-τος πάντων ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν, quae locutus est Deus per os omnium sanctorum suorum pro-phetarum. Quidam relativum ὧν referunt ad re-motius videlicet χρόνον, sed rectius refertur ad propinquius, quia Deus non restituet simpliciter omnia, sed ea tantum, quae promissit se restitutu-rum. 4) Si absolute ac simpliciter universalem omnium restitutionem statuere velimus, etiam dam-natos, etiam bruta animalia, etiam paradisiacas arbores omnes et singulas ἀποκαταστάσεως illius cogemur reddere participes. 5) Si vel maxime ad coelum et terram illa restitutio referatur propter divinam promissionem Esa. 65, v. 17: *Ecce ego*

creo coelos novos et terram novam; nondum tamen consequens erit, restitutionem illam fore per nudam qualitatam immutationem, cum per novam novi coeli ac novae terrae creationem futura promittatur. Qui pro obsoleta ac detrita veste novam ac longe pulchriorem reddit, is non minus vestem restituit, quam qui priorem interpolatam ac a sordibus deter-sam reddit.

52. 4. Rom. 8, v. 19: *Expectatio creaturae* ^{4. Ex Rom. 8, v. 19.} *revelationem filiorum Dei expectat*; v. 20. *vanitati enim creatura subjecta est, non volens, sed propter eum, qui subiecit eam in spe*, v. 21. *quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriae filiorum Dei*, v. 22. *Scimus enim, quod omnis creatura ingemiscat et parturiat usque adhuc*. Hic locus apostolicus primarius est, quem pro contraria sententia vel maxime urgent. Expresse enim videtur apostolus asserere, quod creatura aeque ac filii Dei a corruptione sit libe-randa et ad libertatem ab omni corruptione immunem traducenda. Respondemus: consideranda sunt in hoc dicto 1. *subjectum*, 2. *praedicatum*. Subjectum est ἡ creatura v. 19. et quidem πᾶσα ἡ creatura v. 22. Quid vero nomine *creaturae* h. l. intelligatur, de eo plurimum variant interpretum sententiae. Quidam de angelica, quidam de humana, quidam de cor-porali natura intelligunt. 1. Origenes, Theodoretus in comm. Nazianzenus orat. 1. in Julian. Cyrillus lib. 3. thesauri c. 1. etc. per creaturam intelligunt *angelos*, qui vanitati et servituti corruptionis non suae sed hominum, maxime electorum, serviunt et ab hac servitute liberabuntur in consummatione seculi et resurrectione piorum ad vitam aeternam. Quidam tamen piorum posteriora duntaxat verba v. 22. *omnis creatura ingemiscit*, quidam vero et priora et posteriora ad angelos referunt. Hierony-mus in comment. dubius est, magis tamen inclinat in eorum sententiam, qui de angelis exponunt. *Diversi, inquit, hunc locum diversis modis exponunt, sive omnis creatura resurrectionis tempus expectat, quia tunc in melius commutabitur, sive angelica, sive rationalis creatura*. Petrus enim dicit, etiam *angelos gloriam desiderare sanctorum*. Et postea: *Vanitati subjecta est creatura, si angeli hominibus ministrant, sicut angeli gaudent super poenitentes, ita dolent super converti nolentes*. Item: *Mani-feste docuit apostolus, quia ingemiscentiam crea-turae tribuit, quod non de irrationali vel insensi-bili creatura sermonem fecerit*. Sed haec inter-pretatio probari non potest, 1) quia apostolus in genere loquitur πᾶσα ἡ creatura; 2) angeli sunt beati et in bono ac gloria confirmati, ergo de ipsis dici nequit, quod sint *vanitati subjecti* et ab ea liberandi, quod sint in dolore et gemitibus; 3) angeli non inviti sed sponte inserviunt hominibus Psalm. 103, v. 21. Hebr. 1, v. ult. etc. 4) explicatio illa occa-sionem dedit impiae haereticorum quorundam opi-nioni, cujus meminit Augustinus l. 83. quaest. q. 67. *quod angeli omnes in dolore et gemitibus sint, donec nos homines penitus ab omni miseria libere-*

XX. 77.

nur. 2. Quidam de creatura rationali, videlicet de hominibus, textum apostolicum accipiunt, sed diversimoda. Quidam enim de hominibus in carne adhuc viventibus, quidam de spiritibus defunctorum textum accipiunt. Illorum aliqui in genere de omnibus hominibus, ac proinde de homine, ut homo est et Dei creatura, intelligunt. Augustinus in exposit. proposit. epist. Rom. n. 53. et lib. 83. quaest. q. 67: *Omnis creatura in homine est, quia intelligit spiritum et sentit anima et localiter corpore movetur*. Probat ex eo, quia apostolus non dicit totam, sed omnem creaturam, et quia absurdum est gemitum tribuere creaturae irrationali. Idem statuunt Anselmus in comment. et ex Pontificiis Andreas Masius in c. 6. Josuae: *Omnis creatura*, inquit, *id est omnis homo, qui est nodus et vinculum omnis creaturae, microcosmus et mundi miraculum, quia homo ab omnibus creaturis aliquid participat, ab elementis scilicet esse, a plantis vegetari, ab animalibus sentire, ab angelis ratiocinari, et sic omnes creaturae patiuntur in homine et cum homine*. Sic creatura capitur pro homine Marc. 16, v. 15. Col. 1, v. 23. Atqui 1) nec de piis nec de impiis hominibus dictum apostolicum intelligi potest, ergo etiam de hominibus in universum accipi nequit. Non de illis, quia creaturam ingemiscientem a piis expresse distinguit v. 23. Quidam sane, ut Aretius, Salmeronius, de solis apostolis in illo versiculo sermonem esse volunt, cum illi fuerint Christianae ecclesiae primitiae, confer Oecumenium in comm., sed contrarium ostendit generalitas descriptionis, loquitur enim Paulus de omnibus piis, qui primitias Spiritus habent et redemptionem corporis expectant v. 23. *quique spe salvi facti sunt* v. 24. *qui per patientiam liberationem expectant* v. 25. *quorum infirmitatem Spiritus adjuvat*, pro quibus Spiritus interpellat gemitibus inenarrabilibus v. 26. *qui sunt sancti* v. 27. *qui Deum diligunt*, quibus omnia cooperantur in bonum, qui secundum propositum vocati sunt etc. v. 28. quae omnia non possunt ad solos apostolos accommodari. Neque vero Paulus sic loquitur, non solum autem sed et nos Christi vel Spiritus primitiae, quae phrasis ad apostolos referri peculiariter posset, sed dicit, nos qui primitias Spiritus accepimus, quod omnibus vere piis est commune. Socinus in resp. ad Pucc. p. 176. refert ad Christum piorum caput, ut sit sensus, omnes Christianos ab interitu et corruptione liberatum iri non secus ac Christus ipse liberatus fuit, ut sic respectus habeatur ad v. 17. *coheredes Christi, si tamen compatimur* etc. At quomodo de Christo dici potest, quod liberatus fuerit a servitute φθοράς, cum caro ejus non viderit διαφθοράν Psalm. 16, v. 10. Act. 2, v. 31. c. 13, v. 37? ut nihil dicam de eo, quod perquam coacte ad remotius verba apostoli referantur. Missa igitur hac interpretatione addit Socinus particulam et propter angelos fuisse annexam, qui Dei beneficio ac liberalitate a corruptione absunt. Sed ostendimus jam ante, non satis commode de angelis dici posse, quod vanitati sint sub-

xx. 78.

jecti et a servitute corruptionis liberandi. Non de his, quia impii non tam sollicite expectant liberationem filiorum Dei, nec ingemiscunt pro illa obtinenda. 2) Apostolo non est propositum hoc loco explicare, quid sit in homine vel quid in homine patiat, sed quid extra hominem una cum ipso patiat. v. 21. non solum ipsa, creatura, sed et nos ipsi ἐν ταῖς, intra nos ipsos, ingemiscimus. Cohortaturus enim pios ad patientiam in adversis proponit eis exemplum tum ipsius Filii Dei Christi Jesu v. 17. cum quo si patiantur, glorificationem certo expectare possint; tum totius creaturae, quae propter Deum creatorem vanitati subjecta a servitute corruptionis aliquando liberabitur. 3) Gemitus tribuitur hoc loco creaturae non proprie, sed metaphorice per prosopopoeiam, ut postea monebitur. 4) Particula πάντα in Scripturis accipitur tum collectivae, tum distributivae, ac pro ratione subjectae materiae explicanda est per τὸ omnis vel tota. Quidam ergo putant, hoc loco vertendam esse per τὸ omnis, cum apostolus loquatur non de partibus, sed speciebus creaturae, totum enim dicitur respectu specierum, omne respectu partium. Sed potest sine ulla absurditate accipi non solum de generibus singulorum, sed etiam de singulis generum, nam et omnis creatura, h. e. omnes creaturae corporales species, et tota creatura, h. e. omnia specierum individua, servituti corruptionis sunt subjecta.

53. Quidam vero in specie de certa hominum classe locum hunc exponunt. Cum enim omnes homines in duas distribuuntur classes, in pios scilicet ac impios, justos et injustos, renatos et non renatos, inde quidam de illo, quidam vero de hoc hominum genere locum explicant. Priorem interpretationem profert Gregorius in comment. Job. 3 lib. 4. moral. c. 41. *Justos*, inquit, *quamvis nullus desideriorum carnalium tumultus possideat, duris tamen vinculis eos in hac vita positos suae molestiae corruptionis ligat. Aliud nempe justis de morte aliud de corpore tolerant, et contra semetipsos quotidie interno certamine desudant etc. Verum haec creatura tunc a servitute corruptionis eripitur, cum ad gloriam filiorum Dei resurgendo sublevaratur. Hinc itaque electi moleste vincti sunt, quia adhuc corruptionis suae poena deprimuntur, sed cum corruptibili carne exuuntur, ab omnibus, quibus nunc adstricti sunt, molestiae vinculis relaxantur*. Gregorium sequitur Lyranus in comment.: *Creaturae sunt boni, qui in creatione Dei manserunt, vel quia sunt causa omnium*. Item: *Creatura est homo non amans ista caduca, patienter tamen ferens, sciens, Deum subjecisse ad conservationem humilitatis, liberabitur autem a cura quaerendi victum et alia, quibus servitur nostrae mortalitati*. Eadem interpretatio probatur Cajetano, Catharino in comment. et Salmeronio disp. 17. in epist. Rom. tom. 13. p. 556. qui eam hisce ornant pigmentis: *Dicitur homo justus praecise creatura, vel quia in manet in eo bono, in quo creatus a Deo fuerat, in gratia scilicet et justitia; vel propter excellentiam,*

quia omnis creatura electorum hominum causa potissimum a Deo condita est atque eis praecipue deservit; quo sensu vox creaturae usurpatur Jac. 1, v. 18: *Voluntarie nos genuit, ut simus initium aliquod creaturae ejus. Dicitur omnis creatura, ut significetur universitas justorum, cujuscunque nationis, sexus, aetatis, conditionis et professionis fuerint.* Haec creatura, h. e. justus, exspectat revelationem gloriae filiorum Dei tanquam complementum praemii et consummationem suae felicitatis sibi promissum, interim subjectus est vanitati, h. e. rebus corporalibus et mutabilibus propter necessitates praesentis vitae circa eas occupatus etc. Socius in resp. ad defens. Francisc. Puccii c. 6. p. 170. pro adstruenda istac interpretatione sequentia urget fundamenta: 1. articulus additus voci *κτίσις* v. 19. praeter numerum singularem aperte demonstrat, de insigni aliqua creatura verba fieri, de ea scilicet, cujus in praecedentibus fecerat mentionem, videlicet de hominibus per Spiritum Dei regentis. 2. Non tantum in primis illis verbis articulus est, sed in sequentibus semper repetitur et postremo eo in loco ponitur, ubi necesse sit, si recte Latine interpretari velis, addere pronomen haec aut illa, v. 22. *πᾶσα ἡ κτίσις* omnis illa sive haec creatura. Si Paulus de omni creatura generaliter loqui voluisset, non *πᾶσα ἡ κτίσις*, sed *πᾶσα κτίσις* dixisset, ac in superioribus, ubi non est nomen omnis, non in singulari, sed in plurali numero locutus fuisset. 3. Si de tota rerum natura apostolus verba facere voluisset, non dixisset *πᾶσα*, sed *ὅλη κτίσις*. 4. Res ipsa, de qua Paulus hic loquitur, de alia creata re praeterquam de homine per Spiritum Dei regento verba haec intelligi vetat. Quoniam creatura patefactionem filiorum Dei exspectat praeter illos homines, qui divinitus edocti spiritum mentis suae renovati sunt? ἀνοξαδόξιε ipsum actum et gestum exspectandi ante oculos ponit, significat enim exserto capite exspectare, at hic actus hominibus tantum competit. Quomodo omnibus creaturis unquam accommodabitur illud non volens, sed sua sponte? quomodo illud in spe? quomodo illud ingemiscit et parturit usque adhuc? num plusquam poetice et per prosopopoeiam quandam prorsus inauditam haec omnia dicta fuisse asseverabimus? At quemadmodum non per prosopopoeiam de iis, qui primitias Spiritus habebant, sed secundum ipsissimam veritatem dicitur, quod intra se gemerent expectantes adoptionem filiorum Dei; sic de omni illa creatura vere et non fecte dictum fuit, quod ingemisceret ac parturiret. 5. In aliis etiam Scripturae locis verbum creare pro regnare et quasi iterum creare ac nomen creaturae pro homine ponitur. Sed quid de his rationibus statuendum sit, partim ex praecedentibus intelligi potest, partim ex sequentibus manifestum erit. Ostendimus jam ante, pios ab illa creatura secum ingemiscente distingui. Justi sunt ipsi filii Dei, quorum revelationem creatura sollicite exspectat, utique ergo per creaturam non possunt praecise

intelligi just. Adde quod vox creaturae indefinite posita (quomodo v. 20. ponitur) nunquam in Scripturis pro solis piis et justis hominibus usurpatur, sed perpetuo additur quaedam descriptio ac ἐπεξηγήσις, ut creatura nova 2. Cor. 5, v. 17. Gal. 6, v. 15. quanto minus ita accipi commode poterit, quando additur particula universalis, *πᾶσα*, quod fit v. 22. Socinus d. l. urget dicta apostolica Ephes. 2, v. 10. Jac. 1, v. 18, in quibus vox creaturae absolute posita usurpatur pro hominibus regentis, sed descriptio addita significationem illam satis luculente demonstrat. *Creatus sumus in Christo ad opera bona, genuit nos verbo veritatis.* Posteriorem interpretationem recitat Augustinus d. l.: *Creatura, h. e. homo infidelis, liberabitur a servitute corruptionis, h. e. a peccato, quia vocabitur ad fidem fietque filius, ut postea libertatem gloriae filiorum Dei consequatur.* In eis (inquit), qui credituri erant, videbat apostolus, quod dicebat, quia creatura, h. e. natura hominis, quae tantummodo creatura est, nondum per fidem aggregata numero filiorum Dei, liberabitur a servitute interitus, ut interitui non serviat, cui serviunt omnes peccatores. Peccatori enim dictum est, morte morieris. Liberabitur autem in libertatem gloriae filiorum Dei, id est ut et ipsa perveniat ad libertatem gloriae filiorum Dei per fidem, quae fides cum in ea non erat, creatura tamen modo dicebatur, et ad ipsam refertur, quod sequitur, scimus, quia omnis creatura congemiscit etc. erant enim adhuc credituri, qui spiritu subiacebant laboriosis operibus. Sed apostolus hoc loco non agit de liberatione a servitute peccati, quae fit per fidem in hac vita, sed de liberatione a servitute corruptionis, quae non nisi in morte ac per mortem obtingit, quod ipsum ex v. 23. Augustinus ibid. recte colligit. Haec adoptio, inquit, quae jam facta est in iis, qui crediderunt, in spiritu, non in corpore facta est. Nondum enim corpus reformatum est in coelestem illam mutationem, sicut spiritus jam mutatus est reconciliatione fidei ab erroribus conversus ad Deum etc. Adde, quod impii et iniusti quatenus tales servituti peccati sponte sint subjecti, nec desiderant ab ea liberari. Qui de spiritibus defunctorum textum exponunt, illi eum accipiunt de animabus sanctorum ante Christum defunctorum, qui liberationem ex limbo cupide exspectaverint. Hieronymus in comment.: *Omnem creaturam dicunt esse, quicumque usque ad adventum Christi justis fuerunt, quia et ipsi nondum accipientes exspectant, Deo pro nobis aliquid melius providente.* Et postea: *Communem creaturam nominat post Adamum et Evam justos, qui fuerunt usque ad tempus Christi etc.* Sed haec sententia 1) nititur falsa hypothesi; 2) nec satis commode de animabus in limbo dicitur, quod vanitati et servituti corruptionis fuerint subjectae, quia poenam duntaxat damni, non autem sensus illis alias tribuunt. 3) Apostolus dicit, creaturam adhuc ingemiscere et exspectare. Atqui eo tempore, quo apostolus haec scribebat, limbus jamdum erat eva-

XX. 80.

cnatus, ut ipsimet hujus limbi architecti concedunt. Quod v. 20. indefinite dicitur, *vanitati subjecta est creatura*, illud quidam specialissime, adeoque individualiter de Adam et Eva accipiunt, Hieronymus in comm. h. l. Quidam etiam sic dicunt, *Adam et Evam esse creaturam, quos olim serpens a spe divinitatis vanitati subjectos corruptioni effecerit deservire, non ex semetipsis peccantes, sed serpentis instigatione et consilio. Et ipsi, inquit, liberabuntur, ut jam non corruptioni deserviant. Et postea: Creatura autem Adam est et Eva, quae adhuc expectat, a Deo se recipere adoptionem. Vanitas est praevaricatio, cui subjecta Eva non propria voluntate, sed a serpente decepta spe illa, qua audierat, eritis quasi dii; servitus autem est corruptionis, quam audivit Adam, terra es et in terram ibis. In resurrectione autem recepturi sunt incorruptionem filiorum Dei.* Sed haec interpretatio iisdem evertitur argumentis, quibus prior, ac idem utrobique manet subjectum in propositionibus apostolicis, ut series connexionis ostendit.

54. 3. Quidam ergo non de angelica, nec de humana, sed de corporali et irrationali creatura, h. e. de tota universitate creaturae corporalis et ratione carentis, quae comprehendit coelos, elementa aliaque ex elementis constituta, locum apostolicum exponunt. Ita statuunt ex Graecis patribus Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus et Oecumenius in comm. h. l. ex Latinis Hilarius lib. 12. de Trinit. Ambrosius lib. 4. hexaëm. et auctor commentariorum in epist. Pauli, qui sub nomine Ambrosii in operibus ejus exstant, et ex nostris plerique omnes. Probatur haec interpretatio 1) *ex creaturae appellatione.* *Κτίσις* proprie significat, quidquid est a Deo creatum, totam scilicet mundi machinam cum omnibus partibus et contentis. Syrus reddit כִּתְּוִיָּא a rad. כִּתְּוָה, creavit. 2) *Ex invariata repetitione.* Apostolus in quatuor distinctis versiculis nomen *creaturae* quater repetit sine ulla variatione, permutaturus procul dubio hoc nomen voce alia, nisi creaturam generaliter acceptam intelligere voluisset. 3) *Ex aliorum locorum collatione.* Sap. 13, v. 5: *A magnitudine et specie et creaturis per analogiam generator illorum conspicitur.* Rom. 1, v. 20: *Invisibilia Dei a creatura mundi per ea, quae facta sunt, conspiciuntur, ubi manifestum est nomen xristus pro visibili creatura accipi.* 4) *Ex oppositione.* Creaturae illi, de qua apostolus v. 19. 20. 21. et 22. egit, opponuntur v. 23. *homines*, et quidem *filii Dei spiritum adoptionis habentes.* 5) *Ex sufficienti enumeratione.* Si enim nec angelica, nec humana creatura intelligi potest, ut ostendimus, utique ergo creatura corporea, visibilis et irrationalis intelligitur. 6) *Ex interpretum testificatione.* Multi enim ex veteribus et recentioribus ita interpretantur, ut ostendimus. Diximus autem, intelligi *creaturam corpoream, visibilem et irrationabilem*, ut ab hoc subjecto propositionis apostolicae excludamus *angelos et homines.* Et sane angelos malos hic excludi, dubium

nullum, quia illi non *liberabuntur a servitute corruptionis nec expectant revelationem filiorum Dei in die novissimo secuturam*, sed diei illius mentione exhorrescunt, ut colligitur ex Matth. 8, v. 29. 2. Petr. 2, v. 4. Jud. v. 6. *Bonos angelos et spiritus defunctorum piorum creaturae appellatione simul intelligi*, statuit Aretius in prob. loc. 156. p. 499. *Miror, inquit, si de illis, qui in coelis agunt vitam beatissimam, textus apostolicus intelligi non possit. Sancti enim defuncti expectant corporum suorum restitutionem, sine quibus beatissimam vitam agere non possunt, quibus dum carent, merito sub servitute interitus eo respectu dici possint. Sancti angeli gaudent peccatoribus poenitentibus, quibus dum serviunt, quid impedit, de illis etiam accipi ratione ministerii non naturae? Sed de angelis non posse hunc locum intelligi, jam ante ostendimus. Regerunt, qui angelos ab apostolo nomine creaturae simul intelligi arbitrantur, 1. angelos bonos dici subjectos vanitati et corruptioni non suas sed hominum, quibus inserviunt; 2. ab hac vanitate eosdem liberandos, quando totus mundus sua vanitate peribit et gaudium beatorum perfectum erit; 3. ingemiscere eos ac dolere suo quodam modo. Ut enim laetantur super peccatore poenitentiam agente Luc. 15, v. 10. sic ob corruptum hominum statum dolent, sensu miseriae nostrae afficiuntur et gloriam filiorum Dei, per quam ruinam suam sciunt esse reparandam, exoptant.* At haec omnia tum demum locum haberent, si angeli, ut reliquae creaturae corporeae, impiis inservirent, illud enim servitium apostolus praecipue hoc loco nomine *vanitatis* intelligit, ut ostendimus. Jam vero angeli pii duntaxat inserviunt. Adde, quod sit dispar ratio inter *laetitiam ac tristitiam*. Laetantur angeli peccatoribus poenitentiam agentibus, quia hic affectus non pugnat cum gloria et felicitate, in qua divinitus confirmati sunt; tritari autem ac dolere minime possunt, quia tristitia et dolor cum felicitate illa pugnat, in coelo enim *nec dolor nec gemitus* Apoc. 7. Explicationi de spiritibus pie defunctorum robur aliquod quaeri posset ex eo, quod Apoc. 6, v. 11. *animae martyrum* diem judicii ac resurrectionis solícite expectare dicuntur; sed quia animas coelestis gloriae participes jamdum factas *vanitati adhuc subjectas et a servitute corruptionis adhuc liberandas* statuere perquam durum, ideo eas a latitudine subjecti in textu apostolico secludimus. Si quis vero omnino *sanctos angelos et animas pie defunctorum* nomine creaturae simul velit intelligere, is poterit v. 19. ubi *indefinitis* ponitur creaturae nomen, de corporali, visibili et rationali creatura accipere, sed v. 22. ubi additur *particula universalis, πάσα ἡ κτίσις*, in genere de omni ente creato, de tota entis finiti latitudine accipere, quomodo accipitur Judith 16, v. 17. Apoc. 3, v. 14. *ac per ingemiscientiam et parturitionem* volens desiderium absque ullo doloris et molestiae sensu intelligere. Fateri interim cogetur, minus ab hac creaturae universalitate excipi *angelos*

malos et animas damnatorum, itemque articulum v. 22. additum πᾶσα ἡ κτίσις videri ἀναγορεύον, ut sit sensus omnis illa creatura, scilicet de qua haecenus actum, adeoque αὐτὴ ἡ κτίσις, illa ipsa creatura, ut v. 21. habetur, nobiscum ingemiscit, qua ratione identitas subjecti in singulis quatuor versiculis evidenter confirmatur.

55. Praedicatum tria membra complectitur, 1. subjectionis servitium, 2. expectationis desiderium, 3. liberationis beneficium. De primo dicit apostolus v. 20. μεταίωτη, vanitati, subjecta est creatura, non volens, sed propter eam, qui subiecit eam in spe. v. 21. dicit, eam esse constitutam sub servitute corruptionis. Per μεταίωτη 1. Chrysostomus, Theophylactus, Oecumenius etc. intelligunt corruptionem. Quemadmodum (ait Chrysostomus in comm.) homine corruptibili effecto creatura quoque corruptibilis est effecta, sic homine effecto incorruptibili et ipsa quoque subsequetur. homil. 10. ad popul. Antioch.: Deus mirabilem fecit hunc mundum sed corruptibilem. Vanitati creatura subjecta est, h. e. corruptibilis facta est Deo iubente. Jussit autem Deus sic propter hominem. Quoniam enim hominem creatura nutrire debebat corruptibilem, et ipsa corruptibilis esse debebat. Non enim decebat, corruptibilia hominum corpora incorruptibili creatura uti. Diceretur ergo hoc sensu μεταίωτης servitus corruptionis, h. e. corruptio, quae est quaedam servitus, ut enim servus invitatus servit, ita creaturae intereunt invitae. Vera est haec interpretatio, sed non plena nec praecipuum apostoli scopum attingit. 2. Origenes lib. 1. περὶ ἀρχῶν c. 7: Vanitas haec sunt corpora, in quae animae ante corpus existentes ob peccata sua sunt detrusae, et talia corpora sunt etiam sol, luna, imo et terra et coeli. Haec enim omnia habent animas, quae ante ea existerunt, ac consequenter possunt ipsa peccare iudiciumque Christi aequae ac homines subibunt. Haec ergo corpora proprie expectant resurrectionem, et ut a corruptione liberentur, proprie sperant et ingemiscunt. Haec interpretatio haeretica est et absurda, ut ostendit Epiphanius haeres. 64. et Hieronymus in epist. ad Avitum. 3. Erasmus μεταίωτη vertit frustrationem, quod creatura non assequatur illud, quod utcumque contendit efficere, τὸ μάταιον enim quandoque significat frustraneum, quod fit μάτην, frustra, quo agens non assequitur finem, quem sibi proposuit. Creaturae propositam habent incolumitatem sui, eam vero impedit φθορά sive corruptio, sed apostolus ipse μεταίωτη exponit per δουλείαν φθορᾶς. Natura meditata immortalitatem specierum per quotidianam ac perennem individuorum successionem, sed hoc frustra fit, quia non solum individua quotidie intereunt, verum etiam ipsae species in consummatione seculi abolebuntur. 4. Socinus d. 1. 180. per vanitatem, cui creatura, h. e. ut ipse interpretatur, homines regniti in hac vita sunt subjecti, intelligendam esse dicit non corruptionem simpliciter, quae omnibus animantibus, non tantum hominibus

communis est, sed abjectionem, ignominiam et perpressiones illas, quarum antea apostolus mentionem fecerat et quae Christianorum sunt propriae, quas necessario non corruptio tantum, sed plerumque immatura etiam corruptio consequitur. Sed in nullo Scripturae loco φθορά pro illis calamitatibus et passionibus piorum usurpatur. Vera igitur et genuina interpretatio est ea, qua per vanitatem, cui creatura subjecta est, intelligitur non solum defectus mutabilitatis, corruptio et mortalitas, cui omnes creaturae corporeae ac visibiles subjectae, sed etiam ac cumprimis servitium illud, quo creaturae in hac vita abusibus impiorum coguntur esse subjectae. — Omnis homo vivens vanitas est, inquit psalmes Psalm. 39, v. 6. quia ergo creaturae inserviunt homini, ideo per hoc servitium subiciuntur vanitati. Omnes homines sunt mortales et corruptibiles, quia ergo creaturae inserviunt hominibus impiis nequiter eas abutentibus, ideo per hoc servitium subeunt δουλείαν φθορᾶς. Sol oritur super bonos et malos, pluvia descendit super justos et injustos Matth. 5, v. 45. aërem communiter hauriunt pii ac impii, terra omnes ex aequo alit et mortuos tam bonos quam malos in gremium suum recipit, terra nascentibus omnes fruuntur, cum tamen soli pii beneficiis illis digni sint; hoc ergo servitium impiis praestitum est illa μεταίωτης ac δουλεία φθορᾶς, cui creaturae in hac vita coguntur esse subjectae. Sic vinum est bona et praeclara Dei creatura, sed cogitur in hac vita servire cupiditatibus ebriosorum. Haec est illa servitus corruptionis, cui creatura illa subjecta est non volens, unde ingemiscit et juxta prosopopoeiam apostolicam expectat ab hac servitute liberari, eligit enim potius non esse et in nihilum abire, quam abusu ebriosorum inservire et hac ratione contra creatorem suum quasi militare. Idem iudicium esto de reliquis Dei creaturis. Potest cum hac explicatione conjungi prima et tertia, nam propter peccatum non solum homo morti, sed etiam tota creatura corruptioni est subjecta ac saepe cogitur luere poenam scelorum ab hominibus commissorum. Propter peccatum protoplastorum terrae maledictio denuntiatur, ut germinet spinas ac tribulos Gen. 3, v. 17. 18. in diluvio propter peccata hominum totus terrarum orbis misere vastatur; propter peccata Sodomitarum totus illius regionis tractus, qui ob pulchritudinem, amoenitatem et fertilitatem paradiso comparatur, igne coelitus depluto exurit; in plagis Aegypti terra, aqua, aër propter Pharaonis obstinatam malitiam inficitur ac corrumpitur; impiis minatur Deus coelum ferreum ac terram aeneam, quae est misera vanitas et corruptio, cui propter hominum creaturis pessime abutentium peccata natura rerum est subjecta. Praecipuus insuper creaturarum finis est, ut ex illarum inspectione xx. 84. Deum creatorem agnoscamus Rom. 1, v. 20. atqui hunc finem apud impios creatura non assequitur, ideoque in illis ad θεωρώμεν informandis instar magistri negligentes et refractarios discipulos informantis frustra laborat, quae etiam est vanitas et

servitus corruptionis, quo sensu ac respectu tertia interpretatio cum quarta conjungi potest.

56. Ceterum huic vanitati et servituti corruptionis creatura dicitur subjecta οὐχ ἐκούσα, non volens, sed propter eum, qui subiecit eam in spe, i. e. non proprio vel naturali motu se illi subiecit, sed Dei creatoris voluntate eidem subordinata sive certo modo atque ordine est subjecta. Syrus reddidit בְּצַדִּיקָא בְּצַדִּיקָא, non pro voluntate sua, non sponte aut pro voto suo, ac προσδοκισμὸν adjectum ἐν' ἐλπίδι conjunxit cum versu sequente 21. in spe, quod et ipsa creatura liberabitur etc. Quomodo vero creatura non volens vanitati subjecta? Qui per vanitatem intelligunt mutabilitatem et corruptionem, in varias abeunt sententias, cum esse mutabile et corruptibile videatur creaturae corporali ac visibili esse naturale, utpote proveniens ab essentialibus ejus principiis. Thomas illud non volens sic interpretatur, quod defectus, qui consequuntur naturae corporeae mutabilitatem, cujusmodi sunt senium, putrefactio, corruptio etc. sint contra naturam particularem hujus vel illius rei, cujus nimirum appetitus tendit ad sui conservationem et fugit sui corruptionem. Theophylactus refert ad Dei providentiam et creationem. Hoc, inquit, significat, Dei providentia et cura mundum esse conditum, nec ipsum per se fuisse exstructum, sed totum ad commoditatem et usum hominis a Deo esse factum. Alii referunt ad secuturam mundi renovationem: Non volens dicitur, quia cum hic mundus expectet mirabilem illam renovationem et statum gloriae, ad quem in resurrectionis tempore perventurus est, ideo praesentem hunc statum tanto ignobiliorem dicitur non velle, comparatione scilicet majoris boni, quod expectat. Sed quia per vanitatem et servitute corruptionis diximus praecipue intelligi servitium, quod impiis in hac vita creaturae impendunt, ideo sensus est, quod creatura quasi abhorreat a pessimo illo impiorum abusu, interim tamen quia primitus ad usum hominis condita, ideo Dei creatoris imperio et ordinationi obsequitur. Cum enim apostolus per emphaticam prosopopoeiam totius creaturae corporeae universitatem velut unam quampiam personam nobis proponat, ut postea videbimus, ideo etiam sensum et appetitum ipsi tribuit, quod non volens vanitati illi, h. e. impiorum abusu, sit subjecta.

57. De secundo praedicati membro dicit apostolus vers. 19: ἡ ἀποκατάδοξία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ θεοῦ ἀπεκδέχεται, et vers. 22. scimus, quod omnis creatura συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν. Dixerat vers. 18. passiones hujus temporis non esse condignas ad futuram gloriam, quae in nobis revelabitur; v. 19. subjungit αἰτιολογικῶς, sollicita enim creaturae expectatio revelationem filiorum Dei expectat, i. ut quodammodo explicet magnitudinem ac pondus futurae illius gloriae, cujus causa, donec re ipsa contingat, omnes molestias et quaevis hujus vitae adversa aequo animo tolerare debeamus, cum etiam

irrationalis creatura anxie ac solícite tempus illud, in quo gloria filiorum Dei manifestanda est, expectet, quod magnum est argumentum, gloriam illam esse angustam et inaeestimabilem. 2. Ut certitudinem secuturæ illius gloriae demonstret, quia enim omnis creatura revelationem filiorum Dei avidissime expectat, ideo ea certissime suo tempore sequetur, neque enim illud universale totius naturae desiderium a Deo ipsi innatum atque insitum potest esse frustraneum. 3. Ut dignitatem filiorum Dei exprimat, quod illis non solum omnia in bonum cooperentur, quod primitias Spiritus acceperint, quod cum Christo patiantur ac proinde etiam cum ipso glorificandi sint, sed quod omnia etiam una cum ipsis ingemiscant, parturiant et liberationem eorum unice expetant. Magna autem in verbis apostoli est emphasis. Expectationem illam creaturae revelationem filiorum Dei desiderantis vocat ἀποκατάδοξίαν, quod Hilarius l. 12. de Trin. vertit longinquam, Ambrosius frequentem expectationem, jam inde scilicet a prima mundi origine vel saltem a lapsu protoplastorum coeptam et quotidie durantem; Theophylactus rectissime vertit sollicitam, anxiam et quasi exserto capite factam expectationem. Componitur enim haec vox ex ἀρό, xάρα, caput, et δοξεῖν, videre, qui enim aliquando videre magnopere desiderant et cupide expectant, exporrecto sive exserto capite subinde illud prosiciunt, in altum suspiciunt, quasi rem desideratam inde expectent. Syrus reddidit omnis creatura expectat et oculos intendit, אֵינָם מִבְּטָחִין, in specula quasi expectat. Philipp. 1, v. 20. utitur hac voce apostolus ad exprimendum vehemens illud desiderium ac spem, qua afflictiones, quas pro Christo patiebatur, in ipsius gloriam cessuras sperabat. In versione Aquilae habetur Psalm. 37, v. 7. pro הָיָה לִּי כְּהָרְחֵק, vehementer expectavit instar parturientis, qua similitudine etiam postea utitur apostolus. Polybius utitur hoc vocabulo de anxia sollicita illa expectatione, quam exercitus ad proelium paratus habere solent, dum expectant imperatoris mandatum. Emphatice igitur vox ἀποκατάδοξία expectationem creaturae sollicitam exprimit. Auget emphasisin, quod apostolus non simpliciter dicit creatura expectat, sed expectatio creaturae expectat, quo dicitur, creaturae tam anxie atque avide gloriam illam expectant, ut videantur esse ipsa expectatio. Per revelationem filiorum Dei intelligit plenariam communicationem gloriae coelestis in vita aeterna, quae filiis Dei in die novissimo continget, ut colligitur ex Col. 3, v. 4. 1. Joh. 3, v. 2. Haec filiorum Dei revelatio est consummata consolatio, h. e. consummata gloria, quae non erit nisi resumtis corporibus, ait Hilarius in Psalm. 125, v. 22. Addit creaturam συστενάζειν καὶ συνωδίνειν, ubi recte notat Chrysostomus, quod apostolus προσωποποιεῖ τὸν κόσμον, ὥστε ἐμφατικώτερον εἶναι τὸν λόγον, introducitur totam rerum creaturarum visibiliarum ac corporearum universitatem velut feminam quandam parturientem et ingemiscentem ob dolores, quos ante

partem et in partu sustinet. Quia enim dies novissimus est tempus *παλιγγενεσίας* Matth. 19, v. 28. quo terra magno et mirando partu corpora resuscitatorum in lucem edet ac filii resurrectionis in vitam prodibunt Luc. 20, v. 36. ideo creaturam adventum diei novissimi cupide expectantem parturienti et prae dolore ingemiscenti feminae confert. Talis proscopopoeia etiam in aliis Scripturae locis occurrit, sic mare, flumina, montes, arbores introducuntur a Spiritu sancto ut *plaudentes, jubilantes* c. 88. et *exultantes* etc. Non autem simpliciter et absolute pronuntiat apostolus, quod creatura ingemiscat et parturiat, sed quod *συστηνᾶται* ac *συνωδινεῖ*, simul ingemiscat ac simul parturiat, vel quod creaturae inter sese, vel (quod convenientius est, ut apparet ex v. 23.) quod una cum homine ingemiscant et parturiant, h. e. in similitudinem parturientis doceant, anxie expectantes tempus, quo filii Dei sive gloria filiorum Dei est revelanda. (Quamvis diversitas quaedam lectionis hic occurrat, quidam enim codices olim habuerunt *congemiscit et parturit*, quomodo legit Hieronymus in comm. cap. 24. Esa., quidam *congemiscit et condolet*, quidam *congemiscit et dolet*, Augustinus d. l., quidam *ingemiscit et parturit*, Cyrillus lib. 5. Thess. cap. 7. Hesychius lib. 5. in Levit. Ambrosius in comment.; sed dubium nullum, genuinam esse lectionem eam, quae habet *congemiscit et comparturit*.) Additus *προσδοκισμός*, *ἄχρη* *νῦν* diversimode exponitur. Qui ad homines *prios* referunt, sic exponunt, quod ille dolor ac gemitus per gratiam justificationis non sit ablatas, sed maneat in piis usque ad mortem; qui ad *spiritus defunctorum* referunt, eo sensu accipiunt, quod animae usque ad diem resurrectionis corporum suorum restitutionem et gloriae filiorum Dei revelationem expectent. Sed quid de hisce hypothesebus statuendum sit, jam ante vidimus. De corporea, visibili et irrationabili creatura apostolo sermo est, quam dicit usque nunc expectare, ut ostendat, desiderium illud esse non solum anxium, sed etiam continuum, quod jam inde a lapsu protoplastorum coeperit ac ab eo tempore perpetuo duraverit, quin et ad finem usque mundi duraturum sit.

58. De tertio praedicati membro tractat apostolus v. 21: Quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriae filiorum Dei, h. e. anxie illa creaturae expectatio non frustrabitur suo eventu, quia creatura a servitio illo, quo impiorum abusibus servire cogitur, aliquando liberabitur. Quod additur *εἰς ἐλευθερίαν τῆς δόξης* diversimode exponitur. 1. Chrysostomus accipit *causaliter*, particulam enim *εἰς* exponit per *διὰ*, propter vel in commendationem libertatis et gloriae filiorum Dei, id quod declarat quadam similitudine. Quemadmodum nutrix, quae infantem alit regium, illo ad regium principatum evecto et ipsa quoque donorum fructuum percipit; pari ratione, cum homo gloria donabitur, hanc ejus gloriam ceterae creaturae, quae homini servierunt, participabunt. Thomas in supplem. q. 91. art. 3: Quemadmodum paterfa-

miliae, cum dignitas filio nova confertur, illius famulos novo atque illustri amictu induit; sic Deus, cum nova sempiternaque dignitas homini in coelo tribuetur, creaturam, quae illi inservit, illustriore veste decorabit. Sed haec explicatio renovationem mundi fore praesupponit, quod adhuc in quaesito est. 2. Quidam exponunt *exemplariter in libertatem*, h. e. in imitationem vel ad exemplum libertatis gloriae sive gloriosae filiorum Dei, ut sic similem quandam libertatem, stabilitatem et immortalitatem cum filiis Dei reliquae creaturae intelligantur accepturae. 3. Ambrosius accipit *temporaliter*, quia *εἰς ἐλευθερίαν* accipit pro *ἐν ἐλευθερίᾳ*, in libertate, ut sic denotetur tempus, quo liberanda erit creatura a servitute corruptionis, nimirum quando filiis Dei libertas gloriae, h. e. gloriosa liberatio ab omni miseria, infirmitate, mutabilitate, afflictione adeoque ab omnibus corporis et animi malis obtinget. 4. Posset etiam particula *εἰς* exponi *eventualiter*, *ἐξ ὁποῦ* *κῶς*, creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriae filiorum Dei, h. e. quando creatura in consummatione seculi ab illa vanitate et servitute corruptionis liberabitur, tunc libertas gloriae sive gloriosa libertas filiorum Dei in publico angelorum et hominum conspectu manifestabitur.

59. Hisce probe observatis facile apparet, ex hoc loco apostolico mutationem praesentis mundi in statum meliorem non posse apodictice demonstrari, 1. quodsi enim de creatura angelica vel humana subiectum apostolicae praedicationis accipiatur, nihil praesidii in hoc textu invenient, qui accidentium duntaxat abolitionem defendunt. Sed quia interpretationes illae, licet magnis in ecclesia doctoribus probatae, textui minus conveniunt ac simplicius est per creaturam intelligere universam creaturam corpoream, visibilem et irrationalem, ideo addimus 2. apostolum nequaquam dicere, quod liberanda sit creatura a corruptione, quae phrasis substantiali interitui opposita videri poterat, sed a servitute corruptionis, quae eidem minime adversatur. Renati in hac etiam vita liberantur a servitute peccati Rom. 6, v. 7. interim non liberantur plenarie ab ipso peccato, quippe quod in carne ipsorum adhuc habitat Rom. 7, v. 17. Si Christianus in Turcia captivus detineatur ac misera servitute prematur inque ea tandem moriatur, is liberatur a servitute corruptionis, sed non ab ipsa corruptione, quia corpus ejus in pulverem convertitur. Si creaturae liberantur a servitute corruptionis, h. e. a servitio, quod hominibus impiis in hac vita mortali impendere coguntur, interim tamen ipsae non sunt nec fiunt liberae a corruptione. 3. Liberatio illa creaturae non fit per renovationem, restaurationem, incorruptibilitatis communicationem inque meliorem statum mutationem, sed per ipsam corruptionem atque annihilationem, quando scilicet hominibus impiis non amplius cogentur servire. Quo enim sensu vanitas et servitus corruptionis ipsis tribuitur, eodem sensu opposita liberatio a servitute corruptionis ipsis assignanda, ut ostendit oppositio. Jam vero vanitas

et servitus corruptionis creaturae tribuitur sensu eo, quod impiis turpiter ac nefarie contra voluntatem creatoris illis abutentibus coguntur in hac vita servire. Ergo etiam liberatio a servitute corruptionis eo sensu illis tribuenda, quod servitium illud una cum hac vita mortali desinat, quae servitii abolitio non solum per renovationem ac restorationem, sed etiam per annihilationem fieri potest, ac proinde ab indeterminato ad determinatum, a genere ad certam speciem, a liberatione ad modum liberationis per renovationem non debet fieri progressus. 4. Tertullianus libr. de anim. c. 42. de Epicuro memorat, quod mortem ad nos nihil pertinere, hoc evincere voluerit argumento, quod dissolvitur, sensu caret, quod autem sensu caret, nihil ad nos. Seneca in consolat. ad Marciam, per mortem homini liberationem ab omnibus malis contingere dicit atque interim in morte totaliter hominem interire opinatur. *Mors, inquit, omnium et solutio est, et finis, ultra quam mala nostra non exeunt.* Ibid.: *Non potest esse miser, qui nullus est.* Quod ille sensu Epicureo de homine ad immortalitatem condito falso affirmavit, illud ad creaturas corporeas propter huius vitae usum conditas sano sensu applicare possumus. Interitus creaturae servitii illius, cui in hac vita subjecta est, et solutio est et finis, ultra quam servitium illud non exit. 5. Merito vero urgemus illud, quod apostolus nomine creaturae non tantum intelligat coelum, elementa ac terram, sed omnes omnino corporeas, visibiles et irracionales creaturas, quae abusu impiorum in hac vita non minus quam coelum, terra et elementa sunt subjectae. Quodsi ergo liberatio illa a servitute corruptionis aliquando futura esset per renovationem et incorruptibilitatis participationem, consequens foret, non solum coelum et elementa, sed etiam corpora mixta ac omnino specierum in brutis et arboribus individua esse aliquando renovanda et ad incorruptibilitatem resuscitanda, quod tamen nec ipsi renovationis patroni concedunt. Vim huius instantiae Franciscus Puccius in defens. adv. Socinum ferre non potuit, inde p. 38. disputat, etiam bruta animantia esse ad incorruptibilitatem resuscitanda. 6. Ideo vero apostolus maluit dicere, creaturam liberandam a servitute corruptionis, quam totaliter interituram, tum quia voluit usurpare talem phrasin, quae etiam de homine praedicari posset, nec tamen hominis respectu interitui esset opposita, jam vero totalis interitus ac corruptio in die novissimo hominibus non competit, liberatio autem a servitute corruptionis hominibus est etiam communis; tum quia voluit in prosopopoeia allegorica et hyperbole illa metaphorica, qua creaturis irrationalibus actus quosdam rationis dedit, persistere, quo dicitur, si creaturae abusu impiorum in hac vita subjectae sensus ac rationis essent participes, praecoptarent potius omnimodam annihilationem quam talem servitutem. 7. Ex phrasi et: *ἐλευθερίαν* colligi nequit, terminum ad quem liberationis fore unum ac eundem creaturae cum filiis Dei, alias enim sequeretur, creaturam

etiam vitae aeternae et coelestis gloriae filiis Dei promissae fore participem, sed denotatur duntaxat liberationis tempus, ut ex Ambrosio monuimus. Quidam addunt, non institui identitatem, sed generalem comparisonem, cuius sensus hic sit, sicut certa est liberatio filiorum Dei a sua vanitate et servitute corruptionis, cui in hoc mundo subjacent, sic etiam certa erit reliquarum creaturarum a vanitate liberatio, quamvis liberationis modus utrobique plurimum variet. Confer Feurbornium in disp. contra Phil. Caesarem th. 132. et seqq.

60. 5. 1. Cor. 7, v. 31: *Figura huius mundi praeterit.* *Figura*, inquit, *praeterit*, non *natura*. Respondemus: 1) ex subordinatis fiunt pugnantia Et *figura* et *natura* sive substantia mundi praeterit ut ex aliis Scripturae dictis intelligitur. 2) Johannes 1. epist. 2, v. 17. simpliciter dicit, *mundus transiit et concupiscentia ejus.* 3) Scopus apostoli est docere, quod nihil in mundo stabile sit ac firmum nihil constans ac perpetuum, sed omnia fugacia et fluxa, sic ergo utendum esse mundo, ne eo abutatur, non esse corde adhaerendum rebus illis fluxis ac transitoriis, sed animum ad coelestia esse elevandum. Huic scopo magis congruit sententia substantiali mundi interitu quam de accidentali mutatione. 4) Per *mundum* interprete Piscatore scholio 31. p. 1000. et aliis intelliguntur res huius mundi et ad hanc vitam necessariae. Eas vero vitas desituras nemo inficari potest. Confer quae de hoc loco dicta superius §. 9.

61. 6. 1. Thess. 4, v. 17: *Rapiemur in nubibus in aëre, in occursum Domino; ergo etiam in novo mundo aër ac nubes dabuntur.* Respondemus: beatus ille raptus et occursum finalem mundi *παρουσία* praecedet, ut suo loco ostendimus. 2) Coelestis Hierosolyma per novum coelum ac terram novam praefigurata nec solis, nec lunae splendor indiget Esa. 60, v. 19. Apoc. 21, v. 23. quanto minus caliginosi huius aëris nubibus indigebit? 3) In novo mundo nubes et alia meteora locum habebunt, ergo etiam generationis et corruptionis vicissitudines in eo erunt, quia meteora generantur vaporibus et fumis e terra elevatis ac resolvuntur in pluvias et ventos etc. 4) Sicut nubes, in quibus Christus ad iudicium redibit, ita quoque nubes, quibus electi rapiuntur obviam Christo, semel duntaxat istud ministerium exhibebunt ac munere suo postmodum defungentur, succedet enim aeterna serenitas et pacatissima tranquillitas omnis caliginis nubium expers. 5) Quinimo quales futurae sint illae nubes, in quibus Christus veniet ad iudicium et in quibus electi Christo obviam rapiuntur, hominem ex parte scire arbitramur neminem, quamvis probabiliter de illis disseri possit.

62. 7. 2. Petr. 3, v. 11. apostolus sic concludit: *Coelum et terra in adventu Christi renovabuntur; ergo multo magis nos renovari oportet, qui properamus Christo obviam in adventu ejus.* Zanchius in tract. de fine mundi tom. 7. oper. pag. 80. Respondemus: 1) apostolus non renovationis sed dissoluti-

onis ac conflagrationis mentionem facit. v. 7: *Coeli et terra reservantur igni in die judicii*. v. 10. *Coeli magno impetu transibunt, elementa calore solventur, terra et quae in ea opera sunt, exurentur*. v. 11. *τοῦτο οὐκ ἀδύνατον ἐστί, cum haec omnia dissolvenda sint*, v. 12. per adventum diei Domini coeli igne succensi solventur et elementa ignis ardore tabescent. Equis vero dixerit, transire, conflagrare, dissolvi esse idem quod renovari? 2) Apostolus non concludit a pari nec a minori ad majus, coelum et terra renovabuntur, ergo multo magis nos renovari oportet; sed doctrinae de reditu Christi ad judicium et interitu mundi hactenus expositae usum practicum monstrat, qui consistit in exhortatione ad studium pietatis et sanctitatis, perinde ut Christus, postquam dixerat Luc. 21, v. 33: *Coelum et terra transibunt*, subjungit v. 36: *Vigilate omni tempore, orantes, ut digni habeamini fugere ista omnia, quae futura sunt, et stare coram Filio hominis*. 3) In quo argumento apostolico major est emphasis, quam si renovatio duntaxat coeli ac terrae statuatur. Veniet Dominus ad judicium ex improviso sicut fur in nocte; veniet terribilis et gloriosus, destruet enim coelum ac terram; veniet judicaturus ac damnaturus impios. Ergo non solum aequum ac fructuosum, sed etiam necessarium est, sancta conversatione et serio pietatis studio ad illum Salvatoris nostri adventum nos praeparare. Coelum, terra, mare et omnia, quae in illis sunt, ultimo illo orbis incendio conflagrabunt. Ergo terrenis et transitoriis rebus non adhaereamus amore inordinato, sed coelestia et aeterna bona quaeramus, id vero aliter fieri nequit quam serio ac sedulo pietatis studio.

63. 2. Rationes petuntur 1. ex Dei veritate et immutabilitate. Deus verus, firmus ac immutabilis est, qui constituit mundum, ergo non destruet ejus substantiam, Irenaeus lib. 5. c. 36. Respondemus: invertimus argumentum: Deus veritas est et verbum ejus verum. Atqui praedixit in verbo suo, mundum esse interiturum, transitorium, conflagraturum. Ergo hoc suo tempore certissime sequetur. Confer ea, quae superius dicta §. 39. 2. Ex coeli firmitate. *Coeli ἀφθαρσία non potest alio argumento melius stabiliri quam experientia tot seculorum et aetatum, quibus mirabilis constantia in coelesti mundo observata est; cum in inferiori, quia corruptibilibus constat corporibus, tam multiplex sit varietas, tam perennis mutatio*, Cnimbricenses lib. 1. de coelo c. 3. q. 1. art. 2. *Coelos esse incorruptibiles ipse sensus renuntiat, cum tot annorum millibus nihil, quod corruptionem oleat, in illis sit conspectum*, Barradius l. 10. comment. in conc. evang. cap. 1. p. 612. Respondemus: idem argumentum est cum eo, quod apostolus refellit 2. Petr. 3, v. 4. eadem ergo danda solutio, quam exposuimus §. 18. adde quod hypothesis argumenti, videlicet nihil mutationis ac corruptionis jam inde a prima mundi origine esse deprehensum, sit incerta, ut docuimus §. 11. membr. 4. 3. A coeli nobilitate. *Coelum est creatura nobi-*

lissima, ergo a substantiali interitu erit libera. Respondemus: animantia bruta, utpote animata, longe sunt nobiliora, unde muscam sole praestantior esse philosophi asserunt, quidquid enim vita et sensu pollet, nobilius est eo, quod utroque destituitur et ad ministerium rerum inferiorum sive sublunarium divinitus est ordinatum. Jam vero animantibus brutis ἀφθαρσία ipsimet renovationis patroni derogant. 4. Ab utilitate. *Ad hoc innovatio mundi ordinatur, ut mundo innovato manifestis indicis quasi sensibilibus Deus ab homine videatur*. Creatura autem praecipue in Dei cognitionem ducit sua specie et decore, Thomas in supplem. q. 91. art. 3. Respondemus: nunc per speculum in aenigmate videmus, tunc autem a facie ad faciem 1. Cor. 13, v. 12. *videbimus enim Deum sicut est* 1. Joh. 3, v. 2. *ac Deus erit omnia in omnibus* 1. Cor. 15, v. 28; haec intuitiva notitia necessitatem specularis et aenigmaticae cognitionis prorsus excludit. *Coelestis Hierosolyma non habet templum, Dominus enim Deus omnipotens templum illius est et Agnus Apoc. 21, v. 22*. in hac vita mundus nobis est templum divinae cognitionis, sed in altera vita templi illius nulla erit necessitas, nullus usus. Si ministerium verbi ad cognitionem Dei tunc non amplius erit necessarium, quanto minus creaturarum magisterium? 5. A necessitate. *Sanctorum corpora in loco erunt, ergo etiam mundi substantia manebit*. Aretius l. 157. pag. 504. Respondemus: hypothesis argumenti negatur, corpora enim glorificata a θνηταῖς διαφερόμενα, inter quas est locus corporeus ambiens et circumscribens, erunt libera, ut suo loco demonstrabitur. 6. Ab inutilitate. *Existimandum est, coelos et elementa non esse corrumpenda vel peritura, quod ad substantiam attinet, sed quod ad accidentia spectat*. Nam quorsum Dominus alios novos coelos novaque creabit elementa, cum haec ita perficere ac decorare possit, ut alia, quae creare potest, exaequent? Barradius d. 1. pag. 610. XX. 91. Respondemus: non quid possit, sed quid velit Deus, spectandum. Corporeum coelum ac corporea elementa hisce, quae hodie exstant, conformia vel per renovationem, vel per creationem in vita aeterna existura, facilius dicitur quam probatur. 7. Ex coeli et terrae novitate. *Expectamus coelos novos ac terram novam Esa. 65, v. 17. 2. Petr. 3, v. 13*. Ergo mundi substantia manebit. Respondemus: quae futura sit novi illius coeli ac novae terrae conditio, quae natura, quae figura, illud oculus non vidit, auris non audivit, nec in cor hominis ascendit Esa. 64, v. 4. 1. Cor. 2, v. 9. *Oculus non vidit, quia non est color; nec auris audivit, quia non est sonus; nec in cor hominis ascendit, quia cor hominis debet illuc ascendere*. Nos nihil praestantius nihilque nobilius animo concipere possumus quam coelum tot astrorum lampadibus exornatum ac terram tot arborum et fructuum speciebus decoratam; Scriptura igitur per ἀνυπατάβαστον nobis condescendens verbis hujus seculi gloriam et felicitatem futuri seculi describit ac duo hujus universi

4. Ab inutilitate.

5. A necessitate.

6. Ab inutilitate.

7. Ex coeli et terrae novitate.

8. Ex diluvii conformitate.

extrema, summum scilicet coelum ac infimam terram, nominat, ut typo hujus mundi, in quo nunc vivimus, μέλλουσιν illam οἰκουμένην Hebr. 2, v. 5. in qua aeternum victuri sumus, utrumque nobis adumbret. Quodsi in typicis, parabolicis ac mysticis illis descriptionibus τὸ ἅπλόν arcte quispiam tenere velit, statuere etiam cogetur aurum, margaritas, gemmas, arbores cum nostris specie convenientes in coelesti Hierosolyma futuras. 8. *Ex diluvii conformitate.* Sicut in diluvio non periit mundi substantia, ita nec in fine seculi interibit, Martinus in theol. p. 1076. Respondemus: primaevus ille mundus per diluvium non est in meliorem statum mutatus, sed misere devastatus, at illi sperant, per ultimum incendium mundum iri renovatum. Agnoscant ergo rationis disparitatem, quam evidentius probamus ex eo, quod destructio mundi per diluvium ex Dei decreto nec totalis nec finalis fuerit, quia reservatum fuit in arca generis humani seminarium, nec dum completus erat electorum numerus, sed destructio, quae per ignem conflagrationis sequetur et totalis et finalis erit, quia tempori succedet mera aeternitas, ac coeli novi et terra nova divinitus creabuntur. In dicto apostolico 2. Petr. 3, v. 6. parum praesidii invenire poterunt, quia vox mundi ibi non significat totum universum, quo sensu in aliis Scripturae dictis de consummatione seculi agentibus accipitur, siquidem mundus ille dicitur aqua inundatus, at aqua non inundavit firmamentum, nec ignem, nec superiorem aëris regionem, sed notat superficiem οἰκουμένης, orbis terrarum habitabilis, ac bestias et homines super illam degentes, quam aqua non in meliorem statum redegit, sed horribiliter destruxit. Sic ergo etiam ille mundus, qui in fine seculi conflagrabit, non in meliorem statum per alterationem redigetur, sed potius per annihilationem destruetur.

9. Ex rationis paritate.

9. *Ex rationis paritate.* Homo est finis omnium creaturarum, quare cum homo renovandus sit, consentaneum est, ut reliquae etiam creaturae ipsius causa conditae renoventur. Sicut dignum fuit, quod elementa purgarentur, eo quod infecta fuerant propter peccatum hominis; sic dignum erit, ut mundus innovetur propter glorificationem hominis, ut hac ratione totus mundus, prout possibile est, conformetur homini glorificato. Gersonius in summ. de gaudiis paradisi fol. 433: Deus primo creavit mundum, hoc est coelum et terram, postea ex terra formavit corpus primi hominis, a quo totum genus humanum propagatum; ex illo genere humano accepit massam sanguinis, e qua corpus Filio suo formavit, quod is in personae unitatem assumpsit; ita quoque ordine retrogrado primum corpus Filii sui ex mortuis suscitavit, renovavit et ad dextram suam in coelestibus collocavit, postea omnium hominum corpora in die novissimo ex pulvere suscitabit, denique etiam corpus mundi ad incorruptibilitatem renovabit. Respondemus: est dispar ratio microcosmi ac macrocosmi. Microcosmum sive hominem Deus creavit non solum ad hanc animalem et transitoriam, sed etiam ad spiritualem, coelestem

et aeternam vitam, ideoque etiam corpora hominum ex mortuis suscitabit; sed macrocosmum sive totam visibilibus creaturarum universitatem condidit dum taxat propter praesens seculum, uti in vita animal hominum usui inserviret, ideoque ἀφθαρτοῦς et aeternitatis eam minime participem fecit, sed ut certum temporis articulum ab aeterno ei constituit, in quo et cum quo per immediatam creationem debui capere exordium, ita quoque certum temporis articulum aeterno decreto ei praefixit, in quo et cum quo durationis suae finem obtinere debeat. 10. *Ex justitiae aequitate.* Creaturae in hac vita hominibus praestiterunt obsequium et ministerium, aequum igitur est, ut renovationis aliquando percipiant praemium, Gersonius d. l. Respondemus: consequens ergo foret, etiam bruta animalia ad incorruptibilitatem esse resuscitanda, quia ipsa non minus quam coelum et terra obsequium homini praestitere. Quinimodo animalia, arbores, plantae, aves, pisces etc. non solum operam et obsequium, sed ipsam quoque vitam et substantiam hominis usui impenderunt. Quodsi ergo coelo ac terrae obtinget renovatio in obsequii hominibus exhibiti praemium, jure majore et aequiore animalia illud exigere et sperare poterunt. Coelos novos ac terram novam gratuiti praemii loco piis promissa esse apostolus asserit 2. Petr. 3, v. 13. sed de praemio renovationis creaturis inanimatis vel animatis reliquis promisso altum in Scripturis est silentium.

CAPUT VI.

DE FINE CONSUMMATIONIS SEculi

64. Egimus hactenus de causa efficiente, materia et forma consummationis seculi, restat ut de ejusdem fine brevibus disseramus. Finis, propter quem totum hoc universum destruendum, est vel primarius ac principalis, vel secundarius ac minus principalis. Primarius Deum, secundarius homines respicit. 1. *Finis principalis est Dei glorificatio*, in destructione enim mundi conspicietur 1. *Dei veritas et immutabilitas.* Deus ab aeterno decrevit et hoc suum decretum in verbo patefecit, quod certo et constituto tempore visibilem illam coeli terraeque machinam destruere ac novum coelum et novam terram creare velit. Quando igitur hoc decretum executioni dabit, gloriam suae veritatis coram angelis et hominibus manifestabit seque veracem et immutabilem esse ipso facto demonstrabit. 2. *Dei potentia et majestas.* Quemadmodum Deus in mundi creatione potentiam ac majestatem suam exseruit, cum rerum omnium ex nihilo productio sit infinitae potentiae opus (Tertullianus in apolog. cap. 16: Quod colimus, Deus unus est, qui totam molem istam cum omni instrumento elementorum, corporum, spirituum verbo, quo jussit, ratione, qua disposuit, virtute, qua potuit, de nihilo expressit in ornamentum munda-

jestatis suae); ita quoque in mundi destructione eandem divinam suam potentiam et majestatem ostendet. Ut enim naturaliter ex nihilo nihil fit, ita quoque naturaliter nullum ens in nihilum abit, sed divina ac supernaturalis virtus ut potuit ex non-ente ens producere, ita ens in non-ens iterum poterit redigere. 3. Dei justitia ac irae divinae severitas. In ultimo illo totius orbis incendio manifestabit Deus iram suam adversus hominum peccata, quod sit ignis consumens Deuter. 4, v. 24. Hebr. 12, v. 29. Quemadmodum enim in devastatione mundi per diluvium, in excidio Sodomorum per ignem coelitus deplutum ac in aliis particularibus terrae devastatombus per eluviones, terrae motus, incendia etc. iram suam adversus peccata incolarum demonstravit, quia per hominum malitiam terra dicitur corrumpi Gen. 6, v. 12. contaminari ac pollui Levit. 18, v. 27. poni in salsuginem Psalm. 107, v. 34. ita quoque in finali illa totius universi conflagratione flagrantem suam iram adversus extremam hominum impietatem manifestabit. Psalm. 11, v. 6: *Pluet Dominus super peccatores ignem et sulfur.* Psalm. 50, v. 3: *Veniet Deus noster et non silebit, ignis coram eo vorabit.* 2. Thess. 1, v. 7: *Patefiet Dominus de coelo cum flamma ignis infligens ultionem.* Quando ergo homines impii ad sinistram judicis constituti coelum ac terram igne succendi videbunt, ineffabili horrore concutientur, facile enim ex eo intelligent, infernalem ignem sibi esse paratum, in quo aeternas scelerum suorum poenas persolvant. Pii vero hoc Dei judicium grato corde et ore praedicabunt, sicut de Babylonis incendio dicitur Apoc. 18, v. 20: *Exsulta super eam coelum, hoc est beati coelites et sancti apostoli et prophetae, quoniam judicavit Deus judicium vestrum de ea.* cap. 19, v. 1: *Audivi vocem turbarum multarum in coelo dicentium, alleluja, laus et gloria et virtus Deo nostro, v. 2. quia vera et justa sunt judicia ejus.*

65. Secundarius finis hujus *συντελεστος* est piorum liberatio. Luc. 21, v. 28: *His fieri incipientibus*, hoc est signis hisce mundi finem praesto esse denuntiantibus, respicite et attollite capita vestra, scientes, quod appropinquet redemptio vestra. Quemadmodum enim mors pii hominis est ipsius redemptio particularis, quia per mortem quilibet vere pius a peccato et omnibus peccati poenis liberatur ac quoad animam coelestis gloriae ac beatitudinis particeps redditur; sic consummatio seculi erit omnium piorum liberatio universalis, tunc enim omnium piorum animae corporibus ex terrae pulvere suscitatis vel divina virtute efficaciter immutatis iterum unientur ac regno Satanae et mortis penitus destructo, omnibus ecclesiae hostibus prorsus abolitis, omnibus calamitatibus et adversis perfecte cessantibus in plenariam regni coelestis possessionem introducentur. Sodomae conflagratio erat Lothi liberatio; sic etiam mundi conflagratio erit omnium piorum plenaria liberatio, qua comparatione utitur apostolus 2. Petr. 2, v. 6: *Deus civitates Sodomorum et Gomorraeorum in cinerem redigens eversione damnavit, exem-*

plum eorum, qui impie acturi erant, ponens; v. 7. et justum Loth oppressum a nefandorum luxuriosa conversatione eripuit; v. 8. habitabat enim apud eos, qui animam justam iniquis operibus cruciabant. v. 9. *Novit Dominus pios de tentatione eripere, iniquos vero in diem judicii reservare cruciandos.* Si quis in arce quadam captivus detineretur, illi liberatio contingeret, si arx illa vel fulmine tacta vel subjectis flammis accensa igne conflagraret; sic praesens hic mundus est piorum carcer, quando igitur Deus ipse coelesti igne hunc carcerem accendat, tunc pii ex eo in coelestis patriae regiam eluctari et postliminii quasi jure restitui poterunt.

66. Quaeritur hoc loco, an mundus conflagratione periturus fuisset, si nec primi parentes, nec posterius eorum peccassent, sed in concreata integritate *ἀνθρώπος* perstitissent? Rationes pro utraque quaestionis parte probabiles afferri possunt. Arbitror autem, distinguendum esse inter rem et rei modum, hoc est inter ipsam seculi consummationem et mundi conflagrationem sive per ignem destructionem. Consummatio seculi videtur etiam in statu integritatis locum habuisse. Neque enim Deus hominem ad animale duntaxat vitam in hoc seculo traducendam condiderat, sed ut transacto animalis vitae in his terris curriculo ad vitam coelestem et gloriosam elevaretur, proinde etiam mundus non erat a Deo hoc fine conditus, ut in aeternum perduraret, sed ut completo eorum numero, quos Deus ab hominibus generari et consortes regni coelestis habere voluit, iterum annihilaretur, quia cessante animali omnium hominum vita nullus amplius futurus erat mundi usus. Ut ergo generatio hominum non fuisset in infinitum exporrecta, sed certum habuisset finem ac terminum, quo adventante omnes ac singuli homines in terris viventes ad vitam in coelis spiritualem et gloriosam fuissent translati; ita quoque mundi duratio non fuisset interminabilis ac perpetua, sed una cum animali hominum vita suum habuisset finem. Sed modus consummationis videtur fuisse diversus, per simplicem scilicet annihilationem, non autem per ignis conflagrationem, 1. quia particulares orbis devastationes per eluviones aquarum, incendia, terrae motus ac hiatus etc. sunt poenae peccatorum et irae divinae signa. Ergo de universali orbis incendio idem videtur statuendum. Jam vero in statu integritatis peccato ac proinde etiam irae divinae nullus fuisset locus. 2. Conflagratio mundi in die judicii erit impiis praeludium ac typus quidam infernalis ignis, in quem erunt praecipitandi; jam vero homines in statu integritatis persistentes ab infernali igne mansissent liberi. 3. Sicut homo in concreata justitia persistens absque mortis interventu ex vita animali in spiritualem et coelestem fuisset evector; sic mundus absque conflagrationis interventu appetente durationis suae fine divina virtute fuisset annihilatus, ac novum coelum et terra nova ejus loco creata. 4. In statu integritatis nec mortuorum resurrectio, nec terribilis judicii

Quaeritur, an mundus conflagratione periturus fuisset, si primi homines non peccassent?

quod quidam sapientes iuxta per angelos sibi
 revelatum de huiusmodi hominibus. regnum Christi post re-
 surrectionem venturi in futurum et carnem nostram
 regnum. Etiam in his hominibus ac voluptatibus
 carnalis appetitus dicitur. et cum inimicus esset
 Sathan. Iam nunciamus regnum millenarii futu-
 rorum corporum mundum regnum. futurum dicitur.
 Iam et Hieronymus in Epistola Alexandrini Cerin-
 thiani haereticum esse dicitur: Hoc doctrinam illius
 corpus fuit. regnum futurum Christi regnum et
 quod per resurrectionem. cum corporis studio ten-
 deret et carnalium carnalis esset, in his illud fu-
 turum annuntians. venturi scilicet et eorum, quae
 per resurrectionem ingrediantur. hoc est cibo, potu ac
 nuptiis et de hoc huiusmodi commentatus diceretur,
 cum fecit et victimas et sacrificiorum mactationes
 dicitur. Item hic 1. cap. 24. in princ.: Cerinthus
 contra istam. quam Cerinthianam vocant, conditor
 dicitur regnum Christi fuisse terrenum, et quas ipse
 Augustinus dicitur per hanc et vehementer con-
 traria interpretari. in his et futurum communit,
 vitam ducant et vitam quae ventri subest, ut
 tunc dicitur. talis utique ac potibus et nuptiis, et
 quibus ista regno cum iucunditate acquirenda pu-
 taret. Istius fœcia regimini ac sacrificiorum macta-
 tionibus. In supplemento haereticum a Philastrio
 presbytero haeresis 6. p. 106. Cerintho tribu-
 tur. quod dixit. regnum Christi post resurrectionem
 Hierosolymis futurum, ubi mille annis homines
 liberos et voluptatibus indulscent. Augustinus
 lib. de haeres. ad Quodvultu cap. 5: Cerinthiani,
 a Cerintho dicti, mille annos post resurrectionem in
 terreno regno Christi secundum carnales ventris et
 libidinis voluptates futuros fabulantur, unde etiam
 Chilistae sunt appellati. Nicephorus lib. 3. histor.
 eccles. cap. 34. de Cerintho sic scribit: Post resur-
 rectionem adstruit terrenum futurum Christi regnum
 et carnem tuam primas obtinentem denuo cupiditati-
 bus in Hierusalem inscripturam atque cum sacra-
 rum Dei Scripturarum sui hostis, seducere homines
 volens mille annorum nuptiarum celebratibus de-
 stinatum mundum refert. Isidorus lib. 8. orig. tom.
 1. p. 10: Cerinthiani, a Cerintho quodam nuncu-
 pati, mille annos post resurrectionem in voluptate
 carnis futuros praedicant, unde et Graece Chilistae,
 Latine Milliastae sunt appellati. 2. Quia vero
 de Cerintho constat ex Epiphanio haeres. 28. p. 91.
 Philastrio haeres. 36. p. 17. et Augustino de haere-
 sib. cap. 6. quod fuerit Semijudaicus, siquidem cir-
 cumcisionis et sabbati observationem docuit esse ne-
 cessariam ac fuit antesignanus pseudoapostolorum.
 contra quos synodus apostolica Act. 15. v. 10. fuit
 congregata; ideo verisimile est, Cerinthum hoc suum
 dogma ex Judaicae synagogae mammillis sursum.
 Notum enim est, Judaeos mundanum et terrenum
 aliquod regnum a Messia expectasse, quod scilicet
 aliorum monarcharum more in terris regnaretur,
 omnes gentes debellaturus ac populum suum omnis
 rerum affluentia et abundantia corporali beatus
 esset, unde etiam recentiores Judaei formam quan-

dam chiliastici regni tempore Messiae secururam esse somniant. Fingunt, *Judaeos in terram Cananaeam esse reducendos inque ea omnis generis delictis corporalibus fruituros, cum primis vero insigni quodam convivio excipiendos, quod parandum sit ex Leviathan pisce et Behemoth tauro, utroque mirae magnitudinis animali, ac vino de gan Eden seu paradiso, quod jam inde a mundi origine ibi reconditum servetur, potandos; demortuos Judaeos putant resuscitatum iri, ut fiant hujus gaudii participes; utrosque, tam vivos quam mortuos, vitae relictos ad multa secula sine morbo ac molestia, imo sine senectute vitam producturos, perpetuam aëris benignitatem sensuros, bona gentium possessuros, in summa auri, argenti et voluptatum abundantia perpetuo victuros etc.* Quidam addunt *avem Ziz, quae Bariuchne dicitur, cujus quanta sit magnitudo, apparet ex eo, quod fingunt, ovum ejus e nido ejectum aliquando lapsu suo confregisse trecentos cedros et confractum submersisse sexaginta pagos, quodque ipsa avis expansione alarum suarum sphaeram solis contegere possit.* In Talmud ordine 4. tract. 3. nugantur, *Deum quinta die creasse pisces duos magnitudinis paene interminatae, Leviathan appellatos, quorum corporum vastitatem cum ipse secum animo perpenderet, veritus, ne omne piscium genus a tam magnis beluis degluteretur et ne ab ipsis mare universum navigiis invium redderetur, sicque humani generis commercia penitus tollerentur, si ex illis proles propagaretur, occidit foemellam et ex ejus salitis carnibus salsamenta delicatissima paravit justis et electis suis post hanc vitam comedenda, masculum vero sibi vivum reservavit, ut cum eo succisive diei horis quotidie luderet, quo accommodant illud Psalm. 104, v. 26: Draco iste, quem creasti, ut cum eo luderet. Vide librum Abecoth Rochel, h. e. specierum aromaticarum, Aben Ezra et Raschi in peruschim apud Helvicum elench. Judaeor. tertio cap. 2. de officio Messiae, Buxtorffium in synag. Judaic. cap. 36. p. 511.*

68. 3. Optandum vero, cum *Cerintho* vel certe cum *Judaica synagoga chiliastica* illa somnia fuisse sepulta, sed negari nequit, quosdam ex antiquissimis ecclesiae doctoribus eadem ex parte fuisse amplexos. De *Papia*, episcopo Hieropolitano, qui inter pios veteres primus chiliasticae opinionis semina sparsit, sic scribit Eusebius lib. 3. hist. eccles. cap. 36: *Quaedam idem commentatur tanquam ex viva traditione ad se relata et peregrinas quasdam Salvatoris parabolas et doctrinas cum aliis nonnullis fabulis adjecit, in quibus etiam millenarios quosdam annorum post resurrectionem mortuorum futuros dixit, in quibus regnum Christi in hac terra corporaliter consistere debeat, quae illum ex eo suspicatum puto, quod apostolicas disputationes non recte acceperit, nec quae ab illis per hypodigmata dicta sunt, rite considerari, eo quod admodum modico esset judicio praeditus, sicut ex ipsius libris judicium capi poterit, attamen quam plurimis post se ecclesiasticis viris ejusdem erroris causam dedit, qui ad antiquitatem ipsius respexerunt.* Probe vero notandum, quae fuerit occasio erroris in *Papia*, quam ibidem Eusebius disertis verbis exponit, videlicet quod neglectis vel certe parvi habitis *Scripturis traditiones apostolicas consecretatus fuerit.* Sic enim eum loquentem ibidem introducit: *Ubi quisquam venit, qui seniorum assessor fuerat, seniorum verba exquirebam, quid Andreas, quid Petrus, quid Philippus, quid Thomas, aut Jacobus, aut Johannes, sive Matthaeus, vel alius quisquam ex discipulis Domini, quid Aristion et senior Johannes, discipuli Domini, dicerint. Cogitabam enim, me non tantum utilitatis ex libris, quantum ex viva ac permanente voce relaturum.* Sic ergo memorabili *Papiae* exemplo Deus ecclesiam monere voluit, quam periculosum sit incertas traditiones praetermissis *Scripturis* sequi. Confer *Nicephorum* lib. 3. hist. eccles. c. 20. Ceterum quod Eusebius addit, *Papiam quam plurimis post se ecclesiasticis viris ejusdem erroris causam dedisse, illius effati veritatem luculente suo confirmant exemplo Justinus, Irenaeus, Apollinarius, Tertullianus, Victorinus Pictaviensis, Nepos Aegyptius, Severus, Sulpicius, Coracion et Lactantius, qui omnes Chiliasticae opinioni applauserunt.* Unde Baronius in annal. ann. 118. sect. 2. scribit, *ultimis Trajani temporibus errorem irrepsisse in nonnullos fideles auctore Papia episcopo Hieropolitano de millenario, quem Apollinarius pertinacius propugnando in haeresin perduxerit. Justinus in dial. cum Tryphone pag. 239. sic scribit: Ego autem et si qui rectae per omnia sententiae Christiani sunt, et carnis resurrectionem futuram novimus, et mille annos in Hierusalem instaurata et exornata et dilatata, sicut prophetae Ezechiel et Esaias et alii promulgant.* pag. 240: *Vir apud nos quidam, cui nomen erat Johannes, e duodecim apostolis Christi unus, in ea, quae illi exhibita est, revelatione Christi fideles nostros annos mille Hierosolymis peracturos esse prae loquutus est, ac postea universalem et, ut semel dicam, sempiternam omnium unanimiter simul resurrectionem et judicium futurum.* Irenaeum Chiliastam fuisse, testes sunt Eusebius d. l. et Hieronymus in catalog. illustrium in cap. de *Papia*, sed in quinque illis libris Irenaei adv. haereticos, qui adhuc supersunt, disertis verbis illud non habetur. Quidam illud colligere volunt ex lib. 3. c. 23. pag. 352. ubi dicit: *Quotquot diebus hic mundus factus est, tot et millenis consummatur, quia Chiliastae statuunt, completis sex annorum millibus a mundo condito Antichristum cum omnibus suis membris, videlicet hominibus impiis, esse perdendum ac ligandum Satanam, ut interim per septimum annorum millenarium Christus cum electis regnum pacatissimum super terram sit habiturus, quo millenario completo rursus modico tempore ante judicium Satanam sit solvendus, ac paulo post Christus ad extremum judicium celebrandum rediturus.* Sed ostendimus in tract. praeced. opinionem de sex mundi milleniis etiam aliis ex patribus placuisse, qui

chiliasici erroris non fuere suspecti, nedum rei. Dicendum igitur, Eusebium et Hieronymum ex aliis Irenaei libris hoc collegisse, aut Irenaeum a chiliasmi accusatione absolvendum esse. De Apollinario, quod Judaicam mille annorum *δευτέρωσις* a Papia in ecclesiam Christianam introductam secutus fuerit, testatur Hieronymus d. l. Tertullianus lib. 3. adv. Marcion. c. 24. p. 400: *Confitemur, in terra nobis regnum repromissum, sed ante coelum, sed alio statu, utpote post resurrectionem in mille annos in civitate divini operis Hierusalem coelo delata, quam et apostolus matrem nostram sursum designat, et πόλις τοῦ θεοῦ nostrum, hoc est municipatum, in coelis esse pronuntians, alicui utique coelesti civitati eum deputat. Hanc et Ezechiel novit, et apostolus Johannes vidit, et qui apud fidem nostram est novae prophetiae sermo testatur.* (Observa, Tertullianum probationem chiliasmi etiam ex prophetia paracleti Montanistica arcessere, quidam tamen nomine novae prophetiae Apocalypsin Johannis malunt intelligere, ut etiam effigiem civitatis ante repraesentationem ejus conspectui futuram in signum praedicarit etc.) Hanc dicimus excipiendis resurrectionis sanctis et refovendis omnium bonorum utique spiritualium copia in compensationem eorum, quas in hoc seculo vel despeximur, vel amisimus, a Deo prospectam, siquidem justum est et Deo dignum, illic quoque exsultare famulos ejus, ubi sunt et afflicti in nomine ipsius; haec ratio regni coelestis. Post cujus mille annos, intra quam aetatem concluditur sanctorum resurrectio, pro meritis maturius vel tardius resurgentium; tunc et mundi destructio et iudicii conflagratione commissa demutati in atomo in angelicam substantiam, scilicet per illud incorruptelae superindumentum, transferemur in coeleste regnum. Ibidem Tertullianus asserit, se in libro de spe fidelium hac de re latius egisse, sed liber ille Dei beneficio non amplius exstat. Victorinum Pictaviensem vel, ut alii scribunt, Pitabionensem in comm. Apocal. inter Chiliasas numerat Hieronymus in catal. de vir. illustr. cap. de Papia, in praefat. comm. in Apoc. et lib. 11. in Ezech. De Nepote Aegyptio et Coracione Eusebius lib. 7. histor. eccles. c. 22. circa fin. sic scribit:

- XX. 99. *Nepos quidam Aegyptiorum episcopus promissiones Dei sanctis in Scripturis factas nimis Judaico more reddendas docebat et millenaria quaedam annorum corporalibus deliciis in hac terra futuris decernebat, et quoniam opinionem hanc suam ex Apocalypsi Johannis probare se posse putabat, librum de illa composuerat illumque Elenchum Allegoristarum inscripserat. Hunc itaque Dionysius (Alexandrinus) commentariis de promissionibus inscriptis impugnabat et primo sententiam suam de dogmate illo ponit, in altero vero de Apocalypsi Johannis disputat. cap. 23. recitat Eusebius verba Dionysii: Commentarium quendam Nepotis proferunt, quo valde nituntur, ut qui irrefragabiliter regnum Christi super terram hanc futurum ostendat. In aliis multis Nepotem laudo ac diligo cum propter fidem seculi-*

tatemque et exercitium in Scripturis, tum propter multam ipsius psalmodiam, et hominem admodum veneror praesertim tanquam eum, qui jam ad qui elem praecessit; at veritas amica est et praecunctis honoranda, et si quid recte dicitur, laudandum et approbandum candide, quas vero non sane scripta videntur, inquirenda sunt et refellenda. Quod si praesens esset et nudo sermone dogma suum assereret, satis esset sine scriptis conferre interrogandoque et respondendo adversarios convincere et conciliare; quoniam vero scriptum exstat, sicut quibusdam videtur, admodum probabile, et nonnulli doctores legem et prophetas nihili faciunt, evangelis adhaerere detrectant et apostolorum epistolas contemnunt, hujus vero syngammatis doctrinam tanquam magnum aliquod et abconditum negotium continentem profitentes, simpliciores fratres nostros nihil sublime nec magnificum neque de glorioso ac vere divino Domini nostri adventu, neque de nostra resurrectione ex mortuis et aggregatione nostri et conformatione ad ipsum sentire permittunt, sed minuta et mortalia, qualia sunt haec praesentia in regno Dei speranda suadent, necessarium est, ut et nos velut praesentem fratrem nostrum Nepotem alloquamur. Postea addit: Cum in Arsenoite essemus, ubi diu ante hoc dogma emerit, ita ut schismata et integras ab ecclesiis defectiones fierent, convocatis presbyteris et doctoribus ex fratribus illorum vicorum, praesentibus etiam fratribus, quotquot adesse volebant, publice eos ad dogmatis hujus inquisitionem exhortatus sum. Et cum hunc mihi librum (Nepotis Aegyptii) quasi maturam quandam et murum inextinguibilem proferrent, totum triduum una cum illis a mane ad vespeream usque considens, quas in eo scripta sunt, discutere conatus sum. Ubi etiam constantiam, veritatis studium, tractabilitatem et intelligentiam in fratribus vehementer admiratus sum, quod recto ordine et μετ' ἐπιμελείας interrogarent ac responderent et obsequerentur, nec ullo modo contentiones quas semel statuerunt, si falsa esse deprehenderetur, retinere nec rursus contradictiones subtrahere, sed quantum fieri poterat, proposito instare et confirmare conarentur, et tamen rursus, ubi ratio exprocebat, sententiam mutare et veritatem una nobiscum confiteri non revererentur, sed bona cum conscientia absque ulla hypocrisi cordibus ad Deum expansis, quas demonstrationibus ac divinarum Scripturarum doctrinis comprobabantur, amplecterentur. Et tandem ipse doctrinae hujus antesignanus et auctor nomine Coracion audientibus fratribus cunctis, qui aderant, confessus est nobisque pollicitus, se posthac opinioni illi nolle attendere amplius neque de illa disputare nec mentionem facere nec docere, quod abunde satis oppositis et argumentis convictus. Reliqui vero fratres praesentes propter hanc collationem, erga cunctos de missionem et consensionem gaudebant. Haec Dionysii narratio de multis utiliter monere potest, quae fuerit origo erroris chiliasici, contemptus scilicet II

Scripturarum et amor incertarum traditionum, qua moderatione in illo redarguendo pii veteres fuerint usi, quam lata acceperit incrementa, quis fuerit disputandi modus in primitiva ecclesia observatus, ex quibus principiis contra errores fuerit pugnatum, quinam ad disputationes de fidei dogmatibus institutas admissi fuerint etc. Severum Chiliastis accenset Hieronymus lib. 11. in Ezech. cap. 36. Neque enim (inquit) juxta Judaicas fabulas, quas illi devotissimi appellant, auream de coelo expectamus Hierosolimam, nec rursum passuri circumcisionis injuriam, nec oblaturi taurorum ac arietum victimas, nec sabbati otio dormiemus, quod et multi nostrorum et praecipue Tertulliani liber, qui inscribitur de spe fidelium, et Lactantii institutionum volumen septimum pollicetur, et Victorini Pitabionensis crebrae expositiones et nuper Severus noster in dialogo, cui Gallus nomen imposuit, et ut Graecos nomen et primum extremumque jungam, Irenaeus et Apollinarius. Idem in praefat. lib. 18. in Esaiam refert, Irenaeum, Tertullianum, Lactantium, Apollinarium, Severum, Sulpicium magnamque catholicorum hominum multitudinem in Victorini opinione fuisse. Quod de Lactantio Hieronymus memorat, ex ipsius scriptis adhuc reliquis li- quido patescit; lib. 7. instit. cap. 24. p. 433. sententiam suam hisce exponit verbis: Cum Christus deleverit injustitiam judiciumque maximum fecerit ac justos, qui a principio fuerunt, ad vitam restauraverit, mille annis inter homines versabitur eosque justissimo imperio reget. Tum qui erunt in corporibus vivi, non morientur, sed per eosdem mille annos infinitam multitudinem generabunt, et erit soboles eorum sancta et Deo cara; qui autem ab inferis suscitabuntur, ii praeerunt viventibus velut iudices. Gentes vero non extinguuntur omnino, sed quaedam relinquantur in victoriam Dei, ut triumphentur a justis ac subjungentur perpetuae servituti. Sub idem tempus etiam princeps daemonum, qui est machinator omnium malorum, catenis vincietur et erit in custodia mille annis coelestis imperii, quo justitia in orbe regnabit, ne quod malum adversus populum Dei moliat. Post cujus adventum congregabuntur justi ex omni terra, peractoque judicio civitas sancta constituetur in medio terrae, in qua ipse conditor Deus cum justis dominantibus commoretur etc. Tunc auferentur a mundo tenebrae illae, quibus offundetur atque obcoecabitur coelum, et luna claritudinem solis accipiet nec minuetur ulterius; sol autem septies tanto, quam nunc est, clarior fiet; terra vero aperiet foecunditatem suam et uberrimas fruges sua sponte generabit, rupes montium melle sudabunt, per rivos vina decurrent et flumina lacte inundabunt; mundus denique ipse gaudet et omnis rerum natura laetabitur erepta et liberata dominio mali et impietatis et sceleris et erroris. Non bestiae per hoc tempus sanguine alentur, non aves praeda, sed quieta et placida erunt omnia, lupus ovem non rapiet, canis non venabitur, accipitres et aquilae non nocebunt, infans cum ser-

pentibus ludet. Denique tunc fient illa, quae poetae aureis temporibus facta esse jam Saturno regnante dixerunt etc. Cum vero deletis religionibus impiis et scelere compresso subjecta erit Deo terra,

Cedet et ipse mari vector, nec nautica pinus
Mutabit merces, omnis feret omnia tellus etc.

(Observa, Lactantium non solum ex Sibyllis sed etiam ex poetis chiliasticum illud regnum describere.) Vivent itaque homines tranquillissimam vitam et copiosissimam et regnabunt cum Deo pariter, et reges gentium venient a finibus terrae cum donis ac muneribus, ut adorent ac honorificent regem magnum, cujus nomen erit praeclarum ac venerabile universis nationibus, quae sub coelo erunt, et regibus, qui dominabuntur in terra. Haec sunt, quae a prophetis futura dicuntur etc. Hieronymus Chiliastarum opinioni minime quidem assensus est, quia lib. 18. in Esaiam dicit, Dionysium elegantem scripsisse librum, in quo irrideat mille annorum fabulam et auream atque gemmatam in terris Hierusalem, instaurationem templi, hostiarum sanguinem, otium sabbati, circumcisionis injuriam, nuptias, partus, liberorum educationem, epularum delicias et cunctarum gentium servitutem rursusque bella, exercitus ac triumphos et superatorum necesse mortemque centenarii peccatoris, ac lib. 4. in Ezech. cap. 36. vocat Judaicas fabulas et in comm. Dan. 7. dicit: Sancti nequaquam habebunt regnum terrenum, sed coeleste, cesset ergo mille annorum fabula etc. Interim tamen non ausus fuit eam expressis verbis damnare, veterum scilicet auctoritatem nimis opere veritus, sic enim scribit lib. 4. in Jerem. cap. 19: Judaei sibi auream et gemmatam Hierusalem restituendam putant rursusque victimas et sacrificia et conjugia sanctorum et regnum in terris Domini salvatoris, quae licet non sequamur, tamen damnare non possumus, quia multi ecclesiasticorum virorum et martyres ista dixerunt. Unusquisque in suo sensu abundet et Domini cuncta reserventur judicio. Hieronymi vestigiis insistit Augustinus lib. 20. de civ. Dei cap. 7. non longe a princip. sic scribens: Qui propter haec hujus libri (Apocalypseos) verba primam resurrectionem futuram suspicati sunt corporalem, inter cetera maxime numero annorum mille permoti sunt, tanquam oporteret in sanctis eo modo velut tanti temporis fieri sabbatismum, vacatione scilicet sancta post labores annorum sex millium, ex quo creatus est homo et magni illius peccati merito in hujus mortalitatis aerumnas de paradisi felicitate dimissus est, ut, quoniam scriptum est: Unus dies apud Dominum sicut mille anni et mille anni sicut dies unus, sex annorum millibus tanquam sex diebus impletis sequatur velut sabbati septimus in annis mille postremis, ad hoc scilicet sabbatum celebrandum resurgentibus sanctis. Quae opinio esset utcumque tolerabilis, si aliquae deliciae spirituales in illo sabbato affuturæ sanctis per Domini praesentiam crederentur. Nam etiam nos hoc opi-

nati fuimus aliquando, sed cum eos, qui tunc resurrexerint, dicant immoderatissimis carnalibus epulis vacaturos, in quibus cibus sit tantus ac potus, ut non solum nullam modestiam teneant, sed modum quoque ipsius incredulitatis excedant, nullo modo ista possunt nisi a carnalibus credi. Hi autem, qui spirituales sunt, istos ista credentes χιλιαστὰς appellant Graeco vocabulo, quod verbum e verbo exprimentes nos possumus Milliarios nuncupare. Idem tamen in lib. de eccl. dogmatib. (modo Augustinus illius libri auctor sit) cap. 55. confidentius eos refellit. In divinis, ait, promissionibus nihil terrenum vel transitorium expectemus, sicut Meletiani sperant. Non nuptiarum copulam, sicut Cerinthus et Marcion delirant, non quod ad cibum vel ad potum pertinet, sicut Papias auctore Irenaeo et Tertullianus et Lactantius acquiescunt, neque per mille annos post resurrectionem regnum Christi in terra futurum et sanctos cum illo in deliciis regnatos speremus, sicut Nepos docuit, qui primam resurrectionem iustorum et secundam impiorum confinxit, et inter has duas mortuorum resurrectiones gentes ignorantes Deum in angulis terrarum in carne servandas, quae post mille annos regni in terra iustorum instigante diabolo movendae sunt ad pugnam contra justos regnantes et Domino pro justis pugnante imbre igneo compescendas atque ita mortuas cum ceteris in impietate ante mortuis ad aeterna supplicia in incorruptibili carne resuscitandas. lib. de haeresib. ad Quodvultdeum c. 8. Chiliastas in haereticorum classem compingit.

69. Ceterum quod quosdam ecclesiae veteris doctores Cerinthis dogma ex parte duntaxat amplexos fuisse diximus, illud Ludovic. Vives in comm. lib. 20. August. de civ. Dei cap. 7. disertis verbis nobiscum asserit, ac in disp. 3. novis quibusdam fanaticis opposita hisce illud confirmatum dedimus argumentis, 1. non est verisimile, pios veteres Iudaica somnia et Cerinthiana portenta de gemmata et aurea Hierosolyma in terris exstruenda ac voluptatibus carnalibus in eadem sperandis fuisse amplexos. Ecquis enim credat, illos circumcisionis et sabbati observationem, sacrificiorum oblationem in Christiana ecclesia iterum expectanda statuisset? 2. Irenaeus, quem Eusebius et Hieronymus Chiliastis accensent, lib. 1. adv. haeres. cap. 25. Cerinthum haereseos accusat, lib. 3. cap. 3. eum vocat inimicum veritatis atque addit, Johannem apostolum noluisse cum ipso communi uti balneo. lib. ejusdem cap. 11. circa med. refert, Johannem evangelicam suam historiam Cerintho opposuisse. At quis credat, Cerinthum ab Irenaeo haereticis fuisse annumeratum, si cum ipso eadem sensisset? Neve quis excipiat, Irenaeum a Cerintho in aliis dissen- sisse, in chiliastico autem regno ipsi ὁμόφωνον fuisse, notandum, quod Victorinus, quem Hieronymus itidem facit Chiliastam, commentarium suum in Apocalypsin hisce concludat verbis: Ergo audiendi non sunt, qui mille annorum regnum terrenum esse confirmant, qui cum Cerintho haeretico sentiunt.

3. Cerinthus natu major fuit ipso Papias. Quodam ergo Papias opinio per omnia eadem fuisset cum Cerinthis haeresi, utique Hieronymus in catal. illustr. Cerintho potius quam Papias ejus originem tribuisset. 4. Cerinthus in illo regno futuras omnes improbas voluptates, foedam acilicet epularum inglaviam, ventris et ea, quae sub ventre sunt, exquisitissima incitamenta docebat, sed patres nullam maiorum hominum improbitatem aut impietatem aut in-justitiam in illo regno futuram crediderunt. Cerinthus ipsum Christum nondum surrexisse, sed appetente chiliastico regno demum suscitandum esse docuit, a quo errore patres fuere alienissimi. 5. Augustinus lib. 20. de civ. Dei cap. 7. spiritualium deliciarum mentione patrum opinionem a Cerinthiana haeresi sejungit. Tertullianus etiam lib. 3. adv. Marcion. c. 24. Hierosolymam illam coelo delatam divini operis futuram asserit ac sanctos in ea spiritualium bonorum affluentia refovendos esse significat. Interim tamen inficias ire non possumus, Lactantium ac Nepotem corporalium deliciarum mentionem injicere ac Hieronymum lib. 11. in Ezech. indistincte veteres illos ecclesiae doctores Iudaicorum fabularum patronos constituere, quo dubio procul respicit Chemnicus, quando in orat. de lect. patrum primo locorum theol. tomo praefixa asserit, Irenaeum chiliasticae opinioni addictum in fundamento errasse. Confer Sixtum Senensem lib. 5. bibl. sanctae annot. 233. p. 411. et l. 6. annot. 347. p. 373.

70. 4. Epiphanius haeresin Dimoeritarum, perfectam Christi incarnationem negantium, refellens haeres. 77. p. 859. in Lat. p. 435. in Graeco inter cetera sic scribit: Alii dixerunt, senem dixisse, quod in prima resurrectione millenarium quendam annorum absolventes in iisdem versantes, in quibus etiam nunc, nimirum et legem et alia servantes et omnia, quae in usu sunt in mundo, nuptiisque ac circumcisione et aliis participant; id quod non valde de ipso credidimus. Verum sicut quidam affirmarunt, hoc dixisse ipsum asseruerunt. Et quod quidem scriptum est de millenaria hac secta in Apocalypsi Johannis, et quod apud plerosque receptus est liber etiam apud ipsos, manifestum est. Plurimi vero et pii de spiritualibus edocti et quae spiritualiter in ipsa se habent cognoscentes, verum quidem esse, in profunditate autem declarata non credunt. Non solum enim hoc illic profunde dictum est, sed etiam alia multa.

71. 5. Nostro seculo chiliasmum in ecclesiae proscenium reduxerunt Anabaptistae, de quibus Augustana confessio art. 17. sic loquitur: Damnamus et alios (nostrae ecclesiae), qui nunc spargunt Iudaicas opiniones, quod ante resurrectionem mortuorum pii regnum mundi occupaturi sunt, ubique oppressis impiis; Philipp. Melanthon in disp. de furoribus et deliriis Anabapt. tom. 1. Witeb. Lat. Anabaptistae affirmant, oportere ante novissimum diem in terris regnum Christi tale existere, in quo pii dominantur et omnes reges impios opprimant ac deleant. Anno 1530. quidam, cui nomen Aug-

stinus Weber, arte pello, imperii chiliastici tempus praesto esse ratus insomniorum praestigiis ac revelationum peculiarium mendaciis in spem regni quorundam animos erexit ac coetus in horto quodam congregavit. Detecta postmodum conjuratione, cum in ducatu Wirtenbergensi urbe cessissent, poenas temeritatis debitas persolverunt, referente Xysto Beutlejo comment. in Lactant. lib. 7. c. 14. Weberum illum quinquennio post, anno scilicet Christi 1535. secuti sunt seditiosi Anabaptistae in urbe Westphaliae Monasterio, Thomas Muentzerus, Johannes Leydensis et alii ejus farinae vel potius furfuris complures, quorum historiam late describunt Sleidanus lib. 10. commentar. Antonius Corvinus in historica relatione de Monasteriensium obsidione, Fridericus Staphylus in epit. theol. Luther. et Lambertus Hortensius Montfortius de tumult. Anabapt. Durante obsidione librum ediderunt sub titulo *Restitutionis totius mundi*, in quo tempus ac cursum seculorum omnem in tres partes dividunt, ac primum quidem mundum inde ab Adam usque ad Noahum inundatione peritisse; alterum, in quo nos hodie versamur, igni perituro; tertium plane novum esse futurum, in quo justitia regnet. Prius vero quam hic postremus illucescat, cum, qui nunc sit, oportere per ignem expurgari, sed id non ante futurum, quam sit revelatus Antichristus et illius oppressa plane potentia, tunc demum fore, ut collapsa sedes Davidis erigatur et Christus regnum suum in terris obtineat et prophetarum omnium scripta compleantur; praesentem vero mundum esse velut aetatem Esau, nam et in eo silere justitiam et pios affligi, sed ut a captivitate Babylonica, sic etiam nunc a tantis aerumnis adesse tempus liberationis ac restitutionis, et futurum, ut impiis cumulate rependantur illorum scelera, sicut in Apocalypsi denuntiatum sit, hanc autem restitutionem antecedere futurum seculum, ut impiis omnibus oppressis justitiae velut domicilium ac sedes adornetur.

72. 6. A recentioribus Judaeis et Anabaptistis contagium hujus erroris promanavit ad Antitrinitarios et Arianos, qui Judaeorum vitula in pervertendis Scripturae dictis libenter arant. Johannes Erasmi Arianus in libro contra Tyraeum Jesuitam disputat, regnum papae in his terris eversum iri a magnis ecclesiae testibus et doctoribus, puta Ariano, et ex Apocalypsi suspicatur, pios ac coelestis doctrinae studiosos tunc iterum colligendos esse in ovile sub fidei pastoribus, ubi annorum Antichristianorum meta ad ultimum suum terminum pervenerit, quod anno 1588. futurum speravit. Interim, inquit, non desinunt afflictiones piorum ante sabbatum septimi millenarii ac beatum initium regni mille annorum etc. sentio, septimi mundi millenarium pertinere ad quietem ecclesiae, quando celebrabitur coena nuptiarum Agni, quando sabbatismus erit. Haec felicitas septimi millenarii tum septenis diebus et annis, tum etiam septem tubarum, sigillorum et phialarum numero renuntiatur; sed septimo millenario ac regno Christi finito ex-

rietur beatissima lux aeterni regni Dei, quod erit extra temporis mensuram etc. Accum, quod est sine initio, ab omni aeternitate coalescet cum aevo post absolutum gaudium regni Christi. Inter haec duo aeva, quorum illud initio, hoc fine caret, interjacet mundus, h. e. spatium septem millenariorum, et in eo dicit consistere eminentiam regni Dei super regna mundi et Christi. Ecclesiae sua tranquillitas constare non potest nisi deletis Antichristis, ideo proxime huic quieti praemittenda finalis destructio omnium hostium, a quibus pax ecclesiae hactenus fuit interturbata. Tunc piorum erit sanctissimus consensus in una fide ac cognitione veri Dei, sublata erunt intestina dissidia, mali et impostores separabuntur a piis, ut nulli sint in ecclesia seductores, quod non erat in ecclesia apostolica, in qua colluvies quaedam erat bonorum et malorum, ideoque tot scandala, tot sectae in ea exstiterunt etc. Et postea: Tunc Christus clarissime conspicietur in templo Dei, hoc est in ecclesia Dei, Christo autem recte cognito Deus quoque, utpote cujus gloria in Christi facie lucet, rectissime cognoscetur et quidquid ad Christianam religionem pertinet, mire simul illustrabitur, exoriente hoc sole Jesu Christo.

73. 7. Arianorum et Anabaptistarum affines sunt Photiniani, qui ut in divinitate Christi neganda, ita quoque in chiliastico regno stabiliendo cum illis amice conspirant. Quamvis enim tum Valentinus Schmalcius in lib. de divin. Christi cap. 15. p. 95. edit. Racov. anno 1608. tum Faustus Socinus in miscellan. p. 50. Chiliastas refellant, inter quos Socinus scribit, nullo pacto sibi probari sententiam de futuro ejusmodi Christi regno, sed se credere, illam esse falsam, absurdam et perniciosam p. 51. seque aperte videre, eam pugnare cum perpetuo consensu, qui in scriptis prophetarum et apostolorum deprehendatur pag. 56. addit tamen ex mente suorum, quos pietatis studiosos vocat p. 50. et vitam plane spiritualem degere, aut certe degere perpetuo studere testatur p. 69. istud regnum Christi corporale futurum esse in terra, et quidem in ipsa Judaea super Judaicum populum Hierosolymis, postquam Dei nutu ac providentia urbs illa in ea provincia eodem loco, ubi antea erat, instaurata fuit p. 51. quod ipsum etiam olim Cerinthum sensisse ostendimus superius.

74. 8. Circa annum Christi 1578. quidam Nathanaël Aelianus librum edidit, quem inscripsit *Matthan Ia*, in eo negat, statim post secundum Christi adventum secuturum judicium, sed prius fore Christi in terris regnum; addit, symbolum apostolicum non posse eas scripturas, quibus suam opinionem se confirmare putat, evertere, denique judicandi verbum illic non proprie sumi, sed metaphorice pro regnare, ut in libro Judicum apud Hebraeos iudices significabant reges. Ibidem Christi regnum non in coelis sed in terris futurum, quo ii, qui in hac vita propter Christum opes et vitam amiserunt, redivivi centuplum recipient, quo Christus suos ab

oppressione et servitute gentilium liberabit. Post extremum iudicium nullum amplius Christi regnum fore, sed morte de medio sublata omne imperium Patri tradendum esse, Scripturam Christo in coelis, non in terris regnum promittere. 9. David Georgius, Hollandus, haereticus pestilentissimus, inter reliqua paradoxa, quae in historia Basiliensi de ipsius vita et morte commemorantur, etiam hoc proposuit, se esse verum illum Davidem a Deo missum, ut extremis hisce temporibus regnum Israelis restitueret Jacobique tabernaculum instauraret, se esse regem et Christum, Patris coelestis filium, in quo se oblectet Pater, natum non ex carne, sed ex Spiritu sancto et Spiritu Christi Jesu, qui Spiritus Christi, carne ejus in nihilum redacta, quodam in loco sanctis omnibus ignoto hactenus servatus nunc Davidi Georgio totus quasi traditus sit atque in ejus animam infusus, se igitur esse eum, qui domum Israelis verosque Levi filios, nimirum eos, qui dogmata ipsius suscipiunt cumque sequuntur, una cum verbo Dei tabernaculo sit Spiritu instauraturus, non cruce, rebus adversis aut morte, quemadmodum ille alter Christus, sed clementia et spiritus Christi amore et gratia etc. Ex illius schola dubio procul prodierunt illi, quorum meminit Cornelius Jansenius episcopus Gandavensis in conc. evang. cap. 123. p. 842. qui in Belgio se esse Christum regem Sionis mentiti fuere, quibus nec signa nec prodigia defuerunt, per quae hominibus imposuerunt.

75. 10. Hujus Davidis Georgii soboles sunt nostri Methistae, novi Enthusiastae, Ezechielis Methi, qui se Eliam Sionis vocat, asseclae, quorum quidam anno 1616. nostram hanc Jenensem academiam turbabant, sed Dei praepotentis gratia et professorum pia diligentia ad saniores mentes tandem reducebantur. Illi praeter errores alios complures, a veteribus haereticis mutuatos, utpote quod Filius Dei carnem suam e coelo secum attulerit, non autem ex Maria virgine assumeret, quod regeneratio fiat per veteris substantiae abolitionem, quod Spiritus sanctus non detur per praedicationem evangelii, sed duntaxat excitetur, cum jam ante in corde hominis cum habitare oporteat, quod per ministerium illorum, qui non ipsimet habent Spiritum sanctum, non conferatur Spiritus sanctus, quamvis pure ac sincere doceant, quod Scriptura sit litera mortua, quod homo justificetur formaliter per essentialem Dei justitiam inhabitantem, quod regeneratio non possit fieri per baptismum aquae etc. Chiliastarum somnia magna ex parte amplectebantur. Tria enim statuebant secula juxta numerum trium in divinitate personarum. Primum tribuebant Patri, quod coepisse dicebant in promulgatione protevangeli; secundum Filio, quod coepisse arbitrabantur in ipsius incarnatione et adventu; tertium Spiritui sancto, cujus seculi initium hoc nostro tempore futurum idemque per mille annos secuturum suspicabantur. Primum vocabant vetus, secundum novum, tertium novissimum testamentum, in cujus limine se versari gloriabantur. Inde porro inferebant, distinguendum

esse inter renovatos primi, secundi ac tertii seculi. In primo seculo, dicebant, regeneratio non potuit externis sensibus deprehendi, quia externus homo in renatis hujus seculi fuit fortior interno; in secundo seculo homo internus fuit fortior externo, nondum tamen homo externus plene fuit abolitus in secundi seculi renatis; in tertio autem seculo plane abolendum in renatis dicebant hominem externum, unde renatos illius seculi negabant ulterius peccare posse, nec dubitabant respectu perfectiori regenerationis in tertio illo seculo ipsis prophetis et apostolis sese anteferre, quippe quibus nondum obtigerit illa Spiritus sancti mensura ac plena regenerationis perfectio. Vide disputat. tres novis illis fanaticis oppositas. 11. Anno Christi 1592. Franciscus Puccius, Florentinus, homo fanaticus, librum edidit sub titulo de Christi Servatoris efficacitate in omnibus et singulis hominibus, quatenus homines sunt etc. in quo una cum plurimorum aliorum rorum farragine etiam Chiliastarum defendit. Dicit, inquit, seu tempus iudicii divini multa complectitur. Nam aliquot anni terentur in excoquendo et peragendo mundo et in conflictu inter Christum et Antichristum eorumque nationes. Mille anni quinque promittuntur pacato sanctorum regno, aliquod tempus quoque dabitur ultimo conatui Satanæ, cuius succedet resurrectio et iudicium mortuorum omnium et status ille consistens et quietus crederetur, in quem nulla pugna aut mutatio commoveretur. Ibid.: In primis diebus septimi angeli clangor promittitur illustrissima victoria de Satana et Antichristo, quibus coniectis et conclusis in abyssi inferum incipiet regnum illud mille annorum, in quo summa potestas divinarum humanarumque reverteretur penes immortales pontifices et reges, sub quorum iudicio et gubernatione sanctissima florabunt omnes virtutes et exsultabunt omnia vitia et flos aurea illa ecclesiae secula, quae prophetae, apostoli ac Sibyllae passim promittunt ac describunt, quo tempore elapso fiet resurrectio singulorum hominum. Huic scripto Puccii piam et eruditam refutationem opposuit Lucas Osiander theologus Wirtembergensis editam Tubingae an. 1593. 12. Cramerus theologus eximius, amicus noster et frater honorandus part. 2. de regno Christi cap. 4. p. 31. meminit cujusdam commentatoris in Apocalypsin, qui novum et subtilem quandam chiliastum de regno evangelico excogitavit. Statuit enim, futuram esse omnimodam Antichristi utriusque tum Turcici, tum Romani *παρωλεσθαι* ante mundi finem, ecclesiam futuram esse et oecumenicam et catholice evangelicam deletis omnibus haeresibus, cessantibus omnibus persecutionibus, pressuris, bellis, tyrannide, idque per mille annos, hoc est tempus bene longum sed Deo praecise notum, in quo regni evangelici statu tamen rejecit, quidquid Iudaismum sapit, quidquid item politicum dominatum. Omnimodam etiam Satanæ ligaturam, quoad privatum quemque, non admisit, corporalem Christi conversationem sustulit, corporalem item fidelium resurrectionem et

judiciariam sanctorum administrationem, sed hanc opinionem in primo ovo, antequam excluderetur, suppressam esse adjicit. 13. *Paracelsus* pronuntiavit, *revolutis astris mundum debere ad prinordium recurrere et in illo seculo futurum esse paradisum cum summa felicitate. Fratres Roseae crucis* item chiliastico somnio favent. *Nostro seculo*, inquiunt in confess. sua p. 70. *desinet omnis falsitas, servitus, mendacium, tenebrae.* Seculi divisionem paulo aliter quam Methistae instituunt. *Quaedam secula*, inquiunt p. 72. *auditu, rerum cognitione, sunt adepta, quaedam visu, alia odoratu, alia gustu; his succedet seculum elocutionis, cum mundus a so-*
 107. *pore suo gravi evigilabit et obviam ibit novo soli orienti pedibus nudis, nudo capite, cum gaudio, tunc erit seculum praedicationis, quod seculum postea vocant sextam aetatem, i. e. regnum chiliasticum, quod futuris adhuc temporibus, si ipsis credimus, in terra sperabimus. Ibidem* generalem reformationem in politia, theologia et artibus circa annum Christi 1621. 1622. 1623. et novum regnum futurum concludunt, ac tessera ipsorum est *Jesus mihi omnia*, i. e. rex in millenaria felicitate et postea in aeternitate. In scripto cujusdam Dantiscani ad fratres Rosicrucios legimus *tres mundos seculi*, quorum primus est *innocentiae*, secundus *peccati*, tertius *regnum sanctorum* in novo paradiso revoluta; tres etiam gradus divinae sapientiae, quorum unus *terrenus*, alter *coelestis*, tertius *supercoelestis* etc. tertio mundo vel regno sanctorum millenario tribuit *novam religionem, novam politiam, novam philosophiam, novam medicinam.*

76. 14. Quidam ex Pontificiis chiliasmo plus aequo accedunt. Editus est Landshutae in Bavaria typis Johannis Wissenburgeri anno 1524. liber ab auctore Pontificiae religioni addicto, conscriptus anno 1519. sub titulo *Onus ecclesiae*, in quo chiliastica opinio iterum in lucem revocatur, quia c. 62. et seqq. *triplex Christi adventus* statuitur et his verbis explicatur: *Primus Christi adventus fuit in carnem, quando homo factus mundo apparuit; secundus erit in virtute et efficacia spirituali ad interficiendum Antichristum magnum et ecclesiam reformatam; tertius quando in majestate sua juxta consummationem seculi ad judicandum mundum veniet. Primus fuit in sexta mundi aetate ad judicandam veterem synagogam; secundus erit juxta finem sexti status mundi ad judicandum Antichristum magnum; tertius erit in fine septimi status mundi et ultimi millenarii, nam septem mundi status et septem millenarios facit, quando veniet ad judicandum orbem.* De primo adventu intelligit illud Petri: *Tu es Filius Dei, qui venisti in hunc mundum*; de secundo illud, ubi quaerunt discipuli: *Quod signum adventus tui?* de tertio illud, quod additur ibidem, *et consummationis seculi?* Primi adventus praecursores remotos dicit fuisse *prophetas*, proximum *Johannem Baptistam*; secundi adventus praecursores facit *Bernhardum, Franciscum, Dominicum* ac similes, sed remotiores, proximos vero *Enoch et*

Eliam. De hoc adventu intelligit vaticinia Esa. 11, v. 4. Jer. 23, v. 5. Dan. 7, v. 13. Matth. 10, v. 23. 1. Cor. 15, v. 24. adeoque omnia, in quibus de propinquo Christi adventu ab apostolis mentio fieri videtur. Statum illius septimi millenarii sic describit: *Post occisum Antichristum et regnum ejus abolitum pax dabitur ecclesiae et Satan rursus alligabitur, pii primas obtinebunt super terram et quiete agent, Judaei ad Christum per Enoch et Eliam convertentur*, quo accommodat vaticinia Esa. 2, v. 2. cap. 35, v. 10. Jer. 30, v. 8. cap. 31, v. 34. Apoc. 8, v. 1. cap. 18, v. 1. etc. Quietissimum illum ac felicissimum ecclesiae statum per mille annos duraturum existimat usque ad persecutionem gentium Gog et Magog, quas *Antichristi* caudam facit. Gentes vero illas exponit de decem tribubus, quas *Salmanassar rex Assyriorum trans flumen transtulit in terram alienam, quas in novissimo tempore Dominus reducturus sit juxta vaticinium in lib. 4. Esdr. c. 13, v. 40. tunc dicit, rursus solvendum esse Satanam ac persecutionem fore maximam, quamquam brevi duraturam*, quo accommodat vaticinia Apoc. 12, v. 12. c. 17, v. 12. *Post devictas tandem gentes Gog et occisos decem reges juxta finem ultimi millenarii totum mundum ante finale judicium putat ad Christum convertendum et in summa pace acturum*, quo adducit dictum Joh. 10, v. 16: *Erit unum ovile et pastor unus*, itemque descriptionem novae Hierosolymae Apoc. 21. et 22. In hoc etiam statu putat *Satanam prorsus rejiciendum, non tantum ligandum, ut antea, juxta dicta Ezecch. 28, v. 16. Joh. 12, v. 31. Apoc. 20, v. 10. quem statum dicit duraturum usque ad finale judicium per Christum celebrandum, cujus praecursorem facit Johannem Evangelistam.* Haec omnia auctor illius libri a cap. 61. usque ad finem. Neve quis excipiat, hanc fuisse opinionem privatam a reliquis Pontificiis damnatam ac eo in libro multa antipapistica contineri, notamus, librum illum in Bavaria cum approbatione superiorum esse editum. Conferri etiam monemus ea, quae Pontificii de statu mundi post futuram renovationem disputant, in quibus quaedam carnalia et chiliastica, quin et Cerinthiana corporali voluptatum seminaria haberi, nemo inficias ire poterit, vide §. 28. Cum primis vero observetur, qualem describant ecclesiae in terris statum post Antichristum interfectum. Tradunt enim, tempus illud, quod inter miraculosam ab Antichristo reportatam victoriam et Christi judicis adventum intercedit, *Christianos in summa laetitia, quiete, abundantia et gratiarum actione perpetua esse tracturos.* Viega in Apoc. p. 765. Josephus a Costa lib. 2. de novissim. cap. 17. p. 560. Schopperus de Antichr. p. 53.

77. 15. Ex *Calvinianis* Piscator Herbornensis disputat in comm. c. 20. Apoc. *solos martyres ante universalem hominum resurrectionem esse resurrecturos et mille annis cum Christo in coelo regnatos, deinde vero reliquos homines ex morte in vitam revocandos.* Parum etiam abest a chiliasticis

opinionibus, quod Antichristum Romanum armis corporalibus debellandum et postea quietissimum ecclesiae statum successurum putant, cum Scriptura spiritu oris Christi ipsum interficiendum ac demum ultimo Christi adventu penitus delendum esse praedixerit. 2. Thess. 2, v. 8. non ergo manu humana sive multitudine exercitus extirpabitur, sed manu et potentia Dei, sive verbo potentiae, quia spiritus oris Christi significat ipsum verbum cum efficacia Spiritus sancti conjunctum, sicut etiam Esa. 11, v. 4. *virga oris et spiritus labiorum* appellatur, quod verbum est *gladius spiritualis* Ephes. 6, v. 17. Hebr. 4, v. 12. quo Antichristus haecenus feliciter oppugnatus et regnum ejus in multorum cordibus expugnatum, corporalibus vero armis parum fuisse profectum experientiae testimonio comprobatur exstat. Mornaeus in praefat. myst. inquit. ad Britanniae regem Jacobum: *Antichristum calamo tam feliciter confixisti, quidni propediem ultore gladio gloriose eum transfixurus? Venatio illa tanto munerario orbi exhibenda belluae illius apocalypticae, quae sane regia indagine, regis plagis, venabulo demum tuo sola jam digna etc. Apage rex magne calamos. Alios mores haec aetas postulat, aliis posthac telis opus. Novus nobis prodeat ex Britannia Constantinus Maxentium Pharaonem alterum in ponte Milvio calcaturus, pessumdaturus etc. Romam intrepidus nunquam frustra tentatam recta ducat. Quis ad ipsum tubarum clangorem subsessuros colles, procubituros muros, molem adeo ipsam dubitet? At pergat ille judiciorum Dei exactor rigidus, Jovem Capitolinum de sede nunquam reponendum excussis fulminibus exturbet, Babylonem ipsam refuso Tiberi, restagnante ipso Averno, nunquam emersuram molae instar demergat.* In praefat. ad ecclesiae Romanae sectatores eidem operi praefixa circ. fin.: *Vos reges tamdiu inebriati, quid circumspicitis? quin Omnipotentis consilium haud irritum impletum accurritis? quin belluam illam desolatam et nudam facitis carne devorata, igni comburitis?* Confer Paraeum in cap. 19. Apocal. cum primis vero Jacobi Brocardi mysticam et propheticam in librum Geneseos interpretationem editam Lugduni anno 1593. in qua multa chiliastica occurrunt.

78. 16. Beato nostro Luthero chiliismi maculam affricare conantur Pontificii quidam scriptores, Fevardentius in comm. 2. epist. Petri et Jodocus Coecius lib. 10. thesauri art. 9. p. 1155. propterea quod in colloquiis mensalibus statum vitae aeternae per *carnales voluptates et delicias* describere videatur. Sic enim loquitur in mensal. coll. f. 454: *Deus novam terram creabit et novum coelum, quin et nova creabit animalcula et catellos, quorum cutis erit aurea et pili de lapidibus pretiosis, non devorabunt se mutuo animalia, ut sunt bufones, serpentes et id genus alia, quae hic venenata sunt et nocere solent propter originale peccatum. Tum vero nobis non solum innocua erunt, sed et amabilia et grata, ut cum iis animi causa luseri simus.* Et paulo

ante: *Ibi formicae, cinipides et omnia foetida et male olentia animalia merae deliciae erunt et optimum odorem spirabunt.* Respondemus: 1) Lutherum non de regno quodam chiliastico Christi judicis adventum et universalem mortuorum resurrectionem antecessuro, sed de regno gloriae in vita aeterna et statu piorum in futuro seculo loquitur. 2) Statum illum describit verbis *parabolicis, symbolicis ac hyperbolicis*, quae non sunt proprie et *κατὰ ἔκδοξιν*, sed similitudinariae ac mystice accipienda. Si in comm. 1. Cor. 15. dicit, *futurum in altera vite ut coelum, si velis, merum aurum pluat, gemmae fluat, arborum folia sint argentea, gramina et flores agri smaragdus referant.* 3) Ipse Spiritus sanctus ejusmodi symbolicis ac parabolicis coelestis gloriae descriptionibus utitur Apoc. 21, v. 22. ut corporeis ad incorporea, ex visibilibus ad invisibilia nos deducat.

79. Ceterum ex his, quae de Chiliastarum tractatis ampla diximus haecenus, liquido apparet, esse eandem omnium de hoc regno chiliastico sententiam et opinionem. 1. Quidam enim *chiliasmum suum* in pace ecclesiae, perfecta justitia, quiete actionibus, fidei orthodoxae conformitate universae etc. consistentem; quidam vero *chiliasmum cras* in corporalibus deliciis ac voluptatibus fluitare propugnant. 2. Quidam regnum illud *ante resurrectionem*, quidam *post resurrectionem* inchoatum sperant, nisi dissidentes illas opiniones hoc distinctionis foedere conciliare velimus, quod inchoandum sit post resurrectionem sanctorum, vel certe martyrum, et ante resurrectionem universalem omnium hominum. 3. Quidam opiniones suas proferunt ut *probabiles* et futuro eventui totum negotium suspensae ac dubii permittunt; quidam vero eas ut *apodicticas* demonstrationes cum credendi necessitate ecclesiae obtrudere satagunt. 4. Quidam de chiliastico et phantastico illo regno disputant *ῥητορικῶς* in scholis ac libris; quidam vero illud promovere *πρακτικῶς*, sicut Anabaptistae Monasterienses, qui omnes magistratus impios e medio tollendos esse docuerunt, ut pacatissimum illud regnum sequi posset. 5. Quidam *in genere* tradunt, regnum illud Christi in his terris esse instituendum; quidam vero *in specie* terram Canaan designant, in quam etiam Judaeos reducendos sperant. 6. Quidam *tempus durationis* hujus regni soli Deo exacte notum esse dicunt; quidam vero praecise *millenarium* annorum ei assignant. 7. Quidam *omnes pios* et sanctos prius resuscitandos sperant, ut regni hujus consortes fiant, *Judaei solos Israelitas*, *Piscator solos martyres*; quidam illos denuo ante iudicium extremum dicunt morituros; quidam vero eos perpetuo cum Christo victuros esse sperant. 8. Quidam ex *sacris literis*, quidam ex *Sibyllarum oraculis*, quidam ex *traditionibus apostolicis*, quidam ex *libris apocryphis*, maxime ex 4. libro Esdrae, de hoc regno disputant. Sic ergo in qualitate, tempore et subditis hujus regni ac modo et principiis disputandi de hoc regno patroni ejus inter se non satis conveniunt.

80. Nos chiliasticae opinioni, quocunque tandem minio pingatur ac quacunque cerussa obducatur, larvam detrahendam esse censemus ac proinde sequenti argumento generali eam impugnamus. Quaecunque opinio est 1. *ἄγγραφος*, 2. *ἀντίγραφος*, repugnans Scripturae et 3. experientiae, ea merito repudianda. Talis vero est chiliastica opinio a nobis hactenus descripta. Ergo. Quod *ἄγγραφος* sit, patet ex primo ejus in ecclesia auctore. Papias Hierapolitanus episcopus ad traditiones apostolicas ejus originem revocabat, sed verisimile est, *Cerinthi impura dogmata* sub e mentito apostolicarum traditionum praetextu ipsi fuisse instillata, neque enim ullo modo probabile fieri potest, apostolos alia viva voce tradidisse, alia vero literis mandasse. Constat ex 2. Thess. 2, v. 2. inter media probandi, quibus seductores Thessalonicensibus persuadere voluerunt, diem Domini instare, fuisse etiam τὸν λόγον, i. e. praetextum traditionis apostolicae; eodem argumento in palliandis erroribus etiam alios fuisse usos, dubium nullum. Irenaeus scriptor antiquissimus ea, quae de translatione animarum piarum in paradisum terrestrem disserit, ab apostolorum discipulis per traditionem se accepisse asserit lib. 5. adv. haer. cap. 7. p. 322. at nemo negare potest, traditionem illam Scripturis sacris adversari, qua de re annotabo ingenuam confessionem Pererii in Gen. lib. 3. cap. 2. q. 5: Irenaeus affirmat, se quod de paradiso tradit, a presbyteris Asiae, discipulis apostolorum, accepisse. Sed quid tum postea? an ideo quodcumque ab istis presbyteris proditum tanquam certum et indubitatum doctrinae Christianae dogma haberi debet? nonne constat, illos ipsos presbyteros eodem referente Irenaeo quaedam falsa et divinis literis contraria docuisse? Idem judicium esto de traditione apostolica, ad quam Papias provocavit. Scriptura enim nusquam testatur, ante diem novissimum tam beatam millenarii alicujus tranquillitatem et pacatissimum ecclesiae in terris statum adhuc esse expectandum, in quo Christus regnum aliquod terrenum inchoaturus et cum suis in hoc mundo abolito peccato, morte et omnibus malis suavissime et quietissime regnaturus sit. Quaecunque vero pro stabilienda illa opinione ex Scripturae prophetiis afferuntur, ea vel de primo Christi adventu in carnem, vel de statu ecclesiae Novi Testamenti in genere, vel de gloria coelesti triumphantis ecclesiae in vita aeterna demum expectanda loquuntur ac proinde ἀπροσδιόριστως καὶ ἀπαίδειτως ad chiliastica somnia confirmanda adhibentur.

81. Quod sit *ἀντίγραφος*, probamus rationibus ex Scriptura petitis. 1. A regni Christi conditione. Regnum Christi in sacris literis describitur ut spirituale et aeternum, non autem ut corporale et terrenum. Ergo Chiliastae frustra sperant, Christum per mille annos terrenum aliquod regnum esse administraturum. Antecedens probatur ex illis Scripturae dictis, 1) quae expresse negant, regnum Christi esse terrenum et mundanum. Christus de ratione et constitutione regni sui a Pilato quaesitus negat, illud

esse ἐπεῖθεν et ἐκ τοῦ κόσμου τούτου Joh. 18, v. 36. quod testimonium Christi Paulus vocat τὴν καλὴν ὁμολογίαν 1. Tim. 6, v. 13. inde quaesitus ad regnum terrenum capessendum fugit in montem Joh. 6, v. 15. 2) Quae contra illud spirituale, coeleste et aeternum esse testantur. Psalm. 45, v. 7: *Sedes tua Deus in seculum seculi*. Psalm. 72, v. 5: *Timebunt te cum sole et ante lunam in generatione generationum*. Psalm. 89, v. 30: *Ponam in seculum seculi semen ejus et thronum ejus sicut dies coeli*. Esa. 9, v. 6: *Pater aeternus princeps futuri seculi*, v. 7. corroborabit regnum a modo usque in sempiternum. Dan. 2, v. 44: *In diebus regnorum illorum suscitabit Deus coeli regnum, quod in aeternum non dissipabitur, et regnum ejus alteri populo non tradetur, ipsum stabit in aeternum*. cap. 7, v. 14: *Potestas ejus potestas aeterna, quae non auferetur, et regnum ejus, quod non corrumpetur*. Luc. 1, v. 33: *Regnabit in domo Jacob in aeternum et regni ejus non erit finis*. 2. Tim. 4, v. 18: *Liberabit me Dominus eis βασιλεὺς ἐπουράνιον*, unde Christus post suam adscensionem dicitur consedissee ad Dei dextram in excelsis Hebr. 1, v. 3. in coelestibus Eph. 1, v. 20. in coelis Hebr. 8, v. 1. 3) Quae regnum Christi describunt, ex illa enim descriptione evidenter colligi potest, illud non terrenum et corporale, sed aeternum et spirituale esse. Regnum Christi sic describitur, quod sit internum, in cordibus hominum locum habens, quodque gloria et splendor ejus ab oculis hominum sit remotus Psalm. 45. multa de regno Messiae admodum bellicosa et speciosa praedicuntur, sed mox additur v. 7. *omnis gloria filiae regis ab intus*, at qualis ornatus filiae regis, talis etiam ornatus hujus regni, videlicet internus, ab externo rerum mundanarum splendore longissime distinctus. Luc. 17, v. 20: *Regnum Dei*, et sic etiam regnum Christi, non venit cum observatione, sed v. 21. *ecce regnum Dei intra vos est*. Col. 3, v. 3: *Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo*, v. 4. *cum autem Christus apparuerit, vita vestra, tunc et vos cum ipso apparebitis in gloria*. Hebr. 2, v. 8: *Nondum videmus ei omnia esse subiecta*. 1. Joh. 3, v. 2: *Filii Dei sumus, sed nondum apparuit, quid futuri simus*. Describitur Christi regnum ut catholicum et universale, per universum terrarum orbem se extendens, quod de mundano ac terreno aliquo regno dici nequit. Psalm. 2, v. 8: *Dabo tibi gentes hereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae*. Psalm. 22, v. 28: *Adorabunt in conspectu ejus universae familiae gentium*. Psalm. 72, v. 8: *Dominabitur a mari usque ad mare, a flumine usque ad terminos orbis terrarum*. Esa. 49, v. 6: *Dedi te in salutem gentium, ut sit salus mea usque ad extremum terrae*. Dan. 2, v. 35: *Lapis, qui percusserat statuum, factus est mons magnus et implevit universam terram*. Zach. 9, v. 10: *Potestas ejus a mari usque ad mare et a fluminibus usque ad fines terrae*. cap. 14, v. 3: *Ruptura oliveti extendit se ad omnes mundi cardines*. Rex ipse describitur ut pauper Zach. 9, v. 9.

XX. 112. quae qualitas regibus mundanis minime competit nec sponte ab eis assumitur, quod tamen a Christo factum 2. Cor. 8, v. 9; ut *pacem locuturus gentibus* Zach. 9, v. 10. at reges mundani non verbis sed armis pacem procurant; ut *justitiae doctor et salvator* Esa. 63, v. 1. ut *mitis, mansuetus ac pacificus*; Esa. 42, v. 2: *non clamabit, nec attollet vocem*, v. 3. *calamum quassatum non conteret*, v. 4. *non erit tristis nec turbulentus, donec ponat in terra iudicium* etc.; Daniel. 7, v. 13. coronatur non a dynastis terrenis sed ab *antiquo dierum*, i. e. a Patre coelesti, ad quem adducitur non in curru aureo vel eburneo, sed *in nubibus coeli*, a quo etiam accipit non terrenam et egenam, sed *aeternam potestatem et regnum perpetuo duraturum*. Beneficia hujus regni sunt spiritualia et coelestia. Jer. 23, v. 5. cap. 33, v. 14: *Suscitabo Davidi germen justum, in diebus illis salvabitur Juda, et hoc est nomen, quod vocabunt eum Jehovah, justitia nostra*. Zach. 9, v. 9: *Ecce rex tuus veniet tibi justus et salvator*, v. 11. *in sanguine testamenti educis vinctos de lacu, in quo non est aqua*. Huc referenda sunt omnia Scripturae dicta, quae de spirituali redemptione ab hoc rege expectanda loquuntur, quod *contritus sit caput infernalis serpentis* Gen. 3, v. 15. quod *benedictionem allaturus* Gen. 22, v. 18. quod *iniquitates excipiat* etc. 4) Quae regnum Christi a terrenis et mundanis regnis diserte distinguunt. Esa. 9, v. 6: *Principatus ejus super humeros ejus*. Matth. 20, v. 25: *Reges gentium dominantur, vos non sic*; v. 28. *sicut et Filius hominis non venit, ut sibi ministraretur, sed ut ministraret*. Joh. 18, v. 36: *Si ex mundo esset regnum meum, ministri mei utique decertarent, ne traderer Judaeis*, unde etiam Petrum ab usu gladii revocat Matth. 26, v. 52. *Arma militiae nostrae non sunt carnalia*, inquit apostolus 2. Cor. 10, v. 4. Non est, quod excipiant, *haec omnia, de primo duntaxat Christi in carnem adventu esse accipienda*, quia principium in eo petunt, quod in secundo Christi adventu terrenum et corporale aliquod regnum in hoc mundo inchoatum iri arbitrantur; Scripturae dicta, quae de qualitate regni Christi loquuntur, sunt immotae ac perpetuae veritatis, nec ullibi in Scripturis asseritur, quod Christus aliud quoddam regnum in terris sit inchoaturus, sed quod in secundo adventu pios ex omnibus malis liberatos in plenariam coelestis regni possessionem introducturus sit. Certe si Christus e coelis in terras corporaliter esset descensus, cum piis visibiliter conversaturus et per mille annos in omni deliciarum genere cum ipsis versaturus, regnum Christi desineret esse coeleste et aeternum ac inciperet esse corporale, terrenum et transitorium, sicque qualitas illa, quam velut *ἰδιὸν πάθος* Christi regno prophetae et apostoli assignant, mutaretur. Adde quod Scriptura de Christi regno non pluraliter sed singulariter ubique loquatur, Psalm. 45, v. 7. 1. Cor. 15, v. 24. etc. distinguitur quidem ratione modi et objecti in regnum *potentiae, gratiae et*

gloriae, interim *ratione essentiae ac ratione* manet unum regnum. Atqui si praeter spirituale aeternum regnum Christo tribueretur chiliasticum aliquod regnum per mille annos in terris administrandum, non amplius esset unum, sed geminum ἀντιδιαμετρικῶς sibi invicem oppositum; unum enim esset *temporale*, alterum vero *aeternum*; unum *spirituale*, alterum *corporeum*; unum *universale*, alterum vero ad *certa loca, tempora et persona restrictum*.

82. 2. *Ex piorum in his terris constitutione* Sors et status piorum in his terris ita describitur in sacris literis, ut opinioniones et imaginationes pacatissimi et felicissimi cujusdam regni prorsus excludat. Job. 7, v. 1: *Militia est vita hominis super terram*. Psalm. 34, v. 20: *Multae tribulationes justorum*. Sir. 2, v. 1: *Accedens ad Dei servitium praepara animam ad tentationem*. Matth. 5, v. 4: *Beati, qui lugent*, v. 10. *beati, qui persecutionem patiuntur propter justitiam*; v. 11. *beati estis, cum maledixerint vobis homines et persecuti vos fuerint et dixerint omne malum adversus vos mentientes propter me*; v. 12. *gaudete et exultate, quoniam merces vestra copiosa* (non in terra, sed) *in coelo*. Joh. 16, v. 33: *In mundo pressuram habetis*. Act. 14, v. 22: *Per multas tribulationes oportet nos ingredi in regnum coelorum*. Rom. 8, v. 17: *Coheredes Christi sumus, si tamen competimus*. 1. Cor. 4, v. 11: *Usque in hunc diem esurimus et sitimus et nudi sumus et colaphis cedimur et instabiles sumus* etc. 2. Tim. 3, v. 12: *Omnes qui pie volunt vivere, in Christo Jesu persecutionem patientur*. Hebr. 12, v. 6: *Quem Dominus diligit, castigat, flagellat autem omnem filium, quem recipit*. v. 8. *Si extra disciplinam estis, cujus participes sunt omnes, nothi estis et non filii*. Hujus generis praedictiones ac descriptiones in Scripturis occurrunt longe plurimae, adeo ut non immerito quis dixerit, totam Scripturam nihil aliud esse quam perpetuam consolationem piis sub cruce in hac vita ingemiscentibus propositam. Christus et apostoli non promiserunt piis *carnales in mundo delicias*, sed contra potius per contentum voluptatum carnis ac per patientiam et tolerantiam adversitatum ad regnum coelorum contendendum esse docuerunt Matth. 16, v. 24. Luc. 14, v. 26. Rom. 5, v. 3. c. 6, v. 4. c. 8, v. 5. Tit. 2, v. 12. 1. Petr. 1, v. 6. Hebr. 10, v. 36. etc. Atqui si chiliasticum aliquod regnum in terris esset sperandum, tales piorum descriptiones in eo non possent habere locum. Non est, quod excipiant, *tales praedictiones duntaxat pertinere ad tempus hujus vitae, chiliasticum illud regnum antecessurum*, quia *siccis tritico intermixta* erunt usque ad *tempus messis*, id est usque ad seculi consummationem Matth. 13, v. 30. ac militans Christi ecclesia sic describitur, quod usque ad consummationem seculi variis tribulationibus futura sit obnoxia, Matth. 24, v. 13: *Qui perseveraverit usque ad finem, salvus erit*; quamdum durabit hoc seculum, tamdiu etiam durabit perse-

lorum violentia et piorum patientia. Calamitates nam non nisi in hujus vitae fine finem accipiunt, *roc. 2, v. 10: Edo fidelis usque ad mortem, et do tibi coronam vitae*, unde spes duntaxat salutis in hac vita promittitur, res vero futurae vitae servatur *Rom. 5, v. 24. 2. Cor. 5, v. 7*. In vita terrena demum peccatum et omnes peccati poenae, et omnia mala penitus abolebuntur *2. Petr. 3, 13. 1. Cor. 15, v. 54. Apoc. 21, v. 4*; in hac vero a renatis cum peccato, Satana, mundo, morte et rursus adversitatibus adhuc collectandum teste unanimes Scriptura. Huc pertinent *parabolae Salva-* *ti*, quae ostendunt mixtionem bonorum et malorum in ecclesia permansuram usque ad diem judicii consummationem seculi, *Matth. 13, v. 30. 39. 49. 25, v. 32*. Atqui si mille annis ante seculi consummationem ecclesia meris deliciis ac voluptatibus, tinctis omnibus impiis, in sperato illo regno laetico esset perfruitura, quomodo permixtio bonorum et malorum usque ad consummationem seculi maneret? quomodo ecclesia sub cruce gerneret per ad mundi finem? quomodo pii per totam vitam sub pressuris essent constituti? Breviter, laetico regnum aut ad praesens, aut ad futurum seculum pertinet. Prius dici nequit, quia deceptio ejus non convenit cum piorum in hoc seculo conditione; posterius itidem dici nequit, quia futurum seculum non mille annorum termino includitur, est aeternum et interminatum. Si excipere velint, *lenarium illum quietissimum esse intermedium* *nam statum inter seculum praesens et futurum*, minimus illis immediatam oppositionem inter praesens et futurum seculum, quae cogitationem de quodam intermedio prorsus excludit, *Matth. v. 32*.

3. *A diei novissimi appropinquatione*. Si mille anni, quibus Christus in terris cum suis in bonorum abundantia dicitur regnaturus, non sunt inchoati, nedum finiti, sequitur, ultra mille annos nostra tempora a die judicii et consummatione seculi adhuc distare. Ratio connexionis manifesta, quia ante judicii diem chiliasticum regnum adhuc inchoandum et finiendum essent. Consequens repugnat tum *dictis Scripturae*, quae mundi finem in propinquo esse testantur, *1. Cor. 10, v. 11. 1. Petr. 4, v. 7. Jac. 5, v. 8. Joh. 2, v. 18. Apoc. 6, v. 11. tum signis illis*, quae mundi finem proxime antecessura a Christo et apostolis sunt praedicta, *Matth. 24. Marc. 13. Luc. 1. Thess. 5. 2. Thess. 2. 1. Tim. 4. 2. Petr. 2*. Quorum pleraque vel jamdum impleta, vel in ipsius implenti *ἀρχῇ* versantur. Confer ea, quae in precedenti tractatu de illis signis dicta, ut et in Mannum Flinspachium in tractatu de contrariis extremorum temporum, Philippum Nicolai. 2. de regno Christi et alios, qui prudentem collationem cum Christi et apostolorum de fine seculi vaticiniis instituerunt, testatur, quod excipiant, *mille annos coram Deo* *sicut diem unum* *Psalm. 90, v. 4. 2. Petr. 3,*

v. 5. ac proinde veritati vaticiniorum de fine seculi proxime instante per hypothesis chiliastici regni nihil decedere, quia propinquitas illa non aestimatur respectu aeterni Dei, sed respectu nostri, ut colligitur ex dicto Christi *Matth. 24, v. 32: Ab arbore ficus discite parabolam, cum jam ramus ejus fuerit tener et folia nata, scitis, quia in propinquo est aestas; v. 33. ita et vos, cum videritis haec omnia, scitote, quia prope est in januis*. Quando ficus protrudit folia et grossos, in propinquo adest aestas, sic praesentibus signis a Christo praedictis finis mundi proxime instat. Quamvis ergo respectu signorum e longinquo finem mundi antecedentium exceptio illa locum habere possit, tamen respectu propinquorum, immediatorum ac proximorum signorum non potest admitti. Adde quod ex illis ipsis signis a Christo et apostolis in Scriptura praedictis evidenter colligatur, statum novissimorum temporum fore longe miserrimum, invaliduram omnis generis impietatem et securitatem, pressuras et angustias ad summum usque gradum perventuras, ut in praeced. tract. §. 58. fuit demonstratum. At si ante mundi finem tam pacatus et quietus in terris status, qualem Chiliastae nobis describunt, esset sperandus, quomodo tristissimae illae querelae ac praedictiones veritatis robor obtinerent? Sicut diluvium immediate praecessit projecta hominum malitia, sicut Israelitarum ex Aegypto liberationem antecesserunt graves pressurae, sicut partum antegrediuntur *vers. 115*, ita consummationem seculi pressurae gentium, anxietates cordium, antichristianae persecutiones, extrema hominum securitas ac totius naturae gemitus, non autem chiliasticum aliquod regnum, in quo deletis impiis justitia, tranquillitas et omnium rerum copia vigeat, antecedit. Vanum proinde est suavis somniis de beato quodam in his terris millenario adhuc exspectando sese oblectare, ac longe consultius ad Christi adventum proxime instantem et judicium extremum brevi secuturum vera poenitentia, fide, precibus, studio pietatis ac patientia sese praeparare.

84. 4. *Ex substantiali mundi interitu ac destructione*. In secundo Christi adventu *coelum et terra transibunt et a facie sedentis super thronum ita fugient, ut locus illis non amplius inveniatur* *Apoc. 20, v. 11. Quando videntur Filium hominis venientem in nubibus coeli cum virtute multa, coelum et terra transibunt* *Matth. 24, v. 30. et 35. quando dies Domini adveniet, id est quando Dominus e coelo adveniet, tunc coeli magno impetu transibunt* *2. Petr. 3, v. 10. Transibunt autem non per renovationem ac qualitatum immutationem, sed per substantialem abolitionem, ut paulo ante demonstravimus. Ergo Christus post suum e coelis reditum non regnabit in terra mille annis, alias enim terra deberet superstes manere. Non est, quod excipiant, distinguendum esse inter adventum Christi ad regnum millenarium et ad judicium, quod in posteriore demum adventu regnum a seculis esse abolenda. Scriptura enim non nisi unum*

4. Ex substantiali mundi interitu ac destructione.

Christi e coelis adventum in nubibus expectandum describit, cum quo mortuorum resurrectionem, extremi iudicii administrationem, piorum glorificationem et impiorum damnationem immediate conjungit, ut postea demonstrabitur. Hoc loco expendimus emphasin dicti apostolici 1. Cor. 15, v. 23: *Quando illi, qui sunt Christi, in adventu ejus excitabuntur*, v. 24. *erit deinde finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri, cum evacuaverit omnem principatum et omnem potestatem et virtutem*. In adventu Christi erit finis non spiritualis et coelestis ipsius regni, illud enim aeternum esse superius ostendimus, sed *hujus seculi*, utique ergo Christus in suo adventu non inchoabit terrenum aliquod in hoc seculo regnum. Christus in suo adventu tradet regnum Deo et Patri. Ergo non inchoabit demum novum aliquod regnum. Christus in suo adventu evacuabit omnem principatum et omnem potestatem, puta terrenam. Ergo non instituet inter suos terrenum et corporale quoddam regnum.

5. Ex immediata novissimo-rum connexionione.

85. 5. *Ex immediata adventus Christi connexionione cum universali omnium hominum resurrectione, iudicii extremi administratione, hujus seculi consummatione, novi coeli ac terrae creatione, piorum in occursum Christi obviatione, piorum coelestibus praemiis et impiorum aeternis suppliciis*. Si in die novissimo demum pii in Christo mortui ad beatam vitam sunt resuscitandi, utique ante illum non revocabuntur ad hanc vitam, ut mille annis cum Christo in terris regnent. Sed verum prius, ut constat ex dictis Joh. 6, v. 39. 40. 44: *Resuscitabo eum in die novissimo*. c. 11, v. 24: *Resurget in resurrectione in die novissimo*. Quomodo vero dies resurrectionis esset novissimus, si post eum non solum aliquot dies, sed etiam mille anni sequerentur? 1. Thess. 4, v. 16: *Ipse Dominus in jussu et voce archangelis et in tuba Dei descendet de coelo, et mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi*. At haec tuba erit novissima, post quam non audietur alia, per quam reliqui homines excitentur et ad iudicium congregentur, 1. Cor. 15, v. 52. Manet ergo etiam posterius. Si Christus in secundo suo adventu iudicium statim instituet, utique post adventum suum non regnabit mille annis in terris. Ratio connexionis est, quia ante iudicium chiliasticum illud regnum institutum iri sperant. Sed verum prius, ut colligitur ex processu judiciali Matth. 25, v. 31: *Cum venerit Filius hominis, congregabuntur ante eum omnes gentes*. Ergo et posterius. Si in Christi e coelis reditu pii defuncti e mortuis excitati ac vivi superstites rapiuntur in nubibus in occursum Domini in aëra, ut semper sint cum Domino; utique Christus non descendet in terram, ut in ea per mille annos cum piis regnet, aliud enim est, pios ad Christum in coelos subvehi, aliud vero, Christum ad pios in terras descendere. Sed verum prius, ut patet ex disertis verbis apostoli 1. Thess. 4, v. 17. Ergo. Si cum secundo Christi adventu praesentis coeli ac terrae abolitio et novi coeli ac terrae creatio erit

immediate conjuncta, utique post illum adventum Christus non regnabit cum piis in priore terra. Sed verum prius, Esa. 66, v. 15: *Ecce Dominus in igne veniet*. v. 22. *Sicut coeli novi et terra novae quos ego facio etc.* 2. Petr. 3, v. 12: *In adventus Domini coeli igne succensi solventur*, v. 13. *et spectamus autem coelos novos ac terram novam* Apoc. 21, v. 1: *Vidi coelum novum et terram novam, primum enim coelum et prima terra abiit*. Ergo. Si Christus in secundo suo adventu pios statim ad se in coelum recipiet, impios autem in infernum detrudet, utique non inchoabit terrenam aliquod in hoc seculo regnum. Sed verum prius, Matth. 25, v. 31: *Cum venerit Filius hominis in maiestate sua*, v. 34. *dicet his, qui a dextris sunt: Venite benedicti Patris mei*. Joh. 14, v. 3: *Iterum veniam et accipiam vos ad me ipsum, ut ubi sum ego, et vos sitis*. 2. Thess. 1, v. 7. 8. 9. et 10. cum revelatione Domini de coelo piorum glorificatio et impiorum aeterna damnatio immediate connectuntur. 2. Tim. 4, v. 1: *Testificor coram Deo et Christo, qui judicaturus est vivos et mortuos per adventum ejus et per regnum ejus*. Ergo non elapsis ab adventu mille annis sed in ipso adventu.

86. 6. *Ex simultaneae omnium hominum resurrectionis assertionione*. Scriptura testatur, in secundo Christi adventu omnes homines, tam impios quam pios, esse uno eodemque tempore, imo hora, imo momento resurrecturos. Dan. 12, v. 2: *Quidam resurgent ad vitam, quidam ad iudicium*. Joh. 5, v. 28: *Qui in monumentis sunt, audient vocem Filii hominis v. 29. et procedent quidam ad resurrectionem vitae, quidam ad resurrectionem iudicii*. 1. Cor. 15, v. 24. post piorum resurrectionem apostolus non meminit alterius cujusdam universalis resurrectionis, sed finis sive consummationis seculi. Sed Chiliastae contra fingunt, solos fideles primum resurrecturos et quidem mille annis ante universalem omnium hominum resurrectionem ac seculi hujus consummationem. Piscator de solis martyribus id statuit.

87. 7. *Ex piorum in vitam revocatorum et praemiorum illis redilendorum descriptione*. Pii ex mortuis in vitam revocati dicuntur futuri *heredes vitae aeternae* Dan. 12, v. 2. Matth. 25, v. 46. *possidentes regnum paratum ipsis a constitutione mundi* Matth. 25, v. 34. illud vero regnum non est cibus ac potus, vel aliae deliciae terrenae ac corporeae, sed *justitia, pax et gaudium in Spiritu sancto* Roman. 14, v. 17. unde etiam de piis ex morte suscitatis dicitur, *quod non sint nuptii tendendi vel elocandi* Matth. 22, v. 30. quod satietati sint non cibis corporeis, sed *Dei conspectu* Psal. 17, v. ult. *Agnus in medio throni deducet illos ad vivos fontes aquarum* Apoc. 7, v. 17. Praemia, quae tum ipsorum animabus a corporibus solutis, tum ipsis in vitam revocatis ex gratia promittuntur, non sunt corporalia, terrestria, temporalia ac finis habitura, neque in terris speranda, sed spiritualia, coelestia et aeterna in coelis conferenda. Matth. 5,

XX. 116.

v. 12: *Mercēs vestra copiosa erit in coelis.* 2. Cor. 4, v. 18: *Quae videntur, temporalia sunt, quae autem non videntur, aeterna.* Phil. 3, v. 20: *Poli-
tēva nostrum in coelis est, unde Salvatorem ex-
spectamus.* 1. Petr. 1, v. 4: *Hereditas incorrupti-
bilis et incontaminata et immarcescibilis reservatur
in coelis.* Apoc. 3, v. 12: *Qui vicerit, faciam illum
columnam in templo Dei mei et foras non egredi-
etur amplius etc.* cap. 11, v. 15: *Factum est re-
gnum huius mundi Domini nostri et Christi ejus, et
regnabit in secula seculorum etc.* Quemadmodum
igitur terrenae deliciae repugnant statui coelesti et
naturae angelicae, ita quoque repugnant conditioni
piorum e morte ad vitam aeternam excitatorum.
Corpora eorum in ipsa statim resurrectione erunt
spiritualia 1. Cor. 15, v. 47. ergo etiam gaudium,
quo perfruuntur, erit spirituale. Status ipsorum erit
coelestis. Ergo etiam praemia ipsorum erunt coele-
stia. Confer Feurbornium in append. disputat. Phi-
lippo Caesari oppositae.

88. Ex patribus chiliastico regno semper aliqui
contradixerunt. **Adversus Chiliastas scripsit olim
Gennadius presbyter Massiliensis, ut testatur Jo-
hannes Trithemius in suo libro de ecclesiasticis scri-
ptoribus: *Quo utinam frui liceret, magnum quidem,
ut opinor, nobis adiutorium praefuisset.* Alphonsus
de Castro lib. 3. adv. haeres. verbo Beatitudo, hae-
res. 2.** De Dionysio Alexandrino Hieronymus lib.
18. in Esaiam commemorat, *quod elegantem scripse-
rit librum, in quo irrisit mille annorum fabulam et
auream atque gemmatam in terris Hierusalem etc.*
Ipsae Hieronymus vocat Judaicas fabulas, ut supe-
rius monuimus. Epiphanius haeres. 28. p. 91. et
Philastrius haeres. 59. p. 26. haereticis accensent
Chilionetitas, idem facit Augustinus haeres. 8. p. 15.
Damasus episcopus Romanus in synodo Romana
anno 373. habita Chiliastarum errorem damnavit.
Augustinus lib. de eccles. dogmatib. c. 55. et ex eo
Gennadius Massiliensis lib. de dogmat. eccles. c. 54.
ac Rabanus Maurus lib. 4. de universo c. 10: *In
divinis repromissionibus nihil terrenum, nihil trans-
itorum expectemus, sicut Meletiani sperant, non
nuptiarum copulam, sicut Cerinthus et Marcion de-
lirant, non quod ad cibum vel potum pertinet, sicut
Papia auctore Irenaeus et Tertullianus et Lactan-
tius acquiescunt; neque per mille annos post resur-
rectionem regnum Christi in terra futurum et san-
ctos cum illo in deliciis regnatos speremus, sicut
Nepos docuit, qui primam justorum et secundam
impiorum resurrectionem confinxit, et inter has duas
mortuorum resurrectiones gentes, ignorantes Deum,
in angulis terrarum in carne reservandas, quae
post mille annos regni in terra justorum instigante
diabolo movendae sunt ad pugnam contra justos
regnantes et Domino pro justis pugnante imbre
igneo compescendas atque ita mortuos cum ceteris
in impietate mortuis ad aeterna supplicia incorru-
ptibili carne resuscitandos.* Possunt autem huc re-
ferri dicta patrum, 1. in quibus negant, Christi re-
gnum esse terrenum et mundanum; 2. in quibus re-

surrectionem, extremum iudicium et piorum glorifi-
cationem cum secundo Christi adventu immediate
conjungunt; 3. in quibus statum piorum post re-
surrectionem ut coelestem ac spirituales describunt;
4. in quibus negant, quietem et immunitatem ab
adversis in hoc seculo piis obtingere. Dionysius
Areopagita lib. de div. nominib. c. 1: *Tunc quando
immortales incorruptibilesque facti erimus et ad
imaginem Christi beatissima dignati requie, semper
cum Domino erimus visibili quidem ipsius divina
praesentia castissime contemplando fruētes, luci-
dissimis nos circumfulgente luminibus, non secus
ac discipulos in sacratissima illa transfiguratione
sua. Porro spiritualis ipsius et intelligibilis lucis
(mente perturbatione omni et materia libera) parti-
cipes facti ejus, qui sensum omnem superat, unio-
nis lucidissimorum radiorum incognitis ac beatissi-
mis jactibus erimus supercoelestes spiritus.* Orige-
nes homil. 5. in Psalm. 36: *Spes futurae repromis-
sionis et gratiae et hereditatis talis futura, ut os
justorum non cibus et potu, neque deliciis et volu-
ptatibus, non vescendo epulis, sed meditando sapi-
entiam repleatur.* Gregorius Nyssenus orat. 1. de
pauper. amand.: *Quando spoliis illius assidue fluen-
tis carnis exuti immortalitatem induerimus, vitam
ingrediemur beatam, nullum finem habituram, nullis
malis obnoxiam, in summis et admirandis, quaeque
hic a nobis comprehendere non possunt, versantem
gaudiis et voluptatibus.* Damascenus lib. 2. orth.
fidei c. 1: *Post resurrectionem non constabit suis
tempori dierum noctiumque numerus, verum unus
potius vesperae expers dies erit, sole nempe justi-
tiae probis hominibus splendide ac lacte illucente,
peccatoribus contra una nox sempiterna.* Theophy-
lactus in c. 18. Joh.: *Non est de mundo regnum
Christi, sed supernum et ante secula, et non hinc,
h. e. ex terrenis, constitutum, sed hic quidem im-
perat et regit, non autem est hinc, neque constitu-
tum ex illis inferioribus.*

89. Argumenta, quibus Chiliastae utuntur, in sex
distribui possunt classes, 1. quaedam petita sunt ex
vaticiniis prophetis et apostolicis Veteris ac Novi
Testamenti, 2. quaedam ex libris apocryphis, 3. quae-
dam ex Sibyllinis oraculis, 4. quaedam ex traditio-
nibus ἀγρόφοις, 5. quaedam ex poetarum carmini-
bus, 6. quaedam ex ratiocinatione. Ad prophetica
vaticinia provocant Tertullianus et Lactantius, sed
diversimode. Lactantius in genere dicit lib. 7. in-
stit. c. 25: *Haec sunt, quae a prophetis futura di-
cuntur, quorum testimonia et verba ponere opus
non esse duzi, quoniam esset infinitum, nec tantam
rerum multitudinem mensura libri caperet, tam
multis uno spiritu similia dicentibus, simulque ne
fastidium legentibus fieret, si ex omnibus collecta
et translata congererem.* Tertullianus vero lib. 3.
contra Marcion. c. 24. quaedam in specie adducit.
*Civitatem illam, inquit, novit Ezechiel c. 40. ean-
dem praedixerunt prophetae fidei Christianae ante
exhibitionem ejus in signum fidei de ea praedican-
tes. Si Abrahae semen primum debet esse instar*

Argumen-
ta Chilia-
starum.
1. Ex Scri-
pturis.
1. Ex V. T.

XX. 119. *arenae Gen. 22, v. 17. c. 32, v. 12. deinde instar stellarum Gen. 15, v. 5. erit seculum prius millenarium, postea aeternitas coelestis. Benedictio Jacobi est de rore coeli et opimitate terrae Gen. 27, v. 28. ergo primum invitamur ad coelestia, postea aeternam felicitatem in millenario consecuturi. Idem probatur benedictione Esavi Gen. 27, v. 39: In pinguedine terrae et rore coeli desuper erit habitatio tua, quod sic exponit Tertullianus: Judaeorum dispositio a terrenis bonis imbuta per legem postea ad coelestia credendo per evangelium deducitur. Ergo antecedit paradisus secularis, sequitur aeterna gloria. Eodem applicat somnium Jacobi de porta coeli Gen. 28, v. 17. Portam coeli non nominasset, si coelum non aditur apud creatorem, ut per mundum secundum peccati adeatur mundus millenarius et inde adscendatur coelum. Amos 9, v. 6: Aedificat in coelo adscensum suum vel coenaculum suum et tabernaculum super terram fundavit. Aedificat non sibi soli sed et suis, qui cum illo erunt. Ergo in terra est felicitas millenaria, inde translatio in coelum aeternitatis. Adducit etiam haec dicta prophetica Esa. 49, v. 18: Omnibus his velut ornamento vestieris et circumdabis tibi eos quasi sponsa. Esa. 60, v. 8: Qui sunt isti, qui velut nubes volant et quasi columbae ad fenestras suas? v. 9. adducam filios tuos e longinquo, argentum eorum et aurum eorum; v. 10. aedificabunt filii peregrinorum muros tuos et reges eorum ministrabant tibi; v. 11. aperientur portae eorum jugiter. Dan. 7, v. 13: Ecce cum nubibus coeli quasi filius hominis veniebat. Zach. 5, v. 9: Levavi oculos et vidi, ecce duae mulieres egredientes et ecce quasi spiritus in alis earum. Recentiores Chilistae complura cumulant dicta. Esa. 2, v. 2: In novissimis diebus mons domus Domini in vertice montium et gentes ad eum fluent etc. cap. 11, v. 6: Habitabit lupus cum agno et pardus cum hoedo etc. cap. 25, v. 6: Faciet Dominus exercituum omnibus populis in hoc monte convivium pinguium etc. cap. 30, v. 26: Erit lux lunae sicut lux solis, et lux solis erit septemplex sicut lux septem dierum. cap. 35, v. 9: Non erit ibi leo et rapax bestia non adscendet per eam; v. 10. redempti a Domino venient in Sion et revertentur cum jubilatione. cap. 60, v. 13: Ecce servi mei comedent, ecce servi mei laetabuntur et jubilabunt prae exultatione cordis. v. 19. Exsultabo in Hierusalem et gaudebo in populo meo. cap. 66, v. 23: Erit mensis ex mense, sabbatum ex sabbato, veniet omnis caro, ut adoret coram facie mea. Jer. 30, v. 8: Conteram jugum ejus de collo tuo et vinculum ejus dirumpam, et non servient in eo alienis, v. 9. sed servient Domino Deo suo et David regi suo, quem suscitabo eis. cap. 31, v. 34: Non docebit ultra vir proximum suum, omnes enim cognoscent me. Ezech. 36, v. 10: Multiplicabo in vobis homines omnemque domum Israël, et habitabuntur civitates et ruinosae instaurabuntur, et replebo vos hominibus et jumentis etc.*

90. Ad haec et similia dicta in genere responde-

mus: 1. Prophetica vaticinia, quae de beneficiis corporalibus, videlicet de multiplicatione posteritatis introductione in terram Canaan, liberatione ex captivitate Babylonica etc. loquuntur, prudenter discernenda sunt ab illis, quae de beneficiis spiritualibus, videlicet de vocatione gentium per praedicationem evangelii in Novo Testamento et communicatione coelestis gloriae in vita aeterna agunt. Poris generis vaticinia jamdudum sunt completa, id eorum complementum frustra in Novo Testamento expectatur. 2. Per comparisonem posteritatis Abrahae cum arena maris et stellis coeli unum idem denotatur, videlicet miranda dilatatio et multiplicatio seminis Abrahae, cujus promissionis complementum describitur 1. Reg. 4, v. 20. Esa. 10, v. 22. ex primis vero multitudo spiritualis seminis Abrahami. e. credentium ex Judaeis et gentibus per evangelium ad regnum Messiae vocatis, quomodo illi promissionem esse accipiendam colligitur ex Ezech. 48, v. 19. Ose. 1, v. 10. Rom. 4, v. 18. c. 9, v. 3. Benedictio de rore coeli et pinguedine terrae sensu literali fertilitatem, in sensu synecdochico spirituali omnis generis beneficia corporalia ac ritualia, nequaquam vero millenarii cujusdam imaginariam felicitatem complectitur. 4. Quaedam prophetarum vaticinia, cum primis historica ac didactica generalia, quae ad omnes homines, quam specialia, quae ad certum aliquem populum pertinent accipienda sunt ἡτῶς καὶ ἱστορικῶς, ut quas Esaias dicit, virginem esse concepturam ac parituram Immanuel, quando praecursorem Messiae vocat vocem clamantis in deserto, quando passionem et mortem Messiae praedicat; quaedam vero μυθικῶς, τυπικῶς, συμβολικῶς καὶ ἀλληγορικῶς, ad quae posteriorem classem pertinent, quae de statu ecclesiae militantis in Novo Testamento ac statu ecclesiae triumphantis in coelis metaphoricis verbis agunt. In illis enim si quis τῶ ἡτῶ nimis arcte adhuc rescere velit, statuere cogetur, terrenam Hierosolimam iterum exaedificandam, Israelitas ex omnibus gentibus ad eam congregandos, sacrificia corporalia et externa denuo offerenda, adeoque Leviticum Veteris Testamenti cultum esse reducendum, cui contrarium suo loco demonstravimus. 6. Repetitur igitur hoc loco regula, quemadmodum prophetarum cultum Novi Testamenti describunt verbis ad legem Veteris Testamenti cultum proprie pertinentibus et ex eo desumptis; ita quoque regnum Christi spirituale depingunt vocabulis rerum terrenarum ex statu ecclesiae sub Veteri Testamento usitate petitis, quae proinde typice ac metaphoricè sunt explicanda. Quemadmodum apostoli verbis hujus seculi describunt res futuri seculi, ita prophetarum verbis Veteris Testamenti describunt res Novi Testamenti. 7. Cum regnum Christi, quod in ecclesia administrat, duplex sit, videlicet gratiae et gloriae ideo prophetae utriusque descriptionem saepius coniungunt, proinde cum beneficia Christi passionem merito parta piis in hac vita obtingant inchoata in futura vita consummative, ideo quaedam prophe-

tarum de beneficiis et regno Christi beneficia intelligenda sunt de statu ecclesiae in hac vita per inchoationem, de statu autem ecclesiae in futura vita per complementum. 8. Moyses est fons et oceanus prophetarum, ex quo omnium reliquorum de Messiae beneficiis vaticinia velut rivuli quidam promanant. Quaecunque igitur apud prophetas de Christi regno et beneficiis occurrunt, ea ex protevangelica illa promissione Gen. 3, v. 15. *semen mulieris conteret caput serpentis*, explicanda sunt et aestimanda. Jam vero *conterere caput serpentis* infernalis est beneficium spirituale complectens liberationem a peccato, destructionem regni Satanae et mortis, reparationem justitiae amissae etc. Ergo etiam reliqua, quae de beneficiis Messiae apud prophetas occurrunt, vaticinia spiritualiter sunt explicanda. Sic Messias dicitur *regnaturus in Sion*, scilicet spirituali, id est in ecclesia, *conquassaturus capita inimicorum*, scilicet spiritualium, *confracturus currus et equos*, scilicet spiritualiter, *pugnaturus sagittis et armis*, scilicet spiritualibus, *gesturus sceptrum*, scilicet spirituale, *reducturus Israelitas ex captivitate*, scilicet spirituali. 9. Ipsimet prophetae vaticiniis suis quaedam inspergunt, ex quibus reliquorum explicatio desumenda. Sic in Psalm. 45. multa de Messiae regno verbis ex mundani et terreni ejusdam regni constitutione petitis disseruntur, sed tandem additur v. 14. *omnis gloria filiae regis ab intus*. Ezech. 40. proponitur ecclesiae restitutio et regni Christi propagatio sub figura novi aedificii, templi et urbis sanctae, sed v. 2. explicationis loco promittitur: *In visionibus Dei adduxit me in terram Israel et dimisit me super montem excelsum nimis, super quem erat quasi aedificium civitatis vergentis ad austrum*. Ex quo colligitur, non agi de restauratione terrenae civitatis Hierosolymae, quippe quae respectu montis Sion non ad austrum sed ad septentrionem fuit sita, ut patet ex Psalm. 137, v. 3. 10. Denique omnium optima vaticiniorum propheticozum interpretatio ex complemento in Novo Testamento descripto peti potest ac debet. Illud vero qualitatem regni Christi et verbis et factis liquido expressam ob oculos nobis ponit.

91. Specialem explicationem meretur vaticinium illud propheticum, quod peculiariter pro chiliastico regno urget Justinus in dial. cum Tryph. p. 240. Esa. 65, v. 22: *Secundum dies ligni vitae dies populi mei erunt, opera laborum eorum multiplicabuntur. In his verbis*, inquit Justinus, *mille annos in mysterio arcane designari intelligimus. Ut enim Adae dictum est, quo die de ligno edisset, eo die moriturum etiam esse, scimus, illum mille annos non implevisse; novimus quoque, dictum illud, quod dies Domini sit sicut mille anni, huc pertinere. Respondemus: 1. v. 17. praecedit: Ecce ego creo coelos novos et terram novam, quod 2. Petr. 3, v. 13. Apoc. 21, v. 1. ad statum ecclesiae triumphantis et coelestem beatorum patriam applicatur. 2. Loquitur igitur propheta de spirituali, non autem millenario quodam Christi regno, cujus beatitudo ac fe-*

licitas per ministerium evangelii in hac vita inchoatur, in futura autem erit perfectissima et consummata. 3. Diserte additur v. 18. *gaudebitis et exultabitis usque in sempiternum in his, quae ego creo*; ergo felicitas illa, de qua propheta loquitur, non terminabitur mille annorum spatio, sed in omnem aeternitatem sese exporriget. 4. versu 20. habetur, quod *puer centum annorum moriturus et peccator centum annorum maledictus sit futurus*, hoc non potest ad regnum chiliasticum, quippe a quo mors et maledictio prorsus exsulant, applicari, explicandum igitur de pueris sive stultis, id est impiis, qui toto vitae tempore non didicerunt ea, quae ad salutem consequendam necessaria; illi *morientur et maledicti erunt*, id est morti aeternae tradentur et audient horribilem illam vocem, *discedite maledicti*, quod in novissimo die futurum testatur Christus Matth. 25, v. 41. Jam vero dies novissimus ex hypothesis adversantium chiliastico regno finem imponet. 5. Quod v. 21. subjungitur, *aedificabunt domos et habitabunt in eis, plantabunt vineas et comedent fructus earum*; v. 22. *non aedificabunt domos, et alius inhabitabit, non plantabunt vineas, et alius comedet fructus*, illud non potest *κατὰ ἡγρόν* accipi, quia in futuro saeculo nec domus aedificabuntur, nec vineae plantabuntur, explicandum igitur *μυστικῶς καὶ συμβολικῶς* hoc sensu, quod omnium rerum, quae pios oblectare possint, copia et affluentia ipsis praesto sit futura, quod maledictio Dei prorsus sit auferenda, quia divinae maledictionis, quam Deus peccatoribus interminatur Deut. 28. pars quaedam est, quod in hac vita quidam aedificant domos, nec tamen eas inhabitant, quod vineas plantant, nec tamen fructibus earum vescuntur. 6. Quod dies populi sancti dicuntur futuri *ut dies ligni*, illud nunquam finiendam istius felicitatis possessionem *παραβολικῶς* indicat. Per lignum enim *συνεχδοχικῶς* intelligitur lignum praestantissimum *cedrinum*, quod cariem minime sentit, sed perpetuo durat. Justinus septuaginta interpretum versionem secutus addit verbum *vitalis*, ut videatur respectus haberi ad *arborem vitae* in paradiso, sed in Hebraeo textu illud non habetur. 7. Fundamentum, quo Justini ratiocinatio nititur, est admodum lubricum. Adae praedictum erat eo die eum moriturum, quo de fructibus arboris vitae manducavit, unde millenarium annorum in hac vita non complevit. Ergo quia piis promittuntur hoc loco *dies secundum dies ligni vitae*, in mundano quodam regno per mille annos vivent. Atqui in Hebraeo habetur numerus pluralis *יָמֵי*, secundum dies ligni, qui non satis congruit conjecturae, quod uni diei respondeant mille anni. Quid si per inversionem procederemus hoc modo? Adamus, quia contra Dei mandatum ex arbore vitae comedit, aeternae morti per hanc transgressionem factus est obnoxius. Ergo pii beneficio Messiae, secundi Adami, aeternae vitae, non autem millenarii ejusdam regni participes redduntur.

92. Ex Novo Testamento potissimum haec vaticinia proferunt. 1. Matth. 26, v. 29. Marc. 14, v. 25. 2. Ex N. T. 1. Matth. 26, v. 29.

Non bi-
bam de
genimine
vitis.

25: *Non bibam amodo de hoc genimine vitis usque ad diem illum, cum illud bibam vobiscum novum in regno Patris mei.* Luc. 22, v. 16: *Non manducabo ex eo, donec impleatur in regno Dei;* v. 18. *non bibam de genimine vitis, donec regnum Dei veniat.* Respondemus: Christus expresse addit, se illud bibiturum novum, id est novo ac peculiari modo, ergo non potest de vulgari cibo ac potu vel de communi manducatione ac bibitione accipi. Quia vero regnum Dei diversimode in Scripturis accipitur, tum pro regno gratiae in hac vita, tum pro regno gloriae in vita altera, inde diversae hujus loci apud veteres et recentiores commentatores occurrunt interpretationes. Euthymius in cap. 26. Matth. accipit de regno futuri seculi, ut sic metaphorica manducatio ac bibitio intelligatur, de qua apud Lucam v. 29. statim sequitur, *dispono vobis, sicut Pater mihi disposuit regnum, v. 30. ut edatis et bibatis super mensam meam in regno meo.* Bibere enim vinum metaphorice accipitur pro convivari et esse hilarem, convivari pro frui coelestibus gaudiis. Assidere mensae Christi est participem fieri laetitiae et gloriae cum Christo in regno coelesti. Quidam per regnum Dei intelligunt tempus resurrectionem Christi insecutum, in quo Christus cum discipulis suis manducavit ac bibit Act. 10, v. 41. Quidam per regnum Dei accipiunt ecclesiam hoc sensu: non manducabo pascha typicum, donec impleatur a me in regno Dei, id est in ecclesia, impletum autem est pascha typicum, quando Christus eucharistiam instituit, ut loco sacramenti agni paschalis in ecclesia Novi Testamenti celebraretur, qua ratione particula *donec* erit exclusiva, significat enim Christum nunquam posthac pascha Judaicum velle celebrare, sed ejus antitypum eucharistiam instituere, quae in Novi Testamenti ecclesia illius vicem suppleat. Quanam interpretatio reliquis anteferenda sit, in harmonia uberius dispicietur. 2. Joh. 10, v. 16: *Alias oves habeo, quas me adducere oportet, et erit ovile unum et pastor unus.* Respondemus: Non de millenarii cujusdam regni promissione, sed de gentium ad ecclesiae consortium per evangelii praedicationem vocatione Christus loquitur. Cum enim dixisset Matth. 15, v. 24. *se non esse missum nisi ad oves perditas domus Israël,* id est ministerium praedicationis in propria persona a se peragendum Israëlitis populo potissimum debere Roman. 15, v. 8. ideo ne gentes a consortio regni et beneficiorum ejus penitus exclusae judicentur; addit hoc loco, *se adhuc alias habere oves, quae non sint ex hoc ovili,* puta gregis Israëlitis, illas vero per praedicationem apostolorum et internam Spiritus sancti efficaciam eidem conjunctam se velle ad ecclesiae ovile adducere, ut hac ratione ex Judaeis et gentibus in Novo Testamento una fiat ecclesia. Basilius homil. in Psalm. 28: *Dominus de Judaeorum atrio et ovili locutus dicit: Et alias oves habeo, quae non sunt ex hoc ovili, ostendens nimirum, et aliud quoddam ovile vere sanctum esse, in quod congregandae sint oves Christi, id videlicet, qui ex gentibus ad salutem*

sunt praedestinati, hoc est ecclesiam hanc, in qua veri adoratores adorant in spiritu et veritate. Gregorius homil. 14. in evang.: *Redemptionem nostram, qui ex gentili populo venimus, Dominus adspexerat, cum se adducere et alias oves dicebat. Hoc quotidie fieri, fratres, adspicitis, hoc reconciliatis gentibus factum hodie videtis. Hodie quasi ex duobus gregibus unum ovile efficit, quia Judaicum et gentilem populum in sua fide conjungit, Paulo attestante, qui ait, ipse est pax nostra, qui fecit utraque unum. Dum enim ad aeternam vitam ex utraque natione simplices eligit, ad ovile proprium oves deducit.* 3. Eph. 5, v. 5: *Nullus fornicator aut immundus aut avarus habet hereditatem in regno Christi et Dei. Ergo aliud est regnum Christi scilicet millenarium, cujus finis erit in die novissimo 1. Cor. 15, v. 24. aliud vero regnum Dei, scilicet aeternum in vita futura.* Respondemus: Quidam putant, membrum posterius esse ἑξῆς prioris. In regno Christi et Dei, id est quod etiam est regnum Dei, quia Deus hoc regnum ipsi dedit et per Christum in regnum Dei traducimur, cum qua expositione fere consentit, quod quidam statuunt, esse idiotismum Hebraicum, quo conjunctiva copulativa ponitur loco pronominis relativi. In regno Christi et Dei, id est qui est Deus. Similia exempla vide 1. Sam. 20, v. 2. Psalm. 118, v. 27. Esa. 39, v. 6. etc. Simplicissime respondetur, per regnum Christi intelligi regnum gratiae in hac vita per regnum Dei regnum gloriae in futura vita, quia notorii peccatores non debent tolerari in ecclesia, sed excommunicari, nec habebunt ullum in coelesti gloria locum. Differt autem regnum Christi a regno Dei non οὐσιωδῶς sed οὐχονομικῶς, non re sed re modo, quia regnum Christi significat formam regiminis, qua Deus ecclesiam suam in his terris per verbum et sacramenta colligit et adversus hostes tuetur; regnum autem Dei significat eam regiminis formam, qua devictis omnibus hostibus ecclesiam triumphantem in coelis Deus regit eique a facie ad faciem sese conspiciendum praebebit. De millenario autem quodam Christi regno altum in Scripturis est silentium. Confer ea, quae praeced. tractat. §. 112. diximus. 4. 1. Thess. 4, v. 17: *Nos, qui vivimus, rapiemur simul cum resuscitatis in nubibus obviam Domino in aëra et sic semper cum Domino erimus. Dominus autem prius veniet ad resurrectionem per millenarium, deinde ad regnum gloriae. Ergo primo cum eo erimus in terra, deinde in coelo.* Ita Tertullianus. Respondemus: est petitio principii. Scriptura unicum duntaxat notat Christi e coelo reditum, cum quo resuscitatio non priorum tantum sed omnium omnino hominum, iudicii extremi administratio, priorum in nubibus in occursum Christi subvectio ac aeterna eorum in coelis glorificatio nexu immediato erunt conjuncta ut vidimus superius.

93. Cum primis vero ex Apocalypsi urgent, quo cap. 20, v. 2. *Satanas dicitur ligandus per mil-*

2. Joh.
10, v. 16.
XX. 123.
erit unum
ovile.

turi mille annis, in quo vaticinio propriam sedem chiliastici regni statuunt. Respondemus 1. *in genere*.

1) Graeca sive orientalis ecclesia de auctoritate hujus libri olim dubitavit, uti constat ex Eusebio lib. 3. hist. eccles. cap. 21. 22. et 36. lib. 7. cap. 24. Hieronymo epist. ad Dard. Amphilocho in jambis ad Seleucum, Junilio in quaestionibus cap. 4. Quamvis vero tum propter *zeirîqua* interna, tum propter antiquissimorum patrum Graecorum et Latinorum testimonia in praelect. de script. canon. enumerata librum hunc et canonicum et ab apostolo Johanne scriptum esse libenter agnoscamus, tamen cum in ecclesia primitiva de auctore hujus libri aliquando dubitatum fuerit, ideo ad secundi ordinis canonicos libros eum referimus, qua de re d. l. plenius actum fuit. 2) Proinde etiam a Chiliastis jure ac merito postulamus, ut talem hujus libri ac cumprimis controversi istius loci interpretationem proferant, quae cum reliquis canonicis scriptis minime pugnet, sed exactissime consentiat. 3) Prophetiae ante complementum non habent liquidam et certam expositionem, nisi ipsius Spiritus sancti illuminatio accedat, Jer. 23, v. 20. cap. 28, v. 9. Dan. 12, v. 4. Irenaeus lib. 4. adv. haeres. cap. 43. p. 277. nemo igitur vitio nobis vertere poterit, quod antequam accedat complementum, incertis Chiliastarum opinionibus fidem adhibere nolimus, praesertim quia non cum probandi libertate, sed cum credendi necessitate ecclesiae easdem obtrudunt. 4) Omnis prophetia sive interpretatio Scripturae debet esse *fidei analogia* Rom. 12, v. 7. Atqui chiliastica illa Apocalypseos interpretatio non est *fidei analogia*, ut patet ex fundamentis superius adductis. 2. *In specie*. Varias diversorum interpretum expositiones adduximus et expendimus in disput. 3. contra novos Fanaticos ann. 1616. instituta, ex qua illud unicum hic repetimus, quod maxime probabilis videntur illorum sententia, qui initium istorum mille annorum in *Constantini Magni* imperio constituunt, tunc enim Satanas, qui primis trecentis a Christo nato annis imperatores ethnicos et praesides Romanos ad horribiles Christianorum persecutiones impulerat, ligatus est, quia sub Constantino pax ecclesiae fuit data et persecutiones conquieverunt, nec potuerunt amplius gentes, de quibus praecipue Apocalypsis agit, idolomaniam suam tanta violentia et immanitate propagare. Juxta hanc hypothesin finis istorum mille annorum incidet in annum Christi 1300. circa quod tempus Satanas iterum solutus Ottomanicam familiam excitavit, sub quo *Gog et Magog*, id est imperium Turcicum, de quo v. 8 hujus capituli agit, maximum acquisivit robur et gens illa Saracenicam majori quam antea conatu adversus ecclesiam aevi occupata maxima et florentissima orbis parte et tandem capta urbe Constantinopoli, quae fuit Orientalis imperii sedes, ut hac ratione inter imperium Constantini, qui ab ecclesia persecutiones prohibuit, et Ottomanum Turci, qui ecclesiam gravissime afflicti, mille isti anni interjaceant. Et quia illam Satanae alligationem et ecclesiae quietem sub Constantino Magno demum secutam praecesserunt hor-

ribiles persecutiones ab ethnicis imperatoribus excitatae, in quibus aliquot millia Christianorum sunt occisa, ideo Johannes in visione sua introducit *animas istorum martyrum decollatorum sive occisorum*, (per speciem enim *συνεκδοχικῶς* et phrasi Hebraea significatur genus) *propter testimonium Jesu et propter verbum Dei*, id est propter constantem Christianae doctrinae confessionem, quarum felicitatem et gloriam consolationis ergo exponit. Illis conjungit *animas eorum, qui non adoraverunt bestiam et imaginem ejus, neque acceperunt characterem ejus in frontibus aut in manibus suis*, hoc est qui a papizantibus et mahumeturientibus haeresibus animas suas custodiverunt, Christo et ipsius verbo in fidei puritate ac simplicitate adhaerentes, quia Satana jam ligato, id est cessantibus externis illis persecutionibus, quas ecclesia a gentibus sustinuit, variae haereses utriusque Antichristi tam orientalis, quam occidentalis semina prodromi in ecclesiam sunt exortae. Ut enim *Pelagianismus* erroribus papalibus, sic *Arrianismus* furoribus Mahumeticis incunabula praebuit. De his piorum martyrum et confessorum animabus (quibus etiam conjungi possunt animae eorum, qui soluto jam Satana in persecutionibus papisticis ac Turcicis interficiuntur) pronuntiat Johannes, primo quod *sedes judicariae ipsis fuerint datae*, in signum scilicet judicii exercendi, secundo quod *vixerint* ac tertio quod *cum Christo mille annis regnaverint*. Judicium exercuerunt adversus persecutores suos, a quibus fuerunt interfecti. Ut enim sanguis piorum de terra ad coelum *clamat* et vindictam adversus effusores exposcit Gen. 4, v. 10. Hebr. 12, v. 24. sic etiam animae ipsorum in coelo *subter altari clamant* et vindictam sanguinis sui ac fratrum suorum exposcunt Apoc. 6, v. 9. Vixerunt in coelesti scilicet pace, tranquillitate et gloria. Tyranni indicabant, eos et anima et corpore exstingui Sap. 3, v. 2. sed Spiritus sanctus hoc loco et alibi passim in Scripturis testatur, quod statim a morte in coelesti gloria vivant. Denique *cum Christo regnabunt*, plene scilicet devictis omnibus hostibus, diabolo, carne, mundo et omnibus adversis. Neque ex particula *donec* inferre licet, finitis istis mille annis felicitatem illam sanctorum etiam fuisse finitam, quia ut habet regula Nazianzeni orat. 2. de filio p. 143. quam multis Scripturae exemplis confirmat Isidorus Pelusiota lib. 1. epist. 18. p. 5: *particulae usque, donec et similes non omnino ponuntur ad distinctionem futuri temporis, sed ponunt illae quidem quo usque, verum quod ab eo sequitur, non inficiantur*. Exempla habentur Gen. 28, v. 15. 1. Sam. 15, v. 35. 2. Sam. 6, v. ult. Psalm. 110, v. 1. Esa. 22, v. 14. cap. 42, v. 4. Matth. 28, v. 20. etc. Ideo vero nominatim exprimuntur *mille anni*, quia expletis illis memorabile quid ecclesiae accidit, quod scilicet Satana iterum soluto persecutionibus gravissimis denuo oppugnata fuerit. Confer disput. Feurbonii, amici nostri singularis, contra Philipp. Caesarem, quae habetur tom. 7. disput. Giess. et dictam disputationem nostram contra Fanaticos, (in qua etiam reliqua ora-

cula apocalyptica, quae pro chiliastico regno stabilendo afferuntur, exposuimus) quam utramque magna ex parte Affelmannus, amicus noster honorandus, in heptados quaestionum ann. 1618. in Acad. Rostoch. ad disputandum propositae quaestionem 6. redegit.

2. Ex H-bris apo- 94. 2. *Ex libro 4. Esdrae* pro beato illo terreni
crys. cujusdam regni millenario a recentioribus multa afferuntur, sed respondemus: Quamvis Ambrosius in lib. de bono mortis quartum illum librum ab ipso Esdra non sine divina revelatione editum ac Paulum apostolum in his, quae prope finem prioris epistolae ad Corinthios de diversis claritatis et gloriae electorum ordinibus scripserat, Esdrae sententiam secutum esse asserat, et lib. 2. comment. in Luc. ex septimo illius libri capite prophetiam de tempore adventus Christi ac mortis ejus deque futura mundi ad Christum conversione alleget; quin et in epistola ad Horon-tianum, quae est in ordine 21. suadeat, librum quartum Esdrae legendum esse, quia in ipso anima coelestis esse substantiae demonstratur et philosophorum nugae de ipsius substantia confutentur; quamvis etiam Cyprianus multis ante Ambrosium annis ex hujus libri cap. 5. desumsisse videatur, quod in libr. adversus Demetrianum scribit, mundum senescere et ad finem jam imminensem properare, quo dubio procul respexit Genebrardus, quando lib. 2. chronol. anno mundi 1638. p. 90. eum inter sacros et canonicos libros recenset, ac Pistorius apostata, quando in motivis apostas. Badensis p. 34. Lutherum accusat, quod hunc librum ex bibliis avulserit; tamen indubitanter statuimus, librum illum esse apocryphum, 1. quia nec Hebraice, nec Graece scriptus invenitur; 2. in multis locis redolet fabulas Judaicas, teste Hieronymo in illius praefatione; 3. continet quaedam dogmata fidei analogiae minus congrua; cap. 4. dicit, animas sanctorum detineri quibusdam abditis promtuariis in inferno, donec impleatur numerus omnium electorum veniatque supremi judicii dies, in qua omnes simul inde educuntur; cap. 5. eandem sententiam repetens assimilat ultimi judicii ac retributionis diem coronae, in qua sicut neque primum est, neque postremum, sed simul omnia, ita in retributione aeternae felicitatis piarum animarum velocitas novissimarum tarditatem non praeveniet, sed omnes simul et eodem tempore expectatam beatitudinem consequentur; cap. 6. refert, Deum quinta die inter cetera animantia creasse duo maxima animalia, alterum Henoch, alterum Leviathan dicta, quorum immensas corporum moles, cum nec septima terrae pars simul associatas capere posset, Deum utrumque loco disjunxisse et Henochum collocasse in una ex septem partibus terrae, in qua sunt montes mille, Leviathan vero posuisse in altera ex septem partibus terrae, in qua sunt omnes aquae, quas Deus tertia die jussit congregari in locum unum, ubique ipsum aversare, ut ex eo paret cibum, quibus voluerit et quando voluerit, quae fabula magnam cum nugis thalmudicis paulo superius recensitis cognationem habet; cap. 14. docens, quo tempore mundus finem sit habiturus, tradit, adesse ultimam seculi senectutem

ac finem mundanae durationis, cujus universum tempus divisum sit in duodecim partes, ex quibus cum jam praeterierint partes decem ac undecimae partis dimidium, nihil ultra superesse, nisi quod restat post dimidium undecimae, hoc est residuum undecimae partis cum parte duodecima omnium postrema. At juxta hanc hypothesin mundi finis jamdudum adesse debuisset. 4. Quidam existimant, hunc librum esse alterius Esdrae ab illo, qui primi libri est auctor, quoniam hic in principio hujus libri scribit, se descendisse ab Aaron per decem et novem generationes, ille vero in cap. 7. libri sui scribit, se progenitum ex Aaron per quindecim tantum generationes. 5. Destituitur ecclesiae tum Israëliticae, tum Christianae testimonio. De Israëlitica ecclesia id ipsum manifeste constat ex Josepho lib. 1. contra Appionem; de Christiana ecclesia idem probatur ex concilio Laodicensi can. 59. Epiphanio lib. de mens. et ponderib. p. 534. Melitone apud Eusebium lib. 4. cap. 25. et aliis patribus, quorum testimonia numero plurima, pondere gravissima pro adstruenda nostra de canonicis et apocryphis libris sententia in praelect. de Scriptura adduximus. Hieronymus in praefat. inter apocrypha tam obscuri auctoris, quam incertae auctoritatis scripta hunc librum rejicit et quae in eo narrantur, somnia ac fabulas vocat; Lyranus eum in canone non esse admonet et in expositione pro-sus praetermittit. 6. Saniores Pontificii, qui tamen ad libros apocryphos in canonem recipiendos alias admodum sunt proclives, ex canone eundem excludunt. Ludov. Vives in comm. libr. 18. de civit. Dei cap. 36: Tertius et quartus libri Esdrae inter apocrypha rejiciuntur, quos Hieronymus vocat somnia; Sixtus Senensis lib. 1. biblioth. sanct. sect. 3. p. 28: Ex Cypriani et Ambrosii auctoritate accidisse arbitror, ut divinis Scripturis hic liber conjungeretur, quem postea diligentius perspectum communis fere omnium patrum consensus inter apocryphos habendum censuit, idque ut puto propter quaedam suspecta dogmata in ipso tradita, quae regulis orthodoxae fidei aperte contradicere videntur; Martinus Delrio lib. 1. disquisit. magicar. cap. 5. q. 1. sect. 1. p. 60: Liber Esdrae quartus apocryphus est; Bellarminus lib. 1. de Christo cap. 20: Quartus Esdrae liber sine dubio non est canonicus, cum a nullo concilio referatur in canonem et non inveniat neque Hebraice, neque Graece, ac demum contineat c. 6. quaedam fabulosa de pisce Henoch et Leviathan, quos maria capere non poterant, quae rabbinorum thalmudistarum somnia sunt etc. Eadem est sententia Gregorii de Valentia, Costeri et aliorum.

95. 3. *Ex Sibyllinis oraculis* chiliasticum regnum probat Lactantius lib. 7. instit. cap. 24. ubi hos Sibyllae versiculos adducit:

Κλῦτε δέ μου, μέροπες, βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχη.

Item:

Καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε θεὸς, αὐτὴν ἐποίησε
ἀμπεροτέραν ἄστρον καὶ ἡλίου ἡδὲ σελήνης.

Item:

Οὐδὲ λύκοι σὺν ἄρνεσιν ἐν οὐρεσὶν ἀμιλλῶνται,
 Χόρτον γὰρ λύγες τ' ἐρίφοισιν ἅμα βόσκειται,
 Ἄρκοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσι.
 Σαρκοβόρος τε λέων ἄχρον φάγεται παρὰ φάτναις,
 Σὺν βρέφειν τε δράκοντες ἀμήτορσι κοιμήσονται.

Item:

Καὶ τότε δὴ χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει·
 Καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
 Ἰώσουσιν καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
 Οἶνον καὶ μέλιτος γλυκῆς λευκοῦ τε γάλακτος
 Καὶ αἶτου, ὅπερ ἐστὶ βροτοῖς κάλλιστον ἀπάντων.

Item:

Εὐσεβίων δὲ μόνων ἀγὶ ἀχθὼν πάντα τὰδ' οἶσει,
 Νόματα μὲν μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἢδ' ἀπὸ πηγῆς
 Καὶ γάλα τ' ἀμβροσίας ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις.

Respondemus 1: De Sibyllinorum carminum origine et auctoritate diversae sunt eruditorum sententiae. Justinus in paraenet. 1. ad Graecos p. 27. oracula Sibyllarum proxime ad prophetarum doctrinam accedere asserit, Clemens Alexandrinus, Eusebius, Lactantius etc. gentilibus eadem constanter opponunt, Bellarminus lib. 1. de Christo c. 11. Sibyllas multo clarius quam ullos prophetarum de Christo praedixisse magna audacia asserit. Vide librum Onuphrii de Sibyllis, commentarios Ludovici Vivis ad libr. 18. Aug. de civ. Dei cap. 23. Wolffium cent. 1. lection. memorab. non longe a princ. Frider. Tilemannum in discursu philolog. Erasmi Schmidii libellum de Sibyllis etc. ubi multa αξιομνημόνευτα de Sibyllinorum oraculorum auctoritate inveniuntur. Quidam vero parum fidei illis tribuunt. Constat enim ex epistola imperatoris Aureliani ad senatum Romanum apud Vopiscum, libros Sibyllinos propheticiis monumentis non minus opponi consuevisse quam pantheon, ethnicorum templum, ecclesiae Christianae. Miror, vos, patres sancti, (inquit Aurelianus) jamdum de operiendis Sibyllinis dubitasse libris, perinde quasi in Christianorum ecclesia, non in templo deorum omnium tractaretis, ex quo facile apparet, in ecclesiis Christianorum Sibyllarum nomen non fuisse magis habitum, neque id injuria, cum gentilium daemonolatriam ex libris Sibyllinis confirmari solitam fuisse, in propatulo sit. Quod Eusebius in vit. Constant. dicit, τοὺς πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων ἀπιστεῖν, plerosque testimonia illa repudiare, id non minus de Christianis quam ethnicis quidam accipiunt. Ambrosius in comment. 1. Cor. 2. Pythonem diabolum per Sibyllas locutum esse asserit. Hic (Python) est, inquit, qui per verisimilia fallitur et fallit, hic est, qui per Sibyllam locutus est, sensum nostrorum sensus, locum volens inter coelestes habere. Cui conforme est illud Augustini libr. 18. de civit. Dei cap. 46: Cum Scripturis nostris non credunt, complentur in illis suae, quas caeci legunt, nisi forte quis dixerit, illas prophetias Christianos finxisse de Christo, quae Sibyllae nomine vel aliorum profertur, si quae sunt, quae non pertinent ad populum Judaicum, et cap. 47. in princ.: Quisquis alieni-

gena, id est non ex Israël progenitus nec ab illo populo in canonem sacrarum literarum receptus, legitur aliquid prophetasse de Christo, si in nostram notitiam venit aut venerit, ad cumulum a nobis commemorari potest, non quo necessarius sit, etiamsi desit, sed quia non incongrue creditur, fuisse et in aliis gentibus homines, quibus hoc mysterium revelatum est et qui hoc etiam praedicere impulsus sunt, sive participes ejusdem gratiae fuerint, sive expertes, sive per malos angelos docti sunt, quos praesentem Christum, quem Judaei non agnoscebant, scimus fuisse confessos. Casaubonus exerc. 1. ad Baron. apparatus n. 18. p. 72. disputat, oracula illa, quo apertiora sunt, eo videri suspectiora. Scimus enim, quam exiles veritatis scintillae priscis temporibus populo Judaico illuxerint; equis vero credat, tam profunda mysteria gentibus fuisse clarius patefacta quam illi populo, quem Deus optimus maximus ut peculiariter suum dilexit ac suamet ipsius et fidelium suorum servorum voce erudit? etc. Apostolus tempora ante Christum appellat χρόνους ἀγνοίας Act. 17, v. 30, ac saepe repetit, doctrinam de salute generis humani ante Christi incarnationem fuisse mysterium a seculis et generationibus absconditum, nunc autem manifestum sanctis ejus, Rom. 16, v. 25. Eph. 3, v. 9. Coloss. 1, v. 26. Quibus effatis quomodo sua constare poterit veritas, si praecipua doctrinae Christianae mysteria gentibus fuere proposita? Praeterea apud Platonem, Aristotelem, Theophrastum et tot alios e paganis curiosissimos omnium disciplinarum scrutatores, eorum, quae hodie apud Sibyllas miramur, nullum penitus exstat vestigium. Denique primis ecclesiae temporibus plurimi exstiterunt, qui coelestem veritatem figmentis suis adjutum ire non dubitarunt, quo facilius scilicet nova doctrina a gentium sapientibus admitteretur, quo ex fonte dubio procul orti libri sexcenti, quos illa aetas et proxima viderunt ab hominibus minime malis sub nomine etiam Domini Jesu et apostolorum aliorumque sanctorum publicatos, quorum plurimos Gelasius in c. Sancta Romana. dist. 15. enumerat. Hisce Casauboni argumentis addi posset, quod Sibyllinorum oraculorum auctoritate acceptata aliquid propheticum extra scripturas propheticas esset agnoscendum, quod magna fuerit piorum veterum in laudandis pseudepigraphis evangeliiis aliisque commatis non boni scriptis ταχυπέθεια, quod nondum liquido constet, quae et quotnam Sibyllae fuerint, quaeve carmina pro γνηστος Sibyllinis aestimanda, quod pleraque in illis ambigua et obscura, ut modo in hunc, modo in illum accipi possint sensum etc. 2. Sed seposita hoc loco de Sibyllinorum oraculorum auctoritate uberiori dissertatione breviter dicemus, ad normam propheticae et apostolicae scripturae exigenda esse omnia, quae extra eam de Christianae doctrinae capitibus occurrunt. 3. Proinde sicut prophetarum vaticinia, quae de ecclesiae in hoc vel futuro seculo felicitate tractant, symbolice ac parabolice explicanda esse superius ostendimus, ita id ipsum quoque de Sibyllarum oraculis statuendum dicimus.

4. Ex tra-
ditio-
nibus
aposto-
licis.

96. 4. *Ad traditiones apostolicas* provocavit Pa-
pias primus chiliasticae opinionis in ecclesia auctor,
ut constat ex Eusebio lib. 3. hist. eccles. c. 36.

5. Ex car-
minibus
poëtarum.

5. *Ad poëtarum carmina* recurrunt Tertullianus libr.
3. contra Marcion. c. 24. et Lactantius libr. 7. insti-
tat. cap. 24. Sed respondemus: 1. ostendimus in prae-
lect. de Script. traditiones, quae pro apostolicis extra
et praeter Scripturam in fidei articulis venditantur,
a vera ecclesia non esse recipiendas, cum adven-
tar perfectioni Scripturae et expressae Christi et
apostolorum prohibitioni Matth. 15, v. 6. Marc. 7,
v. 7. Gal. 1, v. 5. Coloss. 2, v. 5. cum sint *figmen-
tum Pharisaeum et haereticum*, cum sint *fallaces
et incertae*, tum *ratione originis*, tum *ratione nu-
meri*, tum *ratione diversitatis*, tum *ratione effectus*,
denique cum non sint a Christo et apostolis profectae.
2. Longe vero minus ex poëtarum fabulis Christianae
religionis dogmata probari possunt, cum divinam
veritatem humanis conspurcare nugis perquam sit
absurdum et praeposterum. Ubi de fide et doctrina
coelitus revelata agitur, nunquam et nusquam poë-
tarum testimoniis apostolus utitur, sed de moribus
contra ethnicos disputans ex poëtarum fonte pauxil-
lum proponit degustandum.

XX. 120.
6. Ex ra-
tionibus.

97. 6. *Ratiocinationes* quasdam format Tertul-
lianus lib. 3. adv. Marcion. c. 24. sed ponderis ad-
modum exigui. 1) *Iustum est et Deo dignum, illuc
quoque exsultare famulos ejus, ubi sunt et afflicti
in nomine ipsius*. Respondemus: Imo vero potiora pio-
rum praemia differuntur in vitam aeternam. Matth. 5,
v. 12: *Mercēs vestra copiosa erit in coelo*. 2. Cor. 4,
v. 15: *Quae videntur, temporalia sunt, quae non
videntur, aeterna*. Habet quidem pietas *promissionem
praesentis et futurae vitae* 1. Tim. 4, v. 8. interim
promissiones hujus vitae intelligendae sunt *cum ex-
ceptione crucis*, de omnimoda enim quiete et immu-
nitate ab omnibus adversis, periculis et tentationibus
in hac vita piis exspectanda nihil in Scripturis prae-
dictum. 2) *Christus sublimiora promisit, ergo etiam
humiliiora millenarii, scilicet felicitatem, praestabit*.
Respondemus: Eadem ratiocinatione inferre possem,
omnes vere pios et Christianos in hac vita fore di-
vites, potentes, honoratos etc. quia coelestia bona
piis promissa longe praestantiora sunt terrenis divitiis,
mundana potentia et externis hujus vitae honoribus.
Quae et qualia praemia piis aliquando sint reddenda,
non ex nostrae rationis praedicamentis, sed ex
sacrarum literarum tabulis unice discendum. 3) *Re-
gni praeconium soli Christo reservatum, ut per fa-
mulos quidem terrena gloria, coelestis vero per
ipsum Deum annuntiaretur*. Respondemus: Sicut una
atque eadem Christi ac prophetarum et apostolo-
rum doctrina, ita quoque una eademque promissio.
Coelestis Paterfamilias per suum servum ad coe-
nam Lucae 14, v. 17. per servos suos ad nuptias
Filii Matth. 22, v. 3. hoc est ad communicatio-
nem bonorum spiritualium ac coelestium, homines
invitat, mittit ad vineae colonos, primo quidem
servos, mox etiam *Filium suum* Matth. 21, v. 34
et 37. proinde non alia per servos, alia per Filium

nobis offert. Sed in re, manifesta pluribus opus
non est.

98. Exposuimus hactenus primum consummationis
seculi adjunctum, videlicet *tempus*, quo mundi in-
teritus sit secuturus, succedit alterum, quod est
modus. Eum vero nobis describunt apostoli in se-
quentibus vaticiniis, 1. Cor. 15, v. 52: *In novissima
tuba resurgent mortui*. 1. Thess. 4, v. 16: *Ipsē Do-
minus in celestiate, in voce archangeli et in tuba
Dei descendet*. 2. Petr. 3, v. 10: *Adveniet dies Do-
mini ut fur, in quo coeli magno fragore transibunt,
elementa vero calore solventur, terra autem et quas
in ea opera sunt, eruentur*. v. 12. *Per adventum
diei Domini coeli igne succensi solventur et ele-
menta ignis ardore tabescent*. Audietur ergo tuba
Dei et vox archangeli, conspicietur flamma ignis
omnia absumentis, audietur horribilis fragor, cum quo
coeli igne succensi collabentur. Quemadmodum enim
ad sonitum tubarum muri Hierichuntis concidebant
Jos. 6, v. 20. sic tuba ultima elangente tota coeli
terraeque machina corruet. Apoc. 6, v. 14: *Codum
recessit sicut liber involutus et omnis mons et in-
sulae de locis suis motae sunt*. cap. 21, v. 11: *Vidi
thronum magnum candidum et sedentem super
eum, a cujus facie fugit terra et coelum, et locus
non est inventus eis*. 3. *Antecedentia* hujus conse-
grationis et interitus sunt *signa* tum *remota*, tum
propinqua diem novissimum denuntiantia, reditus
Christi e coelo in nubibus ad iudicium, resuscitatio
mortuorum, extremi iudicii administratio, piorum in
occursum Christi in nubibus obviatio etc. Conse-
quentia sunt novi coeli ac novae terrae creatio, aeterna
piorum praemia, aeterna item impiorum supplicia,
adeoque omnia illa, quae inter extremi iudicii con-
sequentia numeravimus in tract. prox. §. 112.

CAPUT VIII.

DE COGNATIS CONSUMMATIONIS SEculi

99. *Cognata* hujus ultimae *συντελείας* ac *παραλήσεως*
sunt 1. *diluvium*, quo totus terrarum orbis
misere fuit devastatus, et in quo praeludium ultimae
destructionis nobis proponitur, teste Christo Matth.
24, v. 37. Luc. 17, v. 27. et Petro 2. epist. 2, v. 5.
et cap. 3, v. 6. 2. *Excidium Sodomiticum*, in quo
igne coelitus depluto Sodoma cum vicinis quatuor
urbibus fuit exusta. Augustinus lib. 16. de civ. Dei.
c. 30: *Veniente igneo imbre de coelo tota illa regio
impiae civitatis in terram versa est*. Idem lib. 21.
de civ. Dei c. 5: *Poma in terra Sodomorum gignun-
tur et ad maturitatem perveniunt, sed mores pre-
sue tentata in fumum ac favillam corio fatiscunt
vanescunt*. c. 7. *De fructibus Sodomitarum arborum
non tantum literae fide dignae indicant, verum
etiam tam multi se loquuntur expertos, ut hinc de-
bitare non possim*. c. 8. *Poma Sodomae interiorum
favillam mendaci superficie maturitatis includebant*.
Ludov. Vives in comm. dicti lib. c. 5. hoc confirmat

illis historiographis ac inter reliquos adducit Soma, qui in polyhistore sic scribit: *Duo ibi oppida, unum nominatum alterum, alterum Gomorrhium, et quae pomum gignitur, quod habeat speciem maturitatis, mandi tamen non potest, nam fumum intrinsecus favillaceam ambitio tantum eximae [extimae] cutis cohibet, quae vel levi tactu sa fumum exhalat et fatiscit in vagum pulm.* Sic ergo perpetuum hujus incendii atque illi *μηνόσσυρον* hominibus Deus ob oculos ponere it. Quod autem in eo conflagrationis finalis ac is totius scilicet universi nobis proponatur, colpotest ex verbis Christi Luc. 17, v. 28. et seqq. e apostolorum, Petri 2. epist. 2, v. 6. Judae v. 7. Sodoma et Gomorrha expresse appellantur *δείγματα* imnes particulares regionum devastationes peradia, eluviones aquarum, terrae motus ac hia, etc. quarum exempla historiae et experientia peditant longe plurima.

CAPUT IX.

DE PUGNANTIBUS.

0. Pugnantis sunt 1. Epicureae cogitationes sine mundi nunquam secuturo, quas describit us 2. epist. 3, v. 3; 2. ethnicorum de mundi nitate opinio; 3. haereses in ecclesia de mundo dem statu perpetuo mansuro excitatae; 4. quae corruptelae, quibus *ὁρθοδοξία* hujus articuli te vel oblique labefactatur, quas suo loco in anti- cujusque capitis recensuimus superius; 5. cutas eorum, qui certum diem vel annum con- nationi seculi praefinire ausi fuere.

CAPUT X.

DE USU HUIUS LOCI.

Usus huius loci est 1. θεωρητικός, 2. πρα- γς. Theoreticus est 1. διδασκαλικός, ut confessio- ostrae de interitu mundi suo tempore secuturo umenta ex Scripturis teneamus et fidem nostram rsus quosvis errores probe muniamus; 2. ἐλεγκ- , ut Epicureas et ethnicas opiniones de mundi nitate detestemur iisque scutum immobile ex verbo opponamus. Practicus est vel generalis, vel spe- s. 1. Generalis, ut hujus novissimi perpetuo me- s omnia visibilia fugacia, fluxa et transitoria cogitemus ac ad pietatem sedulo nos confor- us. 2. Petr. 3, v. 11: *Cum haec omnia (coelum, et elementa) dissolvenda sint, quales oportet esse in sanetis conversationibus ac pietatibus?* th. 24, v. 2. Marc. 13, v. 2. Luc. 21, v. 6. disci- s pulcherrimam et angustissimam templi Hiero- nitani structuram admirantes Christus ad excidii ediem instantis considerationem revocat. Videtis,

inquit, *has magnas aedificationes, venient dies, in quibus non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruat.* Pari ratione quoties pulcherrimam et affa- bre exstructam coeli terraeque machinam intuemur, statim subeat animum nostrum cogitatio de fine mundi, in quo omnia dissolventur ac corruent. Me- minerimus, Christum perpetuo auribus et cordibus nostris illud instillare: *Videtis haec omnia, dico vobis, veniet dies, in quo non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruat*, imo in favillas et ci- neres redigatur. Si quid pretiosi, si quid speciosi in mundo vides, *caudam*, hoc est finem, respice, tandem enim in nihilum abibit.

102. 2. Specialis usus est vel παιδευτικός, informa- 2. Spe- torius vel παραμυθητικός, consolatorius. Παιδευ- cialis. xός est vel ἐπανορθωτικός, correctorius, vel exhor- 1. Infor- matorius. matorius, 1. Ἐπανορθωτικός usus in eo consistit, quod 1. corre- 1. correctorius. Revocat nos medi- pia de proxime instante consummatione seculi me- tatio de ditatione revocat nos 1. ab inordinata mundi dile- consum- ctione, 1. Cor. 7, v. 29: *Tempus breve est. Reliquum matione est, ut qui habent uxores, sint tanquam non habentes, seculi 1. ab inor- v. 30. et qui flent, tanquam non flentes, et qui dinatione mundi di- gaudent, tanquam non gaudentes, et qui emunt, lectione. tanquam non possidentes, v. 31. et qui mundo hoc utuntur, tanquam non abutentes, praeterit enim figura hujus mundi. Breve est tempus sive ad vitam nostram, sive ad seculi hujus durationem respiciamus, qui ergo uxores habent, sint tanquam non habentes, non nimio opere rei uxoriae adhaerescant, sed animum, mentem et amorem in Deo unice defigant, in gratiam uxorum non discedant a divinorum mandatorum observatione, nec propter uxores vo- cationem ad coelestem coenam contempnant Luc. 14, v. 20. vel ut ipse apostolus v. 33. exponit, *non nimis sollicite cogitent de illis, quae sunt hujus mundi, quomodo placeant uxoribus*, sed solliciti sint de his, quae sunt Domini, quomodo placeant Domino. Qui flent, sint tanquam non flentes, qui gaudent, tanquam non gaudentes, i. e. nec in adversis animo sint nimium demisso, nec in prosperis nimium elato, non patiantur, se dolore et tristitia ob amissa vel erepta mundi bona opprimi, nec finem desiderii et substantiam gaudii in terrenis constituent. Qui emunt, sint tanquam non possidentes, quia praedia et agri non dantur ipsis in possessionem perpetuam, sed in communicationem usufructuariam; qui negotiantur, possideant res terrenas, sed caveant, ne ab ipsis possideantur, i. e. ne cor rebus illis fluxis et momentaneis apponant. Qui utuntur mundo, tanquam non abutentes, videlicet inordinato et nimio amore eidem adhaerendo. Verus rei usus in eo consistit, ut illa utamur taliter, qualis est. Jam vero mundus non est stabilis, firmus, perpetuus, sed fluxus, transitorius et momentaneus. Ergo etiam eo non utamur tanquam re perpetua sed fluxa obiter et in transcurso. Augustinus tract. 40. in Johan.: *Utere mundo, quemadmodum viator in stabulo* (sive diversorio Luc. 10, v. 35.) *utilitur mensa, calice, urceo, dimissurus non permansurus.* Idem lib. 15. de civ. Dei cap. 7: *Boni ad hoc utuntur mundo, ut fruuntur Deo, contra**

mali, ut fruantur mundo, uti volunt Deo. Idem lib. 5. contra Julian. Pelag.: Quid est quasi non utantur, nisi non diligant, quo utuntur, quoniam tale est, ut bene aliter non utantur? Praeterit figura hujus mundi; quotquot ergo inordinato et nimio amore mundo adhaerent, una cum mundo praeter-eunte praetereunt, imo pereunt. Gregorius part. 3. curae pastoral. admonit. 28: Praeterit figura hujus mundi, dicit apostolus, ac si patenter dicat, nolite constanter mundum diligere, quando et ipse non potest, quem diligitis, stare, incassum cor quasi manentes figitis, dum fugit ipse, quem amatis, quae verba repetit Anselmus in comm. h. l. Confer, quae de hoc apostolico dicto superius §. 8. allata. Nimirum proponit nobis apostolus duo consideranda, quorum intuitu cor nostrum ab amore mundi avertere possimus, temporis, quo in mundo versari nobis datum, exiguitatem et mundi ipsius evanescentis finem ac vanitatem; tempus breve est et figura mundi hujus praeterit, ergo ita mundo utere, ac si mundus non esset, mox enim ex eo tibi emigrandum, mox videbis ipsum evanescere. Gal. 6, v. 14: Per Christum mihi crucifixus est mundus et ego mundo, id est quae mundus reputat crucem, ego delicias reputo, et quae mundus delicias reputat, ego crucem reputo. Crucifixus sum mundo per Christum, i. e. cum Christo crucifixo et per ipsum mundo sum mortuus, ac mundi honores, voluptates, divitiae, odia etc. non me magis afficiunt quam mortuum, ac vicissim eadem tam non tangunt ac afficiunt me, ac si essent mortua et inefficacia, quia omnia brevi sunt mortura, id est transitura ac peritura. Augustinus in expos. epist. ad Gal.: Mundus mihi crucifixus est, ut me non teneat, et ego mundo, ut eum non teneam, i. e. ut neque mundus mihi nocere possit, neque ego de mundo aliquid cupiam; et in lib. de salutar. document.: Sicut homo mortuus in sepulcro nulli detrahit, nemini violentus existit, neminem calumniatur, neminem opprimit, non invidet bonis, non insultat malis, non luxuriae carnis servit, non odorum flamma inardescit, non potentibus aut divitibus hujus seculi adulatur, non inquieta curiositate raptatur, non turbac maxinae sibi adstantis curam gerit, non auro argentoque sive pallio circumdatus distenditur, non salutationibus potentum delectatur, non se injuriis fatigat; non eum superbia inflat, non ambitio hujus seculi necat, non vana gloria turpiter jactat, non hujus seculi falsae divitiae inflant, non rabies vesani furoris exagitat, non pulcherrima species feminarum avidum reddit, non contentiones hujus seculi perturbant, non audacia extollit, non gaudia hujus seculi delectant etc. ita spiritualiter mundo mortuus talia nec facit, nec patitur. Cassianus lib. 4. de institut. monach. c. 35: Cruz nostra timor Domini est, sicut ergo crucifixus quis jam non pro animi sui motu membra sua quovam movendi vel convertendi habet potestatem; ita et nos voluntates nostras ac desideria non secundum id, quod nobis suave est ac delectat ad praesens, sed secundum legem Domini, quo nos illa

constrinxerit, applicare debemus. Et sicut is, qui cruci affigitur, non jam praesentia contemplatur, nec de suis affectionibus cogitat, non pro die crastino sollicitudine curaue distenditur, nulla possidendi concupiscentia permovetur, nulla superbia, nulla contentione, nulla aemulatione succenditur, non de praesentibus dolet injuriis, non praeteritarum jam recordatur seque, cum adhuc spirat in corpore, cunctis elementis credit esse defunctum, illuc praemittens sui cordis intuitum, quo se non dubitat illic transiturum; ita nos quoque timore Domini crucifixos oportet his omnibus, id est non solum carnalibus vitiis, verum etiam ipsis elementis, mortuos esse, illuc habentes oculos animae nostrae defixos, quo nos sperare debemus momentis singulis migraturos. 1. Joh. 2, v. 15: Nolite diligere mundum, neque ea, quae sunt in mundo; v. 17. et mundus transit et concupiscentia ejus, i. e. quia mundus et omnia, quae sunt in eo, opinione citius transeunt, ideo non debemus corde nostro ei adhaerescere, sed animum et cor ad Deum, qui in aeternum permanet, elevare. Augustinus lib. 5. contr. Jul.: Non dicit Johannes, nolite uti mundo, sed nolite diligere mundum. Qui enim non diligens utitur, quasi non uti utitur, quia non ejus rei causa utitur, sed alterius quam diligens intuetur, ut etiam non diligens haec utatur. De hac mundi et rerum mundanarum fugae instabilitate et instabili fugacitate pulchre disserit Nazianzenus tract. de vitae itinerib. qui sub fin. operum exstat. Humana omnia, (inquit) metus, risus, lanugo, umbra, ros, flatus, volatus, vapor, somnium, fluctus, navis vestigium, aura, pulvis, orbis quidam perpetua conversione similia omnia volvens, nunc stabilis, nunc rotans, nunc labilis, nunc fixus, anni temporibus, diebus, noctibus, laboribus, morte, mororibus, voluptatibus, morbis, calamitatibus secundisque rerum successibus, quod non sine magna sapientia a Deo constitutum, ut discamus a stultae carnis cogitatione mentem abrumpere, vitam ab hac vita alienam ducere et cum altero mundo mundum hunc commutando difficultates omnes hujus vitae molestiasque forti animo perferre. Confer quae de hisce dictis apostolicis Gal. 6, v. 14. 1. Johan. 2, v. 15. adduximus superius §. 9. Utinam vero de futura mundi consummatione frequentius cogitemus ac invicem colloqueremur; ita profecto fieret, ut a mundi amore cor nostrum magis abstraheretur. Sicut hederam Jonae vermiculus corrodebat, Jon. 4, v. 7. sic omnibus mundanis ac terrenis rebus adhaeret corruptio, qua tandem dissolvuntur. Quinimo non solum corruptio, sed et maledictio terrae adhaeret Gen. 3, v. 17. eecur igitur terrena tantopere diligimus? Si mundus per inordinatum amorem nostrae unitur, etiam princeps mundi ei uniatur. De hoc mundi amore in cordibus moriendo pulchre philosophantur pii veteres. Augustinus epist. 45. ad Argum.: Mundus tanta rerum le contritus est, ut etiam speciem seductionis amiscet. Nam quantum illi laudandi atque praedicandi qui dignati non sunt etiam cum mundo floren-

rere, tantum increpandi et accusandi sunt, quos
 rere cum pereunte delectat. serm. 29. de morbis
 mini. O munde immunde quid strepis? quid
 rere conaris? tenere vis periens, quid faceres,
 maneres? quem non deciperes dulcis, si amarus
 rere mentiris? serm. 245. de temp.: Si finis
 radi est, migrandum est de mundo, non amandus
 mundus. Ecce turbatur mundus et amatur mundus.
 Sed si tranquilluss esset mundus? formoso quomodo
 reres, qui sic amplecteris foedum? flores ejus quo-
 lo colligeres, qui ab spinis non revocas manum?
 egorius homil. 18. in Ezech.: Si talem mundum ad-
 diligimus, non jam gaudia sed vulnera ama-
 etc. Despiciamus ex toto animo hoc praesens
 rulum vel extinctum. Finiamus mundi desideria
 item cum mundi fine. homil. 28. in evang.: Sancti
 i, ad quorum tumbam consistimus, florentem mun-
 em mentis despectu conculcaerunt. Erat vita longa,
 lus continua, opulentia in rebus, foecunditas in
 ropagine, tranquillitas in diuturna pace, et tamen
 um in se ipso floreret, jam in eorum cordibus mun-
 us exaruerat. Ecce jam mundus in se ipso aruit
 t adhuc in cordibus nostris floret. Ubique mors,
 ubique luctus, ubique desolatio, undique percutimur,
 undique amaritudinibus replemur, et tamen caeca
 mente carnalis concupiscentiae ipsas ejus amaritu-
 dines amamus. Fugientem sequimur, labenti inhae-
 remus. Et quia labentem retinere non possumus,
 cum ipso labimur, quem cadentem tenemus. Ali-
 quando nos mundus delectatione retrahit a Deo;
 nunc tantis plagis plenus est, ut ipse nos jam mun-
 dus mittat ad Deum. homil. 36. in evang.: Sic
 teneamus ea, quae sunt hujus mundi, ut tamen per
 ea non teneamur, sit res temporalis in usu, aeterna
 in desiderio, sit res temporalis in itinere, aeterna
 desideretur in perventione. Est et hoc Gregorii:
 Mundus est instar nucis cassae, exterius pulcher
 videtur, sed si cultello veritatis aperiatur, ostendit
 putredinem et vermes.

103. 2. Ab avara divitiarum acquisitione. Matth. 6,
 v. 19: Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra,
 ubi aerugo et tinea demolitur, et ubi fures effodiunt
 et furantur, i. e. terrena omnia corruptioni, putre-
 dini et furum insidiis sunt obnoxia, ergo ea non ha-
 beamus pro veris thesauris. c. 16, v. 26: Quid prod-
 est homini, si lucretur mundum universum, animae
 vero suae detrimentum patiat? quo dicitur mundus
 transitorius est ac periturus, si quis ergo vel maxi-
 me totum acquireret mundum, nullum obtineret lu-
 rum, si non esset in Deo dives, quia pereunt mun-
 dana, anima vero avari mundana contra justitiae
 gem possidentis in aeternis tormentis vivet. Jac. 5,

1: Plorate divites, v. 2. divitiae vestrae putre-
 ctae sunt et vestimenta vestra a tineis sunt comesa,

3. aurum et argentum vestrum aeruginavit, et
 ergo eorum in testimonium erit vobis et mandu-
 cabit carnes vestras sicut ignis; thesaurizastis in
 brevissimis diebus, quo dicitur cum non solum ex
 verbo audiat, sed etiam coram conspiciatis, imo
 oculis palpetis, mundi finem imminere, terrenis

omnibus putredinem et corruptionem adhaerere, ta-
 men in novissimis mundi diebus thesaurizastis, ideo XX. 136.
 aerugo terrenis divitiis adhaerens in die judicii erit
 vobis in testimonium, quod non pro veris divitiis ac
 vero thesauro ea habere debuissetis. Quid aurum et
 argentum, quod tantopere omnes concupiscunt? spu-
 ma in visceribus terrae ex sulfure et mercurio nata.
 Quid sericum, quo fastuosi superbiunt? stercus ver-
 mium. Quid vestes lanae? vellus occisorum pecorum.
 Quid palatia? lapides insensiles. Quid agri? torpens
 humus. Quid omnia terrena, ex quibus divitiae
 comparantur? vanitas, fumus, nihil. Qui in terra
 thesaurizant, inquit Augustinus in enarr. Psalm. 48.
 similes sunt illis, qui fruges suas in imis et humi-
 dis locis recondunt, non animadvertentes, hinc fore,
 ut citissime putrescant. Terrenae divitiae aut nos
 deserent in seculi consummatione, aut nos eas dese-
 remus in morte. Pereunt congregata omnia, sed de-
 terius perit eorum congregator, quia labor avaro-
 rum non solum est periturus, sed etiam peremptorius,
 Bernhardus conversat. cap. 15.

104. 3. A poenitentiae dilatione. Sicut mors homi-
 ni certa est, hora autem mortis eidem incerta:
 sic consummatio seculi certa est, tempus autem con-
 summationis incertum et incognitum. Poenitentiam
 ergo nostram non differamus in crastinum, fieri enim
 potest, ut hic ipse dies vel mundo, vel nobis sit no-
 vissimus. Omnia visibilia clamant, finem mundi
 adesse, eccur igitur nostris peccatis non imponimus
 finem? aeterna praesto sunt, cur aeternitati nondum
 nos paramus? Filii et filiae Jobi mutua inter se
 laeti convivia curantes aedium ruina subitanea op-
 primuntur Job. 1, v. 19. sic in consummatione se-
 culi coeli terraeque repentinus erit collapsus, quo
 securi et impenitentes in infernum usque depri-
 mentur.

105. 2. Παρηγορητικός sive exhortatorius usus in eo
 consistit, quod meditatio consummationis seculi ex-
 citat nos 1. ad sincerum Dei timorem. Coeli et
 terra magno ac horribili fragore aliquando trans-
 ibunt 2. Petr. 3, v. 10. timeamus propter illum inter-
 itum, ne ipsius interitus tempore inutiliter terreamur.
 Me ergo non timebitis, ait Dominus Jerem. 5, v. 22.
 et a facie mea non pavebitis? qui posui arenam
 terminum mari etc. Si timendus est Dominus, pro-
 pterea quod possit repagula maris recludere et in-
 undationem orbi immittere, quanto magis timen-
 dus erit, quia flamma ignis coelum ac terram ali-
 quando constituit absumere? 2. Ad coelestium desi-
 derium et amorem. Primum coelum et prima terra
 abibit, creabit autem Deus novum coelum et novam
 terram, in quibus justitia habitat 2. Petr. 3, v. 13.
 Apoc. 21, v. 1. ad novum illud coelum ac novam
 terram, ad praemia illa beatorum invisibilia spretis
 visibilibus ac transitoriis toto pectore adspiremus.
 Nazianzenus tractat. de vitae itineribus: Ideo con-
 stitutum est, ut res omnes hujus vitae incertae sint
 ac instabiles, ut rerum firmarum stabiliumque amore
 ac desiderio inardescamus. Advenae hic sumus et
 peregrini Psalm. 39, v. 13. πολίτευμα nostrum in

3. A poen-
 tentiae di-
 latione.

2. Exhor-
 tatorius.
 Excitat
 nos haec
 meditatio
 1. ad sin-
 cerum Dei
 timorem.

2. Ad coe-
 lestium
 amorem.

coelo Phil. 3, v. 21. *non habemus hic civitatem manentem, futuram igitur inquiramus* Hebr. 13, v. 14. Relinquamus mundum, antequam nos relinquat, ex-eundum nobis ex Aegypto, relinquendus est mundus, si volumus Domino servire. *Relinquendus au-*

tem non loco sed animo; non itinere proficiscendo sed fide proficundo, Origenes homil. 3. in cap. 4.

3. Ad be-
neficentiae
fervorem.

Exod. non passibus corporeis sed affectu mentis. 3. *Ad beneficentiae fervorem.* Dum adhuc in mundo sumus, mundanis ad aliorum inopiam sublevandam recte utamur et de transitoriis ac perituris thesaurum non perituro nobis comparemus. Nihil ex mundo pereunte auferre possumus 1. Tim. 6, v. 7. praeter ea, quae in manus pauperum velut in Christi gazophylacium collocavimus. Jacob. 5, v. 3. arguuntur divites, quod in extremis diebus thesaurizaverint, id est quod mundi fine jamdum appetente de thesauris mundi colligendis solliciti fuerint, beneficentiae erga pauperes interim obliti. Manna in privatis aedibus asservata putruit, sed in arcam Domini reposita illaesa mansit; sic quae ad privatos usus avaritia colligit, peribunt, sed quae in Christi honorem pauperibus dantur, manebunt et in die iudicii praedicabuntur. Lactantius lib. 6. instit. c. 12: *Quid verè fluxum et fragile bonum facere sempiternum ac thesauros tuos Deo custodi tradere?* lib. 7. c. 12: *Transfer ad magnum sacrificium male peritura, ut pro his transitis muneribus habeas a Deo munus aeternum.* Augustinus epist. 80: *Omnia terrena peribunt, sed bona opera non per-*

4. Ad be-
atae emi-
grationis
ardorem.

cunt, quae de bonis transeuntibus fiunt. 4. *Ad beatae emigrationis ardorem.* Mundi finis in propinquo est, prompto igitur atque aequo animo ex illo tanquam ex vetusta et ruinae proxima domo excedamus. Cyprianus serm. de mortal. circa fin.: *Si in habitaculo tuo parietes vetustate nutarent, tecta desuper tremarent, domus jam fatigata, jam lassa aedificiis senectute labentibus ruinam proximam minaretur, nonne omni celeritate migrares?* *Mundus ecce nutat et labitur et ruinam sui non jam senectute rerum sed fine testatur, et tu non Deo gratias agis, non tibi gratularis, quod exitu maturiore subtractus ruinis imminetibus exuaris?* Augustinus epist. 136. ad cler. et pop. Hippon.: *Sicut ad loca munitiora festinantius migrant, qui ruinam domus vident contritis parietibus imminere; sic corda Christiana quanto magis sentiunt mundi huius ruinam crebrescentibus tribulationibus propinquare, tanto magis debent bona, quae in terra recondere disponebant, in thesaurum coelestem impigra celeritate transferre. Et si aliquis humanus casus acciderit, gaudeat, qui de loco ruinoso emigravit; si autem nihil tale fuerit subsecutum, non contristetur, qui quandoque moriturus, immortalis Domino, ad quem venturus est, bona propria commendavit.*

106. Παρηγορητικός sive consolatorius natus in mundi odiis ac persecutionibus, adeoque adversus omnibus, quae pii in mundo sustinent, locum obtinet. Mundus diversorium est, in quo diabolus agit hospitem, qui pios utpote coeli cives et mundi peregrinos duriter tractat, impiis vero, qui sunt mundi cives et coeli exsules, suaviter ablanditur; sed Christus hoc diaboli hospitium aliquando coelesti igne succendet et furorem ejus poterit compescet. Mundus est piorum carcer, in quo pii omnis generis adversa sustinere coguntur; sed Christus ad judicium e coelo redux carcerem illum destruet ac captivam ducens captivitatem suos liberabit. Joh. 15, v. 19. dicit Christus ad discipulos: *Si de mundo essetis, mundus, quod suum est, diligeret; quia vero de mundo non estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus.* cap. 16, v. 33: *In mundo habetis pressuram, sed confidite etc.* Augustinus in enarr. Psalm. 79: *Ad omne peccatum et ad omne bonum amor et timor ducit. Ut facias bene, amas Deum et times Deum; ut autem facias male, amas mundum et times mundum. Quidquid tibi iniquo promiserit mundus, numquid potest dare, quantum dabit justo Deus? quidquid tibi justo minatus fuerit mundus, numquid potest facere, quod facit iniquo Deus?* Ut ergo mundus non est inordinate amandus, ita quoque non est praepostere timendus. Quaecunque enim adversitates in mundo piis obtegunt, una cum mundo desinunt.

CAPUT XI.

DEFINITIONEM HUIUS NOVISSIMI SUBJUNGIT.

107. Ex illis, quae hactenus dicta, talis huius quarti novissimi exstrui potest definitio. Consummatio seculi sive destructio mundi est Dei actio, qua per ignem coelum, terram, mare et omnes creaturas, quae in eis sunt, solis angelis et hominibus exceptis, in nihilum rediget ad veritatis, potentiae ac justitiae suae manifestationem et piorum hominum liberationem. Faxit omnipotens Deus, ut atri illius coeli ac novae illius terrae, quae post seculi consummationem divina virtute creabuntur, cives et incolae simus ac cum omnibus sanctis angelis et beatis hominibus divinae gloriae hymnum in omnes nunquam finiendorum seculorum aeternitates eamus, dicentes: *Salus et gloria et honor et virtus Domino Deo nostro* Apoc. 19, v. 1. *Sedenti in throno et Agno benedictio et honor et gloria et robur in secula seculorum* Apoc. 5, v. 13. Amen. Amen.

TRACTATUS QUINTUS DE INFERNO SEU MORTE AETERNA.

1. Terribile est mors, terribilius *judicium*, terribilissimum *infernus* mortem et *judicium* impiorum senturus, Hebr. 9, v. 27. Apoc. 6, v. 8. Aristoteles eundem mortem nihil noverat terribilius, unde θάνατος vocat πένοντος ποσειδών ποσειδάτωρ, sed hoc terribilissimo aliquid terribilius in verbo Dei nobis proponitur, videlicet *infernus*, qui terribilis est propter tormentorum atrocitatem, terribilior propter suppliciorum diversitatem, terribilissimus propter poenarum aeternitatem. Illius comminatione a peccatis Deus nos revocare conatur, quia gehennae meminit, non sinit in gehennam incidere. Psalm. 7, v. 13: Nisi conversi fueritis, gladium suum vibrabit, arcum suum tetendit et paravit illum, in quem locum sic commentatur Basilius: *Comminatorius sermo est, non statim minatur vulnera, plagas, mortes, sed armorum vibrationem, velut praeparationem quandam ad ultionem intentat. Quemadmodum ergo, qui arma abstergunt ac poliunt, pugnae mox minuendae acrem affectum et alacritatem significant; sic et sermo hic Dei motum ad ultionem ostendere volens gladium illum vibrare dicit.* Nimirum Deus non ex improvviso poenis temporalibus et aeternis impios non praemonitos opprimit, sed arcum suum prius tendit ac parat, antequam feriat, i. e. poenas prius minatur, quam infligit, quod paterni et benevoli animi est indicium. Si enim delectaretur hominum perditione, prius poenam immitteret, quam eandem comminaretur. Psalm. 60, v. 6: *Dedisti metuentibus te significationem, ut fugiant a facie arcus,* et est in vulgata versione, quem locum sic accipit Augustinus in enarr. illius psal. ut summam Dei misericordiam nobis in eo proponi doceat, quod per comminationes suppliciorum peccatores soleat movere, ut ea curent per poenitentiam subterfugere. Nostrum est, monentem ac minantem audire, a facie arcus fugere et quotidiana gehennae meditatione a peccatorum studio mentem revocare. Sin minus, quanto magis supplicium differtur, tanto gravius ac inestius infertur, perinde ut in arcu, quanto lon-

gius chorda trahitur, tanto fortius sagitta emittitur. De materiali arcu recte quidem usurpaveris illud XX. 140. Poëtae:

Non semper feriet quodcumque minabitur arcus,

sed de arcu divinae irae ac vindictae hoc cogitari vel dici nequit. Esa. 30, v. 32: *Erit transitus virgae fundatus.*

2. Postquam igitur de morte et *judicio extremo* actum fuit haecenus, consequens est, ut de *inferno*, in quem post *judicium extremum* diaboli et impii praecipites dabuntur, in posterum dicamus. Quare enim prius de *impiorum damnatione* quam de *piorum glorificatione*, h. e. prius de inferno quam de coelo, agendum censeamus, ejus ordinis rationem exposuimus in prooemio generali tractatus de novissimo. Commendat vero nobis hanc doctrinam 1. *maxima utilitas*, 2. *summa necessitas*. Utilitatem de monstramus tum *a priori*, videlicet ex *divina revelatione*; tum *a posteriori*, videlicet ex *consequente fructificatione*. Prior demonstratio sic habet: Quidquid Deus in verbo suo revelavit, illud utile est ad διδασκαλίαν, ἔλεγχον, παιδείαν καὶ ἐπαρόθωσιν. Ratio est, quia Scriptura θεόπνευστος revelatum Dei verbum complectens ad hos fines dicitur utilis 2. Tim. 3, v. 16. Jam vero doctrinam de inferno Deus in verbo suo nobis revelavit, ut patebit ex sequenti ἐξυστά. Ergo. Posterior demonstratio sic institui potest: Cujus pia et quotidiana meditatio revocat homines a studio peccandi et ad serium Dei timorem animos ipsorum inflectit, illud in ecclesia doceri utile est ac fructuosum. Sed pia et quotidiana inferni meditatio utrumque praestat, ut in usu practico inferius monstrabitur. Ergo. *Necessitatem* probamus 1) ex *divino mandato*, tum *generali*, *memorare novissima* Sir. 7, v. 40; tum *speciali*, quod elicitur ex omnibus Scripturae dictis, quae de infernalibus poenis tractant, eo namque fine Deus in verbo suo de illis agit, ut hominum animis incul-

Doctrinae
hujus com-
mendatio.

*descendant in infernum, id est qui in sepulchris conduntur. Eodem sensu accipit locum Job 21, v. 13. Christophorus a Castro Jesuita in comm. cap. 2. Baruch. p. 497: Quamvis inferni aut inferorum nomine aliqui velint intelligi sinum Abrahae, tamen verius et usui Scripturae convenientius accipiemus sepulcrum, ut accepit Jacob Genes. 37, v. 35. cum dicit: Descendam ad filium meum lugens in infernum, hoc est lugere non desinam, donec me sepulturae mandetis. cap. 44, v. 29: Deducatis canos meos cum moerore ad inferos, id est me senio confectum cogetis celerrime mori et in sepulcrum abire. Psalm. 30, v. 4: Domine eduxisti ab inferno animam, salvasti me a descendantibus in lacum vel sepulcrum, id est revocasti me a morte, vitam mihi restitisti, ne descenderem in sepulcrum. Eandem significationem statuit in sequentibus Scripturae dictis Psalm. 56, v. 4. Job. 17, v. 13. etc. Ad alterum per distinctionem. In quibusdam Scripturae locis accipitur pro inferno, in quibusdam pro sepulcro; haec ergo significata sese mutuo non evertunt. Ad tertium per limitationem, Stephanus non adduxit e profanis scriptoribus ejusmodi exempla, non quia invenire nulla potuit, sed quia non necessarium esse existimavit, nomen enim hanc significationem negaturum arbitratus est. Quid? quod ex vocis etymo ostendit, *q̄d̄n* in genere dici *quemlibet locum tenebrosam et invisibilem*, quod etiam ad sepulcrum applicari potest. Lucianus in dial. de luctu dicit, *q̄d̄n* esse locum sub terra profundum.*

5. 2. Contra Beza, qui in explicat. Actor. 2, v. 37. *q̄d̄n*; de sepulcro intelligit. Descendere, inquit, ad inferos proprie significat sepulcro condi. Nam certe Hebraeis *scheol* idem propria significatione declarat atque *q̄d̄n* et *q̄d̄n*, quae vocabula sepulcrum significant. Hugo Sanfordus adhuc longius progreditur, quando lib. 2. de descen. Christi ad inferos dist. 11. p. 14. et seqq. disputat, *per scheol non animarum sed corporum regionem, adeoque nihil aliud quam sepulcrum notari*, nimirum ut obtineant, per descensum Christi ad inferos in symbolo apostolico intelligendam esse sepulturam, quae ratione quinta significatio nominis inferni opponitur primae. Respondemus: 1) nomen *scheol* et *q̄d̄n* non solum sepulcrum sed etiam infernum significare ex usu Scripturae et vocabuli etymologia apparet. 2) Praesto enim sunt clarissima Scripturae dicta, in quibus pro inferno utrumque usurpatur. Num. 16, v. 33: *Descenderunt ceteri scheolam*. Atqui seditiosi illi in peccatis suis mortui non tantum in sepulcrum, sed etiam in infernum descenderunt, unde Bucanus in inst. theol. loc. 40. q. 10. p. 455. recte statuit, *ibi non intelligi sepulcrum, ut vox inferni solet interdum usurpari*. Deut. 32, v. 22: *Ignis succensus in furore meo usque ad infernum inferiorem*. Psalm. 49, v. 15: *Sicut oves in inferno positi sunt*. Psalm. 55, v. 16: *Descendant in infernum viventes*. Confer Prov. 27, v. 20. cap. 30, v. 16. Esa. 5, v. 14. cap. 14, v. 9. 15. cap. 26, v. 15. Ose. 13, v. 14. In Novo Testamento nomen *q̄d̄n* in eadem significati-

one usurpatur Matth. 11, v. 23. Luc. 10, v. 15: *Tu Capernaum usque ad coelum exaltatus in infernum detraheris*, ubi oppositio inter coelum et infernum manifeste ostendit, nomine *q̄d̄n* denotari summam et immam infelicitatem, ignominiam ac miseriam damnatorum, quae Capernaitis cum diabolis et reliquis damnatis hominibus futura sit communis, contentus enim verbi non tantum potius temporalibus, sed etiam ac vel maxime aeternis punitur. Matth. 16, v. 15: *Portae inferorum non prevalebunt adversus ecclesiam*, id est nulla vis, nulla potestas diaboli, inferorum principis, ecclesiam poterit evertere, sed petrae Christo innixa perpetuo stabit inconcussa. In portis olim exercebantur judicia et consultationes, et portae ac muri non solum ornamentum; sed et munimentum praestant urbibus; quando ergo *portae inferorum non prevalebunt adversus ecclesiam*, sensus est, quod nec impia fraude haereticorum, nec manifesta vi tyrannorum everti possit, quod omnia consilia et machinationes tum ipsius diaboli, tum organorum ejus, haereticorum puta ac tyrannorum, quibus ecclesiam adorantur, irrita et frustranea sint futura. Luc. 16, v. 23: *Dives opulo in ipso q̄d̄n attollit oculos suos*. Id vero non de sepulcro, sed de damnatorum loco accipiendam esse patet ex cruciatu et tormentis, in quibus dives ac constitutum conqueritur, ex oppositione coeli et inferni, ex reditu et liberationis *advantibus*, adeoque ex omnibus descriptionis circumstantiis. Confer Chrysostomum homil. de Lazaro. Actor. 2, v. 27. et 31: *Non relinques animam meam in inferno*, ubi agitur de descensu Christi ad inferum, quem a sepultura distinctam articulum esse suo loco demonstratur. (Quidam tamen malant de cognata significatione secunda, videlicet de doloribus inferni, quos Christus in sanctissima sua anima ante mortem persensit, nomen *q̄d̄n* hic exponere propter emphasis verbi *ἐγκατέβηκεν*. Sed haec de re alibi plenius.) 1. Cor. 15, v. 55: *Ubi stimulus tuus, o mors? ubi victoria tua, inferne?* Atqui Christus non solum a morte, sed etiam ex inferno, id est ab aeterna damnatione, nos liberavit. Apoc. 1, v. 18: *Habeo claves mortis et inferni*, id est sum dominus mortis et inferorum, vici mortem et infernum, competit mihi summum dominium in mortem et infernum, ut possim ex utroque liberare et ad utrumque dammare, victori enim claves portarum arbi tradi solent. Apoc. 6, v. 6: *Mortem sequitur o q̄d̄n*. Quidam per *q̄d̄n* intelligunt sepulcrum, cum ille sermo de peste letifera et morte corporali sive temporalis, sed potest etiam commode de inferno accipi, quia mors temporalis in impiis est initium aeternae damnationis ac mors per se et in se extra Christum considerata est vehiculum ad infernum. Apoc. 20, v. 13: *Mors et infernus reddiderunt mortuos ut*. Piscator et quidam alii per infernum intelligunt sepulcrum, existimant enim, describi tres classes mortuorum, unam scilicet eorum, qui in mari submersi, alteram eorum, qui extra mare mortui, sed manere insepulti, tertiam eorum, qui in sepulchris reconditi;

sed commodius vertitur per *infernum*, ut sit sensus, futurum in extremo iudicio, ut illi quoque, quos infernus vivos absorperat, inde revocentur ad iudicium. Augustinus lib. 20. de civit. Dei cap. 15: *Mors et infernus reddiderunt mortuos suos. Mors propter bonos, qui tantummodo mortem perpeti potuerunt, non et infernum; infernus autem propter malos, qui etiam poenas apud inferos pendunt. Si obvertas v. 14. addi, quod mors et infernus missi sint in stagnum ignis, id vero non satis commode exponi posse de inferno, alias enim sequitur, infernum missum esse in infernum, ac proinde per infernum intelligi sepulcrum hoc sensu, quod aliqui et quidem plerique illorum, quos mors et sepulcrum reddiderant, missi fuerint in stagnum ignis; respondemus, nullam in eo esse absurditatem, si dicatur, quod infernus μετὼνμικτός acceptus, id est animae impiorum, quae ex inferno revocatae erant, corporibus suis redunitae in infernalem ignem fuerint projectae. Augustinus d. l. existimat, nominibus illis significari diabolum, quoniam mortis est auctor et infernarum poenarum, universamque simul daemonum societatem. Quidam exponunt hoc modo, mors et infernus respectu piorum et glorificatorum penitus sunt deleta et exstincta, ut in eos nullam amplius obtineant potestatem; sicut diabolus et omnes ecclesiae hostes, qui in lacum ignis projecti 1. Cor. 15, v. 54. 55. Quidquid sit, interim relinquatur illud, per infernum non sepulcrum sed damnatorum domicilium hic intelligi. 3) Ac proinde nullus in Novo Testamento occurrit locus, in quo vox ᾗδης non possit satis commode de inferno accipi, quod probe notandum. Origenes lib. 3. περὶ δειγμάτων: Infernus superior terra, inferior tartarus appellatur. 4) Rabbinus Mardochai Nathan in cap. conc. Hebr. p. 874. eodem modo exponit. גֵּיִן, inquit, idem est quod sepulcrum, infernus, gehenna; rabbinus David Kimchi in Psalm. 9. in illud convertantur impii in infernum, idem rabbinus David et rabbinus Aben Ezra in illud Psalmi 139. si descendero in infernum, ades, rabbinus Levi in Job. cap. 26. et Proverb. 15. exponunt per locum damnatorum; Chaldaeus interpres plerumque reddidit per גֵּיִן, gehennam. Galatinus lib. 6. de arcan. cap. 7: Infernus apud Hebraeos multis appellatur nominibus, ex quibus unum est scheol. Schindlerus in lexic. p. 1782: Scheol significat primo sepulcrum, deinde infernum, gehennam. Buxtorfius in thesaur. p. 754: Scheol sepulcrum, infernus, significat in genere locum humanorum corporum post mortem, unde communiter pro sepulcro, interdum etiam pro inferno ponitur. 5) Calvinus in psychopann. scribit, scheol interdum accipi pro sepulcro, sed ut plurimum pro statu damnatorum. Beza lib. contra Brent. in meridie eos coecutire dicit, qui ex historia Lazari et divitis Luc. 16. non deducunt verum locum inferorum, ubi damnati torqueantur.*

6. 3. Contra Photinianos, qui statuunt, infernum nihil aliud esse quam statum mortuorum, atque ad infernum descendere nihil aliud esse quam mori,

qua ratione quartam significationem opponunt primae. Cumque mors ipsis sit *annihilatio*, animae scilicet et corporis extinctio, ut in tract. de morte §. 149. ostendimus, consequens est, esse in inferno ipsis nihil aliud esse quam in nihilum redigi. Socinus in tract. de eccles. in explicat. loci Matth. 16, v. 18. p. 69: Infernus in sacris literis ubique (nisi vehementer fallor) significat statum ac conditionem mortuorum, atque ea differentia, quae est inter mori et esse in statu mortuorum, eadem et non alia vera est inter mortem et infernum, quod quidem attinet ad ipsas sacras literas, in quibus non alio quam praedicto sensu distinguitur haud raro inter mortem et infernum, ita ut infernus aliud plus significet quam mors, quemadmodum aliquid plus est esse in statu mortuorum quam mori. Et postea: Portae inferni re vera nihil aliud sunt quam ipse infernus, non aliter atque portae mortis idem re vera sunt quod ipsa mors. Psalm. 9, v. 14. Psalm. 107, v. 18. p. 70: Est igitur sensus Christi verborum, ipsum infernum seu omnem vim ac potestatem inferni non praevalituram ecclesiae, id est eos, qui vere Christiani fuerint, in mortuorum statu et conditione non remansuros sive, ut ex ipso verbo praevalendi elicitur, mortuorum statum et conditionem illis non dominaturam. Schmaltzius contra Frantzius disp. 7. poster. in August. confess. p. 409: Solos pios victuros in aeternum, nonne est petatum ex penitralibus sacrarum literarum? Jam si quis inde colligat, impios aeternum non victuros, id non nostrae sententiae, sed sacris literis potius ascribendum esset. p. 410: Cum porro de interitu vel iudicio daemonum legitur, nonne delendos eos esse hinc jure colligi potest? p. 414: Locus Matth. 10, v. 28. perditionem tantum animae in gehenna, non cruciatum denuntiat. p. 415: Impios futuros etiam immortales, nempe in aeternum opprobrium, nec usquam sacrae literae comprobant, nec quidquam ex illis offerri posse videtur, unde sententia illa probari possit. Idem in refut. disp. 3. de person. Christi p. 71: Descensus Christi ad inferos aliud nihil significat quam statum Christi post mortem, qui idem scilicet fuerit cum statu aliorum mortuorum, et necessarium quoddam consequens mortis censendus est. Et postea: Descensus Christi ad inferos est tantum conditio consequens mortis per passionem. Huic Photinianorum somnio ex parte assurgit Antonius de Guevara in exegetat. in Hab. not. 108. et seqq. ubi portas inferni per portas mortis ἐξηγήτικώς declarat. Sed ostendemus inferius, infernum non esse definiendum per ἀνταρξίαν, sed per gravissimorum et aeternorum cruciatuum passionem; hoc loco breviter monemus, dicta Scripturae, quae pro stabilienda prima τοῦ γֵּיִן καὶ ᾗδου significatione adduximus, non posse Photiniano sensu exponi, tum quia non entis ut nullae actiones et qualitates, ita quoque nullae passionem, quas tamen damnatis in inferno constitutis longe atrocissimas Scriptura attribuit, tum quia absurdissimae inde orientur expositiones. Nam *vivum in infernum de-*

scendere erit vivum in statum mortuorum transire, Num. 16, v. 33. Psalm. 55, v. 16. Christum ad infernum descendisse hunc habebit sensum, quod Christus in nihilum fuerit redactus, cum tamen anima in manu coelestis Patris fuerit, corpus omnis φθορᾶς expers in sepulcro quieverit; si in infernum descendero, tu ades, hunc pariet sensum, si in nihilum redactus fuero, tu ades etc. Confer quae in quaest. de resurrectione impiorum suo loco superius sunt dicta. Certe qui Photinianam explicationem dicti Matth. 16, v. 18. amplectuntur, quod a non nemine factum esse constat, illi statuere cogentur, esse singulare ecclesiae, id est vere piorum, privilegium, ex statu mortuorum liberari atque ex opposito reliquos extra ecclesiam adeoque omnes impios in illo statu mortuorum manere, qua ratione impiorum resurrectionem consequenter negari in propatulo est.

2. *Quovvula.*

7. Ad homonymiam referri potest, 1) quod quidam ex veteribus statuunt, inferni nomine μετωνμυχῶς in quibusdam Scripturae dictis intelligi ipsum diabolum, quo referunt Job. 26, v. 6. Proverb. 30, v. 16. Apoc. 1, v. 18. cap. 20, v. 14. Augustinus lib. 20. de civit. Dei cap. 15. Beda in comm. Proverb. 30. Gregorius lib. 17. moralium cap. 12. Primasius et Ansbertus in cap. 1. Apocal. cui expositioni probabilitas conciliari potest ex collatione v. 10. cum 14. in cap. 20. Apoc. quia quod in v. 10. dicitur, *diabolus missus est in stagnum ignis; infernus missus est in stagnum ignis*; 2) quod nomen inferni in quibusdam Scripturae dictis accipitur pro ipsa damnatione sive morte aeterna, quam diaboli et homines impii sustinebunt, in quibusdam vero pro πού, in quo ejusmodi supplicia patientur, quae de re in quaestione περὶ τοῦ τί ἐστι plenius agitur.

3. *Συνωνυμία.*

8. Synonymia inferni sunt complura. Hebraeis praeter scheol vocatur 1) אבדון, *perditio*. Job. 26, v. 6: *Nudus scheol coram eo, et non est operimentum אבדון*, cui parallelus est locus Proverb. 15, v. 11: אבדון אלהים, *scheol et perditio, coram Domino*. (Quidam posterius censent ἐξηγητικόν prioris, quidam vero per scheol intelligunt *sepulcrum*, per abaddon *infernum*. Utraque significatio textui et fidei analogiae congruit. Sensus enim est, si nec in sepulcro, nec in inferno, ubi est aeterna mors et perditio, nihil est, quod Deum παντοπότην lateat, quanto minus coram ipso absconditae sunt cogitationes hominum in intimis cordium recessibus latitantes. Mercerus et Buxtorfius accipiunt de *centro sive locis imis terrae*, quae vocentur *perditio*, quia res, quae ibi sunt, sint velut nobis perditae, utpote procul a conspectu nostro remotae. Quidam utrumque accipiunt de *sepulcro*, cum Psalm. 88, v. 12. אבדון, eo sensu usurpetur et scheol in aliis Scripturae dictis pro *sepulcro* ponatur; sed praestat de inferno, qui maxime videri posset a conspectu Dei remotus, intelligere, quomodo etiam rabbini exponunt, unde etiam abaddon ipsis est nomen

cacodaemonis, inferni principis, cui respondet Graecum ἀπολλών Apoc. 9, v. 11.) Job. 28, v. 22: אבדון אלהים, *perditio sive infernus et mors, dixerunt, in auribus nostris audivimus auditum ejus*. Locus hic priori parallelus est, quem Mercerus hoc sensu exponit, *quod Dei sapientia ac providentia ad infima terrae loca se extendat*, sicut metallorum in cavernis terrae generatio ostendit; sed potest etiam commode hoc sensu accipi, quod diabolus, auctor mortis ac perditionis, non possit divinam sapientiam, quam in ecclesiae congregatione ac conservatione exserit, comprehendere, quia v. 21. dixerat: *Abscondita est ab oculis omnium viventium, volucres coeli*, id est angelos, *ipsa latet*. Psalm. 88, v. 12: *Numquid narrabitur in sepulcro misericordia tua et veritas tua אבדון אלהים, in perditione sive inferno?* Proverb. 27, v. 20: אבדון אלהים, *infernus et perditio non saturabuntur*. Huc pertinent dicta, in quibus mentio fit ἀνωλετας impiorum, ea enim non solum temporalem, sed etiam aeternam eorum in inferno perditionem complectuntur Proverb. 11, v. 10. cap. 28, v. 28. Jer. 12, v. 17. Obad. 1, v. 12. 2) תהום. Esa. 30, v. 33: *Ordinata est obheri תהום, fovea*, Targ. תהום גהנומה, *ipsi regi denuntiatur enim regi Assyriorum animae et corporis interitus*. Potest etiam huc referri locus Job. 17, v. 6: *Posuit me Deus in proverbium populorum, תהום*, Targ. *gehenna, coram eis sum*, id est abominabilis eis sum tanquam ipsa gehenna. Alii exponunt sensu plane contrario, qui antea eram tophet, *tympanum*, id est laetitia vel gaudium. Lutherus videtur legisse תהום, *prodigium*, quod ab eadem radice inusit. תהום descendit. Huic tophet cognata est 3) vox תהום, quae in paraphrasi Chaldaica d. l. et in Novo Testamento occurrit Matth. 5, v. 22. 29. et 30. cap. 10, v. 28. cap. 23, v. 15. et 33. Marc. 9, v. 43. 45. et 47. Luc. 12, v. 5. Jacob. 3, v. 6. תהום תהום, *vallis filii Hinnom*, ut plene scribitur Jos. 15, v. 18. cap. 18, v. 16. vel תהום תהום Jerem. 17, v. 31., vel contracte תהום תהום Nehem. 11, v. 30. et una dictione תהום תהום, Graecis elisa adspiratione et abjecto τ γέννα. Fuit vallis urbi Hierosolymae vicina, amoena et Cidronis aquis irrigua, cujus dominus olim fuit Hinnom aut hujus filius. In illa valle erat locus תהום sic dictus a תהום, *tympano*, in quo filios et filias offerebant idolo Moloch, sicut ethnici Saturno, ita ut pater filium suum traduceret per duas pyras, donec combustus moreretur, quod dum fieret, interim tympana et alia instrumenta musica pulsabantur, ne pueri, qui per ignem traducebatur, ejulatum pater audiret eumque a manibus sacerdotum repeteret, impii parentes etiam ad tympanorum sonitum saltabant, ne ejulatum audirent, 2. Reg. 16, v. 3. 2. Paral. 33, v. 6. Jerem. 7, v. 31. Existimabant, si pater unum ex filiis traderet, reliquos fore salvos ac patrem in omnibus felicem. Lyranus in comment. Levit. 18. ex rabbinis scribit, *Moloch fuisse idolum cupreum ad formam hominis factum, interius concavum, et in illa concavitate accensum fuisse ignem, quousque idolum esset quasi ignitum, et tunc positum fuisse*

uerum inter manus idoli. Ad hanc idololatriam bolendam rex Josias locum illum contaminavit praecipiendo, ut in eum equorum, mulorum aliorumque animalium cadavera ac sordes projicerentur, et hanc den Ort zum Schindler gemacht, ne quis audius ibi liberos suos comburere vellet. 2. Reg. 23, v. 10: *Et contaminavit (Josias) tophet, quod est in valle filii Hinnom, ne quis traderet filium suum aut filiam suam per ignem ipsi Moloch.* Inde ibi erat perpetuus ignis, quo sordes et ossa cadaverum comburebantur, ex quo factum, ut μεταφορικῶς locus supplicii impiorum post mortem 1. ignominiae, 2. cruciatus, 3. ejulatus, 4. horrores et ignis ἀσπύτου causa vocaretur gehenna. Quidam addunt etiam, voraginis et hiatus causa infernum conferri cum topheth, sicut et Lutherus Esa. 30, v. 33. Hebr. תַּפְתִּיחַ addidit per foveam, sed rabini memorant, topheth non fuisse obscurum quoddam specu vel foveam subterraneam sed amoenam vallem, nisi quis statuere velit, progressu temporis, postquam Josias locum illum contaminavit, foveam in eo fuisse factam. Sed Brocardus in descriptione locorum Terrae sanctae tradit, *vallem Gehinnon adhuc hodie esse loca amoenissima, deliciis plena, viridariis et hortis consita, irrigata a torrente Cidron.* Hieronymus in comm. cap. 10. Matth. tom. 6. p. 17: *Nomen gehennae in veteribus libris non invenitur, sed primum a Salvatore ponitur. Quaeramus ergo, quae sit hujus sermonis occasio. Idolum Baal fuisse juxta Hierusalem ad radices montis Moria, in quibus Siloa fluit, non semel legimus. Haec vallis et parva campi planities irrigata erat et numerosa plenaque deliciis, lucusque in ea idolo erat consecratus. In tantam autem dementia populus Israēl venerat, ut, deserta templi vicinia, ibi hostias immolaret et rigorem religionis deliciae vincerent, filiosque suos daemoniis incenderent vel initiarent. Et appellabatur locus ille gehennom, id est vallis filii Hinnom. Hoc regum volumen et Paralipomenon et Hieremias scribunt plenissime. Et comminatur Deus, se locum ipsum impleturum cadaveribus mortuorum, ut nequaquam vocetur topheth et Baal, sed vocetur polyandrium, id est tumulus mortuorum. Futura ergo supplicia et poenae perpetuae, quibus peccatores cruciandi sunt, hujus loci vocabulo denotantur. Christus in locis paulo superius citatis vocat gehennam ignis, quod utroque modo exponi potest, ignis gehennalis et gehenna ignea sive ardens, juxta canonem idiotismi Hebraici: Duo substantiva in statu regiminis sunt posita, modo prius sive regens, modo posterius sive rectum est, loco adjectivi. Reliquas inferni appellationes recenset Galatinus lib. 6. de arcan. cap. 7. ubi ex rabbinis sic disserit: In lib. ערוּבִין in cap. עוֹשֵׁן פֶּסֶךְ legitur, quod rabbinus Jehonias filius Levi dixit, septem esse gehennae nomina, quae sunt שְׂאֵל infernus, אֶבְרִין, perditio, בְּאֵר שָׁחַ puteus vel lacus corruptionis Psalm. 55, v. 24. בֵּר שְׂאֵן puteus tumultus vel mugitus et חַלְמֵת lutum fecis Psalm. 40, v. 3. צֶל מָוֶת umbra mortis Psalm. 107, v. 14. שְׂאֵל תַּחְתִּית in-*

fernus inferior Deut. 32, v. 22. et Psalm. 85, v. 13. Schindlerus in lexic. in voce גֵּי addit, *infernum etiam a rabbinis vocari צִיָּה siccitatem*, adducit enim dictum rabbinorum, *quod infernus inficis in terra septem habitationibus, שְׂאֵל אֶבְרִין, צִיָּה, חַלְמֵת, תַּחְתִּית, בְּאֵר שָׁחַ, בֵּר שְׂאֵן*

9. Graecis infernus vocatur 1. ἕδης vel αἰδης, de quo jam ante egimus in etymologia. Cognatum est nomini ἕδης ac αἰδης vox αἴς, de qua Varinus dicit, quod sit composita παρὰ τοῦ Α στερητικοῦ; 2. τάραχος, quod nomen in Scripturis quidem non occurrit, sed verbum ex eo formatum ταράσσω, in infernum detrudo, habetur 2. Petr. 2, v. 4. Dictus autem τάραχος secundum Varinum in lexic. col. 1733. et Eustathium, *ὅτι τετράραται καὶ κατέφυκται ἀπὸ ὧν καὶ ὁ Ὀμηρὸς, ἡρώοντα γὰρ αὐτὸν λέγει, ἡ γερούτης ἐστὶν ἵτοι σκοτεινὸς καὶ οὐ λάμπεται, ἀπὸ μύητοι ὑπόγαιος καὶ ἀνήλιος καὶ διὰ τοῦτο ψυχρός, quia frigidus est et egelidus, cum sit solis et luminis expers et ob id frigidissimus. Quidam vero inde dictum putant, ὅτι τείρει καὶ δαμάζει ἅπαντα, quia domat omnia et, quod semel hausit, sine spe reditus detinere conatur; vel quia ταράττει, perturbat et confundit omnia, est enim in inferno mera ἀταξία, horribilis confusio et perturbatio; vel etiam quia terret viventes, quis enim ad ejus memoriam non extimescat? Stephano in thesaur. tartarus dictus videtur a ταράσσω vel διὰ τὸ τάραχόνδεσ ἐκεῖ τοῦ αἵματος, vel quia opacis suis tenebris aut etiam frigore ταράσσει καὶ ταρσεῖν ποιεῖ, id est exterret et tremefacit. 3. γέεννα, de qua voce diximus in nomenclatura Hebraica; 4. ἄβυσσος, Luc. 8, v. 31. Rom. 10, v. 7. Apoc. 9, v. 1. cap. 11, v. 7. cap. 17, v. 8. cap. 20, v. 1. et 3. βυσσός est profundum mare Iliad. ω, ubi notant grammatici βυθόν ab Ionibus dici βυσσόν, inde ἄβυσσος per pleonasmum ἐπιτακτικόν idem quod ἄβυθος imus ac profundissimus locus. Suidas deducit a δύνω subeo, ingredior, ex quo per mutationem fit βύνω, fut. βύσω, inde βυσσός et ἄβυσσος, quo nemo ob profunditatem ingredi potest. Quidam βύνω exponunt tego, ut ἄβυσσος sit locus, qui a multitudine aquarum operitur. Aretas in Apocal. hanc tradit etymologiae rationem, quod profunditas illa maris non βέβυσται, non est operata nec obturata, sed magno hiatus semper patet. Quidam rectius putant ἄβυσσον dictam ἀπὸ στερητικοῦ μορίου Α καὶ βυσσός, ut sit altitudo expers fundi. LXX interpretes utuntur plerumque pro inexhausta maris voragine, quae Hebraeis dicitur בְּרוֹחַ, sed in Novo Testamento hoc nomine vocatur infernus, qui est quasi altissima et profundissima quaedam vorago omnes diabolo et damnatos olim in sinum suum receptura. Sicut abyssus non habet fundum, sic damnatorum cruciatus non habet terminum. Praepostera est etymologia Alexandri Alensis, qui abyssum dictum putat ab α, quod est sine, et bysso, quod est genus lini candidissimi, ut sic abyssus dicatur quasi sine claritate. Gersonius tractat. 11. super Cantic. Mariae septem ponit abyssos. Scho- xx. 151.*

lastici monent, vocem *abyssi* accipi dupliciter, 1. proprie et literaliter, ut notet impenetrabilem profunditatem maris, et 2. metaphorice, et quidem primo pro peccatis, quae sunt *abyssus*, multa et tenebrosa nimis altam damnationis *abyssum* promerentibus; secundo pro poenis inferni, quo referunt illud Psalm. 42: *Abyssus abyssum invocat*, id est de iudicio conscientiae ire cogor ad iudicium damnationis; tertio pro divinis judiciis, quae sunt incomprehensibilia non tantum humano, sed etiam angelico sensu.

10. Latinis infernus vocatur 1. *Avernus*. Fuit autem Avernus lacus Campaniae in sinu Bajano, quem Caesar repurgavit, aqua ejus adeo gravem exhalante odorem, ut aves supervolantes necaret, nomen inde videtur accepisse, quod avibus sit adversus. Servius in Maronem. Hinc μεταφορικῶς a poetis ad infernum transfertur, ut constat ex illo Maronis:

— — Facilis descensus Averni.

Sed revocare gradum et superas evadere ad auras,

Hoc opus, hic labor est. libr. 6. Aeneid.

2. *Orcus*, quod itidem poetice. Quidam derivant ab *urgendo*, sed rectius derivatur a Graeco ὄρκος, quia dii per Stygiam paludem jurare a poetis finguntur. 3. *Barathrum*, ex Graeco βάραθρον, fuit apud Athenienses supplicii locus, inde μεταφορικῶς ad infernum accommodatur. Germanicum Helle quidam per ἀντίρρῳον dictum putant quasi minime lucidum, sicut parcae quasi minime parcentes et bellum quasi minime bellum dicitur. Rectius statuunt, qui a concavitate formant, das̄ sic̄ hōhl und tweit, est enim tenebrosus et profundus ille carcer, in quem diaboli et omnes damnati ad aeternas poenas sustinendas in die iudicii projicientur.

11. Ad synonymian pertinent paraphrasticae descriptiones inferni, quarum quaedam sunt propriae, quaedam vero et quidem pleraeque omnes metaphoricae; quaedam a subjectis, quaedam vero ab adjunctis petita. Vocatur enim infernus captivitas Psalm. 68, v. 19. Eph. 4, v. 8. *locus sine aqua* Zach. 9, v. 11. φυλαξί, carcer, in quo novissimus quadrans persolvendus Matth. 5, v. 26. Luc. 12, v. 58. 1. Petr. 3, v. 19. αὐλή, aula et palatium, *Satanæ* Luc. 11, v. 21. κάμινος τοῦ πυρός, caminus ignis, ubi erit fletus ac stridor dentium Matth. 13, v. 42. τόπος τῆς βασάνου, locus tormentorum Luc. 16, v. 28. *locus ac torcular irae* Apoc. 14, v. 19. ἡ λίμνη τοῦ πυρός ἡ καιομένη ἐν θεῷ, stagnum ignis ardens sulfure Apoc. 19, v. 20. λίμνη τοῦ πυρός καὶ θεῖου, stagnum sulfuris et ignis, in quo cruciantur damnati die ac nocte in secula seculorum Apoc. 20, v. 10. 14. et 15. ἡ λίμνη ἡ καιομένη πυρὶ καὶ θεῷ, stagnum ardens igne et sulfure Apoc. 21, v. 8. Cum primis vero luculenta descriptio inferni exstat Esa. 30, v. 33: *Disposita est ab heritopheth sive fovea, etiam ipsa regi praeeparata est,*

profundam fecit, dilatavit, pyra ejus ignis et ligna multa erunt, flatus Domini sicut torrens sulfur succendet eam. Tribuitur inferno ac damnatis in eo constitutis vermis et ignis Esa. 66, v. 24. Mar. 9, v. 44. *opprobrium et contemptus sempiternus* Da. 12, v. 2. πῦρ ἄσβεστον Matth. 3, v. 12. σκότος ἐξ ὀφθαλμοῦ Matth. 22, v. 13. *ignis aeternus paratus diabolus et angelis ejus* Matth. 25, v. 41. Jud. v. 23. κόλασις αἰώνιος, supplicium aeternum Matth. 25, v. 46. *interitus aeternus* 2. Thess. 1, v. 9. κρίμα αἰώνιον, aeterna damnatio Hebr. 6, v. 2. σειραὶ ζόφου 2. Pet. 2, v. 4. ζόφος τοῦ σκότους v. 17. Jud. v. 6, et 1. mors secunda et aeterna Apoc. 2, v. 11. cap. 20, v. 6. cap. 21, v. 8. etc. quorum dictorum emphasin sequentibus expendemus. Apud veteres hae occurrunt descriptiones: Justinus apol. 2. pro Christianis p. 51: ἡ γέννὰ ἐστὶ τόπος, ἐνθα κολάζεσθαι μέλλουσιν οἱ ἀδίκως βιώσαντες καὶ μὴ πιστεύοντες ταῖς γενήσεσθαι, ὅσα ὁ θεὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ ἐδίδασκε. Tertullianus in apologet. cap. 49: *Infernus est ignis arcani subterraneus ad poenam thesaurus.* Auct. libri de tripl. habitac. cap. 1: *Infernus est locus plenus tenebrarum et stultitiae, offensionis, discordiae, odii, amaritudinis, doloris, tristitiae, turpitudinis, miseriae et vindictae ineffabilis, in igne inextinguibili, denique omnis mali, quod nec deus cogitari potest.* Haymo in cap. 13. Oseae: *Infernus est locus, in quo animae recluduntur ad poenas pro qualitate meritorum.* Anselmus lib. 1 de imag. mundi cap. 11: *Infernus est locus ignis et sulfure horridus, inferius dilatatus, superius coarctatus.* Hic lacus vel terra mortis dicitur, quia animae illuc descendentes veraciter moriuntur, hic et stagnum ignis dicitur, quia ut lapis mari, ita animae illuc immerguntur. Terra tenebrosa vocatur, quia et fumo et nebula foetoris obscuratur, terra oblivionis, quia sicut ipsi obliti sunt Dei, nec eorum obliviscetur misereri Deus; tartarus ab horrore et tremore, gehenna, id est terra ignis. Varius in lexic. col. 35: ἡ δὲ χωρίον ἀπεργγὲς καὶ σκοτεινὸς αἰωνίου πεπληρωμένον. *Infernus est locus et locus perditionis animae et corporis.* Thomas 2 sent. dist. 6. q. 3: *Infernus est horridus, tenebrosus et poenalis locus daemonum.* Hebraei vocant עֲדֵן, domum mortuorum, aeterna scilicet morte

CAPUT II.

DE Τῷ ΟΤΙ, AN SIT INFERNUS.

12. Ab ὀνοματολογίᾳ transit facimus ad πραγματολογίαν, in qua primo loco occurrit quaestio περὶ τοῦ ὅτι, an sit infernus. Esse infernum, contra Epicureos et empaectas demonstramus: 1. manifestis Scripturae dictis tam Veteris quam Novi Testamenti. Dicta Veteris Testamenti petita sunt 1. ex Moyse. Num. 24, v. 20: *Principium gentium*

Amalec et novissimum ejus עֲדָרִי אֶבְרָר, in seculum perit. v. 24. Chittim in seculum peribunt. Targum reddidit, finis ejus in aeternum peribit, vel finis ejus erit, ut in aeternum pereat. Praedicatur ergo Amalecitis et omnibus ecclesiae hostibus ac persecutoribus aeternum exitium, nisi a furore suo desistant et ad Deum convertantur. Deut. 32, v. 22: Ignis succensus est in furore meo, et ardebit עֲדָרִי אֶבְרָר, usque ad infernum inferiorem. Ira Dei, quae est ignis consumens, non tantum temporalibus, sed aeternis et infernalibus poenis impios afficit. Glossa in libro Tanhuma תַּנְהוּמָא, in naso vel furore meo, exponit in medio gehennae, sicut consequenter dicitur, et ardebit usque ad infernum inferiorem; Targum incendium forte sicut ignis egressum est a facie mea et consumsit usque in infernum inferiorem. Hieronymus in comm. Esa. 65: Testimonii illius Deut. 32. sensus est, quod ignis Dei atque vindicta semper ardeat peccatoribus et eos usque ad inferos persequatur. Qualis erat et dives ille in evangelio purpuratus, qui aeternis torquebatur ardoribus. Terram quoque, hoc est carnem nostram, et gemina ejus, hoc est carnis desideria, eadem flamma comburet et fundamenta montium, quae se elewant contra Dei scientiam. Ipsos quoque montes Dei jacula disperdent, ut humiliati in poenis montes esse desistant. Gregorius lib. 18. moral. cap. 12: Impius flagella ab hac vita inchoant et in aeterna percussione perdurant, unde per Moysen dicit Dominus: Ignis exarsit ab ira mea et ardebit usque ad inferos deorsum. Quantum ad praesentem etenim percussione spectat, recte dicitur, ignis exarsit ab ira mea; quantum vero ad aeternam damnationem, apte mox subditur, et ardebit usque ad inferos deorsum. Procopius, Rupertus et alii utrumque ad inferni poenas referunt, dicitur enim hic ignis succensus, quia in Dei praesentia et decreto praeparatus est, ut suo tempore diabolos et impios exurat. Matth. 25, v. 41. dicitur succensus in furore Domini, quia ira et justum Dei judicium poenas illas infligit impiis. Dicitur ignis ille arsurus usque ad inferni novissima, quia ira et ultio Dei non solum in hac vita, sed etiam in futura involvit impios poenis promeritis. Dicitur terram devoraturus et montium fundamenta combusturus, quia in die judicii terra et quae in ea sunt opera, hoc igne irae divinae exurentur 2. Petr. 3, v. 10.

13. 2. *Ex Jobo.* Job. 7, v. 9: Sicut deficit nubes et abit, sic descendens in infernum non adscendit. (Mercerus accipit עֲדָרִי pro sepulcro, ut sit sensus, eum, qui semel mortuus, non reviviscere, scilicet juxta naturam, sed potest etiam haud incommode applicari ad infernum, ex quo nulla redemptio. Quos enim semel in locis poenalibus iustitia judicantis damnat, eos nequaquam ultra misericordia parentis liberat.) cap. 10, v. 20: Dimitte me, cessa a me, et confortabo me paululum, v. 21. antequam vadam et non revertar, ad terram tenebrarum et umbrae mortis, v. 22. terram obscuritatis, sicut caligo umbrae mortis, et non sunt in ea ordines et tenebrescet sicut caligo, vel quod in ea splendidum est caligini simile. (Plerique interpretes accipiunt de morte corporali, per quam homines tentati ac desperabundi videntur sibi ingredi regionem tenebris et densissima caligine obsitam, in qua non sunt vices diei ac noctis, aestatis et hiemis, caloris et frigoris, ortus et occasus siderum, sed mera caligo et confusio etc. Sed Gregorius lib. 9. moral. c. 46. (alias 38.) accipit ut descriptionem inferni. Quid terrae tenebrosae nomine, inquit, nisi tetra carceris claustra signantur? quae aeternae mortis caligo operit, quia damnatos quosque in perpetuum a vitae luce disjungit. Nec immerito infernus terra dicitur, quia quicumque ab eo capti fuerint, stabiliter tenentur. Recte igitur inferni claustra tenebrosa terra nominatur, quia quos puniendos accipiunt, nequaquam poena transitoria vel phantastica imaginatione cruciant, sed ultione solida perpetuae damnationi servant etc. Sanctus vir sive sua, sive humani generis voce dimitti se postulat, antequam vadat, non quia ad terram tenebrosam, qui culpam deflet, iturus est, sed quia ad hanc procul dubio, qui plangere negligit, vadit, sicut debitori suo creditor dicit, solve debitum, priusquam pro debito constringaris; qui tamen non constringitur, si quod debet,olvere non moratur etc. Quae adhuc loca subtilius describuntur, cum dicitur terra miseriae et tenebrarum. Miseria ad dolorem pertinet, tenebrae ad coecitatem. Ea ergo, quae a conspectu districti judicis expulsos tenet, miseriae et tenebrarum terra dicitur, quia foris dolor cruciat, quos divisos a vero lumine coecitas obscurat. Quamvis miseriae et tenebrarum terra intelligi et aliter possit, nam haec quoque terra, in qua nascimur, est quidem miseriae, sed tenebrarum non est, quia multa hic corruptionis nostrae mala patimur, sed tamen adhuc in ea per conversionis gratiam ad lucem redimus; veritate suadente: Ambulate, dum lucem habetis, ne vos tenebrae comprehendant. Illa vero simul et miseriae et tenebrarum terra est, quia quisquis ad toleranda ejus mala descenderit, nequaquam ulterius ad lucem redit. In cujus adhuc descriptione subjungitur, ubi umbra mortis et nullus ordo. Sicut mors exterior ab anima dividit carnem, ita mors interior a Deo separat animam. Umbra ergo mortis est obscuritas divisionis, quia damnatus quisque cum aeterno igne succenditur, ab interno lumine tenebratur. Natura ignis est, ut ex se ipso exhibeat lucem et concremationem, sed transactorum ultrix illa flamma vitiorum concremationem habet et lumen non habet. cap. 47. (alias 39.) Abesse ordo supplicii dicitur, quia quibuslibet rebus in poenam surgentibus propria qualitas non servatur. Unde et protinus subinfertur: et sempiternus horror inhabitat; in hujus vitae tormentis timor dolorem habet, dolor timorem non habet, quia nequaquam mentem metus cruciat, cum pati jam coeperit, quod metuebat. Infernum vero et umbra mortis obscurat et sempiternus horror inhabitat,

quia ejus ignibus traditi et in suppliciis dolorem sentiunt, et in doloris angustia pulsante se semper pavore feriuntur, ut et quod timent, tolerant, et rursum quod tolerant, sine cessatione pertimescant. Hic flamma, quae succendit, illuminat, illic ignis, qui cruciat, obscurat; hic metus amittitur, cum tolerari jam coeperit, quod timebatur, illic et dolor dilaniat et pavor angustat. Horrendo igitur modo erit tunc reprobis dolor cum formidine, flamma cum obscuritate. Eodem modo hunc locum Jobi exponunt Ambrosius, Ansbertus lib. 7. in Apocal. cap. 16. et Innocentius lib. 3. de contemptu mundi cap. 4.) cap. 20, v. 18: *Luct, quae fecit omnia, nec tamen consumetur, juxta multitudinem adinventionum suarum, sic et sustinebit* (Gregorius lib. 15. moralium cap. 11. ad poenas damnatorum refert. *Persolvit, inquit, in tormento ea, quae hic illicita servavit desideria, et flammis ultricibus traditus semper moritur, quia semper in vita servatur etc. sed quia multitudo iniquitatis ejus exigit, ut carere suppliciis nunquam possit, apte subjungitur: juxta multitudinem adinventionum sustinebit. Qui enim multa invenit ad culpam, novis inventionibus cruciatur in poena etc. sed in Hebraeo paulo aliter legitur.) v. 26. Venient super impium omnes horribiles tenebrae absconditae, et devorabit eum ignis* *לֹא נִפְתָּח*, non sufflatus, qui non accenditur, opera scilicet hominis. (In sensu literalis accipitur de poenis hujus vitae, quod igne coelitus delapso exempla irae divinae in impios quandoque statuuntur, Gen. 19. 2. Reg. 1. quia statim sequitur, conteretur superstes in tabernaculo ejus. Sed quia poenae temporales, quae impiis in hac vita irrogantur, sunt initia atque indicia aeternarum poenarum, et quia v. 27. additur *detegent coeli iniquitatem ejus etc.* ideo Chaldaeus et rabbinus Salomon accipiunt de igne gehennae, quo etiam respexisse videtur Pagninus, quando vertit ignis inextinguibilis, quod est epitheton infernalis ignis proprium Matth. 3, v. 12. Innocentius lib. 3. de contemptu mundi c. 6: *Ignis gehennae nec lignis nutritur, nec flatu succenditur, sed a Deo creatus est inextinguibilis, scriptum est enim, devorabit eos ignis, qui non succenditur.*) cap. 21, v. 13: *Ducunt in bonis dies suos et momentum ad infernum consternantur.* (Quidam secuti paraphrasten Chaldaicum *שִׁמְרֵי* exponunt pro sepulcro ac *יִרְדּוּ* exponunt per *יִרְדּוּ*, descendunt, a rad. *יָרַד*, ut sit sensus, impii per totum vitae suae cursum sunt albae gallinae filii et exoptatis rerum successibus fruuntur, quin et in ipso mortis agone non torquentur diuturnis doloribus, non conficiuntur lento morbo, sed repente et suaviter moriuntur facillimo mortis genere hinc abrepti. Sed Lutherus noster ad infernum retulit, *fi erschrecken faun einen Augenblick vor der Hölle*, hoc est vivunt in supina securitate, nec de morte, nec de inferno cogitantes, qua ratione verbum *יִרְדּוּ* formatur a rad. *יָרַד*, consternavit, ut dagesch suppleat *ר* geminandum. Vulgatus interpres reddidit in puncto ad infernum descendunt.) cap. 24, v. 19: *Ut siccitas et*

calor rapiunt aquas nivis, sic scheol eos, qui peccaverunt. (Quidam conferunt cum loco praecedente et exponunt scheol pro sepulcro, hoc sensu, quod impii facillime et suavissime moriantur, ita ut nihil fere doloris aut cruciatus sentiant, sicut ariditas et calor quam citissime absument aquas nivis. Rabbinus Salomon exponit de hominibus antediluvianis, quod peccatorum suorum atrocitate ordines et vices anni ac temporum perverterint, sic enim vertit, *siccitatem, calorem et aquas nivales mundo eripiunt impii, quia peccant in infernum, hoc est quia peccata admittunt inferno et gehenna digna.* Simplicissime sic exponitur, quod sicut siccitas et calor repente absument aquas nivis, sic infernus impios repentina morte abreptos in momento deglutiat. Vulgata reddidit: *Ab aquis nivium transeat ad calorem nivium usque in infernum peccatum ejus.* Illud itidem ad inferni poenas applicant Augustinus in lib. de triplici habitaculo cap. 2. et ex eo Innocentius lib. 3. de contemptu mundi cap. 8: *Transibunt de aquis ad calorem nivium, ut subita contrariorum mutatio graviores inferat cruciatum.* Experimento cognovi, quod adustus, si frigidum statim adhibeat, ardentiores sentiet cruciatum. Durandus 4. sent. dist. 44. q. 10. eodem sensu accipit, sed Hebraea aliter habent.) cap. 26, v. 6: *Nudus infernus coram Domino.* cap. 28, v. 21: *Infernus et mors dixerunt etc.* (confer quae §. 5. superius dicta. Gregorius lib. 17. moralium cap. 12. inferni et perditionis nomine diabolum omnesque damnationis ejus socios hoc loco intelligi arbitrat.) cap. 31, v. 12: *Ignis est devorans usque ad perditionem.* (Loquitur de poena adulterii, quod concitet iram divinam, quae exardescens omnes facultates absumit ac perdit, sed quia ira ista, nisi sequatur conversio, devorat usque ad inferni novissima Deut. 32, v. 22. ideo LXX interpretes referunt ad infernum: *πῦρ ἐστὶ καὶόμενον ἐνὶ πέτρῃ τῶν μετῶν*, alii legunt *μετῶν*, alii *ἡμετέρων*.) cap. 35, v. 17: *Numquid detectae sunt tibi portae mortis et portas umbrae mortis vidisti?* (Quidam posterius putant esse *ἐξηγητικόν* prioris hoc sensu: Num in manu tibi sunt rationes, quibus hominum quisque moritur? num varia mortis genera, quibus singuli intereunt, perspecta habes, quis sit status mortuorum, quae natura locorum subterraneorum tetra caligine obductorum quam maxime a nostro conspectu remotorum, quid illic fiat? Sed potest posterius membrum haud incommode accipi de gehenna, quae nobis maxima ex parte ignota, si de speciali et scientifica singularum circumstantiarum notitia agatur.)

14. 3. *Ex psalmis.* Psalm. 1, v. 4: *Impii sicut cinis tanquam pulvis, quem projecit ventus.* (Hilarius in enarr. hujus loci: *Non est impiis comparatioe beatitudinis spes relicta, sed vagum eos, obtritum, ventilatum, dispersum et inquietum manet, ut ex illa corporalis soliditatis firmitate decussi levis dissoluti, ut sit in his materies poenalis, sed in*

nane ac leve aridumque protriti, ut ludibrosa poenae mobilitate jacentur. Cujus poenae et loco altero dem propheta meminit dicens: *Comminuam eos, ut pulverem ante faciem venti, ut lutum platearum telebo illos. Comparatio itaque ut beatitudinis, ita et poenae constituta est. Quomodo enim nullus labor est vento pulverem dissipare, et quomodo lutum in plateis ingredienti prope calcasse non sentiunt; ita poenae illi inferni facile est impios delere atque dispergere, quos peccatorum ratio et in lutum solverit et comminuerit in pulverem, non relicta neque substantia firmitatis, cum pulvis et lutum sint, et per id quod pulvis et lutum sunt, in naturam tantum poenalis substantiae reservatur.* Lutherus tom. 2. Lat. f. 7: *Impii in novissimo die turbinibus aeternis intolerabilis irae Dei pellentur dispergenturque nunquam requiem habituri, ne ad momentum quidem.*) Psalm. 7, v. 13: *Dominus tetendit arcum suum et paravit illum, v. 14. et ei parare fecit vasa mortis, sagittas suas in ardentes operabitur.* (Describuntur tres gradus divinae ultionis: primo, *Deus quotidie irascitur*, hoc est per conciones legales iram suam ac poenas populo peccanti denuntiat. Quodsi non sequatur conversio, tum *Deus gladium suum acuit, arcum tetendit, firmavit illum collimando et paravit sibi instrumenta mortis.* Hic est secundus vindictae divinae gradus complectens conciones reales, hoc est omnis generis temporales poenas impiis immissas, quales sunt bellum, pestis, fames etc. Quodsi ne istis quidem impii emendantur, restat ultimus ultionis gradus, videlicet ignis infernalis, de quo dicit psalter, *sagittas suas effudit in ardentes*, hoc est parabit ejusmodi spicula, quae igne infernali nunquam debili et inextinguibili ardent. Gesnerus in comm. illius psalmi.) Psalm. 9, v. 18: *Convertantur impii in scheol, omnes gentes Dei immemores.* (Quidam exponunt de sepulcro, sed impios manet non solum temporalis, sed etiam aeterna mors in inferno.) Psalm. 11, v. 6: *Pluit Dominus super impios laqueos, sulfur et ignem et spiritum procellarum partem calicis eorum.* (In Sodomitico incendio, quod fuit praeludium quoddam ignis infernalis, pluit Dominus sulfur et ignem Genes. 19, v. 24. eadem poena in die judicii opprimet omnes impios. Innocentius lib. 3. de contemptu mundi cap. 4: *Poenae infernales secundum diversa peccata sunt diversae, prima poena est ignis, secunda frigoris, tertia foetoris. De his tribus dicitur in psalmo, ignis, sulfur et spiritus procellarum pars calicis eorum.*) Psalm. 21, v. 9: *Inveniet manus tua omnes inimicos tuos, inveniet odio habentes te, v. 10. pones eos ut clibanum ignis in tempore irae tuae, Dominus in naso suo deglutiet eos et peredet eos ignis.* (Ira divina ignis instar absumens impios non tantum in hac, sed etiam ac vel maxime in futura vita ardet.) Psalm. 28, v. 1: *Ad te Domine clamavi, ne sileas a me et assimiler descendentes in lacum, in lacum vel puteum (infernalem, additur enim* 3: *ne tradas me cum impiis, ac superius osten-*

dimus, inter inferni appellationes a rabbinis etiam hanc referri). Psalm. 31, v. 18: *Erubescant impii et convertantur in infernum.* Psalm. 34, v. 22: *Mors peccatorum pessima.* (In Hebraeo est *occidet impium improbitas*, quod non solum de temporali, sed etiam aeterna morte recte accipitur.) Psalm. 49, v. 15: **XX.** 157. *Sicut pecora in inferno ponentur, mors depascet eos, infernus erit habitaculum ipsorum, v. 20. usque in aeternum non videbunt lumen.* (Agitur de impiis, quos aeterna manet damnatio, describitur autem in his verbis 1. *damnatorum multitudo*, sunt instar magni et copiosi cujusdam gregis; 2. *crucia eorum magnitudo*, ducentur non ad amoena pascua, sed ponentur in inferno, non depascent virentia gramina rore divinae gratiae conspersa, sed mors ipsos depascet; 3. *cruciatuum longitudo*, Innocentius lib. 3. de contemptu mundi cap. 9: *Dictum est hoc a simili jumentorum, quae non radicitus evellunt herbas, sed summitates solummodo carpunt, ut iterum herbae renascantur ad pastum; sic et impii quasi morte pasti, reviviscunt ad mortem, ut aeternaliter moriantur.*) Psalm. 55, v. 16: *Mors debitum ab eis exigit, descendant vivi in infernum (sicut Core, Dathan et Abiran, Num. 16.).* Psalm. 58, v. 9: *Super eos cecidit ignis, et non viderunt solem.* (Gregorius lib. 9. moral. cap. 38 ad infernum accommodat. *Ignis, inquit, super impios cadit, sed sol igne cadente non cernitur, quia illos, quos gehennae flamma devorat, a visione veri luminis coecat, ut et foris eos dolor combustionis cruciet et intus poena coecitatis obscuret.* Verum in Hebraeo aliter legitur: *Sicut limax diffluit, sic praeteribit; sicut abortivum mulieris non videbunt solem.*) Psalm. 63, v. 10: *Introibunt in infernales, in inferiora terrae.* (Quidam referunt ad infernum, sed rectius videtur accipi de sepulcro, additur enim v. 11. *pars vulpium erunt*, quia vulpes corporibus defunctorum in sepulcralibus cavernis solent insidiari.) Psalm. 75, v. 9: *Feces irae divinae sorbebunt et bibent omnes impii terrae.* (Pii in hac vita paterne castigantur et ex poculo crucis exiguum quandam haustum, qui tamen ipsis salutaris est, bibunt, sed impii feces irae divinae coguntur exhaurire, quae aeternum exitium in inferno ipsis inferunt.) Psalm. 91, v. 8: *Oculis tuis adspicies et retributionem impiorum videbis.* (Bernhardus serm. 8. in psalmum: *Qui habitat*, refert ad retributionem, quae fiet impiis ad infernum damnatis in die novissimum. In illa, inquit, tanta separatione quemadmodum hoedis agnorum divisio gravissimi livoris occasio fiet, sic electis e regione consideratio reproborum immensa quaedam materia gratiarum actionis et laudis. Unde enim justis tam magnifice gratias agerent, nisi cum illa inexcogitabili felicitate, qua perfruuntur, ipsam quoque retributionem cernerent in justorum, a quibus sola misericordia Redemptoris sese segregatos fidelissime et devotissime recordantur? Unde vero impii tanto animi furore tabescerent, nisi in regnum summae beatitudinis coram sese viderent alios introduci, et tunc demum in illos sese

foctores, in illos horrores, in illos aeterni incendii cruciatus, in illas denique immortalis mortis miseras gementes esse damnatos? etc.

4. Ex libris Salomonis.

15. 4. Ex Salomone. Proverb. 9, v. ult.: *Adulter ignorat, quod ibi sint mortui et quod in profundis inferni convivae ejus* (non cogitat, quod vagae et illicitae libidines temporales et aeternas poenas homini accersant). Prov. 15, v. 11: *Infernus et perditio coram Domino* (confer quae dicta sunt §. 8). v. 24. *Via vitae est desuper intelligentem, ut declinet ab inferno inferiori.* cap. 19, v. 29: *Parata sunt derisoribus judicia et percussiones corpori stultorum.* (Epicurei et empaectae, quos Salomon hic appellat חַכְמָי, sero tandem infernum esse experimento credent, qui vitam aeternam credere noluerunt. Innocentius lib. 3. de contemptu mundi cap. 4. inter poenas infernales recenset malleos percutientes, quod probat ex hoc dicto Salomonis, quod hisce allegat verbis: *Parata sunt damnationis judicia blasphematoribus et percutientes mallei stultorum corporibus.*) cap. 23, v. 14: *Si filium percusseris virga, ab inferno erues animam ejus* (dum ab impietate eum pia correctione abstrahis et verum Dei timorem ipsi instillas, prohibes, ne in tartarum infernalem incidat). c. 27, v. 20: *Infernus et perditio non saturantur.* cap. 30, v. 16: *Tria sunt insaturabilia, infernus, matrix sterilis etc.* (Paraeus in comm. Genes. 37. de sepulcro mavult exponere, eo quod infernus satietur, cum non omnes homines, sed soli impii in inferno absorbeantur, terra autem non satietur, cum omnes homines boni et mali cogantur mori et sepeliri. Atqui Salomon non loquitur de effectu seu eventu, sed de affectu, quem προσωνοποιῶς inferno tribuit. Quamvis enim multi descendant in infernum, tamen infernus illis non satietur, sed semper plures expetit, quia diabolus, inferni princeps, plures in damnationis consortium pertrahere semper desiderat et conatur. Si de eventu loqueretur rex sapiens, etiam de sepulcro dici posset, quod tandem satietur, quia in die novissimo mors novissimus ille hostis destruetur 1. Cor. 15, v. 26. Beda in comm. Proverb. 30. monet, quosdam per infernum ibidem intelligere diabolum, qui insatiabilis est de seductione humana.) Cant. 8, v. 6: *Fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus aemulatio.* (Zelotypia similis est inferno, sicut enim infernus eum, quem semel corripit, perpetuo torquet; sic zelotypiae furor, ubi alienius animum occupaverit, nunquam extinguitur aut remittitur. Glossa in h. l.: *Dura sicut infernus aemulatio, quia Dei amor nullius hostium tentamentis a nostrae salutis cura revocari potuit, sicut infernus nullis miserorum cruciatibus mitigatur, nec a severitate suae sententiae mutatur, quanto austerior comparatio, eo acrior zelantis eos Domini commendatur affectus.*)

5. Ex prophetis.

16. 5. Ex prophetis. Esa. 5, v. 14: *Propterea infernus dilatavit animam suam et aperuit os suum praeter morem, et descendet decorus et multitudo ejus et turba ejus et coetus ejus ad eum.* (Quidam accipiunt de sepulcro, quod hiantem quasi ore pra-

dam expetat ac devoret; sed quia de poena impiorum ibi agitur, ideo potest etiam de inferno accipi, in quem impii post mortem descendunt. Hieronymus in comm. illius loci: *Infernus animam habere dicitur, non quod animal sit, sed quod verbis humanae consuetudinis rerum insensibilium exprimamus affectum, quod insatiabilis sit et nunquam mortuorum multitudine expleatur.*) Esa. 14, v. 9: *Infernus deorsum conturbatus est propter te in occursum adventus tui, suscitavit tibi mortuos, omnes hircos terrae surgere fecit de solis suis, omnes reges gentium.* v. 10. *Omnes isti dabunt responsa et dicent ad te: Etiam tu vulneratus es sicut nos, nobis assimilatus es, v. 11. depressa est ad infernum superbia tua, concidit cadaver tuum, subter te sternetur tineae et operimentum tuum erunt vermes etc.* (Quidam hanc prosopopoeiam de mortuis exponunt, quos rex Babylonis aut e regno depulerat, aut vita spoliaverat, qui finguntur Babylonio post mortem assurgere et eum in consortium sui non sine quodam sarcasmo recipere, Vatablus, Arias Montanus, Sanctius etc. sed Hieronymus in comment. rectius accipit de regibus impiis gehennae carceri mancipatis, qui introducuntur regi Babylonio assurgere, ac cum ipsi graviter torqueantur, regi tamen Babylonis in tormentis primum locum concedere, additur enim v. 13. *dixisti in corde tuo, coelum adscendam, v. 15. veruntamen ad infernum deprimeris in profundis lacu,* hoc est putabas, super astra in coelo tibi debere locum, sed ad infimum usque infernum detraheris, qui aeternum est damnatorum domicilium. Periret vero illa oppositio summae gloriae et extremae ignominiae, si per schoel intelligeretur sepulcrum. Adde quod rex Balthasar, de quo potiores interpretes hunc locum accipiunt, non fuerit sepultus, sed inter occisorum cadavera computruerit.) Esa. 24, v. 22: *Visitabit Dominus etiam super reges, et congregabuntur in congregatione unius fascis in lacum.* (Videri poterant impii reges iudicii et poenae expertes, cum in hac vita superiorem iudicem agnoscere nolint, Deus igitur per prophetam minatur, quod nulla habita regiae potestatis ac splendoris ratione etiam ipsi in die iudicii sint iudicandi et puniendi, adeoque cum humili plebecula in eundem supplicii locum detrudendi. *Peribunt, inquit, reges terrae et ad falcem sive cumulum aliorum, qui sunt in lacu et aeterno carcere, congregabuntur.* Haymo in comm.: *Congregabuntur congregationi unius fascis, ut qui pares sunt in culpis, damnentur pariter et in poenis, avari cum avaris, luxuriosi cum luxuriosis etc.*) Cap. 25, v. 10: *Triturabit Moab sub eo, sicut teruntur paleae in plastro, et extendet manus suas in medio ejus sicut natans ad natandum, et humiliabit superbiam ejus cum brachiis manuum ejus.* (Quidam de temporali Moabitaram excidio hoc vaticinium accipiunt, quia secutus est v. 11. *et munimenta sublimium murorum tuorum concident;* sed quia in praecedentibus de aeterna beatorum felicitate et gloria propheta egerat, ideo haec verba non absurde ad aeternum impiorum

, quod verbis hujus seculi et a clade temporali in sacris literis describi solet, referuntur. Per igitur *συνεκδοχικῶς* usitato Hebraismo intelligitur omnes ecclesiae hostes, sicut Esavi et Baby nomine iidem quandoque designantur. Hic Moab *sub pedibus Dei*, iusti iudicis ac vin- , ejus manus omnes lacrymas ab oculis bea- n absterget, *conculcabitur ac comminuetur ut a*, quae sub ferrato carpento in orientis provin- minutissime concidi ac conteri consueverat, ut antium esui esset apta, hoc est impii instar ae ab ira divina conterentur, ut sint materia ignis stinguibilis Matth. 3, v. 12. Hebraeum מַכְרִימַיַּיִן, Vatablus et alii reddunt *per finetum ac pulinium*, a rad. מָכַר, *silentium*, quia quae foeda urpia sunt, non nominantur, sed silentio invol- ur, sic ergo erit sensus, sicut paleae in ster- nium projectae pedibus conculcantur, sic impii cie Dei in infernalis foetoris sordes abjecti om- a contemptui exponuntur. Quod additur, *extendet us suas sicut natans ad natandum*, illud frustra- n ex poenis infernalibus eluctandi conatum ex- ere videtur. Quemadmodum enim in medio i submersus frustra manus suas ad natandum ndit, ut ad littus appellere possit, subinde enim ctibus corripitur ac demergitur; sic qui in in- alem abyssum detrusi quantiscunque liberationem n quaerant conatibus ac dolorum suorum leni- tum quaerant, frustra tamen se laborare intelli- t.) Esa. 30, v. 33: *Disposita est ab heri topheth, m ipsa regi praeparata est, profundam fecit , dilatavit, pyra ejus ignis et ligna multa erunt, s Domini sicut torrens sulfuris ardentis in ea.* etius in comment. exponit de ingenti illa strage, m rex Assyriorum prope Jerusalem in valle eth accepit, interim non potest nec audet repu- e communem patrum expositionem, qua de in- o hic locus propheticus exponitur. In eum enim ia aptissime conveniunt, quae hoc loco a pro- ta recensentur, 1. *appellatio*, nomen topheth in- o tribui ostendimus superius, ubi etiam causam is nomenclaturae exposuimus. 2. *Causa efficiens*, a illa *praeparata est ab heri*. Phrasis *ab heri* fici modo in Scripturis usurpatur, 1) *pro tem- pte proxime antegresso* Job. 8, v. 9. Psalm. 90, ; 2) *pro tempore longinquo*, quo sensu hoc loco- patur. *Ab heri praeparata est fovea*, hoc est nptore longinquo, imo ab aeterno, quia *heri* omne us, quod antecessit, imo ipsam aeternitatem ificat, cum in aeternitate quodecunque seculorum ium sit quasi dies hesterni Hebr. 13, 8. Quā ratione quove sensu infernus dicatur *praepa- s ab aeterno*, postea explicabimus. Quidam stat- t, poenarum aeternitatem et continuam atroci- n indicari, quia ad poenarum in inferno finem magis acceditur post multorum seculorum de- um, quam si *heri*, id est recenter, essent incho- , ac poenae illae semper erunt novae ac recentes, minor est earum horror, nec minus excruciant immensa multorum seculorum spatia, quam cum

primum illas damnati experiri coeperunt. 3. *Ob- jectum* fovea illa etiam regi praeparata est. Loquitur propheta *δὴτι*, in sensu literali, specialiter *de rege Assyriorum Balthasare*, insigni ecclesiae persecutore, sed potest etiam *συνεκδοχικῶς in genere* applicari ad reges impios, praesertim ecclesiae hostes et per- secutores, *ἀλληγορικῶς καὶ μυστικῶς* transferri potest ad diabolum, qui est rex super universos filios su- perbiae Job. 41, v. 25. illi enim cum primis hic ignis paratus Matth. 25, v. 41. 4. *Structura*. *Profundam fecit, dilatavit eam*, hoc est locus inferni capiendis omnibus impiis sufficiens est; ex profunditate etiam ejus caligo significatur, quia loca terrae profunda sunt caliginosa. Potest insuper dilatatio inferni sic exponi, quod *dilatatum habeat os suum ad deglu- tiendos damnatos* Esa. 5, v. 14. 5. *Materia*. Nutri- menta ejus ignis et ligna multa. Hoc pii veteres exponunt *de peccatis*. Caesarius homil. 38: *Pecca- tores homines erunt ligna inferni*. Thomas de Kempis lib. de imitat. Christi cap. 4: *Quid enim aliud devo- rabit ille ignis quam hominum peccata?* 6. *Duratio*. *Flatus Domini sicut torrens sulfuris ardentis in ea*. Non deest huic igni materia, quia ligna multa praesto sunt, nec deest, qui eum sufflet et accendat, quia ira Domini manens super impios flatu suo tanquam torrens sulfuris hunc ignem accendet et in omnem aeternitatem fovebit. Loquitur propheta ἀνθρώπο- παθῶς de Dei ira. Quando ignem succendere cu- pinus, ligna apponimus et flatu subjectas favillas excitamus; sic Deus dicitur stagnum sulfuris infer- nalis flatu irae suae accendere, ut in aeternum ar- deat. Quemadmodum flatus hominis sive ventus non efficit ignem, sed latentes in cineribus favillas ac- cendit; sic materia ignis infernalis, ut sic loquamur, est in ipsis diabolis et hominibus damnatis, videlicet ipsorum peccata, Deus ut justus iudex ac vindex illum ignem flatu suo accendet. Hieronymus in comm. hujus loci etiam praecedentia verba v. 32. ad impiorum damnationem accommodat: *Erit trans- XX. 161.* *itus virgae fundatus, quam requiescere faciet Dominus super eum*, hoc est nequaquam eum virga percutiet et rursus eam levabit ac more caedentium finem faciet verberandi, sed quasi fundatam et alta radice defixam in poenis ejus faciet permanere.) Esa. 33, v. 11: *Spiritus vester ut ignis vorabit vos*. (Quidam ex veteribus applicant ad infernum, sed in sensu literali agitur de conatu Assyriorum non tan- tum inani et frustraneo, sed etiam ipsis noxio. Ignis, quem animo concepistis, non tam Hierosolymam quam vos ipsos inflammabit.) v. 14. *Quis ex vobis habitare poterit cum igne devorante? quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis?* (Supplicium, quod ab igne coelesti Assyriorum castris divinitus immissum, fuit praeludium ignis infernalis et aeterni omnibus impiis parati, ideo propheta ad illius me- ditationem auditores suos revocat. Appellat eum *ignem devorantem*, ut efficacissimam urendi vim in eo esse doceat, *ac sempiternum*, qui nunquam ex- stinguetur, quibus proprietatibus ab igne, quo Assyrii assumpti sunt, longissime distinguitur.) cap. 34, v. 8:

Dies ultionis Domini, v. 9. *convertentur torrentes ejus* (Edom) *in picem et humus ejus in sulfur*, et erit terra ejus in picem ardentem, v. 10. nocte et die non exstinguetur, in sempiternum adscendet fumus ejus. (Quidam ex veteribus applicant ad ignem infernalem, qui eodem fere modo describitur Apocal. 14, v. 10. et 11. sed ut ex antecedentibus et consequentibus intelligitur, in sensu literali agitur tum de *Idumaeorum strage*, quam propheta comparat materiae, quae cito flammam concepit, et eandem diu conservat, pici scilicet ac sulfuri; tum de terrae *Idumaeae desolatione*, quam futuram dicit, sicut regiones illae, quae pice, sulfure aut alia materia combustibili abundant et propterea perpetuis ignibus fumant.) Esa. 50, v. 11: *Ecce vos omnes accendentes ignem accincti flammis, ite in flammam ignis vestri et in flammis, quas succendistis, de manu mea factum est hoc vobis, in angustia jacebitis.* (Denuntiatur hostibus ecclesiae interitus et damnatio, quod sint conflagraturi illo igne, quem suis peccatis accenderunt.) cap. 63, v. 3: *Calcavi populos in furore meo et conculcavi eos in ira mea, et adpersus est sanguis eorum super vestimenta.* (Confer Apoc. 14, v. 19. ubi impii dicuntur *racemi in lacum seu torcular irae mittendi et conculcandi, ut sanguis de lacu ezeat.*) Esa. 65, v. 5: *Isti fumus erunt in furore meo, ignis ardens tota die.* (Hunc locum Hieronymus in comm. de inferno exponit. *Ira Dei*, inquit, *materiam habet in nostris vitiis, non in Domini voluntate, qui thesaurizamus nobis iram in die irae etc.*) Esa. 66, v. 24: *Egre dientur et videbunt cadavera virorum, qui praevaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur et ignis eorum non exstinguetur, et erunt usque ad satietatem visionis omni carni.* (Hoc esse vaticinium de igne infernali nemo Christianorum dubitare potest, cum Christus Marc. 9, v. 44. 46. et 48. diserte ad illum accomodet. Per vermes plerique intelligunt conscientiae angorem ac proinde supplicium animae, per ignem supplicia corpori inferenda, qua de re suo loco plenius dicetur. Augustinus lib. 21. de civit. Dei cap. 9: *Utrumque horum, ignem scilicet ac vermem, qui volunt ad animae poenas, non ad corporis pertinere, dicunt etiam, uri dolore animae sero atque infructuose poenitentis eos, qui fuerint a regno Dei separati, et ideo ignem pro isto dolore urente non incongrue poni potuisse contendunt, unde illud* xx. 162. *apostoli est* (2. Corinth. 11.): *Quis scandalizatur, et ego non uxor? Eundem etiam dolorem vermem putant intelligendum esse. Nam scriptum est* (Proverb. 25.): *Sicut tinea vestimentum et vermis lignum, sic moeror ex cruciat cor viri. Qui vero poenas et animae et corporis in illo supplicio futuras esse non dubitant, igne uri corpus, animam autem rodi, quodammodo verme moeroris affirmant etc.*) Ezech. 18, v. 20: *Anima, quae peccaverit, ipsa morietur* (morte aeterna). Ezech. 26, v. 20: *Cum detrahero te cum his, qui descendunt in lacum ad populum sempiternum.* (Gregorius lib. 9. moralium cap. 38. exponit de inferno. *Clastra inferni*, inquit, *laci*

appellatione signantur propheta attestante etc. *Infernus ergo et terra nominatur, quia susceptos stabiliter tenet, et lacus dicitur, quia hos, quos semel cepit, semper fluctuantes et trepidos tormentis circumfluentibus absorbet.*) cap. 28, v. 8: *Moriebis mortibus* (temporali et aeterna). v. 18. *Producam ignem de medio sui, ipse comedet te.* (Innocentius lib. 3. de contemptu mundi cap. 6. applicat ad infernum. *Omnis locus*, inquit, *reprobis poenalis est, qui semper secum adfert cruciatum, sicut scriptum est, producam ignem etc.*) cap. 32, v. 25: *Portabunt ignominiam suam cum his, qui descendunt in lacum,* v. 27. *qui descendunt ad infernum cum armis suis.* (Gregorius d. 1.: *Arma peccantium sunt membra corporis, quibus perversa desideria, quae concipiunt, exsequuntur, unde per Paulum dicitur* (Rom. 6): *Neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato. Cum armis ergo ad infernum descendere est cum ipsis quoque membris, quibus desideria voluptatis expleverunt, aeterni judicii tormenta tolerare, ut tunc eos undique dolor absorbeat, qui nunc suis delectationibus subditi undique contra justitiam juste judicantis pugnant.* Sed in sensu literali propheta loquitur de illis, qui viriliter in proelio occubuerunt ac proinde more militari cum armis suis honorifice sepeliuntur, ut ostendit antithesis.) Dan. 12, v. 2: *Quidam ex dormientibus in pulvere terrae expergiscentur ad opprobria et contemptum sempiternum.* (עֲרִירָה, opprobrium, ignominia dicitur a ראד. הָרָה, manifestavit, detexit. Impii in hac vita honorantur et glorificantur, sed in die novissimo ipsorum ignominia publice coram angelis et hominibus manifestabitur. עֲרִירָה contemptus, abominatio, desumptum hoc est ex Esa. 66, v. ult. Rabbiniס עֲרִירָה est vermis abominabilis, inde quidam vertunt in vermiculationem sempiternam, quia ipse suos proprio peccator corpore gignet carnifices et erit vermis esca suis. **De horrendo supplicio vermiculationis sive scaphismi apud Persas usitato vide Plutarchum in Artaxerxe cap. 16. p. 1019, Zonaram tom. 1. annal.**) Zachar. 9, v. 11: *Emisisti vincetos de lacu, in quo non est aqua* (confer tract. de morte §. 176.). Habac. 2, v. 5: *Dilatata quasi infernus animam suam* (cujus aviditas est insatiabilis Esa. 5, v. 14.). Malach. 4, v. 1: *Ecce dies Domini venit ardens tanquam clibanus, et erunt omnes superbi et omnes facientes impietatem ut stipula, et inflammabit eos dies veniens* (ignis, quo in die judicii mundus conflagrabit, erit impiis indicium atque initium infernalis ignis; ita accipit hunc locum propheticum Julius Firmicus de error. profan. relig. cap. 16.).

17. 6. *Ex libris apocryphis.* 4. Esdrae 4, v. 6: *In abyssum non descendi neque in infernum adhuc, neque in coelum unquam adscendi* (videntur tamen nomine inferni hoc loco generaliter accipi profundiora terrae loca). v. 41. *In inferno promtuarum animarum matrici assimilata sunt.* cap. 8, v. 53: *In infernum fugit corruptio in oblivione.* v. 59. *Impios excipient sitis et cruciatus, quae praeparata sunt.*

p. 9, v. 10: *Qui non cognoverunt me viventes beneficia consecuti et qui fastidierunt legem meam etc. oportet post mortem in cruciamento cognoscere.* id. 16, v. 20. et 21: *Vae gentibus insurgentibus generi eo. Dominus omnipotens vindicabit eos in die dicii, ut det ignem et vermes in carnes eorum, et ibunt in sensu usque in seculum.* (Respicit Judith I Esa. 66, v. ult. in quo talis poena impiis et ecclesiae persecutoribus denuntiatur, ἐξηγήσεως loco idit εἰς αἰώνας, ut non solum animabus, sed etiam corporibus impiorum supplicia parata esse ostendat.) p. 5, v. 14: *Talia dixerunt in inferno hi, qui occaverunt, sed in Graeco hoc non habetur, ideo etiam huc refertur, quod sequitur v. 21: Pugnabit in illo orbis terrarum contra insensatos* (post tam scilicet damnationis sententiam contra reprobos, ut colligitur ex v. 16. et 17.). v. 22. *Ibunt dicte emissiones fulgurum et tanquam a bene curato arcu nubium ad scopum insilient* (jacula illa impios torquebuntur), v. 23. καὶ ἐκ πετροβόλου ποῦ, *et a petras jaciente ira, plenae mittentur grandines* (alluditur ad catapultam veterum, ex qua saxa in hostes conjici solebant), *excandescet in eos aqua maris et flumina concurrent duriter* (tribuitur aquae per prosopopoeiam zelus, per quem tolligitur impetus et vehementia puniendi, quod quia velut naturali quodam zelo peccata contra eum creatorem ab impiis commissa vindicabit), v. 24. *contra illos stabit spiritus virtutis et tanquam turbo venti dividet illos* (ἐκλιμήσει, eventilabit) *et isolatam faciet omnem terram iniquitas illorum.* Sensus est, quod omnes creaturae post latam in impiis maledictionem communi quasi consensu et impetu contra illos sint saeviturae ac velut lictores sententiam executioni daturae. Coelum, ignis et aer vibrabunt in eos flammam, fulgura, ventos, grandines, mare ex ira effervesceat et exundabit, ut eos absorbeat; terra sub pedibus eorum magno hiatu diffinetur, ut eos vivos deglutiat et in infernum transmittat. Basilus in orat. de futuro iudicio: *Sedulo a mihi considera ac perpende, quae a Deo horrenda iis accident, qui tormenta subituri sunt, quomodo scilicet astra obscurabuntur, sol lumine detinetur et luna splendorem amittet, quomodo fulmina jacentur et tonitrua clare dirumpentur, quando super compita aer tenebris obducetur, ita et undequaque examen omnis consolationis expersit iis, qui irae tradentur.* Nam creatura suo creatori morem gerens atque inserviens poenas atque tormenta intentabit injustis, eos autem, qui spem omnem atque fiduciam in ipso collocarunt, omnium beneficiorum genere complectetur.) Sap. 6, v. 7: *Potentius potenter tormenta patientur.* (Holcothius lect. 5. in lib. Sapient.: *Postquam spiritus sanctus declaravit, quod persecutores justorum decipiuntur praesenti per ignorantiam, hic declarat, qualiter post mortem puniuntur per poenarum tolerantiam, tangit autem septem poenales conditiones damnatorum etc.*) cap. 11, v. 17: *Per quae quis peccat, per haec torquetur* (impium per corpora et in

corporibus peccarunt, ideo etiam in corporibus punientur). Sirac. 7, v. 19. *Vindicta impiis ignis et vermis.* (Desumptum et hoc ex Esa. 66, v. ult. Augustinus lib. 21. de civit. Dei cap. 9. hunc locum sic legit: *Vindicta carnis impii ignis et vermis.* Cur, inquit, dictum est carnis impii, nisi quia utrumque, ignis et vermis, poena erit carnis? aut vindictam carnis ideo dicere voluit, quia hoc in homine vindicabitur, quod secundum carnem vixerit. Rabanus XX. 164. lib. 2. in Eccles. cap. 7: *Vindicta carnis impii ignis et vermis, quia caro peccatorum, quae luxuria affluebat in mundo, simul cum anima poenis ardebitur in futuro et igne cruciabitur gehennae.* Vermem autem et ignem esse in gehenna, ipse Dominus in evangelio commemorat, in verme putredinem gehennae, sicut in igne ardorem significans. Sive vermem dicit seram scelerum poenitentiam, quae nunquam in tormentis conscientiam afflictorum morderi cessabit, ut ignis sit poena extrinsecus saeviens, vermis dolor intrinsecus accusans. Innocentius I. 3. de contentu mundi cap. 2: *Vindicta carnis impii vermis et ignis, uterque duplex, interior et exterior.* Interior, qui rodit et urit cor, exterior qui rodit et urit corpus.) cap. 21, v. 10: *Stuppa collecta synagoga impiorum et consummatio illorum flamma ignis in perditionem* (desumptum hoc videtur ex Esa. 30, v. ult.). v. 11. *Via peccatorum complanata a lapidibus et in ultimo ejus fovea inferni.* cap. 41, v. 7: *Non est in inferno redargutio vitae* (Lutheraus inferni nomine intelligit sepulcrum sive mortem). cap. 51, v. 8: *Vita mea erat prope infimum infernum.* Baruch. 3, v. 19: *Qui confidunt in divitiis, ad inferos descenderunt.*

In Novo Testamento plurima de inferno habentur testimonia. 1. In evangelistis praecipua haec sunt. Matth. 3, v. 10: *Omnis arbor, quae non facit fructum bonum, excinditur et in ignem mittitur* (sicut arbori infrugiferae ignis temporalis, sic impiis paratus ignis aeternus et infernalis). cap. ejusdem v. 12. Luc. 3, v. 17: *Paleas comburet ignis inextinguibili.* (Ignis inferni duplici ratione dicitur ἀσπερος, passivae et activae, non enim exstinguitur nec exstinguit damnatorum corpora, sed poenis aeternum durantibus ea semper reservat. Beda in comm. cap. 3. Luc.: *Ignem gehennae duplici ratione vocat inextinguibilem, quia neque ille perpetuo possit exstingui, neque eos, quos cruciat, unquam exstinguiturus, sed immortalis, ut ita dicam, morte sit plexurus.* In voce καταστροφή itidem magna emphasis, penitus et totam comburet. Caesarius dial. 4: *In resurrectione mortuorum eos, qui sunt instar paleae et instabiles, quovis vento peccati jactitati et leves et infrugiferi fuerunt, instar ventilabri divinum decretum in ignem elevat ad aeternum incendium; qui vero velut triticum nutritores proximorum fuerunt et recte virtutem perfecerunt, illos in horreum comportat conveniens.* Confer quae in tract. de extremo iudicio §. 15. dicta.) Matth. 5, v. 22: *Qui dixerit fatue, reus erit gehennae ignis.* v. 25: *Esto consentiens adversario tuo etc. ne in carcerem mittaris,*

2. Ex N. T.
1. Ex evangelistis.

v. 26. non exibis inde, donec persolveris extremum quadrantem. Idem repetitur Luc. 12, v. 58. (Pontifici ad purgatorium applicant, sed violentam illam detorsionem refellimus in tract. de morte §. 269. Hieronymus lib. 1. in threnos cap. 1. et Augustinus lib. 1. de serm. Dom. cap. 22. accipiunt de carcere infernali, in quem homines ἀσπονδοί et irreconciliabiles conjiciuntur. Vide plura d. l.) Matth. 7, v. 13. Luc. 13, v. 24: *Lata porta et speciosa via est, quae ducit ad perditionem, et multi sunt, qui intrant per eam.* Matth. 8, v. 12: *Filii regni ejicientur in tenebras exteriores, ibi erit fletus et stridor dentium.* Luc. 13, v. 28. (Loquitur Christus de Judaeis incredulis, quibus non modo abdicatorem, calamitates temporales et conscientiae trepidationem in hac vita minatur ac ipsorum coecitatem, ignorantiam et impietatem praedicat, verum etiam crudelissima supplicia in infernali carcere ipsis sustinenda esse vaticinatur. Quare autem illa nomine tenebrarum, fletus et stridoris dentium exprimantur, apparebit suo loco.) Matth. 10, v. 28: *Time te eum, qui potest animam et corpus perdere in gehennam* (non trucidando vel annihilando, sed cruciando, quo sensu infernales poenae et vocantur mors secunda. Luc. 12, v. 5. sic exponitur: *Time te eum, qui postquam occiderit, habet potestatem mittendi in gehennam.* Confer quae ex Tertulliano in explicatione hujus dicti allata in quaest. de resurrect. impiorum). Matth. 11, v. 23. Luc. 10, v. 15: *Tu Capernaum, quae usque in coelum exaltata es, in infernum deprimeris.* (Quidam accipiunt nomen inferni eo sensu, quo vox sheol usurpatur 1. Sam. 2, v. 6. pro extremo humilitatis gradu, ut sit sensus, urbem illam tam profunde descensuram, quam alte videbatur exaltata; sed quia Capernaïtis incredulis et ingratis Christus non solum temporales, sed etiam aeternas poenas comminatur, ideo etiam de inferno recte exponi potest.) Matth. 13, v. 40: *Sicut colliguntur zizania et igni comburuntur, sic erit in consummatione seculi, v. 41. mittet Filius hominis angelos suos, et colligent de regno ejus omnia scandala et eos, qui faciunt iniquitatem, v. 42. et mittent eos in caminum ignis, ubi erit fletus et stridor dentium.* Idem repetitur v. 49. 50. (Caesarius homil. 38: *Peccatore homines erunt ligna inferni. Alligate fasciculos ad comburendum, hoc est homicidam cum homicidiis, adulterum cum adulteris, rapaces cum rapacibus, et qui hic similes fuerint in culpa, ibi similiter alligati erunt in tormentis etc.* Gregorius lib. 9. moral. cap. 39: *Fasciculos ad comburendum ligare est hos, qui aeterno igni tradendi sunt, pares paribus sociare, ut quos similis culpa inquinat, par etiam poena constringat, et qui nequaquam dispari iniquitate polluti sunt, nequaquam dispari tormento crucientur, quatenus simul damnatio conterat, quos simul elatio sublevar quosque non dissimiliter dilatavit ambitio, non dissimilis angustet afflictio et par cruciet flamma supplicii, quos in igne luxuriae par succendit flamma peccati.*) Matth. 18, v. 8: *Bonum est tibi, ad vitam ingredi debilem*

vel claudum, quam duas manus vel duos pedes habentem mitti in ignem aeternum; v. 9. bonum tibi est, unum habentem oculum in vitam intrare, quam duos oculos habentem mitti in gehennam ignis. Matth. 22, v. 13: *Ligantes manus et pedes ejus tolle eum et projicite in tenebras exteriores, ubi erit fletus et stridor dentium.* (Gregor. lib. 9. moralium cap. 38: *Omnium impiorum corpus in unius illius persona significatur.* lib. 25. moral. cap. 11: *Tunc coacti in tenebras exteriores mittentur, qui nunc interioribus voluntarie excoecantur.*) Matth. 23, v. 15: *Facitis eum filium gehennae* (dignum gehennae, mancipatum gehennae, per Hebraismum). v. 33: *Quomodo fugietis a judicio gehennae?* cap. 24, v. 50: *Veniet Dominus servi illius v. 51. et dividet eum et ponet partem ejus cum hypocritis, illic erit fletus et stridor dentium.* Luc. 12, v. 46. (διχομήσει, secabit illum medium, discinet in duas partes, quale supplicii genus apud barbaros adhuc usitatum. Exemplum ejus vide 1. Sam. 15, v. 33. De Esaia propheta rabbinii referunt, quod jussu Manassis serra lignea fuerit dissectus. Intelligitur ergo gravissimum supplicium, quod tales servos manet. Caesarius dial. 3: *Dissecari servum non corporaliter intelligamus, nam imperitum hoc fore ac ridiculum, sed per spoliationem spiritualium donorum et baptismatis et erga ipsum libertatis dissecari a Domino damnandos intelligamus.* Quidam simpliciter vertunt, distribuet servos, in eos scilicet, quos secum retinebit et praemiis afficiet, ac eos, quos ab istis separabit et puniet; separabit eum, hoc est a regno suo et ab electorum consortio eum separabit, Deut. 29, v. 21. cui interpretationi convenit, quod sequitur, *et partem ei assignabit inter hypocritas.* Hieronymus in comment. h. l.: *Dividet eum, non quod gladio eum dissecet, sed quod a sanctorum consortio eum separet et partem ejus ponat cum hypocritis.* Casaubonus in not.: *Mentis aliquando tum Homeri locus Odys. Σ. tum Tertulliani et aliorum auctoritas, ut putarem, de gravissimo veteribus usitato supplicio haec esse accipienda, nunc puto, purum putum esse Hebraismum ob ea, quae sequuntur, quibus sunt similia Joh. 13, v. 8. Apoc. 21, v. 8.)* Matth. 25, v. 30: *Inutilem servum projicite in tenebras exteriores, illic erit fletus et stridor dentium.* v. 41. *Discedite a me maledicti in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus.* v. 46. *Ibunt hi in supplicium aeternum.* Marc. 9, v. 43: *Melius est tibi, manum introire in vitam, quam duas manus habentem abire in gehennam in ignem inextinguibilem,* v. 44. *ubi vermis eorum non moritur et ignis non exstinguitur.* (Idem emphaseos causa iisdem verbis repetitur v. 46. et 48. Augustinus lib. 21. de civit. Dei c. 9: *Non eum piguit uno loco eadem verba ter dicere. Quem non terreat ista repetitio et illius poenae comminatio tam vehemens ore divino?*) Luc. 12, v. 47: *Servus, qui cognovit voluntatem Domini et non praeparavit se nec fecit secundum voluntatem ejus, vapulabit multis.* (δαρῆσται πολλάς scilicet

πληγὰς). Luc. 16, v. 23: *Cum esset dives in inferno, elevans oculos suos etc.* (graphicam suppliciorum infernalium descriptionem, quae in hac Christi concione nobis proponitur, per partes expendimus suo loco, summa ejus capita notavimus in tractatu de morte §. 177.). Joh. 6, v. 50: *Qui manducaverit ex hoc pane, non morietur in aeternum.* cap. 8, v. 51: *Qui sermonem meum servaverit, mortem non videbit in aeternum* (liber erit ab aeterna morte). cap. 11, v. 26: *Qui vivit et credit in me, non morietur in aeternum.* cap. 15, v. 6: *Qui non manserit in me, mittetur foras sicut palmes et arecae, et colligunt eum et in ignem mittunt, et ardet* (sicut aridis sarmentis, sic impiis et infrugiferis hominibus nil nisi ignis competit. Unum ex his duobus palmiti competit, aut vitis aut ignis).

19. 2. *Ex epistolis apostolorum.* Rom. 2, v. 5: *Thesaurizas tibi iram in die irae* (paulatim eam coacervas, ut tandem universa instar thesauri depromatur, intelligitur autem per iram μεταρρωμικῶς poena, quam Deus in ira sua impiis irrogabit, quando iram suam in ipsos plene effundet). v. 8. *Iis, qui non credunt veritati, ira et indignatio*, v. 9. *tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum* (στένωσις est angustia spiritus, qualis in morbis et subitis terroribus solet contingere). Rom. 6, v. 23: *Stipendium peccati mors* (non solum temporalis, sed etiam ac vel maxime aeterna, ut intelligitur ex antithesi). Gal. 6, v. 8: *Qui in carne sua seminat, de carne metet corruptionem* (aeternam, ut intelligitur ex antithesi: *qui seminat in spiritu, de spiritu metet vitam aeternam*). 1. Thess. 1, v. 10: *Christus eripuit nos ab ira ventura*. 2. Thess. 1, v. 9: *Impii dabunt poenas, interitum aeternum a facie Domini et a gloria virtutis ejus.* (Quidam subintelligunt verbum ἀπωσθέντες, *rejecti*. Potest etiam hoc modo exponi, impii sustinebunt aeternum exitium, cui adjudicabuntur a Christo Jesu, qui in propria persona apparebit cum gloriosa sua potentia.) Hebr. 6, v. 2. *mentio fit judicii aeterni*, h. e. damnationis aeternae. v. 8: *Terra proferens spinas ac tribulos reproba est et maledictioni proxima, cujus consummatio est in combustionem* (sic increduli et apostatae in Spiritum sanctum peccantes, apud quos semen verbi non fructificat, divinae maledictioni et igni erunt obnoxii). cap. 10, v. 27: *Voluntarie peccantibus relinquitur terribilis quaedam expectatio judicii et ignis aemulatio, quae consumtura est adversarios.* (Per quandam prosopopoeiam introducit ignis inferni, ac si esset animatus et quasi beatus quaedam irritata et exacerbata, furens ad sui vindictam. Tribuit enim apostolus huic igni *celum* indicandi peccata contra Deum commissa et asseverandi gloriam Dei ab impiis hominibus violatam, Chrysostomus in comment. h. l. Potest etiam per figuram hendiadys exponi *zelus ignis*, hoc est igneus elus, quia ira divina est ignis consumens impios.) Iacob. 3, v. 6. *lingua impiorum dicitur φλογισμένη* (ab igne infernali succenditur, quan-

do ratam nativitatis, hoc est totius vitae curriculum, per noxios ac vitiosos sermones inflammat et totum corpus contaminat. Quidam nomine γέλνης μεταρρωμικῶς intelligi putant *diabolum*, sicut Hebraeis usitatum est *per coelum* intelligere Deum in coelo habitantem.) 2. Petr. 2, v. 1: *Pseudoprophetae superinducunt sibi celerem perditionem* (corporis et animae exitium sempiternum), v. 3. *quibus judicium jam olim non otatur et perditio eorum non dormitat* (quamvis Deus ad tempus otari et connivere videatur, tamen exitium ipsorum certissime et citissime sequetur.), v. 4. *si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, sed in tartarum detrusos catenis caliginis tradidit in judicium reservandos* (catenis ipsos constrictos in tenebricosum inferni carcerem detrusit, nomen σειραῖς non regitur a participio ταρταρώσας, sed a verbo παρέδωκεν). v. 9. *Novit Dominus pios e tentatione eripere, iniquos vero in diem judicii reservare cruciandos.* Quidam *κολαζόμενους* exponunt *punitos*, h. e. per horribile quoddam mortis genus e medio sublato, sed ex antecedentibus apparet, de futuris inferni poenis apostolum loqui, vertendum igitur in praesenti vel futuro, *poenas dantes sive daturus*, scilicet apud inferos cum diabolis in infernum projectis). v. 12. *ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν κατασπαράσσονται*, *peribunt in sua corruptione* vel propter peccatorum corruptionem. Jud. v. 6: *Angelos, qui non servaverunt suum principatum etc., in judicium magni diei vinculis aeternis sub caliginem reservavit* (detinentur sub caligine, hoc est in tetro et caliginoso inferno); v. 7. *Sodoma et Gomorrha factae sunt exemplum ignis aeterni poenam sustinentes, πρόκεινται δείγμα, propositae sunt omnibus impiis in exemplum* (quia ab uno igne transierunt ad alium, scilicet infernalem). v. 12. *Pseudodoctores sunt δένδρα ἄκαρπα, δις ἀποθανόντα* (notatur duplex mortis genus, videlicet *temporalis*, cui per naturam non minus quam reliqui omnes sunt obnoxii, et *aeternae*, quam impietate sua sibi attraxerunt), v. 13. *quibus caligo tenebrarum in aeternum est reservata*. v. 23. *Illos in timore servate ex igne rapientes* (velut ex incendio imminente liberantes, innuitur enim aeterni ignis periculum, cui sunt obnoxii).

20. 3. *Ex Apocalypsi.* Apoc. 1, v. 18: *Habeo 3. Ex Apocalypsi.* *claves mortis et inferni.* cap. 2, v. 11: *Qui vicerit, non laedetur a morte secunda.* cap. 6, v. 17: *Dicent montibus et petris: Cadite super nos et abscondite nos a facie sedentis super thronum.* cap. 9, XX. 168. v. 1. *infernus vocatur puteus abyssi.* v. 6: *Quaerent homines mortem, et non invenient eam, desiderabunt mori, et mors fugiet ab eis* (ex desperatione et impatientia optabunt ἀνυπαρξίαν, norunt enim, supplicia sibi parata esse aeterna). cap. 14, v. 9. et 10: *Qui adoraverit bestiam, bibet de vino irae Dei, quod mixtum est mero in calice irae ejus, et cruciabitur igne ac sulfure in conspectu angelorum sanctorum et ante conspectum Agni.* (Vinum illud irae divinae, quo potabuntur damnati, est ἄκρατον, quia non est misericordia temperatum, sicut calix

tribulationis, qui in hac vita piis proponitur Psalm. 75, v. 9.) v. 11. *Et fumus tormentorum eorum adscendet in secula, nec habent requiem die ac nocte.* (Andreas Caesariensis in comm. hujus loci: *Futuri seculi statum, in quo impios nullam requiem habituros praedicat, diem ac noctem vocat, non quasi ibi exstet spatium, quod divino solis motu mensuretur, sed quia ad praesentis temporis consuetudinem, quod per noctes et dies conficitur, numeratur. Aut per diem vitae ratio, quam sancti tenent, denotatur, per noctem autem impiorum hominum cruciatus, quos apud inferos luent.*) cap. 19, v. 20: *Bestia et pseudopropheta vivi missi sunt in stagnum ignis ardens sulfure.* cap. 20, v. 3: *Misit angelus diabolum in abyssum.* v. 6. *Qui habet partem in resurrectione prima, in his secunda mors non habet potestatem.* v. 7. *Post mille annos solvetur Satan ex carcere suo.* v. 10. *Diabolus, qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis et sulfuris, ubi et bestia et pseudopropheta cruciabuntur die ac nocte in secula seculorum.* v. 14. *Infernus et mors missi sunt in stagnum ignis,* v. 15. *et qui non inventus est in libro vitae scriptus, missus est in stagnum ignis.* (Rupertus Tuitiensis in comment. h. l.: *Impiorum duplex est damnatio, nam antequam resurgant cum corporibus suis in resurrectione, judicatae apud inferos cruciantur animae impiorum, et postquam resurrexerint, tunc judicatae pariter animae cum corporibus suis cruciabuntur in secula seculorum. Tunc infernus et mors, id est homines impii, qui a sinistris erunt, cum diabolo et angelis ejus mittentur in stagnum ignis.*) cap. 21, v. 8: *Timidis et incredulis etc. pars illorum erit in stagno ardenti igne et sulfure, quod est mors secunda.* Huc referri possunt omnia Scripturae dicta, quae de statu et conditione animarum impiarum agunt, quae enumeravimus in tract. de mort. §. 303. statim enim ut a corporibus solutae sunt, in infernum descendunt.

2. Ab
exemplis.

21. 2. *Ab exemplis.* 1. *Diabolorum.* Illi enim post suam apostasiam coelo ejecti et inferno divinitus adjudicati sunt Matth. 25, v. 41. 2. Petr. 2, v. 4. Jud. v. 6. Apoc. 12, v. 8. Quomodo autem haec invicem concilianda sint, quod diabolus in infernum dicitur detrusus ac nihilo tamen minus in die extremi judicii demum in eum praecipitandus, exposuimus in tract. de extremo judicio §. 46. 2. *Hominum.* Sodomitae in epistola Judae v. 7. dicuntur poenam ignis aeterni sustinere. Photiniani exponunt de igne temporali, quo Sodoma et vicinae urbes conflagrarunt, quo sensu vox αἰώνιος Philem. v. 15. usurpatur, sed rectius accipitur de igne infernali et aeterno, quia peccatoribus in impenitentia divino judicio abreptis non tantum temporales, sed etiam aeternae poenae infliguntur, qua de re postea plenius. Num. 16, v. 33: *Core, Dathan et Abiran viuentes descendunt in infernum.* Quidam, ut Abulensis et aliqui ex Calvinianis, exponunt de sepul-

XX. 169.

cro, sed Epiphanius in ancorato, Hieronymus in comm. Ephes. 4. Beda in comm. Num. 16. rectius

accipiunt de inferno, quia in flagranti crimine sine ulla conversione ab ira divina subito absorbentur. Adde quod Apoc. 20, v. 13. non solum mare et mors sive sepulcrum, sed etiam infernus dicuntur reddere mortuos suos, utique ergo etiam in inferno quidam detinentur, qui una cum corporibus suis in eum descenderunt. Esa. 14, v. 9. et seqq. de rege Babylonico dicitur: *Infernus subter conturbatus est in occursum adventus tui etc. detracta est ad inferos superbia tua etc. Quomodo cecidisti de coelo lucifer. Dicebas in corde tuo, adscendam in coelum, ceruntamen ad infernum detraheris in profundum lacu.* Plerique veterum ut Origenes l. 1. de princip. c. 5. Tertullianus l. 5. adv. Marcion. c. 11. Athanasius serm. de pass. et cruc. Domini, Ambrosius serm. 3. in Psalm. 118. et alii complures de diabolo hoc exponunt, quem de coelo praecipitem superbia in tartarum dejecit, in quam opinionem eos appellatio luciferi deduxisse videtur. Sed manifestum est ex serie contextus, quod in sensu literali de rege Babylonico, quem alii volunt esse Nabuchodonosor, alii vero Balthasarem, ultimum Chaldaeorum regem, ibi proprie sermonem esse, ad quem etiam Cyrillus et Hieronymus in comment. propheticum textum rectius applicant. Is namque confertur lucifero sive stellae matutinae ob regum splendorem, dignitatem et potentiam, dicitur de ipso, quod voluerit coelum ascendere, propter superbiam et arrogantiam. Nec tamen absurdum fuerit, si quis statuatur, regis Babylonii interitum et ad inferos descensum comparari cum lapsu diaboli, qui cum ex superbia honores divinos appetere, in infernum praecipitatus aeterno opprobrio factus est obnoxius, ut hac ratione rex superbissimus ei dicatur conjungi in poena, cui conformis esse voluit in culpa. De rege Aegypti Pharaone dicit Ezechiel cap. 31, v. 2: *Cui assimilatus es, o indypte atque sublimis?* v. 18. *Ecce deductus es ad terram ultimam (ad inferos) in medio incircumcisorum (impenitentium et damnatorum).* cap. 32, v. 22: *Ibi Assur, ibi Elam et omnis multitudo ejus, qui descenderunt incircumcisi ad terram ultimam, qui posuerunt terrorem suum in terra viventium et portaverunt ignominiam suam cum his, qui descenderunt in lacum, ibi Mosah et Thubal, ibi Idumaea etc.* Luc. 16, v. 23. *dives epulo in infernum sive locum tormentorum ablegatur, ubi non potest per ἄδην intelligi sepulcrum, quia corpora in sepulcro nulla sentiunt tormenta, sed animae impiorum eruciantur in inferno. Possunt etiam huc referri praecordia infernalium cruciatuum, quae ponuntur nobis 1) in obscuris, quos Scriptura vocat δαίμονια ζουέρονς, quorum tristissimus status describitur Matth. 8, v. 28. cap. 15, v. 22. Marc. 1, v. 26. cap. 5, v. 3. cap. 9, v. 18; 2) in tentatis, qui cum Jobo quandoque exclamant, suspendium elegit anima mea; 3) in horroribus conscientiae, quos in hac vita impii sentiunt; considerentur exempla Neronis, Theodorici Veronensis, Francisci Spirae etc. 4) in suppliciis facinorosorum etc.*

22. 3. *Ex rationibus et argumentis.* 1. *A dicuntur*

justitiae condicione. 2. *Thess. 1, v. 6: Justum est apud Deum retribuere tribulationem illis, qui pios in hac vita affligunt.* Justitia divina requirit, ut impii debitas scelerum suorum persolvant poenas, id cum non semper fiat in hac vita, certissime futurum est in vita altera. De Dionysio Syracusano Valerius Maximus lib. 1. memorab. cap. 2. memorat, quod debita improbitatis suae supplicia non persolverit, utique ergo in futuro seculo eadem adhuc persolvenda restant. Confer ea, quae diximus in tract. de extremo judicio §. 20. 2. *A legis divinae maledictione.* Maledictio illa, quam lex transgressoribus minatur Deut. 27, v. 26. non tantum temporales, sed etiam aeternas poenas complectitur. Ut enim perfectam obedientiam praestantibus non modo temporalia, sed etiam aeterna praemia promittit Matth. 19, v. 16. ita ex adverso inobedientibus aeterna supplicia interminatur Rom. 4, v. 15: *Lex iram operatur*, non solum in praesenti seculo, sed etiam venturam 1. *Thess. 1, v. 10.* 3. *A peccati turpitudine et confusione.* Peccatum est infinitum malum, quia offendit Deum, qui est infinitum bonum, separat a Deo, qui est unicum et summum bonum; ergo etiam infinitam, hoc est aeternam, poenam promeretur. Rom. 6, v. 23: *Stipendium peccati mors*, non temporalis solum, sed etiam aeterna, ut ostendit antithesis. 4. *A propriae conscientiae testificatione.* Impii quamvis prospero rerum successu in hac vita fruantur, tamen gravissimis conscientiae angoribus ac metu futuri judicii et poenarum post mortem seculorum torquentur. Confer tract. de extremo judicio d. §. 20. 5. *Ab infernalium dolorum degustatione.* Non impii tantum, sed etiam pii in hac vita quandoque *πρόποσιμόν* ac *πρόγευσιν* quandam dolorum infernalium sentiunt, sed magno cum discrimine. Pii enim fide dolores illos vincunt et ex iis tandem eluctantur, sed impii illis succumbunt atque ab iisdem absorbentur; piis probationis ac tentationis causa immittuntur, sed in impiis sunt initia et indicia aeternorum cruciatuum, adeoque irae illius, qui in aeternum super ipsos manet, 2. Sam. 22, v. 6. Psalm. 18, v. 6. Psalm. 30, v. 4. Psalm. 49, v. 16. Psalm. 86, v. 13. Psalm. 88, v. 4. Psalm. 116, v. 3. etc. 6. *Ex articulo de Christi ad inferos descensione.* Christus non solum in sanctissima sua anima tempore passionis dolores vere infernales sensit Psalm. 22, v. 2. Psalm. 69, v. 17. Esa. 53, v. 11. qui fuit *metaphoricus* ipsius ad infernum descensus (de quo egimus in harmon. de pass. cap. 2.); sed etiam immediate ante suam ex mortuis resurrectionem ad infernum descendit eumque tanquam gloriosus victor et triumphator destruxit Psalm. 68, v. 19. Osee 13, v. 14. 1. Cor. 15, v. 55. Ephes. 4, v. 8. Col. 2, v. 15. 1. Petr. 3, v. 19. qui fuit *realis* et proprius ad damnatorum sedem descensus. Ex utroque autem descensu evincitur, esse infernum; Christus descendit ad inferos, ut nos adscenderemus in coelos, sicut mortuus est, ut nos viveremus. 7. *Ab impiorum resurrectione.* Ostendimus suo loco, non solum pios, sed etiam impios esse resurrecturos. Quo vero fine

illi resuscitabuntur? nullo certe alio, quam ut in corporibus suis debitas flagitiorum suorum per corpora gestorum percipiant poenas. Dan. 12, v. 2: *Resurgent ad opprobrium aeternum.* Joh. 5, v. 29: *Prodibunt ad resurrectionem judicii sive damnationis.* Apoc. 20, v. 13: *Mors et infernus dederunt mortuos suos, qui in ipsis erant, v. 14. et infernus et mors missi sunt in stagnum ignis.* 8. *Ab extremi judicii administratione.* Judicium extremum ideo instituetur, ut piis aeterna praemia, impiis vero aeterna adjudicentur supplicia, inde descriptioni processus judicialis additur haec clausula: *Ibunt hi in supplicium aeternum, illi vero in vitam aeternam* Matth. 25, v. 46. *Reportabit unusquisque in corpore suo secundum ea, quae gessit, sive bona, sive mala* 2. Cor. 5, v. 10. 9. *A saniorum gentilium confessione.* Justinus in orat. 1. ad gentiles p. 19. adducit testimonium Platonis et Homeri. Plato, inquit, *lectis Moysis et prophetarum vaticiniis et doctrina de judicio ex eis percepta, in primo de republica libro ad hunc modum scribit: Cum jam eo quispiam appropinquat, ut se moriturum esse putet, invadit cum de vita sua timor et sollicitudo, quae antea non subit. Quae namque de inferis feruntur fabulae, quod de flagitiis hic patris poenas pendere oporteat, in risum prius versae, tum anxie ejus, ne ad rem conferantur et verae sint, versant animum etc. In decimo autem liquido et aperte, quae de judicio a prophetis didicerat, ea non tanquam ab illis accepta ob Graecorum metum, sed a quodam, sicut ei fingere placitum fuit, qui in bello caesus cum duodecimo humari deberet die, in rogam positus revixit resque apud inferos visas exposuit, audita commemorat. Ibi, ait Plato, viri feroces, ad aspectu truces et ignei apparentes Arideum tyrannum *ναρποτρόνον* et alios manibus pedibusque et item capite obligatos humique abjectos atque excoriatos juxta viam foras protraxerunt super aspalathis et sentibus torquentes et dilanantes, atque eis, qui aderant, quorum facinorum causa haec illi paterentur, promulgantes etc. Nec Plato solum, sed etiam Homerus eodem et ipse in Aegypto edoctus modo, Tityum itidem excruciatum dicit. Ita enim in Necyomantia apud Alcinoium Ulysses commemorat:*

*Et Tityum vidi magna tellure creatum,
Jugera qui per tota novem protenditur unus
Et geminis crudum milvis depascitur hepar.*

Eodem modo et Sisyphum et Tantalum corpore supplicium sufferre scripsit etc. Minucius Felix in Octavio: Admonentur (gentiles) non tantum hominum doctissimorum libris et carminibus poetarum illius ignei fluminis et de Stygia palude saepius ambientis ardoris, quae cruciatibus aeternis praeparata et daemonum indicibus et de prophetarum oraculis cognita tradiderunt. Et ideo apud eos etiam ipse rex Jupiter per torrentes ripas et atram voraginem jurat religiose, destinata enim sibi cum

suis cultoribus poenam praescius perhorrescit etc. Eusebius lib. 11. de praeparat. evangel. cap. 20: *Pyriphlegethonta vero ignem aeternum esse quis dubitabit? Plato in Tartarum dejectos impios non exituros inde asseruit etc. Quod autem dicit, non simpliciter, sed cum in vehicula conscenderint sua, in Acheronta amnem depelli, quatenus alia vehicula denotare potest quam corpora, quibus assumtis una secundum Hebraeorum scripturas vitae retributio fiet?* lib. 13. adducit dictum Diphili: *αλέπει, ἀποστέρει, κρία, μηδὲν πλανηθῆς, ἔσται καὶ ἐν ἔδου κρίσις, furare, defraudare, mīscē; ne erres, erit in inferno iudicium.* Lactantius lib. 7. institut. c. 7: *Ease inferos Zenon Stoicus docuit et sedes piorum ab impiis esse secretas, et illos quidem quietas ac delectabiles incolere regiones, hos vero luere poenas in tenebrosis locis atque in coeni voraginibus horrendis.* Idem lib. de ira cap. 22. adducit hosce ex Sibyllis versiculos:

XX. 172. *Φεύγε δὲ λατρείας ἀνόμους, θεῶ ζῶντι λάτρευε,
Μοιχείας τε φύλασσε καὶ ἄρσεως ἄκριτον εὐνήν.
Ἰδίαν γενεάν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευσέ.
Καὶ γὰρ ὁ ἀθάνατος κεχολώσεται, ὅς κεν ἀμάρτη.
Ἀφθαρτος, κτίστης αἰώνιος, αἰθέρα ναιών,
Τοῖς τ' ἀκάκοις ἄκακον προφέρων πολὺ μέλιονα
μισθόν,
Τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκους τε χόλον καὶ θυμὸν ἐγέρων.*

Augustinus 12. de Genes. ad lit. cap. 33: *Possumus ostendere, illorum quoque (gentilium) sapientes de inferorum substantia minime dubitasse, quae post hanc vitam excipit animas mortuorum.* Huc referri possunt omnia, quae de Plutone inferorum rege, Rhadamantho apud inferos iudice, Charonte infernali nauclero, Sisypho saxum perpetuo volvente, Tantalo in medijs undis sitiante, de Styge, Cocyto, Phlegethonte, Acheronte et alijs infernalibus fluvijs ac paludibus apud Virgilium libr. 6. Aeneid. Ovidium libr. 13. Metamorph. et alios poetas exstant, cum enim verbi lumine destituti essent, ea quae vel ex interno conscientiae testimonio, vel ex doctrina ecclesiae de inferno obscura auditione perceperant, in fabulas commutarunt.

4. Ex
typis.

23. 4. *Typi infernalium poenarum complures in sacris literis nobis proponuntur.* 1) *Protoplasti post peccatum admissum fugiunt Dei conspectum, abscondunt se sub arboribus* Gen. 3, v. 8. sentiunt gravissimos conscientiae angores, quibus etiam fuissent oppressi et in imum usque tartarum praecipites dati, nisi benignissimus Deus paterna manu per promissionem benedicti seminis eos iterum erexisset. 2) *Cainus post ἀδελφοκτονίαν audit divinam maledictionem* Gen. 4, v. 11. ex desperatione prorumpit in haec verba: *Major est iniquitas mea, quam ut remittatur* v. 13. conqueritur, *se a facie Dei abjici* v. 14. ac ponit Deus in ipso signum v. 15. quod plerique interpretes de subita consternatione et tremore coram alijs hominibus ex magnis conscientiae

terroribus orta accipiunt. Ejusmodi affectus in gradu longe eminentiori erit in omnibus damnatis 3) *In diluvio perierunt omnes impii fluctibus irae divinae absorpti* Genes. 7, v. 23. sic *horribile illud aeterni ignis diluvium*, ut Justinus Martyr infernum appellat, in die extremi iudicii omnes impios aeterno exitio involvit. 4) *Sodomitae igne et sulfure coelitus delapso consumebantur* Genes. 19, v. 24. illud Judas in sua epistola v. 7. ad ignem infernalem accommodat, *Σόδομα, inquit, καὶ Γόμορρά πρότυποι δειγμάτων πρὸς αἰώντιον δίξην ὑπέχουσιν.* Augustinus lib. 21. de civit. Dei cap. 8: *Terra Sodomorum non fuit utique, ut nunc est, sed jacebat simili ceteris facie eademque vel etiam uberiore foecunditate pollebat.* Nam Dei paradiso in divinis eloquijs comparata est. Haec posteaquam de coelo tacta est, sicut illorum quoque attestatur historia, et nunc ab eis, qui veniunt ad loca illa, conspicitur, prodigiosa fuligine horrore est, et poma ejus interiorem favillam mendaci superficie maturitatis includunt etc. Brocardus in descript. terrae sanctae: *Mare mortuum semper est fumans et tenebrosus, ut videatur esse os inferni; adeo tetrum vaporem fumat, ut vicina quacunque sterilia reddat.* 5) *Omnes plagae Aegyptiacae, cumprimis vero horribiles illae tenebrae* Exod. 10, v. 22. quas graphiet depingit auctor libri Sapientiae cap. 17, v. 2. fuerunt typi infernalium tenebrarum, v. 21: *Grana superposita illis erat nox, εἰκὼν τοῦ μέλλοντος τοῖς διαδέχασθαι σκότους,* quas tenebras infernales Salvator noster vocat exteriores Matth. 8, v. 12 et cap. 22, v. 13. in quas omnes damnati projicientur. 6) *Pharaon in mari rubro cum toto suo exercitu submersus* specimen exhibet aeterni illius exitii, quo omnes ecclesiae persecutores et hostes aliquando opprimuntur. Chrysostomus homil. 44. in Matth. pag. 405: *Qui in Pharaonis impietate vivunt, non in rubro mari demergentur, sed in ignis fluvium atque pelagus intrudentur, pelagus impertransibile atque magnitudine acerbissimum, in quo ignei fluctus montium instar eriguntur, ignei dico, non hujus ignis, sed certe multo quam hic horribilioris, cujus flamma maximam conficit abyssum etc.* 7) 2. Reg. 1, v. 10. et 12. *ignis coelo descendens absumit ducem ac milites, qui Eliam captivum abducere tentabant; sic ignis infernalis omnes piorum hostes et persecutores devorabit.* 8) *Per ollam succensam, quam videt Jeremias cap. 1, v. 13. primario et principaliter temporales populi Israelitici calamitates, consequenter autem impiorum aeternas poenas praefigurari statuunt pii veteres.* 9) *Fornax ignis ardentis, in quam Sadrach, Mesach et Abednego projecti* Dan. 3, v. 20. typum exhibet infernalis incendii. Ut enim Sadrach cum suis socijs divinitus in eo conservatus, sic pii in infernalibus doloribus, quorum gustum aliquem in hac vita quandoque sentiunt, divino beneficio sustentantur; sed ut viros, qui eos in fornacem projecerant, interfecit flamma ignis, sic omnes impios, cumprimis ecclesiae persecutores, infernalis

flamma corripit. Chrysostomus d. l.: *Ignis inferni immanissimae ferae similis transcurrere videtur. Quodsi enim sensibilis iste ac materialis ignis eos, qui extra fornacem erant, veluti fera exsiliens absorpsit, quid ille ignis faciet iis, qui in ipsum incidunt?* Isidorus lib. 1. de summ. bono cap. 3: *Sicut ille ignis non arsit ad trium puerorum supplicium, sed arsit ad comburenda colligamina vinculorum; ita ignis gehennae et lucebit miseris ad augmentum poenarum, ut videant, unde doleant, et non lucebit ad consolationem, ne videant, unde gaudeant.* 10) Vallis Hierosolymae vicina gehenna, quod inferni exhibeat typum, expositum fuit in *avvaytq*. 11) *Antiochus* 2. Macc. 9, v. 9. et *Herodes Aetor* 12, v. 23. facti *αὐτὸν ὁρῶντες* praeludium sensere infernalium vermium, qui nunquam extinguuntur, Esa. 66, v. 24. Marc. 9, v. 44. 12) *Quando angelus* (Christus Malach. 3, v. 1.) *projecerit in peccatores lapidem molarem* (duram sententiam et pondus aeternae damnationis, quae ipsos in inferno conteret), *tunc Babylon* (impiorum congregatio) *impetuose ac cito mittetur in infernum, ubi non erit vox citharae* (laetitia alicujus canoris) *et vox molae* (panis delicatus ac delectamentum alicujus saporis) *nec vox sponsi* (conjunctio alicujus amoris) *nec lux lucernae* (limpiditas alicujus splendoris) Apoc. 18, v. 21. et seqq. Berthorius in allegor. illius loci.

24. *Antithesis.* Infernum esse negant 1. *Epicurei et empaectae*, tam intra quam extra ecclesiam visibilem, quorum voces *μυητικῶς* describuntur Esa. 28, v. 15: *Percussimus foedus cum morte et cum inferno fecimus pactum.* Quemadmodum ab illis, cum quibus foedus inivimus, nihil mali nihilve periculi timemus; sic illusores illi statuebant, se cum morte et inferno pactum de non offendendo iniisse, vel quod infernum pro fabula habuerint, vel quia ex supina securitate se innoxios et proinde a peccatorum poena prorsus immunes esse sibi persuaserint, statim enim additur: *Flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos.* Vide dialogum Erasmi, quem inscripsit *Epicurum*. Sap. 2, v. 1: *Erigua et cum taedio est vita nostra, et non est remedium in fine hominis, et non est agnitus reversus ex inferno etc.* 2. *Multorum ex gentilibus* haec fuit vox: *Fabula sunt manes.* Tertullianus in apolo. c. 45: *Epicurus omnem cruciatum doloremque depreciat, modicum quidem contentibilem pronuntiando, magnum vero non diuturnum. Nos vero qui aeternam a Deo providemus poenam, merito pro magnitudine cruciatu non diuturni, verum sempiterni eum timemus etc.*

*Esse aliquos manes et subterranea regna,
Nec pueri credunt,*

canit Juvenalis poeta ethnicus. 3. In Thargum Hierosolymitano Genes. 4, v. 8. *Cain* ad *Abelem* dixisse memoratur: *Non est seculum aliud nec merces bona pro justis, nec poena pro impiis.* Cain ergo est primus parens omnium apostatarum, Epi-

Gerhardi loci. IX.

cureorum et impiorum in ecclesia. Confer tract. de extr. judic. §. 10. 4. *Eunomius* aeterna supplicia ad comminationem solo figmento conscripta esse delirabat. Zonaras in odis de sanct. virg. 5. *Armenii* dicunt, quod non sit infernus, cum Christus eum destruxerit, quando ad illum post passionem descendit, infideles tamen et perfecte malos in oceano sulfuris cruciari dicunt. Guido in summa cap. de Armeniis, Prateolus, Alphonsus de Castro etc. 6. *Almaricus quidam Gallus* recitante Caesario in dialog. et Alphonsus de Castro negavit infernum. Eundem errorem suscepit Hermanus Ryswick Hollandicus teste Bernhardo de Lucemburg. 7. *Albanenses* circa annum 796. docuerunt, jam factum esse iudicium, nec alias fore poenas quam illas, quas in hoc mundo perpetimur. Eorundem errorem amplexi sunt *Albigenses* circa annum Christi 1216. ut memoriae proditum a Caesario Cisterciensi. 8. *Nicolaus de Calabria* dixit, quod in die iudicii Gondesalvus haereticus pro omnibus damnatis orabit et eos suis precibus salvabit. Nicol. Eymericus part. 2. q. 11. 9. Quotquot animae immortalitatem, resurrectionem impiorum et extremum iudicium negant, illi omnes etiam infernum negant. 10. Oblique infernum negant *Origeniani, Anabaptistae, Libertini* etc. qui tandem aliquando omnes impios ex inferno liberandos et salvandos esse asserunt, de quibus infra suo loco. 11. *Photiniani* infernum per *ἀνπαρξίαν* et redactionem in nihilum definientes re ipsa infernum prorsus tollunt, formale enim inferni consistit in cruciatibus ac poenis, quas damnati in corpore et anima sentient. Urgent Scripturae dicta, quae diabolo et impios dicunt esse perdendos, delendos, aeternum morituros etc. sed ad ea jamdum responsum fuit in tract. de resurr. in quaest. de res. imp. §. 101. atque infra plenius explicabimus, quo sensu ac respectu damnatio mors aeterna appelletur. 12. Multi *pontifices Romani*, ut Paulus III. Julius II. Leo X. infernum esse vel negarunt, vel dubitarunt. Erasmus in dialog. quem inscribit *Epicurum*. Vide Lutherum in Psalm. 90. tom. 4. pag. 529.

CAPUT III.

XX. 176.

DE Τῆ ΤΙ ἔΣΤΙ QUID SIT INFERNUS.

25. Exposito τῇ ὁτι consequens est, ut explicemus etiam τὸ τί et a quaestione εἰ ἔστι descendamus ad quaestionem τί ἔστι, quid sit infernus? Nomen *inferni* dupliciter potest accipi, 1. pro *morte aeterna*, h. e. pro ineffabili illa miseria, horribili poena ac statu infelicissimo, in quem impii statim post mortem temporalem secundum animas incidunt quemque in resuscitatis suis corporibus post extremum iudicium non minus quam in animabus suis in aeternum persentient; 2. pro *illo nov*, in quo miserimam illam conditionem ac ineffabiles istos cru-

Quid sit infernus.

ciatus patiuntur et in aeternum sustinebunt. Scholastici dicunt, *esse infernum poenalem et localem*. Bonaventura 3. sent. dist. 22. q. 4. *Infernum uno modo nominat cruciatum aeternum vel poenam; alio modo locum illius poenae vel cruciatu. Ratione prioris significationis diaboli suum secum infernum dicuntur circumferre, ubicunque tandem vagentur; ratione posterioris in infernum in die iudicii dicuntur detrudendi inque eo concludendi. In priori significatione nomen inferni accipitur interne et formaliter, in posteriori externe, subjective ac localiter (termino loci juxta phrasin Scripturae Luc. 16, v. 28. generaliter accepto). Prioris significationis exempla Psalm. 18, v. 6. Psalm. 116, v. 3; posterioris Psalm. 49, v. 15. Esa. 5, v. 14. Luc. 16, v. 22. Richardus de S. Victore in comm. Apoc. 1: Talem differentiam inter mortem et infernum possumus accipere, ut per mortem intelligamus tormentum reprobis praeparatum, per infernum autem locum tormento destinatum. Quid sit infernus in significatione priore non potest rectius intelligi, quam si descriptiones illae, quibus extrema damnatorum miseria in sacris literis praefiguratur, colligantur et in certas classes distribuuntur, id quod inferius in capite de forma expeditum dabitur. Quid vero sit infernus in significatione posteriore, quaestionis est perquam difficilis et obscurae. Quidam posteriorem significationem plane repudiant ac infernum non nisi per sensum irae divinae et maledictionis aeternae ac horrorem conscientiae definiendum esse arbitrantur. Sed non videtur negandum, esse certum aliquod *πoύ*, in quo damnati supplicia sua persolvunt, illud enim probari potest 1) *ex appellatione*. Scriptura vocabulis certum *πoύ* significatum infernum describit. Num. 16, v. 33: *Descenderunt vivi in infernum*. Esa. 30, v. 33: *Fovea parata est ab heri*. Luc. 16, v. 26: *Magnum chasma firmatum est*. v. 28: *Ne veniant in locum tormentorum*. 1. Petr. 3, v. 19: *Praedicavit his qui in carcere spiritibus etc.* 2) *Ex distinctione*. Scriptura illud *πoύ*, in quod colliguntur animae fidelium post mortem, distinguit ab eo, in quod impiorum animae transferuntur, ut in tract. de morte §. 160. ostendimus. Eadem Scriptura sedem aeternae beatitudinis, gloriae ac felicitatis distinguit a sede damnatorum, nec in unum, ut ita loquar, conclave collocat eos, qui beatifica Dei visione fruuntur cum iis, qui a facie Dei dicuntur abjecti in tenebras exteriores. Matth. 8, v. 11: *Pii cum patriarchis recumbent in regno coelorum*, v. 12. *sed filii regni ejicientur in tenebras*. cap. 24, v. 51: *Dividet eum et ponet partem ejus cum hypocritis*. cap. 25, v. 32: *Separabit oves ab hoedibus* (nunquam iterum cum eis commiscendas). Luc. 16, v. 26. *μύα χάαα*, hiatus ac vasta vorago, *παρά τὸ χάλειν*, hiare, dehiscere, sic dicta est inter beatos et damnatos posita. Apoc. 22, v. 15. *ἔξω, foris, extra, coelestem Hierosolymam sunt canes, venefici etc.* 3) *Ex oppositione*. Scriptura sibi invicem directe opponit coelum tanquam summum et altissimum palatium,*

et infernum tanquam infimum et humillimum carcerem, *καθ' ἡμᾶς, respectu nostri*, Enoch et Elias sursum recipiuntur in coelum 2. Reg. 2, v. 9. Sirac. 48, v. 9. cap. 49, v. 16. sed Core, Dathan et Abiram descendunt deorsum in infernum Num. 16, v. 33. Ira Dei instar ignis dicitur ardere usque ad infernum inferiorem Deut. 32, v. 22. Sic. Esa. 14, v. 9: *Infernus deorsum conturbatus est*. v. 13: *Dixisti in corde tuo, adscendam in coelum*, v. 15. *verumtamen ad infernum deprimeris*. Matth. 11, v. 23: *Tu Capernaum, quae usque in coelum exaltata, ad infernum deprimeris*. Luc. 16, v. 23. *dives apud inferos sublati oculis suis videt Abrahamum ἀπὸ μακρόθεν, e longinquo*. Diaboli solliciti deprecantur, ne mittantur in abyssum neque torqueantur ante tempus Matth. 8, v. 29. Luc. 8, v. 31. Utique ergo est certum aliquod *πoύ* infernale, in quo atrociores persolvunt poenas, quam si in libero aëre adhuc vagentur Eph. 2, v. 2. cap. 6, v. 12. ac suo loco ostendimus, diabolorum supplicia fore graviora, quando in die iudicii in ignem infernalem fuerint abjecti. Si quis obvertat, haec omnia per quasdam *συγκρίσεις* esse accipienda, cum in Scripturis usitatum sit, per verba hujus seculi res futuri seculi per voces e rebus terrenis acceptas res coelestes, per visibilia invisibilia, per corporalia describi spiritualia, ac proinde descriptiones illas non de loco *πoύ* invicem separato, sed de conditione ac statu damnatorum a beatorum statu longissime distincto esse intelligendas; illi considerandam proponimus usitatam regulam, quod in fidei articulis a literalis verborum sensu absque urgente necessitate non sit discedendum, et subjungimus argumentum 4) *ex necessaria consecutione*. Corpora damnatorum annuuntur redunita, adeoque ipsi damnati aut erunt ubique, aut nullibi, aut in certo *πoύ*. Primum dicitur nequit, quia ubique praesentia vel ab essentiae vel hypostaseos infinitate originem trahit, quarum neutrum hic statui potest. Adde quod damnati dicuntur futuri non in coelo sed in inferno. Ergo non erunt ubique. Denique felicitatis et gloriae pars est non tenebri certo constrictum loco, sed damnati in summa miseria erunt constituti, in tetro scilicet et tenebrosissimo carcere captivati. Alterum itidem dici nequit, quia ut Scaliger exerc. 359. sect. 5. asserit et probat: *Omnia entia finita necesse est esse in aliquo ubi; ubi est circumstantia necessaria omnibus entibus praeter Deum, ubi est affectus entis cujusque necessarius praeter Deum*. Manet ergo tertium, videlicet quod damnati in certo *πoύ* sint futuri. 5) *Ex articulo de Christi ad inferos descensione*. Si infernus non est certum aliquod *πoύ*, in quo diaboli et homines impii cruciantur, non poterit literalis sensus in articulo de descensu Christi ad inferos retineri, sed transformandus erit in meras allegorias ac metaphorico sensu explicandus. Sed posterior non permittit canon theologicus, quod in fidei articulis *τὸ ὁπότε* arcte sit tenendum, unde etiam de hoc Christi ad inferos descensu sic canit ecclesia: *Excursus ejus ad inferos, recursus ad sedem Dei*.

siens. theol. disp. ult. de vita et morte aeterna t. 2. th. 29: *Infernus est locus a coelo terraque separatus*. Si porro quaeras, an illud *poi creatum vel increatum, corporeum vel spirituale, hoc mundo vel extra hunc mundum* etc. breviter respondemus: Scriptura tacente quis hic loquetur? est de inferno per poenitentiam et sincerum atis studium evitando in vero Dei timore solici- esse, quam scrupulose et curiose ejus essentiam a verbi limites indagare. Sed hac de re in estione de loco inferni infra uberius dicetur.

CAPUT IV.

DE CAUSA EFFICIENTE INFERNI.

26. Succedit ergo *causa inferni efficiens*. At am inferno causam efficientem dabimus? ubique fficultates occurrunt, e quibus tamen eluctari ut- que conabimur. Si infernus accipitur in sensu ore pro morte aeterna, dicendum est, promeren- adeoque propriam immediatam et adaequatam rni causam esse *creaturae rationalis a Deo cre- apostasiae*. Deus lux est, et tenebrae non in ipso ullae 1. Joh. 1, v. 5. Quando ergo turae a Deo et ipsius verbo unico ac summo ine sese avertunt, in tenebras incidunt, ergo in infernum, quia infernus per tenebras de- bitur Matth. 8, v. 12. cap. 22, v. 13. 2. Petr. 2, 7. Irenaeus lib. 4. adv. haeres. cap. 76. p. 312: *Quemadmodum in hoc temporali lumine qui fugi- illud, ipsos se tenebris mancipant, ita ut ipsi causa fiant, quod destituuntur a lumine et in- tant tenebras, et non lumen est causa hujusmodi conversationis; sic aeternum Dei qui fugiunt lu- quod continet in se bona omnia, ipsi sibi cau- sent, ut aeternas inhabitent tenebras destituti- bus bonis sibi met ipsi causa habitationis facti. is est summum bonum et unicum bonum, extra m non est verum bonum! Matth. 19, v. 17. Marc. v. 18. Quando ergo creatura rationalis per li- arbitrii abusum a Deo creatore sese avertit, ex bono in malum incidit, ac proinde etiam in rnum, quia in inferno est absentia omnis boni praesentia omnis mali. Irenaeus d. l.: *Cum apud em omnia sint bona, qui ex sua sententia fugiunt em, semet ipsos omnibus fraudant bonis. Fraus- autem omnibus erga Deum bonis consequenter Dei justum judicium incident, qui enim fugiunt rem, juste in pugna conversabuntur, et qui fu- tent lumen, juste inhabitabunt tenebras*. Deus ipsa vita, et extra eum non est vita Genes. 16, 4. Deut. 32, v. 40. Joh. 1, v. 4. cap. 5, v. 26. etc. ando ergo creatura a Deo creatore, a quo et in- unice habet vitam, per spontaneam defectionem avertit, incidit in mortem, ac proinde etiam in*

infernum, quia infernus describitur per mortem se- cundam et aeternam Joh. 8, v. 51. Apoc. 2, v. 11. c. 20, v. 6. c. 21, v. 8. etc. Voluntas Dei est unica xx. 178. illa norma ac regula, juxta quam creaturae rationa- les intelligendi et volendi facultate praeditae suam voluntatem suasque actiones conformare debent; quando ergo ad propriam voluntatem convertuntur, h. e. quando divinae voluntati suam submittere et conformare negligunt, in infernum incidunt, quia in- fernus nihil nisi propriam voluntatem punit. Bern- hardus serm. 3. de resurr.: *Quid odit aut punit Deus praeter propriam voluntatem? cesset voluntas propria, et infernus non erit. In quem enim ignis ille desaeviet nisi in propriam voluntatem? Pro- pria vero voluntas est, quae non est communis cum Deo et hominibus, sed nostra tantum, quando quod volumus, non ad honorem Dei, non ad utilitatem fratrum, sed propter nosmet ipsos facimus, non in- tendentes placere Deo et prodesse fratribus, sed satisfacere propriis motibus animorum*. Similia oc- currunt in Theologia Germanica cap. 42. et 47. In- fernus in sacris literis describitur per ignem consu- mentem. Ut ergo ignis corporeus requirit materiam combustibilem, qua alatur; sic infernalis etiam ignis habet nutrimenti loco *ligna multa* Esa. 30, v. ult. Quae vero illa? respondet Origenes: *Peccator flam- mam proprii ignis sibi accendit ipse, cujus materia sunt et esca peccata nostra*, et Hieronymus in com- ment. Esa. 65: *Ira, quae est ultionis libido, non ita definitur in Deo ut in hominibus, quae materiam habet in nostris vitiis, non in Domini voluntate, qui thesaurizamus nobis iram, ut tribulos nostros et spinas et zizania, quae pro semine Deo attulimus, ligna quoque, foenum et stipulam, quae super fun- damentum Pauli aedificavimus, sapiens flamma consumat*. Ignis ille terram, hoc est carnem nostram, et genimina ejus, hoc est carnis desideria, combu- ret Deut. 32, v. 22.

27. Quia vero infernus non est ipsa apostasia, sed ejus consequens, justissima scilicet poena pro- pter apostasiam creaturis rationalibus justo Dei ju- dicio inflicta, ideo etiam Deus certo modo ac re- spectu statui potest inferni causa, remota scilicet ac mediata. Quemadmodum enim mortis temporalis causam esse diximus in tract. de morte §. 27. et seqq. non tantum *diaboli seducentis malitiam et hominis delinquentis culpam*, sed etiam *justam vin- dicis Dei iram*; ita quoque ad mortem aeternam id ipsum *ἀναλογικῶς* accommodari potest. Concurrunt enim in hominum damnatione: 1. *Diaboli seducentis malitia*. Diabolus, qui et ipse morti aeternae est obnoxius et cui ignis infernalis non minus quam im- piis hominibus paratus Matth. 25, v. 41. nullius se- ductione sed propria voluntate vel, ut rectius loqua- mur, spontaneo propriae voluntatis abusu a Deo se avertit et hac ratione damnationi aeternae sese ob- noxium reddidit, ideo in ipso ac circa ipsum non habet locum alterius cujusdam seductoris malitia; sed si in specie ac definite de hominum damnatione loquamur, non potest ab ejus causa diaboli invidia

1. Diaboli
seducentis
malitia

ac malitia excludi, id quod probari potest iisdem fundamentis, quibus suo loco ostendimus, mortis temporalis causam diabolo esse tribuendam, utpote 1) *ex lapsus Adamici descriptione*. Primus homo non solum ad hanc, sed etiam ad futuram coelestem vitam a Deo erat conditus, quia ad Dei imaginem erat conditus, cujus pars fuit beata immortalitas. Quodsi ergo in concreata integritate perstitisset, non solum beatam in his terris vitam egisset, sed etiam finito animalis vitae curriculo ad aeternam in coelis vitam fuisset translocatus. Verum hanc felicitatem diabolus, per suam apostasiam jamdum in infernum prolapsus, homini invidit, ideoque nefarius fraudibus et artibus ipsum permovet, ut per praecepti divini transgressionem itidem a creatore suo sese averteret. Noverat enim, praecepto divino hanc comminationem fuisse additam: *Quaecunque die de vetita arbore comederis, morte morieris* Gen. 2, v. 17. ubi mortis nomine non solum temporalem, sed etiam aeternam mortem intelligi suo loco in tract. de morte ostendimus. Quare cum Satanas voti sui compos factus permoverit hominem, ut per peccatum a Deo creatore suo sese averteret, inde etiam in aeternam mortem eundem praecipitem dedit, adeoque exitii causa homini exstitit. Sic ergo colligimus: Quicumque mendacibus suis promissis hominem permovet, ut per transgressionem praecepti a Deo creatore sese averteret, is etiam in mortem aeternam eundem praecipitavit. Ratio est, quia transgressionem propter divinam comminationem et justissimam et veracissimam immediate conjuncta fuit mors aeterna. Atqui Satanas mendacibus suis promissis hominem permovet, ut per transgressionem praecepti a Deo creatore sese averteret, ut constat ex historia lapsus Genes. 3. Ergo etiam hominem in mortem aeternam praecipitavit et per consequens a causa damnationis sive mortis aeternae excludi nequit. 2) *Ex Salvatoris assertionem*. Joh. 8, v. 44: *Diabolus est ἀρσενόκτονος ab initio*, nimirum quia in mortem non solum temporalem, sed etiam aeternam per peccatum hominem praecipitavit. 3) *Ex libri Sapientiae consensione*. Sap. 2, v. 23: *Deus creavit hominem ἐν ἀφρασίᾳ* v. 24. *invidia autem diaboli mors intravit in mundum*, illa scilicet mors, quam homini praeceptum divinum transgredienti Deus fuerat comminatus. Ea vero non est duntaxat mors temporalis, sed etiam aeterna, quia peccatum contra Deum infinitum bonum commissum est infinitum malum, ac proinde non solum temporales, sed etiam ac vel maxime aeternas poenas promeretur. 4) *Ex diaboli denominatione*. Hebr. 2, v. 14. de diabolo dicitur, quod habeat τὸ κράτος τοῦ θανάτου, imperium ac robur mortis, non temporalis tantum sed etiam aeternae. Confer ea, quae dicta sunt in tract. de morte §. 27. illa enim omnia per quandam analogiam et consequentiam huc accommodari possunt.

28. Hisce quatuor fundamentis addi possunt insuper alia, utpote 1) *apocalyptica visio*. Apoc. 6, v. 8: *Eccce equus pallidus, et qui sedebat super*

eum, nomen illi mors, et infernus sequebatur eum. Mortem dicitur sequi *infernus*, quia impiis temporalis mors est initium mortis aeternae. Sic ergo colligimus: qui est causa mortis temporalis, is etiam est causa mortis aeternae, quia mortem sequitur infernus. Atqui diabolus est causa mortis temporalis, ergo etiam est causa mortis aeternae. Potest etiam visio illa explicari hoc modo: mortem, hoc est diabolus, qui habet imperium mortis et est pater mortis (sicut peccatum est mortis mater), sequitur *infernus*, quia infernus est horribilis ille ac terribissimus carcer, in quem diabolus truculentus ille tyrannus detrudit, quos praedae loco ex humano genere sibi mancipavit inque captivitatem suam redegit. Gregorius lib. 4. moral. cap. 17: *Antiquus hostis, quia mortem intulit, mors vocatur Johannes attestante, qui ait, nomen illi mors*, quo sensu quidam accipiunt dictum Esa. 28, v. 15: *Percussimus foedus cum morte*, hoc est cum daemone. Confer II. Primasium et Ansbertum in cap. 1. Apocal. super verba *habeo claves mortis et inferni*. 2) *Diaboli seductio*. Christus sanctissima sua passione pro peccatis totius humani generis satisfaciens liberavit nos a potestate tenebrarum et ex inferni captivitate Osee 13, v. 14. Zach. 9, v. 11. Col. 1, v. 13. etc. sed hoc beneficium pauci grato animo agnoscunt, ut fide sibi illud applicent. Diabolus ὁ ἡγεμὼν τῶν πνευμάτων τῶν ἀκατάστατων infidelium hujus seculi excoecat, quo minus illis fulgeat illuminatio evangelii 2. Cor. 4, v. 4. ac fide hujus beneficii participes reddantur: multi etiam ex illis, qui fide hoc beneficium sibi applicaverunt, patiuntur, a diabolo seductore sibi iterum illud eripi Luc. 11, v. 26. 2. Petr. 2, v. 20. Utique ergo causa damnationis et aeternae mortis si non ex toto tamen ex parte recte tribuitur diabolo, qui modis quibus potest omnibus prohibet, ne ex infernali captivitate exeant, quibus liberationem Christus promeruit, sed peccatorum vinculis constricti et inaequali toto vitae tempore maneant, vel si ex illis divina adjutorio eluctati fuere, summis viribus conatur eodem in pristinam captivitatem reducere et damnationis suae consortes facere. 1. Petr. 5, v. 8: *Diabolus tanquam leo rugiens circumit, quaerens, quem deglutiat*, h. e. quem in barathrum inferni secum absorbeat.

29. 2. *Hominis delinquentis culpa*. Neque enim cogitandum est, Deum ex absoluto quodam odio vel primos homines, vel quosdam ex ipsorum posteris ad damnationem creasse, sed causa damnationis immediata, proxima et adaequata in homine quaerenda est. Ose. 13, v. 9: *Perditio tua ex te*. Si enim primos homines, sive posteros ipsorum respiciamus, utrobique inveniemus, eos sibi ipsis mortem aeternam peccatis suis attrahere. Primi homines mandatum a Deo acceperant de non comedendo vitae arboris fructu addita comminatione, quod quicumque die ex ea comederint, morte sint morituri h. e. temporali et aeternae morti obnoxii futuri Gen. 2, v. 17. Quia ergo diaboli seductus impulsu a Deo creatore et sancto ipsius mandato sese avertit

unt, inde propria culpa iram Dei, maledictionem et mortem temporalem et aeternam sibi attraxerunt, eo sub pondere aeternum ipsis et omnibus eorum posteris fuisset pereundum, nisi Deus ex immensa isericordia Filium suum liberatorem ac redemptorem eis misisset. Huc referenda sunt omnia Scripturae dicta, in quibus mors peccati effectus ac stedium statuitur, quia in illis non solum temporis, sed etiam ac maxime aeterna mors intelligitur, ex vera et genuina divinae comminationis explicatione constat Rom. 5, v. 12. 15. 17. et 21. cap. 6, 23. 1. Cor. 15, v. 21. Quamvis enim in primis parentibus et quibusdam ex ipsorum posteris, ad eum scilicet conversis et in Christum redemptorem crederentibus, illud peccati effectum, aeterna scilicet mors, locum non amplius habeat, illud tamen nihil quidquam impedit, quo minus peccati in se ac in se absque remissione considerati effectus ac insequens statuatur aeterna mors sive damnatio, aia ex accidenti, videlicet ex gratuita peccati propter Christum facta remissione, ille effectus peccati coprius in credentibus tollitur, absque qua si esset, et primis parentibus, et omnibus ipsorum posteris istar gravissimi ponderis ira Dei et mors aeterna perpetuo incubisset. Quod ad posteros Adae attinet, illos omnes non minus quam primos generis humani parentes Christus Jesus constitutus noster mediator ac Redemptor sanctissima sua passione et morte ex aeterna morte liberavit ac bona per lapsum amissa ex immensa gratia perfectissime reparavit, illis etiam omnibus beneficia merito suo parta in verbo evangelii offerri curat, ut fide, per Spiritum sancti operationem accensa, bona illa sibi oblata complectantur et ex statu irae, sub qua omnes nati sunt, in statum gratiae transferantur, ex morte aeterna liberati vitam in Christo sibi oblatam apprehendant, adeoque ex inferno in coelum evehantur. Quia vero complures ipsorum in incredulitate, quam Christi beneficia repudiantur, perseverant, idam prius ad Deum conversi et fide Christo in se per peccata, contra conscientiam admissa, iterum a gratia Dei et vita excidunt, inde atque ideo in eam aeternae damnationis, ex qua per Christum liberati erant, iterum relabuntur. Huc referenda sunt illa Scripturae dicta, 1) in quibus causa damnationis tribuitur hominum incredulitati, quam esse malam, propriam, immediatam et adaequatam damnationis causam in tract. de bon. oper. §. 34. ostendimus, et ex dictis hactenus haud obscure colligitur. Marc. 16, v. 16: *Qui non crediderit, condemnabitur.* Joh. 3, v. 18: *Qui non credit, jam perditur.* v. 36. *Qui incredulus est Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super ipsum,* ubi verbo *μενει* magna est emphasis suo loco exponitur. 1. Joh. 5, v. 12: *Qui non habet Filium Dei, non habet vitam;* 2) in quibus etiam aliis peccatis causa damnationis tribuitur. Quamvis enim sola incredulitas sit causa damnationis formalis et adaequata, tamen propterea a damnationis causa non debent excludi peccata reliqua, tum quia dampnant

meritorie, tum quia sunt fructus et effectus incredulitatis, de qua etiam luculentum ferunt testimonium Matth. 3, v. 10: *Omnis arbor, quae non facit fructum bonum, excinditur et in ignem mittitur.* c. 7, v. 23: *Discedite a me omnes, qui operamini iniquitatem.* c. 13, v. 41: *Angeli colligent de regno Christi omnia scandala et omnes, qui facient iniquitatem,* v. 42. *et mittent eos in caminum ignis.* c. 18, v. 8: *Qui scandala praeberunt, mittentur in ignem aeternum.* c. 25, v. 41: *Discedite a me maledicti in ignem aeternum etc.* v. 42. *esurivi enim, et non dedistis mihi cibum.* Rom. 8, v. 13: *Si secundum carnem vixeritis, moriemini.* 2. Petr. 2, v. 13: *Peribunt in sua corruptione recipientes mercedem iniustitiae.* Apoc. 21, v. 8: *Timidis et incredulis etc. pars illorum erit in stagno ardente igne et sulfure etc.* Hujusmodi dicta plura adducentur inferius, quando de objecto inferni disseremus.

30. 3. *Vindictis Dei ira.* Quia enim primus homo per mandati divini transgressionem et sibi et omnibus posteris iram Dei superinduxit, ut omnes simus *natura filii irae* Ephes. 2, v. 3. inde etiam et sibi et omnibus posteris aeternam damnationem justo Dei judicio transgressoribus decretam attraxit. Deus cum sit justissimus, imo ipsa justitia, non potest creaturae rationalis apostasiae et peccato non irasci; ex qua Dei ira porro sequitur justissima et gravissima peccantium poena non modo temporalis, sed etiam aeterna. Quamvis ergo ratione voluntatis antecedentis Deus non delectetur morte morientis Ezech. 18, v. 23. atque hac ratione mortem non fecerit, nec laetetur in perditione vivorum Sap. 1, v. 13. tamen quia homini ad imaginem suam condito in prohibitione arboris vetitae *γυμνάσιον* obedientiae proposuerat ac prohibitioni illi comminationem mortis et damnationis adjecerat, et vero in tanta non peccandi facilitate homo ab obedientia erga creatorem sese nihilominus averterat, ideo homini in peccatum prolapsus non potuit non irasci, ac proinde ratione voluntatis consequentis ac judicariae non potuit non hominem propter peccatum a se abicere et morti adjudicare, cum non solum immota justitiae regula, sed etiam antegressae comminationis veritas illud requirerent. Nisi ergo Filii, mediatoris divino consilio constituti, intercessio et *λύτρον* in plenitudine temporis persolvendi promissio intervenisset, ira Dei, quae est *ignis consumens* Deut. 4, v. 24. Hebr. 12, v. 29. primos homines post lapsum statim in infernum praecipitasset et nunquam finendis peccatorum suppliciis subjecisset. Idem judicium esto de Adae posteris, quod scilicet omnium eorum, qui non sunt in Christo, qui non per Christum et propter Christum peccatorum suorum remissionem impetrant ac Deo reconciliantur, quod inquam omnium illorum peccata non possint non a Deo justo iudice, peccatis severe irascente, temporalibus et aeternis poenis affici. Inde inferni fovea sic describitur Esa. 30, v. 33. *quod flatus Domini sicut torrens sulfuris ignem et ligna inferni succendat, h. e. quemadmodum homo flatu suo ignem*

3. Vindictis
Dei ira.

xx. 132.

accendit et foveat, sic ira Dei, quae est instar ignis, inferni flammis accendit et in aeternum fovebit, ac Psalm. 21, v. 9. dicit propheta regius: *Inveniet manus tua omnes inimicos tuos, dextra tua inveniet omnes, qui oderunt te*; v. 10. *pones eos ut clibanum ignis in tempore vultus tui sive irae tuae, Dominus in ira absorbebit eos, et devorabit eos ignis*. Matth. 23, v. 33. damnatio impiorum vocatur *judicium gehennae*, quia justo Dei judicio impiis haec poena infligitur. Unde etiam per Moysen ait Dominus Deut. 32, v. 22: *Ignis accensus est in furore meo et ardebit usque ad inferni novissima*, h. e. ultio irae et indignationis meae adversus transgressores exardescet instar ignis ad novissima inferni usque pertingens. Huc pertinent dicta Scripturae, 1) in quibus aeternum impiorum supplicium vocatur *ira ventura*, quia scilicet ex justa Dei ira ipsi infliguntur, Rom. 2, v. 5. et 8. cap. 5, v. 9. 1. Thess. 1, v. 10; 2) in quibus impii dicuntur *poenas daturi a facie Domini* 2. Thess. 1, v. 9. quia *per faciem Domini* quandoque ipsius ira intelligitur; 3) in quibus infernus describitur *per ignem urentem*, quia praeter causas alias suo loco enumerandas ira Dei hunc ignem accendit; 4) in quibus damnati dicuntur a Deo abjiciendi ac separandi, quia per illam abjectionem ac separationem nihil aliud intelligitur, quam quod irae Dei in omnem aeternitatem futuri sint obnoxii; 5) in quibus Deus dicitur *unicuique in die iudicii retribuatur secundum opera* Rom. 2, v. 6. *ac tribulationem redditurus impiis ecclesiam affligentibus* 2. Thess. 1, v. 6. illa enim retributio irrogationem aeterni supplicii complectitur. Lutherus in enarr. cap. 45. Gen. tom. 4. f. 155: *Ira Dei est infernus diaboli et omnium damnatorum*. Notandum tamen, quod ira Dei non sit talis quaedam passio, qualis in nobis, sed efficax et omnipotens voluntas poenas aeternas damnatis infligendi, ex qua cum talia proficiscantur, quae ab homine irato ac prae exandescencia furente proficisci solent, ideo etiam ira ac furor appellatur. Augustinus lib. 15. de civit. Dei cap. 25: *Ira Dei non est perturbatio animi ejus, sed iudicium, quo irrogantur poenae peccatis*. in enchirid. cap. 33: *Cum Deus dicitur irasci, non significatur ejus perturbatio, qualis est in animo irascentis, sed ex humanis motibus translato vocabulo vindicta illius, quae non nisi justa est, irae nomen accepit*. Anselmus l. 1. cur Deus homo cap. 6: *Ira Dei non est aliud quam voluntas puniendi*. Quemadmodum ergo Dei misericordia est quiddam longe ardentius in Deo quam nostra misericordia; ita quoque Dei ira est quiddam longe majus et ardentius quam nostra ira.

31. Ut autem evidentius conspiciatur, quare et qua ratione Deus causis inferni annumeretur, notandum est, poenam illam damnatis irrogatam tribui Deo 1. *ratione praeparationis*. Esa. 30, v. 33. de fovea infernali dicitur, quod sit *כַּדְּמִיּוֹן*, parata ab heri, quod sit *הִיכָן*, praeparata, etiam regi. Matth. 25, v. 41. ignis aeternus dicitur paratus diabolo et angelis ejus. Quaeritur ergo ulterius,

a quo et per quem paratus sit ille ignis? Respondet Juvencus l. 4. histor. evangel. a Deo illum esse paratum, sic enim canit:

*At vos injusti justis succedite flammis
Et poenis semper mentem torrete malignam,
Quas pater horrendis barathri per stagna profundi
Daemonis horrendi sociis ipsique paravit.*

Pagninus in versione Esa. 30, v. 33. textui illud inserere non dubitavit, *praeparata est fovea, profundam fecit eam Deus, dilatavit eam*. Quam responsionem probamus hoc modo: Quemadmodum Deus regnum coeleste ac vitam aeternam vere piis et in Christum credentibus dicitur ab aeterno praeparasse, quia elegit eos ad salutem; ita quoque infernum impiis et incredulis ab aeterno praeparasse dicendum est, quia reprobavit eos ad damnationem. Electio est praeparatio salutis, reprobatio est praeparatio damnationis. Ut decretum electionis est aeternum, ita quoque decretum reprobationis est aeternum, unde infernus dicitur paratus ab heri, h. e. ab aeterno, quia heri omne tempus antecedens complectitur, et ad ipsam aeternitatem tandem nos deducit Hebr. 13, v. 8. Ut decretum electionis non est absolutum, sed respectum habet ad fidem in Christum; ita quoque decretum reprobationis, ac proinde etiam inferni praeparatio non est absoluta, sed respectum habet ad incredulitatem et impenitentiam finalem, ut suo loco plenius probatur. Irenaeus, Origenes, Chrysostomus et Euthymius observant, ignem illum dici paratum non hominibus, sed diabolo et angelis ejus Matth. 25, v. 41. quia diaboli propter suam apostasiam absque ullo remedio illi sunt destinati, sed hominibus paratum fuerat peccatorum remedium in Christo mediatore, per quem vera fide apprehensum potuissent ac debuissent poenam illam effugere, sed quia diabolo sponte sese conjunxerunt in culpa, ideo etiam justo Dei judicio conjunguntur cum ipso in poena. Confer quae in tract. de extremo iudicio §. 60. hac de re latius sunt dicta. Ad hanc inferni praeparationem accommodari potest, quod 2. Petr. 2, v. 4. de diabolis dicitur: *Deus peccantibus angelis non pepercit, sed in tartarum eos praecipitavit catenis caliginis tradidit in iudicium servatos, et in* Jud. v. 6: *Angelos, qui non servaverunt suum principatum, sed dereliquerunt suum domicilium, in iudicium magni diei vinculis aeternis sub caligine reservavit*. 2. *Ratione comminationis*. Deus non solum ab aeterno paravit transgressoribus, incredulis et impenitentibus infernum, h. e. fecit aeternam reprobationis decretum, sed etiam in tempore hoc suum decretum hominibus manifestavit, ut poenam transgressoribus constitutam caverent. Sic primis hominibus praeceptum de abstinendo a vetitae a-

Quo respectu poena damnatorum Deo tribuatur.

ac regnum infernale destructuro revelavit, sed erim per doctrinam legis omnibus inobedientibus maledictionem denuntiavit, sicque inferni poenas illis imminatus est, nisi in tempore gratiae ad Deum convertant et fide in Christum peccatorum remissionem consecuti ab aeterna morte liberentur. Ut enim praeparatio inferni, de qua diximus, sive datum reprobationis non procedit ab absoluto quoniam erga homines odio; ita quoque ipsa illa comminatio evidens documentum est, *Deum non deleri hominum perditione neque velle mortem peccatorum* Ezech. 18, v. 23. cap. 33, v. 11. *non esse eius voluntatem, aliquos perire, sed omnes ad penitentiam reverti* 1. Tim. 2, v. 4. 2. Petr. 3, v.

Inde enim atque ideo poenam prius minatur, equam infligat, ut per veram ac seriam conversionem durante adhuc tempore gratiae homines tantum effugiant, sicut de arcu Dei prius minante iam feriente in principio huius tractatus diximus.

Ratione irrogationis. Quando Deus peccatoribus inferni poenas comminatur, tunc comminationes illae non sunt habendae eo loco, ac si essent inania terulamenta et fulgura ex pelvi, sed in die iudicii conspectu omnium angelorum et hominum verbis illis robur et pondus inesse demonstrabit, quando impios sinistrorsum collocatos dicet: *Discedite a me maledicti in ignem aeternum* Matth. 25, v. 41. Nam denuntiationem statim sequetur executio v. 41. *ibunt hi in supplicium aeternum.* In hac executione utetur ministerio angelorum, Matth. 13, v.

In consummatione seculi mittet Filius hominis angelos suos, et colligent de regno ejus omnia scandala et eos, qui faciunt iniquitatem, v. 42. et mittet eos in caminum ignis. Quidam hoc accipiunt angelis bonis, quia dicuntur angeli Christi, cum contra mali dicantur angeli diaboli Matth. 25, v. 41. Apoc. 12, v. 7. et quia congregatio electorum a quatuordecim ipsorum ministerio tribuitur Matth. 24, v. 31. denique quia etiam diaboli detrudentur in aeternum, utique non a sociis suis, sed a bonis angelis Apoc. 20, v. 3. quidam vero de malis, qui ab aeternitate sine addito *προςδοξισμῳ* in Scripturis quantae dicuntur angeli Actor. 23, v. 8. Rom. 8, v.

1. Cor. 6, v. 3. Neutra interpretatio fidei analogiae repugnat. Augustinus lib. 1. quaest. evang. cap. 10: *Officia vindictae possunt implere boni angelis bono animo, quomodo lex, quomodo iudex; officia vero misericordiae mali implere non possunt.*

Haec poenarum infernalium irrogatione die iudicii praesentia exstant luculenta Scripturae dicta Psalm. 7, v. 14: *Dominus sagittas suas efficiet in ardentes.* 1. Tim. 11, v. 6: *Pluet Dominus super impios lacum, sulfur et ignem.* Ezech. 26, v. 20: *Cum deiero te cum his, qui descendunt in lacum.* Matth. 23, v. 28: *Nunquam novi vos, discedite a me.* Matth. 23, v. 28: *Timete eum, qui potest animam et corpus perdere in gehenna.* Matth. 22, v. 13: *Tollite oves et projicite in tenebras exteriores etc.* Apoc. 19, v. 18. Christus dicitur habere *claves inferni*, quod Richardus de S. Victore exponit, *per potestatem*

suam portas inferni in fine aperiet ibique diabolum et sectatores ejus sine fine cruciandos includet. Potest huc referri, quod quidam justo Dei iudicio etiam in hac vita infernalium cruciatuum initia ac praegustum sentiunt. 4. *Ratione conservationis.* Inferni poenae non definiuntur in Scripturis per *ἀννασταν* et redactionem creaturae rationalis in nihilum, sed per irrogationem aeternorum et atrocissimorum cruciatuum, ergo damnati in vivis conservabuntur, ut aeternis poenis sustinendis in perpetuum supersint. Haec conservatio dependet ab omnipotente Dei virtute, quae omne, quidquid est et subsistit, conservat, inde 2. Thess. 1, v. 9. *impii dicuntur poenas daturi aeternum interitum a facie Domini et a gloria virtutis ejus, h. e. a gloriosa virtute seu robore ejus, quia virtus Dei in mediis inferorum flammis illos conservabit, ne ab igne infernali in nihilum redigantur, sicut ignis iudicii coelum et terram in nihilum rediget.* Thomas quodlib. 7. art. 11: *Corpora damnatorum erunt incorruptibilia, quaevis sint passibilia, incorruptibilitatis autem prima causa et principalis est justitia divina, quae conservabit corpora damnatorum in poenis perpetuis;* inde est, *quod status Domini sicut torrens sulfuris infernum succensurus dicitur* Esa. 30, v. 33. ut enim sulfur torrentis perpetuum suppeditat igni nutrimentum, ne exstinguatur; ita quoque vindicis Dei ira cum sit aeterna et nunquam desitura, perpetuum igni infernali exhibebit fomentum et nutrimentum, ne ullo unquam tempore in omnem aeternitatem exstinguatur; ut *fons vitae* a sede Dei in coelestem Hierosolymam profluit ad laetificandam civitatem Dei et conservandam beatorum gloriam in perpetua viriditate Apocal. 22, v. 1. sic *torrens sulfuris* a Dei flatu erumpet, qui perpetuo igne damnatos in aeternum cruciabit. Psalm. 75, v. 9. dicuntur *impii faeces irae divinae sorbituri*, quia vero ira illa est aeterna, ideo eas nunquam exsorbere et poculum illud sibi exhaustiendum evacuare poterunt, quae de re in quaestione de poenarum infernalium aeternitate uberius dicetur.

32. Hisce quatuor modis juxta fidei analogiam expositis *Dei vindicis ira* causis inferni enumeratur. Qui infernum statuunt esse *πῶς* aliquod creatum et corporeum, illi adderent etiam quintum modum, quod scilicet Deo tribuatur *ratione creationis.* Gregorius in cap. 10. Jobi super verba *Devorabit eum ignis, qui non accenditur: Omnipotentis justitia futurorum praescia ab ipsa mundi origine gehennae ignem creavit.* Innocentius libr. 3. de contemptu mundi c. 6: *Ignis gehennae nec lignis nutritur, nec flatu succenditur, sed a Deo creatus est inexstinguibilis ab origine mundi.* Quemadmodum enim regnum coeleste dicitur piis paratum a constitutione mundi Matth. 25, v. 34. quia coelum sive *πῶς* illud, in quo summam illam beatitudinem pii percipiunt, in prima mundi constitutione juxta quorundam hypothesein est creatum; sic ignis infernalis dicitur paratus diabolo et angelis ejus v. 41. quia infernus sive *πῶς* illud, in quo diaboli et homines damnati

poenas suas persolvent, itidem in creatione est productum. Ad hanc inferni creationem sive structuram accommodari posset per quandam ἀναλογίαν dictum propheticum Esa. 45, v. 7: *Ego Dominus*
 XX. 186. *et non est alter, formans lucem, id est coelum lucidum, ac tenebras, id est tenebricosum et caliginosum infernum.* Quemadmodum enim rex aliquis terrenus in regia sua non solum exstruit amplissima et lucidissima palatia, in quae hospites et filios suos introducit, sed etiam tetrum et horridum carcerem in cryptis terrae exstruit, in quem servos et subditos inobedientes concludat; sic coelestis rex non solum lucidissimum ac splendidissimum coeli palatium exaedificavit, in quod dilectos suos filios aliquando recipiet, sed etiam caliginosum exstruxit infernum, in quem fugitivos et inobedientes servos praecipites dabit. Quin et quidam eo usque progrediuntur, ut diem, quo infernus creatus est, determinare ausint. *Rabbini* ex verbis Esa. 30, v. 33. *praeparata est ab heri colligunt, carcerem damnatorum, de quo propheta ibi loquitur, creatum fuisse die secundo, quia dies illa tantum habuit heri, id est unum diem priorem;* sed scire debeant, *heri* in Scripturis sacris indefinite pro tempore antecedente etiam longissime distante, adeoque pro ipsa aeternitate accipi, sicut *cras* pro toto futuro tempore, quantumvis adhuc longe distante, usurpatur. Quidam tamen ex rabbinis *die septimo infernum creatum esse* fabulantur, existimant enim, terram proprie habere os absconditum, quia Num. 16, v. 30. dicitur *terra aperuit os*, illudque creatum esse septima die mundi, puta sabbato ad solis occasum. Pontificii de tempore, quo infernus creatus, itidem sententiis variant. Ludovicus Molina statuit, *tertio die creatum esse infernum*, quia tertio die terra fuit ornata, infernus autem est in centro terrae. Cornelius a Lapide in comm. cap. 1. Genes. *primo die infernum creatum esse* arbitratur. Cum enim angeli sint et instantaneos habeant actus, omnino verisimile est, eos primo die non diu post creationem suam peccasse, ideoque statim e coelo in infernum detrusos esse, quem Deus statim post peccatum eorum quasi carcerem et aculeum cum suo igne et sulfure eis apparavit in centro terrae. Sed quia hypothesis illa, *quod infernus sit in centro terrae*, adhuc dubia est et quia in Scripturis nobis non est revelatum, ἀνὰ τοῦ illud inferni, in quo damnati cum diabolis sustinebunt poenas, sit creatum vel increatum, corporeum vel incorporeum, intra vel extra hunc visibilem mundum, ideo praestat de evasione potius quam de creatione inferni esse sollicitum.

Argumen-
ta contra
adaequa-
tam in-
ferni
causam.
33. Causae igitur inferni hoc ordine enumerari possunt. *Causa promerens* est creaturae rationalis apostasia, ad quam diabolus propria sponte a Deo deficiens hominem persuasionibus suis induxit; *causa puniens ac vindicans* Dei ira, cujus ignem homo peccatis suis accendit, ut postmodum ignis irae divinae succenderet ignem inferni; *causa interior ac προηγουμένη* hujus gravissimae poenae est immota Dei justitia, cui oportet satisfieri, et infallibilis

eiusdem veritas, egressum enim ex ore ejus erat verbum, *quacunque die ex hac arbore comederis, morte morieris; causa exterior ac προκαταρκτική* itidem est creaturae rationalis ad obedientiam Deo creatori obstrictae apostasia, si enim absque ea casset, nec infernus esset, ac proinde apostasiam illam *propriam, adaequatam et immediatam* inferni causam diximus. Sed contra hanc assertionem tria obverti possunt. 1. *Si Deus ab aeterno infernum praeparavit, causa ejus propria, adaequata et immediata non potest esse creaturae rationalis apostasia, ea enim in tempore contigit.* Respondemus: Deo utpote omniscio jam inde ab ultima aeternitate constitit, diabolum et hominem in peccata prolapsuros, ideo etiam pro transgressoribus infernum praeparavit, i. e. decretum reprobationis de damnandis angelis malis et hominibus in impotentia et incredulitate ad finem usque perseverantibus ab aeterno fecit. Si et angeli et homines in concreata sua integritate perstitissent, id ipsum etiam Deo non fuisset ignotum, proinde etiam infernum non praeparasset. 2. *Posita creaturae rationalis apostasia non ponitur statim infernus, quia primi parentes post commissum peccatum non statim detrusi fuerunt in infernum.* Respondemus: posita causa propria, adaequata et immediata ponitur effectus, scilicet *si non impediatur.* Primi parentes post lapsum aequae ac mali angeli statim in infernum fuissent prolapsi et nunquam ex eo liberati, nisi Deus ex ineffabili misericordia hanc causae propriae et adaequatae efficaciam cohibuisset primos parentes propter intercessionem Filii et promissam λύτρωσιν persolutionem in gratiam iterum recepiisset. Diaboli quamvis in carcerem infernale nondum sint eo modo conclusi, ut nullus ex eo pateat regressus (quo modo in die iudicii demum hunc carceri mancipabuntur), tamen suum secum semper circumferunt infernum et a facie Dei se in aeternum abjectos esse noverunt. 3. *Incredulitas est formalis, propria et adaequata damnationis causa, illa ergo potius fuisset assignanda, quam creaturae rationalis a Deo apostasia.* Respondemus: Si in specie de hominum damnatione post editum de semine mulieris contrituro caput serpentis decretum quaeratur, ejus causa recte statuitur *finalis incredulitas*, sed quia in genere de causa inferni, quae etiam in angelis malis et primis hominibus in peccatum prolapsis locum habeat, agendum fuit, ideo apostasiam creaturae rationalis pro adaequata et immediata mortis aeternae causa adduximus. Hujus apostasiae species, imo ut sic loquar, ipsum *formale* est incredulitas, nisi enim a Dei verbo per incredulitatem creatura rationalis sese averteret, etiam Deo creatore summo et unico bono non discederet. Ex quibus omnibus porismatis loco colligimus, horribilem et blasphemam esse Calvinianorum doctrinam, qua fingunt, *Deum creasse primos homines ut laberentur, h. e. ut lapsu illo sibi et omnibus posteris aeternam mortem attraherent, Deum ab omni luto quodam odio maximam humani generis partem*

inationem et causas damnationis reprobasse, sunt hujus generis portenta alia suo loco et refutata.

CAPUT V.

DE MATERIA INFERNI.

Materiam inferni veteres ἀναλογικῶς videntur peccata, quando dicunt, ignem infernalem aliud absumentum quam peccata. Ut erant ignis diaconici sunt ligna, stipulae et combustibilia, quibus pascitur; sic infernalis materia et nutrimentum sunt hominum peccata ostendimus jam ante, ea rectius ad causam tantam atque efficientem referri, ac si materiam sustinere debent, rectius vocantur materia quam sive objectum, ut inferius videbitur. Quam ergo materiam inferno κατ' ἀναλογίαν posuimus? Si infernus accipitur in significatione pro morte aeterna ac horribili illa poena damnati in aeternum sustinebunt, tum quaeritur ejus materia ex qua, quia accipere non habent materiam ex qua, sed in qua objectum et circa quam sive objectum. Sicut temporalis utpote privatio non habet materiam ita quoque mors aeterna materiam aliquam sic dictam non habet. Si vero infernus accipitur in significatione posteriore de illo πῦρ, in inferno velut in caliginoso quodam carcere abolis conclusi tenebuntur, jam ante diximus, tunc in Scripturis manifeste revelatum, quale πῦρ, corporeum vel incorporeum, intra vel extra mundum. Qui infernum collocant in terrae eumque statuunt esse locum aliquem tenebrosum, igne materiali plenum, ingruentem inter materiam praesistentem et materiam, sive materiam constitutionis et compositionis.

Materiam praesistentem inferni dicerent esse dari, nisi forte ex rudi et informi massa igne creata eum die tertio una cum terra difformatum; materiam coexistentem dicerent liginosam et obscuram illam terrae partem, infernalem cavernam ambit et concludit. Sancti cap. 30. Esa. pag. 334: Topheth dicitur creata ab heri, i. e. constitutione mundi, tunc ignis ille in visceribus terrae, i. e. in centro relictus, qui damnatorum futurus esset carcer. Quid de hac opinione, quae infernum in terrae collocat, statuendum sit, in quaestione inferni loco dispicietur.

CAPUT VI.

DE FORMA INFERNI.

35. *Formam inferni docendi causa constituimus duplicem, internam et externam. 1. Internam formam constituunt gravissimae illae poenae ac horribilissima supplicia, quae damnati in aeternum cogentur sustinere. Per ea namque infernus est id, quod est, et ab aliis omnibus distinguitur, cum primis si in priori significatione eum consideremus, utique ergo in illis forma inferni interna recte constituitur. Gravitas poenarum infernalium a nobis hominibus nec mente comprehendere, nec verbis plene explicari potest. Quemadmodum enim felicitatem piorum in coelis ipsis praeparatam nemo hominum in terris degentium animo perfecte concipere, nedum lingua eloqui potest, Esa. 64, v. 4. 1. Cor. 2, v. 9: Non adscendit in cor hominis, quid praeparaverit Deus se diligentibus; ita quoque extremam miseriam atque infelicitatem damnatorum in inferno nullus mortalium satis digne aestimare et expendere potest. Faustus Regiensis in epist. 1. ad Paulin.: Sicut illud, quod promissit Dominus diligentibus se, etiam testimonio apostoli pro rei magnitudine in cor hominis non adscendit; ita futurorum immensitas cruciatum angustias humanae mentis excedit. Sicut praemium piis promissum est bonum universale omnium bonorum genera et species complectens; sic xx. 189. supplicium peccatoribus praeparatum est malum universale, in quo omnia malorum et suppliciorum genera in unum coacervata deprehenduntur. Poena infernalis est infinita, quia aeterna et quia separat a Deo, qui est infinitum bonum. Jam vero finitus intellectus non potest infinitum perfecte cognoscere. Ergo etiam poenam inferni perfecte cognoscere nequit. Augustinus serm. 181. de temp.: Hujus poenae et ignis illius potentiam nulla vox exponere, nullus poterit sermo explanare. Nihil est enim in rebus corruptibilibus, quod conferri possit incorruptibilibus sive bonis sive malis. Non est dubium, quin id quod nulla temporis mensura circumscribitur, nulla etiam creata mente comprehendatur. Ludovicus Granatensis 11. post Pentec. conc. 1. Gravitas illa infernalium poenarum quodammodo conspici potest, si distincte consideremus 1. intensivam earum atrocitatem, 2. extensivam earum aeternitatem. Utrumque membrum emphaticis verbis pii veteres describunt ac per συναθροισμὸν poenarum istarum atrocitatem ob oculos nobis proponere satagunt, quorum dicta insigniora primo loco recitabimus, postea etiam nostram de illis sententiam certo ordine explicabimus. Basilii in comm. Psalm. 34. tres gradus aeternarum poenarum describit: πῦρ ἀλαμπεὶ τὴν μὲν καυστικὴν δύναμιν ἔχον, τὸ δὲ φέγγος ἀφρημένον· εἰτα σφαλῶν γένος τοβόλον καὶ σαρκοφάγον, ἀπλήστως ἐσθίον καὶ μηδέποτε κορεννόμενον, ἀφορήτους ὀδύνας ἐμποιοῦν τῇ κατα-*

Forma
Inferni.
1. Interna.

βρώσει· εἰτα τὴν πασῶν χαλεπωτάτην κόλασιν, τὸν ἰνεδισμὸν ἐκείνον καὶ τὴν ἀσχύνην τὴν αἰώνιον, ignem obscurum causticam quidem vim habentem, lucis vero expertem; deinde vermium genus venena jaculans et carnem absumens inexplebiliter edens et nunquam saturabile, intolerabiles dolores corrosione excitans; postremo omnium gravissimam poenam, illud probrum et ignominiam aeternam. Chrysostomus epist. 5. ad Theodorum lapsus: *Frederus dentibus propter labores et cruciatus illos indicibiles, nemo suppetias feret; plorabimus omnes tristissime, flamma nobis vehementius incumbente; neminem videbimus praeter condemnatos nobiscum et immanem solitudinem. Quis potest verbis consequi, quam formidabiles pavores a tenebris exorientur, quas in animis nostris exstabant? Quemadmodum ignis illic non habet vim resolvendi, sic nec lucere potest, alioquin non essent tenebrae. Hujusmodi igitur pavorem a tenebris, tremorem, solutionem membrorum, attonitum stuporem adducere sufficit una illius temporis ratio. Multa illic variaque tormenta, grumuli poenarum seu nivis inundant.* Cyrillus Alexandrinus in orat. de exitu animae: *Heu, heu, qualis illius loci facies, ubi fletus et stridor dentium, quem tartarum appellant, quem ipse diabolus expavel! Vae, vae, qualis est gehenna ignis exstincti, ardentis quidem sed non lucensis, sed et luce carentis! Heu qualis est insomnis et virulentus vermis! Vae, vae, quam graves illae exteriores tenebrae et assiduae! Heu, heu, quales sunt angeli infligendis poenis destinati, truculentis et immiles! etc. O temporis illius tribulationem, o necessitatem, o tempestatem! A sanctis grave dirimi, gravius a Deo dissociari; ignominiosum tum manibus, tum pedibus colligari; durum in exteriores tenebras amandari; horridum fremere, dentibus stridere, contabescere; acerbum jugibus poenis atteri; laboriosum lingua flammam sustinere; miserrimum est aquae poscere guttulam et repulsam accipere; peramarum in ignibus esse et vociferari, nec tamen sublevari. Inaccessae fauces et immensum chaos, neque fuga se subtrahere, quoniam occluditur, abitum parare non potest, quia coercetur; custodiae murus inseparabilis, inhumani ergastuli, tenebricosus carcer, insolubilia vincula, vi nulla refringenda catenae, feri et intractabiles flammae illius ministri, graves illae, quae ad supplicium adhibentur, scuticae, firmi ungues et infracti, praedura flagella, pix nebulosa et strepitans, sulfur graveolens, atra cubilia, pyra semper ardens, foedus et olens vermis, tetricum praetorium.* Augustinus epist. 211. ad Julian.: *Vae iis, quibus praeparatur dolor vermium, ardor flammae, sitis sine exstinctu, fletus ac stridor dentium, oculorum lacrymae, tenebrae exteriores sine luce, poena inexterminabilis, ubi non est ullus honor sive agnitio proximi, sed continuus dolor ac gemitus, ubi mors optatur, sed non dabitur. Idem vel quicumque alius auctor libr. de triplici habitaculo cap. 2: Principalia duo sunt tormenta in inferno, frigus intolerabile et calor ignis*

XX. 190. gendae catenae, feri et intractabiles flammae illius ministri, graves illae, quae ad supplicium adhibentur, scuticae, firmi ungues et infracti, praedura flagella, pix nebulosa et strepitans, sulfur graveolens, atra cubilia, pyra semper ardens, foedus et olens vermis, tetricum praetorium.

inextinguibilis etc. De quibus duobus immensae pendent poenarum genera, videlicet sitis intolerabilis, poena famis, poena foetoris, poena horrois, poena timoris, poena angustiae, poena tenebrarum, severitas tortoris, praesentia daemonum, ferocitas bestiarum, crudelitas ministrantium, dilaceratio immortalium vermium, vermis conscientiae, ignitas lacrymae, suspiria miseriae, dolor sine remedio, vincula sine solutione, mors aeterna, poena sine fine, absentia Christi quoad visionem ejus, quas soli omnia supra dicta superat et omnibus poenis intolerabilior. Ibid. cap. 7: *Tunc horribilia patet loca, poenarum chaos et caligo tenebrarum, horrorem, miseriae et tribulationis tremor, timor angustiae et confusionis, dolor horrendae visionis, tremor tremendae mansionis, locus fletuum, ubi stridor dentium, ubi morsus vermium, ubi clamor dentium, ubi luctus gementium, ubi est vox clamentium peccatorum et dicentium: Vae nobis, fili Evae! Cumque haec et similia, imo millesies plus quam dici possunt pejora de corpore egressura misera anima, imo miserrima audierit, viderit et senserit, qualis quantusque et quam magnus terror et tremor ac timor erit in ea, quae lingua potest dicere, qui liber potest exponere? Habebunt statim in oculis, stridorem in dentibus, foetorem in artibus, vincula in manibus et pedibus et ignem in toto corpore.* Cassianus de confessa. theolog. part. 1: *Quis dicere valeat, quae impiis et male viventibus tormenta sint praeparata? in ipso enim continuo mortis loco, qui infernus appellatur, quid aliud nisi ignis flamma, perseverans tribulatio et perpetua poena atque infinita totius mali calamitas esse potest? igneus autem fluvijs et foeta palus complet ista omnia. Ibi sane atroces angeli commorantur, quorum brachia sunt ut capita draconum, quorum oculi igneas ex se sagittas emittunt, quorum dentes ut elephantis prominent et stimulant tormentum ut caudae scorpionum, quorum adpectus tremorem inducit et dolorem atque mortem. Atque utinam mors posset in his subvenire angustia, sed quod est horribilius, ad hoc vivit in tormento positus, ut cruciatibus gubernetur; ad hoc redimatur, ut rosus serpentibus et iteratis subinde iterumque repetitis morsibus attrahatur. Ibi dracones blasphemantium labia vorant et regulus diris morsibus miserorum pectora lacerat atque horribilis diversi generis beluae incredulorum animas multipliciter sine cessatione cruciant. Illic ululatus et planctus, gemitus et mugitus continue sonant, simulque clamor ubique confusus attollitur, quem diversis tormentorum exagitat et incendii arsura excruciet etc. Ibi vermis, qui non moritur, et ignis, qui nunquam exstinguitur, atque stridor semper dentium sentitur, gehennae letale frigus et glacies indeficiens, fames pessima et sitis immensa, dolor perpetuus et continuus languor, saeva pestis et inscibilis lues, tenebrae densissimae et nox obscuritatis horrendae, nulla requies datur miseriae, omnia ibi mala et cuncta tormentorum genera, mors in-*

mortalis, defectus indeficiens, finis infinitus. Pro-
per l. 3. de vita contempl. c. 12: Fletus et stridor
dentium acerrimos eorum dolores ostendunt, qui
supplicio aeternas mortis addicti non videndi sen-
suum habaturi sunt sed dolendi. Quorum continuus
gemitus, cruciatus aeternus, dolor summus, poenalis
sensus torquent animas, nec extorquent, puniunt cor-
pora damnata, non finiunt etc. Quod dicit pro-
pheta, vermis eorum non moritur et ignis non ex-
tinguitur, ad totam refertur damnati hominis poe-
nam, quam inefficacis poenitentiae ignis exurit et
consumentis conscientiae vermis immortaliter rodit
etc. Cogita, quale malum illud sit ab illo gaudio
divinae contemplationis excludi, beatissima sancto-
rum omnium societate privari, fieri patriae coe-
lestis extorrem, mori vitae beatæ, morti vivere sem-
piternæ, in aeternum ignem cum diabolo et angelis
ejus expelli, ubi sit mors secunda damnatis exsi-
lium, vita supplicium, non sentire in illo igne, quod
illuminat, sentire, quod cruciat, exundantis incendii
terribiles crepitus pati, barathri fumantis amara
caligine oculos obcoecari, profundo gehennæ flu-
ctuantis immergi, edacissimis in aeternum dilaniari
vermibus, nec finire. Cassiodorus lib. de anima c. 19:
Miserissimi omnium sunt damnati et perdendo, quod
diligunt, et jugiter patiundo, quod nolunt. Aeternum
sine dulci vita, mors sine remediabili fine, civitas
sine laetitia, patria exosa, amara domicilia, coe-
tus tristium, turba lugentium. Smaragdus in pro-
log. regulæ: Duplex in gehenna est damnatorum
poena, illorum enim et mentem urit tristitia et cor-
pus flamma. Anselmus lib. de similitudin. cap. 49:
Erit ibi turpitudine, ponderositas, imbecillitas, servi-
tus, infirmitas, anxietas, insipientia, inimicitia, dis-
cordia, dedecus, impotentia, timor, tristitia. Septem
priores hujus miseriae partes corporis septemque
ultimas miseriam perficiunt mentis. Hugo Victor-
ius l. 4. de anim. c. 13: Ibi miseriae, ibi tenebrae,
ibi ordo nullus, ibi horror aeternus, ibi nulla spes
boni, nulla desperatio mali. Omnis qui est in eo,
odit se et omnes alios. Ibi vidit omnia genera tor-
mentorum, quorum minimum est majus omnibus his
tormentis, quaecunque in hoc seculo fieri possunt.
Ibi est fletus et stridor dentium, ibi transibitur a
frigore nivium ad calorem igneum, et utrumque in-
tolerabile. Ibi omnes comburuntur et vermibus cor-
roduntur, nec consumuntur. Vermis quorum non
moritur et ignis non exstinguitur. Nulla ibi vox,
nisi vae, vae! Vae habent, vae sonant. Tortores
ille diaboli torquent pariter et torquentur, et eo-
rum nunquam finis erit aut remedium. Talis est
infernus et millies peior. Bernhardus in lib. med.
cap. 3: Nihil aliud ibi auditur nisi fletus et plan-
ctus, gemitus et ululatus, moerores atque stridores
dentium, nihilque ibi videbitur nisi vermes et lar-
vales facies tortorum atque teterrima monstra dac-
monum.

Vermes crudeles mordebunt intima cordis,
Hinc dolor, inde pavor, gemitus, stupor et
timor horrens.

Ardebunt miseri in igne aeterno et in aeternum et
ultra. In carne cruciabuntur per ignem, in spiritu
per conscientiae vermem. Ibi erit dolor intolerabi-
lis, timor horribilis, foetor incomparabilis, mors
animæ et corporis sine spe veniæ et misericordiae.
Sic tamen morientur, ut semper vivant, et sic vi-
vent, ut semper moriantur. serm. 8. in Psalm.
Qui habitat in adjutorio etc.: Fletus ibi erit ob ignem,
qui non exstinguitur, stridor vero dentium ob ver-
mem, qui non moritur. Plane fletus ex dolore,
stridor dentium ex furore. Fletum nempe tormen-
torum immanitas, stridorem dentium relementia
ipsu tabescentis invidiæ et obstinata malignitas ex-
torquebit. Innocentius serm. 2. in die cinerum:
Pœna infernalis est restis ex tribus contexta funi-
culis, ex obscuritate tenebrarum, acerbitate poenu-
rum et diuturnitate miseriarum. lib. 3. de cont.
mund. c. 4: Pœnae infernales secundum diversu
peccata sunt diversae. Prima poena est ignis, se-
cunda frigoris; de his dixit Dominus: Ibi erit fle-
tus et stridor dentium Matth. 13. fletus propter fu-
num ignis, stridor dentium propter frigus: terti-
us erit foetor. De his tribus dicitur Psalm. 10. ignis,
sulfur et spiritus procellarum pars calicis eorum;
quarta vermes indeficientes, unde Esa. c. 66: Ver-
mis eorum non morietur; quinta mallei percutien-
tes, unde dicit Salomon. Prov. 19: Parata sunt
damnationis judicia blasphematoribus et percutien-
tes mallei stultorum corporibus; sexta tenebrae pal-
pabiles interiores et exteriores, unde Job. c. 10:
Terra miseriae et tenebrarum. Psalm. 43: In ae-
ternum non videbunt lumen. 1. Reg. 2: Impii in
tenebris conticescent; septima confusio peccatorum,
tunc enim erunt libri aperti Dan. 7. i. e. conscien-
tiae hominum erunt omnibus manifestae; octava
horribilis visio daemonum, qui videbuntur in ex-
cussione scintillarum de igne adscendentium; nona
igneae catenae, quibus impii singulis membris con-
stringentur. l. ejusd. c. 6: Est apud inferos sum-
ma tenebrarum obscuritas, immensa poenarum a-
cerbitas, infinita miseriarum aeternitas. In vitis
patrum l. 7. c. 44. de quodam abbate refertur, quod
ignem inferni jugiter sibi proponens dixerit: Video
ibi pares gemitus et incessabiles lacrymas; adapi-
cio stridentes dentibus et salientes toto corpore et
tremantes a capite usque ad pedes; video et mare
ignis bullientis immensurabile et circumfluentes et
mugientes, ut putent aliqui, usque ad coelos attingere
fluctus ignis et in tremendo illo mari innume-
rabiles homines dejectos et una voce omnes cla-
mantentes et ululantes simul, quales nemo super ter-
ram ululatus et voces unquam audierat, et sicut a-
rentia omnis virgulti cremare, misericordia autem
Dei se avertente ab illis. Bonaventura in diaet.
salut. tit. 10. c. 1: Pœnae reproborum erunt primo
acerbissimae et intolerabiles; gravissima enim
poena, quae in hoc mundo potest tolerari, minor
est poena inferni; secundo erunt diversae, unde
nota, quod in sacra Scriptura inveniuntur novem
poenae: prima est poena ignis, secunda poena est

vermis, ignis ardebit carnem, vermis ardebit mentem; tertia poena est foetor; quarta frigus; quinta fames macima, ibi namque est tanta inopia, quod neque guttam aquae poterunt habere; sexta poena est tortor vel potius tortores; septima horror; octava tenebrae, in quibus reprobi incarcerationantur et ligantur; nona poena et quasi principalis erit dolor, quia in illis poenis non solum erit acerbitas, sed contrarietas. Sunt autem doloris causae quatuor: prima est, quia amiserunt bona temporalia hujus vitae; secunda causa est, quia tempus perdiderunt, damnati namque darent libenter totum mundum pro uno momento temporis, si posset habere ad poenitendum; tertia causa est, quia visionem et gloriam Dei perdiderunt, quae carentia visionis Dei omnes gehennae cruciatus superat; quarta causa est, quia inferni vilitatem et miseriam acquisiverunt. Est enim locus infernalis tenebrosus et penuriosus, quod erit maxima poena divitibus et voluptuosis et magnatibus, quia in vila habuerunt domos sine fumo, ibi vero erit fumus continuus. Tercio est ibidem poenarum diuturnitas, erunt enim poenae infernales diuturnae, imo sempiternae. Quarto est in inferno poenarum universalitas; in inferno universae partes hominis, tam corporis quam animae, post diem iudicii erunt in igne, nunc autem videmus, quod homo non posset sine maximo tormento ignem in parte unius digiti sustinere per unam horam, quantus ergo erit dolor, quando totus homo ardebit in igne! Quinto et ultimo istae poenae infernales erunt inutiles et infructuosae, poena enim praesentis vitae brevis est, levis et fructuosa, sed futura est longissima et gravissima et infructuosa, quia si damnatus flendo tantum de lacrymis emitteret, quantum est de aqua in mari, non sufficeret ad lavandam maculam unius peccati mortalis. Idem part. 7. breviloqui c. 6: Ignis infernalis affliget et concremabit spiritus et corpora, nec tamen corpora illa consumet, sed semper affliget. Hujusmodi autem afflictioni ignis conjuncta erit afflictio secundum omnes sensus, conjuncta erit poena vermis et carentia visionis Dei, ita quod in his poenis erit varietas et cum varietate acerbitas et cum acerbitate interminabilitas. Idem in soliloquio cap. 3. t. 7. p. 126: Erit istic ignis ardens, frigus rigens, vermis immortalis, foetor intolerabilis, mallei percutientes, umbras palpabiles, confusio peccatorum, innodatio vinculorum, horribilis facies daemonum, mors optabitur, non dabitur, ibi torquens et puniens non fatigabitur, ibi qui torquetur, nunquam morietur, sic enim ignis ille consumet, ut vitam tamen semper servet; sic vetera tormenta patientur, ut semper innoventur; sic sine spe venturae et misericordiae semper vivent, ut tamen moriantur; sic morientur, ut tamen nunquam consumantur. Ludolphus Carthusianus de vit. Christi part. 2. cap. 88: Propter aversionem a creatore erit ibi carentia visionis Dei, propter conversionem ad creaturam, scilicet ad bonum commutabile spreto bono incommutabili, scilicet Deo, erit poena male-

riale, ignis vel incendii; propter deordinationem voluntatis contra instinctum rationis erit poena universi, quae consistit in afflictione varia, acris et aeterna. Ibi enim erit calor ignis, rigor frigoris, tenebrae, fumus, lacrymae interiores, adpectus daemonum, clamor in perpetuum, mallei percutientium, serpentes ac dracones, ariditas sitis, foetor sulfuris, vermis conscientiae, vincula, carcer, timor, dolor, pudor et confusio peccatorum omnibus patetium, invidia, rancor, tristitia, carentia divinae visionis, ablatio spei omnis salutis. Ipsum etiam omne, quod omnis creatura appetit, poena iis est, qui quaerent mortem naturalem, et non inveniunt. Reportus Holcothus lect. 55. in lib. Sapientiae septem poenales damnatorum condiciones recenset. Deponentur, inquit, cum confusione, affligentur cum despectione, repellentur sine responsione, destituentur authenticatione, punientur sine consolatione, contentur sine condonatione et supprimuntur sine recordatione. Laurentius Justinianus de connub. veri et animae c. 16: Erit ibi ignis inextinguibilis, frigus incomparabile et dentium stridor; ibi quoque est fumus teterrimus, tenebrae palpabiles, lacrymae interiores, horrida daemonum visio, improprie clamor, ariditas sitis, foetor sulfuris, vermis conscientiae, spiritualia vincula, carcer squalidus, timor crucians, palpitans tremor, anhelitus dolor, pudor confundens, invidia urens, discerpens rancor, tristitia affligens, carentia divinae visionis omnisque spei abolitio et salutis. Dionysius Carthusianus in com. Apoc. p. 301: Gravis est damnatorum poena propter tormenti acerbissimam, gravior propter suppliciorum diversitatem, gravissima propter suppliciorum aeternitatem. Idem libr. de quatuor novis. art. 37: Circa poenas inferni consideranda est primo earum aeternitas, quae super omnia graui premit, contristat et torquet damnatos, imo infernale incendium non affligit tam graviter infelices illos, quantum affligit eos consideratio, qui attendunt ac cogitant, se in tot ac tantis tormentis perpetuo permansuros, ex qua consideratione erit intolerabilis desperatio omnis boni. Secundo consideranda est circa poenas inferni earum acerbitas, poena enim ignis acerbissima est, ignis quoque infernalis omni igne apud nos existente infatigabiliter calidior poenaliorque existit. Et si quis ignis ille est calidissimus, ille frigus infernalis est vehementissimus. Idem dicendum de ceteris inferni tormentis. Tercio consideranda est infernalium tormentorum diversitas, quia iuxta magnitudinem multitudinemque culparum unusquisque reprobis variis poenis torquetur. Quarto circa poenas inferni pensanda est earum universalitas, quia in toto corpore et in singulis membris corporis iugiter affligentur, similiter in tota anima atque in singulis ejus viribus. Quinto attendenda est circa poenas inferni desolata et poenosa societas. Sexto pensanda est dispositio loci. Septimo irreparabilitas negligentiae et amissionis temporis hujus vitae ac damni inde secuti. Octavo puritas male-

illarum poenarum,¹ quibus nulla consolatio est admixta. Nono consideranda est poena damni damnatorum. Decimo consideranda est gravitas infernalium tormentorum ex parte patientium. Carthe-
nius l. 3. de quatuor noviss. c. 4: Erunt in inferno poenae interiores et exteriores. Quantum ad corpus spectat, punientur damnati a quatuor elemen-
tis, terra, aqua, igne et aëre. A terra quidem, quia undique ea vallabuntur, qui hic ordine inverso terrena praetulerunt terrae creatori; ab aëre simi-
liter punientur, quia ibi caliginosus erit et foetidus; ab igne ob calorem nimium, ab aqua ob stridens frigus etc. Fiet in ultima mundi purgatione quaedam segregatio elementorum et quidquid purum est ac nobile, superius remanebit ad gaudium et felicitatem justorum, quidquid ignobile et faeculentum, in infernum projicietur ad poenam iniquorum, ut quomodo omnis creatura Dei erit beatis gaudii materia, sic et damnatis ex omnibus creaturis tormentum accedat. Altera poena exterior erit in quinque sensibus corporeis, visu, auditu, gustu, olfactu, tactu. Nam visus solis, lunae stellarumque lumine ac splendore privabitur, nec non Christi et sanctorum omnium visione; contra punietur fletu, fumo ac turpissimorum daemonum omniumque damnatorum adspectu, aures, quae nunc vocanti Christo clauduntur, diabolo suadenti aperiuntur, clamore horribili assiduisque blasphemis, quas audient, torquebuntur; gustus siti et fame affligetur, omni ciborum et potuum voluptate privabitur; odoratus sulfureo foetore torquebitur, cum damnatis enim omnes hujus seculi faeces, sterquilinia, foetores in infernum ceu in cloacam quandam descendunt; denique tactus intus et extra medullas acerbissimo igne cremante torquebitur. Accedit et alia poena exterior, siquidem corpora damnatorum erunt deformia, passibilia, tarda, ponderosa, obscura, pallida, opaca. Ceterum ejusmodi poenae corporeae sensuumque exteriorum in animam ipsiusque sensus refluunt ac redundabunt, in imaginativam videlicet, aestimativam, memoriam sensitivam, phantasiam sensuum communem. Aestimativa cum viderit, coram se alios torqueri, indicibili horrore percutietur, ne pari modo crucietur; phantasiae visiones terrificae apparebunt; imaginativa de omnibus etiam bonis perperam cogitabit; memoria sensitiva torquebitur recordatione peccatorum suorum sraque et infrugifera poenitentia; in sensu communi refluunt omnes poenae sensuum exteriorum, tantusque ibi erit dolor et cruciatus, ut mens ad aliud dirigi non possit, nisi ad quod vis doloris impellit. Delectabilia quaeque a sensibus ac mente subtrahentur et cuncta tristitia exhibebuntur. Praeterea ibi erit perpetuus perversae voluntatis et lapsus, neque tam dolebunt, se peccasse, quam volup-
tates suas perdidisse. Ibi erunt et tenebrae interiores, privatio scilicet gratiae, privatio item scientiae humanae, coelestis ac divinae. Odio prosequuntur omnes Dei creaturas, daemones et sanctos angelos, homines quoque bonos et malos, imo Deum

ipsum, non quidem in se et sua natura, sed in effectibus justitiae suae. c. 5. Non solum in praesentia omnis mali, verum etiam in absentia omnis boni erunt poenae et cruciatus damnatorum, quia carebunt Dei gratia, sine qua qui vivit, misere vivit; carebunt omni voluptate, nedum coelesti ac divina, sed etiam temporali.

36. Sedenim ut gravitatem poenarum infernalium cognoscamus exactius, meditemur studiosius et consequenter peccata, quibus illae velut a caecia nubes attrahuntur, fugiamus cautius, progrediemur in illis explicandis hoc ordine. In poenis inferni consideranda est earum tum quantitas, tum qualitas. Quantitas est vel discreta, vel continua. Ad discretam quantitatem numerus, ad continuam refertur tempus. Numerus infernalium poenarum ex multiplici earundem varietate colligitur. Equis vero istam varietatem animo complecti, nedum verbis explicare potest? Quidquid in hac vita occurrit mali et adversi, illud omne ad poenas inferni utunque explicandas in Scripturis adhibetur. Equis certo ordine et numero complecti potest poenas illas, quae ratione aeternitatis sunt infinitae et interminabiles, ratione multiplicis varietatis innumerabiles, ratione acerbis et intensioris inaeestimabiles? Conabimur tamen eo usque progredi, quo in hujus vitae caligine et infirmitate possumus, quae enim et quot sint inferni poenae, solus Deus novit θεωρητικῶς, diaboli et damnati sciunt πρακτικῶς vel potius παθητικῶς, nullus autem hominum in his terris vivens definire et explicare potest ἀποδεικτικῶς. Potuissimus autem in principio hac uti distinctione, quod Scriptura inferni poenas describat 1. verbis propriis, in sensu literalis accipiendis, 2. figuratis ac metaphoris, ex sensu et usu hujus seculi traductis. Sed quia nullus hominum exacte scire ac definire potest, quae descriptiones poenarum infernalium sint propriae, quae vero figuratae, ideo juxta hanc distinctionem varietas illorum malorum vix potest in certas classes redigi. Alia igitur utemur via. Mala inferni describuntur nobis 1. γενικῶς, appellationibus generalibus universam istorum malorum congeriem complectentibus; 2. ειδικῶς, vocabulis specialibus certas illarum poenarum species exprimentibus. Quemadmodum enim in pictura primo intuemur tabellam totam variis imaginibus insignitam, postea singulas imagines seorsim contemplamur; ita quoque picturam inferni in Scriptura nobis propositam primum quidem generaliter et universim, postea vero specialiter et separatim pia mentis meditatione intueri convenit.

37. Generales descriptiones hae sunt, quando status damnatorum ac poenae inferni vocantur 1. *perditio*, ἀπώλεια, perditio, Job. 26, v. 6. Prov. 15, v. 12. Prov. 27, v. 20. Matth. 7, v. 13. Marc. 1, v. 24. Joh. 17, v. 11. Act. 8, v. 20. Rom. 9, v. 22. Phil. 1, v. 28. cap. 3, v. 19. 1. Tim. 6, v. 9. 2. Petr. 2, v. 1. etc. 2. *mors*, θάνατος, mors, Psalm. 34, v. 2. Mors. 22. Psalm. 49, v. 15. Ezech. 18, v. 20. cap. 28, v. 8. Joh. 6, v. 50. Rom. 1, v. 32. cap. 6, v. 23. Jacob.

Gravitas poenarum infernalium colligitur 1. ex quantitate earum discreta sive multiplici varietate.

Quae describitur 1. generaliter. Vocantur enim 1. perditio.

3. Inter-
itus.

5, v. 20. Apoc. 2, v. 11. cap. 20, v. 14. etc. 3. ὁλε-
9905, *interitus*, Matth. 10, v. 28. 1. Thess. 5, v. 3.
2. Thess. 1, v. 9. 1. Tim. 6, v. 9. ac differentiae
causa quandoque additur *perditio aeterna, interitus
aeternus, mors aeterna, mors secunda, φθόγá, cor-
ruptio* 2. Petr. 2, v. 12. quo pertinet, quod corpora
damnatorum vocantur *καρνα, cadavera* Esa. 66, v. 23.
nimirum quia ipsi sunt aeterna morte mortui. In
parabola decem minarum Luc. 19, v. 27. inimici re-
gis jubentur *interfici*, ut significetur, hostes Christi
aeterna morte perdendos. Vocatur autem miserrimus
damnatorum status *perditio, mors ac interitus*,
non quod sit absoluta quaedam ἀνπαγήλα ac red-
actio vel totius compositi vel partis alterutrius in
nihilum, quia animae et corpora damnatorum in ae-
ternis suppliciis vivent, sed quia de omnibus malae
mortis speciebus aliquid participat. (Scholastici sic
distinguunt: vita animae duplex est, *essentialis et
habitualis* seu *relata ad aliud*. Illa in esse, haec
in bene esse consistit. Anima impii quoad esse
nunquam perit, quoad bene esse in perditionem ruit.)
Dico *malae mortis*, quia de salutari, bona ac spiri-
tuali illa fidelium morte, qua in hac vita mortui di-
cuntur peccato, legi, mundo et carni, nihil quid-
quam participat. Diximus autem suo loco, mortis
nomine intelligi 1) *omnis generis calamitates et ad-
versitates* homini in hac vita propter peccatum tole-
randas, Exod. 10, v. 17. 1. Cor. 15, v. 31. 2. Cor.
1, v. 10. etc. jam vero in inferno est *συνεργισμός*,
congeries, colluvies atque confluvies omnium omnino
miseriarum, calamitatum et adversitatum, quae in
haec vita homini unquam obtigerunt vel obtingere
potuerunt, utique ergo status damnatorum rectissime
interitus ac mors vocatur. 2) *Mortem corporalem
atque naturalem*, quae est animae a corpore disso-
lutio, Matth. 10, v. 21. cap. 16, v. 28. Rom. 5, v. 14.
1. Cor. 3, v. 22. et alibi passim. Quamvis vero in
morte aeterna animae damnatorum resuscitatis cor-
poribus unitae non separentur a suis corporibus,
qua in parte discrimen est inter mortem temporalem
et aeternam, tamen convenit mors secunda sive ae-
terna cum morte prima, ratione tum *originis*, quia
utraque est consequens et poena peccati; tum *hor-
roris*, ut enim mors corporalis in se ac per se con-
siderata est omnium terribilium terribilissimum, sic
mors aeternalis longe adhuc horribilior ac terribilior;
tum *doloris et angoris*, quia ut anima non sine
gravissimo dolore a corpore divellitur, sic damnato-
rum mors perpetuo angore et continua anxietate de-
finitur; tum *effectus et consequentis*, per mortem
corporalem cadaver anima destitutum redditur pon-
derosum, foetidum, abominabile, vermibus et putre-
dine scatens, sic damnatorum corpora non erunt
quidem anima cassa, interim erunt nihilominus pon-
derosa, foetida, abominabilia ac a rodentibus ver-
mibus in aeternum lacinabuntur. 3) *Mortem spiri-
tuali* *infidelium*, qua in peccatis suis mortui a
vera animae vita, quae in Deo est, separati dicun-
tur Matth. 8, v. 22. Luc. 9, v. 60. cap. 15, v. 24.
Joh. 5, v. 25. 1. Tim. 5, v. 6. Eph. 2, v. 5. Col. 2,

v. 13. Cum hac spirituali infidelium morte arctis-
sima cognatio morti impiorum aeternae intercedit,
quia impii inferno adjudicandi a vera vita, quae in
Deo est, a gratiosa Dei inhabitatione, ab omni gau-
dii participatione in aeternum sunt exclusi, quin imo
damnatorum respectu hujus aeternae ac secundae
mortis longe pejor est conditio quam infidelium in
hoc mundo respectu mortis spiritualis, quia infideli-
bus durante adhuc tempore gratiae patet aditus ad
poenitentiam et reconciliationem cum Deo, quo fin-
etiam ipsis conversionis media verbum et sacramen-
ta offeruntur; sed damnati irremediabiliter mor-
tunt obnoxii et a facie Dei in aeternum ac plenarie
abjecti. Inde *vitam extra vitam in morte non in-
veniente in aeternum traducunt*.

38. De hac aeterna damnatorum morte sic dis-
serunt pii veteres. Ambrosius in comm. Rom. 5:
*Mors duplex, dissolutio corporis, cum anima a cor-
pore separatur; et mors, quae secunda dicitur in
gehenna*. Lactantius lib. 2. instit. cap. 13: *Duplex
est mors, primam sic definimus: mors est naturae
animantium dissolutio, vel ita, mors est corporis
animaeque seductio; secundam vero sic: mors est
aeterni doloris perpessio, vel ita, mors est anima-
rum pro meritis ad aeterna supplicia damnatio*.
Augustinus lib. 6. de civit. Dei cap. 12: *Eam vitam
aeternam dicimus, ubi est sine fine felicitas. Nam
si anima in poenis vivit aeternis, quibus et ipsi
spiritus cruciantur immundi, mors illa potius
aeterna dicenda est quam vita. Nulla quippe ma-
jor aut pejor est mors, quam ubi non moritur
mors. Sed quod animae natura per id, quod im-
mortalis creata est, sine quocumque vita esse non
potest, summa mors ejus est alienatio a vita Dei
in aeternitate supplicii*. lib. 13. de civit. Dei cap.
2: *Mors animae fit, cum eam deserit Deus, sicut
mors corporis, cum id deserit anima. Ergo utrius-
que rei, id est totius hominis, mors est, cum anima
a Deo deserta deserit corpus. Hujusmodi autem
totius hominis mortem illa sequitur, quam secun-
dam mortem divinarum eloquiorum appellat aucto-
ritas. Hanc Salvator significavit, ubi ait: Ecce
timete, qui habet potestatem et corpus et animam
perdere in gehenna; quod cum non antea fiat,
quam cum anima corpori sic fuerit copulata, ut
nulla diremptione separentur, mirum videri potest,
quomodo corpus ea morte dicatur occidi, quia non
ab anima deseritur, sed animatum sentiensque cruci-
ciatur. Nam illa poena ultima ac sempiterna
recte mors animae dicitur, quia non vivit ex Deo,
mors autem corporis, quoniam modo cum vivit ex
anima? non enim aliter possunt ipsa corporalia,
quae post resurrectionem futura sunt, sentire tor-
menta. An quia vita qualiscumque aliquod bonum
est, dolor autem malum, ideo nec vivere corpus el-
cendum est, in quo anima non vivendi causa est
sed dolendi? Et postea: In damnatione noceat
quavis homo sentire non desinat, tamen quia sen-
sus ipse nec voluptate suavis, nec quiete sublevis,
sed dolore poenalis est, non immerito mors est*

potius appellata quam vita. lib. ejusd. cap. 11. circa fin.: *Secunda mors est omnium malorum pessima, quae non fit separatione animae et corporis, sed in aeternam poenam potius utriusque complexu. Ibi non erunt homines ante mortem atque post mortem, sed semper in morte, ac per hoc nunquam viventes, nunquam mortui, sed sine fine morientes. Nunquam enim erit homini pejus in morte, quam ubi erit mors ipsa sine morte.* lib. 19. de civ. Dei c. 28: *Miseria damnatorum sempiterna, ideo secunda mors dicitur, quia nec anima ibi vivere dicenda est, quae a vita Dei alienata erit; nec corpus, quod aeternis cruciatibus subiacebit. Ac per hoc ideo durior secunda mors erit, quia finire morte non poterit etc. Quod bellum gravius et amarum cogitari potest, quam ubi voluntas sic adversa est passioni et passio voluntati, ut nullius eorum victoria tales inimicitiae finiantur, et ubi sic confligit cum ipsa natura corporis vis doloris, ut neutrum alteri cedat? Hic enim quando contingit iste confictus, aut dolor vincit et sensum mors adimit, aut natura perdurans vincit et dolorem sanitas tollit; ibi autem et dolor permanet, ut affligat, et natura perdurat, ut sentiat, quia utrumque ideo non deficit, ne poena deficiat.* lib. 21. de civ. Dei cap. 3: *Non enim nulla sed sempiterna mors erit, quando nec vivere anima poterit Deum non habendo, nec doloribus corporis carcere moriendo. Prima mors animam nolentem pellit de corpore, secunda mors animam nolentem tenet in corpore. Ab utraque morte communiter id habetur, ut quod non vult anima, de suo corpore patiat. Est et hoc Augustini: Miseria damnatorum nec vita, nec mors est, quia in utraque boni aliquid invenitur; in vita requies est, in morte terminus, sed miseria illa non habet requiem, nec terminum. Quid ergo est? malum vitae et malum mortis a morte. Cruciatu habet sine fine, a vita durationem accipit sine requie.* Paulinus de obitu Celsi:

*Vita erit his sine fine mori et mors vivere poenis,
Et durante suas pascere carne cruce.
Ipse suos proprio peccator corpore gignet
Carnifices et erit vermibus esca suis.*

Anselmus lib. de similitud. c. 58: *Si male quis nunc vixerit, non nisi moriendo tunc vivere poterit. Nil ergo brevius illa vita, cui mors semper fuerit juncta.* Fulgentius lib. 1. ad Monimum c. 6: *Huic unæ morti, quam peccator sibi per contemptum divinae jussionis injuste concupiscendo arcessivit, duplicem Deus mortem juste judicando retribuit, hoc est primam in separatione animae et corporis, secundam in aeterna cruciatione animae et corporis; ac per hoc primam, qua discedente anima caro sola moritur, secundam vero, quando rediens in carnem anima in eadem et cum eadem, in qua peccavit, carne torquetur, ut cum qua communicavit mortem peccati, quod Dei bonitas interdixit homini, cum ipsa communicet mortem supplicii, quod para-*

vit divina justitia peccatori. Gregorius l. 6. mor. c. 39: *Fil miseris mors sine morte, quia mors perimit et non exstinguit.* Smaragdus ad c. 4. reg. ex Prosp. l. 3. de vit. contempl. c. 12: *Omnes qui in gehenna dicuntur occidi, non hoc cum illis agitur, ut consumti doloribus aliquando deficiant, sed ut in illis poenaliiter vivant.* Algerus l. 2. de euchar. c. 5: *Mali etiam in corpore vitam aeternam habebunt, quam tamen magis mortem dicerim, quia Deo, qui vere vita est, non placebunt, et ideo sine divina gratia misera erit aeternitas, quia aeterna miseria.* Bernhardus in med. devot. c. 3. col. 1193: *Erit ibi mors animae et corporis, sic tamen morientur, ut semper vivant, sic vivent, ut semper moriantur.* Idem: *Vita erit mortifera et mors immortalis. Si vita es, cur occidis? si mors, quomodo semper duras?* Idem ad Eugen. papam: *Cogita, quantum malum sit mori vitae aeternae, vivere morti sempiternae.* Manuel Palaeologus orat. 6: *At ubi tristissimam illam mortem appetierit animus, etiam corpus ipsum post resurrectionem quasi mortuum et miserum modis omnibus erit. Nam quo pacto res aliter se habere possit, cum id, quod ipsum corpus vivificat, veram vitam, qui Deus est, amiserit?* Ex quibus facile intelligi potest, quid respondendum sit ad quaestionem, quomodo status damnatorum dicatur mors, cum mortem dicantur optare et quaerere, Apoc. 9. v. 6. Communiter respondent, per mortem hic intelligi ἀνάστασιν, ut sit sensus, optabant in XX. nihilum redigi, ut a cruciatibus illis liberentur. Sed quia vocabulum mortis nusquam in Scriptura pro ἀνάστασις omnimoda usurpatur, nam nec corporalis nec spiritualis, nec temporalis nec aeterna, nec proprie nec metaphorice dicta mors est ἀνάστασις, ideo rectius dicitur, Johannem loqui de morte corporali in sensu comparato. Natura omnes fugiunt et exhorrent mortem, sed tanti erunt damnatorum cruciatus, ut mortem ac interitum, quem alias omnia viventia fugiunt, prae magnitudine dolorum exoptent, per mortem enim temporalem corpus a doloribus liberari norunt.

39. 4. Indigitatur etiam miserrimus damnatorum status nomine *κρίματος καὶ κρίσεως*, *judicii*, Matth. 23. v. 14. Marc. 12. v. 40. Luc. 20. v. 47. Joh. 5. v. 29. Hebr. 10. v. 27. *κρίματος αἰώνιου* Hebr. 6. v. 2. item *κατακρίματος καὶ κατακρίσεως*, *condemnationis*, Matth. 12. v. 41. Marc. 16. v. 16. Rom. 8. v. 1. 1. Cor. 11. v. 32. Jac. 5. v. 9. etc. primo quidem *μετῶντων*, quia in judicio extremo, quod Christus adversus eos instituet, denuntiabitur ipsis aeterna damnatio, quo sensu ipsi soli dicuntur *venire in judicium* Joh. 5. v. 24. et *ad judicium resurgere* v. 29. deinde etiam *μεταφορικῶς*. Quemadmodum enim in hac vita facinorosus ad supplicium a iudice damnatus, quia nihil aliud quam praesentissimam mortem ob oculos sibi propositam videt, propterea animo valde angitur, horrore concutitur ac tremore totus percussitur; sic impii audita damnatoria sententia horribili et ineffabili angore afficientur. Quemadmodum facinorosus morti condemnatus publicae

4. Judicium.

ignominiae et communi omnium spectaculo exponitur; sic damnati aeternis opprobriis in conspectu omnium angelorum et hominum afficientur, Dan. 12, v. 2. Quemadmodum adjudicatus morti et ultimo supplicio ob flagitia sua destinatus gravissima tormenta sustinet et maximis cum doloribus vitam finit; sic damnati perpetuos cruciatus et mortem aeternam sustinebunt. Quemadmodum supplicio affectus non revertitur in hanc vitam, sed abscinditur a viventium regione; sic damnati a vera vita, quae in Deo est, aeternum erunt abalienati nec unquam incem iterum videbunt.

5. Ira Dei. 40. 5. Denique etiam tota congeries malorum, quae damnatos premet, *irae divinae* nomine *ἐπιτομικῶς* exprimitur, Joh. 3, v. 36. Rom. 2, v. 8. Eph. 5, v. 6. Col. 3, v. 6. 1. Thess. 1, v. 10. cap. 3, v. 9. Apoc. 14, v. 9. etc. in quo itidem species quaedam metonymiae occurrit, quia ira Dei adversus damnatorum peccata est causa efficiens et conservans illorum cruciatuum. Rom. 2, v. 5: *Cumulas tibi iram*, hoc est poenas ex ira infligendas, *in die irae*. Haec justissima vindictis Dei ira breviter exprimit omnia suppliciorum genera, quaecunque de damnatis cogitari, vel praedicari possunt, quia Deus totam suam iram in aeternum super eos effundet. Quando in hac vita Deus ex justa ira poenas immittit, tum non effundit totam suam iram, *sed in ira recordatur suae misericordiae*; sed de damnatis dicitur, quod *faeces irae divinae* sint sorbituri Psalm. 75, v. 9. hoc est quod totum poculum ira divina plenum usque ad fundum cogentur evacuare, quodque bibituri sint *ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ κεκρασμένον τοῦ ἀκράτου ἐν τῇ ποτηρίῃ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ* Apocal. 14, v. 10. non erit mixtum sive *temperatum poculum* misericordiae, ideo vocatur *ἄκρατον*, interim tamen turbidis variarum ac diversarum poenarum faecibus erit plenum, inde vocatur *κεκρασμένον*. Ut autem Deus in hac vita non effundit totam suam iram, ita quoque *non irascitur in aeternum* Psalm. 77, v. 8. Psalm. 103, v. 9. sed super damnatos instar gravissimi ponderis *manebit ira Dei* in aeternum Joh. 3, v. 36. a qua nullis mediis ac remediis poterunt liberari. Damascenus lib. 2. orth. fid. c. 29. (al. 31.) duas constituit divinae desertionis species, unam vocat *οικονομικὴν καὶ παιδευτικὴν, dispensativam et correctoriam*, alteram *τελείαν καὶ ἀπογνωστικὴν, perfectam et prorsus separatoriam*, quae posterior species damnatis a facie Dei penitus abjectis proprie competit.

2. Ex specialium eorum consideratione. Mala damnatorum sunt 1. *στερητικά*. 41. *Εἰδικῶς*, in specie, mala damnatorum sunt vel *στερητικά* vel *θετικά*. Quemadmodum gratiae divinae distinguuntur in *privativas ac positivas*, illae dicuntur, quibus a malis nos custodit, hae vero, quibus bona in nos confert, unde vulgatum illud dicitur: *Plures sunt gratiae Dei privativae quam positivae*; ita quoque mala damnatorum dispescere possumus in *privativa ac positiva*, erit enim in inferno *absentia omnis boni ac praesentia omnis mali*. Eequid namque boni illi adesse et contra quid mali illi deesse potest, cui Deus *τελὲως καὶ ἀπογνωστικῶς*

κῶς in aeternum irascitur, qui a Deo summo, unico et infinito bono separatur? Quemadmodum *vis* Dei beatifica, in qua vita aeterna consistit, complectitur *στέρησιν πάντων κακῶν καὶ θέσιν πάντων καλῶν*; ita e contrario alienatio a conspectu Dei, in qua inferni poena consistit, complectitur *στέρησιν πάντων καλῶν καὶ θέσιν πάντων κακῶν*. Quemadmodum in impenitentia, incredulitate et aliis peccatis, propter quae impii in infernum praecipitabantur, est non solum *στέρησις* sed etiam *θέσις*, avertunt enim se a Deo creatore, bono incommutabili, et motu inordinato converterunt se ad creaturam, bonum commutabile, peccarunt tum *omittendo* divinitus praecepta, tum *committendo* divinitus prohibita; ita quoque in poenis inferni ex peccato orti erit *στέρησις, privatio, omnis boni ac θέσις, positio, omnis mali*; erit ibi carentia visionis Dei, erit etiam poena aeterni et gravissimi incendii. Scholastici dicunt, in damnatione esse duo, *poenas* scilicet *afflictionem et aeternam a Deo separationem*, Bonaventura 4. sent. distinct. 48. in dub. lit. 1. mala *θετικά* vocat *poenas sensus, στερητικά poenas damni*, compend. theol. lib. 7. cap. 3. *Poenā damni est privatio praemii beatifici, poena sensus est afflictio infernalis tormenti*, Cameracensis in princ. 1. sentent.

42. Mala *στερητικά* varia sunt ac multiplicia. Principale est *separatio a Deo et Filio ejus Christo Jesu, aversio divinae faciei, carentia divinae visionis, elongatio a beatifico Dei conspectu*. Quidam vocant *ἀποωνησταν, relegationem* in perpetuum exsilium. Psalm. 5, v. 5: *Non habitabit iustus te malignus*. Matth. 25, v. 41: *Discedite a me in ignem*. 2. Thess. 1, v. 9: *Dabunt poenas a facie Dei* (abjecti ac separati, quo sensu particula *ἐκ* respondens Hebraeo *מִן* saepius usurpatur). *Peccata dividunt inter Deum et homines et abscondunt faciem Dei ab hominibus* Esa. 59, v. 2. jam vero impii in peccatis suis mortui reatu eorum in aeternum tenentur obstricti, utique ergo propter peccata illa non remissa nec unquam remittenda faciem suam in aeternum ab illis abscondit. *Deus lux est et tenebrae non sunt in eo ullae* 1. Joh. 1, v. 5. jam vero damnati *projicientur in tenebras exteriores* Matth. 8, v. 12. cap. 22, v. 13. ergo etiam faciem ac lucem divinam non videbunt. Hieronymus in comm. Matth. 8: *Tenebrae semper interiores sunt, non exteriores; sed quoniam qui a Domino foras expellitur, lumen relinquit, idcirco exteriores tenebrae nominatae sunt*. Prosper lib. 3. de vit. contempl. cap. 12: *In exteriores tenebras mitti nihil aliud erit nisi a Domino, qui est mentium lumen, expelli*. Quemadmodum electorum beatitudo essentialiter ac principaliter in visione Dei consistet, 1. Cor. 13, v. 12: *Videmus eum a facie ad faciem*. 2. Cor. 5, v. 7. *διὰ εἰδέναι*. 1. Joh. 3, v. 2: *Videbimus eum sicut est*. Apoc. 22, v. 4: *Videbunt faciem Dei et Agni*; sic versa damnatorum infelicitas essentialiter ac principaliter in carentia visionis divinae et in *aversione* divinae faciei consistet. Angelorum beatitudo et

describitur, quod *semper videant faciem Dei*, qui in coelis est Matth. 18, v. 10. ergo etiam diabolorum et omnium impiorum damnatio recte sic describitur, quod non videant faciem Dei. Notandum vero, faciem Dei in Scripturis accipi potissimum dupliciter, primo quidem pro *Dei favore, gratia et benevolentia*; deinde vero pro *ipsius ira et indignatione*, quemadmodum etiam homo favorem et iram suam in facie alteri demonstrat. Quando igitur ab impiis dicitur Deus *faciem suam aversurus* ac ipsi a visione faciei divinae dicuntur excludendi, tunc facies in priore significatione usurpatur; sed respecta posterioris significationis *ponet et obfirmabit faciem suam contra damnatos* Lev. 17, v. 10. cap. 20, v. 5. cap. 26, v. 17. *exardescet a facie ejus ignis ardens usque ad novissima inferni* Psalm. 18, v. 9. nec poterunt a facie Dei damnati effugere Psalm. 139, v. 7. etc. quo sensu quidem exponunt dictum apostolicum 2. Thess. 1, v. 9. *poenas dabo a facie Dei*, id est ab ira et furore ejus, ac damnati petunt, se abscondi a facie Dei Apoc. 6, v. 17. ubi *ἐξήγησας* statim additur v. 18. quia *venit dies magnus irae*. Quando in hac vita pii non percipiunt sensum divinae gratiae ac gustum dulcedinis divinae, videntur sibi projecti a facie Dei Psalm. 31, v. 23. unde tam anxie et sollicite orant, *usque quo Domine avertis faciem tuam?* Psalm. 13, v. 1. *Ne avertis faciem tuam a me* Psalm. 27, v. 9. *Quare faciem tuam avertis?* Psalm. 44, v. 24. *Ne projicias me a facie tua* Psalm. 51, v. 13. etc. Sed haec aversio non est ἀπογνωστική, sed παιδευτική; et quando Deus a damnatis dicitur avertere et abscondere faciem eosque a facie sua abicere, tunc talis faciei aversio intelligitur, quae in perpetuum durabit, ita ut nulla amplius spes supersit, fore aliquando, ut Deus reconciliatus amicam suam faciem illis ostendat. Huc pertinent dicta Scripturae, in quibus damnatio describitur per Dei iram, quae paulo ante sunt enumerata, quia finalis illa Dei iramens super damnatos in aeternum nihil aliud est quam aversio et absconditio divinae faciei ab illis in perpetuum. Haec alienatio a gratia et vita Dei complectitur finalem, perfectam et totalem ἀποκοπήν καὶ ἀπορρομήν, avulsionem, a Christo capite: *discedite a me* Matth. 7, v. 23. cap. 25, v. 41. *alter relinquetur* Luc. 17, v. 34. ita ut nulla amplius superest spes, fore ut aliquando mystico illi corpori, cuius caput est Christus, inserantur; itemque *jacturam irreparabilem sapientiae, justitiae, vitae, gloriae, laetitiae, felicitatis ac beatitudinis sempiternae*, in qua Deus erit omnia in omnibus 1. Cor. 15, v. 28. *ne se a facie ad faciem contuendum electis praestabit*. Quomodo enim avulsi a Deo, qui est summum bonum, summa laetitia ac ipsa vita, possent frui ullo bono spirituali ac coelesti? Absalon urgebat Joabum, ut sese aut in conspectum regis iterum produceret, aut occideret 2. Sam. 14, v. 32. ergo morti aequiparat, quod a facie regis cogatur exulare. Quanto majus et incomparabiliter majus malum erit a facie coelestis regis exulare!

Gerhardi loci. IX.

43. De hoc damnatorum statu sic loquuntur pii (ed. princ.) veteres. Irenaeus lib. 5. advers. haeres. cap. 22. p. 351: *Quicumque erga Deum custodiunt dilectionem suam, his praestat communionem; communio autem Dei vita et lumen et fructio eorum, quae sunt apud eum bonorum; quicumque autem absistunt secundum sententiam suam ab eo, his eam, quae electa est ab ipsis, separationem inducit; separatio autem Dei mors et separatio lucis tenebrae, et separatio Dei amissio omnium, quae sunt apud Deum bonorum etc. aeterna autem et sine fine sunt a Deo bona, propter hoc et amissio eorum aeterna et sine fine est*. Chrysostomus homil. 24. in Matth. cap. 7: *Mille gehennas ponas et nihil tale est, quale est excludi a gloria et odio haberi a Deo*. Ibidem: *Duae erunt poenae in inferno, comburi et a regno Dei excludi, haec poena difficilior est*. Basilii in orat. de extremo judicio, quae exstat in operibus Ephraemi: *Dei alienatio atque aversio etiam inter omnes poenas, quae in gehenna expectantur, intolerabilior graviorque est ei, qui patitur, quam oculo lucis privatio, etiamsi dolore careat, θεοῦ ἀλλοτριώσεως καὶ ἀποστροφῆς καὶ τῶν ἐν γέννῃ προσδοκωμένων κολάσεων ἀπορητότερόν ἐστι καὶ βαρύτερον τῷ παθόντι ὡς ὀφθαλμῷ φωτὸς στέρησις, καὶ μὴ ὁδὴν προσῆ*. Augustinus lib. 1. hypognostic.: *Mors seu damnatio est privatio vitae seu alienatio a Dei vita*. in lib. de triplic. habitac.: *Absentia Christi quoad privationem omnia alia tormenta superat et omnibus poenis intolerabilior est*. Fulgentius dicit: *Si in carcere inferni conclusi Dei faciem viderent, nullam poenam, nullum dolorem nullamque tristitiam sentirent*. Damascenus in vita Barlaam. cap. 8: *Omnium inferni tormentorum nullum aequae grave et acerbum est atque a Deo abalienari et a dulcissima ipsius facie abjici gloriaque illa, quae nullis verbis exponi potest, orbari etc.* Bernhardus de interiori domo c. 38. p. 226: *Deum non videre superat omnia gehennae supplicia*. Idem in medit. devotiss. cap. 3: *Quis putas tunc moeror erit, quis luctus, quae tristitia, cum separabuntur impii a consortio sanctorum et a visione Dei?*

44. Ex hac separatione a Deo porro consequitur separatio 1. ab angelis beatis et sanctis illis spiritibus. Angeli adstant coram Dei throno Dan. 7, v. 10. et ut dilecti Dei filii Job. 1, v. 6. cap. 33, v. 23. *paternam illius faciem semper intuentur* Matth. 18, v. 10. jam vero damnati a conspectu et throno Dei erunt separati, ergo etiam ab angelis. Ubi non habet locum Dei gratia, ibi nec obtinet gratiosa angelorum praesentia, ut Lutherus ex collatione Psalm. 8, v. 6. et Hebr. 2, v. 7. recte colligit. Jam vero damnati a gratia Dei penitus erunt ἀφωρισμένοι ac segregati, ergo etiam angelorum non fruentur conspectu ac praesentia. *Sicut fumus apes et foetor columbas abigit, sic angelos πολύδακρυς καὶ δυσώδης ἀμαρτία*, teste Basilio in Psalm. 33. jam vero peccata damnatorum manent et in aeternum manebunt Matth. 12, v. 31. Joh. 9, v. 41. *Iniquitates ipsorum supergredientur caput eorum et sicut*

Ex quo
sequitur
separatio
1. a beatis
angelis.

XX. 203. *onus grave gravatae erunt super eos* Psalm. 38, v. 5. ergo etiam pestilens peccatorum et infernalis ignis foetor procul ablegabit a damnatis angelos.

2. a beatis hominibus.

2. *Ab omnibus sanctis et beatis hominibus in coelo* Matth. 8, v. 11. et 12. pii cum Abrahamo, Isaaco et Jacobo recumbent in regno coelorum, sed impii projicientur in tenebras exteriores. Matth. 22, v. 13. non habens vestem nuptialem a convivis separatus in tenebras exteriores projicitur. cap. 24, v. 40. dividet eum, id est a consortio fidelium servorum separabit. Luc. 16, v. 23. videt damnatus epulo Lazarum in sinu Abrahae, sed audire cogitur v. 26. *firmatum esse chasma magnum*, quod prohibeat, quominus damnati ad beatorum societatem transire possint. Cyrillus Alexandrinus in orat. de exitu animae: *Iusti in aestimatione habentur et peccatores probis impetuntur; iusti in sanctificatione, peccatores in incendio; iusti laudibus evolvuntur, peccatores miseria deprimuntur; iusti in sanctorum statione, peccatores in perpetuo exilio; iusti audiunt: Venite benedicti, possidete regnum, peccatores autem illud: Discedite a me maledicti; iusti in paradiso, peccatores in igne vivacissimo et inexstincto; iusti deliciis affluunt, peccatores labore conficiuntur; iusti choros agitant, peccatores sunt in vinculis; iusti concinunt, peccatores lugent; iusti ter felices, peccatores ter miseri; iusti in cantu, peccatores in specu; iusti in sinu Abrahae, peccatores in sinu Belial; iusti in quiete, peccatores in poenis; iusti in fulgore, peccatores in caligine procellarum; iusti cum angelis plaudunt, peccatores cum daemonibus lugent; iusti in medio lucis, peccatores in medio tenebrarum; iustos paracletus consolatur, peccatores cum daemonibus poenas lugunt; iusti assistunt solio Domini, peccatores adstant ultricibus tenebris; iusti sine ulla temporis intermissione faciem Domini intuentur, peccatoribus vultus diaboli semper adversus; iusti cum angelis vivunt, peccatores associantur daemonibus; iusti preces effundunt, peccatores iuge lamentum; iusti sursum, peccatores deorsum; iusti in coelo, peccatores in abyso; iusti in perenni vita, peccatores in morte perditionis; iusti in manu Dei sunt, peccatores in loco diaboli; iusti cum Deo, peccatores cum Satana. Quare cum tam dispar ac diversa sit iustorum et peccatorum conditio, utique etiam inter iustos et peccatores, id est inter beatos ac damnatos, erit longe maxima separatio. Augustinus lib. 20. de civ. Dei cap. 22: *Qui erunt in poenis, quid agatur intus in gaudio Domini, nescient; qui vero erunt in illo gaudio, quid agatur foris in tenebris exterioribus, scient.* Bernhardus ad Eugen. papam: *Cogita, quantum malum sit a facie Christi separari, ab illo gaudio divinae contemplationis excludi et beatissima omnium societate privari.* 3. *A paradiso coelesti.* Sive enim coeli nomine intelligamus felicissimum et beatissimum piorum in vita aeterna statum, sive illud *πρόν*, in quo beatifica Dei visione et gaudiis vitae aeternae perfruuntur, ab utroque damnati sunt quam maxime remoti. Prius probant*

3. a paradiso.

omnia Scripturae dicta, quae de statu beatorum in coelo ac damnatorum in inferno *ἐννέμεται*, sibi invicem et quidem diametraliter opposito, loquuntur, quorum summam breviter collegit Cyrillus Alexandrinus loco proxime citato. Posterius patet ex dictis illis Scripturae, quae coelum beatorum sedem respectu nostri in summo, infernum damnatorum carcerem in imo respectu nostri collocant. Matth. 11, v. 22: *Capernaum usque ad coelum exaltata es infernum usque deprimetur.* Luc. 16, v. 23. *videt Lazarum in sinu Abrahae ἀπὸ μακρόθεν* et v. 26. audit ab Abrahamo, *magnum chasma esse inter beatorum et damnatorum domicilium firmatum*; per chasma *μεταπορείας* innuitur extrema illa et maxima distantia, qua altitudo coeli a profunditate inferni separatur. Apoc. 21, v. 27: *Non intrabit in coelestem Hierosolymam aliquid coinquinatum.* cap. 22, v. 15: *Ἔξω, foris, extra civitatem coelestem, sunt canes et venefici.* Ephraemus in lib. de vera poenit. cap. 8: *Tunc jam impelluntur miseri (damnati) ab angelis terribilibus acti, caesi atque flagellati pergitque ad mugientes et stridentes dentibus crebrisque post tergum adspicientes, si quo pacto intueri et illud gaudium, unde ipsi separati sunt, intueri queant; vident autem lucem illam ineffabilem, adspiciunt amoenitates paradisi, vident magna illa et praeclara munera, quae percipiunt a rege gloriae, qui legitime certarunt, intuentur notos dudum et familiares suos aeternis gaudiis fruentes, quos ipsi percipere non meruerunt, et lamentantur inmiscuntque graviter etc.* Quemadmodum primi parentes post admissum peccatum e paradiso expulsi a Cherubim ab ejus ingressu arcebantur Genes. 3, v. 24. sic damnati post extremum iudicium et promulgatam damnationis sententiam a paradiso coelesti aeternum exulare cogentur. 4. *A luce, gaudio, quiete et felicitate.* Paradisus coelestis est regni lucis, theatri gaudii, conclave quietis et raptus omnis felicitatis. Quare cum damnati a paradiso futuri sint exules atque extorres, ideo etiam omni luce, gaudio, quiete et felicitate privabuntur, imo dicuntur versari in terra tenebrarum et umbris mortis seu mortifera Job. 10, v. 21. *in terra obscuritatis, quae est caligo umbras mortis* v. 22. tribuuntur ipsis tenebrae horribiles et absconditas Job. 24, v. 26. *tenebrae exteriores* Matth. 8, v. 12. cap. 22, v. 13. cap. 25, v. 30. *caligo tenebrarum* 2. Petr. 2, v. 17. *caligo tenebrarum* Judae v. 13. quarum typus fuit tenebrae Aegyptiacae, quas horribiles et palpabiles Spiritus sanctus vocat Exod. 10, v. 22. Sapient. 14, v. 18. et seqq. dicuntur in aeternum non viciri *lumen* Psalm. 49, v. 20. Et sane si diligenter attenderamus, deprehendemus, quidquid tenebrarum nomine in Scripturis significatur, illud omne infernum ac damnatorum statui convenire. Tenebrarum nomen intelligitur primo *privatio lucis naturalis* Genes. 1, v. 2. Deut. 28, v. 29. Jos. 24, v. 7. etc. atque infernus est locus tenebrarum Job. 38, v. 19. *destitutus omni luce.* Ut *claritas Dei* illuminat coelestem Hierosolymam, ob quam divinam lucem non indiget

luce naturali solis et lunae Apocal. 21, v. 23. cap. 22, v. 5. sic diabolus, princeps tenebrarum Eph. 6, v. 12. infernum, qui est regnum tenebrarum, tanta obfuscat caligine, ut luci naturali ad eum non pateat aditus. Damnatis, ut vulgaris habet Leonius:

Nec sol, nec luna, nec stella videbitur una.

Hoc sensu quidam exponunt *σκόρος τὸ ἑξώτερον*, in quod damnati dicuntur projiciendi, ut exteriores tenebrae sint idem quod *externae* ad distinctionem interiorum ac spiritualium tenebrarum sic dictae. Quidam τὸ ἑξώτερον exponunt per τὸ ἔξω τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, tenebrae, quae sunt extra regnum coelorum, in quo solo lux est et gaudium. Gregorius lib. 25. moral. cap. 11: *Tunc coacti in tenebras exteriores mittentur, qui nunc interioribus* 11. 206. *voluntarie delectantur.* Camerarius in not. εἰς σκόρος τὸ ἑξώτερον τοῦ ἐστιν εἰς τὸν σκοτεινὸν τόπον τὸν ἔξω. Secundo coecitas mentis, ignorantia Dei, caligo spiritualis, Esa. 9, v. 2. cap. 42, v. 2. Luc. 1, v. 79. Joh. 1, v. 5. Atqui damnati in extrema salutis θεωρίας inopia versantur, destituuntur luce divinae cognitionis, habent cor excoecatum, adeoque sunt merae tenebrae Ephes. 5, v. 8. proinde tenebrae exteriores, id est in summo gradu, ipsis competunt, sic enim Augustinus in expositione Psalmi 6. tenebras externas ab exterioribus distinguit, ut illas accipiat de sensu reprobo et coecitate mentis in hac vita, exteriores vero de summa coecitate, quae futura est in damnatis. Sicut ergo de Sodomitis, in quibus δειγμα πρὸς αἰώνιον propositum Judae v. 7. refertur Gen. 19, v. 11. quod percussi fuerint ריב, coecitatis in plurali, quia interna et externa cordis et oculorum caligine fuere suffusi; ita quoque de damnatis recte pronuntiare possumus, quod interioribus et exterioribus tenebris sint occaecati. Dionysius Carthusianus in comm. Apoc. 18. f. 300: *Damnati non erunt suae artis ac scientiae memores in inferno. Si enim gravis infirmitas inducit scientiae oblivionem, quanto magis vehementia illa infernalis tormenti.* Innocentius lib. 3. de contemptu mundi c. 4: *Tenebrae inferni sunt palpabiles interiores et exteriores, unde Job: Terra miseriae et tenebrarum, ubi umbra mortis, et in Psalmo: In aeternum non videbunt lumen, et 1. Reg. 2: Impii in tenebris conticescent.* cap. 7: *Reprobi non solum exterioribus, sed etiam interioribus tenebris involventur, quia spirituali pariter et corporali luce carebunt.* Scriptum est enim, tollatur impius, ne videat gloriam Dei, qui solus tunc erit in lucem sempiternam. Tertio perversitas voluntatis, projecta impietas, unde peccata dicuntur opera tenebrarum Eph. 5, v. 11. Confer Joh. 3, v. 19. cap. 12, v. 35. Rom. 13, v. 12. 1. Thess. 5, v. 4. etc. atqui in damnatis non est sanata perversitas voluntatis, in qua et cum qua mortui olim fuere, nec mundati sunt ab iniquitate, ejus macula illis perpetuo adhaeret. Quarto omnis generis calamitates, afflictiones et miseriae, 2. Sam. 22, v. 26. Psalm. 18, v. 29. Esa. 5, v. 30.

Mich. 7, v. 8. etc. jam vero infernus est sentina omnium miserationum et afflictionum. Quinto regnum diaboli, quod in hoc mundo per peccatum in incredulos obtinet. Luc. 22, v. 43: *Haec est potestas tenebrarum.* Eph. 6, v. 12, κοσμοκράτορες τοῦ σκόρος τοῦ αἰῶνος τούτου. Col. 1, v. 13: *Eripuit nos de potestate tenebrarum.* Jam vero in damnatos plenum et absolutum diabolus habebit dominium, quale in hac vita nondum habuit. Ex quibus omnibus constat, extremam caliginem et ab omni prorsus luce alienationem damnatis meritissime tribui. Sexto contentus et ignominia, Psalm. 107, v. 10. Apoc. 16, v. 10. jam vero damnatorum opprobria erunt sempiterna. 5. A praesconio laudis divinae. Beatorum hominum et sanctorum angelorum assidua occupatio erit Dei laudatio. Psalm. 84, v. 5: *Beati, qui habitant in domo tua, Domine, in secula seculorum laudabunt te.* Sed ab his jubilantium Deoque psallentium choris separatissimi erunt damnati. Cum enim divinae bonitatis dulcedinem cor eorum non gustet, ideo lingua eorum non erumpet in laudes Dei, quin potius blasphemabunt Deum coeli prae doloribus et vulneribus suis Apocal. 16, v. 11. non quidem in se sed in suis effectis, divinis scilicet judiciis et plagis, quas sustinent. Hoc sensu quidam accipiunt dicta Scripturae Psalm. 115, v. 17: *Non mortui laudabunt te, Domine, neque omnes* xx. 206. *qui descendunt in infernum.* Esa. 38, v. 18: *Non confitebitur tibi infernus, neque mors laudabit te, non exspectabunt, qui descendunt in puteum, veritatem tuam.* 6. A consortio commiserationis humanae. Nec creator, nec creaturae ulla erga damnatos afficiuntur συμπάθεια. Deus in interitu ipsorum ridebit Prov. 1, v. 26. Beati et coelites divinae voluntati suam exactissime conformant, Psalm. 52, v. 8: *Videbunt justi et ridebunt super eum dicentes, ecce vir, qui non posuit Deum adiutorem suum.* Psalm. 58, v. 11: *Lactabitur justus, cum viderit vindictam.* Gregorius lib. 34. moral. cap. 16: *Si nunc quoque viventes justi mortuis et damnatis injustus minime compatiuntur, quando adhuc aliquid judicabile de sua carne se perpeti etiam ipsi noverunt; quanto districtius tunc iniquorum tormenta respiciunt, quando ab omni vitio corruptionis exuti ipsi jam justitiae vicinior atque arctius adhaerebunt etc.* Spiritus infernales erunt damnatorum tortores ac mastiges, tantum abest, ut ulla eos persequantur commiseratione. Ipsimet damnati sese invicem odio prosequuntur ac miseriis suis mutuo insultabunt. Esa. 66, v. 24: *Erunt ad satietatem visionis omni carni, id est omnes beati sine commiseratione, imo cum voluptate damnatorum poenas videbunt, quia quamdiu volent, videbunt, cum poenarum nullus futurus sit finis, et quantum volent, videbunt, cum maxima varietas et summa acerbitas earum sit futura.* Chaldaeus sic reddidit, *et erunt impii judicati in gehennam, donec dicant super eos justi, satis vidimus, Hebraea proprie sic sonant, et erunt nausea seu fastidium omni carni, id est damnatorum corpora tam foeda, putrida, vermicu-*

5. a praesconio laudis divinae.

6. a consortio commiserationis humanae.

lantia ac tabida erunt, tamque gravia et horrida erunt damnatorum supplicia, ut omnibus spectantibus fastidium creent, quae interpretatio cum priore minime pugnat, sensus enim est, tam non movendos esse damnatorum ac suppliciorum, quae ipsi patiuntur, intuitu beatos coelites ad ullam commiserationem, ut potius fastidium ac nauseam ex illis sint concepturi. Vulgata Hebraeum *לִּשְׂטָן* legit, ac si esset *לִּשְׂטָן satietas, sufficientia visionis*. Dives epulo Luc. 16, v. 24. exiguum et vilissimum quid petit, videlicet aquam, nec vas aqua plenum, nec ut manum, multo minus integrum corpus, sed ut *extremum digiti* Lazarus intingeret ac *linguam duntaxat irroraret*, sed nec Abrahamus, nec Lazarus commiseratione erga ipsum moventur, sed simpliciter ab illis repellitur. Apoc. 14, v. 10: *Cruciantur in conspectu sanctorum angelorum et in conspectu Agni*, id est Christus et angeli videbunt illos damnatorum cruciatus, sed nulla erga ipsos afficiuntur misericordia. Erunt *βδελύγματα, ἀναθέματα, περὶ ἀνάθεμα, περιμήματα*, exstabant in ipsis manifesta et publica signa horrendae irae ac iudicii divini, nauseam et abominationem omnibus intuentibus creabant etc. Hoc vero non mediocre pondus damnatorum supplicii addet, quod videbunt, se in gravissimis poenis constitutos, neque tamen quemquam ipsorum malis affici. Miserrima haec est miseria, extreme miserum esse et tamen nemini esse miserabilem, gravissime dolere et tamen neminem ad condolendum commovere posse, unde etiam gravissimis malis hoc annumerari consuevit. Job. 30, v. 10. Psalm. 35, v. 15. Psalm. 69, v. 21. etc.

XX. 207. 45. 2. Mala damnatorum *δεινά* itidem varia sunt ac multiplicia, possunt tamen in duas classes commode dispesci, quaedam sunt *interna*, quae in semet ipsis sentiunt; quaedam *externa*, quae in aliis, quibus cohabitant, intuentur et quorum conspectu mala interna augentur.

1. interna, quae describuntur

1. comparative.

Interna generali appellatione vocantur *dolores et cruciatus*, quos ut Spiritus sanctus nobis eo clarius explicet et animo nostro intimius infigat, declarat eos 1. *comparative*, 2. *effective*. *Comparative* quidem, dum damnatis tribuit 1. *ὠδύνας*, tales cruciatus, quales feminae parturientes experiri coguntur. Luc. 16, v. 24. *ὀδυνώμαι ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ*. v. 25. *ὁ δὲ ὀδυνάσαι*. Huc referri potest primo, quod de initiis ac *προγεύσει* infernalium dolorum psaltes dicit Psalm. 18, v. 6. *לִּשְׂטָן לִּשְׂטָן, funes seu dolores inferni, circumdederunt me*, quia verbum Hebraeum proprie significat acutissimos illos dolores, quos puerperae in ipso partu sentiunt, a radic. *לָּדָן, parturit*; secundo quod Christus de anxietate novissimum iudicium antegressura dicit, *ταῦτα ἀρχὴ vel ἀρχαὶ ὠδύνης* Matth. 24, v. 8. Marc. 13, v. 8. Quemadmodum enim dolores quidam antegrediuntur partum, sed qui longe mitiores sunt iis, quos in ipso partu feminae sustinent; sic impii in novissimis temporibus iudicium proxime antecessuris sentient quosdam dolores ex publicis malis ortos, sed illis incomparabiliter majores erunt isti cruciatus, quos in die iudicii et in igne infernali experi-

entur. Denique quod 1. Thoms. 5, v. 8. dicit apostolus: *Repentinus impiis superveniet interitus, et ut ὡδὴν τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ, et non efigiet*. Quemadmodum dolores partus ex improvise puerperam apprehendunt; sic cruciatus et interitus aeternus ex inopinato damnatos in die iudicii opprimit. Ex his igitur constat, damnatorum cruciatus conferri cum acutissimis doloribus parturientium, quales vero et quanti siat, patere potest primo ex *divino oraculo* Genes. 3, v. 16: *Multiplicabo dolorem tuum et conceptum tuum*, quae verbi repetitio phrasi Hebraica significat quaedam certitudinem et evidentiam Gen. 2, v. 17. cap. 37, v. 33. quandoque continuationem et frequentiam Ierem. 24, v. 10. Jerem. 23, v. 17. semper autem exaggerationem et emphasis continet. Secundo ex *Scripturae stylo*, quo insignem cruciatum et angustiam doloris parturientium conferre solet. 2. Reg. 19, v. 3. Psalm. 48, v. 7. Esa. 13, v. 8. cap. 26, v. 17. cap. 37, v. 3. Jerem. 6, v. 24. cap. 22, v. 23. cap. 30, v. 6. cap. 48, v. 41. Ezech. 30, v. 16. Mich. 4, v. 9. Tertio, ex *quotidianas experientias testimonio*. Saepius enim parturientes feminae doloribus illis succumbunt et maxima cum cordis angustia moriuntur, Genes. 35, v. 18. Quarto, ex *novissima illa quae de Hecbae apud Euripidem, malle se decies in acie stare quam semel parere*. Quae omnia evidenter argunt, acerbiter et vehementiam infernalium dolorum hac appellatione exprimi. Bernhardus dicit, *ut gehennas scintillam magis cruciari damnatos, quam si femina in labore et partu proles mille annis continere perduraret*. 2. *Βασάνους, tormenta*, quibus facinorosi subiciuntur, Luc. 16, v. 23. cum *καὶ ἐν βασάνοις*. v. 28. infernus emphatice describitur, quod sit *τόπος τῆς βασάνου*. Matth. 8, v. 22. dicunt diaboli: *Venisti huc ante tempus nos βασανίσαι*. Marc. 5, v. 7. Luc. 8, v. 28. *ne me βασανίσαι ante tempus*. Metuunt scilicet daemones, ne ante iudicii diem in infernum tormentorum locum detrudantur. Apocal. 14, v. 10: *Qui adoraverit bestiam, βασανισθήσεται ἐν πυρὶ καὶ θείῳ*. cap. 20, v. 10: *Diabolus, bestia et pseudopropheta cruciantur die et nocte*. Instrumentum illius cruciatus erit *ἰγὴ*, unde Apocal. 14, v. 11. dicitur, *fumus τοῦ βασανισμοῦ, ignis illius a quo torquentur, ascendet in saecula saeculorum*. *Βασανιστής* sive tortor erit diabolus Matth. 18, v. 34. qui et alios torquebit ac nihilominus ipse torquebitur. Notum vero est, quae varia sint tormentorum genera, quibus facinorosi hac vita exeruciantur, videlicet equulei, fideles, candelae picatae etc. sed illis omnibus longe graviora et atrociora tormenta damnatis in inferno parata, ubi nec qui torquet, fatigatur, nec qui torquetur, aliquando moritur. 3. *Αἰσμά, viscera*. Psalm. 11, v. 6: *Pluet Dominus laqueos super impios*. Matth. 13, v. 30: *Zizania colligantur et δέματα et comburendum*. cap. 22, v. 13: *Ligatis manibus et pedibus projicite eum hinc in tenebras exteriores*. De diabolis dicitur 2. Petr. 2, v. 4. *αἰσμάς ὡς παρόντων*. Jud. v. 6. *δαιμόνιοις αἰσμάς ἐπὶ τοῖς*

τῶν τε. Tribuuntur autem damnatis vincula primo ad denotandam eorum captivitatem. Projecti sunt in carcerem infernalem εἰς τὸ δεσμητήριον, in locum vinculorum, in quo captivi detinentur, captivi enim vincula solent injici. Secundo ad exprimendam tormentorum aeternitatem. Chrysostomus hom. 10. in 2. Cor.: Vincula illa non ex ferro, sed ex igne sunt nunquam exstinguibili. Qui manibus ac pedibus ligatis in carcerem projicitur, non poterit ex eo eluctari; cogentur ergo damnati in hoc carcere aeternum permanere, unde vocantur vincula aeterna, quibus constricti tenentur. Tertio ad insinuandam dolorum acerbiteriam, quando enim vincula arctius constringuntur, exquisitissimos dolores corpori inferunt. Innocentius lib. 3. de contemt. mundi cap. 4: Impii in singulis membris catenis igneis constringuntur. Quarto ad significandam bene operandi ἀδυναμίαν. Prosper lib. 3. de vit. contempl. cap. 12: Quid est, obmutescentes manibus ac pedibus ligari, nisi in inferno, ubi Deo nemo confitetur, actione privari etc.? Quinto ad describendum damnatorum societatem. Isidorus lib. 1. de summo bono cap. 32: Sicut fasciculi lignorum ad combustionem de similibus colligantur, ita in iudicii die similes culpae rei suis similibus jungentur, ut ex aequo poena constingat quasi in fasciculum, quos actio similes fecit in malum. 4. Ἰληγὰς καὶ μάστιγας. Prov. 19, v. 29: Parata sunt derisoribus iudicia, מַלְּוֹת וְיִצְחָק, et percussiones, corpori stultorum, LXX interpretes μάστιγες καὶ τιμωρίας, Symmachus στυγερωνίας, Theodotion συγλάστεις, Vulgata mali percutientes. ** Daemones ipsi μάστιγα vocant, quidquid infernorum ergastulis cruciatuum est. Lactantius lib. de fals. relig. cap. 8: Quid ergo superest, nisi ut sua confessione verberibus veri Dei ac poenae subiaceat sempiternae? Nam in alio responso (daemon) ita dixit:

Δαίμονες, οἱ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πότον
Ἀνάματοι, δαμάονται ὑπὸ μάστιγι θεοῦ.**

Luc. 12, v. 48: Servus qui fecit ἄξια πληγῶν. Apoc. 22, v. 18. inter plagas in libro illo scriptas eminent potissimum infernales et aeternae impenitentibus paratae. Quemadmodum enim servo inobedienti parata sunt verbera et flagella, sic eadem sors manet damnatos apostatas et transfugas Dei servos. Ephraemus in lib. de vera poenit. cap. 8: Impelluntur miseri (damnati) ab angelis terribilibus acti, caesi atque flagellati perguntque ad mugientes et stridentis dentibus. Cyrillus Alexandrinus in orat. de exitu animae: Heu, heu, quales sunt angeli infligendis poenis destinati, truculenti et immites, etenim conviciantur fortiter et increpant etc. feri sunt et intractabiles flammae illius ministri, graves illae, quae ad supplicium adhibentur, scuticae, firmi ungues et infracti, per dura flagella. Huc referri potest, quod de angelo Satanae apostolum colaphizante habetur 2. Cor. 12, v. 7. Quodsi enim sancto apostolo accedente divina permissione violentas ma-

nus inferre diabolus fuit ausus, quo modo in flagellis et verberibus parcat damnatis, quos in peculium suum acceperit? 5. Ἀμὸν καὶ δίψος, esuriem, famem ac sitim, qua omnium necessariorum ac delectabilium inopia exprimitur. Esa. 65, v. 13: Servi mei comedent, et vos esurietis, servi mei bibent, et vos sitietis. De beatis in coelo dicitur Apoc. 7, v. 16. non esurient nec sitient amplius. Ergo a contrario sensu damnatos aeterna esuries ac sitis premet.

46. Effective damnatorum cruciatus describuntur 1. per planctum ac luctum. Quia enim in aeternis et nunquam finicendis iisdemque acerbissimis cruciatibus haerent constituti, ideo etiam aeternum lugebunt ac plangent. Apoc. 1, v. 7: Plangent super eum omnes tribus terrae. Hic impiorum planctus in die iudicii incipiet et in omnem durabit aeternitatem. 2. Per clamorem et ululatum. Esa. 65, v. 14: Servi mei ovabunt prae iucunditate, et vos clamabitis prae dolore cordis et prae contritione spiritus ululabitis. Jac. 5, v. 1: Ululate divites in miseriis vestris, quae advenient vobis. De statu beatorum in coelo dicitur Apoc. 21, v. 4: Nec luctus, nec clamor, nec dolor erit amplius. Ergo a contrario sensu damnati lugebunt et clamabunt in aeternum. 3. Per fletum ac stridorem dentium. Judith 16, v. 20: Flebunt usque in seculum. Jac. 5, v. 1: Plorate divites. Haec duo Christus semper conjungit, quoties infernalium tormentorum mentionem facit, ut non injuria quis cogitet, duabus hisce appellationibus totam et universam miseriarum infernalem congeriem παντομίως comprehendendi. Matth. 8, v. 12. cap. 13, v. 42. et 50. cap. 22, v. 13. cap. 24, v. 51. cap. 25, v. 30. Luc. 13, v. 28. Hieronymus in comm. Matth. 8. per fletum et stridorem dentium membrorum corporalium magna tormenta ostendi asserit. Fletus dolorem, stridor dentium livorem arguit; fletus ex sensu mali proprii, stridor dentium ex cogitatione boni alieni oritur; fletus erit ex ardore, stridor dentium ex horrore. Cyprianus ad Demet.: Erit tunc sine fructu poenitentiae dolor poenae, inanis ploratio et inefficax deprecatio. serm. de adscens. Christ.: Continuus erit et superfluous illarum lacrymarum decursus, stridorem illum dentium flammae inexstinguibiles agitant. Augustinus de tripl. habitac. cap. 2: Principalia duo sunt tormenta in inferno, frigus intolerabile et calor ignis inexstinguibilis. Flatus namque et liquefactio oculorum ex calore nascitur, stridor vero dentium ex frigore, de quibus duobus innumera pendunt poenarum genera. Prosper lib. 3. de vit. contempl. cap. 12: Fletus et stridor dentium acerrimos damnatorum dolores ostendunt, qui supplicio aeternae mortis addicti, non videndi sensum habituri sunt sed dolendi. Beda in comm. Matth. 8: Duplex hic ostenditur gehenna, id est nimii frigoris per stridorem dentium et intolerabilis fervoris per fletum oculorum. Eodem modo exponit Remigius. Bernhardus serm. 8. in Psalm. Qui habitat: Fletus ob ignem, qui non exstinguitur, stridor vero ob vermem, qui non moritur. Plane fletus ex dolore,

2. Effecti-
ve 1. per
planctum
et luctum.

2. per
clamorem
et ulula-
tum.

3. per fle-
tum ac
stridorem
dentium.

XX. 210.

stridor dentium ex furore. Fletum nempe tormentorum immanitas, stridorem dentium vehementia ipsa tabescentis invidias et obstinata malignitas extorquebit. Theophylactus in comm. Matth. 8. accipit de poenitentia frustranea.

Interna
damnato-
rum mala
1. quae-
dam ad
corpus,
2. quae-
dam ad
animam
pertinent.

47. Possunt etiam mala damnatorum interna sic distinguere, ut quaedam ad corpora, quaedam ad animas referantur, ostendemus enim inferius in cap. de subjecto dolorum infernalium, damnatos non solum in animabus sed etiam in corporibus promeritas poenas luituros. Quia vero acutissima erit corporum et animarum connexio, ideo mala corporum redundabunt in animas, mala vero animarum redundabunt in corpora, id quod etiam in hac vita contingere videmus. Esaias omnia tam corporum quam animarum in inferno tormenta ad duo summa capita revocare videtur, quando cap. 66, v. 24. dicit: *Vermis eorum non moritur et ignis non exstinguitur*, quae duo suppliciorum genera, videlicet vermis rodens et ignis urens, etiam conjunguntur Judith. 16, v. 21. Sir. 7, v. 19. et Marc. 9, v. 44. 46. et 48. sed an utrumque ad corpus et animam, an vero unum ad corpus, alterum ad animam spectet, de eo variant piorum veterum sententiae, quae de re sic disserit Augustinus l. 20. de civ. Dei c. 22: *In poenis malorum et inextinguibilis ignis, et vivacissimus vermis ab aliis atque aliis aliter atque aliter est expositus. Alii quippe utrumque ad corpus, alii utrumque ad animam retulerunt, alii proprie ad corpus ignem, vermem vero tropice ad animam, quod credibilis esse videtur.* l. 21. c. 9: *Utrumque horum, ignem scilicet atque vermem, qui volunt ad animae poenas non ad corporis pertinere, dicunt etiam, uri dolore sero atque infructuose poenitentes eos, qui fuerunt a regno Dei separati, et ideo ignem pro isto dolore urente non incongrue poni potuisse contendunt, unde illud apostoli est: Quis scandalizatur, et ego non uror? Eundem etiam dolorem vermem putant esse intelligendum. Nam scriptum est, inquit: Sicut tineae vestimentum et vermis lignum, sic moeror exerceat cor viri. Qui vero poenas et animae et corporis in illo supplicio futuras esse non dubitant, igne uri corpus, animam autem rodi quodammodo verme moeroris affirmant. Quod etsi credibilis dicitur, quia utique absurdum est, ibi dolorem aut corporis aut animae defuturum, ego tamen facilius existimo, ut ad corpus dicam utrumque pertinere quam neutrum, et ideo tacitum in illis divinae Scripturae verbis animi dolorem, quoniam consequens esse intelligitur, etiamsi non dicatur, ut corpore sic dolente animus quoque sterili poenitentia crucietur. Legitur quippe et in veteribus Scripturis: Vindicta carnis impii ignis et vermis (nota, in exemplaribus Eccles. 7, 17. quae hodie exstant, voculam carnis non haberi, interim Judith. 16, v. 20. diserte habetur, dabit ignem et vermes in carnes eorum). Potuit brevius dici vindicta impii. Cur ergo dictum est carnis impii, nisi quia utrumque, id est et ignis et vermis, poena erit carnis? aut si vindictam carnis*

propterea dicere voluit, quia hoc in homine vindicabitur, quod secundum carnem vixerit. Propter hoc enim venit in mortem secundam, quam significavit apostolus dicens: Si secundum carnem vixeritis, moriemini. Eligat quisque, quod placet, aut ignem tribuere corpori, animo vermem, hoc proprie, illud tropice; aut utrumque proprie corpori. Jam enim satis superius disputavi, posse animalia etiam in ignibus vivere in unctione sine consumptione, in dolore sine morte per miraculum omnipotentissimi creatoris etc. Eligat ergo unum de duobus quisque, quod placet, utrum et vermem ad corpus proprie, an ad animum translato a corporalibus ad incorporalia vocabulo existimet pertinere. Quod autem horum verum sit, res ipsa expeditius indicabit, quando erit scientia sanctorum, ut eis cognoscendarum illarum poenarum necessaria non sit experientia, sed ea, quae tunc erit plena atque perfecta, ad hoc quoque sciendum sapientia sola sufficiat. Nunc enim ex parte scimus, donec veniat, quod perfectum est; dum tamen nullo modo illa corpora talia futura esse credamus, ut nullis ab igne afficiantur doloribus. Sic ergo Augustinum rem in medio relinquit, nihil interim dubitans, poenam ignis ad corpus, poenam vermis ad animam pertinere, quod ipsum etiam alii ex veteribus agnoscunt. Hieronymus in comm. Esa. 66: *Vermis, qui non morietur, et ignis, qui non exstinguetur, a plerisque conscientia accipitur peccatorum, quae torqueat in suppliciis constitutos, quare vitio suo atque peccato caruerint electorum bono, iuxta illud quod dicitur: Versatus sum in miseria, dum infigitur mihi spina, et in proverbiiis: Tinea ossium cor intelligens.* Prosper l. 3. de vit. contempl. c. 12: *Quod dicit propheta: Vermis eorum non morietur, ignis non exstinguetur, ad totam refertur damnati hominis poenam, quem inefficacia poenitentiae ignis exurit et consumens conscientiae vermis immortelliter rodit.* Isidorus l. 1. de sum. bon. c. 3: *Duplez damnatorum poena est in gehenna, quorum et mentem urit tristitia et corpus flamma, iuxta vicissitudinem, ut qui mente tractaverunt, quod perfectent corpore, simul et anima puniantur et corpore.* Rabanus l. 2. in Eccles. 7: *In verme putredinem gehennae sicut in igne ardorem significat, sive vermem dicit seram scelerum poenitentiam, quae nequam in tormentis conscientiam afflictorum mordere cessabit, ut ignis sit poena extrinsecus accendi, vermis dolor intrinsecus accusans.* Innocentius l. 3. de cont. mund.: *Vermis et ignis uterque duplex, interior et exterior; interior, qui rodit et urit cor, exterior, qui rodit et urit corpus.* Bonaventura in diaet. salut. tit. 10. c. 1: *Ignis ardebit carnem, vermis ardebit mentem.* Ex quibus apparet, iuxta communiter receptam sententiam damnatos cruciandos esse in carne per ignem, in anima per conscientiae vermem.

48. Ignis ille infernalis sic describitur, ut cum a vulgari ac diaconico plurimum differre facile intelligatur. 1. ignis vulgaris ab homine accendi atque

iterum exstingui potest; sed ignis infernalis sic describitur Job. 20, v. 26. quod sit non sufflatus, non accensus, per hominem scilicet, nam flatus Domini sicut torrens sulfuris accendit eum Esa. 30, v. 33. Ignis accensus in furore Domini ardet usque ad infernum inferiorem Deut. 32, v. 22. 2. Ignis vulgaris lignorum fomenta vel alterius cujusdam nutrimenti combustibilis materiam requirit, qua deficiente exstinguitur; sed infernalis ignis nullis fomentis vel nutrimentis indiget. Quod Esa. 30, v. 33. dicuntur nutrimenta ejus ligna multa, παραβολικῶς ac μυστικῶς accipiendum, sensu scilicet eo, quod nunquam sit exstinguendus. 3. Ignis vulgaris viva corpora, quae corripuerit, exstinguit ac in cinerem eadem convertit; sed infernalis semper quidem urit et cruciat, nunquam vero exstinguit, damnati prae magnitudine cruciatuum semper moriuntur, et tamen nunquam moriuntur, unde merito inexstinguibilis vocatur, quia nec exstinguitur, nec exstinguit. 4. Noster ignis una cum vi καυστικῇ lumen ac splendorem obtinet; sed ab infernali igne lux et splendor aberit, ut ex patribus postea demonstrabitur. 5. Noster ignis eodem modo semper cruciat, quos incendit; sed infernalis utpote divinae justitiae instrumentum diversimode pro culparum varietate animas torquetur.

49. De hac diaconici et infernalis ignis differentia ac hujus inaestimabili vehementia pii veteres sic disserunt. Polycarpus presbyter in vita s. Sebastiani: Omnes ignes omnesque poenae hujus mundi respectu ignis et cruciatus inferni sunt tantum quasi ignis pictus ad verum et magnum ignem. Tertullianus in apolog. adv. gentes c. 48. p. 80: Profana erunt in poena jugis ignis habentis ex ipsa natura ejus divinam scilicet subministrationem incorruptibilitatis. Noverunt et philosophi diversitatem arcani et publici ignis, ita longe alius est, qui usu humano, alius qui judicio Dei apparet sive de coelo fulmina stringens, sive de terra per vertices montium eructans. Non enim absumit, quod exurit, sed dum erogat, reparat. Cyprianus serm. de adscens. Domini: Stridorem dentium flammae inexstinguibiles agitant. Immortales miseri vivent inter incendia et inconsumibiles flammac nudum corpus allambent. Ardebit purpuratus dives, non erit, qui aestuanti linguae stillam aquae infundat. In proprio adipe frigidae libidines bullient et inter sagittas flammeas misera corpora cremabuntur. Lactantius l. 7. inst. c. 21: Natura ignis sempiterni diversa est ab hoc nostro, quo ad vitae necessaria utimur, qui nisi alicujus materiae fomite alatur, exstinguitur. At ille divinus per se ipsum semper vivit ac viget sine ullis alimentis, nec admistum habet fumum, sed est purus ac liquidus et in aquae modum fluidus. Non enim vi aliqua sursum versus urgetur sicut noster, quem labes terreni corporis, quo tenetur, et fumus intermistus exsilire cogit et ad coelestem naturam cum trepidatione mobili subvolare. Idem igitur divinus ignis una eademque vi atque potentia et cremabit impios et recreabit,

et quantum e corporibus absumet, tantum reponet, ac sibi ipse aeternum pabulum subministrabit etc. Sine ullo virescentium corporum detrimento aduret tantum ac sensu doloris afficiet. Basilius in Psalm. 24: Ignis Dei lucem dedit sine incendio, infernus contra sine luce incendium. Idem in Psalm. 34: Erit πῦρ ἀλαμπές τὴν μὲν καυστικὴν δύναμιν ἔχον, τὸ δὲ φέγγος ἀφῆρημένον. in orat. de futur. judic.: Tunc ignis ille, qui diabolo et angelis ejus in supplicium praeparatus est, dissecabitur voce Domini, ut cum duplex insit igni facultas, adustiva una, illuminativa altera, acris quidem vis ignis et punitoria reposita est iis, qui ustione sunt digni, illustratoria vero his, qui claritate perennis gaudii perfruturi sunt, succedet; ita ut obscurus quidem sit ignis supplicii, urendi autem vi careat lux illa refocillationis ac quietis. Nec est quod ea de re ambigas, siquidem in retributionibus eorum, quae in vita a nobis erant gesta, natura ignis dividetur et lux quidem ad fruitionem et oblectamentum justis, urendi vero vis et doloris, quibus tormenta irrogabuntur, constituetur. Nyssenus orat. catech. c. 40: Cum ignem audis, didicisti, aliquem ab illo diversum intelligere, ex eo quod illi igni aliquid sit additum, quod non est in hoc. Nam ille quidem non exstinguitur, hunc autem multa inventa sunt, quae exstinguant. Magna est autem differentia inter eum, qui exstinguitur, et eum, qui nullam admittit extinctionem, est ergo aliquis alius et non hic ignis. Chrysostomus epist. 5. ad Theod. lapsus: Cum ignem audis, ne arbitraris, esse similem huic igni. Accensus enim defervescit et mutatur, ille autem semel in flammam exurgens ardet perpetuo, nunquam intermoritur. Ab experimento rerum tenuium fieri potest, ut accipiamus de magnis aliquid conjecturae. Si quando in balneo fueris nimium effervescente, tum gehennae recorderis, et rursus si quando febre acriore conflagraveris, ad flammam, quae tunc est, progredere; tum probe intelliges, quia balneum et febres adeo nos affligunt ac teritant, quo animo futuri simus, quando in fluvium ignis inciderimus. Augustinus serm. 181. de temp.: Ignis hic, qui in praesenti est vita, absumit cuncta, quae recepit, ille vero, quos susceperit, semper cruciat et poenae suae semper integros servat. Propterea enim et inexstinguibilis dicitur, non solum quia ipse non exstinguitur, sed quia nec eos, quos susceperit, exstinguet aut perimet etc. Potentiam autem illius ignis nulla vox exponere, nullus poterit sermo explanare. Nihil est enim in rebus corruptibilibus, quod conferri possit incorruptilibus sive bonis sive malis. Gregorius Magnus l. 9. mor. c. 38: Natura ignis est, ut ex se ipso et lucem exhibeat et concremationem, sed transactorum ultrix illa flamma vitiorum concremationem habet et lumen non habet. c. 39. Quamvis cunctis damnatis una sit gehenna, non tamen cunctos una eademque qualitate succendit. Nam sicut uno sole omnes tangimur, nec tamen sub eo uno ordine omnes aestuamus, quia juxta qualitatem corporis sentitur etiam pondus

caloris; sic damnatis et una est gehenna, quae afficit et tamen non una omnes qualitate comburit, quia quod hic agit dispar valetudo corporum, hoc illic exhibet dispar causam meritorum. Hic flamma, quae succendit, illuminat; illic ignis, qui cruciat, obscurat; horrendo igitur modo erit flamma cum obscuritate. Ibidem: Ignis, qui in obscuritate cruciat, credendum est, quia lumen ad tormentum servat etc. Sicut electis novit ardere ignis ad solatium et tamen ardere ad supplicium nescit; ita e diverso gehennae flamma reprobis et nequaquam lucet ad consolationis gratiam et tamen lucet ad poenam, ut damnatorum oculis ignis supplicii et nulla claritate candeat et ad doloris cumulum, dilecti, qualiter crucientur, ostendat. Cassiodorus l. de anim. c. 19: Ignis ille sic absumet, ut servet; sic servabit, ut cruciet, dabiturque miseris vita immortalis et poena servatrix. Isidorus l. 1. de sum. bon. c. 3: Ignem gehennae ad aliquid lumen habere et ad aliquid non habere, hoc est habere lumen ad damnationem, ut videant impij, unde doleant; et non habere ad consolationem, ne videant, unde gaudeant, opta fit comparatio de camino trium puerorum ad exemplum ignis gehennae. Nam sicut ille ignis non arsit ad trium puerorum supplicium, sed arsit ad comburenda colligamina vinculorum; ita ignis gehennae et lucebit miseris ad augmentum poenarum, ut videant, unde doleant, et non lucebit ad consolationem, ne videant, unde gaudeant. Haymo l. 4. in Apoc.: Cum sint in inferno tanta tamque innumerabilia tormenta, quanta nec dici, nec aestimari possunt, breviter in duobus omnia comprehenduntur tormenta. Erit enim ignis non ad lucendum, sed ad miserorum corpora concremanda. Erit quoque ibi sulfur, quod et fomentum praestabit igni et foetorem gignet intolerabilem, ac per hoc ex igne foetor et ex foetore ignis procreabitur. Rabanus l. 5. in Eccl. c. 1: Ignis gehennae tam corpus quam etiam animam post diem iudicii exercitaturus est, cuius plagae non est sanitas. Petrus Damianus ep. 2: Ad cruciandos impios hoc praeceteris elementum electum est, ut cum favilla desiliens in quolibet membro vel ad momentum tolerari non possit, ultrices flammae miseros homines hinc egredientes absorbent et infinite patens vorax gehenna concludat. Innocentius l. 3. de cont. mund. c. 6: Ignis gehennae nec lignis nutritur, nec statu succenditur, semper ardebit et nunquam lucebit, semper uret et nunquam consumet, semper afficiet et nunquam deficiet. Est enim apud inferos summa tenebrarum obscuritas, immensa poenarum acerbitas, infinita miseriarum aeternitas. Gersonius serm. 1. de omnib. sanct.: Damnati ab intus et extra erunt in acerbissimo cruciatuum genere, foris decorati ab igne et ab intus ut clibanus ignis positi. Dionysius Carthusianus de quatuor noviss. art. 37: Ignis infernalis omni igne apud nos existente ineffabiliter calidior poenalioreque existit. in com. c. 14. Apoc. p. 279: Ignis inferni non clarus et splendidus, sed fumosus et quodammodo tenebrosus

asseritur, veruntamen modicum quid a luce in tantum, ut damnati ad calamitatum gumentum se invicem adspicere queant.

50. Sedenim ut ineffabilis urendi ac vehementia, quam infernalis ille ignis obdammmodo cognoscatur, annotabimus emp Scriptura nobis propositas descriptiones. simpliciter vocatur ignis, sed gehenna ig 5, v. 22. c. 18, v. 9. Marc. 9, v. 47. quo d gehennae vel gehennalis, ut a vulgari ignatur. Potest etiam collatio institui in quo idolum Moloch in Ge-hinnom erectu debatur, ut totum fieret ignitum, et interfernalem, qui damnatos intus et extra ac in anima et corpore ardeant. Ignis in hinnom dicta accensus, propter diabolicatriam et crudelitatem parentum erga libe ignito Moloch sacrificabant, Deo erat abe sic damnati Deo, angelis et omnibus be abominabiles ac detestabiles. Confer dict §. 8. 2. Vocatur *καμινος πυρός*, caminonaz ignis, Matth. 13, v. 42. et 50. quodesumsit ex Psalm. 21, v. 10: *Pones eos ut ignis*, *שם ישר*, in tempore faciei sive Mal. 4, v. 1: *Dies Domini venit ardens*, *clibanus*, nimirum ut infernalis illius ignis vehementia inevitabilis et perpetua exprimenim illi, qui in fornacem ardentem con non possunt ignis supplicium effugere, setam igne quam fornace conclusi sunt; nunquam ex inferno patebit egressus aut ex aeterni illius ignis cruciatibus. Nequin ad fornacem Babylonicam Dan. 3. c. in qua typum aeterni illius ignis proponimus superius §. 23. 3. Vocatur *stagnum ignis*, 19, v. 20. cap. 20, v. 10. 14. et 15. cap. ut inexplicabilis ejus copia denotetur. Utagnum abundat aquis, sic infernus totus rignibus. Anselmus l. 1. de imag. mund. *infernus dicitur stagnum ignis, quia ut lita animae illuc immerguntur*. 4. Dicitur habere *ligna multa* Esa. 30, v. 33. ne quigitet, illum ob defectum nutrimenti aliquexstinguendum. Quamdiu durabunt impietiam durabit hic ignis. Ratio est, quia impietatem sunt sicut stipulae, quas hic flammabit Mal. 4, v. 1. *stuppa collecta*, *impiorum* Sir. 21, v. 10. 5. Additur hui Esa. 34, v. 9. ac *sulfur* Psalm. 11, v. 6. v. 10. cap. 19, v. 20. et quidem *שׁוּלְפֻרִים*, *sulfuris*, Esa. 30, v. 33. *ἀπὸ πυρὸς*, *sulfuris*, Apoc. 20, v. 10. cap. 21, v. 8. ut *tum ignis hujus aeternitas*, nam ignis, et allabatur torrens sulfuris, nunquam exstinguendi efficacitas, quia ignis in pice ac gis urit ac furit quam in alia materia; *ris inamoenitas*, quia pix et sulfur accemum foetorem excitare solent. 6. Damna non in igne, sed in flamma ignis uri. 10: Consummatio illorum flamma ignis i

nem. Luc. 16, v. 24: *Crucior in hac flamma.* 2. Thess. 1, v. 8: *ἐν πυρὶ φλογὸς δabit Dominus vindictam impiis.* Jac. 3, v. 6: *γλῶσσα φλογιζομένη ἐπὶ τῆς γέννης.* Neque enim leviter tantum in superficie corporis hic ignis allambendo adurit, sed ad intimas usque ossium medullas, imo ad ipsam animae essentiam penetrat, ut in mediis flammis damnati semper sedeant. 7. Tribuitur huic igni ζῆλος, Hebr. 10, v. 27. cum sit instrumentum divinae justitiae ac justissimi zeli, quo Deus animadvertit in peccatores. Confer expositionem hujus dieti traditam §. 19. 8. Denique vocatur πῦρ ἄσβεστον Matth. 3, v. 12. Marc. 9, v. 43. Luc. 3, v. 17. καὶ αἰώνιον Matth. 18, v. 8. cap. 25, v. 41. Judae v. 7. quia nullis unquam infinitis seculorum seculis expirat, unde fumus ejus in secula seculorum adscendere dicitur Apoc. 14, v. 11. in quibus verbis tum ignis hujus obscuritas per fumum, tum ejusdem perpetuitas per adscensum fumi in secula seculorum significatur. An vero hic ignis corporeus vel incorporeus, visibilis vel invisibilis, materialis vel materiae expers futurus sit, de eo in quaestionibus aliquid monebitur.

51. *Igni urenti ubique ferme conjungitur vermis rodens.* Per eum vero intelligi videtur morsus conscientiae perpetuus et continuus ex peccatorum recordatione ortus, rabida quaedam displicentia et infructuosa poenitentia, angor cordis maximus et nunquam interruptus. Ut enim vermes continuo morsu cadavera arrodunt, sic internus ille conscientiae vermis damnatorum animas perpetuo lancinabit. Proverb. 25, v. 20: *Sicut tinea vestimento et vermis ligno, ita tristitia viri nocet cordi* (qui tamen vermiculus in Hebraeo non habetur). Quemadmodum in cadaveribus putrescentibus nascuntur vermes, sic conscientia putrefacta vermes gignit spirituales et immortales. De hoc verme conscientiae sic loquuntur pii veteres. Origenes lib. 2. περὶ ἀρχῶν c. 11: *Horribilis et inestimabilis damnatorum poena erit conscientia per divinam virtutem omnia mala in memoriam recipiens et historiam quandam suorum scelerum ante oculos suos videns expositam. Obviabit eis horrenda illa facies suorum delictorum, quae tormento omni amarior existit, sed et conscientiae suae verberibus cruciati infelicia illa verba crebro proloquuntur et dicunt: Vae, vae nobis miseris, quibus contingit videre hanc diem! Ubiunque enim peccator tunc oculos convertet, contemplantur imagines suorum delictorum.* Ambrosius in fine cap. 14. Luc.: *Vermis est eo, quod irrationabilia animae peccata mentem rei (peccatoris) sensumque compungunt et quaedam exedunt viscera conscientiae.* Gregorius Nyssenus orat. catechet. cap. 40: *Cum vermem audieris, ne propterea quod sit idem nomen, ad terrestre hoc animal tua feratur cogitatio. Adjectio enim ejus, quod non moriatur, suggerit, aliam esse intelligendam naturam quam eam, quae cognoscitur.* Damascenus in vita Barlaam cap. 8. vocat vermem insomnem. Rabanus lib. 2. in Ecclesiasten cap. 7: *Vermis est sera sce-*

lerum poenitentia, quae nunquam in tormentis conscientiam afflictorum mordere cessabit. Innocentius lib. 3. de contemptu mundi cap. 2: *Vermis conscientiae tripliciter lacerabit. Affliget memoria, sera turbabit poenitentia, torquetur angustia.* Venient enim in cogitationem peccatorum suorum timidi et traducent illos ex adverso iniquitates eorum dicentes: *Quid profuit nobis superbia?* etc. Lutherus in enarrat. cap. 45. Genes. tom. 4. f. 155: *Animus aeger ac male sibi conscius semper est infernus, qui nihil aliud erit quam ipsa conscientia mala. Si diabolus non haberet eam conscientiam, esset in coelo. Ea vero accendit flammam inferni et excuscat horribiles cruciatus et erinnyas in corde.* Confer enarrat. in cap. 35. Genes. Scholastici docent, morsum vermis longe exsuperare ipsam ustionem ignis, id quod demonstrant hac rationatione: *Doloris acerbitas in his tribus potissimum spectatur, 1. in magnitudine mali, quod infligitur; 2. in potentia recte comparata ad ejus susceptionem et perpersionem; 3. in arctissima utriusque conjunctione.* Hinc efficitur, longe gravissimum malum esse in privatione visionis Dei, quam poenam certissimam concipit anima, longeque acerbioris experitur quam vim ignis, qui ne hic quidem in animam agit nisi mediate et respectu personae. At spirituale illud malum naturam spirituales per se et immediate infestat ac discruciat. Conjunctio item utriusque est arctissima, siquidem intellectus multo acrius apprehendit quam sensus, nec unquam ita animae illabuntur res corporeae, quemadmodum sese insinuant spirituales, omninoque id, quod animae est praesentius quodque cognoscitur perfectius, arctius quoque cum ea conjungi censendum est. Quemadmodum igitur qui spiritualia bona degustarunt, fastidiunt corporalia; ita et corporeorum malorum quodammodo obliviscuntur, qui animo gravissime anguntur, siquidem gravior et acrior est dolor, qui majori delectationi opponitur. Ac proinde si maximum beatorum gaudium consistit in visione Dei et fruitione summi boni, sequitur, summum damnatorum cruciatum esse in ejusdem visionis et fruitionis privatione. In hac vita mortali, quae tamen sensuum objectis maxime afficitur, quandoque videmus, quosdam dirissimos corporis cruciatus constanter perferre, ne existimationis, quae spirituale quoddam bonum est, jacturam faciant. Richardus 4. sent. dist. ult. art. 5. q. 2. idem demonstrat hoc modo: *Anima principaliter apprehendit ignem per sensum et vermem per intellectum. Fortior autem est apprehensio per intellectum quam per sensum. Et vermis est aliquid magis intelligibile, cum sit spirituale, quam ignis, cum sit aliquid sensibile. Vermis etiam praesentior est animae quam ignis, quia corporalia non possunt esse intra animam sicut spiritualia. Malum autem, quod est animae realiter praesentius et ab ea cognitum perfectius, sibi fortius est conjunctum.*

52. Referri autem possunt ad rodentem illum conscientiae vermem damnatorum 1. θλίψις καὶ

στενωχρία, de qua Sap. 5, v. 3. Rom. 2, v. 9. 2. Thess. 1, v. 6. *ἁλῖψις*, compressio, in libris Novi Testamenti et apud ecclesiasticos scriptores accipitur pro afflictione, qua tamen non notatur ipsa affligendi actio, sed angustiae illae, in quas redigitur is, qui affligitur, seu anxietas illa, qua premitur, ἀπὸ τοῦ ἁλῖπειν, quod est comprimere ac constringere, sicut calceus pedem dicitur ἁλῖπειν, quem arete premit et constringit. *Στενωχρία* proprie est *angustum spatium*, *angustus locus* Thucydides lib. 7. histor. cap. 70. Plutarchus sympos. 5. probl. 6. Metaphorice usurpatur pro angustia spiritus, qualis in acutis morbis ac subitis terroribus solet contingere, Rom. 8, v. 35. 2. Cor. 6, v. 4. cap. 12, v. 10. LXX interpretes utuntur pro חֲצָרָה, *coarctatio*, *pressura*, Esa. 8, v. 22. cap. 30, v. 6. ac pro חֲצָרָה, *obsidio*, Deut. 28, v. 53. Quemadmodum enim in arcta obsidione hostes solent urbem περικυκλῶν, circumeingere, ut nullus cuiquam civibus pateat exitus Luc. 19, v. 43. sic damnati in carcere infernali ita erunt conclusi ac circumcincti, ut nulla evasionis rimula ipsis pateat. Ad hanc externam angustiam accedet interior spiritus anxietas, qua corda ipsorum ita comprimuntur ac constringuntur, ut aegre spiritum ducere possint. Quemadmodum is, cujus dorso vel corpori toti gravissimum pondus, puta lapis molaris, incumbit, ita comprimitur ac constringitur, ut vix possit respirare; ita pondus irae divinae, onus peccatorum ac mola asinaria damnationis aeternae impios ea ratione premet, ut respirandi nulla detur occasio. Expende paululum querelas, quas pii effundunt, si quando gustum duntaxat infernalis illius anxietatis sentiunt. Psalm. 18, v. 5: περιχίλωσαν, *circumdederunt*, *me dolores mortis et torrentes Belial conturbaverunt me*, v. 6. *funes inferni circumdederunt me*, praecoepaverunt me laquei mortis. Psalm. 38, v. 3: *Sagittae tuae infixae sunt mihi, et confirmasti super me manum tuam*. v. 4. *Non est sanitas in carne mea a facie irae tuae, non est pax ossibus meis a facie peccatorum meorum*, v. 5. *quoniam iniquitates meae supergressae sunt caput meum et sicut onus grave gravatae sunt super me*. v. 6. *Putruerunt et corruptae sunt cicatrices meae a facie insipientiae meae*. v. 7. *Inclinatus et curvatus sum valde*. Psalm. 55, v. 5: *Cor meum conturbatum est in me, et formido mortis cecidit super me*; v. 6. *timor et tremor venerunt super me, et obruit me terror*. Psalm. 88, v. 5: *Aestimatus sum cum descendantibus in puteum*. v. 7. *Posuisti me in puteum inferiorem, in tenebras, in abyssum*; v. 8. *super me incumbit furor tuus et omnibus fluctibus tuis afflixisti me*, v. 9. *posuisti me abominationem notis meis*, v. 10. *tenet me carcer, et non egrediar etc.* At quid futurum censes, quando non guttulam aliquam, sed totum poculum irae divinae ad imas usque faeces damnati absorbere cogentur? quando totum pondus irae divinae ipsis incumbet? 2. *Ὁνειδισμὸς καὶ ἀλογύνη*, *opprobrium*, *pudor*, *confusio* et *ignominia*. Esa. 66, v. 24: *Erunt ὀνειδισμοί, abominatio, fastidium et contemptus, omni carni*. Dan.

12, v. 2: *Quidam resurgent ἡττάται, ad opprobria, ad contemptum, sempiternum*. 1. Joh. 2, v. 28: *Manete in eo, ἵνα μὴ ἀλογυνθῶμεν ἀπ' αὐτοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ*. Hic contemptus ac pudor damnatorum orietur ex manifestatione omnium peccatorum, quae per totum vitae cursum commiserunt (unde Hebraicum הָרָה, a quo הִרְפָּה descendit non solum significat *conviciatus est*, *probris affectus* sed etiam *manifestavit*, *revelavit*, *divulgavit*, quae ex criminis alicujus publicatione nascitur opprobrium). Ea enim in die iudicii in publicum angelorum et hominum producentur conspectum Rom. 2, v. 16: *Judicabit occulta hominum*. 1. Cor. 4, v. 5: *Illuminabit abscondita tenebrarum*. Judae v. 15: *Ἐξελύξει, graviter redarguet, omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum, quae impii egerunt*. Psalm. 50, v. 21: *Arguam te et statuam contra faciem tuam*. Ipsorum etiam impiorum oculis et cordibus jugiter obversabitur horribilis species peccatorum ab ipsis commissorum, peccatum ipsorum erit coram eis semper, cum in hac vita ejus remissionem ac tectionem non impetraverint Psalm. 51, v. 5. Inde non poterit non horribilis continuus ac perpetuus pudor in ipsorum animis oriri. Ephraem in orat. de futuro iudicio p. 243: *Horribilior tenebris ignique illo aeterno pudor erit atque confusio, in qua perpetuo conversabuntur peccatores, semper ob oculos retinentes vestigia illa peccati in carne admissi, quasi notae alicujus tinctae nec eluibilis unquam in memoria animae aeternum duraturae*. Intelligitur autem per illud opprobrium et convicium non tam verbale quam reale, quod in statum contemptum et ignominiosum detrusi in corpore et anima ignominiam gestabunt sempiternam, ac loquitur Daniel in plurali, *resurgent ad opprobria*, ut non unum contemptus et opprobrii genus sed omnis generis opprobria impiis intelligantur parata. A radice הָרָה descendit etiam nomen הָרָה *hiems*, propter deflorationem, quia frigore vitiantur et corrumpuntur omnia terrae nascentia, ac omnis honor et gloria arboribus eripitur, sicut poeta canit libr. 2. georg.:

Frigidus et sylvis aquilo decussit honorem.

Ita quoque damnati omni honore et gloria privantur, exulabit ab illorum domicilio amoenitas vernalis, formositas aestivalis, ubertas autumnalis, erit autem in eo *frigiditas hiemalis*, ex qua dentium stridorem oriturum multi ex veteribus augurant. Pudor, confusio et ignominia erit in cordibus damnatorum ex perpetua peccatorum recordatione; pudor, confusio et ignominia opprimit damnatos in omnium angelorum et hominum conspectu, coram quibus peccata ipsorum manifestabuntur; pudor, confusio et ignominia effundetur super eos a Deo altissimo, quia omnia ipsorum facta in clarissimam lucem producet; pudor, confusio et ignominia apparebit in damnatorum corporibus, ut enim beatorum corpora erunt *gloriosa* 1. Cor. 15, v. 44. Phil.

3, v. 21. sic damnatorum corpora erunt *deformia, tetra, abominanda*; sicut gloria beatorum refulgebit per ipsorum corpora instar lucis per vitrum resplendentis, sic ignominia damnatorum ex anima in corpora ipsorum redundabit. Quodsi enim in hac *vita* malefici ac facinorosi tetrico vultu de occulta *cordium* suorum impietate testantur, der *Wort und Diebstahl* siehet ihnen aus den Augen; quanto magis in damnatorum corporibus ac faciebus maculae inelutibiles peccatorum apparebunt. Lutherus in enarr. cap. 3. Gen. f. 60: *In inferno auferetur stupor ille, qui nunc obstat, quo minus videamus miseriam nostram, et aperientur sensus omnes, ut non solum in corpore sit sensus poenae, sed etiam in ipsa mente sensus irae Dei et confessio, quod eam iram nostra malitia meriti simus. Haec acuent et infinitis modis angebunt impiorum cruciatus.* 3. Φόβος, *livor ac tabescens invidia*. Psalm. 112, v. 10: *Peccator videbit et irascetur, dentibus suis fremet et tabescit.* Sap. 5, v. 2: *Videntes impii gloriam justorum turbabuntur timore horribili et mirabuntur (ἐκστήσονται, stupebunt, ecstasin quandam patientur) in inoperata salute (ἐν τῇ παραδόξῃ τῆς σωτηρίας) et dicent intra se poenitentiam agentes et prae angustia spiritus gement et dicent: Hic erat, quem habuimus aliquando in derisum et in similitudinem improperii, v. 5. nunc computatus est in filiis Dei etc.* Hujus livoris ac invidiae consequens erit *stridor dentium* continuus Matth. 8, v. 12. cap. 13, v. 42. et 50. cap. 22, v. 13. cap. 24, v. 51. cap. 25, v. 30. Luc. 13, v. 28. Ambrosius in c. 14. Luc.: *Stridor dentium prodit indignantis effectum, eo quod sero unumquemque poeniteat, sero ingemiscat, sero irascatur sibi, quod tam pervicaci impietate deliquerit.* Bernhardus serm. 8. in Psalm. Qui habitat: *Stridorem dentium vehementia ipsa tabescentis invidiae et obstinata malignitas extorquebit.* Causa 29. ejus erit tum beatorum in coelo felicitas, quam non quidem in specie nec *πραξιτικῶς*, interim tamen in genere ac *θεωρητικῶς* videbunt; tum suppliciorum in inferno inaequalitas, quam postea demonstrabimus. Ut enim in vita aeterna propter summam beatorum caritatem fiet, ut quidquid uni electorum accidit, tanto gaudio afficiat reliquos, ac si illis ipsis datum foret, unde non erit ibi invidia disparis claritatis, ubi in omnibus regnabit unitas caritatis; sic in inferno propter odium, quo se damnati invicem prosequuntur, diversitas tormentorum maximam in illis excitabit invidiam. Anselmus in l. de similitudinibus c. 45: *Sicut bonitas hominis boni hominis est ad laetitiae incrementum; sic daemonibus et damnatis hominibus erit ad detrimentum. Daemonibus namque et damnatis hominibus sanctorum consummatio erit interminabilis luctus et aeterna damnatio.* Nam cum justi obtinebunt corporis et animae gaudium sempiternum, tunc similiter et illi ibunt in supplicium aeternum. Bernhardus serm. 8. in Psalm. Qui habitat: *In illa tanta separatione, quemadmodum hoedis agnorum divisio gravissimi livoris occasio fiet, sic electis e regione consideratio*

reproborum immensa quaedam materia gratiarum actionis et laudis etc. Unde impii tanto animi furore tabescerent, nisi in regnum summae beatitudinis coram sese vidissent alios introduci et tunc demum in illos sese foetores, in illos horrores, in illos aeterni incendii cruciatus, in illas denique immortalis mortis miseras generent esse damnatos? Thomas quodlib. 8. art. 16: *Damnati in inferno existentes post diem judicii memores erunt gloriae sanctorum, quam ante judicium et in judicio viderunt, et sic cognoscent, eos esse in maxima gloria, quamvis non videant ipsos beatos nec gloriam eorum, et ita invidia torquebuntur, et sic afflictio, quae est in iis nunc ex tali visione, manebit sublata, de quo etiam magis dolebunt, videntes se etiam visione sanctorum indignos reputatos.* Quidam hoc inexplibile damnatorum desiderium vocant *βουλιμίαν*, caninam famem, quo morbo qui laborant, omnibus animi et corporis viribus semper deficiunt et deficiendo tamen ad finem nunquam perveniunt. 4. Φόβος καὶ ἀπορία, *timor, tremor, perpetuus horror et continua desperatio.* Job. 10, v. 22: *Antequam vadam ad terram tenebrosam, ubi umbra mortis et nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitans, Hebraeum cujus splendor est caligo.* Oritur ille horror primo ex loci conditione; infernus est carcer tenebricosus ac caliginosus, jam vero tenebrae horrorem solent incutere. Secundo ex daemonum conversatione; quanto horrore concutimur, si spectrum intuemur, eequid in inferno damnatis obventurum putabimus, quando in propria specie ac forma daemones intuebuntur? Tertio ex aeternitatis cogitatione; norunt damnati, in tenebricoso illo carcere sibi perpetuo esse manendum, sciunt, nullum tormentorum finem aut terminum esse expectandum; haec cogitantes non possunt non horribili timore concuti. Augustinus epist. 211. ad Julian.: *Non est locus ibi vel morti, per quam tormenta finiantur; mors optabitur et non dabitur.* Quarto ex peccatorum recordatione; obversabuntur oculis ipsorum horribilia peccatorum a se commissorum spectra, sciunt, sibi nullam peccatorum illorum condonationem, adeoque spectrorum istorum remotionem sperandam, inde gravissimo horrore percelluntur ac in continua et perpetua desperatione vivunt. Gregorius lib. 9. moralium cap. 39: *Infernum et umbra mortis obscurat et sempiternus horror inhabitat, quia ejus ignibus traditi et in suppliciis dolorem sentiunt, et in doloris angustia pulsante se semper pavore feriuntur, ut et quod timent, tolerant, et rursus quod tolerant, sine cessatione pertimescant.* Hic metus amittitur, cum tolerari jam coepit, quod timebatur; illic et dolor dilaniat et pavor angustat. Horrendo igitur modo erit tunc reprobis dolor cum formidine, flamma cum obscuritate. Dionysius Carthusianus de quatuor noviss. art. 37. ex Alberto: *Infernale incendium non tam graviter affligit infelicissimos illos, quantum affligit eos consideratio, quam attendunt et cogitant, se in tot ac tantis tormentis perpetuo mansuros, ex*

qua consideratione oritur intolerabilis desperatio omnis boni. 5. *Maya, furor horribilis*, quo adversus Deum et omnes creaturas, adeoque etiam adversus se ipsos pugnabunt. Deo irascuntur eumque blasphemabunt: ob magnitudinem dolorum et poenarum, quas ab ipso sibi inflictas sentient Apoc. 14, v. 11; irascuntur omnibus creaturis, quod omni earum solatio destituti in aeternis tenebris maneant; sibi ipsis mortem et exitum optabunt ob tormentorum atrocitatem ac dolorum acerbiteriam, cum alias natura a morte abhorreat ac sui conservationem quaerat. Apoc. 6, v. 16: *Dicent montibus et petris, cadite super nos!* cap. 9, v. 6: *Quaerent mortem, et non invenient eam.* Isidorus Clarius orat. 12: *Quidnam gravius supplicium, quam semper velle, quod nunquam erit, et semper nolle, quod nunquam non erit? In aeternum peccator non assequetur, quod vult, et quod non vult, nihilominus in aeternum pati cogetur.* Baptista Mantuanus l. 3. de patientia cap. 25: *Damnati assidue coguntur coeca haec incendia contemplari, tantaque ex hac invita contemplatione, quam in aeternum supplicium sibi a Deo datam cognoscunt, surgit indignatio, tantus impatientis animi furor exardescit, ut omni rationis usu posthabito coelo et terras ac Deo ipsi precentur excidium, et quoniam vis concupiscibilis boni placentis abundantiam et poenae displicentis sentit offensionem, irascibilis quoque desideratae quietis nequit a concupiscibili impedimenta repellere, fit in animo moeror et luctus et sine ulla consolatione cordolium. Haec autem poetas per illa quinque flumina, quae apud inferos ponunt, mystice designarunt, Styx enim est odium, Acheron tristitia, Lethe oblitio, Cocytus luctus, Phlegethon ardor. Odium Dei atque iustitiae, tristitia, de poenarum acerbitate, oblitio caritatis et spei, luctus ex poenarum acerbitate, ardor ex conscientia culpa, ardor item corporis post resurrectionem, quod jugiter ardebit et non consumetur, et erit illic mors aeterna, quia immortalis miseria, quae supremo bono, i. e. beatitudinis, opposita potest summum malum appellari. Breviter, erit in damnatis pudor respectu Dei et angelorum sanctorum ac hominum beatorum; horror respectu diabolorum; dolor et timor respectu aeternorum tormentorum.*

Universa-
litas cru-
ciatum
inferna-
lium;
XX. 221.

53. Ceterum quod in anima et corpore damnatos torquendos esse diximus, ea ratione intelligendum, quod in omnibus animae, potentiis et in omnibus corporis membris dolores acerbissimos sint persensuri, ac proinde ad multiplicem poenarum varietatem accedet earundem universalitas. Mala hujus vitae sunt duntaxat singularia, quando patimur, tunc unus tantum sensus et unum duntaxat membrum patitur, sed in infernali igne omnia corporis membra affligentur et ab infernali verme omnes animae facultates, omnes sensus interni et externi eroduntur. Oculi cruciabuntur daemonum adpectu, aures supplicii sociorum stridore et gemitu, odoratus intolerabili foetore, gustus rapidissima siti ac fame, tactus et omnia membra frigore igne. Ima-

ginatio patietur ab apprehensione praesentium dolorum, memoria a recordatione praeteritarum volupatum, intellectus a consideratione bonorum amissorum et malorum, ad quae devenerunt, praesentium ac futurorum. Idem iudicium esto de corporis membris, in quibus omnibus ac singulis damnati patietur, quia omnibus et singulis ad creatoris ignominiam abusi ad iniquitatis arma eadem converterunt, Rom. 6, v. 13. Bonaventura in diasta salut. tit. 10. c. 1: *Sunt quidam dicere volentes, quod in inferno universae partes hominis tam corporis quam animae post diem iudicii erunt in igne, nunc autem videmus, quod homo non posset sine maximo tormento ignem in parte unius digiti sustinere per unam horam, quantus ergo erit dolor, quando totus homo ardebit in igne?* Gersonius lect. 33. can. in missa: *Poenae damnatis secundum corpus et secundum animam infligentur. Corpus quidem poenis variis, quoad omnes sensus afficitur, anima secundum omnes suas potentias cruciatur. Nam quoad visum est ibi luminis privatio, quod delectabile est oculis videre Matth. 22. et est ibi fumus Apoc. 14; quoad auditum est ibi sonus horribilis, Sap. 17: Sonitus descendens perturbat illos; item gemitus miserabilis et blasphemia execrabilis Apoc. 16; quoad olfactum est ibi sulfur foetens, Apoc. 14: Cruciabuntur igne et sulfure; quoad gustum absinthium amarum cibus, Jer. 9: Ecce cibabo populum absinthio et potum dabo eis fel draconum; item fel draconum potus, Deut. 32: Uva eorum uva felis et potus amarissimus, fel draconum vinum eorum et venenum aspidum insanabile; quoad tactum est ibi ignis urens, Matth. 25: Ite in ignem; item vermis corrodens Esa. 14. item bestia mordens Deut. 32. item aestus insuperabilis et frigiditas intolerabilis, Job. 24: Transibunt ab aquis nivium ad calorem nimum. Affligitur et anima in suis potentiis sensitivis et intellectivis, est enim ibi proterva phantasia, demens concupiscentia et furens tristitia. Torsiones et dolores tenebunt eos Esa. 13. Praeter has generales et omnibus damnatis communes poenas erunt etiam poenae quaedam particulares ac propriae, quisque enim puniatur secundum criminum suorum quantitatem et qualitatem, neque ullum erit peccatum, quod non proprium suum ibi habeat cruciatum; in quo membro creator plus fuit offensus, in eo peccator gravius torquebitur, quae de re in quaestionibus dicetur plenius.*

54. *Externa damnatorum mala augent 1. socii supplicii, cum quibus patiuntur, 2. conditio loci, in quo patiuntur.* Socii supplicii sunt 1) mali angeli, 2) homines damnati. Diabolos et damnatos homines fore ejusdem supplicii socios, patet ex verbis Christi Matth. 25, v. 41: *Discedite a me maledicti in ignem aeternum, paratum diabolo et angelis ejus,* ubi per angelos non tantum intelligi possunt spiritus maligni, quorum caput ac princeps est diabolus, sed etiam homines impii, qui se diabolicas malitias ministros exhibuerunt, quamvis prior explicatio, quam in tract. de extr. jud. secuti sumus, textui videtur

servantur. Super se damnati habent Deum iratum, intra se vermem rodentem, juxta se diabolos torquentes. Idem colligitur ex Apoc. c. 19. 10: *Diabolus minor est in stagnum ignis et mulier, ubi et bestiae et pseudopropheta cruciabuntur is et nocte in secula seculorum.* At quam infelix ! horribilis est illa societas versari cum diabolis, si non solum truci adpectu, sed etiam terribili senu, quin et crudeli laniatu damnatos torquebant: nullo vel solo nomine diaboli cohorrescentes, cum se tantum damnati in aeternum vivere cogentur. sicut justos visio sanctorum hominum et angelorum : super omnia ipsius Dei : cruciat impios visio hominum damnatorum et dæmonum et super omnia visio diaboli. Neque enim alius alius ipsorum occurreret nisi poenarum ministri et facies direrum. Basilus in Psalm. 34: *Eos, qui multa traxerunt in vita admiserunt, horrendi quidam ac ites circumstant.* Angeli ignem paratum conantes, ignem expirantes propter propositi amaritudinem, vulnus praeforantes nocti assimilem praecorere atque hominum odio. Cassianus de conf. col. part. 3: *Ibi atroces angeli commorantur, verum brachia sunt ut capita draconum, quorum nudi igneus ex se angustias emittunt, quorum dentes et elephantis prominent et stimulant ad tormentum et caudae scorpionum, quorum adpectus tremorem inducit et dolorem atque mortem.* Bernhardus dicitur memoratur, quod malis fornacem calientissime praesentem intrare quam diabolum in sua propria luma apparentem videre. Jam vero non semel laxat sed perpetuo damnati diabolum videbunt, quia visione ipsorum tormenta augebuntur, sicut intuitum carnificis facinorosi contremiscunt. Sed reliquorum damnatorum adpectus damnatos cruciat, non quod ulla erga ipsos ducantur commissio, sed quia ab iisdem suppliciis, quae in aliis fiuntur, sibi metuent, unde etiam dives epulo fratre praemoneri rogabat, ne in eundem locum tormentorum venirent Luc. 16, v. 28. Adde quod in istis supplicii sociorum in memoriam illis revocet beata, quibus scandalum illis praebuerunt et ad hunc secum pertraxerunt. Chrysostomus hom. de ira: *Non velim existimes, ut hic fieri solet, et in futura vita contingere, ut scilicet solatium ignod faret socios habere miseriae. Unde id contigit? Ex subjecto scilicet exemplo. Dic enim quaeso, quis damnatus ignibus filium quoque una intuetur nidoremque ex ipsius carnibus adscendentem uriat naribus, nonne morietur? Nam si hi quoque qui sani sunt, dum haec fieri vident, paene relinuntur, multo magis id passuri sunt, qui ea clauduntur. Et ad passionem primum genus humanum aliorumque calamitatibus facile commoveatur. Quo pacto pater filium in eadem damnatione constitutum videns solatium capiat? contra poena est quae ea societate auctior.* Gregorius l. 9. moral. 28: *Sequaces quoque suos secum in tormento prohi flamma illustrante visuri sunt, quorum opere deliquerunt, quatenus qui eorum vitam carna-*

liter contra praecepta conditoris amaverunt, ipsorum quoque eos interitus in augmentum suae damnationis affligit. Quod profecto evangelio attestante colligimus, in quo, veritate vultuante, dicitur illis, quem contigit ad aeternam incendii tormentum derivare, quique frustum dæmonibus meminit, qui Abraham petiit, ut ad eorum cruciaticum mitteret, ut illuc eos quandoque cruciatos per parvas cruciaret. Qui igitur ad dolorem sui cruciatum proprio quorum ablatum meminit, constans privari dubio, quis eos ad augmentum supplicii paulo post perit etiam praesentes videre etc. Isidorus lib. 1. de summo bon. c. 32: *De carcerum quoque sanctorum supplicii additur etiam poena damnatio, sicut apud inferos dicitur sermo praedicat evangelicus, sicut pro augendo Judas supplicio dicit etiam psalmista: Commotione commoveantur filii ejus et mendicent.* Locum, in quo damnati cruciabuntur, est carcer infernalis, de cujus forma interna jam ante diximus, de externa forma sive figura postmodum disceremus. Vel solum carceris nomen ostendit, omnem ab inferno abesse pulchritudinem, omnem voluptatem, omnem amoenitatem, carcer enim est mala mansio.

55. Exposuimus hactenus quantitatem diversorum, numerum scilicet ac multiplicem infernalium poenarum varietatem, restat, ut etiam quantitatem quantitatem sive tempus earundem qualicunque ratione explicemus. Tempus poenarum infernalium docendi causa duplex statui potest. *Præparationis et inductionis.* De tempore præparationis egimus superius §. 31. Tempus inductionis iterum duplex est, *inductionis et durationis.* *Inductionis* tempus diversum est ratione subjecti angelis malis et hominibus damnatis. Angeli mali statim ut a creatore suo sese averterunt, in infernum inciderunt. Homines impii post mortem temporalem secundum animas dolores infernales sentire incipiunt, quod enim angelis casus, illud hominibus mors, interim in hac vita praeludia et initia quaedam illorum experiantur, ac in die judicii tam angelorum malorum quam damnatorum supplicia maximum accipiet incrementum, ut in tract. de morte §. 162. et de extrem. jud. §. 46. jam ante ostendimus. *Duratio* poenarum infernalium complectitur earum tum *continuitatem*, tum *perpetuitatem* sive *aeternitatem*. 1. Continuitatis nomine intelligimus, quod poenae illae nullum habebunt intervallum, nullam interruptionem, nullam quietem. In hac vita si quis ardentissima febri aestuat, levationem quandam interdum sentit: qui animi angoribus torquetur, relaxationem quandoque experitur, Exod. 8, v. 15: *Pharaoni datur requies a plagis. Dimitte, cessa a me et confortabo me*, ait Job. c. 10, v. 20. sed in inferno damnatorum cruciatus nec finem habebant, nec requiem. Haec poenarum continuitas probatur 1. ex clarissima Scripturae assertionem. Esa. 34, v. 10: *Nocte et die non exstinguetur ille ignis infernalis.* Apoc. 14, v. 11: *Damnati non habent requiem die ac nocte.* cap. 20, v. 10: *Cruciabuntur die ac nocte.* Quo sensu dies ac nox futuro seculo tribuatur, cum dierum ac

XX. 232.

2. De continuis poenarum infernalium quantitate.

1. Continuitas.

neque agent de peccatis suis poenitentiam. Dolebunt, non quod Deum offenderint, sed quod bonis terrenis privati in barathrum infernale inciderint. Ergo etiam non patebit ipsis aditus ad Dei gratiam. Innocentius I. 3. de cont. mundi cap. 3: *Poenitebunt ad poenam, sed non convertentur ad veniam.* 6) *Ex ignis infernalis descriptione.* Psalm. 11, v. 6: *Pluet Dominus super impios sulfur et ignem.* Esa. 30, v. 33: *torrens sulfuris.* cap. 34, v. 9: *Convertuntur torrentes ejus in picem et humus ejus in sulfur, et erit terra ejus in picem ardentem.* Apoc. 19, v. 20: *stagnum ignis ardens sulfure.* cap. 20, v. 10: *stagnum sulfuris et ignis.* cap. 21, v. 8: *stagnum ardens igne et sulfure.* At ignis, cui perpetuo suppetit torrens ac stagnum sulfuris, nunquam exstinguitur, sed perpetuum habet nutrimentum. 7) *Ex peccati turpitudine et confusione.* Peccatum committitur contra Deum, qui est infinitum bonum. Ergo etiam promeretur infinitas poenas. 8) *Ex voti frustratione.* Apoc. 9, v. 6: *Quaerent mortem, et non invenient, h. e. optabunt, se in nihilum redigi, ut poenis illis tandem possint defungi, sed hoc votum erit frustraneum.* 9) *Ex vinculorum injectione.* Damnati dicuntur ligandi manibus et pedibus Matth. 22, v. 13. quia in carcere infernali tenebuntur aeternis vinculis constricti, ut ex eo nunquam possint eluctari. 10) *Ex daemonum associatione.* Damnati projicientur in illum ignem, qui diabolo et angelis ejus paratus est Matth. 25, v. 41. Atqui ignis ille est aeternus et nunquam desiturus, cum peccato diabolorum nullum paratum fuerit remedium. Ergo etiam damnatorum ignis est aeternus.

59. 3. Hanc poenarum infernalium aeternitatem emphaticis verbis describunt pii veteres. Irenaeus I. 4. adv. haeres. cap. 47: *Quibuscunque dixerit Dominus, discedite a me, maledicti, in ignem perpetuum, isti erunt semper damnati.* Tertullianus de judic. Dom. cap. 9:

Aeternae Deus ossa jubet descendere poenas,

Ire sub ardorem rabidae sine fine gehennae.

Cyprianus in lib. ad Demetrianum: *Cremabit addictos ardens semper gehenna et vivacibus flammis vorax poena, nec erit, unde habere tormenta vel requiem aliquando possint vel finem.* Servabuntur cum corporibus suis animae infinitis cruciatibus ad dolorem. *Erit tunc sine fructu poenitentiae dolor poenae, inanis ploratio et efficax deprecatio.* serm. de adscens. Christi: *Immortales miseri vivent inter incendium et inconsumentibiles flammae nudum corpus allambent etc.* Non miserebitur ultra Deus neque tunc audiet poenitentes. *Sera erit illa confessio, et cum clausa fuerit janua, frustra carentes oleo acclamabunt exclusi.* Nullum ibi refrigerium, nullum remedium, semel Christus descendit ad inferos, ulterius non descendet. *Non ultra videbunt Deum in tenebris sigillati, irregressibilis erit illa sententia et immutabile judicium et stabit damnationis hujus* XX. 228. *immobilitatem.* Cyrillus Hierosolymitanus catech. 18: *Si peccator est, accipiet corpus aeternum, quo sufferre possit poenas peccatorum, ut perpetuo*

in igne ardeat, ut nunquam dissolvatur. Hieronymus in cap. 66. Esa.: *Diaboli et omnium impiorum credimus aeterna tormenta.* in comm. Thren. 1: *Qui semel illuc ingreditur, ulterius egredi non permittitur.* Quod ipsa veritas in evangelio ostendit dicens: *Estis consentiens etc. non exibis inde, donec persolveris novissimum quadrantem.* Quemadmodum ibi intelligitur, ubi dictum est, oportet eum regnare, donec ponet omnes inimicos sub pedibus suis, semper illi regnaturum, quoniam semper illi erunt inimici sub pedibus, ita et hic accipi potest dictum, non exibis donec persolveris, semper non exiturum esse, quia semper solvat novissimum quadrantem, dum semper ternas poenas terrenorum peccatorum luit. Chrysostomus epist. 55. ad Theodor. lapsum: *Hic habent tam jucunda quam tristia finem, cumque celerrimum, illic seculis extenduntur utraque immortalibus etc.* Qui peccaverunt, necesse est ut immortalitatem induant, non tamen ad honorem sibi, verum ut continuum supersit viaticum illius supplicii, quod quod sit horrendum, oratio nequit explicare etc. *Haec quidem non simul contingunt vehementia poenarum et earum diuturnitas.* Altera enim cum altera pugnat propter conditionem corruptibilis illius corporis, non ferentis ea, immortalitate autem succedente solvitur haec pugna et magna potentia, nos infinitum mala utraque possidebunt, nec excessus ullus tormentorum perimet animam nostram, neque hoc corpus poterit in illo tempore consumi cruciatibus, afflictum permanebit cum anima, nec finis ullus erit. Augustinus in enchirid. ad Laurent. cap. 113: *Manebit sine fine mors illa perpetua damnatorum, id est alienatio a vita Dei, et omnibus et communis, quamlibet homines de dolorum relaxatione vel intermissione pro suis humanis motibus respiciunt, sicut manebit communiter omnium cum aeterna sanctorum.* I. 21. de civ. Dei cap. 17: *Si sententia illa (de liberatione damnatorum) propter ea bona et vera, quia misericors est, tanto erit melior et verior, quanto misericordior fuerit.* Extendatur ergo ac profundatur fons hujus misericordiae usque ad damnatos angelos saltem post multa atque proluxa quantumlibet secula liberandos. Cur neque ad universam naturam manat humanam, et cum ad angelicam ventum fuerit, mox arescit? Non audent tamen se ulterius miserando porrigere et ad liberationem ipsius quoque diaboli pervenire. Verum si aliquis audeat, vincit nempe istos, et tamen tanto invenitur errare deformius et contra recta Dei verba perversius, quanto sibi videtur sentire clementius, cap. 24. circa med.: *Cum dictum fuerit a iudice mortuorum et vivorum, discedite a me maledicti in ignem aeternum etc. nimiae praesumptionis est dicere, cuiquam eorum aeternum supplicium non futurum, quos Deus in supplicium ituros dicit aeternum, et per hujus praesumptionis persuasione facere, ut de ipsa quoque vita beatorum vel deperetur vel dubitetur aeterna.* in enchir. cap. 112: *Multi cruciatus damnatorum humano affectu persecuti sunt dura male molliendo et in leniores vel*

falsam sententiam flectendo. At exterminandus est affectus, qui divinae repugnat veritati. Vincat affectum atque intellectum veritatis ac fidei vis. Prosper l. 3. de vita contempl. cap. 12: Cruciatu, dolor et gemitu torquent animas damnatorum nec extorquent, puniunt corpora damnata nec finiunt. Quos ideo sibi deputatos ignis inextinguibilis non exstinguit, ut permanente sentiendi vita poena permaneat et ad dolendum magis quam ad vivendum aeternis corporibus compeditos habeat, quos in flammis vivacibus immortalitas secundae mortis occidat etc. Proinde omnes, qui in gehenna dicuntur occidi, non id cum illis agitur, ut maximis consumti doloribus aliquando deficiant, sed ut in illis poenaliter vivant. Isidorus Clarius orat. 12. extraordinaria tom. 1: Si mille annorum ultio intentaretur, deberent sane omnes exhorrescere. Nam qui in hac vita aliquot horarum spatio acerbius torquentur, miserrimi existimantur. At vero mille annis ignibus cruciandum quicquid est acerbius, multo vero magis si decem aut centum millibus annorum haec poena esset duratura. Quod tamen spatium brevissimum videretur et tantquam momentum, si dictum prius esset, tot annorum millibus esse in igne commorandum, quot arenae minutula grana in hoc templo concluderentur. Rursum hoc etiam tantum spatium (quae enim secula arenam illam exhaurirent, si millesimo quoque anno dentatam granulum unum auferretur?) pro nihilo putaretur, si in hanc poenam ea commutaretur, quae reverentur in ignem damnati tot annorum millibus in eo esse, quantus arenae numerus toto hoc, quod inter coelum et terram interjacet spatio, comprehendere posset. Et tamen contemplatione aeternitatis (heu horrendam rerum faciem!) hoc etiam tam paene infinitum tempus pro re gratissima optaretur et centies ac millies etiam, repetitum, modo finis aliquis tandem inciperet apparere. Nam sine ullo unquam fine quempiam torquendum esse, hoc vero ultra omnes desperationis terminos fertur. Quid enim gravius quam semper velle, quod nunquam erit, et semper nolle, quod nunquam non erit? In aeternum peccator non assequetur, quod vult, et quod non vult, nihilominus in aeternum cogetur pati. Cassiodorus in Psalm. 20: Istam sententiam, ite in ignem aeternum, damnati consequentur, ut perpetua flamma decorentur. Nam jussionem Domini nulla mora subsequitur, sed mox ut discernit, impletum est. Iste tamen ignis sic absorbit, ut servet; sic servat, ut cruciet, dabiturque miseris vita mortalis, ut mors servatrix. lib. de anim. cap. 19: Quae erit calamitas miseris in aeternum cruciari, nunquam deficere, ita enim perpetuae poenae tradentur, ut infaute semper existere comprobentur. Dolor sine fine, poena sine requie, afflictio sine spe, malum incommutabile. Sic enim varietas vitiosa punitur, ut ejus damnatio nullatenus immutetur. Gregorius lib. 9. moral. cap. 39: Supplicia inferni in se demersos et ultra vires cruciant, et in eis vitae subsidium exstinguendo servant, ut sic vitam terminus puniat, quatenus semper sine termino cruciatus vivat, qui et ad finem per tormenta properat et sine fine deficiens durat. Fit ergo miseris mors sine morte, finis sine fine, defectus sine defectu, quia et mors vivit et finis semper incipit et defectus deficere nescit. lib. 15. moral. cap. 11: Damnatus non consumitur in morte, quia si consumeretur vita morientis, cum vita etiam poena finiretur; sed ut sine fine crucietur, vivere sine fine in poena compellitur, ut cujus vita hic mortua fuit in culpa, illic ejus mors vivat in poena. Crucietur et non exstinguitur, moritur et vivit, deficit et subsistit, finitur semper et sine fine est. Haec solo auditu valde terribilia sunt, quanto magis passione. in comm. 1. Reg. 2: In inferno nulla inveniri poterunt consilia salutis. Ambrosius Ansbertus lib. 6. in Apocal. cap. 14: Fumus indicium dat futurarum flammarum, et quia quamvis sine nutrimento lignorum, corporeus tamen manet ignis reprobos, ideo fumum ejus sempiternum dicit esse, quia inquam sine fine reprobos ardere conspiciat, idcirco fumum tormentorum in secula seculorum ascendere dicit, quae magis timore indigent quam expositione etc. Quas semel poena in tartarum pertrahit, misericordia ulterius ad veniam non reducit. Idiota de innoc. perdit, cap. 6: XX. 230. Damnatis nulla amplius erit via misericordiae, sed in igne aeterno ardebunt. Rabanus lib. 5. in Eccles. cap. 1: Postquam homo sine poenitentiae remedio exierit et illic justo Dei judicio condemnatus fuerit, sine fine ardebit. Theophylactus in comm. Matth. 25: Sicut sancti incessabile habent gaudium, ita injusti indesinentem poenam, dicuntur enim ituri in supplicium aeternum, h. e. nunquam finiendum. Bernhardus in lib. meditation. cap. 3. col. 1193: Procul a beata paradisi patria exsulati cruciabuntur in gehenna perpetua, nunquam lucem visuri, nunquam refrigerium adepturi, sed per millia millium annorum in inferno cruciandi, nec inde unquam liberandi. Ubi nec qui torquet, aliquando fatigatur; nec qui torquetur, aliquando moritur. Sic enim ignis ibi consumit, ut semper reserveat; sic tormenta aguntur, ut semper renoveantur. Ardebunt miseri in igne aeterno in aeternum et ultra, sic morientur, ut semper vivant; et sic vivent, ut semper moriantur. serm. de convers. ad clericos cap. 5: Peccati ipsius et carnis quodammodo similis videbitur esse conditio, ut quemadmodum culpa semper puniri poterit nec unquam poterit expiari; sic nec in corpore aliquando tormenta finire nec corpus ipsum valeat in tormentis exinaniri. Merito quidem ultio sempiterna deserviet, quod nunquam possit culpa deleri, et nec substantia carnis deficiet, nec simul cogetur etiam afflictio carnis terminari. Hincmarus Remensis in epist. ad Hincmarum Lundunensem cap. 54: Animam immortaliter morientem reatus involvet et indeficienter non deficientem carnem gehenna consumet. Petrus Blesensis epist. 61: Tota hominis miseri substantia devorabitur inextinguibilibus flammis, nec erit suppliciorum modus vel intermissio sive finis. Nam finis ibi semper incipit, mors non morietur, nec defectus deficiet, ut da-

Quaestio-
nes de ae-
ternitate
infernali-
um poena-
rum.
I. An con-
veniat
divinae
justitiae
et miseri-
cordiae,
peccata tem-
poralia ac-
ternis
poenis
affligi.

mnati hominis conditio semper doloris materiam et mortis aeternae pabulum recidivet.

60. Quaeritur circa aeternitatem infernalium suppliciorum, 1. an conveniat divinae justitiae ac misericordiae, peccata temporalia aeternis poenis affligi? Respondent pii veteres unanimi suffragio affirmate, rationibus ex Scriptura productis hujusmodi: 1) Peccatum committitur contra infinitum bonum, videlicet Deum, ergo etiam promeretur infinitam poenam, videlicet aeternam. Augustinus lib. 21. de civit. Dei cap. 12. in princ.: *Poenae aeterna ideo dura et injusta sensibus videtur humanis, quia in hac infirmitate moribundorum sensuum deest ille sensus altissimae purissimaeque sapientiae, quo sentiri possit, quantum nefas in illa prima praevaricatione commissum sit.* Taulerus in homil.: *Cum damnati adversus bonum infinitum, quod Deus est, peccaverint, jure quoque divino malum poenae debetur eis infinitum.* Dionysius Carthusianus de quatuor novissimis art. 36: *Qui miratur, quod Deus naturaliter bonus et pius tam dire ac aeternaliter punit ac vindicat peccatum breve celeriter factum et finitum, diligenter consideret, quam summa et infinita et incomparabiliter magna et excellens sit dignitas et auctoritas, sapientia et justitia, beneficentia, bonitas atque dignatio Dei, sicque intelliget enormitatem peccati et sciet, quod Deus justissime perpetuam exercet ultionem pro culpis, imo quod etiam citra condignum punit peccatores in inferno, hoc est minus quam meruerunt. Insuper sicut terribilitas ac districtio divini iudicii tanto erunt majores, quo major est sapientia, justitia, auctoritas,*

XX. 231. *bonitas, liberalitas et misericordia Dei in vita praesente; sic utique tanto intensior ac intolerabilior est poena inferni et ultio Dei, quo dignior, excellentior, sapientior, justior, melior ac munificentior est Deus, quem offendunt iniqui.* 2) Per peccatum homo amittit aeternum et infinitum bonum, ideo etiam per illud incidit in malum aeternum. Per quodvis peccatum mortale contra conscientiam commissum amittitur Dei gratia, Spiritus sancti inhabitatio et vita aeterna, haec vero omnia sunt bona inestimabilia et aeterna, ergo etiam homo per peccatum juste incidit in supplicia inestimabilia et aeterna. Christi meritum est infiniti valoris ac pretii, illud sua incredulitate repudiarunt damnati, ideo ob infiniti boni amissionem aeternas et infinitas poenas merito sentiunt. Taulerus in homil.: *Cum damnati aeternam repudiaverint dulcedinem, juste ad aeternam devolvuntur amaritudinem.* 3) Homo semper peccavit in suo aeterno, justum igitur est, ut etiam semper puniatur in Dei aeterno. Gregorius libr. 34. moral. cap. 16. ac libr. 4. dialogor. cap. 44. ad quaestionem, *quomodo justum sit, ut culpa, quae cum fine perpetrata est, sine fine puniatur?* sic respondet: *Hoc recte diceretur, si districtus iudex non corda hominum sed facta pensaret. Iniqui enim ideo cum fine deliquerunt, quia cum fine vixerunt. Nam voluissent utique, si potuissent, sine fine vivere, ut potuissent sine fine peccare. Ostendunt enim, quia in peccato semper*

vivere cupiunt, qui nunquam desinunt peccare, dum vivunt. Ad magnam ergo justitiam judicantis pertinet, ut nunquam careant supplicio, qui in hac vita nunquam valuerunt carere peccato. Bernhardus epist. 253. ad Guarinum: *Ob hoc procul dubio inflexibilis et obstinatae mentis punitur aeternaliter malum, licet temporaliter perpetratum, quia quod breve fuit tempore vel opere, longum esse constat in pertinaci voluntate, ita ut si nunquam moreretur, nunquam vellet peccare desinere, imo semper vivere vellet, ut semper peccare posset.* Taulerus in hom.: *Quia diabolo morem gesserunt in vitiis, ut eidem etiam in poenis subditi sint, aequissimum plane est; sic et quandoquidem semper, si potuissent, optassent vivere et perseverare in peccatis in eaque voluntate mortui sunt, velint nolint, semper quoque in poenis durare cogentur.* 4) Hominis morientis voluntas confirmatur in eo statu, in quo moritur, sicut diaboli a Deo apostatantis voluntas statim fuit confirmata in illo malo. Albertus in comm. Matth. 7: *Cum aliquis in causa finalis impenitentiae in peccato moritur, voluntas ejus in malo obstinatur et in aeternum propter hoc insusceptibilis efficitur, et ideo nunquam ab eo peccatum aliquod solvitur, et cum poena peccatorum insequatur, consequens est, ut in aeternum puniatur.* 5) Materia ignis infernalis peccati scilicet macula est aeterna, ideo quoque poenam oportet esse aeternam. Comp. theolog. veritat. lib. 7. cap. 21: *Ignis infernalis non erit purgatorius sed punitorius, ideo maculam peccati non absterget, sed aduret. Debita peccatorum sunt aeterna, quia damnati illa non possunt persolvere, ergo etiam carcer et supplicia manent aeterna. Si in hac vita tempus solutioni constitutum praeterlapsum, fit postmodum debitum insolubile. Thomas 1. 2. q. 87. art. 3: Aeternitas poenae respondet irremissibilitati culpae. At culpa damnae irremissibilis. Ergo etiam poena eorum est interminabilis.* 6) Nulla est in damnatis vera et seria poenitentia, ergo nec in illis locum habebit peccatorum venia. Gregorius Nazianzenus orat. 15. quae est in plagam grandinis: *Quemadmodum qui Dei memor hic est, morte superior est; ita his, qui e vita excesserint, non est in inferno confessio nec morum correctio. Hic enim Deus vitam et actionem, illic rerum gestarum censuram conclusit.* Ephraemus serm. de extrem. judic. cap. 4: *Non est in inferno confessio, non gemitus, non lacrimae, quae iudicis avertant sententiam. Non est dilatio ulla temporis ad agenda poenitentiam, non regressio post exitum ad vitam, sed omnia dura, aspera et amara.* Paulinus episcopus Nolanus de damnatis sic canit:

Nulla illis superest spes, quia nulla fides.

7) Error τοῦ λογισμοῦ in damnatis in hac vita fuit infinitus, quia finitum bonum in iudicando autetalerunt bono infinito; error τοῦ ἐκείνου τοῦ νοῦ in autetendo ac διουκῶν in adhaerendo itidem infiniti quia maluerunt inordinato amore appetere finitum quam infinitum, et adhaerere bono rali desiderarunt quam aeterno. Juste ergo

um sequitur poena infinita. 8) Gaudia beatorum aeterna, ergo etiam supplicia damnatorum esse aeterna. Ratio connexionis est, quia aequae justus est ac misericors. Sirac. 5, v. 6: *misericordia ejus erga pios est infinita et aequae etiam ira ejus erga impios est infinita*. Gregorius lib. 4. dial. cap. 49: *Sicut finis est gaudii bonorum, ita finis non erit tormentum*. 9) Peccatum separat a vita aeterna, ergo mortem adducit sempiternam. 10) Ne quidem nanis delicti qualitas et atrocitas ex mora temporis in quo commissum est, aestimatur. Augustinus 1. de civitat. Dei cap. 11: *Quidam eorum, quos defendimus civitatem Dei, injustum putant pro peccatis quamlibet magnis, parvo sci tempore perpetratis, poena quisque damnetur, quasi ullius id unquam justitia legis attentata mora temporis quisque puniatur, quanta temporis, unde puniretur, admisit. Octo genera poenarum in legibus esse, scribit Tullius, dicitur, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exsili-um, mortem, servitutem. Quid horum est, quod esse tempus pro cuiusque peccati celeritate detur, ut tanta vindicetur morula, quanta delictum perpetratum, nisi forte talio? etc. Num tamdiu quisque judicandus est esse debere in poena, quamdiu fecit, unde meruit alligari, cum sine annos poenas servus in compedibus sit, qui verbo aut ictu celerrime transeunte vel vixit dominum vel plagavit? Jam vero damnum, exsili-um, et servitus, cum plerumque sic detur, ut nulla venia relaxentur, nonne pro poenae modo similia poenis videntur esse aeterna? Ideo quippe aeterna esse non possunt, quia poena vita, quae his plectitur, porrigitur in aeternum, et tamen peccata, quae vindicantur longum tempus poenis, brevissimo tempore perpetrata, nec quisquam exstitit, qui censuerit, tam cito finienda esse tormenta, quam cito factum homicidium, vel adulterium, vel sacrilegium, vel quilibet aliud scelus, non temporis longitudine, sed qualitatis et impietatis magnitudine metiendum*. 11) Gregorius libr. 4. dial. cap. 44. etiam hanc causam, quod Dei benignitas erga electos ex his damnatorum suppliciis magis commendabitur, inquit, omnes aeterno supplicio deputati sua iniquitate puniuntur, et tamen ad aliquid salutis, scilicet ut justis omnes et in Deo videantur, quae percipiunt, et in illis respiciant supplicia, quae evaserunt, quatenus tanto magis in aeternae gratiae divinae debitores se esse cognoscant, et in aeternum mala punire conspiciunt, quae in saeculo vicerunt. Quod ergo Augustinus in Psal. 70. et ex eo Strabus in glossa ordinat. Psal. scribunt, Deum plus exigere in poena, quam commissum sit in culpis, id intel-um non de excessu poenae ad culpam in intentione et gravitate supplicii, sed secundum temporis durationem, quia pro delectatione momentanea in poena aeterna, statutum namque est, ut du-

ratio poenae non proportionetur durationi culpae, sed ut intensio poenae respondeat enormitati culpae. Thomas 4. sent. dist. 46. q. 2. art. 2.

61. 2. Quomodo damnatorum corpora in ignis infernalis flammis possint conservari, ne consumantur et in cinerem redigantur? Respondemus: 1. fiet hoc per divinam potentiam, quae corpora illa simul passibilia et immortalia faciet; passibilia quidem, ut sentiant poenarum infernalium atrocitatem, immortalia vero, ut earundem experiantur aeternitatem. Augustinus lib. 21. de civit. Dei cap. 5: *In multis quidem rebus incertum est, quid Deus velit, illud tamen certissimum est, nihil eorum illi esse impossibile, quaecumque voluerit, eique nos credere praedicenti, quem neque impotentem, neque mentientem possumus credere*. cap. 7. *Cur facere non possit Deus, ut et resurgant corpora mortuorum, et igne aeterno cruciantur corpora damnatorum, qui fecit mundum in coelo, in terra, in aere, in aquis innumerabilibus miraculis plenum, cum sit omnibus, quibus plenus est, procul dubio majus et excellentius etiam ipse mundus miraculum?* 2. Ignis infernalis alterius naturae et qualitatis erit quam diaconicus; ut enim nunquam exstinguitur, sed semper ardet, ita quoque damnatorum corpora non exstinguet, sed cruciatibus aeternis reservabit. 3. Quomodo duae illae dispositiones immortalitas et passibilitas in damnatorum corporibus sese compatiuntur, a posteriori declarat Guilelmus Alvernus partis primae de universo parte secunda cap. 30. hoc modo: *Perpetuitas poenarum in damnatis necessario asserenda, quoniam aliter non esset satisfactum justitiae creatoris, nisi qui hic fuere incorrigibiles, perpetuo torquerentur in vita futura. Perpetuitas autem poenarum non potest esse in subjecto mortali, praesertim in ea magnitudine et vehementia, qua futurae sunt, in quibus eas sustinere non possent ullo modorum corpora, quae non essent immortalitate firmata. Si vero passibilia non essent, nullae essent poenae corporales, nulli dolores etc. Constat autem, multos homines in medio ignium per bonitatem creatoris illaesos fuisse servatos et tam a laesione corporum suorum quam ab omni dolore, tam corporali quam spiritali, liberatos. Quia igitur non est majus creatori ab altero duorum salvare vel liberare quam ab ambobus simul, quae est admiratio aut incredulitas stultorum de hoc, quod salvatis corporibus in medio futurorum ignium et illaesis per omnia in ipsis per ignem hujusmodi animae sint torquendae! Facilius enim in se est, non dico quantum ad omnipotentiam creatoris, sola corpora sic servare quam animas et corpora simul. Quodsi quis dixerit, quia ignes illi infernales incomparabiliter fortiores sunt ignibus hujus saeculi, verum utique dicit, sed ipsa corpora damnatorum erunt incomparabiliter fortiora ad sustinendum ignes hujusmodi, quam nostra sunt hic ad sustinendum ignem saeculi praesentis, quanquam omnipotentiae creatoris non sit ullo modorum difficile praesentis fragilitatis et infirmitatis corpora ignibus illis futuris servare illaesa*. 4. Pii veteres aliquot

2. Quomodo corpora damnatorum in igne servantur?

- XX. 234. similitudinibus illud ipsum declarant: 1) *A fulminibus corpora tangentibus, non absumentibus.* Minutius Felix in dial. qui inscribitur Octavius: *Illic sapiens ignis membra urit et reficit, carpit et nutrit; sicut ignes fulminum corpora tangunt nec absument.* 2) *A montibus ignivomis.* Tertullianus in apoget. cap. 48. pag. 80: *Ignis infernalis non absument, quod exurit, sed dum erogatur, reparatur; adeo manent montes semper ardentes, et qui de coelo tangitur, saluus est, ut nullo jam igni decinerescat, et hoc erit testimonium ignis aeterni, hoc exemplum jugis iudicii poenam nutriendi. Montes uruntur et durant, quid nocentes et Dei hostes? l. de poenit. c. 12. p. 118: Quid illum thesaurum ignis aeterni aestimamus, cum fumariola quaedam ejus tales flammarum ictus suscitant, ut proximae urbes aut iam nullae exstant, aut idem sibi de die sperent? Dissiliunt superbissimi montes ignis intrinsecus foetu, et quod nobis iudicii perpetuitatem probat, cum dissiliant, cum devorentur, nunquam tamen finiuntur. Quis haec supplicia interim montium non iudicii minantis exemplaria deputabit? quis scintillas tales non magni alicujus et inestimabilis foci missilia quaedam et excitatoria jacula consentiet? Minutius Felix d. l.: Sicut ignes Aetnae et Vesuvii et ardentium ubique terrarum flammant nec erogantur; ita poenale illud incendium non damnis ardentium pascitur, sed inextensa corporum laceratione nutritur. Pacianus in paraenese ad poenitentiam: *Vim ignis infernalis et de praesentibus aestimate, cujus fumariola quaedam maximos montes subterraneis ignibus decoquant. Aestuant indefessis flammarum globis Aetna et Lisaniculus et Vesuvius Campanus, et quo nobis iudicii perpetuitatem probent, dissiliunt, devorantur, nec ullis tamen seculis finiuntur.* Augustinus lib. 21. de civit. Dei cap. 4: *Quidam notissimi Siciliae montes, qui tanta diuturnitate temporis atque vetustate usque nunc et deinceps flammis aestuant atque integri perseverant, satis idonei testes sunt, non omne, quod ardet, absumi, in quem locum Vives sic commentatur: Montes multis in locis ardent, ut Aetna in Sicilia et in Hiera, quae olim Therasia prope Siciliam Vulcano sacra, in qua est collis nocturnas evomens flammam, tum etiam Theon ochema in Aethiopia, Vesuvius in Campania et Lycia Chimaera et trans Herculis columnas quaedam nocturnis incendiis conspicua, quaedam diurnis, alii ardentium faciem ostendunt, ut juxta Pygmaeos et prope Sybratas in Africa.* 3) *A fontibus sulfureis non deficientibus.* Pacianus d. l.: *Ipsi sibi materiam recrescentium corporum reparant ignis aeternus. Attendite, si non creditis, aquarum impetus, qui ignibus fuit, supplicio nutriende reparabitur.* 4) *Ab animalibus in igne viventibus.* Augustinus lib. 21. de civit. Dei cap. 2: *Sunt animalia profecto corruptibilia, quia mortalia, quae tamen in mediis ignibus vivunt, nonnullum etiam genus vermium in aquarum calidarum scaturigine reperitur, quarum fervorem impune nemo contrectat, illi autem non solum sine ulla sui laesione ibi sunt, sed extra esse non possunt etc. Si dicant, haec animalia**
- nec semper vivere, et in illis fervoribus sine doloribus vivere, suae quippe naturae convenientibus vegetari, illis non cruciari elementis, respondetur, incredibile esse vegetari, quam non cruciari talibus rebus. Mirabile est enim dolere in ignibus et tamen vivere, sed mirabilius vivere in ignibus nec dolere. Si autem hoc creditur, cur non et illud? cap. 1. Salamandra in ignibus vivit.* 5) *Ab anima in corporis doloribus et morbis superstita.* Chrysostomus epist. 5. ad Theodor. lapsus: *Si quis forte dubitet, quo pacto satis esse ac aeternum durare immortalis queat anima, confectat tanta vi poenarum, is cognoscit quae hic fiunt, quomodo non raro multi ad mortem non minus acrem quam diuturnum suffecerint, anima dissoluta est, sed corpus est constrictum et depressum anima afflictis remanente in negotio usualiter, atque si corpori non foret indita. Quae postquam incorruptibile corpus insolubileque accipit, nihil prohibet, in infinitum protendi supplicium.* Augustinus l. 21. de civ. Dei cap. 3: *Etsi quaerimus, utrum semper possit vivere, quod dolet, certum tamen est, vivere omne, quod dolet, doloremque omnia nisi in re vivente esse non posse. Necesse est ergo, ut vivat dolens, non est necesse, ut occidat dolor, quia nec corpora ista mortalia et utique mortis omnis dolor occidit. Ut autem dolor aliquis possit occidere, illa causa est, quoniam sic est anima constricta huic corpori, ut summis doloribus cedat et discedat, quoniam et ipsa compago membrorum quae vitalium sic infirma est, ut eam vim, quae magnum vel summum dolorem facit, non queat retinere. Tunc autem tali corpori anima et eo connectetur modo, ut illud vinculum sicut nulla temporis longitudine solvitur, ita nullo dolore rumpatur. Proinde etiam si caro nunc talis nulla est, sensum doloris perpeti possit mortemque non poterit tamen tunc talis caro, qualis nunc non est, ut talis erit et mors, qualis nunc non est etc. Alii dicunt isti contradictores, nullam esse nunc carnem, quae dolorem pati possit mortemque non possit, non attendunt, esse tamen aliquid tale, quod corpore majus sit. Ipse quippe animus, cujus praesentia corpus vivit et regitur, et dolorem pati potest, et mori non potest. Ecce inventa res est, quae cum sensum doloris habeat, immortalis est; hoc ignis erit tunc etiam in corporibus damnatorum, quod nunc esse scimus in animis omnium etc. Si ergo dolore argumentum recte sumeretur ad mortem, ideo mors possit accidere, quia potuit accidere dolor, magis ad animam pertineret mori, ad quod magis pertinet et dolere. Cum vero illa, quae mori dolere potest, non possit mori, quid momenti affertur illa corpora, quoniam futura sunt in doloribus, etiam moritura credamus? Confer cap. 6. et 7. in quibus multa naturae miracula commemorat, quorum sufficiens ratio alia reddi non potest nisi voluntas omnipotens creatoris. Habebit (in cap. 4.) tunc ista carnis substantia qualitatem et illo inditam, qui tam miras et varias tot res indidit, quas videmus, ut eas, quia multae sunt, non*

miremur. Quis enim nisi Deus creator omnium dedit carni pavonis mortui, ne putresceret (cum tamen computruerit caro Platonis)? Quis paleae dedit vel tam frigidam vim, ut obrutas nives servet, vel tam feridam, ut poma immatura pmaturet? De ipso igne mira quis explicet, quo quaeque adusta nigrescunt, cum ipse sit lucidus, et paene omnia, quae ambit et lambit, colore pulcherrimo decolorat atque ex pruna fulgida carbonem terribiliter reddit? etc. Similia miranda de carbonibus, calce viva, adamante et magnete ibidem recenset. cap. 5: Agrigentinum Siciliae salem perhibent, cum fuerit admotus igni, velut in aqua fluere, cum vero aquae, velut in igne crepitare; apud Garamantas quendam fontem tam frigidum diebus, ut non bibatur, tam fervidum noctibus, ut non tangatur; in Epiro alium fontem, in quo facies, ut in ceteris, extinguuntur accensae, sed non, ut in ceteris, accenduntur extinctae; abeston Arcadiae lapidem propterea sic vocari, quod accensus semel jam non possit extinguere; lignum cujusdam ficus Aegyptiae non, ut ligna cetera, in aquis natant, sed mergi, et quod est mirabilius, cum in imo aliquamdiu fuerit, inde ad aquae superficiem rursus emergere, quando madefactum debuit humoris pondere praegravari; poma in terra Sodomorum gigni quidem et ad maturitatis faciem pervenire, sed morsu pressu tentata in fumum ac favillam corio fatisciente vanescere; pyriten lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit; in eadem Persiae gigni etiam lapidem selenitem, cujus interierem candorem cum luna crescere atque deficere; in Cappadocia etiam vento equas concipere, eosdemque foetus non amplius triennio vivere; Tilon Indiae insulam eo praeferri ceteris terris, quod omnis arbor, quae in ea gignitur, nunquam nudatur tegmine foliorum. (Auctores, ex quibus Augustinus haec adducit, nominat Ludovic. Vives in commentario.) Tandem concludit: Quis eorum nobis crederet, si quemadmodum dicimus, futura hominum viva corpora, quae semper arsura atque dolitura, neque tamen aliquando moritura sint, ita diceremus, in futuro seculo futurum salem, quem faceret ignis velut in aqua fluere eundemque faceret aqua velut in igne crepitare? etc. Per hoc cum in talibus operibus Dei deficiat ratio cordis et sermonis humani, sicut ista non ideo sunt, sic non ideo etiam illa non erunt, quoniam ratio de utrisque ab homine non potest reddi.

62. *Antithesis.* Aeternitatem infernalium poenarum negavit 1. Origenes, qui homil. 8. in Josuam sic commentatur: Est in hoc etiam resurrectionis futurae mysterium, jam enim tunc ultra omnino non erit diabolus, quia jam non erit mors, de diabolo enim loquens apostolus ait, novissimus inimicus destruetur mors. Et postea explicans illa verba: Incendit Josua Hai et facta est urbs, quae non habitetur in aeternum. Vides, quia haec, quae consequuntur, magis ad mysterium quam historiae veritatem pertinent, non enim tam ille locus terrae inhabi-

tabilis est in aeternum, quam locus daemonum inhabitabilis erit, tum cum jam nemo peccabit neque regnabit in aliquo peccatum, cum diabolus et angeli ejus igni tradentur aeterno, dicente Christo his, qui vicerunt, Venite benedicti, aliis autem, ite in ignem aeternum, donec omni animae, quibus ipse novit, remediis consulat, et omnis Israel salvus fiat. 1. 1. περὶ ἀρχῶν cap. 6. de spiritibus impiis sic scribit: Hi vero, qui de statu primae beatitudinis moti quidem sunt, non tamen irremediabiliter moti, sanctis beatique ordinibus subjecti sunt ad regendum, quorum adjutorio usi et institutionibus ac disciplinis salutaribus reformati redire ac restitui ad statum beatitudinis possunt. hom. 18. in Joh.: Si qui blasphemiam dixerit in Spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc seculo, nec in futuro, non tamen si in futuro seculo non remittetur, ergo neque in futuris seculis non remittetur. Tribuunt hunc errorem Origeni Theophilus Alexandrinus lib. 2. Epiphanius in epistola ad Johan. Hierosolymitanum, Athanasius lib. de communi deitatis essentia, Hieronymus in epist. ad Avitum, in comm. cap. 3. Jonae et in comment. epist. ad Ephes., Augustinus in libro de haeresib. cap. 43. (Quis catholicus Christianus, vel doctus vel indoctus, non vehementer exhorreat, eam, quam dicit purgationem malorum, h. e. etiam eos, qui hanc vitam in flagitiis et facinoribus finierunt, ipsum etiam diabolum atque angelos ejus, quamvis post longissima tempora, purgatos atque liberatos, regno Dei lucique restitui, et rursus post longissima tempora omnes, qui liberati sunt, ad haec mala denuo relabi et reverti, et has vices alternantes beatitudinum et miseriarum rationalis creaturae semper fuisse, semper fore?) et lib. 21. de civit. Dei cap. 17. (ubi inter cetera sic scribit: **XX. 237.** Origenes etiam ipsum diabolum atque angelos ejus post graviora pro meritis et diuturniora supplicia ex illis cruciatibus eruendos atque sociandos sanctis angelis credidit. Sed illum et propter hoc et propter alia nonnulla et maxime propter alternantes sine cessatione beatitudines et miseras, et statutis seculorum intervallis ab istis ad illas atque ab illis ad istas itus ac reditus interminabiles non immerito reprobavit ecclesia.) Gregorius lib. 9. moral. cap. 45. et 46. lib. 34. cap. 12. et 13. Theodoretus de haeres. in cap. de Origenistis, Haymo in comm. cap. 24. Esa. etc. Sed multi existimant, Origenem potius contrarium statuisset, ac priores sententias ab iniquis ejus aemulis scriptis ipsius fuisse insertas, in multis enim locis aeternitatem poenarum infernalium diserte videtur adstruere. hom. 14. in Lev.: Ubi quis accipit peccatum, habet illud secum ac permanet cum ipso, nec aliquo supplicio poenae diluitur et transit, cum ipso est etiam post mortem, et quia temporalia hic non persolvit, ibi expendit aeterna supplicia etc. Ubi non est soluta vindicta, peccatum manet illis aeternis ignibus exigendum. homil. 18. in Num.: Si anima non habeat virtutes, non veniet caro neque anima ad hereditatem, sed solum ad judicium illius, qui potest animam et corpus perdere in gehenna. in

exposit. Psalm. 37. hortatur peccatorem, ut in hoc seculo se praepararet ad flagella, ne ignibus aeternis reservetur. homil. 1. in Ezech. exponens illud, restituetur Sodoma, per Sodomam intelligens peccantem amantem culpam aliquos ex Hebraeis afferentes, Sodomam aliquando restitui, in explic. cap. 11. Rom.: Istius qui de coelo cecidisse dicitur, nec in fine seculi ulla erit conversio etc. Plura hujusmodi ex Origene collegerunt Jacobus Merlinus in apolog. pro Origene et Sixtus Senensis lib. 5. bibliothec. annot. 141. p. 377.

63. 2. Origenis errori, notante Erasmo in annotat. ad lib. 1. Orig. περί ἀρχῶν, videtur subscripsisse Ambrosius in expositione cap. 3. epist. ad Ephes. ubi inter reliqua sic scribit: *Tantum de hoc (Paulo) bene sensit Deus, ut non solum gentibus hunc magistrum daret, verum etiam ut per eum veritas Christi innotescat spiritibus in coelestibus, qui sunt principes et potestates etc. ut agnoscere per ecclesiam, quae multifarie ad vitam attracta est, in Christo unius Dei manere mysterium, desinant ab errore. Id enim agitur, ut praedicatio ecclesiastica etiam his proficiat, et deserant assensum tyrannidis diaboli, quae se adversus unius Dei fidem impia praesumptione armavit etc. Dicitur his principibus, qui in errore sunt in coelestibus, sive ministris ejus in terris, ut auferant portas principis sui, h. e. diaboli, de mentibus suis, per quas multorum asserendorum error intravit etc.* Sed commentarios illos falso attribui Ambrosio multorum constans est sententia. 3. Eundem errorem Hieronymo tribuunt Rufinus lib. 1. invectiv. in Hieron. et Stanislaus Pannonius Anabaptista, sed Hieronymus multis in locis contrarium asserit, utpote lib. 1. contra Pelagian. in epist. ad Pamach. de errorib. Joh. Hierosolym. in comm. Esa. 66. in comm. Matth. 25. apolog. 2. cont. Ruffin. etc. Quae verò Rufinus ex commentariis Hieronymi in epist. ad Ephes. adducit, in quibus Origenico huic errori videtur favere, illa sunt dicta in persona Origenis, ut docet ipse Hieronymus de similib. errorib. in Apol. 1. cont. Ruffin. interim negari nequit, Hieronymum dubitanter scribere in comm. Esa. 24. circa fin.: *Sciendum, quod judicium Dei non possit scire humana fragilitas, nec de poenarum magnitudine atque mensura ferre sententiam, quae Domini arbitrio derelicta est.* Cautè etiam accipiendum et explicandum, quod in comm. Esa. 66. scribit: *Sicut diaboli et omnium negatorum atque impiorum, qui dixerunt in corde suo: Non est Deus, credimus aeterna tormenta; sic peccatorum atque impiorum et tamen Christianorum, quorum opera in igne probanda sunt atque purganda, moderatam arbitramur et mixtam clementiae sententiam judicis.* Itemque l. 1. cont. Pelagian.: *Diabolum et satellites ejus omnesque impios dicimus perire perpetuo, Christianos vero, si in peccato praeventi fuerint, salvandos esse post poenas.* 4. Quidam doctores misericordes dicti, contra quos disputat Augustinus lib. 21. de civit. Dei cap. 17. *Nunc, inquit, cum misericordibus nostris agendum esse video et pacifice disputandum,*

qui vel omnibus illis hominibus, quos justissimus iudex dignos gehennae supplicio judicabit, vel quibusdam eorum nolunt credere, poenam sempiternam futuram, sed post certi temporis metas pro cuiusque peccati quantitate longiores sive breviores esse inde existimant liberandos. Illorum opinio ab Origenica in eo discrepans fuit, quod non diabolis, sed damnatis duntaxat hominibus hanc spem liberationis fecerunt. Hi tamen ipsi in varia opinionum abierunt divortia, quidam enim omnium omnino hominum poenas post hanc vitam dicebant esse temporales et purgatorias, nequaquam vero aeternas; quidam id sentiebant solum de omnibus Christianis, sive haeretici essent, sive catholici; quidam id statuebant de illis solis et omnibus, qui aliquando fuissent catholici. Contra quos singulos disputat Augustinus dict. l. cap. 18. 19. 20. et 25. lib. de fid. et operib. cap. 14. 15. et 16. 5. Anabaptistae superiori seculo docere coeperunt, omnes damnatos atque ipsos etiam diabolos tandem salvandos esse et poenis seu cruciatibus ipsorum, quos peccatis suis promeriti sunt, finem aliquando impositum iri, Augustana confessio artic. 17. Bullingerus lib. 2. contra Anabapt. cap. 15. Vide dictum librum Stanislai Pannonii Anabaptistae pro stabiliendo Origenis errore scriptum sub titulo de divina philanthropia. Wigandus in lib. de Anabaptistis meminit cujusdam Johannis Denckii Anabaptistae, qui libro in publicum edito hunc errorem propugnaret. 6. Libertinorum quidam Dei misericordiam omnibus omnino hominibus, adeoque daemonebus post judicium pollicentur. Lindanus in Dubitantio. 7. Photiniani videntur statuere, impios vel non resuscitandos, vel post resurrectionem ac judicium statim in nihilum redigendos, quo de errore in tract. de morte plenius dictum. 8. Pontificii quorundam ex inferno liberationem asserere non veretur, qua ratione aeternitatem suppliciorum infernorum ex parte et indirecte negant. Damascenus in serm. de mortuis refert, *Theclam protomartyrem in terris adhuc viventem in precibus suis ab inferis eripuisse Falconillam foeminam, quae toto vitae tempore fuerat idolorum cultrix et a Christi religione aliena.* Profert etiam ex historia Palladii Macarium Magnum assidue pro mortuis deprecantem, cui anxie perquirenti, an orationes suae defunctis prodesse, cranium quoddam aridum hominis idololatrae, quod forte in via jacebat, divino jussu in vocem prorumpens responderit: *Quando, o Macari, pro mortuis offers preces, nos interim aliquid lenimenti sentimus.* Addit etiam inter alia exempla Gregorii Romani pontificis factum, qui cum exire Deum precaretur pro salute Trajani imperatoris ethnici, annis ante sua tempora paene quingentis defuncti, audivit vocem divinitus allatam dicentem: *Preces tuas audiui et veniam Trajano do, tu vero deinceps pro impio hostiam mihi ne offeras.* In revelationibus Brigittae (quas teste Possevino in apparatu sacro tom. 1. lit. 8. Johannes de Turrecremata cardinalis alique viri docti ante plures quatuorcentos annos publica auctoritate diligenti examine

praemisso approbarunt ac evulgarunt) lib. 4. cap. 13. idem de Gregorio affirmatur: *Bonus Gregorius oratione sua etiam infidelem caesarem elevavit ad altiore gradum.* Quamvis vero Melchior Canus lib. 11. locor. cap. 1. Dominicus a Soto 4. sent. dist. 45. q. 2. art. 2. Baronius in annalibus circa tempora Trajani, Blasius de Viega in comm. Apocal. cap. 6. comment. 3. sect. 3. Bellarminus lib. 2. de purgat. cap. 8. et Becanus in append. tract. de purgat. Calvinist. cap. 8. num. 14. pag. 138. fabulam illam de Trajano ex inferis per preces Gregorii liberato fide dignam esse recte negent, notandum tamen 1) quod nullus papa in hodiernum usque diem eam damnaverit aut librum Damasceni vel Brigittae, in quo ea confirmatur, in censum prohibitorum librorum retulerit; 2) quod Alphonsus Ciaconus monachus Dominicanus permissu et auctoritate papae apologiam pro historia Trajani ediderit, in qua adducit rationes et testes complures, utpote Petrum et Johannem Gregorii diaconos, ἀνώνυμος auctorem, qui scripsit vitam Gregorii, Damascenum, Johannem Diaconum, Thomam, Brigittam, Mechtildem etc. Eandem historiam defendit Andradius Payva; 3) quod Bellarminus d. l. titubanter incedat. *Si haec historia, inquit, defendi debet, oportet dicere, Trajanum non fuisse damnatum absolute ad inferos, sed solum punitum in inferno, secundum praesentia ejus demerita et suspensam sententiam propter praevisas Gregorii preces; et praeterea non immediate ex inferno ad coelum transiisse, sed prius corpori unitum et tunc baptizatum et poenitentiam in hac vita egisse;* 4) quod in eod. cap. Bellarminus asserat, ex inferno animas redire et hominibus in terra viventibus apparere. Quod animae ex inferno apparuerint (inquit), multis exemplis probat auctor librorum de proprietatibus apum, et idem apparet ex illa apparitione doctoris Parisiensis in vita S. Brunonis, qui post triduum a morte dixit se condemnatum. Et postea: Quod animae ex inferno damnatorum revocari possent ad vitam, videretur incredibile, nisi exstarent exempla, quae negari non possunt. Nam Gregorius lib. 1. dial. cap. 12. scribit, a S. Severo excitatum fuisse quendam virum pessimum, qui a daemonibus in infernum deducebatur; Egesippus scribit lib. 3. cap. 2. Petrum excitasse affinem quendam caesaris ethnicum a morte etc. Eandem fabulam doctoris Parisiensis approbat Becanus d. l. 5) quod Pontificii omnes unanimi consensu statuunt, in descensu Christi ad inferos limbum patrum, superius illud inferni conclave, fuisse penitus evacuatum, patriarcharum animabus in coelum adductis, et ex purgatorio, ejus ignem ejusdem naturae et speciei cum infernali igne statuunt, multa animarum millia per missas, elemosynas, preces et suffragia viventium liberari.

64. Sed huic erroneae opinioni praepostere et in perversum misericordium, ut eos Augustinus appellat, opponenda sunt 1. clarissima Scripturae dicta, quae poenarum infernalium aeternitatem perspicue asserunt, quae superius sunt enumerata. 2. Contra ea si excipere velint, nomen aeternitatis

accipi pro tempore longinquo et diuturno, non autem xx. 340. pro aeternitate absoluta, urgenda est antithesis, Matth. 25, v. 46: *Ibunt injusti in supplicium aeternum, pii vero in vitam aeternam.* Jam vero nemo dubitat, piorum gaudia fore absolute aeterna. Augustinus lib. 21. de civit. Dei cap. 23: *Christus in uno eodemque loco, in una eademque sententia dixit, ibunt injusti in supplicium aeternum, justi autem in vitam aeternam. Si utrumque aeternum, profecto aut utrumque cum fine diuturnum, aut utrumque sine fine perpetuum debet intelligi. Par pari enim relata sunt, dicere autem in hoc uno eodemque sensu vita aeterna sine fine erit, supplicium aeternum finem habebit, multum absurdum est.* 3. Si distinguere velint inter ignem aeternum et mansionem in igne aeterno, urgenda sunt dicta Scripturae, in quibus impii dicuntur cruciandi in secula seculorum, quibus verbis nihil Scriptura divina significare consuevit, nisi quod finem non habet temporis, ut recte docet Augustinus d. l. Quinimo quo sensu dicuntur pii ituri in vitam aeternam, eodem sensu dicuntur impii ituri in supplicium aeternum, ut docet oppositio. Jam vero pii eo sensu dicuntur ituri in vitam aeternam, quia in ea perpetuo sunt mansuri. Ergo etiam impii eo sensu dicuntur ituri in supplicium aeternum, quia in illo perpetuo sunt mansuri. Observari etiam potest illud, quod notanter dicitur, *ignis eorum non morietur*, ergo non solum diabolos, sed etiam damnatos ignis ille in aeternum cruciabit. 4. Opponendus huic errori unanimis veterum ecclesiae doctorum consensus. Augustinus d. l.: *Tot sancti et sacris veteribus ac novis literis eruditi mundationem et regni coelorum beatitudinem post qualiacunque et quantulacunque supplicia quibuscunque et quantiscunque angelis non inviderunt, sed potius viderunt, divinam vacuari vel infirmari non posse sententiam, quam se Dominus praenuntiavit in judicio prolaturum: Discedite etc.* Haymo in comm. Esa. 24: *Origenis sententiam de liberatione damnatorum nemo sanctorum patrum corroborat, sed omnes denegant, habentes illam sententiam Domini ante oculos: Ibunt impii in aeternum supplicium. Quidquid aeternum est, sine termino est.* 5. In synodo oecumenica quinta anno 552. celebrata, damnata est Origenica illa opinio, sic enim habet articulus IX. illius synodi: *Si quis dicit aut sentit, temporanea esse daemonum et impiorum hominum tormenta finemque ea tempore aliquo habitura, sive restitutionem daemonum aut impiorum hominum futuram, anathema sit. Anathema sit Origenes una cum ejus detestandis et execrandis dogmatibus et homine omni, qui haec sentit et asserit, aut aliqua ex parte quocunque prorsus tempore ea defendere audeat.* Nicephorus lib. 17. histor. eccles. cap. 28. 6. Pontificiis quorundam impiorum ex inferno liberationem asserentibus illud considerandum proponimus, quod sacrae literae ne ipsius quidem Christi meritum eo extendant, ut si quis in finali impenitentia decedat, praesertim hostis Christiani nominis et effusor Christiani sanguinis, qualis Trajanus ad finem usque

vitae mansit, rursus ex gehennae flammis eripiat. Papa igitur plus praestitisset animam damnati ex inferno liberando, quam Christus unquam fecit, vel se facturum in verbo revelavit. Hieronymus in comment. cap. 3. Jonae opinioni isti Origenicae et Anabaptisticae sequentia opponit fundamenta: 1) quod nusquam divina Scriptura illam doceat; 2) quod in evangelio dicatur *ignis aeternus et supplicium aeternum*, et apud Esaiam: *Vermis non morietur, ignis non exstinguetur*; 3) quod haec sententia penitus evertat timorem Dei, dum facile homines labuntur ad vitia putantes, omnes improbos aliquando post poenas fore salvandos; 4) si post longum seculorum circuitum omnium rerum restitutio fiat, ut una dignitas sit animarum, nulla distantia erit inter virginem et prostibulum, inter matrem Domini et inter victimas libidinum publicarum. Idem erit Gabriel et diabolus, apostoli et daemones, idem prophetae et pseudoprophetae, idem martyres et persecutores; 5) si finis omnium similis est, finge infinitas aetates cruciatuum, praeteritum omne pro nihilo est, quia non quaerimus, quod aliquando fuerimus, sed quod semper futuri sumus.

Argumenta contra aeternitatem infernalem suppliciorum.

65. Argumentis utuntur potissimum ejusmodi: 1. ex magnitudine divinae commiserationis. Psalm. 77, v. 8: Numquid in secula elongabit se Dominus et non addet, ut velit ultra? v. 9. Numquid defecit in secula misericordia ejus? v. 10. Numquid oblitus est misereri Deus et clausit in furore misericordias suas? Psalm. 84, v. 19: Ne obliviscaris in aeternum. Respondet Augustinus lib. 21. de civit. Dei cap. 24. hoc pertinere ad vasa misericordiae et ad ipsos filios promissionis, quorum unus erat etiam ipse propheta, qui cum dixisset, numquid obliviscetur misereri Deus? continuo subjecit, haec est immutatio dextrae excelsi etc. Ira Dei est etiam ista vita mortalis, ubi homo vanitati similis factus est et dies ejus velut umbra praetereunt, in qua tamen ira non obliviscetur misereri Deus faciendo solem suum oriri super bonos et malos et pluendo super justos et injustos ac vasa irae mutando in melius. Et postea: Quibus placet istam sententiam usque ad illa impiorum tormenta protendere, saltem sic intelligant, ut manente in eis ira Dei, quae in aeterno est pronuntiata supplicio, non contineat Deus in hac ira sua miserationes suas et faciat eos non tanta, quanta digni sunt, poenarum atrocitate cruciari, non ut eas poenas vel nunquam subeant, vel aliquando finiant, sed ut eas mitiores, quam merita sunt eorum, levioresque patiantur. Quod quidem non ideo confirmo, quia non resisto. Nos simplicissime respondemus, objecta divinae misericordiae in futuro seculo non futuros esse damnatos sed beatos, quia Jac. 2, v. 13: Judicium sine misericordia erit illi, qui non exercuerit misericordiam; ac tempus misericordiae et poenitentiae non esse futurum sed hoc praesens seculum Esa. 49, v. 8. 2. Corinth. 6, v. 2. Hebr. 3, v. 13. etc. tunc enim clausa erit janua Matth. 25, v. 10. 2. Ex veritate propheticae promissionis. Esa. 24, v. 22: Congrega-

buntur in congregatione unius fascis in puteum et claudentur ibi in carcere, et post multos dies visitabuntur. Hoc loco pro stabilienda sua opinione Origenem fuisse usum, testis est Haymo in comment. illius cap. et ante illum Hieronymus ibid. Respondemus: Haymo statuit, ideo damnatos post multos annos dici visitandos, quia in resurrectione animae rursus cum corporibus unientur ac cum corporibus simul cruciabuntur, quam Haymonis expositionem sequitur Osiander in notis. Sed judicium extremum, de quo propheta ibi agit, sequetur resurrectionem. Lyranus dies multos *μετὰ πολλὰς* pro peccatis accipit, quia in diebus multis, hoc est a principio mundi, fuere commissa, dicitur enim in Hebraeo *בְּרַב יָמִים*, a diebus multis. Sed dies pro peccatis sumi, vix potest aliquo Scripturae exemplo demonstrari, ac praepositio *בְּ* non solum de, sed etiam post significat Genes. 4, v. 3. Osee 6, v. 3. Sic Latini etiam dicunt, a meridie, a mensa, a lectione. Quidam existimant, post multos dies visitari eos idem quod semper visitari, quia Scriptura nominibus temporum describit aeternitatem per quamdam *μετὰ πολλὰς*. Consuetudo est Scripturae, ait Riberus in cap. 1. Hoseae, ut saepe differentiam aliquam temporis usurpet, quo permansionem quandam et durationem rei, quam narrat, in illa eadem differentia temporis significet. Sic ergo per visitationem post multos dies intelligitur aeterna in supplicio permansio, ut sit sensus, quantacunque duratio post judicium intelligitur effluxisse, adhuc manebit eorum visitatio et supplicium. Illud certum est tum ex aliis Scripturae dictis, quae de impiorum damnatione agunt, tum ex hujus ipsius loci circumstantiis, agi hic non de visitatione gratiae, qua damnati sint ex inferno liberandi, vel poena eorum mitiganda, sed de visitatione irae, qua post multos dies, hoc est post multa seculorum millia, ad rediviva et renovata semper deponentur supplicia. Qualis enim visitatio est, qua Deus in die iudicii militiam coeli et reges impios visitabit, talis etiam erit ea, qua damnatos post multos annos visitabit, ut contextus propheticus manifeste ostendit. Jam vero illa est visitatio non gratiae sed irae. Ergo et haec talis erit, ac proinde locus hic propheticus tantum abest, ut perpetuitatem infernalium suppliciorum infringat, ut eandem magis stabiliat. Confer dicta Scripturae, in quibus nomen visitationis de visitatione irae ac poenae accipitur, Exod. 20, v. 5. cap. 32, v. 34. Levit. 18, v. 27. cap. 26, v. 16. etc. Hieronymus in comm.: Non dicat aperte Scriptura divina, visitabuntur ab angelis, vel visitabuntur a Domino, sed absolute visitabuntur. Ex qua ambiguitate verbi et remedium potest intelligi et correptio, quod postquam justi praemia ceperint, illi in poenis perpetuis visitentur. 3. Ex gradibus comparationis. Luc. 12, v. 48: Qui non cognoverit voluntatem Domini sui et fecerit dignis plagis, vapulabit paucis. Respondemus: Salvator noster poenarum infernalium secundum gradus diversitatem adstruit, nequaquam vero earundem aeternitatem evertit. Vapulabit paucis non absolute, sed

comparare respectu illius servi, qui cognita domini voluntate non praeparavit se, ut eam faceret, qui multis, hoc est pluribus, vapulabit. Vapulabit paucis, non tamen pauxillo tempore, sed in aeternum. Basilii in regul. brevioribus interrog. 267: *Illud paucis non finem sed diversitatem supplicii declarat. Usurpatum est autem etiam hoc a Domino ex usu quotidianae loquendi consuetudinis, quemadmodum etiam alia huiusmodi nonnulla, quandoquidem scimus, plerumque huiusmodi formam loquendi etiam in his solitam esse usurpari, qui ex uno aliquo morbo laborant, veluti cum dicimus in aliquo, qui tantummodo febricitat aut ex oculo dolet, admirantes, hic quot sustinuit dolores, aut quot pertulit cruciatus.* 4. Ex amplitudine apostolicae oppositionis. Rom. 11, v. 32: *Concluserit Deus omnes sub incredulitatem, ut omnium misereatur.* Respondet Augustinus lib. 21. de civit. Dei cap. 24. circa fin. *illud non ideo dictum esse, quod Deus neminem sit damnaturus, sed superius apparere, unde sic dictum: Nam cum de Judaeis postea credituris apostolus loqueretur ad gentes, ad quas utique jam credentes conscribat epistolas, subiecit: Concluserit Deus omnes etc. Quos omnes, nisi de quibus loquebatur tanquam dicens et vos et illos? Deus ergo et gentiles et Judaeos, quos praescivit et praedestinavit conformes fieri imaginis filii sui, omnes in infidelitate conclusit, ut de amaritudine infidelitatis suae poenitendo confusi ad dulcedinem misericordiae divinae credendo converterentur etc.* Sed quia prius membrum est simpliciter universale, Deus enim non tantum genera singulorum, hoc est aliquos ex Judaeis et gentibus, sed etiam singulos generum, hoc est omnes omnino homines Judaeos et gentes, voce legis suae judicialiter sub peccatum conclusit Galat. 3, v. 22. ideo etiam posterius membrum rectius accipiat universaliter, non quidem ratione applicationis actualis, quasi omnes tam infideles quam credentes divinae misericordiae fierent participes, sed ratione gratiosae oblationis, quia Deus in verbo evangelii omnibus hominibus suam gratiam et beneficia Filii sui offert. Ex eo autem inferri nequit, omnes damnatos tandem esse ex inferno liberandos, quia Dei gratia et Christi beneficia non in futuro sed in hoc duntaxat seculo hominibus offeruntur. 5. Ex natura divinae comminationis. Scriptura multis confirmat exemplis, Deum supplicia absolute comminari et tamen eadem postea non inferre, ut patet exemplo Ninivitarum, unde intelligitur, quando Deus minatur supplicia, non significari, ea re vera esse inferenda, sed eos, quibus intentantur, dignos esse, quibus illa inferantur. Respondet Augustinus dicto loco, Niniven juxta divinam praedictionem vere eversam fuisse. Evertantur, inquit, peccatores duobus modis, aut sicut Sodomitae, ut pro peccatis suis ipsi homines puniantur, aut sicut Ninivitae, ut ipsa hominum peccata poenitendo destruantur. Factum est ergo, quod dixit Dominus. Eversa est enim Ninive, quae mala erat, et bona aedificata est, quae non erat. Stantibus enim moenibus atque domibus eversa est

civitas in perditis moribus. Simplicius respondetur, comminationem poenarum in hac vita non esse absolutam, sed conditionalem, semper enim subintelligitur conditio poenitentiae, sed quia in futuro seculo poenitentiae tempus non amplius erit, ideo sine ulla conditione dicitur: *Ibunt damnati in supplicium aeternum.* 6. Ex lege talionis. Quomodo verum erit illud Salvatoris Luc. 6, v. 38: *In qua mensura mensi fueritis, in ea remetientur vobis, si temporale peccatum supplicio punitur aeterno?* Respondemus, ostensum fuit superius, proportionem poenae et culpae non in mora temporis sed in peccati qualitate ac turpitudine quaerendam. Augustinus dict. libr. cap. 11: *Non propter aequale temporis spatium, sed propter vicissitudinem mali, hoc est ut qui mala fecerit, mala patiatur, eandem dictam fuisse mensuram, quamvis hoc in ea re proprie possit accipi, de qua Dominus cum hoc diceret, loquebatur, hoc est de judiciis et condemnationibus. Proinde qui judicat et condemnat injuste, si judicatur et condemnatur juste, in eadem mensura recipit, quamvis non hoc, quod dedit.* 7. Ex efficacia intercessionis. Si sancti orabant pro inimicis et exaudiebantur in hoc mundo, multo magis ex caritate pro damnatis orabunt et exaudientur in die judicii. Respondet Augustinus dict. lib. cap. 24. primo per instantiam. Cur eadem perfectissima sanctitate et cuncta impenetrare valentibus mundissimis et misericordissimis precibus etiam pro angelis non orabunt, quibus paratus est ignis aeternus, ut Deus sententiam suam mitiget et reflectat in melius eosque ab illo igne faciat alienos? (Disputat enim contra illos, qui diabolorum supplicia concedebant fore aeterna, de damnatorum vero hominum suppliciis illud negabant.) Secundo per distinctionem praesentis et futuri seculi, illud enim est duntaxat tempus poenitentiae et conversionis, hoc vero retributionis. Haec causa, inquit, qua fit, ut nunc ecclesia non oret pro malis angelis, xx. 244. quos suos esse novit inimicos, eadem ipsa causa est, qua fiet, ut in illo tunc iudicio etiam pro hominibus aeterno igne cruciandis, quamvis perfecta sit sanctitate, non oret. Nunc enim propterea pro eis orat, quos in genere humano habet inimicos, quia tempus est poenitentiae fructuosae. Qui autem usque ad mortem habebunt cor impenitens, pro talium defunctorum spiritibus non orat ecclesia, quia jam in parte diaboli computantur etc. Breviter respondemus, voluntas electorum divinae voluntati erit exactissime conformis, pro damnatis ergo a facie Dei justo ejus iudicio in aeternum abjectis non orabunt, sed propter judicia divina adversus ipsos edita exsultabunt. Ex his ad reliqua Scripturae dicta et argumenta facile responderi potest. Hieronymus in fine lib. 18. in Esaia: *Qui volunt, supplicia aliquando finire et, licet post multa tempora, tamen terminum habere tormenta, his utuntur testimoniis: Cum intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiet Roman. 2. Et iterum: Concluserit Deus omnia sub peccato, ut omnium misereatur Galat. 5. et in alio loco sanctus loquitur:*

Iram Domini sustinebo, quoniam peccavi ei, donec justificet causam meam et auferat iudicium meum et educat me in lucem Mich. 7. Et rursus: Benedicam te Domine, quoniam iratus es mihi, avertisti faciem tuam a me, et misertus es mei Esa. 12. Dominus quoque loquitur ad peccatorem: Cum ira furoris mei venerit, rursus sanabo; et hoc est, quod in alio loco dicitur: Quam grandis multitudo bonitatis tuas, Domine, quam abscondisti timentibus te Psalm. 30. Sed quilibet videt, haec dicta non ad futurum sed ad praesens seculum, nec ad damnatos sed ad poenitentes pertinere.

2. De qualitate poenarum infernalium.

Acerbitas poenarum infernalium.

66. Exposuimus hactenus quantitatem poenarum infernalium tum discretam, tum continuam, restat, ut earum etiam qualitatem utcumque declaremus. Quemadmodum discreta quantitas poenarum infernalium varietatem et universalitatem continuae earundem continuitatem ac aeternitatem; sic qualitas poenarum istarum acerbitatem et infructuositatem complectitur. *Acerbitatis* nomine intelligimus summum infernalium dolorum gradum. Neque enim variae et numero complures duntaxat erunt poenae, nec tantum universales in omnibus animae potentiis et corporis membris, nec solum continuas, non interruptas et aeternas, sed etiam acerrimas, acerbissimae et ad summum passionis gradum elevatae, ac ut verbo dicam, non solum *extensive* ratione aeternitatis, sed etiam *intensive* ratione graduum erunt summae. In hac vita non datur summus dolorum gradus, quia nemo sustinet dolorem talem ac tantum, quo nullus detur major, sed in futuro seculo damnati summos et exquisitissimos dolores sentient, quibus majores non dari nec cogitari possunt. Discipulus de tempore adducit dictum cujusdam ex veteribus: *Si omnes homines nati ab Adam usque ad hodiernum diem et amplius nascituri viderent usque ad novissimum diem, et omnia gramina, quae exorta unquam fuerunt, essent homines, ac si unam poenam, quam patitur anima pro uno peccato mortali in inferno, ex aequo partirentur, ita ut daretur unicuique homini pars illius poenae aequa; tunc particula quaevis illius poenae hominis unius major esset quam omnia tormenta, quae omnes sancti martyres et omnes raptores et omnes malefici unquam passi fuerunt.* Probatur autem haec poenarum infernalium acerbitas 1. ex earum in sacris literis descriptione. Paratus enim diabolus et damnatis hominibus non qualiscunque ignis, sed *flamma ignis, caminus ignis, stagnum ignis, torrens sulfuris*, ut vidimus superius. 2. Ex corporum conditione. Corpora enim damnatorum ex morte suscitatorum ipsius Dei manu formata erunt exquisitissimo doloris sensu praedita, cum fine eo a Deo suscitentur ac formentur, ut sint acerbissimarum passionum subjectum. Origenes in Psalm. 6. apud Pamphilum in apologia: *Possibile est considerare ex his maxime doloribus, quos in hoc corpore positi sentimus, qui quamvis magni sint, brevis certe sunt temporis, pro eo quodsi paulo vehementiores exstiterint, continuo etiam vitae celerem inferunt finem. Denique multi, si res poposcerit,*

pro pietatis confessione in ipsis tormentis animam reddunt, alii vero in ipso jam coronae aditu poenae denegant fidem, quam usque ad mortem proposuerant confiteri. Et hoc non utique diminutione poenae patiuntur, sed vi doloris nimia et insuperabili superati. Si ergo in hac praesenti vita tam intolerabiles sunt poenarum dolores, cum jam crassiori anima utitur indumento, quid putandum est, cum id spirituale effectum ex resurrectione recipiet et vehementius utique, quo subtilius sentiet vim doloris? Puto enim, quod quanta differentia est in praesenti seculo nudum verberari quam vestitum, ad percontandum scilicet cruciatum, eo quo vehementius nudum corpus crucient verbera quam vestitum, tam puto futuram differentiam doloris, cum corpus humanum crassitudinis huius indumento depositum velut nudum corpus coeperit sentire tormenta. (Quod corpora damnatorum dicuntur spiritualia, non est accipiendum sensu Origeniano, quasi nec carnes nec ossa sint habitura; nec sensu eo, quo beatorum corpora dicuntur spiritualia et glorificata 1. Cor. 15. v. 45. sed sensu latiore, ut opponitur corpori materiali, quod cibi, potus, vestium etc. adminiculo indiget.) 3. Ex poenarum continuatione. Exiguus dolor, si absque ulla intermissione continuetur, perquam acerbus et molestus, ecquid ergo futurum putamus, quando in damnatorum poenis erit multae varietas et cum varietate acerbitas et cum acerbitate interminabilitas? 4. Ex tormentorum accumulatione. Quando poenae complures etiam leviter conjunguntur et accumuluntur, tunc dolor inde acerbior; ecquid futurum putamus, quando gravissimae poenae numero incomprehensibiles, potius inaeestimabiles, tempore interminabiles in damnatis aggregabuntur? Erit enim ibi absentia omnis boni et praesentia omnis mali, ac quaecunque malae esse possunt, nihil de his damnatis deerunt, de quibus melius lugendo interius quam loquendo exterius aliquid proferimus. Infructuositatis nomine intelligimus illud, quod poenae infernales nullam damnatis afferant utilitatem, quia tempus conversionis cum hac vita est finitum. Quando impii in hac vita divinitus puniuntur, tunc ejusmodi poenae sunt ipsi salutaria medicamenta, quibus venenum impietatis ac labes iniquitatis ab illis removetur; sed infernales poenae erunt ipsis prorsus ad conversionem infructuosae. Si enim damnatus flendo tantum de lacrymis emitteret, quantum est de aqua in mari, non sufficeret ad lavandam maculam unius peccati mortalis. Si ad conversionem valerent, finem haberent, sed quia finem ac terminum non habent, ideo conversionem valere minime possunt.

67. Delineavimus huc usque formam inferni internam, quam docendi causa constituimus in gravissimis illis poenis ac suppliciis horribilissimis, quod damnati in inferno sustinere cogentur; consequens est, ut formam ejus externam sive figuram aliquo modo depingamus. Scriptura per quandam ad nos *συνχαράσασθαι* eam sic describit, quod sit 1. carcer

sive locus captivorum Matth. 5, v. 26. Luc. 12, v. 58. 1. Petr. 3, v. 19. *fovea*, ita enim Hebr. *בֵּיֶרֶת* quidam reddunt Esa. 30, v. 33. *בֵּיֶרֶת* cisterna, in qua non est aqua, Zach. 9, v. 11. hoc est *horribilis fovea*, ut colligitur ex collatione Genes. 37, v. 24. *בֵּיֶרֶת*, lacus vel puteus corruptionis Psalm. 40, v. 3. 2. *cujus hiatus sit amplus, vastus ac horrendus*. Esa. 5, v. 14: *Infernus dilatavit בֵּיֶרֶתָא, animam suam, desiderium suum insatiabile et aperuit בֵּיֶרֶתָא, os suum, praeter morem*. Habac. 2, v. 5: *Dilatavit quasi infernus animam suam*. 3. *Vorago profunda et incomprehensibilis*. Esa. 30, v. 33. *בְּיַמֵּי־קֶץ*, profundam fecit eam, a rad. *בָּקַעַ*, profundus, metaph. immensus, incomprehensibilis, sicut profundum ab homine non attingitur. Unde etiam *ἄβυσσος* vocatur Luc. 8, v. 31. Apoc. 20, v. 1. etc. Utrumque, videlicet *hiatus et vorago* exprimuntur nomine *χάσματος* Luc. 16, v. 26. *χάσμα*, a *χαίρω*, *hiatum* proprie significat, quia vero in terrae hiatu quaedam *profunditas* sese aperit, inde etiam pro *voragine* usurpatur. Philo lib. de mundo: *χάσματα γῆς ὅσα διηγουμένης ἐπὶ μύστων εὐχρύμενα*, ubi Budaeus: *Labes terrae vastas video in immensum discedere*. Idem Budaeus in Pand.: *Labes agri est, cum ager repente terrae motu aut quaris alia ratione subsidet in vastam voraginem, quae Graece dicitur χάσμα, hoc est hiatus terrae*. Augustinus epist. 99. ad Euod.: *Chasma hoc magnus quidam hiatus multum ea separans, inter quae non solum est, verum etiam firmatus est*. Confer tract. de morte §. 177. 4. *Latitudo immensa*. Esa. 30, v. 33: *בְּיַמֵּי־קֶץ*, dilatavit eam, latam et profundam fecit, proinde etiam *capacitas vasta*, Proverb. 27, v. 20. cap. 30, v. 16. *infernus non saturatur, tantum abest, ut hospites novos adventantes capere nequeat*. 5. *In quo tenebrae et caligo* Matth. 22, v. 13. 2. Petr. 2, v. 4. et 17. Jud. v. 6. et 13. unde vocatur *terra tenebrarum et umbra mortis sive mortifera*, Job. 10, v. 22: *Terra obscuritatis sicut caligo umbrae mortis, et quod in ea splendidum est caligini simile*. Ut enim in profunda fovea est horrida caligo, ita quoque in inferno sunt exteriores tenebrae. 6. *Ignis sulfureus aeternus, et varia poenarum instrumenta, ut ex dictis constare potest*. Anselmus lib. 1. de imag. mundi cap. 11: *Infernus est locus igne et sulfure horridus, inferius dilatatus, superius coangustatus*. Hugo Victorinus lib. 4. de anima cap. 13: *Infernus latus est sine mensura, profundus sine fundo, plenus ardore incomparabili, plenus foetore intolerabili, plenus dolore innumerabili*. Hildegardis lib. 1. vision. 2: *Infernus latitudinem vitiorum et profunditatem perditionum in se continet, os etiam velut os putei habet, ignem et fenum cum multo foetore emittens, ubi ardet ignis cum suffusione terrae fumi et cum ebullitione mortifero foetore manat*. Quae de quatuor conclavibus ac domiciliis inferni in limbum patrum, limbum puerorum non baptizatorum, purgatorium et sedem damnatorum distincti a Pontificiis adduntur, ea in tractat. de morte §. 167. et seqq. excussimus.

68. Quaeritur hoc loco, 1. *An ignis infernalis sit corporeus, visibilis et materialis, an vero incorporeus, invisibilis et omnis materiae expers?* Prius multi affirmant, quorum sententia nititur praecipue his fundamentis: 1) *Ex canone theologico* de Scripturae interpretatione. In articulis fidei tamdiu insistendum literae, donec evidens aliqua necessitas ab ea nos deducat. Quare cum Scriptura poenas inferni describat per ignem *ἑρως*, et in sensu literali hoc accipiendum. Responderi potest, urgeri nos necessitate a litera discedendi, ut postea apparebit. 2) *Ex ignis hujus descriptione*. Tribuitur illi *flamma, sulfur, ligna*, utique ergo est ignis corporeus, materialis, proprie dictus. Quoties Scriptura loquitur de poena inferorum, fere semper mentionem facit *ignis*. At hoc non faceret, nisi loqueretur de igne corporeo et proprie dicto. Quorsum enim poenam damnatorum semper improprie et metaphorice, nunquam propriis verbis describeret? Responderi potest, *res futuri seculi describi verbis hujus seculi*, hic ergo agnoscendam esse metaphoram. 3) *Ex ignis ejus operatione*. Aduret hic ignis hominum corpora, ergo etiam erit corporeus, quia agentia ac patientia oportet ut communificent invicem in materia. Responderi potest, *ex eodem principio evinci posse, diabolos et animas damnatorum esse corporeas*. 4) *Ex veterum testificatione*. Tertullianus lib. de anima cap. 7. pag. 264: *Per quod punitur aut fovetur anima, hoc erit corpus* (quamvis ibidem Tertullianus a tramite veritatis longius abit, dum ipsam animam corpoream esse ex eo evincere satagit). Augustinus l. 21. de civ. Dei c. 10: *Gehenna illa, quod etiam stagnum ignis et sulfuris dictum est, corporeus ignis erit et cruciabit corpora damnatorum aut et hominum et daemonum, solida hominum, aërea daemonum, aut tantum hominum corpora cum spiritibus, daemones autem spiritus sine corporibus haerentes sumendo poenam, non impertiendo vitam corporalibus ignibus*. Unus quippe utrisque ignis erit, sicut veritas dixit. Gregorius lib. 4. dialogor. cap. 28: *Ignem gehennae corporeum esse non ambigo, in quo certum est corpora cruciari*. Ibidem: *Diabolus ejusque angeli cum sint incorporei, corporeo igne erunt cruciandi, quae verba adducit Lombardus 4. sent. dist. 44. lit. F. et G. ex Juliano Toletanae ecclesiae episcopo haec adducit: Si viventis hominis incorporeus spiritus tenetur in corpore, cur non post mortem etiam corporeo igne teneatur? Teneri autem per ignem spiritum dicimus, ut in tormento ignis videndo atque sentiendo patiatur*. Lombardum catervatim sequuntur Scholastici.

69. Posterius quibusdam probabilius videtur ob sequentes rationes: 1) *Ab ignis hujus objecto*. Ignis corporeus non potest agere in spiritum, quia agens oportet esse potentius ac fortius patiente. At ignis infernalis agit in spiritus, videlicet in diabolos Matth. 25, v. 41. et animas hominum nondum corporibus redunitas Luc. 16, v. 24. Omne agens agit in objectum capax. Daemones et animae damnatorum non sunt objectum capax ignis corporei, sunt enim

XX. 247.
Quaestio-
nes de
poenis in-
ferni.
1. An ignis
infernalis
futurus sit
materialis.

res spirituales. Inter agens et patiens debet esse contactus. Sed inter spiritum et corpus nullus est contactus. Ergo etiam ignis corporeus non poterit agere in spiritum. Respondet Augustinus lib. 21. de civ. Dei cap. 10. *esse etiam daemonibus sua quaedam corpora ex isto aëre crasso atque humido, cuius impulsus flante vento sentitur, quod genus elementi si nihil igne perpeti posset, non ureret fervectus in balneis.* Sequitur hac in parte Platonicos et Tertullianum, qui corpora aërea daemonibus tribuebant, sed quia videt, hanc hypothesin non concedi ab omnibus, imo ipse eam improbat lib. 1. de anim. et ejus orig. cap. 5. lib. 2. cap. 5. lib. 4. cap. 12. et seqq. ideo aliam responsionem subjungit. *Cur non dicamus, inquit, quamvis miris, tamen veris modis etiam spiritus incorporeos posse poena corporalis ignis affligi, si spiritus hominum etiam ipsi profecto incorporei et nunc potuerunt includi corporalibus membris, et tunc poterunt corporum suorum vinculis insolubiliter alligari? Adhaerebunt ergo, si eis nulla sunt corpora spiritus daemonum, imo spiritus daemones, licet incorporei, corporeis ignibus cruciandi, non ut ignes ipsi, quibus adhaerebunt, eorum junctura inspirentur et animalia fiant, quae constant spiritu et corpore, sed miris et ineffabilibus modis adhaerendo accipientes ex ignibus poenam, non dantes ignibus vitam, quia et iste alius modus, quo corporibus adhaerent spiritus et animalia sunt, omnino mirus est nec comprehendi ab homine potest, et hoc ipse homo est.* Haec Augustinus. Gregorius l. 4. dial. c. 29: *Teneri spiritum per ignem dicimus, ut in tormento ignis videndo atque sentiendo puniatur. Ignem namque ab eo ipso patitur, quod videt, et quia cremari se adspicit, crematur, sicque fit, ut res corporea incorpoream exurat, dum ex igne visibili ardor ac dolor invisibilis trahitur, ut per ignem corporeum mens incorporea etiam incorporea flamma crucietur, quamvis colligere ex dictis evangelicis possimus, quod incendium anima non solum videndo sed etiam experiendo patiatur.* Hugo Victorinus q. 4. in 1. epist. ad Thessal.: *Fieri potest, ut res spirituales per ea puniantur, a quibus non continguntur, velut quis horrorem magnum ex aliquo viso vel imaginato contrahit, etsi ab illo non contingatur.* Quemadmodum a Deo ordine naturae ita videmus institutum, ut anima naturaliter corpori unita compatiatur corpori et corpore afflicto etiam ipsa doleat et recreato exilaretur ac quamvis occiso corpore non occidatur, tamen corpori occiso condoleat et ratione corporis patiatur; ita per divinam potentiam fieri potest, ut spiritus maligni et animae separatae ab igne adjuncto patiantur, quemadmodum et animae ratione corporis adjuncti patiuntur. Proinde quamvis ignis corporeus non agat in objectum spirituale virtute physica, tamen potuit Deus igni infernali, a diaconico qualitatibus plurimum differente, hanc proprietatem indere, ut velut divinae justitiae instrumentum in daemones et animas hominum hyperphysice agat. Talis est cujusque rei natura et actio, qualem Deus creator omni-

potens eam vult esse. Si corpora damnatorum uruntur, nec tamen consumuntur, quia Deus ea vult esse talia; quomodo contra naturam esse dici potest, quod Dei fit voluntate, cum voluntas tanti conditoris conditae rei cujusque sit natura? Possunt ergo daemones et animae hominum esse objectum capax ignis corporei, non quidem sua natura nobis cognita, interim infinita Dei virtute et potentia nobis incomprehensibili. Ac licet in spiritum et corpus non sit contactus corporeus et quantitativus, tamen potest esse contactus essentiae et virtutis, cum inter animam et corpus humanum divina potentia potuerit invenire talem proportionem, ut tanquam materia et forma ad unum compositum arctissime uniantur. Ignis infernalis consideratur dupliciter 1. ratione sui, 2. ratione agentis principalis, cujus est instrumentum. Agit ergo in spiritum, quatenus est instrumentum divinae justitiae, quia quodvis instrumentum praeter vim sibi insitam aliam quandam adipiscitur ab agente principali. Sic calor naturalis praeter vim calefaciendi, quam habet a natura, ab anima, cujus est instrumentum, hanc vim consequitur, qua alimentum in substantiam ejus, quod alitur, convertat. Scholastici in tres opiniones abeunt circa activitatem corporei hujus ignis in res spirituales et incorporeas declarandam. Quidam statuunt, *daemones et animas rationales non aliter cruciari igne corporeo, quod contra suam voluntatem in eo detineantur, quam in perpetuo carcere.* Thomas 4. sent. 44. q. 3. art. 3. Abulensis in cap. 25. Matth. qu. 506. Quidam existimant, *daemones et animas damnatorum apprehendere ignem infernalem tanquam sibi noxium, quanquam re vera noxius non sit, et illa falsa opinione nasci dolorem ac tristitiam, in ea consistere poenam ignis infernalis, Aegidius quodlib. 2. q. 9.* Sed cum neutra opinio empha dictorum Scripturae de efficacia hujus ignis satisfaciat, ideo alii convenientius statuunt, *ignem corporeum per modum instrumenti divini produci daemones realem et spiritualem aliquam qualitatem, quae ipsorum naturae sit contraria et inconvenienti, et a qua tanquam ab objecto doloris et tristitiae gravissime cruciuntur.* Ut enim ignis naturaliter dicitur causare dolorem in corpore, qui alterat corpus, ex qua alteratione resultat quaedam qualitas disconveniēns naturae sensitivae, quae est objectum doloris sensibilis; ita etiam supernaturaliter dicitur causare dolorem in angelo, quia producit quandam qualitatem spiritualem disconveniētem naturae angelicae, quae est objectum doloris spiritualis. Haec responsio propius accedit ad Scripturae, quae animas non per detentionem imaginationem tantum, sed per unctionem ab hoc cruciari asserunt, unde etiam improbat illud, quod Abulensis ac Thomas disputant, *ignem infernalis corpora damnatorum urere per species non materiales, sed duntaxat intentionales.* 2) Ab ignis huius adjuncto. Ignis corporeus physicus ac materialis non potest suscipere proprietatem supernaturalem, id est aeternitatem. Respondent, *idem de corporibus*

damnatorum obijci posse, quod non perdurent in aeternum. Ut ergo corpora in igne torquenda divina virtute in aeternum conservantur, ita quoque his divinae justitiae vindicatricis instrumentum eadem virtute perseverat. Si quis excipere velit, corpus humanum esse hujus conditionis capax non esse, sed per animam et in persona, aliam vero esse rationem ignis; responderi potest, divinam virtutem supplere, quod naturali ignis proprietati videretur deesse. 3) *Ex absurdo.* Si ignis nomen accipiendum proprie, consequens fuerit, etiam alia praecata, quae inferno tribuuntur, esse proprie accipienda. Infernus igitur proprie erit vallis circa Ierosolimam, quia vocatur tophet, materia ejus proprie dicta ligna erunt, flatus Jehovae proprie dicti torrens sulfuris, vermes, qui non moriuntur, erunt proprie dicti vermes. Si ignis infernalis est corporeus, posset etiam aqua refrigerium damnatis praestare ac ignis illius ardorem exstinguere. Atqui ostenditur semel ignis infernalis accensus est, non cessare, si totum mare influeret, ut Anselmus in elucidario recte loquitur. Respondent, esse disparem rationem, per ignem enim fere ubique in Scripturis poenas infernales describi, quodsi etiam ignis nomen metaphorice acciperetur, nusquam Scriptura proprie et perspicue de poenis infernalibus loqueretur. 4) *Ex comparato.* Talis fuit illa flamma, quae divitis animam Luc. 16, v. 24. cruciavit, quales oculi, quos levavit et Lazarum vidit; qualis lingua, cui humorem exiguum desideravit infundi; qualis digitus Lazari, de quo id sibi fieri postulavit, ubi tamen erant sine corporibus animae Augustinus lib. 21. de civit. Dei cap. 10. Respondent, Augustinum dubitasse, an flamma illa, qua anima epulonum cruciatur, corporea fuerit nec ne, interim nihil dubitasse, ignem illum, quo corpora damnatorum post resurrectionem crucianda sunt, fore corporeum, ut constat ex sequentibus. Nicolaus Trivetius in scholiis illius loci respondet, Augustinum non protulisse illa verba, ut assereret, ignem inferni non esse corporeum, sed ut ostenderet, assertionem suam de igne corporeo non posse confirmari exemplo divitis in flamma ardentis etc. 5) *Ex opposito.* In paradiso est lux spiritualis et analogica. Ergo etiam in inferno talis ignis. Discubitus cum patriarchis et reliqua regni coelestis gaudia non sunt corporalia, quare etiam tartarearum poenarum non sunt corporea instrumenta. Respondent, esse disparem rationem. Lux coelestis civitatis non erit corporea ac materialis, quia Deus ipse erit ejus lux Apoc. 21, v. 23. sed in inferno Deus non supplebit alicujus rei defectum. 6) *Ex canone theologico.* Scriptura de verbis futuri seculi loquitur verbis hujus seculi et per corporalia describit spiritualia, quia nos non possumus spiritualia capere nisi adumbrata imagine corporalium. Sic piorum animae dicuntur ab angelis portari in sinum Abrahae Luc. 16, v. 22. beati dicuntur cum Abrahamo, Isaac et Jacobo accubaturi in regno coelorum Matth. 8, v. 11. transferendi in paradysum Luc. 23, v. 43. manducaturi de arbore vitae,

quae est in medio paradisi Apoc. 2, v. 7. ubi tamen nemo de sinu corporeo, accubitu carnali, paradiso terrestri et arbore vitae materiali cogitat. 7) *Ex patrum calculo.* Ambrosius lib. 7. in Lucam cap. 14. ait, ignem esse non flammarum corporalium, sed quem generat moestitia delictorum. Chrysostomus epist. 5. ad Theodorum lapsum: Cum ignem audis, ne arbitraris, esse similem huic igni. homil. 44. in Matth. cap. 12: In fluvio ignis infernalis ignei fluctus montium instar eriguntur; ignei dico non hujus ignis, sed ignis certe multo quam hic horribilioris etc. Quodsi sensibilis iste ac materialis eos, qui extra fornacem erant, absorpsit, quid ille ignis faciet iis, qui in eum inciderint? Augustinus lib. 12. de Genesi ad literam cap. 22. de paradiso disputans ait, loca, quibus animae corporibus exutae afficiuntur seu bene seu male, non esse corporalia sed spiritualia, quae una cum variis rerum corporalium similitudinibus tam laetis quam tristibus animis defunctorum repraesentantur, non secus atque his, quibus aut in somno constitutis aut a sensibus subtractis modo graves terrores et cruciatus, modo laetae res exhibentur. (Hunc Augustini locum Thomas 4. sent. dist. 44. sic expendit: Dictum Augustini potest hoc modo accipi, ut pro tanto dicatur locus ille, ad quem animae deferuntur, non esse corporeus, quia anima in eo corporaliter non existit, per modum scilicet, quo corpora existunt in loco, sed alio modo spirituali, sicut angeli in loco sunt; sed huic explicationi non multum fidens subjungit: Vel dicendum, quod Augustinus loquitur opinando et non determinando, sicut frequenter facit in illis libris.) lib. de cognit. verae vitae cap. 40. locum inferni nominat incorporeum, substantia spirituales, **XX. 251.** corpori similem, cujus poena sit tanto intolerabilior, quanto spiritus corpore subtilior. 1. 12. de Genesi ad literam c. 32: Est ergo prorsus inferorum substantia, sed eam spirituales esse arbitror. Gregorius lib. 15. moralium cap. 14: Ignis corporeus, ut esse ignis valeat, corporeis indiget fomentis, qui cum necesse est, ut servetur, per congesta ligna procul dubio nutritur, nec valet nisi succensus esse et nisi refotus subsistere. At contra gehennae ignis, cum incorporeus et in se missos reprobos corporaliter exurat, nec studio humano succenditur, nec lignis nutritur, sed creatus semel durat inextinguibilis et succensione non indiget et ardore non caret. Confer Bedam lib. 1. in Lucam cap. 3. Damascenus lib. 4. orth. fid. cap. 28: παραδοθήσεται ὁ διάβολος καὶ οἱ δαίμονες αὐτοῖς καὶ ὁ ἄνθρωπος αὐτοῦ, ἡγουν ὁ Ἀντίχριστος καὶ οἱ ἀσεβεῖς καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, οὐχ ὑλικόν, οἷον τὸ παρ' ἡμῶν, ἀλλ' οἷον εἰδὲν ὁ θεός. Priorem opinionem Pontificii plerique omnes sectantur, Sixtus Senensis l. 5. biblioth. annot. 141. Bellarminus lib. 2. de purgat. cap. 11. Becanus in append. tractat. de purgat. Calvin. cap. 8. quaest. 4. Barradius lib. 10. comment. in conc. evang. cap. 4. pag. 617. Maldonatus Luc. 16. Lorchius in thesaur. theol. nov. in voce Infernus num. 4. Thyraeus de gloriosa Christi apparit.

cap. 26. num. 52. et quidam ex Calvinianis Keckermannus in system. theol. cap. 7. pag. 278. Zanchius in 2. Thess. 1. tom. 6. oper. fol. 458. Alstedius in theol. polemica part. 4. contrav. 11. pag. 376. Posteriorem late probant Rainoldus de libr. canon. et apocryph. tom. 1. praelect. 51. pag. 530. et seqq. Tilenus part. 2. disput. 68. th. 41. et seqq. Junius in notis ad contrav. 5. Bellarminus lib. 2. de purgat. cap. 15. num. 4. Nos 1. dicimus cum Augustino lib. 20. de civit. Dei cap. 16: *Cujusmodi sit ignis infernalis, hominem scire arbitror neminem, nisi forte cui Spiritus divinus ostendit.* Idem lib. 8. de Genes. ad literam. c. 5. disputans, an animae corpore exatae locis corporaliter visibilibus contineantur, subjungit, si quis id affirmat, non defuturos esse, qui sic favent, ut illum etiam divitem sitientem in loco utique corporali fuisse contendunt, ipsamque animam omnino esse corpoream propter arentem linguam et stillam aquae de Lazari digito concupitam pronuntiare non dubitent, cum quibus, inquit, ego de tam magna quaestione nulla temeritate confingo. Melius est enim dubitare de occultis quam litigare de incertis. Illum quippe divitem in ardore poenarum et illum pauperem in refrigerio gaudiorum intelligendos esse non dubito, sed quomodo intelligenda sit illa flamma inferna, ille sinus Abrahae, illa lingua divitis, ille digitus pauperis, illa sitis tormenti, illa stilla refrigerii, viz fortasse a mansuete quaerentibus, a contentiose autem certantibus nullo modo invenitur. In Psalm. 86: *Quod dicimus, fratres, de inferno, si non vobis tanquam certus exposuero, ne succenseatis, homo enim sum, et quantum conceditur de Scripturis sanctis, tantum audeo dicere, nihil ex me.* Infernum nec ego expertus sum adhuc, nec vos. 2. Interim certo statuimus, damnatos non solum in animabus sed etiam in corporibus fore torquendos, ut postea demonstrabitur; ex eo vero non potest certo et apodictice concludi, instrumenta poenarum infernalium fore corporalia, quia etiam spiritualia corpus propter essentiali ejusdem cum anima *συνάγειαν καὶ συμπάθειαν* cruciari possunt. 3. Certum etiam illud, ignem infernalem proprietatibus differre ab igne elementari et diaconico, ut superius demonstravimus. 4. Nec ambigimus, divina potentia fieri posse, ut ignis corporeus cruciet diabolo et animas incorporeas. Sed an ignis ille re vera corporeus, materialis ac visibilis futurus sit, **XX. 252.** an vero incorporeus, invisibilis ac immaterialis, in medio relinquimus (quamvis in partem posteriorem magis propendamus) ac Deum serio precamur, ne per experientiae notitiam illud nobis manifestet. Praestat, omni studio per veram et seriam conversionem de fugiendo igne infernali sollicitum esse quam de natura illius ignis odiose et otiose digladiari. In libro apocrypho hac de re habetur sententia vel canone digna, lib. 4. Esdrae cap. 9, v. 13: *Noli curiosus esse, quomodo impij cruciabantur.*

Quaestio
2. An in
inferno
sint ver-

70. Quaeritur 2. An in inferno sint vermes corporei, qui non solum animas sed etiam corpora damnatorum erodant? Affirmare videntur quidam

ex veteribus: Basilius in Psalm. 34: *συνάγειαν γένος τοσούτων καὶ σαρκολόγον, ἀπλήτως ἐσθίων καὶ μηδὲ ποτὲ χορηννύμενον, ἀφορήτους ὀδύναις ἐμποιοῦν καταβρώσει, vermium genus venenum immittens carnem vorans, inexplebiliter edens neque unquam saturitatem sentiens, intolerabiles dolores ipsa corruptione infigans.* Cyrillus Alexandrinus in orat. exitu animae vocat *foedum et olentem vermem.* Augustinus lib. 21. de civ. Dei cap. 9: *Eligat quicquid, quod placet, aut ignem tribuere corpori, aut vermem, aut utrumque propriè corpori.* Idem quicumque alius auctor in lib. de triplici habitaculo. *In inferno est ferocitas bestiarum, dilaceratio mortalium vermium.* Haymo in cap. 66. Esa. medio relinquit. Anselmus in elucidario: *Tercio poena in inferno est vermes immortales, hoc est serpentes et dracones visu et sibilo horribiles, qui pisces in aqua, ita vivunt in flamma.* Innocentius lib. 3. de contentu mundi sive de miseria humana condition. c. 2: *Vermis et ignis uterque duplex, interior et exterior. Interior, qui rodit et urit cor; exterior, qui rodit et urit corpus.* Hugo Victorinus lib. 4. de anim. cap. 13: *In inferno omnes comburuntur et vermium corroduntur, nec consumuntur, quia vermes eorum non moritur, ignis non exstinguitur.* Ex Pontificiis idem statuit Serarius in cap. 16. Judith. q. 6. Probabile id esse judicant Sanctius in comm. Esa. 16. Barradius lib. 10. com. evang. cap. 5. p. 621. Thyraeus lib. de glor. Christi apparit. cap. 26. n. 6. (ubi etiam disputat, etiam sulfur ac picem vera in inferno fore, tum quia necessaria sit aliqua materia, in qua ignis infernalis accendatur, tum ut odorati damnatorum sua desint tormenta. Contrarium statuunt illi, qui hunc vermem metaphorice accipiunt de morsu conscientiae, quorum verba et rationes adduximus superius §. 51. Thomas in addit. q. 97. art. 2. negat, vermes illos proprie accipiendos, et ex professo opinionem illam impugnatur. Nostra quae sit sententia, ex antecedentis quaestionis decisione facile apparet, iisdem enim argumentis probari et confutari haec ipsa quaestio potest. Urgent peculiariter duo Scripturae loca. Judith. 16, v. 21: *Dabit ignem et vermes in carnes eorum.* Sirach 7, v. 19: *Vindicta carnis impij vis et vermis.* Respondendi potest, 1) utrumque libr. esse apocryphum; 2) in loco posteriore non ada nomen carnis in Graeco textu. 3) Augustinus lib. 21. de civ. Dei cap. 9. sic exponit verba Siracidis: *Vindicta carnis impij, hoc est carnalis vitae, ignis corpori et vermis animo.* Thomas d. l. putat, carnis nomine intelligendas impiorum animas, eo quod carni obtuleraverint, vel dici vermem conscientiae dari in carnis et esse vindictam carnis, quia licet animi sit vermis, tamen carnem etiam torquet, eo quod passiones animae redundant in corpus. 4) Est qui sic exponit: *Vindicta carnis impij ignis et vermis, ignis in tartaro et vermis sive vermes, singulari pro plurali juxta idiotismum Hebraicum posito, in sepulchro.* Sirac. 10, v. 13: *Cum homo moritur, hereditabit serpentes, bestias et vermes.* Ex peccato enim

rs temporalis, quam sequitur putrefactio in se-
cro et aeterna mors sive damnatio in inferno.

71. Quaeritur 3. *An praeter ignem et vermem
alia corporalia supplicia vere et proprie sic
in inferno statuenda?* 1) Bonaventura 4. sent.

44. art. 2. q. 2. disputat, in inferno non solum
ignem punientem, sed quatuor elementa, quibus
mae et corpora puniantur. Quod ibi sit ignis,
ait, patet ex Matth. 25: *Ite maledicti in ignem
etnum.* Quod ibi sit aer, videtur per illud Psalmi:
Ignis et spiritus procellarum. Si ergo spiritus pro-
arum vere habeat naturam aeris, sicut ibi vere
ignis, ita et aer. Quod sit ibi aqua, videtur per
Job. 24: *Transibunt ab aquis nivium ad calorem
solum.* Ergo si vere erunt in calore ignis, non
indandum tropum, vere erunt in frigore aquarum.
In quod terra sit ibi, videtur per illud Job. 10.
ra miseriae et tenebrarum, et hoc patet, quia locus
sub terra. Eadem est sententia Abulensis in cap.

Matth. q. 554. 2) Verum frigus esse in inferno,
ait Beda in comm. Job. 10. *Ad nimium calorem
anseat ab aquis nivium.* Quasi duas, inquit,
ehennas Job dicere mihi videtur, ignis et frigoris,
per quas diabolus, haereticus et homo impius com-
mutetur. Forte in ipsa gehenna talis sensuum crui-
ciatus fiet illis, qui in ea torquebuntur, ut nunc
quasi ignem ardentium sentiant, nunc nimium al-
goris incendium, et poenalis commutatio nunc frigus
sentientibus, nunc calor sit, ut quasi de loco ad
locum transitus aestimetur. Et fortassis inde Do-
minus ait Matth. 22: *Erit ibi fletus et stridor den-
tium, ut hic stridor dentium de rigore frigoris
oriatur.* Eadem videtur sententia Hieronymi in
comm. cap. 10. Matth. auctoris lib. de tripl. habitac.
qui exstat tom. 9. oper. August. cap. 2. Haymonis
in comm. cap. 8. Matth. Anselmi in elucidario, Inno-
centii lib. 3. de contemt. mundi cap. 8. Hugonis
Victorini lib. 4. de anim. cap. 13. et aliorum, quo-
rum vestigiis insistent plerique Pontificii statuantes,
in inferno esse latissimum frigidissimarum aquarum
receptaculum instar maris, in quod ex igne
transcant damnati a daemonibus rapti et post ardo-
rem patientur frigus, ex quo stridor dentium oriatur.
Sed dictum Jobi ex Hebraeo textu non est recte
redditum, ut ostendimus superius, de stridore den-
tium postea dicetur, Abulensis in Matth. cap. 25.
558. ac Dominicus a Soto 4. dist. 50. q. unic.
rt. 4. negant, frigus vel nivium aquas apud inferos
esse. 3) Verum stridorem dentium in inferno esse
ait, qui verum frigus illi attribuunt, sed quidam
et veteribus rectius metaphorice exponunt de livore
et furore damnatorum, ut vidimus superius. 4) Fletum
exponunt de gemitibus continuis. Hugo Victorinus
lib. 1. *Nulla in inferno vox nisi vae, vae sonat.*
Thomas in addit. q. 97. art. 3: *Fletus potest esse
damnatis secundum quandam capitis et oculorum
commotionem et turbationem, sed lacrymarum reso-
tio et fluxus in illis esse nequit. Edent magnos
emittunt atque ea faciunt, quae flentes facere con-
severunt, quomodo nullas lacrymas fundant.* Atqui

si in voce fletus metaphoram agnoscunt, cur eam in
aliis tantopere refugiunt et literae simpliciter in-
sistent? 5) Fumum verum, non metaphoricum ex XX. 354.
materia aeterni sulfuris natum in inferno statuit Bo-
naventura 4. sent. dist. 50. art. 2. quaest. 1. et alii
complures, sed illis contradicunt Sotus dicto loco
et Ribera in Apocal. cap. 14. ¶ 6) Foetorem sulfu-
reum proprie sic dictum plerique omnes hic agno-
scunt, quin et addunt, ex corporibus damnatorum
tetrum odorem emittendum per species intentionales,
quemadmodum ex beatorum corporibus suavis odor
exhalat. 7) Fame ac siti proprie dicta damnatos
torquendos esse, plurimorum est opinio. Sed videtur
simplicissimum ob argumenta superius exposita haec
omnia metaphorice ac parabolice accipere de summis
et ineffabilibus damnatorum cruciatibus, qui depin-
guntur per ea, quae homini in hac vita obtingere
possunt longe acerbissima ac molestissima.

72. Quaeritur 4. *An damnati retineant fidem
et spem, quam in hac vita habuerunt?* Quidam ex
Scholasticis, ut Alensis part. 3. q. 64. art. 7. Durandus
3. sent. dist. 23. q. 9. et alii affirmant, 1) quia de
diabolis etiam dicitur, *quod credant, sed contem-
niscant* Jac. 2. v. 19. idem ergo multo magis locum
habeat in damnatis; 2) fides non amittitur nisi per
contrarium actum infidelitatis, at multi sunt in in-
ferno, qui non habuerunt actum infidelitatis; 3) dam-
nati certo sciunt, se in aeternum mansuros in poenis
infernalis. Hoc autem non aliunde sciunt quam
ex Scriptura, in qua id revelatum est. Ergo sciunt
per actum fidei in illa revelatione fundatum. Tho-
mas 2. 2. q. 5. art. 2. ad 2. et alii contrarium stu-
tuunt, 1) quia damnati propter sua peccata indigni
sunt omnibus donis supernaturalibus, atqui fides est
donum Dei supernaturale; 2) frustra retinerent fidem,
quia sunt exclusi a summa beatitudine, ad quam
fides, spes et alia ejusmodi dona ordinantur. Becanus
in append. tract. de purgat. cap. 8. utitur hac
distinctione: *In fide tria spectari possunt: ob-
jectum, quod credimus; actus, quo credimus;
auctoritas Dei revelantis, propter quam credi-
mus.* In objecto possunt damnati nobiscum con-
venire; in actu discrepant, nam assensus fidei,
quo nos credimus fidei mysteria, est supernaturalis,
voluntarius et honestus, at in damnatis est naturalis,
coactus et pravis circumstantiis vitiatus; nos credi-
mus propter auctoritatem revelantis ac per piam
voluntatis affectionem movemus intellectum ad fidei
assensum, damnati non vellent credere, nisi illorum
intellectus evidentibus signis et miraculis convincere-
tur, ut dissentire non possit. Actum spei dicit esse
vel naturalem, vel supernaturalem. Si supernatu-
ralis, certum est, non posse esse in damnatis, desti-
tuuntur enim actu fidei supernaturali, quem spes
praesupponit, ac certo sciunt, se perpetuo cruciandos,
non ergo possunt sperare beatitudinem. Respon-
demus: 1) fides salvifica constans notitia, assensu
ac fiducia non est in damnatis, ut constat, alias enim
non essent damnati. 2) Notitia historica articulorum
fidei an in illis locum sit habitura, merito dubitatur,

Quaestio
4. An
damnati
retineant
fidem et
spem?

ἡ γὰρ γνῶσις καταργηθήσεται 1. Corinth. 13, v. 8. Si vis morbi ac dolorum inducit oblivionem scientiae humanae in hac vita, quanto magis cruciatus infernales scientiae divinae. 3) Ascensus circa illum fidei articulum, quod sit Deus et quod sit vindex scelerum, erit in damnationis perinde ut in daemonibus, sed coactus et expressus per sensum tormentorum sibi inflictorum. Augustinus lib. de fide et operibus cap. 16: *Fides daemonum exprimitur per timorem.* 4) Posset etiam haec incommode illud, quod de fide daemonum Iacobus asserit, ad hujus vitae curriculum referri, quod eo adhuc durante, antequam diaboli eam hominibus damnatis in infernalem iguem projiciantur, credant, esse Deum, a quo aliquando sint in tartarum detrudendi, sed quando re ipsa illos cruciatus experiantur, non amplius credant, sed sciunt et sentiunt. 5) Dammati sciunt, se in aeternum cruciandos, non per actam aliquem fidei supernaturalem, sed per judicariam sententiam, quam in articulo mortis et exsperis in die judicii accipiunt. 6) Erit in damnatis continua et perpetua desperatio, ac proinde etiam spes nulla. Nam minima spes dolorum magnitudinem levaret.

Quaestio
8. An dae-
mones fu-
turi sint
damnato-
rum tor-
tores?

73. Quaeritur 8. *An daemones futuri sint damnatorum tortores?* Quidam affirmant, 1) quia Sirac. 20, v. 38. dicitur: *Sunt spiritus, qui ad vindictam creati sunt et in furore suo confirmaverunt flagella sua. In tempore consummationis virtutem effundent et furorem ejus, qui fecit illum, sistent.* (Sed liber hic apocryphus, ac possunt per τὰ πνεύματα intelligi procellae ac turbines ventorum, quibus in hac vita homines puniuntur, additur enim v. 34. *ignis et mare, et fames et mors, omnia haec ad vindictam creati sunt.*) 2) Mentio fit tortorum Matth. 18, v. 34. *plagarum* Luc. 12, v. 48. *percussionum* Proverb. 19, v. 29. (Sed haec omnia παρὰβολαίς accipi possunt.) 3) Diaboli ante judicium et in hac vita torquent homines. (Sed post judicium ipsimet in abisso torquebuntur, erunt ergo tormentorum consortes ac socii, non auctores ac ministri.) 4) Aequum est, ut homines ab iis torqueantur, quibus se per culpam subjecerunt. Chrysostomus homil. 10. in 2. Corinth.: *Qui praesunt nobis (in inferno), non sunt ejusdem dignitatis, quos unquam demulcere poterimus, sed angeli, in quos neque respicere licet, valde iracundi, propterea quod Dominum tanta contumelia affecimus.* Lombardus 4. sent. dist. 47. lit. F.: *Solet quaeri, utrum in inferno malis ad puniendum praesint daemones post judicium, quos carnifices tortoresque animarum Scriptura appellat. Apostolus dicit, quod Christus tunc evacuabit omnem principatum et potestatem et virtutem* 1. Corinth. 15, v. 24. *Dum enim durat mundus, angeli angelis, daemones daemonibus, homines hominibus praesunt, sed omnibus collectis jam omnis praelatio cessabit. Hinc quidam putant, daemones post judicium non habere potestatem cruciandi homines sicut modo, sed ut daemones virtute Dei cruciari sine creaturae ministerio asserunt, sic reprobos homines ibi non per operationem daemonum, sed virtute divina tan-*

tum aeternis subijci cruciatibus (quam opinionem Bonaventura in comm. hujus loci judicat probabilem). Praemissa tamen auctoritas non id cogit sentire, quae etiam asserat, tunc nec daemones daemonibus, nec homines hominibus praesent, non definit tamen, an praesint hominibus ad torquendum, unde quibusdam videtur, eos sic existere hominibus tortores in poena, sicut existerunt inceptorum in culpa. Sed nec haec ratio Lombardi est satis efficax, nam homines hominibus saepe sunt inceptorum in culpa, quos tamen eorum in inferno tortores fore non asserit, in contrarium urgeri potest, quod diabolus et primus peccaverit, et hominibus peccatum persuaserit, proinde gravius puniendus erit, quomodo igitur hominum tortor esse poterit?

74. Quaeritur 6. *An in suppliciis infernalibus futurus sit aliquis ordo?* Movet hanc quaestionem Gregorius lib. 9. moralium cap. 39. occasione verborum Jobi cap. 10, v. 22. *in terra tenebrarum* תְּהוֹמוֹת אֵי, non sunt ordines. Mirum, inquit, valde, quod dicitur, ubi nullus ordo. Neque enim omnipotens Deus, qui mala punit, inordinata esse ullo modo vel tormenta permittit, quia ipsa quoque supplicia, quae ex lance justitiae prodeunt, inferri sine ordine nequaquam possunt. Quomodo namque in suppliciis ordo non erit, dum damnatum quemque juxta modum criminis retributio sequitur ultionis? Hinc quippe scriptum est, *potentes potenter tormenti patientur et fortioribus fortior instat cruciatio; hic in Babylonis damnatione dicitur: Quantum exaltatus es et in deliciis fuit, tantum date illi tormentum et luctum. Si igitur juxta modum culpa poena digne datur, constat nimirum, quod in suppliciis ordo servatur. Et nisi tormentorum summam meritorum acta dirimerent, nequaquam iudex veniens dictum se messoribus esse perhiberet: Colligite primitias et ligatis ea in fasciculos ad comburendum. Si enim nullus in suppliciis ordo servabitur, cum comburendo primitias in fasciculos ligantur etc.? Quomodo ergo nullus inesse ordo supplicii dicitur, in quibus profecto quisque juxta modum culpa cruciatur? Postea subjungit responsionem: *Sanctus vir postquam umbram mortis intulit, quanta sit confusio in damnatorum mente, subjungit, quia ipsa quoque supplicia, quae ordinata per justitiam veniunt, ordinata procul dubio in corde morientium non sunt. Dum enim damnatus quisque foris flammis succenditur, intus concitatis igne devoratur atque in dolore positus exterius interiusque confunditur, et sua deterius confusione cruciatur. Repulsis ergo ordo in supplicio non erit, quia in eorum morti atrocius ipsa confusio mentis saevit. Quam tamen mira potentia judicantis aequitas ordinat, ut post animam quasi inordinata confundat, vel certe ab eo ordo supplicii dicitur, quia quibuscumque rebus in poenam surgentibus propria qualitas non servatur. In hujus vitae tormentis timor dolorem habet, dolor timorem non habet, quia nequaquam mentem metu cruciat, cum pati jam coeperit, quod timebat. Infernum vero et umbra mortis obscurat et sempiternum**

horror inhabitat etc. hic flamma, quae succendit, illuminat; illic ignis, qui cruciat, obscurat etc. Ordinata ergo sunt damnatorum supplicia respectu justitiae divinae agentis, quae non sine aequitate et ordine poenas distribuet; inordinata respectu subjecti patientis, quod modo harum, modo illarum poenarum insultus tolerare cogetur. Ordo erit in quantitate poenarum, qui enim gravius peccaverunt, etiam gravius punientur; sed ordo non erit in qualitate rerum, quia omnis generis tormenta sibi inferri experientur.

75. Quaeritur 7. *An in suppliciis infernalibus futuri sint gradus?* Negarunt olim Iovinianistae, qui omnes peccatores ut in culpis ita et in poenis pares fore dixerunt, secuti Stoicos, qui et ipsi omnia peccata fecerunt paria, Augustinus de haeresib. cap. 82. Contrarium statuunt unanimi consensu omnes patres. Probatur autem illa diversitas graduum: 1. ex Scripturae dictis. Sapient. 6, v. 7: *Potentes potenter tormenta patientur*, v. 9. *fortibus fortis instat scrutatio*. cap. 11, v. 17: *Per quae quis peccat, per eadem et torquetur*. Hisce dictis potissimum utuntur pii veteres, sed praeterquam quod ex libro apocrypho petita sunt, quaestionem propositam directe non attingunt. Conjungimus ergo dicta clariora Novi Testamenti Matth. 10, v. 15. Luc. 10, v. 12: *Tolerabilius erit terrae Sodomorum ac Gomorraeorum in die judicii quam illi civitati, quae non receperit apostolos*. Matth. 11, v. 21: *Tyro et Sidoni tolerabilius erit in die judicii quam vobis; v. 23. terrae Sodomorum remissius erit in die judicii quam tibi*. Matth. 23, v. 14: *Propter hoc accipietis xōia πειρασόντες*. v. 15. *facitis eum filium gehennae δειλότερον ὑμῶν*. Luc. 12, v. 47: *Servus, qui cognovit voluntatem domini sui et non prae-paravit se nec fecit voluntatem ejus, vapulabit multis*. v. 48. *Qui autem non cognovit et fecit digna plagis, paucis vapulabit*. Cui multum datum est, quaeretur ab eo multum, et cui commendaverunt multum, ab eo plus petent. Rom. 2, v. 9: *Tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum, Judaei primum et Graeci*. 2. Ex rationibus, ac primo quidem ex causa meritoria damnationis. Peccata damnatorum sunt inaequalia Joh. 19, v. 11. ergo etiam supplicia erunt inaequalia, quia poena proportionem respondet culpae. Rom. 2, v. 6: *Reddet Deus unicuique secundum opera ejus*. 2. Corinth. 5, v. 10: *Quisque reportabit ea, quae in corpore gessit*. 1. Petr. 1, v. 17: *Deus sine acceptione personarum judicat secundum cujusque opus*. Apoc. 2, v. 23. cap. 22, v. 12: *Ecce venio cito, et merces mea mecum, reddere unicuique secundum opera sua*. secundo ex lege oppositionis. Erunt gradus gloriae: praemiorum in vita aeterna, ut suo loco demonstrabitur; ergo etiam erunt gradus ignominiae et suppliciorum in morte aeterna. 3. Ex dictis veterum. Basilii in regul. brevior. interr. 267. explicans dictum Christi Luc. 12, v. 47. et 48: *Illud multis et illud paucis diversitatem supplicii declarat. Si enim Deus judex justus est non bonis solum, sed etiam improbis,*

*reddens unicuique juxta opera sua, fieri potest, ut alius quidem dignus sit igne inextinguibili, atque hoc ipso vel lenius vel acrius urente; alius vero verme nunquam morituro, atque hoc ipso nihilominus vel mitius quemque excruciante, vel severius, pro meritis videlicet uniuscujusque; itemque alius gehenna habente prorsus ipsa etiam varia tormentorum genera, similiterque alius exterioribus tenebris, quo in loco alius in fletu est solum, alius praeter fletum in stridore etiam dentium, propter cruciatum videlicet acerbiter. Quin et haec quoque tenebrae, quae vocantur exteriores, alias etiam prorsus esse interiores significant. Et illud quod dictum est in proverbii, in profundum inferni, declarat, quosdam esse quidem apud inferos, non tamen in profundo, qui levioribus scilicet poenis afficiantur. Porro hoc ita esse, etiam nunc possumus per similitudinem adumbrare in morbis corporis intelligere. Si quidem est alius, qui praeter febrem alias etiam aliorum morborum accensiones habet; alius item, qui ex sola tantummodo febre laborat, et hic ipse diverso modo atque alius; similiterque reperietur alius, qui febre quidem ipse non laborabit, dolore tamen membri alicujus vehementer cruciabitur, et hic ipse etiam alio aut acrius, aut remissius. Ephraemus lib. de vera poenitent. cap. 7: *Varia sunt tormentorum loca, sunt enim tenebrae exteriores, haud dubium, quin et aliae interiores sint. Gehennae ignis locus, alius stridori dentium proprius locus est, vermis item immortalis alio in loco est, stagnum ignis proprius locus est, suoque itidem loco ignis inextinguibilis est, inferni atque perditio suis terminis constant, et inferiora terrae alius locus. Inter haec suppliciorum loca distribuuntur infelicissimi, unusquisque pro peccatorum suorum modo sive mitius, sive vehementius etc. Sicut sunt peccatorum differentiae, ita et cruciatuum varietates. Aliter cruciatur adulter, aliter fornicator etc. *Ephraemus orat. de futuro judicio f. 243: *Illud, vapulabit paucis, non finem sed differentiam poenarum declarat. Nam si Deus justus est judex, non bonis duntaxat, verum etiam improbis reddens unicuique secundum opera sua, fieri potest, ut alius quidem igne sit dignus inextinguibili, eoque vel acrius, vel vehementius urente; alius vero verme nunquam morituro, et eo rursum aut mitius aut acrius excruciante, pro meritis nimirum uniuscujusque; alius item gehenna habente prorsus ipsa etiam diversa tormentorum genera, aliusque similiter tenebris exterioribus, quo in loco alius quidem solum in fletu est et planctu, alius vero etiam in stridore dentium, propter cruciatum scilicet acerbiter et incrementum. *Chrysostomus homil. in Psalm. 6: *Viderit etiam quispiam supplicii differentiam ex magna intelligentia et simplicitate, ut quando dicit: Servus, qui cognovit voluntatem domini etc. Multa etiam alia invenerit quispiam, quae faciunt differentiam punitionis et differentiam misericordiae et benignitatis. Confer etiam homil. 4. in epist. ad Ephes. Augustinus lib. 4. contra Donatistas de baptism.****

XX. 258.

confoditur. Idem in epist. ad Ephes. cap. 3: Quia sunt plerique, qui dicunt, non futura pro peccatis esse supplicia, nec extrinsecus adhibenda tormenta, sed ipsum peccatum et conscientiam delicti esse pro poena, dum vermis in corde non moritur et animo ignis accenditur in similitudinem febris, quae non torquet extrinsecus aegrotantem, sed corpora ipsa corripiens punit sine cruciatuum forinsecus adhibitione, quod possidet. Has itaque persuasiones et decipulas fraudulentas Paulus verba inania appellavit et vacua, quae videntur florem quandam habere sermonis et blandiri peccantibus, sed dum fiduciam tribuunt, magis eos ferunt ad aeterna supplicia. Ex quibus constat, injuriam Hieronymo inferri a Ruffino, qui dogmatis hujus fautorem eum facit, propterea quod lib. 18. in Esaiam circa fin. absque erroris confutatione vel accusatione illud referat.

78. 2. Photiniani statuunt, impios vel nunquam resuscitandos, vel post resurrectionem ac judicium in nihilum redigendos, definiunt igitur damnationem per ἀνπαρξίαν, ut ostendimus in tract. de resur. §. 101. et in hoc ipso tract. §. 24. Atqui 1. Scriptura infernales poenas non describit per ἀνπαρξίαν, sed per cruciatum ac supplicia acerbissima in anima et corpore aeternum sustinenda, ut ex hactenus dictis manifestum. Certe dives epulo in inferno constitutus exemplo suo luculente testatur, infernum esse locum tormentorum, non autem redactionem in nihilum. 2. Damnati quaerent mortem, sed non invenient eam, desiderabunt mori, et mors fugiet ab eis Apoc. 9, v. 6. Quodsi ergo nec mortem impetrare possunt, quanto minus ἀνπαρξίαν? 3. Quando mora aeterna illis tribuitur, aeternus eorum cruciatum in anima et corpore tolerandus, non autem annihilationis significatur, ut superius ostendimus. 4. Ipsa acceleratum conscientia testatur, alias scelerum poenas post hanc vitam restare, neque cum morte omnia finiri. 5. Si impiis non metuenda esset gravior aliqua poena quam redactio in nihilum, non foret ipsis melius, non fuisse natos Matth. 26, v. 24. Marc. 14, v. 21. Quidam verba Christi sic accipiunt, quasi Judae melius dicatur fuisse, cum nondum esset, quam cum natus esset, sed illis Hieronymus in comm. recte hoc opponit, quod nulli possit esse bene, nisi qui fuerit, et Augustinus lib. 1. quaest. evangel. q. 40. dicit, non potest bonum aliquid esse ei, qui non est. Quidam existimarunt. Christum loqui de regeneratione Judae, quasi dicatur, satius esse, illum Christo nondum esse natum per vocationem et Christi agnitionem. At Christus non loquitur de spirituali sed de carnali nativitate, ut textus evidentia arguit, ac simpliciter dictum est monente Hieronymo, multo melius esse non subsistere, quam male subsistere. Quare non ἀπλώς sed κατὰ τὴν hoc accipiendum, non quod non nasci ac non esse per se sit bonum, sed quod in comparatione ad aeternam damnationem melius sit nunquam nasci. 6. Photiniana illa opinio fomentum securitati et impietati praestat. Gregorius 201. lib. 34. moralium cap. 16: Leviathan iste (diabolus) aestimabit abyssum quasi senescentem, quia repro-

borum corda sic infatuat, ut suspicionem eis de futuro judicio, quod quasi finiatur, infundat. Abyssum namque senescere aestimat, qui terminari quandoque in suppliciis supernam animadversionem putat. Igitur antiquus iste persuasor in membris suis, id est in mentibus iniquorum futuras poenas quasi certo fine determinat, ut eorum culpas sine termino correctionis extendat, et eo magis hic peccata non finiunt, istic aestimant peccatorum supplicia finienda. Sunt enim nunc etiam, qui idcirco peccatis suis finem ponere negligunt, quia habere quandoque finem futura super se judicia suspicantur. Quibus breviter respondemus, si quandoque finienda sunt supplicia reprobis, quandoque finienda sunt ergo et gaudia beatorum.

79. 3. Bellarminus lib. 4. de ecclesia cap. 9. haeres. 3. tribuit Calvino, quod statuerit, infernum nihil esse nisi conscientiae horrorem, propterea quod lib. 3. instit. cap. 25. §. 12. scribit, tormenta reprobis nobis figurari per res corporeas, nempe per tenebras, fletum, stridorem dentium, ignem inexstinguibilem, vermem sine fine cor arrodentem, cum divinae in illos ultionis gravitatem nulla descriptio aequare possit. Mortonus in apolog. cathol. part. 1. cap. 27. opponit Bellarmino locum ex ipso Calvino, in quo poenis corporeis reprobos puniendos asserat. Bucanus instit. theol. loco 40. p. 457. inter errores recenset illud Origenis, quod infernus nihil sit nisi horror conscientiae. 4. Luthero tribuunt Pontificii, quod negaverit gradus suppliciorum infernalium, per hypothesis illam, quod sola incredulitas damnet. Respondemus: Ostendimus in tract. de bon. operibus §. 34. ac disp. 6. de stud. pietat. §. 3. fundamenta et verum sensum illius assertionis: Infidelitas est causa damnationis, formalis scilicet adaequata et immediata, interim etiam reliqua peccata sunt causa damnationis meritoria. Adde, quod in ipsa quoque incredulitate sint certi quidam gradus. Quibus enim beneficia Christi in verbo evangelii fuere oblata, quae tamen fide recipere noluerunt, illorum incredulitas est longe gravius peccatum quam eorum, quibus evangelium de Christo non est praedicatum; illorum incredulitas potest dici positiva, est enim pravae dispositionis, horum vero negativa, est enim purae negationis.

CAPUT VII.

DE CAUSA FINALI INFERNI.

80. Exposita causa efficiente, materia et forma inferni consequens est, ut ad causam finalem descendamus. *Finis*, propter quem Deus infernum praeparavit et diabolos ac impios homines in eum tradet, duplex est: principalis ac summa, divinae justitiae manifestatio; proxima ac intermedius, im-

Finis inferni praeparati.

*juvis, puerumque puer, puerum non lactis et
pectus empietoria. Quia enim ille est justus iudex
et ipse vincens,*

*Vindictas sumis illi qui cunctis dedit,
Ipseque iustitiae regula sola manet,*

ex illis autem scholasticis et humanis personarum inco-
gnitis in universum ignem perit et ut abierit, ut
sua iustitiam suam erga homines, quia ibi peccatorem
humani errorum iniquitatem et iniquitatem re-
prehendit, tunc ubi iudicium suum erga pios, quos
in Christo fide apprehendit ante facta mundi funda-
menta claudit, tunc iudicium in cunctis ecclesiae
humilis, humilis et peccatoribus 1. Corinth. 15,
v. 24 tunc universum suum in comminationibus ac
persecutionibus manifestando opere testatam facit et
universumque universum nominis sui gloriam po-
tentiam et magnitudinem auctorat; inde cum David
Psalm. 11, v. 6, dixit: *Pluit Dominus super impios
lignem et sulfur et spiritum procellarum
purum nullis eorum, subiungit aeternitatem v. 7.
Quoniam iustus Dominus iustitias diligit. 2. Thess.
1, v. 6: Iustum est apud Deum retribuere tribula-
tionem illis, qui nos affligunt etc. v. 9. Impii poenas
solvunt eorum sempiternum a facie Domini et a
gloria virtutis eius, sive a glorioso robore eius, id
est ut suam potentiam et gloriam in puniendis impiis
na humilibus suis manifestum faciat. Apocal. 20, v. 10:
Aboluit, qui vincit nos, misit in stagnum
ignis et sulfuris etc. ubi descriptio subiecti exponit
universum praedictum, Ideo enim diabolus in stagnum
ignis mittitur, quia a Deo aversus etiam homines
quam plurimos adducit et a Deo avertit. Quem-
admodum iudex terrenus maleficos in carcerem con-
jiciens aeternam iustitiam manifestat; sic Christus iudex
universum divinitus constitutus iudicium ac iustitiam
demonstrabit, quando damnatos daemones et homines
aeterno cruceri manipabit. Gregorius libro 34.
moralium cap. 16, circa mod. recitat objectionem
eorum, qui infernalium suppliciorum aeternitatem
negant. Nullus iustus, inquiunt, crudelitatem pa-
scitur et delinquens servus a iusto domino deo
cunctis praecipitur, ut a iniquitate corrigatur, ad ali-
quid ergo cruciatur, cum non ejus cruciatibus do-
minus delectetur; iniqui autem gehennae ignibus
conditi, qui sine semper urdebunt? Et quia certum
est, quod pios atque omnipotens Deus non pascitur
cruciatibus iniquorum, cur cruciantur miseri, si non
aspiciuntur? Ad eam vero sic respondet: Deus, qui
pius est, miserum cruciatu non pascitur, quia
autem iustus est, ad iniquorum ultione in perpe-
tuum non cessatur. Sed iniqui omnes aeterno sup-
plicio, et quidem sine iniquitate puniuntur, et tamen
ad aliquod convertuntur, scilicet ut iusti omnes et
in illis videntur gaudia, quos percipiunt, et in istis
respirant supplicia, quos cruciantur, ut tanto in
aeternum magis divinae gratiae ac debitorum esse
apparent, quoniam in aeternum mala puniri conspici-
unt, quos ejusmodi redire poterunt. Bernardus
v. in Psalm. Qui habitat in altissimis: Rideo*

in impiorum interitu. non quia tales quam
mentale crudelitatem in ipsos tunc ultione con-
ced quod modus ipse pulcherrimus divinus
tionis, ultra quam credi possit. iustitiae a
et amorem aequitatis vincit. ubi optum
constituta et eorum cuique committit locum, uno
quemque committit. plenius et perfectius illi
veritate cognoscere. quomodo non omnis con-
et in omnibus universum moderatorem magni
habet? Itaque oculis tuis considerabis et re-
nem peccatorum videtis primi quidem ob in-
sionem, secundo ob omnimodam securitatem
quoque ob comparationem, quarto ob ipsius
perfectam accumulationem. Confer quae dixi
prius §. 31.

CAPUT VIII.

DE OBJECTO INFERNI

61. Objectum, cui paratus infernus, sunt 1.
2. homines finaliter impii et increduli. De
exstat manifestus locus Matth. 25, v. 41: *E
maledicti in ignem aeternum, paratum di
angelis ejus, cum quo conjungenda dicta ap
1. Corinth. 6, v. 3: Nescitis, quoniam angeli
cabinus? 2. Petr. 2, v. 4: Deus angelis pec-
non pepercit, sed catenis inferni detractos in
rum tradidit in iudicium servatos. Juda
Angelos, qui non servaverunt suum principa
in iudicium magni diei vinculis aeternis sub
reservavit. Apocal. 20, v. 10: Diabolus mi
in stagnum ignis. v. 14. Infernus et mor
sunt in stagnum ignis. Pii veteres huc accom-
locum propheticum Esa. 14, v. 13: Quomodo
de coelo lucifer, quo de videatur §. 16. ut et I
v. 83: Etiam regi praeparata est fovea.
mano genere quosdam una cum diabolis in
inferni ignem projiciendos, testatur processus
iudicii descriptus Matth. 25. ibi enim cla-
verbis affirmatur, Christum ad homines im-
sinistram constitutos dicturum: *Discedite a m
dicti in ignem aeternum, paratum diabolo*
Quod ergo diabolo paratus dicitur inferni igni
non est accipiendum exclusive sed inclusive
eo tanquam capite intelligantur membra, et
principe subditi, tanquam patre filii, id est
finaliter impii et increduli, quos auctor libri
tiae dicit esse *ἡς ἐκείνους (διαβόλου) μερίδος*.
Confer tract. de extrem. judic. §. 45. Cete
damnatione hominum Scriptura perit et
plures in die iudicii adjudicandos esse infern
inferendos coelesti paradiso. Matth. 7, v. 13:
per angustam portam, quia lata porta est et
via, quae ducit ad perditionem, et multi en
intrant per eam; v. 14. sed angusta porta
est via, quae ducit ad vitam, et pauci sunt,*

veniant eam, in quae verba Lactantius lib. 6. instituit. cap. 3. sic commentatur: *Duae sunt viae, per quas humanam vitam progredi necesse est, una, quae coelum ferat, altera, quae ad inferos deprimat, ut et poëtae in carminibus et philosophi in disputationibus suis induxerunt.* Prosper Aquitanicus in ant. August. epigr. 191:

*Arcta via est, verae quae ducit ad atria vitae,
Nec recipit carnis gaudia mentis iter.
Amplius incedit spatiis terrena voluptas,
Angusto virtus limite celsa petit.*

Luc. 12, v. 32: *Noli timere, pusille grex, quia Patri tuo complacuit dare vobis regnum.* cap. 13, v. 23. *Num quidam ex Christo quaereret, an pauci sint, qui salvantur,* respondit perquam pathetice v. 24. *ἀνορθώθη intrare per angustam portam etc.* Idem colligitur 1) *ex libro Esdrae apocrypho lib. 4. cap. 9, v. 15: Plures sunt, qui pereunt, quam qui salvabuntur,* v. 16. *sicut multiplicantur fluctus super littus.* v. 22. *Pereat multitudo, quae sine causa nata est, et servetur acinus meus et plantatio mea, quia cum multo labore perfeci.* 2) *Ex diluvio et Sodomitici incendii typo.* In diluvio pauci, hoc est octo animae servatae sunt per aquam 1. Petri 3, v. 20. sic ab illo infernalis ignis diluvio pauci servabuntur. In Sodomitico incendio solus Loth cum conjuge ac duabus filiabus salvus evadebat; sic in die iudicii pauci homines irae divinae incendium effugient, Genes. 19, v. 24. Luc. 17, v. 29. Huc etiam referri possunt similes typi. Ex tanta Israëliitarum copia, qui e servitute Aegyptiaca exierant, solus Josua ac Caleb promissam terram ingrediebantur; ex captivitate Babylonica pauci cum Esdra Hierosolymam revertebantur etc. 3) *Ab exiguo vere piorum et electorum numero.* Esai. 1, v. 9. cap. 6, v. 13. Sophon. 3, v. 12. Matth. 20, v. 16. cap. 22, v. 14. Rom. 9, v. 29. 1. Cor. 1, v. 26. etc. 4) *Ab amplissimo damnandorum catalogo, quem postea subjiciemus.*

82. Neque enim duntaxat γενικῶς, in genere, Spiritus sanctus testatur, plures aliquando fore damnatos quam salvos, sed etiam εἰδικῶς ac in specie ostendit, quinam aeternae damnationi aliquando futuri sint obnoxii, videlicet omnes finaliter impenitentes et increduli. Propter peccatum protoplastorum omnes homines nascuntur cum peccato originali, ut suo loco ex clarissimis Scripturae dictis ostenditur, inde etiam natura omnes sunt filii irae Eph. 2, v. 3. ac aeternae damnationi obnoxii. Contra hoc malum omnibus in Christo paratum et in evangelio oblatum est remedium vera fide acceptandum. Ab illo quotquot sunt alieni, id est qui vel Christum non recipiunt vera fide, vel fidem iterum excutiunt, adeoque in finali incredulitate moriuntur, illorum animae statim post mortem in carcerem infernalem detrahuntur iidemque in resurrectione universali una cum corporibus suis in hunc tormentorum locum projiciuntur. Unde proponimus hoc theorema, quod est aeternae et immotae veritatis: *Ex hominibus illi*

omnes et soli damnabuntur, qui in finali incredulitate ex hac vita decedunt. Proinde incredulitas est propria, formalis, immediata et adaequata damnationis causa. Marc. 16, v. 16. Joh. 3, v. 18. et 36. 2. Thess. 1, v. 8: *Dabit vindictam iis, qui non novērunt Deum et qui non oboediunt evangelio Domini nostri Jesu Christi.* 1. Joh. 5, v. 12: *Qui non habet Filium Dei, non habet vitam.* Quia vero incredulitas illa, utpote mala arbor, malos fructus profert, ideo Spiritus sanctus incredulos damnationi obnoxios ab externis effectis describit, idque iterum vel in genere, vel in specie. In genere, quando eos vocat *impios peccatores, operarios iniquitatis, filios diaboli* etc. Job. 24, v. 19. Psalm. 9, v. 18: *Convertantur impii ad infernum.* Psalm. 11, v. 6. Psalm. 21, v. 9. Psalm. 49, v. 15. Esa. 33, v. 11. Malach. 4, v. 1. Matth. 7, v. 23. Rom. 2, v. 9. Judae v. 15. etc. In specie, quando illis vel corruptelas doctrinae vel impietatem vitae tribuit, haec enim duo, videlicet haereses et peccata contra conscientiam, sunt causae *quod agitur* fidei, cum quibus illa minime consistit, inde inferno adjudicantur *haeretici ac seductores*, peculiariter Antichristus cum suo sodalicio Apoc. 19, v. 20. cap. 20, v. 10. *ecclesiae persecutores* 2. Thess. 1, v. 6. *Epicurei et illusores* Esai. 28, v. 15. *potatores* Esai. 5, v. 14. *scortatores et adulteri* Prov. 5, v. 5. cap. 9, v. 18. *immisericordes, operibus caritatis destituti* Matth. 25, v. 41. *infrugiferi* Matth. 3, v. 10. cap. 7, v. 19. *seditiones* Num. 16, v. 33. *superbi* Esa. 14, v. 13. Mal. 4, v. 1. *avari* Psalm. 49, v. 15. Baruch. 3, v. 19. etc. Cum primis vero Paulus in suis epistolis ac Johannes in Apocalypsi prolixum et accuratum catalogum damnatorum recensent, bas̄ ifi bas̄ ἰσχυρῶς Register, Rom. 1, v. 29. 30. 31. et 32. 1. Cor. 6, v. 9. et 10. Gal. 5, v. 19. 20. et 21. Eph. 5, v. 3. et 4. Coloss. 3, v. 5. et 6. 1. Tim. 1, v. 9. et 10. 2. Tim. 3, v. 2. 3. 4. et 5. Apoc. 21, v. 8: *Timidis (δεδυμένοις, qui metu persecutionis ac mortis veritatem coelestem abnegant, diffidentia plenis, desperabundis) et incredulis et execratis (ἐβδελυμένοις, qui horrenda et abominanda flagitia designant) et homicidis et fornicatoribus et veneficis et idololatriis et omnibus mendacibus (haereticis et impiis, quia et errores et iniquitates dicuntur mendacia, hypocrisis, qui externa tantum specie Christianismum metiuntur ac mentiuntur) pars illorum erit in stagno ardente sulfure et igne, quod est mors secunda.* Apoc. 22, v. 15: *Foris (extra coelestem Hierosolymam sunt) canes (impuri, impudici, impudentes, Deut. 23, v. 17. Phil. 3, v. 2.) et venefici et adulteri et homicidae et idolis servientes et omnis, qui amat et facit mendacium.* Cyrillus lib. 6. in Joh. cap. 10. p. 314: *Non omnibus mors illa communis est, sed pravis duntaxat et corruptae vitae hominibus est peculiaris, summo opere tamen formidanda, quoniam non temporalis est aut momentanea, sed interminabilis et perpetua.* Fulgentius de fide ad Petrum diacon. cap. 3: *Qualitas malae vitae ab infidelitate incipit, quae ab originali peccati reatu initium sumit, in quo quisquis vivere ita incipit, ut ante finiat vitam, quam ab ejus*

obligatione solvatur, si unius diei vel unius horae spatio anima illa vixit in corpore, necesse est cum eodem corpore interminabilia gehennae sustinere supplicia, ubi diabolus cum angelis suis in aeternum arsurus est etc. ubi cum eo etiam fornicarii, idolis servientes, adulteri, molles, masculorum concubitores, fures, avari, ebriosi, maledicti, rapaces, si ante hujus vitae terminum a viis suis malis conversi non fuerint, aeternis ignibus exurentur. Gregorius libro 9. moralium cap. 39: Fasciculos ad comburendum ligare est hos, qui aeterno igni tradendi sunt, pares paribus sociare, ut quos similis culpa inquinat, par etiam poena constringat, et qui nequaquam dispari iniquitate polluti sunt, nequaquam dispari tormento crucientur, quatenus simul damnatio coneratur, quos simul elatio sublevari quosque non dissimiliter dilavit ambitio, non dissimilis angustet afflictio et par cruciet flamma supplicii, quos in igne luxuriae par succendit flamma peccati. cap. 40. Quamvis angelorum atque hominum longe sit natura dissimilis, una tamen poena implicat, quos unus in crimine reatus ligat.

CAPUT IX.

DE SUBJECTO INFERNI.

Subjectum
Inferni.

83. Subjectum poenarum infernalium sunt non solum animas, sed etiam corpora damnatorum. Animas impiorum statim a morte in locum tormentorum detrudi inque eo cruciatus perpeti, manifestum est ex concione Christi Luc. 16, v. 23. et seqq. quod ipsum in tractat. de morte §. 162. pluribus comprobatum dedimus. Quod autem ipsa quoque damnatorum corpora ex pulvere terrae suscitata ac suis animabus redunita in die novissimi iudicii in ignem infernalem projicienda inque eo aeternis suppliciis subijcienda sint, patet 1. ex dictis Scripturae. Matth. 10, v. 28: Time te eum, qui potest animam et corpus perdere in gehennam (non trucidando sed cruciando, quo etiam sensu damnatio mors secunda vocatur). Matth. 25, v. 41. Christus ad impios cum suis corporibus resuscitados et ad sinistram constitutos dicit: Discedite a me, maledicti, in ignem aeternum. 2. Cor. 5, v. 10: Referet unusquisque ea, quae per corpus gessit. Apoc. 20, v. 13: Dedit mare mortuos, et mors et infernus dederunt mortuos, v. 14. et infernus et mors missi sunt in stagnum ignis. 2. Ex eorum exemplis, qui vivi in et cum suis corporibus ad infernum descenderunt, Num. 16, v. 33. Psalm. 55, v. 16. Apoc. 19, v. 20. 3. Ex rationum momentis. Primo a causa meritoria damnationis. Corpora impiorum fuerunt arma iniquitatis et injustitiae Rom. 6, v. 13. organa flagitiorum, vasa impuritatum, impii per corpus et in corpus suum peccarunt 1. Corinth. 6, v. 18. justum igitur est, ut quae conjuncta fuerunt in culpa, eadem etiam so-

cientur in poena. Secundo a fine resurrectionis. Non pii solum, sed etiam impii aliquando resuscitantur, ut suo loco demonstravimus. Pii quidem, ut regnum coeleste sibi paratum a constitutione mundi ingrediantur; impii vero, ut debitas peccatorum suorum poenas recipiant, Dan. 12, v. 2. Joh. 5, v. 29. Hic finis resurrectionis locum non obtineret, nisi ipsa quoque impiorum corpora poenas participarent. Tertio ex antithesi glorificationis. Pii non solum in animabus, sed etiam in glorificatis suis corporibus praemia recipient; ergo etiam impii in suis tum animabus, tum corporibus supplicia sustinebunt. 4. Ex veterum pronuntiatis. Martialis in epist. ad Burdegalenses c. 4: Anima moritur per homicidium, corpus vero, quod tanto peccato est subditum, in impiorum poenis aeternaliter excrucietur cum anima sua post illum diem, quando verus Deus et verus homo judicabit omnes gentes. Tertullianus in Apol. adv. gentes c. 48. p. 79: Certe quia ratio restitutionis destinatio iudicii est, eo quod omnes de iudicio Dei pati debent, necessario idem ipse qui fuerat, exhibebitur, ut boni seu contrarii meriti iudicium a Deo referat; ideo repraesentabuntur et corpora, quia neque pati quidquam potest anima sola sine stabili materia, id est carne, et quod omnino de iudicio Dei pati debent, non sine carne meruerunt, intra quam omnia egerunt. lib. de resurr. carn. c. 35. p. 331: Caro nisi resuscitata in gehennam non poterit occidi. Et postea: Unde erit fletus et dentium frendor in gehenna nisi ex oculis et dentibus? occiso scilicet etiam corpore in gehennam et detruso in tenebras exteriores, quae oculorum propria sunt tormenta etc. Lactantius lib. 7. inst. cap. 21: Docent nos sanctae literae, quemadmodum poenas impii sint laturi. Nam quia peccata in corporibus contraxerunt, rursus carne induentur, ut in corporibus piaculum solvant, et tamen non erit caro illa, quam Deus homini superinject, huic terrae similis, sed insolubilis ac permanens in aeternum, ut sufficere possit cruciatibus et igni sempiterno. Cyrillus Hierosolymitanus catech. 18: Si peccator est, accipiet corpus aeternum, quo sufferre possit poenas peccatorum, ut perpetuo in igne ardeat, ut nunquam dissolvatur. Et iuste utrisque his ordinibus Deus hoc praebebit, nihil enim sine corpore a nobis gestum est. Blasphemamus per os, oramus per os, expiamus per os, luxuriamur corpore, casti sumus per corpus, rapimus per manus, eleemosynas damus per manum et reliqua similiter. Cum igitur in omnibus cooperetur corpus, etiam in futuris fructum ejus percipiet. Prudentius in apotheosi:

Quae (anima) quia materiam peccati ex fovea carnis

Consociata trahit, nec non simul ipsa sodali
Est incentivum peccaminis, implicat ambas
Vindex poena reas, peccantes mente sub una,
Peccatique cremat peccata cruciatibus aequis.

Caesarius homil. 38: Peccatores cum carne descendunt in infernum, justi cum carne percipient regnum.

a justum iudicium Dei erit, ut illa caro, quae peccavit et poenitentiam non egit, ipsa cum anima igne crucietur. Similiter et illa caro, quae hic propter Christum cruciatur, ipsa caro et anima Christo et cum omnibus sanctis in paradiso abitur. Anselmus l. de similitud. c. 56: Sit oculus cordis positus exempli causa homo alius, qui tam in ipsis oculorum suorum pupillis, quam et in singulis membris ferrum ignitum et canis infixum habeat, ita ut nec medulla, nec intestina, omnino quidquam in toto ipso cruciatus immate illius careat etc. Gregorius lib. 9. moralium 8. circa fin.: Qui auctori suo corde et corpore querunt, simul corde et corpore punientur et bique poenas sentient, qui dum hic viverent, his suis delectationibus ex utroque serviebant, bene per prophetam dicitur: Descenderunt in infernum cum armis suis Ezech. 32, v. 27. (confer quae dicta §. 16.). Isidorus libro 1. de summ. bono 3: Damnatorum mentem uret tristitia et corpus ignis, iuxta vicissitudinem, ut qui mente tractant, quod perficerent corpore, simul et animo puniantur et corpore. Idiota de conflictu carnis 2: Anima cum carne in gehenna crucianda est. mo domin. II. post Pent.: Justum est, ut qui simul et corpore peccant, ante iudicium in ignem, post iudicium vero in anima et corpore puniantur. Inde duae poenarum infernalium species sterilibus statuuntur, una quidem inferorum, ubi bat ille dives, qui volebat, stillam aquae defluere sicut de digito pauperis, quem ante januam contemserat; altera est illa in fine, de qua tunc sunt, qui ad sinistram ponendi sunt: Ite in ignem aeternum etc.

CAPUT X.

DE ADJUNCTIS INFERNI.

Adjuncta inferni sunt tempus et locus. De tempore diximus superius §. 31. et 55. De loco invariatae exstant tam veterum quam recentiorum sententiae. Quidam statuunt, in hujus vitae caligine locum investigari non posse, ideoque a cuius inquisitione merito abstinendum esse, quomodo illud Jobi cap. 38, v. 17: Numquid sciebas quid esset dies, et quid esset hora, et quid esset locus, et quid esset mensura? etc. Gregorius Nyssenus lib. de rect. et anim. pag. 194: Quamdiu urgendo et docendo primariam praecipuamque doctrinam, de qua post hanc vitam, quae in carne degitur, agitur, percutere ac labefactare conabuntur, non de loco (inferorum) controversiam nostram habet oratio. Chrysostomus homil. 31. in epistol. ad Roman. cap. 16. pag. 222: Ποῦ, φησὶ, καὶ ἐν ποίῳ

χωρῶν αὕτη ἔσται ἡ γέεννα; τί σοι τοῦτου μέλει; τὸ γὰρ ζητούμενον, δεῖξαι, ὅτι ἐστίν, οὐ ποῦ τεταμέναι καὶ ἐν ποίῳ χωρῶν μὴ τολμᾶν ζητῶμεν, ποῦ ἐστίν, ἀλλὰ πῶς αὐτὴν φνύοιμεν, ubi, inquis, et in quo loco erit illa gehenna? ut quid istud curas? Quaestio siquidem est, ut ostendatur, quid sit, non ubi recondita sit et in quo loco. Non igitur quaeramus, ubi sit, sed quomodo illam effugiamus. Eadem repetit sermon. de praem. sanctor. et de gehenna tom. 3. pag. 334. Augustinus libr. 20. de civitat. Dei cap. 16: Ille ignis, in qua mundi vel rerum parte sit, hominem scire arbitror neminem, nisi forte cui Spiritus divinus ostendit. Gregorius libro 4. dial. c. 42. rogatus a Petro, ubinam esse infernus credendus sit? respondet: Hac de re temere definire non audeo. Nonnulli namque in quadam terrarum parte infernum esse putaverunt, alii vero hunc sub terra esse aestimant. Horum modestiam judicamus esse tutissimam et omni praeconio dignissimam. Quidam vero de loco inferni certi aliquid statuunt, sed in duas abeunt partes. Quidam enim existimant, extra hunc visibilem mundum quaerendum esse inferni locum; quidam vero intra eius systema eundem concludunt. In priori classe eminet Chrysostomus dict. l. subjungens, ἔγωγε οἶμαι, τοῦ κόσμου τοῦτου παντός. Cum enim damnatorum status ac conditio ab eorum, qui in hoc mundo vivunt, statu plurimum sit diversa, ideo videtur etiam locus aliquis ab hoc mundo longissimo intervallo sejunctus illis convenire. Quemadmodum carceres et metalla regum porro distant, ita coelum et damnatorum locus. Qui posteriorem classem complent, diversis etiam ipsi scinduntur opinionibus. 1. Quidam enim suspicantur, locum inferni esse aërem illum obscurum et caliginosum, in quo daemones versantur. Gregorius Nyssenus libr. de anim. et resurrect. p. 193: Non aliud quippiam mihi videtur tum in externorum, tum in divina Scriptura per nomen inferni significari, in quo animas esse dicunt, praeterquam in id, quod et obscurum est et non videtur, transitionem etc. Idem statuere videtur auctor operis imperf. in Matth. homil. 53. p. 283. Eorum opinioni robur acquiri posset ex eo, quod Ephes. 6. v. 12. diaboli dicuntur κοσμοκράτορες τοῦ αἰῶνος τοῦτου, ac τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, cum tamen in tartarum dicantur detrusi 2. Petri 2, v. 4. 2. Isidorus suspicatus est, infernum esse sub ipso telluris globo, sic enim contra ipsum disputat Baptista Mantuanus lib. 3. de patientia cap. 23: Damnatorum locus non sub ipso globo, ut Isidorus putat, sed in ipsius globi terrestri medio, tellure ipsa sinum et quasi alveum aperiente, credendus est. Isidorus autem dixit, futurum esse, ut post iudicium solis et lunae orbes ita firmentur, ut huic nostro tantum hemisphaerio lucem infundat, damnatos vero in sempiternam noctem alterius hemisphaerii relegandos, ubi esse a multis putantur antipodes. Sed haec, inquit, est jampridem explosa sententia. 3. Chrysostomus homil. 31. in epistol. ad Roman. et in homil. de praemiis sanctorum et honoribus apostolorum et gehenna

refert, multos existimare, *gehennam esse in valle*
 XX. 269. *Josaphat*. Nonnulli, inquit, id, quod de valle *Josaphat* a bello quodam praeterito sic dicta in *Scripturis* habetur, ad infernum trahunt. Idem refert *Gregorius* libro 4. dialog. cap. 42. Huic opinioni probabilitas posset conciliari ex appellatione, quod *Scriptura* infernum vocet *gehennam*. Sed ostendimus superius, non ratione loci, verum ob alia quaedam comparationis membra hoc nomen inferno tribui. 4. Quidam in genere dicunt, esse locum subterraneum. *Tertullianus* in apologet. cap. 45. infernum vocat *arcani ignis subterraneum thesaurum*. libr. de anim. cap. 54: *Nobis inferi non nuda cavositas neque subdivalis aliqua mundi sentina creduntur, sed in fossa terrae et in alto vastitas et in ipsis visceribus ejus abstrusa profunditas*. *Cyrillus* libr. de recta fide ad *Theodos.* tom. 3. p. 266. vocat *subterraneas specus*. *Hieronymus* in cap. 4. *Ephes.* super verba descendit ad inferiores partes: *Infernum sub terra esse nemo jam ambigat*. *Augustinus* libr. 2. retract. cap. 24: *De inferis magis mihi videor docere debuisse, quod sub terris sint, quam rationem reddere, cur sub terris esse credantur sive dicantur, quasi non ita sit*. *Gregorius* libro 4. dialog. c. 42: *Non video, quid obstet, ut sub terra infernus esse credatur*. *Innocentius* lib. 3. de contempt. mund. cap. 6: *Credatur infernus esse sub terris, secundum illud Esai. 14: Infernus subter te conturbatus est*. Eadem videtur sententia *Damasceni* libro 3. c. 29. *Bedae* libro 3. in *Job*. cap. 7. *Primasii* *Apocal.* 7. *Anselmi* in elucidario etc. 5. Quidam in abyso maris inferni locum quaerunt, permoti dubio procul appellatione abyssi inferno attributa. *Keckermannus* in system. theol. cap. 7. pag. 288: *Probabile est, infernum in profundioribus terrae marisque speluncis esse*. 6. Quidam in specie ac determinate in centro terrae infernum statuunt, quam opinionem Pontificii communi consensu hodie amplectuntur, ut constat ex *Barradio* libro 10. comment. evangelicor. cap. 4. pag. 618. *Bellarmino* libr. 4. de Christo cap. 10. etc. Quin et ostium sive aditum inferni demonstrare non verentur. *Gregorius* libr. 15. moralium cap. 30. memorat, quendam anachoretam vidisse, regem *Theodorici* inter *Johannem* papam et *Symmachum* patricium discinctum, discalceatum ac devinctis manibus deductum in ollam *Vulcani*, insulae *Lipari* vicinam, esse jactatum. cap. 35: *Quod Eumorphius morti vicinus in Siciliam se duci testatus est, quid sentiri aliud potest, nisi quod prae ceteris locis in ejus terrae insulis eructante igne tormentorum ollae patuerunt? quae ut solent narrare, qui noverunt, laxatis quotidie sinibus excrescunt, ut mundi termino appropinquante, quanto certum est illuc amplius exurendos colligi, tanto et eadem tormentorum loca amplius videantur aperiri*. Idem repetit libr. 4. dialog. 9. p. 45. quem locum allegans *Bellarminus* libr. 2. de purgatorio cap. 6. scribit, *Gregorium* putasse, varias eruptiones ignis, quae in terra apparent, esse indicia quaedam inferni intra terrae viscera existentis. *Lurentius Surius* in historia anni

1537. postquam dixisset, naturales quasdam rationes terribilis illius ignis *Aetnaei montis* a philosophis afferri, subjungit, verisimile esse, quidquid statuant philosophi, iis in locis esse quaedam *Tartari ostia* aut loca puniendis animabus destinata, quemadmodum in *Islandia* insula mons est occidentem versus *Hecla* dictus, a quo non longe absunt fodinae sub furis, quod inde copiose plenis navibus evehitur visuntur illic mortuorum spiritus, qui in nota speculatur se familiaribus colloquiis hominum, idque adeo ut adhuc vivere putentur ab illis, qui eos nesciunt vel submersione, vel alia violenta morte periisse, nam tales praecipue apparent, cum autem eos orant amici vel noti, ut domum redeant, dicunt cum ingenti gemitu, se *Heclam* montem petere, et ilico disparent. Nominat autem *Surius* hujus historiae testem *Olaus Magnum* in histor. region. septentrion. Sed addit *Olaus*, glaciem etiam illius insulae referre gemitum et ejulatum humanae vocis, ex quo confirmari posset, non solum ignem, sed etiam aquam glaciale et frigus proprie dictum in inferno esse. Confer *Münsterum* libro 4. cosmogr. cap. 32.

85. Opponimus vero huic Pontificiorum opinioni, 1. quod coelum, terra ac mare in die judicii essentialiter sint peritura, ut in praecedente tractatu ostendimus. Quodsi ergo infernus esset in centro terrae, utique etiam una cum terra aboleretur. *Nuspian* legimus, partem aliquam terrae transitu, partem remansuram, sed coelum et terra ita tribuunt, ut locus eis non inveniat. *Apoc.* 20, v. 11. 2. Quod ex gentiliis fonte hoc dogma videatur exhaustum. *Tertullianus* libr. de anim. cap. 54: *Inferos velut gremium terrae describit Plato in Phaedone*. *Homerus* libr. 9. *Iliad.* tartari locum sic definit:

Βάθιστον ὑπὸ χθονός ἐστι βέρεθρον,
 ἔνθα σιδήρεαι τε πύλαι καὶ χάλκεος οὐδός,
 τόσσον ἐνερθ' ἄιδεω, ὅσον οὐρανός ἐστι ἀπὸ γῆς.

ubi *Eustathius* *Homeri* scholiastes: αἷς τόπος αὐτῶν ὑπὸ γῆν ἀφανής, ἀφωρισμένος ψυχαῖς. *Lactantius* de luctu constituit τόπον τινα ὑπὸ τῇ γῇ βαθύν, μέγαν καὶ πολύχωρον καὶ ζοφερόν καὶ ἀνέμωτον. 3. Quod non possit evidentibus et firmis argumentis ex *Scripturis* probari, ut ex speciali eorum examine apparebit. Urgent 1. quaedam *Scripturae* dicta. 1. Num. 16, v. 33: *Core, Dathan et Abiron* descenderunt in infernum, cum terra eos deglutiret. *Psalm.* 106, v. 17: *Aperta est terra et deglutivit Dathan*. Respondemus: Quidam per *scheol* intelligunt hic loca duntaxat subterranea ac voragine terrae, ut sit sensus, quod seditiosos illos terra suo hiatu vivos quasi devoraverit ac sepeliverit, cum alias non nisi mortui terris inferri consueverint v. 29. non autem infernum sive locum damnatorum, quia alias sequeretur, omnia illorum seditiosorum bona ad infernum pervenisse. Sed si vel maxime damus, per *scheol* hoc loco intelligi locum eorum, ex eo tamen inferri nequit, eum in terra esse statuendum, sensus enim est, quod a...

sorpti in ea non permanserint, sed ad infernum quae detrusi sunt, quo autem in loco ille statuent sit, ibidem non exprimitur. Quemadmodum ex quo Christus in sua adscensione exceptus est nube, elevatus in coelum et sedet ad dextram Dei, non potest inferri, quod nubes, coeli visibiles et dextra sint unus idemque locus, quodque Christi mansio receptaculum localiter circumscriptum et altitudo locali a nobis longissime separatum; ita quod ex eo, quod seditiosi dicuntur terrae hiato absorpti et in infernum descendisse, colligi nequit, statum terrae et infernum esse unum eundemque locum, adeoque infernum esse receptaculum locale in ipso terrae centro situm, distinguendum enim inter *γοῶς* medium ac terminum. Confer Mehlmannum decad. 4. vindic. evang. disp. 6. thes. 83. Cornelius a Lapide in comment. statuit, illos seditiosos vivos quidem a terra absorptos, non autem vivos in infernum pervenisse; eadem ratione dicere possumus, ipsos quidem in illo terrae hiato in infernum descendisse, sed ex eo non posse inferri, quod in centrum terrae descenderint. Luc. 16, v. 22. et 23. de divite epulone dicitur, quod et *sepultus fuerit* et post mortem in infernum detrusus, sed ex eo inferri nequit, quod ipsum sepulcrum sit infernus, sicut vulgata versio vitiose reddidit *sepultus est in inferno*, sed quod corpus ejus illatum fuerit sepulcro, anima vero inferno. 2. Psalm. 16, v. 10: *Non derelinques animam meam in inferno*, quod vaticinium de Christi ad inferos descensu exponitur Actor. 2, v. 31. cap. 13, v. 35. Respondemus: Quidam nomen *ᾗδου* accipiunt in secunda significatione pro doloribus inferni ac proinde metaphoricum Christi ad inferos descensum his verbis describi statuunt, 1) quia particula *haec*, *non dereliques animam in inferno* etc. conjungitur cum iis, quae necessario ad Christi exinanitionem referenda Actor. 2, v. 24. 27. et 31. 2) quia opponitur illi *liberatio a morte et ipsa exaltatio* v. 30. 32. et 33. 3) quia praenotatur haec particula *sepulturae* v. 27. et 31. quam realis ad sedem damnatorum descensus fuit secutus; 4) quia Christus laetatur, quod *anima ejus non sit in inferno deserenda*, at hoc reali et triumphali descensui minus videtur convenire; 5) quia emphatice dicitur *οὐκ ἐγκαταλείψεις*, non patieris me limo profundo manere immersum, sicut haec vocula usurpatur Psalm. 69, v. 3. Quidam in tertia significatione accipiunt pro extremo humilitatis gradu, iisdem fere argumentis usi. Quidam in quarta significatione pro doloribus mortis ac communi mortuorum statu, quia v. 24. dicit apostolus, quod *Deus suscitaverit Christum solutis doloribus mortis*, juxta quod impossibile erat, cum ab illa teneri; sed ex textu apparet, apostolum plura complecti. Quidam in quinta significatione accipiunt pro sepulcro, quae sententia Calvinianis potissimum aridet; sed apostolus utrumque sibi demonstrandum proposuerat v. 24. Christum non modo a morte per resurrectionem, sed etiam a doloribus mortis per exaltationem fuisse liberandum, ad utrumque igitur referri debet, quod probationis loco ex Psalm. 16,

v. 10. refertur. Quodsi vel maxime inferni nomine ipsam damnatorum sedem accipiamus, nondum tamen evictum erit, infernum esse in centro terrae. Cum enim in Graeco non legatur *ἐν ᾗδῃ* sed *εἰς ᾗδου*, ideo quidam statuunt, esse locutionem ellipticam, ut subintelligatur *οἶκον* hoc sensu, quamvis anima mea sit expertura dolores morientium, non tamen permittes, ut cruciatibus illis victa in infernum usque detrudatur ac poenas damnatorum ibidem experiatur. Quin imo si vel maxime de reali, triumphali ac glorioso Christi post mortem et sepulturam ad inferni locum descensu accipiatur, nondum tamen ex eo sequitur, quod infertur, quia Christus post sepulturam descendere ad inferos potuit, etiamsi infernus non sit locus in centro terrae constitutus, quia *sepultura et descensus ad inferos* sunt distincti actus, neque in ipso sepulturae momento Christus ad infernum descendit, sed immediate ante resurrectionem. 3. Psalm. 139, v. 8: *Si descendero ad infernum, tu illic ades*. Respondemus: Intelliguntur in genere ima, profunda et obscura terrae loca, non autem sedes damnatorum. Exempla hujus significationis occurrunt Job. 11, v. 8. Amos 9, v. 2. 4. Matth. 11, v. 23: *Tu Capernaum, quae usque in coelum exaltata es, usque in infernum descendes*. Coeli nomine xx. 272. intelligitur pars mundi suprema, ergo etiam vox inferni significabit partem mundi infimam et per consequens locum subterraneum in terrae centro. Respondemus: Sicut per phrasin *exaltari in coelum μεταφορικῶς* intelligitur summa exaltatio, gloriosa elevatio non loci, sed status et conditionis, videlicet dignitatis respectu; sic requirit oppositio, ut per phrasin *dejici in infernum* intelligatur summa humiliatio ac dejectio non profundioris loci, sed itidem status et conditionis, videlicet ignominiae et miseriae respectu, adeoque intelligitur summa et ima infelicitas, extrema ignominia, quam cum diabolis Capernatae et omnes impii habebunt communem. 5. Matth. 12, v. 40: *Sicut Jonas fuit in ventre ceti tribus diebus ac noctibus, sic Filius hominis erit in corde terrae tribus diebus et tribus noctibus*. Sicut cor in medio est animalis, ita infernus in medio terrae. Respondemus: Describitur in his verbis non descensus Christi ad inferos, quia Christus non fuit per integrum triduum in inferno, sed in sepulcro. Isidorus Pelusiota libr. 1. epist. 14: *Trium Domini in sepulcro transactorum dierum haec est explanatio, tanto enim temporis spatio in sepulcro commoratus, quanto Jonas in ventre ceti*. Neque est, quod urgeatur vox *cordis*, illa enim significat rei medium non secundum mathematicam et exactam situationem, sed juxta physicam *ὡς ἐν πλάτει* collocationem, cum nec cor in animalibus exacte medium obtineat. Psalm. 46, v. 3: *Cum movebuntur montes in cor marium*, Targum reddidit *בְּסִיגִימָא*, in pelagus. Ezech. 28, v. 2: *Habito in corde marium*, id est maria me ambiunt, sum in loco securo ac forti. Hue referri potest regula, quam proponit et exemplis e Scriptura petitis illustrat Sanctius in comm. Esai. p. 138: *Phrasis in medio juxta idiotismum*

Hebraeum aut nihil addit praepositioni, cui adjungitur, aut certe aliquid aliud valet, quam quod proprie dicitur medium, id est quod ab extremis aequaliter distat. 6. Luc. 16, v. 23, per chasma distinctus locus divitis a loco Abrahae denotatur. Respondemus: πού damnatorum re vera distinctum esse a πού beatorum atque ab eo longissimo intervallo separatim libenter concedimus, sed situm illius πού libenter ignoramus. Si infernus est in centro terrae, quantus quaeso prospectus erit, qui ex infimo terrae centro usque ad summum coelum pertingit? Adde, quod Pontificii nondum consentiant, an dives ille fuerit in inferno, an vero in purgatorio. Ad inferos eum ablegat Bellarminus d. l. cui consentiunt Stapletonus in prompt. cathol. fer. 5. hebd. 2. quadrag. et alii, quorum sententia est verissima, sed Hieronymus Emserus in annotat. Nov. Testam. ad cap. 16. Luc. sic scribit: *Ex eo, quod Graecus textus sententiam finit et sepultus est, non autem legit ut Latina, sepultus est in inferno, Faber Stapulensis insigne fundamentum extruxit, epulonem divitem non in inferno sed in purgatorio fuisse, ideoque necessario purgatorium ignem esse concedendum.* 7. Ephes. 4, v. 9: *Descendit eis τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς*, id est ad infernum. Respondemus: Quidam hoc accipiunt de formatione sive conceptione Christi in utero matris virginis, quo sensu inferiora terrae usurpantur Psalm. 139, v. 15. Quidam generaliter exponunt de infima humiliatione ac profundissima exinanitione, cui subsequens exaltatio opponitur. Quodsi vel maxime ad realem, gloriosum ac triumphalem Christi ad inferos descensum applicetur, nondum tamen evictum fuerit, inferos esse in centro terrae statuendos, quia Scriptura verbis hujus seculi describit res futuri seculi ac vocabulis locum significantibus statum et conditionem rei declarat, quia gloriosi et honorati loco sublimi, contenti vero et abjecti loco infimo solent statui. 8. Phil. 2, v. 10: *ἑπουραντοὶς καὶ ἐπυγeloῖς conjunguntur τὰ κατὰ χθόνα*, ubi vox κατὰ χθόνα nihil aliud significat quam spiritus subterraneos, qui in locis subterraneis degunt. Respondemus: per τὰ κατὰ χθόνα intelliguntur creaturae subterraneae a coelestibus ac terrestribus distinctae, sicut alias per coelum, terram, mare et omnia, quae sunt in eis, totum universum ac omnes creaturae intelliguntur. Sensus enim est, quod omnia Christo sint subjecta ipsumque cogantur agnoscere dominum et regem, Psalm. 8, v. 8. Matth. 28, v. 18. Ephes. 1, v. 21. Puerile est, quod Bellarminus urget phrasin *genuflexionis*, ut evincat, non posse intelligi creaturas irracionales subterraneas, sed spiritus in locis subterraneis degentes, id est, ut alibi mentem suam exponit, *animas in purgatorio sudantes*, nam nec illi proprie loquendo possunt genua flectere. Intelligitur autem nomine *γυνυκαμπίας μετωγυμνωῶς* ipsa subjectio, cujus signum externum solet esse illa incurvatio. Confer Origenem libro 9. Roman. cap. 14. At, inquis, per κατὰ χθόνας intelliguntur ipsi etiam daemones, ut Theophylactus in comment. et Thomas lect. 3. super hunc locum recte monent, quia si non

voluntarie et ex affectu reverentiae, tamen involuntarie et ex sensu potentiae Christo genua flectere, id est imperium ejus agnoscere, coguntur. Ergo illi habitabunt in locis subterraneis, et per consequens, in illis erit infernus. Respondemus: Vocantur etiam κοσμοκράτορες τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου Ephes. 6, v. 12. quod ergo dicuntur κατὰ χθόνοι, illud secundum quandam ἀναλογία, nec ut proprie, sed metaphorice dictum accipiendum. Quemadmodum enim coelestis beatitudo cum paradiso ac rebus super terram amoenis et jucundis confertur; ita quoque supplicia infernalicia ex adverso cum rebus subterraneis, in quibus horribiles tenebrae, profunda foveae ac vastae voragines, comparantur, quia de rebus spiritualibus et invisibilibus non possumus aliter informari quam per voces rerum visibilium ac corporearum. 9. Apocal. 5, v. 3. et 13. *mentio fit creaturarum sub terra, quae non potuerint librum aperire vel Deum laudare. Ergo intelliguntur spiritus subterranei, id est in inferno constituti.* Responsio patet ex dictis; v. 13. mentio etiam fit maris, num vero dicemus, etiam in mari versari spiritus fidelium? Confer ea, quae in tract. de morte §. 274. contra purgatorium disseruimus.

86. 2. *Ex rationibus.* 1) *Ex appellatione.* Loca tormentorum infernalium vocatur infernus et infer, quod est ab infra; item abyssus. Respondemus: Nomen inferorum non ex textu Scripturae authentico, sed ex gentilium nomenclatura est desumptum, nec tam ob loci profunditatem quam ob flatum conditionis humilitatem damnatorum sedi tribuitur. Gregorius Nyssenus libr. de anima et resurrect. pag. 194: *Non videtur divinus apostolus Philip. 2. rationem loci naturam mente atque intelligentia praedictam discernens atque distinguens aliud quidem coeleste, aliud terrestre, aliud item subterraneum nominasse, sed quoniam naturae ratione praeditae tres status atque conditiones sunt, una quidem, cui ab initio vita contigit incorporea, quam angelicam nominamus; altera vero cum carne conserta atque comata, quam humanam dicimus; alia autem per mortem a carnibus absoluta, quae res in animabus animadvertitur; hoc opinor, altitudine sapientiae videntem apostolum, eum, qui aliquando futurus est, uniusae ratione praeditae naturae in bono consensum significare, ac coeleste quidem vocare angelicum et incorporeum, terrestre vero implicitum et consertum cum corpore, subterraneum autem id, quod jam a corpore separatim atque disjunctum sit etc. Quia cum ita sint, nemo nos coegerit subterraneorum et infernorum nomine subterraneum intelligere locum.* Augustinus libro 12. de Genes. ad lit. cap. 34: *Illi sub terris dicuntur inferi, quia congruenter in spiritu per illas corporalium rerum similitudinem exhibeatur, quod ipsi carni mortui solet, ut sub terram recondatur. Denique inferi eo, quod inferi sint, Latine appellantur, sicut autem secum corpus, si ponderis sui ordinem teneant, inferi sunt omnia graviora, ita secundum spiritum inferiora sunt omnia tristiora.* Isidorus in libr.

molog. infernum dictum putat quasi intus furnum, id est nigrum, quam etymologiam si amplectamur, concidit vis argumenti. Ex nomine *abyssi* itidem nequit concludi, infernum esse in centro terrae, quia confusum illud chaos, rudis indigestaque moles, ex qua coelum et terra postmodum condita, vocatur *abyssus* Genes. 1, v. 2. neque tamen fuit subterranea, multo minus quaedam in centro terrae vorago. *Abyssus* proprie significat tantam aquarum multitudinem, ad cujus fundum perveniri haud facile possit; quando ad infernum applicatur, non tam inferni ritus quam status exponitur. Quemadmodum enim ea, quae in talem abyssum demerguntur, pro perditis habentur et nunquam revocantur, sic damnati in infernum abjecti aeterno exitio fiunt obnoxii, neque unquam lucem iterum vident, vel ex inferno liberantur. 2) *Ab oppositione*. Aequum est, ut locus justorum sit coelum celsissimum, siquidem gloria sunt celsissimi; locus autem impiorum sit infima terrae pars, quia supplicio sunt infimi. Bruleferus 2. sent. dist. 6. q. 3: *Sicut Deus ex piissima sua misericordia praeponderavit locum quendam amoenissimum, clarissimum et jucundissimum, pulcherrimum et altissimum electis suis; ita ex severitate justitiae suae paravit locum turpissimum, nefandissimum velut carcerem perpetuum puniendis transgressoribus mandatorum suorum in medio terrae etc.* Respondemus: Si absolute et simpliciter ex loco dignitas status et conditionis dependeret, tum melioris meriti essent aves coelo propriiores quam pii in his terris viventes, qua de re in sequent. tractatu plenius dicitur. 3) *Ex comparatione*. Sicut in sterquilinum sordes omnes deferuntur, sic in tartarum omnes peccatorum immunditiae projiciuntur. In corde terrae, id est in inferno, impii concluduntur, quia terram in corde suo habuerunt Deoque praetulerunt. Habuerunt mundum in corde, habet illos vicissim in corde mundus, par pari reddent. Mortua corpora sub terra tumulantur, mortui quoque Deo homines sub terra in inferno sepeliuntur, juxta illud: Mortuus est dives et sepultus in inferno. Pondera petunt infimum locum. Damnati homines pondus peccati gravissimum habent, ideoque infimum mundi locum petunt. Ponderosi peccati locus velut naturalis tartarus est. Barradius dict. loc. Respondemus: Comparationes non probant illud, quod adhuc dubium, sed quod jam ante probatum illustrant. Adde, quod in ἀποδόσει spiritualiter debet intelligi, quod in προτάσει corporaliter, alias non erit similitudo sed identitas. Sic peccata sunt sordes spirituales, non autem corporeae quaedam immunditiae. Ergo locus inferni, in quem peccatores abjiciendi, sterquilinum spirituale, ut nihil de eo dicam, sterquilinia, sordium receptacula, non sint in terra, sed supra terram. Impii mundum in e habuerunt non corporaliter sed spiritualiter inordinatum amorem. Ergo etiam in corde mundi non corporaliter sed spiritualiter. Impii sunt qui non morte corporali sed aeterna ac spirituali, corpora eorum spirituali sensu dicuntur cadavera.

Ergo etiam sepultura spiritualis accipienda. Peccatum est pondus spirituale. Ergo etiam locus spiritualiter profundus illi competit.

CAPUT XI.

DE COGNATIS et PUGNANTIBUS.

87. *Cognata* inferni sunt 1. omnes poenae temporales, quibus Deus in hac vita coërcet impios, illae enim admonent ipsos de poenis aeternis, ac nisi poenitentiam ante mortem agant, sunt initia aeternarum poenarum. 2. Cumprimis vero angores et terrores illi conscientiae, quos impii in hac vita sentiunt, ex quibus saepe ruunt in desperationem ac sibi ipsis violentas manus inferunt. Sic ergo in hac vita impii mortem quaerunt et inveniunt, sed in altero seculo mortem quaerent et non invenient. 3. Calamitates temporales, quibus Deus pios in hac vita subjicit, illae enim testantur, Deum, si velit cum ipsis in iudicium intrare, posse eos a se aeternum abjicere. 4. Cumprimis vero ille gustus dolorum infernalium, quem Christus nostro loco in sanctissima sua passione sensit, et quem pii quandoque experiri coguntur, ut intelligant, a quo malo per Christum sint liberati. *Pugnantia* sunt. 1. Epicurea securitas eorum, qui in diem vivunt, nec de coelo acquirendo, nec de inferno fugiendo solliciti. 2. Haeretica pravitas eorum, qui vel infernum ex toto negant, vel ὁρθόδοξον ejus ex parte corrumpunt. 3. Summa beatorum angelorum et hominum in coelo felicitas, quae extremae damnatorum miseriae e diametro est opposita.

Cognata
inferni.

Pugnantia.

CAPUT XII.

DE USU HUIUS ARTICULI.

88. *Usus* hujus articuli est tum theoreticus, tum practicus. 1. *Theoreticus* est 1. διδασκαλικός, 2. ἐλεγκτικός. 2. *Didascalicus* usus in eo consistit, ut doctrinam de inferno ac poenis impiorum aeternis ex verbo Dei discamus ac solida et fundamentali ejusdem cognitione adversus mundi irrisiones et carnis nostrae insinuationes fidem nostram probe muniamus; *elencticus*, ut corruptelas erroneas eorum, qui Sardonio risu infernum ex toto negant et aeternas impiorum poenas fore credentes exsibilant, vel orthodoxiam hujus articuli in Scripturis traditam ex parte labefactant, repellamus. 2. *Practicus* usus est vel generalis vel specialis. *Generalis*, ut hujus novissimi omnibus incredulis et impiis metuendi perpetuo memores a visibilibus ad invisibilia, a praesentibus ad futura, a temporariis ac momentaneis ad aeterna et oculos et animos nostros convertamus, juxta tritum illud:

XX. 276.
1. Practicus,
2. Generalis.

sunt. homil. 10. in 2. Corinth.: *Si ingressi in carcerem et videntes alios pallidos, alios vero vinctos et esurientes, alios vero in tenebris conclusos, concutimur, horrescimus et omnia, ne illuc incidamus, facimus; quando adducti trahemur in gehennae carceres, quales futuri erimus?* Idem homil. 5. ad popul. Antioch.: *Confert nos pueris, qui larvas timent, non ignem; ita nos larvas malorum, puta temporalia damna et aerumnas, timemus, ipsum vero malum, id est peccatum ignemque aeternum, quo nos ducit peccatum, non formidamus.* homil. 3. in 2. Thessal.: *Si legum, quae hic latae sunt, metus tantam vim habet, ut nos a pravis abducat actionibus, multo magis futurorum memoria, supplicium immortale, poena sempiterna. Si metus regis terreni a tam multis nos abducit malis, quanto magis metus aeterni regis? si mortuus, etiamsi solum videatur, animum nostrum ita reprimat, quanto magis gehenna et ignis, qui nequit exstingui? quanto magis vermis, qui non moritur?* Cyrillus Alexandrinus in oratione de exitu animae: *Gehennam timeo, quippe interminatam, exhorreo tartarum, ut cui nimium insit calor, paveo tenebras, quoniam nihil admittunt lucis, formido pestiferum vermem, quoniam est perennis.* Hieronymus epistol. 22. ad Eustoch.: *Ille ego, qui ob gehennae metum tali me carcere damnaveram, scorpionum tantum socius et ferarum etc.* Gregorius

II. 280. libro 9. moralium cap. 40: *Quid prodest ista (tormenta inferni) praenosse, si non contingat evadere? Tota ergo intentione curandum est, ut cum vacationis tempus accipimus, bene vivendi studio malorum ultricia tormenta fugiamus.* Bernhardus sermon. de convers. ad cleric. capite quinto: *Haec mala qui paret, caret; nam qui negligit, incidit.* Idem sermon. 16. in Cant.: *Paveo gehennam, contremisco a dentibus bestiae infernalis, horreo vermem rodentem et ignem torrentem, fumum et vaporem et sulfur et spiritum procellarum, horreo tenebras exteriores.* Gersonius lect. 33. in canonem: *Felix terror transitorius, qui timorem aeternum excludit.* Thomas de Kempis libr. 1. de imit. Christi cap. 24: *Una hora illic gravior erit in poena quam hic centum anni in poenitentia. Exhorrescamus ergo gehennam, timeamus vultum iudicis ipsis quoque angelicis tremendum potestatibus, contremiscamus ab ira Potentis, a facie furoris ejus, a fragore ruentis mundi, a conflagratione elementorum, a tempestate valida, a voce archangeli, a verbo aspero; contremiscamus a dentibus bestiae infernalis, a ventre inferni, a rugientibus praeparatis ad escam; horreamus vermem rodentem, ignem comburentem et torrentem, fumum et vaporem, sulfur et spiritum procellarum, tenebras mortis, portas inferni. Quis dabit oculis et cordibus nostris fontem lacrymarum, ut praeviamus fletibus fletum et stridorem dentium, manuum pedumque dura vincula et pondus catenarum prementium, stringentium, urentium et nunquam finientium?*

2. παρα- 92. 2. Usus παραμυθητικός sive consolatorius in eo
μυθη- consistit, ut in quibusvis adversis ac persecutionibus
σις. adeoque in ipso martyrio patientes simus, cogitantes,

passiones hujus temporis nullam habere comparisonem cum aeternis impiorum suppliciis, quae peccatis nostris eramus promeriti, sed Deus propter Christi meritum ab illis nos liberat et ferreum aeternarum poenarum flagellum in paternam temporariae castigationis virgam benigne commutat. Quemadmodum passiones hujus temporis non sunt condignae ad futuram gloriam, quae promittitur Rom. 8. v. 18. ita nihil quidquam estimandae sunt ad aeternam poenam, quae a piis aufertur, impiis vero et ecclesiae persecutoribus, juratis piorum hostibus immittitur. 2. Thess. 1. v. 6: *Justum est apud Deum retribuere tribulationem illis, qui vos affligunt.* Quidquid terribile, quidquid formidabile minantur persecutores, ludus ac jocus erit, si inferni poenas apostatis paratas cogites; cave igitur, ne minis poenarum fractus a veritate coelesti divortium facias. At o stoliditatem! *timetur carcer, et non timentur aeterna tormenta; timetur flamma, et non timentur aeterna incendia.* Sed discamus rectius sapere, ac quoties videmus, impios in hoc mundo florere, animis propterea efferti et instar hoedorum oviculas conculcare; cogitemus, brevi seculorum insignem rerum commutationem, ac pios in aeternae vitae septa colligendos, impios vero in die iudicii anima et corpore in gehennam perdendos. Cumprimis vero quoties gustus aliquis dolorum infernalium salutari Dei consilio nobis propinatur, cogitemus, quae et quanta Christus temporis passionis suae pro nobis toleraverit, a quibus et quantis malis benigne nos liberaverit, ac certo et tuamus, fore ut ex angustiis et doloribus illis erecti in hac et aeterna vita perpetuis laudum precibus ipsum celebremus. Lutherus graviter pronuntiat, cuilibet vere pio aliquid de doloribus infernalibus esse gustandum, ut re ipsa experietur, a quo malo Christus ipsum liberaverit, ac quid peccatis suis quilibet nostrum promeritus fuerit. Hic gustus, si non prius, tamen in agone mortis obtingit, satius autem est eundem anticipare etc. Constituti in illis angoribus respiciamus Christum in horto oliveti agonizantem, pro nobis pugnantem ac triumphantem, et devote oremus cum psalte regio in hac palaestra probe exercitato Psalm. 28. v. 1: *Ad te, Domine, clamabo, o petra mea, ne taceas; ne si tacearis, similis fiam illis, qui descendunt in puteum.* Psalm. 30. v. 4: *Domine, eduxisti ab inferno animam meam, vivificasti me a descendentibus in puteum.* v. 6. *Momentum in indignatione tua et vita in voluntate ejus.* Psalm. 49. v. 16: *Deus redemit animam meam de manu inferi, qui suscepit me.* Psalm. 86. v. 4: *Laetifica animam servi tui, quoniam ad te, Domine, animam meam levavi.* v. 13. *Miserere cordia tua magna super me, eruisti animam meam ex inferno inferiori.* Psalm. 88. v. 4: *Repleta est malis anima mea et vita mea inferno appropriavit.* Psalm. 143. v. 7: *Ne abscondas faciem tuam a me, ne similis fiam descendentibus in lacum.*

Quanto magis in peccatis pergimus, tanto uberiores ignis illius materiam colligimus. Chrysostomus homil. 3. in 2. epistol. Thessal.: *Μὴ φύγωμεν τὴν τῆς κολάσεως μὴμην, ἵνα μὴ κολασθῶμεν, ne fugiamus poenae memoriam, ne in poenam incidamus.* Augustinus in enarrat. Psalm. 49: *Si possemus facere, ut dies iudicii non veniret, puto, quia nec sic erat male vivendum. Si non veniret ignis Dei iudicii et sola peccatoribus immineret separatio a facie Dei, in qualibet essent affluentia deliciarum, non videntes eum, a quo creati sunt, et separati ab illa dulcedine ineffabilis vultus ejus, in qualibet aeternitate et impunitate peccati plangere se deberent. Sed haec amantibus poena est non contemnentibus. Qui dulcedinem sapientiae et veritatis utcumque sentire coeperunt, noverunt, quanta poena sit tantummodo a facie Dei separari; qui autem illam dulcedinem non gustaverunt, si nondum desiderant Dei faciem, timeant vel ignem. Supplicia terreant, quem praemia non invitant. Vile tibi est, quod Deus pollicetur, contremisce, quod minatur etc. Amplexaris peccata tua et delicias carnis tuae, stipulas ad te congeris. Veniet ignis, ignis in conspectu ejus ardebit. Non est iste ignis sicut focus tuus, quo tamen si manum mittere cogaris, facies, quidquid voluerit, qui hoc minatur vel ignem. Scribe contra caput patris tui, scribe contra capita filiorum tuorum. Nam si non feceris, manum tuam mitto in focum tuum, facies, ne ardeat manus; ne ardeat ad tempus membrum tuum, non semper in dolore futurum. Minatur ergo inimicus tam leve malum, et facis malum, minatur Deus aeternum malum, et non facis bonum etc. Minis Dei, minis ignis aeterni prohiberis a malo, incitatus ad bonum. Prosper libro 3. de vit. contemplat. cap. 12: *Inferni tormenta libenter audire vel legere, jugiter ante oculos mentis adducere, futura credere, sine ulla perturbatione metuere, cogitare, quale malum sit ab illo gaudio divinae contemplationis excludi etc. haec, inquam, cogitare nihil est aliud quam vitiis omnibus repudium dare et omnia blandimenta carnalia refrenare.* Hugo libro 3. de anim.: *Si amor Dei tenere non potest, saltem teneat et terreat timor iudicis, metus gehennae, laquei mortis, dolores inferni, ignis urens, vermis corrodens, sulfur foetens, flamma tartarea et omnia mala.**

90. 2. In specie 1) a libidine et omnibus carnis voluptatibus. Memoria ignis aeterni exstinguat in nobis ardorem libidinis, amorem carnalis voluptatis, fervorem illicitae cupiditatis. Si durum ac difficile tibi videtur carnis concupiscentias refrenare et votatum amorem exstinguere, cogita, longe durius difficilius fore inferni ignem tolerare et in mediis flammis aeternum ardere. Augustinus sermon. 181. tempor.: *Haec recordare et ignem illum gehennae, quae te nunc exagitant, flammis libidinis et cupiditatis oppone.* Bernhardus sermon. 67. de modo bene vivend.: *Memoria ardoris gehennae exstinguat in te ardorem vitiorum.* 2) A luxuria. Multi hic levorant, quod in aeterno igne concoquant. Die

Säufer gewöhnen am gepickten Bier und schweflichten Wein, des Feuers, Pechs und Schwefels in der Hölle. Dives epulo in his terris quotidie vixerat splendide, in ebrietate et ingluvie Luc. 16, v. 19. sed in inferno nec guttulam aquae, qua linguam suam irroraret, poterat impetrare v. 24. Sonet perpetuo in auribus nostris vox prophetae Esai. 5, v. 11: *Vae, qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam et usque ad vespem, ut vino aestuetis.* vers. 14. Propterea dilatavit infernus animam suam. 3) Ab avaritia. Quid prodest avaris, si totum lucrentur mundum, animae vero suae detrimentum patiantur? quidnam dare poterunt in commutationem pro anima sua? Matth. 16, v. 26. *Plorate divites in miseriis vestris, quae advenient vobis. Aurum et argentum vestrum aeruginem contraxit, et aerugo eorum erit vobis in testimonium et manducabit carnes vestras sicut ignis.* Jacob. 5, v. 1. et 3. Confer ea, quae de objecto infernalium poenarum diximus superius, ex illis enim integer catalogus peccatorum, a quibus memoria inferni nos revocare debet, constitui potest. 4) A praepostero ab hominibus timore. Matth. 10, v. 28: *Ne metuat vobis ab his, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere; sed metuite magis illum, qui potest animam et corpus perdere in gehennam, in quae verba sic commentatur Hilarius canon. 10. in Matth.: Constante ingerenda est Dei cognitio et profundum evangelicae doctrinae secretum lumine praedicationis revelandum, non timendo eos, quibus cum sit licentia in corpora tantum, in animam jus nullum est.* Ambrosius libro 1. officiorum: *Omnia supplicia graviorum suppliciorum vincuntur formidine.*

91. Usus παραινετικός sive exhortatorius is est, ut infernalium tormentorum meditatio verum Dei timorem cordibus nostris instillet et ad poenitentiam mature agendam eandemque per studium bonorum operum demonstrandam nos impellat. Matth. 3, v. 7: *Quis demonstravit vobis fugere a ventura ira?* v. 8. *Facite fructus poenitentiae dignos.* v. 10. *Jam enim securis ad radicem posita est. Omnis ergo arbor, quae non facit fructum bonum, excinditur et in ignem mittitur.* Omnes res viventes arcana naturae instinctu mortem temporalem horrent ac fugiunt, unde ergo est, quod homo ratione praeditus ac fide divina edoctus sempiternam mortem non horret nec fugit? Si unus tantum vel duo vel tres ex universo genere humano damnandi essent, merito timere deberet quisque nostrum, ne ex illorum numero esset; jam vero constat ex sacris literis, innumera hominum millia damnationi fore obnoxia, unde ergo est, quod timoris omnis expertes in securitate carnali infixi haeremus? Chrysostomus homil. 44. in Matth.: *Oro atque obsecro, quando de gehenna quidquam audimus, compungamur. Nihil enim certe hoc sermone jucundius est, quandoquidem nihil sit his rebus amarius. Et quomodo, inquit, de gehenna quidquam audire ac dicere jucundum esse asseris? Quippe quoniam res tristis est in gehennam incidere, idcirco qui ab ea re procul amovent, sermones suarissimi*

XX. 279.

2. Exhortatorius.

TRACTATUS SEXTUS DE VITA AETERNA.

I.

Fidelis nostrae finis via aeterna. Divus Petrus 1. epist. 1, v. 9. τέλος τῆς πίστεως ἡμῶν vocat σωτηρίαν ψυχῶν. Vox τέλος significat 1. finem et exitum Matth. 10, v. 22. cap. 24, v. 6. 13. et 14. Marc. 13, v. 13. etc. 2. perfectionem, quia τέλος finis est rei perfectio, ac τελῶς est perficio, consummo. Sic Christus Rom. 10, v. 4. dicitur finis ac perfectio legis, quia Christus eam nostri loco implevit, et quia lex ad quaerendum mediatorem Christum nos deducit, 1. Timoth. 1, v. 5: τὸ τέλος, finis ac perfectio, legis est caritas; qui enim diligit, legem implevit Rom. 13, v. 10. 3. mercedem, quae Hebraice dicitur תַּרְנוּמָה, finis, quia datur in fine operis seu opere peracto. Rom. 6, v. 21: τέλος eorum, de quibus nunc erubescitis, mors. v. 22. Liberati a peccato, servi autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, τέλος autem vitam aeternam. 2. Cor. 11, v. 15: ὃν τὸ τέλος κατὰ τὰ ἔργα, id quod sic exponitur Apoc. 22, v. 12: Ecce venio, et merces mea mecum, ut reddam unicuique secundum opera sua. Confer Rom. 2, v. 6. 7. et 8. Hae significationes omnes et singulae in dicto apostolico certa ratione locum habent. Nam salus animarum, id est actualis possessio salutis sive vita aeterna, est 1) finis et exitus nostrae fidei, tum θεωρητικῶς, tum πρακτικῶς. Θεωρητικῶς propterea, quia ultimus fidei nostrae articulus in Symbolo apostolico fidei summam complectente est vita aeterna, quippe ad quam reliqui omnes tanquam ad τέλος σκοπιμώτατον et ad scopum unice referuntur. Deus Pater nos creavit non tantum ad hanc, sed etiam, imo praecipue ad futuram vitam; Christus Dei Filius nos redemit non unice nec praecipue ob hanc, sed ob futuram vitam; Spiritus sanctus nos regenerat et sanctificat in ecclesiae consortium vocando, in communionem sanctorum assumendo et peccatorum remissionem in verbo evangelii offerendo non propter hanc, sed propter futuram vitam; tota sacrosancta Trinitas ex morte nos resuscitabit non propter hanc, sed aeternam vitam. Utique ergo omnes

fidei articuli vitam aeternam ut finem et ultimum respiciunt. Πρακτικῶς propterea, qui in fide perseveraverit usque ad finem, salvus id est consequetur vitam aeternam Matth. 10, cap. 24, v. 13. etc. Hunc ergo finem, hunc e habet fides nostra, ut per eam salutis participemus, Johan. 20, v. 31. 2) Perfectio ac πῦξ nostrae fidei, quia videmus nunc per speculum aenigmate, tunc autem a facie ad faciem 1. Cor. 13, v. 12. Nunc per fidem ambulamus, tunc per speciem 2. Cor. 5, v. 7. In vita aeterna succedet visio ac spei fruitio, quae est utriusque impletio ac perfectio. 3) Merces fidei nostrae quod tamen dextre et juxta fidei analogiam dandum, eo scilicet modo, 1. ut nomine vitae aeternae non intelligatur essentialiter ipsa vita aeterna sed accidentaliter distincta praemia credentibus vita aeterna promissa, in qua significatione vita aeternae sive futurae ponitur, 1. Tim. 4, Pietas habet promissionem praesentis et futurae vitae, id est praemiorum in praesenti et futura. Ipsa enim vita aeterna in promissionibus evangelii non vocatur merces, sed praemia illa, quae in vita aeterna credentibus promissa mercedis naturam veniunt, unde Christus notanter dicit Matth. 5, Luc. 6, v. 23: Merces vestra erit copiosa et οὐρανός, in coelo, ubi inter coelum ipsum seu vitam aeternam et inter mercedem in coelo distinctio. Confer loc. de bon. operib. §. 113. 2. Ut meriti nomen accipiatur non in sensu strictiore pro merito, in qua est proportio inter mercedem et meritum, qualem proportionem esse inter nostram per opera se exserentem et vitam aeternam dicitur verbis negat apostolus Rom. 8, v. 18. sed in significatione latiore pro mercede gratiae, ut significationem gratuitam compensationem profectam a promissione Dei, quae merces vocatur χάρισμα, gratuitum dicitur Rom. 6, v. 23. χάρις, gratia Luc. 6, v.

τόδοις τῆς κληρονομίας Coloss. 3, v. 24. Quia enim in hac vita certant bonum certamen fidei 1. Tim. v. 12. ac ἔργον τῆς πίστεως sive πίστιν τοῦ ἔργου, ἔστιν ἐνεργουμένην πίστιν, arete tenent 1. Thess. v. 3. 2. Thess. 1, v. 11. Gal. 5, v. 6. ideo etiam illis laboribus, quos ex fide suscipiunt, et in illis missionibus, quas ob fidei confessionem sustinent, vitam aeternam respiciunt eandemque juxta gratiam et infallibilem Dei promissionem expectant, ac Deus operosam ipsorum fidem non tantum temporibus, sed etiam aeternis et coelestibus praemiis remuneratur, non ex merito, sed ex gratia, ac proinde vita aeterna credentibus est merces non dignitatis aut meriti, sed liberalitatis et gratuiti promissi. Augustinus tract. 3. in Job.: Si fides gratia est et vita aeterna quasi merces fidei, videtur Deus quidem vitam aeternam tanquam debitam reddere. Cui debitam? fidei, quia ipsa fides gratia est et vita aeterna gratia est pro gratia. Confer Lyranum in cap. 10. Job. et Lutherum in libr. de serv. arbitr. tom. 3. Lat. pag. 192. Si quis tamen ad φλυαρίας Pontificiorum eo fortius elidendas in primis duabus vocabuli τοῦ τέλους acceptionibus malit acquiescere ac nomen illud non ethice sed physice, id est non pro praemio vel mercede, sed pro ultimo rei exitu, accipere sensu eo, quod quemadmodum clausula finalis in peccato est mors et interitus, ita fidem et opera justitiae ex fide facta subsequatur tandem velut ultima et exoptata clausula vita aeterna, non refragabimur. Nobis hoc loco sufficit, quod finis, scopus, exitus ac perfectio fidei nostrae sit vita aeterna, ex eo enim colligimus, aequum esse, ut inter reliquos fidei articulos etiam hunc ipsum diligenter tractemus et in quotidiana meditatione pie expendamus.

2. Commendatio hujus articuli ex iisdem fontibus peti debet, ex quibus praecedentibus commendatio fuit petita, videlicet 1. ex utilitate, 2. ex necessitate. Utilitas demonstratur tum a priori, videlicet ex divina revelatione in verbo proposita, tum a posteriori, videlicet ex consequente fructificatione piis a quotidiana ejusdem meditatione expectanda. Est enim vita aeterna omnium beneficiorum Christi coronis et complementum, pia ejusdem meditatio est saluberrimum adversus peccata προφυλακτικόν et ab impietate avocamentum efficacissimum, bene agendi δομητικόν et ad pietatem incitamentum, omnis solidae consolationis in quibusvis adversis basis ac fundamentum, uberrima divinae glorificationis materia et irritamentum, ut in usu practico inferius monstrabitur. Necessitas apparet 1) ex divino mandato tum generali de novissimis perpetuo ruminandis, tum speciali, quod colligitur ex omnibus Scripturae dictis, quae de gaudiis vitae aeternae agunt; 2) ex muneris ecclesiastici debito, incumbit enim ecclesiae ministris non tantum comminationibus poenarum infernalium a peccatis homines avocare, sed etiam promissionibus praemiorum coelestium ad bene agendum et mala patienter ferenda eos invitare; 3) ex prophetarum, Christi et apostolorum exemplo, illi enim non solum doctrinam de sempiterna impiorum poena et

Gerhardi loci. IX.

ignominia, sed etiam de aeterna piorum gloria auditoribus suis proposuerunt; 4) ex carnis nostrae tempore ac veterano, cum enim pii in hac vita cruci sint subjecti et majoribus adversitatibus, quam homines hujus seculi, plerumque obnoxii, ideo animi ipsorum in spem coelestium praemiorum erigendi, ne carnis infirmitate animum despondeant etc.

CAPUT I.

DE ὀΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΑ.

3. Postquam igitur de inferno seu aeterna impiorum morte actum fuit haecenus, consequens est, ut de coelo ac vita aeterna sive piorum glorificatione in coelo expectanda in posterum agamus et felicem clausulam huic locorum theologicorum ἐργασία imponamus. Ordinem vero hanc tractationem ab ὀνοματολογίᾳ, ad quam pertinet 1. ἐτυμολογία. Vocatur futura piorum gloria vita aeterna. Vita appellatur, ut distinguatur ab infelicissimo et miserrimo damnatorum statu, qui mortis nomine exprimitur, ut in praecedenti articulo vidimus. Intelligitur autem vitae nomine non nuda viventis existentia ab animae et corporis unione dependens, ea enim et piis in coelo, et damnatis in inferno erit communis, sed beatissima et felicissima viventis conditio, quae a beatifica Dei viventis visione et corporis et animae glorificatione dependet, per quam pii a damnatis vel maxime distinguuntur. Quemadmodum enim Dei vivere non est nudum esse et exsistere, sed beatissime, tranquillissime et felicissime vivere; sic piorum in coelis triumphantium vivere non per nudam existentiam, sed per beatissimam, tranquillissimam ac felicissimam vitam definiendum. Augustinus in enchirid. ad Laur. cap. 92: Non moveat nos, quomodo in damnatis erit corpus incorruptibile, si dolere poterit, aut quomodo incorruptibile, si mori non poterit. Non est enim vera vita, nisi ubi feliciter vivitur, nec vera incorruptio, nisi ubi salus nullo dolore corrumpitur. Ubi autem infelix mori non finitur, ut ita dicam, mors ipsa non moritur, et ubi dolor perpetuus non interemit sed affligit, ipsa corruptio non finitur. serm. 64. de verb. Domini: Non magnum est diu vivere aut semper vivere, sed magnum est beate vivere. Non est vivere vita, sed valere, canit poeta. Huc pertinent dicta Scripturae, in quibus τὸ vivere usurpatur pro felicem ac prosperum esse, laetari, prospere agere. 1. Reg. 1, v. 25: Vivat rex, Targ. חַיִּים, felix sit, prosperetur. Psalm. 22, v. 27: Laudabunt Dominum, qui requirunt eum, vivet cor eorum in seculum, illud sic exponitur Psalm. 69, v. 33: Videbunt afflicti et laetabuntur quærentes Deum, vivet cor vestrum. Joh. 4, v. 50: Filius tuus vivit, id est sanus est, bene se habet. Interim tamen Augustinus l. 19. de civ. Dei c. 14. censet, cum additamento quodam statum beatorum vocandum esse vitam aeternam, ut a dam-

ὀνοματο-
λογία,
ad quam
pertinet
1. ἐτυμο-
λογία
1. Vita
aeterna.

XX. 285.

natorum aeterna duratione distinguatur. Quia, inquit, *vita aeterna ab eis, qui familiaritatem non habent cum Scripturis sanctis, potest accipi etiam malorum vita, vel secundum quosdam etiam philosophos propter animae immortalitatem, vel etiam secundum fidem nostram propter poenas interminabiles malorum, qui utique in aeternum cruciari non poterunt, nisi vixerint in aeternum; profecto finis civitatis hujus, in quo summum habebit bonum, vel pax in vita aeterna, vel vita aeterna in pace dicendus est, ut facilius ab omnibus possit intelligi.*

4. Aeterna ac permanens vita dicitur, ut a praesente, quae temporalis est, fugiens et momentanea, distinguatur, 1. Tim. 4, v. 8. Duplicis enim vitae Scriptura meminit. Una est *temporalis et naturalis*, qua non solum homines tam mali quam boni, sed etiam quaevis viventia irrationalia in hoc seculo vivunt, donec ad praestitutum durationi suae terminum perveniant. Vocatur alias *vita animalis* ab anima, praestantiore viventis parte, ac quamdiu corpus hujus vitae particeps nutritur, vegetatur, crescit, somnum capit etc. vocatur *animale* 1. Cor. 15, v. 45. homines, qui non sunt alterius quam hujus naturalis et animalis vitae participes, vocantur *ψυχικοί, animales* 1. Cor. 2, v. 14. ubi Syrus emphatice reddidit *בֶּרֶךְ הָאֱנוֹשִׁים הַבְּנִיִּים*, *filii hominis qui in anima est*, id est qui nihil in se habet eximium praeter animam rationalem, qui nondum Spiritu Dei regeneratus, qui secundum hominem et ex proprio ingenio sapit etc. Vocatur etiam *vita corporalis, vita praesens, vita naturae*, cui opponitur mors temporalis ac naturalis (respectu naturae non *instituta* sed *destituta* sic dicta), quae est animae a corpore separatio sive animae et corporis solutio. (Quidam hujus vitae naturalis duas constituunt species sive gradus, prior est *animalis vita*, quae homini communis cum brutis et omnibus animatis creaturis; posterior est *rationalis*, quae omnibus hominibus communis est, per quam homo a reliquis animatis distinguitur.) Altera est *spiritualis ac supernaturalis*, per quam homo ultra vitam naturae in altiore vitam gradum elevatur. Ea vero iterum duplex est. Prior vocatur *vita gratiae*, qua homines in peccatis per naturam mortui Spiritu Dei vivificantur, filii Dei viventis fiunt et vera ac viva membra in corpore Christi mystico per communicationem Spiritus facti spiritualiter vivunt ac sapiunt. Haec vocatur *vita Dei* Gal. 2, v. 19. Eph. 4, v. 18. non tantum quia a Deo est, illud enim haec vita commune habet cum naturali et animali, sed etiam ac vel maxime, quia Deus sua gratia suoque spiritu in cordibus credentium eam efficit ac per eandem in credentibus vivit et ad omne opus bonum efficax est, adeoque habitationem et mansionem in illis sibi parat. Itemque *vita Christi*, Gal. 2, v. 20: *Vivo autem non amplius ego, sed vivit in me Christus*, quia Christus per spiritum suum hanc vitam in credentibus efficit, ut per eam Deo vivant et ad praescriptam divinae voluntatis normam vitam suam conformant. Ratione *vitalis naturalis* omnes homines in

Deo vivunt, sunt ac moventur Actor. 17, v. 28. sed ratione *vitalis spiritualis* in solis piis ac credentibus Deus vivit, efficit ex illis *novas creaturas* 2. Cor. 5, v. 17. Galat. 6, v. 15. *renovat eos spiritu mentis* Ephes. 4, v. 23. et vitam aeternam in illis inchoat. Huic vitae spirituali ac vitae gratiae opponitur mors spiritualis impiorum, qua in peccatis mortui et a vera illa vita, quae Dei et in Deo est, separati dicuntur Matth. 8, v. 22. Luc. 15, v. 24. Johan. 5, v. 25. 1. Tim. 5, v. 6. Ephes. 2, v. 5. Col. 2, v. 13. etc. Posterior vocatur *vita gloriae*, qua piorum animae tum a corporibus suis separatae, tum iisdem in resurrectione iterum unitae in coelesti gloria ac laetitia, cum Deo, Christo, beatis angelis et omnibus electis in aeternum vivunt. Sic sancti patriarchae, Abraham, Isaac et Jacob, post mortem Deo adhuc vivere dicuntur Matth. 22, v. 32. Luc. 20, v. 38. in coelesti scilicet gloria et vita aeterna, ac de omnibus vere et perseveranter credentibus dicitur Joh. 3, v. 16: *Sic Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret, ut omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam.* Haec vita dicitur *abscindenda cum Christo in Deo* Col. 3, v. 3. quia in novissima die demum revelabitur, quando *vita Christi* in corporibus piorum manifestabitur 2. Cor. 4, v. 10. quae vitae postquam corpora ex mortuis resuscitata erunt participia facta, vocabuntur et erunt *πνευματικά* sive *spiritualia* 1. Cor. 15, v. 44. utpote *gloriae Christi corpori conformia* Phil. 3, v. 21. De *divina vitae gratiae*, quam ecclesia militans agitur in terris, a *vita gloriae*, quam ecclesia triumphans agit in coelis, eleganter sic disserit Augustinus tract. 124 in Joh. circa med.: *Duas vitas sibi divinitus praedicatas et commendatas novit ecclesia, quarum una est in fide, altera in specie; una in tempore peregrinationis, altera in aeternitate mansionis; una in labore, altera in requie; una in via, altera in patria; una in opere actionis, altera in mercede contemplationis; una declinat a malo et facit bonum, altera nullum habet, a quo declinet, malum et magnum habet, quo perfruatur, bonum; una cum hoste pugnat, altera sine hoste regnat; una fortis est in adversis, altera nihil sentit adversi; una carnales libidines frenat, altera spiritualibus delectationibus vacat; una est vincendi cura sollicita, altera victoriae pace secunda; una in tentationibus adjuvatur, altera sine ulla tentatione in ipso adjuvatur; una subvenit indigenti, altera ibi est, ubi nullum invenit indigentem; una aliena peccata, ut sua sibi ignoscantur, ignoscit, altera nec patitur, quod ignoscat, nec facit, quod sibi poscat ignosci; una flagellatur malis, ne extollatur in bonis, altera tanta plenitudine gratiae caret omni malo, ut sine ulla tentatione superbiae cohaereat summo bono; una bona et mala discernit, altera, quae sola bona sunt, cernit. Ergo una bona est, sed adhuc paucior; altera melior et beata. Tota hic agitur in huius seculi finem, et illic invenit finem, illa complenda post huius seculi finem, sed seculo non habet finem. De hac vita gloriae.*

solum a *vita naturae* (quae et temporalis est et omnibus hominibus communis), sed etiam a *vita gratiae* (quae piorum quidem propria, interim cum hac vita desinit) distincta, quaeque ob perpetuam sui durationem aeterna appellatur, h. l. unice agimus, cui in Scripturis opponitur *mors aeterna* Joh. 6, v. 50. cap. 8, v. 51. cap. 11, v. 26. sive *secunda* Apoc. 2, v. 11. cap. 20, v. 14. de qua in praecedenti tractatu late egimus.

5. Ceterum cum beatam illam vitam et gloriam in coelo nobis promissam expectemus, ideo ejus quoque *ἐτυμολογίαν* subjungemus. Ambrosius l. 2. hexaem. c. 4. coelum ex eo dictum statuit, quod *impressa stellarum lumina velut signa habeat, unde coelum quasi coelatum appelletur*. Plinius l. 2. natur. histor. c. 4: *Coelum haud dubie coelati argumento diximus, ut interpretatur M. Varro*. Quidam deducunt a *celando*, quia intra coelum continentur et occultantur res omnes. Alii malunt deducere ex Graeco *κοῖλον*, quod *concauitatem* significat, quia concava coeli superficies instar camerae affabre exstructae et exornatae oculis nostris sese conspiciendam exhibet, convexam autem non videmus. *Οὐρανόν* Graecum quidam derivant ab *ὄραω*, ut *οὐρανός* sit quasi *ὄρατός*, eo quod sit *πᾶσιν ὁρώμενος*, vel quod coelum sit visui pervium et minime densum, sicut aqua et terra (quae etymologiae ratio proprie convenit coelo pro aëris regione accepto), vel quod *ὄλην τὴν γῆν ἄνωθεν ὁρᾶν* videatur, ut placet Ambrosio d. l. Aristoteles in lib. de mundo mavult deducere ab *ὄρος*, *οὐρανόν*, ait, *ἐτύμως καλοῦμεν ἀπὸ τοῦ ὄρον εἶναι τὴν αἶαν*. Aristotelem sequitur Philo in lib. de mundo sic scribens: *Τὸν ἐπὶ τὸν ὄρον τε καὶ φυλακτῆριον τῶν αἰθέριον ἐν κυκλῷ τόπον, ἀφ' οὗ καὶ οὐρανός ὁρομίσθαι δοκεῖ*. Quidam formant *παρὰ τὸ οὐρῶ*, quia omnia circumdat et conservat. Sed hae etymologiae proprie conveniunt ad spectabilem isto coelo, quod sideribus variegatum et exornatum in sublimi conspiciamus, non autem invisibili beatorum coelo, i. e. isti *ποῦ*, in quo electi aeternam laetitiam et gloriam aliquando participabunt, quod coeli nomine videtur insignitum 1. propter pulchritudinem, neque enim quidquam novimus pulchrius visibili isto coelo, in quo siderum faculae una cum duobus magnis luminaribus, sole et luna, perpetua luce fulgent. 2. Propter altitudinem, ut enim coelum in sublimi elatum ab hac terra longissimo intervallo distat; sic gaudia beatorum a terrenis hujus mundi gaudiis longissime sunt separata. 3. Propter magnitudinem, ut enim coelum illud est amplissimum et augustissimum aedificium, quod vel ex eo colligi potest, quod solis globus, qui tam exiguus nobis videtur, excenties sexagies sexies terrae globo major sit; sic coelum beatorum est satis amplae capacitatis ac vultus habet mansiones Joh. 14, v. 2. 4. Propter maiestatis celsitudinem, ut enim coelum inter omnes creaturas corporeas inanimatas est nobilissimum ac perfectissimum; sic locus beatorum est nobilissimus et perfectissimus. Considerari etiam potest illud, quod Deus dicitur in coelis habitare, quia suam

majestatem et gloriam in pulcherrimo et magnificentissimo coeli palatio maxime manifestat, quodque Christus *adscendit in coelum*, ingressurus in suam gloriam. Quia igitur beati cum Deo et Christo in vita et gloria aeterna sunt victuri, ideo felicissimum illud *ποῦ*, in quod pii post mortem recipiuntur et in quo coelestis gloriae et laetitiae participes fiunt, quin et ipsa beatorum gloria ac laetitia merito coelum appellatur. Bonaventura 2. sent. dist. 2: *Coelum* XX. 288. *est contentivum, secretum et quietum. Et quia haec triplex proprietas reperitur in celsitudine divinitatis, ideo dicitur coelum. Est enim ampla immensitas virtutis, secreta profunditate cognitionis, quies tranquillitate dilectionis. Hoc est coelum, ad quod lucifer adscendere voluit, Esa. 14: Adscendam in coelum, i. e. ad aequalitatem Dei. Huc referri potest, quod rabbinis Deus dicitur *אֱלֹהֵינוּ*, quod desumptum videtur ex modo loquendi Scripturis usitato.*

6. 2. *Ὁμωρνήματα*. Vita aeterna accipitur dupliciter, 2. *Ὁμωρνήματα* 1. *proprie* pro felicissimo piorum statu ac beatissima ipsorum sorte, in qua post hujus vitae decursum constituti eadem fruuntur in aeternum Joh. 3, v. 16. et 36. Tit. 3, v. 7. etc. 2. *metonymice*, idque dupliciter 1. pro ipso Christo, vitae aeternae auctore ac datore, 1. Joh. 1, v. 2: *Annuntiamus vobis vitam aeternam, quae erat apud Patrem*. cap. 5, v. 20: *Hic est verus ille Deus et vita aeterna*. Photiniani pugnant, verba illa non ad Christum, sed ad Deum Patrem esse referenda. Socinus in comm. 1. Joh. 5. p. 516. et in animadv. ad assert. 12. Posnan. p. 55. catech. Racov. p. 76. Sed nostram sententiam confirmat 1. *textus connexio*. Sic enim loquitur apostolus: *Scimus, quoniam Filius Dei venit et dedit nobis mentem, ut cognoscamus verum et simus in vero, in Filio ejus Jesu Christo. Hic est verus ille Deus*. Oecumenius monet *οὗτος* poni pro *ὁς*, hic pro *qui*; Arabes legunt *et hic est verus Deus*; quidam codices addunt *γὰρ*, *hic enim est verus Deus*, quae duae particulae, copulativa et ac ratiocinativa enim, ostendunt, sequentia verba jungi debere immediate praecedentibus. 2. *Apostolica expositio*. v. 11. praemittitur: *Vitam aeternam dedit nobis Deus, et haec vita est in Filio ejus*. v. 12. *Qui habet Filium, habet vitam*. Ne quis vero cogitet, vitam esse in Filio accidentaliter, ideo vocat eum ipsam vitam 1. epist. 1, v. 2: *ἡ ζωὴ ἐφανερώθη*, ex quo sic inferimus: Qui est ipsa vita, is etiam *ὁ ἀληθινὸς θεός*, Filius est ipsa vita. Ergo 3. *Aliorum Scripturae locorum collatio*. Ut enim Christus hic vocatur *ὁ ἀληθινὸς θεός*, ita Tit. 2, v. 13. vocatur *magnus Deus*; Rom. 9, v. 5. *Deus super omnia benedictus*. Ut hic vocatur *vita aeterna*, ita Joh. 11, v. 25. cap. 14, v. 6. vocatur *ipsa vita*. Joh. 5, v. 26. dicitur *habere vitam in se ipso, sicut Pater habet vitam in se ipso*. 4. *Adversariorum tergiversatio*. Photiniani non possunt evidentem aliquam rationem afferre, propter quam relativum *οὗτος* nolint ad Filium referre. Quidam hoc urgent, quod alia quoque suppetant exempla, in quibus relativum non ad proxime praecedens, sed ad remotius sit referendum, Actor.

7, v. 19. cap. 10, v. 6. 2. Joh. v. 7. sed hoc procedit a particulari, non enim sequitur, in quibusdam Scripturae locis relativum ad superius pertinet, ergo etiam hoc ipso in loco. Res ipsa ostendit, in reliquis locis illud necessarium esse, hic vero nulla ad id necessitate urgemur. Quidam urgent articulum ὁ ἀληθινὸς θεός, qui verum natura Deum notat, ideoque Christo tribui nequit. At hoc est τὸ ἐν ἀρχῇ λαμβάνειν, ex hoc ipso enim loco evidenter deducitur, Christum esse verum natura Deum. Quidam se eo recipiunt, quod *Christus non sit a se ipso*, proinde nec ὁ ἀληθινὸς θεός. Atqui generatio Filii a Patre tantum abest, ut verae et perfectae Christi deitati quidquam derogat, ut eam potius fortissime confirmet, est enim generatio aeterna, per quam Pater Filio divinam suam essentiam communicavit. Merito igitur

XX. 289. Athanasius in disputatione cum Ario in concilio Niceno hoc testimonium appellat ἔγγραφοι ἀπόδειξις, scriptam demonstrationem, et subdit: *Sicut Ioh. 17, v. 3. Christus dixit: Haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum, ita apostolus hic de filio dicit: Hic est verus Deus et vita aeterna, ut utriusque, Patris scilicet et Filii, vera deitas stabiliatur.* (Confer tract. de Deo Patre et Filio §. 36.) Dicitur autem Christus vita aeterna non secundum alterutram duntaxat, sed secundum utramque naturam. *Secundum naturam divinam* dicitur vita aeterna οὐσιωδῶς καὶ κυρίως, essentialiter ac principaliter, quia est ipsa vita, aeternum vivens, aeterni et vivi Dei aeternus ac vivens Filius Joh. 5, v. 26. cap. 11, v. 25. cap. 14, v. 6. *Secundum humanam naturam* est vita aeterna ὑποστατικῶς καὶ ὁργανικῶς, personaliter et instrumentaliter, quia enim assumpta caro est Verbi omnia vivificare valentis propria caro, ideo ipsa quoque in personae unitate est vivifica et organum vivificationis non separatum sed unitum, non ἄεργον sed ἐνεργητικόν per vivificandi virtutem a λόγῳ sibi personaliter communicatum. *Secundum utramque naturam* Christus est vita aeterna 1) ἱλαστικῶς καὶ καταλλακτικῶς, meritorie et expiatorie, quia mortem destruxit et vitam ac incorruptionem reduxit 2. Tim. 1, v. 10. 2) ὀλικῶς, materialiter, quia in Christi carne expiatum est peccatum, quod est causa mortis et in vivifica Christi carne residet fons vitae spiritualis et aeternae; 3) ἐνεργητικῶς καὶ κοινωνικῶς, effective et communicative, quia dat credentibus vitam aeternam Joh. 10, v. 28. carnem suam vivificam dat nobis manducandum, Joh. 6, v. 51: *Hic est panis ille vivus, qui de coelo descendit, si quis ex ipso manducaverit, vivet in aeternum.* Joh. 4, v. 14: *Qui biberit ex aqua, quam ego dabo illi, non sitiet in aeternum, sed aqua, quam ego dabo illi, fiet in eo fons aquae salientis in vitam aeternam;* praedicari mandat evangelium, quod est verum vitae Joh. 6, v. 68. donat nobis remissionem peccatorum, in qua consistit γνῶσις σωτηρίας Luc. 1, v. 77. ac Spiritum sanctum, qui est spiritus vitae πρόγευσιν quandam vitae aeternae in nobis accendens, qua ratione in credentibus etiam in hac vita inchoatur vita aeterna. Ubi notandum, 1. Christum

inde atque ideo esse vitam ἐνεργητικῶς, quia est vita ὀλικῶς καὶ ἱλαστικῶς, inde atque ideo esse vitam ὀλικῶς καὶ ἱλαστικῶς, quia est vita ὑποστατικῶς καὶ ὁργανικῶς, denique inde atque adeo esse vitam ὑποστατικῶς καὶ ὁργανικῶς, quia est vita οὐσιωδῶς, ut sic gradus posterior priorem semper praesupponat, Joh. 6, v. 57: *Vivo ego propter Patrem, et qui ederet me, vivet propter me;* 2. falsum esse, quod quidam Calviniani disputant, *Christum duntaxat secundum divinam naturam efficienter esse vitam ac secundum humanam naturam non nisi secundario et organico esse vitam*, Bucanus loc. 39. p. 441. Alstedius in lex. theol. p. 421. quae assertio ex negata idiomatum divinorum communicatione carni facta profluit.

7. 2. Pro via vitae aeternae, i. e. pro ratione ac modo ad coelestem gloriam perveniendi, Joh. 12, v. 50: *Mandatum Dei est vita aeterna.* Joh. 17, v. 3: *Haec est vita aeterna, ut agnoscant te solum verum Deum et quem misisti Jesum Christum.* Quidam statuunt, nomen vitae aeternae in propria significatione hic accipi pro glorioso beatorum stata et coelesti ipsorum felicitate, quae in beatifica Dei et Christi cognitione, i. e. in notitia Dei intuitiva, consistit. Sic ergo appellatio vitae aeternae acciperetur non causaliter sed formaliter, non pro acquisitione sed fruitione alterius vitae hoc sensu: in eo existit vita beatorum aeterna, ut perfecte cognoscatur summum bonum, ibi enim erit Dei sine fine locatio, ubi erit plena Dei cognitio, et quia plena cognitio, ideo summa glorificatio. Hoc sensu dictum Christi accipit Augustinus lib. de spiritu et litera cap. 24: *Cum venerit, quod perfectum est, tunc erit vita aeterna, ut cognoscamus unum verum Deum.* lib. ejusd. c. 33. *Cum sinistri, inquit, abierint in ambustionem aeternam, justi ibunt in vitam aeternam, quia haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum etc. illa cognitione, illa visione, illa contemplatione satiabitur in bonis animae desiderium.* Confer lib. 1. de Trinit. c. 13. lib. 2. de lib. arbit. c. 2. lib. 1. de morib. eccles. cathol. cap. 25. in soliloq. c. 36. Eodem modo accipiunt Lyrannus, Thomas, Dionysius Carthusianus etc. Sed series tertius ostendit, Christum principaliter ac praecipue hic loqui de via seu modo perveniendi ad coelestem beatitudinem, ac proinde appellationem vitae aeternae accipi μετωνυμικῶς (qualis metonymia etiam alibi occurrit Deut. 30, v. 15. Joh. 3, v. 19. Rom. 8, v. 6. etc.), praecedit enim v. 1: *Pater, clarifica Filium, ut Filius tuus clarificet te, v. 2. sicut dedisti ei potestatem omnis carnis, ut omne, quod dedisti ei, det eis vitam aeternam;* sequitur v. 4: *Ego te clarificavi super terram, opus consummavi, quod dedisti mihi, ut faciam,* quibus in verbis medium titularis illius cognitionis, videlicet praedicatio evangelii, per quam Spiritus sanctus in cordibus hominum ad fidem efficax est, exprimitur, quo sensu plerique veterum Christi verba exponunt. lib. 9. de Trin.: *Si vita aeterna est in Deum credidisse, sed non sine Christo, separato et*

a solo vero Deo, in confessione solius veri Dei vita aeterna non capitur etc. ad vitae aeternae meritum hoc proficit, ut cum credatur solus verus Deus, credatur et Christus. lib. 5. contra Julian.: Nihil conferendum censeo cum certa cognitione et subtili ac exacta contemplatione Dei, non pecuniarum substantiam, non mundanum splendorem, non dignitatum gloriam, non sapientiae terrenae, animalis et diabolicae existimationem etc. optima gloriatio Dei cognitio. Ambrosius lib. 5. de fide cap. 2: Idem praemium, unum honorem nobis dat Patris Filii-que cognitio, quoniam mercedem habere non poterit, nisi qui et Patrem cognoverit et Filium. Sicut enim Patris, ita Filii cognitio vitam acquirit aeternam. Huic interpretationi affinis est ea, qua dictum Christi de radice et origine sive προποτισμῶς vitae aeternae, qui in hac vita credentibus obtingit, accipitur, quia praegustus ille vitae aeternae consistit in salutari et salvifica Dei et Christi cognitione ex verbo evangelii per Spiritus sancti operationem hausta. Cyrillus lib. 11. in Joh. c. 16: Radicem atque originem aeternae vitae fidem et verae pietatis virtutem Dominus esse affirmat etc. Cum enim origo et quasi pronuba dictorum omnium bonorum cognitio Dei veri esse inveniatur, recte a Domino nostro Jesu Christo vita aeterna est appellata quasi mater et radix virtute natura-que sua vitam aeternam pariens. Jansenius in comm. concord. evang. c. 136. p. 976. utramque explicationem conjungit, statuit enim, Christum loqui de vita aeterna, ut est communis huic et futurae vitae, unde monet, Christum non dicere, ut videant te, sed ut cognoscant te. Vita enim aeterna inchoative et imperfecte hic habetur cognoscendo Deum per fidem, habetur autem in coelo perfecte cognoscendo Deum per visionem. Sed, uti ostendimus, proprie et principaliter agit Christus de modo perveniendi ad vitam aeternam, ubi tamen notandum, 1) particulam solum non excludere a deitate Filium, cum in cognitione Filii aeque ac in Patris cognitione vita aeterna consistere dicatur, nec Spiritum sanctum utpote unius cum Patre et Filio essentiae, sed creaturas et fictitia nomina; 2) intelligi non nudam γνώσιν θεωρητικήν sed πρακτικήν, cum vera cordis fiducia conjunctam, non literalem sed spirituales notitiam, juxta usitatum regulam, quod verba notitiae apud Hebraeos etiam connotent affectum cordis, qua de re alibi plenius. Baccanus d. I. metonymicae hujus significationis exemplum statuit in dicto Christi Joh. 3, v. 36: Qui credit in Filium, habet vitam aeternam. Sed praestat appellationem vitae aeternae in propria significatione ibi accipere. Quamvis enim pii in hac vita nondum habeant vitam aeternam consummatam, habent tamen inchoatam; quamvis nondum habeant vitam in re, tamen habent jus ad rem, ex quo dulcia illa consequentia profluit: Deus dedit nobis unum unigenitum, in hoc Filio est vita aeterna et Filius est vita aeterna. Ergo Deus nobis vitam aeternam dedit. Qui credit in Filium, in se per fidem habitantem. Qui habet

Filium, habet vitam aeternam. Ergo qui credit in Filium, habet vitam aeternam. Joh. 3, v. 16. et 36. Eph. 3, v. 17. 1. Joh. 5, v. 11. 12. et 13.

8. Coeli nomine monet Philosophus lib. 1. de coelo 2. Coeli. c. 9. text. 96. appellari 1. ultimam sphaeram; 2. totum aggregatum ex orbibus coelestibus; 3. τὸ ὅλον καὶ τὸ πᾶν, totum universum. Scriptura sacra τοῦ οὐρανοῦ mentionem faciens 2. Cor. 12, v. 2. triplex coelum nobis insinuat. Est enim 1. coelum naturae, quod est tum aëreum, videlicet tota aërae regionis ab aquis et terra ad lunae usque orbem expansio; tum aethereum, videlicet firmamentum omnes sphaeras coelestes comprehendens, de quo Levit. 26, v. 19. Deuter. 28, v. 23. Matth. 6, v. 26. Luc. 8, v. 5. volatilia coeli; 2. coelum gratiae, quod est ecclesia, quae in his terris Deo colligitur, de quo Matth. 20, v. 1: Simile est regnum coelorum patri familias; 3. coelum gloriae, quod est sanctissimum et beatissimum illud habitaculum, in quo Deus gloriam suam angelis et electis hominibus manifestat, in quod apostolus dicto loco sese raptum esse asserit, ac vers. 4. nomine paradisi ἐξῆρχησας illud exponit. Notandum vero, 1) vocari illud tertium coelum non ratione situs, vel διαταξικῶς, ut voluit Calviniani, quasi quemadmodum illud coelum aethereum, in quo stellae cursus suos peragunt, id est firmamentum, est supra coelum aëreum, in quo volucres versantur; ita coelum illud, in quo Christus cum beatis angelis et electis versatur, sit proxime supra firmamentum; sed ratione numeri ac διαχρητικῶς, ut a primis duobus coelis, videlicet coelo naturae et gratiae, distinguatur, vel etiam ratione perfectionis atque ἐξοχικῶς, ut reliquis coelis non tam loco quam dignitate sublimius statuatur. Distinguendum enim inter beatorum sedem et statum. Sedes est in certo quodam πόνῳ, quod ubi sit, definire non possumus, ut infra demonstrabitur; status est, ubicunque Deus se et gloriam suam sanctis manifestat, ut apparet ex transfiguratione Christi Matth. 17, v. 4. et ex dicto Salvatoris Matth. 18, v. 10: Angeli eorum in coelis semper vident faciem Patris, qui in coelis est.

2) aliter hoc coelum dici de Deo et Christo, aliter vero de creaturis, angelis scilicet ac beatis hominibus. Coelum gloriae, quod Deo tribuitur, non significat locum aliquem creatum, sed increatam, aeternam, invisibilem, infinitam et omnipotentem Dei majestatem (ad quam significationem reducitur ea, qua μετωνυμικῶς pro ipso Deo usurpatur). Coelum gloriae quando de beatis accipitur, πρῶτος significat gloriam coelestem aeternamque beatitudinem in beatifica Dei visione consistentem; δευτέρως autem illud πόνῳ, in quo beati coelites existunt et summam illam gloriam ac laetitiam participant (ad quam significationem itidem reduci potest ea, qua pro ipsis angelis et beatis coeli incolis usurpatur); inde quidam melioris distinctionis causa malunt quintuplex coelum statuere: 1. aëreum, quod est aër terram ambiens ad sphaeram usque lunae pertingens; 2. sidereum, quod est corpus coeleste elementa claudens et ambiens; 3. majestaticum, quod significat majestatem,

potentiam et gloriam divinam, quo sensu Deus dicitur habitare in coelo, quod subdistinguitur in *coelum potentiae, gratiae, gloriae et irae*; 4. *beatificum*, id est habitaculum seu *ποι* illud angelorum et beatorum, in quo Dei visione fruuntur; 5. *mysticum*, quod significat statum beatorum, id est vitam et laetitiam sempiternam. Vide Meisnerum part. 1. phil. sobr. sect. 3. cap. 4. q. 1. p. 819.

9. Possumus autem *διχοτόμως* sic progredi. Coelum est vel *φυσικόν, naturale*, vel *πνευματικόν, spirituale*. Naturale est vel *aëreum*, in quo aves volitant, vel *sidereum*, in quo sunt orbes coelestes, de quorum numero discrepantes sunt sententiae. Ut enim haereticorum somnia gerris Siculis inaniora omittamus, puta Basilidis, qui 365 coelos confingebat, tot scilicet quot sunt dies in anno, ut testantur Tertullianus de praescript. p. 113. Epiphanius haeres. 24. Theodoretus lib. 1. haeret. fabul. cap. 5. Augustinus lib. de haer. cap. 4; ac Valentini, qui septem intellectuales coelos exstruebat teste Irenaeo lib. 1. adv. haeres. cap. 1. p. 9; Manichaeorum, qui decem coelos statuebant etc. inter ipsos saniores theologos et philosophos magna occurrunt opinionum divortia. Chrysostomus homil. 4. in Genes. col. 21. *unum solum orbem coelestem* videtur agnoscere, cui hoc opponi solet, quod in coelo plures sint motus quam unus, jam vero unius corporis simplicis unicus solummodo est motus, Aristoteles libr. 12. metaphys. cap. 1. et libr. 1. de coelo cap. 2. ergo in coelo plura distincta corpora, plures scilicet dandi sunt orbes. Origenes lib. 6. contra Celsum f. 75. et 76. *coelorum sive sphaerarum coelestium numerum aliquem praefinitum* scriptiones sacras, quibus in ecclesia utimur, haudquaquam designare asserit, quod verissimum esse quilibet intelligit. Ex philosophis igitur et astronomis numerus orbium coelestium petendus. Sed et illi plurimum variant. Plato in Timaeo et Epinomide, Aristoteles lib. 2. de coelo cap. 12. *octo tantum orbes* omnesque stellatos posuerunt, Timochares vero, Hipparchus et Ptolemaeus observantes in omnibus orbibus stellatis praeter motum diurnum, quo feruntur ab ortu versus occasum, insuper adhuc alium, quo quasi proprio feruntur ab occasu in ortum, *nonam sphaeram* ponere coacti fuerunt, cui proprius esset motus diurnus. Sed illorum etiam diligentiam sequentium temporum astronomi superarunt. Nam Thebit Ben Corath Judaeus, qui quadraginta annis in sublimi monte habitasse dicitur, ut motum octavae sphaerae exactius deprehenderet, item Alphonsus Castiliae et Hispaniarum rex, qui convocatis ex omnibus regnis et provinciis viris astronomiae peritissimis, Arabibus, Judaeis, Mauris, Aegyptiis, Hispanis, circa annum Christi 1251. tabulas coelestium motuum Toleti confici curavit, et ex recentioribus Georgius Purbachius in theor. planet. pag. 132. et alii eorum sequaces deprehenderunt tres octavae sphaerae motus. Unum *diurnum*; alterum, quem in tabulis *augium et stellarum fixarum* nominant; tertium, quem vocant *motum accessus et recessus vel trepidationis*, ex qua observatione colligunt, non

solum nonum sed et *decimum orbem* esse concedendum, ne uni corpori duos motus naturales tribuere cogamur. Verum de his uberius agere hujus nec loci est, nec instituti. Coelum *spirituale* est vel *gratiae*, quod ecclesiae in his terris militanti, vel *gloriae*, quod vel *Deo creatori*, vel *creaturis*, beatis scilicet angelis et hominibus, puta ecclesiae in coelis triumphanti, tribuitur, idque significat beatorum vel sedem vel statum, de quo hoc loco proprie agitur. Confer Flacium in clavi Scriptur. in voce Coelum. **Alii brevius: coelum *φυσικόν* accipitur 1) pro rudi et indigesta materia in principio a Deo creata, Genes. 1. v. 1. 2) pro coelo sidereo et adspectabili, quod omnia reliqua inferiora suo circuitu claudit et ambit, Genes. 1. v. 14. 3) pro aëre totum illud interstitium, quod est a terra ad sphaeram usque lunae, carepante, Genes. 1. v. 28. cap. 8. v. 2. 4) pro universitate omnium corporum materialium a supremo orbe ad infimas usque terrae partes sive toto universo, Aristoteles lib. 1. de coelo cap. 9. text. 96. Coelum *πνευματικόν* accipitur 1) *μεταρρηχτός* pro ipso Deo Dan. 4. v. 34. Luc. 15. v. 21. cap. 20. v. 4. Joh. 3. v. 27. 2) pro infinita gloria, celsitudine, potentia ac sublimitate et inaccessibili divinae majestatis luce Esa. 14. v. 13. vocatur coelum majestaticum, Esa. 66. v. 1. Luc. 11. v. 2. Actor. 3. v. 4. cap. 17. v. 24. Hebr. 9. v. 24. 3) pro statu beatorum felicissimo seu vita aeterna et gaudio sempiterno Phil. 3. v. 20. 4) pro habitaculo beatorum, id est angelorum et omnium beatorum Luc. 16. v. 26. Corinth. 12. v. 2. et 4. **

10. Ex his facile intelligitur, quid de aliorum distinctionibus in defectu vel excessu peccantibus sit statuendum. Pantheologia veterum dicit, *coelum aliud esse materiale, aliud spirituale, aliud substantiale*, in quod Christus usque ad qualitatem Patris ascendit. Thomas part. 1. q. 68. art. 4. quinque modis coelum usurpari asserit, 1) *pro corpore coelesti*, quod in *sidereum, crystallinum et empyreum* partitur; 2) *pro participatione proprietatis alicujus coelestis*, veluti totum spatium, quod est ab aquis usque ad sphaeram lunae, vocatur coelum, quod *alii* nominant *aëreum*; 3) per metaphoram et juxta *coelum mysticum pro incomprehensibili sublimitate et inaccessibili luce divinae majestatis*, quam affectavit lucifer Esa. 14. v. 13; 4) *pro tribus generibus supernaturalium visionum corporalis, imaginariae et intellectualis*, secundum quam coeli significationem Augustinus raptum Pauli in tertium coelum, per quod visionem intellectualem intelligit, interpretatur, lib. 12. de Genes. ad lit. cap. 29; 5) *pro spiritualibus bonis*, in quibus futura remuneratio sanctorum Bonaventura 2. sentent. dist. 2: *Secundum majorem computationem novem numerantur coeli largissime accipiendo, scilicet* 1) *aëreum, quod est regio aëris inferior*; 2) *aethereum, quod est regio aëris superior*; 3) *olympium, quod est inferior regio ignis*; 4) *igneum, quod est superior regio ignis*; 5) *coelum planetarum*; 6) *firmamentum*; 7) *aqueum*; 8) *empyreum* et 9) *coelum Trinitatis*. Inter Calvi

nianos Alstedius in theolog. didact. sect. 3. cap. 4. p. 273. has enumerat significationes: *Coelum proprie notat totum illud expansum a superficie terrae ad extrema usque coelorum culmina* Genes. 2, v. 1. *improprie tum accipitur metonymice pro ipso Deo* Dan. 4, v. 32. Matth. 21, v. 25. Luc. 15, v. 18. *pro angelis et spiritibus beatis* Job. 15, v. 15. Psalm. 89, v. 6. Psalm. 69, v. 35. *Item pro ecclesia militante, cujus ortus est e coelo et πολίτευμα locusque triumphi est in coelo* Dan. 8, v. 10. Apoc. 9, v. 1. cap. 12, v. 7. Esa. 66, v. 22. Luc. 10, v. 18. *pro nubibus denique et meteoris* Levit. 26, v. 19; *tum synecdochice vel pro coelo supremo* Marc. 16, v. 19. vel *pro coelo stellifero* Psalm. 19, v. 7. vel *pro aëre* Gen. 1, v. 26. quae, uti solet, transscripsit ex Polano lib. 5. syntagm. theol. cap. 8. p. 272. Timplerus lib. 1. apsychol. cap. 3. probl. 1. tres duntaxat significationes vel species coeli admittit, videlicet coelum 1. *aëreum*, 2. *sidereum*, 3. *empyreum*, cum Scriptura nomine coeli indiget modo *regionem aëris*, modo *regionem stellarum*, modo *locum beatorum*, quam divisionem declarat comparatione coeli cum templo Salomonis, quod fuit distinctum in tres partes, atrium scilicet, *sanctum et sanctum sanctorum*, quae transcripsit ex Zanchio part. 1. de operib. sex dier. lib. 1. cap. 4. p. 63. etc. Auctores concordantiarum edit. Francof. ann. 1600. significationes coeli hoc ordine enumerant: Coelum est 1. *tota aëris et aetheris regionis ab aquis et terra ad lunae usque orbem expansio*; 2. *quod omnes sphaeras coelestes continet*; 3. *Dei habitatio, beatorum sedes, quod supra coelestes orbis collocatum*; 4. *tota illa compages mare et terram circumplectens, quae aërem, aetheream regionem et coelos continet*; 5. *lucida illa pars a crassiori et terrea longo intervallo distincta*; 6. *Dei mandatum et approbatio*; 7. *coelum novum*.

11. 3. *Synonyma epitheta et encomia tam coeli quam vitae aeternae, id est tam sedis quam status beatorum, in Scripturis occurrunt complura, quorum quaedam sunt propria, quaedam vero et quidem pleraque omnia sunt tropica, eademque vel metonymica, vel metaphorica vel synecdochica*. Vocatur enim 1. *beatorum sedes* 1) *coelum* absolute et simpliciter Matth. 5, v. 12. Marc. 10, v. 21. etc. ad excellentiam illius denotandam. Membra comparationis coeli beatorum cum coelo visibili exposuimus superius §. 5. Item *tertium coelum* 2. Cor. 12, v. 2. rationem appellationis exposuimus paulo ante §. 8. *coelum coelorum* Deut. 10, v. 14. Psalm. 115, v. 16. etc. quia reliquis coelis adspectabilibus est sublimius, non tam situs quam dignitatis ratione. *Coelum novum ac terra nova* Esa. 65, v. 17. cap. 66, v. 22. 2. Petr. 3, v. 13. Apoc. 21, v. 1. Albertus in comm. cap. 5. Matth.: *Licet sit coelum respectu terrae, in qua habitant morientes, tamen terra dicitur respectu superioris coeli, in quo Trinitas habitat, quod dicitur coelum Trinitatis*. 2) *Paradisus* Luc. 23, v. 43. 2. Corinth. 12, v. 4. Apoc. 2, v. 7. quia paradisus terrestris, in quem primi homines erant collo-

cati, fuit typus coelestis illius paradisi, in quem omnes electi introducentur, ut infra demonstrabitur. 3) *Manus Dei* Sap. 3, v. 1. 4) *Sinus Abrahae* Luc. 16, v. 22. rationem appellationis exposuimus in tractat. de morte §. 161. 5) *Domus Patris coelestis* Psalm. 84, v. 5. Joh. 14, v. 2; *domus ἀχειροποίητος aeterna in coelis* 2. Cor. 5, v. 1. *habitaculum sanctitatis Dei* Deut. 26, v. 15. *habitaculum sessionis Dei* Psalm. 33, v. 14. in qua appellatione respectus habetur tum in genere ad domum quamlibet, quae hominibus in hac vita praebet domicilium, tum in specie ad tabernaculum et templum Hierosolymitanum, quae domus Dei in Scripturis solent appellari Exod. 23, v. 19. Deuter. 23, v. 18. 1. Reg. 2, v. 36. Luc. 6, v. 4. Joh. 2, v. 16. etc. (Quemadmodum enim homo habitat in sua domo, sic Deus dicitur *habitare in coelo* Psalm. 2, v. 4. quemadmodum pater familias familiariter cum suis in domo conversatur, ita coelestis Pater in hac domo sua gloriam suam angelis et electis manifestat ac familiarissime cum illis agit; quemadmodum ad domum non admittuntur peregrini, sic soli *domestici Dei* in domum coelestem colliguntur Eph. 2, v. 19. hoc tempore soli angeli et animae sanctorum versantur in illa domo, nos autem *peregrinamur a Domino* 2. Cor. 5, v. 6. sed veniet tempus, quo recipiemur inter Dei domesticos, tunc domus Dei erit etiam nostra domus; quemadmodum sua cuique domus est tutissimum receptaculum, sic in domo Dei pacatissima requies et summa securitas nobis parata. In specie ac peculiariter typus hujus domus coelestis fuit templum Hierosolymitanum, ut infra ostendemus.) 6) *Repositorium, ἀποθήκη*, quod vulgata versio reddidit *horreum Dei*, Matth. 3, v. 12. Luc. 3, v. 17: *Mundabit Christus aream suam et congregabit triticum in horreum suum*. Quemadmodum grana a paleis separata in locum tutum reponuntur, sic Deus pios ab impiis sequestratos in coeleste granarium colliget. 7) *Tabernacula pacis* Esa. 32, v. 18. *tabernacula aeterna* Luc. 16, v. 9. Tabernacula, in quibus pii patriarchae olim habitauerunt, fuerunt transitoria et portatilia, sed coelestia illa tabernacula, in quae pii congregabuntur, erunt aeterna. Vocatur etiam *tabernaculum Dei* Psalm. 15, v. 1. quia in coelo erit *tabernaculum Dei cum hominibus, et habitabit cum eis, et ipsi populus ejus erunt, et ipse Deus cum eis erit eorum Deus* Apoc. 21, v. 3. 8) *Mons Domini* Psalm. 15, v. 1. Quemadmodum templum Hierosolymitanum exstructum erat in monte *Moria*, qui ob id *mons Domini, mons sanctus, mons domus Domini* appellatur; sic ecclesia triumphans cujus typus fuit illud templum, in coelo ab omni terrena conditione remoto colligetur. Quidam de ecclesia militante, quae est triumphantis quasi πρόσφυον atque atrium, malunt hoc intelligere, ea enim saepissime in Scripturis per montem Sion describitur, Psalm. 2, v. 6. Esa. 2, v. 3. Mich. 4, v. 1. etc. sed constat ex aliis Scripturae locis, non tantum militentem sed et triumphantem ecclesiam in monte Domini collocari, Psalm. 24, v. 3. Hebr. 12, v. 22. Apoc. 14, v. 1. 9) *Templum Dei*, Psalm. 11, v. 4:

Dominus in templo sancto suo, Dominus in coelo sedes ejus. Psalm. 18, v. 7: *Dominus exaudivit de templo suo vocem meam.* Quidam malunt de templo Hierosolymitano intelligere, in quo Deus *τῷ πικρῶς* respectu peculiaris et gratiosae praesentiae habitare dicebatur, sed potest haud incommode ad ipsum etiam *ἁγίον* referri, de quo Apoc. 21, v. 22: *Templum non vidi in illa civitate, Dominus enim Deus omnipotens templum illius et Agnus.* Apoc. 3, v. 12: *Faciam illum columnam in templo Dei mei.* 10. *τὰ ἄγια, sanctuarium vel sacrarium.* Hebr. 9, v. 12, cap. 10, v. 19. quia sacrarium templi Hierosolymitani fuit typus coelestis illius domicilii ac templi. 11) *Hierusalem absque muro habitabilis* Zach. 2, v. 4. *Hierosolyma, quae sursum est* Gal.

X. 296. 4, v. 26. *Hierusalem coelestis* Hebr. 12, v. 22. *civitas sancta, Hierusalem nova* (propter perfectam animarum et corporum innovationem), *descendens de coelo a Deo* Apoc. 21, v. 2. et 10. *civitas Dei viventis* Hebr. 12, v. 22. *civitas habens fundamenta, cujus θεμιουργός Deus* Hebr. 11, v. 10. et 16. *civitas futura* Hebr. 13, v. 14. quia typus illius fuit Hierusalem, terrena Israëliti populi metropolis, templi sedes, ecclesiae novi testamenti mater, civitas Dei *ἔσχατος* dicta. Sicut in vita humana nihil pulchrius civitate optimis legibus munita, sic in vita aeterna erit pulcherrima societas *τῶν τοῦ Θεοῦ συμπολιτῶν*, quam sanctissimis legibus Christus reget. *Hierosolyma* significat visionem pacis, atqui in coelesti illa civitate pax et quies felicissima locum habet. 12) *Patria* Hebr. 11, v. 14. quia pii in terra unt peregrini et advenae, *non habent hic civitatem manentem, sed futuram inquirunt* Hebr. 13, v. 14. 13) *Regio viventium* Psalm. 116, v. 9. *terra viventium* Psalm. 27, v. 13. ob causam mox explicandam etc.

2. Ratione status.

12. 2. *Status* beatorum appellatur 1) *vita* simpliciter et absolute Ezech. 18, v. 9. Matth. 7, v. 14. cap. 18, v. 8. etc. quia haec vita mortalis potius mors est quam vita, cum quotidie propius ad terminum ejus sive mortem accedamus; sed futura illa vita beatorum vere erit vita, tum propter *felicitatem*, tum propter *aeternitatem*, erit enim in ea *aeterna felicitas et felix aeternitas*, quae sola veram vitam efficit. *Vita aeterna*, cujus *προσδοκισμὸς* rationem superius exposuimus §. 4. Joh. 3, v. 16. Gal. 6, v. 8. Tit. 3, v. 7. 1. Joh. 2, v. 25. etc. Hebraeis dicitur *חַיִּים* in plurali Dan. 12, v. 2. ubi quidam quaerunt emphasin, quod plures quasi vitas propter aeternam durationem complectatur, sed Hebraeum *חַיִּים* est plurale tantum, quia vita plures annos vel gradus complectitur. 2) *Regnum coelorum* Matth. 5, v. 20. cap. 7, v. 21. cap. 8, v. 11. Johan. 3, v. 5. *regnum Dei* Matth. 6, v. 33. Marc. 10, v. 23. Act. 14, v. 22. *regnum Dei coeleste* 2. Tim. 4, v. 18. Rom. 14, v. 17. 1. Cor. 6, v. 10. etc. *regnum Patris* Matth. 13, v. 43. cap. 26, v. 29. *regnum Christi* Luc. 23, v. 42. Apoc. 1, v. 9. *regnum aeternum Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi* 2. Petr. 1, v. 11. (quidam addunt locum Eph. 5, v. 5. sed ibi

regnum Christi a regno Dei distinguitur, ac per regnum Christi intelligitur modus regiminis, quo Christus ecclesiam in his terris militantem per verbum et sacramenta colligit, gubernat et adversus hostes defendit; per regnum autem Dei intelligitur modus regiminis, quo ecclesiam in coelis triumphantem devictis et prostratis omnibus hostibus in aeternum reget, ut ostendimus in tract. de consum. sec. §. 90.) *regnum paratum a constitutione mundi* Matth. 25, v. 34. *regnum absolute et simpliciter* Luc. 12, v. 32. etc. quia electi in summa et ineffabili gloria cum Christo in coelis regnabunt Apoc. 20, v. 6. abolitis omnibus hostibus, diabolo, morte, peccato, mundo, inferno etc. Quot et quibus modis alias regnum et regnum coelorum in Scripturis accipiat, alibi exponitur. 3) *Hereditas* Act. 20, 32. Gal. 3, v. 18. Eph. 1, v. 14. etc. *divitiae hereditatis Christi*, id est quam Christus promeruit ac donat Ephes. 1, v. 18. *hereditas in regno Dei* Ephes. 5, v. 5. *retributio hereditatis* Col. 3, v. 24. *hereditas salutis* Hebr. 1, v. 14. *hereditas aeterna* Hebr. 9, v. 15. *hereditas ἀφάρτος καὶ ἁπλῆτος καὶ ἀνέπαυτος, τετηρημένη ἐν οὐρανοῖς* 1. Petr. 1, v. 4. ubi in singulis epithetis est magna emphasis. Est *hereditas incorruptibilis*, ergo non habet finem vel terminum; est *incontaminata*, ergo gaudium illius nulla tristitia vel dolore contaminabitur aut perturbabitur; est *immarcescibilis*, ergo nulla ejusdem nec capiet satietas, sed illius felicitas in pleno flore ac vigore perpetuo durabit, qua ratione a terrena hereditate, etiam amplissima ac vere regia, distinguitur, quae et perire potest et contaminari et marcescere. Quare autem vita beatorum aeterna hereditatis nomine insigniatur, facile cuivis apparet. Pii non obtinent eam operum suorum meritis tanquam debitam mercedem, sed Christus promeruit eis jus *υιοθεσίας*, *dedit eis potestatem filios Dei fieri* Johan. 1, v. 12. quod si filii, utique et heredes Roman. 8, v. 17. filii Dei per Christum, ergo et heredes Dei per Christum. Interim ut hereditas simul est largissima compensatio obedientiae, quam filius patri praestat, ita quoque coelestis hereditas ratione sequelae est omnium operum bonorum a piis praestitorum et omnium passionum ab ipsis toleratarum amplissima remuneratio. Adde quod hereditas *μετῶν νυμφῶς* usurpetur pro quavis re grata et accepta, quia in populo Israëliti hereditas utpote a Deo ipso inter tribus distributa erat perquam grata et pretiosa. Ecquid vero pretiosius, gratius at acceptius piis esse potest quam vita aeterna? Haec hereditas non minuitur copia possessorum, nec fit angustior heredum numerositate, sed tanta est multis, quanta paucis, tanta singulis, quanta omnibus, Augustinus in Psalm. 49. 4) *Gaudium piorum* Johan. 16, v. 22. ratione subiecti; *gaudium Domini* Matth. 25, v. 23. ratione causae efficientis et obiecti; *satietas gaudiorum* Psalm. 16, v. 11. ratione adjuncti; *gaudium in Spiritu sancto* Rom. 14, v. 17. ratione causae efficientis et formalis simul, erit enim gaudium a Spiritu et in Spiritu, non terrenum et transitorium, sed spirituale,

coeleste et aeternum. Confer Esa. 35, v. 10. 5) *Pax* Roman. 14, v. 17. Luc. 1, v. 79. *requies* 2. Thess. 1, v. 7. *refrigerium* Act. 3, v. 20. *sabbatum ex sabbato* Esa. 66, v. 23. *σαββατισμός* Hebr. 4, v. 9. *κατάπαυσις* v. 11. quia pii requiescent ab omni labore et dolore Apoc. 14, v. 13. festos dies perpetuo agent, in meditatione beneficiorum et operum divinorum semper occupati erunt etc. 6) *Salus*, *σωτηρία*, *beatitudo*, *μακαριότης* Esa. 33, v. 16. Act. 4, v. 12. 1. Thess. 5, v. 9. *παράδοξον τῆς σωτηρίας* Sap. 5, v. 2. quia pacis ac salutis nomine Hebraei omnis generis bona, quorum in vita aeterna copia erit uberrima, exprimunt. 7) *Corona* Apocal. 3, v. 11. *corona justitiae* 2. Tim. 4, v. 8. *corona vitae* Jac. 1, v. 12. Apoc. 2, v. 10. *corona gloriae* Psalm. 8, v. 6. 1. Petr. 5, v. 4. quia beati sunt victores omnium suorum hostium, sunt sponsae Agni. 8) *Gloria filiorum Dei* Rom. 5, v. 2. cap. 8, v. 21. *futura gloria* Rom. 8, v. 18. *aeterna gloria* 1. Petr. 5, v. 10. *aeternum pondus gloriae* 2. Corinth. 4, v. 17. *divitiae gloriae*, id est dives gloriae hereditatis Eph. 1, v. 18. *gloria absolute et simpliciter* Rom. 9, v. 23. Phil. 4, v. 19. Col. 1, v. 27. 1. Thess. 2, v. 12. etc. *gloria coelestis* 2. Tim. 2, v. 10. *aeterna Dei gloria* 1. Petr. 5, v. 10. quia quos Deus ab aeterno praedestinavit et in tempore vocavit ac justificavit, illos in futura vita glorificabit Rom. 8, v. 30. in summum honoris et gloriae fastigium eos evehendo, gloriosis animae et corporis dotibus exornando, ab omnibus infirmitatibus liberando, a mundi ignominia vendicando, coronando etc. 9) *adoptio in filios* Rom. 8, v. 23. In hac vita per fidem reddimur Dei filii et in actu justificationis ac regenerationis obtingit nobis adoptio Joh. 1, v. 12. sed consummata adoptio, id est ipsa possessio hereditatis, ad quam et in quam adoptati sumus, obtinget in coelo. De his vitae aeternae appellationibus ac denominationibus sic disserit Andreas Caesariensis in cap. 19. Apocal.: *Cum varia et magna futuri saeculi sint bona, quae omnem mentem et cogitationem multis partibus superant, illorum usus et participatio variis multisque nominibus exprimitur. Quandoquidem propter incomparabilem gloriae splendorisque magnitudinem beatorum merces aliquando regni coelestis nomine designatur; nonnunquam vero, quod bonorum omnium copia, quae nunquam deficiunt, affluat et esculentorum spiritualium omnium apparatu abundet, paradisi vocatur; quandoque autem sinus Abrahae appellatur, ea fortassis de causa, quod vita defuncti ibi sortiantur requiem; interdum denique thalami et nuptiarum vocabulo insinuantur, idque, ut nobis videtur, non modo propter continuam laetitiam et oblectationem, verum etiam propter sinceram et inexplicabilem Dei ad servos suos conjunctionem, quae tantum excedit corporum copulam, quantum lumen tenebras et pretiosum unguentum cuiusque cadaveris foetorem et graveolentiam. Guilelmus Alvernus de retribut. sanctor. cap. 1: Retributio sanctorum dicitur secun-*

dum suum principale, imo secundum suum totum gloria animarum etc. nominatur etiam beatitudo, quia ipsa est desideriorum omnium plenitudo; dicitur et vita aeterna, quia multum contraria est temporali.

13. Huc referri possunt periphrasticae piorum veterum descriptiones, quibus vitae aeternae felicitatem utcumque adumbrant. Gregorius Nyssenus orat. 1. de pauperibus amand. vitam aeternam sic describit, quod sit *vita beata, nullum finem habitura, nullis malis obnoxia, in summis et admirandis, quaeque hic a nobis cognitione comprehendi non possunt, versans gaudiis et voluptatibus*. Basilius in enarr. Psalm. 45: *Vita aeterna est primogenitorum ac descriptorum in coelis congregatio stabilis ac perpetua*. Ambrosius in cap. 6. Galat.: *Haec est vita aeterna vivere sine poena et habere gloriam*. Augustinus lib. 1. de morib. eccles. cathol. cap. 25: *Vita aeterna est totum praemium, cujus promissione gaudemus. Aeterna vita est ipsa cognitio veritatis* lib. 1. de Trinit. cap. 13: *Vita aeterna est illa contemplatio, qua non ad poenam videtur Deus, sed ad gaudium sempiternum*. lib. 6. de civit. Dei cap. 12: *Aeterna vita est, ubi vera et plena felicitas est*. Et postea: *Eam vitam aeternam dicimus, ubi est sine fine felicitas*. Gersonius lib. 4. de consol. theol. prosa 5: *Beatitudo est status omnium bonorum aggregatione perfectus*. Plura adducentur inferius, quando de forma vitae aeternae dissertatio instituetur.

CAPUT II.

DE Τῇ ὍΤΙ, AN SIT VITA AETERNA.

14. Ab ὀνοματολογίᾳ transitum facimus ad πραγματολογίαν, in qua primo loco occurrit quaestio, an sit vita aeterna? Affirmativa probatur 1. ex manifestis Scripturae dictis in V. et N. T. magno numero occurrentibus, quorum plurima collegit Augustinus lib. 19. contra Faustum Manich. cap. 80. Dicta Veteris Testamenti petuntur 1. ex Moyse. Gen. 2, v. 7: *Inspiravit Deus in faciem hominis a se conditi spiraculum vitae*, id est animam rationalem immortalem, ac proinde homo non solum ad hanc animalem et certo tempore desituram, sed etiam ad coelestem et aeternam vitam a Deo fuit conditus, id quod etiam colligitur ex subjecta comminatione v. 17: *Quaecunque die comederis ex hac arbore, morte morieris*, id est morti obnoxius redderis et vita aeterna privaberis. Nisi enim homo ad vitam aeternam fuisset a Deo conditus, non potuisset transgressionem statui mortis aeternae poena. Idem colligitur ex creatione hominis ad imaginem Dei Gen. 1, v. 27. quippe cujus pars est beata immortalitas, ad quam post expletum vitae animalis cursum fuisset homo sine mortis interventu translatus Sap. 2, v. 23. Quin et cum homo per inobedientiam a Deo aversus

An sit vita aeterna. Affirmatio probatur

XX. 299.
1. ex dictis Scripturae.
1. Vet. Test.
1. ex Moyse.

spe vitae aeternae penitus excidisset, Deus ex immensa misericordia propter promissum semen mulieris ipsum in spem vitae aeternae iterum erexit. Gen. 3, v. 15: *Semen mulieris conteret caput serpentis*, id est destruet regnum Satanae, auferet mortem, reducet perfectam justitiam et vitam aeternam. Prolapsi erant primi parentes per et propter peccatum in aeternam mortem, exciderant beata immortalitate, ad quam creati erant, utique ergo promissione de restitutione vitae aeternae in Christo et per Christum erant iterum erigendi. Confer tractat. de resurrect. §. 6. Gen. 4, v. 7. dicit Deus ad Cainum: *Nonne si bene feceris, erit levatio vel venia?* Illud targum Hierosolymitanum sic reddidit, *si emendaveris opera tua in seculo isto, condonabitur et remittetur tibi in futuro seculo*, et addit, Abelem cum Caino inter cetera de futuro seculo disceptasse, illo quidem id affirmante, hoc vero proterve illud negante. Et sane testatur ipse eventus, promissionem illam de gratia Dei et retributione benefactorum piis datam non esse de temporali mercede unice vel potissimum intelligendam, quia Abel paulo post a fratre occiditur, sed *sanguis ejus clamat ad coelum*, id est anima ipsa ad coelestem gloriam evecta vindictam expetit et corpus suo tempore ad vitam suscitabitur etc. Genes. 12, v. 3: *In te*, hoc est in semine tuo, in promisso Messia ex semine tuo nascituro, *bene dicentur omnes gentes*, quae promissio repetitur Genes. 18, v. 18. cap. 22, v. 18. cap. 26, v. 4. cap. 28, v. 14. Psalm. 72, v. 17. complectitur autem restitutionem vitae aeternae per lapsum amissae Galat. 3, v. 14. Opponitur enim haec benedictio maledictioni, per quam temporali et aeternae morti homo factus fuit obnoxius, unde apostolus benedictionem illam a Christo nobis partam sic exponit Eph. 1, v. 3. *quod benedixerit nos Deus in omni benedictione spirituali et rois ἐνοχρωστος, in coelestibus*; ac Jacobus patriarcha in promulgatione hujus promissionis vidit scalam a terra ad coelum adscendentem Genes. 28, v. 12. ut per Christum in coelum nobis reditum comparari intelligeret. Genes. 15, v. 1. dicit Dominus ad Abrahamum: *Ero merces tua magna nimis* (non tantum in hac sed etiam ac vel maxime in futura vita 1. Tim. 4, v. 8. potest enim haec promissio intelligi tum casualiter, quod Deus largissimam mercedem sit daturus Abrahamo; tum formaliter, quod Deus ipse per beatificam sui visionem sit futurus ipsius merces, quia Deus erit omnia in omnibus 1. Cor. 15, v. 28. Sensus ergo est, ego qui sum Deus, summum et infinitum bonum, omnium bonorum mare inexhaustum, ero merces, praemium et beatitudo tua; sprevisti bona terrena a rege Sodomorum oblata, ego ipse ero merces tua aeterna). Gen. 49, v. 18. Jacobus morti vicinus dicit: *Salutare tuum vel salutem tuam exspecto, Domine* (non temporariam et transitoriam, dicebat enim Gen. 48, v. 21. *en ego morior*, sed aeternam, quam propter promissum Messiam sibi dandum firmissime credebatur et expectabat. Confer Chaldaicam paraphrasin illius loci). Exod. 3, v. 6:

Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac et Deus Jacob (ex quo Christus colligit, Abrahamum, Isaacum et Jacobum post mortem adhuc vivere et ad vitam aeternam ipsorum corpora esse resuscitanda, cum Deus non sit Deus mortuorum sed viventium Matth. 22, v. 32. Marc. 12, v. 26. Luc. 20, v. 37. Confer tract. de morte §. 145). Levit. 18, v. 5: *Custodite leges meas et judicia, quae faciens homo vivet in eis*. Huc pertinent omnes promissiones legales, in quibus legem perfecte praestantibus vita et salus promittitur Exod. 20, v. 6. Deut. 4, v. 1. cap. 5, v. 33. cap. 30, v. 15. et 19. Ezech. 20, v. 5. 13. 21. etc. quia lex promittit non solum hujus vitae bona, sed etiam vitam et praemia aeterna, verum perfecte eam implentibus. Luc. 10, v. 25. quaerit legis peritus: *Quid faciendo vitam aeternam possidebo?* Huic Christus respondet: *In lege quid scriptum est? quomodo legis?* cumque summam legis de dilectione Dei et proximi legis peritus recitasset, subjungit Christus v. 28: *Recte respondisti, hoc fac, et vives*. Utique ergo promissio legi addita non de hujus duntaxat vitae praemiis, sed etiam de aeterna vita accipienda est. Rom. 2, v. 13: *Factores legis justificabuntur*, id est justitiam et vitam aeternam consequentur. Rom. 7, v. 10: *Mandatum quod erat mihi ad vitam beatam et sempiternam consequendam datum, hoc est ad mortem*. Rom. 10, v. 5. Gal. 3, v. 12: *Justitia legis haec est, qui fecerit ea, vivet in eis*. Unde verba legis vocantur λόγια ζωῆς Act. 7, v. 38. sed quia in hac vitae infirmitate nemo hominum perfecte legem praestat, ideo promissiones legis nobis redduntur inutiles Rom. 8, v. 4. non quidem legis sed nostro vitio, quo respiciens apostolus negat, legem esse datam, quae possit vivificare sive vitam aeternam dare Galat. 3, v. 21. Ex quo tamen ipsis promissionibus legalibus absolute et in se consideratis nihil quidquam decedit, quo minus vitam aeternam judicentur offerre obedientibus, unde notanter dicit apostolus: *Si data esset lex, quae posset vivificare, οὐτως, vere, ex lege esset justitia et consequenter etiam vita aeterna*.

15. 2. Ex Jobo et Psalmis. Job. 19, v. 26: *Videbo Deum in carne mea*. Psalm. 1, v. 1. *Beatus vir, qui non abit in consilio impiorum*. Hac pertinet reliqua dicta, in quibus agitur de beatitudine. Psalm. 2, v. 12: *Beati omnes, qui confidunt in Domino*. Psalm. 32, v. 1: *Beati, quorum remissae sunt iniquitates*. Psalm. 33, v. 12: *Beata gens, cujus est Dominus Deus*. Psalm. 34, v. 9: *Beatus vir, qui sperat in Domino*. Psalm. 41, v. 2: *Beatus vir, qui intelligit super egenum etc.* Plura ejusmodi passim in Psalmis occurrunt, ibi enim intelligitur non tantum hujus sed etiam ac vel maxime futurae vitae felicitas piis promissa, quod colligitur 1) ex phrasi, in Hebraeo enim est plurale, beatitudines viri illius, id est vir ille omni beatitudinum genere implebitur, erit maxime beatus, id vero coelesti et aeternae beatitudini duntaxat congruit; 2) ex sorte piorum in hoc mundo, quia pii in hac vita prae reliquis cruci sunt obnoxii, impiis contra in hoc mundo florenti-

bus. Psalm. 144, v. 15: *Beatum dixerunt populum, cui haec sunt; beatus populus, cujus Dominus Deus ejus*; 3) *ex promissionibus tam legalibus, quam evangelicis*, quae piis et in Messiam credentibus factae, utraque enim beatitudinem aeternam complectuntur 1. Tim. 4, v. 8; 4) *ex beatitudinis illius descriptione*. Statuitur enim illa beatitudo in peccatorum remissione, in spe et fiducia etc. atqui fructus remissionis peccatorum et finis fidei est vita aeterna, Psalm. 31, v. 2: *In te, Domine, speravi, non confundar in aeternum*. At qui non debet confundi in aeternum, is sperat aeternam beatitudinem. Ubi tamen notandum, dicta illa, in quibus *subjectum*, id est qualitas et actiones beatorum describuntur, prudenter distinguenda esse ab illis dictis, in quibus *forma et modus* beatitudinis impetrandae describitur, neque enim omnia, quae descriptionem subjecti continent, ad modum et formam beatitudinis statim pertinent. Psalm. 16, v. 5: *Dominus pars hereditatis meae*, v. 6: *hereditas praeclara est mihi*; v. 9: *propter hoc laetatum est cor meum*; v. 11: *notas mihi facies vias vitae, abundantia gaudiorum est cum vultu tuo, delectationes in dextra tua usque in aeternum*. Psalm. 17, v. 15: *Ego in justitia videbo faciem tuam, satiabor, cum excitatus fuero ad imaginem tuam*. Psalm. 22, v. 27: *Edent pauperes et saturabuntur et laudabunt Dominum, qui requirunt eum, rident corda eorum in seculum seculi*. Psalm. 27, v. 13: *Credo videre bona Domini in terra viventium* (Augustinus tract. 124. in Joh.: *Hic tolerantur mala hujus mundi in terra morientium, ibi videbuntur bona Domini in terra viventium*). Psalm. 36, v. 8: *Quam pretiosa est misericordia tua, Deus, filii hominum in tegmine alarum tuarum sperabunt*, v. 9: *inebriabuntur a pinguedine domus tuae et torrente voluptatis tuae potabis eos*; v. 10: *quoniam apud te est fons vitae et in lumine tuo videbimus lumen*. Petrus Cluniacensis lib. 6. epist. 40: *Quae jucunditas illa miseris mortalibus ignota! qua torrente voluptatis ipsius polatae insatiabili satietate ab illo, apud quem est fons vitae, post has tam densas, tam odibiles Aegypti tenebras in lumine ejus videbitis lumen*. Theodoretus in comment. refert hunc locum ad praesentium spiritualium bonorum affluentiam, quam a Deo sancti recipiunt, quae torrenti comparatur, eo quod instar torrentis in aestate ad tempus fluat et parum duret, videlicet brevi hujus mortalis vitae decursu; sed rectius de sempiterna piorum felicitate accipitur, quae duplici nomine *torrens* dicitur, tum propter impetum et copiam, tum quia sicut torrens aquarum vi et impetu omnia obstacula secum devolvit, ita superna voluptas omnia delectationi contraria in aeternum tollit ac destruit. Quoniam vero similitudo torrentis, qui cito defluit, videbatur diuturnitatem ac aeternitatem beatitudinis evertere, ideo addit propheta regius, quia *apud te est fons vitae*, quo dicitur, nemo existimet, beatorum felicitatem aliquando desituram, eo quod torrentis similitudine eandem expressit, quia hic torrens ortum habet ex fonte quodam perenni, qui nunquam

potest deficere. Augustinus in comment. notat, verbo *inebriandi* significari summam vim illius dulcedinis. Quemadmodum enim homines, cum vinum immoderate bibunt, de potestate mentis deturbantur; sic cum accepta fuerit illa ineffabilis laetitia, humana mens a coelesti dulcedine inebriata et absorpta quodammodo deficere videtur. (Sicut ebrietas ponit hominem extra se, ita divinus amor ecstasin facit; inebriantur igitur beati dilectione, et hoc ex abundantia bonorum, quae sunt in domo Domini. In lumine gloriae videbunt lumen divinitatis. Weidnerus de loc. fid. praecip. tract. 2. p. 562.) Psalm. 37, v. 6: *Educat quasi lumen justitiam tuam et iudicium tuum tanquam meridiem* (tam clara lux erumpentis justitiae in die novissimo aeternae vitae exordio demum orietur). Psalm. 45. introducit prophetam regius ecclesiam ut sponsam Christo sponso a dextris adstantem, splendide ornatam, ad nuptias regis coelestis deducendam, communionem bonorum coelestium donandam, chorum virginum et amicorum, id est fidelium animarum, instar coelestis gynaecei secum adducentem, laetitia inenarrabili exultantem etc. Psalm. 68, v. 4: *Justi gaudeant et exsultent in conspectu Dei et delectentur in laetitia*. Psalm. 84, v. 5: *Beati, qui habitant in domo tua, Domine, in secula seculorum laudabunt te* (primario et principaliter agit psalter de statu ecclesiae ac vere piorum in hac vita, sed potest hoc ipsum recte accommodari ad statum ecclesiae in vita futura, quia felicitas illa in hac vita duntaxat incipit ac multis adversitatibus obiecta latet, sed in vita aeterna demum erit consummata, unde) v. 12. subjungitur, *gratiam et gloriam dabit Dominus* (in hac vita est regnum gratiae, in futura vero gloriae), v. 13. *non privabit ullo bono eos, qui ambulant in innocentia*; Domine exercituum, beatus homo, qui operatur in te. Psalm. 116, v. 9: *Ambulabo coram Domino in regione viventium*. Psalm. 125, v. 3: *Non relinquet Dominus virgam peccatorum super sortem iustorum* (liberatio illa a tyrannide hostium incipit in hac vita, unde additur, *ut non extendant justi ad iniquitatem manus suas*, sed perficietur demum in vita futura). Psalm. 122, v. 7: *Sit prosperitas in muris tuis et abundantia in turribus tuis*. Hebraeum sit *salus in palatiis tuis*. (Bernhardus serm. de triplici gen. bon. hoc refert ad Hierosolimam coelestem. Fiat, inquit, *abundantia in illis turribus, quae juxta prophetam alium gemmis aedificabuntur; ubi adipe frumenti, non cortice sacramenti satiabit nos Deus*.) Psalm. 126, v. 5: *Qui seminant in lacrymis, cum exultatione metent*; v. 6: *euntes ibant et flebant portantes pretiosum semen; venientes autem venient cum exultatione portantes manipulos suos* (Matth. 13, v. 39: *Messis est consummatio seculi*. Galat. 6, v. 9: *Bonum operantes non deficiamus, tempore enim suo metemus non deficientes*). Psalm. 147, v. 13. et 14: *Qui posuit fines tuos pacem et confortavit seras portarum tuarum*. (Hoc Bernhardus dicto loco itidem ad coelestem Hierosolimam accommodat, quae tam firmiter erit munita, ut nullus

inimicus intret, nullus exire possit amicus. Quid timendum illi civitati, cui pro finibus et moenibus ipsa pax data?) Psalm. 150. Augustinus in commentariis totum de beatis exponit, quos mystice expressos esse statuit, in tubis, psalteriis, citharis, tympanis, choreis, organis et cymbalis bene sonantibus, in quibus omnibus multitudo et varietas cum summa harmonia concentuque conjuncta reperitur. *Habebunt, inquit, etiam tunc sancti differentias suas consonantes, non dissonantes, id est consentientes, non dissidentes, sicut concentus suavissimus fit ex diversis quidem, sed non adversis sonis.* Dictis psalmographi regis conjungi possunt ea, quae petuntur ex proverbiiis Salomonis filii. Proverb. 3, v. 13: *Beatus homo, qui invenit sapientiam* (spiritualem et coelestem ex verbo Dei discendam), v. 18. *qui tenuerint eam, beati.* (Confer Proverb. 8, v. 32. et 34.)

XX. 303. Sic. Prov. 14, v. 21: *Qui miseretur pauperis, beatus erit.* cap. 16, v. 20: *Qui sperat in Domino, beatus est.* cap. 29, v. 18: *Qui custodit legem, beatus est etc.* In his et similibus dictis non temporalem tantum, sed etiam ac vel maxime aeternam beatitudinem promitti ostendimus superius. Proverb. 11, v. 18: *Seminanti justitiam merces fidelis.* v. 19. *Justitia est ad vitam, sectatio malorum ad mortem.* (In his et parallelis ejusmodi dictis intelligitur non vita ac mors temporalis, quippe quarum utraque communis est piis et impiis, sed vita aeterna piis promissa et mors aeterna impiis manens.)

3. Ex prophetis.

16. 3. *Ex prophetis.* Esa. 25, v. 6: *Faciet Dominus Deus exercituum omnibus populis in monte hoc convivium pinguium, convivium vini defaecati, convivium pinguium medullarum; v. 8. absorbebit Deus mortem in sempiternum et auferet omnem lacrymam ab omni facie et opprobrium populi sui auferet de universa terra.* (Eusebius Caesariensis lib. 4. demonstrat. evangel. c. 12. hunc locum Esaiæ interpretatur de redemptione mundi facta per Christum, in qua Christus peccatorum nostrorum maculas abstersit; sed dubium nullum, quin possit hoc oraculum propheticum ad statum futurae gloriae accommodari, ut constat ex Apoc. 7, v. 17. et cap. 21, v. 4. perinde ut apostolus 1. Cor. 15, v. 54. ad resurrectionem id ipsum applicat. Quamvis enim per verbum evangelii in ecclesia militante haec beneficia inchoentur, tamen in vita demum aeterna perfecte consummabuntur. In hac vita Deus piis convivium parat, sed illi pro ratione ac statu praesentis temporis aliquid amari est admixtum, verum in vita aeterna exhibet ipsis convivium pinguium medullarum, vinum quod in hac vita piis porrigitur, hoc est divina consolatio, quae piorum cordibus immittitur, habet admixtum aliquid acidi ac turbidi, quia crucem et mortem nondum penitus aufert; sed in vita aeterna exhibebitur ipsis convivium vini defaecati, in quo nihil erit turbidi vel faeculentum.) v. 9. *et dicent in illa die, ecce Deus noster iste, exspectavimus eum, et salvavit nos, iste est Dominus; speravimus in eum, exsultamus et lactamur in salute ejus* (post difficiles ac longas hujus vitae aerumnas sequetur

tandem liberatio ac salus, ob quam perpetuis laudum canticis ecclesia Deum salvatorem suum celebrabit). Esa. 30, v. 18: *Beati omnes, qui expectant eum.* v. 26. *Erit lux lunae, sicut lux solis, et lux solis erit septemplex, sicut lux septem dierum in die, qua alligaverit Dominus vulnus populi sui.* (Quidam allegoriam hanc ad recreatum et florentem populi Judaici in hac vita statum accommodant, quia ut nox et tenebrae pro afflictione, ita lux et dies pro felicitate ac laetitia in prophetis usurpantur, sed Hieronymus et Lyranus haud absurde ad futuram vitam, in qua piorum felicitas demum erit plena et perfecta, accommodant, cum in sequentibus aeterna impiorum supplicia describantur. Expositio hujus vaticinii habetur Apoc. 21, v. 23: *Civitas superna non indiget sole nec luna, ut luceant in ea, nam claritas Dei illuminabit eam et lucerna ejus est Agnus.*) Esa. 32, v. 17: *Erit opus justitiae pax et cultus justitiae quies et securitas usque in sempiternum,* v. 18. *et sedebit populus meus in habitatione pacis et in tabernaculis fiduciae et in requie securitatis* (illa tranquillitas et abundantia in vita demum aeterna piis perfecte obtingunt). Esa. 35, v. 10: *Redempti a Domino convertentur et venient in Sion cum laude et laetitia sempiterna super caput eorum, gaudium et laetitiam obtinebunt, et fugiet dolor et gemitus.* Esa. 49, v. 10: *Non esurient neque sitient, et non percutiet eos aestus et sol, quia miseretur eorum reget eos et ad fontes aquarum ducet eos.* (In sensu literalis agitur de vocatione gentium ad ecclesiae consortium, adeoque de pascuis evangelicis, ad quae a Christo pastore adducuntur, sed Apoc. 7, v. 17. mystice hoc vaticinium ad statum beatorum in coelis accommodatur, quia ex ecclesia militante patet transitus ad ecclesiam triumphantem, in qua plena et perfecta securitas, consolatio ac laetitia tandem sequetur.) Esa. 54, v. 11: *Ecce ego ponam in carbunculo lapides tuos et fundabo te in sapphiris,* v. 12. *ponam smaragdum fenestras tuas et portas tuas in lapides rubinos et omnes terminos tuos in lapides desiderabiles* (confer Apoc. 21, v. 19.), v. 13. *universos filios tuos doctos a Domino et multitudinem pacis filiis tuis.* v. 14. *Paraberis in justitia, procul abfutura es a calumnia, quia non timebis, et a pavore, quia non appropinquabit tibi.* Esa. 56, v. 2: *Beatus, qui facit hoc.* v. 5. *Dabo illis nomen sempiternum, quod non peribit.* Esa. 58, v. 8: *Tunc erumpet quasi mane lumen tuum et incrementum tuum cito germinabit et anteibit faciem tuam justitia tua et gloria Domini colliget te.* Esa. 60, v. 11: *Apertae erunt portae tuae jugiter, die ac nocte non claudentur, ut afferatur ad te multitudo gentium et reges earum adducantur* (proprie de statu ecclesiae Novi Testamenti in hac vita propheta vaticinatur, sed Johannes Apoc. 21, v. 25. applicat ad coelestem Hierosolimam ob causam modo expositam). v. 18. *Vocabis salutem muros tuos et portas tuas hymnum;* v. 19. *non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor lunae illuminabit te, sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam.*

ternam et Deus tuus in gloriam tuam; v. 20. non occidet ultra sol tuus et luna tua non minuetur, quia erit tibi Dominus in lucem sempiternam, et complebuntur dies luctus tui; v. 21. populus autem tuus omnes justī, in perpetuum hereditabunt terram, germen plantationis meae, opus manus meae, ut glorificet. (Apoc. 21, v. 23. cap. 22, v. 5. hoc ad coelestem Hierosolymam applicatur, in illa enim demum complebuntur dies luctus et ad illam pii in hac vita toto pectore adspirant, quippe quae militantis ecclesiae est consummatio.) Esa. 61, v. 3: Dabit Deus ornatum pro cinere, oleum gaudii pro luctu, pallium laudis pro spiritu moeroris, et vocabuntur in ea arbores justitiae, plantatio Domini, ut glorificetur. v. 7. Pro confusione vestra duplicia et pro conviciis jubilatio erit pars eorum, propter hoc in terra sua duplicia possidebunt, laetitia sempiterna erit eis (haec laetitia et gloria in hac vita inchoatur, in futura consummabitur). Esa. 64, v. 4: A seculo non audierunt neque auribus perceperunt, oculus non vidit, Deus, absque te, quae praeparasti expectantibus te (1. Cor. 2, v. 9. ad gloriam vitae aeternae hoc vaticinium applicatur, quia Christus, de ejus adventu propheta loquitur, eam nobis promeruit et clausas ob peccatum coeli januas nobis iterum aperuit). Esa. 65, v. 14: Ecce servi mei laetabuntur, et vos confundemini; ecce servi mei jubilabunt prae exultatione cordis, et prae contritione spiritus ululabitis. v. 16. Oblivioni traditae sunt angustiae priores, v. 17. ecce enim ego creo coelos novos et terram novam, et non erunt in memoria priora et non adscendent super cor, v. 18. sed gaudebitis et exultabitis usque in sempiternum in his, quae ego creo, quia ecce ego creo Jerusalem

305. exultationem et populum ejus gaudium, v. 19. et exultabo in Jerusalem et gaudebo in populo meo, et non audietur in eo ultra vox fletus et vox clamoris (confer 2. Petr. 3, v. 13. Apoc. 21, v. 1. et 8. atque ea, quae de hoc loco prophetico dicta sunt in tractat. de consummatione seculi §. 87.). Esa. 66, v. 12: Ecce ego declinabo super Hierosolymam quasi fluvium pacis et quasi torrentem inundantem gloriam gentium, quam sugetis, ad ubera portabimini, et super genua blandientur vobis; v. 13. quomodo si cui mater blanditur, ita ego consolabor vos et in Jerusalem consolabimini; v. 14. videbitis et gaudebit cor vestrum, et ossa vestra quasi herba germinabunt, et cognoscetur manus Domini servis ejus etc. v. 22. Sicut coeli novi et terra nova, quae ego facio stare coram me, dicit Dominus, sic stabit semen vestrum et nomen vestrum, v. 23. et erit mensis ex mense et sabbatum ex sabbato, veniet omnis caro, ut adoret coram facie mea, dicit Dominus, v. 24. et egredientur et videbunt cadavera virorum, qui praevaticati sunt in me. (Quomodo singula hujus vaticinii membra ad sempiternam beatorum gloriam accommodari possint, ex dictis Novi Testamenti erit manifestum. Confer Apoc. 21, v. 24. Luc. 16, v. 23. et 25. Johan. 16, v. 22. Hebr. 4, v. 9. etc.) Ezech. 18, v. 32. cap. 33, v. 11: Non delector morte,

sed ut convertatur impius et vivat (in aeterna scilicet felicitate, quia per conversionem homo non liberatur a morte temporali ac prosperitas temporalis piis et impiis communis est). Daniel. 2, v. 44: In diebus regnorum illorum suscitabit Deus coeli regnum, quod in aeternum non dissipabitur, et regnum ejus alteri populo non tradetur, comminet et consumet universa regna haec, ipsum autem stabit in aeternum. cap. 7, v. 26: Judicium sedebit, v. 27. regnum et potestas et magnitudo regni, quae est subter omne coelum, dabitur populo sancto Altissimi, cujus regnum sempiternum est. cap. 12, v. 2: Multi de his, qui dormiunt in pulvere terrae, evigilabunt, alii in vitam aeternam, alii in opprobrium, in ignominiam sempiternam; v. 3. qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, et qui ad justitiam erudierunt multos, quasi stellae in perpetuas aeternitates. Ose. 6, v. 2: Vivificabit nos post duos dies, in die tertia suscitabit nos, et vivemus in conspectu ejus. cap. 13, v. 12: Colligata est iniquitas Ephraim, absconditum peccatum ejus; v. 14. de manu inferni redimam eos etc. haec consolatio abscondita est ab oculis meis. cap. 14, v. 6: Ero quasi ros Israël, florebit ut rosa et erumpet radix ejus ut Libani; v. 9. ero quasi abies virens, ex me fructus tuus inventus est. Joël. 3, v. 5: Omnis, qui invocaverit nomen Domini, salvus erit, quia in monte Sion et in Jerusalem erit salvatio (id est vera ecclesiae membra damnationem effugient). Mich. 7, v. 19: Projiciet in profundum maris omnia peccata nostra. Mal. 3, v. 18: Videbitis, quid sit inter justum et impium, et inter servientem Deo et non servientem ei. cap. 4, v. 1: Ecce enim dies veniet succensa quasi caminus, et erunt omnes facientes iniquitatem stipula etc. v. 2. et orietur vobis timentibus nomen meum sol justitiae et sanitas in pennis ejus, et egrediemini et crescetis sicut vituli, qui saginantur, v. 3. et calcabitis impios, quia erunt cinis sub planta pedum vestrorum in die, quam ego facio, dicit Dominus. (Hoc perfecte demum implebitur in die extremi judicii, quando impiis dicetur, ite maledicti in ignem aeternum, piis vero venite, possidete regnum; tunc orietur ipsis sol gratiae, justitiae ac laetitiae, tunc aeterna sanitas, tranquillitas et incolumitas ipsis conferetur, tunc perfectam ab omnibus hostibus victoriam reportabunt, quae

xx. 306. omnia sunt aeternae vitae bona.) Huc referri debent ex Moyse, psalmis et prophetis omnia dicta, 1) in quibus promissiones legales continentur, ut enim comminationes legales praecipue spectant aeterna supplicia inobedientibus proposita, sic promissiones legales praecipue spectant aeterna praemia perfecte obedientibus promissa; 2) in quibus vaticinia de beneficiis Messiae, quae sunt condonatio peccatorum, reconciliatio cum Deo, perfecta justitia, salus et vita, proponuntur, ea enim beneficia primario, si non unico, aeternam vitam spectant; 3) in quibus status animarum piarum post mortem describitur, illae enim vivunt in coelesti laetitia et gloria; 4) in quibus agitur de resurrectione piorum, illi enim evigilabunt

Deus est potentissimus, imo ipsa omnipotentia, ergo promissum suum poterit implere, dilectos suos ex faucibus mortis revocare et vitam aeternam ipsis donare. Joh. 10, v. 28: *Ego vitam aeternam do ovibus meis, et non peribunt in aeternum, et non rapiet eas quisquam e manu mea.* v. 29. *Pater meus, qui dedit mihi, major omnibus est, et nemo potest eas rapere e manu Patris mei.* 2. Tim. 1, v. 12: *Scio, cui credidi, et certus sum, quia potens est servare depositum meum usque ad diem illum.* 6) *A meriti Christi dignitate.* Christi meritum est infiniti ponderis, valoris ac dignitatis, ob personae, quae illud praestitit, dignitatem et infinitatem. Ergo etiam aeterna et infinita bona, non autem temporalia duntaxat praemia membris suis promeruit. 7) *Ab officii Christi efficacitate.* Christus *sedet ad dextram Patris et interpellat pro nobis* Rom. 8, v. 34, *vult, ut ubi ipse est, ibi quoque sit minister ejus* Joh. 12, v. 26. cap. 17, v. 24. Hanc Christi intercessionem impossibile est non exaudiri Johan. 11, v. 42. 8) *A correlatorum natura et qualitate.* Christus est rex aeternus, ergo etiam habebit in aeternum quosdam subditos, a quibus colatur et glorificetur; Christus est aeternus sponsus, ergo ecclesiam sponsam suam glorificabit et ad se in coelestium nuptiarum gaudia assumet; Christus est salvator, ergo etiam credentes in se salvabit; Christus est ipsa vita, ergo credentibus dabit vitam aeternam.

XX. 310.

21. Ad posteriorem classem pertinent, quae ducuntur 1) *ab hominis creatione.* Deus hominem primum condidit ad imaginem suam ac proinde non ad hanc duntaxat terrenam et transitoriam sed ad coelestem et aeternam vitam, Genes. 1, v. 27. Sap. 2, v. 23. Quamvis vero invidia Santanae mors intraverit in mundum, tamen noluit Deus, finem illum creationis penitus interverti, ideo per Christum vitam reparavit et ad primam integritatem omnia iterum redegit. Confer tract. de resurrect. §. 23. 2) *Ab animas natura et conditione.* Anima hominis est a Deo condita immortalis, quare non exstinguitur una cum corpore, sed a corpore separata adhuc vivit in gloria et laetitia cum Deo, si fidelis et pia fuit, in ignominia et poena cum diabolo, si infidelis atque impia exstitit. 3) *A piorum cruce ac tribulatione.* Pii prae reliquis hominibus in hac vita cruci sunt subjecti. Herodias tripudiat ac saltat, Herodes regnat, Johannes Baptista interficitur. Ergo necesse est, restare aliam vitam, in qua fiat rerum commutatio. 1. Cor. 15, v. 19: *Si in hac vita tantum in Christo speramus, miserrimi omnium sumus.* Hebr. 11, v. 9: *Fide commoratus est Abraham in terra promissionis tanquam in aliena, v. 10. expectabat enim fundamenta habentem civitatem.* 4) *A conscientiae interna testificatione.* Omnium cordibus per naturam inscriptum est, restare aliud seculum, in quo bonis bene, malis autem futurum sit male, inde tyranni etiamsi in terris neminem superiorem agnoscant, tamen ob facinora sua metu poenarum futurarum exagitantur; contra vero qui recta agunt, in mediis adversis conscientiae bonitate et alacritate se susten-

tant. Cicero lib. 1. Tuscul. cap. 14: *Maximum argumentum est, naturam ipsam de immortalitate animorum tacitam judicare, quod omnibus curae sunt, et maxime quidem quae post mortem futura sunt.* Ex hoc principio orta sunt, quaecunque de Elysiis campis, ad quos pii post mortem ducantur, apud gentiles occurrunt, cum enim rem ipsam videre non potuerint, umbram tamen rei sectari voluerunt. Plato libr. 10. de republic. his verbis politiam suam concludit: *Νομίζοντες ἀθάνατον τὴν ψυχὴν καὶ δυνάτην πάντα μὲν κακὰ ἀγέχασθαι, πάντα δὲ ἀγαθὰ, τῆς αἰῶς ὁδοῦ αἰεὶ ἐξόμεθα καὶ δικαιοσύνην μετὰ φρονήσεως παντὶ τρόπῳ ἐπιτηδεύομεν, ἵνα καὶ ἡμῖν αὐτοῖς φίλοι ὦμεν καὶ τοῖς θεοῖς, αὐτοὶ τε μένοντες ἐνθάδε καὶ ἐπειδὴν τὰ ἀδία αὐτῆς κομιζόμεθα, ὥστε οἱ νικηφόροι περιαγερόμενοι καὶ ἐνθάδε καὶ ἐν τῇ χιλιετίᾳ πορεύεσθαι, ἣν διελήλυθαμεν, εὖ πράττωμεν, ἰμμόταλον ἐσσε ἀνίμην statuantes τὰς αἰῶνες, ut et mala omnia possit et bona omnia sustinere, viam semper ad superiora ducentem sequemur justitiamque cum prudentia omni ratione colemus, ut et nobis ipsis simus et deis amici, et hic manentes nunc, et postquam ejus praemia reportaverimus, tanquam victores stipem colligentes et hic et in millenariis profectio, quam perfecimus, feliciter habeamus.* Et paulo ante p. 613: *Οὕτως ἄρα ὑποληπτέον (πρὸ τοῦ δικαίου ἀνδρός, ἐάν τ' ἐν πενία γίγνηται, ἐστὶ ἐν νόσοις ἢ τινὶ ἄλλῳ τῶν δοκούντων κακῶν, ὥστε τὰ ταῦτα εἰς ἀγαθὸν τι τελευτήσῃ ζῶντι ἢ καὶ ἐθανόντι· οὐ γὰρ δὴ ὑπὸ γε θεῶν ποτὲ ἀμελεῖται, ἢ ἂν προθυμεῖσθαι ἐθέλῃ δίκαιος γίγνεσθαι καὶ ἐπὶ δούλων ἀρετὴν εἰς ὅσον δυνατὸν ἀνθρώπων ὁμοιοῦσθαι θεῶ, sic existimandum est de homine justo, sive cum paupertate conflictetur, sive cum morbis, sive aliis, quae videntur mala, quod haec boni aliquid tandem paritura sint, sive viventi, sive mortuo. Non enim unquam negligitur a diis, qui propositum habet juste vivendi ac virtutem colendo, quantum homini possibile est, Deo similis evadendi.* Phercydes Assyrius, cum disputasset de vita post mortem futura, Pythagoram ex athleta in philosophum vertit. Augustinus epist. 3. ad Volusianum, ubi etiam addit, Christum ad capessendam sempiternam salutem venisse hominibus in magisterium et adiutorium, magisterium quidem, ut ea, quae ante dicta sunt utiliter vera, non solum a prophetis sanctis, quia omnia vera dixerunt, veram etiam a philosophis atque ipsis poetis et hujusmodi auctoribus literarum, quos multa vera falsis miscuisse quis ambigat? illius etiam in carne praesentata confirmaret auctoritas propter eos, qui illa non possent in ipsa intima veritate cernere atque discernere. 5) *Ex nostra regeneratione, sanctificatione, peccatorum condonatione, Spiritus sancti in cordibus nostris habitatione etc.* Haec enim beneficia spiritualia et coelestia confirmant nos de secutura glorificatione in vita aeterna. In sacra coena corpore et sanguine Christi pascimur ad vitam aeternam Joh. 6, v. 54. etc. *Ipsae Spiritus reddit testimonium spiritui nostro, quod simus filii Dei et heredes vitae aeternae* Rom. 8, v. 16. et

praegustum quendam futurae felicitatis nobis confert. 6) *A piorum resurrectione*, ideo enim resurgent, ut animae corporibus unitae percipiant vitam aeternam Dan. 12, v. 2. Joh. 5, v. 30. 7) *Ab extremi iudicii administratione*, ideo enim pii *sistentur tribunali Christi*, ut recipiant praemia bonorum, quae per corpus gesserunt 2. Cor. 5, v. 10. 8) *Ex absurdorum consecutione*. Sublata spe vitae aeternae tollitur omnis in adversis consolatio, labefactatur martyr in ipsa morte constantia, evertitur totus Christianismus, subruitur omnis Dei cultus, exstinguitur pietatis studium, homo ipsis brutis statuitur miserior et indignior, quippe quae in hac vita non sunt tot calamitatibus et miseriis subjecta quam homo.

22. 4. *Ex typis et parabolis*. Illorum vero quidam sunt *primarii*, quidam *secundarii*. Primarii sunt duo, 1. *Christi transfiguratio*, 2. *coelestis Hierosolymae praefiguratio*. Transfigurationem Christi describunt Matthaeus cap. 17. Marcus cap. 9. et Lucas cap. 9. Petrus 2. epist. 1, v. 16. in qua picturam coelestis gloriae nobis proponi docent apostoli, Paulus Phil. 3, v. 21: *Christus μετασχηματισθείς corpus nostrum humile, ut fiat σύνμορφος corpori suo glorioso*, et 1. Cor. 15, v. 49: *Sicut portavimus imaginem terreni, sic portabimus etiam imaginem coelestis*; et Johannes 1. epist. 3, v. 2: *Cum apparuerit, similes ei erimus*. Collatio consistit in his membris. 1) *Tempus*. Post dies sex assumit Christus discipulos, videlicet postquam de sua passione fuerat confectionatus et ad crucem tollendam eosdem exhortatus, statim secuta fuit haec transfiguratio, ut ostenderet, se *per passionem intrare in gloriam* Luc. 24, v. 26. ac discipulos in hac via ipsum debere sequi Actor. 14, v. 22. Ut post dies sex Christus coram discipulis transfiguratur, sic exacto huius vitae sextiduo succedet aeternum sabbatum, in quo piorum corpora clarificabuntur. Quid tota haec vita aliud est quam sex dies laboris? illos sequetur quies sabbati et piorum gloria aeterna. Veteres addunt, quod sex dies intermedii designent sex millia annorum, quibus hic mundus durabit, dies septima erit dies iudicii et auspiciu vitae aeternae. 2) *Testes et spectatores*. Assumit Christus ex omnibus discipulis Petrum, Jacobum et Johannem, non quod reliqui a spe gloriae coelestis in transfiguratione proponendae debeant esse exclusi, sed quod hi tres idonei et sufficientes testes gloriae Christi a se conspectae esse poterant. 2. Petr. 1, v. 16. fuimus *ἐπὶ τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος*. Eosdem etiam suae in horto *ἀγῶνίας* testes et spectatores esse voluit Matth. 26, v. 37. Marc. 14, v. 33. Si et nos cupimus aliquando cum Christo in regno coelesti glorificari, simus fideles ejus discipuli, sequamur ipsum, quando nos ad locum *ἀγῶνίας* secum deducit, tollamus crucem nostram, per quam imaginem ejus conformamur Rom. 8, v. 29. *si compatimur, etiam conregnabimus* 2. Tim. 2, v. 12. *συνχοινωνίας ἐν θλίψει* sequitur *συνχοινωνία ἐν τῇ βασιλείᾳ* Apoc. 1, v. 9. Petrus significat saxum ac fortem, qualis est petra, tales simus *per fidei*

Gerhardi loci. IX.

fermitatem; *Johannes* significat gratiosum, tales simus *per seriam caritatem*; *Jacobus* significat subplantatorem, tales simus *per veram pietatem*, quae carnis nostrae vitia supplantemus. 3) *Locus*. Deduxit eos in montem excelsum, quem pii veteres constanter asserunt esse montem Thabor, facta enim haec sunt in Galilaea, jam vero Thabor est altissimus mons Galilaeae, mira rotunditate sublimis, in summitate planitiem viginti sex stadiorum habens teste Josepho lib. 4. de bell. Judaic. cap. 1. Montana illa vocat nos ad coelestia. Si aliquando cum Christo cupimus glorificari, non debemus animis nostris affixi esse rebus terrenis, sed *quaeramus ea, quae sursum sunt* Col. 3, v. 1. corde habitemus in coelo, ubi etiam est *noster thesaurus* Matth. 6, v. 21. et nostrum *πολλύτευμα* Phil. 3, v. 20. Loth servabatur in monte, Sodoma conflagrante Gen. 19, v. 30. sic in extrema totius mundi conflagratione illi solum servabuntur, qui corde suo non adhaeserunt terrenis. In monte Thabor manifestavit sese Christus discipulis post resurrectionem Matth. 28, v. 16. in coelo manifestabit se omnibus electis Joh. 14, v. 21. Johannes in spiritu abducitur in montem magnum et excelsum, cum ipsi coelestis Hierosolyma esset ostendenda Apoc. 21, v. 10. *ex montibus venit nobis auxilium* Psalm. 121, v. 1. ex montibus puta divinae providentiae, misericordiae, omnipotentiae, sapientiae etc. quia coelum, in quo Deus habitat, montibus quasi incumbere videtur. Templum Hierosolymitanum coelestis gloriae typus exstructum erat super montem Moria etc. 4) *Forma*. Μετεμορφώθη a Patre coelesti et a se ipso, non quod essentialis quaedam transmutatio fuerit facta, quia eadem caro, quae postea passionis ignominiam sustinuit, hoc in loco claritatis gloriam percipit, sed quia *species vultus fuit alterata, τὸ εἶδος τοῦ προσώπου ἐγένετο ἕτερον* Luc. 9, v. 29. *splenduit facies ejus sicut sol* Matth. 17, v. 2. Formae igitur facta fuit mutatio, non naturae abolitio, μεταμόρφωσις non μετενοσίτερος, lux divinae majestatis et gloriae in assumpta carne et per eam radios suos exseruit ac per ipsa etiam vestimenta resplenduit, quia *vestimenta ejus facta sunt ὀρθρότερα, splendentia ac rutilantia, candida nimis sicut nix, qualem candorem ac nitorem nullus fullo super terram potuisset illis inducere* Matth. 17, v. 2. Marc. 9, v. 3. *vestitus factus fuit λευκὸς ἑξαστράπτων, fulgura quasi emittens* Luc. 9, v. 29. qualis facies ac vestis tribuitur angelis in resurrectione Christi ap. XX. 313. parentibus, qui ex regione lucis coelestis in has terras venerant Matth. 28, v. 3. Marc. 16, v. 5. Luc. 24, v. 3. Hic vestium candor ab ipsa corporis claritate originem ducebat, perinde ut sol per fenestras lumen infundit ac ignis per crystallum lucem trajicit. Speculum hic videmus claritatis in vita coelesti nobis olim expectandae Dan. 12, v. 3. Matth. 13, v. 43. Phil. 3, v. 21. Apoc. 19, v. 8. etc. Dammati projicientur in tenebras exteriores Matth. 8, v. 12. sed beati habebunt partem sortis sanctorum in lumine Col. 1, v. 12. videbunt enim Deum, qui *inhabitat lucem inaccessibilem* 1. Tim. 6, v. 16. inde eximia lux

in animas et corpora ipsorum redundabit, quae summam gloriam et laetitiam ipsis conferet. Ut enim luce nihil purius, nihil clarius, nihil splendidius, oculis nihil gratius, sic corporum glorificatorum claritas erit purissima, splendidissima, exoptatissima; sed et amicti erunt beati *vestimentis albis*, per quae summa ipsorum puritas denotatur, Apoc. 3, v. 18. cap. 7, v. 13. etc. Neque tamen diversa erit corporum nostrorum substantia, sed duntaxat qualitas, sicut etiam de Christi corpore diximus. 5) *Collocutores*. Apparuerunt illis Moyses et Elias cum Christo loquentes de exitu, quem completurus erat Hierosolymis. Ex coelo Pater coelestis adducit Moysen et Eliam, insignes Veteris Testamenti prophetas, Christus ex his terris in montem illum secum adducit Petrum, Jacobum et Johannem. Haec fuit augustissima et sanctissima societas, qualis etiam erit in vita aeterna, in qua *videbimus Deum a facie ad faciem*, videbimus Christum, videbimus patriarchas, prophetas, apostolos et totum electorum chorum. Moyses et Elias dicuntur apparuisse *ἐν ὄρει*; ergo electi etiam erunt participes claritatis ex corpore Christi refulgentis, sed cum insigni discrimine. Facies Christi splendet sicut sol, qui est rex et dux reliquorum siderum et cuius splendor superat omnes stellas; sic gloria et claritas Christi est plane *ἐξάτερως*, in ipso enim habitat *tota plenitudo deitatis* [et sic etiam divinae claritatis corporaliter Coloss. 2, v. 9. nos participes redemur illius claritatis in tanto, non in toto. Sicut Moyses et Elias colloquuntur cum Christo de exitu, id est de Christi passione et morte; sic in vita aeterna mutuos eisdemque suavissimos sermones conferemus de redemptionis ac salutis mysterio, quod in hac vita non possumus perfecte intelligere, ideo in coelesti academia erit aeterni colloquii et gaudii materia. 6) *Ἐπόμενα*, *consequentia*. Discipuli somno erant gravati, per quem denotatur nostra somnolentia, quod gloriam vitae aeternae non satis digne aestimamus ac meditamur. Fuit hoc infirmitatis humanae, sed gratiae divinae opus fuit, quod Moysen et Eliam, quos nunquam viderant, primo statim intuitu agnoverint, quodque gaudio incredibili perfusi dicunt: *Domine, bonum est hic habitare, faciamus tria tabernacula*; sic in vita aeterna sanctos nunquam antea visos agnosceamus, omnium terrenorum obliviscemur et ineffabili perfruemur gaudio, recepti scilicet in aeterna tabernacula Luc. 16, v. 9. in domum non manufactam aeternam in coelis 2 Cor. 5, v. 1. Sicut etiam lucida nubes obumbrat discipulos, sic Spiritu sancto coelesti illa luce in vita aeterna toti implebimur etc. Cyprianus de resurr. Christi c. 3: *Vestimenta Christi candorem omnem superantia apostolorum hebetare conspectum, sed momentaneus ille decor imaginem non speciem, similitudinem non substantiam, partem non plenitudinem transformationis mirifice explicavit. Dilata est claritatis illius, quam nobis pollicitus est, plenitudo* etc. Chrysostomus epist. 5. ad Theodor. Lapsus: *Ad montem illum oratione pergamus, ubi Dominus transformatus est, contemplemur eum splendentem, sicut resplenduit, quanquam ne sic quidem univer-*

sum nobis futuri seculi splendorem exhibuit, quia fuit, quod tunc apparuit, attemperatio quaedam pro capta nostro, neutiquam accurata rei demonstratio, quod a verbis evangelistae manifestum est. Splenduit, inquit, sicut sol. Ceterum incorruptibilem corporum gloria non tantam lucem demittit, quantum illud corruptibile corpus, neque talem ejusmodi oculi mortales capere sufficiunt. Ad hanc quidem visionem oculi requiruntur incorruptibiles et immortales, verum in monte tum apparuit tantum lucis, quantum ferre potuerunt citra laesionem aciei atque afflictionem oculorum contuentium in illud etc. Gregorius lib. 32. moral. cap. 5: In hac transfiguratione quid aliud quam resurrectionis ultimae gloria nuntiatur? In monte enim vestimenta ejus sicut nix facta sunt, quia in supernae claritatis culmine sancti omnes illi luce justitiae fulgentes adhaerebunt. Beda homil. de transfig.: Octava die Dominus promissam futurae beatitudinis gloriam discipulis manifestat, ut et ostensa coelestis vitae dulcedine cunctorum, qui haec audire possint, corda refoveat et octonario dierum numero verum tempore resurrectionis gaudium doceat esse venturum etc. In montem transfiguraturus sic ascendit, ut ostendat, eos, qui fructum resurrectionis exspectant, qui regem in decore suo videre desiderant, mentis in excelsis habitare etc. Vestimenta Domini res sancti ejus accipiuntur, teste Apostolo, qui dicit: Quicumque in Christo baptizati estis, Christum induistis. Quae videlicet vestimenta Domino in terra consistente despecta aliorumque similia videbantur, sed ipso montem petente novo candore refulgent, qui nunc quidem filii Dei sumus, sed nondum apparuit, quid erimus, scimus autem, quia cum apparuerit, similes ei erimus etc. Unde bene de eisdem vestimentis subditur, qualia fullo non potest facere candida super terram. Nam quia ille hoc loco intelligendus est fullo, quem poenitens psalmista precatur: Amplius lava me ab iniquitate etc. non potest suis fidelibus in terra dare claritatem, quae eos conservata manet in coelis. Damascenus in orat. de transfig.: Octonarius idcirco adhibetur, quia futuri aevi figuram gerit, etenim septem seculis vita praesens concluditur etc. Ut enim ille divinus vere divinarum rerum interpret Dionysius dixit, sic Dominus a perfectis famulis suis conspicietur, quemadmodum in monte Thabor ab apostolis conspectus est etc. Vide ibidem plura.

23. 2. *Coelestis Hierosolymae pictura* ac praefiguratio proponitur Apoc. cap. 21. et 22. Filius Dei, qui Moysi figuram tabernaculi in monte Sinai ostenderat, idem hoc loco Johanni figuram coelestis Hierosolymae per angelum ostendit. Describitur autem 1. appellatio. Vidi sanctam civitatem Jerusalem novam sicut sponsam ornatam viro suo Apoc. 21, v. 2. Civitas sancta vocatur, quia est societas sanctissima civium coelestium et sanctis ac aeternis a Deo regitur legibus. Est in ea civium supernorum perfectissima unio et aeternae increataeque Dei participationis gustatio. Hierosolymae confertur coelestis illa civitas, quia terrena Hierosolyma fuit ejusdem typi. Sponsae comparatur tum ob ardentissimum amorem,

115. quo Christus coelestis illius Hierosolymae cives complectitur, et quo ipsi vicissim ei adhaerent; tum ob gaudia coelestium nuptiarum, in quae introducet; tum ob ornatum et decorem virtutum, immortalitatis, claritatis etc. 2. *Origo.* De coelo a Deo descendere dicitur, ut divina et coelestis ejus origo designetur. Augustinus lib. 20. de civit. Dei cap. 17: *De coelo descendere ista civitas dicitur, quoniam coelestis est gratia, qua Deus eam fecit; et de coelo quidem ab initio sui descendit, ex quo per hujus seculi tempus gratia Dei desuper veniente per lavacrum regenerationis in Spiritu sancto misso de coelo subinde cives ejus accrescunt. Sed per iudicium Dei, quod erit novissimum per ejus Filium Jesum Christum, tanta ejus et tam nova de Dei munere claritas apparebit, ut nulla remaneant vetustatis vestigia, quandoquidem et corpora ad incorruptionem atque immortalitatem novam ex vetere corruptione atque mortalitate transibunt.* Descendit autem in visione tantum, ut Johanni ostenderetur, quia in coelo perpetuo manebit. 3. *Structura ipsa*, ad quam pertinet ejus tum materia, tum forma. Materia statuuntur gemmae, aurum, margaritae etc. quia nos nihil pretiosius et carius aestimamus. Quae a nobis in hac vita aestimantur pretiosissima et pulcherrima, illis Deus velut rudi quodam carbone utitur, quo gloriam coelestis Hierosolymae utcumque nobis adumbrat. Forma est quadrata, quae pulcherrima, capacissima, firmissima, sed de his paulo specialius agendum. Pertinent igitur ad structuram hujus civitatis 1) *situs.* Sustulit me in montem magnum et excelsum et ostendit mihi civitatem sanctam Apoc. 21, v. 10. Denotatur ejus firmitas, quia fundata est super petram immobilem, quae est Christus 1. Cor. 10, v. 4. *Fundamenta ejus in montibus sanctis, non commovebitur* Psalm. 87, v. 1. 2) *Claritas.* Magnum urbi conciliat decus, si in loco montano et illustri sita aëre salubri ac luce fruatur perpetua, unde commendatur civitas super montem posita Matth. 5, v. 14. Coelestis illa civitas habet claritatem Dei v. 11. ornata est coelesti et divina claritate, sic enim exponitur v. 23: *Civitas non eget sole nec luna, ut luceant in ea, nam claritas Dei illuminabit eam, et lucerna ejus est Agnus. Lumen ejus, ὁ φωστὴρ, lumen ex ea resplendens, simile est lapidi pretioso tanquam lapidi jaspidi crystallizanti* v. 11. per hanc gemmam pellucidam ac viridem, ad spectu jucundam intelligitur coelestis claritas, lux, gloria et majestas, itemque vigor et pulchritudo illius civitatis. 3) *Murus.* Habebat murum magnum et altum v. 12. Denotatur inexpugnabilis Dei protectio et civitatis securitas, quod nihil periculi ei imminet ab hostibus. Deus ipse circa eam est murus igneus Zach. 2, v. 5. *Habet hic murus fundamenta duodecim, et in ipsis nomina duodecim apostolorum Agni* v. 14. Unicum est ecclesiae fundamentum Christus 1. Cor. 3, v. 11. apostoli dicuntur fundamenta ratione doctrinae de Christo, quam praedicaverunt, et super quam ecclesia est exstructa Matth. 16, v. 18. Ephes. 2, v. 20. Observa etiam, quod unicus duntaxat fuerit murus. Templum Ezechielii ostensum

triplici cingebatur muro, quia ecclesia militans triplici indiget protectione, videlicet divina, angelica et humana, sed triumphans divina tantum protectione erit secunda. 4) *Portae.* Habebat portas duodecim v. 12. Per has intelligi possunt duodecim patriarchae Veteris Testamenti, filii scilicet Jacobi, a quibus populus Israëliticus est progenitus ac per eosdem propagatus, sicque ingressum in coelestem Hierosolymam mediante circumcisionis sacramento accepit, xx. 316. ac duodecim apostoli Christi, per quos ecclesia Novi Testamenti spiritualiter genita, et quorum fidem, doctrinam et exempla sequendo in hanc civitatem introimus. In portis habebat angelos duodecim additos huic civitati custodes ac vigiles Psalm. 34, v. 8. et nomina singulis portis inscripta, quae sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israël, per quas tota electorum multitudo intelligitur Apoc. 7, v. 4. quae cum angelis familiariter conversabitur, erunt enim συμπολίται. Ab oriente erant portae tres, ab aquilone portae tres, ab austro portae tres et ab occasu portae tres v. 13. Ideo autem portae hujus civitatis respiciunt quatuor mundi plagas, quia ab oriente et occidente venient, qui cum Abrahamo, Isaaco et Jacobo in regno coelorum recumbent Matth. 8, v. 11. et Christus electos suos colliget a quatuor ventis Matth. 24, v. 31. 5) *Figura.* Civitas in quadro posita est, et longitudo ejus tanta est, quanta et latitudo, et longitudo et altitudo et latitudo ejus aequalia sunt v. 16. Figura illa quadrata signum est perfectionis, nihil obliqui vel curvi in civitatis hujus incolis deprehenditur, sed omnia erunt τέταρα. Potest etiam figura quadrangularis ad pulchritudinem ac stabilitatem hujus civitatis accommodari. Omnes beati erunt stabiles ac firmi in Deo, ut nec averti, nec concuti, nec felicitate sua excidere possint. 6) *Quantitas.* Angelus, qui loquebatur mecum, habebat mensuram arundinem auream, ut metiretur civitatem et portas ejus et murum v. 15. et mensus est civitatem arundine per stadia duodecim millia v. 16. Sicut ecclesia militans in hac vita aedificatur juxta regulam ac gnomona verbi, ut omnia sint apta et conformia; sic ecclesia triumphans erit mensurata, h. e. perfecte conformis divinae voluntati. Longitudo cujusque lateris habebat duodecim mille stadia, h. e. ultra trecenta milliaria Germanica, cumque civitas in quadro fuerit et longitudo ejus fuerit tanta, quanta et latitudo, ex eo intelligitur, quod ambitus ejus complexus fuerit plura quam mille ducenta milliaria Germanica. Denotatur hujus civitatis amplitudo, quod non sit defuturus habitatoribus locus, quod non sint compingendi in angusta gurgustia, sed amplissima habituri sint palatia, quia in domo Patris coelestis mansiones multae Joh. 14, v. 2. Quia vero spatium civitatis hic descriptum consueti urbium spatia plurimum excedit, ideo hac descriptionis parte insinuat, quod electorum patria omnem viatorum habitationem incomparabili capacitate transscendat. Aequalitas longitudinis, latitudinis et altitudinis cubi formam repraesentat, ac proinde stabilitatem, firmitatem ac perpetuitatem

triumphantis ecclesiae denotat. Mensura muri secundum spissitudinem fuit centum quadraginta quatuor cubitorum juxta mensuram hominis, quae et etiam angeli v. 17. h. e. tales cubiti intelligantur, quales sunt hominis a cubito usque ad extremitatem digiti, qua etiam angelus in forma hominis Johanni apparet hic fuit usus. Spissitudo ista muri securissimam hujus civitatis custodiam denotat, quod ab hostibus nec transscendi, nec expugnari possit. 7) *Materiae*, ex qua exstructa est, *pretiositas*. *Structura muri erat jaspis, ipsa vero civitas aurum mundum simile vitro mundo* v. 18. hoc est muri ex jaspide et pavementum urbis erat ex auro puro, *platea civitatis aurum mundum tanquam vitrum pellucidum* v. 21. *Aurum mundum* denotat puritatem, sinceritatem ac

XX. 317. sanctitatem electorum, et quia pellucidum est, ideo eorum etiam claritatem exprimit. Fulgebit in beatis caritatis fervor et coelestis sapientiae splendor, erunt toti pellucidi, intus ac foris divinae lucis participatione repleti. Aurum, h. e. divitias mundi in hac vita, per contemptum terrenorum calcarunt, ideo in coelesti vita introducentur in ejusmodi civitatem, cujus pavementum est ex auro, h. e. in qua aurum nihili aestimatur prae coelestium divitiarum copia et abundantia. In hac vita per spinas ac vepres calamitatum ambularunt, tunc vero via auro erit strata, in qua incedent. Gregorius lib. 18. moralium cap. 27: *Appellatione auri in sacro eloquio aliquando splendor supernae civitatis accipitur. Aurum namque, ex quo civitas illa constat, simile vitro dicitur, ut per aurum clara et per vitrum perspicua designetur. Auri quippe metallum novimus potiori metallis omnibus claritate fulgere, vitri vero natura est, ut extrinsecus visu pura, intrinsecus perspicuitate perluceat. In alio metallo quidquid intrinsecus continetur, absconditur; in vitro vero quilibet liquor qualis continetur interius, talis exterius demonstratur et, ut ita dixerim, omnis liquor in vitreo vasculo clausus patet. Quid igitur aliud in auro vel vitro accipimus nisi illam beatorum civium societatem, illam supernam patriam, illam beatorum civium societatem, quorum corda sibi invicem et claritate fulgent, et puritate translucent? Quia enim omnes sancti in aeterna beatitudine summa claritate fulgebunt, instructa auro dicitur; et quoniam ipsa eorum claritas sibi invicem in alternis cordibus patet, et cum uniuscujusque vultus ostenditur, simul et conscientia penetratur, hoc ipsum aurum simile vitro mundo esse memoratur. Ibi quippe uniuscujusque mentem alterius oculis membrorum corpulentia non abscondet, sed patebit animus, patebit corporalibus oculis, ipsa etiam harmonia corporis etc.* Pergit Johannes in symbolica descriptione: *Fundamenta muri civitatis omni lapide pretioso erant ornata* v. 19. h. e. ordines lapidum in fundamento muri erant variis ac pretiosis gemmis ornati. *Fundamentum primum jaspis, secundum sapphirus, tertium chalcidonium, quartum smaragdus, quintum sardonius, sextum sardius, septimum chrysolithus, octavum beryllus, nonum topazius, decimum chrysoprasus, undecimum hyacinthus, duodecimum amethystus* v. 19. et 20.

Denotantur varia et insignia Spiritus sancti charismata, quibus apostoli et omnes electi in vita aeterna erunt exornati. *Jaspis* gemma viridis et pellucida, aspectu grata et jucunda, quin et oculos confortans denotat *caritatem* Deo et hominibus gratam; *sapphirus* coeliformem colorem habens, corpus vegetans ac radiis solaribus tactus ardentem ex se mittens fulgorem, significat *donum sapientiae*, quod angelicis mentibus pios comparat ac vires animae in Deo defigit; *chalcidonium* est pallidi coloris et fortissimae resistentiae, ita ut in eo quis sculpere queat, significat *donum intellectus*, quo ea, quae fidei sunt, in coelesti patria perfecte intelligentur, interim quia ea, quae fidei sunt, nullus intellectus creatus plane et plene comprehendit, ideo donum intellectus quasi pallenti lapidi comparatur; *smaragdus* eximiae est viriditatis ac pulchritudinis, denotat *donum consilii*, quod in se decorum erga alios se diffundit; *smaragdus* resistit morbo comitiali, sic donum consilii contra peccati ruinam efficax est; *sardonius* denotat *donum fortitudinis*, dicitur enim illa gemma pudicum et humilem efficere; *sardius* rubei coloris timorem pellens et gaudium pariens *scientiae donum* designat; *chrysolithus* aurei coloris et arduentes scintillas diffundere visa timoresque nocturnos depellens *pietatis donum* designat; *beryllus* eximiae claritatis gemma caeruleum colorem admixtum habens, faciem invictum in bello et mitem, est *donum timoris*; *topazius* gemma regibus carissima contra iram et lunaticam passionem valens est *donum justitiae*; *chrysoprasus* viridis coloris et hinc inde quasi aureis guttulis distinctus, contra lepram valens est *donum prudentiae*; *hyacinthus* caerulei coloris et cum facie coeli mutatur, dat membris vigorem etc. est *virtus patriae*; *amethystus* triforini ornatur colore, roseo, violaceo et purpureo, designat *castitatem*, quae est virginum, viduarum et conjugatarum. *Duodecim portae duodecim margaritae, et singulae portae erant ex singulis margaritis* v. 21. *Margaritae candidae et pellucidae* denotant candorem lucis aeternae, quo incolae hujus civitatis fulgebunt. Sed praestat in generali applicatione persistere, quod scilicet per pretiosas illas gemmas, aurum, margaritas etc. gloria vitae aeternae et copia coelestium bonorum nobis adumbretur, quam ad specialem cujusque gemmae explicationem descendere. Andreas Caesariensis in comm. Apoc. 21. cap. 66: *Cum una similitudine exacta coelestis illius civitatis censu plenaeque omnium bonorum ejusdem notitia tradi non possit, sed ad eam rem variis opus sit exemplis et similitudinibus, propterea civitatis illius plures crystallo auroque mundo assimilant, quo hinc quidem ejus praestantiam colorisque elegantiam colligamus, inde vero ejus munditiam et claritatem, quae duo apud nos in unum convenire haud facile solent.* Potest etiam haec structura portarum accommodari ad ministerium evangelii, quod unioni pretioso comparatur Matth. 13. v. 46. ut enim per portam in gredimur civitatem, sic per ministerium evangelii in ecclesiam tum militantem, tum triumphantem introducimur. 8) *Templum. Non vidi in ea templum*

dominus enim Deus omnipotens templum illius est Agnus v. 22. In futuro seculo non opus erit materiali quodam templo, in quo instituatur conventus ecclesiastici, praedicetur verbum et administrentur sacramenta, quia sublatum erit ministerium ecclesiasticum, nullo amplius opus erit doctore externo, omnes electi erunt θεοδιδάκτοι, videbunt Deum a facie ad faciem, ac tradet Christus regnum Dei Patri, h. e. modum, quo ecclesiam in hac vita gubernavit, valebit ac fidei succedet visio, spei fructio etc. Nec amplius locus erit visibilibus et externis signis, per quos Deus populo suo in Vetere Testamento sese manifestavit, per templum scilicet et arcam foederis, sed Deus coram intuendum se exhibebit.

24. Atque haec erit structura coelestis Hierosolymae. Quinam vero erunt illius cives et incolae, de jam 4. loco sequitur: *Ecce tabernaculum Dei in hominibus, et habitabit cum eis, et ipsi populus eius erunt, et ipse Deus cum eis erit eorum Deus* apoc. 21, v. 3. Ergo 1) quod primum est, proponitur civium illorum descriptio, non solum angeli sed etiam homines erunt in illa civitate, in quibus etiam quibus Deus habitabit, nec transitorium aliquod, sed perpetuum et aeternum tabernaculum in eis sibi riget. Num vero omnes omnino homines in eam introducentur? minime vero, quia non intrabit in eam aliquid coinquinatum, aut abominationem faciens et mendacium, nisi qui scripti sunt in libro vitae Agni v. 27. h. e. soli electi. In hac vita in externo militantis ecclesiae coetu sanctis mixti sunt hypocritae, sed in die iudicii fiet separatio, postquam soli electi per fidem libro vitae Agni inscripti coelestis Hierosolymae cives erunt. Idem denotantur per duodecim tribus Israel, quorum nomina dicuntur portis inscripta v. 12. intelliguntur enim spirituales Israelitae, quos apostolus vocat *Israel Dei* Galat. 6, v. 16. *Judaeos in abscondito* Rom. 2, v. 29. *filios promissionis* Rom. 9, v. 8. *qui insistent vestigiis fidei Abrahae*, sive spirituales ejus redduntur filii Rom. 4, v. 12. Gentiles siquidem ab ingressu hujus civitatis non esse exclusos patet ex v. 24: *Ambulabunt gentes, quae servatae fuerunt in lumine ejus, et reges terrae afferent gloriam suam et honorem suum in illam*, h. e. qui ex gentibus ad verum Deum Israelis conversi Christum Salvatorem fide amplexi sunt, illi coelestem Hierosolymam una cum piis Israelitis ingredientur. Quod vero *reges terrae gloriam suam in eam dicuntur allaturi*, non habet hunc sensum, quod coelestis Hierosolymae gloria futura sit mundana, terrena, transitoria, qualis est regum hujus seculi, illud enim conditioni ac statui regni coelestis prorsus repugnat, sed symbolice significatur, quod in ea sit omnium bonorum copia et abundantia, ac si in eam omnes reges terrae omnes suos thesauros contulissent. Significatur etiam, quod omnes reges et magistratus, qui Christo nomen dederunt et ecclesiae militantis pomoeria dilatare studuerunt collatis eam in rem bonis regnorum suorum, in coelesti gloria prae reliquis fulsuros etc. Describuntur insuper coelestis Hierosolymae incolae hoc

modo, quod vicerint v. 7. h. e. quod in hac vita tentationibus diaboli, concupiscentiis carnis, vanitatibus mundi etc. spiritus robore restiterint, quod pro fide semel tradita fortiter decertarint Jud. v. 3. nec ullis vel prosperis, vel adversis a Christo se abduci passi fuerint etc. Item quod fecerint mandata Christi Apoc. 22, v. 14. hoc est, quod in Christum crediderint et fidem per dilectionem exseruerint 1. Joh. 3, v. 23. Quid vero fiet de reliquis, qui ab ingressu coelestis Hierosolymae excludentur? cap. 21, v. 8: *Timidis et incredulis et execratis et homicidis et fornicatoribus et veneficis et idololatriis et omnibus mendacibus pars illorum erit in igne et sulfure, quod est mors secunda*, cap. 22, v. 15: *Foris canes et venefici et impudici et homicidae et idolis servientes et omnis qui amat et facit mendacium*. 2) Civium status et conditio. Ea vero erit felicissima, laetissima et pacatissima. Deus cum illis habitabit, erunt populus Dei cap. 21, v. 3. ab illo honorem, gloriam, laetitiam, protectionem et omnia, quae excogitari vel desiderari possunt bona, percipient, absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum v. 4. non quod lacrymas emissuri sint, quia statim additur, *mors ultra non erit, nec luctus nec clamor nec dolor erit ultra*, h. e. nihil quidquam erit, quod eis molestiam creare vel dolorem in illis excitare possit, sed quod largissima et uberrima consolatione perfundendi sint pro omnibus, quae in hac vita sustinuerunt, adversis ab illo, qui dicit, *prima abierunt* v. 4. *ecce ego nova facio omnia* v. 5. *novum scilicet coelum, novam terram* v. 1. *novum regnum, nova gaudia, novum statum etc.* Qui vicerit, possidebit illa omnia, et ero illi Deus, et erit mihi filius v. 7. Ergo beati introducentur in plenissimam coelestium bonorum possessionem, erunt dilecti Dei filii et heredes omnium. *Portae civitatis*, **xx. 320.** in quam recipientur, non clauduntur per diem, nox enim non erit illic v. 25. nihil periculi a quoquam hostium erit metuendum, ideo portae semper erunt apertae, erit etiam una dies perpetua omnes tenebras et omnem dierum ac noctium vicissitudinem excludens, quia Deus ipse, qui est lux indeficiens et aeterna, eam illuminabit. Omne maledictum non erit amplius cap. 22, v. 3. hoc est nullus in illa civitate habitabit, qui sit Deo exosus et ipsius ore maledictus, sed omnes erunt dilecti filii, nihil quidquam in ea erit, quod Deus abominetur. *Thronus Dei et Agni in illa erit* versu eodem, hoc est Deus et Christus regnabunt in ea in aeternum, cujus cives et incolae, Christi vero subditi erunt beati, in quibus Deus suum habebit thronum, suum domicilium, suum habitaculum perpetuum. *Nomen ejus erit in frontibus eorum* v. 4. h. e. omnibus notum et manifestum fiet, quod sint Dei filii, Christi fratres et coheredes, Spiritus sancti templa, *nunc filii Dei sumus, sed nondum apparuit, quid futuri simus* etc. 1. Johan. 3, v. 2. In Vetere Testamento laminae sacerdotis inscriptum erat *Sanctitas Domini*; in vita aeterna omnes erunt Dei sacerdotes nomen et gloriam ejus in frontibus suis portantes. *Nox ultra non erit, et non egebunt lumine lucernae neque lumine solis, quoniam Do-*

minus Deus illuminat illos v. 5. depulsis ignorantiae, erroris, peccatorum et calamitatum tenebris luce perfectae θεωρωσις, justitiae ac laetitiae perfruentur in aeternum. Lumen lucernae est doctrina Veteris Testamenti, lumen solis est doctrina Novi Testamenti, illa non amplius per ministerium verbi in vita aeterna tradetur, sed lumini gratiae succedet lumen gloriae, lumini fidei succedet lumen visionis. 3) Civium actiones. Servient Deo et Agno Apoc. 22, v. 3. cultum perfectissimum et purissimum Deo praestabunt, aeternis laudum encomiis eum glorificabunt et ad nutum voluntatis divinae omnes actiones suas conformabunt. Videbunt faciem ejus v. 4. non amplius per speculum in aenigmate, sed a facie ad faciem eum intuebuntur 1. Cor. 13, v. 12. perfecte eum cognoscent, ex qua cognitione perfectus Dei amor orietur. Regnabunt in secula seculorum v. 5. erunt victores mortis, diaboli, inferni et omnium hostium, fruentur plenissima ac pacatissima libertate, erunt reges in novo coelo ac nova terra etc. 4) Civium cibus ac potus. Sitienti dabo de fonte aquae vivae gratis Apoc. 21, v. 6. hic fons aquae vivae est ipse Deus fons omnis boni, omnis laetitiae, omnis consolationis, qui potabit electos torrente voluptatis Psalm. 36, v. 9. ex hoc fonte qui bibit, non sitit in aeternum Johan. 4, v. 14. Hic est ille fons, ex quo promanat fluvius coelestis, de quo Apoc. 22, v. 1. sequitur: Et ostendit mihi fluvium purum aquae vivae, splendidum tanquam crystallum, procedentem de sede Dei et Agni in medio plateae ejus. Fluvius ille purus est symbolum Spiritus sancti, qui a Patre et Filio procedit Johan. 7, v. 38. qui uberrimis suis donis velut flumine quodam coelestem Hierosolymam irrigabit et exhilarabit, hi sunt rivuli fluminis, qui lactificant civitatem Dei, sanctas habitationes Altissimi Psalm. 46, v. 5. qui largissimum flumen consolationis et omnium bonorum copiam secum deferunt Ezech. 47, v. 1. Et ex utraque parte fluminis lignum vitae offerens fructus duodecim, per menses singulos reddens fructum suum, et folia ligni ad sanitatem gentium Apoc. 22, v. 2. Quemadmodum in paradiso terrestri constituta erat arbor vitae vegetas hominis vires conservare potens; sic in paradiso coelesti erit lignum vitae diversos bonorum et gaudiorum fructus afferens. Lignum illud vitae Christus est, a quo promanant universa, quae ad plenam et perfectam electorum felicitatem pertinent. Ibi electi de puro sapientiae fonte bibent et de puro caritatis lacte vivent. Duodecim fructus, quos lignum vitae singulis duodecim mensibus novos profert, hi sunt: Sanitas absque infirmitate, juvenus sine senectute, satietas sine fastidio, libertas sine servitute, pulchritudo absque deformitate, impassibilitas sine dolore, abundantia sine indigentia, pax sine perturbatione, securitas absque timore, cognitio absque ignorantia, gloria sine ignominia, gaudium sine tristitia, Bonaventura in diaet. salut. tit. 10. cap. 4. Fructus illi veram et aeternam animae ac corporis sanitatem afferent ac singulis mensibus renovabuntur, quia coelestium bonorum nulla unquam satietas aut

fastidium electos capiet, sed omnia erunt illis quasi subinde nova et proinde singulariter grata. Adit in coelesti paradiso arbor vitae, sed non erit arbor scientiae boni et mali, quia electi in bono erunt confirmati, ut non possint amplius peccare ac perceptis bonis excidere, ideo etiam mors non erit amplius nec culpa nec miseria nec naturae.

25. 2. Typi secundarii ac parabolae minus principales sunt complures. 1) Coeli et terrae creatio. Coelestis Hierosolyma vocatur coelum novum ac terra nova Esa. 65, v. 17. cap. 66, v. 22. 2. Petr. 3, v. 13. Apoc. 21, v. 1. quia coelum illud, quod intuemur, ac terra, cui insistimus, praeludium aliquod futurae gloriae ac aeternorum bonorum nobis exhibet. Coelum lucem nobis praestat, terrae fructibus alimur; sic in novo coelo ac nova terra lux et cibus electis abunde suppetet. Coeli ac terrae opificio nihil pulchrius, unde Graeci illud vocant *κόσμος* ab ornato; sed longe pulchrius ac praestabilius erit novum illud coelum ac nova terra. Sicut coelum et terra initio quasi rudia corpora fuerunt, priusquam lux esset addita; ita pii illam imaginem rudem in se habent, quam Deus perficiet in novissimo die in iis, qui verbo crediderunt, Lutherus in enarr. cap. 1. Gen. Coelum et terra testantur de divina omnipotentia, sapientia, bonitate, majestate etc. at longe clarius et luculentius testimonium de ea feret novum coelum et nova terra, quam expectamus. 2) Septenarius numeri perfectio. In descriptione septimae diei hexaëmeri creationis, in qua Deus dicitur *requiescere* Gen. 2, v. 2. non fit mentio vesperae; sic post sex mundi millenarios dies vitae aeternae sine fine durabit, quia *nox ultra non erit* Apoc. 22, v. 3. Enoch patriarcha septimus non moritur, sicut reliqui priores, sed anima et corpore vivus in coelum transfertur Gen. 5, v. 22. epist. Jud. v. 14. sic per sex millenarios in mundo mors dominabitur, sed septimo millenario appropinquante devicta erit mors, et electi, anima et corpore glorificati, in vita aeterna *semper cum Domino erunt* 1. Thess. 4, v. 17. Septimo die concidunt Hierichuntis moenia Jos. 6, v. 15. sic septimo millenario mundi corruet aedificium. Septimus quisque annus erat annus quietis in populo Israëlítico et post septies septem annos sequebatur *jubilatus* Levit. 25. septimo mense celebrant Israëlites *festum tabernaculorum et propitiationis* Levit. 16, v. 29. sex hydriae positae erant, in quibus aqua commutabatur in vinum Joh. 2, v. 6. hora septima sanabatur filius reguli Joh. 4, v. 52. haec et similia pii veteres applicant ad vitam aeternam, in qua post exactos sex millenarios mundi sequetur aeterna quies, perfecta sanitas, festum jubilationis, vinum laetitiae et consolationis etc. 3) Sabbatum. Gen. 2, v. 2: *Deus requievit die septimo et benedixit diei septimo et sanctificavit illum*. Fuit illud sabbatum typus aeterni illius sabbati in coelis, in quo electi anima et corpore a peccatis, calamitatibus et miseriis hujus vitae requiescent, Deus in illis et ipsi in Deo requiescent. Esa. 66, v. 23: *Erit sabbatum ex sabbato*. Hebr. 4, v. 6: *Superest, introire quos-*

dam in requiem; v. 9. proinde relinquitur sabbatismus populo Dei. In sabbato non inveniabant Israëlitarum manna; sic in vita aeterna cessabit ministerium verbi. Origenes homil. 23. in Num.: *Ultra hunc mundum est veri sabbati observatio.* Chrysostomus homil. 6. in epist. ad Hebr. dicit, tres esse quietes, unam sabbati, in qua Deus quievit ab operibus suis; secundam Palaestinae, in quam ingressi Judaei erant, quieturi a multa afflictione et laboribus; tertiam, quae vere est quies, nempe regnum coelorum, quam assecuti vere quiescunt a laboribus et afflictionibus. Hesychius lib. 6. in Lev. c. 19: *Docere Judaeos de intelligibili requie et fine mundi volens, quia illo tempore impossibile est cibum conquirere vel operari, nec circa corporale aliquid occupari, talia eis dicere Moysen praecipit: Sabbata hodie Domino, non invenietis illud in agro. Non sabbatum sed sabbata, quia intelligibilis requies non ab uno quodam, sed ab omnibus carnalibus vacationem alienationemque possidet.* Radulphus Flaviacensis lib. 16. in Levit. cap. 1: *Triplex est sabbati figura, nam in praesenti vita dupliciter observatur, in futuro autem sabbatum sabbatorum Deo promittente speratur. Erit enim tunc, ut Esaias testatur, mensis ex mense, sabbatum ex sabbato. In mense siquidem fiet dierum collectio, dies autem virtus intelligitur, sicut et peccatum nox. Quantumcunque ergo justus, dum hic vivit, virtutibus abundet, illi tamen virtutum plenitudini non valet aequari, cum replebimur in bonis domus Dei, quia mensis illic erit ex mense, id est a mensium ceterorum exceptus numero et omnem vitae praesentis transcendens profectum sanctitatis perfectio. Erit et sabbatum ex sabbato, quia sanctorum quies hic inchoatur, illic vero qualibet ex parte perficitur.* 4) *Paradisus.* Hortum paradisiacum, qui homini ante lapsum praebuit domicilium, fuisse typum vitae aeternae colligitur ex appellatione paradisi eidem attributa Luc. 23, v. 43. 2. Cor. 12, v. 4. Apoc. 2, v. 7. Paradisus erat omnis pulchritudinis, omnis laetitiae et voluptatis promtuarium universae sensibilis venustatis intelligentiam excedens Damascenus lib. 2. orth. fid. cap. 11. sed paradisus coelestis erit longe pulchrior, in illo enim liberi erimus a peccato, securi a morte, nulla creatura nobis nocebit, sed ex omnibus summam percipiemus voluptatem, familiariter cum Deo et angelis colloquemur, edemus de ligno vitae, bibemus de fluvio aquae vivae, splendido tanquam crystallo, procedente de sede Dei et Agni Apoc. 2, v. 7, cap. 22, v. 1. etc. Quorum omnium typus in terrestri paradiso primis parentibus fuit propositus. Voluit enim Deus, ut in terris esset aliquod corporeum et adspectabile, quod incomparabilem paradisi coelestis pulchritudinem homini adumbraret. Sed cum homo per peccatum in se ipso destrueret paradisu animae internum, Deus a terreno et coelesti paradiso ipsam expulit, a quo etiam aeternum fuisset exclusus, nisi per sanguinem Christi aperta fuisset porta coelestis paradisi, per quam latronem in cruce immittit. 5) *Arbor vitae in paradiso* Genes. 2, v. 9. Per eam symbolice

significatam fuisse beatam et immortalem in coelo vitam, quam Deus Adamo promiserat, si praeceptis ejus obsequens mansisset, colligitur ex Prov. 3, v. 18. Apoc. 2, v. 7. et cap. 22, v. 2. quinimo fuit lignum illud vitae non modo symbolum, sed etiam pignus et arrha vitae aeternae, cujus intuitu primi homines confirmabantur, se aeternae beatitudinis fore participes, si in sancta erga Deum obedientia perstiterint. Confer dicta superius §. 14. 6) *Arca Noe* requiescens in montibus Ararat Gen. 8, v. 4. Gregorius in epistol.: *Arca cessante diluvio in monte requievit, quia vitae hujus corruptione cessante cum maiorum operum fructus transierint, in coelesti patria ecclesia velut in celso monte requiescet.* 7) *Tabernaculum.* Illud fuisse vitae aeternae typum, colligitur ex Psalm. 84, v. 1. Luc. 16, v. 9. Psalm. 15, v. 1. Apoc. 21, v. 3. Tabernaculum Mosaicum propter pelles hyacinthinas ipsum cooperientes coelum e longinquo adspicientibus repraesentabat, ut auctor est Josephus lib. 3. antiquit. cap. 7. jure igitur optimo coelestis gloriae symbolum censetur, quod ipsum ostendit sacra supellex tabernaculi. 1) *Per arcam foederis* denotatur sacrosancta Trinitas, cujus beata visio electis in vita aeterna continget. In arca erant tabulae legis, urna aurea cum manna et baculus froundens Aaronis; in coelo Deus Pater, qui nos sanctissimis suis legibus gubernat; Filius, qui est panis vitae, verum et coeleste manna, quod de coelo descendit et dat vitam mundo Joh. 6, v. 33. quo electi in aeternum satiabuntur Apoc. 2, v. 17; Spiritus sanctus, qui perpetuis et aeternum virentibus charismatibus nos replebit et in hac vita per ministerium evangelii nos ducit. *Caritas ibi erit lex, Filius Dei erit rex, modus aeternitas.* 2) *Per propitiatorium* exprimitur Christi Salvatoris bonitas, qui gratiam Dei et vitam aeternam nobis promeritus est Rom. 3, v. 25. Ex propitiatorio Deus responsa dabat; sic in vita aeterna familiarissime cum Deo loquemur. 3) *Per Cherubin* significatur beatissima sanctorum angelorum societas, erimus enim ἱεράγγελοι Matth. 22, v. 30. ac unum cum illis constituentes chorum aeternis laudum praeconiis Deum concelebrabimus. 4) *Per altare* denotatur devotionis sanctitas, erimus enim *sacerdotes Dei* Apoc. 1, v. 6. *offerentes quotidie fructum laborum nostrorum, hostiam scilicet laudis* Hebr. 13, v. 15. In sanctum sanctorum solus summus sacerdos ingredi poterat, sed Christus per passionem suam in coeli sanctuarium ingressus Hebr. 10, v. 19. hanc gratiam et gloriam nobis promeruit, ut in vitae aeternae adyta pateat nobis aditus. 5) *Per candelabrum* denotatur beatae visionis claritas 1. Cor. 13, v. 12, *claritas Domini illuminabit* coelestem Hierosolimam, et *lucerna ejus erit Agnus* Apoc. 21, v. 23. Triplex visio exhilarabit electos: *corporalis*, qua Christi humanitatem; *spiritualis*, qua angelorum subtilitatem; *intellectualis*, qua superbenedictam Trinitatem videbunt. 6) *Per mensam* intelligitur beatae fruitionis satietas, quia edent de fructibus ligni vitae, qui singulis mensibus renovabuntur Apoc. 22, v. 2. 7) Denique per *ligna sittim* imputribilia,

ex quibus tabernaculi supellex erat fabrefacta, denotatur in omnibus bonis indeficiens aeternitas, quod beatorum gloria corruptionis omnis expers, adeoque in eodem semper statu in omnem aeternitatem firmissima sit mansura. Septima enim illa dies nec vesperam, nec noctem habebit Apoc. 22, v. 5. Procopius in comm. cap. 5. Genes.: *Interius tabernaculum dicitur locum, qui supra coelum vel firmamentum frequentatur. Pontificem summum vel primum nominat Christum, quod hic primus in hoc adscenderit et nobis primam istam habitationem aperuerit* etc. Quidam tamen per tabernaculum utpote portatile ac de loco in locum translatum malunt intelligere ecclesiam militantem, quae in hac vita est ambulatoria, nulli certo loco affixa; per templum vero Hierosolymitanum utpote fixum ecclesiam triumphantem, quae in vita aeterna erit immobilis et perpetua. Multa significabant ecclesiam militantem et triumphantem, desertum et terra promissionis, tabernaculum in deserto laboris et templum in loco pacis, sanctum et sancta sanctorum, altare holocausti et thymiamatos etc. sed nulla cum absurditate conjunctum, si unus idemque typus diversimode applicetur ac proinde tabernaculum et militantis et triumphantis ecclesiae figura statuatur, praesertim quia pii ex ecclesia militante transferuntur in triumphantem, sicut vasa sacra ex tabernaculo olim transferebantur in templum Hierosolymitanum. 8) Exod. 15. Israëlitae post aquarum amaritudinem perveniunt ad Helim, ubi erant duodecim fontes aquarum et septuaginta palmae. Hoc Ambrosius accommodat ad statum piorum, praesertim martyrum in futura vita, sic enim scribit serm. 24: *Est palma martyribus suavis ad cibum, umbrosa ad requiem, honorabilis ad triumphum, semper virens, semper vestita foliis, semper parata victoriae, atque ideo non marcescit palma, quia non marcescit martyrum victoria, juxta illud, Justus ut palma florebit.* 9) Manna. Apoc. 2, v. 17: *Vincenti dabo manna absconditum.* Manna significat donum praeparatum, sic regnum coelorum paratum est electis ab aeterno ut gratuitum donum Matth. 25, v. 34; manna coelitus depluebat, vita aeterna est donum coeleste et supernaturale; manna erat saporis mellei dulcissimi, at quid vita aeterna suavius ac dulcius excogitari potest? Sicut gomor cum manna in tabernaculo asservabatur Exod. 16, 32. Hebr. 9, v. 4. sic aeternae vitae bona piis in coelo asservantur 1. Petr. 1, v. 4. Qui in septimannae sextiduo non collegerat manna, in septimo nihil inveniebat; sic in hac vita per fidem in Christum aeternae vitae hereditas acquirenda, qua in parte qui negligens exstiterit, in die judicii nihil gratiae ac vitae inveniet. 10) Annus jubilaeus. Is celebrabatur in fine septem hebdomadarum annorum, h. e. post exactos septies septem quietis annos; sic vitae aeternae festivitas plene inchoabitur in fine mundi, qui per septenarium dierum et aetatum decursum continue defluit. In beato illo jubileo omnia naturae humanae debita, timor, languor, mors etc. erunt soluta, servitus corruptionis dimissa, hereditas gloriae, quae per Adamum vendita,

plenarie restituetur, erit etiam summa jubilatio et gratiarum actio, quia sequetur ἀποκατάστασις πάντων Aetor. 3, v. 21. 11) Moyses ore ad os loquitur cum Deo nec per aenigmata et figuras Dominum videt Num. 12, v. 8. ostendit ipsi Deus gloriam suam Exod. 33, v. 18. loquitur cum ipso facie ad faciem, sicut homo solet loqui ad amicum suum v. 11. in monte cum Domino conversatus per quadraginta dies et quadraginta noctes panem non comedit et aquam non bibit Exod. 34, v. 28. ac splenduit cutis faciei ejus ex consortio sermonis Domini v. 29. Talis gloria ac felicitas omnibus electis in vita aeterna obtinget, videbunt Deum a facie ad faciem, familiariter cum illo colloquantur, non indigebunt cibo ac potu terreno, corpora ipsorum fulgebunt instar radiorum solis etc. 12) Terra Canaan. Fuit haec patribus promissa et gratuita Dei benignitate Israëlitis distributa, quod tribus distinctis vicibus inculcatur Deut. 9, v. 4. 5. et 1. 11. sic vita aeterna piis promissa est gratuitum divinae misericordiae donum. Terra Canaan bellando ab Israëlitis erat occupanda; sic pugnanti et vincenti dabitur coelestium honorum possessio Apoc. 21, v. 7. Terra Canaan sorte instar cujusdam hereditatis inter Israëlitas fuit distributa; sic verbum κληρονομία de vitae aeternae distributione in Scripturis frequentissime usurpatum, ex sortibus in terrae Canaan divisione usitatis deductum et ad vitae aeternae hereditatem denotandam est translatum. Terra Canaan fugebat lacte et melle Jos. 5, v. 6. sic vita aeterna abundabit omnium honorum copia. Adscendebant filii Israël armati in terram promissionis, sed postquam eam ingressi erant, arma deposuerunt obliti timoris et rumoris bellici, habitabat quisque sub vite et ficu sua confidenter; sic in vita aeterna erit perfecta tranquillitas et aeterna securitas. 13) Jobo septuplo majora omnia a Deo restituebantur Job. 42, v. 11. sic in vita aeterna recipiemus millies meliora et praestantiora bona illis, quae propter Christum in hac vita amisimus Matth. 19, v. 29. 14) Templum Salomonis. 1. Reg. 6, v. 7: *Cum domus aedificaretur, de lapidibus perfectis allatis aedificata est, et malleus et securis et omne ferramentum non erat audita in domo, cum aedificaretur;* sic in coelesti Hierosolyma, in qua Christus aedificat templum suum, vox securis vel mallei non auditur, h. e. nec poena nec tribulatio sentitur, nec vox doloris auditur quia lapides h. e. sancti, qui sunt materia hujus templi 1. Petr. 2, v. 5. prius in hoc mundo per tribulationes praeparantur ac dolantur. Templum non erat amplius mobile ac portabile sicut tabernaculum; sic ecclesia triumphans non amplius erit mutabilis et ambulatoria, sicut militans in terra sed stabilis et fixa. Templum Hierosolymitanum exstructum fuit a Salomone; sic Christus coelesti Salomon Matth. 12, v. 42. parat nobis in coelo locum Joh. 14, v. 3. 15) Per Regnam austri, quae venit ad Salomonem, ut audiret sapientiam ejus 1. Reg. 10, v. 1. 2. Paral. 9, v. 1. Matth. 12, v. 42. Luc. 11, v. 31. significatur anima, quae ad Christum in Hie-

lymam coelestem cum multorum angelorum co-
 titatu ingreditur. Illa miratur regis Christi sapi-
 entiam, ministrorum, h. e. sanctorum et angelorum,
 ordinem, ciborum, h. e. aeternae refectionis, plen-
 tudinem, vestium, h. e. corporum, glorificationem,
 altitudinem, domus, h. e. coeli, magnitudinem,
 sacrificiorum, h. e. divinarum laudum, multitudinem,
 quae admiratur et significat, se non potuisse credere,
 quod coram intueretur. Quid est sapientia Salomonis
 et Christi sapientiam comparata? quid ordo ministro-
 rum comparatus cum novem ordinibus angelorum?
 quid cibi terreni collati ad manna coeleste? quid
 vestes corruptibiles aestimatae ad stolam incorru-
 ptibilitatis? 16) *Elias* curru igneo in coelum vehitur

Reg. 2, v. 11. sic piorum animae ab angelis in
 gradisum coelestem portantur Luc. 16, v. 22. ab
 angelis, inquam, qui sunt *spiritus illi administratorii*,
 de quibus Psalm. 104, v. 4: *Facis angelos tuos*
spiritus et ministros tuos ignem fulgentem. Pallium
Elias relinquit in terris; sic corpora piorum, quae
 fuerunt velut animae indumenta, relinquuntur in
 terra, sed in die novissimo ex pulvere terrae iterum
 resuscitantur et in coelestis gloriae consortium in-
 ducuntur. *Elias* reliquebat pallium suum, quia
 in coelo nullo indigebat vestimento; sic in vita ae-
 terna nullis indigebimus vestibus, *quia immortalitate*
erimus vestiti Fulgentius de fid. ad Monim. cap. 34.
Elias ambulans ad montem Dei Horeb per quadra-
 ginta dies sustentabatur sine cibo corporali 1. Reg.
 9, v. 8. sic visio Dei in vita aeterna corpus et ani-
 mam nostram satiabit, ut nullis opus sit cibis ter-
 renis ac transitoriis. 17) *Ahasveri magnificum ac*
regium convivium Esth. 1, v. 4. et seqq. descriptum
 vitae aeternae gaudia utcumque adumbrare, colligitur
 ex verbis Christi Luc. 22, v. 29: *Dispono vobis*
regnum, v. 30. *ut edatis et bibatis super mensam*
meam in regno meo et sedetis super thronos
duodecim etc. 18) *Visionem Ezechieli* cap. 1. et 10.
 ubi blatum specimen aliquod vitae aeternae exhibere,
 colligitur ex Apoc. 4, v. 8. Cum prophetae cap. 1,
 v. 10. monstrata fuissent quadriformia animalia,
 quorum singula quatuor facies habebant, *leonis, ho-*
minis, bovis et aquilae; cap. 10, v. 14. ubi eadem
 visio repetitur, pro facie bovis facies cherub apparuit,
 et quae facies bovis in faciem cherub conversa fuit,
 actorum enim facies in hac vita mortali est facies
 vis in area laborantis et sudantis, quae tamen
 in faciem cherub pulcherrimam commutabitur,
 et stersis scilicet lacrymis, deterso pulvere ac mor-
 titate in gloriam immortalitatis commutata.

16. In Novo Testamento regni coelestis gloria
 et convivium, nuptias, sessionem in thronis regali-
 bus etc. exprimitur, de quibus symbolicis ac para-
 bolicis descriptionibus inferius agemus, quando for-
 mam vitae aeternae utcumque delineabimus. Hoc loco
 statuimus, 1. statum vitae aeternae Luc. 21, v. 30.
 ut ferri cum aestate, Tempus praesentis vitae con-
 tinuit cum hieme, in quo dies breves et omnia tristia,
 in tempore veris, quod est aestas inchoata, dies
 extendantur, omnia sunt laeta et amoena, ac quae

in hieme erant emortua, vicissim reviviscunt; sic in
 vere vitae aeternae *ossa nostra germinabunt instar*
graminis, totius naturae renovatio succedet, aderit
 voluerium intellectualium cantus, frondebit et fructus
 afferet lignum vitae etc. Tunc implebitur quod prae-
 dictum Cant. 2, v. 10: *Surge, propera amica mea,*
formosa mea et veni, v. 11. *jam enim hiems transiit,*
imber abiit et recessit, v. 12. *flores apparuerunt in*
terra nostra, tempus putationis advenit, vox tur-
turis audita est in terra nostra, v. 13. *ficus pro-*
tulit grossos suos, vineae florentes dederunt odorem
suum. 2. Servis fidelibus et prudentibus talem pro-
 missionem esse factam, quod *super omnia bona*
domini sint constituendi Matth. 24, v. 47. Luc. 12,
 v. 44. quod *dominus in suo a nuptiis reditu*, quem
 vigilanter ejusmodi servi expectant, *sese sit prae-*
cincturus ac ipsis mensae assidentibus ministraturus
 Luc. 12, v. 37. quod *constituendi sint super multa*
et in gaudium Domini sui introducendi Matth. 25
 v. 21. 23. quae omnia coelestem et aeternam ipsorum
 felicitatem *παρεβολικὸς καὶ μυστικός* expriment.
 3. Luc. 24, v. 31. *Christus manifestat se discipulis*
in Emaus, cum distribueret illis panem; sic in coe-
 lestis paradisi hospitio Christum plene cognoscemus,
 quando panem aeternae satietatis nobis distribuet.
 4. Suavissima ac familiarissima illa conversatio, qua
 Christus post suam resurrectionem usque ad tempus
ἀναλήψεως cum discipulis usus est *συναλιζόμενος*
 Act. 1, v. 4. *manducans et bibens cum ipsis* Act. 10,
 v. 41. typum exhibet vitae aeternae, in qua Christum
 videbimus, Christum docentem audiemus, cum Christo
 in mensa ipsius accumbemus, Christo in omnem ae-
 ternitatem associabimur. Neque enim modo nobis
 aderit, modo aberit, nec a nobis assumetur Act. 1,
 v. 11. sed erit nobiscum in aeternum, *et nos semper*
cum ipso erimus 1. Thess. 4, v. 17. Christus per xx. 327.

quadragesima illos dies loquebatur discipulis suis *de*
regno Dei Act. 1, v. 3. ejus phraseos sensum et
 emphasis in harm. de resurr. c. ult. expendimus; sed
 in vita aeterna omnes veri discipuli Christi possidebunt
 regnum Dei Matth. 25, v. 34.
 27. 5. In Apocalypsi praeter hieroglyphicam coe-
 lestis Hierosolymae picturam superius qualitercunque
 expositam exstant ejusmodi typicae ac parabolicae
 descriptiones aeternae felicitatis complures. Apoc. 2,
 v. 7: *Vincenti dabo edere de ligno vitae, quod est*
in paradiso Dei mei (dabo illi vitam aeternam,
 cujus symbolum et sacramentum, pignus et arrha
 fuit arbor vitae in paradiso, ut ostendimus superius).
 v. 10. *Dabo tibi coronam vitae* (utpote victori).
 v. 11. *Qui vicerit, non laedetur a morte secunda*
 (liber erit ab aeterna damnatione). v. 17. *Vincenti*
dabo manna absconditum (consortem eum faciam
 coelestium bonorum, quae piis in coelo asservantur,
 quorum typus fuit manna Israelitis in deserto datum,
 ut paulo ante vidimus) *et dabo illi calculum can-*
didum (absolvam eum a morte et damnatione, quia
 calculus albus fuit olim symbolum sententiae abso-
 lutoriae, sicut contra niger damnatoriae. Ovidius
 lib. 15. metamorph.):

*Mos erat antiquis, niveis atrisque lapillis,
His damnare reos, illis absolvere culpa)*

et in calculo nomen novum scriptum, quod nemo scit, nisi qui accipit (nomen novum illud est, ut dicatur filius Dei, frater et coheres Christi 1. Joh. 3, v. 2. quod nomen dicitur scriptum super calculum candidum, quia Christus electos non solum a damnatione absolvet, sed etiam coelesti honore et gloria illos coronabit. Nemo illud scit, nisi qui accipit, quia Dominus novit, qui sunt sui, ac vera fides et interior Spiritus sancti inhabitatio non sunt aliorum hominum oculis in hac vita obvia. Aretas Caesariensis in comm. h. l.: *Manna tropice panis est vitae, qui propter nos de coelo descendit, tametsi bona universa futura designentur perinde ac coelitus et ipsa devolantia, ubi etiam superna illa est Jerusalem. Vincenti diabolus se etiam calculum candidum donaturum, h. e. gloria illustratum fulgentemque, pollicetur. Posuit autem h. l. calculum candidum, quod is apud eos, qui in theatris ac stadiis luctabantur, familiaris esset ac notus et vincentibus traderetur. Nomen vero novum hoc est, quod in praesenti vita ignoratur. Hoc autem nomen sancti hereditate assequuntur.*) v. 26. *Qui vicerit, dabo illi potestatem super gentes, v. 27. et reget eas in virga ferrea, tanquam vasa figuli confringentur, sicut et ego accepi a Patre meo* (participem illum faciam victoriae meae ab hostibus reportatae Matth. 19, v. 28. Luc. 22, v. 29. 1. Cor. 6, v. 3. Ephes. 2, v. 6. Apoc. 3, v. 21. Lyranus in h. l.: *Dabo illi potestatem super gentes in finali iudicio, in quo sancti iudicabunt cum Christo, et sic habent potestatem super gentes iudicandas. Et reget illas virga ferrea, h. e. inflexibili iustitia, et tanquam vasa figuli confringentur, quia tunc peccatores in infernum praecipitabuntur*, v. 28. *et dabo illi stellam matutinam* (ea est symbolum perfectae θεωρωσας et claritatis, qua animae et corpora piorum induentur in vita aeterna Dan. 12, v. 3. 1. Cor. 15, v. 41.). Apoc. 3, v. 4: *Ambulantur mecum in albis*, v. 5. *Qui vicerit, vestietur vestimentis albis* (quae sunt symbolum victoriae, innocentiae, gloriae ac laetitiae, quin et dignitatis regiae) *et non delebo nomen ejus de libro vitae et confitebor nomen ejus coram Patre meo et coram angelis meis* (certo consequetur salutem eademque nunquam excidet). v. 12. *Qui vicerit, faciam illum columnam in templo Dei mei* (erit perpetuus heres aeternorum bonorum nec ullum ἐπιώσσεως ipsi imminet periculum, quia columna est symbolum immobilitatis in statu gloriae coelestis, unde explicationis causa subjungitur) *et foras non egredietur amplius et scribam super eum nomen Dei mei* (in columnis regum ac principum nomina eorum inscribi solent; ita quoque Dei nomen super columnas illas coelestes scribitur, quia pii in hac vita per gratiam adoptionis, in futura per beatificam visionem sunt et dicuntur Dei filii, ac nomen illud dicitur scribi super eos, quia quod supra naturam est, non in illis, sed super illos scribi dicitur) *et nomen civitatis Dei mei novae*

Hierusalem, quae descendit de coelo a Deo meo, et nomen meum novum (electi erunt et dicentur cives coelestis Hierosolymae, ac omnibus manifestum fiet, columnas illas in coelo a Christo per passionem et mortem, qua nomen illud novum consecutus est, tanquam in victoriae suae monumentum fuisse erectas illique omnium sanctorum gloriam unice ferendam esse acceptam). v. 21. *Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo, sicut et ego vici et sedi cum Patre meo in throno ejus* (collocabo ipsum in throno gloriae, sicut et ego per passionem intravi in gloriam meam; regnabit mecum in coelo 2. Timoth. 2, v. 12. Apoc. 2, v. 26. sicut et ego per crucem intravi in regnum; ubi tamen notandum, thronum Patris, in quem Christus evectus est, distingui a throno Christi, in quem sancti collocabuntur). Apoc. 4, v. 4. *electi apparent circumamicti vestimentis albis* (quorum significationem paulo superius exposuimus) *et in capitibus eorum coronae aureae* (in signum victoriae a diabolo, peccato, morte, inferno, mundo et omnibus hostibus reportatae, ut et dignitatis regiae a Christo sibi collatae). Apoc. 7, v. 15: *Sunt ante thronum Dei et serviunt ei die et nocte in templo ejus* (sunt enim ἱερείαι ac sacerdotes coelestes), *et qui sedet in throno, habitabit super illos* (σκηνώσει, obumbrabit eos, h. e. veluti umbraculo quodam eos proteget contra quaevis mala et adversa; Apoc. 22, v. 3: *Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, et habitabit cum eis, et ipsi populus ejus erunt; ergo σκηνώσει ἐπ' αὐτοὺς καὶ σκηνώσει μετ' αὐτῶν*). v. 16. *Non esurient neque sitient amplius, nec cadet super illos sol nec ullus aestus* (liberi erunt ab omnibus molestiis, ab omni indigentia, ab omni tentatione ac persecutione 1. Petr. 4, v. 12), v. 17. *quoniam Agnus, qui in medio throni est, reget illos et deducet eos ad fontes vitae aquarum* (ἐπὶ ζώσας πηγὰς ὕδατων, ad viventes fontes, h. e. satiabit, potabit et inebriabit eos coelestium bonorum abundantia), *et absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum* (consolabitur eos, sicut mater consolatur filios Esa. 25, v. 8. cap. 66, v. 13. replebuntur coelesti laetitia etc.). Proponitur igitur in hac visione apocalyptica: 1. *beatorum multitudo et varietas*. Multitudo quidem v. 9: *Vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat; varietas vero, quando subjungitur ibidem ex omnibus gentibus et tribubus et populis et linguis*. Utraque ad pulchritudinem et excellentiam coelestis illius patriae augendam plurimum facit. 2. *Beatorum concordia et pacata tranquillitas*. Mirum sane, coelestis Hierosolymae cives tanta multitudine ac varietate esse illustres, sed longe mirabilius, in tanta multitudine ac varietate pacatissimam inveniri concordiam, quae a Johanne insinuatur, quando ante thronum in conspectu Agni stetit dicuntur. 3. *Gloriae coelestis stabilitas ac firmitas*. Dicuntur enim beati stare ante thronum et in conspectu Agni, tum quia gratia apud Deum et Agnum fruuntur et ad divina mandata promotos sese exhibent, quorum utrumque competit illis, qui coram principibus adstant; tum quia in bono ac proinde

etiam in coelesti gloria sunt stabiles et immoti. 4. *Beatorum triumphalis dignitas*. Palmae erant in manibus eorum in signum victoriae, quam de diabolis et ipsius organis, persecutoribus tyrannis, seductoribus haereticis, de peccatis, morte, inferno etc. reportarunt. Gregorius homil. 17. in Ezech.: *Palmas in manibus tenere est victorias in operatione tenuisse, cujus operationis palma ibi retribuitur, ubi jam sine certamine gaudebit*. 5. *Gloriae coelestis continuatio ac perpetuitas*. Sunt ante thronum Dei et serviunt ei die ac nocte, ubi per verba *die ac nocte* non significatur, fore in coelo dierum ac noctium vicissitudinem, quia nulla ibi nox erit Apoc. 21, v. 25, sed idiotismo linguae sanctae status beatissimi continuatio ac perpetuitas denotatur, neque vero tam diuturna Deo assistendi et serviendi continuatione beati fatigabuntur propter summam, quam ex hoc servitio percipiunt, voluptatem etc. 6. *Summa beatorum felicitas*. Comparatur enim eorum status uberimis pascuis. *Agnus, qui in medio throni est, pascet illos ac deducet eos ad vivos fontes aquarum* (ergo nec cibus, nec potus, neque quidquam beatis deerit Psalm. 23, v. 1.), et *absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum* (ubi proponitur similitudo ducta a matribus, quae parvulos plorantes solent amplecti, osculari, blanditiis delinire, lacrymas abstergere iisdemque ubera porrigere; sic sanctos ex hac miseriarum et lacrymarum valle ad se venientes Deus in sinu gloriae beatæ excipit ac instar matris eosdem consolatur).

28. 5. *Ex ecclesiae symbolis*. Symbolum apostolicum felicem illam habet clausulam: *Credo vitam aeternam*; Nicaenum eodem modo finit: *Exspecto resurrectionem mortuorum et vitam venturi seculi*; Athanasianum repetit dictum Christi Johan. 5, v. 29: *Qui bona egerunt, ibunt in vitam aeternam*. Irenaeus lib. 1. adv. haeres. cap. 2. pag. 34: *Ecclesia per universum orbem usque ad fines terrae seminata credit, Christum ad iudicium rediturum etc. ut iustis et sanctis et qui mandata ejus observant et in dilectione ejus perseverant, quibusdam quidem ab initio, quibusdam autem ex poenitentia vitam donet, incorruptibilem statum largiatur et vitam aeternam tribuat*. Tertullianus lib. de praescript. adv. haeres. cap. 13. p. 110: *Regula autem fidei est, ut jam hinc quid credamus, profiteamur etc. venturum Christum cum claritate ad sumendos sanctos in vitae aeternae et promissorum coelestium fructum et ad profanos judicandos igni perpetuo, facta utriusque partis resurrectione etc.*

29. Antithesis. 1. *Epicurei, Sadducæi et emphaetæ*, tam intra quam extra visibilis ecclesiae pomoeria, vitam aeternam esse negant. Ut enim animae immortalitatem, corporum resurrectionem, futurum iudicium, consummationem seculi et aeternos impiorum cruciatus pro fabulis habent, ita quoque aeternam piorum in coelis felicitatem risu, sed vere Sardonio excipiunt, sero enim in poenas aeternas tandem credent, qui vitam aeternam credere nolu-

erunt. Das sind des Teufels Masthåne allhie auf'm Stoben der Wollust, dort am hellischen Bratspieß. Plinius lib. 2. histor. natur. cap. 7. quaestionem de vita aeterna dicit esse coecae mortalitatis argumentum. 2. *Michaël Balbus* Amoraëus circa annum Christi 820. *vanam* statuebat esse *doctrinam de bonis aeternis*, referente Zonara in hoc Michaële. 3. *Barbara, Sigismundi imperatoris conjux*, animas cum corporibus mori et post hanc vitam, quam vivimus, nullam aliam futuram esse dicebat, referente Cuspiniano in Sigismundo et Aenea Sylvio epist. 130. 4. *Recentiores Judæi* bonorum operum mercedem in praesenti duntaxat vita se accepturos et sperant et asserunt, referente Galatino lib. 12. de arcan. cathol. verit. cap. 6. ubi quaedam ex vetustioribus rabbinis huic impietati opponit. 5. *Georgius, David* negavit aeternam beatorum in coelo vitam, si fides habenda Cochlaeo in libro de act. et script. Luth. anno 1549. 6. *De Johanne XXIII.* concilium Basiliense sess. 11. sub finem memorat, quod saepe et saepius coram diversis praelatis et aliis honestis ac probis viris pertinaciter diabolo suadente dixerit, asseruerit et dogmatizaverit, vitam aeternam non esse nec aliam post hanc.

30. 6. *Photiniani* negant, piis in Vetere Testamento promissam fuisse vitam aeternam. Socinus in lib. quod evang. se Photiniani conjungere debeant p. 63: *Credunt Evangelicorum ministri, vitam aeternam non primum ac demum in novo foedere, sed antea quoque in vetere fuisse promissam et ex ipso Dei promisso a fidelibus ejus temporis expectatam, quo viz quidquam inveniri potest divinis testimoniis et oraculis magis contrarium*. Similia habet Schmaltz in lib. de divinit. Christi c. 7. Argumentis utuntur duorum generum. Primo enim asserunt, nostram sententiam esse ἀγνοῦν, cum vitae aeternae a Deo hominibus ipsique populo suo promissae pro eo tempore, quod Christi adventum praecessit, nulla prorsus fiat aperta mentio. Respondemus: contrarium ostendunt ea, quae ex Vetere Testamento produximus. Quid clarius dicto Salvatoris Joh. 5, v. 39: *Scrutimini Scripturas, quia vos existimatis in ipsis vitam aeternam habere, et illae sunt, quae testimonium perhibent de me*, et apostoli Pauli 2. Timoth. 3, v. 15: *Ab infantia sacras literas nosti, quae te possunt erudire, σοφίαν, sapientem reddere, ad salutem*. Si in Scriptura Veteris Testamenti habetur vita aeterna ac sacrae Veteris Testamenti literae possunt nos instruere ad salutem, utique in illis vita aeterna et modus ad eam perveniendi revelatus est; sed verum prius, quia manifestum est, de Scriptura Veteris Testamenti Christum et apostolum loqui; ergo etiam posterius. Pueriliter excipit Schmaltz cont. disp. D. Frantz. pag. 222. *Judæos quidem putasse, quod in antiquis Scripturis vitam habuerint, non autem revera habuisse*. Nam verbum δόξαι hic non significat inanem ac falsam quandam opinionem, sed verum iudicium, cui res ipsa in veritate respondet, id quod tum collatione aliorum Scripturae locorum, in quibus verbum δόξαι usurpatur Matth. 17, v. 25. cap.

22, v. 42. Marc. 10, v. 42. Luc. 10, v. 36. 1. Cor. 4, v. 9. tum ex *Syriaca versione*, quae habet verbum *ܕܚܝܬܐ* respondens Hebraeo *חַיָּה*; tum ex ipso *contextu* sole clarius elucet. Christus enim hanc Judaeorum *δόξαν* non taxat nec improbat, sed ex hoc ipso principio ad diligens Scripturae scrutinium eos hortatur ac evidentem addit rationem, quare in Scripturis vita aeterna dicatur haberi, quia scilicet de Christo, *qui est vita aeterna* et in ejus cognitione consistit vita aeterna, testificantur. Quemadmodum ergo Johannes de evangelica sua historia dicit: *Haec scripta sunt, ut credatis, quia Jesus est Christus Filius Dei, et ut credentes vitam habeatis in nomine ejus* Johan. 20, v. 31. ita quoque de Mosaicis et prophetis Veteris Testamenti Scriptis ex oraculis Christi et apostoli modo adductis vere dicere possumus. Haec scripta sunt, ut pii Veteris Testamenti crederent, promissum Messiam fore Dei Filium ac mundi salvatorem, ut credentes vitam haberent in nomine ipsius, quem primum ac praecipuum Mosaicorum ac prophetarum scriptorum scopum cum Judaei non attenderent, Christus hoc nomine eos taxat v. 40: *Non vultis ad me venire, ut vitam habeatis*. Idem Schmaltzius lib. de divin. Christi cap. 7. alia exceptione utitur: *Si ulla vitae aeternae promissio in Vetere Testamento facta fuisset, Judaei eam urgerent ac in ipso foedere ejus mentio facta fuisset, reliquae enim prophetarum voces non ad omnes pertinuerunt vel pervenerunt*. Respondemus: imo vero in ipso foedere tam legali quam evangelico diserta fit vitae aeternae mentio. *De legali foedere* illud liquido conspicuum ex promissionibus huius foederis additis: *Faciens ea homo vivet in eis* Lev. 18, v. 5. in quibus aeternae vitae promissionem contineri ostendimus superius §. 14. ac sole clarius id elucet ex Luc. 10, v. 25. et 28. *De foedere evangelico* idem facili negotio probatur, promissa enim serpentini capitis contritio ac per Messiam benedictio spiritualia cumprimis et coelestia beneficia complectitur. Circumcisionis sacramento additur haec promissio Gen. 17, v. 7: *Ero Deus tuus et Deus semini tui*, cujus promissionis genuinam sententiam exponit Christus Matth. 22, v. 32. Marc. 12, v. 27. Luc. 20, v. 38: *Non est Deus mortuorum, sed viventium Deus, omnes enim vivunt ei*, hoc est quorum se Deum fore Deus promittit, illos non solum gratia in hac vita complectitur, sed etiam ex terrae pulvere aliquando ad vitam aeternam eos resuscitabit. Haec foederalis promissio non fuit Israelitis incognita, sed perpetuum ejus memoriale ac pignus in carne sua circumgestarunt, ac quoties ad foedus cum patribus factum provocarunt, toties promissionem de vita aeterna propter Messiam danda fide se amplecti testati sunt. Quamvis vero quaedam prophetarum vaticinia, utpote particularia, non pertinerint ad omnes neque etiam pervenerint ad omnes omnium aetatum et nationum homines, tamen promissiones evangelicae, ex fonte protevangeli *de semine mulieris contrituro caput serpentis* haustae, non fuerunt Israelitis ignotae, nec ullus ab illarum

vel intellectu, vel fructu absoluto quodam Dei odio fuit exclusus.

31. Hisce Christi et Pauli dictis conjungi possunt ea Veteris Testamenti oracula, in quibus agitur *de beatitudine* piis promissa, eam enim aeternam in coelis felicitatem complecti, superius demonstratum; *de libro vitae*, in quem electi scribuntur, eum enim complecti promissionem salutis manifestum est, tum ex ipsa phrasi, tum ex loco prophetico Dan. 12, v. 1. 2. et 3. *de beneficiis Messiae* non ad Novi duntaxat, sed etiam Veteris Testamenti tempora pertinentibus, inter quae eminet justitia, salus et vita, *de animae immortalitate et beato animarum piarum post mortem statu*, is enim arguit, superesse vitam aliam post exactum hujus vitae cursum; *de resurrectione piorum ad vitam aeternam, de extremo judicio*, cujus finis erit, ut quilibet reportet fructum eorum, quae per corpus gessit; *de justitia fidei et ejus effectu ac consequente*, quod est vita aeterna etc. Addi etiam possunt *exempla translationis Enoch et Eliae*. Quin et Photinianorum opinio ad absurdum deduci potest. Si enim pii in Vetere Testamento non habuerunt promissionem vitae aeternae, ecclesia Israelitica nihil aliud fuit quam hara porcorum, quippe quorum *ventrem Deus impleverit bonis hujus vitae* Psalm. 17, v. 14. et postea eos dimiserit bonis coelestibus inanes ac vacuos, omnibus etiam pereundum fuit aeterna morte, quia nullam habuerunt promissionem, quam terroribus et angoribus mortis opponere potuerint; pii fuerunt deterioris conditionis quam impii, quippe qui in hac vita prae reliquis florente fortuna consueverunt uti, quae omnia absurda esse quivis videt. Excipiunt Photiniani, *non esse putandum, non habituros aeternam vitam eos, qui fideles ante Christi adventum fuerint, quoniam illis non fuerit a Deo promissa. Nihil enim impedire, quo minus Deus multo plus det, quam promisit*, Socinus d. l. Respondemus: 1. fundamenta hactenus allata ostendunt, non absque promissione in verbo revelata ex ignota penitus et insperata Dei gratia vitam aeternam credentibus sub tempore Veteris Testamenti obtigisse, sed promissionem beatitudinis in verbo ipsis fuisse positam. 2. Haec revelatio promissionis omnino fuit necessaria, ut in omnibus hujus vitae adversis, cumprimis vero in agone mortis, pii Veteris Testamenti sese eadem sustentarent. 3. Exempla patriarcharum testantur, promissionem hanc ipsis non fuisse ignotam. Gen. 3, v. 20, primi parentes audita promissione *de semine mulieris* et angoribus conscientiae et terroribus mortis iterum eluctantur ac Adamus conjugem suam vocat *Evam*, eo quod *mater esset cunctorum viventium*, hoc est quia Deus promissionem vitae propter Messiam restituendae ipsis dederat, per quam et ipsis et posteris ipsorum ad vitam iterum patebat aditus. *Abraham exultavit, ut videret diem Christi, et vidit eum et gavisus est* Johan. 8, v. 56. *Expectavit civitatem habentem fundamenta, cujus artifex et conditor Deus* Hebr. 11, v. 10. Jacobus patriarcha in ipsa morte *expectat Dei salutare* Genes. 49, v. 18. Jobus

scit et et firmissime credit, in carne sua se visurum Dominum Job. 19, v. 26. David certo sperat, se visurum bona Domini in regione viventium Psalm. 27, v. 13. se in aeternum non confusum iri Psalm. 31, v. 2. Assaph dicit Psalm. 73, v. 25: Si te, Domine, solum habeo, nihil desidero in coelo vel terra. De omnibus Veteris Testamenti sanctis in genere dicitur Hebr. 11, v. 14. quod confiscentes, se esse peregrinos et hospites super terram, significaverint, se patriam inquirere, puta coelestem, sic enim exponitur v. 15: Siquidem istius meminissent, de qua exierunt habebant tempus revertendi, v. 16. nunc autem meliorem appetunt, hoc est coelestem, ideo non erubescit Deus, vocari Deus eorum, paravit enim eis civitatem. 4. Ex quibus omnibus sic concludimus: Fides et verbum promissionis sunt relata. Jam vero in patriarchis et omnibus sanctis Veteris Testamenti locum habet fides et spes salutis aeternae. Ergo eadem in verbo ipsis fuit promissa. Ignoti ut nulla notitia, ita quoque nulla fides, nulla expectatio, nullum desiderium. 5. Deus dat vitam aeternam non quibusvis hominibus quovis modo sese habentibus, sed credentibus, sperantibus et ad finem illum propositum per multas tribulationes et per studium pietatis strenue contendentibus, teste tota Scriptura. Jam vero fides, spes et studium consecutionis non potuissent in sanctis Veteris Testamenti locum habere, si nihil quidquam scivissent vel audivissent de vita aeterna. 6. Sicut piorum ecclesia est unum corpus, unus spiritus, sic etiam vocati sunt in una spe vocationis Ephes. 4, v. 4. sicut unus eorum Dominus, ita quoque una fides v. 5. Sacramentorum duntaxat, non autem promissorum bonorum facta est mutatio ac variatio. 7. Denique si patres Veteris Testamenti non acceperunt promissionem vitae aeternae, vixerunt per totum vitae suae tempus in crassissima finis, ad quem homo conditus ac per Messiam redimendus erat, ignorantia, nec pensi habuissent media ad finem illum ducentia, sed fortuito per accidens et praeter intentionem fuissent salvati.

31. Secundo ἀντίγραφον esse nostram sententiam ex eo probare conantur, quod in N. T. saepius commemoratur, vitam aeternam per Christum a Deo promissam fuisse et per ejus evangelium hominibus patefactam, cum ea prius apud Deum lateret 1. Joh. 1, v. 2. cap. 2, v. 25. 2. Tim. 1, v. 10. ac denique novum foedus in melioribus promissionibus fuisse sancitum Hebr. 8, v. 6. Respondemus: 1. vitam aeternam per Christum in N. T. promissam fuisse non negamus, sed ex eo inferri nequit, in V. T. non fuisse promissam, quia ab inclusione unius non potest procedi ad exclusionem alterius eidem subordinati. 2. Invertimus potius argumentum: Vita aeterna in N. T. per Christum fuit promissa. Ergo etiam in V. T. Ratio consecutionis haec est, quia Christus Jesus idem est heri et hodie et in secula Hebr. 13, v. 8. ac Paulus in N. T. nihil docuit extra ea, quae prophetae locuti sunt futura esse et Moyses Act. 26, v. 22. 3. Sicut salus, utpote finis, communis est piis Veteris ac Novi Testamenti, ita quoque media ad

finem ducentia utrisque fuere communia, inter ea vero est ex parte Dei promissio vitae aeternae propter Messiam dandae, et ex parte hominum fides oblata bona recipiens. Posito enim fine ponuntur media essentialiter ad finem requisita. 4. Quod evangelium de Christo dicitur aeternis temporibus tacitum Rom. 16, v. 25. Ephes. 3, v. 9. Coloss. 1, v. 26. illud vel accipiendum est ratione certi objecti, quod gentilibus illud non fuerit manifestatum, vel ratione modi et gradus, quod non tam clare et aperte fuerit praedicatum; vel nomine evangelii intelligendum publicum de Christo jam exhibito praeconium, in quo sensu nomen evangelii usurpatur Marc. 1, v. 1. Quod enim absolute ac simpliciter doctrina evangelii de gratia Dei, peccatorum remissione, justitia et vita aeterna non fuerit tacita, patet ex verbis diserte additis Rom. 16, v. 26. patefactum nunc per scripturas prophetarum, ac Rom. 3, v. 21. docet apostolus, justitiam fidei (cujus finis est salus animarum sive vita aeterna 1. Petr. 1, v. 9.) esse μαρτυρουμένην a lege et prophetis. Huc referri potest distinctio inter ἐπαγγελίαν, promissionem de Christo venturo, et εὐαγγέλιον, specificè sic dictum, hoc est praeconium de Christo exhibito. 5. 1. Joh. 1, v. 2. per ζῶν τὴν αἰώνιον intelligitur non status piorum post hanc vitam, sed Christus aeternae vitae auctor, ut patet tum ex serie textus, quia is, qui vocatur vita aeterna, dicitur v. 1. λόγος τῆς ζωῆς, dicitur fuisse ἀπ' ἀρχῆς, dicitur ab apostolis visus et con-
trectatus; v. 2. vita illa dicitur manifestata, videlicet in carne 1. Tim. 3, v. 16. dicitur fuisse apud Patrem, videlicet in principio Joh. 1, v. 1. et nobis apparuisse, videlicet quando verbum caro factum est et habitavit in nobis Johan. 1, v. 14. tum ex aliorum locorum collatione Johan. 1, v. 4. cap. 11, v. 25. cap. 14, v. 6. cum primis 1. Johan. 5, v. 20. Quodsi vel maxime appellatio vitae aeternae accipiat pro beatissima piorum conditione propter Christum ipsis promissa, nondum tamen evictum erit, piis in Vetere Testamento non fuisse promissam vitam aeternam, inde enim atque ideo in exhibitione Christi promissi dicitur nobis oblata vita aeterna, quia tunc appropinquavit regnum coelorum Matth. 3, v. 2. cap. 4, v. 17. Marc. 1, v. 14. salus nostra facta est tunc propior, quam cum crederemus sive speraremus Rom. 13, v. 11. 6. Eodem sensu a quibusdam accipitur dictum apostolicum 2. Tim. 1, v. 10. ubi Christo tribuitur τὸ φωτίζειν, illuminare, in apertiore et clariore lucem proferre vitam et ἀφθαρσίαν. Jam vero gradus lucis majoris non variat rem ipsam, sed eadem manet vitae aeternae promissio in Vetere et Novo Testamento, quamvis in Novo major claritas accesserit, in Vetere autem involucris promissionum de terra Canaan ea fuerit involuta. Sed simplicius videtur responderi, Christo destructionem mortis et reparationem vitae tribui, tum ἱλαστικῶς, ratione acquisitionis, tum ἐνεργητικῶς, ratione applicationis. Utroque enim modo destructio mortis et vitae reparatio Christo competit, ac per verbum φωτίζειν apostolus nos deducit ad opus creationis,

XX. 334.

ut innuat, Christum eadem virtute mortem abolevisse ac vitam promeruisse et credentibus conferre, qua olim lucem ex tenebris produxit. Ex eo vero inferri nequit, Christi meritum et beneficia evangelii pertinere tantum ad Novi Testamenti tempora. 7. Quid *per meliores promissiones*, quibus Novum Testamentum sancitum et quarum respectu vocatur *ἡ χρεῖστων διαθήκη*, intelligatur Hebr. 8, v. 6. declarat apostolus versu sequenti ex Jer. 31, v. 31. Nimirum instituitur collatio inter Testamentum Vetus sive *legale*, et Testamentum Novum sive *evangelicum*. Prius requisivit perfectam et omnibus numeris gradibus ac partibus absolutam obedientiam juxta omnia et singula praecepta praestitam; quia vero talem ac tantam obedientiam in hujus vitae infirmitate homines praestare non possunt, ideo ad nihil aliud Testamentum istud profuit, quam ut peccatum et miseriam manifestaret. Posterius vero quia promittit gratuitam peccatorum remissionem, donationem Spiritus sancti legem Dei in corda scribentis, interiorum renovationem etc. ideo confert certam spem aeternae salutis. Sed ex hac Veteris ac Novi Testamenti collatione inferri nequit, pios tempore Veteris Testamenti non habuisse promissionem vitae aeternae, ut enim nihil dicam de eo, quod in promissionibus legalibus expressa fiat mentio vitae aeternae, quae tamen ob *ἀδυναμίαν* implendi legem hominibus sunt ad vitam aeternam obtinendam inutiles, illud certum est, quod durante tempore Veteris Testamenti non tantum tradita fuerit doctrina legis ad naturam ac definitionem Veteris Testamenti (prout illud a Novo Testamento in Scripturis distinguitur) pertinens, sed etiam doctrina de Messia et ipsius beneficiis, inter quae eminet promissio vitae aeternae gratuita propter Christum, quae de re in tract. de evang. §. 120. et seqq. plenius egimus. Plura de hac quaestione vide apud Meisnerum amicum nostrum singularem in consid. theol. c. 5. art. 7. pag. 783.

33. Quaeritur hoc loco, *an per naturam notum sit, esse vitam aeternam, et an homines naturaliter eam appetant?* Dubium nullum, hominem ante lapsum per notitias menti naturaliter insitas cognovisse non solum, quod sit vita aeterna, sed etiam quomodo ad eam sit perveniendum, atque ad eam naturali desiderio adspirasse, quia conditus fuit *ad Dei imaginem*, ac proinde etiam ad beatam immortalitatem; sed ut per lapsum tristissimum imago Dei in homine ferme penitus fuit exstincta et oblitterata et bonum vitae aeternae amissum, ita quoque cognitio illius summi boni, ad quod homo primum conditus est, misere fuit obscurata et desiderium ejus fere totum elanguit. Augustinus serm. 19. de verb. apost.: *Hoc praecipue Christianos a gentili errore discernit, quod hi hanc tantummodo vitam credunt, nos etiam futuram.* Interim tamen, ut quaedam imaginis divinae reliquiae et clarissimae illius lucis exiles scintillulae in anima hominis permanserunt; ita quoque tenuis quaedam notitia et generalis quidam appetitus illius beatitudinis permansit, ex quo fonte profluxit, quidquid apud gentiles de praemiis

bonorum post hanc vitam expectandis, de animae immortalitate, de campis Elysiis occurrit. Sed haec notitia, uti dixi, est non solum *imperfecta et obscura*, quia modum perveniendi ad illam beatitudinem homo per naturam penitus ignorat, imo mysterium evangelii de Christo vitae aeternae reparatore habet pro stultitia, sed etiam assensus ex ea ortus est *languidus et imbecillis*, imo in tentationibus et adversis facile evanescit, Plato in Phaedone: *τὸ μὲν σαρξὶς εἶδέναι περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς ἐν τῷ νῦν βίῳ ἢ ἀδύνατόν ἐστιν ἢ παγχάλεπον* inde est, quod homines beati quidem esse volunt, sed a mediis, per quae beatitudo obtinetur, turpiter aberrant et pro *ὄντως* bono *φανομένως* bonum amplectuntur, sicut Ixion pro Junone amplexatur nubem, ac sicut illi, qui scotomate laborant, veras rerum differentias internoscere et aurea ab aereis distinguere nesciunt. Quapropter Scholastici part. 1. quaest. 12. art. 1. recte disputant, *gloriam et beatitudinem aeternam esse supernaturalem non tantum in assecutione, sed etiam in cognitione*, et per consequens non esse in homine perfectum et efficax desiderium vel appetitum naturalem hujus beatitudinis. Quando ergo dicitur, *quod omnis voluntas tendat ad beatitudinem*, tum intelligendum id est de beatitudine in sua generalitate considerata, in cujus appetitu omnes communicant; sed prout beatitudo determinate accipitur pro illa, quae in visione Dei consistit, nec ab omnibus appetitur, nec omnes in illam tendunt.

CAPUT III.

DE ΤΩ ΤΙ, QUID SIT VITA AETERNA.

34. Atque haec dicta sint de quaestione *et τί ἐστι, ἢ τί ἐστι, vita aeterna*; ab ea transitum facimus ad quaestionem *τί ἐστι, quid sit, vita aeterna, et quid sit coelum beatorum*. 1. Quid sit vita aeterna, *generaliter et ἀντικειμένως* ex verbi revelatione sciri potest, quod scilicet sit beatissimus ac felicissimus ille piorum status, in quem post hanc vitam translati Deum a facie ad faciem videbunt et ab omni molestia liberi in sempiterna laetitia et gloria ac ineffabili felicitate vivent et regnabunt; sed *specialiter et exacte* in hujus vitae infirmitate illud sciri nequit, *quia oculus non vidit, auris non audivit, nec in cor hominis adscendit, quid praeparaverit Dominus se diligentibus* Esa. 64, v. 4. 1. Cor. 2, v. 9. Ceterum haec vitae aeternae qualiscunque descriptio illustrior erit, quando causas vitae aeternae, cum primis formalem in lumine verbi contemplati fuerimus; hoc loco notamus, beatitudinem vitae aeternae dupliciter considerari, primo *objective*, secundo *formaliter*. *Objectum* beatitudinis est ipse Deus, summum illud et infinitum bonum, quod se in clara visione conspiciendum, amandum, laudandum et glorificandum beatis exhibebit, atque hoc respectu

Quaestio,
an per naturam
notum sit,
esse vitam
aeternam?

Deus ipse dicitur electorum in coelis beatitudo. Forma beatitudinis est ipsa Dei visio et ex ea orta animae et corporis gloria, adeoque aeterna beatorum laetitia. Hoc respectu beatitudo electorum dicitur bonum aliquod creatum et finitum, quia Deus non est rei alicujus creatae forma vel materia, sed duntaxat efficiens, finis et objectum, interim bonum illud finitum et creatum non nisi propter objectum increatum et infinitum, in quod fertur et ad ejus participationem homo conditus est, desiderium beatorum implet, terminat atque perficit. *Beatitudo obiectiva* significat rem, ejus adeptione reddimur eati, quae non potest esse aliud quam ipse Deus; *beatitudo formalis* ipsam rei fruitionem seu adptionem significat, qua beati sumus. De prior sic loquuntur veteres. Irenaeus lib. 3. cap. 22. *gloria hominis Deus est*. Augustinus passim repetit, *ut anima carnis vita est, ita beata vita hominis Deus est*. De posteriore agunt, quoties in Dei visione ac fruitione beatitudinem constituunt. Prior vocatur *beatitudo increata ac finalis*, posterior *creata ac informans*. Quidam ex Scholasticis addunt tertiam, videlicet *beatitudinem subjectivam*, quam dicunt esse naturam beatificabilem, sed Biel 1. sent. dist. 1. q. 6. recte monet, *hanc impropiissime dici beatitudinem, proprie autem vocari beatam, sicut subjectum albedinis non dicitur albedo, sed album*.

35. 2. Quid sit beatorum coelum, de eo variant theologorum sententiae. Quidam existimant, de eo in hac mortalitate et intellectus nondum glorificati firmitate nihil certi a nobis definiri posse ac de bere, cum beatorum gloria ita comparata sit, ut in illius hominis cor adscenderit, cum coeli illius puritas ac qualitas non sit in Scripturis discrete expresse definita, cum nostrae fragilitatis non sit secretorum secreta discutere, cum praestet de possessione quam de exacta cognitione coeli esse sollicitum.

Horum *ἐποχὴν* et *ἐχέμυθον* cum pia modestia junctam non possumus improbare. Quidam coelum beatorum dicunt esse in Deo, vel potius ipsum Deum, et beati dicuntur esse in manu Dei Luc. 23, v. 46.

36. 3, v. 1. quo referri posset illud Augustini in Psal. 30: *Vilescat totum, quidquid praeter te est. Qui nos tuetur in loco vitae hujus, ipse est istam vitam sit locus noster, sicut hoc ipso mundo dicitur: Esto mihi in Deum protectorem et domum refugii; esto domus ejus, et ipse erit domus tua, habitet in Deo, et tu habitabis in eo*. Unde illud Bernardi serm. de triplici habitaculo: *sancti, qui in domo tua, in te Deo habitant. Hic in tabernaculis fiunt sancti, illic in atriis securi, in templo tuo in te beati* etc. Quidam coelum non nisi per coelestem gloriam et sempiternam electorum beatitudinem ex clara Dei visione ortam definiendum esse censent. Et sane libenter concedimus, si nomen coeli accipiatur pro ipsa beatitudine, hoc est pro ipso laetissimo et felicissimo beatorum statu, in qua significatione Scriptura quandoque hac voce utitur Matth. 18, v. 10. tum recte dici, quod coelum beatorum sit ipse Deus, videlicet *efficienter, finaliter et*

objective, quia Deus beatitudinis illius est efficiens, finis atque objectum, a qua illa unice et in solidum dependet; recte etiam dici, quod coelum beatorum definiendum sit per coelestem gloriam et sempiternam electorum laetitiam, videlicet formaliter ac principaliter, quia forma beatitudinis praecipue ac principaliter consistit in coelesti gloria et laetitia, qua beati Deum videntes in aeternum eo fruuntur. Interim negari vix potest, si coelum accipiatur *subjective*, quo modo in quibusdam Scripturae dictis accipitur Matth. 5, v. 12. cap. 6, v. 20. Luc. 6, v. 23. cap. 12, v. 35. 1. Petr. 1, v. 4. etc. tunc nomine coeli intelligendum esse certum illud *ποῦ*, in quo beati Deum videbunt et coelesti illa gloria ac laetitia perfueruntur, id quod iisdem fere argumentis demonstrari potest, quibus in praecedenti tractatu ostendimus, infernum esse certum illud *ποῦ*, in quo damnati poenas aeternas sustinent, videlicet 1) *ab appellatione*. Scriptura vocabulis certum *ποῦ* significantibus coelum describit. Joh. 12, v. 26: *Ubi ego sum, ibi etiam minister meus erit*. Joh. 17, v. 24: *Volo, ut ubi ego sum, et illi sint mecum, quos dedisti mihi, ut videant claritatem meam*. Joh. 14, v. 2: *In domo Patris mei mansiones multae sunt*. 2. Cor. 5, v. 1: *Habemus aedificationem ex Deo, domum non manufactam aeternam in coelis*. 1. Petr. 1, v. 4: *Hereditas piorum asservatur illis in coelo* etc.

2) *Ex distinctione*. Scriptura illud *ποῦ*, in quod animae piorum post mortem colliguntur, distinguit ab eo, in quod impiorum animae transferuntur, ut in tractat. de morte §. 159. ostensum. Eadem Scriptura *ποῦ* damnatorum, id est domicilium illud, in quod velut in carcerem quandam damnati compinguntur, distinguit a *ποῦ* beatorum, id est a sede aeternae beatitudinis, gloriae ac laetitiae, in qua electi post mortem recipiuntur Luc. 16, v. 26. 3) *Ex oppositione*. Scriptura sibi invicem directe opponit coelum tanquam summum et altissimum palatium, et infernum tanquam imum et vilissimum carcerem καὶ ἡμῶν, respectu nostri. 4) *Ex necessaria consecutione*. Corpora beatorum in resurrectione animabus redunita adeoque ipsimet beati aut erunt ubique, aut nullibi, aut in certo *ποῦ*. Sed nec primum, nec secundum dici potest, manet ergo tertium. Confer tract. de inferno §. 25.

36. Circa quam assertionem notandum, 1. *ποῦ* illud beatorum in lata et generali significatione vocari posse locum, sicut et *ποῦ* damnatorum Luc. 16, v. 28. *locus* appellatur, non autem in stricta et specifica loci significatione, qua accipitur pro loco physico et corporeo; 2. illius *ποῦ* quidditatem, qualitatem, situm etc. in hujus vitae infirmitate a nobis definiri non posse, an scilicet sit *ποῦ* creatum vel increatum, corporeum vel spirituale, intra hunc mundum vel extra hunc mundum, quod ipsum etiam de *ποῦ* damnatorum diximus; ac proinde 3. merito a nobis repudiari temeritatem Calvinianorum, qui audacter definiunt, *coelum beatorum esse certum aliquem locum proprie sic dictum, videlicet corporeum supra terram, supra nubes, supra coelos adspectabiles*

constitutum, eundemque amplissimum ac lucidissimum certis mansionibus distinctum, in quo beati coelites localiter sedeant, ambulent et conversentur. Quamvis enim ad hanc assertionem stabiliendam proferant quaedam Scripturae dicta, in quibus coelum ita describi videtur, ad ea tamen promte responderi potest, *Christum et apostolos verbis hujus seculi describere res futuri seculi*, sicut prophetae verbis Veteris Testamenti describere solent res Novi Testamenti, quae in Scripturis per quamdam *συγκατάθεσιν* dicuntur *ἀνθρωποπαθῶς καὶ ἀνθρωπίνως*, ea intelligenda esse *θεοπρεπῶς καὶ θεϊκῶς*; verbis locum significantibus rei conditionem humilem vel sublimem aliquando exprimi, per corporalia et visibilia describi spiritualia et invisibilia, cum corporeis ac visibilibus assueti sine eorum velamine spiritualia et invisibilia in hac vita cognoscere non possimus, qua de re infra in quaestione de loco vitae aeternae plenius dicemus. Videatur Meisnerus part. 1. sobr. phil. sect. 3. cap. 4. q. 4.

CAPUT IV.

DE CAUSA EFFICIENTE VITAE AETERNAE.

Causa efficiens vitae aeternae.

37. Succedit ergo *causa efficiens vitae aeternae*. Quemadmodum tres causae justificationis statuuntur, videlicet *gratia Dei*, quae est causa efficiens principalis, *meritum Christi*, quod est causa efficiens meritoria, et *fides oblata in verbo evangelii beneficia Christi amplectens*, quae est causa instrumentalis, ut in tract. de justif. late demonstratum fuit; ita quoque eadem tres causae glorificationis sive vitae aeternae in Scripturis statuuntur, *gratia Dei*, *meritum Christi* et *fides hominis credentis*, cujus *ἀπορίας* fundamenta probe sunt notanda. 1. Apostolus Rom. 4, v. 5. et seqq. *μακαρισμὸν* seu beatificationem ac justificationem arctissime conjungit, quando unam per alteram probat, nam justificatio est inchoata beatificatio Rom. 8, v. 24. et beatificatio est completa justificatio. 2. Quos Deus justificavit, hos et glorificavit Rom. 8, v. 30. quae glorificatio incipit in hac vita 2. Corinth. 3, v. 18. consummatur autem in futura. Utitur autem apostolus verbis *praeteriti* temporis, tum propter immotam certitudinem, tum quia in Christo capite eos jamdum glorificavit Eph. 2, v. 6. Fulgentius lib. 1. ad Monim. p. 23: *Dicens Paulus, quia quos Deus justificavit, illos et glorificavit, non utrumque praesenti vitae deputat, sed ea fide, quod futurum est, velut factum firmat, quae fide propheta de Deo dicit: Qui facit, quae futura sunt. et p. 24: Quaecumque promisit, jam facta dicimus, quia de faciendis dubitare non debemus.* Bernhardus serm. de verb. sap. 5: *Regnum Dei conceditur in praedestinatione, promittitur in vocatione, ostenditur in justificatione, percipitur in glorificatione.* 3. Qui credit in Christum, is habet vitam

aeternam Joh. 3, v. 36. nimirum, quia vitam aeternam dedit nobis Deus, et haec vita in Filio ejus est 1. Johan. 5, v. 11. ex quo promte sequitur, qui habet Filium, habet vitam v. 12. Summus ergo vitae aeternae thesaurus jamdum in hac vita est in piis, sed absconditus, in novissimo die sequetur revelatio, inde gloria vitae aeternae dicitur *μελλουσα ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς* Rom. 8, v. 18. ac vita nostra dicitur abscondita cum Christo in Deo Col. 3, v. 3. cum autem Christus apparuerit vita nostra, tunc et nos cum ipso apparebimus in gloria v. 4. Filii Dei sumus, sed nondum apparuit, quid futuri simus 1. Joh. 3, v. 2. 4. Deus ut essentia, ita quoque voluntate est invariabilis et immutabilis. Ergo non propter alias causas ab aeterno eligit et in tempore justificat, quam propter quas homines glorificat et salvat. *Elegit nos in Christo ante jacta mundi fundamenta* Ephes. 1, v. 4. justificat nos in Christo ac propter Christum fide apprehensum, ergo etiam glorificabit in Christo et propter Christum fide apprehensum. Refero huc quaedam ex Form. concord. declarat. art. 3. de just. fidei pag. 694: *Rejiciendus est hic error, cum docetur, hominem alio modo seu per aliquid aliud salvari quam per id, quo coram Deo justificatur, ita ut sine operibus per solam quidem fidem coram Deo justificemur, sed tamen absque operibus salutem aeternam consequi impossibile sit. Hoc ideo falsum est, quia e diametro pugnat cum dicto Pauli Roman. 4: Beatitudo hominis est, cui Deus justitiam imputat sine operibus. Et hoc est fundamentum Paulinae disputationis, quod eodem prorsus modo et justitiam et salutem consequamur, imo quod eo ipso, cum fide justificamur, simul etiam adoptionem in filios Dei et hereditatem vitae aeternae atque salutem adipiscimur, eamque ob causam Paulus particulas illas exclusivas, id est ejusmodi voces, quibus opera et propria merita prorsus excluduntur, videlicet: gratia, sine operibus et similes, non minus constanter et graviter in articulo salutis quam in articulo justificationis nostrae urget. Similia occurrunt in declarat. art. 4. de bonis operibus p. 704.*

38. Causa ergo efficiens principalis vitae aeternae est *gratia Dei*, vel quod idem est Deus gratis homines salvans, quod probatur 1. ex manifestis Scripturae dictis. Luc. 12, v. 32: *Noli timere, pusille grex, quia complacuit Patri vestro dare vobis regnum.* Rom. 6, v. 23: *χάρισμα, gratuitum donum Dei est vita aeterna.* Eph. 2, v. 8: *Gratis salvati estis, donum Dei est.* 1. Tim. 4, v. 10: *Deus est salvator omnium hominum, maxime fidelium.* Tit. 2, v. 5: *Secundum misericordiam suam saluos nos fecit.* Hebr. 11, v. 10: *Artifex et conditor coelestis civitatis est Deus.* 1. Johan. 5, v. 11: *Vitam aeternam dedit nobis Deus.* Apoc. 21, v. 2. *nova Hierosolyma descendit de coelo a Deo parata.* rationum momentis, 1) ab electione. A quo ad aeternam electi sumus, ab eodem etiam vitam aeternam accipimus, quia finis electionis est vitae aeternae donatio. Jam vero a Deo ad vitam aeternam

sumus electi. Ergo; 2) *a justificatione*. Qui justificat nos in hoc seculo, is vitam aeternam dabit in futuro seculo. Sed solus Deus nos justificat in hoc seculo. Ergo. Rationem majoris paulo superius exposuimus; 3) *ex resurrectione*. Qui pios ex morte resuscitat, ille etiam piis dat vitam aeternam. Ratio est, quia pii *prodibunt ad resurrectionem vitae* Joh. 5, v. 29. Solus Deus pios ex morte resuscitat. Ergo; 4) *ex vitae aeternae conditione*. Beatitudo vitae aeternae consistit in summi boni communicatione ac fruitione. Jam vero solus Deus est summum bonum, qui *solus reficit non deficit*, qui est fons omnis boni et extra quem nullum est verum bonum. Augustinus lib. 5. de civ. Dei c. 1. in princ.: *Constat, omnium rerum optandarum plenitudinem esse felicitatem, quae non est dea, sed donum Dei* lib. ejusd. c. 11: *Dei participatione felices sunt, quicumque sunt veritate, non vanitate felices*. lib. 6. de civ. Dei cap. 12: *Qui non dat felicitatem, quomodo vitam dare possit aeternam? Eam quippe vitam aeternam dicimus, ubi est sine fine felicitas etc. Vitam igitur aeternam, id est sine ullo fine felicem, solus ille dat, qui dat veram felicitatem*. Notanda autem circa hanc assertionem potissimum tria, 1. *exclusive* id esse intelligendum, quod Deus dicitur causa efficiens principalis vitae aeternae, sensu scilicet eo, quod solus Deus et praeter atque extra eum nullus alius sit vitae aeternae dator, id quod probant non modo argumenta proxime allata, sed etiam expressa Scripturae dicta, in quibus exclusiva diserte additur. Esa. 43, v. 11. *Ego sum, ego sum Dominus, et non est* *יהוה אלהי, praeter me et extra me, salvator*. Oseae 13, v. 4: *Ego Dominus Deus tuus, non est servator* *יהוה אלהי, absque me*. Jacob. 4, v. 14: *Unus est, qui potest salvare et perdere*. Ut absque eo et extra eum non est alius Deus Deut. 32, v. 39. 1. Reg. 19, v. 19. Esa. 43, v. 10. cap. 44, v. 6. et 8. cap. 45, v. 5. 6. 14. ita quoque absque eo, *extra* et praeter eum non est salvator, sicut haec duo expresse conjunguntur Esa. 45, v. 21: *Numquid non ego Dominus et non ultra Deus praeter me? iustus Deus et salvans non est praeter me*. Si quis obvertere velit, de salute et auxilio temporali ibi sermonem esse, respondemus tum *per infirmationem*, negando quod de sola temporali salute haec accipiuntur; tum *per inversionem*, si enim de salute temporali hoc recte dicitur, multo magis de aeterna salute dici poterit. 2. Vocem Dei accipiendam esse *communis*, essentialiter, ut tribus Deitatis personis est communis. Nam vitam aeternam dare est opus *extra*, ac proinde omnibus tribus personis commune. Deus inde atque ideo electis potest dare vitam aeternam, quia essentialiter in ipso est vita, vel potius, quia est ipsa vita. Unde Scriptura sacra Deo Patri, Filio et Spiritui sancto aequaliter donationem vitae aeternae assignat. De Patre dicitur Joh. 5, v. 21: *Pater excitat mortuos et vivificat*, non solum respectu vitae naturalis, sed etiam spiritualis et aeternae, nimirum quia *vitam habet in se ipso*, et sua essentia, ut Syrus reddidit v. 26. Filius de

Gerhardi loci. IX.

se ipso dicit Joh. 10, v. 28: *Ego vitam aeternam do eis*. Joh. 17, v. 2: *Ut quotquot dedisti ei, det eis vitam aeternam*. Actor. 4, v. 12: *Non est in alio quoquam salus etc.* Hebr. 5, v. 9: *Factus est omnibus obedientibus sibi causa salutis aeternae*. Apoc. 1, v. 18. Christus dicit, se habere *claves mortis et inferni*, ut possit ex utroque liberare et ad utrumque damnare. cap. 3, v. 21: *Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo*. De Spiritu sancto dicitur Rom. 8, v. 11: *Si Spiritus ejus, qui excitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis, is qui excitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem ejus Spiritum in vobis*. 3. Per gratiam Dei hic intelligendam esse gratuitam ipsius misericordiam, dilectionem et favorem, quo credentes in Christum complectitur, non autem donum ex gratia profectum seu habitum aliquem supernaturalem divinitus homini infusum, propter quem homo Deo gratus et vita aeterna dignus habeatur. Eadem enim est gratia Dei justificantis et salvantis. Jam XX. 345. vero gratia Dei justificantis est gratuita ipsius misericordia, favor ac dilectio, ut in tract. de justif. §. 18. et seqq. multis argumentis contra Pontificios demonstravimus. Ergo. 4. Perinde esse sive dicatur, causam efficientem principalem vitae aeternae esse Dei gratiam, sive causam efficientem principalem esse Deum, causam impulsivam internam προηγουμένην Dei gratiam et misericordiam, cum inde atque ideo Deus dicatur vitae aeternae hominibus dandae causa, quia gratia sua eos complectitur, eumque Deus diligens et Dei dilectio realiter sint unum.

39. Ceterum ut distinctius intelligatur, quae ratione causa efficiens vitae aeternae statuatur *solus Deus*, notandum est, electorum beatitudinem Deo tribui 1. *ratione praeparationis*. Matth. 25, v. 34: *Venite, possidete regnum paratum vobis a constitutione mundi*, videlicet a Deo, sic enim exponitur Esa. 64, v. 4. 1. Cor. 2, v. 9: *Oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quae praeparavit Deus iis, qui diligunt illum*. Hebr. 11, v. 16: *Deus paravit illis civitatem*. Quidam etiam hoc sensu accipiunt dictum Christi Matth. 20, v. 23. Marc. 10, v. 40: *Sedere ad dextram meam et sinistram meam non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo*. Ambrosius lib. 8. de fide c. 3. Epiphanius haeres. 69. Cyrillus lib. 10. thesauri cap. 5. Isidorus Pelusiota lib. 1. epist. 137. p. 35. sed rectius per *sedere ad dextram et sinistram* intelliguntur πρωτοκλησται et πρωτοκαθεδραι in regno mundano, quas discipuli petierant, sed Christus ad eas distribuendas in mundum sese missum esse negat. Haec vitae aeternae praeparatio nihil aliud est quam eorum, quos Deus in Christum mediatorem per efficacem Spiritus sancti operationem finaliter credituros ab aeterno praevidebat, ad vitam aeternam praedestinatio. Deus primum hominem ad *enam imaginem* ac proinde etiam ad beatam immortalitatem creaverat Gen. 1, v. 27. Sap. 2, v. 23. inspiraverat illi *spiraculum vitae* Gen. 2, v. 7. cujus beneficio non tantum animale in paradiso vitam

Qua ratione Deo tribuatur electorum beatitudo.

ab omnibus malis et adversis immunis traduceret, sed etiam expleto animalis vitae cursu sine ullo dolore ac interventu mortis in vitam coelestem et aeternam transferretur, cujus symbolum, arrha et pignus erat *arbor vitae*, in medio paradisi collocata v. 9. Quoniam igitur omnes Adae posterius, adeoque totum genus humanum in ipsius utpote parentis lumbis erat constitutum, ideo hoc sensu ac respectu omnes homines in Adamo ad imaginem Dei, ac proinde etiam ad vitam aeternam recte dicuntur conditi, quod in tract. de elect. et reprob. § 101. et 102. plenius confirmavimus. Hanc totius humani generis in Adamo ad beatam immortalitatem creationem si quis ad vitae aeternae praeparationem certa ratione referre velit, non erraverit, modo eandem ab *electione* ad vitam aeternam, quam Scriptura proprie et specificè vocat praeparationem regni coelestis, accurate distinguat, quippe cum istaec totius humani generis in Adamo ad vitam aeternam creatio, utpote universalis, non sit ipsa electio seu praeparatio vitae aeternae, prout Scriptura eam definit, ea enim particularis est, nec in Adamo sed in Christo facta, ut d. l. §. 203. pluribus demonstravimus. Quia enim Deo utpote omniscio ab omni aeternitate constitit, primos homines in concreata integritate ac felicitate non perstituros, sed a creatore per voluntariam apostasiam suam infernalis serpentis sese aversuros, ideo ex immensa misericordia ab aeterno hoc decretum fecit, quod Filius Dei unigenitus in temporis plenitudine humanam naturam assumere inque ea passionem et mortem sustinere, atque ea ratione humanum genus a peccato et aeterna damnatione redimere, adeoque vitam aeternam per lapsum amissam hominibus restituere debeat. Haec beneficia passione et morte Christi parta in verbo evangelii Adamo et omnibus ipsius posteris offerre decrevit, ac quotquot vera et usque ad finem vitae perseverante fide ea fuerint amplexi, illos in filios suos recipere et heredes vitae aeternae facere decrevit, hoc est in Christo ad vitam aeternam eos elegit, atque haec τῶν μελλόντων πιστεύειν in Christo electio est illa, de qua loquimur, *vitalis aeternae praeparatio*. Typus illius praeparationis nobis proponitur in terra Canaan, quam Deus Israëlitis praeparasse dicitur, quia scilicet eam ipsis dare decrevit et absque ullo eorum merito ipsos in eam introduxit. Exod. 23, v. 20: *Eccce mitto angelum meum coram te ad introducendum te in locum, quem paravi*; quo etiam referri possunt parabolae de parato prandio Matth. 22, v. 4. et coena Luc. 14, v. 17. de paratis nuptiis Matth. 22, v. 8. de Hierosolyma coelesti parata, ut sponsa marito suo Apoc. 21, v. 2. 2. *Ratione promissionis*. Deus non solum ab aeterno paravit piis in Christum credentibus vitam aeternam, h. e. fecit aeternum electionis decretum, sed etiam in tempore hoc suum decretum hominibus in verbo evangelii manifestavit, ut per illud ipsum verbum accedente Spiritus sancti efficacia veram in Christum fidem conciperent ac per fidem vitae aeternae heredes fierent. Quando enim primis parentibus post lapsum proponit hanc promissionem:

Semen mulieris conteret caput serpentis Genes. 3, v. 15. proponit ipsis et omnibus ipsorum posteris promissionem vitae aeternae, quod Filius Dei in arcano Trinitatis consilio mediator et reconciliator humani generis constitutus bona coelestia per lapsum amissa reparare et ex regno diaboli et morte aeterna genus humanum liberare velit, quam promissionem protoplasti fide amplexi sunt eamque posteris velut sanctum divinae revelationis depositum fidei manu tradiderunt, quorum plurimi eandem vera fide itidem sibi applicarunt et hac ratione promissorum Messiae beneficiorum participes facti aeternam vitam omnium promissionum complementum heredarunt. Eandem vitae aeternae promissionem Christo jam exhibito Deus repetivit, ab involucris corporalium promissorum liberavit, magis magisque illustravit et novis sacramentis confirmavit. 1. Joh. 2, v. 25: *Haec est promissio, quam ipse pollicitus est nobis, vitam aeternam*. 3. *Ratione acquisitionis*. Filius Dei non solum promissionem evangelicam de semine mulieris contrituro caput serpentis protoplastis manifestavit eamque subinde in colloquiis cum patriarchis et sanctis Dei hominibus repetivit ac magis magisque illustravit, ut λόγος et interpres divinae voluntatis; sed etiam in plenitudine temporis a Patre in hunc mundum missus, ex Spiritu sancto conceptus veram humanam naturam in et ex Maria virgine assumpsit et in assumpta illa natura redemptionis pretium persolvens vitam amissam humano generi reparavit et acquisivit, qua de re in causa meritoria vitae aeternae plenius dicitur. 4. *Ratione applicationis*. Deus non solum ab aeterno quosdam elegit ad vitam, per verbum evangelii promissionem vitae aeternae protoplastis et ipsorum posteris proposuit ac Filio in carnem misso vitam amissam humano generi reparavit, sed etiam summum illum thesaurum creditibus in Christum applicat triplici potissimum ratione. Primo enim in hac vita offert hominibus verbum evangelii et in eo Christi beneficia, inter quae eminet vita ac salus aeterna. Quotquot ergo fide oblatum in evangelio bona amplectuntur, quotquot fidem in Christum recipiunt, illi in Christo accipiunt vitam aeternam 1. Joh. 5, v. 12. illis etiam datur Spiritus sanctus, qui est Spiritus υιοθεσίας, ac proinde in aeterno suo testimonio credentes confirmat et obsequatur quod sint filii Dei et heredes vitae aeternae Rom. 8, v. 16. et 17. unde vocatur arrha hereditatis nostrae Ephes. 1, v. 14. sigillum, quo obsequamur in die redemptionis Ephes. 4, v. 30. Idem Spiritus πνεύματος ac praegustum quendam vitae aeternae et coelestis suavitatis in credentibus excitat Hebr. 6, v. 4. et 5. Confer tract. de Spiritu sancto §. 54. et adde pulcherrimam observationem piorum veterum, quod Spiritus sanctus non dicatur simpliciter pignus, sed arrha sive arrhabo salutis nostrae, quia reddita pecunia mutuo accepta restituitur pignus, arrha autem soluto integro pretio non redditur, cum sit pars pretii, quod non est auferendum sed complendum, ut ex Augustino annotat Thomas in comm. Eph. 1. Quid? quod arrhae appellatio etiam nos deducit ad

considerationem spiritualis desponsationis, quae animae nostrae cum Christo intercedit. Per Spiritum sanctum enim confirmamur, quod Christus coelestis noster sponsus ad nuptias in coelo paratas certissime aliquando nos sit introducturus Apoc. 19, v. 7. cap. 21, v. 2. etc. Secundo, quando animae piorum a corporibus separantur, Deus per angelos in sinum Abrahae eas portari curat ac mandat Luc. 16, v. 22. in quo pace, gaudio et laetitia coelesti perfruuntur, Deum videntes, laudantes, glorificantes etc. ut in tractat. de morte §. 297. ostendimus. Tertio, in die novissimo excitabit Deus per Christum corpora piorum ad vitam aeternam Dan. 12, v. 2. Joh. 5, v. 29. h. e. corpora animabus redunita in plenam possessionem ac participationem aeternae vitae introducet. Sic ergo initium aeternae felicitatis et coelestis gaudii pii sentiunt in hac vita, incrementum ipsorum animae accipiunt post mortem, complementum et plena possessio post resurrectionem demum sequetur. 5. *Ratione continuationis ac conservationis.* Quando pii in plenam vitae aeternae possessionem post mortem semel sunt immissi, nunquam hac sua beatitudine iterum excident, sed ut Deus, quem a facie ad faciem vident, est aeternus; ita quoque beatitudo ex visione summi illius boni orta in beatis erit aeterna. Electi in coelo erunt *τοῖς ἀγγέλους* Matth. 22, v. 30. Luc. 20, v. 36. Jam vero angeli sunt in bono confirmati, ut a concreata integritate et felicitate nunquam excident. Ergo etiam beati homines in coelo tales erunt. Apoc. 3, v. 12: *Faciam illum columnam in templo Dei mei, et foras non egredietur.* Haec aeterna coelestis gaudii et felicitatis in beatis continuatio ac conservatio unice a Deo dependet, inde beatitudo electorum sic describitur, quod *fluvius aquae vivae, splendidus tanquam crystallus, procedat de sede Dei et Agni in medio plateae civitatis sanctae* Apoc. 22, v. 1. et 2. hoc est ex fonte vitae indeficientis, quae est in Deo, profluat fluvius aquae vivae et indeficientis in perpetua viriditate et immarcescibili vigore coelestem paradisum conservans, qua de re in quaest. de aeternitate coelestium gaudiorum plenius dicitur.

40. Qui coelum statuunt esse locum corporeum creatum, illi adderent, 6. vitam aeternam Deo tribui ratione creationis, quia scilicet sedem ac locum, in quo beati vitae aeternae gaudia percipient, Deus una cum aliis suis operibus in hexaëmero creavit, quam sententiam hujuscemodi ratiocinationibus confirmare nituntur: 1) *ex appellatione.* Vocatur civitas Apoc. 21, v. 2. domus Joh. 14, v. 2. 2. Cor. 5, v. 1. tabernaculum Luc. 16, v. 9. paradisus Luc. 23, v. 43. templum Apoc. 3, v. 12. locus Joh. 14, v. 2. etc. 2) *Ex creationis descriptione.* Quidquid nomine coeli in Scripturis significatur, illud totum esse a Deo creatum ex eo intelligitur, quod primo die *coelum et terram Deus condidisse* dicitur Gen. 1, v. 1. 3) *Ex apostolica assertionem* Hebr. 11, v. 10: *Expectabat civitatem fundamenta habentem, cujus* *ἡ χτίσις καὶ δημιουργὸς ὁ θεός.* 2. Cor. 5, v. 1: *Habemus aedificationem ex Deo, domum non manu*

factam. Huc referri etiam possent sequentia Scripturae dicta. Psalm. 33, v. 14: *בְּיָמֵינוּ, de praeparato, habitaculo sessionis suae prospexit super habitatores terrae.* Prov. 8, v. 27: *בְּיָמֵינוּ, quando praeparabat coelos, ibi ego.* 4) *Ex sufficienti enumeratione.* Quidquid est, aut creator est, aut creatura. Coelum beatorum non est creator, quia Scriptura inter creatorem Deum et sedem Dei ac beatorum sive coelum distinguit. Sed hypothesis illa, quod coelum sit locus aliquis corporeus creatus, perquam dubia est et incerta, quod probamus 1. *ex Scripturae silentio.* Moyses in descriptione creationis non meminit alterius ejusdam coeli quam illius visibilis et adspectabilis, quod vocat *רָקִיעַ*, quod ex aquea materia productum et in quo *luminaria magna*, sol et luna, cum stellis posita Genes. 1, v. 8. 2. *Ex loquendi modo.* Coelum beatorum in Scripturis vocatur *novum coelum* Esa. 65, v. 17. cap. 66, v. 22. 2. Petr. 3, v. 13. Apoc. 21, v. 1. Atqui si jam olim in prima creatione est productum, quomodo erit coelum novum? Regnum coelorum in Scripturis non dicitur creatum sed *praeparatum* Esa. 64, v. 4. Matth. 25, v. 34. 1. Cor. 2, v. 9. per aeternam scilicet piorum ad vitam praedestinationem. 3. *Ex ultimo mundi incendio.* *Coeli, qui nunc sunt, reservantur igni in diem judicii* 2. Petr. 3, v. 7. proinde omnes coeli creati dissolventur v. 11. ut succedat *novum coelum* v. 13. Jam vero beatorum coelum non conflagrabit. 4. *Ex comparato.* Sicut ex eo, quod Deus dicitur *esse in coelo, habitare in coelo, descendere e coelo* etc. inferri nequit, coelum Dei esse locum aliquem corporeum creatum, quia Deus ab aeterno fuit in coelo, neque tamen quidquam creatum est ab aeterno, ac coelum illud definitur *per lucem inaccessam* 1. Tim. 6, v. 16. per divinam scilicet gloriam ac majestatem; sic ex eo, quod beati dicuntur *recipiendi in coelum, futuri in coelo* etc. inferri apodictice nequit, coelum beatorum esse locum aliquem corporeum creatum, quia coelum illud definitur per coelestem felicitatem et gloriam, ac piorum animae statuuntur *in manu Dei* Sap. 3, v. 1. *in sinu Abrahae* Luc. 16, v. 22. *sub altari in coelo* Apoc. 6, v. 9. per quae et similia locum aliquem corporeum creatum intelligi, difficulter admodum probari poterit. 5. *Ex opposito.* Si coelum esset locus corporeus creatus, etiam infernus corporeum aliquod domicilium creatum foret, quod certo demonstrari non posse, in tractat. de inferno §. 32. xx. 349. ostendimus. 6. *Ex loci corporei proprio.* Si coelum esset locus aliquis corporeus, utique etiam esset longum, latum ac profundum quoddam spatium ac domicilium. 7. *Ex non necessario.* Beatorum corpora erunt spiritualia. Ergo non indigebunt loco aliquo corporeo, perinde ut et angeli eo non indigent. 8. *Ex adversae partis dissidio.* Qui enim coelum beatorum statuunt locum creatum, illorum quidam primo, quidam vero secundo die illud creatum asserunt. Quidam volunt, esse corpus physicum materiale, quidam vero, hyperphysicum et materiae expers. Haec et alia argumenta prohibent, quo

minus firmiter et indubitato statuamus, coelum esse locum aliquem corporeum, neque inest argumentis in contrarium adductis immotum aliquod robur. Nam 1) appellationes illae sunt parabolicae, metaphoricae ac mysticae, quibus non tam *locus* quam *status* beatorum describitur. 2) Ubiunque coeli creatio ponitur, intelligitur visibile et adspectabile illud coelum, cujus Moyses in hexaëmero mentionem facit. 3) Sicut ipsa civitas coelestis non est substantia aliqua corporea, ita quoque structura ejusdem non est corporea, sed per civitatis illius creationem coelestis gloriae et felicitatis praeparatio intelligitur. 4) Coelum beatorum, ut superius monuimus, tripliciter potest accipi, primo *objective et efficienter*, secundo *formaliter*, tertio *subjective*. Si primo modo accipiat coelum beatorum, est ipse Deus creator; si secundo modo, coelum beatorum est aliquid a Deo distinctum, videlicet gloria ac laetitia coelestis in ipsis sanctis, non tamen est substantia corporea in prima creatione a Deo producta; si tertio modo, dicimus *πρό* illius quidditatem, qualitatem ac situm in Scripturis non esse nobis revelata, ideo praestat, de ejus *possessione* quam accurata *definitione* in hac vita sollicitum esse.

Porisma
ex causa
efficiente
principali
deductum.

41. Ex eo, quod *causa efficiens principalis* vitae aeternae sit gratia Dei salvantis, vel quod idem est, Deus gratis salvans, *πορισματικῶς* colligimus, *vitam aeternam non esse debitum operum nostrorum stipendium per merita propria ex condigno a nobis acquirendum, sed gratuitum misericordiae Dei donum*, quam assertionem contra Pontificios meritorum propriorum patronos in tractat. de bon. operibus §. 87. et seqq. late confirmavimus. 1. *Ex perspicuis Scripturae dictis*. Psalm. 103, v. 4: *Dominus coronat te misericordia et miserationibus*. Esa. 55, v. 1: *Sitientes venite ad aquas, emite absque argento et absque pretio*. Luc. 17, v. 10: *Cum omnia feceritis, dicite, servi inutiles sumus*. Roman. 6, v. 23: *χαρίσιν, donum gratuitum, Dei est vita aeterna in Christo*, in quem locum sic commentatur Augustinus lib. de grat. et lib. arbitr. cap. 9: *Cum posset dicere, et recte dicere, stipendium autem justitiae vita aeterna, maluit dicere, gratia autem Dei vita aeterna, ut hinc intelligeremus, non meritis nostris Deum nos ad vitam aeternam sed pro sua misericordia producere*. Theodoretus in eund. loc.: *Cum loquitur de vita aeterna, quae redditur justitiae, non dixit, eam esse mercedem sed gratiam, est enim donum Dei vita aeterna*. Cajetanus ibid.: *Non dicit, propter stipendia justitiae vita aeterna, sed donum Dei vita aeterna, ut intelligamus, non ex operum meritis, sed ex gratuito Dei dono assequi nos pro fine vitam aeternam, propter quod subdit in Christo Domino nostro: Ecce meritum, ecce justitiam, cujus stipendium est vita aeterna, nobis autem donum ratione ipsius Christi*. Rom. 8, v. 18: *Non sunt condignae passionis huius temporis ad futuram gloriam etc.* in quem locum sic commentatur Anselmus: *Si quis pateretur omnes poenarum acerbitates, quae in tempore praesentis vitae*

sufferri possunt, non essent omnes illae passionis dignum meritum ad consecutionem futurae gloriae, quae ablato omni velamine revelabitur in nobis, quando percipiemus illud, quod oculus non vidit etc. Eph. 2, v. 8: *Gratia salvati estis per fidem, et hoc non ex vobis, Dei donum est*, v. 9. *non ex operibus, ne quis gloriatur*. Phil. 3, v. 8: *Existimo, omnia detrimenta esse propter eminentem scientiam Jesu Christi Domini mei etc.* Tit. 3, v. 5: *Non ex operibus, quae nos fecimus, sed secundum misericordiam suam salvos nos fecit*, v. 7. *ut justificati ipsius gratia efficeremur heredes secundum spem vitae aeternae*. Hisce dictis adde Luc. 12, v. 32: *Complacuit Patri dare vobis regnum coelorum*. 1. Tim. 6, v. 2. ubi credentes dicuntur *τῆς ἐλπίδος ἀντιλαμβάνόμενοι*, per quam beneficentiam, utique gratuitam, intelligitur vitae aeternae hereditas. 2. Tim. 1, v. 18: *Det illi Dominus invenire misericordiam a Domino in die illo*. 1. Petr. 3, v. 7. mulieres dicuntur *συγκληρονόμοι χάριτος ζωῆς*, gratiae vitae, id est vitae aeternae, quae ex gratuita misericordia credentibus in Christum datur. Jud. epist. v. 21: *Vosmet ipsos in dilectione servate expectantes misericordiam Domini nostri Jesu Christi in vitam aeternam*. Apoc. 21, v. 6: *Sitienti dabo de fonte aquae vitae gratis*. c. 22, v. 17: *Qui vult, accipiat aquam vitae gratis*. 2. *Ex immotis argumentis*, 1) *ex gratuita electione*. Electio ad vitam aeternam est ex gratia, non ex operibus. Ergo etiam vita aeterna datur ex gratia, non ex operibus. 2) *Ex gratuita justificatione*. Justificatio est ex gratia, non ex operibus. Ergo etiam glorificatio sive vita aeterna. 3) *Ex terrae Canaan praefiguratione*. Terra Canaan coelestis hereditatis typus non propter operum merita, sed ex gratuita Dei benignitate Israëlitis fuit data Deut. 9, v. 4. Ergo et vita aeterna non ex operum meritis, sed gratuita Dei benignitate spiritualibus Israëlitis datur. 4) *Ex hereditatis appellatione*. Vita aeterna datur credentibus ut hereditas filiis Rom. 8, v. 17. Coloss. 3, v. 24. Ergo non obtinetur ex operum meritis, cui argumento adde emphasin ex dicto Christi Marc. 10, v. 15. Luc. 18, v. 17: *Quisquis non receperit regnum Dei ut parvulus, non intrabit in illud*. Jam vero parvuli non jure mercedis, sed solo jure hereditatis vitam aeternam accipiant, fatentibus Pontificiis. Ergo nisi quis solo jure hereditatis vitam aeternam accipiat ut parvulus, non intrabit in eam. 5) *Ex necessaria peccatorum condonatione*. Quotidie peccamus et debita contrahimus Matth. 6, v. 12. Ergo operibus nostris non meremur vitam aeternam. 6) *Ex meriti conditione*. Meriti natura postulat, ut opus illud, quo meremur, sit nostrum, ut sit opus indebitum, ut sit utile atque commodum illi, cui praestatur, ut sit pretio et dignitate aequale illi, quod pro opere nostro redditur. Costerus in enchir. c. 7: *Meritum est actio libera, cui merces debetur ex justitia, cui imputatur propter aequalitatem*. Becanus part. 2. theol. schol. p. 491: *Rigor justitiae requirit talem contractum, ut inter contrahentes nulla intercedat libera-*

litas et gratia. At hae conditiones non conveniunt nostris operibus. 7) *Ex negata nobis acceptorum beneficiorum compensatione.* Non possumus sufficientes Deo gratias referre pro beneficiis acceptis. 351. Ergo non possumus, nova beneficia, et quidem longe maxima, quale est vita aeterna, operibus nostris mereri. 8) *Ex quadam a minori illatione.* Non possumus operibus nostris promereri panem quotidianum, sed a Deo eum emendicare cogimur; ergo multo minus vitam aeternam promereri poterimus. Petrus negat, se propria *evangelio* claudum sanasse Actor. 3, v. 13. ergo multo minus aeternam felicitatem ac sanitatem propria *evangelio* mereri potuit. Ezechias rex propter ostentatas opes terrenas reprehenditur, et Deum credamus ferre posse, ut spirituales operum divitias tanquam vitae aeternae meritorias jactitemus? 9) *Ex propria electorum testificatione.* Electi in die novissimo ad vitae aeternae possessionem vocati nolunt agnoscere opera sua, quasi propter eorum merita in vitam aeternam introducendi sint vel gloria illius vitae coronandi. Matth. 25, v. 37. Apoc. 4, v. 10. 10) *Ex absurdorum consecutione.* Si bona opera essent vitae aeternae ex condigno meritoria, fiducia cordis in ea collocari atque intentione vitam aeternam per ea promerendi fieri possent. Sed hoc adversatur Scripturis. 11) *Ex meriti Christi et nostrorum meritorum oppositione.* Stante merito Christi concidunt operum nostrorum merita etc. Horum argumentorum plenior confirmationem et ab exceptionibus adversariorum vindicationem vide tract. de bonis operibus §. 96. et seqq. Addi etiam posset argumentum ex nostri status ad *primaevum comparatione.* Si in statu integritatis homo non potuisset vitam aeternam ex merito obtinere, multo minus post lapsum illud fieri poterit. Sed verum prius, ergo et posterius. Connexio est in aprico. Assumptum probatur, 1) quia obedientia primi hominis jam ante fuisset Deo utpote creatori debita. Ergo proprie et accurate loquendo non fuisset meritoria. 2) Si homines in statu innocentiae ex dono Dei accepissent vitam corporalem, multo magis ex dono Dei se vitam aeternam accepturos confessi fuissent. 3) Nulla fuisset aequalis proportio obedientiae hominis etiam perfectissimae ad aeternam coelestis gloriae pondus. 4) Lyranus in comm. Gen. 2, v. 15. utitur tali argumento: *Dicitur homo positus a Deo in horto. Per hoc ostenditur, quod Adam fuerit formatus extra paradisum ad ostendendum, quod ille locus ipsi debebatur non ex natura sed ex gratia, sicut et immortalitas praedicta.* 5) Primus homo conditus erat a Deo ad beatam immortalitatem Sap. 2, v. 23. ergo non fuit opus, ut per propria merita eam demum acquireret. Idem judicium esto de sanctis angelis, de quibus Augustinus lib. de fide ad Petrum c. 23: *Hoc ipsum, quod ab illo statu beatitudinis, in quo sunt, mutari in deterius nullatenus possunt, non est eis naturaliter insitum, sed postquam creati sunt, gratiae divinae largitate collatum.* 3. *Ex patrum dictis,* quae longa serie enumeravimus §. 106. Magna est stul-

titia, inquit theol. Germ. c. 42. *quod homo aut creatura opinatur, se scire vel posse ipsam, et praesertim si opinatur, se scire aut posse aliquid bonum, quo plurimum mereri aut impetrare valeat apud Deum, Deo fit hac ratione contumelia juxta eum, qui haec recte intelligit.* 4. *Ex propriis adversariorum sententiis,* quas recensuimus §. 107. quibus adde sequentes. Lyranus in exposit. Tit. 3: *Salus aeterna excedit totaliter facultatem humanae naturae, propter quod non potest eam attingere, nisi ex largitate divinae misericordiae.* Brigitta in revelat. lib. 1. c. 53. Christum introducit conquerentem: *Homines per suam superbiam volunt ascendere in coelum et non confidunt in me sed in se, facientes voluntatem suam et meam relinquentes.* XX. 352. lib. 4. c. 20: *Sunt quidam, qui meritis suis obtinere credunt coelum, quibus Deus parcit a diaboli tentationibus ex occulta dispensatione sua; alii sunt, qui operibus suis satisfacere Deo putant pro excessibus suis. Quorum omnium error omnino damnablest, quia etiamsi quilibet homo centies corpus suum occideret, non posset Deo unum pro mille respondere.* lib. 6, c. 69: *Non in bonis operibus nostris debemus confidere, quae quantumcunque magna sunt, quasi nulla reputare debemus, licet necessaria sint, sed cum humilitate sperare debemus in sola misericordia Dei.* Johannes Ferus in exeg. epist. Rom. c. 1: *Paulus negat, per opera nos mereri remissionem peccatorum, alioqui si operibus mereremur, jam non est gratia, gratia excludit merita.* c. 3: *Gratiae Dei detrahunt et Christum abiciunt, adeoque se ipsos perdunt, qui fiduciam in opera ponunt.* c. 16: *Sola fide in Christum et nullis meritis nostris justificamur.* Ludolphus Carthusianus in medit. vitae Christi prolog. col. 3: *Caveat prudenter fidelis peccator, ut nunquam in quocunque statu fuerit, confidentiam in meritis suis habeat, sed tanquam mendicus pauperculus, omnino nudissimus, ad elemosynam Dominicam mendicandam semper vacuus accedat, haec autem faciat non quasi ex humilitate ficta merita sua abscondens, sed certissime sciens, quod non justificabitur in conspectu Dei omnis vivens.* Jacobus Sadoletus lib. 1. comm. in epist. Rom. p. 11: *Spero immortalitatem consequi, quam Deus fidelibus suis proposuit, nec id tamen meritorum meorum fiducia, sed ipsius Dei clementia et bonitate adductus.* Fridericus Nausea episcopus Viennensis cent. 2. homil. 373: *A misericordia Dei nobis est, quidquid sumus et habemus, et quidquid agimus, est perinde atque signum gratitudinis.* Agenda eccles. Mogunt. ann. 1551. edit. f. 71: *Non tua solum, carissime frater, sed omnium etiam hominum merita nimis exigua et tenuia sunt, quam ut fiduciam salutis homo in ea collocare possit.* Bellarminus ipse lib. 2. de poenit. c. 12. *meritum ex condigno gratiae opponi, recte asserit.* Jam vero tota Scriptura clamat, vitam aeternam dari ex gratia, quo Bellarminus negare nequit, nisi velit negare, solem lucere in meridie. Ergo agnoscat, bona opera non esse meritoria vitae aeternae ex condigno. lib. 2.

de grat. et lib. arbit. c. 13. scribit, *opera esse viam perveniendi ad gloriam*. Atque per viam non ut per meritum, sed ut per medium sine quo non, terminus viae acquiritur, unde Bernhardus tract. de grat. et lib. arbit. col. 1069. haec opponit. *Bona opera, inquit, sunt via regni, non causa regnandi*. Antithesin et argumenta contraria Pontificiorum late exposuimus dict. tract. §. 108. et seqq.

Causa
meritoria
vitae ae-
ternae.

42. *Causa meritoria vitae aeternae* hominum salvandorum respectu est perfecta obedientia Christi mediatoris tam activa quam passiva Deo Patri in diebus carnis ab ipso praestita. Antequam vero hanc assertionem demonstramus, ad uberiores ejus declarationem notari jubemus, 1. *causam efficientem principalem* non excludere *causam meritoriam*, hoc est gratiam Dei non excludere meritum Christi, nec eidem etiam opponi. Sane inter Dei gratiam et nostra merita in articulo justificationis et salvationis est perpetua oppositio. Si enim salvamur *gratis* per Dei gratiam, ergo non propter nostra merita; sed inter Dei gratiam et Christi meritum non solum nulla oppositio, sed etiam necessaria connexio. Neque enim Dei salvantis gratia in hominibus ac circa homines locum habere potuisset, nisi iustitiae divinae per Christi meritum satisfactum fuisset, siquidem iustitia ac veritas divina requirebat, ut homo vel aeternum periret, vel aequivalens pretium Deo creatori, quem offenderat, praestaret; quod cum in hominis viribus nullatenus esset, Christus partes illas satisfactionis coram Dei iudicio in se recepit. Confer, quae de hac meriti Christi necessitate diximus tract. de justif. §. 31. et 49. quae opponenda sunt perpetuo illo Photinianorum coecismo, quo gratiam Dei et meritum Christi *ἐναντίας* sibi invicem opponi garriunt, Catech. Racov. p. 262. Ostorodus in instit. cap. 36. p. 299. Schmaltzius in exam. 157. errorum err. 80. p. 24. 2. Perinde esse, sive Christi obedientiam dicatur *causa meritoria* nostrae salutis, sive *causa impulsiva* ac *προηγούμενη*, quae Deum permoverit, ut credentes in Christum ab aeterno ad salutem elegerit eosque in tempore justificet et salvet. Inde enim atque ideo Christi obedientia dicitur causa salutis nostrae meritoria, quia dignitate, merito ac perfectione sua impetrare potuit, ut Pater coelestis nos in hoc dilecto suo Filio gratos et acceptos haberet, ante jacta mundi fundamenta nos eligeret Eph. 1, v. 4. et in tempore propter ipsum nos justificaret ac salvaret. Vicissim etiam inde atque ideo Christi obedientia est causa impulsiva, Deum ad salvandos nos movens, quia meritoria dignitas eidem inest. 3. Obedientiam et satisfactionem Christi hoc loco considerari, non ut est nudi hominis sed ipsius Filii Dei satisfactio et obedientia, unde notanter Scriptura dicit Actor. 20, v. 28: *Deus suo sanguine redemit ecclesiam*. 1. Joh. 1, v. 7: *Sanguis Jesu Christi Filii Dei emundat nos ab omni peccato*. cap. 3, v. 8: *In hoc apparuit Filius Dei, ut destruat opera diaboli*, ut ostendat, satisfactionem et obedientiam Christi inde atque ideo esse tantae efficaciae ac tanti coram Deo pretii, quia est

ipsius Filii Dei satisfactio et obedientia. Confer tract. de justif. §. 32. Opponendum hoc est Pontificiis, qui Christum secundum humanam tantum naturam nostrum mediatorem et causam salutis meritoriam esse disputant. 4. Christum duplici potissimum ratione esse nostrum salvatorem, primo *ἰλαστικῶς*; καὶ καταλλακτικῶς, *meritorie*, quatenus sanctissimo et pretiosissimo suo merito salutem et vitam aeternam nobis promeruit; secundo *ἐνεργητικῶς*, *efficienter*, quatenus pretiosum istud bonum tam care acquisitum in verbo evangelii nobis offert et post hanc vitam in coelestia tabernacula nos recipit. Posterior modus cum Patre et Spiritu sancto ipsi communis est, prior vero proprius. Opponendum hoc Photinianis, qui concedunt quidem, Christum esse nostrum Salvatorem, primo *doctrina*, quatenus salutis aeternae viam in verbo evangelii nobis annuntiavit; secundo *exemplo*, quatenus viam illam in sua ipsius persona nobis commonstravit et a mortuis resurgendo manifestissime confirmavit; tertio *communicatione*, quatenus plenissima potestate in coelo et terra a Patre accepta se vitam aeternam nobis daturum promisit et re ipsa tandem largiturus est; negant vero, Christum esse Salvatorem *satisfactione*, qua mediante passione et morte peccata nostra expiavit, iram Dei placaverit nosque cum illo reconciliaverit, et *eadem cum Patre efficientia*, qua αἰτεροβαλῶς et κυριακῶς salutem nobis conferat. 5. Ad causam meritoriam salutis nostrae pertinere totam Christi obedientiam, tam *activam*, quam *passivam*, hoc est non solum ipsius passionem et mortem, sed etiam perfectam implementationem, quam legi divinae nostri loco praestitit. Opponendum hoc Piscatori Herbomensi et ipsius asseclis, qui obedientiam Christi activam a causa meritoria nostrae salutis excludunt. Vide tract. de justificat. §. 57. et seqq. 6. Respectu hominum salvandorum obedientiam Christi statui meritoriam aeternae salutis causam. Angelorum enim dispar est ratio, qui cum in peccatum non fuerint lapsi, ideo tali redemptore non indigebant, unde Filius Dei non *angelos sed semen Abrahae assumpsit* Hebr. 2, v. 16. ac apostolus emphatice dicit 1. Tim. 2, v. 5: *Unus mediator Dei et hominum homo Christus Jesus*, quo dicitur, quorum naturam Filius Dei assumpsit, eorum etiam mediator est. Jam vero non angelicam sed humanam naturam assumpsit. Opponendum hoc quibusdam Pontificiis et Calvinianis, qui Christum etiam angelorum respectu causam vitae aeternae meritoriam ἀρετῶν γαργῶν statuunt. Otto Brunfelsius in pand. evang.: *Christi crux non solum hominibus sed etiam angelis profuit, et omnis creatura cruce Domini purgata est*. Philippus Dietz tom. 2. concion. p. 201: *angeli boni per Christum redempti sunt, qui eos a lapsu praeservavit*. Gregorius de Valentia tom. 2. lib. de Christo p. 164: *Christus etiam angelis gratiam et beatitudinem coelestem promeruit*. Blasius de Viega in comm. Apocal. 1. p. 24: *Christus ut homo est caput angelorum gratiamque et gloriam illis promeruit, quae ipsis data sunt propter praevisa ejus merita*, quibus merito opponitur Ruards

XX. 353.

Tapperus, decanus Lovaniensis, contrarium statuens tom. 2. artic. 8. p. 5. col. b. Ex Calvinianis Guilelmus Bucanus loc. 6. q. 30. angelos, asserit, habuisse opus mediatore non quidem redemptionis a peccato, sed conservationis in bono et gratia et ἀναξαρτωσ, recapitulationis, ut videlicet rursus unirentur cum electis sub uno eodemque capite Christo, ut sine ullo in posterum lapsus periculo et inseparabiliter Deo adhererent, adeoque ut illorum iustitia et integritas, quae coram Deo manca est, tegetetur coram Deo perfecta et infinita illa iustitia Christi etc. Idem statuit Calvinus in comm. Eph. 1. et Coloss. 1. 7. Christi obedientiam non sui ipsius sed hominum salvandorum duntaxat respectu causam vitae aeternae meritoriam statui. Christus enim ratione sui ipsius nullo indigebat merito, quia in ipsa unione secundum humanam naturam assumptam angelis longe praestantius nomen est sortitus et super omnes creaturas evectus. In exaltatione, quae est consequens et velut praemium quoddam exaltationis, non est Christo data nova plane potestas et gloria, quam per unionem personalem antea non habuerit, sed collata plena facultas administrandi regni et radios divinae majestatis per carnem plena luce exserendi. Quidquid igitur Christus meruit, non sibi sed nobis meruit, nobis enim natus, nobis datus est Esa. 9. v. 6. nobis factus est redemptio 1. Cor. 1. v. 30. etc. Opponendum hoc tum Pontificiis, qui putant, Christum non solum nobis gratiam et gloriam, sed etiam sibi corporis gloriam et nominis exaltationem promeruisse Lombardus 3. sent. dist. 18. Thomas part. 3. q. 49. art. 6. Bellarminus lib. 5. de Christo cap. 9. tum Calvinianis, inter quos Bullingerus serm. 27. in Apoc. Zanchius passim, Piscator in cap. 2. Philipp. p. 173. Vorstius in Antibelarm. pag. 55. 56. etc. idem cum Pontificiis statuunt. Ravenspergerus in pentad. quint. centur. et judic. de illustr. theol. quaestionib. q. 2. sic scribit:

55. Duo sunt, quae Christum sibi promeruisse statuimus, videlicet vita aeterna et summa illa ac singularis gloria, quae pro Filio Dei ab omnibus creaturis rationalibus agnoscitur ac proinde ut verus Deus adoratur, quarum illam sibi meruit observatione legis, hanc vero per multas ac varias passiones atque imprimis per mortem crucis. Quibus merito opponitur Calvinus ipsorum daduchus contrarium propugnans lib. 2. instit. cap. 17. §. 6. De reliquis circa causam salutis nostrae meritoriam corruptellis Pontificiis egimus dict. tract. de justif. §. 54.

43. Hisce praemissis demonstramus, obedientiam Christi esse causam salutis nostrae meritoriam, et quidem unicam ex manifestis Scripturae dictis. Joh. 3. v. 13: Nemo adscendit in coelum, nisi qui descendit de coelo, Filius hominis, qui est in coelo (id est nemo hominum propria virtute, merito et dignitate adscendit in coelum, sed quotquot in coelum adscendere volunt, illos oportet per fidem fieri unum cum Christo atque ipsius gratia, merito et virtute adscendere, quae explicatio traditur v. 15. 16. 36. etc.) Joh. 14. v. 2: In domo Patris mei man-

siones multae sunt, si quo minus, dixissem vobis, quia vado parare vobis locum. (Non poteramus nostris viribus aut meritis ad aeternam beatitudinem aspirare, sed Christus sua passione et morte, quam passim vocat abitum ad Patrem, paravit nobis locum, per suum in terris exilium paravit nobis aeternum in coelis domicilium. Per passionem et adscensionem intravit in gloriam suam Luc. 24. v. 26. ut in coelesti gloria etiam nobis locum parare posset. Per peccatum obstructa nobis erat in coelum via, cuius typus proponitur Gen. 3. v. 24 ubi Cherubim flammante gladio ab ingressu paradisi homines arcent, sed Christo nota facta est via ad vitam Psalm. 16. v. 11. ipse iterum aperuit nobis viam et paravit nobis in coelum locum, unde converso latroni dicit Luc. 23. v. 43: Hodie mecum eris in paradiso. Paratae quidem sunt mansiones illae coelestes credentibus aeterna praedestinatione, interim parandae adhuc erant per Christi passionem, mortem, resurrectionem et adscensionem, quia non nisi in Christo et propter Christum ac credentibus in Christum regnum illud est paratum, Christi meritum est unica causa, propter quam mansiones illas credentibus Deus paravit, unde dicuntur electi ad vitam in Christo Eph. 1. v. 6.) Act. 4. v. 12: Non est in alio quoquam salus, nec aliud nomen datum hominibus, in quo oporteat eos salvos fieri. Rom. 6. v. 23: Vita aeterna est gratuitum Dei donum in Christo, qui sanctissima sua obedientia et satisfactione nobis illud promeruit. 1. Thess. 5. v. 9: Non posuit nos Deus ad iram, sed in acquisitionem salutis per Jesum Christum Dominum nostrum. 2. Tim. 2. v. 10: Ut et ipsi salutem consequantur, quae est in Christo Jesu. Hebr. 5. v. 9: Factus est omnibus obedientibus sibi causa salutis aeternae. 1. Joh. 5. v. 11: Vitam aeternam dedit nobis Deus, et haec vita est in Filio ejus. Apoc. 1. v. 18. dicit Christus, habeo claves mortis et inferni tanquam ejus victor. Hue pertinent omnia Scripturae dicta, 1. in quibus Christus dicitur noster salvator ac Jesus Matth. 1. v. 21. Luc. 2. v. 11. Joh. 4. v. 42 etc. est enim noster Salvator non solum ratione efficientiae et applicationis, sed etiam ratione meriti et acquisitionis; 2. in quibus dicitur noster redemptor Psalm. 111. v. 9. Luc. 1. v. 68. etc. quia scilicet redemit nos ex inferno et morte aeterna Os. 13. v. 14. 3. in quibus vocatur noster mediator 1. Tim. 2. v. 5. Hebr. 8. v. 6. etc. quia ad officium mediationis pertinet bona per lapsum Adami amissa reparare; 4. in quibus dicitur propitiatio pro peccatis nostris 1. Joh. 2. v. 2. ac Deo Patri nos reconciliasse 2. Cor. 5. v. 19. quia sublata ira divina tollitur mors aeterna et vita amissa restituitur. Rom. 5. v. 10: Si cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, multo magis reconciliati salvi erimus in vita ipsius; 5. in quibus dicitur factus pro nobis peccatum et maledictum 2. Cor. 5. v. 21. Gal. 3. v. 13. quia sublato peccato et maledictione legis tollitur aeterna damnatio et coelestis benedictio restituitur; 6. in quibus nos dicitur liberasse a peccato Hebr. 9. v. 14. a maledictione

legis Gal. 3, v. 21. ab ira Dei 1. Thessal. 1, v. 10. ab aeterna damnatione 1. Thess. 5, v. 10. contra vero adduxisse perfectam justitiam Dan. 9, v. 24. ex his enim omnibus sequitur, Christum vitam aeternam nobis promeruisse; 7. in quibus credentibus in Christum promittitur salus et vita aeterna, quae postmodum enumerabimus, illud enim inde atque ideo fit, quia Christus pretioso suo sanguine ac morte vitam aeternam nobis promeruit. Sed in re manifesta pluribus opus non est. Confer ea, quae Photinianis opposuimus in tract. de justif. §. 37. et seqq.

Porisma
ex causa
meritoria
vitae ae-
ternae de-
ductum.

44. Porisma hujus assertionis esto, quo nec a beata genitrice semper virgine, nec ab ullo sanctorum vel meritum, vel donatio vitae aeternae sit quaerenda, petenda, exspectanda etc. Manifestae enim sunt exclusivae, quibus Spiritus sanctus utitur. Job. 14, v. 6. inquit Christus: *Ego sum via, veritas et vita. Nemo venit ad Patrem nisi per me.* Actor. 4, v. 12: *Non est in alio salus, nec aliud nomen datum hominibus, in quo oporteat eos salvos fieri.* 1. Cor. 3, v. 11: *Fundamentum aliud nemo ponere potest.* Huc referendum illud propheticum Esa. 63, v. 3: *Torcular calcavi solus, movératos.* Consideretur etiam immediata ratio ac fundamentum, quare Christi obedientia sit meritoria vitae aeternae causa, quod unice in eo residet, quod Christus in personae unitate sit verus Deus et verus homo, inde enim atque ideo Christus *carnem suam dare potuit pro mundi vita*, quia est *verbi omnia vivificare valentis propria caro* Job. 6, v. 51. inde atque ideo potest Christus ovis suis *dare vitam aeternam*, quia *animam suam pro ovibus suis posuit*, et quia *est cum Patre unum* Joh. 10, v. 15. 28. et 30. inde Christus est *mediator Dei et hominum*, quia *dedit semet ipsum pretium redemptionis pro omnibus* 1. Tim. 2, v. 5. et 6. inde autem atque ideo animam suam potuit dare in pretium redemptionis pro omnibus, quia ut verus et unus cum Patre Deus *potestatem habuit ponendi animam suam et eam iterum sumendi* Joh. 10, v. 18. Opponenda haec sunt Pontificiis, qui *fontem aquae vivae derelinquunt ac fodiunt sibi cisternas, cisternas fractas, quae non continent aquas* Jerem. 2, v. 13. dum Mariae Θεοτόκου ac sanctis meritum ac donationem salutis aeternae asseribunt. Brigitta in lib. 1. revelat. cap. 3: *Ego Filius Dei benedicere possum, quod mater mea et ego quasi cum uno corde salvavimus hominem, ego patiendo corde et carne, ipsa cordis dolore et amore.* Johannes David in Pancarpio Mariano pag. 188: *O Maria mater et virgo, tu nobis scala Jacob vera per illam in somnis visam figurata etc. per te Christus voluit nos ad se in coelum ascendere.* p. 194: *Dic nobis, Maria, o porta, o via, dic nobis de fructu ventris tui jucundum auditu elogium. Per me si quis introierit, salvabitur. Quis ergo hic loquitur? Christus. Non et Maria? quidni?* XX. 357. *quisquis per hoc ostium intrat, per Mariam intrat, per quam Christum accepimus et habemus. Maria tu porta et portaria etc.* In rosariis suis sic orant:

O gloriosa virgo Maria, libera nos ab omni malo et a poenis inferni. In breviario Romano ipsam vocant *arborem vitae, fenestram coeli, portam paradisi.* Martinus Del-Rio in opere Mariano p. 863: *Maria est vita viventium, quos arcet a morte, et mors mortuorum, quos ab orco ad vitam reducit.* Osorius tom. 4. conc. p. 530: *Christus in calvaria carnem, Maria immolabat animam.* tom. 5. p. 139: *Maria est mulier illa excellentissima, quae contrivit caput serpentis.* Salmeron. tom. 10. tract. 41: *Maria stetit sub cruce, ut esset adiutrix liberationis et corredemtrix, quemadmodum Eva una cum Adamo malum invenit.* Plura hujusmodi πορτισμο ex Pontificiis scriptoribus adduximus tract. de justif. §. 54. no. 5. quibus opponimus illud Cypriani de idolorum vanit. sect. 8: *Christus Dei Filius hominibus ad vitam datus creditur etc. hunc igitur comitamur, hunc sequimur, hunc habemus itineris ducem, lucis principem, salutis auctorem etc.* Augustinus in enarr. Ps. 31: *Si speras vitam aeternam a Domino per alium quam per Christum, per quem solum datur vita aeterna, impius es.* epist. 105. ad Sixtum: *Gratia Dei vita aeterna, et haec, ne praeter mediatorem aliqua alia vita quaeretur, adjecit: in Christo Jesu Domino nostro.* Itemque illud Arnobii lib. 2. adv. gent. p. 110: *Unius pontificis Christi est dare animis salutem et spiritum perpetuitatis apponere etc.* pag. seq.: *A nullo animas possunt vim vitae atque incolumitatis accipere nisi ab eo, quem rex summus huic muneri officioque praefecit. Hanc omnipotens imperator esse voluit salutis viam, hanc vitae, ut ita dixerim, januam. Per hunc solum ingressus est ad lucem, neque alius datum est vel irrepere, vel invadere, ceteris omnibus clausis atque inexpugnabili arce munitis etc.* Notandum tamen, particulam exclusivam opponi duntaxat illis, quae in hoc genere causae meritoriae male feriat hominibus merito Christi conjunguntur, qualia sunt merita sanctorum et merita cujusque propria, nequaquam vero illis, quae in alio genere causae adduntur, quia per meritum Christi non excluditur gratia Dei, quae pertinet ad ordinem causae efficientis principalis, non excluditur verbum evangelii, quod est *potentia Dei ad salutem omni credenti* Rom. 1, v. 16. quod quisquis salutariter praedicat, *se ipsum salvat et eos, qui ipsum audiunt* 1. Tim. 4, v. 16. nec sacramenta, quae sunt efficacia salutis media atque organa Tit. 3, v. 5. nec fides, quae in Christo apprehendit vitam aeternam Joh. 20, v. 31. 1. Joh. 5, v. 12. et 13. haec enim omnia pertinent ad ordinem causae instrumentalis, ex parte quidem Dei instrumenta sunt verbum et sacramenta, ex parte autem nostra perseverans in Christum fides.

45. Tertiam proinde salutis causam statuimus fidem in Christum, quod confirmamus 1. ex dictis Scripturae. Psalm. 2, v. 12: *Beati omnes, qui confidunt in eo.* Habac. 2, v. 4: *Justus ex fide vivet*, ea scilicet vita, quae peccato et morti aeternae opponitur, ut colligitur ex vers. seq. quae perpetua durat, ut apparet ex verbo ζῶσα: futuri temporis,

quae complectitur benedictionem et salutem aeternam, ut ex N. T. explicatione probatur Roman. 1, v. 17. Galat. 3, v. 11. Hebr. 10, v. 38. Marc. 16, v. 16: *Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit*, Joh. 3, 15. et 16: *Ut omnis, qui credit in Filium, non pereat, sed habeat vitam aeternam*, v. 36: *Qui credit in Filium, habet vitam aeternam*, Joh. 5, v. 24: *Qui credit ei, qui misit me, habet vitam aeternam et in judicium non venit etc.* Joh. 6, v. 40: *Haec est voluntas ejus, qui misit me, Patris mei, ut omnis, qui videt Filium et credit in eum, habeat vitam aeternam*, v. 47. *Qui credit in me, habet vitam aeternam*, Joh. 11, v. 25: *Qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, vivet*, Joh. 20, v. 31: *Haec scripta sunt, ut credatis, quia Jesus est Filius Dei, et ut credentes vitam habeatis in nomine ejus*, Act. 16, v. 31: *Crede in Dominum Jesum Christum, et salvus eris tu ac domus tua*, Hebr. 4, v. 3: *Ingrederemur requiem, qui credidimus*, 1. Petr. 1, v. 5: *In virtute Dei custodimini per fidem in salutem*, v. 9. *Reportantes finem fidei vestrae salutem animarum*, 1. Joh. 5, v. 13: *Haec scripsi vobis, ut sciatis, quoniam vitam aeternam habetis, qui creditis in nomine Filii Dei*. Huc pertinent dicta Scripturae, 1) in quibus fides dicitur nos facere Dei filios Joh. 1, v. 12. Gal. 3, v. 26. etc. qui enim sunt filii Dei, illi etiam sunt heredes vitae aeternae Rom. 8, v. 17. 2) in quibus per fidem dicimur justificari Genes. 15, v. 6. Rom. 3, v. 28. Gal. 2, v. 16. etc. quia justificatio ἀδικῶντες invicem cohaerent Roman. 4, v. 5. 6. 3) in quibus fide dicimur accipere Spiritum sanctum Rom. 8, v. 15. Gal. 4, v. 6. hic enim Spiritus est arrha salutis nostrae 2. Cor. 1, v. 22. etc. 4) in quibus per fidem dicimur benedictionem consequi Gal. 3, v. 9. quia benedictio illa includit bona coelestia et ipsam vitam aeternam; 5) in quibus per fidem dicimur accipere peccatorum remissionem Matth. 9, v. 2. Act. 10, v. 43. ubi enim peccatorum remissio, ibi salus et vita; 6) in quibus fide dicimur Christo *iniri* et Christus per fidem in cordibus nostris habitare dicitur Eph. 3, v. 17. ubi enim gratiosa Christi inhabitatio, ibi vita aeterna. 2. *Ex fidei natura et proprietate*. Fides est unicum illud medium, quo beneficia Christi in verbo evangelii nobis oblata amplecti nobis applicare possumus; est salutaris ille canalis, per quem fluente divinae gratiae ad nos descendunt; situla illa, per quam ex fonte vitae vitam et salutem haurimus. Quemadmodum igitur gratia Dei excludit reliqua omnia, quae in ordine causae efficientis principalis nos salvare dicuntur, ac quemadmodum meritum Christi excludit reliqua omnia, ita quoque fides excludit reliqua omnia, quae in ordine causae instrumentalis ex parte nostra nos salvare dicuntur. Vitam aeternam per lapsum protoplastorum amissam Deus nobis offert in Filio suo, qui ergo habet Filium, habet vitam 1. Joh. 5, v. 12. atqui Filium nemo habet, nisi qui vera fide eum amplectitur. Ergo etiam vitam nemo habet, nisi qui fide in Christum eam accipit. 3. *Ex typis*. Ab

ictibus Ignitorum serpentum Israëlitaë non aliter liberabantur et in vivis servabantur, quam per intuitum serpentis aenei a Moyse exaltati Num. 21, v. 9. sic Christus in cruce exaltatus est, ut omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam Joh. 3, v. 15. Cibabantur Israëlitaë in deserto per manna coelitus deplutum, ut in vivis servarentur; sic Christus est panis ille, qui de coelo descendit, ut det vitam mundo, qui manducaverit ex hoc pane per fidem, vivet in aeternum Joh. 6, v. 32. et seqq. Qui corporalia beneficia a Christo petebant, jubebantur credere, et quidem tantum credere Marc. 5, v. 36. sic beneficia spiritualia, inter quae eminet promissio de vita aeterna, sola in Christum fide impetrantur, quo pertinet totum caput 11. epistolae ad Hebraeos. Terram Canaan Josua et Caleb fide ingrediebantur, incredulis ab ea penitus exclusis; sic coelestis aeternae vitae hereditas fide accipitur etc. De hac fidei natura et efficientia sic loquuntur pii veteres, Justinus in epist. ad Diog. p. 385: *Μόνῃ τῇ πίστει θεὸν ἰδεῖν ἀνυπερβόληται*. Irenaeus lib. 4. adv. haeres. c. 5. p. 236: *Non aliter salvantur homines ab antiqua serpentis plaga, nisi credant in eum, qui secundum similitudinem carnis peccati in ligno martyrii exaltatur a terra etc.* Cyprianus libr. testim. adv. Jud.: *Fide stare justitiam et illic esse vitam, praedictum est apud Habacuc: Justus ex fide vivit*. Ambrosius lib. de poenit. cap. 10: *Qui fidem habet, habet vitam aeternam, qui vitam habet, non est exclusus a venia*. Omnis, inquit, qui credit, non peribit, in comm. Rom. 9: *Sola fides posita est ad salutem*. In 1. Cor. 1. hoc constitutum est a Deo, ut, qui credit in Christum, salvus sit, sine opere, sola fide gratis accipiens remissionem peccatorum, Cyrillus Alexandrinus lib. 4. in Joh. 9: *Janna et via ad vitam fides est et recessus quidam atque reductio a corruptione ad immortalitatem*. Augustinus de spir. et lit. c. 32: *Haec est fides, ex qua justus vivit etc. haec est fides, qua salvi fiunt, quibus dicitur, gratia salvi facti estis per fidem, et hoc non ex vobis*. libr. 1. ad Bonifacium cap. 21: *Quantalibet virtute fuisse antiquos praedices, non eos salvos fecit nisi fides Salvatoris, qui in remissionem peccatorum sanguinem fudit*. Chrysostomus homil. 4. in 1. Tim. 1: *Incredibile videbatur esse, siquidem homo, qui omnem priorem vitam frustra atque inaniter consumsisset duzissetque per mala opera, postmodum ex fide sola salvandus diceretur, ideo addit, fidelis sermo*. Fulgentius lib. 1. de praedestin. ad Monim.: *Attendamus etiam vitam aeternam regnumque coelorum divinitus fide fidelibus praeparatum*. Marius Victorinus lib. 1. advers. Arian.: *Credere in Deum et Filium ejus vitam aeternam est habere*. libr. 4.: *Vita vera Christus est et credentibus in se dat vitam aeternam et adest apud Deum credentibus in se, quod sit Dei Filius, idque per fidem*. Oecumenius in cap. 3. Roman.: *Gratis, hoc est absque tuis rectis operibus, salvaris etc. ita ut nihil conferas aliud praeter fidem*. Alcuinus libr. 1. de Trinit.: *Constat, neminem ad*

et intellectum hominis exsuperant; praeparavit autem illa Deus *se diligentibus*, i. e. veram suam fidem per dilectionem Dei et proximi demonstrantibus. v. 10. occurrit apostolus prolepsi sive tacitae objectioni. Si enim hanc gloriam credentibus praeparatam nemo vidit, audivit nemo, unde nobis de ea quidquam constat? respondet apostolus, *nobis revelavit Deus per Spiritum suum*, i. e. scimus eam non per visum, auditum, intellectum naturalem, sed per supernaturalem Dei revelationem. Potest autem utraque interpretatio commode conjungi, nam et ipsa doctrina evangelii est sapientia ab omni humana ratione abscondita, et bona in evangelio oblata excedunt omnem sensum, experientiam et cogitationem naturalem, et ea, quae Christus pro nobis fecit ac passus est, ut bona illa acquireret, omni hominis cogitatione naturali sunt sublimiora. Huic dicto prophetico conjungenda sunt parallela. Rom. 8, v. 18: *ἡ μέλλουσα δόξα ἀποκαλυφθήναι*. Coloss. 3, v. 3: *Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo*. 1. Joh. 3, v. 2: *Nondum apparuit, quid futuri simus*. 1. Petr. 1, v. 4: *Hereditas conservatur in coelis*; cum primis illud, quod Paulus in tertio coelo se audivisse dicit *ἄρρητα* 2. Cor. 12, v. 4. 2. *Ex parabolica et mystica coelestis beatitudinis descriptione*. Ideo namque Spiritus sanctus aeternam beatorum felicitatem tot ac tam variis typis, parabolis et metaphoris describit, modo eam conferens nuptiali festivitati, modo convivio lautissimo, modo pascuis uberrimis, modo aestati fertilissimae, modo civitati pulcherrimae etc. quia nudo ac simplici mentis intuitu proprium ejus formale intelligere non possumus. 3. *Ex vitae praesentis conditione*. Sicut infans in utero matris conclusus de pulchritudine lucis nihil novit; sic et nos in hujus vitae tenebris de aeternae vitae gaudiis nihil possumus perfecti ac solidi scire. Quemadmodum visus noster imbecillior est, quam ut ad stellas pertingat, sic intellectus noster infirmior, quam ut coelestia gaudia percipiat. Visum in contemplatione stellarum corrigimus ratione, intellectum in meditatione coelestium corrigimus fide. 4. *Ex cognitionis nostrae imperfectione*. Videmus hic per speculum in aenigmate 1. Cor. 13, v. 12. quomodo igitur vitae aeternae gloriam perfecte cognoscere poterimus? Intellectus noster finitus est, quomodo igitur infinitam beatorum felicitatem agnosceret? Huc referenda sunt dicta patrum. Ephraemus lib. de jud. cap. 5. cum de gaudiis vitae aeternae disseruisset, subjungit: *De illa ineffabili laetitia et mansionem aeterna nunc ex parte narrantes tanto nobis evangelizavimus, tanquam si quis ex pelago maris aquae guttam digito suo potest auferre*. Chrysostomus epistol. 5. ad Theodorum lapsus: *Concipe animo statum vitae illius, quantum homini concipere datur, nam juxta rei dignitatem nobis sermo nullus adesse potest, ex iis tamen, quae audimus, ceu per aenigmata conjecturam quantulamcunque faciemus etc.* Et postea: *Anima, quae in propriam rediit naturam, quae in reliquum tempus multa libertate dominum suum suscipit, quantum ea fructum capiat, quantum dulcedinis, quantum lucrum, haud quis-*

quam unquam satis explicabit. Eam jucunditatem universam sermone quis effinget, quis attinget cogitatione? Caesarius homil. 26: *Vita illa, quae nec oculis potest cerni, nec tacita mentis cogitatione perstringi, quam utique consequi facilius est quam enarrare*. Nilus in sentent. tom. 1. orthodoxogr. p. 181: *τῶν μελλόντων ἀγαθῶν καὶ τὸ πλῆθος καὶ τὸ κάλλος ἄπειρον*. Gregorius Nyssenus libr. de opific. hominis: *ἑτέρας τινὲς βασιλείας ἢ ἐλπίς, ἢ ὁ λόγος ἐν ἀπορήτοις, aliud regnum est spes, cujus tota ratio illorum in numero, quae enarrari dicendo nequeunt*. Augustinus de tripl. habit. cap. 1: *Bona regni coelestis dicere vel cogitare vel intelligere, ut sunt, nullus potest carne vestitus, multo enim majora et meliora sunt, quam cogitantur et intelliguntur. Regnum namque Dei omni fama majus et omni laude melius, omni scientia innumerabilius, omni gloria, quae putatur, excellentius*. cap. 4: *De hac urbe (coelesti) quid quid homo dixerit, quasi stilla de mari est vel quasi scintilla de foco. Bona vitae aeternae tam multa sunt, ut numerum, tam magna, ut mensuram, tam pretiosa, ut aestimationem omnem excedant*. Bernhardus serm. 11. in Cantic.: *Velim scire, cujus rei futura sit illa mensura, vel potius illa immensitas, quae repromittitur? Oculus non vidit, Deus, absque te, quae praeparasti diligentibus te. Dic nobis, tu qui praeparas, quid praeparas? credimus, confidimus, re vera sic promittis: Replebimur in laetitia domus tuae. Sed quibus quaeso bonis vel qualibus? Forte frumento, vino, oleo, auro atque argento lapidibusque pretiosis? Sed haec novimus et videmus et videmus et fastidimus. Id quaerimus, quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscendit. Hoc placet, hoc sapit, hoc delectat inquirere, quodcumque est illud. Erunt, inquit, omnes docibiles Dei et ipse erit omnia in omnibus. Ut audio, plenitudo, quam exspectamus a Deo, non erit nisi de Deo. Quis vero comprehendat, quam magna multitudo dulcedinis in brevi isto sermone comprehensa sit. Erit Deus omnia in omnibus? Idem sermon. 4. omnium sanctor.: *Quam magna est beatitudo illa, tam abscondita est ex oculis nostris. Est et hoc Bernardi, quod recitat Bonaventura lib. 7. compend. cap. 31: Tam magna sunt vitae illius bona, ut non possint mensurari; tam multa, ut non possint numerari; tam copiosa, ut non possint terminari; tam pretiosa, ut non possint aestimari. Idem: Quod Deus praeparavit diligentibus se, fide non capitur, spe non attingitur, caritate non apprehenditur, desideria et vota transgreditur, acquiri potest, aestimari non potest.**

49. Quamvis vero beatitudo illa sit mysterium invisibile, inauditum et incomprehensibile, de ea tamen penitus silere non debemus, sed de ea quantum valemus, quia quantum volumus, dicere non possumus. Spei nostrae gaudium, ait Augustinus lib. 21. de civ. Dei cap. 21. propter Dei laudem non est tacendum et de intimis ardentis sancti amoris medullis dictum est, *Domine dilexi decorem domus tuae*. In genere

summa electorum felicitas colligitur 1. ex appellatione, i. e. ex nominibus beatitudinis, salutis, pacis et vitae aeternae, quibus in sacris literis describitur, ut ostendimus superius §. 12. Illae enim appellationes felicissimum electorum statum *συντόμως καὶ ἐντροπικῶς* exprimunt. Beatitudo perfecta complectitur omnia mali absentiam et omnia boni desiderabilia praesentiam, unde definitur a Boëtio lib. 3. de consolat. p. 105. quod sit *status omnium bonorum aggregatione perfectus*. Augustinus lib. 13. de Trinit. cap. 5: *Beatus est, qui habet, quidquid vult, et nihil mali vult*. Anselmus lib. de similitud. cap. 48: *Beatitudo est omnium bonorum sufficientia*. Thomas 4. sent. dist. 48: *Beatitudo est summum bonum et ultimus finis rationalis naturae tantum*. Idem 1. 2. q. 3. art. 2: *Beatitudo est ultima hominis perfectio*. Scotus 4. sent. dist. 49: *Beatitudo est bonum sufficiens, excludens scilicet defectum et indigentiam; est et bonum perfectum et completum, excludens imperfectionem seu diminutionem; est bonum ultimum, excludens tendentiam ad aliud completius bonum*. Quando ergo electi in vita aeterna dicuntur beati, intelligitur 1) quod bonis omnibus affluent. Si enim quidquam bonorum necessarium ac utilem adhuc desiderarent eodemque destruerentur, perfecte beati non essent. 2) Quia perfecta omnia boni affluentia locum non habet, nisi malum bono oppositum penitus removeatur, ideo beatitudinis nomine intelligitur, quod electi sint ab omnibus malis liberati ac liberi. 3) Quia perfecte beatus non est, nisi qui semper talis, si enim quis modo abundaret, modo deficeret, perfecte beatus non esset, ideo beatitudinis nomine electis attributo intelligitur, quod immutabiliter sint beati. 4) Quia per suam naturam et essentiam non sunt in bono ac beatitudine immutabiles, ideo non a se ipsis vel in se ipsis, sed a Deo et in Deo beatitudinem illam obtinent, quippe a quo in bono confirmati et adversus omnem ab hoc beatissimo statu excidentiam firmiter sint muniti, intelligitur ergo nomine beatitudinis electis attributo, quod Deus futura sit ipsorum beatitudo. Augustinus lib. 5. de civ. Dei cap. 1. in princ.: *Constat, omnium rerum optandarum plenitudinem esse felicitatem, quae non est dea, sed donum Dei*. cap. 11: *Dei participatione felices sunt, quicunque sunt veritate non vanitate felices*. 5) Quia beatus nemo dici potest, nisi bona, quibus affluit, intelligat, cognoscat ac velit, ideo beatitudinis nomine intelligitur, quod electi suam beatitudinem agnoscant per intellectum, summe ament per voluntatem, quiete et pacate in ea acquiescant per cordis affectum, ex qua acquiescentia oritur summum et ineffabile gaudium, quo in Deo, tanquam summo et infinito bono, fruuntur ac supra, quam dici vel cogitari potest, delectantur. 6) Denique quia perfecte beatus non est, nisi qui in omnem aeternitatem beatitudine perfruitur, ideo etiam beatitudinis nomine electis attributo hoc intelligitur, quod in omnem aeternitatem in beatissimo illo statu sint mansuri. Augustinus lib. 13. de Trin. cap. 7: *Quidquid ama-*

bitur, aderit, nec desiderabitur, quod non aderit, omne quod ibi erit, bonum erit atque ad fruendum amantibus praesto erit, et quod est omnino beatissimum, ita semper fore praesto erit. Beatitudo Graece dicitur *εὐδαιμονία* a daemonibus i. e. diis, ut ethnici xx. 366. censebant, quia postquam homo ad hunc statum pervenit, est plus quam homo. Idem iudicium esto de nominibus salutis ac pacis, quibus Hebraei omnis generis felicitatem et omnium bonorum abundantiam intelligunt, itemque vitae aeternae, quae non nudam viventis existentiam et durationem, sed conditionem beatissimam, tranquillissimam et felicissimam exprimit, ut ostendimus superius §. 3.

50. 2. Ex oppositione, id est ex atrocitate et gravitate infernalium cruciatuum, quos electi evaserunt. Quemadmodum enim poena infernalis est infinita, quia aeterna et quia separat a Deo, qui est bonum infinitum; sic felicitas coelestis est infinita, quia itidem aeterna, quia liberat ab infinita poena et quia conjungit cum bono infinito, videlicet Deo. Quemadmodum supplicium damnatis praeparatum est malum universale, omnia malorum et suppliciorum genera in unum conglomerata complectens; sic gaudium electis praeparatum et praemium piis promissum est bonum universale omnium bonorum genera in sese continens. Si vel maxime nihil quidquam boni piis post hanc vitam promissum esset, tamen immensi beneficii loco habendum foret, quod ab infernalibus suppliciis duratione infinitis essent liberi. 3. Ex analogica collatione cum hac vita. Homini in hac vita nihil carius ipsa vita, quae tamen multis molestiis ac miseriis est repleta. *Pellem pro pelle et cuncta, quae habet homo, dabit pro anima sua* Job. 2. v. 4. inde tot curas, tot sollicitudines, tot labores suscipit, ut vitam hanc temporalem fugacem et fallacem conservet. At quanto carior, quanto felicior, quanto pretiosior censenda est vita aeterna, quae est felix aeternitas et aeterna felicitas? Augustinus lib. 5. de civ. Dei cap. 17: *Illam civitatem, in qua regnare nobis promissum, tantum ab hac distat, quantum distat coelum a terra, a temporali laetitia vita aeterna, ab inanibus laudibus solida gloria, a societate mortalium societas angelorum, a lumine solis et lunae lumen ejus, qui fecit solem et lunam*. 4. Ex gaudii illius praegustatione, quam pii quandoque in hac vita experiuntur. Quanta sit illius praegustus dulcedo, nemo novit, nisi qui aliquando eundem sensit. Tanta profecto in martyribus fuit efficaciae, ut exquisitissimos corporis cruciatum et acerbissima supplicia non solum tolerabilia sed et suavia illis redderet. Atqui si tantam dulcedinem exhibent primitiae, quid de plenae decimis sperandum erit? si promulsis tam suavis est, quid de integro vini coelestis dolio et torrente statuendum erit?

51. 5. Ex parabolica beatitudinis descriptione. Quidquid enim in hac vita occurrit laeti ac boni, quidquid desiderabile vel amabile, illud omne ad vitae aeternae felicitatem ac laetitiam utcumque adumbrandam transfertur, ut innuatur, vitam aeternam fore omnium bonorum plenitudinem, omnis lae-

titiae promptuarium, omnis desiderii terminum ac complementum. Comparatur beatitudo electorum 1) nuptiis. Apoc. 19, v. 7: *Gaudeamus et exsultemus, quia venerunt nuptiae Agni*. v. 9. *Beati, qui ad coenam nuptiarum Agni vocati sunt*. In nuptiis omnes convivae laetantur Matth. 9, v. 15. sic in vita aeterna omnes beati gaudebunt; in nuptiis editur ad saturitatem, bibitur ad hilaritatem; sic beati comedent, bibent, laetabuntur, jubilabunt Esa. 65, v. 13. *inebriabuntur a pinguedine domus Dei et tor-*

XX. 367. *rente voluptatis coelestis potabuntur* Psalm. 36, v. 9. In nuptiis adhibetur suavis musica, sic in vita aeterna angelorum et hominum chorus suavissimis concentibus Deo jubilabit; in nuptiis incipit artissimum et indissolubile vinculum inter sponsum ac sponsam, sponsa deducitur in domum mariti, princeps redditur honoris et bonorum etc. sic in vita aeterna inter Christum sponsum et ecclesiam sponsam indissolubile consortium sequetur, sponsa in domum coelestem introducta omnium coelestium bonorum particeps fiet; ex aedibus nuptialibus expelluntur non habentes vestem nuptialem Matth. 22, v. 13. idem in coelestibus nuptiis continget, foris canes Apoc. 22, v. 15. 2) Convivio. Matth. 8, v. 11: *Re-*

cumbent cum Abrahamo, Isaaco et Jacobo in regno coelorum. Luc. 22, v. 30: *Ut edatis et bibatis super mensam meam in regno meo*, non quod Bacchanalia ac Saturnalia in coelo sint futura, sed ad satietatem et laetitiam beatorum insinuandam. 3) Pascuis uberimis. Joh. 10, v. 9: *Per me si quis introierit, salvabitur et ingredietur et egredietur et pascua inveniet*. v. 10. *Ego veni, ut habeant vitam aeternam et abundantiam, habeant*. Erit ergo vita abundans omni bonorum affluentia, Apoc. 7, v. 17: *Agnus, qui in medio throni est, pascet eos et deducet ad fontes vivos aquarum etc.* 4) Regno. Luc. 22, v. 29: *Dispono vobis regnum, v. 30. ut sedetis super thronos*; unde beatis tribuuntur coronae aureae Apoc. 4, v. 4. in signum tum potestatis regiae, tum victoriae, quam a diabolo, mundo, carne, peccato et morte reportarunt. Esa. 28, v. 5: *In illa die erit Dominus exercituum corona gloriae et sertum exsultationis residuo populi sui*. Dominus non solum imponet electis coronam vitae, coronam justitiae, coronam gloriae, sed ipse etiam erit eorum corona. Quae vero major gloria esse possit, quam Deum ipsum esse coronam et sertum beatorum, ut omnes creaturae ipsos tanquam reges ac principes, imo tanquam deos quosdam, utpote Deo ipso velut corona redimitos revereri et observare teneantur? Quanto honore regni proceres eum honorant, cui coronam regalem ab ipso rege imponi vident, quale quid Mardocheo contigit Esth. 6, v. 8! At haec gloria omnibus electis continget. Sap. 5, v. 17: *Accipient regnum decoris et diadema speciei sive speciosum de manu Domini*. Chrysostomus epist. 5. ad Theodor. lapsus: *Quemadmodum puellus regius primum alitur cibo non admodum splendido, terretur minis paedagogi, ne per indulgentiam lapsus paterna se indignum reddat hereditate, mox regiam nactus*

majestatem omnia haec mutat, praesidet cum magna libertate, vestitus purpura diademateque ornatus et stipatus numeroso satellitio abjectis ab anima rebus humilibus ac subamaris, in quarum tunc locum omnia magnifica, omnia jucunda successerunt; sic tunc eveniet omnibus sanctis. Nimirum tunc omnes sancti libertate, gloria, dignitate, potentia ac rerum omnium affluentia, ut reges ac summi regis filii, perfuerentur ab omni plane hostium impugnatione tuti. 5) Mensurae superabundabuntur. Luc. 6, v. 38: *Mensuram bonam et conferam et coagitatam et super-effluentem dabunt in sinum vestrum, in quem locum sic commentatur Vincentius Burgundus in speculo historiali lib. 32. cap. 28: Constat, felicitatem esse omnium rerum optandarum plenitudinem. Illic ergo implebitur, quod voce Dominica dicitur: Mensuram plenam etc. Mensura dicitur, quia secundum qualitatem et quantitatem meriti (non proprie et exquisitae sic dicti, sed latius pro opere Deo grato accepti) praemium (non essentiale, quod omnibus beatis II. aequale, sed accidentale) dabitur. Bona, quia isto praemio nihil melius invenitur; conferta, id est referta, quia nulla pars animae vel corporis nullaeque angulus remanebit, qui repletus non sit; coagitata, quia undique gaudium erit, scilicet intus in conscientia, supra in Deo, infra in coelo et in ceteris creaturis, juxta vero in sanctis hominibus et angelis; supereffluens quoque, quia super omne merendum erit et etiam supra omnem sensum desiderium. Confer ea, quae superius dicta §. 25. ubi plures ejusmodi parabolas, similitudines ac typos ex Scripturis adduximus*

52. 6. Ex speciali bonorum in vita aeterna sperandorum enumeratione, quam postea subjungemus, ubi prius generales et emphaticas aeternae beatitudinis descriptiones tum ex sanctis patribus, tum ex recentioribus quibusdam scriptoribus adduxerimus. Sic vero de ea loquuntur pii veteres. Cyprianus lib. 4. epist. 6: *Quae erit gloria et quanta laetitia admitti, ut Deum videas; honorari, ut cum Christo Domino Deo tuo salutis ac lucis aeternae gaudium capias? Abraham et Isaac et Jacob et patriarchas omnes et prophetas et apostolos et martyras salutare, cum justis et Dei amicis in regno coelorum datae immortalitatis voluptate gaudere? sumere illic, quod nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit? serm. de Christ. adscens. Esultabunt sancti in gloria, videbunt Deum et gaudebunt, laetabuntur et delectabuntur et fruuntur gloria et in felicitate jucundabuntur aeterna. Ibi non gustabunt, quam suavis sit Dominus, sed implebuntur et satiabuntur dulcedine mirifica; nihil eis deerit, nihil oberit, omne desiderium eorum Christus praesens implebit. Non senescent, non tabescent, non pubescent amplius. Perpetua sanitas, felix aeternitas beatitudinis illius sufficientiam confirmabunt. Non erit concupiscentia in membris, non ultra illa exsurgit rebellio carnis, sed totus hominis status pacificus et pacificus, sana ex integro natura, sine omni macula et ruga deinceps permanebit. Erit denique Deus omnia in omnibus et illius praesentia omnia*

imas et corporis implebit appetitus, cessabuntque
 cetero consummatis omnibus ministratorii angus-
 tarum virtutum discursus et impleta ordinataque
 nino civitate Dei, nec mutabitur ultra fixas et
 annuatas beatitudinis status. Hilarius in Psalm.
 1: Haec hereditas sancti est vita et incorruptio et
 quum et coaeterna cum Deo habitatio. Chrysosto-
 mus epist. 5. ad Theodorum lapsam: Quid ea vita
 utius erit? Non est, cur illic pauperiem metuas
 morbum. Nemo videbit contumeliosum nec ini-
 ie oppressum; nemo exasperatum aut iraculentum
 et invidentem; nemo ardentem absurda concu-
 pisco, aut moerentem propter sumum necessa-
 rium, aut a magistratu vapulantem. Omnis enim
 factum turba, quae hic sedata est, perimetur;
 nae erunt pax, laetitia, gaudium, omnia serenitas
 tranquillitas, omnia dies et splendor et lux; lux,
 quae nunc est, sed plane alia, quae hanc tan-
 ta excedit fulgore, quantum ea lumen lychni; ne-
 que enim occulitur illic aut nocte aut congressu
 plium, nec urit nec inflammat corpora, nam nec
 in obumbrat, nec aderit vespere, nec frigora, nec
 plius, nec alia huius generis immutatio; sed omnino
 lis est conditio, quam dumtaxat ad hoc idonei re-
 gis intelligent; non est illic sanium nec senectas
 tris, quaeque obnoxia sunt corruptioni, e medio
 gliscit. Omnia occupabit ubique incorruptibilis
 agria et quod omnium longe est maximum, continus
 amor concitationis cum Christo, una cum angelis,
 in archangelis, cum superioribus potestatibus etc.
 glo putas tum simulitas? unde pugna? iucundus
 virum concertus erit in hoc, quod omnes sancti
 agitas inter se consentiant, nullus illic calumniatur
 agitas, nullas dancorum insidias, nullas minas,
 gla mora, nec ea, quae hic extinguuntur, nec alia,
 quae hoc multo est acerbior etc. Quis vel delinsebit
 agitas, quae ex consuetu Christi antebat, aut
 agitas, aut gaudium? Augustinus Eb. 2. de civ.
 Dei c. 25: Incomparabiliter superba civitas est cla-
 ra, ubi victoria, veritas, ubi dignitas, sanctitas.
 pax, felicitas, ubi vita, aeternitas. Eb. 11. de
 Dei c. 25: Ibi aut nostrum non habebit mortem,
 pax nostrum non habebit errorem, ubi amare
 nostrum non habebit offensionem. Eb. 22. de civ. Dei
 c. 25: Quante erit illa felicitas, ubi nullum erit malum,
 ubi latuit lumen, occubuit Ieri laudibus, qui
 pax in amorem? Tunc ubi gloria erit, ubi
 pax non erit quinquem nec oblationis im-
 pax; vixus laetor. qui nulli negabitur digna,
 pax laetor iniqua, ubi nec ad cum amicit nunc
 pax, ubi nullus permutatur cum nunc digna;
 pax ubi est. ubi nunc oblation, nec a se ipso,
 ubi alio quinquem pax. Praemium erit
 pax, qui veritate dicit digna et ipsum, qui
 a nunc nunc pax aut. praemium. Quae est
 pax, quae per propitiam dicit: Eri illorum
 et ipso erit nunc gloria, nunc. opo est. nunc
 pax, opo est. quatenus se homines laetor
 pax. a nunc a nunc a nunc a nunc a nunc a
 pax a nunc a nunc a nunc a nunc a nunc a
 pax a nunc a nunc a nunc a nunc a nunc a

et illud recte intelligitur, quod ait apostolus: Ut sit Deus omnia in omnibus. Ipse habet erit desideriorum nostrorum, qui sine fine videbitur, sine fastidio amabitur, sine defatigatione laudabitur. In enchir. ad Laurent. c. 22: Erunt ibi vita sine morte, veritas sine errore, felicitas sine perturbatione. In homil. de verb. Christ. Ego sum pastor etc.: Erunt ibi festivitas sine fine, aeternitas sine labe, serenitas sine nube. In med. cap. 22: Vita, quam praeperavit Deus his, qui diligunt Deum, est vita vitalis, vita beata, vita secunda, vita tranquilla, vita pulchra, vita munda, vita casta, vita sancta, vita ignara mortis, nasculi tristitiae, vita sine labe, sine dolore, sine amaritudine, sine corruptione, sine perturbatione, sine varietate et mutatione, vita lotius elegantiae et dignitatis plenissima, ubi non est adversarius impugnans, ubi nulla peccati illecebra, ubi est amor perfectus et timor nullus, ubi dies aeternus et unus omnium spiritus, ubi Deus a facie ad faciem cornitur et hoc vitae cibo mens sine defectu satietur etc. (1) vita felicissima, o regnum vere beatum carens morte, vacans fine, cui nulla tempora succedunt per aevum, ubi continuus sine nocte dies necesse habere tempus, ubi victor miles illis hymnidiosis angelorum sociatus choris cantat Deo sine cessatione canticum de canticis Sion: Nobile perpetuo caput amplectente corona. cap. 25: Plena et perfecta ibi regnat caritas, quia Deus est ibi omnia in omnibus, quem sine fine vident et semper videndo in ejus amore ardent, amant et laudent, laudent et amant. Omne opus eorum laus Dei sine fine, sine defectione, sine labore. In scilicet. c. 25: intra in gaudium sine tristitia, quod continet aeternam laetitiam, ubi erit omne bonum et non erit aliquod malum, ubi erit quidquid volas, et non erit, quidquid velles; ubi erit vita vitalis, dulcis et amabilis emperget memorialis; ubi non erit hostis impugnans, nec ulla illecebra, sed omnis et certa securitas, secure tranquillitas, tranquilla jucunditas, jucunda felicitas, felix aeternitas, aeterna lenitudo et bona Trinitas et Trinitatis unitas et unitatis Leones et Unitas intacta virgo, quae est gaudium Deorum Ipsi tui. (2) gaudium super gaudium, gaudium vacuum sine gaudium, extra quod non est gaudium etc. In gaudium infinitum, latens sine trinitate, sine me deservit, sine sine labori, lux sine umbra, vita sine morte, sine lacrima sine cura sine, sine pectore tangente mentem, sine sine terrarum aera, sine cor tangente pulcritudinem, sine amor tangente sapientiam, sine scientia tangente naturam, sine gaudium tangente decorem, sine dolor tangente amorem, sine pectus tangente amorem, sine gratia sine iustitia, sine iustitia tangente iustitiam, sine natura tangente naturam, quoniam in omni iustitia gaudetur, quod ut noster semper faciat iustitiam virtutum, et nobilitatem. c. 7: O vita vera, sine corruptione et corruptione ista, sine gaudium sine morbo, regnet sine lacrima, dignetur sine timore, ipse sine amara, amare sine impetu, dominetur sine defensione, sine sine morte, purgatur sine corruptione, satis-

tudo sine calamitate. Ubi omnia bona in caritate perfecta, ubi species et visio a facie ad faciem, ubi plena scientia in omnibus et per omnia, ubi summa Dei bonitas cernitur et lumen illuminans a sanctis glorificatur, ubi praesens majestas Dei conspicitur et hoc vitae cibo sine defectu mens intuentium desideratur. Vident semper et videre desiderant, sine anxietate disiderant et sine fastidio satiantur. Ubi verus sol justitiae mira suae pulchritudinis visione omnes reficit et ita universos coelestis patriae cives illuminat, ut luceat ibi lumen, videlicet illuminatum per divinum lumen illuminans ultra omnem solis nostri splendorem atque cunctarum stellarum claritatem, immortaliter adhaerentes Deitati ac per hoc immortales et incorruptibiles facti. c. 17: Quid haec vita beatius, ubi non est paupertatis metus, non aegritudinis imbecillitas? ibi nemo laeditur, nemo irascitur, nemo invidet, cupiditas nulla exardescit, nullum cibi desiderium, nulla honoris aut potestatis pulsat ambitio, nullus ibi diaboli metus, insidiae daemonum nullae, terror gehennae procul, mors neque corporis neque animae, sed immortalitatis munere jucunda vita, nulla erunt tunc mala, nusquam discordia, sed cuncta consona, cuncta convenientia, quia omnium sanctorum una erit concordia, pax cuncta et laetitia continet, tranquilla sunt omnia et quies, fugis splendor, non ut est ille, qui nunc est sol, sed tanto clarior, quanto felicius etc. Nox ibi nulla, tenebrae nullae, concursus nubium nullus, nec frigoris ardorisve asperitas ulla, sed talis erit rerum temperies, quam nec oculus vidit, nec auris audivit etc. Verum super haec omnia est consociari choris angelorum et archangelorum atque omnium coelestium virtutum, intueri patriarchas et prophetas, videre apostolos atque omnes sanctos, videre etiam parentes nostros. Gloriosa haec sunt, sed multo gloriosius est praesentem Dei vultum cernere, incircumscriptum lumen videre. Superexcellens gloria erit, cum Deum videbimus in se ipso, videbimus et habebimus in nobis, quod cernere finis non erit. Auctor libri de spir. et anim. (qui exstat tom. 3. oper. Augustini) c. 36: Sicut exterior homo circa ista temporalia quinque partito sensu afficitur, i. e. visu, auditu, gustu et ceteris; sic interior homo in beata vita circa quinque ineffabilia Dei ineffabili amore afficitur. Cum enim Deum suum amabit, quandam lucem, quandam vocem, quandam odorem, quandam cibum et quandam amplexum interiorem amabit; ibi enim fulget, quod non capit locus; ibi sonat, quod non rapit tempus; ibi olet, quod non spargit ventus; ibi sapit, quod non minuit edacitas; ibi haeret, quod non divellit satiety, ibi siquidem videtur Deus

XX. 371. sine intermissione, cognoscitur sine errore, amatur sine offensione, laudatur sine fatigatione. Prosper lib. 1. de vita contempl. c. 2: Futura vita creditur beate sempiterna et sempiternae beata, ubi est certa securitas et secunda tranquillitas et tranquilla jucunditas, felix aeternitas, aeterna felicitas; ubi est amor perfectus, nullus timor, dies aeternus, atacer

motus et unus omnium spiritus de contemplatione Dei sui ac de sua cum illo permansione securus; ubi ipsa civitas, quae est angelorum sanctorum et hominum congregatio beata, meritis fulgentibus micat et aeterna salus exuberat, veritas regnat; ubi nec fallit quisque, nec fallitur, unde nullus ejicitur beatus, quo nullus miser admittitur. cap. 4: Erit intellectus sine errore, memoria sine oblivione, cogitatio sine pervagatione, caritas sine simulatione, sensus sine offensione, incolumitas sine debilitate, salus sine dolore, vita sine morte, facilitas sine impedimento, saturitas sine fastidio et tota sanitas sine morbo etc. Caesarius hom. 26: Vitae illius cursus erit sine termino, usus sine fastidio, refectio sine cibo, adjutorium sine defectu, requies sine nocte, otiositas sine senio, indeficiens sub nutu Dei caritas et sub antiquis perpetuisque gaudiis semper nova jucunditas et sine ullo amittendi periculo felicitas. Fulgentius epist. 4. cap. 8: Ibi nec minor erit laudatione nostra dilectio, nec inferior dilectione laudatio. Erit enim plena nostra laudatio, quia tunc in nobis erit Dei proximique perfecta dilectio. Tunc laudabimus et habebimus, tunc habebimus et amabimus, tunc satiabimur cum delectatione et delectabimur cum satietate. epist. 6. c. 4: Nihil ibi deest, quia totum in illo est; nihil ibi superest, quia nihil praeter illum est etc. In ipso beati erunt pleni, in quo nihil indiget; in eo securi, in quo nihil auitur; in eo vere semperque gloriosi, cujus nec et sempiterna gloria nec aufertur, nec minuitur, ne augetur. Gregorius hom. 37. in evang.: Quas lingua dicere vel quis intellectus capere sufficit, illa supernae civitatis quanta sint gaudia, angelorum choris interesse, cum beatissimis spiritibus gloriae conditoris assistere, praesentem Dei vultum cernere, incircumscriptum lumen videre, nullo mortis metu affici, incorruptionis perpetuae munere laetari? Andoëus in vita Eligii lib. 2. c. 16: Amanda est illa vita, ubi nullus labor est, ubi summa semper securitas, secunda felicitas, felix libertas, libera beatitudo, ubi, sicut Dominus ait, erimus similes angelis et justi fulgebunt sicut sol. Nulla ibi erit tristitia, nullus labor, nullus timor, mors nulla, sed perpetua sanitas. Nulla illic existet malitia, nulla carnis miseria, nulla aegritudo, necessitas nulla, non fames, non sitis, non frigus, non aestus, non lassitudo, non ulla inimici tentatio, non peccandi libido, imo nec male agendi facultas; sed gaudium et laetitia omnia occupabit hominesque angelis sociati sine ulla carnis infirmitate perpetuo floreant. Erit illic laetitia certa, requies secunda, pax vera, jucunditas infinita. Ibi quidquid semel adepti erimus, nunquam amittemus. Nihil loco illo magnificentius, nihil gloriosius, nihil illustrius, nihil pulchrius, nihil verius, nihil munificentius, nihil illa bonitate sincerius, nihil illa abundantia copiosius etc. Rabanus in eccles. lib. 6. c. 12: Quid vita illo beatius? ubi non est paupertatis metus, non aegritudo; nemo laedit injuste aut laeditur, nemo irascitur, nemo invidet, nulla cupiditas exardescit.

372. nullum cibi desiderium, nulla honoris pulsant aut potestatis ambitio, sed omnis vitiorum labes penitus deposita et penitus extincta est, pax cuncta continet et laetitia, tranquilla sunt omnia et quieta, jugis splendor, non iste qui nunc est, sed tanto splendidior, tanto clarior, quanto splendidior est sol lucerna etc. (quae omnia ut et sequentia ad vitae aeternae descriptionem spectantia desumsit ex Chrysostomi epist. 5. ad Theod. lapsum.) Anselmus lib. de similitud. cap. 47: Quatuordecim sunt beatitudinis partes, quas omnes electi habebunt, oppositae totidem miseriae generibus, quae mali tunc sustinebunt. c. 48: Partes beatitudinis pulchritudo, agilitas, fortitudo, libertas, sanitas, voluptas, longaeuitas, sapientia, amicitia, concordia, honor, potestas, securitas, gaudium. cap. 49: Septem priores illius beatitudinis partes ad corporis, septem vero posteriores ad animae beatitudinem pertinent. Quicumque illas omnes beatitudinis partes habere poterit, perfectam corporis et animae beatitudinem possidebit. Idem in proslogio cap. 25: Si delectat te pulchritudo, justi fulgebunt sicut sol; si velocitas aut fortitudo aut libertas corporis, cui nihil obsistere possit, erunt similes angelis Dei; si longa et salubris vita, ibi sana est aeternitas et aeterna sanitas, quia iusti in perpetuum vivent; si satiatio, satiabuntur, cum apparuerit gloria Dei; si ebrietas, inebriabuntur ab ubertate domus Dei; si melodia, ibi angelorum chori concinunt sine fine Deo; si munda voluptas, torrente suae voluptatis potabit eos Deus; si sapientia, ipsa Dei sapientia ostendet eis se ipsam; si amicitia, diliget Deum plus quam se ipsos et invicem tanquam se ipsos, et Deus illos plus quam illi se ipsos, quia illi illum et se et invicem per illum et ille se et illos per se ipsum; si concordia, omnibus illic erit una voluntas, quia nulla illis erit nisi sola Dei voluntas; si potestas, omnipotentes erunt suae voluntatis ut Deus suae, nam sicut poterit Deus, quod volet, per se ipsum, ita poterunt illi, quod volent, per illum, quia sicut illi non aliud volent quam quod ille, ita ille volet, quicquid illi volent, et quod ille volet, non poterit non esse; si honor et divitiae, Deus servos suos bonos et fideles super multa constituet; si vera securitas, certe ita certi erunt, nullatenus et nunquam istud bonum sibi defuturum, sicut certi erunt, se non sua sponte illud amissuros, nec dilectorem Deum illud dilectoribus suis invitis ablaturum, nec aliquid Deo potentius invitos Deum et illos separaturum. cap. 26: Tantum gaudebunt, quantum amabunt, tantum amabunt, quantum cognoscent. Hugo lib. 4. de anim. c. 15: Omnium beatorum actio simul in communi septiformis est: vivunt, sapiunt, amant, gaudent, laudant, veloces sunt, securi sunt. Vivunt vita sine fine, sine molestia, sine diminutione, sine omni adversitate; vita eorum visio et cognitio beatæ Trinitatis. Sapiunt consilia et judicia Dei, quae sunt abyssus multa, sapiunt causas et naturas et origines omnium rerum. Amant Deum incomparabiliter, quia sciunt, unde et ad quid Deus eos provexit; amant singuli singulos sicut

Gerhardi loci. IX.

se ipsos. Gaudent de Deo ineffabiliter, gaudent de tanta sua beatitudine, et quia unusquisque unumquemque diligit sicut se ipsum, tantum gaudium quisque habet de bono singulorum, quantum de suo, quoniam bonum, quod non habet in se ipso, possidet in altero; constat igitur, quod singuli tot gaudia habent quot socios, et singula gaudia tanta sunt singulis, quantum proprium singulorum etc. Laudant Deum sine fine, sine fastidio, sicut scriptum est: Beati, qui habitant in domo tua, Domine, in secula seculorum laudabunt te. Veloces sunt, quia ubicunque esse vult spiritus, ibi est etiam corpus. Omnes securi sunt de tali vita, de tanta sapientia, de tanto amore, de tanto gaudio, de tali laude, de tali velocitate, quod nullum finem, nullam diminutionem, nullum detrimentum habebunt. cap. 16: In coelesti patria est vita sine morte, juvenus sine senectute, sanitas sine infirmitate, requies sine labore, gaudium sine tristitia, pax sine discordia, delectatio sine fastidio, lux sine tenebris, pulchritudo sine turpitudine, agilitas sine ponderositate, fortitudo sine imbecillitate, libertas sine servitute, voluptas sine anxietate, longaeuitas sine vitae termino, sapientia sine insipientia, amicitia sine inimicitia, concordia sine discordia, honor sine dedecore, securitas sine timore. Bernhardus serm. de tripl. gen. bon.: Aeterna illa bona sunt, quae nec oculus vidit, nec auris audivit et quae nunquam exeunt ab illa patria, quae nescit nisi gaudium et jubilationem. Ibi nihil deest, ecce abundantia, qua impleatur humana cupiditas. Quae est ista copia, ubi nihil, quod nolis, sit, totum sit, quod velis? Quod si nihil deerit nobis, aliquid autem nos latuerit, numquid erit gloria consummata? Ideo nihil latebit nos, et ecce sapientia, qua curiositas hominis satietur etc. Quid si et nihil defuerit, et nihil latuerit, maneat autem timor et anxietas amittendi? Ideo nihil terret, et ecce potentia, qua humana infirmitas roboretur. Ubi ergo summa abundantia, summa sapientia, summa potentia est, puto quod nihil desit plenitudini beatitudinis, quantum spectat ad summam felicitatis humanae. lib. de meditat. c. 4: Praemium est videre Deum, vivere cum Deo, esse cum Deo, esse in Deo, qui erit omnia in omnibus, habere Deum, qui est summum bonum. Et ubi est summum bonum, ibi summa felicitas, summa jucunditas, vera libertas, perfecta caritas, aeterna securitas et secunda aeternitas. Ibi est vera laetitia, plena scientia, omnis pulchritudo et omnis beatitudo.

Est ibi pax, pietas, bonitas, lux, virtus, honestas, Gaudia, laetitiae dulcedo, vita perennis,

Gloria, laus, requies, amor et concordia dulcis.

Sic cum Deo homo beatus erit, in cuius conscientia peccatum inventum non fuerit; videbit Deum ad voluntatem, habebit ad voluptatem, fruetur ad jucunditatem; in aeternitate vigeat, in veritate fulgeat, in bonitate gaudeat. Sicut habebit permanendi aeternitatem, sic cognoscendi facilitatem et requiescendi felicitatem. Civis siquidem erit illius sanctae civitatis, cujus cives sunt angeli, Deus Pater templum,

Filius ejus splendor, Spiritus sanctus caritas. O civitas coelestis, mansio secunda, patria fertilis et ampla, totum continens, quod delectat, populus sine murmure, incolae quieti, homines nullam indigentiam habentes. Quam gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei! sicut lactantium omnium habitatio est in te. Omnes lactantur in laetitia et exultatione, omnes delectantur de Deo, cujus aspectus pulcher, facies decora, eloquium dulce etc. In illo clarificatur intellectus et purificatur affectus ad cognoscendam et diligendam veritatem. Et hoc est totum bonum hominis, nosse scilicet et amare creatorem suum etc. Convolemus ad sanctorum felicitatem, ad angelorum societatem, ad supernae lactitiae solennitatem et contemplativae vitae jucunditatem, ut possimus intrare potentias Domini et videre superabundantes divitias bonitatis ejus. Ibi vacabimus et videbimus, quam dulcis est Dominus et quam magna multitudo dulcedinis ejus; videbimus gloriae decorem, sanctorum splendorem et regiae potestatis honorem etc. Quidquid desiderabimus, totum habebimus, nihil amplius desiderantes, et quidquid videbimus, amabimus ipso amore beati. Beati dulcedine amoris et suavitate contemplationis etc. Una erit omnium lingua, jubilatio indefessa; unus affectus, amor aeternus. Patebit veritas, implebitur caritas et erit integra corporis et animae sanitas, fulgebit sicut sol glorifica humanitas, quiescit et concors carnis ac spiritus societas. Angelorum et hominum unum erit

XX. 374. *gaudium, unum colloquium, unum convivium. Erit communis omnium omnipotentia, sapientia, pax, justitia et intelligentia. Non erit in illa pace diversitas linguarum, sed pacifica et concors concordia morum et affectuum. In torrente illius voluptatis nihil ultra appetet cumulata satiety, tanta erit felicitas. Ibi siquidem erit cumulus felicitatis, supereminens gloria et superabundans laetitia. Idem serm. 11. super Cant. col. 519: Error a ratione, a voluntate dolor atque a memoria timor omnis decedet et succedet illa, quam speramus, mira serenitas, plena suavitas, aeterna securitas. Primum faciet veritas Deus, secundum caritas Deus, tertium summa potestas Deus, ut sit Deus omnia in omnibus, ratione recipiente lucem inextinguibilem, voluntate pacem imperturbabilem consequente, memoria fonti indeficienti aeternaliter inhaerente etc. Ibidem: Qui replet in bonis desiderium animae, ipse rationi futurus est plenitudo lucis, ipse voluntati multitudo pacis, ipse memoriae continuatio aeternitatis. serm. 17. in Psalm. Qui habitat etc.: Nec longinquitas illa terminum, nec claritas occasum, nec satiety habet fastidium. Erit enim securitas de aeternitate, gloriatio de veritate, exultatio de satiety. Innocentius serm. 3. dom. Laet.: Vita sine morte, dies sine nocte, securitas sine timore, jucunditas sine dolore, tranquillitas sine labore, pulchritudo sine deformitate, fortitudo sine debilitate, rectitudo sine perversitate, bonitas sine malitia, veritas sine fallacia, felicitas sine miseria. Idem serm. de D. Gregorio: Electi duplicem glorificationis stolam habebunt, unam corporis et alteram*

spiritus. Stola spiritus in tribus consistit, in cognitione, in dilectione et in delectatione; stola carnis consistit in quatuor, in claritate, in subtilitate, in agilitate, in impassibilitate. Thomas in comm. Esa. 34: Gloria aeterna erit magna quintupliciter, erit enim intensa, extensa, aeterna, perfecta et integra. Bonaventura in diaeta salutis tit. 9. c. 50. (tom. 6. oper. p. 337.): 'In illa coelesti gloria consideranda sunt tria, amoenissima civitas, amantissima societas, amplissima felicitas. tit. 10. c. 4. enumerat duodecim fructus vitae immortalis, quos ex ipso recensimus superius §. 24. in explic. Apocal. 22, v. 1. Petrus Alliatus in speculo considerationis part. 3. cap. 11: Duodecim privilegia beatorum post generalem resurrectionem corporum figurantur, videlicet sanitas sine infirmitate, juvenus sine senectute, impassibilitas sine morte, pulchritudo sine deformitate, libertas sine servitute vel coactione, pax sine turbatione, securitas sine timore, satiety sine fastidio vel esurie, abundantia sine indigentia vel paupertate, cognitio sine ignorantia vel errore, gloria sine ignominia vel dedecore, gaudium sine tristitia vel dolore. Laurentius Justinianus de discipl. et perf. c. 17: Tunc videbimus Deum sicut est, tunc laudabimus perfecte, amabimus ardentius, vacabimus actualiter, inhaerebimus indissolubiliter, jucundabimur laetanter, satietybimur sufficienter et transformabimur totaliter. Erit namque tunc Deus omnia in omnibus. Nam nihil in nobis a laude cessabit. Erit enim rationi Dei sapientia plenitudo lucis, erit affectioni Dei bonitas et clementia multitudo pacis et superabundantia dilectionis, erit memoriae Dei mira essentia et majestas continuatio fruitionis. Erit quippe tunc in coelesti gloria lacta societas, concors voluntas, communis felicitas, sempiterna libertas, secunda tranquillitas, indicibilis honestas, plena pax, vera dilectio, mutui amor, una gloria, eadem mansio et imperturbabile regnum. Johannes de Turrecremata tractat. 36. in reg.: Duodecim considerationes sunt vitae aeternae, quas ad concupiscentiam illius nos movere debent. Prima est, quod illa sola est vera vita, cum sit aeterna; altera, quia in illa aeterna vita possidetur sanitas sine quacunque infirmitate, molestia aut passione; tertia, quia in illa est pulchritudo sine quacunque deformitate; quarta, quia in illa vita est copia omnium bonorum; quinta, est in ea satiety et adimpletio omnium desideriorum sine quocunque defectu; sexta, est in ea securitas et pacis tranquillitas sine timore quocunque; septima, habebitur in ea visio beata clarissima et jucundissima divinitatis; octava, est in ea delectatio summa; nona, est in ea sapientia et plenissima cognitio absque ignorantia; decima, in illa viventes summo ibi honore et gloria sublimantur; undecima, est in ea jucunditas ineffabilis, et duodecima, est in ea laus interminabilis. Ruperto Lycio de beat. sanct. serm. 2. cap. 3: Proceat la beatis propter tria, 1) propter loci luminositatem illud enim coelum erit lumine plenissimum et omni jucunditate gratiosum; 2) propter loci puritatem,

non erunt ibi caligines, non lutum, non foetores, non calores, non frigora, non malitia, non tormenta et odia, sed tota puritas, sanctitas, laetitia; 3) propter loci magnitudinem ac pulchritudinem etc. Carthe-
nius de quatuor noviss. lib. 4. cap. 1: *Beatitudo coelestis in absentia omnis mali et praesentia omnis boni consistit. Ibi enim erit lumen indeficiens, gaudium sempiternum, vita perennis et immortalis, laetitia sempiterna cum angelis et omnibus sanctis, ibi est lux lucis et fons luminis, civitas sancta, Hierusalem coelestis. Ibi nullus dolor nec tristitia post gaudium etc. ibi omnis dolor et omne malum non videbitur et omne bonum nunquam deesse poterit, quia Deus erit ibi omnia in omnibus, id est quaecunque ab omnibus desiderantur, vita, salus et copia, honor, pax et omnia bona. Praemium virtutis erit ipse, qui dedit virtutem, et qui se ipsum, quo melius ac majus nihil possit esse, promisit diligentibus se, erit beata satietas omnibus. Tunc erit Christus speculum visui, mel gustui, cithara auditui, balsamum olfactui, flos tactui. Ipse erit perfectio desideriorum nostrorum, qui sine fine videbitur, sine fastidio amabitur, sine defatigatione laudabitur. Confer ea, quae sub calcem hujus tractat. adducentur.*

53. Atque ut multa brevibus complectamur, in vita aeterna erit τῆς παναγίου τριάδος ὄψις, τῆς ἀφθαρτοῦς ἐνδύσεως καὶ τῆς πάσης ἐπιθυμίας πληρώσεως, sacrosanctae Trinitatis visio, incorruptibilitatis indutio et omnis desiderii impletio. In hac vita mera calamitas in altera mera felicitas; hic mera captivitas, illic mera libertas; hic mera fugacitas, illic mera aeternitas. Erit ibi insatiabilis satietas et indeficiens gaudium, erit ibi beata Dei visio, perfectae justitiae reductio, bonorum omnium impletio et imaginis divinae recuperatio. Omnia ibi clara, omnia ibi cara, omnia ibi rara. In anima beatorum erit perfecta Dei notitia, perfecta sapientia, perfecta justitia, in corpore perfecta sanitas, angelica claritas, summa subtilitas, in utroque vera immortalitas, jugis vita, jugis laetitia. Erit illic sine servitute libertas, sine metu securitas, sine fletu gaudium, sine fine gloria, sine satietate solatium. Majora ibi erunt praemia quam beatorum hominum desideria. Erit ibi summi boni communio sine invidia, gaudiorum satietas sine fastidio, perpetuus triumphus sine bello, perfectio sine defectu, perpetuitas sine fine. Erit ibi amoenitas vernalis, formositas aestivalis, ubertas autumnalis, tranquillitas hiemalis. Erit ibi corporum aeterna sanitas, animorum summa puritas, gloriae et voluptatis divinae ubertas, perpetua sanctorum familiaritas et stupenda corporum glorificatorum claritas. Gaudium ineffabile orietur in beatis ex beatifica Dei visione, ex plenissima mysteriorum divinarum cognitione, ex verae justitiae perfectione, ex suavissima angelorum, patriarcharum, prophetarum, apostolorum, martyrum, cognatorum etc. cohabitatione, ex corporum conditione, quippe quae erunt immortalia, impassibilia, agilia, subtilia, splendida etc. Gaudebunt

beati supra se de Dei visione, infra se de inferni evasione, intra se de animae et corporis glorificatione, circa se de angelorum et sanctorum omnium associatione. Erit ibi lux sine caligine, sapientia sine ignorantia, intellectus sine errore, ratio sine obscuritate, memoria sine oblivione, gaudium sine dolore, festivitas sine fine, aeternitas sine tate, serenitas sine nube. Fidei succedet visio, spei comprehensio, dilectioni perfecta fructio. Sapientia Salomonis videbitur ignorantia; pulchritudo et forma Absolonis turpitudine ac deformitas; fortitudo et robur Samsonis debilitatio ac languor; eorum, qui primi in hoc mundo fuerunt, vita mors quaedam; divitiae et regum hujus terrae thesauri paupertas et miseria. Erit ibi amor sine livore, securitas sine timore, requies sine terrore, felicitas sine horrore, firmitas sine tremore, puritas sine squalore, otium sine labore, voluptas sine dolore, gaudium sine angore, laetitia sine maerore, conversatio sine clamore, sapientia sine errore. Aderit omne bonum, omne gaudium, quod dici vel cogitari potest, aderit plus boni ac gaudii, quam dici vel cogitari potest. Beatissima erit illa vita propter rem, qua fruemur, fruemur enim ipso Deo; propter modum, quo ipso fruemur, eo enim fruemur per se omnibus mediis cessantibus; propter mensuram, qua Deo fruemur, plene enim eo potiemur; propter tempus, in aeternum enim eo fruemur; propter certitudinem, quia eo perfecte nos frui cognoscemus; propter domicilium, in coelo enim novo et terra nova eo fruemur; propter comites denique nobis adjunctos, qui sunt angeli et electi.

54. Neque vero in generali illa coelestis beatitudinis descriptione subsistendum, sed in specie, quae et qualia in vita aeterna expectanda sint praemia, juxta Scripturae ductum explicandum, ut ad illius desiderium et verae pietatis studium magis excitemur, qua de re Anselmus in libro de similitud. cap. 47. sic disserit: *Multi homines, quibus nonnumquam boni mores et justa opera proponuntur, ut se in eis saeculi postposita vanitate exerceant, inquirere solent, quamobrem, quo praemio, qua retributione. Respondetur itaque illis, quod scriptum est, quia nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quae praeparavit Deus diligentibus se. Quod cum illi non clare, quid sit, advertere possunt, repetitur hoc ipsum aliis verbis et dicitur eis: Praemium, quod his, qui in hac vita Deo serviunt, in futura vita compensatur, est vita aeterna, beatitudo aeterna, aeterna jucunditas, sufficientia simul omnium commodorum secundum voluntatem et sine omni indigentia. Haec ergo cum illis hoc modo dicuntur, bona quidem et magna, ut sunt, videntur, sed quia non intelligunt, quid in ipsa vita habituri sint, nec subito, quid sit omnium commodorum secundum voluntatem sufficientia et sine omni indigentia, percipere possunt, haerent animo nec multum efficaci sapore ad audita trahuntur. Quid igitur agendum, ut haec illis aliquatenus sapiant et sic ad bona opera evigilent? Puerorum more cibandos aestimo eos, qui si aliquando grossum*

Specialis
enumeratio bono-
rum vitae
aeternae.

aliquod pomum edendum percipiunt, illud ob dentium teneritudinem et oris angustiam assumere nequeunt, si pro illorum capacitate prius non fuerit particulatim divisum. Itaque dividamus in partes magna, quae dicimus, ut inde possint ad vitam nutrirī, de quibus agimus. Progrediemur igitur hoc ordine. In bonis vitae aeternae consideranda eorum tum quantitas, tum qualitas. Quantitas est vel discreta, vel continua. Ad discretam quantitatem numerus, ad continuam refertur tempus. Numerus bonorum coelestium ex multiplici eorum varietate colligitur. Varietatem et copiam illam nullus in hac vita animo complecti, nedum verbis explicare potest, interim ductum Scripturae secuti in ea explicanda eo usque progrediemur, quo in huius vitae caligine et infirmitate possumus. Bona vitae aeternae sunt vel *στεινικά*, *privativa*, vel *θετικά*, *positiva*, quia Scriptura eadem describit tum *ἀποκατικῶς* καὶ ἀφαρκετικῶς, *negative*, tum *καταφατικῶς* καὶ θετικῶς, *affirmative*. Erit in vita aeterna *absentia* omnis mali et *praesentia* omnis boni, ἀναιρέσις πάντων κακῶν καὶ θέσις πάντων καλῶν καὶ ἐνεργημάτων. Quid enim mali illis adesse ac quid boni illis desesse posset, qui Deum a facie ad faciem vident ac summo et infinito illo bono perfectissime fruuntur? Descriptio negativa illorum bonorum praetermittenda non est, cum ipsa Scriptura eadem utatur, cumque in hac vita vix possimus ulterius progredi, quam ut per *viam negationis* felicitatem et gloriam vitae aeternae utcumque declaremus. Augustinus lib. 3. de symbolo ad catechumenos cap. 12: *Facilius possumus dicere, quid non sit in vita illa aeterna, quam quid ibi sit. Non est ibi mors, non est ibi luctus, non est ibi lassitudo, non est infirmitas, non est fames, nulla sitis, nullus aestus, nulla corruptio, nulla indigentia, nulla molestia, nulla tristitia. Ecce diximus, quid ibi non sit. Quid autem ibi sit, vis nosse? haec nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quae praeparavit Deus diligentibus se.*

Bona vitae aeternae privativa.

55. Describi autem possunt haec bona vitae aeternae *privativa* tum *γενικῶς*, tum *ειδικῶς*. In genere dicimus, a beatis omne malum abfuturum, quodcumque nominari vel cogitari potest. Ut enim in inferno est omnis mali praesentia, ita in coelo erit omnis mali absentia. Ac si vel maxime nullum in coelo esset bonum positivum, tamen maximi beneficii, imo infiniti boni loco habendum esset, quod pii ab inferni poenis futuri sint liberi, quia poenae illae ratione aeternitatis sunt infinitae ac *interminabiles*, ratione multiplicis varietatis *immumerabiles*, ratione acerbitalis et intensionis *inaestimabiles*, ut in praecedente tractatu ostendimus. Quemadmodum non potest rectius intelligi, quantum bonum sit sanitas, quam si animo et oculis intueamur morbos, quibus alii miris ac miseris modis torquentur; sic non potest melius intelligi, quantum bonum sit vita aeterna, quam si miserimum statum damnatorum consideremus, qui infinita multiplicium malorum varietate divexantur. Isidorus lib. 1. sentent. cap. 38: *Sicut*

comparatus color candidus nigro colori sit pulchrior, ita et sanctorum requies comparata damnationi malorum erit gloriosior. Quotquot in damnatis describuntur mala, totidem beatis tribuuntur bona, quia a malis illis omnibus beati immunes erunt. In specie dicimus, a beatis abfutura mala culpa et poenae, mala peccati et supplicii, mala animae et corporis, mala interna et externa, mala αἰσθητά καὶ αὐτόματα, mala temporalia et aeterna, adeoque omne quidquid mali nomine exprimitur. Aberit a beatis peccatum, aberunt peccati causae, aberunt peccati poenae. 1. Peccatum est fons omnis mali, quia ob malum culpae creaturae rationales subjiciuntur malis poenae. Atque aberit a beatis omne etiam minimum peccatum, aberunt omnes peccatorum species. In hac vita pii in carne sua peccati reliquias circumferunt, sed in vita aeterna omnes illae peccati reliquiae perfecte erunt expurgatae ac deletae. In hac vita pii quotidianis infirmitatibus ac naevis sunt obnoxii, sed in vita aeterna nec ignorantiae, nec infirmitatis peccata in beatis amplius locum habebunt. Esa. 30, v. 26: *Erit lux lunae sicut lux solis, et lux solis erit septemplex sicut lux septem dierum in die, quae alligaverit Dominus vulnus populi sui et percussuram plagas ejus sanaverit.* Esa. 44, v. 22: *Deleo ut nubem iniquitatem tuam et quasi nebulam peccata tua.* Esa. 60, v. 18: *Non audietur ultra iniquitas* (ita reddidit vulgata versio, in Hebraeo est *חמץ* *violentia, rapina*) *in terra tua, vastitas et contritio in terminis tuis, vocabis salutem muros tuos et portas tuas* hymnum; v. 19. *non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem etc.* (Hoc vaticinium ad ecclesiam triumphantem et Hierosolymam coelestem refertur Apoc. 21, v. 23. cap. 22, v. 5. quia beneficia illa Novi Testamenti, de quibus propheta ibidem agit, inchoantur tantum in hac vita, in futura autem erunt perfecta et completa.) Jer. 50, v. 20: *In diebus illis et in tempore illo, ait Dominus, quaeretur iniquitas Israël, et non erit, et peccatum Juda, et non invenietur.* Ose. 13, v. 12: *Colligata est iniquitas Ephraim, absconditum peccatum ejus.* Mich. 7, v. 19: *Mundabit iniquitates nostras et proficiet in profundum maris omnia peccata nostra.* Huc referri possunt omnia Scripturae dicta, quae de peccati abolitione ac deletionem loquuntur, quia peccatum in hac vita mortificari incipit, sed plena peccati abolitio sequetur in vita aeterna. Rom. 7, v. 17: *Habitat in me peccatum.* v. 24. *Infelix ego homo, quis me liberabit a corpore mortis huius?*

56. 2. Peccati causae sunt 1. *carnis corruptio*, 2. *diaboli persuasio*, 3. *mundi seductio*. At hac peccati causae omnes a beatis aberunt, non erit in eis peccandi voluntas nec delinquendi facultas, erunt enim in bono perfecte confirmati et a peccandi periculo liberati. 1) *Carnis corruptio* prorsus erit abolita, nec fomes peccati in corporibus glorificatis amplius locum habebit. In hac vita caro concupiscit adversus spiritum et spiritus adversus carnem Gal. 5, v. 17, sed in futura vita caro perfecte subiecta erit spiritui. In hac vita renati adhuc ex parte

carnales sunt Rom. 7, v. 14. sed non secundum carnem ambulant Rom. 8, v. 4. sed in futura vita erunt perfecte spirituales. 2) *Diaboli insidiae* non erunt amplius beatis metuendae, quia diabolus cum omnibus malis angelis et hominibus impiis in carcere infernali erit conclusus, nec ad coelestia palatia amplius ei patebit aditus. In hac vita *diabolus circuit tanquam leo rugiens, quaerens, quos devoret* 1. Petr. 5, v. 8. sed in futura vita rictus hujus leonis penitus erit ocellus. In hac vita *Satanas expetit pios, ut eribret eos sicuti triticum* Luc. 22, v. 31. sed in futura vita *trilico a paleis perfecte purgato et in coeleste horreum recondito* Matth. 3, v. 12. nihil quidquam moliri poterit. In hac vita *piis est col-
179. luctatio adversus principes et potestates, adversus mundi rectores* Eph. 6, v. 12. qui *telis ignitis* eos aggrediuntur v. 16. sed in futura vita cessabit omnis pugna, quia perfecta sequitur victoria. In hac vita *modo aperte et violenter, modo occulte et fraudulent-
lenter, semper autem malitiose et crudeliter pios impugnat et persequitur*, Bernhardus serm. 3. de sept. panib. col. 183. sed in futura vita tum violentia, tum fraudulentia ipsius penitus erit depressa, quae re testantur haec Scripturae dicta Esa. 27, v. 1: *In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro et grandi et forti super Leviathan, serpentem directum, et super Leviathan, serpentem tortuosum, et occidet cetum, qui in mari est.* (Christus in passione sua pugnavit contra diabolum, contrivit caput infernalis serpentis, per mortem destruxit eum, qui mortis habet imperium, hoc est diabolum Hebr. 2, v. 14. hujus beneficii fructus perfecte conspicietur ac piis continget in vita aeterna.) cap. 35, v. 9: *Non erit ibi leo et mala bestia non adscendet per illam* (viam sanctam) *nec invenietur ibi;* (beati a potestate infernalis leonis plene liberati ambulabunt libere). Roman. 16, v. 20: *Deus pacis conteret Satanam sub pedibus vestris velociter.* (Christus contrivit Satanam, ne possit in pugna contra pios praevalere, interim adhuc ipsi permittitur, ut in hac vita tentationibus suis nos oppugnet, sed in die iudicii plene et perfecte sub pedibus piorum conteretur. In hac vita reportant pii victoriam ex pugna, in futura plenarie liberabuntur a pugna.) 1. Corinth. 6, v. 3: *Nescitis, quoniam angelos iudicabimus?* (Tantum abest, ut mali angeli possint suis tentationibus beatos post hanc vitam seducere, ut etiam malos angelos pii sint iudicaturi ac condemnaturi suo tum exemplo, tum suffragio.) Apocal. 12, v. 7: *Michaël et angeli ejus proeliabantur cum dracone et draco pugnabat et angeli ejus, v. 8. et non valuerunt, nec inventus est locus eorum amplius in coelo, v. 9. et projectus est draco ille magnus, serpens antiquus, qui vocatur diabolus et Satanus etc.* (Haec victoria inchoatur in ecclesia militante, in qua virtute et efficacia Christi per praedicationem evangelii Satanus debellatur ac regnum ejus in cordibus hominum destruitur Luc. 10, v. 18. cap. 11, v. 22. etc. sed perfecte consummabitur in ecclesia triumphante.) Apocal. 20, v. 10: *Diabolus, qui seducebat eos, missus est in*

stagnum ignis et sulfuris. 3) *Mundi seductio* non amplius erit beatis pertimescenda, quia in coelum, perfectae beatitudinis, quietis ac laetitiae locum, erunt translati ac proinde ab omni deceptionis periculo liberi. *Omne quod est in mundo, concupiscentia carnis, concupiscentia oculorum et superbia vitae, ex mundo est* 1. Joh. 2, v. 16. sed hic mundus in die iudicii transibit v. 17. proinde etiam beatos amplius seducere non poterit. In ostio sancti sanctorum depictae erant palmae 1. Reg. 6, v. 32. quisquis enim in sancta sanctorum coelestia est ingressus, victor erit tentationum Satanae, mundi et carnis. In deserto erant tria serpentum genera, *serpens flatu urens, scorpio pungens et dipsas siti enecans* Deuter. 8, v. 15. sic in deserto hujus mundi tria mala nobis sunt infesta, *scorpio cauda pungens*, h. e. carnis fallacia; *serpens flatu urens*, h. e. hostis malitia, et *dipsas siti enecans*, h. e. mundi avaritia. Sed quemadmodum Israëlitaë terram promissam ingressi ab omnibus illis malis erant liberi, sic beati in promissam vitae hereditatem collocati ab omnibus tentationibus ac seductionibus erunt pacati. In hac vita diabolus clamat, *ego decipiam*; caro clamat, *ego deficiam*; mundus clamat, *ego interficiam*; sed
XX. 380. in futura vita nec diabolus poterit decipere, nec caro deficere, nec mundus interficere. Proinde cum Fulgentio epistol. 4. cap. 8. *gemamus et fleamus coram Domino, qui fecit nos, ut a concupiscentia carnis et a concupiscentia oculorum et superbia seculi, quae non est ex Patre sed ex mundo, liberet nos et ad illam nos subjectionem perducatur, in qua nobis nihil repugnat ex mortalitatis vitio, sed ex immortalitatis dono totum, quidquid in nobis est, fiat subditum Deo. Tunc enim erit in nobis vera, perfecta et excelsa humilitas, cum et in carne, et in mente nostra nulla remanserit prava cupiditas, nec cogitationibus fatigabitur spiritus, nec laboribus macerabitur corpus; nulla erit sollicitudo certaminis, sed perfecta erit securitas pacis; nulla nobis erit iustitiae indigentia, sed cum delectatione saturitas plena. Ibi erimus enim perfecta celsitudine beati, quia perfecta erimus Deo carnis et spiritus humilitate subjecti.*

57. 3. *Peccati poenae* sunt 1) *variae calamitates*, 3. *Peccati poenae.* *dolores, molestiae, adversitates*, quibus in hac vita homines sunt subjecti. Atqui illa omnia aberunt a statu futuri seculi. Psalm. 116, v. 7: *Convertere, anima mea, in requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi, v. 8. quia eripuit animam meam a morte, oculos meos a lacrymis, pedes meos a lapsu.* Psalm. 125, v. 3: *Non relinquet Dominus virgam peccatorum super sortem justorum.* Psalm. 129, v. 4: *Dominus justus concidet funes impiorum.* Esa. 25, v. 8: *Auferet Deus omnem lacrymam ab omni facie et opprobrium populi sui auferet.* cap. 32, v. 17: *Erit opus iustitiae pax et cultus iustitiae quies et securitas usque in sempiternum.* v. 18. *Sedebit populus meus in habitatione pacis, in tabernaculis fiduciae et in requie securitatis.* cap. 35, v. 10: *Fugiet dolor et gemitus.* cap. 49, v. 10: *Non esurient nec sitient,*

et non percutiet eos aestus et sol, quia miserator eorum reget eos et ad fontes aquarum ducet eos. cap. 65, v. 16: *Oblivioni traditae sunt angustiae priores et absconditae sunt ab oculis nostris.* v. 19. *Non audietur in populo meo ultra vox fletus et vox clamoris.* Apoc. 7, v. 16. adducitur dictum propheticum Esa. 49, v. 10. *non esurient etc.* Apoc. 19, v. 20. cap. 20, v. 10: *Bestia persequens et pseudo-propheta seducens mittentur in stagnum ignis, ut beatis non amplius sint molesti.* Apoc. 21, v. 4: *Absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum, et mors ultra non erit neque luctus neque clamor neque dolor erit ultra, quia prima abierunt.* Huc pertinent dicta, in quibus requies et regnum beatis tribuitur, quia ideo dicuntur futuri in requie, quod ab omnibus molestiis et adversitatibus futuri sint liberi; ideo dicuntur regnaturi, quia ab omnibus hostium impugnationibus erunt immunes. 2) *Mors temporalis.* Ab ea vero nullum amplius beatis imminet periculum, nullus in posterum ejus erit metus. Si qua hujus vitae felicitas, si aliquod gaudium, illud turbat mortis memoria, quia omnes tandem cogimur morti esse obnoxii; sed in futura vita extincta penitus erit mortis memoria, adeoque mors erit prorsus mortua. Esa. 25, v. 8: *Absorbebit mortem in sempiternum.* Ose. 13, v. 14: *De morte liberabo eos, ero pestilentia tua, o mors.* 1. Cor. 15, v. 26: *Novissimus hostis destruetur mors.* v. 54: *Cum corruptibile hoc induerit incorruptionem et mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo, qui scriptus est, absorpta est mors in victoriam.* Apoc. 2, v. 7: *Vincenti dabo edere de ligno vitae, quod est in paradiso Dei* (quod est praesentissimum mortis alexipharmacum). cap. 21, v. 4: *Mors ultra non erit.* 3) *Mors aeterna, infernus ac damnatio.* Nec illam metuere cogentur beati, quia hereditatem coelestem obtinebunt in omnem aeternitatem. Osee 13, v. 14: *De manu inferni redimam eos, ero lues tua, o inferne.* Luc. 16, v. 26: *Magnum chasma firmatum est, ut qui volunt hinc transire ad vos, non possint.* 1. Cor. 15, v. 55: *Ubi est, inferne, victoria tua?* Apoc. 2, v. 11: *Qui vicerit, non laedetur a morte secunda.* cap. 20, v. 14: *Infernus et mors missi sunt in stagnum ignis, haec est mors secunda* (penitus ea sunt deleta et extincta, ut in electos Dei nullam amplius habeant potestatem, sicut diabolus et omnes ecclesiae persecutores, qui in lacum ignis sunt projecti. Quidam μετωνμικῶς exponunt de illis, quos mors et sepulchrum reddiderant v. 13.).

58. De hisce privativis vitae aeternae bonis sic loquuntur pii veteres. Lib. 2. oraculorum Sibyllinorum:

Ὀὐκ ἔαρ, οὐχὶ θέρος, οὐ χειμὼν, οὐ μετόπωρον,
οὐ γάμος, οὐ θάνατος, οὐ πράξεις οὐδ' ἀγορασμοί,
οὐ δύσις ἀπολλή τε, ποιήσει γὰρ μακρὸν ἡμᾶρ.

Athanasius serm. 3. contra Arian.: *Omnia in omnibus erit Christus. Ubi porro Christus, quod genus metus ac periculi erit?* Basilii homil. in Psalm. 114: *Ea viventium beata regio, in qua non nox, non*

somnus mortis imitatio quaedam, non cibus aut potus humanae infirmitatis praesidia, non praeterea morbus, non dolor aut medicina, vel judicia seu mercatus, non artes, non pecunia malorum origo, bellorum materia, inimicitiae radix, sed regio viventium, non morientium ob peccatum, sed veram vitam viventium in Christo Jesu. Ephraemus de compunct. cordis cap. 8: *Plorate, fratres, in conspectu Domini, ut gaudere nos faciat in regno suo, in vita illa immortalis, ubi fugatur dolor, tristitia et gemitus, ubi nec lacrymis aliquis nec poenitentia indiget, ubi non est timor et tremor, ubi non est mors et corruptio, ubi non est adversarius et impugnator, ubi non est exacerbatio inobedientiae et ira contentionis, ubi non est odium et inimicitiae, sed omnino gaudium et laetitia et exultatio et mensa spiritualibus cibis plena etc.* Chrysostomus epist. 5. ad Theodorum lapsum: *Nullus illic calumniator timendus, nullae daemonum insidiae, nullae minae, nulla mors, nec ea, qua hic exstinguimur, nec altera, quae hac multo est acerbior, omnis harum rerum expectatio desit.* idem homil. 6. in epist. ad Hebraeos in morali: *Re vera est illa requies, ubi aufugit dolor, tristitia et gemitus, ubi neque curae, neque labores, neque angor, neque metus animam percellens et quatiens, sed solus Dei metus plenus voluptate.* *Non est illic, in sudore vultus tui vesceris pane tuo, neque sunt spinae, neque tribuli.* *Non est amplius, in doloribus paries filios tuos etc.* *omnia sunt pax, gaudium, laetitia, voluptas, bonitas, mansuetudo.* *Non est illic aemulatio et invidia, non morbus, non haec mors corporis, non illa animae, non sunt tenebrae neque nox; omnia sunt dies, omnia lux, omnia sunt mitia ac mansueta, omnia splendida.* *Non potest capi satietas, semper erimus in perpetuo bonorum desiderio etc.* Cyrillus Alexandrinus lib. 12. in Joh. cap. 58: *Nos dicimus, nullas corruptionis reliquias, nullum signum, nulla consequentia vel antecedentia post resurrectionem in hominibus futura.* Eucherius homil. 1. de epipl. Dom.: *Veniet tempus illud expectatissimum ac beatissimum, in quo nobis ad serviendum Deo nostro nulla jam obsistat infirmitas, nulla contradicat miserae carnis adversitas, nulla ulterius remaneat pugnandi necessitas.* *Veniet, inquam, tempus illud, quando jam nulla desideretur cibi somnique refectio, nulla sentiat jejunii lassitudo, nulla timeatur vel de carne inquietudo, vel de hoste tentatio, sed adversario in inferni profunda contruso perfruemur hac primum felicitate, ut incipiamus nec velle ultra peccare, nec posse, cessante omni iniquitate, omni miseria, omni moerore, totum innocentia, totum laetitia, totum felicitas possidebit.* *Nullam inferior miseriam, nullam felicior timebit invidiam, quia exinanita et penitus extincta omni malignitate transibit in pectora hominum claritas angelorum, quibus admixti homines jam coelestes recepta carne sine carnis infirmitate fulgebunt et ideo nullam ulterius patientur de sempiterna domini severitate fastidium, nullum sub perenni laudum suarum exul-*

Dicta veterum de privativis vitae aeternae bonis.

tatione defectum. Augustinus lib. 3. de symb. cap. 11: *Facilius possumus dicere in illa vita aeterna, quid ibi non sit, quam quid sit. Non est ibi mors, non est ibi luctus, non est ibi lassitudo, non est infirmitas, non est fames, nulla sitis, nullus aestus, nulla corruptio, nulla indigentia, nulla moestitia, nulla tristitia.* serm. 64. de verb. Domini secundum Joh.: *Non erit ibi lassari et dormire, non erit ibi esurire et sitire, non ibi erit crescere et senescere, quia nec nasci erit, ubi numeri integri manent.* Aleimus lib. 2. de pecc. orig.:

Cessabit gemitus, luctus, metus, ira, voluptas, Fraus, dolor atque dolus, moeror, discordia, livor, Nullus egens, nullus cupiens etc.

Prosper de vita contemplat. lib. 1. cap. 4: *Nec ulla peccata ibi, nec peccatores erunt, et qui ibi fuerint, jam peccare non poterunt.* Smaragdus in regulam Bened. in expos. prologi: *In vita aeterna non est fletus nec ullus potest esse gemitus; ibi habebunt omnes sancti amorem perfectum, timorem nullum et gaudium sempiternum; ibi enim erit eis voluntas certa, cupiditas nulla, quia fruuntur bonis coelestibus, ad quae pervenire cupiebant. Nihil eis deerit, quod ulterius concupiscant, et in illa regione perpetuae securitatis ac pacis perfectae nec timoris stimulos passuri sunt, nec dolores.*

59. Bona vitae aeternae *θετική* seu positiva quidam revocant ad tres classes, videlicet ad Dei visionem, dilectionem et glorificationem, cujus distributionis fundamenta petunt 1. ex tribus summorum bonorum generibus naturae rationali in prima creatione a Deo attributis, videlicet sapientia seu agnitione Dei perfecta et omnibus numeris absoluta sine errore et ignorantia; *justitia* seu obedientia erga Deum juxta legem integra sine peccato, quae Deo maxime placuit; et *laetitia cordis* in Deo tanquam summo bono suavissime acquiescentis, quae comes fuit priorum duorum beneficiorum individua. 2. Ex oppositis tribus gradibus poenarum, mortis et damnationis aeternae, qui sunt: *tenebrae* seu caligo perpetua; *odium Dei* et ecclesiae ἀσπονδία seu furor peccandi diabolicus; et *cruciatus* nunquam finiendus. 3. Ex dicto Augustini, quo lib. 22. de civitate Dei caput ultimum concludit: *Ibi Deum sine fine videbimus, sine fastidio amabimus, sine defatigatione laudabimus.* Nos σαφηνείας καὶ εὐμεθοδείας causa hoc modo progredimur. Bona vitae aeternae *θετική* sive positiva distinguui possunt in bona interna, quae beati in semet ipsis sentiant, et externa, quae in sociis beatitudinis intuebuntur, quorum intuitu bona interna augmentum capient quaeque ratione externi domicilii percipient. 1. Interna bona sunt vel totius compositi, vel alterutrius partis, animae scilicet vel corporis. Bona totius compositi vocamus ea, quae ad animam et corpus beatorum pertinent, quamvis ad animam primario et originaliter, ad corpus secundario et consequenter; bona alterutrius partis accipienda sunt non exclusive, quasi a bonis animae penitus separatim futurum sit corpus et a

bonis corporis prorsus separanda sit anima, sed inclusive et subordinate. Cum enim inter animam et corpus aretissima futura sit unio, ideo orietur ex ea talis communicatio, qua bona animae redundabunt in corpus et vice versa bona corporis redundabunt in animam. Inter bona interna 1. totius compositi eminet 1. *beata et beatifica Dei visio*, quam electis in vita aeterna competere sequentia Scripturae dicta ostendunt. Job. 19, v. 26: *In carne mea videbo Deum, v. 27. quem visurus sum ego mihi et oculi mei conspecturi sunt et non alienus.* (Hoc dictum non esse accipiendum de visione Dei, quae in hac vita Job obtigit, sed de ea, quam post resurrectionem speravit, ex contextu ostendimus in tract. de resurr. §. 9.) Psalm. 11, v. 7. *יְהוָה, rectum* (per heterosin numerorum recti, ut exponunt rabbini) *videbunt faciem ejus.* Psalm. 16, v. 11: *Saturitas laetiarum est cum vultu tuo.* Psalm. 17, v. 15: *Ego in justitia videbo יְהוָה, faciem tuam.* (יהוה quando cum ב constructur, quod fit hoc loco, non significat nude ac simpliciter intueri, sed cum quadam delectatione et voluptate spectare. Psalm. 27, v. 4: *Ad videndum in amoenitate Domini.* Mich. 4, v. 11: *Videbit in Sion oculus noster, h. e. cum voluptate spectabit, id quod voluit, optavit et expectavit, quae significatio pulchre huic loco congruit, יְהוָה plurale tantum significat faciem et personas, sed prior significatio usitatio est, in qua etiam hoc loco usurpatur.) Psalm. 27, v. 13: *Credo, me visurum bona Domini in terra viventium.* Psalm. 36, v. 10: *Quoniam tecum vena vitae, et in lumine tuo videbimus lumen* (in quem locum sic commentatur Augustinus in soliloquiis cap. 36: *Tu es quippe lumen, in cuius lumine videbimus lumen, te scilicet in te, in splendore vultus tui, quando te videbimus a facie ad faciem.*) Psalm. 42, v. 3: *Quando erit, ut videam faciem Dei?* (non solum in ecclesia militante, in qua Deus per verbum sese revelat, sed etiam ac vel maxime in ecclesia triumphante). Matth. 5, v. 8: *Beati mundo corde, quia Deum videbunt.* Sicut mundities cordis in hac vita nondum est perfecta (Esa. 66, v. 18: *Venient et videbunt gloriam meam.* Augustinus lib. 1. de Trinit. cap. 8. refert huc dictum Psalm. 5, v. 4: *Mane adstabo tibi et contemplabor.* Cum tenebrae mortalitatis nostrae transierint, inquit, tunc erit illud mane nostrum, et Psalm. 91, v. 16: *Longitudine dierum replebo eum et ostendam ei salutare meum.*) In futura autem perficietur; sic visio Dei in hac vita inchoatur, in futura consummabitur. Sicut in speculo lucido ac perpurgato imago facile conspicitur; sic in corde puro Dei facies relucet. (Hieronymus lib. 3. adv. Pelag.: *Mundum cor, quod postea visurum sit Deum, in umbra possidemus et imagine.*) Joh. 14, v. 21. *Qui diligit me, inquit Christus, diligetur a Patre meo, et ego diligam eum et manifestabo ei me ipsum.* Joh. 17, v. 24: *Volo, ut ubi ego sum, etiam illi sint mecum, ut videant claritatem, quam dedisti mihi.* 1. Cor. 13, v. 12: *Videmus**

1. Totius compositi
1. Dei visio.

ἀσπίτου καὶ ἐν ἀνύμωσι βλέπει τὸ ἀμυδρὸν tenuitatem et obscuritatem visionis significare, παρ' αὐτῆς, asserit. Quemadmodum enim perquam tenuiter et imperfecte res corporeas adspiciunt, qui imagines earum in speculo intuentur; sic in hac vita Deum et divina mysteria imperfecte et quasi per speculum cognoscimus. Speculum illud sunt verbum, sacramenta et creaturae, h. e. *liber Scripturae et liber naturae*, sed huic speculari et aenigmaticae cognitioni intuitiva notitia in vita aeterna succedet.) 2. Cor. 3, v. 18: *Nos omnes relecta facie gloriam Domini intuentes in eandem imaginem transformamur a gloria in gloriam tamquam a Domini Spiritu* (in quem locum sic commentatur Chytraeus lib. de vit. et mort. p. 159: *In vita aeterna primum penitus remoto velo ignorationis Dei et densissimarum tenebrarum, quibus in hac vita circumsepti sumus, gloriosissimam faciem Domini Dei Zebaoth aeterni Patris et Filii ipsius Domini nostri Jesu Christi et Spiritus sancti lucem, essentiam, bonitatem, sapientiam, justitiam, omnipotentiam, veritatem et amorem inprimis ac misericordiam erga miserum genus humanum plus quam paternam, in clara et illustri luce relectam et oculis beatorum subjectam a facie ad faciem intuentes in eandem imaginem, ad quam initio conditi eramus, integre et perfecte transformabimur, simili luce experte omnis caliginis, sapientia sine errore, justitia sine omni peccato, laetitia sine omni moerore et vita sine morte, qualis in ipso Deo palam in nobis habitante et lucente fulget, complebimur et de gloria seu luce fidei in gloriam seu claritatem visionis aeternae transferemur*.) 2. Cor. 5, v. 7: *Per fidem ambulamus* (in hac vita) *et non per speciem* (quod in futura demum vita sequetur). Hebr. 12, v. 14: *Sine sanctimonia nemo videbit Deum* (in vita aeterna). 1. Joh. 3, v. 2: *Cum apparuerit, similes ei erimus, videbimus enim eum, sicuti est*. Apoc. 22, v. 3: *Servi ejus servient illi v. 4. et videbunt faciem ejus*.

60. De hac visione Dei in vita aeterna omnibus beatis expectanda notandum est, 1. eam referri *inter bona electorum interna*, quia visio Dei cum fruitione illius summi boni et communione cum eo erit conjuncta. Neque enim eo modo electi videbunt Deum, quo in hac vita homo hominem intuetur, ex quo intuitu mere externo aliquid forte *voluptatis*, sed nihil vel parum *utilitatis* percipit; sed Dei visio erit vel maxime interna et intima, summam non solum laetitiam ac voluptatem, sed etiam omnium bonorum congeriem electis afferens. Cum enim Deus sit *summum bonum*, ideo visio Dei affert eximia et inenarrabilia bona. Unumquodque bonum, quo majus ac praestantius est, eo magis est sui *communicativum ac diffusivum*; quia ergo Deus est summum bonum, ideo per sui visionem suum bonum, suum gaudium, suam dulcedinem in summo gradu electis communicat. Nec in coelo, nec in terra majus bonum quam Deus. Ergo nec majus gaudium quam Deum videre, Deum possidere. Obscura et imperfecta illa Dei cognitio, quae in hac vita per verbum

et Spiritus sancti illuminationem contingit, est interna et divinae naturae nos *κοινωνοὺς* efficit 2. Petr. 1, 4. ut cum ipso dicamur habere *κοινωνίαν* 1. Joh. 1, v. 6. quanto magis *intuitiva Dei visio*, quae clarissimam et perfectissimam Dei cognitionem complectitur, erit interna ac in *κοινωνίαν* longe uberiores et arctiores cum Deo nos reponet? Inde manifestatio illam, quae in vita aeterna sequetur, Christus exponit per *μονήν* sive *mansionem* Patris coelestis, adeoque totius sacrosanctae Trinitatis in electis Joh. 14, v. 23. 2. Eam statui *bonum totius compositi*, quia ad animam et corpus beatorum pertinet. Quamvis enim adhuc controversum sit, an beati oculis corporeis glorificatis ipsam Dei essentiam sint visuri, quae de re in quaestionibus aliquid monebitur; certum tamen est, beatos corporeis suis oculis Christi verum Deum et hominem visuros, ac proinde a Dei visione beatorum corpora non possunt penitus excludi Joh. 14, v. 9. *Qui videt me, ait Christus, videt Patrem*, v. 10. *quia ego in Patre et Pater in me est*. Visio ergo Dei ad cognitionem intellectualem habet se ut *genus ad speciem* sive *totum ad partem*, inde pii veteres beatis triplicem visionem tribuunt, *corporalem*, qua visuri sunt Christi humanitatem et sanctos in corporibus glorificatis ac coelum novum et terram novam; *spiritualem*, qua visuri sunt angelos et animas beatorum; *intellectualem*, qua visuri sunt ipsum Deum. 3. Eam statui *praecipuum et maximum beatorum bonum tum ratione objecti*, quia versatur circa Deum, qui est summum et infinitum bonum, extra quem et praeter quem non est verum bonum, qui est fons omnis boni ac proinde etiam omnis beatitudinis; tum *ratione effecti*, quia ex visione Dei omnia beatorum bona unice oriuntur ac dependent. Quemadmodum enim ex eo, quod angeli in coelis dicuntur *διὰ παντὸς videre faciem Dei, qui in coelis est* Matth. 18, v. 10. recte colligitur, quod vivat in summa laetitia ex hac Dei visione in ipsos redundante, quod Deum laudent et glorificent, quod mysteria divina perfecte cognoscant, quod sint in bono confirmati, quod Deo serviant etc.; ita quoque ex eo, quod beati in vita aeterna Deum dicuntur visuri, recte inferitur, quod ex illa visione Dei dilectio et glorificatio, summa delectatio et exultatio, adeoque omnia reliqua corporis et animae bona sint eritura, ut in progressu plenius et in specie ostendatur. Augustinus q. 114. in Genes.: *Dei visio summum erit beatorum praemium*. Deus est *summa dulcedo*, summum gaudium; utique ergo ex visione Dei in beatis oritur summum et ineffabile gaudium. Deus est *ipsa vita, ipsa lux, ipsa beatitudo essentialis*; ergo ex visione Dei electi participant vitam, lucem et beatitudinem. Summum bonum per visionem cognitum non potest non amari, quia haec est natura boni, ut ad sui amorem alliciat; ergo ex visione Dei oritur in beatis summa dilectio Dei. Summum bonum cognitum et amatum non potest non laudari, praedicari et glorificari, quia quod quis amat, illud etiam laudat et glorificat; ergo ex visione et dilectione Dei oritur in beatis ejusdem glorificatio. Qui Deum

intuitive videt et cognoscit, is etiam divina mysteria cognoscit, quia perfecta Dei cognitio complectitur etiam voluntatis et sapientiae divinae cognitionem; utique ergo ex Dei visione divinorum mysteriorum scientifica cognitio orietur. Qui Deum intuitive cognoscit, in bono confirmatus est, quia a summo bono perfecte cognito voluntarie nunquam se avertit; ergo ex Dei visione orietur electorum in bono confirmatio, quod nec voluntatem, nec facultatem peccandi ulterius sint habituri, ut apparet in sanctis angelis. Qui Deum a facie ad faciem videt, is etiam coram throno ejus stans ipsi servit Apoc. 7, v. 9. unde in Scripturis proceres et ministri regii *faciem regis videre* dicuntur, quia ad mandata ejus exsequenda regi praesto sunt, ac dilectio ex visione Dei in beatis orta efficit, ut ad quaevis obsequia prompti sint ac parati; ergo etiam ex Dei visione oritur promptitudo ad Dei servitium et cultum. 4. Eam conjunctam fore cum singulari Dei favore et gratia. *Facies Dei* in Scripturis significat non solum gratiam et favorem, sed etiam iram ac furorem Levit. 17, v. 10. cap. 26, v. 17. 2. Thessal. 1, v. 9. etc. proinde ut intelligatur, visionem faciei divinae significationem favoris, gratiae et clementiae includere, ideo Psalm. 36, v. 10. dicitur, *quod beati in lumine Dei visuri sint lumen*; jam vero lumen faciei semper notat favorem ac gratiam Numer. 6, v. 25. Psalm. 4, v. 7. Psalm. 31, v. 17. Psalm. 67, v. 2. Psalm. 119, v. 135. etc. qua de re in disput. de benedictione ecclesiastica numer. 6. plenius egimus. Quemadmodum in hac vita est signum eximii amoris ac favoris, si rex vel princeps in secretis conclave ad videndum faciem suam aliquem admittat, familiariter cum ipso conversetur ac sereno, laeto ac lucido vultu eum intueatur, Prov. 16, v. 15. *in hilaritate vultus regis vita*, Hebraicum *in luce faciei* vel *cum illuxerit facies*; sic visio divinae faciei arguit, Deum beatos summo amore complecti, familiarissime et suavissime cum illis conversari, imo in illis et cum illis habitare, ut sint *populus ejus et ipse sit Deus eorum* Apoc. 21, v. 3. 5. Eam esse *bonum vitae aeternae proprium*. Exod. 33, v. 19: *Ego ostendam tibi omne bonum*, h. e. post hanc vitam ostendam tibi me ipsum, in quo continetur omne bonum, ostendam autem perclaram visionem, nam in hac vita *non poteris videre faciem meam*, sed duntaxat *posteriora mea videbis*. 1. Cor. 13, v. 12: *Videmus nunc (in hac vita) per speculum in aenigmate, tunc autem (in futura vita) a facie ad faciem*. 2. Cor. 5, v. 7: *Per fidem ambulamus et non per speciem* (quod tunc demum nobis obtinget, quando praesentes erimus ad Dominum v. 8.) 1. Joh. 3, v. 2: *Cum apparuerit* (Christus in die extremo 1. Joh. 2, v. 28. vel cum patefactum fuerit id, quod erimus, utroque enim modo verbum *καταρτισθήσεται* exponi potest), *tunc videbimus eum, sicut est*. Eo quidam interpretes putant apostolum respexisse, quando 1. Cor. 13, v. 13. caritatem fide majorem statuit, quia scilicet fide cessante caritas duratura est in vita aeterna. *Fidei enim succedet visio ac spei fructio*, h. e. fides transibit in notitiam intuitivam et rei praesentis adspectum, sicque mutabit suam speciem ac naturam, quod caritati non congruit, quae eandem naturam retinet, licet ratione graduum augeatur ac perfectior reddatur. Chrysostomus homil. 34. in 1. Corinth.: *Caritas major fide et spe, quia transeunt hae, illa durat*. Anselmus in comm. ejusd. loci: *Fides cessabit, dum futura, quae creduntur, advenerint, et spes finem habebit, dum beatitudinem, quam quisque praestolatur, acceperit; sola vero caritas in aeternum perseverabit et de visione conditoris ac beatitudine sanctorum sine fine gaudebit*. Neque huic assertioni repugnat, quod Jacobus patriarcha Gen. 32, v. 30. *Dominum a facie ad faciem* in hac vita vidisse, et Exod. 33, v. 11. ad Moysen, Deut. 5, v. 4. ad Israelitas *Deus a facie ad faciem locutus* dicitur, illud enim de apparitione Filii Dei in forma humana ad tempus assumpta ac de familiari et amica conversatione Dei cum homine, qualis in hac vita locum habere potest, accipiendum, de intuitiva enim ac beatifica visione dicit ipse Dominus ad Moysen Exod. 33, v. 20: *Non poteris videre faciem meam; v. 23. videbis posteriora mea, faciem autem meam videre non poteris*. Proinde manet peculiare ac proprium aeternae vitae bonum, quod electi sint Deum visuri *αὐτοπροσώπως* eundemque audituri *αὐτοφώνως*. 6. Denique promissionem de visione Dei in vita aeterna beatis exspectanda, quae est caput reliquarum promissionum omnium, non everti oraculo divino Exod. 33, v. 20: *Non videbit me homo et vivet*. Neque enim absolute et simpliciter dicit Dominus, *non videbit me homo*, sed addit conditionem *et vivet*, hoc est quamdiu in his terris vivit, ut sit sensus, in statu hujus vitae nemini beata et beatifica illa visio obtingere poterit. Gregorius lib. 18. moralium cap. 37. sic exponit: *Nullus Deum spiritualiter videt et mundo carnaliter vivit, non enim possumus simul frui Deo et mundo*. Sed hoc a literalis sensu longius recedit.

61. De visione illa Dei beatifica et communione beatorum cum Deo sic loquuntur veteres. Dionysius de div. nominib. c. 1: *Tunc vero quando incorruptibiles immortalesque facti erimus et ad imaginem Christi beatissima dignati requie, semper (ut scriptum est) cum Domino erimus, visibili quidem ipsius divina praesentia castissime contemplando fruentes, lucidissimis nos circumfulgente luminibus, non secus ac discipulos in sacratissima illa transfiguratione sua; porro spiritualis ipsius et intelligibilis lucis (mente perturbatione omni et materia libera) participes facti, ejus qui sensum omnem superat, unionis lucidissimorum radiorum incognitis ac beatissimis jactibus erimus supercoelestes spiritus etc.* Irenaeus lib. 4. adv. haeres. c. 37. p. 267: *Potens est in omnibus Deus visus quidem, tunc per spiritum prophetiae, visus est autem et per Filium adoptive, videbitur autem et in regno coelorum paternaliter, Spiritu quidem praeparante hominem in Filium Dei, Filio autem adducente ad Patrem, Patre autem incorruptibilem donante in vitam aeternam, quae*

Dicta veterum de Dei visione.

unicuique evenit ex eo, quod videat Deum. Quem admodum enim videntes lumen intra lumen sunt et claritatem ejus recipiunt; sic et qui vident Deum, intra Deum sunt percipientes ejus claritatem. Vivificat autem eos claritas, percipiunt ergo vitam, qui vident Deum etc. Idem lib. 5. c. 10. p. 325: Facies nostra faciem Dei vivi videbit et gaudebit gaudio inenarrabili, videlicet cum suum videat gaudium. cap. 11: Si igitur nunc habentes pignus Spiritum Dei clamamus Abba pater, quid fiet, quando resurgentes facie ad faciem Deum videbimus? etc. Si pignus complectens hominem in semet ipsum jam facit dicere Abba pater, quid faciet universa Spiritus gratia, quae hominibus dabitur a Deo? similes nos ei. cap. 22. p. 355: Quicumque erga Deum custodiunt dilectionem suam, his praestat communionem. Communio autem Dei vita et lumen et fructus eorum, quae sunt apud eum, bonorum. Hilarius in Psalm. 55: Sunt ergo in se vota, quae reddet tum, cum lumen viventium sit in eodem viventium lumine Deo ipse placiturus. Gregorius Nazianzenus orat. 4. de theol.: Μηκέτι πολλά ὄντες, ὥσπερ νῦν τοῖς κινήμασι καὶ τοῖς πάθεσιν οὐδὲν ὅλως Θεοῦ ἢ ὀλίγον ἐν ἡμῖν αὐτοῖς φέροντες, ἀλλ' ὅλοι θεοειδεῖς, ὅλου Θεοῦ χωρητικοὶ καὶ μόνου, τοῦτο γὰρ ἡ τελειωσις, πρὸς ἣν σπεύδομεν, non amplius multa existentes, ut nunc, variis animorum motibus et affectibus jactitati nihil omnino Dei aut parum in nobis habemus, sed toti Deo similes et conformes totiusque Dei capaces futuri sumus, haec enim est perfectio, ad quam tendimus. Idem in carminibus:

XX. 388.

Ἐν μόνον ἀνθρώποισι καλὸν τε καὶ ἐμπεδόν ἔστιν,
Ἐνθεν ἀγορεύσθαι καὶ Θεὸν αὐτὸν ὁρᾶν,

(unum modo hominibus et pulchrum et certum est, hinc abire et Deum ipsum videre). Idem in orat. ad Patrem ob grandinis calamitatem: Beatos lux excipiet ineffabilis (τὸ ἀφανέστατον ὡς) et sanctae ac regiae Trinitatis contemplatio radios suae lucis illustrius et purius in mentes nostras spargentis, et toti menti totaliter commixta, quam ego solam regnum coelorum potissimum esse arbitror. Idem jambico 15.

Felicitas quid? vivere beatum.

Quid et coeleste regnum? visio summi Dei.

Gregorius Nyssenus lib. de virginit.: Τὸ καταξιώσθαι τὸν Θεὸν ἰδεῖν πάσης ἐλπίδος ἢ κορυφῆ καὶ πάσης ἐπιθυμίας καὶ τῶν ἀρρήτων ἀγαθῶν τὸ πέρας καὶ κεφάλαιον, dignitas videndi Deum supremum omnis spei fastigium et omnis desiderii ac bonorum ineffabile finis caput et summa est. serm. 6. de beatitud.: Ὁ τὸν Θεὸν ἰδὼν πᾶν, ὅπερ ἔστιν ἐν τῇ τῶν ἀγαθῶν καταλόγῳ, διὰ τὸ ἰδεῖν ἔσχε, τὴν ἀτελεύτητον ζωὴν, τὴν ἀάδιον ἀφθαρσίαν, τὴν ἀθάνατον μακαριότητα, τὴν ἀτελεύτητον βασιλείαν, τὴν ἀληθινὴν εὐφροσύνην, τὸ ἀληθινὸν φῶς, τὴν πνευματικὴν καὶ γλυκεῖαν τροφήν, τὴν ἀπρόσβουτον δόξαν, τὸ διηνεκὲς ἀγαλλίαμα, τὸ πᾶν ἀγαθόν, qui Deum vidit, quidquid in bonis numeratur, per hoc, quod vidit, adeptus est, vitam sine

fine, aeternam incorruptibilitatem, immortalem beatitudinem, regnum sine fine, laetitiam continentem, lumen verum, spirituale ac dulce nutrimentum, gloriam inaccessam, perpetuam exultationem, omne denique bonum. Ambrosius in comm. 1. Cor. 13: Cognoscam sicut et cognitus sum, hoc est videam, quae promissa sunt, sicut videor, h. e. praesentem esse ad Deum, ubi Christus est. Augustinus lib. de spiritu et anima cap. 55: Visio Dei est tota vita aeterna. Si mali Dei faciem viderent, poenis carerent. lib. 1. de Trinit. cap. 8: Videmus nunc per speculum in aenigmate, h. e. in similitudinibus, tunc a facie ad faciem. Haec enim nobis contemplatio promittitur actionum omnium finis atque aeterna perfectio gaudiorum. Et postea: Hoc est plenum nostrum gaudium, quo amplius non est, frui scilicet Trinitate Dei, ad cujus imaginem facti sumus. lib. 10. de civit. Dei cap. 16: Illa namque visio Dei tantae pulchritudinis visio est et tanto amore dignissima, ut sine hac quibuslibet aliis bonis praeditum atque abundantem non dubitet Plotinus infelicissimum dicere. In meditat. cap. 22: O tu vita, quam praeparavit Deus his, qui diligunt eum, ubi Deus facie ad faciem cernitur, et hoc vitae cibo mens sine defectu satiatur. cap. 27: Quis dicere vel cogitare sufficiat, quae sit in angelis (et beatis hominibus) sine fine festivitas visionis Dei, quae laetitia sine defectu, quis amoris ardor non crucians, sed delectans? quod sit in eis desiderium visionis Dei cum satietate et satietas cum desiderio, in quibus nec desiderium poenam generat, nec satietas fastidium parit? quomodo inhaerendo summae beatitudini sint beati? quomodo conjuncti vero lumini facti sunt lux? quomodo semper adspicientes incommutabilem Trinitatem mutati sunt in incommutabilitatem? Et postea sub finem: Nihil tam pulchrum ac jucundum quam ipsum solum mentis intuitu et cordis aviditate contemplari Deum et miro modo invisibiliter cernere invisibilem, sicque aliam non istam gustare dulcedinem et inspicere aliam non istam lucem. Lux enim ista, quae loco clauditur, tempore finitur, noctium interruptione variatur, et quam communem cum vermibus et pecoribus habemus, in comparatione illius summae lucis non lux dicenda est, sed nox. cap. 28: Illa summa et incommutabilis essentia, lux vera, lux indeficiens, lux angelorum a nemine conspici valet in hac vita, quod solum praemium sanctis reservatur in coelesti gloria. In soliloq. c. 36: Cum pervenerimus ad te sapientiae fontem, ad te lumen indeficiens, ad te lucem inexstinguibilem, ut te non jam per speculum in aenigmate, sed facie ad faciem videamus; tunc satiabitur in bonis desiderium nostrum, quia nihil erit exterius, quod desideretur nisi tu, Domine, summum bonum, qui eris praemium beatorum et diadema decoris eorum et laetitia sempiterna super capita eorum etc. Videbimus in lumine tuo lumen. Quale autem lumen? lumen immensum, lumen incorporeum, lumen incorruptibile, lumen incomprehensibile, lumen indeficiens, lumen inexstinguibile, lumen inaccessibile,

lumen increatum, lumen veridicum, lumen divinum, quod illuminat oculos angelorum, quod laetificat juventutem sanctorum, quod est lumen luminum et fons vitae, quod es tu, Domine Deus meus etc. Quid est videre faciem ad faciem, nisi quod ait apostolus, cognoscere, sicut et cognitus sum, cognoscere veritatem tuam et gloriam tuam, hoc est cognoscere faciem tuam? Cognoscere Patris potentiam, Filii sapientiam, Spiritus sancti clementiam, ipsius summae Trinitatis unam et individuum essentiam. Videre enim faciem Dei vivi, hoc est summum bonum, gaudium angelorum atque omnium sanctorum, praemium vitae aeternae, gloria spirituum, laetitia sempiterna, corona decoris, bravium felicitatis, requies opulenta, pulchritudo pacis, intimum et aeternum gaudium, paradisus Dei, Hierusalem coelestis, vita beata, plenitudo beatitudinis, gaudium aeternitatis, pax Dei, quae exsuperat omnem sensum. Haec est plena beatitudo et tota glorificatio hominis videre faciem Dei sui, videre eum, qui fecit coelum et terram, videre eum, qui fecit eum, qui salvavit eum et qui glorificavit eum. de tripl. habit. cap. 4: Si Dei faciem omnes carcere inferni inclusi viderent, nullam poenam, nullum dolorem nullamque tristitiam sentirent. Dei praesentia, si in inferno cum sanctis habitatoribus appareret, continuo infernus in amoenum converteretur paradisus etc. Cum angeli ab initio mundi mirabilia Dei soliti sint videre, inde hodie non minus mirantur ea quam in primo die, alioqui dudum coram angelis assiduo videndi usu vilescerent. serm. 64. de verb. Domini secundum Johannem: Erimus illic salvi, erimus incolumes, erimus viventes, erimus sine poenis, erimus sine fame et siti, erimus sine defectu, erimus sine orbitate oculorum nostrorum. Totum hoc dixi, et quid habebimus plus? nondum dixi, videbimus Deum. Hoc autem tantum erit et tanta res erit, ut ejus comparatione nihil sit totum. Discipulus de tempore allegat dictum Augustini, quod Deum videre ita sit delectabile, ut potius velit esse in inferno et Deum videre quam in coelo et ejus visione carere. Beda in cap. 12. Marci: Sicut angeli in coelis erunt, ita et erunt sancti, qui gloria resurrectionis innovati absque ullo mortis metu, absque ulla labe corruptionis perpetua Dei visione fruuntur. Idem in cap. 11. Marci: O quanta felicitas Deitatis visioni inter angelorum choros adesse perpetuo, si tanta transfigurata Christi humanitas duorumque societas sanctorum ad punctum visa delectet, ut eos, ne descendunt, etiam Petrus obsequio sistere velit. Gregorius in homil. super illud Johannis 10: Per me si quis introierit, salvabitur, et ingreditur et egredietur et pascua inveniet: Ingredientur ad fidem, egredientur autem a fide ad speciem, pascua autem invenient in aeterna refectione. Oves ejus ergo pascua invenient, quia quisquis illum corde simplici sequitur, aeterno viriditatis pabulo nutritur. Quae autem sunt istarum ovium pascua nisi interna gaudia semper virentis paradisi? pascua namque electorum sunt praesens Dei vultus, qui

dum sine defectu conspicitur, sine fine mens vitae cibo satiatur. In istis pascuis de aeternitatis satietate laetantur, quia jam laqueos voluptuosae temporalitatis evaserunt. Damascenus lib. ultimi de orth. fid. cap. ultimum sic concludit: Qui bona egerunt, fulgebunt sicut sol cum angelis in vitam aeternam cum Domino nostro Jesu Christo, ipsum videntes semper, ab eoque cornentur et incessabili, quae ab eo est, laetitia perfuerunt. Prosper lib. 1. de vit. contempl. cap. 4: Quod hic crediderunt electi, ibi videbunt, sui creatoris substantiam mundis cordibus contemplantes aeterna exultatione gaudebunt, divina ac mutua dilectione possessi Deo suo in aeternum et invicem sibi feliciter adhaerebunt. Alcuinus lib. 3. de beat. sanct. cap. 22: Beati mundo corde, quoniam Deum videbunt. Haec est absque omni perturbatione beata Dei pax, quae exsuperat omnem sensum, in qua videbitur Deus deorum in Sion, hoc est in speculo perpetuae quietis. Bernhardus de medit. cap. 4: Omnes delectantur de Deo, cujus aspectus pulcher, facies decora, eloquium dulce. Delectabilis est ad videndum, suavis ad habendum, dulcis ad perfruentem, ipse per se placet et per se sufficit ad meritum, sufficit ad praemium, nec extra illum quidquam quaeritur, quia totum in illo invenitur, quidquid desideratur. Semper libet eum adspicere, semper habere, semper in illo delectari et illo perfrui etc. Ibi videbimus, quam dulcis est Dominus et quam magna multitudo dulcedinis ejus; videbimus gloriae decorem, sanctorum splendorem et regiae potestatis honorem; cognoscemus Patris potentiam, Filii sapientiam, Spiritus sancti benignissimam clementiam, et ita habebimus notitiam summae illius Trinitatis. Nunc corpora per corpus videmus, imagines etiam corporum spiritu cernimus, tunc vero ipsam Trinitatem puro mentis intuitu videbimus. O beata visio, videre Deum in se ipso, videre in nobis et nos in eo felici jucunditate et jucunda felicitate etc. Haec erit summa illius contemplationis, haec erit summa illius felicitatis, quoniam intelligetur in suo puro esse sincera divinitas, comprehendetur in ea incomprehensibilis Trinitas. Patebunt arcana divinitatis, videbitur et amabitur Deus, et haec visio et delectatio totum cor hominis implens et satians tota erit illius beatitudinis consummatio. Idem: Tripliciter in aeterna illa et perfecta beatitudine fruemur Deo, videntes eum in omnibus creaturis, habentes eum in nobis ipsis, et quod his omnibus ineffabiliter jucundius fit atque beatius, ipsam quoque cognoscentes Trinitatem. Hugo in evang. Dom. resurrect.: Beatitudo principaliter consistit in cognoscendo et amando Deum et possidendo. Anima per essentiam Deum cognoscat et non per aliquam similitudinem et ipsum perfecte amabit tanquam summum bonum et perfecte possidebit in se tanquam proprium et intrinsicum bonum. Lutherus in enarr. 1. Cor. 15: In futuro seculo tantum in Deo habituri sumus, ut nulla coena quamlibet delicate et opipare instructa tantum praebitura sit nobis voluptatis, quantum

Deus ipse unico intuitu nos delectabit et afficiet. Itaque semper sanus et validus, semper laetus et alacris, neque non sole et luna pulchrior et nitidior permanebis, adeo ut vestes aureae atque purpureae, quas reges et caesares ferre solent, pro luto et stercore ducendae sint, si cum uno adpectu, quo Deus nos illustrabit, comparatae fuerint. Refero huc locum pulcherrimum ex Scaligero exerc. 307. sect. 26: *Beatitudo est fruitio summi boni, sed quid est fruitio? participatio. Quomodo participatur ei, qui fruitor? non abscedit ab illo illa pars, ut huic communicetur, sed hoc cum illo unum, quo potest modo sit. Quo potest modo? potestne finitum unum fieri cum infinito? non hoc, quo illud infinitum est, sed quo bonum, hoc finitum fit cum illo unum per similitudinem. Hoc de ea beatitudine, quae in subjecto est et qua subjectum fit beatum. Fit ergo, quia una fit beatitudo cum illa beatitudine, quae neque in subjecto illo est, neque ipsa subjectum ullum.*

Explicatio
dicti 1. Cor.
15, v. 28.
Deus erit
omnia in
omnibus.

62. Omnium vero rectissime et plenissime apostolus explicat, quantum bonum futurum sit Dei visio, quando 1. Cor. 15, v. 28. *Deum omnia in omnibus fore*, pronuntiat. Plura quidem in his verbis continentur, quam humanus intellectus in hac vita assequi possit, interim ut aliquo duntaxat modo ac, ut philosophi loquuntur, νόθος λογισμῶν summam illam beatitudinis perfectionem exprimamus, progredimur hac ratione, ut statuamus, Deum in vita aeterna fore omnia in omnibus, 1. ratione agentis immediati. In hac vita operatur Deus omnia in omnibus 1. Cor. 12, v. 6. sed tunc erit omnia in omnibus. **Brentius in recognit. tom. 8. pag. 1066: *Paulus non dicit simpliciter, Deus erit omnia, sed addit in omnibus. Nec ego Paulum exponens dixi simpliciter, Deus erit coelum, locus, cibus, potus et reliqua, sed addidi noster. Quare quemadmodum nec Paulus, ita nec ego unquam sensi, omnia redigenda in Deum, sed Deum fore omnia in nobis, in nobis inquam, videlicet apte significans, nos non redigendos in nihilum, ut nihil prorsus praeter Deum remaneat, sed nos in nostra substantia resuscitados, non collecturos particulatim et quasi emendicatim ea, quae sunt nobis ad vitam et salutem nostram necessaria, ab aliis creaturis mediate, quemadmodum in hoc seculo fieri solet, sed nos habituros omnem nostram felicitatem et salutem a Deo ipso immediate etc.** Dixerat apostolus in praecedentibus, primo Christum traditum regnum Deo Patri; secundo evacuaturum omnem principatum et potestatem et virtutem v. 24. tertio ponendos omnes hostes sub pedes ejus v. 25. quarto novissimum hostem mortem esse aliquando destruendum v. 26. quinto omnia pedibus ejus subjicienda praeter eum, qui subjecit ipsi omnia v. 27. sexto denique, cum omnia fuerint illi subjecta, tunc ipsum quoque Filium subjectum fore ei, qui subjecit ipsi omnia, ut sic Deus sit omnia in omnibus. Ex his verus et genuinus hujus phraseos sensus utcumque colligi potest: Deus in hac vita nobiscum agit non immediate sed mediate. Per ministerium verbi informat nos de via salutis, per verbum et sacramenta*

colligit sibi ecclesiam eandemque adversus hostes potenter defendit, corda hominum per verbum et Spiritum sanctum illuminat, regenerat, sanctificat, renovat, novos motus in illis accendit. Atque hoc est regnum Christi, quod in his terris administrat, sed in die judicii tradet illud regnum Deo Patri, h. e. modum illum administrationis ac regiminis abolebit ac electos utpote regni hujus cives Deo Patri glorificandos sistet, non amplius per verbum et sacramenta cum ipsis aget, sed se ipsum et gloriam suam illis conspiciendam sistet, adeoque a fide ad praesentem intuitum eos perducet, non amplius contra hostes eos defendet, sed omnes hostes et inter eos ipsam mortem penitus destruet, ut ab illis nullum amplius metuendum sit periculum, omnia pedibus suis subjiciet, h. e. publice in conspectu angelorum et hominum manifestabitur, quod omnia a Patre ipsi sint subjecta, ipse etiam subjectus erit Patri, in suis scilicet membris, cum quibus unum corpus mysticum constituit. Pii in hac vita sunt subjecti Deo secundum spiritum, sed quamdiu in ipsis caro adversus spiritum concupiscit, nondum ex integro sed ex parte Deo subjecti sunt, ut notat Origenes homil. 7. in cap. 10. Levit. pag. 138. tunc vero penitus cessabit lucta carnis adversus spiritum, ac pii plene, integre ac perfecte secundum carnem et spiritum Deo erunt subjecti. In hac vita piis adhuc imminet ac dominatur mors temporalis, sed tunc, quando mors penitus abolebitur, consummata erit beata illa subjectio. Oseae 12, v. 11. dicit Dominus: *Ego per manum prophetarum יְהוָה אֱלֹהֵינוּ, assimilatus sum* (ponitur enim futurum pro praeterito juxta vulgarem Hebraeis idiotismum, unde LXX interpretes reddiderunt ἀμειώθην), ex quo colligitur, quod prophetae et in genere omnes ecclesiae ministri sint velut Dei larvae, per quas nobiscum loquitur, sicut Lutherus in annot. margin. istius loci scribit: *Die Propheten waren meine Larven oder Personen, darunter ich gegenwärtiglich alleß that und rebete. Quemadmodum igitur homo personatus deponit larvam, quando se ipsum manifestare cupit; sic Deus faciem suam, h. e. se ipsum electis deposita verbi larva in vita aeterna manifestabit. In commentar. Lat. fol. 542. Lutherus exponit active, quod prophetae sint veluti pictores Dei, qui Deum nobis in verbo ac per verbum depingunt ac imaginem ejus velut in speculo nobis exhibent. Proponit (inquit) nobis Deus in verbo similitudinem sui, h. e. pingit voluntatem suam, de qua non possumus dubitare, qui verbum fideliter retinent. Sicut enim pictura refert faciem hominis, ita verbum veram Dei notitiam nobis proponit. Sed haec Dei pictura, haec umbratilis ac specularis Dei cognitio in vita aeterna abolebitur, tunc enim videbimus eum, sicut est, non amplius per obscuram quandam imaginem. Apoc. 21, v. 22: *Templum non vidi in ea* (coelesti Hierosolyma, in quo homines per verbi praedicationem instituuntur), *Dominus enim Deus omnipotens templum ejus et Agnus* (qui a facie ad faciem sine verbi involucri ab electis videtur). Cassiodorus in Cantic. cap. 4: *Sanctorum doctorum in praesenti**

tantum vita necessaria est praedicalio et doctrina, nam in alia vita, postquam apparuerit aeterna dies et finita fuerit nox praesentis seculi, non necesse erit, doceri aliquem, quia omnes revelata facie gloriam Domini contemplabuntur. In hac vita custodit nos Deus per angelos invisibiliter, per magistratum politicum visibiliter, per eundem praestat nobis quietem et tranquillitatem 1. Tim. 2, v. 2. prospicit liberis per parentes, egenis per benefactores etc. sicque omnia ad hanc vitam necessaria et utilia operatur nobisque comoda illa praestat, mediate scilicet per creaturarum ministeria; sed in vita aeterna Deus ipse erit omnia in omnibus, ipse enim immediate
 193. electos proteget, custodiet, reget Apoc. 7, v. 17. faciet illos angelis aequales Luc. 20, v. 36. evacuabit omnem principatum et potestatem et virtutem 1. Cor. 15, v. 24. h. e. omnia imperia mundana Dan. 2, v. 44. quippe quorum in vita aeterna nullus amplius erit usus, omnem potestatem in omnes se habere ostendet, in omnibus dominabitur, omnia sibi subiciet, et sic ipse solus immediate electis omnia praestabit, quae in hac vita mediate per diversa organa ipsis praestitit. In hac vita sustentat nos Deus per cibum et potum, sanitatem conservat ac restituit per medicinas, tegumentum corporis nobis praestat per vestes etc. sed in futura vita Deus ipse erit *cibus noster*, qui solus reficit nec deficit, ipse erit *animarum ac corporum nostrorum sanitas*, ipse erit *nostrum ornamentum ac munimentum*, sicque erit omnia in omnibus. In Deo solo et unico sine ullis aliis mediis et adminiculis cuncta ad beatitudinem aeternam necessaria habebimus, in eo solo et per eum solum erimus beati, salvi, ditati et locupletati honoribus, pulchritudine, fortitudine, donis, bonis et dignitatibus, *ὅπου γὰρ ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ, ἐκεῖ καὶ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ.* 2. *Ratione objecti.* In hac vita occupati sumus circa veri Dei cognitionem, dilectionem, laudem et cultum, sed in multa aliena distrahimur ac circa τὰ βιωτικά et res terrenas occupati a cura divinorum saepius avocamur; in futura autem vita ἀπερισπάστως Domino adhaerebimus 1. Cor. 7, v. 35. non curabimus amplius ea, quae sunt mundi, sed illa duntaxat, quae sunt Domini v. 32. circa solum Deum agnoscendum, laudandum, colendum citra ullam mentis distractionem ac impedimentorum objectionem erimus unice occupati. Moyses, Aaron et seniores Israëlitarum Deum in monte viderant Exod. 24, v. 10. sed ex monte descendentes ad negotia secularia revertebantur, occupati erant circa regimen politicum, circa cultum Leviticum, circa laborem oeconomicum; verum in vita aeterna ad praesentem Dei intuitum semel admissi nunquam ad alia negotia in posterum distraherentur, qui in templum Dei semel ingressus fuerit, foras non egreditur amplius Apoc. 3, v. 12. 3. *Ratione effecti.* In hac vita multis delectamur, sed in vita aeterna in solo et unico Deo erit omnis oblectatio; in hac vita variis et diversis bonis Deus nos cumulat, sed in futura ipse unus ac solus erit nostrum praemium, erit lumen nostro intellectui, erit *rectitudo nostrae voluntati, erit pacata quies nostro*

affectui, erit dulce melos nostro auditui, erit suavissimum mel nostro gustui, erit summa pulchritudo nostro visui, erit fragrantissimum balsamum nostro olfactui, erit summa voluptas nostro tactui. Quidquid boni, quidquid laeti desideramus, in illo summo bono abundantissime inveniemus. Ipse erit finis omnium desideriorum nostrorum, ut extra et praeter illum nihil quidquam appetamus. *Erit omnia in omnibus*, h. e. lucem, laetitiam omniumque bonorum plenitudinem in omnes beatos effundet inque eis in aeternum habitabit Apoc. 21, v. 3. et 4.

63. Sed praestat *pios veteres* audire, quomodo Deus omnia in omnibus futurus sit, explicantes. Cyprianus serm. de adscens. Domini cap. 9: *Non gustabunt, quam suavis sit Dominus, sed implebuntur et satiabuntur dulcedine mirifica, nihil eis deerit, nihil oberit, omne desiderium eorum Christus praesens implebit etc. Erit Deus omnia in omnibus et illius praesentia omnes animae et corporis implebit appetitus.* Hilarius in Psalm. 60: *Beati participes et concorporales et conformes Christi effecti sunt, jam in his nec corruptione, nec morte dominante, cum in omnem plenitudinem Dei repleantur.* Nazianzenus in orat. funebr. ad patrem: *ὅπου γενόμεροι θεὸς αὐτὸς (ἵνα τολμήσας εἶπω) σχόντες ὅλην τῆς ἀγίας τριάδος τὴν ἑλλαμψιν, ἣτις ἐστὶ καὶ οὐα καὶ ὅση ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ κυρίῳ ἡμῶν.* ** Nyssenius in disp. de anima et resurrectione super haec verba Pauli sic scribit: *Cum vita, quam in praesentia transigimus, varie pariter ac multifariam a nobis exigatur, multae quidem res sunt, quarum participes sumus, ut temporis, ut aëris, ut loci cibique et potus, ut tegumentorum, ut solis lucernarumque et aliarum rerum multarum ad usum vitae necessariarum, quarum rerum nulla Deus est. Beatitudo vero, quae exspectatur, nullius quidem harum rerum egena est, omnia autem nobis locoque omnium erit divina natura ad omnem usum ac necessitatem illius vitae sese convenienter et apte impertiens. Atque id planum et manifestum est ex sacris literis, quod Deus et locus existit iis, qui digni sunt, et domus et indumentum et cibus et potus et lumen et divitiae et regnum ac quidquid vel mente concipi, vel nominari potest, quod nobis conferat et conducatur ad bonam vitam.* ** Hieronymus in epist. 147. ad Aman- dum: *Dominus atque Salvator noster nunc omnia non est in omnibus, sed pars in singulis, verbi gratia in Salomone sapientia, in Davide bonitas, in Job patientia, in Daniele cognitio futurorum, in Petro fides, in Pinchas et Paulo zelus, in Johanne virginitas, in ceteris cetera; cum autem rerum omnium finis advenerit, tunc omnia in omnibus erit, ut singuli sanctorum omnes virtutes habeant, ut sit Christus totus in cunctis.* Augustinus lib. 1. de Trinit. c. 10: *Similitudinem gaudii coelestis praesignabat Maria sedens ad pedes Domini et intenta in verbum ejus, quiescit scilicet ab omni actione et intenta in veritatem secundum quendam modum, cujus capax est ista vita, quo tamen praefiguraret illud, quod futurum est in aeternum, Martha quippe sorore*

sua in necessitatis actione conversante, quamvis bona et utili, tamen cum requies successerit, transitura, ipsa requiescebat in verbo Domini. Et ideo Dominus conquerenti Marthae, quod eam soror non adjuvaret, respondit: Maria bonam partem elegit, quae non auferetur ab ea. Non malam partem dixit, quod agebat Martha, sed istam optimam, quae non auferetur. Illa enim, quae in ministerio indigentiae est, cum indigentia ipsa transierit, auferetur, boni quippe operis transitori merces est requies sempiterna. In illa igitur contemplatione Deus erit omnia in omnibus, quia nihil ab illo aliud requiretur, sed solo ipso illustrari perfruique sufficiet etc. Et postea: Cum tradiderit Christus regnum Deo et Patri, id est cum credentes et viventes ex fide, pro quibus nunc Mediator interpellat, perduzerit ad contemplationem, cui percipiendae suspiramus et gemimus, et transierit labor et gemitus, jam non interpellabit pro nobis, sed manifeste Patrem nobis ostendet. lib. 83. quaestionum q. 69: Deus omnia in omnibus dicitur, ut nemo eorum, qui ei cohaerent, amet adversus eum suam propriam voluntatem, manifestumque sit omnibus, quod idem apostolus ait: Quid autem habes, quod non accepisti? Et sub finem: Corpus Christi mysticum subjectum erit Deo secundum contemplationem sempiternae veritatis ad obtinendam beatitudinem, nullo motu animi, nulla corporis parte resistente, ut in illa vita, nemine amante propriam potestatem, sit Deus omnia in omnibus. lib. 22. de civ. Dei c. 30: Quanta erit illa felicitas, ubi nullum erit malum, nullum latebit bonum, vacabitur Dei laudibus, qui erit omnia in omnibus! etc. Praemium virtutis erit ipse, qui dedit virtutem, ei que se ipsum, quo nihil melius et majus possit esse, promisit. Quid est enim aliud, quod per prophetam dicit: Ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi plebs, nisi ego ero, unde satientur, ego ero, quaecunque ab hominibus honeste desiderantur, et vita et salus et victus et copia et gloria et honor et pax et omnia bona? Sic enim et illud recte intelligitur, quod ait apostolus, ut sit Deus omnia in omnibus. Et postea: A Deo refectioni et gratia majore perfecti vacabimus in aeternum videntes, quia ipse est Deus, quo pleni erimus, quando ipse erit omnia in omnibus. lib. 1. contra serm. Arianorum cap. 37: Apostolus dicit, tunc Patri Filium subjectum futurum, ut sit Deus omnia non tantum in illius unius forma hominis (Christi), sed in omnibus, id est ut ad habendam vitam et satiandum in bonis desiderium nostrum natura divina sufficiat. Tunc enim Deus erit omnia in omnibus, cum praeter ipsum nihil omnino habere velle coeperimus. Omnia quippe ipse nobis erit, quando ipso sufficiente nihil deerit. serm. 4. de verb. Domini secundum Matth.: Divitias nostras Deus noster, quaecunque hic varia quaeris, tibi unus omnia erit. serm. 14. de verb. apostoli: Erit vita de verbo sine verbo, de verbo nullo sonante verbo. serm. 16. de verb. apostol.: Quid est omnia? quidquid hic quaerebas, quidquid hic pro magno habebas, ipse tibi erit; quidquid hic volebas, quidquid hic amabas manducare et bibere, ipse tibi erit cibus, ipse tibi erit potus, ipse erit tibi sol, ipse luna; volebas sanitatem corporis, ipse erit tibi immortalitas. Eucherius lib. 3. in lib. Regum: Ita nos in illa patria divinae praesentiae claritas adimplet, ut nihil aliud visus noster, nihil auditus, nihil olfactus, nihil gustus, nihil tactus dulce habeat nisi diligere Deum nostrum ex toto corde, tota anima, tota virtute et proximum tanquam nos ipse. Anselmus in comm. 1. Cor. 15: Deus in electis erit omnia, id est vice rerum omnium, erit ipse nostra vita, salus, virtus, copia, gloria, honor, pax, omnia bona, finis ac satietas desideriorum nostrorum. Bernhardus de medit. cap. 4. col. 1194: Praemium est videre Deum, vivere cum Deo, esse cum Deo, esse in Deo, qui erit omnia in omnibus, habere Deum, qui est summum bonum etc. Homo beatus videbit Deum ad voluntatem, habebit ad voluptatem, fruetur ad jucunditatem. Idem serm. 11. super Cant.: Qui replet in bonis desiderium animae, ipsi rationi futurus est plenitudo lucis, ipse voluntati multitudo pacis, ipse memoriae continuatio aeternitatis. serm. 4. omn. sanct.: Deus implebit animam nostram rationalem luce sapientiae, concupiscibilem iustitia, irascibilem perfecta tranquillitate. **Theophylactus in h. l.: Cum peccatum porro non fuerit, planum est, quod Deus omnia in omnibus erit, quanto non amplius motibus et affectibus succubuerimus, ita ut nihil omnino Dei vel parum in nobis feramus, sed toti Dei similes, totius et melius Dei capaces erimus. Omnia sane tum nobis Deus erit et cibus et potus et cogitatio et indumentum et motus. ** Gersonius lib. de vita contempl. disputat contra eos, qui ex hoc loco apostolico colligere voluerunt, quod in resurrectione omnes homines omnesque res creatae redditurae sint ad unum esse ideale et divinum, quod ab aeterno habuerunt in Deo, adeoque convertendae sint in ipsum Deum, ita ut tunc omne esse creatum evanescere debeat et absorberi ab ipso esse increato, puta ab ipsa divinitate. Sed recte monet, hunc locum errori illi potius contrariari, tantum abest, ut eidem vel in speciem faveat. Si enim in vita aeterna Deus erit omnia in omnibus, ergo omnes, id est omnes beati et electi, erunt ac permanebunt, alioqui Deus non esset omnia in omnibus, sed esset solus omnis in nullis sive in nihilo. Thomas in comm. 1. Cor. 15 sic exponit, tum demum fore, ut plene cognoscatur, Deum habere omnium rerum perfectiones, qui Scriptura tunc rem esse vel fieri significat, cum plene cognoscitur. Nunc ubi diabolus relucet Deo, impii ordinem a Deo institutum pervertunt, scandala multa oculis observantur etc. non liquet apparet, Deum esse omnia in omnibus, sed potius quam Christus iudicium a Deo mandatum exsecutus Satanam et omnes impios in exitium prostravit, gloria Dei omnibus erit conspicua. Baptista Martinus lib. 3. de patient. cap. 26: Tunc erit Deus omnia in omnibus, hoc est quidquid singuli dei

derabunt, suppedabit Deus, quia tanta dulcedine mentibus nostris illabetur, ut perfecte compleatur, quod dicitur a propheta: Satiabor, cum apparuerit imago tua. Lutherus in enarr. 1. Cor. 15: Quidquid frustulatum ab omnibus creaturis nobis mendicandum est in hoc seculo, ille unus omnium horum nobis instar erit, nulla inopia unquam laboraturus.

Nil tibi deficiet, Deus omnibus omnia fiet.

Idem huc accommodat locum apostolicum 2. Petr. 1, v. 4. quem tantis extollit laudibus, ut ei similem in utroque Testamento exstare neget: Erimus θετας σοφίας, hoc est divinae sapientiae, veritatis, iustitiae, bonitatis, vitae, laetitiae, immortalitatis et reliquorum summorum in Deo bonorum.

64. 2. Ex beata et beatifica Dei visione, quae est summum beatorum in vita aeterna praemium, orietur in cordibus ipsorum ineffabilis laetitia et exultatio. Cum enim Deus sit summum bonum, summa suavis, summa dulcedo Psalm. 34, v. 9. ideo ex visione Dei non potest non oriri ineffabile gaudium et inenarrabilis quaedam laetitia, de qua sequentia Scripturae dicta loquuntur. Psalm. 16, v. 11: שְׂשׂוֹן שְׂשׂוֹן, saturitas laetitiarum, est cum facie tua, jucunditates in dextra tua in seculum; (saturitas Hebraeis ponitur pro plenitudine ac abundantia, sic senex dicitur satur dierum Genes. 25, v. 8. pro quo LXX interpretes reddiderunt πλήρης ἡμερῶν. Psalm. 88, v. 4: Satiata est in malis anima nostra, h. e. repleta; sensus igitur est, quod gaudium vitae aeternae plenissimum ac abundantissimum fit futurum; ponitur etiam pluralis, quod laetitiae et jucunditates sint futurae in vita aeterna, ut innuatur, non unam sed variam ac multiplicem fore laetitiae materiam ac omnia genera gaudiorum ibi abundantissime futura). Psalm. 17, v. 15: Satiabor, cum exaspergefactus fuero secundum imaginem tuam (h. e. laetabor, quia ex satietate oritur laetitia. Actor. 14, v. 17: Implens cibo et laetitia corda nostra). Psalm. 22, v. 27: Edent pauperes et saturabuntur, corda eorum vivent in seculum seculi (satiabuntur bonis coelestibus, inde cor eorum vivet, h. e. laetabitur et exultabit in aeternum). Psalm. 36, v. 9: Inebriabuntur pinguedine domus tuae, et torrente deliciarum tuarum potabis eos; (ebrietas itidem in Scripturis notat copiam et abundantiam, largam irrigationem et ex ea ortam exultationem; sensus igitur est, quod beati largiter reficiendi sint bonis coelestibus, tanquam cibis pinguiissimis, ac torrente voluptatis potandi, h. e. immensis et ineffabilibus gaudiis perfundendi. Fons autem illius torrentis deliciarum est in Deo aeterna ac proinde indeficiens, unde additur v. 10. apud te est vena vitae). Psalm. 68, v. 4: Justi laetabuntur, exsultabunt coram Domino יְהוָה יְהוָה, ad facies Dei, et gaudebunt in laetitia (hoc gaudium inchoatur duntaxat in hac vita, quando pii praegustum quendam futurae felicitatis percipiunt, sed in vita aeterna perfecte consummabitur). Psalm. 84, v. 3: Cor meum et caro mea exsultaverunt in Deo vivo. Psalm. 126, v. 1: Cum Dominus convertet captivi-

tatem Sion, erimus sicut somniantes, v. 2. tunc repletum est risu os nostrum; (gaudium Israëlitarum in liberatione ex Babylonica captivitate fuit praeludium summi illius gaudii, quo perfundentur electi, quando ex captivitate hujus seculi liberati in coelestem ac plenam libertatem restituentur, unde psaltes typum ad antitypum transferens v. 5. subjungit: Qui seminant in lacrymis, venient cum exsultatione etc.). Esa. 25, v. 8: Delebit Deus omnem lacrymam ab omni facie (non quod in electis luctus ac lacrymae sint locum habiturae, sed quod in perpetua laetitia sint victuri; נָחַם significat non solum abstersit, deterisit, sed etiam abolevit, prohibuit). cap. 35, v. 10: Redempti Domini revertentur et venient in Sion (non terrenam sed coelestem Hebr. 12, v. 22.) cum laude, et laetitia sempiterna erit super caput eorum, gaudium et laetitia apprehendent eos, et fugient dolor ac gemitus (caput pro toto subjecto juxta familiarem Hebraismum accipitur Genes. 49, v. 19. Prov. 15, v. 22. etc. sensus igitur est, quod super beatos futurum sit sempiternum gaudium, cujus praeludium aliquod tenue praecessit in reditu Israëlitarum ex Babylone in Hierosolymam. Quidam tamen existimant, hisce verbis alludi ad consuetudinem nuptiarum apud Israëlitas receptam, qua sponsae ex agris et locis silvestribus, ubi ferae sunt et nihil tutum a periculo, in montem myrrhae et collem thuris advocantur, h. e. in Jerusalem, quae in mystico sensu patriam beatorum significat, ad quam cum hymenaeo, plausu atque laetitia adscendebatur, quia laetitia sempiterna futura esse dicitur super caput, qui loquendi modus delicias indicat nuptiales, laetitia enim super caput est corona nuptialis, qua ornatur sponsae caput; sed prior explicatio est simplicior.) cap. 61, v. 3: Dabit gloriam pro cinere, oleum gaudii pro luctu, pallium laudis pro spiritu stricto (hoc in vita praesente incipit, in futura consummatur, ideo additur) v. 7: Laetitia seculi sive sempiterna erit eis. cap. 65, v. 14: Ecce servi mei laetabuntur, et vos confundemini; ecce servi mei jubilabunt prae exsultatione cordis, et vos clamabitis prae dolore cordis, v. 18. Gaudebitis et exsultabitis in aeternum in his, quae ego creo, quia ecce ego creo Jerusalem exsultationem et populum ejus gaudium, v. 19. et exsultabo in Jerusalem et gaudebo in populo meo, et non audietur in eo ultra vox fletus et vox clamoris (tantum erit coelestis Hierosolymae gaudium, ut nihil nisi mera exsultatio videatur, sicut vir summe sapiens dicitur ipsa sapientia nomine abstracto posito pro concreto propter ἐνταύθα). cap. 66, v. 14: Videbitis et gaudebit cor vestrum et ossa vestra quasi herba germinabunt. Matth. 25, v. 21. et 23: Serve bone et fidelis, intra in gaudium Domini tui. (Gaudium Dei est, quod beati percipiunt ex Dei visione, in hoc gaudium intrant beati, quia exsultant gaudio, xx. 308. quod ex beatifica illa Dei visione promanat. Euthymius in comm. per gaudium μετῶνυμικῶς ipsam beatitudinem intelligi statuit, ut sit sensus, intra in domum Domini tui plenam omnibus rebus, quae delectationem et gaudium afferre possunt, quia in

coelesti domo nihil quidquam occurrit, quod molestiam parere possit, sed quidquid in ea est, summum gaudium ac summam voluptatem parit. Nec simpliciter dicitur, quod fidelis servus coelestis gaudii debeat fieri particeps, sed quod debeat in illud intrare, h. e. summo gradu illud participare, quemadmodum intrare in possessionem bonorum dicitur, qui plenariam eorum hereditatem percipit. Nec dicitur, quod gaudium Domini debeat intrare in servum, sed quod servus debeat intrare in Domini sui gaudium, tam magnum enim est Domini gaudium, quod a Domino proficiscitur effective, et in ipso percipitur objective, ut non possit in homine concludi vel ab eo comprehendere, ideo homo intrat in illud incomprehensibile gaudium, non autem intrat illud in hominem velut ab homine comprehensum. Thomas in comm. sic exponit: *Intra in gaudium Domini tui, h. e. gaude de eo, quo gaudet, et de quo gaudet Dominus tuus, scilicet de fruitione sui ipsius. Tunc gaudet homo ut Dominus, cum fruitur ut Dominus, quo sensu etiam super mensam Domini edere et bibere dicuntur Luc. 22, v. 30. quia beati sunt eo, quo Dominus est beatus. Qui in hoc gaudium Domini intrat, nunquam ex eo iterum exibat Apocal. 3, v. 12.) Joh. 16, v. 22: Iterum videbo vos, et gaudebit cor vestrum, et gaudium vestrum nemo tollet a vobis. (Erit gaudium verum et sincerum, quia cor ipsum gaudebit; erit etiam gaudium non interruptum sed perpetuum et sempiternum, quia nemo illud tollet a beatis, oriatur ex visione Dei et Christi, Ego videbo vos, et gaudebit cor vestrum. Hoc gaudium apostolorum inchoatum fuit post Christi resurrectionem, sed postea consummatum in gloria coelesti. Lyranus in comm.: Vita Christi, quae fuit materia hujus gaudii, non amplius erat per mortem auferenda, ideo ipsum quoque gaudium non poterat auferri.) 1. Petr. 1, v. 8: In revelatione Christi, quem, cum non videritis, diligitis, in quem nunc quoque non videntes creditis, (quanto igitur magis olim, cum manifestatus fuerit, adspectu ejus) exsultabitis gaudio ineffabili et glorificato. (In Graeco est ἀγαλλιάσθαι, quod proprie significat motu et subsultatione corporis testabimini gaudium vestrum, ita ut praesens ponatur pro futuro propter immotam rei certitudinem. Gaudium ipsum dicitur ἀνεκλάλητον, quia ejus magnitudo et abundantia verbis exprimi nequit, sicut ipsa beatitudo in cor hominis non adscendit ac proinde etiam in linguam adscendere nequit 1. Cor. 2, v. 9. dicitur δεδοσμένον, quia ex corporis et animae glorificatione oritur.) cap. 4, v. 13: In hoc, quod consortes estis afflictionum Christi, gaudete, ut in revelatione quoque gloriae ejus gaudeatis exsultantes, ἀγαλλιάμενοι. 1. Joh. 1, v. 4: Haec scribimus vobis, ut gaudium vestrum sit plenum; (haec plenitudo gaudii in piis duntaxat incipit in hac vita, sed in futura consummabitur). Epist. Jud. v. 24: Deus potens est vos conservare a peccatis et statuere in conspectu gloriae suae incontaminatos ἐν ἀγαλλιάσει, cum exultatione. Apoc. 19, v. 7: Gaudeamus et exultemus et demus gloriam ei, quia venerunt nuptiae Agni.*

65. Ex his colligitur, beatorum gaudium 1. recte referri ad bona vitae aeternae interna toti composito communia, neque enim erit superficiale, externum et umbratile, sed verum, internum et, ut sic loquar, cordiale gaudium omnes animae facultates, omnia corporis membra interius et exterius plenissime perfundens. Gaudia hujus vitae sunt falsa gaudia, uti recte eadem vocat Maro, sed aeternae vitae gaudia sunt vera gaudia. Gaudia hujus vitae sunt superficiale et umbratilia, cor ipsum non attingunt nec quietant; sed longe diversa ratio erit gaudii coelestis, quod omne cordis desiderium adimplet ac perfectam laetitiam complectitur Psalm. 84, v. 3. Joh. 16, v. 22. etc. 2. Fore illud gaudium sincerum, nulla tristitiae macula contaminatum, nulla moeroris nube perturbatum. Gaudia hujus vitae non sunt sincera, sed γλυκύπικρα Prov. 14, v. 13. si cui enim materia gaudii exhibetur ab uno quodam objecto, tristitiae materiam percipit ex objecto alio, unde poeta canit:

— — Usque adeo nulla est sincera voluptas,
Sollicitumque aliquid laetis intervenit — ;

sed coeleste gaudium erit prorsus purum et incontaminatum, nullo doloris aceto infuso corruptum, sicut et coelestis hereditas ἀκύνετος, incontaminata, ab apostolo vocatur 1. Petr. 1, v. 4. 3. Fore illud gaudium sempiternum, stabile ac nunquam interruptum vel finiendum, quia causa ejus est perpetua. Est gaudium Domini aeterni, utique ergo etiam ipsum est aeternum. Gaudia hujus vitae brevia sunt et fugacia, de quibus recte usurpatur illud Bernardi: *Rara hora, brevis mora*, ac si vel maxime pii in hac vita praegustum aliquem coelestis gaudii percipiant, tamen felicitas ac voluptas illa non est piis in hac vita perpetua, mox subjiciuntur terribus et angoribus, adeoque ex coelo sibi videntur detrudi in infernum 1. Sam. 2, v. 6. sed gaudium vitae aeternae erit perpetuum et aeternum, quod non auferetur ab electis Joh. 16, v. 22. 4. Gaudii hujus fontem ac principalem causam fore beatificam Dei visionem Psalm. 36, v. 9. et 10. Cum enim Deus sit summum et infinitum bonum, summa dulcedo, summa suavitas etc. ideo ex Dei visione non potest non oriri ineffabile gaudium et inexplicabilis voluptas. Si tanta vis et efficacia solis creati est, ut suo calore rebus nascentibus vitam non modo impertiat, sed etiam animos hominum, imo omnes creaturas diffusionem radiorum lucis suae suavissime recreet et mirifice delectet; quanto in infinitum majori gaudio credendum est completum iri pectora piorum, quando creatorem solis, solem justitiae, causam omnis laetitiae ac salutis non modo oculis suis intuebuntur, sed etiam intima ejusdem communicatione discussis penitus peccatorum tenebris plenissime perfruentur. Secundariae et minus principales causae sunt reliqua vitae aeternae bona tam interna quam externa, tam corporis quam animae, tam privativa quam positiva, electis in vita aeterna aliquando conferenda. Gaudebunt electi supra et de Dei visione, intra se de animae et corporis glo-

rificatione, circa se de sanctorum angelorum et omnium beatorum associatione, infra se de inferni evasione. Habebunt gaudium de Christo, in Christo, cum Christo, post Christum, per Christum, propter Christum.

ve- 66. De hoc beatorum gaudio sic loquuntur pii
de
is
ae- veteres: Cyprianus serm. de adscens. cap. 9: *Exsultabunt sancti in gloria, videbunt Deum et gaudebunt, laetabuntur et delectabuntur et fruuntur gloria*
400. *et in felicitate jucundabuntur aeterna.* Hieronymus in comm. Matth. 25: *Quid potest majus dari fideli servo quam esse cum domino et videre gaudium domini sui?* Augustinus tract. 25. in Job.: *Quale est intus illud, unde non exitur foras? magnum penetrale et dulce secretum. O secretum sine taedio, sine amaritudine malarum cogitationum, interpellatione tentationum et dolorum. Nonne illud secretum est, quo intravit ille, cui dicturus est Dominus servo bene merito: Euge serve bone, intra in gaudium Domini tui?* in soliloq. cap. 35: *Intra in gaudium sine tristitia, quod continet aeternam laetitiam etc. Beata Deitatis visio est gaudium Domini Dei tui. O gaudium super gaudium, vincens omne gaudium, extra quod non est gaudium, quando intrabo in te, ut videam Deum meum, qui habitat in te?* lib. de tripl. habitac. cap. 4: *Nihil comparandum gaudio, quod nascitur ex invisibilibus et incorporeis, ex societate angelorum et justorum omnium, ex certa scientia et cognitione ipsius divinae naturae et ex Dei ipsius a facie ad faciem visione.* Prosper in epigramm.:

*Semper erunt, quod sunt, aeterna gaudia vitae,
Gaudenti quoniam causa erit ipse Deus.*

Olympiodorus in c. 3. Ecclesiast.: *Cum palmam consequetur, deinde in futuro seculo laetabitur in deliciis et in multitudine pacis.* Gregorius hom. 9. in evang.: *Tunc fidelis servus super multa constituitur, quando devicta omni corruptionis molestia de aeternis gaudiis in illa coelesti sede gloriatur; tunc ad Domini sui gaudium perfecte intromittitur, quando in aeterna illa patria assumptus atque angelorum coetibus admixtus sic interius gaudet de munere, ut non jam sit, quod doleat exterius de corruptione.* Anselmus lib. de similit. cap. 56: *In illa futura vita delectatio quaedam ineffabilis bonos inebriabit et inestimabili dulcedine sui totos eos inenarrabili abundantia satiabit. Quid dixi totos? oculi, aures, nares, os, manus, guttur, cor, jecur, pulmo, ossa, medullae, extra etiam ipsa et cuncta singulatim singulaque membra eorum in communi tam mirabili delectationis et dulcedinis sensu replebuntur, ut vere totus homo torrente voluptatis Dei potetur et ab ubertate domus ejus inebrietur.* cap. 71: *Bonus quisque tunc poterit gaudere, quia praedictas omnes beatitudinis partes (in corpore et anima) obtinebit perfecte. Quid ergo beatius illo, quo tunc replebitur justus, gaudio? Adhuc tamen ad cumulum beatitudinis suae aliud habebit, unde magis possit gaudere, quia enim quisque sicut*

Gerhardi loci. IX.

*se alterum amabit, patet, quia sic de illius felicitate ut de sua gaudebit. O quot igitur et quanta gaudia quisque obtinebit, qui de tot ac tantis beatitudinibus sanctorum jubilabit! Quodsi tantum de aliis, quos ut se diligit, gaudebit, quantum de Deo, quem supra se diligit, exsultabit? Gaudium enim ei erit intus et extra, sursum et deorsum, gaudium circumcirca, ubique gaudium plenum. Idem in proslog. cap. 24: *Tantum gaudebunt, quantum amabunt; tantum amabunt, quantum agnoscent.* Hugo lib. 4. de anima cap. 15: *Gaudent beati de Deo ineffabiliter, gaudent de tanta sua beatitudine. Et quia unusquisque unumquemque diligit sicut se ipsum, tantum gaudium quisque habet de bono singulorum, quantum de suo, quoniam bonum, quod non habet in se ipso, possidet in altero. Constat igitur, quod singuli tot gaudia habeant, quot socios et singula gaudia tanta sunt singulis, quantum proprium singulorum. Cum autem quisque plus amet Deum quam se ipsum et omnes alios secum, plus gaudet de Dei felicitate quam de sua et omnium aliorum secum. Si ergo cor uniuscujusque vix capit suum gaudium, quomodo capit tot et tanta gaudia? Ideo dicitur, intra in gaudium Domini tui, non intret gaudium Domini tui in te, quia capi non posset. Bonaventura in diaeta salutis titul. 9. cap. 50. tom. 6. pag. 337: *Sancti gaudebunt propter loci amoenitatem quam possidebunt; propter jucundam societatem, in qua regnabunt; propter corporis glorificationem, quam habebunt; propter mundum, quem contemserunt; propter infernum, quem evaserunt.* Ludolphus Carthusiensis part. 2. de vit. Christi cap. 88: *Gaudebunt sancti supra se de Dei visione, infra se de coeli et creaturarum pulchritudine, intra se de corporis et animae glorificatione, juxta se de angelorum et hominum associatione. In tantum namque gaudebit quisque de bono alterius, quantum de bono proprio.* Scholastici docent, duplex esse de Deo et in Deo gaudium, unum, quo gaudemus ipsum Deum possidere infinitum bonum; alterum, quo gaudemus ipsum Deum possidere tanquam bonum nostrum, ad quod posterius genus beatorum in vita aeterna gaudium pertinet.**

67. 3. Ex Dei visione et intima cordis ob eandem exultatione orietur Dei glorificatio et jubilatio sempiterna, de qua haec loquuntur dicta: Psalm. 84, v. 5: *Beati habitatores domus tuae יְיָ, usque in seculum, in sempiternum, laudabunt te.* Psalm. 126, v. 2: *Tunc replebitur gaudio os nostrum et lingua nostra exultatione.* v. 5. *Seminantes in lacrymis metent בְּרִנָּה, in praeconio sive cum laude (rad. רִנָּה significat clamavit vehementius, vociferatus est prae laetitia. Levit. 9, v. 24: Vidit totus populus וְיִרְדּוּ, et exclamaverunt, Targ. וְשִׁבְחוּ, laudaverunt, cantarent. Psalm. 5, v. 12: Laetabuntur omnes, qui confidunt in te. וְיִרְדּוּ בְּרִנָּה, in seculum praeconia canent, Targ. וְשִׁבְחוּ, laudabunt).* Psalm. 149, v. 5: *Exsultabunt justi in gloria, laudabunt in cubilibus suis; v. 6. exaltationes Dei in gutture eorum.* Esa.

3. Dei glorificatio.

26, v. 19: *Expergiscimini et jubilate*. Esa 35, v. 10: *Redempti Domini revertentur et venient Sion* יִרְדּוּ וְיָשׁוּבִים, in praefatione. cap. 51, v. 11. idem repetitur. cap. 65, v. 14: *Servi mei clamabunt, jubilabunt, ovabunt prae laetitia cordis*. Jerem. 31, v. 12: *Venient et laudabunt in monte Sion*. Apoc. 4, v. 8: *Quatuor animalia non habebant requiem die ac nocte dicentia, sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus omnipotens, qui erat, qui est et qui venturus est; (quidam ad angelos in quatuor mundi plagis Deo ministrantes, sed Hieronymus in proem. super Matth., Augustinus lib. 1. de confess. evang. cap. 6. Beda, Primasius etc. ad quatuor evangelistas applicant, confer Hoë theologum meritissimum comm. illius loci), v. 9. et cum darent illa animalia gloriam et honorem et benedictionem sedenti super thronum, viventi in secula seculorum, v. 10. procidebant viginti quatuor seniores ante sedentem in throno et adorabant viventem in secula seculorum et mittebant coronas suas ante thronum dicentes: v. 11. Dignus es, Domine Deus noster, accipere gloriam, honorem et virtutem. (Viginti quatuor seniores quidam symbolum esse volunt duodecim patriarcharum Veteris et duodecim apostolorum Novi Testamenti; quidam per eos intelligunt omnes sanctos. Confer tract. de morte §. 300. Quidquid sit, illud ex hac visione manifestum est, beatorum in coelo assiduum occupationem esse Dei laudationem, ideo enim dicuntur non habere requiem die ac nocte, non quod laus Dei illis molesta, sed quia non interrupta.) cap. 5, v. 8. quatuor animalia et viginti quatuor seniores habebant singuli citharas aureas et cantabant canticum novum dicentes: Dignus es accipere librum. v. 11. Et vidi et audivi vocem angelorum multorum in circuitu throni et animalium et seniorum, et erat numerus eorum millia millium v. 12. dicentium voce magna: Dignus est Agnus accipere virtutem etc. cap. 7, v. 9: Vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat, ex omnibus gentibus et tribubus et populis et linguis stantes ante thronum etc. v. 10. et clamabant voce magna dicentes: Salus Deo nostro, qui sedet super thronum, et Agno. cap. 11, v. 16: Viginti quatuor seniores, qui in conspectu Dei sedent in sedibus suis, ceciderunt in facies suas et adoraverunt Deum v. 17. dicentes: Gratias agimus tibi, Domine Deus omnipotens. cap. 12, v. 6: Audivi vocem magnam in coelo dicentem: Nunc facta est salus et virtus et regnum Dei nostri. cap. 14, v. 2: Audivi vocem e coelo tanquam vocem aquarum multarum et tanquam vocem tonitruum magni, et vocem audivi tanquam citharoedorum citharizantium in citharis suis, v. 3. et cantabant quasi canticum novum ante sedem et ante quatuor animalia et seniores. cap. 15, v. 2: Habentes citharas Dei v. 3. cantant canticum Moysis servi Dei et canticum Agni dicentes: Magna et mirabilia sunt opera tua, Domine Deus omnipotens. cap. 19, v. 1: Audivi quasi vocem turbarum multarum in coelo dicentium: Alleluja, salus et gloria et honor et virtus Deo nostro, v. 3. Et iterum dicebant, Alleluja; (haec iteratio significat, perpetuam*

beatorum occupationem fore laudis divinae in omnem aeternitatem continuationem), v. 4. et ceciderunt viginti quatuor seniores et quatuor animalia et adoraverunt Deum sedentem super thronum dicentes: Amen, alleluja. v. 5. Et vox de throno exivit dicens: Laudem dicite Deo nostro omnes servi ejus. v. 6. Et audivi quasi vocem turbae magnae et sicut vocem aquarum multarum etc. dicentium: Alleluja.

68. Ex his colligitur, 1. glorificationem Dei ex beatifica ejusdem visione in electis oriri. Summum enim illud bonum videri nequit, quin etiam statim diligatur, ex amore laus et glorificatio sponte nascitur. Quia beati sunt ante thronum Dei, ideo etiam sedentem in throno glorificant. 2. Eandem recte referri ad bona vitae aeternae interna toti composito, h. e. animabus et corporibus beatorum, communia. Neque enim laus illa in ore duntaxat nascitur, sicut in hac vita multi labiis suis Deo appropinquant, ut interim cor eorum procul sit ab ipso Esa 29, v. 13. Matth. 15, v. 8. sed ex intimo cordis fundo proficiscetur. Sicut cor et caro beatorum exsultant in Deo vivo, ita quoque cor et caro beatorum in laudes Dei prorumpent. 3. Eandem fore continuam et non interruptam, quia visio Dei beatifica, ex qua laus illa oritur, erit continua et sempiterna. In hac vita Deum laudare incipimus, sed in laude illa non sumus assidui; verum in vita aeterna nullis negotiorum distractionibus a laude Dei impedimur, materiam laudis fore aeterna et infinita vitae aeternae bona in beatos divinitus collata, proinde etiam ipsa laus erit aeterna et infinita. 4. Per eandem nos conformari angelis Matth. 22, v. 30. Luc. 20, v. 36. Constat ex Scripturis, angelos incessabili voce clamare, Sanctus, sanctus, sanctus Esa. 6, v. 3. cum illis beati unum constituent chorum et conjunctis vocibus sine intermissione ac fine Deum laudabunt.

69. De hac Dei laude sic loquuntur veteres: Ire-
naeus lib. 5. adv. haeres. cap. 11: Si nunc habentes (Spiritus Dei) pignus clamamus Abba pater; quid fiet, quando resurgentes facie ad faciem videbimus eum etc. quando omnia membra affluenter exsultationis hymnum protulerint, glorificantia eum, qui suscitaverit ea ex mortuis? Lactantius lib. 7. div. institut. cap. 23: Animae post resurrectionem a Deo corporibus indutae prioris vitae factorumque omnium memores erunt et in bonis coelestibus collocatae ac fruente jucunditate innumerabilium copiarum praesenti Deo gratias agent, quod malum omne deleverit, quod eos ad regnum vitamque perpetuam suscitaverit. Hilarius in Psalm. 148: In futuro beatae illius civitatis seculo etc. Deo confessio ejus super coelum et terram reddetur etc. Et quia illud sanctorum est regnum, per quod regnante Domino ad beatum regnum Dei Patris adscendent, psalmum ita propheta conclusit: Hymnus omnibus sanctis ejus Sanctorum omnis hic hymnus est, qui Deum non ut ceteri reges aut principes aut iudices pro virtutis et confessionis admiratione laudent, sed pro gaudio consummatae in se

beatitudinis et gratulatione cantantium. Nazianzenus in carm.:

Ἀγνότατοι, καθαροῖσιν ὁμόφρονες οὐρανίοισιν,
Γηθόσυνοι μέλπωμεν ἑόρτιον ὕμνον ἀνακτι,
Ἐνθα φάσσι κλέσσι κακῶν ἁμπνεύσις ἀπάντων,
(castissimi, puris consentientes coelitis, hilares
cantemus festivum hymnum regi, ibi et lux et gloria
et malorum laxamentum omnium.)

Idem:

Αὐτὴν δ' ἀτρεκέην καθαροῦ νοὸς ὀμματι λείσσω.
Μέλπω ἐκ στομάτων ἤχον ἑορτάσιμον,
ipsam veritatem purae mentis oculo coram intuens
cantabo ore meo sonum festivum. Augustinus lib. 22.
de civit. Dei cap. 30: Quanta erit illa felicitas, ubi
nullum erit malum, nullum latebit bonum, vacabitur
Dei laudibus, qui erit omnia in omnibus. Nam quid
aliud agetur, ubi neque ulla desidia cessabitur, neque
ulla indigentia laborabitur, nescio. Admoneor etiam
sancto cantico, ubi lego vel audio: Beati, qui habi-
tant in domo tua, Domine, in secula seculorum lau-
dabunt te. Omnia membra et viscera incorruptibilis
corporis, quae nunc videmus per usus necessitatis
varios et motus distributa, quoniam tunc non erit
ipsa necessitas, sed plena, certa, segura, sempiterna
felicitas, proficient in laudibus Dei. Omnes quippe
illi, de quibus jam sum locutus, qui nunc latent
harmoniae corporalis numeri, non latebunt, intrin-
secus et extrinsecus per corporis cuncta dispositi,
et cum ceteris rebus quae ibi magnae atque mira-
biles videbuntur, rationales mentes in tanti artificis
laudem rationabilis pulchritudinis delectatione suc-
cendent, (quae omnia paucis verbis immutatis repetit
Alcuinus lib. 3. de aetern. beatit. sanct. cap. 22.).
Idem Augustinus in enarrat. Psalm. 83: Quid beati
in vita aeterna acturi? in secula seculorum lauda-
bunt te. Hoc erit totum negotium nostrum sine de-
fectu Alleluja etc. Non nos satiabit nisi laus Dei,
nisi amor Dei. Si deficias ab amore, deficies a
laude; si autem amor sempiternus erit, quia illa in-
satiabilis pulchritudo erit, noli timere, ne non possis
semper laudare, quem semper poteris amare. serm.
17. de verb. Dom.: In patria nullus orandi locus
erit, sed tantum laudandi. Quare orandi nullus
locus erit? quia nihil deerit, ubi videbitur, quod
hic creditur; quod hic speratur, ibi tenebitur. in
medit. cap. 27: Illi laudant Dominum purissime et
incessanter, qui semper inhaerent contemplationi
divinae, non per speculum et in aenigmate, sed facie
ad faciem. Anselmus lib. de similitud. cap. 60:
Ut in laudibus illius aeternaliter jucunderis, semper
de quanta miseria sis erutus, ut puto, coram habebis.
Bernhardus de medit. cap. 4: Una erit omnium lin-
gua, jubilatio indefessa, unus affectus, amor aeternus.
**Vide quoque Gregorii homiliam 22. in Ezech. tom.
2. f. 1215. **

70. 4. Ex beatifica Dei visione etiam conseque-
tur perfecta imaginis divinae reformatio; unde
cum Johannes dixisset, similes erimus, [αἰτιολογικῶς]
subjungit, videbimus eum sicuti est 1. Joh. 3, v. 2.

Quemadmodum enim puritas et mundities speculi
requiritur, ut imago in eo conspiciatur, sic animae
et corporis perfecta mundities in beatis erit, ut
Deum videre ejusdemque imaginem in semet ipsis
perfecte exprimere possint Matth. 5, v. 8. De hac
imaginis divinae in beatis reformatione sequentia
dicta loquuntur. Psalm. 17, v. 15: Satiabor, cum
evigilavero secundum imaginem tuam. (LXX inter-
pretes reddiderunt ἐν τῷ ὁφθῆναι τὴν δόξαν σου, Theo-
doretus ἐν τῷ ὁφθῆναι τὴν δεξιάν σου, vulgata Latina
cum apparuerit gloria tua, sed Hebraeum כְּדִמְיוֹתִי
proprie significat imaginem, similitudinem, unde
Symmachus rectius vertit ἐν τῷ ἐξυπνισθῆναι τῆς
ὁμοιωσέως σου. Sensus igitur est, satiabor bonis
coelestibus et aeternis, quando post somnum mortis
expergefactus sive resuscitatus fuero juxta imaginem
tuam, h. e. ad imaginem tuam perfecte renovatus ac
reformatus, ut sit ellipsis praefixi כְּ pro כְּדִמְיוֹתִי,
qualis etiam in aliis Scripturae dictis occurrit Psalm.
10, v. 4. Psalm. 18, v. 10. Psalm. 44, v. 3. Psalm.
109, v. 4. Hos. 6, v. 9. Mich. 6, v. 10. vel quia
praefixum כְּ in voce proxime praecedente כְּדִמְיוֹתִי
habetur, in vocabulo כְּדִמְיוֹתִי erit repetendum, qualia
exempla occurrunt Exod. 6, v. 3. Esa. 48, v. 14. Jerem.
27, v. 18. etc. Posset etiam nomen כְּדִמְיוֹתִי referri
ad remotius verbum כְּדִמְיוֹתִי, satiabor imagine tua,
cum evigilavero vel expergefactus fuero. Pagninus
reddidit cum expergefactus fuerit imago tua, scilicet
in me perfecte renovata ac reformata, quod eundem
parit sensum.) Rom. 8, v. 29: Quos praescivit, eos
etiam praedestinavit, conformes fieri imaginis
Filii Dei (primo quidem in cruce, deinde vero in
gloria Joh. 17, v. 22. ut enim ipse per passionem
intravit in gloriam Luc. 24, v. 26. ita quoque pios
per passiones oportet ingredi regnum coelorum Actor.
14, v. 22. in quo ad imaginem Dei perfecte renova-
buntur). 1. Cor. 15, v. 49: Sicut portavimus ima-
ginem terreni, sic portabimus etiam imaginem
coelestis (nimirum in resurrectione ad vitam aeter-
nam, unde additur v. 50. hoc autem dico, fra-
tres, quia caro et sanguis regnum Dei possidere
non possunt, neque corruptio incorruptelam heredi-
tabit, ubi τὸ ὅτι commodè accipi potest αἰτιολογικῶς,
ideo dico, nos gestaturos imaginem illius coelestis,
quia caro et sanguis non possunt hereditare regnum
Dei). 1. Joh. 3, v. 2: Cum apparuerit, similes ei
erimus (in corporis et animae puritate inque coe-
lesti gloria ac felicitate, proinde etiam imago Dei
perfecte in nobis erit reformata). Idem colligitur ex
dotibus animae et corporis, quae erunt in beatis, de
quibus postea.

71. De hac divinae imaginis in beatis restitutione
notandum 1. quod in hac vita inchoetur, in futura
perficiatur, ideoque possunt huc referri dicta Scriptu-
rae, quae de reformatione divinae imaginis, quae
piis in hac vita obtingit, loquuntur. 2. Cor. 3, v. 18:
τὴν δόξαν κυρίου κατοπτριζόμενοι, gloriam Domini
tanquam speculo recipientes ac in verbo evangelii
velut speculo certam Christi et mysteriorum divino-
rum cognitionem habentes, transformamur in eandem

imaginem, h. e. tam clare Christi imaginem concipimus, ut in eandem quasi transformari videamur, quia per Spiritum sanctum renovamur ad Christi imaginem in iustitia et sanctitate vera consistentem, ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, ut in cognitione Christi et vitae sanctitate quotidie crescimus, donec ad plenam perfectionem et perfectam imaginis divinae restitutionem in coelesti gloria adspiremus. Eph. 4, v. 24: *Induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia et sanctitate veritatis.* Col. 3, v. 10: *Induentes novum hominem, qui renovatur in agnitionem secundum imaginem ejus, qui creavit illum.* Quemadmodum enim primitiae testimonium sunt securitatis messis, sic inchoata divinae imaginis reformatio evidens indicium est, plenam et perfectam renovationem securitatem in vita aeterna, quae propterea vocatur tempus ἀποκαταστάσεως πάντων Act. 3, v. 21. tunc enim bona per lapsum amissa, inter quae eminet divina imago, ad quam primi homines conditi erant, perfecte restituentur. 2. Quod sit bonum totius compositi. Quemadmodum enim in homine ante lapsum divina imago non pertinuit tantum ad animam, sed ad totum compositum, quia Moyses de toto homine dicit, quod Deus ad imaginem suam eum creaverit Gen. 1, v. 27. nec post formatum demum corpus humanum creaturus animam dixit, *faciamus hominem ad imaginem nostram*, sed ante creationem tam corporis quam animae suum illud decretum verbis hisce exposuit, unde immortalitas, quae divinae imaginis pars est, toti composito fuit communis; quemadmodum Christus imaginem Patris sui coelestis in animae et corporis sanctitate, puritate, immortalitate, claritate etc. exprimit; denique quemadmodum inchoata imaginis divinae restitutio in hac vita sanctificatione corporis et spiritus constat Roman. 12, v. 1. 1. Corinth. 6, v. 19. 2. Corinth. 7, v. 1. 1. Thessal. 5, v. 23. etc. ita quoque plena divinae imaginis restitutio, quae in altera vita sequetur, erit bonum totius compositi, non animae duntaxat, sed etiam corporis, unde notanter dicit apostolus Phil. 3, v. 21. *quod Christus corpora nostra redditurus sit αὐμορφα corpori suo glorioso.* 3. Quod divina imago longe perfectior et expressior sit futura in beatis, quam fuit in primo homine. Primus homo, quia ad imaginem Dei in arbitrii libertate et immortalitate conditus erat, poterat non peccare et non mori; sed beati ad divinam imaginem reformati longe majorem perfectionem obtinebunt, quia non poterunt peccare nec poterunt mori, cum sint in bono et beatitudine confirmati. 4. Quod ob divinam imaginem in beatis perfecte relucens non injuria dici possint filii Dei, imo quidam dii. Quodsi enim primi homines et angeli ob creationem, credentes ob υιοθεσίαν et adoptionem, magistratus et judices ob divini officii, quod in terris gerunt, officium filii Dei et Elohim dicuntur Luc. 3, v. 38. Job. 1, v. 6. et cap. 38, v. 7. Joh. 1, v. 12. Psalm. 82, v. 6. Joh. 10, v. 34. quidni beati ad imaginem Dei perfecte renovati et angelis aequales facti recte dici possent Dei filii et quidam quasi dii? Si in hac vita divinae

naturae consortes dicuntur 2. Petr. 1, v. 4. quanto magis in futura vita beatum illud consortium habebit locum.

72. Audiamus hac de re disserentes patres. Irenaeus lib. 5. cap. 11. p. 325: *Gratia Spiritus universa, quae hominibus dabitur a Deo (in vita aeterna), similes nos ei efficiet, quia secundum imaginem et similitudinem Dei hominem reformabit.* Nazianzenus orat. 4. de theol.: *Erimus ὅλοι θεοειδεῖς, deiformes, Deo similes ac conformes, ὅλου θεοῦ χωρητικοὶ καὶ μόνου, totius ac solius Dei capaces.* Augustinus lib. de spiritu et litera cap. 22: *Cum apparuerit, similes ei erimus. Haec similitudo nunc incipit reformari, quamdiu homo interior renovatur de die in diem secundum imaginem ejus, qui creavit eum. Sed ad illius eminentiae perfectionem, quae tunc futura est, quid hoc aut quantum est?* Eucherius lib. 3. in libros Regum: *In regno coelesti angeli sancti in imagine sui conditoris, ad quam facti sunt, semper manent et electi homines imaginem ejus, quam peccando amiserant, recipiunt. Scimus enim, inquiunt, cum apparuerit, similes ei erimus.* Pantheologia veterum triplicem statuit Dei imaginem, naturae, gratiae et gloriae; item creationis, recreationis et similitudinis. Lutherus tom. 1. in Genes. pag. 18: *Evangelium hoc agit, ut ad illam, et quidem meliorem imaginem reformemur, quia in vitam aeternam vel potius in spem vitae aeternae renascimur per fidem, ut vivamus in Deo et cum Deo ac in ipso simus unum, sicut Christus dicit. Neque vero ad vitam solum renascimur, sed etiam ad justitiam, quia fides accipit meritum Christi et statuit, nos per Christi mortem liberatos esse, inde alia nostra justitia oritur, nempe illa vitae novitas, qua studemus obtemperare Deo edocti verbo et adjuti per Spiritum sanctum. Sed haec justitia in hac vita incipit tantum, nec potest in hac carne esse perfecta etc.*

73. Exposuimus hactenus bona vitae aeternae in tota toti composito communia, restat, ut 2. bona ad partem alterutram, animas scilicet vel corpora beatorum peculiariter spectantia subnectamus. 1. In anima cujusque beati 1. fulgebit perfecta Dei et divinarum mysteriorum cognitio ex intuitiva Dei visione orta Esa. 54. v. 13: *Erunt omnes docti a Deo.* Jer. 31, v. 34: *Non docebit ultra vir proximum suum et fratrem suum dicens, cognosce Dominum, omnes enim cognoscent me a minimo ad maximum.* (Augustinus lib. de spiritu et litera cap. 24. haec vaticinia exponit de praemio fidei, h. e. de perfecta Dei cognitione in vita aeterna, neque enim duntaxat de inchoatione Novi Testamenti, quae fit per ministerium evangelii et Spiritum sanctum, in cordibus efficacem, propheta concionatur, sed de tota et integra instauratione naturae, quae fiet in vita aeterna, cum nova et aeterna lux sapientiae Deum perfecte agnoscentis in mentibus hominum fulgebit. Confer tract. de minist. §. 461.) 1. Cor. 13, v. 9: *Ex parte cognoscimus et ex parte prophetamus (in hac scilicet vita); v. 14.*

cum autem venerit, quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est. Omnis noster in θεωρώσις καὶ θεοοσίς profectus in hac vita, etiam cum ad summum pervenit gradum, est *verbum defectivum*, cujus clausula est *cetera desiderantur*; in futura autem 407. vita Dei et divinorum mysteriorum perfecta cognitio succedet. Tunc plene et perfecte intelligemus ea, ad quorum notitiam intuitivam et claram in hac vita penetrare non potuimus, quomodo scilicet Deus sit in essentia unus, in personis trinus, quomodo Filius Dei ab aeterno a Patre sit genitus, quomodo Spiritus sanctus ab aeterno a Patre et Filio procedat, quare Filius Dei, non Pater nec Spiritus sanctus humanam naturam assumerit, quare mediatorem nostrum Deum et hominem esse oportuerit, quomodo divina et humana natura in Christo personaliter sint unitae, quomodo Deus ex nihilo omnia creaverit, quo die angelos condiderit etc. Tunc plene et perfecte causas divinorum consiliorum et operum intelligemus, creationis scilicet, redemptionis, sanctificationis, resuscitationis et glorificationis, quomodo Deus hominem immensa sapientia creaverit, ineffabili bonitate conservaverit, infinita misericordia redemerit; quomodo aeterna sua omnipotentia ecclesiam adversus hostes defenderit ac pios ex morte ad vitam aeternam suscitaverit. Tunc plene et perfecte naturam novi coeli ac novae terrae, adeoque omnium creaturarum penetralia et intimos recessus cognoscemus; tunc non cogemur amplius conqueri, nos instar ciconiae Aesopicae vitrum lambere, pullem non attingere, sed interiores rerum formas et proprietates praesenti mentis intuitu conspiciemus. Quodsi enim Adamus per concreatae sapientiae lucem naturas animalium tam exacte potuit pernoscere, ut singulis convenientia nomina imponeret Genes. 2, v. 19. ac Evam antea non visam ex carne et ossibus suis edificatam esse intelligeret v. 23. quanto magis beati divino lumine collustrati coeli terraeque mysteria perfecte intueri poterunt. Neque quemquam turbet, quod apostolus 1. Cor. 13, v. 8. γινώσκω in vita aeterna destruendam asserat, illud enim non absolute ac simpliciter de quavis cognitione accipiendum, alias summae felicitati summa infelicitas, videlicet ignorantia, tribueretur, sed duntaxat de illa cognitionis specie ac modo, qui in hac vita locum obtinet. Nunc enim per speculum in aenigmate videmus v. 12. ac quotidie oportet nos discere ac proficere in cognitione Dei adhibitis adminiculis prophetiae seu interpretationis Scripturae ac linguarum, sed hic modus, haec species cognitionis in altero seculo cessabit, quando a facie ad faciem videbimus. Scientia huius vitae est imperfecta tum ratione objecti, tum ratione modi, sed scientia vitae alterius utroque modo perfecta erit. Quare ut majus lumen obscurat minus, sic scientia nostra, quae in hac vita est imperfecta, a perfectiore scientia in vita aeterna abolebitur. Syrus eleganter reddidit modicum ex multo cognoscimus v. 9. quia maximum eorum, quae de Deo et rebus divinis scimus, est minimum eorum, quae ignoramus, totum quod Dei est, omnia ejus

attributa, perfectiones omnes in hac vita non cognoscimus, sumus quasi parvuli, qui ut aetate, ita quoque sapientia quotidie crescunt v. 11. sed beati illa omnia non partialiter, non obscure, non minus, sed perfecte, clare et cominus cognoscunt, ideoque sunt in scientia maturae aetatis viri. Gradus coelestis illius ac perfectissimae sapientiae in vita aeterna statuuntur quatuor: 1) αὐτοψία Dei et Christi θεανθρώπου ac perfecta cognitio essentiae et voluntatis divinae; 2) clarissima cognitio consiliorum, mysteriorum ac operum divinorum omnium non modo hominum, sed etiam angelorum captum in hac vita excedentium; 3) plena ac perfecta naturae rerum ac novi coeli et terrae perspectio, Adami ante lapsum perspicacitatem longo intervallo antecedens; 4) familiarissima societas cum omnibus angelis et beatis hominibus, quos notissimos et perspectissimos habebimus.

74. De hac beatorum cognitione sic loquuntur veteres; Irenaeus lib. 2. cap. 47. p. 148. ex loco apostolico 1. Cor. 13. v. 13. colligit, etiam in futuro seculo in quibusdam nos melius informandos, et addit, ut semper quidem Deus doceat, homo autem semper discat, quae sunt a Deo; semper enim fides, quae est ad magistrum nostrum, permanet firma. (Sed hoc non de quotidiano cognitionis profectu, verum ejusdem origine ac dependentia accipiendum.) Origenes lib. 2. de princ. cap. 12: Cum ad coelestia loca pervenerint sancti, tunc jam jam rationem astrorum per singula pervidebunt etc. sed et alias rationes operum Dei, quas eis ipse revelabit, intelligunt. Jam enim tanquam filiis rerum causas et virtutem suae conditionis ostendet et docebit eos, quare illa stella in illo loco posita est et quare ab alia tanto dirimente spatio separatur. homil. 5. in Psalm. 36: Os justorum non cibis et potu, neque deliciis et voluptatibus, non vescendo epulis, sed meditando sapientiam replebitur. Ultra enim non erit aliquis imperitus in regno Dei, non permanebit indocilis, nullus erit a rerum scientia peregrinus, omnes efficiemur, si tamen merebimur (gratia Dei digni reddemur), discipuli sapientiae. Si quis hic positus imbuitur et instruitur in his, quae potuit in carne positus attingere, ibi jam illuminabitur perfectioribus disciplinis et ea, quae hic studio ac labore quaesita fuerunt, ad compendium futurae inibi institutionis accedent. (Non tamen hoc eo sensu accipiendum, quasi profectus aliquis scientiae futurus sit in beatis, sed quod simplici intuitu cognituri sint ea, quae per gradus et partes in hac vita discimus.) Nazianzenus orat. funeb. in patrem: σχόντες ὅλην τῆς ἁγίας τριάδος τὴν ἑλλαμνὴν, καθαρῶ νῶ καθαράν τὴν ἀλήθειαν ἐποπτεύοντες. Ambrosius lib. 2. de Abraham cap. 1: In altera terra beatitudinis plena mens immortalis non falsa pro veris, sicut in hac vita, sed vivam rerum cernit substantiam, eo quod excussa corporis et sensuum et vocis nebulosa quadam imagine corruptibilem caliginem deponat et revelata facie beatae vitae gratiam lustret obtutu.

Dicta veterum de Dei cognitione.

Augustinus lib. de spiritu et lit. cap. 24: Scientia, quae evacuabitur, est illa parvulorum scientia, in qua hic vivitur, quae ex parte per speculum in aenigmate videtur, propter hanc enim necessaria est prophetia, cum adhuc praeteritis futura succedunt, propter hanc linguae, hoc est multiplicitas significationum, cum ex alio atque alio aliud atque aliud admonetur, qui nondum aeternam lucem perspicuae veritatis mente purgatissima contemplatur. Cum autem venerit, quod perfectum est, et totum hoc, quod ex parte est, fuerit evacuatum, tunc quod assumpta carne carni apparuit, ostendet se ipsum dilectoribus suis, tunc erit vita aeterna, ut cognoscamus unum verum Deum, tunc similes ei erimus, quoniam tunc cognoscemus, sicut et cogniti sumus, tunc non docebit unusquisque civem suum aut fratrem suum dicens, cognosce Dominum, omnes enim cognoscent eum a minore usque ad majorem eorum. lib. 22. de civ. Dei cap. 30: Ea potentia scientiae, quae magna in beatis erit, non solum sua praeterita, sed etiam damnatorum eos sempiterna miseria non latebit. de tripl. habitac. cap. 4: Ibi quidquid nos nunc latet, manifestum erit, ibi ratio manifesta erit, cur hic electus est et iste reprobatus; cur hic in regnum assumptus et ille in servitutem redactus; cur alius in utero moritur, alius in infantia, alius in juventute, alius in senectute; cur alius pauper et alius dives; cur filius adulterae baptizatur et aliquando filius legitimae conjugis ante baptismum moritur; cur qui bene incipit vivere, aliquando male finit. Haec omnia et hujusmodi multa in libro vitae, hoc est aeternae veritatis et summae sapientiae, plana et aperta omnibus erunt. Ibi omnes invicem suas cogitationes cognoscent etc. cap. 6: In Dei visione trina scientia nascitur, hoc est homo, qui cernit, et Deus, qui cernitur, et ceteri omnes omnia videbunt et intelligent. Sicut enim per speculum vitreum trina nobis visio administratur, quia nos ipsos et ipsum speculum et quidquid praesens adest, videmus; sic per speculum divinae claritatis et ipsum Deum ut est, videbimus, quantum possibile est creaturae, et nos ipsos et ceteros vera et certa scientia comprehendemus. Tunc abdita creaturarum et ipsius inferni videndo Deum videbimus; tunc iustis manifestum erit, quomodo Deus est invisibilis, incomparabilis, sine initio et sine fine ante omnia; quid interest inter nasci, quod ad Filium pertinet, et procedere, quod ad Spiritum sanctum; quomodo Pater non praecessit Filium tempore, sed origine, nec Spiritum sanctum; quomodo omnia Dei unum sunt ex Deo, excepto quod ad relationem pertinet etc. quomodo mundus erat in Deo, antequam in se ipso esset non mundus sed Deus, quomodo ubique totus sine loco, magnus sine quantitate, bonus sine qualitate et quomodo omnia penetrat munda et immunda sine sui pollutione. Prosper lib. 1. de vit. contempl. cap. 4: Ibi ita patebunt singulorum singulis mentes, sicut corporalibus oculis subjacent facies corporales. Nec latebit jam perfecte beatos aliquid secretorum, qui, quod est longe praestantius, ipsum visuri sunt mundis cordibus Deum. lib. 3. de vita contempl. cap. 30: Ibi erit scientiae ac prudentiae perfectio vera, rerum omnium cognitio tota, quando scientia ad perfectum fuerit partis evacuatione traducta. Gregorius in Cant.: Hic nos est, ibi dies erit; hic in visione veritatis caligamus, ibi Deus ipse tota veritas mentibus illucebit. in comm. Job. lib. 28. ad illa verba Non adaequabitur ei aurum aut vitrum: Cum uniuscujusque vultus attenditur, simul et conscientia penetratur. Anselmus lib. de similit. cap. 59: Sapientia tanta in futura vita bonis erit, ut eorum, quae scire voluerint, nihil sit, quod ignorent. Bonus enim perfecta, quae Deus est, sapientia replebitur eamque facie ad faciem intuebitur, quam dum ita perspexerit, creaturae totius naturam videbit, quae in Deo melius quam in se ipsa consistit. Tunc enim iusti omnia scient, quae Deus fecit scienda, tam ea, quae praeterita, quam quae postmodum sunt futura. Ibi a singulis omnes, ab omnibus singuli cognoscentur, nec quemquam omnino latebit, qua patria, qua gente, qua stirpe quis editus fuerit vel quid etiam in vita sua fecerit. Bernhardus serm. de triplic. genere bonor.: Si nihil nobis deerit, aliquid autem latuerit, numquid erit gloria consummata? Ideo nihil latebit nos, et ecce sapientia, qua curiositas hominis satietur. O sapientia, qua tunc omnia, quae in coelo et quae in terra sunt, perfectissime cognoscemus, in ipso fonte sapientiae rerum omnium cognitionem bibentes. Non metum suspiciones, non timebo consilia, quia civitas illa juxta Johannem purissimo vitro similis erit, ut sicut per vitrum lucidissimum cernimus, sic aliorum conscientias clarissime videamus. Baptista Mantuanus libr. 3. de patient. cap. 27: Videbunt beati coelos ac omnem coelorum harmoniam percipient. Sicut nunc ex motu corporis animam inesse percipimus et vegetare ac regere nostra corpora; sic tunc coelo et elementis et rebus omnibus Deum esse intimum et in qualibet universi parte totum conservare, alere ac gubernare mundi hanc machinam, non dubio cernemus intuitu. Nunc id satis ratio persuadet, et credimus, tamen praesentia nostra naturali non perpendimus; tunc autem oculos circumquaque vertentes id perpendemus.

75. 2. Ex Dei visione beatifica et cognitione intuitiva profluet voluntatis perfecta sanitas et sanctitas, exactissima ὁρθότης et conformitas cum norma divinae legis ac justitiae, perfecta bene agendi libertas ab omni peccati servitute et corruptione prorsus libera, adeoque ejusdem in bono stabilitio ac confirmatio. 1) Quia enim beati Deum summum bonum intuitive ac perfecte cognoscent, ideo etiam summum illi bono perfecte agnito per sanctum voluntatis motum inseparabiliter adhaerebunt, ac proinde ut ex mente omnis caligo ignorantiae, ita ex voluntate omnis ad malum proclivitas erit expulsa. In Deo utpote infinito bono omnia bona eminentissime continentur, adeoque tota latitudo objecti voluntatis, ad quod naturaliter fertur, reperitur, ut nihil melius ab homine cogitari vel appeti possit. Ex quo sequitur,

beatos per suam voluntatem a Deo non posse se avertere aut aliud quid nisi in ordine ad objectum illud adaequatum appetere, cum in illo contineatur summa hominis perfectio, desiderii omnis complementum ac finis ultimus, quo obtento voluntas acquiescit neque aliud quidquam desiderat. Proinde ex ipsa natura sui status, ex beatifica scilicet Dei visione, non tantum *ex lege Dei extrinseca*, ut quidam Scholasticorum opinantur, beati erunt in bono confirmati. Quemadmodum in Christo nullus fuit inordinatus voluntatis motus, nulla peccati labes, nulla iniquitatis macula, sed exactissima cum norma divinae legis congruentia; sic in beatis voluntas immutabiliter eligit bonum ab intellectu agnitum ac monstratum sine ulla omnino ad peccandum pronitate. Quemadmodum angeli, quia *semper vident faciem Patris, qui in coelis est* Matth. 18, v. 10. sunt in bono confirmati et a peccandi periculo liberati; sic beati, utpote futuri *ἁγγέλοι*, perfecte sancti et in bono confirmati erunt per et propter beatificam Dei visionem. 2) Atque istaec beatorum in coelo sanctitas et voluntatis ad bonum libertas longe perfectior erit quam sanctitas et libertas primi hominis, quippe quae in eo constitit, quod primus homo potuit non peccare, quod potuit juxta normam divinae legis recte agere etc. sed beatorum libertas in eo constitit, quod non poterunt peccare, quod non poterunt non juxta divinae legis normam agere. 3) Neque vero immutabilitas illa ac confirmatio in bono detrahit quidquam arbitrii libertati, cum liberior sit voluntas, quae non potest nisi bonum agere, quam quae ad bonum et malum agendum indeterminate se habet, ut Dei, qui est agens liberrimum, et angelorum sanctorum in bono confirmatorum exemplo comprobatur. Absurdum minime censi debet, quod eadem voluntatis potentia erga quaedam objecta indifferens ac libera, erga quaedam per modum naturae determinata sit, cum et Dei voluntas, quoad externa indifferens et liberrima, circa operationes immanentes sive opera ad intra, uti vocant, sit naturaliter determinata. Misera et miserabilis est libertas *posse peccare*, id est a bono deficere, contra vero felix et exoptanda necessitas (immutabilitatis) est *non posse peccare*, id est summo bono inseparabiliter adhaerere. Libertas *interior* sive a coactione essentialis est arbitrii libertati, sed *exterior* libertas ab immutabilitate nequaquam. Nemo igitur existimet, inde dictum liberum arbitrium, quod aequa inter bonum et malum potestate aut facultate versetur, alioqui nec Deus nec angeli sive boni vel mali liberi arbitrii dicerentur, sed ex eo potius liberum arbitrium dicitur, quod sive in bono, sive in malo aequae liberam faciat voluntatem, cum nec bonus quispiam, nec item malus dici debeat aut esse valeat nisi volens.

76. De hac beatorum sanctitate atque arbitrii libertate sic loquuntur 1. Scripturae sacrae. Psalm. 17, v. 15: *Ego in justitia* (integra et perfecta totius naturae cum archetypo conformitate) *videbo faciem tuam*. Esa. 60, v. 20: *Dominus erit tibi in lucem*

sempiternam, et finientur dies luctus tui. v. 21. *Populus tuus omnes ipsi justi*, צְדִיקִים בְּכָל יוֹם, *in seculum hereditabunt terram*. (Hoc vaticinium Apoc. 21, v. 23. ad coelestem Hierosolymam refertur, cujus cives omnes erunt just. In ecclesia militante tritico admixta sunt zizania, sanctis et justis admixti sunt non sancti et non just, sed in ecclesia triumphante omnes erunt just et sancti.) Joël. 3, v. 17: *Et Jerusalem erit sancta, et non transibunt per eam alieni*. Zach. 13, v. 9: *Auferam peccatum terrae die uno*, (in die extremi judicii, in quo peccatum a credentibus prorsus abolebitur et perfecta justitia restituetur). Rom. 8, v. 21: *Libertas gloriae sive gloriosa filiis Dei obtinget*. Eph. 1, v. 4: *Elegit nos, ut essemus sancti et immaculati in conspectu ejus* (in hac vita inchoative, in futura consummative). c. 5, v. 26: *Christus mundavit ecclesiam lavacro aquae in verbo*, v. 27. *ut exhiberet ipsam sibi gloriosam ecclesiam non habentem maculam vel rugam aut aliquid hujusmodi, sed ut sit sancta et immaculata*. (Hoc demum in vita aeterna perfecte implebitur, ut recte docent Hieronymus in comm. c. 31. Jerem. et Augustinus libr. 3. de doctr. Christ. cap. 34. lib. 2. retract. c. 8. 1) quia in hac vita non tollitur omnis peccati et omnis vetustatis ruga; 2) verbum *παριστάναι*, *sistere*, *statuere*, *praesentare* et sistendo ut sponsam sibi copulare, deducit nos ad diem novissimum, in quo Christus ecclesiam utpote sponsam suam coelesti Patri sistet et ad coelestium nuptiarum solennitatem introducet 1. Cor. 15, v. 24. Apoc. 19, v. 6; 3) *ἐνδοξος* sive gloriosa erit ecclesia demum in futuro seculo.) Col. 1, v. 22: *παρυστῆσαι, exhibere, vos sanctos et immaculatos et irreprehensibiles coram ipso*. (*Ἀμώμοι* sunt, in quibus nec ipse Momus, quod carpat, invenire potest, ad talem perfectionem adspirabimus demum in vita aeterna.) 1. Thess. 5, v. 23: *Ipsae autem Deus pacis sanctificet vos ὁλοτελεῖς, totos atque integros, et integer spiritus vester et anima et corpus sine querela in adventu Domini nostri Jesu Christi servetur*. (Ὀλόκληρον est, quod omnibus suis partibus integrum est ac perfectum, cui totum illud, quod forte accepit, inest. Optat igitur apostolus Thessalonicensibus, ut tam integrum spiritum, animam et corpus Christo in die judicii reddant, qualem ab eo in baptismo acceperunt.) 2. Petr. 3, v. 13: *Novos coelos ac novam terram secundum promissa ipsius expectamus, in quibus justitia habitat*; (novi coeli ac novae terrae cives tanta justitia ac sanctitate praediti erunt, ut ipsa justitia in illo coelo ac in illa terra habitare recte dicatur, abolebitur enim penitus peccatum ac electi perfecta justitia decorabuntur). 1. Joh. 3, v. 2: *Similes ei erimus* (in sanctitate et claritate). Epist. Judae v. 24: *Deus potens est vos σιῆσαι κατενώπιον τῆς δόξης αὐτοῦ ἀμώμους ἐν ἡγαλλιάσει*. Haec beatorum puritas ac sanctitas symbolice denotatur per *stolas albas*, quibus coram throno Dei apparent amicti Apoc. 3, v. 5. cap. 4, v. 4. cap. 6, v. 11. cap. 7, v. 9. et 13. per *byssinum candidum ac splendidum*, quo sponsa Christi introducitur ornata Apoc. 19, v. 8. cap. 21, v. 2.

XX. 412.

Dicta pa-
trum de
beatorum
sanctitate.

77. 2. Patres. Dionysius Areopagita eccles. hier-
arch. cap. 7: Sanctae animae, cum in hac vita pos-
sint ad deteriora converti, in regeneratione id ha-
biturae sunt, ut ex Dei similitudine ad inconverti-
bile transcant; at vero casta sanctorum animarum
corpora, cum quibus una et vitae mortalis iter
egerunt, et simul descripta sunt simulque certarunt,
pro sacris sudoribus suis in animarum immutabili
secundum divinam vitam firmitate ac sede resur-
rectionem quoque una recipient propriam. Inserta enim
animabus sanctis, quibus in hac vita juncta fuerant,
ut Christi effecta membra divinam atque immorta-
lem beatamque recipient requiem. Cyprianus serm.
de adscens. Domin. cap. 9. pag. 526: Non erit con-
cupiscentia in membris, non ultra illa exsurget re-
bellio carnis, sed totus hominis status pudicus ac
pacificus, sana ex integro natura, sine omni macula
et ruga deinceps permanebit. Augustinus in enchi-
rid. cap. 91: Tanta erit tunc concordia carnis et
spiritus, vivificante spiritu carnem subditam sine
sustentaculi alicujus indigentia, ut nihil nobis re-
pugnet ex nobis, sed sicut foris neminem, ita neque
intus nosmet ipsos patiamur inimicos. Idem lib. 22.
de civ. Dei c. 30: Nec ideo liberum arbitrium (beati)
non habebunt, quia peccata eos delectare non poterunt;
magis quippe erit liberum a delectatione peccandi us-
que ad delectationem non peccandi indeclinabilem
libertatem (al. indeclinabile liberatum). Nam primum
liberum arbitrium, quod homini datum est, quando
primum creatus est rectus, potuit non peccare, sed po-
tuit et peccare; hoc autem novissimum eo potentius
erit, quo peccare non poterit. Verum hoc quoque Dei
munere, non suae possibilitate naturae. Aliud enim est
esse Deum, aliud participem Dei. Deus natura pec-
care non potest, particeps vero Dei ab illo accipit, ut
peccare non possit etc. Sicut prima immortalitas
fuit, quam peccando Adam perdidit, posse non mori,
novissima erit non posse mori; ita primum liberum
arbitrium posse non peccare, novissimum non posse
peccare. Sic enim erit inamissibilis voluntas pieta-
tis et aequitatis, quomodo est felicitatis. Nam uti-
que peccando nec pietatem nec felicitatem tenuimus,
voluntatem vero felicitatis nec perditam felicitate per-
didimus. Certe Deus ipse numquid, quia peccare
non potest, ideo liberum arbitrium habere negandus
est? Prosper libr. 1. de vit. contempl. cap. 4: Huma-
norum pectorum tanta ibi erit ac tam perfecta mun-
ditia, ut habeant, unde mundatori suo gratias
agant, non unde offensi aliquibus peccatorum sordi-
bus erubescant, quia nec ulla peccata ibi, nec pecca-
tores erunt, et qui ibi fuerint, jam peccare non
poterunt. Hesychius libr. 3. in Levit. cap. 12. ap-
plicat huc typum circumcisionis. Dies, inquit, octavus,
quoniam septimae diei, quae imago est praesentis
vitae, succedit, figuram gerit futuri seculi, in quo
XX. 413. carnem praeputii circumcidimus, opera carnis omnia
deponentes, tunc quippe non solum non peccaturi,
sed nec comesturi etc. erimus autem procul dubio,
sicut ait Dominus, ex corruptibilibus incorruptibiles,
sicut angeli, et mundi modis omnibus ex immundis

efficimur. Remigius in Psalm. 5: Tota haec vita
quasi nox est, quia multis et magnis ignorantiae et
vitiorum tenebris involvitur, transacta hac corrupti-
bili vita, cum mortale hoc induet immortalitatem,
veniet mane, id est initium diei nunquam deficientis.
Tunc enim fulgebunt justi quasi sol in regno Patris
eorum claritate virtutum splendidi, nullam maculam
corruptionis habentes. In libro, cui titulus Alter-
catio ecclesiae et synagogae (circa annum 900. scripto)
cap. 4: Cum mortale nostrum induerit immortalitatem
et corruptibile nostrum induerit incorruptionem,
cum mors absunta fuerit in victoria et principium
suum repetierit perfectae libertatis nova creatura,
cum venerit, quod perfectum est, et evacuatum fuerit,
quod ex parte est etc. cum cessante mentis et cor-
poris mutabilitate liberum arbitrium fuerit liberatum,
ut quod volumus, possimus, et quod possumus, recte
velimus; ubi sicut voluntatem possibilitas, sic pos-
sibilitatem praecedat ordinata voluntas, et quibus
nunc accidit ex nativa corruptela velle et posse pec-
care; tunc habuerimus et nusquam vel velle vel
posse peccare. Baptista Mantuanus libr. 3. de pa-
tient. cap. 26: Paradisus noster sua redundantis-
sima voluptate sic omnem voluntatis appetitum ine-
briat, ut liberum arbitrium in ea positum peccandi
facultate privetur, quod tamen non est, libertatem
minui, sed augeri. Longe enim praestantior est
libertas ea tantum velle posse, quae displicitura sint
nunquam, quam ea etiam velle posse, quae ali-
quando nolle sit necesse.

78. 3. Ex visione Dei, qui est summum bonum, 2. ad
ex luce sapientiae in mente et ex perfecta sanctitate 1. ad
et libertate in voluntate orietur in cordibus beatorum 1. ad
affectuum et appetituum plena conformitas cum 1. ad
recta ratione divino lumine collustrata, itemque 1. ad
perfecta Dei et proximi dilectio. Cum enim Deus 1. ad
sit summum bonum, ideo fieri nequit, quin ex bea-
tifica Dei visione et intuitiva ejus cognitione arden-
tissimus ejus amor excitetur, siquidem haec natura
boni est, ut cognitum appetatur et ametur, quare
quo perfectior erit summi boni cognitio, eo etiam
perfectior erit ejusdem dilectio, unde caritatem etiam
in vita aeterna mansuram apostolus asserit 1. Corin-
th. 13. v. 13. cum reliqua Spiritus sancti charismata,
dona scilicet miraculorum, prophetiae, sanationum
etiam in hac vita, fides et spes cum hac vita de-
sinant. Adde, quod ex cumulativissima omnium bo-
norum abundantia divinitus in se collata ex intimo
amoris sensu beati evidenter cognituri sint, se a Deo
in summo gradu diligi, ideo ipsum quoque in summo
ac perfectissimo gradu amabunt, ex quo amore erga
Deum etiam amor erga proximum orietur, quem in
Deo et sub Deo diligunt. Cumque intellectus pleni-
tudine divinae lucis futurus sit collustratus ac vo-
luntas immutabiliter in bono confirmata, inde etiam
affectus cordis erunt purissimi, sincerissimi, ab omni
craſſa prorsus liberi atque imperio voluntatis exactis-
sime congruentes. Quemadmodum enim in primo ho-
mine ad imaginem Dei condito ante lapsum ratio sub-
dita erat Deo, voluntas rationi, affectus ac reliquae

potentiae voluntati, ut omnium animae virium ac facultatum pulcherrima esset harmonia, nullus erat
 114. in corde metus, nullus terror, tristitia nulla; sic multo magis in beatis ad imaginem Dei perfecte renovatis talis conformitas omnium affectuum atque appetituum cum rectae rationis dictamine locum habebit. Dilectio illa, qua beati Deum et proximum complectentur, nulla cum molestia, difficultate, taedio vel satietate erit conjuncta, sed jucundissima, quietissima, pacatissima et sincerissima. Certo scient beati, sese ex statu illius felicitatis, in quam translati sunt, non esse ullo unquam tempore deturbandos, ideo nulla torquebuntur solitudine, nullo angentur metu, ne quod divina gratia acceperunt, propria culpa aliquando amittant. Nihil adversi, nihil periculi ipsis impendebit, ideo tristitia et terror ab eis penitus exsulabit. Quin imo nec spes sollicita et anxia in cordibus eorum locum habebit, neque enim bona futura expectabunt dilatione eorundem perturbati, sed praesentibus plenissime ac perfectissime fruuntur.

ve-
de
am
one.
 79. Hac de re sic loquuntur pii veteres. Augustinus in enarr. Psalm. 83: *Possident Hierusalem coelestem sine angustia, sine pressura, sine diversitate et divisione limitum, omnes habent eam et singuli habent totam etc. amor sempiternus erit, quia illa insatiabilis pulchritudo erit.* Angelomus ad libr. 3. Reg. cap. 6: *In praesenti ecclesia talem nos ingredi ac ducere vitam necesse est, in qua dilectionem Dei et proximi per fidem et operationem, per patientiam et benignitatem servemus; in futura autem vita Deum et proximos in luce aeternae beatitudinis videbimus, eadem utique dilectione genuina absque ullo prorsus labore, imo magna multitudine divinae dulcedinis fruemur.* Anselmus in comm. 1. Cor. 13: *Fides cessabit, dum futura, quae creduntur, advenierint, et spes finem habebit, dum beatitudinem, quam quisque praestolatur, acceperit; sola vero caritas in aeternum perseverabit et de visione conditoris ac beatitudine sanctorum sine fine gaudet.* Idem epist. 2. ad Hugonem: *Tanta ibi erit dilectio inter Deum et eos, qui ibi erunt, et inter se ipsos invicem, ut omnes se invicem diligant sicut se ipsos, sed plus ament omnes Deum quam se ipsos. Et propter hoc nullus ibi volet nisi quod Deus, et quod volet unus, hoc volent omnes, et quod unus vel omnes, hoc ipsum Deus volet.* Quapropter quidquid unusquisque volet, hoc erit et de se ipso, et de omnibus aliis, et de tota creatura, et de ipso Deo. Et sic singuli erunt perfecti reges, quia quod singuli volent, hoc erit; et omnes simul cum Deo unus rex et quasi unus homo, quia omnes unum volent, et quod omnes volent, erit. libr. de similitud. cap. 63: *Corpus et anima cujusque sancti, imo concordiae tantae erunt omnes iusti, quantae in praesenti sunt oculi nostri. Sicut enim oculus unus verti non potest, quo non vertatur et alius, sed in eandem partem semper voluntur; sic etiam corpus et anima, vel societas illa iustorum nihil poterunt diversum, sed eandem semper voluntatem habebunt. Corpus enim unum erimus, ecclesia una erimus, sponsa Christi erimus, quicun-*

que ibi erimus. Ipsa Dei voluntas non erit a tua diversa, sed sicut tu, quod ille, ita et ille volet in cunctis quod tu, caput namque a suo corpore quonam modo discreparet? Scholastici disputant, duplicem esse Dei amorem, unum benevolentiae, quo amamus Deum, quatenus in se bonus est; alterum concupiscentiae, quo amamus Deum, quatenus nobis bonus est.

80. Bona animae beatis in vita aeterna expectanda
 vidimus hactenus, restat, ut 2. bona corporis eisdem
 promissa expendamus. Neque enim existimare debemus, animas beatorum duntaxat glorificandas, sed in consortium illius gloriae etiam corpora recipientur, non tantum per bona toti composito communia, sed etiam per bona corporum propria, 1) quia apostolus expresse asserit, secuturam τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν Rom. 8, v. 23. Illa ἀπολύτρωσις est liberatio a mortalitate, corruptione et prava concupiscentia, a peccato et omnibus peccati poenis ab omni miseria et dolore, quae in altera demum vita corporibus beatorum obtinget. Quidam referunt ad piorum mortem, in qua animae liberantur ex corporum ergastulo, in quo velut captivae detinebantur miseriis et aerumnis hujus vitae oppressae; sed apostolus non redemptionem a corpore, verum ipsius corporis redemptionem a servitute scilicet corruptionis v. 21. id est a corruptione, quae est misera quaedam servitus, expectare nos jubet eandemque cum adoptione, id est revelatione adoptionis 1. Joh. 3, v. 2. ac plenaria in hereditatem coelestem immissione conjungit, ex quo intelligitur, non tam de statu animarum separatarum post mortem, quam de statu beatorum post resurrectionem h. l. ipsum agere. 2) 1. Cor. 15, v. 43. illud ipsum corpus, quod ἐν αἰνίτῃ seminatur, ἐν δόξῃ, in honore et gloria, resurrecturum dicitur, ergo non tantum animabus separatis stola glorificationis obtingit Apoc. 6, v. 11. sed etiam corporibus piorum resuscitatis. Ratione substantiae eadem corpora erunt, sed qualitates mutabuntur, ut hac ratione ignobilitati gloria succedat. Chrysostomus homil. 35. in cap. 20. Matth.: *Sicut lana, si in colorem purpureum tingitur, manet quidem pristina lana, sed est pulchrior quam antea; ita corpora nostra quoad substantiam priora corpora erunt, sed clariora sunt futura.* 3) Phil. 3, v. 21. testatur apostolus, Christum corpus nostrum humilitatis sive humile transfiguraturum, ut conforme fiat corpori suo glorioso. Abolebitur ergo corporis humilitas, sequetur gloria et claritas. Nequaquam vero de essentiali ipsius substantiae mutatione hoc accipiendum, quia Christi glorificatum corpus ratione substantiae idem est cum corpore humili ante passionem et in passione, sed de qualitatibus duntaxat mutatione, quam per μετασχηματισμόν apostolus exprimit. Photiniani illud μετασχηματίζεσθαι censent vertendum esse per transformari, ut obtineant, electos in vita aeterna non amplius habituros carnem et sanguinem; sed verbum illud in Scripturis ubique de accidentali duntaxat mutatione accipitur, Rom. 12, v. 2. 1. Cor. 4, v. 6. 2. Cor. 11, v. 13. 14. et 15. 1. Petr. 1, v. 14. sicut et σχῆμα proprie significat

XX. 415.

2. ad cor-
pus.

speciem, habitum 1. Cor. 7, v. 31. Philip. 2, v. 7. Ac si vel maxime per transformationem verteretur, nondum tamen substantiae corporeae abolitio foret evicta, ut enim duplex est forma, *essentialis et accidentalis*, ita quoque duplex transformatio. Christus coram discipulis μετεμορφώθη, quando facies ejus instar solis splendebat Matth. 17, v. 2. Marc. 9, v. 2. non quod substantia corporis fuerit abolita, sed quia *species vultus ejus facta fuit alia* Luc. 9, v. 28. in quo futurae nostrae glorificationis praeludium ac specimen nobis proponi ostendimus superius. 4) Christus docet, beatos fore in coelis *ἰσχυροὺς* Matth. 22, v. 30. Marc. 12, v. 25. Luc. 20, v. 36. non angelicae essentiae, sed angelicarum proprietatum respectu, atque hanc *ἰσχυρότητα* ibidem non solum ad animas, sed etiam ad corpora beatorum refert, quia post resurrectionem eos tales futuros pronuntiat, cum secundum animas etiam ante resurrectionem tales sint, ac diserte addit, quod non sint operi generationis amplius vacaturi, quod corporis proprium esse quilibet intelligit. Jam vero conformitas corporum cum proprietatibus angelicis absque glorificatione eorum locum habere nequit, inde Tertullianus libr. de resurr. carnis cap. 26. p. 326. carnem beatorum vocat *reformatam et angelificatam*. 5) Corpus fuit organum bonorum operum in hac vita 2. Cor. 5, v. 10. aequum igitur est, ut in communionem praemii et consortium gloriae assumatur. Corpus per passiones et crucem conforme factum imagini Christi crucifixi, Gal. 6, v. 17: *Porto stigmata Christi in corpore*; aequum igitur est, ut conforme fiat imagini Christi glorificati. Confer tract. de resurr. §. 21. 6) Inter corpus et animam est arctissima unio et intima conjunctio etiam in hac vita, ut tristitia, moeror et alii affectus animae ipsum corpus afficiant; utique ergo etiam in vita altera propter arctissimam et indissolubilem animae et corporis unionem gloria ac laetitia animae in corpus beatorum redundabit. Alvernus de retribut. sanctor. c. 1: *Retributio sanctorum dicitur secundum suum principale, imo secundum suum totum gloria animarum, prout sentire videtur Augustinus. Gloriam enim corporum non partem beatitudinis, sed redundantiam ejusdem vocat his verbis, tanti, inquit, fecit Deus animam rationalem, ut ex beatitudine illius non beatitudo, quae fruientis et intelligentis est propria, sed sanitas incorruptionis in inferiorem naturam, id est corpus, redundet. Tota ergo beatitudo, quae sanctis promittitur, animarum est sic fruientis et intelligentis propria. Sola autem anima fruens et intelligens est, ut patet ex ejus verbis. Secunda igitur stola, quae est gloria corporum, nec beatitudo est propria, nec pars beatitudinis, est tamen pars totius remunerationis, id est totius boni, quod sanctis in fine dabitur.*

Quot futurae sint glorificati corporis qualitates. 81. Dotes illae sive qualitates corporis glorificati, quae et quot sint futurae, in hac vita exacte scire et definire posse hominem arbitramur neminem, cum de illis quoque recte accipiat dictum propheticum et apostolicum generale Esai. 64, v. 4. 1. Cor. 2,

v. 9: *Oculus non vidit, auris non audiit, nec in cor hominis advenit, quid praeparaverit Deus* (non solum in animae sed etiam corporis bonis) *sanctis diligentibus*. Augustinus libr. 22. de civ. Dei c. 21. circa med.: *Quae sit et quam magna spiritualis corporis gratia, quoniam nondum venit in experimentum, vereor, ne temerarium sit omne, quod de illo profertur eloquium*. libr. ejusd. c. 30: *Qui motus illic talium corporum sint futuri, temere desinere non audeo, quod excogitare non valeo. Tamen et motus et status sicut ipsa species decens erit, quicumque erit, ubi quod non decebit, non erit*. Recensebimus primo varias variorum scriptorum de numero istarum qualitatum sententias. 1. Quidam *denariorum numero*, qui perfectionis est, dotes glorificatorum corporum complectuntur. Habebunt enim ejusmodi corpora: 1) *perfectam mundiciem ac puritatem* sine omni peccato, erunt omnis peccati expertia, non amplius audietur querela apostolica Rom. 7, v. 18: *Sci, quod in me, hoc est in carne mea, non habitat bonum*; 2) *pulchritudinem et formositatem* sine omni macula, reddemur enim naturae non injuriae; 3) *clari- tatem* absque caligine; 4) *honorem et gloriam* sine omni ignominia; 5) *indesciendi robur et fortitudinem* sine infirmitate; 6) *perpetuam satietatem*; 7) *summam agilitatem*; 8) *subtilitatem*, ut dimensiones corporis penetrare possint; 9) *alacritatem*, quod non dormiat; 10) *impassibilitatem*, propter quam non indigent vestibus, quia nec frigore nec calore laedentur. 2. Radulphus domin. 1. post Pascha ad numerum septenarium, qui itidem perfectionis est, dotes illas re- vocat. *In resurrectione, inquit, corpus septem donis decorabitur. Primum erit subtilitas, adeo enim tunc subtile erit corpus, quod obstantia corpora possit penetrare, nec vinculis nec claustris queat prohiberi, unde et corpus Christi glorificatum potuit clau- sepulcro exire clausisque januis intrare. Secundum erit velocitas, nam tantas velocitatis erit corpus glorificatum, ut in momento de coelo ad terras, de terris ad coelum, ab oriente in occasum vel e con- verso ire possit. Hinc est, quod Dominus apparuit duobus discipulis in Emmaus mox apparuit Petri in Jerusalem, cum loca sexaginta stadiis distaret. Tertium erit incorruptibilitas, tunc enim corpora non poterunt corrumpi nec morte, nec senio, nec morbo, nec gladio, nec fame, nec siti, nec aliquo incommodo. Quartum erit fortitudo, tunc enim tanta fortitudinis erit corpus glorificatum, ut nullum etiam possit evertere, quod nunc angelos posse evan- gesmus. Quintum erit pulchritudo, tantas enim pulchri- tudinis tantaeque gloriae tunc erit corpus, ut fulget sicut sol. Sextum erit voluptas, tunc enim omnes ter- porei sensus veris et aeternis voluptatibus delebuntur. Septimum erit libertas, adeo enim corpus glorificatum erit liberum, ut ea, quae nobis contraria videntur, ipse possit ostendere, ut cum subtile sit in sua natura, se corpulentum et palpabile possit ostendere, et cum voluerit, evanescere; ut cum glo- riosum et fulgens sit in sui natura, se subobscurum et visibile possit ostendere, cum nullius cibi et*

estis indigeat, possit manducare et esse vestitum, quod et de angelis legimus. Anselmus l. de similitud. c. 48. itidem septem recenset corporis dotes, ad paululum diversas. *Partes*, inquit, *beatitudinis d corporis beatitudinem pertinentes sunt pulchritudo, agilitas, fortitudo, libertas, sanitas, voluptas, ingaevitas*. 3. Scholastici communiter ut tres dotes animae, videlicet visionem, fruitionem et tentionem; a quatuor gloriosorum corporum qualitates recentant 1) claritatem, 2) impassibilitatem, 3) agilitatem, 4) subtilitatem. Thomas in comp. theolog. cap. 88: *Erunt hae quatuor conditiones corporum beatorum. subtilitas, claritas, impassibilitas et agilitas*. Iacobus de Vitriaco domin. 4. Quadrages.: *Corpora glorificata erunt splendida, subtilia, agilia et impassibilia; splendida sine obscuritate, subtilia sine corpulentia et grossitudine, agilia sine ponderositate et tarditate, impassibilia sine corruptione et dissolutione*. Hugo de Prato in evangel. Domin. resurrect.: *Corpus non habebit beatitudinem, quae in anima erit, sed suas dotes, quae sunt agilitas, ut subito feratur, quocumque anima velit; impassibilitas, ut a nulla re possit laedi vel pati; subtilitas, ut montes penetret; et claritas delectabilis et perspicua non laedens oculos, ut claritas solis, ita quod in ipsa claritate corporis claritas animae cognoscatur vel gloria, quia anima magis beata clarius corpus habebit, ut quod quilibet possit cognoscere gloriam aliorum, et omnia praedicta habebit corpus ex redundantia gloriae animae in corpus*.

82. Hasce qualitates earumque numerum demonstrant 1. ex dictis Scripturae, quorum prius exstat Sap. 3, v. 7: *Fulgebunt iusti et ut scintillae in stipula vel arundinetis discurrunt*. Bonaventura 4. sentent. dist. 49. art. 2. q. 1: *In fulgore notatur claritas, in iustitia impassibilitas, in scintillae nomine subtilitas, in discursu agilitas*. Posterius 1. Cor. 15, v. 42. 43. et 44: *Seminatur in corruptione, surgit in incorruptione; seminatur in ignobilitate, surgit in gloria; seminatur in infirmitate, surgit in virtute; seminatur corpus animale, surgit corpus spirituale*. Thomas d. l.: *Per incorruptionem significatur impassibilitas, per gloriam claritas, per virtutem agilitas, per spirituale subtilitas*. Primum spectat qualitates passibiles, alterum formam eternam, tertium vires, quartum formam internam. 2. Ab exemplo corporis Christi. Corpora sanctorum sunt talia post communem resurrectionem, quale fuit corpus Christi post suam resurrectionem teste apostolo Phil. 3, v. 21. proinde corpus Christi est exemplar aliorum corporum. Jam vero corpus Christi post resurrectionem habuit quatuor illas dotes; subtilitatem ostendit, cum penetraret coelos, claritatem, cum transfiguraretur in monte, agilitatem, cum inderet super mare, impassibilitatem, cum manducaretur in coena. Et quamvis aliqua horum facta sunt ante resurrectionem, inde tamen efficaciter deduci potest, multo magis post resurrectionem fieri potuisse. Nam easdem dotes, quas ante mortem per intervalla assumpsit, post resurrectionem constanter

tenuit. Ergo etiam beatorum corpora illas qualitates erunt habitura. Thomas 4. sent. dist. 44. q. 2. Suarez tom. 2. in part. 3. Thom. disp. 48. Becanus in append. disput. de purgat. Calvin. cap. 10. pag. 160. 3. *Ex rationibus*. Thomas de Argentina 4. sentent. dist. 49. profert hanc ratiocinationem: *Ad hoc, ut corpus ab anima beata resumtum non sit ipsi animae onerosum, sicut esse consuevit in hac vita mortali, quatuor requiruntur, duo scilicet ex parte sensus et duo ex parte motus. Nam ex parte sensus primo requiritur, ut corpus animae beatae sit ignobilium passionum, scilicet corruptivarum et laesivarum actionum impulsivum. Ratione primi convenit tali corpori dos claritatis, ratione secundi dos impassibilitatis. Et similiter ex parte motus duo requiruntur in huiusmodi corpore, primo enim congruum est, ut huiusmodi corpus taliter disponatur, quod motor suus ipsum movendo non lassetur; secundo, ne in suo motu propter resistantiam medii retardetur. Quo ad primum disponitur huiusmodi corpus dote agilitatis, quo ad secundum dote subtilitatis*. Bonaventura d. l. producit duas. Prior desumta est a causa formali hominis, videlicet anima, quae naturae coelestis est et convenientiam habet cum luce. Sicut enim in hac vita saepe praedominatur natura elementaris, h. e. corpus; sic in altera vita dominabitur natura coelestis, quae lucida, hoc est anima. Lux autem habet quatuor istas proprietates, sicut patet in radio, scilicet claritatem, quia illuminat; impassibilitatem, quia nihil ipsum corrumpit; agilitatem, quia subito vadit; penetrabilitatem, quia corpora diaphana pertransit. Pari ratione corpus gloriosum, in quo dominabitur natura lucis, quatuor istas dotes habebit. Posterior petita est a causa materiali, nimirum corpore. Corpus ex quatuor elementis est compositum, et quia elementa sunt imperfecta, quadruplicem habet ab illis defectum. Ab aqua, quae est elementum humidum et passibile, habet passibilitatem et corruptionem, unde humidum aqueum corpus corrumpit; a terra habet obscuritatem, quia est elementum opacum; ab igne animalitatem, quia calor absorbit continue, ideo continua indiget alimonia ciborum; ab aëre autem habet infirmitatem, aër enim facillime immutatur et cedit cuilibet impellenti. Quoniam igitur quatuor isti defectus per bona opposita removeri debent, ideo quatuor sunt dotes. Contra corruptionem est impassibilitas, contra obscuritatem claritas, contra animalitatem spiritualitas vel agilitas, contra infirmitatem virtus sive penetrabilitas vel subtilitas. 4. Ex dicto Augustini libr. 22. de civ. Dei cap. 6: *Aberit a corporibus nostris omnis deformitas, omnis tarditas, omnis infirmitas, omnis corruptio. Deformitas enim aberit per claritatem, tarditas per agilitatem, infirmitas per penetrabilitatem et corruptio per impassibilitatem*. Confer Meisnerum part. 1. sobr. philos. sect. 3. cap. 2. q. 5. p. 746. Quidam ex recentioribus ad ternarium numerum qualitates illas revocant, videlicet 1) ad gloriositatem, 2) incorruptibilitatem et 3) spiritualitatem, ad quam per subdivisionem refe-

xx. 419.

runt 1) invisibilitatem, 2) illocalitatem, 3) subtilitatem et 4) agilitatem.

83. Progrediemur hoc ordine, ut primo nomen, secundo numerum ac species harum corporis glorificati qualitatum explicemus. 1. Dicuntur hae qualitates ac proprietates glorificati corporis ecclesiastica loquendi consuetudine ejusdem *dotes*. Quamvis vero dona et beneficia quaecunque generali appellatione vocentur *dotes*, ut constat ex illo Nasonis libr. 2. de art. am.:

Ingenii dotes corporis adde bonis.

et ex versiculis Eobani:

*Adde, quod et numeros facile est meminisse,
nec ullis*

Dotibus ingenii gratia major inest;

tamen dos in prima et propria significatione denotat pecuniam nuptiarum causa a parente sponsae datam, quam *profectitiam* vocant et ab *adventitia* distinguunt.

Quae dos matronis pulcherrima? vita pudica,
canit Ausonius, cui consonat illud Horatii libr. 3. carm. od. 24:

Dos est magna parentum

Virtus et metuens alterius viri

Certo foedere castitas.

ac virginis bene moratae apud Plautum in Amphitr.

*Non ego illam mihi dotem esse duco, quae dos
dicitur,*

Sed pudicitiam et pudorem etc.

Haec significatio propria huc quodammodo accommodari potest. In die novissimo venient nuptiae Agni Apoc. 19, v. 7. tunc enim coelestis sponsus veniet et virgines prudentes, quae paratae erunt, ad nuptias secum introducet Matth. 25, v. 6. et 10. tunc sancta civitas, nova Hierosolyma, descendens a Deo ex coelo, erit parata, sicut sponsa ornata viro suo Apoc. 21, v. 2. ac Pater coelestis, qui filio eam adducet, corporis et animae bonis amplissimis eam dotabit, ut sit formosa ac dives, non habens maculam vel rugam vel aliquid hujusmodi, sed sit sancta et immaculata Ephes. 5, v. 27. Christo sponso suo maximopere placens. Reinerius in pantheologia veterum quinque rationes reddit hujus appellationis:

xx. 420. 1) Sicut parentes dant dotes filiabus sponis in proprietatem, sponso in dispensationem, ita quoque

has dotes dari ecclesiae et Christo; 2) sicut dos datur in solatium, ita et has dotes; 3) sicut dos datur ad majorem sponsae commendationem et ornatum, ita et has dotes; 4) sicut dos non confertur in desponsatione, sed deductione in domum, ita et has dotes; 5) sicut monilia pertinent ad dotes, ita et has spirituales dotes pertinere ad gloriam. Anselmus vocat corporis beatitudines, Leo virtutis augmentum, Ruffinus praerogativas futuri corporis vel carnis, Tertullianus indumentum angelicum. Confer Cramerum de myst. corp. glorif. ubi c. 9. pluribus de appellatione harum qualitatum et ἀρχιμάτων disserit. 2. Corporis glorificati dotes Christus uno genere complectitur, quando beatos λαγγέλους futuros esse

pronuntiat; Paulus ad ἀφθαρσίαν, δόξαν, δύναμιν ac spiritualitatem omnia revocat. Quibusdam videtur, quod quaternarius Scholasticorum numerus, quod dotes omnes referunt ad claritatem, impassibilitatem, agilitatem et subtilitatem, retineri possit. Cramerus d. l. c. 10. hoc ordine progreditur: *Certum est, quod inanimatum distinguatur ab animato non nisi sensu et motu. Ut ergo inanimatum differt ab animato sensu et motu, sic profecto corpus spirituale ab animali differet diversitate motus et sensus. Necesse est enim, modum motionis et sentiendi, qui animalis corporis constitutionem immediate sequitur, alium esse quam hunc, qui consequitur constitutionem corporis spiritualis. Sunt autem motus seu motionis, quae duo hoc loco pro eodem accipimus, species sex, ut Physicus enumerat, generatio, corruptio, alteratio, augmentatio, diminutio, motus localis. Sensus sunt quinque, visus, auditus, tactus, gustus, olfactus. In utriusque, hoc est tam sensus quam motus, perfectione consistit βελτιότης et ἀπερίωτος; corporum nostrorum in vita aeterna. Docendi causa etiam ad duo generalia capita revocari posse videntur, videlicet ad spiritualitatem et claritatem. Erunt enim beatorum corpora spiritualiter clarificata et clarificate sive gloriose spiritualia. Diximus in tract. de resurrect. mort. in cap. de mat. §. 82. qualitates corporum resuscitatorum esse in duplici differentia, quaedam enim communes sunt omnibus resuscitatis tam impiis quam piis, tam incredulis quam credentibus, tales sunt ἀφθαρσία καὶ ἀδυναμία, quae tamen in damnatis non possunt dici dotes; quaedam vero propriae solis piis ad vitam aeternam resuscitatis, tales sunt claritas et gloria, robur ac potentia, impassibilitas etc. Proinde ut corporum beatorum dotes plene enumerantur, claritas spiritualitati ac spiritualitas claritati sive glorificationi conjungenda, ex quibus duobus fontibus reliquae dotes instar diversorum rivulorum promanant. Quaedam dotes exprimuntur verbis affirmativis, utpote quod corpora glorificata futura sint spiritualia, clara, robusta, formosa, agilia, subtilia; quaedam vero negativis, utpote quod futura sint immortalia, impassibilia, illocalia, invisibilia, impalpabilia. Sed praestat dotes illas ordine et distincte enumerare et ex Scripturis confirmare, quam de exquisitis earum divisionibus ac subdivisionibus scrupulosius agere.*

84. Dicimus ergo, corpora beatorum fore 1. πνευματικά, spiritualia, non animalia, cibo, potu, somno, vestibus etc. [in vita aeterna indigentia. Docet hoc 1) diserta oppositio apostolica inter corpus animale ac spirituale. 1. Cor. 15, v. 44: *Seminatur corpus animale, surgit corpus spirituale*; v. 46: *non prius quod spirituale est, sed quod animale, deinde quod spirituale*. Corpus animale vocat apostolus, cui vitam praestat anima, scilicet ad hanc vitam, quae indiget cibo, potu, vestibus, quam per carnalem generationem homo in sobolem propagat, quae cum brutis ipsi communis est; corpus spirituale vocat, quod praeditum est qualitibus spiritualibus nec indiget amplius cibo, potu ac vestimentis etc. Corpus

ψυχικόν est, quod per naturales animae operationes regitur ac sustentatur; corpus πνευματικόν, quod per spiritum citra cibum, potum, somnum ac concoctionem regitur. Lutherus in enarr. 1. Cor. 15: *Non dicitur propterea corpus spirituale, quod corporaliter non sit victurum, nec carnem et sanguinem habiturum, alioquin enim verum corpus dici non possit; sed ideo spirituale dicitur, quod quidem sit victurum, sed non comesturum, non bibiturum, non dormiturum, non concocturum, verum a solo Deo cibandum et sustentandum, in quo et vitam habiturum est.* Corpora nostra, inquit Chemnicus l. de duab. natur. in Christo c. 30. p. 475. *vocantur in hac vita ψυχικά, non quod in animam sint transmutata aut ejusdem cum anima substantiae, quae est spiritualis essentia, sed quia non se ipsis aut propriis tantum suis corporeis conditionibus, proprietatibus et facultatibus ad actiones moventur corpora, sed ab animae potentiis per cibos et alia, quae ad nutritionem, augmentationem, sustentationem ac totam vitae hujus rationem et conditionem ut media pertinent, vegetantur, sustentantur et conservantur.* Item, quia ab animae potentiis ad vitales et animales actiones corpora moventur et gubernantur. Animata enim corpora habent talem communionem cum potentiis animae, ut corpora inde conditiones, facultates et actiones animatas habeant, anima enim per organa corporis αἰσθητήρια sentit, per nervos virtutem suam locomotivam exercet, et oculi animae virtute vident, aures audiunt, nervi corpus movent. Ac breviter, corpus subjectum est animae affectionibus, quae membris corporis pro sua voluntate et potentia, sicut vult et potest, utitur, et corpus virtute animae utitur ad motus et actiones suas perficiendas. Eadem ratione in resurrectione erunt corpora πνευματικά seu spiritualia, non quod in spiritum transmutabuntur, aut quod ejusdem substantiae cum Spiritu sancto erunt, habebunt enim et retinebunt naturam seu substantiam corporis, sed erunt spiritualia, quia quod nunc anima est corpori, hoc tunc, excepta hypostatica animae et corporis unione, spiritus et animae erit et corpori. Corpus enim absque mediis a spiritu sustentabitur et conservabitur, et corpus una cum anima perfectissime subjecta erunt ductui ac gubernationi spiritus. In hac enim vita renati in rebus ad Deum pertinentibus aguntur Spiritu Dei, sed ex parte tantum et imperfecte, mente enim secundum interiorem hominem ducitur Paulus Spiritu Dei Rom. 7. atque ita habet *νοῦν* Spiritus etiam in hac vita 2. Cor. 13. carne autem servit peccato, lex enim peccati in membris in hac vita repugnat legi mentis Rom. 7. In resurrectione vero et corpus et anima absque ulla repugnantia perfecte subjecta erunt ductui et gubernationi spiritus, qui et corpore et anima sanctorum, ad quoscunque motus et operationes voluerit, pro sua omnipotentia utetur. Et corpora atque animae sanctorum in gloria virtute spiritus ad omnes motus et operationes, quas spiritus voluerit, utentur et conditiones, facultates atque operationes,

non jam animales, sed spirituales habebunt perfectissimas. Haec Chemnicii explicatio confirmari potest ex eo, tum quod apostolus considerat primum hominem, non qualis fuit ante lapsum immunis ab omni carnis et spiritus lucta, sed qualis per peccatum factus est post lapsum, quando accepit corpus mortale ac terrenus factus dicitur v. 47. non tantum ratione originis, sed etiam ac vel maxime ratione vitiosarum qualitaturn et inclinationum pravaram contra Dei legem ruentium, adeoque respectu habito ad statum corruptionis adjuncta et effectus lapsus in se complectentem. Quando ergo Adamo tribuitur corpus animale et quando nos ab Adamo dicimur accipere corpus animale, non tantum ad cibi, potus et vestium usum et ad vitam in terris animalem, sed etiam ad corruptionem per peccatum introductam respectus habetur, ac utrique corporis animalis affectioni corporis glorificati spiritualitas opponitur; tum quod spiritualitati corporis v. 50. opponitur *caro et sanguis*, quo nomine hoc loco intelligit non substantiam carnis et sanguinis, sed concupiscentiae corruptionem in vita aeterna penitus abolendam, quando pro animali corpore beati spirituale corpus recipient. Nequaquam tamen statuendum, quod apostolus appellatione *spiritualis corporis* tantum vitiosarum et carnalium qualitaturn abolitionem intelligat, sed plura omnino haec appellatio complectitur, ut ex seqq. manifestum erit. Addimus enim 2. dictum Christi Matth. 22, v. 30. Luc. 20, v. 36: *Beati erunt ὡς ἄγγελοι* sive *ἱσάγγελοι*, id est ut angeli sunt πνεύματα, ita beati in coelo habebunt corpora πνευματικά, non quidem erunt angeli ratione ὁσίας, sed erunt sicut angeli et aequales angelis ratione ποιότητος spiritualis. Ut angeli nec cibo, nec potu, nec somno, nec vestibus indigent, quia sunt spiritus incorporei, sic beati nec cibo, nec potu, nec somno, nec vestibus indigebunt, quia habebunt corpora spiritualia. 3. Visio apocalyptica Apoc. 7. v. 15: *Sunt ante thronum Dei et serviunt ei die ac nocte in templo ejus* (ergo non dormiunt nec quietem capiunt, qua Dei servitium in ipsis interrumpatur), v. 16. *non esurient neque sitient amplius* (sicut in hac vita, ergo non indigebunt sustentatione per cibum ac potum). 4. Typus Moysis et Eliae. Moyses in monte Deum videns per quadraginta dies et noctes jejunos manens corporali cibo non indigebat; sic visio Dei in vita aeterna absque cibi ac potus corporei adminiculo corpus et animam beatorum satiabit. Elia itidem sine cibo et potu omnipotenti sua virtute per totidem dies ac noctes Deus sustentabat, quidni idem beneficium beatis coelitibus praestare possit? Nondum quidem hi duo sancti prophetae glorificata acceperant corpora, interim praeludium quoddam glorificationis ac spiritualitatis in ipsis corporibus suis sentiebant et aliis exhibebant. 5. Exemplo corporis Christi. Christus corpus nostrum suo corpori reddet conforme Philip. 3, v. 21. *κατὰ τὸ ποῖον* scilicet, ut interim ineffabiliter majori gloria excellat κατὰ τὸ νόσον, ut Theodoretus in comm. recte monet. Similes ei erimus, ait Johannes 1. epist. 3, v. 2. Jam vero

corpus Christi post resurrectionem fuit et est spirituale nec alimenti, nec vestimenti indigum. Manducavit quidem cum apostolis Luc. 24, v. 43. Joh. 21, v. 15. Act. 1, v. 3. cap. 10, v. 41. sed non ex *indisq.* indigentia ac necessitate, verum ex libera *olxoroplq.* ac dispensatione, ut resurrectionis veritatem in animis discipulorum confirmaret. Talia erunt etiam beatorum glorificata corpora. Regnum Dei non est cibus, potus Rom. 14, v. 17.

XX. 423.

Dieta patrum de corporum glorificatione spiritualitate.

85. Hac de corporis glorificati proprietate sic loquuntur veteres. Irenaeus lib. 5. adv. haeres. c. 10. pag. 324: Corpora nostra in hac vita sunt animalia, id est participantia animam, quam cum amiserint, mortificantur. Deinde per Spiritum surgentia fiunt corpora spiritualia, uti per Spiritum semper manentem habeant vitam, cap. 11. pag. 325: Nunc partem aliquam Spiritus ejus sumimus ad perfectionem et praeparationem incorruptelae paulatim assuescentes capere et portare Deum, quod et pignus dixit apostolus, hoc est partem ejus honoris, qui a Deo nobis promissus est etc. Incorporales spiritus non erunt homines spirituales, sed substantia nostra, id est animae et corporis adunitio assumens Spiritum Dei spiritualement hominem perfecit. Chrysostomus homil. 41. in 1. Corinth.: Saepe nunc quidem Spiritus gratia peccantibus nobis assistit, ac ut praesto sit menti quidem nostrae, tamen vita in carne interim est Spiritum ignorante. Istic vero non item, sed constanter Spiritus beatorum carni assistit, eritque penes hunc imperium etiam animae tum praesentem, atque hoc per spirituale Paulus significavit. Epiphanius l. 2. tom. 1. adv. haer. p. 182. refellit Proclum Platonicum philosophum, qui corpora glorificata propterea putabat dici spiritualia, quod in aëra vel ventum vel aethera, quae spiritus dicuntur, sint commutanda. Pamphilus martyr in apolog. pro Origene: Necesse est, animam in locis corporeis habitantem uti corporibus talibus, quae apta sunt his locis, in quibus degit. Et sicut verbi causa, si in aqua maris nos habitare vel degere posceret, sine dubio pro habitaculi qualitate necessarium videretur habere talem corporis statum et compositionem, qualem habent illa animalia, quae in aquis degunt; ita nunc cum coelorum habitaculum promittatur, secundum locorum gloriam consequens est, aptandas esse etiam corporum qualitates. Ruffinus in apolog. Pamphili pro Origene: Salvis praerogativis futuri corporis et carnis resurrectio carnis credenda est integre atque perfecte, ut et natura carnis eadem servetur et incorrupti ac spiritualis corporis status et gloria non infringatur. Augustinus libr. de fide et symbolo c. 6: Corpus spirituale est, quod spiritui promptum praestabit obsequium omni fragilitate ac labe terrena in coelestem puritatem et stabilitatem mutata et conversa. in enchirid. cap. 91: Sicut nunc corpus animale dicitur, quod tamen corpus non anima est, ita tunc spirituale corpus erit, corpus tamen non spiritus erit. lib. 13. de civ. Dei cap. 20: Sicut spiritus carni serviens non incongrue carnalis, ita caro spiritui serviens recte

appellatur spiritualis, non quia in spiritum convertetur, sed quia spiritui summa et mirabili obtemperandi facilitate subdetur etc. Non solum non erit tale beatorum corpus, quale nunc est in quavis optima valetudine, sed nec tale quidem, quale fuit in primis hominibus ante peccatum, qui licet morituri non essent, nisi peccassent, alimentis tamen ut homines utebantur, nondum spiritualia sed adhuc corporalia gestantes (quaedam exemplaria rectius legunt animalia corpora terrena gestantes), quae licet senio non veterascerent, ut necessitate perducerentur ad mortem, tamen et alios sumebant cibos praeter unam arborem etc. lib. ejusd. c. 22: Corpora justorum, quae in resurrectione futura sunt, neque ullo ligno indigebunt, quo fiat, ut nullo morbo vel senectute inveterata moriantur, neque ullis aliis corporeis alimentis, quibus esuriendi aut sitiendi qualiscunque molestia devitetur, quoniam certo et omnimodo inviolabili munere immortalitatis induentur, ut non, nisi velint, possibilitate, non necessitate vescantur. Quod angeli quoque visibiliter et tractabiliter apparentes, non quia indigebant, sed quia volebant et poterant, ut hominibus congruerent sui ministerii quadam humanitate fecerunt etc. Non potestas sed egestas edendi ac bibendi talibus corporibus auferetur, unde et spiritualia erunt, non quia corpora esse desistent, sed quia spiritu vivificante subsistent. c. 23. Sicut ista, quae habent animam viventem, nondum spiritum vivificantem, animalia dicuntur corpora, nec tamen animas sunt, sed corpora, ita illa spiritualia vocantur corpora. Absit tamen, ut spiritus ea credamus futura, sed corpora carnis habitura substantiam, sed nullam tarditatem corruptionemque carnalem spiritu vivificante passuros. Tunc jam non terrenus sed coelestis homo erit, non quia corpus, quod de terra factum est, non ipsum erit, sed quia dono coelesti jam tale erit, ut etiam coelo incolendo, non amissa natura, sed multis qualitate conveniat. l. 22. de civ. Dei c. 21: Homo spiritualis sic in hac vita dicitur, ut tamen corpore adhuc carnalis sit et videat aliam legem in membris suis repugnantem legi mentis suae. Erunt autem etiam corpore spiritualis, cum eadem caro sic resurrexerit, ut fiat, quod scriptum est: Seminator corpus animale, surgit corpus spirituale. c. 24: Spirituale erit habens quidem carnis, sed sine carnis corruptione, substantiam. Fulgentius de fid. ad Petr. c. 34: Non indigebimus illic vestimento, quia erimus immortalitate donati. Junilius in Genes.: Caro nostra post resurrectionem nulla eget refectione ciborum, quia nulla ei suppetit a fame vel lassitudine vel alia qualibet infirmitate defectio. Beda in cap. 12. Marci: Beati sunt sicut angeli in coelis, quia spiritualis ipsis promittitur conversatio, in qua absque ullo terreni actus statu perpetua Dei visione fructur. Guilelmus Alvernus primae partis de universo part. 2. cap. 23: Quod nec alimento indigeant in statu felicitatis illius corpora glorificata, inde manifestum est, quia omne nutrimentum est restauratio ejus, quod fluit de corpore nutritibili per motum et

consuntionem caloris naturalis. Quia igitur hujusmodi dissolutio vel consumptio locum non habet in hujusmodi corporibus, manifestum est, quia neque nutrimentum. Thomas 1. 2. q. 97. art. 2: *In ultimo statu post resurrectionem anima communicabit quodammodo corpori ea, quae sunt sibi propria, in quantum est spiritus; immortalitatem quidem, quantum ad omnes, impassibilitatem vero et gloriam et virtutem, quantum ad bonos, quorum corpora spiritualia dicuntur. Unde post resurrectionem homines cibis non indigebunt, sed in statu innocentiae iis indigebant.* Idem 4. sent. dist. 44. q. 2. recenset ac refellit quorundam opinionem, qui putabant, *doctores corporis glorificati spirituales ex immistione quintae essentiae inducendas.* Arbitrabantur enim in humano corpore, quod ex quatuor elementis constat, etiam in statu hujus mundi harmoniam elementorum inter sese conciliari per naturam quinti corporis, quod dicunt in compositionem humani corporis venire, cujus interventu corpus reddatur debita et habilis materia animae rationalis. In hac autem vita ajunt praedominium esse penes corporis elementaris partem, in altera autem praedominaturum esse corpus quintum, ex cujus praedominio corpus humanum trahatur ad similitudinem corporis coelestis, unde tandem constituatur hoc modo corpus spirituale.

425. 86. 2. *Immortalia et incorruptibilia.* Haec glorificatorum corporum immortalitas distincta erit 1) *ab immortalitate Dei*, qui per essentiam et a se ipso per absolutam et omnimodam moriendi impossibilitatem immortalis est, sed beati per gratiam et gloriam, adeoque per beatificam Dei visionem immortales erunt futuri. Hoc sensu accipiendum, quod apostolus 1. Tim. 6, v. 16. asserit, *solum Deum habere immortalitatem.* Hieronymus l. 2. contra Pelag. Damascenus l. 2. orth. fid. cap. 3: *Angeli et homines non sua natura, sed per Dei gratiam habent immortalitatem.* Augustinus libr. 3. contra Maximin. Arian. c. 12. vocabulum *immortalitatis* judicat esse positum pro *immutabilitate essentiali*, quae solius Dei propria. Chrysostomus in comm. h. l. existimat, dictum hoc esse in comparatione regum terrenorum, praecedit enim, *solus potens rex regum* etc. Quemadmodum enim electi in vita aeterna erunt beati non a se, sed summi boni participatione, sic etiam immortales erunt non a se, sed illius, qui est ipsa vita et immortalitas, fruitione. 2) *Ab immortalitate primi hominis.* Primus homo immortalis erat per potentiam non moriendi, id est poterat a morte immunis manere, si in concreata integritate et sancta erga Deum obedientia persisteret; interim poterat etiam mori, si a Deo creatore per inobedientiam sese averteret. Proinde immortalitas primi hominis non erat absoluta moriendi impotentia, sed, ut diximus, in potentia non moriendi consistebat; verum beatorum immortalitas in statu glorificationis erit absoluta moriendi impotentia. Ut enim in bono erunt confirmati, ita quoque ab omni mortis periculo et possibilitate liberati. Alia est immortalitas carnis, quam in Adamo accepimus, alia quam in resurrectione per

Christum speramus. Ille factus est homo immortalis, ut posset non mori, si non peccaret, moreretur autem, si peccaret; filii autem resurrectionis non poterunt ultra peccare nec mori. Sicut aliud est posse non peccare et non posse peccare; sic aliud est posse non mori et non posse mori. Prior immortalitas moriendi actum tollit, potestatem omnem saltem remotam non excludit, posterior vero utrumque abolet. 3) *Ab immortalitate angelorum et animarum.* Angeli et animae immortales sunt per gratiam creationis et propter essentialem a materia segregationem, sed corpora beatorum glorificata erunt immortalia per singularem Dei ordinationem ac perfectam divinae imaginis renovationem. 4) *Ab immortalitate damnatorum.* Damnati erunt immortales, quia quaerent mortem, sed mors fugiet ab eis Apoc. 9, v. 6. at haec misera erit immortalitas, quia non in felicitate et laetitia, sed in poenis et miseria erunt immortales, unde respectu beatae vitae, a qua sunt exclusi, dicuntur aeternum mori; sed beatorum immortalitas non tantum erit durans animae et corporis unio, sed etiam beatae vitae aeterna continuatio. Immortalitas corporum beatorum cum aliis glorificationis dotibus erit conjuncta, sed damnatorum immortalitas ab illis penitus erit separata.

87. Probatur haec corporum glorificatorum immortalitas 1. ex diserta apostoli assertione 1. Cor. 15, v. 42: *Seminatur in corruptione, resurget in incorruptione.* v. 50. *in corruptione non morietur, tamen incorruptionem accipiet.* beatam illam immortalitatem et incorruptibilitatem, quam in in coelo exspectamus. v. 53. *Operetur corruptibile hoc induere incorruptionem et mortale hoc induere immortalitatem,* v. 54. *cum autem corruptibile hoc induerit incorruptionem et mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo* etc. ubi magna emphasis est in pronomine relativo *τοῦτο* quatuor vicibus repetito, quam suo loco expendimus, ostendit enim ipsa illa corpora, quae in hac vita sunt mortalia et corruptibilia, tunc fore immortalia et incorruptibilia. 2. Cor. 5, v. 4: *Quod mortale est, a vita absorbebitur.* 1. Joh. 2, v. 17: *Qui facit Dei voluntatem, manet in aeternum.* Apoc. 2, v. 11: *Qui vicerit, non laedetur a morte secunda.* 2. Ex infallibili Dei promissione. Esai 25, v. 8: *Absorbebit mortem in sempiternum.* Os. 13, v. 14: *Ero pestis tua, o mors.* 1. Cor. 15, v. 26: *Novissimus hostis destructur mors.* v. 54. *Absorpta est mors in victoriam,* id est victoriose, ut in sempiternum devicta ac prostrata jaceat nec amplius in beatos dominetur. Apoc. 20, v. 14: *Mors et infernus missi sunt in stagnum ignis,* id est penitus deleta et extincta, ut nullam amplius in beatos habitura sint potestatem. Apoc. 21, v. 4: *Mors ultra non erit.* 1. Petr. 1, v. 4: *Vocati sumus ad hereditatem aeternam et gloriam.* 3. Ex primi hominis constitutione. Si Adamus in statu innocentiae fuit immortalis, multo magis beati in vita aeterna immortales erunt, quia tunc succedet *ἀποκατάστασις πάντων* Act. 3, v. 21. Interim discrimen quoddam erit inter immortalitatem primi hominis in paradiso terrestri et

beatorum in paradiso coelesti, de quo paulo ante egimus. [4. *Ex causae remotione.* Mors est effectum peccati. At in vita aeterna nullum amplius in beatis erit peccatum. Erunt in bono confirmati, ut non possint peccare. Ergo etiam erunt in vita confirmati, ut non possint mori. 5. *Ex beatorum cum Christo conformatione.* Christus corpus nostrum reddet conforme suo corpori Phil. 3, v. 21. atque illud post resurrectionem est immortale Rom. 6, v. 9. 2. Cor. 13, v. 4. Apoc. 1, v. 18. Ergo et beatorum corpora talia erunt. 6. *Ex angelorum conditione.* Beati erunt ἰσάγγελοι. Atqui angeli ab omni mortis necessitate et periculo sunt liberi. Ergo. Hujus argumenti fontem monstrat nobis Christus Luc. 20, v. 36: *Non poterunt ultra mori, aequales enim sunt angelis Dei.* 7. *Ex perfecta imaginis divinae restitutione.* Imago Dei, ad quam primus homo fuit conditus, complectebatur immortalitatem Sap. 2, v. 23. Jam vero divina imago in beatis perfecte reformabitur, ut superius ostendimus. Ergo etiam immortalitas beatis conferetur. 8. *Ex habitaculi duratione.* 2. Cor. 5, v. 1: *Habemus aedificationem ex Deo, domum non manu factam sed aeternam in coelis.* Hebr. 13, v. 14: *Non habemus hic civitatem manentem, μένουσαν, sed futuram inquirimus.* Si habitaculum est aeternum, ergo etiam ciues et incolae vivent in eo in aeternum, neque enim metus est, ne ex eo expellantur, quod angelis malis obtigit. 9. *Ex vitae aeternae appellatione.* Beatitudo coelestis, quae electis post hanc vitam obtingit, ideo appellatur vita aeterna, quia mortem et mortalitatem penitus excludit.

Dicta patrum de immortalitate beatorum.

XX. 427.

88. De hac corporis glorificati immortalitate sic loquuntur veteres. Tertullianus libr. de resurr. carn. cap. 36. p. 332: *Resuscitati similes erunt angelis, quia non nupturi, quia nec morituri, sed quia transiituri in statum illum angelicum per indumentum illud incorruptibilitatis.* Cyrillus lib. 12. in Joh. cap. 58: *Quid est in virtute atque gloria resurgere aliud, quam quod omni infirmitate omnique corruptionis dedecore procul depulso ad sinceram incorruptibilitatem genus humanum rediturum sit?* Chrysostomus hom. 41. in 1. Corinth.: *Quodsi mihi parum credis, coelestia corpora splendida illa hactenus durantia, aeterna tranquillitate consistentia vide, credesque deinceps, etiam illa nostra corruptibilia, incorruptibilia ut sint, efficere Deum posse, imo his, quae oculis cernuntur, praestantiora.* Augustinus libr. 6. de Genesi ad liter. cap. 25: *Aliud est non posse mori, aliud autem posse non mori, secundum quem modum primus homo creatus est immortalis etc.* Neque enim immortale, quod mori omnino non possit, erit nisi spirituale, quod nobis futurum in resurrectione promittitur. libr. 22. de civ. Dei c. 30: *Prima immortalitas fuit, quam peccando Adam perdidit, posse non mori, novissima erit non posse mori.* Isidorus Pelusiota l. 1. epist. 116: *Per juventutem resurrectionem a mortuis intelligit, cum nimirum corruptio immutabitur et natura ad statum ab omni corruptione et interitu alienum juvenescet.*

Theodoretus in comm. Col. 2: *In futura vita a corruptione et interitu alienum ac immortale corpus effectum non potest amplius peccati sordes suscipere.* Junilius in Gen.: *Adam ita immortalis factus est, ut posset non mori, si non peccaret; si autem peccaret, moreretur: ita vero immortales erunt filii resurrectionis, cum erunt aequales angelis Dei, ut nec mori ultra, nec peccare possint.* Rupertus l. 2. in Apoc. c. 2: *Qui digne percipit hoc sacramentum, sic resurget in novissimo, ut corpore novo candorem habeat solidum, candorem sempiternum, sitque corpus ejus quasi calculus, hoc est splendida immutatione solidatum.*

89. 3. *Impassibilia*, nullis omnino passionibus internis vel externis obnoxia. Duplici enim respectu corpora beatorum erunt impassibilia, 1) *respectu passionum internarum*, quia in corporibus illis non habitabit amplius fomes concupiscentiae vitiosas passiones produciens, nulla in illis erit peccati macula, nulla inordinata πάθη inerunt, sed modis omnibus erunt pura, sancta, incontaminata; 2) *respectu passionum externarum*, quia nihil quidquam erit, quod passionem ac dolorem illis inferre possit, erit in eis divina quaedam qualitas, quae ab omni corruptiva alteratione eadem defendat, non laedentur ab aestu vel frigore, non a fera bestia ipsis imminet periculum, nec igne, nec gladio poterunt penetrari etc. Prior impassibilitas probatur ex totali abolitione peccati ex anima et carne renatorum, quam superius demonstravimus §. 55. quo referri etiam potest dictum apostolicum 1. Corinth. 15, v. 50: *Caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt.* hoc est caro vitii et concupiscentiis adhuc subjecta. Confer tract. de resurr. §. 75. Posterior impassibilitas probatur 1. ex deserto Spiritus sancti oraculo Apoc. 7, v. 16: *Non esurient nec sitient amplius, nec cadet super illos sol, nec ullus aestus.* c. 21, v. 4: *Mors non erit, nec luctus, nec clamor, nec dolor erit ultra.* In Graeco est πόρος, quod proprie laborem et fatigationem significat. 2. *Ex immortalitatis dono.* Impassibilitas ex perfecta immortalitate et incorruptibilitate originem ducit, quia passio est partialis quaedam corruptio et ad mortem quasi praeparatio. Jam vero beati erunt perfecte immortales et incorruptibiles, ergo etiam impassibiles 1. Cor. 15, v. 42. surget in ἀφθαρτοί. v. 50: *Corruptio non poterit hereditare τὴν ἀφθαρτότητα.* v. 53: *Oportet corruptibile hoc induere ἀφθαρτότητα.* Apostolus absolute ac simpliciter glorificatis beatorum corporibus tribuit ἀφθαρτότητα, proinde ab omni omnino corruptione tum totali, quae est mors, tum partiali, quae est passibilitas, eadem liberat. 3. *Ex primi hominis statu.* In corpore primi hominis quidam statuunt non modo immortalitatem, sed etiam impassibilitatem, per quam semper extra interitum et corruptionem in integra et naturali sua dispositione permansisset, quam ex protoplastorum ante lapsum nuditate sine ullo dolore, molestia aut extrinseco eorum incommodo probant. Quamvis vero dubium alicui videri poterat, an ab omni plane passio-

partiali primus homo immunis fuerit, cum calor natus egerit in humidum radicale, cum arbor vitae in προφυλακτικόν senii ac mortis fuerit ipsi tradita, cum cibo ac potu ad naturae conservationem indigerit; illud tamen certum est, a passione dolorosa ac molesta quaeque tandem mortem per causas internas vel externas adducere potuisset, primum hominem ante lapsum penitus fuisse liberum. Beatorum igitur corpora multo magis ac in gradu longe perfectiori erunt impassibilia, quia nulli penitus passioni vel alterationi erunt obnoxia, postquam exoptata illa ἀποκατάστασις πάντων fuerit secuta, Act. 3, v. 21. Ut primi homines in statu integritatis erant eo sensu ac respectu *immortales*, quod poterant non mori; sic eo sensu et respectu erant *impassibiles*, quod poterant non pati, id est omnes passiones et passionum causas prudentia sua avertere. Sed beatorum immortalitas et impassibilitas consistet in eo, quod *non poterunt mori vel pati*, quod corpora eorum nullo plane modo ullius passionis et corruptivae alterationis erunt δεκτικά ac capacia. Biel 2. sent. dist. 19. q. un. art. 1: *Immortale et impassibile accipitur proprie vel improprie. Proprie, ut contradictorie opponitur huic, quod est mortale, ut videlicet negatio inclusa negat potentiam moriendi, et sic valet immortale, id est non potens mori; improprie, ut non opponitur contradictorie, sed quasi subcontrarie, ut videlicet negatio inclusa non negat potentiam, sed actum valens tantum immortale, id est potens non mori. Priori modo homo non habuit corpus immortale (et impassibile) in statu innocentiae, sed secundo; in vita aeterna vero corpus eo modo ac sensu immortale (et impassibile) accipiet. 4. Ex conformitate cum angelis. Beati erunt ἰσάγγελοι. Jam vero angeli sunt impassibiles, ergo et beati. 5. Ex remotione causarum passionis. In novo coelo ac nova terra nullus erit aestus, nullum frigus, quod beatis nocere possit. Beati erunt reges et victores, erunt domini omnium creaturarum; ergo nemo injuriam illis inferre audebit. Nulla erit contrariarum qualitatum in corpore glorificato pugna, quae interitum subjecto molitur. Nativus calor non absumet humidum, ut restauratione opus sit per cibum; ergo multo minus metuendum erit, ne progressu temporis illud penitus depascatur. Potentia materiae in corporibus glorificatis ita erit exsatiata ab eorum forma, ut aliam nec appetat, nec admittat. Non erunt ibi gladii dissecantes ac interficientes, ac si vel maxime essent, attamen tam non possent laedere corpus glorificatum quam aërem, quam coelum, quam spiritum. Nulla ibi opus erit pulmonum eventilatione, nulla ad vitam conservandam expiratione et respiratione, sed omnia erunt spiritualia et impassibilia. 6. Ex pleno animae in corpore dominio. Hanc rationem profert Thomas in additam. q. 82. art. 1: *Omnis passio fit per victoriam agentis super patiens. Impossibile est autem, quod aliquid dominetur super patiens, nisi in quantum debilitatur dominium formae propriae super materiam patientis. Corpus autem humanum et**

Gerhardi loci. IX.

quidquid in eo est, erit perfecte subjectum animae rationali, sicut anima perfecte subjecta erit Deo, et ideo in corpore glorioso non poterit esse alia mutatio contra dispositionem illam, qua perficitur ab anima, et hac ratione corpora erunt impassibilia. Proficiscitur autem hoc plenarium animae in corpus imperium a qualitate supernaturali divinitus infusa, quae perfectissimam corpori sanitatem conciliabit. Si enim in hac vita per medicamenta corporis sanitas aliquanto tempore conservari potest, quidni Deus in vita aeterna per qualitatem aliquam supernaturalem ac per beatificam sui visionem corporis sanitatem perpetuo conservare possit?

90. De hac impassibilitatis dote sic loquuntur veteres. Tertullianus libr. de resurr. carnis cap. 57: *Manebit quidem caro etiam post resurrectionem eatenus passibilis, qua ipsa, qua eadem, et tamen impassibilis, qua in hoc ipsum manu missa a Domino, ne ultra pati possit. Augustinus in epist. ad Dioscor: Sanitas perfecta corporis illa extrema totius hominis immortalitas erit. Tam potenti enim natura fecit Deus animam, ut ex ejus plenissima beatitudine redundet etiam in corpus plenitudo sanitatis, i. e. incorruptionis vigor. Junilius in Genes.: Nulla suppetet carni a fame vel lassitudine vel alia qualibet infirmitate defectio. Anselmus libr. de similitud. cap. 54: Incunctanter, ut mea quidem fert opinio, adstruere licet, sanitatem futurae vitae ita vigere et immutabilem ac inviolabilem fore, ut ineffabili quadam dulcedine suavitatis totum hominem repleat et omne, quod alicujus in se vicissitudinis, mutabilitatis aut laesionis suspicionem praetendere queat, procul arceat atque repellat. Damascenus lib. 3. orth. fid. cap. 28: Christus primitiae et resurrectionis et incorruptibilitatis et impassibilitatis nobis factus. Rupertus l. 2. in Apoc. c. 2: Mortui resurgent, inquit apostolus, et nos immutabimur. Immutari namque sanctorum est tantum, idemque est, ac si diceret, ultra non moriemur, impassibiles erimus. Scholastici notant, affectiones et passiones in corporibus esse duplicis generis. Quaedam sunt maleficae, quae corpus laedunt, atterunt ac conficiunt, ut fames, sitis, morbus, dolor etc. illae non habebunt locum in beatis corporibus; quaedam vero naturam potius juvant et perficiunt quam laedunt, ut sensuum notitiae. Non laeditur oculus, cum afficitur pulchris coloribus, nec auditus, cum percipit suavam harmoniam; hujus posterioris generis passiones sive affectiones concedunt sanctis, quippe quae non κακίωσιν sed potius βελτιώσιν continent.*

91. 4. Clara, splendida, lucida, fulgentia, non 4. Claritas. obscura, tenebrosa etc. Probatur haec claritas 1) ex perspicua Scripturae assertionem. Dan. 12, v. 3: Qui autem docti fuerint, fulgebunt sicut splendor firmamenti, et qui ad justitiam erudierunt multos, sicut stellae in seculum et in aeternum. Matth. 13, v. 43: Tunc justii fulgebunt sicut sol in regno patris mei. Rom. 8, v. 18: Passiones hujus temporis non sunt dignae ad futuram δόξαν. v. 21. in libertatem gloriae filiorum Dei. 1. Cor. 15, v. 41: Alia cla-

ritas solis, alia claritas lunae, alia claritas stellarum; stella enim differt a stella in claritate; sic et resurrectio mortuorum. v. 44. surgit ἐν δόξῃ. Col. 3, v. 4: *Apparebitis cum Christo ἐν δόξῃ*. 1. Petr. 5, v. 1: τῆς μελλούσης ἀποκαλύπτεισθαι δόξης κοινωνός. Fulgentius in libr. adv. decem objectiones Arianorum refert huc locum ex Ps. 110, v. 3: *Tecum principium in die virtutis tuae in splendoribus sanctorum. Splendor, inquit, sanctorum in resurrectionis claritate consistit, hic splendor tunc sanctis a Domino tribuetur, quando reformat corpus nostrum humile, ut conforme illud reddat corpori suo glorioso*. Sed Hebraea aliter habent ac de statu priorum in hac vita loquuntur, consequenter tamen hoc dictum propheticum de pulchritudinibus seu decoribus sanctitatis huc accommodari potest, quia decor ille consummabitur demum in futura vita. Scholastici huc referunt locum Sap. 3, v. 7: *Fulgebunt iusti et tanquam scintillae in arundinetis discurrent*. Ne quis vero suspicetur, modicum fore beatorum splendorem, propterea quod cum scintillis conferantur, ideo notant, non aequalitatem splendoris significari, qui longe major erit in beatis, sed duntaxat similitudinem, quae rem non prorsus adaequat. Neander in theol. p. 725. huc accommodat dictum Jud. 5, v. 31: *Qui diligunt Dominum, sicut sol in ortu suo splendent atque ita rutilant*. 2) *Ex symbolica novi coeli ac novae terrae descriptione*. Esa. 30, v. 26: *Erit lux lunae sicut lux solis, et lux solis erit septemplex sicut lux septem dierum*. Apoc. 21, v. 18: *Ipsa civitas aurum mundum simile vitro mundo* (quod est diaphanum ac pellucidum). Jam vero qualis civitas, tales etiam erunt incolae, fulgentes ac lucentes divino collustrati lumine. 3) *Ex Christi transfiguratione*. Christus corpus nostrum humile transfigurabit, ut conforme fiat corpori suo glorioso Phil. 3, v. 21. Jam vero glorificatio corporis Christi sic describitur Matth. 17, v. 2: *Resplenduit facies ejus sicut sol, vestimenta autem ejus facta sunt candida sicut nix*. Marc. 9, v. 3: *Vestimenta ejus facta sunt splendentia, σιλβοντα, et candida nimis velut nix, qualia fullo non potest super terram candida facere*. Luc. 9, v. 29: *Facta est species vultus ejus altera et vestitus ejus albus et refulgens, ἐξαστράπτων, fulgura quasi emittens*. Ergo etiam beatorum corpora talia erunt, unde Moyses et Elias ibidem apparent ἐν δόξῃ Luc. 9, v. 31. ac nubes lucida obumbrat discipulos Matth. 17, v. 5. ut significetur, etiam sanctos claritatis illius in coelis aliquando consortes futuros. 4) *Ex angelorum conditione*. Beati erunt ἰσάγγελοι. Jam vero quoties angeli, qui propter claritatem comparantur flammis ignis Psalm. 104, v. 4. in assumtis corporibus apparuerunt, lucem ac splendorem emiserunt. Dan. 10, v. 6: *Corpus ejus sicut tarsi et facies ejus velut adpectus fulguris et oculi ejus ut lampades ignis et brachia et pedes ejus sicut color aeris politi*. Matth. 28, v. 3: *Erat adpectus ejus sicut fulgur et vestimentum ejus sicut nix*. Marc. 16, v. 5: *Viderunt juvenem coopertum stola candida*. Luc. 24,

v. 4: *Duo viri in veste fulgenti*. Joh. 20, v. 12: *Vidit duos angelos in albis*. Act. 1, v. 10: *Duo viri adstiterunt in vestibus albis etc.* Ergo etiam tales erunt beati, unde et ipsi describuntur vestibus candidis ac fulgentibus induti. Apoc. 3, v. 4. cap. 4, v. 4. cap. 7, v. 9. 13. etc. 5) *Ex beatifica Dei visione*. Deus, qui est ipsa lux 1. Joh. 1, v. 5. beatifica sui visione beatos perfecte illuminabit ac collustrabit, ut ex eo toti reddantur fulgentes ac lucidi. Esai. 60, v. 19. Apoc. 21, v. 23: *Claritas Dei illuminabit coelestem Hierosolimam et omnes ejus cives*, unde v. 24. additur, *gentes, quae salvantur, ambulabunt in lumine illius*. 6) *Ex typica prae-figuratione*. Exod. 34, v. 29. cum Moyses descenderet de monte Sinai, in quo Deum viderat et cum ipso locutus fuerat, *splendebat cutis faciei ejus ex consortio sermonis Domini*. Vulgata versio habet, *Moysen cornuta fuisse facie*, quia קרן, quod significat radios emittere, fulgere etc. derivatur a Thoar קרן, cornu. Ut enim cornua ex fronte animalis exsurgunt, sic radii e lumine emergere et dilatari paulatim videntur, unde Moysen cornutum pingunt. Sed cornua proprie sic dicta Moysis faciem potius reddidissent deformem. Intelligitur igitur fulgur ac splendor radios lucis emittens, unde etiam Moyses, cum Israëlitis collocuturus, faciei suae velum imponere fuit coactus, quia non poterant in ejus fulgorem ἀνέσταν. Quodsi igitur Moysis facies splendorem et vim emittendi lucem ex conversatione quadraginta dierum et noctium cum Deo aeterna et essentiali luce contraxit, quid futurum censemus, quando beati a facie ad faciem in omnem aeternitatem Deum videbunt? 2. Cor. 3, v. 11. 7) *Ex animarum constitutione*. Animae beatorum fulgebunt luce divinae sapientiae, expulsa omnis peccati caligine, ex hac luce animarum resplendescencia quaedam in ipsa quoque corpora transfundetur, ut beati sint totius fulgentes ac lucidi. Si in gemmis vis ac proprietates earum interna lucida reddit gemmarum corpora, quanto magis in beatis lux animarum fulgebit per ipsa corpora? Si radii solis per vitrum, crystallum et alia diaphana penetrant, quidni splendor animarum corpora glorificata subtilia penetraret?

92. De hac corporum glorificationum claritate sic loquuntur veteres. Irenaeus libr. 4. c. 37. p. 267: *Quemadmodum videntes lumen intra lumen sunt et claritatem ejus recipiunt; sic et qui vident Deum, intra Deum sunt, percipientes ejus claritatem*. Ephraemus in orat. de judicio: *Iustorum corpora septuplo solis radios superabunt*. Augustinus libr. 2. de civ. Dei c. 29: *Incomparabiliter superna civitas est clarior, ubi victoria, veritas; ubi dignitas, sanctitas; ubi pax, felicitas; ubi vita, aeternitas*. libr. 22. de civ. Dei c. 30: *Omnes harmoniae corporalis numeri non latebunt intrinsecus et extrinsecus per corpora cuncta dispositi et cum ceteris rebus, quae ibi magnae atque mirabiles videbuntur, rationales mentes in tanti artificis laudem rationabilis pulchritudinis delectatione succendent*. serm. 143. de temp. adducens verba apostoli, alia claritas solis, alia

claritas lunae, alia claritas stellarum etc. subjungit: *Videtis, quia promissa est sanctorum corporibus claritas et claritatis diversa species.* Theodoretus in 1. Cor. 15: *Ex justis alii resplendent sicut sol, alii vero sicut luna, alii clarissimarum stellarum splendorem imitabuntur. Dominus quidem inquit, fulgebunt justis sicut sol, apostolus autem de stellis loquitur, ut ostendat, varium fore in beatis fulgorem.* Gregorius in comm. Job. 28. ad illa verba: *Non adaequabitur ei aurum aut vitrum, Patebit, inquit, corporalibus oculis ipsa etiam corporis harmonia, sicque unusquisque erit tunc conspicabilis alteri, sicut nunc esse non potest conspicabilis sibi etc.* Et postea: *Quia sancti omnes summa in hac civitate beatitudinis claritate fulgebunt, ideo instructa auro dicitur, et quoniam ipsa eorum claritas vicissim sibi in alternis cordibus patet, et cum, uniuscujusque vultus attenditur, simul et conscientia penetratur,* 432. *hoc aurum vitro mundo simile memoratur. Ibi quippe uniuscujusque mentem ab alterius oculis membrorum corpulentia non abscondet, sed patebit animus.* Euthymius in c. 13. Matth.: *Tunc justis fulgebunt sicut sol. Verum cum tunc futurum sit, ut Dei splendor illos circumdet, utique ipsi conformes erunt ac divini reddentur, et consequens est, ut sole splendidiore efficiantur. Quomodo ergo dicit, sicut sol? quia noto apud illos exemplo utendum erat, nec quidquam illis notum erat, quod esset sole splendidius.* Rabanus de modo poenit c. 13: *Incorruptorum gloria corporum non hoc tantum splendoris emittet, quantum ex ista corruptibili luce procedit, nec talem lucem, qualem nunc mortales oculi capere possunt, sed tantus erit futurae lucis splendor, quantum corporeus ferre non possit adspectus.* Anselmus in elucidario: *Erunt corpora sanctorum septies quam sol splendidiore.* Bernhardus in medit. c. 16: *Qualis erit splendor animarum, cum solis splendorem habebit lux corporum?* Thomas in additam. q. 85. art. 1. ad. 2. disputat, beatorum corpora non tantum fore extrinsecus splendida, sed etiam intrinsecus diaphana ac transparentia, ut oculis intuentium appareant venae, humores, viscera, nervi ac tota omnium partium harmonia. *Densitas, inquit, corporis gloriosi pervietatem non tollit ab eo, sicut nec densitas vitri a vitro.* Aegidius Romanus l. 2. hexaem. cap. 23: *In ipso coelo empyreo quasi in quadam flamma non ab ardore, sed a splendore corpora beatorum erunt longe lucidiora isto coelo et erunt quasi quidam soles et quasi quaedam stellae illius coeli se mutuo videntia in ipso coelo, quia propter diaphaneitatem et propter splendorem propriorum corporum unum non celabitur alteri, sed simul gaudebunt et laetabuntur in mutua visione.*

93. 5. *Firma, sana et robusta.* Corpora glorificata erunt in summo gradu *εὐχαρα*, nullis morbis, imo nec morborum periculis, nulli senio, nulli virium decremento obnoxia, sed in stabili sanitate ac robore confirmata. Probatur hoc 1) *ex disertis verbis apostoli.* 1. Corinth. 15, v. 43: *Seminatur in infirmi-*

tate, resurget in virtute. 2) *Ex conformitate cum angelis.* Angeli sunt spiritus potentes virtute Psalm. 103, v. 20. possunt una nocte copiosissimum exercitum prosternere et interimere 2. Reg. 19, v. 35. Jam vero beati erunt *ἰσάγγελοι*. 3) *Ex qualitate corporis Christi.* Christus crucifixus est ex infirmitate, sed vivet ex virtute Dei, et nos infirmi sumus in illo, sed vivemus cum eo ex virtute Dei 2. Cor. 13, v. 4. 4) *Ex impassibilitate.* Corpora glorificata erunt impassibilia, ergo etiam sana, firma, robusta. 5) *Ex amplissima Dei promissione.* Esai. 60, v. 22: *Minimus erit in mille et parvulus in gentem fortissimam.* Apoc. 2, v. 26: *Qui vicerit, dabo illi potestatem super gentes, v. 27. et reget eas in virga ferrea et tanquam vas figuli confringentur, sicut et ego accepi a Patre meo.* Apoc. 3, v. 12: *Qui vicerit, faciam illum columnam in templo Dei mei.* v. 21. *Dabo ei sedere mecum in throno meo.* Haec dignitas, hoc robur, haec potestas non tantum ratione animarum, sed etiam ratione corporum beatis obtinet. 6) *Ex primaeva hominis ante lapsum conditione.* Primi homines erant corporibus sanis ac firmis ante lapsum praediti, per fructum arboris vitae ab omni infirmitate et senio poterant praeservari, obtinebant dominium in omnes visibiles creaturas etc. quanto magis in tempore restitutionis omnium illa felicitas electis obtinet, cum et ipsi 433. manducaturi sint de ligno vitae, quod est in paradiso Dei Apoc. 2, v. 7. quod per menses singulos reddit fructum suum et cujus folia sunt ad sanitatem gentium cap. 22, v. 2. 7) *Ex causarum infirmitatis remotione.* Nihil quidquam vel interius vel exterius sanitatem, robur et firmitatem corporum glorificatorum labefactare poterit, erunt adversus omnes agentium causarum insultus munita. De hac dote sic loquuntur veteres. Hieronymus in commentar. 1. Corinth. 15. super verba *Oportet mortale hoc induere immortalitatem* etc.: *Illud vestimentum non dicit corpus abolere, quod ornat in gloria, sed quod ante inglorium fuit, efficere gloriosum, ut mortalitatis et infirmitatis viliori veste deposita immortalitatis auro et, ut ita dicam, firmitatis atque virtutis beatitudine induamur, volentes non spoliari carne, sed supervestiri in gloria, et domicilium nostrum, quod de coelo est, superindui desiderantes, ut devoretur mortale a vita.* Anselmus in libro de similitud. cap. 52: *In futuro seculo sic justus fortis erit, ut etiam, si velit, terram commovere possit, et sic e converso injustus imbecillis, ut nec etiam vermes amovere queat ab oculis suis.* Idem in elucidario: *Sanctorum talis erit valentia, ut si montes et omnem molem terrae pede vertere vellent, valenter possent.* Nemo enim dubitat, angelos hoc posse, quibus aequales dicuntur esse. Lutherus in enarrat. 1. Cor. 15. tom. 6. Jenens. German. fol. 280: *Quanto imbecillius jam fuerit corpus omnibus viribus et robore destitutum, ut morbo prostratum nec unius quidem pediculi aut pulicis injuriam a se propulsare possit; tanto fortius et firmitus postea erit futurum adveniente tempore, adeo ut unico digito hanc sacram*

aedem nullo negotio portaverit ac unico pede maximas quasque turres loco moverit, tum quod cum vastissimis montibus perinde ut pueri cum pila lusurum sit atque in momento et ictu oculi ad nubes usque saltarit aut plus quam sexcenta stadia cursu raptim conficiet. Tunc enim mera erit potentia, ubi nunc tantum est infirmitas, nec quidquam ipsi erit factu impossibile, quod animo faciendum conceperit, ut si cum universo mundo manus velit conserere, facile vincet etc. Confer ea, quae de impassibilitate diximus superius §. 89.

6. Formositas.

94. 6. Formosissima ac pulcherrima, omnis deformitatis expertia, quod probatur 1) ex dicto apostoli 1. Cor. 15, v. 43: *Seminatur in ignobilitate, surgit in gloria*. Quando corpora instar seminum terrae mandantur, sunt deformia, cadaverosa, obscura, ignobilia, sed resurgent formosissima, nobilissima, splendoribus aemula solis. 2) *Ex conformitate cum corpore Christi*. Christus corpus nostrum humile conforme reddet corpori suo glorioso Philip. 3, v. 21. atqui Christus est pulcherrimus inter filios hominum Psalm. 45, v. 3. 3) *Ex conformitate cum angelis*. Beati erunt ἰσαγγελοι. Atqui angeli sunt spiritus pulcherrimi, unde vocantur astra matutina Job. 38, v. 7. et apparent in forma florentissimorum juvenum Marc. 16, v. 5. 4) *Ex fulgore et claritate*. Corpora beatorum erunt clara, splendida ac fulgentia, ut demonstravimus. Atqui ubi fulgor et claritas, ibi etiam pulchritudo ac formositas. 5) *Ex pulchritudinis definitione*. Aristoteles lib. 3. Topic.: τὸ κάλλος τῶν μελῶν τις συμμετρία δοκεῖ εἶναι, ubi tamen παχυλῶς loquitur notante Scaligero libr. 4. poëtices, puta causaliter, quia pulchritudo non est ipsa symmetria, sed qualitas ex illa symmetria orta in categoria relationis. Cicero libr. 3. Tuscul. definit corporis pulchritudinem aptam membrorum figuram sive conformationem cum coloris quadam suavitate, quam definitionem repetit Augustinus libr. 22. de civit. Dei cap. 19: *Pulchritudo corporis est partium congruentia cum quadam coloris suavitate*. Piccolominus grad. 8. ex sententia Philosophi in 1. metaph. definit pulchritudinem, quod sit perfectio compositi ex congruente ordine, mensura et ratione partium consurgens, vel qualitas ex modo quantitatis, temperatura qualitatum et partium situ conveniente conflata ac propterea delectans. Scaliger d. l.: *Pulchritudo est sua cujusque partis primum, deinde partium commissarum temperamento oriens qualitas, quae comprehenditur sub relativa bonitate, quae est naturae quaedam congruentia, ut notat idem exerc. 307*. At hae et similes descriptiones omnes in beatorum corporibus locum inveniunt. 6) *Ex omnis deformitatis remotione*. Summa coram Deo deformitas est peccatum, quae est animae labes ac macula; remota hac animae deformitate corpus non potest non esse pulcherrimum. Corporis deformitas oritur vel ex membri alicujus mutilatione, ut in monoculis, mancis etc. vel ex quantitatis improportione, ex defectu debitae quantitatis; vel appositione alicujus disconvenientis, quando membrum aliquod est

justo majus vel minus; vel ex coloris distemperatione etc. At hae et similes causae deformitatis omnes a beatis aberunt. Morbi et senectus depopulantur pulchritudinem, at in vita aeterna nec morbi, nec senium habebunt locum. 7) *Ex primi hominis conditione*. Primus homo ante lapsum erat anima et corpore pulcherrimus, vidit enim Deus cuncta, quae fecerat, et ecce erant bona valde Gen. 1, v. 31. Chaldaeus Hebraeum כִּנְיָן reddidit per vocem כִּנְיָן, quod significat rectum, aptum, conveniens, pulchrum, elegans ac commodum. Jam vero in vita aeterna fiet ἀποκατάστασις πάντων Act. 3, v. 21. Ergo etiam pulchritudo illa restituetur.

95. Hac de re sic loquuntur veteres. Augustinus in ench. c. 91: *Resurgent corpora sanctorum sine ullo vitio, sine ulla deformitate*. lib. 22. de civ. Dei c. 19: *Nulla erit (in corporibus resuscitatis ad gloriam) deformitas, quam facit incongruentia partium, ubi et quae prava sunt, corrigentur, et quod minus est quam decet, unde creator novit, inde supplebitur, et quod plus est quam decet, materiae severata integritate detrahetur. Coloris porro suavitas quanta erit, ubi justī fulgebunt sicut sol in regno Patris sui! Prudentius in hymno exsequiali:*

*Haec, quae modo pallida tabe
Color albidus inficit, ossa
Tunc flore venustior omni
Sanguis cute tinget amoena.
Nam nulla deinde senectus
Frontis decus invida carpet,
Macies neque sicca lacertos
Succo tenuabit adeso.
Morbus quoque pestifer artus,
Qui nunc populatur anhelos,
Sua tunc tormenta resudans,
Luet inter vincula mille.
Hunc eminus aëre ab alto
Victrix caro jamque perennis
Cernet sine fine gementem,
Quos moverat ipse dolores.*

Anselmus in proslogio cap. 25: *Si te delectat pulchritudo, justī fulgebunt sicut sol etc.* libr. de similitudinib. cap. 50: *In illa vita pulchritudo justorum solis pulchritudini, qui septemplex, quam modo sit, splendidior erit, adaequabitur, unde scriptum est: Fulgebunt justī sicut sol in conspectu Dei. Si vero injustus fuerit, coeno et omni cadavere foetidior erit omnique fuligine turpior.* Laurentius Justinianus de casto connub. Verbi et animae cap. 5: *Singuli in illa terra viventium duplicibus vestientur. Corporibus quippe inerit jucundus splendor et immortalitatis decor. Nulla deformitas, nulla membrorum erit inaequalitas. Singula singulis decorabuntur ornamentis.*

96. 7. *Agilia*, id est instructa facultate seu qualitate quadam supernaturali ad motum expedite exercendum, quia glorificata corpora per hanc dotem velocissime moveri poterunt motu non solum pro-

Dis-
trus
pale-
dine
peri-
glori-
tari

II. 2

gressivo, sed etiam eo, qui volatui similis erit, quin imo necessitas tarde ac localiter sese movendi a beatorum corporibus prorsus aberit, quo respectu immobilia a quibusdam vocantur. Probat haec agilitas 1) *ex dictis Scripturae*. 1. Thess. 4, v. 17: *Nos, qui vivimus, qui relinquimur, simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Domino in aëra*, postquam scilicet ἐν ἀρούρω, in momento, resuscitati atque sepulcris in occursum Domini progressi felici quadam immutatione corruptionem ac mortalitatem deposuerimus 1. Cor. 15, v. 51. Sap. 3, v. 7: *Fulgebunt justi et tanquam scintillae in arundinetis discurrent*. Quidam veterum huc accommodant dictum propheticum Esai. 40, v. 31: *Qui sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilae, current et non laborabunt, ambulant et non deficient*. 2) *Ex spiritualitate*. Corpora beatorum non erunt animalia, sed spiritualia, ut superius demonstravimus. Jam vero spiritualia dicuntur etiam propterea, quod instar spirituum erunt agilia. 3) *Ex claritate*. Corpora beatorum erunt fulgentia ac luminosa. Jam vero lumen in momento ab ortu in occasum transit. 4) *Ex robore et virtute*. 1. Cor. 15, v. 43: *Seminatur ἐν ἀσθενείᾳ, surget ἐν δυνάμει*, id est cum potentia et robore magno ad motum. Quod corpora tarde moventur ac defatigantur, id pertinet ad ἀσθενείας et infirmitates hujus vitae. Jam vero illae omnes cessabunt in futura vita. 5) *Ex conformitate cum corpore Christi*. Christus ambulabat super aquas Matth. 14, v. 25. post resurrectionem modo erat circa sepulcrum, modo Hierosolymis in medio discipulorum, modo associabat se euntibus Emmaunta, nec tarde progrediebatur, sed subito, adeoque in momento in aliis atque aliis erat locis. Si motu locali ac successivo Christus in coelum usque empyreum ascendisset, aliquot annorum spatio altitudinem ejus penetrare non potuisset. Jam vero corpora glorificata erunt corpori Christi conformia. 6) *Ex conformitate cum angelis*. Beati erunt ἰσάγγελοι. Jam vero angeli in momento possunt esse, ubi velint, ac propter velocitatem conferuntur ventis Psalm. 104, v. 4. 7) *Ex consequente absurditate*. Si beati non possent esse in momento, ubicunque vellent, plurimum ipsorum desiderio ac proinde etiam felicitati decederet. Si enim successive ac localiter moveri deberent, qui in una coeli parte constituti, vix per aliquot annos ad consortes suae beatitudinis in altera coeli parte constitutos pervenirent. 8) *Ex causae remotione*. Aberit a glorificatis corporibus causa tardi et successivi motus, quae est tum gravitas moti, tum resistantia medii.

97. De hac dote sic loquuntur veteres. Martialis in epist. ad Burdegal. cap. 8: *Non evacuabitur veritas corporis, sed non erit pondus et fragilitas corruptionis*. Cyprianus de resurr. Christi: *Corpus non aggravet animam, sed sit caro sine mole et pondere agilis et mobilis et nullis clausa obstaculis, visu et auditu penetrans omnia, quocunque voluerit, sine impedimento discurrens*. Chrysostomus hom. 41. in

1. Cor. corpus nostrum agilius tenuiusque et quod aura vehi possit, futurum asserit. Gregorius Nysenus orat. de dormient. p. 136: *Nunc quidem quidquid crassum et durum est, natura deorsum fertur; tunc vero ad hoc, ut in sublime feratur, transmutatio corporis fit, sic dicente Scriptura, postquam mutata fuerit natura in omnibus, qui revixerint per resurrectionem, rapiemur in nubibus obviam Domino in aërem etc.* Sic igitur in immutatis pondus corpori non durat, sed una cum incorporea natura in sublime feruntur, qui ad diviniorem conditionem et statum fuerint traducti, quoniam reliquae quoque corporis proprietates ad aliquid divinius una transmutantur. Hieronymus in epist. ad Pammach.: *Quae prius gravi pondere premebantur in terram, acceptis spiritus pennis et immutationis non abolitionis nova gloria volabunt in coelum*. Augustinus in enchir. c. 9: *Resurgent corpora sanctorum sine ulla corruptione, onere, difficultate, in quibus tanta facilitas, quanta felicitas erit*. libr. 13. de civ. Dei c. 18: *Occultus aliquis modus operationis Dei potest molibus praestare terrenis, ut nullo in ima pondere deprimantur, ipsisque animis perfectissime beatis, ut, quamvis terrena, tamen incorruptibilia jam corpora, ubi volunt, ponant, et quo volunt, agant situ motuque facillimo*. An vero si hoc angeli faciant, ut quaelibet animalia terrestria raptant, unde libet, constituentque, ubi libet, aut eos sine labore non posse aut onera sentire credendum est? Cur ergo sanctorum perfectos atque beatos divino munere spiritus sine ulla difficultate posse ferre, quo voluerint, et sistere, ubi voluerint, sua corpora non credamus? etc. Num Deo summo concedere dubitamus, ut de carne hominis, cui donat immortalitatem, corruptionem auferat, naturam relinquat, congruentiam figurae membrorumque detineat, detrahat ponderis tarditatem? libr. 22. de civit. Dei c. 11: *Forte Qui per plumarum et pennarum levitatem donavit avium terrenis corporibus, ut portentur in aëre, immortalibus factis corporibus hominum non poterit donare virtutem, qua etiam in summo coelo valeant habitare?* etc. Cum valeat nunc natura corporum terrenorum deprimere animas deorsum, aliquando et animae levare sursum terrena corpora non valent? etc. Si deus minor vel angelus vel daemon potuit pondus humidi elementi (in cribro virginis Vestalis) sic suspendere, ut aquarum videatur mutata fuisse natura, itane Deus omnipotens, qui ipsa creavit elementa, terreno corpori grave pondus auferre non poterit, ut in eodem elemento habitet vivificatum corpus, in quo voluerit vivificans spiritus? libr. ejusd. cap. 30: *Qui motus illic talium corporum sint futuri, temere definire non audeo, quod excogitare non valeo*. Tamen et motus et status sicut ipsa species decens erit, quicunque erit, ubi quod non decebit, non erit. Certe ubi volet spiritus, ibi protinus erit corpus, nec volet aliquid spiritus, quod nec spiritum possit decere nec corpus. serm. 147. de tempor.: *Credere debemus, talia corpora nos habituros, ut ubi velimus, quando voluerimus, simus*.

Auctor libri de cognitione verae vitae cap. 45. (qui XX. 437. habetur inter opera Augustini tom. 9.): *Erunt illa corpora ut animus agilia. Quam cito enim nunc animus ab oriente in occidentem cogitatione pervenit, tam cito tunc illud corpus illuc pervenire poterit.* Prosper libr. 1. de vit. contempl. cap. 11: *Corporibus immortalitate donatis auferenda est tarditas, non integritas; necessitas, non voluntas; ut ibi sine temporis mora aut impedimento ponderis sint, ubi esse voluerint, atque eo sequatur sine ulla difficultate spirituale jam corpus, quocumque ire voluerit spiritus angelicae beatitudinis aequalitate perfectus.* Anselmus in libr. de similitudinib. cap. 51: *Velocitas tanta nos comitabitur, ut ipsis angelis Dei aequae celeres simus, qui e coelo ad terras et e converso dicto citius dilabuntur.* Idem in elucidario: *Sancti ita veloces sunt, ut quam cito oriens sol in occidentem venire possit, et quam cito oculus se elevans visum ad coelum dirigit, tam cito ad terram de coelo et de coelo ad terram relabi poterunt.* Bernardus serm. 4. omnium sanctorum: *Tanta futura credenda est corporum levitas et agilitas beatorum, ut possint, si velint, absque omni mora seu difficultate ipsam quoque cogitationum nostrarum sequi ad omnia velocitatem.* Laurentius Justinianus libr. de discipl. spirit. cap. 23: *Tanta agilitate praedita erit caro, ut in momento in omnibus obtemperet imperio spiritus praeventis. Absque retardatione et sine ulla gravedine eo se divertet, quo impetus spiritus se dirigit.* Lutherus in enarrat. 1. Cor. 15. tom. 6. Germ. fol. 261: *Corpus nostrum ita leve et agile Deus efficiet, ut instar scintillae sublime feramur, vel uti sol sub coelo constabimus, ita ut uno momento vel hic in terris infra, vel in coelis supra simus etc.* Idem Lutherus in post. domest. fest. adscens.: *Nunc quidem corpora nostra sunt gravia, inhabilia, tarda, sed quando a mortuis resurrexerimus et nova corpora impetraverimus, illa ipsa erunt quidem vera corpora, carne, ossibus et omnibus membris constantia, verum non amplius erunt tam gravia et inepta, sed prout tunc cogitationibus mox illic sumus, ita tunc idem corporibus nostris praestare poterimus.* Zuinglium vis veritatis impulit, ut scriberet part. 1. resp. ad confess. Luth. pag. 465. clarificatorum corporum conditionem agilitatemque aëre longe agiliorem et expeditiorem esse, et quanta illorum sit claritas et puritas, neminem mortalium novisse vel certa ratione assequi posse.

S. Subtilitas.

98. 8. *Subtilia ac penetrabilia.* Definitur enim subtilitas, quod sit aptitudo penetrandi alia corpora. Sic acus subtilis, visus subtilis, intellectus subtilis, iudicium subtile dicitur, quod objecta penetrat. Pari ergo ratione corpus subtile est, quod penetrat et a quo ablata est repugnantia existendi eodem loco cum alio corpore. Probatur haec corporis glorificati qualitas 1) a spiritualitate. Corpora beatorum erunt spiritualia, ergo etiam subtilia; ut spiritus potest penetrare corpora, sic etiam poterit id ipsum corpus glorificatum utpote spirituale; si corporibus gloriosis denegaretur vis penetrandi, in praecipua

quadam virtute et qualitate a spiritu differrent. 2) *Ab angelorum conformitate.* Beati erunt *ἰσαγγελοι*. Jam vero angeli sunt essentiae subtilissimae penetrandi facultate praeditae. Actor. 12, v. 12. angelus Petrus ex carcere educens nullis potuit valvis aut claustris cohiberi, quo minus Petro in carcere adstaret. Ergo etiam beatorum corpora erunt subtilia. 3) *A corporis Christi proprietate.* Christus corpus nostrum humile conforme reddet corpori suo glorioso. Jam vero Christus in resurrectione clausum sepulcrum penetravit, post resurrectionem clausis foribus ad discipulos ingressus est, in ascensione penetravit coelos, ut in harmon. de resurr. multis fuit demonstratum. Ergo etiam corpora beatorum hac proprietate erunt praedita. Quidam addunt, quod Christus natus fuerit illaeso virginitatis claustrum adeoque uterum Mariae clausum penetravit, qua de re suo loco. 4) *A claritate.* Corpora beatorum erunt fulgentia, splendida, radiis solaribus fulgidiora, ut superius demonstravimus. Jam vero radii solares penetrant non solum aërem, aquas, sed etiam corpora solida, ut crystallum, vitrum etc. Ergo etiam beatorum corporibus vis penetrandi non erit deneganda. 5) *Ab agilitate.* Corpus gloriosum in suo motu non potest retardari propter summam agilitatem. Ergo nec impediri. Proinde nihil ei resistet, quare alia omnia penetrare valet. 6) *A consequente absurditate.* Si corpus glorificatum corpora materiata penetrare non valeret, cum possibile sit includi, possibile esset, illud incarcerationi atque ita de statu beatitudinis in statum miseriae detrudi. Bonaventura 4. sent. dist. 49. q. 1. art. 4.

99. De hac dote sic loquuntur veteres. Epiphanius ancor. p. 507: *Εὐσέλγη θυρῶν κεκλεισμένων (ὁ κύριος), ἵνα δειξῇ τὸ παχυμερές λεπτομερές etc.* Auctor libri de cogn. verae vitae c. 45: *Corpus sanctorum resurget spirituale, quia velocitate, levitate, perspicuitate spiritibus erit aequale et omni solidum ei penetrabile, sicut et corpus Domini lapide clauso surrexit et januis clausis intravit.* Anselmus lib. de similit. c. 53: *Sicut angelis nihil obstat nec aliquid eos impedire potest vel constringere, quin pro velle suo cuncta penetrent liberrime; ita non erit aliquod obstaculum, quod nos retardet, nulla clausula, quae nobis ullatenus obstat. In illa enim vita, si bonus fuerit, nihil patietur, quod noluit, sed agere permittetur, quaecumque voluerit.* Idem in elucidario: *Dominicum corpus clauso sepulchro a mortuis surrexit, ad discipulos obseratis januis introivit nobisque in hoc futurae libertatis documentum praebeuit.* Damascenus lib. 4. orth. fid. c. 38: *Σῶμα πνευματικὸν, ἀτρέπτον, ἀπαθές, λεπτόν, corpus spirituale, immutabile, impassibile, subtile.* Thomas in additam. q. 83. art. 2. ad 3: *Corpus gloriosum transibit sphaeras coelorum sine eorum divisione, non ex vi subtilitatis sed ex divina virtute, quae eis ad nutum in omnibus subveniet.* Bonaventura d. l.: *Quod duo corpora non sint simul, hoc est propter corpulentiam ipsorum, quia unum non est alteri pervium. Si ergo ita sit, quod alterum habeat subtilem*

corporeitatem et penetrativam virtutem respectu alterius, tunc quidem poterunt esse simul; et quoniam in dote penetrabilitatis, id est subtilitatis, datur corpori subtilitas et virtus activa ad penetrandum non glorificatum, ideo penetrat illo non cedente. Bruleferus 4. sent. dist. 49. pulchre distinguit inter subtilitatem spirituales et corporales, quae est vel raritatis, vel virtutis. Subtilitas raritatis est quaedam qualitas existens subjective in corpore raro ipsum disponens ad faciliter patiendum, vel ad hoc, ut faciliter penetraretur, ut aër et cetera corpora mollia, quae dicuntur rara, quia mollia et de facili sunt penetrabilia. Subtilitas vero virtutis seu activitatis est quaedam qualitas existens in corpore disponens
 439. ipsum ad faciliter agendum seu faciliter penetrandum. Hoc modo posteriore corpora gloriosa habebunt dotem penetrabilitatis et possunt penetrare omne corpus non gloriosum. Laurentius Justinianus de disc. spirit. cap. 23: Caro ita efficitur spiritualis, ut omne solidum ei sit pervium, non claustris teneri poterit inclusa, non vinculis religata, sed liberam ingrediendi et egrediendi ubique recipiet facultatem. Baptista Mantuanus lib. 3. de patientia cap. 27: Beatis nihil erit invium, nihil clausum, nihil inaccessum, sed mira subtilitate ac agilitate corporis illuc etiam sine pedum ministerio ferentur, quo desiderabit ardor voluntatis; sic erit animae imperio corpus obediens et subditum, ut adscensui nulla moles, nulla continuo motui lassitudo, nullus denique labor obsistat.

ca- 100. 9. Illocalia, i. e. loco physico corporeo minime circumscripta. Sane corpora glorificata non erunt infinita, sed finita, nec erunt ubique, sed in certo quodam *ποῦ*; interim non circumscribentur loco physico corporeo, sed definitive in illo *ποῦ* erunt. Probatur haec glorificatorum corporum qualitas 1) *ex spiritualitate*. Corpora beatorum erunt spiritualia, i. e. proprietatibus spirituum praedita. Jam vero spiritus non circumscribuntur loco. Sicut spiritus nunc nullo corporali loco sustentatur; ita quoque non est necesse, ut tunc spirituale corpus aliquo loco fulciatur. 2) *Ex agilitate et subtilitate*. Si corpora glorificata loco circumscriberentur, non essent summe agilia et subtilia. 3) *Ex conformitate cum angelis*. Beati erunt *similes angelis*. Jam vero angeli non sunt in loco per circumscriptionem, sed in *ποῖ* per definitionem. 4) *Ex corporis Christi proprietate*. Corpora beatorum erunt conformia glorificato Christi corpori. Jam vero corpus Christi, quatenus est glorificatum, non circumscribitur loco physico corporeo, ut alibi plenius demonstratur. 5) *Ex loci conditione*. Locus est affectio corporis animalis ac physici. Jam vero beatorum corpora non erunt *ψυχικά*, sed *πνευματικά*. Tempus et locus sunt accidentia, quae ad hunc mundum pertinent, quia antequam mundus exstaret, nec tempus, nec locus erat. Ergo etiam una cum mundo tempus et locus cessabunt. 6) *Ex loci definitione*. Locus Aristoteli est *τοῦ περιέχοντος πῆρας ἀκίνητον πρῶτον*. At corpora beatorum nulla superficie circumscribuntur.

7) *Ex coeli constitutione*. Coelum beatorum non est locus aliquis physicus corporeus, ut superius vidimus. Ergo nec beatorum corpora loco aliquo physico corporeo circumscribentur. Philosophus disputat, coelum supremum non esse in loco, cum non circumscribitur superficie corporis continentis; quanto igitur minus coelum beatorum loco aliquo corporeo circumscribi judicandum? 8) *Ex causarum locationis remotione*. Corpora egent loco, tum *ob sui conservationem*, tum *ob universi contiguitatem*. Neutra causa in beatorum corporibus locum invenit, sustentantur enim immediata Dei virtute, nec in novo coelo erit talis contiguitas, qualis in hoc visibili universo.

101. 10. *Invisibilia*, id est oculis nondum glorificatis non necessario actu ipso subjecta. Possunt sane corpora glorificata ab oculis etiam nondum glorificatis videri, si accesserit peculiaris *οἰκονομία* ac dispensatio divina, ut [exemplum Christi et aliorum cum ipso resuscitatorum ostendit; sed non necessarium est, ea actu semper videri, praesertim ab oculis nondum glorificatis. Invisibilia ergo sunt non ratione *δυνάμεως*, sed ratione *ἐνεργείας* et actus; non absolute et *ἀπλῶς*, [sed *κατὰ τὴν* et limitate respectu nostri in hac vita, quia scilicet oculi nostri nondum sunt clarificati. Probatur haec proprietas glorificatorum corporum 1) *ex spiritualitate*. Corpora glorificata sunt spiritualia. Jam vero spiritus ab oculis corporeis videri nequit. *Ψυχικοῦ καὶ χοϊκοῦ σώματος* proprium est videri, non autem *πνευματικοῦ καὶ ἐπουρανίου*. 2) *Ex conformitate cum angelis*. Beati erunt *ἰσάγγελοι* etiam corporum ratione, ut superius demonstravimus. Jam vero angeli non nisi in assumtis corporibus videntur, et quidem libera sui manifestatione, non autem necessaria quadam apparitione. Excipiunt, *angelos, quoties in corporibus assumtis apparent, semper videri*. Respondemus: non videntur ab omnibus necessario, quibus in assumtis corporibus praesto sunt, sed ab illis duntaxat, quorum oculos Deus aperit, ut aërea illa corpora (talía enim a plerisque theologis censentur) videri possint, id quod evidenter apparet ex 2. Reg. 6, v. 17: *Ad preces Elisaei aperuit Dominus oculos pueri, et vidit, et ecce mons plenus equis et curribus igneis in circuitu Elisaei*. Jam ante aderat angelicus ille exercitus, sed a servo Elisaei non videbatur, quia oculos nondum habebat apertos. Adde quod *ἀόρατα* maneat proprietas *ἀγγελότητος*, angelicae naturae, unde angeli referuntur inter *τὰ ἀόρατα* Col. 1, v. 16. Ergo etiam erit proprietas *ἰσαγγελότητος*. Jam vero beati futuri erunt *ἰσάγγελοι*. 3) *Ex qualitate corporis Christi*. Christus in medio exinanitionis statu *per medios Nazarethenos* transire poterat, ut eum nec viderent, nec comprehenderent Luc. 4, v. 30. poterat a furore Judaeorum in templo *se abscondere ac per medium eorum e templo exire* Joh. 8, v. 59. ac postquam per resurrectionem ingressus erat in gloriam suam, factus est *ἄφαντος* coram discipulis in Emmaus Luc. 24, v. 31. Jam vero Christus corpus nostrum humile conforme reddet corpori suo glorioso Phil. 3, v. 21. Post resurrectionem

10. Invisibilitas.

XX. 440.

Christus dicitur *discipulis apparuisse seseque manifestasse*. Atqui si necessario et ex immutabili naturae conditione ac proprietate physica corpus Christi obvis quibuscunque fuisset conspicuum, quorsum opus fuisset, ut Christus se manifestaret modo hac, modo alia *μορφή*? Marc. 16, v. 12. Joh. 20, v. 15. cap. 21, v. 1. Actor. 10, v. 40. Christus in via Damascena apparuit Paulo Act. 9, v. 17. 1. Cor. 15, v. 8. interim comites Pauli neminem viderunt Act. 9, v. 7. Stephanus videt Jesum stantem a dextris Dei Act. 7, v. 55. quem concilii patres non vident. Excipiunt, 1) *Christum non fuisse factum invisibilem, sed tantum disparuisse, corpore suo non amplius fuisse praesentem, sed repentine subductum* etc. Respondemus: imo vero emphasis phraseos *ἀφαντος ἐγένετο* manifeste ostendit, quod miraculoso quodam modo per proprietatem ac vim glorificati corporis subito desierit ab ipsis videri vel ipso adhuc praesente, vel invisibiliter discedente per dotem agilitatis. Si Christus per discessum localem et successivum videri desiisset, quid quaeso miraculosi in eo fuisset? Jam vero evangelista tanquam singulare ac miraculosum hoc commemorat, quod Christus coram his discipulis factus fuerit *ἀφαντος*. Confer harm. de resurrect. cap. 7. p. 227. 2) *Christum factum fuisse ἀφαντον, sed non ἀόρατον*. Respondemus: si per *ἀορασίαν* absoluta impossibilitas videndi intelligatur, quae non solum actum et *ἐνέργειαν*, sed etiam *δύναμιν* omnem excludat, facile concedimus, eo modo ac sensu Christi corpus non esse *ἀόρατον* factum, sed *ἀφαντον*, quia actus primus sive *δύναμις* videndi in corpore mansit, actus autem secundus cessavit; interim nobis hoc sufficit, quod Christi corpus in momento disparuisse nec a discipulis visum fuisse dicitur, etiamsi re vera praesens esset. 4) *Ex proprietate eorum, qui cum Christo resurrexerant*. De illis dicitur Matth. 27, v. 53: *Venerunt in sanctam civitatem et apparuerunt multis*. Non visi sunt ab omnibus, sed a multis, quorum scilicet oculos Deus aperuerat et illuminaverat, ut spiritualia resuscitatorum corpora intueri possent. Utique ergo glorificata corpora inter alias dotes et novas qualitates, quas post resurrectionem sortiuntur, etiam hanc habent, quod oculis carnalibus et mortalibus non sint conspicua, nisi divina virtute illi aperiantur. Excipiunt, *nuspian exstare scriptum, quod resuscitati cum Christo in urbe Hierosolyma deambulaverint atque interim non ab omnibus, sed ab aliquibus tantum visi fuerint*. Respondemus: textus expresse asserit, quod in urbem Hierosolymam ingressi multis apparuerint, *ἐνεφανίσθησαν*, quod manifeste conspecti fuerint multis. Quodsi ergo multis duntaxat apparuerunt, ergo non cuivis in urbe obvium sibi facto. Si apparuerunt, ergo non ex naturali quadam corporis proprietate visi sunt, sed ex divina dispensatione, per quam oculi illi multorum sunt aperti. Quod ita comparatum est, ut appareat non quibusvis, sed certis duntaxat hominibus, et quidem ex singulari Dei beneficio, de eo dici nequit, quod necessario semper ab omnibus actu videatur. Jam vero cor-

pore glorificata resuscitatorum ad vitam aeternam ita comparata sunt, ut ex dictis apparet. Ergo. Confero huc exemplum Christi, de quo Petrus eadem fere phrasi pronuntiat Act. 10, v. 40. et 41. *ἔδωκεν ὁ θεὸς αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι, dedit, eum conspicuum fieri, non omni populo, sed apostolis praeordinatis testibus*. Si Deus dedit, eum fieri conspicuum, utique non ex essentiali et naturali quadam corporis glorificati proprietate visus est ab oculis mortalium, sed ex divino beneficio, ab oculis scilicet per divinam dispensationem apertis. Si Christus non est omni populo conspicuus factus, sed *praeordinatis duntaxat testibus*, utique ergo alia est proprietas corporis glorificati, quam illius, quod nondum est glorificatum, illud enim omnibus, quorum oculis objicitur, est conspicuum, hoc vero minime. Quemadmodum ergo Christus non est continue cum discipulis post resurrectionem suam conversatus, sed in momento in medio ipsorum stetit, ita ut non viderent eum motu locali ac successivo visibiliter ingredientem et in medium procedentem Joh. 20, v. 19. in momento etiam ab ipsis discessit et *ἀφαντος* factus est Luc. 24, v. 31. sic et resuscitati cum Christo non fuere assidue cum illis, quibus apparuerunt, conversati, non manducarunt et biberunt cum ipsis, non fuere somno sub eodem tecto cum illis usi, sed in momento quandoque apparuerunt ac rursus disparuerunt, donec exacto 40 dierum decursu cum Christo in coelum adscenderent. Confer harm. de pass. cap. 18. p. 854. 5) *Ex claritate, agilitate et subtilitate*. Corpora glorificata sunt splendida, fulgentia, clara, item agilia ac subtilia. Ergo oculis carnalibus videri nequeunt, nisi illi divinitus aperiantur. Quodsi enim claritas ipsorum sole fulgentior, quomodo non perstringeret oculos carnales et corruptibiles? Solis lux a nobis videri nequit, sed visus aciem fulgore suo obtundit; quanto ergo minus glorificata corpora fulgidissima ac solis radiis clariora videri poterunt? Aër visui nostro propter subtilitatem non est obvis, ignis, quo carnes in verubus assantur, ob tenuitatem a nobis non videtur; quanto ergo minus corpora glorificata dote subtilitatis praedita videre poterimus? Si per dotem agilitatis ac subtilitatis in momento esse possunt, ubicunque velint, quomodo necessarium erit, ut in loco intermedio, per quem tam subito moventur, ab omnibus videantur? 6) *A negata proportionem objecti et instrumenti*. Inter sensibile et sensorium requiritur certa *συμμετρία* ac proportio docente philosopho 2. de anim. cap. 9. Jam vero inter corpus glorificatum et oculos nondum glorificatos nulla proportio, illud enim *πνευματικόν*, hi vero *ψυχικοί*; illud subtile et *ἱσάγγελον*, hi crassi et *ἀνθρώπινοι*; illud clarum ac lucidum, hi obscuro; illud agile, hi vero tardi; illud immortale et incorruptibile, hi vero *θνητοί*; illud coeleste, hi vero terreni. Ergo nulla hic locum habere poterit visio, nisi accesserit divina dispensatio. 7) *Ex status coelestis conditione*. Ea est coelestis gloriae conditio, ut eam nec oculus viderit, nec auris audierit, nec ea in cor hominis adscenderit Esa. 64, v. 4. 1. Cor.

2, v. 9. ergo nec corporum glorificatorum δόξα terrenis et mortalibus oculis est obvia. Ne radiorum quidem solarium claritatem oculi nostri sustinere possunt, quomodo ergo glorificatorum corporum jubar admittere possent? Cum lux coelestis in apparitione Christi Saulum circumfulgeret, protinus in terram cadebat Actor. 9, v. 4. cum angelus e coelo descendens, cujus adspectus erat sicut fulgur, lapidem a sepulcro revolveret, custodes timore exterriti facti sunt velut mortui Matth. 28, v. 4. 8) *A penetratione.* Corpora glorificata penetrare possunt quaevis obvia, ut superius ostendimus. Atqui illa penetratio non fit ὁρατῶς καὶ αἰσθητῶς, sed ἀοράτως καὶ ἀναισθητῶς. Ergo etiam corpora glorificata sunt invisibilia. Si aër ob subtilitatem ac tenuitatem conspectum effugit, quanto minus corpus spirituale, quod clausum lapide sepulcrum penetravit, qua aëri nullus patet transitus, oculis nostris caecutientibus necessario apparebit? Augustinus ad Orosium: *Clarificata carne Dominus resurrexit, sed noluit in ea clarificatione discipulis apparere, eo quod non possent oculis suis talem clarificationem adspicere.* libr. 22. de civ. Dei cap. 19: *Claritas in Christi corpore, cum resurrexit, ab oculis discipulorum potius abscondita fuisse quam defuisse credenda est. Non enim eam ferret humanus atque infirmus adspectus, quando ille a suis ita deberet attendi, ut posset agnosc.* Lyranus in cap. 7. Act.: *A corpore Christi in coelo existentis fuit immutatus oculus Stephani ad visionem humanitatis Christi, in cujus potestate est; sicut fortasse et in cujusvis alterius corporis glorificati, quoniam totaliter est animae subjectum, ut pro voluntate videatur prope et longe in propria atque aliena effigie.* Thomas part. 3. q. 54. art. 1. resp. ad 2: *Haec est dispositio corporis gloriosi, ut sit spirituale, id est subjectum spiritui. Ad hoc autem, quod sit omnino corpus subjectum spiritui, requiritur, quod omnis actio corporis subdatur spiritus voluntati. Quod autem aliquid videatur, fit per actionem visibilis in visum, et ideo quicumque* 43. *habet corpus glorificatum, in potestate sua habet videri, quando vult, et quando non vult, non videri. Hoc tamen habuit Christus non solum ex conditione corporis gloriosi, sed etiam ex virtute Deitatis, per quam fieri potest, ut corpora etiam non gloriosa miraculose non videantur.* Confer Gesnerum lib. de person. Christ. p. 292. Meisnerum part. 1. phil. sobr. cap. 3. sect. 3. q. 6.

102. 11. *Impalpabilia*, id est quod non necessario actu tangantur ab illis, quorum tactus nondum est glorificatus, nam et hic distinguendum inter δύναμιν et actum, itemque inter tangens glorificatum et non glorificatum. Probat haec glorificatorum corporum qualitas 1) *ex spiritualitate.* Beatorum corpora erunt spiritualia. Jam vero palpari est proprium corporis ψυχικοῦ καὶ χοϊκοῦ non πνευματικοῦ καὶ ἐπουρανίου. 2) *Ex conformitate cum angelis.* Beati non solum ratione animarum, sed etiam ratione corporum erunt ἰσάγγελοι. Jam vero angeli non semper actu tanguntur, etiam in assumtis corporibus.

3) *Ex proprietate corporis Christi.* Christus post resurrectionem discipulis suis sese palpandum et contrectandum praebebat non ex naturae necessitate, sed ex libera voluntate, non ex essentiali quadam corporis glorificati dispositione, sed ex divina dispensatione, οὐ νόμῳ φύσεως, ἀλλ' οἰκονομίᾳ τρόπῳ Damascenus lib. 4. orth. fid. cap. 1. ad comprobendam scilicet resurrectionis veritatem, sicut etiam eodem fine cum discipulis *manducavit ac bibit* Act. 10, v. 41. non ex naturae necessitate, sed ex libera οἰκονομίᾳ per quamdam συγκατάθεσιν Theophylactus in c. 24. Luc. Beda in c. 20. Joh. ac vulnere cicatrices in glorificato suo corpore illis ostendit, interim potuit vero suo corpore praesens adesse, licet nec videretur, nec palparetur, ut apparet ex eo, quod discipulis in Emmaus assidens subito sit ἄφαντος. 4) *Ex subtilitate.* Sicut aërem ob subtilitatem palpare non possumus, ita quoque corpora glorificata utpote maxime subtilia contrectare minime datur. 5) *Ex invisibilitate.* Sicut non est necessarium, glorificatum corpus actu secundo semper videri, ita quoque necessarium non est idem semper palpari, cum visus atque tactus hac in re sit par ratio. 6) *Ex penetrandi virtute et agilitate.* Corpora glorificata per dotem agilitatis in momento esse possunt, ubicunque velint, et obvia quaevis corpora penetrant. Ergo necessarium non est, ut in spatio, quod trans-eunt intermedio, semper actu secundo tangantur et palpantur. 7) *Ex illocalitate.* Si corpus glorificatum potest esse in eodem loco cum corpore non glorificato, utique etiam poterit se facere impalpabile. Chrysostomus in homil. de Mar. Magdal.: *Volebat haec mulier adhuc cum Christo conversari, sicut et ante passionem, et prae gaudio nihil ingratum cogitabat, quamvis caro Christi multo melior facta fuerat resurgendo; ideo Dominus dixit: Nondum adscendi ad Patrem meum, quo dicit, non aestimes, me jam terrenam vitam agere etc. Dominus istud verbum, noli me tangere, inani ipsius conatui opponit, quo dicit non poteris me tactu comprehendere, et ad-dita ratione animo sollicitudinem eximit, nondum adscendi ad Patrem meum, quo dicit etsi tangi ne-queo, tamen tangendum me vobis ante adscensionem exhibebo.* Gregorius homil. 20. in evang.: *Quod Christi corpus est incorruptibile et simul palpabile, haec sunt duo contraria juxta humanam rationem,* XX. 444. *sed Salvator noster in resurrectione sua utrumque servavit, ut monstrando incorruptibile invitaret ad praemium et praebendo palpabile formaret ad fidem.* Ibidem: *Corrumpi necesse est, quod palpatur, et palpari non potest, quod non corrumpitur.* Thomas in additam. q. 83. art. 6: *Tangi potest, si velit, beatus, cum qualitates habeat, quae tactu percipiuntur.* Javellus tract. 3. de felic. Christ. cap. 3: *Corpus humanum ex sui natura ante et post resurrectionem est vere tangibile et palpabile, ex privilegio autem gloriae potest anima gloriosa facere ipsum intangibile et impalpabile etc. Non in-erit corpori in quantum humanum, sed in quantum corpus humanum glorificatum.* Item: *Corpus gloriosum*

immortale et impassibile ex sui natura tangibile est, quoniam constat ex vera carne et osse et nervo, in quibus existunt qualitates elementares, quod est vere palpabile. Quoniam caro et ossa solida sunt et non de facili cedunt, imo resistunt tangenti, ne subintret ad differentiam simplicis aut compositi rari. Dico insuper, quod ex eo, quod omnino subicitur animae gloriosae, potest agere anima, ne per qualitates tangibiles immutet sensum tactus, et hoc habet ex divina virtute et non ex natura. Sicut enim divina virtus facit, quod ignis, licet sit calidus, non calefaciat nec comburat, ut patet de pueris existentibus in fornace, et sic potest corpus gloriosum non tangi, potest etiam non palpari, quando anima gloriosa voluerit. Potest enim facere, quod corpus gloriosum sit simul in eodem loco cum non glorioso, ut patet de corpore Christi exeunte de sepulcro non fracto lapide; ex consequenti non resistet corpori solido transeunti, et ut sic non palpabitur, quando etiam voluerit, anima corpus palpabile facit. Et utrumque habemus de facto in Christo. Nam quando ingressus est januis clausis, se impalpabilem fecit, quod fuit in eodem loco cum janua sive ostio; quando autem ostendit manus et latus Thomae, se palpabilem reddidit. Est ergo in potestate animae gloriosae facere corpus suum invisibile et visibile, intangibile et tangibile, impalpabile et palpabile, et hoc ex divina virtute sibi impressa.

2. Bona vitae aeternae externa.

1. Suavissima consociatio
1. cum Deo et Christo

103. Exposuimus haec bona vitae aeternae interna, quae in semet ipsis beati sentiant, restat ut 2. externa eorundem bona expendamus. Ea vero revocari possunt ad duo principalia capita, ad consociationem scilicet suavissimam et habitationem pulcherrimam. 1. Societatem habebunt 1. cum Deo et Christo, 2. cum sanctis angelis, 3. cum omnibus beatis. 1. De societate cum Deo et Christo haec loquuntur dicta Luc. 23, v. 43: *Hodie mecum eris in paradiso.* Joh. 12, v. 26: *Ubi ego sum, illic et minister meus erit.* Joh. 14, v. 3: *Accipiam vos ad me ipsum, ut ubi ego sum, et vos sitis.* v. 16. *Alium consolatorem dabo vobis, ut maneat vobiscum in aeternum.* v. 21. *Qui diligit me, manifestabo ei me ipsum.* v. 23. *Ego et Pater meus mansionem apud eum faciemus.* Joh. 17, v. 24: *Volo ut, ubi ego sum, et illi sint mecum, ut videant claritatem meam.* 2. Cor. 5, v. 8: *Desideramus peregrinari a corpore et praesentes esse apud Dominum.* Philip. 1, v. 23: *Cupio dissolvi et esse cum Christo.* 1. Thessal. 4, v. 17: *Rapiemur in nubibus obviam Domino, et sic semper cum Domino erimus.* 2. Tim. 2, v. 11: *Si commortui sumus, etiam una cum ipso vivemus.* Hebr. 12, v. 23: *Accessistis ad iudicem omnium Deum.* v. 24. et ad novi testamenti Mediatorem Christum. 1. Joh. 1, v. 6: *Societatem cum eo habemus.* Apoc. 7, v. 9: *Stant ante thronum et in conspectu Agni.* v. 15. *Sunt ante thronum Dei et serviunt illi.* v. 17. *Agnus, qui in medio throni est, reget illos.* cap. 14, v. 4: *Sequuntur Agnum, quocumque ierit.* cap. 21, v. 3: *Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, et habitabit*

cum eis, et ipsi populus ejus erunt, et ipse Deus erit eorum Deus. Ex quibus intelligitur, societatem illam non fore duntaxat inchoatam, ut in hac vita, sed consummatam ac perfectam, nec fore duntaxat externam, sed etiam ac maxime internam, quia Deus erit omnia in omnibus. 1. Cor. 15, v. 28. habitabit non solum cum eis, sed etiam in eis ac beatifica sui visione omnes animae vires et facultates plenissime saturabit et exhilarabit. 2. De societate cum angelis haec loquuntur dicta. Matth. 22, v. 30. Marc. 12, v. 25. Luc. 20, v. 36: *Erunt sicut angeli et sancti spiritus, erunt angelorum choris intermistis atque uno concentu Deum in secula laudabunt.* Hebr. 12, v. 22: *Accessistis ad myriadas angelorum.* Apoc. 4, v. 9: *Cum darent animalia gloriam et honorem et benedictionem sedenti super thronum;* v. 10. *procidebant viginti quatuor seniores ante sedentem in throno et adorabant viventem in secula seculorum.* cap. 14, v. 3: *Cantabant quasi canticum novum ante sedem et ante quatuor animalia et seniores, et nemo poterat discere illud canticum nisi illa centum quadraginta quatuor millia, qui exempti sunt de terra.* Per haec quatuor animalia quidam intelligunt symbolice praefigurari angelos, qui in quatuor mundi plagis Deo ministrant, sic enim describuntur v. 8. quod habuerint alas senas in circuitu, quibus celeritas eorum in exsequendis Dei mandatis denotatur, quodque intus fuerint plena oculis, quibus vigilantia eorum insinuat, ac requiem non habuerint die ac nocte dicentia, *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus.* Confer Esa. 6, v. 2. et 3. ubi Seraphim totidem alas habent et idem canunt canticum. Ezech. 1, v. 5. cap. 10, v. 5. Apocal. 5, v. 8. cap. 8, v. 3. Quidam tamen, ut Hieronymus in proem. super Matth. Augustinus lib. 1. de consens. evangelist. cap. 6. malunt ad evangelistas applicare, cum in seq. cap. 7, v. 11. angeli ab illis animalibus distinguantur. 3. De societate cum omnibus beatis et electis testantur haec dicta. Matth. 8, v. 11: *Multi ab oriente et occidenti venient et recumbent cum Abrahamo, Isaaco et Jacobo in regno coelorum.* Luc. 13, v. 28: *Cum videritis Abraham et Isaac et Jacob et omnes prophetas in regno Dei.* v. 29. *Venient ab oriente et occidenti et aquilone et austro et accumbent in regno Dei.* Hebr. 12, v. 22: *Accessistis ad montem Sion et civitatem Dei viventis Jerusalem coelestem* (ad consortium ecclesiae novi testamenti, per montem Sion ac terrenam Hierosolimam praefiguratae, quae in hac vita militat, in futura triumphat atque ambitu suo omnes electos complectitur), v. 23. *ad panegyria et ecclesiam primogenitorum in coelis conscriptorum* (quidam haec verba accipiunt de angelis, qui Job. 1, v. 6. cap. 38, v. 7. nominantur filii Dei, qua ratione per appositionem subjungerentur praecedentibus, accessistis ad myriadas angelorum, qui sunt primogeniti, hoc est filii Dei carissimi, et c. in coelis, id est electi a Deo ad vitam aeternam, sed commodius accipiuntur de catholica et sali sanctorum ecclesia, ut sic per primogenitum intelligatur dilectus Dei populus Exod. 4, v. 22. q=

dicuntur *conscripti in coelis*, per aeternam scilicet electionem Luc. 10, v. 20. Phil. 4, v. 3. quam hominibus vere et perseveranter in Christum credentibus non autem angelis Scriptura proprie tribuit) et ad *spiritus justorum perfectorum* (per quos intelliguntur animae a corporibus separatae et in coelum receptae, quae plene sunt sanctificatae ac glorificatae). Refer huc visiones apocalypticas, in quibus ecclesia triumphans praefiguratur Apocal. 4, v. 4. cap. 5, v. 8. cap. 7, v. 9. cap. 11, v. 16. cap. 14, v. 1. cap. 15, v. 2. cap. 19, v. 1. etc.

104. Ex hac suavissima et sanctissima beatorum societate orietur ac vigeat inter eos 1. *mutuus amor*, *ἔως καὶ ἀντέως*. Cum enim caritas in vita aeterna futura sit perfecta 1. Cor. 13, v. 8. ideo non tantum Deum super omnia diligant, sed etiam semet ipsos invicem purissimo et perfectissimo amore complectentur. Quantum quisque se ipsum, tantum diligit etiam alterum. Anselmus in prosl. cap. 25: *Iusti diligant Deum plus quam se ipsos et invicem tanquam se ipsos, et Deus illos plus quam illi se ipsos, quia illi illum et se et invicem per illum et ille se et illos per se ipsum*. Vita quae in caritate ducitur, est optima, jucundissima et quietissima, sicut e converso vita, quae in odiis, dissidiis ac litigiis ducitur, est miserrima ac turbulentissima. Quare cum beatorum vita in perfecta caritate perpetuo sit ducenda, ideo etiam non poterit non esse jucundissima. Sicut cortinae in tabernaculo Mosaico per ansulas erant sibi arctissime connexae, sic beati in vita aeterna per caritatem unitissime erunt invicem devincti.

2. *Mutuus honor*. Maxima erit omnium beatorum dignitas, erunt omnes reges et sacerdotes coram Deo Apoc. 1, v. 6. ideo etiam honore sese mutuo afficient. Sicut Deus honoravit sanctos coelestium bonorum communicatione, sic beati Deum in se et omnibus reliquis beatitudinis consortibus honorabunt gratiae divinae agnitione et glorificatione, honorabunt etiam sese invicem donorum in quemlibet beatum collatorum praedicatione. Joh. 12, v. 26: *Si quis mihi ministrat, honorabit eum Pater meus*. At quem Pater coelestis honorat, eum etiam tota coelestis curia honorat, quia voluntas beatorum divinae voluntati est perfectissime conformis.

3. *Maximum gaudium*. Ubi sincera et vera viget caritas, ibi quisque alterius bonum intuetur ut suum ac de eo laetatur ut suo. Quantum igitur erit beatorum gaudium ortum ex eo, quod perfectissimam omnium bonorum plenitudinem tum in se, tum in aliis coelestis Hierosolymae concivibus summe a se dilectis intuebantur. Quanta erit delectatio intueri distinctos sanctorum angelorum ordines, puta angelos, archangelos, principatus, virtutes, potestates, dominationes, thronos, Cherubim, Seraphim etc.! Quanta laetitiae materia erit videre *θεοπλάστας* primos generis humani parentes, *θεοσόφους* patriarchas, *θεολήπτας* Enochum et Eliam, *θεόπτην* Moysen, *θεοπνεύστους* prophetas, *θεοδιδάκτους* apostolos! Quanta erit voluptas associari cognatis, parentibus, liberis, con-

jugibus! Cumprimis vero quantum bonum ac gaudium erit videre Christum regem omnibus angelis et beatis praesidentem, in diademate, quo coronavit illum mater sua in die desponsationis illius et in die laetitiae cordis ejus! Cant. 3, v. 11. Confer quae de exultatione sanctorum diximus superius. 4. *Suavissimum colloquium*. Neque enim beati erunt *χωρὰ πρόσωπα*, muti spectatores, sed suavissimos invicem sermones conferent de admirandis divinae sapientiae decretis, de stupendis divinae potentiae operibus, de infinitis divinae gratiae ac bonitatis argumentis. Quemadmodum enim Moyses et Elias in transfiguratione cum Christo colloquuntur de instanti passione Matth. 17, v. 3. Luc. 9, v. 31. sic in vita aeterna vigeant inter sanctos perpetua et jucundissima colloquia de passionis Dominicae fructu, aeterna scilicet beatorum glorificatione ac de aliis fidei nostrae mysteriis, ad quorum perfectam agnitionem in hac vita adspirare nondum potuerunt. Quam augusta erit ista synodus, in qua convenient omnes sancti veteris et novi testamenti, cujus *ἑξαρχος* erit Christus, in qua non erit necessarium sollicite veritatem inquire, sed omnia omnibus erunt nota ac manifesta.

105. De hac beatorum societate sic loquuntur veteres. Cyprianus lib. 4. epist. 6: *Quae erit gloria et quanta laetitia admitti, ut Deum videas, honorari, ut cum Christo Domino Deo tuo salutis ac lucis aeternae gaudium capias! Abraham et Isaac et Jacob et patriarchas omnes et prophetas et apostolos et martyras omnes salutare, cum iustis et Deo amicis in regno coelorum datae immortalitatis voluptate gaudere etc.* Basilii in exhort. ad baptism. tom. 1. p. 450: *Ibi angelorum millia, primorum parentum conventus, apostolorum sedes, tribunalia prophetarum, patriarcharum sceptrum, martyrum coronae, iustorum laudes cumulatissime spectabuntur*. homil. in Psalm. 45: *Definiunt quidam civitatem congregationem constabilitam et legibus administratam. Haec enim tradita civitatis definitio illi, quae sursum est Hierusalem, coelesti civitati maxime convenit. Nam et ibi primogenitorum ac descriptorum in coelis congregatio et ob immutabilem sanctorum vitam et secundum legem coelestem gubernatam stabilis quidem ac perpetua est. Ordinem vero illius et omnem ornatum perdidicisse naturae non est humanae. Ibi namque sunt, quae oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscenderunt, quae Deus praeparavit diligentibus se, praeterquam quia et myriades sunt ibi angelorum et sanctorum et conventus festivi et primogenitorum ecclesia descriptorum in coelis*. Theophilus Alexandrinus libr. 3. paschali: *Ibi angelorum reperiemus choros et cum eis festa celebrantes habebimus eos socios mysteriorum Dei et exultatione ineffabili gestiemus, sapientiae cum illis sacramenta discentes, ubi nulla fraudis deceptio est*. Chrysostomus epist. 5. ad Theodorum: *Dic obsecro, si quis te in theatrum induceret, ubi magna multitudo hominum sederet amicta stolis aureis et in medio omnium ostenderet alium quendam ad-*

XX. 447.
4. suavissimum colloquium.

Dicta veterum de beatorum societate.

ornatum eximie gemmis, regio vestitu insignem, coronam habentem in capite; deinde polliceatur, te assumpturum in eorum numerum, num omnia faceres, quae ipse jusserit? Evola nunc in coelos animo, in illud intende theatrum, quod non coit ex hujusmodi viris. Conventus est illic eorum, qui exsuperant omne pretium auri, lapidum pretiosorum, radiorum solis et omnis visibilis formae, non hominum solum sed eorum, qui hominibus antecellunt, angelorum, archangelorum, thronorum, dominationum, principatum, potestatum. De rege ipso nihil satis

XX. 448. idoneum dici potest, adeo sermonem et mentem omnem excedit ejus pulchritudo, formositas, splendor, gloria, majestas, magnificentia. Augustinus libr. 22. de civ. Dei cap. 29: *Ad angelos jam coepimus pertinere, cum quibus sancta nobis erit atque dulcissima in ipsa civitate Dei communio.* Gregorius in homilia super dictum Joh. 10. Per me si quis introierit, salvabitur etc.: *Ibi hymnidici angelorum chori, ibi societas supernorum civium, ibi dulcis solennitas a peregrinationis hujus tristi labore red-euntium, ibi providus prophetarum coetus, ibi iudex apostolorum numerus, ibi innumerabilium martyrum victor exercitus tanto illic laetior, quanto hic durius afflictus; ibi confessorum constantia praemii sui perceptione solidata; ibi fideles viri, quos a virilitatis suae robore voluptas seculi emollire non potuit; ibi sanctae mulieres, quae cum seculo et sexum vicerunt; ibi pueri, qui hic annos suos moribus transscenderunt; ibi senes, quos hic et aetas debiles reddidit et virtus operis non reliquit.* Bernardus serm. 2. de nativ. col. 38: *Plane non dedignabuntur angeli, ut simus eorum socii, quorum facti jam ministri.* Baptista Mantuanus lib. 8. sylvarum:

Quotquot erunt animas et quot nos ante fuerunt,
Accipient laeto magna theatra sinu.
Fas erit hic nostrae vultus agnoscere gentis
Atque dare alternis mutua verba sonis.
Hic cum fratre soror, nati cum patribus ibunt,
Vespera nec festos finiet ulla dies.
Quos modo miramur, regione videbimus illa
Et veteres inter suscipiemur avos.

2. Pulcherrima habitatio.

106. 2. *Habitaculi*, in quod beati olim recipiuntur, *pulchritudo* colligitur 1. ex ipsa appellatione. Vocatur enim novum coelum, nova terra, paradisi, domus Patris coelestis, aeternum tabernaculum, mons Domini, templum Dei, sanctuarium, Hierosolyma coelestis, civitas Dei viventis etc. ut vidimus superius §. 11. At hae ac similes appellationes de pulchritudine illius domicilii nos admonent. 2. Ex causarum enumeratione. Causa efficiens adeoque architectus coelestis habitaculi est ipse Deus 2. Cor. 5, v. 1. Hebr. 11, v. 10. Apoc. 21, v. 2. Jam vero Deus est *τὸ κάλλιστον*, summa pulchritudo, ab eo non potest quidquam nisi pulchrum proficisci. Quidquid pulchritudinis in operibus hominum manu factis occurrit, ne umbrae quidem loco haberi potest, si ad pulchritudinem coelestis Hierosolymae conferatur. *Materia*

coelestis habitaculi typice describitur Apoc. 21. quod exstructum sit ex auro, margaritis, gemmis, quibus in his terris nihil pulchrius occurrit. *Forma* ibidem symbolice ac mystice exprimitur, quod sit quadrata, amplissima, muris altis ac latis munita, plateis spatiosis et portis speciosis ornata etc. Joh. 14. v. 2. dicuntur in ea esse mansiones multae. At talis civitas non potest non esse pulcherrima. Scholastici disputant, coelum beatorum tam amplum ac spatiosum esse, ut si cuilibet sanctorum unus locus et certa portio deputaretur, illud spatium plus contineret, quam occupat universa terra. *Finis*, propter quem coeleste habitaculum divinitus exstructum, is est, ut contineat omnium bonorum et gaudiorum plenitudinem, qua electi in omnem aeternitatem perfruantur. Utique ergo ipsum quoque erit pulcherrimum. 3. Ex typorum praefiguratione. *Paradysus* II. terrestris debuit esse typus paradisi coelestis. Atqui terrestris paradysus fuit omnis voluptatis promptuarium, quanto magis coelestis? *Hierosolyma terrena*, cum primis templum sanctuarium debuit esse typus Hierosolymae coelestis. Atqui de terrena illa Hierosolyma asserit Plinius lib. 5. natur. histor. cap. 14. quod fuerit urbium orientis longe clarissima. Templi structuram ac pulchritudinem mirantur ipsimet discipuli Christi Matth. 24, v. 1. Marc. 13, v. 1. Luc. 21, v. 5. 4. Ex inhabitantium conditione. Erit habitaculum Dei, angelorum et hominum. Deus est ipsa lux, angeli et beati fulgebunt divina luce et claritate, utique ergo etiam habitaculum erit lucidissimum, fulgentissimum, splendidissimum.

107. De hac novi coeli ac novae terrae pulchritudine sic disserunt ecclesiastici scriptores. Cyprianus serm. de laude martyrii p. 490: *Nunquam excedit locus, ubi jacet gratia, ubi virentibus campis terra luxurians alumno se induit gramine et redolente pascitur flore, ubi altum nemora tolluntur in verticem et ubi arbor densiore coma vestit, quidquid curvantibus ramis scena dejacens inumbrarit. Omnia illic non frigoris, nec ardoris, nec ut in auctumno arva requiescant, aut ut iterum vere novo tellus secunda parturiant; unius cuncta sunt temporis, unius poma feruntur aestatis, quippe cum nec mensibus suis tunc luna deserviat, nec per horarum sol momenta decurrat, aut in noctem lux fugata concedat. Habet populos quies laeta, sedes tenet placida, ubi fons scaturiens medio sinu alvei prorumpentis emergit et paucis per intervalla circuitu sinuosis flexibus labitur, ut in ora nascentium sibi fluminum dividatur.* Chrysostomus epistol. 5. ad Theodorum lapsum: *Contemplare coelum, animadvertite, permattatum fore habitum totius creaturae. Nihil enim hujusmodi, ut nunc est, manebit, sed multo pulchrius erit ac praeclarius, et quantum plumbo aurum cibrans aëra, tantum hac rerum praesentium specie futurus ille decor illustrior erit etc.* Augustinus vel quicumque alius auctor in lib. de tripl. habitacul. cap. 4: *Quidquid de urbe illa regia dixerit homo, quasi stilla de mari est vel quasi scintilla de focis.* Idem in lib. meditat. cap. 26:

*Ibi vivis margaritis surgunt aedificia,
Auro celsa micant tecta, radiant triclinia.
Solis gemmis pretiosis haec structura nequitur,
Auro mundo tanquam vitro urbis via sternitur.
Hiems horrens, aestas torrens illic nunquam
saeviunt;
Flos perpetuus rosarum ver agit perpetuum,
Candent lilia, rubescit crocus, sudat balsamum.
Virent prata, vernant sata, rivi mellis influunt,
Pigmentorum spirat odor, liquor et aromatum,
Pendent poma floridorum non lapsura nemorum.
Non alternat luna vices, sol vel cursus siderum.
Agnus est felix urbis lumen innociduum.
Nox et tempus desunt ei, diem fert continuum etc.*

Bernhardus de meditat. cap. 4: *Civitatis illius cives
sunt angeli, Deus pater templum, Filius ejus splendor,
Spiritus sanctus caritas. O civitas coelestis,
mansio secunda, patria fertilis et ampla, totum continens
quod delectat, populus sine murmure, incolae quieti,
homines nullam indigentiam habentes. Laurentius Justinianus
de casto connubio verbi et animae cap. 5: Civitas haec magna,
ad spectu grata, ab hostibus secunda, a doloribus aliena,
a perturbatione extranea, a morte liberrima. Nil immundum
in ea est, nil sordidum, nil corruptioni obnoxium.
Totum in illa placet, totum lucet, totum arridet.
Plateae ejus auro mundo sternuntur, portae ex sapphiro
et smaragdo aedificantur, ex lapide pretioso omnis circuitus
muri ejus, super turre, super muros custodes constituti sunt,
qui die noctue nomen Domini laudare non cessant, sed et per plateas
vicosque mirabili exultatione ab universis Alleluja cantatur.
Non indiget solis aut lunae lumine, ut illustretur,
quoniam claritas Dei illuminabit eam et lucerna ejus est Agnus.
Fulget enim claritate, amoenitate floret, aeternitate viget
et mirabili dilatatur immensitate. Sine consummatione magna est,
sine comparatione pulchra, sine defectu conspicua, sine
oppositione praeclara. Universi de uno potantur voluptatis fonte,
de uno irradiantur veritatis lumine et in uno copulantur vinculo caritatis.*

108. Ceterum bona illa ac gaudia vitae aeternae erunt non tantum varia ac numero multiplicia, sed etiam universalia, id est in omnibus animae potentiis et in omnibus corporis membris locum habebunt. Erit enim Deus plenitudo luminis intellectui, multitudo pacis voluntati, continuatio aeternitatis memoriae; erit speculum visui, mel gustui, cithara auditui, balsamum olfactui, flos tactui. Anselmus lib. de similitud. cap. 56: *Delectatio quaedam ineffabilis bonos inebriabit et inestimabili dulcedine sui totos eos inenarrabili abundantia satiabit. Quid dizi totos? oculi, aures, nares, os, manus, guttur, cor, jecur, pulmo, ossa, medullae, exta etiam ipsa et cuncta singulatim singulaque membra eorum in communi tam mirabili delectationis et dulcedinis sensu replebuntur, ut vere totus homo torrente voluptatis Dei potetur et ab ubertate domus ejus inebrietur.* Laurentius Justinianus de disc. spirit. cap.

23: *Caro per omnes sensus multimodis exuberabit deliciis. Delectabitur oculus in amabili Redemptoris aspectu et cum coelum solis, lunae et stellarum splendore rutilans intuebitur, auditum harmonia coelorum melodica, cantica civium supernorum non mediocriter demulcebunt. Fragrans suavis coelestium odoramentorum miraliquiefactione resperget odoratum; indicibilis dulcedo omnium delectabilium melliflua quadam et jucunda satietate oris saginabit palatum, nam exultationes Dei in gutture eorum erunt; ipse demum tactus sibi congruis abundabit deliciis etc.* In hac vita, anima angore pressa, corpus quandoque sanum est et vice versa corpore sano existente anima dolet et angitur; sensus corporis unus voluptate afficitur, altero interim vel egente, vel etiam patiente, sed in vita aeterna et omnes animae potentiae et omnia corporis membra torrente divinae voluptatis inundabuntur. Tunc sanabit Christus totum hominem Joh. 7, v. 23. ut anima et corpore perfecte sanus divinam dulcedinem in omnibus animae facultatibus et corporis sensibus percipiat. Baptista Mantuan. lib. 3. de patient. cap. 27: *Videbunt beati coelos ac omnem coelorum harmoniam percipient, videbunt et ipsum Christum et Matrem et omnia omnium beatorum corpora gloriosa, quae jam incorruptibilia et mirabili decore conspicua fient intuentium oculis tam dulce spectaculum, ut quod desiderari melius possit, nesciunt sint. Id quoque visu erit jucundissimum, quod sicut nunc ex motu corporis animam inesse percipimus et vegetare ac regere membra corporea, sic tunc coelo et elementis et rebus omnibus Deum esse intimum et in qualibet universi parte totum conservare, alere ac gubernare mundi hanc machinam non dubio cernemus intuitu etc.* Tanta erit vis in oculis, tam acuta videndi acrimonia, ut et corporum nostrorum ac elementorum et coeli quantitates, numeros, proportionem, harmonias, symmetriam ac naturam omnem beati visu penetrantes inebriandi sint ab ubertate domus Dei, quod posterius desumptum ex Augustino, qui libr. 22. de civ. Dei cap. 30. statuit, omnes harmonias corporalis numeri per corporis cuncta dispositi oculis beatorum fore manifestas. Thomas 4. sentent. dist. 44. q. 1. art. 2. disputat, suavissimum odorem exhalaturum ex corporibus glorificatis, qui summam delectationem olfactui afferat. Idem in additam. q. 82. art. 4. de gustu sic scribit: *Secundum alios dicendum, quod gustus non erit ibi, ita quod immutetur ab aliquo cibo vel potu sumto, nisi forte dicatur, quod erit ibi gustus in actu per immutationem linguae ab aliqua adjuncta humiditate.* Sed haec et similia rectius futurae experientiae reservantur, quam scrupulose disputantur ac temere definiuntur.

109. Exposuimus hactenus quantitatem discretam, hoc est numerum ac multiplicem bonorum vitae aeternae varietatem, quantum quidem in hujus vitae caligine ex verbi lumine de illis cognoscere ac velut e longinquo intueri licuit; restat, ut continuam quantitatem sive tempus eorundem explicemus. Tempus

De continua bonorum vitae aeternae quantitate.

docendi gratia duplex statui potest, *praeparationis et communicationis*. De tempore *praeparationis* egimus superius in cap. de causa efficiente §. 39. *Tempus communicationis* subdividi potest in *tempus inchoationis ac durationis*. Tempus inchoationis diversum est ratione *subjecti* in angelis bonis et hominibus electis. *Angeli boni* postquam in sancta erga Deum obedientia persistentes in bono fuere confirmati, vitae aeternae bonorum ac gaudiorum plene, immutabiliter ac invariabiliter participes fuere facti, quorum tamen jam inde a prima sui creatione certo modo ac variabiliter fuere consortes. Quodsi ergo quaeras, an angeli a principio suae creationis fuerint beati, distincte respondendum erit. Ut enim notat Bonaventura 2. sentent. dist. 4. *beatitudo* sumitur dupliciter 1. *positive* pro plenitudine omnis boni, quae includit claram Dei visionem, perfectam fruitionem et firmam tentionem; 2. *privative* pro privatione omnis mali culpa et poenae. Priori modo angeli non fuere a principio creationis beati, quia securitas et certitudo est de ratione beatitudinis eo modo accepta; sed tantum posteriore, quia omnes fuere innocentes et sancti creati sine malo culpa ac proinde etiam sine malo poenae, qua de re in doctrina de angelis plenius agitur. *Homines electi* in hac vita *πρόγευσιν* quandam coelestium bonorum ac gaudiorum percipiunt, ac animae eorum statim post mortem in eorum possessionem immittuntur, interim plena et perfecta aeternorum istorum bonorum communicatio in novissimo demum die ipsis obtinget, quando corporibus e terra resuscitatis animae iterum unientur atque a Christo dulcissimam illam vocem beati audient: *Venite benedicti Patria mei, possidete regnum, quod paratum vobis a constitutione mundi* Matth. 25, v. 34. Tunc enim, in die scilicet novissimo, triplici ratione beatorum gloria erit perfectior: 1) *ex reduntione animae cum corpore*, quod ipsum ad fruitionem coelestium bonorum adsciscetur; 2) *ex electorum complemento*, quia tunc omnes electi ad coelestes nuptias congregabuntur; 3) *ex intuitu viditae divinae* a diabolo et omnibus ecclesiae hostibus sumendae. Chrysostomus homil. 82. in epist. ad Hebraeos: *Gloriam quidem habent jam sancti defuncti, coronam gloriae non habent*, quod deducit ex 2. Tim. 4, v. 8. Sed hac de re in tractat. de morte §. 308. latius fuit dictum.

110. *Communicatio bonorum vitae aeternae complectitur eorum tum continuitatem, tum perpetuitatem sive aeternitatem*. Continuitatis nomine intelligimus, quod bona ac gaudia vitae aeternae nullum habitura sint intervallum, nullam interruptionem, nullam variationem. In hac vita pii praegustum quandam coelestium bonorum percipiunt, sed de eo recte dicitur: *rara hora, brevis mora*; suavitati enim, quam ex guttula illa divinae dulcedinis percipimus, statim succedit acerbitas doloris, tristitiae, tentationis etc. sed in vita aeterna cessabit illa laetitiae ac tristitiae vicissitudo, cui succedent gaudia continua nulloque momento interrupta. Probatum haec coelestium bonorum et gaudiorum continuitas 1. *ex diserta Spi-*

ritus sancti testificatione. 1. Thess. 4, v. 17. *πάντοτε, ex semper, cum Domino erimus*. Apoc. 4, v. 8: *Non habent requiem die ac nocte*, a divinis scilicet laudibus, ergo nec cessabunt a beatifica Dei visione, ex qua illa glorificatio oritur. 2. *Ex oppositione*. Poenae infernales erunt continuae, ut in tractat. de inferno §. 55. ostendimus. Ergo etiam gaudia coelestia erunt continua. Neque enim Deus severior est in damnatis puniendis quam benignior in beatis praemio afficiendis. 3. *Ex perpetua causae actione*. Visio Dei beatifica est fons omnium bonorum ac gaudiorum coelestium. Jam vero Deus amicam et paternam suam faciem nunquam subtrahet beatis. 4. *Ex symbolica vitae aeternae descriptione*. Psalm. 36, v. 10: *Apud te est fons vitae*. Sicut fons perennis fundit aquas, sic ex fonte divinae bonitatis perpetua et nunquam interrupta scaturient bona. 1. Petr. 1, v. 4: *Est hereditas ἀπύκρωτος, quia non contaminatur tristitia vel dolore, καὶ ἀμάραντος, quia non marcescit vel flaccescit instar florum fugacium*, sed est in perpetuo vigore. Apoc. 21, v. 25: *Portae ejus non claudentur per diem, nox enim non erit illis*. Sicut urbs, cujus portae semper patent, ab hostium incursione est secunda; sic coelestis Hierosolyma perpetua pace absque ullo belli metu vel periculo fruatur. Apoc. 22, v. 2: *Lignum vitae affert fructus duodecim per singulos menses reddens fructum suum*. Mensibus duodecim integer annus absolvitur, significatur igitur, quod lignum vitae perpetuo futurum sit frugiferum.

111. *Aeternitas bonorum et gaudiorum vitae aeternae describitur in sacris literis* 1) *καταφατικῶς, affirmative*. Vocatur enim *vita aeterna* Dan. 12, v. 2. Matth. 25, v. 46. Joh. 3, v. 16. etc. *domus aeterna in coelis* 2. Cor. 5, v. 1. *civitas manens* Hebr. 13, v. 14. *habens μωράς, mansiones, multas* Joh. 14, v. 2. *aeternum tabernaculum* Luc. 16, v. 9. *regnum aeternum* 2. Petr. 1, v. 11. *hereditas aeterna* Hebr. 9, v. 15. *salus aeterna* Hebr. 5, v. 9. *aeterna gloria* 1. Petr. 5, v. 10. *aeternum pondus gloriae* 2. Cor. 4, v. 17. etc. quibus appellationibus a praesenti vita momentanea et transitoria distinguitur ac in omnem aeternitatem duratura praedicatur. Psalm. 84, v. 5: *In seculum, in sempiternum laudabunt te*. Esa. 35, v. 10: *Laetitia sempiterna erit super caput eorum*. cap. 61, v. 7: *Laetitia sempiterna erit eis*. Haec praesens vita nostra non manet, sed perpetuo labitur ac fluit, est enim velut ventus transiens, umbra fugiens, fumus deficiens, aqua dilabens, flos egrediens et statim exarescens, vapor et nubes cito evanescens, est velut horologium arenae continue decurrentis et candela ardens, quae sua luce paulatim consumitur; sed coelestis vita vere dicitur aeterna mansio, quia sine fine ac termino semper durat ac est velut unum τὸ γυν, semper stans ac manens. In hac vita nec honores nec divitiae, nec voluptates manent, sed omnia transeunt; sed aeternae vitae bona sunt bona permanentia ac sempiterna. 2. *ἀποφατικῶς, negative*. Joh. 8, v. 51: *Qui sermonem meum servaverit, non morietur in aeternum*. Joh. 11, v. 26: *Qui vivit et credit in me, non morietur*

in aeternum. Joh. 16, v. 22: *Gaudium vestrum nemo tollet a vobis*. 1. Cor. 15, v. 26: *Novissimus hostis destruetur mors*. Apocal. 2, v. 11: *Qui vicerit, non laedetur a morte secunda*. Apocal. 21, v. 4: *Mors ultra non erit*. Si electi non poterunt amplius mori, utique bonis et gaudiis coelestibus perfruentur in aeternum. Rom. 8, v. 38: *Nec mors, nec vita, nec angelus, nec principatus, nec virtutes, neque instantia, neque futura, v. 39. neque altitudo, neque profunditas, nec ulla alia creatura poterit nos separare a caritate Dei, quae est in Christo*. Si electos nihil quidquam separare potest a caritate Dei, quae est in Christo, ergo nec a bonis coelestibus, quae ex Dei caritate ad ipsos promanant. 3. *συμβολικῶς, parabolice*. Psalm. 1, v. 3: *Folium ejus non defluet*. Psalm. 36, v. 10: *Apud te est fons vitae semper scaturiens*. 1. Petr. 1, v. 4: *Ad hereditatem ἀφθάρτων, ἀύλατον καὶ ἀμέραντον*. Rationem appellationis exposuimus superius §. 12. Apoc. 2, v. 7: *Vincenti dabo edere de ligno vitae, quod est in paradiso Dei mei*. Apoc. 3, v. 12: *Faciam eum columnam in templo Dei mei, et foras non egredietur amplius*. Apoc. 20, v. 14: *Infernus et mors missi sunt in stagnum ignis, ut non possint electis ulterius terrorem incutere*. Apoc. 22, v. 2: *Lignum vitae per singulos menses reddit fructum suum*.

112. Eadem gaudiorum coelestium aeternitas probari potest rationibus ex Scriptura deductis. 1. *Ex electorum in bono confirmatione*. Electi, utpote in bono confirmati, non poterunt ulterius peccare et a Deo sese avertere. Ergo nec poterunt bonis coelestibus privari. 2. *Ex immortalitatis participatione*. Electi ad imaginem divinam, cujus pars est immortalitas, erunt perfecte renovati, ac corpora ipsorum erunt immortalia, incorruptibilia, impassibilia. Ergo non erunt ulterius mortis obnoxii vel periculo coelestia bona amittendi subjecti. 3. *Ex misericordiae divinae duratione*. Psalm. 117, v. 2: *Confirmata est super nos misericordia ejus et veritas Domini manet in aeternum*. Jerem. 31, v. 3: *In caritate* 54. *perpetua dilexi te*. Joh. 13, v. 1: *Cum dilexisset suos, qui erant in mundo, dilexit eos in finem*. Si misericordia Dei super electos in aeternum confirmata est, utique etiam bona et gaudia coelestia erunt ipsis perpetua, quippe quae ex fonte divinae gratiae profluunt. 4. *Ex oppositione*. Si poenae infernales sunt aeternae, utique etiam praemia coelestia erunt aeterna. 5. *Ex januae occlusionem*. Matth. 25, v. 10: *clausa erit janua, ut nec electi e beatitudinis statu exire, nec damnati ad gaudia coelestia introire possint*. 6. *Ex chasmatis confirmatione*. Luc. 16, v. 26: *Inter beatos ac damnatos magnum chasma firmatum, ut qui ex beatis sedibus ad infernales transire velint, non possint*. Ergo electi non poterunt excidere beatitudinis statu. 7. *Ex beatitudinis perfectione*. Nisi electi scirent, bonis coelestibus sese in aeternum perfruuros, beatitudo ipsorum non esset perfecta. Hanc rationem urget Thomas 1. 2. q. 5. art. 4. ex Augustino lib. 12. de civit. Dei c. 20: *Vera beatitudo debet quietum reddere appetitum et*

excludere omne malum. Sed beatus maxime appetit perpetuitatem suae beatitudinis, et nisi de hac esset certus, affligeretur timore amittendi et sic non esset perfecte beatus. 8. *Ex futuri seculi conditione*. In futuro seculo nulla erit temporum successio, nulla dierum ac noctium vicissitudo, sed perpetuum vñ fixum et mera aeternitas.

113. De hoc bonorum et gaudiorum coelestium tum continuitate, tum aeternitate sic disserunt veteres. Cyprianus serm. de adscens. Christi: *Exsultabunt sancti in gloria, videbunt Deum et gaudebunt, laetabuntur et delectabuntur et fruentur gloria et in felicitate jucundabuntur aeterna. Non senescent, non tabescent, non putrescent amplius. Perpetua sanitas, felix aeternitas beatitudinis illius sufficientiam confirmabunt etc. impleta ordinataque omnino civitate Dei nec innovabitur, nec mutabitur ultra fixae et consummatae beatitudinis status*. Hilarius in Psalm. 60: *In tabernaculo Dei habituri sumus in secula sine ullo scilicet aetatis modo in aeternum fluentibus seculis temporibusque mansuri etc. Haec hereditas sancti est vita et incorruptio et regnum et coaeterna cum Deo habitatio. Ceterum ipse in conspectu Dei, ipse manebit aeternus, jam omnibus, quos redemit, in reges coelorum et coheredes aeternitatis assumtis tradens eos regnum Deo Patri*. Idem in Psalm. 148: *In illo beatae civitatis illius seculo, ubi cornu populi sui Dominus excitabit et incorruptionem, quae significatur in cornu, per honorem immortalitatis impertiet. Tum enim coelum novum et terra nova erit, cum his praesentibus dissolutis, nova illa et aeterna succedent*. Chrysostomus in epist. 5. ad Theodorum lapsum: *Omnia occupabit ubique incorruptibili gloria et, quod omnium longe est maximum, continua fruentur conversatione cum Christo una cum angelis, cum archangelis, cum superioribus potestatibus*. Et postea: *Anima non solum laeta erit bonis praesentibus, sed segura ac tuta, quod tanta gaudiorum semina nunquam desitura sint*. Sophronius Hierosolymitanus in epistola ad Sergium patriarch. Constant.: *Vitam illam, quae post praesentem vitam futura est, credimus permansuram, et quidem indesinenter exhilarantem laudabilium operum patratore*. Augustinus lib. 13. de Trinit. cap. 8: *Ut homo beate vivat, oportet ut vivat. Quem porro morientem vita ipsa deserit, beata vita cum illo manere quomodo potest? cum autem deserit, aut nolentem deserit, aut volentem, aut neutrum. Si nolentem, quomodo beata vita est, quae ita est in voluntate, ut non sit in potestate etc.? Non potest vita beata esse et volentem deserere, quia beatus nolens nemo fit, ac per hoc quanto magis nolentem deserendo miserum facit, quae, si nolenti praesto esset, miserum faceret? Si autem volentem deserit, etiam sic quomodo beata erat, quam perire voluit, qui habebat? Restat, ut dicant, neutrum esse in animo beati, id est eum deserit a beata vita, cum per mortem deserit tota vita, nec nolle nec velle, ad utrumque enim parato et aequo animo consistere. Sed nec ista beata est vita, quia talis est, ut quem beatum facit, amore*

Dicta patrum de aeternitate bonorum coelestium.

ejus sit indigna. Quomodo enim est beata vita, quam non amat beatus? aut quomodo amatur, quod utrum vigeat, an pereat, indifferenter accipitur? etc. Idem tractat. 31. in Joh.: Dies est ibi unus sed sempiternus, qui nec praeceditur hesterno, nec excluditur crastino. Cassiodorus lib. de anim. cap. 19: Bonorum dona quis dubitet esse perpetua? cum se cognoscunt lactitiam percipere et ulterius tristitiam non timere; mereri gaudium, quod norunt esse continuum. Illic animus sua prosperitate non pavescit, sed exultationem propriam semper retinet in aeternum cogitata prosperitas. Beda in cap. 17. Lucae: In illa beatitudinis gloria, de qua propheta suspirans agebat, quia melior est dies una in atriis tuis super millia, tenebrarum interruptio nulla est, nulla saltem memoria miseriae vel doloris, quia prima abierunt. Damascenus lib. 2. de orthod. fid. cap. 1: μετὰ τὴν ἀνάστασιν οὐχ ἡμέραις καὶ νύξιν ὁ χρόνος ἀριθμῶνται, ἐστὶ δὲ μᾶλλον μία ἡμέρα ἀνέσπερος τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης τοῖς δικαίοις φαιδρῶς ἐπιλάμποντος. Hildebertus Cenomanensis epistol. 31: In hoc fructu est regnum sine termino, satietas sine taedio, sublimitas sine discessu, glorificatio sine defectu. Guilelmus Alvernus de retribut. sanctorum cap. 1: Dicitur vita aeterna, quia multum contraria est temporali. Sicut enim temporalis tota fluit et evanescit et nihil habet stans; sic illa recta tota stat in soliditate perpetuitatis suae et nihil habet fluens. Et sicut illa totum habet cum morte commune et vitam quasi in puncto solo contingit; ita illa tota seorsim est a morte, ex se tota vitam primam contingens, in nullo morti appropinquat.

Quaestio,
an beati-
tudo in-
trinsece
vel ex-
trinsece sit
aeterna.

114. Quaerunt Scholastici, quomodo beatitudo sit aeterna, an intrinsece et ex natura sua, quia scilicet corrumpi non potest; an tantum extrinsece, quia licet ex se corrumpi possit, Deus tamen eam conservat, ne corrumpat. Prius asserit Thomas 1. 2. q. 5. art. 4. usus hac ratiocinatione: Perpetuitas sequitur immutabilitatem, immutabilitatis autem causa formalis est perfectio consummata; effectiva virtus divina; materialis homo elevatus in participationem aeternitatis. Adde quod beatitudo in clara et intuitiva Dei visione consistat. Jam vero clara Dei visio intrinsece et ex natura sua est incorruptibilis. Ergo etiam beatitudo. Assumptum probatur. Ut aliqua actio ex natura sua incorruptibilis sit, duo sunt necessaria: unum ut principium activum, a quo elicitur, sit incorruptibile; alterum, ut illud principium ab agendo cessare non possit. At haec duo reperiuntur in visione beatifica. Nam principium illius activum est intellectus humanus lumine gloriae illustratus. Intellectus autem incorruptibilis est, quia est naturalis potentia animae rationalis, quae est intrinsece immortalis. Similiter lumen gloriae est incorruptibile, quia est qualitas spiritalis, quae nullum habet contrarium, a quo corrumpatur. Jam vero intellectus lumine gloriae illustratus non potest cessare a visione Dei, quia Deus, qui est objectum illius visionis, necessario semper

praesens est. Sicut ergo oculus corporeus sufficienti lumine adjutus et corroboratus non potest non videre res sensibiles, quae oculo obijciuntur; sic etiam de intellectu servata proportionem dicendum. Cajetanus in comm. Thom. d. 1. Contra vero Scotus 4. sent. dist. 49. q. 6. disputat, causam perpetuitatis hujus non esse formam beatitudinis, quasi per ipsam beatitudo formaliter sit necessaria, nec naturam illarum potentiarum quasi circa objectum necessario perpetuo operetur; nec habitum in potentiis quasi necessario determinantem potentias ad perpetuo operandum, sed esse ex sola voluntate divina, quae sicut perficit naturam intensive, ita conservat eam perpetuo in tali perfectione. Priori sententiae assurgimus, si beatitudo ex hypothese et cum reduplicatione, quatenus est electorum aeterna in coelis beatitudo, consideretur; posteriori, si absolute et simpliciter spectetur.

115. Exposuimus hactenus quantitatem bonorum et gaudiorum coelestium tum discretam, tum continuum; restat, ut earum etiam qualitatem utcumque declarem. Quemadmodum discreta quantitas bonorum coelestium varietatem, continua eorumdem continuitatem ac aeternitatem, sic qualitas istorum bonorum intensivam suavitatem et satietatem complectitur, quod beati non tantum gustaturi sint dulcedinem divinae bonitatis, sed coelestibus bonis plene satiandi; quod non primitias duntaxat quasdam coelestium bonorum percepturi sint, sed iisdem penitus implendi; quod non aliquo duntaxat, sed summo prorsus gradu aeternis ac coelestibus gaudiis sint perfundendi. Aeternae enim vitae bona ac gaudia non tantum erunt varia ac diversa, nec tantum universalia in omnibus animae potentiis et corporis membris, nec solum continua, non interrupta et aeterna, sed etiam suavissima, sincerissima et ad summum voluptatis gradum elevata, erunt non solum extensive ratione aeternitatis, sed etiam intensive ratione graduum summa. Probatur haec bonorum et gaudiorum coelestium suavis 1. ex eorum in sacris literis descriptione. Psalm. 17, v. 15: Satiabor, cum excitatus fuero secundum imaginem tuam. Psalm. 36, v. 9: Inebriabuntur a pinguedine domus tuae, et torrente voluptatis tuae potabis eos. Ergo super electos non guttatim destillabit fons divinae dulcedinis, sed torrens voluptatis eos inebriabit. Esa. 65, v. 13: Servi mei comedent, bibent, laetabuntur, jubilabunt prae exultatione cordis. cap. 66, v. 12: Declinabo super Jerusalem quasi fluvium pacis et quasi torrentem inundantem gloriam gentium. Apoc. 7, v. 17: Agnus deducet eos ad vivos fontes aquarum. Apoc. 22, v. 1: Fluvius splendidus aquae vitae procedit ex throno Dei et Agni in medio plateae coelestis Hierosolymae. Ex his fontibus, ex hoc fluvio affatim bibere poterunt, unde etiam vitae aeternae gaudia conferuntur convivio ac nuptiis, in quibus est omnium rerum abundantia. 2. Ex animarum et corporum glorificationum conditione. Corpora beatorum erunt ipsius Dei manu formata una cum animabus ad Dei imaginem perfecte rel.

vata, ideo etiam suavitatis, exultationis ac voluptatis in summo gradu capacia. 3. *Ex bonorum et gaudiorum continuatione.* Erunt vitae aeternae gaudia non tantum continua et nunquam interrupta, sed etiam perpetua ac sempiterna. Ergo non possunt non esse summa et suavissima. 4. *Ex bonorum accumulatione.* Quo plura bona alicui communicantur, eo uberior laetitiae ipsi offertur materia. Jam vero bona vitae aeternae electis communicanda sunt varia ac diversa, multiplicia, universalia, in omnibus animae potentiis et corporis membris vigentia, quin imo infinita, quia aeterna. Ergo non possunt non esse summa. 5. *Ex προγενέσως suavitatis.* Quando pii in hac vita quandam πρόγευσιν coelestium bonorum ac gaudiorum percipiunt, corda ipsorum vix possunt capere divinam illam dulcedinem, quid ergo futurum censemus, quando non primitias tantum sed plenitudinem bonorum ac gaudiorum coelestium percipient? Si promulsis tam suavis est ac mellea, quid ex pleno dolio sperandum fuerit?

116. Quaeritur hoc loco 1. *in genere* de sanctorum in vita [aeterna beatitudine, 1. *an beatitudo sit habitus vel actus?* Respondemus: ostendimus superius §. 34. beatitudinem dividi in *objectivam* et *formalem*. De *objectiva* beatitudine hoc loco non quaeritur, sed de *formali*, quae consistit in fruitione ac possessione summi boni. Eam esse actum patet 1) *ex dictis Scripturae*, quae beatitudinem in operatione, videlicet in Dei visione et intuitiva cognitione, statuunt. 1. Cor. 13, v. 12. 1. Joh. 3, v. 2. etc. 2) *Ex natura beatitudinis.* Beatitudo est summi boni fruitio, quo obtento appetitus quiescit ac satiatur. Notat ergo perfectionem, ea vero in actu est posita. 3) *Ex continua beatitudinis duratione.* Beatorum felicitas et gaudium erit continuum, non interruptum, in actu ergo, non in habitu consistit. Neque tamen est merus ac purus actus, id enim soli Deo convenit, neque otiosus quidam habitus, sed habitus in actu continuo. Intellectus lumine gloriae collustratus non tantum facultate perfecte Deum cognoscendi instructus erit, sed ipso etiam actu continuo ac perpetuo Deum cognosceat, ac hoc proprio suo objecto nunquam divulsus aut separatus. Voluntas non solum habitualiter divinae voluntati erit conformata, sed etiam actualiter Deo utpote summo bono perpetuo adhaerebit. Idem de reliquis animae potentiis esto iudicium. At, inquis, *hac ratione beatitudo formalis in diversis collocabitur categoriis, in qualitate scilicet et actione.* Respondemus hoc absurdum non debere censi, beatitudo enim est *status omnium bonorum aggregatione perfectus*, ut Boëtius eam definit lib. 3. de consol. philos. 2. ergo et habitualia et actualia bona complectitur. Perfectus actus praereditur perfectionem habitus, nisi causa, a qua procedit actus, sit merus et purus actus, quod soli Deo competit.

117. 2. *Qua ratione Deus sit ipsa hominis beatitudo?* Respondemus: non *formalis* sed *objectiva*, quo sensu ipse solus et esse potest hominis beati-

tudo, quod probatur tum *ex natura Dei*, tum *ex proprietate beatitudinis*.

1) Beatitudo est summum illud bonum, quo obtento appetitus satiatur et quiescit. Jam vero solus Deus est summum illud bonum, quod non ordinatur ad aliud, sed omnia ad ipsum. 2) Beatitudo perfecte beatos efficit ac omnem miseriam ac defectum boni excludit. Jam vero solus Deus, utpote summum et infinitum bonum, perfecte beatos efficit ac omnem miseriam et defectum boni excludit. Omne enim bonum, quod est infra summum bonum, non potest perfecte beatum efficere et omnem miseriam ac defectum excludere, quia quod est infra summum bonum, habet in se alicujus boni defectum. 3) Beatitudo et ultimus finis secundum rem unum sunt. Jam vero solus Deus est ultimus finis, ad quem et propter quem creati sumus. 4) Sola Dei visio beatifica perfecte satiat desiderium. Psalm. 17, v. 15: *Satiabor, cum evigilavero secundum imaginem tuam.* Augustinus lib. 1. confess. cap. 1: *Fecisti nos, Domine, ad te, et irrequietum est cor nostrum, nisi quiescat in te.* lib. 22. de civ. Dei cap. 30: *Ille est finis desideriorum nostrorum, qui sine fine videbitur, sine fastidio amabitur, sine defatigatione laudabitur.* 5) Beatitudo perfecta excludit omne taedium ac fastidium. Nullum creatum bonum excludit omne taedium ac fastidium, sed unicum illud summum, infinitum et increatum bonum, quod est Deus. 6) Illud, cujus participatione ac fruitione in omnem aeternitatem beati erimus, oportet esse bonum aeternum et infinitum. Jam vero solus Deus est bonum aeternum et infinitum. 7) Beatitudo utpote plena et ultima hominis perfectio omnes animae potentias perficit, omnia corporis membra suavissima delectatione perfundit. Jam vero solus Deus, ut bonum universale, totum hominem in omnibus animae potentiis et corporis membris perficere potest. At, inquis, *appetitus hominis est finitus, ergo etiam bonum ejus erit finitum.* Respondemus: de beatitudine *formali* hoc concedimus, de *objectiva* vero minime. Quamvis enim intellectualis hominis appetitus sit finitus *ratione* sui, infinitus tamen est *ratione objecti*. Scholastici dicunt, *finitus est intrinsece quoad suam entitatem, infinitus extrinsece quoad suum objectum.* Ut enim intellectus percipit bonum infinitum, ita quoque voluntas illud ab intellectu monstratum appetit. Intrinsece igitur ac formaliter appetitus satiatur ac beatus redditur bono finito, extrinsece vero non satiatur nec beatus redditur nisi bono infinito. Scaliger exerc. 307. sect. 26: *Beatitudo est fruitio summi boni. Sed quid est fruitio? participatio. Quomodo participatur ei, qui fruitur? non abscedit ab illo ulla pars, ut huic communicetur, sed hoc cum illo unum, quo potest modo, fit. Quo potest modo? potestne finitum unum fieri cum infinito? non hoc, quo illud infinitum est, sed quo bonum, hoc finitum fit cum illo unum per similitudinem. Hoc de ea beatitudine, quae in subjecto est et qua subjectum fit beatum. Fit ergo, quia una fit beatitudo cum illa beatitudine, quae neque subjecto illo est, neque ipsa subjectum ullum.*

3. An beatitudo sit hominis accidens.

118. 3. *An beatitudo sit hominis accidens?* Solus Deus *essentialiter* beatus et sua ipsius beatitudo, quia beatus est a se ipso, in se ipso, per se ipsum. Electorum igitur beatitudo *formalis* non erit ipsorum essentia sed accidens. Erit non ipsum *esse* sed *esse in esse*. Patet hoc insuper ex eo, quod potissimum in actione consistat, in visione scilicet et fruitione summi boni, illa vero accidens est, non ipsa rei essentia. Neque vero quidquam perfectioni beatitudinis hac assertionem detrahatur, quia non essentialis, sed accidentalis ea est hominis perfectio; neque beatitudo propterea mutabilis ac variabilis statuitur, quia non est variabile et mutabile accidens, sed respectu ad actuale vitae aeternae possessionem habito inseparabile, invariabile et immutabile; beati enim sunt in bono confirmati ac proinde ab omni ex illo beatitudinis statu excidendi periculo liberati. Deus, qui ipsorum est beatitudo *objectiva*, non mutabiliter ac separabiliter sed invariabiliter ac inseparabiliter sese illis communicat. At, inquis, *omne accidens est ignobilius illo, cuius est accidens, ac per se et sua natura mutabile*. Respondemus: accidentia sunt duorum generum, quaedam ex internis subjecti principis emanant, illa sunt ignobiliora ipso subjecto; quaedam vero a principio externo proficiuntur et subjecto communicantur, ea possunt esse digniora ipso subjecto. Beatitudo non ad priorem sed ad posteriorem accidentium classem pertinet. Ex quo etiam intelligitur, quid de mutabilitate beatitudinis statuendum. Non quidem per se et sua natura immutabilis ea est, sed ex Dei ordinatione, per quam in bono erunt confirmati ac proinde etiam in statum immutabilitatis translati.

4. An beatitudo potius ad intellectum quam ad voluntatem pertinebit.

119. 4. *An beatitudo potius ad intellectum quam ad voluntatem pertinebit?* Certum est, ad utramque animae potentiam eam pertinere, quia est omnium potentiarum perfectio, ac Deus erit omnia in omnibus 1. Cor. 15, v. 28. proinde etiam plenitudo lucis intellectui, multitudo pacis voluntati. Sed quaeritur, cuius facultatis potiores futurae sint partes? Thomas de Aquino 1. 2. q. 3. art. 4. in *operatione intellectus*, Scotus et Thomas de Argentina 4. sentent. dist. 49. in *operatione voluntatis* eam potissimum sitam fore existimant. Prior sententia nititur hisce rationibus: 1) Scriptura beatitudinem definit per *visionem et cognitionem Dei*, quae pertinet ad intellectum Joh. 17, v. 3. 1. Cor. 13, v. 12. 1. Joh. 3, v. 2. 2) Philippus apostolus *Patrem sibi ostendi* petit sibi quae ad beatitudinem illud *sufficere* asserit Joh. 14, v. 8. 3) Patres per *visionem Dei* totum formale beatitudinis describunt, ut ostendimus superius. 4) Operatio voluntatis non propter se sed propter operationem intellectus quaeritur, sicut appetitus naturalis ac sensitivus non est propter se sed propter aliquam perfectionem appetentis. Ergo etiam operatio intellectus est praestantior. 5) Beatitudo est adeptio finis ultimi ac possessio summi boni, at finis ultimus non obtinetur per actum voluntatis sed intellectus, quod sic probatur: voluntatis actus circa finem ultimum potest esse duplex, vel *desiderium absentis* vel *acquiescentia*

et delectatio in eo jam praesente. Jam vero neutro actu finem ultimum adipiscimur, non per *desiderium*, quia desideramus quandoque ea, quae non adipiscimur; nec per *acquiescentiam et delectationem*, quia illa praerequit rei praesentiam, non autem eam efficit praesentem. 6) Actus voluntatis et cordis affectus non trahit objectum ad se, ut illud obtineat et possideat, sed potius tendit ad objectum. 7) Actus intellectus est nobilissimus, et vera beatitudo consistit in eo, ut aliquis norit sua bona. Ergo ultimus apex summi boni erit contemplatio Dei, ut semper Patris in Christo ac cognitio illorum bonorum, quae habebimus. Posterior sententia hisce nititur argumentis: 1) Scriptura beatitudinem describit per actum voluntatis et affectum cordis, videlicet per amorem et gaudium. Psalm. 36, v. 9. Matth. 25 v. 23. Joh. 16, v. 22. etc. 2) Patres itidem per actum voluntatis eam definiunt. Augustinus lib. 1. de doctr. Christ. cap. 32: *Summa merces haec est, ut Deo perfruamur*. lib. 10. confess. cap. 21: *Beata vita est gaudium de veritate*. lib. 8. de civ. Dei cap. 9: *Nemo beatus, qui eo, quod amat, non fruitur* etc. 3) Nuda Dei notitia amore et affectu destituta non efficit beatum, sed ea duntaxat, quae cum amore conjuncta. Per actum voluntatis intimius et perfectius conjungimur Deo, qui est beatitudo increata. 4) Visio Dei ordinatur ad Dei amorem tanquam ad suum finem. Ergo in amore potius quam in visione summum beatorum bonum consistit. *Intellectio*, inquit Scaliger exerc. 307. sect. 26. *est inchoatio beatitudinis vel inchoata beatitudo, velle autem eam est illius perfectio. Cum Deum intelligo, jam datur accessus ad unionem ex cognitione, quia species cogniti est talis forma cognoscentis. Quare unum fit aliquo modo. Ubi vero ex hac intellectione video quiddam alterius bonum, volo me similiorem Deo, quoad liceat, efficere. Itaque ab ea promoveo me ad aliquid faciendum, quo unionem adipiscor. Atque ilico nascitur amor, qui in actione sistitur voluntas*. 5) Actus voluntatis nobilior est actu intellectus, quia ille libertate praeditus, huic vero ab objecto necessitas imponitur. 6) Beatitudo consistit in participatione et fruitione summi boni. Jam vero bonum, quia tale, est objectum voluntatis, non intellectus. Totus homo dicitur simpliciter bonus bonitate solius voluntatis, etiamsi hebeti et obtuso intellectu sit praeditus. 7) Malum, quod opponitur dilectioni Dei, videlicet odium Dei, pejus est quam illud malum, quod opponitur Dei cognitioni, videlicet ignorantia. Ergo etiam dilectio Dei est praestantius bonum quam Dei cognitio, id quod etiam expressis verbis videtur apostolus asserere Ephes. 3, v. 19: *Caritas Christi supereminet scientiae*. Atque haec pro utraque quaestionis parte stabilienda afferuntur. Nobis Bonaventurae 4. sent. dist. 49. q. 5. art. 1. et Richardi ibid. q. 6. art. 1. sententia videtur amplectenda, quod utriusque potentiae, intellectus scilicet ac voluntas, respectu beatitudo *aeque principaliter et immediate* electis competat, quia utriusque ratione Deum possidebunt, per *claram* scilicet *visionem*, quae est

intellectus, et per firmam adhaesionem ac fruitionem, quae est voluntatis. Videbunt Deum a facie ad faciem, ex qua visione nascetur perfecta dilectio, qua non minus quam ipsa visione Deum possidebunt, inde Scriptura in beatitudinis definitione utrumque conjungit. Psalm. 36, v. 10: *Apud te est fons vitae et in lumine tuo videbimus lumen.* Psalm. 34, v. 9: *Gustate et videte, quam suavis sit Dominus.* Esa. 66, v. 14: *Videbitis, et gaudebit cor vestrum etc.* Esse beatitudinis consistit in perfecta unione animae cum Deo. Haec autem unio includit animae unionem cum Deo secundum omnem sui potentiam, secundum quam unibilis est cum eo immediate. Potentia autem animae rationalis non tantum est intellectus, sed etiam voluntas, et per quamlibet illarum unibilis est cum Deo immediate. Chytraeus lib. de vita et morte p. 127: *Optimae et supremae facultatis in homine rationalis optima et suprema actio versans circa supremum et nobilissimum objectum, videlicet Deus finis ejus et vita hominis aeterna est, videlicet agnitio Dei et Redemptoris nostri Jesu Christi nobis placati et propitii et sua luce, sapientia, justitia, vita et laetitia aeterna nos implentis, quam dilectio Dei ardens et laetitia in Deo acquiescens eumque grata mente et voce celebrans perpetuo comitatur.* Quoties [vero vel Scriptura sacra vel ecclesiastici scriptores in Dei visione ac cognitione beatitudinem statuunt, non notatur nudus actus intellectus, sed connotatur quoque actus voluntatis, adeoque plena illius summi boni possessio et adeptio, quae per cognitionem et amorem in vita aeterna obtingit. Sicut usitatissime verba notitiae apud Hebraeos affectus et effectus sequentes connotant, qua de re sic disserit Bonaventura d. l.: *Tres actus gloriosi seu beatifici, perfecta Dei visio, perfecta dilectio et perfecta fruitio sunt inter se conjuncti et connexi, ideo per et propter hanc connexionem tribuitur uni, quod est omnium, magis autem visioni tribuitur propterea quod in visione distinguitur status patriae a statu viae, non sic in dilectione, quia utrobique est dilectio.*

120. 5. *An futuri sint gradus praemiorum ac gloriae in beatitudine aeterna?* Ecclesia Christi communi et constanti suffragio hactenus affirmavit, sed Petrus Martyr in loc. commun. class. 3. c. 17. §. 8. primus superiori seculo ab hoc consensu discessit, timide tamen ac titubanter. Postquam enim demonstrare conatus erat, ex 1. Cor. 15, v. 41. non posse praemiorum diversitatem in vita aeterna colligi, subjungit pag. 734: *Haec a me non dicuntur, quod probare velim, ibi esse prorsus aequalitatem, sed assero, neutrum ex sacris literis confirmari posse. Probabilis est utraque sententia, neque ad salutem necessarium esse ducere scire, utrum istorum verum sit. Probabile forsitan est, ut in sanctis aliquid discriminis, sed hoc ex Scripturis non existimo posse demonstrari.* pag. 735. respondere conatur ad omnia Scripturae dicta et argumenta, quae pro diversitate praemiorum adducuntur, et tandem concludit p. 736:

Haec a me non dicuntur, quo prorsus negem hujusmodi praemiorum differentias, sed id tantum docere volui, quod ex Scripturis sanctis concludi non possint. Martyris vestigiis insistit Tilenus part. 2. disputat. theol. disput. 68. th. 33. sic scribens: *Quaestionem de gradibus beatitudinis et inaequali ejus participatione in medio relinquimus, et inaequalitatem hanc ut non negamus, sic fundamentum, quod Pontificii ei substernunt, puta inaequalitatem meritorum, alibi evertimus.* thes. 34: *In Scriptura tamen nullum satis idoneum hujus diversitatis testimonium reperimus.* Eadem est sententia Vorstii in tesseradecade antipistoriana. Audacior est Schoenfeldius, qui in disputat. de vita aeterna Casellis ann. 1604. instituta, illam sanctorum inaequalitatem prorsus negat thes. 78: *Disparitas beatitudinis in nulla ejus parte e Scripturis ostendi potest nec in unione cum Deo, nec in visione Dei, nec in dilectione, justitia et laetitia, nec in clarificatione corporum, nec in domicilio, nec sanctorum consortio, neque gloria, nulla igitur erit inaequalitas.* Antequam vero nostram sententiam novatorum opinioni oppositam probemus, notamus sequentia membra: 1) Distinguendum est inter beatitudinem objectivam et formalem. Hoc loco non quaeritur de beatitudine objectiva, quae Deus est, summum illud bonum omnibus beatis commune, sed de beatitudine formali. 2) Formalis illa beatitudo complectitur tum *essentiale praemium*, quod est Dei visio ac fruitio, tum *accessoria praemia*, quae beatitudinis essentiam consequuntur. Ratione prioris tribuitur electis *beatitudo essentialis*, XX. 4/2. ratione posterioris *beatitudo accidentalis*, quae in variis animae et corporis ornamentis ultra essentialem beatitudinem electis in vita aeterna conferendis consistit; non in illa, sed in hac duntaxat inaequalitas statuitur. 3) Quodsi vel maxime non possemus exacte et praecise determinare, in quibus bonis ac praemiis diversitas beatorum sit futura, tamen ipsam diversitatem non debemus negare ob evidentia Scripturae dicta, quae eam asserunt. 4) Distinguendum enim *inter rem ac rei modum*; res ipsa, videlicet gloriae diversitas et praemiorum inaequalitas, ex Scripturis certa est, quamvis modum rei exacte definire non possimus, quia *oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscendit, quid praeparaverit Deus se diligentibus* Esa. 64, v. 4. 1. Cor. 2, v. 9. 5) Certum est, beatorum omnium felicitatem et gloriam unam fore *objective*, quia beatitudinis objectum omnibus beatis commune est Deus; unam *subjective*, quia omnes animae potentiae et omnia corporis membra in omnibus omnino beatis coelesti gloria ornabuntur; unam *ratione continuae et aeternae durationis*, quia omnium beatorum felicitas erit continua, nunquam interrumpenda et sempiterna, nunquam finienda; unam *ratione securitatis*, quia omnes beati aequaliter erunt certi, nullum amittendi hanc felicitatem et gloriam sibi imminere periculum; unam *ratione satietatis*, quia omnes beati plenissime et perfectissime satiabuntur illa gloria, quae unicuique ex fonte divinae benignitatis obtinget; unam *ratione immuni-*

tatis ab omnibus adversis, quia omnes beati ab omnibus omnino malis erunt liberati; unam ratione dilectionis et communicationis inter omnes vigentis, quia ob sincerissimam caritatem cujuslibet beati gaudium erit omnibus beatis commune. Certum et hoc est, fore quandam beatorum inaequalitatem et gloriae diversitatem, ut ex manifestis Scripturae dictis paulo post demonstrabimus, de eo autem dubitari potest, an in accidentali duntaxat gloria animae vel corporis diversitas illa statuenda, an vero etiam in essentiali, ita ut in quibusdam beatis majus lumen gloriae futurum sit, in aliis minus, propter quod unus beatus alio perfectius et clarius divinam essentiam videat, ardentius Deum amet ac suavius eo fruatur, id quod a Scholasticis quidem magno consensu docetur; ** Salmeronius tom. 9. tract. 48. p. 392: *Erit gloriae disparitas in ipsa etiam divinae essentiae visione, quae essentiam beatitudinis constituit, quam alius magis alio possidebit pro ratione caritatis seu meritorum suorum*; ** (unico Durando excepto, qui in 4. sentent. distinct. 49. disputat, omnes beatos aequaliter videre divinam essentiam et omnes in praemio essentiali esse aequales); sed nostri rectius statuunt, quod in accidentalibus duntaxat praemiis statuenda sit differentia:

Omnibus una salus sanctis, sed gloria dispar.

6) Causa illius inaequalitatis non est statuenda in meritis humanis, nostra enim opera nec praemii essentialis ipsius vitae et beatitudinis aeternae, nec praemiorum accidentalium in vita aeterna esse meritoria suo loco demonstratum, sed in dispensatione divinae benignitatis, quae piorum labores et passiones hac gloriae diversitate remunerari decrevit. 7) Diversitas illa et inaequalitas gloriae nullam in beatis invidiam, nullam indignationem vel murmurationem excitat, sic sanctorum alius habet donum alio minus, ut hoc quoque habeat, ne velit amplius. Causa hujus rei a quibusdam Scholasticis refertur ad divinam providentiam, quae sicut ab aeterno praedestinavit beatos ad diversos gradus gloriae, ita etiam ab aeterno constituit illis dare et praescribere appetitum, qui iisdem gradibus perfecte expleretur. Quidam dicunt, ideo inferiores beatos non appetere majorem beatitudinem, quia Deus non vult cum illis concurrere ad eam appetendam, sed vult, contentos esse ea beatitudine, ad quam quisque praedestinatus est. Plerique hanc afferunt causam, quod unusquisque beatus vi suae beatitudinis habeat appetitum intellectus et voluntatis, tum naturalem, tum elicitem perfecte satiatum et expletum, ut nihil quidquam praeter id, quod habet, amplius desideret. In Deo enim clare viso continetur eminenter tota latitudo veri et boni, ad quam intellectus et voluntas naturaliter fertur. Ergo etiam clara et beatifica Dei visione expletur uterque appetitus naturalis tum intellectus, tum voluntatis. Praeterea beati per purissimam caritatem plus diligunt Deum quam se ipsos et sua commoda. Ergo magis desiderant, impleri voluntatem Dei quam suam. Jam vero norunt, hanc esse Dei voluntatem, ut praemia in vita aeterna sint

inaequalia. Ergo non desiderant plus habere, quam acceperunt. Qui minimam in coelesti regno habebit gloriam et coronam, plus quam sufficientissime eadem erit contentus, quia nulla ibi erit invidia. *Non erit invidia aliqua disparis claritatis, quando in omnibus regnabit unitas caritatis.* Denique beati ex eadem dilectionis sinceritate et perfectione proximum diligunt sicut se ipsum, ergo proximi gloriam adspiciunt ut suam, laetantur et exsultant de ea ut de sua gloria, ac consequenter nulla vel tristitia, vel invidia ob eam corripuntur.

121. Hisce de vero quaestionis statu praemissis sententiam nostram confirmamus 1. ex Scripturae dictis. 1. Daniel. 12, v. 3: *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, et qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellae in perpetuas aeternitates.* De intelligentibus sive doctis in genere dicitur, quod fulsuri sint sicut splendor firmamenti, de erudientibus alios ad justitiam sive ecclesiae doctoribus dicitur, quod fulsuri sint instar stellarum, unde sic concludimus: Ubiunque statuitur tale discrimen splendoris ac fulgoris, quale est inter firmamentum et inter stellae, ibi inaequalitas gloriae ac diversitas praemiorum stabilitur. Jam vero in hoc dicto prophetico inter auditores et doctores tale discrimen splendoris statuitur, quale est inter firmamentum et inter stellae. Ergo. Exci-
piunt 1. esse hic exegesis et unius ejusdemque sententiae repetitionem, cum subjecta sint eadem, qui enim alios docent et qui alios ad justitiam erudiunt, prorsus iidem sunt et eodem gradu continentur, proinde etiam diversa praemia ipsis non redduntur. Respondemus: 1) Si vel maxime concederemus, participium *לְיָדֵי עוֹלָם* activam ac transitivam hoc loco habere significationem, ut exponatur per *ro intelligere facientes*, quo modo etiam noster Lutherus reddidit, die Xeyer, cum sit positum in hiphil; nihil tamen decederet nostro argumento. Dicendum enim foret, prophetam primum quidem in genere de omnibus piis affirmare, quod evigilaturi sive resuscitandi sint *לְיָדֵי עוֹלָם*, ad vitam et gloriam sempiternam, quod enim vitae conjungenda sit gloria, patet ex antithesi, qua impii ad opprobrium et contemptum dicuntur evigilaturi, ac postea in specie exponere ecclesiae doctorum peculiarem gloriam, quod fulsuri sint sicut splendor firmamenti et sicut stellae in omnem aeternitatem, quae interpretatio confirmari posset ex eo, quod Piscator in scholiis splendorem firmamenti per splendorem stellarum in coele explicat, adeoque unum et eundem firmamenti et stellarum splendorem statuit. Quodsi vel maxime splendor firmamenti distinguendus esset a splendori stellarum, id quod fieri omnino debere contra Piscatorem statuimus, tamen ad discrimen officii, laborum passionum etc. quod ipsis ecclesiae ministris intercedit, recurri posset, ut hac ratione inter ipsos quoque ecclesiae ministros gloriae diversitas statueretur. Certe Paulus 1. Cor. 15, v. 10. 2. Cor. 11, v. 23. plus reliquis apostolis sese laborasse asserit, utique ergo etiam majori prae reliquis gloria ornabitur.

2) Sed non concedimus adversario, participium *הַמְשִׁיבִילִים* hoc loco habere *transitivam significationem*, verum dicimus, poni *neutraliter et intransitive*, ut significet doctos, intelligentes, informatos in vera religione et pietate, qui viam Dei recte didicerunt, ac proinde negamus, *subjectum* in utroque dicti prophetici membro esse idem. Probamus autem hanc nostram interpretationem primo *ex usu loquendi prophetico*. Aliquoties hoc participio utitur Daniel, utpote cap. 1, v. 4. cap. 11, v. 33. et 35. cap. 12, v. 10. nusquam vero in *activa ac transitiva*, sed perpetuo in *neutrali et intransitiva significatione*, eecur igitur hoc in loco ab illa velimus discedere? Secundo *ex versione LXX interpretum*, qui verterunt *οἱ συνίτητες*, et Latina, quae reddidit *qui autem docti fuerint*. Tertio *ex diversitate praedicati*. Ubi est mutatio praedicati, non tantum quoad verba, sed etiam quoad rem ipsam, ibi quoque intelligitur facta mutatio subjecti. Jam vero in altero membro fit mutatio praedicati, quia pro *splendore firmamenti* ponitur *splendor stellarum*, qui inter se gradibus distinguuntur. Ergo etiam non potest esse utrobique identitas subjecti. Quarto *ex linguae sacrae proprietate*. Praesto sunt exempla, licet rariora, in quibus verba et participia in *hiphil* ponuntur intransitive. Quinto *ex absurdo*. Si per *הַמְשִׁיבִילִים* intelligamus *doctores* sive docentes, erit in verbis prophetis *ταυτολογία*. Nam in primo membro de illis pronuntiat Daniel, quod *fulsuri sint splendore firmamenti*, quod Piscator exponit de *splendore stellarum in firmamento*. Atqui idem plane in altero membro repetitur; qualis otiosa repetitio et *ἐπεξηγησις* in hoc propheta perquam nervoso alibi vix occurret. Sexto *ab inconvenienti*. Si enim de doctoribus in utroque membro propheta agit, concedendum erit, ipsum de statu piorum post resurrectionem agentem doctoribus duntaxat sive docentibus splendorem et gloriam in futura vita assignare, discentibus sive auditoribus in via Domini recte institutis nihil splendoris relinquere. Regerit Martyr, *Danielem propterea potius voluisse docentium mentionem facere, quod isti magis confirmandi essent, quoniam plus quam ceteri persecutionibus essent expositi, ideoque etiam peculiari consolatione opus habuerint*. Nos haud inviti concedimus, ob causam expositam docentium specialem fuisse mentionem factam, sed pie eruditos et informatos penitus esse praetermissos non admittimus, cum utrique persecutionibus Antichristi, quibus propheta hanc consolationem opponit, sint expositi, praesertim cum *praedicati diversitas etiam subjecti diversitatem statuendam requirat*. Quod enim Piscator eundem non solum *specie*, sed etiam *gradibus* splendorem coelo ac stellis tribuit, in eo principiis sincerioris astronomiae et ipsi oculorum sensui contradicit. Quanto rectius Hieronymus exponens hunc locum Danielis ad quaestionem, *Num sanctus idiota et sanctus eruditus eandem in vita aeterna gloriam habituri sint?* responderi posse asserit, juxta Theodotionis versionem, *unum fore ut firmamentum, alterum ut stellas*. Invertimus etiam *ἐστῶσαν* Mar-

tyris. Si doctores ecclesiae magis confirmandi fuere quam ceteri, ergo non communi sed peculiari argumento et praemio fuere confirmandi. Si quis obvertat, *in secundo dicti prophetici membro apud LXX interpretes sic legi ἀπὸ τῶν δικαίων τῶν πολλῶν, ex quo subjecti identitas colligi possit*; respondemus, fontes Hebraicae veritatis esse authenticos, illi vero sic habent *הַמְשִׁיבִילִים הַרְבֵּים*, *justificantes multos*; adde, quod quaedam exemplaria Graeca legant *τῶν δικαιοῦντων*, quod congruit cum Hebraeo, quaedam *οἱ πολλοὶ τῶν δικαίων*, quod nostram manifeste confirmat sententiam.

122. 2. Exceptio: *Una eademque gloria iisdem promissa explicatur duplici similitudine splendoris firmamenti et stellarum, nec enim inaequalitas gloriae aequalibus competit ex eorum, qui affirmantem quaestionis partem amplectuntur hypothesi*. Respondemus: 1) Nec subjectum, nec praedicatum sunt eadem in utroque dicti prophetici membro. Alii enim sunt *intelligentia praediti*, id est pii auditores, alii vero *intelligere facientes et ad justitiam erudientes*, id est pii doctores. Alius est *splendor firmamenti*, alius *splendor stellarum*. Ergo non promittitur iisdem una eademque gloria. 2) Conveniant prius inter se, an per splendorem firmamenti et stellarum una eademque, an vero inaequalis gloria intelligatur. Quidam enim ex Calvinianis prius, quidam vero posterius statuunt. 3) Invertimus argumentum. Quia duplici similitudine a distincto firmamenti ac stellarum splendore petita beatorum gloria explicatur, ideo non potest una eademque gloria iisdem promissa intelligi.

123. 3. Exceptio: *Haec gloria communiter omnibus beatis tribuitur a Christo*. Matth. 13, v. 43: *Iusti fulgebunt ut sol in regno Patris sui*. Respondemus: 1) Quaedam dicta de beatorum gloria loquuntur *ἀπλῶς, absolute*, quaedam vero *συγκριτικῶς, comparate*. Absolute ac simpliciter loquendo omnium beatorum gloria solis radiis erit splendidior, comparate autem loquendo quidam beati fulgebunt *instar firmamenti*, quidam *instar stellarum*. 2) Sic Esaias pronuntiat cap. 30, v. 26. *Lucem lunae in die novissimo futuram, sicut est lux solis, ac lucem solis septuplo fulgentiorem futuram*, nihilo tamen minus Paulus 1. Cor. 15, v. 41. asserit, *sicut alia est claritas solis, alia lunae, et sicut stella differt a stella in claritate, ita quoque futurum in resurrectione mortuorum*. Illud accipiendum *absolute*, hoc vero *comparate*. Phil. 2, v. 15. pii etiam in hac vita dicuntur *lucere ut luminaria in mundo*, quod tamen non fit aequaliter ab omnibus. 3) Quidam addunt, *in ipsius solis splendore animadverti aliquod discrimen, cum in meridie sit clarior respectu nostri quam mane vel vespere, aestivo tempore efficacior quam hierno*. 4) Quidam respondent, *Christum loqui non de praemio accidentali sed essentiali*, non illius sed hujus duntaxat respectu justos instar solis dici fulsuros. 5) Quidam monent, *propositionem Christi esse indefinitam sine signo universali positam*. 6) Quidam addunt, *particulam sicut multis in locis* xx. 406.

non ἰσότητα, sed ὁμοιότητα, id est convenientiam non in quantitate sed in qualitate denotare. 7) Quidam id, quod assumitur, non esse lucem majorem ea, quam habet sol, intelligendum monent de luce corporum in hac corruptibili vita, cum de luce et claritate futurae vitae dictum sit, Oculus non vidit etc. Sed prima responsio est simplicior reliquis.

4. Exceptio: Gloria haec corporum est, non animae, ergo hic locus nihil facit ad scopum. Respondemus: Repetantur ea, quae in observatione 3. 4. et 5. diximus. Claritas corporum erit veluti quaedam resplendentia ex claritate animae orta. Ergo etiam major claritas corporum praesupponere videtur majorem claritatem animae. Coronidis loco annectimus, quod in eodem capite Dan. 12, v. 13. dicit angelus ad prophetam Danielelem: *Stabis in sorte tua in fine dierum*. Unusquisque ergo stabit in sua sorte in fine dierum, patriarchae et prophetae in sua sorte, apostoli in sua sorte, evangelistae in sua sorte, martyres in sua sorte, pastores et doctores in sua sorte; denique fidelium quisque in sua sorte. Eadem omnibus electis continget beatitudo, eadem summi boni fruitio, eadem vita aeterna, distincta tamen erit sors gloriae.

2. 1. Cor. 15, v. 41. Stella differt a stella claritate.

124. 2. 1. Cor. 15, v. 41: *Alia est claritas solis et alia claritas lunae et alia claritas stellarum, stella enim a stella differt in claritate; v. 42. sic etiam erit resurrectio mortuorum*. Quo sic inferimus. Quale est discrimen inter claritatem solis, lunae et stellarum, tale quoque discrimen erit in claritate corporum resuscitatorum. Sed inter illa est tale discrimen, ut unius claritas major sit claritate alterius. Ergo etiam inter corpora ad vitam et gloriam resuscitata tale discrimen erit, ut claritas unius major sit claritate alterius. Excipiunt 1) diversitatem illam ab apostolo statui tantummodo inter corpus, quod in morte deponimus, et quod in resurrectione instaurabitur, non autem concludi aliquid de discrimine corporum beatorum inter sese, statim enim additur, *seminatur in corruptione, resurget in incorruptione*. Respondemus: Utrumque docet apostolus, videlicet quod quemadmodum corpora coelestia non solum a terrestribus decore differunt, sed etiam ipsa inter sese decoris ac claritatis gradibus; ita quoque corpora sanctorum ad vitam aeternam resuscitatorum non solum a se ipsis plurimum differant, qualia fuerunt ante resurrectionem, sed etiam ipsa inter sese secundum diversos gradus claritatis, id quod patet, tum ex προάσει, tum ex ἀποδόσει apostolicae similitudinis. Subordinata igitur non sunt opponenda. In vers. 42. 43. 44. 45. et 50. proprie et principaliter agit apostolus de discrimine inter corpora piorum in sepultura et in resurrectione, sed in vers. 41. de resuscitatorum corporum claritate inter sese unice tractat, quod hoc argumento evincere possumus: De illorum corporum discrimine apostolus in vers. 41. agit, quibus competit quaedam claritas, vel solis, vel lunae, vel stellarum claritati respondens. Jam vero corporibus, quae in morte deponuntur, nulla ejusmodi claritas competit, sed uti vers. 43. diserte addit apostolus, *seminatur*

in ignobilitate, resurget tamen in claritate. Ergo in vers. 41. non agit de corporibus, quae in morte deponimus. 2) Paulus Philip. 3, v. 21. *omnia et singula corpora piorum ex mortuis resuscitata corpori Christi glorificato conformia fore docet*. Ergo non potest ex hoc loco colligi, quod alia aliis futura sint clariora. Respondemus: σύμμορφα, conformia, II erunt ratione claritatis et aliarum dotium, non autem in gradibus claritatis vel corpori Christi vel etiam inter sese aequalia, unde Theodoretus ad hunc locum annotat, fore ea conformia Christi corpora οὐ κατὰ πόσον, ἀλλὰ κατὰ ποιόν. Sicut Christi corpus post resurrectionem non erat amplius animale sed spirituale, glorificatum, impassibile, immortale etc. sic et beatorum corpora post resurrectionem talia erunt, ex eo vero inferri nequit, quod non sint futuri gradus claritatis et gloriae. 3. Inaequalitas beatitudinis ponitur non in corporum glorificatione, sed in Dei visione, de qua Paulus hoc loco nihil. Respondemus: Repetantur ea, quae in observatione 3. 4. et 5. sunt dicta. Qui statuunt, non omnes beatos aequae perfecte Deum visuros, sed unum alio perfectius, illi causam hujus inaequalitatis non in ipso objecto, quod omnibus commune est, divina scilicet essentia, sed in organo sive medio, videlicet in lumine gloriae quaerunt. Thomas part. 1. q. 12. artic. 6. Dominicus a Soto 4. sentent. distinct. 49. q. 3. artic. 2. Quidam partim in lumine gloriae, partim in dispositione intellectus, hoc est ejusdem majori vel minori perfectione statuunt, ut Scotus, Richardus, Cajetanus p. 1. q. 12. artic. 6. quam controversiam nostram non facimus, sed in generali illa thesi, quod futura sit quaedam diversitas gloriae in beatis, acquiescimus.

125. Atque haec sunt dicta principalia, quibus conjungimus alia, ex quibus secundo ac minus principaliter nostram probamus sententiam. 3. Joh. 14, v. 2. ait Christus: *In domo Patris mei mansiones multae*. Ubi distinctae mansiones, ibi quoque dantur gloriae gradus. Excipiunt, *multas dici mansiones, non tamen diversas, possunt enim esse multae et tamen aequales*. Respondemus: 1) Omnes veteres ex hoc loco inaequalitatem gloriae in beatis colligunt. 2) Quia mansiones multae, ideo etiam distinctae, non quidem ratione vel loci, vel claritatis in sese, sed respectu graduum in claritate. Dominus humano more de coelestibus loquens, per multitudinem mansionum significavit et amplam coeli capacitatem et gloriae differentiam, scribit Cyrillus Alexandrinus in commentar. hujus loci. 3) Interpretationem nostram probant dicta hactenus exposita et ab insultibus adversariorum vindicata, illis prius solide respondeant. 4) Est haec domus, in qua multae statuuntur mansiones, non solum domus hominum beatorum, sed etiam angelorum, imo ipsius Patris coelestis, in qua ipse etiam habitat. At num aequalem omnino omnium beatorum et angelorum et ipsius Dei gloriam statuemus?

126. 4. Matth. 19, v. 28. Luc. 22, v. 30. dicit Christus ad apostolos: *Amen dico vobis, vos qui*

per secuti estis me, in regeneratione, cum sederit Filius hominis in throno gloriae suae, sedebitis et vos super duodecim sedes judicantes duodecim tribus Israël. Haec sessio non est accipienda in sensu literali de sede quadam corporea, sed mystico de eximia quadam gloria, quam prae reliquis sanctis in judicio apostoli habebunt, ut latius ostendimus in tractatu de extremo judicio §. 41. Atqui si apostolis eximia et peculiaris quaedam gloria competit, utique non erit omnimoda aequalitas. Excipiunt 1) 468. *comparationem esse non inter ipsos beatos, sed inter Israëlitas infideles, ad quos etiam Judas pertinebat, et apostolos, qui illos fidei et doctrinae suae exemplo damnabunt.* Respondemus: Imo vero, quia peculiari quadam ratione relictis omnibus rebus Christum erant secuti ac majoribus periculis et adversis propter ipsum erant expositi, ideo etiam peculiarem quendam honorem et gloriam Christus ipsis promittit, ut patet ex antegressa quaestione. 2) *Illud ipsum tribui omnibus fidelibus* 1. Cor. 6, v. 3. Apocal. 3, v. 21. Respondemus: Non tamen exclusa honoris praerogativa, quae competit apostolis. Apostoli judicabunt non tantum *exemplo et approbatione sententiae*, ut reliqui sancti, sed etiam *sua doctrina*, quam viva voce et scriptis propagarunt eamque ad sanguinem usque propugnarunt. 3) *Paulum non posse ab hac sessione et dignitate excludi, cum plus ceteris laboraverit* 1. Cor. 15, v. 10. Respondemus: Paulus ut apostoloci muneris ac laboris, ita quoque peculiaris praemii apostolis promissi erit particeps; ac proinde ut per numerum duodenarium non excluditur a collegio apostolorum, ita nec a communione apostolicorum praemiorum. Confer tractatum de extremo judicio §. 15. 4) *Hoc ipsum quidquid erit, non futurum de essentia visionis seu cognitione Dei, de qua sola hic quaeratur.* Respondemus: Imo vero non tantum inaequalitatem respectu visionis beatificae, sed etiam respectu accidentalium praemiorum adversarii negant, ut ex argumentis ipsorum postea apparebit. Nostra quae sit sententia, ex observationibus circa quaestionis statum liquido conspiciunt.

127. 5. Matth. 23, v. 21. et 23. *diversitas lucri ex talento concredito diversis compensatur praemiis.* Excipiunt, hoc intelligi posse de statu praesentis seculi, in quo, qui fidelis est in paucis et donis Dei recte utitur, ei gratiae augebuntur et plura dona spiritualia conferuntur v. 29. Respondemus: 1) Ex subordinatis non sunt facienda opposita. Qui donis Dei bene utitur, dignus efficitur, ut super plura constituatur, et donorum spiritualium magis capax quotidie redditur etiam in hoc seculo, sed ex eo inferri nequit, quod non sint illi exspectanda praemia in seculo futuro. 2) Quin potius pietas habet praemia non tantum praesentis sed etiam futurae vitae, id est praemiorum non solum in hac sed etiam in futura vita 1. Timoth. 4, v. 8. 3) Ac Paulus diserte scribit, qui parce seminat, eum quoque parce mesurum 2. Cor. 9, v. 6. Jam vero seculum praesens est tempus sementis, seculum futurum est tempus

messis Matth. 13, v. 39. Gal. 6, v. 9. Ergo etiam in futuro seculo quidam parcam, quidam vero largam habebunt messem. Certe qui in erogandis eleemosynis liberales sunt, non tantum in hac vita, sed etiam in futura bonis spiritualibus et coelestibus abundabunt, teste tota Scriptura. 4) Id ipsum colligitur ex ipsa Christi parabola. Dicuntur enim servi, qui talentis sibi concreditis lucrati fuerant, praemia sua recepturi, quando post longi temporis decursum redibit ipsorum dominus et *rationem cum ipsis conferet* v. 19. Jam vero constat, in novissimo die redditum Christi ad judicium exspectandum. Jubentur fideles servi intrare in gaudium Domini sui v. 21. et 23. Jam vero per actualem et plenam vitae aeternae possessionem in gaudium Domini demum introducimur. Quinimo *scopus* ut et *antecedentia et consequentia* evidenter testantur, Christum de retributione in die novissimo demum exspectanda primo ac praecipue hic agere.

128. 2. *Ex rationibus.* 1. *Ex promissa operum retributione.* Christus dicitur in extremo judicio unicuique redditurus secundum opera Matth. 16, v. 27. Rom. 2, v. 6. 2. Corinth. 5, v. 10. Apoc. 22, v. 12. Jam vero operum et laborum, ut et passionum gradus sunt diversi, diversa igitur etiam praemia. Excipiunt, dicta haec generaliter accipi posse de gloria justorum et damnatione injustorum. Qui enim bona fecerunt, hereditabunt vitam, qui vero mala, damnationem aeternam, Matth. 25, v. 35. et 42. Rom. 2, v. 9. Respondemus: Vera est haec explicatio, sed non plena. Christus enim non solum ex operum testimonio de cujusque fide vel infidelitate judicium feret, sed etiam cujusque pii opera et labores ex gratuita misericordia juxta suam promissionem abundantissime compensabit, ea quidem ratione, ut qui parce seminavit, parce etiam metat, et qui largiter seminavit, largiter etiam metat, id quod evidenter colligitur ex loco apostolico 1. Corinth. 3, v. 8: *Unusquisque propriam suam mercedem accipiet secundum suum laborem.* Certe si quilibet in futuro seculo mercedem accipiet secundum suum laborem, consequens est, cum labor sit diversus, etiam diversam fore mercedem sive gloriam. Nec potest obverti de praemio essentiali, de ipsa scilicet vita aeterna piis bene operantibus promissa, sermonem esse, non autem de praemiorum accidentalium diversitate. Nam Paulus hic non confert pios et impios, ut illis quidem vitam, his vero mortem aeternam pro diversitate operum tribuat, sed ipsos pios doctores inter se confert. Ego, inquit, plantavi, Apollo rigavit v. 6. unusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem v. 8. Dei enim sumus adjutores v. 9. De tali igitur praemio loquitur, quod juxta cujusque peculiarem laborem peculiariter et singulariter cuique pio tribuetur, prout scilicet cujusque major vel minor fuerit in ecclesia labor, majores vel minores passiones. 2) *Ex oppositione.* Erunt gradus poenarum infernalium. Ergo etiam praemiorum coelestium. Antecedens confirmavimus in tractat. de inferno §. 75. Excipiunt,

2 Ex rationibus.

argumenta a contrariis probabilem duntaxat, non necessariam habere consequentiam. Non enim sequitur: homo potest se ipsum occidere, ergo etiam vivificare. Addunt, esse disparem rationem, quia malis operibus meremur poenam, sed bonis operibus non possumus promereri vitam aeternam. Respondemus: Haec recte opponuntur Pontificiis, qui ex operum meritis diversitatem gloriae probant, nequaquam vero nostrae adversantur sententiae, qui ex gratuita Dei promissione operum retributionem deducimus. Disparitas ergo in eo est, quod pii non possint vitam aeternam bonis suis operibus promereri, sicut impii damnationem malis suis operibus fuere promeriti, interim convenientia manet in eo, quod quemadmodum in una et eadem damnatione sint diversi gradus poenarum, ita in una eademque beatitudine sint diversi gradus praemiorum. 3) *Ex Dei promissione.* Deus misericors, verax et justus promisit, quod majora redditurus sit praemia illis, qui in hac vita plus laborarunt ac plura propter ipsum sustinuerunt. Ergo hoc infallibiliter sequetur. Excipiunt, negare hoc Christum in parabola Matth. 20, v. 10. ubi singuli operarii eundem accipiunt denarium; negare hoc apostolum Roman. 8, v. 18.

XX. 470. ubi passiones hujus vitae asserit non esse dignas futura gloria, et 2. Tim. 4, v. 8. ubi non peculiarem aliquam justitiae coronam sibi tribuit, quamvis plus ceteris laboraverit 1. Corinth. 15, v. 10. sed omnibus Christi adventum diligentibus secum communem.

Respondemus: Haec omnia recte probant, praemium essentiale sive ipsam vitam aeternam beatis omnibus fore communem; probant etiam, diversitatis illius in praemio accidentali fundamentum non esse quaerendum in meritoria operum nostrorum dignitate, relinquatur interim, quod Deus ex gratia diversa piorum opera diversis praemiis sit remuneraturus. 4) *Ex nostra cum angelis conformatione.* Beati in vita aeterna erunt *ἰσαγγελοι*. Jam vero inter angelos sunt certi ordines et gradus. Excipiunt, similitudinem illam non esse extendendam ultra scopum, qui duntaxat in eo consistit, quod usus conjugii in vita aeterna non sit amplius habiturus locum. Respondemus: Christus in genere pronuntiat, beatos fore *ἰσαγγέλους*, quod non tantum respectu conjugii ac generationis desiturae, sed in genere de proprietatibus corporum spiritualium accipiendum, ut apparet ex 1. Corinth. 15, v. 44. Quare cum ipsa Scriptura diversitatem gloriae in beatis statuatur, ut ostendimus, ideo non progredimur extra Christi scopum, si hac quoque in parte beatis *ἰσαγγελοῦντα* tribuamus. Petrus Martyr excipit, hoc quidem tempore esse inter angelos gradus et ordines, quoniam Deus eorum ministerio ad orbem et ecclesiam regendam utitur, sed in fine mundi principatus et potestates esse abolendas 1. Cor. 15, v. 24. Respondemus: Per illos principatus, potestates et virtutes non boni sed mali angeli, adeoque omnes regni Christi hostes intelliguntur, ut apparet ex contextu, *ἀντιλογικῶς* enim subjungitur, oportet eum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus suis. Sensus igitur est, cum

aboleverit omnem potestatem, id est cum subjecerit sibi omnes hostes, abolita eorum potentia, videlicet Satanae, mundi, peccati et mortis. Potest etiam accipi de imperiis humanis, quae in die novissimo abolenda esse constat ex Dan. 2, v. 44. Ministeria angelorum cessabunt quidem in futura vita, non autem diversitas donorum habitualium ac distinctio graduum, alias quidam angeli redderentur deterioris conditionis, quam fuere durante hujus seculi statu. Est et haec Martyris exceptio: Qui ponunt diversos ordines in angelis, eos volunt inter sese specie ac fortassis proximo genere differre, quod non potest de hominibus beatis, vel de spiritibus nostris affirmari. Quare similitudo inter nos et angelos quoad omnia minime quadrat, nam tunc sumendi essent angeli omnes ejusdem speciei vel ejusdem ordinis, et statuendum, num omnes parem et aequabilem felicitatem habeant; verum haec ex testimonio sacramentorum literarum nullus definire potest. Respondemus: Quamvis in hac vita exacte definiri non possit, qui et quales sint angelorum ordines, illud tamen ex Scripturis certum est, quod sint certi angelorum ordines et gradus, atque hoc ad confirmationem nostrae sententiae nobis sufficit. Angelos inter sese specie differre, cum omnes sint *λειτουργικὰ πνεύματα* Hebr. 1, v. 14. est *μέγα λαν αἴτημα*. 5) *Ex seria ad studium pietatis et patientiam exhortatione,* quae ex hypothesi de praemiorum amplitudine ac diversitate peti potest. Excipiunt, verum calcar ad pietatis studium esse Dei mandatum et promissionem ineffabilis beatitudinis, quibus qui non movetur, nae ille parum incitabitur illa praemiorum differentia. Respondemus: Subordinata non pugnant. Sicut pietas promissionem habet non modo praesentis sed etiam futurae vitae, ita quoque promissionem habet non tantum beatitudinis essentialis, sed etiam accidentalium praemiorum in vita aeterna.

129. 3. *Ex patrum dictis.* Illorum consensum nobis largitur Petrus Martyr, sic enim scribit dicto loco: De patribus fatemur ingenne, quod praemiorum discrimina statuerint. Ostendit hoc res ipsa. Chrysostomus homil. 41. in 1. Corinth. *τί τοῦτον ἐντεῦθεν καταμερίζομεν; ὅτι καὶ ἐν βασιλείᾳ πάντες, οὐ πάντες τῶν αὐτῶν ἀπολαύσουσι.* Quid ergo hinc discimus? (quando apostolus dicit, alia claritas solis, alia lunae etc.) Quod etsi omnes sint in regno, non omnes tamen eadem consequentur et iisdem fruuntur. Ambrosius in commentar. Luc. 6: Sicut incrementa virtutum, ita etiam incrementa sunt praemiorum. Augustinus in enchirid. cap. 111: In beatitudine electi alius alio praestabilius, in miseria vero damnati alius alio tolerabilius permanebit. lib. ejusd. cap. 113: Manebit communiter omnium vita aeterna sanctorum, quamlibet bonorum distantia concorditer fulgeant. libr. de virginat. cap. 26: Ipsa vita aeterna erit pariter omnibus sanctis, aequalis denarius omnibus attributus est. Quia vero in ipsa vita aeterna distincte fulgebunt lumina meritorum, multae sunt mansiones apud Patrem, ac per hoc in denario quidem non impari non vivet alius alio prolixius. libr. 22. de

civitat. Dei cap. 30: *Qui futuri sint pro meritis praemiorum etiam gradus honorum atque gloriarum, quis est idoneus cogitare, quanto magis dicere? quod tamen futuri sint, non est ambigendum. Atque id etiam beata civitas illa magnum in se bonum videbit, quod nulli superiori ullus invidet, sicut nunc non invidet archangelis angeli ceteri; sic enim habebit domum alius alio minus, ut hoc quoque donum habeat, ne velit amplius, in enarratione Psalm. 150: Habebunt etiam tunc sancti differentias suas consonantes non dissonantes, id est consentientes non dissidentes, sicut concentus suavisissimus fit ex diversis quidem, sed non inter se adversis sonis. Stella enim differt a stella claritate, sic et resurrectio mortuorum. serm. 143. de temp.: Sanctorum corporibus promissa est claritas et diversa species claritatis. Nempe unusquisque stabit in sorte sua, patriarchae et prophetae in sorte sua, apostoli in sua sorte, evangelistae in sua sorte, pastores et doctores in sua sorte, alii denique fideles in sua sorte. serm. 191. de temp.: Unam credimus esse sanctorum vitam omnium, sed praemia pro labore diversa et e contrario pro modo delictorum peccatorum quoque esse supplicia. Eucherius Lugdun. homil. in natali unius confess.: Qui plus laboraverit, plus mercedis accipiet. Stella enim, ut apostolus ait, differt a stella in claritate. Quamvis igitur omnes beati erunt, non tamen omnes aequales erunt, quod quidem in eo significatur, quod alii supra decem, alii supra quinque civitates constituti dicuntur. Prosper libr. 1. de vita contemplat. cap. 4: Quicumque ibi erunt, etsi differentibus meritis ab invicem distabunt, omnes tamen una perfectione beati erunt, quia singulis praemia sua sufficientia erunt et capere amplius praemiis suis jam perfecti non poterunt. Sicut enim corporalis saturitas omnes saturos aequaliter habet, quamvis singuli cibum non aequaliter, sed pro possibilitate perceperint; ita omnes sancti, etsi fuerint aliqua graduum suorum diversitate distincti, una beatitudine perfecti erunt, quia et una perfectione beati futuri sunt. Ceterum in illa tantae beatitudinis regione nec majoris meriti aliquid sibi quisque arrogabit, quia arrogantia ibi nulla erit, nec superiori inferior invidet, quia ibi invidus nullus esse poterit, et ideo etsi ibi erit distantia mansionum, summa in illis erit unius perfectionis aequalitas, quibus erit regni coelestis una felicitas. Fulgentius de fide ad Petrum cap. 28. pag. 479: Diversa erit sanctorum gloria, sed una erit omnium vita aeterna. Gregorius libr. 4. moralium cap. 31. (in quibusdam exemplaribus est cap. 42.): Quia in hac vita nobis est discretio operum, erit in illa procul dubio discretio dignitatum, ut quo hic alius alium merito superat, illic alius alium retributione transcendat. Unde in evangelio veritas dicit: In domo Patris mei mansiones multae sunt. Sed in eisdem multis mansionibus erit aliquo modo ipsa retributionum diversitas concors, quia tanta vis amoris in illa pace nos sociat, ut quod in se quisque non acceperit, hoc se accepisse in alio exsultet. Unde et non aequale-*

borantes in vinea aequae cuncti denarium sortiuntur. Et quidem apud Patrem mansiones multae sunt, et tamen eundem denarium dispares laboratores accipiunt, quia una cunctis erit beatitudo laetitiae, quamvis non una sit omnibus sublimitas vitae. homil. 16. in Ezech.: In retributione ultima, quamvis eadem dignitas omnibus non sit una, erit tamen omnibus vita beatitudinis, unde per semet ipsum Dominus dicit: In domo Patris mei mansiones multae sunt. Sed tamen qui in eam ducti sunt, quamvis diversis horis venerint, unum denarium perceperint. Quae itaque ratione convenient mansiones multae cum uno denario, nisi quia diversae quidem beatorum civium dignitates erunt, sed tamen una requies aeternae retributionis? Nam etsi dispar erit meritum singulorum, non erit diversitas gaudiorum, quia etsi alter minus atque alius amplius exsultat, omnes tamen unum gaudium de conditoris sui visione lactificat. Rabanus lib. 3. in Exodum cap. 11: Corona aurea mensae Domini pura et non interrasilis esset, si claritas futurae retributionis justorum aequalis omnibus panderetur, instar videlicet hujus mundi solis, cujus splendorem Deus indifferenter super bonos et malos facit oriri. At quia sicut stella differt a stella in claritate; ita erit et resurrectio mortuorum, corona mensae Domini variis distincta scripturis, sed competenter ordinatis apposita est. Una etenim vita futura omnibus est promissa justis, sed multiformis in illa pro diversitate meritorum gloria est singulorum. (Quo sensu in his et aliis ejusmodi dictis meriti voce ecclesiastici scriptores utantur, late exposuimus in tractat. de bonis operib. §. 124.) Patrum dictis conjungi potest veterum rabbinorum traditio, quam commemorat Galatinus lib. 12. de arcanis cap. 6. p. 603. ex midras thillim super illud Psalm. 11. Recti videbunt faciem ejus, ubi sic dicitur: Sermo alius, videbunt faciem ejus. Hi sunt justi, de quibus dictum est Dan. 12: Et intelligentes splendebunt sicut splendor coeli. Futurum siquidem est, ut facies justorum fulgeant tanquam sol, tanquam luna, tanquam coelum, tanquam stellae, tanquam fulgura, tanquam lilia, tanquam lampades. Tanquam sol, sicut dictum est Judic. 5: Sicut egressus solis in fortitudine sua; tanquam luna, sicut dictum est Psalm. 85: Sicut luna praeparata in aeternum; tanquam coeli, sicut dictum est Dan. 12: Velut splendor coeli; tanquam stellae, sicut dictum est Dan. 12: Et justii splendent ut stellae; tanquam fulgura, sicut dictum est Nahum. 2: Ut fulgura discurrant; tanquam lilia, sicut dictum est in Psalm. 45: Victori super liliis; tanquam lampades, sicut dictum est Nahum. 2: Visio eorum tanquam lampadam. Prima diversitas est eorum, qui ante faciem regis habitant et intuentur regem et faciem ejus, sicut dictum est: Habitabunt recti coram facie tua, et dictum quoque XX. 473. est: Recti videbunt faciem ejus; secunda diversitas est eorum, de quibus dicunt: Beati, qui habitant in domo tua; tertia eorum, de quibus ajunt: Quis ascendet in montem Dei? Quarta, de quibus dicitur:

Beatus quem elegisti et appropinquasti; quinta, de quibus dicitur: Deus, quis hospitabitur in tabernaculo tuo? sexta, de quibus dicitur: Quis habitabit in monte sancto tuo? septima, de quibus dicitur: Et quis surget in loco sancto ejus? Quaelibet autem harum diversitatum habet mansionem per se in paradiso deliciarum, et e contra septem quoque habentur mansiones in gehenna pro impiis etc. Confer Lutherum tom. 3. Jen. germ. p. 318. tom. 6. p. 255. tom. 8. p. 193.

4. ex adversario-
rum suffragiis.
130. 4. *Ex adversariorum suffragiis.* Calvinus lib. 3. institut. cap. 25. §. 10: *Quod Scripturae docent, ab omni controversia exemptum apud nos esse debet, nempe sicut varie Deus sua dona sanctis in hoc mundo distribuens eos inaequaliter irradiat, ita non fore aequalem gloriae modum in coelis, ubi dona sua coronabit Deus.* §. 11. adductis ad hoc probandum Scripturae testimoniis subiungit: *Quemadmodum autem hoc uno consensu recipient omnes pii, quia verbo Dei satis testatum est; sic rursus spinosis quaestionibus, quas sibi obstaculo esse cognoscent, valere jussis, metas sibi propositas non transsilient.* Ipse Petrus Martyr, qui primus nostro tempore a communi consensu recessit, non solum dubius est, sed etiam ex parte nostram confirmat sententiam, quando d. l. pag. 736. sic scribit: *Non inficiamur, posse facile fieri, ut cum cogitaverint sancti, Deum per se plura edidisse facinora, eademque praeclara, plus oblectationis et gaudii fortassis inde concipiant quam alii, qui tot ac tanta per se gesta esse non possunt secum repetere.* Bucanus in instit. loc. 39. pag. 448: *Gloria vitae aeternae non erit aequali mensura omnibus electis communis, sed sicut Deus sua dona electis in hac vita inaequaliter communicat; sic inaequali gloriae modo in coelis illa dona sua in electis coronabit.* Polanus in syntagm. lib. 6. cap. 75. p. 519: *Gloriae, honoris, splendoris et claritatis in vita aeterna erunt gradus.* Thom. Mortonus apol. cathol. part. 1. cap. 36. pag. 134: *Ex inaequalitate sanctificationis necessario inaequalis sanctorum dignitas coelestis efficitur, non quidem ex merito operantis, sed ex benignitate miserentis, qui coronat munera sua et gratiam pro gratia, h. e. gratiam beatitudinis iuxta analogiam gratiae sanctificationis, misericorditer remunerabit.* Piscator in notis ad 1. Cor. 15, v. 42. ac doctrina 10. istius cap.: *Claritas sanctorum habebit distinctos gradus.* Idem vol. 1. loco 21. th. 48: *Gloriae coelestis, qua beati ornabuntur, gradus quosdam fore statuimus, sicut etiam fuerunt gradus donorum in hac vita, et erunt gradus cruciatuum in damnatis.* Alstedius in theol. didact. sect. 4. cap. 41. p. 851: *Quaeritur de gradibus gloriae et gaudii, an non illi futuri sint in ista beatitudine? affirmandum hoc est ex Dan. 12, v. 3. Joh. 14, v. 2. et 1. Cor. 15, v. 41. et 42. eadem tamen erit omnium beatitudo, eadem amoenitates.* Dei Psalm. 16, v. 11. Scharpius professor Diensis in cursu theologico loco 22. col. 1180: *Quaeritur, an omnium glorificandorum par et aequalis sit futura gloria? Respondetur, non, idque 1) quia Deus co-*

ronabit sua dona in eis, prout in singulis sunt, at sunt in singulis inaequaliter Matth. 5, v. 19, cap. 13, v. 8. cap. 25, v. 4. 2) *Scriptura docet, eos, qui alios instruunt, gloria aliis praeituros* Dan. 12, v. 3. 3) *Apostoli dicuntur habituri singularem gloriae gradum* Matth. 19, v. 28. 4) *In inferno erunt diversi gradus poenarum* Matth. 11, v. 22. 5) *In gloria futura erimus instar angelorum* Matth. 22, v. 30. *at angelorum sunt gradus.* 6) *Paulus peculiarem coronam sibi repositam esse testatur* 1. Thess. 2, v. 19. 7) *Haec et ejusmodi loca idem docent* Matth. 20, v. 27. 1. Cor. 15, v. 41. 2. Cor. 9, v. 6. Postea respondet argumentis in contrarium adductis. Similia apud Beza part. 1. quaest. p. 675. Danaeum isagog. part. 4. lib. 6. cap. 8. Sohnius tom. 1. oper. p. 268. et alios occurrunt.

131. Argumenta Petri Martyris pro negante quaestio-
nis parte adducta haec sunt: 1. Matth. 20, v. 13. *his, qui laborarunt in vinea vario ac dispari labore, datur aequabiliter denarius, et murmurantibus patrum familias obstat et juste se facere ostendit, neque se excusat distinctione praemii substantialis et accidental-
alis.* Respondemus: verum hujus parabolae scopum et sensum late exposuimus in tract. de bonis operibus §. 114. ex quo unicum illud hoc loco repetimus, per denarium speculariter ac directe non posse intelligi vel essentiale vel accidentale praemium vitae aeternae, alias enim consequens foret, etiam murmurantibus contra Deum vitam aeternam obtingere; pio- per integrum diem laborantes majus aliquod praemium suorum operum postulare, quam est vita aeterna; vitam aeternam dari iis, qui non sunt electi, iidem enim in hac parabola sunt primi, qui non electi, ut ex epiphonemate subjecto colligitur. In genere igitur praemia laborantibus in vinea Domini promissa hic intelliguntur, sive ea sint temporalia, sive aeterna, eademque omnia ex gratia dari, non autem meritis operum reddi docetur, in quo parabolae scopo unice subsistendum. Augustinus in lib. de virg. cap. 26. sic respondet: *Ipsa vita aeterna pariter erit omnibus sanctis. Aequalis enim denarius omnibus est attributus, ac per hoc in denario quidem non impare non vivet alius alio prolatius.* Quia vero in ipsa vita aeterna distincte fulgebunt lumina meritorum, mansiones multae sunt apud Patrem, in quibus honoratur alius alio clarior. 2. 1. Cor. 15, v. 28: *Deus erit omnia in omnibus.* Ergo ut objectiva, ita quoque formalis, ut essentialis, ita accidentalis beatitudo sanctorum erit eadem. Respondemus: objectivam et essentialem beatitudinem eandem fore concedimus, de accidental- tali ex dicto apostolico idem probari nequit. Sicut enim in hac vita Deus operatur omnia in omnibus 1. Corinth. 12, v. 11. Ephes. 1, v. 11. non tamen aequali gradu, cum in quibusdam et per quosdam plura et majora, in quibusdam et per quosdam pauciora et minora operetur; sic in vita aeterna Deus erit omnia in omnibus, ut tamen quibusdam majorem, quibusdam vero minorem claritatem impertiat. Sicut Deus in vita aeterna ita erit omnia in omnibus.

ut tamen sua capiti Christo eminentia maneat salva, sic etiam inter membra corporis Christi mystici sive ecclesiae triumphantis gloriae diversitas nihilo minus permanebit, id quod in illo ipso capite disertis verbis docet apostolus. 3. Matth. 13, v. 43. *omnes justi dicuntur fulsuri sicut sol in conspectu Dei. At nulla est major lux ea, qua sol praeditus est, et nemo, nisi justus fuerit, regnum coelorum ingreditur; habebunt itaque omnes splendorem solis, id est aequae summam gloriam.* Responsio petatur ex §. 123. proximo. 4. Matth. 22, v. 30. *Omnes beati erunt ut angeli. Ergo aequali gloria praediti, alias Christus ulterius progressus fuisset et varia discrimina beatorum constituisset.* Respondemus: invertimus argumentum, ut videre est ex §. 128. antecedente. Christo hic non erat propositum de gradibus gloriae in specie, sed de qualitatibus corporum ad vitam aeternam resuscitatorum in genere agere. 5. *Ex causae remotione.* Quod in hac vita inter sanctos variae sint differentiae, propter carnem accidit, quam circumferunt, cui prout aliqui magis minusve sunt addicti, magis aut minus in regeneratione proficiunt; sed in patria cum omnis labe carnis exclusa fuerit, perfecti erimus, neque causa erit, cur unus magis quam alius a praesentis boni participatione impediatur. Respondemus: repetantur ea, quae dicta sunt in observ. 5. Bona *ἀγαθὰ* omnibus beatis aequaliter erunt communia, omnes enim ex aequo erunt a labe carnis et omnibus peccati consequentibus perfecte liberi; sed bona *ἑτερά* accessoria dispare in beatis obtinebunt gradus, ea enim non ex abolitione malorum, sed ex gratuita Dei remuneratione immediate et proxime oriuntur. 6. *Ex communis praemii promissione.* Christus promisit apostolis Matth. 19, v. 28. *quod sessuri super sedes duodecim et iudicaturi tribus Israël.* Ab hoc praemio non est excludendus Paulus, qui plus ceteris laboravit 1. Cor. 15, v. 10. *quin imo omnes sancti dicuntur mundum iudicaturi* 1. Cor. 6, v. 3. Responsio patet ex §. 126. 7. *Ex operum et passionum nostrarum conditione.* Passiones hujus temporis non sunt dignae ad futuram gloriam, quae revelabitur in nobis Rom. 8, v. 18. *Quodsi Deus in attribuenda vita aeterna dignitatem nostrorum operum non respicit, undenam eliciemus istos praemiorum gradus? Ex mera Dei liberalitate felicitatem adipiscemur, ideo ab ejus misericordia petendum esset praemiorum discrimen, non a nostris operibus.* Respondemus: nec essentialis, nec accidentalis beatitudo ex merito operum obtingit, ut ex loco apostolico manifeste constat, interim ex eo inferri nequit, eandem per omnia essentialis et accidentalis beatitudinis esse rationem, illa enim est gratuitum Dei donum in Christo et fide credentibus obtingit, haec pro ratione laborum ac passionum gradibus variat, non ex merito sed ex liberali Dei promisso, in mercede enim hic spectatur non dignitas operis, quod compensatur, sed sequela.

132. Hisce argumentis Petri Martyris addit Schoenfeldius duo alia, quorum prius ductum ex sufficiente

enumeratione. *Disparitas beatitudinis in nulla ejus parte e Scripturis ostendi potest; 1. nec in unione cum Deo, 2. nec in visione Dei, 3. nec in dilectione, justitia et laetitia, 4. nec in clarificatione corporum, 5. nec in domicilio, 6. nec in sanctorum consortio, 7. neque in gloria. Ergo nulla erit inaequalitas, sed omnes pariter erimus beati.* Respondemus: si vel maxime exacte non possemus definire, qua in re diversitas illa sit statuenda, tamen res ipsa propterea non esset neganda, cum perspicuis Scripturae dictis fuerit demonstrata. Repetantur ea, quae de vero quaestionis statu adduximus superius §. 120. Posterius ex causae conditione. *Beatitudo aeterna secundum omnes suas partes dependet ex Christi passione et merito nobis imputato, et nulla ejus particula ex operum mortuorum merito dependet. Atqui passio Christi aequaliter pro omnibus electis facta. Nec enim plus pro Petro quam pro latrone passus est, et sanguis ejus aequae pro latrone ac Petro est effusus, meritumque ejus aequaliter omnibus credentibus imputatur, et aequaliter justificantur, quotquot justificantur. Ergo aequalis erit omnium electorum beatitudo.* Respondemus: 1. concedimus, imo contra Pontificios magno conatu adstruimus, beatitudinem dependere ex Christi passione et merito nobis imputato et nullam ejus particulam ex operum nostrorum merito dependere, sed ex eo nondum inferri potest, aequalem fore omnium beatorum gloriam. 2. Distinguendum enim inter ipsam vitam aeternam, quam vocant *beatitudinem essentialem*, et inter praemia in vita aeterna beatis distribuenda, quae *beatitudinis accidentalibus* nomine veniunt. Illa omnibus sanctis erit communis, haec vero pro ratione laborum ac passionum erunt gradibus distincta. 3. In articulo justificationis ac regenerationis proprie sic dictae omnes pii sunt aequales, sed in articulo renovationis magnum inter ipsos est discrimen, in quibusdam enim renovatio major, in quibusdam minor. Scholastici distinguunt inter *gratiam gratum facientem* et *gratias gratis datas*, quae distinctio quomodo commode explicari et applicari possit, in articulo de justificatione fuit monstratum. 4. Quamvis in distributione praemiorum accidentalium Deus respectum habeat ad antegressos labores et passiones ac pro eorum diversitate etiam diversa (*non specie, sed gradibus*) distribuat praemia; tamen illa ipsa non propter operum nostrorum merita, sed ex liberali benignitate vi gratuita suae promissionis distribuit. Aliud enim est reddere unicuique *secundum opera*, aliud vero *propter opera* tanquam merita. 5. Quod *pro omnibus electis* Christus dicitur mortuus, id juxta Scripturae doctrinam ac stylum sic corrigendum, quod *pro omnibus hominibus* sit mortuus, quamvis fructus mortis ad solos electos redeat, reliquis propria culpa exclusis.

133. 2. *In specie de bonis vitae aeternae* 1. *inter-* Quaes-
nis, et quidem 1. *totius compositi*, inter quae primo nes specia-
loco occurrit *beatifica Dei visio*, de qua quaeritur, les. I. de
1. *An beati clare et intuitive ipsam Dei essentiam* Dei visione.
sint visuri? Negant hoc 1) *Armeni* et quidam re- Quaes-
tione. I. An beati
clare et in-
tuitive Dei

1. ex suffi-
ciente enu-
meratione.

XX. 476.
2. ex causae
conditione.

essentiam
sint visuri.

centiores Graeci apud Armachanum lib. 14. quaestionum contra Armenos, qui asserunt, beatos in coelo non videre divinam essentiam immediate, sed fulgorem quandam ab ea emanantem. 2) Quidam ex patribus. Chrysostomus, Theodoretus, Euthymius ac Theophylactus, itemque Alcuinus lib. 2. de Trinit. cap. 16. videntur negare, divinam essentiam ab angelis aut beatis hominibus videri posse, quorum tamen dicta recentiores conantur variis modis excusare, quod scilicet loquantur vel de visione comprehensiva, vel de visione corporali, vel de visione in hac vita mortali, vel de visione naturali per solas naturae vires facta. 3) Quidam ex Calvinianis. Herm. Hamelmannus ann. 1585. libellum edidit, in quo demonstrat, quomodo Sacramentarii gaudia

II. 471. vitae aeternae extenuent, obscurant vel plane in nihilum redigant, in quo p. 1. sic scribit: *Est congestus et Bremae, sicut ex multis argumentis colligo, conscriptus trinus tractatus Latine sub ficto nomine Petri Warenburgii de Altenkirchen et editus Neapoli ab impuro et diffamatore typographo Matthia Harnisch, in cujus secundo tractatu audet dicere et scribere iste Warenburgius, quod sancti in vita aeterna Deum non in se et sicuti est sint visuri re vera et re ipsa.* Budowizius, baro Bohemus, horologio pag. 1: *Etiam in futura in coelis vita neque homines, neque angelos capaces fore puto ad perfecte cognoscendum, qualis Deus sit in sua essentia.* Budowizii patrocinium suscepit Julianus Poniatovius, nobilis Polonus, in dissertatione theol. de hac quaestione edita, sed utrumque erudite et sufficienter repulit nobilissimus theolog. Hoë, fautor et amicus noster singularis, in epist. ad Budowit. et in dissert. Antiponiatoviana. 4) Photiniani. Schmaltz in exam. 157. errorum err. 129. p. 35: *In coelo essentiam Dei videri posse, nondum constat inter theologos.*

131. Antequam vero affirmantem probemus, notandum est, 1. varias esse divinae visionis species sive modos, quos aliqui ad quatuor potissimum capita revocari posse censent. Prima visio est naturalis, eaque vel *ἐμφυριος*, implantata, ex notitiis naturalibus, vel *ἐπικτητος*, acquisita, ex creaturarum inspectione hausta; altera est specularis, quae fit per externas apparitiones, quales olim contigerunt prophetis; tertia est fidelis, quae oritur ex revelatione verbi; et quarta coelestis, quae continget in vita altera. Bonaventura 2. sent. dist. 23. art. 2. q. 3. et post eum clarius Biel lib. et distinct. iisd. q. un. art. 3. dub. 2: *Modus cognoscendi Deum est quadruplex, scilicet per fidem, per contemplationem, per apparitionem et per apertam visionem.* Primus est gratiae communis, secundus gratiae excellentis, tertius gratiae specialis, quartus gloriae consummantis. Distinguuntur autem illi modi secundum diversum modum divinae praesentiae, secundum quod praesens est in ratione objecti, videlicet praesens intellectui ad videndum. Nam in primo praesens est Deus aliis, quibus se revelavit, quorum auctoritati credimus. Quod enim credo, Deum esse trinum et

unum, hoc credo Dei Filio, qui hoc enarravit et praedicavit, et Spiritui sancto, qui hoc patribus inspiravit, quod enim credimus, hoc auctoritati debemus. In secundo modo est praesens in effectu proprio, qui modus tanto est eminentior, quanto effectum divinae gratiae magis sentit in se homo, vel etiam quanto melius scit considerare Deum in exterioribus creaturis. In tertio est praesens in signo proprio, sicut apparuit Abrahae in subjecta creatura, quae ipsum Deum figurabat, et sicut Spiritus sanctus apparuit in columba et in linguis igneis dispersitis. In quarto est praesens in se ipso, quo videtur in lumine proprio, quia facie ad faciem in vultu suo, quae visio est merces omnium beatorum. Potest etiam visio Dei sic distingui, quod quaedam fiat in lumine naturae, quaedam in lumine gratiae, quaedam in lumine gloriae. Apostolus 1. Cor. 13. v. 12. per duas species ἀντισηκνέτως sibi invicem oppositas visionem Dei sic distinguit, quod una sit hujus vitae propria, quam vocat specularem, qua nunc per speculum in aenigmate videmus; alteram intuitivam, qua tunc a facie ad faciem videbimus. Speculum illud statui potest triplex: 1) ipsa natura seu res creatae, in quibus quidam quasi fulgor divinitatis relucet Rom. 1. v. 20. quo sensu veteres accipiunt dictum Job. 36. v. 25: *Omnes homines intuentur eum, unusquisque intuetur procul Deum; procul intueri, inquit, est eum intueri in suo opere, quod procul abest a Dei perfectione;* 2) symbola, figurae et imagines externae, in quibus divina majestas sanctis se quandoque patefecit, Gen. 32. v. 30. Exod. 33. v. 23. 1. Reg. 22. v. 19. Esa. 6. v. 3. etc. 3) verbum revelatum, per quod Spiritus sanctus mentes hominum salutari Dei cognitione illustrat, [ad quod etiam pertinent sacramenta, quae sunt verbum ὁρατόν sive visibile. Per hanc specularem Dei cognitionem tantum ἐξ μέρους, ex parte, cognoscimus, sed in [vita aeterna succedet perfecta et intuitiva Dei cognitio, qua Deum sicut in se est, h. e. ipsam divinam essentiam, immediate et sine involucro quodam externo cognoscemus. Si quaeras, quo pertineat visio humanitatis Christi, an ad specularem hujus vitae, an vero ad intuitivam vitae alterius, respondemus, ad utramque, sed diverso respectu. Quatenus enim Christum in diebus carnis suae in terris obversantem oculis nondum glorificatis homines viderunt et quatenus eundem visibiliter ad judicium venientem in nubibus coeli etiam impii videbunt, eatenus Christi visio non pertinet ad visionem beatificam; quatenus vero beati in vita aeterna oculis glorificatis summa cum delectatione ipsum intuebantur, eatenus ad posteriorem visionis divinae speciem pertinet. Quando ergo hoc loco quaeritur, an beati in vita aeterna divinam essentiam sint visuri, sensus questionis est, an praeter visionem specularem, qua Deus in suis operibus creatis, in formis externis ad tempus assumtis et in revelato verbo videtur, ac praeter visionem humanitatis Christi, qua Deum in carne revelatum oculis corporeis videre contingit, detur alius visionis modus, quo ipsam divinam

essentiam clare, intuitive et immediate in vita aeterna simus visuri. 2. Non quaeritur de visione *comprehensiva*, an infinita illa et absoluta perfectione Deum simus visuri, qua Deus se ipsum novit (ea enim nec angelis, nec hominibus, sed soli Deo competit), sed de visione *intuitiva et quidditativa*, qua Deus cognoscitur, qualis est. Anomaei, quorum antesignani fuerunt Aëtius et Eunomius, insigni desipientia fascinati dicebant, *posse Deum a creatura comprehendere, imo se etiam ita perfecte Deum cognovisse, ut Deus se ipsum*, contra quos disputat Chrysostomus dialog. 5. contra Anom. urgens dicta Scripturae Jerem. 32, v. 19. Roman. 11, v. 33. 1. Tim. 6, v. 16. etc. Notandum tamen, quod comprehensio duobus modis accipiatur: primo *pro consecutione alicujus rei, quam quis desiderat*, quo sensu accipitur 1. Cor. 9, v. 24. Philip. 3, v. 12; secundo *pro adaequata rei alicujus cognitione*. Priori significatione beati in vita aeterna Deum comprehendunt, unde etiam *comprehensores* a Scholasticis vocantur et a viatoribus hujus vitae distinguuntur. Posteriori significatione acceptam comprehensionem Thomas part. 1. q. 12. art. 7. sic definit, *quod per eam cognoscatur res, quantum est cognoscibilis*. Augustinus lib. 12. de civ. Dei cap. 18: *Quidquid scientia comprehenditur, scientis cognitione finitur, quia scilicet cognoscitur secundum totam sui cognoscibilitatem et sic respectu ejus se habet, ac si esset finitum, ut exponit Biel 3. sent. dist. 14. q. un. art. 3. dub. 2.* Hoc sensu beati Deum in vita aeterna non comprehendunt, quia Deus cum sit infinitus, est etiam infinite cognoscibilis. Reliqui Scholastici de comprehensione sic disputant: Bonaventura 3. sent. dist. 14. q. 2: *Comprehendere dicitur tripliciter: Uno modo idem est quod caritate adhaerere, alio modo idem est quod clare videre et perfecte amare, tertio modo idem est quod terminos rei claudere. Primo modo pii Deum comprehendunt in hac vita, secundo modo in patria, tertio modo solus Deus se ipsum comprehendit.* Occamus q. 12. art. 4. *quintupliciter* *to comprehendere accipi docet: primo modo est videre aliquid visibile, ut nihil ejus lateat, et sic comprehendere est distincte videre; secundo modo est videre aliquid totum et discernere inter ejus partes; tertio modo est videre aliquid visibile perfectissima visione, qua videri potest; quarto modo est cognoscere aliquid sub omnibus praedicatis sibi convenientibus; quinto modo est cognoscere intellectione habente talem proportionem ad alias intellectiones, qualem habet objectum ad alia objecta. Primo modo quidquid videt essentiam, comprehendit eam, quia videt eam distincte, quia non habet partes, quarum aliqua potest latere, aliqua apparere. Secundo modo essentia a nullo comprehenditur, quia non habet partes, inter quas discerni potest. Tertio modo non potest comprehendi nisi ab intellectu suo, quia omni cognitione creata perfectior est visio increata, neque aliqua creatura isto modo comprehendere potest nisi a solo Deo. Quarto modo similiter non potest comprehendi nisi a se ipso, quia*

ipse solus novit omnia praedicata sibi convenientia. Sic et quinto modo solus comprehendit se ipsum, quia sicut cognitio increata infinite excedit omnem cognitionem creatam, ita objectum increatum infinite excedit omne objectum creatum, et tanta est intellectivitas in intellectu divino, quanta intelligibilitas in divina essentia. Idem vero Augustinus epist. 112. cap. 8. comprehensionem paulo aliter definit. *Id comprehenditur, inquit, quod ita videtur, ut nihil ejus lateat videntem.* Juxta hanc comprehensionis definitionem distincte respondendum. Cum enim in Deo tria considerari possint, videlicet primo *essentia, attributa et personae*, secundo *libera decreta et consilia*, tertio *creaturae, quae eminenter sunt in ipso*; de primo consentiunt Scholastici, a beatis illa videri, de secundo itidem, a beatis illa non videri, de tertio vero plurimum variant, ut suo loco ostendimus. Si quaeras, *quomodo beati videntes divinam essentiam et attributa essentialia, non videant libera Dei decreta et consilia, cum tamen ea secundum rem non distinguantur a Dei essentia*, respondent Scholastici, libera Dei decreta et consilia *quoad entitatem* realem esse plane idem cum divina essentia et attributis, interim tamen praeter illam realem entitatem includere aliquid aliud, videlicet tum *liberam terminationem ad hanc vel illam creaturam in particulari* producendam vel gubernandam, tum *respectum rationis ad eandem creaturam*, qui resultat ex eo, quod essentia divina libere ad hanc vel illam creaturam per modum volitionis terminatur; beatos igitur, qui Deum vident, simul videre decreta Dei, quoad realem entitatem, quia sic nihil aliud sunt quam essentia Dei, non tamen videre liberam terminationem et respectum ad creaturas in particulari. Sed arbitramur, hoc homini viatori esse incomprehensibile, quomodo beati videant Dei essentiam et tamen non videant consilia et decreta Dei, quae sunt realiter unum cum divina essentia, cum nihil sit in Deo, quod non sit ipse Deus. 3. Non quaeritur de *visione corporali*, an beati oculis corporeis glorificatis Deum sint visuri, de ea enim quaestione distincte paulo post agemus. 4. Non quaeritur de *visione in hac vita mortali*. Certum enim est, in hac vita *im-* XX. 480.
mediate, intuitive et beatifice divinam essentiam a nobis non cognosci. Exod. 33, v. 20: *Non poteris videre faciem meam, non enim videbit me homo et vivet.* v. 23. *Posteriora sive tergum meum videbis, faciem autem meam videre non poteris.* Esa. 64, v. 4. 1. Cor. 2, v. 9: *Oculus non vidit, quod Deus praeparavit se diligentibus.* Joh. 1, v. 18: *Deum nemo vidit unquam.* 1. Tim. 6, v. 16: *Quem nullus hominum vidit nec videre potest.* Quidam sane ex veteribus, ut Augustinus lib. 12. de Genes. ad liter. cap. 27. Hugo Victorinus in 2. Cor. q. 34. Abulensis in c. 5. Matth. q. 46. Lyranus in c. 33. Exod. Thomas part. 1. q. 10. art. 10. etc. in eam videntur concedere sententiam, quod Moyses ac Paulus divinam essentiam etiam in hac vita viderint, quia Moysi promiserat Dominus Exod. 33, v. 19: *Ego ostendam tibi omne bonum, i. e. me ipsum, in quo continetur*

omne bonum, ac Paulus de se ipso commemorat 2. Cor. 12, v. 2. *quod raptus fuerit in paradysum et audiverit arcana verba, quae non liceat homini loqui, ubi et paradysi et ἀρρήτων* verborum nomine visio divinae essentiae videtur intelligi. Posset etiam addi exemplum Jacobi patriarchae, qui itidem *a facie ad faciem sese Dominum vidisse* asserit Gen. 32, v. 30. et Gideonis, qui angelum Domini, i. e. Filium Dei, in forma humana sibi apparentem *a facie ad faciem vidisse* dicitur Jud. 6, v. 22. Sed dicta in contrarium adducta, quae visionem divinae essentiae hominibus in hac vita denegant, nec possunt aliter quam *de intuitiva divina cognitione* intelligi, (cum *specularis* per creaturas, per figuras et per verbum multis in hac vita contigerit,) illa inquam dicta cogunt nos, ut hominibus in hac vita claram et intuitivam Dei visionem denegemus ac proinde peculiare aliquod privilegium in Jacobo, Moyse et Paulo non agnoscamus. (Ut silentio interim involvamus argumenta plurima, quae contra illam hypothesein produci possunt, utpote *quod inter divinam essentiam et oculos nondum glorificatos nulla sit proportio; quod divinae essentiae denegentur, quae ad visionem corpoream requiruntur; quod nec angelicos spiritus, nec corpora glorificata in hac vita intueri possimus; quod Israelitae non potuerint in radiantem Moysi faciem intendere* 2. Cor. 3, v. 7. Exod. 34, v. 34. *quod apostoli non potuerint fulgorem ex Christi transfigurati facie emicantem perferre* Matth. 17, v. 6. *quod Paulus coelestis gloriae fulgore percussus per triduum videre non potuerit* Act. 9, v. 3. cap. 22, v. 6. etc.) Quod ergo Moysi promittitur, *ostensum ipsi a Deo iri omne bonum*, id diversimode ab interpretibus explicatur. Quidam respondent, *hanc promissionem non in hac, sed in futura demum vita fuisse implendam*; quidam *de manifestatione promissi Messiae in forma humana constituto tempore personaliter assumenda exponunt*, quia in Messia dedit nobis Deus omne suum bonum; quidam *de revelatione divinae voluntatis accipiunt*. *Ostendam tibi omne bonum*, h. e. revelabo tibi bonam et clementem meam voluntatem et quae tibi de me cognitu sunt necessaria, atque ita me tibi conspiciendum praebebo, ut amplissimum meae erga te clementiae exstet argumentum. In Hebraeo est *transire faciam omnem bonitatem meam ante faciem tuam*, cuius complementum sequitur v. 21. et 22: *Ecce est locus apud me, et stabis supra petram, cumque transibit gloria mea, ponam te in foramine petrae et protegom te dextra mea, donec transeam*, ex quo intelligitur, verba haec de manifestatione Messiae, qui est Dei gloria et omne bonum, commodissime intelligi; Pauli raptus et verborum ἀρρήτων auditus contigit non *per beatificam divinae essentiae visionem*, sed *per peculiarem revelationem*, ut ipsemet testatur 2. Corinth. 12, v. 7. De phrasi *videre Deum a facie ad faciem* postea dicetur. 5. Non quaeritur *de visione Dei naturali* seu per solas vires naturae facta. Certum enim est, in hac vita post tristissimum protoplastorum lapsum absque verbi revelatione Deum

non posse a nobis salutariter recognosci, qualis sit et quomodo erga nos affectus sit 1. Cor. 2, v. 14. ac proinde salutarem et salvificam Dei cognitionem non pendere ex naturalibus hominis viribus, sed unice ex verbo esse petendam, et esse Spiritus sancti donum. Certum et hoc est, visionem beatificam in futura vita non esse vel virium humanarum affectum vel operum nostrorum meritum, sed gratuitum Dei in Christo Salvatore nostro donum. 6. Denique non quaeritur, an absoluta et simplici necessitate Deus ab angelis et hominibus in vita aeterna beatifice videatur. Quemadmodum enim Deus ex mera gratia et libera voluntate angelos et homines creavit ac insuper homines in peccatum prolapsos redemit, per verbum ad ecclesiae consortium vocavit, verbum recipientes ipsique credentes libera bonitate justificavit et sanctificavit; ita quoque libera misericordia et benignitate eosdem beatifica sui visione glorificavit. Sane *in sensu composito* necessarium est, beatos Deum videre, quia si Deum non viderent, beati non essent; sed *in sensu absoluto* necessarium non est, beatos Deum videre, nullam enim involveret contradictionem, beatos nec esse, nec Deum videre.

135. Hisce de vero quaestionis statu praemissis affirmantem quaestionis partem probamus 1. *ex dictis Scripturae*, quae Dei visionem beatis in vita aeterna tribuunt. Job. 19, v. 26: *In carne mea videbo Deum*. Psalm. 16, v. 11: *Saturitas laetitiarum cum vultu tuo*. Psalm. 17, v. 15: *Ego in iustitia videbo faciem tuam*. Psalm. 36, v. 10: *In lumine tuo videbimus lumen*. Psalm. 42, v. 3: *Quando erit, ut videam faciem Dei?* Esa. 66, v. 18: *Venient et videbunt gloriam meam*. Matth. 5, v. 8: *Beati mundo corde, quia Deum videbunt*. Joh. 14, v. 21: *Manifestabo ei me ipsum*. Joh. 17, v. 24: *Ut videant claritatem, quam dedisti mihi*. 1. Cor. 13, v. 12: *Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem a facie ad faciem; nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam, sicut et cognitus sum*. 2. Cor. 5, v. 7: *Per fidem ambulamus et non per speciem*. Hebr. 12, v. 14: *Sine sanctimonia nemo videbit eum*. 1. Joh. 3, v. 2: *Videbimus eum, sicuti est*. Apoc. 22, v. 4: *Servi ejus videbunt faciem ejus*. Quorum dictorum emphasin paucis expendimus §. 60. Excipiunt, *per visionem faciei intelligi duntaxat plenioris et perfectioris quandam Dei cognitionem, quam est illa, quae in hac vita nobis obtingit, a qua non specie sed gradibus duntaxat differat, ac proinde non posse per eam intelligi ipsius divinae essentiae visionem*. Probant ex eo, quod de quibusdam in hac vita dicatur, quod *a facie ad faciem Deum viderint*, quos tamen divinam essentiam immediate et intuitive non vidisse concessum est. Respondemus: emphasis dictorum ostendit, ipsius essentiae divinae visionem beatis tribui. 1. Cor. 13, v. 12. visio *specularis* et *intuitiva* non gradibus duntaxat sed etiam specie invicem distinguuntur. Nam visio imaginis hominis in speculo relucens et visio ipsius hominis a facie ad faciem non differunt tantum gradibus, sed etiam specie, cum illa sit *reflexa*, haec vero

XX. 481. tegom te dextra mea, donec transeam, ex quo intelligitur, verba haec de manifestatione Messiae, qui est Dei gloria et omne bonum, commodissime intelligi;

Adm
pauli
L. 11
dicitur

II. 11
L. 11
dicitur

directa. Jam vero cognitio Dei in hac vita respondet visioni imaginis hominis in speculo relucens, visio Dei in altera vita respondet visioni ipsius hominis a facie ad faciem. Ergo cognitio Dei in hac vita et visio Dei in futura vita non tantum gradibus perfectionis, sed etiam specie differunt, quo etiam respicit apostolus, quando 2. Corinth. 5, v. 7. *per fidem et non per speciem nos ambulare* asserit. In speculo non ipsas res corporeas, quales in sua natura existunt, sed earum duntaxat *εἰδωλα* et imagines intuemur, ideoque res illas imperfecte adspicimus; sic rerum coelestium quasi quasdam imagines in speculo et *aenigmate* sive involuero quodam videmus, res autem ipsas coram nondum intuemur. Quando imaginem in speculo intueor, tunc res illa, cujus imago in speculo mihi offertur, non est faciei directe objecta, sed a tergo posita; ita quoque in hac vita *per speculum verbi et creaturarum* Deum videntes non faciem sed *tergum ac posteriora Dei* videmus Exod. 33, v. 23. sed in vita aeterna coram ipsum *a facie ad faciem* intuebimur. (Quidam δὲ *ἐσόπτρον* vertunt *per inspektorium*, *ἐσόπτρον* enim est id, quod inspicimus, quasi medium alicujus rei videndae, qualia sunt *perspicilla, speculum oculare* sive vitrum viride, quod scripturae superponitur; tale speculum facit, rem videri non immediate, sed per medium obscurum. Quidam δὲ *ἐσόπτρον* vertunt *per cancellos, per transennam*, sicut mercatores per cancellos vimineos merces transeuntibus ostendunt.) Praeterea apostolus diserte asserit v. 10. *cum venerit quod perfectum est, tunc quod ex parte est, καταργηθήσεται, evacuabitur, destruetur, abolebitur.* Jam vero cognitio perfecta gradibus duntaxat differens ab imperfectiore cognitione eandem proprie loquendo non abolet, non evacuat, sed potius perficit, sicut majus lumen minus non interimit, sed augeat ac perficit. Ergo cognitio Dei in vita aeterna non tantum gradibus, sed etiam specie differt a cognitione Dei in hac vita. Ne quis enim statuatur, per abolitionem illius, quod est ex parte, duntaxat intelligendam abolitionem mediorum, per quae in hac vita ad Dei cognitionem perducimur, ac donorum ad aedificationem ecclesiae in hac vita necessariorum, non autem ipsius cognitionis, quam in hac vita habemus, ideo notanter dicit apostolus v. 8: *Evacuabuntur non solum prophetiae, cessabunt non solum linguae, sed etiam ipsa γνώσις καταργηθήσεται*, sicut visio imaginis in speculo aboletur, quando rem ipsam coram intuemur. Adde, quod v. 11. *prios in hac vita conferat parvulis, in futura autem vita viris adultis ac prudentibus*, qui puerilia exercitia et pueriles cogitationes penitus deponunt. Sicut pueri de summorum regnorum gubernatione et aliis rebus sublimibus habent pueriles cogitationes ac sermones, et quamvis parentum verba balbutiendo utcumque expriment et conceptus aliquos in mente de rebus sibi expositis in mente forment, tamen omnia sunt tenuia ac puerilia; sic in hac vita de Deo et rebus divinis cogitamus, sapimus ac loquimur ut parvuli, sed quemadmodum pueri in adulta

aetate puerilia illa *φαντάσματα καὶ πλάσματα* deponunt; sic in vita aeterna illud omne, quod puerile est, *καταργηθήσεται, evacuabitur, abolebitur*, et notitia *abstractiva* in *intuitivam* mutabitur. Denique v. 12. apostolus diserte asserit, *nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam, sicut et cognitus sum.* Quidam Calviniani exponunt hoc sensu, *tunc re ipsa experiar, quod sim ex numero electorum et dilectorum Dei filiorum, tunc possidebo vitam aeternam, ad quam praecognitus sum* Rom. 8, v. 29. sed in hac interpretatione *πρόγνωσις* cum *ἐπιγνώσει* et cum electione confunditur, de quibus tamen distincte Scriptura loquitur. Simplicissime igitur sic exponitur, *cognoscam Deum non amplius ex parte et imperfecte, sed perfecte, qualis est in sua natura et essentia* (ita Anselmus, Ambrosius ac Theophylactus), ex qua cognitione ardentissima Dei dilectio in me orietur, sicut ab ipso quoque in mea natura et essentia perfectissime sum cognitus et ab ipso intime dilectus; unde Piscator particulam copulativam *καὶ* non absurde exponit *causaliter* propter antegressam antithesin: *Cognoscam ipsum non amplius ex parte, sed perfecte et intuitive a facie ad faciem, sic enim cognitus sum ab eo.* Quodsi ergo Deum ex parte et in speculo tantum cognoscere est non cognoscere Deum, qualis est in sua essentia, utique a contrario sensu Deum perfecte et non amplius ex parte cognoscere est Deum, qualis est in sua essentia, vel, quod idem est, ipsam Dei essentiam cognoscere.

136. Non minor emphasis est in dicto 1. Joh. 3, v. 2: *Carissimi, nunc filii Dei sumus, et nondum apparuit, quid erimus. Scimus autem, quoniam cum apparuerit, similes ei erimus, quia videbimus eum, sicut est.* Ex eo notamus sequentia membra. 1. Dilecti filii non possunt ab intuitiva et clara faciei paternae visione excludi. Certe cum Absolon prohiberetur faciem patris Davidis intueri, iudicabat hoc malum ipsa morte acerbius 2. Sam. 14, v. 32. contra vero *angeli*, quia sunt dilecti Dei filii Job. 1, v. 6. et cap. 38, v. 7. ideo *semper vident faciem Patris, qui in coelo est* Matth. 18, v. 10. Jam vero electi in vita aeterna *ὁλοθεῖας* beneficiis plene perfruentur. Jamdum quidem in hac vita *per fidem sunt filii Dei* Joh. 1, v. 12. Galat. 3, v. 26. sed *nondum apparuit, quid sint futuri*, h. e. nondum plene et perfecte ad omnia *ὁλοθεῖας* beneficia et plenariam coelestis hereditatis possessionem sunt admissi, sed in vita aeterna demum sequetur illud beneficium *ὁλοθεῖας*, quod *ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος* et perfectam immissionem in bona coelestia complectitur Rom. 8, v. 23. Ergo in vita aeterna clare et intuitive faciem Patris sui coelestis, ac proinde etiam ipsam Dei essentiam videbunt. 2. Beati in vita aeterna erunt *θεοὶ ὅμοιοι* ac *θείας φύσεως κοινωνοί* 2. Petr. 1, v. 4. haec *ὁμοιότης* et *κοινωνία* complectitur perfectam imaginis divinae restitutionem, plenam mentis illuminationem, justitiam et sanctitatem perfectam, spirituales corporis dotes ejusdemque cum glorificato Christi corpore conformationem Phil. 3, v. 21. Ab

1. Joh. 3, v. 2. Videbimus eum sicuti est.

hac ὁμοιότητι non potest visio divinae essentiae excludi. Apostolus enim (quod probe notari velim) ex eo probat, nos Deo similes futuros, quia videbimus eum, sicut est. Ergo illa similitudo cum Deo ex clara et intuitiva divinae essentiae visione dependet.

XX. 484. *Φύσις* et *οὐσία* in Deo sunt unum et idem. Quodsi ergo *θείας φύσεως* beati futuri sunt *κοινωνοί*, utique ergo etiam *οὐσίας*. At divinae *οὐσίας* non sunt participes, *κοινωνοί*, per subjectivam inhaesionem, ergo per objectivam visionem. 3. Beati videbunt Deum *καθὼς ἐστίν*, sicut est. Ergo etiam Deum in sua essentia videbunt, ἀπὸ τοῦ εἶναι enim dicitur *οὐσία*, ab esse essentia, proinde ἀντιπαριστόν foret statuere, beatos Deum videre sicut est, et tamen non videre Deum in sua essentia. Graecum *καθὼς* respondens Hebraeorum *כִּדְמוּתוֹ* hoc loco non est particula similitudinis sed veritatis, quomodo simplex *ὡς* usurpatur Joh. 1, v. 14. Reperunt quidem, 1) *particulam ὡς non denotare aequalitatem sed tantum similitudinem*. Sed facili negotio responderi potest, nec omnimodam aequalitatem, nec similitudinariam quandam conformitatem, sed certam et perfectam veritatem hic denotari. Si omnimodam aequalitatem notaret, comprehensivam Dei cognitionem, h. e. tam perfectam et absolutam, qua Deus sese ipsemet novit, introduceret; sin similitudinariam duntaxat qualemcunque conformitatem, a speculari et aenigmatica visione non differret. Neutram igitur denotat, sed eam, quae inter comprehensivam et specularem quasi media intercedit, quam intuitivam et quidditivam vocamus, quae est perfecta et clara ipsius divinae essentiae visio. Videbimus enim et cognoscemus Deum, *καθὼς, sicut, et nos ab ipso cogniti sumus*. Jam vero Deus nos et nostram essentiam cognoscit non aenigmatica, non imperfecte, non ex parte, sed intuitive, perfecte et certitudinaliter, ergo et nos adipiscemur cognitionem Dei intuitivam, perfectam, immediatam ac certissimam. 2) Non de visione Dei, qualis est in sua essentia seu de visione divinae essentiae, sed de visione Christi *θεανθρώπου* in gloria Patris existentis sermonem esse. Respondemus: *ἐὰν γὰρ ὁ θεὸς ἑαυτὸν ὡς ἐστίν* referri potest vel ad totam orationem praecedentem, vel ad Christum, cujus reditus ad iudicium vocatur *παρέστασις* Coloss. 3, v. 4. 1. Petr. 5, v. 4. 1. Joh. 2, v. 28. ubi itidem indefinite apostolus loquitur *ὅταν γὰρ ἐπαρῇ* scilicet ὁ Χριστός. Si priorem expositionem amplectimur, in propatulo est, ipsius Dei, sicut est, ac proinde ipsius divinae essentiae visionem nobis promitti. Sic enim habet integer contextus: Videte, qualem caritatem dederit nobis Pater, ut filii nominemur (et simus. Hebraeis enim vocari est esse). Carissimi, filii Dei sumus, et (idiotismo Hebraico positum est pro ἀλλά, sed) nondum apparuit, quid erimus (in vita aeterna). Scimus autem (ex verbo infallibilis promissionis), quoniam eum apparuerit (cum patefactum fuerit id, quod erimus), similes ei erimus, quia videbimus eum, sicut est. Si posteriorem expositionem amplecti malimus, nihil decedit nostrae sententiae vel robori nostri argumenti. Beati enim non tantum videbunt

Christum ut hominem, sed etiam ut Deum, quia beatifice eum videbunt. Omnes homines Christum in die novissimo videbunt, etiam impii, sed haec visio non erit beatifica, quia non erit cum clara et intuitiva divinae essentiae visione conjuncta. Visio proinde Christi *θεανθρώπου* beatifica non potest nec debet a visione divinae essentiae sejungi, beati enim ita videbunt Christum, ut videant gloriam ejus Joh. 17, v. 24. ea vero est divina majestas et gloria, ex cujus visione ad ipsos quoque beatos gloria et claritas redundat.

137. Restat, ut explicemus, quomodo quidam in hac vita Deum a facie ad faciem dicantur *vidisse*, qui tamen *claram et intuitivam divinae essentiae visionem* non fuere adepti. Dicimus ergo, phrasin a facie ad faciem duplicem in Scripturis obtinere significationem. Primo significat visionem Filii Dei in forma naturae humanae suo tempore vel assumendae, vel etiam jamdum assumptae, quae visio etiam in hac vita homini obtingere potest et quibusdam re vera obtigit. Sic Jacobus patriarcha dicit, se Dominum a facie ad faciem *vidisse* Genes. 32, v. 30. quia Filius Dei, qui in specie viri cum ipso luctatus est v. 24. in ea naturae humanae forma, quam in plenitudine temporis ex virgine Maria assumpturus erat, se illi conspiciendum praebuit; sic cum Moyse dicitur Dominus locutus facie ad faciem Exod. 33, v. 11. quia Deus cum ipso tam familiariter locutus est, sicut solet homo loqui ad amicum suum v. eod. quia Deus fecit ante ipsum transire omnem bonitatem et gloriam suam v. 19. et 22. hoc est ostendit ipsi Messiam in forma naturae humanae videndum, sicque ultra communem reliquorum prophetarum sortem Deus sese illi manifestavit. Num. 12, v. 6: Si quis fuerit inter vos propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illum. v. 7. At non talis servus meus Moyses, qui in omni mea domo fidelissimus est, v. 8. ore enim ad os loquor ei, ad speciem et non per aenigmata et figuras Dominum videt. Reliquis illius temporis prophetis loquebatur Deus per visiones et somnia, h. e. per imagines in phantasia vel vigilantibus vel dormientibus impressas; Moysi autem palam in effigie humanae naturae, quam Filius Dei in plenitudine temporis assumpturus erat, apparuit ac plane familiariter tanquam amicus cum amico in illa forma humana cum ipso locutus faciem suam ipsi ostendit. Sic apostoli Filium Dei in carne manifestatum facie ad faciem viderunt Joh. 1, v. 14. 1. Joh. 1, v. 1. sic Stephanus vidit eum stantem a dextris Dei Act. 7, v. 55. sic Paulus eum vidit Act. 9, v. 17. 1. Cor. 9, v. 1. cap. 15, v. 8. sed haec visio faciei Christi pertinet ad hanc vitam. Deinde vero videre a facie ad faciem significat claram et intuitivam divinae essentiae visionem, a visione hujus vitae non gradibus solum, sed etiam specie distinctam ac alterius vitae particularem et propriam. Hanc diversitatem in phrasi videre facie ad faciem demonstramus 1) ex circumstantiis textus, in quibus quidam dicuntur in hac vita Deum facie ad faciem *vidisse*. In illis

XX. Quia quidam dicuntur Deum a facie ad faciem vidisse.

enim locis omnibus additur aliquid, ex quo intelligi possit, quod Filium Dei in forma naturae humanae constituto tempore assumendae viderint. Sic Jacobus vidit Dominum *a facie ad faciem*, quia Filius Dei in forma viri ipsi sese conspiciendum praeiuit; Moyses vidit Dominum a facie ad faciem, quia *posteriora* sive tergum Filii Dei coram ipso transeuntis vidit. Proinde immediata et adaequata ratio, propter quam dicuntur Deum *a facie ad faciem* *vidisse*, non est clara et intuitiva divinae essentiae visio, sed formae humanae, quam Filius Dei ad tempus assumerat, apparitio. 2. *Ex petitione Moysis* Exod. 33, v. 18: *Fac me videre gloriam tuam*, cui Dominus respondet v. 28: *Non poteris videre faciem meam, non enim me videbit homo et vivet*. v. 23. *Videbis posteriora mea, faciem autem meam videre non poteris*. Et v. 11. dicitur, *quod locutus fuerit* 186. *Dominus ad Moysen a facie ad faciem*, et tamen v. 18. petit *Moyses, gloriam sive faciem Domini sibi ostendi*, cui Dominus respondet ac his repetit, *faciem meam videre non poteris*, ex quo intelligitur, phrasin *videre faciem Domini* aliter accipi, quando de beatifica divinae essentiae visione in futuro seculo speranda usurpatur, quam in illis dictis, quando quidam in hac vita Dominum a facie ad faciem vidisse dicuntur. In vulgata versione v. 13. Moysis petitio his verbis informatur, *ostende mihi faciem tuam, ut sciam te*, sed in Hebraeo est *הִרְאֵנִי אֶת־פְּנֵי־ךָ*, *viam tuam*, interim ex responso Dei colligitur, Moysen aliquid petiisse, quod non potest in hominem in hac vita cadere, h. e. claram et intuitivam divinae essentiae visionem, intimam divinae maiestatis cognitionem, qualis sanctis angelis et beatis in coelo revelatur, ut in eum locum Rungius recte commentatur. 3. *Ex oppositione apostolica*. 1. Cor. 13, v. 12. Paulus illud omne, quod de cognitione et visione Dei in hac vita homini obtingit, vocat *visionem per speculum et in aenigmate* eidemque opponit *non videre a facie ad faciem*. Ergo per visionem faciei ad faciem intelligit aliquid, quod futurae vitae duntaxat proprium est et in hac vita non cadit in ullum hominem, alias oppositio non esset immediata.

110. 138. 2. *Ex rationibus*. 1. *A beatorum cum angelis conformitate*. Angeli in coelo *διὰ παντός* *vident faciem Patris in coelo* Matth. 18, v. 10. Jam vero beati futuri sunt *ισάγγελοι* Luc. 20, v. 36. Ergo ipsi quoque faciem Patris, qui in coelo est, *διὰ παντός* videbunt. Excipiunt, *διὰ παντός* *non esse perfecte, sed semper et omni tempore faciem Dei videre, quemadmodum et nos mortales coelum, terram, homines et alias res oculis intuemur, quas tamen, quales sint in se, perfecte cognoscere non possumus*. Respondemus: 1) si visio illa angelica est continua, incessabilis ac perpetua, utique etiam perfecta, quo enim rem aliquam pressius intuemur, eo penitus eam introspicimus ac cognoscimus. 2) Beatifica Dei visio, qua angeli sancti jamdum fruuntur, quaeque beatis hominibus in vita aeterna obtingit, non est externa et extrinseca, sed maxime intrinseca, ut superius demonstravimus. 3) Proinde non potest conferri

Gerhardi loci. IX.

cum imperfecta et externa illa visione, qua in hac vita creaturas intuemur. Nos externa tantum rerum accidentia in hac vita intuemur, ad interiores formas non pertingimus, sed in futura vita ad ipsam rerum essentiam videndam et cognoscendam penetrare poterimus. 4) Visio, quae est duntaxat extrinseca, nullum videnti communicat bonum, sed angeli et beati ex Dei visione maximum bonum et ineffabile gaudium percipient. 5) Emphatice Christus pronuntiat, angelos *in coelo* videre faciem Patris, *qui in coelis est*, ubi coelorum nomine non intelligitur locus aliquis creatus et corporeus, quo velut domicilio Deus concludatur et circumscribatur, sed infinita maiestas ac gloria, quam apostolus vocat *lucem inaccessam*, in qua Deus habitat 1. Tim. 6, v. 16. Quodsi ergo angeli vident Deum in maiestate et gloria sua, utique a divinae essentiae visione immediata, intuitiva et beatifica non erunt exclusi. 2. *A promissa vitae aeternae felicitate*. Promisit Deus credentibus in Christum vitam et felicitatem aeternam. Ea vero in clara et intuitiva Dei visione consistit, ut superius est demonstratum. Ergo etiam claram et intuitivam sui visionem promisit. Jam XX. 487. vero quod promisit, praestare etiam poterit. Thomas part. 1. q. 12. art. 1: *Potest homo consequi beatitudinem suam, ad quam a Deo ordinatus est, ea autem consistit in clara Dei visione*. 3. *A piorum desiderio et cupiditate*. Pii per virtutem Spiritus sancti *πρόγευσιν* quandam vitae aeternae in corde suo sentientes cupidissime desiderant Deum videre, ut apparet ex Moysis et Davidis exemplo Exod. 33, v. 18. Psalm. 42, v. 3. Hoc piorum desiderium utpote a Spiritu sancto excitatum necesse est aliquando impleri. Ex cognitione bonitatis in creaturis provehimur in cognitionem, admirationem et desiderium summae et increatae bonitatis, quae in Deo est, vel potius quae est ipse Deus; ad illius intuitivam visionem tandem oportebit nos adspirare. 4. *Ex consequente absurditate*. Maxima pars gaudii coelestis et praecipuum fundamentum omnis solidae consolationis in eo consistit, quod Deum in vita aeterna *a facie ad faciem* simus visuri, ut apparet ex Jobi exemplo, qui cap. 19, v. 26. hac consolatione sese unice erigit. Qui ergo negant, intuitivam divinae essentiae visionem in vita aeterna beatis esse promissam, illud gaudium et illam consolationem labefactant.

139. 3. *Ex patribus*. Augustinus epist. 111. ad 3. ex patribus. Fortunatianum circa fin.: *Quia scriptum est, videbimus eum sicut est, quantum possumus, cor mundum ad illam visionem ipso adjuvante praeparamus* etc. Restat, ut interim de visione Dei secundum interiorem hominem certissimi simus. Si autem etiam corpus mira commutatione hoc valuerit, aliud accedet, non illud abscedet. Melius ergo illud affirmamus, unde minime dubitamus, quod homo interior videbit Deum, qui modo solus potest videre caritatem, quae cum laudaretur, dictum est, *Deus caritas est, solus potest videre pacem et sanctificationem, sine qua nemo videbit Deum*. Epist. 112. ad Paulinam

c. 8: *Desiderium veraciter piorum, quo videre Deum cupiunt et inhiante ardescunt, non opinor in eam speciem contuendam flagrat, qua, ut vult, apparet, quod ipse non est, sed in eam substantiam, qua ipse est, quod est. Hujus enim desiderii sui flammam sanctus Moyses, fidelis famulus ejus, ostendit, ubi ait Deo, cum quo ut amicus facie ad faciem loquebatur: Si inveni gratiam ante te, ostende mihi te ipsum. Quid ergo? Ille non erat ipse? si non esset ipse, non ei diceret: Ostende mihi temet ipsum, sed ostende mihi Deum, et tamen si ejus naturam substantiamque conspiceret, multo minus diceret: Ostende mihi temet ipsum. Ipse ergo erat in ea specie, qua apparere voluerat, non autem ipse apparebat in natura propria, quam Moyses videre cupiebat. Ea quippe promittitur sanctis in alia vita. Unde quod responsum est Moysi, verum est, quia nemo potest faciem Dei videre et vivere, hoc est nemo potest eum in hac vita videre vivens, sicuti est. Nam multi viderunt, sed quod voluntas elegit, non quod natura formavit etc. Videbimus eum, sicuti est, non sicut eum homines viderunt, quando voluit in specie, qua voluit, non in natura, qua in semet ipso etiam cum videretur, latuit, sed sicut est, quod ab eo petebatur, cum ei diceretur, ostende mihi temet ipsum, ab eo, qui cum illo facie ad faciem loquebatur. cap. 9: Eo modo, quo videtur, sicuti est, nunc fortasse videtur a quibusdam angelis, a nobis autem tunc ita videbitur, cum eis facti fuerimus aequales. cap. 13: Accepit Moyses in praesentia congruum responsum, quod faciem Dei videre non posset, quam nemo*

XX. 488. videret et viveret, hoc modo significante Deo, alterius potioris vitae esse illam visionem. cap. 15: Si quaeris, utrum etiam Deus, sicuti est, aliquando videri possit? respondeo, filiis hoc esse promissum, de quibus dictum est: Scimus, quia cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum, sicuti est. Si quaeris, unde eum videbimus, respondeo, unde angeli vident, quibus tunc erimus aequales. lib. 22. de civ. Dei cap. 29. non longe a princ.: Sicut angeli vident faciem Patris, ita et nos visuri sumus, sed nondum ita videmus. Propter quod ait apostolus, videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem a facie ad faciem. Praemium itaque fidei nobis visio ista servatur, de qua et Johannes apostolus loquens, cum apparuerit, inquit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum, sicuti est. [Facies autem Dei manifestatio ejus intelligenda est, non aliquod tale membrum, quale nos habemus in corpore atque isto nomine nuncupamus. Et postea: Ipsi videri Deum, cum videbitur, Christianus ambigit nemo, qui fideliter accipit, quod ait Deus ille magister: Beati mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Confer quae ex soliloq. et meditat. ejusdem adduximus superius. Prosper a praeceptore suo hac in parte non discedit, sic enim scribit lib. 1. de vit. contemplat. cap. 2: Quod beati hic crediderant, ibi videbunt, sui creatoris substantiam mundis cordibus contemplantes aeterna exultatione gaudebunt etc. Nec latebit jam perfecte beatos aliquid secretorum,

qui, quod est longe praestantius, ipsum visuri sunt mundis cordibus Deum. Gregorius hom. 37. in evang.: Quae lingua dicere vel quis intellectus capere sufficit, illa supernae civitatis quanta sint gaudia, angelorum choris interesse, cum beatissimis spiritibus gloriae conditoris assistere, praesertim Dei vultum cernere, incircumscriptum lumen videre etc. Beda in cap. 11. Marci: O quanta felicitas Deitatis visioni inter angelorum choros adesse perpetuo, si tanta transfigurata Christi humanitas duorumque societas sanctorum ad punctum viae delectat! Coniunge ea, quae ex aliis patribus adduximus superius §. 61. et quae de hac quaestione disserit Lutherus tom. 6. Jen. Germ. f. 203.

140. 4. *Ex ipsis adversariis. Petrus Martyr* ^{adv.} ^{ritia.} class. 1. locor. comm. cap. 4. §. 12: *In vita aeterna Dei essentia non quidem sensibus, verum animo semper mente cognoscetur a beatis, quandoquidem Johannes ait: Cum apparuerit, videbimus eum, sicuti est 1. Joh. 3, v. 2. Paulus idem testatur: Nunc per speculum et in aenigmate cognoscimus, tunc a facie ad faciem 1. Corinth. 13, v. 12. Idem ex verbis Christi colligitur: Angeli eorum semper vident faciem Patris Matth. 18, v. 10. Nam alibi docuit, in beata resurrectione justos instar angelorum fore Matth. 22, v. 30. Unde conficitur, nos non solum atque angelos Deum visuros, quare si faciem ejus illi vident, nos eandem utique contemplabimur. Aliud testimonium Pauli habetur 1. Corinth. 13, v. 12: Tunc cognoscam, quemadmodum et cognitus sum. Nos autem a Deo nude et essentialiter cognosci, nemo ambigit. Polanus libr. 1. syntagm. cap. 6: Prima et praecipua beatitudinis pars est visio Dei, quae in angelis est semper clara, per quam vident Dei essentiam etc. In homine est vel obscura, quae est hujus vitae, dum anima adhuc existens in corpore mortali cognoscit Deum per fidem tanquam per aenigma et speculum; vel clara, quae est alterius vitae, cum anima tum separata a corpore, tum post resurrectionem universalem rursus ei unita Deum cognoscit a facie ad faciem, sicuti est. (Quod Polanus addit, nec angelos, nec homines videre totam Dei essentiam, illud si de comprehensiva visione intelligat, concedimus; simpliciter autem ac nude assertum admittere non possumus, quia divina essentia est ἀτέλειος ac partem extra partem non habet.) Schoenfeldius in disp. de vita aet. th. 24: In vita aeterna abstractiva et imperfecta Dei notitia in intuitivam et perfectivam mutabitur, ita ut Deum a facie ad faciem et sicuti est, h. e. secundum essentiam ejus seu quidditative, visuri simus. th. 26: Non immerito igitur a patribus eorum damnata fuit opinio, qui Deum per essentiam videri possent aut unquam visum iri ab intellectu creato negaverunt. Poniatovius fulgore veritatis constrictus in dissert. theol. 217, in haec erumpit verba: An negatur, Deum a nobis in vita coelesti, qualis est in sua essentia, visum iri? Absit.*

141. In contrarium urgentur 1. *quaedam Scripturae dicta*, 2. *quaedam argumenta*. Quae ex Scripturis producunt, primo statim intuitu a vero quaestionis statu deprehenduntur aliena. Propius ad eum accedere videntur sequentia: 1. Exod. 33, v. 20: *Non videbit me homo*. Respondemus: loquitur de visione divinae essentiae et majestatis in hac vita, quam infirmitas naturae nostrae non posset ferre. Neque enim absolute et simpliciter dicit Jehovah, *non videbit me homo*, sed addit conditionem *et vivet*, h. e. in statu hujus vitae nec mens, nec oculi humani meam gloriam et majestatem videre possunt. Non videbit me homo et vivet, quia visio praesens est finita, Deus autem infinitus. 2. Deut. 4, v. 24. Hebr. 12, v. 29: *Deus est ignis consumens*. Respondemus: Impiis et incredulis, sed piis est ipsa caritas 1. Joh. 4, v. 8. est *lumen delectabile* Psalm. 36, v. 10. est *lux suavissima* 1. Joh. 1, v. 5. est *quasi ros et abies virens* Os. 14, v. 6. et 9. est *ipsa suavitas* Psalm. 34, v. 9. Sicut ignis non solum gratam lucem, sed etiam fervidum ardorem exhibet; sic Deus piis est lux splens ac lucens, impiis vero ignis consumens. Ut ignis est elementum subtilissimum, sic Deus spiritus purissimus; sicut ignis est lucidissimus, sic Deus est lux ineffabilis, beatos illuminans, affectum delectans; sicut ignis est calidissimus, sic Deus suo calore omnia vivificat, purgat, animat, imo et cum homines ita promerentur, irascitur, punit, adurit ac zelo irae suae omnia devastat; sicut ignis est levissimus, sic Deus habitat in excelsis; sicut ignis est simplicissimus, sic Deus nulli rei creatae immistis. Confer Dionysium Areopagitam de coelest. hierarch. c. 15. In hisce comparationis membris subsistendum neque praeter et contra Scripturam ex ea colligendum, quod beati in vita aeterna divinam essentiam non possint videre, cum ipsa experientia testetur, nos in hac vita ignem consumentem oculis corporeis intueri. 3. Esa. 6, v. 2: *Seraphim tegunt facies suas*. Respondemus: Ob humilitatem, modestiam ac reverentiam, sicut etiam viginti quatuor seniores ob eandem causam *coronas suas projiciunt ante thronum* Apoc. 4, v. 10. non quod divinam essentiam ac majestatem videre vel nolint, vel non possint. Si propterea velarent oculos, quod splendorem divinae majestatis ferre non possent, cur etiam obvelarent pedes? Quid? quod non suam sed Dei in forma humana apparentis faciem seraphini illi spiritus texisse dicuntur ab Hieronymo epist. 142. ad Damasum ac Cyrillo in comm. illius loci, cum verba Hebraea *וַיִּכְסֹּוּ פָּנֵיהֶם* non minus ad Deum quam ad Seraphim accommodari possint. Sed non discendum a communi interpretatione. 4. Matth. 11, v. 27: *Nemo novit Filium nisi Pater, et nemo novit Patrem nisi Filius*. Respondemus: Immediate additur *et cui voluerit Filius revelare*. Sensus igitur est, quod absque revelatione per Filium in verbo evangelii exterius et per Spiritus sancti illuminationem interius factam nec essentiae nec voluntatis divinae salutaris et salvifica cognitio cuiquam hominum in hac vita obtingere possit. Confer harm. evang. cap. 57.

5. Joh. 1, v. 18. et 1. Joh. 4, v. 12: *Deum nemo vidit unquam*. Joh. 6, v. 46: *Non quod Patrem viderit quisquam*. Respondemus: Uterque locus suam secum portat expositionem. In priore enim additur, *Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit nobis*; in posteriore, *nisi is, qui est a Deo, hic vidit Patrem*. Idem ergo sensus cum dicto priore, utrobique de cognitione hujus vitae ex naturalibus viribus petita agitur. 6. 1. Cor. 2, v. 11: *Quae Dei sunt, nemo novit nisi Spiritus Dei*. Respondemus: Immediate praecedit v. 10. *nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum*, ac v. 12. sequitur, *nos autem non spiritum mundi accepimus, sed Spiritum, qui ex Deo est, ut sciamus, quae a Deo donata sunt nobis*. Quae vero *ἀνέξετα* vel *ἀνέπειτα* a negata Dei cognitione salvifica, ex solis naturae viribus citra revelationem Spiritus sancti nemini expectanda, ad negationem visionis beatificae in vita aeterna progredi? 7. Eph. 3, v. 10: *Ut innotescat nunc principatibus ac potestatibus in coelestibus per ecclesiam multiformis sapientia Dei*. 1. Petr. 1, v. 12: *In quae desiderant etiam angeli prospicere*. Respondet Gregorius lib. 18. moral. cap. 28. *angelos videre Deum sine fastidio, ideo dicuntur perpetuum videndi desiderium habere, quia nunquam fatigantur videndo*. Simplicius respondetur per distinctionem *inter essentiam ac decreta divina*, ut in formando quaestionis statu monuimus. Quamvis enim angeli divinam essentiam videant, tamen liberorum consiliorum ac decretorum divinorum per illam visionem non redduntur statim conscii, nisi divina revelatio accedat. 8. 1. Timoth. 6, v. 16: *Habitat Deus lucem inaccessam, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest*. Respondemus: Quidam intelligunt de visione divinae essentiae *in hac vita*, quidam *de comprehensiva notitia*, quidam *de naturali* citra verbi revelationem *cognitione*, quidam *de visione corporea*. Quidquid sit, non potest hoc opponi clarissimis dictis, quae testantur, beatos in vita aeterna Dei essentiam visuros.

142. Rationes potiores hae sunt: 1. *ab infiniti conditione*. Inter potentiam et objectum debet esse proportio. Sed inter intellectum creatum, utpote finitum, et Deum increatum, utpote infinitum, nulla est proportio. Ergo intellectus creatus non potest videre Deum increatum, alias finitum caperet infinitum. Respondemus: Capacitas docendi gratia statui potest triplex, 1) *unionis*, qua unum cum altero quovis modo conjungitur vel conjungi potest; 2) *cognitionis*, qua potentia cognoscens aliud cognoscit vel cognoscendo recipit, eaque est vel *adaequata et comprehensiva*, vel *non adaequata et quidditativa*; 3) *comprehensionis physicae seu quantitativae*, qua quantum a quanto comprehenditur, sicut dolium a vino, pecunia a marsupio. Finitum non est capax infiniti capacitatis *cognitionis comprehensivae et adaequatae*, nec capacitatis *comprehensionis physicae vel quantitativae*, interim tamen finitum est capax infiniti capacitatis *cognitionis quidditativae*, ut et capacitatis *unionis*, cum assumpta natura humana *λόγῳ* infinito

2. Ex rationibus.

XX. 491.

sit personaliter unita. Eodem recidit, quod Scholastici distinguunt inter *proportionem quantitatis*, quae in eo consistit, quod unum mensuret, alterum secundum proportionem dupli, tripli, quadrupli etc. et inter *proportionem habitudinis*, quae in eo consistit, quod unum dicat habitudinem seu essentialem ordinem ad alterum, quo pacto se habent materia et forma, causa et effectus, potentia et objectum. Ad cognitionem intuitivam non requiritur prior proportio, sed sufficit posterior. 2. *A comparatione. Sicut essentia angeli excedit oculum corporeum, sic essentia Dei longe magis excedit intellectum hominis creatum. At oculus corporeus non potest elevari ad videndam angeli essentiam. Ergo nec intellectus creatus potest elevari ad videndam divinam essentiam.* Respondemus: De minore iudicium fieri poterit ex quaestione sequente. Ad maiorem respondent Scholastici per distinctionem inter *excessum perfectionis et proportionem potentiae ad objectum*, quoad excessum perfectionis essentiam divinam magis excedere intellectum hominis creatum, quam angeli essentia excedit oculum corporeum, interim tamen essentiae divinae intercedere proportionem cum intellectu creato, qualis est inter objectum cognoscendum et potentiam cognoscentem.

Quaestio
3. an beati
divinam
essentiam
oculis cor-
poreis sint
visuri?

143. Quaeritur 2. an beati divinam essentiam oculis corporeis sint visuri? Negant 1. quidam ex patribus. Ambrosius l. 1. in Luc. c. 1. p. 12: *Nec in loco Deus videtur, sed mundo corde, nec corporalibus oculis Deus quaeritur, nec circumscibitur visu, nec tactu tenetur, nec auditur affatu, nec sentitur incessu, et cum absens putatur, videtur, et cum praesens est, non videtur.* Confer Irenaeum lib. 4. c. 37. Origenem cont. Celsum l. 7. Athanasium orat. cont. idola, Theophylactum in 1. Cor. 13. cum primis Augustinum epist. 112. ad Paulinam. 2. Scholastici et Pontificii omnes. Thomas part. 1. q. 12. art. 3: *Implicat contradictionem, Deum videri oculo corporeo.* Becanus part. 1. theol. schol. c. 9. q. 6: *Communis est sententia, quod impossibile sit, Deum clare et intuitive videri oculis corporis.* 3. Calviniani. Martyr class. 1. locor. comm. cap. 4. §. 2: *Errant, qui Dei essentiam beatorum oculis videri existimant.* Zanchius lib. 3. de natura Dei c. 2. q. 16. p. 293: *Nemo hominum deum videre potest, non solum oculis corporeis, qua de re nemo quidem dubitat, sed nec oculis mentis videre unquam, h. e. comprehendere, quisquam potest.* Argumentis id probatur ejusmodi: 1. ex Scripturis. 1) Talis visio in vita aeterna beatis promittitur, quae succedit fidei 1. Cor. 13, v. 12. 2. Cor. 5, v. 7. quae communis est beatis angelis et hominibus Matth. 18, v. 10. quam pii ex hac vita decedentes statim consequuntur et quam modo habent animae beatæ in coelo existentes. Jam vero visio, quae fidei succedit, est *intellectualis*, quia perfectior est fide et facit nos vere beatos secundum animam; visio angelorum et animarum separatarum itidem est *intellectualis*; ergo etiam visio beatis in futura vita speranda erit *tantum intellectualis*. 2) Deus simpliciter vocatur *ἀόρατος* Col. 1, v. 15.

1. Tim. 1, v. 17. cap. 6, v. 16. Hebr. 11, v. 27. quae *ἀόρατα* inter essentielles et immutabiles Dei proprietates refertur. 3) Quoties Scriptura collationem instituit inter visionem hujus et futurae vitae, non id fit respectu *organi visionis*, sed respectu *quantitatis*. Nam imperfectioni confert perfectionem, quae erit in altera vita perfectissima, quanta quidem in creaturam cadere potest, eodem semper manente visionis organo, quo Deum in hac vita conspeximus 2. Cor. 13, v. 12. 1. Joh. 3, v. 2. 2. *Ex rationibus.* 1) Nullus spiritus cadit sub sensum corporis, Deus est spiritus Joh. 4, v. 24. Ergo. 2) Infinitum non potest sensu finito comprehendi. Atqui Deus est infinitus, corporeus sensus finitus. Ergo. 3) Nulla potentia ferri potest extra suum objectum. Sed objectum visus corporalis est visibile corporeum, non spiritus invisibilis incorporeus. 4) Visionis objectum est color, qui est extremitas perspicui in corpore terminato vel qualitas ex lucido et opaco congregatis exurgens. At Deo non convenit color, quia est incorporeus. Affirmantem quaestionis partem amplectuntur quidam ex nostris. Chytraeus in lib. de vita et morte p. 157: *In vita aeterna revelatam faciem et gloriam sanctae Trinitatis seu nudam et omnium beatorum mentibus et oculis clare conspiciendum se exhibentem essentiam Dei perspiciemus.* Schilterus in disp. de vita aeterna th. 65: *Etsi Scholastici de instrumento futurae visionis Dei multas intricatas quaestiones movent, nos tamen certo statuimus, claritatem oculorum nostrorum in altera vita sublata priore suffusione cujusvis lyncis et aquilae perspicacitatem longissime a tergo relicturam.* Cramerus in tract. de sublimi corporis glorificati mysterio c. 16. p. 137: *Objectum oculorum nostrorum in vita aeterna futurum est longe excellentissimum, videlicet ipse Deus, sacrosancta Trinitas, Pater, Filius et Spiritus sanctus, et qui in Deo sunt angeli et confratres nostri, omnis chorus beatorum. Tam igitur excellentibus objectis in vita aeterna apprehensis, bonè Deus, quam necesse erit, oculos nostros esse illustres et acutos, qui nunc ut noctuae ad lumen creatum caecutiunt, ut ibi etiam increatum sustinere possint!* Idem ex Calvinianis statuit Alstedius in theol. didactico scholast. sect. 4. c. 41. reg. 5. p. 840: *Videbimus Deum spiritu, videbimus et oculis, sed spiritualiter. Corpora enim nostra atque adeo oculi erunt spiritualia, non substantiae sed qualitatis et actionis ratione.* Argumentis uti possunt hujusmodi: 1) Jobus 19, v. 26. inquit: *In carne mea videbo Deum meum, quem visurus sum ego ipse, et oculi mei adspecturi sunt.* 2) Psalm. 16, v. 11. Psalm. 17, v. 15. Psalm. 42, v. 3. Apoc. 22, v. 4. *faciem Dei dicuntur beati visuri.* 1. Cor. 13, v. 12. *facie ad faciem.* 3) 1. Cor. 15, v. 28: *Deus erit omnia in omnibus*, ergo etiam oculis glorificatis erit summa lux, summum gaudium. 4) Deus incorporeus videt oculis spiritualibus corporea, ergo etiam divina sua potentia efficere potest, ut oculi beatorum corporei videant objectum spirituale et incorporeum. 5) Per divinam virtutem fieri potest, ut ignis infer-

493. nalis corporeus agat in rem spiritualem, in animas scilicet impiorum et angelos malos; ergo etiam divina virtute fieri potest, ut visus corporeus possit videre objectum spirituale. 6) Sicut intellectus creatus ac finitus potest supernaturali lumine gloriae ita evehi, ut increatam et infinitam Dei essentiam videat; ita quoque oculus corporeus glorificatus per lumen gloriae ita evehi potest, ut Deum incorporeum videat. 7) Vitae aeternae beatitudo consistit in visione Dei, ergo ab ejus visionis participatione non videntur excludendi oculi glorificati. 8) Deus omnem caliginem tam ab oculis quam a mentibus beatorum absterget ac sensus non minus quam animas ineffabili et incomprehensibili quadam luce perfundet.

144. Nos mediae quodammodo viae hic insistentium arbitramur, quam sequentibus theorematibus monstramus. 1. Certum est, *oculum corporeum nondum glorificatum divinam essentiam non videre*. Probatio petenda ex §. 101. proximo. 2. Non est statuendum cum Vorstio, *Deum propterea oculis corporeis glorificatis in vita aeterna visum iri, quia Deo vere possit corpus attribui* in tract. de Deo pag. 201. et 237. *et quia non solum ratione qualitatis, sed etiam ratione quantitatis dicatur magnus* p. 239. Nam Deus ut in sua natura est spiritus incorporeus, ita quoque in omnem aeternitatem talis manet. 3. Naturali virtute fieri nequit, ut oculus corporeus Deum videat, quod evidenter probant rationes paulo superius adductae. 4. Certo et apodictice in hujus vitae infirmitate decidi nequit, an tantum oculis mentis, an vero etiam oculis corporeis glorificatis Deum in vita aeterna simul visuri, *neque enim auris audivit, nec oculus vidit, nec in cor hominis adscendit, quid Deus praeparaverit se diligentibus* 1. Cor. 2, v. 9. Deum a beatis in vita aeterna summo cum gaudio conspectum iri, in Scripturis sacris revelatum exstat, sed quis futurus sit visionis illius beatificae modus, an *mentalis tantum et interior*, an simul *ocularis et exterior*, vix invenietur definitum. Quod enim Job redemptorem suum *oculis suis se conspecturum* asserit, id de Filio Dei incarnato, cui *Goëlis* nomen in Scripturis peculiariter appropriatur Genes. 48, v. 10. Exod. 3, v. 8. cap. 23, v. 20. Psalm. 19, v. ult. Psalm. 72, v. 14. Esa. 63, v. 9. accipi potest. Dicta, *quae de visione faciei divinae loquuntur*, de mentali et intellectuali visione agunt, cum Deo non competat facies corporea. Ipsi etiam angeli dicuntur *faciem Patris coelestis semper videre* Matth. 18, v. 10. quod tamen oculis corporeis fieri nemo dixerit. 5. Non potest nec debet pertinaciter negari, per potentiam Dei infinitam beatorum oculos ita glorificari ac per lumen supernaturale ita evehi posse, ut ad ipsam divinae essentiae visionem pertingant, 1) quia ob rationes physicas ex communi et ordinario naturae cursu petitas immensa et infinita Dei potentia limitari, coarctari et restringi nequitam debet. Scaliger exer. 365. sect. 9. 2) Quin imo ipsi Scholastici disputant, *si consideretur visus, ut est quaedam creatura Deo subjecta, per potentiam obedientialem posse eum a Deo assumi*

tanquam instrumentum ad producendum quemcunque effectum, qui non indiget principio vitali in sui productione. Suarez tom. 2. disp. 30. art. 11. num. 2. Becanus d. l. 3) Si Deus alias spiritus proprietates potest corpori glorificato conferre, quidni et hanc, ut oculis suis spiritum possit videre? 4) Certe Deus non minus distat infinite ab intellectu creato quam a visu corporeo. Jam vero constat, per lumen supernaturale intellectum creatum elevari ad Deum intuitive cognoscendum, quidni etiam visus corporeus elevari possit ad Deum videndum? Excipiunt quidem Scholastici, *in proportionem objecti et potentiae plus distare Deum a visu corporeo quam ab intellectu creato, quia Deus est extra totam latitudinem objecti visus, non autem extra objectum adaequatum intellectus creati*. At in definiendis quaestionibus XX. 494. de potentia divina, quid Deus possit vel non possit, cauti et circumspecti esse debemus, quia *Deus potest plus praestare quam petimus aut intelligimus* Eph. 3, v. 20. Quodsi ergo salva divinae essentiae infinitate intellectus finitus ad intuitivam Dei cognitionem elevari potest, probabile videtur, etiam glorificatum oculum, salva divinae essentiae spiritualitate, ad clarum Dei visionem elevari posse. Rectius igitur hujus quaestionis decisio futurae experientiae reservatur, quam odiose ac morose de ea contenditur. Hanc modestiam video placere Augustino epist. 111. ad Fortunatianum: *Si quis Deum incommutabilem et incorporealem spiritum ubique totum esse credens, tantam hujus corporis mutationem futuram putat, cum ex animali fuerit spirituale, ut etiam substantiam incorporealem non locorum intervallis vel spatiis divisibilem, vel etiam membrorum lineamentis ac finibus terminatam, sed ubique totam per tale corpus videre possimus, volo et me doceat, si verum sapit, si autem in hoc falsum sentit, longe tolerabilius est corpori aliquid arrogare quam Deo derogare*. l. 22. de civ. Dei c. 29: *Visuri sunt beati Deum in ipso corpore, sed utrum per ipsum, sicut per corpus nunc videmus solem, lunam, stellas etc. non parva quaestio est. Durum est dicere, quod sancti talia corpora tunc habebunt, ut non possint oculos claudere atque aperire, cum velint; durius autem, quod ibi Deum, quisquis oculos clauscrit, non videbit etc. Absit ergo, ut dicamus, illos sanctos in illa vita Deum clausis oculis non visuros, quem spiritu semper videbunt. Sed utrum videbunt et per oculos corporis, cum eos apertos habebunt, inde quaestio est. Si enim tantum poterunt in corpore spiritali eo modo utique etiam ipsi oculi spiritalis, quantum possunt isti, quales nunc videmus, procul dubio per eos Deus videri non poterit. Longe itaque alterius erunt potentiae, si per eos Deus videbitur incorporea illa natura, quae non continetur loco sed ubique tota est etc. Ipsi videri Deum, cum videbitur, Christianus ambigit nemo etc.; sed utrum etiam corporalibus oculis ibi videatur, hoc in ista quaestione versamus etc. Quia spirituale corpus nescimus quantos habeat accessus, de re quippe inexplorata loquimur, ubi aliqua, quae aliter intelligi*

nequeant, divinarum Scripturarum non occurrit, sed succurrit auctoritas; necesse est, ut contingat in nobis, quod legitur in libro Sapientiae: Cogitationes mortalium timidas et incertae providentiae nostrae. Ratiocinatio quippe illa philosophorum, qua disputant, ita mentis adspectu intelligibilia videri et sensu corporis sensibilia, id est corporalia, ut nec intelligibilia per corpus, nec corporalia per se ipsa mens valeat intueri, si posset nobis esse certissima, profecto certum esset, per oculos corporis etiam spiritualis nullo modo posse videri Deum. Sed istam ratiocinationem et vera ratio et prophetica irridet auctoritas. Quis enim ita sit aversus a vero, ut dicere audeat, Deum corporalia ista nescire? Numquid ergo corpus habet, per cujus oculos ea possit addiscere? etc. Sicut ergo constat, corpora videri spiritu, quid si tanta erit potentia spiritualis corporis, ut corpore videatur et spiritus? Spiritus enim est Deus etc. Aut ergo per illos oculos sic videbitur Deus, ut aliquid habeat in tanta excellentia menti simile, quo et incorporea natura cernatur, quod ullis exemplis sive Scripturarum testimoniis divinarum vel difficile vel impossibile est ostendere; aut quod est ad intelligendum facilius, ita Deus nobis erit notus atque conspicuus, ut videatur spiritu a singulis nobis in singulis nobis, videatur ab altero in altero, videatur in se ipso, videatur in coelo

XX. 496. novo et in terra nova, atque in omni, quae tunc fuerit, creatura, videatur et per corpora in omni corpore, quocunque fuerint spiritualis corporis oculi acie perveniente directi. Augustini verba repetit Eucherius Gallus libr. 4. comm. in libr. Regum.

Quaestio 3.
an beati
per speciem
intelligibi-
lem vide-
ant divi-
nam essen-
tiam.

145. Quaeritur 3. an beati per speciem intelligibilem videant divinam essentiam? Negant Scholastici hac ratiocinatione usi: Quando objectum intelligibile est immateriale et per se praesens intellectui cognoscenti, non opus est specie intelligibili, quia necessitas speciei intelligibilis oritur ex duplici causa, vel quia objectum cognoscendum est materiale, ac proinde non nisi per speciem immaterialem ad intellectionem, quae immaterialis est, concurrere potest; vel quia non sufficienter intellectui praesens est, ac proinde per speciem sui vicariam intellectui impressam ipsi approximatur. Jam vero divina essentia, beatificae visionis objectum, est immaterialis et intime praesens intellectui creato. Ergo ad ejus visionem non opus est specie intelligibili. Scriptura emphatice pronuntiat, Deum fore omnia in omnibus 1. Cor. 15, v. 28. beatos Deum facie ad faciem visuros 1. Cor. 13, v. 12. nulla igitur speciei intelligibilis erit necessitas. Quaeritur 4. an beati ad videndum Deum indigeant aliquo lumine gloriae? Durandus negat, sed reliqui Scholastici affirmant usi hac ratiocinatione: Visio beatifica non minus supernaturalis est quam assensus fidei, cui tanquam imperfectiori succedit clara visio tanquam aliquid perfectius. Jam vero ad assensum fidei requiritur auxilium aliquod supernaturale, quod vocant lumen gratiae. Ergo etiam ad claram Dei visionem itidem requiritur aliquod auxilium supernaturale, quod vocari potest

Quaestio 4.
an beati ad
Deum vi-
dendum
indigeant
aliquo lu-
mine glo-
riae?

lumen gloriae. Ex Scripturis huc referri posset, quod Psalm. 36, v. 10. regius psaltes dicit: In lumine tuo videbimus lumen, quodque Apoc. 21, v. 23. claritas Domini coelestem Hierosolimam dicitur illuminaturam. Quaeritur 5. an in hac vita alicui clara et intuitiva divinae essentiae visio contigerit. Quaeritur 6. an visio beatifica possit esse comprehensiva? Ad has quaestiones responsio peti potest ex illis, quae circa primam quaestionem informatione status fuere dicta §. 133. Quaeritur 7. an beati Deum videntes omnia in Deo videant? De hac quaestione egimus in tract. de morte §. 326. Reliquae a Scholasticis de visione Dei beatifica motae quaestiones curiosae potius sunt quam fructuosae ac temere potius quam vere ab ipsis definiuntur.

146. 2. De Dei glorificatione quaeritur, 1. an beati etiam externa voce Deum sint glorificaturi? Thomas 2. sent. dist. 2. q. 2. art. 2. ad 5. refert, aliquos dixisse, non fore in coelo vocalem Dei laudem, sed tantum mentalem, quia non erit ibi respiratio, cum in coelo non sit aer, jam vero in respirantibus tantum est vox. Illis alii responderunt, beatis non esse necessariam respirationem per aeris externi attractum, cum corpora eorum futura sint impassibilia, interim tamen ad efformandas voces et vocalem Dei laudem aerem quandam internum et aeternum pulmonibus, arteriis et gutturi ipsorum fore insitum. Augustinus 1. 22. de civ. Dei cap. 34. omnia membra et viscera incorruptibilis corporis in laudibus Dei profectura asserit, cujus laudis et praeconii quae futura sit ratio, quis in hac carnis infirmitate vel cogitando vel fando assequi potest? Scriptura non solum vocali laude Apoc. 7, v. 12. sed etiam citharis aureis a beatis Deum glorificandum asserit Apoc. 5, v. 8. cap. 14, v. 2. cap. 15, v. 2. sed quilibet videt, hoc posterius more hujus seculi dictum μεταφορικώς esse accipiendum, unde vocantur οὐρανοὶ τοῦ θεοῦ. Dei vel divinae citharae. Quaeritur 2. qua lingua beati Deum sint glorificaturi et invicem collocuturi? Unam omnium beatorum fore linguam, probabiliter creditur, 1) quia futuri sumus omnes unus populus, una civitas in coelesti patria. 2) Diversitas linguarum fuit poenae loco mundo immissa, at ab ecclesia triumphante aberit omnis potestas. 3) Ecclesia triumphans non erit deteriore loco quam fuit militans. At ea semel usa fuit una communi lingua. Quae vero erit illa beatorum lingua? Galatinus libr. 12. de arcanis cap. 4. statuit, beatos linguam Hebraicam in Dei laudibus et mutuis colloquiis usuros, quod probat 1. ex dicto prophetico Soph. 3, v. 8: Expectate me, ait Dominus, in die resurrectionis meae in futurum, quia iudicium meum ut congregem gentes, ut colligam regna ad effundendam super eos indignationem meam, omnem iram nasi mei, quoniam in igne seli mei deoribitur universa terra, v. 9. quia tunc convertiam ei populos labium electum, ut invocent omnes in nomine Dei et colant eum humero uno, id est parte una. Hunc locum de extremo iudicio agere probat targum Jonathan, in quo talis exstat paraphrasis:

*Propter hoc exspectate verbum meum, id est Messiam, in die ostensionis meae ad iudicandum, et infra: quia in igne vindictas meas consumentur omnes impii terras. Tunc ergo ad omnes beatos convertetur labium electum, id est una lingua, scilicet Hebraica, Deum laudabunt, quae propterea dicitur labium electum, quia Deus eam prae ceteris elegit, qua et patribus loqueretur, et legem suam promulgaret. 2. Ex primorum parentum exemplo. Primi parentes lingua Hebraea in paradiso loquebantur, eademque electi omnes in statu innocentiae locuti fuissent, si primi parentes in gratia perstitissent. 3. Ex usu antiquo. Quemadmodum ante linguarum divisionem in turri Babel factam universa terra erat labii unius; ita in resurrectione omnes homines una loquentur lingua, scilicet Hebraea. 4) Hisce argumentis addunt Cajetanus in comm. 1. Cor. 13. et Viguerius in institut. c. 9. quod apostolus 1. Cor. 13, v. 8. dicit, *linguas cessaturas*, non autem linguam cessaturam, ut innuat, quod in vita aeterna cessatura sit varietas linguarum, non tamen omnis lingua, quia beati non tantum mente sed etiam lingua Deum laudabunt, ac proinde una remanebit lingua, videlicet Hebraea. 5) Sancti angeli eadem Deo accinunt, *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Zebaoth* Esa. 6, v. 3. Omnes patriarchae et prophetae hac lingua usi; Christus ipse in diebus carnis Syriaca, quae Hebraeae dialectus est, fuit usus ac post suam in coelos adscensionem *ἐβραϊστὶ διαλέκτῳ* ad Paulum locutus est Actor. 26, v. 14. Erimus *ἰσαγγέλῳ*, ergo etiam lingua angelorum loquemur 1. Cor. 13, v. 1. 6) In Apocalypsi sancti dicuntur in coelo cantaturi *Amen, Alleluja*, quae sunt Hebraicae voces, cap. 19, v. 4. Quidam contra statuunt, *omnes linguas, quibus in hac vita utimur, cessaturas, cum apostolus generaliter loquatur* 1. Cor. 13, v. 8. *ac aliam quandam sensibilem linguam hac nostra longe nobiliorem et coelestem beatis infundendam, quae deceat os et corpus gloriosum, qua Deum etiam vocaliter laudent.* Quidam existimant, *locuturos beatos, quacunque lingua liberit, quia omnes omnibus erunt notae, proinde quibuscunque velint pro libitu uti poterunt.* Sed haec futurae beatae experientiae rectius reservantur, quam scrupulose disputantur.*

147. 2. De bonis internis alterutri parti, et quidem 1. *animas propriis*, quaeritur 1. *an beati in vita aeterna sese invicem sint agnitiuri?* Noster Lutherus in coena, quam cum amicis ac familiaribus in his terris celebravit ultimam, variis de rebus pia cum ipsis miscens colloquia hoc etiam inter alia rogabat, *num in sempiterna illa vita simus alter alterum recognituri?* cumque illi averent ex ipso scire, *Quid, inquit, accidit Adamo? nunquam ille viderat Evam, sed cum eam formaret Deus, ipse altissima quiete interim sopitus dormiebat. Expergefactus autem cum illam videret, non rogat, quae sit, aut unde veniat, sed carnem esse de sua carne dicit et os de suis ossibus. Qui vero sciebat istud? nimirum Spiritu sancto plenus et vera Dei cognitione praeditus illa pronuntiabat. Ad eundem modum nos etiam*

in altera vita renovabimur per Christum et parentes, uzores, liberos et quidquid est, multo perfectius agnoscemus, quam tunc Evam Adamus cognoscebat. Referunt Phil. Melanthon in orat. funebr. Matthaeus in conc. de vita Luther. Sleidanus lib. 16. comment. anno 1546. pag. 488. Haec Lutheri responsio probari potest ex hisce fundamentis, 1) *a plenitudinis cognitionis in beatis.* Fulgebit in beatis clarissima quaedam lux cognitionis, qua non solum Deum clare et intuitive cognoscent, sed etiam quidquid ad felicitatem et gaudium ipsorum pertinet. Esa. 60, v. 19: *Dominus erit lux tua sempiterna.* 2) *A reformatione divinae imaginis.* In vita aeterna imago divina in beatis perfecte reformabitur, ut superius ostendimus. Jam vero Adamus ex luce divinae imaginis agnoscebat Evam nunquam prius visam. 3) *Ab exemplo agnitionis.* Matth. 17, v. 3. Marc. 9, v. 4. Luc. 9, v. 32. in Christi transfiguratione Petrus, Jacobus et Johannes vident et agnoscunt Moysen et Eliam antea nunquam visos. 4) *A perfectione dilectionis.* Si dilectio et gaudiorum communio in vita aeterna erit perfecta, utique etiam sancti sese mutuo agnoscent. Sed verum prius 1. Cor. 13, v. 13. Connexio patet, quia dilectio praesupponit notitiam objecti, in quod fertur. 5) *A typo restitutionis.* Quemadmodum Christus *filium viduae in Nain* a se resuscitatum restituit matri suae Luc. 7, v. 15. ac Petrus *Tabitham* ex mortuis revocatam *παρόρησεν* amicis et familiaribus Actor. 9, v. 41. sic in die restitutionis omnium Actor. 3, v. 21. pii liberi et cognati beatis parentibus, cognatis et amicis, quorum aliquos non viderunt in hac vita, ac vice versa parentes liberis restituentur ad suavissimam et jucundissimam conversationem in ejusdem felicitatis et gaudii *κοινωνία*. Gen. 15, v. 15: *Ibis ad patres tuos.* Deut. 32, v. 50: *Jungeris populis tuis.* 2. Sam. 12, v. 23: *Ego vadam ad eum.* Hebr. 12, v. 22: *Accessistis ad civitatem Dei viventis v. 23. et ad spiritus justorum perfectorum.* 6) *A gradibus glorificationis.* Si gradus gloriae erunt inter beatos, utique etiam beati omnibus erunt noscibiles. Nam sine aliorum agnitione et celebratione nulla potest esse gloria nec ulla animadverti differentia. Ergo lumina illa generis humani, quae alios ad justitiam eruderunt, conspici et ab aliis beatis internosci oportebit. 7) *A necessitate illationis.* Si dives epulo in flammis xx. 4 infernalibus constitutus Lazarum in sinu Abraham agnovit Luc. 16, v. 28. quanto magis beati socios et consortes suae beatitudinis agnoscent! Si Johannes in utero materno adhuc latitans Christum praesentem agnovit Luc. 1, v. 41. quanto magis beati in plenam coelestis felicitatis possessionem introducti Christum, patriarchas, prophetas, apostolos et omnes beatitudinis suae consortes agnoscent! Si in hac vita liberi agnoscunt suos parentes et parentes agnoscunt suos liberos, utique etiam in vita futura Abraham, prophetae et apostoli parentes spirituales agnoscent filios suos spirituales, puta omnes electos, et vice versa. Absurdum enim foret, majorem cognitionem in hac quam in futura vita habere.

8) *A societate mutuae conjunctionis.* Ut ecclesia in terris militans est unum corpus mysticum fidei et caritatis vinculo per Spiritum sanctum conjunctum; sic ecclesia in coelis triumphans itidem est unum corpus mysticum ex angelis et beatis hominibus plenitudine Spiritus invicem connexum, quae sanctorum communio in hac vita inchoata, in futura plenissime consummata mutuam cognitionem ad gaudii incrementum exigit. In plena illa divinae claritatis luce omnes ignorantiae tenebras dispellente membra unius corporis sese invicem utique agnoscent. Idem docent pii veteres. Hugo Eterianus in libr. de regressu animarum: *Omnes mortui se vicissim cognoscunt et cognoscuntur. Hoc te docet Abraham, hoc suggerit Lazarus, hoc affirmat dives.* Vide omnino Damascenum in serm. de defunctis, ubi ex Chrysostomo probat, eos, quos in hac vita nunquam vidimus, tunc fore nobis notos, ac Chrysostomum ipsum in epist. ad Cyriac. monach. Theophylactum in cap. 16. Luc. Confer ex nostris Chytraeum in libr. de vita et morte pag. 52. et seqq. Wilhelm. Bidenbachium decad. 6. consil. 2. Urbanum Rhegium decad. ejusd. consil. 3. Job. Pfeffingerum decad. ejusd. consil. 4. a Felic. Bidenbachio edit. Mehlfuereum decad. 6. vindic. evangel. dom. 16. post Trinit. th. 26. et seqq.

2. An beati damnatos agnoscunt.

148. 2. *An beati in vita aeterna agnatos suos inter damnatos sint visuri et agnitiuri?* Sicut Abraham vidit divitem epulonem in flammis inferni constitutum, quem ratione carnalis propaginis filium suum vocat Luc. 16, v. 25. sic beati etiam suos notos et cognatos, quos in hac vita caros habuere, inter damnatos videbunt, quotiescunque voluerint, sed absque ullo commiserationis affectu et absque gaudii sui perturbatione, quia voluntas ipsorum divinae voluntati perfecte erit conformis. Quare quos a Dei facie in aeternum abjectos noverunt, illis etiam aliquod auxilium vel solatium ex inordinato amoris affectu minime optabunt, ut in eadem parabola divitis exemplum docet, quia ne guttulam quidem aquae ab Abrahamo impetrare potest. Psalm. 58, v. 11: *Laetabitur justus, cum viderit vindictam.* Perturbatio ergo gaudii non est metuenda ex illa visione, quia abolitus erit omnis carnalis affectus, quo beati in hac vita cognatos suos fuere persecuti. Deus multo ardentius dilexit genus humanum, quam in hac vita ullus parens diligere potest suum filium, quia unigenitum suum Filium mundo dedit et ad redimendum humanum genus in mortem tradidit, non tamen ex intuitu damnatorum ipsius felicitas

xx. 499. et gaudium ulla ratione turbari poterit, Prov. 1, v. 26: *Ridebo in interitu vestro.* Major affectus exstinguet minorem, spiritualis et coelestis carnalem. Gregorius libr. 4. dialog. cap. 44: *Si nunc quoque viventes justis mortuis et damnatis injustis minime compatiuntur, quando adhuc aliquid judicabile de sua carne se perpeti etiam ipsi noverunt; quanto districtius tunc iniquorum tormenta respiciunt, quando ab omni vitio corruptionis exuti ipsi jam justitiae viciniis atque arctius inhaerebunt! Sic quippe eorum mentes per hoc, quod justissimo judici inhaerent,*

vis distractionis absorbet, ut omnino eis non libeat, quidquid ab illius aeternae regulae subtilitate discordat. Beda in comm. Luc. 16: *Justi in tormentis semper intuentur injustos, ut hinc eorum gaudium crescat, quia malum conspiciunt, quod misericorditer evaserunt, tantoque majores redemptori suo gratias referunt, quanto evidentius vident in aliis, quid ipsi perpeti, si essent neglecti, potuerunt.* Ambrosius Ansbertus l. 6. comm. in c. 14. Apoc.: *Quia coelestis patriae cives perfectum gaudium ex visione conditoris sui habebunt, procul dubio ex miserorum cruciatu nullum moerorem contrahent, et quia eos minime ad veniam redire posse considerant, profecto ad eos nulla misericordia se inclinant.* Anselmus in elucidario: *Justi videbunt malos in poena, ut magis gaudeant, quod hanc evaserunt poenam. Licet pater videat filium aut filius patrem in poena, non solum non dolent, sed etiam ita est eis delectabile, sicut nobis, cum videmus pisces in gurgite ludere.* Isidorus lib. 2. de summ. bono c. 33: *Non faciet cor justorum miserum ex compassione damnatorum condolendi affectio, ubi tantum erit sanctorum de Dei contemplatione gaudium, ut tristitiae nullus tribuatur introitus.* Honorius Augustodunensis dialog. de lib. arbitr. et praedest.: *In coelo nulla est miseria, ideo nullus dolor in inferno positorum tangit praecordia electorum, sed ut noster visus pascitur, si diversa animalia a nobis in gurgite ludere cernantur, ita ipsi in universa Dei dispositione laetantur.*

149. 3. *An virtutum habitus in animabus beatorum sint mansuri?* Distinguunt Scholastici inter virtutes theologicas, quae sunt fides, spes, caritas; et intellectuales ac morales, quarum quatuor constituunt cardinales, quae sunt justitia, prudentia, fortitudo et temperantia. Quod attinet virtutes theologicas, ex illis fidem et spem desituram, caritatem vero permansuram statuunt. Argumentum assertionis suae primum petunt ex 1. Cor. 13, v. 8: *Caritas nunquam excidit.* v. 10. *Cum venerit, quod perfectum est, evacuabitur, quod ex parte est.* v. 13. *Nunc manent fides, spes, caritas, tria haec, major autem his caritas.* Thomas 1. 2. q. 67. art. 3: *Quandoque imperfectio est de ratione rei, tali imperfectione sublata tollitur species rei; quandoque vero accidit individuo secundum aliquid aliud, tali imperfectione sublata nihilominus manet substantia rei. Imperfectio cognitionis est de ratione fidei, ut scilicet credens non videat id, quod credat. Ergo fides in patria abolebitur, cui succedet praesens et intuitiva visio.* art. 4: *Pari ratione spes de sui ratione importat imperfectionem, scilicet motum quandam in id, quod non habetur. Ergo etiam spes in patria abolebitur, cui succedat praesens fruitio sive tentio.* art. 6: *De caritatis ratione non est imperfectio, nihil ergo prohibet, eam sine imperfectione manere in patria.* Idem repetit 2. 2. q. 18. art. 2. Bi sent. dist. 31. q. unic. hac de re sic disserit: *visione non potest stare actus fidei ejusdem nec cum actu spei actus intentionis ejusdem.*

quia non potest idem cognosci evidenter et obscure, nec idem teneri ut praesens et desiderari ut absens; interim tamen habitus non opponuntur actibus oppositi habitus. Nota ergo, circa rationem apostoli fidem desitutam, quia est ex parte, quod aliter fides et spes, aliter caritas imperfecta. Fides et spes in suis actibus includunt imperfectionem essentialiter, scilicet inevidentiam et objecti absentiam, ita quod si notitia fieret evidens, jam non sit actus fidei. Similiter amor si fuerit respectu praesentis, jam non est actus spei, non sic de caritate, quia non determinat necessario quandam imperfectionem nec in habitu, significat enim in genere habitum inclinantem ad Deum diligendum in se etc. Eodem sensu dictum apostolicum exponunt Chrysostomus, Theodoretus et Anselmus in commentar. quod caritas ideo dicatur major fide et spe, quia hae virtutes transeunt, illa vero manet in vita aeterna. Sed Tertullianus libr. de patientia cap. 12. et ante illum Irenaeus lib. 2. cap. 47. pag. 148. plane contrario modo textum accipiunt, ac quia apostolus dicit *ὅτι δὲ μένει τὰ ῥήματα ταῦτα*, existimant, non solum caritatem, sed etiam fidem ac spem in vita aeterna esse mansura. Dicimus ergo 1) apostolum in his verbis loqui de duratione in hac vita, ut patet ex vers. 8. quia enim haec tria Spiritus sancti dona, fidem, spem et caritatem manere dicit, eo ipso innuit, reliqua charismata, utpote dona miraculorum, prophetiae, linguarum, sanationum etiam in hac vita in ecclesia desitura. 2) Irenaeum et Tertullianum per fidem in genere intelligere firmam cognitionem, qualis etiam est visio Dei, ac per spem firmam adhaesionem in Deo amato, quae est fructio Dei. 3) Distinguendum esse inter fidei et spei actum eorundemque habitum. Actus eorum, quia imperfectionem quandam essentialiter includit, desiturus est; habitum vero tanquam spiritualem animae ornatum permansurum. 4) In fide non solum est notitia et assensus, sed etiam fiducia. Quodsi vel maxime fides in vita aeterna non erit talis notitia et assensus, qualis in hac vita, ubi per speculum et in aenigmate cognoscimus, tamen erit notitia longe perfectior, videlicet intuitiva, et assensus longe firmior, videlicet rei perfectissime cognitae, ac fiducia longe confirmatior, quia bono suo se nunquam privandos esse beati plenissime scient. Quod attinet virtutes intellectuales ac morales, circa illas distinguunt inter materiale et formale. Thomas 1. 2. q. 67 art. 1: *Est in virtutibus moralibus aliquid quasi formale et aliquid quasi materiale. Materiale in illis est inclinatio partis appetitivae ad passiones vel operationes secundum modum aliquem, sed quia iste modus determinatur a ratione, ideo formale in omnibus virtutibus est ipse ordo rationis. Quantum ad materiale, non manebunt virtutes morales, quia non erit ibi concupiscentia refrenanda; quantum ad formale, manebunt, in quantum ratio uniuscujusque rectissima erit circa ea, quae ad ipsum pertinent secundum statum illum, et vis appetitiva omnino movebitur secundum ordinem rationis.* art. 2: *Quantum ad materiale, i. e. phantasmata, ad quae re-*

spiciendo homo in hac vita intelligit, non manebunt virtutes intellectuales, bene autem quantum ad formale, i. e. quantum ad species intelligibiles, quae sunt in intellectu possibili. Bonaventura 3. sent. dist. 33: *Virtutes cardinales manent in patria, quia non includunt essentialiter imperfectionem, sicut fides et spes; habent etiam actus in patria, sed tamen alios quam in via. Justitia ibi excludit obliquitatem, XX. 501. prudentia errorem, fortitudo molestiam, temperantia omnem libidinem; in via pugnant contra vitia, in patria gaudent de victoria.*

150. 2. De bonis corporis 1. in genere quaeritur, an in corporum glorificatorum materia futura sit potentia ad aliam formam et proinde etiam potentia contradictionis ad esse et non esse? Thomas 4. sent. dist. 44. q. 2. art. 1. respondet, *potentiam contradictionis ligatam fore in vita aeterna. At si ligata tantum et restricta, metuendum forte fuerit, ne tandem in actum prorumpat.* Rectius ergo statuitur, in corporum glorificatorum materia potentiam illam contradictionis penitus abolendam. Quodsi namque forma coeli ob sui nobilitatem ac dignitatem appetitum materiae ita exsatiat, ut aliam formam neutiquam admittat, utique etiam de forma corporum glorificatorum, quae coelestia apostolus vocat, idem omnino statuendum. Adde, quod appetitus ille, quem philosophus materiae tribuit, nequaquam intelligendus sit active eo sensu, quasi expulsionem prioris formae ipsa semper meditetur, nec contenta sit illa forma, qua informatur, sed quod forma priore per causas exterius in materiam agentes expulsa novam haud invita admittat, ut Scaliger ostendit. Jam vero corpora glorificata futura sunt impassibilia, utique ergo externarum causarum impetus in ea nil quidquam juris vel potestatis obtinebit.

151. 2. In specie, et quidem 1. de claritate quaeritur 1) an beatorum corpora non solum futura sint exterius clara et splendida, sed etiam interius diaphana, visui glorificato pervia ac transparentia, ut omnia etiam intima viscera oculis intuentium pateant? Affirmant Augustinus libr. 22. de civ. Dei cap. 30. Gregorius in comm. Job. 28. ad illa verba: Non adaequabitur illi aurum aut vitrum, Anselmus in elucidario, Thomas in addit. q. 85. art. 1. ad 2. negat vero Bonaventura 4. sentent. distinct. 49. q. 1. Sed prior sententia gloriae creatoris ac felicitati beatorum magis congruit. 2) An lux glorificatorum corporum a luce solis specie distinguatur? Negat Thomas in addit. q. 85. art. 2. ad 1. *Gloriae claritas, inquit, erit alterius generis quam claritas naturae quantum ad speciei causam, sed non quantum ad speciem, unde sicut claritas naturae ratione speciei suae est proportionata visui, ita claritas gloriosa.* Posset pro hac Thomae sententia urgeri, quod Christus, Daniel et Paulus claritatem sanctorum conferant splendori solis et stellarum. Quidam addunt hoc argumentum: *Difficile est excogitare lucem corpoream diversam specie ab hac luce, quam cernimus, sicut difficile excogitare candorem aliquem corporeum diversum specie ab eo, quem videmus.* Sed idem

Quaestio de bonis corporis, 1. in genere, an in corporibus glorificatis futura sit potentia contradictionis.

2. In specie. 1. de claritate. 1. An beatorum corpora futura sint diaphana.

2. An lux corporum glorificatorum a luce solis specie distinguatur.

Thomas 3. sent. dist. 16. art. 1. ad 4. rectius contrarium statuit. *Gloriosi corporis qualitas*, inquit, *visum non corrumpit, sed demulcet, et hoc contingit, quia est alterius generis quam claritas naturalis*. Probatur haec sententia tali argumento: *Claritas naturalis et supernaturalis, terrena et coelestis* toto genere differunt. Jam vero glorificatorum corporum claritas erit supernaturalis et coelestis. Ergo

XX. 502. a naturali et terrena gloria toto genere distans. Qualis corporum glorificatorum est status et conditio, talis etiam claritas. Jam vero status glorificatorum corporum non est physicus et terrenus, sed hyperphysicus et coelestis. Ergo etiam talis erit eorum claritas, quae Apoc. 21, v. 23. vocatur *claritas Domini*, 1. Tim. 6, v. 16. *lux inaccessa*. Chrysostomus epist. 5. ad Theodor. lapsus: *Omnia ibi dies, splendor et lux erunt, lux non quae nunc est, sed plane alia, quae hanc tantum excedit fulgore, quantum ea lumen lychni. Oculus non vidit, quid praepraverit Deus se diligentibus* Esa. 64, v. 4. 1. Cor. 2, v. 9. jam vero naturalem et terrenam claritatem oculus vidit. Qualis gloria angelum nativitate Domini praeconem circumfulsit Luc. 2, v. 9. in qua claritate Elias et Moyses in transfiguratione Christi apparuerunt Matth. 17, v. 2. Luc. 9, v. 31. talis etiam beatorum erit claritas. Atqui illa non fuit naturalis et vulgaris, sed tota genere diversa. Christi facies in transfiguratione dicitur fulsisse *instar solis* Matth. 17, v. 2. ergo fuit tantum similis claritas solaribus radiis, non autem ejusdem cum ea generis. Jam vero corpora glorificata erunt Christi corpori

conformia Phil. 3, v. 21. 3) *An claritas glorificati corporis oculos intuentium offendat?* Respondemus: Oculos nondum glorificatos offendit, ut patet ex visionibus angelorum et manifestationibus divinis. Augustinus lib. 22. de civ. Dei cap. 19: *Claritas in Christi corpore, cum resurrexit, ab oculis discipulorum potius abscondita fuisse quam defuisse credenda est, non enim eam ferret humanus atque infirmus adspectus*. Ratio pendet ex improportione oculorum nondum glorificatorum et claritatis coelestis ac supernaturalis, itemque ex tenebris peccatorum in corpore mortali et corruptibili adhuc haerentibus. Sed glorificatos oculos claritas illa non solum non offendit, sed etiam maximopere delectat. Thomas 3. sent. dist. 16: *Claritas corporis gloriosi quamvis excedat claritatem solis, tamen sua natura non offendit visum, sed demulcet*. 4) *An possit corpus glorificatum se subtrahere a conspectu hominis nondum glorificati*.

4. An possit corpus glorificatum se subtrahere a conspectu hominis nondum glorificati. Sed Thomas additam. q. 85. art. 2. ad 3. rectius affirmat. Est enim in potestate corporis glorificati videri et non videri ab hominibus nondum glorificatis, ut patet exemplo Christi post resurrectionem suam ex libera *oixoroq̃* quibuscunque voluit sese manifestantis ac quibuscunque voluit conspectum sui negantis. Atqui inquit, *si fulgor est essentialis proprietas corporis glorificati, non erit voluntati beati*

subjectus, ut juxta ejus imperium vel videatur, vel non videatur. Responderi potest, hoc fieri per aliquam potestatem supernaturalem beato divinitus concessam, ut apparet ex eorum, qui cum Christo resurrexerant, exemplo, qui *civitatem sanctam ingressi* non omnibus promiscue sed multis, quibus scilicet voluerunt, dicuntur apparuisse Matth. 27, v. 53.

152. 2. De impassibilitate quaeritur, 1. *an in corpore glorificato sint qualitates quatuor elementorum?* Respondemus: Ratione essentiae erunt vera corpora, ideoque etiam mixta et elementares qualitates habentia, interim ad perfectissimam harmoniam reductae non pugnabunt invicem nec subjecto interitum molientur. Quodsi enim in corpore primi hominis tam exactam qualitatum harmoniam divina potentia ac sapientia constituere potuit, ut nullum moriendi periculum ei immineret, si in concreta integritate permansisset; quanto magis in corpore spirituali et glorificato idem locum habebit? Nec tamen sequitur, *qualitates illas fore otiosas*, quia etsi nihil acturae sint in genere causae efficientis, non tamen carebunt effectis suis formalibus. Illud quidam sic efferunt. Qualitates elementares considerantur dupliciter, 1) *ratione actus primi*, unde habent hoc, quod sunt et a se invicem variant; 2) *ratione actus secundi*, quo se mutuo invadunt et hostiliter impugnant. Priori modo erunt in corporibus glorificatis, posteriori vero minime. 2. *An calor natus agat in humidum radicale?* Minime vero, quia cibo et potu beatis non erit opus, ac si talis actio locum haberet, plenaria *ἀγδραγία* a corporibus glorificatis exsularet. 3. *Unde illa corporis impassibilitas in beatis?* Thomas additam. q. 82, art. 1. causam statuunt in plenario animae in corpus dominio. *Omnis, inquit, passio fit per victoriam agentis super patientem*. Impossibile est autem, quod aliquid dominetur super patientem, nisi in quantum debilitatur dominium formae propriae super materiam patientis. Corpus autem humanum et quicquid in eo est, erit perfecte subjectum animae rationali, sicut anima perfecte subjecta erit Deo, et ideo in corpore glorioso non poterit esse aliqua mutatio contra dispositionem illam, qua perficitur ab anima, et ita corpora erunt impassibilia. Sed rectius statuitur, impassibilitatem fore peculiarem aliquam et supernaturalem corporis glorificati proprietatem divinitus ei concessam et subjective eidem inhaerentem. 4. *An corpus glorificatum possit vulnerari?* Respondent quidam ex Scholasticis, nullos fore gladios, a quibus beatorum corporibus immineat periculum. Rectius dicitur, per dotem impassibilitatis ab omni interna et externa laesione beatos immunes fore. Si coelum, quod tamen corpus naturale, ab externis passionibus creditur liberum, quanto magis per supernaturalem impassibilitatis proprietatem glorificato corpori hoc praestari poterit?

153. 3. De agilitate quaeritur, 1. *an a glorificato corpore pondus sive gravitas sit auferenda?* Quidam ex Scholasticis, ut Scotus et Paludanus, negant, quia corpori humano naturale est esse ponderosum, cum

Constet non solum ex elementis *levibus*, igne et aëre, sed etiam *gravis*, aqua scilicet et terra. Sed plerique ex veteribus affirmant. Chrysostomus homil. 41. in 1. Corinth.: *Eodem corpore sed aliter comparato resurgemus, corruptionis indicibus scilicet et illa, quae sensu comprehendere potest, crassitudine in coelestem quandam fulgorem mutatis.* Augustinus libr. 22. de civ. Dei cap. 11: *Itane Deus terreno corpori grave pondus auferre non poterit, ut in eodem elemento habitet vivificatum corpus, in quo voluerit vivificatus spiritus?* in enchirid. c. 91: *Resurgent sanctorum corpora sine ullo vitio, sine ulla deformitate, sicut sine ulla corruptione, onere, difficultate, in quibus tanta facilitas, quanta felicitas erit.* Illud certum est, si quid ponderis in corpore glorificato mansurum, eo potentiae motrici nullum oblatum iri impedimentum, quo minus in momento illud moveri possit, quocunque velit; erit enim corpus spirituale, id est spiritui perfectissime obediens.

2. *An beati possint se movere in instanti medio non pertransito?* Negat Thomas in addit. q. 84. art. 3. cum corpus glorificatum moveatur in tempore quamvis imperceptibili propter brevitatem. Sed probatur nobis modestia Augustini l. 22. de civ. Dei cap. 30. sic scribentis: *Qui motus talium corporum sint futuri, temere definire non audeo, quod excogitare non valeo. Tempus ibi non erit amplius* Apoc. 10. v. 6. ergo etiam poterunt in instanti sese movere. Confer ea, quae disputant Scholastici de motu angelorum, illis enim beati similes erunt.

154. 4. De subtilitate quaeritur, unde ea originem trahat in corporibus glorificatis? Thomas itidem ad animae imperium confugit. Prima, ait in addit. q. 83. art. 1. *subjectio, qua corpus animae subijcitur, est ad participandum esse specificum, prout subijcitur sibi, ut materia formae, et deinde subijcitur ei ad alia opera animae, prout anima est motor.* Et ita prima ratio spiritualitatis in corpore ex subtilitate et deinde ex agilitate et aliis proprietatibus corporis gloriosi. Sed rectius dicitur, subtilitatem itidem esse peculiarem et supernaturalem aliquam corporis glorificati proprietatem divinitus ei concessam et subjective eidem inhaerentem, quae ad plenam et perfectam beatitudinem totius compositi requiritur.

155. 2. De bonis externis quaeritur, an beatorum corpora vestibus induenda? In Apocalypsi tribuuntur beatis stolae candidae cap. 3, v. 18. cap. 4, v. 4. cap. 7, v. 13. cap. 19, v. 8. etc. sed hoc parabolice de mystice accipiendum de beatorum munditie, puritate, laetitia et perpetua festivitate. Neque enim beatorum corpora indigebunt vestimentis. 1) Adamus in statu innocentiae nullis utebatur vestibus, sed post lapsum demum eas quaesivit; quanto minus beati vestimentis indigebunt. 2) Vestibus utimur ad prohibendas aëris injurias. Atqui in novo coelo ac nova terra nullae metuendae erunt aëris injuriae. Per ibi perpetuum est. 3) Vestibus utimur ob verendam ad tegendas partes corporis illas, quas natura voluit esse tectas. Atqui sublata penitus ex omnibus corporibus membris prava concupiscentia

non erit necessarium partes illas tegere. 4) Vestibus utimur ad decorem. Jam vero corpora beatorum erunt fulgida, splendida, formosissima, ergo non indigebunt adsciticio quodam decore. Anselmus in elucidario: *Beati nudi erunt, sed omni decore fulgebunt et non plus de illis membris quam nunc de gratiosis oculis erubescunt.* Quidam ex Scholasticis statuunt, *beatos habituros vestes, non quidem ex auro vel serico sed ex luce.* At haec non est vestis proprie dicta, sed metaphorica et analogica, sicut etiam de Deo dicitur Psalm. 104, v. 2: *Laudem et gloriam induisti, amictus lumine sicut vestimento.* Posset haec opinio confirmari ex eo, quod angeli apparent in vestibus candidis ac fulgentibus, jam vero beati erunt *ἰσάγγελοι*. Sed vestibus illis uti sunt eodem fine, quo corpora ad tempus assumerunt, videlicet ob ministerium hominibus praestandum, ut ab illis conspici possent, quibus nuda corpora ostendere noluerunt, et ut naturae suae puritatem symbolice ipsis praefigurarent.

XX. 505.

Antithesis
1. Judaeorum recentiorum.

156. Antithesis. 1. *Judaei recentiores vitas aeternae gaudia in corporalibus voluptatibus, cibo, potu, venere etc. collocant, quibus merito opponuntur tum diserta Scripturae dicta.* Rom. 14, v. 17: *Regnum Dei non est esca et potus, sed justitia, pax et gaudium in Spiritu sancto.* Matth. 22, v. 30: *In resurrectione non nubent nec nuptui dabuntur, sed sunt sicut angeli in coelo.* Apoc. 7, v. 16: *Non esurient nec sitient amplius etc.* quorum auctoritatem si velint elidere, addendum Dei promissum Gen. 15, v. 1. Abrahamo factum: *Ego ero merces tua magna valde; tum veterum rabbinorum pronuntiata.* Josephus Albo Soriensis in l. articul. fidei serm. 4. c. 30: *Seculum futurum est seculum post mortem, cum anima separata est a corpore, in quo neque comedunt, neque bibunt, neque Veneri operantur.* Weidnerus in loc. fid. praecip. tract. 2. p. 236. adducit dictum rabbi Moysis. *Est, inquit, communis determinatio apud Hebraeos, prout rabbinus Moyses dicit, quod in alia vita non est cibus, nec potus, nec actus veneris, aut aliae voluptates temporales, sed justi delectabuntur ex splendore divinae gratiae et participatione sempiternae gloriae.* Galatinus l. 12. de arcan. c. 6: *Messiam ipsum futurum justorum mercedem ac praemium, id prisci quoque thaludistae apertissime tradiderunt.* Nam in libro, qui *seder olam*, i. e. ordo mundi, dicitur, sic ad verbum legitur: *Scriptum est Dan. 2. novit quid in tenebris est et lux cum eo habitat. Novit, inquit, quid in tenebris est, haec est perpetua impiorum poena in gehenna, et lux cum eo habitat, haec est donatio mercedis justorum in futuro seculo.* Quod autem haec lux, quae est futurum justorum praemium sive merces, sit Messias ipse, in heresi *ketanna*, i. e. in expositione libri Geneseos minori, manifeste habetur, cum super illud Gen. 1. in principio creavit Deus etc. sic dicitur: *Dixit rabbinus Abba: Scriptum est Dan. 2. et lux cum eo est, haec lux est rex Messias.* Confirmatur haec thaludistarum sententia ex Gen. 15. ne timeas Abraham,

ego ero scutum tuum et merces tua magna valde. Ea propter ipse dixit Joh. 10. ego sum ostium, per me si quis introierit, salvabitur, et ingreditur et egreditur, et pascua inveniet. Pascua, aeternae scilicet beatitudinis, inveniet in me, supple intus et foris. Intus per claram divinitatis visionem perfectamque fruitionem; foris per gloriosae humanitatis intuitionem. Quod vero in Scripturis beatitudo aeterna comparatur convivio ac nuptiis Esa. 25, v. 6. cap. 65, v. 13. Matth. 8, v. 11. Luc. 22, v. 30. Apoc. 19, v. 9. id intelligendum juxta vulgatam regulam, quod sancti Dei homines gaudia futuri seculi *μυστικῶς καὶ παραβολικῶς* describant verbis praesentis seculi, sicut beneficia novi testamenti prophetae describunt verbis ex cultu et consuetudine veteris testamenti desumptis. Si τῷ ἡντῷ praecise hic velimus insistere, consequens foret, Christum fore mensae, cui beati assident, et laetitiae coelestis administrum.

- XX. 506. Luc. 12, v. 37. Potest hoc contra Judaeos probari ex Prov. 9, v. 2. ubi sapientia describitur hoc modo, quod *miscuerit vinum et mensam apposuerit*. Ea vero in sensu literalis et proprio accepta sapientiae convenire nequeunt, quippe cujus natura spiritualis est; cibi ergo ac potus nomine intelligitur non alimonia corporalis sed Dei notitia, sincerus amor et gaudium ex divina praesentia in aeterna vita fluens, quibus bonis anima non minus satiabitur, quam corpus in hac vita cibo ac potu satiari et oblectari consuevit, sic enim exponitur Psalm. 36, v. 9: *Inebriabuntur ubertate domus tuae, et torrente voluptatis tuae potabis eos*. Adde, quod res ipsa ostendat, nec cibi, nec potus, nec generationis usum in vita aeterna futurum, quia enim corpora erunt *spiritualia* et non amplius animalia, ideo de substantia eorum nihil deteretur, quod reparatione per cibum ac potum indigeat; quia erunt *immortalia*, ideo per generationem non erunt alii in locum praecedentium surrogandi. Otto Frisingensis libr. 8. chronicor. c. 35: *Non credendum est, animas exutas corpore vel post resurrectionem spiritualia corpora, angelicis spiritibus puritate ac dignitate non inferiores, rebus exterioribus, sicut in hac vita, delectari*. Proinde sicubi sacra Scriptura, floridis et virentibus campis, amoenis locis, garritu avium, odoriferis rebus, utpote cinnamomo et balsamo, sensus eorum refici et affici dicit, spiritualiter hoc potius quam carnaliter accipiendum videtur. Quamvis et propter simplices, qui lacte, non solido cibo alendi sunt, quorum sensus nondum exercitati spiritualem jucunditatem comprehendere nequeunt, haec frequenter et a quibusdam doctoribus ponantur, ut sic per visibilia ad invisibilia cognoscenda et inquirenda mittantur.

2. Mahometi.

157. 2. Mahometus in Corano et Zuna, libris apud ipsius sectatores fidei authenticae et indubitatae, splendidissima palatia, regales epulas, choreas et virginum amplexus beatissimis in paradiso pollicetur ac talem post resurrectionem beatorum vitam fingit, qua dulcissimis aquis, salutifero potu, pomis multimodis, fructibus variis, decentissimis atque mundissimis mulieribus, annulis aureis, vestibus sericis,

lectis aulacatis etc. beati fruuntur. In lib. 1. Corani a Salom. Sweigero editi c. 13. p. 70. Mahometus sic describit paradisum, quod ex smaragdis et hyacinthis totus sit exstructus, quod fontes mellis, lactis et vini in eo fluant, quod unius diei spatium mille annos exaequet etc. quod incolae paradisi utantur vestibus omnis generis coloribus, excepto atro, tinctis, quod omnes sint in statura Adae et forma Christi; quod primum epulum in paradisum adventantibus exhiberi solitum pareatur ex hepate piscis Albehut vel Alimpeput dicti, cibo admodum dulci ac delicato, quod abundent carnibus omnis generis sola porcina excepta; p. 72. quod concubinarum et scortorum innumerabilis copia cuique praesto sit futura. lib. 2. c. 28. p. 173: *Fideles habitabunt in paradiso in medio amoenissimorum fontium, ornati erunt annulis et torquibus aureis, induti serico etc.* lib. 3. c. 19. p. 213: *Beati in paradiso voluptatibus omnigenis circumfluent, fruentur pulcherrimarum feminarum consortio, quarum oculi sunt lucidi et ovis magnitudine respondent.* c. 20. p. 215. *Vescuntur pomis variis, bibent suavissimos syropos, conjuges habebunt pulcherrimas, quae oculos suos non alio quam in ipsos dirigunt.* c. 25. p. 225. *Palatia erunt tecta argento, in cubilibus erunt lectuli aurei.* c. 26. p. 227. *Vestibus induentur auro intertextis, bibent ex fontibus dulcissimis, consuescent cum virginibus, quarum oculi lucidissime fulgent, supercilia autem sunt nigricantia.* c. 37. p. 238. *tapetiis insidebunt aureis, fruentur consortio virginum maritis intactarum.* c. 58. p. 254. *bibent ex poculo, quod formatum est canfora, habitabunt sub umbrosis arboribus, vescuntur pretiosissimis fructibus, bibent ex poculis argenteis et crystallinis.* c. 60. p. 256. *abundabunt palmis ac vitibus, cohabitabunt ipsis virgines oculis lucidissimis et amplissimis ac mammis compressis ac rotundis ornatae etc.* Hujus generis plura in Corano ubivis occurrunt, de quibus haud injuria sic pronuntiat Gersonius part. 4. serm. de omnib. sanctis q. 1: *Paradisus Saracenorum, qui consistit in comedendo, bibendo, luxuriando, potius ad mutas bestias, quam ad homines spectat. Avicenna quidem in metaph. scribit, sermones illos esse metaphoricos, quod non potuerint exprimi, ut opinatur, voluptates honestae alterius vitae praesertim rudibus hominibus nisi vocabulis delectationum vulgarium, quae in hoc mundo percipiuntur. Sed hujus glossae nullum in textu exstat vestigium.*

158. 3. Chiliastae, Cerinthiani, Nepotiani etc. i. regnum Christi in his terris mille annos in corporeis voluptatibus duraturum docebant, de quibus in tract. de consumm. seculi §. 67. et seqq. 4. Origenes hom. 11. in Num. putat, in vita futura quendam homines non Deum, sed angelos tantum visuros esse, et Deum homines alios aliis angelis subiectum esse. Idem l. 1. περί ἀρχῶν c. 9. quendam felicitatis et miseriae circulum opponimus illud Augustini l. 22. de civ. D. Quid ea beatitudine fallacius, ubi nos feros aut in tanta veritatis luce nesciamus.

etho- *summa felicitatis arce timeamus?* 5. Methodius
 serm. de resurrect. videtur sentire, *beatos post re-*
surrectionem non in coelis, sed in paradiso futuros.
Oportet enim, inquit, in propria sui habitus figura
unumquodque creatum manere, ut omnia omnibus
sint impleta, coeli angelis, throni potestatibus, lu-
mina ministris, diviniore loci et pura lumina ipsis
 Pepu- *Seraphin, qui assistunt magno senatui universa*
 rum. *continenti, mundus hominibus.* 6. *Pepuziani vitam*
aeternam et Hierusalem coelestem in hac vita con-
stituebant. *Pepuzam enim, locum quandam super-*
rioris Phrygiae, coelestem dixerunt esse civitatem et
Hierusalem, de qua prophetae vaticinati sint, de qua
Hebr. 12, v. 22. et Apoc. 21, v. 2. ad quam nobis
omnibus sit adspirandum. Epiphanius haeres. 49.
 ster- *Augustinus de haeres. c. 27. 7. Aeternales referente*
 m. *Augustino de haeres. c. 67. ex Philastrio, mundum*
hunc etiam post resurrectionem mortuorum in eodem
statu, in quo nunc est, docuerunt esse mansurum,
neque ita esse mutandum, ut sit coelum novum et
 gla- *terra nova, sicut sancta Scriptura promittit.* 8. *Pela-*
 n. *giani ac Coelestiani somniabant, vitam aeternam*
esse extra regnum et paradysum Dei. Augustinus
 de haeres. c. 88: *Pelagiani, quorum sectatores Coe-*
lestiani, parvulis, quos sine ullo peccati originalis
vinculo nasci dicunt, etiamsi non baptizentur, pro-
mittunt extra regnum quidem Dei, sed tamen aeter-
nam et beatam quandam vitam suam. Idem lib. 3.
 de anim. et ejus orig. c. 14: *Vincentius Victor dixit,*
 159. *aliquas mansiones esse extra regnum Dei earum,*
 11. *quas Dominus dixit esse in domo Patris sui.* 9. *Jovi-*
 11. *nianus docebat, in regno coelorum par fore omnium*
 11. *praemium, Hieronymus lib. 2. adv. Jovinian. 10.*
Armenii docuerunt, quod homines mediocriter mali
post judicium non sint ituri in paradysum coelestem,
sed mansuri in terra, et quod bonorum animae du-
cendae sint in terram et sicut aves super arbores
volaturae, Guido de Armeniis.
 159. 11. Pontificii 1. ratione essentialis beatitu-
 dinis alios alius beatiores fore asserunt. Gregorius
 de Valentia tom. 1. comm. in Thom. p. 235: *Ex*
fide est illa assertio, alios majorem beatitudinem
accepturos quam alios, atque adeo posse Deum magis
ac minus perfecte videri intellectu creato pro diver-
sitate luminis gloriae, quod quisque majus vel minus
participabit juxta proportionem caritatis, quam ha-
buerit in hac vita. Becanus part. 1. theol. schol.
 c. 9. q. 9: *Non omnes aequè beati sunt, quia non*
 omnes beati aequè perfecte vident divinam essen-
 tiam, et ratio est, quia merita sunt inaequalia.
 Idem in append. tract. de purgat. Calvinist. c. 5.
 79: *Sicut non omnes habuerunt aequalia merita,*
 11. *ita non omnes habent aequale praemium, quod in*
 11. *essentiali beatitudine consistit, i. e. non omnes ae-*
 11. *què clare et perfecte Deum vident, et consequenter,*
 11. *non omnes aequè intense eum amant, nec aequale*
 11. *gaudium de illo viso et amato percipiunt.* Contra
 vero Scriptura sacra omnibus vere piis unam beati-
 tudinem, unam vitam aeternam, unum essenziale
 praemium, Dei scilicet visionem, promittit Luc. 20,

v. 36. 1. Cor. 15, v. 28. 1. Joh. 3, v. 2. etc. ac
 omnem imperfectionem ab omnibus beatis removet
 1. Cor. 13, v. 10. Gradus quidem gloriae distinctos
 fore docet, sed unam omnibus beatitudinem tribuit,
 quae per fidem ex Christi merito, non autem per
 propria merita piis obtingit. Augustinus lib. de s.
 virginit. cap. 26: *Quia ipsa vita aeterna pariter*
erit omnibus sanctis, aequalis denarius omnibus at-
tributus est. Gregorius lib. 4. moral. c. 31: *Una*
cunctis erit beatitudo laetitiae, quamvis non una sit
omnibus sublimitas vitae. Bernhardus serm. de tripl.
 gen. bonor.: *Angelorum et hominum unum erit gau-*
dium, unum colloquium, unum convivium, erit com-
munis omnium potentia, sapientia, pax, justitia et
intelligentia. Ipse Vega Pontificius fulgore veritatis
 compulsus libr. 10. de justif. c. 7. sic scribit: *Gloria*
coelestis, quoad substantiam suam, quae est visio
Dei aeterna, absque relatione ad opera datur.
At gradus gloriae pro diversa proportionem gratiae
infusae confertur.

160. 2. Fingunt certas quasdam aureolas vel lau- De aureo-
 reolas, quarum alias virginibus, alias martyribus, lis.
 alias doctoribus imponendas statuunt. Nomen ipsum
 aureolae petiitum esse statuunt ex cap. 25. Exod.
 v. 26. ubi coronam auream mensae instar limbi ad-
 ditam vulgatus interpretes vocat aureolam. Ut enim
 mensa tabernaculi habebat duplicem coronam, alteram
 interrasilem, alteram auream; sic multos ex
 beatis dicunt duplicem accepturos coronam, alteram
 magnam ac praeclaram, id est beatitudinem essen-
 tialem, quam vocant coronam auream, alteram mi-
 norem, quae est praemium accidentale, quam vocant
 aureolam. Ejusmodi aureolas tres statuunt, quarum
 unam martyribus, alteram virginibus, tertiam docto- 11. 509.
 ribus assignant. Martyrum aureolam probare co-
 nantur ex Apoc. 2, v. 17: *Vincenti dabo manna abs-*
conditum et dabo illi calculum candidum. cap. 3,
 v. 21: *Qui vicerit, faciam eum sedere mecum in*
throno meo. cap. 7, v. 14: *Laverunt stolas suas in*
sanguine Agni, ideo sunt in conspectu Agni. Vir-
 ginum aureolam petunt ex Esa. 56, v. 5: *Dabo eu-*
nuchis in domo mea et in muris meis locum etc.
 Apoc. 14, v. 4: *Sequuntur Agnum, quocumque ierit.*
 Doctorum aureolam probant ex Dan. 12, v. 3: *Qui*
ad justitiam erudierunt multos, fulgebunt quasi
stellae. Sir. 24, v. 31: *Qui elucidant me, vitam*
aeternam habebunt. Thomas in addit. q. 96. art. 11.
 ternarium aureolarum numerum deducit ex hoc fun-
 damento. Aureola est praemium privilegiatum respon-
 dens privilegiatae victoriae. Sunt autem tres victo-
 riae privilegiatae in tribus pugnis, quae cuilibet
 homini adversus tres hostes imminet, ideoque
 tres etiam sunt aureolae. Est homini pugna ad-
 versus carnem, in hac victoriam privilegiatam vir-
 gines reportant; est pugna adversus mundum,
 i. e. adversus persecutores mundanos, in hac prae-
 cipuam victoriam martyres obtinent; est pugna
 adversus diabolum, in hac singularem triumphum
 doctores ferunt, qui non solum in se, sed
 etiam in aliis hunc hostem deterrimum docendo

superant. Jacob. Bayus professor Lovaniensis in instit. relig. Christ. lib. 1. c. 373. p. 428. edit. Colon. an. 1620. numeri ternarii rationem petit ex virtutibus, quibus contra istum tricipitem Cerberum pugnatur. Virtutes enim illae sunt potentia rationalis, cui respondet doctrina; irascibilis, cui martyrium; et demum concupiscibilis circa delectabilia versans, cui virginitas respondet, quibus tribus virtutibus eminenter Christo doctori justitiae, virgini ac martyri assimilamur. Si quaeras, an aureola illa animae an corporis bonum sit? respondent, illam praecipue inesse animae, quia est gaudium, quod ex operibus illis percipitur, quibus aureola tribuitur, nimirum ex martyrio, ex virginitate, ex doctrina aliis tradita. Eandem tamen etiam in corpore apparituram. Quemadmodum enim ex gaudio essentialis praemii, quod est aurea, redundat quidam decor in corpore, qui est in gloria corporis; ita ex gaudio accidentaliter praemii, quod est aureola, resultare aliquem in corpore decorem. Si quaeras, quis tandem sit ille corporis decor? respondet Scotus 4. sent. dist. 49. q. 5. art. 2. aureolas esse coronas, ita ut in capite martyris corona cernatur rubra, in capite virginis candida, in capite doctoris viridis; addit, martyres etiam fortassis in manibus gesturos palmas, virgines alba lilia, doctores virides ramos incorruptibiles.

XX. 510. **Lorinus in 1. Petr. 4: Sicut designabatur utique martyris aureola per coronam, qua coronabatur altare thymiamatis Exod. 30, 3. virginis, qua arca Exod. 25, v. 11. sic doctoris per eam, qua panes propositionis Exod. 25, v. 30. doctrina enim panis est. ** Paludanus 4. sent. dist. 41. addit, fore in corpore quandam decentiam et pulchritudinem singularem repraesentativam aureolae, praedicatori in ore, virginibus in illa parte, Martyribus in cicatris vel aliis partibus corporis secundum genus martyrii. Si quaeras, quanam sit praecipua aureola? respondent, primum locum obtinere aureolam martyrum, secundum sibi vendicare aureolam virginum, tertium doctorum, quia pugna ac victoria martyrum pugnas virginum doctorumque difficultates superat; certamen vero virginum superare certamen doctorum; interim addunt, aureolam doctoris superare aureolam virginis, si longo tempore docuit magnasque in docendo difficultates superavit. Si quaeras, an etiam Christo tribuenda sit aureola? respondent negando. Cum enim aureola diminutionem participationemque gaudii designet et in Christo sit omnium plenitudo gaudiorum, ideo non esse ipsi tribuendas aureolas, sed eminentiorem quandam omnium virtutum et praemiorum perfectionem, cum ipse germinet virgines, roboret martyres, doctores illuminet, ac per ipsum plenissima de carnis infirmitate, mundo ac diabolo victoria obtineatur. Richardus tamen 4. sent. dist. 49. art. 5. q. 5. distinguit. Aureola, inquit, potest dupliciter considerari, vel secundum id, quod est, vel sub ratione, qua militi datur a principe. Primo modo est in Christo perfectissime triplex aureola, quia perfectissime fuit virgo, doctor et martyr; sed secundo modo non

competit ei aureola. Si quaeras, an etiam angelis debeatur aureola? respondet Richardus 4. sent. distinct. 49. art. 5. q. 6. non debere, cum in ipsis non sit pugna, sed virginitas est eis connaturalis, martyrium ipsos pati est impossibile. De aureola martyrum in specie disputant, quod ad eam tria requirantur, poena, causa et voluntas; quod non debeatur obedientibus, etiamsi per obedientiam propria voluntas mactetur; nec pauperibus, quamvis mundo moriantur; nec poenitentibus, quamvis crucifigant suam carnem; nec Beatae virginis, quamvis plus doluerit quam martyr; nec Dominico, qui martyrium sitiebat; nec Johanni Evangelistae, qui calicem passionis voluntarie bibit; nec pueris in camino ignis, quia non ex passionibus obierunt; nec Lucretiae, quae se illicite interfecit; nec Simsoni, quia martyrium est circa mortem ab alio illatam. Si martyr aliquis ex mortuis suscitetur et iterum a persecutoribus occidatur, quod b. Sebastiano obtigisse memorant, illum duas aureolas habiturum statuunt. In infantibus Bethleemitis propter Christum ab Herode interfectis rationem aureolae non esse completam asserunt, quia fuit mors propter Christum quidem suscepta, non tamen electa, illos vero, qui cruce signati in bello hostium Christi pugnando pereunt, aureolas sortiri arbitrantur, cum non se sed Christum et ecclesiam defendendo moriantur. De aureola virginum, quod competat ea b. Virgini, quia quamvis in ea non fuerit resistentia carnis, tamen in ea fuit plenum dominium rationis super carnem; Abeli eam sperandam esse negant, quia habuit propositum descendendi uxorem, si vizisset. De virginibus per vim oppressis statuunt, si ex post facto consentiant et finaliter poeniteant, aureolam eas recuperare. Denieli et socii eius itidem hanc aureolam negant, cum tunc non fuerit tempus virginitatis. De aureola doctorum disputant, quod non competat nisi acti praedicantibus de his, quae pertinent ad salutem; advocatis, medicis, quin theologis physicam doctrinam debere negant, nisi prout utantur ad declarationem theologis captivantes omnem intellectum sub fidei obsequium. Mulieribus praecise eam derogant, cum illis praedicare non liceat. Plura de aureolis, si lubet, vide apud Altensteigium in lexico theol. in verbo Aureola, in compend. theol. verit. libr. 7. cap. 30. apud Gregorium de Valentia tom. 4. comm. in Thom. disp. 11. q. 5. punct. 2. p. 2327. Barradium in harm. evang. libr. 10. c. 3. p. 616. etc.

161. Nos haud inviti concedimus, fore in vita aeterna gloriae gradus ac Deum ex gratia non solum temporalibus sed etiam coelestibus ac aeternis praemiis piorum labores et passiones, quas propter Christum sustinuerunt, remuneraturum, interim figuratum Pontificium de aureolis probare non possumus. 1. ob fundamenti conditionem, quod est doctrina de operibus supererogationis. Fingunt enim hominem renatum legem Dei perfecte imitari hac obedientia legi praestita vitam aeternam merito obtinere; eos vero, qui non contenti obedientia legi praestita, sed insuper etiam eas;

asilia perfectionis implent et opera supererogantis faciunt, peculiarem aliquam aureolam in coelo mereri. Aureola, inquit Bayus d. l. de illorum aemio recte intelligi potest, qui generalia Scripturae actae mandata spontanea vitae perfectioris electione inscendunt, ideoque specialem prae ceteris fideus retributionem voluntariae oblationis expectant. tendimus vero suo loco, figmentum hoc esse Phaeicum multis doctrinae Christianae articulis e diastro oppositum. 2. Ob temerariam decisionem. ai. 64, v. 4. 1. Cor. 2, v. 9: *Oculus non vidit, ris non audivit, nec in cor hominis adscendit, id Deus praeparaverit se diligentibus.* Paulus Cor. 12, v. 4. in sua ἀπαγγαυ αὐδιδιτ ἀδδῆτα ὁῆματα, ae ergo haec est temeritas tam praecise et exacte terminare velle, quae martyribus, quae virginibus, ae doctoribus expectanda sit aureola? Quae pro staudienda martyrum aureola ex Apocalypsi proferuntur, nes vere pios concernunt, quia omnibus omnino tra diabolum et ipsius squamas et organa, contra ecatum, carnem et mundum est perpetuo in hac a pugnandum. Sine ferro martyres esse possu- is, si patientiam fideliter custodiverimus, dicunt veteres, unde triplex spirituale martyrium con- tuunt, tolerantiam adversorum, compassionem flictorum et dilectionem inimicorum, juxta Grego- am; vel parcitatem in ubertate, largitatem in pau- rtate et castitatem in juventute, juxta Bernhardum. rginum aureola an ex Esaia et Apocalypsi pro- ri possit, ex genuina dictorum adductorum ex- icatione patebit, quam vide in tract. de evang. 93. et 101. Repetimus h. l. illud Augustini au- olum libr. de s. virg. cap. 18: *Melior est in Scriptura dei veritas quam in cujusquam mente aut carne riginitas.* Ex Dan. 12, v. 3. recte probatur, do- entibus peculiare aliquod praemium expectan- um, sed quale illud sit, in hac vita definiri exacte equit, ne videamur sapere velle ὑπὲρ ὃ γέγραπ- ai, ultra id quod scriptum est 1. Corinth. 4, v. 6. Hieronymus in comm. Prov. 12. simplicem idiotam ona operantem etiam praefert ei, qui clarus ruditione Scripturarum, vel etiam doctoris functus fficio pane indiget dilectionis. Chrysostomus omil. 5. in 2. Thessal. 3. pie scribit: *Quisque estrum, si volet, doctor est, si non alterius tamen ui ipsius.*

162. 3. De coelestibus beatorum gaudiis, exer- citiis et habitaculis terrenas, carnales et pueriles ogitationes fovant. Cassanaeus part. 3. praefat. al. glor. mund. considerat. 1: Duodecim princi- ales sedes sunt in paradiso, videlicet sedes ipsius rinitatis et Deitatis, sedes Filii respectu humani- atis, sedes b. Mariae virginis et novem aliae sedes ovem ordinum. Ex Bernhardino tom. 8. operum rentii pag. 890. de exercitiis et choreis beatorum a coelo talis affertur discursus: *Quid facient beati in oelo empyreo? quale exercitium habebunt? eruntne i choreae et saltationes? alius quidem respondet, uod in gloria non erunt tales gesticulationes. Sed erna hardinus diversum sentit, non moveant te, in-*

quiens, dicta illius doctoris. Verosimilius enim est, **xx. 512.** quod illic fiant choreae et saltationes. Omnia enim, quae ad choream sufficiunt et requiruntur, ibi inveniuntur. Ad choream enim duodecim requiruntur.

1) Locus spatiosus, qui datur in coelo; 2) locus speciosus sive delectabilis, tale etiam est coelum, siquidem vilissima ejus pars tam est speciosa, ut prae ea mundus hic visibilis sit veluti stabulum; 3) locus luminosus, coelum autem empyreum tanti est splendoris, ut si omnes firmamenti stellae haberent lucem, nihil esset in comparatione luciditatis istius; 4) locus firmus, haec firmitas etiam in coelo juxta Job. 37: *Tu forsitan cum eo fabricatus es coelos, qui solidissimi quasi aere fusi sunt;* 5) jucunditas, quae in coelo erit ex visione summi Dei; 6) tranquillitas, quae erit ex possessione Dei, juxta Esai. 32: *Sedebit populus meus in pulchritudine pacis;* 7) satiety, quia ante prandium non fit chorea; 8) ebrietas; utraque erit in coelo, Psalm. 36: *Inebriabuntur ab ubertate domus tuae etc.* 9) corporis formositas, turpis enim quisquis est, dedecorat choream, sicut musca pulmentum avenarium, in coelo autem erunt beati sicut angeli Dei Matth. 22. 10) vigorositas corporis, quae aderit 1. Cor. 15: *Resurgit in incorruptione;* 11) corporis levitas, quae itidem aderit Rom. 8: *Creatura liberabitur in libertatem gloriae filiorum Dei;* 12) corporis ornatus, quem habebunt sancti, Phil. 3: *Configurabit corpus nostrum humile corpori suo glorioso.* Ne quis vero existimet, aniles illas fabulas ab otiosis monachis confictas a recentioribus Pontificiis repudiari, ideo jubemus expendere ea, quae scribit Barradius libr. 10. comm. in conc. evang. cap. 3. Numquid, inquit, nihil in coelo praeter coeli immensam illam latitudinem longitudinemque apparebit? Numquid beati in coelo, velut in agro oves, erunt simul in eodem loco omnes? Numquid immensi coeli empyrei loca quam plurima vacua erunt et deserta? Non videtur hoc decorum. Crediderim ergo, ampla admirabiliisque esse in ipso coelo palatia amplaque alia aedificia ex incorruptibili materia ipsisque margaritis pretiosiore fabricata. Forte etiam prata amoenissima, nemora similiisque alia, quae beatorum oculis ipsa varietate offerant oblectationem et civitatem illam coelestem exornent. Habebunt beati mansiones, ut ex evangelico constat, cur non palatia alia aliis superiora, quibus non concludantur, sed decorentur et alii ab aliis separentur pro dignitate ac distinguantur? Hujus opinionis fuit olim primarius doctor academiae Eborensis Ferdinandus Perez. Favet illi Scotus, qui in 4. sentent. distinct. 49. q. 4. artic. 7. concedit, beatos a beatis visitari et per aliorum mansiones discurrere etc. Favet item Cajetanus part. 3. q. 57. artic. 5. ubi sic ait: *Divina sapientia disposuit coeli empyrei unam partem quasi solium et reliquas in ordine ad illam superiores vel inferiores. Et sic Christus secundum corpus in parte illa solii stans ita suprema parte supremoque loco residere dicitur, et reliquae creaturae beatae hinc et inde inferiores partes tenent. Et postea: Intra*

ipsum coelum empyreum ad convexum usque beatorum palatia admirabiliter summi artificis manu constructa sunt ordineque ita disposita, ut alia sint inferiora, alia superiora, et alia aliis sint pulchriora ac pretiosiora. In celsissimo coeli loco palatium summi regis Christi est, quod omnem superat admirationem; eo inferius Deiparae Virginis palatium alterum, quale tantae reginae dignitas poscit; ordine sequuntur alia pene infinita tam angelis quam hominibus attributa. Habent enim angeli quoque peculiare sedes atque palatia, quibus alii ab aliis sejungantur loco. Tandem concludit, palatia illa

XX. 512. fuisse fabricata, quando coelum est conditum; homines vocari ad palatia per lapsum angelorum evacuata, Christi palatium ab initio orbis usque ad Christi adscensionem fuisse desertum etc. Confer ea, quae de limbo infantum a regno coelorum et inferno localiter distincto disputant, quaeque Bellarminus libr. 2. de purgat. cap. 7. habet de prato quodam florentissimo, lucidissimo, odorato, amoeno, in quo degant animae, quae nihil patientur, sed tamen ibi maneat, quia nondum idoneae sint divinae visioni etc. et apparebit, Elysios poetarum campos a Pontificiis postliminio in ecclesiam reduci.

12. Calvinianorum.

163. 12. Ex Calvinianis 1, quidam negant, beatos ipsam Dei essentiam intuitive ac perfecte in vita aeterna visuros, ut ostendimus superius §. 133. 2. Quidam negant, gloriae in vita aeterna futuros gradus, ut vidimus §. 120. 3. Plerique omnes de beatorum gaudiis, exercitiis et habitaculis *ἐν τῇ αἰωνίᾳ ἡμετέρῃ*. Coelum enim definiunt locum aliquem certum corporeum supra omnes coelos visibiles constitutum, mansionibus amplissimis distinctum, in quibus localiter sedeatur et ambuletur. Bullingerus in tractatu de verb. coenae: *Dextra Dei in Scripturis non tantum accipitur pro immensa Dei potentia, sed et pro loco in coelis certo, in quo Christus cum electis versetur.* Idem in comm. Joh. 14. mansiones in domo Patris coelestis, de quibus Joh. 14, v. 1. corporali modo in coelo distinctas esse autumat ac mirificas de distinctis illis cellulis speculationes proponit. Danaeus in resp. ad Frischl. *Christi naturam humanam in coelo ut in amplissima quadam et vere regia aula liberrime versari cum sanctis et angelis et nunc hic nunc illic oberrare, cum illis obambulare in oriente, occidente, meridie, septentrione, supra vel infra nos, ante vel pone, semper autem in nullo nisi in uno aliquo certo coeli loco.* Beza tom. 1. operum p. 590. *illinc (ex loco illo Dei et beatorum), non autem ex ubiquitario coelo dicit esse missum a Patre Filium et in eosdem illos coelos resumptum, ubi gloria et honore coronaretur.* Zanchius lib. 2. de nat. Dei c. 6. p. 139. *coelum, in quod Christus adscendit, vocat corporale, sed tamen alterius generis quam sit terra et coeli isti adspectabiles.* Neostadius in admon. de libr. concord. p. 88. et 268: *Coelum est domicilium beatum Dei, sanctorum angelorum et hominum, in quo visibiliter et localiter versatur Christus supra et extra omnes coelos*

et mundum hunc adspectabilem. Sohnius disp. de creatione tom. 1. oper. p. 114: *Tertia coeli regio a sideribus ad aquas illas superiores patet, quae est sedes beatorum spirituum et hominum.* Martinus in collect. spicar. pag. 94: *Coelum est spatium, in quo multae sunt mansiones, est ergo locus. In coelesti vita etiam est successio temporis.* Nos libenter concedimus, coelum beatorum esse certum aliquod *πρὸς τὸν πρὸς* damnatorum distinctum, sed negamus, per locum corporeum esse definiendum aut sedes et mansiones corporeas illi adscribendas, cum illius quidditatem et qualitatem in huius vitae caligine penetrare non possimus. Augustinus libr. de fid. et symb. c. 6: *Non est nostrae fragilitatis coelorum secreta discutere.* Hieronymus in epist. Eph. c. 5: *Est et in ecclesia stultiloquium, si quis coelum putet fornix more curvatum, Esaias, quem non intelligit, sermone deceptus, solium quoque in coelis positum et super eo sedere Deum, et in ritum imperatoris stare angelos in circuitu, qui verbis jubentis obtemperent et ad diversa mittantur officia.* Saniores sunt hac in parte quidam ex ipsis adversariis. Calvinus in comm. Eph. 4: *Haec de adscensu Christi super omnes coelos ita dicuntur, non quod proprie locus sit extra mundum, sed quia de regno Christi non nisi nostro more captique loqui possumus.* Martinus Bucer: *Cum coeli, ad quos Christus adscendit, sint supra omnes coelos, equidem non ausim illos definire nisi Scripturae verbis, non nostrae rationis praedicamentis. Scripturae autem illos non nisi maiestate et virtute definiunt, non locorum intercapedinibus, clareque attestantur, eos in cor hominis non adscendisse.* Marloratus in cap. 27. Matth.: *Coelum, in quod Dominus noster adscendit, invisibilis Patris gloria est et inaccessa divinitatis lux.* Confer dicta superius §. 35. et dicenda inferius §. 170.

164. 4. De dotibus glorificati corporis nimis tenuiter et exiliter sentiunt. 1. *Invisibilitatem διαφάνειαν* negant. Theophilus Mosanus anno 1620. dissertationem edidit de visibilitate corporis Christi, in qua probare conatur, corpus Christi (quod non solum est glorificatum sed etiam *λόγῳ* personaliter unitum) non posse non videri, ubicunque praesens adest. p. 12. rejicit distinctionem inter visibilitatem rationis actus primi et secundi. Beza in annot. 1. Cor. 15. et Pezelius cont. Hunn. p. 153. disputant, non esse vera corpora, quae actu non cernantur. 2. *Illocalitatem* non minus oppugnant. Oecolampadius in Job. p. 109. inquietos fratres vocat eos, qui corpora resurgentium in variis locis esse contendunt eodem momento, quia faciunt, ea esse absque dimensionibus, et non sinunt esse corpora. lib. 2. comment. in Daniel. cap. 12: *Sunt, qui ita de resurrectione et Christi et nostra loquuntur, ut non appareat, quomodo veritatem corporis relinquunt, cui et locum esse nolunt etc.* Sic ergo juxta Oecolampadium vita aeterna non solum erit locus sed et Petrus Martyr class. 3. loc. comm. cap. Nusquam vel sacrae literae, vel patres,

Scholastici attribuerunt vel carni Christi, vel aliis sanctis excitationem a loco, quare mirum est, quibusdam hominibus nostrae aetatis illud commentum adeo placuisse. art. 65: *Nec tantum erit idem corpus in resurrectione cum eo, quod nunc habemus, verum etiam locum occupabit, nec simul ac eodem tempore in pluribus locis esse poterit, quod natura corporum et praesertim humanorum hoc non ferat. Cum enim suis partibus, membris et lineamentis descripta et finita sint, oportet ut certis locis contineantur. Et nihilominus reperiuntur aliqui tam procaces et intemperantes, qui ut suam tueantur opinionem vel ubiuitatis, vel praesentiae realis atque substantialis corporis et sanguinis Christi in sacra coena, poscere a nobis audent, ut sibi proximius et quidem ex divinis literis corpus esse non posse absque loco nec eodem tempore ac simul existere posse in diversis locis demonstramus etc. Audienda est vox naturae, quae Deum ipsum habet auctorem, ea vero statuit, haec fieri non posse.* art. 66: *Loca etiam spectant ad aeternam felicitatem in regno Dei. Dixit enim Christus discipulis suis, cum de suo discessu eos commonefaceret: Vado parare vobis locum. Gualtherus homil. 83. in 1. Cor.: Nuntium ridiculi sunt, qui ex hoc loco occasionem arripiunt contendendi de corpore quodam spiritali, quod natura sua neque palpabile sit, neque visibile, neque loco certo contineatur.* Scharpius in cursu theol. loc. 20. col. 1172: *Locus et motus localis tribuitur corporibus in coelo Joh. 14, v. 2. cap. 17, v. 24. Apoc. 14, v. 4. etc. 3. Dotem agilitatis ac subtilitatis itidem minus recte explicant, negant enim, Christum resurrexisse clauso sepulcro, negant, ipsum ad discipulos ingressum clausis januis etc.* Zwinglius part. 1. resp. ad confess. Luth. p. 465. negat, quod corpus Christi glorificatum monumento lapidem obsignatum transierit, ac lapidem sepulchralem angeli opera devolutum fuisse asserit, sicut crassus praetor rubris indutus caligis eo modo, quo Christus monumento exiit, egredi posset.

165. 13. *Luthero et nostrarum ecclesiarum doctoribus Pontificii tribuunt, quod ipsi quoque in hac doctrinae coelestis parte a veritatis tramite aberraverint, et quidem dupliciter, 1. felicitatem vitae aeternae in corporeis deliciis quaerendo. Probant ex eo, quod Lutherus in colloquiis ad mensam habitis fol. 454. et 455. sic loquatur: Deus novam terram creabit et novum coelum, quin et nova creabit animalcula et catellos, quorum cutis erit aurea et pilis lapidibus pretiosis. Non devorabunt se mutuo animalia, ut sunt bufones, serpentes et id genus alia, quae hic venenata sunt et nocere solent propter originale peccatum, tum vero nobis non solum in nocua erunt, sed et amabilia et grata, ut cum ea animi causa lusuimus. Et postea: Ibi foris, cinipes et omnia foetida et male olentia animalia merae deliciae erunt et optimum odorem spirabunt.* Idem in comm. 1. Petr. 4: *Hic quaeritur, an credentes in coelis vel in terris agent; aut hic sonat, quod in terra vivemus, ita ut coelum*

et terra novus erit paradisi, in quo Deus habitabit. Nam Deus non solum in coelis sed omni loco habitat, propterea etiam erunt, ubi Deus erit. Respondemus: cur non addunt etiam epistolam, quam de gaudiis paradisi ad filiolum suum Lutherus exaravit? Imitatur vir Dei stylum Scripturae et de statu futuri saeculi, qui in cor hominis non adscendit, per quandam *συγκατάβασις* loquitur verbis hujus saeculi, quod ecclesiae doctoribus usitatum esse ex Ottone Frisingensi §. 156. audivimus. 2. *Gradus gloriae in vita aeterna abolendo.* Becanus part. 1. theol. schol. cap. 9. q. 9: *Jovinianus docuit, omnes beatos in praemio aequales esse, eundem errorem secutus est Lutherus, cum dixit, omnes esse pares Beatae Virgini in sanctitate et meritis coram Deo, inde enim sequitur, esse etiam pares in praemio.* Descripsit hoc, uti solet, ex Bellarmino libr. 4. de notis eccl. c. 9. §. Jovinian. Respondemus: distinguendum inter regenerationem ac renovationem, inter gratiam et dona per gratiam, inter articulum justificationis et bonorum operum. Respectu gratiae, justificationis et regenerationis omnes sancti sunt aequales, quia meritum Christi, quod fide amplectuntur eodemque coram Deo justificantur, aequaliter ad omnes spectat; sed in respectu renovationis, donorum per gratiam et bonorum operum est inter ipsos sanctos magna inaequalitas; inde etiam beatitudo essentialis erit aequalis, interim praemia accidentalit et bona accessoria erunt inaequalia. Hanc distinctionem et explicationem tradit ipse Lutherus in post. eccl. dom. II. Epiphan. in explicat. epist. Rom. 12: *Quantumvis inter se corporis membra omnia imparia sint et officiis atque dignitate plurimum distent, in eo tamen paria sunt, quod ejusdem corporis membra pariter existunt, neque potest oculus plus juris in corpore sibi vindicare quam contentissimum quodque membrum, neque plus suum esse corpus affirmare quam* **XX. 516.** *cujuslibet alterius. Ita habet res Christianorum, qualescunque sint, sive firmi fide, sive infirmi, sive consummati moribus, sive morbis gravati, tantundem quilibet in Christo et Christianismo possidet, quantum alii, unde equidem non minus possum de Christo gloriari, quam Divus Petrus aut Virgo Deipara. Perplacet sane, Petrum nobilius esse in Christi corpore membrum, quam sim ego, at ille rursus me non contemnit, quod sim humilis et abjectus, quandoquidem ejusdem corporis membrum. Agnoscit ipse Bellarminus, hanc esse nostram sententiam, unde libr. 3. de justif. c. 16. scribit: Cum dicunt protestantes, omnes sanctos aequales esse coram Deo, loquuntur de justitia imputativa, concedunt autem, Deum remunerari justos juxta opera eorum, sed propter opera, i. e. ex meritis operum, negant. Idem judicium esto de dictis Sacerii, Georgii Majoris et Spangenbergii, quae Jodocus Coccius tom. 2. thesauri 1. 10. art. 9. nobis objicit. Ita namque mentem suam clarissime exponit Georgius Major evang. domin. Septuag. pag. 345: Quod ad principale et ad summum et ad ultimum bonum et praemium attinet, nihilo plus accipit Moyses, Elias, Paulus, Baptista*

An gradus gloriae negaverit.

et ceteri praestantissimi viri, quam accipit Zachaeus, mulier peccatrix, Lazarus et alii etc.

CAPUT VI.

DE FINE VITAE AETERNAE.

Finis vitae
aeternae.

166. Egimus hactenus de causa efficiente, materia et forma vitae aeternae, restat, ut ad ejusdem finem accessum faciamus. Finis vitae aeternae docendi causa duplex statui potest, principalis ac summus Dei, proximus ac intermedius piorum glorificatio, (diversimode tamen accepta, ut ex sequentibus patebit.) Quando enim benignissimus Pater coelestis animas piorum post mortem in coelestem gloriam transfert Luc. 16, v. 22. easdemque in die iudicii corporibus restitutas per Christum in coelestis regni possessionem vocat Matth. 25, v. 34. tunc non solum pios in Christum perseveranter ac finaliter credentes glorificat Rom. 8, v. 30. hoc est coelestem gloriam ipsis confert et hac ratione labores et passiones omnes, quas in hac vita propter ipsum sustinuerunt, plus quam largissime iisdem compensat vers. 18. sed etiam se ipsum glorificat, hoc est gloriam suam manifestat, unde vita aeterna vocatur gloria Dei Rom. 5, v. 2. aeterna Dei gloria 1. Petr. 5, v. 10. Manifestat autem 1. gloriam immensae misericordiae, bonitatis ac benignitatis, quod sit summum bonum sui maxime diffusivum ac communicativum. Neque enim coelesti felicitate solus perfrui voluit, sed etiam creaturas rationales ejusdem participes facere, quas proinde ad imaginem suam creavit. Nec angelos solum, sed etiam homines beatitudinis suae certo modo, qui in creaturas cadere potest, voluit esse consortes; nec solum primos homines ad sui imaginem ac proinde etiam ad aeternam felicitatem et gloriam condidit, sed eosdem etiam cum omnibus posteris in peccatum prolapsos per Christum redemit, ut ad coelestis regni possessionem, cujus jure per lapsum privati erant, iterum aspirare possent. Quae

XX. 517. omnia evidentissima divinae gratiae et misericordiae sunt τεκμήρια. Eph. 1, v. 3: Benedixit nobis in omni benedictione spirituali in coelestibus, v. 4. sicut elegit nos in ipso ante facta mundi fundamenta, vers. 6. in laudem gloriae gratiae, id est gloriosae gratiae, ut ipsius gratia ab omnibus collaudetur et glorificetur. cap. 2, v. 5: Gratia estis salvati. v. 6. Considerare nos fecit in coelestibus in Christo Jesu, v. 7. ut ostenderet in seculis supervenientibus abundantes divitias gratiae suae, τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐν χρηστότητι ἐφ' ὑμᾶς ἐν Χριστῷ, v. 8. gratia enim estis salvati. Tit. 3, v. 5: Secundum misericordiam suam salvos nos fecit. 1. Petr. 1, v. 3: Secundum misericordiam suam magnam regeneravit nos in spem vivam, v. 4. in hereditatem incorruptibilem et incontaminatam et immarcescibilem, conservatam in coelis. 1. Joh. 4, v. 9: In hoc apparuit caritas Dei in nobis, quoniam Filium suum unigenitum misit Deus in mundum, ut vivamus per

eum. 2. Gloriam fidelitatis ac veritatis. Deus in verbo evangelii credentibus in Christum spiritualia ac coelestia beneficia offert seque in plenariam aeternae hereditatis possessionem eosdem introduiturum pollicetur; quando igitur haec paterna promissa ipso opere complet, fidelitatem ac veritatem suam demonstrat. 1. Cor. 1, v. 8: Confirmabit vos Deus usque in finem sine crimine in die Domini nostri Jesu Christi. v. 9. Fidelis Deus, per quem vocati estis. cap. 10, v. 13: Fidelis est Deus, qui non sinit vos tentari supra id, quod potestis suffere. 1. Thess. 5, v. 24: Fidelis est, qui vocavit vos, qui etiam faciet. 2. Thess. 3, v. 3: Fidelis est Dominus, qui confirmabit vos et custodiet a malo. 1. Petr. 5, v. 10: Deus omnis gratiae, qui vocavit vos in aeternam suam gloriam in Christo Jesu, modicum passos ipse perficiet, καταρτίσει, στηρίξει, θενώσει, θεμελιώσει. 3. Gloriam omnipotentiae. Quos Deus in vita aeterna glorificabit, illos ab aeterno in Christo ad salutem elegit, Rom. 8, v. 30. Eph. 1, v. 6. Hoc Dei consilium ac decretum diabolus per sua organa intervertere et summum hunc thesaurum salutis credentibus eripere modis omnibus aunitur; quando igitur Deus actu in vita aeterna pios glorificat, potentiam suam manifestat. 2. Timoth. 1, v. 12: Scio, cui credidi, et certus sum, quod is possit depositum meum conservare usque ad diem illum. 1. Petr. 1, v. 5: Virtute Dei custodimini per fidem ad salutem. 4. Gloriam sapientiae. Deus ab aeterno sapientissimum fecit decretum de homine ad imaginem suam ac proinde etiam ad beatam immortalitatem creando, ac quia praevidit, hominem satanicis fraudibus deceptum in peccata prolapsurum, ideo ab aeterno fecit decretum de redemptione generis humani per Christum mediatorem, de offerendis ejus beneficiis in verbo evangelii omnibus hominibus, de salvandis et glorificandis illis omnibus, quotquot verbum evangelii audiunt, fidem per Spiritus sancti efficaciam ex eo concipiunt et in fide ad finem usque vitae perseverant. Quando igitur Deus hoc sapientissimum decretum ultimo glorificationis actu complet, sapientiam suam ipso facto demonstrat. Eph. 3, v. 9: Illuminare omnes, quae sit dispensatio sacramenti absconditi a seculis in Deo, v. 10. ut innotescat nunc principatibus et potestatibus in coelestibus per ecclesiam multiformis sapientia Dei. 5. Gloriam justitiae. Quos Deus in vita aeterna glorificabit, illos in hac vita cruci subjicit, ut conformes fiant imagini filii sui Rom. 8, v. 29. ut per multas tribulationes ingrediantur in regnum coelorum Act. 14, v. 22. ut sint consortes, συγκοινωνοί, in tribulatione et regno Apoc. 1, v. 9. II. 12. Quando igitur Deus pios ex omnibus calamitatibus liberatos in coelestem gloriam transfert et glorificato Christi corpori ipsorum corpora conformia efficit, contra vero diabolum et omnes piorum hostes debita poenis afficit, justitiam suam ipso opere demonstrat. 2. Thess. 1, v. 5: Sustinetis persecutiones ac tribulationes in exemplum justii iudicii Dei, ut digni habeamini regno Dei, pro quo et patimini, v. 6. siquidem justum est apud Deum retribuere tribu-

lationem iis, qui vos tribulant, v. 7. vobis autem, qui tribulationem sustinetis, requiem nobiscum in revelatione Domini Jesu de coelo. 2. Timoth. 4, v. 8: *Reposita est mihi corona justitiae, quam reddet mihi Dominus in die illa.* Haec divinae benignitatis, veritatis, potentiae, sapientiae et justitiae meditatio omnibus beatis erit aeterna divinae laudis ac glorificationis materia, ut sic quemadmodum Deus erit omnia in omnibus 1. Cor. 15, v. 28. *per coelestis gloriae colationem*, ita quoque sit omnia in omnibus, *per divinae gloriae celebrationem*, 2. Thess. 1, v. 10: *Cum venerit glorificari in sanctis suis et admirabilis fieri in omnibus, qui crediderunt.* Tunc omnes beati laeti et exultabundi exclamabunt: *Sicut audivimus, sic vidimus in civitate Domini, in civitate Dei nostri* Psalm. 48, v. 9. tunc ad coelestem Salomonem Christum quilibet beatus dicet: *Verus est sermo, quem audivi in terra* (peregrinationis meae) *de rebus tuis et de sapientia tua, et non credebam* (plene et perfecte), *donec ipse veni et vidi oculis meis et probavi, quod media pars mihi non fuerit nuntiata, major est sapientia et bonum quam rumor, quem audivi. Beati servi tui, qui stant coram te semper et audiunt sapientiam tuam* 1. Reg. 10, v. 6. 7. et 8. Sic ergo finis vitae aeternae respectu Dei est, ut suam gratiam erga electos re ipsa comprobet ac fructus τῶν λυτρῶν a Christo praestiti ipsis conferat; respectu electorum, ut beneficia Dei perfecte cognoscant, percipiant ac celebrent; ut perfectam imaginis divinae restitutionem ac renovationem recipiant ac omnium aerumnarum et laborum remunerationem largissimam accipiant.

CAPUT VII.

DE OBJECTO VITAE AETERNAE.

167. Objectum vitae aeternae proprium et adequatum sunt 1. angeli, qui in concreta integritate stabiles permansere et in sancta erga Deum obedientia persistere; 2. homines finaliter et perseveranter in Christum credentes, ut superius §. 45. ex multis Scripturae dictis manifestum fecimus. Notandum vero circa objectum vitae aeternae respectu generis humani consideratum, 1. paucos ex genere humano dici salvandos. Sane si electi in se et absolute considerentur, numerus eorum est satis amplius. Apoc. 7, v. 9: *Vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat, ex omnibus gentibus et tribubus et populis et linguis, stantes ante thronum et in conspectu Agni amicti stolis albis et palmae in manibus eorum.* Sed si comparete, facta scilicet collatione cum coetu damnatorum, considerentur, sunt et dicuntur pauci, absque ulla igitur contradictione Scriptura asserit, multos ab oriente et occidente venturos et cum Abrahamo, Isaaco et Jacobo in regno coelorum accubituos Matth. 8, v. 11. et paucos esse, qui salvantur Luc. 13, v. 23. *portam esse angustam et viam arctam, quae deducit ad vitam, et paucos esse, qui inveniunt eam* Matth. 7, v. 14. Luc. 13, v. 24. *multos esse vocatos, paucos vero*

electos Matth. 20, v. 16. cap. 22, v. 14. Causa illius paucitatis non quaerenda in absoluto quodam reprobationis decreto, quo Deus maximam humani generis partem absoluto quodam et omnium causarum respectum antegresso odio a se rejecerit et aeternis flammis adjudicavit, sed in propria hominum per-euntium culpa, quia scilicet media salutis repudiant, *Spiritus sancto resistunt, consilium Dei spernunt ac se ipsos vita aeterna indignos judicant*, Actor. 7, v. 51. Luc. 7, v. 30. Act. 13, v. 46. *Angusta est salutis porta*, quia ostium est solus Christus Joh. 10, v. 7. a maxima hominum parte spretus et contemptus; quia haec porta est rationi humanae penitus ignota; quia homines nolunt deponere sarcinam et pondus peccatorum sibi adhaerentium, ut per hanc portam ingredi possint; quia verae pietatis semita est carni nostrae ingrata, veteri homini videtur laboriosa ac difficilis; quia ingressuros hanc portam et viam oportet abnegare se ipsos, affectibus vitiosis resistere, crucem suscipere, carnem cum suis concupiscentiis crucifigere; denique quia multi suis confidunt operibus ac per propria merita ingredi quaerunt etc. Prosper in sent. August. epigr. 191:

Arcta via est, verae quae ducit ad atria vitae,

Nec recipit carnis gaudia mentis iter.

Amplis incedit spatiis terrena voluptas,

Angusto virtus limite celsa petit.

2. Salutem hominibus vere et perseveranter in Christum credentibus offerri et conferri sine ullo gentis externae conditionis ac sexus respectu. Prius constat ex his dictis, Matth. 8, v. 11. Luc. 13, v. 29: *Multi venient ab oriente et occidente et cum Abrahamo recumbent in regno coelorum.* Act. 10, v. 34: *Deus non est acceptor personarum*, v. 35. *sed in omni gente, qui timet eum et operatur justitiam, carus est illi.* Rom. 2, v. 10: *Gloria et honor et pax omni operanti bonum, Judaeo primum et Graeco*, v. 11. *non enim personarum acceptio est apud Deum.* Gal. 3, v. 28: *Non est Judaeus nec Graecus, nec est servus nec liber.* Col. 3, v. 11: *Non est gentilis et Judaeus, circumcisio et praecputium, barbarus et Scythia, servus et liber, sed omnia et in omnibus Christus.* Apoc. 7, v. 9: *Vidi turbam ex omnibus gentibus et tribubus et populis et linguis etc.* Posterius patet ex Gal. 3, v. 28: *In Christo non est masculus nec femina.* 1. Petr. 3, v. 7. mulieres vocantur *coheredes gratiae vitae*, id est vitae aeternae, quae ex gratia credentibus in Christum datur. 3. Finaliter in Christum credentes et omnes et solos fieri salvos. Reciprocae igitur sunt propositiones. Vere et finaliter in Christum credentes salvantur, et quotquot salvantur, illi vere et finaliter in Christum credunt. Vicissim increduli damnantur et quotquot damnantur, non credunt in nomen unigeniti Filii Dei, Joh. 3, v. 16. Marc. 16, v. 16. etc. Quia enim vitam aeternam dedit nobis in Christo 1. Joh. 5, v. 12. ideo etiam qui fide Christum amplectitur, vitam habet, *qui vero incredulus est Filio, super ipsum manet ira Dei* Joh. 3, v. 36. Proinde ut ἀδύνατον est, absque Dei misericordia xx. 52c.

quemquam salvari; ita quoque ἀδύνατος est, extra Christum fide apprehensum quemquam salvari, quia vitam aeternam non nisi in Christo per Christum et propter Christum Deus donare constituit, in Christo autem nemo esse potest nisi per fidem. Vicissim sicut ἀδύνατος est, quemquam salvari absque vera in Christum fide; ita quoque ἀδύνατος est, aliquem vere et finaliter in Christum credentem damnari, quia vita aeterna est in Christo, qua de re alibi plenius agitur. 4. Vere et finaliter in Christum credentes in sacris literis describi tum a priori, tum a posteriori. A priori dupliciter, 1) per electionem ab aeterno in Christo factam. Quotquot enim in tempore vere, finaliter ac perseveranter in Christum credunt, illi et omnes et soli ab aeterno ad vitam sunt electi. Hinc profluunt illa Scripturae oracula Act. 13, v. 48: *Crediderunt, quotquot erant ordinati ad vitam aeternam*. Eph. 1, v. 3: *Benedixit nos Deus omni benedictione spirituali in coelestibus in Christo*, v. 4. *sicut elegit nos in ipso ante facta mundi fundamenta*. Apoc. 21, v. 27: *Non intrabit in coelestem Hierosolimam aliquid coinquinatum aut abominationem faciens et mendacium, nisi qui scripti sunt in libro vitae*, id est sed illi soli, qui scripti sunt in libro vitae sive qui sunt electi, quia particula *ἐν* μὴ hoc loco non tam exclusive quam adversative usurpatur, quo modo apud Hebraeos כִּי אֲנִי ac כִּי יָדְךָ interdum usurpantur, confer Genes. 24, v. 38. 2. Reg. 5, v. 17. Esa. 59, v. 2. et ex Novo Testamento Matth. 12, v. 4. Luc. 4, v. 27. Joh. 5, v. 19. cap. 17, v. 12. etc. Huc referri possunt omnia Scripturae dicta, quae testantur, electos et omnes et solos salvari. Dan. 12, v. 1: *Salvabitur omnis populus, qui inventus fuerit scriptus in libro*, scilicet vitae per aeternam electionem. Matth. 24, v. 24: *Seducerentur, si fieri posset, electi*. Joh. 10, v. 28: *Oves meas nemo rapiet ex manibus meis*. Rom. 8, v. 29. et 30: *Quos praescivit, eos etiam praedestinavit et glorificavit*. Rom. 11, v. 7: *Electio assecuta est*. 2. Tim. 2, v. 19: *Firmum stat fundamentum Dei, Dominus novit, qui sunt sui*, unde electi sic describuntur, quod maneant in domo Domini Psalm. 23, v. 6. *quod inhabitent in atriis Domini* Psalm. 65, v. 5. *quod in atriis domus Dei virebunt* Psalm. 92, v. 14. etc. 2) Per veram ad Deum conversionem ac poenitentiam. Vera enim fides non habet locum in corde impenitente, sed ejus anteambulo est contritio peccatorum agnitionem et eorundem detestationem complectens, ad quam accedens vera in Christum fides σωτήριον καὶ ἀμεταμέλητον poenitentiam ac salutarem ad Deum conversionem absolvit. Hinc profluunt illa Scripturae oracula, in quibus vere ad Deum conversis ac poenitentibus vita aeterna promittitur. Esa. 45, v. 22: *Convertimini ad me, et salvi eritis omnes fines terrae*. Ezech. 18, v. 23. cap. 33, v. 11: *Nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat*. Luc. 13, v. 3. et 5: *Nisi poenitentiam egeritis, omnes simul peribitis*. Ergo a contrario sensu per veram poenitentiam poenae temporales et aeternae averti possunt. Act. 11, v. 18: *Ergo et gen-*

tibus poenitentiam Deus dedit ad vitam. cap. 26 v. 18: *Mitto te aperire oculos hominum, ut convertantur a tenebris ad lucem et de potestate Satanae ad Deum, ut accipiant remissionem peccatorum et sortem inter sanctos*. A posteriori describuntur credentes per vitae emendationem ac studium bonorum operum. Vera enim fides non est otiosa, sed exercet se per fructus, qui sunt duplicis generis, quia per veram poenitentiam et fidem declinamus a malo et facimus bonum Psalm. 34, v. 15. *quiescimus perverere agere et incipimus benefacere* Esai. 1, v. 16. et 17. Bona opera juxta duas legis divinae tabulas vel juxta triplicem objectorum seriem distinguí possunt, qui vera fides efficax est per caritatem erga Deum et proximum Gal. 5, v. 6. atque efficit, ut vivamus σωφροσύνης respectu Dei, σωφροσύνης respectu proximi Tit. 2, v. 12. Hinc profluunt illa Scripturae oracula, in quibus vita aeterna promittitur tum in genere pie viventibus ac bona operantibus, Prov. 11, v. 30: *Fructus justi lignum vitae* Matth. 7, v. 21: *Qui facit voluntatem Patris coelestis, intrabit in regnum coelorum*. Rom. 2, v. 13. *Gloria et honor et pax omni operanti bonum*. Gal. 6, v. 8: *Qui seminat in spiritu, de spiritu metet vitam aeternam*. 1. Tim. 6, v. 18: *Divitibus praescipi bene agere, divites fieri in operibus bonis etc.* v. 19. *thesaurizare sibi fundamentum bonum, ut apprehendant vitam aeternam*; tum in specie Deum invocantibus, Joel. 2, v. 32. Act. 2, v. 21. Rom. 10, v. 13: *Omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit*; verbum confitentibus, Matth. 10, v. 32: *Omnis qui confitebitur me coram hominibus, confitebor ego illum coram Patre meo, qui in coelis est*. Rom. 10, v. 10: *Ore fit confessio ad salutem*; proximis benefacientibus, Psalm. 41, v. 1: *Beatus, qui intelligit super egenum*. Matth. 25, v. 35: *Possidete regnum, esurivi enim et dedistis mihi cibum*. Luc. 14, v. 12: *Cum facis convivium, voca pauperes, debiles, claudos, coecos, et beatus eris etc. retribuetur enim tibi in resurrectione justorum*. Gal. 6, v. 9: *Bona facientes non deficiamus, tempore enim suo metemus non deficienter*. v. 10. *Ergo cum tempus habemus, operemur bonum erga omnes*. Ceterum quia in hac hujus vitae piis multa obveniunt adversa, quae patienter toleranda, ideo crucem patienti et acquiescenti animo ferentibus tribuitur vita aeterna. Act. 14, v. 22: *Per multas tribulationes etc.* Rom. 8, v. 17: *Heredes sumus, si tamen compatimur, ut et completi ficiemur*. 2. Cor. 4, v. 17: *Momentaneum et levis tribulationis nostrae aeternum pondus gloriae*. 2. Tim. 2, v. 12: *Si sustinebimus, et conregnabimus*. Apoc. 1, v. 9: *Particeps in tribulatione et requies*, quia adversus carnem, mundum ac Satanam pugnandum, ideo vincentibus promittitur coronae et gloriae, 2. Tim. 2, v. 5: *Qui certat in opera non coronatur, nisi legitime certaverit*. cap. 4. *Bonum certamen certavi, nunc reposita est corona justitiae*. Apoc. 2, v. 7: *Vincenti dabo de ligno vitae*. v. 11. *Qui vicerit, non laedetur morte secunda*. v. 17. *Vincenti dabo manna etc.*

ditum. v. 26. Qui vicerit, dabo illi potestatem super gentes. Apoc. 3, v. 5: Qui vicerit, vestietur vestimentis albis. v. 12. Qui vicerit, faciam illum columnam in templo Dei mei. v. 21. Qui vicerit, ei dabo sedere mecum in throno meo. Apoc. 21, 7: Qui vicerit, hereditabit haec omnia; denique quia non sufficit in via Domini incipere, sed oportet, ut accedat perseverantia, quae sola coronatur, ideo perseverantibus vita aeterna adscribitur, Matth. 24, v. 13: Qui perseveraverit usque ad finem, salvus erit. Rom. 2, v. 7: Qui per tolerantiam boni operis gloriam et honorem et incorruptionem quaerunt vitam aeternam. Apoc. 2, v. 10: Esto fidelis usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitae. Quamvis vero salvandi a studio bonorum operum describantur, nequaquam tamen statuendum, quod bona opera sint causa salutis meritoria, sed distinguendum inter *subjecti*, i. e. salvandorum, *descriptionem et causam salutis*, ut superius §. 46. plenius monuimus.

522. 168. Antithesis. 1. Origenes hom. 10. in Lev. *disputat, eos, qui crediderunt quidem, sed nihil emendationis adhibuerunt, salvari quidem, sed non sine infamiae nota. Idem damnatos tandem liberandos et coelestis gloriae participes reddendos opinatus est, ut ostendimus tract. de inferno §. 62.* 2. Ex Pontificiis quidam gentilibus vera in Christum fide destitutis salutem tribuunt. Monachus quidam Franciscanus Tridenti in concilio anno 1552. pro suggestu docuit, gentiles etiam sine cognitione Christi salvatos fuisse, referente Sleidano libr. 23. Idem placuit Andræo Payvae in defens. conc. Trid. Theobaldo Tammero, Galeoto Martio, Isengrino in expos. evang. dom. Septuag. Joh. Bapt. Ficklero in lib. cui titulus *Stellung der Concilien* pag. 75. Erasmo in praef. Tuscul. Ludovico Vivi, Ambr. Catharino in com. 1. Tim. 4. Pererio disp. 18. in c. 1. Rom. 3. Idem *dogma* placuit quibusdam Calvinianis. Zwinglius in expos. fid. p. 159. Numam, Aristidem, Socratem etc. inter beatos coelites collocat, ejus patrocinium suscepit Rudolph. Gualterus ipsius gener in apol. edita anno 1545. Bullingerus istum Zwinglii foetum praefatione quadam ornavit, in qua eum vocat *cygneam cantionem*. Horrendum illud Zwinglii effatum (uti Bucerus in data ad ipsum epistola recte appellat) partim defendere, partim excusare conantur Embdenses in *commonef. de libro. Hunn.* p. 416. Sohnius in *exeg. Aug. conf. tom. 2.* p. 828. Tossanus in scripto cont. Marbach. Pareus in *iren.* p. 245. Pelargus in comp. theol. correcto p. 289. sed argutiis perquam frivolis, uti demonstratum fuit disp. 6. de glor. Dei th. 25. Argumenta huic profanae opinioni opponenda exposuimus in praefect. de Deo tract. 1. c. 5. Huc referendus etiam alter Calvinianorum error, quo *infantibus etiam baptizatis fidem prorsus derogant, ex quo consequens est, aut omnes omnino infantes damnari, aut quosdam homines sine fide in Christum salvari, quorum utrumque Scripturis e diametro adversatur.* Calvinus l. 4. instit. c. 16. §. 20: *Parvuli baptizantur in futuram fidem.* Sibrandus Lubertus in comm. ad 99 errores Vorstii p. 780. scribit, *Deum*

decrevisse aliquot infantes servare, qui quamdiu in hoc mundo peregrinantur, neque crediderunt, neque credunt, neque credituri sunt. Piscator in c. 19. Matth. observ. 11: *Infantum potest esse regnum coelorum, etiamsi nondum credant, dummodo sint electi.* Item fidem in Scriptura nusquam requiri nisi ab adultis. Confer tract. de bapt. §. 225. etc. 4. Franciscus Puccius Filidin. anno 1592. scriptum edidit, *de Christi Servatoris efficacia in omnibus ac singulis hominibus, quatenus homines sunt*, in quo inter cetera opinionum portenta etiam ethnicis extra ecclesiam coelum promittit, cui venenato scripto solidam refutationem opposuit Lucas Oslander. 5. Photinianos hanc amplecti hypothesin, *quod quilibet in sua religione, quaecunque etiam amplexus fuerit, salvari possit, sive sit Judaeus, sive Turca, sive Anabaptista, sive Arianus, sive Christianus*, ostendit Georg. Zarnovicius Polonus in praefat. scripti cujusdam Polonici Antisociniani a Conrado Nubero Dantiscano in La. XX. 523. tinum sermonem conversi et Dantisci ann. 1607. editi. Confer praefect. de Socinianismo in cap. de harm. Calv. et Photinianorum.

4. Francisci Puccii.

5. Photinianorum.

CAPUT VIII.

DE SUBJECTO VITAE AETERNAE.

169. *Subjectum beatitudinis est primo quidem anima* cujusque pii a corpore per mortem separata, postea vero *totum compositum*, postquam scilicet in die judicii eadem fuerit corpori resuscitato divinitus unita et in consortium coelestis gaudii traducta. Causae, propter quas *etiam corpora* priorum Deus voluerit esse praemiorum aeternorum una cum animabus consortia, ut et *dotes glorificatorum corporum* exposuimus superius. Dionysius in eccl. hierarch. c. 7: *Casta sanctarum animarum corpora, cum quibus una et vitae mortalis iter egerunt et simul descripta sunt simulque certarunt, pro sacris sudoribus suis in animarum immutabili secundum divinam vitam firmitate ac sede resurrectionem quoque una recipient propriam. Inserta enim animabus sanctis, quibus in hac vita juncta fuerant, ut Christi effecta membra divinam atque immortalem beatamque recipient requiem.*

Subjectum beatitudinis.

CAPUT IX.

DE ADJUNCTIS VITAE AETERNAE.

170. *Adjuncta vitae aeternae docendi causa statui possunt tempus et locus ἀνυπολόγως* sic dicta, proprie enim loquendo vitae aeternae nec tempus, nec locus inferioris hujus hemisphaerii et praesentis duntaxat seculi accidentia competunt. De *tempore* vitae aeternae tam *inchoationis* quam *durationis* respectu diximus superius. *Loci* nomine intelligimus illud *τοῖ* beatorum, in quo una cum angelis et omnibus electis coelestium bonorum participes reddentur, quod a *τοῖ* damnatorum distinctum esse concedimus, nterim addimus, nec quidditatem, nec qualitatem,

Adjuncta vitae aeternae.

Tempus.

Locus, ubi agitur de coelo empyreo.

nec situm ejusdem in hac naturae caligine a nobis penetrari vel explicari posse. Scholastici plerique et eos secuti Jesuitae ac Calviniani disputant de coelo empyreo, quod sit lucidissimum et amplissimum domicilium adspectabiles coelos proxime cingens et ambiens, in quo beati localiter obambulant et bonis divinitus sibi concessis perfruantur. ** Comp. theol. verit. 1. 2. c. 4: *Coelum empyreum est beatorum spirituum habitaculum et specialiter sedes Dei vocatur.* Becanus de purgat. Calvinist. in append. c. 1. n. 3. p. 44: *Henoch et Elias non sunt mortui sed vivi, nec in coelum empyreum, quod beatorum sedes est, sed in alium locum translati.* Lampadius cens. ubiq. pag. 76: *Hic probandum nobis incumbere videtur, paradisum supra firmamentum esse constitutum. Cum autem longum esset patrum sententias excutere, magistrum sententiarum audiamus lib. 2. dist. 2. etc. Martinus in confess. brevi p. 36: Christus occupavit coelum ut locum, coelum suscepit Christum ut locatum, Christus suscipitur a coelo ut loco et*

XX. 524. *regio palatio.* ** Brulifer 2. sent. dist. 2. q. 7. tres ponit persuasiones, propter quas coelum empyreum statuatur. *Persuadet (inquit) ad hoc ratio finis triplex. Una est perfectio universi, altera propter motum firmamenti, tertia principalis propter habitationem hominis beati.* Petrus Martyr in dial. de pantach.: *Ultra firmamentum, quod octavum orbem nostri faciunt, est regio felicissima, ubi corpus Christi degit et sancti sua loca, suas sedes et mansiones cum habent, tum post resurrectionem sunt habituri.* Ursinus in comp. doct. Christ. p. 345: *Locus beatorum est spatium illud immensum, lucidissimum, gloriosum, extra et supra totum hunc mundum et coelum spectabile, in quo Deus se patefecit beatis angelis et hominibus.* Sohnius disp. de creat. tom. 1. operum p. 114: *Tertia coeli pars seu regio est sedes beatorum spirituum et hominum, quae a sideribus ad aquas illas superiores patet.* Martinus in incis. p. 36: *Locus coeli est proxime supra firmamentum.* Sed huic temerariae assertioni opponimus sequentia fundamenta, 1. cognitionis denegationem. Esa. 64, v. 4. 1. Cor. 2, v. 9: *Oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quid praeparaverit Deus se diligentibus.* Atqui si coelum beatorum esset locus visibili firmamento proxime incumbens, facili negotio in cor hominis ascendere posset, quid Deus amicis suis praeparaverit. Non est quod excipiant, de statu duntaxat beatitudinis, non autem de situ coeli, in quo beatitudinis participes reddemur, apostolum loqui, utrumque enim simul complectitur ac utriusque cognitionem exactam nobis in hac vita denegat. Situs ad ipsum statum pertinet et est illius quaedam circumstantia. Quemadmodum ex eo, quod nescimus statum primi hominis ante lapsum, recte infertur, quod situm terreni paradisi ignoremus, si de accurata notitia sermo sit; ita quoque ex eo, quod statum vitae aeternae nescire dicimur, recte concluditur, quod situm coelestis illius paradisi nesciamus. 2. Apostoli moderationem. Paulus cum in tertium coelum raperetur, nescivit, an

ipsius anima esset in corpore an extra corpus 2. Cor. 12, v. 3. Atqui si coelum beatorum determinate et praecise esset proxime supra firmamentum, facile scire potuisset, animam suam tunc fuisse extra corpus. Idem in hoc suo raptu dicit, *se audivisse ἀόητα, quae non liceat homini eloqui* v. 4. ergo non judicavit, de statu ac situ coelestis vitae pronuntiandum esse ex ratione humana, sed ex revelatione divina. 3. Salvatoris assertionem. *Angeli infantum, hoc est destinati ac deputati ministerio infantum, in coelis semper vident faciem Patris, qui in coelis est* Matth. 18, v. 10. Atqui si coelum definitur loco quodam corporeo a terris remotissimo, visibile firmamentum proxime ambiente, quomodo angeli pusillis in terra inservientes vident faciem Patris in coelo? Non caret peculiari emphasi, quod Christus *τὸ in coelis* bis repetit dicens, *angelos in coelis videre faciem Patris, qui in coelis est.* Utique ergo angeli sunt in coelo, quando in terris ministeria sua peragunt, et Deus est in coelo, quando in terra praesens est. 4. *Inferni oppositionem.* Scriptura ut coelum verbis locum superiorem significantibus, ita infernum verbis locum inferiorem exprimentibus ratione nostri captus describit. Jam vero ex illa inferni descriptione colligi non potest nec debet, quod infernus sit in centro terrae, ut in tract. proxime praeced. §. 86. ostendimus. Ergo etiam ex illis coeli descriptionibus colligi nequit, quod coelum sit supra firmamentum XX proxime eidem incumbens. 5. *Visibilium coelorum conflagrationem.* 2. Petr. 3, v. 7. *ὁ τῶν οὐρανῶν, coeli qui nunc sunt, reservantur igni in diem judicii.* v. 10. *in die Domini coeli magno fragore transibunt.* v. 12. *coeli igne solventur.* Atqui si coelum beatorum proxime incumbit firmamento, metuendum, ne fulcro illo subruto etiam ipsum collabatur, neve ex ignis vehementia immodicum calorem contrahat. Coeli creati omnes in die judicii transibunt ac peribunt Psalm. 102, v. 27. Apoc. 20, v. 11. cap. 21, v. 1. *expectamus autem novos coelos ac terram novam, in quibus justitia habitat* Esa. 65, v. 17. 2. Petr. 3, v. 13. Apoc. 21, v. 1. Ergo juxta Spiritus sancti definitionem coelum beatorum est novum coelum, plenum justitia, majestate et gloria. 6. *Absurdorum consecutionem.* Si coelum beatorum est corporeum aliquod domicilium proxime firmamentum ambiens, dubitandum erit, an Christus sit supra nos, vel infra nos, vel ad latus, propter rotunditatem machinae coelestis; melioris conditionis erunt aves, quippe beatorum coelo propiores quam pii homines; beati, qui in una coeli extremitate mansionem suam habent, ad alios in altera extremitate habitantes raro ac tarde commeabunt propter maximam utriusque distantiam, ac si Christus in una coeli extremitate versetur, reliquis beatis in altera parte opposita degentibus suavissimo ipsius conspectu et colloquio carendum erit, et quae sunt hujus generis alia, quae ex puerili illa de coelo beatorum cogitatione colligi possunt. Si coelum beatorum, in quo Christus visibiliter et localiter juxta adversariorum hypothesin

versatur, imo eodem concluditur, est ultra et supra omnes orbes coelestes, quomodo Stephanus intentis in coelum oculis per tantum intervallum *Iesum stantem a dextris Dei videre* potuit? Actor. 7, v. 55. 7. *Ipsorum adversariorum confessionem.* Biel 2. sent. dist. 14. q. un. artic. 3: *Coelum empyreum non videtur positum nisi auctoritate Strabi, Bedae et Basilii, et Thomas part. 1. q. 66. art. 3: Habeant Strabus, Beda, Basilii rationes, sed non sunt multum cogentes.*

171. Quae in contrarium afferuntur, facilem habent explicationem, modo observentur ea, quae de τῷ πού damnatorum diximus in tractat. de inferno §. 85. *Scriptura*, inquit, *coelum beatorum definit per locum superiorem, dicit, illud esse sursum, describit per varias mansiones, vocat domum Dei, thronum Dei, civitatem habentem fundamentum, patriam sanctorum, tertium coelum respectu aërei et aetherei, coelum coelorum, quia est supra omnes coelos, altum, altissimum, excelsum, e coelo in terram asserit descendere et a terra in coelum ascendere, Enoch, Elias et Christus adscendentes in coelum localiter e terra sunt sublati, prophetae, Johannes Baptista, Stephanus, Petrus viderunt coelos apertos et introspeverunt in beatam coeli empyrei lucem, quae est supra visibiles coelos etc.* Ad haec et similia, quae magno numero cumulare solent, respondemus, 1. nos haud invitos concedere, quod beatum illud πού, in quo Deus gloriam suam angelis et beatis hominibus communicat, non sit ubique, sed a τῷ πού damnatorum re vera distinctum; interim addimus, non posse praecise et certo definiri in hujus vitae caligine, quae sit illius quidditas, qualitas vel situs. 2. Quando coelum beatorum describitur per nomina *domus, tabernaculi, paradisi, domicilii, civitatis* etc. tum ejusmodi descriptiones μεταφορικῶς ac μυθικῶς sunt accipiendae, quia est domus ἀρχιεπισκόπου 2. Cor. 5, v. 1. est paradisus non corporeus et terrenus, sed spiritualis et coelestis, nisi etiam ex descriptione gaudiorum coelestium per *convivia et nuptias* quis colligere velit, in cibo et potu futurae vitae beatitudinem consistere, ac corporales *gemmas, aurum, margaritas* in coelesti Hierosolyma somnare. 3. Sicut prophetae veteris testamenti describunt regnum Messiae in novo testamento futurum vocabulis ex usu Mosaicarum ceremoniarum desumptis, nec tamen ex eo licet inferre, ritus Mosaicos in novo testamento adhuc duraturos; sic prophetae et apostoli tam statum quam situm coelestis Hierosolymae describunt verbis ex usu et consuetudine hujus seculi petitis, nec tamen ex eo licet colligere, coelum beatorum fore locum aliquem corporeum, tabernaculum et domicilium materiale etc. Nimirum Deus nobis condescendens ἀνθρώπινως loquitur, quae sunt θεοπρεπῶς et οὐρανοπρεπῶς intelligenda. 4. Ipsi Deo Scriptura locum aliquem superiorem tribuit eumque in peculiaribus manifestationibus suis descendere asserit, Genes. 11, v. 5. Esa. 26, v. 21. Osee. 5, v. 15. Mich. 1, v. 3. nemo tamen propterea corporeum aliquem locum Deo tribuere debet, nemo ex

eo inferre debet, Deum descendere locum mutando ac ratione essentiae suae antea ab illo remotum fuisse. Athanasius in orat. contra gregales Sabellii: *Is qui dicit coelum coeli Domino, terram autem dedit filiis hominum, non pro loco domicilii coelum adsortitur Domino et hominibus terram, sed excellentiam Dei magnificentiamque oculis subicit.* Augustinus lib. 2. de serm. Domini in monte tom. 4. col. 1144: *Si in coelis tamquam superioribus mundi partibus locus Dei esse creditur, melioris meriti sunt aves, quarum vita est Deo vicinior.* Et postea: *Convertimur in precibus nostris ad orientem, unde coelum surgit, non tanquam ibi sit Deus et quasi ceteras mundi partes deseruerit, qui ubique praesens est non locorum spatiis, sed majestate potentiae etc.* Idem lib. 1. de serm. Dom. in monte: *Non hic coelos dici puto superiores partes hujus visibilis mundi. Non enim merces nostra, quae inconclusa et aeterna esse debet, in rebus volubilibus et temporalibus collocanda est, sed in coelis dictum puto in spiritualibus firmamentis, ubi sempiterna habitat justitia.* lib. 2 de pecc. orig. contra Pelag. et Coelest. c. 23: *Quot sint coeli, in quorum tertium raptum se testatur apostolus, scire volentium impudens est inquisitio, cum apostolus salva fide ipse nesciat.* 5. Verbis locum significantibus Scriptura rei statum describere convenit, ut superius aliquot exemplis confirmavimus. Augustinus lib. 83. quaest. q. 29: *Ea quae sursum sunt, sapere jubemur, spiritualia scilicet, quae non locis et partibus hujus mundi sursum esse intelligenda sunt, sed merito excellentiae suae.* 6. Coelum beatorum Scriptura respectu nostri sursum esse asserit, sed quod sit spatium aliquod corporeum coelos adspectabiles circulariter et undique ambiens, illud vero nuspiam innuit. 7. Quid per tertium coelum, in quo sese raptum esse apostolus memorat, intelligendum sit, exposuimus superius §. 8.

CAPUT X.

XX. 527.

DE COGNATIS ET PUGNANTIBUS
VITAE AETERNAE.

172. *Cognata vitae aeternae sunt 1. beneficia corporalia*, quae Deus in hac vita omnibus hominibus confert. ut per illa ad futurae vitae desiderium omnes invitet. Act. 17, v. 25: *Dat omnibus vitam et inspirationem et omnia, v. 27. ut quaerant Deum.* Augustinus in enarr. Psalm. 85: *Bona cogitate et considerate, fratres, quae dat Deus peccatoribus, et hinc intelligite, quid servet suis servis. Peccatoribus blasphemantibus eum quotidie dat coelum et terram, dat fontes, fructus, salutem, filios, copias, ubertatem. Haec omnia bona non dat nisi Deus. Qui talia peccatoribus dat, quid eum putas servare fidelibus suis? Hocne de illo sentiendum est, quia qui talia malis dat, nihil servat bonis? imo vero servat non terram sed coelum. Vilius forte aliquid dico, cum dico coelum,*

Cognata
vitae ae-
ternae.

sed se ipsum, qui fecit coelum. Pulchrum est coelum, sed pulchrior est fabricator coeli etc. Idem l. 22. de civ. Dei c. 21: *De donis Dei, quae in hac vita aerumnosissima bonis malisque largitur, ipso adjuvante conjiciamus, ut possumus, quantum sit illud, quod nondum experti utique digne eloqui non valemus.* Exclamemus igitur ad corporalium illorum beneficiorum intuitum: O Domine, si tanta facis in carcere, quanta facies in palatio; si tanta bona confers in vestibulo, quanta servas in atrio! 2. Cumprimis vero beneficia illa spiritualia, quae per verbum evangelii Deus in hac vita nobis confert, quae sunt remissio peccatorum, justificatio, adoptio, Spiritus sancti donatio, illuminatio, renovatio, sanctificatio etc. illa enim sunt veluti *primitiae* quaedam coelestis hereditatis, quae nobis post hanc vitam reservatur. 3. *Tranquillitas conscientiae*, de qua Bernhardus de inter. Dom. c. 22. col. 1210: *Futurae beatitudinis non utilius remedium nec certius testimonium bona conscientia.* Isidorus lib. 3. de summo bono c. 16: *Qui mundum oderunt nec eum sequuntur, internae tranquillitatis quiete fruente futurae pacis requiem, quam illic expectant, hic quodammodo habere jam inchoant.* 4. Cumprimis vero illud *πρόγεσμα* ac *προπότισμα* futurae beatitudinis, quod Spiritus sanctus in cordibus credentium etiam in hac vita operatur, Hebr. 6, v. 4. Lutherus tom. 4. in Genes. c. 45. p. 143: *Qualis nunc laetitia est, quando Deus vel exiguum guttulam consolationis per verbum exhibet afflictis et tentatis.* Longe igitur majus et inenarrabile gaudium erit, ubi Deus omnis consolationis revelabit totumque se effundet nobis in vita aeterna. Pugnantes sunt 1. Epicurea securitas eorum, qui vitam aeternam negant; 2. haeretica pravitas eorum, qui *ὁρθοδοσίαν* hujus articuli corrumpunt; 3. extrema damnatorum miseria et infelicitas.

XX. 528.

CAPUT XI.

DE USU HUIUS ARTICULI.

Usus. 173. *Usus hujus articuli est 1. theoreticus, 2. practicus.* Theoreticus est 1) *διδασκαλικός*, 2) *ἐλεγκτικός*. Didascalicus usus in eo consistit, ut doctrinam de vita aeterna et sempiternis beatorum gaudiis ex verbo Dei summo studio addiscamus et fidem nostram adversus mundi irrisiones et carnis nostrae dubitationes solida hujus articuli cognitione probe muniamus; *elencticus*, ut Epicureorum et empactarum vitam aeternam negantium furores detestemur ac corruptelas eorum, qui orthodoxam hujus articuli doctrinam pervertunt, armis ex Spiritus sancti officina petitis fortiter debellemus, Epicureis et atheis occinantes illud Cypriani contra Demetrian: *In aeternam poenam sero tandem credent, qui in aeternam vitam credere noluerunt.* Practicus usus est vel *generalis*, vel *specialis*. *Generalis*, ut hujus novissimi omnibus vere piis et perseveranter in Christum credentibus promissi perpetuo memores a visibilibus ad in-

visibilia, a praesentibus ad futura, a momentaneis ad aeterna, a terrenis ad coelestia, a corporalibus ad spiritualia, ab humanis ad divina oculos et animos nostros convertamus ac piorum veterum exemplo articulum de bonis et gaudiis vitae aeternae quotidiana meditatione nobis familiarem reddamus. Neque enim fine eo doctrina de coelo beatorum et vita aeterna in sacris literis nobis proponitur, ut simus tantum *theoretici* de loco coeli, de visione beatifica, de proprietatibus corporum glorificatorum etc. nude et otiose disputantes vel etiam contententes; sed ut simus etiam *practici* ac promissa vitae aeternae gaudia singulis diebus, imo horis, imo momentis expendentes viam, quae ad vitam illam nos ducit, arcte teneamus et ab omnibus, quae remoram nobis injicere vel ab ingressu in vitam aeternam revocare possunt, studiose caveamus. 2. Corinth. 4, v. 18. vere pii ab apostolo sic describuntur, quod non *considerent* τὰ *βλεπόμενα*, sed τὰ *μὴ βλεπόμενα*. Quidam veterum, quibus uteretur in quotidiano studio libris, interrogatus, pie respondit, *se evolvere quotidie librum aliquem, cujus tria folia, rubrum, nigrum et candidum; in rubro passionem Dominicam, in nigro damnatorum supplicia, in candido beatorum gaudia se legere ac meditari, ex quo studio uberius referat fructum, quam si omnes philosophorum libros evolvat.*

174. Usus practicus *specialis* est vel *παιδευτικός*, 2. 8. vel *παρηγορητικός*. *Παιδευτικός* est vel *ἐπαγορευτικός* vel *παραινετικός*. *Ἐπαγορευτικός*, *correctorius*, usus in eo consistit, ut meditatio aeternorum bonorum revocet nos ab omnibus peccatis contra conscientiam ac frenum carni nostrae injiciat, ne ejusdem pravis concupiscentiis indulgeamus. In coelestem Hierosolimam non intrabit aliquid *coinquinatum* et faciens abominationem et mendacium Apoc. 21, v. 27. quodsi ergo eam ingredi desideramus, necesse est, ut ab immunditie et sordibus peccatorum nobis caveamus. *Foris*, extra coelestem Hierosolimam, sunt canes et venefici et scortatores et homicidae et idololatrae et omnis, qui amat et facit mendacium Apoc. 22, v. 15. Quodsi ergo nolumus excludi a supernae civitatis consortio, cavendum erit, ne simus in hoc atro peccatorum catalogo. Enumeratis carnis operibus subjungit apostolus Gal 5, v. 21: *Qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt*, ac 1. Cor. 6, v. 9. et 10. inquit: *Nec fornicatores, nec idololatrae, nec adulteri, nec molles, nec masculorum concubitores, nec fures, nec avari, nec ebrii, nec maledici, nec rapaces regnum Dei possidebunt.* Quodsi ergo regni coelestis cupimus aliquando esse participes, sedulo cavendum est, ne carnis opera faciendo horum peccatorum reddamur consortes. *Exite de medio eorum*, ait Dominus Esa. 52, v. 11. 2. Cor. 6, v. 17. *et separemini, dicit Dominus, et immundum ne tetigeritis, et ego recipiam vos in filios et heredes meos.* Quodsi ergo Dei filii et aeternae vitae heredes esse cupimus, necesse est, ut spirituali peccatorum fuga a mundo nos separemus. Cum Christo, humilitatis magistro, non *adscendit in coe-*

lum superbia, nec cum bonitatis auctore malitia, nec cum pacis amico discordia, nec cum filio virginis libido et luxuria, non adscendunt vitia post virtutum parentem nec peccata post justum, nec infirmitates ire possunt post medicum, ait Eusebius Emissenus hom. de Christi adscens.

107-
18. 175. Usus παρρησίας in eo consistit, ut bonorum et gaudiorum aeternorum meditatio in nobis excitet 1. mundi et terrenorum contentum. Quisquis enim futura bona sperat, praesentium facile obliviscitur; qui coelestia amat, terrenorum fastidio facile corripitur. Phil. 3, v. 14: Quae retro sunt obliviscens ad ea, quae ante sunt, me ipsum extendens praefixum persequor scopum ad brachium supernae vocationis Dei in Christo Jesu. v. 19. Eorum, qui ἐπὶ τῇ γῇ κατοικοῦσι, finis est interitus. Qui biberit de fluvio paradisi, cujus gutta major est oceano, in illo sitis mundi penitus exstinguitur. Quemadmodum si quis aurum pictum vel imaginem auri in aqua, ipso auro neglecto, captaret, merito rideretur; sic simili vel etiam majori stultitia laborant, qui evanida hujus vitae commoda aeternis bonis anteferunt. Chrysostomus epist. 5. ad Theod. laps.: Si Petrus, qui vidit obscuram quandam imaginem futurorum, omnia continuo rejecit ab animo propter voluptatem inditam animae a tali adpectu, quid dicemus, quando rerum veritas aderit, quando regis cubiculis adapertis contueri licebit ipsum regem, non per aenigma nec per speculum, sed a facie ad faciem? Idem: Quod est somnium unius diei per omnem vitam, i. e. fructus rerum praesentium comparatus ad statum futurorum bonorum? Idem: Vere non habet super terram, quod amet, qui donum coeleste in veritate gustaverit. Augustinus libr. 3. de lib. arbitr. c. 28: Tanta est pulchritudo justitiae, tanta jucunditas lucis aeternae, h. e. incommutabilis veritatis atque sapientiae, ut etsi non liceret in ea amplius manere quam unius diei mora, propter hoc solum innumerabiles anni hujus vitae pleni deliciis et circumfluentia temporalium bonorum recte meritoque contemnerentur. Non enim falso aut pravo affectu dictum est: Quia melior est unus dies in atriis tuis super millia. Fulgentius epist. 6. c. 4: Si qui temporalium et mutabilium amore contempto in illius dilectionem transeunt, in ipso erunt pleni, in quo nihil indiget; in eo securi, in quo nihil metuitur; in eo vere semperque gloriosi, cujus vera et sempiterna gloria nec aufertur, nec minuitur, nec augetur. Quis non illius vitae desiderio praesentem vitam despiciat? Quis non illius abundantiae delectamento divitias temporis labentis exhorreat? Quis non illius regni dilectione omnia terrena regna contemnat? Illam ergo vitam tunc accipiemus, si huic nos vitae mortuos aestimemus, et illas divitias tunc possidebimus, si hic pauperes spiritu vivemus. Gregorius hom. 37. in evang.: Si consideremus, quae et quanta sunt, quae nobis promittuntur in coelis, vilesunt animo omnia, quae habentur in terris. Terrena namque substantiae supernae felicitati comparata pondus est, non subsidium; tempo-

ralis vita aeternae vitae comparata, mors est potius dicenda quam vita. Ipse enim quotidianus defectus corruptionis quid est aliud quam quaedam prolixitas mortis? etc. Bona hujus vitae transitoria sunt ac momentanea, futurae vero aeterna; gaudia hujus vitae amaritudinibus contaminantur, sed futurae sunt plena, perfecta et incontaminata. Quisquis igitur futurae vitae bona et gaudia serio credit et sperat, praesentia facile repudiat. 2. Coelestium desiderium. Quisquis summam vitae aeternae felicitatem et felicitatis illius aeternitatem considerat, in illius corde desiderium ejusdem per Spiritum sanctum accenditur. Eph. 1, v. 18. orat apostolus, ut Deus piis det Spiritum sapientiae et revelationis in agnitione ejus, illuminatos oculos mentis, ut sciant, quae sit spes vocationis ejus et quae divitiae gloriae hereditatis ejus in sanctis. Phil. 3, v. 20: Nostrum πολίτευμα est in coelis, unde etiam Salvatorem Christum expectamus. Col. 3, v. 2: Quae sursum sunt, sapite, non quae sunt supra terram. Ubi est thesaurus noster, ibi etiam est cor nostrum Matth. 6, v. 21. Jam vero thesaurus aeternorum ac verorum bonorum in coelis nobis paratus est. Ergo etiam eo extendi debet cordis nostri desiderium. Bernhardus de meditat. c. 4: Quae nos angit vesania, vitiorum sitire absinthium, hujus mundi sequi naufragium, vitae labentis pati infortunium, impiae tyrannidis ferre dominium, et non magis convolare ad sanctorum felicitatem, ad angelorum societatem, ad solennitatem supernae laetitiae et ad jucunditatem contemplativae vitae! Stephanus videns Dei gloriam et mente atque oculis futurae vitae bona et gaudia praelibans, coelestia unice desiderare incipit exclamans: Domine Jesu, suscipe spiritum meum Act. 7, v. 55. et 59. O anima, o caro mea, illam vitam amplexari debes, ubi est vita sine morte, ubi juvenus sine senectute, ubi gaudium sine tristitia, ubi regnum sine commutatione. Adscende ergo eo per desiderium, non enim sumus mundi incolae, sed advenae; amatrix sis vitae non fugientis sed permanentis, non transitoriae sed aeternae. Si te delectat sapientia, ibi de ipso fonte sapientiae bibitur et nihil rerum utilium ac necessariarum ignoratur; ibi ipsa lux incommutabilis veritatis a facie ad faciem conspicienda exhibebitur. Si te delectat pacata tranquillitas et ab omnibus miseriis et adversis libera felicitas; ibi erit vita jucundissima et quietissima, sine moerore, sine indigentia, sine infirmitate, sine molestia. Si te delectat harmoniae jucunditas; ibi angelorum hymni audiuntur, ibi beatorum citharae resonant, ibi suavissimus angelorum et hominum auditus concentus. Si te delectat cibi potusve suavitatis; ibi inebriantur beati ab ubertate domus Dei et torrente voluptatis potabuntur Psalm. 36, v. 9. ibi comeditur de ligno vitae, quod est in paradiso Dei Apoc. 2, v. 7. ac bibitur de fluvio aquae vivae splendido tanquam crystallo procedente de sede Dei et Agni Apoc. 22, v. 1. ibi Agnus deducit beatos ad fontes aquae vivae Apoc. 7, v. 17. Si te delectat proborum et honoratorum societas ac fami-

xx. 531.

liaritas; ibi omnes beati erunt honoratissimi et sanctissimi nostrique amantissimi, ibi omnes erunt reges et sacerdotes, omnes erunt sapientissimi, nobilissimi opulentissimi etc. Si te delectat honesta occupatio; ibi perpetua beatorum occupatio erit Dei collaudatio. Si te delectat honor et gloria; ibi nullus erit amplius servus, sed omnes erunt liberi, omnes erunt filii et amici Dei. Si te delectant pulchra palatia; ibi meris gemmis et margaritis coelestis Hierosolyma refulgebit, ibi in domo Dei mansiones sunt multae. Si te delectat vestium splendor; ibi omnes induentur stolis albis, ibi vestimento immortalitatis, claritatis et puritatis omnes amicientur. Quidquid boni in hac vita optare, quidquid gaudii desiderare poteris, illud omne cumulatissime ibi erit, quin imo talia ac tanta ibi erunt bona, qualia et quanta non potes animo complecti vel efformare. *O veritas, caritas, aeternitas! o beata et beatifica Trinitas! ad te mea misera trinitas (intellectus, voluntas et affectus) miserabiliter suspirat, quia infeliciter a te exsulat*, Bernhardus serm. 11. in Cant. col. 519. 3. *Bonorum operum studium*. Quamvis vita aeterna sit gratuitum Dei donum in Christo per fidem apprehenso Roman. 6, v. 23. tamen vera et salvifica fides non est otiosa, sed per caritatem et studium bonorum operum sese exerit. Quisquis igitur in plenariam coelestium bonorum possessionem immitti desiderat, in via Domini ambulet et in stadio bonorum operum currat, ut brabeum aeternae vitae accipiat, 1. Cor. 9, v. 24. Huc pertinent cohortationes apostolicae 2. Cor. 7, v. 1: *Habentes has promissiones* (quod Deus in filios et heredes nos sit suscepturus), *mundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, perficientes sanctificationem in timore Domini*. 2. Petr. 1, v. 10: *Satagite, ut vocationem et electionem vestram firmam faciat*. Haec enim facientes non labemini, v. 11. sic enim abundanter subministrabitur vobis introitus in aeternum regnum Domini nostri et Salvatoris Jesu Christi. 2. Petr. 3, v. 13: *Novos coelos et novam terram secundum promissa ejus exspectamus*, v. 14. propter quod, carissimi, haec exspectantes satagite immaculati et inculpati inveniri in pace. 1. Joh. 3, v. 2: *Cum apparuerit, similes ei erimus, quia videbimus eum sicut est*, v. 3. et omnis, qui habet hanc spem in eo, sanctificat se, sicut et ille sanctus est. Apoc. 22, v. 14: *Beati, qui faciunt mandata ejus, ut sit potestas eorum in ligno vitae et per portas intrent in civitatem*. Sicut ad hanc vitam in utero matris praeparamur ac formamur; sic ad futuram in hoc seculo per inchoatam Dei agnitionem, fidem ac dilectionem nos oportet praeparari. Chrysostomus epist. 5. ad Theod. laps.: *Dic obsecro, si quis te in theatrum induceret, ubi magna multitudo hominum sederet amicta stolis aureis et in medio omnium ostenderet alium quendam adornatum eximie gemmis, regio vestitu insignem, coronam habentem in capite, deinde polliceatur, te assumpturum in numerum eorum, an non omnia faceres, quae ipse jussisset?* Augustinus in Psalm. 93: *Ecce, quantum pretium damus, quodammodo unam siliquam ad*

ad requiem incredibilem etc. serm. 64. de verb. Dom. c. 2: *Amemus vitam aeternam, ex eo noverimus, quantum pro vita aeterna laborare debeamus, cum videmus, homines amatores praesentis vitae temporalis atque finiendae sic pro illa laborare, ut quando venerit metus mortis, quidquid possunt, faciant, non ut auferant, sed ut differant mortem. Quantum laborat homo, quando mors imminet, fugiendo, latendo, quidquid habet dando et se redimendo, cruciatus molestiasque sustinendo, medicos adhibendo et quidquid aliud homo potest etc.* Si pondus honoris momentanei, pecuniae gloriolaeque mox evanescentis vehementer ad laborem hominum corda velut stateras inclinat, aeternum gloriae pondus, si cordi imponatur, non inclinabit?

176. 2. Παράμνητικός sive consolatorius usus 2. Cm laetor
1) respectu nostri in eo consistit, ut in quibusvis persecutionibus et adversis, adeoque in ipsa morte ac martyrio patientes simus, cogitantes, *passiones hujus vitae non esse condignas ad futuram gloriam, quae in nobis revelabitur* Rom. 8, v. 18. *quod in praesenti est momentaneum leve tribulationis nostrae, supra modum in sublimitate aeternum gloriae pondus operari*. 2. Cor. 4, v. 17. *si commortui fuerimus, nos cum ipso victuros, si tolerabimus, cum ipso regnatos* 2. Tim. 2, v. 11. et 12. *consortes in tribulatione fore etiam consortes in regno* Apoc. 1, v. 9. Si omnes hujus vitae passiones cum futura gloria comparentur, nihil erunt aliud quam guttula absinthii comparata ad mare suavissimi mellis. Macarius Aegyptius hom. 25: *Πρὸς τὸ δόμα, ὃ μέλλουσι κληρονομεῖν (οἱ ἐκείθεν), τοῦτο ἂν τις εἴποι, εἰ ἕκαστος, ἂν οὐ ἐκτίσθη ὁ Ἀδὰμ ἕως τῆς συντελείας τοῦ κόσμου, ἐπολέμει πρὸς τὸν Σατανᾶν, ὑπέμεινε τὰς θλίψεις, οὐδὲν μέγα ἔποιε πρὸς τὴν δόξαν, ἣν μέλλει κληρονομεῖν*. Chrysostomus epist. 5. ad Theod. lapsum: *Tantumne bonorum a nobis submovebimus, ut declinemus exigui temporis laborem? Quodsi quotidie foret infinites moriendum, ferendum tamen esset. Praeterea gehennam tormenta omnia convenit sustinere, ut videre queas Christum venientem in gloria sua et conscribi ordini sanctorum*. Augustinus in medit. c. 22: *Hujus rei gratia Scripturarum sanctarum amara prata ingredior, viridissimas sententiarum herbas ezarando carpo, legendo comedo, frequentando rumino atque congregando tandem in alta memoriae sede repono; ut tali modo tua dulcedine gustata minus istius miserrimae vitae amaritudines sentiam*. Gregorius lib. 7. moral. c. 7: *Certe cum mens, patriae felicitis quanta sit dulcedo, considerat, pro ea, praesentis vitae amaritudines ferventer amat*. Adrianus Martyr cum esset miles florenti aetate viginti octo annorum videretque tantam Christianorum martyrum in tormentis pro Christi fide tolerandis constantiam, interrogavit eos: *Quid pro tantis poenis exspectatis? quid est, quod vos tanta tormenta superare compellit?* ipsique responderent: *Speramus bona illa, quae nec oculus vidit, nec auris audiit, nec in cor hominis adscenderunt, quae praeparavit Deus diligentibus se!* Adrianus voce ea permotus curavit, se illico inscribi catalogo Christianorum, durumque mar-

tyrium alacer subiit inspectante et incitante eum Natalia uxore, sub Diocletiano anno Domini 306. Ecquis enim non solum mortem non horreret, sed etiam cupide desideraret, si vere et ex animo crederet, eam esse *εὐδοκία* ad vitam vere vitalem et
 533. felicem, nullis seculorum terminis finiendam? Gregorius Nyssenus lib. de dormit.: *Soli infideles solent videndi spem praesenti vita circumscribere atque idcirco mortem pro calamitate ducunt, quoniam id, quod nobis persuasum est, non sperant. Nos vero, qui magno resurrectionis ex mortuis fidejussori, ipsi Domino, credidimus, indubitata spem bonorum habemus.* Confer, quae in cap. de forma beatitudinis dicta sunt superius. 2) *Respectu nostrorum*, ut mitigetur tristitia, quam ex eorum obitu concepimus; quia enim mors piorum est janua ad veram vitam, ideo non tam dolere quam de hac felicitate ipsis gratulari convenit. Vide Gregorium Nyssenum orat. de dormient. p. 164.

CAPUT XII.

DEFINITIONEM VITAE AETERNAE
CONTINET.

177. Ex hisce omnibus talis potest colligi vitae aeternae definitio: *Vita aeterna est felicissimus ac beatissimus ille status, quo Deus ex immensa misericordia propter Christum Mediatorem, perseverante fide apprehensum, pios post hanc vitam beabit, ut primum quidem animae eorum a corporibus separatae, postmodum vero eadem in die resurrectionis glorificatis corporibus redunitae, ab omnibus miseriis, doloribus et malis liberatae, cum Christo, angelis sanctis et omnibus electis in sempiterna laetitia, gloria et felicitate vivant, perfecta Dei cognitione, perfecta sanctitate et iustitia ornatae Deum a facie ad faciem sine fine videant, sine fastidio ament ac sine defatigatione glorificent.* Ad quam beatitudinem perducatur nos Christus Jesus fidei et vitae ἀρχηγός in secula benedictus. Amen.

CARMINA ET RHYTHMI

DE VITAE AETERNAE FELICITATE.

Augustinus vel quicumque alius auctor in
 libr. meditat. cap. 26:

Ad perennis vitae fontem mens sitivit arida.
 Claustra carnis praesto frangi clausa quaerit anima.
 Gliscit, ambit, eluctatur exsul frui patria.
 Dum pressuris ac aerumnis se gemit obnoxiam;
 Quam amisit, dum deliquit, contemplatur gloriam.
 Praesens malum auget boni perdit memoriam.
 Nam quis promat, summae pacis quanta sit laetitia?
 Ubi vivis margaritis surgunt aedificia,
 534. Auro celsa micant tecta, radiant triclinia.
 Solis gemmis pretiosis haec structura nectitur,
 Auro mundo tanquam vitro urbis via sternitur.
 Abest limus, deest fimus, lues nulla cernitur.
 Hiems horrens, aestas torrens illic nunquam saeviunt;
 Flos perennium rosarum ver agit perpetuum,
 Candent lilia, rubescit crocus, sudat balsamum.
 Virent prata, vernant sata, rivi mellis influunt;
 Pigmentorum spirat odor, liquor et aromatum,
 Pendent poma floridorum non lapsura nemorum.
 Lana non alternat vices, sol vel cursus siderum;
 Agnus est felix urbis lumen inocciduum;
 Tempus et nox desunt ei, fert diem continuum.
 Nam et sancti quique velut sol praeclarus rutilant.
 Post triumphum coronati mutuo conjubilant
 Et prostrati pugnas hostis jam securi numerant.
 Omni labe defaecati bella carnis nesciunt;
 Caro facta spiritalis mens et unum sentiunt;
 Pace multa perfruentes scandala non perferent.
 Mutabilibus exuti repetunt originem
 Veritatis et praesentem contemplantur speciem;
 Fontis hinc vivi vitalem hauriunt dulcedinem.
 Inde statum semper idem exeuntes capiunt;
 Clari, vividi, jucundi nullis peccant casibus;
 Absunt morbi semper, sanis senectus juvenibus.

Hinc perenne tenent esse, nam transire transiit;
 Inde vivent, vigent, florent; corruptela corrui;
 Immortalitatis vigor mortis jus absorbuit.
 Qui scientem cuncta sciunt, quid nescire hi queunt?
 Nam et pectoris arcana penetrant alterutrum;
 Unum volunt, unum nolunt, unitas est mentium.
 Licet cuiquam sit diversum pro labore meritum,
 Caritas hoc facit suum, quod dum amat alterum,
 Proprium fit singulorum, fit commune omnium.
 Ubi corpus, illic jure congregantur aquilae,
 Quo cum angelis et sanctae recreentur animae;
 Uno pane vivunt cives uniusque patriae.
 Avidi et semper pleni, quod habent, desiderant,
 Non satietas fastidit neque fames cruciat;
 Inhiantes semper edunt et edentes inhiant.
 Novas semper harmonias vox meloda concerepat,
 Et in jubulum prolata mulcent aures organa,
 Digna, per quem sunt victores, regi dant praeconia.
 Felix, coeli quae praesentem regem cernit anima
 Et sub sede spectat alta orbis volvi machinam, XX. 535.
 Solem, lunam et globosa cum planetis sidera.
 Christe, palma bellatorum, hoc in municipium
 Introduce me, da soluto militare cingulum,
 Fac consortem donativi beatorum civium.
 Probes vires inexhausto laborantis proelio,
 Nec quietem post procinctum deneges emerito,
 Teque merear petiri, sine fine praemio.

Paulinus Nolanus natal. Felicis 8:

*Omnes quisque suo radiabunt lumine sancti,
 Dissimili fulgore pares, nec iudice Christo
 Alter in alterius meriti dispendia crescent.
 Christus erit cunctis regnum, lux, vita, corona.
 Cernite distinctos actus, sed honore jugatos
 Testamentorum Veterisque Novique magistros,*

*In quibus una dedit geminas sapientia leges
Atque ita virtutes varias par gloria pensat.*

Alcimus Avitus lib. 2. de peccat.
origin.:

*Angelicae qualis narratur gloria vitae
Sidereas habitare domos, qualemque redemptis
Spondet reddendam mortis post tempora Christus;
Quis neque conjugium curae, nec foedere turpi
Miscuerit calidos carnalis copula sexus.
Quando aberit gemitus, luctus, metus, ira, voluptas,
Fraus, dolor atque dolus, moeror, discordia, livor,
Nullus egens, nullus cupiens, sed pace sub una
Sufficiet cunctis sanctorum gloria Christus.*

Franco Affligeniensis de gratia Dei tom. ult.

*Luctus ibi nullus resonat, quia nec dolor ullus,
Nil ibi, quod pigeat, taedeat aut pudeat.
Non ibi peccatum, quod possidet hic dominatum,
Quod fervens vitio non ea sit regio.
Cunctis invisā mors ipsa nec est ibi visa,
Nec metuenda tibi vita perennis ibi.
Non opus est aratris illic, aut imbris atris,
Semina qui foveant, arida ne pereant.
Omnibus est unus panis, mirabile munus,
Quem semper comedas, nec comedens minuas.
Mirum, sed verum, facies illic nova rerum,
Qui vere cibus est, panis ibi Deus est.
Anxietas, pestis, morbus, languor procul estis,
Terrigenas premitis, coelicolas fugitis.
Qualis ibi vestis sit, adest sacra pagina testis,
Christo vestitur, qui lavacro abluitur.*

Bernhardus de medit. cap. 4.

*Est ibi pax, pietas, bonitas, lux, virtus, honestas,
Gaudia, laetitiae, dulcedo, vita perennis,
Gloria, laus, requies, amor et concordia dulcis.*

Joh. Baptista Mantuanus libr. 5.

Sylvar.

*Est requies illic, illic aeterna voluptas,
Perpetuus splendor, gaudia, risus, amor.
XX. 536. Quotquot erunt animas et quot nos ante fuerunt,
Accipient laeto magna theatra sinu.
Fas erit hic nostrae vultus agnoscere gentis
Atque dare alternis mutua verba sonis.
Hic cum fratre soror, nati cum patribus ibunt,
Vespera nec festos finiet ulla dies.
Quos modo miramur, regione videbimus illa,
Et veteres inter suscipiemur avos.
Praemia terrenae mentes terrena sequantur,
Regna manent alio nos meliora loco.*

Wilhelmus Alardus Decad. 7.

od. 1. p. 175.

*Certa ibi est quies,
Quieta ibi est securitas,*

*Secura ibi est tranquillitas,
Tranquilla ibi est felicitas,
Felix ibi est suavitas,
Suavis ibi est jucunditas,
Jucunda ibi est serenitas,
Serena ibi est solennitas,
Solennis ibi est festivitas,
Festiva ibi est aeternitas.
Ibi nec est defectio,
Sed optima est refectio;
Ibi nec est deformitas,
Sed omnium conformitas;
Ibi nec est iniquitas,
Sed una semper aequitas,
Ibi nec ignorantia,
Sed omnium scientia;
Ibi nec indigentia,
Sed omnium affluentia;
Ibi nec est crudelitas,
Amica sed fidelitas,
Ibi nec est fugacitas,
Aevi sed est perennitas;
Ibi nec est rapacitas,
Sed est opima largitas.
Ibi nec est malignitas,
Sed summa ibi est benignitas.
Ibi nec est molestia,
Ibi nec est angustia,
Ibi nec est corruptio,
Ibi nec est destructio,
Ibi nec est inanitas,
Ibi nec est immanitas,
Ibi nec est impuritas,
Ibi nec est obscuritas.
Ibi nec ulla duritas,
Ibi nec imbecillitas,
Ibi nec est acerbitas,
Sed expedita faustitas
Et praeparata dignitas
Et imputata sanctitas
Et absoluta castitas,
Amica liberalitas,
Et absque nube amoenitas
Et absque nocte claritas
Et absque felle caritas
Et absque labe puritas
Et absque lite veritas
Et absque peste sanitas
Et absque fine hereditas
Et absque morte aeternitas.
Ibi beata Trinitas
In unitate, Numine
Triuno, adimplet omnia.*

FINIS.

CONSPECTUS NONI TOMI.

PRAEFATIO JO. FR. COTTAE DE VITA ET FATIS
ET SCRIPTIS JO. GERHARDI p. III—XXIV.

**LOCUS XXVIII. (DE NOVISSIMIS IN
GENERE TRACTATUS III.) DE EX-
TREMO JUDICIO** p. 1—126.

PROOEMIUM p. 1.

- CAP. I. De *ὀνοματολογία* p. 2.
- CAP. II. De *τῷ ὄτι*, an sit judicium p. 6.
- CAP. III. De causa efficiente extremi judicii p. 29.
- CAP. IV. De materia judicii novissimi p. 44.
- CAP. V. De forma judicii extremi p. 54.
- CAP. VI. De fine et effectu extremi judicii p. 67.
- CAP. VII. De adjunctis extremi judicii p. 68.
- CAP. VIII. De cognatis extremi judicii p. 111.
- CAP. IX. De pugnantibus cum extremo judicio p. 112.

CAP. X. De usu hujus loci p. 113.

CAP. XI. Definitionem extremi judicii proponit p. 124.

**LOCUS XXIX. (DE NOVISSIMIS IN GE-
NERE TRACTATUS IV.) DE CONSUM-
MATIONE SECULI** p. 127—204.

PROOEMIUM p. 127.

- CAP. I. De *ὀνοματολογία* p. 127.
- CAP. II. De *τῷ ὄτι*, an secutura sit aliquando mundi consummatio p. 132.
- CAP. III. De causa efficiente destructionis mundi p. 146.
- CAP. IV. De materia conflagrationis p. 150.
- CAP. V. De forma consummationis p. 155.
- CAP. VI. De fine consummationis seculi p. 178.
- CAP. VII. De adjunctis consummationis seculi p. 180.
- CAP. VIII. De cognatis consummationis seculi p. 200.
- CAP. IX. De pugnantibus p. 201.
- CAP. X. De usu hujus loci p. 201.
- CAP. XI. Definitionem hujus novissimi subjungit p. 204.

**LOCUS XXX. (DE NOVISSIMIS IN GE-
NERE TRACTATUS V.) DE INFERNO
SEU MORTE AETERNA** p. 205—287.

PROOEMIUM p. 205.

- CAP. I. De *ὀνοματολογία* p. 206.
- CAP. II. De *τῷ ὄτι*, an sit infernus p. 212.
- CAP. III. De *τῷ τί*, quid sit infernus p. 225.
- CAP. IV. De causa efficiente inferni p. 227.
- CAP. V. De materia inferni p. 233.
- CAP. VI. De forma inferni p. 233.
- CAP. VII. De causa finali inferni p. 275.
- CAP. VIII. De objecto inferni p. 276.
- CAP. IX. De subjecto inferni p. 278.
- CAP. X. De adjunctis inferni p. 279.
- CAP. XI. De cognatis et pugnantibus p. 283.
- CAP. XII. De usu hujus articuli p. 283.
- CAP. XIII. Definitionem inferni proponit p. 287.

**LOCUS XXXI. (DE NOVISSIMIS IN GE-
NERE TRACTATUS VI.) DE VITA AE-
TERNA** p. 288—427.

PROOEMIUM p. 288.

- CAP. I. De *ὀνοματολογία* p. 289.
- CAP. II. De *τῷ ὄτι*, an sit vita aeterna p. 297.
- CAP. III. De *τῷ τί*, quid sit vita aeterna p. 318.
- CAP. IV. De causa efficiente vitae aeternae p. 320.
- CAP. V. De materia et forma vitae aeternae p. 331.
- CAP. VI. De fine vitae aeternae p. 418.
- CAP. VII. De objecto vitae aeternae p. 419.
- CAP. VIII. De subjecto vitae aeternae p. 421.
- CAP. IX. De adjunctis vitae aeternae p. 421.
- CAP. X. De cognatis et pugnantibus vitae aeternae p. 423.
- CAP. XI. De usu hujus articuli p. 424.
- CAP. XII. Definitionem vitae aeternae continet p. 427.

**CARMINA ET RHYTHMI DE VITAE AETERNAE
FELICITATE** p. 427—428.

FINIS NONI TOMI.

Neuester Verlag der Hinrichs'schen Buchhandlung in Leipzig

Homiletische Charakterbilder

von Dr. A. Brömel,

Sup. in Rastenburg.

2 Bde. 1869 u. 1874. VII, 196 u. VI, 332 S. M. 8. 50.

NEUE BRUCHSTÜCKE

des

CODEX SINAITICUS,

aufgefunden in der Bibliothek des Sinai-Klosters
und veröffentlicht von

Dr. HEINRICH BRUGSCH-BEY,

Prof. ord. an der königl. Georgia-Augusta-Univ. zu Göttingen.

1875. Fol. V u. 4 Seiten. In Carton. M. 10. —

L'EXODE

et les

MONUMENTS ÉGYPTIENS.

Discours prononcé à l'occasion du congrès international d'Orientalistes à Londres,

par HENRI BRUGSCH-BEY.

Accompagné d'une carte,

35 S. M. 4. —

Die Reden des Satan

in der

Heiligen Schrift.

Eine exegetisch-rhetorische Analyse und ethische
Zeitspiegelung.

Neueste Bibelstudie

von Herm. Gust. Hoelemann,

Dr. und Prof. der Theologie an der Universität Leipzig.

308 S. M. 6. —

Bilder aus dem Leben Jesu.

Biblische Vorträge

von P. C. Lehmann,

Director des Vereins für innere Mission in Leipzig.

151 S. M. 2. 50. Geb. M. 3. 50.

NOVUM TESTAMENTUM GRAECE.

AD ANTIQUISSIMOS TESTES DENUO RECENSUIT APPA-
RATUM CRITICUM OMNI STUDIO PERFECTUM APPOSUIT
COMMENTATIONEM ISAGOGICAM

PRAETEXUIT.

CONSTANTINUS TISCHENDORF.

EDITIO OCTAVA CRITICA MAJOR.

VOL. I et II.

2012 S. M. 38. —

Die noch fehlenden Prolegomena hat Herr Dr. Oscar
von Gebhardt zu bearbeiten gütigst übernommen und
hofft dieselben unmittelbar nach Vollendung unsrer neuen
Ausgabe der „apostolischen Väter“ zum Druck liefern zu
können.

PATRUM APOSTOLICORUM OPERA

TEXTUM AD FIDEM CODICUM ET GRAECORUM ET
NORUM ADHIBITIS PRAESTANTISSIMIS EDITIONIBUS

RECENSUERUNT

COMMENTARIO EXEGETICO ET HISTORICO IL-
LUSTRANT APPARATU CRITICO VERSIONE LATINA
CORRECTA PROLEGOMENIS INDICIBUS INSTRUXIT

O. DE GEBHARDT, A. HARNACK, TH. ZAHN

EDITIO POST DRESSELIANAM ALTERAM TERTIA.

FASCICULUS I.

BARNABAE EPISTULA — CLEMENTIS ROMANI EPI-
STOLAE PAPIAE QUAE SUPERSUNT — PRESBYTERIORUM RE-
GULAE AB IRENAEO SERVATAE — EPISTULA AD DIOGNIS

248 S. M. 6. —

Fasc. II. Ignatius u. Polykarp, v. Prof. Dr. Th. Zahn
soll im Februar 1876,

Fasc. III. Hermas v. Dr. Osc. v. Gebhardt
Ad. Harnack spätestens Ende 1876 erscheinen.

Hatte Herr Dr. Dressel bei der Ausgabe d. apostolischen Väter die reichen Handschriftenschatze, und besonders Roms benutzen und so fast durch neue verbesserte Lesarten, sowie höchst werthvolle Noten bieten können, so haben die jetzigen Herausgeber besonders die bisher noch unbenutzten Handschriften Russlands, Frankreichs und der Niederlande benützt, dass dadurch das richtigere Verständniss dieser für die christliche Kirche überaus wichtigen Werke gefördert wird.

Rabbuni,

der

Herr und seine Jünger

Biblische Betrachtungen

von P. Johannes Köntsch.

187 S. M. 2. 70. Geb. M. 3. 50.

Wie die vor zwei Jahren erschienene Schrift „Die Herrlichkeit“ den Herrn in seinen einseitigen Beziehungen darstellt, so „Rabbuni“ dessen Verhältnis zu seinen Jüngern, und es soll der Schluss dieser Apologie, das Verhältnis Christi zu seinem Volk und des Jüngers zu ihm schildern.

Handbuch

der

christlichen Sittenlehre

von Adolf Buttkke,

Dr. d. Phil. u. d. Theol. u. ord. Prof. d. Theol. u. d. Nat. Hist.

Dritte vermehrte und verbesserte Auflage.

Durchgesehen und mit Anmerkungen ergänzt
von Ludwig Schulze,

Dr. d. Phil. u. Theol. u. ord. Prof. d. Theol. u. d. Nat. Hist.
2 Bde. 1875. XXVIII, 516 u. 640 S. M. 18. — geb. M. 30.

System

der

praktischen Theologie

Paragraphen für academische Vorlesungen

von Dr. Carl Adolf Gerhard v. Zetzsch,

ord. Prof. und Universitätsprediger zu Erlangen.

I. Principienlehre.

IV, 152 S. M. 2. 40.

B

IOANNIS GERHARDI LOCI THEOLOGICI

CUM PRO ADSTRUENDA VERITATE
TUM PRO DESTRUENDA QUORUMVIS CONTRADICENTIUM FALSITATE
PER THESES NERVOSE SOLIDE ET COPIOSE EXPLICATI.

OPUS PRAECLARISSIMUM

NOVEM TOMIS COMPREHENSUM

DENUO

JUXTA EDITIONEM PRINCIPEM ACCURATE TYPIS EXSCRIPTUM
ADJECTIS NOTIS IPSIUS GERHARDI POSTHUMIS A FILIO COLLECTIS

EDITIONIBUS ANN. 1657 ET 1776 COLLATIS

PAGINIS EDITIONIS COTTAE IN MARGINE DILIGENTER NOTATIS

INDICIBUS GENERALIBUS POST G. H. MULLERUM ADAUCTIS

ADDITA DENIQUE

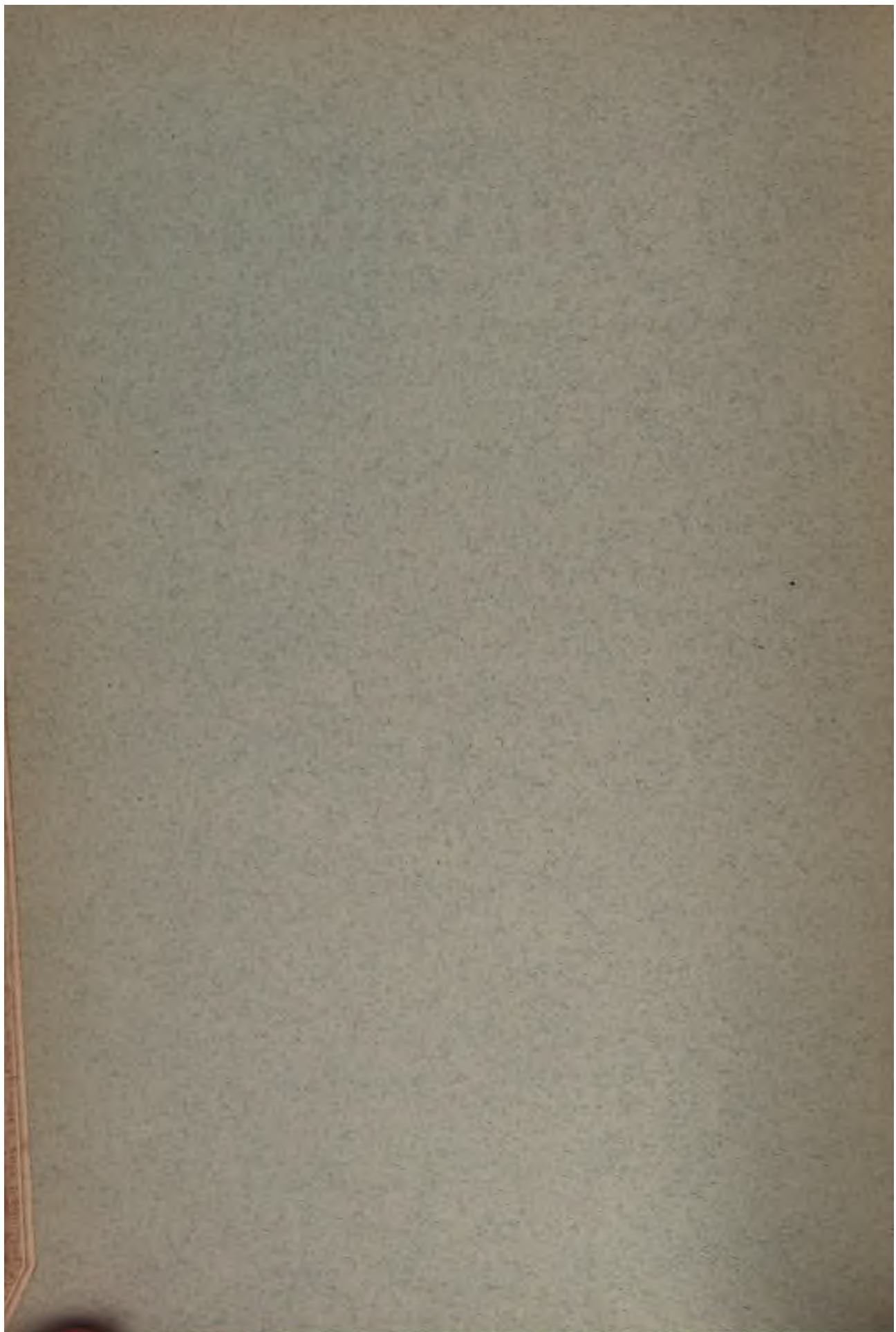
VITA IO. GERHARDI.

INDICES:

- I. DICTORUM S. SCRIPTURAE. II. DITIONUM HEBRAICARUM.
III. DITIONUM GRAECARUM. IV. NOMINUM ET RERUM.

LIPSIAE
J. C. HINRICHS
1885.

IOANNIS GERHARDI
LOCI THEOLOGICI

CUM PRO ADSTRUENDA VERITATE

TUM PRO DESTRUENDA QUORUMVIS CONTRADICENTIUM FALSITATE

PER THESES NERVOSE SOLIDE ET COPIOSE EXPLICATI.

OPUS PRAECLARISSIMUM

NOVEM TOMIS COMPREHENSUM

DENUO

JUXTA EDITIONEM PRINCIPEM ACCURATE TYPIS EXSCRIPTUM

ADJECTIS NOTIS IPSIUS GERHARDI POSTHUMIS A FILIO COLLECTIS

EDITIONIBUS ANN. 1657 ET 1776 COLLATIS

PAGINIS EDITIONIS COTTAE IN MARGINE DILIGENTER NOTATIS

INDICIBUS GENERALIBUS POST G. H. MULLERUM ADAUCTIS

ADDITA DENIQUE

VITA IO. GERHARDI.

INDICES:

- I. DICTORUM S. SCRIPTURAE. II. DITIONUM HEBRAICARUM.
III. DITIONUM GRAECARUM. IV. NOMINUM ET RERUM.

LIPSIAE
J. C. HINRICHS
1885.

Postquam nova editio Locorum theologicorum Johannis Gerhardi anno 1863. Berolini a Schlawitzio inchoata, anno 1874. Lipsiae sumtibus Hinrichsianis ipsa absoluta fuit, restabat, ut ex promisso in prima libri fronte dato indices, superiore saeculo a Ge. Henrico Müllero, professore et ecclesiasta Stuttgardiensi, summa industria sedulitateque confecti et duabus partibus editioni Cottanae adjecti, huic nunc Lipsiensi editioni, et auctiores quidem adderentur. Quam rem, non parvi negotii, quum editor Berolinensis suscepisset, sed diutius distulisset, nec denique, mortalitate interceptus, ad finem perduxisset, Lipsiensis redemptor Locorum Gerharianorum alacrius promptiusque aggressus persuasit alii, et infra quidem scripto, qui a primo ad extremum huic operi recudendo operam dedisset, ut hanc curam reciperet, nec modo numeros voluminum pagellarumque in illis indicibus prolatis ita permutaret, ut ad novam editionem accommodarentur, sed etiam si quae notatu digniora desiderarentur, ea suppleret. Qui quidem viro humanissimo petenti annuit, rem tamen accuratius inspectam difficiliorem cognovit, quam primo adpectu videbatur, nam non solum de mutandis numeris et augendis rebus, verum etiam de utrisque persaepe corrigendis et emendandis agebatur. Itaque in numeris locorum prolatis, id quod quidem in tam ingenti eorum multitudine aliquid excusationis habet, permulta errata occurrebant, ut demum diu multumque quaesiti veri pro falsis invenirentur; deinde non pauca mutanda et transponenda erant, nam et in personis consignatis saepius aut inconvenienter earum prae nomina pro nominibus posita, aut diversae sub uno vocabulo falso permixtae, et series vocabulorum ipsorum incommode perturbata erat. Hoc de vitiosis emendandis et pravis corrigendis; auctio autem indicum quaerenda est non tantum in eo, quod ad pristinam copiam dictorum ex scriptura sacra ad testimonium allatorum multa alia addita sunt, sed in accessione quoque complurium praetermissarum rerum et maxime hominum, cum christianorum, tum gentilium, quorum voces, sententiae, exempla ad placita singula probanda aut improbanda in Locis adducuntur, ejus praetermissionis probabilem rationem Müllerus non reddidit; nec minus in additamentis brevibus de eorum patria, aetate, ordine, munere, quae ad memoriam et intelligentiam singulos locos quaerentium juvandam hodie in indicibus melioris notae nominibus adjecta inveniri solent. Contra ea in indice primo et quarto, dicta scripturae sacrae et res nominaque continentibus, multa a Müllero enotata nunc desunt, quod nec oblivione, nec negligentia accidit, sed quia illa ad eas partes pertinent, quae in editione Locorum Tubingensi habentur, nec in Lipsiensi repetitae sunt. Haec autem sunt omnia, quae in primo illius editionis volumine brevius descripta continentur (quatuor totius operis Loci, de scriptura sacra, de natura Dei, de s. Trinitatis mysterio, de persona et merito Christi), ne quum eadem in secundo latius copiosiusque explicata legerentur, praeter rem repeterentur; deinde appendices et adnotationes a Gerhardo non profectae, sed quas Joh. Fridericus Cotta ad historiam dogmatum quorundam pleniorum uberiores reddendam et usque ad tempora sua perse-

IV

quendam editioni suae addiderat. Horum igitur locorum, rerum, nominum excitationes et propositiones, quoniam ipsa in nostra editione non comparent, ab indicibus nostris abesse oportebat. Ceterum ne promissi indices omnino Mülleriani esse desinerent, perpauca de locuplete apparatu minuta et de ordine tenoreque rerum, quem auctori instituere et tenere libuit, mutata sunt, praeterquam quod in primo indice, in quo Müllerus dicta scripturae sacrae ita in duas partes disjunxerat, ut in altera „uberius illustrata et vindicata“, in altera exadverso collocata „citata probandi causa breviterque explicata“ poneret, quia sic saepius non facile distingui poterant et etiam chartae frustra perdebantur, dicta utriusque rationis juncta et continuata sunt; deinde non uno loco et latinitati, ubi admodum medium aevum obolere videretur, et ordinationi verborum, ubi durior et contortior esset, salvo argumento, consulendum erat.

Dat. ex parocheo Rasephasensi.

D. Jul. Löbe.

Si qui numeri et libri dictorum scripturae sacrae in indice primo citatorum inveniuntur, qui a textu Locorum discrepant, tenendum est, hos in textu falsos et ex illis in indice emendandos esse. Sunt autem fere hi:

Tom. I. p. 15 a lin. 5 leg. 8 pro 9	Tom. I. p. 514 a lin. 19 leg. Joh. 3 v. 8 pro	Tom. III p. 394 b lin. 29 leg. 18 pro 17
18 a . 20 . 2 Sam. 1,18 pro	545 b . 5 . Joh. 3 v. 5	455 b . 27 . 37 . 27
33 b . 46 . 24 pro 23	567 a . 3 . 27 pro 26	16 a . 29 . 31 . 30
37 a . 48 . 24 . 23	ib. . 18 . 21 pro 23	99 b . 51 . 11 . 10
ib. . 47 . 20 . 10	588 b . 3 . 28 . 22	944 b . 48 . 17 . 16
78 b . 13 . 12 . 15	14 b . 33 . 10 . 11	350 b . 10 . 4 . 3
79 a . 9 . 15 . 16	18 b . 13 . 17 . 7	370 b . 16 . 10 v. 15 . 15
117 a . 37 . 15 . 14	34 a . 2 . 5 . 6	V. 13 a . 4 . 52 . 51
124 a . 49 . 18 . 20	37 a . 49 . 2 . 3	269 a . 11 . 6 . 16
191 b . 45 . 18 . 8	37 b . 27 . 25 . 35	VI. 437 a . 3 . 4 . 5
192 a . 52 . 9,2 . 9,1	56 b . 54 . 6 . 5	VII. 2 b . 42 . Job. . Joh.
192 b . 30 . 45 . 25	59 a . 21 . 19 . 29	85 b . 7 . 8 . 7
194 b . 32 . 10 . 12	71 b . 45 . 28 . 29	235 b . 9 . 18 . 26
202 a . 33 . 15 . 16	89 b . 49 . 9 . 6	271 b . 33 . 25 . 26
202 b . ult. . 22,31 . 22,22	92 a . 38 . 45 . 44	307 b . 4 . Sam. . Reg.
213 b . 14 . 6 . 8	95 a . 33 et 35 leg. 25-26	VIII. 65 a . 36 . 4 . 1
225 a . 3 . 14 . 15	pro 24-25	79 a . 39 . 22 . 21
304 a . 51 . 10 . 11	176 a . 50 leg. 27 pro 28	80 a . 23 . 31 . 32
312 a . 35 . 28 . 29	180 a . 39 . 35 . 34	109 b . 48 . 14 . 4
334 b . 19 . 27 . 28	186 b . 57 . 35 . 34	129 b . 47 . 31 . 30
333 a . 25 . 27 . 26	188 a . 5 . 41 . 69	142 b . 6 . 2 . 3
335 a . 18 . 11 . 1	203 a . 45 . 17 . 7	234 b . 25 . 28 . 3
351 b . 52 . 15 . 45	225 b . 24 . 36 . 35	268 b . 7 . 55 . 56
ib. . 59 . 4 . 7	274 a . 22 . 5 . 4	460 b . 9 . 31 . 30
358 b . 55 . 37 . 36	III. 34 a . 35 . 5 . 15	462 b . 19 . 2 Cor. . 1. Cor.
369 a . 40 . 32 . 132	56 b . 44 . 12 . 20	502 b . 19 . 16 . 7
ib. . 45 . 7 . 17	82 a . 22 . 3 . 13	IX. 150 a . 43 a . 15-16 . 30-21
372 a . 25 . 27 . 26	162 b . 2 . 28 . 27	240 b . 32 . 5 v. 5 . 5 v. 5
436 a . 34 . 56 . 25	216 a . 38 . Samuel pro Reg.	264 a . 30 . 74 . 84
437 b . 51 . 4 . 41	223 a . 1 . 9 pro 8	273 a . 31 . 32 . 31
438 a . 49 . 7 . 26	232 a . 48 . 15 . 14	308 b . 41 . 6 . 7
471 b . 11 . 26 . 27	273 b . 57 . 11 . altero 10	419 b . 55 . 18 . 16

I. Index dictorum S. Scripturae,

quae cum uberius illustrantur ac vindicantur, tum citantur probandi causa breviterque explicantur.

Genesis.							
1, 1	I, 437b. II, 4a.	3, 20	VII, 36b. 100a.	15, 18	I, 429b.	24, 4	VII, 227b.
9	V, 255b.	22	I, 438a.	16, 2	VII, 34a.	7	VII, 2b. 37a. 459b.
18	VII, 88a.	4, 1	VII, 254a.	3	VII, 366b.	14	VII, 37a.
24	VII, 127a.	2	VII, 147b.	5	VII, 127b. 132b. 296a.	27	VII, 2b.
26	I, 438a. VII, 31a.	4	III, 117a.	14	I, 316a.	51	VII, 82b.
27	I, 300b. 420b. II, 109a.	7	II, 153a. 265a. IX, 6b. 298a.	17, 1	III, 97a. IV, 299b.	53	VII, 81a. 95b.
	VII, 29b. 31a. 101a.	10	VIII, 398a.	2	IV, 178a.	54	VII, 96a.
	254b. 284a.	16	II, 74a. V, 267b.	3	I, 437b.	57	VII, 42a.
28	II, 131b. VII, 2a. 31b.	29	VII, 40a.	7	II, 172b. III, 129b.	65	VII, 6a.
	34b. 36a. 246a.	5, 1	II, 140a.		IV, 172a. 177b. 178b.	25, 1	VII, 109a.
31	II, 142a.	3	II, 153b. 156a. IV, 367b.		230b. 232a. 368b.	5	VII, 239a.
2, 4	I, 148b.				VIII, 95a. 116a. IX, 316a.	8	VIII, 111a.
5	I, 437b.	5	VIII, 33a.	7 sqq.	IV, 225a.	9	VIII, 69a.
7	VIII, 96b. IX, 297b.	24	VIII, 34a. 37a. 44b.	10	IV, 178a. V, 86b.	26, 4	VIII, 399a.
8	V, 270a.		119a. 141b. IX, 7b.	11	IV, 204a.	7	VII, 148a.
9	II, 130b. V, 7b.	6, 2	II, 74a.	12	IV, 358a.	28	VIII, 94a.
10	V, 55b.	3	I, 438b.	18	IV, 370a.	34	VII, 56a.
11	V, 7b.	4	VII, 255b.	18, 2 sqq.	VIII, 364a.	35	VII, 56b.
17	II, 126b. VI, 25a. VIII, 12a. 20a. 26a. IX, 228a. b. 230b. 297b.	5	II, 156a. 168a.	14	I, 331b. 436a. V, 82a.	27, 1	VIII, 47b.
18	I, 438a. VII, 2b. 31b.	6	I, 314b.	18	VIII, 399a.	2	VIII, 13a.
	247a. 271a.	8	I, 342a.	19	VII, 1a.	28, 1	VII, 46a. 68b.
20	VII, 244a.	9	II, 97a.	25	I, 435b. IX, 7b.	2	VII, 42b. 57a.
21	VII, 33a.	12	VIII, 40b.	27	II, 108a. VIII, 379a.	6	VII, 56b.
22	VII, 2b. 13b. 34a. 62a.	14 sqq.	V, 270b.	19, 2	VIII, 364a.	10	VIII, 95a.
	240a. 291b.	18	V, 270b.	7	VII, 147b.	12	I, 430a.
23	VII, 23b.	7, 1	IV, 109a.	14	VII, 5a. 84b. 93a. 149a.	14	VII, 180b. VIII, 399a.
24	VII, 2b. 5a. b. 23b. 29b.	8, 17	VII, 37a.	19	VIII, 364a.	29, 5	VII, 147a.
	34b. 41b. 103a. 114b.	22	IX, 132a. 144a.	24	I, 438b. IX, 224b.	14	VII, 154a.
	151a. 369a. 380a. 448a.	9, 5	VI, 282b.	30	VII, 163b.	18	VII, 193b.
25	VIII, 26a.	6	II, 140a. III, 71b. VI, 427b. 498a. VII, 98b.	38	I, 151b.	19	VII, 65b.
3, 1	II, 147a.	12 sq.	V, 92a.	20, 12	VII, 182b.	21	VII, 93b. 99b. 213a.
1 sqq.	II, 143b sq.	16	I, 438b.	18	I, 437b.	31	VII, 180b.
7	VII, 257b.	10, 10	VI, 286a.	16	VII, 6a.	30, 4	VII, 366b.
9	II, 152a.	31	I, 189b.	21, 14	VII, 459a.	23	VII, 299a.
10	II, 188a.	11, 7	I, 438a.	21	VII, 45b. 63b.	31, 11	VIII, 351b.
14 sq.	II, 152b.	12, 1	V, 271b. VII, 339b.	33	I, 308a. VIII, 95a.	13	VIII, 351a.
15	I, 435a. 483b. 512b.	3	IX, 298a.	22, 2	II, 36a.	32, 1 sq.	V, 89b.
	514a. VII, 63b. VIII, 51b. 398a.	8	IV, 225a.	8	II, 18b.	2	II, 14b. V, 137a.
16	VII, 2b. 4a. 64a. 250b.	13, 4	IV, 225a.	16	IV, 109b.	33, 5	VII, 270b.
17	VII, 294a.	14, 14	VII, 147b.	18	I, 483b. VIII, 399a.	34, 2	VII, 76a.
19	II, 120b. 126b. VI, 386b.	18	III, 22b. V, 8a.	23, 16	VIII, 56b.	11	VII, 60a.
	VIII, 21a. 35a. 55b. 68b.	15, 1	IX, 298a.	19	VIII, 58b. 69a.	25	I, 82b.
		11	I, 146b.	20	VIII, 61a.	35, 1	I, 437b.
		14	I, 429b.	24, 2	III, 58b.	5	I, 440a.
		15	VIII, 39b. 130a. 230b.	3	VII, 68b.	7, 11	I, 437b.
						20	VIII, 58b.

35, 22 VII, 366b.
 36, 38 I, 61b.
 37, 27 VII, 193a.
 38, 2 VII, 226a.
 7, 10 VIII, 40b.
 9 sq. VII, 254b.
 11 VII, 149a.
 16 VII, 183b.
 17 VII, 95b.
 39, 4 III, 310a. 436a.
 41, 26 V, 92a.
 32 VIII, 12a.
 45 VII, 226a.
 42, 38 IX, 207a.
 43, 9 II, 186b.
 44, 18 III, 301a.
 45, 8 I, 357b. II, 36a.
 46, 26 II, 134b.
 47, 22 VI, 355a. 542a. b.
 24 VI, 397a.
 29 VIII, 82a.
 31 I, 146b.
 48, 15 I, 430b.
 16 VII, 219b. VIII, 351a.
 364a.
 22 I, 82b.
 49, 1 VIII, 4a.
 10 III, 136a. VI, 292b.
 18 IX, 298a. 316b.
 50, 1 VIII, 57a.
 2 VIII, 58b.
 5 VIII, 69a.
 25 VIII, 79a.

Exodus.

1, 21 II, 260a.
 2, 10 VII, 219b.
 3, 2 I, 430b. V, 271b.
 3 sq. I, 257a.
 5 III, 48a.
 6 VIII, 399a. 447a.
 15 VIII, 399a.
 4, 2 VIII, 431b.
 10 VI, 127b.
 21 II, 36b.
 25 IV, 226a. VII, 100a.
 5, 1 sq. II, 63b.
 6, 11 VII, 194a.
 20 VII, 148a.
 7, 3 II, 63b.
 22 V, 555a.
 8, 7 V, 555a.
 9, 16 III, 54a.
 27 I, 347a.
 10, 17 VIII, 11a. 22a.
 23 V, 272a.
 11, 1 sq. I, 431a.
 2 II, 37a.
 3 I, 440a.
 12 tot. cap. IV, 236 sqq.
 7 IV, 213a.
 34 V, 87a.
 35 III, 76b. VII, 187b.
 43 V, 219a.
 13, 9 V, 87a.
 19 VIII, 79a.
 21 I, 431a.
 14, 19 sq. I, 431b.
 15, 1 I, 431b.
 25 IV, 263.
 16, 7 I, 440b.
 15 V, 8a.
 17 I, 431a.
 19 V, 182b.

17, 6 IV, 263b.
 14 I, 17a.
 18, 4 I, 143b.
 21 VI, 283a. 420b.
 19, 11 I, 258a.
 15 VII, 18b. 262a.
 20 III, 5b.
 22 VI, 138a.
 20, 1 I, 429a.
 1—17 III, 6b. 25b. 54a.
 59b. 67a. 70a. 73a.
 75b. 77b. 80b.
 2 III, 26a.
 3 VIII, 284b.
 5 I, 347a.
 10 I, 418a.
 12 VII, 45a. 62b. VIII, 39a.
 13 VIII, 42a.
 21, 4 VII, 59b.
 10 VII, 45b.
 18 II, 45b.
 15 sq. VII, 62b.
 24 VI, 403b.
 22, 16 VII, 45b. 60a. 93b.
 17 VII, 64a. 90a. 91b.
 20 VI, 466b.
 21 VI, 396a.
 25 VI, 388b. 394b. 395b.
 23, 7 III, 301a.
 20 I, 431a. 440b.
 25 VIII, 39a.
 32 VI, 386b.
 24, 1 I, 17a. 440b.
 4 I, 159b.
 6 V, 8b.
 7 I, 17b.
 8 V, 92a. 96b.
 12 I, 214b.
 25, 5 VIII, 37b.
 30 V, 8b.
 26, 1 V, 272b.
 28, 30 I, 16b.
 31 sq. VIII, 1a.
 38 IV, 40a.
 30, 16 I, 440b.
 31, 16 V, 92a.
 18 IV, 14a.
 32, 4 III, 44b.
 5 I, 256a.
 8 V, 325b.
 10 I, 347a. VIII, 345b.
 13 VIII, 282a. 355b.
 16 III, 13b. 14a.
 32 II, 55a.
 84 I, 432b.
 33, 2 I, 432b.
 0 I, 432a.
 11 IX, 400b. 401a.
 14 I, 433a.
 18 IX, 401a.
 19 I, 440b. VIII, 255a.
 IX, 400b.
 20 I, 303b. 436a. IX, 397b.
 23 IX, 396b. 397b.
 34, 5 sq. I, 440b.
 6 sq. I, 342a. III, 52b.
 15 VI, 337a.
 16 VII, 45b. 65a. 226a.
 231b.
 23 IV, 242b.
 24 VIII, 93b.
 27 I, 17a. 18a. 159b.
 29 IX, 370b.
 38, 8 III, 122b. VII, 326b.

Leviticus.

1, 4 V, 92a.
 6, 18 VIII, 81b.
 7, 15 V, 182b.
 8, 31 V, 9a.
 11, 28 VIII, 4a.
 12, 4 VIII, 183a.
 13, 4 VII, 99a. 142a.
 15, 16 VII, 257a.
 24 VII, 260b.
 17, 9 III, 118a.
 15 III, 128a.
 18, 5 IV, 109b. IX, 298b.
 316a.
 6—18 VII, 154a—161a.
 7 VII, 189b.
 8 VII, 208a. 212b.
 9 VII, 156a.
 11 VII, 460b.
 12 VII, 181b.
 14 VII, 206b.
 18 VII, 203a. 205a.
 19 VII, 254b. 260a. 261a.
 22 sq. VII, 298a.
 24 VII, 446a.
 27 VII, 261a.
 19, 13 VIII, 237a.
 15 VI, 421.
 17 VII, 147b. 154b.
 19 III, 128a.
 28 VIII, 65a.
 20, 9 VII, 62b.
 10 VII, 224a. 416b.
 11 sq. VII, 149b. 172a.
 14 VII, 160b.
 18 VII, 261b.
 19 VII, 157b.
 20 VII, 159b. 206b.
 21 VII, 208b.
 23 VII, 171a.
 21, 14 VII, 115a. 374a.
 17 VI, 126a.
 22, 12 sq. VII, 115a.
 23, 7 III, 61b.
 24, 14 VIII, 62b.
 25, 35 IV, 394b. 395b.
 36 IV, 396a.
 44 VII, 59b.
 26, 41 sq. IX, 106a.
 27, 8 sq. VII, 321b.
 29 VII, 320b.

Numeri.

3, 10 VI, 124a.
 12 VI, 52b.
 4, 3 VI, 124b.
 23 VII, 326b.
 47 VI, 114a.
 5, 18 VII, 77b.
 6, 22 sq. I, 437a.
 8, 24 VI, 114a.
 10, 29 VII, 149a.
 35 I, 149b. 258b. V, 137a.
 11, 1. 31 I, 440a.
 12, 6. 8 I, 16a.
 15, 24—31 II, 189b.
 39 III, 116b.
 39 sq. III, 41a.
 16, 38 IX, 280b.
 17, 8 VIII, 431b.
 18, 27 III, 509a.
 20, 4 V, 317b.
 21, 14 I, 18a.

21, 16 VII, 157a.
 23, 19 I, 312b. 363a.
 24, 16 V, 576b.
 20 IX, 212b.
 27, 8 VII, 151b. 155a.
 22 sq. VI, 308a.
 30, 4 VII, 45b. 91b. 338a.
 10 VII, 335b.
 31, 17 VII, 255b. 302b.
 50 VI, 494b.
 32, 20 I, 259a.
 35, 22 II, 45b.
 36, 11 VII, 193b.

Deuteronomium.

1, 17 VI, 421a.
 4, 2 I, 21a. 148a. 159b.
 195a. III, 116b. 182a.
 9 I, 159b.
 15 sq. III, 43b.
 19 III, 39b.
 24 I, 347a.
 29 III, 394a.
 5, 6 I, 429a.
 14 sq. I, 429a.
 15 III, 61b.
 16 VII, 62b.
 23 VI, 122a.
 26 I, 316a. 497b.
 32 sq. I, 195a.
 6, 4 I, 148b.
 5 III, 83a.
 6—8 I, 213b.
 7 I, 53b. VII, 12a. 30a.
 13 VIII, 289a.
 7, 2 VI, 337a.
 3 VII, 65a.
 5 III, 34a.
 6 I, 213a. V, 281b.
 8, 3 II, 27a.
 9, 4 IV, 68a.
 10, 17 I, 347a.
 11, 19 VII, 12a.
 21 IX, 132b.
 12, 5 III, 117b.
 7 I, 259a.
 8 VIII, 306b.
 11 VIII, 87b.
 28, 30, 32 I, 195a.
 30 sq. III, 41a.
 32 I, 21a. 159b. 160a.
 III, 116b.
 13, 1 V, 576a.
 1 sq. VI, 51a.
 1—4 V, 560b.
 14, 1 VIII, 65a. 84b.
 15, 1 VI, 398b.
 4 VI, 385b.
 13 sq. III, 131b.
 16, 2. 5. 6 IV, 242b.
 18 VI, 283a. 412a.
 19 VI, 412a.
 17, 3 VIII, 284b. 306b.
 6 VII, 122a.
 8 VI, 412a.
 15 VI, 555b.
 18 I, 53b. 159b. 213a.
 VI, 331a. 343b. 351b.
 18, 1 III, 118b.
 13 VII, 451a.
 20 V, 561a.
 22 I, 72a.
 19, 5 II, 45b.
 17 I, 258a. VI, 412a.

19, 18 sq. VI, 404a.
 21 VI, 403b.
 20, 4 I, 245b.
 21, 11 VII, 42a. 93a. 231b.
 15 VII, 131a. b. 238b.
 22 sq. VIII, 61b.
 22, 13 sq. VII, 458a.
 20 sq. VII, 73b. 76b.
 22 VII, 412a. 416a.
 23 VII, 93a. 440a.
 24 VII, 452a.
 28 III, 133b.
 23, 2 III, 135b. IV, 364b.
 VII, 2b.
 3 VIII, 111b.
 14 VII, 400a.
 17 III, 74b.
 18 VII, 132a.
 20 VI, 380a. 383b. 397a.
 21 VII, 364b.
 24, 1 VII, 371a. 373a. 398b.
 415a. 458b.
 2 VII, 412a.
 5 VII, 2b.
 16 II, 186b. VII, 75a.
 25, 1 III, 302b.
 3 VII, 352a.
 4 VI, 216a.
 5 VII, 104a. 149a. 181b.
 186a.
 7 VII, 88b.
 16 II, 33b.
 19 I, 147a.
 26, 14 VIII, 175b.
 27, 8 I, 147b.
 20—23 VII, 172a.
 22 VII, 156a.
 26 I, 159b. 195a. II, 225b.
 28, 18 IV, 365a.
 58 I, 159b.
 29, 2 I, 192b.
 30, 3 sq. IX, 106a.
 6 IV, 178b.
 11 I, 183a. VI, 122a.
 15 II, 266b.
 19 II, 266b. VII, 172b.
 20 II, 28b. VIII, 37b.
 31, 11 sq. I, 213b.
 24 sq. I, 39a.
 32, 4 I, 347a. 363a. 364b.
 8 I, 498a.
 22 VIII, 130b. IX, 157b.
 213a.
 28 sq. I, 192b.
 29 VIII, 3a.
 34 sq. IX, 7b.
 35 VI, 494b.
 40 I, 316a.
 33, 6 VIII, 399b.
 15 IX, 144a.
 34, 6 VIII, 55b. 79b.
 10 VI, 147b.

Iosua.

1, 7 I, 159b. VI, 344a.
 8 VI, 331a.
 2, 11 I, 321a.
 18 V, 273b.
 5, 13 sq. I, 435b.
 6, 2 I, 435b.
 23 V, 273b.
 15, 16 sq. VII, 183b.
 23, 6 I, 21a. 159b. 195a.
 V, 376a.

23, 12 VII, 4a. 226a.
 13 VII, 226b.
 14 VIII, 14b.
 24, 1 I, 259a.
 3 I, 19a.
 19 I, 263a. 437b.
 26 sq. I, 39a. 58a.

Judicum.

1, 12 VII, 46a.
 7, 16 VIII, 4a.
 8, 27 III, 45a.
 9, 9 sq. VI, 293a.
 11, 39 VII, 320a.
 12, 6 I, 150a.
 9 VII, 46a.
 13, 1 VIII, 17a.
 5 VII, 323a.
 14, 2 VII, 46a.
 4 VII, 37b.
 5 VII, 42b.
 15, 2 VII, 438b.
 17, 3. 5 III, 45a.
 18, 18. 24 III, 45a.
 30 I, 148b.
 31 III, 45a.
 21, 1 VII, 46a.

Ruth.

1, 4 VII, 146a.
 11, 15 VII, 186b.
 12 VII, 139b.
 2, 8 VII, 35b.
 3, 5. 17 I, 148a.
 12 VII, 89a. 186b.
 13 VII, 85a.
 15 VII, 90b.
 19 VII, 281b.
 4, 2 VII, 88b.
 9 VII, 89a.
 10 VII, 146a.
 11 VII, 110a.

I. Samuelis.

1, 6 VII, 205a.
 2, 8 I, 351b.
 6 VIII, 183a. 404b.
 10 IX, 10a.
 25 II, 37b.
 29 VII, 12a.
 30 VI, 121b.
 4, 9 V, 35b.
 7, 8 VIII, 358b.
 8, 7 VI, 283b. 287a.
 11 VI, 320b.
 9, 19 I, 72a.
 10, 1 VI, 307b.
 6 VI, 308a.
 15 VII, 148a.
 24 VI, 308b.
 25 I, 39a.
 12, 19 VIII, 945b.
 15, 11 I, 314b.
 22 I, 439b.
 22 sq. III, 41a.
 26 II, 31a.
 29 I, 363a.
 16, 7 I, 351b.
 11 VII, 154a.
 13 VI, 308a.
 14 II, 31a.
 18, 3 VII, 235b.

18, 17 VII, 86b.
 25 VII, 85a.
 19, 6 VII, 90b.
 21, 4 VI, 250a. VII, 18b.
 262a. 307b.
 5 V, 9a.
 25, 6 I, 72a.
 29 VIII, 14b. 99a. 112b.
 143b.
 44 VII, 414a.
 26, 1. 12 VII, 33a.
 23 I, 347a.
 28, 14 VIII, 122a.
 31, 13 VIII, 176a.

II. Samuelis.

1, 17 sq. 24 sq. VIII, 176b.
 3, 14 VII, 414a.
 23. 35. 37 VIII, 176b.
 5, 21 VII, 267a.
 6, 2 I, 259a.
 6 VI, 352a.
 14 VII, 290a.
 19 V, 9a.
 23 VII, 205b.
 7, 14 I, 118b.
 23 I, 437b.
 28 I, 363a.
 9, 13 V, 9a.
 12, 8 VII, 131a.
 11 II, 38a.
 13 III, 216a.
 14 VII, 331a.
 22 VIII, 63b.
 13, 13 VII, 184a.
 14 VII, 76a.
 16, 18 VII, 184a.
 14, 14 VIII, 35b.
 20 II, 8a.
 15, 4 III, 302b.
 16, 10 II, 38a.
 23 I, 148a.
 18, 14 VIII, 40b.
 20 I, 148a.
 21, 14 VIII, 82b.
 23, 2 I, 18b. 438b.
 24, 1 II, 38b.
 14 I, 342a.

I. (al. III.) Regum.

1, 2 VII, 132b.
 21 III, 509a.
 33 VI, 308b.
 35 VI, 308a.
 39 sq. VI, 308a.
 2, 2 VIII, 36a.
 17 VII, 184b.
 4, 23 VI, 524b.
 32 I, 52b. 66b.
 7, 23 IV, 264a.
 8, 1 I, 439b.
 6 VII, 451a.
 11 I, 439b.
 14 V, 317b.
 27 I, 321a. 324b.
 39 I, 351b.
 46 IV, 39b.
 10, 8 I, 66a.
 13 I, 439b.
 19 I, 146b.
 11, 2 VII, 226b.
 12, 28 III, 45b.
 13, 4 II, 278b.

13, 18 V, 576b.
 24 VIII, 83a.
 32 VIII, 80a.
 38 VI, 79b.
 14, 8 III, 98a.
 11 VIII, 63a.
 15, 8 III, 98b.
 23 I, 60a.
 17, 22 VIII, 428b.
 23 VIII, 45a.
 18, 27 VIII, 298b.
 34 IV, 264b.
 19, 4 VIII, 42b. 383a.
 6 V, 9a.
 18 V, 313b. VIII, 67b.
 22, 5 sq. 12 V, 351a.
 22 V, 526a.
 24 V, 351a.
 44 V, 351b.

II. (al. IV.) Regum.

1, 2 VIII, 40b.
 2, 11 VIII, 37a. 44b. 141b.
 428a.
 13 V, 9a.
 4, 33 VIII, 428b.
 40 VIII, 12b. 22a.
 8, 27 VII, 5a.
 9, 13 VI, 308a.
 10, 25 sq. III, 45b.
 11, 3 VII, 326b.
 12 VI, 308a. b. VII, 31a.
 19 VI, 308a.
 12, 6 VI, 3b.
 13, 21 VIII, 79b. 80a.
 14, 6 VII, 75a.
 15, 5 VI, 352a.
 17, 33 VIII, 284b.
 18, 3 sq. I, 196a.
 4 III, 32b.
 19, 3 VII, 295a.
 31, 37 I, 148a.
 35 II, 8b.
 20, 1 I, 315b.
 13 I, 148a.
 22, 2 I, 196a.
 8, 13 I, 39a. 196a.
 20 VIII, 251a.
 23, 3 I, 196a.
 4 VI, 3b.
 18 VIII, 69a.
 24, 16 I, 86b.

I. Paralipomenon.

10, 13 VIII, 123b.
 13, 6 III, 47b.
 10 VI, 352a.
 14, 1 I, 235a.
 21, 1 II, 187a.
 23, 6 VI, 3b.
 24, 4 VI, 355a.
 28, 2 III, 47b.
 3 VI, 495a.
 9 II, 20a.
 29, 11 I, 155a. VIII, 310b.
 12 I, 331b.
 29 I, 59a.

II. Paralipomenon.

5, 11 VI, 3b.
 13 I, 342a. XI, 40a.
 6, 38 sq. III, 394b.

7, 2 I, 439b.
8, 14 VI, 3b.
15, 3 V, 329b. VI, 2b.
16, 7^{sq.} VI, 837a.
9 I, 351b.
14 VII, 58b.
18, 22 II, 39a.
19, 2 VI, 337a.
20, 12 I, 330b.
25, 4 VII, 75a.
26, 18 VI, 352a.
29, 11 VI, 52b.
25 VI, 355b.
31, 1 VI, 372b.
2 VI, 355b.
4 VI, 216b.
32, 24 VIII, 39b.
33, 6 IX, 210b.
34, 14 I, 39a.
36, 18 I, 100a.

Esdra.

2, 63 I, 60b.
6, 11 VI, 468b.
18 VI, 3b.
7, 1 I, 60b.
26 VI, 468b.
10, 11 VII, 231b.

Nehemias.

2, 1 I, 60b.
8, 3, 7^{sq.} I, 221b.
13, 30 VI, 3b.

Esther.

1, 3 V, 9b.
2, 18 VII, 5a.
9, 20, 23 I, 60a.

Jobi.

1, 1 III, 392b.
10 VII, 2b.
19 VII, 48a.
21 VIII, 51b.
22 IV, 44b.
2, 3 IV, 44b.
3, 3 VIII, 43b.
4 IX, 8a.
5, 1 VIII, 353b.
7, 6 VIII, 377b.
9 IX, 213a.
15 VIII, 43b.
8, 3 I, 347a.
9, 2 III, 87b. 302b.
8 I, 418b.
11 III, 392b.
12 I, 357b.
20, 28 III, 392b.
10, 8^{sq.} II, 28b. 166b. VII, 267a.
14 IV, 40a.
20 IX, 213a.
22 IX, 213a. 251b. 272b.
11, 7 I, 355b.
8 I, 317b. 324b.
12, 6 I, 347b.
7 I, 270b.
9 II, 17a.
13 I, 355b.
13, 14 IX, 8a.

13, 15^{sq.} VII, 104a. VIII, 400a.
18 III, 302a.
14, 4 II, 156a. 160a. 163a.
169a. IV, 40a. 367a.
5 II, 28b. VIII, 37a.
7^{sq.} VIII, 104a.
12 VIII, 6a. 440a. IX, 132b.
21 VIII, 249a.
15, 14^{sq.} IV, 40a.
15 IX, 153b.
17, 6 IX, 210b.
13 IX, 208a.
14 VIII, 54a.
19, 21 VIII, 354b.
25 I, 436a. VIII, 6b.
139b. 393a. 416a.
447b. 492b.
25^{sq.} VIII, 400a. 461b.
481a.
26 IX, 298b. 398b.
26^{sq.} IX, 343b.
27 VIII, 392a.
29 IX, 8a.
20, 18, 26^{sq.} IX, 214a.
25^{sq.} IX, 8a.
21, 7 I, 347b.
13 IX, 214a.
22, 2 I, 364b.
27 IX, 299a.
30 VI, 345b.
23, 2 IV, 261b.
4 I, 156b.
24, 19 IX, 214a.
25, 4^{sq.} 6 I, 191b. IX, 131b.
26, 6 IX, 210a. 214b.
12 I, 428a. b.
27, 18 IX, 299a.
23 I, 142a.
28, 22 IX, 210b. 214b.
24 I, 351b.
28 I, 2a.
29, 10 IV, 261b.
30, 23 IX, 36a.
31, 2 IX, 299a.
12 IX, 214b.
14 III, 392b.
32, 8 I, 191b.
33, 4 I, 428a.
9, 12 III, 302a.
14 I, 312b.
15 VII, 33a.
23 I, 79a.
34, 5 III, 302a.
11 I, 347a.
30 VI, 299a.
35, 6 I, 368b.
10 I, 422a. 437b.
36, 28 I, 308a.
37, 16 I, 364b.
38, 17 IX, 214b.
42, 8 VIII, 358b.

Psalmi.

1, 1 IV, 110a. VIII, 63a.
IX, 298b.
2 I, 214b.
3 IV, 130a.
4 IX, 214b.
5 VIII, 440b. 490a.
2, 7 I, 435a.
8 V, 425b.
9 IX, 8a.

2, 11^{sq.} I, 435b.
12 IX, 298b.
3, 6 VIII, 403a.
4, 5 IV, 46a.
5, 5 I, 361b. II, 33b. IV, 331a.
6 IX, 240b.
6, 6 VIII, 105a. 145a.
7, 9 IV, 45a.
10 II, 19b.
12^{sq.} IX, 8a. b. 215a.
18 III, 55a.
8, 3 IV, 372a. VI, 122a.
6 II, 121a.
7 I, 337b.
8 I, 561a.
9, 5, 8^{sq.} IX, 8b.
18 IX, 215a.
11, 4 I, 351b.
6 IX, 215a. 276a.
7 I, 347a.
14, 4 V, 172b.
15, 4 III, 59a.
16, 2 I, 364b. 368b.
4 VIII, 88b.
5, 9, 11 IX, 299a.
9 VIII, 403a.
10 III, 337a. VIII, 33b.
IX, 281a.
11 VIII, 213a. IX, 343b.
351a.
17, 15 VIII, 403a. IX, 299a.
343b. 351a. 359a. 384b.
398b.
18, 5^{sq.} IX, 250a.
6 III, 337a.
27 I, 340b.
19, 1 I, 271b.
5 I, 143a. 158a. 193b.
V, 318b. 426a.
8 I, 157b. VI, 170a.
9 I, 147b. 156a. 183a.
194b.
18 II, 158b. 189b. 201a.
225b. III, 239b. 393a.
VII, 183a.
21, 9^{sq.} IX, 215a.
10 IX, 248b.
22, 1 VI, 234a.
2 III, 337a.
10 IV, 372a.
17 I, 142b.
23, 26 III, 63a. VII, 147b.
27 VIII, 403a.
28 I, 435b.
30 VI, 345b.
23, 2 IV, 261b.
24, 7 VI, 344b.
8 I, 260a.
25, 4^{sq.} I, 191b.
7 II, 158b.
8 I, 339a.
10 I, 363a.
27, 4 IX, 343b.
13 VIII, 111b. IX, 299a.
317a. 343b.
28, 1, 3 IX, 215a.
29, 10 IV, 261b.
30, 1 VIII, 403b.
6 VIII, 42b.
8 VI, 284a.
10 VIII, 42b. 105a.
31, 2 IX, 317a.
6 VIII, 112a. 139b.
13 III, 238b.

31, 18 IX, 215b.
32, 1, 6 IV, 38a.
1^{sq.} IV, 325b.
4 III, 238b.
5 III, 253a. 295a.
6 VIII, 365a.
8 I, 191b.
33, 6 I, 425a. 428a. II, 2b.
7 II, 5a.
34, 9 IX, 351a.
11 VII, 71b.
19 III, 243a.
21 VIII, 111a. 403b. 447a.
22 IX, 215b.
36, 7 I, 355b. II, 18b.
8^{sq.} IX, 299a.
9 IX, 351a. 384b. 412a.
10 I, 156b. VIII, 231a.
IX, 343b.
37, 1 VII, 5b.
6 IX, 299b.
27 III, 234a.
28 II, 31b.
40 III, 455a. b.
38, 2 VIII, 177b.
3^{sq.} III, 238b. IX, 250a.
39, 5 VIII, 376b.
6 VIII, 379a.
7 I, 140b.
13 VIII, 184a.
14 VIII, 83b. 144a.
40, 7 IV, 187b.
41, 11 VIII, 403b.
14 IX, 131b.
44, 2 VII, 12a.
45, 2 I, 17a. 18b.
7 I, 194b. 435a.
8 I, 551a.
10 VII, 281b.
11 VII, 42b.
12 I, 435b.
14 V, 313b.
17 VI, 545a. VIII, 270a.
46, 3 IX, 133a.
5 VI, 261b.
47, 10 VI, 345b.
48, 9 V, 341b.
15 I, 156a.
49, 8^{sq.} VIII, 144b.
12 II, 121b.
15 III, 337b. IX, 215a.
18 VIII, 52a.
19 I, 156b.
50, 3 VIII, 403b.
8^{sq.} IX, 8b.
11 I, 366a.
51, 5 III, 238b.
7 II, 156a. 168a. 169a.
10 III, 239a.
12 II, 245b.
18 IV, 187b. 188b.
19 III, 243a. 249a.
55, 16 IX, 215b.
58, 9 IX, 215b.
12 I, 437b.
59, 19 VI, 381b.
63, 9 VII, 35b.
10 IX, 215b.
66, 12 VIII, 178a.
68, 2 V, 137b. VIII, 41a.
4 IX, 299b.
7 VII, 5b.
12 VI, 31b. 52b.
14 VI, 1a.
17 I, 302a.

- 68, 21 VIII, 404a.
69, 15 sq. III, 387a.
29 II, 55a.
71, 6 IV, 372a.
72, 7 IX, 133a. 157b.
8 V, 425b.
10 VI, 345b.
11 I, 435b. 567a.
17 VIII, 404a.
73, 16 sq. IX, 9b.
25 IX, 817a.
74, 19 IX, 264a.
75, 3 sq. IX, 9b.
9 IX, 215b.
76, 12 I, 235a.
77, 8 sq. IX, 264a.
78, 34 VIII, 174a.
39 VIII, 440b.
82, 3 III, 302b.
8 IX, 10a.
17 III, 454a.
84, 5, 12 sq. IX, 299b.
85, 9 VI, 170a. 175a.
86, 11 I, 191b.
13 III, 337a.
88, 5, 7 sq. IX, 250a.
6 VIII, 10a. 441a.
11 I, 146b.
89, 7 I, 432a.
29 sq. IX, 144a.
90, 3 VIII, 404a.
8 II, 20a.
91, 6 I, 146b.
14 III, 455a.
92, 6 I, 355b.
16 I, 339a.
94, 11 I, 351b. II, 19b.
12 I, 156a. VI, 170a.
95, 7 VIII, 144a.
97, 1 II, 69a.
1 sq. IX, 133a.
7 I, 567b.
3 I, 435a.
99, 5 III, 47a. VIII, 339a.
101, 6 sq. VI, 335b.
102, 19 I, 214b.
26 I, 427b.
26 sq. IX, 133a. 146b.
27 IX, 146b. 150a. 151a.
158a. 159a. 160a.
161a.
28 I, 312a. 471a. IX, 161a.
103, 4 IV, 54b. VIII, 404a.
5 V, 262a.
15 VIII, 441a.
19 I, 323b.
20 sq. II, 8b. VI, 121a.
104, 24 I, 355b.
29 I, 316b.
30 I, 428a.
105, 5 I, 203a.
15 VI, 545a. VII, 25a.
42 I, 13b.
106, 31 IV, 110a.
28 II, 157b.
107, 13 VIII, 184a.
108, 7 I, 558a.
109, 11 VI, 396a.
110, 1 I, 435a. b. 558a.
3 VIII, 87b.
5 sq. IX, 10a.
111, 1 V, 7a.
3 VII, 245a.
115, 3 I, 335a.
- 115, 13 sq. IV, 372a.
16 I, 324a. VIII, 441a.
17 sq. VIII, 105a.
116, 7, 9 VIII, 105a.
8 VIII, 404a.
9 IX, 299b.
15 sq. VIII, 142a.
118, 17 VIII, 105a.
18 III, 226b.
23 I, 439a.
119, 2 I, 214b.
4 I, 203b.
6 III, 98a.
8 III, 305a.
10 III, 98a.
10, 12 I, 201b.
18 sq. I, 188b. 191b. 201b.
24 VI, 331b.
28 III, 226b.
32 III, 182b.
33 VI, 170a.
34 I, 191b. II, 245b.
III, 98a.
50 I, 156b.
73 I, 191b.
91 II, 18b.
92 VI, 170a.
105 I, 147b. 156b. 183a.
VI, 170a.
108 IV, 8b.
112 II, 271a. IV, 107b.
135 I, 191b.
120, 5 I, 146b.
121, 1 VIII, 365b.
122, 1 I, 323b.
7 IX, 299b.
125, 3 IX, 299b.
126, 1 sq. 5 IX, 351a. 353b.
5 VIII, 16a.
5 sq. IX, 299b.
127, 1 II, 28a.
2 VIII, 142b.
128, 1 VII, 279b.
1 sq. VII, 37b.
2 VI, 386b. VII, 2a.
3 IX, 2b.
129, 1 sq. V, 597a.
130, 3 II, 225b.
132, 7 III, 47b.
134, 3 I, 418b.
135, 14 VIII, 366a.
136, 4 V, 553a.
5 I, 355b.
139, 1 sq. I, 351b.
2 II, 19b. VIII, 393a.
7 sq. I, 321a.
8 IX, 281b.
14 sq. VII, 269a.
15 I, 351b.
17 VIII, 366b.
18 I, 355b.
140, 4 II, 143b.
142, 8 VIII, 231a.
143, 2 II, 225b. IV, 38b.
IX, 10a.
144, 15 IX, 299a.
145, 3 I, 317b.
15 II, 28a.
147, 5 I, 355b.
13 sq. IX, 299b.
19 III, 110b.
20 sq. II, 81b.
148, 5 I, 335a.
6 IX, 144b.
- 149, 2 I, 437b.
5 sq. VI, 468b. VIII, 271a. IX, 353b.
- Proverbia.**
- 1, 7 III, 453b.
8 VII, 12a.
2, 17 VII, 37b. 94a.
3, 1 VII, 12a.
19 sq. I, 426a.
4, 1 VII, 12a.
5, 16 sq. VI, 391a.
19 I, 235a.
6, 23 I, 183a.
31 III, 77b.
7, 11 sq. VII, 275b.
8, 12 I, 18a.
15 VI, 376a.
20 I, 95b.
22 I, 425b. 435a.
9, 1 V, 7b.
18 IX, 216a.
10, 7 VIII, 280a.
12 IV, 110b. VI, 419b.
13, 12 VIII, 237a.
24 VII, 12a.
14, 27 III, 454b.
15, 11, 24 IX, 216a.
15 II, 39b.
16, 4 I, 361a. 365b. II, 39b.
VII, 245a.
6 III, 286a.
33 VI, 83a.
17, 15 III, 301b.
18, 22 I, 235a.
19, 13 VII, 465b.
14 VII, 37b.
17 IV, 96a.
29 IX, 216a. 245a. 272a.
20, 9 IV, 40a. VII, 313a.
12 VI, 376b.
24 II, 279a.
22, 2 VII, 71b.
23, 14 IX, 216a.
24, 16 III, 222b.
25, 1 I, 58b.
27 I, 235a.
27, 15 VII, 465b.
20 IX, 210b. 216a.
28, 14 III, 396a.
24 VII, 93a.
25 III, 455a.
29, 18 VI, 2b.
30, 4 I, 66a. 441b.
16 IX, 216a. 255a.
31, 5 VI, 423a.
10 I, 235a.
- Ecclesiastes.**
- 1, 4 IX, 144b.
3, 4 VIII, 65a.
14 IX, 145a.
17 IX, 10a.
19 sq. VIII, 105a.
21 VIII, 100a.
4, 9 sq. VII, 32b.
14 VIII, 184b.
5, 3 VII, 340b. 358b.
14 VIII, 51b.
7, 3 VIII, 65b.
17 VI, 423b.
30 II, 114a. 116a. VIII, 23b.
- 9, 1 III, 390a.
4 VIII, 133a.
5 VIII, 249a.
5 sq. VIII, 144b.
10 VIII, 138b. 145a.
11, 3 VIII, 98b. 138a. b. 146a.
9 IX, 10a.
12, 1 sq. VIII, 47a.
1, 5 VIII, 376b.
5 VIII, 99a.
7 VIII, 33a. 52a. 55b. 95b.
10 I, 194b.
13 sq. IX, 10a. 114a.
14 VIII, 2b. IX, 29b. 50b. 60b.
- Canticum canticorum.**
- 1, 5 V, 264b.
15 V, 268b.
2, 2 V, 268b.
10 sq. IX, 313b.
13 sq. IX, 268b.
3, 11 VII, 5a.
4, 9 sq. 12, 16 V, 269a.
6, 1 V, 269a.
3 V, 269a. VI, 1a.
9 sq. V, 269a.
7, 9 VIII, 4a.
8, 6 IX, 216a.
7 IV, 130b.
- Jesaias.**
- 1, 2, 6 V, 328b.
8 sq. V, 423a.
11 IV, 187b.
12 VIII, 88a.
17 III, 286a.
2, 1 V, 319a.
4 VI, 446b. 495b.
10 sq. IX, 10b.
3, 4 VI, 299a.
13 sq. IX, 10b.
30 IX, 46a.
4, 4 VIII, 179b. IX, 30a.
5 V, 273a.
5, 14 IX, 216a.
17 I, 146b.
23 III, 302a.
6, 1 I, 435b.
2 IX, 403a.
3 I, 1b. 367a. 443a.
4 VI, 163b.
5, 7 III, 88a.
6 V, 9b.
13 V, 423b. VI, 381a.
7, 9 I, 2b. III, 353a.
14 I, 457b. VII, 327b.
8, 1 I, 17a.
10 II, 31b.
12 VI, 337a.
16 I, 195b.
18 I, 435b.
19 sq. I, 195a. VIII, 84b.
184b. 220a.
20 I, 21a. 32a. 33b. V, 376a.
9, 1 I, 514a.
2 I, 192a. V, 284a.
6 I, 142a. 265a.
18 VIII, 180a.
11, 1 sq. I, 567b.

- 11, 2 I, 191b.
4 sq. IX, 10b.
6 I, 435a.
6 sq. VI, 446b.
9 VI, 436b. 446b. 495b.
10 1, 567b. V, 284a. VIII, 80b.
11 sq. IX, 107b.
12 IX, 106b.
13, 9 sq. IX, 10b.
14, 9 sq. IX, 216b. 222b.
12 IX, 111b.
17, 11 I, 147a.
24, 19 sq. IX, 104b.
21 IX, 45a.
22 IX, 216b. 264a.
25, 6 V, 7b.
6, 8 sq. IX, 300a.
7 sq. VIII, 405a.
8 IX, 351b.
10 sq. IX, 216b.
26, 4 I, 437b. VIII, 276b.
14 VIII, 441a. 490a.
19 VIII, 405a. 483a.
21 IX, 11a.
27, 1 II, 143b. IX, 11a.
11 VII, 267b.
12 sq. IX, 107b.
28, 10, 13 I, 194a.
21 III, 226b.
29, 11 I, 192b.
13 I, 172a.
30, 2 I, 17a. VI, 337a.
8 I, 39a.
18 IX, 11a. 300b.
20 sq. VI, 28b.
26 IX, 168b. 300b. 389b.
27 sq. IX, 11a.
28 IX, 30a.
33 IX, 212a. 217a. 230a. 232a.
31, 1 VI, 337a.
9 VIII, 94b.
32, 17 sq. IX, 300b.
33, 11 IX, 217b. 255a.
20 V, 272b.
22 IX, 29b.
34, 4 IX, 183b. 150a. 158a. 159b.
8 sq. IX, 217b.
10 IX, 255a.
16 I, 213b.
35, 4 I, 435a.
9 I, 435a.
10 VIII, 406a. IX, 351b.
38, 1 VIII, 39b.
2 VIII, 41b.
12 VIII, 378a.
13 I, 347a.
16 VIII, 406a.
40, 1 sq. III, 202a.
3 I, 435a.
6 I, 53b.
8 IX, 161b.
9 I, 15a.
12 sq. I, 428a.
12, 15, 17 I, 317b. sq.
13 I, 94a. 355b. 364b.
22 II, 4b.
28 I, 308a. 355b.
31 IV, 262a. VIII, 276b.
41, 14 VIII, 11a.
22 I, 438b. VIII, 4b.
22 sq. I, 353a.
- 41, 27 V, 274a. VI, 32a.
42, 1 sq. IX, 11a.
4 V, 284a.
5 II, 4b.
8 VIII, 284a.
43, 5 IX, 107b.
7 VII, 267b.
9 III, 302b.
13 I, 308b.
17 VIII, 441b. 490a.
25 VIII, 139b.
44, 2 I, 437b.
8 IV, 262a.
6 I, 435a.
24 I, 418b.
45, 5 sq. IX, 321a.
6 I, 418b.
17 I, 435a.
21 IX, 321a.
23 I, 435b. 567b. IX, 11b.
46, 5 I, 299a. III, 44a.
8 III, 227a.
10 I, 335a. 358b.
49, 1 VI, 34a.
6 V, 284b.
10 IX, 300b.
22 IV, 262a.
23 VI, 346a.
25 VIII, 419a.
50, 11 VI, 469a. IX, 218a.
51, 6 IX, 159b. 161a.
10 VI, 3a.
52, 1 IV, 232a.
3 III, 161a.
7 VI, 3a.
10 I, 435a.
11 VIII, 62b.
15 IV, 262a.
53, 4 sq. VIII, 148a.
5 I, 588b. III, 273b. 329a.
6 II, 66a. III, 273b.
8 VIII, 34b.
10 VIII, 419a.
11 I, 435a. III, 308a. 329b.
12 III, 509a.
54, 1 V, 272b.
5 I, 437b.
8 VIII, 184b.
10 IV, 337a. b. IX, 145a.
11 sq. IX, 300b.
13 I, 191b. VI, 30a. 174b.
55, 1 IV, 57a.
4 sq. V, 284b.
8 I, 210a.
10 sq. IV, 169a. VI, 170b.
56, 3 VII, 136a.
4 sq. III, 135a. 183b. VII, 300a.
10 V, 351b.
57, 1 sq. VIII, 231a.
58, 13 III, 61b.
59, 2 IX, 240b.
21 V, 376a. VI, 28b.
60, 1 V, 274a.
3 V, 284b.
11 IX, 300b.
18 sq. IX, 300b. 340b.
19 V, 269b.
19 sq. IX, 163a.
20 sq. IX, 359a.
61, 1 I, 405b. 443a. III, 246a.
1 sq. III, 141a.
3, 7 IX, 301a.
8 V, 342a.
10 IV, 262a. VII, 25b.
- 62, 4 VII, 5a.
5 VII, 25b.
63, 3 IV, 66b. IX, 218a.
7 sq. I, 433a. 443a.
16 VIII, 248a. 249b.
17 II, 39b.
64, 4 VIII, 258b. IX, 301a.
318b. 321b.
6 IV, 36a.
65, 1 V, 284b.
2 II, 72b.
5 IX, 218a. 255a.
12 II, 72b.
13 IX, 245b.
14, 16 sq. IX, 301a. 351b.
17 IX, 111a. 146b.
18 VIII, 104b.
22 IX, 195a.
25 VI, 446b. 495b.
66, 12 sq. IX, 301a.
13 VIII, 406a.
14 VIII, 83a.
15 sq. IX, 11b. 134b.
16 sq. IX, 146b.
18 IV, 218a.
22 sq. IX, 301a.
23 IX, 162b.
24 IV, 384b. VIII, 13a. 104b. IX, 218a. 243b. 255a.
- Jeremias.**
1, 7 VI, 125a. 194b.
13 VIII, 184b.
2, 8, 11, 13, 28 V, 329a.
13 I, 316a. II, 191b. VIII, 88b.
26 sq. 29 V, 328b.
3, 1 IV, 338a. VII, 374a. 437b.
2 VII, 255b.
9 III, 73a.
13 III, 227b.
15 VI, 32a. 52b.
4, 4 III, 227b.
5, 1 V, 329a.
6, 80 II, 55b. IX, 104b.
7, 4 V, 330a. 331b.
14 sq. IX, 104b.
9, 11 IX, 104b.
10, 10 I, 363a. 437b.
12 I, 427b.
23 II, 278b.
11, 15 IV, 187b.
12, 1 I, 347a.
1 sq. V, 597b.
13, 11 VII, 35b.
18 VI, 194a.
14, 14 II, 31b. VI, 51a.
15, 1 VIII, 345a.
18 II, 201b.
16, 5, 7 sq. VIII, 175b.
14 sq. IX, 107b.
17, 9 II, 29a. 156b. 168a. 201b.
18, 7 sq. I, 315b.
8 III, 234a. 295a.
19, 11 sq. IX, 105a.
20, 7 II, 40a.
23, 3 IX, 107b.
4 VI, 32a.
5 I, 435a. 520a.
6 I, 142a.
19 sq. IX, 12a.
- 23, 21 VI, 35a.
24 I, 321a. 324b.
25, 32 V, 576b.
29 VI, 170b.
36 I, 437b.
24, 7 I, 191b.
27, 9, 14 sq. VI, 36a.
30, 2 I, 17a.
2, 9 IX, 107b.
11 II, 180b.
18 V, 272b.
31, 1, 4 IX, 107b.
2 III, 113b.
3 I, 316a.
15 VIII, 33b.
16 sq. VIII, 406b.
18 II, 270a.
38 I, 24a. 191b. V, 310
34 V, 209a. 214b. V 30a. 174b. VII, 13
35 IX, 145a.
38 I, 148a.
32, 12 VII, 181b.
17 I, 427b.
19 I, 355b.
37, 39 IX, 107b.
33, 14 I, 435a.
16 I, 261a.
36, 2 I, 17a.
2 sq. III, 295a.
23, 29 sq. I, 214b.
44, 16 sq. V, 598a.
23 III, 39a.
49, 10 VIII, 33b.
50, 20 IX, 340b.
29 I, 148a.
40 I, 439b.
51, 15 I, 427b.
39 VIII, 442a. 490a.
- Threni.**
3, 27 VII, 337a.
31 sq. II, 34a.
39 II, 34b.
63 VIII, 393a.
4, 21 I, 61b. 62b.
5, 7 VIII, 33b.
- Ezechiel.**
3, 17 sq. II, 75b.
7, 26 V, 329b.
8, 10 III, 39a.
11, 19 III, 244b.
14, 9 II, 31b.
14 I, 61a.
14, 16 VIII, 346a.
16, 8 VII, 25b.
9 IV, 262a.
42 II, 31b.
49 III, 73a. VII, 357a.
51 III, 301b.
17, 13 III, 59a.
18, 8 VI, 396a. b.
20 II, 157b. III, 53a. 336b. IV, 363b. IX 218a.
21 sq. III, 234a. 394b.
22 IX, 61b.
24 IV, 119b.
27 III, 248b. 456b.
31 III, 457a.
32 III, 161b. IX, 30b.
20, 6 II, 18b.

20, 18 sq. V, 399b.
 19 IV, 12b.
 22, 10 VII, 155b. 172b.
 26, 28, 30 V, 329b.
 24, 2 I, 17a.
 9 sq. IX, 135a.
 16 VII, 40a.
 17 VIII, 175b.
 26, 20 IX, 218a.
 28, 8, 18 IX, 218b.
 31, 1 sq. VI, 194a.
 18 IX, 222b.
 32, 22 IX, 222b.
 25, 27. IX, 218b.
 33, 11 II, 59a. III, 161b.
 295b. V, 285b. XX,
 305a. 360a.
 34, 16 I, 234a.
 17 IX, 12a. 55b.
 36, 25 IV, 262a.
 26 II, 244b. V, 244a.
 37, 1 sqq. VIII, 406b.
 3 VIII, 445a.
 4 sqq. VIII, 461b.
 5 sq. VIII, 481a.
 11 V, 92a.
 12 VIII, 447b.
 14 VIII, 448b.
 26 sq. V, 273a.
 38, 17 IX, 61b.
 41, 1 V, 273a.
 43, 11 I, 17a. 214b.
 20 III, 286b.
 44, 9 IV, 232a.
 22 VII, 115a.
 47, 1, 7 sq. IV, 262b.

Daniel.

2, 20 I, 355b.
 31, 41 sqq. IX, 88a.
 35 V, 319a.
 44 V, 411b. IX, 301b.
 44 sq. IX, 12a.
 45 IX, 135a.
 4, 24 III, 249a. 286a. 395a.
 30 VIII, 109a.
 5, 2 VII, 146b.
 6, 22 IV, 110b. VIII, 83a.
 7, 8 VI, 327b.
 8 sq. IX, 88a.
 9, 13 sq. IX, 55a.
 10 II, 14a. VI, 121a.
 11 sq. IX, 135a.
 13 I, 488b. 545b. 553a.
 567a.
 14 I, 435b.
 26 sq. IX, 135a.
 8, 14 III, 301b.
 25 I, 99a. V, 580a.
 9, 2, 9 I, 54a.
 14 I, 347a.
 17 I, 435b.
 23 I, 127b.
 24 I, 13b.
 26 VIII, 34a.
 27 III, 129b. V, 330a.
 10, 11 I, 127b.
 17 VI, 122a.
 11, 37 VII, 108a.
 38 V, 529b.
 44 V, 580a. IX, 86a.
 12, 1 IX, 420a.
 1 sq. VIII, 492b.
 2 II, 69a. VIII, 6b.

409b. 462a. 484a.
 485a. 490a. 494a. IX,
 218b.
 12, 2 sq. IX, 301b.
 3 III, 307b. VI, 173b.
 IX, 369b. 388b.
 4 I, 189a.
 13 VIII, 98b. 231a. 492b.

Hosea.

1, 7 I, 435a.
 9 VI, 256a.
 10 V, 284b.
 2, 7 VII, 25b.
 7, 16 V, 264b.
 8 sq. II, 28a.
 19 sq. V, 265a.
 3, 1 I, 147a.
 4 III, 136b. V, 330a.
 VI, 381a.
 4 sq. IX, 106b.
 4, 6 II, 92a.
 5, 15 II, 271a.
 6, 1 III, 226b.
 2 VIII, 410b. 447b. IX,
 301b.
 8, 4 VI, 287b.
 13 I, 22a.
 11, 8 I, 342a.
 12, 4 VIII, 366b.
 11 IX, 348b.
 13, 12 IX, 340b.
 12 sq. IX, 13a.
 12, 14 IX, 301b.
 14 VIII, 410b.
 14, 6 IX, 301b.

Isai.

1, 15 IX, 13a.
 2, 1 sqq. IX, 13a.
 12, 18 IX, 13b.
 13 III, 209b.
 13 sq. III, 395a.
 23 VI, 32a.
 30 sqq. IX, 13b.
 3, 1 sq. IX, 13b.
 5 IX, 301b.
 7, 17 IX, 69a. b.
 12 sqq. IX, 13b.
 15 sq. IX, 135a. 150a.
 23 IV, 262b.

Amos.

2, 7 VII, 255b.
 3, 6 I, 361b.
 4, 5 VIII, 87b.
 11 I, 439a. b.
 5, 2 IX, 105a.
 18 sqq. IX, 14a.
 23 IV, 187b.
 6, 5 sq. VI, 387a.
 6 VI, 372b.
 9, 2 I, 321a.

Jonas.

3, 4 I, 70b. 315b.
 9 III, 395a.
 10 III, 234a. 241b.

Micha.

2, 13 VIII, 417b.
 3, 11 VI, 217a.

5, 2 I, 435a.
 7, 8 VIII, 181a.
 19 IV, 262b. IX, 340b.

Habacuc.

2, 2 I, 17a. 214b.
 4 III, 407a. 435a. 454b.
 5 IX, 218b.

Zephania (Sopthonias).

1, 12 sqq. IX, 14a.
 3, 8 VIII, 410b.
 12 V, 423b.

Haggai.

2, 23 sq. VI, 284a.

Zacharias.

1, 12 I, 78a sq.
 14, 17 I, 435b.
 2, 4 sq. 8 I, 435b.
 13 sqq. I, 435b.
 3, 4 I, 435b.
 4, 8 sq. I, 435b.
 6, 4, 15 I, 435b.
 7, 5 VIII, 88a.
 8, 6 V, 82a.
 17 II, 33b.
 9, 10 VI, 446b. 495b.
 11 VIII, 125b. 181a.
 218b.
 12, 10 I, 435a. b. IX, 14b.
 13, 8 VI, 468a.
 14, 2 VII, 255b.
 5 IX, 15a.
 6 IX, 86a.
 21 VI, 403a.

Malachias.

1, 6 I, 438b. III, 454b.
 IV, 13a.
 2, 7 I, 237a. VI, 114a.
 13 sqq. VII, 399b. 465b.
 14 VII, 248a. 459b.
 15 VII, 246a.
 16 VII, 415a.
 3, 1 I, 435b.
 1 sqq. IX, 15a.
 8 VIII, 182a.
 4 IV, 46b.
 6 I, 312a.
 16 sqq. IX, 15b.
 18 IX, 301b.
 4, 1 IX, 135b. 218b. 248b.
 1 sqq. IX, 15b. 16a. 301b.
 2 VIII, 411a.
 5 VIII, 109b.
 5 sq. V, 580b.

IV. Esdras.

2, 11—13 IX, 302a.
 16 VIII, 411a.
 18 sq. IX, 302a.
 31 VIII, 411a.
 34 sq. 42 sqq. IX, 302a.
 4, 8 IX, 218b.
 41 sq. VIII, 411a. IX,
 218b.
 6, 6, 9, 16, 20 IX, 135b.

6, 21 VIII, 411a.
 7, 30 sq. IX, 135b.
 31 sq. VIII, 411a.
 7, 32 sqq. IX, 16a.
 43 IX, 16a. 135b.
 43 sqq. IX, 302a.
 8, 1 sq. IX, 302a.
 52 sqq. IX, 302a.
 53, 59 IX, 218b.
 9, 10 IX, 219a.
 13 IX, 270a.
 15 IX, 302a.
 14, 6 sq. IX, 135b.
 35 IX, 16a.
 16, 14 sq. IX, 135b.

Judith.

5, 22 I, 80a. 82b.
 9, 2 I, 82b.
 7 sq. II, 18a.
 11, 16 II, 18b.
 16, 20 sq. IX, 16a. 219a.
 21 IX, 255a. 270b.

Sapientia.

2, 23 II, 65a. 126b. 140b.
 IX, 162b.
 23 sq. VIII, 20a. 426a.
 3, 1 VIII, 99a. 111b. 141b.
 262a.
 7 sq. IX, 16b. 302a.
 10 IX, 16b.
 13 II, 184b.
 18 III, 365a.
 4, 1 VIII, 280a.
 19 sq. IX, 16b.
 5, 1 sq. IX, 16b.
 2—5 IX, 251a. 302b.
 14 IX, 219a.
 16 sq. IX, 302b.
 16—21 IX, 16b.
 18 IX, 97b.
 21 sqq. IX, 219a.
 6, 2, 4. IX, 16b.
 6 sqq. IX, 16b.
 7 II, 18a.
 7, 26 I, 93b. 436b.
 27 I, 312a.
 8, 1 II, 18b.
 9, 1 I, 427b.
 2 I, 426a.
 10, 15 I, 92a.
 11, 23 I, 318a.
 25 II, 33a.
 12, 1 I, 428b.
 13, 18 II, 18b.
 14, 3 II, 18b.
 15, 3 IX, 302b.
 16, 12 I, 156a.
 14 VIII, 442a.
 21 I, 92a.
 17, 2 II, 18b.
 18, 12 I, 92a.
 19, 16 I, 92a.

Tobias.

1, 4 I, 76b.
 2, 18 IX, 302a.
 3, 7 I, 76a.
 8 VII, 255b.
 4, 3 VII, 63a.
 13 VII, 57b.

4, 18 VIII, 175b.
 5, 18 I, 77b.
 6, 8 I, 78a.
 11 sq. VII, 57b.
 13 VII, 37b.
 17 VII, 57b.
 7, 12 VII, 38b.
 15 VII, 92a.
 16 VII, 95b.
 8, tot. cap. VII, 2b.
 3 VII, 442a.
 4 sq. VII, 92b. 247b.
 5, 7 sqq. VII, 32b.
 9 VII, 304a.
 20 VII, 285a.
 12, 9 I, 78a.
 11 I, 182a.
 12 I, 78b.
 15 I, 79a.
 14, 6 sq. I, 77a.

Siracides (Ecclesiasticus).

1, 3 I, 94a.
 27 III, 454b.
 28 III, 453b.
 2, 23 I, 348b.
 3, 33 I, 94a.
 5, 5 sq. III, 391b.
 7 I, 348b.
 7, 4 VI, 38b.
 19 IX, 219b. 270b.
 26 VII, 352b.
 27 VII, 251a.
 37 VIII, 55b.
 40 VIII, 2a. 376b.
 10, 13 IX, 270b.
 14 II, 148a.
 11, 27 VIII, 231b.
 14, 18 I, 95b.
 15, 12 I, 364b. II, 34a.
 18 II, 256a.
 16, 12 I, 348b.
 14 IV, 84b.
 17, 1, 3 II, 121b.
 18, 1 II, 4a.
 20, 24 IX, 16b.
 22 III, 306a. IV, 52b.
 23 VI, 114a.
 23, 22 VII, 251a.
 28 I, 352a. II, 30a.
 32 sq. VII, 407a.
 24, 14 I, 94a.
 25, 1 sq. VII, 238a.
 34 VII, 398b.
 26, 8 VII, 38a.
 12 III, 78b.
 17 sq. 20 sq. VII, 303a.
 30 VII, 352b.
 27, 2 VI, 403a.
 28, 6 VIII, 376b.
 35, 22 sqq. IX, 16b.
 38, 1 VIII, 41a.
 16 VIII, 55b. 57a. 65a.
 21, 23 VIII, 376b.
 26 sq. VI, 218b.
 39, 17 VIII, 367b.
 24 II, 30a.
 33 IX, 272a.
 40, 1 VIII, 55b.
 41, 5 IX, 16b.
 42, 13 I, 95b.
 44, 16 VIII, 37a. 113b. 119a.
 45, 21 VI, 32a.
 46, 14 VIII, 83a. 411a.

46, 28 I, 94b.
 47, 14 I, 95a.
 48, 10 I, 94b. 95a. VIII, 37a.
 11 VIII, 411a.
 14 VIII, 79b.
 49, 16 VIII, 113b. 119a.
 51, 19 I, 95a.

Baruch.

1, 1, 7, 11 I, 96a.
 3, 4 VIII, 367a.
 38 I, 96b.
 6, 3 I, 96b.

Maccab.

I.

2, 52 I, 101a.
 4, 38 I, 99b.
 6, 8, 16, I, 99a.
 17 I, 99b.
 44 I, 100b.
 59 I, 98b.
 9, 3 I, 99a.

II.

1, 10, 16, I, 99a.
 17 I, 99b.
 2, 1 I, 100a.
 4 I, 99b. 100a.
 8 I, 100a.
 27 I, 98b.
 7, 9, 11, VIII, 411a. IX, 302b.
 14 VIII, 411a. 490a.
 22 sq. VIII, 449b.
 23 VIII, 411a.
 28 II, 3b. VII, 293b.
 35 IX, 17a.
 36 IX, 302b.
 9, 3, 9 I, 99a.
 28 I, 99a.
 10, 1 I, 99b.
 5 I, 98b.
 9, 11 I, 99b.
 12, 43 I, 100b.
 44 VIII, 411a.
 44 sqq. VIII, 170a.
 14, 38 VII, 321b.
 42 I, 101a.
 43 sq. I, 100b.
 15, 12 VIII, 346b.
 39 I, 98b.

Matthaens.

1, 19 VII, 74b. 469a.
 20 VII, 84a. 93b.
 21 I, 567a.
 22 I, 14b.
 23 I, 461a. 520a. 567a.
 25 I, 170b.
 2, 15 I, 14b.
 18 VIII, 33b.
 3, 2 III, 228a. IV, 106b.
 6 III, 253b.
 7 II, 143b. IV, 268a.
 7 sq. IX, 285b.
 8 III, 286b.
 9 I, 336a.
 10 IX, 219b. 285b.
 11 VIII, 208a.
 12 III, 476a. V, 287b.

VIII, 143b. 219b.
 255a. 302b.
 3, 16 I, 403a. IV, 359b.
 4, 4 I, 14b. II, 27a.
 7, 10, 14 I, 14b.
 17 IV, 106b.
 19 VI, 21a.
 5, 1 V, 274b.
 3 VI, 106b.
 3 sqq. IX, 302b.
 4 IX, 190b.
 8 I, 304a. IX, 343b. 398b.
 10 sqq. IX, 190b.
 12 IV, 85b.
 13 VI, 20a.
 14 I, 183b. V, 274b. 319a.
 VI, 20a.
 15 I, 216b.
 16 III, 468b.
 17 V, 561b.
 18 I, 55a. 145a. IX, 135b.
 18 sq. II, 226a.
 19 sq. IX, 302b.
 20 IV, 110b.
 21 sq. I, 172b. II, 230a.
 22 VI, 496a. VIII, 203b.
 IX, 219b.
 23 sq. III, 253b. V, 219b.
 25 VI, 412b. VIII, 200b.
 25 sq. IX, 219b.
 28 III, 73a.
 29 VIII, 113a.
 31 sq. VII, 4b.
 32 VII, 28b. 104b. 115b.
 121b. 230b. 298b. 372b.
 373a. 390a. 405b. 415a.
 446b. 450a. 460b.
 34 sq. III, 47a. 56b.
 38 sqq. VI, 415a.
 39 VI, 496a.
 44 IV, 13a. VI, 419b.
 437a.
 45 II, 28a.
 48 I, 364b. III, 97a.
 6, 5 I, 136b.
 9 VIII, 310a.
 10 VIII, 43b. IX, 122a.
 11 I, 235b.
 12 VI, 390b. 436b.
 13 I, 154b. VIII, 310b.
 14 VI, 111a.
 20 IX, 302b.
 22 IV, 45b. VII, 315b.
 23 IV, 107a. IX, 302b.
 7, 1 VI, 419b.
 2 VII, 413b.
 6 VI, 219a. 235b.
 8 VI, 156b.
 13 VIII, 144a.
 13 sq. VIII, 136a.
 14 IX, 302b. 419a.
 15 I, 216a. V, 354b.
 VI, 58a. VII, 389a.
 15 sq. I, 202a.
 16 V, 376b.
 17 sq. VIII, 136a.
 18 II, 276a.
 20 V, 529b.
 21 I, 3a. V, 287a. IX, 302b. 420b.
 22 V, 555a.
 23 II, 55b. IX, 229b.
 24 IV, 131a.
 24 sqq. VIII, 136b.
 28 sq. I, 133a.

8, 8 VIII, 368a.
 11 VIII, 144a. IX, 3
 11 sq. V, 285a. IX, 2
 14 VII, 452b.
 20 I, 483b.
 29 VIII, 489b.
 9, 2 III, 455a.
 6 I, 566b. VIII, 1
 15 I, 458b.
 21 VIII, 21a.
 37 VI, 21b.
 38 VI, 21a. 32a.
 10, 1 VI, 33a.
 3 I, 124a.
 5 II, 79a.
 8 VI, 217a.
 10 VI, 216b.
 14 VI, 74b.
 15 IX, 273a.
 16 VI, 293b. VII, 1
 19 VI, 51b.
 20 VI, 174b.
 22 II, 57a.
 23 VI, 74b.
 27 I, 174a.
 28 VIII, 3b. 32b.
 96a. 411b. 485a. 4
 IX, 220a. 278a.
 29 sqq. VI, 278a. VIII,
 32 IX, 420b.
 37 VII, 445a.
 11, 3 VIII, 130b.
 4 III, 162a.
 7 VIII, 95a.
 11 VIII, 69a.
 13 III, 130a. VII, 1
 14 V, 92a. VIII, 1
 17 VII, 290a.
 19 III, 301b.
 21 II, 79b.
 21 sqq. V, 564b. IX, 2
 23 IX, 220a. 281b.
 25 sq. II, 95a.
 27 I, 372a. 545b. II,
 VI, 171a. IX, 4
 28 II, 72a. III, 1
 VIII, 17a.
 30 III, 95b.
 12, 23 II, 271b.
 30 sq. II, 236a. b.
 33 II, 271b.
 35 II, 180a. 186b. IV, 1
 36 II, 225b. IX, 20
 36 sq. IX, 50b.
 40 IX, 281b.
 41 sq. IX, 41b. 412a.
 13, 8 III, 185a.
 11 VII, 23a.
 12 II, 80b.
 24 V, 376a.
 24 sq. VIII, 136a.
 25 IX, 83a.
 26 V, 287b.
 29 VI, 496a.
 30 VI, 436b. 447a. VI
 8b.
 36 I, 191b.
 38 sq. V, 92a.
 39, 41 VIII, 492b.
 41 sqq. VIII, 8b. 481b. I
 17a. 220a. 231a.
 43 IX, 369b. 395a.
 44 VIII, 459a.
 49 sq. IX, 220a.
 52 VI, 20a. 113a. 12

- 13, 55 VII, 184a.
 14, 4 VII, 173a.
 12 VIII, 69a.
 15, 5 I, 172b.
 9 I, 213a. III, 41a.
 VIII, 88a.
 17 V, 179b.
 19 II, 187a.
 23 VIII, 368a.
 26 V, 285a.
 16, 2 sq. IV, 93a.
 11 V, 417b.
 13 I, 520a.
 16 I, 520a. VIII, 136b.
 17 I, 2b. V, 89a. VI, 170a.
 18 V, 259a. 317b. 339b. 350b. IX, 208b.
 19 VI, 45a. 56a. 134b.
 24 VI, 294a.
 26 IX, 285b.
 27 I, 552a. IV, 89a. IX, 31a. b.
 17, 3 VII, 115b. VIII, 99a.
 5 II, 14b. 202a. 403b.
 12 VIII, 109b.
 18, 3 VI, 371a.
 6 VI, 370a.
 7 II, 187a. VII, 379b.
 8 IX, 225a.
 8 sq. IX, 220a.
 10 I, 4a. 304a. b. II, 11b. IV, 351b. VI, 371b. VII, 2b.
 11 I, 514a.
 14 IV, 355b. 356a.
 17 I, 202a. V, 220b. 300a. 361b. VI, 129b. 469a.
 18 VI, 134b.
 19 VII, 122a.
 20 I, 557a. V, 373a. VI, 147b.
 24 V, 525a.
 25 VII, 123a.
 27 VIII, 145b.
 28 III, 510a.
 19, 3 VII, 4b. 29a.
 4 VII, 2b. 5a. 34b. 37a. 103b.
 5 VII, 5b. 23b. 35b. 122a. 203b. 235a.
 5 sq. VII, 404a.
 6 VII, 2b. 5b. 21b. 28b. 35b. 37b. 45a. 100a. 115b. 305a. 369a. 381b. 427b. 443b.
 8 VII, 12a. 374b.
 9 VII, 28b. 123b. 372b. 374b. 381a. 403b. 405b. 419a. 450a.
 11 VI, 229a. VII, 304a.
 11 sq. III, 185b.
 12 VII, 14a. 310b. 322a. 441a.
 13 sq. IV, 356a.
 17 I, 338b. IV, 96b.
 19 II, 186b.
 20 III, 850a.
 21 III, 97a.
 26 I, 333a. V, 82a.
 28 VIII, 84b. 55b. IX, 17a. 31b. 41b.
 20, 1 V, 267b. VI, 32a. 1 sq. IV, 87b.
 20, 8 IV, 85b. VIII, 242a.
 13 IX, 394b.
 16 V, 287a.
 23 VI, 294a. IX, 321b.
 25 VI, 129b. 200b. 294b.
 28 I, 484a. 512b. VI, 201b. VIII, 108b.
 21, 9 I, 216b.
 16 IV, 372a.
 32 III, 328a.
 33 V, 267b. VI, 32a.
 43 I, 458b.
 22, 2 V, 265b. VII, 5a. 221a.
 7 VI, 496a.
 11 V, 287a.
 13 IX, 220b.
 31 VI, 201b. 549b.
 24 VIII, 442a.
 28 VII, 173b.
 29 I, 196a. VII, 104b.
 30 VII, 5b. 299a. IX, 362a. 365b. 395a. 411b.
 31 I, 202b.
 32 I, 58a. VIII, 231b.
 40 IX, 84b.
 43 I, 203a.
 23, 2 I, 138b. V, 417a. VI, 107b.
 8 VI, 95b.
 14 sq. IX, 273a.
 15 V, 526b.
 16 III, 47b.
 27 VIII, 70b.
 33 II, 143b.
 34 I, 71a. VI, 20a. 33a.
 37 I, 358b. II, 72a. b.
 38 IX, 102a.
 38 sq. IX, 105b.
 24, 3. 5 IX, 82a.
 6 sq. IX, 83a.
 9 IX, 83b.
 10 VIII, 138a.
 11 V, 422b. IX, 82a.
 12 IX, 84a.
 13 IX, 421a.
 14 IX, 86a.
 21 sq. IX, 82a.
 23 V, 109a.
 23 sq. V, 354b. IX, 82a. b.
 24 V, 354a.
 24 sq. V, 555a.
 27 IX, 82b.
 29 IX, 82b. 93b.
 29 sq. IX, 17a. 89a.
 30 I, 552a. IX, 36a. 53a.
 31 VIII, 459a. 460b. 481b.
 32 sq. IX, 191b.
 37 sq. IX, 84b.
 42 IX, 119b.
 44 IX, 85a. 120a.
 45 VI, 158a.
 46 sq. VIII, 271b.
 25, 1 V, 287b.
 10 VIII, 138a. IX, 255b.
 12 III, 476a.
 21. 23 IV, 93a. IX, 303a. 391a.
 26 VI, 46a.
 31 II, 552a. IX, 40b. 44b. 192a.
 31 sq. VIII, 6a. 492b. IX, 20b.
 25, 33 VIII, 485a. IX, 46a. 55a.
 32 sq. VIII, 36b. 137a.
 IX, 55b.
 33 IX, 25b.
 34 IX, 321b.
 34 sq. IV, 31b. 93a. IX, 52a. 62b.
 37. 40 IV, 72a.
 41 II, 55b. VIII, 489a. IX, 230a. 252b. 255a. 276b.
 41 sq. IX, 229b.
 46 IX, 59b. 255a. b. 303a.
 26, 18 IV, 241a.
 24 II, 146b.
 26 I, 484a.
 26 sq. V, 75a. VII, 14a.
 28 I, 484a. II, 69a.
 29 IX, 195b.
 41 II, 188a.
 52 VI, 295b. 429b. 496b. 505a.
 53 II, 14b.
 27, 46 VIII, 368b.
 52 VIII, 47a.
 53 IX, 376a.
 59 VIII, 57a.
 28, 6 V, 109a.
 17 VIII, 445b.
 18 I, 337b. 466b. 544b. 566a. III, 284a.
 19 I, 408a. II, 71b. IV, 297b. VI, 33a.
 19 sq. I, 22b.
 20 I, 532b. 557a. V, 341a. VI, 29a. 90a.
Marcus.
 1, 4 IV, 258b. 281a. 310a. 350b. VI, 23a.
 15 III, 232a.
 17 VI, 21a.
 40 III, 418a.
 2, 7. 10 I, 566b.
 27 III, 61a.
 3, 7 II, 79b.
 18 I, 124a.
 29 VIII, 145a.
 4, 20 VI, 171a.
 5, 31. 84 VIII, 81a.
 43 VIII, 45a.
 7, 9 VII, 333a.
 81 II, 79b.
 8, 38 II, 11b.
 9, 12 I, 196b.
 13 VIII, 109b.
 24 II, 271b.
 36. 42 IV, 370b.
 43 sq. 46. 48 IX, 255a.
 44 IV, 384b.
 10, 11 VII, 28b.
 11 sq. VII, 39b.
 14 IV, 370b. VII, 2b. VIII, 95b.
 15 IV, 370b.
 18 II, 34a.
 40 IX, 321b.
 42 VI, 129b.
 11, 24 III, 262a.
 26 I, 236a.
 30 IV, 258b.
 12, 26 VIII, 231b.
 27 VIII, 316a.
 13, 4. 6 XIX, 82a.
 9 IX, 83b.
 10 IX, 86a.
 12 sq. IX, 83b.
 14 IX, 89a.
 21 sq. IX, 82a.
 24 sq. IX, 89b.
 27 VIII, 459a.
 32 IX, 34a. 71a.
 37 V, 26a.
 14, 7 V, 109a.
 9 VIII, 280a.
 22 sq. V, 75b.
 23 V, 24a. 182a.
 36 VII, 146b.
 15, 28 I, 14b. III, 509a.
 34 VIII, 385a.
 39 I, 520a.
 16, 15 II, 71b. V, 426a. VI, 23a.
 16 II, 72a. IV, 195a. 312b. 340a. b. VIII, 136b. 144a. IX, 229a. 329a.
 16 sq. III, 419b.
 19 I, 545a.
 20 VI, 145b.
Lucas.
 1, 3 sq. I, 19b.
 4 I, 64a.
 5 VII, 181b.
 6 III, 98b.
 17 VIII, 3a. 109b.
 27 VII, 2b. 324a.
 28 I, 236a.
 34 VII, 324a.
 35 I, 491a. 493a. 520a.
 37 V, 82a.
 42 II, 175b.
 47 I, 2a.
 48 VIII, 280a.
 55 I, 18a.
 70 I, 18a. 160a.
 74 IV, 35a.
 74 sq. IV, 13a.
 76 I, 7b.
 77 IV, 281b. VI, 173b.
 2, 7 I, 483b.
 11 I, 520a. 539a.
 29 VIII, 42b.
 40 VIII, 256a.
 3, 3 IV, 281a. 310a.
 7 IV, 281a.
 16 IV, 258a.
 17 IX, 255a.
 21 I, 403b.
 22 V, 89b.
 38 VII, 45a.
 4, 1 I, 405b.
 16 I, 216b.
 17 I, 221a.
 18 I, 405b. III, 295a.
 24 VII, 377a.
 44 VI, 23a.
 5, 10 VI, 21a.
 21. 24 I, 566b.
 31 III, 162a.
 6, 19 VIII, 81a.
 31 VI, 390b.
 35 VI, 390a. 399b.
 38 IV, 39b.
 43 I, 186b.
 2

- 6, 45 IV, 39b. V, 376b.
7, 3 VIII, 368a.
15 VIII, 45a.
29 III, 301b.
30 I, 358b. IV, 281b.
35 III, 301b.
47 III, 250a. 319b. 433b.
50 III, 433b.
8, 10 II, 79b.
12 I, 192b.
15 IV, 7b. 171a.
17 IX, 17b. 60b.
18 II, 271b.
31 IX, 226b.
50 III, 433b.
52 VIII, 45b.
55 VIII, 45a.
9, 2 VI, 23a.
54 VI, 453a.
55 VI, 436b.
55 sq. VI, 295a.
10, 6 III, 301b.
7 IV, 98a.
15 IX, 208b. 220a.
16 I, 14b. 16a.
19 II, 143b.
28 I, 196b.
29 III, 302a.
30 II, 122a. 272a.
50 III, 433b.
11, 1 sq. VIII, 310a.
13 II, 270b. 280a.
24 IV, 120b.
41 IV, 111b.
12, 4 VI, 295a.
5 IX, 220a.
7 VI, 278a.
13 VI, 420a.
14 VI, 295a. VII, 4b.
32 IX, 320b.
42 VI, 21b.
42 sq. VI, 128b.
46 sq. IX, 220b.
58 VIII, 200b. sqq.
59 II, 231b.
13, 3 III, 394b.
5 VIII, 41b.
17 VII, 106b.
25 IX, 255a.
14, 14 VIII, 490a.
17 V, 281b. VI, 21a.
23 VI, 360a.
24 II, 92a.
26 III, 69a.
31 VI, 489b.
15, 7 I, 75b. III, 294a.
18 II, 273a.
16, 8 VIII, 136b.
9 IV, 107a. VIII, 204b.
17 I, 145a. IX, 135b.
22 VIII, 112a. 136b. 141b.
144a. 232a.
23 VIII, 209b. IX, 208b.
221a. 222b. 226b.
242a. 282a.
23 sq. VIII, 126a.
24 IX, 244b.
25 VIII, 136b. 141b.
246a.
26 IX, 226a. 255b.
27 sq. VIII, 348a.
16, 29 I, 14b. 34b. 37a. 138a.
164a. 185a.
17, 7 sq. IV, 58a.
10 V, 180b. IX, 324a.
14 II, 94a.
20 sq. V, 309b. 310b.
24 IX, 17b. 86b.
28 sq. IX, 84b.
18, 8 V, 330b. 354a. IX,
82b. 84b.
9 III, 418b.
11 sq. III, 489a.
13 III, 295a.
14 III, 302b.
27 I, 333a.
38 I, 192b.
19, 10 III, 224a.
41 II, 59a. V, 286a.
20, 4 IV, 266a.
35 IV, 98a.
36 II, 11b. VIII, 34b.
37 VIII, 231b.
38 IX, 316a.
21, 7 sq. IX, 82a.
15 VI, 51a. 114a.
25 IX, 97b.
25 sq. IX, 89b. 96b.
28 IX, 91a. 99a. 121b.
179a.
20 sq. IX, 99a.
31 IX, 91a. 120a.
32 IX, 136a.
33 I, 15a. 53b. IX, 136a.
158a. 161b.
34 IX, 17b.
34 sq. IX, 2a. 117b.
22, 25 VII, 463b.
20 sq. IX, 334a.
23, 20 VII, 309b.
34 VIII, 385a.
42 VIII, 24a. 206a.
43 V, 295b. VIII, 140a.
385a. IX, 378a.
46 I, 484a. IX, 385a.
24, 25 I, 192b.
26 I, 196b.
27 I, 33b. 37a. 171a.
188b.
28 III, 80a.
32 I, 133a. 192a.
39 I, 486a.
44 I, 34b. 37a. 38a. V,
85b. IX, 38b.
45 I, 192b.
47 II, 71b. V, 425b.
Johannes.
1, 1 I, 33b. 466b. 470b.
4 I, 459a.
5 I, 184b. 192a. III,
461a. VIII, 117b.
7 VI, 173b.
12 II, 273a. III, 453b.
461a. V, 289b.
14 I, 483b. 484b. 491b.
507a. V, 93b.
16 I, 551b.
17 I, 33b. III, 160a.
315b.
18 I, 156b. V, 170a.
21 VIII, 109b.
20 I, 236a. III, 236b.
514a. VI, 352a. V,
234b. VII, 173a.
1, 30 I, 136b.
33 IV, 267.
2, 1 VII, 5a. 280a.
2 VII, 37a.
9 VII, 4a.
11 I, 552a. VII, 2b.
19, 21 VIII, 449a. 450a.
24 VIII, 256a.
3, 2 II, 81a.
4 I, 192b.
5 IV, 298b. 307b. 308a.
312b. 355b. V, 280b.
375a. VII, 14b.
5 sq. II, 156b.
6 IV, 314a. VIII, 136b.
11 I, 444a.
13 IX, 327a.
14 sq. III, 359a.
15 sq. IX, 329a.
16 III, 359a. 370b. 438a.
V, 280b.
18 I, 208a. II, 67a. VIII,
136b. IX, 28b. 29a.
229a. 419b.
20 sq. VI, 188b. VIII,
136b.
27 VI, 36a.
29 VII, 5b.
33 III, 358b.
34 I, 551a. V, 280b.
35 I, 545b.
36 II, 67a. III, 359a.
VIII, 136b. 144a. IX,
229a. 320b. 329a.
4, 11 III, 307a. IV, 131a.
VIII, 395a.
18 VII, 104b. 116a. 446a.
20 VIII, 89a.
22 VIII, 312a.
23 V, 311a.
24 I, 299a. 303b.
35 V, 283b.
36 II, 49b.
42 I, 30b. 33a. II, 66a.
5, 14 IV, 46a.
19 I, 533a.
21 VIII, 447b.
22 IX, 32a.
23 I, 372a. 478b. 568a.
VIII, 349a.
24 III, 319b. VIII, 142a.
232b. 485b. IX, 62a. b.
26 I, 471a. 554b.
27 I, 545b. 567a. 568a.
IX, 32a.
27 sq. VIII, 448a.
28 VIII, 494a. IX, 35a.
28 sq. I, 567a. VIII, 6a.
7b. VIII, 412b. 447b.
454a. 482a. 483b.
29 VIII, 136b. 457b.
484b. 485b. 487a.
504a.
34 I, 30b.
36 V, 561b.
37 I, 403b.
39 I, 7b. 14b. 33b. 38a.
132a. 156a. 171a.
214a. VI, 58a. 171a.
VII, 3b. IX, 315b.
41 VIII, 277b.
47 I, 29a.
6, 15 V, 201b. VII, 198a.
20 II, 270a.
35 I, 459b.
6, 37 VIII, 24a.
39 VIII, 412b. 492a.
39 sq. VIII, 440a.
40 II, 49b. IX, 329.
44 sq. II, 281a. VIII, 4.
45 I, 191b. II, 273b.
47 IX, 329a.
50 sq. V, 13a.
51 III, 340a.
52 V, 13a.
54 V, 232b. VIII, 4.
448a.
55, 58 V, 176b.
62 I, 533a.
63 I, 133a. IV, 7a.
107b. VI, 171a.
64 III, 467b.
67 VI, 455b.
68 I, 15b. 157a.
7, 17 II, 273b.
19 III, 81b.
28 IV, 225a. 232b.
38, 42 I, 15b.
49 I, 221b.
8, 1 sq. I, 107b. 154b.
10 VII, 414a.
11 VI, 437b.
12 I, 133b.
15 IX, 29a.
26 I, 189b. 471b.
31 I, 32a. 159a. V,
360b. 377a. 489a.
171a.
34 II, 188b. 234b. 2.
36 V, 209a.
39 V, 287a.
44 II, 10a. 34a. 1.
VI, 124a. VIII,
47 I, 30b. V, 376a.
50 IX, 30a.
51 III, 372a. IV, 1.
IX, 255a. 330b. 3.
51 sq. VIII, 31a.
56 I, 436a. VIII, 1.
58 I, 436a.
9, 4 VIII, 138a.
10, 2 sq. V, 280b.
3 I, 191b.
5 I, 202a. 216a.
7 V, 280b.
10 I, 514b.
12 V, 280b.
15 II, 69a.
16 IX, 196a.
16 sq. V, 280b.
17 sq. VIII, 419a. 45.
22 I, 93b.
26 II, 89b.
27 I, 202a. 216a. V, 3.
372a. VI, 58a.
27 sq. V, 280b. V.
231b.
28 sq. IX, 304a.
29 IV, 131a. VIII, 11.
30 I, 444a.
35 V, 373b. VI, 28.
36 I, 491b.
37 sq. V, 561b.
11, 4 VIII, 45b.
12 VIII, 13b.
15 VIII, 416a.
24 VIII, 492b.
21 sq. VIII, 412a.
25 VIII, 393b.
26 IX, 255a.

- 11, 43 VIII, 428b.
44 VIII, 46b.
12, 2 VIII, 45a.
24 VIII, 16b. 55b.
26 VIII, 369a. IX, 378a.
31 VI, 288a.
39 II, 40b.
42 III, 471a.
43 I, 367a.
48 IX, 17b.
13, 8 II, 223a.
18 sqq. VI, 182a.
14 sq. IV, 254a.
15 VI, 532a.
17 I, 3a.
30 V, 227a.
34 III, 174a. 182a. 405b.
14, 1 I, 478b.
2 VIII, 110b. 233a. IX, 390b.
3 IX, 17b.
6 V, 209b. IX, 328a.
11 I, 372a.
18 sq. VIII, 290b.
16 I, 416a. IV, 181a.
16 sq. I, 444b.
19 VIII, 413a. 416a.
21 IV, 112a.
23 I, 557a. III, 96b.
IV, 58b. 112a.
26 I, 191b. 416a. V, 360b.
27 VI, 496b.
28 I, 557a.
15, 1 I, 459b. V, 92a. VI, 32a.
2 II, 203a. IV, 120b.
4 II, 276a.
5 II, 274a. V, 13a.
6 VI, 472a. IX, 221a.
13 sq. V, 360b.
14 I, 159a. III, 394b.
15 I, 174b.
16 II, 89a.
18 IX, 128b.
22 II, 75a.
24 V, 564b.
26 I, 444b.
27 I, 22b.
16, 2 V, 300a.
8 I, 202a. III, 196b.
9 II, 67a. IV, 18a.
12 I, 176b.
13 I, 191b. 202a. V, 360a.
20 V, 597a.
21 VII, 256a.
28 V, 109a.
33 V, 597a.
17, 3 I, 185a. 291b. IX, 292a.
5 I, 367a. 552a.
9 II, 70a.
14 V, 302b.
17 I, 13b. 363a.
19 II, 69a.
20 IV, 131a. VIII, 293a.
21 I, 294b. II, 66b.
23 II, 56b.
24 VIII, 233a. 343b.
18, 20 I, 174a.
36 VII, 198a. IX, 189b.
37 I, 30b.
19, 11 VI, 281a.
26 sqq. 30 VIII, 385a.
27 VII, 453a.
19, 34 IV, 265a.
36 I, 14b.
39 VIII, 57a.
40 VIII, 59a.
20, 6 sq. VIII, 46b.
21 VI, 72b. 532a.
22 I, 566b. V, 90a. 136b.
23 V, 219b. IX, 112a.
25 VIII, 445b.
28 I, 466b. V, 139b.
31 I, 2b. 7b. 33b. 156a. 159a. 160b. 185a. IX, 329a.
21, 17 VI, 210b. VIII, 256a.
24 I, 22b. sq.
Acta Apostolorum.
1, 5 VI, 175a.
7 IX, 71a.
8 I, 22b. V, 42b.
11 IX, 32a. 68b.
15, 23. VI, 61a.
25 VIII, 98b. 111a.
26 VI, 83a.
2, 5 V, 526b.
23 II, 41a.
24 VIII, 206b. IX, 281a.
27 VIII, 33b. IX, 208b.
31 IX, 208b. 281a.
36 I, 552b.
37 I, 133a.
38 I, 411b. III, 295a. IV, 195a. 301b. 302b. 310a. 362a.
38 sq. IV, 172a.
39 IV, 321a.
42 V, 57b. 376a.
46 V, 161b.
3, 18 I, 33b.
19 III, 295a. IX, 121a.
20 I, 196b. VIII, 2b. IX, 169a.
21 VIII, 34b. IX, 121a.
24 I, 33b. 37a.
4, 2 VIII, 413a.
12 I, 281b. VIII, 89a. IX, 328a.
24 I, 418b.
32 VII, 35b. 122b.
5, 3 II, 187a.
15 VIII, 82a.
29 VI, 549b. VII, 340a.
31 III, 295a.
32 II, 274b.
38 V, 412a.
41 IV, 99a.
6, 2 VI, 191a.
3 VI, 106b.
5 sq. VI, 44a. 62a.
6 VI, 97b.
10 VI, 51b.
13 sq. VI, 98a.
7, 2 sqq. I, 196b.
25 VI, 503a.
30 I, 257a.
48 I, 321a.
51 I, 358b.
53 III, 81b.
55 VIII, 233a. 263b.
55, 58 sq. VIII, 385a.
8, 2 VIII, 59b. 83b.
12 I, 15b.
22 III, 395b. IV, 172b.
8, 26 I, 222b.
30 I, 138b.
35 I, 188b.
36 sq. IV, 195a.
37 III, 394b.
38 IV, 172b.
9, 17 VI, 97b.
37 VIII, 59a.
40 VIII, 428b.
10, 4 I, 78b.
11 III, 130a. V, 283b.
25 VIII, 302a.
26 VIII, 280a.
34 IV, 99b.
35 IV, 12b.
38 I, 551b. 564b.
40 sq. IX, 376b.
43 I, 33b. 38a. 73a. III, 218a. 413b. 438a. VIII, 149b.
47 IV, 172b.
48 IV, 269b. 302b.
11, 14 sq. VI, 174b.
18 III, 295a. 456b.
26 VII, 25a.
27 sq. VI, 148b.
12, 22 VIII, 302b.
13, 1 VI, 148b.
3 VI, 44b. 97b.
18 VII, 135a.
22 III, 98a. IV, 124b.
23 I, 296a.
26 I, 157a.
27 I, 14b.
33 VIII, 34b.
33 sqq. I, 196b.
35 IX, 281a.
38 III, 81b. 89b. 488a.
45 sq. II, 92a.
46 sq. I, 184a.
48 II, 56b.
49 III, 438a.
14, 14 VIII, 303a.
15 III, 226a. VIII, 280a. 302a.
16 sq. I, 273a.
22 VI, 52b. 278a.
23 VI, 27a. 49b. 63b. 106b.
15, 3 sq. V, 318a.
6 III, 130a.
9 III, 468b. 516b.
10 III, 81b.
11 I, 168b. 171a. III, 216a. VIII, 120a.
18 I, 351b.
21 I, 14b. 21a. 138b. 216b.
16, 6 II, 81a.
14 I, 192a.
31 IX, 829a.
37 VII, 102b.
17, 11 I, 198b. 196b. 214b. V, 377a. VII, 389a.
18 VIII, 413a.
23 sqq. I, 273b. sq.
24 sq. II, 17a. VI, 299a.
26 VII, 32a. 101a.
27 I, 325a.
28 I, 316a. 321a. II, 27a. 30a.
30 I, 281b. IX, 18a.
30 sq. IX, 18a. 119a.
31 VIII, 486b. IX, 2a. 30a. 31a. b.
17, 32 VIII, 392a. 445b.
18, 24 IV, 281b. VI, 44a.
28 I, 196b.
19, 4 IV, 280b.
4 sq. IV, 290b.
11 VIII, 82a.
18 III, 270a.
20, 7 V, 161b. 243a.
10 VIII, 428b.
11 V, 58b.
17 V, 452a. VI, 152a.
20 sq. I, 156b. III, 226a.
21 III, 232a.
27 I, 159a. 174b.
28 I, 588b. III, 340b. V, 318a. VI, 17b. 128b. 158a.
28 sqq. V, 354b.
29 sq. V, 438a.
30 V, 287a.
31 VI, 217b.
35 I, 177a.
21, 8 VI, 44a.
9 VII, 328a.
22, 16 IV, 195b. 310a.
23, 6 VIII, 413a.
8 VIII, 101b.
24, 15 VIII, 413a. 487b.
25 IX, 18a.
25, 10 VI, 533a.
26, 8 VIII, 413a.
18 I, 156b. 184a. III, 226a. V, 263a. VI, 173b. VIII, 136b. IX, 420b.
19 II, 275a.
20 I, 73a. 156a.
22 I, 34b. 38b. 73b. 138b. 159a. 196b. III, 218a.
23 VIII, 393b.
27, 20 VIII, 40a.
23 VIII, 369a.
28, 23 I, 196b.
25 I, 18b. VI, 33a.
Epistola ad Romanos.
1, 2 I, 13a. 15b. 159b. III, 160b.
3 I, 488a.
15 sq. VI, 172a.
16 I, 30b. 156a. 157a. III, 433a. VI, 171b.
17 III, 195a.
19 sq. I, 4b. II, 74a.
23 I, 316a.
25 II, 75a. VIII, 306a.
2, 3 IX, 18a.
4 I, 339a. III, 297a.
5 II, 88a. IV, 89b. IX, a. 18a. 221a.
6 IV, 91a. 99b. VIII, 136b. IX, 273a.
8 sq. IX, 221a.
9 IX, 273a.
10 IX, 420b.
11 I, 203b.
11 sq. IV, 99b.
13 III, 430a. IV, 112a.
14 I, 277a. II, 278a.
15 III, 303b. VII, 175a.
15 sq. IX, 18a. 25a.
16 I, 203b. IX, 35a.
21, 24 VI, 185a. b.
28 sq. IV, 224b. V, 290b.
2 *

- 3, 2 I, 1b. 15b. 88b. 188b.
182a. 213a. IV, 188b.
V, 87b.
3 III, 871a. IV, 337a. b.
8 III, 201b.
11 sq. II, 66a.
18 III, 502b.
19 I, 208a. III, 82a.
308a.
20 II, 261b. III, 89a.
150a. 414a.
21 I, 34a. 88b. 73a. 171a.
24 III, 161a. 435a.
24 sq. III, 309a. 319b.
25 III, 121a. 284b. 332b.
26 sq. III, 432a.
27 I, 33b. III, 196b.
201b. 428b. IV, 64a.
28 I, 236b. III, 89a. 426b.
V, 525a.
31 IV, 16a.
4, 2 sq. III, 428b.
3 I, 14b. 15b.
4 IV, 86b.
4 sq. III, 481a.
5 III, 305b. 426b. 428b.
435a. 464a.
5 sq. III, 435a.
9 I, 168b.
10 V, 87a.
10 sq. IV, 196a.
11 III, 113b. IV, 178b.
203b. VII, 13a. 38a.
110a.
13 IX, 129b.
15 II, 157b. VII, 170b.
16 III, 161b. 202a. 413a.
17 VI, 34b. VIII, 417b.
447b. 449b.
19 sq. III, 366b. 413b.
23 sq. III, 413b.
25 III, 507b.
5, 1 III, 416a.
5 III, 319b. VII, 316b.
8 II, 65a. III, 196a.
9 I, 588b.
12 I, 189b. II, 65a. 156a.
157a. b. VIII, 21b.
35a. 36a.
14 II, 156b. 186b. 260b.
16 III, 303a.
16 sq. II, 65a.
18 II, 157b.
19 II, 34a. 69a. III, 483a.
20 II, 188b. III, 311b.
21 sq. IV, 310a. 814a. 340a.
6, 3 sq. VIII, 427a.
4 V, 164b.
4 sq. IV, 330a.
6 II, 159a. 180b.
7 IV, 330a. VIII, 146a.
10 VIII, 36a. 44a.
12 II, 234b.
14 III, 106a. IV, 21b.
15 III, 311b.
20, 22 VIII, 136b.
21 sq. IX, 288a.
23 II, 126b. 156a. 225a.
VIII, 22a. 35a. IX,
320b. 324a.
7, 1 sq. VII, 107a. 378b.
392a. 403a. 422a.
2 VII, 104a. 374a.
2 sq. VI, 253b. VII, 124b.
6 sq. II, 200a.
- 7, 7 II, 195a. III, 21b.
8 II, 188a. 193a.
9 VIII, 12b.
12 sq. III, 86a.
14 II, 200a. 262b.
14 sq. II, 196a.
15 III, 98b.
16 II, 198a.
17 II, 158b. 182a. IX,
340b.
18 II, 199b. 213b.
20 II, 213b.
21 II, 158b. III, 82a.
22 II, 199a. 159a. 198a.
23 sq. VIII, 43a.
24 II, 201a. VIII, 22a.
42b. IX, 340b.
24 sq. II, 199a.
8, 1 II, 199a. 216a. VIII,
153b.
1 sq. IV, 22a.
3 I, 436b. 491b. II,
263b. VIII, 21b.
3 sq. III, 89b.
4 III, 430a. IV, 234a.
5 I, 192b.
7 II, 139a.
8 VII, 19b.
9 V, 290b. 302a.
10 II, 126b. 227a. 316b.
VIII, 11a.
11 VIII, 413b. 419b.
447b. 448b. 462a. IX,
321b.
13 III, 154a. IV, 30a.
123b. IX, 420b.
14 I, 202b. III, 106a.
VI, 277b.
15 III, 550a.
16 I, 26a. 30b. II, 93b.
III, 373b. IX, 304b.
17 III, 154a. b.
17 sq. IV, 30b.
18 IV, 61a. VIII, 2b.
19 sq. IX, 25b. 98a.
140a. 169b.
20 IX, 111a.
20 sq. VIII, 492a.
21 II, 182a.
23 IX, 361b.
24 III, 434a. IV, 112b.
VIII, 153b. IX, 320a.
26 I, 192b.
28 II, 25a. 188b.
28 sq. II, 84b. V, 280b.
290b.
29 II, 56b. 105a. III,
504b. VII, 4a.
29 sq. V, 290b.
30 II, 26a. III, 305b.
IX, 320a.
33 sq. III, 303a. VIII,
153b.
34 I, 533a. VIII, 291a.
35 IV, 131b.
38 III, 375a. VII, 309a.
VIII, 153b.
9, tot. II, 61b.
6, 8 V, 287b.
11 II, 25b. 56b. 157b.
15 III, 332b.
16 II, 77b. 89b.
19 I, 358b.
22 II, 55b.
10, 8 II, 279a. III, 483b.
- 10, 4 II, 269b. III, 413b.
6 VIII, 81b.
8 I, 15a.
9 IV, 30b.
10 III, 368b. IV, 195b.
11 I, 14b. III, 438a.
14 I, 156b. VI, 2a. VIII,
275b. 301b.
15 VI, 36b. 44a.
17 I, 29a. 30a. 158a.
VI, 171b. 172b.
18 VI, 145b.
11, 1 VI, 256a.
2 I, 14b. II, 55b.
6 II, 56b. III, 426b. 435a.
12 II, 146a.
14 VI, 174a.
16 IV, 369b.
19 sq. II, 96a. V, 353b.
20 II, 92a. VI, 256a.
20 sq. II, 87b. V, 354b.
22 IV, 124a.
25 IX, 109a.
25 sq. IX, 109a.
29 VI, 182a.
32 I, 203a. II, 42a. 58b.
IX, 265a.
34 I, 93b. 355b.
12, 1 IV, 14a. VII, 303a.
1 sq. I, 212a.
2 II, 187a.
5 V, 289a. VI, 176a.
496b.
7 VI, 141a.
11 I, 154a.
13 VIII, 210a.
15 VIII, 65a.
17 VI, 436b. VII, 119b.
18 VI, 336a. 496b.
13, 1 VI, 318a. 529b. VIII,
119a.
1 sq. VI, 279b. 410a.
2 VI, 283b.
4 VI, 45b. 277b. 412b.
430a. 470a.
4 sq. VI, 485a.
6 sq. VI, 288a.
7 VI, 291a. 548a.
8 III, 96b.
12 II, 34a. VII, 133b.
14, 6 I, 236b.
7 sq. VIII, 413b. 454b.
9 VIII, 97b. 416b. 419a.
10 IX, 46a. 55b.
13 VII, 286a.
19 VII, 211a.
23 II, 276a.
15, 4 I, 7b. 155b. 183b.
223a. VI, 171b.
8 sq. V, 285a.
18 II, 72a. VI, 51b.
174b. VII, 231a.
20 sq. VI, 142a.
30 VIII, 358b.
16, 1 I, 111b.
17 I, 202a. V, 355b.
25 II, 48a. VII, 23a.
26 IX, 317b.
27 I, 355b.
- Epistolae ad Corinthios.**
I.
1, 1 VI, 141b.
2 V, 23b.
- 1, 5 I, 7b.
8 sq. IX, 418a.
12 VI, 175a.
12 sq. VI, 132b.
14 I, 111b.
17 I, 133b. IV, 269b.
21 VI, 2a. 173a.
30 III, 483b.
2, 1 I, 132b.
2 I, 8a.
6 I, 2a. 173b. 174a.
7 I, 2a. b. 182a.
8 I, 533a.
9 VIII, 258b. IX, 33
362a.
10 I, 4b.
14 I, 192a. II, 16
243a. IV, 120a.
14 sq. I, 204b.
15 I, 202b. VI, 545a.
21 sq. I, 204b.
3, 1 I, 204b.
2 VI, 129a.
4 V, 393a.
5 VI, 137b. 174a.
6 sq. VI, 175a.
7 VI, 137b. VIII, 96
8 IV, 90a. VIII, 14
IX, 391b.
9 VI, 21b. 32a. 174
10 VI, 142a.
11 III, 464b. V, 317
12 IV, 45b.
13 IX, 5b.
17 VII, 270b.
18 sq. I, 204b.
21 VI, 60b.
4, 1 VI, 128b. 196a. V
9a. 23a.
4 III, 393b. 432a.
4 sq. IX, 18a.
5 I, 555a. VIII, 1
IX, 51a. 56b. 60a.
15 V, 375a. VI, 174
20 I, 3a. 133b. V
175a.
5, 5 VIII, 63b.
6 II, 159a.
7 IV, 243a.
11 V, 219a.
12 V, 218b. 300a.
6, 2 IX, 42a.
3 IX, 20b.
5 VI, 413a.
7 VI, 418a.
9 sq. IX, 66b.
11 III, 273b. 305a. I
13a.
13 VII, 118a. VIII, 28
14 VIII, 413a. 416
447b. 449a.
15 V, 289a.
16 VII, 86a. 98b. 122
165a. 404a. 410a.
17 I, 530a. VII, 5a.
18 II, 220a.
19 V, 289a. VII, 313
7, 1 III, 188b. VII, 300
345a. 461a.
2 VI, 256a. VII, 30
33a. 124b. 137b. 243
263b. 299b. 336
358b.
2 sq. VII, 250b.
3 sq. VII, 36a.

- 7, 4 III, 74a. VII, 33b.
50b. 88a. 190a. 407a.
415b. 435b. 456b.
5 VII, 18b. 258b.
6 VII, 265b.
7 VII, 263b.
7 sqq. VII, 14a. 300a. 316a.
8 sq. VI, 254a. VII, 109a.
9 I, 236b. VI, 229a.
VII, 5b. 30b. 251a.
298a. 329b. 336b.
10 VII, 4b. 28b. 36a.
124b.
10 sq. VII, 236a. 377b.
429b.
12 VII, 14b. 232a.
12 sqq. IV, 362a. VII, 230b.
444a. 453a.
13 VII, 377b.
15 VI, 496b. VII, 98b.
377b. 380a. 406a. 418a.
17 VII, 450a.
19 IV, 189b.
20 VI, 34a. VII, 450a.
24 VII, 450a.
25 I, 22b. VI, 224b.
VII, 14b. 263b. 299b.
315b. 354b.
25 sq. VII, 300a.
26 VII, 14a.
28 VI, 224b. VII, 105a.
211b.
29 IX, 18a.
29 sqq. IX, 201b.
31 IX, 136b. 150a. 158a.
160a. 176b.
32 VII, 19a. 303a. 329a.
33 I, 153b.
34 III, 73b.
35 VII, 354b.
35 sq. VII, 263b. 315b.
316a.
36 VI, 225a. VII, 251a.
37 II, 267a. VII, 328b.
38 VII, 105a.
39 VI, 253b. VII, 41a.
118a. 231b. 378b.
403a. 447a.
8, 5 VII, 57a.
6 I, 293b. 503a. 532b.
11 II, 66b.
9, 5 I, 236b. VII, 222b.
256b. 300a.
10 IV, 107a.
13 V, 246b.
15 III, 190a.
18 sq. III, 190b.
21 III, 174a.
24 IV, 96a. 108a. VIII,
198a.
27 II, 55b. IV, 121a.
10, 1 IV, 258a.
1 sqq. IV, 182b.
2 I, 411b.
3 sq. IV, 222a.
4 V, 34b. 87b.
5 IV, 93a.
11 I, 223. IX, 192a.
137a.
13 VII, 455b.
15 I, 202a.
15 sq. V, 97b.
16 V, 22a. 54b. 72a. 88b.
116a. 118b. 151a.
163a. 186b. 227a.
- 10, 17 V, 163b. 289a. VII,
218b.
18 III, 118b.
21 IV, 390b. V, 182a.
233b.
22 III, 38b.
31 I, 237a.
32 I, 157b.
11, 3 VII, 64a. 415b.
7 II, 140b.
10 VI, 314b. VII, 6a.
13 I, 202a.
17 V, 212b.
20 VIII, 199b.
20 sqq. V, 31a.
23 I, 171b. V, 116a. 135b.
242a.
28 sqq. V, 23b. 75b.
24 V, 162a. 181 sq. 212b.
25 V, 2b. 30b. 97a.
26 V, 212a.
26 sq. V, 116a.
27 V, 219b. 224b.
27 sqq. V, 225a. 228a.
236b.
28 V, 61a.
28 sq. V, 219a.
29 V, 219b.
34 I, 178a. VI, 135b.
12, 3 II, 280a.
6 VI, 175a.
8 I, 2a.
12 V, 263b.
12 sq. V, 263b.
13 IV, 284a. 339b. V,
263b. VII, 14b.
15 sq. V, 263b.
21 VII, 342b.
23 VII, 19a.
25 sq. V, 263b.
26 VII, 238b. 247b.
27 V, 289a.
28 V, 259b. VI, 32a.
152b.
28 sqq. V, 136b. VI, 141a.
150a.
29 I, 238b.
13, 2 III, 353a. 472a.
3 V, 307b.
8 IV, 133a. VIII, 282a.
IX, 357a.
9 I, 4a. V, 355b.
9 sq. IX, 356b.
10 IV, 36a.
12 I, 4a. 304a. IX, 294b.
345a. 356a. 398b. 401a.
18 III, 367a. IX, 357b.
14, 4, 23 V, 259b.
24 VI, 148b.
26 VIII, 199b.
29 I, 204b.
29 sq. VI, 42a.
40 I, 157b. VII, 13b.
VIII, 62b.
15, tot. VIII, 413b.
1 I, 14a.
3 I, 180b. 587a.
9 V, 318b.
10 VI, 175b. VIII, 267b.
12 V, 385b.
13 sqq. VIII, 427b.
19 VIII, 392a. IX, 304a.
21 I, 554b. II, 120b.
21 sq. II, 156b. VIII, 22b.
448a.
- 15, 22 VIII, 21b.
28 sq. IX, 192a.
24 IX, 109b.
25 sq. VIII, 452b. 483a.
26 IX, 67b. 109b. 342a.
27 I, 561a.
28 I, 304b. IX, 109b.
348a. 394b.
29 VIII, 85b. 198a.
30, 32. VIII, 427b.
31 VIII, 11a.
37 sq. VIII, 55b. 450a.
38 II, 28a.
39 VIII, 108a. 450a.
41 IX, 369b. 389b. 394b.
41 sq. VIII, 478b. IX,
390a.
43 IX, 367b. 368b.
43 sqq. IX, 363a.
43 VIII, 361b. 370a. 484a.
IX, 371a. 372a.
43 sqq. VIII, 16a.
44 VIII, 29b. IX, 364b.
46 IX, 364b.
47 I, 153a. 520a. VIII,
30a.
49 II, 139a. IX, 305a.
50 IX, 367b. 368b.
51 VIII, 37a. 471a.
51 sqq. VIII, 459a. 481b.
495a. b.
52 VIII, 6a. 492b. IX,
150b.
53 IX, 368b.
58 sq. IX, 367b.
54 VIII, 483a. IX, 109b.
342a.
55 VIII, 382a.
56 VIII, 22b.
57 VIII, 483b.
16, 5, 8 I, 111b.
15 VI, 44b.
22 IX, 18a.
- II.
1, 1 I, 215a.
9 VIII, 413b. 447b.
13 I, 14a.
21 IV, 212a.
21 sq. IV, 298b.
22 VII, 95a.
24 VI, 129b.
2, 11 I, 205a.
14 VI, 121b.
15 VI, 171a.
16 V, 227a. VI, 113b.
17 IV, 244b.
3, 3 I, 24b. 192a.
5 I, 192a. II, 159b.
243a. VI, 113b.
6 VI, 175b.
14 I, 158a.
16 IX, 108b.
17 I, 299a.
18 II, 112a. 139a. IX,
344a.
4, 2 VI, 117b.
3 sq. I, 184b.
4 I, 192a.
6 I, 2a. 8a. 156b. 191a.
II, 3b.
7 VI, 121b. VII, 26b.
10 VIII, 462b.
- 4, 18 IV, 119a.
14 VIII, 413b. 416a.
447b.
16 II, 159a. 245b.
17 IV, 29b. IX, 426b.
18 IX, 137a.
5, 1 VIII, 16b. 33a. 98b.
142a. b. IX, 368a.
1 sqq. VIII, 2a. 139b. 233a.
2 IV, 113a.
4 VIII, 13a. 98b. 367b.
5 VII, 95a.
7 I, 2b. 4a. IX, 345a.
8 VIII, 43b. 139b.
10 VIII, 6a. 144b. 420b.
462b. 483b. 485a. IX,
18b. 31a. 46a. 50b.
67b. 273a. 278a.
14 I, 503a. II, 66a.
15 III, 202b.
16 V, 109b.
18 VI, 32a.
18 sqq. II, 69b.
19 III, 484b.
20 I, 23b. III, 270b. VI,
21b.
21 II, 186a. III, 435a.
IV, 284a.
6, 2 VIII, 14a.
14 III, 316a. VIII, 62b.
7, 1 II, 220b. IV, 53a.
VII, 19b. IX, 426a.
10 III, 196b. 456b. IV,
29b.
11 III, 287a.
8, 13 VI, 390b.
9, 10 IV, 53a.
10, 4 I, 156b. VI, 437a.
497a. 505a.
5 I, 192b. III, 353b.
367b. V, 82a.
8 VI, 129b. 135b.
13 I, 35b.
18 III, 395b.
11, 2 I, 503a. V, 264a. b.
VII, 5a.
3 I, 210a.
13 V, 529a.
14 II, 11b.
12, 2 VIII, 263b.
4 IX, 303b.
7 VII, 348a.
12 I, 23b.
14 VI, 391a. VII, 1b.
12a.
13, 3 VII, 231a.
4 I, 533b. IX, 371b.
5 I, 532b. II, 55b.
10 V, 129b.
- Epistola ad Galatas.
1, 1 VI, 48b.
4 I, 587a.
8 I, 32a. 159b. 161a. 202b.
VI, 90a. VIII, 345b.
8 sq. VI, 122a.
24 VIII, 280b. 374b.
2, 6 IV, 99b.
16 III, 425b. 426b. V,
525a.
20 III, 468a. V, 295b.
VIII, 237a. IX, 129a.
21 VII, 314b. 316a. VIII,
35b.

- 3, 2 I, 193a. III, 171a.
IV, 169b.
4 I, 171a.
9 sq. IX, 66a.
10 I, 195a. 236b. III, 515b.
11 sq. III, 89a.
12 III, 195a.
13 III, 274a.
13 sq. III, 515b.
14 II, 275a. 280b.
15 I, 158a. V, 33b.
15 sq. I, 15a.
16 III, 195a. 415a.
17 II, 282a.
18 IV, 69a.
21 I, 33b.
22 I, 203a. III, 82a.
24 II, 263b. IX, 129b.
26 V, 295b.
27 IV, 234a. 311b. 314b.
33b.
28 V, 385b. VII, 314b.
4, 2 IX, 129b.
4, 3 I, 488a. 491b. III, 340b.
6 IV, 314a.
7 VIII, 285a.
9 IV, 189b. VIII, 285b.
IX, 129b.
10 sq. III, 130a.
19 VI, 174a.
21 V, 385b.
24 V, 92b. VII, 135a.
26 V, 274a. 290b. 295b.
30 I, 203a.
5, 1 V, 385b.
2 III, 130a. IV, 189b.
6 III, 319a. 409b. 455b.
IV, 119a. VII, 314b.
12 VI, 117b.
14 III, 96b.
17 II, 180a. 203a.
19 II, 186b.
19 sq. II, 180a. IX, 66b.
22 I, 191b. III, 408b.
6, 1 VI, 122b.
2 III, 174a.
5 VIII, 144b.
6 VI, 216b.
8 IV, 90a. VIII, 136b.
IX, 221a.
9 IV, 106a.
9 sq. IX, 420b.
14 IX, 129a. 202a.
16 I, 35b. 158a. 194a.

Epistola ad Ephesios.

- 1, 3 III, 415a.
3 sq. II, 56a. V, 280b.
4 II, 56b. 82a. IX, 359b.
5 II, 82b. 90a.
6 II, 56b. III, 311a.
316a. b. 486b.
8 III, 316b.
9 II, 25b.
10 VII, 116b.
11 I, 385a. 360a. II, 26a. 56b.
11 sq. V, 602a.
13 IV, 212a.
14 II, 93b. IX, 322b.
390b.
16 sq. I, 191b. sq.
17 I, 191b.

- 1, 18 II, 245b.
19 I, 331b. VIII, 449a.
20 I, 545b. 600b.
22 I, 458b. V, 360a.
VIII, 418b.
22 sq. V, 259a.
2, 1 II, 139a. 245b.
3 I, 372b. II, 156a. IV, 363a. VII, 14b.
5 II, 156b.
5 sq. IX, 418a.
6 VIII, 418b.
7 III, 315b.
8 sq. III, 429b. 435a.
IX, 324b.
10 I, 136b. III, 316a.
11 sq. V, 285a.
12 I, 372a. IV, 179b.
12 sq. V, 279a.
14 VII, 231b.
19 V, 279a.
20 I, 29a. 37a. 73a. V, 376b.
3, 2 VI, 150b.
3 II, 127a.
3 sq. I, 219b.
8 sq. II, 48a. VI, 174a.
12 III, 368a. 376a.
17 III, 468a. VI, 119b.
V, 13a. VIII, 237a.
20 V, 82a.
4, 1 VI, 47a.
3 sq. V, 276b.
4 V, 360a.
4 sq. VII, 14b. IX, 317a.
5 IV, 387b. V, 488b.
6 I, 294a.
9 IX, 282a.
10 I, 558b. 559b.
11 VI, 137a. 141a. 149a.
152b.
11 sq. V, 263a. 281b.
341a. VI, 2a. 29a. 51b.
12 sq. V, 264a.
13 V, 488b. VIII, 479a.
16 V, 273a. 279a. 494a.
18 I, 192a.
19 VII, 7a. 259b.
23 II, 112b. 113a. 139a.
203b.
23 sq. II, 202a.
24 II, 65a. 110a. III, 487a.
28 VII, 329b.
5, 2 I, 555a.
5 IX, 196b.
7 II, 223b.
8 I, 192a. II, 139a.
168a. V, 279b.
11 II, 223b.
23 V, 360a. VII, 249b.
278a.
23 sq. V, 259a.
24 I, 561b.
25 VII, 271b.
25 sq. V, 372b.
26 III, 433b. IV, 196b.
260a. 310a. 357b. V, 510a. VIII, 139b.
26 sq. IX, 359b.
27 II, 176a.
30 I, 489b. 561b. VII, 23b.
31 VII, 35b. 249a.
32 VII, 5a. 22a. 236a.

- 5, 22 sq. VII, 127b.
33 VI, 257b.
6, 1 III, 68a.
2 VIII, 39a.
4 III, 68a. VII, 12a.
12 IX, 131a.
17 I, 156a. b. VI, 497a.

Epistola ad Philippenses.

- 1, 1 VI, 18a. 141a. 152a.
6 VIII, 237a. IX, 18b.
21 VIII, 43a.
22 sq. VIII, 43b.
23 VIII, 33a. 42b. 234b.
IX, 378a.
27 III, 155b.
2, 3 sq. I, 592b.
7 I, 486b. IX, 362a.
9 I, 545b. 547b. 553a.
568a. 600b.
10 VIII, 207a. IX, 282a.
12 III, 396a. IV, 29a.
13 II, 78b. 94a. IV, 48a.
15 IV, 13b.
16 I, 157a.
3, 1 I, 14a. 19b.
2 IV, 189b.
7 sq. III, 433a.
8 sq. IV, 62b.
11 VIII, 414a.
12 IV, 36a.
14 IV, 107b. IX, 425a.
15 III, 97a.
16 I, 35b.
19 IX, 425a.
20 IX, 18b. 68b. 425b.
21 VIII, 55a. 414a. 448a.
IX, 305a. 361b.
4, 5 IX, 18b.
8 VII, 211a.
18 V, 247b.

Epistola ad Colossenses.

- 1, 6 V, 429a. VI, 145b.
9 sq. I, 2a.
13 sq. IV, 312a.
15 sq. II, 2a.
17 II, 18b. 26a.
18 V, 263a.
19 I, 547b.
22 IX, 359b.
24 III, 291b. V, 263a.
264a.
28 II, 72a. III, 97b.
2, 3 I, 356b. VIII, 256a.
9 I, 491b. 507b. 516a.
552a.
10 III, 97b.
11 IV, 179a. 190a. 260a.
313b.
12 VIII, 427a.
13 VIII, 11b.
17 IV, 190a. V, 69a. 96b.
18 V, 529a. VIII, 305a.
19 V, 263a.
22 I, 212a.
3, 1 V, 110a.
2 IX, 425b.
3 sq. V, 308a.
4 VIII, 428b. IX, 18b.
5 II, 159a.
9 II, 204a.
10 II, 110a. 139a. IV, 313b.
11 I, 532b.

- 3, 13 V, 238b.
15 V, 263a.
16 I, 213b.
20 VII, 45a.
23 IV, 108a.
4, 9 I, 118b.
10 VII, 148b.
14 I, 106a.

Epistolae ad Thessalenses.

- I.
1, 5 I, 179a.
9 I, 363a.
2, 4 I, 179a.
13 I, 30b.
17 sq. II, 279a. IV, 9
IX, 5b.
3, 13 IX, 5b. sq.
4, 3 III, 102b. VII, 3
3 sq. VII, 26a.
4 VII, 26b. 255a.
4 sq. VII, 304a.
6 III, 76a.
13 VIII, 54b. 135b. 3
14 VIII, 384b. 41
416a. 447b. 490a.
15 VIII, 37b. 502a. IX
15 sq. VIII, 495b. IX, 1
16 VIII, 459a. 4
500b. 502b. IX, 4
102a.
16 sq. VIII, 7a. b.
17 VIII, 481b. IX, 1
60a. 176b. 196b. 3
5, 2 sq. IX, 18b.
4 IX, 5b.
9 II, 55b. 57b.
20 sq. I, 376a.
21 I, 202b.
23 IX, 6a. 18b. 359
27 I, 213b.

II.

- 1, 3 I, 159a.
4 sq. IV, 93a. 95a.
5 IV, 92a.
5 sq. IX, 418b.
6 IX, 223a. 303b.
6 sq. VIII, 483b. IX
18b. 24a. 276a.
7 IX, 6a. 40b.
8 VIII, 7a. IX, 27
9 IX, 221a. 231b. 24
10 IX, 67a.
2, 1 IX, 6a.
2 IX, 74b.
2 sq. IX, 74b.
3 V, 331a. IX, 88a
4 V, 438b.
7 IX, 84b.
8 V, 581a. IX, 6a. 8
9 V, 407a. 555b.
10 sq. II, 92a.
12 II, 87a.
13 sq. II, 56 sq.
15 I, 14a. 171b. 173a
3, 11 VII, 390b.
17 I, 117b.

Epistolae ad Timotheum

- I.
1, 5 I, 3a. III, 400a.
8 III, 104a.

- 1, 9 III, 106a. VI, 277b.
 10 I, 2a.
 13 II, 188a. IV, 93a.
 15 VII, 358a.
 16 III, 399a.
 18 sq. IV, 28a. 121a. VI, 185a.
 19 V, 299a. VII, 381b.
 2, 1 VI, 345a. 558a.
 2 VI, 277a. 373b. 548a.
 4 II, 58a. IV, 350b. 363b.
 5 I, 483b. 503a. 512b. V, 175b. VIII, 89b. 291a.
 6 I, 602a. II, 66a.
 8 I, 303b. VIII, 88a.
 11 IV, 277a. VI, 126a.
 14 II, 150a.
 15 IV, 28b. VII, 26a. 38a. 153b.
 3, 1 VI, 18a. 42b. 152b. 220a.
 2 I, 237a. V, 452b. VI, 114a. 141a. 224a. 253a. 254a. 257a. VII, 5b. 116b. 125b. 320b.
 2 sq. VI, 185a.
 3 VI, 505a.
 6 VI, 123b.
 7 VI, 114a.
 13 VI, 137a.
 11 I, 174b.
 14 sq. VI, 128b.
 15 I, 40a. 202a. V, 259a. 267a. 281a. 287b. 318b. 339b. 357a.
 16 I, 2a. 491b. 507b. II, 66b.
 4, 1 I, 124a. V, 407a.
 1 sq. V, 354a. 438a. VII, 108a.
 3 VI, 325a. VII, 360a.
 5 VII, 236a.
 7 VI, 185a.
 8 IV, 28b. 97b. VIII, 7b. 39b.
 10 II, 27b.
 12 VI, 125a. VII, 48b.
 13 I, 20b. 23b. VII, 3b.
 14 V, 452a. VI, 152b.
 16 I, 156a. IV, 169b. VI, 2b. 174a.
 5, 4 VII, 254b. VIII, 90a.
 8 III, 467b. IV, 363b. VI, 391a.
 9 VII, 335b. 352b.
 10 VII, 330a.
 11 VII, 335b.
 11 sq. VII, 329a.
 12 VII, 351a.
 13 VII, 105b.
 14 VI, 253 sq. VII, 301b. 335b.
 14 sq. VII, 106b.
 16 VII, 330a.
 17 VI, 135b.
 19 VI, 118a. 136a.
 21 II, 11b. VI, 52b.
 21 sq. VI, 112b.
 22 II, 223a. VI, 109b.
 23 VIII, 41a.
 6, 1 VI, 291a.
 7 VIII, 51b. 379b.
 10 II, 191b.
- 6, 11 VI, 195a.
 18 I, 316a.
 13 sq. VI, 52 sq.
 14 IX, 6a.
 15 I, 368b.
 16 I, 316a. 317b. VIII, 96a. IX, 403b.
 17 sq. IV, 113a.
 20 I, 179b. 211a. VI, 359a.
- II.
 1, 6 VI, 97b.
 9 II, 57b. 84a. III, 311b. V, 281a. 285b.
 9 sq. V, 280b.
 10 VIII, 12b. 382a. IX, 317a.
 12 II, 94a. IV, 96a. VIII, 140a. IX, 418b.
 13 I, 180a.
 2, 1 I, 180a.
 2 VI, 52b. 79b. 113b.
 3 sq. VI, 247a.
 4 VI, 202b.
 8 I, 533a.
 11 VIII, 416a.
 11 sq. III, 154a.
 18 IV, 337a. 338a.
 15 VI, 185a.
 18 IV, 121b.
 19 IV, 133a. V, 302a. 307b. 314a.
 20 II, 97b. V, 259a. 301b.
 21 II, 275a.
 22 VI, 185a.
 23 I, 7b.
 3, 1 sq. IX, 84b.
 5 V, 529a.
 8 I, 17b. 181a.
 9 V, 412b.
 12 V, 597a. IX, 190b.
 15 I, 7b. 13a. 138b. 156a. 197a. 376b. IX, 315b.
 15 sq. I, 15b. 116a. 180a.
 16 I, 7b. 17a. 20b. 37a. 155b. 197a.
 16 sq. I, 159a.
 4, 1 VIII, 485a. IX, 6a. 18b. 31a.
 3 sq. V, 354a.
 5 VI, 149a. VII, 449a.
 6 sq. VIII, 140a. 385b.
 7 III, 399a. VII, 449a.
 8 IV, 95b. IX, 18b. 35a. 121b.
 18 VIII, 310b. IX, 189b.
- Epistola ad Titum.
 1, 1 I, 2a. 159a.
 2 IX, 303b.
 5 VI, 18a. 49b. 153a.
 5 sq. V, 452b.
 6 VI, 254a.
 7 VI, 114a.
 7 sq. VI, 185a.
 8 VI, 247a.
 15 IV, 4b.
 2, 5 IV, 13b.
 7 VI, 185a.
 7 sq. IV, 14a.
 10 IV, 13b.
- 2, 12 IV, 4a. VI, 374a.
 13 I, 466b.
 14 III, 273b. IV, 13a.
 3, 1 VI, 529b.
 3 sq. III, 309b.
 4 I, 342a.
 5 III, 433b. IV, 340a. V, 375a. VII, 14b. IX, 324b. 418a.
 5 sq. IV, 195b.
 7 III, 503a. IX, 324b.
 10 V, 219a. VI, 472a.
 10 sq. V, 299a.
 13 IX, 6a.
 14 IV, 13b.
- Epistola ad Philemonem.
 4 VIII, 278a.
 5 I, 159a.
 24 I, 106a.
- Epistolae Petri.
 I.
 1, 1 sq. II, 56b.
 2 II, 84a. 85a.
 3 VIII, 414b.
 3 sq. IX, 418a.
 4 IX, 296b. 352b.
 5 IV, 134a.
 7 VII, 346b. IX, 6a.
 8 IX, 352a.
 9 IX, 288a.
 11 I, 18b. 38a.
 18 IX, 6a.
 17 III, 395b. IV, 99b. VIII, 2b. IX, 273a.
 18 sq. III, 274a.
 19 I, 588b.
 20 II, 85a. IX, 6a.
 23 I, 31b. 156a. V, 375a.
 2, 3 IV, 122a.
 5 IV, 35b. V, 267a. 290b. 312a. 359a.
 9 V, 279b. VI, 43a. VIII, 1b.
 9 sq. VI, 34b.
 11 II, 187a.
 12 IV, 14a.
 13 VI, 288a. 298b.
 21 IV, 13b.
 22 II, 186b.
 23 IX, 19a.
 24 III, 273b.
 3, 1 IV, 13b.
 1 sq. VII, 231a. 274b.
 5 sq. VII, 275a.
 6 VIII, 374b.
 7 VI, 248b. VII, 247b.
 18 VIII, 450b.
 19 VIII, 127b.
 20 VII, 38a.
 21 IV, 205a. 260a. 311a. 314b. 318a. 339b. 340b.
 22 I, 545a.
 4, 5 VIII, 414b. 485a. IX, 19a.
 6 VIII, 130b.
 7 IX, 119b. 137a.
 11 III, 63b. VI, 90a. 141a.
 13 IX, 6a. 352a.
 15 VIII, 141a.
 17 VIII, 2b.
- 5, 1 VI, 132b. 153b.
 1 sq. VI, 200a.
 2 VI, 128a.
 3 I, 14b. VI, 129b. 132b.
 4 IX, 6a.
 7 II, 27b.
 8 IX, 119b.
 13 I, 113b.
- II.
 1, 1 IX, 221b.
 3 sq. IX, 221b.
 4 I, 530a. VIII, 369b.
 10 III, 395b. IV, 113b.
 11 III, 154b. IX, 296a.
 14 I, 123a.
 15 I, 19b. VIII, 347b.
 16 IX, 6a.
 17 I, 552a.
 19 I, 164a. 183a. 214b. V, 133a. 561b.
 20 I, 237b.
 21 I, 13b. 15b. 18b. 37a. 201b. VII, 231a.
 2, 1 V, 438a. IX, 221b.
 1 sq. V, 354a. 422 sq. IX, 83a.
 3 sq. IX, 46b. 221b.
 4 II, 11a. VIII, 20b. IX, 20b. 44b. 276b.
 5 IX, 128b.
 9, 12 IX, 46b. 221b.
 19 II, 240b.
 20 II, 187a. IV, 123b.
 3, 1 I, 122a.
 3 VIII, 2a. IX, 137a.
 3 sq. IX, 85a.
 4 IX, 6a. 145b.
 5 IX, 139a. 152b.
 6 IX, 201a.
 6 sq. IX, 150a. 153b.
 7 IX, 137a. 147a. 158a.
 9 II, 58b. III, 161b.
 10 VIII, 2b. IX, 148b.
 10 sq. IX, 109b. 147a. 150a. 153b. 158a. 20b.
 11 IX, 176b. 201a.
 12 IX, 6a.
 13 IX, 140b. 161b. 359b.
 13 sq. IX, 426a.
 15 I, 117a. IX, 122a.
 16 I, 188b.
- Epistolae Johannis.
 I.
 1, 1 I, 469b. V, 139b.
 1 sq. I, 174b.
 2 I, 184a. 469b. IX, 6a. 291b. 317a.
 2 sq. I, 184b.
 3 sq. I, 15a. 23a.
 4 I, 156a. 164a.
 5 II, 34a.
 7 III, 273b. 340b. 455a. IX, 326a.
 8 II, 205b.
 9 III, 222 sq. 253a. 271a.
 2, 1 III, 274a.
 2 III, 161b. V, 234b. VIII, 89a. 291a. IX, 327b.
 3 sq. III, 467b.

- 2, 5 III, 453a.
 14 IV, 372a.
 15 IX, 202b.
 15 sq. IX, 129a.
 16 II, 33b. IV, 119a. IX, 341b.
 17 IX, 137b. 150a. 202b.
 18 IX, 6a. 88a.
 19 V, 299a.
 20 I, 32a. VI, 31a.
 25 IX, 317a. 322b. 330a.
 27 I, 192a. 202a. IV, 133b. VI, 31a.
 28 IX, 6a. 243a.
 3, 2 I, 4a. 304a. VIII, 484a. IX, 242b. 355b. 359b. 398b.
 2 sq. IX, 426a.
 5 IX, 6a.
 6 II, 234b. III, 468a.
 7 IV, 35a.
 8 I, 491b. 514a. 562b. II, 153a. VIII, 30b. IX, 6a. 326a.
 8 sq. II, 284b.
 9 III, 103b. IV, 133b.
 9 sq. III, 467 sq.
 10 II, 34a. III, 453a.
 14 III, 319a. 453a. 455b. IX, 330b.
 18 sq. III, 453a.
 19 III, 354b.
 20 I, 351b. II, 93a.
 21 III, 295a.
 23 III, 96a.
 24 III, 376a.
 4, 1 I, 197b. 202b. 216a. V, 377a.
 2 I, 470a. 491b. 509a.
 7 III, 318b. 468a.
 8 I, 287b.
 9 VIII, 416a. IX, 418a.
 10 III, 96b. 319a.
 12 III, 97a.
 20 III, 468a.
 5, 1 III, 438a. 467b.
 1 sq. III, 376 sq.
 3 III, 171b.
 4 sq. III, 96a.
 4 III, 468b. IV, 119a. 372b.
 6 I, 30b. IV, 247b. 311a. V, 99a.
 7 I, 152a. 237a. 415b. 418a. 470a.
 8 IV, 206a. 248a. 311b. V, 99a.
 10 I, 32a. II, 93b. 105a.
 11 sq. IX, 330b.
 12 IX, 277b. 322b.
 13 IX, 330b.
 16 VIII, 210b.
 20 I, 469b. IX, 291b.
 20 sq. I, 363a.
 II.
 10 VI, 58a.
 11 II, 223b.
 12 I, 180b.
 III.
 13 I, 180b.

Epistola ad Hebraeos.

- 1, 1 I, 17a. 18a. 37a. 156a. III, 281b. VI, 32b.
 2 sq. II, 2a.
 3 I, 545a. II, 18b. VII, 314a. VIII, 89a. 139b. 149b.
 7 II, 6a.
 9 I, 551a.
 13 I, 600b.
 14 II, 7a. 13a. VI, 121a.
 2, 2 sq. III, 173b.
 4 I, 23b.
 5 IV, 122b. IX, 137a.
 8 I, 561b. 600b.
 9 II, 66a.
 11 IV, 123a. 243b.
 14 I, 491b. 512b. 588b. IV, 243b. VIII, 20b. 341a.
 14 sq. VIII, 31a. 382a. 452b.
 16 I, 491b. 508a.
 16 sq. I, 514a.
 17 VIII, 291b.
 3, 2 III, 173b.
 2 sq. V, 267a.
 4, 2 I, 137a.
 3 VIII, 242b.
 12 I, 15b. 208b. V, 169b.
 13 I, 351b. II, 19b. IX, 114a.
 15 sq. III, 284b.
 5, 4 sq. VI, 37b.
 9 III, 102b. IX, 327b.
 12 I, 1b.
 13 sq. I, 117a.
 6, 1 I, 118b. II, 187a.
 1 sq. I, 118a.
 2 VIII, 414a. IV, 18b.
 4 IV, 122a. 341b. VIII, 151a.
 4 sq. III, 210a.
 6 VIII, 151b.
 8 II, 55b.
 10 IV, 95b. IX, 303b.
 11 sq. IV, 95b.
 16 sq. II, 59a.
 18 I, 363a.
 20 VIII, 131b.
 7, 9 VIII, 21b.
 9 sq. II, 135a.
 11 sq. III, 129b.
 18 IV, 190a.
 19 III, 172a.
 24 V, 436a.
 24 sq. VIII, 89b.
 25 I, 78b.
 26 I, 558a. II, 171a. 177b. III, 340b. IV, 243b.
 8, 1 I, 545a.
 4 V, 110b.
 5 III, 130a.
 13 III, 110a. IV, 230b. VIII, 131 sq.
 9, 4 I, 118b.
 8 VIII, 131b.
 9 III, 130a.
 10 I, 129b.
 12 I, 533b. VIII, 234b.
 13 IV, 190b.
 13 sq. VIII, 139b.
 15 I, 117a.
 20 I, 118b.

- 9, 26 IX, 137a.
 27 II, 29a. VIII, 5b. 38a. 44a. IX, 1a. 18b.
 10, 1 III, 130a. IV, 176a. 190b. V, 69a. 105b.
 5 I, 491b.
 14 III, 97b. VI, 66b.
 19 sq. VIII, 131a.
 20 I, 533b.
 25 IX, 5b.
 26 VIII, 151a.
 26 sq. IV, 121b.
 27 IX, 18b. 221a.
 30 sq. IX, 18 sq.
 34 I, 117a.
 36 IV, 28a.
 37 IX, 19a.
 38 III, 407a.
 11, 1 III, 365b.
 4 III, 117a. 504a.
 5 VIII, 34a.
 6 II, 276a. III, 117a. 452b. IV, 85a.
 7 III, 504a.
 9 sq. IX, 304a.
 10 VIII, 234b. IX, 316b.
 11 sq. I, 117a.
 18 V, 105b. VIII, 119a.
 14 sq. IX, 317a.
 16 VIII, 119a. IX, 321b.
 19 VIII, 414a.
 22 VIII, 79a.
 24 IV, 107b.
 34 I, 137a.
 35 I, 98b.
 39 VIII, 119a. 132a. 242b.
 40 II, 18b.
 12, 1 I, 117a. II, 159a. 204b. VIII, 138a.
 2 I, 191b.
 4 II, 186b.
 11 II, 180b.
 14 VII, 255a.
 15 II, 159a.
 17 III, 211b.
 21 I, 118a.
 22 II, 14b. V, 262b. 274a. 311b. VIII, 282a.
 22 sq. VIII, 234b. IX, 378a.
 23 V, 306a. 395b.
 26 IX, 14b.
 26 sq. IX, 137a.
 13, 4 VI, 221b. 420a. VII, 5a. 18a. 104b. 251a. 255a. 301a. 369b. 412b.
 7 VIII, 374b.
 8 I, 533a. IX, 317a.
 9 I, 117a.
 14 VIII, 2a. 234a. 378b.
 15 I, 78b.
 15 sq. I, 117a.
 16 IV, 84b.
 17 VI, 135b.
 18 I, 117a.
 Epistola Iacobi.
 1, 1, 3 I, 121a.
 5 I, 2a.
 6 VIII, 275b.
 12 IV, 95b. 98a.
 14 sq. II, 180a. III, 21b.
 15 II, 187b. 213b.

- 1, 17 I, 312a.
 18 II, 205a. V, 375a.
 25 I, 121a. IV, 32b.
 2, tot. IV, 49b.
 1 sq. I, 121a.
 5 IV, 98a.
 8 III, 154a.
 10 V, 228b.
 12 I, 131a.
 14 III, 409b. 473b.
 17 III, 468a.
 24 III, 306a.
 26 III, 409b.
 3, 1 VI, 96a.
 6 IX, 221a.
 9 II, 140b.
 4, 6 I, 237a.
 13 II, 279a.
 14 IX, 321a.
 17 VII, 376b.
 5, 1 sq. IX, 203a.
 3 IX, 204a.
 7 I, 121a.
 11 I, 342a.
 12 III, 56b.
 14 IV, 253b.
 15 I, 121a.
 16 III, 223a. 253b. 270a.
 19 sq. VI, 45b.

Epistola Iudae.

- 3 IV, 134b.
 6 IX, 44b. 276b.
 6 sq. IX, 221b.
 7 VIII, 489b. IX, 222a.
 9 I, 123b. II, 10b.
 12 sq. IX, 221b.
 14 VI, 26a. IX, 40b.
 14 sq. I, 124a. VIII, 489a. IX, 19a. 40b.
 17 I, 124a.
 22 IX, 221b.

Apocalypsis.

- 1, 2 I, 23a.
 3 I, 214b.
 4 VIII, 370a.
 5 sq. V, 239a. VIII, 272a.
 6 IV, 113a. VII, 115a. VIII, 1b.
 7 IX, 19a. 46a.
 9 I, 127a. IX, 420a.
 10 III, 65b.
 11 I, 23a.
 13 I, 457b.
 13 sq. I, 459b.
 15 sq. IX, 23a.
 16 VI, 497a.
 18 IX, 208b. 221a. 321a.
 20 V, 92b. 275b.
 2, 1 I, 23a.
 6 VII, 38b.
 7 I, 459b. VIII, 113a. IX, 313b. 383a. 490b.
 10 IV, 96a. IX, 421a.
 10 sq. IX, 313b.
 11 IX, 367b. 383a. 490b.
 17 IX, 313b. 420b.
 18 I, 129b.
 25 sq. VIII, 272b.
 26 IX, 421b.
 26 sq. VIII, 272b. IX, 421a. 314a.

- 3, 8 IX, 19a.
4 IV, 99a.
4 sq. IX, 314a.
5 II, 54a. IX, 421a.
12 V, 266b. 274a. VIII, 274. IX, 314a. 383a. 421a.
15 IX, 19b.
20 II, 275a.
21 VIII, 273a. 274b. IX, 42a. 314a. 421a.
4, 2 IX, 23b. 41b.
4 IX, 41b. 42a. 314a.
4 sq. VIII, 235a.
5 VIII, 371a.
6 IV, 265a.
8 IX, 382b.
8 sq. IX, 354a.
10 sq. VI, 295b.
5, 2 VIII, 207a.
3 IX, 282b.
5 I, 185a. 191b. 458b.
6 I, 459a. VIII, 371a.
8 VIII, 303a. IX, 354a.
8 sq. VIII, 235 sq. 346 sq.
9 III, 326a.
10 VIII, 272a.
11 sq. IX, 354a.
12 sq. I, 568a.
13 I, 552a. IX, 282b.
6, 8 VIII, 53b. IX, 208b. 228a.
9, 11 VIII, 243a. 348 sq.
10 VIII, 99a. 245a.
11 VIII, 271b. 493b.
12 sq. IX, 19a. 187b.
7, 1 VI, 22b.
4 IX, 108b.
9 IX, 419b.
9 sq. VIII, 236a.
14 sq. IV, 93a. VIII, 142a. 143a.
15 VIII, 99a. IX, 314b.
16 IX, 368b.
8, 2 VI, 22a.
3 I, 79a. VIII, 303a. 371b.
6 I, 458b.
9, 6 IX, 256a. 275a.
10, 1 IX, 23a.
6 IX, 138b. 158a. 162b.
11 I, 128b.
11, 2 V, 266b.
7 VIII, 37a. IX, 84a.
9 VIII, 245a.
12, 15 sq. VIII, 236b.
16 sq. IX, 354b.
17 VIII, 262a.
18 VIII, 414b. IX, 46b.
12, 1 sq. V, 275 sq.
5 VIII, 273b.
6 V, 354a. 417a. IX, 354a.
7 sq. II, 143b. IV, 341a.
12 VIII, 51b.
13, 15 V, 597a.
13, 7 IX, 84a.
8 V, 354a. 423a. IX, 19b. 83a.
10 VI, 433b.
11 V, 529b.
14 V, 423a. IX, 83a.
16 V, 354a.
14, 2 sq. IX, 354a.
3 I, 187a.
3 sq. II, 54a. III, 191a.
4 VII, 18b. VIII, 87a. 258b. 262a. IX, 84a. 378a.
6 III, 159b.
6 sq. V, 581a. b.
8 IX, 83a.
9 sq. IX, 221 sq. 240a.
10 IX, 240a. 244a.
10 sq. VIII, 489b. IX, 244b.
11 IX, 253b. 255a.
13 VIII, 237a. 270b. IX, 84a.
14, 14 sq. IX, 19a. b.
15, 2 sq. VIII, 236b. IX, 354a.
3 I, 363a.
16, 7 I, 363a.
10 IX, 243b.
13 IX, 83a.
15 IX, 19b.
17, 1 sq. V, 423a.
2 V, 354a. IX, 83a.
4 V, 529b.
6 IX, 84a.
7 VII, 23a.
8 I, 459b. II, 54a.
15 IX, 83a.
18, 3 V, 354a. IX, 83a.
4 II, 223b.
7 IV, 384b.
20 IX, 19b.
24 IX, 84a.
19, 1 sq. VIII, 236b. IX, 42b. 179a. 354a.
2 V, 423a. VIII, 262a. IX, 83a. 84a.
7 I, 458b. VII, 2b. IX, 334a.
8 IV, 113b.
9 VIII, 280b.
10 II, 13b. VIII, 303a.
11 IX, 23b.
13 I, 126a.
14 VIII, 236b.
15 VIII, 273b.
20 IX, 256a. 342a.
20, 2 II, 143b. IX, 196b.
4 IX, 19b. 41b. 42a. 84a.
6 VIII, 236b. IX, 196b.
6 sq. IX, 222a.
9 V, 266b.
10 VIII, 489b. IX, 222a. 253a. b. 256a. 341a. 342a.
11 VIII, 8a. IX, 158a.
11 sq. IX, 8a. 19b.
20, 12 I, 459b. II, 54a. IX, 46a. 51a.
12 sq. VIII, 414b.
13 VIII, 8a. 485a. IX, 208b. 222b.
18 sq. IX, 278a.
14 VIII, 8b. IX, 367b. 383a.
14 sq. IX, 222a.
15 II, 54b.
21, tot. V, 266b. IX, 306 sqq.
1 VIII, 272b. IX, 150b. 162a.
2 V, 264b. 274a.
2 sq. VII, 2b.
3 IX, 314b. 378a.
4 IX, 342a. 367b. 368b. 383a.
5 IX, 162a.
8 V, 279b. IX, 256a. 277b.
16 IX, 314b.
18 IX, 370a.
22 sq. IX, 163a.
23 sq. IX, 370b.
25 IX, 382b.
27 II, 54b. VIII, 44b. 225a. IX, 242b. 424b.
22, 1 IV, 265b. VIII, 371a.
2 I, 459b. IX, 382b. 383a.
5 IX, 163a.
6 VIII, 303b.
7 sq. I, 127a.
8 VIII, 280b. 303a.
9 II, 13b.
11 III, 306a.
12 IV, 90a. IX, 20a.
14 I, 459b.
14 sq. VIII, 489a.
15 V, 279b. IX, 226a. 242b. 424b.
17 IX, 324b.
18 IX, 245a.
18 sq. I, 148a. 159b. 163b.

II. Index dictionum hebraicarum.

- אב et אבד VII, 146b.
אבד VI, 271a.
אבד VIII, 15a. IX, 133a. 158a.
אבד IX, 210a. 237b.
אבד VI, 12a.
אבד IV, 239b.
אבד VIII, 48b.
אבד I, 331a.
אבד III, 14a.
אבד et אבד V, 269a.
אבד I, 261b. 262b.
אבד III, 178b.
אבד IV, 140b.
אבד et אבד VII, 147b.
אבד VIII, 4a. 401a.
אבד VII, 147b. VIII, 4a.
אבד VI, 269a.
אבד I, 68b.
אבד VI, 269a.
אבד VIII, 34a.
אבד VII, 154a. אבד VIII, 69a.
אבד VI, 5b.
אל III, 52a. אבד I, 351b.
אל 241b.
אל I, 244b. VI, 270a.
אל I, 430a.
אל III, 26b.
אל VI, 269a.
אל III, 30a.
אל VII, 146b.
אל I, 426a.
אל III, 355a.
אל I, 331a.
אל III, 427a.
אל III, 353a.
אל VI, 274a.
אל I, 422b.
אל III, 2b.
אל I, 34b.
אל et אבד etc. VI, 310.
אל VIII, 14b.
אל III, 45a.
אל I, 259.
אל I, 342a. III, 52b.
אל III, 115a.
אש et אש II, 185b. 271b.
אש III, 115.
אש III, 158b.
אש II, 51a.
אש V, 237b.
אש II, 51a.
אש III, 356a.
אש I, 15b.
אש IX, 133b.
אש VII, 147a.
אש VI, 270a.
אש VII, 34a.
אש VI, 16a.
אש IX, 162a.
אש III, 2b. V, 69b.
אש V, 148b.
אש V, 237.
אש VII, 154a. 155a.
אש VII, 147a.
אש VIII, 49a.
אש VIII, 15a. 55b.
אש I, 434a. 453a. VII, 126b. 351b.
אש VI, 269a.
אש VIII, 310b.
אש IX, 210b.
אש VIII, 49b.
אש VII, 212b.
אש IX, 134a.
אש et אש VII, 269b.
אש III, 75b.
אש et אש II, 129a.
אש VI, 399a.
אש VII, 371a.
אש VII, 35b.
אש I, 472b. V, 82a. VI, 336b. VIII, 2a.
אש et אש VII, 148a. 159a. 181b.
אש et אש V, 237b. IX, 3a.
אש I, 69a.
אש IX, 218b.
אש VII, 37b.
אש I, 69a.
אש III, 395a.
אש III, 301 sqq.

- ח-ה VII, 328a.
 ח-ה VI, 273a.
 ח-ה III, 303a.
 ח-ה VI, 352a.
 ח-ה III, 21b.
 ח-ה IV, 245a. VIII, 342b.
 ח-ה II, 185a. 189b.
 ח-ה IV, 51a.
 ח-ה IV, 237a.
 ח-ה III, 59b.
 ח-ה VIII, 461a.
 ח-ה VII, 160b.
 ח-ה VI, 395b.
 ח-ה VIII, 206b. IX, 244a.
 ח-ה III, 141a.
 ח-ה VII, 248a.
 ח-ה VIII, 48b.
 ח-ה I, 71a.
 ח-ה V, 14b.
 ח-ה I, 34b.
 ח-ה V, 273a.
 ח-ה VII, 149a.
 ח-ה IX, 343b.
 ח-ה II, 185a.
 ח-ה I, 303a. VII, 268b. IX, 296a.
 ח-ה VIII, 394b.
 ח-ה VIII, 112a.
 ח-ה I, 2a. 355b.
 ח-ה VIII, 59a.
 ח-ה IX, 160a.
 ח-ה I, 272a.
 ח-ה III, 21b.
 ח-ה VII, 268a.
 ח-ה I, 34b.
 ח-ה III, 311a.
 ח-ה III, 52b. VII, 268b.
 ח-ה III, 355b.
 ח-ה et plur. VI, 355a.
 ח-ה III, 2b. 3b. 111a. 305b.
 ח-ה VII, 171b.
 ח-ה IV, 226a.
 ח-ה IX, 70b. plur. II, 28b. VIII, 37b.
 ח-ה VIII, 192b.
 ח-ה et plur. IX, 218b. 250b.
 ח-ה III, 14a.
 ח-ה III, 508b.
 ח-ה VII, 42a.
 ח-ה et plur. VII, 149a.
 ח-ה VII, 4b.
 ח-ה et plur. IV, 257b.
 ח-ה I, 341a.
 ח-ה III, 115b.
 ח-ה VII, 412a.
 ח-ה VII, 149a.
 ח-ה III, 351a. VII, 255b.
 ח-ה VI, 311a.
 ח-ה I, 243b. 251b sqq.
 ח-ה et plur. IX, 5a.
 ח-ה I, 70a.
 ח-ה VII, 267b.
 ח-ה III, 2b.
 ח-ה III, 1a.
 ח-ה I, 308a.
 ח-ה I, 434a. 448 sqq.
 ח-ה VIII, 355a.
 ח-ה VII, 272b.
 ח-ה I, 142a sq.
- ח-ה VIII, 49a.
 ח-ה VI, 9b. 3b.
 ח-ה VII, 377a.
 ח-ה I, 272b.
 ח-ה III, 115a.
 ח-ה IX, 136a.
 ח-ה VII, 149a.
 ח-ה IV, 325b.
 ח-ה II, 55b.
 ח-ה III, 286b.
 ח-ה III, 281b.
 ח-ה I, 34b.
 ח-ה I, 418b.
 ח-ה III, 14a.
 ח-ה VI, 261b.
 ח-ה II, 55b.
 ח-ה VIII, 49b.
 ח-ה VII, 95b.
 ח-ה IX, 134a.
 ח-ה VI, 272a.
 ח-ה IV, 217a.
 ח-ה VII, 257a.
 ח-ה IV, 224a.
 ח-ה VI, 272a.
 ח-ה VI, 273b.
 ח-ה VI, 19b.
 ח-ה et plur. VIII, 10a.
 ח-ה III, 136a.
 ח-ה VII, 40a.
 ח-ה I, 1a.
 ח-ה VIII, 351a. 355a. VI, 15a.
 ח-ה VII, 269a.
 ח-ה VIII, 355a.
 ח-ה III, 115b. VIII, 342b.
 ח-ה VIII, 80b.
 ח-ה II, 158b.
 ח-ה V, 5a.
 ח-ה II, 185b.
 ח-ה III, 13b.
 ח-ה III, 2b.
 ח-ה VIII, 59a.
 ח-ה IX, 133b.
 ח-ה I, 15b. V, 257a.
 ח-ה VI, 395a.
 ח-ה II, 185b.
 ח-ה VI, 517a.
 ח-ה I, 351b.
 ח-ה VI, 286a.
 ח-ה et plur. IV, 238b.
 ח-ה II, 185b.
 ח-ה VI, 395a.
 ח-ה I, 456a; plur. 273b.
 ח-ה VI, 269a.
 ח-ה VI, 9a.
 ח-ה VI, 18a.
 ח-ה VI, 321a. b. IX, 3a.
 ח-ה et plur. III, 2b. 3b. 111a. 131a. 171b.
 ח-ה I, 16a.
 ח-ה III, 73a.
 ח-ה VI, 12b.
 ח-ה IX, 134a.
 ח-ה VI, 269a.
 ח-ה VI, 17a.
 ח-ה VI, 269a. 342a.
 ח-ה VI, 1a.
 ח-ה VII, 260b.
 ח-ה V, 264b.
 ח-ה IV, 239b.
- ח-ה VI, 399a.
 ח-ה IX, 134a.
 ח-ה VI, 269a.
 ח-ה II, 158b.
 ח-ה et plur. VII, 48a.
 ח-ה VIII, 52b.
 ח-ה VIII, 96b.
 ח-ה VII, 5b. 35a. 46a.
 ח-ה VI, 269a.
 ח-ה et plur. VI, 395a. 399a.
 ח-ה VIII, 96b. 428a.
 ח-ה III, 329b. VIII, 48b.
 ח-ה I, 150b. I, 56b.
 ח-ה IV, 138b.
 ח-ה I, 18a. I, 15b.
 ח-ה et plur. I, 18a.
 ח-ה III, 184a.
 ח-ה VI, 269b.
 ח-ה III, 60b. VI, 18a. VIII, 285 sq.
 ח-ה II, 143a.
 ח-ה V, 256a.
 ח-ה III, 2b. 131a. VI, 308a.
 ח-ה II, 129a.
 ח-ה VII, 262a.
 ח-ה I, 308a. III, 130b. IX, 144a.
 ח-ה II, 185a.
 ח-ה VIII, 402a.
 ח-ה VIII, 47b.
 ח-ה VII, 32b. 247b.
 ח-ה VI, 308a.
 ח-ה III, 124 sq.
 ח-ה VIII, 381b.
 ח-ה IX, 267a.
 ח-ה III, 77b.
 ח-ה VI, 14a.
 ח-ה et plur. VII, 267a.
 ח-ה V, 257b.
 ח-ה et plur. VII, 95b.
 ח-ה V, 282b.
 ח-ה VII, 19a. 154b.
 ח-ה VII, 159b.
 ח-ה IV, 224a.
 ח-ה VII, 267b.
 ח-ה I, 422a.
 ח-ה III, 3a.
 ח-ה I, 16a.
 ח-ה VI, 269b.
 ח-ה VII, 110a. 366b.
 ח-ה V, 522a.
 ח-ה VI, 272b.
 ח-ה et plur. IV, 236a. V, 87b.
 ח-ה III, 2b.
 ח-ה VI, 269b.
 ח-ה V, 163a.
 ח-ה VIII, 417b.
 ח-ה III, 249b.
 ח-ה II, 185a. III, 52b.
 ח-ה III, 354b.
 ח-ה VI, 9a.
 ח-ה III, 301a. 302a.
 ח-ה III, 2b.
 ח-ה IX, 250a.
 ח-ה et plur. IV, 226.
 ח-ה II, 140b.
 ח-ה VI, 274b.
- ח-ה VII, 33b.
 ח-ה VII, 127b. VIII, 111b.
 ח-ה VII, 346b.
 ח-ה VIII, 114a.
 ח-ה I, 388a.
 ח-ה V, 257a.
 ח-ה I, 66a.
 ח-ה I, 143a.
 ח-ה VIII, 394b.
 ח-ה I, 425b.
 ח-ה VI, 269b.
 ח-ה VIII, 282b. 353b.
 ח-ה VII, 154b.
 ח-ה III, 115b.
 ח-ה VI, 14b.
 ח-ה VI, 12a. 271b.
 ח-ה I, 422b. 425b.
 ח-ה et plur. III, 52b.
 ח-ה et plur. VI, 269b.
 ח-ה VIII, 123a.
 ח-ה et plur. VIII, 52b.
 ח-ה I, 428a.
 ח-ה III, 52b.
 ח-ה I, 424a. 433b.
 ח-ה IX, 353b.
 ח-ה II, 185b.
 ח-ה VI, 273b.
 ח-ה IX, 134a.
 ח-ה VII, 269a.
 ח-ה II, 185b.
 ח-ה VIII, 49a.
 ח-ה VII, 268b.
 ח-ה IV, 86b.
 ח-ה VI, 269b.
 ח-ה et plur. 139b. 12a.
 ח-ה I, 138a. III, 15b.
 ח-ה VI, 500b. VIII, 130b.
 ח-ה VI, 269b. 272a.
 ח-ה V, 90b.
 ח-ה III, 54a.
 ח-ה IX, 152b.
 ח-ה I, 452a.
 ח-ה VI, 272a.
 ח-ה V, 237b. IX, 3a.
 ח-ה VI, 269b.
 ח-ה III, 238b.
 ח-ה VIII, 48b.
 ח-ה VI, 18a.
 ח-ה II, 170b.
 ח-ה et plur. I, 355b.
 ח-ה I, 34b. III, 1a. 173b.
 ח-ה VIII, 394b.
 ח-ה VIII, 130b.
 ח-ה IX, 136a.
 ח-ה III, 35a.
 ח-ה I, 161a. I, 339a.
 ח-ה IV, 237a.
 ח-ה VII, 6b.
 ח-ה VIII, 48b.
 ח-ה IX, 210b.
 ח-ה VIII, 394b.
 ח-ה et plur. VII, 33a.
 ח-ה et plur. I, 34b.
 ח-ה III, 45a.
 ח-ה VIII, 49b.
 ח-ה III, 204a. 206a.
 ח-ה IV, 239b.

III. Index dictionum graecarum.

- ἄβυσσος IX, 150b. 267a.
 ἀγαλλιᾶσθαι IX, 352a.
 ἀγάπαι V, 4b.
 ἀγιασμός III, 73b. ἅ. τοῦ πνεύ-
 ματος II, 87a.
 ἀγοράζειν III, 326a.
 ἀδής VII, 53b. 239b. IX, 206b.
 ἀδικία II, 185a. b.
 ἀδόκιμος II, 55b.
 ἀθανασία VIII, 17a. 465 sq.
 ἀθετεῖν πίστιν VII, 331b. 393a.
 αἰρεῖν III, 390a.
 αἰσχροκερδής VI, 194b.
 αἰσχύνῃ IX, 250a.
 αἰών IX, 130 sq.
 ἀκρασία VII, 347b.
 ἁμαρτάνειν et ἁμάρτημα II, 185b.
 ἁμαρτία II, 185 sq. ἅ. ἀκούσιος
 189b. ἅ. εὐπερίστατος 159a.
 164a.
 ἄμαχος VI, 189b.
 ἀμεταμέλητος I, 315b.
 ἀμιξία VII, 321b.
 ἀμωμος IX, 359b.
 ἀναβίωσις VIII, 395a. 467b.
 ἀναζην et ἀνάζησις VIII, 395a.
 ἀνακνυτεῖν IX, 120a.
 ἀναλαμβάνειν VIII, 16a. pass. I,
 508a.
 ἀνάληψις VIII, 16a.
 ἀναλύειν et ἀνάλυσις VIII, 16b sq.
 ἀνάστασις VIII, 393a. 395a. 462a.
 487b.
 ἀναφέρειν III, 390a.
 ἀναψύχειν et ἀναψυξις IX, 121a.
 ἀνέγκλητος VI, 186b.
 ἀνεπίληπτος VI, 186b.
 ἀνεψιός VII, 148a.
 ἀνὴρ VI, 189b. μιᾶς γυναικός.
 ἀνομία II, 184a. 185b. 199a. III, 85b.
 ἄνομος V, 581a.
 ἀντί III, 330b.
 ἀντίδοσις IV, 90b.
 ἀντικείμενος VII, 106b. 330b.
 ἀντιλαμβάνεσθαι I, 508b.
 ἀντίλυτρον III, 323a. 327b.
 ἀξία et ἀξιούσθαι IV, 100b.
 ἀπάρτι VIII, 143a.
 ἀπαρχή VIII, 456a.
 ἀπειθῶν et ἀπειθής VIII, 128 sq.
 ἄπιστος VIII, 129a.
 ἀπό, ex significans I, 276b.
 ἀποδιδόναι et ἀπόδοσις IV, 90b.
 ἀποδοκιμάζειν II, 55b.
 ἀποκαθιστάνειν IX, 121a. 169a.
 ἀποκάλυψις Χρ. Ἰησοῦς IX, 6a.
 ἀποκαρδοκία IX, 174a. b.
 ἀποκατάστασις VIII, 29b. IX, 121a.
 169a. ἅ. πάντων VIII, 2b. 395b.
 IX, 121a. 169a.
 ἀποκτεῖσθαι IX, 1a.
 ἀπόλλυσθαι IX, 158 sq.
 ἀπολύειν VIII, 15b.
 ἀπολύτρωσις III, 274b. IX, 6a. 361b.
 ἀπορία IX, 97a. 251b.
 ἀποστασία II, 185b.
 ἀποστροφή III, 207a.
 ἀπονύχειν et ἀπόνυξις IX, 97a.
 ἀπώλεια IX, 210b. 237b.
 ἀρμολών I, 426a.
 ἀρπάζειν et ἀρπαγμός I, 594a.
 ἀρράβων VII, 95a.
 ἄρτιος I, 163a.
 ἀρχαῖοι VI, 415b.
 ἀρχή I, 423b. κτίσεως. 471 ἐν ἀρχῇ
 et ἀπ' ἀρχῆς.
 ἄρχοντες πατριῶν VI, 12a.
 ἀσχημονεῖν VII, 352a.
 ἄτομος VIII, 482b ἐν ἀτόμῳ.
 αὐθάδης VI, 188b.
 αὐτάρκεια III, 76a.
 ἀφθαρσία II, 126b. VIII, 17a. 484a.
 ἀφιλαργυρος VI, 191b.
 βαπτίζειν IV, 257a. 305a.
 βαπτισμα et βαπτισμός IV, 256b.
 305a.
 βάρβαρον IX, 212a.
 βάσανος IX, 244b.
 βασιλεία Θεοῦ IX, 6a. 296a.
 βαστάζειν III, 390a.
 βιβλίον τοῦ ἐθνῶς I, 18a.
 βίβλος ζωῆς IX, 51a.
 βιωτικός VI, 418b.
 βρέφος IV, 371a.
 βρόχος VII, 355b.
 γάλως et γαμβρός VII, 149a.
 γάμος VII, 5a.
 γέννα IX, 210b.
 γνώσις VII, 258b κατὰ γνώσιν.
 γνωστὸν Θεοῦ I, 283a.
 γοητεία I, 3b.
 γραμματεῖς VI, 140a.
 γοηγορεῖν IX, 119b.
 δειπνεῖν V, 28a.
 δεῖπνον κυριακὸν V, 2a.
 δεσμός et δέσμη IX, 244b.
 δεσμωτήριον IX, 145a.
 διαθήκη I, 38b. 118b. III, 4b.
 διακονεῖν et διακονία VI, 4 sq.
 διάκονος VI, 5b. 18b. 151b.
 διακρίνειν et διάκρισις V, 237 sq.
 διακυβεῖν II, 18b.
 διαφθορά VIII, 33b.
 διδασκαλία VI, 150a.
 διδάσκαλος VI, 19a.
 δίκαιος VI, 187b. VII, 74b.
 δικαιοσύνη VI, 374a.
 δικαιοῦν et δικαιοῦσθαι III, 301.
 δικαίωμα III, 131a. 305b.
 δίλογος VI, 191b.
 διό III, 339b.
 διοικεῖν II, 18b.
 διοικήσις II, 26a.
 διχοτομεῖν IX, 220b.
 δοκεῖν IX, 315b.
 δοκιμάζειν V, 236b.
 δουλεία VII, 422a. VIII, 286a. δ.
 φθορᾶς IX, 173a. 175b.
 δουλεύειν VIII, 285b.
 δύναμις I, 552 sq. V, 555a.
 εἰ μὴ III, 426b.
 ἐγερσις VIII, 395a.
 ἐγκράτεια III, 73b.
 ἐγκρατής VI, 189b.
 ἐδραίωμα V, 357.
 ἐθελοθησκέα VIII, 67a.
 ἔθνη I, 294b. VII, 200 sq.
 εἰ ἄρα III, 395b. εἰ μὴ VII, 372b.
 377a.
 εἰκὴ VI, 430b.
 ἐκ, causam, ortum significans V,
 88a.
 ἐκβάλλειν VI, 127b.
 ἐκβασίς VIII, 17a.
 ἐκδύεσθαι et ἐκδύσις VIII, 33a. b.
 ἐκκλησία V, 255a. 257b.
 ἐκλέγεσθαι et ἐκλογή II, 51a. b.
 ἐκστασις VII, 33a.
 ἔλεγχος III, 365b. VI, 179b.
 ἐμπαίκτης VI, 261b.
 ἐνδέω VIII, 111b.
 ἐνέργημα VI, 4a.
 ἐνεργεῖσθαι, med. III, 410a.
 ἐνθυμεῖσθαι VII, 42a.
 ἐνότης I, 294b σώματος.
 ἐνοχος V, 228b.
 ἐξαγοράζειν III, 326a.
 ἐξαπατᾶν IX, 74b.
 ἔξοδος VIII, 15a.
 ἐξορίζειν IV, 394a.
 ἐξουσία I, 553a. VI, 268b. 318 ε.
 ὑπερέχουσα ibid.
 ἐπαγγελία III, 142b. VIII, 132a.
 ἐπερωτᾶν et ἐπερώτημα III, 372b.
 IV, 311a.
 ἐπεικῆς VI, 198b.
 ἐπιλαμβάνεσθαι I, 508b.
 ἐπισκοπή VI, 9a.
 ἐπίσκοπος VI, 16 sq. 150 sq.
 ἐπιστροφή III, 207b.
 ἐπισυναγωγή I, 121a.
 ἐπιφάνεια IX, 6a.
 ἐργατής VI, 21b.
 ἐρευνᾶν I, 214a γραφας.
 ἔσοπτρον IX, 399a.
 ἔσχατος, ἔρχατα VIII, 4a. b. ε.
 Ἄδαμ I, 460a.
 εὐαγγελίζεσθαι III, 141b.
 εὐαγγέλιον et εὐαγγέλια III, 142a.
 147a.
 εὐαρεστεῖν et εὐάρεστος IV, 85a.
 εὐδοκία II, 95a.
 εὐθῶς V, 227b.
 εὐλογεῖν et εὐλογία V, 148 sq.
 εὐχαριστεῖν et εὐχαριστία V, 148sq.
 ζητεῖν I, 274a κύριον.
 ζυγός VII, 5b.
 ζωοποίησις VIII, 394b. 487b.
 ἦ V, 33b.
 ἡγούμενος VI, 19 sq.
 ἡμέρα, absolute iudicium extre-
 mum significans IX, 5b; ἡ ἀπο-
 καταστάσεως, ἀπωλείας, κρί-
 σεως, ὁργῆς, ἐκείνη, μεγάλη etc.
 IX, 5a. b. ἡ κυριακή III, 65b.
 ἥτημα II, 185b. VI, 418a.
 ἦχος IX, 97b.
 θάνατος VIII, 10a. IX, 237b.
 θεογνωσία et θεοδιδασκαλία I, 2a.
 θεολογία I, 4b.
 θεόπνευστος et θεόπνευστος I, 132a.
 θεός I, 244b. 246a. 264a.
 θεοσέβεια et θεοσοφία I, 2a. 4b.
 θεωργία I, 3b.
 θεωρεῖν III, 354b.
 θλίβειν et θλίψις IX, 250a.
 θροεῖσθαι IX, 74b.
 θύειν IV, 246a.
 θυσία III, 115 sq.
 ἴδιος VI, 188a οἶκος.
 ἱεραρχία et ἱερουργία VI, 9a.
 Ἰησοῦς I, 348 sq.
 ἱλασμός III, 322b. 326b.
 ἱλαστήριον III, 121a. 323a. 326b.
 V, 88b.
 ἰσαγγελός VIII, 253b. 468b. IX, 365b.
 ἴσος I, 594a. b.
 καθώς IX, 400a.
 καινός IX, 161 sq.
 καιρός IX, 71a καὶ χρόνος.
 κακία II, 185b.
 κακόν II, 159a. 164a παρακείμενον.

κάμινος IX, 248b πυρός.
 κάππαρις VIII, 49a.
 καταγγέλλειν V, 238a.
 κατακυριεύειν VI, 201 sq.
 καταστηνῆν VII, 330a. 333b.
 καταθρόνιος IX, 282a.
 κέλευσμα VIII, 460b.
 κενός et κενοῦν I, 595a.
 κεφαλῆς I, 33b.
 κήρυγμα III, 143a.
 κήρυξ V, 281b. VI, 22a.
 κλάσις V, 4a ἄρτον.
 κληρός VI, 23b.
 κληροῦσθαι V, 281b.
 κλησίς V, 282a.
 κοινός II, 4a κοινῇ.
 κοινωνία V, 2b. 97 sq. σώματος
 καὶ αἵματος.
 κοπετός IX, 97a.
 κόπτεσθαι IX, 97a.
 κόσμιος VI, 187b.
 κόσμος, mundus, IX, 128 sq.
 κραπάλη IX, 118a.
 κράτος VIII, 20a θανάτον.
 κρίμα VII, 334b. IX, 239b. κρίματα
 constitutiones politicae III, 131a.
 κρίσις III, 131a. IX, 3a. 239b.
 κτίσις I, 277a. II, 71b. IX, 169b.
 172a.
 κύριος I, 264a. b.
 λαμβάνειν V, 165 sq.
 λατρεία III, 4b. 111b. VIII, 285 sq.
 λογική VIII, 87b.
 λατρεύειν VIII, 285 sq.
 λειτουργία et λειτουργεῖν VI,
 6 sqq.
 λειτουργός VI, 7a.
 λειτουργικός VI, 7a πνεύματα.
 λόγια θεοῦ V, 376a.
 λογίζεσθαι III, 508 sq.
 λόγος VII, 405b. Dei filius II, 18a.
 427b. 471b. 592b. II, 125a. ἐνδιά-
 θετος, προφορικός, οὐσιώδης I,
 4 sq.
 λύτρον III, 325 sq. 330b.
 λυτροῦσθαι III, 326a.
 λύχνος VI, 20b καιόμενος.
 μαγία I, 3b.
 μακάριος I, 368b.
 μαρὰν ἀθά IX, 18.
 μάστιγς VI, 22a.
 μάστιξ IX, 245a.
 ματαιότης IX, 173a.
 μεγαϊστᾶνες VI, 268a.
 μέθη IX, 118a.
 μέριμνα IX, 118a. b.
 μεσίτης I, 457b.
 μετάβασις VIII, 16a.
 μεταμέλεια et μεταμέλεσθαι III,
 205 sq.
 μεταμορφοῦσθαι IX, 305b.
 μετανοία et μετανοεῖν III, 205 sq.
 μετασχηματίζεσθαι IX, 361b.
 μετατίθεσθαι VIII, 15b.
 μήτηρ VII, 146b.
 μοιχεύειν VII, 123b ἐπὶ γυναῖκα.
 μονάς I, 396a.
 μορφή I, 389. 593a. θεοῦ, δοίλον.
 μυστήριον IV, 138b. VII, 22 sq.
 μυρία IX, 41a.
 νεότης VII, 48a.
 νεόφυτος VI, 123b.
 νήπιος II, 95.
 νηφάλιος VI, 190b.
 νηφειν IX, 119b.

νομικός et νομοδιδάσκαλος VI,
 140a.
 νόμιμον III, 111b.
 οἰκονομία VI, 9a.
 οἰκονόμος VI, 21b.
 οἰκονομένη IX, 128b.
 ὀλεθρος IX, 238a.
 ὀλιγοπιστος et ὀλιγοπιστία III,
 356a. 400b.
 ὀλιγόπληγος III, 238b.
 ὀλοκάρπωμα et ὀλοκάρπωσης III,
 115a.
 ὀλόκανστον, ὀλοκανύωμα et ὀλο-
 κανύωσις III, 114 sq.
 ὀλόκληρον IX, 359b.
 ὁμοίωμα I, 593b. 596a.
 ὁμοούσιος et ὁμοιούσιος I, 390 sq.
 ὁνειδισμός IX, 250a.
 ὀργίλος VI, 188b.
 ὄσιος VI, 186b.
 ὀσιότης VI, 374a.
 οὐρανός IX, 291a.
 οὐσία I, 388 sq.
 ὀφείλημα II, 185b.
 ὀψώνια VIII, 22a.
 παλιγγενεσία VIII, 34b. 55b. 395a.
 πάππος VII, 146b.
 παράβασις II, 185b.
 παράγειν IX, 136b.
 παρακοή et παράπτωμα II, 185b.
 παρεκτός VII, 372b.
 παρέρχεσθαι IX, 136a.
 παριστάνει IX, 359b.
 πάροις VI, 190a.
 παροργίζεσθαι III, 68b.
 παρονσία IX, 5 sq.
 παρόρησία III, 376a.
 πᾶς, omnis et totus, IV, 170b.
 πάσχα IV, 236a.
 πατήρ VII, 146b.
 πεπεῖσθαι VII, 375 sq.
 πεποίθησις VII, 354 sq.
 πέρας IX, 127b.
 περίεργος VII, 330b.
 περιτομή IV, 224a.
 πιστεύειν III, 355a.
 πίστις III, 349a. 351a. 354 sq.
 πρώτη π. VII, 329a. 331b.
 πλήκτης VI, 188b.
 πλημύλεια II, 185b.
 πληροῦσθαι I, 356b. 554a σοφίας.
 πληροφορεῖσθαι et πληροφορία
 III, 355b. 366b.
 πνεῦμα III, 475a.
 ποιμήν VI, 149b.
 πολιτεία VI, 268a. b.
 πονηρία II, 185b.
 πορεύεσθαι et πόρενσις VIII, 128a.
 ποτήριον V, 76b.
 πραγματεία VI, 247a βίου.
 πρέσβυς et πρεσβεύειν VI, 21 sq.
 πρεσβύτερος VI, 17 sq. 151b.
 πρίασθαι V, 163a.
 πρόγνωσις II, 56a. b. π. πίστεως
 87b. 90b.
 πρόδηλος II, 221a.
 πρόθεσις VI, 25a. b.
 προϊστάμενος VI, 19b. 135b προεστῶτες.
 προορισμός II, 26a.
 προσέχειν I, 164a.
 προσκολλᾶσθαι VII, 35b γυναίκα.
 προσκύνειν VIII, 287a.
 πρόσταγμα III, 111b.
 πρόσωπον I, 395b.
 προφήτης VI, 12b.

πταίνειν II, 185b.
 πυροῦσθαι et πύρωσις VII, 104b.
 346b.
 ῥιπή VIII, 482b ὀφθαλμοῦ.
 ῥοῖζος et ῥοιζήδον VIII, 137b.
 σαλεύεσθαι IX, 74b. 95a.
 σάλος IX, 97b.
 σεμνός VI, 188a.
 σκεῦος VII, 258a.
 σκηνή I, 511b.
 σκόλον VII, 348b.
 σκότος VIII, 243a.
 σοφία I, 2a. VI, 114a.
 σοφίζειν I, 164a.
 σοφός II, 95b.
 στενοχωρία IX, 250a.
 στήριγμα VII, 32b.
 στοιχεῖα IX, 129b.
 στόμα VI, 114a.
 στῦλος V, 357.
 συγγνώμη VII, 265b.
 σύμμορφος VIII, 455b.
 συναγωγή I, 121a. V, 255b.
 συνέδριον III, 111b.
 συνεργός VI, 21a θεοῦ.
 συνέρχεσθαι VII, 324b.
 συνέχεσθαι et συνοχή IX, 96b.
 συνηθεια VII, 244a.
 συνιστάναι II, 18b.
 συντέλεια IX, 132a. 136a.
 συντρίβειν III, 238b.
 σύσσωμος et συμμετοχος I, 294b.
 συσχηματίζεσθαι I, 486b 596b.
 σφάλμα VI, 352a.
 σφραγίζειν III, 373b.
 σφραγίς IV, 140b.
 σχήμα I, 486 sq. 596. 361; σ. κόσ-
 μον IX, 136b.
 σωματικῶς I, 516b. 547b.
 σωτήρ I, 348b.
 σώφρων VI, 190b.
 ταλαιπωρία II, 199b.
 τάρταρος IX, 211b.
 ταρταροῦν IX, 20b.
 τάττειν VI, 44b.
 τέκνον III, 301b σοφίας, ὀργῆς
 φωτός etc.
 τελευτή, mors VIII, 10a.
 τέλος IV, 86a. perfectio III, 345a.
 τραχηλίζειν IX, 114a.
 τριάς I, 396a. 398.
 νιοθεσία IX, 297a.
 ὑπανόρος VII, 107b γυνή.
 ὑπαρξίς I, 395b.
 ὑπέρ VIII, 199a.
 ὑπόστασις I, 392 sqq. III, 355a.
 362a. 366a.
 φανέρωσις IX, 6a.
 φιλάγαθος et φιλόξενος VI, 189.
 φλυαρός et φλυαρολογία VII, 330b.
 φόρος VI, 551a.
 φρόνημα II, 139a. 160b σαρκός.
 φωτίζειν IX, 317b.
 χάρις et χαρίζεσθαι III, 311a.
 χάσμα VIII, 127a. IX, 267a.
 χειροθεσία VI, 109.
 χειροτονεῖν VI, 62 sq.
 χριστός I, 455 sq.
 χρόνος IX, 71a χρόνος καὶ παρῶς.
 χωρισμός VII, 421a.
 ψηλαφᾶν I, 274a.
 ψιλος III, 113a αἱ.
 ψυχικός II, 243a.
 ὥδιν VIII, 417b. I
 ὥς VIII, 197a.

IV. Index rerum et nominum.

A.

- Aaron**, ejus vocatio III, 373. preces efficaces VIII, 40. virga typus resurrectionis VIII, 431 sq. et iudicii extremi IX, 22.
- Abaelardus**, Petrus († 1142) ejus error de essentia divina I, 306.
- Abamita**, **Abavus**, **Abavunculus** VII, 147 sq.
- Abdias**, primus episc. Babyloniae, ejus liber de vitis apostolorum fictitius I, 131.
- Abel** (*Habel*), ejus fides III, 365 sq. sacrificium VIII, 309. concertatio cum Caino de vita aeterna IX, 298. sanguis clamans testimonium resurrectionis VIII, 398 et typus Christi I, 460.
- Aben Esra**, rab. (saec. XII.) IV, 241.
- Abgarus**, rex Edessenus (saec. I.), ejus et Christi literae mutuae I, 18.
- Abimelech**, rex Gerarensis, cum Abrahamo foedus init VI, 322.
- Abisag**, Davidis regis vidua, ab Adonia expetita VII, 184.
- Ablata**, eorum recuperatio justa belli causa VI, 511.
- Abmatertera**, **Abnepos** VII, 147 sq.
- Abnegatio sui** III, 116.
- Abortivus** foetus, an resurrecturus VIII, 490.
- Abraham**, patriarcha, ejus vocatio praebet figuram ecclesiae V, 271. sed a vitae monasticae proposito aliena VII, 339; pietas III, 7. bellum VI, 503. an foedera cum idololatris inierit VI, 338. ejus polygamia VII, 133. conjugium cum Sara 182 sq. cum Chetura 110. circumcisio ei mandata IV, 229. VIII, 430. ejus fides III, 359. 366. 474 sqq. IV, 50. professionibus divinis nixa V, 67. respexit promissionem de Christo et remissione peccatorum III, 414 sq. ejus justificatio ex fide III, 428. 432 sq. 435. 509. IV, 49. ei jam ante circumcisionem tributa IV, 189. 196. 204. nec omnino ei primum tributa VIII, 135. ejus tentatio per praeceptum de Isaaco immolando II, 36. divortium cum Hagare VII, 459. Sarae funere fungitur VIII, 135. ipsius exitus ex hac vita VIII, 14. status post mortem beatus 230. IX, 298. ei hereditas mundi promissa 129 sq. an cognoverit posteros suos viventes VIII, 249.
- Abrahami sinus** VIII, 111 sq.
- Absalon**, Davidis regis filius, cum Adamo comparatur II, 113. ejus incestus II, 38 et interitus VIII, 40.
- Absentes**, quomodo sponsalia contrahere possint V, 92.
- Absentia** rei et speciei V, 112; sponsi diuturnior an sponsalia solvat VII, 188 sq.
- Absolutio** a peccatis, publica et privata VI, 131. sacerdotis an sit necessaria III, 251. IV, 166.
- privata defenditur III, 254. in casu necessitatis a privatis recte annunciat IV, 275. apud Pontificios III, 272. in numero sacramentorum non habenda 213 sq. quo sensu in Apologia august. III, 213. IV, 251. an sit elementum externum III, 215. IV, 145. quid efficiat III, 266 sq. ejus formulae III, 272 sq.
- Absolutum decretum** Reformatorum II, 57. impugnatur 91 sq. Dei simplicitati ejusque beneficae voluntati repugnat I, 306. II, 58. item articulis de redemptione, vocatione, mediis gratiae 65.
- Abstemi**, iis ab usu coenae s. abstinendum V, 64. 221.
- Abstinentia** conjugalis VII, 258.
- Abstractio** mentalis, duplex I, 582.
- Abstractum** et concretum de humana Christi natura 524 sq. 581 sq.
- Abusus** nominis Dei III, 54 sq. V, 514.
- Abyssus** i. q. infernus IX, 211. 280.
- Academici** philosophi V, 476.
- Acceptatio** personae et operum coram Deo IV, 10.
- Accidens** V, 121. ejus duo genera IX, 386. panis in eucharistia V, 121. 134.
- Accusatio** falsa, ejus poena III, 135.
- Aecidia**, ei adversatur mortis meditatio VIII, 379 sq.
- Acephali**, haeretici (saec. V.) V, 393 sq.
- Acoluthi**, in ecclesia Romana VI, 159 sq.
- Acta** (**Actus**) **Apostolorum**, a Luca conscripta I, 109 sq. Andreae aliorumque apostolorum apogryphi 130.
- Actaeon**, venator VI, 522 sq.
- Actiones** sunt suppositorum, non partium VIII, 32. malae et bonae, eaeque aut moraliter aut civiliter bonae II, 29 concursus divinus in iis ib.
- Actualia** peccata II, 183 sqq.
- Actus** sacramentales IV, 161.
- Adamiani**, haeretici, nuptias adversati VII, 39. 256.
- Adam** Dei filius fuit per naturam et per gratiam II, 124. ad imaginem Dei II, 108. immortalis conditus 125. VIII, 25. homines omnes in eo ad vitam aeternam conditi II, 65. an ideo conditus, ut laberetur ib. cur ante lapsum non potuerit mori VIII, 25 sq. ecclesiae principium V, 325. ejus lapsus II, 142 sq. 148. IX, 228. cujus consequentia ad posteros pertinet II, 153. ipse an proprie fuerit seductus 149. an peccaverit ex ignorantia 151. an primus magistratus fuerit VI, 286. an primus ecclesiae minister VI, 25. Christo collatus et oppositus I, 460. ejus filiorum conjugia cum sororibus VII, 182.
- Adiaphora**, in nuptiis VII, 290.
- Adjutorium** gratiae III, 269 sq. vitae mutuum conjugii finis VII, 126. 247 sq.
- Adolphus**, episc. Mersburgensis (saec. XVI.), Evangelicorum de justificatione sententiam probat V, 410.
- Adonai**, nominis origo, vis, mystica explicatio I, 261.
- Adoptio**, quid sit VII, 219. ej. exempla ib. quomodo differat ab arrogatione 220. an impediatur matrimonium? neg. VII, 221. in filios Dei per baptismum IV, 311. 374. inchoata et consummata IX, 296 sq.
- Adorare** et invocare an differant? VIII, 332.
- Adoratio**, ejus significatio propria et impropria VIII, 340. civilis et religiosa ib. religiosa soli Deo debetur VIII, 283. 324. et Christo I, 478 sq. 568. huic etiam ut homini I, 572. a quibusdam derogatur ib. vindicatur 578. idololatrica imaginum III, 41. Sanctorum v. Sancti. panis consecrati apud Pontificios V, 201.
- Adrianus** v. Hadrianus.
- Adulatores** principum VI, 526.
- Adulter** uxoris propriae VII, 410. an ita recte maritus libidinosus appelletur ib. an capitaliter puniendus? VI, 442 sq. eorum supplicia diversa 443. Carolina constitutio adversus eos defenditur ib. mitius ac severius puniti ib. an idem jus uxori competat adversus adulterum, quod marito adversus adulteram? VII, 415. an pars innocens teneatur nocentem dimittere vel retinere? VII, 411. an parti nocenti concedendae alterae nuptiae? 418 sq. adultero nuptiae cum ea, quam polluit, non concedendae VII, 223. ej. nuptiae jam contractae non dissolvendae ib.
- Adultera**, ejus reconciliatio cum marito tentanda VII, 411 sq. 463 sq. illa a Christo dimissa (Joh. 8.) I, 154. VI, 437 sq.
- Adulterium**, ej. significatio VI, 73 sq. VII, 410. spirituale 413. internum et externum ib. 414. simplex et duplex s. duplicatum III, 74. VII, 298. 409. 237 sq. ej. grave delictum III, 74 sq. divortii causa VII, 372. 379 sq. 409 sq. unica 403. totalis 414. irrita reddit sponsalia 96. 98. 73 sq. 75. processus in ejus causa VII, 464. quas exceptiones ejus causa admittat VII, 417. non committitur a muliere vim passa 411.
- Adventus** Christi ad iudicium IX, 5 sq. 29 sq. 36 sq. ej. appellationes IX, 5 sq. ej. terminus a quo et ad quem 68 sq. ej. conditio 113 sq. ej. tempus ex literis vocabuli arithmetice computatum 75 sq. non nisi unus 191 sq. gloriosus 35. 38 sq. 54. 119. quaestiones de eo IX, 38 sqq.
- Adversarii** veritatis, eorum confessio v. Confessio. infelix exitus an sit argumentum verae ecclesiae? V, 589.

- Aegidius** Romanus, archiep. Avaricensis († 1315) IV, 70.
- Aegroti**, eorum communio in vet. ecclesia V, 194. privata legitima 244 sq. visitatio officium ministri ecclesiae VI, 195.
- Aegyptiacae** plagae IX, 224.
- Aegyptii**, eorum chronologia IX, 143 sq. admonitio de morte VIII, 377. mos condiendi cadavera 54. conventus ad videndam resurrectionem 437. iudices VI, 420. 422. regum conjugia cum sororibus VII, 156. sceptrum VI, 308. magorum miracula V, 554. 561.
- Aegyptus**, Christianis abundans V, 428.
- Aelianus**, Nathanael, chiliasta (saec. XVI.) de futuro Christi regno in terris IX, 185 sq.
- Aemilius**, Paulus, ejus divortium VII, 401.
- Aeneas Sylvius** (postea Pius II, pontif. Rom.) sententia de conjugio clericorum VI, 241. de auctoritate pontificis V, 502.
- Aenigmata**, modus divinae revelationis I, 16.
- Aequalitas** dati et accepti non est inter bona opera et vitam aeternam I, 348. IV, 72 sq. Christi cum patre I, 471 sq.
- Aequivocatio** in verbis s. scripturae non temere statuenda VIII, 196 sq. in juramento perjury V, 516. 520.
- Aër**, ejus superior regio an in fine mundi transitura? affirmator IX, 152. 154 sq.
- Aerius**, (saec. IV.) ejus doctrina V, 466 sq. VI, 158. ejus sectatores *Aeriani* VII, 39.
- Aerumnae** vitae conjugalibus VII, 294.
- Aestas**, vitae aeternae imago IX, 313.
- Aetas** eligendorum ad ministerium eccles. VI, 124. magistratui gerendo idonea 315. voto coelibatus constituta VII, 334 sq. juvenilis ei non idonea ib. ejus magna disparitas conjugii impedimentum 238 sq.
- Aetates** mundi sex IX, 73.
- Aeternales**, haeretici, IX, 142. 413.
- Aeternitas**, ej. definitio I, 307 sq. quomodo differat a tempore et aevo I, 311. ab ante et post IX, 131 sq. interdum finitam denotat perpetuitatem IX, 140. participata secundum Scholasticos I, 309. *Dei* I, 307 sq. IX, 160 sq. an proprie doceatur in s. scripturis I, 310 sq. an sit attributum solius Dei proprium 311. an in ea sit successio 309 sq. errores ei oppositi 308. usus hujus doctrinae practicus 311 sq. *Christi* I, 469 sq. *mundi* negatur IX, 188 sq. ej. defensores 142 sq. ej. argumenta ex scriptura s. 144. ex rationibus 145 sq. *poenarum* infernalium IX, 231. 253 sq. probatur 254 sq. negatur a Judaeis ac Patribus quibusdam IX, 254. 261 sq. 264. ab Anabaptistis 60. ab aliis 262. veterum effata de ea IX, 255 sq. 60. quaestiones eam concernentes IX, 257 sq. an cum justitia et misericordia divina conveniat ib. argumenta ei opposita 264 sq. *bonorum* vitae aeternae IX, 382 sq. dicta Patrum de ea 383 sq. an sequatur ex natura beatitudinis futurae? ib.
- Aethiopes**, eorum iudices VI, 421.
- Aethiopica** ecclesia V, 427 sq.
- Aëtius**, haereticus (saec. IV.) conditor Anomoeorum I, 480. IV, 304. ejus sectatores *Aëtiani*, eorum formula baptismi ib.
- Affabilitas**, principum virtus VI, 341.
- Affectiones** humanae, essentiales et accidentales I, 485. a Christo assumptae ib.
- Affectus**, an cadant in Deum I, 315. qua ratione Deo tribuantur I, 343 sq. in beatis cum recta ratione conformes IX, 360 sq. vitiosi exsulent ab animo iudicis VI, 421 sq.
- Affines** VII, 148. in linea ascendenti et descendenti ib. in linea collateralis 149.
- Affinitas**, quid sit VII, 143. 145. ej. tria genera ib. in linea recta et collateralis 193 sq. ejus graduum computatio 251 sq. regula de iis 145. 251. 166. leges civiles de ea 193. ex sponsalibus 94. an matrimonium impediatur? 211 sq. 446. fornicaria an matrimonium solvat 456.
- Afflictiones** piorum non merentur gloriam aeternam IV, 61.
- Africa** christiana V, 428 sq.
- Africana** ecclesia, ejus error de baptismo V, 386.
- Agapae** Christianorum veterum V, 4.
- Agapetus I.**, pontif. Roman. († 536) IV, 70.
- S. Agatha** († 251) VIII, 270.
- Agathense** concilium vid. Concilium.
- Agathocles**, Siciliae rex, ejus ortus VI, 313.
- Agilitas** corporum glorificatorum IX, 372 sq. 377. 410 sq.
- Agis**, Lacedaemonius, ej. severitas adversus foeneratores VI, 389.
- Agnatio** et **Agnati** VII, 143 sq. 147 sq.
- S. Agnes** VIII, 84.
- Agnitio** peccatorum v. Poenitentia. beatorum mutua in vita futura IX, 154. damnatorum 408.
- Agnoëtae**, haeretici (saec. IV.) I, 352. 585 sq. IX, 34.
- Agnus**, cur hoc nomine Christus insigniatur I, 459. IV, 279. Christi sic dicti sectatores VIII, 262 sq. *paschalis* IV, 220. 236 sq. ej. epulum fuit sacramentum confirmationis V. T. 223 sq. an cum eo simul hoedus accipi potuerit IV, 237. ej. sanguine adpersa superfluminaria et postes aedium 239. fines hujus institutionis 243. an verum fuerit sacrificium? 245 sq. rationem habuit typicam V, 87. cum Christo comparatur IV, 243 sq. figura sacrificii Christi IV, 182 sq. typus encharistiae V, 8. 242. 246.
- Agnus Dei** III, 38.
- Agri**, sex annos culti in V. T. imago sex mundi aetatum IX, 74.
- Agricultura**, an ministris eccles. conveniat VI, 218.
- Agrigentinus sal.**, ejus natura IX, 261.
- Agrippa a Nettesheim**, Henr. Cornelius, medicus et philosophus († 1535), de s. scripturae lectione I, 218. de Aristotele Christi praecursore 280. de idololatria in ecclesia christ. III, 51. de statu piarum animarum intermedio VIII, 241.
- Ahasia**, rex in Israël, ejus interitus VIII, 40.
- Ahasverus**, rex Persarum, ej. convivium vitae aeternae typus IX, 313.
- S. Aidus**, miseretur luporum famelicorum VIII, 492.
- Aimon**, monachus Floriacensis († 1008) historiam Francorum conscripsit V, 118.
- Alamandor**, Saracenorum princeps, refutat legatos Eutychianos I, 541.
- Alard**, Wilh., ejus versus de vita aeterna IX, 428.
- Albanenses** (saec. VIII.) limitant divinam praescientiam mali I, 353. negant iudicium extremum IX, 26.
- Albanensis dux**, Ferdin. Alvarez, praetor Belgii, ej. crudelitas VI, 445.
- Albertus** imp. Germaniae, a choreis abhorret VII, 290.
- dux Megapolitanus, vid. Johannes Albertus.
- Albigenses** (saec. XI. sq.) iidem qui Waldenses V, 420.
- (saec. XIII.) eorum error de resurrectione VIII, 465. infernum negant IX, 225.
- Alcin** (saec. VIII.) de visionibus in V. T. I, 304.
- Alexander** Macedo, legatos persicos interficit VI, 340.
- **I.** pont. Rom. (saec. II.) vinum eucharisticum cum aqua commiscendum esse constituit V, 14.
- **II.** (saec. XI.) computationem graduum novam constituit VII, 151. 8 sq.
- **III.** (saec. XII.) ej. perfidia et arrogantia in Fridericum Barbarossam VI, 494. V, 536.
- **VI.** (saec. XVI.) V, 444. ej. decisio de baptismo Graecorum IV, 301 sq. ej. argentum ex indulgentiis III, 293.
- , episc. Constantiensis, (saec. IV.) Arii adversarius VI, 557.
- Alexius**, imp. Byzant. VI, 206.
- Comnenus, imp. Byzant. (1081—1118) de sponsalibus poenitentibus VII, 87.
- Allenatio** imperii, an legitime per magistratum fieri possit VI, 307.
- Alienigenae** VI, 399.
- Allegationes** Patrum e libris apocryphis I, 88.
- Allegoria** v. Typus. circumspectus in iis tractandis I, 461. in mysterio Trinitatis I, 379 sqq.

Ἀλλότως Nestoriana I, 528. 535. Zwinglii ibid.

Almaricus, Gallus, (saec. XIII.) infernum negavit IX, 225.

Alphonsus, Aragoniae et Siciliae rex, (saec. XV.) biblia saepius perlegit VI, 331. ej. insigne VI, 479. moderatio in corporis cultu 334. veracitas 336. clementia 341. ej. sententiae de principum virtutibus 332. 341. ej. iudicium de choreis VII, 289. de foenore VI, 389.

Altare thymiamatis III, 122. in atriotabernaculi mosaici positum ib. usus altarium in primitiva ecclesia nullus VIII, 85 sq. ad s. coenae celebrationem non improbandus V, 246. displicet Calvinianis quibusdam V, 247. sub altaribus reliquiae Sanctorum et martyrum reconditae VIII, 85. sub altari Dei vivere dicuntur martyrum animae ib. 245.

Amasis, Aegypti rex, ejus lex de otiosis VI, 386.

Ambrosius, episc. Mediolanensis, (saec. IV.) ej. electio VI, 68. severitas in Theodosium VI, 211. sententia de pane eucharistico V, 142 sq. de divortio VII, 383 sq. 408. morituri apophthegma VIII, 387. commentarii in epistolas Pauli VII, 383 sq. suppositicii IX, 262. — Camaldulensis (saec. XV.) II, 9.

— Catharinus (saec. XVI.) archiep. Compensis ejus opinio de salute infantum sine baptismo mortuorum IV, 383 sq.

Amen, juramenti formula III, 56.

America, veteribus nota et indicia christianismi ibi inventa esse dicuntur V, 433.

Americani ab Hispanis conversi et crudeliter tractati V, 430 sq.

Amita, magna et major VII, 148. eam uxorem ducere jure romano prohibuit VII, 192.

Amitini VII, 148. eorum nuptiae 192 sq.

Ammonitae, a coetu Israëlitico exclusi III, 135.

Ammonius, monachus, episcopatum detrectavit VI, 127.

Amnon, ejus incestus VII, 184.

Amor conjugalit VII, 271. ej. perpetuitas 237 sq. a. benevolentiae et concupiscentiae I, 344. a. erga Deum I, 346. a. Dei I, 343 sq. in homines, generalis et specialis III, 336. an sit gratuitus I, 344 sq. a. in vita aeterna IX, 360 sq. 379.

Amos, propheta I, 69 sq.

Amphilochius metropol. Lycaoniae, (saec. IV.) libros canonicos recenset I, 42.

Amram, ejus cum Jochabeda conjugium VII, 181.

Anabaptistae, ratio nominis IV, 353. eorum origo, historia, assignantur IX, 184. baptismum infantum rejiciunt IV, 353. 359. infantes baptizatos in adulta aetate denuo baptizant 387. hujus erroris auctores Des. Erasmus et

Ludov. Vives fuisse videntur IV, 354. errant de verbo divino VI, 165. corpus Christi coelitus delatum statuunt I, 487. negant peccatum originis II, 154. fidem infantum IV, 374. promissiones spirituales in V. T. III, 197. negant, fidem et Spiritum s. peccatis amitti posse IV, 114. baptismum ab omnibus Christianis administrari posse contendunt IV, 269. docendi officium promiscue permittunt omnibus VI, 35. 41. negant, in ecclesia esse posse non sanctos V, 288 sq. magistratui curam circa sacra et potestatem judicis exercendi denegant VI, 350. 412. magistratus officium in ecclesia christiana negant esse necessarium, divinitus institutum et legitimum VI, 277. 285 sq. 292. capitalia supplicia impugnant 436 sq. negant licitum esse in N. T. bellum gerere 491 sq. 494. mercaturam facere 402 sq. conjugia infidelium solvi posse statuunt VII, 445. uxorum habuerunt communionem VII, 298. negant animae immortalitatem VIII, 102. corporis ejusdem resurrectionem 465. poenarum infernalium aeternitatem IX, 262 sq. propagant psychopannychiam VIII, 241. chiliasmum IX, 184 sq.

Anacletus I., pontif. Rom. (saec. I.) ejus literae decretales suppositae V, 451.

— **II.**, Innocentio II. oppositus (saec. XII.) V, 414 (ubi Anacletus pro Agapeto legendum est).

Analogia fidei in s. scripturae interpretatione tenenda I, 238 sq. in baptismo ex sententia Calvinianorum IV, 316. sacramentalis in s. coena V, 86. 119 sq. duplex IV, 146 sq. 190. V, 86.

Anarchia VI, 526 sq.

Anastasius II., pontif. Rom. (saec. V.) V, 591.

Anathema VI, 192. ejus in lib. symbolicis Evangelicorum ratio VI, 181.

Anaxagoras, philosophus graecus, athens I, 266.

Anaxandridas, rex Spartanus, ejus sententia de poenis capitalibus caute irrogandis VI, 441.

Ancyranum concilium vid. Concilium. **Andradus**, (d' Andrada) Didacus Priva, Lusitanus, ad concilium Tridentinum legatus I, 43. de naturali Dei notitia ad fidem perducente I, 280.

Andreae, Jac., professor Tubingensis († 1590) ej. sententia defenditur de communicatione idiomatum I, 529.

Andreas, apostolus, ej. martyrium VI, 554. reliquiae miraculosae VIII, 83 sq.

Andronicus, haeretici (saec. II.), mulierem et matrimonium opus Satae vocabant VII, 39.

Andronicus, imp. Byzantinus, (saec. XII.) VI, 181.

Angelus non creatus VIII, 351. 371. a Jacobo invocatus VIII, 366. a Mose in rubo visus I, 430 sq. Israëitarum ductor ib. quibus nominibus appelletur 433. Tobiae comes I, 77.

Angeli, de hoc nomine II, 6. an sint creati? et quo die? ib. omnes simul creati VII, 101. non ipsi sunt creatores II, 3. an iis nomen Jehova tribuatur I, 256. natura spirituali praediti corpora assumerunt II, 7. eorum apparatus I, 486. II, 7. V, 137. 139. intelligentia II, 8. cognitio matutina et vespertina ib. scientia VIII, 254. perfectio II, 10. colloquium 14. limites 8. hierarchia et ordines II, 9. VI, 276. non sunt in loco per circumscriptionem, sed per definitionem IX, 375. an a principio creationis suae beati fuerint II, 10. IX, 382. an a Christo redempti? 326 sq. creaturae gementis nomine non comprehenduntur 169 sq. 172. a. boni II, 11. an a principio fuerint beati IX, 382. num quid mereantur? II, 11 sq. eorum officium proprium VIII, 253 sq. eorum ministerio cur Deus utatur? II, 12 sq. legis internuncii III, 12. iurant III, 56. an sint ecclesiae membra? V, 305. per eos Deus in negotio fidei cum hominibus non agit VIII, 224. cur munus ecclesiasticum iis non commissum sit? VI, 121 sq. ad custodiam hominum missi II, 12 sq. an singulis hominibus adsint singuli? II, 13. specialem curam piorum gerunt VIII, 350. an preces nostras offerant Deo? I, 78. an res terrestres ad sanctos defunctos referant? 253. an invocandi? VIII, 302 sq. 322 sq. 350. an iis teste s. scriptura adoratio religiosa exhibita sit? VIII, 340 351. eorum ministerium in mortuorum resurrectione VIII, 459. in iudicio extremo IX, 40 sq. cessabit in fine mundi 128. quo sensu Matth. 13. messores vocentur VI, 452. an ipsi sunt judicaturi? IX, 44. an judicandi 50. ad ecclesiam triumphantem pertinent V, 306. eorum societas cum beatis hominibus IX, 378. de angelis septem dierum ex praesidibus secundum fabulas thalmundicas I, 78. angelum per coelum volantem, Apocal. 14. sunt qui in Lutherum trahant. V, 581 sq. a. mali II, 10 sq. eorum lapsus ib. a Deo statim punitus IX, 111. cur non recipiantur in gratiam? II, 11. an animis hominum illabantur? II, 15. extremo die judicandi IX, 20. 44. 111. ante iudicium extremum a poenis non immunes ibid. an igni extremi iudicii sint subjecti 150. inferno adjudicati 276. an damnatorum tortores futuri sint? 272. cur angeli dicantur magistratus VI, 270. et ministri ecclesiae VI, 15.

Angelolatrae III, 40.

Anglia, saec. XVI. caedibus ob religionem vexata VI, 445. sacerdotibus ibi conjugia permissa usque ad saec. XII. VI, 239.

Angulares lapides, imago magistratus VI, 272.

Angustiae hominum tempore iudicii extremi IX, 96 sq. damnatorum 249 sq.

Anima hominis, an differat a spiritu? VIII, 52 sq. corpori opposita 95 sq. cum corpore arcte connexa 95. 106. an in sanguine III, 128. in corporis doloribus superstes IX, 260. ejus facultates imago Trinitatis I, 380. de ej. origine variae opiniones II, 132 sq. de creatione 132. an cum ea conciliari possit propagatio peccati originalis 137. de ejus propagatione II, 131 sq. VIII, 106. ejus natura VIII, 99 sq. futuram, eamque perpetuam conjunctionem cum aliquo corpore requirere videtur 98. 443 sq. ej. immaterialitas 99. immortalitas 96 sq. ejus mors metaphorice dicta 10. ejus status post mortem corporis 98. non mutatur 159. scripturae s. de eo statu sententia 230. et animarum quidem hominum beatorum ib. et impiorum 239 sq. v. Infernus. Damnati. quaestio de eo redit ad duo capita de animarum domicilio et actione VIII, 107. animarum a corpore separatam transmigratio v. Metempsychosis. earum dormitio VIII, 226 sq. Patribus quibusdam probata ib. sq. refutatur ex s. scriptura et V. et N. T. 230 sq. ex rationibus 237. ex aliorum Patrum dictis ib. sq. defenditur a Psychopannychitis 239 sq. earum receptacula post mortem 107 sq. 114 sq. 135. 143 sq. 162. pium 111 sq. 118. vid. Paradisus. impiarum 112 sq. 206 sq. v. Infernus. antithesis gentilium, Patrum quorundam, Manichaeorum et Pontificiorum 113 sq. cf. Limbus, Purgatorium. animae piorum sine mora in paradysum transferuntur VIII, 141. an pertineant ad creaturam gementem IX, 171 sq. 175. salvandorum non indigent expurgatione post hanc vitam VIII, 206 sq. animae sanctorum v. Sancti. sub altari clamantes VIII, 348 sq. animarum apparitiones 220. 350 sq. ad diabolicas praestigias referuntur 220 sq.

Animalia, eorum genera varia VIII, 435. quaedam resurrectionem portendentia ib. in igne viventia IX, 260. quatuor in Apocalypsi VIII, 235.

Animalis homo II, 242.

S. Anna VIII, 269.

Annihilatio differt a morte VIII, 33 sq. essentialis et totalis IX, 166 sq. impiorum secundum Socinianos IX, 275. hujus mundi in consummatione saeculi 155. 157 sq. 166 sq.

Annulus sponsalitus VII, 95. pronubus apud veteres Christianos VII, 283. sigillaris, cum eo magistratus comparatus VI, 273.

Annus magnus Platoniorum VIII, 493. Hebraeorum politicus et sacer l. ecclesiasticus IV, 240. initium quadruplex ib. sabbatarius, ej. origo et causae III, 124. jubilaus 125. vitae aeternae typus IX, 312. anni angelici et prophetici 78.

Anomoei de epistolis paulinis I, 111. 113. 480. v. Ariani. Deum a creatura comprehendere posse dicebant IX, 397.

Anonyma scripta in elencho non approbata VI, 183 sq.

Anselmus, archiepisc. Cantuariensis († 1109) an conceptionem Mariae immaculatam primus statuerit II, 178 sq. ej. formula consolandi aegrotos VIII, 387.

Anthropomorphitae (saec. IV.) I, 300. II, 110.

Ἀνθρωποπαθεὶς de Deo dicta II, 24.

Anthropophagi, an impediunt resurrectionem? VIII, 443.

Antichresis, prohibita VI, 394. ejus contractus 392.

Antichristus V, 338 sq. 407. 413 sq. 416 sq. 479. conjugio inimicus VII, 39 sq. ej. hypocrisis V, 529. miracula 553. 555. 556 sq. tyrannis VI, 458. manifestatio ante diem novissimum IX, 78 sq. 88 sq. die novissimo judicandus IX, 47. a. orientalis et occidentalis 84. a. Pontificiorum imaginarius 78 sq. 101 sq.

Antidicomarianitae (saec. IV.) II, 170.

Antinomi (saec. XVI.), eorum sententia de lege III, 105 sq. IV, 12. de evangelio III, 193 sq.

Antiochenum concilium vid. Concilium.

Antiochus IV. Epiphanes, rex Syriae († 164 a. Chr.) I, 99. an ejus imperio cornu quartae bestiae apud Danielem conveniat VI, 327.

Antipas v. Herodes.

Antiquitas, an propria nota sit ecclesiae? V, 399 sq. argumenta Bellarmini pro sententia affirmante 403. quo sensu ecclesiae veritatem probare possit 404. 409 sq. a. ecclesiae Rom. a Bellarmino defensa 405 sq.

Antitactae haeretici gnostici I, 58.

Antitrinitarii I, 444 sq. v. Sociniani. quidam ad chiliasmum propensi IX, 185.

Antoninus, imp. Rom., ejus humanitas VI, 441.

—, archiep. Florentinus (saec. XV.), de libris apocryphis V. T. I, 44 sq.

Antonius, Marc. triumvir Rom., ejus dictum de regia potestate VI, 319.

S. Antonius, VIII, 269. 334. ej. mandatum de ipsius reliquiis VIII, 71. **Ἀνυπόστατος** et **ἄνυποστατος** I, 497.

Ἀπαθείς, Christum dolorem verum sensisse negant I, 489.

Apelles, pinxit Venerem domiportam VII, 275.

—, gnosticus (saec. II.) resurrectionem carnis negavit VIII, 440. ejus sectatores **Apelliani** l. **Apellidae** corpus Christi ex quatuor elementis assumptum statuebant I, 487.

Apertio librorum in die iudicii IX, 51.

Apes in corpore leonis, resurrectionis imago VIII, 432.

Ἀφάρσια corporum resuscitatorum VIII, 473. 484.

Apis, ab Aegyptiis cultus V, 334.

Apocalypsis Johannea I, 124 sq. antiquitatis de ea testimonia 125. Dionysii de ea iudicium ib. ej. authenticitas et auctoritas canonica ib. IX, 197. contraria argumenta I, 127. ej. scopus VIII, 235. stylus et dictio I, 128. obscuritas 129. convenientia cum prophetia Danielis 127. an erroris chiliastici semina contineat 129. ad chiliasmum stabilendum adhibita IX, 196 sq.

Apocalypsis Pauli ficticia I, 131.

Apocatastasis ex sententia s. scripturae IX, 121. 169. platonica VIII, 493. mundi corporis IX, 163. damnatorum 261.

Apocryphi libri, nominis duplex significatio I, 35. 51. a. *veteris testamenti*, quinam sint ib. 36. 73 sq. alii ab ipsis Pontificiis pro apocryphis habentur, alii ab iis inter canonicos relati 36 sq. 75 sq. carent indicibus librorum canonicorum 37. suffragiis Apostolorum, conciliorum, Patrum 49 sq. V, 457. auctoritas eorum canonica convellitur 37. notae apocryphorum in singulis 73 sq. cur nonnulli a Patribus sacri et divini vocentur 51 f. a. l. *noci testamenti* I, 130 sq. an sint quidam in codice biblico N. T. 103.

Apologia Augustanae confessionis, quo sensu absolutionem poenitentium sacramentis annueret III, 213. IV, 251.

Apollinaris junior, episc. Laodiceus (saec. IV.) chiliasticas fovit opiniones IX, 182. V, 407. ej. sectatores **Apollinaristae** I, 337.

Apollo Delphicus, in ej. templo inscriptio I, 244.

S. Apollonia, (saec. III.) VIII, 269.

Apollonius Tyanaeus, magus (saec. I.) VIII, 444.

Apollos, vir apostolicus, IV, 281. VI, 44. ei epistola ad Hebraeos a nonnullis tribuitur I, 116.

Apostasia, peccatum III, 210. VIII, 151. a Deo, causa poenarum infernalium IX, 227.

Apostatae quidam infelici fato occubuerunt V, 590. 595 sq.

Apostolatus VI, 144 sq. an adhuc vigeat in ecclesia? VI, 144 sq.

Apostoli V, 218. 435. VI, 141. immediate a Christo vocati VI, 39. 141. cur evangelistae appellati fuerint? 3. 157. ex divino man-

- dato scripserunt I, 21. eorum requisita et praerogativae VI, 145 sq. ministerium VI, 202. baptismus IV, 268. 286 sq. 290. successores VI, 39. peccatorum remissionem poenitentibus annunciarunt III, 218. 266. cf. 516. quomodo eucharistiam celebraverint V, 57 sq. an in coena Domini solos sacerdotes designarint? V, 23. an privilegio non errandi fuerint instructi? VI, 143 sq. V, 353. 355. qua potestate ministros ecclesiae instituerint? VI, 72 sq. fundamenta civitatis sacrae IX, 307. iudicii extremi assessores 41. quomodo sint iudicaturi 42.
- Apostolica ecclesia** V, 278. 381 sq. 389 sq. 404. ej. ministri certis ordinibus distincti VI, 141 sq.
- **synodus** non penitus abrogavit circumcisionem IV, 233.
- Apostolici**, haeretici (saec. II. sq.) V, 394. VII, 364. conjugum salutem negarunt VII, 39.
- **libri** I, 34. suppositici II, 130 sq. canones V. Canones.
- Apotelesma**, in Christo I, 588.
- Apparitiones Dei** in V. T. I, 304. angelorum v. Angeli. defunctorum v. Anima.
- Appetitus sensitivus** II, 123. ej. motus ordinati et inordinati 115.
- Apprehensio** promissionis per fidem III, 461 v. Fides. est aut cognitionis aut voluntatis ibid. an fidem praecedat 353 sq.
- Apsychi**, animam Christi humanam negantes I, 488.
- Aqua**, ejus proprietates IV, 295. ejus et ignis contactus in nuptiis Romanorum VII, 278 sq. lustralis seu benedicta Pontificiorum IV, 282. ej. origo VIII, 200. in baptismo IV, 295. a Pontificiis consecrata ib. in eo nec rosacea nec paludosa adhibenda 294. 296. ejus effusio in poenitentia Israelitarum III, 240. aquae *ἐν* et *ἐκ* *ὑπογράμιοι* II, 4. aquis mundum interitum, negatur IX, 149 sq.
- Aquarii** I. *Hydroparastatae* (saec. II. et III.) aqua pro vino in s. coena utebantur V, 27. 483. conjugium damnabant VII, 39.
- Aquila**, typus resurrectionis VIII, 436.
- Ara** ignoto Deo sacra I, 273.
- Arabia** maritima christianam religionem admittit V, 428.
- Arabici**, haeretici (saec. III.) V, 483.
- Aratus**, poeta graecus, I, 181. 274.
- Arauscanum** concilium vid. Concilium.
- Arbitrium** divinum in constituendis auxiliis gratiae IV, 319 sq. *hominis* tollitur nec divina providentia II, 44. nec praescientia I, 102. ejus libertas et sanctitas in vita aeterna IX, 359. liberum, v. Liberum.
- Arbor vitae**, homini conservando destinata VIII, 26. 31. typus s. coenae V, 7. vitae aeternae IX, 310. arborum praeputium apud Hebraeos III, 128.
- Arca Domini** elevata V, 137. 139. a. *foederis* I, 118. III, 47. an Jehovah vocetur I, 256. in templo asservata III, 15. ejus descriptio III, 119 sq. pro Trinitatis simulacro habita I, 380 sq. IX, 311. a. *Noae*, imago ecclesiae V, 270 sq. quietis futurae IX, 311.
- Archangelus**, ejus vox in resurrectione VIII, 460.
- Archiepiscopus**, ejus dignitas VI, 163.
- Archiepiscopales** sedes in Germania VI, 164.
- Architecti**, iis comparantur ecclesiae ministri V, 269. VIII, 191.
- Archontici**, (saec. III.) resurrectionis adversarii VIII, 439 sq.
- Archytas** iudicem arae comparat VI, 421.
- Arcus** tensus, poenarum Dei imminentium imago IX, 205.
- Arelatense** concilium vid. Concilium.
- Arena**, in baptismo Judaei cujusdam adhibita IV, 294.
- Areopagitae**, eorum judicia VI, 422.
- Aretas**, episc. Caesarensis, commentaria in apocalypsin VIII, 227 sq.
- Aretius**, Benedictus, Prof. Bernensis († 1574), de fractione panis in s. coena V, 160.
- Arias**, vid. Montanus.
- Ariminense** concilium vid. Concilium.
- Aristocratia**, VI, 324. laudatur VI, 326.
- Aristoteles**, philosophus graecus, de verbo I, 5. an atheus I, 268 sq. 286. mundi aeternitatem statuit IX, 143. 152. an negarit immortalitatem VIII, 102. liber de ejus salute I, 280.
- Arius**, presb. Alexandrinus († 336) ej. doctrina de persona Christi I, 479 sq. condemnatio et exilium VI, 461. 472. ejus haeresis *Arianismus*, cujus incrementa et lata propagatio V, 333 sq. 423. 526. cujus Pontificii Lutheranos insimularunt V, 466. Arii sectatores *Ariani* I, 391 sq. V, 461 sq. 472. Porphyriani dicti sunt I, 289. eorum sententia, quomodo Christus filius Dei factus sit I, 337. Ariani in tres sectas divisi I, 480. nomen *ὁμοούσιος* oderunt I, 391 sq. animam Christi humanam negant 488. Christum ut verum Deum passum esse negant 537 sq. chiliasmo favent IX, 185. idololatriae accusati ab Athanasio III, 40. VIII, 360 et hypocriseos I, 455 sq. eorum forma baptizandi I, 410. IV, 303 sq. eorum baptismus pro irritato habitus IV, 271 sq. poenae VI, 461 sq. 471 sq.
- Armandus** de Bellovisu, de potentia Dei I, 336.
- Armenica** ecclesia V, 427 sq.
- Armenii**, haeretici, eorum doctrina de statu post mortem VIII, 240. de resurrectione VIII, 465. de vita aeterna IX, 413. negant visionem Dei intuitivam 395 sq. infernum 225. patriarcham suum vocant Catholicum V, 392. 428. crucem colunt V, 488.
- Arnoldistae**, sectatores *Arnoldi* Brixienensis (saec. XII.) an in Deo aliquid praeter Deum aeternum esse dixerint I, 306.
- Arrha** sponsalitia VII, 95. a. salutis nostrae V, 264 sq. IX, 322.
- Arrogatio** secundum jus civile VII, 220. quomodo differat ab adoptione ib.
- Artaxerxes** Longimanus, rex Persarum I, 37. ej. edictum de Judaeis VI, 468.
- Artemon** (saec. III.), Christum solitarium hominem esse docuit I, 479. 481.
- Artes** quaedam humanae simulacra resurrectionis VIII, 437 sq.
- Articuli fidei** III, 412 sq. non sunt proprium theologiae principium I, 5. argumenta in iis secundaria ib. sq. eorum principium, verbum Dei ib. sensu literaliter nituntur V, 68. in s. scriptura *αὐτολέξει* exstare non debent I, 402. formulis ecclesiasticis proponi possunt I, 386. an omnia, quae in sacris literis habentur, ad eos sint referenda III, 412.
- Ἀποκλασία* V, 157.
- Ἀπολαύσις* V, 201 sq. 204.
- Ἀπομαχία* V, 15.
- Artotyritae** vid. Pepuziani.
- Asa** (*Assa*) rex in Juda, ejus foedus cum Benhadad VI, 337. 339. cura circa sacra 346 sq.
- Ascensio** Christi in coelos I, 557 sq., IX, 28. praesentiae corporis Christi in s. coena non est opponenda V, 84.
- Asiaticae ecclesiae**, ab Apostolis plantatae I, 40. earum a Romana dissensus V, 493 sq.
- Asmodi** VII, 295 sq.
- Asotia**, iudice indigna VI, 332 sq.
- Aspersio** in baptismo, quae corporis partes sint tingendae IV, 306.
- Assensus**, fidei pars III, 354.
- Assyrii**, eorum ritus nuptiales VII, 279.
- Astrologi** VIII, 25.
- Astrologia**, ejus vanitas II, 5.
- Asyla** Hebraeorum veterum et aliarum gentium VI, 387 sq. in ecclesia antiqua 388. edicta de iis 388. eorum commoda et abusus ibid.
- Atavus** et **Atavia** VII, 147.
- Athalia**, regina in Israël, VII, 147. interfecta VI, 211.
- Athanasiani**, orthodoxorum veterum appellatio V, 398.
- Athanasius**, episc. Alexandrinus (saec. IV.) orthodoxae doctrinae defensor I, 42 sq. 446. II, 7. logomachias in modo loquendi de Trinitate abesse voluit I, 395. a Liberio pontif. Rom. damnatus V, 494. puer baptismum in ludo administravit IV, 154. ej. electio et successor in episc. VI, 67. ejus quaestiones ad Antiochum non genuinae VIII, 216. liber de virginitate est dubiae fidei VII, 313. nec est

auctor libri de passione imaginis III, 49. ej. reliquiae VIII, 77.
Athei I, 267.
Atheismus V, 513.
Athenienses, leges suas Cereri tribuunt VI, 376. eorum religio I, 273 sq. conventus V, 255. ritus nuptiales VII, 279. lex de otiosis VI, 386. poena in adulteros VI, 443. de adultera non retinenda VII, 113. cura sepulcrorum VIII, 55. apud eos asyla aperta VI, 387 sq.
Atnepos et **Atneptis** VII, 147.
Atramentarii theologi, quos Pontificii contumeliose appellant V, 366.
Attributa divina I, 295 sqq. eorum distinctiones 296. doctrinae de iis usus 298. *ἀνθρωποπαθῶς* Deo tribuuntur 296. an eodem modo de Deo et creaturis praedicantur ibid. utrum relativa sint, an realia 297. an in concreto de Deo praedicari possint ib. an recte dicantur propria ib. an distincte possint concipi ib. considerantur secundum actum primum et secundum III, 332 sq. specialia I, 299 sqq. a. divina in Christo I, 469 sq. essentialia Christo communicata an ab ipsa essentia separentur I, 297.
Attritio III, 252.
Auctoritas s. scripturae I, 25.
Audiani, sectatores *Audii* I. *Audaci* († c. 372), saec. IV. et V. erant anthropomorphitae I, 300.
Audientia episcoporum VI, 511.
Auditores alterius pastoris an minister ecclesiae ad communionem admittere possit VI, 82. auditorum verbi divini officia III, 63 sq. VI, 58. vitia VI, 261.
Auditus verbi divini dupliciter considerandus VI, 172 sq.
Augustana confessio sacramentum ordinis sensu pontificio docere falso dicitur VI, 103. ej. variatio V, 507 sq. ej. sent. de poenitentia III, 230. V, 463. ej. sententia de potestate ecclesiastica VI, 130. de justificatione ex fide sola III, 426. de bonis operibus IV, 54. de ecclesia V, 291. de libero arbitrio V, 464. de necessitate vocationis ad ministerium eccl. VI, 34. de potestate ecclesiastica ministerio concessa VI, 130. 133. ej. apologia, quo sensu absolutionem sacramentis annumeret IV, 250.
Augustinus, episc. Hipponensis († 430) non est auctor soliloquiorum VII, 257. nec sermonum de Sanctis VIII, 343. pro Donatistis deprecatur VI, 473. Pelagianos refutat II, 156. cur oracula V. T. dictis N. T. subjungat IX, 6. quo sensu Deum homines ad peccata inclinare dicat II, 43. quo sensu reprobos vocet praescitos II, 56. quo sensu vocabulo sacramenti utatur IV, 139. 249. item vocabulo signi IV, 140. cate-

chumenos distinguit a fidelibus V, 298. quid ipsi sit canonicum I, 51. ejus scripta sacra appellata I, 14. petitio de reis ad supplicium damnatis VI, 427. controversia de concupiscentia carnis in renatis II, 209. dictum: accedat verbum ad elementum V, 185. dicta de coena minime pertinent ad dogma transsubstantiationis V, 144. sententia de Trinitatis vestigiis in creaturis I, 379. de voluntate Dei efficaci et inefficaci I, 359. de termino vitae II, 29. de providentia et fato 44 sq. de praedestinatione 49 sq. 53. 87. de iustitia originali 117 sq. de morte peccati poena 126 sq. de animarum origine 135. Deus non auctor mali 10. serpenti hominem tentare a Deo permissum 145. de peccato originali 156 sqq. de ejus propagatione 169 sq. de peccatis actualibus 183 sq. de peccatis peccatorum poenis 191 sq. de concupiscentia in renatis 206. de vitio concupiscentiae pravae 163. de sanctitate Mariae 176. 179. de immortalitate primi hominis 127. de fide infantum IV, 376. de salute parvulorum sine baptismo defunctorum 380. de bonorum operum praemio 55. 59. de sacramentis 185. de pane consecrato V, 144. de indignorum participatione s. coenae 231. 236. de ecclesia 259. 293 sq. de successione episcoporum rom. 441. de cathedra romanae principatu 493. de igne inferni 462. de miraculis 551 sq. 562. de sanctorum defunctorum animis VIII, 228. de Sanctis non adorandis VIII, 316 sq. 321. de regno millenario IX, 183 sq. de ordinatione ab haereticis facta VI, 107. de officio magistratus VI, 519 sq. de coelibatu et conjugio VII, 307. de adultera retinenda 413 sq. de signis diei novissimi IX, 101. de coelis stellatis nunquam interituris 154.
Augustus, cur imperator dicatur VI, 275. poena ab eo in adulterum quandam statuta VI, 443. — elector Saxoniae, ejus intercessio pro Hugonotis VI, 373. constitutio de Zigenis VI, 385.
Aulicus minister, qualis esse debeat VI, 335 sq.
Aurea bulla Caroli IV. imp. VI, 303.
Aurelianense concilium vid. Concilium.
Aurelianus, imp. Rom., ejus mandatum de disciplina militari VI, 514. severitas adversus militem adulterum 443.
Aureola, vocabuli significatio IX, 413. earum attributio in vita aeterna ib. sq.
Aurum civitatis coelestis IX, 308.
Auspicia, in nuptiis Romanorum adhibita VII, 278.
Austriaca domus connubiis felix VI, 303.

Authenticus, quid significet I, 27. textus s. scripturae I, 133 sq.
Autisiodense concilium vid. Concilium.
Autophonia i. q. Autocheiria.
Αυτοχρητες, sepultura honesta indigni VIII, 62. non omnes absolute damnandi VIII, 24 sq.
Αυτοχρησία III, 71. VIII, 42. illicita II, 24. 42. Raziae Macc. 14. laudata I, 100 sq.
Auxilium gratiae sufficiens et efficax II, 253 sq. in renatis II, 269.
Avaritia cavenda III, 76. 177 sq. imprimis magistratibus VI, 310. ej. remedium meditatio mortis VIII, 379. ej. vanitas propter mundi inconstantiam IX, 203.
Avernus IX, 212.
Aversio faciei divinae IX, 240.
Avunculus VII, 184.
Avus et *Αβία* VII, 146. avi auctoritas in nepotum nuptiis VII, 67 sq.
Ἀξιωμα θεολογίας, I, 552.
Azymitae IX. saec. Christiani latini a graecis dicti V, 15.
Azymus panis IV, 238. in eucharistia V, 14 sq. dies azymi I. azymorum ibid.

B.

Baal, ejus cultus III, 45. V. 335. 517.
Babylonicum exilium V, 336.
Bacchus, ejus comites VI, 333.
Bacmeister, Lucas, theol. Rostochiensis (XVI. saec.) I, 461.
Bactriani defunctorum corpora canibus projiciebant VIII, 54.
Baculus Christi pastoris duplex III, 141.
Baduel, Claudius (saec. XVI.) de conjugio literatorum VII, 317.
Balthasar, rex Babylonicus, ejus interitus IX, 216. 222.
Bannez, Dominicus, Thomista hispan. († 1604) de Maria virgine II, 175.
Baptismus fluminis, fluminis et sanguinis IV, 165. 258 sq. 286. ignis VIII, 208. IX, 22 f. et spiritus VIII, 208. IV, 259. lacrimarum et poenitentiae VIII, 198. ex aqua sacramentum N. T. IV, 256 sqq. ej. sacramentum cur prius sit sacra coena IV, 234. nomen IV, 256 sq. cur *γυναικός* vocatus fuerit 261. 385. divisiones ex veteribus 259. appellationes typicae 260. typi 262 sqq. 328 s. vaticinia V. T. de eo 261 f. 265. ejus encomia 260 sq. definitio 398. ejus institutio divina IV, 266. I, 408. quo tempore facta sit ex opinionibus Scholasticorum IV, 267. argumentum Trinitatis I, 408. verborum institutionis verus sensus IV, 297 sq. administratio ordinaria pertinet ad ministros ecclesiae 269. extraordinarie fieri potest a laicis 274 sq. quid post eum in casu necessitatis susceptum agendum sit 366. in casu necessitatis peti potest ab haereticis 273. a non bapti-

zato collatus an sit legitimus 292. an eum administrare possit alterutrum manus usu destitutus 293. an quis se ipsum baptizare possit 292. *γυναικοβαπτισμός* 276. a Marcione introductus 277. ejus administratio quovis anni et diei tempore fieri potest 385. in diem usque octavum a nativitate infantum non differenda 386. procrastinatio in veteri ecclesia ib. locus ordinarius est ecclesia 376 sq. 389. non exclusis tamen locis privatis ib. *materia*, sola est aqua, verbo Dei conjuncta, 293. 296. 196. errores de ea 294. cur Deus baptismum ex aqua fieri voluerit 295 sq. ab ea non excludendus est sanguis Christi 299 sq. nec tamen is est pars baptismi materialis altera 300. *forma* consistit in affusione aquae et recitatione verborum Christi 301. immersio an absolute necessaria sit 305 sq. V, 164. adpersio, sive trina, sive una, recte fit IV, 306. *formula* a Christo praescripta IV, 301. eam ex traditionibus repetere non est necesse 301 sq. an omitti aut mutari debeat 302. 304. ab ipsis Apostolis servata esse videtur 303. recte adhuc tenetur 304. genuina est I, 410 sq. formulae aliae apud haereticos IV, 303 sq. in nomen Christi invocationem Trinitatis complectitur 280 sq. 302 sq. ej. partes *substantiales* sunt aqua, verbum et actio 300. pars coelestis est nomen Trinitatis ib. veritas requirit invocationem Trinitatis 272. 301 sq. non efficitur intentione ministri 157 sq. non requirit legitimam ministri vocationem 269 sq. nec fidem ministri rectam 270. nec vitae ejus puritatem 274. controversiae de integritate baptismi haereticorum 271 sq. ejus *finis* et effectus, regeneratio et renovatio 307. 314 sq. 317. 319. errores de vi et fine 315. non est externa tantum caerimonia ib. 170. nec tantum symbolum et sigillum gratiae 317. ej. fructus a Pontificiis restringitur VIII, 150 sq. ejus *efficacia* pendet ex fide IV, 132. 373 sq. cernitur in fide accensa et confirmata IV, 377 sq. in iis, qui jam regenerati sunt 172. 321. de ej. effectu in infantibus aliter statuendum atque in adultis V, 296 sq. pertinet ad remissionem peccatorum praeteritorum et futurorum IV, 337. 341 sq. VIII, 150 sq. ej. *efficacia* certa in infantibus II, 61 sq. in adultis impediri potest impenitentia ib. in coetibus haereticorum V, 372 sq. 374. miraculosa in sanandis corporibus IV, 310. culpam et poenam peccati tollit II, 216 sq. IV, 327 sq. nec tamen omnes ejus reliquias IV, 328 sq. nec poenam civilem ib. quo sensu a lege nos liberare dicatur 333. est stipulatio bonae con-

scientiae ad Deum 205. 365. pactum perpetuum cum Deo 214 sq. ecclesiae criterium V, 372 sq. resurrectionem futuram cum effective, tum typice demonstrat VIII, 426 sq. in eo tota Trinitas gratiose praesens est IV, 298. qua ratione Spiritus s. in eo adsit et agat IV, 298 sq. ejus recordatio quam habeat vim IV, 335. beneficium agnoscendum 397. solatium et officia inde manantia 339 sq. 397. gratia voluntarii peccatis amittitur 321 sq. 332. ejus *objectum* sunt adulti, sine discrimine populi, sexus, conditionis 348. christianam religionem amplexi 350. non amentes, inviti, dormientes 353. etiam infantes, iique christiani IV, 361 sq. v. Paedobaptismus. mortuorum et super mortuis VIII, 198. cf. IV, 345. campanarum IV, 345. baptismum adultorum olim mox eucharistiae participatio secuta est V, 1. ejus *necessitas* ad salutem non absoluta sed hypothetica IV, 381 sqq. ex praecepto Christi 164 sq. defectus in infantibus non est causa damnationis 380. V, 294. VIII, 117. homines interna fide praeditos, aut infantes christianis parentibus natos non excludit ab ecclesia V, 294 sq. contentus damnat, non privatio IV, 381 sq. ejus *ritus* partim necessarii, partim liberi IV, 389 sq. in ecclesia Romana 391. VI, 200. in nostra IV, 391 sq. ejus *iteratio* illegitima 150 sq. 387. a veteribus impugnata 217 sq. defensa 308. veterum de ea errores 378. qui nescitur an sit factus, non dici potest iteratus 365 sq. b. jocularis pro legitimo non habendus 154. *Christi* a Johanne susceptus argumentum Trinitatis I, 403 sq. *θεογονία* illustris in eo ib. ej. causae praecipuae IV, 351. — *Johannis* IV, 266 sq. 268. 286 sq. 350. ej. institutio divina IV, 267. 279. 286. 143. ad N. T. pertinet ib. ej. aequalitas cum baptismo Christi et Apostolorum IV, 278 sq. negata a Bellarmino 282. 285. 286. in suspenso relicta a Scholasticis et Patribus 286. 288. asserta 278 sq. ej. integritas 279. *efficacia* 281. cur vocetur baptismus poenitentiae in remissionem peccatorum 282. baptizati a Johanne, an iterum a discipulis Christi baptismum susceperint 289 sq. — *Israelitarum* in Mosis nomen I, 411 sq. **Baptizatus** quo sensu dicatur perdere non posse salutem, nisi nolit credere IV, 18. 332. **Barathrum** IX, 212. **S. Barbara** VIII, 269. **Bardesanistae**, sectatores Bardesanis gnostici (saec. III.) V, 480 sq. **Bar Jesu** v. Elymas. **Barnabas**, evangelistae ad censendum,

VI, 141 sq. 149. ej. acta liber suppositicius I, 131. **Baronius**, Caesar, scriptor pontific. (saec. XVI.) I, 337. VIII, 216. **Barnab**, liber apocryphus I, 96. VIII, 367. **Basan**, VI, 345. **Basilides**, gnosticus saec. II. et *Basiliidani* ejus sectatores II, 3. V, 481. VI, 180. ej. sententia de prophetis I, 72. quot coelos confinxerit IX, 294. negat, Christum passum esse I, 537. dubitat de resurrectione VIII, 439. **Basiliense concilium** vid. Concilium. **Basilius Magnus** (saec. IV.), ejus pater et frater, I, 390 sq. VI, 239. de jure asyli VI, 388. de sanctitate angelorum II, 122. de miseria ecclesiae V, 332 sq. ej. liturgia suppositicia VIII, 215 sq. precatio in usu s. coenae V, 251. ej. communio ante mortem V, 60. 61 sq. ob monachismum reprehensus VII, 365 sq. **Basilius Camaterus** dictus, patriarcha Constantinopol. (saec. XII.) ejus turpis ambitio VI, 181. **Beatitas Dei** I, 368. qua ratione Deus sit beatorum beatitudo IX, 385. **Beati**, Deum visuri I, 304. IX, 343. 395 sq. 406. v. Visio Dei. Deum glorificaturi IX, 353 sq. an externa voce 406. qua lingua ib. an se invicem agniti? 407. an damnatos agniti? 408. an in eorum animis virtutum habitus mansurus ib. quaestiones de eorum corporibus glorificatis 409 sq. eorum animarum status intermedius VIII, 230 sq. 244 sq. gloriae complendae desiderium ib. receptaculum 111 sq. gloria an post resurrectionem major sit futura quam ante eam 245. exempla IX, 300. eorum animarum status consummatus 318. 331. immunitas a peccato ejusque causis et poenis 340 sq. bona, quoad animam 343 sq. et corpus 361 sq. felicitas, unde appareat 332 sq. ineffabilis 331. 351. sedes 294 sq. coelum 319. exercitia 415. consortium IX, 378 sq. **Beatitudo** IX, 298. subjectiva, objectiva et formalis 318. 387. piis promissa 192 sq. 316. v. Vita aeterna. ej. magnitudo 331. 338 sq. 384 sq. praemiorum in ea gradus 387 sq. 414 sq. electorum, an sit habitus vel actus 385. qua ratione Deum habeat auctorem et objectum ib. 321 sq. an sit hominis accidens 386. **Becanus**, Math. Jesuita († 1624) III, 305. 550. v. Pontificii. de purgatorio VIII, 131. 225. **Bechal**, rab. I, 419. **Beda Venerabilis** (saec. VIII.) v. Patres. V, 145. de libro I. Maccab. I, 45. ej. oratio de verbis Christi in cruce VIII, 385. **Bellarminus**, Rob. Franc. Romulus, Jesuita († 1621) laudatur I, 391.

V, 494. vid. Pontificiorum melior. sententiae. opinionum haeticarum ipse reus agitur V, 461 sq. sequitur Pelagianismum II, 155. 215. et Nestorianismum I, 490. 504. communicationem idiomatum impugnat I, 517. de paedobaptismo sibi contradicit IV, 354 sq. ej. temperamentum de potestate pontificis indirecta in temporalibus VI, 133. 207 sq. 300 sq. ej. errores de libero arbitrio II, 253 sqq. ej. calumniae in Lutherum et Lutheranos II, 147. 158. 161 sq. 166. 178 sq. 257. III, 204. 229 sq. 477 sq. IV, 16. 118 sq. 166 sq. 326. V, 48. 240. 291. 461. 506. 546 sq. 540. 573 sq. VII, 389. ejus sententiae de sacra scriptura I, 46. 75 sq. 185. 206. 234. de voce *ὑπόστασις* I, 394. de unione personali I, 496. de praedestinatione II, 100. de reprobatione II, 101. de paradiso superstitie 129 sq. de animarum creatione 132 sq. 136. de superbia hominis primo peccato 147 sq. ejusque poena 152. de peccato originali 162 sq. 180 sq. de Mariae conceptione immaculata 173 sq. de peccatis actualibus 183 sq. de concupiscentia 210 sq. de peccatis venialibus 224 sq. de libero arbitrio 252 sq. 257 sq. de efficacia gratiae 252 sqq. 268 sq. de operibus infidelium 276 sq. de evangelio III, 149 sq. de discrimine V. et N. T. 169. de consiliis evangelicis 169 sq. de poenitentiae partibus 229 sq. de contritione 235. de confessione 265. de satisfactione 279. de justificatione 305 sq. 314 sq. 499 sq. de fide justificante 352 sq. 429 sq. 467. de certitudine fidei 375 sq. de objecto fidei 414 sq. de bonis operibus IV, 27 sq. de merito operum 74 sq. de sacramentis 141 sq. 187 sq. 208 sq. 250 sq. de intentione ministri in eorum administratione 157 sq. de eorum efficacia ex opere operato 200 sq. de baptismo Johannis 279. de forma baptismi 301. de effectis baptismi 323 sq. de fide infantum 375 sq. de sorte parvulorum sine baptismo mortuorum 380. de ritibus baptismi 391. de cramate eucharistico V, 19 sq. de communione sub una specie 22 sq. 46. de transsubstantiatione 113 sq. 116 sq. 132 sq. de consecratione eucharistica 153. de repositione sacramentali 181. de ejus circumstatione 199 sq. de veneratione eucharistiae 202 sq. de fructu sacrae coenae 213 sq. de appellatione synagogae 255. de membris ecclesiae 291. 294 sq. de ecclesia 292 sq. de ecclesia visibili et invisibili 307. de ecclesiae visibilis perpetuitate 339. de ecclesiae infallibilitate 346 sq. de notis ecclesiae 369 sq. de catholica ecclesia 393. de antiquitate

ecclesiae Rom. 405. de diuturna ecclesiae Rom. duratione 412 sq. de amplitudine eccl. Rom. 426. 429 sq. de consensu eccl. Rom. cum antiqua 456. de unione ecclesiae cum capite visibili 490 sq. de auctoritate pontificis tanquam principio theologiae 501 sq. de doctrinae Rom. sanctitate 509 sq. de ej. efficacia 526. de vitae sanctitate ecclesiae nota 529. de gloria miraculorum in eccl. Rom. 563. de lumine prophetico in eccl. Rom. 578. de voce *λεϊτουργία* VI, 6 sq. de sacerdotis nomine et officio 10 sq. de clericorum nomine 24. de jure vocandi ministros ecclesiae 56 sqq. 70. de electione pontificis 94. de ordinibus clericorum 159. de pontificis potestate in temporalibus 207. de consensu parentum in conjugio VII, 44. 55. de cultus disparitate matrimonium impediens VII, 229. de voto coelibatus 322. de divortio 378 sq. 388 sq. de cultu reliquiarum VIII, 79. de receptaculis animarum post mortem VIII, 115. speciatim de purgatorio 132. de sanctis defunctis 252 sq. de Sanctorum cultu 333. de signis iudicii extremi IX, 101 sq.

Bellum unde dictum VI, 497. spirituale et corporale VI, 479. 497. justum et injustum 479. 507. offensivum et defensivum 508. differt a proelio 479. bella non illicita 479. III, 8. antithesis Manichaeorum, quorundam ex veteribus, Anabaptistarum et Photinianorum VI, 479. 491 sq. 494. 498. justa Deo auctore suscepta VI, 479 sq. a Johanne Bapt. non improbat 481. ab hominibus piis et sanctis gesta 484. eorum gestio ad magistratus officium pertinet 485. juri naturali et divino conveniunt 476. necessaria et justa unice probanda 500 sq. quae sint eorum requisita 502 sqq. et causae justae 489. 508 sqq. causae injustae 511 sq. bellorum fines et effectus utiles ac necessarii 488 sq. belli jus adversatur nec sanctioni divinae, nec legi caritatis, nec naturae N. T. 498 sq. bella religionis causa suscepta V, 599 sqq. ejus non propagandae, sed defendendae causa sunt legitima VI, 446 sq.

Belsazer, rex Babyloniae idem qui Balthazar.

Βελζωβουλ I, 544.

Bembus, Petrus, cardinalis († 1547) dubitat de animi immortalitate VIII, 102.

Benedictio divina et humana V, 148. Dei generalis et specialis 149. quatuor vicibus a Christo facta ibid. *conjugum* divina primaeve VII, 36. sacerdotalis s. ecclesiastica VI, 185. VII, 284. v. Consecratio. cur observanda ib. *ecclesiastica* v. Eulogia. in bap-

tismo IV, 397. in s. coena V, 148. sacerdotalis apud Pontificios VI, 110. a Sanctis petita VIII, 339. ejus formula mysterium Trinitatis indicat I, 437. quibus formulis Pontificii imagines benedicant III, 37 sq.

S. Benedictus, († 543) VIII, 269.

Benevolentia commendata a novissimorum exspectatione IX, 52. 120. 204.

Beneficia corporalia et spiritualia IX, 423 sq. coelestia impertit solus Deus VIII, 266. non Sancti ib. sq. Christi omnibus offeruntur II, 71. die extremo consummata IX, 424.

Benevolentia principum VI, 340. 342.

Benignitas Dei, generalis et specialis I, 342.

Berengarius, Turonensis, (saec. XI) ej. palinodia V, 145 sq.

Bernhardi, Bartholomaeus, praepositus Kembergensis († 1551) primas ex sacerdotibus Lutheranis uxorem duxit VI, 244.

S. Bernhardus Claraevallensis (saec. XII.) v. Patres. cur in apol. A. C. sanctus appelletur V, 586. dominatum pontificis Romani improbat VI, 204. ej. moribundi solatium VIII, 387. miraculum VIII, 362. sententia de imagine Dei II, 128. de perpetuitate ecclesiae V, 343 sq. querela de corrupto ecclesiae statu V, 409. 414.

Berthorius, Petrus, I, 380.

Beryllus, gemmarum genus IX, 308.

Bessus, parricida I, 277.

Bestia quarta apud Danielelem, an sit monarchia Romana VI, 327.

Bethesda, ejus mysterium et typus baptismi IV, 264.

Bethel et **Bethaven** VIII, 89.

Beza, Theodorus, Calvinianus († 1605) de usu cujusvis liquoris in baptismo IV, 294. ej. expositio verborum institutionis s. coenae V, 78. sententia de ministerio evangelii VI, 167.

Bias Priensis, philosophus graecus, ej. misericordia VI, 441.

Bibere in regno Dei IX, 196. in sacra coena V, 22 sq. spiritaliter et sacramentaliter 106.

Biblia, **Biblici libri** v. Scriptura sacra. dividuntur in V. et N. T. I, 34. in libros propheticos et apostolicos ib. in legem, prophetas et hagiographa ib. in legales, historicos, doctrinales et propheticos 35. in canonicos et apocryphos ib. Germanica ante Lutherum I, 220.

Biel, Gabriel, ultimus Scholasticorum († 1495). de characteribus indelebilibus IV, 211.

Bigamia v. Polygamia. Philippus Hassiae Landgravii, a Lutero approbata VII, 120.

Bileam VI, 549.

Bilis victimae a conjugibus in Aegypto Isidi caesae, tanquam

- signum irae et odii, seponatur VII, 271 sq.
- Bilstenius**, Calvinista, de communicatione idiomatum I, 530.
- Bischoff**, Melchior, superattentor generalis Coburgensis († 1614), ejus tractatus de susceptoribus in baptismo IV, 396.
- Bis mortui** v. Mortui.
- Blandrala**, Georgius, medicus, natione Italus, a partibus Photiniorum (saec. XVI.) I, 479 sq.
- Blauer**, Thomas, consiliarius regis Scotorum († 1527), ejus obitus infelix V, 592.
- S. Blasius**, VIII, 269.
- Boas**, conjux Ruthae, I, 58 sq.
- Boeoti**, eorum ritus nuptiales VII, 279.
- Boëtius**, Sebastianus, theol. lutheranus († 1573), ejus definitio personae in divinis I, 397.
- Bogomili**, haeretici (saec. XII), faciles in conjugii dissolvendis VII, 404.
- Bohemi**, iis communio sub utraque concessa V, 43.
- Bombarda**, ejus usus et inventor VI, 518.
- Bombyx**, imago resurrectionis VIII, 437.
- Bonaventura**, Johannes, Scholasticus (saec. XIII.) v. Scholastici. ab Alexandro Alensi laudatus II, 155. de primo hominis peccato II, 149.
- Bonifacius**, praefectus Africae provinciae, ab Augustino reprehensus VI, 388.
- VII. pontif. Rom. († 984) V, 591.
- VIII. († 1303) V, 569. jubilei papalis auctor III, 293. Ludovicum IX. Galliae regem, canonizavit VIII, 375.
- Boni**, iis in hac vita male, malis bene est I, 349.
- Bonitas** Dei I, 338 sq. III, 52. ad amandum Deum nos compellit I, 339. 346. ejus antitheses I, 339. an solus per essentiam bonus ib. an omnia bona sint bonitate divina 340. creaturarum quomodo sit in Deo ib. quomodo Deus salva bonitate sua perverti dicatur cum perversis ib. usus doctrinae de bonitate Dei ib. sq. ex ea spes vitae aeternae pendet IX, 303.
- Bona** spiritualia a Deo absolute, corporalia conditionate promissa III, 418. vitae aeternae IX, 334. 339 sq. privativa et positiva 340 sq. 343 sq. clericorum et ecclesiastica, an immunia sint VI, 529, 542 sq. eorum dispensatio pertinet ad curam magistratus 356. usus legitimus 357. bona hominis tria II, 221. conjugii fides, proles, sacramentum VII, 243. eorum communitas in conjugio 238 sq.
- Bona opera** IV, 1 sq. quibus dictionibus in s. literis enuntiantur IV, 1 sq. cur sacrificia dicantur 3. interna et externa 3 sq. moraliter et spiritualiter bona IV, 4. II, 276 sq. reatorum et non reatorum IV, 5 sq. III, 106. moraliter et meritorie bona apud Scholasticos IV, 6. legis et evangelii secundum Pontificios ib. quomodo pertineant et ad legem et ad evangelium III, 106. sensus et affectus animi complectuntur IV, 1. gradibus distinguuntur 4. ex Spiritus s. gratia proficiuntur 6. 9. quo sensu e fide procedere dicantur 9. a fide vera separari non possunt III, 467. an pars poenitentiae III, 233. fructus poenitentiae ib. 286. eorum forma: conformitas cum lege divina IV, 7 sq. finis 10 sq. necessitas 11 sq. quae nec excluditur, nec tollitur libertate christiana 15. 21. nec negatur in nostris ecclesiis, nec impugnatur a Luthero 16 sq. an eorum necessitas ad salutem statui possit 24 sq. Pontificiorum ad eam probandam argumenta 27 sq. refutantur 35 sq. maxime iis justitiam et salutem aeternam mereri negatur 31. 53 sq. 69 sq. IX, 27. tamen eorum studium in ecclesia docendum et urgendum IV, 14. praemia 54 sq. quo sensu dicantur non facere virum bonum 17. infidelibus non prodesset ad salutem ib. an peccata mortalia dici possint 20. 134. haeticorum an vere bona sint 5. non facienda sunt ad impetrandum justificationis meritum 18 sq. nec intuitu mercedis aeternae 104 sq. fiducia in iis non collocanda 102. quo respectu Deo placeant 46. eorum studium in ecclesia docendum, commendandum et urgendum IV, 14. IX, 426. doctrinae de iis usus IV, 136. dogma scripturae s. de iis cum pontificio collatum IV, 336 sq.
- Booz** vid. Boas.
- Boquin**, Petrus, Calvinista († 1582) notatur V, 74 sq.
- Borboriani** l. **Borboritae**, haeretici gnostici (saec. III.) iudicium futurum negarunt IX, 26.
- Brachmanae**, eorum religio V, 493 sq.
- Bradwardinus**, Thomas, theol. (non Gallus, sed) Anglicus (saec. XIV.) II, 250.
- Brasilienses**, religionis expertes inventi dicuntur I, 279.
- Brenz**, Johannes, reformator Sueviae († 1570) defenditur ab accusatione Nestorianismi I, 490. et Eutychianismi V, 471. I, 581. ej. sententia de praesentia Christi in s. coena V, 153. de justificatione ex fide III, 517. de divortio ob adulterium VII, 389.
- S. Brigitta** († 1373), ejus revelationes II, 177. V, 578. IX, 262 sq.
- Brito**, de libro I. Maccab. I, 45.
- Bruta**, eorum quorundam abstinencia a commixtionibus incestuosis VII, 177. animae ab humanis diversae VIII, 96. 105 sq. an in iudicio extremo sint iudicanda IX, 50. an sint resurrectura VIII, 492.
- Brutus**, Marcus, Romanus, ex adulterio natus VI, 311.
- Bucanus**, Calvinianus, filium Dei evangelii *συννατωρ* dicit III, 157. evangelium vocat poenitentiae praedicationem III, 197.
- Buccina**, ej. clangor in legis promulgatione III, 12.
- Bucer**, Martin., reformator Argentoratensis († 1551), ejus epistola ad Bullingerum de gentiliu defensione ab atheismo I, 280. epistola ad Comandrum, in qua se Luthero de impanatione injuriam fecisse confitetur V, 95.
- Bugenhagen**, Johann., reformator Pomeraniae, Daniae al. († 1558) biblicorum versionis a Luthero confectae cultor I, 234.
- Busaeus**, Petrus, Jesuita († 1587) notatur I, 517. 570.
- Byzantini** episcopi, eorum successio V, 437 sq.

C.

- Cabades**, Persarum rex, ejus statutum de feminis VI, 379.
- Cabbalistae** Judaeorum de nomine Jehovah I, 252. 266 sq. de angelo Israelis rectore I, 431. argutiae in effingendis Dei nominibus 249. in dictione tholedoth VIII, 27.
- Cabillonense concilium** vid. Concilium.
- Cadavera** supplicio affectorum humaniter tractanda VI, 441.
- Caecus**, an sponsalia contrahere possit V, 81.
- Caeremoniae** v. Ceremoniae.
- Caesar**, Julius, ejus nomen VI, 275. de morte VIII, 19.
- Philipp, reformatus (saec. XVII.) de Dei omnipraesentia I, 325.
- Caesaraugustanum concilium** vid. Concilium.
- Caesareensis ecclesia**, a Petro ap. instituta I, 42.
- Caesareopapia** VI, 261. 343 sq. in causis matrimonialibus VII, 4.
- Cajetanus**, (de Vio) Jacobus, cardin. († 1534), ej. sententia de libris canonicis I, 44. laudatur IV, 251 sq.
- Cain**, Dei oratio ad eum et ejus colloquium cum Abele IX, 6 sq. fratricidium III, 8. mala conscientia IX, 224. profanitas 225.
- Cainiani** l. **Cainitae**, secta Ophitarum gnosticorum, de resurrectione dubitant VIII, 439 sq.
- Calamitates** hujus vitae VIII, 50. maxime conjugibus obviae VII, 295. non sunt satisfactoriae VIII, 146. piorum post peccatorum remissionem 147. 219. absunt a vita aeterna IX, 342 sq.
- Calculi** de die novissimo IX, 52 sq.
- Caligula**, imp. roman., conscientia territus I, 277. ej. crudelitas VI, 441.

Calix eucharisticus v. Coena, Communio.

Calumnia, ejus poena apud Hebraeos III, 135.

Calvin, Johann († 1564) v. Calviniani. defenditur a Bellarmini injuria VI, 103. de imaginibus sacris V, 473. doctrina ad Pelagianismum accedere visa II, 155 sq. de vi meriti Christi II, 76. de fide electorum perpetua IV, 118. de statu animarum intermedio VIII, 241. de animis sanctorum defunctorum ib. de resurrectione impiorum ex merito resurrectionis Christi derivanda 453. de inferni poenis IX, 275. de necessitate baptismi ad ingrediendum in regnum Dei IV, 308. baptismum a laico administrari noluit 276. de verbis institutae s. coenae V, 79. de vocabulo *ὑπόστασις* I, 392. an ordinationem sacramentis proprie dictis accenseat IV, 251. ej. mors V, 590.

Calviniani sive Reformati, de iniquo nostratum anathemate conqueruntur VI, 182. colloquia cum iis instituta 182 sq. dissensus eorum nobis cum de vera corp. et sangu. Christi in s. coena praesentia V, 102 sqq. doctrina de absoluto decreto socinianum errorem alit III, 322. de sanctitate prolis christianae ante baptismum Pelagianismum fovet II, 155 sq. scripturam sacram obscuritatis accusant I, 190. ejusque potestatem judicariam in causis fidei infringunt 208. Dei infinitam potentiam restringunt 333. labefactant ejus misericordiam 343. II, 60. justitiam 64. sapientiam 79. veritatem 87. perfectionem 89. arbitrii divini libertatem reliquis divinis attributis opponunt I, 361. peccata a Deo repetere videntur II, 23. 34 sq. in Christo unionem personalem minus accurate definiunt I, 504 sq. communicationem naturarum evertunt 517 sq. in propositionum personalium *ἀναλύσει* fluctuant 521. quomodo explicent propositionem „Deus est passus“ 538. de Christi statibus minus recte sentiunt 600. sententias officio Christi mediatorio adversas propugnant 606. 513. meriti Christi universalitatem negant II, 68. Christum sibi aliquid meruisse statuunt I, 607. de gloria Christi judicis deprehunt IX, 37. absolutam hominum quorundam electionem et reprobationem docent II, 57. vocationis particularitatem adstruere conantur II, 73. V, 286. evangelium pro nuntio poenitentiae habent III, 193. poenitentiae partes cum fidei fructibus confundunt 230. 234. confessioni privatae non favent 254 sq. de justificatione errant 300. electos gratiam et fidem amittere

posse negant IV, 118. V. et N. T. quoad substantiam diversa esse negant III, 197. in enumeratione praeceptorum decalogi a nobis discedunt 17 sq. praeceptum decalogi primum a praecepto de sculptilibus separant 18. imagines in sacris prorsus repudiant 28. Sanctorum memoriam excludunt ab ecclesia VIII, 282. Christianorum liberis nativam sanctitatem tribuunt IV, 366. 381. infantibus christianis semen fidei tribuunt 375. genus in sacramenti definitione ponunt in signo 146. formam constituent in analogia significativa 161 sq. sacramenta causam gratiae instrumentalem esse negant 170 sq. sacramenta V. et N. T. accidentibus quibusdam tantum differre statuunt 221. baptismi administrationem privatis haud concedunt 274 sq. baptismum pro symbolo duntaxat et sigillo regenerationis habent 317. realem corporis et sanguinis Christi praesentiam in coena s. negant V, 74. 102. verbis institutionis coenae s. falsum affingunt sensum 77. oralem corporis Christi manducationem tollunt 229. speciatim in indignis 232. privatam communionem repudiant 245 sq. fractionem panis eucharistici praecipiant 157 sq. quid statuendum de distributione eorum eucharistica 166. impiorum resurrectionem ex merito Christi derivant VIII, 453 sq. de dotibus corporis glorificati nimis tenuiter sentiunt IX, 416 sq. beatos Deum intuitive visuros negant 396. 416. ipsi inter sese dissentiunt in doctrina de absoluto decreto et electione II, 57. in expositione verborum coenae s. V, 77. in tractanda controversia de praesentia corporis et sanguinis Christi in s. coena 102. in sententia de indignorum participatione coenae s. 231 sq. de puniendis haeticis VI, 464. in sententia de omnipraesentia carnis Christi sibi non constare videntur I, 563. 579 sq. eorum quidam de Dei essentia incommode loquuntur I, 306. ad Schwenkfeldii doctrinam de ministerio verbi et sacramentorum accedunt VI, 166. vocationem ministrorum ecclesiae extraordinariam usurpant 49. in haeticos duram ferunt sententiam 445. chiliasticas amplectuntur opiniones IX, 187 sq. coelum beatorum audacter definiunt 319 sq. coelum empyreum tuerent 422. futuros gloriae gradus negant 387. 416. de beatorum conditione sententias miras proponunt ib. Lutherum falso accusant negati iudicii extremi 28. benigne statuunt de salute gentilium 42. mundum quoad substantiam interitum affirmant 165 sq. nostram decalogi

divisionem probant III, 18 sq. de causa peccati commode loquuntur II, 42 sq.

Cambyses, rex Persarum, ejus incestus VII, 176.

Campanae, earum baptismus IV, 345 sq. ritus Pontificiorum in hac cerimonia 346.

Campanus, Joh., Antitrinitarius († 1574), ejus expositio verborum sacrae coenae V, 78.

Canaan terra IV, 68. ex gratuita Dei benignitate Israelitis data ib. IX, 312. coelestis haereditatis typus IX, 312. a Judaeis pro loco resurrectionis universalis habitata VIII, 493 sq. ejus recuperatio a Chiliastis speratur IX, 102. 104.

Cananaei, eorum mali mores III, 10. conjunctio Israelitis prohibita VII, 226.

Candelabrum aureum in tabernaculo sancto III, 121. figura Christi ibid. beatae visionis imago IX, 311.

Candida vestis in baptismo IV, 396.

Canisius, Petrus, Jesuita († 1597), exorcisat puellam V, 514 sq.

Canon v. Canonici libri. vocis origo et significatio I, 35. quid Patribus I, 98 sq. Hebraeorum et Christianorum an et quo sensu sit distinctus 47 sq. ejus constitutio quoad V. T. 48. libri extra canonem 50 sq.

Canones Apostolorum I, 102. perperam adscribuntur Apostolis I, 74. V, 451. VII, 395 sq. quid definiant de libro Maccabaeorum secundo I, 102. de communione laica V, 62. de conjugio clericorum VI, 234. de nuptiis secundis VII, 112. de repudiis temerariis 395 sq.

— pontificum et conciliorum III, 88.

Canoniceus, quid sit Augustino I, 81. quid Bellarmino 88. canonica auctoritas librorum biblicorum aestimatur ex confirmatione dogmatis 88 sq.

Canonici libri sacrae scripturae unde dicti I, 35. proprie sacram scripturam efficiunt 13 sq. qui sint 35. eorum appellationes variae 35 sq. distinctio ab apocryphis ib. distinctio in protocanonicos et deuterocanonicos an valeat de libris V. T. 48. dicuntur vel stricte et proprie, vel generaliter et late 50 sq. an aliqui perierint 52. quomodo differant a suppositis 130 sq. *Veteris Testamenti* 36. qui et quot sint ib. eorum requisita 37. scripti sunt a prophetis ex impulso et inspiratione Spiritus s. ib. hebraico idiomate 37 sq. oracula continent de Christo 38. a Christo et Apostolis adducuntur ib. testimonium habent ecclesiae Israeliticae ib. sq. et primitivae Christianae 41. eorum auctoritas generali argumento asseritur 73. *Noei Teste-*

- menti* 102 sqq. sunt ordinis partim primi 104 sqq. partim secundi 145 sqq.
- Canonistae** v. Jus canonicum. dissentiant a Scholasticis in numero ordinum sacrorum VI, 160. pontifici rom. summam potestatem tribuunt VI, 301. matrimonium fidelis cum infideli dirimendum censent VII, 230.
- Canonizatio** Sanctorum pontificia VIII, 373 sq.
- Canticum canticorum** I, 66 sq.
- Canus**, Melchior, Dominicanus hisp. († 1560) laudatur V, 457 sq. et passim. de catechumenis V, 295. de materia sacramenti in conjugio VII, 9. 21.
- Canut**, Daniae rex, ejus lex de transitu ad vota secunda VII, 119 sq.
- Capacitas** unionis, cognitionis, comprehensionis in visione Dei IX, 403 sq.
- Capilli** renascentes, imago resurrectionis VIII, 437. an in resurrectione restituendi 480 sq.
- Capitalia** peccata vid. Peccatum. supplicia v. Supplicium. an haereticis irroganda VI, 444.
- Capitatio**, tributum species VI, 551.
- Capitularia** de electione episcoporum VI, 69.
- Capitulatio**, lex Germanorum regia VI, 527.
- Capreolus**, Joh. Tolosanus, doctrinae Thomisticae vindex, de articulis fidei I, 5. et passim.
- Captivitas** Babylonica V, 336.
- Captivus** absens an pro desertore conjugis habendus sit VII, 422. captiva quomodo in matrimonium ducta apud Israelitas III, 132.
- Caput**, ejus adpersio in baptismo VI, 307. imago et nomen magistratus VI, 271. ecclesiae est Christus I, 456. 458. V, 263. caput in s. scriptura distinctio an Esdrae tribuenda I, 56.
- Caraffa**, Joh. Petrus, postea Paulus IV. potif. rom. († 1559), ejus consilium de emendanda ecclesia V, 532.
- Carbonaria fides** V, 499.
- Carcere** infernalis VIII, 202 sq. IX, 234.
- Cardinalis**, ejus nomen et officium VI, 163. quorundam mores V, 538 sq. consilium de emendanda ecclesia V, 447. 532.
- Carena** III, 285.
- Caritas**, fidei fructus III, 406. 455. an magis justificet quam fides III, 405. quo sensu fide et spe potior et constantior IX, 409. quo sensu legem dicatur implere III, 439. vinculum perfectionis 440 sq. non potest dici dispositio ad justificationem 455 sq. non est causa meritoria remissionis peccatorum 250. usurarum et contractuum civilium moderatrix VI, 390 sq. 393. 396. facinorosorum suppliciis non laeditur 437. ej. opera communia et pecularia 45. *Dei* in cordibus effusa III, 316. 317.
- Carmen**, quae hebraici sit ratio I, 150.
- Carnifex**, nec infamis, nec ab usu sacrorum arcendus VI, 439.
- Caro**, quid hoc vocabulo signetur in sacris literis II, 214 sq. 167. adversus spiritum concupiscens 208. 206. ejus infirmitas 188. suggestiones 193. ejus resurrectio VIII, 461 sq. v. Resurrectio. *Christi* I, 484 sq. 488. V, 108. *Evangelicorum* I, 502. vivifica 544. V, 233. v. Christus. quatenus adoretur VIII, 317.
- Carolomannus**, princeps Austrasiae, ejus edictum adversus clericorum studia bellica VI, 506.
- Carolostadius**, Andreas, († 1541), Melancthonis de eo iudicium III, 33. de ejus conjugio errores et calumniae Pontificiorum VI, 244. doctoris theol. dignitatem sprexit VI, 95. jus Romanum e republica Christianorum exterminari voluit III, 137. repudiavit vocem sacramenti IV, 139. et paedobaptismum 353. prope abiit a placitis Schwenkfeldii VI, 166. error de vi sacramentorum IV, 170. sententia prior de verbis coenae V, 74. ejus impetus in imagines III, 33.
- Carolus Magnus**, imperator, non a pontifice sed a senatu, clero populoque Romano creatus VI, 212. religionis gessit curam VI, 347. ej. statutum de libris canonicis I, 198. liber de imaginibus sub ejus nomine circumlatus III, 29.
- **V.**, imp., a Paulo III. pontifice reprehensus VI, 350. fidem Lutheri datam servavit 336. 371. dissidentes in religione toleravit 363 sq. conservator status reipublicae 349 sq. ejus auctoritas in rebus ecclesiasticis 541. assiduitas in precibus 331 sq. fides de gratuita justificatione 449. pia ad mortem praeparatio IV, 81.
- **IX.**, rex Galliae, intercessit concilio Tridentino VI, 367. 369. supplicii delectatus 441.
- **II.**, archidux Austriae, ejus conjugium cum sororis filia VII, 167.
- Carpocrates**, Gnosticus, (saec. II.) Christum e Josepho natum esse docuit I, 495. resurrectioni adversatus VIII, 439. idololatriae accusatus III, 40. cum eo sectatores ejus *Carpocratiani* negarunt necessitatem bonorum operum IV, 12. metempsychosin statuerunt VIII, 107. nefarium commendarunt pollutionem VII, 39.
- Carthaginense concilium** vid. Concilium.
- Carvillus**, Spurius, ejus repudium VII, 401.
- Casaubonus** Isaac, prof. linguae graecae Genevensis, postea bibliothecae Parisiensis praefectus, Calvinianus († 1614) V, 15.
- Casimir** vid. Johannes.
- Cassander** Georg, theol. cathol. († 1566) VIII, 331. laudatur IV, 251. V, 55. VIII, 331. imperatoribus carus et a Jesuitis vilipensus VIII, 214. 331. de libero arbitrio V, 464. abusus in sacrorum cultu redarguit VIII, 330 sq. ejus sententia de imaginibus III, 50.
- Cassianus**, monachus, Semipelagianus (saec. IV. et V.) I, 374.
- Cassiodorus**, cancellarius Theoderici regis Ostrogothorum († 563) de VI, 514.
- Castalio**, Sebastian, professor Basileensis († 1562), ejus sententia de argumento amatorio Cantici canticorum I, 67.
- Castellanus**, Joh., insidiator Henrici IV. regis Galliae, V, 545.
- Castigationes** piorum III, 282.
- Castitas**, vocis etymologia et vis III, 73. officium divinitus praeceptum ib. principibus commendanda VI, 333. an ad justitiam et sanctitatem Dei recte referatur I, 349.
- Castrati** vid. Eunuchi.
- Castratio**, voluntaria propter regnum coelorum III, 186.
- Casus** in rebus humanis II, 45. quo respectu propter providentiam divinam exclusus sit ib. Epicureorum VIII, 24 sq. 38. triplex in morte hominis VIII, 481.
- Cataphryges** vid. Montanistae.
- Catechesis**, an aliqua ab Apostolis scripta I, 24.
- Catechizare**, quando coeperit I, 117 sq.
- Catechismus Lutheri**, an mutilatus propter omissum praeceptum de non faciendis idolis III, 23. *Racoviensis*, ejus sophismata adversus satisfactionem Christi et justificationem III, 324. ejus placita de officio magistratus et subditorum VI, 296. *Tridentinus* de merito Christi I, 607.
- Catechumeni**, fidem habentes membra sunt ecclesiae V, 295. iis debentur ecclesiae bona 295. contraria argumenta Bellarmini 296. non perfecte instituti a sacra coena arcendi 215. catechumenorum missa 6.
- Cathari**, sic dicti Novatiani, q. vid. inde appellatio germanica haereticorum, ketzer, producta VI, 261.
- S. Catharina** VIII, 269. 312.
- Catharinus** vid. Ambrosius.
- Catholica ecclesia** V, 277. 291. v. Ecclesia. cur et quo sensu ab initio nuncupata sit V, 389 sq. nomen symbolo apostolico serius additum 389. an illud Lutherus ex symbolo expunxit 277 sq. Patrum sententiae de hoc nomine 394 sq. Bellarmini ambiguitas in ejus usu 385 sq. solo nomine non efficitur ecclesiae veritas 391. nec ex locorum et hominum numero aestimanda est 424 sq. cf. 425 sq. Bellarmini argumenta, quod nomen catholicum nota sit ecclesiae, convelluntur 393 sq.

- catholicae ecclesiae dignitas I, 182. Romanae vindicatur a Pontificiis 395. Lutheranism nomen non pugnat cum catholico 394 sq. antiquae et hodiernae discrimen 395 sq. duratio 411 sq.
- Catholici libri** dicuntur canonici I, 35.
- Catholicae epistolae** I, 124.
- Cato** Uticensis, uxorem Martiam dimittit et recipit VII, 402.
- Catullus**, poeta rom., de nuptiis incestis VII, 176.
- Causa**, quomodo prior sit effectu III, 424. *causa Filii* an Deus pater dici possit I, 480 sq. causae secundae, cur iis Deus utatur in rerum gubernatione VIII, 41.
- Cecrops**, Atheniensium legislator, cur *δῆμος* dictus VII, 126.
- Celich**, Andreas, theol. Megalopolitanus, ejus scriptum de *αὐτοχρεια* judicando VIII, 24.
- Celsus**, Hiberniae primas, (saec. XII.) uxorem habuit VI, 239.
- Censores** romani, eorum munus VI, 387.
- Census annui** legitimi VI, 390. an pugnent cum jure divino 391 sq. eorum aequitas 390, 394. utilitas 393. non adversantur caritati christianae 390 sq.
- Centrum** terrae, an locus sit inferni IX, 280.
- Centuplum** promissum IV, 97.
- Centuriae** Magdeburgenses I, 75. et passim.
- Centuriones** romani, quorum in scriptura s. fit mentio VI, 484 sq.
- Cerdoniani**, sectatores *Cerdonis* gnostici (saec. II.), duo statuunt principia sibi adversantia I, 339. resurrectioni obnuntantur VIII, 439.
- Cerei**, eorum praelatio in exequiis et accensio in coemeteriis et circa corpora defunctorum VIII, 59 sq. 71 sq. 86.
- Ceremoniae**, unde dictae III, 111. eorum modus in cultu divino terminandus III, 130. ecclesiasticae et sacramentales VII, 31. in ecclesia romana V, 460. 474. in V. T. IV, 190. leviticae duplici respectu considerandae III, 200. abrogatae 129 sq. matrimoniales VII, 30 sq. 276. 285 sq. eucharisticae V, 248 sq.
- Ceremoniales** leges v. Lex. cedunt moralibus III, 25.
- Cerevisia**, an loco aquae in baptismo permissa IV, 294.
- Cerinthus**, haereticus (saec. I. et II.) Jesum ex virgine natum et in carne venisse negavit I, 107. 495. item divinitatem Christi I, 125. IX, 180. Apocalypsis johannea falso ei tribuitur ibid. mundi futuram ruinam negavit 142. chilisticae opinionis apud Christianos auctor 180. 184. ejus sectatores *Cerinthiani* ceremoniarum mosaicarum observantes V, 481. etiam circumcisionis IV, 23. solo Matthaevi evangelio utebantur I, 109. mortuos baptizasse dicuntur VIII, 198.
- Certitudo** fidei III, 362. 369. 378 sq. moralis et conjecturalis 379. adversus Pontificios defenditur ib. argumenta partis adversae 376 sq. ejus exempla 399. superbiam minime gignit 398. justitiae et praesentis gratiae distincta et a certitudine futurae perseverantiae 379 sq. credentium de vita aeterna IX, 330.
- Cestus**, cingulum Veneris, VII, 153.
- Cete** grandia II, 5.
- Chacremmon**, episc. Nili aegypt., (saec. III.) conjugatus VI, 238. ejus exitus VIII, 428.
- Chalcedonense** concilium vid. Concilium.
- Chalcedonius**, gemma IX, 308.
- Chaldaei**, rerum suarum antiquitate gloriati IX, 144. naturam mundi sempiternam credebant IX, 143.
- Chaldaica lingua** I, 37 sq. *versio* V. T. ejusque auctoritas apud Judaeos I, 224.
- Chaos** Stoicorum II, 4.
- Character** indelebilis, quid sit Scholasticis IV, 210 sqq. Bellarmini argumenta pro eo 212 sq. *χαρακτήρις* I, 392. characteres miraculosi III, 59.
- Charinus**, Leucius I. Lucius, Manichaeus, de conjugio VII, 39.
- Charondas**, legislator Chalcidensis, (saec. VII. a. Chr.) ejus lex de nuptiis secundis VII, 111. de divortio 401.
- Χειροθεσία* in absolutione III, 215. in baptismo IV, 394. in ordinatione ministrorum ecclesiae VI, 98 sq.
- Χειροτομία*, in electione ministrorum eccles. VI, 63.
- Chemniz**, Martin, theol. lutheran. (+ 1586) laudatur III, 143. 170. 194 et passim. de sensu vocabuli *ὑπόστασις* I, 393. de imaginibus III, 29. de ceremoniis leviticis 200. de divisione legum forensium 136. de fide infantum 376. de sacramentis IV, 200 sq. ejusque requisitis 141 sqq. VII, 8 sq. argumenta adversus iterationem baptismi IV, 214. de tempore coenae Christi paschalis 240. de foenore VI, 397. de coelibatu VII, 323. de necessario parentum consensu in nuptiis contrahendis 65 sq. de gradibus prohibitis 164. de gradibus cognitionis 168 sq. de desertione conjugis infidelis 389 sq. de causis divortii 426 sq. ejus doctrina de unionis naturarum in Christo V, 135 sq. de peccato II, 208. 212. de amissione fidei peccatis commissis IV, 118 sq. de actibus sacramentalibus in eucharistia V, 188. de hostiis eucharisticis 21. 34. 47. a Bellarmino falso accusatus II, 178 sq. III, 381. 437. VI, 103. et alibi, v. c. negatae consecrationis eucharisticae V, 153. malae fidei in declarandis placitis pontificiis 116. de fructu sacrae coenae 214. de poenitentia III, 225. de opere operato IV, 202. depravatae sententiae concilii Tridentini de fine et effectu baptismi 336. in quaestione de necessitate sacramentorum 166 sq.
- Cherubin**, in sanctuario Israelitico III, 47. 121. IX, 311. imago magistratum VI, 272.
- Chetura**, Abrahami uxor secunda VII, 110.
- Chili** cadavera comburebant VIII, 54.
- Childerich**, rex Neustriae, ejus depositio imperii VI, 212.
- Chiliasmus** in Apocalypsi frustra quaeritur I, 129 sq. subtilior et crassior IX, 188. ejus auctor Cerinthus 180 sq. patroni ex antiquis ecclesiae doctoribus 181 sq. alii ex parte tantum 184. fautores temporibus recentioribus 184 sqq. quibus argumenta is probatur 193 sq. Patrum dicta ei contraria 193 sq. falsitas ostensa 189 sqq.
- Chiliastae**, unde dicti IX, 180 sq. eorum doctrina ib. et 412 sq. eorum somnia 102. diversitas 188.
- Chilonetidae** iidem qui Chiliastae IX, 180. 193.
- Chinenses** polygamiam probant VII, 129. christianismi apud eos vestigia V, 434.
- Choreae**, non simpliter improbandae VII, 289 sq. cautela in iis adhibenda 290. religiosae et sacrae 289. lascivae, cur damnandae 289 sq. Patrum aliorumque in eas sententiae 288 sq.
- Chorepiscopi** VI, 163.
- Chrisma** IV, 139. 249 sq. 251 sq. 253. ejus consecrandi formula pontificia V, 515.
- Christiana religio**, ejus lata propagatio V, 427. 433. partes omnes ejus scriptura s. explicat I, 159. ejus requisita *γνώσις* et *πράξις* III, 203.
- Christiani** non solo nomine sunt V, 391. ab observantia legum ceremonialium et forensium V. T. liberi III, 129. et 136. legi morali adhuc obligati III, 107 sq. 139. quidam pejores ethnicis IV, 363 sq. salva conscientia magistratu fungi possunt VI, 290. contraria Anabaptistarum argumenta 292. militabant praeis ecclesiae temporibus VI, 490. eorum nomen generaliter acceptum VII, 25. non solum efficit Christianos V, 393 sq. eorum officia primaria I, 153 sq. notae V, 377. liberorum praerogativa et conditio IV, 366 sqq. *reteres* v. Patres, Ecclesia primitiva magistratui non christiano subiecti 553 sq. pro imperatoribus vota fecerunt 553. eorum usus coenae s. frequens V, 94. dissidia in causis fidei et unitas VI, 506 sq. eorum ritus nuptiales VII, 282 sq.
- Christianus II.** elector Saxoniae (1611), ejus intercessio pro evangelicis Bohemis VI, 373.

Christianocategori, cur saec. VIII. idololatrae sic dicti V, 488.

S. Christophorus VIII, 270. ejus legendae VIII, 312. pictura ib. et III, 39.

Christus, v. Filius Dei. doctrinae de eo dignitas, utilitas et necessitas I, 447 sq. manifestatio sub V. T. III, 200. *nominis* vis I, 452. ratio typica ib. etymologia falsa 452 sq. usus consolatorius et exhortatorius 453 sq. hoc nomen filio Dei ante incarnationem convenit 453. aliis hominibus in V. T. sensu dispari tribuitur 456. ejus *appellationes*: Jesus I, 448 sqq. aliae 456 sqq. cur vocetur filius Dei 472 sq. cur *λόγος* 18. 472. filius hominis 484. liber vitae II, 54. sponsus ecclesiae V, 264. 314. 360 sq. cum agno paschali comparatur IV, 243. in statu gloriae non potest appellari conservus noster I, 491. *persona* I, 501 sqq. personales propositiones 519 sqq. v. Propositiones. *natura* differt a persona 509. 461 sqq. utriusque conjunctio 461. 491. v. Unio personalis, Communicatio idiomatum. *divina*, ejus assertio 405. 411. ejus impugnatores 479 sq. attributa 469 sqq. infinitas 471. aeternitas 469 sq. immutabilitas 469. 471. immortalitas 469. 471. omnipotentia 470. IX, 34. omnipraesentia I, 326. 469 sq. IX, 35. omniscientia I, 470 sq. IX, 34 sq. libertas agendi I, 471. aequalitas 470 sq. justitia IX, 35. *humana* I, 483 sqq. a quibusdam negata 485 sqq. quo sensu Christus sit individuum 490. instrumentum τοῦ λόγου 490. an creatura ib. an filius Dei naturalis 527. an nobis ὁμοούσιος 489. ejus usus consolatorius 491. in concreto et abstracto 581. *gloria* et *majestas* divina 551. e judicio extremo elucescens IX, 67. humanae naturae communicata I, 360 sq. 552. cultus adorationis Christo debitus 478. IX, 35 sq. baptismus in nomine Christi I, 409. 411. *status* duplex 592 sqq.: *exinanitio*, q. vid. circumcisio, cur suscepta IV, 228 sq. obedientia erga magistratum civilem VI, 532. 544. perpassiones et dolores I, 536 sq. II, 31. qua ratione filio Dei tribuantur I, 539 sq. de ipsa deitate non praedicandae 541 sq. in cruce pendentis verba εὐθραστέρως probant VIII, 385. an post mortem fuerit in statu intermedio 244. sepultura 59. 80. *exaltatio* q. vid. descensus ad inferos, q. vid. resurrectio e mortuis 416. 452 sq. propria virtute facta 450. ascensio in coelos I, 557 sq. praesentiam ejus in terris secundum humanam naturam non tollit 584. sessio ad dextram Dei 548. 552. 558. reditus ad judicium IX, 5 sq. 30 sq. 36 sqq. an opponatur ejus-

dem in terris praesentiae 38. an futurus sit localis 39. utrum in forma gloriosa, an in servili appariturus sit Christus iudex 40. ex orientali plaga expectatus 68. *opera* divina I, 425. 475 sqq. unctio per Spiritum s. 452. 547 sq. 551. *officium* mediatorium idque triplex 601 sqq. fundamentum hujus distinctionis 602. ad utramque ejus naturam pertinet 603 sq. antithesis 606. usus 608. officii nomina Christo secundum utramque naturam competunt 561 sq. o. *propheticum* 602 sq. missio quo sensu ad solos Israelitas pertineat II, 70 sq. docendi functio mediata et immediata I, 602 sq. docendi ratio de lege et evangelio III, 153. doctrina 143 sq. 146. I, 602 sq. legem perfecit III, 149 sq. an nova tradiderit praecepta 148 sq. 169 sq. 171 sq. an novam tulerit legem quoad vinculum matrimonii VII, 399. controversiae de Christo novo legislatore III, 174 sq. Christus cum Mose collatus 160. 171 sq. 173. *judicia* civilia exercere noluit VI, 419 sq. nec terrestris regis personam suscipere 201. an unquam in docendo simulatione usus fuerit III, 79 sq. cur ipse non baptizavit IV, 268. causae suscepti ab ipso baptismi 283. 287 sq. 351. nostrum baptismum sanctificavit ibid. mediatorem hominum se prodidit 352. cur tricesimo demum aetatis anno baptizatus 359. an ipse eucharistia fuerit usus cum discipulis V, 222. ejus facta et dicta agrapha I, 176 sq. Apostolis dicta triplicem habent respectum VI, 294. epistola ad Abgarum I, 18. miracula q. vid. ecclesiae instaurator et doctor v. infra. o. *sacerdotale* I, 603. redemptionis opus 475. 478. 565. VIII, 30. 418. 452. v. Redemptio. utriusque naturae Christi partes in opere redemptionis I, 587 sqq. 603 sq. IX, 291 sq. 304. Ch. salvator, quonam respectu I, 448 sq. mediator et intercessor hominum unicus VIII, 290 sq. 327. minus recte vocatur instrumentum justificationis III, 320. non modo internuntius Dei est, sed etiam auctor reconciliationis nostrae cum Deo 324 sq. fidelibus longe praestantior IV, 69. legi subiectus III, 343 sq. 347. legem pro nobis implevit 89 sq. 102. legis subiit execrationem 329. pro peccatore habitus 328. 485. 515. iram Dei vere sensit 337. nihil sibi promeruit I, 607. III, 339. IX, 327. an sufficienter tantum, non efficienter pro omnibus mortuis sit II, 68 sq. justitia nostra III, 483 sq. vitae aeternae causa meritoria IX, 321. secundum utramque naturam 291 sq. 304. ejus meritum non permittit invocationem Sanctorum VIII, 290 sq.

etiam in V. T. validum IV, 176 sq. an ad angelos quoque pertineat V, 260 sq. o. *regium* I, 555 sqq. 603. rebus omnibus praest 561. implet omnia 559 sq. angelorum dominus V, 306. in ecclesia praesens 373. ecclesiae caput I, 561. stator ac defensor 478. 565 sq. doctor supremus VI, 140 sq. emendator VIII, 182. sacrae coenae auctor I, 562. V, 9 sq. ministerium ecclesiasticum constituit I, 565 sq. VI, 32 sq. potens peccata remittendi I, 566. III, 217 sq. an sacramentum poenitentiae instituerit 219 sq. vivificat I, 554. mortuos resuscitat 567. VIII, 416 sq. 428 sq. 447 sq. etiam secundum humanam naturam ib. iudex omnium supremus I, 555. IX, 47 sq. per appropriationem 30 sq. etiam secundum humanam naturam I, 555. IX, 31 sq. divinas exserit perfectiones 34 sq. 67. defunctos pios glorificat I, 567. an in terris degens angelum habuerit custodem II, 13.

Chronica, libri V. T. I, 60.

Chronicon, genus quoddam historiarum, e. g. Hirsangiense, de crinibus S. Petri VIII, 66. de Waldensibus V, 419. multa alia, in quibus fabula de Johanne XXII. papa femina narratur 445.

Chronologicus, ad designationem temporis pertinens; chronologicae mendae in LXX interpretibus I, 225 sq. in Vulgata 231.

Chrysolithus, gemma IX, 308.

Chrysologus, Petrus, episc. Ravenas († 450) de operum meritis IV, 75.

Chrysoprasus, gemma IX, 308.

Chrysostomus, Johannes, patriarcha Constantinop. († 407) v. Patres. ej. epistola ad Caesarium monachum V, 127. de angelis II, 7. reprehendit nimios in exsequiis sumtus factos VIII, 60. ejus precatio in usu s. coenae V, 251. homiliae in Matthaum an Ariani cujusdam V, 333 sq. 377 sq. quo sensu sacramenta appellet mysteria IV, 141. ej. dicta de s. coena minime probant transsubstantiationem V, 100. 127. 143 sq. naevi in doctrina 456 sq. de usu s. coenae 39. de Christo unico intercessore apud Deum VIII, 328. de ratione humana I, 384. 446. de remissione peccatorum in hac duntaxat vita VIII, 158. de ecclesia depravata V, 333. de zizaniis haud eradicandis VI, 451. de catechumenis V, 297. de differentia inter episcopum et presbyterum VI, 155. de iteratis sacerdotum nuptiis 259 sq. de divortii lege VII, 386. 396. de Sanctorum reliquiis VIII, 81. 86. de loco, quo animae post mortem commorantur 227. de loco inferni IX, 279. resurrectionem in V. T. ignotam fuisse innuit VIII, 411. damnatos

- suffragiis viventium juvari opinarur IX, 254. munere demotus et expulsus VI, 120. ejus reliquiae VIII, 84.
- Chusai** defenditur VI, 517.
- Cibus** naturalis et spiritualis V, 210 sq.
- Cicada**, typus resurrectionis VIII, 437.
- Cicero**, M. Tullius, de religione VI, 348. de vi conscientiae I, 277. de Deo 286. de Dei cognitione 267. 268. de nomine *σωτήρ* 448. de fato II, 46. de lege I. 3. 5. 6. de morte non metuenda VIII, 380. 381. de divortio Antonii cum Volumna VII, 401. de sortitione militum flagitii reorum VI, 441. de animae immortalitate 100. de aeternitate mundi IX, 143.
- Cingari**, de eorum patria, artibus et moribus VI, 384 sq. an comorandi hospitium in republica iis concedendum ib. eorum infantes an baptizandi IV, 388. imposturae in petitione baptismi ib.
- Cingulus**, v. Zwinglius.
- Cingulum** sponsae, quid apud Romanos denotet VII, 278.
- Cinis**, ejus sparsio super caput VII, 240.
- Circumcelliones**, vagi et fanatici ascetae in Africa (saec. IV.) VI, 473.
- Circumcisio** IV, 223 sqq. carnis et cordis ibid. spiritualis 235 sq. signum foederis V, 86 sq. typus baptismi IV, 260. 263. 358. figura resurrectionis VIII, 430. causae secundum Philonem IV, 192. 235. finis 225. 234 sq. instrumentum 226. objectum ibid. cur ad masculos tantum pertinuerit 349. administratio ordinarie sacerdotio levitico cessasse videtur 225. in casu necessitatis a privatis facta 275. administrationis tempus dies a nativitate octavus 229 sq. 386. iteratio non admissa 216. 234. abrogatio in N. T. 230 sqq. vis et effectus 186. 188 sq. 191. 374. ei adnexa promissio gratiae 177 sq. 180. ejus contemtoribus proposita comminatio 179 sq. ex ea solatium fidelium V. T. 339. cur Christus circumciscus sit 228 sq.
- Circumscriptio**, interna et externa I, 582 sq.
- Circumgestatio** panis consecrati vid. Consecratio.
- Circumstans** peccatum, cur dicatur II, 204 sq.
- Civis**, quis sit VI, 527. boni civis officia 547 sq.
- Civitas**, ejus jus an peregrinis concedendum VI, 384. *Dei* V, 266. *sancta* i. q. Hierosolyma coelestis IX, 306 sq.
- Clamans** peccatum II, 221.
- Clandestinae** desponsationes, an ratae sint VII, 44. 59 sq. 64. 65 sq. 88 sq.
- Clarigatio** VI, 513 sq.
- Claritas** corporum glorificatorum IX, 369 sq. 410.
- Claudia**, virgo Vestalis VII, 314.
- Claudius**, imperator rom., matrimonii illiciti cupidus VII, 177.
- episc. Taurinensis, († 839) VIII, 92. peregrinationes religiosas improbat ib. de successione episcoporum V, 439.
- Guiliard. de fiducia fidei III, 360 sq.
- Claves** ecclesiasticae VI, 54. 56. ad totam pertinent ecclesiam 45. earum potestas 129 sq. usus prudens 193 sq. III, 165 sq. abusus 255 sq. 267 sq. c. regnorum, quo sensu reges habere dicantur VI, 274.
- Clavus**, clavi crucis Christi reliquiarum loco habiti VIII, 74.
- Clemanges**, Nicol., magister Paris. († 1430) de Sophistarum doctrina I, 7.
- Clemens** Romanus, pater apostolicus, a Petro ordinatus V, 441 sq. 'conjugatus VI, 238. an auctor ep. ad Hebr. sit I, 115. ejus libri apocryphi VIII, 216. sententia de scripturae s. interpretatione I, 237 sq. de imaginum cultu III, 49. de communione sub utraque V, 36. de repositione sacramenti eucharistici 182. de conjugio sacerdotum VI, 234. de trigamia VII, 112. de animae immortalitate VIII, 100. de latrone cum Christo cruci affixo converso 140. de judicio impiorum 159. de statu piorum post mortem 160. de phoenice specimine resurrectionis 435. de extremo judicio IX, 24. 115. de fine mundi 139. 164. oratio in usu s. coenae V, 249.
- Alexandrinus († c. 220) de poenitentia III, 208. de s. scripturae effectu I, 13 sq. ejus perspicuitate 186. et vi normali 204. de voce *θεός* 245. de rerum universitate tanquam teste Dei 284. de philosophia justificante 279. de angelis singulorum hominum tutoribus II, 13. a malis hominibus excogitata Dei providentia ad bonum finem ducuntur 32. de eucharistia V, 4. 126. de ecclesia invisibili 315. de conjugio Apostolorum VI, 223. 256. clericorum 220. de coelibatu VII, 305. de Deo solo invocando VIII, 326.
- VI. pontif. rom. (1342—53) jubilaee celebrationem anno quinquagesimo sancivit III, 293. assertio de potestate pontificis in infernis 288.
- VII. antipap. Urbani VI. (1378—94) V, 443.
- VIII. pontif. rom. (1592—1605), ejus decretum de bibliis vulgaribus haud legendis I, 221. bulla de jubileo papali III, 293.
- Clementia** principum VI, 341.
- Clementius** Clementinus, Amarinus, vaticinatur de Luthero V, 584.
- Clenardus** (Cleynants) Nicol., prof. Lovanensis († 1542) I, 228.
- Clerici**, nomen unde ductum VI, 23 sqq. an solis personis ecclesiasticis recte tribuatur 24. eorum conjugium liberum non necessarium V, 460. 469 sq. v. Coelibatus. status et vinculum politicum VI, 528. 534. actiones et onera personalia et realia 528 sq. immunitas prisco tempore incognita V, 459 sq. exemptio a potestate magistratus civilis an legitima VI, 527 sq. distinctiones in responsione adhibitae ib. sententiae nostrae negantis argumenta 529. exemptionis absolutae incommoda 528 sq. antithesis Pontificiorum 538 sqq. pontificii a conjugio exclusi VII, 15 sq. eorum electio VI, 94. concubinitas V, 519. VII, 368 sq. vitia V, 539 sq. VI, 230.
- Clichtoveus**, Jodocus, canonicus Carnotensis († 1543) de Damasceno I, 47. de canone Apostolorum 75. de operum meritis IV, 79. de coelibatu sacerdotum V, 505. VI, 246. de mundi interitu IX, 157.
- Climacus** vid. Johannes.
- Cling**, Conrad, monach. Francisc. (saec. XVI.) de satisfactionibus monasticis VII, 315.
- Cluniacensis** vid. Petrus.
- Clypei** dicuntur magistratus VI, 272.
- Coactio**, an sponsalia reddat irrita VII, 78 sq. ejus diversae species. ib. impedimentum matrimonii VII, 434. ad religionem improbanda VI, 456 sq.
- Coccus**, Marc. Anton., de papa femina V, 445.
- Cochlaeus**, Joh., papista († 1552) de impugnatione paedobaptismi IV, 353. ejus calumniae in Lutherum et Lutheranos V, 507. 547. 575. 579. VI, 244. fides dubia V, 146. sententia de libero arbitrio 475. de legis impletionem III, 95. de justificatione 478.
- Codomannus**, Salom. de mortis ante baptismum VIII, 95 sq.
- Coelestes** orbes, eorum numerus IX, 294.
- Coelestia**, ea spectans animus IX, 424. corpora, eorum revolutio resurrectionem indicat VIII, 432 sq. eorum desiderium ex spe vitae aeternae IX, 425.
- Coelestiani**, sectatores *Coelesti*, haeretici pelagiani (saec. V.), vitam aeternam extra regnum Dei esse somniabant IX, 413.
- Coelestinus I.** pont. rom. (422—32) de electione pontificum VI, 65.
- Coelibatus** VII, 299 sqq. purus et impurus 298. 299. vocis etymologia 298. significatio lata et stricta ib. Judaeorum et gentilium dura de eo judicia ib. in s. scriptura non absolute commendatur III, 185 sq. nomen in personis idoneis probanda

- VII, 304. 316 sq. quales homines ei sint idonei 304. quid in Pontificiis hac de re reprehendendum 304 sq. an et quatenus conjugio praefereendus sit 299 sq. 309 sq. ejus immodica commendatio 302. 305 sq. 311 sq. qua ratione in ecclesiam introducta 300. 312. non laudandus cum contumelia conjugii 40. errores veterum haeticorum 305 sq. Patrum quorundam 306. 311. Pontificiorum 40. 307. 314. per se non est bonum opus, sed boni operis status 301 sq. nec meritum 302. 313 sq. 356. ejus causae finales justae 315. fines perversi 315 sq. ej. commoda 299 sq. 309. speciatim ad exercitia pietatis III, 186. poenae ab imperatoribus infirmatae VII, 300. quae in coelibatu eligendo vigere debeant 315 sq. ejus *votum* a Pontificiis statutum caret scripturae auctoritate 319 sq. etiam *ἀντίγραφος* est ratione *auctorum* 334. *materiae*, quia donum continentiae speciale est 340 sq. *formae*, pugnat enim cum libertate christiana 354 sq. *finis* 356. *objecti*, quia Deo soli, non Sanctis vota fieri debent ibid. *adjuncti*, vitae status otiosi 357. *effectus* absolutae a matrimonio abstinence ib. an liceat soluto ejus voto matrimonium contrahere 357 sq. Patrum sententiae de ejus voto 361 sq. 365 sq. conciliorum statuta 360 sq. c. *sacerdotum* VI, 220. status controversiae de hac quaestione ib. olim fuit res libera V, 160. ejus legem scriptura minime injungit VI, 220 sq. nec aliae rationes suadent 224 sq. nec conciliorum veterum canones jubent 234 sq. nec exempla primitivae ecclesiae commendant 238 sq. nec ipsa adeo suffragia doctorum ecclesiae Romanae 240 sq. ej. incommoda 230 sq. 241 sq. origo 234. 245 sq. Bellarmini pro eo argumenta ex scripturis V. et N. T. 246 sq. ex historia eccl. 251. ex munerum ecclesiasticorum ratione 251 sq.
- Coelibes**, quasi coelites dicti VII, 299. Augusti imp. gravis sententia de iis 247. poenae iis a gentilibus constitutae ib. levatae 300. eorum piorum exempla 300. 320. conjugibus piis se praeferre vetantur 317 sq.
- Coelum** VIII, 114 sq. 111. 135 sq. 143 sq. 161. unde dictum IX, 291. quid sit Aristoteli 293. quid intelligatur per ejus virtutes 95. *naturale*, spirituale et substantiale 294. est vel aëreum, vel sidereum ib. spirituale, vel gratiae, vel gloriae ib. ejus distinctiones scholasticae 294 sq. ej. superioris sive stellati materia 152. cur *שמים* dictum ib. ej. *ἀπὸ ἀπορία* 177. an ab igne finali eximatur 151. *beatorum* 295. 380. qua ratione vocetur tertium 293. de eo, quid sit, variae sententiae 319 sq. non audacter definiendum 320. an sit locus aliquis corporeus creatus 323. accipi potest objective, formaliter et subjective 324. ejus pulchritudo 380. *empyreum*, quid sit 294. 422. *naturale* ultimis temporibus commovendum 90 sq. 95. transiturum 145. 151 sq. 158. v. Consummatio saeculi. *Coeli novi* v. Nova terra. 139 sq. 146. 161 sq. 176 sq. 177 sq. discrepantes de iis sententiae 167 sq.
- Coemeterium** VIII, 56. apud veteres 61. ea intra civitatem et in templis condendi consuetudo unde nata ib. extra urbem condenda 60. eorum consecratio apud Pontificios ib. leges de iis 61.
- Coena** feralis gentilium VIII, 175 sq.
- Coena** sacra V, 1 sq. v. Eucharistia. ejus discrimen a baptismo V, 1. appellationes 2 sq. cur dominica vocetur 2. encomia 6. vaticinia in V. T. de ea 6 sq. typi V. T. 7 sq. 54. auctor Jesus Christus 9. 70. ejus administratio proprie competit ministris ecclesiae 10 sq. an in casu necessitatis fieri possit per laicos 11. non alligata est certo anni et diei tempori 242 sq. publice potius quam privatim peragenda 244. legitime fit ad altaria 246. elementa externa panis et vinum 12 sq. cur ea Christus adhiberi voluerit ib. ea mutare non licet 13. integritas communionem *sub utraque* requirit 16 sq. institutio 21 sq. 27 sq. 29 sq. 96. institutionis tempus 241 sq. repetitio apostolica 31. verba non solis Apostolis dicta 22 sq. horum verborum sensus non sufficit transsubstantiationem 132 sq. justa explicatio 75 sq. 185 sq. argumenta contraria 81 sq. tropicae interpretationes 77 sq. 172 sq. *forma* constituit benedictione s. consecratione, distributione et acceptione 148 sq. celebratio in prisca ecclesia 59. 161 sq. fraudibus et abusibus hic ibi profanata 59. *fructus* 52 sq. 106 sq. est tessera resurrectionis VIII, 426 sq. praeparatio V, 236 sq. quid in Pontificiorum placitis de ea improbandum sit 240 sq. *usus* frequens commendatur 243. privatus, cum res postulat, concedendus 244. v. Communio. argumenta adversariorum 245 sq.
- Cogitationes** malae II, 192 sq. 199.
- Cognatio et Cognati** VII, 143. 147 sq. 433. *naturalis*, impedimentum matrimonii 143. v. Gradus prohibiti. *legalis* s. civilis, ex adoptione orta VII, 219 sq. ex se non impedit matrimonium 220. inter tutorem et pupillam 221. servilis ibid. *spiritualis* s. ecclesiastica duplex, communis et specialis VII, 214. specialis quid sit ibid.
- ejus objectum et effectum ib. non est impedimentum matrimonii 215 sq. Pontificiorum antithesis 433.
- Cognitio**, confusa et distincta V, 384. Dei, quoad genera et fontes I, 268. 271. in N. T. luculentius quam in V. T. tradita VI, 30. in vita aeterna IX, 356 sq. v. Visio. specie differt a praesente 398 sq. Dei et Christi via vitae aeternae 292 sq.
- Colchi** cadavera ex arboribus suspendebant VIII, 54.
- Collecta**, quomodo differat a tributo VI, 551 sq.
- Colloquium** *Embdense*, de cura magistratus circa religionem VI, 350. *Frankenthalense* de baptismo IV, 354. *Marburgense* de praesentia Christi in s. coena V, 81. *Maulbronnense* de persona Christi et s. coena 86. 116. *Montisbelligardense* de persona et majestate Christi hominis I, 538. 571. *Ratisbonense* de s. scripturae perfectione 166. V, 502. de judice controversiarum I, 208. de paedobaptismo IV, 355.
- Collyridiani**, Mariae virginis cultores V, 486. VI, 125. VIII, 319 sq.
- Coloniense** concilium vid. Concilium.
- Coloniense** enchiridion de fidei certitudine III, 387. antididagma de justitia coram Deo 497.
- Coloniensis** archiepiscopus quidam a plebejo quodam irrisus VI, 206.
- Coloniensis** censura v. Pontificii. de s. scripturae perfectione I, 167. et perspicuitate 188. de traditionibus 175. de libero arbitrio II, 276. de mercede operum 83. de cura principum circa sacra VI, 351.
- Colossae**, civitas Phrygiae, ep. Pauli ad Colossenses I, 112.
- Columba** Noae, unde ramum oleae decerpserit II, 130. in qua apparuit Spiritus sanctus, an vera fuerit V, 120. cur appelletur ecclesia 268.
- Columella**, roman. scriptor de re rustica (saec. I.) de mundi duratione VIII, 143.
- Columna** veritatis ecclesia dicta V, 357. quo sensu pertineat ad Sanctos VIII, 274. nubes et ignis apud Israelitas III, 11. IX, 22. I, 493 sq.
- Colus**, cur sponsae in nuptiis apud Romanos datus VII, 278.
- Combach**, theol. reform., notatur IX, 33.
- Comessatio** ante diem novissimum IX, 118.
- Cometae** IX, 162.
- Cominaeus**, Joh. Amos, episc. fratr. Bohem. († 1671) de principibus peregrinis VI, 314. de principum educatione 335.
- Comitas** principum VI, 341.
- Commentarii**, eorum in s. scripturam finis et ratio I, 190.
- Cominationes** divinae IX, 230 sq. in doctrina Christi III, 150 sq.
- Commissio**, ejus peccatum II, 190.

Commonefactio publica peccatorum, disciplinae ecclesiasticae pars VI, 192 sqq.

Communicatio, verbalis et realis I. 527. *naturarum* in Christo explicatur 516. antithesis 517. usus 518. *naturarum* et operationum 527. mediata et immediata 575. hypostaseos 551. *idiomatum* in Christo I, 527 sqq. non forma est, sed consequens unionis hypostaticae 529. minus recte definitur per praedicationem ib. generatim probatur 528. antithesis 529. usus 530. 536. 543. 588. 591. falsa connectaria Lutheranis exprobrata 298. modus est personalis 579. tempus est ipsum momentum incarnationis 580. fundamentum et genus triplex 530 sq. alii quatuor, alii duo genera statuunt 530 sq. quo loco ponenda sit *metadidosis* 532. *primum genus*, quo utriusque naturae propria de Christi persona praedicantur 532 sqq. dictis Patrum adstruitur 533. antithesis 534 sq. praedicationes de Christi exinactione et exaltatione eo referendae 535. praedicationes *ἰδιονοητικαί* 536. quaestiones de *ἰδιονοησί* 540. a propositionibus abstractivis in hoc genere abstinendum 541. *secundum genus* 544 sq. cum nomina officii praedicantur de Christo secundum utramque naturam 544. quomodo differat a primo 581. locutionum abstractivarum in hoc genere usus ibid. *tertium genus* 587 sq. cum divinae naturae excellentia praedicatur de humana 544 sq. 550 sq. 587. ejus differentia a praecedentibus 591. communicatorum usus plenarius 586. in *sacramentis* V, 2. *piorum* tempore Christi in ecclesia Israelitica 320 sq. *juris* divini et humani in conjugibus VII, 252 sq.

Communio, sacramentalis, spiritualis et corporis ecclesiae V, 98 sq. *sub utraque specie* defenditur 22. ex Christi institutione 70 sq. veterum pro ea testimonia 36 sqq. in Latina quoque ecclesia diutissime fuit observata 40 sq. 63. an laboret incommodis 63 sq. ejus utilitas asserta 52 sq. typi 84. *sub una specie* 22. antiquae ecclesiae consuetudini adversa 459. quando decreta sit 45. non sufficit ad sacramenti integritatem 51 sq. consolationem adimit 84. a Manichaeis introducta 58 sq. ejus opiniones a Bellarmino allatae 49 sq. *domestica*, *infantum* et *negrotorum*, an sub una tantum specie olim facta sit 60 sq. laica apud veteres 62. praesantificationum 62 sq. cum Christo per baptismum inita IV, 311 sq. 314. 325. *Sanctorum* V, 202 sq. interna et externa ib. *facultatum* in primordiis ecclesiae christianae

III, 192. *uxorum* nefaria VII, 298. 312.

Communitas rerum inter conjuges VII, 238 sq.

Commenus v. Alexius.

Comparentitas, cognationis ecclesiasticae species VII, 214.

Compelle intrare VI, 454. quam late in eo pateat potestas ecclesiastica et politica VI, 457.

Compositio, ejus modi varii I, 305.

Comprehensa, eorum theologia I, 3.

Comprehensio, quotuplici respectu dicatur IX, 397. Dei ibid.

Conceptio hominis, naturae miraculum VII, 266. 270. *Christi* II, 171. differt a nostra I, 487 sq. est a Spiritu sancto ib. cur ei tribuatur 494 sq. ejus momentum 497. an adversetur Christi omnipraesentiae 578.

Concillium, alia vetera, alia recentiora sunt, item generalia, oecumenica ac particularia I, 50. eorum utilitas VI, 182. auctoritas I, 50. IV, 154. V, 114. VI, 182. VII, 335. VIII, 359. non authentica ib. iudices legitimi in iis I, 137. iudicium in causis fidei non absolutum aut infallibile 205. secundarium duntaxat argumentum doctrinae suppeditant V, 495. auctoritatem nanciscuntur ex conformitate cum s. scriptura 362 sq. ex eadem decreta eorum aestimanda sunt 114. generalia quantum valeant 365. an pontifice sint superiora, Pontifici ipsi sibi discrepant 502 sq. defensores 494 sq. 502 sq. demoverunt papas ib. ea errare posse negatur a Bellarmino 947 sq. ab aliis contenditur et probatur 364 sq. 495 sq. ea convocandi potestas an competat pontifici Romano 459. generale, liberum et christianum a Protestantibus frustra expetitur VI, 366. ejus requisita cum Tridentino collata ib. eorum placita v. Patres, Jus canonicum, Concilia singularia infra. de libris canonicis et apocryphis I, 40. 49 sq. de traditionibus 181. de exomologesi delictorum III, 271. de paedobaptismo IV, 359. de eucharistia V, 60. 62. de usu calicis in s. coena 43. de ministrorum ecclesiae aetate VI, 4 sq. vocatione 63 sq. 74. 92. translatione 115 sq. moribus 191. de clericorum conjugio 234. 251. digamia 258. immunitate 538. 545. iudiciis 540. de votis, speciatim de voto coelibatus VII, 335. 337. 339. 360 sq. de gratibus prohibitis 195. de disparitate matrimonium impediens 227. de tempore nuptiarum 287. de nuptiis votariorum 960. de divortio 381. 396. de nuptiis post divortium 381. 387. de reliquiarum cultu VIII, 78. 84. de usuris vetitis VI, 389. de haereticis 461. *retustiora* an sacramentum ordinis tradant 104. sacramentum

in matrimonio ignorant VII, 19 sq. purgatorium minime stabiliunt VIII, 211. nec Sanctorum aut reliquiarum cultum 359. *vetera* quaedam nuptiis secundis iniquiora VII, 113. quaedam confirmant imaginum cultum III, 48. Sanctorum invocationem VIII, 359. Concilia singillatim allata: *Agathense* (a. 506) quoties eucharistia sumenda sit V, 243. de clericorum iudice VI, 540. de gradibus prohibitis VII, 195. de connubio cum haereticis 227. *Ancyranum* (a. 314) de Apocalypsi I, 126. de communione laica V, 62. de conjugio clericorum VI, 237. de nuptiis votariorum VII, 360. de Satanæ praestigiis VIII, 110. *Antiochenum* III. (a. 270) ecclesiae ministris canones quosdam praefinit VI, 116. 540. *Arausicanum* I. (a. 441) de asylis VI, 388. de gratia II, 249. 255. *Arelatense* I. (a. 314) et II. (a. 443) de rebaptizandis Arianis et agnoscendis Bonosianis IV, 270 sq. conjugatis sacerdotum prohibet V, 495. *Ariminense* (a. 359) nomen *ὁμοούσιος* tollendum censet I, 391. V, 495. *Aurelianense* IV. (a. 541) de iure asyli VI, 388. *Austiodorensis* s. *Athysiodorensis* (c. a. 590) de gradibus prohibitis VII, 195. de mortuorum communione V, 222. *Basilicense* II. (a. 1431) communionem sub utraque Bohemis concessit V, 43. Eugenium, pont. rom. tanquam haereticum demovit 331 sq. 443 sq. de electione uxorati pontificis deliberat VI, 241. conquiritur de statu ecclesiae V, 332. ejus sententia de eo, quod concilium supra papam sit ibid. *Babilonense* (a. 813) canones imp. Carolo confirmandos offert VI, 349. de gradu cognationis VII, 195. *Caesaraugustanum* I. (a. 380) de communione privata V, 191. *Carthaginense* III. (a. 252) de scripturis canonicis I, 49. 102. de II. et III. ep. Johannis 122. de Apocalypsi 126. de eucharistia ori mortuorum imposita V, 60. de libris Maccabaeorum I, 102. de vetitis episcoporum nominibus V, 493. de iudiciis ecclesiasticis VI, 540. de primatu ordinis 138. adversatur primatui Romani pontificis V, 493. 495. *III. et IV.* (a. 253) de clericorum ordinatione VI, 64. de ministrorum examinae 113. de mutatione munerum ecclesiasticorum 116. V. (c. a. 408) infantes, de quorum baptismo dubitatur, baptizandos censet IV, 365. de reliquiis martyrum VIII, 84. VI. (a. 418) primatum pontificis Romani impugnatur V, 409. *Chalcedonense* II. *generale* (a. 541) ejus statuta de unione *naturarum* in Christo I, 500. 503. de communicatione idiomatum 590. episcoporum quorundam litterae de

ejus definitionibus VIII, 359. de iudice VI, 540. de nuptiis Christianorum cum infidelibus VII, 227. de monachorum nuptiis 361. *Coloniense* (a. 1281) de panis eucharistici evomitione V, 126. *Constantiense* (a. 1414) communionem sub utraque prohibet V, 43. 45. 47. 55. 146. sibi soli ecclesiae catholicae nomen arrogat 512. damnat Johannem Huss et Hieronymum Pragensem VI, 474. decretum de fide haereticis non servanda 370 sq. de poena haeticorum 474. *Constantinopolitanum* I. (a. 336) pontifici Romano primum tribuit V, 495. *generale* V. (a. 553) opinionem Origenis de poenis inferni finiendis rejicit IX, 263. de haereticis durius statuit VI, 180. *generale* VI. s. *Trullanum* (a. 680 sq.) confirmat Laodicenum I, 43. damnat Monothelitas 589. ipsum Honorium Monothelitam V, 494. ejus historia et auctoritas VI, 237 sq. canon septimus adulterinus VIII, 360. I, 50. errores V, 495. decreta de canone biblico I, 50. V, 501. de sacerdotum conjugio VI, 236. *VII.* (a. 751) iconolatriam rejicit III, 33. 48. V, 472. *generale* VIII. (a. 869) episcopos ad principum mensas accedere vetat VI, 297. *Eliberitanum* (init. saec. IV.) prohibet imagines personarum divinarum III, 263. et cereorum accensionem in coemeteriis VIII, 72. ejus canones de officio magistratus VI, 297. de conjugio cum haereticis et infidelibus VII, 227. *Epaonense* (a. 517) de incestis commixtionibus VII, 195. *Ephesinum generale* III. (a. 431) condemnat Nestorium I, 509. 567. catholicum nomen cum apostolico conjungit V, 389 sq. de communicatione naturarum in Christo I, 517. et idiomatum 537. 567. *Ferrariense* (a. 1437) et *Florentinum* (a. 1439) I, 49. 50. 102. V, 130. 146. opinionem transsubstantiationis proposuit V, 146. de sacramentis antiquae legis IV, 173. de membris ecclesiae V, 297. *Francofurtense* (a. 794) Felicem Orgelitanum condemnat I, 520. imaginum cultum abrogat III, 35. 48. 51. V, 472. *Gangrense* (a. 340) an reliquiarum cultum stabiliat VIII, 84. de conjugio presbyterorum VI, 235. de virginitate VII, 305. *Gerundense* (a. 517) de baptismo parvulorum IV, 359. *Hispalense* II. (a. 618) de dimissione ministrorum VI, 118. *Ilerdense* (a. 523) de sacerdotibus libidinosi V, 62. *Laodicenum* I. (c. a. 366) ejus historia et auctoritas I, 40. decretum de canone biblico ib. 47. de rebaptizandis Cataphrygibus et recipiendis Photinianis IV, 272. de angelolatria III, 40. de nuptiis secundis VII, 113. de nuptiarum tempore 287.

de connubiis cum haereticis 227. de probatione ministrorum VI, 113. *Lateranense generale* (a. 1215) V, 114 sq. 146. de aetate ministrorum eligendorum VI, 124. de trina nuncupatione desponsatorum VII, 282. *aliud* (a. 1512 sqq.) de clericorum immunitate VI, 538. *Londinense* (a. 1127 et 1136) de conjugio sacerdotum VI, 230. 239. *Lugdunense* (a. 583) de propinquitatibus VII, 195. *Matisconense* (a. 585) de reliquiis eucharisticis V, 183. *Milevitanum* (a. 419) de paedobaptismo IV, 359. de divortio VII, 383. *Moguntinum* (a. 1074 sq.) de conjugio sacerdotibus deferendo VI, 240. *Nannetense* (a. 1127) de ministrorum ordinatione VI, 64. et tentamine 113. *Neocaesariense* (a. 314) de divortio VII, 381. de nuptiis secundis V, 495. VII, 113. de digamia simultanea VI, 254. de presbyterorum ordinandorum aetate 124. *Nicaenum I. generale* (a. 325) ejus canones quidam adulterati V, 520. defenditur adversus calumnias Photinianorum I, 373. an Filium Patri *ὁμοούσιον* proclamaverit 391. V, 114. 495. an librum Judith in canonem receperit I, 83. an repositionem eucharistiae probet V, 193. transsubstantiationi adversum 126. de regula fidei 454. de rebaptizandis Paulinianis IV, 272. de communione moribundis poenitentibus non deneganda V, 220. de diaconis et sacerdotibus in oblatione sacrificii VI, 11 sq. de electione episcoporum per populum 63. de constante functione munerum ecclesiasticorum 115 sq. de conjugio clericorum 234. *Nicaenum VII. generale* (a. 787) imaginum cultum praecipit III, 35. 48. V, 472. 481. 495. reliquiarum cultum confirmat VIII, 84. ejus decreta idololatria deinceps rejecta 359. *Parisiense* (a. 578) de conjugii illicitis VII, 195. *Ravennense* (a. 900) Stephanum pap. Rom. damnat V, 495. *Romanum* (a. 324) de curia clericis vitanda VI, 297. *al.* (c. a. 493) apocrypha scripta repudiat I, 130. *al.* (a. 868) de Honorio pap. Rom. 589 sq. *al.* (a. 897) Formosum damnat V, 495 sq. *al.* (a. 1059) an dogma transsubstantiationis definiat 145 sq. *al.* (a. 1079 et 1413) de eodem argumento 146. *Rotomagensis* (c. a. 1049) de simonia VI, 79. *al.* (a. 1055) de distributione eucharistiae V, 165. *Salgunstadiense* (a. 1022) de nuptiarum tempore VII, 287. *Sardicense* (a. 347) V, 495. de libro Sapientiae I, 92. de communione laica V, 62. de episcoporum ordinatione VI, 64. tres hypostasies in Trinitate damnat I, 395. *Seleuciense* (a. 359) de *ὁμοούσιον* V, 495. *Toletanum* I. (a. 400) de

concubinato V, 495. de libro Sapientiae I, 92. *II.* (c. a. 530) de conjugii illicitis VII, 195. *IV.* (a. 633) de Apocalypsi joh. I, 126. de concubinato clericorum VI, 258. de Judaeis non vi ad fidem cogendis 361. 461. *VI.* (a. 638) de unione personali in Christo I, 492. *VIII.* (a. 653) de votis temerariis VII, 358. *XII.* (a. 681) de electione ministrorum VI, 64. 69. de asylis 388. *Triburiense* (a. 895) de sepulturis non vendendis VIII, 60. *Tridentinum* (a. 1545—1563) curiae Rom. obnoxium V, 499 sq. pro generali non habendum est I, 50 sq. VI, 366. nec pro libero aut christiano 367. idoneas ob rationes a Protestantibus recusatum 366 sq. pacificationem Passaviensem non sustulit ib. 369 sq. ejus naevi et errores I, 89. V, 510 sq. VI, 366 sq. de beneficiis ecclesiasticis 368. confessio de abusibus in ecclesia V, 405. assessorum disputatio de calice in s. coena 43. quorundam conamina matrimonii libertatem sacerdotibus impetrandi VI, 243 sq. juramenti formula 367 sq. dissidentium fortuna 368. oratorum querelae de ecclesiae statu V, 541 sqq. ejus statuta de s. scripturae canone I, 49. V, 501. de textu authentico I, 137. 228. de libris apocryphis V. T. I, 50. 102. 501. de libris 3. et 4. Esdrae I, 74. de libro Tobiae 79. de traditionibus 175. V, 478. de certitudine salutis II, 104. de statu hominis primaevo 118. de peccato originis 161. de concupiscentia 213. de libero arbitrio 251 sq. de conceptione b. Virginis V, 511. de Christo legislatore III, 149. 171 sq. V, 511. de legis impletione III, 93 sq. de confessione privata 256. de justificationis causa 336. 511. et forma 499. de fide 470 sq. 354. 434. 450. 460. V, 510. de gratia III, 314. de operum meritis IV, 83. de intentione ministri sacramentum administrantis 156 sq. de necessitate sacramentorum 164. de sacramentis V. T. 173 sq. III, 113. de baptismo Johannis IV, 285. de fine et effectu baptismi 336 sq. de communione sub una specie V, 25. 45. de transsubstantiatione 131. de eucharistiae repositione 184. 193. de ejus circumstatione 199. et adoratione 202. de fructu s. coenae 212 sq. de sacramento ordinis VI, 98. de ministrorum ecclesiae ordinatione ad plebem minime pertinente 70. de ordinatione sacerdotum per episcopos peragenda ib. 105. de hierarchia ecclesiastica 134. de pontificis Romani potestate ib. de episcoporum ordine presbyteris superiore 152. de clericorum immunitate 538. de parentum consensu in liberorum matrimoniis

- VII, 43 sq. 54. de gradibus prohibitis 178. de affinitate ex sponsalibus 212. de cognatione spirituali 214 sq. de affinitate ex crimine 222. de tempore nuptiarum 287. de voto conjugii impedimento 357. 443. de clandestinis matrimoniis ibid. de divortio 372. de conjugum separatione quoad torum 426. de concubinato 368. de iudice causarum matrimonialium 463. de reliquiis VIII, 66. de peregrinationibus religiosus 86 sq. de purgatorio 165. 211. *Trullanum* v. *Constantinop.* sextum. *Turonense* (a. 567) de gradibus prohibitis VII, 195. de communione aegrotorum V, 60. *Valletanum* (a. 524) de votis monasticis VII, 361. *Verdense* (saec. VI) de nuptiarum tempore VII, 287. de choreis in nuptiis agendis 288 sq. *Viennense* (a. 1311) de s. scriptura I, 135. 137. de festo corporis Christi V, 196. *Wormatiense* (a. 868) de gradibus prohibitis VII, 195. de purgatorio VIII, 211. de exploratione furum ope eucharistiae V, 495.
- Concionari**, officium ministrorum eccles. VI, 177 sqq.
- Conciones** funebres, earum usus VIII, 60.
- Concomitantia** in sacramento eucharistiae V, 49 sq.
- Concordata** Germaniae, de investitura episcoporum VI, 92.
- Concordia** conjugum VII, 271 sq. fraterna IX, 120. principibus commendatur VI, 336.
- Concretum** in propositionibus personalibus naturae Christi I, 524 sq. 581 sq.
- Concubina**, quo sensu dicatur in V. T. VII, 366. in iure civili 367. in iure canonico ibid. sensu stricto differt a pellice ib.
- Concubinatus** VII, 298. 366 sqq. patriarcharum 366. sententiae rabinorum de eo ibid. iure civili antiquiore permissus 367. Leonis VI. imp. Byzant. constitutione sublatus ibid. iuris canonici decreta de eo diversa ib. eorumdem interpretationes variae 368. in ecclesia christiana non ferendus 369. clericorum pontificiorum V, 579. VII, 368 sq.
- Concupiscentia** carnalis VII, 257 sq. actualis et originalis III, 20 sq. prava II, 193. prohibita III, 20 sq. 177. ejus exempla et poenae 9. an in primo homine fuerit II, 114 sq. an ortum e materiae conditione ducat 115. 116. an qualitas sit positiva 163. in renatis reliqua IV, 30. II, 182. an peccatum sit 192 sq.
- Concursus** divinus in hominum actionibus II, 29.
- Condemnatio**, justificationi opposita III, 302 sq. 306 sq.
- Confessio** salutaris IV, 30 sq. Christi conjuncta cum fide III, 471 sq. peccatorum voluntaria et coacta 253. publica et privata 223. 252 sq. V, 239. in V. T. 268 sq. ejus exempla ex N. T. III, 270. in prisca ecclesia 218 sq. 253. 264. in ecclesiis nostris usitatae utilitas 254. *privata*, a Nectario abrogata 265. an munera ex ea accipere ministris liceat VI, 219. *auricularis* pontificia III, 256 sq. Patribus incognita V, 458 sq. a primitivae ecclesiae more et institutis aliena III, 264 sq. juris canonici et Scholasticorum auctoritate caret 256 sq. scripturae s. fundamento minime nititur 258. rem impossibilem exigit 259. animos vexat 260 sq. scandala movet 263. judicariam sacerdotum potestatem supponit 267. remissionem peccatorum mereri perperam traditur 260. historiola quaedam ad tuendam ejus necessitatem recitata 261. rationes, quibus defendi solet, solvuntur 267. dicti vis: non confessum, non remissum 259. c. pontificia an sit genuina ecclesiae nota V, 585. ecclesiae Romanae veritatem non demonstrat 586. doctrinae evangelicae non deest 568 sq. *criminis* ad poenam non sufficit VI, 440.
- Confessores** fidei in papatu V, 418 sq.
- Confirmatio** an sit sacramentum IV, 251 sqq. ejus initium in ecclesia Romana VII, 216 sq.
- Conflagratio** mundi, iudicium extremum consecutura VIII, 6 sq. executionem sententiae ultimae praecedet 7 sq.
- Conformitas** piorum cum Christo III, 504.
- Congeneri** VII, 149.
- Congregari** ad populum suum, cur pii dicantur VIII, 14. 162.
- Congressus** maritalis v. *Copula* conj. Lycurgi de eo lex VII, 259. Scholasticorum regulae 261. cum menstruata iure divino prohibitus 260. cum praegnanate definiri regula generali non potest 261 sq.
- Conimbricenses**, socii collegii Conimbricensis in Hispania, a Jesuitis occupati V, 118. de generatione II, 138. de animae facultatibus III, 365. VIII, 102. 473. mundi futurum interitum negant IX, 143.
- Conjugale** debitum VII, 254. 273. ejus pertinax denegatio an sit species desertionis 422 sq.
- Conjuges** cur una caro dicantur VII, 35. 235 sq. primorum copulatio 34. benedictio 36. perpetuum sibi invicem amorem debent 237 sq. res externas communes habent 238. ita tamen, ut facultatum communitas restringi possit ib. eorum officia utrique communia 271 sq. dissensus mutus an solvat matrimonia 427 sq. alter an sine alterius consensu continentiam vovere possit 446 sqq. exempla hujus rei 450 sq. mutua in corpus utriusque potestas 237. arctissima societas 236. jura mutua 253. *novorum* immunitas in V. T. III, 132. *principum* VI, 335.
- Conjugium** VII, 1 sqq. cur ejus tractatio loco de magistratu politico subiciatur 1 sq. *doctrinae* de eo dignitas, utilitas, perfectio in ecclesia et necessitas 2 sq. *vocis* etymologia 4 sq. homonymia et synonymia 5 sq. ejus distinctio in legitimum et illegitimum 5. encomia 6 sq. *dignitas* VI, 221 sq. 232. sub papatu labefactata VII, 40. commendatio per naturae praeceptum VI, 226 sq. honoratio per Christum 232. status Deo placens VII, 302. 305. 313 sq. 317 sq. non est impedimentum pietatis vel ministerii ecclesiastici 307 sq. nec precum studio adversatur VI, 248 sq. ei coelibatus non praeferendus est VII, 203 sq. 308. Patrum de eo testimonia 305. 307 sq. 317. bonum comparate dicitur 105. ejus *bonum* triplex, prolis, fidei et sacramenti 243. incommoda 42. 309 sq. aerumnae, calamitates, tentationes 294 sq. consolationes iis oppositae 296. vituperationes VI, 244 sq. VII, 297. 303. 305. 313. 332. 336. impugnatores e veteribus haereticis VI, 225 sq. 233 sq. VII, 305 sq. e Pontificis 307. *libertas* VI, 224 sq. V, 469 sq. iniqua coactio VII, 300 sq. et prohibitio VI, 226. 233 sq. 244 sq. VII, 297. *castitas* in eo major esse potest quam in coelibatu 23. turpitudine negatur 18. ratio typica, qua conjunctionem Christi cum ecclesia repraesentat 13. 249. vinculi indissolubilitatem absolutam non efficit 396 sq. *sancitas* 11. 14. 22 sq. 30. 276 sq. Pontificiorum discrepantia et antilogia in hoc articulo 14. 15 sq. non est contractus mere civilis 408. 432. 463. causa conscientiae 460. an sit *sacramentum*? quaestionis status et usus 8. negativae nostrae sententiae argumenta 8 sqq. antithesis Pontificiorum 21 sqq. num in V. T. sacramentum fuerit 11 sq. gratia ei promissa non est sacramentalis 12. 26 sq. ejus efficientia secundum Pontificios 17. veritas etiam extra ecclesiam 10 sq. 29. lex prima requirit unum cum una conjunctionem 103. eamque perpetuam 27 sq. vinculum, quo sensu indissolubile ib. *ineundi* obligatio 14. cautio necessaria 239 sq. dehortationes nonnullorum gentilium 7. *pium* initium 41. *institutio* divina 2. 32 sq. 37. 45. 103. 121. 235. 254. 396. instaurata 38. 103. non est sacramentalis 10. 11. divina conservatio 37. *causa instrumentalis*: consensus legitimus contrahentium et parentum 41. antecedens ac disponens, sponsalia 81 sq. *materia-*

- lis* sive subjectum: personae contrahentes 100. 276. *requisita* absolute ac relate considerata 136 sq. 142. quoad personas contrahentes 136 sqq. ratione animi ib. corporis 138. status 142. aetas coniugio maxime idonea 139. an senibus permittendum ib. an pumilis 140. an eunuchis ib. an leprosis etc. 142. ejus *impedimenta* 101 sqq. ex defectu consensus legitimi 102. juxta canonistas ib. juxta interpretes juris civilis ib. sq. ex propinquitatē v. Gradus prohibiti. in primo gradu consanguinitatis jure naturae est interdictum 175. 189 sq. ex justitia publicae honestatis 212 sq. ex disparitate religionis, aetatis, status 225 sq. juris canonici definita de impedimentis, quibus matrimonium vel contrahendum prohibetur, vel contractum dissolvitur: error (personae) 428. conditio (servitutis) ib. votum (religionis) 429. cognatio 433. crimen ib. cultus disparitas 434. vis ib. ordo 435. ligamen ib. honestas 440. impedimentum absolutum ex voto coelibatus nasci, negatur contra Pontificios 358. ejus *forma*: ipse nexus conjugalīs 235. *consecratoria* inde manantia: conjugum arctissima societas 236 sq. nova propinquitās ib. coniugii indissolubilitas ib. sq. 428. 446 sq. quae de jure in V. T. quoque obtinuit 399 sq. potestas in corpus utriusque conjugis 237. amoris perpetuitas ib. sq. rerum exterarum communitas 238. *finis* 30. 139 sq. 245 sq. propior et principalis, sobolis procreatio 245 sq. mutuumque auxilium 247. mysticus 249. scortationis vitatio 250. polygamiae adversatur 126 sq. variae de eo sententiae 243 sq. errores ac fines perversi 252. ejus *effecta*, generatim ponuntur in communicatione juris divini humani 253. propius considerantur in abstracto 253 sqq. et in concreto 271 sqq. ad ea pertinet copula conjugalīs 254 sq. quae tamen ipsa non efficit coniugii formam 242. usus post lapsum non omni *ἀνάγκη* caret 257. in eo ratio honestatis castitatis et sanitatis habenda 259 sq. *adjuncta* inchoati 276 sq. quo pertinet benedictio sacerdotalis v. Consecratio. consummati 294. *contraria*: ratione causae efficientis, materiae, formae et finis 297 sq. ejus *definitio* 235. 466. iudicium de rebus ad coniugium pertinentibus an magistratui politico competat 457 sq. *usus* doctrinae de coniugio 38. 465. conjugia fatalia II, 28 sq. in coelo definita VII, 38. impraria vitanda 300. 309 sq.
- Coniunctio** naturae Christi divinae et humanae v. Unio. cum Christo spiritualis VII, 13. 22. 249. 396 sq. ejus imago in coniugio ib.
- Connubium** VII, 6.
- Connurus** VII, 149.
- Conon**, episc. Tarsensis (saec. VI.) ejusque sectatores, *Cononitae*, de interitu mundi IX, 156.
- Conradus** Constantiensis episcopus († 976), ejus sepultura VIII, 61. — Teutonicus, ejus morituri dictum VIII, 18.
- Consanguinei** VII, 146 sq. in linea recta adscendentium 146 sq. et descendendum ib. sq. in aequali 148.
- Consanguinitas**, quid sit VII, 143 sq. ejus gradus 144 sq. quomodo computandi 149 sq. secundum regulam juris civilis ib. et canonici 150 sq. quae computatio praeferenda sit 151 sq.
- Consentientia** I, 284. non constringenda votis VII, 354 sq. 358. an et quatenus civilium legum violatione laedatur VI, 409. an et quatenus sit norma iudicii in ferendis sententiis 424 sq. ejus testimonium de futuro iudicio IX, 25. de vita aeterna 304. ejus liber in iudicio extremo aperiendus 51. ej. scrutinium V, 239. iudicium IX, 112. angores III, 239. morsus in morituris VIII, 51. et in damnatis IX, 249. bonae interrogatio IV, 205.
- Consecratio**, ejus sacrificium in V. T. III, 115. *episcoporum* v. Ordinatio. *conjugum* novorum ecclesiastica VII, 31. 239. 284. apud Judaeos veteres 279. modernos 281. in ecclesia christiana antiquiore 282 sq. in nostris coetibus retinenda 284. ritus laudabilis 276. 283 sq. causae politicae et privatae 285 sq. necessitas 239 sq. veterum de eo constitutiones et testimonia 282 sq. contrariae assertionis fundamenta 240 sq. epicrisis cum limitationibus 241 sq. in sacramentis IV, 163. eucharistiae, in quo consistat V, 148 sq. quibus verbis a Christo facta sit 150. verba non vim magicam habent 151 sq. 155. efficacia 151 sq. veterum de eo sententiae 152. quid in consecratione pontificia desideretur 153 sq. *consecrati panis* circumgestatio 195 sq. hujus ritus origo, causae, progressus ib. repugnat institutioni sacrae coenae et veteris ecclesiae consuetudini 197. a Pontificiis defenditur 199 sq. itemque ejus adoratio propugnatur 201 sq. 203 sq.
- Consensus** de veritate ecclesiae Rom. scriptorum sacrorum V, 495. Patrum et conciliorum ib. pontificiorum decretorum doctorumque frustra quaeritur 496 sq. cum ecclesia antiqua an ecclesiae veritatem probet 453. sententiae affirmantis argumenta a Bellarmino proposita 454. ecclesiae Rom. cum apostolica probari non potest 456 sq. *ad matrimonium* legitimum: ex *parte contrahentium* ejus necessitas VII, 41 sq. sitne coniugii causa efficiens, an forma, an materia 43 sq. generalis, specialis, individualis 68. alius sponsalitus, alius nuptialis 81. 83. simulatus 80. an expressus requiratur 81. legitimi conditiones 69 sq. pugnantis sunt error 70 sq. dolus 78. ebrietas, fatuitas, furor, minae et coactio 78 sq. ex *parte parentum* 43 sqq. quaestio de ejus necessitate 44. 59. 68 sq. sententiae nostrae affirmantis argumenta 44 sq. Pontificiorum antithesis 43 sq. 54 sq. exceptiones 46 sq. contraria argumenta 55. an jure naturae requiratur 49. incommoda ex defectu consensus paterni enascentia 55. *quaestiones*: an matris consensus aequae sit necessarius ac patris 62. utrum patris, an matris voluntas sit praeferenda 64. an consensus parentum expressus requiratur ib. an parentes dissensus sui causam proferre teneantur ib. quid agendum, si parentes consensum dare recusent 65. an patris impii, ebriosi etc. consensus sit necessarius ibid. an rati habitio subsequens locum habeat ibid. an in nuptiis emancipatorum consensus paternus quoque requiratur 66. an tutoris in pupillorum nuptiis ib. an matris, an tutorum praeferendus 67 sq. an cognatorum, mortuis parentibus, sit necessarius ib. an avi ib.
- Conservatio** rerum II, 27. solius Dei opus VIII, 449 sq. Christo asserta I, 476 sq.
- Consilia** principibus non spernenda VI, 336. *evangelica* III, 178 sq. 183.
- Consiliarii** principum VI, 335 sq.
- Consobrini** VII, 148. eorum coniugia licita 193.
- Consoceri** VII, 148 sq.
- Consolatoria** epistola cujusdam ad amicum aegrotantem VIII, 390 sq.
- Consortium** VII, 6. cum Deo et Christo, cum angelis et beatis in vita aeterna IX, 378 sq.
- Constantia** religiosa VI, 558. ministrorum ecclesiae 196.
- Constantia**, uxor Henrici VI. imp. († 1198) VII, 359.
- Constantinopolitana** ecclesia, an apostolica V, 437. Nectarii, ejus patriarchae, electio VI, 69. imperatorum memoria mortis VIII, 377. doctorum concertatio de mortuorum resurrectione 440.
- Constantinopolitanum** concilium vid. Concilium.
- Constantinus** Magnus, imp. Rom. († 336) in Jordane amne baptizari voluit IV, 297. ejus severitas in Arium VI, 472. victoria miraculosa 491. exsequiae VIII, 59. pietas et cura circa sacra VI, 347. donatio in ecclesiam Rom. facta conficta V, 520. VI, 214.

- rationes huic donationi oppositae ib. ejus clementia in haereticos 461. severitas in adulteros 443 sq. sententia de sacra scriptura I, 187. 198. de clericorum exemptione VI, 542. de episcoporum judiciis ib.
- Constantinus**, monachus Britan. postea maritus VII, 359.
- Constantius Chlorus**, imp. Rom. († 306) idololatrias ex aula removet VI, 358.
- imp. Roman. (337—361) VI, 299. imperiosius episcopis se gerens 358.
- Constantiense concilium** vid. Concilium.
- Constitutiones apostolicae** V, 249. VII, 112. 366. 395 sq.
- Consuetudo** V, 63. postponenda veritati 402. ejus vis 406. ecclesiastica quam habeat auctoritatem 63. 190. 401. 402. VIII, 211 sq.
- Consummatio saeculi** IX, 127 sqq. quid sit et unde dicatur 127 sq. ejus synonyma 132. certitudo ex dictis V. T. 132 sqq. et ex N. T. 135 sqq. ex rationum momentis a natura Dei et mundi petitis 138 sq. ex suffragiis veteris ecclesiae 140. et hominum extra ecclesiam 141 sq. antithesis quorundam in ecclesia 142. et extra ecclesiam 143 sqq. causa efficiens est Deus ipse 146. agens instrumentalis est ignis 147 sqq. materia est mundus universus, exceptis angelis et hominibus 150 sq. finis 178 sq. tempus est dies novissimus 180 sq. inde chiliasmus exclusus 180 sqq. modus 200. antecedentia et consequentia ib. immediata connexio cum resurrectione et praemiis futuris 192. ejus cognata 200. et pugnantia 201. usus 201 sqq. definitio 204.
- Contarini**, Gasparo, cardinalis († 1542) IV, 128. V, 128.
- Contemptus rerum terrenarum** ex cogitatione mortis VIII, 2.
- Contentiones** v. Controversiae.
- Continentia** VI, 189 sq. principum decus 332. virginalis et conjugalis differunt VII, 352. exempla VI, 229 sq. raritas 228. ej. *donum* 227 sq. VII, 299 sq. 304. 316. 318. idque speciale 341. ab usu distinguendum 342. Patrum de eo dicta 353. studium apud veteres 312 sq. an sit virtus meritoria III, 183 sq. a Paulo apost. commendata 188 sq. ej. *votum* VI, 228. VII, 137. 319. est vel simplex, vel solemne 137. an matrimonium impediatur ib. in junioribus improbandum ib. perpetuae conjugatis vovere non licet 264. antithesis Bellarmini 265. exemplum singulare 266. an ab altero conjugum sine alterius consensu suscipi possit 446. 450.
- Contingentia rerum** II, 22.
- Continuitas poenarum infernalium** IX, 253 sq. gaudiorum coelestium 382.
- Contractus civiles liciti** VI, 391 sq. eorum variae species III, 75 sq. VI, 392 sq.
- Contradictio** in fidei articulis vere non locum habet V, 82.
- Contradictoria** an facere possit Deus I, 335 sq.
- Contritio**, poenitentiae pars III, 226 sq. non efficitur naturae viribus 225. sed operatione Spiritus sancti 241. 245. salutaris, quomodo differat ab exitiali 241. 245. lege et evangelio excitatur III, 196. 241. 242. 244 sq. sensus pii, quibus alitur 298 sq. terroribus ex lege conceptis non absolvitur 243. requiritur ad ordinem conversionis ib. quo respectu actio sit aut passio ibid. odium peccati includit 245. nihil meritorii habet 248. ejus partes 238 sq. requisita 242 sq. signa externa 239 sq. gradus magnitudinis 246. necessitas ad justificationem ib. quid sit Pontificiis 235. imperfecta v. Attritio.
- Controversiae** in vetere ecclesia V, 489 sq. earum discrimen IV, 278 sq. iudex et norma unica est sacra scriptura I, 193 sq. V, 457.
- Contubernium** VII, 6. 366.
- Contzen**, Adam, Jesuita (saec. XVII.) de fine mundi IX, 77.
- Conventus sacri** in martyrum sepulcris VIII, 83.
- Conversio**, quid vox significet III, 206. est opus divinum 223 sq. II, 245 sq. an *συνέγεια* hominis locum in ea habeat III, 225. sq. non uno momento absolvitur II, 280. quomodo peragatur III, 225 sq. ejus necessitas II, 269. auxilium efficax V, 432. modus Jesuitis usitatus ib. *gentilium* V, 527. violentae improbantur VI, 476. Indorum tanta non est, quanta jactatur 527 sq. Judaeorum universalis IX, 106 sq. qualis exspectanda sit 108 sq.
- Convivium** imago vitae aeternae IX, 334. et regni coelorum V, 287. VII, 280. Ahasveri regis V, 9. nuptiale 287. apud Hebraeos veteres VII, 280. apud modernos 282. apud Christianos veteres 283. adhuc merito servatur 284 sq. cautela in eo ib. sponsalium 96. funerale apud Judaeos VIII, 175.
- Copula**, ejus vis in verbis s. coenae V, 72 sq. *conjugalis*, non ad essentiam aut formam, sed ad usum conjugii pertinet VII, 242. non peccatum est 254. veterum quorundam antithesis 256 sq. Pontificiorum quorundam dura in eam pronuntiata VI, 245. 248. VII, 16. 256 sq. Scholasticorum de ea disputationes quoad tempus, locum, modum ac finem congressus 261 sqq. cavendum in iis disputationibus, ne sint conscientiae laquei aut fomites concupiscentiae 263 sq. moderatio in ea adhibenda VI, 250 sq. VII, 258.
- v. Congressus, Conjugium. sacerdotibus V. T. mandata VI, 250 sq. ejus decens descriptio in sacris literis V, 255 sq.
- Copulatio naturarum Christi** I, 510. primorum hominum VII, 276. conjugum novorum v. Consecratio.
- Cor**, qua restrictione medium rei significet IX, 281. totum, quid complectatur III, 84. 98. fons peccatorum II, 167. pravum III, 200. lapideum II, 168. 244 sq.
- Corallia**, eorum usus superstitiosus IV, 348.
- Corasius**, jurisconsultus, de principe legibus soluto VI, 408. 425. de consensu parentum in nuptiis liberorum VII, 50. 52.
- Corinthus**, civitas Graeciae, I, 111 sq.
- Corinthii**, eorum lex de sumptu VI, 387. quorundam dubitatio de resurrectione VIII, 439. Paulus apost. de eorum litibus VI, 418. errores in ecclesiam Corinth. illapsi V, 385. Pauli apost. epistolae ad eos scriptae I, 111 sq. V, 31 sqq.
- Corio**, Bernardino, politicus Mediolanensis († 1519) VI, 526.
- Cornelius**, centurio cohortis ital. Caesareae II, 274.
- Cornelius**, pontif. Rom. (251—52) ejus decretalia et epistolae VIII, 361.
- Cornelius Agrippa** vid. Agrippa.
- , canonicus Coloniensis, de peccato originali II, 155.
- a Lapide, scriptor pontif. et interpres biblicorum († 1637) laudatur I, 25. 262. de versione biblicorum syriaca 227. de gradibus prohibitis VII, 162. 178. 203. de votis filiarum 48. de congressu cum menstruata 260. de baptismo mortuorum VIII, 198. de fiducia in Sanctis ponenda 276. de resurrectione 481. 499. 501. de valle Josaphat IX, 69. de inferno 281. de tempore creati inferni 232.
- Cornheert**, Dietericus, politicus Holland. († 1590) de non occidendis haereticis VI, 487.
- Cornu** parvum in vaticinio Danielis VI, 327. cornua Mosis IX, 370.
- Corona** justitiae dicitur vita aeterna IV, 94. IX, 297. 334. nuptialis in vet. ecclesia VII, 282.
- Coronatio** regum VI, 308 sq. Israeliticorum 308.
- Corporis Christi festum** V, 195 sq. 197 sq.
- Corpus** mortale et corruptibile VIII, 29. 467. animale et spirituale 29. 465 sq. IX, 364 sq. humanum cum ecclesia comparatum V, 263. mysticum 314. mortis VIII, 22. naturale, an non possit non visibile esse V, 110 sq. animale, an totum morti obnoxium VIII, 29. compositum, an immortale esse possit 32. animae vehiculum uti in praesenti vita, ita merito etiam in futura 420. in resurrectione immortale et incorruptibile

467. corporis *humani* elementa IX, 363. formatio II, 108. forma qualis principum esse debeat VI, 316 sq. cultus in principe sit moderatus 333 sq. vinculum cum anima arctissimum in hac vita VIII, 10. 95. non excludit animae immortalitatem ib. 106. conditio, an absolute inferat destructionem 29. 32. spem resurrectionis facit 422. immutatio ex morte 53. sepultura 54 sq. putrefactio 45. non poenas animae purgatorias infert 225 sq. vis vitalis ex quorundam analoga opinione 472 sq. *resurrecturi* qualitates 473. an corpora, quae manca et mutila fuerunt, resurrectura sint integra 474 sq. an corpora resuscitata partes organicas habitura sint 475. cujus staturae futura sint 476. an sexu discreta 479. an omni deformitate caritura 480. corpora *facinorosorum* an sepelienda VI, 441. VIII, 61. *damnatorum* IX, 266. quo sensu spiritualia dicantur ib. supplicii aeternis subijcienda 278. quomodo in igne servantur 259. *daemonum* quomodo igni subjecta 267. *beatorum*, in gloriae consortium suscipienda 361 sqq. glorificationum qualitates varie enumeratae 362 sq. spiritualitas 364. immortalitas et incorruptibilitas 367. impassibilitas 369. 410. claritas 369 sq. 409. sanitas 371. formositas 372. agilitas 372. 377. 410 sq. subtilitas 374. 411. illocalitas 375. invisibilitas ib. impalpabilitas 377. an in iis potentia contradictionis futura sit 409. an possint se subducere e conspectu hominis nondum glorificati 410. an in ipsis sint qualitates quatuor elementorum ibid. an se movere in instanti possint 411. an vestibus induenda ib. corpus ejusque membra *Deo* attributa I, 300 sq. corpus *Christi*, quo respectu sit spiritualis in s. coena V, 177. 180. an rectius legatum quam sigillum dicatur N. T. 3 sq. ejus vera praesentia v. Coena s., Christus. durabilis a veteribus haereticis negata 471. ex ea eucharistiae asservandae necessitas non sequitur ib. glorificatum et spirituale IX, 363. 365 sq. mysticum est ecclesia V, 263 sq.
- Correctio** publica et privata VI, 192. ejus gradus ib.
- Corruptio** naturae humanae, unde nata sit II, 114 sq. 123. qualis 180 sq. 241.
- Corvinus**, Joh., theol. Erfurdensis (saec. XVI.) de laico s. coenae ministro V, 11.
- S. Cosmas** († 303) VIII, 270.
- Costa** ex Adami latere exemta VII, 33.
- Costanus**, Ant. Guibertus, Pontificius, ejus argumenta adversus necessitatem consensus parentum in nuptiis VII, 52. sententia de finibus conjugii 244.
- Coster**, Franc., Pontif., de Christi epistola ad Abgarum I, 18. de fide III, 471. V, 460 sq. de notis ecclesiae 388. de sanctitate vitae 529. de haereticis puniendis VI, 444. 464. 470. de coelibatu sacerdotum VII, 341. de revelatione, quae Sanctis fit VIII, 257. eorumque cultu 373.
- Cothmann**, Ernest., laudatur VII, 52. 64.
- Cotton**, Petr., Jesuita († 1626) de cultu humanae Christi naturae VIII, 288. de lumine gloriae 257. de Sanctorum invocatione 318.
- Covarruvias**, Didacus, Hispanus, de papae dominio VI, 206. de clericis a potestate seculari liberis 538. de divortio religionis causa VII, 230.
- Crama** eucharisticum V, 17 sq.
- Cramer**, Daniel, theol. Stettinensis († 1637) de regno Christi IX, 77. 108. 186. de mysterio corporis glorificati 364. 404.
- Crancicus**, Canut, monachus, postea maritus VII, 359.
- Cranmer**, Thomas, archiep. Cantuariensis († 1556) de praesentia Christi in s. coena V, 102.
- Crantz**, Albert, theol. et decanus Hamburgensis († 1517) laudatur VI, 206. 307. 494. VII, 290. de reliquiis VIII, 76.
- Crapula** IX, 117 sq.
- Crato a Craftheim**, Joh., medicus († 1585) de Ferdinando imp. VI, 365.
- Craus**, Dr. hallensis, apostata († 1517) de se ipse V, 592.
- Creatio** universalis II, 1 sqq. primi, secundi et tertii generis VIII, 423 sq. toti Trinitati competit II, 1 sq. distinctis personis divinis tribuitur I, 418 sq. opus Dei solius II, 3. ex nihilo 3 sq. sex diebus distincta 4 sq. Deum non facit mutabilem I, 314. typus resurrectionis VIII, 423 sq. 430. 449. finem mundi arguit IX, 139. hominum, quo consilio facta II, 65 sq. nova IX, 310. quomodo a generatione differat II, 1. cum mundi destructione comparatur IX, 127 sq.
- Creatura**, varia genera I, 379 sq. quid significet Rom. 8, 19 sqq. IX, 169 sqq. ingemiscens ib. 98. 169. creaturae an referant imaginem Trinitatis I, 379 sq. omnes sunt iudicii praecones IX, 98. futura liberatio a vanitate IX, 169. an irrationales extremo die sint iudicandae 50. amor in eas inordinatus II, 191.
- Credere** IV, 59. 64. 68. 90 sq. v. Fides. credere Deo, Deum et in Deum differunt III, 469. credentes in Dei timore vivere debent IV, 69. an iudicandi IX, 49. postremo salvi fiunt 419 sq. v. Fides, Pii, Renati.
- Crell**, Joh., professor et ecclesiastes Racov., Socinianus († 1631) de propositionibus personalibus I, 525.
- Crescentius**, cardinalis in conc. Trid. legatus († 1552), ejus exitus vitae tragicus V, 594.
- Crimina** matrimonium dirimentia VII, 223 sq. 458. impeditia 433 sq. capitalia quo jure et modo punienda VI, 427 sq. causam sponsaliorum dissolvendorum praebent VII, 98.
- Crocus**, Joh., prof. Marburgensis reformatus († 1659) notatur I, 325. 333.
- Crocodilli lacrimae** V, 286.
- Croesus**, rex Lydiae, de amente studio belli VI, 501.
- Cruciati pueri** (saec. XIII.), eorum profectio VIII, 88.
- Cruciatu** damnatorum IX, 244 sqq. 266 sqq.
- Crudelitas** in suppliciis VI, 441.
- Crusius**, Mart., prof. Tubingensis († 1607) de impostura monachi ejusdam graeci IX, 78.
- Jacob., rector Landsbergensis (saec. XVI.) de Jesuitis VI, 444.
- Crux Christi**, ejus assertio VIII, 74. 77. adoratio illicita III, 50. V, 488. consecratio 37 sq. *signum* in celebratione eucharistiae V, 156. in baptismo IV, 392. in sacramentorum numero habitum 139. a Constantino imp. visum VI, 491. an tempore iudicii apparitum IX, 96.
- Κρύψις* I, 600.
- Cryptocalvinistae** notantur III, 193. IV, 129.
- Cuch**, Anton, de cognatione spiritali VII, 214.
- Cuculus** reviviscens VIII, 436.
- Cudsemius**, script. pontif. VIII, 370.
- Cujacius**, Jacob, jurisconsultus gallicus († 1590) laudatur VII, 50. 82.
- Cuiccius**, Henr., praesul Ruremundanus (saec. XVI.) de concubinato VII, 369.
- Culpa** hominis peccantis II, 264. an post ejus remissionem debitum poenae luendae maneat III, 280 sq. an vera sit, quae vitari non potest II, 260.
- Cultus** divinus, quibus exprimitur vocabulis VIII, 285. externus III, 63. *λογικός* I, 212 sq. VI, 278. ejus emendatio in V. T. I, 195 sq. conservatio et restitutio a magistratu curanda VI, 354. 278. religiosus reliquiarum VIII, 66 sq. Sanctorum 279. imaginum III, 35. ejus disparitas an matrimonium solvat VII, 225. 434.
- Cunhildis**, uxor Henrici III., imperatoris German., a culpa adulterii liberata († 1038) VII, 416.
- Cura** reipublicae magistratus est VI, 342 sq. eaque circa sacra 342 sq. (v. Sacra) et circa statum politicum 374 sq. rerum terrenarum cogitatione diei novissimi temperata IX, 118.
- Curatio** morborum conceptis quibusdam formulis adhibita III, 59.

- Curator** VII, 66. ejus consensus in nuptiis pupillorum non requiritur ibid. matrimonium cum pupilla interdictum 221.
- Curia Romana** v. Pontifex Rom. praemiis defensores sibi conciliat V, 499.
- Curiositas**, vana in tempore judicii perquirendo IX, 70 sq. 99.
- Currus Ellae**, quid fuerit VIII, 119.
- Curtius Rufus**, histor. rom., de cidi Persarum VI, 309. de principis virtutibus 314. 316. de monarchia 326.
- Cusanus**, legatus pontif. et episc. Brixienis († 1464) de s. scripturae auctoritate I, 26. et interpretatione VI, 168. de pontifice Rom. 145. de conjugio sacerdotum 241. 246. de fine mundi IX, 76. 77.
- Cuspinianus**, Joh., politicus Austriac. († 1529) de pallio episcopali VI, 93.
- Custodia** sacrorum apud Levitas VI, 9. animarum VIII, 111.
- Cybele**, dea Phrygia, ejus sacerdotes castrati VI, 234.
- Cypraenus**, Paul., jurisperitus (saec. XVII.) de rebus matrimonialibus VII, 87. et passim.
- Cyprianus**, episc. Carthag. († 258) v. Patres. matrimonium cum gentilibus jungendum vetat VII, 228. de numero sacramentorum IV, 250. de paedobaptismo 358. de ritu exorcismi in baptismo 392. an mutationem elementorum eucharisticorum doceat V, 142. an episcopo Romano potestatem monarchicam asserat 492. an unitatem ecclesiae catholicam ad unionem cum pontifice Rom. referat ib. an haereticos interficiendos esse dixerit VI, 475. an ignem purgatorium statuerit VIII, 217. quanti scripta Tertulliani fecerit V, 585. morituri oratio VIII, 386 sq. ejus sententia de libro Sapientiae I, 93. controversia de haereticis iterum baptizandis IV, 270. schismati Donatistico occasionem praebeuit 271. ejus sermo de s. coena V, 142. de chrismate VI, 111. de stella et magis suppositiciis VIII, 361. item liber de bono pudicitiae VII, 313. et de operibus cardinalibus VI, 104. sententia de s. scriptura I, 39. 79. 165. 197. de usu calicis in s. coena V, 37. de praxi ecclesiae secundum praecepta Christi conformanda 190. de more eligendi sacerdotes VI, 65 sq. 72. de virginitatis voto haud perpetuo VII, 361 sq. de luctu defunctorum VIII, 59. de poenitentiae procrastinatione III, 297. de operibus bonis IV, 40. 73. de fine mundi IX, 139. de morte VIII, 161. 408. 413. de resurrectione 392. 421. de extremo judicio IX, 46 sq. de inferno 247. 256. de vita aeterna 329. 334. 349. 360. 373. 379.
- Cyprus** insula, olim christiana I, 42. V, 428.
- Cyryllus**, patriarcha Alexandr. († 444), ejus sententia de Johanne apostolo I, 1. de perfectione s. scripturae 160 sq. 198. de libro Sapientiae 93. de catechumenis V, 298. de Christi humanitate in arca foederis adumbrata III, 120. de futura innovatione rerum IX, 156. de resurrectione mortuorum VIII, 418. 425. 475. 487. de inferno IX, 234. 242. 245. 270. de vita aeterna 329. 342. 425.
- Cyryllus**, episcop. Hierosolym. († 386) de Johanne apostolo I, 1. ejus doctrina de libris canonicis et apocryphis 42. de chrismate IV, 249. de s. coenae elementis V, 3. de praesentia corporis et sanguinis Christi in s. coena 100. 126. an transsubstantiationi faverit 142. de virginitate VII, 312. de resurrectione VIII, 392. 408. 434. IX, 278. 368. de judicio extremo 71. 115. 443. de futura renovatione mundi 156. de poenarum infernalium perpetuitate IX, 256.
- Cyrrus**, rex Persarum, ejus sententia de ebrietate VI, 333. de consensu parentum in conjugii libero VII, 50. de corpore mortui sepeliendo VIII, 56.
- D.**
- Daemones**, vid. Angeli, Diabolus. an animis hominum illabuntur II, 15. an futura praesciant V, 576. Platonis VIII, 305.
- Dagesch** I, 150.
- Dalburt**, Joh., I, 137. V, 114.
- Damascenus** vid. Johannes.
- Damascius**, Neoplatonicus (saec. VI.) de Trinitate I, 381.
- Damasus**, pontif. Rom. (366—384) V, 443.
- Damiani**, Petrus, eremita, episc. Ostiensis et cardinalis († 1072) de apparitionibus animarum VIII, 220. de igne infernali IX, 248.
- Damnati**, eorum status in inferno VIII, 239. IX, 225 sq. 240 sq. 243. v. Infernus. in judicio extremo 58 sq. 61. 66. corpora 475. 480. perennitas 231. 259 sq. 367. mors aeterna VIII, 12. IX, 205. societas 252 sq. multitudo 276 sq. 418. 419. pravitas voluntatis 271 sq. 274. poenae quo respectu Deo tribuantur 230. actiones an omnes malae sint 271 sq. 274.
- Damnatio**, ejus causa sola ἀπιστία IV, 92. IX, 228 sq. damnatoria formula in libris symbolicis non adversatur caritati VI, 181. non necessario ex auctoritate synodorum pendet 182. prudentia in damnandis erroribus adhibenda 181 sq.
- Damnium datum**, de eo lex Hebraeorum III, 134.
- Danaeus**, Lambert, theol. reform. († 1596) de omnipotentia Dei I, 333. Christum conservum nostrum nuncupat I, 491. praedicationes de persona Christi verbales dicit 521.
- Daniel**, propheta, de fide et auctoritate ejus libri I, 69. ejus jejuni-um VIII, 177. non passus est se adorari 342. ejus vaticinium de quatuor mundi regnis VI, 327. interpretatio statuata a Nebucadnezare rege in somnis visae IX, 85. ejus prophetiae convenientia cum Apocalypsi johannea I, 127 sq. additamenta ejus libri apocrypha 96 sqq. 501.
- Dante Alighieri**, politicus et poeta Florentinus († 1321) de fabulis Pontificiorum V, 568.
- Danzinger**, Conr., de episcopis Russiae III, 293.
- Dardanarii**, quorum improbandis artibus quomodo occurrendum sit VI, 287.
- Darius** Hystaspis, rex Persarum, Judaeis benevolus I, 71. VI, 468. ejus vituperium 552.
- Dauth**, Joh., de donatione Constantini VI, 214. de haereticis 263. de Augustanae confessionis sociis 365.
- David** rex, ejus psalmi I, 64 sq. provocatio ad justitiam suam IV, 45. plangit et jejunium propter obitum Saulis VIII, 176 sq. cura circa sacra VI, 346. 355. uxores VII, 132 sq. lapsus IV, 124 sq. conjugium cum Bathseba VII, 223. cur abstinnerit concubinis ab Absalone vitiatis 222. 414. cur populum numeraverit II, 38 sq. tribus vicibus unctus VI, 302.
- David**, Joh., de S. Maria IX, 327 sq.
- David-Joristae** v. Joris.
- Debitum**, quid et quotuplex sit IV, 86 sq. cur peccata nostra vocentur debita III, 276.
- Decalogus**, legis moralis summa III, 5 sq. v. Lex moralis. ejus singula praecepta 6 sqq. solemniter promulgatio 11. praeceptio 26. an ea peculiare praeceptum constituit 16. praeceptum primum an sit separandum a praecepto de sculptilibus 17 sq. 22. nonum et decimum quo sensu differant 20 sq. cur permittuntur 22. praeceptorum ordo 25 sq. an in catechesi Lutheri sit immutatus 23 sq. regulae de ejus explicatione 24. secunda tabula sepimentum conjugii VII, 2.
- Decianus**, Tiber., de fide haereticis servanda VI, 371.
- Decimae** in V. T. III, 116. VI, 219.
- Decker**, Conr. (saec. XVII.) de papa femina V, 445.
- Decretales**, earum auctoritas V, 114. errores varii ib.
- Decretum** divinum I, 313 sq. II, 25. creationis et institutionis 48. electionis 49. reprobationis IX, 230. absolutum I, 314. II, 57. 64. argumenta ei opposita ib.

- non norma iudicii futuri est 230. qui sit eorum decretorum ordo in praedestinatione II, 99 sq. decreta *ex jure Romano* VI, 377. *pontificum* I, 13 sq. v. Jus canonicum, Pontifices Rom.
- Defectio** a fide duplex, finalis et temporaria IV, 126. ecclesiae v. Ecclesia.
- Defensio sui**, licita jure naturali et divino VI, 486. legibus civilibus ib. necessaria, belli justae causa 508. eaque tum propria, tum aliena ib. cautelis quibusdam circumscripta 509. *religionis* 487 sq. an propter eam arma sint capienda 509.
- Deformitas** insignis, an solvat sponsalia VII, 99. unde nascatur VIII, 480. in resurrectione piorum abfutura ib.
- Defuncti**, an lugendi VIII, 63 sq. an votum pro iis probandum 60. suffragia pro defunctis secundum Pontificios 156 sq. 169 sq. an prosint ob ecclesiae communionem 222 sq. unde nata 211 sq. sacra pro iis facta s. scripturae non conformia 135. eorum memoria apud veteres celebrata 59 sq. 83. defuncti Sancti 246. 279 sq. v. Sancti. eorum animae cum ecclesia unitae V, 320.
- Degradatio** clericorum VI, 120.
- Deistae** v. Libertini.
- Delicta**, ecclesiastica et politica belli illatione vindicanda VI, 509 sq. poenis civilibus reprimenda 426. 432.
- Delphinatus**, ejus jure Humbertus comes Carolo Valesio principi cessit VI, 303.
- Delrio**, Mart. Anton., Jesuita († 1608) de magia V, 549. 558 sq. de S. Maria mortis victrix IX, 328.
- Demades**, orator graec., Philippum M. Macedoniae regem saltantem reprehendit VII, 290.
- Dementes**, an ad s. coenam admittendi V, 220.
- Demetrius I.**, rex Macedoniae, ejus cinerum translatio VIII, 70.
- Democratia** VI, 325.
- Democritus**, philos. graecus, damnat conjugium VII, 38.
- Demonstratio**, i. q. probatio vel argumentatio, quae in ea consideranda sint V, 374.
- Demosthenes**, orator graecus VI, 44. de *adixta* II, 185. de lege III, 3. VI, 376. de conjugii fine 247.
- Denarius** in parabola Matth. 20, IV, 88 sq.
- numerus III, 5.
- Dentium stridor** apud inferos IX, 245.
- Denuntiatio** desponsatorum v. Nuncupatio.
- Deportatio** ob delictum an sit causa divortii VII, 408 sq.
- Depositio** clericorum actualis et verbalis VI, 120.
- Depositorum**, lex de eo apud Hebraeos III, 134. doctrinae evangelicae IV, 96.
- Derbeci**, gens in Margiana, eorum immanitas VIII, 54.
- Derschau**, theol. luther. (saec. XVII.) de immortalitate primi hominis VIII, 27.
- Descensus Christi ad inferos** VIII, 127 sq. variae de eo sententiae Socinianorum 132. IX, 209 sq. 226. 281.
- Desertio Dei** II, 30. *bonorum* a Christo praecepta III, 186 sq. *conjugis* VII, 419. unde aestimanda 265. malitiosa solvit sponsalia 98. ejus discrimen a discessione probabili 421. an et quo respectu causa divortii sit 406. 419. an miles absens pro desertore habendus 422. an captivus ib. an ejus species pertinax denegatio debiti conjugalitatis sit ib. sq. an ei saevitia aequetur 423. quo temporis spatio desertor praesumatur ib. sq. num desertor matrimonium denegandum, si ipsa causam desertioni dederit 424. quid agendum, si desertor redeat ib. sq. processus in causa desertionis 465.
- Desperatio** III, 28. damnatorum IV, 251 sq. 271 sq.
- Desponsatio**, ejus a parentibus factae exemplum VII, 82. spiritualis cum Christo non acquiritur voto coelibatus 364 sq.
- Deus** I, 241 sqq. 371 sqq. doctrinae de eo necessitas 241 sq. utilitas 242. difficultas ib. *Dei nomen* an sit appellativum vel proprium 248. an *καὶ ἑξοχήν* recte tribuatur Patri ib. ad Filium non figurate, sed proprie pertinet 467. cur et quo respectu tribuatur magistratui VI, 270. nomina varia in s. scripturis usitata I, 249. rabbinica septem 266. ejus *cognitio*, petenda ex natura 268. quae defenditur ib. salutem quidem non sufficit 279 sq. nec tamen usu caret 284. certior ex s. scriptura 269. ejus *definitio*, an exhiberi possit 284 sq. quomodo tradenda 286. practica 287. variae descriptiones 286. existentia 266 sq. recte probatur 267. ex ratione 268 sq. ex s. scriptura 269 sq. unitas 288 sq. essentia triuna v. Trinitas. *attributa* III, 52. I, 295 sqq. aeternitas 307 sqq. 320. beatitas 368 sq. bonitas 338 sq. immensitas et omnipraesentia 320 sqq. immortalitas 316 sq. immutabilitas 312 sq. infinitas 317 sq. invisibilitas 303 sq. justitia 346 sqq. libertas 357 sqq. II, 35. majestas I, 366 sqq. v. Gloria. misericordia 341 sqq. omnipotentia 331 sqq. omnisapientia 355 sq. omniscientia 350 sqq. perfectio 364 sq. simplicitas 305 sq. spiritualis natura 299 sqq. veracitas 363 sq. D. *pater* v. Pater. ejus *opera* vid.
- Creatio, Conservatio, Providentia. ejus imagines I, 302. III, 28 sq. locutio I, 301 sq. descriptiones anthropopathicae 300 sq. visio in vita aeterna v. Visio. quo sensu dicatur irasci, odisse 301. quomodo ei locus tribuatur 302. 328. an existere extra mundum in spatio imaginario recte dicatur 328. an *ἀπαθής* 317. an se et omnia extra se amet 344. cur omnia propter se dicatur fecisse 365. cur requirat ab homine obedientiam ib. cur aliorum opera utatur 366. non auctor peccati II, 144. salva immutabilitate poenitentibus ignoscit III, 211. summus legislator VI, 376. judex IX, 29 sq. morte peccatorum non delectatur 183 sq. 227. hominis beatitudo non formalis, sed objectiva 385. quomodo futurus sit omnia in omnibus 348 sq. 394 sq. Deus *est passus*, quomodo dicatur I, 536 sq. III, 342. deitas est passa minus commode dicitur I, 541.
- Deuterocanonici libri** I, 43. 48.
- Deuteronomium** I, 57.
- Devay**, Matth., reformator Hungariae, ejus opinio de somno animarum VIII, 241.
- Dextera Dei** VIII, 111. I, 325. 552. 553. 558. 561. an significet certum coeli locum I, 559.
- Diabolus**, v. Satan. nonnunquam inferni IX, 209. et mortis nomine appellatus 228. ejus lapsus II, 10 sq. obstinatio in malo 12. potestas et praesentia 14. insidiae IX, 341. tentationes apud morituros VIII, 51. auctor peccati II, 34. 187. mortis VIII, 19. damnationis hominum IX, 227 sq. protoplastorum seductor IV, 142 sq. VIII, 19. maledictione pressus II, 152. iudicio obnoxius IX, 44 sq. in infernum detrusus 45. 222. 276. quomodo extremo demum die judicandus 46. impiorum accusator in die iudicii 51 sq. damnatorum tortor 244. 272. an reditus ad Dei gratiam ei occlusus sit II, 11. quo sensu sit princeps mundi VI, 288. an miracula edere possit II, 14. V, 552. congressum conjugialem impedire creditus VII, 441. ejus contentio cum Michaële de corpore Mosis I, 123. cum Luthero de missa V, 548 sq.
- Diaconi** in ecclesia apostolica VI, 18 sq. 44. 151. non prorsus juncti erant a docendi munere ib. eorum electio 62. officium et ordinatio in eccl. Rom. 159 sq.
- Diaconissae** in vetere ecclesia VI, 125 sq.
- Diadema** regum VI, 308 sq.
- Diadochus** vid. Proclus.
- Diagoras** Melius, Atheus appellatus, fanaticus graec. (saec. V. a. Chr.) I, 267.
- Diaz**, Alphonsus, Hispanus (saec. XVI.), ejus mors misera V, 593.

- Dicere**, verbum in creatione II, 2.
Didacus Covarruvias v. Covarruvias.
 — Stella de s. scripturae perfectione I, 166.
Dies malus II, 39. dominicus III, 65. peculiares Sanctis dicati VIII, 337. iudicii varie appellatus IX, 5. v. Judicium extr. novissimus, idem resurrectionis tempus VIII, 492. non studiose definiendus 493. ejus praedictiones 74 sq. propinquitas 191. computationes 75. tempus ignotum ib. et V, 579. carnis Christi I, 597. Christi Abrahamo visus VIII, 130 sq.
Dietenberger, Joh., Dominicanus († 1537) interpres s. scripturae I, 155. 214. 236. VIII, 310.
Difficilis et obscurus in s. literis differunt I, 182.
Διγαμεῖν et *δευτερογαμεῖν*, quomodo differant VII, 104.
Digamia v. Conjugium, Polygamia.
Digitus Dei III, 14.
Dii gentium VIII, 314 sq.
Dilectio Dei III, 27. an legem impleat in renatis 96 sq. differt a fide 404 sq. perfecta 83. 97 sq. 179 sq. in vita aeterna IX, 360 sq. imperfecta in hac vita IV, 35 sq. *proximi* III, 25 sq. 67 sqq. 182.
Diligentia in munere alitur meditatione diei novissimi IX, 120.
Dillingenses, Jesuitae ab universitate Dillingensi, eorum sede, sic dicti, de s. coena V, 2.
Diluvium VIII, 40. typus baptismi IV, 260. 263. initium extremi iudicii IX, 21. futuram mundi destructionem indicat 139. 152. 200. ejus disparitas a futuro mundi interitu 149 sq. 153. 178.
Dina, an Jobi uxor I, 61. 63.
Dinothus, Rich., scriptor rerum gallic. VI, 362.
Dio Cassius, scriptor rerum rom. (saec. III.) VI, 304. de Nerone II, 188. de venatione VI, 523.
Diocletianus, imp. rom., ejus sententia de difficultate imperandi VI, 336. persecutio Christianorum V, 529.
Diodorus Siculus, historicus graec. (saec. I. a. Chr.) IX, 143.
Diogenes, philosophus graec., ejus odium conjugii VII, 7. sententia de sepultura VIII, 54.
Διοίκεσις divina II, 26 sq.
Diomedae volucres, in quas Diomedis comites, ducem suum invitum ut Turno auxilium ferret cogere laborantes, transformati esse narrantur VIII, 110.
S. Dionysius, ejus morituri oratio VIII, 385.
Dionysius episc. Alexandr. († 264) de Apocalypsi johannea I, 125. irridet fabulam chiliasticam IX, 193. ejus epistolae ad Stephanum episc. Rom. de baptismo IV, 270. ejus placita v. Patres.
 — Areopagita, iudex Atheniensis (saec. I.) scripta, sub nomine ejus venditata, omnia supposita II, 122. VI, 104. 110. VIII, 216. liber pseudepigraphus de divinis nominibus I, 92 sq. de hierarchia ecclesiastica VIII, 360 sq. quid in iis doceatur de hierarchia angelorum II, 9. de libro Sapientiae I, 92 sq. de oratione pro peccatis defunctorum VIII, 157. de vita aeterna IX, 193. 345. 360.
 — Carthusianus, monachus Roermondanus († 1471) de canone biblico I, 45. 87. de extremo iudicio IX, 47. de inferno 248.
 —, episc. Corinthius (saec. II.) de conjugio clericorum VI, 299.
 — Halicarnassensis, scriptor antiqui rom. VI, 378. VII, 50. 239.
Dioscorus, patriarcha Alexandr. († 454) Theopaschitarum antesignanus I, 541. Eutychis defensor VI, 458.
Disciplina ecclesiastica, ejus administratio per ministros eccl. VI, 192. canones et quaestiones de ea ib.
Discipuli, eorum officium III, 69.
Discipulus de tempore, de S. Maria moniali V, 571.
Disparatum, quomodo praedicetur de disparato V, 89. 188 sq.
Disparitas, matrimonium impediens VII, 225 sqq. *religionis* non dirimit contractum matrimonium 229. 434. canonistarum argumenta 231 sq. quid statuendum de papae in hac causa dispensatione 232 sq. *aetatis* 233. et *status* 234.
Dispensatio in causis matrimonialibus VII, 168 sq. 185. 187 sq. limitata circa prohibitos gradus 202. papae circa votum coelibatus 359. *divina* in gradibus prohibitis 187. an statuenda de patriarcharum polygamia 130 sq.
Dispositiones ad justificationem ex sententia Pontificiorum III, 452 sqq.
Dissensiones inter Pontificios et Lutheranos v. Pontificii, Lutherani.
Dives epulo damnatus IX, 222. 282. ejus preces ad Abrahamum VIII, 348.
Divina nomina I, 243 sq. eorum divisiones 249 sq.
Divinitas, ejus imagines III, 28. 31.
Divitiae, an in eligendo magistratu respiciendae VI, 317.
Divortium VII, 369 sqq. vocis etymologia 370. significatio lata et stricta, impropria et propria ib. synonyma 371. aliud quoad totum, aliud quoad vinculum 373 sq. 402 sq. verum an in N. T. locum habeat 371 sq. sententiae nostrae affirmantis argumenta: ex scripturae dictis 373. ex causae pondere 379 sq. ex conciliorum decretis 381 sq. ex imperatorum rescriptis 383. ex Patrum sententiis ib. sq. antithesis Pontificiorum 388 sq. ejus *ius* et *causae* ex historia politicae Judaicae 398 sq. aliarum gentium 401 sq. speciatim Romanae 29. 401. ex jure civili 402. canonico ib. causa una duntaxat secundum sacras literas eaque adulterium 403 sq. 237. antitheses 404 sq. causas alias nec magistratus statuere potest 405. nec ecclesia 426 sq. an et quatenus eo pertineat desertio malitiosa 407. 418. ab eo distinguenda sunt matrimonii impedimenta 428 sqq. *causae illegitimae*: infidelitas 443. haeresis 445. continentiae votum solemne 446. crimen 453 sq. vitae periculum ib. sterilitas ib. impotentia superveniens 454. morbi incurabiles ib. sq. fuga aut deportatio ob delictum 456 sq. *temerarium* prohibitum 123 sq. 237. pugnat cum forma conjugii 237 sq. 298. levitas in eo improbanda 377. 397. fieri non debet privata auctoritate 458. aut solo conjugum mutuo consensu 427 sq. ejus *iudex* legitimus 458. processus quomodo instituendus in casu adulterii 464. et desertionis malitiosae 465.
Docendi functio in Christo officii prophetico, mediata et immediata I, 602 sq. munus in ecclesia VI, 179.
Docetae, haeretici (saec. II. seq.) Christum speciem quandam tantum corporis humani assumisisse contendebant I, 485 sq.
Doctor, appellatio in s. scriptura VI, 19. nomen et officium a pastoris munere in ecclesia apostol. distinctum 149 sq. doctores ex doctrinae genere iudicandi VI, 40. veri a pseudopropheta discernendi 58. divinatorum criteria 51. ecclesiasticorum series continua 25.
Doctoratus theologicus origo VI, 95. gradus cur retinendus in academiis ib. sq. vocationem ad ministerium ecclesiast. non efficit 96 sq.
Doctrina Christi III, 146. I, 603. an nova tradat praecepta III, 170 sq. 171 sq. *vera* distinguitur a falsa ope purae verbi divini praedicationis V, 376. evangelicae efficacia salutaris 528. 535. et sanctitas 523. *romanae* origo et progressus 407. ejus argumentum ex miraculis quo loco habendum 560 sq. ejus veritas non efficitur consensu cum ecclesia antiqua 453 sq. (v. Notae eccl.) deest ei consensus s. scripturae I, 157 sq.
Doctrinales libri V. et N. T. I, 35.
Dogmata, eorum probatio e locis perspicuis petenda VIII, 189 sq. quorundam pontificiorum principia in philosophia Aristotelica V, 474 sq.
Dolus circa matrimonium VII, 78. qualis illud dirimat ib. 80.
Dominica oratio norma et forma verae invocationis III, 175. VIII, 309. ejus auctor, materia, finis ib. sq. initium et conclusio 310. clausula an authentica I, 134 sq.

- homines peccatorum admonet II, 202. ejus usus in consecratione eucharistiae V, 156. Sanctis per abusum recitata VIII, 337. dogma de conceptione Mariae in peccato orig. praestigiis firmare conati V, 569 sq. controversia de eo cum Franciscanis II, 173. V, 504.
- S. Dominicus** († 1221) an sanctus merito appelletur V, 586. ejus laudes 531.
- Dominicus** a Soto v. Soto.
- Dominium**, an pars praecipua imaginis divinae II, 140.
- Dominus**, ejus officia III, 69.
- Domitianus**, imp. Roman., unde tyrannidem didicerit III, 62.
- Domus** Dei est coelum IX, 295. mansiones in ea 390. est ecclesia V, 269. 281. 312. 357.
- Dona** Dei communia et propria VII, 341. 351. miraculosa in primitiva ecclesia V, 558 sq. eorum promissio ad sequiora tempora non pertinet 560.
- Donatistae** vel **Donatiani** (saec. IV. seq.) V, 303. 343. 485. 529. VI, 348. 459. 461. 465. 472 sq. catholicos se professi sunt V, 392. de miraculis gloriati 556. 557 sq. 562. eorum haeresis IV, 271. V, 465. 278. 288. 386. 442. mores et flagitia 529. VI, 472 sq. Pontificii eorum haeresis Evangelicos frustra accusant V, 465.
- Donatus**, a diversa parte episcopus Carthaginiensis a. 313. creatus, caput Donatistarum V, 485. mirabilia fecisse dicitur 556.
- Dordracenses**, de s. scriptura iudice controversiarum I, 208.
- Dos**, quid proprie significet IX, 364. ad corporis glorificati proprietates accommodata ib.
- Dositheani**, sectatores *Dosithei* cujusdam, Samaritani pseudoprophetae (saec. I.) negant futurum iudicium IX, 26.
- Dotatium** VII, 294.
- Dotatio** apud veteres VII, 283.
- Δουλεία* secundum Pontificios VII, 285.
- Doxologia** S. Mariae virgini dicta VIII, 337.
- Draco**, legislator Atheniensis, ejus leges rigidores VI, 406. edictum in otiosos 386.
- Drax**, Thom., Anglus, de Luthero V, 588.
- Driedo**, Joh., theol. pontif. I, 98.
- Drusius**, Joh., orientalista Batavus († 1616) de punctatione bibliorum hebr. I, 145.
- Drusus** Germanicus, ejus castitas VII, 29.
- Dubitatio** de salute, fidei opposita III, 378. IX, 330 sq.
- Dudith**, Andreas, episc. Hungar. († 1589) calicem in concilio Trid. postulat V, 44. ejus apologia matrimonii a se initi VI, 244.
- Duncan**, Mart., scriptor pontif. Apostolos a Christo baptizatos fuisse asserit IV, 268.
- Duns Scotus** v. Scotus.
- Duplessis Mornay**, Philipp, politicus Francogallus, a partibus Protestantium († 1623) de antichristo IX, 188.
- Duraeus**, Joh., theol. Angl. († 1680) de libri Estheris appendice I, 84.
- Durandus a. S. Portiano**, Scholasticus († 1333) matrimonium non esse sacramentum disputat VII, 20. corporis terreni resurrectionem negat VIII, 465. ej. sententia de pallii episcoporum significationibus mysticis VI, 92 sq. de visione Dei beatifica IX, 406.
- Durandus**, Guilelmus, episc. Mimatensis (saec. XIV.) de matrimonio sacerdotibus permittendo VI, 240. de testamento s. coenae 3.
- de Walachia, ejus iudicium de matrimonio VII, 39.
- Duratio** ecclesiae catholicae diuturna an ejus nota sit V, 411 sq.
- Δυνάμεις*, genus communicationis idiomatum I, 544.
- Δυσνόητα* in s. scripturis I, 188 sq.

E.

- Eberhardus I.**, dux Wirtembergensis († 1496) amore subditorum beatus VI, 340.
- archiep. Salisburg. (saec. XII.) testimonium de Roma ejusque pontifice V, 414.
- Ebionaei** vel **Ebionitae**, Christiani ex Judaeis facti (saec. I.) omnia Pauli ap. scripta rejiciebant et Actis apost. multa inseruisse dicuntur I, 111. 110. divinam Christi naturam negaverunt 495. circumcisionem retinendam statuerunt IV, 231. eorum error de s. coena V, 13. nuptias dissolverunt VII, 404.
- Ebraei** v. Hebraei.
- Ebrietas**, interdicta ministris ecclesiae VI, 190. in magistratu vitium teterrimum 332 sq. sponsalia in ea contracta reddit irrita VII, 78. ab ea revocat iudicii extremi meditatio IX, 117 sq.
- Ecclesia** V, 254 sqq. doctrinae de ea diligens tractatio commendatur V, 254. *vocis* etymologia 255. homonymia 257 sq. quomodo differat a *συγκλησίᾳ* 255. cur non synagoga potius vocetur ib. sq. Hebraea vocabula ei aequa 257. accipitur universaliter 259. et particulariter 261. synecdochice ib. proprie de congregatione sanctorum 289. ejus variae imagines 263 sqq. typi in V. T. 270 sq. similitudines in Christi dictis 274 sq. 342. encomia et appellationes ex Patribus 276 sq. cur una, sancta, catholica et apostolica vocetur 276 sq. 278. 381 sq. 403 sq. 435. 454 sq. cur columna veritatis dicatur 357. dicta s. scripturae, in quibus nomen ecclesiae invenitur 317 sq. ejus *definitio* Lutherana 289. 317. cujus examen Bellarminianum 291

sq. definitiones a Bellarmino notatae 289 sq. ipsius Bellarmini definitio 292 sq. descriptiones 318 sq. an sit 278 sq. de dicto: extra ecclesiam non est salus 279. ejus *constitutio* divina 281. collectio per Christum I, 478. 565 sq. ortus et progressus V, 319 sq. conservatio sub papatu 416 sq. repurgatio VIII, 182. propagatio praedicta V, 425 sq. caput est Christus I, 561. idem supremus doctor VI, 140. Deus in ea praesens V, 281. ejus *membra* 286 sq. veri cives sunt sancti 289 sq. 312. quo respectu soli electi 301 sq. nondum perfecti 302. an ex ea omnes non baptizati exclusi sint 294 sq. an haeretici omnes 298 sq. an qui schismatici dicuntur 299 sq. an injuste excommunicati 300. externus coetus etiam malos complectitur 287. 302 sq. III, 476. item occultos infideles V, 305. accessus ad eam manifestus et occultus 321. 344 sq. particularis nulla ab errandi periculo immunis 365. divisio in Vetere et Novo T. 261. in militantes et triumphantem 260 sq. 314. 320. in syntheticam et repraesentativam 364. in visibilem et invisibilem, sive externam et internam 307 sqq. 311. ecclesiae *invisibilis* testes ex Patribus 314 sq. argumenta 310 sq. antithesis Bellarmini 316 sq. unitas non requirit linguam unam I, 222. dignitas et pulchritudo 32. 182. III, 516. IV, 328. conjunctio cum Christo VII, 13 sq. 22. 249. sanctitas non omnem excludit errorem V, 363 sq. sed malos 302 sq. universae immunitas ab erroribus fundamentalibus 345 sq. membra soli Deo nota 313 sq. *visibilis* splendor externus et internus 323 sq. 341 sq. antiquitas 399 sq. 402 sq. duratio 411 sq. amplitudo 422 sq. an deficere possit 320 sq. quaestionis status 322. 326 sq. nostra argumenta affirmantia a depravationibus et exceptionibus Bellarmini vindicata 324 sq. deficientis indicia e vaticiniis 330 sq. exempla in V. T. 334 sq. in N. T. 337 sq. eam errare posse probatur exemplis V. T. 350 sq. 353. N. T. 355 sq. praedictionibus 353 sq. membrorum indole 358. Bellarminus negat 356 sq. ejus *auctoritas* ad pontificem relata I, 27 sq. an credendi obligationem inferat V, 361 sq. ratio quae inter ecclesiam et s. scripturam opinione Pontificiorum intercedat I, 25 sqq. *iudicium* divinum sit an humanum 29 sq. in controversiis fidei scripturae s. normam sequatur 202. *testimonium* quam habeat vim V, 384. speciatim de s. scriptura I, 40. cujus est testis, custos, vindex, praeco, inter-

- pres 27. consuetudo veritati cedat 5 sq. naevi V, 382. bona propria, verbum et sacramenta 375. verae *criteria* 369. 370 sq. 382. e sacris literis cognoscenda 370 sq. 378 sq. *notae*, aliae propriae et essentiales, aliae communes et accidentales 369. 382. quomodo Lutherus eas enumeret 370 sq. consistunt in pura verbi divini praedicatione et legitima sacramentorum administratione 372. veritas et sufficientia ib. 382. veritatem ecclesiae Lutheranae probant 386. conclusio ex iis adversus Romanam 388. Patrum de iis testimonia 377 sq. quales ecclesiae notas constituent Pontificii 387 sq. quindecim notae a Bellarmino ecclesiae assignatae examini subjectae 389 sqq. ecclesia *Israelitica* v. Israel. ecclesiae V. et N. T. facies et vicissitudines V, 334 sq. ecclesiae *christianae* facies et mutationes quattuor praecipuae 346 sq. 458. status per universum orbem 427 sqq. periculum seductionis 353 sq. *antiquae* inclinatio 453 sq. ritus eucharistici 190 sq. 161 sq. nuptiales VII, 282. sepulcrales VIII, 59. asyla VI, 388. doctrina et instituta v. Christiani, Concilia, Patres. consensus cum antiqua doctrinae veritatem non efficit 454 sq. prisca consuetudo sequiori praeferenda 63. ecclesiae ab Apostolis plantatae 438. pontificis Romani regimini haud subjectarum quatuor classes 427. ecclesia est societas libera et aequalis, sed magistratus auctoritati circa sacra subjecta; quae vero auctoritas non *αὐτοκρατορικὴ* esse debet VI, 343. ea auctoritas a Remonstrantibus belgicis nimium extenditur ib. sq. ab Anabaptistis omnino negatur 350. a Pontificiis plus justo limitatur ib. sq. ejus *regimen* v. Sacrorum jus. Apostolis a Christo commissum 352. ejus *inspectio* ad magistratum pertinet 357. ejus potestas ministros ecclesiae vocandi V, 54. 56. ministri v. Ministri. tres in ea status VI, 1 sq.
- Ecclesiastes**, Salomonis liber I, 66. ejus *θεοπνευστία* et auctoritas divina in dubium vocata ac deserta ib. VIII, 105.
- Ecclesiasticus**, ad ecclesiam pertinet: bona piis usibus destinata VI, 356 sq. non in privatum usum convertenda ib. magistratus curae subsunt ib. legitime dispensanda ib. *leges* 355. magistratus circa eas officium et potestas ib. *libri* proprie dicuntur bibliorum canonici I, 35. et *ἀκανόνιστοι* quoque, quia in ecclesia ad morum aedificationem solum leguntur 50. *munus* cum politico non confundendum 352 sq. an conjugio repugnet 251 sq. ejus petitio quibus finibus continenda sit 80. *ordo*, a reliquis distinguendus 29 sq. ejus conjunctio cum politico et oeconomico 1 sq. *potestas* v. Potestas. *personae* v. Clerici, Ministri ecclesiae. *ritus* v. Ceremoniae. conservandi 195. regulae de iis IV, 390.
- liber apocryphus V. T. vid. Sira-cides.
- Eck**, Joh., professor Ingolstadtensis († 1543) de ecclesia V, 345. ejus consilia perfida adversus Lutherum VI, 371. confessio, religionem Lutheranam ex s. scriptura refutari non posse V, 386. mors 592 sq.
- Eclipses** solis et lunae IX, 94.
- Eder**, Georg, Jesuita austriac. (XV. saec.) de concilio Laodiceno I, 41. de I. epistola Johannis 115.
- Edessena** quaedam mulier (saec. IV.) in martyrium ruens VI, 558.
- Edicta** praetorum secundum jus Romanum VI, 377.
- Efficacia** doctrinae vel ad persuadendum, vel ad convertendum V, 526. vera et falsa ib. an nota verae ecclesiae sit ib. sq.
- Effusio**, an hac voce communicatio idiomatum describi possit I, 582.
- Ehestand**, unde dicatur VII, 6.
- Εκτίσις** theologia, quid significet I, 4.
- Elcesaitae** (saec. II.) epistolas Pauli ap. non acceperunt I, 111.
- Electio** ad vitam aeternam II, 48 sqq. synonyma vocis 54. intuitu meriti Christi facta 82. non propter operum praevisionem 96 sq. ex gratia IV, 67. ratione ordinis et personae considerata 134 sq. an ipsum decretum institutionis sit II, 103. a praeparatione regni coelestis distinguenda IX, 322. ejus causae, an universales sint et quomodo II, 103. certitudo 104 sq. IV, 135. in Christo quid sit? II, 82. *Electi* fideles pauci 105 sq. IX, 419. an reprobi et contra fieri possint II, 106. an finaliter perire possint ib. an soli ecclesiam efficiant V, 291. 301 sq. 345. eorum beatitudo, qua ratione Deo tribuatur IX, 321 sq. electio *ministorum ecclesiae* an distinguatur a vocatione VI, 34 sq. *magistratum* 302. ejus modus et requisita ib. sq. penes quem ejus jus in imperio constituendo sit 304. an sit praeferenda successioni ib. per sortem an probanda 305 sq.
- Eleemosyna** III, 63. VI, 390. 394 sq. 399 sq. ejus vis I, 78. VIII, 205. satisfactionem pro peccatis non infert ib. et III, 286. meritum coram Deo non efficit IV, 111. quibus debeatur VI, 390. 394 sq. 400.
- Elementa** mundi IX, 129. in fine saeculi peritura 167. v. Consummatio. instrumenta poenarum infernalium 271. eorum qualitates an sint in corporibus glorificatis 410.
- Elenchus** ministrorum ecclesiae justus, quibus finibus contineatur VI, 179.
- Eli**, summus sacerdos Israeliticus, ejus filii II, 37.
- Eliakim**, sacerdos I, 82.
- Elias** Thesbita, propheta I, 94. 95. ab Abdia honoratus VIII, 341 sq. Christi typus V, 9. ejus aetas corrupta 326. ej. insectatio Baalitarum 581. VI, 503. 504. praedictio de duratione mundi dubia IX, 72 sq. translatio in coelum VIII, 37. 119. 428. 494. typus susceptionis piorum in vitam beatam IX, 313. ej. reditus expectatus 16. 102. II, 130. Johanni baptistae similis VIII, 109 sq. an sit in paradiso corporeo II, 130.
- Levita, rabbinus in Italia († 1549) ej. sententia de lingua Aramica I, 228. de novitate punctorum hebraicorum 149.
- Eliberitanum** concilium vid. Concilium.
- Elim**, statio Israelitarum in deserto IX, 312.
- Elipandus**, archiep. Toletanus (saec. VIII.) Christum adoptivum Dei filium dixit I, 527.
- Ellisabeth**, Zachariae sacerdotis uxor III, 100.
- Angliae regina († 1603), in quam Papa frustra anathema vibravit V, 600.
- Elisaeus**, propheta, ejus defuncti ossibus miracula edita VIII, 79 sq.
- Elohim**, vocis origo et significatio I, 244. vel proprie, vel improprie sumitur 245. an in hoc nomine mysterium Trinitatis quaerendum sit 263 sq.
- Elymas**, dictus Bar Jesu, magus Judaeus I, 332.
- Elysii campi** IX, 304.
- Elxai**, auctor vel potius liber sacer Elcesaitarum, sectae Christianorum ex Judaeis factorum (saec. II.) V, 482.
- Emanuel**, Lusitaniae rex († 1521) duas sorores in matrimonium duxit VII, 167.
- Embryo** nondum animatus, an sit peccato infectus II, 170. ejus particula in lucem edita non recte baptizatur IV, 347.
- Emendatio** animi III, 204. v. Poenitentia.
- Emmauntica** coena V, 57.
- Empaectae**, rerum divinarum irrisores VI, 261. IX, 26. 112. 212. 225. 315. passim.
- Emphyteuseos contractus** VI, 392.
- Empyreum coelum** v. Coelum.
- Emser**, Hieronymus, acerrimus adversarius Lutheri († 1527) IX, 282. fabula de ejus morte subitanea V, 591.
- Emtio** reditum VI, 392.
- Encratitae** a Tatiano, uno eorum capite, *Tatiani* dicti, inter Gnosticos saec. II. ii, qui studio abstinentiae rerum carnalium insaniebant VII, 39. 305. traditiones

- scripturis s. praeferebant V, 481. conjugium damnabant V, 483. VI, 226. 234. 256.
- 'Ενέργεια** et **ἀποτέλεσμα** quomodo in Christo differant I, 588.
- Ennius**, poeta rom. I, 229.
- Ennodius**, episc. Ticinensis († 521), ejus versiculi de Christo I, 456.
- Enoch** v. Henoch.
- Enos**, patriarcha VI, 25.
- Enthusiastae** v. Messaliani.
- Enyedenus**, Georg., ex Dominicano evangelicus factus, in Transsylvania praedicavit (saec. XVI.), de nominibus divinis I, 253. 256. 260. rationi iudicium in divinis derogat 384.
- Epaonense concilium** vid. Concilium.
- Ephesinum concilium** vid. Concilium.
- Ephori** apud Lacedaemonios VI, 324.
- Ephraem**, patr. Antiochenus (saec. VI.) mutationem substantiae in sacramento negat V, 129.
- Ephraem Syrus**, diaconus Edessenus († 378) v. Patres. de poenitentia III, 242. de morte VIII, 376. de resurrectione 463. de iudicio extremo IX, 40. 47. 115. de inferno 241 sq. 245. 273. de vita aeterna 342. 370.
- Ephesii**, epistola Pauli ap. ad eos scripta I, 112.
- Ephron**, fabula iudaica de hoc nomine VIII, 56.
- Epicharmus**, comicus poeta graec. (saec. V. a. Chr.) VII, 38.
- Epictetus**, philos. graecus, disciplinae Stoicae addictus (saec. I.) de morte VIII, 377.
- Epicleurus**, philos. graecus, omnem dolorem odit IX, 225. nuptias et procreationem liberorum damnat VII, 38. ejus sermo de morte VIII, 381. IX, 176. ejus sectatores *Epicurei* V, 477. fortuito homines nasci et mori iudicant VIII, 25. 38. negant animae immortalitatem 101. mortuorum resurrectionem 438. 439. iudicium extremum IX, 26. infernum futurasque poenas 212. 225. vitam aeternam 315. eorum profanitas 112.
- 'Επίκλησις** in consecratione s. coenae V, 152.
- Epilepsia** sponsalia solvit VII, 99.
- Epimenides**, sapiens graec., propheta gentilium vocatus I, 1. ejus somnium VIII, 107.
- Epiphanius**, episc. Salaminensis († 403) de libris canonicis et apocryphis I, 42. de ecclesia Thyatirensi 129. de Alogis 209. de Gnosticis 124. de Cerinthianorum baptismo mortuorum IV, 343. de potestate magistratus civilis VI, 285. de nuptiis post divortium VII, 385. de nubentibus post votum 363. episcopos Romanos enumerat V, 441. Sanctorum cultum improbat VIII, 319. de anima et corpore 398. de resurrectione 392. 399. 421. 425. 428 sq. 431. 433. 435 sq. de iudicio extremo IX, 45. 71. de vita aeterna 366. 374.
- Episcopalis** audientia VI, 136. *jus* in ecclesia 76 sq. an in ecclesiis reformatis locum habeat 80 sq.
- Episcopus**, Simon, prof. Amstelod. († 1643) notatur I, 325. v. Remonstrantes.
- Episcopus**, appellatio VI, 16 sq. 151. eorum aequalitas cum presbyteris 151. a Bellarmino oppugnata 156. electio etiam magistratui et populo competit 64 sq. eodem modo in vetere ecclesia facta 91. successio 27. munus bella gerere vetat 504. quorundam bella infelicia 505 sq. congregatorum infallibilitas a Bellarmino defensa V, 347. 350. 364. negatur 364 sq. episcopi primitivae ecclesiae VI, 148. conjugati 238. episcopi *pontificii*, an sint successores Apostolorum V, 447. 449. querelae de iis ib. eorum ordines VI, 163. *jus* jurandum, quo se pontifici obstringunt V, 449. quare secundum Bellarminum immunes errore sint 350. quid in eorum vocatione sit desiderandum VI, 91 sq. ordinationis ritus 109 sq. eorum potestas *αὐτοκρατορικὴ* et quibus argumentis nitatur 134 sq. *jus* vocandi ministros ecclesiae 70 sq. titularium perjurium in ordinatione V, 515 sq.
- Episcopus**, Melch., vid. Bischoff.
- Epistola** Christi v. Abgar. epistolae Catholicae I, 124. Paulinae unanimi ecclesiae consensu canonicae 110. ab haereticis quibusdam rejectae ib.
- Erad**, episc. Hipponensis, ejus electio VI, 68.
- Erasmii**, Johannes, Arianus (saec. XVI.), ejus calculus de fine mundi IX, 76. opinio chiliastica 185.
- S. Erasmus**, unus XIV auxiliatorum VIII, 269.
- Erasmus**, Desiderius Roterodamus († 1563) Lutheri admirator V, 499. 589. Pontificiis laudatus VIII, 329 sq. I, 45. gentilium saluti bene ominatur 280. ejus sententia de conjugio VII, 21. 22. 55. de libris biblicis I, 109. de apocryphis 45. 94. 102. in I. Cor. 7. V, 497 sq. auctoritatem canonicam Apocalypseos joh. impugnat 125.
- Ernestus**, archiep. Magdeburgensis († 1513), Christi merito confusus VI, 81.
- Erpenius**, Thomas, prof. Lugdunensis († 1624) de punctatione bibliorum hebraicorum I, 149.
- Error**, matrimonium impediens ratione: nominis VII, 70 sq. personae 71. 428. qualitatibus circa bona fortunae 71 sq. circa generis nobilitatem 72. circa vitae statum ib. circa animi bona 73. circa virginitatem ib. errorum propagatio V, 526. fundamentali et non fundamentali crimine 345 sq. fundamentales peccatis contra conscientiam annumerantur IV, 117 sq.
- Esaias**, propheta I, 67. 454. ej. aetas et vaticinia 67. traditio rabbin. de ejus morte IX, 220.
- Esau**, ejus matrimonia contra parentum voluntatem inita VII, 56 sq. interpretatio Hebr. 12. de ejus poenitentia III, 211.
- Esdra**, quis fuerit I, 60. cur scriba dicatur 53. 54. an propheta appellandus 60. an idem sit cum Josedecho vel Malachia 60. 71. ejus fidelitas 55 et mors 68. Chronicorum auctor habetur 60. an restitutor librorum V. T. fuerit 53 sq. an novas literas hebraicas invenerit 55. an librorum sacrorum capita primus distinxerit 56. matrimonia cum infidelibus rescindenda statuit VII, 231. liber Nehemiae a quibusdam secundum Esdrae perhibetur I, 60. libri III. et IV. apocryphi 73. a Patribus allegati 88. quartus 54. fabulas et sententias chiliasticas alit IX, 198. traditio de fine mundi 74.
- Espenceaus**, Claudius, theol. Paris. († 1571) interpres epistolarum pastoralium V, 517. 533. 546. 556. 577. VI, 369. VIII, 372. de coelibatu VI, 245.
- Essaei** vel **Esseni** V, 477. *jus* jurandum aversati III, 56. vaticinantes V, 577. nuptiarum contemptores VI, 234. et coelibatum sectati VII, 312 sq. societatem vitae civilis fugiebant VI, 483. eorum opinio de animarum post mortem habitaculis VIII, 113.
- Essentia**, quid sit I, 255. quid in mysterio incarnationis 463. alia in divinis, alia in homine 289 sq. 389 sq. in divinis an generet essentiam ib. ejus distinctio a persona 394 sq. ejus nomine veteres uti maluerunt quam substantia 396. *divina* 389. 390. v. Deus, Trinitas. ejus simplicitas 305 sq. unitas 288 sq. trinitati non adversatur 289. 444 sq. an a beatis intuitive conspici possit IX, 395 sq. an oculis corporeis 404.
- Esther** I, 60 sq. de auctore libri dubitatur 61. Patres quidam librum canone excludunt 60 sq. postrema capita non sunt canonica 84 sq. res quasdam continent narrationi priorum capitum et veritati historicae adversas 85 sq. Pontifici de iis alii aliter iudicant 87 sq.
- Estius**, Guilelm., prof. theol. Duacensis († 1613) de I. epist. Petri apost. I, 114. de epist. ad Hebraeos 117.
- 'Ετεροῦσμοι**, Christi consubstantialitatem cum Patre negantes eumque diversam a nostra carnem habuisse opinati I, 479. 488.
- 'Εθελοθησεία**, proprio ausu lectus cultus divinus, improbanda

III, 40. 182. IV, 8. VIII, 67. 87. 288. 306.

Ethnici v. Gentiles.

Etrusci, eorum ritus nuptiales VII, 279.

Etymologia allusiva VIII, 9 sq.

Eucharistia, i. q. coena sacra v. Coena. V, 1 sqq. distincta ab eulogia 149 sq. comparata cum baptismo 188. cur a veteribus liturgia vocata fuerit VI, 8 sq. ej. definitio V, 249. substantia non complectitur fidem 230. *symbola* communicantibus in manus dentur, an ori admoveantur, nihil interest 165 sq. de distributione Calviniana quid statuendum 166. *symbolorum* acceptio 167. assertio 59 sq. quid de eorum reliquiis in veteri ecclesia factum sit 183. veneratio 201 sqq. impugnatur a nobis 201. a Bellarmino defenditur ib. sq. 204. Patrum dictis pro ea nihil efficitur 205 sq. *usus* an Christianis adultis necessarius IV, 166 sq. abusus in asservatione privata V, 191. in mortuis 222. finis et effectus principalis s. praecipuus 169. 208 sq. IV, 209. minus principalis V, 212 sq. *effectum* praecipuum peccatorum mortalium remissionem esse, negat Bellarminus 213 sq. quo sensu finem eucharistiae peccatorum remissionem ecclesia nostra constituat 215 sq. ejus usu fidem confirmari negant Sociniani 218. de convivis admittendis 218. quinam excludendi 219 sqq. an ante accessum ad eam conjugali consuetudine abstinendum sit VII, 262. *ritus* et preces in ea adhibenda V, 248 sq. *controversia* an sit de aliquo fidei articulo 103 sq.

S. Eucherus, episc. Lugdunensis († 450) de s. scriptura I, 22. de vita aeterna IX, 342. 350. 356. 393.

Euchitae, monachi fanatici (saec. IV.) v. Messaliani.

Eugenius IV., pontif. Rom. († 1447), ejus ausus contra Bohemos irriti V, 601. a concilio Basileensi frustra depositus 331 sq. 443 sq.

Eugubinus, de dei signo Saide proposito I, 244.

S. Eulogius VIII, 270.

Enomius, Arianus (saec. IV.) IV, 12. 23. aeterna supplicia irrisit IX, 225. ejus sectatores, *Enomiani*, Filium inaequalem Patri statuerunt 480. bonis operibus adversarii IV, 12. homini, dummodo fidem habenti, ulla peccata nocere negabant V, 460 sq. eorum formula baptismi IV, 304. eorum opiniones de fide a Protestantibus alienae V, 461.

Enuchii III, 183 sq. a spadonibus distinguendi VII, 141 sq. eorum genera varia 322 sq. voluntarium propositum non confundendum est cum voto coelibatus papali ib. Hebraeorum de iis lex

III, 135. an iis matrimonium concedendum VII, 141 sq. Leonis imperatoris hac de re edictum 142.

Euripides, tragicus poeta graecus, VI, 274. de justitia divina I, 347. de spuriis VI, 312. 313. de patris officio filiam nuptum dandi VII, 49. de potestate matris in liberis elocandis VII, 63. de diuturna virginitate 299. de polygamia 126. de otiosis VI, 386. de pace 501. de terrae motu IX, 97. de inferno IX, 244. de morte VIII, 19. 36.

Eusebius Pamphili, episc. Caesareensis († 340) de canone s. scripturae I, 36. 39. 42. 102. 103. de evangelio Matthaei 104 sq. de evangelio Johannis 107. 108. de indicibus scriptorum nothorum 31. de auctoritate epistolae Jacobi 119. IV, 254. de epistola ad Hebraeos I, 115. de Paulo apostolo 111. de Papia 114. de Hermiae Pastore 130. de Platone, qui ex libris sacris Hebraeorum complura in suos transsumserit 68. 381.

Eusebius, episc. Emissenus († 360) IX, 60. de memoria martyrum VIII, 361. panis conversionem pontificiam non docet V, 144. 153. — episc. Samosatenis († c. 379) in exilium actus VI, 555.

Eustathius, episc. Sebastiensis († 380) de abstinencia esus carni V, 484.

Eustochius, episc. Hierosolymitanus (saec. VI.) I, 458.

Euthymius Zigabenus, monach. de ordine Basilianorum Constantinopoli (saec. XI. et XII.) IX, 165. de eligendis ministris ecclesiae VI, 79. corpus aëreum resurrecturum statuit VIII, 464. de misericordia in judicandis spectanda IX, 53. de vita aeterna 371.

Entropius, eunuchus, summus cubicularius Arcadii imperatoris, ejus consilium de asylis tollendis VI, 388.

Eutyches, monachus haereticus (saec. V.), ejus doctrina de confusione naturarum et idiomatum in Christo I, 529. 580. et differentia ejus sententiae a nostra de communicatione idiomatum V, 471 sq. corpus Christi coelitus delatum statuit I, 487. in sententia de humana Christi natura sibi non constitit 488. ejus sectatores *Eutychiani* de voluntate Dei 337.

Eutychius, patriarcha Constantinop. (saec. VI.) de corpore resurgente VIII, 464 sq.

Eva, an extra paradysum creata VII, 36. ejus creatione arctissima conjugum societas describitur 236. transgressio praecepti divini II, 149 sq. peccatum an ad posterum fuisset traductum, si sola peccasset 169. Messiae desiderium professa III, 156.

— aliis *Juliana* dicta, priorissa Leodiensis (saec. XIII.), cujus auctori-

tate Urbanus IV. papa festum corporis Christi instituit V, 196.

Evagrius Ponticus, monachus et scriptor asceticus (saec. IV.) ineffabilem Dei essentiam definiri vetuit I, 285.

— episc. Antiochenus schismaticus († 392) V, 451.

Evangelica doctrina adversariorum testimoniis commendatur V, 587. *ecclesia* non omni felicitate caret 601. confirmationis miraculorum non indiget 563 sq. 574 sq. multorum ejus persecutorum et apostatarum fatalis exitus 591 sq. amplitudo 434. unitas 506. quid de dissensionibus in ea natis statuendum 509. consensus cum veteri ecclesia 460 sq. *historia* cur et a quibus conscripta I, 19 sq. 107. *promissio* primis parentibus data II, 153. deinceps uberius illustrata III, 158 sq.

Evangelici v. Lutherani. ministrorum vocatio legitima VI, 90 sq.

Evangelistae, quatuor evangeliorum scriptores I, 104 sqq. eorum numerus ex typis et figuris V. T. sumtus 108. an scribendi mandatum habuerint 21 sq. consensus et auctoritas ib. sq. collatio instituenda VII, 390 sq. quid inter eos discrepet I, 108. auctoritas a nonnullis in dubium vocata 109. in ecclesia apostolica VI, 148. eorum nomen sensu generali et speciali VI, 149. munus ib. eorum imagines Venetiis depictae VIII, 265 sq.

Evangelium III, 141 sqq. vocis varii significatus 141 sq. propria vis I, 33. III, 142. vel generaliter, vel specialiter sumitur 143. 194. nonnunquam publicum praeconium de exhibitio Messiae 160. ejus propria est concio de gratuita peccatorum remissione propter Christum 147. summa ex N. T. 143 sq. descriptiones 145 sq. 148. beneficia 146 sq. 162 sq. causae 156 sq. praecedentes 157 sq. manifestatio 156 sq. qua ratione olim fuerit occultum IX, 317. promissiones gratitae et universales III, 161. efficacia salutaris 162 sq. 165. VI, 171. praedicatio universalis ante diem novissimum IX, 86. comparatio cum lege III, 141. 147. 165. quo pacto a lege differat 165 sq. 198. an sit lex perfectior 174. legem operum non proprie complectitur 147 sq. nova praecepta non tradit 148 sq. 170 sq. 171 sq. quo sensu praedicatio poenitentiae dici possit 193 sq. iudicii extremi norma IX, 65 sq. cum doctrina legis conjunctum III, 149 sq. nec comminationes continet 150 sq. nec promissiones conditionatas 152 sq. fidem requirit et obedientiam excluso operum merito 155. in V. et N. T. idem 158 sq. politias non abolet VI, 535. 559. sui jactationem tollit III, 196 sq. et satisfactionem

- propriam VIII, 150. aditum sibi per poenitentiam parari vult III, 162. ejus doctrina genuina 146. ab Apostolis tradita 157. convicia Evangelicis a Pontificiis propter ejus confessionem facta 201. abusus et legitimus usus ib. sq. mos manibus libro evangeliorum impositis jurandi III, 58. evangelia *apocrypha* I, 130.
- Eventus** externi non sunt certum argumentum gratiae divinae III, 390.
- Evigilatio** e somno, exemplum resurrectionis VIII, 437.
- Exaltatio** Christi I, 598. accipitur sensu ecclesiastico et biblico ib. secundum humanam duntaxat naturam facta 548. 599. minus recte de nuda gloriae divinae coram hominibus manifestatione exponitur 550. plenum ac solemnem majestatis divinae usum infert 600. an mercedis rationem habeat 607. actus ad statum exaltationis pertinentes 600. definitiones Jesuitarum et Calvinianorum ib.
- Examen** ordinandorum ministrorum eccl. ej. necessitas VI, 112 sq. materia 113 sq. tempus 114.
- Exceptiva et exclusiva** particula et propositio III, 426. VII, 376.
- Excommunicatio** ecclesiastica, publica et privata VI, 131. major et minor ib. 193. qua lege suscipienda sit 193. justa et injusta V, 300. injusta excludit a coetu quodam particulari, non ab ecclesia catholica ib. haeticorum VI, 469. 470 sq. 475. ab ea non valet consequentia ad capitale supplicium 475 sq. regum quorundam illegitima 211 sq. ejus potestas penes ecclesiam 57. *Excommunicati* ab usu s. coenae prohibiti, praeterquam morbo letali oppressi V, 220. eorum liberis baptismus conferendus IV, 366.
- Exempla** praeae pietatis III, 7 sq. non iudicii de justo regula sunt IV, 9 sq. VII, 180. potestatis matrum in conjugii filiorum in eundis 63. non exemplis hominum, sed Dei legibus est vivendum VIII, 173.
- Exemptio** clericorum e potestate civili V, 459 sq. VI, 527 sq. v. Clerici.
- Exhibitiva** propositio V, 90.
- Exinanitio** Christi I, 592 sqq. sensu ecclesiastico et biblico 592. non consistit majestatis divinae occultatione 600. sed intermisso divinae potentiae usu 597. quomodo in hoc statu Christus omnipotens actu primo dicatur 601. Christus sane quaedam ignoravit ib. doctrinae de ea causa usus ib. actus ad eam pertinentes 597. Patrum testimonia 598. antithesis 600. naturam humanam tantum afficit 596 sq.
- Existentia** quid significet I, 463.
- Exodus**, liber Pentateuchi, ejus contenta et partes I, 57.
- Exomologesis** veterum III, 271 sq. differt a confessione auriculari v. Confessio.
- Exorcismus** V, 514 sq. in baptismo adhibitus IV, 392 sqq. nostri a pontificio discrimen 393. effectivus et significativus ib. non sine consensu ecclesiae abrogandus 394.
- Exorcista**, ejus officium apud Pontificios VI, 159.
- Expeditiones cruciatae** V, 600.
- Expiatio** in V. T. sacrificiis peracta III, 115. peccatorum in V. T. adumbrata 118. per Christum facta 326. v. Redemptio, Satisfactio.
- Explicite** fides et *explicite* credere, quid secundum Scholasticos significant III, 402.
- Exploratores**, an iis in bello uti liceat VI, 516 sq.
- Exposititii** infantes an baptizandi IV, 365.
- Expectativae** ad certas parochias an probandae VI, 82.
- Eymerich**, Nicol., monachus ord. Dominicani († 1399) IX, 75.
- Ezechias** vel *Hiskias*, rex Judaeus III, 100. subditos regis in Israël ad festum Hierosolymis celebrandum invitat VI, 372. sacrorum studiosus 347. ejus poenitentis vita prolongata VIII, 39 sq. concio funebri ei habita 58.
- Ezechiel**, propheta, ejus aetas et vaticinium I, 68.
- F.**
- Faber**, Jacob, a patria Stapulensis dictus, prof. Parisiensis († 1536) I, 136. de Vulgata 229.
- Fabiola**, ejus poenitentia propter secundas nuptias VII, 383.
- Fabius** Incarnatus, scriptor pontif. VI, 160 sq.
- Maximus, Romanus, VI, 206.
- Fabricius**, Andr., VI, 365. de patronis regionum VIII, 268.
- Georg, rector scholae Misnensis († 1571) de morte beata VIII, 388.
- Fabula**, de significatione hujus vocis I, 97. fabulae gentium mysteria continent VI, 376.
- Faces** ardentes regibus praelatae VI, 309.
- Fachineus** notatur V, 408.
- Facinorosi**, eorum cadavera an in patibulo relinquenda VIII, 61.
- Fagius**, Paulus, prof. linguae hebr. Argentoratensis, postea Cantabrigiensis († 1549) laudatur III, 112.
- Falsarii**, de eorum poena VI, 476 sq.
- Fames** in inferno IX, 245. 271.
- Familiaris** societas, in conjugio spectata VII, 247.
- Fanatici** VI, 165. internum Spiritus s. testimonium jactitant 204 sq. ministerii ecclesiastici necessitatem negant 30. in officium et potestatem magistratus invehuntur 296 sq. extremum diem annunciant IX, 75. chiliasmum propugnant 186.
- Farinaceus**, Prosper, de fide haeticis servanda VI, 372.
- Farnese**, Alexander, cardin. († 1589), ejus crudelitas in Protestantibus VI, 445.
- Fasciculus** viventium VIII, 111.
- Fatalistae**, eorum argumenta pro necessitate peccandi propter Dei praescientiam II, 23 sq.
- Fatuitas** consensum matrimoniale impedit VII, 78.
- Fatum** II, 46. variae de eo sententiae veterum ib. Stoicorum VIII, 25. 38. quomodo connubia eo fieri dicantur VII, 38.
- Faustinus**, presbyter Roman. (saec. IV.) de scripturae s. norma in causis fidei I, 198.
- Faustus**, episc. Manichaeorum in Africa (saec. IV. et V.), ejus dubitatio de auctoribus evangeliorum canonicorum I, 109.
- episc. Regiensis (saec. V.), ejus sententia de gratia divina III, 447. de libero arbitrio V, 486.
- Favor** et gratia, quomodo ad se in latina lingua se habeant III, 311.
- Februarius** mensis, apud veteres Romanos nuptiis celebrandis inauspicatus VII, 286.
- Fegfeuer**, unde dicatur VIII, 134.
- Felicitas** temporalis non est nota ecclesiae V, 597.
- Felinus**, de confessione auriculari III, 256.
- Felix** II. pontif. Rom., (a. 356 usque 358) Liberii successor VI, 69. 119.
- III. († 492), contra Acacium V, 444.
- Manichaeus (saec. IV. et V.) de mundi immutabilitate IX, 142.
- episc. Urgelitanus (saec. VIII.), ejus opinio de Christo adoptivo Dei filio I, 520.
- Femellae**, an sint baptizandae IV, 349.
- Femina**, an ad Dei imaginem sit condita II, 111. primae formationis VII, 32. feminae pia salutis haeredes IV, 28 sq. jurant dextra ad pectus opposita III, 58. an ad imperii majestatem admittendae VI, 314 sq. imperantium exempla ib. earum vitia ib. an ad bellum adhibendae 502 sq. bello clarae ib. non penitus a muneribus publicis exclusae IV, 278. ministerio ecclesiastico arcendae V, 462. VI, 125. an docere et baptizare iis liceat IV, 276 sq. 278. cur s. coenae administrandae facultate careant 277. earum pubertas maturior VII, 138 sq. potestas divortii faciendi 415. viduarum luctus annuus 118 sq. de sexus earum mutatione in resurrectione VIII, 479. Israëlitaec V. T. nec a foedere exclusae IV, 226 sq. nec salutis expertes fuerunt I, 167 sq.

Femoralia sacerdotum leviticorum VI, 250.

Femoris percussio, signum contritionis III, 240.

Ferae, cur communis juris esse dicantur VI, 524. earum captores an morte plectendi 525. domino venationis commendatur, ut caveant, ne nimium augeantur ib. sq.

Ferdinandus I. rex Bohemiae et postea imperator germ. († 1564), ejus judicium de pacificatione Passaviensi VI, 365. petitio calicis eucharistici V, 44. 45. professio de doctrina Lutherana 587.

Fermentarii i. q. Azymitae.

Fermentum, sacrificiis Hebraeorum prohibitum III, 119.

Ferrandus vid. Fulgentius.

Ferrariensis, Franc. Sylvester, Scholasticus (saec. XV. et XVI.) de angelorum sede II, 8. de libero arbitrio 257.

— Petrus (saec. XV.) de clericis et monasteriis V, 541. 543.

Ferns, Joh., monachus ord. Francisci et concionator Moguntinensis († 1554), ejus sententia de libris apocryphis I, 45. de bellis VI, 492. de justificatione et merito Christi IV, 80. IX, 325.

Fessani, incolae regni Fez in Africa, probationem virginitatis similem Mosaicae observant VII, 77.

Festi dies ecclesiastici, quibus pompas nuptiales agi vetitum est VII, 290. choreis non profanandi ib. Sanctis dicati VIII, 339. Hebraeorum III, 124.

Fetus in utero extincti et abortivi, an resurrexerit VIII, 490.

Fieckler, Joh. Baptista, scriptor pontific. (saec. XVII.) de salute gentium piorum I, 280. de ecclesiae ministris in ecclesia Lutherana VI, 34.

Fideles V, 297 sq. v. Credentes, Pii. eorum in ecclesia appellatio III, 476.

Fides III, 348 sq. vocis etymologia 354. significatio ib. 349. genera varia ib. et 399. quae creditur et qua creditur 349 sq. materialiter et formaliter considerata 350. justificans 350 sq. 400. IV, 376. miraculorum 399 sq. vera et hypocritica 400. viva et mortua ib. 409. parva et magna 400. perfecta et imperfecta 401. 512. concreta et abstracta 401. IV, 30 sq. implicita et explicita III, 402. infusa et acquisita 403. informis et formata 403 sq. 434. IV, 376. actualis 376. seminalis 375. praesumpta ib. aliena et propria 374 sq. *ὁμοιοπαθητική* V, 106. historica III, 362. 399. 416. IV, 117. apprehensiva et quietiva 356. dogmatica 349 sq. libera non cogenda VI, 476. 457. 360 sq. carbonaria V, 430. prima, quo respectu dicatur VII, 331. an sit voti 333. conjugalitatis 272. infan-

tum v. Infantes. conscientiae II, 277. pactionis et consensus VII, 439. *paulina* III, 365 sqq. fides divinitatis Christi 417. ej. partes 350. objectum 363. 412 sqq. materiale et formale 363. objecta an sint omnia praesentia V, 105. causa efficiens 410. instrumentalis 411. ejus effectus et proprietates III, 356 sq. IX, 329. unitas III, 401. relatio ad poenitentiam 227 sq. 232 sq. sensus pii, quibus excitatur et alitur 232. accendendae auxilium est baptismus IV, 309. confirmatio per usum s. coenae V, 208. exempla fidei habitae in s. literis proposita III, 357 sqq. actus evangelicus et legalis IV, 21. *ἐνέργεια* formalis et effectiva 33. finis est vita aeterna IX, 288. effectus justificatio et salus, cujus acquirendae instrumentum ac conditio est 328 sq. 419 sq. (v. infra) necessitas ad salutem I, 281 sq. ad rectum usum sacramentorum IV, 194. quamquam non pertinet ad sacramenti substantiam nec eam efficit V, 23. ejus intuitus includendus est decreto electionis II, 86 sq. ejus *πρόγνωσις* 87 sqq. certitudo seu *πληροφορία* III, 362. 368 sq. V, 78. fructus: caritas 405 sq. 409. et obedientia 353. amissio per peccata IV, 114. 124. 129 sq. perseverantia necessaria II, 91. profectus IV, 208. imputatio ad justitiam III, 464. 478. 480 sq. fides sola justificat 426 sq. V, 458. non meritorie, sed organice III, 434. 463. quo sensu causa formalis justificationis dicatur 450 sq. 506. cum sola justificare dicitur, praedicatum limitatur, non subiectum 451. nunquam est sola vel separata a caritate et reliquis virtutibus ib. 458. 467. particula *sola* cur defendatur a nostris 451 sq. 460. an per modum dispositionis justificet 452. VIII, 137. quo sensu a judicio liberare dicatur IX, 28 sq. 66 sq. fides est initium virtutum III, 452 sq. discrimen facit inter bonos et malos VIII, 137. legem implet III, 439. quo sensu forma bonorum operum sit IV, 9 sq. quot modis ad bona opera renatorum concurrat 10. apprehensiva est cognitio III, 461. promissionibus evangelicis nixa 155. IV, 197. cum confessione conjuncta 30 sq. operibus probanda I, 121. non aestimanda ex consequente perseverantia IV, 119. 120. non verbo et sacramentis opponitur IX, 330. peccatis contra conscientiam admissis expellitur IV, 114 sq. 129 sq. aliena quid efficiat 374. fidei *regula* ejusque *doctrinae* fundamentum est sola scriptura sacra, q. v. fides mediatoris in V. T. I, 171. quae Mosi ab Israelites habita sit 415. fides haereticis servanda VI, 370. fractae infelix exitus 371. turpi-

tudo in principe 339 sq. probatae exempla 371.

Fiducia, vocis etymologia III, 354 sq. fidei synonymum 356 sq. quomodo differat a fide 363. quomodo a spe 367. falsa et inanis 369. pharisaica 418 sq. salutis in Deo collocanda VIII, 276. non in bonis operibus IV, 102 sq. propriis meritis nixa deprimitur meditatione judicii extremi IX, 120.

Fidus, episc. Numidia (saec. III.) de tempore infantum baptizandorum IV, 386.

Figulina ars, futuram corporum innovationem per Deum in mentem vocat VIII, 438.

Filia VII, 147. ejus nomine etiam neptis intelligitur 167.

Filiatio quadruplex I, 473. vid. Filius dei.

Filius VII, 147. sensu latiori 165 sq. in magistratu constitutus an patri privato antefereendus VI, 335. *filius filii* VII, 147. in scriptura idem valet ac filius ib. *filii Dei*, qui in V. T. vocentur VI, 271. IX, 356. speciatim magistratus ib. Adam quoque et renati II, 125. filii hominum in V. T. VI, 271. *filius hominis* de Christo, ejus signum die judicii IX, 95 sq. *filius Dei* de eodem, v. Christus. secunda Trinitatis persona I, 392 sq. ejus appellatio in V. T. 440 sq. quo sensu Christo competat 472. cur dicatur *λόγος* 18. 472. VI, 32. et verus Deus I, 404 sq. 464 sq. imago Patris II, 2. Patri aequalis 471 sq. cum Patre tanquam *ὁμοούσιος* et *ἀνθρώπος* conjungitur 414. a Patre et Spiritu s. distinctus 472. 405. ejus personalis proprietates ib. differentia a filiis hominum 478 sq. an sit *ἀνθρώπος* et *ἀνθρώπος* 480. an essentiat 472. an pater dici possit causa filii 480 sq. ejus attributa essentialia 469 sq. an per essentiam bonus 340. ejus opera divina 475 sq. est omnium rerum creator II, 2. I, 475. et conservator ib. dux et servator Israelitarum 430. salutis hominum auctor 473. 478. an recte instrumentum Patris dicatur 480. ejus incarnatio 464. 501 sq. persona Filii cum carne uniti 501. hominem assumpsisse, recte dicitur 490. cur Filius carnem assumpserit, non Pater, nec Spiritus 492.

Fimbria vestis Christi, ejus contactus efficax VIII, 80 sq.

Finitum I, 318. an capax infanti 573 sq. IX, 403.

Firmamentum coeli II, 4.

Fisher, Joh., episc. Rochestrensis († 1535), ejus confessio, dogma purgatorii novum esse VIII, 136.

Flacius, Matth., profess. Jenensis († 1575) de epist. ad Hebr. I, 116. de punctuatione in V. T. 145. imaginem Dei substantiam ab homine diversam statuit II, 126. et

- peccatum originale ipsam hominis substantiam 165 sq. quae opinio confutatur 166 sq. humanitatem Christi nostrae carni *ἑρεοῦστος* contendit I, 488. de ordinandis ministris in ecclesia Rom. V, 516.
- Flagellantes**, fanatici (XIII. usque XV. saec.) V, 394. sanguine suo quemque flagellis excusso baptizandum esse dicebant IV, 294.
- Flavianus**, episc. Constantinopolit. († 450), Eutychis adversarius, ejus electio VI, 69.
- Fleck**, monachus, ejus de Luthero, aequali suo, testimonium V, 583.
- Fletus damnatorum** IX, 271.
- Flinspach**, Cuneman, superint. Biptinus (saec. XVI.) de futura mortis abolitione I, 124.
- Florentinum concilium** vid. Concilium.
- Florinus**, haereticus (saec. II.) Deum auctorem peccati esse docuit V, 461. ejus sectatores, *Floriani*, resurrectionem mortuorum non aliam quam filiorum procreationem esse opinabantur VIII, 439. judicium futurum negabant IX, 26.
- Florus**, Luc. Annaeus, historicus roman., de insignibus regis VI, 309. de vera victoria 516.
- Foedus**, an idem sit quod testamentum III, 199. divinum cum patriarchis ictum ib. gratiae ib. in baptismo initum IV, 311. 314. perpetuum 337. foederum utilitas in republica VI, 336. fides sancta 339 sq. ratio legitima 337. an cum diversae religionis hominibus ineunda 336 sq.
- Foenus** v. Usura.
- Forenses** leges Hebraeorum III, 131.
- Foris genita** vid. Soror.
- Forma** extrinseca et intrinseca III, 406. corporis, an in deligendo magistratu spectanda sit VI, 316 sq. Dei et servi, quo sensu de Christo praedicatur I, 593.
- Formosus**, pont. Rom. († 896), dissensiones de ejus papatu V, 413. 496.
- Formula concordiae**, ejus querela de Sacramentariis I, 534. quid statuatur de communicatione idiomatum 532. 533. de partibus poenitentiae III, 230. de justificatione coram Deo IX, 320.
- Formulae ecclesiasticae**, earum in articulis fidei usus legitimus et utilis I, 386. significatio peculiaris 387. novis non utendum ib. sq. veteres secundum fidei analogiam explicandae ib.
- Fornax** ardens Dan. 3. typus inferni IX, 224.
- Fornicatio** VII, 298. animum et corpus inquinat II, 220. per conjugium vitanda VII, 301. 345. causa divortii 372. III, 177. contrahit propinquitatem matrimonio obstantem VII, 165. 221 sq. juris civilis et canonici hac de re differentia 222. spiritualis et corporalis 380.
- Forosempronius**, Paulus I, 229.
- Forster**, Valent., prof. juris Helmstadiensis († 1608) de successione in imperio VI, 306.
- Fortitudo** in magistratu requiritur VI, 310. 334. bellica 515.
- Fortuna**, quid sit II, 45. an eam providentia divina excludat ib.
- Fortunatus**, Venantius, episc. Pictaviensis († 609) de sola fide III, 447. de veste candida baptizandorum IV, 396. de extremo judicio IX, 116.
- Forum**, politicum et ecclesiasticum VI, 437.
- Fraetio panis eucharistici** V, 4. 156. controversia de ejus necessitate 157. 160. praesertim a Calvinianis defensa ib. a Christo propter distributionem facta 156. non propter significationem mysticam 159 sq. ab Apostolis et vetere ecclesia servata 161 sq.
- Fragmenta Apostolorum** IV, 72. 127. 203.
- Franciscani**, monachi V, 488. jurare illicitum opinantur III, 56. eorum praestigiae V, 570.
- Franciscus** de Assisi, auctor Franciscanorum († 1224), quam ob causam a Papistis Jesus typicus appelletur I, 454. quo sensu in Apologia Aug. conf. sanctus vocetur V, 586. ejus concupiscentia carnalis VII, 350. stigmata V, 531. VIII, 73. vana promissio IV, 83. merita III, 338 sq. laudes prodigiosae V, 531. 586. conformitatum liber III, 338. V, 399. 531.
- **I.**, Galliae rex (1515—1547), ejus foedus cum Turcis VI, 337. morituri de eo querela ib.
- Franek**, Casp., scriptor pontif., de omnipraesentia Sanctorum VIII, 258.
- Franco**, monach. de ordine Benedictinorum in monasterio Affligemensi IX, 117.
- Francfortense concilium** vid. Concilium.
- Franz**, Wolfgang, prof. Wittenbergensis († 1628) de immortalitate animae VIII, 103. et passim.
- Frater** VII, 147. aliquando filium fratris indicat 148. fratres natura tales sunt aut germani, aut agnati, aut uterini 147. frater an sororem diversae cognationis in matrimonium ducere debeat 210 sq. duorum liberi conjungi possunt ib. bini binas sorores ducere possunt 210. fratris filiam ducere jure civili prohibitum 192. cum sorore conjugium jure divino prohibitum 154. 164. 166.
- Fraternitas ecclesiastica** VII, 214.
- Fratria** s. **Fratrissa** VII, 149. ejus conjugium prohibitum 221. controversia de ejusmodi conjugio, Livit. 18. vetito, Deuterom. 25. jussu 186.
- Fraxineus**, Flaciani erroris propugnator II, 167.
- Freculphus**, episc. Lisiacensis († 850) de Gothorum conversione V, 526 sq.
- Fricius**, Andr., Stancari assecla in Hungaria, de confessione peccatorum III, 264. de Sanctorum invocatione VIII, 330.
- Fridericus I.** Barbarossa, imp. German. (1152—1190) Romam expugnavit V, 421. ante mortem baptismi memor IV, 397. an papae pedibus conculcatus fuerit V, 536. VI, 301. imperium pontificis Rom. aegre tulit 133. ejus responsio Hadriano IV. pontifici Rom. data 205.
- **II.** imp. (1209—1250) ab Innocentio IV. pontifice Rom. hostiliter tractatus et ipse a bello justo retractus VI, 494. ejus dictum de antichristis in Romanensibus V, 415. 421. constitutio de judiciis clericorum VI, 541.
- **III.** imp. (1440—1493), ejus dictum de monachis VII, 357.
- Sapiens, Saxoniae elector († 1525), ejus auctoritas inter principes Germaniae V, 584. de Lutheri ex ejus Patmo reditu VI, 85. pia laetitia VI, 267. 298. dictum de infallibilitate ecclesiae Romanae V, 346. vaticinium de eo 583.
- Frigus** in inferno IX, 271.
- Fruentaria res**, ejus cura publica VI, 387.
- Fruentius**, Abessiniorum episcopus (saec. IV.) VI, 46. 75.
- Fuga** ob religionem VI, 557. an ministro ecclesiae tempore pestis licita sit 196 sq. aut obsidionis et persecutionis 197. ob delictum an causa divortii sit VII, 456 sq.
- Fulbertus**, episc. Carnotensis († 1029), ejus dictum de Dei providentia II, 45.
- Fulco**, pastor in Neuilly et crucis concionator († 1202) de corpore resuscitato IX, 370. de aeterna vita 336. 393. de persecutionibus Christianorum V, 337.
- Fulgentius**, Ferrandus, diac. Carthag. (saec. VI.), ejus regulae innocentiae principi traditae VI, 520. de effectu fidei justificantis IX, 329. de adventu Christi 22.
- episc. Ruspensis in Africa († 533) II, 42. adversarius Arianorum et Semipelagianorum VI, 520. de inferno IX, 239. 241. de vita aeterna 366. 425.
- Fuller**, Nicol., rector Walthamensis († 1623) de integritate scripturae s. I, 139.
- Fullo**, graecis. Gnapheus, Petrus, patr. Antiochenus (saec. V.) invocandorum Sanctorum auctor VIII, 329. haereseos damnatus V, 487 sq.
- Fulmina**, eorum vis IX, 260.
- Fulminatrix legio** VI, 491.
- Fumus infernalis** IX, 271. cordis piscini I, 78.
- Funck**, Joh., concionator aulicus Regiomont. († 1566) V, 581.
- Fundamentum fidei**, primum et secundarium I, 28.

Funera v. Sepultura.

Funebres conciones in vetere ecclesia VIII, 60. de subjungenda clausula *εὐχισμῶ* ib.

Fures suspensio punire, an justum sit III, 77. nocturnos occidere legibus XII. tabularum licitum 134.

Furiosi, an baptizandi IV, 353. an ad s. coenam admittendi V, 220. an iis nuptiae concedendae VII, 136 sq.

Furor perpetuus sponsalia infirmat VII, 78. 80. an causa divortii sit 455 sq. interveniens 98. 136 sq. damnatorum IX, 252.

Furtum, prohibitum III, 75. 177. a Pontificiis quibusdam excusatur V, 520. in re minima committitur II, 233 sq. V, 520. ejus poena apud Hebraeos III, 134. species variae 76. an natura malum sit ib. de furto Israëlitarum in Aegypto commisso II, 37. III, 76.

Fusoria metallorum, imago resurrectionis VIII, 437 sq.

Futura conditionata I, 35. objectum scientiae Dei mediae ib. eorum cognitio VIII, 2 sq.

G.

Galatae, gens in Asia minore, eorum ritus nuptiales VII, 279. epistola Pauli apost. ad eos scripta I, 112.

Galatinus, Petrus, Franciscanus (saec. XVII.) de Daniele II, 69. de libro Sapientiae 91.

Galeatus, prologus Hieronymi ad biblia latine conversa I, 43.

Galenus, Claud., medicus graec. (saec. II.) de Dei sapientia I, 355. de divortio propter sterilitatem VII, 453. de senectute triplici 139. de animae immortalitate dubius VIII, 102. mundi perpetuitatem credit IX, 143.

Gallicani theologi, quorundam suffragia de libertate fidei VI, 462 sq.

Gallienus, imp. Rom. (saec. III.) de morte VIII, 380.

Gallus, Cnej. Cornelius, poeta rom. (saec. I. a. Chr.) de variis mortis generibus VII, 37.

—, Joh., prof. Erford. (saec. XVI.) de mutis ad s. coenam admittendis et de abstemiis V, 221 sq.

Gangrense concilium vid. Concilium.

Garizim, mons in Samaria VIII, 89.

Gaudium beatorum IX, 296 sq. ineffabile 351. sincerum, stabile ac aeternum 352 sq. 382 sq. non carnale 411 sq. 415 sq. ejus praelusio laetitia Israëlitarum ex captivitate Babyl. liberatorum 351.

Gazaecus vid. Procopius.

Gehenna VIII, 112 sq. IX, 210 sq.

Geller a Kaisersberg, Johann, concionator Argentoratensis († 1510) III, 262.

Gelasius I. pontif. Rom. (492—496), ejus tractatus de duabus naturis

V, 128 sq. sententia de s. coena transsubstantiationi non favet ib. de calice in s. coena 39 sq. de miraculis Sanctorum 567. de viduis continentiam professis VII, 364.

Gellius, Aulus, grammaticus rom. (saec. II.) VI, 404. 513. V, 50. VII, 453.

Gemmae in civitate coelesti IX, 308.

Genebrard, Gilbert, profess. Parisiensis et archiep. Aquensis († 1597) de Nabuchodonosore rege in libro Judith I, 80. tritheismi fere reus V, 464.

Gener, filiae maritus VII, 149.

Generatio hominum carnalis an etiam in statu innocentiae locum habitura fuisset VII, 254. 256. filii Dei aeterna I, 473 sq. 481. v. Filius Dei. a creatione differt 482. est vera et propria 481. naturalis et ex Patris essentia ib. Filius, utrum cogitatione genitus sit a Patre, an ex necessitate ib. an propter generationem Patre posterior ib.

Genesis, liber Pentateuchi, quando a Mose scriptus I, 17 sq. ejus appellatio, divisio, argumentum et scopus 56 sq. caput primum ante annum aetatis trigesimum legere Hebraeis non licitum ib. an implicite mentionem purgatorii contineat VIII, 135.

Genethliaci VIII, 25.

Genevensis ordinatio ministrorum eccl. VI, 49.

Gennadius, presbyter Massiliensis (saec. V.) de immutabilitate mundi IX, 165. adversus Chilias 193.

Gentes, in V. T. non absolute ab ecclesia exclusae V, 282 sq. earum vocatio in N. T. 283 sq. praedicta ib. leges de coniugio VII, 246 sq. de gradibus prohibitis 175 sq.

Gentile, Joh. Valent., antitrinitarius († 1566) I, 289. III, 321.

Gentiles extra ecclesiam I, 372. in V. T. VII, 232 sq. conversi baptizandi IV, 348. quidam Deo corpoream naturam adscribunt I, 300. de Dei potentia contemptim sentiunt 332. praescientiam Dei negant 352. eorum opiniones de mundi origine et duratione IX, 143 sq. de statu post mortem VIII, 113. et de futura animarum purgatione 164 sq. 219 sq. improbant resurrectionem carnis 438 sq. 447. et infernum IX, 225. alii umbram vitae aeternae sectati 304. an iis Christi divinitas nota fuerit I, 480. quaedam eorum effata in testimonium Trinitatis falso adhibita 381 sq. eorum cognitio Dei naturalis 271. 275 sq. manca 281 sq. polytheismus 289. VIII, 289. idololatria I, 289. III, 46. VIII, 289. 314 sq. daemonum cultus 305. mediatores inter homines et divos 314 sq. virtutes imperfectae I, 282. an vere peccata dicantur

II, 276. impuritas morum 41 sq. quorundam continentia VII, 313. fides conjugalitatis 398. polygamia VI, 257. repudia VII, 398. 401 sq. criminationes adversus conjugium 38. praesertim adversus iteratas nuptias 111. salus I, 279 sq. a nonnullis asserta ib. IX, 421. ab aliis impugnata I, 281 sq. justificatio in V. T. 168. conversiones ad religionem christianam V, 527 sq. conjugia vera VII, 10. 29. cum Christianis improbantur 225. 227 sq. sacra in nuptiis celebrandis publica et privata 252 sq. magistratus an sit a Deo ordinatus VI, 298. miracula V, 554. ritus in sepulturis VIII, 54 sq. asyla VI, 387. sacerdotum immunitas 545. vaticinia V, 578. religionis antiquitas 400 sq. theologiae tria genera I, 3 sq. saniorum testimonia et judicia de natura Dei 285. de ejus omnipraesentia 321. de coniugio VII, 6 sq. 49 sq. 248. de coelibatu 299. de polygamia 126. de morte VIII, 19. 24 sq. 36 sq. 377. 380. de animae immortalitate 99 sq. 102. de resurrectione 444. de sepulturae honestate et cura 55. 58. de futuro judicio IX, 26. de fine mundi 141 sq. de vita aeterna 304.

Gentilis, Albericus, prof. jurisprad. Oxoniensis († 1611) de latinitate versionis biblicae I, 229. de sponsalibus VII, 88.

Genus, ejus infamia an excludat a magistratu VI, 311. obscuritas per se non obest electioni ad magistratum 313. exempla hominum ex humili loco erectorum ib.

Georgia christiana V, 428.

S. Georgius, Cappadox († 303), Angliae protector VIII, 270. 312 sq.

— **III.**, princeps Anhaltinus († 1553) de Lutheri versione biblicae I, 234.

Georgi, David, vid. Joris.

Gerhard, Andreas, vid. Hyperius.
— Joh., auctor hujus operis, ejus vita, fata et scripta J. F. Cotta auctore IX. p. III sqq. versiculi de dignitate psalterii I, 65. epistolae ad amicum aegrotantem VIII, 390 sq.

Gerhold, episc. Moguntinus († 743) contra Saxones pugnans occisus VI, 505.

Germani veteres, usuras ignorarunt VI, 389. polygamiae abstinentes VII, 103. uxores odiosas permutarunt 401. adulterii vindices acerbi VI, 443. eorum continentia in re venerea VII, 139. ritus nuptiales 279. feminarum ritus jurandi III, 58.

Germania, sacerdotes ibi legi coelatus diu restiterunt VI, 239 sq. principum studium communionem sub utraque impetrandi V, 44 sq.

- veteres ecclesiae 527. earum distributio pontificia VI, 164.
- Germanica biblia** ante Lutherum I, 220. versio Lutheri 234. ejus vindictae adversus censuras Reformatum et Pontificiorum ib. sqq.
- Germanicus** martyr, ejus fortitudo VI, 558.
- Gerson**, rabb. († 1040) de monogamia VII, 129.
- , Christ., Judaeus conversus VII, 129.
- , Johannes, cancellarius univers. Paris. († 1429) de vi s. scripturae I, 33. ejus sententia de mysterio Trinitatis 379. de poenitentiae gradibus III, 238. de legendis Sanctorum V, 567. de auferibilitate papae V, 495. rationes pro communione sub utraque 65. 130. de communione laicorum ib. de salute parvulorum non baptizatorum IV, 165. de tempore coenae Christi paschalis 240. de pollutione nocturna III, 75. de vitiis clericorum V, 540 sq. 542. de restitutione corporis resuscitatorum VIII, 464.
- S. Gertrudis** VIII, 269.
- Gerundense concilium** v. Concilium.
- Gerundensis**, rabb., de Esdra novarum literarum inventore I, 54.
- Gibeonitae**, an proditores VI, 517.
- Gigantes** pro tyrannis dicti VIII, 441.
- Gilbertus** Porretanus, episc. Pictaviensis († 1154), ejus error de attributis divinis I, 296. et de vi precum fidelium pro ademptione poenarum reprobatorum IX, 254.
- Gladius**, ejus jus VI, 427 sq. 485 sq. ab abusu distinguendum 434. non in haereticos valet 463 sq. *gestatio*, quid significet 430 sqq.
- Gloria divina** I, 366 sq. an sit aliquid a Dei essentia distinctum 367. Christo homini communicata ib. v. Christus. creationis finis ultimus II, 15. ex institutis religionis, v. c. lege, evangelio, sacramentis etc. v. suis locis. ex resurrectione mortuorum VIII, 483. e iudicio extremo IX, 67. e consummatione saeculi 178 sq. ex poenis infernalibus 275 sq. e vita aeterna 418. *beatorum* coelestis VIII, 245. IX, 297. 314 sq. gradibus distincta 337 sq. 417. corporum resuscitatorum 469. 473.
- Gloriatio**, per fidem exclusa IV, 64. bonae conscientiae differt a gloriatione justitiae propriae III, 370.
- Glorificatio Dei** per bona opera IV, 17. in vita aeterna IX, 353 sq. an externa voce fiat 406. qua lingua ib. *piorum* per Christum I, 567.
- Glos** VII, 149.
- Gnapheus**, Petrus, v. Fullo.
- Gnosimachi** V, 488.
- Gnostici** I, 124. de scriptura s. 208. psalmos repudiabant 65. conjugia damnabant VII, 39. coelibum continentiam irridebant 312.
- metempsychosi favebant VIII, 107. doctrinam de iudicio extremo aversati IX, 26 sq. eorum forma baptizandi IV, 303 sq.
- Goelenius**, Rudolf., prof. Marburgensis († 1628), de s. coena V, 162. de corpore ex morte resuscitatorum VIII, 468.
- Godofredus**, Scholasticus, theologiam simul speculativam et practicam esse vult I, 3.
- Goël**, Christi appellatio in V. T. I, 458.
- Gog et Magog** IX, 84.
- Goropius**, Joh., de America veteribus nota V, 433.
- Goslov**, Adam, nobilis Polonus (saec. XVII.) curator ecclesiae Socin. in Polonia I, 385. 424.
- Gothard**, Georg., canonicus Ingolstadt. de pontificum moribus corruptis IV, 22.
- Gothi**, Christiani facti V, 526 sq. idque Ariani 392.
- Gradus gloriae in vita aeterna** vid. Gloria, suppliciorum infernalium vid. Infernales poenae. ministrorum ecclesiae v. Ministri. propinquitatis s. cognationis VII, 144 sqq. eorum divisiones 145. computatio secundum jus civile 149 sq. et canonicum 150. quae praefenda 151 sq. gradus *prohibiti* in matrimonio 153. *jure divino* 154. v. Mosaica lex. regulae ejus generales et speciales ib. sq. in consanguinitate 155 sqq. in affinitate 158 sqq. haec prohibitio divina complectitur ipsos gradus, non personas tantum 161. antithesis Judaeorum et Pontificiorum quorundam 162 sq. praecepta in investigatione graduum prohibitorum observanda 163 sq. 166. prohibitiones Mosaicarum etiam ad N. T. pertinent 167 sq. an et quomodo nostri hac de re dissentiant 168. sententiae nostrae affirmantis argumenta 170. Pontificiorum antithesis 178 sq. cur Deus certos cognationis gradus prohibuerit 189. *jure civili* 191. regulae prohibitionis de consanguinitate in linea recta ib. collateralis 192. de affinitate 193 sq. *jure canonico* 194 sqq. ex conciliis 195. ex pontificum decretis 196. regulae de prohibitionibus in consanguinitate 197. in affinitate ib. quid in his prohibitionibus improbandum sit 198 sq. Graecorum leges de gradibus prohibitis 199. Patrum sententiae ib. *jure municipali* 201 sqq. electorum Saxoniae ib. in terris Wirtenbergicis et Hennebergicis ib. cur magistratus christianus gradibus divina lege prohibitis alios adicere possit 202. prohibitionis divinae et humanae discrimen ib. quaestiones variae 202 sqq.
- Graeca ecclesia** (Graeci) V, 427 sq. catholicam se appellat 393. apostolica dici potest 437 sq. episcopalis in ea successio 437. Bellarmini exceptiones ib. ejus controversia cum ecclesia Latina de pane azymo 15. dissensio ab ea de transsubstantiatione 146. ritus eucharistici 41. testimonium de communione sub utraque ib. leges de gradibus prohibitis VII, 199. de divortio 386. 396. 404. opinio de animarum separatarum statu VIII, 240. purgatorium non credit 156. ejus *doctores* veteres v. Patres. quid vocabulo theologiae et oeconomiae innuant I, 2. eorum logomachia cum Latinis circa voces *innotatus* et persona 395.
- Graeci veteres**, eorum ritus nuptiales VII, 279.
- Graecus textus** in N. T. authenticus I, 133. ejus integritas asserta 152. oppugnata ib. sq. *graeca versio* V. T. 225 sq.
- Gramen** vitae humanae et resurrectionis imago VIII, 406. 433.
- Gratia Dei** generalis, specialis, sacramentalis VII, 29 sq. sufficiens et efficax II, 254 sq. operans et cooperans 254. adjuvans 281. positiva et privativa IX, 240. vitae aeternae causa 320 sq. justificans III, 309 sq. 312. opponitur merito operum 310 sq. 436. non habitum infusum significat 311 sq. contraria Pontificiorum argumenta 313 sq. ejus distinctio a caritate 318. 500. effectus 311. certitudo 369. applicatio specialis 422. peccatis voluntariis commissis amittitur 130. *evangelii* 148. 155. 165. 170 sq. ejus *jus* principibus competens VI, 439 sq.
- Gratae**, earum actio quatuor vicibus a Christo facta V, 149.
- Gratianus**, monachus ord. Camaldulensis, collector decretorum (saec. XII.), ej. decretum de concilio Laodiceno I, 40. de peccatorum confessione III, 256. 264. de conjugio episcoporum VI, 240. de adulterio VII, 387. de divortio ob adulterium 382.
- Gratis**, hujus vocis vis in loco de justificatione III, 435. opponitur merito, non solum de congruo, sed etiam de condigno ib.
- Gravamina** nationis Germanicae V, 568. adversus indulgentias III, 291. de clericis V, 447. VI, 94. de concubinariorum frequentia VII, 368 sq.
- Gravidae**, iis parcendum VII, 261. 270.
- Gravitas**, an a corpore glorificato auferenda IX, 410 sq.
- Grawer**, Alb., superattentor gen. Vimariensis († 1617) III, 322.
- S. Gregorius** VIII, 73. 312.
- Gregorius Ariminensis**, Scholasticus (saec. XIV.) de theologiae ratione practica I, 3.
- **I.**, Magnus, pontif. Rom. († 604) imperatorem dominum suum agnoscit VI, 537. de regibus sedi Romanae contrariis 211. ejus dialogi a quibusdam haud genuini

- habiti VIII, 216. preces pro salute Trajani imperatoris IX, 262 sq. episcopum oecumenicum se vocari nolit V, 413. ej. sententia de consecratione eucharistica 156. de corporis labe in ministris ecclesiae VI, 126. de mundo aliquando innovando IX, 156. de reparatione corporis resuscitatorum VIII, 420. 432 sqq. 464. de extremo judicio IX, 117. de inferno 213. 247. 267. 268 sq. 274. 278. 279 sq. de vita aeterna 314. 336. 346. 353. 355. 371. 377. 380. 393. 425. de hominibus extremo die judicandis 43. de ostio locoque inferni 280. de Sanctorum cognitione VIII, 255. ejus tempore Sanctorum compellationes litanis insertae sunt 362. libros Macabaeorum a canone removet 346. sacerdotibus uxores adimere coepisse dicitur VI, 231. an docuerit transsubstantiationem V, 145.
- **II.** († 731), Leonem imperatorem excommunicat VI, 211.
- **III.** († 741) auxilium a Carolo Martello petit VI, 212. decreto suo permittit matrimonium secundum adhuc vivente prima conjuge VII, 120. 387.
- **V.** († 999) de eligendo rege Germaniae VI, 211.
- **VI.** papatum a. 1044 aere emptum a. 1046 deposuit V, 444.
- **VII.** antea *Hildebrandus* dictus, († 1085), ejus superbia V, 514. vitia 146. 408. 414. 444. 536. 537. precatio ad Petrum apostolum VIII, 335. Henrico III. imp. insidias struit V, 569. ejus injuria in Henricum IV. imp. VI, 300 sq. ejusdem Henrici de eo judicium 205. clericis conjugium interdicit V, 146. VI, 231. 239 sq.
- **IX.** († 1241) cruenta bella gessit V, 537. Fridericum II. imp. ad expeditionem cruciatam suscipiendam impulit et auxilia ejus retinuit VI, 494. circumgestationis eucharistiae ceremonias auxit V, 195.
- **Nazianzenus**, episc. Sasimensis († 389), ejus parentes VI, 238. quo sensu se divinae clementiae fidei sorem vocet III, 383. praedicat utilitatem conjugii VII, 3. nec ejus miseria dissimulat 295. comparat conjugium cum virginitate VII, 311. ejus sententia de canone V. T. I, 42. de resurrectione VIII, 422. de extremo judicio IX, 115. de conditione piorum mortuorum VIII, 161. de vita aeterna IX, 346. 349. 356. 357. de cognitione sanctorum defunctorum 248. 252. cur Christus diem judicii extremi nesciat IX, 71. de membris ecclesiae V, 297.
- **Nyssenius**, episc. Nyssensis (saec. IV.) VI, 238. de Christo a mortuis resurgente et expurgante VIII, 429 sq. ejus oratio in eos, qui adeunt Hierosolimam 90. dictum pro transsubstantiatione frustra allatum V, 143. de Mariae virginitate VII, 327. de miseriis matrimonii VII, 295. de mortuorum resurrectione VIII, 392. 395. 421 sq. 425. 429. chiliasmo non favet IX, 193. de extremo judicio 115. 124. de inferno 227. 247. 279. 282. de vita aeterna 297. 346. 349. 373.
- **Thaumaturgus**, episc. Caesarensis († 270), unde cognomen acceperit V, 559. an propheta dici possit 578. mortuos excitasse dicitur VIII, 430.
- **de Valentia**, prof. Ingolstadenensis, Jesuita († 1603), ej. sententia de scriptura s. fidei fonte I, 188. de simulacrorum cultu III, 46. de merito operum I, 348. de salute gentilium 280. de Dei bonitate 340. de discrimine institutionis et praecepti in s. coena V, 28.
- Gretser**, Jacob, prof. Ingolstadenensis, Jesuita († 1625), de nomine Jesuitarum I, 455. de infantibus ante circumcisionem mortuis IV, 227. de Babylone I. Petr. 5. I, 114.
- Grevinchov**, ecclesiastes Rotterodamensis, Arminianus (saec. XVII.) IV, 129.
- Groenlandia** christiana V, 427.
- Gropper**, Joh., praepositus Colonien-sis († 1558) auctor enchiridii Colon. III, 387.
- Grynaeus**, Joh. Jac., pastor et prof. Basileensis († 1617), de natura Christi IV, 149. praedicationes personales appellat proprias I, 521. et identicas 522.
- Guagninus**, Alex., Veronensis, de Russorum celebratione eucharistiae V, 59.
- Gualther**, Rud., pastor Turicensis († 1586) de salute ethnicorum I, 280. II, 68.
- Gubernatio** divina II, 26 sq. rerum humanarum Sanctis non competit VIII, 270 sq. Pontificiorum argumenta contraria ib.
- Gulcardini**, Franc., politicus papalis († 1540) de causis Lutheranae reformationis V, 547.
- Guillelmus** Autissiodorensis († 1215) IX, 254.
- Guilliaud**, Claud., III, 361.
- Guntherus**, Ligurinus, natione Germanus, poeta latinus (saec. XII.) VI, 133.
- Γυναικοβατισμός* IV, 277.
- H.**
- Habacuc** propheta I, 70 sq.
- Habel** vid. Abel.
- Habessina** ecclesia, sacra c. sub utraque utitur V, 41.
- Habitus**, ejus ratio et vis III, 409.
- Hacker**, de Dei bonitate I, 339 sq.
- Hadrianus**, martyr Nicomediae († 305) IX, 426.
- **I.** pont. Rom. († 795), ej. literae ad Tharasium patriarcham Constantinopolitanum VI, 236.
- **IV.** († 1159), ej. literae ad Fridericum I. imp., et imperatoris ad eum de insolentia papae VI, 205. misere moritur V, 591.
- **VI.** († 1523), ej. confessio de moribus corruptis clericorum V, 448. 532. literae ad Ordines imperii de compescendis haereticis VI, 445.
- Haemorrhousa** mulier, a Christo sanata VIII, 80 sq. de signo ab ea Christo posito III, 49.
- Haereditas** coelestis IX, 296.
- Haeresiarchae** veteres, quomodo puniti V, 590 sq. VI, 461.
- Haeresis**, vocabuli etymologia et significatio VI, 261. sensu biblico, ecclesiastico, civili V, 398. VI, 261. ex sententia doctorum Romanensium V, 399. VI, 261 sq. ejus requisita V, 398. VI, 263. differentia a schismate 262 sq. an impedimentum matrimonii sit VII, 225 sq. an divortii causa 445 sq. an poenis civilibus plectenda VI, 475 sq. haeresium multiplicatio sub finem mundi IX, 82. libere grassantium noxae VI, 179 sq. refutatio ex s. literis I, 171.
- Haeretici**, diversimode et ex auctoribus quidem suis nominati V, 393 sq. 442. ab infidelibus distinguendi VII, 225. an esse de ecclesia dici possint VI, 448. quo respectu in ecclesia sint V, 293 sq. in conciliis nondum auditi an damnandi VI, 182. commiseratione digni 461. quomodo tractandi et redarguendi 263 sq. eorum conversio expectanda 456. 460. *ἑλεγχος* ecclesiae ministris non prohibendus 179. modus agendi cum iis a Christo et Apostolis praescriptus 455 sq. de veritate gloriantur V, 382. sacra scriptura abutuntur I, 239 sq. eorum opera IV, 5. hypocrisis V, 529. 531. baptismus utrum verus sit an irritus IV, 270 sq. V, 372 sq. 374. eorum liberi an iis invitati baptizandi IV, 363 sq. libri ab iis scripti an prohibendi VI, 359 sq. colloquia cum iis an licita 360. an cum orthodoxis matrimonio jungendi VII, 226. a magistratu perquirendi et coercendi VI, 358. pertinaces et notorii honesta sepultura privandi VIII, 61 sq. comparantur cum Judaeis VI, 462. cum lupis et latronibus 470 sq. cum falsariis 477 sq. eorum exclusio a s. coena quas rationes et cauteles habeat V, 219. an capitali supplicio afficiendi VI, 444. affirmant Pontificii nec non quidam Calviniani ib. sqq. adversae partis robora 464 sqq. saevities in haereticos a Christo prohibita 447. ab Apostolorum moribus et praeceptis aliena 455 sq. nec Patribus probata 459 sq. 475. nec conciliis antiquis 461. non exaequat culpam 457 sq. cum mansuetudine et utilitate ecclesiae pugnat

458. 460. veteris ecclesiae praxi non convenit 461. eorum extirpatione soli Deo relicta 460. lex V. T. de pseudopropheta et idololatriis morte plectendis inique ad haereticos trahitur 464 sq. imperatorum adversus eos sententiae et leges partim mitiores, partim duriores 461. 465. 472 sq. poenales Theodosio posteriores 458. 473. canones ecclesiastici rigidiores 474 sq. haeticum devota Tit. 3. quid significet 472. an fides servanda haeticis 370. occasio quaestionis ex decretis concilii Constantiensis ib. haeticorum veterum enumeratio V, 479 sq. traditiones falsae I, 20. gloriatio de miraculis V, 555 sq. de vaticiniis 577. praesidium quaesitum in traditionibus I, 173. 181. in potentia Dei absoluta 337. eorum sententia conjugio inimica VII, 38 sq. 305. mores impuri 312. saevities in orthodoxos VI, 458.
- Hafenreffer**, Matthias, prof. Tubingensis († 1619) de punctuatione in V. T. I, 145. de universali Judaeorum conversione VII, 107.
- Haggai**, propheta I, 71.
- Hagiographa** I, 34 sq.
- Hailbrunner**, v. Heilbrunner.
- Hakkadosch** i. e. sanctus, cognomen rabbinum Jehudae, q. v.
- Haloander**, Gregor, jurisperitus German. († 1531) V, 408.
- Hardenberg**, Albertus, ecclesiastes Bremensis, postea superattentor Emdensis († 1574) I, 280.
- Hasenmüller**, Exjesuita (XVI. saec.) de Jesuitis V, 445. 515. 544. 569. 596.
- Hasta**, ejus in nuptiis Romanorum significatio VII, 278. apud reges Aethiopum VI, 309.
- Haymo**, episc. Halberstadensis († 853) de angelis malis et impiis hominibus die judicii extremi judicandis IX, 45. 48 sq. de inferno 247 sq. 270. 279.
- Hayse**, Jean de la, collector interpretationum scripturae s. (saec. XVII.) I, 291.
- Hebraei** v. Judaei. *epistola ad Hebraeos* I, 15. Paulo vindicatur 116 sq. 118 sq. contraria argumenta 117. idioma authenticum graecum 119 sq.
- Hebraica** lingua in canonicis V. T. libris I, 37 sq. authentica 133 sq. ejus praestantia 223. diversitas a Chaldaica 54. antiquitas 497. an beati in coelis ea usuri 496 sq. ejus *literae*, an Samaritanis inventore Esdra successerint I, 55. genuina earum antiquitas defenditur ib.
- Hebraicus** textus V. T., ejus integritas I, 138. oppugnata ib. 140. nec Judaeorum malitia, nec librorum incuria corrupta 141.
- Hecla**, mons in Islandia insula, inferni aditus nonnullis visus IX, 280.
- Heerbrand**, Jac., prof. Tubingensis († 1600) de impostore quodam VIII, 76. de interitu mundi IX, 75.
- Heilbrunner**, Jacob, ecclesiastes aulicus Bipontinus (XVI. et XVII. saec.) V, 201.
- Helcesaitae** v. Elcesaitae.
- Helena**, Russorum principissa († 969), ejus interitus VI, 340.
- Heliogabalus**, imp. Romanus († 222), cur Varius dictus VI, 311.
- Hellopaeus**, Valent. I, 333.
- Helvetica** ecclesia, in ea sunt civitates, ubi fractio panis in coena s. non moris est V, 157. manducatio indignorum a Lutheranis concessa 225.
- Helvius**, Christoph., prof. Giessensis († 1617) de paraphrasi biblicorum Chaldaica I, 35.
- Hemerobaptistae**, quotidianam baptismi repetitionem postularunt IV, 387. V, 484.
- Hemming**, Nicol., prof. Hafniensis, postea canonicus Roeschildensis († 1600) de universitate meriti Christi II, 68. de conjugio VII, 43. 69. 417 sq.
- Henald**, Joh., de papa femina V, 445.
- Hennebergica** constitutio de gradibus prohibitis VII, 201.
- Henoch**, patriarcha, VI, 25. verbi divini praeco III, 7. ejus vaticinium de judicio extremo I, 17. 124. IX, 7. quomodo Judae apostolo cognitum fuerit I, 124. utrum verbale, an reale 123 sq. translatio VIII, 34. 37. 119. 428. quomodo a resurrectione mortuorum differat 494 sq. ej. scripta supposita I, 17. 123 sq. 131. praedicatio de extremo judicio IX, 46.
- Henricus III.** imp. Germ. (1039—1056) tres papas demovit V, 421. ejus nuptiae VII, 285.
- **IV.** (1056—1106) contra Gregorium VII. papam V, 421. VI, 205. ab eoque depositus 211.
- **VII.** (1288—1313) hostia veneno illita interfectus V, 124.
- **VIII.** Angliae rex (1509—1547), ejus nuptiae cum Catharina Aragonensi VII, 188. 204.
- **II.** Galliae rex (1547—1559), ejus obitus V, 596.
- **III.** (1574—1589), ej. sententia de libertate conscientiae VI, 361. caedes V, 518. 544 sq.
- **IV.** (1589—1610), ejus edictum tolerandi Protestantes VI, 364.
- Heraclonitae**, Gnostici (saec. II.), eorum pollinctura mortuorum V, 482. hominem tribus partibus constare statuebant VII, 52.
- Heraclidae**, Athenis asylum aperuisse dicuntur VI, 387.
- Heraclius**, imp. Byzantinus (610—641) VIII, 444.
- Herberger**, Valerius, ecclesiastes Frauenstadensis († 1627) I, 441.
- Hercules**, ejus templum in Aegypto asyli loco habitum VI, 388.
- Hermannus** Ferrariensis, in divorum numerum relatus VIII, 375.
- , archiep. Coloniensis (1515—1546) ab imperatore in jus vocatus VI, 541.
- Rysvicensis, haeticus Manichaeos imitatus († 1510) immortalitatem animae et infernum negabat IX, 225.
- Hermas**, vir apostolicus, conjugatus VI, 238. ejus Pastor a Patribus allegatus ib. et I, 88. 131. VII, 413.
- Hermes** Trismegistus, sapiens Aegyptius (saec. XVI. a. Chr.) quid Deus sit I, 286. 322. unde dictus 381. oraculum de Trinitate edidisse perhibetur ib. de orbitate VII, 299.
- Hermiani** (saec. IV.) v. Seleuciani.
- Herodes** Magnus, rex Judaeorum, ejus testamentum VI, 324.
- Antipas, tetrarcha Galilaeae et Peraeae, VI, 324. ejus incestus VII, 173.
- Herodianus**, historicus, qui res imperatorum Rom. graece conscripsit (saec. III.) de Alexandro Severo VI, 315. 518. de Ptolemaeo Aegypti rege VII, 176.
- Herodotus**, historicus graecus, de magis VI, 267. de Aethiopum regibus 316. de Persarum judicibus 325. 442. de regibus primum a populo electis VI, 286. de Aegyptiorum circumcisione IV, 225. et opinione metempsychosis I, 41. VIII, 107.
- Hervetus**, Grentianus, ejus versio biblicorum I, 41. locum Chrysostomi perverse convertit V, 205.
- Hesiodus**, Ascreus, poeta graec. VI, 451. 501. VIII, 315.
- Heskins**, de Salomonis ecclesiaste I, 66.
- Hessels**, Joh., prof. Lovanensis, postea episc. Ybernensis († 1566) de Christo mediatore VIII, 296.
- Hesshusius**, Henric., superattentor Hildesinus (saec. XVI.) laud. I, 234. VII, 203.
- Tileman., zelotes Lutheranus, post multa discrimina rerum prof. Helmstadiensis († 1588) de ubi-quitate carnis Christi I, 564. humanam Christi naturam in abstracto adorandam negavit I, 581. de peccato II, 183.
- Hesychius**, presbyter Hierosolymitanus (saec. V.) V, 2. VI, 226. IX, 360.
- Hetrusci** vid. Etrusci.
- Hetzer**, Ludov., Antitrinitarius († 1528) polygamus VII, 129.
- Heuler**, Jonas, theol. Lutheranus, peccata justorum revelanda censet IX, 61.
- Heurnius**, de universali Judaeorum conversione IX, 107.
- Hieracas**, sapiens et asceta Aegyptius saec. III., cujus sectatores *Hieracitae* (saec. III. et IV.) monachi V, 483. vitam aeternam operibus promereri posse statuebant ib. nuptias in N. T. con-

- cessas esse negarunt VII, 39. doctrinae de resurrectione contradixerunt VIII, 440.
- Hierarchia**, ejus nomen VI, 9. angelica II, 9. ecclesiastica VI, 134. leuitica 138 sq. V. T. differt a N. T. 157. papalis 163 sq.
- Hieronymus**, Sophron., Pater ecclesiasticus († 420) I, 43. biblia latine convertit 43. 225. an vulgatae versionis auctor sit 228 sq. 233. an punctorum hebraicorum ignarus 151. locum Esa. 48, 16 sq. de Trinitatis mysterio intelligit 442. de poenitentia III, 208. dissentit cum Vigilantio de Sanctorum reliquiis V, 469. de clericorum conjugio ib. in solitudine aestu libidinum vexatus VII, 344. 350. de vera fide verae ecclesiae testimonio V, 332 sq. vitae coelibis admirator 456 sq. VII, 299. 306. iniquior matrimonio V, 456 sq. 468. VIII, 105. de usu conjugii minus verecunde sentit VII, 256. nuptias secundas improbat 105. 108. 112. adulteram uxorem retineri vetat 411. chiliasmum non expressis verbis damnavit IX, 183. opinionis Origenianae de poenis inferni falso accusatus 262. ejus sententia de canone V. T. I, 43. 46. de literarum hebraicarum novitate 55. de loco I. Cor. 15, 51 IX, 495. de episcopis et presbyteris VI, 18. 154. de digamia ministrorum eccl. 259 sq. de clericorum immunitate 532. de repellendis haereticis 475. de conjugio post votum virginitatis VII, 363. de nuptiis secundis post divortium 383. 396. de animae immortalitate secundum Ecclesiastem 3, 19 VIII, 105. de mortuis in Christo 405. de resurrectione 409. 463. de comparatione damnandorum cum hoedis IX, 56. de extremo judicio 115 sq. de inferno 213. 240. 246. de immutatione mundi futura 156. de iudicii extremi die 11. de vita aeterna 371. 373. de peregrinationibus religiosus VIII, 91.
- de S. Fide (saec. XV.) Judaeus conversus IX, 109.
- ab Oleastro, de s. scripturae perspicuitate I, 187.
- Pragensis (saec. XV.), ejus vaticinium de reformatore ecclesiae futuro V, 582.
- Hierosolyma**, ipsa et templum illic typus ecclesiae N. T. III, 124. V, 274. in ipso umbilico terrae sita 283. ejus excidium IX, 76. imago excidii universalis 93. coelestis 163. 296. 380. vitae aeternae adumbratio 306 sq. ejus figura Johanni proposita 307. origo et structura ib. spatium et materia 307 sq. cives et incolae 309.
- Hierosolymitana** ecclesia, omnium prima V, 492.
- Hierosolymitanum** iter religiosum
- Patribus quibusdam haud probatum VIII, 90.
- Ἱερογυλία** V, 4.
- Hilarion**, monachus (saec. IV.) VII, 337.
- Hilarius**, episc. Arelatensis († 449) I, 45.
- , episc. Pictaviensis († 368), ejus laudes VI, 238. iudicium de canone V. T. I, 43. doctrinae de Trinitate defensor 375. testis divinitatis Christi 482. de ecclesia obscurata V, 332 sq. de divortio in causa fornicationis VII, 385. de resurrectione VIII, 415. 420. 425. 463. qui iudicio extremo judicandi sint IX, 47. de tempore extremi iudicii 71. de vita aeterna 349. 354.
- Hildebert**, archiepisc. Turonensis († 1134) de peregrinationibus religiosus VIII, 92. sanctis defunctis res terrestres cognitae esse negat 248.
- Hildebrand** v. Gregorius XII.
- S. Hildegardis**, abbatissa in monasterio Rupertomontano († 1179) de inferno IX, 267.
- Hillel**, rabb. de theologiae fine I, 8.
- Hilten**, Joh., monachus ord. Franciscanorum Isenaci (saec. XV.) de ecclesiae reformatione futura vaticinatus V, 583. VI, 87.
- Hinemar**, archiepisc. Remensis, († 882) mutationem naturae humanae post resurrectionem in angelicam statuit VIII, 465. de ordinandis ministris eccl. VI, 113.
- Hinnom** v. Vallis.
- Hipparchus**, astronomus graec. (saec. II. a. Chr.) de orbibus coelestibus IX, 294.
- Hippocrates**, medicus graec. († 377 a. Chr.) de partu octimestri VII, 292.
- Hippolytus**, presbyter ecclesiae Rom. (saec. III.) de primitiis de Christo dictis VIII, 417.
- Hippomenes**, archon Atheniensis, ejus severitas in filiam adulteram VI, 443.
- Hirundo**, imago resurrectionis VIII, 436.
- Hiskias** v. Ezechias.
- Hispalense** concilium vid. Concilium.
- Hispani**, eorum crudelitas in Americanos VI, 510. V, 430. inquisitio VI, 444 sq. regum potestas episcopos nominandi VI, 69. sacerdotum conjugia olim usitata 239.
- Historia ecclesiae** breviter delineata V, 334 sqq.
- Historiae**, earum cognitio principibus utilis VI, 522. legales et evangelicae III, 416.
- Hobab**, Mosis socer VII, 149.
- Hoë ab Hohenegg**, Matthias, summus concionator aulicus Dresdensis († 1645), asperrimus Lutheranus VI, 372.
- Hoedl**, cur ad eos damnandi comparantur IX, 56.
- Hoffmann**, Daniel, theol. Helmstaedensis († 1611), ej. responsum de nuptiis cum defunctae uxoris sorore licitis VII, 203.
- Melchior, Anabaptista († 1543) de carne Christi I, 487.
- Hofmeister**, Joh., scriptor pontif. de traditionibus I, 175.
- Holocaustum** III, 114.
- Holofernes**, in historia Judithae I, 82.
- Homagium** VI, 309.
- Homerus**, poeta graecus VI, 501. VIII, 380. de poenis infernalibus IX, 223. 280. de regibus VI, 275. de monarchia 325 sq. de statu defunctorum VII, 164.
- Homicidium** fortuitum III, 72. 132. defensorium 72. voluntarium 70. ejus reatus ib. poena capitalis 70. 71 sq. VI, 429. 439 sq. an a magistratu christiano remitti possit 439 sq. poena apud Hebraeos II, 230. III, 133. divina ultio homicidii a bestiis perpetrati VIII, 398 sq.
- Hommius**, Festus, editor confessionis Belgicae (1618) I, 347.
- Homo**, cur ultimus creatus II, 6. 108. *μικρόκοσμος* ib. ad imaginem Dei conditus 65. 108. divinae providentiae objectum praecipuum 27 sq. ejus formatio 6. 107. I, 300 sq. substantia an in imagine Dei posita fuerit II, 125 sq. partes essentiales duae, anima et corpus VIII, 52. quidam tres statuunt ib. anima unde II, 108. corpus V. Corpus finis futuram resurrectionem arguit VIII, 426. 444. *primus* v. Adam, Protoplasti. ejus rectitudo II, 113. 116. an dona quaedam supernaturalia habuerit 120. ejus gratia triplex 128. *genus* hominum nunquam interitum IX, 150 sq. eorum propagatio sapienter a Deo ordinata VII, 101. eorum opera cur Deus utatur in ministerio ecclesiae VI, 121. in regenda civitate 310. duas duntaxat classes, boni et mali VIII, 136. an inter eos intermedii dentur ib.
- Honestas** publica an sit matrimonii impedimentum VII, 212. 440. a magistratu promovenda VI, 373. quod legum honestarum statutis efficitur 374.
- Honor**, beatorum mutus IX, 379. Sanctis habendus differt ab invocatione et cultu religioso VIII, 280.
- Honorari** improprie quid dicatur III, 42.
- Honorius**, imp. Roman. (395–423) ejus rescriptum de Judaeis VI, 382.
- I. pontif. Rom. († 638) monotheliticae haereseos particeps I, 589.
- , presbyter Augustodunensis (saec. XII.) de operum meritis IV, 77 sq. verbis episcopos Romanos castigat V, 414.
- Hoogstraten**, Jacob. de, prof. Coloniensis († 1527) de nomine Jesu I, 449.

Horatius, poeta rom., de pacis com-
modis VI, 501. de castitate mu-
lieris IX, 364. de filiis parentum
aemulis VI, 313. de morte VIII,
37. 380.
Horror damnatorum IX, 251.
Hortleder, Fridericus, consiliarius
Saxo-Vimariensis (saec. XVII.)
VI, 205. de religionis defensione
487.
Hortus Dei est ecclesia V, 288.
Hosea propheta I, 69.
Hosius, Stanislaus, cardinalis (†
1579) Lutheri versionem scrip-
turae s. maligne censet I, 234.
fidem haereticis servandam negat
VI, 370. doctores catholicos ab
evangelicis Elbingensibus ejectos
vindicat 462. de campanarum
consecratione IV, 347. de eccle-
siae notis V, 388.
Hospinianus, Rudolfus, theologus
Turicensis († 1626) de adoratione
Christi dei et hominis III, 570.
Hostes, a republica depellendi VI,
478. quoniam sint 502. data iis
fides servanda 371. bella adver-
sus eos legitima 479. ecclesiae
puniti IX, 21.
Hostia spiritualis VI, 43.
Hostiae, placentulae eucharisticae
V, 16. an pro vero pane habenda
ib. minutae orbiculares recte
adhibentur ib. argumenta con-
traria 17.
Hotomannus, Franc., jurisperitus
Francogall., Calvinianus († 1590)
V, 408. de gradibus cognationis
VII, 151.
Huber, Samuel, theologus ex Cal-
viniano Lutheranus factus († 1624),
ejus doctrina de electione univer-
sali II, 102.
Hugo de Sancto Caro, cardinalis (†
1263), interpret scripturae s. I,
44. 59. 74.
— de S. Victore (saec. XII.) v. Vic-
torinus.
S. Huldricus VIII, 269.
Humbertus, cardinal. (saec. XI.) no-
tatur V, 146.
—, monachus Lotharingus (saec. XI.)
V, 15.
Humilitas hypocritica vitanda III,
181.
Hunger, de infantibus ante bap-
tismum mortuis IV, 380.
Hunna, rabb. I, 263. 420.
Hunnius, Aegidius, prof. Marburgen-
sis, postea Wittenbergensis (†
1603) de s. coena V, 3. 46. 162.
de Lutheri reformatione 581. de
scriptura sacra I, 103. 116. de
verbo Dei 229.
Huntley, Gordon, Jesuita, de textu
N. T. corrupto I, 152. de Vul-
gatae auctoritate 137. de clau-
sula orationis dominicae 155.
Hus, Joh., in concilio Constantensi
damnatus VI, 370. ej. sententia
de papa Romano V, 448. vaticin-
ium de reformatore ecclesiae
futuro 582. carmen a Treutlero
de eo scriptum ibid.
Hussitae, Taboritae (q. v.) quoque

appellati, puerulis eucharistiam
praebuerunt V, 223.
Hutter, Leonhard, prof. Wittenber-
gensis († 1616) de punctuatione in
V. T. I, 149. de justificatione
gratuita III, 436 sq. de bo-
norum operum necessitate IV,
14 sq.
Hyacinthus, gemma IX, 308.
Hybridae VI, 312.
Hydria, quid significet VIII, 49 sq.
Hydroparastatae vid. Aquarii.
Hyginus, pontif. Rom. (137—141)
primus susceptores in baptismo
adhiberi jussisse dicitur IV, 395.
Hymenaeus et Philetus, haeretici
tempore Apostolorum, resurrectio-
nem jam factam docuerunt VIII,
412. 439.
"Υπαρξες, in mysterio Trinitatis I,
395 sq.
Hyperborei, eorum sepultura VIII,
54.
Hyperdulia VIII, 288.
Hyperius, initio Gerhard v. Gerard
nominatus, Andreas, prof. Mar-
burgensis († 1564) de benefica
Dei voluntate II, 60.
Hypocrisis antichristi V, 529. Je-
suitarum 544.
Hypocritae, non sunt vera ec-
clesiae membra V, 288 sq. 291.
cur fructum sacramenti non per-
cipiant III, 237. IV, 388.
Hypostasis, vocis origo et vis I,
392. 394 sq. in mysterio incar-
nationis quid significet et quomodo
ab οὐσις differat 509. quo sensu
usurpetur ep. ad Hebr. I, 3 I, 392.
carni communicata 501. apud
Patres denotat personam et essen-
tiam 395.
Hyrcani, canes sepulcrales alebant
VI, 379. VIII, 54.

I (J).

Jacob, patriarcha, ejus peregrinatio
VIII, 95. error de sponsa VII,
71. conjugium 57. 180 sq. preces
ad angelum salvatorem suum 351.
victoria de Sichemitis VI, 484.
sepultura in terra Canaan VIII,
82 sq. cur illic sepeliri voluit ib.
— I., rex Britanniae et Scotiae (†
1625) de justitia judicis VI, 442.
—, archiepiscopus Moguntinus († 1508)
quantam pecuniam sedi Romanae
pro pallio solverit VI, 93 sq.
Jacobus minor, Apostolus, editus
episc. Hierosolymitanus I, 121.
epistolae ab eo scriptae auctori-
tas in dubium revocata 119 sq.
VII, 473. vindicata I, 120. ej. sen-
tentia de fide et justificatione
cum Pauli doctrina comparata
III, 473 sq. IV, 50. liturgia
eucharistica V, 249. ei supposita
VIII, 230. *Jacobi protevangelium*
apocryphum I, 131.
— Baradaeus, episc. Edessenus,
Monophysita († 578); ejus sec-
tatores *Jacobitae* negarunt Dei
veritatem I, 363. baptismatis

loco figuram crucis fronti inus-
sisse dicuntur IV, 294.
— Vitriacus, cardinalis et episc.
Tusculanus († 1240) IX, 363.
Jairus, ejus filia a Christo excitata
VIII, 428.
Janitricae VII, 149.
Jannes et Jambres, magi Aegyptii
I, 181.
Jansen, Cornelius, prof. Lovanen-
sis et episc. Ypernensis († 1638)
VIII, 186. de pane eucharistico
I, 235.
Jarchi, rabb. († 1105) de templo se-
cundo III, 8. 9.
Jaspis, gemma IX, 308.
Javellus Canapitius, monach. de or-
dine Benedictinorum (saec. XVI.)
IX, 377.
Iconium, caput Lycaoniae I, 42.
Iconoclasia III, 33.
Iconopoeia III, 29.
Idea, modus revelationis I, 16. ideae
in mente divina 20.
Idiomata I, 528. divinae et huma-
nae naturae ib. personalia et
essentialia 576 sq. divina, an et
quomodo naturae humanae Christi
communicata 528. v. Communi-
catio.
Ἰδιονομία et ἰδιονομία I,
29. 536.
Idiotismi phrasium, ex fontibus
erudiendi I, 239.
Idololatria VIII, 286 sq. 288. 314
sq. ejus species III, 27 sq.
grave delictum et ejus poenae 131.
VI, 465 sq. exempla biblica III,
44 sq. definitio 34. 39 sq. est
interna et externa VI, 467. an
per cultum imaginum committatur
III, 36 sq. qualis Abrahami
tempore fuerit V, 334. Israelita-
rum 325 sq. in Aegypto 334. Ba-
alitica 335. ecclesiae pontificiae
exprobrata 513 sq. a Deo pro-
hibita III, 6 sq. 27 sq. a magi-
stratu abolenda VI, 358.
Idolothytum, quid significet III,
175.
Idolum, quid sit III, 29. 36. ejus
differentia cum imagine 39. v.
Idololatria.
Jehovah, vocis etymologia 213. vesti-
gia apud gentes 244. appellatio,
scriptio, pronuntiatio, origo 250
sq. expositio cabbalistica 251.
mystica 252. differentia cum voce
Jesu 449. an tetragrammatum 261.
an Dei proprium 253. nunquam
rebus creatis tribuitur 260. quo-
modo Jehovah de Jehova loqua-
tur 438 sq.
Jehuda (Juda) Hakkadosch, rabb.
(† c. 220) de nomine Jehova I,
252 sq. 256. et Jesu 448.
Jejunium ante usum s. coenae V,
239 sq. lugentium III, 240.
quadragessimale non fuit in prisca
ecclesia V, 460. 467. ejus exer-
citatio laudabilis 467.
Jeremias, propheta, ejus nomen,
aetas, vita, obitus, vaticinium I,
68. mors a Victorino in dubium
vocata VIII, 37. an ignem sa-

- crum et arcam absconderit I, 99 sq. ejus liber *Threni* dictus 68. ejus praefatiuncula apocrypha 75.
- **II.** patr. Constantinopolitanus († 1594), ejus literae ad theologos Tubingenses V, 15. 41.
- Jeroboam**, rex Israelis, ejus cultus idololatrius V, 336. VIII, 89.
- Jesaias** v. Esaias.
- Jesuati**, ordo monachorum saec. XIV. constitutus I, 455.
- Jesuitae** a Jesu societatem suam temere denominant I, 454 sq. V, 568. auctores seditionum 518 sq. et parricidiorum ib. et 544 sq. adversus pacem Passaviensem injurii VI, 365. eorum mores V, 543 sq. jactantia ib. hypocrisis 544. luxuries ib. fraudes et perjurya ib. et 516. avaritia 545 sq. odium adversus alios monachorum ordines 500. ingenium igneum VI, 444. violentia in convertendis Indianis V, 431. methodus perversa in propaganda religione 432. fabellae de miraculis ordinis sui hominum 568 sq. 573 sq. doxologia VIII, 337. disciplina politica III, 80. Sorbonae adversus eos judicium V, 546. Irenaei dictum in eos collatum 393. 480. pervertunt doctrinam de conditionibus Christi I, 600. usum ambigui sermonis in judiciis defendunt III, 80. pontifici Rom. absolutam potestatem tribuunt VI, 134. haereticis fidem servandam negant 370 sq. eorum familiae v. Conimbricenses, Dillingenses; praecepta dogmatica v. Pontificii. calumniae in Lutherum et Lutheranos v. Bellarminus, Lutherus.
- Jesuitica** theologia V, 501.
- Jesuitismus** I, 456.
- Jesus**, ejus nominis etymologia et vis I, 448 sq. Judaeorum in illud odium 449. an recte scribatur Ihesus 450. quomodo ex hebraeo *Jeschua* graecum *Ἰησοῦς* et latinum *Jesus* formetur ib. an nomen salvatoris in V. T. Messiae attributum ib. an olim gentilibus etiam cognitum ib. solatium in hoc nomine positum 451. aliis hominibus V. T. dispari sensu tribuitur 454. falso a Jesuitis et aliis usurpatur ib.
- Ignatius**, episc. Antiochenus († 107), ejus animus promptus ad martyrium VI, 558. reliquiae VII, 83. 85. testimonium de Apostolis conjugatis VI, 222 sq. de Trinitate I, 411.
- Ignatius** a Loyola v. Loyola.
- Ignis**, quid significet I. Cor. 3. VIII, 190 sq. 194 sq. 197 sq. imago Trinitatis I, 379 sq. symbolum conditionis peccatorum VI, 469. consumens Deus IX, 229. 403. hierosolymitanus, sub terra assertus, imago resurrectionis VIII, 432. sacer Maccabaeorum tempore absconditus I, 99 sq. sinaiticus, symbolum praesentiae divinae III, 13. et irae divinae IX, 213. 229. 5. elementum, an perpetuum 154 sq. modus mundi destruendi VIII, 6 sq. IX, 147. ab infernali non differre videtur 150. quaestiones scholasticae de ejus natura 147. 154. origine 148. effectu, utrum sit purgatio rerum, an annihilatio 148 sq. duratione in martyrio VIII, 178. emendatorius Augustini 177 sq. Patrum discrepat a pontificio 217. purgatorii, secundum Pontificios 166. 195 sq. limbi infantum 117. infernalis IX, 214. 231. 236. 246 sq. 267. nunquam extinguendus 254 sq. ejus differentia a vulgari 246 sq. vis urendi 248 sq. an corpus et animam simul, vel alterutram partem afficiat 246. 268. an sit materialis 267.
- Ignominia** damnatorum IX, 250.
- Ignorantia** in peccando II, 189 sq.
- Ignotus deus**, ejus ara Athenis posita I, 273.
- Ilerdense** concilium vid. Concilium.
- Illocalitas** corporum glorificatorum IX, 375. a Calvinianis oppugnata 416 sq.
- Illuminatio** divina per Spiritum s. III, 316. ejus necessitas ad interpretationem s. scripturae I, 190.
- Imago** et similitudo, idem an diversum notent II, 109. quomodo differat ab idolo III, 39. in scriptura s. passim pro re ipse adhibetur VIII, 125. *Dei* in primo homine II, 107 sqq. variae de ea sententiae 110 sqq. ejus notio scripturae s. conveniens 112 sq. materiale et formale 113. ejus consequentia est immortalitas 126. VIII, 32. an donum sit supernaturale II, 115 sq. an ipsa hominis substantia fuerit 125. an etiam in corpore quaerenda 127 sq. an adhuc in homine integra 140. an lapsu amissa 138 sq. V, 462. quo sensu reliqua a veteribus dicatur ib. ejus reliquiae I, 4. II, 140 sq. perfecta restitutio in vita aeterna IX, 355. *Patris*, cur dicatur *Dei* filius I, 392 sq.
- Imagines**, earum variae species III, 33. usus in locis sacris 28. 41. an simpliciter prohibitus 29. quousque licitus 33 sq. in vetere ecclesia V, 472 sq. cultus, praeae ecclesiae ignotus 460. ex gentilismo mutuatus 475. conciliorum de eo decreta 472. prohibitoria III, 17 sq. 28. 35. defensoria 35. apud Pontificios ib. miracula conficta 48 sq. divinitatis, an concessae V, 28 sq. 31. 43 sq. Sanctorum 50. VIII, 335.
- Immanuel**, Christi appellatio I, 458.
- Immaterialitas** animae VIII, 99. ex Genes 2. probata 96.
- Immensitas**, late et stricte dicta I, 320. *Dei* quomodo intelligenda ib. probatur 321. antithesis 322.
- Immersio** in baptismo IV, 305. non est necessaria ib. et V, 164. quid significet IV, 306.
- Immortale**, quam vario sensu dicitur VIII, 27 sq. 29. 32. absolute et conditionate 96.
- Immortalitas** vid. Immortale. *Dei* I, 316 sq. usus doctrinae de ea 317. primi hominis ante lapsum II, 126 sq. VIII, 25 sq. IX, 367. adversus Socinianos asserta VIII, 27. non fuit donum supernaturale II, 126 sq. animae VIII, 96 sq. probatur ex dictis Jesu Matth. 10. et 22. VIII, 96 sq. ex animae cum corpore differentia 96. ex animae creatione Genes 2. ib. ex mortis periphrasi in scriptura s. 98 sq. ex animarum post mortem sorte 99. e Mosis apparitione in transfiguratione Christi ib. an ex lumine naturae cognosci possit 99. gentilium philosophorum sententia de ea 100. Patrum dicta 100 sq. antithesis et index negantium 101 sq. solutio argumentorum contrariorum ex sacris literis 104 sqq. ex animae natura 106. corporis resuscitati 473. 484. damnatorum IX, 231. 259. 367. glorificatorum 367 sq.
- Immundities** levitica, quibus modis comparari potuerit III, 126.
- Immunitas**, vel in personis, vel in fortunis clericorum VI, 527 sq. v. Clerici.
- Immutabilitas** *Dei* I, 312 sq. creationis opere non tollitur 314. an conveniat cum voluntate antecedente et consequente ib. an cum poenitentia de eo in scriptura s. dicta ib. sq. an cum praedictionum eventu 315. an cum libertate voluntatis ib.
- Immutatio** viventium die novissimo VIII, 37. 495.
- Impanatio** V, 95.
- Impassibilis et impassibilitas** IX, 368 sq. corporum glorificatorum ib.
- Imperatores** potestatis suae auctorem Deum agnoscebant VI, 300 sq. adversus pontificem Rom. vindicantes ib. hanc potestatem in clericos et ipsos pontifices exercuerunt 536 sq. ab ipsis episcopis Rom. agniti ib. in electionibus episcoporum 68 sq. pontificiae insolentiae resistebant V, 421. VI, 205. 300 sq. eorum obligatio ad leges imperii servandas 307. ad ecclesiam defendendam 308. in Germania potestas capitulatione restricta 527. leges ecclesiasticae 355 sq. constitutiones 377. adversus repetitionem baptismi IV, 388. adversus arrogantiam pontificis VI, 205. adversus haereticos 461. 472 sq. adversus mendicos 386. adversus coelibatum VII, 300. de clericorum jurisdictione et immunitate VI, 536. 540 sq. de gradibus prohibitis VII, 175. 192 sq. de divortio 383. de facultate femi-

- narum adulterum repudiandi 416. de nuptiis secundis 113. 118.
- Imperii** leges a civibus servandae VI, 307. Romani orientalis divulsio ab occidentali V, 600. politici administratio ministris ecclesiae minus convenit VI, 200 sq.
- Impietas** v. Infidelitas. meditatio inferni coercenda IX, 284 sq.
- Impii**, manifeste tales honesta sepultura indigni VIII, 61 sq. igni in fine mundi obnoxii IX, 150. extremo die iudicandi 46 sq. 55 sq. 58 sq. 66. damnandi 276 sq. eorum varia genera 277 sq. resurrectio non ex merito Christi, sed ex decreto iustitiae divinae provenit VIII, 453 sq. certa 457 sq. a Judaeis et Photinianis negata 487 sq.
- Impletio** omnium per Christum I, 559 sq. legis v. Lex.
- Impossibilia** naturae et i. naturae I, 335. neminem obligant III, 101 sq.
- Impotentia** in matrimonio, quod plex VII, 440 sq. praecedens, vera, perpetua, incurabilis, alteri parti incognita matrimonium solvit 441. superveniens non solvit 454. an in casu maleficialis impotentiae medicamentis utendum sit 442. an soluto propter impotentiam matrimonio novae nuptiae conjugibus concedendae ib. an mulier, impotenti nupta, ejus consanguineo jungi possit ib.
- Imprecationes** parentum III, 68.
- Impubes**, nec in iudicio jurare possunt, nec voto continentiae idonei sunt VII, 336. eorum desponsatio 84. 97.
- Imputare**, quid significet III, 508 sq.
- Imputatio** III, 481. 508. ad iustitiam 480. secundum debitum et gratiam 481. ejus modus *συναγωγός* et *ἀναγωγός* 479. peccati Adae et iustitiae Christi 307. 317. 345 sq. 483. 513. iustitiae Christi an differat a remissione peccatorum 479 sq. per fidem fit IV, 373. v. Iustificati, Fides. ejus veritas III, 310 sq. 509. necessitas 511 sq. possibilitas 513. peccatorum nostrorum a Christo facta misericordiam et iustitiam divinam probat 336.
- Inauguratio** imperantium VI, 307. regum Israelitarum ib. sq. et apud alias veteres gentes 308 sq.
- Incarinatio** filii Dei I, 501 sq. quomodo tribuatur simul Patri et Spiritui s. 491 sq. cur per obumbrationem describitur 493. an fuerit necessaria 496 sq. an successive facta 497. an cum inductione vestis comparari possit 511. cur tam diu dilata 514. an facta fuisset, si homo non peccasset 513. ejus nexus cum officio Christi mediatorio 532. mysterium ex nomine Jehovah 252 sq. finis 512 sq. usus practicus 514 sq.
- Incestus**, incestae nuptiae VII, 153. 297 sq. v. Gradus prohibiti. legi naturae adversus 175. item gentium legibus 175 sq. Mosaica lege prohibitus 154. sponsalia dirimit 93. ejus exempla 156. 158. 173. 175 sq. apud Corinthios 173 sq.
- Inclinare et inclinatio**, quo sensu accipiuntur II, 43.
- Incontinentia** VII, 346. ejus remedium ib.
- Incorporeus**, Dei natura I, 299.
- Incorruptibilitas** vid. Immortalitas.
- Incredulitas** v. Infidelitas.
- Indi**, eorum in Asia funera VIII, 54. in America meridionali conversiones a Jesuitis susceptae V, 434.
- India**, Christianis abundans V, 428.
- Indignus** ab infirmo in fide distinguendus V, 225. conviva s. coenae corpus et sanguinem Christi sacramentaliter accipit 224 sq.
- Individuum**, non idem est quod incommunicabile I, 397. dupliciter accipitur 490.
- Indulgentiae** papales III, 288. VIII, 155. argumenta adversus eas 288 sqq.
- Induratio** cordis II, 235. Pharaonis vid. Pharo.
- Inebriari** bonis beati dicuntur IX, 299.
- Inedia** miraculosa V, 118.
- Inesse**, quid dicatur I, 574.
- Infallibilitas** ecclesiae v. Ecclesia. pontificis Rom. v. Pontifex rom.
- Infames**, an ab usu s. coenae excludendi V, 220 sq. an magistratum capessere possint VI, 311 sq.
- Infantes** christiani, quinam sint IV, 361. regenerationis capaces 317. peccati labe infecti II, 157. IV, 366 sq. promissionem gratiae habent 356. 372 sq. membra ecclesiae sunt 357. V, 418. baptismo initiandi IV, 357. 360. v. Paedobaptismus. an ex illicito concubitu nati et expositi ad baptismum admittendi 363. 365. an infidelium, qui in Christianorum potestatem legitime venerunt 362. iidem tamen parentibus non vi eripiendi ib. haereticorum invitis parentibus haud baptizandi 363. eorum fides defenditur IV, 360. 370. quae fides quidem vera et actualis, at directa, non reflexa iis tribui solet 376 sq. cum fide adulterum comparatur 375. 377 sq. ea sententia nostra adversis placitis et argumentis opponitur 374 sq. 377 sq. eorum conditio et salus 356. 363. baptizatorum 357. 373 sq. fidelium, qui ante baptismum nondum actu sunt in foedere gratiae 172. 277 sq. 320. 366. nec tamen, ut sine baptismo moriantur, dammandi II, 173. IV, 165. 381 sq. 384 sq. severior sententia Augustini aliorumque Patrum 380. item Romanensium theologorum ib. nostra de ea causa doctrina 381 sq. I, 168. ante baptismum mortui, an extra coemeterium sepeliendi VIII, 95. an in iudicio comparituri IX, 49 sq. conditio in V. T. ante circumcisionem mortuorum IV, 227 sq. extra ecclesiam natorum 381. gentilium II, 76. in utero materno extinctorum 381. an ii resurrecturi VIII, 490 sq. *limbus* ex opinione pontificia 114. 117. resurgentium habitus 477. aetas eucharistiae percipiendae non idonea V, 222 sq.
- Infanticidium**, a quibus saepissime commissum V, 519.
- Inferi**, unde dicti IX, 206. 282. Christum adorantes VIII, 297. eorum conditio ex opinione Graecorum v. Infernus.
- Infernales** poenae, earum exempla et praeludia IX, 222. gravitas ex atrocitate 233 sq. et aeternitate 255. VIII, 145. *quantitas* s. multiplex varietas IX, 237. specialis consideratio, quatenus sunt mala privativa 240 sqq. positiva, eaque vel interna 244. quoad animam ib. 248 sq. et quoad corpus 246 sq. vel externa, ex sociis et loco supplicii 252 sq. continuitas 253 sq. antithesis Judaeorum et quorundam ex Patribus 254. *qualitas*: acerbitas 265 sq. ordo 272. gradus 273 sq. descriptiones ex opinione gentilium 223 sq.
- Infernus** IX, 205 sqq. VIII, 8 sq. cf. Damnati. doctrinae de eo utilitas et necessitas 205 sq. ejus appellationes IX, 206 sq. 211 sq. significationes 225 sq. 237 sq. descriptiones 212. eum esse demonstratur ex s. scripturae dictis 212 sqq. exemplis damnatorum 222. ex rationibus analogicis 222 sq. ex typis 224. a nonnullis negatur 225. *quid sit* ib. poenalis et localis 226. consequens apostasiae a Deo 227. 232. et divini iudicii 229 sq. locus, quo tempore creatus 232. an sit in centro terrae ib. et 280. Pontificiorum variae de eo sententiae VIII, 167 sq. IX, 279. causae 232. materia ex qua, frustra quaeritur 233. ejus forma interna, poenae damnatorum 233 sqq. externa 266 sq. antithesis 274 sq. quaestiones de igne infernali v. Ignis. an vermes in eo corpororei sint 270 sq. an alia etiam supplicia corporis 271. causa finalis 275 sq. obiectum, diaboli et homines damnati 276 sq. subjectum, anima et corpus damnatorum 278 sq. adjuncta 279. cognata et pugnancia 283. usus 283 sqq. definitio 287.
- Infideles**, quinam sint VII, 419. proprie sic dicti 225. occulti in ecclesia V, 305. an bello invadendi VI, 510 sq. an Christianis eorum conjugio uti liceat VII, 226. 419. conjugium cum iis initum per se non irritum est 229 sq. eorum divortia voluntaria 419. mors spiritualis VIII, 11 sq.

- infantes a baptismo non excludendi IV, 362.
- Infidelitas** s. *incredulitas*, primum hominis peccatum II, 147 sq. peccatorum fons 149. causa damnationis IV, 16 sq. IX, 229. 232. 277.
- Infinis** Dei I, 317 sq. antithesis 318 sq. an sit attributum mere negativum 319. an solus Deus infinitus ib. an omnimode infinitus ib. usus practicus 320.
- Infinum**, diverso modo accipitur I, 317 sq.
- Ingressus** in congregationem Domini apud Hebraeos III, 135.
- Inhaerentia**, an sit de essentia accidentis V, 121 sq.
- Inimicitiae** capitales, an sponsalia solvant VII, 99.
- Injustitia**, coercetur meditatione iudicii extremi IX, 118 sq.
- Innocentia**, ejus status an politico regimine opus habuerit VI, 276.
- Innocentius I.** pont. Rom. († 417) an intentionem ministri ad integritatem sacramenti postulaverit IV, 155. 157. de Chrysostomi demotione et exilio queritur VI, 120. de inferno IX, 245 sq. 248. de vita aeterna 338.
- **III.** († 1216) V, 114. 131. 535. dissidium circa effectus baptismi in iudicium reliquit IV, 323. an dogma de impressione characteris in baptismo statuerit 213. in primo affinitatis gradu dispensavit VII, 167. ejus sententia de iudicio extremo IX, 124 sq.
- **IV.** († 1254) Friderico II. imp. infensus VI, 494. de matrimonio sacerdotum 240.
- **VIII.** († 1492) pater multorum liberorum et nepotismi reus V, 536. Norvegis celebrationem eucharistiae sine vino permisit 64.
- Inobedientia** Adami adversus leges divinas II, 148.
- Inquisitio** Pontificiorum in haereticos V, 527. VI, 454.
- Insabbatati**, iidem qui Waldenses V, 420.
- Insecta**, resurrectionem indicantia VIII, 436 sq.
- Inscripti** libro vitae; an eorum nomen ex eo deleri possit II, 54.
- Inspiratio** divina I, 132.
- Institutio** sacramenti divina, an recte a praecepto distinguatur V, 28. ejus ritus ac status ib. discrimen ab administratione primaeva 29 sq.
- Insufflatio** discipulorum Christi V, 136 sq.
- Intellectus** hominis post lapsum corruptus II, 241. beatorum IX, 356 sq. 386. ejus et voluntatis distinctio scholastica V, 365.
- Intentio** actualis, virtualis, habitualis IV, 156 sq. ministrorum an ad integritatem sacramenti requiratur 151 sqq.
- Intercessio**, alia *πλασιχή*, alia *συναγωνιστική* VIII, 297. Christi generalis et specialis II, 70.
- efficax et propitiatoria VIII, 291. 297. piorum viventium 295. sanctorum defunctorum in genere admittitur 282. 344 sq. nec tamen propterea Sancti invocandi sunt 282. 344. Bellarmini argumenta contraria ib. sq. nec honori meritoque Christi derogare debet 290 sq. an valeat ad poenas inferni tollendas IX, 265 sq. precum formulae ad Sanctos intercessores VIII, 335. pro coetibus ob religionem pressis VI, 372 sq. 557.
- Interimistae**, Wittenbergenses theologi dicti, Interim quod vocatur Lipsiae a. 1548 statutum probantes, septem sacramenta receperunt IV, 251. inde interimistica theologia V, 501.
- Interitus** damnatorum IX, 238. v. Infernus.
- Intermedius** locus bis mortuorum VIII, 44. 46.
- Interpretatio** sacrae scripturae legitima I, 237 sqq. V, 66 sq. 73. ejus canones I, 237.
- Investitura** episcoporum pontificiorum, quo modo fiat VI, 92. ministrorum in ecclesiis nostris 114 sq.
- Invidia**, meditatione mortis extinguenda VIII, 379. damnatorum IX, 251. a beatorum animis abest 388.
- Invisibilitas** Dei I, 303 sq. IX, 404. an cum ea pugnent Dei apparitiones in V. T. I, 304. corporum glorificationem IX, 375. 410. 416. ecclesiae v. Ecclesia.
- Invocatio** religiosa soli Deo competit III, 6. 27. VIII, 284. per mediatorem I, 479. v. Adoratio.
- angelorum* neganda II, 13 sq.
- Sanctorum* distinguenda ab eorum reverentia VIII, 280. et a simplici praedicatione 282 sq. 361 sq. derogat dignitati Christi mediatoris 290 sq. non convenit conditioni eorum 298. caret requisitis verae Deoque gratiae invocationis et divino mandato 306. divina promissione 307 sq. probatis exemplis 308. convenientia cum ejus forma a Christo praescripta 309. certitudine de objecto 312. superstitionem re-dolet 314. non communis est ecclesiae utriusque testamenti 317. destituitur consensu ecclesiae primitivae 318. a Petro Fullone in ecclesiam introducta 329. a scriptoribus pontificiis varie incrustata 331 sq. et defensa 332. 338 sq.
- Involuntaria** peccata v. Peccatum.
- Joachim**, abbas Florentis († 1202) I, 126. ejus testimonium de antichristo V, 414. praedictio diei novissimi IX, 75.
- Job**, testis immortalitatis animae VIII, 104. et iudicii futuri IX, 8. resurrectionis praeco VIII, 399 sq. an fuerit idem, qui Jobab rex I, 61 sq. ejus uxor 63. encomia 63 sq. justitia IV, 44.
- fiducia bonae causae III, 392 sq. liber, an prior Mose I, 17. quis ejus auctor 62 sq. qua polleat auctoritate 64. an veram historiam exhibeat 61. ejus appendix apocrypha 75.
- Joël**, propheta, I, 69.
- Johanna**, papissa, de ea commenta V, 444 sqq.
- Johannes** Apostolus, Theologus appellatus I, 1. ab angelo propter ejus cultum reprehensus VIII, 303. ejus *evangelium* I, 106 sqq. quo tempore, loco, consilio conscriptum 106 sq. haereticis, praesertim Ebioni et Cerintho, oppositum 20. 107. Synopticorum evangelia approbat et supplet 107. a piis veteribus magni aestimatum 106 sq. a Valentinianis solum acceptum 107. quo sensu unicum ex mente Lutheri ib. sunt qui id superstitiose in collo gestent III, 163. et eo magice abutuntur V, 515. pericopa de adultera cap. 8. an genuina I, 107. *epistola* prima canonica 114 sq. secunda et tertia Apostolo vindicatur 122.
- **Baptista**, praecursor Christi IV, 285. missionem divinam non miraculis probavit V, 564 sq. prophetis V. T. superior VI, 13. quo sensu neget, se esse prophetam ib. ministerium docendi in N. T. inchoavit 27. minister ipse N. T., non propheta V. T. VII, 173. Herodis conjugium cum fratria reprehendit ib. poenitentiae praeco III, 217. VI, 483. Christi meritum docuit IV, 279 sq. in nomen Christi baptizavit 280. ejus auctoritas VI, 483. baptismus IV, 266. 268. 286 sq. 350. divinitus institutus 267. 279. 286. ad N. T. pertinet 268. 286. idem cum baptismo Christi et Apostolorum 278 sq. contraria Bellarmini sententia 282. 285. in numerum Sanctorum relatus VIII, 269. 334.
- **VI.** episc. Constantiensis (saec. XVI.), ejus mors subitanea V, 593.
- **Climacus** I. Scholasticus, monachus (saec. VI.) de mortis desiderio VIII, 42 sq. de mortis memoria 376 sq. de iudicio extremo IX, 113 sq.
- **Damascenus**, monachus (saec. VIII.), ejus oratio de iis qui in fide dormierunt VIII, 216. oratio eucharistica V, 252. recensio librorum canonicorum I, 43. 47. ratiocinatio de Trinitate 378. de Christi humana natura individua 490. de Christi conceptionis modo 497. de unione personali 500. 509. de tribus generibus communicationis idiomatum 530. 534. 587. de adoratione Christi 563. de chrismate in baptismo IV, 253. de transmutatione elementorum eucharisticorum V, 145. de resurrectione VIII, 395. 406. 409. 415 sq. 422. 425. 433 sq. de iudicio extremo IX, 57. de Christi adventu

- adjudicium 68. de inferno 241. 269. de vita aeterna 347. 369. 374. de deprecatione pro mortuis 262. de mutabilitate mundi 139. 156. chiliasmo non favet 193.
- Philoponus vel Grammaticus, philosophus christianus (saec. VI.) de tribus personis in Trinitate I, 289. de mundi renovatione IX, 143. 156.
- de Turrecremata, cardinalis († 1468) de vita aeterna IX, 338.
- **IX.** pont. Rom. († 900) Stephani pontificis decreta rescidit V, 413.
- **XII.** († 964) homo omni turpitudine contaminatus V, 536 sq.
- **XIII.** († 972) in adulterio comprehensus V, 536. 591. an campanarum baptismum instituerit IV, 346.
- **XX.** († 1033) et **XXI.** († 1277) Satanae sese totos sacravisse dicuntur V, 536.
- **XXII.** († 1334) avaritia infamis V, 538. palam antichristus vocatus V, 415. ejus doctrina de statu animarum post mortem VIII, 240 sq.
- **XXIII.** (1419 demotus) vitam futuram negavit V, 496. 536. VIII, 102. 440. IX, 315.
- **Albertus**, dux Mecklenb. († 1576), ej. oratio ante mortem VIII, 388.
- **Casimirus**, dux Saxo-Coburgensis († 1633), ej. argumentum contra reliquias VIII, 7.
- **Fridericus**, elect. Saxoniae († 1554), de ejus captivitate a. 1547. V, 593. 601.
- Jojada**, pontifex maximus Judaeus, Athaliah reginam solio depulit VI, 211.
- Jonas**, propheta, ejus patria, legatio, historia I, 70. ex ventre ceti redditus typus resurrectionis VIII, 432.
- , Justus, unus reformatum, ultimo tempore Superattentor Eilsfeldensis († 1555) de conjugio sacerdotum VI, 225.
- Jonathan**, targumista (saec. I.) I, 224.
- Jordanes** flumen IV, 296.
- Joris** (*Georgi*) David, Anabaptista holland. († 1556) IX, 36. 186. restauratorem regni Israel se jactavit ib. polygamiae fautor VII, 129. ejus asseclae, *David-Joristae*, futurum judicium negabant IX, 29.
- Josaba**, Jojadae sacerdotis uxor VII, 526.
- Josaphat**, rex in Juda, de officio judicis VI, 420. ejus foedus cum Achabo VII, 337. 339. cura circa sacra 347. pietas in bello 512.
- Josaphat** vallis IX, 69 sq. an sit locus extremi judicii ib.
- Joseph**, patriarcha, Dei voluntate venditus II, 36. praefectus Aegypti VI, 284. ejus favor in sacerdotes Aegyptiacos 543. pietas erga patrem 334. spes resurrectionis VIII, 431. ossium translatio 79.
- , Mariam sponsam dimittere cogitans VII, 74.
- Josephus**, Flavius, historicus jud. (saec. I. et II.), ej. recensio librorum V. T. I, 36. de arbore scientiae boni et mali II, 131. de serpente seductore 143. de legislatione Sinaitica III, 11. de lege repudii VII, 458.
- Josias**, rex in Juda, idololatriam abrogavit III, 99. sacrorum studiosus VI, 347. ossa prophetae Elisaei erui vetat VIII, 80. de ejus morte 251.
- Josua**, ejus obedientia erga Mosis praecepta III, 99 sq. stratagema VI, 515. typus Christi IV, 264. I, 449. liber ab ejus nomine nominatus I, 58. auctoris incerti ib.
- Jovianus**, imp. Roman. († 364), ejus tolerantia VI, 364.
- Jovinianus**, monachus Romae degens (extr. saec. IV.) cum asseclis suis, *Jovinianistis*, praemiorum poenarumque gradus in vita futura negat IX, 273. ejus haeresis V, 467 sq. VII, 312. Protestantibus falso tributa V, 467.
- Ira**, quid sit IX, 227. prohibita III, 70. 176. VI, 496. coercenda mortis meditatione XVIII, 379. *Dei* I, 349. III, 331. VIII, 177 sq. IX, 227. an non repugnet justitiae divinae I, 349. causa mortis, peccati, poenae VIII, 22 sq. damnationis impiorum IX, 240.
- Irenaeus**, episc. Lugdunensis († 202) chiliasticus fovet opiniones IX, 181. linguae hebraicae imperitus nomen Jesu absurde interpretatur I, 449. de impletione legis divinae III, 91. omnia inter ecclesias rom. et ceteras convenire debere negat V, 492. transsubstantiationis testis falso adhibetur 127. 141. de resurrectione VIII, 415. 424. 463. de adventu Christi IX, 23. de praedicatione evangelii per totum orbem 87. de judicio extremo 227. de inferno 241. de vita aeterna 315. 329. 345 sq. 356. 357. 366. 370. nec psychopannychiam, nec purgatorium confirmat VIII, 237. an defunctorum invocationi faveat 361. ejus sententia de evangelio Matthaei hebraice scripto I, 104 sq. de praesentia reali corporis et sanguinis Christi in s. coena V, 99. de mixto calice 18. de successionem episcoporum Rom. V, 440. de sorte animarum post mortem VIII, 227.
- Irene**, imperatrix Byzant. (a. 802 solio depulsa) iconodula V, 472.
- Iris**, imago conflagrationis mundi IX, 21. ejus colores Trinitatis imago I, 280.
- Irregeneriti**, eorum opera V, 276.
- Isaac**, patriarcha, ejus et Israelis historia typica II, 61 sq. natiuitas et servatio, imago resurrectionis VIII, 431.
- , Joh., prof. hebraicae linguae Coloniensis, integritatem V. T. defendit I, 140.
- Ἰσαγγελοὶ* et *Ἰσαγγελοῦτες* VIII, 468. IX, 362. 392. 401.
- Ischariotica** poenitentia III, 322.
- Isele**, sacrificulus Rotenburgensis, (saec. XV.), ejus fraus circa reliquias VIII, 76.
- Isidorus** Hispalensis, episc. Sevillensis († 636) de libro Esrae apocrypho I, 45. de libro Judith 84. de loco inferni IX, 279. de mundo in melius commutando 156.
- Pelusiota (saec. V.) de sacramentorum administratione V, 2. de voce ecclesiae V, 258. de pallio 93. de significatione areae Matth. 3. IX, 22. de poenis in inferno 245 sq. 248. 279. 281. de vita aeterna 368.
- Islandia** insula, ecclesia ibi V, 427. et vini usus in coena s. 64.
- Ismaël** vid. Isaac.
- Isocrates**, orator Atheniensis (saec. IV. a. Ch.) de morte VIII, 37. 380.
- Israëlitae** v. Judaei. eorum domus in Aegypto, ecclesiae imago V, 272. tribus juxta montes Garizim et Hebal IX, 56. idololatria III, 44. liberatio e servitute Aegyptiaca I, 429. transitus per mare rubrum typus baptismi IV, 258. 263. bella VI, 479 sq. 511. foederibus cum Cananitis jungendis iis interdictum erat 336 sq. eorum *politiae* divinitus constitutae causa III, 110. corruptio V, 327 sq. destructio III, 136. eorum *principum* tria genera VI, 323. *regni* initium 287. *regum* electio 302. 305. et successio 303.
- Israëlitica** ecclesia, graece synagoga appellatur V, 255 sq. quo sensu universalis dici possit 326. ejus membra tria hominum genera, Judaei, proselyti et religiosi 283. defectio per *μοσχολατρίαν* in deserto 325 sq. 334. status tempore Judicium 335. Eliae 327. sub regibus ib. sq. 335 sq. post reditum ex captivitate Babylonica 336. Christi tempore 320 sq. 336 sq. 416. prophetarum de ejus statu corrupto querelae 328 sq. ejus conservatio 416. differentia a Romana 320 sq. auctoritas in judicio de libris canonicis V. T. I, 38. VIII, 171. apocryphos non habet I, 39 sq.
- Issedones**, gens Scythica, eorum funera VIII, 54.
- Itali**, eorum funera magnifica et sumptuosa VIII, 54.
- Itinerarium Petri** apostoli apocryphum I, 130.
- Jubilaeus annus** papalis III, 293.
- Judae**, Leo, pastor Turicensis († 1542) scripturam s. germanice convertit I, 214. 234.
- Judaei** veteres v. Hebraei, Israëlitae. cur Aegyptiis fastiditi VI, 339. textus V. T. servatores I, 138. 148. ejusque depravationis im-

merito accusantur 140. 154. eorum scholae 54. eorum sectae V, 477 sq. traditiones I, 181 sq. ritus quidam in ecclesiam Rom. translati V, 477. politia et leges III, 110 sq. v. Lex. judices II, 230 sq. poenae III, 133. numi samariticis literis notati I, 55. tributa VI, 532 sq. ritus nuptiales VII, 279 sq. choreae 289 sq. sponsae 99. arrhae in sponsalibus 95. regulae de officiis mariti in uxorem 274. polygamia VI, 257 sq. VII, 135. divortia 398 sq. an in V. T. concessa majoris mali vitandi causa 399. limitata 399 sq. repudium non arbitrio permissum 455. ritus funebres VIII, 58 sq. expectatio Messiae praestandaeque per eum expiationis III, 147 sq. fides et religio v. Testamentum vetus. *recentiores*, post Christi aetatem v. Rabbin. legum Mosai- carum ceremonialium et forensium perpetuitatem urgent III, 130. 137 sq. IV, 231. futurum Messiae adventum eumque duplicem expectant IX, 113. Messiam regem faciunt terrestrem 180. de Messiae officio perverse sentiunt I, 606. Mosaicam gradum prohibitorum definitionem limitant VII, 162 sq. coelibatum impro- bant 299. purgationem post mortem comminiscuntur VIII, 165. impiorum resurrectionem negant 487 sq. mundum dicunt incorruptibilem IX, 143. poenarum infernalium intermissionem docent 254. vitae aeternae gaudia in voluptatibus corporis collocant 411. alii in praesenti vita tantum praemia bonorum operum exspectant 315. chiliasticis somniis delectati 180 sq. resurrectionem in terra Canaan futuram sperant VIII, 493 sq. quae signa iudicium atgressura opinentur IX, 99. Eliam reditum putant 102. iudicium in valle Josaphat celebrandum fabulantur 69. de fine mundi varia proferunt vaticinia atque conjecturas 72 sq. 74. eorum contumacia II, 40. convicia et odium in Jesum Christum fidemque christianam VI, 380. juramenta et perjurya III, 58. VI, 384. feneratio 380. 383. aversio carnis suillae III, 126. ritus nuptiales VII, 281 sq. polygamia legibus imperialibus prohibita 129. quando desierit ib. officia degentium inter Christianos VI, 383 sq. conversio praedicta 381. an universalis exspectanda ante diem novissimum IX, 107. affirmantis sententiae patroni et argumenta ib. negantis defensores 108 sq. veteris ecclesiae animus erga Judaeos VI, 382. antiqua de iis statuta 381. an in re publica christiana tolerandi 380. cautela in eorum tolerantia observandae 382. commoda exinde resultantia

381. cur clementius tractandi 462. mutuis inter eos et Christianos matrimoniis abstinendum VII, 227. ad baptismum non vi compellendi IV, 353. an a civili poena propter baptismum susceptum absol- vendi 324. an eorum infantes parentibus invitis baptizare licitum 362 sq. veterator quidam baptismum iterum iterumque adeptus 387 sq. an ante diem novissi- mum in terram Canaan reducendi? IX, 104 sq. hujus eorum opinio- nis origo et absurditas 105 sq.

Judas Maccabaeus I, 98 sq. ejus sacrificium pro mortuis VIII, 170. 173. I, 100. visio VIII, 346.

— Iscariotes, proditor IV, 126. sacrae coenae particeps V, 227. ejus poenitentia II, 237.

— Lebbaeus, Apostolus I, 124. ejus epistola genuina et canonica 123 sq.

Judex civilis, quae virtutes in eo requirantur VI, 421 sq. vitia ei vitanda ib. praesertim *προσωπο- ληψία* 421. unde dictum, iudicem caecum esse debere ib. ejus juramentum in constitutione Justi- niani 421. officium utramque partem audiendi 422. et secundum leges sententiam ferendi 423. utrum secundum acta et probata, an secun- dum conscientiam judicare debeat 423 sq. controversiarum theologica- rum principalis et ministerialis I, 201 sq. omnium extremo die Deus triunus IX, 29 sqq. *κατ' οἰκο- νομίαν* Christus *θεάνθρωπος* 12 sq. 30. etiam secundum humanam naturam I, 555. 567. IX, 31 sq. 36 sq. ad id gloriose et repente appariturus 40. 96. 114. ejus virtutes 34 sq. 114 sq.

Judicium, unde dictum IX, 2. Deo tributum quot modis accipiatur 3 sq. interdum miseram damnato- rum sortem significat 239 sq. *conscientiae* quomodo discrepet a no- vissimo 112. *Dei*, cum igne com- paratum VIII, 195. respectu hominum exercitum vel particu- lare, vel universale est IX, 2. particularia, quomodo differant ab extremo ib. 20. 111 sq. adversus angelos malos 20. 111. adversus protoplastos 111. *civile* ad magi- stratum pertinet VI, 412. auctore Deo 281. Anabaptistis et Socin- ianistis impugnantibus 415. ejus utilitas ac necessitas 413 sq. abusus vitandus 414. exercendi recta ratio 420. in causis *matri- monialibus* discretivum et coacti- vum VII, 459. ecclesiastici et politici differentia ab extremo IX, 112. *extremum* 1 sqq. doctrinae de eo gravitas 1 sq. vocis signi- ficatio et vis 2 sq. synonyma 4 sq. ejus certitudo 1. 6. probata ex V. T. 6 sqq. ex N. T. 17 sqq. ex judiciis divinis particu- laribus 20 sq. ex aliis rationibus 23 sq. ex typis et parabolis 21 sq. causa efficiens 29. impulsiva

40. 243. VIII, 244. instrumen- talis et ministerialis sunt angeli et homines pii IX, 40 sqq. univer- salitas I, 46 sqq. objectum per- sonale angeli mali 44. et homi- nes omnes 46. speciatim anti- christus 47. antithesis Rabbinorum et quorundam ex veteribus 47 sq. praecipue Pontificiorum 49 sq. an etiam creaturae ratio- nis expertes judicandae sint 50. objectum reale ib. non de operi- bus saltim, sed primario de fide judicandum esse, ostenditur contra Pontificios 52. forma, sollemnis institutio 54 sq. et administratio 56 sq. quo pertinet causae cognitio 56 sq. causae cognita decisio et sententiae promulgatio 57 sqq. executio 59. an peccata piorum aequae ac impiorum in iudicio sint publicanda 60 sq. an iudicium per aliquot dies protra- hendum 64. an sententia voce audibili proferenda ib. ejus norma, verbum Christi 65 sq. finis et effectus 67 sq. adjuncta: locus 68 sq. tempus 70 sqq. propinquitas 40. 79. 81. signa antecedentia eaque remota 82 sqq. propinqua et propria 87 sqq. utrum proprie an tropice intelli- genda 91 sq. quaedam falso et temere prodita 99 sq. ordo in novissimis VIII, 6. connexio cum resurrectione IX, 25 sq. an mundi conflagrationem antecessurum sit VIII, 6 sq. ignem purgatorium excludit 154. ejus consequentia IX, 109 sq. cognata 111 sq. cum eo pugnancia 112. ejus definitio 124. quatenus piis timendum sit 123. 27 sq. usus doctrinae de iudicio extremo theoreticus et practicus 113 sqq. ejus pia meditatio 125 sq. diligens memoria commen- datur 113 sq. ecclesiae de eo symbola et consensus 27. vete- rum sententiae 124 sq. adver- sariorum sectae et antithesis 26 sq. 28 sq.

Judicium liber, ejus contenta I, 58. conjecturae de ejus auctore ib.

Judith, res ab ea gesta quo tem- pore accidisse dicatur I, 79 sqq. liber, in fontibus hebraeis non invenitur 79. non veram histori- am narrat ib. sq. cum fidei ana- logia haud omnino congruit 82. ad canonem non pertinet 83. frustra pro illo ad Patres quos- dam et synodum Nicaenam provo- catur ib.

Julia lex, de bello non privatum faciendo VI, 502.

Juliana vid. Eva.

Julianus, archiep. Toletanus († 690) de immutatione mundi IX, 156. de inferno 267.

Julius II., pontif. Rom. († 1513) bellicosissimus V, 537. VI, 504.

Jumenta, cur eorum quies sabbato a Deo praecepta sit III, 62.

Junilius, Afer (saec. VI.) de libris biblicis I, 46. de libro Judith

84. de spiritualitate et impassibilitate corporis resuscitati IX, 366. 369.

Junius, Franc., prof. Lugdunensis, († 1602) de theologia I, 1. de ecclesia V, 305.

Junius mensis, apud Romanos nuptiis auspicatus VIII, 287.

Juramentum et jurare, an licitum sit III, 56. legitimum, virtus est secundi praecepti ib. ejus comites veritas, iudicium et justitia VII, 91. de iuramentis praeceptum Christi III, 175 sq. eorum species variae 57. licita ab illicitis distinguenda ib. an per creaturas jurare liceat 57. quanam servanda 58 sq. latroni praestitum, an obliget 59. fidelitatis, an ecclesiae ministris a magistratu imponi possit VI, 547. religionis, an exigi possit 372. ejus religio et vis in sponsalibus clandestinis VII, 90. in sponsalibus illegitimis irritum 91. purgatorium, in causis matrimonialibus cante exigendum 89. formula patribus Tridentinis proposita VI, 367 sq. juramentorum exempla III, 56. *Dei* 56. de salute peccatorum II, 59. ejus stabilitas III, 372.

Jurisdiclio episcopalis VI, 77.

Juris professio academica, quando instituta VI, 95.

Juris consulti, eorum testimonia adversus temporalem pontificis Rom. potestatem VI, 133. 206. V, 503. statuta v. Jus civile. speciatim in causis matrimonialibus VII, 82. 87.

Jus, ejus objecta personae, res, actiones VI, 379. naturale, gentium, civile III, 5. divinum, quid sit ex sententia Bellarmini VI, 543. divinum et humanum communicatum cum conjugibus VII, 238. fori et poli 405. gentium in bello observandum VI, 513. particulare politiae judaicae a communi distinguendum 377. episcopale 76. patronatus 78. collatum cum jure episcopali ib. ejus usus in ecclesiis reformatis defenditur 80 sq. *naturae* I. *naturale*, ejus tres gradus ex opinione Bellarmini VI, 545. quid exigit circa census annuos 401. an exemptioni clericorum faveat 545. an jus venandi solis principibus tribuat 524. an poenas haereticorum exposcat 477 sq. bella legitima comprobat 486. consensum parentum in liberorum nuptiis requirit VII, 49. repugnat polygamiae 125 sq. et incestuosis nuptiis 175 sq. *canonicum*, continet decreta minime inter se convenientia V, 496 sq. ejus statuta de legum promulgatione 378. de scriptura I, 198 sq. de confessione peccatorum III, 256. de sacramentis IV, 140. de exorcismo in baptismo 393. de communione sub utraque V, 41 sq. de vi consuetudinis ecclesiasticae 190. de asylis VI, 387 sq. de usuris 388 sq. 402. de bello

ob negatum transitum 511. de disputationibus circa religionem 359. de Judaeis tolerandis 382 sq. 462. de non inferenda vi ad credendum 462. de suppliciis in errantes haud statuendis 462. de haereticis V, 398. VI, 261 sq. de poenis haereticorum 474. de malis hominibus ab ecclesia secludendis V, 303. de voto Mariae VII, 326 sq. de clericis VI, 23 sq. de ordine episcoporum et presbyterorum 155 sq. de ordinibus sacris 161. de jure episcopali et patronatus 76 sq. 78 sq. de jure ministros ecclesiae vocandi 64. de non eligendis ad ministerium eccl. neophytis 123 sq. spuriis 312. hominibus turpi vitio laborantibus 126 sq. de vocatione episcoporum pontificiorum 91 sq. de papae electione V, 444. de ministrorum ecclesiae ordinatione 97. translatione 115 sq. remotione 118. potestate in rebus civilibus 206. conjugio 237. 245. de clericis a militia arcendis 506. de conjugio, libidinum vagarum remedio VII, 251 sq. canones quidam in conjugium injurii VI, 245. an consensum parentum ad nuptias requiratur VII, 51 sq. 57. decreta hac de re insigniora 52 sq. 57. de consensus legitimi conditionibus 71. de sponsalibus 84. 86. 87. 90 sq. 93. 436 sq. 438 sq. de repudii causis 96. de consecratione ecclesiastica ad conjugium necessaria 227. de copula conjugali 242. de matrimonii impedimentis 101 sq. 402. 428. de gradibus prohibitis 194 sq. quid in ejus prohibitionibus improbandum 198. regula de computatione graduum cognationis 150 sq. ejus censores et defensores 151. cur in causis matrimonialibus praefenda ib. de cognatione spirituali 218 sq. de affinitate ex crimine 221 sq. de concubinato canones discrepantes 367 sq. de divortio 374. 387. 402. de divortii causis ib. et 404. 444. 455 sq. de exceptionibus in causa adulterii 417. de adultera non retinenda 412 sq. 414. de jure feminae in marito adulterum 416. de adulteri connubio cum ea, quam vitavit 223. de tempore luctui viduarum statuto 119. de virginitate 360. de votis incautis 358. de matrimonio post votum contracto 430 sq. *civile* cf. Imperatorum constitutiones. de scriptis pseudonymis VI, 183 sq. de testamenti integritate V, 34. interpretatione 70. de vi nominum 391 sq. de principe legibus obstricto VI, 407 sq. de probationibus 424. de mendicis 386. de asylis 387 sq. de clericorum immunitate 529. de jure belligerandi 502. de defensione sui licita 486. de venationibus 524

sq. de jure talionis 404. de poena criminis falsi 476. de haereticis 261. 473. de haereticorum sepultura VIII, 62. de sponsalibus VII, 82 sq. 87. 93. de repudio 97. de consensu contrahentium in matrimonio 42. parentum 48 sq. 51. 60. matris 63. de matrimonii impedimentis ex statu nupturientium 142. 234 sq. ex gradibus prohibitis 192. regula de supputatione graduum 149 sq. de cognatione spirituali 215. et legali 219 sq. de affinitate ex crimine 221 sq. de conjugum consecratione ecclesiastica 240. communitate 238. de senum conjugii 140. de feminae raptu 79 sq. de conjugio raptoris et raptae 225. de matrimonio Christianorum cum infidelibus 227. de effectis conjugii 253. de concubinato 367. de polygamia 129. de nuptiis secundis 117 sq. 120. de desertione 422. 424. de divortio ejusque causis 402. 417 sq. 457. de adultera repudianda 413. de poena adulterii VI, 443. de nimia impensa in sepulturas VIII, 57.

Justificati, eorum status VIII, 153. poenam purgatorii ex opinione Pontificiorum excludit ib. sq. et 160.

Justificatio, vocis significatio *forensis* III, 301 sq. etiam Patribus usitata 517. *per fidem* 300 sq. doctrinae de ea gravitas 301. 519. ex divina gratia 309. exclusio operum merito 425. IV, 67. *per fidem* impetratur III, 348. 425. non per legem 89. merito Christi parta 319 sq. de causa justificationis meritoria notantur errores Socinianorum 320 sq. Pontificiorum 336 sq. Piscatoris 340. an cum fide aliae dispositiones concurrant 452 sq. consistit in gratuita remissione peccatorum et imputatione justitiae Christi 478 sq. 508 sq. ejus forma, an sit duplex, justitia imputata et inhaerens 478. an gratiae infusio dicenda sit 500. a renovatione differt 502 sq. an actuali justitia formaliter justificemur 447. 518. prima et secunda IV, 106. secunda per bona opera a Pontificiis defenditur 48 sq. eam per fidem Jacobus apost. in epistola sua non oppugnat I, 120.

Justina, uxor Valentiniani imp. Rom. (saec. VI.) Arianæ haeresis faultrix et Ambrosio Mediolanensi infestissima VI, 557.

Justinianus I., imp. Rom. († 565), an episcopum Rom. principem ecclesiarum omnium nominaverit V, 408. an concubinatum prohibuerit VII, 367. asylorum immunitatem coercuit VI, 388. cruentam legem adversus haereticos non executus est 472 sq. ejus formula jurandi III, 58. decretum de ordinatione episcoporum 79. de exemptione clericorum 540. de jure naturali et civili III, 5.

Justinus Martyr., philosophus christianus (166), tribuuntur ei quaestiones VIII, 226 sq. et *ἐκθρασεις* *πίστεως* I, 390 sq. ejus opinio chiliastica IX, 181. nominis Christi explicatio falsa I, 452 sq. de versione LXX interpretum 226. de omniscentia Dei I, 352. de numero sacramentorum IV, 250. de eucharistica distributione V, 17 sq. de consecratione 152. de impletione legis divinae III, 91. de resurrectione VIII, 408. 424. 434. 463. de adventu Christi IX, 23. de iudicio extremo 40. 45. de praedicatione evangelii per totum orbem 87. ad probandam transsubstantiationem ejus allata verba non valent V, 141. an angelorum cultui faveat VIII, 343. de vita aeterna IX, 329.

Justitia distributiva VI, 425. quomodo differat a commutativa 441 sq. a magistratu administranda 373 sq. in bello 513 sq. *originalis* II, 114. peccato amissa 159. *legis* III, 195 sq. 398. 430. 433. 501. *evangelica* I, 347. III, 398. 501. sive fidei 407. 501. imputata 509 sq. fidei et operum in renatis 152. *operum* ab adversa parte defensa IV, 109. nostra imperfecta 35 sq. infusa III, 305. inhaerens, an sit forma justificationis 478. 496. ejus fiducia pharisaica 418 sq. personae et officii 322 sq. *Dei* III, 311 sq. I, 346 sqq. VII, 502. sese exserit in poena et remissione peccatorum VIII, 145 sq. causa resurrectionis mortuorum 420 sq. 462. 467. inprimis impiorum 454. ejus consequentia iudicium extremum 24. 67 sq. in incendio orbis conspicua 179. an cum Dei misericordia conciliari possit I, 348. IV, 94. ejus adversarii 347. divisiones 346 sq. remuneratoria s. retributiva 346. 90 sq. 95. 99. praemia aeterna promittit IX, 303. punitiva s. vindicativa I, 346. probatur III, 331 sq. in aeternis damnatorum suppliciis se exserit IX, 222 sq. 258. 276. an in Deo commutativa sit I, 347 sq. an sit *ἀνομος* 348 sq. dispari bonorum et malorum sorte non labefactatur 349. an ex ratione cognosci possit 347. usus doctrinae de justitia Dei consolatorius et exhortatorius 350. *Christi* v. *Christus*. e iudicio extremo cognoscenda IX, 34 sq. 114. *habitualis*, a merito justitiae nostrae non exsulat III, 340. per fidem nobis imputatur 342. 345. 483 sq. opinio de inhaerente justitia merito Christi imminuit 496.

Juvenalis, poeta rom. (saec. I. et II.) satyrarum scriptor IV, 106.

Juvenius, C. Vettius Aquilinus, presb. Hispaniensis, poeta christ. (saec. IV.) IX, 165. 230.

Juvenilis aetas, an ad administran-

dam rempublicam idonea sit VI, 315. ejus vitia 316.

Ivo, episc. Carnotensis († 1115) de electione et ordinatione ministrorum eccl. VI, 113.

K.

Keckermann, Barthol., prof. Heidelbergensis, deinde rector scholae Dantisci († 1609) Deum definiri posse negat 284. Trinitatem operationis humanae probare conatur I, 379. de versionibus bibliorum germanicis post Lutherum confectis 234. de furti vindicta III, 77. quid baptismus significet V, 164.

Ketzer, vox germanica, unde ducta VI, 261.

Kimchi, David, rab. (saec. XIII.) de voto Jephthae VII, 321.

Kirche, vocabuli german. etymologia V, 257 sq.

Κοινοποιία et *Κοινοποίησις* *ἐνεργειῶν* I, 587.

Κοινωνία V, 119. *ἐνεργειῶν* et *ὁραμάτων* I, 532. 587.

Kraus, doctor Halensis, apostata desperabundus a. 1527 obiit. V, 592.

Κρύψις, an efficiat statum exinanitionis Christi I, 600 sq.

Κύριος, an nomen sit Deo soli proprium I, 264.

Kus, Nicolaus, mag. Rostochiensis (saec. XVI.), de papa III, 291.

L.

Labrum aeneum in atrio templi Judaeorum III, 122.

Lae, pro vino eucharistico consecratum V, 14.

Lacedaemonii s. Spartani, amicis uxores locabant VII, 401. prudentiam in rebus agendis laudabant VI, 516. legibus non scriptis utebantur 378 sq. furta laudabant III, 77.

Laerymae Christi de interitu Hierosolymae effusae II, 59.

Lactantius, Luc. Coelius, rhetor christianus (saec. IV.) IX, 75. de Epicuro 142. de poenis capitalibus VI, 427. de immortalitate animae VII, 106. de metempsychosi VIII, 107. de signis ultimum temporum IX, 85. 100. ejus descriptio regni chiliastici 183. finem mundi statuit 139. et praedixit 74 sq. qui die novissimo judicandi sint 47. de poenis in inferno 238. 245. 247. 278. de vita aeterna 354.

Laici, s. scripturae lectione non arcendi I, 213 sq. iis communio sub utraque impertienda V, 22. sicuti in vetere ecclesia 62. iis in casu necessitatis baptizare licet IV, 274. an facultatem s. coenam administrandi habeant V, 11 sq.

Lainez, Jacobus, generalis ordinis Jesuitarum († 1565) V, 568 sq.

Lambert, Franc., prof. Marburgensis († 1530) de conjugio III, 191 sq.

Lamech, polygamiae auctor VII, 128.

Lamentationes in funeribus VIII, 59.

Lampetiani, iidem qui Messaliani, nomine tracto a *Lampetio*, singulari eorum auctore (saec. V.) eorum sententia de monasteriis V, 473.

Laodicea, civitas Phrygiae, coetus christianus ibi constitutus I, 131. epistola ad *Laodicenses* scripta Paulo apostolo falso tributa ib. in ea *Laodicenum concilium* actum vid. Concilium.

a **Lapide** vid. Cornelius.

Lapis angularis, Christus I, 458.

Lapsi, eorum disciplina in vetere ecclesia IV, 341 sq. V, 193. poenitentia III, 223. reditus ad Dei gratiam IV, 342. receptio in ecclesiam, controversiarum causa III, 208. exempla IV, 115. 124. correctiones gradibus diversae VI, 192.

Lapsus a fide, totalis et finalis III, 115. circa doctrinam et mores VI, 192. primorum parentum II, 49. 142. ejus causa ib. sq. V, 67. VIII, 19. consequentia II, 151 sq. VIII, 21. ejus culpa Deus caret II, 144.

Largitiones, modus illegitimus imperii acquirendi VI, 304.

a **Laseo**, Joh., Polonus († 1560) de verbis institutae s. coenae V, 78.

Lasthenes, Olynthius, Philippo Macedoniae regi patriam prodiit VI, 517 sq.

Lateranense concilium vid. Concilium.

Latina ecclesia, ejus contentio cum graeca v. Graeca ecclesia et Romana ecclesia.

Latina versio bibliorum I, 234. v. Vulgata.

Latomus, Jacob., jurisperitus Lovaniensis († 1566), ejus miser exitus V, 595.

—, Jacob., prof. et canonicus Lovaniensis († 1544) I, 393. III, 498.

Latria III, 42. differt a *dulia* VIII, 285 sq.

Latro, cum Christo cruci affixus, conversus IV, 168 sq. salutis particeps factus 382 sq. V, 295. in paradisum susceptus ib. VIII, 113. 140. 206.

S. Laurentius, archid. Rom. († 258) VIII, 269.

Lavater, Ludov., antistes Tigurinus († 1586) de ritibus ecclesiae Tigurinae scripsit V, 165.

Lazarus Bethaniensis, vinculis funerealibus solutus III, 269 sq. e mortuis suscitatus VIII, 45 sq.

—, pauper, ejus vita post mortem in parabola narrata VIII, 232. anima in paradiso 126 sq. narrationis de eo scopus 127. a tota haec narratio parabolica sit 232.

- Leetio** librorum sacrorum in ecclesia I, 88 sq.
- Lectores**, eorum officium in ecclesia Rom. VI, 159.
- Legale dictum** v. Lex moralis.
- Legati** inviolabiles VI, 340. auctores de legatorum jure ib. exempla eorum violatorum ib. *Dei* VI, 15. 35. 41.
- Legendae** Sanctorum V, 520.
- Λειτουργία* VIII, 66. v. Reliquiae.
- Leo**, cur Christus hoc nomine appelletur I, 458. imago resurrectionis VIII, 436.
- Leo III.** Isauricus, imp. Byzantinus († 741) propter vetitam iconolatram a pontifice Rom. excommunicatus VI, 212.
- **VI.** Philosophus († 912) de Athanasio I, 43. de doctoribus VI, 354. ejus lex de vitata ab alio sponsa VII, 74 sq. sustulit concubinitum 367. eunuchorum nuptias 141. Basili patris decretum de usuris VI, 393.
- **I.** Magnus, pont. Rom. († 461) modice de potestate sua judicavit V, 493. ejus sententia de innocentia primi hominis II, 118. de extremo judicio IX, 47. de haereticis coercendis VI, 475. de sacerdotis, dimissa uxore, iterato matrimonio VII, 384 sq.
- **II.** († 683) curiam pro tradito pallio pretium accipere vetuit VI, 94.
- **III.** († 816) Sanctorum ἀποθέωσιν instituit VIII, 375. an imperialem dignitatem a Byzantinis ad Germanos transtulerit VI, 212.
- **IV.** († 854) judicio imperatoris se subiecit VI, 537.
- **X.** († 1521) ex simonia opes quaesivit V, 538. Lutheri articulos damnavit VI, 474 sq. inter eum et Franciscum I. Galliae regem concordata instituta *Leonina constitutio* dicta 69.
- S. Leonardus**, eremita Gallicus († 559) VIII, 269.
- Leontius**, episc. Ancyrensis (saec. IV.) III, 209.
- Leoviti**, Cyprianus, mathematicus, ejus prognosticon de die Domini IX, 76.
- Leprosus**, ejus sanatio apud Hebraeos III, 127. an causa matrimonii dirimendi sit VII, 455.
- Leprosus**, an matrimonium inire possit VII, 142.
- Less**, Leonhard, Jesuita, theol. Lovaniensis († 1623) maligne de confessione Lutherana judicavit V, 416.
- Leucippus**, philos. graecus (saec. V. a. Chr.), ejus idealismus I, 486.
- Levi** ben Gerson, rab. († 1370) de libro Jobi I, 63.
- ben Joseph, rab. de punctis vocabulorum I, 144 sq.
- Levir** VII, 149.
- Leviratus**, lex de ducenda fratria III, 132. VII, 186 sq.
- Levitae** V. T. VI, 138 sqq. eorum divisiones 355. conditio et immunitas 543 sq.
- Leviticus**, liber pentateuchi, ejus nomen et contenta I, 57.
- Lex**, unde dicitur III, 1. quid sit jureconsultis Romanis VI, 377. quomodo a decreto distinguenda ib. ejus definitiones variae III, 3. divisiones ib. sunt leges divinae et humanae ib. scriptae et non scriptae 4 sq. ecclesiasticae et politicae 5. *divinae*, vel naturales v. Jus naturae. vel *positivae* VI, 376. eaeque partim universales sive morales III, 5. 108. partim restrictiores 109 sq. ceremoniales et forenses politicae judicae 3. 109. positivorum origo divina VI, 376. requiritur earum promulgatio 378 sq. conditiones, ut justa, possibilia, utilia, futura praescribant 379. *civilium* in republica obiectum 386 sq. forma interna et externa 405 sq. canones de ea ib. differentia a lege naturali 407. finis et effectus ib. adjuncta 411. necessitas, utilitas et dignitas 374 sqq. executio in judiciis et suppliciis 411 sq. vis et auctoritas 375 sq. 408 sq. VII, 52. coactiva et directiva VI, 409. an obligent magistratum ib. et conscientiam ib. sq. nec plus aequo multiplicandae, nec temere mutandae 411. *primaeva* II, 48. cur homini data 142. *vetus* et *nova* III, 148 sq. 168 sq. *Christi* 174. *moralis* 5. 108. Mosaica in Sinai monte data 5. an Judaeos tantum obliget 5 sq. ante Mosen exstitit 6. solemniter repetita 10. judicium futurum indicat IX, 26. spiritualis III, 24. doctrina operum 166. 429. perfecte impleri non potest 81. 103 sq. IV, 35 sq. a Christo impleta III, 89 sq. 102. 342 sq. perfecta 149 sq. 174. in N. T. repetita et explicata 149 sq. an etiam aucta et innovata ib. ejus vis et ambitus 24 sq. 165 sq. non docet modo, sed etiam obligat et prohibet II, 196. concupiscentiam malam prohibet ib. servandae obligatio cum vinculo conjugali comparata VII, 107. 392. rigor justus III, 101 sq. obligat vel ad poenam, vel ad obedientiam 347 sq. contemptum Christi accusat 195. efficacia VI, 171. impios condemnat IX, 66. dolorem de peccatis excitat III, 241. ejus finis est Christus 345. usus politicus, elencticus et didacticus 104 sq. absolutus et respectivus 137 sqq. ej. perpetuitas 110. 139. differt a legibus ceremonialibus et forensibus 109. ej. criteria 110. relatio ad evangelium I, 33. 435. III, 167. 193. legalia dicta ab evangelicis distinguenda II, 63. lex operum non ad evangelium pertinet III, 147 sq. quid sit legi mortuum esse VII, 107. VIII, 11. veterum dicta de lege III, 167 sq. leges ceremoniales Mosaicae 109 sq. earum species 111 sq. fines et ratio inprimis typica 128 sq. abrogatio in N. T. 129. defensores recentiores 130. usus in N. T. 140. leges forenses Mosaicae ordine praeceptorum decalogi recensentur 109 sq. 131 sqq. jus particulare a communi in iis distinguendum 135. 137 sqq. quomodo dividi possint 136. abrogatae in N. T. ib. sqq. qua de re sunt qui aliter censeant VI, 377 sq. usus in N. T. III, 140. an et quatenus norma sint regendae politicae Christianorum VI, 378. *diocesana* 76 sq.
- Legislator** Deus VI, 376. legislatores gentilium ib. auctoritate deorum leges ferebant ib. sq. quid sit quod in legislatore requiratur 377. 379. 405 sq. 407.
- Legislatoria** potestas penes magistratum christianum VI, 374 sq. 377 sq.
- Liber** bellorum Domini I, 18. recti vel justorum 18. 56 sq. vitae II, 54 sq. IX, 51.
- Liberalitas** principum VI, 342.
- Libratio** vid. Libertas. Israelitarum ex captivitate Babylica cum resurrectione mortuorum comparatur VIII, 407. creaturae vanitati obnoxiae IX, 175 sq. piorum in fine mundi 179.
- Liberi**, bonum θεόσδοτον VII, 270 sq. morigeri, cur non omnes sint longaevi III, 369 sq. eorum procreatio, finis principalis conjugii VII, 246. pia institutio necessaria 12. pietas erga parentes III, 68 sq. iis nuptiae non sine parentum consensu ineundae VII, 49 sq. impuberum vota coelibatus et monastica, contra parentum consensum suscepta, improbanda sunt 338 sq. an liberis peccata impiorum parentum luenda sint III, 363. 365. liberi ex sponsa suscepti non sunt spurii VII, 292.
- Liberinus**, Abdias, I, 333.
- Liberius**, episc. Rom. († 366) ab imp. Constantio in exsilium actus et ab eodem revocatus V, 494. VI, 119 sq. ejus error V, 349. 355. Athanasium damnat 494. ejus epistolae ib.
- Libertas**, vario sensu tribuitur hominis voluntati II, 238. *arbitrii* sive voluntatis 238 sqq. ante et post lapsum 240. ejus radix 238. quaestionis de ea status 241 sq. an ad eam requiratur libertas non solum a coactione, sed etiam mutabilitate 256. quid sit libertas a coactione 238. quid ab obligatione et jure 239. quid interior et exterior 238 sq. quid libertas rectitudinis 240. quo sensu amissa sit ib. sq. an propter amissam rectitudinem arbitrium hominis servum dicendum sit 240. 258. an recte dicatur, se habere passive in conversione 268 sq. quomodo Patres de eo judi-

- cent 267. 270 sq. qualis libertas in homine relicta sit 239. 240 sq. 277 sq. ejus impedimenta 278 sq. vires in conversione III, 225. non tollitur praescientia divina I, 354. *conscientiae* defensa VI, 360. 456 sq. 476. *christiana*, a peccati et Satanae potestate IV, 312. II, 281 sq. a lege ceremoniali et forensi Mosaica III, 128 sq. 136. baptismo suscepto acquiritur IV, 312. non ab obedientia legis moralis 27 sq. quo sensu ab obligatione legis ecclesiasticae 333 sq. non tollit bonorum operum necessitatem 15 sq. 21 sq. non repugnat legibus civilibus VI, 289 sq. coelibatus voto impeditur VII, 355. *gloriae* sive beatorum in vita aeterna IX, 175. 359. *agendi* in Deo I, 357. 471. in Christo 471.
- Libertini** v. Deistae, Epicurei. conjugia temere dissolvunt VII, 404. negant necessitatem bonorum operum IV, 12. immortalitatem VIII, 103. infernum IX, 225. resurrectionem derident VIII, 440. quidam eorum liberationem damnatorum propter misericordiam Dei sperant IX, 262.
- Liberrum arbitrium** v. Libertas arbitrii.
- Libido**, ejus aestus VIII, 347. ignis aeterni meditatione exstinguendus IX, 285. libidines vagae VII, 298. III, 133. prohibita 9. 73. 80 sq. in principe quoque turpes VI, 333.
- Libri** Dei IX, 19. 51. quomodo aperiendi die iudicii ib. et 56. 65. *sacri* v. Biblia. Scriptura s. distinguuntur a canonicis I, 53. an inter eos sunt, qui priores exstiterint aetate Moysi 18. eorum distinctio in capita, cui tribuenda 56. *haeretici*, an recte prohibeantur VI, 359 sq.
- a **Licet**, Robertus, Minorita, ejus diceria in cardinales V, 538. VI, 206.
- Ligamen** sponsaliorum et matrimonii VII, 435 sq.
- Ligaturae**, earum usus in juramentis III, 59.
- Lignum vitae** I, 459.
- Limbus** duplex ex sententia Pontificiorum VIII, 114. alter infantum l. puerorum ib. 116. IV, 380. alter patrum VIII, 114. 118 sq. ejus praesidia 115 sq. 117. 120. rationes ei oppositae 114 sq. 118.
- Lindanus**, Wilhelmus, theol. pontificius (saec. XVI.) I, 83 sq. 229. IV, 380. V, 388. 464. 501. 575.
- Lineae** cognationis VII, 144 sq. recta est vel ascendens, vel descendens ib. obliqua l. collateralis vel aequalis, vel inaequalis ib.
- Lingua** primaeva an hebraica fuerit I, 228. IX, 497. una beatorum et quae futura sit 496 sq. linguae vernaculae usus in publica s. scripturae lectione I, 220.
- Linus**, episc. Rom. (saec. I.), acta de passione Petri et Pauli ei tributa, suppositicia I, 131.
- Lis** coram magistratu politico non simpliciter prohibita VI, 417 sq. nec absolute adversatur caritati 419.
- Literalis** sensus s. scripturae tenendus I, 239 sq. regula de eo V, 81.
- Lituanii** veteres, eorum matronae nobiles matrimonii sui adjuutores simul maritos adsciscere solebant VII, 103.
- Liturgia**, vis vocabuli VI, 6. quid sit V, 4. an ex ea Pontificiorum sententia de origine sacrificii missatici apostolica probari possit VI, 6 sqq. eucharistica 8. Marci et Jacobi suppositae 249.
- Livius**, Titus, historicus rom. nobilissimus, de bello VI, 500.
- Loerenses**, eorum ritus nuptiales VII, 279.
- Locus**, quo respectu corporibus competat I, 582 sq. intermedius his mortuorum v. Intermedius. separatus in coemeteriis VIII, 95. quorundam locorum sanctitas ib. sacri nomine Jehovae insignantur I, 260.
- Locusta**, imago resurrectionis mortuorum VIII, 437.
- Λόγος** appellatio filii Dei I, 18. 472. VI, 32.
- Lombardus**, Petrus, episc. Parisiensis, scholasticus († 1160) primus theologiae doctor VI, 95. ejus dissensus a doctrina papistica (*Lombardica theologia*) V, 500. multorum errorum arguitur V, 131. de theologia I, 7. de initio peccati II, 191. de ratione formali justificationis III, 499. de intentione baptistae in actu baptismi IV, 155. de elementis s. coenae V, 130 sq. de omnipraesentia Christi I, 584. de ordinatione ab haeticis facta VI, 106 sq. de sponsalibus propter errorem circa generis nobilitatem irritis VII, 72. de conjugio per copulam conjugalem demum perfecto 242.
- Londinense** concilium vid. Concilium.
- Longaevitas**, an beneficii loco habenda III, 69.
- Longinus**, miles rom., latus Christi lancea aperuisse fingitur VIII, 312 sq.
- Loth**, ex incendio Sodomico ereptus IX, 21.
- Lothar II.**, imp. German. († 1137) gradum doctoratus in scholas introduxit VI, 95. Romae depictus tanquam coronam a papa accipiens VII, 31.
- Lotio** pedum non est sacramentum IV, 254. lotiones Hebraeorum notionem typicam habebant 264.
- Lotophagi**, gens in Aegypto, defunctos in mare abiciebant VIII, 54.
- Loyola**, Ignatius, auctor Jesuitarum († 1556) ab igne appellatus esse dicitur VI, 444. ejus miracula ficta V, 568 sq. Romae ex femina daemonem expulisse dicitur 515.
- Lubbert**, Sibbrand, theologus Franeke-rensis (saec. XVI. et XVII.) I, 323. IV, 374.
- Lucanus**, poeta rom. (saec. I.), partem belli civilis inter Caesarem et Pompejum gesti carmine celebravit VIII, 24 sq. IX, 141 sq.
- S. Lucas** evangelista, quis fuerit patria I, 106. arte medicus et pictor ib. VIII, 270. ejus aetas et fata I, 106. conjugatus VI, 238. evangelium, quo tempore, loco, qua de causa scriptum I, 106. Actorum Apostolorum auctor 109 sq. erant qui eum epistolam ad Hebraeos conscripsisse opinarentur 115. 119.
- Lucas**, Franc., theol. Lovaniensis († 1619), de versione bibliorum vulgata V, 501.
- Lucianistae**, Luciani cujusdam sectatores (saec. II.) nuptias damnarunt VII, 39.
- Lucianus**, philos. graec. (saec. II.), ejus liber de luctu VIII, 59. IX, 280.
- Lucilius**, poeta rom., satyrarum scriptor (saec. II. a. Chr.) VIII, 59.
- Lucretia**, matrona rom., ejus autochiria VIII, 42.
- , filia Alexandri VI. papae et uxor fratris V, 537.
- Lucretius** Carus, Tit. philosophus rom. (saec. I. a. Chr.) doctrinam Epicuri de natura rerum versibus tradidit IX, 141. de morte VIII, 380 sq. de mortalitate animae 102.
- Lucta** carnis et spiritus II, 247.
- Luctus** funebris, in V. T. VIII, 59. 176 sq. immoderatus non probandus 63 sq. moderatus Christianis vitio verti non potest 65. damnatorum IX, 245.
- Ludolphus** Carthus., de nomine Jesuitarum I, 455. de justificatione sine meritis IX, 325.
- Ludovicus IV.** Bavarus, imp. German. († 1483), ejus edictum adversus Johannem XXII. papam V, 415. 421. VI, 205.
- **IX.**, rex Galliae († 1270), ejus justitia VII, 440.
- **XI.** († 1483), ejus clementia a morione reprehensa VI, 440.
- Lugdunense** concilium vid. Concilium.
- Lumen** naturae, gratiae, gloriae IX, 396.
- Luminarium tempus** s. *lunus* IV, 385.
- Luna**, ejus eclipsis in fine mundi IX, 93 sq.
- Lupanaria**, a pontifice Rom. tolerata V, 519. VII, 40. an toleranda III, 74.
- Luther**, Martin, laudatus a Pontificiis V, 588 sq. Eliae comparatus 580 sq. IX, 16. angelus apocalypticus aeternum evangelium praedicans III, 157. V, 581. vaticinia de eo 588 sq. in sacris

litteris 580 sq. alia ecclesiastica 582. non est primus fidei nostrae auctor 409 sq. sed doctrinae purioris restaurator v. infra. ejus dona singularia VI, 87. animus fortissimus 88. vocatio et missio legitima V, 450 sq. 563 sq. VI, 83 sq. 88 sq. 108. non fuit imediata V, 564. ipse non nisi mediata nititur VI, 85 sqq. non sigillo miraculorum opus habuit V, 465 sq. non iudicii divinae virtutis caruit ib. VI, 84 sq. triplici modo confirmata 85 sq. quo sensu fuerit extraordinaria 49. 87. lis super ea a Pontificiis mota 83 sq. caput quaestionis 84 sq. juramentum doctorale 86. vita mirabiliter conservata V, 574 sq. vaticinia quaedam edita et ab eo, et de eo impleta sunt 579 sq. ejus preces efficaces 575. morituri VIII, 388. exitus e vita beatus 590 sq. ejus auctoritas a nostris non par scripturae s. habetur VII, 120. versio ejus biblicorum aequalis scripturae s. I, 137. reformatio v. Reformatio. testimonium de justificatione ante coeptum reformationis opus III, 493. fides de peccatorum remissione 385. solatium ex evangelio ib. fiducia in interpretatione verborum institutae sacrae coenae V, 73. catechesis III, 23. postilla domestica IV, 23. scriptum de magistratu politico V, 267. 297 sq. Friderico Sapienti probatum 298. colloquia convivalia I, 61. IV, 294. liber contra coelestes prophetas V, 77. litterae ad Carolum V. imp. VI, 349 sq. ab adversariis immerito objurgata ejus vocationis et ordinationis ratio 83. 108. causa et materia reformationis V, 546 sq. doctrina evangelica III, 201. v. infra. decalogi in catechesi expositio 23 sq. versio s. scripturae germanica I, 234 sq. 237. *παράκλησις* adversus Henricum VIII. Angliae regem V, 548. consignata disputatio cum diabolo de missa 548 sq. conatus miracula patranti ei affictus 575 sq. irritae praedictiones 579. singillatim de die novissimo IX, 81. mores vitaeque ratio V, 549 sq. exitus infelix ingenio adversariorum fictus 575 sq. 590 sq. calumniis in eum effusis parum proficitur adversus doctrinam nostram 550. fuit evangelii praeco III, 157. auctoritatis magistratus politici assertor VI, 297 sq. transsubstantiationis fabulae oppugnator V, 147. ejus sententiae explicatae, defensae, duriores excusatae de rationis usu in divinis I, 382. de libro Jobi 61. de praestantia evangelii Johannis 107. de epistola Jacobi 119 sq. de Apocalypsi 129. de voce Trinitatis 398 sq. de voce *ὁμοούσιος* 391 sq. de propositionibus personalibus 325 sq. de

massa carnis Christi purificata II, 171. Christum in statu exinanitionis quaedam ignorasse I, 601. de voluntate signi et beneplaciti 358. de protoplastorum peccato II, 147. de servo arbitrio 257. 268 sq. de poenitentiae notione III, 205. de dolore vitæ praeteritæ accepto ib. de attritione 252. de fide concreta et abstracta 470. de fide infantum IV, 379. de fide justificante III, 439 sq. 459 sq. de justificatione 301. de particula exclusiva *sola* textui apostolico Rom. 3. illata 466 sq. V, 410. de bonis operibus IV, 16 sq. baptismatum non posse Dei gratiam amittere, nisi nolit credere 332. baptismum liberare a lege 333. per baptismum vota fieri irrita 334. sola memoria et fide suscepti baptismi remitti peccata ib. de verbis instituti sacramenti 163 sq. de Christi reali praesentia in s. coena V, 66. de praeparatione ad s. coenam 240. de frequente usu s. coenae 243 sq. de notis ecclesiae 370. 381 sq. de jure patronatus VI, 81. de haereticis V, 298. de conjugio infidelium VII, 10 sq. de ligamine sponsaliorum 437. de prohibitione graduum Mosaica 163. item pontificia et civili 168. de matrimoniis clandestinis 59. de nuptiis cum sorore uxoris defunctae 205. de nuptiis cum consanguineo mariti impotentis ineundiis 442. et propter vim metumque initis 434 sq. de divortio ejusque causis 388 sq. de divortio ob pertinacem denegationem debiti conjugalitatis 423. de judicio causarum matrimonialium 462. de salute gentilium I, 280. de purgatorio VIII, 226. de communi animarum separatarum receptaculo 114. de mundo immutando IX, 157. de psychopannychia 241. de bello contra Turcas gerendo VI, 492 sq. haereticarum quorundam opinionum calumniose insinuat V, 461. speciatim erroris Flaciani II, 166. impanationis V, 95. psychopannychiae VIII, 241. chiliasmus IX, 188. veniae polygamiae VII, 120 sq. falso accusatur, offensum esse voce Trinitatis I, 399. et *ὁμοούσιος* 392. Deum privare arbitrii libertate II, 257. bonorum operum necessitatem prorsus negare IV, 17. fidem sacramentis opponere 167 sq. 194. sacramentorum vim infringere 174. 194. necessitatem fidei infantum in baptismo negare 375 sq. fractionem panis eucharistici postulare V, 164. laicis simpliciter sacramentorum administrationem permittere IV, 149 sq. usum lactis vel cerevisiae in baptismo concedere 294. census annuos damnare VI, 402. animarum immortalitatem tollere VIII, 103.

vitae aeternae felicitatem in corporeis deliciis quaerere et gradus gloriae abolere IX, 417. nec infernalium poenarum statuere 275. in compluribus doctrinae articulis secum dissentire V, 507 sq. e. g. in disputatione de baptismo Johannis et Christi IV, 285 sq. de sacra coena V, 48 sq.

Lutherana ecclesia v. Lutherus, Evangelici, Protestantes. calumniis impetita V, 591. persecutionibus vexata 591 sq. ejus veritas ex notis ecclesiae 386 sq. Eccii de ea confessio ib. cur et quo sensu a Luthero denominetur 394. 397. recte catholica dici potest 388. an nova sit 409. ubinam ante Lutherum fuerit 416. an ex hac quaestione reformatibus mota modus de ecclesiae invisibilitate docendi ortus sit ib. ejus duratio ib. a fide catholica non descivit 421. neglecti ordinis in ministerio ecclesiastico inique arguitur VI, 34 sq. episcopalis ordinatio ei abjudicatur 105 sq. doctrina a Pontificiis quibusdam approbata V, 587 sq. disciplina moralis a calumniis adversariorum defensa IX, 16.

Lutherani v. Lutherana ecclesia. quoad vitam et mores defenduntur IV, 22. multa millia propter confessionem publice interfecti V, 387. quo sensu schismatici sint 387 sq. a Pontificiis inique haeretici nominantur 378. an politice haeretici Pontificiis sint VI, 365. vituperati, quod ministris ecclesiae conjugium permittunt 244. crimine variorum errorum et haeresium inique notati, velut Arianorum V, 466 sq. Ariarum 465 sq. Donatistarum 292. 465. eutychanismi I, 580. V, 471 sq. erroris Flaciani II, 165 sq. Florini V, 461. Joviniani 467 sq. Lampetianorum de votis 473. Manichaeorum 464. Messalianorum in doctrina de baptismo IV, 326 sq. Nestorianorum V, 470 sq. Novatianorum III, 212 sq. V, 463. Origenistarum IV, 326. V, 462. Pelagianorum IV, 380. V, 291. 470. Peputianorum 462. Procli 463. Sabellii 464. Sacramentariorum 473. Saducaeorum VIII, 103. Simonianorum IV, 23. V, 460 sq. Vigilantii V, 469. Xenajae 472. falso dicuntur proprietates Dei essentiales ab ipsa essentia separare I, 298. mutabilitatem et mutationem voluntatis in Deo statuere 313 sq. 359. in doctrina de Trinitate humanam duntaxat auctoritatem sequi 376 sq. formale unionis personalis in communicatione idiomatum ponere 511. 529. peccatum primorum hominum tollere II, 147. peccatum originale diffiteri 158. 162. bonorum operum necessitatem parvi aestimare IV, 16. Christi praesentiam in s.

- coena dubiam reddere V, 471. impanationis et consubstantiationis errorem alere 94. de ecclesia haereticas opiniones fovere 291. Sanctos injuria afficere omnique cultu privare VIII, 281 sq. de judicio extremo leviter docere IX, 27. eorum genuina doctrina de communicatione idiomatum I, 580. de viribus liberi arbitrii II, 268 sq. de peccato originali 162 sq. 166. de evangelio III, 201. de justificatione per fidem V, 523 sq. v. Justificatio. de ecclesia visibili et invisibili 307. 310. v. reliqua suis locis.
- Lutherani theologi**, an a se dissentiant in enumerandis poenitentiae partibus III, 229 sq. in doctrina de fide justificante 450 sq. de forma justificationis 477 sq. de sacramentis IV, 141 sq. 250 sq. circa vim legis Mosaicæ de gradibus prohibitis VII, 167.
- Lux primigenia** II, 4. V, 122.
- Luxuria**, legibus coercenda VI, 387. adversatur ei etiam meditatio mortis VIII, 379.
- Lycanthropi**, fabulosi homines in lupos conversi VIII, 110.
- Lycinius**, Joh., theol. Namislaviensis (saec. XVI.) de finibus rationis in causis fidei I, 385.
- Lycurgus**, legislator Lacedaemoniorum, quid de legibus suis caverit VI, 378 sq. ipse legibus a se latis obtemperans 407. versuram foenore facere vetuit 389. ejus lex de sponsi nocturno congressu cum sponsa VII, 259. de senioribus coelibibus magistratu prohibendis 299. de nuptiali convivio 285. de juventute laboribus exercenda VI, 386.
- Lyranus s. de Lyra** v. Nicolaus.
- Lyser**, Polycarpus, prof. Wittenbergensis († 1610) I, 234.
- M.**
- Macareus**, filius Aeoli, regis mythici, ejus incestus VII, 176.
- Macarius Magnus**, eremita Aegyptius († c. a. 350) angelis corpora affingit II, 7. de peccatis post baptismum susceptum commissis IV, 326. de sede peccati et gratiae divina in eadem anima 331. de restitutione corporis et natura ex morte resuscitatorum VIII, 432. 464. vis precum ab eo pro mortuis fusarum IX, 262.
- Maccabaeorum libri**, canone biblico seclusi I, 98. VIII, 170. 346. duo priores, in codicem nostrum biblicum recepti in numero apocryphorum sunt I, 98. a scriptorum sacrorum sermone discrepant et narrant inter se pugnantia 99. nec cum libris canonicis et veritate historica congruentia 99 sq. et fidei analogiae contraria 100. ab ecclesia Israelitica et primitiva christiana canonici non accensiti 101. etiam a quibusdam Pontificiis canone excluduntur ib. a plerisque inter canonicos referuntur 101 sq. *secundi libri* errores VIII, 170 sq. Patres et pontifices Rom. eum extra canonem posuerunt et complures ecclesiae Rom. antistites et doctores ejus auctoritatem imminuerunt 171. clausula de sacrificio pro defunctorum peccatis non genuina esse videtur 172. liber *tertius* et *quartus* ab omnibus apocryphi censentur I, 74 sq.
- Macchiavelli**, Nicolo, politicus Italicus († 1527) de fide principi fallenda VI, 339 sq.
- Maccovius**, Joh., prof. Franekerensis († 1644) I, 359.
- Maccenas**, Augusti imp. Rom. amicus († 8 a. Chr.), ejus levitas in divitiis VII, 401.
- Maffei**, Giampietro, Jesuita († 1603) librum de vita Ign. Loyolae composuit I, 455. V, 568.
- Magi**, unde dicti VI, 267. Persici ib. Aegyptii V, 554 sq. eorum mos mortuos sepeliendi VIII, 54.
- Magia**, divinatricis, praestigiatrix, operatrix V, 514 sq. ejus artificia V, 514. abusus in papatu ib. 536. 570 sq.
- Magister et magisterium** apud Romanos VI, 267.
- Magistratus civilis** VI, 266 sqq. doctrinae de eo necessitas et utilitas 267. vocis explicatio ib. homonymia 268. ejus appellationes hebraicae eaeque propriae 269. metaphoricae et metaphrasticae 270 sqq. graecae 274 sq. latinae 275. quae ratione ei nomina divina tribuantur I, 258. VI, 346. ejus definitio 562. necessitas 276 sq. origo divina 279 sqq. contraria Anabaptistarum argumenta 285 sq. quo respectu humana ordinatio sit 288 sq. minister Dei est 281 sq. a Deo conservatus et vindicatus 283 sq. ejus initia in familiis patriarcharum 284. munus juri naturae congruit ib. 288 sq. legitimum est salvæ conscientiae geri potest a Christianis 290. a Christo non prohibitum 293 sq. sanctum 297. grave et difficile 521 sq. dissentientium partes 292. 295 sq. 297. magistratus hujus convenientia et differentia cum ministerio eccl. 266 sq. acquirendi modus legitimus et illegitimus 302 sqq. an eum petere liceat 317. an recusare ib. divinae vocationis exempla 284 sq. 302. quaestiones circa electionem: an qui alius professionis est eligendus sit 311. an generis infamia notatus ib. sq. an obscuro loco natus 313. an peregrinus ib. an feminae 314. an juvenes 315 sq. an senes 316. an deformes ib. sq. an magistratus debeat esse perpetuus, vel ambulatorius 324 sq. ejus potestas non ex pontifice Romano pendet 300. non est absoluta, sed legibus constricta 318 sq. occupatur in ordinando, judicando, vindicando 319. est legislativa 374 sq. 379. judicatoria 411 sq. punitiva 425 sq. speciatim jus gladii 427. v. Supplicia. an et quousque ei competat jus gratiae circa res capitales 440. majestas et jura majestatica 322 sq. 324. cura circa sacra 342 sq. 348 sqq. v. Sacra. non est absoluta 179 sq. auctoritatem in ecclesiae ministros amplectitur 527 sq. partes etiam in vocatione eorum 56 sq. et judicium in causis matrimonialibus VIII, 462 sq. ita tamen ut nec in gradibus divina lege prohibitis veniam dare 201 sq. nec privata auctoritate novas divortii causas statuere possit 405. ejus est cura circa honestatem ac justitiam VI, 373 sq. circa securitatem publicam 478 sq. potestas belli gerendi 479. 485. auctoritas in bello indicando et suscipiendo 502. magistratus species secundum potestatis gradus, vel secundum accidentia 322 sq. finis et effectus 329 sq. requisita 282 sq. virtutes et officia 330. 519. erga Deum 330 sq. erga se ipsum 332 sq. erga domesticos 334 sq. erga vicinos populos et alios magistratus 336 sq. subditos 340 sq. hostes 478 sq. ejus recreationes honestae 522 sq. ei contraria 526. piorum magistratuum exempla in N. T. 291. publicam et privatam personam sustinet 294. an ipse legibus civilibus obligetur 407 sq. peccans a ministris ecclesiae redargendus 193 sq. prudentia in tali reprehensione adhibenda 194 sq. an impio et pravo resistere ejusque imperium detrectare liceat 558 sq. ethnicus, haereticus, impius an sit a Deo 298. ipsi ethnico obedientia debetur III, 137. etiam haeretico et infidei VI, 554 sq. antithesis Pontificiorum 553. 555.
- Magnanimitas**, principum virtus VI, 334.
- Majestas Dei** I, 366 sq. v. Gloria solatio nobis et pietatis incitamentum est 368. Patris per doctrinam de Trinitate non labefactatur 445 sq. Christi ut hominis 551. *imperii* VI, 319 sq. ejus requisita et jura 320. an I. Sam. 8. describantur ib. sq. ejus origo, an immediate sit a Deo 279. an crimen laesae majestatis obici possit subditis jussum de falsa religione capebenda detrectantibus 551.
- Maimonides**, Moses, rab. († 1204) de nomine Jehova I, 251. de libro Job 61. de apparitionibus angelorum II, 7.
- Major**, Georg., prof. Wittenbergensis († 1574) VIII, 436. ejus con-

- troveria de bonorum operum necessitate IV, 24. 27.
- Majorenes**, qua barbara voce hodie aetatem legitimam adepti nominari solent, an ad eorum nuptias parentum consensus requiratur VII, 66.
- Majus mensis**, quibus causis apud Romanos inauspicatus nuptiis fuerit VII, 386.
- Maldonatus**, Joh., Jesuita († 1583) scripsit commentaria super libros scripturae s. V, 2. 556.
- Maleficae**, earum poenae in V. T. III, 131.
- Maleficialis** impotentia conjugum VII, 441.
- Mali** in ecclesia V, 302. v. Impii, Infideles. non extirpandi sunt 450 sq.
- Malitia** in peccando II, 190.
- Malum**, an et quatenus sit objectum voluntatis divinae I, 361. poenae et culpa diversum ibid. ejus permissio 30. 32 sq. mala inferni sunt privativa et positiva IX, 240.
- Mammonas** iniquitatis VIII, 204 sq.
- Mamzeres**, spuriorum genus VI, 312.
- Manasses**, ejus poenitentis oratio III, 293. apocrypha I, 75.
- Mandata Dei** v. Lex. quo respectu facilia et difficilia III, 95 sq. observari possunt 101.
- Manducatio sacramentalis** V, 167 sq. quomodo a spirituali differat 168. quo respectu ipsa spiritualis dicatur ib. sq. ejus fundamenta 169. contraria Calvinianorum 170. Patrum testimonia 171. non omnis est physica 174.
- Manes**, haereticus (saec. III.), sectae ex ipso nominatae conditor, dogma de duobus principiis I, 289. 322. 339. ejus sectatores *Manichaei* de omnipotentia Dei I, 337. imminuunt bonitatem Dei 339. de conjugio V, 484. pietatis simulators 529. imperatoriae leges adversus eos VI, 473. eorum errores a Pontificiis nostrae ecclesiae imputati V, 464 sq. baptismus sine aqua IV, 272. 294. Christum non in carne fuisse, sed carnis speciem praeibuisse somniant I, 468. arbitrii humani libertatem omnino tollunt II, 275. de peccato originis errant 165. patriarcharum vitia acriter insectantur V, 464 sq. simpliciter bella improbant VI, 491. politias 297. et nuptias 225 sq. 234. VII, 39. metempsychosi favent VIII, 107. animarum post mortem domicilium in sole et luna collocant VII, 114. errant de resurrectione VIII, 440. et iudicio extremo IX, 26. manichaeismus in papatu V, 484. 529.
- Manilius**, poeta rom. (saec. I.), astronomus, sidera coeli carmine descripsit VIII, 24. IX, 143.
- Manna**, in deserto data typus Christi III, 120. vitae aeternae IX, 312. eucharistiae V, 8. IV, 182. 187. non transsubstantiationis V, 139 sq.
- Manuel II.** Palaeologus, imp. Byzantinus (1391—1425) de sorte mortuorum IX, 239.
- Manumissio** servorum hebraeorum III, 131.
- Manus**, earum impositio v. *χειροθεσία*. in vetere ecclesia VI, 98. 109. non instituta est ut sacramentale quiddam 98 sq. III, 215. usitata quaedam caeremonia erat VI, 99. in absolutione 251.
- **Dei**, quid significet VIII, 111. 231. 262.
- Maran atha** IX, 18.
- Marcellina**, sectae Carpocratis socia (saec. II.) imagines coluit V, 481.
- Marcellus**, episc. Ancyrensis († 373) ejusque sectatores, *Marcellini*, extensionem in Deo finxerunt I, 306.
- , Donatus, medicus antiquus V, 118.
- Marcellanus**, imp. Byzantinus († 457), ejus pietas et cura circa sacra VI, 347. constitutio adversus contentiosas disputationes de causis religionis I, 374. VI, 359.
- Marcion**, Gnosticus (saec. II.) evangelium Lucae solum agnovit I, 109. unitati Dei adversatur 289. Christum sola specie hominem fuisse contendit 486. baptismum iterari voluit IV, 217. 387. conjugium aversatus VII, 39. eum secuti, *Marcionitae*, II, 275. V, 481 sq. Cerdonis dogma de duobus principiis secuti I, 339. illis moris fuisse dicitur vivos mortuorum loco baptizare IV, 343 sq. carnis resurrectionem negabant VIII, 439.
- S. Marcus**, evangelista, VIII, 269. discipulus et interpret Petri apostoli I, 19. 105. auctor Syriacae versionis V. et N. T. creditus 227. cur res Christi scripto mandarit I, 19. ejus *evangelium* 105. an sit Matthaei evangelium in compendium reductum VII, 391. VIII, 185. Marci quae dicitur *liturgia* V, 249.
- Marcus**, Gnosticus, auctor Marcositarum, ejus impostura magica V, 555.
- , Gnosticus, sectator Marcionis (saec. II.) mortuorum resurrectionem negavit VIII, 439. quidam sectae ejus baptizandos aqua oleo mixta ungebant 294.
- Mardinaeus**, Moses, v. Meredinaeus.
- Mardochei**, Estherae cognatus et tutor I, 85 sq.
- Mare**, aliquando perituum IX, 155. procellis agitatum sub finem mundi 90. aeneum in templo Salomonis baptismi typus IV, 264.
- Margarita**, Anton., librum de fide Judaeorum scripsit I, 449.
- Margaritae** civitatis coelestis IX, 308.
- S. Maria**, virgo VIII, 269. diversae ejus appellationes a Pontificiis inventae V, 572. VIII, 315 sq. Evae advocata quo sensu dicatur ab Irenaeo 361. virtute Dei impleta I, 493. peccato originali obnoxia II, 173. de immaculata ejus conceptione dissensiones Pontificiorum ib. sq. V, 504. Patres talem conceptionem ignorant V, 458. ejus virginitas perpetua I, 170. V, 468. opinio de voto virginitatis ab ea suscepto VII, 324. origo hujus opinionis 325. Patrum dicta de ea re 327. apocryphae et fabulosae narrationes de ea 325. ejus primogenitura dubia 326. baptismus IV, 212. miracula V, 570. 572. reliquiae VII, 74. imago III, 37 sq. V, 572. VIII, 337. encomia pontificia ib. ej. auctoritas Christo comparatur 292. 336 sq. in iudicio extremo IX, 36 sq. in merito salutis aeternae 328. ejus cultus apud Pontificios V, 487. 514. VIII, 334. 336. invocationes 266. 275 sq. 288. 334 sq. 338 sq. a Patribus improbatas 319. postea inventae 317 sq. festum ejus visitationis ab Urbano VI. papa institutum 335. alia ejus festa 339.
- Marinarius** (*Marinier*), Anton., legatus ad concilium Tridentinum, de peccatorum condonatione III, 229.
- Maritus**, ejus officia erga uxorem VII, 273. dominium in uxorem quale 274.
- Maronius** (*Mayronis*), Franc., Scholasticus, sectae Scoti addictus († 1325) IX, 165.
- Marsilius Patavinus**, prof. Parisiensis (saec. XIV.) VII, 450. theologiam vult speculativam esse I, 3. de Ezechiele propheta 68. de pacis felicitate VI, 500.
- Martialis**, Marc. Valerius, poeta rom. (saec. I.) de fortitudine III, 71.
- S. Martialis**, praedicator evangelii in Aquitania (saec. III.) IX, 278. 373.
- S. Martinus**, fabula de anima cujusdam ab eo conspecta VIII, 313.
- Martinus** episc. Turonensis († 400) de fine saeculi IX, 101. ejus desiderium mortis VIII, 47. morituri oratio 387.
- **V.** pontif. Rom. († 1431) nuptias cum sorore cuidam concessit VII, 179.
- Polonus, chronista († 1278) V, 446.
- Martyr**, Petrus, v. Vermigli.
- Martyres**, ante baptismum ecclesiae membra V, 298. eorum natalis VIII, 71. eorum constantiae exempla VI, 558. animae sub altari VIII, 236. 243. reliquiae 72 sq. sub altari olim repositae 85. sepulcra, quo consilio olim frequentata 83. 361. memoria apud veteres 342 sq. cultus v. Sancti.
- Martyrium** IV, 258 sq. baptismum a Patribus aequatum V, 457.
- Masora** ejusque auctores *Masorethae* I, 149. an auctores fuerint punctorum vocalium ib. eorum cura in textu V. T. 141.

- Massa carnis**, e qua Christi corpus formatum erat, a labe servata aut purificata II, 171.
- Mater VII**, 146. ejus auctoritas apud liberos 62 sq. praesertim in eorum nuptiis ib. et 67. nuptiae cum filio lege divina vetitae 155. exempla hujus incestus 156.
- Matertera major et maxima VII**, 148.
- Matiseonense concilium** vid. Concilium.
- Matrimonialis lex**, ejus prima promulgatio VII, 34. matrimonialium causarum cognitio pertinet ad theologos 459. et ad magistratum civilem 461. antithesis 461. 463.
- Matrimonium v. Conjugium**. vocis etymologia VII, 5 sq. 99. ejus perfectio duplex, essentialis et accidentalis 448 sq. ratum an differat a consummato ib. ratum ac Deo gratum an differant 48.
- Matrueles VII**, 148.
- Matthaeus**, apostolus, ejus evangelium I, 104 sq. cur scriptum 19. ejus versio ex hebraeo sermone in graecum cui tribuatur 105. graeca editio authentica ib. ex Marci evangelio explicari potest VIII, 185.
- Matthias**, apostolus, ejus electio VI, 61.
- Mauritius**, imp. Byzantinus († 602), ejus cum Constantina nuptiae VII, 282. 284.
- Maximilianus I.** imp. Germaniae († 1519), ejus propensus in Lutheranos animus V, 587. cum proceribus Germaniae conqueritur de campanarum baptismo IV, 345.
- **II.** († 1576), ejus fiducia in Christi merito posita IV, 80 sq. mortis memor VI, 521. VIII, 377. nemini ejus sacra impediabat 361.
- Maximus**, episc. Turinensis (saec. V.) de resurrectione VIII, 423. de judicio extremo IX, 47.
- Media nox**, an tempus Christi venturi IX, 80.
- Mediator Christus I**, 457. ejus officium 601 sq.
- Medica ars**, ejus usus ad vitam conservandam VIII, 41. an eam facitare ministris ecclesiae licitum sit VI, 198 sq.
- Medicus**, hoc nomine magistratus vocatus VI, 273.
- Medina**, Mich., scriptor pontif., I, 76. auctoritatem scripturae s. ex ecclesia pendere opinatur 33. de episcopi et presbyteri aequalitate V, 452.
- Meisner**, Balthasar, prof. Wittenbergensis († 1626) laudatur I, 236. V, 5. VIII, 468.
- Mela**, Pomponius, geographus rom. (saec. I.) VIII, 110.
- Melanchthon**, Philippus, Reformator, mutationem Augustanae confessionis privato ausu suscepit V, 508. defensio 461. et passim. quo respectu numerum sacramentorum augeat IV, 251. quod ordinationem pontificiam pro sacramento habeat, falso accusatur VI, 103. ejus preces pro beato vitae exitu VIII, 388. locorum theologicorum editio prima III, 196. sententia de omnipraesentia humanae naturae Christi I, 564. de peccato actuali II, 184. de poenitentiae partibus III, 233 sq. de lege et evangelio 196 sq. de interpretatione verborum institutae s. coenae V, 73. de gradibus cognitionis VII, 168. de conjugio post divortium 389. de eo quod magistratus praeter adulterium alias divortii causas statuere possit 405. judicium de Carolstadio V, 77. de concilio propter Zwingianos VI, 182 sq.
- Melchisedec**, rex et sacerdos VI, 212 sq. typus Christi V, 55. panis et vinum Abrahamo ab eo oblatum imago s. coenae 8.
- Meletiani** (saec. IX.) V, 483.
- Melito**, episc. Sardensis (saec. II.) libros V. T. canonicos recenset I, 41 sq. de libro Sapientiae 93.
- Mellerstadius v. Pollich.**
- Memoria** non semper est rerum absentium V, 111 sq. m. *Sanctorum* vid. Sancti defuncti.
- Menander**, comicus poeta graecus (IV. et III. saec. a. Chr.) VI, 315. VII, 38. VIII, 380.
- Mendacium**, vetitum VI, 396. III, 78. an omne sit peccatum ib. distinctio ib. sq. nec leve licitum V, 178.
- Mendicantes**, eorum duo genera VI, 385. vagantes non tolerandi ib. sq. imperatorum constitutiones adversus eos ib. ignavi cujusdam exemplum 385.
- Menenius Agrippa**, patricius rom. (saec. V. a. Chr.), ejus apologus VI, 552.
- Menno Simonis**, sectae ab ipso nominatae, *Menonitarum*, parens (saec. XVI.) v. Anabaptistae. Christum vere hominem natum negavit I, 487.
- Menochius**, J. St., Jesuita († 1655) VI, 372.
- Mensa aurea** in sancto tabernaculi Judaeorum III, 121 sq. *domini* V, 2.
- Menstruata**, cum ea congressus vetitus VII, 262.
- Mensura superabundans** in vita aeterna IX, 334.
- Menzer**, Balthasar, prof. Marburgensis et Giessensis († 1627) IV, 361. de obedientia Christi III, 342. de verbis institutae coenae s. V, 170.
- Mercator**, Gerhardus, cosmographus Duisburgensis († 1594) de historia Judith I, 80.
- Mercatura**, res licita et necessaria VI, 402 sq. ab Anabaptistis improbat 403.
- Mercee gratiae et debiti s. meriti** IV, 86 sq. aeterna, an recte spectetur in virtutum studio 104 sq. fidei, quo sensu vita aeterna dici possit IX, 288.
- Meredinaeus**, Moses, Jacobita (saec. XVI.) codicem Syriacum scripturae s. in Europam attulit I, 227.
- Merinthus i. q. Cerinthus I**, 109.
- Meritum**, quid sit IV, 69 sq. IX, 324 sq. vox, an in s. scripturis legatur IV, 84. quo sensu a Patribus usurpetur 100. et a profanis scriptoribus ib. sq. ejus conditiones a Bellarmino propositae 108. de *congruo* et de *condigno* III, 435. IV, 82. *operum* III, 338 sq. IV, 50 sq. 54 sq. controversia nostra super eo cum Pontificiis 54 sqq. doctrinae de eo praxis in ecclesia Romana 83 sq. ejus argumenta 85 sqq. 109 sq. merito Christi detrahit 94 sq. VII, 314. e justificatione prorsus excluditur ib. et III, 425 sq. IV, 49 sq. coelibus non paratur VII, 314. 356. *Sanctorum* III, 338. VIII, 290 sq. v. Sancti Christi, complectitur obedientiam ejus activam et passivam IX, 326. causa electionis nostrae II, 82 sq. justificationis III, 319 sq. resurrectionis piorum VIII, 452. salutis et vitae aeternae IX, 326 sq. an ei tribuenda sit impiorum resurrectio VIII, 453. an etiam angelis salutem aeternam promeruerit IX, 326 sq. vocatur a quibusdam causa gratiae impulsiva interna et materialis III, 320. defenditur adversus Socinianos ib. sq. excludit tam operum nostrorum merita IV, 65. et satisfactionem propriam pro peccatis VIII, 139. 147 sq. quam merita Sanctorum vid. supra. ejus universalitas probata II, 66. V, 234 sq. vis infinita III, 338. solatium moribundorum IV, 80 sq. dignitas imminuitur pontificiis satisfactionibus VIII, 311. nec non opinione de limbo patrum 344 sq.
- Messalliani**, sive *Enthusiastae* et *Euchitae*, secta deistica et aeterna inter hellenismum et judaismum fluctuans (saec. IV.) I, 332. II, 275. IV, 326. V, 463. 483. 487. VI, 165. conjugia temere dirimebant VII, 404.
- Messias** in V. T. praedictus III, 144. 153. expectatus 160. pro Dei filio et vero Deo habitus I, 434. patriarchis visus 436. missio a Patre et Spiritu sancto ib.
- Messodanus**, mortis memor VIII, 377.
- Metadidosis** vid. Communicatio idiomatum.
- Μεταδοσις et μεταποιησις I**, 544.
- Metempsychosis**, animarum ex corpore in aliud corpus immigratio VIII, 107. ejus assertores Aegyptii, Pythagoras, Plato, Stoici, Pharisei ib. veteres haeretici ib. argumenta ei opposita ib. sq.

- eius exempla e scripturis s. et profanis historiis adducta 109.
- Meteorologicae** praedictiones II, 5.
- Meth.** Ezechiel, medicus Lipsiensis, fanaticus et *Methistarum* auctor († 1607) VI, 165. 297. IX, 106. magistratus abolitionem negat VIII, 467. chiliasmum fovet IX, 186.
- Methodius**, episc. Tyrius († 311) de resurrectione corporis VIII, 393. de *ἰσαγγελία* resuscitatorum 468 sq.
- Metus**, justus et vanus VII, 78 sq. uter impediatur consensum matrimoniale ib.
- Μετρουσία** in mysterio eucharistiae V, 140 sq.
- Micha**, Ephraemita, ejus idololatria III, 45.
- propheta, ej. vaticinium I, 70.
- Michaël**, archangelus, ejus contentio cum diabolo de corpore Mosis I, 123.
- Michaël** Balbus, Amoraeus (saec. IX.) IX, 315.
- Michal**, filia Saulis et Davidis regis uxor VII, 414. 435.
- Miles** absens, an pro desertore conjugis habendus VII, 422. christianus VI, 490 sq. an mercede ad militiam se conduci recte patiatur 507.
- Milesius**, sic Anaxagoras, philos. graec., a patria dictus, atomista I, 486.
- Milevitanum** concilium vid. Concilium.
- Militans** Deo, ne se implicet civilibus negotiis VI, 202 sq. ecclesia V, 260. 314. 320. 597. VIII, 349.
- Milites Jesu** i. q. Jesuitae.
- Militia**, a Johanne baptista approbata VI, 481 sq.
- Millenarius**, mille annos durans. millenarium regnum v. Chiliasmus. sex millenarii mundi IX, 72 sq. typi ad eos accommodati 73 sq.
- Milvius**, haereticus (saec. IV.) VII, 39.
- Minae** ad conjugium liberorum contrahendum a parentibus adhibitae an legitimae VII, 79. divinae IX, 265.
- Mincha**, leviticum sacrificium III, 115.
- Minerius**, Joh., summus iudex Aquensis (saec. XVI.) Waldensium persecutor, ejus mors misera V, 593.
- Ministerium** ecclesiasticum VI, 1 sqq. cur hominibus, non angelis commendatum 121 sq. ejus necessitas 2. 30 sq. utilitas et dignitas 2 sq. divina constitutio 31 sq. a Christo homine facta I, 565 sq. ejus conservatio promissionibus divinis stabilita VI, 28 sq. continuatio 25 sq. collatio per vocationem legitimam 33 sq. invito non obtrudendum 82 sq. 127. non sorti cedendum 83. in N. T. non certae alicui familiae injunctum est 124. non pertinet ad feminas 125. corporis labe insignitis non facile committendum 126 sq. ejus objectum 128 sq. forma externa et interna 129. potestas legitima, qualis sit 129 sq. diversae functiones 136 sq. finis et effectus 164 sq. defenditur adversus Schwenkfeldii errores 168 sq. ej. status per intervalla temporum corruptus V, 326 sq. 335. 351. 416 sq. nomina in scriptura s. VI, 3 sq. ecclesiastica 9. definitio 265.
- Ministri ecclesiae** VI, 3. 121 sq. eorum nomina in V. T. propria 9 sqq. metaphorica 15 sq. in N. T. 16 sqq. ecclesiastica 22 sqq. an recte clerici appellentur 23 sq. requisita communia 122 sq. eligendorum aetas 124. gradus et ordines 136 sqq. in V. T. 137 sqq. in N. T. 140 sqq. effectus divini iis tribuuntur 173 sq. mores et virtutes 185 sqq. vitia quoad officium, doctrinam et mores 260 sq. scandala ex vitiis 185. 187. officia et functiones III, 63. VI, 177 sq. III, 266 sq. 270. quo maxime pertinet administrationi verbi div. ib. V, 154. et sacramentorum IV, 149. 268. V, 10 sq. 154. eorum indignitas efficaciam sacramentorum non imminuit IV, 150. intentio et animus non requiritur ad integritatem sacramentorum 151. 269 sq. 274. quaestionis hac de re origo 155. an iis liceat sibi ipsi eucharistiam porrigere V, 12. eorum partes in dijudicandis causis matrimonialibus VII, 4. 459 sq. in judicio controversiarum de religione VI, 351. potestas legitima III, 265 sq. 270. ecclesiastica et limitata IV, 157 sq. VI, 129 sq. tum ordinis, tum jurisdictionis ib. non infert exemptionem a potestate magistratus civilis V, 459 sq. VI, 528. an teneantur magistratui juramentum fidelitatis praestare 547. an et intra quos limites iis liceat peccantem magistratum arguere VI, 193 sq. an magistratus iis in refutatione haereticorum impedimentum inferre possit 179 sq. evangelici ministri sunt Apostolorum successores V, 449 sq. eorum munus non convenit cum regimine politico VI, 200. nec cum studiis bellicis 505. nec cum exercenda caupona quaestus causa 191. nec cum choreis VII, 289 sq. an iis liceat medicam artem exercere VI, 198. an conviviis nuptialibus sint arcendi VII, 288. an clandestinum matrimonium canonici cujuspiam pontificii consecrare iis liceat 291. eorum vocatio VI, 33 sq. ordinatio 97. ordinandorum promulgatio in quibusdam ecclesiis 69. investitura 114 sq. translatio 115 sq. in ministris eligendis quid cavendum sit 80. an ministri ob pium zelum demoti facilius successor pro legitime vocato habendus sit 81 sq. an alter alterius auditores ad confessionem et communionem admittere debeat 83. 194 sq. injuste demotus an salva conscientia manere possit 120. an ministro fugere liceat tempore pestis 196 sq. an tempore obsidionis aut persecutionis 197 sq. an et quibus de causis sponte munere se abdicare possit 199. eorum conjugium defenditur adversus Pontificios 220. v. Clerici, Coelibatus. adversariorum calumniae et dissensiones in hac quaestione 247. argumenta contraria 246 sq. eorum nuptiae secundae haud improbandae 251 sq. dissentientium argumenta infringuntur 255 sq. eorum sustentatio honesta et praemia 215 sq. 354 sq. an iis stipendia accipere liceat 216 sq. etiam ditioribus 217. negantis partis argumenta ib. an iis liceat armenta alere et agriculturam exercere 218. in privata confessione aliquid a confitentibus accipere 219. an decimae iis juste debeantur 219.
- Minucius** Felix, Marc., caudidicus rom. et apologeta christ., (fort. saec. III.) I, 61. VIII, 424. IX, 139. 142.
- Mirabillarii** v. Donatistae V, 488.
- Miracula**, eorum varia genera V, 552. a mirabilibus differunt ib. VIII, 363. et a sacramentis IV, 141. vera et falsa V, 553. divina et diabolica ib. Antichristi ib. 556 sq. gentilium 554. pseudo-prophetarum 554 sq. 566 sq. veterum quorundam haereticorum 555 sq. in ecclesia Romana 566 sq. VIII, 362 sq. Sanctorum ib. non probant, eos invocandos esse 363. circa martyrum sepulcra ibid. ad reliquias et in corporibus Sanctorum facta VIII, 84. imaginibus tributa III, 48 sq. confictorum exempla V, 569 sq. in ecclesiis evangelicis 563 sq. 574 sq. distinctio eorum quae oculis videntur et quae Dei virtute in animis fiunt 564. 573. non propria ecclesiae nota sunt 553 sq. non semper ecclesiae conveniunt 558 sq. non sanctitatis et fidei testimonia sufficientia sunt 566. nec necessaria argumenta missionis divinae extraordinariae 450. sine doctrina nihil probant 560 sq. Christi et Apostolorum 561 sq. Christi I, 475. 477. 564. humanae quoque ejus naturae tribuenda ib.
- Mirandulanus**, Joh. Picus., comes Italus († 1494) V, 130.
- Franc. Picus, Italus (saec. XVI.) I, 45. VII, 450.
- Miseria** spiritualis II, 199.
- Misericordes** doctores, qui dicti IX, 262.
- Misericordia**, quomodo distinguatur a bonitate I, 340 sq. Dei probatur 341. antithesis 343. ejus magnitudo 345. convenientia cum justitia 348. III, 331. re-

- spectus duplex 332. an Deo tribui possit I, 343 sq. an eam imminuat doctrina Lutherana de eo quod renati legem perfecte implere non possint 344. an sit absoluta 345. universalis II, 58. erga peccatores VIII, 145 sq. specialis fidei objectum est III, 416 sq. an damnatis spem liberationis faciat IX, 262. 264. usus practicus I, 345.
- Misnenses canonici**, quomodo, quum de Johannis Friderici electoris clade jubilarent, puniti sint V, 593.
- Missa**, etymologia vocabuli V, 5 sq. i. q. sacramentum altaris 5. ejus sacrificium (*missaticum sacrificium*) propitiatorium mortuis aequae ac vivis utile a Pontificiis statuitur VIII, 169. ad ministerium N. T. non pertinet VI, 7. nec ad probandum valet vox *λειτουργίας* ib. nec sacerdotum nomen 10.
- Missio** doctorum divinarum extraordinaria VI, 74 sq. pontificia 115.
- Moguntinum concilium** vid. Concilium.
- Moguntinus archiepiscopus**, quam carus sedi Romanae fuerit VI, 93.
- Mollities**, ejus crimen V, 519. 521.
- Moloch**, idolum ethnicum, cui humanae victimae immolabantur IX, 210 sq.
- Monachi** nonnulli voto coelibatus a pontifice liberati VII, 359. eorum gloriatio de ceremoniis et traditionibus suis III, 498. quantum inter se differant V, 505. vitia 542 sq. VII, 349. 353. 357.
- Monarchia** VI, 325 sq. ejus dignitas et praestantia ib. quatuor monarchiae, quo respectu a theologis statuuntur V, 527. quartae ruina sub finem mundi IX, 82. 88. monarchicum regimen ecclesiae ex sententia Pontificiorum V, 326.
- Monasteria**, eorum origo VII, 366.
- Monasterienses** iidem qui Anabaptistae.
- Monastica vita**, an sit status perfectionis christianae VII, 451 sq. ejus degeneratio V, 542 sq. *professio*, an dirimat matrimonium VII, 443. *vota* III, 179. tria, sc. castitatis, paupertatis et obedientiae VII, 319. opinione Pontificiorum meritoria 302 sq. 356. *theologia* V, 500 sq.
- Monialis virgo cum conjuge comparata** VII, 318. earum institutum in V. T. ignotum 327. monasteria 343 sq. nuptiae, secundum canonistas incestae 357. quarundam infanticidia 354.
- Monogamus et monogamia** VI, 255. 257.
- Monothetae** (saec. VII.) I, 489. 589.
- Mons**, imago regum et regnorum VI, 273. montes ignivomi pro inferni ostiis habiti IX, 260. 280. mons Domini 295.
- Monstra**, an providentiae divinae adversentur II, 45. monstrosi partus, an baptizandi IV, 347. 350. an resurrecturi VIII, 491.
- Montani l. Montanistae**, maxime *Cataphryges* dicti, haeretici (saec. II.) V, 13. 483. statutum de jejuniis 483. prophetias jactabant 578. conjugia conviciis incescebant VII, 305. et temere dissolvebant 404. nuptias secundas damnabant 110. 114 sq.
- Montanus**, initio *Arias* vocatus, Benedictus, literator Hispan. († 1598) laudatur I, 46. 136. V, 501.
- Montius**, Joh. Bapt., Jesuita, ej. literae ex Japonia scriptae V, 432.
- Morbi**, mortis praecursus VIII, 47. contagiosi sponsalia dirimunt VI, 98 sq. incurabiles, an justa causa divortii sint VII, 454 sq. an separationis quoad torum 455. quomodo conjugi alteri consulendum 455. ex letalibus liberatio praeludium resurrectionis VIII, 495.
- Morentinus**, Petr. Navarrus, linguam hebraicam doctus (saec. XVI.) I, 145.
- Mori in Domino** VIII, 143. Christus mortuus pro peccatis III, 330. pie morientium fides, orationes et suspiria V, 418 sq. VIII, 384 sq. e coetu Romano exempla IV, 80 sq. *mortui* non participes baptismi 343. nec coenae s. V, 222. eorum sepultura v. Sepultura, Defuncti. bis mortui an exstiterint VIII, 44 sq. an a Christo et Apostolis resuscitati denuo mortui sint 46.
- Mornay**, Phil., vid. Duplessis Mornay.
- Mors temporalis**, doctrina de ea ad novissima pertinet VIII, 5 sq. ejus appellationes 9 sq. synonyma et periphrases in V. T. 14 sq. in N. T. 15 sq. apud scriptores ecclesiasticos 17 sq. et profanos 19. somno comparatur 12. 242. impiorum dormitio vocatur V, 226. aliae comparationes VIII, 13. 15 sq. varia genera 10. proprie et figurate dicta ib. 12. accipitur vel theologice et naturaliter, vel politice et civiliter ib. *naturalis* et civilis distinguuntur VII, 408 sq. naturae, culpae, gratiae VIII, 10. *naturalis* sive corporis ab anima solutio est, non annihilatio, ut Sociniani opinantur 33 sq. etiam brutis animalibus tribuitur 12. una tantum est 44. repentinae et miserae exempla V, 591 sq. violenta VIII, 23 sq. 42. salus violenter mortuorum non prorsus neganda 24. ejus miseria unde aestimanda V, 589 sq. quid morte terribilis IX, 205. a vita aeterna aberit 342. *spiritualis* sive animae VIII, 10 sq. II, 245. monachorum ex sententia Bellarmini VII, 451 sq. aeterna VIII, 10 sq. IX, 237. v. Infernus. ejus differentia a morte naturali 238. et ab inferno 226 sq. mortis
- naturalis universalitas ac necessitas* VIII, 36 sq. 380. 418. aequalitas 330. causae primariae tres: diaboli seductoris malitia 19 sq. hominis culpa vel peccatum 21. II, 26. et Dei vindicis ira VIII, 22 sq. causae intermediae, vel internae, vel externae 28. errores de mortis causis: gentilium 24 sq. Pelagianorum, Pontificiorum et Socinianorum 25. ejus subjectum totus homo ratione compositi 32 sq. finis in se est poena peccati 35. non satisfactio pro peccatis, contra Pontificios ib. effectus in piis salutaris 13. 35. 139 sq. 384. lucrum ib. a Christo devicta 382. an eam expetere liceat V, 43. tempus sive vitae terminus 37. antecedentia remotiora 47. propinquiora, eaque vel interna, vel externa 51. consequentia, respectu totius compositi 51 sq. speciatim corporis 52. v. Sepultura. animae post mortem conditio 95 sq. v. Anima. definitio VIII, 384. meditatio necessaria et utilis 376 sq. factis probata 376 sq. doctrinae de morte usus exhortatorius 376 sq. et consolatorius 380.
- Mortale**, ratione potentiae remotae et propinquae VIII, 28. absolute et hypothetice ib.
- Mortalia peccata** v. Peccatum.
- Mortalitas**, a moriendi necessitate distincta VII, 25. 27.
- Morticinum**, ej. esus prohibitus III, 128.
- Mortificatio carnis** l. veteris hominis III, 505. non pars, sed consequens poenitentiae est 234. peccati per baptismum IV, 313 sq. 322.
- Morton**, Thom., Anglus, Luthero patrocinatur I, 392.
- Mortui** vid. Mori.
- Morus**, Thomas, cancellarius Henrici VIII, regis Britanniae († 1535) de fontibus s. scripturae I, 135. de purgatorio VIII, 166.
- Moschion**, tragoediarum scriptor graec. de sepultura VIII, 56.
- Moscholatrae** III, 44 sq.
- Moscorovius**, Hieronymus, princeps Polonus († 1625), Socini studiosus I, 415.
- Moscovitae**, Christiani V, 427 sq. pane eucharistico utuntur fermentato V, 15 sq. vino eucharistico paululum aquae tepidae admiscunt 18. quomodo administrent eucharistiam 59. et baptismum 306. tertias nuptias non concedunt VII, 112 sq. purgatorium pontificium improbant VIII, 156 sq. defuncti S. Petro per epistolam commendantur 359.
- Mosaica oeconomia**, Christi adventu abrogata III, 136 sq. politia distincta ab hodierna 137. VI, 398. legislatio III, 10. lex de poenis capitalibus VI, 429. adulterii 443 sq. v. Lex. de gradibus prohibitis VII, 154 sq. v.

- Gradus. ejus vis et amplitudo 161 sqq. 166. obligatio generalis 170. poena et clausula ei adjecta 172. connexio cum lege morali 171. consensus cum legibus naturae, imperatorum, gentium 175. repetitio in N. T. 173.
- Moses**, legis mediator III, 12. cum Christo collatus 160. 171. 173. intercessor apud Deum pro populo Israëlítico VIII, 345. quo sensu a Deo recordationem Sanctorum petierit 355 sq. quomodo faciem Domini viderit IX, 400 sq. an summus sacerdos V. T. fuerit V, 72. Deus coram Pharaone quo sensu dictus I, 467. testis resurrectionis futurae VIII, 397 sq. iudicii extremi IX, 6. vitae aeternae 297. occisor viri Aegyptii hebraeum hominem male mulcantis VI, 503. ejus vocatio V, 564. virga symbolum resurrectionis VIII, 431. mors a nonnullis negata 69. 79. sepultura I, 123. VIII, 494. cur ejus sepulchrum occultum manserit 69. ejus cum Elia apparitio in transfiguratione Christi 99. officium sive ministerium III, 160. 171 sq. cur ejus doctrinae fides adhibita VIII, 277 sq. in ejus nomine mysterium quaesitum V, 583. ejus scriptorum antiquitas et authentia vindicata I, 57 sq. numerus quinarium ib. initium cur sit ab historia creationis et patriarcharum 56 sq. an per Esdras restituta 53. an corrupta et postea emendata 54 sq.
- Motus** corporum glorificatorum IX, 411.
- Muhammed**, ejus nomen V, 392. quid de Christo sentiat I, 479. IX, 36. polygamiam permittit VII, 129. iudicii extremi longam continuationem tradit IX, 64. mundi perpetuitatem affirmat 143. beatorum vitam voluptatibus corporeis affluentem fingit 412.
- Muhammedani** l. Muhametistae v. Muhammed, Turcae. eorum religionis incrementa V, 526 sq. Christum non ipsum cruci affixum esse statuunt I, 537. nec ad iudicium esse venturum IX, 36. brutorum resurrectionem expectant VIII, 492. polygami, an post conversionem ad monogamiam cogendi VII, 136. eorum formula jurandi III, 58. de animis post mortem purgandis VIII, 165. 220.
- Mulier** v. Femina.
- Mundatio** a peccatis vid. Peccatum.
- Mundus**, vocis vis et variae in scriptura s. significationes IX, 128. ejus creatio v. Creatio. origo, varie tradita a gentilibus 143 sq. aeternitas a nonnullis defensa v. Aeternitas. duratio sex millibus annorum contineri credita 72. finis v. Consummatio. conjecturis et vaticiniis praefinitus 317. mutationes 139. conflagratio 152.
- utrum annihilationem efficiat an immutationem 156. res instabilis 161. 201. figurate dictus, an piis timendus 204. ejus sollicitatio a vita aeterna aberit 341. dilectio inordinata vitanda 201. contentus ex meditatione vitae aeternae 424.
- Munera**, eorum accipiendorum cupiditas a iudice aliena sit VI, 422. sponsalitia VII, 85.
- Munerius**, praetor Parisiensis, Hugenotorum persecutor V, 593.
- Münzer**, Thomas, famosus ille fanaticus († 1525) ministros ecclesiae impugnavit VI, 165. in conjugium infidelium injurius VII, 445.
- Musculus**, Wolff, parochus Augustanus, postea prof. Bernensis († 1563) editor Eusebii IX, 100. de furto III, 76. de remissione peccatorum 322. IV, 129. de fractione panis eucharistici V, 160.
- Musice**, ejus oblectatio honesta VII, 522.
- Musonius**, Cajus Rufus, eques rom., philosophiae Stoicae deditus (saec. I.) de morte VIII, 377.
- Musso**, Cornel., episc. Bitontensis, (saec. XVI.) de Dei nomine I, 248.
- Mutatio**, essentialis et accidentalis VIII, 466. 468. vivorum in die novissimo 481. 495. mundi vid. Mundus. in naturis ratione praeditis I, 312. religionis V, 405.
- Muti**, qua lege ad eucharistiam admittendi V, 221. an ad matrimonium consentire possint VII, 80 sq.
- Mutuum**, vocabuli etymologia VI, 402. eleemosynarium et officiosum 400. compensatorium et usurarium ib. sq. de mutuo lex hebraea III, 134 sq. ejus aequitas ib.
- Myconius**, Fridericus, reformator Gothanus († 1546) Lutheri precibus olim convaleuit V, 575.
- Myoxus**, reviviscens resurrectionis symbolum VIII, 436.
- Mystagogia** V, 5.
- Mysterium**, quid significet IV, 138. VII, 23. quo sensu haec vox s. coenae tribuatur V, 5. mysteria in doctrina de Deo I, 242. eorum cognoscendorum difficultas et auxilia ib. dignitas 182. regni divini multis occulta II, 79 sq. Dei beatis revelanda IX, 356 sq. gentilium VI, 376 sq.
- N.**
- Nabathaei** v. Sabaei.
- Nabuchodonosor** i. q. Nebucadnezar.
- Nachenmoser**, Adam, ejus conjectura de die iudicii IX, 76.
- Nahum** propheta, ejus aetas, patria vaticinia I, 70.
- Nannetense** concilium vid. Concilium.
- Naogeorgus**, Thomas, aliquando concionator Calensis († 1563), auctor carminis de beneficiis Sanctorum VIII, 269 sq.
- Napier**, Joh. Scotus, tempus iudicii extremi praedicit IX, 77.
- Nasiraei**, eorum votum VII, 319.
- Nathan**, propheta, Davidem regem de remissione peccatorum certorem facit III, 216.
- Judaeus Hildesius, ejus matrimonium cum defunctae uxoris sorore VII, 202 sq.
- rab. I, 441.
- Natura** humana, ejus corruptio II, 187. vid. Peccatum. rerum providentiae divinae testis II, 17. instabilis IX, 145. v. Consummatio. operum ejus investigatio honesta VI, 522. Christi divina, an dici humana possit I, 517 sq. ejus veritas ex s. coena manifesta V, 81. utriusque, divinae et humanae, conjunctio et unio I, 461. 464. v. Unio, Christus. *jus* naturae v. Jus. *lumen* naturae, an sufficiat ad cognoscendum Deum v. Notitia. ad probandam animae immortalitatem VIII, 99 sq.
- Naclerus**, Joh., canonista († 1510) I, 68.
- Naumachius**, poeta graecus, monitorum conjugalium scriptor VII, 49.
- Nausea** (proprie *Grau*) Fridericus, episcopus Viennensis († 1552) de gratia Dei erga homines IX, 325.
- Navis**, cum ecclesia comparata V, 275.
- Nazarai** l. Nazareni, secta Christianorum ex Judaeis factorum IV, 231 sq.
- Nebrissensis**, Ael. Ant., literator Hispan. († 1522) I, 142.
- Nebucadnezar**, rex Babylonius, impius VI, 558. ej. somnium de imperiis 327. transformatio in bestiam VIII, 109. interdictum de blasphemando deo Judaeorum VI, 467. verecundia Danielis VIII, 341.
- Necessitas**, quid in s. scriptura significet IV, 11. ejus definitiones et divisiones ib. modi 14. alia consequentis, alia consequentiae II, 21. fatalis 23.
- Nectarius**, patriarcha Constantinop. († 398), ejus electio VI, 68 sq. confessionem peccatorum privatam abrogavit III, 265.
- Neffe** VII, 148.
- Negantia** verba pro contrariis affirmantibus VIII, 188.
- Negatio** non infert affirmationem VIII, 186.
- Nehemias**, quis fuerit I, 61. ejus liber in canone V. T. ib.
- Neoariani** v. Ariani, Antitrinitarii.
- Neocaesariense** concilium vid. Concilium.
- Neophotiniani** v. Sociniani.
- Neophytus**, cur non minister ecclesiae eligendus sit VI, 123 sq.
- Nepos** et **neptis** VII, 147. 157.
- Nepos**, episc. Arsinoënsis (saec. III.) chiliasta IX, 182.
- Nero**, imp. Rom., crudelis VI, 558.

- eius conscientia scelerum I, 277. reductus expectatus IX, 101.
- Nestorius**, patriarcha Constantinopol. (saec. V.) I, 528 sq. V, 486. ej. sententia de modo unionis personalis in Christo I, 500. personales propositiones de Christo repudiavit 520. perpassiones Christi ejus humanitati soli tribuit 537. communicationem naturarum et proprietatum negavit 506. 509. 528. anthropotriarum accusatus III, 40. VIII, 306. ejus exilium VI, 474. animus adversus haereticos 458. nestorianismus a Jesuitis fovetur V, 486. Luthero calumniose imputatur 470.
- Neuser**, Adam, apostata (saec. XVI.) IV, 272.
- Nicaena** concilia vid. Concilium.
- Nicephorus**, patriarcha Constantinopol. († 828) scriptor historiae ecclesiasticae I, 285. 394. VIII, 429. distinctionem *οὐσίας* et *ὑποστάσεως* improbravit I, 395. de successione episcopali in V. T. V, 436. in ecclesia christiana ib. ejus fides sublesta VIII, 429.
- Nicetas**, episc. Heracleensis (saec. XI.), auctor catenae aureae VIII, 401. — Pectoratus, monachus Constantinopolitanus (saec. XI.) legi coelibatus sacerdotum se opposuit VI, 239.
- Nicolai**, Philipp., pastor Hamburgensis († 1608), scripsit de regno Christi I, 279. ejus calculus de fine temporum IX, 77.
- Nicolaides**, Theophilus, Socinianus, de vocatione ad ministerium eccl. VI, 37. 40.
- Nicolaus** Antiochenus, diaconus (saec. I.), ejus vita impura VII, 312. ej. secta *Nicolitae* 38. 298. 312. uxorum communionem praecipiebant ib. de psalmis I, 65.
- S. Nicolaus**, episc. Myrensis (saec. IV. ut fertur) VIII, 270.
- Nicolaus I.** pontif. Rom. († 346), ejus literae ad Michaëlem, imp. Byzantinum VI, 204 sq. confessio de finibus potestatis pontificiae 205. 212 sq. de fide communi I, 218.
- **II.** († 1061), ejus constitutio de papae electione V, 444.
- **V.** († 1453) confirmat decreta concilii Basileensis V, 332.
- de Lyra s. Lyranus, Franciscanus, theol. Parisiensis († 1340) IX, 325. de psalm. 2. I, 441. de Maacha Davidis uxore VII, 184. de angelo, Tobiae comite I, 77. de probatione virginitatis apud Hebraeos VII, 76 sq. quomodo locum Dan. 11, 37 interpretatur VII, 39.
- Calabriensis, salutem damnatorum speravit IX, 225.
- Nigrinus**, Georg., de numero bestiae apocalypticae 666 V, 447.
- Nimrod**, ejus modus imperandi VI, 274. 286.
- Ninivites**, eorum poenitentia III, 233.
- Noachica** lex de homicida interficiendo VI, 429.
- Noah**, Christi typus I, 460. ejus fides III, 366. conservatio imago resurrectionis VIII, 430.
- Nobilitas** generis, an error circa eam sponsalia irrita reddat VII, 72.
- Nolle** a *non velle* in Deo distinguitur I, 360.
- Nomen**, ejus impositio in V. T. in circumcisione IV, 234. in baptismo retinenda 392. error in eo an matrimonium impediatur VII, 72. nomina in scriptura s. saepe a futuro eventu petita 100. nomen proprium ex hebraea lingua in graecam inflexio I, 150. Dei III, 54. ejus profanatio prohibita ib. invocatio 55. abusus V, 514 sq. novum beatorum IX, 314.
- Nonna**, mater Gregorii Nazianzeni, VI, 238.
- Nonnus** Panopolitanus, poeta graec. (saec. V.) evangelium Johanneum versibus extendit I, 107. VIII, 286.
- Nota**, notior re, quam designat V, 383. notae ecclesiae v. Ecclesia.
- Nothi** VI, 312.
- Notitia** literalis et spiritualis scripturae s. I, 182. 188. 193. pars fidei salvificae III, 351 sq. ejus natura 352. necessitas 353. objectum 354. *Dei* naturalis, insita et acquisita I, 268. usus 283 sq. naturalis vitae aeternae imperfecta IX, 318.
- Nova** aliquando omnia v. Coelum.
- Novatianus**, presbyter rom. (saec. III.) ejusque asseclae *Novatiani* III, 208 sq. V, 288. 529. v. Cathari. catholice ecclesiae auctoritatem sibi vindicarunt 392. miracula fecisse perhibentur 556. 558. eorum dispensatio eucharistiae V, 165. negarunt, ministris ecclesiae potestatem peccata remittendi fuisse III, 381 sq. secundas nuptias damnarunt VII, 111. de lapsis eorumque poenitentia III, 208 sq. eorum haeresis Lutheranis immerito imputatur V, 463.
- Noverca** VII, 149. ejus conjugium cum privigno prohibitum 158. exempla nefariae ejusmodi conjunctionis 159. an viduus novercam defunctae privignae ducere possit 147.
- Novissima** VIII, 1 sqq. quanam dicantur 4 sq. *μαρτοσύνη* et *μυροσύνη* ib. serio meditanda IX, 283 sq. doctrinae de iis necessitas, utilitas, dignitas VIII, 2. eorum numerus 5. ordo ib. sq. immediata connexio IX, 192. regnum chiliasticum excludit ib. meditatio a veteribus commendata 3. novissimum, cur vocetur iudicium universale 4.
- Novitas** V, 410. differt a renovatione ib. ecclesiae Lutheranae 409.
- Nubere** in Domino, quid sit VII, 105.
- Nubes**, in qua Christus ad iudicium veniet, qualis futura sit IX, 39. cur in ea venturus ib. sq.
- Nudipedales** V, 488.
- Numa**, rex Romanorum, ejus legislatio VI, 376. uxores amicis locare permisit VII, 401.
- Nummi**, quem in finem inventi VI, 401. Samariticis literis notati I, 56.
- Nuncupatio** desponsatorum, vulgo denunciatio vel proclamatio dicta, trina in vetere ecclesia VII, 282.
- Nuptiae** v. Conjugium. vocabuli duplex significatio VII, 241. etymologia 6. an a matrimonio differat ib. a sponsalibus differt 100. earum varia genera 5. cum iis vita aeterna comparatur IX, 334. an certo anni tempore prohibendae 286 sq. ritus in iis celebrandis sacri VII, 276 sq. profani apud Romanos 277. apud alias gentes 278. apud Judaeos veteres 279 sq. et modernos 281. in ecclesia primitiva 282. in nostris ecclesiis 284. in ecclesia pontificia 285. *secundae* sunt licitae VII, 104 sq. etiam ministris eccl. VI, 253. earum prohibitio unde orta 257. earum honesta conditio VII, 108 sq. 118. par ratio cum primis 109. exempla ib. sq. Patrum de iis testimonia 110 sq. antithesis ethnicorum 111. haereticorum ib. quorundam Patrum 112. imperatorum et conciliorum quorundam iniqua in eas statuta ib. sq. Pontificiorum durior de iis sententia 113. Montanistarum argumenta iis opposita 114 sq. quibus laborent incommodes 117 sq. non praepropere incundae 118. an testamentum probandum, quo superstes conjux eas inire vetatur 119.
- Nuptialia** convivia VII, 283. 284. sq. an clericis liceat iis interesse 288. an choreae in iis tolerandae ib. sq.
- Nupturientes**, eorum qualitates absolutae et relatae VII, 136. 142 sq.
- Nurus** VII, 149. ejus nuptiae cum socero prohibita 160.
- Nutricius**, ejus nomen et officium ad magistratum pertinet VI, 274. ecclesiae est rex et princeps 346.

O.

Obadja, propheta I, 70.

Obedientia Deo sive legi divinae praestanda VII, 27 sq. 58. ejus rationes III, 51 sq. *nova*, quo respectu partibus poenitentiae accenseri possit 233 sq. 245. minus recte dispositio ad justificationem dicitur 457. erga parentes 67 sq. VII, 338. magistratui debita VI, 529 sq. v. Subditi. officium, quid complectatur 547 sq. limites 549 sq. mandato impio denegata non crimen laesae majestatis est 551. Christi

- activa et passiva, causa meritoria nostrae justificationis III, 340 sq. 483. Piscatoris error huic thesi adversus 340 sq. activae vis meritoria asseritur 342. impugnatur 343 sq. nexus inseparabilis cum passiva 346.
- Oblatio**, s. coenae nomen V, 4 sq. eucharistica apud Pontificios VI, 119 sq. pro peccato et delicto III, 115 sq.
- Obligatio**, subditorum naturalis et voluntaria VI, 527. coactiva et directiva secundum Bellarminum 540. conscientiae per leges specialis et generalis, absoluta et hypothetica, directa et indirecta 410 sq.
- Oblivio** peccatorum in Deo I, 354.
- Obsessio** daemoniaca I, 15.
- Obumbratio** Mariae per Spiritum s. I, 493.
- Obviatio** sponsi apud veteres VII, 280. 283.
- Oecam**, Guilelmus, Anglus, monach. Franciscanus et Scholasticus rationem nominalismi secutus (saec. XIV.), libros Maccabaeorum canone eiecit I, 45. 101. de scientia Dei II, 22. de pane eucharistico V, 130.
- Occupatio** imperii justa VI, 303. violenta 304. ejus jus 525.
- Ochino**, Bernard., monach. de ordine Capucinorum, poenitentiae hortator per Italiam, Helvetiam, Germaniam, Angliam († 1565) III, 321. polygamiae patronus VII, 121.
- Oculi**, quo sensu Deo tribuantur III, 351 sq.
- Odium** in Deo I, 344. peccati in contritione III, 245.
- Odor** panis nutritivus V, 118.
- Oecolampadius**, Joh., prof. Basileensis, reformator Helvetiae († 1531) Schwenkfeldii doctrinam de verbo externo et interno approbavit VI, 167. quomodo verba institutae s. coenae explicaverit V, 79. ejus mors 590.
- Oeconomi**, appellatio ministrorum ecclesiae VI, 21.
- Oikonomia** in Christologia I, 461.
- Oeconomia**, ejus recta gubernatio est officium ministrorum ecclesiae VI, 187 sq. sedula administratio officium uxoris VII, 275.
- Oeconomicus** status VII, 1.
- Oecumenius**, episc. Tricensis (saec. X.) de gratiosa salvatione IX, 329.
- Officium** Christi mediatorium v. Christus mediator IV, 4. officia hominis in Deum, alios et se ipsum v. Lex.
- Olivae** folium, an a columba ex paradiso ad Noachum latum fuerit II, 130.
- Omnipotentia**, soli Deo tribuenda VIII, 264 sq. non Sanctis ib. *Dei* extensive sumpta probatur I, 331. contradictoriis caret 335. corporibus e morte restituendis sufficiens VIII, 415. 423 sq. usus I, 338. an recte dicatur infinita 334. an ex ea in articulis fidei argumentum ducendum sit 337. an in non ens possit agere 338. an Deus melius facere possit, quod fecit, quam quomodo fecerit 338. an efficere possit, ut praeterita contingentia non fuerint ib. *Christi* I, 553. iudicis IX, 35. etiam humanae ejus naturae communicata 337. 553.
- Omnipraesentia** Deo propria VIII, 259. Sanctis denegatur 260. a Pontificiis tribuitur 261 sq. *Dei* I, 320 sq. ejus modus ib. gradus 329. adversae opiniones 322 sq. an eadem sit cum immensitate 326. an ejus causa sola essentiae divinae immensitas sit ib. an Deus in omnibus locis praesens recte dicatur 327. usus doctrinae 330 sq. *Christi* 555 sq. iudicis IX, 35. secundum humanam naturam I, 326 sq. 555 sq. ejus adversarii 563. rationes contrariae 577.
- Omniscientia** Deo propria VIII, 246 sq. Sanctis falso tribuitur 247. 252. *Christi* I, 471. 554. iudicis IX, 34 sq. tanquam hominis I, 554. VIII, 256. quomodo conveniat cum ignoratione diei extremi IX, 71. sententiae de ea nostrae et pontificiae comparatio I, 585 sq.
- Ὁμοουσία** divinitatis v. Aequalitas, Filius Dei, Trinitas.
- Ὁμοούσιος**, vocis vis I, 391 sq. etymologia et origo 390. jam ante concilium Nicaenum recepta 391. et ab haereticis usurpata ib. contentiones de ea 390 sq.
- Onania** V, 519 sqq. VII, 298. 349. an causa divortii sit 411.
- Onera** personalia et realia ecclesiae ministris imponenda sunt distinguenda VI, 529.
- Onuphrius**, monach. ordinis Augustinorum, prof. Florentinus († 1568) V, 538.
- Onus ecclesiae**, libellus pontificius chiliasmum recoquens IX, 187.
- Opera hominum**, in iudicio futuro discutienda IX, 50 sq. 56 sq. de iis non tanquam meritis, sed fidei effectis ferenda sententia, contra Pontificios 52. cur opera misericordiae duntaxat in descriptione processus judicialis Matth. 25. enumerentur ib. an inde colligi possit, electis propter operum merita vitam aeternam reddendam esse 53 sq. moraliter et spiritualiter bona v. Bona opera. *non renatorum* IV, 4 sq. II, 276. quomodo a renatorum operibus differant IV, 5 sq. quid de iis s. scriptura statuatur 276. veterum de iis sententiae ib. an omnia sint peccata 277. IV, 4 sq. *haereticorum* spiritualiter bona non sunt 5. mortua, mortifera, mortificata 6. moraliter et meritorie bona secundum Scholasticos ib. legis et evangelii ib. legis non sunt ceremonialis tantum, sed etiam moralis III, 127. justificatione per fidem solam exclusa 426. v. Justificatio, Meritum. supererogationis 178 sq. opus meritorum 225. operatum et operantis IV, 174 sq. 200. 201 sq. operatum non salutarem fructum sacramentorum efficit 194 sq. 320. defenditur a Pontificiis 200 sq. *Dei* ad extra et intra VIII, 451. ex divinorum collatione analogica expectatur futura resurrectio 423. divina *Spiritus* in infantibus IV, 378.
- Operarii** in vinea, eorum differentia et praemium IV, 89.
- Ophitae** l. **Ophiani**, haeretici gnostici in Aegypto (saec. I.) II, 143. resurrectionem negabant VIII, 439.
- Opiniones** humanae in doctrina coelesti cum foeno et stipulis comparatae VIII, 193.
- Optatus** episc. Milevitanus (saec. IV.) de successione episcoporum Romanorum V, 441. quo sensu conjunctionem ecclesiae cum cathedra Petri requirat 492 sq.
- Oratio** v. Preces.
- Orbis** terrarum, ejus totius ante excidium conturbatio IX, 83. futura conversio 90. Orbes coelestes 294.
- Orcus** IX, 212. v. Infernus.
- Ordinatio** ministrorum ecclesiae VI, 97. non temere omittenda, nec tamen absolute necessaria ib. non est sacramentum 98. contraria Pontificiorum argumenta 103. non solum ab episcopo, sed etiam a presbytero fieri potest 105 sq. ab haereticis rite facta pro rata habenda est 106 sq. sine titulo facta est irrita 109. exploratio ei praemittenda 112 sq. ejus ceremoniae 109. effectus et fructus 112. episcoporum V, 451 sq. canonica requisita ib. trium episcoporum praesentia in ea non necessaria est ib.
- Ordines** sacri Pontificiorum VI, 22 sq. 101. majores et minores 159. eorum genera ib. sq. numerus controversus 160. quid in iis reprehendendum ib. an matrimonium legitime impediatur VII, 435. v. Clerici, Coelibatus.
- Ordo** rerum II, 44 sq. pars juris episcopalis V, 565 sq. romanus de calice in s. coena 63.
- Organa** divinae potentiae VIII, 265.
- Oriens**, eum versus preces a veteribus factae IX, 68 sq.
- Origenes**, ecclesiae Alexandrinae catecheta, postea scholae Caesareensis magister, disciplinam Neoplatonicorum secutus († 254) et *Origenianorum* auctor I, 42. cur Adamantii cognomine appellatus VIII, 464. se ipse eviravit VII, 344. a Bellarmino notatus VIII, 216. ejus sanctitas vitae V, 529. auctoritas VIII, 184. accusatores et defensores e Patribus IX, 261 sq. libri quidam adulterini VIII, 361. recensio

- versionis graecae (Septuaginta) I, 225. testimonium de libris canonicis V. T. 42. sententia de auctore libri Job 63. de parte libri Esther 88. de additamentis Danielis 97. de paedobaptismo IV, 358. de complurium mundorum successione IX, 142. de praesistentia animae Christi I, 495. de imagine Dei II, 110. de historia lapsus primorum hominum allegorice interpretanda 143. de impletione legis divinae III, 91 sq. de peccati vi in renatis IV, 326. de praedestinatione II, 101 sq. de eucharistiae usu V, 37. de repositione sacramenti 103. de duplici ecclesia 306. de bellis per Christum sublati VI, 491. de divortii causa VII, 383. de virginitate Mariae V, 468. de mundi origine et interitu IX, 142. de morte meditanda VIII, 376. de animis post mortem purgandis 184. quibusdam interituris 102. de benedictis et maledictis in extremo iudicio IX, 58. nonnullis cum infamiae nota salvandis 421. aliis per gradus ad summa ascensuris 60. de fine poenarum infernalium 261. V, 462. 483. de igne et verme inferni ad animae cruciatus referendis IX, 274 sq. chiliasmo favet 193. de perpetuo quodam felicitatis et miseriae circulo in regno millenario 412 sq. resurrectionem carnis hand probasse VIII, 408. 440. 464. 468. 475. et a metempsychoseos errore prope abfuisse arguitur 108. an sanctis defunctis notitiam rerum terrestrium tribuat 248. 252. quid statuatur de sede animarum post mortem 227. de tempore extremi iudicii IX, 71. de vita aeterna 357.
- Orpheus**, poeta graec. postremi aevi IX, 141.
- Orthodoxi**, eorum paucitas V, 423.
- Orthodoxographa** Patrum I, 131.
- Osculum** amoris et reverentiae VI, 344.
- Osiander**, Andreas, concionator Nurembergensis, postea prof. Regiomontanus († 1552) de etymologia nominis Jesu I, 449. de generibus prophetarum veterum 72. Christo secundum divinam tantum naturam opus mediatorium tribuit 606. quo anno mundum interitum opinatus sit IX, 77.
- Ossiculum** in spina dorsi, futurum corporis renati initium VIII, 437.
- Ostiarum**, apud Pontificios VI, 159.
- Ostrod**, Christoph., concionator Racoviensis, Socinianus († 1611) I, 269. IV, 256. VI, 296. 432.
- S. Othilia**, abbatissa monasterii Hohenburgensis († 720) VIII, 268 sq.
- Othniel**, iudex primus Judaeorum, quam uxorem duxerit VII, 184.
- Otioli**, in republica non tolerandi VI, 386. gentiliu leges adversus eos ib.
- Otium**, malorum seminarium VI, 386 sq. honesti a turpi differentia ib.
- Otto I.**, imperator German. (936—973) jus pontificem rom. eligendi restituit V, 421.
- episc. Freisingensis, chronographus († 1158) IX, 412.
- Oves**, cur iis electi comparentur IV, 55 sq.
- Ovidius**, poeta rom. VI, 316. VII, 277. IX, 364. de Tiberio VI, 316. de libidinum incendiis VII, 347. de mobilitate fortunae IX, 352. de morte VIII, 36 sq. de fine mundi IX, 141. de suffragatione in iudiciis 313 sq.
- Orile**, cum ecclesia collatum V, 275. 372.
- Oza et Ozia** v. Usa et Usia.
- P.**
- Pacaeus**, Valentinus, concionator Lipsiensis, apostata, ejus mors misera a. 1558 V, 595.
- Pachymeres**, Georg., scriptor Byzantinus (saec. XIII.) V, 2. 205.
- Pacificatio** religiosa vid. Passavien-sis pacificatio.
- Pacificum** sacrificium III, 116.
- Pacimontanus**, proprie *Hübmaier*, Balthasar, Anabaptista († 1528) paedobaptismum oppugnare coepit IV, 353.
- Pacta**, eorum violatio est justa belli causa VII, 510. gentilia VI, 303. nuptialia apud veteres Hebraeos VII, 280 sq.
- Paederastia** VII, 298.
- Paedobaptismus** e s. literis confirmatus II, 170. IV, 353 sq. 355. veterum pro eo testimonia 358 sq. 386. argumenta adversa 359. 361. cf. Infantes.
- Pagninus**, Santes, monach. de ordine Dominicanorum, Lucensis († 1541) interpres scripturae s. I, 45. 142. 229.
- Palingenius**, Marcellus Stellatus, poeta latinus (saec. XVI.) VI, 333. 504. 508.
- Palladius**, episc. Seelandensis († 1560), isagogen bibl. scripsit I, 116.
- Pallium** episcoporum pontificiorum VI, 92 sq. ejus significationes mysticae ib. conficiendi modus 93. origo et usus ib. emtio ib.
- Paludan** de divina magistratus institutione VI, 290.
- Palumbes**, reviviscens VIII, 436.
- Pamphilus**, presb. Caesareensis († 309) de resurrectione carnis VIII, 421. de vita aeterna IX, 366.
- Panis** *ἐπιούσιος*, Matth. 6. an coelestem vel superstantialem significet I, 235. *eucharisticus* V, 12 sq. cum corpore Christi comparatur 13. ejus unitas 163 sq. fractio 4. 156 sq. distributio 164. azymo ecclesia nostra utitur 14 sq. ejus origo 15. fermentatum vetus ecclesia adhibuisse videtur ib. controversia de azymo inter Latinos et Graecos ib. justa moderatio in hac lite 15 sq. communioni sub una specie occasionem dedit 60. communionis natura sub una specie non mutatur 116 sq. an accidentia sola rei continentis in eucharistia locum habeant 134 sq. vis et verus sensus propositionis: panis est corpus Christi 137 sq. panes *facierum* vel propositionis in V. T. III, 122. V, 9. figura eucharistiae V, 8 sq.
- Pannovius**, Petr. Carol., eccl. Varadiensis pastor I, 109.
- Panormitanus**, Nicol. Tudiscus, archiep. Panormitanus et cardinalis († 1445) VII, 450.
- Papa** Romanus v. Pontifex.
- Papatus**, ab ecclesia sub papatu distinguendus V, 586.
- Paphnutius**, episc. in Thebaide, (saec. IV.) in concilio Niceno clericorum nuptias defendit VI, 234.
- Papias**, episc. Hierapolitanus († c. 166) chiliasmi studiosus I, 114 IX, 181.
- Papistae**, vis et causa hujus nominis V, 397. v. Pontificii.
- Papocaesaria** VI, 260. in causis matrimonialibus VII, 4. 457.
- Pappus**, Joh., prof. Argimontanus (saec. XVI.) I, 280.
- Parabola**, in scriptura s. quomodo explicandae IV, 87. VIII, 204 sq. Christi de ecclesia V, 274 sq.
- Paracelsus**, Phil. Theophrastus, medicus et fanaticus († 1541) chiliasta IX, 187. polygamiam probavit VII, 129. ejus opinio de fascino 441. sectatores ejus spiritum hominis ab anima distinguunt VIII, 52.
- Paradisus terrestris** II, 129 sq. VIII, 232. Patres quidam de eo 119. typus ecclesiae V, 270. paradisi coelestis IX, 380. et vitae aeternae 311. de ejus situ variae opiniones II, 129. an adhuc sit 129 sq. *coelestis* VIII, 112. 232 IX, 242. 380. beatorum sedes 295. damnati ab eo semoti 242 sq.
- Paraeus** v. Parens.
- Paralipomena**, libri canonici V. T. I, 60.
- Paralyticus** a Christo sanatus III, 217.
- Παράστasis*, quid significet I, 499.
- Parentes**, colendi III, 67 sq. VII, 45. etiam a principibus VI, 334 sq. an patri privato filius in magistratu constitutus se anteferre debeat ib. pietatis erga parentes praemium III, 67. 69. eorum contemptus improbandus ib. V, 517. injuriarum iis illatarum poenae in V. T. III, 132. aequa et patri et matri debetur reverentia VII, 62 sq. eorum officia V, 68. con-

- sensus ad liberorum conjugium requiritur VII, 44. exemplis comprobatus 45 sq. peccata, an in liberis transfundantur II, 169 sq. in liberis puniri, an conveniat iustitiae divinae III, 53.
- Pareus**, David, prof. Heidelbergensis († 1622) I, 280. nestorianismi suspectus 591. de sacramentis IV, 354.
- Parisiense concilium** vid. Concilium.
- Parisiensis laniena** VI, 445. senatus edictum de Hugenotis extirpandis improbat 361. academiae iudicium contra Jesuitas V, 545 sq.
- Paroeci** VI, 23.
- Paronymiae** propositiones in Christologia I, 526.
- Parricidia**, in reges perpetrata V, 545. a Jesuitis approbata 518. eorum poenae III, 132.
- Parsimonia** commendatur III, 76.
- Parthenii**, spurii VI, 312.
- Parthi**, defunctos canibus projiciebant VIII, 54.
- Participatio** peccatorum alienorum II, 223.
- Particulae**, in, cum et sub in articulo de s. coena V, 92 sq.
- Parturientes**, earum consolationes VII, 296.
- Partus**, tempus, quosque anticipari aut differri possit VII, 292 sq. difficultas et dolores 295. septimestris pro perfecto et legitimo habendus 292. de sextimestri et octimestri dubitatur ib. posthumus undecimo mense an legitimus 293 sq.
- Pascha**, quid significet IV, 236. v. Agnus paschalis. ejus institutio non opposita ritibus Aegyptiorum IV, 237. festum in V. T. III, 124. abrogatio in N. T. 242. celebrandi tempus I, 170. an Christus nocte hoc festum antecedente ad iudicium venturus sit IX, 80.
- Paschalis II.** pontif. Rom. (1099—1118) contra Henricum IV. imp. Romae seditionem movit V, 536.
- Paschalitae** (saec. II) V, 242.
- Paseum**, imago vitae aeternae IX, 334.
- Passalorynchitae** v. Pattalorynchitae.
- Passaviensis pacificatio** III, 58. VI, 365. ejus auctoritas a Pontificiis quibusdam negata ib. sq. scriptores de ea ib. an vi imperatori extorta sit ib. a concilio Tridentino non sublata 366. ejus constitutio de jure episcopali 84. de jurisdictione ecclesiastica 350. de sacrorum evangelicorum non impedito usu 364 sq.
- Passio**, Christi I, 536 sq. speculum irae divinae propter peccata excitatione III, 195. simul misericordiae erga peccatores 195 sq. passionis in corpore IX, 369. Sanctorum an sint satisfactoriae pro aliis III, 292.
- Passio Andreae**, liber suppositicius I, 131.
- Passive** prorsus an homo in conversione se habeat II, 280.
- Pastophoria** veterum V, 182 sq.
- Pastores**, vocantur principes vel magistratus VI, 273 sq. ministri ecclesiae 16. in ecclesia apostolica 149. eorum munus non infert imperium politicum 210.
- Pater** et filius an duas sorores ducere possint VII, 210 sq. ejus cum filia nuptiae vetitae 155. patris ac matris nomine in prohibitis gradibus secundum legem Mosaicam omnes superiores gradus intelliguntur 165. patrum et filiorum nomine collaterales suo modo veniunt ib. ejus auctoritas in concedendis nuptiis liberorum matrem superat 64. potestas ex jure naturae 49. 62. voto potior 338. Pater *Deus* v. *Deus*. ad ejus opera mortuorum resuscitatio pertinet VIII, 447. Christi e mortuis excitatio 450 sq. non exclusa virtute ipsius Filii ib. ejus nomine in oratione dominica non excluditur Filius et Spiritus sanctus 311.
- Paternitas** ecclesiastica VII, 214.
- Patientia** Dei I, 343. virtus necessaria IV, 28. non est causa meritoria salutis aeternae 29 sq. diei novissimi expectatione confirmatur IX, 121.
- Patres** V. T. v. Patriarchae, Vetus Testamentum. eorum errores in causa matrimonii VII, 180 sq. animarum quae sedes post mortem sit VIII, 118. 120. appellatio magistratum VI, 271. ministrorum ecclesiae 16.
- Patres**, veteres ecclesiae doctores VI, 28. nonnulli ex episcopis nati 238. non iudices, sed testes veritatis V, 456. cur quidam loca sancta adierint VIII, 94. eorum nomina et series VI, 28. zelus adversus haereticos 180. scripta non sunt fidei norma I, 6. V, 454 sq. quaedam adulterina VII, 334. VIII, 216. 223. suffragia nostram doctrinam commendantia V, 457 sq. non pariter pontificiam ib. iudicium non infallibile I, 205. auctoritas in articulis fidei non absoluta 6. 140. 453 sq. 471. VI, 431. 475. VII, 365 sq. passim. quid ipsi de auctoritate sua profiteantur V, 453 sq. naevi et errores 407. 456. figuris oratoriis et hyperbolis usi VIII, 361 sq. *Nicaeni* coelibatim immodicis encomiis ornant VII, 306. 311. 313. paradisi terrestrem confingunt VIII, 113. psychopannychiae favisse videntur 226. erroribus de conditione animarum post mortem impliciti 229. ad chiliasmum propensiores IX, 181. damnatis poenarum levationem promittunt 254. de aeterna earum duratione dubitant 261 sq. semina dogmatum pontificiorum fovunt V, 456. Patrum sententiae et testimonia de theologia I, 2. de rationis usu

in causis fidei 383 sq. de s. scriptura 13 sq. de scriptoribus N. T. 19 sq. de canone V. T. 36 sq. 40. VIII, 170 sq. integro I, 52 sq. et N. T. 104. canonicorum librorum nomen interdum latiore sensu accipiunt VIII, 172. quomodo libros apocryphos allegent I, 51 sq. spec. de Jobo 63 sq. Psalmis 64 sq. Cantico canticorum 66 sq. de libro Tobiae 79. Judith 83. de libri Esther capitibus postremis 86 sq. de libro Sapientiae 89 sq. 92. de Ecclesiastico 94 sq. de libris Maccabaeorum 101. de epistola ad Hebraeos 115. de Apocalypsi 124 sq. 126 sq. testimonia de libris apocryphis et canonicis depravata 41 sq. de authentico s. scripturae textu 134 sq. a Vulgata discedunt 231 sq. de s. scripturae perfectione 164 sq. perspicuitate 185 sq. auctoritate judiciaria 30 sq. 197 sq. 203 sq. interpretatione 239. V, 67. de ejus auxiliis ib. de sacrarum literarum communi lectione I, 217. de oraculis Sibyllinis IX, 198 sq. de *Dei* cognitione I, 268. 275. 277 sq. nominibus 246. 255 sq. 257. 265 sq. definitione 286 sq. natura et attributis 241 sq. spirituali natura 299. infinita perfectione 318. 365. immutabilitate 312 sq. omnipotentia 331 sq. omnipraesentia 321 sq. unitate I, 288 sq. 294. de dictionibus anthropopathicis 300 sq. de adoratione Deo soli debita VIII, 324 sq. de gratia a Deo solo petenda 326 sq. de spe in Deo solo ponenda 277. de *Trinitate* I, 365. adhibitis speciatim suffragiis Patrum nicaenorum I, 369. qui in hoc articulo inter se discordare falso accusantur 375. nonnulli mysterium Trinitatis allegorice illustrant 380. philosophos platonicos doctrinae suae testes producant 381. de argumentis pro Trinitate 400. 405 sq. 410 sq. 420. de vocibus in mysterio Trinitatis usitatis 308. sigillatim de vocibus *ὑπόστασις* 392 sq. 395. *οὐσία* 389. *ὁμοούσιος* 390. essentia et substantia 396. de differentia *ὑπόστασις* ab *οὐσίᾳ* 509. de *Christi* encomiis 456. de nomine Jesu 451. et Christi 452 sq. de duabus naturis in Christo 462 sq. 464. quo sensu quidam ejus naturas contrarias appellant 463. de ejus divina natura vel Deitate vera 467. 470. 472. 475. 482. apparitione Abrahae facta 443. quo sensu Christum instrumentum Patris appellaverint 480. de unionis animae et corporis humani cum divina natura 511. de necessitate conditionata ejus incarnationis 513. de conceptione humanae ejus naturae II, 172. de Spiritus s. operatione in ejus conceptione I, 494. 497.

de fine et fructu ejus incarnationis 512. 515. de veritate ejus humanae naturae 485. de unione personali duarum in eo naturarum 491 sq. 496. 498. 501. 511. 520. 527. de communicatione naturarum in eo 516. et idiomatum 532. 536. 538. 540. 545. 548. 554. 589 sq. de omnipraesentia ejus 563. de adoratione ei homini debita 569. de eo iudice secundum humanam naturam IX, 33 sq. de ejus statibus, spec. exinanitione I, 592. 598. circumcisione IV, 228 sq. baptismo ejusque causis 351 sq. de miraculis ab eo editis I, 565. transfiguratione IX, 305 sq. descensu ad inferos VIII, 127. sq. 129. de ejus satisfactione eaque unica 159. de eo solo mediatore 326 sq. de merito obedientiae ejus activae III, 345 sq. de solatio ejus meriti I, 608. de *Spiritu sancto*, creatore mundi II, 3. de ejus apparitione I, 486. de columba, in qua descendit V, 120. de *creatione* II, 5. 15. 67. de tempore, quo creati sunt *angeli* 6 sq. de eorum natura et corporibus 7. de iis custodibus 13. de iis non invocandis VIII, 322 sq. de angelo Jacobi 352. de *diabolo*, hominum seductore 19. de imagine Dei in *homine* I, 301. II, 110 sq. 116. 128. de ejus dignitate 107. de donis primorum hominum 122. de eorum lapsu 144 sq. 147 sq. de amissione imaginis divinae 139. de origine animarum 133. de peccato originali 159. 161. 175. 180. de Mariae sanctitate 175 sq. de libero arbitrio 239. 241. 243. 247. 267 sq. 271. 273. de concupiscentia prava 206. 208. de *peccatis* actualibus 184. 187 sq. de reatu peccatorum 228. 232. de blasphemia in Spiritum s. irremissibili VIII, 189. quod Deus non sit causa peccati II, 34. 37. 40. de *providentia* divina 17. de Dei praescientia 21. 23 sq. de concursu divino 30. 33. de *praedestinatione* 52. 56. 84. 87 sq. de electionis certitudine 104 sq. de beneficia Dei voluntate erga omnes 60. 65. de universalitate meriti Christi 67 sq. et vocationis 73. de *legibus Mosaicis* III, 129. de praeceptorum decalogi enumeratione 17. 23 sq. de idololatria 40 sq. 48. de imaginibus sacris 34. 39 sq. 44. de juramentis 57. de die dominica 65 sq. de animalibus immundis 125. de impletione *legis divinae* 85 sq. 91 sq. 101 sq. de usu legis 104. de discriminis legis et *evangelii* 167 sq. de doctrina evangelii 148. de evangelio e collo suspensio 163. de *poenitentia* 206. 208. 211 sq. 224 sq. 228 sq. 250 sq. 294. non differenda 297 sq. VIII, 378. de confessione peccatorum 252 sq. 255. 264 sq. 271.

de satisfaciendo peccatorum poenis 275 sq. 287 sq. de jejuniis V, 467. de absolutione III, 266. de calamitatibus piorum 281. Patres indulgentias ignorant 290. de *fide* justificante 359 sq. 447 sq. ejus objecto 414. proprietatibus 469 sq. certitudine 382 sq. effectu salutari IX, 329 sq. amissione per peccata 127 sq. 133. de justificatione fidei effectu III, 441 sq. 448. 490 sq. 515. de justificationis sensu forensi 303. 304 sq. de sorte justificatorum VIII, 160. de gratia Dei justificante IV, 13. idque gratis salvante IX, 324 sq. de *bonis operibus* III, 447 sq. IV, 5. 26 sq. 40 sq. 46 sq. 58 sq. 70. 72 sq. de eorum necessitate 33. perfectione 46 sq. meritis 100. quomodo haec dicta Patrum interpretari nos oporteat ib. de operibus non renatorum II, 276. 278. de perfectione evangelica III, 181. 183. 192. de *sacramentis* IV, 150 sq. 159. 207. 218. 247. 249 sq. de eorum efficacia 198 sq. Patres ignorant sacramentum poenitentiae 218 sq. ordinis VI, 104. conjugium pro sacramento proprio dicto non habent VII, 19 sq. utuntur voce sacramenti latius accepta 27. de sacramentis V. T. IV, 185 sq. 192 sq. de circumcisione 230 sq. 234 sq. de *baptismo* 260 sq. 263. 300. 397 sq. infantum legitimo 358 sq. de ejus necessitate 380. fine et effectu 307. 310. 313. 340. 368. administratione per laicos in casu necessitatis 276. iteratione illegitima 217 sq. de immersione et aspersione 305 sq. de ejus variis generibus 259. de baptismo Johannis 288. de pedum ablutione 254. de exorcismo 392 sq. de agapis V, 4. de *coena* s. 1. 6. de cramate eucharistico 18. 20. de communione sub utraque 36 sq. de reali praesentia corporis et sanguinis Christi in s. coena 99 sq. 112 sq. de sensu literalis in verbis ejus institutionis 73 sq. quo sensu particulis in, cum et sub utuntur 94. eorum dicta transubstantiationi adversa 126 sq. et ad probandum hoc dogma inique adhibita 140 sq. de consecratione eucharistica 150. 152. de s. coenae administratione 171. distributione 165. usu 175 sq. eoque crebriore 243. et privato 59 sq. 245. fructu 207. 210. 215 sq. de indignorum manducatione 230 sq. 236. de Juda proditore s. coenae conviva 227 sq. de praeparatione ad coenam 242. de excommunicationis 300. de privata reservatione eucharistiae 191. sacramenti eucharistici repositionem et asservationem non probant 182 sq. cf. 59 sq. ejus circumgestionem 197. et adorationem ignorant 205. sacrificium missaticum non docent 197. quamvis utantur vocibus

oblationis, immolationis et sacrificii ib. quid de Melchisedeci oblatione statuatur 55. de *ecclesiae* typis 274 sq. encomiis 276. unitate 489. membrorum unione inter se et cum capite 490. 491 sq. propagatione 433. persecutionibus 338. inclinationibus et defectibus 332 sq. 346. 423 sq. perpetuitate 343. auctoritate non infallibili 356. quomodo provocent ad ecclesiam in quaestionibus fidei 363 sq. de distinctione inter ecclesias visibiles et invisibiles 314 sq. de doctrina non ex sola vitae sanctitate aestimanda 529 sq. de notis ecclesiae 377 sq. 383 sq. quibusdam incertis, ut temporali felicitate 598 sq. antiquitate 400 sq. miraculis 558 sq. de miraculis impostorum et haeticorum 555 sq. de praedictionibus daemorum 338. de nomine Christianorum 391. 394. de schismate justo 394. de libertate in religione VI, 361. de religione non violenter propaganda 459 sq. de *haeticis* V, 382 sq. 391 sq. 398 sq. VI, 261 sq. 264. recte tractandis 460. capitali poena non afficiendis 459 sq. 475. de zizanias non evellendis 450. 451 sq. de poenis haeticorum 475. de Novatianis III, 208. de catechumenis V, 296. de differentia ecclesiae Romanae et catholicae 396. de ecclesiae Romanae amplitudine 429. de sede Romana 491 sq. de *ministris ecclesiae* VI, 20 sq. 23. de eorum officiis 177 sq. 184. 199 sq. potestate spirituali 203 sq. virtutibus 123. vocatione 46 sq. non sine auctoritate magistratus et populi christiani suscipienda 66 sq. 75 sq. ordinatione 104. conjugii 237 sq. 243. nuptiis secundis 258 sq. de spurii ministerio ecclesiae haud secludendis 127. de invitatorum electione ib. de fuga in persecutionibus 196 sq. de re bellica ordini ecclesiastico minus conveniente VI, 504 sq. de doctoribus ex doctrina magis quam ex vita aestimandis V, 529 sq. de sacerdotio VI, 11. de verbi praedicatione 178. de liturgia 8. de disciplina ecclesiastica 192 sq. de successionem doctorum et episcoporum in ecclesia V, 439 sq. 443. de clericis VI, 24 sq. de presbyteris V, 452. de episcopis et presbyteris dignitate sibi invicem aequalibus VI, 153 sq. de Petro reliquis Apostolis haud superiore 143. de eorum obedientia magistratui praestanda 530. de *magistratus* officio divinitus instituto 285. 299. dignitate 271 sq. 285. cura circa sacra 343. 348. de magistratu impio 299. de obedientia magistratui praestanda 539 sq. etiam haeretico et infideli 553. de obedientiae magistratui

praestandae limitibus 550. de votis subditorum pro imperantibus suscipiendis 553. de bellis legitimis 481 sq. 490 sq. quidam omnia bella Christianis illicita iudicaverunt 479. 491. de suppliciis capitalibus 435 sq. de venationibus 522 sq. de usuris 389. de *conjugio* VII, 27. conjunctionis cum Christo imagine 250. libidinis remedio 189. de ejus dignitate VI, 233. 251. VII, 305. 307 sq. fine principali 244. 248. benedictione sacerdotali 282 sq. copula et usu 243. 254. 256 sq. 258 sq. 261 sq. de conviviis nuptialibus 283. de choreis 288 sq. de parentum consensu ad liberorum nuptias 54. de gradibus jure divino prohibitis 177. de canonica gradu prohibitionem 199 sq. de conjugii Christianorum cum infidelibus 228 sq. de nuptiis secundis 110 sq. duriora quorundam de iis iudicia 112 sq. de divortio licito 382 sq. 457 sq. et ejus causa 378 sq. de adulterio 410. 416. de concubinato 370. de polygamia Patriarcharum 131. 134. Judaeorum VI, 258. de coelibatu VII, 300. 302. 306. 311 sq. 318. de voto continentiae sive coelibatus 324. 334 sq. 337 sq. 350. 450. quomodo Patrum dicta hac de re dijudicanda sint 334. 365. de dono continentiae 352 sq. de votis Deo reddendis 356. de nuptiis votariorum 332. 431. de conjugio virginum voto obstrictarum 361 sq. de Mariae conjugio et virginitate 325. 327. de *novissimorum* meditatione VIII, 3 sq. de morte diligenter meditando 376. 378. de morte animae metaphorice dicta 9 sq. de morte corporis 17 sq. de sepultura 55. 58. 60. de luctu defunctorum 64 sq. de bis mortuis 47. de mortuis Deo viventibus 97 sq. de animae immortalitate 100 sq. 105 sq. de errore metempsychoseos 108. de spectro Endoreo s. animae Samuelis apparitione 122 sq. 125. 220. de daemonum praestigiis in apparitionibus animarum 221. de *sorte animarum post mortem* 226 sq. 237 sq. eoque immutabili 159. de piis statim post mortem beatis 160 sq. de loco animarum post mortem 111. 121. de duabus animarum post hanc vitam sedibus 162 sq. de paradiso, terrestri sanctarum animarum domicilio 112 sq. de precibus pro defunctis 212. 215 sq. purgatorium pontificum ignorant 156 sq. 165 sq. quorundam opinio de igne purgatorio discrepat a pontificio 216 sq. de honore *Sanctis* exhibendo 280 sq. 340. 342 sq. 360 sq. de sanctis defunctis non invocandis 318 sq. quidam Sanctos precibus colebant 265 sq. de sanctorum defunctorum notitia 248 sq. cura pro

piis 350. de Sanctorum reliquiis earumque cultu 65 sq. de peregrinationibus religiosis 90. 93 sq. de *resurrectione* mortuorum 392. 393. 394. 395. 398 sq. 401. 405 sq. 407 sq. 412 sq. 415 sq. 420 sq. 424 sq. 428 sq. 431 sq. omnium 436 sq. corporis terrestres 463 sq. 468 sq. de causa resurrectionis piorum et impiorum 456. scripta quorundam de resurrectione 396. de *consummatione seculi* IX, 139 sq. de mundi interitu 164. de futura mundi immutatione 150. 164. de rerum terrestrium amore compescendo 202 sq. error chiliasticus a nonnullis improbat 193. de immutatione vivorum in die novissimo VIII, 495 sq. de *judicio extremo* IX, 8 sq. 10 sq. 22 sq. 40. 46 sq. nonnullorum opinio de iudicandis hominibus inter fideles et infideles mediis 47 sq. de causae cognitione in die iudicii 56. de sententiae promulgatione et executione 60. pios in die iudicii peccatorum suorum recordaturos 63. de Sanctis mundum iudicaturis 43. de tempore iudicii extremi 70 sq. 74. de temporum ultimarum signis 85. 87 sq. 92. 100 sq. de precantibus ad orientem conversis 68. de diligente memoria diei novissimi 115. de solatio exinde redundante 122. de *inferno* 213. 218. et ejus causis 227 sq. loco 279. 282. verme et igne 246 sq. 267 sq. de poenarum infernalium gravitate 233 sq. 238 sq. 246 sq. gradibus 273 sq. duratione sempiterna 255 sq. de peccatis corpore puniendis 278 sq. de sorte damnatorum 244 sq. de daemonum immunitate a poenis in hoc tempore 45 sq. de meditatione inferni 283 sq. de *vita aeterna* 290. 297. 314 sq. de causis salutis aeternae 325. 329. de sententia, homines notitia naturali salvari posse I, 279. 281 sq. de coelo vel sede beatorum 369 sq. 423. de vitae aeternae felicitate 331. bonis 334 sq. 342 sq. 381. gaudiis 353. gloriae gradibus 392 sq. beata Dei visione 343 sq. 345 sq. Dei cognitione in vita beata 357 sq. glorificatione 354 sq. dilectione perfecta 361 sq. quod Deus futurus sit omnia in omnibus 349 sq. de futura reformatione imaginis divinae 356. de beatorum sanctitate 360. de corporum glorificatorum spiritualitate 366. immortalitate 368. impassibilitate 369. claritate 360 sq. firmitate 371. formositate 372. agilitate 373 sq. subtilitate 374. invisibilitate 377. impalpabilitate 377. de beatorum societate 379 sq. de spe et desiderio vitae aeternae pietatis incitamento 425. de *locis scripturae* s. ab iis *explicatis* praecipui hi sunt: Job. 19, 25

VIII, 401. Ezech. 38, 1 407 sq. Dan. 2 et 3 de quatuor monarchiis VI, 327. Dan. 12, 2 VIII, 409 sq. Matth. 5, 25 VIII, 200 sq. Matth. 13, 30 VI, 449 sq. Matth. 23, 8 sq. VI, 95 sq. Joh. 6 V, 107. Joh. 8 de adultera VI, 437 sq. Joh. 10, 8 VI, 36. Rom. 8, 19 de creatura gemente IX, 169 sq. 171 sq. 1. Cor. 3, 12 VIII, 190. 197 sq. 1. Cor. 7 VI, 224. 227 sq. 230. 248. 379. 1. Cor. 15, 51 VIII, 495 sq. 2. Cor. 7, 12 VII, 174. 1. Joh. 5, 7 sq. IV, 206. Apoc. 6, 9. 11. de animis sub altari clamantibus VIII, 348 sq.

Patria, ej. caritas VI, 547. an ejus consortium in magistratu eligendo requiratur 313.

Patriarchae V. T. VI, 25 sq. 138. unde dicti 12. an in precibus ab Israelitis nuncupati VIII, 282. an mandatum divinum de sacrificiis habuerint III, 116. vitam aeternam sperarunt IX, 316 sq. eorum potestas regia VI, 284. concubinitas VII, 366. polygamia 130 sq. genus *episcoporum* christianorum VI, 163.

Patrini vel susceptores, quo tempore baptismo adhiberi coepti sint IV, 394 sq. VII, 216. eorum officium IV, 394 sq. 397 sq. non cognationem spirituales infert VII, 214. IV, 396. numerus 394 sq. responsio pro infantibus baptizandis 378 sq. munus in baptismo Pontificiorum 396. haeretici pertinaces non admittendi ib.

Patripassiani, haeretici (saec. II.) I, 495. vid. Sabelliani, Noetus, Praxeas.

Patronatus jus VI, 78.

Patruales VII, 148. eorum conjugia 186. secundum jus Romanum 193.

Patruus VII, 148. magnus ib. ejus uxorem ducere nefas 159. exempla et poena talis conjugii ib. apud Romanos 176 sq. 192.

Pattalorynchitae, secta gnostica vel montanistica (saec. IV.) V, 488.

Paulianistae vel **Pauliani** s. *Samosateniai*, Pauli Samosetani sectatores, eorum error de baptismo IV, 303 sq. ex decreto Nicaeno denuo baptizandi 272.

Pauliciani, haeretici gnostici (saec. VII. usque IX.) IV, 294.

Paulinus, episc. Nolanus († 431) de baptismo IV, 299. 396. de luctu defunctorum VIII, 65. de resurrectione 409. 432. de inferno IX, 239.

Paulus, apostolus, a quibusdam caput ecclesiae nuncupatus VI, 142. honorem divinum sibi habitum deprecatur VIII, 303. salutis aliorum minister 267. a meritorum ostentatione alienus III, 191. an conjugatus fuerit VI, 222 sq. ejus laudes I, 110 sq. conversi obedientia III, 175. recti con-

- scientia cum modestia 393. votum VII, 319. tentatio 348. appellatio adversus synedrium Hierosolymitanum ad Caesarem VI, 533. comites in naufragio servati VIII, 40. epistolae I, 110 sq. ad Senecam suppositiciae 131.
- **II.** pontif. Rom. (1464—1471) de lege coelibatus conqueritur VI, 241. sacerdotum matrimonii restituendi consilium capit ib. improvisa morte oppressus V, 591.
- **III.** (1534—1549) neptis incestam notitiam habuit et haereditatis causa matrem ac sororem occidendas curavit V, 537. bulla de calice eucharistico laicis permitiendo 44. literae ad Carolum V. imp. concilium expetentem missae VI, 350. dubitatio de animae immortalitate VIII, 102.
- **Julius**, juris consultus rom. (saec. III), ejus sententia de sponsalibus injustis VII, 87.
- **Thebaeus**, (saec. III. et IV.) primus eremita in Aegypto VII, 337.
- **Samosatenus**, episc. Antiochiensis (saec. III.) psalmos messianos recentiore tempore scriptos existimabat I, 65. naturarum et idiomatum in Christo unionem negabat 517. 529. λόγος in Filio sicut in aliis prophetis habitasse docebat 503.
- Pauperes**, non premendi foeneris exactione VI, 395. 400. eorum cura est officium ministrorum ecclesiae 177. 195 sq.
- Paupertas** evangelica III, 187. V, 470. voluntaria an eximat a iudicio futuro IX, 49.
- Pax** honesta et turpis VI, 497 sq. politica 496 sq. commendatur 496. ejus commoda 500 sq. belli finis 519. ecclesiastica ib. et V, 489. v. Concordia. aeterna IX, 297.
- Paxilli** s. clavi, iis magistratus comparatur VI, 272.
- de Payva d' Andrada**, Diego, legatus Lusitanus ad concilium Tridentinum I, 137.
- Peccare** non necesse est propter praescientiam divinam II, 22.
- Peccatores** v. Mali, Impii. magni V, 302 sq. in ecclesia invisibili esse possunt ib. sq. manifesti a s. coena arcendi 219 sq. eorum monitio ad disciplinam ecclesiasticam pertinet VI, 192 sq. quomodo instituenda ib. et 194 sq.
- Peccatum** II, 184. 199. ejus appellationes 185 sq. quomodo de eo Patres judicent 216. cur primum Deus non impediverit 144 sq. 33 sq. omnino quare peccata a Deo permittantur 32. nec ab eo ordinata ib. sq. nec ab eo orta 34. originale l. originis 142. a quibusdam negatum aut immutatum 154 sq. affirmatur 156 sq. ejus appellationes 158 sq. descriptio 159 sq. subjectum est totus homo 168. effectus 179 sq. 183 sq. contagio in parvulis IV, 355 sq. 367. generatione carnali propagatur 167 sq. non est ipsa hominis substantia 166. morte exstinguitur 181 sq. VIII, 35. de eo commonefactio in administratione baptismi IV, 391 sq. peccata capitalia II, 221 sq. actualia 183 sq. e malo originis nata 193. an omnia voluntaria sint 182 sq. an omnia ex odio Dei oriantur III, 54. voluntaria cum fide consistere non possunt IV, 18 sq. 21. involuntaria II, 189. quae ex malitia fiunt, graviora ib. sq. omissionis an sint voluntaria 190. an a peccatis commissionis differant 191. venialia et mortalia 223 sq. IV, 20 sq. 38 sq. venialia secundum Pontificios VIII, 218. mortalia septem esse dicuntur II, 221. mortalibus commissis fides et gratia amittitur IV, 116. peccata ad mortem VIII, 210 sq. exteriora et interiora II, 192. exterior peccati actus an malitiam propriam habeat 219. peccatorum actualium causae 187. species 189. objecta 219. alienorum participatio 223. gradus gravitatis 222. effectus 188. mundatio ab iis I, 566. IV, 329. peccatum in filium hominis VIII, 189. in Spiritum s. II, 235 sq. est irremissibile VIII, 185. 187. peccatorum vis noxia II, 124. poenae 152. 179 sq. 187 sq. v. Poena. an et quomodo Deus peccata peccatis puniat 43. 192. an omne peccatum poena quaedam sit 43 sq. peccatum nocere non potest, ubi fides est IV, 18. ejus culpa et poena in baptismo tollitur 324. reliquiae in regentis 323 sq. causae et poenae a vita aeterna aberunt IX, 340 sq. certitudo ex lege III, 1. 104 sq. 241. ex Christi passionibus 242. de peccatorum a piis patrum manifestatione et recordatione in die iudicii IX, 60 sq.
- Pecunia**, ejus in foenore collocatio licita VI, 390 sq. quid in ea respiciendum 393 sq. ejus fructus legitimus 390. 401.
- Pelagius**, monachus Britannus (saec. V.) haereticus, ejus doctrina de viribus liberi arbitrii naturalibus II, 246. 250 sq. epistola ad Demetriadem VII, 313. ejus sectatores Pelagiani V, 393. 485 sq. 529. homini, etsi non peccasset, moriendum fuisse docebant VIII, 25. beatam vitam extra regnum Dei sperabant IX, 413. eorum argumenta peccato originis adversa II, 154. 156. sententia de praedestinatione 96 sq. de meritum praevisione 97. a Scholasticis adoptata ib. mores et arrogantia V, 529.
- Pelargus**, Christoph., superattentor gener. Francofurtensis († 1633), ex Lutheran Reformatus factus I, 280. V, 12.
- Pelecanus**, specimen resurrectionis VIII, 435 sq.
- Pellex**, unde dicta VII, 298. 366.
- Pellicatus**, illicitus VII, 237.
- Pentateuchus**, Mosi tributus I, 57 sq. quomodo ab Hebraeis distinctus fuerit 58.
- Pentecostes** festum in V. T. III, 128.
- Pepuziani**, Montanistae, a Pepuza in Phrygia IX, 413. nominati IV, 269. V, 462. 482. cum pane eucharistico caseum miscebant, inde *Artotyritae* appellati 14. feminas ad ministeria ecclesiastica administranda adhiberi voluerunt VI, 125. coelestem civitatem in hac vita constituebant IX, 413.
- Peratae**, haeretici gnostici (saec. II.) I, 289.
- Peregrinationes** VIII, 87. ad loca sancta 86 sq. religionis causa susceptae 87 sq. 94. sunt superstitiosae 87. supervacaneae et otiosae ib. sq. perniciosae 88. in Christi meritum contumeliosae ib. sq. gentilium superstitioni affines 90. suffragio primitivae ecclesiae destituuntur ib. Pontificii sanioribus displicent 93. a Belarmino aliisque defensae ib. sq. 95 sq. tempore Constantini demum exortae 94. votum pro sacculis et baculis peregrinatorum 87.
- Peregrini**, non temere in numerum civium recipiendi VI, 384. an ad reipublicae clavum collocandi 313 sq. in plerisque civitatibus imperio exclusi 314. exempla huic consuetudini contraria ib.
- Pererius**, Bened., script. pontif. de imagine divina in homine II, 112. 113 sq. 120. de lege Moysi III, 6. de conjugio VI, 227. ejus confessio de traditione incerta IX, 189.
- Perfectio**, absoluta et respectiva III, 97. *Dei* I, 364 sq. ejus adversarii 365. quaestiones de ea ib. sq. usus practicus 366. perfectiones s. virtutes Dei in evangelio revelatae III, 164. rerum creaturarum quomodo sint in Deo I, 366. s. scripturae affirmata 157 sq. veterum testimoniis confirmata 164 sq. ab aliis oppugnata 167. canonis quantitativa et objectiva 52. aliquot libris amissis etiam salva 52. christiana III, 192 sq. VII, 340. renatorum III, 512. vita monastica carere potest VII, 451. ejus consilium III, 179. perfecti homines 97. an ex iis ecclesia constet V, 302.
- Perfectum**, quid I, 364 sq.
- Περίχρησις* in doctrina de Trinitate I, 399.
- Peripatetica** secta V, 476.
- Perjurium**, vetitum III, 55. ejus exempla V, 515 sq. 536 sq. 544.
- Perkins**, Wilh., prof. Cantabrigiensis († 1602) de Mosaicis legibus forensibus III, 137 sq. de praesentia Christi in s. coena V, 103.

- Persae** veteres, eorum magistratus VI, 524. commixtiones nefariae VII, 156. 160. 175 sq. ritus nuptiales 279. examen in vitam reorum VI, 442. mos in suppliciis irrogandis ib. mos defunctorum corpora condiendi VIII, 54.
- Persecutiones** piorum finem mundi antegressurae IX, 83 sq. earum tempore an fugere ministris ecclesiae liceat VI, 197. an subditis vi et armis ab iis se defendere liceat 556 sq. ecclesiae V, 335 sq. 337 sq. Evangelicorum 387. veterum Christianorum coelibatum suadebant VII, 300.
- Persecutores** evangelii, eorum infelix exitus V, 589 sq. 591 sq.
- Perseus**, fabulosis carminibus Graecorum inlytus, ejus clypeus VI, 332.
- Perseverantia**, quomodo animis anxii suadenda II, 94. ejus fiducia quibus argumentis nitatur IV, 119.
- Persica** versio biblicorum I, 228.
- Persona**, quid sit I, 397. v. Hypostasis. vocis origo et vis 396 sq. falsae interpretationes 398. quomodo differat ab essentia 394 sq. et ab individuo 397. humana differt a divina ib. sq. personae divinae v. Deus, Trinitas. distinctae 406. 411. Christi v. Christus. an a duabus naturis differat 510.
- Personales** propositiones de Christo I, 519. earum vis et veritas ex unione personali ib. origo et insoles ib. antithesis et analysis accuratior 520. non sunt verbales, nec essentiales 519. nec accidentales 522. nec κατ' ἄλλο, nec figuratae 523. nec synecdochicae 522. nec causales 524. an sint paronymicae et denominativae 526. quomodo in iis concretum et abstractum accipiantur 524 sq. an in iis tota persona subjecti loco ponatur 525. an disparata de se invicem praedicentur ib. earum usus 527. collatio cum sacramentalibus V, 90. 136.
- Perspicuitas**, alia αἰσθητική, alia νοητική V, 70. sacrae scripturae I, 182.
- Peruani**, inundationem orbis universam, futurum mundi interitum, immortalitatem animi credebant V, 433.
- Pestis**, ejus tempore an ministro ecclesiae secedere liceat VI, 196.
- Petilianus**, Donatista (saec. V.) I, 113.
- Petrarcha**, Franc., poeta Italus († 1374) de conjugio VII, 7.
- S. Petronella** VIII, 269.
- Petronius**, Publius, praeses Syriae (saec. I.) VI, 558.
- Petrus**, apostolus, ejus nomen V, 441. lapsus IV, 126. honorem divinum a Cornelio sibi habitum deprecatur VIII, 302. ejus umbra miraculosa 82. error VI, 144. commoratio in urbe Roma V, 443. primatus inter Apostolos in dubitum revocatus VI, 142. dignitas cum Paulo aequalis 143. uxoratus VI, 224. claves ecclesiae non solus accepit 176. 178. preces Christi pro eo non pertinent ad sedem Rom. V, 365 sq. an pontifices Romani ejus successores sint 442 sq. ejus reliquiae VIII, 75 sq. ejus epistolae I, 113 sq. epistolae posterioris authenticitas vindicata 121 sq.
- , episc. Alexandrinus († 311), ejus electio VI, 67.
- de Alliaco, episc. Camaricensis († 1425) de pane eucharistico V, 130. confessio de ecclesia Romana depravata V, 369. de bonis vitae aeternae IX, 338.
- Cluniacensis, abbas († 1156) de elementis eucharisticis V, 13. de fictis miraculis 567.
- Fullo v. Fullo.
- Martyr v. Vermigli.
- Pharao**, ejus nomen VI, 269. induratio quo sensu Deo tribuatur II, 36. 63 sq. interitus IX, 224.
- Pharisaei** V, 477 sq. eorum doctrina et vitae ratio ib. insolentia et sui fiducia III, 398. 489. depravationes legis a Christo improbat VI, 415. continentiae studiosi VII, 313. lege de divortio abutebantur 398 sq. opinionem metempsychoseos amplexi VIII, 107. Christi remissionem peccatorum damnabant III, 381.
- Phavorinus**, rhetor roman. (saec. I.) VI, 404.
- Phichol** VI, 322.
- Philastrus**, episc. Brixienis († 387) IX, 74. de libris apocryphis et canonicis I, 44. de libris Salomonis 66 sq. de Marcionis haeresi 289. de mutabilitate mundi IX, 165.
- Philemon**, poeta graec., comoediae scriptor (saec. IV. a. Chr.) VII, 38.
- Christianus Colossensis I, 113. epistola Pauli apostoli ad eum scripta ib.
- Philetus** vid. Hymenaeus.
- Philippenses**, epistola Pauli ad eos scripta I, 112. Polycarpi 217.
- Philippus**, evangelista VI, 44. ejus filiae virgines VII, 328.
- Macedoniae rex, ob saltationem reprehensus VII, 290. ejus modestia VI, 332. magnanimitas 334. memoria mortis VIII, 377.
- IV. Pulcher, Galliae rex (1285—1314), ejus literae ad Bonifacium VIII. papam scriptae V, 421. VI, 205.
- VI. Vallesius (1328—1350), ejus constitutio de episcopis VI, 205 sq.
- Hassiae landgravius († 1567), ejus animus adversus Zwingianos VI, 182. de ejus bigamia cf. VII, 120.
- Philo**, Alexandrinus, philos. Judaeus (saec. I.) I, 57. auctor libri Sapientiae habitus 89. de nomine Dei 248. de divisione decalogi III, 17. de legibus scriptis 66. de mundo incorruptibili IX, 143. historiam lapsus Adami allegorice explicat II, 143. supplicia infernalina in conscientia ponit IX, 274.
- episc. Carpathius (saec. V.) V, 269.
- Philopater**, Andr., presb. Rom., persecutiones religionis causa institutas improbat VI, 462.
- Philoponus**, Joh. vid. Johannes.
- Philosophi** prisci v. Gentiles. eorum sectae praecipuae V, 476.
- Philosophia**, ex sacris literis aestimanda I, 6. cum theologia commixta V, 474. 476. noxae exinde ortae 476. ejus in theologia usus I, 6. an quid in philosophia verum, quod in theologia falsum ib.
- Philostratus**, Flavius, sophista graec. (saec. III.) librum de vita Apollonii Tyanaei composuit VIII, 444 sq.
- Philoxenus** vid. Xenaias.
- Phineas**, rabb., de nomine Amos I, 69.
- Phocas**, imp. Byzantinus (602—610) IX, 88.
- Phocion** Atheniensis, Justus a civibus appellatus, ejus salus aeterna a Christianis sperata I, 280.
- Phocylides**, poeta graec. (saec. VI. a. Chr.), in gnomiconum numero habitus VIII, 99.
- Phoenix**, resurrectionis index VIII, 435.
- Photiniani**, sectatores Photini, episc. Sirmiensi (saec. IV.) VI, 296. eos iterato baptismo concilium Nicaenum in ecclesiam recipi voluit IV, 272.
- Photius**, patriarcha Constantinopolitanus († 890) I, 332.
- Phthartolatrae** i. q. Severiani, haeretici (saec. VI.) IX, 34.
- Piccolomini**, Augustinus (saec. XVI.) de pulcritudine IX, 372.
- Picturae** v. Imagines.
- Pieus**, Franc., vid. Mirandulanus.
- Pietas** conjugum VII, 271. magistratus VI, 330. ejus causa, nutrimentum, requisita ib. quomodo promovenda 345. 371. in bello 512. christiana aliter meditatione novissimorum VIII, 3. 376. IX, 113. 125. passim. et spe vitae aeternae 424.
- Pighius**, Albert., praepositus Ultrajectensis († 1543) de conciliorum erroribus V, 46. de fide justificante III, 364.
- Pignora**, de iis lex Mosaica III, 134.
- Pincier**, Joh., prof. Herbornensis (saec. XVII.) I, 325.
- Pindarus**, poeta graec. VI, 501.
- Pinehas**, summus sacerdos Judaeorum, ejus zelus laudabilis IV, 110.
- Pipin**, rex Francorum creatus VI, 212.
- Piscandi** jus VI, 525.
- Piscator**, Joh., prof. Herbornensis († 1625) biblia germanice convertit I, 234. de vocabulo spiritus 285. obedientiam Christi activam merito justificationis et salutis nostrae excludit III, 340 sq. IX, 326.

- Pistor** regis Aegyptii, capitali supplicio affectus VI, 434.
- Pistorius**, Joh., ex Evangelico Papista factus, praepositus Vradislaviensis et consiliarius imperatorius († 1608) VII, 425. calumniator Lutherorum VIII, 103.
- Pius**, pii sacerdotes VIII, 1. et ipsi magistratus tutela a malis indigent VI, 277. piorum exempla III, 98. eorum sors in his terris non spem chiliasticam facit IX, 190 sq. mors spiritualis VIII, 11. *εὐδαμονία* 13. 35. 140. resurrectio ex virtute meriti Christi 452 sq. piorum V. T. salus per Christum 131 sq. statim post mortem in coelum transeunt 139 sq. 188. 206. assessores iudicii extremi IX, 41. ipsi coram tribunali statuendi 49. an peccatorum suorum die iudicii sint recordaturi 63 sq. an eorum peccata aequae ac impiorum in iudicio extremo publicanda 60 sq.
- Pius II.** ante papatum *Aeneas Sylvius* vocatus, pontif. Rom. (1458—1464) V, 536. sacerdotibus conjugium permittendum censuit VI, 226. 241. collegia quaedam monialia dissolvit VII, 359.
- IV. (1560—1565) fornicationibus deditus V, 537.
- Plagae** damnatorum in inferno IX, 245.
- Plagii crimen** III, 134.
- Plato**, philosoph. graecus, Jeremiam prophetam praedicantem in Aegypto audivisse I, 68. et ex Hebraeorum libris quaedam hausisse absurde traditur 381. in quibusdam placitis cum religione christiana consentit 381. an merito inter testes Trinitatis producat ib. de nomine et natura Dei 244. de legibus VI, 374. 406. de sapientia I, 2. de daemonibus VIII, 305. de differentia prophetae et vatis VI, 12. de vetito bello privatim gerendo 502. de amicitia VII, 238. de orbibus coelestibus IX, 294. de mundi interitu 142. aliter 143. de morte 377. de immortalitate animae VIII, 100. de purgatione animarum post mortem 164. animarum transmigratione 107. aliter 113. ejus liber *Phaedon* 100.
- Platonici** philosophi, de partibus philosophiae I, 67. eorum opinio de munere daemonum VIII, 305. de anno magno 493. negant mundum interitum IX, 143.
- Plautus**, comicus poeta rom. (saec. II. a. Chr.) VI, 315. VII, 50. 75. IX, 364.
- Plebiscitum** VI, 377.
- Plebs** christiana, ejus facultas s. scripturam legendi I, 213. et eucharistiam sub utraque percipiendi vindicata V, 22 sq. partes in vocatione ministrorum ecclesiae VI, 55 sq. 69. in universo ecclesiae regimine ib. exempla e vetere ecclesia 175. confusio vi-
- tanda 67 sq. 76. plebis romanae mores 61. querelae de iis ib.
- Plinius** major, historiae nat. auctor (saec. I.) VI, 502. VIII, 437. providentiam Dei irridet II, 18. immortalitatem animae insectatur VIII, 102. de mundi natura IX, 143.
- minor (saec. I. et II.) epistolarum auctor et panegyrista VI, 316. 340. 442.
- Plotinus**, philosophus platonius (saec. III.) I, 381.
- Pluralis** numerus de Deo I, 419. 438. cum singulari junctus 421 sq. 437.
- Pluralitas** in divinis e voce *Elohim* I, 418 sq. ex aliis argumentis vindicata 437.
- Plutarchus**, archon Chaeroneensis et scriptor graec. (saec. I.) VI, 406. passim.
- Poenae**, ejus cum culpa connexio III, 278. 282. VIII, 146 sq. earum varia genera VI, 426. castigatio- nis et supplicii VIII, 146. irrogatio justa per magistratum VI, 426. fines et commoda ib. utrum in iis irrogandis proportio arithmetica an geometrica observanda 442. poenae capitales, v. Supplicia. ecclesiasticae et politicae comparatio VI, 475 sq. poenae divinae peccatorum II, 36 sq. 179 sq. 188. earum diversitas in V. et N. T. VII, 179 sq. reatus an bonis operibus redimi possit III, 282. an post remissionem culpa sint luendae 280. temporales et aeternae IV, 324. temporalium debitum secundum Pontificios VIII, 219. reproborum futurae v. Dam- nati, Infernus, Aeternitas. damni et sensus ipsis infantibus adjudica- ta IV, 384. purgatorii VIII, 168 sq. v. Purgatorium.
- Poenitentia** III, 203 sq. translate secunda post naufragium tabula dicitur 208. vocis abusus impro- bandus 203. sq. significatio 204. hominum alia est, alia Dei 206 sq. I, 315. interior et exterior 221 sq. bonorum et malorum 222. falsa et vera, legalis et evangelica ib. seria 370. ordinaria et extraordinaria, publica et privata 222 sq. vera operatione divina effi- citur 223. verbo legis et evangelii 226. constat contritione et fide ib. VIII, 150. quas ejus partes Pontificii statuunt ib. III, 299. v. Contritio. terrores lege incussos complectitur 230. dolorem de vita praeterita non excludit 204. ejus fructus 286 sq. 287 sq. VIII, 150. non est causa meritoria remissionis peccatorum III, 247 sq. ad om- nes homines pertinet 293 sq. quo- tidiana et specialis 294. non differenda 297. ejus spatium intra hanc vitam est VIII, 137 sq. duratio secundum Pontificios 155 sq. Patrum testimonia 157. vera damnatis deest IX, 255 sq. 258. ejus nexus cum justificatione III,
300. quomodo justificationem prae- cedat 456. 460 sq. ejus incita- menta 295 sq. 298. speciatim meditatio mortis VIII, 3. 376. iudicii extremi IX, 119. inferni 285 sq. sacramentis haud accen- senda III, 212. in Apologia Aug. conf. sacramentum latiore sensu dicitur 213. IV, 250. ejus prae- dicatio in evangelio III, 193. quid sit eam praedicare 194. ecclesia- stica publica, in primitiva eccle- sia 219. ejus gradus 223. an sponsis ob copulae conjugalis anticipationem imponenda VII, 291. an iis, quibus mense sexto ex novo conjugio infans nascitur 292 sq. in V. T. III, 215 sq. Ninivitarum VIII, 40.
- Poetae** gentiles, in eorum carminibus vestigia chiliasmii reperiuntur IX, 200.
- Polanus**, Amandus, Reformatus, prof. Basileensis († 1610) de Dei im- mensitate I, 326. de voluntate Dei absoluta et conditionata 358 sq. de gloria Christi mediatrix II, 84. de verbis institutae s. coenae V, 79. de foederibus V, 339. de visione Dei IX, 402.
- Politia** VI, 268.
- Politica** potestas v. Potestas. po- liticum regimen v. Magistratus. certis formis determinatum VI, 290.
- Pollentius**, aequalis Augustino, sententiae ejus de illicito post divortium conjugio contradixit VII, 384.
- Pollich**, Martinus, dictus *Mellersta- dius* a natali solo, medicus et prof. Wittenbergensis (saec. XVI), ejus praesagium de Luthero V, 584.
- Pollutio** nocturna III, 75. onanica VII, 349. 410 sq.
- Pollux**, Julius, rhetor Atheniensis (saec. II.) de laudibus boni prin- cipis VI, 520.
- Polonia**, sacerdotes ibi olim uxorati VI, 240.
- Polyaenus**, scriptor graec. (saec. II.) de morte VIII, 380.
- Polybius**, politicus et historicus graec. (saec. II. a. Chr.) de bello VI, 498. 501.
- S. Polycarpus**, episc. Smyrnensis († 169) de Dei omniscientia I, 352. de iudicio extremo IX, 46. de poenis in inferno 247. ejus con- stantia in martyrio VI, 558. mori- bundi oratio VIII, 385. reliquiae 71. epistola ad Philippenses I, 217.
- Polychronius**, monachus, Monothe- leta, a. 681 haereseos damnatus, de vaticinio Daniel. 12. 2 VIII, 410.
- Polygamia**, quid sit VII, 97. suc- cessiva 104. v. Nuptiae secundae. simultanea 120 sq. 297. an a Luthero approbata sit ib. adver- satur sacris literis 121. juri naturae 125 sq. naturae et finibus matri- monii 126 sq. 237. legibus im- perialibus 129. ejus incommoda

127 sq. origo et brevis historia
 128 sq. consuetudo apud Judaeos
 veteres, Turcas, gentiles licita
 VI, 257 sq. VII, 129. ab Ana-
 baptistis vindicata ib. argumenta
 ejus patronorum 130. an conce-
 denda sit Turcis conversis 136.
 ex doctrina nostra de conjugis
 alterutrius desertione non efficitur
 425. patriarcharum VII, 120
 sq. 130 sq.

Pomponatius, Petrus Mantuanus,
 philos. peripateticus († 1526) de
 mortalitate animae VIII, 102.

Ponchetus, archiep. Turonensis
 († 1513), ejus foeda mors V, 591.

Pontanus, Joh. Isaac, prof. mathe-
 seos Amstelodamensis († 1639)
 VIII, 241.

Pontifex in V. T. VI, 10. 71 sq.
 v. Aaron. ejus vestitus VIII, 1.
Romanus v. Romana sedes. an
 Petro in potestate apostolica suc-
 cesserit V, 491. VI, 144 sq. an
 caput ecclesiae sit ib. V, 293. an
 recte munere docendi absteineat VI,
 178. ejus electio 94. inauguratio
 309. sedes illegitime occupata V,
 444. ejus primatus an a Justi-
 niano imperatore agnitus VI, 408.
 impugnatur V, 442 sq. 491 sq.
 dignitas superior regiā ab ipso
 postulatur 517 sq. 536. ej. *potestas*
 III, 389. ab ipsis Pontificiis varie
 descripta V, 502 sq. monarchica
 veteribus incognita 459. 491 sq.
 in temporalibus indirecta, secun-
 dum Bellarminum VI, 207. 300
 sq. ipse pontifex directam et
 plenariam sibi vindicat 208. 300.
 perpetuum imperii vicariatum am-
 bit 205. 208. antithesis nostra
 V, 503. VI, 133. 201. argumentis
 adversis defenditur 207 sq. po-
 testatis ab eo in imperatores exer-
 citae exempla 208. 300. an ex
 eo magistratus civilis pendeat ib.
 sq. inique sibi arrogat potesta-
 tem subditos principum haereti-
 corum sibi visorum juramento
 fidelitatis exsolvendi 553 sq. nec
 non principes ipsos excommuni-
 candi 518. quorundam bullae
 excommunicatoriae adversus reges
 editae 554. in sacris absoluta po-
 testas ab eo sibi assumpta 134.
 an ei potestas indulgentias largi-
 endi competat III, 288. et veniam
 in gradibus nonnullis propinquitatis
 jure divino prohibitis dandi
 VII, 167. ita circa matrimonium
 fidelis cum infideli 233. circa
 vota 359. in purgatorium able-
 gandi et ex eo liberandi dubia
 VIII, 154. 169 sq. III, 290.
 Sanctos in coelium numerum re-
 ferendi VIII, 374 sq. ejus *aucto-
 ritas judiciaria* in causis fidei et
 morum infirmatur I, 204. speciatim
 de rebus matrimonialibus VII, 463
 sq. an superior concilio sit V,
 367. 459. 502 sq. an absoluta et
 falli nescia ib. sq. infallibilitas
 ab ipso sibi vindicata I, 205. ad
 immediatam Spiritus s. assisten-

tiam in decernendo provocante
 206. id quod a Pontificiis partim
 defenditur V, 346 sq. a nostris
 plane negatur 348 sq. specimina
 errorum pontificum 354 sq. com-
 mentorum quorundam ad fidem
 propositorum 399. dissidiorum
 inter plures 413. 495 sq. an
 haereticus esse possit 349. 394.
 502. nonnulli haereseos ac-
 cusati 444. 496. VI, 209 sq. vi-
 tam aeternam VIII, 440. et infer-
 num negasse traduntur IX, 225.
 antichristi ab ipsis Pontificiis
 appellati V, 413 sq. demoti 494.
 etiam ab imperatoribus 536. eo-
 rum *successio* continua et cano-
 nica in controversiam vocata 436
 sq. nati ex clericis VI, 238. con-
 fessio, se imperatoribus subjectos
 esse 536 sq. sanctitas ambigua V,
 535 sq. improbi mores ib. VIII,
 375. nimia indulgentia III, 86.
 magia V, 514. 536. bella injusta
 VI, 504 sq. saepe male gesta V,
 600. praeposterus erga Turcas
 favor VI, 494. superba domina-
 tio V, 499 sq. mors infausta et
 repentina 591 sq. *decreta* v. Jus
 canonicum. I, 5 sq. 79. 130. non-
 nunquam inter se diversa V, 496
 sq. velut de baptismo ib. de
 matrimonio ib. de episcoporum
 electione VI, 64. qua polleant
 auctoritate ex sententia Bellar-
 mini V, 348. non sunt inter
 primaria argumenta in theologia
 I, 5 sq. improbanda proponunt
 V, 399. talia sunt: de sacramento
 ordinis VI, 103 sq. de haere-
 ticism 261 sq. de potestate ponti-
 ficis directa et plena in tempora-
 libus 207 sq. de clericorum con-
 jugio 244 sq. 250 sq. 251 sq. de
 gradibus prohibitis VII, 195 sq.
 de cognatione spirituali 219. de
 divortio 386 sq. alia probantur,
 ut de nuptiis sacerdotum VI, 237
 sq. de nuptiis post divortium
 VII, 387. de plebe jure vo-
 candi ministros ecclesiae non ex-
 cludenda VI, 64.

Pontificiale Romanum jussu Cle-
 mentis VII. papae restitutum IV,
 346.

Pontificii, eorum *placita* a nostris
 discrepantia de verbo Dei scripto
 et non scripto I, 15. de regula
 fidei 199. V, 366. pro fidei fun-
 damento ecclesiae testimonii prae-
 ter verbum Dei positio I, 32 sq.
 de canone biblico 36 sq. 73 sq.
 97. imperfecto 52. de libris V.
 T. apocryphis canonici accensendis
 V, 501. I, 36 sq. 73 sq. de textu
 s. scripturae corrupto 140. 153. de
 s. scripturae auctoritate a solo
 ecclesiae testimonio arcessenda
 26 sq. derogant scripturae s. et
 perfectionem 167. et perspicuita-
 tem 188. et auctoritatem judicaria-
 m 205. de traditionibus non
 scriptis 175. scripturam s. sine
 traditionibus utilem duntaxat esse
 20. nec unicam fidei normam

199. V, 366. evangelistas et apo-
 stolos in N. T. scribendi man-
 datum non habuisse I, 21. hac
 in re prope accedentes ad Schwenk-
 feldii errorem VI, 168. vulgata
 versionem authenticam habent I,
 232. V, 501. lectione s. scrip-
 turae laicos prohibent I, 219. V,
 502. eam lingua vernacula publice
 legi nolunt I, 220 sq. doctrina-
 nam de Trinitate nonnisi adhibita
 traditione stare contendunt 377.
 quidam ejus necessitatem elevant
 373. circa unionem Christi per-
 sonalem errant 503. nec minus
 circa finem ejus incarnationis
 512 sq. propositiones personales
 non recte explicant 520 sq. real-
 em divinorum idiomatum carni
 Christi communicatam negant 570.
 579. de ejus omniscientia ali-
 ter ac nos statuunt 585. perinde
 de ejus officio mediatorio 605
 sq. Christum sibi ipsi aliquid
 promeruisse affirmant 607. meri-
 tum Christi angelis quoque vitam
 aeternam procurasse nonnulli cen-
 sent IX, 326 sq. de Mariae
 merito 328. de ejus immaculata
 conceptione II, 174. de praedesti-
 natione II, 99. de reprobatione 101.
 de statu purorum naturalium 114.
 de rectitudine hominis primaeva
 ceu dono supernaturali 117. 120
 sq. de ejus immortalitate VII,
 25. peccatum originis extenuant
 II, 154 sq. V, 366. de vitio prae-
 vae concupiscentiae II, 163. de
 concupiscentia in renatis 213. de
 peccatis venialibus 229. V, 521.
 de libero arbitrio II, 251 sq.
 V, 367. de conversione 269 sq.
 de imaginibus numinis divini III,
 44. deque eorum cultu 35 sq.
 37 sq. de perfecta legis imple-
 tione 93 sq. V, 367. de prae-
 ceptis evangelii III, 148 sq.
 de discrimine V. et N. T. 169.
 197. de novis mandatis in evan-
 gelio traditis 149. 170. de Christo
 novo legislatore 172. de consiliis
 evangelicis 178 sq. de evangelio
 poenitentiam praedicante 193. de
 fidei et operum doctrina V, 367.
 de poenitentiae sacramento III,
 220 sq. de poenitentia interiore
 et exteriori 221 sq. de poeni-
 tentiae partibus 229 sq. 235. de
 contritione 235. IV, 336. de con-
 fessione auriculari III, 256 sq. de
 satisfactione peccatorum 277. de
 vocum justitiae et justificationis
 significato biblico 305. V, 367.
 de gratia justificante III, 310. V,
 367. de justificationis causa III,
 336. subjecto 518. et forma 497.
 498 sq. de fidei justificantis natura
 353 sq. 361 sq. de gratiae et salutis
 certitudine 370. IX, 331. de dubi-
 tatione fidei opposita III, 378. de
 fide caritate formata 469. fidem
 a bonis operibus separari posse
 470 sq. adversus justitiam ex
 fide 452. de operibus legis et
 evangelii IV, 6. de bonorum

operum perfectione 34. de justificatione ex operibus 48 sq. de meritis operum 54. 82 sq. V, 368. IX, 325 sq. de septem sacramentis IV, 246 sq. de intentione ministri ad integritatem sacramenti necessaria 156 sq. de sacramentorum fine V, 368. et efficacia ex opere operato IV, 194. 200 sq. de charactere indelebili 210. de baptismi Johannis diversitate a baptismo Christi 346. de baptismi fructu et efficacia 281 sq. 285. VIII, 151. de fide infantum habituali IV, 374. de infantum sine baptismo defunctorum sorte 380. VIII, 116. de cramate eucharistico V, 18 sq. de transsubstantiatione 113 sq. 131. de consecratione eucharistica 154 sq. de communione sub una specie 22 sq. de objecto s. coenae 167 sq. de repositione panis eucharistici 184 sq. de ejus circumgestaltunge 195 sq. de festo corporis Christi ib. de adoratione eucharisticae 201 sq. de fine et fructu s. coenae 212 sq. de communione infantum 222. de praeparatione ad usum s. coenae 240 sq. de ecclesia catholica 254 sq. 302. quid ecclesiam esse dicant I, 27. de membris ecclesiae et eorum conditionibus V, 292. 293 sq. distinctionem ecclesiae visibilis et invisibilis rejiciunt 307. 318. 322. 368. de ecclesiae Romanae perennitate 339. infallibilitate 346 sq. deque ejus notis 387 sq. de potestate ecclesiastica VI, 133. de haereticis V, 399. VI, 261 sq. de haereticorum poenis 444. de sacramento ordinis 98. 103. de ministrorum vocatione et ordinatione legitima 70 sq. 354. de episcoporum successione V, 438 sq. et potestate VI, 134. 156. de primatu Petri apostoli 142 sq. de pontificis Romani absoluta potestate 134. in rebus quoque civilibus 300. de ejus summo et authentico circa causas fidei iudicio V, 502. de clericorum exemptione VI, 538 sq. de sacerdotum officiis 199 sq. de lege coelibatus iis praescripta 246 sq. de digamia ministrorum ecclesiae 253. 257. de magistratu politico V, 434. VI, 70 sq. auctoritatem ejus variis modis labefactant 297 sq. 304. jura ejus circa sacra imminuunt 350. 352. 353. obedientia erga magistratum infidelem et haereticum nonnulli populum exsolvent 553. 555 sq. de sacramento conjugii VII, 8 sq. 21 sq. ordinem conjugii contumelia afficiunt 39 sq. nonnulli in usum conjugalem injurii 256 sq. ad formam conjugii benedictionem ecclesiasticam absolute requiri affirmant 239. quid in eorum ritibus nuptialibus reprehendum sit 285 sq. nuptiis secundis minus favent 113 sq. de

parentum consensu in nuptias haud necessario 43 sq. 46. 55 sq. de Mosaica gradum prohibitionem ad personas restringenda 162. 298. de venia pontificis Rom. in gradibus nonnullis jure divino prohibitis 167. 178. de cognatione spirituali et nascentibus ex ea impedimentis matrimonii 214. de matrimonio fidelium cum infidelibus aut haereticis 225. 229. de voto continentiae perpetuae in conjugibus 264 sq. de dono continentiae 304 sq. de voto coelibatus 304. 317. 320. de vitae coelibis dignitate 307 sq. de merito coelibatus et votorum monasticorum 302 sq. 314. 354. 356. de Mariae voto virginitatis 324. de votis juniorum 337. de matrimonio votariis illicito 358. 364. de matrimonii insolubilitate 28. de divortio 371 sq. 425 sq. falsae hac de re hypotheses 381. de matrimonio propter votum religionis solenne dissolvendo 429 sq. 443. de infidelitate divortii causa 443 sq. de iudice causarum matrimonialium 4. 463 sq. de mortis effectu satisfactorio VIII, 35. de sepulcris et sepultura 56. de reliquiarum cultu religioso 66 sq. 79. de peregrinationibus ad loca Sanctorum 86 sq. de animarum post mortem sede 114 sq. de limbo infantum 114 sq. 117. et patrum 114. 121. de purgatorio 114. 132 sq. de satisfactione debita per poenas temporales 219. de Sanctorum defunctorum praesentia in his terris 258 sq. 262. potentia 263 sq. et scientia 252 sq. de speculo divinae essentiae 255. de Sanctorum intercessione VIII, 291 sq. 333 sq. invocatione V, 368. VIII, 333. de cultu laetiae et dulciae 285. de beneficiis auxilio Sanctorum impetrandis 265 sq. 269. 334 sq. 338 sq. de rerum humanarum tutela Sanctis commissa 268. de fiducia in Sanctis collocanda 275 sq. 335. de Mariae partibus in iudicio extremo IX, 36 sq. de immunitate quorundam fidelium a iudicio extremo 47. de sententia in iudicio super operibus tanquam meritis salutis vel damnationis ferenda 52. de piorum peccatis in iudicio extremo manifestandis 61. de loco iudicii extremi 69 sq. de tempore antichristi et iudicii 70 sq. de iis, quae ante ortum diei novissimi evenient 101 sq. de partibus mundi ab igne finali excipiendis 151 sq. de futura mundi immutatione 168. de loco inferni 280. nonnulli chiliasmo favent 187. et liberationem damnatorum ex inferno defendunt 262 sq. de visione Dei in vita beata 404. de aureolis in vita aeterna 413 sq. de gradibus beatitudinis essentialis 413. de gaudiis beatorum 415 sq. de vita aeterna

ex merito operum 324 sq. eorum doctorum sanctitas et mores V, 531. regidiorum intolerantia VI, 365 sq. 370. animus in Protestantes 451. calumniae Luthero et Lutheranis ab iis impositae V, 522 sq. VIII, 281 sq. v. Lutherus. confugium ad potentiam divinam in causae suae defensione I, 337. eorum theologiae mutationes V, 500 sq. doctrinae sanctitas negatur 509 sq. differentia ab evangelica 523 sq. principia quaedam ex philosophia Aristotelica hausta 474 sq. paradoxa 522 sq. quantum distet ab apostolica in praecipuis fidei articulis 366. 368 sq. suffragiis Patrum caret 457. adversari videtur divinae sapientiae I, 356. veritati 363. misericordiae 343. iustitiae 347 sq. injuriae in decalogum arguitur V, 521. eorum repugnantiae et dissensiones in causis fidei generatim propositae 496 sq. 498. 500 sq. speciatim de s. scriptura 501 sq. I, 75 sq. de traditionibus 175. de persona Christi V, 503 sq. de Christi merito I, 607 sq. de electione et gratia V, 503. de peccato originis 504. de Mariae conceptione immaculata II, 173. V, 504. de poenitentia III, 213 sq. 215 sq. de satisfaciendo de peccatis 277 sq. VIII, 149. de justificatione V, 504. de numero sacramentorum IV, 251. de explicatione verborum institutae s. coenae V, 133. de communione sub utraque 46. de notis ecclesiae 388. de sacris ordinibus VI, 101 sq. 160. 162. de Petri et Pauli primatu aequali 142 sq. de pontifice Romano V, 502. de ejus infallibilitate 349. 365 sq. an ex eo pendeat magistratus civilis VI, 300 sq. quid ei jurisdictionis in purgatorio sit VIII, 169. de conjugii ratione sacramentali VII, 9. 11 sq. 14 sq. efficientia 17. ignominia ib. sq. de cognatione spirituali 219. de parentum consensu in nuptias liberorum 54. de coelibatu clericorum V, 505. VI, 245 sq. de matrimonio post votum contracto VII, 430. de voto S. Mariae 326 sq. 337. de purgatorio VIII, 154 sq. 165 sq. 279 sq. de limbo infantum 116 sq. de Sanctorum defunctorum cognitione 252 sq. de salute gentium I, 279 sq. IX, 421. de sorte infantum sine baptismo defunctorum VIII, 116. de parvulorum non baptizatorum comparitione coram iudicio IX, 49. de iudicii extremi universalitate 48. de Enocho et Elia 102. de novo coelo et nova terra 167 sq. de igne infernali 270. eorum melior sententia et confessio de principio theologiae I, 6. de libris canonicis et apocryphis 39. 46 sq. 54. 73. 87. 96. 98. 102. V, 501. de fontibus

bus sive authentico textu s. scripturae I, 135 sq. V, 501 sq. de textus integritate I, 140 sq. 152. de s. scripturae perfectione 165 sq. V, 502. perspicuitate I, 187 sq. auctoritate 27 sq. 31. V, 385. de traditionibus 502. de s. scripturae lectione ad omnes pertinente I, 218. V, 502. de auctore et naevis versionis vulgatae I, 229 sq. de libero arbitrio II, 269 sq. V, 504. de concupiscentia in renatis II, 210. de S. Mariae conceptione 175 sq. V, 504. de imaginibus divinitatis III, 43. de satisfaciendo de peccatis VIII, 148 sq. de justificatione sensu forensi accepta III, 304 sq. de forma justificationis 493 sq. de gratia justificante 312 sq. gratis salvante IX, 325. de fidei justificantis natura III, 360. V, 504 sq. et effectu III, 448 sq. 466. 470. de certa fide 386 sq. de fide vera cum bonis operibus conjuncta 470 sq. de fidei fiducia sive certitudine gratiae 387. de operum meritis IV, 79. de communione sub utraque V, 43 sq. de transsubstantiatione 130 sq. de ecclesia invisibili 322. de ecclesia visibili erroris periculo obnoxia 356. de notis ecclesiae 380 sq. de successione doctrinali in ecclesia 439 sq. de ecclesiae sanctitate 530 sq. auctoritate 367. et felicitate temporali 598. de miraculis in ecclesia Romana factis 567. de clavibus ecclesiae VI, 56 sq. de libertate religionis et conscientiae 361 sq. 462 sq. de tolerantia in religione dissentientium 361 sq. 363 sq. de haereticis non occidendis 461 sq. de Luthero ejusque doctrina V, 587. de Lutheranis 589. de Patrum suffragiis pro nostra doctrina 457. de Patrum scriptis 448 sq. et auctoritate non authentica 455. de placitis quibusdam Patrum auctoritate destitutis 457 sq. de erroribus et abusibus in ecclesia 498. de corrupto curiae Romanae statu ante Lutheri tempora 532. de clericorum moribus 539 sq. 584 sq. de defectibus concilii Tridentini VI, 366. de societate Jesuitarum I, 455. de episcoporum et presbyterorum aequalitate VI, 155 sq. de bellis ab episcopis gestis 505 sq. de pontificis auctoritate fallibili V, 366 sq. 502. ejusque potestate politica 503. VI, 133 sq. 206. de concilii generalis auctoritate papae superiore V, 502 sq. de donatione Constantini imperatoris VI, 214. de justa subditorum erga principes haereticos obedientia 555. de clericis potestati civili subjectis 534. 538. de clericorum conjugio 240 sq. de coelibatu VII, 315. de conjugio 20 sq. 308 sq. de Mosaica gradum prohibitionem non

Gerhardi loci. Indices.

veniali 162 sq. 177 sq. de votariorum aetate 337. et nuptiis 364. de adulterio legitima divortii causa 387 sq. de orationibus fnebribus VIII, 214. de cultu reliquiarum religioso 75. 78. de peregrinationibus religiosis 93. de purgatorii fide ex sacris literis dubia 133. de fiducia in solo Deo collocanda 277. de Sanctorum invocatione non divinitus praecepta 318. de abusibus circa eam 329. de Sanctorum canonizatione 375. de signis judicii extremi IX, 102. de coelis olim interituris 151. de mundi destructione 165. de coelesti vitae aeternae beneficio 325.

Populus christianus v. Plebs.

Porphyrius, philos. graec., sectae Neoplatonicorum addictus († 304), ejus error de Trinitate I, 289. de vaticinio Daniel. 12, 2 VIII, 410. mundum interitum negat I, 143.

Porretanus, Gilb., vid. Gilbertus.

Portae, iis magistratus civilis comparatur VI, 272.

Possevin, Antonio, Jesuita († 1611) VI, 365.

Possidius, episc. Calamensis in Numidia (saec. V.) I, 114.

Postell, Guilelm., prof. math. Dibernensis († 1581) sex sacramenta statuit IV, 251.

Potamiaena, virgo Alexandrina, martyrium passa VIII, 351.

Potentia, an in eligendo magistratu spectanda sit VI, 317.

Potestas divina, in ordinatione magistratus VI, 280. *ecclesiastica* 129 sq. interna et externa 352 sq. probatur ex Augustana confessione 130. est tum ordinis *δογματική* et *διατακτική* 131. tum jurisdictionis ib. eaque communis et propria ib. non est politicae auctoritatis 131. nec absoluta et *αυτοκρατική* ib. sq. Pontificiorum antithesis pro cleri potestate libera 133. ecclesiasticae et politicae collatio 546 sq. differentia 203. nexus a Bellarmino defensio 209 sq. *politica*, qualis sit 318 sq. an subjecta ecclesiasticae 209. absoluta et determinata 319. legislatoria, judicatoria, punitiva ib.

Poyssel, Eustach., ejus conjecturae de fine mundi IX, 76.

Praeceptiones legis divinae, earum usus et finis II, 262.

Praeceptores, eorum officium III, 69.

Praeceptum apostolicum, an differat a jure divino VI, 246.

Praecipitancia, iudice indigna VI, 422. 441.

Praeda, ejus cupiditas iniqua VI, 511.

Praedestiniani, secta, ut falso fertur (saec. V.), eorum opinio II, 102.

Praedestinatio II, 49 sq. vox ambigua 52. nusquam reprobationem significat ib. quomodo de ea

disputandum sit 50. an Deus homines ad peccata praedestinet 53. an differat ab electione ib. an sit norma iudicii futuri infantum IX, 67. veterum de ea formulae II, 53.

Praedicantes, Lutherani a Pontificiis contumeliose dicti VI, 23.

Praedicatio evangelii, quomodo dispensata III, 198. Sanctorum VIII, 283. praedicationes sacramentales V, 90 sq.

Praedictiones divinae, cognitu difficiles V, 576 sq. conditionatae I, 315. II, 41. non impletae an mutationem in Deo factam indicent ib. de Christo, in omnibus V. T. libris canonicis I, 38. de die novissimo IX, 74 sq. discrepantes 77.

Praeficae, in funeribus apud Romanos et Christianos antiochenos VII, 59 sq.

Praemia bonorum VI, 425 sq. diversa in vita aeterna V, 469. v. Gradus.

Praesantificatorum communio I. missa V, 62 sq. 183.

Praescientia Dei II, 19. futura contingentia et conditionata complectitur I, 351. ejus exempla ib. an particulae dubitativae in s. scripturis cum ea pugnent 353 sq. an arbitrii humani libertatem tollat ib. an necessitatem afferat II, 21 sq. et peccata non inevitabilia 22.

Praescriptio, sensu juridico V, 442. ejus vis in jure venandi VI, 525.

Praesentia divina v. Omnipraesentia. *Dei* generalis potentiae, gratiae, gloriae I, 329. IV, 117. hypostatica I, 329. ejus modi 575. gradus diversi quomodo distinguendi 329. *Christi* v. Christus, Omnipraesentia. in terris secundum humanam naturam adscensione in coelos confirmatur 604. in ecclesia V, 372 sq. sacramentalis in s. coena 49 sq. 81 sq. 95 sq. 153. substantialis, mystica, consubstantialis 95. Patrum testimonia 99. 112. solatium inde redundans 106 sq. aliorum sententiae diversae 74. argumenta nostris opposita 106. 113.

Praesides provinciarum rerumque humanarum e Sanctis delecti VIII, 208.

Praestigiae daemonum in transformationibus corporum VIII, 110. in animarum apparitionibus 122 sq. 220 sq.

Praetorius, pastor Salzwedelensis (saec. XVI.) edidit fragmenta Apostolorum IV, 72.

Praxis in ecclesia christiana theologiae finis I, 3.

Praeces, ubique locorum Deo acceptae VIII, 88. certo exaudiuntur III, 374 sq. factae in baptismo IV, 392. et in persecutionibus VI, 557. pro ecclesia fusae offi-

- cium ejus ministrorum 184. pro magistratu 345. 553. pro defunctis V, 466 sq. 469. VIII, 214 sq. an conjugio impediatur VI, 248. earum fabulosus effectus pro damnatis IX, 262 sq. vitiositas VI, 516 sq. assiduitas principibus commendata 331.
- Presbyteri** VI, 17. a diaconis distincti 11. eorum duo genera in ecclesia apostolica 151. vocatio 62. potestas ordinandi ministros ecclesiae 106. eorum et episcoporum aequalitas 17 sq. 152. munus et ordinatio in ecclesia Romana 160.
- Presbyterium** VI, 151. 153.
- Pressi**, ob religionem a magistratu tuendi VI, 372 sq. cautela in eorum defensione 373.
- Primasius**, episc. Hadrumetinus (saec. VI.) I, 203. VIII, 417.
- Primatus** pontificis Rom. V, 407 sq. 440 sq. 491 sq. v. Pontifex rom. ordinis, cur sedi Romanae olim delatus fuerit VI, 138.
- Primi homines**, v. Protoplasti, Adam.
- Primitiae**, in V. T. VIII, 417. Deo oblatae III, 116. cur Christus primitiae dormientium dicatur VIII, 417.
- Primogeniti** V. T. ante Mosen VI, 138. III, 116.
- Primogenitura**, ejus jus in successionem principum VI, 306.
- Princeps** v. Magistratus, Imperator. subditorum causa existit VI, 304. ejus virtutes 330 sq. 334. vitia 520. amabilis 345. boni imago 520. bonus cum malo comparatus ib. utriusque diversa merces ib. ipse legibus obnoxius 407 sq. ejus oblectatio ex venatione 523 sq. placita 377. excommunicatio V, 517 sq. conjuges VI, 335. filii diligenter instituendi ib. gloria fugax 521. an imperium alienare possit 307. an propter superbam dominationem solio demovendus sit 560 sq.
- Principium**, ejus proprietates I, 5. duplex Manichaeorum 289.
- Priscillianus**, episc. Abilensis (†384) haereticus VI, 463 sq. ejusque secta *Priscillianistae*, Manichaeorum errores recoxerunt I, 495. V, 485. copulam conjugalem detestabantur VII, 39. resurrectionem carnis negabant VIII, 440. metempsychosin probabant 108.
- Privignus et privigna** VII, 149. an privigno cum privigna matrimonium jungere liceat 164. 210. privigno patris cum privigna matris jure civili licet 194. an privigno cum vidua vitrici sui liceat 207 sq. privignam aut ejus filiam ducere nefas 210.
- Proavunculus** VII, 148.
- Proavus** VII, 146.
- Probatio** dogmatum ex s. literis petenda I, 193 sq. VIII, 133. sui quid sit V, 237. ejus adjumenta 239. necessitas, maxime ante usum s. coenae 236 sq. *criminalis* VII, 440.
- Processus** in causis matrimonialibus VII, 457 sq. ejus judex legitimus 458. modus 464.
- Prochorus**, unus de septem diaconis ecclesiae christianae, ejus narratio de rebus Johannis apost. non genuina I, 131. 390.
- Proclamatio** desponsatorum v. Nuncupatio.
- Proclus**, patriarcha Constantinopol. († 447) librum Baruch commemorat I, 96.
- Diadochus, Neoplatonicus († 485) de theol. I, 2.
- Montanista (saec. III.), ejus haeresis V, 463. opinio de peccato semper vivente IV, 326. mundi incorruptibilitatem docuit IX, 143. 155.
- Procopius** Gazaenus, sophista Byzantinus (saec. VI.) de libris Regum I, 59.
- Procreatio** sobolis, finis conjugii VII, 246. in vita aeterna desinit VIII, 29.
- Procuratores** romani in Judaea VI, 323 sq.
- Proclianitae** (saec. II.) judicium futurum non expectabant IX, 26.
- Prodigia** v. Miracula. hyperphysica sub finem mundi IX, 93.
- Proditio**, in bello improbanda VI, 517. puniatae exemplum 518.
- Proditores**, sponte se offerentes, an sint recipiendi VI, 517.
- Professio** votorum monasticorum, qua aetate fieri debeat VII, 335.
- Progener**, neptis maritus VII, 149.
- Πρόγνωσις* Dei v. Praescientia, Providentia.
- Promatertera** VII, 148.
- Prometheus**, plastes hominis, VIII, 51.
- Promissio** divina et fides, sunt correlata IV, 196 sq. lege si nititur, irrita erit III, 441. Abrahae facta 363. prima v. Evangelium, Protevangelium. de conservatione ecclesiae V, 341 sq. ministerii ecclesiastici 282 sq. gratiae, an etiam ad parvulos pertineat IV, 356. an ad natos extra ecclesiam 381. an et quo respectu ad infideles V, 235 sq. de Christo redemptore III, 144 sq. successive in V. T. revelata 157 sq. 159. mysterium Trinitatis confirmat I, 435. v. Messias. promissionum divinarum firmitas III, 370 sq. IV, 337 sq. terrestria bona spectantium vis I, 69 sq. distinctio in legales et evangelicas III, 370 sq. 377. legales IX, 302. conditionatae II, 263. evangelicae gratuita et universales III, 161. an diversae sint in V. et N. T. 169. in sacramentis obsignatae IV, 143 sq. quae obsignatio jam in V. T. locum habuit 176 sq. 180. an et quo respectu sint conditionatae III, 152 sq. 416 sq. fide apprehendendae 155. 158. 433. IV, 197. objectum fidei justificantis III, 413.
- Promulgatio** veteris et novi testamenti diversa III, 198 sq. legum humanarum necessaria VI, 378 sq. ejus forma ib. sollemnis sententiae judicialis in die extremo IX, 57 sq. 65.
- Pronepos** VII, 147.
- Pronoverca et pronurus** VII, 149.
- Προορισμός*, vocis significatio II, 26.
- Propagatio** naturalis II, 116. ecclesiae, absque caede et sanguine procuranda VI, 446 sq. 459.
- Propertius**, Sext. Aurel., poeta rom. (saec. I. a. et p. Chr.) VI, 508. VIII, 37.
- Prophetiae** V. T. I, 29. VI, 26 sq. uxorati 233. quomodo differant a sacerdotibus 140. divinitus missi 39. eorum nomen 12. quibus tribuatur ib. et 41. manus I, 72. doctrina legalis et evangelica ib. descriptiones vitae aeternae IX, 300 sq. vaticinia quomodo dispencenda et explicanda 194. errantes Michae tempore V, 351. biblicorum tria genera I, 71 sq. in ecclesia apostolica VI, 148 sq. primis a Christi adventu saeculis V, 578. falso perhibiti ib.
- Prophetia**, quid sit rabbinis I, 34. ejus donum V, 576. non perpetuum est in ecclesia 577.
- Prophetici libri** s. scripturae I, 29. 34 sq. 67. eorum argumentum duplicis generis 72. auctoritas canonica asserta 73. temere in dubium vocata 72 sq. an in conflagratione urbis Hierosolymae consumti ac per Esdram postea restituti fuerint 52. an corrupti et deinceps emendati 53 sq.
- Propheticum** lumen, an sit nota ecclesiae V, 576. officium Christi I, 602 sq.
- Propinquitas**, matrimonium impediens, est naturalis, spiritualis et legalis VII, 143 sq. naturalis consistit in consanguinitate et affinitate ib. spiritualis sive ecclesiastica est vel communis, vel specialis 213 sq. prior non impedit matrimonium ib. posteriorem impedire, Pontificii statuant 214. legalis nascitur ex adoptione 219 sq. inhonesta ex scortatione an matrimonium impediat 221 sq. carnis, quid sit 154 sq.
- Propitiatio** v. Expiatio.
- Propitiatorium** III, 120 sq.
- Propositio** exhibitiva V, 134. propositiones personales in doctrina de persona Christi v. Personales propositiones. sacramentales 90. 135 sq.
- Proselyti** Judaeorum V, 283. VI, 399.
- Prosocer et prosocrus** VII, 149.
- Πρόσωπον*, ejus significationes I, 396.
- Προσωποληψία*, judici vitanda VI, 421.

Prosper Aquitanus, doctus non de ordine, sed de populo, adversarius Semipelagianorum (saec. V.) de poenis in inferno IX, 240. 245 sq. de iudicio extremo 45. de vita aeterna 336. 343. 347. 353. 358. 360. 374. 393.

Prostitutio uxoris VII, 417.

Protagoras, sophista graecus (saec. V. a. Chr.) an atheus fuerit I, 267.

Protestantes v. Lutherani. schismatis accusati VI, 262. quale concilium ad componendas controversias doctrinae petierint 366 sq. Tridentino non contenti ib. sacrorum libertate pace Augustana firmata gaudent 365. eorum vita et mores V, 550. vexationes, quibus a Pontificiis afflictati sunt 445. corporis Germanici intercessionem pro religionis causa vexatis 373.

Protevangeliū v. Evangelium. procedente tempore magis illustratum II, 153. III, 158 sq. ad vitam aeternam spectat IX, 322. *Jacobi*, fictitium VII, 325.

Πρόφῃσεις divina II, 25. an ad peccata referenda ib.

Protoplasti v. Adam, Homo. an naturā filii Dei II, 125. ante lapsum immortales VIII, 25. antithesis Socinianorum 26 sq. eorum peccatum primum II, 142. 147. v. Lapsus. an fuerit superbia 147. an veniale 150. an omnium gravissimum 151. an defectio ab ecclesia dici possit V, 324. nos attingit II, 153. posteris nocet non imitatione, sed propagatione 156 sq. uter gravius peccaverit, Adam an Eva 151. eorum perturbatio ex poenarum timore IX, 224. aerumnae et poenae II, 152. VII, 294. Dei iudicio ipsis inflictae IX, 111.

Proverbia Salomonis I, 66.

Providentia divina II, 17 sq. ejus argumenta ib. objecta 20. 26. modus 26 sq. circa vitam hominum VIII, 40 sq. circa mala II, 29 sq. doctrinae de ea momentum 43 sq. 46 sq.

Provitricus VII, 149.

Prudentia legislatoria VI, 377. bellica VI, 514 sq.

Prudentius, Aurelius P. Clemens, poeta christianus (saec. IV. et V.) VII, 347. VIII, 464. 475. IX, 254. 278. 372.

Psalmi, eorum divisio secundum auctores I, 64. contenta 65. numerus ib. auctoritas et encomia ib. ps. 151 apocryphus 65. 75. psalmi 119 abusus V, 515. eorum collectio, *Psalterium*, ab Esdra instituta I, 64. 97.

Pseudapostoli V, 479. errant de lege III, 431. in magistratum injurii VI, 297.

Pseudonyma scripta, improbantur VI, 183.

Pseudoprophetae V, 576 sq. eorum miracula 554. vanus spiri-

tus II, 39. poena in V. T. VI, 464 sq. 468. temeritas in munere docendi sine vocatione arrogato V, 510. furor extremis mundi temporibus IX, 82.

Psychopannychia vid. Anima. ejus propugnatores, *Psychopannychitae* VIII, 237. 239. quibus Lutherus falso accensetur 241. 284. argumenta opinionis suae e sacris literis hauriunt 242. ab animae natura, a futuro iudicio et a Christi exemplo sumunt 243.

Ptochotrophia, rite instituenda VI, 385.

Ptolemaeus II. rex Aegypti, ejus incestus VII, 176.

— Gnosticus e schola Valentini (saec. II.) V, 481. de lege Mosaica I, 58.

— Claudius, mathematicus graec. (saec. II.) de orbibus coelestibus IX, 294.

Pubertas, unde aestimanda VII, 138.

Publicanus in evangelio poenitens III, 489.

Puccius, Franc., doctus Florentinus (saec. XVI.) Socini studiosus I, 281. salutem ex notitia naturali speravit 281. IX, 421. chiliasmi defensor 186.

Puerpera, ejus lustratio apud Hebraeos III, 127.

Pulcheria, imperatrix Byzantina († 453) servata virginitate Marciano nupsit VII, 88.

Pulchritudo, quid sit IX, 372. corporum glorificatorum ib.

Pumili, an iis matrimonium concedendum sit VII, 140.

Puncta vocalia in biblicis hebraicis, a quibusdam ab antiquissimis temporibus repetita I, 144. ab aliis recentioris aetatis iudicata 149 sq. eorum necessitas ad lectionem et interpretationem 146. omissio in scriptis Judaeorum 147. 150. suppressio 151. chaldaica quorundam appellatio ib. ab Hieronymo praetermissa ib.

Pura naturalia, in iis homines primi creati II, 114.

Purgatio, ej. sacrificium in V. T. III, 115. futura animarum Pontificiis necessaria visa VIII, 225. peccatorum externa et interna 139. 179 sq. in hac tantum vita locum habet ib. mundi per ignem negatur IX, 148.

Purgatorium I, 171. VIII, 114. 132 sq. triplici sensu 133 sq. jurisdictioni papae subjectum I, 154 sq. 169. 290. animarum in eo misera sors 142. commentum novum V, 460. ex precibus pro defunctis fusi natum VIII, 211 sq. 230. *ἄγωνα* 133 sq. *ἀντίπαλον* 136 sq. adversatur etiam analogiae fidei 145. et Pontificiorum ipsorum placitis 154 sq. neque consensu primitivae ecclesiae, nec Patrum probatur 156 sq. falsis hypothesebus nititur 164. opinionibus gentilibus et judaicis simile 164 sq. 219. doctrina de eo contradictionibus impedita quoad principium, ob-

jectum, ministrum, statum, materiam, locum, tempus, poenas, liberationem, suffragia 165 sq. Pontificiorum studium ejus ex sacris literis probandi 170 sq. inprimis ex I. Cor. 3, 12 189 sq. ex conciliorum decretis et ecclesiae institutis 211 sq. ex Patribus 215 sq. ex peccatorum discrimine 218 sq. ex debito poenarum temporalium 219. ex communi gentium opinione ib. sq. ex animarum apparitionibus 220. ex incommodo contrariae sententiae 222. ex ecclesiae communicatione cum defunctis per suffragia 222 sq. ex traditione 223 sq. ex purgatione salvandis necessaria 225.

Puritani in Anglia VI, 136.

Puritas, cordis IV, 39 sq. ecclesiae gradibus distincta V, 371 sq. 383. 385 sq.

Purpurea vestis, olim regum insigne VI, 309.

Pythagoras, philos. graecus (saec. VI. a. Chr.) de deo I, 285. metempsychoseos assertor VIII, 107. ejus sectatores, *Pythagoraei*, talionem statuebant VI, 404 sq. mundum aeternum esse opinabantur IX, 143.

Pythonissa Endorea VIII, 122.

Q.

Quadragesima III, 285.

Quadrinepos, *quadrineptis* et *quadrivavus* VII, 145. 147.

Qualitas infusa III, 314 sq.

Quartodecimani (saec. II.) I, 41. 242.

Quaternarius numerus, Evangelistarum typis repraesentatus I, 108.

Querelae procerum imperii v. Gravamina. ante Lutheri tempora de ecclesiae et curiae Romanae statu corrupto V, 498 sq. 531 sq. de clericorum moribus VI, 230. V, 540. 584.

Quies Dei III, 62 sq. animarum futura VIII, 244.

Quintilla, femina haeretica (saec. II.) necessitatem baptismi negavit IV, 380 sq.

Quintus Calaber, epicus poeta graec. (saec. V.) VIII, 36.

R.

Rabanus Maurus, abbas Fuldensis, postea archiep. Moguntinus († 856) IX, 193. 246. 248. 336 sq. 371. 393.

Rabbini, veteres Judaeorum doctores, qua auctoritate apud suos florent VI, 95 sq. eorum placita v. Judaei. de lege Dei ante mundum scripta I, 17. de sacris literis 207. de divisione librorum biblicorum 34. de prophetis 69. Danielem numero prophetarum eximunt ib. Malachiam pro Es-

- dra habent 71. de literis hebraicis 55. de punctis vocalibus dissentiunt 144 sq. de nominibus Dei 244. 250 sq. 256. 266. de nominibus Jehovah et Elohim 244. quidam Deo naturam corpoream tribuunt 300. tres hominis partes statuunt VIII, 52. de imagine Dei in homine II, 110. de folio oleae e paradiso decerpto 130. de Messia I, 466. proverbium de legis munimento VII, 202. de sacrificiis leviticis III, 112 sq. 116. 118. de circumcisione IV, 223 sq. 263 sq. de poena eorum, qui sponte praepiati manserunt 179 sq. de agno paschali 237 sq. 243. de spatio duabus vespers interjecto 241. de synedrio magno VI, 323. de gradibus prohibitis VII, 162. de concubinis 366. de variis spuriorum generibus VI, 312. de voto Jephthae VII, 321. de resurrectione mortuorum (ex Job. 19, 25) VIII, 401. (ex Ezech. 37, 1) 407. somnia de regno Messiae IX, 104 sq. cui opinioni alii reclamant 106. quatuor hominum genera extremo judicio eximunt 47. commentum de creatione inferni 232. de Jehovah apparitione Abrahae facta (Gen. 18, 3) I, 262. de iterata circumcisione (Jos. 5, 2) IV, 234. interpretatio Psalm. 19, 5 I, 193.
- Rachel**, ejus cognatio cum Jacobo VII, 153.
- Radulfus**, monachus Flaviacensis (X. saec.) I, 45. III, 140.
- monachus, praedicator nobilis (saec. XII) IX, 362.
- Radzivil, Georg.**, cardinalis et archiep. Cracoviensis († 1600) V, 48.
- Rahab**, cauponaria VI, 517. ejus domus in ecclesiae imaginem versa V, 273 sq.
- Rainerius** de Pisis, de foro Dei I, 348.
- Ramus**, Petrus, prof. Parisiensis († 1572) de fractione panis eucharistici V, 160.
- Raphaël**, pictor († 1520), ejus dictum de successoribus Petri V, 525.
- Rapta**, ejus matrimonium irritum VII, 225.
- Raptus crimen**, ejus objectum, forma et poena VII, 79 sq.
- Rasura** ordinandorum in ecclesia Rom. VI, 112.
- Ratherius**, episc. Veronensis († 974) I, 300.
- Ratihabito** parentum, clandestinum liberorum matrimonium subsecuta, qualem effectum habeat VII, 65 sq.
- Ratio humana**, ejus partes et usus in causis fidei I, 6. 209 sq. 379 sq. 382 sq. V, 521 sq. spec. in mysterio Trinitatis I, 379. distinctio in renatam et non renatam V, 521 sq. axiomata quaedam de ea I, 210 sq. vitae reddenda in judicio extremo VIII, 209. rationes praecedentes et sequentes, cogentes et probabiles 100.
- Ravennense concilium** vid. Concilium.
- Razis** l. **Razias**, unus de antistitibus Judaeorum (saec. II. a. Chr.), ejus autochiria laudatur VIII, 173. Pontificiorum commentum de ejus voto coelibatus VII, 321.
- Reatus** culpa et poenae II, 188.
- Rebecca**, ejus cognatio cum Isaaco V, 149. consensus ad matrimonium cum eo in eundem 42.
- Reccared**, rex Visigothorum in Hispania (saec. VI.), ejus cura circa sacra VI, 347.
- Receptacula** animarum post mortem VIII, 110 sq. eorum contignationes secundum Pontificios 115.
- Receptio** verbi divini, interior et exterior V, 373 sq. 383.
- Reconciliatio** fraterna, ante usum s. coenae necessaria V, 239. hominum cum Deo III, 327. v. Expiatio, Redemptio, Satisfactio.
- Redemptio** per Christum facta I, 478. III, 322. secundum utramque ejus naturam V, 561. 587 sq. 603 sq. effuso Christi sanguine II, 69. infert liberationem satisfactoriam III, 325. 327 sq. ab ipsa morte et mortalitate VIII, 30 sq. perfectio 418. 452. fructus et consequentia v. Meritum. causa meritoria est piorum resurrectionis 452. studium bonorum operum excitat IV, 12.
- Reformatio** Lutheri legitime suscepta V, 346. 409 sq. 422. 528. necessaria 546 sq. 551. admiranda 574. 564. praeclaros successus habuit VI, 88.
- Regeneratio** III, 316. 503 sq. per baptismum IV, 217. 307. 330. ejus causa principalis et instrumentalis 309. 317. fructus 309 sq. nexus cum renovatione 314 sq. futura VIII, 395.
- Reges** v. Magistratus, Princeps. infideles ac haeretici an a Pontifice demoveri possint VI, 210. quidam demoti 210 sq. Israeliticorum inauguratio solemnitas 307 sq.
- Regimen** politicum, ejus cum oeconomico convenientia et differentia VII, 1.
- Regiomontanus**, Joh., prof. Viennensis et denique episc. Ratisbonensis († 1476), ejus versus de fine mundi IX, 76.
- Regium** jus Israelitarum VI, 321. officium Christi I, 603.
- Regnum Dei** et Christi IX, 296. gratiae V, 265 sq. coeleste I. coelorum ib. VIII, 296 sq. Christi I, 603. vario sensu accipitur 196. an a regno Dei differat 110. non civile aut mundanum est VI, 210. 295. nec vi propagandum 495 sq. sed spirituale et coeleste 201. 295. IX, 189. perpetuum V, 343. IX, 190. essenziale et oeconomicum 110. quomodo Patri tradendum 109 sq. ejus initium et duratio (ex Apoc. 20, 2) 197. ejus ingenio opinio chiliastica adversatur 189 sq. millenarium v. Chiliasmus.
- Regula** fidei I, 197.
- Regum** libri duo, a compluribus prophetis conscripti, ab Esdra digesti I, 59. eorum argumentum ib.
- Relatio**, an veram relatorum praesentiam inferat V, 104 sq.
- Religio**, societatis humanae fundamentum VI, 348. non vi et terrore propaganda 446 sq. 459. 495 sq. contemptae ultor est Deus 458. apud gentes non impune violata 477 sq. ejus tutela et cura magistratui commissa 347 sq. judicium de ea magistratui nec prorsus negandum, nec soli committendum 351 sq. recta cognitio magistratui necessaria 353 sq. ad ejus conservationem quid agendum 354. an disputationes de ea in republica permittendae 358 sq. ejus diversitas in republica an toleranda 361 sq. disparitas matrimonium contrahendum impedit, contractum non dirimit VII, 225 sq. 434. an religionis causa bella suscipere fas sit VI, 487. an armis defendenda sit 487 sq. 503. falsa, an a magistratu praecipui possit 551. an vi et armis pellenda 556 sq.
- Reliquiae** Christi VIII, 68. 73 sq. Mariae 74 sq. Sanctorum ib. 66. commenticiae V, 520. earum cultus religiosus VIII, 66. improbat ib. V, 469. ejus origo VIII, 70 sq. vestigia in vetere ecclesia 70. superstitio et incommoda 77. Pontificiorum pro eo vindicando argumenta 79. fraudes in reliquiis excogitatae 73 sq. miraculorum earum ope editorum fabulae 84. earum translatio 66. 84 sq. repositio sub altaribus 85.
- Remigius**, Autissiodurensis († 899) de calice eucharistico V, 41. de elementis eucharisticis 144. de vita aeterna IX, 360.
- Remissio** peccatorum, Christo homini tribuitur I, 566. ab ipso et Apostolis nunciata III, 220 sq. 258. baptismo suscepto impetratur 221. IV, 363. eucharistiae recto usu obsignatur V, 208 sq. 213. per ministerium ecclesiasticum applicanda VI, 129 sq. 177. veram poenitentiam sequitur III, 395. est forma justificationis 478 sq. gratuita 247 sq. 333. plenaria VIII, 145. 152. ad hanc vitam restricta 144. 184 sq. misericordiam divinam manifestat III, 337. articulus fidei de remissione peccatorum 398.
- Remonstrantes** sive *Arminiani*, scientiam Dei mediam et justitiam vindicatricem in dubium vocant I, 347. 352. Deum essentia sui ubique praesentem esse negant 315. circumscribunt Dei sapientiam 356. et arbitrii libertatem 360. perfectionem bonorum operum opinantur III, 94. bona opera ad salutem assequendam necessaria pronunciant IV, 24. de fidei amissione per peccata nobiscum dissentiant 128. praeceptum fidei

- in V. T. negant exstare 197.
nova mandata evangelio addita statuunt 175. de ecclesiae notis nihil certe constituunt V, 369.
- Remotio** ministrorum ecclesiae VI, 117.
- Renati**, eorum immunitas a peccati reatu IV, 324. 331. libertas a labe peccati non perfecta II, 282. synergia in bonis operibus IV, 7. virtus imperfecta III, 87. 90. 96. lapsus IV, 116. 121 sq. concupiscentia prava an sit peccatum II, 193. liberi labe peccatorum infecti 171 sq.
- Renovatio** per baptismum IV, 313. a justificatione differt III, 506 sq. ejus fructus IV, 313 sq.
- Repositio** panis eucharistici V, 180 sq. in tota ecclesia prisca non moris erat 182. 190. 194. contraria Pontificiorum argumenta 184. exempla asservatae eucharistiae 19 sq. maxime in usum aegrotorum 194. superstitio in privata repositione 192 sq.
- Repraesentati** ecclesia V, 364. an errare possit ib. sq.
- Reprobatio**, vis vocis II, 55 sq. a damnatione differt 92. non absoluta est 91 sq. ejus causa in ipso homine ib. 94 sq. dogma de absoluta reprobatione desperationem movet 93 sq.
- Repudium**, quomodo differat a divortio VII, 370. 373. ejus causae 70 sq. 96 sq. libellus repudii 370. 373. 398 sq. 458.
- Rescripta**, apud Romanos VI, 377.
- Reservationes** mentales III, 80.
- Resignatio**, muneris ecclesiastici VI, 199 sq.
- Resipiscentia**, quid sit III, 205.
- Responsa** juris consultorum VI, 377.
- Respublica**, corpori humano comparata VI, 271. rerumpublicarum variae formae VI, 325. an mixta detur ib. quanam praefenda ib. sq. mutationes 526. earum genera ib. sq.
- Resurrectio Christi** e mortuis VIII, 478. 452. nostrae e mortuis resurrectionis argumentum 416. ejus meritum 419. 452 sq. an causa resurrectionis impiorum sit ib. 454. resurrectio spiritualis 394. 412. *mortuorum* VIII, 392 sqq. vitae et iudicii 487. an mundi consummationem antecessura sit 6. pars doctrinae de novissimis 2. doctrinae de ea gravitas et praestantia 392. vocis etymologia 393. homonymia ib. synonyma 394 sq. particularis, singularis, universalis 393. ejus periphrases et encomia apud veteres 395 sq. Patres de ea 396. certitudo niti-turtum fundamento generali, scilicet Dei voluntate ib. (declarata testimoniis V. T. 397 sqq. et N. T. 411 sqq.) et potentia 415. tum argumentis singularibus, quae sunt confirmantia, ut resurrectio Christi 416. iustitiae divinae administratio 420 sq. corporum nostrorum conditio 422 sq. analogica operum divinorum consideratio 423. finis, ad quem homo conditus est 426. conjunctio nostra cum Christo ib. sacramentorum participatio 426 sq. absurdorum consecutio ex hypothesi contraria 427 sq. illustrantia exempla 428. typi et figurae 430. alia argumenta philosophica 443 sq. per se non sufficient ad hoc dogma perspicue probandum 445 sq. antithesis Epicureorum 438. haeticorum 439. argumenta contraria ex s. scripturae dictis 440 sq. ex rationis argutiis 442 sq. 445 sq. ejus auctor solus Deus triumphans 447 sq. per appropriationem, Christus 416. 428 sq. causa meritatoria, ratione piorum, redemptio Christi 452 sq. instrumentalis, latius dicta, ministerium angelorum 459. stricte vox Christi ib. sq. materia, corpora hominum 461 sq. hinc resurrectio carnis dicitur forma interna corporum reformatio et animatio 481. quae erit momentanea 482. externa, ordo et modus a Christo iudice observatus 481 sq. finis 483. respectu Dei ib. et hominum ib. effectus et consequentia 484. subjectum, omnes homines mortui ib. sq. an totus homo 491 sq. adjuncta, tempus 492. idque eodem tempore IX, 192. paucorum praecedanea, quomodo ab universali differat VIII, 494. piorum, cur tam diu differatur 493. cognata et differentia 494 sq. contraria 503. usus doctrinae ib. sq. definitio 504.
- Resuscitati** in V. T. VIII, 428. in N. T. ib. sq. 44. cum Christo 420. 429 sq. IX, 376. an visibilia corpora habuerint ib. bis mortui an fuerint 44. an liberi peccato originali II, 124. resuscitatorum post Apostolorum aetatem exempla incerta VIII, 429. a gentilibus celebrata 444.
- Resuscitatio** VIII, 393 sq.
- Reuchlinus**, Joh., humanista († 1522) de Hieronymo I, 229.
- Revelatio** divina, hominibus facta I, 4. 16. VI, 122. mediata et immediata I, 16. ordinaria et extraordinaria ib. ejus auctor Deus ib. modi varii ib. num sanctis defunctis res omnes terrestres pandat VIII, 256 sq.
- Reverentia**, magistratui debita VI, 548. parentibus praestanda III, 67.
- Rhenanus**, Beatus († 1547) editor Tertulliani VII, 286.
- Rhodiginus**, Coelius, de theologia ethnica I, 4.
- Ribadeneira**, Petrus, Jesuita († 1611) de societatis suae nomine I, 455. V, 568.
- Ribera**, Bern., notatur VIII, 182.
- Richardus I.**, Angliae rex († 1199) Philippum episcopum Bellovacensem bello cepit VI, 206.
- archiep. Armaghensis († 1360) N. T. in sermonem Hibernicum transulit V, 582.
- de Media villa, Scholasticus, prof. Oxoniensis (saec. XIV.) de theologia practica I, 3. an Christus in carne venturus fuisset, si homines non peccassent 513.
- de S. Victore, prior monasterii S. Victoris in Lutetia († 1173) de apocryphis V. T. I, 45.
- S. Rochus** († 1327) VIII, 269.
- Roma**, sedes antichristi a quibusdam Jesuitis declarata V, 416. a pontifice desciscens an signum diei novissimi sit IX, 102 sq.
- Romana curia** vid. Pontifex Rom. ejus auctoritas, artes, superbia in concilio Tridentino VI, 367 sq. V, 499 sq. *sedes episcopalis* ab initio primatum non habuit 407 sq. 429. caret successione canonica 443. *ecclesia* sine justis causis sibi arrogat nomen catholicae 365. 389. et apostolicae 278. auctoritatem infallibilem 345 sq. 365. (quae lubrico fundamento nixa 347 sq. 365. ipsis Pontificiis incerta est 367.) universalitatem 340. 365. 426 sq. antiquitatem 406 sq. perennitatem 350. 413. (ad quam probandam Christi promissiones de conservanda ecclesia afferri non possunt 341 sq.) miracula 567. 573. donum prophetiae 578 sq. infelicem impugnatorum suorum exitum 590 sq. prosperum rerum suarum successum 600 sq. in ea non est successio episcoporum apostolica 442. nec unitas catholica 495. veritatis ejus criteria a Pontificiis proposita 388. 488 sq. nec ad eam pertinent, nec ad probandum sufficient ib. ejus veritas e notis ecclesiae impugnata 387. errores 366. 510 sq. haereses 479 sq. discussio a doctrina antiqua 456. corruptelae et abusus IV, 22 sq. V, 512 sq. 406. 413. querimoniis cordatiorum jam ante Lutherum notati 332. 346. 368 sq. 405. 410. 414 sq. interna dissidia 498. 501 sq. pyrrhonismus 366. injuriae et crudelitates in Protestantibus perpetratae VI, 144 sq. v. Pontificii. defectio an quoad tempus et locum ostendi possit V, 408 sq.
- Romani** veteres, eorum intolerantia in alienorum sacrorum cultores VI, 363. lex de injuriarum poenis 405. censores senes coelibes increpabant VII, 247. dies religiosi 286 sq. iudicium de tempore conjugii vitandi et inmundi ib. ritus nuptiales quid innuerint 277. mos uxores permutandi 401 sq. divortia frequentia 401. formula in divortiiis 402. lex de tempore luctui viduarum statuto 118 sq. mos cadavera cremandi VIII, 54. 56. *epistola* ad Romanos a Paulo apostolo missa I, 111.
- Romanum concilium** vid. Concilium.

imperium, ejus deminutio IX, 88. 101. an quarta bestia Danielis significetur VI, 327. an usque ad finem mundi duraturum sit 329. IX, 101 sq.

S. Romanus VIII, 269.

Romulus, primus Romanorum rex, asyllum aperuit VI, 388. feminis jus maritos accusandi denegavit VII, 415.

Roseae crucis fratres l. *Rosicrucii*, quartum Esdrae librum magni habent I, 74. chiliasmo favent IX, 187. eorum tessera: Jesus mihi omnia ib.

Rotomagense concilium vid. Concilium.

Ruben, ejus incestus VII, 159.

Rubus ardens in deserto, igne non absortus, figura ecclesiae V, 271 sq.

Rudolphus, Sueviae dux († 1080), ejus obitus VI, 211 sq.

Ruffinus, presbyter Aquilejensis ecclesiae († 410) de libris scripturae s. canonicis I, 43 sq. de resurrectione VIII, 425. 463. de vita aeterna IX, 366.

Ruger, Julius, I, 43 sq.

Rübel, concionator Gistroviensis, notatur V, 148.

Ruiz, Franc., abbas S. Facundi I, 46.

Rupertus, episc. Lincolnensis (saec. XIII.), ejus oratio de clericis curiae Romanae V, 415. de levamentis poenarum damnatorum IX, 254. — abbas monasterii Tuitiensis († 1135) I, 513. IX, 165. 369.

Ruth liber, ejus scriptor, tempus, auctoritas canonica I, 58 sq.

de **Ryswyck**, Herm., vid. Hermannus.

S.

Sabaei et **Nabathaei**, defunctorum corpora in sterquilina abiciebant VIII, 54.

Sabbatum III, 64. typus vitae aeternae IX, 310 sq. quo consilio institutum III, 65. ejus religio ante Moysen 7. 65. lege Mosca praeccepta 60. quid in ea ceremoniale et morale ib. quae opera eo die prohibita vel licita sint 64 sq. ejus profanatio V, 516 sq. dies III, 60. 65. cur in ejus locum dies primus septimanae successerit 65.

Sabellius, presbyter Ptolemaeus (saec. III.) haereticus, ejusque sectatores, *Sabelliani*, Filium a Patre genitum et utrumque personaliter distinctum esse negabant I, 391. de omnipotentia Dei 337.

Saccus, ejus usus in luctu III, 240.

Sacerdotalis familia, an in N. T. supersit VI, 124. sacerdotale officium Christi I, 603. v. Redemptio, Satisfactio, Intercessio, Mediator.

Sacerdotes, eorum nomina VI, 9 sq. qui in N. T. sint 10. eorum series in V. T. 26. vocatio legitima 38 sq. gradus ante legem

Mosaicam 138. post legis promulgationem ib. sq. ordines a Davide instituti 139. quid inter eos et prophetas differat 140. magistratui politico subditi erant 531. eorum immunitas et dignitas 545. conjugia 233. iudicium de sanatione leprae comparatur cum potestate clavium in N. T. III, 269. munera secundum Pontificios VI, 199 sq. summus cum Christo collatus III, 112. ejus vestitus allegorice explicatus VIII, 1. munera VI, 139. ecclesiae Romanae v. Clerici. divisi in majores et minores 163. eucharistiae speciem utramque percipiunt V, 57. *ethnici* conjugio abstinebant VI, 234. *Aegyptiis* immunitas a Josepho concessa 543.

Sacerdotium, non repugnat conjugio VI, 238 sqq. ejus ex Bellarmini ipsius sententia 244. nexus cum imperio a Bellarmino defensio 213. *Aaronicum* sive leviticum 3. 6. 71. 138. 213. ejus continuatio V, 435. differentia a pontificum Romanorum successione 436. requisita VI, 124. *spirituale* non infert potestatem sine vocatione docendi 43.

Sacra, eorum cura ad magistratum pertinet VI, 343 sq. ejus exempla 346. iusti limites 353 sq. 355 sq. requisita 353 sq.

Sacrae res III, 48.

Sacramenta IV, 137 sqq. ecclesiae criteria sunt V, 370 sq. 374. usus *vocis* civilis, biblicus et ecclesiasticus IV, 138 sqq. sensus latior apud Patres VII, 27. et in Apologia Aug. conf. III, 213. VI, 103. eorum proprie dictorum periphrases in scriptis veterum IV, 140. 142 sq. definitiones 146. quo sensu miracula dicantur 140. 143. signa et signacula 145 sq. 173. 207. quando et cur vox sacramenti ad signa gratiae divinitus instituta significanda adhiberi coepit sit 139. eorum *requisita*, verbum et elementum 141. III, 213. IV, 246. VII, 8. genus non est signum, sed actio sacra 351. divina institutio I, 171. IV, 352. eorum *dispensatio* per ministrum ecclesiae 149. VI, 184. an per quemlibet privatum legitime fiat IV, 149 sq. in *δόσε* et *λήψει* consistit 160. dispensantis vita et mores salutarem vim sacramentorum non immutant 150. nec ejus intentione integritas eorum efficitur 151. *objectum* soli homines iique viventes 160 sq. *materia* 161. ex latere Christi effusa 247. 265. *forma* 161 sq. *verba* institutionis 162 sq. qua ratione consecratoria sint 163. determinata ib. sq. *utilitas* III, 372. *necessitas* ad salutem IV, 164 sq. an in statu innocentiae quoque necessaria fuerint 223. *finis* VII, 12. ex principalibus finibus promissio-

nem evangelii credentibus exhibere et applicare debent, quapropter auxilia salutis efficacia IV, 169. et sigilla promissionum divinarum sunt 203. ex secundariis tesseris ecclesiae etc. 171. 209. *efficacitas* VI, 169 sq. 175 sq. VII, 14 sq. 170 sq. efficaciam verbi simplicis superant IV, 208. an animae characterem quandam imprimant 209 sq. *participatio* argumentum resurrectionis VIII, 426 sq. eorum suscipiendorum desiderium non meritum de congruo est III, 457. *contentorum* damnum IV, 218. *definitio* 219. *usus* doctrinae de iis 218. V. T. circumcisio et agnus paschalis, q. v. quomodo ad legem ceremoniale pertineant III, 113. an efficacia auxilia gratiae et salutis fuerint IV, 173. fidem omnino confirmant 182 sq. qua re a sacramentis N. T. differant 175. 183. 220. et cum iis congruant ib. N. T. baptismus et coenae sacra, q. vid. dissensio de eorum numero inter Evangelicos et Catholicos 250 sqq. *i* *initiationis* et *confirmationis* 246 sq. V, 1.

Sacramentalis analogia IV, 190. metonymia V, 91. sacramentales actus IV, 161. propositiones V, 86. 135 sq.

Sacramentaria controversia V, 77 sq. haeresis 473.

Sacrificium V, 4 sq. *coena* s. sic dictum ib. a sacramento differt IV, 184. in V. T. sacrificiorum species III, 114 sq. requisita 116 sq. origo ex institutione divina ib. locus 117 sq. fines 118 sq. typica significatio ib. sq. praesertim propitiatorum ad mortem Christi spectantium 328 sq. an propitiatoria fuerint 287. IV, 187. piorum rejiciuntur 188. *pro defunctis* VIII, 135. 170. eorum usus in nuptiis *Romanorum* VII, 279.

Sacroboscus, Christ., Jesuita III, 392.

Sadducei V, 477. omnes libros praeter pentateuchum canone excludunt I, 58. conjugium morte non abrumpi, sed interrumpi duntaxat opinabantur VII, 111. pariter animam cum corpore interire VIII, 101. resurrectionem desperabant 439. vitam aeternam negabant IX, 315.

Sadolet, Jacob., cardin. et episc. Carpentoractensis († 1547) de immortalitate IX, 325.

Saeculum, quid in scriptura s. significet IX, 130. ejus consummatio v. Consummatio.

Saevitia conjugis inemendabilis et desertio juxta censenda VII, 423.

Sal, in sacrificiis adhibitum III, 119. *sal terrae* ministri ecclesiae metaphorice dicti VI, 20.

Saladin, imperator Aegypti et Syriae († 1193) mortis memor VIII, 32. 377.

Salaria ministrorum ecclesiae licita et necessaria VI, 216 sq.

Salegunstadiense concilium vid. Concilium.

Sallustius, Crispus, historicus rom. (saec. I a. Chr.) de belli incommodis VI, 501.

Salmeron, Alphons., Jesuita († 1585) de unione hypostatica I, 504. vindicat purgatorium VIII, 223. de miraculis a Sanctis editis 362 sq.

Salomo, rex Hebraeorum, Jedidia et Coheleth dictus I, 66. Abjatharem summum pontificem demovit VI, 531. ejus solium ad Christi judicis majestatem designandam accommodatum IX, 22. templum imago ecclesiae triumphantis 312. scripta: Proverbia, Ecclesiastes, Canticum canticorum I, 66 sq. de hymnis in psalterio collectis ejus duo sunt (72. et 127.) 64. liber Sapientiae falso Salomonius appellatus 89.

— rab., de libris Chronicorum I, 60. de libro Job 63. de Threnis 68. de poena incestus VII, 159.

Salonius, episc. Genevensis (saec. V.) IX, 156.

Saltatio v. Choreae.

Salus, inchoata et consummata IV, 67. non extra ecclesiam est V, 279. baptismo suscepto impetratur IV, 312 sq. a Christo solo petenda IX, 328. ejus acquisitio et applicatio 322. aeterna 297. v. Vita.

Salvatio hominis a gubernatione mundi diversa IV, 67.

Salvator, quo respectu Christus dicitur I, 448 sq. salvatores dicuntur magistratus VI, 273.

Salve Regina, quis auctor hujus hymni sit VIII, 335.

Samaritanae literae I, 55. in nummis judaïcis ib. an hebraïcis antiquiores 56.

Samaritani I, 56. nullum prophetam praeter Mosen agnoscebant V, 479. conversatione Judaeorum abstinebant VI, 339. Christus, quamquam eorum hospitio abstinens, iis parci voluit 453. penta-teucho uno libro canonico utebantur I, 58. judicium futurum desperabant IX, 26.

Samosateniani v. Paulinianistae. *Neosamosateniani* i. q. Sociniani.

Samosatenus vid. Paulus.

Samuel, propheta hebraeus IX, 10. orco evocatus Sauli regi apparuisse dicitur VIII, 122. 125. 342. ejus filii impii VI, 558. Samuelis libri duo I, 59.

Sancta, cur vocetur ecclesia V, 277.

Sancti, qui in symbolo apostolico sint V, 262. quid eorum communio in eo significet ib. *viventes*, vel generaliter omnes vocati, vel proprie fide sanctificati VIII, 279. nec venerationem divinam unquam habuerunt 341. nec invocationem 357 sq. ipsi peccatores se confitentur IV, 36. ut

quotidiana peccatorum remissione indigentes 38. et Dei judicium deprecantes ib. eorum merita III, 338 sq. miracula ab iis edita conficta IV, 362 sq. V, 567. 571. complures a Romanensibus declarati nec unquam exstiterunt, nec sancti erant VIII, 312. quo sensu Dominicus et Franciscus in Apologia Aug. conf. sancti appellantur V, 586. *defuncti*, quinam hoc nomine intelligantur VIII, 279 sq. eorum gloria coelestis 274 sq. aequalitas cum angelis 253. preces pro ecclesia fusae 283. 344. de eorum intercessione propitiatoria coram Deo a Bellarmino vindicata 291 sq. 345. cognitio rerum terrestrium specialis et ordinaria negatur 246. ex angelorum relatione insufficiens 253. et e speculo divinae essentiae temere derivata 254. igitur omniscii non sunt, nec omnipraesentes 258 sq. 299 sq. nec omnipotentes 263 sq. 300. nec largitores bonorum coelestium 265 sq. 300 sq. nec praesides rerum humanarum aut ecclesiae 268. 299. 301. spes et fiducia in iis non collocanda 275 sq. 301. non religiose invocandi 279. 285 sq. an iis vota nuncupanda sint VII, 356. angelis non praeferendi VIII, 305. justo tamen honore colendi 280 sq. 374. qualis honor iis a Pontifici exhibetur 333 sq. invocantur ab iis non solum ut intercessores, sed etiam ut largitores bonorum 265 sq. 275 sq. an pontifici Romano potestas eos coelitus ordinibus adscribendi competat 373 sq. qua ope singuli pressis et afflictis opitulari possint 269 sq. eorum memoria in vetere ecclesia 343. reliquiae 66 sq. cultus 75. cum Christo resuscitati 320. 429. IX, 376. mundum judicaturi 41 sq.

Sanctitas, interna, politica, ecclesiastica IV, 361. 368. foederalis 368. *vitalis* interna et externa V, 528 sq. an nota ecclesiae sit ib. *ecclesiae*, unde pendeat ib. *doctrinae* 510. ejusque evangelicae 523. *beatorum* IX, 359.

Sanctum et sanctorum sanctorum, partes tabernaculi foederis III, 123.

Sanguis, ejus esus in V. T. vetitus III, 119. 126. 128. *foederis* in V. T. sanguinem Christi in s. coena praefiguravit V, 8 sq. *Christi* ex ejus latere profluus adhuc asservatus VIII, 73. ejus vis in baptismo IV, 299. praesentia in s. coena V, 82. 95.

Sanhedrin, sive synedrium magnum Judaeorum VI, 323. VII, 462.

Sanitas, in electione conjugii vel coelibatus spectanda VII, 317. in usu conjugii observanda 259. perfecta corporum glorificatorum IX, 371.

Sannazarius, Jacob., Italus, conditor

ordinis Servorum Dei († 1530) poeta latinus nobilissimus V, 538.

Sapientia, quid sit I, 2 sq. *Dei* 355. 425. quomodo distinguatur ab omniscientia 355. quibus argumentis probetur ib. sq. doctrina ei adversa 356. an proprie competat Deo ib. an ulli rei creatae competat ib. doctrinae de ea usus practicus ib. sq. *magistratus* IV, 31.

Sapientiae liber, apocryphus I, 89. graeco sermone scriptus ib. Philoni Judaeo tribuendus videtur ib. certe Salomo ejus auctor non est ib. sqq. suffragio primitivae ecclesiae caret 92. Pontificiorum argumenta pro canonica ejus auctoritate allata refelluntur ib. sq.

Sapphirus, gemmarum genus IX, 308.

Sara, ejus cognatio cum Abrahamo VII, 148. 182 sq.

Saravia, Hadrianus, Calvinista, apostolatum adhuc in ecclesia vigere statuit VI, 145.

Sarcecius, Erasm., reformator Nasso-viensis († 1559) divortium ob morbos incurabiles fieri permittit VII, 454 sq.

Sardicense concilium vid. Concilium.

Sardicensis ecclesia, ab Apostolis instituta I, 41 sq.

Sardius et sardonix, gemmae IX, 308.

Satanas v. Diabolus. quo tempore ligatus sit IX, 196 sq. ei peccatores a Deo puniendi traditi II, 31. ejus potestate suscepto baptismo liberamur IV, 312. insidiae statui conjugali ab eo structae VII, 295 sq.

Satisfactio, publica et privata III, 277. ex sententia Pontificiorum ib. sq. propria de peccatis adversatur fidei analogiae VIII, 145. 148 sq. ab homine praestari non potest III, 275. id quod Pontificii statuunt 286. quibusdam eorum dissentientibus 277 sq. ab hoste oblata an alteram partem ad bellum finiendum obliget VI, 510. *Christi* v. Redemptio. vicaria III, 322 sq. a Socinianis impugnatur 321 sqq. non pro originali tantum labe, sed etiam pro actualibus hominum peccatis praestita est 272. etiam poenas peccatorum tollit 274. ejus necessitas 338. perfectio infinitum passionis Christi tempus non exegit 334. praestatio non dissensionem Patris et Filii infert 335. doctrina pietatis studium non minuit 347.

Satisfactoria opera, an sponte suscipi possint III, 283. an recte a sacerdotibus injungantur 284. ex Bellarmini sententia tria eorum genera sunt 285.

Saturninus, haereticus gnosticus (saec. II.) Christum hominem non vere, sed putative apparuisse opinabatur I, 486. matrimonium et ejus

- effectum damnavit VII, 38. 256. resurrectionis adversarius VIII, 439.
- Saul**, rex Judaeus, ejus reprobatio et voluntaria mors IV, 134. sagam Endoream Samuelis animam orco excitare jussit VIII, 122. 342.
- Savonarola**, Hieron., monachus ord. Dominicanorum Ferrariensis († 1498) de theologia I, 3. de diligentibus Deum II, 188 sq. ejus supplicium et vaticinium de reformatore ecclesiae futuro V, 582 sq.
- Saxonica** (electoralis) confessio VIII, 282. constitutio ecclesiastica III, 133. de publica baptismi administratione IV, 387. de susceptoribus 396. de immunitatibus ministrorum ecclesiae VI, 528. et de eorum stipendiis 218 sq. tabernarum quaestum facere eos vetat 191. pauperum et aegrotorum curam iis praecipit 195 sq. de gradibus prohibitis VII, 201. de conjugum copulatione 285. de nuptiarum tempore 287. de Cingaribus finibus imperii arcendis VI, 385.
- Scaliger**, Jul. Caesar, medicus et literator († 1558) V, 14. de Deo I, 285. attributa in concreto de Deo praedicari posse negat 297. de polygamia VI, 257 sq. de ordine naturae 276. de tormentis bellicis 518 sq. ejus votum pro morte beata VIII, 388.
- Jos. Justus, prof. literarum antiquarum Lugdunensis († 1609) I, 56.
- Scandalum**, morale et reale IV, 371. parvulis non ponendum ib. ex ministrorum ecclesiae vitiis natum VI, 185.
- Scenopegia**, festum Judaeorum III, 124.
- Sceptra** regum VI, 309. pontifici Romano non subjecta sunt 210.
- Schappeler**, Christoph., concionator calvin. in Helvetia (saec. XVI.) de tributis magistratui non pendendis VI, 552.
- Schechina**, v. Index dictionum hebr. h. v.
- Schegk**, Jac., de propositionibus personalibus I, 526. terrestres corporis resurrectionem negat VIII, 468.
- Schem**, nomen Dei I, 266.
- Schenck**, Jac., Jesuita factus, ejus literae ad matrem de filii conversione sollicitam VII, 338.
- Schibboleth** I, 150.
- Schickard**, Wilh. († 1634) auctor libri de jure regio I, 16. 55.
- Schisma**, quid sit VI, 262. quid ab haeresi differat ib. schismata papalia V, 443. 497. quinam schismatici sint habendi 299. et an ad ecclesiam pertineant ib.
- Schleinfia** gens nobilis Saxonica, adolescentis ex ea mortui effigies lapide expressa in templo Miseno statuta VIII, 53.
- Schmalcaldicus** conventus (a. 1537) I, 490.
- Schmalz**, Valent., Socinianus († 1622) vid. Sociniani. de visibilitate Dei I, 304. unde scelera ab hominibus perpetrata 339. de aeternitate Dei I, 310. de magistratus gestatione gladii VI, 432 sq. de jure talionis 403. de baptismo IV, 258.
- Schoenfeld**, Gregor, prof. Marburgensis († 1628) beatorum aequalitatem contendit IX, 395.
- Scholae**, earum cura ad magistratum civilem pertinet VI, 354.
- Scholastici** doctores VI, 28. semipelagiani I, 279. eorum philosophia et theologia V, 476. dissensiones 500. de scripturae sacrae perfectione I, 166. de theologia, utrum scientia sit, an sapientia 2. utrum contemplativa, an practica 3. de cognitione Dei naturali, ad salutem sufficiente 279. de Dei definitione logica 285. existentia 267. invisibilitate 304. omnipraesentia 328. omnipotentia 335. Dei potentia corpora pluribus in locis simul esse posse 583. V, 83. de Dei scientia II, 19. praescientia haud fatali 24. de Dei bonitate I, 339. an omnia bona sint bonitate divina 340. de amore Dei 344. de voluntate signi et beneplaciti 358. de causa voluntatis divinae 362. de perfectionibus creatis in Deo 366. de spatio extra mundum 328. de Trinitate 376. de mysterii Trinitatis revelatione 378. argumentis pro adstruendo hoc mysterio 399. demonstratione per rationes naturales 377 sq. quibus plus justo indulgent 379. de appellationibus in articulo Trinitatis usurpatis 399. quomodo definiant substantiam et personam 397. an Christus in carne venturus fuisset, si homines non peccassent 513. de humana Christi natura 489. de Christi conceptione 498. de unione personali 495. 511. de propositionibus personalibus 520. 524. de Christi circumcisione IV, 229. de satisfactione Christi III, 273. 322. de creationis fine II, 15 sq. de angelis 7. de eorum cognitione 8. sede ib. sq. hierarchiis 9. lapsu 10 sq. confirmatione in bono 11 sq. numero 14. mutuo inter se colloquio ib. sq. de angelis Christi ministris 13. de praedestinatione 96 sq. de reprobatione 56. de Dei voluntate antecedente et consequente 61. de imagine Dei in primo homine 111. 120. de hominis immortalitate ante lapsum VIII, 28. de primo peccato protoplastorum II, 147 sq. 169. de peccato originali 155. 161. 162 sq. 164 sq. de immaculata conceptione Mariae 173 sq. 175. de peccatis actualibus 188. 190 sq. 193. 221 sq. 222 sq. 234. venialibus 223 sq. de peccatis peccatorum poenis 43 sq. an exterior actus peccati malitiam propriam habeat 219. de liberi arbitrii viribus 251. III, 225. pugnae de hoc argumento II, 257. melior quorundam sententia 249. de imaginum cultu III, 36. 42. de possibili legis impletione 95. de discrimine legis et evangelii 168. et veteris et novi testamenti 197. de consiliis evangelicis 179. 183. de poenitentia 213 sq. 229 sq. de actibus virtutis in poenitentia 216 sq. de contritione et attritione 247 sq. de confessione peccatorum 256 sq. 259. 265. de satisfactione propria pro peccatis 273. 277 sq. 280. de gratia Dei 312 sq. 318. de justificatione 498. de causa justificationis 339. de fide justificante 364. 457. de fidei generibus 402 sq. causa efficiente 411. objecto et articulis 412. de bonis operibus IV, 6. 11. 79. eorumque merito 82. de merito congrui, digni et condigni ib. de sacramentis 146. 148. 152. 162. 165. 209 sq. 218. 247. 251. eorum numero 251. auctore VII, 30. efficacia IV, 142. 292. an ex opere operato 201. de intentione ministri ea administrantis 155. an characterem indelebilem imprimant 209 sq. an in statu innocentiae necessaria fuerint 223. an sacramenta V. T. auxilia salutis fuerint 173. de circumcisione 225. ejus tempore 230. ejusque abrogatione 232 sq. de baptismo IV, 165. 258. 292. 294. 307. 353. de baptismo Johannis 279. 285. de tempore instituti baptismi 267. de fide infantum 375. de infantibus ante circumcisionem et baptismum defunctis 165. 227. VIII, 116. 118. de voce missae V, 5. an Christus ipse eucharistia usus fuerit 223 sq. de communione sub utraque 42. de fractione panis eucharistici 159 sq. de consecratione eucharistica 150. de transsubstantiatione 123. (dissensiones et dubitationes 129). de miraculis 552. de ordinatione episcopi 451. de magistratu in hominum statu innocentiae VI, 276. de vi legum coactiva et directiva 409. de belli justis requisitis 502. et causis 508. de sacramento conjugii VII, 9. 16. in V. T. 11. 20. de conjugio sacerdotum dissentiant VI, 245 sq. de merito coelibatus VII, 314. de causis, quae voveri non possint 340. de copula conjugali 261. de divortio in V. T. 399. de sede animarum post mortem VIII, 115. de purgatorio 165 sq. de limbo infantum 118. de differentia latrae et duliae 285. de mundo quondam igne interituro IX, 147. 165. de inferno 226. de sententiis Patrum circa poenas inferni 254. de coelo 294. empyreo 422. de comprehensione

- in vita aeterna 397. de visione Dei ib. et 406. de virtutibus beatorum 408 sq. de corporibus glorificatis 363. 409.
- Schwenkfeldt**, Caspar, nobilis Silesiacus, entusiasta († 1561) ejusque asseclae, *Schwenkfeldiani*, ejus error de verbo externo et interno VI, 165. de ministerii ecclesiastici fine et effectu ib. de carne Christi, quae alia sit atque humana I, 487. 490. de carne post mortem absorbenda et in naturam spiritualem mutanda VIII, 465. de verbis institutae s. coenae V, 78. argumenta placitis ejus opposita VI, 168 sqq.
- Scientia**, an sit genus theologiae I, 2. *Dei* est generalis et specialis, theoretica et practica, naturalis, libera et media 350 sq. antithesis 352 sq. nec contingentiam, nec libertatem arbitrii humani tollit 353 sq. dictis scripturae s. per *ἀνθρώποπoιῶσαι* non labefactur 353. an complectatur infinita ib. ejus usus practicus 354.
- Scipio**, P. Cornelius Africanus major, juvenis consul creatus VI, 316. ejus generositas in tuenda castitate Celtiberiae virginis captae VII, 29 sq.
- Scissio** vestis, signum poenitentiae III, 240. in luctu familiari VIII, 58.
- Scortatio**, turpis II, 220. conjugio vitanda VII, 250.
- Scotii**, spuriorum genus VI, 312.
- Scotus**, Joh. Duns, Scholasticus († 1308) v. Scholastici. theologiam practicam esse volebat I, 3. ejus sectatores *Scotistae* a Thomistis de definitione Dei dissentiebant I, 285.
- Scribae** Hebraeorum I, 141. VI, 20. 139 sq. continentiae studiosi VII, 313.
- Scriptio** legis interior et spiritualis non tollit externam I, 24 sq.
- Scriptura** sacra I, 13 sqq. cur sacra dicatur 13. a verbo Dei realiter non differt 14 sq. unicum est et proprium principium theologiae sive dogmatum fidei 4 sq. VIII, 133. regula doctrinae de ecclesia I, 13. demonstrat ecclesiae veritatem V, 376. ejus appellatio I, 13. latior et impropria ib. sq. 16. definitio 240. synonyma 15. encomia ib. auctor est Deus triunus 16. 18. divinitas, unde cognoscatur V, 363. angustum initium I, 16 sq. causa instrumentalis, sancti Dei homines 18 sq. respectus materialis et formalis 15. materia et distributio 33. variae divisiones 34. forma interna, divina inspiratio 132. quo pertinet mandatum divinum 16. 21 sq. impulsus internus 17. 21 sq. forma externa, idioma et stylus 132. styli majestas et simplicitas ib. sq. cur Deus simplici stylo sacras literas exarari voluerit 133. textus authenticus ib. sq. non corruptus 138. e fontibus cognoscendus 135. corrupti exempla a Bellarmino producta 142. 152. finis et efficacia 155. perfectio 157. ab ipsis Pontificiis agnita V, 501 sq. status controversiae de ea I, 157 sq. perspicuitas 182. absoluta et relativa ib. probatur 183. impugnatur 188 sqq. 193. interpretatio recta 237. ex ipsis sacris literis petenda 206 sq. auctoritas divina 25 sq. 132. 168 sq. 193 sq. V, 384. in constituendis fidei articulis 115. in regenda fide vitaeque christiana I, 193. in judicandis controversiis 201. pendet ex Deo, non ex ecclesia 25. unde innotescat 32. utilitas et necessitas 19 sqq. 216. a Christo et Apostolis declarata 196. contentus V, 517. allegationes ex ea ab haereticis factae I, 207. objectum, omnes homines 213. lectio Judaica olim familiaris 216. communis, a Patribus commendata V, 458. plebi non vetanda I, 213. ejus versiones 219 sq. doctrinae de s. scriptura usus 240.
- Sculptilia**, praeceptum de iis in decalogo III, 17 sq.
- Seyker**, Thom., entusiasta S. Galensis (saec. XVI) IX, 95.
- Seythae**, eorum mos cadavera tractandi VIII, 54.
- Secundus**, Gnosticus, Valentini discipulus (saec. II) VIII, 439. cum sectoribus, *Secundianis*, Deum mutabilem esse opinabatur I, 313.
- Securitas**, carnalis V, 536. vitanda III, 395 sq. IV, 29. vincitur meditatione iudicii extremi IX, 99. 114. et inferni 284 sq. supina ante finem mundi 84.
- Seder olam** I, 67. de paschatis tempore IV, 240 sq.
- Seditiones** adversus magistratum, earum auctores et defensores V, 517. 536.
- Seductio**, primorum hominum II, 143 sq. futura tempore antichristi praedicta V, 353 sq.
- Sedulius**, Caj. Coelius, poeta christianus (saec. V) IV, 352.
- Scotus, collectanea in epistolas Pauli apostoli scripsit (saec. VIII.) de mortis speciebus VIII, 10 sq. 417.
- Seleuciani** vel Hermiani, haeretici (saec. IV.) igne baptizandum esse contendebant IV, 294. resurrectionem negabant VIII, 440.
- Seleucense** concilium vid. Concilium.
- Selnecker**, Nicol., superattentor Hildesemensis († 1592) III, 421.
- Sem**, idem cum Melchisedeco fuisse a rabbinis falso traditur VI, 26.
- Semeca** Teutonicus, Joh., praepositus Halberstadensis (saec. XIII.) auctor glossae juris canonici I, 44.
- Semen**, ejus natura et progerminatio ad explicandam resurrectionem carnis usurpatur VIII, 433. 465 sq.
- Sementem facere**, cum morte comparatur VIII, 16.
- Semiariani** et **Semipelagiani** v. Ariani, Pelagiani.
- Semiramis**, regina Assyriorum, bella gessit V, 502. Ninyae filio nupsisse falso ab Orosio narratur VII, 156.
- Senatores**, unde dicti VI, 275.
- Seneca**, Luc. Annaeus, philos. rom. (saec. I.) de bello VI, 497 sq. de poenis capitalibus irrogandis 440 sq. de mundi interitu IX, 142. eoque per aquas 149. de morte VIII, 380 sq. de beneficentia VI, 342. al.
- tragicus poeta rom. (saec. I.) VI, 316.
- Senectus**, mortis praenuntius VII, 72. descripta ib.
- Senex**, an ad reipublicae gubernacula admovendus VI, 316. senum virtutes et vitia ib. conjugia an probanda VII, 139. certe in aliqua aetatis disparitate improbanda 233 sq.
- Sensus**, scripturae s. I, 237 sqq. damnatorum omnes afflicti IX, 252.
- Separatio** *quoad torum et mensam*, quomodo differat a divortio VII, 370. 381. plures ob causas jure pontificio statuitur 426. an ob morbum incurabilem fieri possit 455. *judicandum* die extremo IX, 55 sq. damnatorum a sanctis animis 56.
- Septem**, *dormientes*, e somno diuturno expergefacti VIII, 429. *spiritus* in Apocal. Johannea 370.
- Septena** l. septenaria poenitentia, quid sit III, 285.
- Septenarius** numerus in Apocal. Joh. frequens I, 130. ejus perfectio VIII, 370. IX, 310.
- Septuaginta**, *discipuli*, ab Apostolis distincti VI, 157. *interpretes* V. T. I, 225 sq.
- Sepulcrum**, ejus appellationes IX, 207. 210. Christi honorificum VIII, 80.
- Sepultura**, tractatio corporum mortuorum VIII, 54. ejus mos varius apud gentes ib. 58. ritus in ecclesia 54 sq. in V. T. 58 sq. in primordiis rei christianae 59. in nostris ecclesiis 60 sq. locus apud veteres Judaeos 61. causae 55. honestas ib. sumtus nimii improbantur 57. superstitio 56. honestae Protestantibus in terris pontificiis denegatio 57. an sepultura facinorosis deneganda VI, 441. VIII, 61. honesta an haereticis et impiis concedenda 61 sq. Patriarcharum 58. 69. Mosis ib. Christi 68. 80.
- Sequela** Christi III, 188.
- Seraphim**, ordo angelorum II, 9.
- Serapion**, sacrificatus e numero lapsorum (saec. III.) V, 220.
- Serarius**, Nicol., Jesuita († 1609) Lutherum insectatur V, 548.
- Sergius**, patriarcha Constantinopoli-

- tanus (625—628) Monotheletarum auctor I, 589.
- Sergius III.** pontif. Rom. (904—911) impudiciā male notus VI, 536.
- Serpens**, juvenescens imago immortalitatis VIII, 436. seductor protoplastorum II, 143. ejus poena ib. 152 sq. in deserto IX, 341. aeneus III, 47. ejus ratio typica IX, 329.
- Servator** i. q. Salvator.
- Servet**, Michael, haereticus († 1553) VI, 445. perfectionem Dei labefactat I, 365. socinianismo viam paravit III, 321. paedobaptismum propter imperfectionem infantum rejecit IV, 360. animae mortalitatem docuit VIII, 102 sq.
- Servilis** conditio, matrimonii impedimentum VII, 428. timor Dei III, 252.
- Servitus** peccati II, 234. 244.
- Servum** arbitrium II, 258.
- Sessio** Christi hominis ad dextram Dei I, 548. 552. 558. omnipraesentiae ejus argumentum 558.
- Sethi**, patriarcha VI, 25. literas hebraicas invenisse dicitur I, 17.
- Sethiani**, haeretici gnostici (saec. II.) V, 481. resurrectionem impugnant VIII, 439.
- Severus**, episc. Antiochenus (saec. VI.), ejus sectatores, *Severiani*, haeretici monophysitici, mulierem opus Satanae habebant eamque ob causam matrimonium damnabant VII, 39. 256. resurrectionem negabant VIII, 440.
- Sulpicius, rhetor rom. († 410) chifiasmo favebat IX, 183. res in libro Judith narratas vere gestas esse opinabatur I, 80.
- Sexus**, ejus discrimen in prohibitionibus graduum Mosaicis non spectatur VII, 164. an in resurrectione futurum sit VIII, 479. muliebris vituperationes VII, 38.
- Si**, particula dubitantis VIII, 252.
- Sibyllae**, vaticinantes mulieres, quarum nobilissima Erythraea erat I, 450. earum vaticinia, *Sibyllica oracula*, versibus composita, quam habebant originem et auctoritatem, diversae sententiae IX, 199. vaticinantur de Christo I, 450. 480. de animae immortalitate VIII, 99 sq. de futuro judicio IX, 26. de judicii ultimi signis 100. de fine mundi 141. de poenis infernalibus 224.
- Sidon** et *Sidonii* v. Tyrus.
- Sigebertus** Gemblacensis, chronista († 1112) I, 45. 134. 225.
- Sigilla**, eorum usus III, 373.
- Sigismund**, imp. German. (1411—1437) quod fidem publicam Husso interpositam non servavit, a Jesuitis excusatur VI, 370.
- Sigismund I.** Poloniae rex (1506—1548) ecclesiasticos judiciis saecularibus se immiscere vetuit VI, 206.
- Signum**, ejus nomen et vis in scriptura sacra IV, 140. in doctrina de s. coena distinguitur *σημαντι-* *χόν* et *μεταδοτικόν* V, 112. in V. T. signa gratiae sunt temporaria et perpetua IV, 183. 206. 223. signa *diei novissimi* remotiora IX, 82 sqq. propinqua 87 sq. in omnibus totius mundi partibus observanda 89. utrum ipso adventu Christi momento demum evenitura, an diem Christi praecessura sint 90. utrum proprie, an tropice sint interpretanda 91. qualia futura sint supra nos 93 sqq. intra nos 96 sq. infra nos 97 sq. cur ea Christus praedixerit 98. quaedam commenticia a Judaeis et in sibyllicis oraculis recensita 99 sq. a Patribus tradita 100. a Pontificiis expectata 101. an iis universalis Judaeorum restitutio et conversio annumeranda sit 104. signum *filii hominis* 95 sq.
- Sigonius**, Carolus, prof. literarum antiquarum Bononiensis († 1584) de libris Maccabaeorum I, 101.
- Silius** Italicus, poeta rom. (saec. I.) de pace VI, 501.
- Simeï**, a Deo ad maledicendum Davidi regi jussus II, 38.
- Simeon** Metaphrastes, politicus Byzantinus (X. vel XII. saec.) collector fabularum de vitis Sanctorum VII, 451.
- Similitudines**, non ultra tertium extendendae VI, 470. v. Typi. ad mysteria fidei adhibitae I, 512.
- Simon**, Magus (saec. I.) IV, 23. 126 sq. honores divinos affectavit V, 480. ab Apostolis donum Spiritus s. emere volebat ib. VI, 79. legem et prophetas risui habebat I, 58. 72. scripturas apocryphas procudit 130. venerem vulgatam commendabat VII, 38. ejus sectatores, *Simoniani*, haeretici gnostici I, 72. Simonem deum faciebant V, 460 sq. 479 sq. angelos colebant VIII, 324. resurrectionem negabant 439. eorum haeresin Pontifici adeo Lutheranis imputaverunt IV, 23. V, 460 sq.
- Simonia** sedis Romanae V, 480. VI, 80. ejus exempla V, 538. jure canonico vetita VI, 79 sq. 130.
- Simonides** Ceus, poeta graec. (saec. VI. a. Chr.) de deo I, 285.
- Simplicitas** Dei I, 305. an ei vocabula concretiva repugnent 306. an perfectio sit 307. an distinctione inter voluntatem antecedentem et consequentem labefactetur ib. trinitate personarum statuta non tollitur ib. an eā salvā Deus ens entium dici possit ib. contrariae opiniones 305 sq.
- Simson**, ejus uxor Philistaeis tradita VII, 438. ejus mors III, 71.
- Simulatio**, an omnis vetita sit III, 79. in consensu matrimoniali VIII, 80.
- Sinus Abrahæ** VIII, 112. 126 sq.
- Siracidis** liber, Ecclesiasticus dictus I, 94 sqq. est apocryphus ib. sqq. sunt qui eum temere Salomoni tribuant 94 sq.
- Siricius**, pontif. Rom. (384—398) auctor legis sacerdotum conjugia vetantis VII, 17 sq.
- Sittim** ligna, eorum ratio typica IX, 311 sq.
- Sixtus IV.** pontif. Rom. (1471—1484) Sodomiae reus V, 537.
- Sixtus** Senensis, monach. ordinis Dominicanorum (saec. XVI.) VIII, 241. distinguit libros scripturae s. in proto- et deuterocanonicos I, 43. de libris apocryphis 46. de Nabuchodonosore in libro Judith 80.
- Σκελετολογία* VIII, 66.
- Slate**, Henr., de omnipraesentia Dei I, 325.
- Sleidanus**, Joh., historiographus († 1556) I, 280. passim.
- Smaragdus**, gemma IX, 308.
- Smaragdus**, abbas monasterii St. Michaelis in dioecesi Verdunensi (saec. IX.) de salvatione fidei virtute IX, 330. de poenis infernalibus 234. 239. 284. de vita aeterna 343.
- Smiglecius**, Mant., de erroribus Neo-Arianorum I, 291. passim.
- Soarius**, de clericorum exemptione VI, 538 sq.
- Soboles**, ejus procreatio finis conjugii VII, 246.
- Sobrietas**, magistratibus commendanda VI, 332 sq.
- Sobrini** VII, 148.
- Socer** et *socrus* VIII, 148 sq. socii commisceri nefas 160.
- Societas**, damnatorum IX, 252 sq. beatorum cum Deo et Christo 378. cum angelis ib. cum omnibus electis ib.
- Societatis** contractus VI, 392 sq.
- Socinus**, Laelius († 1562) ejusque fratris filius Faustus († 1604), Neo-Photinianorum vel Neo-Antitrinitariorum, ab iis *Sociniani* appellatorum, principes; Fausti sententia de pronuntiatione Trinitatis in baptismo I, 412 sqq. evangeliorum scriptoribus errores objicit 109. impugnat notitiam Dei naturalem 269. 278. tres personas in Trinitate distinctas 445. ne-stratum argumenta enervare conatus 407. 412. 416. redemptionem per Christum praestitam non agnoscit III, 321. quid significet Christum inferis praedicantem VIII, 129. negat, nomen domini Deo aeterno esse proprium I, 34. Deum trinum esse 402. Deum mala ex hominum voluntate pendencia praescire 353. quidquam verum esse, cui ratio humana repugnet II, 209. et Christianis licere de injuriis sibi illatis per magistratum vindicari VI, 415. de sacra c. V, 113. Sociniani praeterea existimant, in sua quemque religione salvari I, 280 sq. IX, 421. sacram scripturam judiciorum humanae subjiciunt I, perfectionem infirmant num hominem justitiae praeditum fuisse neque labefactant Dei aeterni

immutabilitatem 313 sq. omnipraesentiam 322. 325. sapientiam 356. iustitiam 347. futurorum contingentium scientiam impugnant 353. potentiam Dei 333. et vim nominum divinarum extenuant 246 sq. 253. *Trinitatis* cognitionem ad salutem necessariam esse negant 372. 375. et doctrinae de ea vestigia ulla in V. T. inveniri 377. omnino scripturae s. auctoritate destitui contendunt 376. variis argumentis oppugnant 401 sq. spec. ex unitate essentiae divinae 290. quod nomen trinitatis in scriptura s. non legatur 387. *Christum* verum deum se habere contendunt 465. Christum Dei adoptivum filium appellant 473. dogma de duabus in Christo naturis absurdum pronunciant 463. pariter earum unionem 506 sq. de Christi humana natura minus recte judicant 489. corpus Christi ex materia divinitus allata genitum credunt 300. 487. mortuum sua virtute in vitam rediisse negant VIII, 451. mediatorio Christi officio adversantur I, 606. III, 321. officium Christi in novae legis promulgatione constituisse existimant 174 sq. voluntati Dei, lege expressae, hominem solide satisfacere posse 94. sero poenitentibus salutem abjudicant 208. *fidem* in fiducia et nova obedientia ponunt 356 sq. eamque donum Spiritus s. esse negant 411. justificationem per opera bona statuunt IV, 35. de operum perfectione absoluta et comparata ib. de *sacramentis*: baptismum caerimoniam externam accipiunt 170. 315. ejus institutionem ab Apostolis ducunt 266. quousque in sententia de s. coena cum Calvinianis conveniant et ab iis discedant V, 94. 112 sq. quomodo verba institutae s. coenae exponant ib. corpus Christi nec oraliter, nec spiritualiter manducari docent 176 sq. 180. finem s. coenae confirmationem fidei esse negant 206. 218. quaestionem de *ecclesia* non necessariam esse putant 254. pariter de ejus signis 369. vocationis ad ministerium ecclesiasticum necessitatem tollunt VI, 35. 36 sq. 41. auctoritatem *magistratus* infirmant 296. iudicia civilia impugnant 414. omnino improbant in N. T. supplicia capitalia 437. et bella 492. 499. *matrimonium* fidelis cum infideli irritum pronunciant VII, 232. 445. de *novissimis*: de violenta morte intereuntibus duriorem sententiam ferunt VIII, 24. hominem primum ante lapsum morti obnoxium fuisse statuunt 27. mortem annihilationem interpretantur 33. de animarum immortalitate statuque futuro obscure loquuntur 103. animarum dormitioni favent 240. corporis

terrestris resurrectionem negant 465. de impiorum resurrectione ambigue loquuntur 488. IX, 262. chiliasticas opiniones consecantur 185. infernus est iis modo status mortuorum 209. modo redactio in nihilum 225. re ipsa prorsus tollunt 225. damnationem explicant *ἀνπαράστα* 275. promissiones vitae aeternae e V. T. eliminant 316.

Socrates, philos. graec., ejus futura salus vindicata I, 280.

— scriptor historiae ecclesiasticae (saec. V.) de Evagrio I, 285. de usu antiquo vocis *ὑπόστασις* 394. ejus fides VI, 235.

Sodom, oppidum olim in Palaestina IX, 224. ejus excidium imago iudicii extremi 21. conflagrationis mundi 147. 200. ejus incolae, *Sodomitae*, propter flagitia commissa igne consumti 224.

Sodomia V, 519. VII, 298.

Sohn, Georg, prof. Marburgensis († 1589) de theologia I, 1. de baptismo 190.

Sol, ejus proprietates ad Christum translatae I, 459. defectiones prodigiosae in fine mundi IX, 91 sqq. utrum proprie, an metaphoricè accipiendae ib.

Solatum, piorum ex diei novissimi expectatione IX, 121. 204. ex spe vitae aeternae 426. contra mortem VIII, 380.

Soliman, sultanus Turcarum († 1556) facilis erga dissidentes in sacris VI, 362.

Solon, legislator Atheniensis, in ejus legibus quaedam obscurius proposita VI, 406. ejus lex de otiosis 386. de dote uxori exturbatae restituenda VII, 401. de spuris VI, 312. de mortis beneficio VIII, 380 sq.

Sommer, Joh., Socini aequalis, Unitarius, de proverbii Salomonis I, 66. Christi cultum divinum recusabat I, 377. v. Sociniani.

Somnus, proprie et improprie dictus VIII, 237. imago mortis, praesertim piorum 12 sq. Adami VII, 33. animarum VIII, 226 sq.

Sophocles, tragicus poeta graec. I, 189. de interitu mundi IX, 141. de otiosis VI, 386.

Sophrim Hebraeorum I, 141.

Soror VII, 147. foris nata et domi genita 157. ejus conjugium cum fratre prohibitum 156. 176. talis conjugii exempla 156. sororem patris et matris, itemque sororis filiam ducere prohibitum 157.

Sororius VII, 149.

Sortitio, an probanda in electione magistratus VI, 305 sq. ministrorum ecclesiae 83. in poenis capitalibus exigendis 441.

de **Soto**, Dominicus, de ordine Dominicanorum, prof. Salmanticensis († 1560) vid. Scholastici. omnipotentiae divinae fines statuit I, 334.

Sozomenus, causidicus Constantino-

pol. (saec. V.) scripsit historiam ecclesiasticam I, 394. VI, 154. al.

Spadones, an iis nuptiae concedendae VII, 140 sq.

Spartani v. Lacedaemonii.

Spatium imaginarium extra mundum I, 328.

Species, quo sensu veteres in mysterio s. coenae utantur V, 141. visibilis, an ad videndam Dei essentiam necessaria IX, 406.

Spectrum Endoreum VIII, 122. 342. Plato animas impiorum mortuorum spectra fieri opinatur VIII, 113.

Speculum, quomodo imagines repraesentet IX, 399. visionis triplex 396. divinae essentiae VIII, 254.

Spes piorum IX, 121. ex fide, conjuncta cum fiducia III, 363. 367. 379 sq.

Sphaerae coelestes IX, 294.

Spiers, Franc., causidicus Citadellensis in agro Patavino, apostata, ejus miser interitus V, 594.

Spiridon l. *Spiridion*, episcopus Cypri (saec. IV.), ejus liberalitas erga fures VI, 218. conjugatus 239.

Spirituales, quinam sint VI, 545. eorum appellatio hominibus ecclesiasticis solis immerito arrogatur ib.

Spiritualis natura *Dei* I, 299. 302. an recte numeretur inter Dei attributa ib. reliquorum spirituum naturam longe antecedit 299. a nonnullis veteribus et recentioribus in dubium vocata 300. usus doctrinae de ea 302 sq. corporum *resuscitatorum* VIII, 466. *beatorum* IX, 364 sq.

Spiritus, in mundi creatione aquis incubans I, 423.

Spiritus sanctus, ejus personalitas contra Socinianos defensa I, 406. vera deitas 405. ex divino ei debito honore 412 sq. quo maxime pertinet invocatio in baptismo ib. processio a Patre et Filio 417. missio, quomodo intelligenda 416. effusio et missio Christo homini quoque tributa 566. cur mundi conditor et conservator dicatur 428. populo Israëlitico affuit 433. ejus partes in conceptione Christi 494 sq. an ideo recte dicatur Christi pater ib. apparitio sub specie columbae 407. 486. V, 120. 137. dona in ecclesia apostolica VI, 150. vis vivificandi mortuorum corpora VIII, 448 sq. operationes gratiae in credentibus III, 315. efficacia a verbo evangelii non separanda 163 sq. ecclesiam regit V, 360 sq. auctor ministerii ecclesiastici VI, 33. *παράκλητος* I, 416. ejus gratia confirmans III, 373. testimonium 374. 378. auxilia et conditio Spiritum s. acquirendi et retinendi I, 272. 274. peccatis contra conscientiam commissis amittitur IV, 185.

Sponsa vid. Sponsus.

- Sponsalia**, a matrimonio distinguenda VII, 100. 291. an coram Deo matrimonium sint 99. eorum nomenclatura 82. definitio ib. causa efficiens, consensus ib. sq. materia, personae contrahentes 83. regula de iis ib. forma et modi varii ib. sq. distinctiones ex forma 84. sponsalia de futuro et de praesenti ib. sq. pura et conditionata 85. quaestiones in conditionatis 86 sqq. publica et clandestina 88 sqq. v. Consensus. jurata et injurata 90. an jurata liberorum sponsalia jure patriae potestatis dissolvi possint ib. sqq. inter absentes et praesentes 92. simplicia et firmata ib. sponsaliorum causa finalis ib. effectus ratione contrahentium, obligatio ad futuras nuptias 92. et ratione cognatorum affinitas 94. an ex iis affinitas matrimonium impediens oriatur 212. an consummationem sponsaliorum recusantes a magistratu cogendi 93 sq. qua poena coercendus, qui temere a sponsalibus recedit 94. adjuncta, arrhae sponsalitiae 95. munera et instrumenta dotalia ib. ritus sponsalitii 96. dilatio 97. binorum collisio ib. nullitas ib. quibus causis irrita reddantur 70 sq. dissolutionis regulae 96. causae juxta canonistas ib. secundum jus civile 97. crimina ei accidentia extrinseca dissolutionis causam praebentia 98. sponsaliorum ligamen matrimonii novi impedimentum 435.
- Sponsos** VII, 82.
- Sponsus et sponsa**, unde dicti VII, 82. an peccent, si ante benedictionem ecclesiasticam cohabitent 291. sponsa interdum uxor dicta 99 sq. quomodo a nuptia distinguatur ib. an sponsum ab vagas libidines repudiare possit 76. ab alio vitata an repudiari possit 73. an vi stuprata 74. sponsi processio apud veteres Hebraeos 280. ejus et sponsae exornatio priscis temporibus sollemnis ib. 282. deductio 281. cur Christus sponsus vocetur I, 458. V, 360. sponsa Christi est ecclesia 264. 314.
- Spurii** VI, 312. baptismo non excludendi IV, 364 sq. cur in V. T. a publicis officiis prohibiti fuerint 365. VI, 312. an in republica christiana magistratus eligibiles 311 sq. ad pontificatum evectorum exempla 312. an parentibus pietatem debeant III, 69.
- Stancarus**, Franc., Reformatus († 1574), ejus opinio de Christo secundum humanam tantum naturam mediatore I, 606.
- Staphylus**, Frideric., prof. Regiomontanus, deinde apostata et curator universitatis Ingolstadiensis († 1564), ejus calumniae in Lutheranos V, 506.
- Stapleton**, Thom., prof. Duacensis († 1598) v. Pontificii. de scripturae libris I, 43. 47. de corrupto graeco N. T. textu VIII, 498. de notis ecclesiae V, 370. de amore proximi indicio vitae spiritualis III, 408. de haemorrhousa a Christo sanata VIII, 81.
- Stapulensis** v. Faber.
- Statius**, Publ. Papinius, poeta rom. (saec. I) VI, 388.
- Statuaria** ars, resurrectionis specimen VIII, 438.
- Statuta** corporum resuscitatorum VIII, 476 sq.
- Staupitz**, Joh., prof. Vitenbergensis et generalis Augustinorum († 1524), ejus praesagium et testimonium de Luthero V, 584. deque ejus doctrina 524. Lutherum jussu Electoris professorem Vitenbergensem vocavit VI, 86.
- Steganographia** V, 514.
- Stellae**, earum diversitas IX, 390. commotio in fine mundi 94. transmutationes 162. stella nova, adventus Domini praenuncia 96.
- Stephanas**, Corinthius, qui cum domo sua primus in Achaia baptismum suscepit VI, 42.
- S. Stephanus**, diaconus Hierosolym., primus martyr, ejus mors VIII, 233. reliquiae 84 sq. invocatio 335.
- Stephanus I.** pontif. Rom. (253—257) de haeretibus resipiscitibus non rebaptizandis IV, 271.
- **VII.** (896—897) Formosi decessoris sui decreta abrogavit, quod ipsi a successore accidit V, 413.
- Stephanus** Bathory, Poloniae rex (1575—1586), ejus dictum de reservatis Dei VI, 360 sq.
- , Rob., typographus Paris. († 1559) I, 107 sq.
- Steriles** feminae, quae felices praedicandae sint III, 184.
- Sterilitas**, an justa divortii causa sit VII, 453 sq. ejus exempla ib.
- Stifel**, Mich., postremo diaconus Jenensis († 1567) Apocalypticus, extremum diem praenunciavit IX, 75.
- Stigel**, Joh., prof. Jenensis († 1562) VII, 6. VIII, 434.
- Stipendium**, cur Paulus apost. a Corinthiis non acceperit III, 190. ministrorum ecclesiasticorum VI, 215. an omnium aequandum sit 218.
- Stipulatio** poenalis in sponsalibus VII, 87.
- Stirps** VII, 144.
- Stobaeus**, Johannes, literator graec. (saec. V.) dicta scriptorum graecorum collegit, e. g. de Dei omnipotentia I, 332. de nuptiis secundis VII, 111. al.
- Stoici**, philosophi, de partibus philosophiae I, 67. eorum quaedam placita V, 476. fatum VIII, 24 sq. 38. negant Dei misericordiam I, 343. ejusque praescientiam 352. metempsychosi favent VIII, 107.
- Stratagemata**, an sint probanda VI, 515 sq. eorum exempla ib. castellae 516.
- Stuprum** VII, 298. quomodo ab adulterio differat 409 sq. violentum non divortii causa est 411.
- Sturm**, Hub., Calvinianus, de voluntate Dei I, 359.
- Suarez**, Franc., Jesuita, prof. Coimbrae († 1617) I, 572.
- Subdiaconi**, eorum officium et ordinatio in ecclesia Romana VI, 160.
- Subditi**, quinam dicantur VI, 527. quot modis fiant ib. mere et mixtim subditi ib. eorum virtutes an ab officiis magistratus discrepent 547. officia erga patriam et cives ib. sq. erga magistratum 548 sq. obedientiae limites 549. an absque consensu magistratus arma capere possint 504. an magistratui ad quodvis bellum obsequi teneantur 506 sq. christiani, an infideli quoque et haeretico magistratui obedire debeant 553. non cogendi ad fidem 360. quid iis faciendum sit, si magistratus ad falsam religionem eos cogere conetur 356. an iis licet pravo et impio magistratui resistere 558. aut tyranni jugum vi armata excutere 559. officia iis a magistratu debita 340 sq.
- Subordinata** sibi invicem non opponenda sunt VIII, 450.
- Substantia** et accidens differunt V, 122.
- Subterraneus** inferni locus IX, 280.
- Subtilitas** corporum glorificationum IX, 374. unde originem trahat 411.
- Successio**, an in actibus divinis sit I, 311. in imperio legitima VI, 303. ejus genera diversa ib. cum electione comparata 304 sq. an primogenitus in ea praeferendus sit 306. episcopalis, personalis, localis et doctrinalis V, 435. duae priores non notae ecclesiae sunt ib. apostolica, qua ecclesia Romana gloriatur, propter doctrinae defectum eam deficit 442. deficit etiam localis et personalis 443. extraordinaria an miraculis indigeat 450. apostolica ministrorum evangelicorum assertur 449.
- Sudor** Christi sanguineus I, 106.
- Suidas**, lexicographus graec. (X. et XI. saec.) de Jobo I, 63 sq.
- Sulamitis** V, 269.
- Sulpicius** vid. Severus.
- Sumtuarum** leges VI, 387.
- Superbia**, an primum peccatum fuerit II, 147. ejus remedium, mortis meditatio VIII, 379.
- Supererogatio**, ejus opera III, 178 sq. coelibatus VII, 314.
- Supernaturalia** dona in primo homine II, 120.
- Superstitio**, quid sit VIII, 314. ejus exempla III, 36. 37 sq. 49. 58. 59. 163. 293. IV, 83. V, 514 sq. in usu aquae baptismalis IV, 348. in tempore nuptiarum VII, 286.

- in sepulturis VIII, 57. circa reliquias 66. 77. in peregrinationibus religiosus 87. in Sanctorum cultu 314.
- Supplicia**, a magistratu irrogata III, 71. capitalia, an licita VI, 427 sq. divina de iis mandata ib. 429 sq. 439. legis Mosaicae constitutiones 429. eorum exempla in V. T. ib. et jam ante legem scriptam edita 434. necessitas 435. causae 477. eorum exactores non infames 439. improbantur ab Anabaptistis 436. et a Photinianis 437. legi caritatis non adversantur 435. 437. non semper et ubique remittenda 439. in quibusdam casibus mitiganda 440. raro et tarde nec ex meris praesumptionibus statuenda ib. sq. eorum exactio non festinanda 441. humanitas in iis manifestetur ib. an per sortitionem irroganda ib. sq. utrum arithmetica, an geometrica proportio in iis observanda 442. an adulteri iis afficiendi ib. sq. et haeretici 444.
- Suppositum**, in quo et de quo I, 509 sq.
- Surdi**, an in matrimonium consentire possint VII, 80 sq.
- Suriani**, in imperio Hierosolymitano saec. XII. plebs, ecclesiae Graecae addicta, iteratas nuptias damabant VII, 111 sq.
- Surius**, Laurent., monach. Carthusianus, chronista († 1578) IX, 280.
- Sursum corda**, quid hac formula significetur V, 180.
- Susanna**, ejus historia inter addita ad vaticinium Danielis apocrypha I, 96 sq.
- S. Susanna**, priorissa coenobii Eleutheropolitani (saec. IV.) VIII, 269.
- Susceptores** in baptismo vid. Patrini.
- Suspensum** cadaver, ejus ablatio ante solis occasum lege Mosaica iussa III, 135.
- Suthra**, rabb. I, 55.
- Syllaba** mutata in forma baptismi eum non irritum facit IV, 304.
- Sylvester II.** pontif. Rom. (999—1003) propter artis chymicae peritiam diabolo se sacravisse dicitur V, 444. 536. 591.
- Symbolum apostolicum**, ejus origo an ab Apostolis repetenda V, 389. VIII, 466. auctoritas ib. articuli cum doctrina ecclesiae Romanae comparati 510 sq. quibus epithetis ecclesiam ornet 276. 312. catholicae appellatio ecclesiae serius ei inserta 277 sq. 389. ejus sententia de resurrectione carnis 463. de vita aeterna IX, 315. *Nicenum* de articulo tertio VIII, 466. de vita aeterna IX, 315. *Athanasianum* de resurrectione corporis VIII, 463.
- Symmachiani**, haeretici, ex Judaeis Christiani facti (saec. II.) resurrectionem carnis et judicium extremum negabant VIII, 439. IX, 26.
- Synagoga**, ejus nomen V, 255. an Israeliticae soli ecclesiae competat ib. sq. judaica in ea successio sacerdotum ab initio 436. an Judaeis in civitatibus christianis concedenda VI, 382 sq.
- Σύναξις**, qua causa sacramentum s. coenae vocetur V, 4.
- Syncretismus** ecclesiasticus a pace politica distinguendus VI, 324.
- Synecdoche**, rhetorica et grammatica V, 90.
- Synedrium** Hebraeorum v. Sanhedrin.
- Synergistae** II, 253. III, 225.
- Synesius** Cyrenensis, philos. platonicius, postea Christum professus et episc. Ptolemaites creatus († 414) V, 278. uxoratus VI, 238 sq. resurrectionis doctrinā abhorrebat VIII, 439.
- Syngrapha** emtionis reditum VI, 393.
- Synodus** vid. Concilium. ejus convocatio ad magistratum pertinet VI, 357 sq.
- Syriaca** versio N. T. I, 276 sq. quomodo in lucem producta sit ib. ejus editiones 227. authentica non est ib.
- Syriani** i. q. Suriani.
- T.**
- Tabernaculum mosaicum** III, 123. an Christi typus ib. V, 273. imago ecclesiae 272. vitae aeternae IX, 311. tabernacula coelestia 295. tabernaculorum festum v. Scenopegia.
- Taboritae**, Hussitae ab oppido Tabor in Bohemia, ubi castra munita posuerant, appellati V, 420.
- Tabulae**, decalogi, cur dicantur foederis III, 15. 121. utriusque praecepta 16. an plura quam tria praecepta ad primam pertineant ib. lapideae 121. Dei opus 14. earum duratio 15. judaicae de iis fabulae ib. *matri-moniales* VII, 95.
- Taciturnitas** III, 78.
- Tacitus**, Cornelius, historiographus rom. (saec. I. et II.) VI, 325. 552. 562. al.
- Talio**, ejus jus in politia Mosaica III, 133. VI, 403. ejus causae et finis 404. moderatio 405. sugillatur a Photinianis 403. apud gentiles 404 sq. an in rempublicam introducendum 403. ejus poena 433.
- Talmud** v. Thalmud.
- Tammer**, Theob., de gentiliū notitia Christi I, 280.
- Tanner**, Adam, Jesuita († 1652) scriptor pontif., adorationem Christo homini derogat I, 572.
- Tapper**, Ruard, Jesuita, prof. Lovaniensis (saec. XVI.) de fide III, 417. de Christi obedientia salutis nostra causa IX, 326 sq.
- Targum** et plur. **Targumin**, V. T. interpretatio et paraphrasis in lingua chaldaica I, 224. t. Jonathanae 467.
- Tarnov**, Paul., concionator Rostochiensis († 1633) conditione sponsaliorum pendente alia contrahere non licere statuit VII, 88.
- Tartarus** IX, 211. ab Homero descriptus 280.
- Tatianus**, haereticus gnosticus (saec. II.) nuptias et conjugii usum improbavit VI, 225 sq. VII, 39. 256. 305. ejus mores V, 529. ejus sectatores *Tatiani* l. Encratitae 483.
- Taufe**, vocis hujus germanicae origo IV, 257.
- Tauri**, eorum mos reges funerandi VIII, 54.
- Tawus**, Jacob ben Joseph, Judaeus, pentateuchum persice convertit I, 228.
- Taxilli**, gens Indica, mortuos vulturibus comedendos projiciebant VIII, 54.
- S. Tecla**, virgo Iconiensis, quae dicitur praedicatione Pauli apost. mota sponsum deseruisse et in nuptia mansisse VII, 365. 451. deinde apostolum comitata gentilibus evangelium praedicavisse, id quod Actus Pauli et Teclae, liber apocryphus, narrat I, 131.
- Tempestates**, earum inconstantia II, 45.
- Templum**, *Salomonis* III, 123. cur ejus aedificatio Salomoni, nec Davidi commissa VI, 495. templa *Christianorum* jure asylī olim munita VI, 388. Sanctis erecta VIII, 838. deorum gentiliū in Sanctorum templa conversa 315 sq. templum *Dei* IX, 295 sq. 308 sq.
- Tempus**, quomodo ab aevo et aeternitate differat I, 311. cessaturum IX, 162 sq. judicii extremi non temere definiendum 70. cur illud Deus ignorari velit 71. 73.
- Tenebrae**, in sede damnatorum IX, 243.
- Tentatio**, hominis a Deo permissa II, 145. quo fine contingat 264.
- Terentius**, Publ. Afer, comoediarum scriptor rom. (saec. II. a. Chr.) VII, 50. 140.
- Terminus** gratiae, non nisi in hac vita praestitutus VIII, 138. 144.
- Ternus** numerus in sacris literis I, 380 sq.
- Terra**, imaginum resurrectionis plena VIII, 433. an perpetuo duratura sit IX, 144 sq. v. Consummatio. *nova* v. Coelum. in ejus umbilico quidam infernum statuunt IX, 280.
- Terra sancta**, ejus recuperatio an signum diei novissimi sit IX, 102.
- Terrenus**, cur homo dicatur VIII, 30.
- Terror**, animo lege incussus ad poenitentiam pertinet III, 230 sq. 243. conscientiae 231.
- Tertullianus**, presbyter Carthagini-

- ensis (saec. III.) Montanista, VIII, 216. Deum corporeum esse contendit I, 309. ejus sententia de poenitentia III, 219. an quatuor sacramenta statuat IV, 250. quo sensu baptismum signaculum fidei appellet 207. de susceptoribus in baptismo 395. de baptismo infantum 359. de signo crucis in baptismo 392. de carne et sanguine Christi in s. coena V, 37. 99. ad doctrinam transsubstantiationis probandam non adhibendus est 141. quo sensu catechumenos a fidelibus distingui velit 298. de consensu cum ecclesia antiqua 454. de ordine episcoporum 441. bella improbat VI, 491. coelibem vitam admiratur VII, 300. de conjugio et congressu conjugali contumeliose loquitur 256. Christianos cum infidelibus matrimonia jungere vetat 227. secundas nuptias improbat 105. 112. VI, 254. 260. de nuptiis viduarum VII, 361. de nuptiis post divortium 385. 396. luctum mortuorum temperandum censet VIII, 64. a chiliasmo haud alienus IX, 182. 200. paradisum terrestrem superesse existimat VIII, 113. de resurrectione carnis 396. 407. 412 sq. 415. 421. 422 sq. 424 sq. 432. 435. 463. 468. de adventu Christi IX, 24. de praedicatione evangelii per totum orbem 87. de loco inferni 247. 268. 278. de vita aeterna 315. 368 sq.
- Tesseradecatitae** i. q. Quartodecimani.
- Testamentum**, quid sit V, 2 sq. interpretationem verborum propriam requirit 69. in institutione sacrae coenae servandum 33 sq. κατὰ τὸ ὁρισμένον accipiendum 69. *romanum* 235. an testamentum probandum, quo uxor secundas nuptias inire vetatur 119. vetus ac novum unum habent evangelium, easdem promissiones gratiae III, 158. 162. utriusque comparatio et differentia I, 185. III, 169. 197. *vetus*, gratiae promissione firmatum VI, 176. 180. 193. promissiones vitae aeternae habuit IX, 315. ejus sacramenta, qua vi fuerint praedita IV, 173. 175 sq. quomodo a sacramentis novi differant ib. 220. libri canonici I, 34 sq. 36. 56 sqq. eorum consignatio Malachiae tempore finem cepit 37. *novum*, sanguine Christi sancitum V, 96 sq. an nova praecepta tradat III, 148 sq. 170. jus naturale et morale non abrogat VI, 487. bella non simpliciter vetat 481. 484. 500. politias non abolet ib. ejus libri canonici I, 34. 102 sqq. cur sacramentum eucharisticum novum testamentum dicatur V, 2.
- Testimonium**, unius in iudiciis irritum III, 135. falsum 77. ejus poena 135.
- Tetragrammatum**, nomen Jahve I, 261.
- Tetrarcha et tetrarchia** VI, 324.
- Tetzel**, Joh. († 1519) nundinator indulgentiarum V, 547. ejus impostura circa reliquias VIII, 75.
- Textus scripturae** s. hebraeus et graecus authenticus I, 133 sqq. integer in utroque testamento 138 sqq. 152 sqq. an I. Cor. 15, 51 corruptus VIII, 498 sq.
- Thalmud et Thalmudistae**, de religione Judaeorum circa textum V. T. hebraeum I, 139. de libro Jobi 61. de Cantico canticorum 66. de nomine Dei 251. de Messiae nomine 467. de ritibus Judaeorum nuptialibus VII, 281. de piorum tantum resurrectione VIII, 488. de mundi duratione IX, 73. libri Thalmudici quanti aestimandi sint I, 147.
- Thamar**, a Juda socero, adulterii rea, igni adjudicata VI, 434.
- Thebaica legio**, ejus historia VI, 490.
- S. Thecla** v. Tecla.
- Themistius**, rhetor et sophista graec. (saec. IV.) I, 289.
- Themistocles** Atheniensis, ejus justitia VI, 442.
- Theoderich**, rex Ostrogothorum in Italia (490—526), ejus tolerantia VI, 361. 463. sententia de iudicis virtutibus 420.
- Theodoretus**, episc. Cyrensis († 457) de templis gentilium in ecclesias christianas conversis VIII, 315 sq. de nomine Dei I, 250. ej. pronuntiata transsubstantiationi adversa V, 127 sq. adorationem eucharistiae non statuit 205 sq. successivam ministrorum ecclesiae digamiam non improbat VI, 359. de secundis nuptiis VII, 111. de cultu religioso Sanctis denegando VIII, 353 sq. de oratoriis S. Michaelis 354. de resurrectione 420. 434. de vita aeterna IX, 371.
- Theodorus** Cyrenaeus, philosophus graec. (saec. IV. a. Chr.) deos esse negavit I, 267.
- , episc. Mopsvestensis (saec. V.) Nestorio addictus I, 72.
- Theodosius I.** Magnus, imp. rom. (379—395) Judaeis benevolus VII, 129. ejus cura ecclesiae laudatur VI, 347. ab Ambrosio reprehenditur, quod synagogae judaeae incensores puniri jussisset 382. ab eodem excommunicatus 211. doctrinam haeticorum ex scriptis veterum judicari voluit V, 454. cur poenam capitalem in haeticos statuerit 473. ejus lex de exactione poenarum capitalium VI, 441. de iteratione baptismi IV, 388. ejus auctoritas in eligendis episcopis 68.
- II., imp. Byzantinus (408—450) Arianis adversarius VI, 363.
- Theologia** I, 1 sqq. vera et falsa 3. falsa est vel vulgaris, vel philosophica ib. vera vel archetypus, vel ectypus 4. ectypus vel comprehensorum, vel viatorum ib. viatorum vel naturalis, vel supernaturalis aut revelata ib. ejus principium verbum Dei 5. nomen, quid significet 1. unde ductum ib. vox *ἀγίασμος* ib. varii significatus ib. synonyma 2. encomia et similitudines ib. utrum sit scientia, an sapientia 3 sq. partes duae, contemplativa et practica 3. ejus causa principalis efficiens 4. praestantia 5 sq. materia et forma 7. finis principalis et intermedius ib. effectus proprius et accidentarius ib. objectum ib. sq. contraria 8. definitio ib.
- Theologus**, ejus nomen I, 1. cur Johannes apostolus *καὶ ἔσχατος* sic dictus ib. 128. theologi cognitione causarum matrimonialium non excludendi VII, 459.
- Theonas**, abbas, ejus secessio a conjugio VII, 451.
- Theopaschitae**, haeretici (saec. V.) v. Fullo.
- Theophilus**, episc. Antiochenus, apologeta († 186) IX, 142. — patriarcha Alexandrinus († 412) IX, 142. 350. 379.
- Theophrastitae**, sectatores Theophrasti Paracelsi (saec. XVI.) eorum doctrina VIII, 52.
- Theophrastus**, philosophus graec. (saec. IV. a. Chr.) conjugii contemtor VII, 7.
- Paracelsus v. Paracelsus.
- Theophylactus**, archiep. Achridensis (saec. XI. et XII.) VII, 129. 400. de circumcissione IV, 224. an transsubstantiationem probaverit V, 145. de eunuchis VII, 322. de resurrectione VIII, 425. de regno Christi IX, 193. de comparatione damnandorum cum hoedibus 56. de signis ultimorum temporum 85.
- Θεός**, unde ea vox derivanda I, 244 sq. vel proprie, vel improprie accipitur 246. num differat cum *ei* sine articulo posita ib. cum articulo an *ὑποστατικός* ponatur 247. praedicati quoque loci proprie accipitur ib. de Christo 264.
- Thessalonice**, civitas Macedoniae I, 112. Pauli apost. epistolae ad *Thessalonicenses* ib. s. 179.
- Theupolus**, de Deo noto et ignoto I, 286.
- Thnetopsychitae**, haeretici, animam cum corpore interire opinantes VIII, 102. 241.
- S. Thomas**, archiep. Cantabrigiae († 1170) VIII, 313. regi obsequium denegat VI, 542.
- Thomas Aquinas**, Scholasticus († 1274) de theologia I, 2 sq. officii in festo corporis Christi auctor V, 196. in hymno *commemorat* VIII, 335. de peccato negat, fidei articulum *est* sit Deus I, 267. pariter commutativam in Deo sq. de aeternitate Dei

- trinam de Trinitate ex naturali ratione defendi posse dicit 382. de charactere indelebili IV, 210 sq. de institutione coenae s. V, 3. de angelis ecclesiae membris V, 306. de clericorum conjugio occulto VI, 240. de morte satisfactoria pro peccatis VIII, 35. de sorte animarum in purgatorio 167. de speculo divinae essentiae 254. de peccatis justorum quondam revelandis IX, 61. de novo coelo et nova terra 167. de omni imperfectione in vita aeterna abfutura 408. ejus orationes et hymni ante et post communionem V, 252. — de Argentina, Scholasticus († 1357) de theologia I, 3.
- Threni** Jeremiae v. Jeremias.
- Thronus** Dei VIII, 274.
- Thuanus**, Jac. Aug., historiographus gallicus († 1617) VI, 364. ejus censura de Jesuitis I, 455. moderatio in causis religionis VI, 463 sq.
- Thuribulum** aureum in tabernaculo sacro et templo Judaeorum III, 119.
- Thurii**, civitas in Italia, ejus incolarum lex de nuptiis secundis VII, 111. de divortio 401.
- Tibareni**, gens Pontica, senes dilectos mortuos ex patulo suspendebant VIII, 54.
- Tiberius**, imper. rom. (14—37), ejus crudelitas VI, 558. legum cultor 408. 420. asyla repurgavit 388. ejus leges vestiarum 387.
- Tibicines** funerales VIII, 59.
- Tikkun sophrim**, scribarum V. T. correctiones I, 141.
- Tilemann**, Frid., discursus polit. scripsit I, 280.
- Timocharis**, astronomus graec. (saec. III. a. Chr.) de orbibus coelestibus IX, 294.
- Timor**, servilis et filialis III, 453. IX, 27. *Dei* III, 396. cur a magistratu requiratur VI, 310. *hominum*, meditatione novissimorum superandus IX, 285.
- Timotheus** comes Pauli apostoli VI, 149. ejus vocatio 39 sq. epistola Pauli ad eum I, 113.
- , patriarcha Alexandrinus († 477) Monophysita, ejus sectatores, *Timotheani*, naturas Christi confuderunt I, 503.
- Tiraquell**, Andreas, canonista († 1558) VI, 312.
- Titus**, Pauli apostoli comes et adiutor VI, 149. Pauli ad eum epistola I, 113.
- imper. Rom. (79—81), ejus morum suavitas VI, 342.
- Tityus**, gigas violentus in historia Graecorum fabulari, ejus cruciatus in inferno IX, 223.
- Tobias**, ejus et filii cognominis historia conficta I, 76. liber V. T. apocryphus ib. VI, 175. textus graeci et versionis latinae dissensus I, 76. res continet historicae et canonicae veritati non congruas ib. sq. jam a Patribus et Pontificiis quoque quibusdam canone exclusus 79. plerique Pontificii in numero librum canonicorum habent ib.
- Tolerantia** dissentientium in religione VI, 360 sq. a Bellarmino simpliciter improbat 362. ejus cautela 363.
- Toletanum** concilium vid. Concilium.
- Toletus**, Franc., cardinalis († 1596) vid. Jesuitae.
- Tomyris**, regina Massagetarum in Scythia, a Cyro bello petita VI, 502.
- Tonitru**, tuba Dei VIII, 460.
- Tonsura**, Hebraeorum III, 181. clericorum pontificiorum VI, 112.
- Topazius**, gemma IX, 308.
- Topheth** vallis IX, 210. 217.
- Tormenta** bellica, eorum inventio VI, 518. an usus probandus sit ib.
- Tossanus**, Daniel, prof. Heidelbergensis († 1602) I, 234. 280.
- Tostatus**, Alphons., episc. Abulensis (saec. XV.) de libris canonicis I, 45 sq.
- Tradere** et praecipere quomodo in N. T. differant V, 32.
- Traditiones** I, 171. non scriptae ib. V, 502. an omni tempore scripturam s. pensaverint I, 20. regula fidei non sunt VII, 395. non profectae a Christo et Apostolis I, 174. earum auctoritas infirma V, 114 sq. incertitudo I, 173. IX, 189. aberratio a verbo divino I, 172. origo ex pharisaismo ib. sq. praetextus haeticorum 173. 181. V, 481. fallacia 173. propugnatores 175. argumenta ad eas vindicandas prolata 176 sq. ad suffulciendum limbum patrum et purgatorium adhibentur VIII, 133. de regno millenario sacris literis adversantur IX, 189. 200. Judaeis quoque usitatae dicuntur I, 181.
- Trajanus**, imper. rom. (98—117), Gregorii, pont. Rom., precibus e purgatorio liberatus esse dicitur IX, 262. ejus virtutes VI, 340.
- Transelementatio** V, 114. 130. 132.
- Transfiguratio** Christi IX, 305 sq. vitae aeternae typus ib.
- Transformatio** V, 114.
- Transitus**, exercitui negatus an justa belli causa sit VI, 511.
- Transsubstantiatio** V, 113 sq. verbis consecrationis fieri dicitur 151. vocabuli origo et novitas 113. 130. ad eam probandam adducuntur verba institutionis s. coena 132 sq. veterum sententiae 140 sq. conciliorum decreta 145 sq. rationis e convenientia ductae 146 sq. sed hoc dogma pugnat cum sacris literis 115 sq. cum fidei analogia 119. cum natura rei 120 sq. consequentium incommodis laborat 126. ei adversantur scripta et testimonia Patrum 125. Scholasticorum contradictiones 123.
- Treleatius**, Lucas, prof. Lugdunensis (saec. XVII.) de communicatione idiomatum I, 549.
- Tremellius**, Immanuel, prof. Heidelbergensis et Sedanensis († 1580) editor versionis syriacae N. T. I, 227.
- Trias** personarum divinarum v. Trinitas.
- Tribuni** plebis, in republica Romanorum VI, 324.
- Triburiense** concilium vid. Concilium.
- Tributa**, an e bonis ecclesiasticis exigenda VI, 529. Judaeis a Caesare olim imposita 532. magistratibus debita 551 sq. eorum aequitas 552. cautela in exactione et usu ib. sq.
- Tridentum**, oppidum libero concilio in Germania habendo omnino incommodum VI, 369. *Tridentinum concilium* v. Concilium.
- Trillitera** radix verborum hebr., imago trinitatis I, 380.
- Trinepos** VII, 147.
- Trinitas** I, 371 sqq. *nomen*, quid significet 398. a nonnullis repudiatum ib. ejus etymologia et origo ib. appellationes hebraicae 388. graecae ib. sq. latinae 396 sq. germanicae 399. scholasticae ib. *mysterium*, scitu et creditu necessarium 371. cum tota salutis oeconomia connexum 372. thetice et polemice tradendum 374. e scriptura s. probandum ib. sq. in V. T. cognitum 373. ejus confessio in nostra ecclesia an error damnablem dicenda 375. doctrinae antiquitas ib. ratiocinationes pro ea allatae imperfectae 382. an argumentis philosophicis probari possit 379. ex ratione nec oppugnari debet, nec expugnari potest 382. ejus vestigia in creaturis 379. allegoriae 380. cognitio apud gentiles an et qualis reperta fuerit 381. testimonia e priscis philosophis adducta, quanti habenda sint ib. argumentorum classes 399 sq. 443 sq. argumentum generale 400. argumenta specialia 402 sq. ex V. T. 418 sq. e nomine Jehovah 252. Elohim 263. Adonai 262. e voce בְּרִיָּה 420. ex N. T. 403 sqq. argumenta contraria e principiis philosophicis 444 sq. e dictis s. scripturae ib. an cum simplicitate Dei pugnet 307.
- Trismegistus** v. Hermes.
- Τρισηπτάτορος* Deus I, 396.
- Tritavus** VII, 147.
- Tritheïtae**, quorum auctor Joh. Philoponus erat (saec. VI.) I, 289.
- Trithemius**, Joh., abbas in monasterio St. Jacobi Herbipolitano († 1516) IV, 294. V, 514.
- Troglodytae**, gens Libyae, eorum mos defunctos humandi VIII, 54.
- Tropus**, figura in sermone V, 71. verbis institutionis s. coenae non convenit ib. 90 sq.
- Trullana** synodus vid. Concilium.
- Tuba** VI, 22. tubae Levitarum ib. festum tubarum in V. T. III, 124.

- Dei* in mortuorum resurrectione VIII, 460.
- Turcae** v. Muhammedani. circumcissione utuntur IV, 231. polygami licitam habent VII, 121. conversis an plures uxores secum habere concedendum sit 136. eorum divortia 401. peregrinationes religiosas VIII, 90. tolerantia erga dissidentes in religione VI, 362. pontificum Rom. in eos favor 493 sq. an Christianis bellum adversus eos gerere liceat 492 sq. eorum imperium in Europam prolatum IX, 197. an a Daniele sub signo quartae bestiae indicatum sit VI, 327. ejus duratio IX, 78. 88.
- Turonense** concilium vid. Concilium.
- Turrianus**, Franc., Jesuita († 1584) I, 46. de libris Maccabaeorum 74. de hebraeo V. T. textu 137.
- Tutor** et curator differunt VII, 66. de ejus auctoritate in pupillorum nuptiis diversae sententiae ib. sq. ejus cognitio cum pupilla matrimonium impedit 221.
- Tychicus**, evangelista VI, 149.
- Typi** s. imagines Christi in V. T. I, 460 sq. sacramentales IV, 220. 235. 319. baptismi 258. 260. 262 sq. eucharistiae V, 7 sq. ecclesiae 270. duodecim apostolorum VI, 142. resurrectionis VIII, 430 sq. vitae aeternae IX, 310 sq.
- Tyrannis**, quid sit VI, 286. 325. qui eam exercent 274. 290. ejus variae species 561.
- Tyrannus**, ab eo, qui tyrannice agit, distinguendus VI, 561. in titulo et exercitio 299 sq. 558. ejus vituperium 520. potestas an a Deo sit 299. an ei resistere liceat 559 sq.
- Tyrus**, civitas in Phoenicia, ejusque incolae, *Tyrii*, cum Sidone et Sidoniis exemplar Judaeis propositi II, 79.
- U.**
- Ubiquitas** i. q. omnipraesentia v. Christus.
- Udalricus**, episc. Augustanus († 973), ej. epistola ad Nicolaum pont. Rom. de sacerdotum conjugio non prohibendo VI, 231.
- Ulenberg**, Casp., apostata († 1617) calumniatur Lutheranos de eucharistia V, 66. de salute per Christi mortem solum speranda 418.
- Ultio** v. Vindicta.
- Ulpianus**, Domitius, jurisperitus rom. († 228), ejus definitio vocis testamenti V, 2. de patria potestate in matrimoniis contrahendis VII, 61.
- Ulricus**, episc. August. v. Udalricus.
- Unctio**, Christi a Spiritu s. facta I, 452. 547. 551. regum VI, 273. sacerdotum 15. in eorum ordinatione 110. extrema moribundorum IV, 252. non sacramentum proprie sic dictum est 253. campanarum 346 sq.
- Unio**, membrorum ecclesiae inter se et cum capite an genuina ecclesiae nota sit V, 488. cum Christo in s. coena 210. ejus imago in conjugio VII, 13. 22 sq. 249. 396. consequens resurrectio 417 sq. 427. *personalis* divinae et humanae naturae in Christo I, 519. 528. 556 sq. 568 sq. 573. 576. sensu Nestoriano et orthodoxo dicta 510. generali item et speciali ib. non est parastatica 499. non naturalis, nec essentialis ib. non accidentalis 500. non integralis ib. est hypostatica 498. 501. quo sensu *personalis* appelletur 510. an recte per copulationem definiatur ib. reciprocae unionis formula ib. an medio congruentia facta sit 511. similitudines ei minus congruae 506. ejus imago in nuptiis proposita VII, 5. possibilitas asserta I, 489. formale, quod humana natura in hypostasin τοῦ λόγου assumpta est 498. an in communicatione idiomatum consistat 511. actus et status 491. causa efficiens ib. quae inchoative tota Trinitas, terminative solus Filius est 490. materia, duae in Christo naturae, divina et humana 495. modus 499 sq. 501. cujus falsae notiones remouentur ib. antithesis 495 sq. quaestiones de ea 496 sq. *sacramentalis* V, 65. 95. 97 sq. unionis theologia I, 4.
- Unitarii** v. Antitrinitarii, Sociniani.
- Unitas Dei** I, 288. ejus adversarii 289. non pugnat cum personarum trinitate 289 sq. 444 sq. doctrinae de ea usus practicus 294 sq. *ecclesiae* V, 276 sq. varia ejus genera 498. 508. absoluta et fundamentalis 489 sq. canonica, ecclesiastica, symbolica 508. Patrum de ea sententiae 489. qualis in ecclesia Romana sit 495. in ecclesiis evangelicis 506. *interna* fidei et doctrinae apostolicae nota ecclesiae est 488 sq.
- Unus et unum** I, 288. quo sensu de Deo praedicatur ib. sq.
- S. Urbanus**, episc. Andomatunensis († 376) VIII, 270.
- Urbanus IV.**, pontif. Rom. (1261—1264) festum corporis Christi instituit V, 195 sq. ejus bulla ad Evam data 196.
- **V.** (1362—1370) quod donum Johanni Palaeologo, imp. Byzant., miserit III, 38.
- Urim et Thummim**, quid fuerint I, 16. III, 112.
- Urna** aurea, ad supellectilem sacri tugurii et templi Judaeorum pertinens III, 120.
- Ursinus**, Zacharias, theol. reformatus († 1583) de imagine divina II, 112. de decalogi nono et decimo praecepto non dividendo III, 20. de baptismo I, 190.
- Usa**, Judaeus, arcam sacram labantem temere attingens ira Dei morte punitus VI, 352.
- Ὀὐστα*, vis hujus vocis I, 388 sq. an in Trinitatis mysterio usurpanda 389.
- Ustias**, rex in Juda, aliquid juris sacerdotalis sibi arrogans punitus est VI, 211. 352.
- Usserius** (*Ussher*), Jac., archiepiscopus Armaghensis († 1656) laud. I, 154.
- Usurae**, quae proprie sint VI, 389 sq. quae licitae 390. an Israelitis simpliciter prohibita fuerint 394. 397. mandatum de iis cum morale, tum forense 399. an a Christo absolute interdictae 399 sq. Lutheri rigida de iis sententia 402. Patrum effata 389. usurae illicitae 395. Judaeorum 380. 383. argumenta eorum, qui simpliciter usuras improbant 394. conciliorum decreta eas damnantia 389. juris canonici de iis dispositio 388. 402. lex Mosaiica de mutuo et usuris III, 134.
- Usurarii**, statuta adversus eos VI, 388 sq.
- Usurarium** VI, 394.
- Utensilia** sacra III, 119 sq.
- Uterini** fratres VII, 147.
- Uvae** consecratae V, 14.
- Uxor**, mariti socia VII, 253. cur viro subjecta 274. ejus officia erga maritum ib. mores honesti 275. quid ei maritus debeat 273. ejus jus in maritum adulterum 415. an maritum redivivum recipere teneatur 403. uxoris defunctae sororem aut ejus filiam in matrimonium ducere non licet VII, 160. 203. 205. litis hac de re initia 202. argumenta contraria 204.
- V.**
- Vacca** rufa III, 116.
- Valentinianus I.**, imper. rom. (364—375), ejus moderatio in causis religionis VI, 364. humanitas erga dissidentes 461. lex de polygamia VII, 129.
- **III.** (425—455) de eligendo pontifice VI, 343.
- Valentianus**, ejus definitio idololatricae III, 39 sq.
- S. Valentinus VIII**, 269.
- Valentinus**, haereticus gnosticus (saec. II.) singulis Dei operibus singulos deos tribuebat I, 289. ejus sectatores, *Valentiniani*, liberum arbitrium negabant II, 275. de bonis operibus IV, 12. nullam evangelium nisi Johannis agnoscebant I, 107. falsa evangelia protulerunt 130. Christum carnem humanae consubstantialem habuisse negabant 487. quomodo Christum passum esse docuerint 537. resurrectionem negabant VIII, 439. eorum operationes magicae V, 555 sq.
- Vallesius**, Franc., med. Hispanicus (saec. XVI.) IX, 165.
- Vallis Hinnom** IX, 210.
- Vanitas** rerum IX, 173.
- Vatablus**, Franc., prof. linguae hebr.

- Parisiensis († 1547) I, 142. de libro 3. et 4. Esdrae I, 74.
- Vaticinia** prophetica, quomodo discernenda et explicanda IX, 194. de beneficiis regni Christi ib. falsa de imperiis VI, 329.
- Vectigal** VI, 552.
- Vegetabilia**, resurrectionis imagines VIII, 433.
- Vegetius**, Flavius (saec. IV.), scriptor rom. de re militari VI, 516.
- Velatio** sponsarum apud veteres VII, 283.
- Veltvyck**, Dinius Gerard, consiliarius caesareus (saec. XVI.) I, 142.
- Velum** in tabernaculo Mosaico III, 123. *flammeum*, pars vestitus novae nuptiae apud veteres Romanos VII, 278.
- Venatio**, ejus usus modicus in principibus non improbat VI, 522 sq. jus regium principibus vindicatur 524. limitatum 525 sq.
- Venator**, hoc nomen cur ad tyrannos translatur 274.
- Venetii**, peregrinos ad magistratum capessendum non admiserunt VI, 314.
- Veniale** peccatum, quid sit II, 223. a Pontificis defenditur 229. a nobis negatur 225. ejus remissio ex sententia Scholasticorum 224.
- Venus**, immoderata sanitati noxia VII, 259.
- Veracitas** v. Veritas.
- Verbum Dei** v. Scriptura sacra. sumitur *ὁμιλῶν* et *ἐκπορεύων* I, 14. internum et externum 4 sq. secundum opinionem Weigeli 201. Schwenkfeldii VI, 165. cur scriptum I, 19. scriptum a non scripto vere non differt 14 sq. ejus appellationes biblicae 15. auctoritas in constituenda fidei regula V, 376. confirmatio signis externis facta IV, 137. efficacia ad conversionem et salutem I, 30. III, 438 sq. IV, 169. VI, 167. 169 sq. effectus proprius et accidentaliter cur fructibus saepissime careat II, 76 sq. ejus perpetuitas IX, 161. praedicatio pura criterium ecclesiae est V, 371 sq. 374 sq. officium ministerii ecclesiastici VI, 177 sq. studium principibus commendatum 343. *hypostaticum* s. substantiale et propheticum an voce *לֵב* indigitetur I, 422 sq. v. Logos.
- Verdense** concilium vid. Concilium.
- Verecundia**, naturalis et moralis VII, 216.
- Vergerius**, Petrus Paulus, olim episc. Justinopolitanus, postremo ex Pontificio Evangelicus factus († 1565) de versionibus scripturae s. I, 220. de Paulo III. pontifice V, 537. ejus epistola de concilio Tridentino I, 175. VI, 368. liber adversus flosculos Francisci III, 339. a Paulo III. pont. damnatus I, 455.
- Vergilius**, Polydorus, literator Italus († 1555) de vocabulo missae Gerhards loci. Indices.
- V, 6. de ritibus ethnicis in ecclesiam christ. inductis 474. de vita monastica sine voto suscepta 473.
- Veritas** et *veracitas* III, 78. ejus studium praeceptum 78 sq. magistratui commendatur VI, 310. ejus quaerendae officium judicis 422.
- Dei* I, 363. errores ei oppositi ib. an sit immutabilis 364. ejus usus practicus ib. IX, 24. 40. *fidei* non auctoritate ecclesiae nititur V, 358.
- Vermigli**, Petrus appellatus *Martyr*, ex Pontificio Reformatus factus († 1562) historiam novi orbis scripsit I, 279. de ratione fidei 6. militiam mercenariam improbat VI, 507. de gradibus gloriae in vita futura IX, 387. 392. de visione Dei V, 402. 404.
- Vermis** damnatorum IX, 246. an corporeus 270. aut ad animae laniatus referendus 249. veterum de eo dicta 246. 249.
- Vernum tempus**, an eo adventus Christi judicis expectandus sit IX, 81.
- S. Veronica**, in cujus sudario facies Christi ad mortem gradientis expressa erat VIII, 68. 74.
- Versio** s. scripturae, in vulgarem linguam probanda I, 219 sq. ad articulos fidei probandos nulla authentica I, 234. V. T. chaldaica 224. et graeca 225. N. T. syriaca 226. utriusque testamenti arabica 228. latina v. Vulgata. germanica Lutheri 234. persica, armenica, aethiopica 228.
- Versus** ei rhythmici varii argumenti a diversis poetis facti: de psalterio I, 65. de *Θεογονία* Trinitatis IV, 266. de ligno crucis III, 38. de providentia Dei II, 45. de gradibus peccatorum 222. de peccatis clamantibus 221. de peccatorum alienorum participatione 223. de remediis peccatorum venialium 224. de venia peccatorum III, 275. de die sabbati 60. de autochiria 71. de efficacia gratiae II, 249. de contritione III, 238. de conditionibus confessionis privatae 262. de baptismo IV, 299. de baptismo Christi 352. (est Aratoris, secretarii Athalrici regis, † 556) de ceremoniis baptismi 391. 396. de calice eucharistico V, 41. de communione sub una specie 53. de particulis in, cum et sub 92. de arcendis ab usu s. coenae 223. de odore vitae et mortis ex evangelio 231. de propagatione religionis christianae 528. de paradiso ecclesiae typo 270. de tribus ordinibus in ecclesia 488. de Hilario Pictaviensi VI, 238. de Gregorio Nazianzeno ib. (est Baptistae Mantuani, qui historiam ecclesiae Loretanae conscripsit, saec. XV.) de Luthero V, 589. de reformatione Lutheri 564. de ejus successibus 450.
- de Roma captatrice 534. et corrupta 535. de papae imperio VI, 133. de Innocentio VIII., Sixto IV. et Julio II. V, 536 sq. de Lucretia impudica ib. de bellis pontificum Romanorum VI, 504. de monachis V, 543. de Jesuitis 544. de simonia 480. de jure patronatus VI, 78. de Evangelicorum persecutionibus in Gallia V, 595 sq. de principum exemplo VI, 407. de principibus juvenibus 316. de causis belli justi 508. de tormentis bellicis 519. de laudibus venationis 524. de ira feminarum 315. de beneficentia 342. de ebrietate 333. de pudicitia ib. de libidinum incendiis VII, 347. de continentiae auxiliis 142. de conjugio 3. 6. de conjugii utilitate 1. de consensu parentum ad conjugium 49. (alterum est Caj. Valer. Catulli, lyrici poetae rom., saec. I. a. Chr.) de impedimentis matrimonii 101. de gradibus prohibitis 155. de propinquitate ecclesiastica 214. de disparitate aetatis in matrimonio 234. (est Andreae Alciati, prof. jurisprudentiae Ticinensis, † 1550) sq. de beneficio prolis 270. de Lucretia, casta Romana III, 71. VIII, 42. de mortis contentu ib. de meditatione mortis 3 sq. 5. de novissimis perpendendis IX, 284. de morte VIII, 9. 13. 18 sq. 36 sq. 51. de luctu defunctorum 65 sq. de beneficiis Sanctorum 269 sq. de resurrectione 409. 425. 432. 434. 464. 475. de iudicio extremo IV, 79 sq. IX, 114 sqq. 124. de ejus signis 100. et tempore 76. de mundi duratione 72. et interitu 141. de poenis infernalibus 230. 239. 254. 278. de pulchritudine corporum gloriatorum 372. de beatorum societate 380. et habitatione 381.
- Verum**, tripliciter spectandum IV, 116.
- Vespasianus**, imp. rom. (saec. I.) ejus humanitas VI, 441. miracula ab eo edita V, 554.
- Vespera**, apud Judaeos IV, 241.
- Vestales virgines** VII, 313.
- Vestes**, mutabiles ac veterascentes IX, 160. sacerdotales V. T. VI, 186. leges apud Hebraeos ad nimium in eas sumtum pertinentes 387. moderatus earum usus principi commendatur 333 sq. an beatorum corpora iis induenda IX, 411. an humana Christi natura vestis divinitatis dici possit I, 511.
- Vetula**, ejus conjugium cum juvene improbandum VII, 233 sq.
- Via**, carnis universae VIII, 14 sq. negationis, causalitatis et eminentiae, qua Dei omniscientia et veritas probantur I, 352. 363.
- Viatorum** theologia I, 4.
- Victor** vel **Victorinus**, Claudius Marius, rhetor et poeta rom. (saec. V.) Genesin versibus extulit III, 445.

- Victoria**, belligerantium a Deo data VI, 513.
- Victoria**, Francesco, prof. Salmanticensis (saec. XVI.) V, 569.
- Victorinus**, episc. Petavionensis († 303) chiliastis accensus, Apocalypsin Joh. interpretatus est VIII, 37. IX, 182.
- (a S. Victore) Hugo (saec. XII) de libris apocryphis V. T. I, 45. de iudicio extremo IX, 47. de inferno 267. de poenis in inferno 235. 268. 270. 274. de vita aeterna 337. 347. 353.
- Videntes**, appellatio prophetarum V. T. VI, 14.
- Videre** peccata hominum Deus dicitur I, 353.
- Vidua**, in ecclesia apostolica VII, 329. num voto obstricta 330. sexagenaria in collegium viduarum recipienda 335. juniore nuptiae commendantur ib. 352. 361.
- Viduus**, secundas nuptias inire non vetatur VII, 105. num ei liceat ducere viduam fratris defunctae uxoris 209 sq. num defunctae uxoris sororis filiam 206. an intra annum luctus ad secunda vota transire 118.
- Viennense** concilium vid. Concilium.
- Vigilantia**, quid complectatur IX, 119. ministri ecclesiae VI, 190. meditatione diei novissimi excitatur 119.
- Vigilantius** presbyter Gallus (saec. IV. et V.) coelibatum impugnavit VII, 312. et sacerdotes uxoratos esse debere docuit VI, 246. quae opinio Lutheranis immerito imputatur ib. controversia cum Hieronymo de cultu reliquiarum et invocatione Sanctorum V, 469. VIII, 72. 86. opinio de statu post mortem 239.
- de **Villegaignon**, Nicol. Durand, miles ordinis Melitensium, Gallus, conditor coloniae in America meridionali, in quam Calvinistas seduxit et decepit, † 1571 redux in Europam V, 139.
- S. Vincentius** VIII, 269.
- Vincentius** Lerinensis, monachus († 450) de notis ecclesiae V, 388.
- Vincula** damnatorum IX, 244 sq.
- Vindicta**, ordinata et inordinata VI, 414. ordinaria et extraordinaria 428. licita et illicita 494. publica et privata ib. publica non prohibita 499. ejus causae legitimae 509 sq. cautelae circa eam 510. privata a Christo prohibita 415. Mosaicum de ea praeceptum 403. 415 sq. divina, ejus gradus IX, 215.
- Vinea**, lege Mosaica variis seminum speciebus non conserta III, 128. cum ecclesia comparata V, 267 sq. parabola de operariis in vineam conductis VI, 20.
- Vinum**, an in baptismo aquae loco adhiberi liceat IV, 294. eucharisticum V, 12. an aqua permiscendum 14. 17 sq. diluti usus in vetere ecclesia 21. mixtionis necessitas a nostris negata 18. a Pontificiis affirmatur ib. sq. omnibus communicantibus distribuendum 22.
- Vires** hominis morales post lapsum II, 258 sq. v. Liberum arbitrium. quantum in notitia Dei naturali valeant 257 sq. earum *adversaria* 268. III, 103 sq. usus hujus doctrinae II, 279.
- Virgilius** Maro, poeta rom., de Elysio VIII, 165.
- Polydorus v. Vergilius.
- Virginitas**, a Patribus commendata VII, 302. 306. 311 sq. praecipue ab Hieronymo V, 468. ejus gloria et praemium quanti aestimanda III, 185. votum v. Coelibatus, Votum. aetas in veteribus conciliis tali voto assignata VII, 336. error circa virginitatem an matrimonium dirimat 73. ejus probatio Mosaica 76 sq. num adhuc locum habeat 77. de ejus conditione in sponsalibus 86.
- Virgo**, maritatis non absolute praeferi debet VII, 318. an voto suscepto nubere possit 358. Patrum hac de re suffragia 361. virginum piarum exempla III, 192.
- Virilis** sexus, an solus regimini politico gerendo aptus sit VI, 314.
- Virtus**, v. Bona opera. perfecta et imperfecta III, 83. 85. mortem contemnit VIII, 381. virtutes theologicae et morales secundum Scholasticos IX, 408. ministrorum ecclesiae VI, 186. principum 330 sq. an earum habitus in animis beatorum mansuri sint IX, 408.
- Vis** i. q. coactio.
- Visio**, ejus varii modi, naturalis, specularis, fidelis et coelestis IX, 396. comprehensiva et intuitiva 397. Dei, intuitiva in vita futura I, 304. beatorum in vita aeterna ib. ad totum hominem pertinet IX, 343 sq. certo exspectanda ib. praecipuum bonum beatorum est 344. idque vitae aeternae proprium 345. laetitiae summae causa 352. ad Deum celebrandum excitat 353. complectitur perfectiorem Dei cognitionem 356. voluntatis sanctitatem 358 sq. et perfectam Dei dilectionem 360. an beati clare et intuitive Dei essentiam visuri sint 396. idque oculis corporeis 404. I, 304. an per speciem intelligibilem IX, 406. an lumine aliquo gloriae ib. quomodo homines quidam in hac vita Deum a facie ad faciem vidisse dicantur 400. omnium in Deo VIII, 249. 253. 254 sq. ea non ex visione Dei sequitur 255.
- Visiones** V, 557. VI, 14.
- Visitationes** ecclesiarum VI, 357.
- Vita** Dei, quot modis manifestetur I, 315 sq. an ab ejus essentia differat 316 sq. an Deus vita omnium viventium recte dicatur 317. animae essentialis et habitualis IX, 238. hominis vel naturalis, vel spiritualis 290. naturalis est vel animalis, vel rationalis ib. providentiae divinae subjecta est II, 28. calamitatibus obnoxia VIII, 380 sq. ejus periculum an causa divortii sit VII, 453. longaevas an et quomodo exoptari possit VIII, 42. duratio longior breviorve secundum promissiones et comminationes divinas 39. terminus divinitus hominibus constitutus 37. de eo Epicuraeorum et Stoicorum errores 38. argumenta contra hujus termini fatalem necessitatem 39. is est vel physicus, vel hyperphysicus, vel gratiae, vel irae 38. v. Terminus. spiritualis sive gratiae, cur vocetur vita Dei et Christi IX, 240. ejus initium resurrectio dicitur VIII, 394. gloriae seu aeternae IX, 288 sq. quomodo differat a vita gratiae ib. duplici modo considerata VIII, 488. fidei nostrae finis IX, 288. doctrinae de ea momentum 289. appellationis ratio ib. cur aeterna dicatur 290. alia ejus nomina 291. synonyma et encomia 295. ejus certitudo ex dictis s. scripturae 297 sq. ab exemplis 303. ex rationum momentis ib. sq. ex typis et parabolis 304. 333 sq. ex symbolis ecclesiae 315. antithesis et errores ib. sq. jam in V. T. revelata ac promissa fuit III, 158. IX, 315 sq. an lumine naturae cognoscatur 315. quid sit 318. ejus causa efficiens principalis est gratia Dei 320 sq. meritoria, meritum Christi 326. IV, 31. instrumentalis, fides in Christum IX, 328. est igitur gratuitum Dei donum IV, 60. argumenta adversae sententiae 69. cur merces vocetur 85. cur justitiae corona 94. cur haereditas 68. ejus materia et forma IX, 331. felicitas in hac vita incomprehensibilis ib. descriptio generalis 332 sq. specialis 339 sq. habet bona, eaque privativa 340 sq. positiva 343. quae sunt interna et totius quidem compositi: Dei visio 343 sq. ineffabilis laetitia 351 sq. Dei glorificatio 353 sq. perfecta imaginis divinae reformatio 355 sq. animae: Dei divinorumque mysteriorum cognitio 356 sq. voluntatis sanctitas 358 sq. affectuum cum recta ratione conformitas 360 sq. corporis glorificatio 363. v. Corpus. externa: suavissima consociatio cum Deo, angelis et beatis 378 sq. pulcherrima sedes 380 sq. horum bonorum universalitas 381. aeternitas 382 sq. intensiva suavitas et satiatio 384. quaestiones 385 sq. v. Beati, Gloria. falsae opiniones de gaudiis aeternis vitaeque futurae conditione 409 sq. vitae aeternae finis 418.

- objectum 419. subjectum 421. cognitio praesens IX, 331 sq. praesumptio in hac vita 303. 424. adjuncta 421. cognata et pugnantia 527 sq. usus theoreticus et practicus 424 sq. definitio 427. carmina et rhythmus de vita aeterna 427 sq.
- Vitiata** ab alio, an repudianda sit VII, 73 sqq. qui scientes talem elocarunt, quomodo puniendi 76.
- Vitis**, ejus et Christi comparatio I, 459.
- Vitium** corporis, an excludat ministerio eccl. VI, 126. septem vitiis praecipuis meditatio mortis opponenda VIII, 379.
- Vitricus** VII, 149. num defuncti privigni viduam in matrimonium ducere possit 207.
- Vitulus** aureus, idolum Israëliitarum III, 28. 45.
- S. Vitus**, unus de XIV auxiliatoribus VIII, 269.
- de **Vives**, Ludov., doctissimus et liberalis Pontificius († 1540) VIII, 529. de miraculis fidei V, 567. ejus querela de sacerdotio corrupto 447.
- Vivi**, die novissimo immutandi VIII, 482. 495.
- Vladislaus IV.** Hungariae rex (1440—1444) fidei Turcis non servatae poenam expertus VI, 371.
- Vocalia** puncta vid. Puncta.
- Vocatio**, generalis et specialis VI, 47. universalis ad ecclesiam et salutem II, 71 sq. est opus Dei V, 281. ejus dispensatio quoad modum et ordinem varia II, 76. V, 282. gratuita et seria est 285. Calvinianorum de ea errores 286. argumenta adversa II, 73. gentium in N. T. V, 283. specialis ad ecclesiam est vel politica, vel domestica VI, 47. vel legitima, vel illegitima ib. legitima interna et externa ib. sq. ministrorum ecclesiae 33 sq. ab electione re ipsa non differt 34. passive et active accipitur ib. ejus necessitas ib. interdum limitanda 47. ordinaria s. mediata et extraordinaria s. immediata 48. mediatae ab immediata differentia 49. immediata vel ab ipso Deo fit, vel per ejus internuncios 50. plerumque cum potestate miraculorum conjuncta est ib. quomodo ab imposturis fanaticis discernenda sit 51. hodie non expectanda videtur ib. mediata non minus divina est quam immediata 52 sq. ejus potestas penes ecclesiam est 54. quid circa eam unicuique ecclesiae statui competat 56 sq. 354. vocationis jus magistratui et populo christiano non denegandum 56. 354. vocationi legitima non temere reluctantum 127. cautela in ea observandae 79. casus quidam dubii 80 sq. ad magistratum immediatam et mediata 279. 301 sq. ejus exempla 284 sq. 302. consequentia 307. mediatae modi legitimi, electio, successio, occupatio ib. illegitimi 304.
- Voluntarius**, vox ambiguae significationis VIII, 87. voluntarium juramentum III, 57. voluntariae oblationes in V. T. IV, 8 sq.
- Voluntas**, hominis post lapsum depravata II, 244. beatorum sancta IX, 358 sq. 386. Dei I, 357. ejus variae distinctiones factae: essentialis et personalis ib. signi et beneplaciti 358. II, 35. arcana et revelata I, 359. II, 1. 35. absoluta et conditionata I, 358 sq. antecedens et consequens 359. II, 61. efficax et inefficax I, 359. efficiens et permittens ib. sq. legalis et evangelica 359 sq. ex necessitate naturae et libera 360. libera assertur 357. errores de ea 360. quaestiones, an eodem modo ad omnia objecta se habeat 361. an cum immutabilitate pugnet ib. et 313. an malum objectum ejus sit 361. an ejus immutabilitas necessitatem rerum inferat 361 sq. an Deus unum propter aliud velit 362. an summa justitiae regula sit 348. benefica universalis evincitur II, 58 sq. adversariorum objectiones 60 sq. revelata actionum nostrarum norma esse debet VII, 117. omnipotens est fundamentum futurae resurrectionis VIII, 397. 442.
- Vorstius**, Conradus, Arminianus († 1622) I, 506. notatur III, 174. passim. atheismi accusatus I, 318. Deo quodammodo corpus attribuit 300. Deum definiri posse statuit 286. labefactat Dei simplicitatem 305 sq. aeternitatem 309. immutabilitatem 313. infinitatem 318. omnipraesentiam 322. potentiam 333. justitiam punitivam 347. omniscientiam 352. sapientiam 356. libertatem 360. perfectionem 365. doctrinam de satisfactione Christi infirmat III, 322. animarum post mortem somnum tueretur VIII, 241.
- Votum**, a proposito distinguendum VII, 327 sq. simplex et solemne 333. 357. 363. 429 sq. omne conditionatum 360. illicitum aut impossibile, quale sit etc. 340. Christianorum unum, idque in baptismo 319. Jephthae 320 sq. Pauli apost. 319. virginitatis an a Maria susceptum 324. viduitatis an in ecclesia apostolica vigerit 330. coelibatus, aut papale continentiae, a Pontificiis defensum 320. Patrum et conciliorum de eo sententiae diversae 334 sq. 360 sq. 365. mandato promissoque divino et exemplis in s. scriptura probatis caret 319. magnis vitiis laborat, quoad conditionem suscipientium 335. ratione aetatis ib. status 338. 340. doni continentiae 341. quoad formam, finem, objectum, adjuncta, effectus 354 sqq. a junioribus suscepti exempla 338. an solemne matrimonium impediatur aut dirimat 137. 358 sq. 364 sq. 429. contractum dissolvere non debet 443. quid voti poenitentibus faciendum sit 357 sq. exempla votorum pontificis venia solutorum 359 sq. vota V. T. 319. ceremonialia et moralia ib. monastica V, 473. VII, 302. 319. non sine contradictione in ecclesiam introducta 366. Sanctis illegitime facta 356. VIII, 337. ad cultum divinum pertinent VIII, 338. an vota per baptismum irrita reddantur IV, 334 sq.
- Vox**, archangeli v. Archangelus. Christi, in mortuorum resurrectione VIII, 459 sq.
- Vulgata**, s. scripturae versio latina I, 228 sq. 234. ejus auctor 228 sq. discrepantia ab Hieronymi translatione 229. soloecismi ib. aberrationes a fontibus 230. mendae ib. discrepantiae a Patrum allegatis 231. variae lectiones VIII, 498. auctoritas apud Pontificios I, 137. non authentica est 228. Matth. 5, 32 Bellarminus ipse ejus auctoritatem deserit VII, 375.
- Vulnera**, an cadant in corpus glorificatum IX, 410.

W.

- Walafrid** Strabus, abbas monasterii Reichenaviensis († 849) I, 44. de adhibenda oratione dominica in coenae s. consecratione V, 156.
- Waldenses**, eorum historia, doctrina, virtutes V, 419 sq. nominis origo 420. scriptores de iis 419. paedobaptismo abstinuisse falso iis crimini datur IV, 353. eorum confessio transsubstantiationi adversa V, 130. ministri victum manibus sibi quaesiverunt VI, 217. supplicia capitalia improbant 427.
- Walther**, Rud., v. Gualther.
- Weber**, Augustin., pello (saec. XVI.) regni chiliastici praeco IX, 184.
- Weigel**, Valentin., pastor Zschopaviensis, theologus mysticus († 1588) VI, 166. cum sectatoribus, *Weigelianis*, verbo externo contento internum statuit I, 201. scripturae s. perspicuitatem negat 193. ejusque perfectionem imminuit 171. nec ei, sed spiritui doctrinae controversias dirimendi auctoritatem tribuit 212. confessionem et absolutionem privatam contemnit III, 254. ministrorum immediatam Dei vocationem expectat VI, 51. in magistratus potestatem et officium injurius 296 sq. jus suppliciorum capitalium et belli magistratui denegat ib. bella improbat 492. corpus hominis terrestre a coelesti distinguit VIII, 467.
- S. Wendelin**, nazione Scotus, in Germania, maxime apud Treviros evangelium praedicavit VIII, 269.

Wesenbeck, Andreas, prof. juris Vitenbergensis († 1600) VII, 206.

Westphal, Joachim, superattentor Hamburgensis († 1574) de baptismo IV, 304.

Wicief, Johann., doctor Oxoniensis († 1384) transsubstantiationis dogma improbat V, 130. ejus sententia de cognatione matrimonium impediens VII, 168.

Widmanstad, Albert, cancellarius Ferdinandi I. imp. († 1559) editor versionis syriacae N. T. I, 227.

Wigand, Joh., olim prof. Jenensis, postea Regiomontanus et episc. Samlandanus († 1587) de evangelistis I, 24.

Wild, Joh., vid. Ferus.

Wilhelm IV. Bavariae dux (1508—1550), ejus testimonium de doctrina Lutheri V, 587.

Wirtembergica confessio, de conjugio VII, 12. de tribus personis divinitatis I, 388. de evangelio III, 163. de contritione 248. de satisfactione 285. de purgatorio VIII, 134. de Sanctorum invocatione 282. ejus ordinatio matrimonialis VII, 201. 221.

S. Wolfgang, episc. Reginensis († 994) VIII, 268 sq.

X.

Xaverius, Franc., Jesuita, missionarius in India († 1552) V, 569. ejus miracula conficta 573.

Xenaias (*Philoxenus*), episc. Hieropolitanus, Monophysita († 522), ejus sententia de imaginibus V, 472.

Xenophanes, philos. graec. (saec. VI. et V. a. Chr.) mundum nec

factum, nec interitum opinatur IX, 143.

Xenophon, philosophus et historicus graec. (saec. IV. a. Chr.) VI, 500. passim.

Ximenes de Cisneros, Franc., cardinalis et archiep. Toletanus († 1517) editor polyglottae Complutensis I, 46.

Z.

Zabarella, Jacob., prof. philosophiae Pataviensis († 1589) I, 336.

Zacharias, propheta, quis fuerit et quo tempore vixerit I, 71. ejus vaticinium ib.

—, sacerdos, ejus et Elisabethae conjugis sanctitas III, 100.

—, pontif. Rom. (741—752), ejus decretum de secundis nuptiis feminae, propter adulterium a marito digressae, concedendis VII, 386 sq.

Zaleucus, legislator Locrensiu italicorum (saec. VII. a. Chr.) de legibus suis servandis VI, 411. ejus monitum de morte VIII, 377.

Zanchius, Hieronymus, prof. Argentoratensis, postea Heidelbergensis († 1590) de praedestinatione II, 52. 82. de electione ib. et 90. nuptias vidui cum gloriis filia licitas existimat VII, 206.

Zanger, Melch., theol. pontificius, ejus censura in Lutheri versionem scripturae s. I, 234.

Zelotypia Dei III, 52. in conjugio vitanda VII, 126. 272. IX, 216.

Zelus, Christi et Apostolorum divinus et fortis VI, 471 sq. *religiosi* exempla in V. T. III, 55. VI, 467. intempestivus et carnalis in haereticos 454 sq.

Zeno, philos. graec. stoicus (saec. IV. et III. a. Chr.) de sedibus animarum post mortem IX, 224.

Zephanja, propheta, ejus nomen et vaticinium I, 71.

Zepper, Wilh., pastor Herbornensis, Reformatus, ejus sententia de fide infantum IV, 375.

Zigeni (*Zigeuner*) v. Cingari.

Zippora, quo instrumento in filio circumcidendo usa fuerit IV, 226. ejus actio a Deo rata habita 275.

Ziz, avis ex commentis Judaeorum IX, 181.

Zizania, Matth. 13 haeresin et haereticos significant VI, 447 sq. cur non evellenda 449 sq.

Zoar, liber hebraicus, ejus argumentum et antiquitas I, 144. 151.

Zoroaster, parsismi conditor, ejus aetas IX, 144.

Zwinger, Jac., theol. Basileensis (saec. XVI.) I, 267.

Zwingli, Huldreich, reformator Helvetiae († 1531) de Dei justitia I, 349. ejus sententia de *ἀλλοιωσι* in Christi natura 535. peccatum originis negat II, 154. 171. certam baptismi formam minus necessariam esse putat IV, 304. adultos demum baptizari maluit 353. quo sensu matrimonium sacramentis annumeret 251. *píos* gentiles salutem adeptos esse censet I, 280. IX, 421. ejus expositio verborum institutae s. coenae V, 78 sq. error de fine sacramentorum IV, 170. vaga sententia de vi sacramentorum ib.

